

ICGL14

14th International Conference on Greek Linguistics
5–8 September 2019 | Conference & Cultural Center of the University of Patras

Πρακτικά | Proceedings

Πρακτικά του ΔΣΕΓ14

5-8 Σεπτεμβρίου 2019 | Πανεπιστήμιο Πατρών

Επιστημονική & Εκδοτική επιμέλεια

Θεόδωρος ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ

Χρήστος ΒΛΑΧΟΣ

Αργύρης ΑΡΧΑΚΗΣ

Δημήτρης ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ

Γιώργος Ι. ΕΥΔΟΠΟΥΛΟΣ

Άννα ΡΟΥΣΣΟΥ

Proceedings of the ICGL14

5-8 September 2019 | University of Patras

Editors

Theodoros MARKOPOULOS

Christos VLACHOS

Argiris ARCHAKIS

Dimitris PAPAZACHARIOU

Anna ROUSSOU

George J. XYDOPOULOS

Εισαγωγή

Ο Τομέας Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών είχε την ιδιαίτερη τιμή και χαρά να διοργανώσει το 14^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας (ΔΣΕΓ), από τις 5 έως τις 8 Σεπτεμβρίου 2019.

Το ΔΣΕΓ πραγματοποιείται κάθε δύο χρόνια από το 1993 και είναι αφιερωμένο σε όλες τις πτυχές της γλωσσολογικής μελέτης και ανάλυσης της Ελληνικής. Κατά συνέπεια, φιλοξενεί συμμετοχές από όλες τις θεματικές περιοχές της Ελληνικής Γλωσσολογίας, τόσο της Θεωρητικής όσο και της Εφαρμοσμένης.

Στο ΔΣΕΓ14 πραγματοποιήθηκαν 189 προφορικές και 13 αναρτημένες επιστημονικές ανακοινώσεις και μία στρογγυλή τράπεζα για νέους ερευνητές. Στον χώρο του συνεδρίου λειτούργησαν πέντε εκθέσεις (από το ΠΜΣ «Σύγχρονες τάσεις στη γλωσσολογία για εκπαιδευτικούς» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, το Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων του Πανεπιστημίου Πατρών, το Ερευνητικό Κέντρο «Αθηνά» του Ινστιτούτου Επεξεργασίας του Λόγου, τις Εκδόσεις Gutenberg και τη 'Neurolingo'). Τέλος, κατά τις εργασίες του συνεδρίου παρουσιάστηκε η έκδοση "Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek" (2019, Cambridge University Press) και επιδόθηκε ο αφιερωματικός τόμος «Γλωσσική ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην τιμώμενη Αγγελική Ράλλη».

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στους υποψήφιους διδάκτορες και τις υποψήφιες διδακτόρισες του Τομέα Γλωσσολογίας που βοήθησαν σημαντικά στα διάφορα στάδια οργάνωσης και διεξαγωγής του Συνεδρίου. Συγκεκριμένα, η Κωνσταντίνα Μπαλάση συμμετείχε ενεργά σε όλες τις εργασίες του Συνεδρίου, από την οργάνωσή του μέχρι την επιμέλεια των πρακτικών, ενώ οι Τίμων Καρδάμας, Νικολέττα Παναγάκη και Αγλαΐα Τρίγκα βοήθησαν σε όλα τα στάδια επιμέλειας των πρακτικών. Επίσης, ευχαριστίες οφείλονται και στους/στις Βασιλεία Αλεξέλλη, Ευάγγελος Γεωργίου, Ρένος Γεωργίου, Μαρία Γιακουμέλου, Ανθή Δούκα, Βάσια Ζαχαροπούλου, Αντιγόνη Καλαμίδα, Φωτεινή Καλαμίδα, Ξανθή Κατσαντά, Κωνσταντίνα Κορδούλη, Γιώργος Μαγιώνος, Σταύρος Μπόμπολας, Ράνια Παπαδοπούλου, Αθηνά Προύντζου, Νικόλαος Σταματίνης και Κυριακούλα Τζωρτζάτου που συμμετείχαν στην αρχική φάση της επιμέλειας των πρακτικών.

Προσκεκλημένες/οι ομιλήτριες/ές (σε αλφαβητική σειρά):*

Καθ. Αμαλία ΜΟΖΕΡ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ομότ. Καθ. Θεοδοσία-Σούλα ΠΑΥΛΙΔΟΥ, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Καθ. Σταύρος ΣΚΟΠΕΤΕΑΣ, Georg-August-Universität Göttingen

* Λόγω ανωτέρας βίας, οι Καθ. Αμαλία ΜΟΖΕΡ και Θεοδοσία-Σούλα ΠΑΥΛΙΔΟΥ δεν παρευρέθησαν.

Οργανωτική & Επιστημονική Επιτροπή (σε αλφαβητική σειρά):

Αργύρης ΑΡΧΑΚΗΣ

Χρήστος ΒΛΑΧΟΣ

Θεόδωρος ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ

Γιώργος Ι. ΞΥΔΟΠΟΥΛΟΣ

Δημήτρης ΠΑΠΑΖΑΧΑΡΙΟΥ

Άννα ΡΟΥΣΣΟΥ

Introduction

The Division of Linguistics of the Department of Philology at the University of Patras had the great honor and pleasure to host the 14th International Conference on Greek Linguistics (ICGL).

ICGL is a biennial meeting held since 1993 that focuses on all aspects of the linguistic study and analysis of Greek. The conference invites contributions related to any field of Greek Linguistics, both Theoretical and Applied.

ICGL14 hosted 189 oral / 13 poster scientific presentations, a round table for young scholars, as well as five (5) exhibitions (the MA Program “Current trends in Linguistics for Teachers” of the Hellenic Open University, Laboratory of Modern Greek Dialects at the University of Patras, Research Center “Athina” of the Institute for Language and Speech Processing, Gutenberg Publishers and ‘Neurolingo’). Finally, the “Cambridge Grammar of Medieval and Modern Greek” (2019, Cambridge University Press) and the honorary volume «Γλωσσική ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην τιμώμενη Αγγελική Ράλλη» [“Language variation: Studies in honor of Angela Ralli”] were presented during the conference.

Special mention should be made of the PhD candidates of the Division of Linguistics who helped significantly in the various stages of the organization and conduct of the Conference. Specifically, Konstantina Balasi participated in all the works of the Conference, from its organization to the proceedings editing, while Timon Kardamas, Nikoletta Panagaki and Aglaia Trigka assisted in all stages of the editing of the proceedings. Also, many thanks are due to Vassilia Alexelli, Evangelos Georgiou, Renos Georgiou, Maria Giakoumelou, Anthi Douka, Vasia Zacharopoulou, Antigoni Kalamida, Fotini Kalamida, Xanthi Katsanta, Konstantina Kordouli, Giorgos Magionos, Stavros Bobolas, Rania Papadopoulou, Nikolaos Stamatidis and Kyriakoula Tzortzatou who participated in the initial phase of the proceedings editing.

Invited Speakers (in alphabetical order):*

Prof. Amalia MOSER, National and Kapodistrian University of Athens

Prof. Emerita Theodossia-Soula PAVLIDOU, Aristotle University of Thessaloniki

Prof. Stavros SKOPETEAS, Georg-August-Universität Göttingen

* Due to force majeure, Prof. Amalia Moser and Theodossia-Soula Pavlidou were not able to attend the conference.

Organizing & Scientific Committee (in alphabetical order):

Argyris ARCHAKIS

Theodoros MARKOPOULOS

Dimitris PAPAZACHARIOU

Anna ROUSSOU

Christos VLACHOS

George J. XYDOPOULOS

Οι έμφυλες αναπαραστάσεις στο γλωσσικό μάθημα του δημοτικού: Λόγοι των σχολικών εγχειριδίων και εκπαιδευτικές πρακτικές

Χρήστος Αλεξόπουλος¹ & Αναστασία Γ. Στάμου²

¹Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, ²Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
chralexopoulos@gmail.com, anstamou@del.auth.gr

Abstract

School is a social field in which a range of social meanings are produced and reproduced, including gendered representations. Thus, within the school environment, the two most important factors that influence students in shaping their perceptions of gender are textbooks and the practices employed by the teachers while teaching them. For this reason, in the present study, an attempt was made to investigate gendered representations in the primary school language textbooks of the first grade through Critical Discourse Analysis, together with an observation of the educational practices employed for their teaching.

Keywords: gender, textbooks, teachers, Language, first grade of primary school

1 Εισαγωγή

Το σχολείο αποτελεί ένα κοινωνικό πεδίο στο οποίο οι μαθητές/ήτριες περνούν ένα μεγάλο μέρος του καθημερινού τους χρόνου, ερχόμενοι/ες σε επαφή με το σύνολο των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας. Στο πλαίσιο αυτό, οι Πλιόγκου, Κανταρτζή και Τριανταφύλλου (2017: 140-160) τονίζουν ότι τα παιδιά καλλιεργούν μία πληθώρα γνώσεων, ενώ παράλληλα αναπτύσσουν και μία σειρά από αντιλήψεις για ποικίλα ζητήματα του εκπαιδευτικού, αλλά και ευρύτερα του κοινωνικού τους γίνεσθαι.

Ένα μέρος αυτών των αντιλήψεων, οι οποίες, σύμφωνα με τη Delamont (1990), διαμορφώνονται στο σχολικό περιβάλλον ανάλογα με τις κοινωνικές αντιλήψεις της εκάστοτε εποχής, είναι και εκείνες που σχετίζονται με τους ρόλους των δύο φύλων. Η διαμόρφωσή τους αποτελεί το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας που λαμβάνουν μέρος τα άτομα, ήδη από τη γέννησή τους, μέσα από την αλληλεπίδρασή τους με τα υπόλοιπα μέλη του οικογενειακού τους περιβάλλοντος, κατά τη διάρκεια της οποίας, σύμφωνα με τον Giddens (2002: 156-157), σχηματίζεται σε έναν σημαντικό βαθμό η ταυτότητα του φύλου τους.

Συνεπώς, όταν αργότερα εισέλθουν στο σχολικό περιβάλλον, η διαδικασία της διαμόρφωσης της ταυτότητας του φύλου των παιδιών συνεχίζεται και ενισχύεται από νέα κοινωνικά ερεθίσματα, αλλά και πεποιθήσεις σχετικές με τους άνδρες και τις γυναίκες, που αποτελούν, σύμφωνα με τους Bourdieu και Passeron (1977), μία αναπαραγωγή των ευρύτερων αντιλήψεων της κοινωνίας για τους ρόλους των δύο φύλων. Αναφορικά με το περιβάλλον του σχολείου, ο Holub (2004) τονίζει ότι στο κοινωνικό αυτό πεδίο, οι δύο βασικότεροι φορείς οι οποίοι επιδρούν στον σχηματισμό της ταυτότητας του φύλου των μαθητών/ητριών, είναι τα σχολικά εγχειρίδια, αλλά κι οι εκπαιδευτικοί που τα διδάσκουν.

Ειδικότερα, είναι σαφές ότι τα παιδιά έρχονται σε επαφή με τα σχολικά εγχειρίδια σε ιδιαίτερα έντονο βαθμό, αφού αποτελούν, με βάση τη μελέτη των Πλιόγκου, Κανταρτζή και Τριανταφύλλου (2017: 140-160), το συχνότερο επιλεγόμενο μέσο διδασκαλίας εκ μέρους των εκπαιδευτικών, στο οποίο στηρίζουν τη διδασκαλία τους. Παράλληλα, μέσα από τα σχολικά βιβλία, αναθέτουν στους/στις

μαθητές/ήτριες έναν σημαντικό αριθμό κατ' οίκον εργασιών, τις οποίες τα παιδιά καλούνται να μελετήσουν μετά το πέρας του σχολικού τους ωραρίου. Επομένως, τα παιδιά περνούν αρκετό χρόνο εργαζόμενα με τα σχολικά εγχειρίδια, τόσο κατά την παρακολούθηση της διδασκαλίας των γνωστικών αντικειμένων του σχολικού τους προγράμματος, όσο και κατά τη διάρκεια της ατομικής τους μελέτης και προετοιμασίας στο οικιακό τους περιβάλλον.

Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των στάσεων των μαθητών/ητριών για τα δύο φύλα διαδραματίζουν και οι εκπαιδευτικοί μέσα από τον τρόπο που χειρίζονται τα σχολικά εγχειρίδια και προσεγγίζουν τις πιθανές έμφυλες αναπαραστάσεις, οι οποίες περιλαμβάνονται σε αυτά. Κι αυτό, γιατί οι ίδιοι/ιες οι εκπαιδευτικοί δομούν τη διδασκαλία τους βασιζόμενοι/ες στο σχολικό εγχειρίδιο, με αποτέλεσμα να αναπαράγουν σε ένα σημαντικό βαθμό και τις αναπαραστάσεις των δύο φύλων, όπως αυτές παρουσιάζονται. Παράλληλα, όμως, με τη διδασκαλία του σχολικού εγχειριδίου, ο Jackson (1968: 10-33) σημειώνει ότι οι εκπαιδευτικοί προβαίνουν και στην εφαρμογή του λεγόμενου Κρυφού Αναλυτικού Προγράμματος (Hidden Curriculum), το οποίο αφορά όλες τις άτυπες μορφές διδασκαλίας, αλλά και τα μηνύματα που μεταδίδονται σιωπηλά κατά τη διάρκεια της διδακτικής πράξης. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Portelli (1993: 343-358) τονίζει ότι οι εκπαιδευτικοί είναι πιθανό να επιδρούν στον σχηματισμό των αντιλήψεων των μαθητών/ητριών τους για τους ρόλους των δύο φύλων, όχι μόνο μέσα από τον τρόπο που προσεγγίζουν τις έμφυλες αναπαραστάσεις που περιλαμβάνονται στα σχολικά εγχειρίδια, αλλά και μέσα από τα άδηλα μηνύματα που μεταφέρουν στους/στις μαθητές/ήτριες τους κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας, αλλά και σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση της σχολικής ζωής.

Με βάση τα παραπάνω, στην παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε να διερευνηθούν οι έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια της Α' δημοτικού για το γλωσσικό μάθημα, μέσα από την Κριτική Ανάλυση Λόγου των αυτών των βιβλίων, σε συνδυασμό με μία παράλληλη εξέταση του τρόπου που τις χειρίζονται και τις παρουσιάζουν οι εκπαιδευτικοί κατά τις πρακτικές τους στην τάξη. Ο βασικότερος λόγος επιλογής των γλωσσικών εγχειριδίων είναι ότι η διδασκαλία τους λαμβάνει τις περισσότερες ώρες στην κατανομή του χρόνου σε σύγκριση με τα υπόλοιπα γνωστικά αντικείμενα. Ειδικότερα, όσον αφορά στην Α' τάξη, το γλωσσικό μάθημα διδάσκεται 9 διδακτικές ώρες εβδομαδιαίως, καταλαμβάνοντας σχεδόν το 1/3 των συνολικών διδακτικών ωρών όλων των γνωστικών αντικειμένων (Προεδρικό Διάταγμα Υπ' Αριθμ. 79 2017).

2 Μεθοδολογία

Οι αναπαραστάσεις του φύλου στα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν ένα ερευνητικό ζήτημα, το οποίο έχει εξεταστεί μέσα από ποικίλες έρευνες στο παρελθόν, κατά κύριο λόγο όμως κειμενοκεντρικά, μέσα από τη μέθοδο της Ανάλυσης Περιεχομένου (Content Analysis). Συγκεκριμένα, ήδη, από τη δεκαετία του 1970, έχει πραγματοποιηθεί ένα πλήθος ερευνών αναφορικά με τη μελέτη των αναπαραστάσεων των δύο φύλων, όπως είναι, για παράδειγμα, οι μελέτες της Trecker (1971: 249-260), των Evans και Davies (2000: 255-270) και της Μαραγκουδάκη (2007). Οι συγκεκριμένες μελέτες αφορούν τα σχολικά εγχειρίδια των γνωστικών αντικειμένων της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, στη πλειοψηφία των οποίων η Ανάλυση Περιεχομένου αποτέλεσε τη βασική ερευνητική μέθοδο.

Η βασική διαφορά της παρούσας έρευνας (ένα μικρό μέρος της οποίας παρουσιάζεται εδώ) είναι ότι εξέτασε τις αναπαραστάσεις των δύο φύλων μέσα από μία πολυεπίπεδη ερευνητική διαδικασία, όπου σε πρώτη φάση διεξήχθη η Ανάλυση Περιεχομένου, μέσα από ένα φύλλο ελέγχου 97 κατηγοριών ανάλυσης και στη συνέχεια εφαρμόστηκε η Κριτική Ανάλυση Λόγου (Critical Discourse Analysis) σε ένα δείγμα κειμένων των γλωσσικών εγχειριδίων της Α΄ και Β΄ δημοτικού. Η συγκεκριμένη ερευνητική επιλογή πραγματοποιήθηκε, αφού, όπως τονίζουν οι Phillips και Hardy (2002), η Ανάλυση Περιεχομένου αναλύει τη γλώσσα και τα νοήματα του κειμένου με έναν πιο θετικιστικό και ποσοτικό τρόπο μέσα από ένα σύστημα κατηγοριών ανάλυσης, βασισμένο στους θεματικούς άξονες της έρευνας. Από την άλλη, η Κριτική Ανάλυση Λόγου προσπαθεί να αποκαλύψει τον ρόλο της ιδεολογίας στη διαμόρφωση της σχέσης ανάμεσα στις γλωσσικές και τις κοινωνικές δομές και πρακτικές (Fairclough 1992). Ακολούθως, στο τρίτο στάδιο, η έρευνά μας συμπεριέλαβε την παρατήρηση των πρακτικών ενός δείγματος εκπαιδευτικών που διδάσκουν τα υπό εξέταση γλωσσικά εγχειρίδια, και τέλος προβήκαμε στη διαδικασία των ατομικών ημι-δομημένων συνεντεύξεων στο ίδιο δείγμα δασκάλων, με σκοπό να διερευνήσουμε τις απόψεις τους για τις αναπαραστάσεις των δύο φύλων στα σχολικά βιβλία.

Στην παρούσα εργασία περιλαμβάνονται τα ευρήματα που προέκυψαν από την Κριτική Ανάλυση Λόγου σε δύο ενότητες του εγχειριδίου Γλώσσας της Α΄ δημοτικού, αλλά και τα αποτελέσματα της παρατήρησης των εκπαιδευτικών πρακτικών που εφαρμόστηκαν στις συγκεκριμένες ενότητες. Η επιλογή των ενοτήτων έγινε με κριτήριο το είδος των έμφυλων αναπαραστάσεων που περιελάμβαναν, αφού επιλέχτηκε μία ενότητα με υψηλό βαθμό παραδοσιακών αναπαραστάσεων των δύο φύλων («Ψιχάλες», α΄ τεύχος Γλώσσας Α΄ δημοτικού, σελ. 72-73) και μία ενότητα η οποία χαρακτηρίζεται από λιγότερο παραδοσιακές αναπαραστάσεις των δύο φύλων («Το πετροκάραβο», β΄ τεύχος Γλώσσας Α΄ δημοτικού, σελ. 39). Για τη μικρο-ανάλυση των κειμένων, αξιοποιήθηκε το εργαλείο της μεταβιβαστικότητας του Halliday (1994), μέσω της οποίας, όπως αναφέρει η Στάμου (2014), οι ομιλητές/ήτριες ερμηνεύουν την πραγματικότητα ορίζοντάς την με κριτήρια αιτιότητας και γίνεται με τον καθορισμό των διαδικασιών (processes), δηλαδή των δράσεων με την ευρεία τους έννοια (π.χ. υλικές, νοητικές, συσχετιστικές, λεκτικές), και των μετεχόντων/ουσών (participants), οι οποίοι/ες εισάγουν ή είναι αποδέκτες/τριες των διαδικασιών. Ακόμη, μελετήθηκαν οι πράξεις λόγου (speech acts, για την τυπολογία που ακολουθήθηκε, βλ. Searle 1976), οι οποίες συνδέονται, κατά τον Fairclough (1992), με πραγματολογικές θεωρίες που βλέπουν τη γλώσσα ως μέσο με το οποίο ο/η ομιλητής/ήτρια εκφράζει τις προθέσεις του/της και πράττει, καθώς και η τροπικότητα (modality) με την οποία επιτελούνται οι πράξεις αυτές, δηλαδή ο βαθμός δέσμευσης του ομιλητή/της ομιλήτριας προς το εκφώνημά του/της.

Ακολούθως, προβήκαμε στην παρατήρηση των διδακτικών πρακτικών ενός δείγματος 8 εκπαιδευτικών στις δύο αυτές ενότητες (16 παρατηρήσεις συνολικά, 2 για καθένα/καθεμία εκπαιδευτικό), όπου μέσα από μία σχάρα παρατήρησης που κατασκευάστηκε, όπως περιγράφεται από τον Robson (2010: 379), διερευνήσαμε πώς οι εκπαιδευτικοί προσεγγίζουν τις έμφυλες αναπαραστάσεις μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια, αλλά και τον τρόπο που οι ίδιοι/ες τοποθετούνται απέναντι σε αυτές τις αναπαραστάσεις κατά τη διδασκαλία τους στους/στις μαθητές/ήτριες. Το δείγμα των εκπαιδευτικών ήταν ισόρροπα κατανομημένο ως προς το φύλο (4 άνδρες, 4 γυναίκες), αλλά και ως προς τα υπόλοιπα ατομικά τους χαρακτηριστικά (ηλικία, χρόνια υπηρεσίας, σπουδές κ.ά.). Πιο συγκεκριμένα, ο Μ.Ο. ηλικίας των ανδρών ήταν τα 46 έτη και των γυναικών τα 47, με τους μισούς άνδρες και τις μισές γυναίκες να είναι

κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου, έχοντας ένας προς έναν ανά φύλο περίπου τα ίδια έτη υπηρεσίας [A1: 36 ετών με μεταπτυχιακό, A2: 45 ετών με μεταπτυχιακό, A3: 48 ετών, A4: 55 ετών, Γ1: 38 ετών με μεταπτυχιακό, Γ2: 43 ετών με μεταπτυχιακό, Γ3: 51 ετών, Γ4: 57 ετών (όπου Α: Άνδρας και Γ: Γυναίκα)].

3 Αποτελέσματα

3.1 Κριτική Ανάλυση Λόγου ενός 'παραδοσιακού' κειμένου

Στο κείμενο που αναλύθηκε με τίτλο «Ψιχάλες» αρχικά παρουσιάζεται ο βασιλιάς Φωτιάς σε ρόλο δράστη (actor) να προβαίνει σε μια υλική διαδικασία, αναζητώντας τη γυναίκα του, τη Συννεφένια, η οποία έχει εξαφανιστεί («Ο Φωτιάς έψαχνε σε όλη τη γη, πουθενά η Συννεφένια.»). Ανατρέχοντας στο κείμενο της προηγούμενης ενότητας, παρατηρούμε ότι η αιτία της απουσίας της είναι η απαγωγή της από τον Άνεμο, αφού πρώτα ο ίδιος ο βασιλιάς, μέσα από μια σειρά υλικών διαδικασιών που εισήγαγε, δεν επέτρεπε στη σύζυγο και στην κόρη τους να βγουν ποτέ έξω, οι οποίες ήταν τοποθετημένες σε ρόλο στόχου (goal) («Ο Φωτιάς δεν τις άφηνε να βγουν έξω ποτέ. Στερέωνε την πόρτα με ένα βαρύ ξύλο. Μια μέρα όμως το ξέχασε. Τότε ο Άνεμος φύσηξε δυνατά και άρπαξε τη Συννεφένια. Την πήρε μαζί του στο ταξίδι του....»).

Με παρόμοιο τρόπο, και στο παρόν κείμενο ο Άνεμος αναπαρίσταται να κατέχει τη Συννεφένια «στα φτερά του» (περίσταση τόπου), ως δράστης μιας υλικής διαδικασίας, αφού «πετούσε ψηλά», επιβεβαιώνοντας το πρότυπο του δυναμικού ανδρικού προσώπου, η οποία ενισχύεται και από την απουσία τροπικότητας. Σε αυτή την κατάσταση, η Συννεφένια προβαίνει σε μία πρώτη αντίδραση μέσω δύο νοητικών διαδικασιών, των οποίων είναι η αισθανόμενη (senser) («Θέλω να δω την κόρη μου»), με τις οποίες γίνεται έκδηλη η επιθυμία της να δει τη μικρή της κόρη, διεκδικώντας την ελευθερία της, όχι μόνο γιατί αποτελεί ένα αναφαίρετο δικαίωμα κάθε ανθρώπου, αλλά και επειδή νιώθει ένα συναισθηματικό κενό μακριά από το παιδί της. Ως εκ τούτου, στο σημείο αυτό αναδύεται μία παραδοσιακή αναπαράσταση των δύο φύλων, μέσα από την προβολή μιας αδύναμης και ευάλωτης συναισθηματικά γυναίκας, η οποία νοιάζεται για το οικογενειακό της περιβάλλον, και ιδιαίτερα για την τύχη και την ανατροφή της κόρης της.

Η απάντηση του Ανέμου στο αίτημά της ήταν σκληρή και σαφής: «Κλάψε όσο θες, στη γη δεν ξαναγυρνάς», μέσα από την οποία επιβεβαιώνεται η προαναφερόμενη παραδοσιακή δυναμική των ανδρών απέναντι στις γυναίκες. Ειδικότερα, με μία κατευθυντική (directive) πράξη λόγου («Κλάψε»), ο Άνεμος τοποθετεί τη Συννεφένια σε ρόλο αισθανόμενης της νοητικής συναισθηματικής διαδικασίας «κλάψε». Ακόμη, μέσα από μία αποφαντική (assertive) πράξη λόγου, την τοποθετεί στη νοητική συναισθηματική διαδικασία «όσο θες». Έτσι, γίνεται σαφές ότι δεν υπάρχει καμία περίπτωση να συγκινηθεί ο Άνεμος και να της επιτρέψει να δει την κόρη της, η οποία εντείνεται από τη δεσμευτική (commissive) πράξη λόγου της υλικής διαδικασίας «στη γη δεν ξαναγυρνάς», με την οποία ο Άνεμος παγιώνει την απόφασή του.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση, εντοπίζεται το αποτέλεσμα της άρνησης του Ανέμου να ικανοποιήσει το αίτημα της Συννεφένιας, όπου μέσα από την άτεγκτη στάση του εντείνεται η συναισθηματική της φόρτιση και οδηγείται σε πολύ χειρότερη ψυχολογική κατάσταση, αφού το κλάμα της «δυνάμωνε». Συνοψίζοντας, μέσα από τα ευρήματα της ανάλυσης αυτής της ενότητας εντοπίζεται μία αναπαραγωγή των παραδοσιακών αναπαραστάσεων των δύο φύλων, μέσα από τη σαφή σύνδεση του ανδρικού φύλου με τα χαρακτηριστικά του δυναμισμού και κυρίως μέσα από την

πλήρη κυριαρχία του σε όλα τα πεδία δράσης. Έτσι, ακόμη και στο ιδιωτικό πεδίο δράσης, με το οποίο έχουν συνδεθεί παραδοσιακά οι γυναίκες, παρατηρούμε ότι η Συννεφένια και η κόρη της ακολουθούν τη βούληση των ανδρών, οι οποίοι δεν αποφασίζουν για καθημερινά μόνο ζητήματα, αλλά και για την ατομική τους ελευθερία, ασκώντας πλήρη επιρροή στα γυναικεία αυτά πρόσωπα.

3.2 Κριτική Ανάλυση Λόγου ενός λιγότερο 'παραδοσιακού' κειμένου

Στο κείμενο «Το πετροκάραβο», γίνεται μία προσπάθεια, ως έναν βαθμό τουλάχιστον, ανατροπής των παραδοσιακών έμφυλων αναπαραστάσεων. Αναλυτικότερα, αρχικά ο θεός Παύλος τοποθετείται σε ρόλο λέγοντος (sayer) σε μια λεκτική διαδικασία με λεγόμενα (targets) τα παιδιά, στα οποία «διηγήθηκε» μια ιστορία που την «είχε ακούσει από ένα γέρο ναυτικό» (νοητική διαδικασία), εμφανιζόμενος έτσι με γνώσεις κι εμπειρίες που προέρχονται από το ναυτικό επάγγελμα και τη δημόσια δραστηριοποίησή του.

Ακολουθώντας, ξεκινώντας ο θεός την παρουσίαση της ιστορίας, αναφέρεται σε ένα παράξενο πλοίο, το οποίο πλησιάζοντας σε ένα νησί έκανε εντύπωση στους/στις κατοίκους του, τοποθετούμενοι/ες σε ρόλο δραστών/τριών μιας υλικής διαδικασίας αλλά και σε ρόλο αισθανόμενων μίας νοητικής αντιληπτικής διαδικασίας, βγαίνοντας στην παραλία να το δουν («Όλος ο κόσμος βγήκε στην ακρογιαλιά για να το δει.»). Ως εκ τούτου, αρχικά, μέσα από τις συγκεκριμένες διαδικασίες, καταγράφεται μία ουδέτερη παρουσία των αναπαραστάσεων των δύο φύλων, αφού φαίνεται ότι όλοι/ες οι κάτοικοι του νησιού («όλος ο κόσμος») έσπευσαν να εξετάσουν τις προθέσεις του άγνωστου αυτού πλοίου. Για τον λόγο αυτό, δημιουργήθηκε ένα ερώτημα, το οποίο παρουσιάζεται μέσα από τις συσχετιστικές ταυτοποιητικές διαδικασίες, με σκοπό να προσδιοριστούν οι προθέσεις του πληρώματος («Να ήταν άραγε φίλοι ή εχθροί;»), οι οποίες τους ήταν άγνωστες, όπως φαίνεται και από το επιστημικό τροπικό επίρρημα «άραγε».

Συνεχίζοντας ο θεός Παύλος την εξιστόρησή του, καταγράφεται μία συλλογική νοητική αντιληπτική διαδικασία (όλοι/ες οι κάτοικοι «είδαν» το περίεργο αυτό καράβι), δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στη σημαία του, η οποία όπως φαίνεται από δύο συσχετιστικές κατηγορικές διαδικασίες «ήταν από μαύρο ύφασμα κι είχε ζωγραφισμένο ένα θηρίο». Για τον λόγο αυτό, όλος ο κόσμος, άνδρες και γυναίκες, μπροστά σε αυτό το θέαμα προβάλλονται ως δράστες/τριες δύο υλικών διαδικασιών, αφού «έτρεξαν στα σπίτια τους» και «έσβησαν λάμπες και κεριά». Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, αναπαρίσταται μία συλλογική δημόσια δράση, στην οποία πήραν μέρος από κοινού όλοι/ες οι κάτοικοι του νησιού, ανεξάρτητα από το φύλο τους, χωρίς να προωθείται, έτσι, η παραδοσιακή αναπαράσταση του δυναμικού ανδρικού προτύπου.

Μέσα σε αυτό το κλίμα γενικότερου φόβου, ανασφάλειας, αλλά και φυγής με σκοπό τη σωτηρία, ένα μικρό κορίτσι, η Σμαρώ διαφοροποιεί τη στάση της, αφού τοποθετείται ως δράστρια υλικής διαδικασίας αποφασισμένη να παραμείνει στην ακρογιαλιά και να αντιμετωπίσει την επερχόμενη απειλή («Μόνο η Σμαρώ, ένα σγουρομάλλικο κορίτσι, έμεινε στην ακρογιαλιά»). Πρόκειται για ένα εύρημα που ανατρέπει τις παραδοσιακές αναπαραστάσεις των δύο φύλων, αφού ένα γυναικείο πρόσωπο, μικρής κιόλας ηλικίας, αναλαμβάνει μία δράση, που όχι μόνο πραγματοποιείται στον δημόσιο βίο, αλλά αφορά το κοινό καλό όλων των κατοίκων, σε μία μάλιστα περίπτωση, κατά την οποία κανένα άλλο μέλος αυτού του κοινωνικού συνόλου, δεν έδειξε παρόμοια διάθεση για ανάλογη δραστηριοποίηση.

Ωστόσο, ολοκληρώνοντας την ανάλυση του κειμένου, παρατηρούμε μία άμβλυνση του παραπάνω ευρήματος, αφού η απόφασή της είναι μεν σημαντική και

ανατρεπτική, χωρίς όμως να ακολουθείται από έντονα δυναμικές ενέργειες αποτροπής του εχθρικού πλοίου. Και αυτό, γιατί επιλέγει να αντιμετωπίσει την επερχόμενη απειλή απλώς ως αισθανόμενη μίας νοητικής διαδικασίας, ευχόμενη να γίνει πέτρα αυτό το απειλητικό πλοίο («*Θεέ μου, αν είναι εχθροί, ας γίνει το καράβι τους πέτρα, ευχήθηκε η Σμαρώ.*»).

Εν κατακλείδι, μέσα από την ανάλυση του κειμένου εντοπίζουμε μία προσπάθεια για εξισωτική προβολή των δύο φύλων, αφού όλοι/ες οι κάτοικοι αντέδρασαν φοβισμένα, αλλά και μία τάση για άμβλυνση των παραδοσιακών έμφυλων αναπαραστάσεων τους, μέσω της απόφασης του μικρού κοριτσιού να αντιμετωπίσει μόνη της την επερχόμενη απειλή. Ωστόσο, το συγκεκριμένο εύρημα, χάνει τη δυναμική του, μέσα από τον τρόπο που η Σμαρώ τελικά αποφάσισε να προστατεύσει το νησί της, συνδέοντας το γυναικείο φύλο με το στοιχείο του συναισθηματισμού. Εξάλλου, ο αφηγητής της ιστορίας που μεταφέρεται είναι ένα ανδρικό πρόσωπο, ο θείος Παύλος, ο οποίος, επομένως, κατασκευάζεται στο βιβλίο ως φορέας της 'γνώσης'.

3.3 Παρατήρηση των εκπαιδευτικών πρακτικών

Κατά την ερευνητική αυτή διαδικασία, μελετήθηκαν οι πρακτικές των εκπαιδευτικών του δείγματος, μέσα από τρεις θεματικούς άξονες, στους οποίους περιλήφθηκαν σχετικοί θεματικοί δείκτες. Αρχικά, μέσα από τον πρώτο θεματικό άξονα «*Αρχικός προσανατολισμός σε θέματα φύλου*» (π.χ. ερωτήσεις αφόρμησης για τα δύο φύλα), προέκυψε ότι οι μισοί από τους άνδρες εκπαιδευτικούς του δείγματος προέβησαν σε ερωτήσεις αφόρμησης σχετικά με το διδασκόμενο μάθημα, οι οποίες περιείχαν αναπαραστάσεις των δύο φύλων, ενώ αντίστοιχα καμία γυναίκα εκπαιδευτικός δεν καταγράφηκε να ακολουθεί τη συγκεκριμένη πρακτική. Μία ενδεικτική ερώτηση ενός άνδρα εκπαιδευτικού προς τους/τις μαθητές/ήτριες ήταν η εξής: «*Θυμάστε την ιστορία με τον βασιλιά; Γιατί πιστεύετε ότι ο βασιλιάς κρατούσε τη γυναίκα και την κόρη του φυλακισμένες βάζοντας ένα ξύλο πίσω από την πόρτα.*».

Προχωρώντας στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων του δεύτερου θεματικού άξονα «*Γλώσσα και φύλο*» (π.χ. γλωσσικά στοιχεία που αναπαράγουν τα έμφυλα στερεότυπα), διαπιστώθηκε μία απουσία χρήσης αρσενικών και αντίστοιχα θηλυκών σημασιολογικών παραδοσιακών αναφορών στον λόγο των εκπαιδευτικών, μέσα από λέξεις δηλαδή που προσδίδουν από μόνες τους έναν παραδοσιακό έμφυλο ρόλο στα άτομα (π.χ. ήρωας, λεβεντόπαιδο).

Ωστόσο, παρατηρήθηκε πως στο πιο 'παραδοσιακό' κείμενο («*Ψιχάλες*») όλοι/ες οι εκπαιδευτικοί επέλεξαν με υψηλή συχνότητα επίθετα και μετοχές που αναπαράγουν τις παραδοσιακές αναπαραστάσεις των δύο φύλων του κειμένου (π.χ. «*ο Άνεμος φαίνεται σκληρός, ενώ η Συννεφένια είναι λυπημένη και αδύναμη*», «*Ο Άνεμος είναι αγριεμένος κι αυστηρός*»). Αντίθετα, στο δεύτερο κείμενο («*Το πετροκάραβο*»), επτά από τους/τις οκτώ συνολικά εκπαιδευτικούς του δείγματος εντοπίστηκαν να χρησιμοποιούν επίθετα και μετοχές που αναπαράγουν τις παραδοσιακές αναπαραστάσεις των δύο φύλων (π.χ. «*Τα παλιά χρόνια γύριζαν στα χωριά πειρατικά καράβια με κακούς πειρατές*»). Ωστόσο, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η επιλογή των γραμματικών αυτών μέσων ήταν πιο περιορισμένη σε συχνότητα στον λόγο τους συγκριτικά με το πιο 'παραδοσιακό' κείμενο.

Τέλος, αναφορικά με τον τρίτο θεματικό άξονα «*Αναπαραστάσεις των δύο φύλων και γλώσσα*» (π.χ. τρόπος παρουσίασης των δύο φύλων στον δημόσιο βίο), διαπιστώθηκε ότι στο πρώτο κείμενο («*Ψιχάλες*») όλοι/ες οι εκπαιδευτικοί συνέδεσαν και τα δύο φύλα, με υψηλή μάλιστα συχνότητα, με παραδοσιακούς ρόλους του φύλου

τους, ενώ παράλληλα εμφάνισαν μηδενική συχνότητα σύνδεσης των ατόμων με δράσεις μη παραδοσιακές του φύλου τους (π.χ. «Οι γυναίκες δεν μετακινούσαν το ξύλο γιατί ήταν πολύ βαρύ κι ήταν φοβισμένες», «Τον Άνεμο δεν τον νοιάζει καθόλου για το τι νιώθουν οι άλλοι και θέλει πάντα να κάνει το δικό του»). Αντίθετα, στο δεύτερο και λιγότερο ‘παραδοσιακό’ κείμενο («Το πετροκάραβο»), οι εκπαιδευτικοί συνέδεσαν σαφέστατα λιγότερες φορές τα ανδρικά και τα γυναικεία πρόσωπα με παραδοσιακές δράσεις του φύλου τους, χωρίς, ωστόσο, να προβαίνουν σε σημαντικό βαθμό στη χρήση μη παραδοσιακών έμφυλων αναφορών. Ως εκ τούτου, διαπιστώθηκε μία πιθανή επίδραση του λόγου του σχολικού εγχειριδίου στις αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών.

Μερικοί/ές μόνο εκπαιδευτικοί καταγράφηκαν, με χαμηλή συχνότητα, να παροτρύνουν τους/τις μαθητές/ήτριες τους να σκεφτούν με αντιστροφή των έμφυλων ρόλων (π.χ. «Γνωρίζετε κάποια ιστορία με γενναία κορίτσια;»), ενώ, αντίθετα, όλοι/ές οι εκπαιδευτικοί εντοπίστηκαν να ενισχύουν με υψηλή συχνότητα τις όποιες παραδοσιακές στάσεις εκφράστηκαν εκ μέρους των μαθητών/ητριών τους («-Άρα, θέλεις να πεις ότι οι γυναίκες είναι πιο ευαίσθητες, ενώ οι άνδρες είναι πιο σκληροί. Άρα, λοιπόν η μαμά δε θα πήγαινε ποτέ να πάρει την κόρη να την κλείσει σε ένα σπίτι γιατί θα σκεφτόταν: “Εάν ήταν το δικό μου το παιδί θα ήθελα να μου το πάρουν και να μη το βλέπω;” Έτσι, δεν είναι παιδιά; Βέβαια γι’ αυτό λοιπόν!»).

4 Συμπεράσματα

Στο σχολικό εγχειρίδιο της γλώσσας της Α΄ δημοτικού περιλαμβάνεται μία πληθώρα αναπαραστάσεων των δύο φύλων, με επικράτηση, ωστόσο, των παραδοσιακών έμφυλων αναπαραστάσεων. Αναλύοντας δύο κείμενα (ένα ‘παραδοσιακό’ και ένα λιγότερο ‘παραδοσιακό’) για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, διαπιστώθηκε πως μέσω της μεταβιβατικότητας αποδίδονται συγκεκριμένοι έμφυλοι ρόλοι, με τους άνδρες να τοποθετούνται κυρίως ως δράστες υλικών διαδικασιών και τις γυναίκες ως στόχοι των διαδικασιών αυτών ή ως αισθανόμενες νοητικών διαδικασιών. Με αυτόν τον τρόπο, τα ανδρικά πρόσωπα κατασκευάζονται να κυριαρχούν με τις δράσεις τους στο κοινωνικό και οικογενειακό πεδίο, ενώ οι γυναίκες απεικονίζονται να υφίστανται την ανδρική κυριαρχία ή να συνδέονται με τον κόσμο των συναισθημάτων.

Από την άλλη πλευρά, μέσα από την παρατήρηση των πρακτικών των εκπαιδευτικών, εντοπίστηκε μία πιθανή επίδραση του λόγου του σχολικού εγχειριδίου στον τρόπο με το οποίο προσεγγίζουν το ζήτημα των δύο φύλων, αλλά και στο είδος των έμφυλων αναπαραστάσεων που περιλαμβάνουν στον λόγο τους. Ειδικότερα, διαπιστώθηκε ότι οι αναπαραστάσεις στον λόγο των εκπαιδευτικών κινήθηκαν παρόμοια με τις αναπαραστάσεις των εγχειριδίων, αφού οι εκπαιδευτικοί παρουσίασαν τα ανδρικά και τα γυναικεία πρόσωπα με χαρακτηριστικά ανάλογα με εκείνα με τα οποία προβάλλονται μέσα στα σχολικά βιβλία, περιλαμβάνοντας στον λόγο τους αναπαραστάσεις των δύο φύλων αντίστοιχες με εκείνες των ενοτήτων του σχολικού βιβλίου. Έτσι, όταν κλήθηκαν να διδάξουν ένα λιγότερο ‘παραδοσιακό’ κείμενο, οι εκπαιδευτικοί συνέδεσαν λιγότερες φορές τα ανδρικά και τα γυναικεία πρόσωπα με παραδοσιακές έμφυλες αναπαραστάσεις. Ωστόσο, δεν προέβησαν σε ιδιαίτερο βαθμό σε ανατρεπτικές αναφορές, αλλά διατήρησαν μία παραδοσιακή στάση απέναντι στα δύο φύλα, αναπαράγοντας, ενδεχομένως, και τα έμφυλα νοήματα του κειμένου, που εν τέλει ήταν κατ’ ουσίαν επίσης παραδοσιακά.

Συμπερασματικά, η παρούσα εργασία αναδεικνύει τη σημασία του λόγου των σχολικών εγχειριδίων στη διαμόρφωση των αντιλήψεων, όχι μόνο των

μαθητών/τριών, αλλά, από ό,τι φαίνεται, και των εκπαιδευτικών σχετικά με τους έμφυλους ρόλους. Η αλλαγή του τρόπου με τον οποίο αναπαρίστανται τα δύο φύλα στα σχολικά εγχειρίδια και η ισότιμη προβολή τους, όπως άλλωστε ορίζει και το ισχύον Α.Π.Σ., θα επιδράσει θετικά στις πρακτικές των εκπαιδευτικών οι οποίοι/ες τα χειρίζονται μέσα στη σχολική τάξη και οι οποίοι/ες προετοιμάζονται με βάση τον λόγο των σχολικών βιβλίων. Η συγκεκριμένη, όμως, αλλαγή θα έχει πιθανότατα ακόμη πιο επιτυχή αποτελέσματα εφόσον συνδυαστεί με μία σειρά επιμορφώσεων των εκπαιδευτικών σε θέματα φύλου, έτσι ώστε οι τελευταίοι/ες να ευαισθητοποιηθούν σε αυτό το πεδίο και να μπορούν να αναγνωρίσουν και να χειριστούν καλύτερα το διδακτικό υλικό. Παράλληλα, η ένταξη της οπτικής του φύλου στα προγράμματα σπουδών των φοιτητών των πανεπιστημιακών τμημάτων παιδαγωγικής κατεύθυνσης θα δώσει σημαντικά γνωστικά εφόδια στους μελλοντικούς και στις μελλοντικές εκπαιδευτικούς, οι οποίοι/ες θα είναι αρκετά πιο ευαισθητοποιημένοι/ες σε θέματα ισότητας των φύλων. Καθώς στη δημόσια σφαίρα η συζήτηση για τα φύλα έχει μετατοπιστεί πέραν της παραδοσιακής διχοτομίας ‘αρσενικό’-‘θηλυκό’, περιλαμβάνοντας και θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, το ζήτημα της ‘άνισης μεταχείρισης των δύο φύλων’, όπως παραδοσιακά τίθεται, θα έμοιαζε ενδεχομένως ‘ξεπερασμένο’, καθώς και η σχετική έρευνα έχει στραφεί σε μορφές υπόρρητου σεξιστικού λόγου. Φαίνεται, όμως, πως εξακολουθεί να βρίσκεται σε ισχύ ο ρητός σεξιστικός λόγος, τουλάχιστον στον ελληνικό δημόσιο λόγο (βλ. Γεωργαλίδου υπό δημοσίευση, Lampropoulou και Georgalidou 2017).

Βιβλιογραφία

- Bourdieu, Pierre, και Passeron Jean-Claude. 1977. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.
- Γεωργαλίδου, Μαριάνθη. Υπό δημοσίευση. «Πολιτικός / Δημόσιος Λόγος, Γλωσσικός Σεξισμός και το Ζήτημα της Γλωσσικής ‘Ορθότητας’ στην Ελληνική Πραγματικότητα». Στο Σαλώμη Μπουκάλα και Αναστασία Γ. Στάμου (επιμ.), *Κριτική Ανάλυση Λόγου: (Απο)δομώντας την Ελληνική Πραγματικότητα*. Αθήνα: Νήσος.
- Delamont, Sara. 1990. *Sex Roles and the School*. London: Routledge.
- Evans, Lorraine, και Davies Kimberly. 2000. “No Sissy Boys Here: A Content Analysis of the Representation of Masculinity in Elementary School Reading Textbooks.” *Sex Roles* 42:255-270.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony. 2002. *Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Halliday, Michael. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. 2nd Edition. London: Edward Arnold.
- Holub, Robert C. 2004. *Θεωρία της Πρόσληψης-μια Κριτική Εισαγωγή* (μτφρ. Κ. Τσακοπούλου). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Jackson, Philip. 1968. *Life in Classrooms*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Lampropoulou, Sofia, και Marianthi Georgalidou. 2017. “Sexist Language in Greek Public Discourse: When Gender Exclusive Forms become a Matter of Grammatical Correctness”. *Women’s Studies International Forum* 60:49-57.
- Μαραγκουδάκη, Ελένη. 2007. *Βοηθητικό Εκπαιδευτικό Υλικό για τα Σχολικά Εγχειρίδια Μαθημάτων Θεωρητικής Κατεύθυνσης. Δημοτικό*. Ιωάννινα: ΕΠΕΑΕΚ II.

- Phillips, Nelson, και Hardy Cynthia. 2002. *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Πλιόγκου, Βασιλική, Κανταρτζή, Ευαγγελία, και Μαίρη Τριανταφύλλου. 2017. “Εμφυλες Αναπαραστάσεις στα Σχολικά Εγχειρίδια Θετικής Κατεύθυνσης των Δύο Τελευταίων Τάξεων του Δημοτικού Σχολείου.” *Έρευνα στην Εκπαίδευση* 6(1):140-160.
- Portelli, John P. 1993. “Exposing the Hidden Curriculum.” *Journal of Curriculum Studies* 25,4:343-358.
- Προεδρικό Διάταγμα Υπ’ Αριθμ. 79. 2017. *Οργάνωση και Λειτουργία Νηπιαγωγείων και Δημοτικών Σχολείων*. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, Τεύχος Α’ 109: 1837 - 1880.
- Robson, Colin. 2010. *Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου: Ένα Μέσον για Κοινωνικούς Επιστήμονες και Επαγγελματίες Έρευνητές*. Αθήνα: Guttenberg.
- Στάμου, Αναστασία Γ. 2014. “Η Κριτική Ανάλυση Λόγου: Μελετώντας τον Ιδεολογικό Ρόλο της Γλώσσας”. Στο Μαριάνθη Γεωργαλίδου, Μαρία Σηφianού, και Βίλλυ Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και Εφαρμογές*, 149-187. Αθήνα: Νήσος.
- Searle John R. 1976. “A Classification of Illocutionary Acts”. *Language in Society* 5:1-24.
- Trecker, Janice Law. 1971. “Women in US History High School Textbooks.” *Social Education* 48(7):249-260.

Exploring the negative interference in written productions by Spanish learners of Modern Greek with the use of Learner Corpora

Katerina Alexandri & Katerina T. Frantzi

University of the Aegean

a.alexandri@aegean.gr, frantzi@rhodes.aegean.gr

Περίληψη

Στο πλαίσιο της έρευνας αυτής εξετάζονται τα είδη των λαθών που εμφανίζονται στο Σώμα Κειμένων Ισπανόφωνων Μαθητών της νέας ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας. Δίνεται έμφαση στα επαναλαμβανόμενα λάθη που οφείλονται σε αρνητική παρεμβολή της ισπανικής γλώσσας στην ελληνική και κατανέμονται σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα. Το θεωρητικό πλαίσιο που υιοθετείται είναι σύμφωνο με τις αρχές ανάλυσης της διαγλώσσας για τη μελέτη και την ερμηνεία των λαθών, ενώ όσον αφορά τη μεθοδολογία, ακολουθούνται οι πρακτικές της υπολογιστικής ανάλυσης λαθών. Τα λάθη υπόκεινται σε ταξινόμηση με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, με τελικό στόχο τη διδακτική αξιοποίησή τους.

Λέξεις-κλειδιά: μαθητικά σώματα κειμένων, αρνητική παρεμβολή, υπολογιστική ανάλυση λαθών, διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας

1 Introduction

Linguistic interference is one of the linguistic phenomena that interest researchers who study second/foreign language acquisition. It seems to be a significant source of errors for all learners of a second/foreign language (L2). Brown (2006: 232) states that the early stages of learning an L2 are more vulnerable to interlingual transfer from the first language (L1) because the only linguistic system upon which a learner can draw is the L1.

It is divided to negative interference/transfer, and positive interference/facilitating (Gass and Selinker 1983) which is reinforced by the Common Underlying Proficiency Hypothesis of Cummins (1991), who believed that if a learner has already learned a language, then they are readily equipped to learn a second.

While we may not always claim that an error is a result of transfer from the native language, many such errors are detectable in learners' speech. For instance, Spanish learners of Modern Greek (MG) may say *έχω πείνα (= 'I am hungry', lit. 'I have hunger') instead of using the verb πεινάω, *έχω είκοσι χρόνια (= 'I am twenty years old', lit. 'I have twenty years') instead of the phrase είμαι είκοσι χρονών (lit. 'I am twenty years_{GEN}') and so forth. This kind of error is attributable to negative interference.

The notion of interference correlates with other studies which clearly show that the nature of L2 errors is systematic and not just random errors selected from the myriad of possible L1-to-L2 mismatch constructs made available by Universal Grammar; but rather, such errors indeed tend to be strategically derived by the speaker's L1 language parameter settings (Galasso 2002: 16).

Apart from purely linguistic factors (cross-linguistic influence), L2 acquisition (SLS) depends on various factors, such as age, psychological and personality factors, styles and strategies, sociocultural factors, and communicative competence (Saville-

Troike 2006, a.o.). In addition, learners' language awareness and psychotypology¹, as well as the efficacy of the teaching procedure, play a significant role during the SLA.

The first theory connected with the phenomenon of linguistic interference is the Contrastive Analysis Hypothesis (Fries 1945, Lado 1957), in the framework of which, by comparing L1 with L2, possible errors that lie on the different structures of the two languages can be predicted. A decade later, the classification and interpretation of errors are based on a new contrastive approach, Error Analysis (Corder 1967), which is later reinforced by the Interlanguage Theory (Selinker 1969). Finally, regarding the interaction among languages, the term cross-linguistic influence is introduced (Sharwood Smith 1983, Odlin 1989). The theoretical framework adopted by the present research is congruent with the principles of the interlanguage analysis on the study and interpretation of errors (Dulay and Burt 1973, Cook 1996).

Although there is a worldwide interest in the study of the Greek language, it was not until recently that Greek learner corpora were designed and created. The first learner corpus of Greek as an L2 has been compiled by Tzimokas (2010). It consists of around 65,000 words and 291 texts produced by adults with different mother tongues. However, the error annotation schema is complicated and inflexible for both groups of users, teachers of Greek as a second/foreign language, and researchers. Also, although the data range is quite elaborative, the architecture and design do not promote interpretability with other formats and platforms.

The second learner corpus for Greek as an L2 is the Greek Learner Corpus (GLC) which is assembled from written productions of learners in the first and secondary education levels. It consists of 33,500 words and 500 texts, and currently, it is in the process of being expanded.² The texts collected are produced by 7-to-12-year-old learners of Greek with a variety of mother tongues, the most common of which are Albanian, Slavic languages, Georgian, Arabic, Hindi & Urdu. Furthermore, all the texts generated by the learners belong to the same genre, namely narration, and are part of a placement test for the classification of learners into proficiency levels (Tantos and Papadopoulou 2012, Tantos et al. 2013, 2015). In contrast to Tzimokas' corpus, the annotation schema of GLC is less complicated and more user-friendly.³

2 The research

In Spain and Latin America, there is a considerable number of Greek language learners as in Greece many Greek learners of Spanish. However, despite the two-way interest between the two languages, to our knowledge, there are few linguistic studies to examine them in comparison, the most significant of which are Alexopoulou (2005, 2010), Lozano (2006, 2008, 2018), Leontaridi et al. (2010), Andria, Miralpeix and Celaya (2012), Andria (2014). Unlike most of the above studies which focus on specific linguistic phenomena, the current research project is interested in exploring the errors which appear in written productions by Spanish learners of Modern Greek in all linguistic levels.

More specifically, during the first stage, the analysis focuses on the errors made due to the cross-linguistic influence of Spanish (L1) to Greek (L2). This will offer the opportunity for learners to reassess their work and for teachers to re-schedule the

¹ See Kellerman 1979.

² For more information on the current project: <http://lal2a.lit.auth.gr/>

³ For a more detailed description see 2.2.

syllabus or prioritize certain areas to meet learners' needs and improve efficiency based on empirical data.

We hypothesize that a big part of the difficulties that Spanish learners face when learning Greek lie on the negative interference of L1 with L2 due to the mismatch between the structures of the two languages, distributed in different linguistic levels.

As mentioned above, cross-linguistic influence is a multifactorial phenomenon where several factors interact (Odlin 2005). However, at this stage, the research will be limited to the study of the language, while the metadata available will be coded and analyzed later.

Our research questions are a) Which categories are more problematic during MG language learning by Spanish learners? b) Which of them seem to be affected by the interference and to what extent?

This study forms part of Post-Doctoral research titled "*The construction of a corpus of Spanish learners of Greek as a second/foreign language*", conducted in the Department of Aegean Studies of the University of the Aegean (Greece).

2.1 *The Corpus*

A dynamic monolingual learner corpus (Spanish Learners' Greek Corpus, henceforth SLGC) has been constructed for the aim of this research. The corpus consists of 66,000 words of written productions by Spanish candidates in the Greek language certification exams organized by the 'Center for the Greek language'⁴ in various exam centers in Spain and Latin America, and by 'The School of Modern Greek Language'⁵ in the Aristotle University of Thessaloniki.

Each candidate was asked to write two texts, one formal and one informal. The topics are related to everyday communication issues. As regards the level, it ranges from A1 to C2 according to the classification of CEFR (2001).⁶

For each learner, SLGC contains the precise background information (e.g. proficiency level, length of exposure, learning environment, motivation, etc.), which is essential to conduct L2 research concerning not only interlanguage grammars but also cross-linguistic effects, residence abroad effects, (re)sources used in composition writing, etc.

2.2 *Methodology*

SLGC is being processed with the use of relevant tools (see Dagneaux et al. 1996, Granger 1998; 2008, Meunier 1998, Díaz-Negrillo and Fernández-Domínguez 2006), computational error analysis practices are followed, while tools are drawn from corpus and computational linguistics.

The computational processing and quality analysis of the learner corpus, according to the theoretical framework adopted, extracts the learners' repeated errors due to negative transfer of L1 to L2. The detected errors are categorized according to certain criteria in order to be didactically used.

More specifically, the steps followed during the coding process are a) compilation and digitalization/transcription of texts (the learners' hand-written productions were digitalized into .txt files), b) categorization according to level, exam

⁴ <https://greeklanguage.gr/en/>

⁵ <https://smg.web.auth.gr/>

⁶ <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/home>

center, and genre, c) processing of the annotation schema and manual annotation of errors, and d) statistical analysis.

For the annotation, we use the free software UAM Corpus Tool⁷ (O'Donnell, 2008), which allows manual annotation of multiple texts using the same annotation schema, based on the error taxonomy created (it can easily be modified in case new tags need to be used). Each text is annotated at multiple levels (e.g., NP, Clause, Sentence, whole document), instances across levels are searched, and comparative statistics across subsets are made. Finally, all annotation is stored in XML files so that our annotations can be shared with other applications in the future. "Stand-off" XML is used so that the annotation files do not contain the text, just pointers to the text, which allows for multiple overlapping analyses of the same text.

The annotation schema follows the error taxonomy created to fulfil the needs of our research. It is based on the taxonomy created by Tantos et al. (2013, 2015) for the annotation of the Greek Learner Corpus (GLC). The major categories are visualized in figure 1:

⁷ <http://www.corpustool.com/>

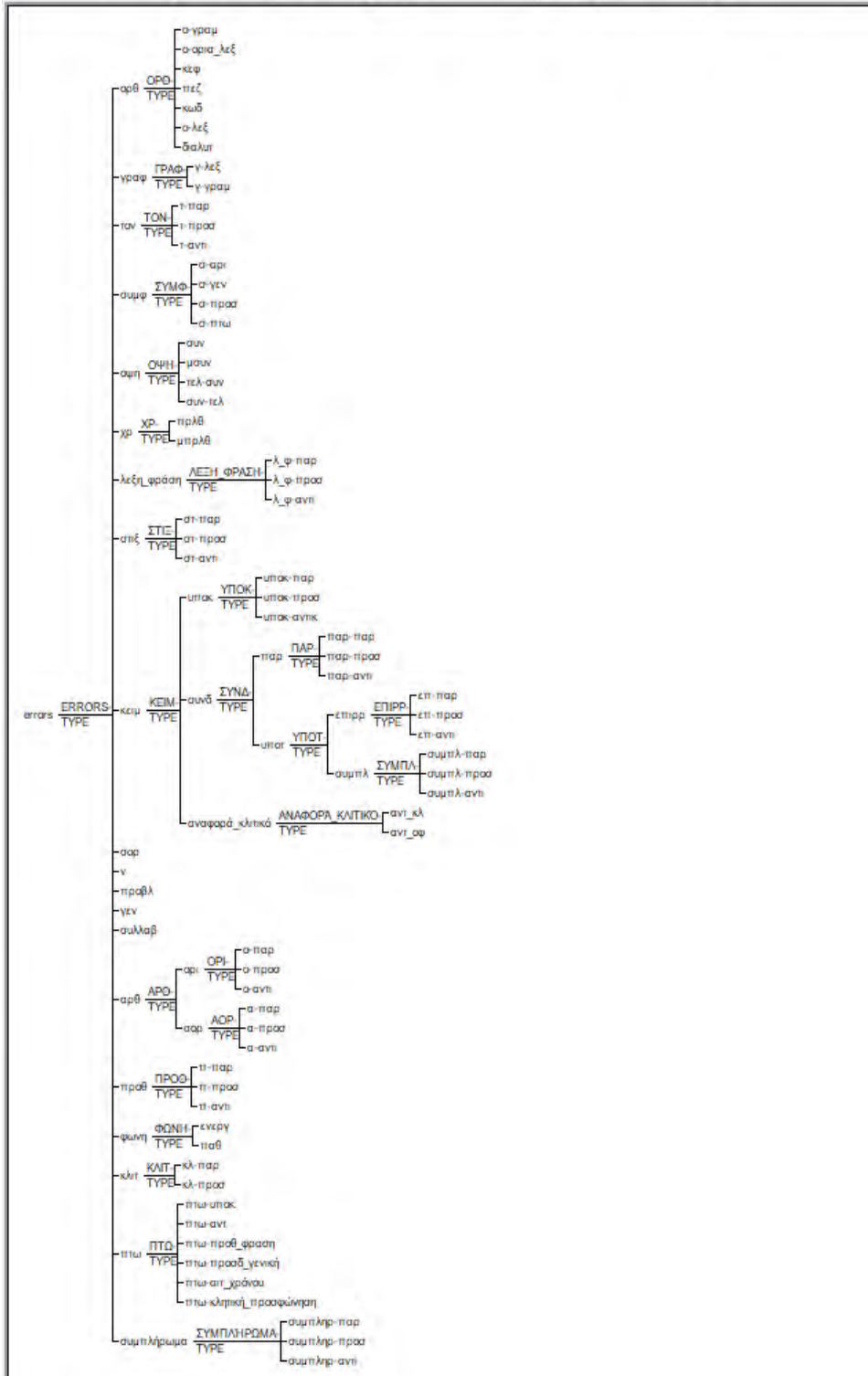

Figure 1 | The annotation schema

For each file, the UAM tool provides information about the length of the text as well as the text complexity which will be useful during future analysis (Table 1).

File:	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt
Length:	
- Words in text:	86
- Sentences in text:	8
Text Complexity:	
- Av. Word Length:	4.06
- Av. Sentence Length:	10.7

Table 1 | File information

Also, for each text file, a table of detailed features are provided, giving a full picture of the errors. For example, in Table 2, the annotated errors of a candidate's (Malaga_A2_5) written production in the exam center of Malaga are listed.

1	textfile	lang	id	features
2	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	1	errors;σορ
3	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	3	errors;τον;τ-παρ
4	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	4	errors;τον;τ-παρ
5	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	9	errors;πιω;πιω-αντ
6	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	7	errors;γραφ;γ-λεξ
7	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	10	errors;τον;τ-παρ
8	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	11	errors;ορθ;ο-γραμ
9	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	13	errors;αρθ;ορι;ο-παρ
10	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	14	errors;τον;τ-παρ
11	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	15	errors;τον;τ-παρ
12	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	16	errors;ορθ;πεζ
13	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	22	errors;τον;τ-παρ
14	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	24	errors;τον;τ-παρ
15	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	27	errors;ορθ;ο-γραμ
16	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	28	errors;οψη;μουν
17	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	29	errors;λεξη_φράση;λ_φ_αντι
18	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	30	errors;τον;τ-παρ
19	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	32	errors;ορθ;ο-λεξ
20	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	35	errors;ορθ;ο-γραμ
21	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	37	errors;γραφ;γ-λεξ
22	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	38	errors;ορθ;ο-λεξ
23	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	39	errors;στιξ;στ-προσ
24	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	40	errors;τον;τ-παρ
25	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	41	errors;τον;τ-παρ
26	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	43	errors;ορθ;ο-λεξ
27	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	44	errors;τον;τ-παρ
28	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	45	errors;τον;τ-παρ
29	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	47	errors;ορθ;ο-γραμ
30	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	48	errors;ορθ;ο-ορια_λεξ
31	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	49	errors;τον;τ-παρ
32	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	51	errors;τον;τ-παρ
33	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	52	errors;τον;τ-παρ
34	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	53	errors;τον;τ-παρ
35	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	54	errors;συμφ;σ-γεν
36	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	55	errors;ορθ;ο-λεξ
37	Malaga A2/Malaga_A2_5_a.txt	Greek	56	errors;τον;τ-παρ

Table 2 | Error features

In figure 2 some examples of the annotation environment of UAM are given. The underlining marks annotated words and phrases. The use of more than one-line marks multiple annotations. Clicking on one of them, the annotation of the selected item is shown in the field under the text.

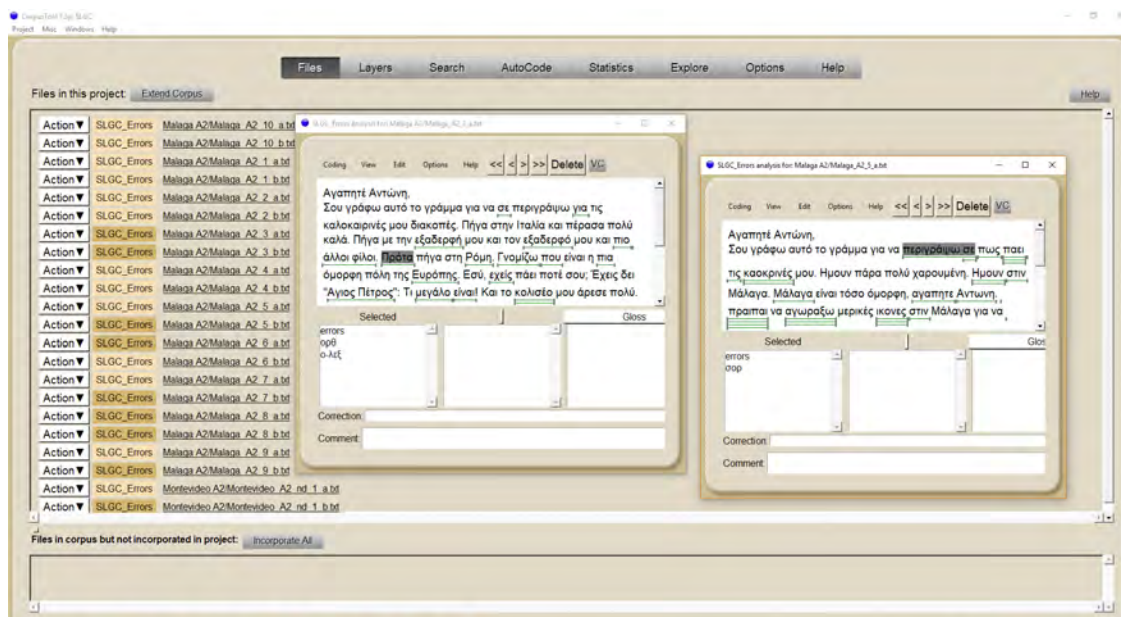

Figure 2 | Examples of annotation with UAM

3 Preliminary results

For this presentation, 62 texts of the corpus have been annotated and 1.862 errors have been detected. The A1 and A2 levels of the exam centers in Barcelona, Buenos Aires, Malaga, Montevideo, and Oviedo have been analyzed (see table 3). The two levels are examined together because in the present sample the limits between them are vague.

Exam center	Barcelona	Buenos Aires	Malaga	Montevideo	Oviedo	Total
Level						
A1-A2	20	12	20	2	8	62

Table 3 | Number of written productions per exam center

In the above data, the classification of the errors is in line with the taxonomy visualized in the annotation schema (Figure 1). Based on that, some general conclusions will be drawn about the kind of errors Spanish learners make, observing the general trends shown in Figure 3.

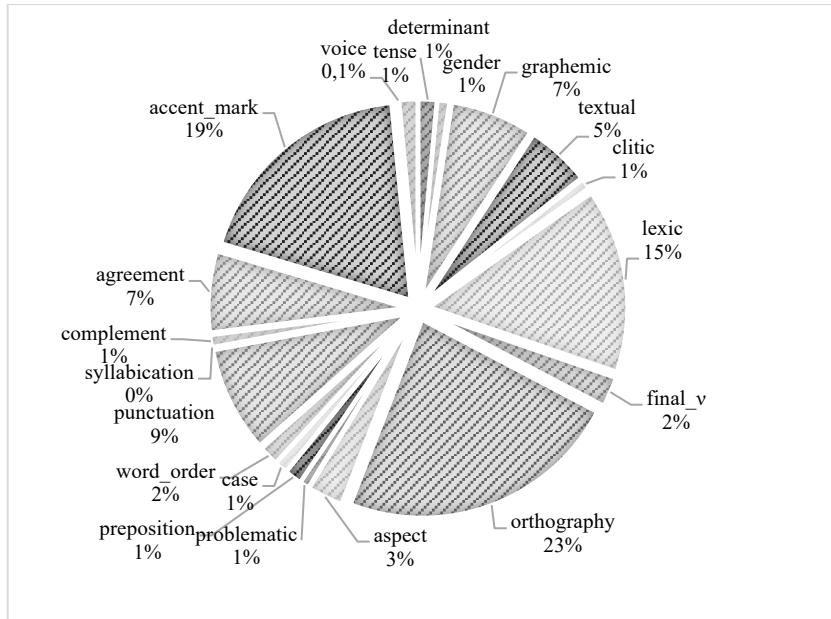
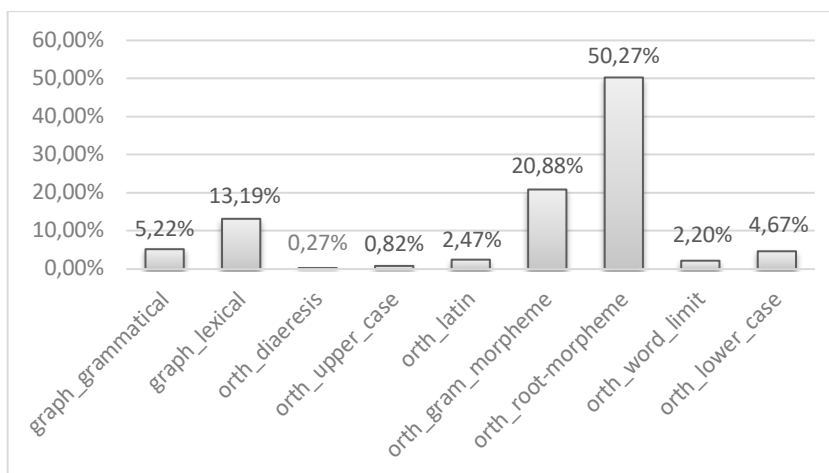

Figure 3 | Percentage of errors per domain

Figure 3 shows that most errors occur in the orthography and accentuation, followed by the vocabulary, punctuation, agreement and text organization. More specifically:

a) 30% of errors occur in orthography⁸ (Fig. 4): a) Orthographical (23%): *σιγνομη* ('sorry'), *πρέπη* ('must'), *διαβατείριο* ('passport'), b) graphemic (7%): *χρισταλινα* ('crystal clear'), *φτιχισμένος* ('happy'), *καταράχτας* ('waterfalls'). 63,5% appear in the root morpheme, while 26,1% in the grammatical morpheme. Both phonological skills in the early stages of L2 learning, as well as the unawareness or ineffective application of spelling rules to more advanced texts, seem to influence learners' spelling performance. Based on the results, it is clear that, apart from the graphical-phonetic correspondence, the students face difficulties in the phonemic-morphological correspondence.

⁸ For practical reasons, orthography contains here both orthographical and graphemic errors. Orthographical are the errors with a correct phonological representation, where only spelling errors are detected. Graphemic are mistakes in the form of the word where there is no proper phonological representation.

Figure 4 | Orthographical and graphemic errors

b) Both Greek and Spanish language use an accent mark (´). However, although in Greek the accent is obligatory in all non-monosyllabic words, in Spanish, the main purpose of writing an accent mark is to indicate that this particular word is supposed to be stressed somewhere other than the syllable where it would be stressed naturally if it followed the rules. As a result, Spanish learners of Greek add, omit, or substitute it, influenced by the rules of their L1: e.g. *σκεφτόμαι, μάθήμεζ, ήραρχει, ταξιδι*. We assume that the high percentage of its omission (69,76%, see Fig. 5) is due to the fact that in Spanish the accent normally is not marked, e.g. *una manzana* (/ˈuna manˈθana/) ‘an apple’.

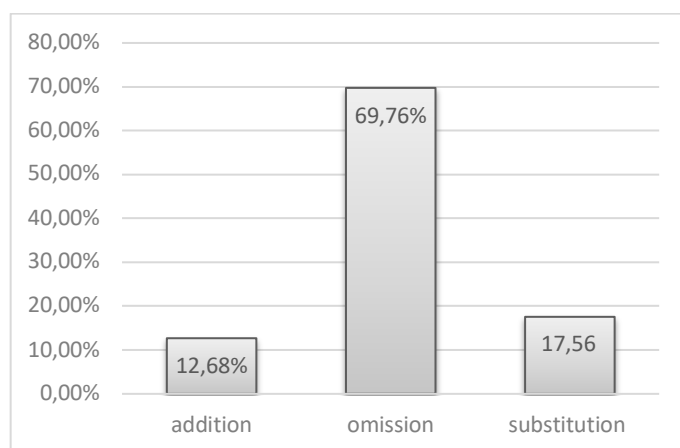

Figure 5 | Accent mark: Error performance

c) 15% of the errors are performed due to the incorrect use of the vocabulary (Fig. 6). The errors are related to the selection of the appropriate word (substitution of form and/or meaning), as well as the addition or omission of words. Difficulties in the [+/-learned] register, polysemous words, idiomatic expressions, lexical collocations, inaccurate use of the verbs *πηγαίνω* vs. *έρχομαι* (ir/venir, ‘to go/to come’) and *πηγαίνω* vs. *φέρνω* (llevar/traer, ‘to take/to bring’), *είμαι* vs. *πηγαίνω* (estar/ir, ‘to be’/‘to go’), and the use of nonexistent forms are noticed. For example, in (1) there is a clear confusion in the use of the verb *είμαι* which here corresponds to the Spanish ‘estar’, and not to ‘ser’, while in (2) and (3) the structures with the verb *ir* (‘to go’) and the question pronoun *que* (‘what’), respectively, are transferred to Greek:

	Error			Target	
(1)	*είμαι	πολύ	ενδιαφέρουσα	ενδιαφέρομαι	πολύ
	be.1SG.PRS	very	interesting- NOM.SG.F	be.interested. 1SG.PRS	much
	‘estoy muy interesada’ ‘I am very interested’				
(2)	*με	πάει	καλά	με	βολεύει
	me.ACC.CL	go.3SG.PRS	well	me.ACC.CL	suit.3SG.PRS
	‘me va bien’ ‘it suits me’				

(3) *τι σου φαίνεται; πώς σου φαίνεται;
 *what you.GEN.CL seem.3SG.PRS how you. seem.3SG.PRS
 GEN.CL
 ‘¿qué te parece?’
 ‘what do you think?’

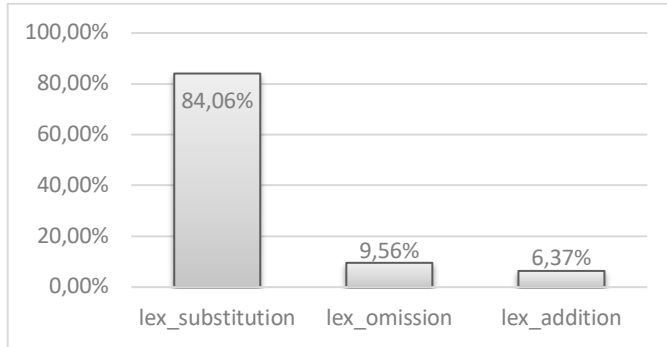

Figure 6 | Vocabulary and expressions: Error performance

d) Although there are few differences between the two languages, 9% of errors occur in punctuation (Fig. 7). In many of the texts, non-systematic use of the comma and hyphen is found. Other punctuation marks are also quite problematic, e.g. phrases at the start of letters, like “*Dear John*”, are followed by a colon, and not a comma like in Greek: “*Querido Juan: ¿Cómo estás?*”, and confusion regarding the Greek question mark (;), which is used as a colon.

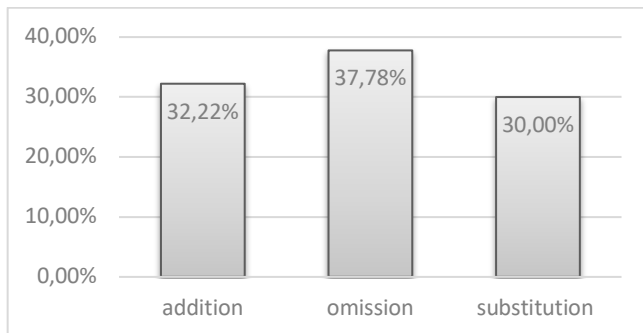

Figure 7 | Punctuation: Error performance

e) 7% of the errors of the present sub-corpus (A1-A2 level) are related to the agreement in gender>number>person>case (see errors in gender, number and case agreement in examples 4-5). Figure 8 illustrates the percentage of different types of agreement:

	Error			Target		
(4)	*μέσα	στα	νύχτα	μέσα	στη	νύχτα
	inside	at:	night.	inside	at:	night.
		DEF.ACC.PL.N	ACC.SG.F		DEF.ACC.SG.F	ACC.SG.F
		‘en la noche’				
		‘in the night’				
(5)	*από	ενας	φιλους	από	έναν	φίλο
	of	INDEF.	friend.	of	INDEF.	friend.
		NOM.SG.M	ACC.PL.M		ACC.SG.M	ACC.SG.M
		‘de un amigo’				
		‘of a friend’				

Except for many other reasons, this difficulty is attributed to interference, e.g. unlike in Greek, in Spanish, the possessive pronouns agree in gender and number with the object of property, not the possessor: *οι φίλοι μου* ‘mis amigos’ (‘my friends’):

(6a)	GR	<i>οι</i>	<i>φίλοι</i>	<i>μου</i>
		DEF.NOM.PL.M	friend.NOM.PL.M	my.GEN.SG
		‘my friends’		
(6b)	SP	<i>mis</i>	<i>amigos</i>	
		my.PL.M.	friend.PL.M	
		‘my friends’		

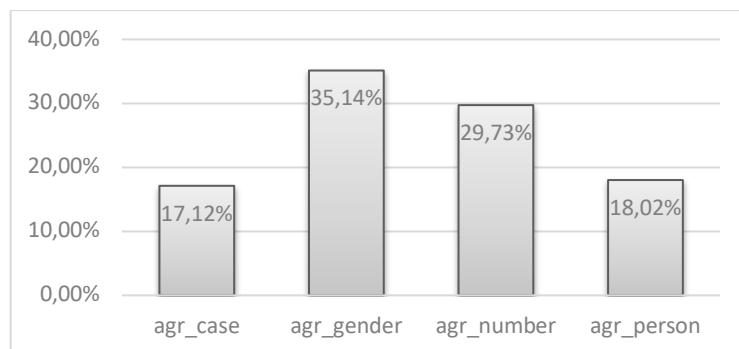

Figure 8 | Agreement: Error performance

f) Particularly problematic (5% of the present sample, Fig. 3), although expected at these levels, as the use of complex structure is limited, is the speech organization in many written productions. Figure 9 visualizes the non-systematic structure and inaccurate use of indicators that characterize textual cohesion, the overuse of overt subjects, the addition of coordinate and substitution of subordinate conjunction, as well as errors in the selection of clitics, e.g.:

	Error				Target			
(7a)	*θέλω	να	βλέπω	σου	θέλω	να	σε	δώ
	want.1	to	see1SG.SBJ	you.S	want.1S	to	you.S	see1SG.SBJ
	SG.PRS		V.IMPFV	G.CL	G.PRS		G.CL	V.PFV
	‘quiero verte’							
	‘I want to see you’							
(7b)	<i>Γιατί εγώ προτιμώ ένα ξενοδοχείο γιατί θέλω ένα άνετο κρεβάτι και ένα καθαρό μπάνιο με ζεστό νερό και ένα καλό πρωινό με καφέ, πορτοκαλάδα, ψωμί και βούτιρο.</i>							
	‘Porque yo prefiero un hotel porque quiero una cama cómoda y un baño limpio con agua caliente y un buen desayuno con café, jugo de naranja, pan y mantequilla.’							
	‘Because I prefer a hotel because I want a comfortable bed and a clean bathroom with hot water and a good breakfast with coffee, orange juice, bread and butter.’							

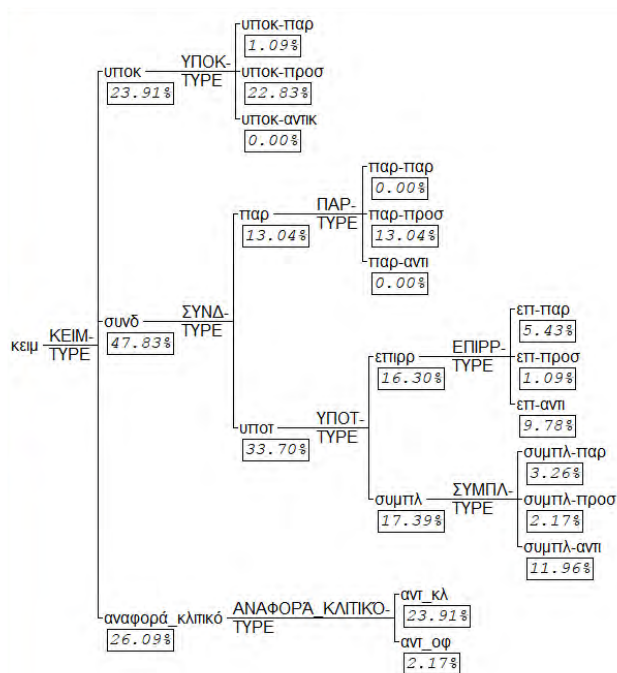

Figure 9 | Analysis of textual errors in UAM

4 Conclusions

In L2 research relatively little use has been made of corpora, particularly in formal approaches to second language acquisition (SLA), and many SLA researchers are still reticent about using corpus data. However, given the increasing interest in L2 Greek acquisition research, SLGC is a valuable tool for corpus-driven studies as a source of naturalistic data for researchers, by providing information on Spanish learners’

interlanguage. This will lead to the improvement in the curriculum design of teaching Greek as L2.

According to Corder (1981), the learner's native language is facilitative, and errors are not a sign of inhibition but the evidence of the student's learning strategies. Considering that teachers can control the input but not the intake, we strongly believe that SLGC will give them evidence of how language is learned, and help them detect, or even predict, the strategies employed and the areas that need to be reinforced for the teaching/learning procedure to become more effective.

Besides, the observation of the data will help teachers choose the adequate teaching method and material, syllabus designers, and textbook writers, to focus on the specific difficulties due to negative transfer from L1 to L2, so as to be promptly and purposefully faced.

Moreover, the elaboration of the results may be useful for auto-learning and self-evaluation, promoting learners' autonomy and raising their language awareness.

Of course, in this research there are limitations. Although the sample size is much bigger compared to the sample of previous Greek studies in the research area, more data are needed. However, the biggest setback is easy and/or free access to adequate data. Also, a bigger team consisted of more annotators, IT specialists, and other experts in the area are needed.

Our future research includes the analysis of learners' interlanguage taking into consideration different variables, the detection of more error types, and the expansion of the learner corpus to other languages.

References

- Alexopoulou, Angeliki. 2005. "Contribución al Estudio de los Errores Morfosintácticos en la Interlengua Escrita de Aprendientes de Español de Origen Griego". PhD diss., Universidad Nacional y Kapodistriaca de Atenas.
- Alexopoulou, Angeliki. 2010. "Errores Intralinguales e Interlinguales en la Interlengua Escrita de Aprendientes Griegos de e/le." In *Nuevos Caminos del Hispanismo. Actas del XVI Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas* (Paris, 9-13 July 2007), edited by Pierre Civil and Françoise Crémoux. Madrid: Hibernoamericana.
- Andria, Maria. 2014. "Crosslinguistic Influence in the Acquisition of Greek as a Foreign Language by Spanish/Catalan L1 Learners: The Role of Proficiency and Stays Abroad." PhD diss., Universitat de Barcelona.
- Andria, Maria, Miralpeix, Immaculada, and M. Luz Celaya. 2012. "Diaglossiki Epidrasi kata tin Ekmathisi tis Ellinikis os Ksenis Glossas apo Ispanophonous Mathites." In *Selected Papers from the 10th ICGL*, edited by Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki, and Penelope Kambakis-Vougiouklis, 654-662. Komotini, Greece: Democritus University of Thrace.
- Brown, H. Douglas. 2006. *Principles of Language Learning and Teaching*. NJ: Prentice Hall Regents.
- Cook, Vivian. 1996. *Second Language Learning and Language Teaching*. London: Arnold.
- Corder, S. Pit. 1967. "The Significance of Learners' Errors." *IRAL* 5:161-70.
- Corder, S. Pit. 1981. *Error Analysis and Interlanguage*. Oxford: Oxford University Press.

- Cummins, Jim. 1991. "Interdependence of First- and Second-language Proficiency in Bilingual Children." In *Language Processing in Bilingual Children*, edited by Ellen Bialystok, 70-89. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dagneaux, Estelle, Denness, Sharon, Granger, Sylviane and Fanny Meunier. 1996. *Error Tagging Manual Version 1.1*. Louvain-la-Neuve: Centre for English Corpus Linguistics, Université Catholique de Louvain.
- Díaz-Negrillo, Ana, and J. Fernández-Domínguez. 2006. "Error Tagging Systems for Learner Corpora." *Revista Española de Lingüística Aplicada (RESLA)* 19:83-102.
- Dulay, Heidi, and Marina Burt. 1973. "Should we Teach Children Syntax?" *Language Learning* 23/2:245-258.
- Fries, Charles C. 1945. *Teaching and Learning English as a Foreign Language*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Galasso, Joseph. 2002. *Analyzing English Grammar: An Introduction to Feature Theory*. Northridge: California State University.
- Gass, Suzan M., and Larry Selinker. 1983. *Language Transfer in Language Learning*. Rowley, MA: Newbury House.
- Granger, Sylviane. 2008. Learner corpora. In *Corpus linguistics. An International Handbook, 1*, edited by Anke Lüdeling and Merja Kytö, 259–275. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Kellerman, Eric. 1979. "Transfer and Non-transfer: Where we are now." *Studies in Second Language Acquisition* 2:37-57.
- Lado, Robert. 1957. *Linguistics Across Cultures*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Leontaridi Eleni, Peramos Soler Natividad and Marina Ruiz Morales. 2010. "I Glossiki Ikanotita ton Ellinon Iposifion stis Eksetasis Glossomathias DELE tou Ispanikou Kratous. Analisi kai Sistimatopiisi Lathon stin Paragogi Graptou Logou. Didaktikes Protaseis", In *Ekselikseis stin Erevna tis Glossikis Ekmathisis kai Didaskalias: Selected papers* (Proceedings of the 14th International Conference of Greek Applied Linguistics Association (GALA)), edited by Angeliki Psaltou-Joycey and Marina Mattheoudakis, 91-106. Thessaloniki: GALA.
- Lozano, Cristobal. 2006. "The Development of the Syntax-information Structure Interface: Greek learners of Spanish." In *The Acquisition of Syntax in Romance Languages*, edited by Torrens Vicenç and Linda Escobar, 371-399. Amsterdam: John Benjamins.
- Lozano, Cristobal. 2008. *The Acquisition of Syntax and Discourse: Pronominals and Word Order in English and Greek Learners of Spanish*. Saarbrücken: VDM Verlag.
- Lozano, Cristobal. 2018. "The Development of Anaphora Resolution at the Syntax-discourse Interface: Pronominal Subjects in Greek Learners of Spanish." *Journal of Psycholinguistic Research* 47/2:411-430.
- Meunier, Fanny. 1998. "Computer Tools for Learner Corpora." In *Learner English on Computer*, edited by Sylviane Granger, 19-37. London and New York: Longman.
- Odlin, Terence. 1989. *Language Transfer: Cross-linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Odlin, Terence. 2005. "Crosslinguistic Influence and Conceptual Transfer: What Are the Concepts?" *Annual Review of Applied Linguistics* 25:3-25.
- O'Donnell, Michael. 2008. "The UAM CorpusTool: Software for Corpus Annotation and Exploration". In *Applied Linguistics Now: Understanding Language and*

- Mind/La Lingüística Aplicada Hoy: Comprendiendo el Lenguaje y la Mente*, edited by Carmen M. Bretones Callejas et al., 1433-1447. Almería: Universidad de Almería.
- Papadopoulou, Despina, and Alexandros Tantos 2014. “H Didaktiki Aksiopiisi ton Somaton Keimenon Mathiton stin Elliniki os Defteri/Kseni glossa.” In *Meletes Afieromenes stin Omotimi Kathigitria Anna Anastassiadis-Symeonidis*, edited by Zoe Gavriilidou, and Anti Revithiadou, 246-257. Greece, Kavala: Saita.
- Saville-Troike, Muriel. 2006. “Social Contexts of Second Language Acquisition.” In *Introducing Second Language Acquisition*, 99-132. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Selinker, Larry. 1969. “Interlanguage”. *IRAL* 3:114-132.
- Sharwood Smith, Michael. 1983. “Cross-linguistic Aspects of Second Language Acquisition.” *Applied Linguistics* 4/3:192-199.
- Tantos, Alexandros, Papadopoulou, Despina, Alexandri, Katerina, Dosi, Ifigenia, Fotiadou, Georgia, Pouliou, Katerina, and Paraskevi Savvidou. 2013. “Greek Learner Corpus: Design and implementation.” Paper presented at the 21st International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics, Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki, 5-7 April 2013.
- Tantos, Alexandros, Alexandri, Katerina, Dosi, Ifigenia, Pouliou, Katerina, Savvidou, Paraskevi and Georgia Fotiadou. 2015. “Analisi Lathon sto Elliniko Soma Keimenon Mathiton (ESKEIMATH): Prota Evrimata.” *Meletes gia tin Elliniki Glossa* 35:719-732. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Tantos, Alexandros, and Despina Papadopoulou. 2012. “Stand-off Annotation for Learner Corpora: Compiling Greek Learner Corpus (GLC)”. Paper presented at the 4th International Conference on Corpus Linguistics (CILC2012), Jaén, Spain, 22–24 March 2012.
- Tzimokas, Dimitris. 2010. “Elektroniko Soma Keimenon Ekmathisis tis Neas Ellinikis os Defteris Glossas: Pros ena Erevnitiko kai Didaktiko Ergaleio.” *Meletes gia tin Elliniki Glossa* 30:602-616. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.

The functions of demonstrative noun phrases in person reference in Greek conversation*

Angeliki Alvanoudi
Aristotle University of Thessaloniki
aalvanoudi@enl.auth.gr

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τις λειτουργίες των δεικτικών ονοματικών φράσεων σε τριτοπρόσωπη αναφορά σε αρχική θέση στην αλληλουχία, αξιοποιώντας τα εργαλεία της Ανάλυσης Συνομιλίας. Από την ανάλυση προκύπτει ότι οι δεικτικές ονοματικές φράσεις αποτελούν πραγματολογικά σημαδεμένες πρακτικές αναφορές σε πρόσωπο που χρησιμοποιούνται για την επίλυση προβλημάτων σε σχέση με την ταυτοποίηση του αναφερόμενου προσώπου ή την πραγματοποίηση αξιολογήσεων γύρω από αυτό. Στην πρώτη περίπτωση τα δεικτικά χρησιμοποιούνται αναγνωριστικά, δηλαδή καλούν τον/την παραλήπτη/τρια να αναγνωρίσει το αναφερόμενο πρόσωπο με βάση την ειδική γνώση που μοιράζεται με τον/την ομιλητή/τρια. Στη δεύτερη περίπτωση τα δεικτικά χρησιμοποιούνται αξιολογικά, δηλαδή δείχνουν την συναισθηματική τοποθέτηση του/της ομιλητή/τριας απέναντι στο πρόσωπο αναφοράς.

Λέξεις-κλειδιά: αναφορά σε πρόσωπο, αρχική αναφορά, δεικτικές ονοματικές φράσεις, αναγνωριστική χρήση, συναισθηματική/αξιολογική χρήση, Ανάλυση Συνομιλίας

1 Introduction

This paper examines the interactional functions of demonstrative noun phrases in initial third person singular reference in Greek conversation, using the tools of Conversation Analysis. The argument in a nutshell is the following. Demonstrative noun phrases are marked practices for initial reference to third person that give rise to special inferences and are mobilized as practices for carrying out specific actions, such as resolving trouble in person recognition, and delivering assessments. The structural and semantic-pragmatic aspects of demonstrative noun phrases are presented in section 2. Section 3 explains data and methods. The analysis is in Section 4 and summarizing remarks are found in Section 5.

2 The structural and semantic-pragmatic profile of demonstrative noun phrases

Demonstrative noun phrases consist of noun phrases (henceforth NPs), which are preceded or (less often) followed by the deictic pronouns or nominal demonstratives (Dixon 2010) *αυτός/αυτή/αυτό* (this.M.NOM.SG/this.F.NOM.SG/this.N.NOM.SG) or *εκείνος/εκείνη/εκείνο* (that.M.NOM.SG/that.F.NOM.SG/that.N.NOM.SG).¹ In Greek, demonstrative and definite article co-occur in the NP. Demonstrative NPs are marked

* I am indebted to Christos Tzitzilis for intellectually stimulating discussions on the topic of this paper. Many thanks go to Tasos Tsangalidis for useful comments and the ICGL14 participants for questions and feedback.

¹ Demonstrative NPs fall into the category of polydefinite NPs (see Lekakou and Szendrői 2011).

for definiteness, that is, they code referents of assumed familiarity or knownness (see e.g. Ariel 1988, 1990; Bolinger 1977; Chafe 1976, 1994; Gundel, Hedberg and Zacharski 1993; Heim 1983; Lyons 1999; Prince 1992) and identifiability (Birner and Ward 1998).

Moreover, demonstrative NPs are associated with various pragmatic uses, analysed in depth by Diessel (1999) and summarized by Levinson (2004) in Figure 1:

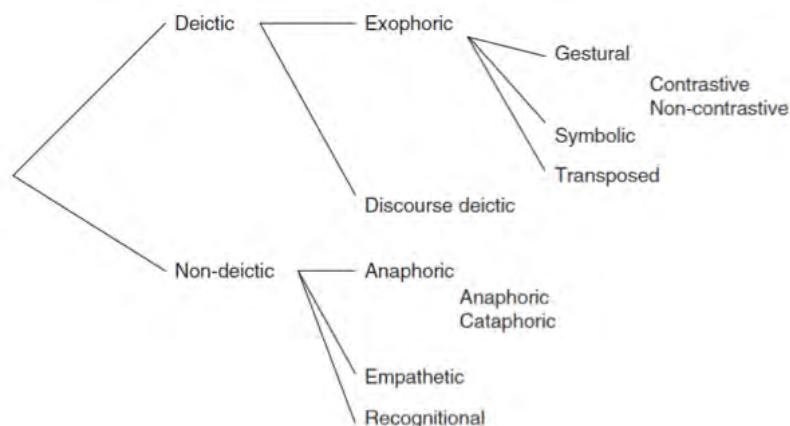

Figure 1 | The distinct use of demonstratives (after Levinson 2004)

Demonstratives can be used deictically, that is, to point to person in the immediate speech situation. Non-deictic use of demonstratives can be anaphoric, recognitional or empathetic. More specifically, in anaphoric use, demonstratives are co-referential with a prior noun or NP; in recognitional use, demonstratives introduce a referent for the first time and invite the addressee to identify the referent by drawing on “specific, ‘personalized’ knowledge that is assumed to be shared by the communicating parties due to a common interactional history or to supposedly shared experiences” (Himmelmann 1996: 233); and in empathetic use, demonstratives introduce a referent for the first time and indicate the speaker’s stance/attitude toward the referent, such as emotional or psychological distance/proximity between speaker and referent, insult, surprise or affection (Naruoka 2006, see also Lakoff 1974 and Lyons 1977). This study targets non-deictic recognitional and empathetic uses of demonstrative NPs in third person reference in Greek.

3 Data and methods

Conversation analytic research has shown that person reference is an interactional achievement (see e.g. Fox 1987, 1996; Enfield and Stivers 2007; Enfield 2013). The selection of appropriate reference forms is shaped by social and interactional factors, such as interlocutors’ social relationship and ‘common ground’ or mutual knowledge (Clark and Marshall 1981), the social action being performed, as well as reference position, which can be locally initial (first mention of referent) or subsequent (second mention of referent, etc.) (Schegloff 1996). Third person singular reference forms are pragmatically unmarked or marked² depending on whether they are interpreted by hearers as referring to a person and doing nothing more (‘referring simpliciter’, Schegloff 1996: 440) or they show speaker’s effort to accomplish something more than

² Pragmatic markedness is understood in terms of locally defined contextual expectations and social situational usage (Stivers, Enfield and Levinson 2007: 9).

simply referring and invite the addressee to infer this ‘special something’. In English conversation, default reference forms in initial reference position include names, kin terms or descriptive NPs (Sacks and Schegloff 1979; Stivers 2007). These forms are organized around two general preference structures, described by Sacks and Schegloff (1979) as follows: (a) a preference for recipient design, that is, the use of recognitionals, and (b) a preference for minimization, that is, the use of a single reference form. If the two principles are in conflict, speakers prefer recognition to minimization. Speakers may opt for marked forms or alternative recognitionals in initial reference position although unmarked forms are available (known to participants). Alternative recognitionals include forms such as addressee-associated reference forms (e.g. *your sister*), speaker-associated reference forms (e.g. *my baby*) or demonstrative-prefaced descriptions (e.g. *that next-door neighbor*) that dissociate referent from both speaker and addressee (Stivers 2007). These forms give rise to special inferences that fit the action being performed.

This study builds on prior conversation analytic research on person reference in talk-in-interaction to analyse a specific practice deployed by Greek speakers for initial third person singular recognitional reference, that is, the use of demonstrative NPs. Data come from 40 everyday audio-recorded informal conversations among friends and relatives from the *Corpus of Spoken Greek* (Institute of Modern Greek Studies).³ In coding instances of initial recognitional reference to third person I used the following criteria: i) the first mention of the referent was coded; ii) if recognition was not achieved and the first mention failed, the second mention of the referent was coded as well; iii) cases were coded whereby a referent was introduced at an earlier point in the talk, lost its previous activeness and was introduced again in a totally different context. I collected 594 instances. In this collection, the following recognitional forms were identified:

Recognitional forms	N
Names e.g. <i>η Έλλη</i> (DEF.F.NOM.SG Elli(F).NOM.SG) <i>ο Γιάννης</i> (DEF.M.NOM.SG Yannis(M).NOM.SG)	505 (85%)
Kin terms e.g. <i>τη μάνα μου</i> (DEF.F.ACC.SG mother(F).ACC.SG) <i>η θεία</i> (DEF.F.NOM.SG aunt(F).NOM.SG)	55 (9.3%)
Descriptive NPs e.g. <i>τον δήμαρχο</i> (DEF.M.ACC.SG mayor(M).ACC.SG) <i>τη συγκάτοικό μου</i> (DEF.F.ACC.SG roommate(F).ACC.SG my)	18 (3%)
Demonstrative NPs e.g. <i>αυτή η Καλλιρόη</i> (this.F.NOM.SG DEF.F.NOM.SG Kalliroi(F).NOM.SG) <i>εκείνο το Ρώσο</i> (that.M.ACC.SG DEF.M.ACC.SG Russian(M).ACC.SG)	16 (2.7%)
Total	594 (100%)

Table 1 | Initial recognitional third person singular reference in Greek conversation

The category ‘names’ includes first names, last names, nicknames, first and last name combinations, title plus name, and names embedded in complex NPs. Names are the most common forms (85% of the collection) and are preferred over other forms of recognitional reference (for the same pattern in English and other languages see Enfield and Stivers 2007).

The use of names as unmarked recognitional forms is illustrated with (1):

³ See Pavlidou (2016: 41-59) for a description of the features of the corpus; more information is available at <http://corpus-ins.lit.auth.gr/corpus/>

Example (1)⁴

1 →	Aleka	Ο	Σταμάτης	θα	ῥθει:?
		DEF.M.NOM.SG	Stamatis(M).NOM.SG	FUT	come.3SG.PFV
		‘Is Stamatis coming?’			
2		(0.6)			
3	Anna	↑Είπε: ότι θα περάσει αργότερα.			
		‘He said that he is coming later.’			
4	Aleka	Ωραία.			
		‘Good.’			

In line 1, Aleka uses a polar interrogative to request information about an absent third party. Reference is achieved via the NP *ο Σταμάτης* (‘Stamatis’) that consists of a male name plus definite article. In line 3, Anna displays no problem with recognizing the referent and delivers the information in question. In line 4, Aleka closes down the sequence. As Heritage (2007: 256) observes, “sequences in which person reference is accomplished ordinarily run off without any overt claim or demonstration of recognition from recipients”. In this example, referent recognition is tacitly managed as Anna responds to Aleka’s question and advances sequence progressivity.

What happens when Greek speakers deviate from this norm and use demonstrative NPs in initial position? This question is addressed in the next section.

4 Analysis

Demonstrative NPs in initial position are used as practices for resolving trouble in person recognition (section 4.1), and delivering assessments (section 4.2). As the analysis shows, the first function pairs with the recognitional use of demonstratives, whereas the second function pairs with the empathetic use of demonstratives.

4.1 Resolving trouble in person recognition

Speakers use demonstrative NPs when they encounter difficulties in the achievement of person recognition, that is, when the recognition and minimization preferences are in conflict. The preference for minimization is relaxed and speakers deploy demonstrative NPs as “try-markers” that “mark the reference as a “try” to achieve recognition with that reference form” (Schegloff 2007: 238) and are designed to elicit confirmation or disconfirmation of recognition from the recipient (Sacks and Schegloff 1979; Schegloff 1996). This use is visible in examples (2) and (3).

Example (2)

1	Areti	Χθες το βράδυ ξεξ ποιος με πήρε τηλέφωνο?= ‘Do you know who called me last night?’
2	Yannis	=°Ποιος. ‘Who?’

⁴ Conversations have been fully transcribed according to standard conversation analytic conventions (Jefferson 2004; <http://corpus-ins.lit.auth.gr/corpus/about/symbols.html>).

- 3 Areti Ο Χρήστος ο Νίκου (στις) τρεις η ώρα το βρά:δυ.=
 ((noise.....))
 ‘Christos Nikou called me at three o’clock at night.’
- 4 Yannis = >°Ποιος είν’ ο Χρήστος ο Νίκου.< =
))
 ‘Who is Christos Nikou?’
- 5 → Areti =Ο: ↑φίλος μου αυτός
 DEF.M.NOM.SG friend(M).NOM.SG my this.M.NOM.SG
- 6 από: που: είχαμε βγει τις προάλλες για καφέ?=
 ‘This friend of mine with whom we went out for coffee the other day?’
- 7 Yannis = >Τι ήθελε?<
 ‘What did he want?’
- 8 (0.6)
- 9 Areti ↑Τι κá:νω. πού είσαι λέει. έξω είσαι? λέω όχι. κοιμά:μαι.
 ((laughing....))
 ‘He wanted to ask me how I am. He said, where are you? Are you out? I said, no. I am sleeping.’
- 10 και στο εντωμεταξύ ↑κοιμόμουνα.
))
 ‘Anyway I was sleeping.’

In (2), after a pre-announcement sequence in lines 1-2, Areti delivers a news announcement in line 3. She refers to the person who called her last night via the NP *ο Χρήστος ο Νίκου* (‘DEF.M.NOM.SG Christos(M).NOM.SG DEF.M.NOM.SG Nikou’), namely, she uses a preferred recognitional reference form (combination of names), assuming that her recipient already knows the referent. Yannis fails to recognize the referent and initiates a repair sequence to resolve trouble in line 4. Areti delivers the repair at lines 5-6. She offers an alternative recognitional reference form with rising intonation that consists of a descriptor *ο: ↑φίλος μου* (‘DEF.M.NOM.SG friend(M).NOM.SG my’) followed by the demonstrative *αυτός* (‘this.M.NOM.SG’) and a clause (*από: που: είχαμε βγει τις προάλλες για καφέ* ‘with whom we went out for coffee the other day’). The demonstrative NP is a try-marked form designed to resolve trouble with person recognition, namely it ‘guides’ the recipient to identify and recognize the referent successfully by accessing shared knowledge about the referent. The demonstrative NP implies ‘you (recipient) know the referent’ from previous experience. In this example, the demonstrative *αυτός* functions as a recognitional demonstrative.

In (3), Dimitra informs her co-participants that some shops in Thessaloniki sell music discs (lines 1-2), and that she knows one of the shop owners (line 12).

Example (3)

- 1 Dimitra >Στη Θεσσαλονίκη πάντως< υπάρχουνε κάνα τρία μαγαζιά
 ‘Anyway, in Thessaloniki there are one or three stores’
- 2 στο κέντρο, που πουλάνε βινύλιο. ((she clears her throat))
 ((noise))
 ‘in the city centre, that sell disks’
- 3 (1.2)
- 4 Alekos Και κατινούριους?
 ‘Do they sell new ones as well?’
- 5 (0.8)

6	Dimitra	<u>Και</u> καινούριους. 'New ones as well.'
7		(0.5)
8	Adriani	°Ναι. 'Yes.'
		((noise starts))
9		(.)
10	Zina?	°Ναι. 'Yes.'
11		(0.8)
12	Dimitra	Κι ο ένας είναι: γνωστός °μου.= 'And I know one of the owners.'
13	Alekos	=Πού είν' αυτά ρε? 'Hey where are these stores?'
14		(1.2)
15	Dimitra	Ε, το ένα το έχει ο: φίλος μιας φίλης μου:, (.) της Σούλα:ς, (noise ends) 'Eh, one of the owners is a friend of my friend, (.) Soula,'
16 →		<u>α.</u> αυτή η ξανθιά: PART this.F.NOM.SG DEF.F.NOM.SG blond.F.NOM.SG 'Ah. This blond,'
17		που έχεις γνωρίσει >στο φεστιβάλ 'That you met at the film festival,'
18		κινηματογρά[φου, η Σού]λα,< απ' τα [Καμένα]= 'Soula, from Kamena'
19	Alekos	[°Α ναι.] 'Ah yes.'
20	Adriani	[(.....)]=
21	Dimitra	=[Βούρλα,<] 'Vourla,'
22	Adriani	=[(.....] °...[.....])
23	Dimitra	[.h E o] φίλος της, ο Βαλάντης:, (.) ↑έχει 'h Eh her friend, Valandis, (.) has'
24		μαγαζί με βινύλιο. 'a store that sells discs.'

In line 13, Alekos requests information about the exact location of these shops. Instead of providing the information in question, Dimitra refers to the owner's identity in line 15. She refers to a third person via the non-recognitional form *ο φίλος μιας φίλης μου:* ('DEF.M.NOM.SG friend(M).NOM.SG one.F.GEN.SG friend(F).GEN.SG my') and uses the recognitional form *της Σούλα:ς* ('DEF.F.GEN.SG Soula(F).GEN.SG') to refer to her girlfriend. Vowel prolongation indicates speaker's hesitancy and anticipation of recipient's trouble with person recognition. The (possible) failure to secure recognition occasions an incidental sequence (Schegloff 2007: 241), in which the speaker uses a try-marked form to achieve recognition. In line 16, Dimitra uses the particle *α* to display a shift in her orientation toward the information at issue and in the next turn constructional units (lines 16-18) she uses an alternative recognitional form which consists of the descriptor *η ξανθιά* ('DEF.F.NOM.SG blond.F.NOM.SG') preceded by the recognitional demonstrative *αυτή* ('this.F.NOM.SG') and followed by the clause *που έχεις*

γνωρίσει >στο φεστιβάλ κινηματογράφου ('that you met at the film festival'). In line 19 Alekos delivers a brief claim of recognition, and Dimitra continues her telling.

In sum, demonstrative NPs in initial position are shown to be pragmatically marked reference forms. When the default form fails to achieve person recognition, speakers opt for the marked form, the demonstrative NP. In deploying demonstrative NPs as try-markers speakers refer to third person and invite recipients to draw on specific common knowledge about the referent in order to achieve person recognition.

4.2 First position assessments

Demonstrative NPs are also found in first assessments whereby the assessable is a third person known to participants that is not present in the here and the now of the talk-in-interaction, as shown in examples (4) and (5).

Example (4)

1		(2.4)		
		((there is noise during the gap))		
2 →	Stathis	Κι αυτή	η	Καλλιρόη
		and this.F.NOM.SG	DEF.F.NOM.SG	Kalliroi(F).NOM.SG
		'And this Kalliroi'		
3		πολύ διαβαστερό παιδί είναι ρε παιδί μου.		
		'is a very studious kid.'		
4	Linus	Διαβάζ' [ένα]		
		'She reads a'		
5	Stathis	[Διάβα]σε μια [σελίδα σε δεκαπέντε μέρες.]		
		'She read one page in fifteen days.'		
6	Linus	[διαβάζ' ένα, Πούλμαν εδώ πέρα,]		
		'She reads a book, an author named Pullman, over here,'		
7		έναν^ Μπούλμαν. Πούλμαν.		
		'Pullman. Pullman.'		
8	Roza	Τι 'ναι αυτό. ποιο διαβάζ'?=		
		'What's that? What is she reading?'		

In the talk preceding extract (4), a sequence has come to closure in which participants refer to books that their friends and relatives read. After a gap in line 1, Stathis initiates a new sequence in lines 2-3, using the conjunction *και* ('and'), which functions as a "skip-connecting" device that indicates a link between the speaker's current turn and some prior turn (Sacks 1992: 349). Stathis refers to Kalliroi via the demonstrative NP *αυτή η Καλλιρόη* ('this.F.NOM.SG DEF.F.NOM.SG Kalliroi(F).NOM.SG'). Kalliroi was mentioned for the first time some 450 lines before, that is, the referent is textually accessible but has lost its previous activeness and is introduced again in a totally different context. The speaker delivers a negative assessment about Kalliroi's reading skills. The irony is disclosed in Stathis' next turn in line 5 (*Διάβασε μια σελίδα σε δεκαπέντε μέρες* 'She read one page in fifteen days.'). The demonstrative NP expresses the speaker's stance toward the referent and, thus, "assists with the implementation of the action" (Stivers 2007: 85). In this example, the demonstrative *αυτή* functions as an empathetic demonstrative.

In (5), two couples, Vasilis and Natasa, and Yannis and Polykseni, talk about the problems they encountered in their neighbourhood due to bad weather. They made

repeated calls to the coordination centre run by the municipality asking for help but the municipality employees were not effective (lines 1-11).

Example (5)

- 1 Vasilis [E: πήρατε [τηλέφω]]νο στη:ν^ γκοινότητα? στο δήμο?
‘Eh did you call the community? The municipality?’
- 2 Natasa [(giggle)]
- 3 Vasilis τι σας είπανε?
‘What did they tell you?’
- 4 (1.1)
(*(there is noise during the gap)*)
- 5 Yannis Ναι. βέβαια.
‘Yes. Of course.’
- 6 (0.8)
- 7 Yannis [<Πολλές φορές> =
(*(in a laughing tone)*)
‘Many times.’
- 8 Vasilis [(Ti:?)]
‘What?’
- 9 Vasilis =>Πολλ[ές °(φορές).<]
‘Many times.’
- 10 Yannis [>(Αλλά κανένας)<] δεν ήξερες πού θα την: να
(*(in a laughing tone)*)
‘(But no one) you didn’t know where to- nobody knew’
σου πει τίποτα.
.....))
‘what to tell you.’
- 12 Vasilis Το ίδιο [παρατηρήσαμε (κι εμείς).]
‘(We also) noticed the same thing.’
- 13 Yannis [Είχαν ένα κέντρο συ]ντονισμού:, (.)
‘They had a coordination centre,’
- 14 Vasilis °Θέμα συντονι[σμού° και αποδιοργά]νωσης.=
‘They had a problem of coordination and disorder.’
- 15 Polykseni [Ποιο συντονισμό:.]
‘There was no coordination.’
- 16 Polykseni =Δεν είχαν συντονισμό καθόλου.
‘There was lack of coordination.’
- 17 πόσες φορές πήρε ο Γιάννης, και δεν^ γκζέραν ποιος,=
‘Yannis called them so many times, and they didn’t know who,’
- 18 → Yannis =°Αυτή[:° η περιβόητη <Μαρίνα.>]
this.F.NOM.SG DEF.F.NOM.SG notorious.F.NOM.SG Marina(F).NOM.SG
‘This notorious Marina.’
- 19 Polykseni [πού βρίσκεται. σε ποιο δρόμο.] .hh
‘Where they are. In what street. .hh’
- 20 Vasilis Η: γνωστή Μαρίνα.=
‘The well-known Marina.’
- 21 Yannis =Η γνωστή Μαρίνα.=
‘The well-known Marina.’
(*(laughing)*)
- 22 Vasilis =(....[.....])

23	Polykseni	[Η Μαρί]να είναι η: γραμματέας του δήμαρχου[χου?] 'Is Marina the mayor's secretary?'
24	Vasilis	[Όχι. 'No.'
25		[[είναι μί]α υπάλληλος, η] οποία πρ- π- ε:: 'She is an employee, who- eh::'
26	Polykseni	[>°του δημάρχου?<] 'of the mayor?'
27	Natasa	[°Όχι όχι. είναι:] 'No no. She is'
28	Vasilis	προφανώς [επι]φορτίστηκε για κάποιες ώρες 'Who apparently was responsible for some hours'
29	Natasa	[°(N:αι.)] 'Yes.'
30	Vasilis	να εξυπηρετεί: [τους πολίτες. εμάς.] 'for serving citizens. Us.'
31	Yannis	[(..... ναι.)] 'yes'
32		(0.7)
33	Vasilis	Αλλά: ο αποσυντονισμός ήτανε: <εύγλωττος.> 'But the lack of coordination was evident.'
34	Polykseni	>Ναι, ναι ναι.< 'Yes, yes yes.'

In lines 12 and 14, Vasilis reports that there was lack of coordination and disorder, and in lines 15-17, Polykseni confirms the assertion. In line 18, Yannis delivers an assessment. His turn consists of the elliptical construction *αυτή η περιβόητη Μαρίνα* ('this.F.NOM.SG DEF.F.NOM.SG notorious.F.NOM.SG Marina(F).NOM.SG') in which he introduces a third person via an empathetic demonstrative followed by a descriptor. The referent is associated with the events described in prior turns, and, thus, is inferentially accessible. Yannis' turn gives rise to special inferences. In line 20, Vasilis confirms his understanding of inferred meanings, by repeating the name and describing the person as well-known with emphasis (*H: γνωστή Μαρίνα*. 'The well-known Marina.'). In line 21, Yannis confirms Vasilis' understanding by repeating Vasilis' prior saying (*H γνωστή Μαρίνα*. 'The well-known Marina.'), while laughing. Participants' turns in lines 20-21 display their shared stance toward the third person being referred to. Yet, all participants do not share this knowledge. In line 23, Polykseni initiates a repair sequence about Marina's identity. Vasilis delivers the repair (lines 24-25) and provides an account for the negative assessment, making the inferences invoked in the prior turns explicit (lines 28, 30, 33): Marina was a municipality employee who was responsible for helping citizens but was not effective at her job.

In sum, the analysis shows that demonstrative NPs in initial position in first assessments are marked reference forms, as they display speaker's stance toward a third person and position the referent in shared cognitive and emotional space between interlocutors. The empathetic use of demonstratives gives rise to special inferences, which are exploited by speakers in carrying out assessments.

5 Concluding remarks

The analysis shows that speakers use demonstrative NPs in initial position to resolve trouble in person recognition and make assessments about third parties. In these cases demonstrative NPs are interpreted as doing more than simply referring: they invoke and foreground participants' shared knowledge about the referent, express speaker's stance toward the referent, and, thus, fit the action being performed. Future research will shed light on the full functional potential of demonstrative NPs in Greek conversation (deictic and anaphoric uses) as well as other aspects of third person reference organization in Greek conversation, which remain an under-examined area in Greek Linguistics.

References

- Ariel, Mira. 1988. "Referring and Accessibility." *Journal of Linguistics* 24:67–87.
- Ariel, Mira. 1990. *Assessing Noun-Phrase Antecedents*. London: Routledge.
- Birner, Betty J., and Gregory Ward. 1998. *Informational Status and Noncanonical Word Order in English*. Amsterdam: Benjamins.
- Bolinger, Dwight. 1977. "There." In *Meaning and Form*, 90–123. London: Longman.
- Chafe, Wallace. 1976. "Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics and Point of View." In *Subject and Topic*, edited by Charles N. Li, 25–55. New York: Academic Press.
- Chafe, Wallace. 1994. *Discourse, Consciousness and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Clark, Herbert H., and Catherine R. Marshall. 1981. "Definite Reference and Mutual Knowledge." In *Elements of Discourse Understanding*, edited by A. K. Joshi, B. L. Webber and I. A. Sag, 10–63. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diessel, Holger. 1999. *Demonstratives: Form, Function, and Grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins.
- Dixon, R. M. W. 2010. *Basic Linguistic Theory. Grammatical Topics, Vol. 2*. Oxford: Oxford University Press.
- Enfield, N. J. 2013. "Reference in Conversation." In *The Handbook of Conversation Analysis*, edited by Jack Sidnell and Tanya Stivers, 433–454. Boston: Wiley-Blackwell.
- Enfield, J. N., and Tanya Stivers, eds. 2007. *Person Reference in Interaction: Linguistic, Cultural and Social Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fox, Barbara A. 1987. *Discourse Structure and Anaphora: Written and Conversational English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fox, Barbara A, ed. 1996. *Studies in Anaphora*. Amsterdam: Benjamins.
- Gundel, Jeanette K., Nancy Hedberg, and Ron Zacharski. 1993. "Cognitive Status and the Form of Referring Expressions in Discourse." *Language* 69:274–307.
- Heim, Irene R. 1983. "File Change Semantics and the Familiarity Theory of Definiteness." In *Meaning, Use and the Interpretation of Language*, edited by Rainer Bäuerle, Christoph Schwarze, and Arnim von Stechow, 164–189. Berlin: Walter de Gruyter.
- Heritage, John. 2007. "Intersubjectivity and Progressivity in References to Persons (and Places)." In *Person Reference in Interaction: Linguistic, Cultural and Social*

- Perspectives*, edited by J. N. Enfield and Tanya Stivers, 73–96. Cambridge: Cambridge University Press.
- Himmelman, Nikolaus P. 1996. “Demonstratives in Narrative Discourse: A Taxonomy of Universal Uses.” In *Studies in Anaphora*, edited by Barbara A. Fox, 205–254. Amsterdam: Benjamins.
- Jefferson, G. 2004. “Glossary of Transcript Symbols with an Introduction.” In *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*, edited by Gene H. Lerner, 13–31. Amsterdam: Benjamins.
- Lakoff, Robin. 1974. “Remarks on ‘this’ and ‘that’.” In *Papers from the 10th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, edited by Michael LaGaly, Robert Fox and Anthony Bruck, 345–356. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Lekakou, Marika, and Kriszta Szendrői. 2012. “Polydefinites in Greek: Ellipsis, Close Apposition and Expletive Determiners.” *Journal of Linguistics* 48(1):107–149.
- Levinson, Stephen C. 2004. “Deixis.” In *The Handbook of Pragmatics*, edited by Laurence R. Horn and Gregory Ward, 97–121. Oxford: Blackwell.
- Lyons, Christopher. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Naruoka, Keiko. 2006. “The Interactional Functions of the Japanese Demonstratives in Conversation.” *Pragmatics* 16(4):475–512.
- Pavlidou, Th.-S. 2016. *Καταγράφοντας την Ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Prince, Ellen F. 1992. “The ZPG Letter: Subjects, Definiteness, and Information Status.” In *Discourse Description: Diverse Linguistic Analyses of a Fund-Raising Text*, edited by William C. Mann and Sandra A. Thompson, 295–326. Amsterdam: Benjamins.
- Sacks, Harvey. 1992. *Lectures on Conversation*, volume 2, edited by Gail Jefferson. Oxford: Blackwell.
- Sacks, Harvey, and Emanuel A. Schegloff. 1979. “Two Preferences in the Organization of Reference to Persons in Conversation and their Interaction.” In *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*, edited by George Psathas, 15–21. New York: Irvington Publishers.
- Schegloff, Emanuel A. 1996. “Some Practices for Referring to Persons in Talk-in-Interaction: A Partial Sketch of a Systematics.” In *Studies in Anaphora*, edited by Barbara A. Fox, 437–485. Amsterdam: Benjamins.
- Schegloff, Emanuel A. 2007. *Sequence Organization in Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stivers, Tanya. 2007. “Alternative Recognitionals in Person Reference.” In *Person Reference in Interaction: Linguistic, Cultural and Social Perspectives*, edited by J. N. Enfield and Tanya Stivers, 73–96. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stivers, Tanya, N. J. Enfield, and Stephen C. Levinson. 2007. “Person Reference in Interaction.” In *Person Reference in Interaction: Linguistic, Cultural and Social Perspectives*, edited by N. J. Enfield and Tanya Stivers, 1–20. Cambridge: Cambridge University Press.

Abbreviations: 3 – third person; DEF – definite; F – feminine; FUT – future; M – masculine; N – neuter; NOM – nominative; PART – particle; PFV – perfective; SG – singular

The effect of gap awareness in L2 word learning

Nikos Amvrazis

Aristotle University of Thessaloniki

amvrazis@lit.auth.gr

Περίληψη

Τριάντα δύο ενήλικες σπουδαστές της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας πήραν μέρος στην παρούσα μελέτη που ερευνά το ρόλο του γλωσσικού εξαγόμενου (Swain 1993) στην εκμάθηση λεξιλογίου. Πιο συγκεκριμένα, εξετάστηκε, σε πρώτη φάση, η σχέση των δραστηριοτήτων γλωσσικού εξαγόμενου με τη λειτουργία της επισήμανσης κενών στη διαγλώσσα. Στη συνέχεια ανιχνεύτηκε ο αντίκτυπος αυτής της λειτουργίας στον τρόπο που ο μη φυσικός ομιλητής αξιοποιεί το γλωσσικό εισαγόμενο προκειμένου να καλύψει τα κενά που έχει επισημάνει. Τέλος, αναζητήθηκε η συσχέτιση της λειτουργίας της επισήμανσης με τη συγκράτηση των νέων λέξεων στο λεξικό.

Λέξεις-κλειδιά: επισήμανση, τύπος δοκιμασίας, εκμάθηση λεξιλογίου

1 Introduction

Noticing is a function incorporated within the Output Hypothesis (Swain 1993, 1995) according to which acquisition in the second language (henceforth L2) is facilitated by the learner's awareness of her own state of linguistic limitations while speaking or writing in the target language. In most cases, such awareness could be evoked by unsuccessful retrieval of words or grammar structures in the L2. If the above failure is followed by relevant input containing the target forms, the learners are supposed to process it in a more exhaustive way. The term was also critical in Noticing Hypothesis (Schmidt 1990, 2001) However, the latter is not aligned with the Output Hypothesis as it associates awareness with focal attention on linguistic input the learner is exposed to in the L2.

It turns out that noticing can be triggered by two different mechanisms; an internal one (i.e. Output Hypothesis) that is motivated by the speaker's intention to speak or to respond to another speaker and an external one that directs attentional resources to linguistic input. In this study, we test the impact of noticing as an internal mechanism on focal attention. Our chief goal is to measure the causal impact of asking an L2 learner (henceforth L2er) to produce a word when she does not know it.

2 On Noticing in SLA

The effects of awareness on subsequent lexical embedding have been tested by a large number of studies from a psycholinguistic perspective (e.g. Kornell, Hays and Bjork 2009, Pastötter, Schicker, Niedernhuber and Bäuml 2011, Wissman, Rawson and Pyc 2011, Grimaldi and Karpicke 2012 a.o.). These studies suggest that unsuccessful retrieval attempts “can enhance learning by improving the encoding of unrecalled items during subsequent study trials” (Grimaldi and Karpicke 2012:505). A common design of a study that evokes vocabulary retrieval is one in which the learner is given a cue word and she has to guess the target word (e.g. beach - ?) (Terrace 1963, Slamecka and

Fevreiski 1983; Squires, Hunkin and Parkin 1997, see also Grimaldi and Karpicke 2012 and references therein).

Under the search set model (Kornell et al. 2009), the presentation of the cue word is supposed to bias the activation of a set of related candidates. These candidates become readily available for subsequent encoding once the target word appears in the input. Thus, in the above example, words like ‘ocean’, ‘wave’, ‘surf’ would supposedly form a set of candidates that are promoted to a pending-status, in the sense that certain probes in memory are becoming sensitive to related linguistic material in the upcoming input. Moreover, false alarm during an unsuccessful retrieval of a word seems to exert a substantial impact on the semantic mediators in cue-target trials. Semantic mediators are the words that associate a cue to a target. Recall the example we used above: if the word ‘tide’ is the target for the cue word ‘beach’ the words ‘surf’, ‘ocean’, ‘wave’ could be the semantic mediators. Semantic mediators have shown protracted activation on final recognition tests as the learners were likely to reach the target word through the mediators (e.g. to retrieve ‘tide’ from ‘ocean’) (Carpenter 2011).

The effects of failed word recovery are also compatible with accounts that attribute vocabulary learning to error correction adjustments made by the subject when a learning event is unsuccessful (Rumelhart, Hinton and McClelland 1986, Kang, Pashler, Cepeda, Rohrer, Carpenter and Mozer 2011). Learning events in which the L2er experiences lack of knowledge trigger general correction mechanisms as a strategy that sheds light on the roots of such errors. In this error-correction framework, commission errors (as opposed to errors of omission or error-less learning) are supposed to benefit later retention through the implication of explicit rather than implicit memory (Mozer, Howe and Pashler 2004). The former is activated in the course of fact learning which takes place when the errors are the result of the learner’s responses (i.e. commission errors). This is a critical condition for the learner “to obtain a more meaningful corrective [...] signal” (Kang et al. 2011:50).

Along the above lines, it would be safe to say that the accommodation of the linguistic input would benefit from a preceding stage that fosters the learner’s uncertainty and, therefore, anticipation about the upcoming input. Following Litman (2008), the learner becomes uncertain and therefore ‘curious’ (Litman 2008:1586) when is being deprived of the relevant information. Kang et al. (2011) suggest a positive correlation between curiosity and memory performance while Gruber, Gelman and Ranganath (2014) report on such correlation between curiosity and the neural structure that is supposed to enhance the process of learning.

Summing up, a wealth of evidence has led to strong advocacy for the link between noticing and learning exposure to subsequent relevant input. The next section reviews relevant work with respect to our study and justifies the design we followed in our experiment (Section 4). The results and the discussion follow in Sections 4 and 5 respectively.

3. Drawing attention on vocabulary

Ellis and He (1999) were the first to explore the role of output in promoting awareness of vocabulary limitations. In their study, besides the variable of the tasks the researchers investigated the effects of the peer-interaction during the tasks. Two groups of L2ers were treated input and output tasks in different order. The results of the post tests indicated that the students who received output tasks before taking the input task and

had the chance to interact were better at recalling and naming new words than the students in each of the rest conditions.

Kwon (2006) is also concerned with the role of output tasks as a source for developing both receptive and productive aspects of L2 vocabulary. At the same time, she is interested in the different “task performance” (Kwon 2006:18) that is designed to host the task (interaction vs. non-interaction). The researcher designed input and output tasks and manipulated the sequence of the tasks (i.e. input-before-output vs. output-before-input) across different modes of interaction.¹ The data suggested that output-before-input condition along with an interactive classroom environment set the optimal conditions for vocabulary development. Participants who dealt with output tasks before taking the input tasks and were encouraged to negotiate instructions and content were significantly better at naming pictures in the post tests. Although the above studies highlight the complementary effects between output tasks and negotiation processes, they do not tackle the issue of individual differences that might interfere. In other words, the basis upon which interaction was defined and measured is not clear. Moreover, the analysis does not seem to track interaction at the individual’s level meaning that learners who did not interact during the process (a common experience in the L2 classroom) were described by the same mean of the respective group.

Turning to the studies that focused on the noticing function as a result of a sole factor, namely the specific type of the tasks, we will find two of them in the domain of vocabulary learning. The first one (Mahmoudabadi, Soleimani, Jafarigohar and Irvani 2015) comprised an input task in which the participants had to match words to pictures and an output task in which the participants had to name pictures. The design of the study was similar to the Kwon’s study and resulted in two conditions, input-before-output (control group) and output-before-input (experimental group). The researchers delivered data suggesting high correlation between the sequence of the tasks and the noticing function. The latter was validated by qualitative data reporting that the students that were treated output tasks before input tasks had experienced gaps in their vocabulary. This experience was reflected in a recalling-words post test as significantly better performance by the experimental group.

In a recent study, de Vos et al. (2018) performed a speaking elicitation task in which the experimental group compared the prices of certain objects that should be named while the controls would only inspect the objects and think silently about pricing. Interviews were additionally administered as to ensure the successful induction of noticing through the above procedure. The elicitation task was followed by exposure to spoken input in which a native speaker provided a full description of the objects and their prices. This session was common for both groups and allowed the researchers to link the function of noticing with focal attention to subsequent input. The results of this study revealed a significant effect of the output task on noticing. The researchers acknowledge that noticing is only the first step towards the vocabulary development and postulate the necessity of respective input that will satisfy the need for ‘eliminating gaps’ (de Vos et al. 2018:2).

In conclusion, the above studies provide evidence underpinning the facilitative effects of output tasks on noticing function. Arguments have also emerged suggesting an interactive classroom setting, even though more refined analyses are required for the latter to be standardized (see Uggen 2012 for triangulation of measures). The design of this study associates Output with Input Hypothesis with precise implications for L2

¹ The task battery comprised input tasks (reading comprehension task, answering questions based on a pictorial scenario, word recognition task) and output tasks (writing and speaking elicitation, fill-in-the-blank task (see de Vos, Schriefers and Lemhöfer 2018 for more details).

vocabulary learning. Our study is a conceptual replication of de Vos et al.’s work as it will be shown in the following section.

4. The present study

The aim of this study is to investigate the role of the output tasks in vocabulary learning and retention. We assume that learning and retention of new words are associated with the function of noticing that is triggered by the output task. To test this assumption, we collected quantitative and qualitative data in a sequential explanatory design.

4.1 Participants

Eighteen learners of Greek as a L2 at the American College of Thessaloniki and fourteen learners at the Hellenic University of Thessaloniki were randomly assigned to the experimental (henceforth EG) and the control group (henceforth CG) respectively.² The learners in both groups enrolled in the B1 class and were following the same syllabus.³ None of the participants reported Greek origins or exposure to Greek while growing up. Greek was the third language for the majority of the participants with some learners reporting Greek as fourth language. However, despite the proficiency level in other languages none of the learners was balanced bilingual. The L1 background of the participants is as follows: English (14), Turkish (5), Russian (5), Spanish (3), Mandarin (3) and German (2). Table 1 summarizes the profile of the participants.

Group	Male Learners	Female Learners	Age ⁴ of Learners	Mean Score (final exam)	Greek as L2	Greek as L3	Greek as L4
EG	8	10	18-22	84.7/100	3	11	4
CG	6	8	24-30	88..2/100	0	9	5

Table 1 | Participant profile

4.2 Method

We set two steps of noticing investigation. In the first step, we manipulated the type of the tasks to track any effect on noticing gaps in vocabulary. The second step exposed all the participants to input with which we measured noticing as a function of focal attention to the input. The experiment was inserted as warm-up activity during the first hour (out of four) of the unit “Sports and Life Style” and the participants were not aware of the study.

² The term (“L2”) is used conventionally here. See details bellow in this section.

³ The proficiency level (B1) was determined by the course completed in the previous academic year. This means that all participants had successfully passed the final exam of the A2 level (mean score 86,4/100/SD: not available). The two groups followed the same syllabus (based on the criteria that are set by the Center of Greek Language) which was also supported by the same course book.

⁴ The two institutions did not allow access to personal data of their students. Instead, we were given the range of age of the enrolled students as well as the mean score of the final exam for the A2 level (at class level). Thus, SDs could not be estimated for age and mean score.

4.2.1 Design and procedure

Step 1. To test the assumption that noticing enhances awareness of limitations in vocabulary we asked the EG to describe a number of pictures in cards. The EG performed this output task in pairs using two blocks of cards. We expected that the experience of not knowing a word would set an alert for the respective gap in the vocabulary. Post-experiment interviews were administered to confirm the above assumption (see Appendix 1). The CG was instructed to inspect carefully a number of cards as they were supposed to use them in a follow-up speaking task. This means that the CG worked on the same pictures but the participants remained silent. Therefore, we did not use any kind of input task.⁵ Instead, we had the controls engaged by asking them to sort the cards according to certain properties of the sport (indoors vs. outdoors, team vs. solo, water sports). Post-experiment interviews tested the assumption that the controls had not been induced to noticing gaps in their vocabulary.

Step 2. Both groups were exposed to a main session in which spoken input was provided by a male native speaker of Greek who described the same cards that were previously encountered by the L2ers. The input was displayed twice in video format and the participants were instructed to watch it carefully. They were told that the video was based on the cards they had already seen. To test the assumption that the EG would be more effective in eliminating gaps in vocabulary we conducted a post exposure test (picture-naming task). The two groups should name in written form pictures that were projected on a wall screen. The pictures appeared in randomized order and the time window for each picture was fifteen seconds based on the pilot study we run. The task lasted ten minutes including a two-minutes-break.

The same task was carried out sixty minutes later (at the end of the next hour) and tested the assumption that the new words would be more stable in the L2ers' lexicon when a relative gap was pre-activated.

4.2.2 Materials

Ten critical items intermingled with thirty fillers formed the two blocks (twenty trials per block) of the cards that were used in the experiment. The critical items were controlled for not being cognates as well as for their length. The fillers included words of the same semantic category with no restrictions about their cognate status. The target items were also used in context (see below) that was assessed for the level of proficiency.⁶

Target items	
2-syllable items	4-syllable items
πάλη (wrestling)	ιπασία (equestrian)
μήκος (long jump)	ξιφασκία (fencing)
κρίκοι (rings)	πυγμαχία (wrestling free style)

⁵ This is a critical decision for the design as it eliminates potential advantages for the group that is treated input tasks. Input tasks, like the ones that were used in the studies reviewed in the previous section, are suspicious (de Vos et al. 2018:4) of setting a different threshold for the participants who received such tasks. For example, a matching-words-to-the-pictures-task allows for speculations over the meaning of unknown words. This process can accumulatively facilitate word retrieval through the subsequent task (whether an output task or not) (Barcroft 2007), thus providing advantages for those participants.

⁶ The context was assessed by the readability certification software:
(<http://www.greek-language.gr/certification/readability/index.html>)

σκάκι (chess)	ακόντιο (javelin throw)
τόξο (archery)	κατάδυση (diving)

Table 2 | Target items

The above target words and the fillers were depicted by pictograms in forty cards, sized 8cm X 5cm each. The pictograms were taken from the official site of the Olympic Games and were located at the center of the card (see Appendix 2).

The same pictograms were used in the video that was used as the main source of input in the second stage. The experimenter added narration in a series of slides which included all the target items along with twelve fillers.⁷ Each item was mentioned twice in a context that provided key information about the sport (whether Olympic sport or not, year of introduction, record and record holders) (see Appendix 3). The video was edited in QuickTime Player (10.3) and lasted eight minutes.

4.2.3 Performance measurement

In the picture-naming task the L2ers should write the word for the pictogram on the screen. Each pictogram appeared in randomized order for 20 seconds. The participants were given a blank numbered list in a sheet of paper (A4 size). They were instructed to feel free to use any written form (even phonemic representation) of the word as they would not be corrected for spelling errors. The task was performed right after the input session to measure immediate learning gains and sixty minutes later to measure sustained learning gains.⁸ Once the second session was completed, we recorded each participant reading out the target words in the two lists.⁹ A native speaker listened to the recordings and judged the items. An item was target-like on the condition that the listener could understand the word.

4.3 Results¹⁰

We analysed the quantitative data of the picture naming task by using Mixed ANOVA with group (EG vs. CG) as between-subjects factor and learning gains in time (immediate vs. sustained) as within-subjects factor. The statistical analysis has been conducted on the participants' raw scores and allowed us to determine whether any change in these scores (the dependent variable) was the result of the interaction between the two factors (group and time). There was a significant main effect of group ($F_{(1,317)}=12.732, p<.001, \eta^2=0.416$) and a marginal main effect of time ($F_{(1,317)}= 7.126, p=.0584, \eta^2=0.137$) on the participants scores. The interaction between the two factors was also marginally significant ($F_{(1,634)}=9.125, p=.0442, \eta^2=0.176$). Table 2 includes the mean scores and the standard deviations (SD) for each condition.

⁷ We used twelve fillers due to time limitations as we had to run the experiment within 50min and before the break. This adjustment, however, does not exert any negative effect on the design of the experiment because there were no features of the critical items that should not be notified by the participants. In this view, we did not expect any biases to occur due to increased density of the critical items. Rather, the critical input is enhanced and this, in cognitive terms, could attenuate the processing load.

⁸ At the end of the next hour, before the break.

⁹ Each participant should pass by the teacher's office to get the score. This was a pretense to have them alone in order to record the items.

¹⁰ Size limitations in this volume have restricted the range of the analyses to those touching upon the main assumptions. Secondary analyses (e.g. length-of-the-word variable, number of L2s) could not be included in this paper.

Word Learning (dependent variable)						
Conditions	Immediate Learning Gains (ILG)			Sustained Learning Games (SLG)		
Group	Means	SD	N	Means	SD	N
EG	0.32 (57/178)	2.9	18	0.25 (45/178)	2.1	18
CG	0.17 (24/139)	1.1	14	0.08 (11/139)	.3	14

Table 3 | Mean scores across conditions in the picture naming task

Descriptive statistics (see Table 3) can explain the main effect of group. Participants in the EG outperformed the controls across the two levels of time in which the post test was administered. In particular, when the post test took place after the exposure to input, 3.2 out of ten new words were successfully named by each participant (mean score) in the EG. Independent samples *t*-Test indicated that this is by far more accurate performance relative to the one by the CG (1.7 words per participant) ($t_{(81)}=9.182$, $p<.001$). The difference remained highly significant sixty minutes later ($t_{(56)}=14.129$, $p<.001$). These results confirm our second assumption as the L2ers that were treated an output task (EG) were more effective at exploiting the input.

Turning to the testing moment, pairwise comparisons attribute its marginal effect on word-learning to the significant decline ($t_{(35)}=17.035$, $p<.001$) in word retention only in the case of the CG. Sixty minutes after exposure to input the controls retained less than half of the new words. The latter do not decay at the same rates in the EG ($t_{(102)}=6.152$, $p=.059$) that exhibits significant resistance to time effects. The results are congruent with our assumption that new words would be more stable in the L2ers' lexicon when a relative gap was pre-activated.

The performance we described above is displayed in Figure 1.

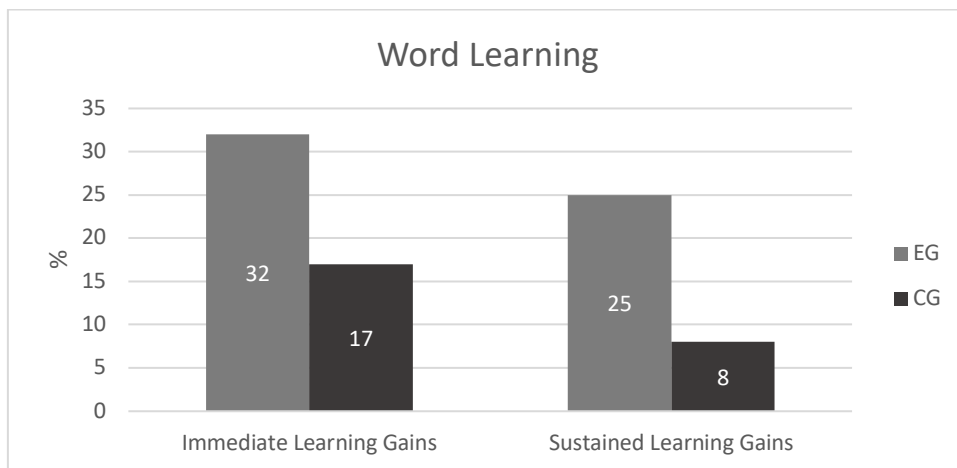

Figure 1 | Word learning across two conditions

Post-experiment interviews verified the first assumption of the study regarding the noticing function that was elicited by the task design. The majority of the participants in the EG reported experience of unknown words. However, an unexpected finding in those interviews has to do with participants in CG that also reported the same experience.

Self-reported experience of Noticing Function			
	Yes	No	Not sure
EG	12/18 (69%)	4/18 (18%)	2/18 (13%)

CG	4/14 (31%)	8/14 (54%)	2/14 (15%)
----	------------	------------	------------

Table 4 | Post-experiment interviews report

As depicted in Table 4, four (out of 14) controls told us that they had noticed gaps while two controls did not exclude such a case. Even though these learners were not supposed to notice gaps, it seems that noticing was induced by their sub-vocal intention to name words. The fact that the interviews were administered at the end of the experiment did not allow us to reassign those participants to a separate group in the analysis. We consider this to be a limitation of the design of this study. In the following section, we discuss these results and explain the reason we decided to place the interviews at the end of the experiment.

5. Discussion

In this study two groups of L2ers engaged in different task settings and were treated different opportunities for language production. We aimed at testing Swain’s functions of noticing postulating that output tasks can lead learners to notice “a gap between what they want to say and what they can say” (Swain 1995:125). To this end we contrasted the effects of a speaking task to those of an observation task in which the participants remained silent. This setting turned out to be a contrast between vocal and sub-vocal experience of noticing gaps as there were controls reporting experience of gaps in their vocabulary too. The finding here is consistent with de Vos et al.’s (2018) reports on gap consciousness that was, against predictions, triggered by sub-vocal inspection. Those learners were reassigned in a third group in the above study. Unlike de Vos et al.’s study the fact that we conducted our experiment in class settings imposed limitations with respect to collecting qualitative data immediately after the tasks.¹¹ Therefore, though the assumption of the output impact was confirmed quantitatively and qualitatively, further research should address the issue of sub-vocal intention to speaking.

An important direction for future research would also be the triangulation of the results. As discussed in Section 4.2.1 (see also footnote 5) the output task in this study cannot be directly comparable to input tasks. From a design point of view, the effect of the input tasks should be measured against an inspection task like the one used in this study. This way, safer conclusions could be drawn on whether output tasks better facilitate gap awareness and hence attention to linguistic input than input task conditions. In relation to this, the specific magnitude of different tasks within the above distinction would also be a fruitful ground for future research.

Despite the above unresolved controversies, in the current study there is a certain appeal to interpreting the EG’s behaviour as “unsatisfied need-like state that energizes specific exploration aimed at solving problems” (Litman 2008:1595). The results of the above exploration seem to benefit both, vocabulary learning and retention.

¹¹ de Vos et al. (2018) conducted their experiment in a laboratory and the participants were tested one-by-one. They interviewed each participant right after the task and therefore they could reform the initial setting. This, in turn, required more participants to enroll something that was not an option in our study. Moreover, the addition of a third group in the statistical analysis of our data was not possible as the sample would be too weak even for non-parametric standards.

References

- Barcroft, Joe. 2007. "Effects of opportunities for word retrieval during second language vocabulary learning." *Language Learning* 57:35–56. doi:[10.1111/j.1467-9922.2007.00398.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2007.00398.x)
- Carpenter, K. Shana. 2011. "Semantic information activated during retrieval contributes to later retention: Support for the mediator effectiveness hypothesis of the testing effect." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 37:1547–1552. doi:[10.1037/a0024140](https://doi.org/10.1037/a0024140)
- de Vos, F. Johanna, Herbert Schriefers, and Kristin Lemhöfer. 2018. "Noticing vocabulary holes aids incidental second language word learning: An experimental study." *Bilingualism: Language and Cognition*, 22:500-515. doi:[10.1017/S1366728918000019](https://doi.org/10.1017/S1366728918000019)
- Ellis, Rod, and He Xien. 1999. "The roles of modified of input and output in the incidental acquisition of word meanings." *Studies in Second Language Acquisition* 21:280-301.
- Grimaldi, Phillip J., and Jeffrey D. Karpicke. 2012. "When and why do retrieval attempts enhance subsequent encoding?" *Memory and Cognition* 40:505–513. doi:[10.3758/s13421-011-0174-0](https://doi.org/10.3758/s13421-011-0174-0)
- Gruber, Matthias J., Bernard D. Gelman, and Charan Ranganath. 2014. "States of curiosity modulate hippocampus-dependent learning via the dopaminergic circuit." *Neuron* 84:486–496. doi:[10.1016/j.neuron.2014.08.060](https://doi.org/10.1016/j.neuron.2014.08.060)
- Kang, Sean H. K., Harold Pashler, Nicholas J. Cepeda, Doug Rohrer, Shana K. Carpenter and Michael C. Mozer. 2011. "Does incorrect guessing impair fact learning?" *Journal of Educational Psychology* 103:48–59. doi:[10.1037/a0021977](https://doi.org/10.1037/a0021977)
- Kornell, Nate, Matthew J. Hays, and Robert A. Bjork. 2009. "Unsuccessful retrieval attempts enhance subsequent learning." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 35:989–998. doi:[10.1037/a0015729](https://doi.org/10.1037/a0015729)
- Litman, Jordan A. 2008. "Interest and deprivation factors of epistemic curiosity." *Personality and Individual Differences* 44:1585–1595. doi:[10.1016/j.paid.2008.01.014](https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.01.014)
- Mahmoudabadi, Zahra, Hassan Soleimani, Manoochehr Jafarigohar, and Hasan Iravani. 2015. "The effect of sequence of output tasks on noticing vocabulary items and developing vocabulary knowledge of Iranian EFL learners." *International Journal of Asian Social Science* 5:18–30. doi:[10.18488/journal.1/2015.5.1/1.1.18.30](https://doi.org/10.18488/journal.1/2015.5.1/1.1.18.30)
- Mozer, Michael C., Michael Howe, and Harold Pashler. 2004. "Using testing to enhance learning: A comparison of two hypotheses." In *Proceedings of the twenty-sixth annual conference of the Cognitive Science Society*, edited by Kenneth Forbus, Dedre Gentner, and Terry Regier, 975–980. Mahwah, New Jersey: Erlbaum.
- Pastötter, Bernhard, Sabine Schicker, Julia Niedernhuber, and Karl-Heinz T. Bäuml. 2011. "Retrieval during learning facilitates subsequent memory encoding." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 37:287–297. doi:[10.1037/a0021801](https://doi.org/10.1037/a0021801)
- Rumelhart, David, Geoffrey E. Hinton, and Ronald J. Williams. 1986. "Learning representations by back-propagating errors." *Nature* 323:533–536. doi:[10.1038/323533a0](https://doi.org/10.1038/323533a0)
- Schmidt, Richard W. 1990. "The role of consciousness in second language learning." *Applied Linguistics* 11:129–158. doi:[10.1093/applin/11.2.129](https://doi.org/10.1093/applin/11.2.129)

- Schmidt, Richard W. 2001. "Attention." In *Cognition and Second Language Instruction*, edited by Peter Robinson, 3–32. Cambridge, UK: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139524780.003
- Slamecka, Norman J, and Jacobo Fevreiski. 1983. "The generation effect when generation fails." *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 22:153–163. doi:10.1016/S0022-5371(83)90112-3
- Squires, Ella J., Nicola M. Hunkin, and Alan J. Parkin. 1997. "Errorless learning of novel associations in amnesia." *Neuropsychologia* 35:1103–1111. doi:10.1016/S0028-3932(97)00039-0
- Swain, Merrill. 1993. "The Output Hypothesis: Just speaking and writing aren't enough." *The Canadian Modern Language Review* 50:158–164.
- Swain, Merrill. 1995. "Three functions of output in second language learning." In *Principles and Practice in Applied Linguistics: Studies in Honour of H.G. Widdowson*, edited by Guy Cook and Barbara Seidlhofer, 125–144. Oxford: Oxford University Press.
- Terrace, Herbert S. 1963. "Discrimination learning with and without 'errors'." *Journal of the Experimental Analysis of Behavior* 6:1–27. doi:10.1901/jeab.1963.6-1
- Uggen, Maren S. 2012. "Reinvestigating the noticing function of output." *Language Learning* 62:506–540. doi:10.1111/j.1467-9922.2012.00693.x
- Wissman, Kathryn T., Katherine A. Rawson, and Mary A. Pyc. 2011. "The interim test effect: Testing prior material can facilitate the learning of new material." *Psychonomic Bulletin & Review* 18:1140–1147.

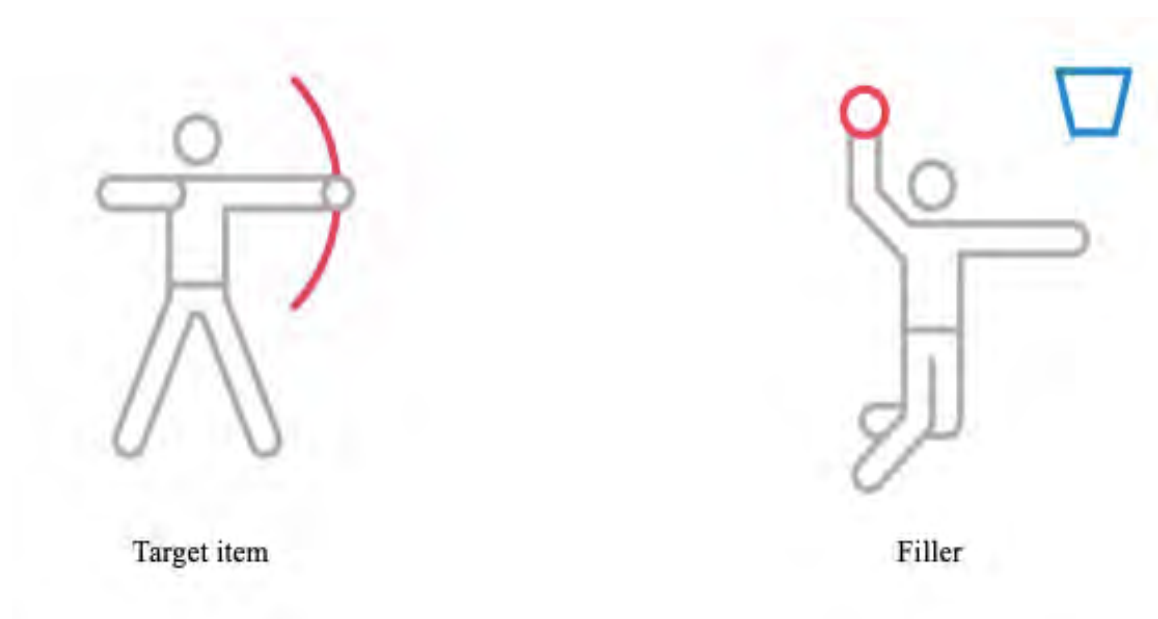
Appendix 1

Post experiment interviews protocol. The interviewer makes the following questions and takes notes.

1. Have you noticed that you participated in a study in the first hour? [YES NO]
2. Could you rate the following? (scale 1 – 5)
 - Vocabulary is very important for me
 - I try to practice new words in my daily routine
 - In the class I use various techniques to memorize new words (etc. guessing)
3. Did you notice gaps in your vocabulary when you tried to describe the cards in the "Sports task"?
4. In cases of unknown words, did you try to explain the sport in a different way?

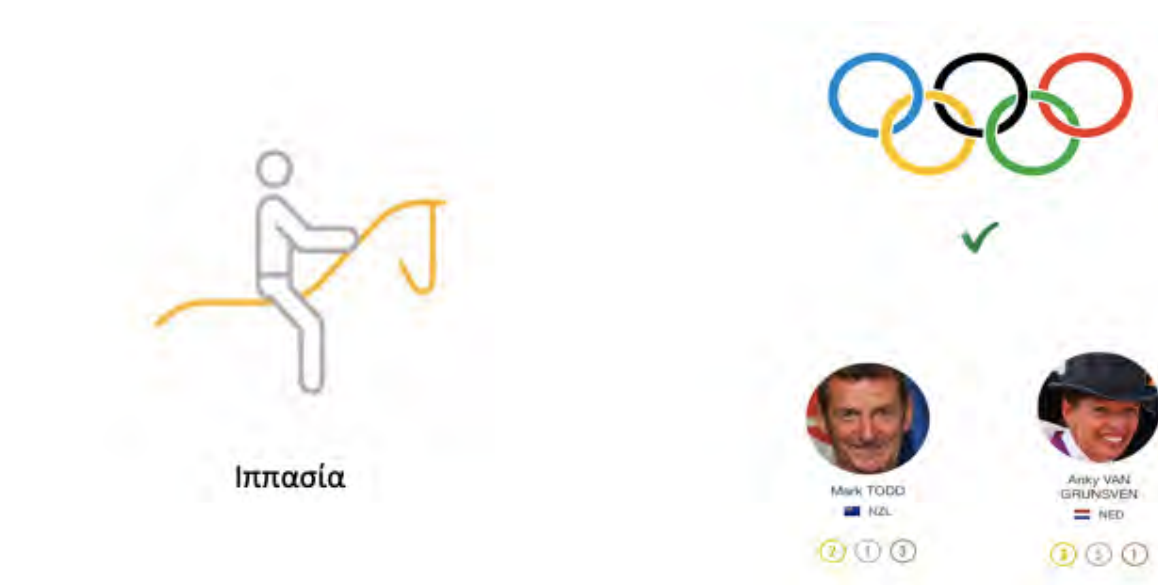
Appendix 2

Example of a target and a filler item used in the output and the inspection (sorting) tasks

Appendix 3

Example of an item that was used in the input session (video).

Όταν το χιούμορ και η ειρωνεία γίνονται γλωσσοπλάστες:

Η νεολογική σημασία «γαλλικά»*

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ansym@lit.auth.gr

Abstract

In this paper we examine the new meaning of the word French ‘insulting language’ and explain the emergence of this meaning by theories on humor and irony: Greeks have a stereotypical view of French society; they believe that it represents politeness prototypically.

Keywords: Bourgeois politeness/courtesy, linguistic change, [-learned], polysemy, stereotypical image, connotative reversal strategy

1 Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή εξετάζεται η νεολογική σημασία που απέκτησε γύρω στο 1960 (ή λίγο πριν)¹ η λεξική μονάδα (στο εξής λ.μ.) *γαλλικά, τα*, η οποία έως τότε αποτελούσε τη λιγότερο λόγια μορφή της λ.μ. *γαλλική (γλώσσα), η*. Η νεοτερική σημασία εμφανίζεται κυρίως στον προφορικό λόγο αλλά και σε ηλεκτρονικά και έντυπα μέσα, σε συμφραζόμενα όπως «άρχισε τα ... γαλλικά», «τα ‘γαλλικά’ ‘πέφτουν’ βροχή», «φουλ στα... ‘γαλλικά’», «τα είπε πάλι ‘γαλλικά’», «σε καβγά με ...γαλλικά», «του έριξε κάτι γαλλικά!», «άρχισαν τα ‘γαλλικά’ στη Βουλή, θα μας γα@@@σουν τώρα»², τα «γαλλικά του Πολάκη και του Πάγκαλου». Παρατηρείται δηλ. η παράλληλη εμφάνιση νέου σημασιολογικού περιεχομένου στη λ.μ. *γαλλικά*, που αναφέρεται σε γλώσσα υβριστική, φαινομενικά χωρίς καμία σχέση με την προηγούμενη σημασία, δηλ. ‘γαλλική γλώσσα’. Επίσης η λ.μ. *τα γαλλικά* ‘υβριστικός λόγος’ μπορεί να πάρει και τη μορφή *το γαλλικό*, που διαφοροποιείται ελαφρά ως προς το χρηστικό επίπεδο: στο φάσμα της λογιότητας ανήκει στη μη λόγια ζώνη (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Φλιάτουρας 2019: 26) και απέχει από τη νόρμα περισσότερο από ό,τι η λ.μ. *τα γαλλικά*.³ Η ανάδυση της συγκεκριμένης νέας σημασίας (πολυσημία) συνιστά σημασιολογική γλωσσική αλλαγή που αφορά την αξιολόγηση και ειδικότερα τη χειροτέρευση της σημασίας (Σετάτος 2001: 497).

Εξετάζοντας τα τρία σύγχρονα ερμηνευτικά λεξικά της νεοελληνικής (στο εξής ΝΕ) *ΑΚΝ*, *ΑΝΕΓ* (Μπαμπινιώτης 1998) και *ΧΑΝΕΓ*, παρατηρούμε ότι η νεολογική σημασία καταγράφεται μόνο στο *ΧΑΝΕΓ*, στο λήμμα *γαλλικός*, υποταγμένο λήμμα *γαλλικά (τα)* 2: «βρισιές: Αντάλλαζαν γαλλικά και παραλίγο να έρθουν στα χέρια. || (σπανιότ. στον εν., προφ.) Θα σου πω κανένα γαλλικό (= θα σε βρίσω)! ΣΥΝ. μπινελίκι (1).», χωρίς ωστόσο ειδική σήμανση για το χρηστικό επίπεδο.

* Ευχαριστώ πολύ τη συνάδελφο Βίλλυ Τσάκωνα τόσο για τη βιβλιογραφική συνδρομή όσο και για την προσεκτική ανάγνωση του κειμένου μου.

¹ Ευχαριστώ τον καθ. Κ. Τσαντσάνογλου για την πληροφορία αυτή καθώς και για βελτιώσεις που επέφερε στο κείμενό μου.

² Το τελευταίο παράδειγμα 31-1-2019 στο Διαδίκτυο Ειδήσεις-Ελλάδα.

³ Παρόμοια ο τύπος *το μαλλί* (λ.χ. *την έπιασε από το μαλλί*) σε σχέση με τον τύπο της νόρμας *τα μαλλιά*.

Η έρευνα στηρίζεται στη γλωσσική μας ικανότητα καθώς και σε παραδείγματα από το ΣΕΚ⁴ και από έρευνα στο διαδίκτυο/στον παγκόσμιο ιστό. Στη συνέχεια (2) θα εξετάσουμε τη στερεοτυπική εικόνα του γαλλικού πολιτισμού στη ΝΕ κοινωνία, (3) θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα-στόχο που αφορά τους μηχανισμούς και τις στρατηγικές από όπου προέκυψε η σημασιολογική αλλαγή, και τέλος (4) θα αναρωτηθούμε αν έχει ξανασυμβεί στο παρελθόν παρόμοια αλλαγή, δηλ. που να οφείλεται στη στάση του λαού απέναντι στη γλώσσα των μορφωμένων.

2 Η στερεοτυπική εικόνα του γαλλικού πολιτισμού

Ας ξεκινήσουμε εξετάζοντας το είδος της επαφής που είχε η ΝΕ με τη γαλλική. Η συγκεκριμένη γλωσσική αλλαγή ακολούθησε το σενάριο που ο Tristram (2007: 196-197) ονομάζει *top down* (από πάνω προς τα κάτω),⁵ δηλ. η υποστρωματική γλώσσα (Γ1), η ΝΕ εν προκειμένω, επηρεάστηκε από τη γλώσσα που μιλούσαν οι επιστρωματικοί ομιλητές, δηλ. τη γαλλική. Σύμφωνα με τον κανόνα που πρότεινε ο Vennemann (1995), τα επιστρώματα ασκούν επίδραση στο λεξιλόγιο των υποστρωμάτων ιδιαίτερα στις περιοχές της κοινωνικής επαφής, και λιγότερο στη μορφολογία και στη φωνολογία. Πράγματι αυτό συνέβη με την επίδραση της γαλλικής.⁶

Πιο συγκεκριμένα, είχαμε υποστηρίξει (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: 124-131) ότι μέσα από πολλά δάνεια που η ΝΕ δανείστηκε από τη γαλλική διαφαίνεται μια εικόνα της Γαλλίας που δεν αναπαριστάνει τη γαλλική πραγματικότητα, παρά συμβολίζει μια στερεοτυπική αντίληψη της ελληνικής κοινωνίας για τη γαλλική κοινωνική ζωή. Τα δάνεια αυτά, που αφήνουν επίτηδες να διαφανεί η γαλλική προέλευσή τους με τη μη μορφολογική προσαρμογή τους στο σύστημα της ΝΕ,⁷ αναφέρονται στη γαλλική υψηλή κοινωνία και στις δραστηριότητές της, όπως είναι

- η μόδα με την υψηλή ραπτική όσον αφορά την ένδυση αλλά και με τη διακόσμηση και εκλεπτυσμένη επίπλωση όσον αφορά την κατοικία,
- η εξεζητημένη μαγειρική/ζαχαροπλαστική από τον *σεφ* < chef στο *ρεστοράν* < restaurant, με το πλούσιο *μενού* < menu, τα μεγάλης διάρκειας γεύματα με τη χρήση *κουβέρ* < couvert και το άψογο σερβίρισμα από το *γκαρσόν* < garçon (de café),
- η διασκέδαση, λ.χ. *ρουλέτα* < roulette, (*έμεινα*) *ταπί* < tapis,

⁴ Ευχαριστώ πολύ τον συνάδελφο Διονύσιο Γούτσο από το ΕΚΠΑ που έθεσε στη διάθεσή μου παραδείγματα από το ΣΕΚ (2003) καθώς και τη δρ Γεωργία Νικολάου για τα παραδείγματα από τον παγκόσμιο ιστό.

⁵ Υπάρχει και το σενάριο αλλαγής με την αντίθετη φορά (*bottom up*) από κάτω προς τα πάνω, και η κατεύθυνση εξαρτάται από εξωγλωσσικούς λόγους, λ.χ. κοινωνικές δομές, ισχύς κτλ.

⁶ Θεωρούμε ότι η εκδοχή η νεοτερική σημασία να οφείλεται σε επίδραση της αγγλικής έκφρασης *excuse my French* θα προϋπέθετε υψηλότερο βαθμό αγγλομάθειας στην ελληνική κοινωνία. Αλλά ακόμη και αν ίσχυε η εκδοχή αυτή, η επιλογή και πάλι της γαλλικής γλώσσας στην αγγλική έκφραση καθώς και η ευρεία διάχυση της νεοτερικής σημασίας στην ελληνική κοινωνία μπορούν να ερμηνευτούν με το ίδιο σκεπτικό που εκθέτουμε παρακάτω.

⁷ Με δείγμα μόνο τα παρατιθέμενα παραδείγματα, το 36,6% είναι συμμορφωμένα (11 παραδείγματα), ενώ το 63,4% παραμένουν ασυμμόρφωτα (30 παραδείγματα). Για την ορθή καταμέτρηση των συμμορφωμένων δανείων (15) αφαιρέσαμε τα 2 μεταφραστικά δάνεια (*λόγια του αέρα* και *δοκιμαστής*) καθώς και τις 2 κατασκευασμένες λέξεις με συμμορφωμένα επιθήματα (*ζαμανφουτίστας* και *ζαμανφουτισμός*).

- η ενασχόληση με τη λογοτεχνία στα λογοτεχνικά *σαλόνια* < salon ή στα *καφέ* < café, με τις καλές τέχνες, με τις κοινωνικές σχέσεις σε κομψούς χώρους υποδοχής ή στα *μπιστρό* < bistrot.

Στα δάνεια αυτά αντικατοπτρίζεται η εικόνα μιας οργανωμένης κοινωνίας, που είναι φτιαγμένη κυρίως για την ανώτερη τάξη, την «καλή κοινωνία»: *ελίτ* < élite, *πρεστίτζ* < prestige, *μπουρζουάς* < bourgeois, *μπουρζουαζία* < bourgeoisie, *γκουβερνάντα* < gouvernante, απαραίτητη για την ανατροφή των παιδιών, *σοφέρ* < chauffeur, απαραίτητος για τη μετακίνηση με αυτοκίνητο, *κοκέτα* < coquette, *ανφάν γκατέ* < enfant gâté, *γαλαντόμος* < galant homme. Τα μέλη της κοινωνίας αυτής με ντύσιμο *σικ* < chic, αφενός συμπεριφέρονται με *τακτ* < tact, σύμφωνα με τους κανόνες του *σαβουάρ βιβρ* < savoir-vivre, απευθύνουν το ένα στο άλλο *κομπλιμάν* < compliment, αφήνουν *πουρμπούαρ* < pourboire στα άτομα που τους υπηρετούν, είναι ντυμένα *ντιστενγκέ* < distingué, και αφετέρου στιγματίζουν την αποκλίνουσα εμφάνιση ή συμπεριφορά: *νεμοντέ* < démodé, *σοφιστική* < sophistiqué, *εξαντρίκ* < excentrique, *μπλαζέ* < blasé, *μπανάλ* < banal, *μπακατέλα* < bagatelle, *αριβίστας* < arriviste, *ζαμανφού* < je m'en fous, *ζαμανφουτίστας* < je-m'en-foutiste, *ζαμανφουτισμός* < je-m'en-foutisme. Δίνεται η εντύπωση ότι τα μέλη της κοινωνίας αυτής δεν τα απασχολεί η φροντίδα για τα προς το ζειν, είναι αμέριμνα από ταπεινές βιοτικές φροντίδες, αφού έχουν άπλετο χρόνο για μεταξύ τους συναντήσεις, *ραντεβού* < rendez-vous, *τετατέτ* < tête-à-tête, με ατελείωτες συζητήσεις, με *μπλαμπλά* < blabla, *κλισέ* < cliché, ακόμη και *μπούρδες* < bourdes, και *λόγια του αέρα* (μεταφραστικό δάνειο) < propos en l'air, όπου ο λόγος μπορεί να έχει τη φατική ως προεξάρχουσα λειτουργία. Τα βαρύτιμα υφάσματα, τα ενδύματα υψηλής ποιότητας και γούστου, η εκλεπτυσμένη κουζίνα με τα *γκουρμέ* < gourmet πιάτα και τον *δοκιμαστή* (μεταφραστικό δάνειο) < dégustateur για το κρασί, η *γαστρονομία* < gastronomie, η διακόσμηση, το *νεκόρ* < décord, η κομψότητα τρόπων χαρακτηρίζονται από μη απλότητα ακόμα και εκζήτηση.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η στερεοτυπική αυτή εικόνα που έχει η NE κοινωνία για τη γαλλική δεν διαφέρει από τη στερεοτυπική εικόνα που έχουν πολλές ευρωπαϊκές κοινωνίες για τη γαλλική (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: 125), όπως προκύπτει από τη μελέτη του γλωσσικού δανεισμού σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες.

Ο λόγος δανεισμού των λεξημάτων αυτών οφείλεται στο γεγονός ότι για τον Νεοέλληνα ο γαλλικός πολιτισμός αποτελεί κατεξοχήν εκφραστή του κοινωνικού αστικού πολιτισμού σε σύγκριση με τον πολιτισμό όλων των άλλων ευρωπαϊκών κρατών και συνεπώς ενσαρκώνει πρωτοτυπικά/προτυπικά την κοινωνική ευγένεια. Το να γνωρίζει μια νεαρή κοπέλα «γαλλικά και πιάνο» αποτελεί την υπέρτατη μορφή ευγένειας και καλλιέργειας για το γυναικείο φύλο της αστικής τάξης του 19^{ου} και του α΄ μισού του 20ού αι. Άλλωστε πέρα από τα άμεσα δάνεια από τη γαλλική η NE αφενός δανείστηκε και μεταφραστικά δάνεια όπως *καθωσπρέπει* (< comme il faut) από το οποίο κατασκεύασε το παράγωγο *καθωσπρεπισμός*, που παραπέμπουν στη στερεοτυπική γαλλική πραγματικότητα, και αφετέρου έπλασε την έκφραση *μιλάει με το σας και με το σεις*, δεδομένου ότι ο πληθυντικός της ευγενείας στη NE έχει γαλλική προέλευση.

3 Με ποιους μηχανισμούς προέκυψε η νεολογική σημασία;

3.1 Εισαγωγικά

Το ερώτημα που θα θέλαμε να θέσουμε είναι αν η νεότερη σημασία της λ. *γαλλικά* σχετίζεται με την υπάρχουσα κυριολεκτική λεξική σημασία ‘γαλλική γλώσσα’ και, αν ναι, πώς μπορεί να ερμηνευτεί και με ποιους μηχανισμούς γλωσσικής δημιουργικότητας,⁸ με ποιες στρατηγικές προέκυψε. Πιο συγκεκριμένα, η λ.μ. *γαλλικά* ‘γαλλική γλώσσα’, ουδέτερο ουσιαστικό πληθυντικού αριθμού, προϊόν ουσιαστικοποίησης του επιθέτου *γαλλικός*, -ή, -ό, διαθέτει ως συνώνυμο τη λ.μ. *γαλλική* (γλώσσα), θηλυκό ουσιαστικό. Οι δύο λ.μ., παρά το γεγονός ότι αναφέρονται και οι δύο στη γαλλική γλώσσα, διαφοροποιούνται ως προς το χρηστικό επίπεδο: η λ.μ. *γαλλική* (γλώσσα) ανήκει στο πιο επίσημο/λόγιο χρηστικό επίπεδο σε σχέση με τη λ.μ. *γαλλικά*.⁹ Σημειώνεται ότι η νεολογική σημασία εμφανίζεται στη λ.μ. *γαλλικά*, και δεν είναι τυχαίο.

Επίσης θεωρούμε ότι δεν πρόκειται για περίπτωση ομωνυμίας αλλά πολυσημίας, με βάση το γεγονός ότι η σημασιολογική αλλαγή ερμηνεύεται με γλωσσικό μηχανισμό (ανάπτυξη συνδεδεμένης σημασίας μέσω της ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ/ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗΣ) και για τον λόγο αυτό διατηρείται ο σημασιολογικός δεσμός ανάμεσα στα σημασιολογικά χαρακτηριστικά (Guilbert 1975 : 67): πρόκειται για είδος λόγου που εκφωνείται από ομιλητή προς ακροατή/συνομιλητή. Ειδικότερα, υποστηρίζουμε ότι η παραγωγή της νεότερης σημασίας είναι αποτέλεσμα επιστράτευσης του χιούμορ και ιδίως της ειρωνείας¹⁰ ως ρητορικής στρατηγικής της σάτιρας (Κωστίου 2002: 226) από άρρενες ομιλητές των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων κατά τη χρήση του προφορικού λόγου σε ανεπίσημες περιστάσεις επικοινωνίας. Οι ομιλητές αυτοί με συνέπεια ως προς την ιδεολογία τους, που καθορίζει και την ταυτότητά τους, αξιολογούσαν αρνητικά την υποκριτική κοινωνική συμπεριφορά της αστικής τάξης σατιρίζοντας τον καθωσπρεπισμό και την κοινωνική ευγένειά της, χρησιμοποιώντας την ειρωνεία,¹¹ το κατεξοχήν εργαλείο της σάτιρας¹² του 20ού αι. (Κωστίου 2002: 25, 56, 58). Ειδικότερα, ο πλάγιος τρόπος, μία από τις τεχνικές της σάτιρας, εκφράζεται με τη λεκτική ειρωνεία, διατύπωση αντίθετη από αυτό που κάποιος εννοεί (Κωστίου 2002: 63, 80).¹³ Και κατά τη Φαρακλού (2000: 158-159) η ειρωνεία δεν καταργεί τη σημασία των λέξεων αλλά τη συμπληρώνει με την αντίθετή της, δηλ. στην ειρωνεία η κυριολεκτική και η ειρωνική σημασία συνυπάρχουν· ο ομιλητής αντιλαμβάνεται την

⁸ Ακολουθώντας τον Carter (2004 από Τσάκωνα 2013: 67) εντάσσουμε τη δημιουργική διαδικασία στην αναμόρφωση κανονικοτήτων.

⁹ Υπάρχει μια σχέση μεταξύ της τιμής του γένους και του χαρακτηριστικού [±λόγιο]. Πιο συγκεκριμένα, αρσενικά ή θηλυκά ουσιαστικά πολυλεκτικά σύνθετα είναι [+λόγια] ή [+/-λόγια], ενώ είναι [-λόγιο] το σημασιολογικά αντίστοιχο ουδέτερο ουσιαστικό που προκύπτει από μετατροπή (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Ευθυμίου και Φλιάτουρας 2012), π.χ. η στρατιωτική θητεία – το στρατιωτικό, η αυτοκόλλητη ταινία – το αυτοκόλλητο, η αυτόφωρη διαδικασία – το αυτόφωρο. Πβ. επίσης τον [-λόγιο] χαρακτήρα των επιθηματοποιημένων *Μαρία* → *Μαράκι*, *φοιτητές* → *φοιτηταριό*, *γυναίκες* → *γυναικομάνι*.

¹⁰ Για τις στάσεις απέναντι στη γλώσσα βλ. Κακριδή-Ferrari (2007), για τη διάκριση μεταξύ χιούμορ και ειρωνείας βλ. Karogianni (2011b), Τσάκωνα (2013: 24-25, 59-63), Attardo (2001: 122-125), Φαρακλού (2000: 78) και για τον όρο *ειρωνεία* (τη σημασία του από την αρχαιότητα έως σήμερα) καθώς και για τη σχέση μεταξύ λεκτικής ειρωνείας και σαρκασμού βλ. Φαρακλού (2000).

¹¹ Η ειρωνεία είναι εγκεφαλική διεργασία, συνειδητό παιχνίδι (Κωστίου 2002: 122).

¹² Ορισμός της σάτιρας: διαδικασία επίθεσης μέσω γελοιοποίησης με κάθε μέσο (Κωστίου 2002: 47). Συστατικά στοιχεία της σάτιρας: κριτική (ή επιθετικότητα) και χιούμορ (Κωστίου 2002: 49).

¹³ Η ειρωνεία προϋποθέτει την αντιπαράθεση ασύμβατων στοιχείων και κάνει χρήση αμφίσημων λέξεων (Κωστίου 2002: 126, 142).

αντίθεση ανάμεσα στην ειρωνική, επιφανειακή σημασία και την πραγματική 'υπόγεια' σημασία και απ' αυτή τη σύγκρουση αντλεί η ειρωνεία το νόημά της.

Έτσι, για την καλύτερη ερμηνεία του φαινομένου, καταφύγαμε αφενός στην εργασία του Attardo (2001) και για τη ΝΕ στην εξαιρετική κοινωνιογλωσσολογική μελέτη για το χιούμορ της Τσάκωνα (2013) και αφετέρου στην επίσης εξαιρετική δ.δ. της Φραγκάκη¹⁴ (2010) για τη σχέση ιδεολογίας-αξιολόγησης και ταυτότητας.

3.2 Χιούμορ και γλωσσική αλλαγή

Κατά την Τσάκωνα (2013: 74) «το χιούμορ είναι μέρος της εμπρόθετης ανθρώπινης συμπεριφοράς που συνδέεται άμεσα με την αντίληψη, τις γνώσεις και τον λόγο των ομιλητών/τριών, καθώς και με τις επικοινωνιακές τους προθέσεις και τους περιορισμούς που μπορεί να τίθενται από το εκάστοτε περικείμενο [...] όλοι οι ομιλητές/τριες είναι σε θέση να παραγάγουν χιούμορ έχοντας αντιληφθεί και κατακτήσει τους μηχανισμούς του κατά τη συμμετοχή τους στη γλωσσική κοινότητα στην οποία ανήκουν». Το χιούμορ λειτουργεί ως μέσο «υπεύθυνης κριτικής της ασύμβατης, κοινωνικά μη αποδεκτής συμπεριφοράς: το χιούμορ έχει διορθωτική λειτουργία επισημαίνοντας και κατακρίνοντας συμπεριφορές που δεν συμμορφώνονται προς τους ισχύοντες κοινωνικούς κανόνες» (Τσάκωνα 2013: 88). «Το χιούμορ αναδεικνύει τις εκάστοτε προσδοκίες (ή τον κανόνα) και ταυτόχρονα την απόκλιση από αυτές, αξιολογώντας αρνητικά την τελευταία και όσους/ες γίνονται φορείς της» (Τσάκωνα 2013: 121). «Στηριζόμενο στην ασυμβατότητα, το χιούμορ ουσιαστικά εντοπίζει και τονίζει τι είναι αναμενόμενο και τι όχι. Επομένως, αν εξετάσουμε προσεκτικά τη γνωσιακή αντίθεση στην οποία βασίζεται κάθε χιουμοριστική φράση ή ατάκα, μπορούμε να συλλέξουμε πληροφορίες για το ποια συμπεριφορά θεωρείται κοινωνικά αποδεκτή και ποια όχι. Ασκώντας κριτική και λειτουργώντας ως διορθωτικός μηχανισμός, το χιούμορ αντικατοπτρίζει και ταυτόχρονα ενισχύει τις υπόρρητες στάσεις και τις προτιμητέες συμπεριφορές της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας» (Τσάκωνα 2013: 122). Τέλος, «στόχος του χιούμορ είναι το πρόσωπο, ο θεσμός ή το γενικότερο φαινόμενο το οποίο προκαλεί την ασυμβατότητα και κατά κάποιον τρόπο αξιολογείται και επιχειρείται να διορθωθεί μέσα από το χιούμορ» (Τσάκωνα 2013: 123).

Με βάση τα παραπάνω θεωρούμε ότι η ανάδυση της νεότερης σημασίας οφείλεται στο ιδιαίτερο κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον της Ελλάδας. Πιο συγκεκριμένα, οι φυσικοί ομιλητές της γαλλικής ενσαρκώνουν στερεοτυπικά το πρότυπο της κοινωνικής ευγένειας, το οποίο έχει υιοθετηθεί από την ελληνική αστική τάξη κατά την εποχή που η γαλλική γλώσσα και γενικότερα ο γαλλικός πολιτισμός ασκούσαν σημαντική επίδραση στην ελληνική και στις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, δηλ. από τη σύσταση του ελληνικού κράτους έως περίπου το 1960,¹⁵ όπως άλλωστε εύστοχα προβάλλεται στην ελληνική κωμωδία.¹⁶ Η Georgakopoulou (2000), που

¹⁴ Η Φραγκάκη αντλεί στοιχεία μεθοδολογίας από το πρότυπο της ανάλυσης της γλωσσικής ποικιλότητας και της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και ειδικότερα από την πρόταση του van Dijk (2006).

¹⁵ Ενδεχομένως το γεγονός ότι μετά το 1960 η ισχύς της Γαλλίας μειώθηκε ενώ οι Η.Π.Α. αναδύθηκαν σε υπερδύναμη να συνέβαλε στη χρήση της ειρωνείας σε βάρος του στερεότυπου για τον γαλλικό πολιτισμό. Ευχαριστώ τον συνάδελφο Αργύρη Αρχάκη για την επισήμανση αυτή.

¹⁶ Κατά τη Δελβερούδη (2004) η ελληνική κωμωδία, αν και μυθοπλαστικό είδος, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ιστορική πηγή για να προσεγγίσουμε τις νοοτροπίες και τις συμπεριφορές μιας άλλης εποχής με τρόπο πολύ πιο παραστατικό από ό,τι τα γραπτά κείμενα. Έτσι στο πλαίσιο της ελληνικής κωμωδίας παρατηρούμε ότι οι γυναίκες και άντρες της αστικής τάξης χρησιμοποιούν στον λόγο τους γαλλικά δάνεια, ακόμη κι αν δεν γνωρίζουν τη γαλλική, λ.χ. απαντώντας στην έκφραση αποχαιρετισμού *au revoir!* με τη νοηματικά άσχετη έκφραση *aller retour!*

μελετά τις ελληνικές κωμωδίες της Finos Films της περιόδου 1960-1967 με βάση το πλαίσιο ανάλυσης του Bakhtin που αναγνωρίζει τις συγκρουσιακές σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνιολέκτους από την άποψη των ιδεολογικών και πολιτιστικών απόψεων που η καθεμιά κωδικοποιεί, αναφέρεται (2000: 122) στην κοινωνιολέκτο της νεόπλουτης κυρίας, που περιλαμβάνει χρήση αλλαγής κώδικα (ελληνικά – γαλλικά), που αναπαριστά τη σύγκρουση μεταξύ του ξένου συστήματος αξιών και του ελληνικού πολιτισμού, μεταξύ του εκμοντερνισμού και της παράδοσης. Και σημειώνει (2000: 126) ότι η χρήση κοινωνιολέκτου γελοιοποιεί έναν χαρακτήρα και κατ' επέκταση όλη την κοινωνική ομάδα.

Αντίθετα τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα είτε ασκούν κριτική στην αστική τάξη ειρωνευόμενα τους ξενόφερτους τρόπους της (εκπροσωπούμενα κυρίως από το αντρικό φύλο), λ.χ. *pardon/με το παρδόν, madame/μανδάμ*, είτε προσπαθούν να τη μιμηθούν (εκπροσωπούμενα κυρίως από το γυναικείο φύλο). Πβ. λ.χ. τον λόγο της *Μαντάμ Σουσου* του Δ. Ψαθά ή της υπηρέτριας στις κωμωδίες του ελληνικού κινηματογράφου,¹⁷ που μιμείται αδέξια και ανεπιτυχώς την κυρία της. Τέτοιες ηρωίδες υιοθετούν γλωσσικές ποικιλίες που δεν συνάδουν με τα οικονομικοκοινωνικά τους χαρακτηριστικά (Rampton 1995 από Τσάκωνα 2013: 167).

Συνεπώς η ξενόφερτη ταυτότητα επίπλαστης κοινωνικής ευγένειας της γαλλικής κοινωνίας, όπως φαντάζει στα μάτια των Ελλήνων, προβάλλεται μέσω της αστικής τάξης ως ανώτερη από τη γνήσια παραδοσιακή ελληνική. Έτσι γίνεται χιουμοριστικός στόχος η αστική τάξη και ιδιαίτερα η εκζήτηση της ξενόφερτης αστικής κοινωνικής συμπεριφοράς, την οποία η αστική τάξη προσπαθεί να επιβάλει ως νόρμα, παραβιάζοντας τις προσδοκίες και τις πρακτικές των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων.

Είναι απαραίτητη η γνώση όλων αυτών των κοινωνικο-πολιτισμικών συνθηκών για την παραγωγή και κατανόηση του χιούμορ (Τσάκωνα 2013: 43, 294), το οποίο αναδύεται ως κοινωνικό φαινόμενο (Τσάκωνα 2013: 115), που εξ ορισμού βασίζεται στην ασυμβατότητα, που αντιστοιχεί σε γνωσιακή αντίθεση (Τσάκωνα 2013: 46), – εδώ μεταξύ των ξενόφερτων τρόπων ευγενικής συμπεριφοράς της αστικής τάξης και των παραδοσιακών τρόπων συμπεριφοράς των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία τοποθετούνται κριτικά απέναντι στην αστική τάξη (Τσάκωνα 2013: 179). Συνεπώς η νεοτερική σημασία ξεπήδησε από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα ως αποτέλεσμα σύγκρουσης διαφορετικών κοινωνικών τάξεων, αφού το χιούμορ συνδέεται με την κοινωνική ταυτότητα των ομιλητών και με τα κοινωνικά στερεότυπα. Το βρίσιμο αποτελεί συμπεριφορά που αντιβαίνει στις κοινωνικές νόρμες. Έτσι άρρενες ομιλητές από χαμηλές κοινωνικές ομάδες χαρακτηρίζουν μέσω χιούμορ ως «γαλλικά» μια συμπεριφορά που αψηφά τις κοινωνικές συμβάσεις. Είναι πιθανό να βρισκόμαστε μπροστά σε δύο αντιθέσεις, που η μία χιτίζεται πάνω στην άλλη:¹⁸

- 1) Τα γαλλικά ως διακριτικό των ανώτερων τάξεων vs. ο ανεπίσημος λόγος των κατώτερων κοινωνικών τάξεων
- 2) Τα γαλλικά ως 'ευγενική' μορφή λόγου vs. τα γαλλικά ως υβριστικός ανεπίσημος λόγος.

Η νεοτερική σημασία, συμπυκνώνοντας γλωσσικά την αντίθεση ανάμεσα στα γνωσιακά σχήματα, αποτελεί προϊόν του ιδεολογικού στόχου (Τσάκωνα 2013: 45)

¹⁷ Κατά τη Δελβερούδη (2004) τα στερεότυπα φανερώσουν ευρύτερα αποδεκτές καταστάσεις, ιδέες και νοοτροπίες και υπάρχουν στην οθόνη επειδή υπάρχουν στην κοινωνία. Για τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά μεταξύ κωμωδίας, φάρσας, κομεντί και φαρσοκωμωδίας βλ. Βαλούκος (1985).

¹⁸ Ευχαριστώ τη Βίλλυ Τσάκωνα για την επισήμανση αυτή.

που έθεσαν άρρενες ομιλητές των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων να γελοιοποιήσουν τις περί ευγένειας κοινωνικές αντιλήψεις της αστικής τάξης. Η πρόθεσή τους να αξιολογήσουν αρνητικά τις αντιλήψεις αυτές καθώς και το γεγονός της αντίθεσης ανάμεσα στην ευγένεια και το βρίσιμο εντάσσουν την κίνηση αυτή στον μηχανισμό της ειρωνείας (Karogianni 2011b).¹⁹ Ειδικότερα για τη Φαρακλού (2000) η λεκτική ειρωνεία ορίζεται ως φαινόμενο προσποίησης και ως μια μορφή ενεργού αντίθεσης ανάμεσα στο φαινομενικό και το πραγματολογικό επίπεδο (2000: 157). Η ίδια υποστηρίζει (2000: 113) ότι «στη φανερή ειρωνεία²⁰ (ειρωνεία με στόχο) ο είρων λέει το αντίθετο από αυτό που εννοεί με σκοπό να υπογραμμίσει την αντίθεσή του, την εχθρική του διάθεση ή την επιθυμία του να κριτικάρει ένα μέρος του κοινού, το οποίο είναι ο άμεσος στόχος²¹ της ειρωνείας και από το οποίο ο είρωνας περιμένει και επιθυμεί να καταλάβει ότι το ειρωνεύεται. Δεν υπάρχει πρόθεση εξαπάτησης, αλλά πρόθεση άμεσης κριτικής». Συνεπώς η άσκηση κριτικής, που συνδέεται με τη φανερή ειρωνεία,²² είναι μια κύρια πρόθεση του είωνα ομιλητή (Φαρακλού 2000: 160-161). Άλλωστε η ειρωνεία είναι πάνω απ' όλα ένα παιχνίδι κυριαρχίας (Φαρακλού 2000: 163).

Όπως είδαμε, το χιούμορ, που δεν συνιστά κυριολεξία, λειτουργεί ως αξιολογική στρατηγική που οριοθετεί κοινωνικές ομάδες (Τσάκωνα 2013: 197, 275) – εν προκειμένω την αστική τάξη αφενός και όλη την υπόλοιπη κοινωνία αφετέρου–, λειτουργία που όμως δεν στηρίζεται μόνο στις κοινές κοινωνικοϊδεολογικές στάσεις και αξίες που συνδέουν τα μέλη μιας ομάδας αλλά και στο κοινό γνωσιακό υπόβαθρο. Πράγματι το χιούμορ αξιοποιεί πολιτισμικές αναφορές για να εντοπίσει ασυμβατότητες και να ασκήσει κριτική στο πλαίσιο ενός κοινωνικο-πολιτισμικού συνόλου. Η ερμηνεία του όμως στηρίζεται στην άρρητη προϋπόθεση ότι οι αναφορές αυτές είναι γνωστές και αναγνωρίσιμες σε όλους τους συμμετέχοντες που μοιράζονται την ίδια πολιτισμική παράδοση (Τσάκωνα 2013: 144, 152).

Επίσης ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η πρόταση της Karogianni (2011a: 60-61) για το πώς ο ακροατής έχει πρόσβαση στην ορθή ερμηνεία της πρόθεσης του ομιλητή ως προς την εκφωνηματική σημασία. Η Karogianni, χρησιμοποιώντας την έννοια της αντίθεσης ανάμεσα στα παλαιότερα και στα νέα συμφραζόμενα, προτείνει, για την επιτυχή ερμηνεία εκ μέρους του ακροατή της ειρωνικής σημασίας που εκπέμπει ο ειρωνευόμενος ομιλητής, τη χρήση της στρατηγικής της αντιστροφής της εκπεφρασμένης σημασίας. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι εδώ δεν πρόκειται για απλή αντιστροφή, που αφορά τη λεξική σημασία,²³ αλλά για συνυποδηλωτική αντιστροφή, που αφορά κατεξοχήν τις συνυποδηλώσεις που φέρει η λ.μ. γαλλικά. Πράγματι, εξετάζοντας τα συμφραζόμενα των δύο σημασιών, διαπιστώνεται ισχυρή αντίθεση μεταξύ τους, που δημιουργεί το ειρωνικό αποτέλεσμα (Karogianni 2011a: 54): Σημασία 'γαλλική γλώσσα': «τα κοριτσάκια έπρεπε να μιλούν γαλλικά, να παίζουν πιάνο και να χορεύουν μπαλέτο» - σημασία 'υβριστική γλώσσα': «Τα είπε πάλι "γαλλικά" ο Παύλος Πολάκης (τίτλος)-Εκτός εαυτού πλέον βρίσκεται ο αναπληρωτής

¹⁹ Βλ. επίσης Ραφαηλίδης (1985) για τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά μεταξύ χιούμορ, αστείου, κωμικού και ειρωνείας.

²⁰ Σε αντίθεση με τη συγκαλυμμένη ειρωνεία. Πρέπει να διαχωριστούν οι περιπτώσεις εξαπάτησης από τις περιπτώσεις που μεσολαβεί φανερή προσποίηση. Στις περιπτώσεις ειρωνείας με προσποίηση με πρόθεση αναγνώρισης είναι προτιμότερος ο όρος «στόχος» και όχι «θύμα», γιατί κανείς δεν εξαπατάται (Φαρακλού 2000: 114, 143).

²¹ Στόχος είναι το πρόσωπο, η κατάσταση ή η ιδέα στην οποία απευθύνεται η κριτική της φανερής ειρωνείας (Φαρακλού 2000: 114).

²² Στο προσλεκτικό επίπεδο η φανερή ειρωνεία είναι φανερή μιμητική πράξη που συσχετίζεται με προθέσεις και αποτελέσματα απολεκτικού χαρακτήρα (Φαρακλού 2000: 161).

²³ Δηλ. ο Χ άρχισε (τα) γαλλικά – Ο Χ δεν άρχισε (τα) γαλλικά (αλλά ελληνικά/αγγλικά κτλ.).

υπουργός Υγείας Παύλος Πολάκης, ο οποίος χρησιμοποιεί πλέον εκφράσεις που δεν τιμούν κανέναν και καταφέρεται εναντίον των Μέσων μαζικής ενημέρωσης». Το εκφώνημα με τη νεοτερική σημασία περιέχει έντονες και απροσδόκητες εκφράσεις με τις οποίες ο αφηγητής χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά του ειρωνευόμενου ομιλητή (*εκτός εαυτού, δεν τιμούν κανέναν, καταφέρεται εναντίον*) και θεωρείται αποδεκτό μόνο μέσω της αναγνώρισης του ειρωνικού χαρακτήρα του από τον ακροατή, του οποίου η αντίδραση είναι καθοριστικής σημασίας (βλ. και Karogianni 2011b).

Αξίζει να εστιάσουμε σε δύο παραδείγματα, το πρώτο σε ευθύ λόγο, το δεύτερο σε αφηγηματικό λόγο:

1. «"Πούστη", του είπα -γιατί μιλάω και γαλλικά- "φάγατε τον Λαμπράκη, θα πεθάνεις"».²⁴ Ο ομιλητής επιτελεί βαριά λεκτική επίθεση στον συνομιλητή του, η οποία αποτελεί το γλωσσικό περιβάλλον της λ. *γαλλικά*,²⁵ το οποίο βρίσκεται αρνητικού λεξιλογίου: *πούστης* (βρισιά), *φάγατε* 'σκοτώσατε ύπουλα', που συνιστά κατηγορία, *θα πεθάνεις*, που συνιστά απειλή.²⁶

2. «Ποιος είδε τον **Γιάννη Σπαλιέρα**, μετά το τέλος ενός αγωνίσματος, και δεν... κοκκίνισε. Ο παίκτης των Εισβολέων, [...] αν και ήταν πολύ κοντά στη νίκη, τελικά η τύχη δεν τον βοήθησε κι έχασε από τον αντίπαλό του [...]. Και τότε, το μοντέλο βγήκε εκτός εαυτού, με τα «γαλλικά» να «πέφτουν» βροχή, μαζί και τα μπιμπ από την παραγωγή, καθώς οι φράσεις του έξαλλου Σπαλιέρα ήταν αυστηρώς ακατάλληλες.» Ο αφηγητής χρησιμοποιεί λεξιλόγιο που αποκαλύπτει τη λεκτική επίθεση του ομιλητή: *Ποιος είδε τον Χ(υβριστή) και δεν... κοκκίνισε/βγήκε εκτός εαυτού/τα «γαλλικά» να «πέφτουν» βροχή/τα μπιμπ/φράσεις αυστηρώς ακατάλληλες/έξαλλος* (ο υβριστής), ενώ παράλληλα παρατηρούμε τη σχολιαστική χρήση των αποσιωπητικών και των εισαγωγικών.²⁷

3.3 Αξιολόγηση και ιδεολογία

Η μελέτη της χρήσης του ουσιαστικού *γαλλικά* 'υβριστική γλώσσα' ως δείκτη ιδεολογίας μπορεί να συμβάλει στην ανάδειξη της σύνδεσης της αξιολόγησης²⁸ με την ιδεολογία.²⁹ Κατά τον van Dijk (2006: 116, από Φραγκάκη 2010: 349), που ακολουθεί κοινωνιογνωσιακή προσέγγιση, οι ιδεολογίες είναι συστήματα αξιολογικών πεποιθήσεων που είναι κοινά στα μέλη μιας ομάδας και καθορίζουν την κοινωνική ταυτότητα της ομάδας. Η έννοια της αξιολόγησης θεωρείται άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιδεολογία και η ταυτότητα της ομάδας συνδέεται άμεσα με την

²⁴ Ο Εμμανουήλ WLMG24-5033.txt

²⁵ Η νεοτερική σημασία θα μπορούσε να χρησιμοποιείται και ως ευφημισμός (για να αποφευχθούν λέξεις όπως *βρισιές*). Ευχαριστώ τη Βίλλυ Τσάκωνα για την επισήμανση αυτή.

²⁶ Άρθρο του 1998 στο "Κλικ". Τα στοιχεία του παραθέματος αναλυτικά είναι: WLMG24-5033: Ελλάδα/Γραπτό/Πληροφορία/Ενημερωτικό/Μονόλογος/ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΑ/ΕλεύθεροςΧρόνος/ΑΝΔΡΙ-ΚΑ / Περιοδικό/Μετά από 8 χρόνια πρωθυπουργίας, η πρώτη περίοδος Καραμανλή τέλειωσε άδοξα το 0/07/1998/ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΟΥΛΟΓΛΟΥ/ΚΛΙΚ.

²⁷ <https://www.newsbeast.gr/media/arthro/4236101/o-spaliaras-echase-kai-archise-ta-gallika> (23.11.2018).

²⁸ Σημειώνεται ότι χρησιμοποιούμε τον όρο αξιολόγηση όπως ορίζεται από τη Φραγκάκη (2010 : 417): «διπολική έννοια, καθώς η διατύπωση μιας αξιολογικής κρίσης θεωρείται ότι συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με τη θετική ή αρνητική στάση του συντάκτη του κειμένου απέναντι στο αντικείμενο της αξιολόγησης».

²⁹ Για τη σχέση ιδεολογίας και γλώσσας βλ. Μοσχονάς 2005.

ιδεολογία της, η οποία εκφράζεται μέσα από τις πράξεις αξιολόγησης της ομάδας (Φραγκάκη 2010: 351, 418). Ο μηχανισμός αξιολόγησης με ειρωνική ανατροπή της σημασίας της λ. *γαλλικά* πρέπει να χρησιμοποιήθηκε από ομιλητές που αξιολογούσαν αρνητικά, απέρριπταν τους τρόπους συμπεριφοράς και κοινωνικής ευγένειας της έξω ομάδας³⁰ με βάση τους κανόνες της έσω ομάδας με την οποία ταυτίζονται (Φραγκάκη 2010: 362). Η λ. *γαλλικά* δηλ. πρέπει να χρησιμοποιήθηκε ως δείκτης αρνητικής αξιολόγησης και συνεπώς ως δείκτης ιδεολογίας από ομιλητές που δεν ακολούθησαν τη μετωπική σύγκρουση με την έξω ομάδα, αλλά προτίμησαν τη στρατηγική της λανθάνουσας αξιολόγησης επιλέγοντας την ειρωνική διατύπωση.

Τέλος, το γεγονός ότι γενικεύτηκε η χρήση της νεολογικής σημασίας της λ.μ. *γαλλικά* δείχνει ότι το χιούμορ, που ξεπήδησε σε εκφωνήματα με ειρωνικό χαρακτήρα και βασίστηκε σε πολιτισμικές αναφορές γνωστές στο ευρύ κοινό, έγινε αντιληπτό από τους αποδέκτες όλων των κοινωνικών τάξεων, που συμφωνούν με την αποτίμηση αυτή. Δηλ. η υιοθέτηση της νεοτερικής σημασίας από την ελληνική κοινωνία αφενός αντικατοπτρίζει την κοινή γνώμη που αποδέχεται το στερεότυπο και τη σχετική ιδεολογική αξιολόγηση καθώς και τη χιουμοριστική αντιμετώπισή του και αφετέρου ενισχύει το στερεότυπο. Με τον τρόπο αυτό το χιούμορ, βασικό συστατικό της ανθρώπινης επικοινωνίας, αναδεικνύεται σε γλωσσικό φαινόμενο που δεν λειτουργεί ως επιφαινόμενο αλλά ως μοχλός γλωσσικής αλλαγής. Το χιούμορ επηρεάζει το γλωσσικό σύστημα, αφού η γλώσσα το αξιοποιεί ως μέσο δημιουργίας νέας σημασίας, όπως κάνει με τη μεταφορά ή τη μετωνυμία.

Συμπερασματικά, η λ.μ. *γαλλικά* με τη νεοτερική σημασία της αποκτά ιδιαίτερο βάρος, μετατρέπεται σε λέξη-σύμβολο, γιατί συμπυκνώνει την ιδεολογική τοποθέτηση ως προς το θέμα της αστικής ευγένειας, βάση της οποίας αποτελεί η αξιολόγηση, η οποία πραγματώνεται με τη χρήση λανθάνουσας στρατηγικής αξιολόγησης που συνδέεται με τον μηχανισμό αξιολόγησης όπως προκύπτει από τη χρήση αρνητικού λεξιλογίου. Έτσι η λ.μ. *γαλλικά* μετατρέπεται σε λέξη με κοινό πολιτισμικό φορτίο (Galisson 1987).

4 Η ιστορία επαναλαμβάνεται;

Κρίνεται ως επιτυχημένη, ως καλόγουστη η επιλογή αυτή; Αξιολογούμε ως εξαιρετικά επιτυχημένη την ανάδυση της νεοτερικής σημασίας από το ήδη υπάρχον υλικό (το ουσιαστικοποιημένο επίθετο *γαλλικά, τα*), γιατί εκφράζονται με παιγνιώδη τρόπο οι γλωσσικές στάσεις και ενστάσεις ομιλητών των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων ενάντια σε ένα κοινωνικό στερεότυπο μέσω του οποίου εισάγονται ξενόφερτοι τρόποι συμπεριφοράς που είναι ασύμβατοι με την ελληνική παράδοση, ενώ παράλληλα αναδεικνύονται κοινωνικές ανισότητες.

Είναι άραγε η πρώτη φορά που το χιούμορ και η ειρωνεία σχετικά με τη γλωσσική αντίθεση ανάμεσα στον λαό και στους λογίους αποτελούν μοχλό γλωσσικής αλλαγής στην πορεία της ελληνικής γλώσσας; Εντοπίσαμε τουλάχιστον τρεις περιόδους στη μακρόχρονη πορεία της ελληνικής όπου βλέπουμε να επαναλαμβάνεται η ιστορία με παρόμοιο τρόπο.

1. Είναι γνωστό ότι η ΑΕ λ. *άστεϊος* είναι παράγωγο επίθετο από το ουσιαστικό *ἄστν* και στην ελληνιστική κοινή έχει τη σημασία 'κομπός στους τρόπους και στον λόγο',

³⁰ Σύμφωνα με το ιδεολογικό τετράγωνο του van Dijk (από Φραγκάκη 2010: 418), που αναφέρεται στην έξω ομάδα, η οποία αξιολογείται αρνητικά, και στην έσω ομάδα, η οποία αξιολογείται θετικά, και το οποίο δείχνει τη σύνδεση ιδεολογίας και αξιολόγησης.

ενώ στη ΝΕ *αστεῖος* σημαίνει ‘που προκαλεί γέλιο’ (Ραφαηλίδης 1985). Πρόκειται για τις ψευδόφιλες λέξεις (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Βλέτση 2009).

2. Διαβάζουμε σε απόσπασμα του Σέξτου Εμπειρικού (τέλη 2ου - αρχές 3ου αι. μ.Χ.) (*Προς Μαθηματικούς*, 1.232 από Τσαντσάνογλου 1999: 114): «στοχαζόμενοι τοῦ καλῶς ἔχοντος καὶ σαφῶς καὶ τοῦ μὴ γελαῖσθαι ὑπὸ τῶν διακονούντων ἡμῖν παιδαρίων καὶ ιδιωτῶν πανάριον ἐροῦμεν, εἰ καὶ βάρβαρόν ἐστι, ἀλλ’ οὐκ ἄρτοφόριον, καὶ σταμνίον ἀλλ’ οὐκ ἀμίδα καὶ ἴγδιν μᾶλλον ἢ θυεῖαν. καὶ πάλιν ἐν διαλέξει ἀποβλέποντες πρὸς τοὺς παρόντας, τὰς μὲν ιδιωτικὰς λέξεις παραπέμνομεν, τὴν δ’ ἀστειοτέραν καὶ φιλόλογον συνήθειαν μεταδιώξομεν· ὡς γὰρ ἢ φιλόλογος γελάται παρὰ τοῖς ἰδιώταις, οὕτως ἢ ἰδιωτικὴ παρὰ τοῖς φιλόλογοις.»³¹ Ὁχι μόνο διαπιστώνεται μεγάλο χάσμα μεταξύ της λαϊκῆς γλώσσας και της γλώσσας των λογίων, αλλά οι λαϊκοὶ ἄνθρωποι (ἰδιῶται) γελοῦν με την επιτηδευμένη γλώσσα των αττικιστῶν, οι οποίοι και αυτοὶ με τη σειρά τους περιφρονοῦν τη γλώσσα του λαοῦ.

3. *Καλαμαράς*, -ού, *καλαμαρίζω*, *καλαμαρίστικα*. Η λ. προέρχεται από το *καλαμάρην* που αναφέρεται μετωνυμικά στο επί αιῶνες κατεξοχήν εργαλείο του εγγράμματου μέχρι την εποχή της ανάπτυξης της πληροφορικής. Τύπος του θηλυκού: *καλαμαρού*, και λέξεις της ἴδιας οικογένειας *καλαμαρίζω* ‘μιλώ την κοινή νεοελληνική και ὄχι την κυπριακή’, *καλαμαρίστικα*³² ‘η κοινή νεοελληνική’.

Ὁ Γιαγκουλλῆς (2014, λήμμα *καλαμαράς*) αναφέρει ὅτι η λέξη δηλώνει τον Ἑλλαδίτη γενικά και ὄχι ειρωνικά. Ὡστόσο, αν κατά τη δημιουργία της λέξης ἴσχυσε ο μηχανισμός του χιούμορ και της ειρωνείας –ὅπως πιστεύουμε–, τότε η περίπτωση αυτή θα αποτελούσε ἓνα τρίτο παράδειγμα. Ὑποστηρικτικά στοιχεία στην υπόθεση αυτή αποτελοῦν α) η χρήση του επιθέματος -άς/θηλ. -ού, που κατασκευάζει [-λόγια] επαγγελματικά ουσιαστικά με χαμηλό κοινωνικό κύρος (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2017), β) η χρήση του επιθέματος -ίστικος, που κατασκευάζει επίθετα που συνδέονται με κοινωνικά στερεότυπα (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1992, Σαββίδου 2012) και γ) η ουσιαστικοποίηση του επιθέτου στον πληθ. αριθμό και στο ουδέτερο γένος, δηλ. σε [-λόγιο] τύπο, ενώ δεν κατασκευάζεται ασημάδευτος, δηλ. [±λόγιος] ἢ [+λόγιος] τύπος **καλαμαρική*, *η*.

5 Επίλογος

Πιστεύουμε ακράδαντα ὅτι κάθε νέα αξιολογική θεωρία συμβάλλει ουσιαστικά στην αενάως μεταβαλλόμενη κατανόηση εκ μέρους μας του γλωσσικού συστήματος. Οι θεωρητικές και εμπειρικές μελέτες για το χιούμορ και την ειρωνεία που συμβουλευτήκαμε εξετάζουν τη χιουμοριστική και ειρωνική σημασία στο πλαίσιο της εκφωνηματικής σημασίας που απορρέει από τη συνομιλιακή διάδραση. Η δική μας ἔρευνα, που στηρίζεται και αυτή σε εκφωνήματα, εστιάζει ωστόσο στη λεξική σημασία, και ειδικότερα στη δημιουργία νέας σημασίας ως αποτέλεσμα μηχανισμού ειρωνείας σε μια ἔως τότε μονόσημη λ.μ. Επίσης το χιούμορ και η ειρωνεία αναδεικνύονται σε μοχλούς γλωσσικής αλλαγῆς. Συνεπῶς η ἔρευνα αυτή είναι

³¹ Μετάφραση του Τσαντσάνογλου: «Θα λογαριάσουμε τι ταιριάζει καλύτερα και είναι πιο κατανοητό και με τι δεν θα γελάσουν τα δουλᾶκια και οι υπηρέτες που μας περιποιούνται και θα πούμε *πανάριον*, και ας είναι και βαρβαρικό [το λατινικό *panarium*, το καλάθι του ψωμιού] και ὄχι *άρτοφόριον*, *σταμνίον* και ὄχι *ἀμίδα*, και *ἴγδιν* μᾶλλον παρὰ *θυεῖαν*. Αντίθετα, σε μια δημόσια ομιλία, θα λάβουμε υπόψη τους παρόντες και ἔτσι θα αποφύγουμε τις κοινές λέξεις και θα ακολουθήσουμε την εκλεπτυσμένη και λόγια γλώσσα. Γιατί ὅπως με τη λόγια γλώσσα γελοῦν οι ἄνθρωποι του λαοῦ, το ἴδιο κάνουν και με τη γλώσσα του λαοῦ οι λόγιοι.»

³² Με ουσιαστικοποίηση του επιθέτου *καλαμαρίστικος* με τη διαδικασία της μετατροπῆς.

χρήσιμη τόσο στη διαχρονική –εφόσον πρόκειται για νεολογική σημασία– όσο και στη συγχρονική εξέταση της ελληνικής. Η συγκεκριμένη νεοτερική σημασία προϋποθέτει γλωσσικές και κοινωνικές μεταβολές, δηλ. την επαφή γλωσσών και πολιτισμών. Ειδικότερα, η σημασιολογική αυτή αλλαγή προϋποθέτει τη σχέση της ελληνικής με τη γαλλική καθώς και τις πολιτιστικές επιδράσεις του γαλλικού πολιτισμού στο σύστημα της κοινωνικής ευγένειας της ελληνικής κοινωνίας. Μοχλός της σημασιολογικής αυτής αλλαγής είναι νεοέλληνες άρρενες ομιλητές που δεν ανήκουν στην αστική τάξη, οι οποίοι μέσω του χιούμορ και της ειρωνείας, ελέγχοντας την ξενόφερτη συμπεριφορά των αστών, εισάγουν στον προφορικό λόγο τους τη νεοτερική μη κυριολεκτική σημασία. Οι ομιλητές αυτοί όχι μόνο στηρίζονται στη γνώση του γλωσσικού συστήματος, αλλά τολμούν να εκφράσουν τη στάση τους απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα, από τη στιγμή που διάκεινται αρνητικά προς την ξενόφερτη κοινωνική ευγένεια που υιοθέτησε η αστική τάξη. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα οι ομιλητές αυτοί αξιολογούν αρνητικά την αστική ευγένεια, υιοθετώντας μια λανθάνουσα στρατηγική αξιολόγησης, αφού δηλώνουν μέσω της ειρωνείας τι θεωρούν ασύμβατη κατάσταση, μη αναμενόμενη και αποκλίνουσα σύμφωνα με την ιδεολογία τους.

Και οι ακροατές δεν εκλαμβάνουν ως λαθεμένα τα εκφωνήματα με τη νεοτερική σημασία, αλλά ορθά τα ερμηνεύουν με τη στρατηγική της συνυποδηλωτικής αντιστροφής ως ειρωνικά εκφωνήματα. Συνεπώς η αντίδρασή τους είναι αποφασιστικής σημασίας. Τέλος η γενίκευση της χρήσης της νεοτερικής σημασίας δηλώνει την κωδικοποίησή της στη ΝΕ, δηλ. την υιοθέτησή της από τους ομιλητές, και την προσχώρηση του ευρέος κοινού στην αξιολόγηση αυτή.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1992. “Η νεοελληνική παραγωγή κατά το μοντέλο της D. Corbin.” *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 13:505-526.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1994. *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής. Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική. Μορφοφωνολογική ανάλυση.* Θεσσαλονίκη.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2017. “Τα επαγγελματικά ουσιαστικά: ονομασιοκεντρική και σημασιοκεντρική προσέγγιση.” *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 37:69-82.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα και Ελένη Βλέτση. 2009. “Ψευδόφιλες μονάδες: οι διαχρονικοί άσπονδοι φίλοι στην ελληνική.” Στο Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας (ως πρώτης/μητρικής, δεύτερης/ξένης), Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Τμήμα Νηπιαγωγών, Νυμφαίο 4/9/09 <http://linguistics.nured.uowm.gr/Nimfeo2009/praktika/>
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα και Αγγελική Ευθυμίου και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2012. “Τα ουσιαστικοποιημένα επίθετα της νέας ελληνικής.” *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 32:38-51.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2019. “Το λόγιο επίπεδο της σύγχρονης Νέας Ελληνικής: Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις.” Στο Ασημάκης Φλιάτουρας και Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (επιμ.), Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη Νέα Ελληνική. Θεωρία-Ιστορία-Εφαρμογή, Από τον *οίκο* στο *σπίτι* και *τανάπαλιν...*, Αθήνα: Πατάκης, 15-56.
- Attardo, Salvatore. 2001. *Humorous Texts: A semantic and pragmatic analysis.* Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

- Βαλούκος, Στάθης. 1985. “Η φαρσοκωμωδία και το ελληνικό χιούμορ.” *Διαβάζω* 124:25-32.
- Carter, Ronald. 2004. *Language and Creativity. The Art of Common Talk*. London: Routledge.
- Γιαγκουλλής, Κωνσταντίνος. 2014. *Θησαυρός της μεσαιωνικής και νεότερης κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία: Βιβλιοθήκη Κυπρίων λαϊκών ποιητών, αρ. 74.
- Γούτσος, Διονύσης. 2003. “Σώμα ελληνικών κειμένων: Σχεδιασμός και υλοποίηση.” Στο Πρακτικά του 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης. Διαθέσιμο στο: <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/gr.htm>
- Δελβερούδη, Ελίζα-Αννα. 2004. *Οι νέοι στις κωμωδίες του ελληνικού κινηματογράφου – 1948 – 1974*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς 40, Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.
- Galisson, Robert. 1987. “ Accéder à la culture partagée par l’entremise des mots à C.C.P. ” *Études de Linguistique Appliquée* 67:119-140.
- Georgakopoulou, Alexandra. 2000. “On the Sociolinguistics of Popular Films: Funny Characters, Funny Voices.” *Journal of Modern Greek Studies* 18(1):119-133.
- Guilbert, Louis. 1975. *La créativité lexicale*, Paris : Larousse.
- Κακριδή-Ferrari, Μάρω. 2007. “Στάσεις απέναντι στη γλώσσα.” Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης και Μαρία Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Θέματα Ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*. Πύλη για την ελληνική γλώσσα, 8 σελίδες (http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_03/index.html)
- Karogianni, Eleni. 2011a. “Graded salience effects on irony production and interpretation.” Στο Kasia Jaszczolt and K. Allan (επιμ.), *Salience and Defaults in Utterance Processing*, 53-80. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Karogianni, Eleni. 2011b. “Irony via “surrealism.” Στο Marta Dynel (επιμ.), *The Pragmatics of Humor across Discourse Domains*, 51-68. Amsterdam: John Benjamins.
- Κωστίου, Κατερίνα. 2002. *Η ποιητική της ανατροπής. Σάτιρα ειρωνεία παρωδία χιούμορ*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Λεξικό της Κοινής Νέας Ελληνικής (ΛΚΝ). 1998. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Μοσχονάς, Σπύρος. 2005. *Ιδεολογία και γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 1998. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (ΛΝΕΓ)*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ραφαηλίδης, Βασίλης. 1985. “Η γέννηση του χιούμορ από το πνεύμα του αστείου.” *Διαβάζω* 124:16-19.
- Rampton, Ben. 1995. *Crossing: Language and Ethnicity among Adolescents*. London: Longman.
- Σαββίδου, Παρασκευή. 2012. “Το επίθημα -ιστικ(ος) στη νέα ελληνική: ανάλυση με τη χρήση ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων.” Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 32:416-427.
- Σετάτος, Μιχάλης. 2001. “Η σημασιακή αλλαγή.” Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης (επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, 495-501. Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ και ΙΝΣ.
- Tristram, Hildegard. 2007. “Why don’t the English speak Welsh?” Στο Nick Higham (επιμ.): *Britons in Anglo-Saxon England, 192–214*. Manchester Centre for Anglo-Saxon Studies 7, Woodbridge: Boydell Press.
- Τσάκωνα, Βίλλυ. 2013. *Η κοινωνιογλωσσολογία του χιούμορ. Θεωρία, λειτουργίες και διδασκαλία*. Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.

- Τσαντσάνογλου, Κυριάκος. 1999. “Αττικισμός και αντιαττικισμός.” Στο Μιχάλης Κοπιδάκης (επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, 114-115. Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
- Φαρακλού, Ιωάννα. 2000. *Ειρωνεία και πραγματολογική θεωρία*. Διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ.
- Φραγκάκη, Γεωργία. (2010). *Ο Αξιολογικός Ρόλος του Επιθέτου και η Χρήση του ως δείκτη Ιδεολογίας. Μελέτη Βασισμένη σε Σώματα Κειμένων Δημοσιογραφικού Λόγου*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (ΧΑΝΕΓ)*. 2014. (Συντ. και Επιμ.: Χριστόφορος Χαραλαμπίδης). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών και Εθνικό Τυπογραφείο.
- Van Dijk, Teun. 2006. “Ideology and discourse analysis.” *Journal of Political Ideologies* 11/2:115-140.
- Vennemann, Theo. 1995. “Etymologische Beziehungen im Alten Europa.” Στο *Der Ginkgo Baum*, 203–97. *Germanistisches Jahrbuch für Nordeuropa* 13, Helsinki; repr. in *Europa Vasconica – Europa Semitica*, ed. Patrizia Noel Aziz Hanna (Berlin, 2003).

Δεύτερη ή Ξένη: Επαναπροσδιορίζοντας τους όρους στη διδασκαλία της Ελληνικής σε διαφορετικά περιβάλλοντα μάθησης*

Μαρία Ανδριά & Μαρία Ιακώβου

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

mandria@phil.uoa.gr, mariak@phil.uoa.gr

Abstract

The aim of the current study is, firstly, to present the research project LETEGR2 and more specifically its sub-studies that focus (a) on teaching Greek as a Second/ Foreign Language in different learning contexts and (b) on teacher education. Secondly, to present an example of the use of the LETEGR2 corpus, in order to illuminate its research framework and methodology. As an example, the present paper explores the use of mediate language in the teaching of Greek in Greece and abroad through the analysis of multisource data (classroom observations, interviews and focus groups).

Keywords: Second/Foreign Language Acquisition, classroom observation, Second/Foreign Language Pedagogy, Greek as a Second/Foreign Language, mediate language, LETEGR2

1 Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι, πρώτον, να παρουσιαστεί το ερευνητικό πρόγραμμα LETEGR2 (*LEarning, TEaching and Learning to Teach in Greek as a second/foreign language: Evidence from different learning contexts*) (η στοχοθεσία και η μεθοδολογία του) και κυρίως οι Έρευνες 1 και 3 που έχουν ως αντικείμενο τη μελέτη της διδασκαλίας της Ελληνικής ως Δεύτερης/Ξένης Γλώσσας (Γ2) από την πλευρά του διδάσκοντος και με τελικό αποδέκτη τον ίδιο στην προσέγγιση των διδακτικών του πρακτικών. Δεύτερον, να παρουσιαστεί ένα δείγμα διερεύνησης του σώματος δεδομένων του LETEGR2, με σκοπό να παρουσιαστεί το ερευνητικό πλαίσιο του προγράμματος και η μεθοδολογία που χρησιμοποιείται. Ως παράδειγμα, εδώ μελετάται η χρήση ενδιάμεσης γλώσσας στη διδασκαλία της Ελληνικής ως μη πρώτης γλώσσας (Γ2).

Βασικός άξονας για το LETEGR2 είναι το περιβάλλον μάθησης (*learning context*), το οποίο έχει αποδειχθεί ότι παίζει σημαντικό ρόλο στην Κατάκτηση Δεύτερης Γλώσσας, καθώς συνδέεται άμεσα με την ποιότητα και την ποσότητα του γλωσσικού εισαγομένου (*input*) (Collentine & Freed 2004). Το LETEGR2 υιοθετεί τη γεωγραφική διάκριση μεταξύ Δεύτερης και Ξένης γλώσσας, με τον όρο «Δεύτερη» να αφορά τη διδασκαλία εντός της χώρας στην οποία ομιλείται η γλώσσα-στόχος, ενώ με τον όρο «Ξένη» αναφέρεται στα περιβάλλοντα εκτός της χώρας αυτής (Ellis 1994). Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώνονται οι Έρευνες 1 και 3 του προγράμματος. Η πρώτη ασχολείται με την αλληλεπίδραση τάξης και κυρίως με τις τεχνικές διδασκαλίας (*Έρευνα 1: «Αλληλεπίδραση τάξης σε διαφορετικά περιβάλλοντα μάθησης»*) και η 3

* Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτείται από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) και το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) (Κωδικός Έρευνας: 1656). Ευχαριστούμε το Διδακταλείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας του ΕΚΠΑ, την Ελληνική Κοινότητα Καταλονίας και την Escola Oficial d'Idiomes de Barcelona-Drassanes για την πολύτιμη συνεργασία τους.

εντάσσεται στο πλαίσιο της Δια Βίου Μάθησης και ασχολείται με την εκπαίδευση εκπαιδευτικών, τον αναστοχασμό τους, καθώς και την επαγγελματική εξέλιξη μελλοντικών καθηγητών (Έρευνα 3: «Διδάσκοντας και μαθαίνοντας να διδάσκουμε τα ελληνικά ως Γ2: Εκπαίδευση εκπαιδευτικών, αναστοχασμός και επαγγελματική εξέλιξη»).

2 Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Γεφυρώνοντας το χάσμα ανάμεσα σε διδασκαλία και έρευνα

Βασική αφετηρία και για τις δύο έρευνες είναι η παραδοχή ότι το γλωσσικό μάθημα συνιστά χώρο αυτοαξιολόγησης, αλλά και αναστοχασμού και επαγγελματικής εξέλιξης τόσο για τον διδάσκοντα όσο και για τον παρατηρητή που εμπλέκεται άμεσα ή έμμεσα με τη διαδικασία αυτή (Richards & Farrell 2005). Ουσιαστικά, συνδέει αυτούς τους δύο πόλους διδάσκοντος και παρατηρητή και δίνει τη δυνατότητα και στους δύο να αναστοχαστούν επί της διδακτικής πράξης. Θεμελιώδης άξονας της μεθοδολογίας του LETEGR2 είναι η παρατήρηση τάξης (*classroom observation*), με επίκεντρο τον δάσκαλο. Ο δάσκαλος δεν είναι απλά διεκπεραιωτής της γλωσσικής διαδικασίας, αλλά τη διαμορφώνει, ενώ ταυτόχρονα διαμορφώνεται κι εκείνος από το περιβάλλον και τους μαθητές. Προκειμένου να γεφυρωθεί το χάσμα μεταξύ διδασκαλίας και έρευνας/θεωρίας, στόχος του προγράμματος είναι να μελετήσει διδακτικές εφαρμογές *in situ* για να εξετάσει αν πίσω από αυτές υπάρχει κάποιο θεωρητικό υπόβαθρο (θεωριών κατάκτησης Γ2). Η μεθοδολογία και τα εργαλεία που έχουν δημιουργηθεί (πάλι με επίκεντρο των δάσκαλο), βασίζονται στις θεωρητικές αρχές της Έρευνας Δράσης (*Action Research*) του Διδακτικού Αναστοχασμού (*Reflective Teaching*) και της Επαγγελματικής Ενδυνάμωσης των Καθηγητών (*Teacher Professional Development*).

2.2 Η Ελληνική ως Γ2

Ειδικότερα, στην περίπτωση της Ελληνικής ως Γ2, παρά το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει αυξανόμενη ανάγκη για εξειδικευμένους διδάσκοντες, παρατηρούμε ότι στον ελληνικό χώρο δεν υπάρχουν συστηματικές μελέτες με επίκεντρο τον ίδιο τον διδάσκοντα, καθώς οι περισσότερες στοχεύουν στους μαθητές και τον τρόπο που μαθαίνονται τα ελληνικά. Στο πλαίσιο της συστηματοποίησης της εκπαίδευσης/επιμόρφωσης καθηγητών, έχουν αναπτυχθεί σημαντικά προγράμματα, όπως για παράδειγμα το πρόγραμμα ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, διάφορα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΠΜΣ) (ΕΚΠΑ, κλπ.), τα οποία αποτελούν σημαντικά εργαλεία. Ωστόσο, αυτό που επιχειρείται για πρώτη φορά εδώ είναι η δημιουργία μια βιβλιοθήκης πραγματικών διδασκαλιών με παραδείγματα από τη διδασκαλία της Ελληνικής στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ώστε να δοθεί η δυνατότητα τόσο στον ερευνητή όσο και στον δάσκαλο να μελετήσει τις διδασκαλίες αυτές ως δείγματα παρόμοιων ή διαφορετικών πρακτικών εντός και εκτός του μαθησιακού περιβάλλοντος της γλώσσας-στόχου και να καταλήξει σε χρήσιμες παρατηρήσεις για τα στάδια υλοποίησής τους.

3 Μεθοδολογία LETEGR2

3.1 Συμμετέχοντες

Συμμετέχοντες στις Έρευνες 1 και 3 είναι: α) καθηγητές της Ελληνικής ως Γ2 στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (n=15) και β) μελλοντικοί καθηγητές της Ελληνικής ως Γ2. Οι τελευταίοι ανήκουν σε δύο υποκατηγορίες i) φοιτητές του ΠΜΣ «Διδασκαλία της Ελληνικής ως Δεύτερης/Ξένης Γλώσσας» του ΕΚΠΑ (n=15) και ii) φοιτητές που κάνουν πρακτική άσκηση (*student-teachers*) στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus + Placement (n=10) σε φορείς διδασκαλίας της Ελληνικής στην Ισπανία- χώρα η οποία εδώ εκπροσωπεί το περιβάλλον «ξένης γλώσσας».

3.2 Συλλογή δεδομένων

Η συλλογή δεδομένων λαμβάνει χώρα ταυτόχρονα και στα δύο περιβάλλοντα μάθησης, Ελλάδα και Ισπανία και βασικός της άξονας είναι η παρατήρηση τάξης (*classroom observation*). Στην Ελλάδα, η συλλογή δεδομένων εντάσσεται στο πλαίσιο του μαθήματος «Πρακτική Άσκηση-Τεχνικές Διδασκαλίας» του ΠΜΣ «Διδασκαλία της Ελληνικής ως Δεύτερης/Ξένης Γλώσσας» του ΕΚΠΑ. Συγκεκριμένα, οι μεταπτυχιακοί φοιτητές καλούνται να παρακολουθήσουν μία σειρά από μαθήματα ελληνικών αποτελούμενα από μαθητές που ανήκουν σε διαφορετικά επίπεδα γλωσσομάθειας και προφίλ. Τα μαθήματα αυτά μαγνητοσκοπούνται και αποτελούν το Σώμα Δεδομένων Παρατήρησης Τάξης του LETEGR2. Στόχος των παρακολουθήσεων είναι να συνδέσουν οι φοιτητές τη θεωρητική τους γνώση για την κατάκτηση και διδασκαλία της Γ2 με την πρακτική εφαρμογή της μέσα από διεργασίες που συντελούνται στο περιβάλλον της τάξης. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι για λόγους δεοντολογίας και ορθής χρήσης προσωπικών δεδομένων όλοι οι εμπλεκόμενοι (διδάσκοντες, φοιτητές και μαθητές) έχουν δώσει πριν από τη συλλογή την έγγραφη συγκατάθεσή τους για τη συμμετοχή τους στην έρευνα και η ανωνυμία τους προστατεύεται πλήρως. Ομοίως, προστατεύονται τα πρόσωπα των μαθητών, καθώς η κάμερα είναι σταθερή και εστιάζει αποκλειστικά στον πίνακα και τον δάσκαλο. Η παρατήρηση τάξης αποτελεί αφορμή για αναστοχασμό, μετά το πέρας του πραγματικού χρόνου διδασκαλίας, τόσο για τους μεταπτυχιακούς φοιτητές όσο και για τους διδάσκοντες της κάθε τάξης: οι πρώτοι συμμετέχουν σε μια ανοικτή συζήτηση/ σχολιασμό που ακολουθείται από τη συμπλήρωση συγκεκριμένης φόρμας αναφοράς και τη σύνθεση μιας τελικής εργασίας, ενώ οι δεύτεροι μεταμορφώνονται σε παρατηρητές του εαυτού τους στο μαγνητοσκοπημένο μάθημα που έχουν στη διάθεσή τους και συμπληρώνουν την αναστοχαστική φόρμα που συνοδεύει την παρατήρησή τους αυτή. Η ίδια διαδικασία ακολουθείται και με τη συλλογή δεδομένων που λαμβάνει χώρα εκτός Ελλάδος (Ισπανία). (Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συλλογή δεδομένων και την επεξεργασία των αναστοχαστικών αναφορών, βλ. Andria 2020, Ιακονου 2020)

3.3 Εργαλεία έρευνας

Οι Έρευνες 1 και 3 ακολουθούν μία πολυμεθοδική προσέγγιση προκειμένου να πετύχουν μια περισσότερο αξιόπιστη καταγραφή των δεδομένων τους με τη χρήση των ακόλουθων εργαλείων: α) Μαγνητοσκοπήσεις μαθημάτων (Σώμα Δεδομένων Παρατήρησης Τάξης LETEGR2), β) Ερωτηματολόγια σε μαθητές γ) ερωτηματολόγια σε διδάσκοντες, δ) Φόρμες αναστοχασμού διδασκόντων, ε) Ημι-δομημένες συνεντεύξεις και ομάδες εστίασης (*focus groups*), στ) Αναφορές φοιτητών. Ειδικά για τις ανάγκες της μελέτης που θα παρουσιαστεί εδώ, χρησιμοποιήθηκαν τα εργαλεία α, γ, δ, ε και στ με τα οποία μεταφέρεται η οπτική των διδασκόντων (για αναλυτική παρουσίαση των ερευνητικών εργαλείων, βλ. Andria 2020, Ιακονου 2020).

4 Η παρούσα μελέτη: Ένα παράδειγμα αξιοποίησης του σώματος δεδομένων LETEGR2

4.1 Χρήση ενδιάμεσης γλώσσας σε δύο περιβάλλοντα μάθησης Δεύτερης και Ξένης γλώσσας

Οι αναφορές στη βιβλιογραφία και η συζήτηση που έχει αναπτυχθεί σε σχέση με την ορολογία Δεύτερης και/ ή Ξένης γλώσσας οδηγούν σε διχοτομήσεις που αφορούν κατά κύριο λόγο τη μαθησιακή διαδικασία από την πλευρά του μαθητή και τον τρόπο με τον οποίο η επαφή του με τη γλώσσα-στόχο, Ελληνική εν προκειμένω, επανακαθορίζει τη σχέση του με τη γλωσσική του αφετηρία (βλ. Μπέλλα 2011, Τσοκαλίδου 2017). Ωστόσο, οι διχοτομήσεις αυτές οδηγούν σε απολυτότητες κενές περιεχομένου μέσα σε έναν κόσμο που αλλάζει (Canagarajah 2005) και παραχωρεί τη θέση του σε πολύγλωσσα περιβάλλοντα και πρακτικές. Πρώτη αναφορά στη συστηματικότητα και την αποδεκτότητα χρήσης εκπαιδευτικών πρακτικών σε δυο γλώσσες στη διάρκεια του ίδιου διδακτικού γεγονότος απαντά στον Baker (2011) και αποδίδεται στη συνέχεια, με τον όρο «διαγλωσσικότητα» (*translanguaging*) για να χαρακτηρίσει την ευρύτερη ενσωμάτωση καινούριων γλωσσικών στοιχείων πάνω σε υπάρχοντα συστήματα και δεξιότητες (Garcia & Wei 2014), κυρίως από την πλευρά του μαθητή, χωρίς κανέναν στιγματισμό ή διαφοροποίηση για τις επιλογές του αυτές.

Στην περίπτωση της Ελληνικής, ωστόσο, οι γλωσσικές επιλογές των διδασκόντων στον βαθμό που ενεργοποιούν και νομιμοποιούν από την πλευρά τους διαφορετικά γλωσσικά συστήματα στο περιβάλλον της μίας διδασκόμενης γλώσσας-στόχου δεν έχουν μελετηθεί στην πράξη και τα δεδομένα από τη γλωσσική τάξη περιορίζονται σε αναφορές περί «ενδιάμεσης γλώσσας» στο πλαίσιο έρευνας που διεξήχθη στο Σχολείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με την επωνυμία “Standardization of teaching methods of less popular European languages” πριν από 15 περίπου χρόνια (Αμβράζης 2009, Κοιλιάρη, Παναγοπούλου & Αμβράζης 2007).

Στο σώμα δεδομένων του LETEGR2 προσπαθήσαμε να δούμε πώς μεταφράζονται τα διαφορετικά περιβάλλοντα εκμάθησης της γλώσσας (εντός και εκτός Ελλάδας) ως προς την ενεργοποίηση εκπαιδευτικών τεχνικών που εμπίπτουν στη χρήση διαφορετικών γλωσσικών ρεπερτορίων από την πλευρά του διδάσκοντος και σε ποιο βαθμό αυτή η «ενδιάμεση γλώσσα» μπορεί να συνδεθεί με το περιβάλλον μέσα στο οποίο συντελείται η γλωσσική διδασκαλία.

Με τον όρο «ενδιάμεση γλώσσα» περιλαμβάνονται τα γλωσσικά επεισόδια στα οποία ο κώδικας από την πλευρά του διδάσκοντος εναλλάσσεται ανάμεσα στην Ελληνική ως γλώσσα-στόχο και άλλη/-ες γλώσσα/-ες με τον ίδιο είτε ως αφετηρία (ο διδάσκων προκαλεί την εναλλαγή του κώδικα από την Ελληνική σε άλλη γλώσσα) είτε ως απόκριση στην εναλλαγή που έχουν προκαλέσει οι ίδιοι οι μαθητές την οποία και συνεχίζει. Ο όρος επιλέχθηκε σκόπιμα, καθώς αφενός δεν πρόκειται για τις συστηματικές και ενσωματωμένες σε διαφορετικά γλωσσικά συστήματα χρήσεις που εμπίπτουν στο πεδίο της διαγλωσσικότητας και αφετέρου υποκρύπτει μια στάση, η οποία μας επιβεβαιώθηκε τόσο από τους εντός Ελλάδας (εν ενεργεία και μελλοντικούς) όσο και από τους εκτός Ελλάδας (Ισπανία) διδάσκοντες σχετικά με την αποδεκτότητα της χρήσης της.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η ετικέτα «ενδιάμεση γλώσσα» καταλαμβάνει την πρώτη θέση στις αναφορές των μελλοντικών διδασκόντων ως απάντηση στο ερώτημα «Σε τι επικεντρώθηκε η παρατήρησή σας; Τι ερωτήσεις είχατε πριν το μάθημα;», με την παρατήρησή τους να επικεντρώνεται στον ίδιο τον διδάσκοντα και τον τρόπο με τον οποίο αυτός διαχειρίζεται το δικό του γλωσσικό προϊόν σε σχέση με τη γλώσσα-στόχο, ως αντικείμενο, αλλά και ως εργαλείο της διδασκαλίας του. Ακολουθούν κάποια ενδεικτικά παραθέματα από τις καταγραφές των μελλοντικών διδασκόντων:

Καταγραφή 1 ΕΛΛ

Κάτι που είχα στο μυαλό μου ήταν η ενδιάμεση γλώσσα και κυρίως στο αρχάριο επίπεδο, μου φαινόταν πολύ δύσκολο να εξηγηθεί λεξιλόγιο χωρίς καμία χρήση ενδιάμεσης ή μητρικής γλώσσας.

Καταγραφή 2 ΕΛΛ

Πριν το μάθημα με απασχολούσε η χρήση ενδιάμεσης γλώσσας για επιπλέον εξηγήσεις (εφόσον όλο το μαθητικό κοινό δεν είχε πρόσβαση σε μία κοινή γλώσσα).

Καταγραφή 3 ΕΛΛ

Αυτό που με απασχολούσε για το μάθημα της Ελληνικής ως Γ2 σε μία τάξη Α1 ήταν το πως θα εξηγηθούν οι άγνωστες λέξεις σε ένα τόσο αρχάριο επίπεδο, αν θα χρησιμοποιηθεί κάποια άλλη γλώσσα εκτός της Γ2 γι' αυτό το σκοπό και κατά πόσο οι μαθητές θα καταλάβουν την ομιλία και τις οδηγίες του εκάστοτε διδάσκοντος.

Ομοίως και οι εκτός Ελλάδας διδάσκοντες επαναφέρουν το θέμα της γλώσσας ή των γλωσσών στις οποίες γίνεται η διδασκαλία τους ως ένα αναπόσπαστο και συχνά «ενοχικό» κομμάτι της διδακτικής τους βιογραφίας. Ακολουθούν δύο παραθέματα από τις συνεντεύξεις τους:

Καταγραφή 4 ΙΣΠ

Στην αρχή, άρχισα να διδάσχω μιλώντας μόνο ελληνικά και χωρίς να χρησιμοποιώ σχεδόν ποτέ την ενδιάμεση γλώσσα, παρά μόνο σε κάποιες εντελώς απαραίτητες περιπτώσεις, που έπρεπε να πω ότι το τάδε ρήμα που είναι λίγο δύσκολο σε μεγαλύτερα επίπεδα πρέπει να το μεταφράσουμε έτσι κ.λπ. Σιγά σιγά όμως [...], είδα ότι δεν θα έπρεπε να είναι τόσο απαγορευτική η χρήση της ενδιάμεσης γλώσσας. Και θα λέγαμε ότι έχω βάλει νερό στο κρασί μου αλλά με την καλή έννοια, δηλαδή όχι ότι το θεωρώ ως βάρος, [...] αλλά ότι όντως μερικά πράγματα μπορούμε να τα εξηγήσουμε στην ενδιάμεση γλώσσα, γιατί πρώτον το μάθημα τρέχει πολύ πιο εύκολα, δεν αφήνει αμφιβολίες ως προς συγκεκριμένα πράγματα.

Καταγραφή 5 ΙΣΠ

Μερικές φορές είναι πάρα, πάρα πολύ δύσκολο να μην αλλάξεις γλώσσα. Έτσι, ναι, μερικές φορές νιώθω ένοχη.

Η ισχυρή αναφορά και στα δύο περιβάλλοντα εκμάθησης της Ελληνικής για τον ρόλο που παίζει η ενδιάμεση γλώσσα από την πλευρά του διδάσκοντος δημιούργησε το πλαίσιο μέσα στο οποίο διερευνήθηκαν και ποσοτικοποιήθηκαν τα δεδομένα που

προέκυψαν από το Σώμα Δεδομένων Παρατήρησης του LETEGR2 οδηγώντας, παράλληλα, στη διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος που ακολουθεί.

4.2 Ερευνητικό ερώτημα

Με δεδομένο ότι η ετικέτα «ενδιάμεση γλώσσα» εμφανίζεται σε υψηλή θέση σε όλες τις καταγραφές ως ένας παράγοντας που απασχολεί τη διδακτική διαδικασία, το ερευνητικό ερώτημα διαμορφώνεται ως εξής: μπορεί η ενδιάμεση γλώσσα να αποτελέσει αφενός στοιχείο προσμετρήσιμο στα διαφορετικά διδακτικά περιβάλλοντα και αφετέρου διαφοροποιητικό για τις διδακτικές τεχνικές που χρησιμοποιούν οι διδάσκοντες της Ελληνικής σε περιβάλλοντα εντός και εκτός Ελλάδος (παραπέμποντας με τον τρόπο αυτό και στην αρχική διάκριση περί Δεύτερης και Ξένης Γλώσσας, αντίστοιχα);

4.3 Ανάλυση δεδομένων και αποτελέσματα

Προκειμένου να απαντηθεί το παραπάνω ερευνητικό ερώτημα, χρησιμοποιήθηκε ως βασική πηγή δεδομένων το Σώμα Δεδομένων Παρατήρησης Τάξης του LETEGR2. Συγκεκριμένα, αναλύθηκαν 25 ώρες μαγνητοσκοπημένων μαθημάτων διαφορετικών επιπέδων γλωσσομάθειας από την Ελλάδα και την Ισπανία. Στα δεδομένα καταμετρήθηκε ο συνολικός χρόνος ομιλίας του διδάσκοντος και των μαθητών και καταγράφηκαν επεισόδια χρήσης ενδιάμεσης γλώσσας. Ως επεισόδιο (*episode*) με την έννοια της συνεκτικής ως προς το περιεχόμενο ακολουθίας προτάσεων που οδηγούν σε μια δομική μονάδα προφορικού λόγου με συγκεκριμένη λειτουργικότητα (Johnstone 2018) υπολογίζεται, εδώ, ο αριθμός των φορών που με επίκεντρο τον διδάσκοντα εμφανίζεται άλλος γλωσσικός κώδικας εκτός της γλώσσας-στόχου (Ελληνικής) στο πλαίσιο της διεπίδρασής του με τους μαθητές.

Ο Πίνακας 1 συνοψίζει τα αποτελέσματα για Ελλάδα και Ισπανία στις κατηγορίες «χρόνος διδάσκοντος», «χρόνος μαθητών» και «επεισόδια ενδιάμεσης γλώσσας» ως εξής:

Περιβάλλον	Συνολικός χρόνος σε λεπτά	Χρόνος διδάσκοντος σε λεπτά	Χρόνος μαθητής σε λεπτά	Επεισόδια ενδιάμεσης γλώσσας (φορές)
ΕΛΛΑΔΑ	854, 61	480, 29	168, 20	34
ΙΣΠΑΝΙΑ	612, 1	390, 15	79, 89	405

Πίνακας 1 | Συνολικά αποτελέσματα χρόνου διδάσκοντος, μαθητών και επεισοδίων ενδιάμεσης γλώσσας

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τα επεισόδια ενδιάμεσης γλώσσας σε καθένα από τα δύο περιβάλλοντα (Ελλάδα/ Ισπανία) ανά μαγνητοσκοπημένη διδασκαλία και το επίπεδο ελληνομάθειας στο οποίο αντιστοιχεί, σύμφωνα με την περιγραφή που δίνει ο κάθε φορέας (Διδασκαλείο Νέας Ελληνικής ΕΚΠΑ, Ελληνική Κοινότητα Καταλονίας, Escola Oficial d'Idiomes de Barcelona-Drassanes) για τα τμήματα στα οποία εφαρμόστηκε το πρωτόκολλο της παρατήρησης τάξης του LETEGR2:

Περιβάλλον Δεύτερης Γλώσσας (ΕΛΛΑΔΑ)		Περιβάλλον Ξένης Γλώσσας (ΙΣΠΑΝΙΑ)	
Επίπεδο & Αριθμός Βίντεο*	Επεισόδια Ενδιάμεσης Γλώσσας	Επίπεδο & Αριθμός Βίντεο*	Επεισόδια Ενδιάμεσης Γλώσσας
A1 (BINTEO 4)	0	A1 (BINTEO 12)	184
A2 (BINTEO 11)	0	A2 (BINTEO 13)	26

B1 (BINTEO 1)	2	A2 (BINTEO 14)	85
B1 (BINTEO 3)	7	B1 (BINTEO 15)	90
B1 (BINTEO 5)	0	B1.2 (BINTEO 16)	10
B2 (BINTEO 2)	14	B2.1 (BINTEO 17)	10
B2 (BINTEO 9)	4		
B2 (BINTEO 10)	0		
Γ1 (BINTEO 6)	7		
Γ1(BINTEO 7)	0		

*Σώμα Δεδομένων Παρατήρησης Τάξης LETEGR2

Πίνακας 2 | Επεισόδια ενδιάμεσης γλώσσας ανά επίπεδο γλωσσομάθειας και ανά περιβάλλον

Παράλληλα, εκτός από τις μαγνητοσκοπήσεις των μαθημάτων, αναλύθηκαν και δεδομένα από τα ερωτηματολόγια και τις συνεντεύξεις με τους διδάσκοντες που συμμετείχαν στην έρευνα και στα δύο περιβάλλοντα, καθώς και δεδομένα από τις αναφορές και την ομάδα εστίασης με τους φοιτητές του ΠΜΣ. Η ποιοτική τους ανάλυση βασίστηκε σε Ανάλυση Περιεχομένου (*Content Analysis*) της κατηγορίας «Χρήση άλλου γλωσσικού κώδικα στην Τάξη».

Τα ποσοτικά ευρήματα και από τα δύο περιβάλλοντα, εντός και εκτός Ελλάδας, συγκλίνουν στο ότι ο χρόνος του διδάσκοντος είναι μεγαλύτερος από τον χρόνο του μαθητή και στις δύο περιπτώσεις. Αντίθετα, ο αριθμός επεισοδίων ενδιάμεσης γλώσσας φαίνεται ότι είναι αισθητά μεγαλύτερος μόνο στο περιβάλλον της Ξένης Γλώσσας και ειδικά, στα χαμηλότερα επίπεδα γλωσσομάθειας.

Τα ποιοτικά δεδομένα που εξετάστηκαν δικαιολογούν εν μέρει τις μετρήσεις αυτές. Η διαχείριση της γλώσσας της τάξης είναι αμιγώς δασκαλοκεντρική. Αυτό συνδέεται και με την παραδοχή των ίδιων των διδασκόντων ότι ο λόγος τους συνιστά το γλωσσικό εισαγόμενο (input) στο οποίο εκτίθενται οι μαθητές τους από το πρώτο επίπεδο και δημιουργεί την επαφή τους με το προς διδασκαλία αντικείμενο. Είναι, άλλωστε, κοινή πεποίθηση σε όλους τους διδάσκοντες, ανεξαρτήτως του περιβάλλοντος εκμάθησης της Ελληνικής, ότι οι ίδιοι πρέπει να καταφέρουν τα μέγιστα με το γλωσσικό εργαλείο που αποτελεί και το αντικείμενο της διδασκαλίας τους:

Καταγραφή 6 ΙΣΠ

Η ιδέα είναι ότι ένας καθηγητής μέσα στο μάθημα είναι κάπως σαν ηθοποιός που βρίσκεται μέσα στη σκηνή και πρέπει με το σώμα του, με τη φωνή του, με τις κινήσεις του, με όλα αυτά να διευκολύνει το κοινό που έχει μπροστά του να καταλάβει την ατμόσφαιρα αυτής της γλώσσας που μαθαίνει. Και βέβαια, αυτό γίνεται καλύτερα όταν δεν αλλάζεις γλώσσα.

Καταγραφή 7 ΕΛΛ

*Προσπαθώ να χρησιμοποιώ **όσο το δυνατόν λιγότερο ενδιάμεση γλώσσα**, όταν διδάσκω, γιατί **α)** δεν τη γνωρίζουν όλοι οι διδασκόμενοι, **β)** **ωφελούνται και από τη χρήση της Ελληνικής ως εργαλείο κατάκτησής της**.*

Παράλληλα, οι ίδιοι δηλώνουν ότι δεν χρησιμοποιούν ή δεν θέλουν να χρησιμοποιήσουν ενδιάμεση γλώσσα στην τάξη, παρά μόνο σε περιπτώσεις που σχετίζονται με το επίπεδο των μαθητών και τις ανάγκες τους. Για αυτό και η χρήση ενδιάμεσης γλώσσας περιορίζεται σε μικρής χρονικής διάρκειας επεισόδια στα οποία η συμμετοχή των διδασκόντων είναι εξίσου μικρή και απλώς επιβεβαιωτική στοιχείων που οι ίδιοι οι μαθητές φέρνουν στο μάθημα:

Καταγραφή 8 ΕΛΛ

*Ειδικότερα, χρησιμοποιώ ενδιάμεση γλώσσα μόνο **όταν είναι απολύτως αναγκαίο και ανάλογα με την τάξη, δηλαδή: με το επίπεδο (σχεδόν ποτέ σε μεγαλύτερα επίπεδα), τις ανάγκες των μαθητών** (μπορεί να χρησιμοποιήσω ενδιάμεση γλώσσα την πρώτη μέρα για να*

αιτιολογήσω γιατί δεν χρησιμοποιώ ενδιάμεση γλώσσα γενικότερα), αλλά στο μάθημα ανταποκρίνομαι όταν οι μαθητές μου αποδίδουν μία λέξη σε ξένη γλώσσα.

Στο σημείο αυτό φαίνεται να υπάρχει διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο περιβάλλοντα, Δεύτερης και Ξένης γλώσσας, ως προς το ποιος ξεκινάει τη χρήση της ενδιάμεσης γλώσσας. Στις εντός Ελλάδας διδασκαλίες, η χρήση της ενδιάμεσης γλώσσας ξεκινάει συνήθως από τους μαθητές και ακολουθεί ο διδάσκων κατ' αντιδιαστολή προς τις εκτός Ελλάδας προερχόμενες όπου και οι δύο πόλοι της διδακτικής διαδικασίας, μαθητές και διδάσκοντες έχουν ισότιμη συμμετοχή στην αλλαγή του γλωσσικού κώδικα. Ανάλογου τύπου παρατηρήσεις από τα συγκεκριμένα αποσπάσματα φαίνεται ότι υπάρχει και ως προς τον λόγο για τον οποίο χρησιμοποιείται η ενδιάμεση γλώσσα στα δύο περιβάλλοντα. Στις εντός Ελλάδας διδασκαλίες, η αλλαγή του κώδικα συνδέεται κατ' εξοχήν με την απόδοση λεξικών σημασιών ή την επιβεβαίωση όρων που έχουν ήδη αποδοθεί στην Ελληνική και δευτερευόντως με τη γραμματική:

Καταγραφή 9 ΕΛΛ

Συνήθως, χρησιμοποιώ τα αγγλικά όταν θέλω να επεξηγήσω το λεξιλόγιο ή ένα δύσκολο γραμματικό φαινόμενο (σε χαμηλότερα επίπεδα), καθώς και για να είμαι σίγουρη ότι οι μαθητές το έχουν κατανοήσει.

Στο περιβάλλον εκτός Ελλάδας, η διαχείριση της ρουτίνας της τάξης (ασκήσεις για το σπίτι, διορθώσεις εργασιών) και η επεξήγηση γραμματικών κανόνων με μεταγλωσσικές αναφορές και συνδέσεις με την κοινή γλωσσική αφετηρία των μαθητών επιλέγονται συνειδητά να δίνονται στην ενδιάμεση γλώσσα, όπως υποστηρίζεται και από την εκπαιδευτρια που ακολουθεί:

Καταγραφή 9 ΙΣΠ

*όντως μερικά πράγματα μπορούμε να τα εξηγήσουμε στην ενδιάμεση γλώσσα, γιατί πρώτον το μάθημα τρέχει πολύ πιο εύκολα, δεν αφήνει αμφιβολίες ως προς συγκεκριμένα πράγματα (...). Σίγουρα, για πολλά γραμματικά φαινόμενα για κάτι που πρέπει, που χρειάζεται να εξηγήσω στην τάξη, χρησιμοποιώ τα ισπανικά και τα καταλανικά ανάλογα με τον μαθητή. (...) **Κι αυτό δουλεύει. Αν δεν δούλενε, δεν θα το είχα υιοθετήσει [...]**νομίζω ότι εκτιμούν να γίνονται εξηγήσεις στη δική τους γλώσσα. Επίσης, επειδή καμιά φορά έχω μαθητές και άλλων ...Γάλλους, Ιταλούς κλπ ...ξέρω ότι οι μαθητές μου ξέρουν γαλλικά, η αγγλικά, ή κάποια άλλη γλώσσα (...) **Υπάρχουν πράγματα που ίσως τα λέω και σε μια τρίτη γλώσσα, γιατί αυτή η άλλη γλώσσα βοηθάει, γιατί αυτή η άλλη γλώσσα έχει το συγκεκριμένο παρόμοιο φαινόμενο.***

Κοινός παρονομαστής πίσω από όλες αυτές τις καταγραφές είναι το επίπεδο ελληνομάθειας των μαθητών, η ομοιογένεια της γλωσσικής τους αφετηρίας και ο βαθμός εξοικείωσης των εκπαιδευτών με τις ανάγκες των χαμηλότερων επιπέδων. Επομένως, επανερχόμενοι στο ερευνητικό μας ερώτημα, η απάντηση είναι καταφατική και η ενδιάμεση γλώσσα φαίνεται να έχει μικρότερη ποσοτικά συχνότητα εμφάνισης στα αρχάρια επίπεδα εντός Ελλάδας έναντι των αντίστοιχων επιπέδων εκτός. Αντίθετα, η ενδιάμεση γλώσσα δεν αποτελεί στοιχείο διαφοροποιητικό για τα μη αρχάρια επίπεδα, καθώς σε όλα τα περιβάλλοντα εκμάθησης της γλώσσας, είναι εμφανές ότι ο διδάσκων έχει συνειδητοποιήσει ότι είναι φορέας του κατανοητού εισαγόμενου (*comprehensible input*) για τους μαθητές του και ο ίδιος διαχειρίζεται το δικό του γλωσσικό προϊόν στη γλώσσα-στόχο ως αντικείμενο αλλά και ως εργαλείο της διδασκαλίας του.

5 Συμπεράσματα και προεκτάσεις

Στο συγκεκριμένο άρθρο παρουσιάστηκαν αφενός η στοχοθεσία και η μεθοδολογία του ερευνητικού προγράμματος LETEGR2 και αφετέρου πρώτες παρατηρήσεις από τρόπους με τους οποίους μπορεί να αξιοποιηθεί το Σώμα Δεδομένων παρατήρησης τάξης στη μελέτη της διδακτικής διαδικασίας σε διαφορετικά μαθησιακά περιβάλλοντα. Το παράδειγμα της ενδιάμεσης γλώσσας συνιστά διδακτική τεχνική για την οποία οι διδάσκοντες ανεξαρτήτως περιβάλλοντος εκμάθησης και χρόνων διδακτικής εμπειρίας νιώθουν ιδιαίτερη την ανάγκη αφενός να τη δικαιολογήσουν ως επιλογή τους για να μην θεωρηθεί ότι αντιβαίνει σε διδακτικά μοντέλα ολικής εμφάνισης στη γλώσσα-στόχο και αφετέρου να τη συνδέσουν με ανάγκες των μαθητών τους. Τα δεδομένα τάξης στον βαθμό που μπορούν να ποσοτικοποιηθούν και να αποκτήσουν συγκεκριμένες ετικέτες είναι αποκαλυπτικά τάσεων και στάσεων οι οποίες τις περισσότερες φορές επηρεάζουν και διαμορφώνουν το διδακτικό περιβάλλον χωρίς να γίνονται αντιληπτές ούτε από τους ίδιους τους μετέχοντες σε αυτό (βλ. δασκαλοκεντρική διαχείριση, μικρός χρόνος γλωσσικής παραγωγής μαθητών, εναλλαγές γλωσσικών κωδίκων). Με την έννοια αυτή, τα δεδομένα γίνονται χρήσιμο εργαλείο αναστοχασμού *in-action* και *on-action* (επί τη πράξει και για την πράξη), σύμφωνα με το γνωστικό μοντέλο του Schon (1987), τόσο για τους μελλοντικούς διδάσκοντες που μαθαίνουν πώς να διδάσκουν σε αλλοδαπούς μαθητές όσο και για τους ενεργούς διδάσκοντες, οι οποίοι αποκτούν την ευκαιρία να επανεξετάσουν τον τρόπο διδασκαλίας τους και να σταθούν κριτικά απέναντι σε αυτόν.

Για τον λόγο αυτό θα ήταν σημαντικό στο μέλλον να υπάρξει πρόσβαση σε ακόμα περισσότερα δεδομένα τάξης και κυρίως δεδομένα προερχόμενα από διαφορετικούς φορείς εντός και εκτός Ελλάδας ούτως ώστε να δημιουργηθεί μια όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτική εικόνα τόσο για τις διδακτικές τεχνικές όσο και για τους τρόπους διεπίδρασης διδασκόντων και μαθητών σε διαφορετικά μαθησιακά περιβάλλοντα και επίπεδα γλωσσομάθειας. Η ερευνητική ομάδα του LETEGR2 κινείται στην κατεύθυνση αυτή.

Βιβλιογραφία

- Αμβράζης, Νίκος. 2009. “Η χρήση ενδιάμεσης γλώσσας στην απόκτηση ξένης γλώσσας: το παράδειγμα της Ελληνικής.” Στο Selected Papers from the 18th International Symposium of Theoretical and Applied Linguistics, 419-28. Thessaloniki: Monochromia Publishing.
- Andria, Maria. 2020. “Learning to teach and teaching Greek as a Second/Foreign Language: A preliminary approach on teachers’ and student-teachers’ perceptions.” Στο Jessica Mackay, Marilisa Birello, and Daniel Xerri (επιμ.), *ELT Research in Action: Bringing together two communities of practice*, 49-52. Faversham, Kent: IATEFL.
- Baker, Colin. 2011. *Foundations of bilingual education and bilingualism*, 5th edition. Bristol, UK: Multilingual Matters.
- Canagarajah, Suresh. 2005. *Reclaiming the local in language policy and practice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Collentine, Joseph, and Barbara F. Freed. 2004. “Introduction: Learning context and its effects on second language acquisition.” *Studies in Second Language Acquisition* 26:153-72.

- Ellis, Rod. 1994. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- García, Ofelia, and Li Wei. 2014. *Translanguaging: Language, Bilingualism, and Education*. New York: Palgrave MacMillan.
- Johnstone, Barbara. 2018 (3^η έκδοση). *Discourse Analysis: An Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Iakovou, Maria. 2020. "Classroom observation in second language classrooms: Bridging the gap between theory and practice for pre-service and service teachers of Greek as an L2." *CLIL Journal of Innovation and Research in Plurilingual and Pluricultural Education* 3(2):15-36.
- Κοιλιάρη, Αγγελική, Παναγοπούλου Ευαγγελία, και Νίκος Αμβράζης. 2007. *Τυποποιημένο πρόγραμμα διδασκαλίας για τις λιγότερο διδασκόμενες ευρωπαϊκές γλώσσες. Μέθοδος με επτά βήματα*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.
- Μπέλλα, Σπυριδούλα. 2011. *Η Δεύτερη Γλώσσα: Κατάκτηση και Διδασκαλία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Richards, Jack C., and Thomas S. C. Farrell. 2005. *Professional Development for Language Teachers: Strategies for Teacher Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schön, Donald. 1987. *Educating the reflective practitioner: Toward a new design for teaching and learning in the professions*. San Francisco: Jossey-Bass
- Τσοκαλίδου, Ρούλα. 2017. *SiDaYes! Πέρα από τη Διγλωσσία στη Διαγλωσσικότητα. Beyond Bilingualism to Translanguaging*. Αθήνα: Gutenberg

Χρήση στρατηγικών στη γλωσσική πράξη της ευχαριστίας από φυσικούς και μη φυσικούς ομιλητές της Ελληνικής: μία ποσοτική προσέγγιση*

Μαρία Ανδριά, Αθανασία Γκούμα & Παναγιώτης Παναγόπουλος
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
mandria@phil.uoa.gr, nasiagkouma@phil.uoa.gr, p.panagopoulos@phil.uoa.gr

Abstract

The purpose of the current preliminary study is to explore the possible differences in the amount of strategies that native and non-native speakers/students of Greek use for the expression of the speech act of thanking. Oral data were elicited through a series of open role-plays which represented various communicative situations with different social parameters. Results showed quantitative differences between native and non-native speakers in the majority of situations. Discrepancies in the amount of strategies seemed to be related with (a) students' proficiency level in Greek, (b) the social parameters of each situation and (c) students' familiarization with each situation.

Keywords: speech acts, pragmatics, diglossia, second language acquisition, thanking

1 Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να μελετήσει τη γλωσσική πράξη της ευχαριστίας από φυσικούς ομιλητές (ΦΟ) της Ελληνικής και μη φυσικούς ομιλητές-μαθητές της Ελληνικής ως Δεύτερης/Ξένης Γλώσσας (ΜΦΟ). Πιο συγκεκριμένα, αποτελεί πιλοτική μελέτη, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης έρευνας, που επιχειρεί να εξετάσει τις πιθανές αποκλίσεις στον αριθμό στρατηγικών που χρησιμοποιούν οι προαναφερθείσες ομάδες για τη γλωσσική έκφραση της ευχαριστίας. Η παραγωγή γλωσσικών πράξεων έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα απαιτητική διαδικασία κατά την κατάκτηση μίας Δεύτερης/Ξένης γλώσσας (Γ2) δεδομένου ότι απαιτεί γνώση των κοινωνικοπολιτισμικών αξιών της χώρας της γλώσσας-στόχου και χρήση συγκεκριμένων στρατηγικών που εξαρτώνται από την εκάστοτε επικοινωνιακή περίσταση. Παρά το ότι οι γλωσσικές πράξεις έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης πολυάριθμων εμπειρικών ερευνών, η ευχαριστία φαίνεται να έχει προσελκύσει λιγότερο μέχρι στιγμής ενδιαφέρον σε σχέση με άλλες (όπως, για παράδειγμα, οι αρνήσεις ή τα αιτήματα). Η έρευνα αυτή επιχειρεί μία πρώτη προσέγγιση σε αυτήν την λιγότερο μελετημένη γλωσσική πράξη εξετάζοντας τον αριθμό στρατηγικών που ΦΟ και μαθητές της Ελληνικής ως Γ2 χρησιμοποιούν σε διαφορετικές περιστάσεις επικοινωνίας.

Η δομή του παρόντος άρθρου έχει ως εξής: η Ενότητα 2 παρουσιάζει το θεωρητικό πλαίσιο, με αναφορά στο ρόλο της πραγματολογικής ικανότητας κατά την

* Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτείται από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) και το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) και υλοποιείται στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος Learning, Teaching and Learning to Teach in Greek as a Second Language (LETEGR2) (Κ.Ε. 1656). Ευχαριστούμε θερμά το Διδασκαλείο Νέας Ελληνικής Γλώσσα του ΕΚΠΑ για τη συνεργασία του.

κατάκτηση της Γ2 (2.1) και επισκόπηση της προηγούμενης έρευνας για τη γλωσσική πράξη της ευχαριστίας (2.2). Στην Ενότητα 3 παρουσιάζεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε και στην Ενότητα 4 τα αποτελέσματα των αναλύσεων. Η Ενότητα 5 επικεντρώνεται στον σχολιασμό των αποτελεσμάτων και στην εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων και, τέλος, η Ενότητα 6 αναφέρεται στους περιορισμούς και στις προεκτάσεις της έρευνας.

2 Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Πραγματολογική ικανότητα και κατάκτηση Γ2

Στόχος κάθε γλωσσικής διδασκαλίας είναι η επίτευξη της επικοινωνιακής ικανότητας (Hymes 1972). Θεμελιώδες συστατικό αυτής είναι η πραγματολογική ικανότητα (Canale 1983) δηλαδή η ικανότητα χρήσης γλωσσικών στοιχείων με τρόπο κατάλληλο για το πολιτισμικό περιεχόμενο της εκάστοτε περίπτωσης επικοινωνίας (Usó-Juan και Martínez-Flor 2008: 349). Περαιτέρω η πραγματολογική ικανότητα επιμερίζεται στην πραγματογλωσσική, τη γνώση των γλωσσικών στοιχείων με τα οποία εκφράζονται συγκεκριμένες επικοινωνιακές προθέσεις και την κοινωνιοπραγματολογική, τη γνώση του περιεχομένου και των κοινωνικών μεταβλητών που ορίζουν την καταλληλότητα χρήσης ορισμένων πραγματογλωσσικών μηχανισμών σε συγκεκριμένα επικοινωνιακά περιβάλλοντα. Όλα τα παραπάνω στοιχεία στο επιστημονικό πεδίο της κατάκτησης Γ2 εξετάζονται από τον τομέα της Πραγματολογίας της Διαγλώσσας που επικεντρώνεται στη μελέτη της κατάκτησης και χρήσης της πραγματολογικής γνώσης από τους μαθητές μιας Γ2 (Μπέλλα 2015: 176). Η ως τώρα έρευνα στο πεδίο αυτό έχει δείξει ότι υπάρχουν αποκλίσεις ανάμεσα στα πραγματολογικά συστήματα ΦΟ και μαθητών μιας Γ2 (Hinkel 1992, Díaz-Pérez 2005, Félix-Brasdefer 2007, Bella 2016) και ότι η ανάπτυξη της πραγματολογικής ικανότητας δεν συμβαδίζει πάντοτε με την αντίστοιχη γραμματική (Bardovi-Harlig 2001). Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με τις γλωσσικές πράξεις, που αποτελούν πυρηνικό στοιχείο της έρευνας της Πραγματολογίας της Διαγλώσσας, οι μαθητές Γ2 χρησιμοποιούν διαφορετικές στρατηγικές για την πραγμάτωσή τους και σε διαφορετική συχνότητα από τους ΦΟ (Hinkel 1992, Sabaté-Dalmau και Curell 2007, Özdemir και Rezvani 2010, Bella 2014, 2016). Ενδεικτικά, στη μελέτη της Hinkel (1992) δίνεται σε μια ομάδα ΦΟ της Αγγλικής και 6 ομάδες ΜΦΟ της προχωρημένου επιπέδου με διαφορετικές μητρικές γλώσσες να αξιολογήσουν σε μια σειρά επικοινωνιακών περιστάσεων την καταλληλότητα έκφρασης της ευχαριστίας επιλέγοντας ανάμεσα στην άμεση γλωσσική πράξη, έμμεση γλωσσική πράξη και την άμεση γλωσσική πράξη με εμφιατική επανάληψη. Τα αποτελέσματα δείχνουν πως, ενώ κάθε ομάδα έχει εσωτερική συνοχή στην επιλογή της πιο κατάλληλης έκφρασης, υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των επιμέρους ομάδων ΜΦΟ και αυτής των ΦΟ. Αντίστοιχα, στην έρευνα των Özdemir και Rezvani (2010) εξετάζεται η πραγμάτωση της γλωσσικής πράξης της ευχαριστίας από ΦΟ και δύο ομάδες ΜΦΟ της Αγγλικής (Τούρκους και Ιρανούς). Διαπιστώνεται ότι οι τρεις ομάδες αξιοποιούν διαφορετικές στρατηγικές για να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους σε διαφορετικές περιστάσεις επικοινωνίας και μάλιστα ότι και οι δύο ομάδες ΜΦΟ αξιοποιούν περισσότερες στρατηγικές από τους ΦΟ που είναι πιο λιτοί στη διατύπωσή τους. Παρομοίως, οι Sabaté-Dalmau και Curell (2007) εξετάζοντας την έκφραση της απολογίας στα αγγλικά από Καταλανούς μαθητές της Αγγλικής διαφόρων επιπέδων γλωσσομάθειας και αντιπαραβάλλοντάς της με αυτή ΦΟ της διαπιστώνουν διαφορές. Οι ΦΟ εύλογα έχουν ευρύτερο ρεπερτόριο σε

εκφράσεις απολογίας, ενώ οι ΜΦΟ, καθώς ανεβαίνει το επίπεδο γλωσσομάθειας, αξιοποιούν μεγαλύτερο εύρος στρατηγικών για να ενισχύσουν την απολογία τους - χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι μόνο τότε η γλωσσική χρήση είναι επιτυχής και ομοιάζει με αυτή των ΦΟ (Sabaté-Dalmau και Curell 2007: 300)- και συχνά καταφεύγουν σε υπεργενίκευση φορμουλαϊκών εκφράσεων που γνωρίζουν από τα πρώτα στάδια της γλωσσομάθειας. Αναφορικά με τον αριθμό των στρατηγικών που αξιοποιούν, αυτός διαφέρει τόσο μεταξύ ΦΟ και ΜΦΟ, στοιχείο που αποδίδεται σε γλωσσική παρεμβολή από τη μητρική τους, όσο και μεταξύ των επιπέδων, καθώς προοδευτικά αυξάνεται και ο αριθμός στρατηγικών που αξιοποιούνται.

2.2 Η γλωσσική πράξη της ευχαριστίας

Σύμφωνα με τον Searle (1969), η ευχαριστία εμπίπτει στις εκφραστικές γλωσσικές πράξεις, αυτές που δηλώνουν μια ψυχολογική κατάσταση του ομιλητή και προτυπικά εκφράζει ευγνωμοσύνη ή εκτίμηση για κάποια πράξη του συνομιλητή. Η ευχαριστία αποτελεί επικοινωνιακή νόρμα και ένα από τα πρώτα στοιχεία που μαθαίνουν τόσο οι ΦΟ ως παιδιά όσο και οι μαθητές μιας Γ2. Υπόκειται σε υψηλό βαθμό τυποποίησης και σε πολιτισμικές νόρμες (Coulmas 1981: 71). Δομικά αποτελεί πράξη αντίδρασης που ερμηνεύει τη -γλωσσική ή μη- πράξη του συνομιλητή (Coulmas 1981: 71, Haverkate 1993: 160), μάλιστα σε αυτό έγκειται η δυσκολία της για τους μαθητές μιας Γ2, αφού πρέπει να εκφραστούν άμεσα και αυθόρμητα. Επίσης, εκφραζόμενη επιδέχεται ενισχυτικές υποστηρικτικές κινήσεις που την ενισχύουν (Leech 1983: 84, Aijmer 1996: 78). Λειτουργικά, παρά την περιορισμένη πληροφορία που φέρει, ενδυναμώνει τις σχέσεις των συνομιλητών (Lakoff 1973: 298, Coulmas 1981: 81, Bodman και Eisenstein 1988: 1, Jung 1994: 20) και αποκαθιστά την αρμονία μετά την ευεργεσία, γι' αυτό αποτελεί μια ευπρόσδεκτη αντίδραση (Leech 1983: 104).

Τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί το ενδιαφέρον της έρευνας για την γλωσσική πράξη της ευχαριστίας από μαθητές Γ2 (ενδεικτικά Díaz-Pérez 2005, Schauer και Adolphs 2006, Bardovi-Harlig, Rose και Nickels 2008, De Pablos Ortega 2010, Özdemir και Rezvani 2010, Lantaigne και Crompton 2011, Demir και Takkak 2016), ωστόσο στα ελληνικά τα ερευνητικά δεδομένα είναι ελάχιστα τόσο για την πραγμάτωσή της από ΦΟ όσο και από μαθητές Γ2 (Bella 2016, Γκούμα 2019). Η Bella (2016) επικεντρώνεται στις διαφορές που εντοπίζονται στην πραγμάτωση της απάντησης της ευχαριστίας μεταξύ ΦΟ και ΜΦΟ, ενώ η Γκούμα (2019) στην αντιπαραβολή της πραγμάτωσης της ευχαριστίας από ΦΟ και ΜΦΟ διαφόρων επιπέδων γλωσσομάθειας. Η τελευταία αποτελεί μια περιγραφική προσέγγιση της παραγωγής της ευχαριστίας σε διαφορετικές επικοινωνιακές περιστάσεις από τις δύο ομάδες ομιλητών. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι ΦΟ τείνουν στην πλειονότητα των περιπτώσεων να ενισχύουν την ευχαριστία τους με ποικίλες και συνδυαζόμενες στρατηγικές, ενώ οι ΜΦΟ προοδευτικά, καθώς ανεβαίνει το επίπεδο γλωσσομάθειας, και ανάλογα με τις κοινωνικές παραμέτρους κάθε περίπτωσης επικοινωνίας επιτυγχάνουν πιο επιτυχημένες πραγματώσεις. Η παρούσα εργασία αποτελεί συμπληρωματική μελέτη αυτής σε μια προσπάθεια να εξετάσει από μια ποσοτική προοπτική τις αποκλίσεις στις πραγματώσεις ΦΟ και ΜΦΟ.

Υπό το πρίσμα του παραπάνω θεωρητικού πλαισίου, το ερευνητικό ερώτημα που καλείται να απαντήσει η συγκεκριμένη μελέτη είναι το εξής: Υπάρχουν αποκλίσεις στον αριθμό στρατηγικών που χρησιμοποιούν ΦΟ και μαθητές της Ελληνικής ως Γ2 για την έκφραση της ευχαριστίας σε διαφορετικές επικοινωνιακές καταστάσεις;

3 Μεθοδολογία

3.1 Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν τριάντα ένας (n=31) ΜΦΟ της Ελληνικής, 27 γυναίκες και 4 άνδρες, διαφορετικών επιπέδων γλωσσομάθειας, από το αρχάριο (Α2) ως το πιο προχωρημένο επίπεδο γλωσσομάθειας (Γ2), σύμφωνα με το Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τις Γλώσσες. Η κατανομή τους ανά επίπεδο παρουσιάζεται στον Πίνακα 2. Μέσος όρος ηλικίας τους ήταν τα 24,27 έτη (Ελαχ. 27, Μεγ. 48, ΤΑ. 7,2) και οι μητρικές τους γλώσσες ήταν ποικίλες. Όλοι οι ΜΦΟ ήταν μαθητές εντατικού θερινού προγράμματος στο Διδασκαλείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας του ΕΚΠΑ. Η κατανομή τους στα επίπεδα γλωσσομάθειας έγινε βάσει ενιαίου κατατακτήριου διαγωνίσματος του Φορέα. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε την πρώτη εβδομάδα των μαθημάτων. Στην έρευνα συμμετείχαν, επίσης, τριάντα (n=30) ΦΟ της Ελληνικής (15 άνδρες, 15 γυναίκες), διαφόρων ηλικιών, οι οποίοι αποτέλεσαν την ομάδα ελέγχου¹.

3.2 Εργαλεία

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας δημιουργήθηκαν τα εξής εργαλεία: (α) παιχνίδια ρόλων, για τη συλλογή προφορικών δεδομένων και (β) ερωτηματολόγιο προσωπικών στοιχείων, ώστε να αποτυπωθεί το προφίλ των μαθητών. Δευτερευόντως, αξιοποιήθηκε ένα πρωτόκολλο προφορικού αναστοχασμού (*retrospective verbal report/protocol*), ώστε να προκύψει η αντίληψη που έχουν οι ίδιοι οι μαθητές για τον τρόπο με τον οποίο χειρίστηκαν την κάθε περίπτωση επικοινωνίας.

Τα παιχνίδια ρόλων επιλέχθηκαν ως μια μέθοδος συλλογής δεδομένων που επιτρέπει τον έλεγχο του περιεχομένου, τον διεπιδραστικό χαρακτήρα και συνολικά την εκμείευση δεδομένων όσο το δυνατόν πλησιέστερων στον αυθεντικό καθημερινό λόγο (Félix-Brasdefer 2010: 53). Αποτελούνταν από εννέα διαφορετικές περιστάσεις επικοινωνίας. Από αυτές οι έξι αποσκοπούσαν στην εκμείευση της ευχαριστίας και οι τρεις λειτουργούσαν ως παραπλανητές. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα υπό εξέταση παιχνίδια ρόλων ήταν ανοιχτά ως προς την ευχαριστία, σε κάθε περίπτωση ικανοποιούνταν ένα αίτημα του συμμετέχοντα και αναμένονταν η ανταπόκρισή του - αν θα ευχαριστούσε και πώς - ώστε να προκύψουν πιο αυθόρμητα δεδομένα.

Συγκεκριμένα, οι έξι περιστάσεις στόχοι ήταν οι εξής:

1. Δανεισμός από έναν φίλο [Σενάριο: Φίλος].
2. Αίτημα προϊόντος σε κατάσταση [Σενάριο: Πελάτης].
3. Αίτημα σε έναν νέο γείτονα [Σενάριο: Γείτονας].
4. Αίτημα για επιπλέον εργασία από εργοδότη [Σενάριο: Εργοδότης/ Διευθυντής].
5. Αίτημα άδειας από εργαζόμενο [Σενάριο: Υπάλληλος].
6. Αίτημα παράτασης προθεσμίας μιας εργασίας από φοιτητή [Σενάριο: Φοιτητής].

¹ Στην παρούσα φάση δεν ήταν δυνατή η αντιστοίχιση των δημογραφικών χαρακτηριστικών της ομάδας ελέγχου και του υπό εξέταση δείγματος.

Σε κάθε σενάριο διαμορφώνεται ένας διαφορετικός συνδυασμός των κοινωνικών παραμέτρων της απόστασης και της επιβολής, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 1, ώστε να εξεταστεί ο ρόλος τους στην πραγμάτωση της ευχαριστίας. Άλλο ένα στοιχείο που ερευνάται συμπληρωματικά είναι η παράμετρος της στοιχειώδους κατάστασης, το αν δηλαδή είναι υποχρεωμένος ο συνομιλητής λόγω του ρόλου του στη διεπίδραση να ικανοποιήσει το αίτημα. Στα τρία τελευταία σενάρια η διαφοροποίηση των κοινωνικών παραμέτρων έγκειται στην αντίστροφη κατεύθυνση της επιβολής μεταξύ των συνομιλητών (διευθυντής-υπάλληλος) και στο διαφορετικό πεδίο διεπίδρασης (επαγγελματικό και ακαδημαϊκό στην περίπτωση του υπαλλήλου και του φοιτητή, αντίστοιχα).

Σενάριο	Απόσταση	Επιβολή	Στοιχειώδης κατάσταση
Φίλος	-	-	-
Πελάτης	+	-	+
Γείτονας	+	-	-
Εργοδότης/ Διευθυντής	+	+	-
Υπάλληλος	+	+	-
Φοιτητής	+	+	-

Πίνακας 1 | Κοινωνικές παράμετροι ανά περίπτωση επικοινωνίας

Τα επιμέρους σενάρια δραματοποιούνταν σε τυχαία σειρά με κάθε συμμετέχοντα και ηχογραφούνταν. Καθένα από αυτά δίνονταν γραπτά μαζί με ένα σχετικό οπτικό ερέθισμα για διευκόλυνση των ΜΦΟ αρχαρίων επιπέδων.

3.3 Ανάλυση και κωδικοποίηση

Ως προς την κωδικοποίηση και ανάλυση των προφορικών δεδομένων, αρχικά έγινε απομαγνητοφώνηση και στη συνέχεια κωδικοποίησή τους με βάση την κατηγοριοποίηση της ευχαριστίας που προτείνει η Γκούμα (2019). Η συνολική ταξινόμηση των πραγματώσεων αποτελείται από επιμέρους κατηγορίες που ορίζονται με κριτήριο τη μορφή της γλωσσικής πράξης (άμεση ή έμμεση) και το είδος της τροποποίησης που τη συμπληρώνει. Εδώ οι αναλύσεις επικεντρώθηκαν στον συνολικό αριθμό στρατηγικών που αξιοποιήθηκαν για την έκφραση της ευχαριστίας σε κάθε περίπτωση επικοινωνίας, συμπεριλαμβανομένης της κύριας πράξης (Για το αναλυτικό σύστημα κατηγοριοποίησης, βλ. Γκούμα 2019). Ενδεικτικά δίνονται τα παρακάτω παραδείγματα:

- (1) *Ευχαριστώ πολύ, θα κάνω ό,τι μπορώ.*
κύρια γλωσσική πράξη + δείκτης αναβάθμισης (εσωτερική τροποποίηση) + υπόσχεση (εξωτερική τροποποίηση)
Σύνολο στρατηγικών: 3
- (2) *Σας ευχαριστώ*
Δείκτης εμπλοκής (εσωτερική τροποποίηση) + κύρια γλωσσική πράξη
Σύνολο στρατηγικών: 2

Σε δεύτερο στάδιο ακολούθησαν τόσο ποσοτικές, όσο και ποιοτικές αναλύσεις. Για τις ποσοτικές αναλύσεις διενεργήθηκε μία σειρά από τεστ Mann-Whitney U^2 .

² Προτιμήθηκαν μη παραμετρικά τεστ λόγω του περιορισμένου αριθμού του δείγματος. Για τον ίδιο λόγο, οι στατιστικές αναλύσεις στη συγκεκριμένη μελέτη έχουν ως στόχο να λειτουργήσουν

Ελέγχθηκε, επίσης, η αξιοπιστία του εργαλείου των παιχνιδιών ρόλων για την οποία προέκυψε καλός δείκτης εσωτερικής συνοχής (Cronbach $\alpha = .801$).

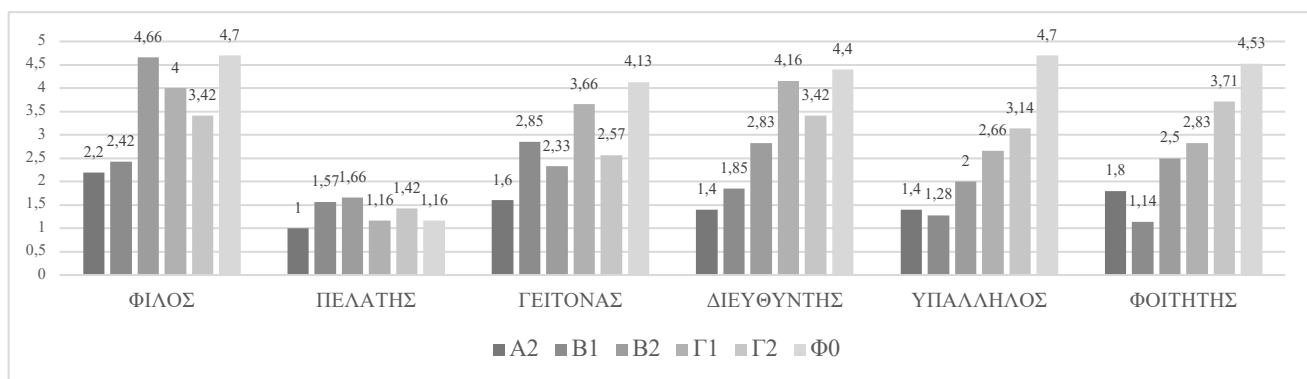
4 Αποτελέσματα

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει συγκεντρωτικά την περιγραφική στατιστική ανά κατάσταση επικοινωνίας για τους ΜΦΟ κάθε επιπέδου και τους ΦΟ. Κατόπιν, στο Γράφημα 1 τα στοιχεία αυτά παρατίθενται σχηματικά.

Παιχνίδι Ρόλων/ Σενάριο	Επίπεδο	N	Min	Max	M.O.	T.A.
Φίλος	A2	5	1	3	2.2	.83
	B1	7	2	3	2.42	.53
	B2	6	3	8	4.66	1.75
	Γ1	6	3	5	4	.89
	Γ2	7	3	5	3.42	.78
	ΦΟ	30	1	10	4.7	2.12
Πελάτης	A2	5	0	2	1	.70
	B1	7	0	3	1.57	.97
	B2	6	1	3	1.66	.81
	Γ1	6	0	3	1.16	1.16
	Γ2	7	0	4	1.42	1.27
	ΦΟ	30	1	8	1.16	1.58
Γείτονας	A2	5	1	3	1.6	.89
	B1	7	1	5	2.8	1.34
	B2	6	2	3	2.33	.51
	Γ1	6	2	5	3.66	1.03
	Γ2	7	1	4	2.57	1.13
	ΦΟ	30	1	9	4.13	1.65
Διευθυντής	A2	5	0	3	1.4	1.14
	B1	7	0	4	1.85	1.21
	B2	6	1	4	2.83	.98
	Γ1	6	3	5	4.16	.75
	Γ2	7	0	6	3.42	1.81
	ΦΟ	30	2	8	4.4	1.54
Υπάλληλος	A2	5	0	3	1.4	1.14
	B1	7	0	2	1.28	.75
	B2	6	2	2	2	.0
	Γ1	6	2	4	2.66	.81
	Γ2	7	2	6	3.14	1.46
	ΦΟ	30	1	8	4.7	1.58
Φοιτητής	A2	5	0	5	1.8	1.92
	B1	7	0	3	1.14	1.06
	B2	6	2	3	2.5	.54
	Γ1	6	1	5	2.83	.147
	Γ2	7	3	5	3.71	.95
	ΦΟ	30	2	7	4.53	1.63

Πίνακας 2 | Περιγραφική στατιστική (Min, Max, MO, T.A.) του συνολικού αριθμού στρατηγικών από ΦΟ και ΜΦΟ ανά περίπτωση επικοινωνίας

συμπληρωματικά με την περιγραφική στατιστική, δείχνοντας κάποιες πρώτες τάσεις στις διαφορές μεταξύ ΦΟ και ΜΦΟ.

Γράφημα 1 | Μέσος όρος στρατηγικών από ΦΟ και ΜΦΟ ανά περίπτωση επικοινωνίας

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, παρατηρείται ότι η ομάδα των ΦΟ συγκεντρώνει σχεδόν σε όλες τις επικοινωνιακές περιστάσεις τον μεγαλύτερο αριθμό στρατηγικών. Μόνο στο σενάριο του πελάτη οι μέσοι όροι στρατηγικών είναι οι σχεδόν ίδιοι σε όλες τις ομάδες ομιλητών. Στις υπόλοιπες περιστάσεις, μεγαλύτερες αποκλίσεις στον αριθμό στρατηγικών εντοπίζονται ανάμεσα σε ΦΟ και στα χαμηλότερα επίπεδα γλωσσομάθειας (A2, B1). Αντίθετα, τα πιο προχωρημένα επίπεδα (G1, G2) φαίνεται να εμφανίζουν λιγότερες αποκλίσεις από τους ΦΟ.

Κατόπιν, προχωρήσαμε σε μία σειρά από τεστ Mann-Whitney *U* προκειμένου να εξετάσουμε αν οι παραπάνω διαφορές στην ποσοτική χρήση στρατηγικών ανάμεσα σε ΦΟ και ΜΦΟ ήταν στατιστικά σημαντικές. Ο Πίνακας 3 συνοψίζει τα αποτελέσματα των στατιστικών αναλύσεων. Σημειώνονται οι περιστάσεις που εμφάνισαν στατιστικά σημαντικές διαφορές και οι ομάδες στις οποίες εντοπίστηκαν (ΦΟ και μαθητές κάθε επιπέδου).

ΦΟ-ΜΦΟ	Φίλος	Πελάτης	Γείτονας	Διευθυντής	Υπάλληλος	Φοιτητής
ΦΟ-A2	√		√	√	√	√
ΦΟ-B1	√		√	√	√	√
ΦΟ-B2			√	√	√	√
ΦΟ-G1					√	√
ΦΟ-G2			√		√	

Πίνακας 3 | Αποτελέσματα των τεστ Mann-Whitney *U*- στατιστικά σημαντικές διαφορές ανά περίπτωση επικοινωνίας

Από τις στατιστικές αναλύσεις προκύπτει ότι οι στατιστικά σημαντικές διαφορές με τους ΦΟ εμφανίζονται κυρίως στα αρχάρια επίπεδα (A1, B1), ενώ φαίνεται να μειώνονται στα πιο προχωρημένα (G1-G2). Ωστόσο, ακόμα και στα πιο προχωρημένα επίπεδα εντοπίζονται στατιστικά σημαντικές διαφορές σε περιστάσεις επίσημου περιβάλλοντος όπως αυτή του «υπάλληλου» και του «φοιτητή».

5 Συμπεράσματα

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να εξάγουμε κάποια πρώτα συμπεράσματα. Αρχικά εστιάζοντας στις επιμέρους περιστάσεις επικοινωνίας, παρατηρείται ότι οι ΦΟ -με

αμιγώς ποσοτικά κριτήρια- εμφανίζουν σχεδόν ίδιο αριθμό στρατηγικών σε όλες τις περιστάσεις με εξαίρεση την περίπτωση του «πελάτη». Αξίζει να σημειωθεί αναφορικά με την περίπτωση αυτή ότι η διαχείρισή της από όλες τις ομάδες ομιλητών διαφοροποιείται απόλυτα από τις υπόλοιπες, παρουσιάζοντας πολύ μικρό αριθμό στρατηγικών. Αυτό ενδεχομένως να οφείλεται στο ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση υπάρχει η παράμετρος της στοιχειώδους κατάστασης που καθιστά την ευχαριστία τυπική και φορμουλαϊκή. Παράλληλα όλοι οι μαθητές δήλωσαν ότι ήταν εξοικειωμένοι με τέτοιου είδους περιστάσεις από τα μαθήματά τους. Έτσι, δεν εντοπίζονται αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις και στατιστικά σημαντικές διαφορές ΦΟ-ΜΦΟ σε αυτήν.

Μια δεύτερη διαπίστωση αφορά τη διαχείριση των επιμέρους περιστάσεων επικοινωνίας. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι ΦΟ χωρίς διαφοροποίηση χρησιμοποιούν πολλές στρατηγικές. Αντίθετα, οι συμμετέχοντες στην έρευνα ΜΦΟ φαίνεται να έχουν την τάση να ενισχύουν την ευχαριστία τους με περισσότερες στρατηγικές στις οικείες περιστάσεις και σε αυτές που δεν παρουσιάζουν σχέση ιεραρχίας με επιβολή από την πλευρά του συνομιλητή. Πιο συγκεκριμένα, περισσότερες στρατηγικές χρησιμοποίησαν όλα τα επίπεδα στην περίπτωση του φίλου που είναι η πιο οικεία (-απόσταση, -επιβολή) και τις λιγότερες στην περίπτωση του υπαλλήλου και του φοιτητή που είναι οι πιο τυπικές (+απόσταση, +επιβολή από την πλευρά του συνομιλητή). Σε αυτές τις τρεις περιστάσεις μάλιστα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ο αριθμός των στρατηγικών αυξάνεται προοδευτικά φτάνοντας στα προχωρημένα επίπεδα.

Έτσι, χωρίς να είναι δυνατό να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα, λόγω του μικρού αριθμού του δείγματος, φαίνεται ότι στα περιβάλλοντα που μπορούν να διαχειριστούν εύκολα γλωσσικά οι ΜΦΟ επιδιώκουν να εκφράσουν πιο επεξεργασμένες ευχαριστίες και επιστρατεύουν σωρεία στρατηγικών για να ενισχύσουν τη γλωσσική πράξη (βλ. ενδεικτικά τη διαχείριση του επιπέδου B2 στην περίπτωση του φίλου), ενώ στα πιο επίσημα περιβάλλοντα που είναι πιο απαιτητικά γλωσσικά διστάζουν να διακινδυνεύσουν με στρατηγικές αμφίβολης αποτελεσματικότητας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αριθμός των στρατηγικών δε μπορεί να αποτελέσει πάντα ένδειξη επιτυχούς πραγματολογικής πραγμάτωσης. Εξάλλου, σε προηγούμενες μελέτες έχει υποστηριχθεί ότι η συσσώρευση στρατηγικών ενδέχεται να αποτελεί δείγμα γλωσσικής παρεμβολής από τη μητρική γλώσσα (Sabaté-Dalmau και Curell 2007) και να οδηγεί σε πραγματώσεις που αποκλίνουν από αυτές των ΦΟ. Ωστόσο, στην παρούσα έρευνα η χρήση πολλών στρατηγικών φάνηκε να προτιμάται και από τους ΦΟ και όσες φορές επιστρατεύτηκε από τους ΜΦΟ ήταν επιτυχημένη.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο αριθμός στρατηγικών για την έκφραση της ευχαριστίας στο συγκεκριμένο δείγμα παρουσιάζει διαφορές ανάμεσα σε ΦΟ και ΜΦΟ, αποτέλεσμα που επιβεβαιώνει προηγούμενες μελέτες σχετικά με τη διαφορετική συχνότητα στρατηγικών ανάμεσα στις δύο αυτές ομάδες (Özdemir και Rezvani 2010). Οι διαφορές αυτές φαίνεται να επηρεάζονται, πρώτον, από το επίπεδο γλωσσομάθειας των μαθητών της Ελληνικής- δεδομένου ότι οι αποκλίσεις ήταν πιο εμφανείς στα αρχάρια επίπεδα. Δεύτερον, σημαντικό παράγοντα φαίνεται να αποτελεί η περίπτωση επικοινωνίας και οι κοινωνικές παράμετροι που τη διέπουν, με τα επίσημα περιβάλλοντα να εμφανίζουν μεγαλύτερες αποκλίσεις έναντι των ανεπίσημων. Τέλος, σημαντική φαίνεται να είναι και η εξοικείωση των μαθητών με την περίπτωση επικοινωνίας, καθώς οι αποκλίσεις ΦΟ-ΜΦΟ ήταν μικρότερες για τις περιπτώσεις με τις οποίες οι μαθητές ήταν εξοικειωμένοι.

6 Περιορισμοί και Προεκτάσεις

Η παρούσα έρευνα εμφανίζει ορισμένους περιορισμούς, οι οποίοι αξίζει να σημειωθούν. Αρχικά, όπως ειπώθηκε εξ αρχής, πρόκειται για μία πιλοτική μελέτη της οποίας το δείγμα τόσο των ΦΟ όσο και των ΜΦΟ είναι περιορισμένο και δεν επιτρέπει γενικεύσεις. Εδώ επιχειρήθηκε μία πρώτη προσέγγιση με σκοπό να μελετηθεί η γλωσσική πράξη της ευχαριστίας και οι ενδεχόμενες αποκλίσεις στον αριθμό στρατηγικών ανάμεσα σε ΦΟ και ΜΦΟ, ωστόσο τα δεδομένα μας μπορούν να ερμηνευτούν μόνο ως τάσεις. Έρευνες με μεγαλύτερο δείγμα, κυρίως μαθητών Γ2 ανά επίπεδο γλωσσομάθειας, είναι απαραίτητες προκειμένου να αποκτήσουμε μία διαυγέστερη εικόνα για το συγκεκριμένο θέμα. Ακόμη, η ανάλυση της παρούσας μελέτης επικεντρώθηκε στον αριθμό στρατηγικών που χρησιμοποιήθηκαν από ΦΟ και ΜΦΟ για την έκφραση της ευχαριστίας. Ωστόσο, αυτού του είδους η μέτρηση αποτελεί μόνο έναν από τους δυνατούς τρόπους προσέγγισης στα δεδομένα και αναμφίβολα από μόνη της δε δύναται να αποτυπώσει τη συνολική εικόνα της έκφρασης της ευχαριστίας. Για μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα, είναι απαραίτητη η ανάλυση όχι μόνο της ποσότητας, αλλά και του είδους των στρατηγικών που χρησιμοποιήθηκαν. Υπό αυτήν την έννοια, η παρούσα εργασία έρχεται να συμπληρώσει μία προηγούμενη, ποιοτική μελέτη πάνω στο θέμα αυτό (Γκούμα 2019).

Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να μελετήσουν τη συχνότητα κάθε ξεχωριστής στρατηγικής ενίσχυσης της γλωσσικής πράξης σε ΦΟ και ΜΦΟ. Έτσι θα είναι δυνατό να έχουμε μια σαφέστερη (ποιοτική και ποσοτική) εικόνα των τάσεων σε κάθε επικοινωνιακή περίπτωση και του βαθμού επιτυχίας της πραγμάτωσης των ΜΦΟ. Συνδυαστικά με το παραπάνω θα ήταν ενδιαφέρουσα η διαχρονική έρευνα για να αναζητηθεί ο ρόλος της διδασκαλίας στην εξέλιξη της διαγλώσσας των μαθητών.

Βιβλιογραφία

- Γκούμα, Αθανασία. 2019. «Η γλωσσική πράξη των ευχαριστιών από φυσικούς και μη φυσικούς ομιλητές – σπουδαστές της Ελληνικής ως Γ2». Ανακοίνωση στο 14ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Πάτρας, Πάτρα, 5-8 Σεπτεμβρίου.
- Μπέλλα, Σπυριδούλα. 2015. *Πραγματολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Aijmer, Karin. 1996. *Conversational Routines in English: Convention and Creativity*. London & New York: Longman.
- Bardovi-Harlig, Kathleen. 2001. "Empirical Evidence of the Need for Instruction in Pragmatics." Στο Kenneth R. Rose, και Gabriele Kasper (επιμ.), *Pragmatics in Language Teaching*, 13-32. New York: Cambridge University Press.
- Bardovi-Harlig, Kathleen, Marda Rose, and Edelmira Nickels. 2008. "The Influence of First Language and Level of Development in the Use of Conventional Expressions of Thanking, Apologizing, and Refusing." Στο Melissa Bowles, Rebecca Foote, Silvia Perpiñán, και Rakesh Bhatt (επιμ.), *Selected Proceedings of the 2007 Second Language Research Forum*, 113-130.
- Bella, Spyridoula. 2014. "Developing the Ability to Refuse: A Cross-sectional Study of Greek FL Refusals." *Journal of Pragmatics* 61:35-62.

- Bella, Spyridoula. 2016. "Responding to Thanks: Divergence between Native Speakers and FL Learners of Greek and the Consequences for Establishing Rapport." *Glossologia* 24:61-73.
- Bodman, Jean, και Miriam Eisenstein. 1988. "May God Increase Your Bounty: the Expression of Gratitude in English by Native and Non-native Speakers". *Cross Currents* 15:1-21.
- Canale, Michael. 1983. "From communicative competence to communicative language pedagogy." Στο Jack C. Richards, και Richard W. Schmidt (επιμ.), *Language and Communication*, 2-29. London: Longman.
- Coulmas, Florian. 1981. "'Poison to your soul' Thanks and Apologies Contrastively Viewed." Στο Florian Coulmas (επιμ.) *Conversational routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, 69-91. The Hague: Mouton.
- De Pablos-Ortega, Carlos. 2010. "Attitudes of English Speakers towards Thanking in Spanish." *Pragmatics* 20(2):201-222.
- Demir, Cuneyt, and Mehmet Takkak. 2016. "Contrastive Pragmatics: Apologies & Thanks in English and Italian." *International Journal of English Linguistics* 6 (1):73-85.
- Díaz-Pérez, Francisco Javier. 2005. "The Speech Act of Thanking in English. Differences between Native and Non-native Speakers' Behavior." *Revista de Filología inglesa* 26:91-102.
- Félix-Brasdefer, César. 2007. "Pragmatic Development in the Spanish as a FL Classroom: a Cross-sectional Study of Learner Requests." *Intercultural Pragmatics* 4:253-286.
- Félix-Brasdefer, César. 2010. "Data collection methods in speech act performance: DCTs, role plays and verbal reports." Στο Alicia Martínez-Flor, και Esther Usó-Juan (επιμ.), *Speech Act Performance: Theoretical, Empirical and Methodological Issues*, 41-56. Amsterdam: John Benjamins.
- Haverkate, Henk. 1993. "Acerca de los Actos de Habla Expresivos y Comisivos en Español." Στο Henk Haverkate, Kees Hengeveld, και Gijs Mulder (επιμ.), *Aproximaciones Pragmalingüísticas al Español*, 149-180. Amsterdam: Rodopi.
- Hinkel, Eli. 1992. "Pragmatics of Interaction: Expressing Thanks in a Second Language". *Applied Language Learning* 5(1):73-91.
- Hymes, Dell. 1972. On communicative competence. Στο J. B. Pride, και Janet Holmes (επιμ.), *Sociolinguistics*, 269-293. Hammondsworth: Penguin.
- Jung, Woo-hyun. 1994. "Speech acts of "Thank you" and Responses to it in American English". Paper presented at the Annual Meeting of the American Association for applied Linguistics, Baltimore, MD, March 1994.
- Lakoff, Robin. 1973. "The Logic of Politeness, or Minding Your P's and Q's." Στο Robert I. Binnick (επιμ.), *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 292-305. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Lantaigne, Betty, and Peter Crompton. 2011. "Analyzing the Use of "Thanks to You": Insights for Language Teaching and Assessment in Second and Foreign Language Contexts". *Research in Language* 9(2):29-50.
- Leech, Geoffrey. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Özdemir, Çiğdem, και Seyed Ali Rezvani. 2010. "Interlanguage Pragmatics in Action: Use of Expressions of Gratitude". *Procedia Social and Behavioral Sciences* 3:194-202.

- Sabaté-Dalmau, Maria and Hortènsia Curell. 2007. "From "Sorry very much" to "I'm ever so sorry": Acquisitional Patterns in L2 Apologies by Catalan Learners of English." *Intercultural Pragmatics* 4(2):287-315.
- Schauer, Gila, and Svenja Adolphs. 2006. "Expression of Gratitude in Corpus and DCT Data: Vocabulary, Formulaic Sequences, and Pedagogy." *System* 34:119-134.
- Searle, John. 1969. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Usó-Juan, Esther, & Martínez-Flor, Alicia. 2008. "Teaching learners to appropriately mitigating requests." *Babel-Afial* 17:253-270.

**Λεξιλογικά, μεταφραστικά και σημασιολογικά δάνεια
της νέας ελληνικής από τη γερμανική:
Χαρακτηριστικά παραδείγματα από πιλοτική μελέτη με βάση
σύγχρονα έντυπα μονόγλωσσα γενικά λεξικά της νέας ελληνικής**

Γιώργος Ανδρουλιδάκης
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
g.androulidakis@gs.uoa.gr

Abstract

This paper sheds a first light on German lexical, translation and semantic loans in Modern Greek, including internationalisms (of Ancient Greek or Latin origin as well as hybridisms). It reports on the findings of a pilot study based on present-day print monolingual general dictionaries of Modern Greek. The preliminary sections of the paper offer a short introduction and lay out the research approach and methodology. The main part examines in detail the various lexical, translation and semantic loans along with internationalisms, providing numerous illustrative examples from all (sub-)categories.

Keywords: Modern Greek, German, external borrowing, lexical loans, translation loans, semantic loans

1 Εισαγωγή

Ο γλωσσικός δανεισμός της νέας ελληνικής¹ από τη γερμανική συνήθως επισημαίνεται φευγαλέα, με την επωδό ότι η γερμανική δεν έχει επηρεάσει παρά ελάχιστα τη νέα ελληνική. Ωστόσο, όπως υπογράμμισε ο Χριστόφορος Χαραλαμπάκης (1991 / 1999: 99–100 / 342–343), αυτό ισχύει μόνο εν μέρει, συγκεκριμένα για τα πρόδηλα *λεξιλογικά δάνεια*. Απεναντίας, αφθονούν τα λανθάνοντα *μεταφραστικά* και *σημασιολογικά δάνεια* από τη γερμανική, τα οποία μάλιστα βαίνουν παράλληλα με τον λόγιο εσωτερικό διαχρονικό δανεισμό της νέας από την αρχαία ελληνική κατά τον 19ο αιώνα.

Αλλά ακόμη και τα *λεξιλογικά δάνεια* από τη γερμανική δεν αποδεικνύονται τόσο ολιγάριθμα όσο θα νόμιζε κανείς, κρίνοντας λ.χ. από επισκοπήσεις της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας. Για την ακρίβεια, δεν είναι εντέλει τόσο λίγα σε απόλυτους αριθμούς. Ασφαλώς υπολείπονται σε σχέση με τις κατά τεκμήριο κυριότερες δότριες γλώσσες (σε ιστορική προοπτική: ιταλική ή/και βενετική, τουρκική, γαλλική, αγγλική). Ιδίως κατά τη μεταγενέστερη περίοδο, πρωταγωνιστικό ρόλο παίζουν διαδοχικά οι δύο μεγάλες διεθνείς γλώσσες, δηλαδή αρχικά η γαλλική και αργότερα (από τα μέσα του 20ού αιώνα) η αγγλική.

Η γερμανική αναδεικνύεται σε δανείστρια γλώσσα περίπου από το τελευταίο τρίτο του 18ου αιώνα ή έστω από τις αρχές του 19ου μέχρι το πρώτο τρίτο του 20ού αιώνα (δηλαδή μέχρι τη ζοφερή ιστορική τομή του ναζισμού), καθώς η φιλοσοφία, η επιστήμη και η τέχνη γνώρισαν τότε εξαιρετική άνθηση στον γερμανόφωνο χώρο. Πράγματι, κατά την περίοδο εκείνη, δεν ασκούσαν μεγάλη ακτινοβολία μόνο οι γερμανικές ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, αλλά εξίσου και οι θετικοί, οι

¹ Για χάρη φραστικής οικονομίας, όποτε γίνεται λόγος για *νέα ελληνική* στο κείμενο, εννοείται αποκλειστικά η *κοινή νέα ελληνική*, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη κατά τόπους διάλεκτοι ή ιδιώματα.

βιολογικοί και οι τεχνολογικοί επιστημονικοί κλάδοι. Πολυάριθμοι σημερινοί ορολογικοί διεθνισμοί γεννήθηκαν στη γερμανική γλώσσα εκείνη ακριβώς την εποχή, αλλά αργότερα διαδόθηκαν ευρύτερα μέσω της γαλλικής ή/και της αγγλικής.

Συνολικά πάντως, όταν πρόκειται για τη νέα ελληνική ως γλώσσα υποδοχής παντοειδών δανείων, η γερμανική έρχεται πάντοτε τρίτη μετά την αγγλική και τη γαλλική. Η διαπίστωση αυτή μάλιστα φαίνεται να αφορά εξίσου τη γλωσσική πραγματικότητα όσο και τη γλωσσολογική έρευνα από τη σκοπιά της νέας ελληνικής. Έτσι, ο Peter Mackridge (1990: 436) εκφράζει την απορία: «Άδηλο είναι γιατί στη ΝΕ [= νέα ελληνική] να υπάρχουν τόσο λίγα γερμανικά λεξιδάνεια [= λεξιλογικά δάνεια]». Στην κατακλείδα της προκείμενης μελέτης, θα δοκιμάσω να δώσω στο ερώτημα αυτό μια προκαταρκτική απάντηση, η οποία βέβαια απομένει να ελεγχθεί και να τεκμηριωθεί περαιτέρω με την πρόοδο της έρευνας.

2 Αντικείμενο και ερευνητική μεθοδολογία

Στη μονογραφία *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής: Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική*, η Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1994: 25) επισήμανε ότι τα λεξικά της νέας ελληνικής είναι τόσο ανεπαρκή ώστε δεν προσφέρονται ως πηγές υλικού για λεξικολογικές μελέτες. Ασφαλώς πρέπει να έχουμε κατά νου τους δεδομένους λεξικογραφικούς περιορισμούς: συνάμα όμως οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι η νεοελληνική λεξικογραφία εξελίχθηκε αλματωδώς τα τελευταία είκοσι χρόνια. Για παράδειγμα, το *AKN* 1998 άνοιξε νέους δρόμους για την ετυμολόγηση του νεοελληνικού λεξιλογίου, εγκαινιάζοντας ένα λεξικογραφικό ρεύμα (θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε «ετυμολογικό αναθεωρητισμό»), το οποίο επιτυχώς ακολούθησε αργότερα και η έκδοση του *XANF* 2016 (¹2014).

Σταθμίζοντας λοιπόν όλα τα δεδομένα κατά το τρέχον στάδιο της έρευνας, αποφάσισα να αξιοποιήσω ως πηγές τρία σύγχρονα έντυπα μονόγλωσσα γενικά λεξικά της νέας ελληνικής (κατά χρονολογική σειρά της τελευταίας έκδοσης: *AKN* 1998, *XANF* 2016, *ANEF* 2019).² Παράλληλα, ανέτρεξα συστηματικά σε τρία ετυμολογικά λεξικά της νέας ελληνικής (*EAN* 1978–1984, *EAKN* 1983, *EANEF* 2011). Επικουρικά έλαβα υπόψη μου επίσης ερμηνευτικά και ετυμολογικά λεξικά της γερμανικής καθώς και λεξικολογικά και ετυμολογικά δημοσιεύματα σχετικά με τη νέα ελληνική και τη γερμανική.

3 Εννοιολογική και ορολογική σκευή

Στο υπό εξέταση γλωσσικό υλικό, όπως φανερώνει ήδη ο τίτλος, θα διακρίνουμε τρεις κύριες κατηγορίες δανείων: *λεξιλογικά*, *μεταφραστικά* και *σημασιολογικά δάνεια*.

Η πρώτη κατηγορία προβάλλει εναργής: περιλαμβάνει ολικά δάνεια, με παράλληλο δανεισμό σημαίνοντος και σημαινομένου, με ή χωρίς φωνητική / φωνολογική, γραφητική / γραφολογική και μορφολογική προσαρμογή.

Η δεύτερη κατηγορία σκόπιμα αγκαλιάζει εδώ ολόκληρο το φάσμα των μεταφραστικών δανείων, χωρίς υποκατηγορίες, δηλαδή από καθαυτό, πιστά μεταφραστικά δάνεια μέχρι και ελεύθερα μεταφραστικά δάνεια ή αποδόσεις.

² Αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια προσέγγιση πριμοδότησε πρόσφατα η μελέτη «Τα σημασιολογικά δάνεια στη νεοελληνική ορολογία» (Φλιάτουρας & Κοκκίνη 2017) καθώς και το βιβλίο *Italoellenica A': Μελέτες για τον λεξικό δανεισμό* (Minniti-Γκόνια 2018).

Τα σημασιολογικά δάνεια προϋποθέτουν δανεισμό σημασινομένου χωρίς δανεισμό σημαίνοντος, δηλαδή ανασημασιοδότηση ενός κληρονομημένου λεξήματος μιας γλώσσας υπό την επίδραση μιας άλλης. Ιδιάζουσα είναι όμως η περίπτωση της νέας ελληνικής, επειδή συγκεκριμένα λεξήματα αντλούνται από το αρχαιοελληνικό λεξιλογικό απόθεμα. Πρόκειται για συνειδητό (και μάλιστα προγραμματικό, στο επιστροφικό πνεύμα της καθαρεύουσας) εσωτερικό διαχρονικό δανεισμό από την αρχαία ελληνική, οπότε μπορούμε να κάνουμε λόγο για *οιονεί σημασιολογικά δάνεια*. Επιπλέον, όπως θα δούμε παρακάτω με παραδείγματα, η ίδια η γερμανική τείνει να αρύεται απευθείας από την αρχαία ελληνική και να προσδίδει νέες σημασίες, οπότε η νέα ελληνική μπορεί έμμεσα να πολιτογραφεί ένα λέξημα με παραδεδομένη μορφή αλλά και με νέα σημασία. Για τέτοιες περιπτώσεις ενδείκνυται κάλλιστα ο όρος *σημασιολογικά αντιδάνεια*.

Τέλος, ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι ελληνογενείς, λατινογενείς ή υβριδικοί διεθνισμοί, οι οποίοι υπόκεινται σε διάφορους μηχανισμούς προκειμένου για την ενσωμάτωσή τους στη νέα ελληνική (βλ. παρακάτω).

4 Προεπισκόπηση

Ο δανεισμός της νέας ελληνικής από τη γερμανική αφορά αποκλειστικά και μόνο λεξήματα, όχι δεσμευμένα γραμματικά μορφήματα. Στη νέα ελληνική δεν απαντούν λοιπόν γερμανικής προέλευσης παραγωγικά προσφύματα, κατεξοχήν επιθήματα, όπως από την ιταλική ή τη γαλλική.

Τα λεξιλογικά δάνεια είναι προϊόντα τόσο λαϊκού όσο και λόγιου δανεισμού· τα λαϊκά λεξιλογικά δάνεια είναι ακουστικά, δηλαδή βασίζονται στην προφορά, ενώ τα λόγια είναι κυρίως οπτικά, δηλαδή προσανατολίζονται στη γραφή. Από άλλη σκοπιά, τα δάνεια διακρίνονται σε άμεσα, όταν προέρχονται απευθείας από τη γερμανική, και έμμεσα, όταν παρεμβάλλεται κάποια τρίτη γλώσσα.³

5 Κατηγορίες και παραδείγματα δανείων

5.1 Λεξιλογικά δάνεια

Πολλά λεξιλογικά δάνεια, άμεσα ή έμμεσα, είναι ξενισμοί με τη στενότερη έννοια του όρου, δηλαδή αναφέρονται στην εξωγλωσσική πραγματικότητα του γερμανόφωνου χώρου, τουλάχιστον αρχικά, αφού μετέπειτα γνώρισαν ευρύτερη διάδοση τόσο τα αντικείμενα αναφοράς όσο και τα σχετικά λεξήματα:⁴ *σνίτσελ* (ουσ. ουδ. άκλ., «φέτα παναρισμένου τηγανητού κρέατος») < *Schnitzel* (ουσ. ουδ.) • *έμενταλ* (ουσ. ουδ. άκλ., «ελβετικό σκληρό κίτρινο τυρί από αγελαδινό γάλα») < *Emmental* (ουσ. ουδ.)· πρβλ. *Emmentaler* (ουσ. αρσ.) < *Emmentaler Käse* (σύμπλ. ουσ. αρσ.) • *ντελικατέσεν* (ουσ. ουδ. πληθ. άκλ., «εκλεκτά τυποποιημένα τρόφιμα») <

³ Στο περιορισμένο πλαίσιο αυτής της μελέτης, οπωσδήποτε δεν υπάρχει περιθώριο ούτε να αναλύσουμε τους επιμέρους μηχανισμούς προσαρμογής ή αφομοίωσης ούτε να ιχνηλατήσουμε τις αποκλίνοσες αλλά και συγκλίνουσες διαδρομές άμεσων και έμμεσων λεξιλογικών δανείων.

⁴ Στις υποενότητες 5.1–5.4 χρησιμοποιούνται οι ακόλουθες βραχυγραφίες: άκλ. = άκλιτο | αρκτικ. = αρκτικόλεξο | αρσ. = αρσενικό | αρχ. ελλ. = αρχαία ελληνική | αυτοπ. = αυτοπαθές | γαλλ. = γαλλική | ειρων. = ειρωνικά | εμπορ. ονομ. = εμπορική ονομασία | ενεργ. = ενεργητικός/ή/ό | επίθ. = επίθετο | θηλ. = θηλυκό | ιταλ. = ιταλική | κυριολ. = κυριολεκτικά | μεσν. ελλ. = μεσαιωνική ελληνική | μεταβ. = μεταβατικό | μτχ. = μετοχή | νεότ. = νεότερο | ουδ. = ουδέτερο | ουσ. = ουσιαστικό | πληθ. = πληθυντικός | πρβλ. = παράβαλε | ρ. = ρήμα | σύμπλ. = σύμπλοκο | συντ. = συντεταγμένος/η/ο.

Delikatessen (ουσ. θηλ. πληθ.) / *Delikatessenwaren* (ουσ. θηλ. πληθ.) • *μπίρα* (ουσ. θηλ., «αλκοολούχο ποτό από ζύμωση διαλύματος δημητριακών, κυρίως βύνης κριθαριού») < (ίσως μέσω ιταλ.) *Bier* (ουσ. ουδ.) • *σναπς* (ουσ. ουδ. άκλ., «αλκοολούχο ποτό με φρουτώδη γεύση») < *Schnaps* (ουσ. αρσ.) • *στρούντελ* (ουσ. ουδ. άκλ., «γλυκό με ζύμη και γέμιση από μήλα, σταφίδες και κανέλα») < *Strudel* (ουσ. αρσ.) • *μάρζιπαν* / *μάρσιπαν* / *μάρτζιπαν* / *μάρτσιπαν* (ουσ. ουδ. άκλ., «υποκίτρινη ζαχαροπλαστική πάστα από αλεσμένα αμύγδαλα, ζάχαρη και ασπράδι αυγού») < *Marzipan* (ουσ. ουδ. / αρσ.) • *κ/Κάιζερ* (ουσ. αρσ. άκλ., τίτλος του Γερμανού ηγεμόνα / αυτοκράτορα) < *Kaiser* (ουσ. αρσ.) • *ρ/Ράιχ* (ουσ. ουδ. άκλ., επωνυμία του γερμανικού κράτους σε διάφορες ιστορικές εποχές, «βασίλειο, αυτοκρατορία») < *Reich* (ουσ. ουδ.)· πρβλ. *Τρίτο Ράιχ* («το ναζιστικό γερμανικό κράτος κατά την περίοδο 1933–1945») < *Drittes Reich* • *ναζί* (ουσ. αρσ. άκλ.) / *ναζιστής* (ουσ. αρσ., «εθνικοσοσιαλιστής») (μέσω γαλλ. *nazi* / *naziste*) < *Nazi* (συντ. ουσ. αρσ.) / *Nazist* (συντ. ουσ. αρσ.) < *Nationalsozialist* (ουσ. αρσ.) • *γκασταρμπάιτερ* (ουσ. αρσ. άκλ., «[κατά τις δεκαετίες 1960–1970] ξένος εργάτης στη Γερμανία») < *Gastarbeiter* (ουσ. αρσ., «[κυριολ.] επισκέπτης / φιλοξενούμενος εργάτης»)· πρβλ. νεότ. *ausländischer Arbeitnehmer* (σύμπλ. ουσ. αρσ., «αλλοδαπός εργαζόμενος»).

Πέρα από τους ξενισμούς με τη στενότερη έννοια, δεν λείπουν τα λεξιλογικά δάνεια ευρύτερου περιεχομένου: *κιτς* (ουσ. ουδ. άκλ., «κακογουστιά με κραυγαλέο και παράταιρο συνδυασμό μορφών, σχεδίων και χρωμάτων»· επίσης επίθ. άκλ.) < *Kitsch* (ουσ. αρσ.)· πρβλ. *kitschig* (επίθ.) • *καπούτ* (επίθ. άκλ., «χαλασμένος, κατεστραμμένος· εξαντλημένος, εξουθενωμένος· νεκρός») < *kaputt* (επίθ.) • *ράστερ* (ουσ. ουδ. άκλ., «[γραφιστική, τυπογραφία] πλέγμα κουκκίδων με διάφορα σχήματα και μεγέθη· [φωτογραφία] ημιδιαφανές φύλλο χαρτιού ή φιλμ με τέτοια πλέγματα») < *Raster* (ουσ. αρσ. / ουδ.) • *κραφτ* (ουσ. ουδ. άκλ., «είδος ανθεκτικού χαρτιού ή χαρτονιού») < *Kraftpapier* (ουσ. ουδ.) • *μούφα* (ουσ. θηλ., «εξάρτημα σύνδεσης σωλήνων ή καλωδίων») < *Muffe* (ουσ. θηλ.) • *σούκο* (ουσ. θηλ. / ουδ. άκλ., «φίς ή πρίζα με γείωση») < *Schuko* (συντ. ουσ. αρσ., εμπορ. ονομ.) < *Schutzkontakt* (ουσ. αρσ.)· πρβλ. *Schukostecker* / *Schutzkontaktstecker* (ουσ. αρσ.), *Schukosteckdose* / *Schutzkontaktsteckdose* (ουσ. θηλ.) • *καφάο* / *ΚΑΦΑΟ* (ουσ. ουδ. άκλ., «κατανεμητής καλωδίων τηλεπικοινωνιακού δικτύου σε μορφή μεγάλου μεταλλικού κουτιού») < *KV* (ουσ. αρσ., αρκτικ.) < *Kabelverzweiger* (ουσ. αρσ.) / *Kabelverteiler* (ουσ. αρσ.) • *χανζαπλάστ* (ουσ. ουδ. άκλ., «υποαλλεργική κολλητική ταινία με γάζα για επιφανειακά μικροτραύματα») < *Hansaplast* (ουσ. ουδ., εμπορ. ονομ.) • *ζέπελιν* (ουσ. ουδ. άκλ., «μεγάλο αερόπλοιο») < *Zeppelin* (ουσ. αρσ.) < *Zeppelinluftschiff* (ουσ. ουδ.) < *Ferdinand von Zeppelin* (ανθρωπωνύμιο) • *καρτέλ* (ουσ. ουδ. άκλ., «παράνομη σύμπραξη εταιρειών του ίδιου κλάδου για αθέμιτο καθορισμό ενιαίων τιμών») < *Kartell* (ουσ. ουδ.) • *κραχ* (ουσ. ουδ. άκλ., «κατάρρευση χρηματιστηριακών αξιών») < *Krach* (ουσ. αρσ.) • *ρεαλπολιτίκ* (ουσ. θηλ. άκλ., «πολιτική προσανατολισμένη όχι σε ιδεολογικές αρχές, αλλά στα πραγματικά δεδομένα κάθε συγκυρίας») < *Realpolitik* (ουσ. θηλ.) • *προτσές* (ουσ. ουδ. άκλ., «εξελεγκτική πορεία, διαδικασία») < *Prozess* (ουσ. αρσ.) • *λούμπεν* (επίθ. άκλ., «κοινωνικά ξεπεσμένος, εξαθλιωμένος· περιθωριακός») < *λούμπεν προλεταριάτο* (σύμπλ. ουσ. ουδ.) < *Lumpenproletariat* (ουσ. ουδ.) • *τσιτάτο* (ουσ. ουδ., «[συνήθως ειρων.] παράθεμα ή ρητό από σπουδαίο έργο ή πρόσωπο») < *Zitat* (ουσ. ουδ.) • *εγελιανός* / *γεγκελιανός* (ουσ. αρσ., «οπαδός ή εκπρόσωπος της φιλοσοφίας του Georg Wilhelm Friedrich Hegel [1770–1831]») < *Hegelianer* (ουσ. αρσ.) • *φροϊδικός* / *φροϊδικός* (επίθ., «σχετικός με τον ψυχολόγο και νευρολόγο Sigmund Freud [1856–1939] ή την ψυχαναλυτική θεωρία του») < *freudianisch* (επίθ.).

5.2 Μεταφραστικά δάνεια

Ας στραφούμε τώρα στα μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής από τη γερμανική, τα οποία, όπως είδαμε, ανάγονται κυρίως στον 19ο αιώνα και στο πρώτο τρίτο του 20ού: *παρενέργεια* (ουσ. θηλ., «ανεπιθύμητη επίδραση φαρμάκου· απροσδόκητη ή αρνητική συνέπεια») < *Nebenwirkung* (ουσ. θηλ.) • *επιδεινώνω* (ρ. μεταβ., «χειροτερεύω») < *verschlechtern* (ρ. μεταβ. / αυτοπ.) • *προεργασία* (ουσ. θηλ., «προκαταρκτική εργασία, προετοιμασία») < *Vorarbeit* (ουσ. θηλ.) • *τεχνοτροπία* (ουσ. θηλ., «ύφος ή ιδιαίτερη τεχνική ενός έργου τέχνης ή καλλιτέχνη») < *Stil* (ουσ. αρσ.) • *σπαραξικάρδιος* (επίθ., «σπαρακτικός· [ειρων.] μελοδραματικός») < *herzzerείβειν* (μτχ. ενεργ.) • *κοσμοθεωρία* (ουσ. θηλ., «σύνολο προσωπικών ή συλλογικών αντιλήψεων για τον κόσμο») < *Weltanschauung* (ουσ. θηλ.) • *κοσμοείδωλο* (ουσ. ουδ., «εικόνα, αντίληψη για τον κόσμο») < *Weltbild* (ουσ. ουδ.) • *κοσμοϊστορικός* (επίθ., «καθοριστικός για την παγκόσμια ιστορία») < *weltgeschichtlich* (επίθ.) • *υπεράνθρωπος* (ουσ. αρσ., «ανώτερος, ιδανικός τύπος ανθρώπου, κατά τη φιλοσοφία του Friedrich Nietzsche [1844–1900]») < *Übermensch* (ουσ. αρσ.) • *υπάνθρωπος* (ουσ. αρσ., «κατώτερο είδος ανθρώπου») < *Untermensch* (ουσ. αρσ.) • *υπερεγώ* (ουσ. ουδ. άκλ., «[ψυχανάλυση] ένα από τα τρία κύρια στοιχεία της ανθρώπινης προσωπικότητας») < *Über-Ich / Überich* (ουσ. ουδ.) • *υποσυνείδητο* (ουσ. ουδ., «[ψυχανάλυση] σύνολο ψυχικών διεργασιών κάτω από το επίπεδο της συνείδησης») < *Unterbewusstsein* (ουσ. ουδ.) • *αρχαιογνωσία* (ουσ. θηλ., «μελέτη και γνώση του αρχαίου ελληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού») < *Altertumskunde* (ουσ. θηλ.) • *φυσιολόγος* (ουσ. αρσ., «ερευνητής της χλωρίδας, της πανίδας και των ορυκτών») < *Naturforscher* (ουσ. αρσ.) • *ηχομιμητικός* (επίθ., «σχετικός με τη φωνητική μίμηση χαρακτηριστικών ήχων») < *lautnachahmend* (μτχ. ενεργ.) • *χοροθέατρο* (ουσ. ουδ., «παράσταση με συνδυασμό μουσικής, θεάτρου και χορού») < *Tanztheater* (ουσ. ουδ.) • *λιθάνθρακας* (ουσ. αρσ., «στερεό ορυκτό καύσιμο, είδος γαιάνθρακα») < *Steinkohle* (ουσ. θηλ.) • *χειροβομβίδα* (ουσ. θηλ., «μικρή βόμβα εκτοξευόμενη με το χέρι») < *Handgranate* (ουσ. θηλ.) • *οδοντογλυφίδα* (ουσ. θηλ., «λεπτό στέλεχος με αιχμηρά άκρα για καθαρισμό των μεσοδόντιων διαστημάτων») < *Zahnstocher* (ουσ. αρσ.) • *βουτυρόγαλα* (ουσ. ουδ., «άπαχο υγρό που απομένει μετά την απομάκρυνση του βουτύρου από το γάλα») < *Buttermilch* (ουσ. θηλ.) • *γραμματόσημο* (ουσ. ουδ., «μικρό ένσημο για επικόλληση σε επιστολές ή δέματα») < *Briefmarke* (ουσ. θηλ.) • *υπνοδωμάτιο* (ουσ. ουδ., «δωμάτιο προοριζόμενο για ύπνο») < *Schlafzimmer* (ουσ. ουδ.) • *οδόστρωμα* (ουσ. ουδ., «επιφάνεια δρόμου στρωμένη με κατάλληλο υλικό [άσφαλτο, πλάκες κ.λπ.]») < *Straßenbelag* (ουσ. αρσ.) • *υπερωρία* (ουσ. θηλ., «χρόνος εργασίας πέρα από το πάγιο ωράριο») < *Überstunde* (ουσ. θηλ.) • *τιμοκατάλογος* (ουσ. αρσ., «κατάλογος με τιμές αγαθών ή υπηρεσιών») < *Preisliste* (ουσ. θηλ.) • *τμηματάρχης* (ουσ. αρσ., «προϊστάμενος τμήματος ιδιωτικής επιχείρησης, δημόσιας υπηρεσίας ή ιδρύματος») < *Abteilungsleiter* (ουσ. αρσ.) • *ιδιοκτήτης* (ουσ. αρσ., «πρόσωπο στο οποίο ανήκει η κυριότητα πράγματος, ιδίως ακινήτου, ως περιουσιακού στοιχείου») < *Eigenbesitzer* (ουσ. αρσ.) • *κτηματολόγιο* (ουσ. ουδ., «δημόσιο μητρώο των ακινήτων μιας διοικητικής περιφέρειας ή και μιας ολόκληρης χώρας για την κατοχύρωση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος») < *Grundbuch* (ουσ. ουδ.) • *χωροταξία* (ουσ. θηλ., «κατανομή και οριοθέτηση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στον γεωγραφικό χώρο») < *Raumordnung* (ουσ. θηλ.) • *αρνησιδικία* (ουσ. θηλ., «άρνηση ή κωλυσιεργία για διεξαγωγή δίκης ή έκδοση δικαστικής απόφασης») < *Rechtsverweigerung* (ουσ. θηλ.).

Ας δούμε τώρα μερικά σύμπλοκα λεξιλογικά δάνεια: *κράτος δικαίου* (σύμπλ. ουσ. ουδ., «κράτος που λειτουργεί με βάση το γραπτό δίκαιο και με τη δικαιοσύνη ως ανεξάρτητη εξουσία») < *Rechtsstaat* (ουσ. αρσ.) • *ανθρώπινα δικαιώματα / δικαιώματα του ανθρώπου* (σύμπλ. ουσ. ουδ. πληθ., «θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα που απορρέουν από την ανθρώπινη φύση») < *Menschenrechte* (ουσ. ουδ. πληθ.) • *οιδιπόδειο σύμπλεγμα* (σύμπλ. ουσ. ουδ., «[ψυχανάλυση] ερωτική έλξη κυρίως του αγοριού προς τη μητέρα») < *Ödipuskomplex* (ουσ. αρσ.) • *ορχήστρα δωματίου* (σύμπλ. ουσ. θηλ., «ολιγομελής ορχήστρα κλασικής μουσικής») < *Kammerorchester* (ουσ. θηλ.) • *χριστουγεννιάτικο δέντρο* (σύμπλ. ουσ. ουδ., «δέντρο με χριστουγεννιάτικο στολισμό») < *Weinachtsbaum* (ουσ. αρσ.) • *γερμανικός ποιμενικός* (σύμπλ. ουσ. αρσ.) / *γερμανικό τσοπανόσκυλο* (σύμπλ. ουσ. ουδ., «ράτσα σκύλου») < *deutscher Schäferhund* (σύμπλ. ουσ. αρσ.).

Από γενικότερη δομική άποψη, στο σημείο αυτό αξίζει να προσέξουμε ότι ο μηχανισμός μεταφραστικού δανεισμού από τη γερμανική ενισχύει και επεκτείνει τη συνθετική τάση της νέας ελληνικής, όπως κατεξοχήν φανερώνουν σύνθετα σαν τα ακόλουθα:⁵ *κλινოსκέπασμα* (ουσ. ουδ.) < *Bettdecke* (ουσ. θηλ.) • *συρματόπλεγμα* (ουσ. ουδ.) < *Drahtnetz* (ουσ. ουδ.) • *μυστικοσύμβουλος* (ουσ. αρσ.) < *Geheimrat* (ουσ. αρσ.) • *λιποπεριεκτικότητα* (ουσ. θηλ.) < *Fettgehalt* (ουσ. αρσ.).

5.3 Σημασιολογικά δάνεια

Όσον αφορά τα σημασιολογικά δάνεια από τη γερμανική, όπως είδαμε, η νέα ελληνική πολλές φορές αντλεί από την αρχαία, όπως άλλωστε και σε περιπτώσεις μεταφραστικών δανείων. Στην πραγματικότητα λοιπόν πρόκειται για εξωτερικό σημασιολογικό δανεισμό σε συνδυασμό με εσωτερικό διαχρονικό δανεισμό. Ειδικότερες περιπτώσεις, όπως επίσης εξακριβώσαμε παραπάνω, αποτελούν ο *οιονεί σημασιολογικός δανεισμός* αφενός και ο *σημασιολογικός αντιδανεισμός* αφετέρου.

Ας αρχίσουμε από τις απλούστερες περιπτώσεις: *εγώ* (ουσ. ουδ., «[ψυχανάλυση] ψυχική βαθμίδα ανάμεσα στο υπερεγώ και το εκείνο») < *Ich* (ουσ. ουδ.) • *εποπτεία* (ουσ. θηλ., «[φιλοσοφία] άμεση αντίληψη πραγμάτων ή ιδεών μέσω των αισθήσεων ή της συνείδησης») < *Anschauung* (ουσ. θηλ.) • *τμήμα* (ουσ. ουδ., «υποδιαίρεση επιχείρησης, υπηρεσίας ή ιδρύματος») < *Abteilung* (ουσ. θηλ.) • *διαδικασία* (ουσ. θηλ., «ακολουθία ενεργειών ή γεγονότων») < *Prozess* (ουσ. αρσ.)· πρβλ. *διαδικασία* (αρχ. ελλ., «δίκη· παραπομπή σε δίκη· δικαστική απόφαση») • *κοσμήτορας* (ουσ. αρσ., «καθηγητής επικεφαλής πανεπιστημιακής ή πολυτεχνικής σχολής») < *Dekan* (ουσ. αρσ.)· πρβλ. *κοσμήτωρ* (αρχ. ελλ., «στρατιωτικός διοικητής· [Αθήνα] δημόσιος άρχοντας υπεύθυνος για την επίβλεψη των εφήβων) • *πρύτανης* (ουσ. αρσ., «καθηγητής επικεφαλής ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος») < *Rektor* (ουσ. αρσ.)· πρβλ. *πρύτανις* (αρχ. ελλ., «αρχηγός, διοικητής, κυβερνήτης· αρχιερέας· [Αθήνα] βουλευτής-μέλος του Προεδρείου στη Βουλή των Πεντακοσίων).

Ας σταθούμε τώρα σε δύο σημασιολογικά αντιδάνεια: *γυμνάσιο* (ουσ. ουδ., «τριτάξιο [παλαιότερα, εξατάξιο] σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης») < *Gymnasium* (ουσ. ουδ.)· πρβλ. *γυμνάσιον* (αρχ. ελλ., «γυμναστήριο») • *υποθήκη* (ουσ. θηλ., «παροδική μεταβίβαση ακίνητης περιουσίας από τον οφειλέτη στον δανειστή ως διασφάλιση για το χρέος») < *Hypothek* (ουσ. θηλ.)· πρβλ. *ύποθήκη* (αρχ. ελλ., «συμβουλή, δίδαγμα»).

⁵ Ακριβώς για να αναδειχθεί η δομική διάσταση, τα σύνθετα αυτά δεν συνοδεύονται από ερμηνεύματα σε παρένθεση.

5.4 Διεθνισμοί

Όπως κάποια μεταφραστικά και σημασιολογικά δάνεια, οι ελληνογενείς, λατινογενείς ή υβριδικοί διεθνισμοί της νέας ελληνικής δεν επιδέχονται πάντοτε να αναχθούν με ασφάλεια σε μία και μοναδική δανειστρία γλώσσα. Μερικές φορές φαίνονται να εισρέουν στην ελληνική από διάφορες ξένες γλώσσες ταυτόχρονα.

Εδώ θα εστιάσουμε σε διεθνισμούς της νέας ελληνικής με εικαζόμενη πρώτη πηγή τη γερμανική: *μορφολογία* (ουσ. θηλ., «[γλωσσολογία, βιολογία, γεωλογία, αστρονομία] επιστημονική μελέτη των εξωτερικών μορφών») < *Morphologie* (ουσ. θηλ.) • *βυζαντινολογία* (ουσ. θηλ., «επιστήμη με αντικείμενο το Βυζάντιο σε όλες του τις εκφάνσεις») < *Byzantinologie* (ουσ. θηλ.) • *βαλκανολογία* (ουσ. θηλ., «επιστήμη για τη γλώσσα, τη γραμματεία, και την ιστορία των βαλκανικών χωρών και λαών») < *Balkanologie* (ουσ. θηλ.) • *βιολογία* (ουσ. θηλ., «επιστήμη που μελετά τους ζωντανούς οργανισμούς και τα φαινόμενα της ζωής») < *Biologie* (ουσ. θηλ.)· πρβλ. *βιολογία* (αρχ. ελλ., «ενασχόληση με τα ήθη μεμονωμένων ανθρώπων ή λαών»· μεσν. ελλ., «φορολογία περιουσίας») • *οικολογία* (ουσ. θηλ., «επιστημονική μελέτη της κατανομής και των σχέσεων μεταξύ ζωντανών οργανισμών καθώς και της αλληλεπίδρασής τους με το φυσικό περιβάλλον») < *Ökologie* (ουσ. θηλ.) • *χαρτογραφία* (ουσ. θηλ., «επιστήμη και τέχνη του σχεδιασμού γεωγραφικών χαρτών») < *Kartographie* (ουσ. θηλ.)· πρβλ. *χαρτογράφος* (μεσν. ελλ., «αρχαιοφύλακας· ληξίαρχος») • *στατιστική* (ουσ. θηλ., «κλάδος των μαθηματικών για τη συλλογή και ανάλυση ποσοτικών δεδομένων») < *Statistik* (ουσ. θηλ.) • *ψυχανάλυση* (ουσ. θηλ., «ψυχολογική θεωρία και μέθοδος ψυχοθεραπείας του ψυχολόγου και νευρολόγου Sigmund Freud [1856–1939]») < *Psychoanalyse* (ουσ. θηλ.).

6 Πορίσματα και προοπτικές

Στην προκειμένη μελέτη διατρέξαμε βασικά δεδομένα και χαρακτηριστικά παραδείγματα λεξιλογικών, μεταφραστικών και σημασιολογικών δανείων καθώς και διεθνισμών της νέας ελληνικής από τη γερμανική.

Στο προκαταρκτικό ερώτημα του Mackridge (βλ. παραπάνω, 1 Εισαγωγή) θα τείναμε να απαντήσουμε ότι τα πρόδηλα λεξιλογικά δάνεια της νέας ελληνικής από τη γερμανική φαίνονται να υπολείπονται (σε σύγκριση με άλλες δότριες γλώσσες) ακριβώς επειδή αφθονούν τα λανθάνοντα μεταφραστικά και σημασιολογικά δάνεια, προϊόντα λόγιου εξωτερικού δανεισμού σε συνδυασμό με εσωτερικό διαχρονικό δανεισμό, θεμελιωμένο στην επιστροφική γλωσσική ιδεολογία της καθαρεύουσας. Από την ίδια σκοπιά, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν όσα δάνεια ονομάσαμε *ιονεί σημασιολογικά δάνεια* αφενός και *σημασιολογικά αντιδάνεια* αφετέρου.

Η σχετική ιστορική και αντιπαραβολική γλωσσολογική έρευνα έχει να προχωρήσει πολύ ακόμη, τόσο σε πλάτος όσο και σε βάθος. Για παράδειγμα, αφενός καλείται να αξιοποιήσει μονόγλωσσα και δίγλωσσα σώματα κειμένων για να εντοπίσει πρόσθετα τεκμήρια γλωσσικού δανεισμού της νέας ελληνικής από τη γερμανική και αφετέρου πρέπει να εμβαθύνει στα επιμέρους δάνεια, τα οποία επισκοπήσαμε εδώ, ώστε να τα ιχνηλατήσει, να τα οριοθετήσει και να τα περιγράψει με ακρίβεια. Η προκειμένη μελέτη ελπίζω να αποτελέσει ωφέλιμη συμβολή και ευπρόσδεκτο έναυσμα για περαιτέρω έρευνα.

Βιβλιογραφία

Λεξικά

- ΕΛΚΝ 1983 • Ν[ικόλαος] Π. Ανδριώτης. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. 3η έκδοση, με διορθώσεις και προσθήκες του συγγραφέα. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- ΕΛΝ 1978–1984 • Κ[ωνσταντίνος] Δαγκίτσης. *Ετυμολογικό λεξικό της νεοελληνικής* (Λεξικά Βασιλείου), τ. 1: Α–Κ – 2: Α–Π. Αθήνα: Εκδότης [Ιωάννης Γ.] Βασιλείου.
- ΕΛΝΕΓ 2011 • Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης. *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας: Ιστορία των λέξεων. Με σχόλια και ένθετους πίνακες*. 2η έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- ΑΚΝ 1998 • *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- ΑΝΕΓ 2019 • Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας. Με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: Ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων-αντιθέτων, κυρίων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- ΧΑΝΓ 2016 • Χριστόφορος Γ. Χαραλαμπίδης (σύντ., επιμ.), *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας. Με προσθήκες και βελτιώσεις: Ειδική έκδοση για την εφημερίδα Το Βήμα*, τ. 1: Α – 7: Υ–Ω, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών / Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη / Το Βήμα.
- ΒΩΔ 2011 • Renate Wahrig-Burfeind, Brockhaus / Wahrig. *Deutsches Wörterbuch*. 9., vollst. neu bearb. und aktual. Aufl. Gütersloh / München, InmediaONE / Wissenmedia.
- ΔΣΩ 2014 • *Duden. Die deutsche Sprache: Wörterbuch in drei Bänden*, Bd. 1: Α–GELT – 3: Q–ZZGL, hrsg. von der Dudenredaktion. Berlin / Mannheim / Zürich: Dudenverlag / Bibliographisches Institut.
- ΔΔΩ 2015 • *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. 8., überarb. und erw. Aufl., hrsg. von der Dudenredaktion. Berlin: Dudenverlag / Bibliographisches Institut.

Μελέτες και άρθρα

- Alexiadis, Georgios. 2010. *Falsche Freunde (faux amis) Wortpaare Deutsch-Neugriechisch: Griechische Lehnwörter in der deutschen Sprache der Öffentlichkeit mit besonderer Berücksichtigung der „faux amis“ (falschen Freunde) Wortpaare*. Saarbrücken: Südwest-deutscher Verlag für Hochschulschriften.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1994. *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής: Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική: Μορφοφωνολογική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: Ά[ννα] Αναστασιάδη-Συμεωνίδη.
- Βασμανόλη, Ερασμία. 2007. *Οι αντιδάνειες λέξεις στη νέα ελληνική: Παλαιότερη ελληνική, λατινική, ιταλική, γαλλική, γερμανική, αγγλική, τουρκική, ν. ελληνική: Φωνολογία, μορφολογία, σημασιολογία, πραγματολογία, κοινωνιογλωσσολογία*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

- Eideneier, Hans. 2017. *Ärmmellos in Griechenland: Griechisch-deutsche Sprachfindigkeiten*. 3., überarb. Aufl. Athen: Verlag der Griechenland Zeitung.
- Ζαφείρη, Σταυρούλα. 2015. *Τα μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Karvela, Ioanna. 1993. *Das Fremde und das Eigene: Zum Stellenwert des Fremdwortes im Deutschen und Griechischen* (Europäische Hochschulschriften / Publications Universitaires Européennes / European University Studies. Reihe / série / series 21: Linguistik / Linguistique / Linguistics, 132). Frankfurt am Main / Berlin / Bern / New York / Paris / Wien: Peter Lang.
- Karvela, Ioanna. 1998. „Fremdwortschatz und Fremdwortgebrauch im Deutschen und im Griechischen. Zur kulturellen Bedeutung von Fremdwörtern“. In Karin Pittner und Robert J. Pittner (Hrsg.), *Beiträge zu Sprache & Sprachen, 2. Vorträge der 5. Münchner Linguistik-Tage* (Linguistics Edition, 17), 67–76. München: LINCOM Europa.
- Kolwa, Andrea. 2001. *Internationalismen im Wortschatz der Politik: Interlexikologische Studien zum Wortschatz der Politik in neun EU-Amtssprachen sowie im Russischen und Türkischen* (Arbeiten zur Sprachanalyse, 38). Frankfurt am Main / Berlin / Bern / Bruxelles / New York / Oxford / Wien: Peter Lang.
- Mackridge, Peter. 1990. *Η νεοελληνική γλώσσα: Περιγραφική ανάλυση της νεοελληνικής κοινής* (Γλωσσολογία, 1), μτφρ. Κώστας Ν. Πετρόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Minniti-Γκόνια, Domenica. 2018. *Italoellenica A': Μελέτες για τον λεξικό δανεισμό*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Μπακάκου-Ορφανού, Αικατερίνη. 2005. *Η λέξη της νέας ελληνικής στο γλωσσικό σύστημα και στο κείμενο* (Παρουσία. Σειρά Αυτοτελών Δημοσιευμάτων. Παράρτημα 65), Αθήνα: Παρουσία / [Σύλλογος Διδακτικού Προσωπικού Φιλοσοφικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών].
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος Δ. 2019. «Τα λεξικά της νέας ελληνικής». Στο *ANEG 2019*, 38–65.
- Ευδόπουλος, Γιώργος Ι. 2008. *Λεξικολογία: Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Παπαναστασίου, Γιώργος. 2003. «Γλωσσικός δανεισμός». Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης και Μαρία Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. 2η έκδοση, 45–49. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Parianou, Maria. 2000. „*Falsche Freunde*“ im Sprachenpaar (Neu-)Griechisch / Deutsch (Angewandte Sprachwissenschaft, 3). Frankfurt am Main / Berlin / Bern / Bruxelles / New York / Oxford / Wien: Peter Lang.
- Portz, Renate. 2005. *Wort und Wortschatz: Lexikologische Betrachtungen zum Deutschen*. Athen: Praxis.
- Συμεωνίδης, Χαράλαμπος Π. 2008. «Το ελληνικό πολιτισμικό λεξιλόγιο ή οι ελληνικοί διεθνισμοί των ευρωπαϊκών γλωσσών». Στο Αμαλία Μόζερ, Αικατερίνη Μπακάκου-Ορφανού, Χριστόφορος Χαραλαμπίδης και Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου (επιστημ. επιμ.), *Γλώσσας χάριν: Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας [Τμήμα Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών] στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*, 303–309. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τομπαΐδης, Δημήτρης Ε. 1998. *Λεξιλογικά της νέας ελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Επικαιρότητα.

- Φλιάτουρας, Ασημάκης, και Αικατερίνη Κοκκίνη. 2017. «Τα σημασιολογικά δάνεια στη νεοελληνική ορολογία». Στο Κώστας Βαλεοντής (επιμ.), *Ελληνική γλώσσα και ορολογία: Ανακοινώσεις 11ου Συνεδρίου*, 102–112. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας.
- Χαραλαμπίκης, Χριστόφορος. 1991/1999. «Μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής από ευρωπαϊκές [sic] γλώσσες». Στο Α.[-]Φ. Χριστίδης, Μ. Μαργαρίτη-Ρόγκα και Α. Χαραλαμπίδης (Επιτροπή Έκδοσης Πρακτικών), *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα: Πρακτικά της 11ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 26–28 Απριλίου 1990*, 81–102. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη. Αναδημοσίευση σε αναθεωρημένη μορφή: «Μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής από ευρωπαϊκές γλώσσες». Στο Χριστόφορος Χαραλαμπίκης, *Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*. 3η έκδοση, με προσθήκες και βελτιώσεις, 327–344. Αθήνα: Κ. Τσιβεριώτης.

Γλωσσική Επαφή και Ρεμπέτικο τραγούδι: Γλωσσικά δάνεια στη γλώσσα του ρεμπέτικου τραγουδιού

Χριστιάννα Αντωνοπούλου¹ & Νικόλαος Κουλόπουλος²

¹Universität München, ²Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ant1996christie@gmail.com, nkoulopoulos@hotmail.com

Abstract

The present study deals with language borrowing in the language of rebetika songs. We studied 50 rebetika songs written from the beginning of the music genre until 1950 and we wrote down the words and affixes which are loanwords. Our aim is to describe language borrowing (vocabulary and morphology) in the language of rebetika songs, to examine the languages of origin of these loanwords and to attempt to explain how language contact has played a role in this borrowing.

Keywords: Rebetika song, loanwords, morphology, vocabulary, language borrowing, language contact

1 Εισαγωγή

Η γλώσσα του ρεμπέτικου τραγουδιού έχει χαρακτηριστεί ως μία ιδιαίτερη ποικιλία της νέας ελληνικής (Σαββόπουλος 2006:115) και κατά καιρούς έχει κεντρίσει το ενδιαφέρον αρκετών μελετητών (Παπαδόπουλος 2016, Σκιαδάς 2011, Σαββόπουλος 2006 κ.ά.). Ωστόσο, όλες οι μέχρι τώρα μελέτες αναφέρονται γενικά στα χαρακτηριστικά της γλώσσας των ρεμπέτικων, με ιδιαίτερη έμφαση συνήθως στη γλωσσική λεξιπλασία των στιχουργών και όχι τόσο στο γλωσσικό δανεισμό¹. Γι' αυτό το λόγο, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη του γλωσσικού δανεισμού - μορφολογικού και λεξιλογικού- στη γλώσσα του ρεμπέτικου τραγουδιού και μέσα από αυτή η ανάδειξη του βαθμού γλωσσικής επαφής που υπήρχε μεταξύ της ελληνικής με τις γλώσσες των λαών με τις οποίες ήρθαν σε επαφή οι Έλληνες και συγκεκριμένα οι ρεμπέτες.

Στις ενότητες που ακολουθούν γίνεται αρχικά μία σύντομη παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο που ευνόησε αφ' ενός τη γέννηση του ρεμπέτικου τραγουδιού και αφ' ετέρου τη γλωσσική επαφή που οδήγησε στο γλωσσικό δανεισμό. Έπειτα, ύστερα από παρουσίαση της μεθοδολογίας που ακολουθήσαμε για τη συγκεκριμένη έρευνα, παρατίθενται τα αποτελέσματα αυτής, ενώ τέλος παρουσιάζονται ορισμένοι προβληματισμοί και συμπεράσματα.

2 Θεωρητικό Πλαίσιο

Ο γλωσσικός δανεισμός είναι μία διαδικασία που αποτελεί αποτέλεσμα της γλωσσικής επαφής είτε άμεσης είτε έμμεσης (McMahon 1999: 285) και πρόκειται για μία από τις σημαντικότερες πηγές εμπλουτισμού μιας γλώσσας (Haugen 1950, Lehmann 1992, Thomason 2001). Πιο συγκεκριμένα, κατά τον γλωσσικό δανεισμό εισάγεται ένα

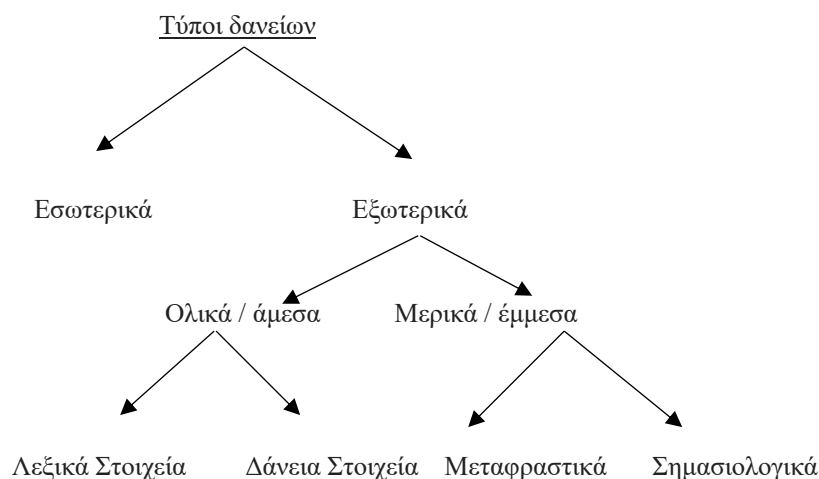
¹ Βασικά χαρακτηριστικά της γλώσσας του ρεμπέτικου τραγουδιού αποτελούν η χρήση της αργκό, η έντονη λεξιπλασία και ο γλωσσικός δανεισμός.

γλωσσικό στοιχείο, το οποίο ονομάζεται δάνειο (*loanword*) σε μία γλώσσα (γλώσσα - στόχος) μέσω της μεταφοράς από μία άλλη γλώσσα (γλώσσα-πηγή) (Haspelmath 2008: 58).

Ο γλωσσικός δανεισμός πραγματοποιείται σε δεδομένες ιστορικές συνθήκες λόγω των πολιτισμικών και κοινωνικών επιδράσεων μεταξύ των ανθρωπίνων κοινωνιών (Βασμανόλη 2007: 35-37) και βασίζεται κυρίως στη *διγλωσσία*. Σύμφωνα με τη McMahon (1999: 286) δίγλωσσος ομιλητής είναι «το άτομο που γνωρίζει περισσότερες από μία γλώσσες», ενώ επιπλέον τονίζει πως «η ύπαρξη μεγάλου αριθμού περισσότερο ενεργών δίγλωσσων ομιλητών αποτελεί ένδειξη πιο στενής επαφής μεταξύ των γλωσσών τους».

Οι δάνειες λέξεις είναι πιθανό να ενσωματώνονται στη γλώσσα-στόχο και να χρησιμοποιούνται με διαφορετική σημασία σε σχέση μ' αυτή που είχαν στη γλώσσα-πηγή και σε αυτό συμβάλλουν ποικίλοι παράγοντες, όπως το διαφορετικό κοινωνικό υπόβαθρο, οι ιστορικές συγκυρίες ή ο βαθμός διγλωσσίας (Βασμανόλη 2007: 47).

Στο παρακάτω σχήμα απεικονίζονται οι τύποι των γλωσσικών δανείων σύμφωνα με την ταξινόμηση της Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (όπως αναφέρεται στη Χριστοπούλου 2016: 130):

Σχήμα 1 : Τύποι δανείων

Η Αναστασιάδη – Συμεωνίδη (όπως αναφέρεται στη Χριστοπούλου 2016: 131-132) ορίζει ως *εσωτερικά γλωσσικά δάνεια* τα δάνεια τα οποία προέρχονται από την ίδια τη γλώσσα, ενώ ως *εξωτερικά γλωσσικά δάνεια* τα στοιχεία που δανείζεται μια γλώσσα από άλλες γλώσσες. Τα εξωτερικά γλωσσικά δάνεια χωρίζονται σε *ολικά* ή *άμεσα* και σε *μερικά* ή *έμμεσα*. Τα ολικά, τα οποία εισάγονται σε μία γλώσσα με ελάχιστες ή και περισσότερες φωνολογικές ή και μορφολογικές αλλαγές δανείζοντας τόσο τη μορφή όσο και τη σημασία τους, μπορεί να είτε *λεξικά στοιχεία* είτε *δάνεια στοιχεία*. Από την άλλη, τα μερικά είναι είτε *μεταφραστικά*, δηλαδή περιπτώσεις όπου έχουμε ακριβή μετάφραση μια λέξης ή φράσης, όπως συμβαίνει με τη λέξη αγγλ. *skyscraper* > ελλ. *ουρανοξύστης*, είτε *σημασιολογικά*, όπου το σημασιακό πεδίο μιας λέξης διευρύνεται αποκτώντας μια νέα σημασία επηρεασμένη από μία ισοδύναμη λέξη σε μία άλλη ξένη γλώσσα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σημασιολογικού δανείου αποτελεί η λέξη *ποντίκι*, η οποία σταδιακά απέκτησε την επιπλέον σημασία της συσκευής του ηλεκτρονικού υπολογιστή επηρεασμένη από την αγγλική λέξη *mouse*.

Η ελληνική είναι μια γλώσσα που έχει υποστεί διαχρονικά δανεισμό από μία πληθώρα άλλων γλωσσών τόσο ομιλούμενων, όπως η τουρκική, η ιταλική ή η γαλλική όσο και μη, όπως η λατινική. Όσον αφορά τη γλώσσα του ρεμπέτικου τραγουδιού, ο γλωσσικός δανεισμός, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, αποτελεί βασικό της χαρακτηριστικό. Τα γλωσσικά δάνεια που ήδη υπήρχαν στη μικρασιατική διάλεκτο, στην οποία βασίστηκε και η γλώσσα του ρεμπέτικου, μιας και οι ρίζες του εντοπίζονται στην περιοχή της Σμύρνης, είναι πιθανό πως συνέβαλαν σ' αυτό. Επιπλέον, το γεγονός πως η γλώσσα των ρεμπέτικων στηρίζεται κατά βάση στο περιθωριακό λεξιλόγιο, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου είναι, επίσης, ο γλωσσικός δανεισμός (Χριστοπούλου 2016: 127, 2015: 242-3), αναμφίβολα έχει παίξει σημαντικό ρόλο, ενώ και η επαφή των ίδιων των ρεμπετών με ναυτικούς και άλλες κοινωνικές ομάδες ήταν ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας.

3 Ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο

Το ρεμπέτικο τραγούδι ως αστικό λαϊκό τραγούδι εμφανίζεται στα τέλη του 19ου αιώνα στην περιοχή της Σμύρνης. Εκπρόσωποι του μουσικού αυτού είδους ήταν κυρίως άτομα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και του υποκόσμου και αποτελούσαν για τα δεδομένα της εποχής ημι-παράνομη κοινωνική ομάδα (Παπαδόπουλος 2016: 521). Χαρακτηριστικά των ρεμπετών ήταν το ιδιαίτερο ντύσιμο, ο τρόπος ομιλίας και συμπεριφοράς, το συγκεκριμένο μουσικό στυλ και η θεματολογία των τραγουδιών τους, η οποία περιέγραφε και τον τρόπο ζωής τους, και αναμφίβολα η γλώσσα τους, η οποία σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά αποτελούσε σημαντικό κριτήριο για την ενσωμάτωση ή τον αποκλεισμό κάποιου από αυτή την κοινωνική ομάδα.

Η εξέλιξη του ρεμπέτικου τραγουδιού διακρίνεται σε τέσσερις φάσεις²: την πρωτογενή, από τις απαρχές του είδους έως τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, την κλασική, η οποία εκτείνεται από το 1922 έως το 1940, την εργατική από το 1940 έως και το 1953, ενώ τέλος η αναβίωση του ρεμπέτικου ξεκινά από το 1970 και φτάνει μέχρι τις μέρες μας (Παπαδόπουλος 2016: 522).

Κατά τη διάρκεια και των τεσσάρων αυτών περιόδων διάφορα ιστορικά γεγονότα και κοινωνικές εξελίξεις, όπως το γεγονός ότι η Σμύρνη αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα πολυπολιτισμικά κέντρα της εποχής, η Μικρασιατική Καταστροφή και ο ξεριζωμός εκατομμυρίων ανθρώπων ανάμεσά τους και των ρεμπετών, που μετέφεραν τη μουσική τους παράδοση, η επιρροή της Δύσης στον ελληνικό κόσμο μέσω του εμπορίου, των γραμμάτων και των τεχνών, αλλά και αργότερα ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και η Κατοχή είχαν ως αποτέλεσμα τη συνύπαρξη των Ελλήνων γενικότερα, και των ρεμπετών ειδικότερα, με άτομα διαφορετικών εθνικοτήτων και, ως εκ τούτου, τη γλωσσική επαφή μεταξύ τους. Έτσι, για παράδειγμα η συνύπαρξη των Ελλήνων στη Σμύρνη με Τούρκους, Αρμένιους ή Εβραίους, η επικράτηση της γαλλικής γλώσσας ως *lingua franca* της εποχής ή η επαφή στα λιμάνια τόσο πριν όσο και μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή με άτομα ιταλικής πρωτίστως αλλά και βρετανικής ή αμερικανικής καταγωγής αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες που επηρέασαν και τη γλώσσα των ρεμπέτικων τραγουδιών.

4 Μεθοδολογία

² Βλ. επίσης Gauntlett (2001) για την περιοδολόγηση του ρεμπέτικου τραγουδιού.

Για τους σκοπούς της συγκεκριμένης εργασίας πραγματοποιήθηκε καταγραφή 152 γλωσσικών δανείων από συνολικά 50 ρεμπέτικα τραγούδια από τις τρεις πρώτες φάσεις του μουσικού είδους, δηλαδή από τις απαρχές του έως και τις αρχές της δεκαετίας του '50. Τα γλωσσικά δάνεια που καταγράφηκαν με την μορφή πινάκων ομαδοποιήθηκαν ανά γλωσσική προέλευση. Σημαντικό είναι, επίσης, να αναφερθεί ότι η επιλογή των τραγουδιών από τις τρεις πρώτες περιόδους προέκυψε από το γεγονός πως την τέταρτη περίοδο, στην οποία έχουμε την αναβίωση του ρεμπέτικου τραγουδιού, παρατηρείται ως επί το πλείστον στείρα απομίμηση του λεξιλογίου των παλαιών ρεμπέτικων τραγουδιών και επομένως στην περίπτωση αυτή όχι γνήσιος λεξιλογικός δανεισμός. Τέλος, ως πηγή για την έρευνά μας χρησιμοποιήθηκαν τα ρεμπέτικα τραγούδια που συμπεριλαμβάνονται στη συλλογή *Μικρά Ρεμπέτικα* του Ηλία Πετρόπουλου (1990α), ενώ πηγές για τη σημασία και την προέλευση των δανείων προσφυμάτων και λέξεων στα ρεμπέτικα υπήρξαν το *Μείζον Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας* (2001), το *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας* (2016) και οι ιστοσελίδες slang.gr και rembetiko.gr.

5 Αποτελέσματα

Στην ενότητα αυτή, παρατίθενται ενδεικτικά ορισμένα από τα γλωσσικά δάνεια που καταγράφηκαν, καθώς επίσης και οι γλώσσες προέλευσής τους.

Όσον αφορά το ζήτημα, εάν τα δάνεια που καταγράφηκαν στα ρεμπέτικα τραγούδια είναι εσωτερικά ή εξωτερικά, είναι δύσκολο να απαντήσουμε. Σίγουρα σημαντικό ρόλο αποτελεί η εκτίμηση για το πότε εισήλθαν τα δάνεια αυτά στην ελληνική γλώσσα. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η πλειοψηφία των τουρκικών δανείων είναι εσωτερικά δάνεια, καθώς η γλώσσα των ρεμπέτων βασιζόταν κατά κύριο λόγο στη μικρασιάτικη διάλεκτο, η οποία ήδη περιελάμβανε δάνειες λέξεις και φράσεις από την τουρκική³. Αντίθετα, λέξεις ή φράσεις του λιμανιού προερχόμενες από γλώσσες, όπως η ιταλική, θα μπορούσαν να είναι εξωτερικά δάνεια και αποκλειστικές επιλογές των ρεμπέτων, αν αναλογιστούμε ότι οι ρεμπέτες σύχναζαν σε τέτοιους χώρους. Οπωσδήποτε, όμως, ένα τέτοιο ζήτημα απαιτεί περισσότερη μελέτη και θα αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικής έρευνας.

Ενδιαφέρον είναι επίσης, πως με μια πρώτη παρατήρηση στα αποτελέσματα της εργασίας, διαπιστώνουμε ότι αρκετά από τα γλωσσικά δάνεια είτε έχουν προσαρμοστεί με ελάχιστες ή περισσότερες φωνολογικές ή και μορφολογικές αλλαγές στη γλώσσα-στόχο, όπως στο 1(α, β), και επομένως μιλάμε για περιπτώσεις *προσαρμογής ή υποκατάστασης* των δανείων (McMahon 1999: 292) είτε έχουν εισαχθεί αυτούσια στη γλώσσα-στόχο, όπως στο 1(γ, δ) και άρα έχουμε να κάνουμε με περιπτώσεις *υιοθέτησης ή εισαγωγής* (McMahon 1999: 292):

- (1) (α) ιταλ. *vero* > βέρο-ς 'αληθινός'
- (β) ιταλ. *gustare* > γουστάρ-ω 'μου αρέσει'
- (γ) γαλλ. *grand* > γκραν 'μεγάλος, σπουδαίος'
- (δ) τουρκ. *yavuklu* > γιαβουκλού 'η αγαπητική, η μνηστή'

Επιπλέον, αρκετά από τα δάνεια επιθήματα που καταγράφηκαν, ενώ αρχικά συνδυάζονταν αποκλειστικά με ξενικές βάσεις, αργότερα επεκτάθηκαν και σε ελληνικές βάσεις διατηρώντας πάντα τη σημασία τους, όπως για παράδειγμα συνέβη στις λέξεις *αντρ-ιλίκι*, *φορτηγα-τζής*, *κοκαλ-ιάρης*, *γλειφτρ-όνι* κλπ. Από την άλλη,

³ Βλ. και Baltazzi, Galdies and Poulimenos (2012).

αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως πολλά από τα γλωσσικά δάνεια που εισήχθησαν στη γλώσσα του ρεμπέτικου τραγουδιού υπέστησαν σημασιολογική μεταβολή είτε με χειροτέρευση είτε με βελτίωση της αρχικής τους σημασίας. Έτσι, για παράδειγμα συναντάμε τη λέξη *μπάτσος* στο ρεμπέτικο τραγούδι με τη σημασία ‘αστυνομικός’, ενώ η αρχική της σημασία ήταν ‘φοροεισπράκτορας’, τη λέξη *τσιφτης* με τη σημασία ‘πανέξυπνος, ενώ αρχικά σήμαινε ‘γεράκι’ ή τη λέξη *ασίκης* που κατέληξε να είναι ο ‘λεβέντης’.

Μορφολογικά Δάνεια⁴

-(*ι*)λίκι (τουρκ. *-lik*) → μειωτική σημασία / ιδιότητα: *αραλίκι*
 -λης, -λου (τουρκ. *-li, -lu*) → αφθονία ιδιότητας: *μπελαλού*
 -τζης, -τζου (τουρκ. *-ci, -cu*) → ιδιότητα: *παρμπουτζής*
 -(*ι*)άρης, -(*ι*)άρα (λατ. *-arius*) → μειωτική σημασία: *αλανιέρα*
 -όνι (ιταλ. *-on(e)*) → μεγεθυντική / μειωτική σημασία: *πρεζόνι*
 -ιερα (ιταλ. *-iera*) → σκεύος για την τοποθέτηση αυτών που εκφράζει η βάση: *παρμπουτιέρα*
 -άρω (ιταλ. *-are*) → ενέργεια: *γουστάρω*

Πίνακας 1 | Μορφολογικά δάνεια (προσφύματα)

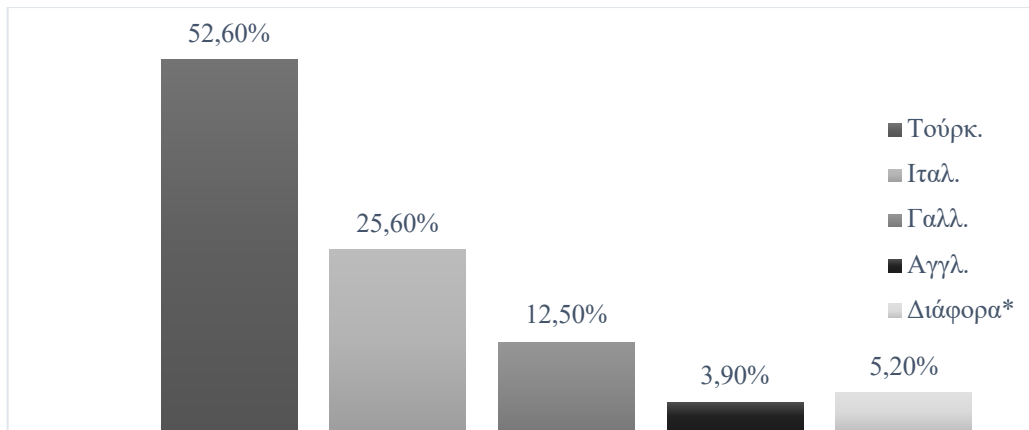
Λεξιλογικά δάνεια

γιαβουκλού (τουρκ. *yanuklu*) ‘η αγαπητικιά, η μνηστή’
 αραμπάς (τουρκ. *araba*) ‘άμαξα’
 ασίκης (τουρκ. *asik*) ‘εραστής’
 γιαβρούμ (τουρκ. *yanrum*) ‘παιδί μου’
 βέρος (ιταλ. *vero*) ‘αληθινός’
 μάγκας (λατ. *mango* ‘μεταπράτης, έμπορος’ ή αλβ. *mang(ë)* < τουρκ. *manga*) ‘μικρό στρατιωτικό σώμα’, εδώ: ‘ο έξυπνος, ο καταφερτζής άνθρωπος’ / ‘ο αλήτης’
 γκραν (γαλλ. *grand*) ‘μεγάλος, σπουδαίος’
 γουστάρω (ιταλ. *gustare*) ‘μου αρέσει’
 παγκανότα (γαλλ. *banque-note*) ‘τραπεζογραμμάτιο’, εδώ: ‘τα λεφτά’
 πολιτσάκος (αγγλ. *policeman*) ‘αστυνομικός’
 ντιστεγκές (γαλλ. *distingué* < λατ. *distinguo*) ‘διακρίνω’, εδώ: ‘ο διακεκριμένος’
 σεβντάς (τουρκ. *sevda*) ‘ο ερωτικός καημός’
 καϊκτσής (τουρκ. *kayikçi*) ‘ο ιδιοκτήτης καϊκιού’
 αγάντα (ιταλ. *agguantare*) ‘υπομονή, κουράγιο’
 βερεσέ (τουρκ. *veresiye*) ‘η αγορά/ πώληση με μίσθωση’, εδώ: ‘δε δίνω σημασία σε κάτι’
 κουρμπέτι (τουρκ. *gurbet*) ‘η ξενιτιά’
 άσος (βενετ. *asso* < λατιν. *as*) ‘ο αριθμός 1 στα ζάρια, τα χαρτιά κλπ.’, εδώ: ‘ο πρώτος σε επίδοση’

Πίνακας 2 | Λεξιλογικά δάνεια

Στο παρακάτω γράφημα παρουσιάζονται οι γλώσσες προέλευσης των γλωσσικών δανείων στα ρεμπέτικα τραγούδια. Συγκεκριμένα, στην πρώτη θέση βρίσκεται η τουρκική γλώσσα, ενώ ακολουθούν η ιταλική, η γαλλική και η αγγλική. Στην τελευταία ράβδο περιλαμβάνονται γλώσσες, όπως η λατινική, η αλβανική και η αρχαία σλαβική, από τις οποίες ο αριθμός των γλωσσικών δανείων στα ρεμπέτικα τραγούδια δεν ήταν αντιπροσωπευτικός.

⁴ Βλ. επίσης Σκιαδάς (2011: 155-156) και Χριστοπούλου (2016: 165-166, 168, 172).

Γράφημα 1 | Προέλευση γλωσσικών δανείων στα ρεμπέτικα τραγούδια

Αναμφίβολα, η προέλευση όλων αυτών των γλωσσικών δανείων μπορεί να εξηγηθεί με βάση τις ιστορικές εξελίξεις, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την επαφή και τη συνύπαρξη των Ελλήνων με άλλες εθνότητες. Έτσι, η ύπαρξη τουρκικών δανείων, που αποτελούν και τη συντριπτική πλειοψηφία, προκύπτει από τη χρόνια συνύπαρξη των Ελλήνων με τους Τούρκους λόγω της οθωμανικής κυριαρχίας και της γεωγραφικής εγγύτητας αφ' ενός και αφ' ετέρου από το γεγονός ότι η γλώσσα του ρεμπέτικου βασιζόταν κυρίως στην καθομιλουμένη μικρασιατική διάλεκτο, η οποία περιελάμβανε ήδη πολλά ιδιωματικά φραστικά σχήματα της τουρκικής, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως.

Τα ιταλικά δάνεια προκύπτουν επίσης από τη γειτνίαση των δύο λαών αλλά και εξαιτίας της βενετικής κυριαρχίας στην Ελλάδα. Επιπλέον, οι εμπορικές συναλλαγές πρωτίστως στο λιμάνι της Σμύρνης, αλλά και αργότερα στο λιμάνι του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης, αλλά και η συχνή επαφή των ρεμπετών με ναυτικούς που χρησιμοποιούσαν βενετσιάνικη ορολογία έπαιξαν σίγουρα σημαντικό ρόλο στην εισαγωγή γλωσσικών δανείων στη γλώσσα των ρεμπετών, όπως παρατηρεί και ο Πετρόπουλος (1990β: 30).

Τα γαλλικά και τα αγγλικά δάνεια θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι προκύπτουν λόγω του ανεπτυγμένου πολιτισμικού και πνευματικού επιπέδου των δύο χωρών, με τη γαλλική γλώσσα να αποτελεί αρχικά γλώσσα της αριστοκρατίας και αργότερα *lingua franca* έως και τα μέσα του 20^{ου} αι. Στην ίδια γραμμή κινούνται και τα δάνεια από τη λατινική γλώσσα, η οποία αποτελούσε γλώσσα της διοίκησης και της επιστήμης κατά τον μεσαίωνα, ενώ συνδέεται άμεσα και με την κλασική αρχαιότητα. Επομένως, σημαντικό ρόλο στη συγκεκριμένη περίπτωση γλωσσικού δανεισμού φαίνεται να παίζει και η *υπόθεση του κοινωνικού κύρους*, εάν αναλογιστούμε πως οι προερχόμενοι από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα ρεμπέτες συχνά θα προσπαθούσαν να εισάγουν στη γλώσσα τους στοιχεία από γλώσσες που θεωρούνταν ότι έχουν υψηλό κύρος.

Τέλος, τα αλβανικά δάνεια προφανώς οφείλονται επίσης στη γειτνίαση των δύο λαών αλλά και στην παρουσία των Αλβανών σε ελληνικό έδαφος, ενώ τα ελάχιστα σλαβικά δάνεια οφείλονται στα εγκατεστημένα στα Βαλκάνια ήδη από τη βυζαντινή εποχή σλαβικά φύλα (Καραγιαννόπουλος 2001: 53, 139-141).

6 Συμπεράσματα

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας ήταν να μελετηθεί και εν συνεχεία να περιγραφεί ο γλωσσικός δανεισμός ως ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του ρεμπέτικου τραγουδιού.

Από την καταγραφή των γλωσσικών δανείων των ρεμπέτικων τραγουδιών που εξετάσαμε, διαπιστώθηκε ότι κύριες γλώσσες δανεισμού είναι η τουρκική και η ιταλική, με τη γαλλική και την αγγλική να ακολουθούν. Εντούτοις, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα εάν πρόκειται για εσωτερικά ή εξωτερικά δάνεια, καθώς δε γνωρίζουμε την περίοδο εισαγωγής των δανείων αυτών. Με άλλα λόγια, εάν ορισμένα από αυτά τα δάνεια εισήχθησαν και υιοθετήθηκαν πρώτα στην κοινή νέα ελληνική και στη συνέχεια στη γλωσσική ποικιλία του ρεμπέτικου τότε θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για εσωτερικά δάνεια. Αντίθετα, εάν υιοθετήθηκαν πρώτα από τους ρεμπέτες τότε έχουμε να κάνουμε με εξωτερικά δάνεια. Ωστόσο, είναι πιθανή μια μείξη και των δύο, καθώς οι ρεμπέτες ενδεχομένως να επέλεγαν να χρησιμοποιήσουν στη γλώσσα τους και δάνειες λέξεις που ήδη είχαν εισαχθεί στην ελληνική, αλλά και ξένες λέξεις που άκουγαν για πρώτη φορά στους χώρους όπου σύχναζαν και ένιωθαν ότι τους εξέφραζαν ως κοινωνική ομάδα και τρόπο ζωής.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, αρκετά από τα δάνεια αυτά προσαρμόστηκαν είτε φωνολογικά είτε μορφολογικά είτε ακόμα μετέβαλαν την αρχική τους σημασία, γεγονός που πάντα είναι αναμενόμενο σε περιπτώσεις γλωσσικού δανεισμού.

Βιβλιογραφία

- Baltazzi, Alex, George Galdies and George Poulimenos. 2012. *A Lexicon of Smyrneika*. Istanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayinlari.
- Βασμανόλη, Ερασμία. 2007. “Οι αντιδάνειες λέξεις στη Νέα Ελληνική”. Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Gauntlett, Στάθης. 2001. *Ρεμπέτικο τραγούδι: Συμβολή στην επιστημονική του προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις 21ου αιώνα.
- Haspelmath, Martin. 1995. “The converb as a cross-linguistically valid category”. Στο Martin Haspelmath and Ekkehard König (επιμ.), *Converbs in Cross-Linguistic Perspective*, 1-55. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Haugen, Einar. 1950. “The analysis of linguistic borrowing”. *Language* 26 (2): 211-231.
- Καραγιαννόπουλος, Ιωάννης. 2001. *Το βυζαντινό κράτος*. 4η έκδοση. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Lehmann, Christian. 1992. “Word order change by grammaticalization”. Στο Marinel Gerritsen & Stein Dieter (επιμ.), *Internal and external factors in syntactic change (Trends in Linguistics 61)*, 395-416. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- McMahon, April. 1999. *Understanding language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Μείζον λεξικό της ελληνικής γλώσσας. 2001. Αθήνα: Φυτράκης.
- Παπαδόπουλος, Γεράσιμος Σοφοκλής. 2016. “Από την αργκό του ρεμπέτη στο καθημερινό λεξιλόγιο του νεοέλληνα”. *ΜΕΓ* 36: 519-534.
- Πετρόπουλος, Ηλίας. 1990α. *Τα μικρά ρεμπέτικα*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Πετρόπουλος, Ηλίας. 1990β. *Ρεμπετολογία: εικοσιτέσσερις παράγραφοι μονότονης φλυαρίας*. Αθήνα : Κέδρος.
- Σαββόπουλος, Πάνος. 2006. *Περί της λέξεως ρεμπέτικον το ανάγνωσμα...και άλλα*. Αθήνα: Οδός Πανός.

- Σκιαδάς, Γρηγόρης. 2011. “Το Ρεμπέτικο Λεξιλόγιο: Μια πρώτη Λεξικολογική προσέγγιση”. Στο Marios Andreou et al. (επιμ.), *Proceedings of the Second Patras International Conference of Graduate students in Linguistics (PICGL2)*, 153 – 161. Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Thomason, Sarah. 2001. *Language Contact: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Χαραλαμπίκης, Χριστόφορος. 2016. *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*. 2η έκδοση. Αθήνα: Δημοσιογραφικός οργανισμός Λαμπράκη.
- Χριστοπούλου, Αικατερίνη. 2016. “Μια λεξικολογική προσέγγιση στο περιθωριακό λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής”. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Χριστοπούλου, Αικατερίνη. 2015. “Γλωσσικός δανεισμός: η περίπτωση του περιθωριακού λεξιλογίου”. Στο Katerina Fragkourou et al. (επιμ.), *Theoretical and Applied Linguistics. Proceedings of the Third Patras International Conference of Graduate students in Linguistics (PICGL3)*, 242-251. Πανεπιστήμιο Πατρών.

Ηλεκτρονικές διευθύνσεις

www.slang.gr (τελευταία πρόσβαση 07.04.2020)

www.rembetiko.gr (τελευταία πρόσβαση 07.04.2020)

Revisiting binary features: The case of Greek front high vocoids*

Eirini Apostolopoulou

University of Verona, University of Tromsø

eirini.apostolopoulou@univr.it

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο εξετάζεται η σχέση μεταξύ των πρόσθιων υψηλών φωνηεντοειδών της Ελληνικής και προτείνεται μια ανάλυση που καλύπτει τόσο τις σταθερές πραγματώσεις όσο και τις περιπτώσεις ελεύθερης ποικιλίας. Στο πλαίσιο των Διαβαθμισμένων Συμβολικών Αναπαραστάσεων (Smolensky και Goldrick 2016) υποστηρίζεται ότι το υποτεμαχιακό χαρακτηριστικό [φωνηεντικό], όπου έγκειται η ελάχιστη διάκριση μεταξύ των φωνημάτων /i/ και /j/, δεν είναι δυαδικό, αλλά διαθέτει στην υποκείμενη δομή διαβαθμισμένο επίπεδο ενέργειας, το οποίο κυμαίνεται μεταξύ του 0 και του 1. Με βάση τη συγκεκριμένη υπόθεση, η ελεύθερη εναλλαγή [i]~[J] ερμηνεύεται ως επιλογή μεταξύ δύο ισοαρμονικών εξαγόμενων συνδεόμενων με το εισαγόμενο /i_[xφων]/, όπου $0 < x \leq 1$.

Λέξεις-κλειδιά: ημίφωνο, υψηλό πρόσθιο φωνήεν, ελεύθερη ποικιλία, Νέα Ελληνική, Διαβαθμισμένες Συμβολικές Αναπαραστάσεις

1 Greek front high vocoids

Glides comprise a class of segments which have posed great challenges to phonological analyses cross-linguistically, since they are known to pattern both with consonants and vowels (Levi 2004, 2011, Nevins and Chitoran 2008, Padgett 2008). There has been a long-lasting debate among scholars concerning the phonological status and the exact representation of these puzzling segments, which can be either allophones of vowels or distinct phonemes.

Three main hypotheses have been put forward to capture the interplay between the front high vocoids (FHV) of Standard Modern Greek (henceforth Greek), i.e. the vowel *i* and the glide *j*,¹ and to account for their underlying representation. First, it has been argued that Greek has a single phoneme /i/, that has a non-vocalic allophonic variant (henceforth [J]) in syllable margins; in other words, glide formation is seen as a hiatus resolution strategy (Kazazis 1968, Malavakis 1984, Warburton 1976, Holton et al. 2012, Arvaniti 2007). Counter-proposals suggest that output glides correspond to a separate phoneme /j/ (Mirambel 1959, Householder 1964, Setatos 1974, Nyman 1981, Baltazani and Topintzi 2012, Topintzi and Baltazani 2016). In a different vein, accounts adopting a stratified view on phonology posit two parallel phonological systems bearing different pragmatic information: the [-learned] stratum has an underspecified archiphoneme /I/, which surfaces as either [i] or [J] depending on its position in the syllable, while the [+learned] stratum has a fully specified /i/, which is always realized as [i] (Malikouti-Drachman 1987, Malikouti-Drachman and Drachman 1990, Soultatis 2013).

* I am grateful to Prof. Anthi Revithiadou, supervisor of my MA thesis, for her valuable help; I would also like to thank Giorgos Markopoulos, Nina Topintzi, Anna Kambanarou, and the audience of ICGL14. All remaining errors are my own.

¹ For a discussion on the back vowel /u/ and the peripheral vocoid [w] in Greek see Apostolopoulou (2018).

I concur with the view that there exists a phonological distinction between the two FHV in Greek. More specifically, the Greek inventory is taken to include two phonemes /i/ and /j/, both specified as [–consonantal], that contrast minimally with respect to the feature [vocalic], i.e. /i_[+vocalic]/ vs. /j_[–vocalic]/ (Baltazani and Topintzi 2012, henceforth B&T 2012; Topintzi and Baltazani 2016, henceforth T&B 2016).

There is ample evidence bearing testament to the phonological distinction between /i/ and /j/. The argument that is most often employed in order to confute the allophony hypothesis is the existence of minimal pairs:²

(1)	a.	ópio	‘opium’	vs.	ópJo	‘whichever’
	b.	míðia	‘Medea’	vs.	míðJa	‘mussels’

The trisyllabic window for stress (Malikouti-Drachman and Drachman 1989, Revithiadou 1999) offers additional evidence supporting the phonemic distinction between /i/ and /j/. A first example comes from the emergence of secondary stress in nominal possessives (B&T 2012). When a post-tonic post-vocalic FHV is found in the penultimate syllable, two patterns arise. If the FHV at hand is [+vocalic], it counts as syllabic; thus, the stress is on the antepenult. This entails that the presence of the possessive clitic will trigger post-lexical stress on the final syllable of the nominal host (2a).³ On the other hand, a non-vocalic element cannot serve as a syllable nucleus; instead, it is syllabified in the coda of the –stressed– penult. In this case, the trisyllabic window is not violated when a possessive clitic is attached, hence the absence of enclitic stress (2b).

(2)	a.	/psarokaiko mu/	[psa.ro.kà.i.kó.mu]	‘my fishing boat’
			*[psa.ro.káJ.ko.mu]	
	b.	/gajda mu/	[gáj.da.mu]	‘my bagpipes’
			*[gà.i.dá.mu]	

Similar patterns are observed in verbs that contain a FHV in the antepenult in the past tense.⁴ To illustrate, consider the verbs [yo?tévo] and [cela?ðó], where [?] denotes an ambiguous FHV. In the present, it remains unclear whether [?] corresponds to a vocalic or a non-vocalic phoneme. In the past, though, the distinct phonological properties of /i/ and /j/ come to light: the former can occur in a nucleus and receive stress (3a)⁵, while the latter cannot (3b) (see also Soultatis 2013: 279).

(3)	a.	yo.í.tef.sa	*yóJ.tef.sa	→ /yoitevsa/	‘I charmed’
	b.	ce.láJ.ði.sa	*ce.la.í.ði.sa	→ /kelajðisa/	‘I chirped’

Based on the above data, I conclude that hiatus is not obligatorily resolved in Greek: /i/ can be realized as [i], regardless of the phonological environment it appears in (cf.

² Unless specified otherwise, the examples are taken from Apostolopoulou (2018). (1a) is drawn from B&T (2012: 153).

³ Example (2a) is taken from B&T (2012: 154).

⁴ Note that in the past tense the stress falls mandatorily on the antepenult (Spyropoulos and Revithiadou 2009, van Oostendorp 2012).

⁵ The underlying representations are simplified.

Warburton 1976).⁶ Moreover, /j/ always retains its non-vocalic status in the output next to a vowel.⁷

Interestingly, there are cases where [i] and [J] stand in free variation, the vast majority of them being recent loans from English. The variable phonological behavior is illustrated in (4) (the abovementioned criteria related to stress are employed):

- (4) a. [ne.rà.i.ðá.mu] ~ [ne.ráJ.ða.mu] ‘my fairy’
 b. [te.lí.o.sa] ~ [té.lJo.sa] ‘I finished’
 c. [pè.i.pér.mu] ~ [péJ.per.mu] ‘my scientific paper’
 d. [er.ko.di.si.ón.mu] ~ [er.ko.dí.sJon.mu] ‘my air-conditioner’
 e. [va. í.ba.ra] ~ [váJ.ba.ra] ‘I felt the vibe’

2 Analyses within Optimality Theory

A comprehensive analysis of the FHV should be able to account for both categorical and variable realizations. If we assume a single representation for each variably realized word, the task of yielding the two variants is passed on to the grammar. Within a constraint-based model such as *Optimality Theory* (OT, Prince and Smolensky 1993/2004), the interplay between /i_[+voc]/ and /j_[-voc]/ is formalized as the interaction of (a) a *faithfulness* constraint penalizing input-output discrepancies regarding the value of [voc], i.e. IDENT[voc] (McCarthy and Prince 1995), and (b) a *markedness* constraint *VV prohibiting vowel sequences (McCarthy 1993). Given the ranking IDENT[voc] >> *VV, both /Vi/ (Tableau 1) and /Vj/ (Tableau 2) are realized faithfully, even at the expense of markedness, since a change in the value of [voc] fatally violates the high-ranking IDENT[voc].⁹

	/Vi/	IDENT[voc]	*VV
☞ a.	Vi		*
b.	VJ	*!	

Tableau 1

	/Vj/	IDENT[voc]	*VV
a.	Vi	*!	*
☞ b.	VJ		

Tableau 2

Free variation is captured by means of constraint reranking, i.e. *VV >> IDENT[voc], that is associated with a specific set of lexical forms containing a /Vi/ sequence in their

⁶ Instances of variation attributed to fast-speech (Theofanopoulou-Kontou 1973) or stylistic variation (Ryting 2005, Markopoulos and Apostolopoulou 2020) are not taken into consideration.

⁷ In particular, a post-vocalic /j/ surfaces as an approximant [j], taken to be [-cons]. Pre-vocalically, onset strengthening is observed, as /j/ is realized as a palatal consonant [j, ç, c, ʝ, ʎ, ɲ], depending on the preceding segment (T&B 2016, see also Bateman 2007). Furthermore, it becomes [i_[+voc]] in the absence of an adjacent vowel (Apostolopoulou 2018) or where a non-vocalic realization violates specific phonotactics, e.g. *CrJ (see Soultatis 2013, T&B 2016). Pursuing a more detailed discussion on the realizations of /j/ exceeds the scope of the current investigation.

⁸ In all examples the FHV are postvocalic. The same analysis applies to prevocalic FHV.

⁹ The [i]~[J] distinction analyzed here is based on phonological grounds (see, for example, the criteria related to APU stress). Further discussion about the phonetics-phonology interface and the mappings of the phonological outputs into articulatory/auditory forms falls beyond the scope of the present paper.

underlying structure and favors the candidate in which the hiatus has been repaired in the output:

	/Vi/	*VV	IDENT[voc]
a.	Vi	*!	
b.	VJ		*

Tableau 3

Extensions of the standard model have also aimed at accounting for variable patterns. For example, it has been argued that variation arises from the *crucial nonranking* of the relevant constraints (Kiparsky 1993, Reynolds 1994, Anttila 1997). Thus, both candidates can be deemed grammatical under the respective total ranking:

	/Vi/	IDENT[voc]	*VV
a.	Vi		*
b.	VJ	*	

IDENT[voc] >> *VV
*VV >> IDENT[voc]

Tableau 4

Moreover, an analysis along the lines of Coetzee (2006) would treat variation as selection among candidates that violate only constraints which are ranked below a critical *cut-off* point and do not decide on grammaticality.¹⁰ As illustrated in Tableau 5, candidates *c* and *d* are eliminated as ungrammatical by constraints above the cut-off, i.e. MAX and DEP,¹¹ respectively. On the other hand, candidates *a* and *b* are both possible.

	/Vi/	DEP	MAX	IDENT[voc]	*VV
a.	Vi				*
b.	VJ			*	
c.	V		*!		
d.	VCi	*!			

Tableau 5

According to the aforementioned OT-based analyses, invariable patterns are captured by means of strict domination (see Tableaux 1–2). However, we need to employ at least two different grammars for the same language, as a single hierarchy does not suffice to accommodate all the patterns.

In order to develop an analysis that enjoys empirical adequacy without postulating multiple grammars, we can combine the *Pseudo-Optionality* approach (following Müller 1999) with a lexicalist point of view (Ralli 2005, Bermúdez-Otero 2013). Greek lexicon would then be taken to include simply stored stems that correspond to categorical realizations (5a–b) and multiple stems for each case displaying variation (5c–d). A single ranking, where faithfulness dominates markedness, i.e. IDENT[voc] >> *VV, would evaluate all inputs and select a single winner (see Tableau 1–2). According to such an analysis, variation is viewed as free choice between winners.

¹⁰ According to Coetzee, the constraints below the cut-off point “impose a harmonic rank-ordering on the candidates, thereby determining the relative frequency with which they will be observed as variant outputs.” (2006: 342).

¹¹ MAX penalizes deletion and DEP penalizes epenthesis (McCarthy and Prince 1995).

- (5) a. /ɣajðaros/ → [ɣáj.ða.ros] ‘donkey’¹²
 b. /psarokaiko/ → [psa.ro.ká.i.ko] ‘fishing boat’
 c. /neraiða/ → [ne.rá.i.ða] ‘fairy’
 /nerajða/ → [ne.ráJ.ða]
 d. /peiper/ → [pé,i.per] ‘scientific paper’
 /pejper/ → [péJ.per]

In this light, as Anttila (2002) points out, competition does not take place in phonology at all: variation is namely reduced to optionality at the point of lexical insertion. However, making this choice independent from grammar comes to contradiction with the general observation that grammar-related factors do emerge in phonological variation either categorically or gradiently; essentially, under this approach, these effects are impossible to model (Anttila 2002: 218). Moreover, such an account entails a significantly increased burden for the lexicon, especially if we consider the amount of borrowed words that are supposed to be stored twice when they enter the lexicon.

3 The proposal

The goal of the present paper is to account for all the attested patterns by means of a single computation system while keeping the lexicon as parsimonious as possible. I propose that the key to explaining variation does not lie in the architecture of the grammar but in the representation of the segments involved. The analysis builds on *Gradient Symbolic Representations* theory (GSR, Smolensky and Goldrick 2016, Faust and Smolensky 2017, Revithiadou et al. 2019). In a nutshell, underlying elements have a gradient *activity level* (AL) ranging between 0 and 1. The AL in the output must be equal to 1 (cf. Zimmerman 2018). Should an element have an underlying AL lower than 1, additional activity must be provided by the grammar in order for it to get realized. Otherwise, the non-fully active element is silenced.

The proposed account places the “defectiveness” of /i/ at the subsegmental level (Rosen 2016, Walker 2019 and references therein; cf. Smolensky and Goldrick 2016). The feature [voc] is taken to be privative.¹³ Specifically, the binary values [+] and [-] are replaced with AL values [1] and [0], respectively. An immediate consequence is that intermediate AL values [x] are predicted. The contrast between vocalic and non-vocalic is captured by the presence vs. absence of a specific AL for [voc].

In this light, Greek /j/ is specified as [0voc] and contrasts minimally with /i_[xvoc]/, where 0 < x ≤ 1. When /i/ is fully active regarding [voc], full activity is guaranteed also in the output, i.e. [i_[1voc]]. If, though, [voc] has a gradient AL, its realization depends on the grammar: unless it is less costly to provide the required activity, the AL of [voc] becomes 0; thus, an output glide [J_[0voc]] is generated.¹⁴

For the phonological computation I employ *Gradient Harmonic Grammar* (GHG, Smolensky and Goldrick 2016). In Harmonic Grammars (Legendre et al. 1990), constraints are not strictly ranked with respect to each other, but weighted. As a result,

¹² B&T (2012: 154).

¹³ See Lombardi (1991, 2001) on the privativity of laryngeal features.

¹⁴ The assumption of impoverished underlying elements finds further empirical support in cases of [i]~[J] alternation in particular derivational suffixes, e.g. /-ianos/, /-iazo/. For a detailed analysis see Apostolopoulou (2018).

the relationship between a dominant and a subordinate constraint in OT is translated into a GHG constraint *A* that bears a relatively greater weight than a GHG constraint *B*.

The penalty a candidate yields on a constraint is calculated by multiplying the number of violations with the weight of the specific constraint. The sum of penalties each candidate incurs corresponds to its *harmony* (*H*). The winning candidate is the one with the highest *H*-value. Tableau 6 illustrates the evaluation process in GHG (the violations are given with negative numbers; the rightmost column presents the *H*-value for each candidate).

	/ai/	MAX 4	IDENT 3	*VV 2	H
☞	a. ai			$-1 \times 2 = -2$	-2
	b. aj		$-1 \times 3 = -3$		-3
	c. a	$-1 \times 4 = -4$			-4
	d. aa		$-1 \times 3 = -3$	$-1 \times 2 = -2$	$-3 - 2 = -5$

Tableau 6

As in OT, the core of the GHG analysis of the Greek FHV is the interaction between a faithfulness constraint disfavoring changes from the input to the output on the one hand and a markedness constraint penalizing vowel sequences, i.e. *VV, on the other hand. Crucially, in GHG, IDENT[voc] fails to capture the gradient nature of the change in the AL from the input to the output. Therefore, it is decomposed into (a) MAX[voc], which militates against deletion of the underlying AL in the output, and (b) DEP[voc], which penalizes the addition of activity.¹⁵

MAX[voc] and DEP[voc] are assigned a relatively greater weight (=2 each)¹⁶ than *VV (=1), mirroring the domination of faithfulness over markedness in OT (see section 2). *VV is violated categorically, i.e. once for each two-vowel sequence in the output. The violations of MAX[voc] and DEP[voc], though, depend on the AL of the element that surfaces unfaithfully, i.e. [voc]. More precisely, if the feature is silenced, the underlying AL that is lost is multiplied by the weight of MAX[voc]. The assumption follows that, if [voc] has underlying AL=1, then in $J_{[0voc]}$ we have full subtraction of this AL, i.e. a full violation on MAX[voc]. If, however, [voc] has a lower AL, a lesser penalty is assigned. In the same vein, if the underlying activity of [voc] is lower than 1, yet the feature eventually makes it to the output, then the numerical value corresponding to the additional activity that was provided is multiplied by the weight of DEP[voc]. The lower the underlying AL of [voc] is, the greater the violation of DEP[voc] is. The calculation of the violations of the faithfulness constraints is illustrated in Table 1:

	Input	Output	Violation of faithfulness	
			MAX[voc]	DEP[voc]
AL of [voc]	1	1	0	0
	0	0	0	0
	1	0	1	0
	0	1	0	1
	<i>x</i>	1	0	$1-x$
	<i>x</i>	0		$1-x$

Table 1

¹⁵ See McCarthy and Prince (1995); Lombardi (2001) and references therein.

¹⁶ For the purposes of the present paper, there is no reason to postulate different weight values for MAX[voc] and DEP[voc].

The analysis of the variable and the invariable manifestations of the FHV in a hiatus environment is detailed below. First, let us examine a toy input $/Vi_{[voc]}/$, where the $/i/$ is fully active with respect to $[voc]$. Given the weighted constraints presented above, the faithful candidate *a* is preferred despite containing a marked structure, as its violation of $*VV$ (weight=1) has a smaller impact on the total *H*-value in comparison to candidate *b*, which violates $MAX[voc]$ (weight=2). Since a single winner arises from this competition, no variation is observed.

	$/Vi_{[voc]}/$	DEP[voc] 2	MAX[voc] 2	*VV 1	<i>H</i>
☞	a. Vi			$-1 \times 1 = -1$	-1
	b. VJ		$-1 \times 2 = -2$		-2

Tableau 7

Consider now an input $/Vi_{[0.75voc]}/$, i.e. containing an $/i/$ that is weak with respect to $[voc]$. Because $[voc]$ is no longer fully active (AL=0.75), changing $/i/$ into $[J]$ yields a lesser violation of $MAX[voc]$ than the same process did in Tableau 7. More specifically, for the calculation of the violation incurred by candidate *b* with respect to $MAX[voc]$, the weight of the constraint has to be multiplied by -0.75 instead of -1 , as less of activity needs to be subtracted in order for the AL of $[voc]$ to reach 0. Therefore, candidate *b* has now a *H*-value equal to -1.5 instead of -2 . As for candidate *a*, retaining a positive value for $[voc]$ now does not come for free: the required activity insertion of 0.25 so that the AL of $[voc]$ reaches 1 violates $DEP[voc]$ by -0.5 (versus the zero violation in Tableau 7). At the same time, candidate *a* violates also $*VV$. The sum of the penalties for both candidates ends up equal (-1.5). In other words, we get balanced *H*-values among the two possible outputs, which allows the two forms to alternate freely.

	$/Vi_{[0.75voc]}/$	DEP[voc] 2	MAX[voc] 2	*VV 1	<i>H</i>
☞	a. Vi	$-0.25 \times 2 = -0.5$		$-1 \times 1 = -1$	$-0.5 - 1 = 1.5$
☞	b. VJ		$-0.75 \times 2 = -1.5$		-1.5

Tableau 8

4 Conclusions

In the proposed analysis of the Greek FHV, phonological variation was associated with weak representations. Instead of a stem-listing solution, which entails increased storage requirements and reduces variation to lexical selection, an impoverished vowel with respect to the AL of a privative $[voc]$ was postulated. I posited a single computational system within GHG (cf. multiple OT grammars) and argued that the invariable manifestations are associated with a fully active $/i_{[voc]}/$ that always surfaces faithfully. On the other hand, the underlying representation of lexical items exhibiting variation contain a gradiently active $/i_{[xvoc]}/$ and thus incur gradient violations of faithfulness constraints. Consequently, the competition between markedness and faithfulness may reach a fine line so that more than one isoharmonic outputs may be selected by the grammar.

References

- Anttila, Arto. 1997. "Deriving variation from grammar". In *Variation, Change and Phonological Theory*, edited by Frans Hinskens, Roeland van Hout, and Leo Wetsels, 35–68. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Anttila, Arto. 2002. "Variation and Phonological Theory." In *Handbook of Language Variation and Change*, edited by Jack Chambers, Peter Trudgill, and Natalie Schilling-Estes, 206–243. Oxford/Malden, MA: Blackwell.
- Apostolopoulou, Eirini. 2018. "Η φωνολογική αναπαράσταση του ημιφώνου της Κοινής Νέας Ελληνικής: Μια προσέγγιση με βάση τη Διαβαθμισμένη Αρμονική Γραμματική." MA diss., Aristotle University of Thessaloniki.
- Arvaniti, Amalia. 2007. "Greek Phonetics: The state of the art." *Journal of Greek Linguistics* 8:97–208.
- Baltazani, Mary, and Nina Topintzi. 2012. "On some phonetic and phonological properties of the Greek glide." In *Proceedings of the 10th International Conference on Greek Linguistics*, edited by Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki, and Penelope Kambakis-Vougiouklis, 153–166. Komotini: Dimokritos University of Thrace.
- Bateman, Nicoleta. 2007. "A Crosslinguistic Investigation of Palatalization." PhD diss., University of California.
- Bermúdez-Otero, Ricardo. 2013. "The Spanish lexicon stores stems with theme vowels, not roots with inflectional class features." *Probus* 25(1):3–103.
- Coetzee, Andries. 2006. "Variation as accessing "non-optimal" candidates." *Phonology* 23(3):337–385.
- Faust, Noam, and Paul Smolensky. 2017. "Activity as an alternative to Autosegmental association." Paper presented at the 25th Manchester Phonology Meeting, Manchester, May 25–27.
- Holton, David, Peter Mackridge, Irene Philippaki-Warbuton, and Vassilios Spyropoulos. 2012. *A Comprehensive Grammar of the Modern Greek Language*. London: Routledge.
- Householder, Fred. W. 1964. "Three dreams of Modern Greek phonology." In *Papers in Memory of George C. Papageotes* (Supplement to *Word* 20: 3), edited by Robert Austerlitz, 17–27.
- Kazazis, Kostas. 1968. "Sunday Greek." *Chicago Linguistics Society* 4:130–140.
- Kiparsky, Paul. 1993. "Variable rules." Handout from Rutgers Optimality Workshop I, Rutgers University, New Brunswick, 22–24 October.
- Legendre, Géraldine, Yoshiro Miyata, and Paul Smolensky. 1990. "Harmonic grammar: A formal multi-level connectionist theory of linguistic well-formedness: Theoretical foundations." *Proceedings of the 12th Conference of the Cognitive Science Society*:388–395. Cambridge, MA: Lawrence Erlbaum Associates.
- Levi, Susannah. 2004. "The Representation of Underlying Glides: A Cross-Linguistic Study." PhD diss., University of Washington.
- Levi, Susannah. 2011. "Glides." In *Companion to Phonology*, edited by Mark van Oostendorp, Colin Ewen, Elizabeth Hume, and Keren Rice, 341–366. Malden, MA/Oxford: Wiley-Blackwell.
- Lombardi, Linda. 1991. "Laryngeal features and laryngeal neutralization." PhD diss., University of Massachusetts, Amherst.
- Lombardi, Linda. 2001. "Why place and voice are different." In *Segmental phonology in Optimality Theory*, edited by Linda Lombardi, 13–45. Cambridge University Press.

- Malavakis, Th. I. 1984. “Φωνηεντικές συνέχειες: Διφθογοποίηση, ουρανικοποίηση και φωνηματική κατάταξή τους.” *Studies in Greek Linguistics* 4:1–16.
- Malikouti-Drachman, Angeliki. 1987. “Η αντιπροσώπευση των διπλών συμφώνων στα Νέα Ελληνικά.” *Studies in Greek Linguistics* 7:275–291.
- Malikouti-Drachman, Angeliki, and Gaberell Drachman. 1989. “Τονισμός στα Ελληνικά [Stress in Greek].” *Studies in Greek Linguistics* 9:127–143.
- Malikouti-Drachman, Angeliki, and Gaberell Drachman. 1990. “Φωνολογική κυβέρνηση και προβολή: Αφομοιώσεις, ανομοιώσεις.” *Working Papers in Greek Grammar*:1–20.
- Markopoulos, Giorgos, and Eirini Apostolopoulou. 2020. “When grammar gets noisy: A comparative study of register-driven variation.” *Studies in Greek Linguistics* 40:303–312.
- McCarthy, John, and Alan Prince. 1995. “Faithfulness and reduplicative identity.” *Papers in Optimality Theory* 10.
- Mirambel, André. 1959. *La Langue Grecque Moderne: Description et Analyse*. Paris: Librairie Klincksieck.
- Müller, Gereon. 1999. “Optionality in optimality-theoretic syntax.” *Glott International* 4(5).
- Nevins, Andrew, and Ioana Chitoran. 2008. “Phonological representations and the variable patterning of glides.” *Lingua* 118:1979–1997.
- Nyman, Martti. 1981. “Paradigms and transderivational constraints: Stress and yod in Modern Greek.” *Journal of Linguistics* 17:231–246.
- Padgett, Jaye. 2008. “Glides, vowels, and features.” *Lingua* 118:1937–1955.
- Prince, Alan, and Paul Smolensky. 1993/2004. *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ralli, Angeliki. 2005. *Μορφολογία*. Athens: Patakis.
- Revithiadou, Anthi. 1999. *Headmost Accent Wins: Head Dominance and Ideal Prosodic Form in Lexical Accent Systems*. LOT Dissertation Series 15 (HIL/Leiden Universiteit). The Hague: Holland Academic Graphics.
- Revithiadou, Anthi, Giorgos Markopoulos, and Vassilios Spyropoulos. 2019. “Changing shape according to strength: Evidence from root allomorphy in Greek.” *The Linguistic Review* 36(3):553–574.
- Reynolds, William. 1994. “Variation and phonological theory.” PhD diss., University of Pennsylvania.
- Rosen, Eric. 2016. “Predicting the unpredictable: Capturing the apparent semi-regularity of rendaku voicing in Japanese through harmonic grammar.” In *Proceedings of BLS 42*, edited by Emily Clem, Virginia Dawson, Alice Shen, Amalia Skilton, Geoff Bacon, Andrew Cheng, and Erik Maier, 235–249. Berkeley Linguistic Society.
- Ryting, Anton. 2005. “An iota of difference: Attitudes to yod in lexical and social contexts.” *Journal of Greek Linguistics* 6:151–185.
- Setatos, Michalis. 1974. *Φωνολογία της Κοινής Νεοελληνικής*. Athens: Papazisis.
- Smolensky, Paul, and Matthew Goldrick. 2016. “Gradient symbolic representations in grammar: The case of French Liaison.” ROA 1286.
- Soultatis, Thanassis. 2013. “The status of the glide in Modern Greek.” *UCL Working Papers in Linguistics* 25:271–288.
- Spyropoulos, Vassilios, and Anthi Revithiadou. 2009. “The morphology of past in Greek.” *Studies in Greek Linguistics* 29:108–122.

- Theofanopoulou-Kontou, Dimitra. 1973. "Fast Speech Rules and some phonological processes of Modern Greek: a preliminary investigation." *EEPHSPA* 23(2):372–390.
- Topintzi, Nina, and Mary Baltazani. 2016. "The third dream: Aspects of the morphophonology of the Greek glide and palatals." *Linguistics Unlimited* 1: 1–27.
- van Oostendorp, Marc. 2012. "Stress as a proclitic in Modern Greek." *Lingua* 122: 1165–1181.
- Walker, Rachel. 2019. "Gradient Feature Activation and the Special Status of Coronals." Paper presented at the Princeton Phonology Forum, 5 April.
- Warburton, Irene. 1976. "On the boundaries of morphology and phonology: A case study from Modern Greek." *Journal of Linguistics* 12:258–278.
- Zimmermann, Eva. 2018. "Gradient Symbolic Representations in the Output: A case study from Moses Columbian Salishan stress." In *Proceedings of NELS 48*, edited by Sherry Hucklebridge, and Max Nelson, 275–284.

Σατιρικά νέα στο διαδίκτυο: Η χιουμοριστική ψεύτικη είδηση ως παιχνίδι τρολαρίσματος

Βασίλειος Αργύρης¹ & Σταματία Κουτσουλέλου²

¹Deree – ACG, ²Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
vargyris@acg.edu, scout@phil.uoa.gr

Abstract

News satire is a popular form of online entertainment. Yet, in digital interaction it is difficult to distinguish fake news with humorous intent from those designed to disinform. This article proposes an analytical model that approaches satirical news as a form of language play which borrows elements from another playful genre: trolling. Our research examines articles from two satirical websites to find play cues, separating humorous from serious fake news, in three troll-like linguistic components: the intertextual reformulation of journalistic structure and style, the comic hyperbole and absurdity, and the criticism towards a ‘victim’ that leads to antagonism and cooperation.

Keywords: fake news, news satire, language play, trolling

1 Εισαγωγή

Ο όρος «ψεύτικες ειδήσεις» αναφέρεται σε κείμενα που έχουν κατά κανόνα την εξωτερική μορφή της ειδησεογραφίας αλλά σκοπίμως μεταδίδουν αναληθείς πληροφορίες, επομένως ενδέχεται να παραπλανήσουν τους αναγνώστες. Αν και δεν πρωτοεμφανίστηκαν στην ψηφιακή εποχή, το διαδίκτυο προσφέρει ιδανικό πεδίο για τη διασπορά ψεύτικων ειδήσεων, ακούσια, ή εκούσια, εφόσον η ηλεκτρονική διαμεσολάβηση της ανθρώπινης επαφής παρέχει προκάλυμμα σε όποιον επιδιώκει, κρυμμένος πίσω από ένα αταυτοποίητο προσωπείο χρήστη, να ψευδολογήσει σε ιστοσελίδες ή κοινωνικά δίκτυα.

Η παραγωγή ψεύτικων ειδήσεων έχει, κυρίως, οικονομικά ή πολιτικά/ιδεολογικά κίνητρα. Αφενός, συνήθως είναι τόσο αξιοπερίεργες ώστε να γίνονται *ιογενείς* (viral), κεντρίζοντας το ενδιαφέρον ενός ευρύτατου κοινού, με αποτέλεσμα μεγαλύτερη επισκεψιμότητα στον ιστότοπο που τις δημοσιεύει. Αφετέρου, είναι ένα εύχρηστο επικοινωνιακό εργαλείο, που μπορεί να αξιοποιηθεί στην τεχνοκοινωνικότητα για να πλήξει, ή αντίθετα να υποστηρίξει, συγκεκριμένα άτομα (αλλά και αντιλήψεις, ιδέες, προϊόντα κ.λπ.) έναντι των ανταγωνιστών τους. Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι στη σύγχρονη εποχή, όπου η πρόσβαση στην ενημέρωση, η απόκτηση γνώσεων και η ανταλλαγή απόψεων είναι πλέον σε μεγάλο βαθμό ψηφιοποιημένες, οι διαδικτυακές ψεύτικες ειδήσεις έχουν γίνει κομμάτι της επικοινωνιακής μας καθημερινότητας.

2 Σατιρικά νέα: Η ψεύτικη είδηση σε παιγνιώδες πλαίσιο

2.1 Τυπολογία ψεύτικων ειδήσεων και ειδολογική διάκριση των σατιρικών νέων

Στα αγγλικά, η σύμφραση “fake news” είναι ένας πολύπλευρος όρος – ομπρέλα, που συνυπάρχει με διάφορους συναφείς και ενίοτε αλληλεπικαλυπτόμενους όρους, όπως

hoax (φάρσα) – spoof (απάτη), και περιλαμβάνει σχεδόν κάθε παραπλανητική εκφορά δημόσιου λόγου, κακόβουλη (εσκεμμένη παραπληροφόρηση, πολιτική προπαγάνδα, κατευθυνόμενη διαφήμιση κ.λπ.) ή καλόβουλη (κοινωνική σάτιρα, χιουμοριστικό σχολιασμό επικαιρότητας, παρωδία προσώπων/καταστάσεων κ.λπ.). Ως εκ τούτου, τα τελευταία χρόνια έχουν εμφανιστεί αρκετές ερευνητικές απόπειρες (μεταξύ άλλων: Rubin κ.α. 2016, Zhang και Ghorbani 2019) για να προσδιοριστεί το ακριβές περιεχόμενο του όρου και τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά κάθε είδους ψεύτικων ειδήσεων.

Για την παρούσα ανάλυση, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η πρόσφατη μελέτη των Tandoc, Lim και Ling (2018), όπου προτείνεται μια τυπολογία ψεύτικων ειδήσεων με βάση δύο παραμέτρους: τη *γεγονοτικότητα* (facticity) της είδησης και την *πρόθεση* (intent) του συγγραφέα. Η πρώτη αναφέρεται στον βαθμό κατά τον οποίο τα ψεύτικα νέα βασίζονται σε πραγματικά γεγονότα, ενώ η δεύτερη εξετάζει αν ο δημιουργός τους όντως σκοπεύει να παραπλανήσει.

γεγονοτικότητα	πρόθεση παραπλάνησης	
	υψηλή ←	→ χαμηλή
<div style="text-align: center;"> υψηλή ↑ ↓ χαμηλή </div>	διαφήμιση προπαγάνδα χειραγώγηση επινόηση	σάτιρα παρωδία

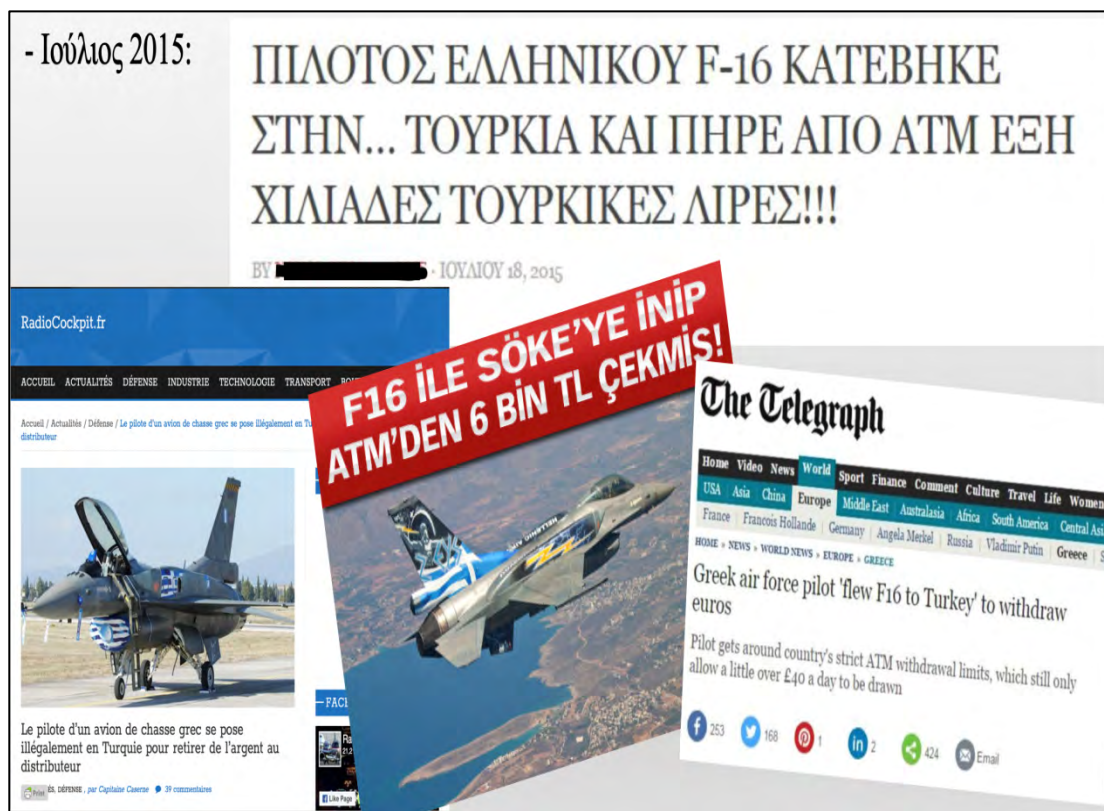
Πίνακας 1 | Τυπολογία ψεύτικων ειδήσεων (Tandoc κ.α. 2018)

Όπως παρατηρούμε στον κάθετο άξονα του Πίνακα 1, τα διάφορα είδη ψεύτικων ειδήσεων ταξινομούνται σε ένα συνεχές γεγονοτικότητας. Η παραπλανητική διαφήμιση τοποθετείται στην κορυφή, καθώς βασίζεται σε κάποια υπαρκτά στοιχεία ή δεδομένα (τα οποία διαστρεβλώνει για τις ανάγκες της), ενώ στον αντίποδα βρίσκονται ειδήσεις εξ ολοκλήρου επινοημένες. Στον οριζόντιο άξονα κριτήριο ταξινόμησης είναι η πρόθεση παραπλάνησης. Αριστερά ταξινομούνται τα είδη με στόχο την εξαπάτηση (π.χ. προπαγάνδα), ενώ δεξιά εκείνα όπου η παραποίηση των γεγονότων στοχεύει στη διασκέδαση του κοινού (σάτιρα/παρωδία ειδήσεων). Τα δεύτερα, παρότι δανείζονται δομικά/υφολογικά στοιχεία της συμβατικής δημοσιογραφίας, εσκεμμένα φανερώνουν τον πλασματικό χαρακτήρα τους, ώστε τελικά οι αναγνώστες να αντιληφθούν (και να εκτιμήσουν) τη χιουμοριστική διάστασή τους.

Τα σατιρικά νέα, επομένως, αποτελούν ειδική κατηγορία ψεύτικων ειδήσεων με υψηλή γεγονοτικότητα και χαμηλή πρόθεση παραπλάνησης. Ωστόσο, αν και κίνητρο του αρθρογράφου δεν είναι να παραπληροφορήσει αλλά να ψυχαγωγήσει με αστεία ψέματα, το επικοινωνιακό αποτέλεσμα δεν συνάδει απαραίτητα με τις επιδιώξεις του, ιδίως όταν η σάτιρα (ανα-)μεταδίδεται διαδικτυακά.

2.2 Σατιρικά νέα στο διαδίκτυο: Χιούμορ ή παραπληροφόρηση;

Οι σατιρικές ειδήσεις εξελίσσονται σε όλο και σημαντικότερο μέρος του οικοσυστήματος των ψηφιακών μέσων ενημέρωσης. Όμως, ο κατασκευασμένος και περιπατητικός χαρακτήρας τους δεν είναι πάντοτε εμφανής, καθώς η διαδικτυακή αναπαραγωγή δυσχεραίνει την πρόσληψη της σάτιρας (βλ. Παράδειγμα 1).

Παράδειγμα 1 | Από το χιούμορ στην παραπληροφόρηση¹

Η παραπάνω ψεύτικη είδηση κυκλοφόρησε τον Ιούλιο 2015, λίγες εβδομάδες μετά την επιβολή κεφαλαιακών περιορισμών στις ελληνικές τράπεζες. Η πρώτη ανάρτησή της έγινε σε γαλλική σατιρική ιστοσελίδα, όμως σύντομα αναμεταδόθηκε από ελληνικά και τουρκικά μέσα, φτάνοντας μέχρι και στον ιστότοπο της έγκριτης βρετανικής εφημερίδας «The Telegraph» ως αληθινή είδηση.

Αν πράγματι τα σατιρικά νέα χαρακτηρίζονται από «χαμηλή πρόθεση παραπλάνησης» (βλ. Πίν. 1), θα υπάρχει κάτι στην αρχική δημοσίευση το οποίο μας προϋδεάζει ότι δεν πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη το περιεχόμενό της. Εντούτοις, το συγκεκριμένο στοιχείο χάθηκε κατά την αναμετάδοση, με συνέπεια ό,τι ξεκίνησε ως αστεϊσμός να εξελιχθεί, ηθελημένα ή αθέλητα, σε παραπληροφόρηση. Κατά την εκτίμησή μας, αυτό που απουσιάζει είναι η αυτο-αποκάλυψη ή αυτο-προβολή της απάτης.

2.3 Η σατιρική είδηση ως γλωσσικό παιχνίδι (τρολόρισμα)

¹ Πηγή: www.ellinikahoaxes.gr/2015/07/20/f16-soke/

Στόχος του άρθρου μας είναι να διακρίνει τις χιουμοριστικές από τις σοβαρές ψεύτικες ειδήσεις. Κριτήριο για τη διάκριση θα είναι η έννοια του γλωσσικού παιχνιδιού και, πιο συγκεκριμένα, ένα παιχνίδι πολύ διαδεδομένο στον κυβερνοχώρο, το *τρολάρισμα* (trolling).

Η αυτο-προβολή της απάτης πιστεύουμε ότι αποτελεί τον συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στη σατιρική είδηση και το παιχνίδι. Όπως τονίζει ο Bateson (1972: 185), σημείο εκκίνησης κάθε παιγνιώδους συμπεριφοράς είναι η μετάδοση του μηνύματος «αυτό είναι παιχνίδι», που σηματοδοτεί την επικοινωνιακή πρόθεση, ώστε να κατανοήσει ο συνομιλητής ότι κάτι δεν λέγεται στα σοβαρά αλλά «χάριν παιδιάς».

Για να αναγνωρίσουμε, λοιπόν, τη σατιρική διάσταση μιας είδησης χρειάζεται να εφαρμόσουμε συγκεκριμένο μηχανισμό νοηματοδότησης, τον οποίον ο Goffman (1974: 11) ονομάζει *πλαίσωση* (framing), που θα μας επιτρέψει να προσλάβουμε την είδηση ως παιχνίδι, δηλαδή ως πλάκα/αστείο. Αν δεν αντιληφθούμε το *παιγνιώδες πλαίσιο* (play frame) της διεπίδρασης, θα γίνουμε θύματα παραπληροφόρησης, όπως συνέβη στο Παράδειγμα 1, όπου διαβάζοντας το χιουμοριστικό κείμενο μεταφερόμενο έξω από το πρωτογενές πλαίσιο, είναι πολύ πιθανό να νομίσουμε ότι αναφέρεται σε πραγματικό γεγονός.

Η αποφυγή μιας τέτοιας παρανόησης επαφίεται στην ικανότητα του δέκτη να αντιληφθεί τις επικοινωνιακές βλέψεις του πομπού αποκωδικοποιώντας τις ενσωματωμένες στο μήνυμα ενδείξεις που θα οδηγήσουν στην κατάλληλη ερμηνεία. Καθώς το σατιρικά νέο πραγματώνεται γλωσσικά, υπόθεση εργασίας για τη μελέτη μας είναι ότι η κειμενοποίηση της είδησης θα πρέπει να αναδεικνύει το *παιγνιώδες πλαίσιο* και να αποκαλύπτει στον αναγνώστη πως, σε αντίθεση με τη σοβαρή δημοσιογραφία, «αυτό είναι παιχνίδι».

Η έννοια του γλωσσικού παιχνιδιού δεν ταυτίζεται με την παιγνιώδη χρήση της γλώσσας, δηλαδή κάθε δημιουργική χρήση που μεταλλάσσει την κειμενική μορφή και σημασία, αλλά διαθέτει ειδικότερο περιεχόμενο. Αυτό προϋποθέτει, κατά τον Cook (2000: 5), ότι ο εκφερόμενος λόγος έχει τρία αλληλένδετα γνωρίσματα: α) δίνει έμφαση στη σχηματική οργάνωση της γλωσσικής μορφής, β) δημιουργεί εναλλακτικές πραγματικότητες, και γ) εντάσσει ανθρώπους σε μια ομάδα ή τους αποκλείει από αυτή. Το γλωσσικό παιχνίδι, επομένως, παρουσιάζεται μόνο όταν – εκτός από τη μορφή και τη σημασία – αλλάζει και η επικοινωνιακή στόχευση, δηλαδή αν κάποιος παίζει ταυτόχρονα σε μορφοφωολογικό, σημασιολογικό αλλά και *πραγματολογικό επίπεδο*, συμμετέχοντας σε μια παιγνιώδη κοινωνική δραστηριότητα (παιδιά).

Θα προσεγγίσουμε τα σατιρικά νέα ως ένα είδος γλωσσικού παιχνιδιού, δηλαδή μια διεπίδραση με συνολικό χαρακτήρα παιδιάς, επειδή διακρίνουμε σε αυτά και τα τρία ζητούμενα του Cook (2000): α) οργάνωση της μορφής σε ορισμένα σχήματα (που μιμούνται δομή/ύφος της ειδησεογραφίας), β) παραποίηση της πραγματικότητας (από την αλήθεια στο ψέμα), αλλά και γ) *πραγματολογική λειτουργία* κοινωνικού παιχνιδιού (καθώς χωρίζουν τους εμπλεκόμενους σε ομάδες, δηλ. σε συμπαίκτες και αντίπαλους, ανάλογα με τη στάση που εκείνοι υιοθετούν απέναντι στην είδηση).

Πιο συγκεκριμένα, ακολουθώντας τον Αργύρη (2018: 269-272) θεωρούμε ότι τα σατιρικά νέα αποτελούν περίπτωση τρολάρισματος, μιας επικοινωνιακής πρακτικής συνυφασμένης με την έννοια της διαδικτυακής παραπλάνησης. Η συσχέτιση των σατιρικών νέων με το τρολάρισμα δεν είναι καινοφανής, αφού τα τελευταία χρόνια όλο και συχνότερα όσοι διαδίδουν ψεύτικες ειδήσεις, χιουμοριστικές ή μη, περιγράφονται αδιάκριτα ως τρολ, στην καθομιλουμένη αλλά και ενίοτε στην ακαδημαϊκή ορολογία (Αγο 2016). Ωστόσο, το τρολάρισμα δεν περιλαμβάνει όλες τις απόπειρες παγίδευσης του συνομιλητή, αφού δεν είναι απλώς μια απάτη αλλά «η

τέχνη της διασκέδασης μέσα από την παραπλάνηση» (Dyner 2016: 353), άρα συνιστά μια έντεχνη κατασκευή προς τέρψη ενός ακροατηρίου.

Σε αυτήν την ψυχαγωγική προοπτική εντοπίζεται για τον Αργύρη (2018) η παιγνιώδης φύση του τρολαρίσματος και με το ίδιο σκεπτικό θα αναλύσουμε εδώ τα σατιρικά νέα, διαφοροποιώντας τη σοβαρή ψεύτικη είδηση, που θέλει να παραπληροφορήσει, από την είδηση – τρολιά, όπου η παγίδα στήνεται για παιχνίδι. Η πρόσληψη του παιχνιδιού δεν επαφίεται τόσο στη διαίσθηση, όσο σε απτά κειμενικά χαρακτηριστικά που αποκαλύπτουν τον μετασηματισμό του πλαισίου από αληθινή είδηση σε τρολάρισμα. Αυτά τα χαρακτηριστικά θα αναζητήσουμε στην έρευνά μας.

3 Ερευνητικό υλικό

Για την έρευνά μας συγκροτήσαμε σώμα ψηφιακών κειμένων με δημοσιεύσεις από δύο ελληνόφωνες σατιρικές εφημερίδες στο διαδίκτυο. Ειδικότερα, τα δεδομένα μας περιλαμβάνουν σατιρικά νέα από την ελληνική πολιτική επικαιρότητα την περίοδο Μαρτίου – Ιουλίου 2019, πολιτικά πυκνό χρονικό διάστημα (με τρεις εκλογικές αναμετρήσεις: Αυτοδιοικητικές, Ευρωεκλογές, Βουλευτικές), που προσέφερε άφθονο υλικό για σάτιρα.

Ερευνητικά δεδομένα

- Σατιρικά νέα από την ελληνική πολιτική επικαιρότητα (Μάρτιος – Ιούλιος 2019)

Το Κουλούρι

Η πρωτοποριακή ελληνική ηλεκτρονική εφημερίδα

Το Βατράχι

Ποιοτική παραπληροφόρηση από το 1867

The image shows two side-by-side screenshots of satirical news websites. The left one is 'To Kouloouri', featuring a main article about a 200-year anniversary and a sidebar with a list of topics like 'Ελλάδα', 'Πολιτική', and 'Κοινωνία'. The right one is 'To Vatraxi', featuring a main article about a blue peacock and a sidebar with a list of topics like 'Πολιτική', 'Κοινωνία', and 'Αγοράζω'.

Παράδειγμα 2 | Αρχική σελίδα (homepage): www.tokoulouri.com – tovatraxi.com

Τα εξεταζόμενα κείμενα προέρχονται από δύο ελληνόφωνους ιστότοπους, «Το Κουλούρι» και «Το Βατράχι» (βλ. Παρ. 2), που δημοσιεύουν φανταστικές ειδήσεις με χιουμοριστικό περιεχόμενο, στα πρότυπα αντίστοιχων ξενόγλωσσων ιστοσελίδων

(π.χ. η αμερικανική «The Onion» και η γαλλική «Charlie Hebdo»). Παρότι δεν αρνούνται ρητά τη σατιρική τους υπόσταση (το αντίθετο στο Βατράχι μάλιστα η λέξη παραπληροφόρηση αναφέρεται στον υπότιτλο), δανείζονται την τυπική εμφάνιση ψηφιακής εφημερίδας και τα άρθρα τους περιέχουν δημοσιογραφικά στοιχεία που προσδίδουν κάποια αληθοφάνεια (παραπομπή σε πηγές, δηλώσεις των πρωταγωνιστών κ.λπ.). Συλλέξαμε πάνω από 60 κείμενα (όλα ανυπόγραφα), από τα οποία ενδεικτικά παρατίθενται εδώ 8 (4 από κάθε εφημερίδα) με απεικόνιση οθόνης από την ιστοσελίδα δημοσίευσης.²

4 Ανάλυση του υλικού

4.1 Αναλυτικό μοντέλο

Τα κείμενα που εξετάζουμε, ντύνονται με τον μανδύα της ειδησεογραφίας αλλά παραμένουν επί της ουσίας σατιρικά. Αυτή η μεταμφίεση είναι στρατηγική επιλογή που υπηρετεί τον διττό στόχο κάθε σατιρογράφου: να μας διασκεδάσει με το χιούμορ του και να ενεργοποιήσει την κοινωνικοπολιτική μας συνείδηση. Η Ermida (2012: 187) επισημαίνει ότι η σατιρική διάσταση της υποτιθέμενης είδησης αναδεικνύεται όταν η γεγονотική βάση της «επεκταθεί κωμικά σε μια πλασματική κατασκευή, που γίνεται ασύμβατη με την πραγματικότητα ή και τελείως παράλογη, με τρόπο που διασταυρώνει την ψυχαγωγία με την κριτική». Προτείνει, επομένως, ένα γλωσσολογικό μοντέλο για την ανίχνευση σατιρικών ενδείξεων στην κειμενοποίηση της είδησης, διακρίνοντας τρεις σχετικές κατηγορίες: *διακειμενικά*, *κριτικά* και *κωμικά συστατικά* (intertextual, critical and comic components, ό.π.: 194).

1 στοιχεία διακειμενικότητας	2 στοιχεία κριτικής	3 στοιχεία κωμικότητας
1α: δομικά 1β: υφολογικά		3α: λεξικο-πραγματολογικά 3β: ρητορικά

Πίνακας 2 | Σατιρικά στοιχεία της ψεύτικης είδησης (Ermida 2012)

Όπως παρατηρούμε στον Πίνακα 2, για να ερμηνευθεί μια είδηση ως σατιρική, χρειάζεται να διαθέτει τρία αλληλεπιδρώντα στοιχεία: 1. Διακειμενικές παραπομπές σε δομικά και υφολογικά χαρακτηριστικά της ειδησεογραφίας (δηλ. η σάτιρα να έχει τη μορφή δημοσιογραφικού κειμένου), 2. Κριτικό λόγο απέναντι σε πρόσωπα ή καταστάσεις (ο οποίος ευαισθητοποιεί τους αναγνώστες), και 3. Εμφανώς κωμικά λεξικά, πραγματολογικά και ρητορικά στοιχεία (όπως π.χ. ειρωνεία/σαρκασμό, χιουμοριστικές ανατροπές, ασυμβατότητα – αντίθεση σεναρίων, λεκτικές υπερβολές και εξωφρενικούς ισχυρισμούς).

Η παρούσα μελέτη εργαλειοποιεί την οπτική της Ermida (2012) προκειμένου να συνθέσει ένα μοντέλο που αναλύει τα παιγνιώδη συστατικά των σατιρικών ειδήσεων στο διαδίκτυο. Όπως θα υποστηρίξουμε με παραδείγματα από το σώμα κειμένων μας

² Στον τίτλο κάθε εξεταζόμενης σατιρικής είδησης αναφέρεται η αρίθμηση (π.χ. Σ.Ε. 1) και η πηγή, ενώ η ηλεκτρονική διεύθυνση πρόσβασης δίνεται σε υποσημείωση.

(βλ. Σ.Ε. 1 – 8), στην ψηφιακή πραγμάτωση της σάτιρας και τα τρία προαναφερθέντα στοιχεία αντικατοπτρίζουν μηχανισμούς και τεχνικές τρολαρίσματος, με το οποίο είναι εν πολλοίς εξοικειωμένος ο μέσος χρήστης, για να δώσουν στην επικοινωνία σαφή χαρακτήρα παιδιάς.

1 διακειμενικότητα	2 κριτική	3 κωμικότητα
Παραποίηση δομής και ύφους ειδησεογραφίας	«Ανταγωνισμός» και συνεργασία	Παραλογισμός Σταδιακή κλιμάκωση λεκτικής υπερβολής

Πίνακας 3 | Στοιχεία παιχνιδιού (τρολαρίσματος) στη σατιρική είδηση

Κατ' εμάς, λοιπόν, τα διακειμενικά, κριτικά και κωμικά συστατικά των σατιρικών νέων αξιοποιούνται ως *παιγνιώδεις ενδείξεις* (play cues), για να μετατρέψουν μια σοβαρή είδηση σε τρολιά. Συνοπτικά, τέτοια στοιχεία παιχνιδιού (βλ. Πίν. 3) είναι:

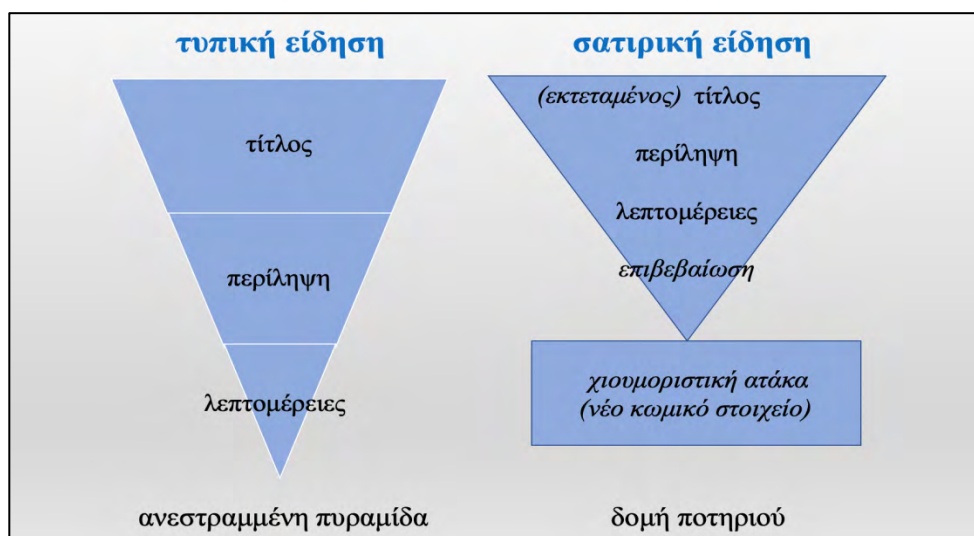
1. Όσον αφορά τη διακειμενικότητα, παρατηρούμε όχι απλή αντιγραφή των συμβάσεων παραγωγής δημοσιογραφικών κειμένων αλλά μεθοδική παραποίηση, καθώς ο σατιρογράφος αλλοιώνει με συγκεκριμένους τρόπους τη μορφή και τη λειτουργία συνηθισμένων στην ειδησεογραφία δομικών ή στιλιστικών μοτίβων.
2. Στη σατιρική είδηση υπάρχουν βέβαια στοιχεία κριτικής, που εκφράζουν την ανταγωνιστική προδιάθεση του συγγραφέα απέναντι σε πρόσωπα ή καταστάσεις. Εντούτοις, αφενός πρόκειται μάλλον για ψευδο-ανταγωνισμό που γίνεται σε παιγνιώδες πλαίσιο (και εξεζητημένα για κωμικό αποτέλεσμα), αφετέρου η κριτική λειτουργεί όχι μόνο ανταγωνιστικά αλλά και συνεργατικά για το αναγνωστικό κοινό, προωθώντας τον διάλογο ή και την ανάληψη συλλογικής δράσης.
3. Οι λεξικο-πραγματολογικές επιλογές με κωμικό πρόσημο (π.χ. ειρωνεία και σαρκασμός) καταλήγουν σε εξόφθαλμο παραλογισμό και τυφλή εμμονή στο ψέμα. Μέσα στο κείμενο, το παράλογο στηρίζεται σε λεκτικές υπερβολές και εξωφρενισμούς που κλιμακώνονται όσο εξελίσσεται το κατασκευασμένο σενάριο της είδησης.

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε αναλυτικά τα ευρήματα της έρευνας, συνδέοντας αυτές τις παιγνιώδεις ενδείξεις με παρόμοια χαρακτηριστικά του τρολαρίσματος. Ας σημειωθεί, όμως, ότι θα τα εξετάσουμε με διαφορετική σειρά, αφήνοντας το δεύτερο και πιο ενδιαφέρον στοιχείο (ανταγωνισμός/συνεργασία) για το τέλος.

4.2 Διακειμενικότητα: Παραποίηση δομής και ύφους ειδησεογραφίας

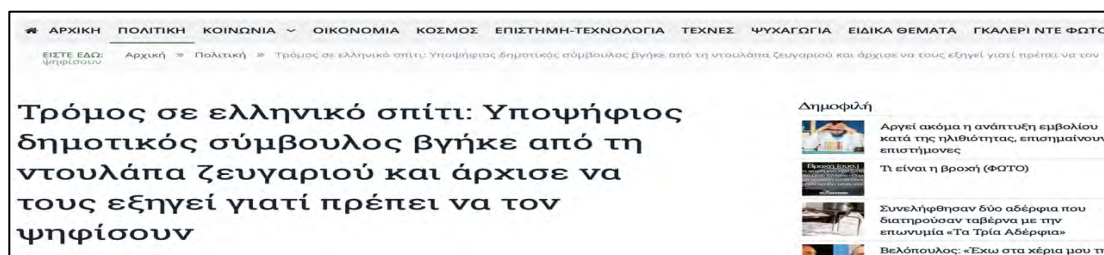
Η συνηθισμένη δομική οργάνωση ενός ειδησεογραφικού κειμένου ακολουθεί το σχήμα «ανεστραμμένης πυραμίδας» (τίτλος – περίληψη – λεπτομέρειες). Η σατιρική είδηση, ωστόσο, εμφανίζει ουσιαστικές διαφοροποιήσεις. Συγκεκριμένα, ο τίτλος της

συνήθως είναι πιο αναλυτικός και μεγαλύτερος σε έκταση από το αναμενόμενο. Επίσης, μετά την περίληψη και τις λεπτομέρειες, εισάγονται δύο νέα δομικά στοιχεία: η επιβεβαίωση της δημοσιογραφικής πληροφορίας και η χιουμοριστική ατάκα στο τέλος του κειμένου. Κατά κανόνα, η χιουμοριστική κατάληξη προσθέτει σημαντικά νέα δεδομένα ως κωμικά στοιχεία επέκτασης ή ανατροπής της ιστορίας, αλλάζοντας συνεπώς τη σχηματική οργάνωση σε ό,τι εμείς ονομάζουμε «δομή ποτηριού» (βλ. Πίν. 4).

Πίνακας 4 | Δομή σατιρικής είδησης

Ο εκτεταμένος τίτλος είναι το πρώτο και πιο ευδιάκριτο κειμενικό αποτύπωμα της σάτιρας (Rubin κ.α. 2016: 12). Πληροφορίες που κανονικά τοποθετούνται στην αρχική περιληπτική παράγραφο, εδώ προβάλλονται στον τίτλο, για να παρουσιαστεί με κάποιες πειστικές λεπτομέρειες μια δυσκολοχώνευτη ψεύτικη είδηση, όπως η ακόλουθη:

Σ.Ε. 1 | *To Βατράχι*, 04/04/2019 ³

Η έκταση του τίτλου, ωστόσο, πιστεύουμε ότι δεν οφείλεται αποκλειστικά στην ανάγκη εξήγησης μιας παράξενης ιστορίας. Αντίθετα, ο τίτλος επεκτείνεται αναπολογητικά, για να αποτελέσει την πρώτη ένδειξη του γλωσσικού παιχνιδιού. Είναι, δηλαδή, μια σκόπιμη και προκλητική παραβίαση του δημοσιογραφικού κανόνα του συνοπτικού τίτλου, η οποία λειτουργεί ως πονηρό κλείσιμο του ματιού στον αναγνώστη, για να του υποδείξει ότι πρόκειται να διαβάσει μια είδηση – τρολιά.

Εκτός από την επικεφαλίδα, σημαντική διαφοροποίηση υπάρχει και στην ανάπτυξη του περιεχομένου. Το σατιρικό κείμενο υιοθετεί ειδησεογραφική δομή

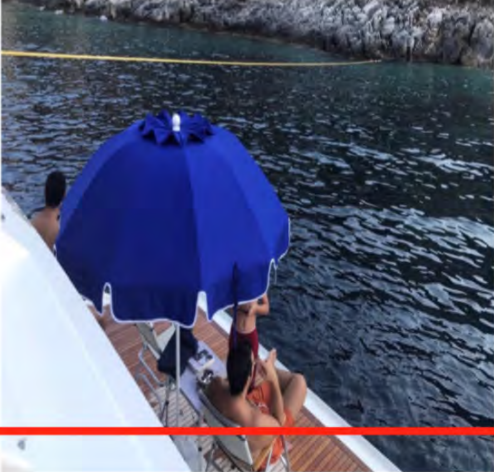
³ <https://tovatraxi.com/politics/frikh-yposifios-petaxtike-apo-thn-ntoulapa-zeugarion/>

(περίληψη – λεπτομέρειες) με τα αναμενόμενα συστατικά (ποιος/τι/πότε/γιατί, σχήμα από το γενικό στο ειδικό ή αίτιο/αποτέλεσμα κ.ά.), αλλά αφιερώνει πολύ χρόνο και κόπο στην επιβεβαίωση της είδησης, με υπερβολική χρήση εκφράσεων αποδεικτικότητας (π.χ. «όπως αποκαλύπτουν οι ίδιοι κύκλοι», «όπως τονίζουν πηγές του κόμματος») και αναφερόμενου λόγου (με πλάγιο ή, συνηθέστερα, ευθύ λόγο, βλ. σημείωση στη Σ.Ε. 2). Η συστηματική καταφυγή σε τεχνάσματα που ενισχύουν την αξιοπιστία της αφήγησης, αποτελεί επίσης παιγνιώδη ένδειξη, αφού η σατιρική είδηση είναι ένα γλωσσικό παιχνίδι που δεν χάνει ποτέ την παραπλανητική του στόχευση, έστω και αν αυτή είναι εντελώς προσχηματική, όπως στο επόμενο παράδειγμα.

Περιοδεία με θαλαμηγό στα ελληνικά νησιά θα πραγματοποιήσει ενόψει των ευρωεκλογών ο Αλέξης Τσίπρας

NEA • ΠΟΛΙΤΙΚΗ 7 ΜΑΪΟΥ 2019

EMAIL
FACEBOOK
TWITTER

Στο φουλ θα λειτουργήσουν οι προεκλογικές μηχανές του ΣΥΡΙΖΑ το προσεχές διάστημα, με την κυβέρνηση να βάζει πλώρη για μια μεγάλη επικράτηση στις ευρωεκλογές στα τέλη του μήνα.

Έτσι, ο Αλέξης Τσίπρας αναμένεται να αποτελέσει τον καπετάνιο της παράταξης απέναντι στην πολιτική τρικυμία της εποχής, πραγματοποιώντας περιοδεία σε όλα τα ελληνικά νησιά πάνω σε θαλαμηγό, στην οποία θα φιλοξενηθεί ολόκληρο το υπουργικό συμβούλιο του κόμματος.

«Η ναυτιλία αποτελούσε πάντοτε την ναυαρχίδα της χώρας και το βαρύ πυροβολικό που θα μας οδηγήσει στην ανάπτυξη. Η εμφάνισή μου σε πολυτελές σκάφος συμβολίζει ακριβώς αυτή την εξόρμηση της Ελλάδας σε αχαρτογράφητα νερά. Με εμένα στο ηδάλιο, δεν έχετε τίποτα να φοβάστε. Βίρα τις άγκυρες και φύγαμε», σχολίασε ο Αλέξης Τσίπρας από τη γέφυρα της θαλαμηγού, καλώντας από τον ασύρματο τους πολίτες να κατακλύσουν τα λιμάνια για να τον υποδεχτούν.

Τέλος, δεν επιβεβαιώνονται οι φήμες πως ο Παύλος Πολάκης έχει ήδη πραγματοποιήσει επιδρομές προς κοντινά σκάφη, με το επιτελείο του πρωθυπουργού να χαρακτηρίζει τις φήμες αυτές τουλάχιστον κακεντρεχείς.

Σ.Ε. 2 | *Το Κουλούρι*, 07/05/2019 ⁴

Η επίφαση αληθοφάνειας με επινοημένες δηλώσεις και άλλες πηγές πληροφόρησης θυμίζει μια πάγια τακτική τρολαρίσματος. Για να παγιδεύσει τους συνομιλητές, ένα τρολ συγκαλύπτει έντεχνα τις ψευδολογίες του και αρνείται πεισματικά την ενοχή του, πολλές φορές πριν καν κατηγορηθεί ότι τρολάρει. Αντίστοιχα, ο σατιρογράφος δεν παύει, ενώ ψεύδεται ασύστολα, να υποστηρίζει με πλαστά τεκμήρια ότι λέει αλήθεια, μήπως και ξεγελάσει (στο πλαίσιο του παιχνιδιού) κάποιους ανυποψίαστους αναγνώστες.

⁴ <http://www.tokoulouri.com/politics/tsipaptain/>

Η τελευταία, και ίσως πιο σημαντική, δομική μεταβολή είναι η *χιουμοριστική ατάκα* (runch line). Στην κατακλείδα της σατιρικής είδησης συνήθως εισάγεται ένα νέο κωμικό στοιχείο, που αποκλίνει θεματικά από όσα έχουν προαναφερθεί (Rubin κ.α. 2016: 13), για να προσφέρει ακόμα μία «αποκαλυπτική» πληροφορία και να επιτείνει τη σάτιρα:

Επικεφαλής του ευρωψηφοδελτίου του ΣΥΡΙΖΑ ο Πάνος Καμμένος, σύμφωνα με διαρροές του Μαζίμου

ΝΕΑ • ΠΟΛΙΤΙΚΗ 20 ΜΑΡΤΙΟΥ 2019

EMAIL
FACEBOOK
TWITTER

Το εισιτήριο για Στρασβούργο φαίνεται πως παίρνει ο Πάνος Καμμένος, μέχρι πρότινος Υπουργός Εθνικής Άμυνας και πρόεδρος των Ανεξάρτητων Ελλήνων, καθώς όπως όλα δείχνουν θα τεθεί επικεφαλής του ευρωψηφοδελτίου του ΣΥΡΙΖΑ στις επερχόμενες ευρωεκλογές.

Μετά το βελούδινο διαζύγιο των δύο ανδρών σε ελληνικό κοινοβουλευτικό επίπεδο, η προσωπική φίλια που πλέον τους συνδέει αποτέλεσε τα θεμέλια μιας σχέσης εμπιστοσύνης.

Όπως είναι άλλωστε γνωστό, οι φίλιες δεν χαλάνε για τα κόμματα, και το ευρωπαϊκό προφίλ του Π. Καμμένου που όλοι είδαμε κατά τη διάρκεια της «θητείας» του έχει μαγέψει την εκλογική βάση του ΣΥΡΙΖΑ.

Σημειώνεται πως η συνάντηση με την οποία ουσιαστικά «κλείδωσε» η υποψηφιότητα του Πάνου Καμμένου έγινε με τον αρχηγό του ΣΥΡΙΖΑ Αλέξη Τσίπρα εχθές το βράδυ σε ψαροταβέρνα της Γλυφάδας. Σε δηλώσεις που προέβη ο πρωθυπουργός μετά το γεύμα, κατέστη σαφές πως ο ίδιος πέρα από την επιτυχία στις Ευρωεκλογές είναι στοχοπροσηλωμένος σε ένα ακόμη πράγμα: τις εξετάσεις του ECDL που έχει προγραμματίσει για την ερχόμενη Τρίτη.

Το «Κουλούρι» από τη μεριά του θα ήθελε να ευχηθεί καλή επιτυχία στον κ. Τσίπρα, και να του θυμίσει πως αν κολλήσει, μπορεί πάντα να ρωτάει τον Clippy τον συνδετήρα.

Σ.Ε. 3 | *Το Κουλούρι*, 20/03/2019⁵

Η ανατρεπτική ή και ειρωνικά ανακόλουθη κατάληξη της σατιρικής είδησης παραπέμπει σε ένα άλλο γνώρισμα του τρολαρίσματος: τον οπορτουνισμό της περιπαικτικής δράσης. Ένα τρολ, δηλαδή, επιτίθεται λεκτικά όπου βρει πρόσφορο έδαφος, και δεν διστάζει να βγει εκτός θέματος (Hardaker 2013: 67), για να πλήξει το θύμα του παιχνιδιού με νέα δήθεν στοιχεία, όπως ο σατιρογράφος δεν διστάζει να αξιοποιήσει όποια, σχετική ή μη, επινόηση μπορεί να επεκτείνει το αστείο του.

4.3 Κωμικότητα: Παραλογισμός με σταδιακή κλιμάκωση λεκτικής υπερβολής

Πολλές λεξικογραμματικές επιλογές της σατιρικής είδησης τίθενται στην υπηρεσία του χιούμορ. Στο υλικό μας εντοπίσαμε δύο ενδιαφέροντα στοιχεία με έντονη, ποσοτικά και ποιοτικά, παρουσία: παιγνιώδη ανάμειξη επιπέδων ύφους και σαρκαστική ειρωνεία (βλ. Σ.Ε. 4). Αναφορικά με το πρώτο, μολονότι η υφολογική απομίμηση πραγματικών ειδήσεων συνεπάγεται επίσημο λόγο, στο σατιρικό άρθρο

⁵ <http://www.tokoulouri.com/politics/hes-going-to-strasbourg/>

συχνά παρεμβάλλεται πιο καθημερινό, λαϊκό, λεξιλόγιο. Αυτή η μη αναμενόμενη γλωσσική χρήση λειτουργεί ως ένδειξη της είδησης – τρολιάς. Ως προς το δεύτερο, αναμφίβολα η ειρωνεία είναι βασικό συστατικό κάθε σάτιρας. Ειδικά στη σατιρική είδηση, εμφανίζεται συχνότερα η σαρκαστική ειρωνεία, που αντιστρέφει την κειμενική σημασία (π.χ. ένας έπαινος είναι στην ουσία μομφή), για να εκφράσει με περιπαικτικό τόνο, όπως κάθε τρολάρισμα, την κριτική διάθεση του συγγραφέα.

ανάμειξη επιπέδων ύφους

σαρκαστική ειρωνεία

ΤΟ ΒΑΤΡΑΧΙ
ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟ 1867 - TOVATRAKI.COM

ΑΡΧΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΟΣΜΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΕΧΝΕΣ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ ΕΙΔΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΕΙΣΤΕ ΕΔΩ: Αρχική » Πολιτική » Δέος και συγκίνηση: Η μορφή του Ανδρέα Παπανδρέου εμφανίστηκε σε φρυγανιά του Αλέξη Τσίπρα

Δέος και συγκίνηση: Η μορφή του Ανδρέα Παπανδρέου εμφανίστηκε σε φρυγανιά του Αλέξη Τσίπρα

Δημοφύλη

Στα ύψη ανακο

Πολλοί κάνει μεταμ

Άγνω

ΑΠΟ ΤΟ ΒΑΤΡΑΧΙ ΣΤΙΣ 11/06/2019 - ΤΗΛ.ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ 24/06/2019

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

[...] συνεργάτες του πρωθυπουργού κάλεσαν το γνωστό μέντιουμ Πιτ Παπαδάκο, ο οποίος μετέβη στην πρωθυπουργική κατοικία να μελετήσει τη φρυγανιά. Στη συνέχεια την έφαγε, αφού παρότι μέντιουμ είναι έξτρα λαρτζ.

Μολονότι ο γνωστός μελλοντολόγος δεν μπόρεσε να δώσει εξήγηση στο περιστατικό, κάποιιο πιστεύουν ότι η εμφάνιση του Ανδρέα Παπανδρέου είναι πιθανό να σχετίζεται με τις προεκλογικές εξαγγελίες του πρωθυπουργού. [...]

Άλλωστε, οι προεκλογικές εξαγγελίες του πρωθυπουργού θεωρούνται βέβαιο ότι θα πραγματοποιηθούν, καθώς το κόστος τους έχει υποσχεθεί να καλύψει ο Σκουρτζ Μακ Ντακ.

Σ.Ε. 4 | *To Βατράχι*, 11/06/2019 ⁶

Με αυτά τα συστατικά η σατιρική είδηση κατασκευάζει έναν δικό της πλασματικό και παράλογο κόσμο, αναδεικνύοντας την κωμική ασυμβατότητα του κειμενικού νοήματος με την εξωκειμενική πραγματικότητα του αποδέκτη. Η αναγνώριση του παραλογισμού προϋποθέτει την αντιδιαστολή με ένα υφιστάμενο καταστασιακό – πολιτισμικό πλαίσιο, συνδέοντας τη σατιρική είδηση με το «εδώ και τώρα» του αναγνώστη. Συνεπώς, η αντίθεση ανάμεσα σε κείμενο και περικείμενο δεν είναι μόνο διασκεδαστική, αλλά στηρίζει και την πραγματολογική στόχευση της παιδιάς, δηλαδή την επίθεση σε έναν αντίπαλο με θεματικό αντικείμενο κάποιο επίκαιρο ζήτημα (βλ. Σ.Ε. 5).

Πολιτική Κοινωνία Κόσμος Επιστήμη Οικονομία Πολιτισμός Αθλητισμός Newsletter

Συγχαρητήρια επιστολή στον Κυριάκο Βελόπουλο για την εκλογή του απέστειλε ο Ιησούς Χριστός

Σ.Ε. 5 | *To Κουλούρι*, 27/05/2019 ⁷

⁶ <https://tovatraxi.com/politics/thavma-i-morfi-tou-andrea-papandreou-emfanistike-se-frygania-tou-aleksi-tsipra/>

⁷ <http://www.tokoulouri.com/politics/jesus/>

Για την κειμενοποίηση του παραλογισμού, ο σατιρογράφος καταφεύγει συστηματικά σε λεκτικές υπερβολές και εξωφρενισμούς (βλ. Σ.Ε. 6). Την ίδια τακτική συχνά ακολουθούν και άλλα διαδικτυακά τρoλ, ανάγοντας το υπερβολικό ή και εντελώς ασυνάρτητο περιεχόμενο σε βασικό συστατικό της παιγνιώδους γλωσσικής δράσης.

Ποσοστό 170% για τη ΝΔ προβλέπει νέα δημοσκόπηση, πιθανό να γίνει και πρωθυπουργός άλλων χωρών ο Κυριάκος Μητσοτάκης

ΑΠΟ ΤΟ ΒΑΤΡΑΧΙ ΣΤΙΣ 05/07/2019

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Εκλογικό ποσοστό 170% και αυτοδυναμία με 655 έδρες προβλέπει για τη Νέα Δημοκρατία νέα δημοσκόπηση της Metron Paralysis

Σ.Ε. 6 | *To Βατράχι*, 05/07/2019 ⁸

Αρκετές φορές, όμως, στο σατιρικό άρθρο ο εξωφρενισμός κλιμακώνεται σταδιακά: όσο εξελίσσεται η ιστορία, τόσο εντείνεται ο παραλογισμός. Δηλαδή, αν και συνηθίζεται στον τίτλο κάποια υπερβολή (για να κεντρίσει το ενδιαφέρον του αναγνώστη), η ανάπτυξη της είδησης ξεκινάει με μια δόση αληθοφάνειας, αρχίζοντας από το πιο εύπεπτο ψέμα, και συνεχίζει με ολοένα και πιο απίστευτους ισχυρισμούς (βλ. Σ.Ε. 7).

⁸ <https://tovatraxi.com/politics/pososto-170-gia-th-nd-problepei-nea-dhmoskopsh/>

Εντολή να ξεκινήσει η κατασκευή του αγάλματος του Βόλφγκανγκ Σόιμπλε έδωσε ο Άδωνις Γεωργιάδης

ΑΠΟ ΤΟ ΒΑΤΡΑΧΙ ΣΤΙΣ 10/07/2019 Δημ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ

κλιμάκωση εξωφρενισμού

Αποφασισμένος να προχωρήσει με γρήγορους ρυθμούς σε ένα έργο που είχε τελεματώσει επί των ημερών της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ, φαίνεται να είναι ο υπουργός Ανάπτυξης και Επενδύσεων, Άδωνις Γεωργιάδης, ο οποίος φέρεται να έδωσε το πράσινο φως για την κατασκευή αγάλματος του πρώην υπουργού Οικονομικών της Γερμανίας, Βόλφγκανγκ Σόιμπλε.

Σ ύμφωνα με πληροφορίες, προκειμένου να προχωρήσει με γοργούς ρυθμούς το έργο, ο υπουργός έχει αναλάβει προσωπικά την επίβλεψη της κατασκευής, ενώ δήλωσε ότι δεν θα κάνει διακοπές μέχρι να ολοκληρωθεί.

Σύμφωνα με πληροφορίες το άγαλμα θα τοποθετηθεί σε κάποιο σημείο της Αθήνας, με πιο πιθανό το χώρο του Ελληνικού, έργο στο οποίο έχει δώσει άμεση προτεραιότητα ο υπουργός.

[...]

Την ικανοποίηση τους για το άγαλμα εκφράζουν τα περισσότερα της χώρας

Μολονότι προς το παρόν παραμένει άγνωστο το πού θα τοποθετηθεί τελικά το άγαλμα, ήδη τα περισσότερα της χώρας έχουν εκφράσει την ικανοποίησή τους για την απόφαση του Έλληνα υπουργού.

Σε δηλώσεις τους, τα πτηνά χαρακτήρισαν 'εξαιρετική' την ιδέα, τονίζοντας ότι αναμένουν με ανυπομονησία την κατασκευή του μνημείου.

«Πιστεύουμε ότι είναι πολύ καλή ιδέα. Ένα τέτοιο μνημείο πραγματικά λείπει από την Αθήνα. Δε βλέπουμε την ώρα να κατασκευαστεί, κατά προτίμηση με μεγάλες φαρδιές επιφάνειες» είπε χαρακτηριστικά ο εκπρόσωπος των πτηνών.

Σ.Ε. 7 | *To Βατράχι*, 10/07/2019 ⁹

Ανάλογη στρατηγική συναντάμε και στο τρολάρισμα, όπου ο ομιλητής αρχικά συγκαλύπτει την παιγνιώδη δράση του, ώστε να παγιδεύσει τον συνομιλητή, και προοδευτικά φανερώνει την τρολ ταυτότητα, για να διασκεδάσει με την αντίδραση του θύματος. Ο σατιρογράφος, όπως και το τρολ, παίζει σωστά το παιχνίδι μόνο όταν υπάρχει πιθανότητα κάποιοι να πιστέψουν για λίγο τα ψέματά του, επομένως φροντίζει να συντηρεί την όποια αμφιβολία του αναγνώστη (αληθινή ή ψεύτικη είδηση;) μέχρι την κωμική κορύφωση της διήγησης.

4.4 Κριτική: Παιγνιώδης ανταγωνισμός και συνεργασία

Η δύναμη του σατιρικού κειμένου έγκειται στην ικανότητά του μέσα από τον παραμορφωτικό φακό της υπερβολής να λέει κατά βάση αλήθειες, σχολιάζοντας κριτικά μια ισχύουσα κατάσταση ή υπαρκτή συμπεριφορά. Για να εισέλθουμε στην επικράτεια του παιχνιδιού, είναι απαραίτητη προϋπόθεση η κριτική να υπηρετεί τον επικοινωνιακό στόχο της παιδιάς, δηλαδή να χωρίζει τους εμπλεκόμενους σε ομάδες και να αξιολογείται πρακτικά είτε για συνεργασία είτε για ανταγωνισμό.

Άρα, η σατιρική είδηση, όπως και το τρολάρισμα, χρειάζεται έναν συγκεκριμένο στόχο (ένα πρόσωπο ή σύνολο, μια ιδέα κ.λπ.) σε ρόλο αντίπαλου. Κάθε κείμενο που

⁹ <https://tovatraxi.com/politics/ksekinise-na-ftiaxnei-to-agalma-tou-soimple-o-adonis-georgiadis/>

εξετάσαμε, δεν είναι απλώς ένα αθώο αστείο αλλά μια περίτεχνη απόπειρα διακωμώδησης ή και γελοιοποίησης ενός επιλεγμένου θύματος (βλ. Σ.Ε. 8).

Από ισχυρό μετατραυματικό στρες υποφέρει ο Θάνος Πλεύρης μετά την επίσκεψη θανάτου στα Εξάρχεια

ΝΕΑ • ΠΟΛΙΤΙΚΗ 4 ΙΟΥΛΙΟΥ 2019

Σε κακή ψυχολογική κατάσταση βρίσκεται τις τελευταίες ώρες ο Θάνος Πλεύρης, μετά την άκρως επικίνδυνη επίσκεψη που πραγματοποίησε στην καρδιά του αβάτου των Εξαρχείων για τις ανάγκες του προεκλογικού του σποτ.

Ο υποψήφιος βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας, επέστρεψε στην οικία του κλαίγοντας και έκτοτε παρουσιάζει ισχυρά συμπτώματα μετατραυματικού στρες, αφού ξυπνάει συνεχώς από τον ύπνο του, βάζει τα κλάμματα χωρίς λόγο και φωνάζει, ενώ την υπόλοιπη ώρα, συνεχίζει να μιλάει ψιθυριστά και να κοιτάζει γύρω του δίχως προφανή λόγο.

Σύμφωνα με τους ειδικούς, η κατάσταση του πολιτικού θα αργήσει να παρουσιάσει εμφανή σημάδια βελτίωσης, ενώ δεν διστάζουν να χαρακτηρίσουν την ενέργειά του ιδιαίτερα επικίνδυνη, αφού ο τελευταίος δεξιός που πήγε στην πλατεία τόσο νωρίς, έπεσε θύματα απρόκλητης επίθεσης από εξαγριωμένους γαλατάδες.

Πάντως, πηγές από το περιβάλλον του κ. Πλεύρη διαβεβαιώνουν πως σύντομα ο υποψήφιος βουλευτής θα επανέλθει και μάλιστα θα επισκεφτεί στέκια αναρχικών την ώρα που αυτοί κοιμούνται, ενώ διαφεύδουν τις φήμες συμμετοχής του πολιτικού στο νέο Ράμπο, αντί για τον Σιλβέστερ Σταλόνε.

Σ.Ε. 8 | *Το Κουλούρι*, 04/07/2019 ¹⁰

Ωστόσο, την ίδια στιγμή που επιτίθεται στον αντίπαλο, ο σατιρογράφος απευθύνεται σε ευνοϊκούς αναγνώστες, που θα εκτιμήσουν το χιούμορ του και ίσως αναλάβουν ρόλο συμπαίκτη, δηλαδή συνεχίσουν το παιχνίδι αναδημοσιεύοντας την είδηση ή αναρτώντας τα δικά τους παιγνιώδη σχόλια σε άλλες ιστοσελίδες. Αυτή η απόπειρα συνεργατικής δράσης μπορεί να φέρει εντυπωσιακά αποτελέσματα, όπως φανερώνει για παράδειγμα η απήχηση που είχε στο διαδικτυακό ακροατήριο το θέμα της Σ.Ε. 8:

¹⁰ http://www.tokoulouri.com/politics/x_archeia/

Το σατιρικό νέο γίνεται viral

- στοχοποίηση θύματος (ανταγωνισμός)

- ▶ παιχνίδι

- αναζήτηση συμπαικτών (συνεργασία)

Παράδειγμα 3 | Η συνεργατική προοπτική της κριτικής

Ένας χρήστης δεν τρολάρει κάποιον αποκλειστικά για ατομική ικανοποίηση αλλά και για επιβράβευση από τα μέλη της ψηφιακής κοινότητας που θα αντιληφθούν το παραπλανητικό παιχνίδι και θα απολαύσουν το αστείο. Η σατιρική είδηση, λοιπόν, καλεί τους αναγνώστες να ενστερνιστούν τον κριτικό λόγο της και να συμμετέχουν σε μια κοινή παιγνιώδη δραστηριότητα. Καθώς αυτό το γλωσσικό παιχνίδι αποκτά δυναμική και διαχέεται στα κοινωνικά δίκτυα ως «ομαδικό τρολάρισμα» σε βάρος του ίδιου στόχου (βλ. Παρ. 3), γίνεται αφορμή για προσωπική επαφή και αλληλογνωριμία μέσα από την ανταλλαγή συναισθημάτων και απόψεων.

5 Συμπεράσματα

Η σατιρική είδηση είναι κατά την αναλυτική μας προσέγγιση ένα κοινωνικό παιχνίδι. Ως παιγνιώδης γλωσσική δράση ακολουθεί, τουλάχιστον στη διαδικτυακή της πραγμάτωση, συγκεκριμένες επιτελεστικές νόρμες, υιοθετώντας δομολεειτουργικά χαρακτηριστικά μιας παιδιάς που είναι γνωστή ως τρολάρισμα. Η τυποποίηση της σάτιρας στα πρότυπα της τρολ συμπεριφοράς αφήνει ορατά ίχνη στο ψηφιακό κείμενο. Προτείνουμε, επομένως, ένα μοντέλο που εξετάζει: πώς ακριβώς παίζει ο σατιρογράφος με το διακείμενο του δημοσιογραφικού λόγου (εκτεταμένος τίτλος, υπέρμετρη προσπάθεια επιβεβαίωσης της είδησης, νέο χιουμοριστικό στοιχείο στην κατακλείδα)· πώς διαμορφώνονται τα κωμικά συστατικά της υποτιθέμενης είδησης για τις ανάγκες του παιχνιδιού (σαρκασμός που καταλήγει σε παραλογισμό με κλιμάκωση υπερβολής)· και τέλος, πώς αξιοποιείται σε παιγνιώδες πλαίσιο η κριτική (στοχοποίηση θύματος οδηγεί σε ανταγωνισμό αλλά και συνεργασία).

Προσεγγίζοντας τη σατιρική είδηση ως περίπτωση τρολάρισματος, η έρευνά μας θέλει να συνεισφέρει στον σύγχρονο προβληματισμό για το παγκόσμιο φαινόμενο των fake news, οριοθετώντας την έννοια των σατιρικών ειδήσεων με τρόπο που διαχωρίζει τον χιουμοριστικό σχολιασμό της επικαιρότητας από την υστερόβουλη παραπληροφόρηση. Αυτός ο διαχωρισμός είναι πολύ σημαντικός για τον ψηφιακό

γραμματισμό (digital literacy) όσων πλοηγούνται στο διαδίκτυο για την καθημερινή τους ενημέρωση.

Επιπλέον, το προτεινόμενο μοντέλο μπορεί να συμβάλει στη χαρτογράφηση των ανθρώπινων σχέσεων μέσα στην ψηφιακή διεπίδραση. Μια σατιρική είδηση, ακόμα και όταν φαινομενικά αναλώνεται σε μια χοντροκομμένη φάρσα, δεν είναι ποτέ μονοδιάστατα συγκρουσιακή, αλλά έχει τη διττή πραγματολογική λειτουργία (συνεργατική/ανταγωνιστική) που χαρακτηρίζει κάθε παιδιά. Η είδηση – τρολιά ψυχαγωγεί αλλά ταυτόχρονα ευαισθητοποιεί και παρακινεί σε δράση, με αποτέλεσμα να καλλιεργεί νέες διαπροσωπικές σχέσεις (φιλίας ή αντιπαλότητας) στον κυβερνοχώρο και να αποκτά κεντρικό ρόλο στην οργάνωση της τεχνοκοινωνικότητας τόσο εντός, όσο και εκτός της χρονικής διάρκειας του παιχνιδιού.

Βιβλιογραφία

- Αργύρης, Βασίλειος. 2018. “Το Γλωσσικό Παιχνίδι ως Ψηφιακή Διεπίδραση: Ελληνόφωνα και Αγγλόφωνα Παιχνίδια στο Διαδίκτυο.” Διδακτορική διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Aro, Jessikka. 2016. “The Cyberspace War: Propaganda and Trolling as Warfare Tools.” *European View* 15:121–132.
- Bateson, Gregory. 1972. *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. Northvale, NJ: Jason Aronson Inc.
- Cook, Guy. 2000. *Language Play, Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.
- Dynel, Marta. 2016. “‘Trolling is not Stupid’: Internet Trolling as the Art of Deception Serving Entertainment.” *Intercultural Pragmatics* 13:353–381.
- Ermida, Isabel. 2012. “News Satire in the Press: Linguistic Construction of Humour in Spoof News Articles. Στο Jan Chovanec και Isabel Ermida (επιμ.), *Language and Humour in the Media*, 185–210. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Goffman, Erving. 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row.
- Hardaker, Claire. 2013. “‘Uh.....not to be nitpicky,,,,,but...the past tense of drag is dragged, not drug.’: An Overview of Trolling Strategies.” *Journal of Language Aggression and Conflict* 1 (1):57–86.
- Rubin, Victoria L., Niall J. Conroy, Yimin Chen, και Sarah Cornwell. 2016. “Fake News or Truth? Using Satirical Cues to Detect Potentially Misleading News.” *Proceedings of NAACL-HLT*, 7–17. Stroudsburg, PA: Association for Computational Linguistics.
- Tandoc Jr., Edson C., Zheng Wei Lim, και Richard Ling. 2018. “Defining ‘Fake News’: A Typology of Scholarly Definitions.” *Digital Journalism* 6 (2):137–153.
- Zhang, Xichen, και Ali A. Ghorbani. 2019. “An Overview of Online Fake News: Characterization, Detection, and Discussion.” *Information Processing & Management* 57 (2). Accessed March 9, 2020. doi.org/10.1016/j.ipm.2019.03.004.

Η ποδοσφαιρική γλώσσα και ορολογία σε λεξικά

Βασίλειος Αργυρόπουλος¹ & Αγάπιος Οικονομίδης²

¹Μεγάλο Ηλεκτρονικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας των εκδόσεων Πατάκη,

²Περιφερειακή Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Πελοποννήσου

vas_arg@yahoo.gr, agapioisoik@gmail.com

Abstract

Greek Football terminology includes loans from languages of countries with a tradition in football. We examine the language and terminology related to football as it is reflected in Greek dictionaries. Our goal is to talk about the most important lexicographic issues related to football. We look into the entry list and the information inside the entries and we focus on instances of mismatch between the Greek and the English language. For a lexicographer it is a challenging task to keep track of linguistic changes regarding football and to compile entries which will describe the linguistic reality as accurately as possible.

Keywords: football, language, terminology, loans, dictionary, entry, lexicographer

1 Εισαγωγή

Όπως επισημαίνει ο Παπαναγιώτου (2016: 94), η γλώσσα του ποδοσφαίρου είναι ποικιλία της γλώσσας του αθλητισμού. Σχετικά με τη γλώσσα και ορολογία του αθλητισμού, ο Ανδρουλάκης (1997: 337) σημειώνει ότι πρόκειται για μια «ειδική διάλεκτο ουσιαστικά, που φαντάζει μυστηριώδης και δυσπρόσιτη για τον αδαή, απλή και ευνόητη ίσως για το γνώστη, απαιτητική και ενδιαφέρουσα, πάντως, για τον εξωτερικό παρατηρητή και μελετητή». Ειδικότερα, το λεξιλόγιο της γλώσσας του ποδοσφαίρου χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από μεταφορές όπως *κλάδεμα*,¹ *φράγμα*,² *κοράκι*,³ μετωνυμίες όπως *μπάλα*,⁴ *ασβέστης*,⁵ *σφυρίχτρα*,⁶ δάνεια όπως *τάκλιν*, *πέναλτι*, *κόρνερ*, *οφσάιντ* και ακρωνύμια όπως *ΑΕΚ*, *ΠΑΟΚ*, αλλά και το ξενικό *VAR*.

Τα δάνεια που περιλαμβάνονται στην ποδοσφαιρική γλώσσα και ορολογία της νέας ελληνικής προέρχονται κυρίως από την αγγλική, καθώς και από άλλες γλώσσες χωρών με ιστορία στο συγκεκριμένο άθλημα (*footballing countries*), όπως η γαλλική, η ιταλική και η ισπανική. Αγγλικά δάνεια είναι, π.χ., τα προαναφερθέντα *τάκλιν* (< *tackling*), *πέναλτι* (< *penalty*), *κόρνερ* (< *corner*) και *οφσάιντ* (< *offside*), καθώς και το *VAR* (< *Video Assistant Referee*), γαλλικά τα *ρεβάνς* (< *revanche*), *ντεμί βολέ* (< *demi volé*), *πλασέ* (< *placé*) κ.ά., ιταλικά τα *κατενάτσιο* (< *catenaccio*), *τιφόζι* (< *tifosi*), *σκουντέτο* (< *scudetto*) κ.ά., ισπανικό το *μουντιάλ* (< *mundial*), ενώ η λέξη *πορτιέρο* προέρχεται από το ισπανικό *portero* κατ' επίδραση του ιταλ. *portiere*.

¹ «(μτφ. στο ποδόσφαιρο) το βίαιο χτύπημα στα πόδια τού αντίπαλου παίκτη και η ανατροπή του» (ΛΝΕΓ).

² «(αθλ.) αντικανονική ενέργεια αμυνόμενου παίκτη, που παρεμποδίζει τις κινήσεις επιτιθέμενου αντιπάλου» (ΛΚΝ).

³ «(μειωτ.-υβριστ.) ο διαιτητής ποδοσφαιρικών αγώνων λόγω τής μαύρης στολής του» (ΛΝΕΓ).

⁴ «το ποδόσφαιρο» (ΛΚΝ).

⁵ Η λέξη δηλώνει τις γραμμές του γηπέδου – βλ. Παπαναγιώτου (2016: 106).

⁶ «ο διαιτητής», όπως στα εξής παραδείγματα χρήσης: *οι σφυρίχτρες της 19ης αγωνιστικής | Νορβηγός η σφυρίχτρα του ντέρμπι.*

2 Λημματολόγιο

Θα μας απασχολήσουν δύο επιμέρους θέματα, τα κριτήρια καταγραφής και οι πηγές άντλησης ποδοσφαιρικών όρων. Ένα γενικότερο πρόβλημα είναι ότι –σε αντίθεση, λ.χ., με την αγγλική– στην ελληνική δεν υπάρχουν πλούσιες τράπεζες γλωσσικού υλικού, που να επιβεβαιώνουν ότι μια λέξη ανήκει στο χρησιμοποιούμενο λεξιλόγιο και άρα μπορεί να λημματογραφηθεί – βλ. και Τράπαλης (2003: 173). Ένας τρόπος να μετριάσει το πρόβλημα είναι η λημματογράφηση λέξεων που συγκροτούν κλειστές ομάδες σε διάφορους γνωστικούς τομείς. Για παράδειγμα, καλό είναι να λημματογραφηθούν όλοι οι αθλητικοί όροι που δηλώνουν τις θέσεις των παικτών σε μια ποδοσφαιρική ομάδα, όπως *λίμπερο*, *μπακ*, *στόπερ*, *χαφ* κ.ά. Οι πηγές για την άντληση ποδοσφαιρικών όρων μπορεί να είναι είτε γραπτές είτε προφορικές: αφενός, έντυπα κείμενα, όπως λεξικά και εγκυκλοπαίδειες,⁷ αλλά και ηλεκτρονικά, όπως ιστότοποι και ιστοσελίδες⁸ αφετέρου, μαγνητοφωνημένο υλικό από ραδιοφωνικές ή τηλεοπτικές μεταδόσεις αγώνων, π.χ. διαδικτυακά βίντεο σύγχρονων ή παλιότερων αναμετρήσεων.

Σημειωτέον ότι σε μερικές περιπτώσεις υπάρχει αναντιστοιχία μεταξύ της ελληνικής και της ξένης γλώσσας ως προς τους ποδοσφαιρικούς όρους. Για παράδειγμα, στα αγγλικά χρησιμοποιείται ο υπερώνυμος όρος *full-back*, στον οποίο υπάγονται οι όροι *left-back* και *right-back*. Στα ελληνικά, κατ' επίδραση της αγγλικής μπορεί να συναντήσει κανείς τον όρο *φουλ μπακ*, αλλά συνήθως απαντά ο όρος *μπακ*, αριστερό ή δεξί, καθώς και *οπισθοφύλακας*. Υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ του *left-back* και του *αριστερό μπακ*, όπως και μεταξύ του *right-back* και του *δεξί μπακ*, αλλά το *full-back* δεν έχει το αντίστοιχό του στα ελληνικά. Επίσης, οι Άγγλοι λένε *libero* και *sweeper* για την ίδια θέση, ενώ εμείς μόνο *λίμπερο*. Ακόμη, ό,τι είναι για την αγγλική ποδοσφαιρική γλώσσα τα *best seats* στον πληθυντικό αριθμό είναι για την αντίστοιχη δική μας τα λεγόμενα *επίσημα*, οι θέσεις των επισήμων στις κερκίδες. Χρειάζεται να έχει κανείς σχετικές γνώσεις και να δείξει ιδιαίτερη προσοχή κατά τη διαδικασία της συλλογής ενός τέτοιου υλικού.

Στον Πίνακα 1 βλέπουμε δεδομένα από νεοελληνικά λεξικά. Στο ΝΕΛ δεν λημματογραφείται κανένας από τους προαναφερθέντες όρους, μάλλον λόγω του μικρότερου όγκου του. Από το ΛΚΝ λείπουν τα λήμματα *στόπερ* και *χαφ*. Το ΛΝΕΓ και το ΧΛΑ ως προς τις συγκεκριμένες λέξεις-λήμματα εμφανίζουν πληρότητα, μολονότι και από αυτά –γενικά– λείπουν αρκετά λήμματα και στοιχεία από τη γλώσσα του αθλητισμού,⁹ κυρίως γιατί κανένα από τα εκδεδομένα νεοελληνικά λεξικά δεν βασίζεται σε corpus της νέας ελληνικής.¹⁰

⁷ Βλ., π.χ., τα λεξικά των Binder & Brasse (1998) και Leigh & Woodman (2006), καθώς και του Οικονομίδη (2017). Στις πολύγλωσσες πηγές συγκαταλέγεται το *Λεξικό αγγλικών/γαλλικών/ελληνικών όρων των ολυμπιακών αθλημάτων των θερινών Ολυμπιακών Αγώνων* – βλ. Institut national du sport et de l'éducation physique. Service de documentation (2004). Πηγή λεξιλογίου είναι και η εγκυκλοπαίδεια SPORTS (2003).

⁸ Ο διαδικτυακός τόπος της UEFA (<http://www.uefa.com>), π.χ., προσφέρει πλούσιο υλικό για τη συγκρότηση λημματολογίου.

⁹ Σε κανένα από τα ήδη εκδεδομένα νεοελληνικά λεξικά δεν έχουν καταγραφεί, π.χ., το *φερ πλέι* «συμπεριφορά των αθλητών που τηρούν τους κανόνες ενός παιχνιδιού χωρίς να εξαπατούν ούτε να αποκομίζουν αθέμιτο όφελος» (υπάρχει όμως το *ευ αγωνίζεσθαι* στο ΛΝΕΓ και στο ΧΛΑ), τα *επίσημα* (αγγλ. *best seats*) «οι θέσεις των επισήμων στις κερκίδες» κ.ά.

¹⁰ Βλ. και Μοσχονάς (2000).

ΝΕΛ	ΛΚΝ	ΛΝΕΓ	ΧΛΑ
–	εξτρέμ	εξτρέμ	εξτρέμ
–	λίμπερο	λίμπερο	λίμπερο
–	μπακ	μπακ	μπακ
–	–	στόπερ	στόπερ
–	χαφ	χαφ	χαφ

Πίνακας 1 | Λημματολόγιο

3 Ορθογραφία και παραλλαγές

Οι ποδοσφαιρικοί όροι που έχουν ξενική ετυμολογική προέλευση κανονικά αποδίδονται με τον απλούστερο τρόπο, όπως όλα τα νεότερα δάνεια, π.χ. <γκολκίπερ> αντί <γκολκήπερ>. Το <η> εδώ δεν δικαιολογείται ετυμολογικά, ενώ μόνο συμβατικά θα αντιστοιχούσε στα δύο συνεχόμενα <e> του αγγλικού τύπου. Το ΛΚΝ γράφει <γκολκήπερ> μάλλον από αβλεψία, αφού άλλωστε, σε μια παρόμοια περίπτωση, γράφει <σπίκερ>.

Ειδικό ενδιαφέρον έχουν λέξεις που εμφανίζουν παραλλαγές ως προς συμφωνικούς συνδυασμούς. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η *ντρίμπλα/ντρίπλα/τρίπλα* (< αγγλ. *dribble*). Για τέτοιες λέξεις, εφόσον διαπιστωθεί ότι χρησιμοποιούνται όλες οι παραλλαγές, τίθεται το ερώτημα με ποια σειρά θα καταγραφούν στα αντίστοιχα λήμματα. Η πρόταξη ενός τύπου μπορεί να βασιστεί στην ετυμολογία ή τη συχνότητα χρήσης. Σημειωτέον όμως ότι τα λεξικά δεν στηρίζονται σε έρευνες, κοινωνιογλωσσολογικές ή άλλες, που να πιστοποιούν τη συχνότητα.

ΝΕΛ	ΛΚΝ	ΛΝΕΓ	ΧΛΑ
–	γκολκήπερ	γκολκίπερ	γκολκίπερ
–	τρίπλα & ντρίπλα	ντρίμπλα κ. ντρίπλα κ. τρίπλα	τρίπλα & ντρί(μ)πλα

Πίνακας 2 | Ορθογραφία και παραλλαγές

4 Ποικίλες πληροφορίες

4.1 Σημασιολογικές πληροφορίες

Σημασιολογικές πληροφορίες μεταφέρονται κυρίως μέσω των ορισμών. Γι' αυτό είναι αυτονόητη η σπουδαιότητα του ορισμού της σημασίας μιας λέξης ή φράσης. Ένας καλός ορισμός θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από πληρότητα και ακρίβεια και να μην περιλαμβάνει περιττά στοιχεία.

Ένα πρώτο παράδειγμα προβληματικού ορισμού δίνει το λήμμα *γκολτζής* του ΛΚΝ: «στο ποδόσφαιρο, παίκτης ικανός να εκτελεί δυνατά και αποτελεσματικά σουτ· σουτέρ». Οι λόγοι χονδρικά είναι δύο: Αφενός, δεν έπρεπε να περιοριστεί στο ποδόσφαιρο ο ορισμός, αφού γκολτζής μπορεί να είναι και ένας πολιστής, για παράδειγμα. Αφετέρου, γκολτζής στο ποδόσφαιρο είναι ο παίκτης που πετυχαίνει γκολ συχνά, είτε με σουτ είτε με άλλον τρόπο, όπως με κεφαλιά. Δεν ορίζεται ως σουτέρ ούτε εκτελεί κατ' ανάγκην «δυνατά» σουτ.

Η φράση *παίζω κάποιον μονότερμα* χρησιμοποιείται όταν μια ομάδα, συνήθως ποδοσφαιρική, έχει κλείσει στα καρέ της –κατά το κοινώς λεγόμενο– την αντίπαλη.

Δεν σημαίνει απλώς «κάνω επίθεση στον αγωνιστικό χώρο και περιορίζω τους αντιπάλους στον χώρο της άμυνας» (ΧΛΑ). Για να παίξει μονότερμα η μια ομάδα την άλλη, πρέπει να εκδηλώνει συνεχώς επιθέσεις. Ας προστεθεί ότι το «στον αγωνιστικό χώρο» του παραπάνω ορισμού είναι περιττό, αφού ούτως ή άλλως το παιχνίδι παίζεται στον αγωνιστικό χώρο.

Σημασιολογικές είναι και ορισμένες ειδικές πληροφορίες που δίνονται στην αρχή του ορισμού σε παρένθεση.¹¹ Σε μια τέτοια παρένθεση, αν πρόκειται για όρο γενικά του αθλητισμού, θα πρέπει να αποφεύγεται η εσφαλμένη πληροφορία ότι είναι μόνο του ποδοσφαίρου. Καμία από τις τέσσερις λέξεις του Πίνακα 3, π.χ., δεν πρέπει να συνοδεύεται από ορισμό που να περιορίζεται στο ποδόσφαιρο.

ΝΕΛ	ΛΚΝ	ΛΝΕΓ	ΧΛΑ
δοκάρι	δοκάρι (ποδ.)	δοκάρι (στο ποδόσφαιρο)	δοκάρι ΑΘΛ. (σε γήπεδο ποδοσφαίρου)
εστία (αθλητ.)	εστία (ποδ.)	εστία (στο ποδόσφαιρο)	εστία ΑΘΛ. (στο ποδόσφαιρο)
πέναλτι (στο ποδόσφαιρο)	πέναλτι είδος ποινής στο ποδόσφαιρο· [...]	πέναλτι (στο ποδόσφαιρο, το πόλο, το χάντμπολ)	πέναλτι ΑΘΛ. (στο ποδόσφαιρο) [...] και σε άλλα αθλήματα (π.χ. υδατοσφαίριση, χάντμπολ, χόκεϊ)
φάουλ (αθλητ.) όρος στο ποδόσφαιρο, το μπάσκετ, το τένις, κ.ά., [...]	φάουλ (αθλ.) αντικανονική ενέργεια παίκτη σε ομαδικά παιχνίδια (ποδόσφαιρο, μπάσκετ, πόλο κτλ.), [...]	φάουλ ΑΘΛ. (στο ποδόσφαιρο, το μπάσκετ, στην υδατοσφαίριση κ.α.)	φάουλ ΑΘΛ. (κυρ. στο ποδόσφαιρο, το μπάσκετ, την υδατοσφαίριση)

Πίνακας 3 | Σημασιολογικές πληροφορίες

Άλλο είδος σημασιολογικής πληροφορίας είναι οι επιτόπου ερμηνείες, που επεξηγούν παραδείγματα χρήσης. Είναι αυτονόητη η ανάγκη για ακρίβεια και στις επεξηγήσεις αυτές. Εσφαλμένες πληροφορίες τέτοιου είδους δίνει το ΧΛΑ σε μια σειρά λημμάτων όπως:

- λήμμα *αμύνομαι*: (στο ποδόσφαιρο) το τείχος των αμυνομένων (= αμυντικών). *Αμυνόμενοι* δεν σημαίνει αποκλειστικά «αμυντικοί» παίκτες.

- λήμμα *αποκλείω*: Η ομάδα αποκλείστηκε από τον τελικό/στα προκριματικά (: λόγω ήττας). Μόνο κάποιος που δεν ξέρει από αθλητικά μπορεί να εξηγήσει έτσι έναν αποκλεισμό. Στην πραγματικότητα, και μια ήττα μπορεί να οδηγήσει σε πρόκριση, ή μια νίκη σε αποκλεισμό, αφού συνυπολογίζονται τα αποτελέσματα και των δύο αγώνων, ενώ ισχύει και ο κανονισμός των εκτός έδρας γκολ.

- λήμμα *ισόπαλος*: Οι δύο ομάδες αναδείχθηκαν/ήρθαν ισόπαλες (= χωρίς τέρματα). Η ισοπαλία χωρίς τέρματα είναι βέβαια μια περίπτωση ισοπαλίας. Ωστόσο, δύο ομάδες μπορεί να αναδειχθούν ισόπαλες και με αποτέλεσμα όπως 1-1, 2-2 κ.ο.κ.

- λήμμα *μπάλα*: Γυρίζω τη(ν) μπάλα στον τερματοφύλακα (= κάνω πάσα προς τα πίσω). Ένας παίκτης μπορεί να κάνει πάσα προς τα πίσω και να τροφοδοτήσει έναν συμπαίκτη του που να μην είναι ο τερματοφύλακας.

¹¹ Παρόμοια είναι και η πληροφορία «στο ποδόσφαιρο» που είδαμε προηγουμένως ότι δίνει το ΛΚΝ στο λήμμα *γκολτζής*, έστω και αν δεν είναι σε παρένθεση.

• λήμμα *μπάλα*, σύμπλοκο με τη(ν) *μπάλα στα πόδια*: *Τρέχει με την μπάλα στα πόδια* (: διατηρώντας τον έλεγχό της, με άψογο κοντρόλ). Δεν χρειάζονται πολλά λόγια για να εξηγήσει κανείς ότι με την *μπάλα στα πόδια* δεν σημαίνει και «με άψογο κοντρόλ».

• λήμμα *προπόνηση*: Σε ρυθμούς προπόνησης (= σε προπονητικούς ρυθμούς). Κανείς δεν έγινε σοφότερος με την εξήγηση του σε ρυθμούς προπόνησης ως «σε προπονητικούς ρυθμούς». Το κυριότερο, η φράση σε ρυθμούς προπόνησης δηλώνει και κάτι επιπλέον, που δεν καλύπτεται από την ερμηνεία «σε προπονητικούς ρυθμούς» – σημαίνει «σαν σε προπόνηση», δηλαδή πολύ εύκολα, πολύ άνετα.

Με σαφήνεια και ακρίβεια πρέπει να ορίζονται φυσικά και οι μεταφορικές ή άλλες σημασίες αθλητικών όρων οι οποίες δεν αφορούν τον αθλητισμό. Για παράδειγμα, δεν είναι σαφές τι σημαίνει μεταφορικά *πολιτικό κατενάτσιο* (βλ. ΧΛΑ, λήμμα *κατενάτσιο*),¹² έστω και αν είναι γνωστή η πρώτη σημασία της λέξης, ως αθλητικού όρου. Επίσης, η τρίτη –μεταφορική– σημασία της λέξης-λήμματος *τρίποντο* του ΧΛΑ «ξεχωριστή επιτυχία», με παραδείγματα-συνάψεις *τρίποντο αγάπης/ανθρωπιάς*, είναι άστοχη. Αρκεί η διαδικτυακή αναζήτηση των φράσεων *τρίποντο αγάπης/ανθρωπιάς* και καταλαβαίνει κανείς περί τίνος πρόκειται – έχουν χρησιμοποιηθεί, λ.χ., για φιλανθρωπικούς αγώνες μπάσκετ.

Σημασιολογικές πληροφορίες δίνονται και μέσω συνωνύμων-αντωνύμων, που μπορεί να αφορούν παραδείγματα χρήσης ή υποπεδία παραδειγμάτων, αλλά και μέσω των παραπομπών τύπου *παράβαλε* και *βλέπε*.¹³ Κι εδώ βέβαια χρειάζεται προσοχή: δεν είναι κατανοητό γιατί το ΧΛΑ, αμέσως μετά τη σύναψη *περίτεχνο γκολ*, έχει παραθέσει ως αντώνυμο το *τυχερό* ούτε γιατί στα λήμματα *κεφαλιά* και *κόφτης* του ίδιου λεξικού γίνεται παραπομπή μέσω του *Βλ.* στα *τακουνάκι* και *ριμπάουντερ αντίστοιχα*. Αναρωτιέται κανείς αν το *τακουνάκι* ανήκει στο ίδιο ή παραπλήσιο σημασιολογικό πεδίο με την *κεφαλιά*. Και γιατί ειδικά το *τακουνάκι* και όχι, λ.χ., το *πλασέ*; Παρόμοια ερωτήματα μπορούν να τεθούν και σχετικά με τα *κόφτης* και *ριμπάουντερ* και τη σημασιολογική σχέση που υποτίθεται ότι τα συνδέει μεταξύ τους.

4.2 Γραμματικές πληροφορίες

Στις γραμματικές πληροφορίες ανήκει η δήλωση του γένους σε ορισμένα ουσιαστικά. Ως προς αυτήν, υπάρχουν δύο κατηγορίες ποδοσφαιρικών-αθλητικών όρων: πρώτον, ουσιαστικά που χρησιμοποιούνται άλλοτε ως αρσενικά και άλλοτε –στο πλαίσιο του γυναικείου αθλητισμού– ως θηλυκά, όπως *τερματοφύλακας*, *αμυντικός* και *επιθετικός*: δεύτερον, άκλιτα ουσιαστικά που είναι νεότερα δάνεια και χρησιμοποιούνται όχι μόνο ως αρσενικά ή θηλυκά, αλλά και ως ουδέτερα, όπως *λίμπερο* και *μπακ*.

Τα νεοελληνικά λεξικά εμφανίζουν ελλείψεις και ασυνέπειες ως προς τη δήλωση του γένους. Το ΛΚΝ και το ΧΛΑ, λ.χ., χαρακτηρίζουν μόνο αρσενικά –και όχι αρσενικά και θηλυκά– τα *αμυντικός* και *επιθετικός* ως ουσιαστικά. Επίσης, αν το *τερματοφύλακας* είναι και αρσενικό και θηλυκό, όπως δηλώνουν το ΛΝΕΓ και το

¹² Το *κατενάτσιο* (< ιταλ. *catenaccio*) είναι αμυντικό/ αμυντικογενές σύστημα παιχνιδιού, συνήθως με τη χρησιμοποίηση παίκτη λίμπερο στην άμυνα. Όντας συνυφασμένο με την τακτική της καθυστέρησης, στη μεταφορική σημασία, όπως στη φράση *πολιτικό κατενάτσιο*, σημαίνει την τακτική του να καθυστερεί κάποιος και να αποφεύγει να λάβει αποφάσεις. Σχετική είναι μια έκφραση προερχόμενη επίσης από το ποδόσφαιρο, που όμως χρησιμοποιείται μεταφορικά στην πολιτική και αλλού: *Πετάω την μπάλα στην κερκίδα*.

¹³ Σύμφωνα μάλιστα με το ΧΛΑ (2016: 20, τόμος 1), η συντομογραφία *Πβ.* (= παράβαλε) «δηλώνει τη χαλαρή συνωνυμική σχέση» λέξεων κτλ., ενώ με τη *Βλ.* (= βλέπε) μπορεί να γίνει παραπομπή σε λέξεις ή εκφράσεις του ίδιου ή παραπλήσιου σημασιολογικού πεδίου.

ΧΛΑ, το ίδιο πρέπει να ισχύει για το *γκολκίπερ*, που καταγράφεται μόνο ως αρσενικό στα δύο αυτά λεξικά.

ΛΚΝ	ΛΝΕΓ	ΧΛΑ
λίμπερο ο & λίμπερο το	λίμπερο (ο)	λίμπερο (αρσ. + ουδ.)
μπακ το	μπακ (το/ο)	μπακ (αρσ. + ουδ.)
ο αμυντικός	αμυντικός –	αμυντικός (ο)
ο επιθετικός	επιθετικός –	επιθετικός (ο)
τερματοφύλακας ο	τερματοφύλακας (ο/η)	τερματοφύλακας (αρσ. + θηλ.)
γκολκίπερ ο	γκολκίπερ (ο)	γκολκίπερ (αρσ.)

Πίνακας 4 | Γραμματικές πληροφορίες

4.3 Υφολογικές και άλλες πληροφορίες

Στη γλώσσα του ποδοσφαίρου και, γενικότερα, του αθλητισμού παρατηρούνται ορισμένα ζεύγη όρων από τους οποίους ο ένας είναι νεότερο δάνειο και χρησιμοποιείται κυρίως στον ανεπίσημο, καθημερινό λόγο, ενώ ο αντίστοιχος ελληνογενής δεν είναι τόσο συχνός και απαντά κυρίως σε επίσημα συμφραζόμενα και στον γραπτό λόγο. Παράδειγμα αποτελεί το ζεύγος *μπακ* (ή *αμυντικός*)/*οπισθοφύλακας*. Σε ένα λεξικό πρέπει να χαρακτηριστεί λόγιο το τελευταίο ουσιαστικό. Σημειωτέον ότι κανένα από τα ήδη εκδεδομένα νεοελληνικά λεξικά δεν παραθέτει κάποιον υφολογικό χαρακτηρισμό για το *οπισθοφύλακας* στο ποδόσφαιρο.

Και γενικότερα όμως μέλημα του λεξικογράφου θα πρέπει να αποτελεί η προσθήκη υφολογικών χαρακτηρισμών σε λέξεις, φράσεις και σημασίες από τον χώρο του αθλητισμού, όπου αυτή είναι αναγκαία. Λ.χ., στο λήμμα *αράουτ* χρειάζεται να φανεί ότι η εν λόγω λέξη χρησιμοποιείται ανεπίσημα, στον προφορικό λόγο, ή να σημειωθεί κάτι παρόμοιο. Το *αράουτ* υφολογικά δεν βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με το *πλάγιο άουτ*. Μόνο το ΛΝΕΓ και το ΧΛΑ –σημειωτέον– λημματογραφούν το *αράουτ*, χωρίς όμως υφολογικό χαρακτηρισμό.

Εκτός από τους υφολογικούς, χρειάζονται και άλλοι χαρακτηρισμοί λημμάτων, εσωτερικών λημμάτων ή σημασιών σχετικών με τον αθλητισμό. Για παράδειγμα, ο τύπος *ημιχρόνιο* είναι συνήθως παλαιότερος, γι' αυτό και λέγεται από μεγάλους σε ηλικία παράγοντες του ποδοσφαίρου σε δηλώσεις τους. Κανένα από τα λεξικά που εξετάζουμε δεν δίνει τη σχετική πληροφορία.

5 Παραδείγματα χρήσης

Τα παραδείγματα χρήσης συμπληρώνουν τους ορισμούς σημασιών και αποτελούν έναν άμεσο τρόπο με τον οποίο φωτίζεται η γλωσσική χρήση σε αυθεντικά περιβάλλοντα. Για τον σκοπό αυτόν όμως θα πρέπει να είναι αυθεντικά, προερχόμενα από κείμενα-πηγές του υπό έκδοση λεξικού, ή έστω διασκευασμένα, αλλά όχι φτιαχτά, επινοημένα από τον συντάκτη του λήμματος.

Αφύσικα –και γι' αυτό μάλλον επινοημένα– παραδείγματα είναι, λ.χ., τα εξής: *Τα φοβερά καρφώματα του επιθετικού παίχτη [...] εντυπωσίασαν* (ΛΚΝ, λήμμα *κάρφωμα*) και *(στο ποδόσφαιρο) κάρφωμα στα δίχτυα* (ΧΛΑ, λήμμα *κάρφωμα*).

Άλλη περίπτωση ακατάλληλου παραδείγματος είναι αυτό που περιλαμβάνει ονόματα παλαιμάχων παικτών. Ο λόγος είναι ότι τέτοια ονόματα μπορεί να καταστήσουν παρωχημένο το παράδειγμα χρήσης.

Για την πρώτη έκδοση του ΛΝΕΓ ο Mackridge (2001: 258) παρατηρεί ότι το λεξικό «includes some lively illustrative modern examples, such as the following referring to basketball: *Ο Αλβέρτης απάντησε στο τρίποντο του Σιγάλα [...]*» – το παράδειγμα αυτό καλώς αφαιρέθηκε από το λήμμα *απαντώ* των μεταγενέστερων εκδόσεων του ΛΝΕΓ.¹⁴

Απεναντίας, σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να γίνει δεκτή και η αναφορά σε συγκεκριμένα ονόματα βετεράνων αθλητών. Στο λήμμα *μπασκετμπολίστας*, λ.χ., δεν θα ήταν άστοχο το παράδειγμα *Ο Νίκος Γκάλης ήταν ο μεγαλύτερος Έλληνας μπασκετμπολίστας όλων των εποχών*, το οποίο βέβαια μεταφέρει εγκυκλοπαιδική πληροφορία.

Επιπροσθέτως, καλό είναι να αποφεύγεται η συχνή αναφορά συγκεκριμένων ομάδων. Αυτό θα έδινε την εντύπωση ότι οι συντάκτες είναι υποστηρικτές τους, πράγμα που δεν ταιριάζει σε ένα αντικειμενικό έργο αναφοράς όπως το λεξικό. Τέτοια παραδείγματα εντοπίζουμε κυρίως στο ΛΚΝ, όπου εμφανίζεται συχνά το όνομα του ΠΑΟΚ:

Ο ΠΑΟΚ στο γήπεδό του είναι πολύ επικίνδυνος (λήμμα *επικίνδυνος*).

Ο ΠΑΟΚ είναι κάτοχος του τίτλου (λήμμα *κάτοχος*).

Κεραυνός ο ΠΑΟΚ (λήμμα *κεραυνός*).

Ο ΠΑΟΚ βρέθηκε στην κορυφή της βαθμολογίας (λήμμα *κορυφή*).

Επίσης, μεγάλο θέμα στη λεξικογραφία είναι η απαιτούμενη αντιστοιχία ορισμού-παραδειγμάτων. Στο ΧΛΑ το *πέναλτι* ορίζεται ως εξής:

ΑΘΛ. (στο ποδόσφαιρο) ποινή που καταλογίζεται για παράβαση παίκτη μέσα στη μεγάλη περιοχή της ομάδας του και κυρ. η εκτέλεσή της, που γίνεται από αντίπαλο ποδοσφαιριστή με ελεύθερο λάκτισμα προς το τέρμα από απόσταση έντεκα μέτρων· κατ' επέκτ. η αντίστοιχη ποινή και βολή και σε άλλα αθλήματα (π.χ. υδατοσφαίριση, χάντμπολ, χόκεϊ).

Στην αρχή του πεδίου των παραδειγμάτων παρατίθενται οι εξής συνάψεις για το *πέναλτι*: *αδιαμφισβήτητο* (ΑΝΤ. *αμφισβητούμενο*)/*ανύπαρκτο*/*έυστοχο*/*καθαρό*/*καραμπινάτο*/*κρίσιμο*/*πέτσινο* ~.

Είναι αξιοσημείωτο ότι από τα οκτώ παραπάνω συναπτικά παραδείγματα τα έξι –*αδιαμφισβήτητο*/*αμφισβητούμενο*/*ανύπαρκτο*/*καθαρό*/*καραμπινάτο*/*πέτσινο* *πέναλτι*– δεν αντιστοιχούν σε κανένα τμήμα του ορισμού. Στην πραγματικότητα, *ανύπαρκτο* *πέναλτι*, λ.χ., σημαίνει ανύπαρκτη παράβαση και όχι βέβαια ανύπαρκτη ποινή (για παράβαση) ούτε ανύπαρκτη εκτέλεση (της ποινής).

6 Συμπεράσματα

Από την έρευνα λημμάτων που αφορούν τον αθλητισμό και, ειδικότερα, το ποδόσφαιρο σε νεοελληνικά λεξικά προέκυψε ότι έχουν γίνει διάφορα λάθη και παραλείψεις, αλλά και ότι υπάρχουν ασυνέπειες, εφόσον ομοειδείς περιπτώσεις έχουν αντιμετωπιστεί με διαφορετικό τρόπο. Με αυτά τα δεδομένα, ο συντονιστής και οι συντάκτες ενός λεξικού θα πρέπει να επιμείνουν στην περιγραφή της σύνθετης

¹⁴ Ωστόσο, ένα παράδειγμα με ομάδες, όπως *Η Λίβερπουλ απάντησε στο γκολ της Μάντσεστερ*, θα άντεχε στον χρόνο.

γλωσσικής πραγματικότητας που υπάρχει στον χώρο του ποδοσφαίρου, αλλά και του αθλητισμού γενικότερα, αξιοποιώντας το διαδίκτυο και οποιαδήποτε έγκυρη πηγή είναι διαθέσιμη σε ηλεκτρονική ή έντυπη μορφή. Συν τοις άλλοις, είναι αναγκαία η συνεργασία με ειδικούς από τον γνωστικό τομέα του αθλητισμού και ειδικότερα του ποδοσφαίρου.¹⁵ Φαίνεται, από όσα αναφέρουμε παραπάνω, ότι στα σημαντικότερα λεξικά της νέας ελληνικής έχει δοθεί μικρότερη βαρύτητα στη σύνταξη των ποδοσφαιρικών και, γενικότερα, των αθλητικών λημμάτων σε σχέση πάντα με τα υπόλοιπα λήμματα.

Στην εποχή μας η σύνταξη ενός μεγάλου μονόγλωσσου ερμηνευτικού λεξικού αποτελεί ένα δύσκολο, υπεύθυνο, πολυσύνθετο και συλλογικό έργο, εφόσον έχει περάσει η εποχή που το βάρος της σύνταξης του επωμιζόταν ένας μόνο άνθρωπος. Ο σύγχρονος λεξικογράφος πρέπει βέβαια να διαθέτει ειδικές γνώσεις από πολλούς και διάφορους γνωστικούς τομείς. Όμως, επειδή κανείς δεν είναι παντογνώστης, χρειάζεται η συνεργασία με ειδικούς ή έστω με ερευνητές που έχουν επαρκείς ειδικές γνώσεις. Στην προκειμένη περίπτωση, ο ειδικός στα αθλητικά όχι μόνο θα αποφύγει τα αστοχήματα και τα κραυγαλέα λάθη, αλλά και θα εμβαθύνει σε θέματα όπως η επιρροή που ασκεί η αθλητική-ποδοσφαιρική γλώσσα και ορολογία στην εν γένει γλώσσα, η επίδραση που έχει η αγγλική αθλητική-ποδοσφαιρική γλώσσα και ορολογία στην αντίστοιχη ελληνική και η επίδραση που ασκεί η γλώσσα και ορολογία του μπάσκετ στην αντίστοιχη ποδοσφαιρική. Γενικότερα, η σύνταξη και η επιμέλεια λημμάτων σχετικά με το ποδόσφαιρο και με τον αθλητισμό είναι ένα ζήτημα καθαρώς επιστημονικό και απαιτεί ειδική μέθοδο και ιδιαίτερες γνώσεις από τους λεξικογράφους.

Βιβλιογραφία

- Ανδρουλάκης, Γιώργος. 1997. “Αθλητική ορολογία και ελληνική γλώσσα: δανεισμός, συγκρίσεις με άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, προβλήματα, προτάσεις.” Στο *Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία*, επιμέλεια από Β. Α. Φιλόπουλο και Τ. Αναγνωστοπούλου, 337-347. Αθήνα: Ελληνική γλώσσα και ορολογία. Προσπελάστηκε 18 Απριλίου 2020. <https://bit.ly/2H1qltb>
- Binder, Thomas, and Monika Brasse. 1998. *Football Dictionary*. Zürich: Fédération Internationale de Football Association.
- Institut national du sport et de l'éducation physique. Service de documentation. 2004. *Lexique anglais/français/grec des sports olympiques et paralympiques: jeux d'été*. Paris: INSEP-Publications.
- Leigh, John, and David Woodhouse. 2006. *Football Lexicon*. London: Faber & Faber.
- Mackridge, Peter. 2001: “Review of *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας* [ΛΝΕΓ] & *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* [ΛΚΝ].” *Journal of Greek Linguistics* 258: 254-259. Προσπελάστηκε 18 Απριλίου 2020. <https://bit.ly/3bfxbZT>
- Μοσχονάς, Σπύρος. 2000. “Λεξικά για τα ελληνικά του 21ου αιώνα: Η ‘Κ’ αξιολογεί και συγκρίνει τα τέσσερα νεότερα που φιλοδοξούν να χαρτογραφίσουν τη σύγχρονη γλώσσα και να ρυθμίσουν τη χρήση της.” *Η Καθημερινή*, 5 Νοεμβρίου 2000. Προσπελάστηκε 18 Απριλίου 2020. <https://bit.ly/3ewZMdA>

¹⁵ Σε ένα οργανωμένο λεξικό συνεισφέρουν υλικό ειδικοί από διάφορους γνωστικούς τομείς, γιατί είναι βέβαιο ότι ο φιλόλογος ή ο γλωσσολόγος θα κάνει λάθη ως μη ειδικός. Ακόμα και ο συντονισμός ενός μεγάλου λεξικού πρέπει να ανατεθεί σε κάποιον που δεν είναι φιλόλογος ή γλωσσολόγος, γιατί δεν πρόκειται για έργο ερευνητή της γλώσσας αλλά πρότζεκτ μάνατζερ.

- Οικονομίδης, Αγάπιος. 2017: *Αγγλοελληνικό λεξικό ποδοσφαιρικών όρων*. Αθήνα: Λεξίτυπον.
- Παπαναγιώτου, Χρήστος. 2016. *Μορφολογική ανάλυση του λεξιλογίου της γλώσσας του ποδοσφαίρου*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών. Προσπελάστηκε 18 Απριλίου 2020. <https://bit.ly/301B67u>
- SPORTS. 2003. *Πλήρης Εικονογραφημένη Εγκυκλοπαίδεια*. Αθήνα: Καυκάς.
- Τράπαλης, Γιώργος. 2003: “Πρακτικά προβλήματα νεοελληνικής λεξικογραφίας.” *Παλίμψηστον* 173: 173-198.

Συντομογραφίες λεξικών

ΛΚΝ

Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη), 1998. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο 18 Απριλίου 2020. <http://goo.gl/DBZa1k>

ΛΝΕΓ

Μπαμπινιώτης, Γ., 2012. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. 4η έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

ΧΛΑ

Ακαδημία Αθηνών, 2016. *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*. 2η έκδοση. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α. Ε.

Παράρτημα

- Σημαντικοί αριθμοί στο ποδόσφαιρο (1)

eleven, έντεκα

-eleven against eleven, έντεκα εναντίον έντεκα

-eleven-a-side football, έντεκα επί έντεκα (αγώνας ποδοσφαίρου που διεξάγεται σύμφωνα με τους κανονισμούς του παιχνιδιού)

-eleven metres, έντεκα μέτρα, έντεκα βήματα

-from eleven metres, από τα έντεκα βήματα, δηλαδή από το σημείο του πέναλτι

- Σημαντικοί αριθμοί στο ποδόσφαιρο (2)

four, τέσσερα

-four-four-two, (σύστημα) τέσσερα τέσσερα δύο

-fourth official, τέταρτος διαιτητής

- Χαρακτηρισμοί ομάδων

giant killer, φονέας γιγάντων

bogey side (και bogey team), κακός δαίμονας: *Italy, Spain's bogey side*, η Ιταλία, ο κακός δαίμονας της Ισπανίας.

- Χαρακτηρισμοί παικτών

«Μαέστρος» της μπάλας (maestro), «μάγος» (magician), «ηγέτης» ή «ηγετική φυσιογνωμία» (leader), «σημαία» της ομάδας (stalward) και «γυρολόγος» (journeyman και much travelled)

- Ο προπονητής (manager ή coach) περιγράφεται ως

αφεντικό της ομάδας (boss),

υπηρεσιακός ή μεταβατικός (caretaker boss) και (interim)

αποτυχημένος (failing)

- Οι οπαδοί

Οι φιλάθλοι ή το πλήθος των θεατών αναφέρονται ως:

ενθουσιώδεις οπαδοί (jubilant fans),

ανεγκέφαλοι οπαδοί (mindless fans)

ο δωδέκατος παίκτης (twelfth player)

- Ο τερματοφύλακας ή πορτιέρο

λέει όχι, denies

αποκρούει με τα ακροδάκτυλα, saves with his fingertips

απέκρουσε με υπέρταση, saved at full stretch.

- Το πλήθος σε έναν αγώνα

χειροκροτεί, πανηγυρίζει κτλ.

αποδοκιμάζει, σφυρίζει, γιουχάρει κτλ.

φωνάζει όλε! *The crowd cried "Ole!"* Το πλήθος φώναζε «όλε»!

εισβάλλει: *Supporters invaded the pitch.* Οπαδοί εισέβαλαν στον αγωνιστικό χώρο.

- Ο διαιτητής αναφέρεται ως

αποφασιστικός (no-nonsense) και αμετακίνητος στην απόφασή του (*The official stood his ground*),

διαιτητής που παίζει έδρα (home),

ο χρονομέτρης (του αγώνα) (timekeeper)

διεθνής διαιτητής (international referee)

- Σε ορισμένες περιπτώσεις έχουμε ορολογία πολέμου

camp, στρατόπεδο

bunker, χαρακώμα: *a bunker defense*, μια άμυνα χαρακωμάτων

campaign, εκστρατεία, προσπάθεια

blitz, βομβαρδίζω: *City blitzed United with a three-goal burst*. Η Σίτι συνέτριψε τη Γιουνάιτεντ με ένα ξέπασμα τριών γκολ.

cannonball shot, (για σουτ) κανονιά

aerial threat/assault, εναέρια απειλή, απειλή στον αέρα

- Αστυνομικό λεξιλόγιο

Hitman, εκτελεστής, στράικερ

- Φράσεις

back-heel, τακουνάκι

baptism of fire, βάπτισμα του πυρός

basement dweller, ουραγός (ομάδα που βρίσκεται στην ουρά της βαθμολογίας)

beontop, έχω την υπεροχή (του αγώνα)

behind closed doors, κεκλεισμένων των θυρών

break the offside trap, σπάω το τεχνητό οφσάιντ

breeze (και breeze through), κάνω υγιεινό περίπατο

catch someone napping, πιάνω κάποιον στον ύπνο, τον πιάνω απροετοίμαστο, τον αιφνιδιάζω

come from behind, ανατρέπω εις βάρος μου αποτέλεσμα

comeback, γυρίζω το ματς

double team, νταμπλ τιμ, μαρκάρισμα σε ποδοσφαιριστή από δύο αντίπαλους παίκτες

draw a blank, μένω στο μηδέν: *Portugal and Sweden drew a blank in Lisbon.* Η Πορτογαλία και η Σουηδία έμειναν στο μηδέν στη Λισαβόνα.

dying moments, η εκπνοή (του αγώνα), τα τελευταία λεπτά του αγώνα

freeze the ball, παγώνω το παιχνίδι

fresh pair of legs, φρέσκα πόδια, ξεκούραστος παίκτης

full team, πλήρης ομάδα, χωρίς απουσίες τραυματισμούς ή κάρτες

in doubt, αμφίβολος (για παίκτη που δεν είναι σίγουρο πως θα είναι έτοιμος να αγωνιστεί)

into the driving seat, στη θέση του οδηγού, για ομάδα που προηγείται στο σκορ ή είναι μπροστα στη βαθμολογία

passing game, πάσινγκ γκέιμ

read the game, διαβάζω το παιχνίδι

(the/an) unwritten rule of football, (ο) άγραφος νόμος του ποδοσφαίρου

Comprehension of *wh*-questions and relative clauses in Greek speaking individuals with Alzheimer's disease

Dimitra Arfani¹, Michaela Nerantzini², Sokratis Papageorgiou^{1,3} & Spyridoula Varlokosta¹

¹National and Kapodistrian University of Athens, ²University of Ioannina, ³1st Department of Neurology "Eginition" Hospital
dim.arfani@gmail.com, nmixaela@gmail.com, sokpapa@med.uoa.gr, svarlokosta@phil.uoa.gr

Περίληψη

Στην έρευνα εξετάζεται η κατανόηση δομών μετακίνησης σε 14 ελληνόφωνους ομιλητές με Νόσο Αλτσχάιμερ (NA) και 16 υγιείς ηλικιωμένους. Οι ασθενείς με NA παρουσίασαν χειρότερη επίδοση από τους υγιείς ηλικιωμένους σε όλες τις δομές, ενώ εντοπίστηκε επιλεκτική ασυμμετρία ανάμεσα σε δομές υποκειμένου και δομές αντικειμένου, εύρημα που υποδεικνύει ότι η κανονικότητα στη σειρά των όρων αποτελεί έναν από τους παράγοντες που επηρεάζει την επίδοση των ασθενών στην επεξεργασία της πρότασης. Η υψηλή συσχέτιση ανάμεσα στις επιδόσεις των ασθενών με NA στις δομές αντικειμένου και σε έργα εργαζόμενης μνήμης υποδεικνύει την επίδραση της εργαζόμενης μνήμης στη συντακτική επεξεργασία.

Λέξεις-κλειδιά: Νόσος Αλτσχάιμερ, κανονικότητα, ερωτηματικές προτάσεις, αναφορικές προτάσεις, ελεύθερες αναφορικές προτάσεις, εργαζόμενη μνήμη

1 Introduction

Alzheimer's disease (AD) is a progressive, neurodegenerative brain disorder associated with impairments in episodic memory, semantic memory, working memory (WM), executive functions, and language (Hodges & Patterson 1995). Regarding language, lexical retrieval problems, problems in semantic fluency, and difficulties in sentence comprehension are some of the deficits that have been observed (Kempler 2005).

Sentence comprehension has attracted great attention in psycholinguistic research. Studies on typical and atypical populations have shown that sentences with canonical argument order (e.g., actives, subject *wh*-questions, subject relative clauses (RCs)) are easier to comprehend compared to those with non-canonical argument order (e.g., passives, object *wh*-questions, object RCs). Difficulties to process object-extracted sentences have been attested in speakers with agrammatic aphasia (e.g., Hickok and Avrutin 1996, Grodzinsky 2000, Garaffa and Grillo 2008, Nerantzini et al. 2014, Varlokosta et al. 2014), in children with developmental language disorders (e.g., Stavrakaki 2001, Friedmann and Novogrodsky 2004), in typically-developing children (e.g., Friedmann et al. 2009, Varlokosta et al. 2015), even in typical adults (e.g., Gibson 1998). Evidence from AD suggests that sentence comprehension is also compromised. However, the nature of these deficits remains a controversial issue.

Some researchers suggest that individuals with AD have grammatical processing difficulties affecting the comprehension of syntactically complex structures that involve movement and non-canonical argument order, such as reversible passives (Grober and Bang 1995) and object RCs (Bickel et al. 2000, Marková et al. 2017). Grober and Bang (1995) argued that sentence comprehension declines as syntactic complexity increases, since individuals with AD had little difficulty comprehending non-reversible passives,

which can be understood on the basis of word meaning alone (e.g., *The package is carried by the boy*), while they made more errors on reversible passives, which require syntactic processing (e.g., *The boy is kissed by the girl*). Similarly, Bickel et al. (2000) showed that German individuals with AD performed high in center-embedded subject relatives (e.g., *The robe lying on the suit is made up of blue silk*) but at chance in center-embedded object relatives (e.g., *The robe, on which the suit is lying, is made up of blue silk*). Recently, Marková et al. (2017) showed that Slovak individuals with AD performed worse on center-embedded object relatives compared to OVS structures, center-embedded subject relatives, and subject and object right-branching relatives. Interestingly, non-canonical sentences were easier to process when a morphological cue, like case, was present on the first DP of a sentence. Similar asymmetries between constructions with canonical and non-canonical argument order have been attested in the interpretation of *wh*-questions. Salis and Saddy (2011) examined the interpretation of *wh*-questions in a case of mixed dementia and found worse performance on object (e.g., *Which zebra has the hippo bumped*) compared to subject referential questions (e.g., *Which zebra has bumped the hippo*), but no difference between subject (e.g., *Who has bumped the hippo*) and object non-referential questions (e.g., *Who has the hippo bumped*). Subject-object asymmetries in referential questions were not replicated in a subsequent study by Molympaki et al. (2013), which investigated the comprehension of *wh*-questions (referential, non-referential) and RCs (right-branching, center-embedded) in 10 Greek-speaking individuals with mild-to-moderate AD. Molympaki et al. (2013) reported subject-object dissociations only in right-branching relatives, but observed asymmetries in the performance of non-referential vs. referential questions and center-embedded vs. right-branching relatives. According to the authors, the prevalence of non-referential over referential questions and right-branching over center-embedded relatives cannot be attributed to a core grammatical processing deficit. Instead, they argue in favor of a processing account, suggesting that the different cognitive demands posed on the memory mechanisms by these sentence types affect sentence comprehension.

Several researchers have claimed that sentence comprehension deficits in AD are not due to a dysfunction of grammar but are rather affected by limitations in the memory system and/or in executive functions associated with sentence comprehension (Rochon et al. 1994, Waters et al. 1995, Caplan and Waters 2002). Caplan and Waters (2002), for instance, suggested that deficits in sentence comprehension are due to WM limitations because individuals with AD exhibit worse performance in sentences with more than one propositions (and verbs) (i.e., object-subject RCs: *The horse kicked the elephant that touched the dog*, conjoined sentences: *The elephant followed the lion and pulled the dog*, subject-object RCs: *The dog that the pig followed touched the horse*). Similarly, Rochon et al. (1994) showed that performance on object-subject RCs (e.g., *The horse kicked the elephant that touched the dog*) and on conjoined sentences (e.g., *The elephant followed the lion and pulled the dog*), which contain two propositions, was worse than performance on active conjoined theme sentences (e.g., *The pig chased the lion and the cow*), which contain one proposition.

Overall, previous research on individuals with AD has not reached firm conclusions with respect to the nature of the syntactic comprehension deficits observed, i.e., whether they result from genuine grammatical impairments or from limitations in WM. Moreover, the existing evidence regarding the role that canonicity and referentiality play in sentence comprehension is still quite scarce, as most studies have placed emphasis on RCs, while *wh*-questions or other movement structures have not been thoroughly examined. The current study examines whether (a) sentence

comprehension of Greek-speaking individuals with mild-to-moderate AD differs from the abilities of cognitively intact controls, (b) complex structures that involve movement and non-canonical argument order are differentially affected in Greek-speaking individuals with AD, i.e., whether canonicity and referentiality affect sentence comprehension, and (c) morphological cues, like case, affect sentence comprehension. In languages like English, sentence interpretation is determined on the basis of argument order; the first DP in a sentence functions as a subject, while the DP following the verb functions as its object. However, in morphologically rich languages with relatively free word order, like Greek, sentence interpretation is determined on the basis of morphological cues, like case; subjects are marked with nominative, whereas (direct) objects are marked with accusative case. Thus, case may facilitate sentence comprehension.

2 Methods

2.1 Participants

Fourteen Greek-speaking individuals with mild-to-moderate AD (mean age= 75.5; SD= ± 7.9) and sixteen, age and education matched, healthy adults (mean age= 76.3; SD= ± 7.8) participated in this study. Participants with AD were recruited from the Cognitive Disorders/Dementia Unit of the 2nd Department of Neurology, “Attikon” University General Hospital, National and Kapodistrian University of Athens, and were selected using the criteria of NINCDS-ADRDA for a primary diagnosis of AD (McKhann et al. 1984, 2011) in addition to the clinical consensus of a neurologist. Normal controls (NCs) were recruited from a center for elderly people in Athens. The mental stage of all participants was assessed on the basis of the Mini-Mental State Examination (MMSE) (Folstein et al. 1975, Fountoulakis et al. 2000). Participants had no vision or hearing problems, no depression, and no history of prior speech/language deficits, stroke or other neurological impairment. The two groups differed significantly on MMSE scores (Welch t-test, $p=.000$), but not on age (Welch t-test, $p=.745$) or education (Welch t-test, $p=.783$).

To further assess both groups, two verbal WM tasks were administered – the digit ordering and the backward digit span task (MacDonald et al. 2001). Individuals with AD performed significantly worse than NCs in digit ordering (independent t-test: $t(28)=-4,264$, $p=.000$), in digit backward (independent t-test: $t(28)=-5,345$, $p=.000$), and in their composite verbal WM score (independent t-test: $t(28)=-5,489$, $p=.000$). Table 1 provides details on the demographic and cognitive profile of the participants.

Groups	Age	Education (years)	MMSE (n= 30)	Digit Ordering span (n=15)	Digit Backward span (n=14)	Composite Verbal WM score(n=29)
AD group	75.5 (± 7.9)	5.4 (± 4)	16.8 (± 3.6)	5.1 (± 3.2)	2.4 (± 1.4)	3.7 (± 2.8)
NC group	76.3 (± 7.8)	5.8 (± 3.3)	29.5 (± 0.9)	10.1 (± 3.2)	5.3 (± 1.5)	15.4 (± 4)

Table 1 | Demographic and cognitive profile of Greek-speaking participants

2.2 Materials and Procedure

A picture pointing task was used to assess the comprehension of *wh*-questions, RCs and free relatives (FRs). The task comprised 32 semantically reversible *wh*-questions, 16 non-referential (half subject (1) and half object (2)) and 16 referential (half subject (3) and half object (4)), 32 right-branching (RB) RCs (half subject (5) and half object (6)) and 32 free relative clauses (FRs) (half subject (7) and half object (8)) (Table 2). To assess the role of case, two versions of RCs and FRs were included. One version was introduced by the instruction *dikse mu* “show me” and required the head DP of the RC and the relative pronoun of the FR to be marked with accusative case for both subject (5a, 7a) and object (6a, 8a) dependencies, as the RC/FR was the object of the main verb. The second version was introduced by the instruction *kerδizi* “wins” and required the head DP of the RC and the relative pronoun of the FR to be marked with nominative case for both subject (5b, 7b) and object (6b, 8b) dependencies, as the RC/FR was the subject of the main verb.

Sentence type	Examples
Non-referential questions	
1. <i>who</i> -subject	<i>Pjos_itfotoγrafise ton kloun?</i> ‘Who photographed the clown?’
2. <i>who</i> -object	<i>Pjon_ifotoγrafise o klount_i ?</i> ‘Who did the clown photograph?’
Referential questions	
3. <i>which-NP</i> -subject	<i>Pjosvasiliast_ifotoγrafise ton kloun?</i> ‘Which king photographed the clown?’
4. <i>which-NP</i> -object	<i>Pjonvasilia_ifotoγrafise o klount_i ?</i> ‘Which king did the clown photograph?’
Relative Clauses	
5. RB-subject	a. <i>dikse mu ton vasilia_iput_ifotoγrafise ton kloun.</i> (accS-accO) ‘Show me the king that photographed the clown.’ b. <i>kerδizi o vasilias_iput_ifotoγrafise ton kloun.</i> (nomS-accO) ‘The king who photographed the clown wins.’
6. RB-object	a. <i>dikse mu ton vasilia_ipufotoγrafise o klount_i</i> (accO-nomS) ‘Show me the king that the clown photographed.’ b. <i>kerδizi o vasilias_ipufotoγrafise o klount_i</i> (nomO-nomS) ‘The king that the clown photographed wins.’
7. FR-subject	a. <i>diksemouopjont_ifotoγrafise ton kloun</i> (accS-accO) ‘Show me whoever photographed the clown.’ b. <i>Kerδiziopjost_ifotoγrafise ton kloun</i> (nomS-accO) ‘Whoever photographed the clown wins.’
8. FR-object	a. <i>diksemouopjon_ifotoγrafise o klount_i</i> (accO-nomS) ‘Show me whoever the clown photographed.’ b. <i>Kerδiziopjos_ifotoγrafise o klount_i</i> (nomO-nomS) ‘Whoever the clown photographed wins.’

Table 2 | Examples of the sentence types

Participants were presented with one black-and-white picture on a computer screen (Fig. 1), while the experimental sentences were auditorily presented to them, and were asked to point either to the agent or to the theme of the action corresponding to the sentence they heard. The pictures depicted semantically reversible actions performed by two of three animate agents (people or animals) always of the same gender (grammatical and semantic). The task was administered in one session. To eliminate erroneous picture identification effects, the same transitive action verbs and the same nouns were used across sentence types.

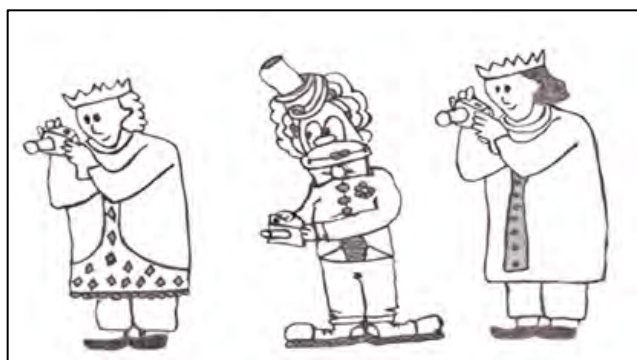

Figure 1 | Example of the pictures accompanying the experimental sentences

3 Results

The AD group performed significantly worse than the NC group on all *wh*-questions (Fig. 2) (*who*-subject: independent t-test: $t(13,691) = -3,531, p = .003$; *who*-object: $t(16,421) = -3,196, p = .005$; *which-NP*-subject: $t(13,698) = -4,365, p = .001$; *which-NP*-object: $t(17,664) = -4,844, p = .000$). No significant differences were observed across conditions in either group.

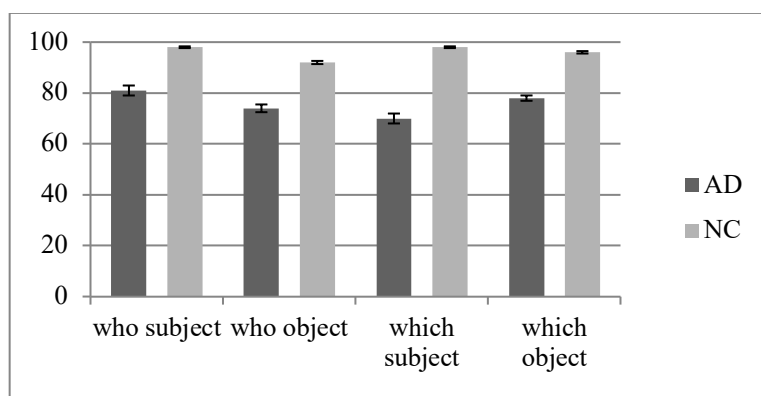

Figure 2 | Proportions correct for *wh*-questions per question type

Participants with AD performed relatively low (below 75%) across conditions compared to NCs, who performed at ceiling (Fig. 3). As indicated by independent samples t-tests, participants with AD differed significantly from NCs on RB-subject ($t(13,994) = -6,937, p = .000$), on RB-object ($t(14,494) = -7,698, p = .000$), on RB-subject-accS-accO ($t(13,788) = -6,683, p = .000$), on RB-subject-nomS-accO ($t(13,572) = -5,048, p = .000$), on RB-object-accO-nomS ($t(16,034) = -6,837, p = .000$), and on RB-object-nomO-nomSRCs ($t(14,681) = -6,377, p = .000$).

Within the AD group, dissociations between subject and object dependencies were revealed, with object dependencies being significantly harder than subject ones (paired t-test: $t(13)= 2,744, p=.017$). However, no difference was attested between object-extracted RCs in which the relativised DP was marked with accusative case (RB-object-accO-nomS) and object-extracted RCs in which the relativised DP was marked with nominative case (RB-object-nomO-nomS) in the AD (paired t-test: $t(13)= 0,322, p=.752$) or in the NC group (paired t-test: $t(15)= 1,775, p=.096$). Similarly, no difference was obtained between subject-extracted RCs in which the relativised DP was marked with accusative case (RB-subject-accS-accO) and subject-extracted RCs in which the relativised DP was marked with nominative case (RB-subject-nomS-accO) in the AD (paired t-test: $t(13)= -0,718, p=.486$) or in the NC group (paired t-test: $t(15)= 0,000, p=1,000$).

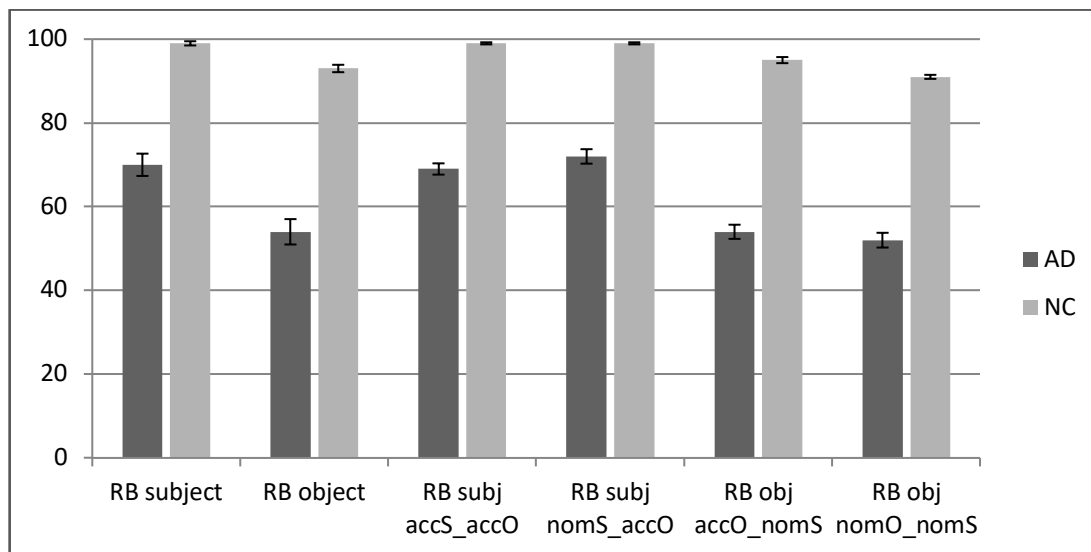

Figure 3 | Proportions correct for RCs per sentence type

The AD group had difficulties in the interpretation of FRs compared to controls, who performed at ceiling (Fig. 4). By using independent samples t-tests, we observed that participants with AD differed significantly from NCs on FR-subject ($t(14,014)= -5,965, p=.000$), on FR-object ($t(14,674)= -6,390, p=.000$), on FR-subject-accS-accO ($t(14,051)= -4,986, p=.000$), on FR-subject-nomS-accO ($t(13,502)= -7,094, p=.000$), on FR-object-accO-nomS ($t(15,010)= -4,097, p=.001$), and on FR-object-nomO-nomS ($t(28)= -7,986, p=.000$). No significant differences were obtained between subject- and object-extracted FRs (paired t-test: $t(13)= 1,302, p=.215$) in the AD group. Regarding the role of case, a significant difference was attested in subject FRs with lower performance in FR-subject-nomS-ccO compared to FR-subject-accS-accO (paired t-test: $t(13)= 3,017, p=.010$), and in FR-object, with lower performance in FR-object-nomO-nomS compared to FR-object-accO-nomS (paired t-test: $t(13)= 4,694, p=.000$). In the control group, no significant difference was yielded between FR-subject-accS-accO and FR-subject-nomS-accO (paired t-test: $t(15)= 1,000, p=.333$) or between FR-object-accO-nomS and FR-object-nomO-nomS (paired t-test: $t(15)= 0,899, p=.383$).

Last, participants with AD performed worse on RB-object RCs compared to FR-object (paired t-test: $t(13)= 7,524, p=.000$), on RB-object RCs compared to object-extracted non-referential questions (paired t-test: $t(13)= -4,601, p=.000$), and on RB-object RCs compared to object-extracted referential questions (paired t-test: $t(13)= -5,443, p=.000$). Moreover, they performed worse on FR-object compared to object-

extracted non-referential questions (paired t-test: $t(13) = -2,188, p = .048$) and on FR-object compared to object-extracted referential questions (paired t-test: $t(13) = -3,459, p = .004$). In the NC group no significant differences were observed across conditions.

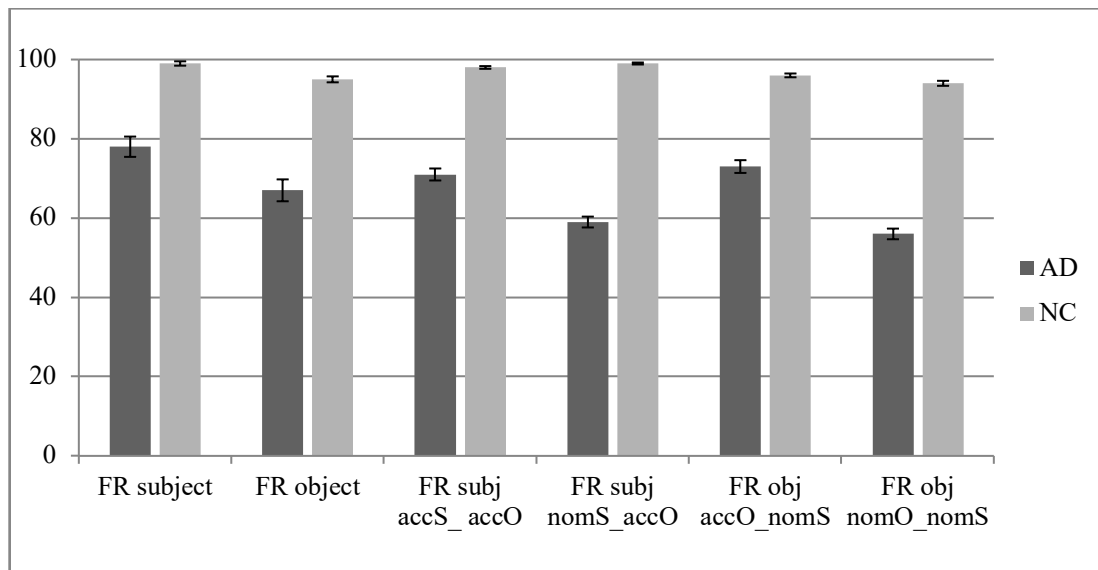

Figure 4 | Proportions correct for FRs per sentence type

To investigate whether WM capacity affected performance of the participants with AD in the object constructions, which are inherently more demanding due to their non-canonical argument order, the accuracy scores of object dependencies and WM tasks were correlated (Table 3). WM capacity correlated significantly with object referential and non-referential questions as well as with RB-object RCs. However, no significant correlation was obtained between WM capacities and performance on FR-object. Furthermore, WM was significantly correlated with RB-object-nomO-nomS RCs, but not with RB-object-accO-nomSRCs or FR-object-accO-nomS. Last, a trend was revealed in the comparison of WM scores and performance on FR-object-nomO-nomS, but no significant linear relationship was confirmed between them.

Correlations	Standard Error	<i>t</i> value	<i>r</i>	<i>r</i> ²	<i>p</i> -value
<i>who</i> -object: WM	0.347	2.585	0.598	0.358	0.024*
<i>Which-NP</i> -object: WM	0.241	2.213	0.538	0.290	0.047*
RB-object: WM	0.195	2.731	0.636	0.404	0.020*
FR-object: WM	0.235	1.450	0.401	0.160	0.175
RB-object-nomO-nomS: WM	0.380	2.670	0.611	0.373	0.020*
RB-object-accO-nomS: WM	0.439	1.094	0.301	0.091	0.295
FR-object-nomO-nomS: WM	0.315	2.044	0.508	0.258	0.064
FR-object-accO-nomS: WM	0.422	0.966	0.269	0.072	0.353

Table 3 | Linear regression model on AD individual's accuracy (object extracted sentences) and WM scores.

4 Discussion

The present study aimed to investigate whether factors such as canonicity, referentiality and case marking affect sentence comprehension in Greek-speaking individuals with mild-to-moderate AD.

Our results confirmed that sentence comprehension of Greek-speaking individuals with mild-to-moderate AD differs from the abilities of cognitively intact controls. Individuals with AD performed significantly worse than controls on all structures, including subject- and object-extracted ones. Our results also confirmed that structures involving movement and non-canonical argument order are differentially affected in individuals with AD. Subject-object asymmetries were observed in right-branching RCs but not in *wh*-questions or FRs. These findings are in line with previous findings on sentence comprehension in Greek-speaking individuals with AD (see Molympaki et al. 2013) and suggest that canonicity can only partially affect performance in AD. Moreover, participants with AD performed worse on object-extracted right-branching RCs compared to object-extracted FRs, object non-referential questions and object referential questions. They also performed lower on object FRs compared to object non-referential and object referential questions. These asymmetries could potentially indicate an interplay between length and canonicity in sentence comprehension. Right-branching RCs and FRs are longer than referential and non-referential *wh*-questions because they involve two as opposed to one verbs. It seems that longer object-extracted sentences, like object right-branching RCs and FRs, are harder to comprehend than shorter ones, like referential and non-referential *wh*-questions. This assumption though was only partially confirmed by our verbal WM tasks. As predicted, WM capacity correlated significantly with performance on object right-branching RCs. However, it also correlated with performance on object referential and non-referential questions, while no significant correlation was obtained between WM capacities and performance on object FRs. Additionally, with respect to referentiality, our results on the comprehension of *wh*-questions do not confirm Molympaki et al. (2013), as there were no differences between non-referential and referential questions. Referentiality, thus, seems not to affect performance in AD.

Last, our results indicate that morphological case does not facilitate object comprehension in AD. No differences were observed in right-branching RCs between the two object conditions which bear different case on the relativised head; performance on RB-object-accS-nomO was similar to performance on RB-object-nomS-nomO RCs, despite the fact that performance on the later strongly correlated with performance on WM. The lack of asymmetry between the two conditions indicates that difficulties in the comprehension of object right-branching RCs do not depend on the case of the relativised head, thus, case does not seem to provide cues to facilitate comprehension of object dependencies.

The role of case in facilitating comprehension of object dependencies has recently been discussed in post-stroke aphasia. Varlokosta et al. (2014) observed subject-object asymmetries in the comprehension of *wh*-questions and RCs in Greek-speaking individuals with agrammatic aphasia, despite the presence of morphological case on the *wh*-word in *wh*-questions and on the relativised head in RCs. They concluded that morphological case does not provide cues that resolve intervention effects in object dependencies in agrammatic aphasia. Similar conclusions were reached by Friedmann et al. (2017) and by Terzi and Nanousi (2018). Specifically, Friedmann et al. (2017) argued that case does not resolve intervention in object dependencies because only syntactically active features, i.e., features attracting movement, are relevant in the computation of intervention effects. Terzi and Nanousi (2018) claimed that although case does not facilitate the computation of intervention in object dependencies, it may be a feature that contributes to the recovery of grammatical functions because subject-extracted RCs with accusative case on the relativised subject appear to be harder to interpret.

The present research provides evidence that morphological case does not offer cues that can resolve intervention effects in object dependencies in AD, as well. However, the fact that no difference was observed between subject-extracted RCs in which the relativised DP was marked with accusative case and subject-extracted RCs in which the relativised DP was marked with nominative case indicates that case in AD does not contribute to the recovery of grammatical relations. Nonetheless, case affected the comprehension of subject and object FRs; FR-subject-nomS-accO were significantly worse than FR-subject-accS-accO, and FR-object-nomO-nomS were significantly worse than FR-object-accO-nomS. Low performance on the FR-object-nomO-nomS condition may be due to the fact that nominative case on the object relative pronoun may render its grammatical function harder compared to accusative case on the FR-object-accO-nomS condition, which facilitates the recovery of the object grammatical function. Notably, performance on the FR-object-nomO-nomS condition correlated with performance on WM, even though this correlation did not reach significance. However, an explanation along these lines cannot account for the asymmetry observed between FR-subject-nomS-accO and FR-subject-accS-accO, since accusative case on the subject in the later condition should have rendered it harder than the former one, in which the subject is marked with nominative case. It is clear that the role of morphological case in the sentence comprehension of speakers with AD requires further investigation.

To conclude, in line with some previous studies, it was shown that individuals with AD have difficulties in comprehending syntactically complex constructions. The selective subject-object asymmetries observed in right-branching RCs suggest that canonicity is only one of several factors affecting sentence processing in AD. Further research is necessary to assess the effect of canonicity and length, as well as the role that case or other morphological cues, like gender or number, play in the sentence comprehension of individuals with AD.

References

- Bickel, Claudia, Johannes Pantel, Katrin Eysenbach, and Johannes Schröder. 2000. "Syntactic Comprehension Deficits in Alzheimer's Disease." *Brain and Language* 71(3):432–448.
- Caplan, David, and Gloria S. Waters. 2002. "Sentence Comprehension in Alzheimer's Disease". In *Neurobehavior of Language and Cognition*, edited by Lisa T. Connor, and Loraine K. Obler, 61–76. Springer, Boston, MA.
- Folstein, Marshal F., Susan E. Folstein, and Paul R. McHugh. 1975. "Mini Mental State: A Practical Method for Grading the Cognitive State of Patients for the Clinician." *Journal of Psychiatric Research* 12(3):189–198.
- Fountoulakis, Konstantinos N., Magda Tsolaki, Helen Chantzi, and Aristides Kazis. 2000. "Mini Mental State Examination (MMSE): A Validation Study in Greece." *American Journal of Alzheimer's Disease and Other Dementias* 15(6):342–345.
- Friedmann, Naama, and Rama Novogrodsky. 2004. "The Acquisition of Relative Clause Comprehension in Hebrew: A Study of SLI and Normal Development." *Journal of Child Language* 31(3):661–681.
- Friedmann, Naama, Adriana Belletti, and Luigi Rizzi. 2009. "Relativized Relatives. Types of Intervention in the Acquisition of A-bar Dependencies." *Lingua* 119(1):67–88.

- Friedmann, Naama, Luigi Rizzi, and Adriana Belletti. 2017. "No Case for Case in Locality: Case Does Not Help Interpretation When Intervention Blocks A-bar Chains." *Glossa: A Journal of General Linguistics* 2(1):33.
- Garraffa, Maria, and Nino Grillo. 2008. "Canonicity Effects as Grammatical Phenomenon." *Journal of Neurolinguistics* 21(2):177–197.
- Gibson, Edward. 1998. "Linguistic Complexity: Locality of Syntactic Dependencies." *Cognition* 68(1):1–76.
- Grober, Ellen, and Shereen Bang. 1995. "Sentence Comprehension in Alzheimer's Disease." *Developmental Neuropsychology* 11(1):95–107.
- Grodzinsky, Yosef. 2000. "The Neurology of Syntax: Language Use without Broca's Area." *Behavioral and Brain Sciences* 23(1):1–21.
- Hickok, Gregory, and Sergey Avrutin. 1996. "Comprehension of wh-questions in two Broca's aphasics." *Brain and Language* 52:314–327.
- Hodges, John R., and Karalyn Patterson. 1995. "Is Semantic Memory Consistently Impaired Early in the Course of Alzheimer's Disease? Neuroanatomical and Diagnostic Implications." *Neuropsychologia* 33(4):441–459.
- Kempler, Daniel. 2005. "Neurocognitive Disorders in Aging." Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- MacDonald, Maryellen C, Amit Almor, Victor W. Henderson, Daniel Kempler, and Elaine S. Andersen. 2001. "Assessing Working Memory and Language comprehension in Alzheimer's Disease." *Brain and Language* 78(1):17–42.
- Marková, Jana, L'ubica Horváthová, Mária Králová, and Zsolt Cséfalvay. 2017. "Sentence Comprehension in Slovak-speaking Patients with Alzheimer's Disease." *International Journal of Language and Communication Disorders* 52(4):456–468.
- McKhann, Guy, David Drachman, Marshall Folstein, Robert Katzman, Donald Price, and Emanuel M. Stadlan. 1984. "Clinical Diagnosis of Alzheimer's Disease: Report on the NINCDS ADRDA Work Group Under the Auspices of the Department of Health and Human Services Task Force on Alzheimer's Disease." *Neurology* 34(7):939–944.
- McKhann, Guy M., David S. Knopman, Howard Chertkow, Bradley T. Hyman, Clifford R. Jack, Jr., Claudia H. Kawas. . . and Creighton H. Phelps. 2011. "The Diagnosis of Dementia Due to Alzheimer's Disease: Recommendations from the National Institute on Aging Alzheimer's Association Workgroups on Diagnostic Guidelines for Alzheimer's Disease." *Alzheimer's & Dementia* 7(3):263–269.
- Nerantzini, Michaela, Spyridoula Varlokosta, Despina Papadopoulou, and Roelien Bastiaanse. 2014. "Wh-questions and relative clauses in Greek agrammatism: Evidence from comprehension and production." *Aphasiology* 28(4):490–514.
- Molympaki, Emilia, Michaela Nerantzini, Valantis Fyndanis, Sokratis Papageorgiou, and Spyridoula Varlokosta. 2013. "Comprehension Abilities in Greek-speaking Individuals with Probable Alzheimer's Disease. Evidence from *Wh*-questions and Relative Clauses." *Procedia Social and Behavioral Sciences* 94:131–132.
- Rochon, Elizabeth, Gloria S. Waters, and David Caplan. 1994. "Sentence Comprehension in Patients with Alzheimer's disease." *Brain and Language* 46(2):329–349.
- Salis, Christos, and J. Douglas Saddy. 2011. "Comprehension of Wh-questions in a Case of Mixed Dementia." *Journal of Neurolinguistics* 24(2):156–162.
- Stavrakaki, Stavroula. 2001. "Comprehension of Reversible Relative Clauses in Specifically Language Impaired and Normally Developing Greek Children." *Brain and Language* 77(3):419–431.

- Terzi, Arhonto, and Vicky Nanousi. 2018. "Intervention Effects in the Relative Clauses of Agrammatics: The Role of Gender and Case." *Glossa: A Journal of General Linguistics* 3(1):17.
- Varlokosta, Spyridoula, Michaela Nerantzini, Despina Papadopoulou, Roelien Bastiaanse, and Alan Beretta. 2014. "Minimality Effects in Agrammatic Comprehension: The Role of Lexical Restriction and Feature Impoverishment." *Lingua* 148:80–94.
- Varlokosta, Spyridoula, Michaela Nerantzini, and Despina Papadopoulou. 2015. "Comprehension Asymmetries in Language Acquisition: a Test for Relativized Minimality." *Journal of Child Language* 42(3):618–661.
- Waters, Gloria S., David Caplan, and Elizabeth Rochon. 1995. "Processing Capacity and Sentence Comprehension in Patients with Alzheimer's Disease." *Cognitive Neuropsychology* 12(1):1–30.

Parents' and students' language attitudes towards two proximal varieties: the case of the bidialectal setting of Cyprus

Ioli Ayiomamitou & Constantina Fotiou

University of Cyprus

ayiomamitou.ioli@ucy.ac.cy, fotiou.constantina@ucy.ac.cy

Περίληψη

Στην παρούσα έρευνα διερευνώνται οι γλωσσικές στάσεις μαθητών Ε' τάξης Δημοτικού και των γονέων τους απέναντι στις δύο συγγενείς γλωσσικές ποικιλίες που ομιλούνται στην ελληνόφωνη Κύπρο μέσα από ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Οι συνεντεύξεις των γονέων έδειξαν ότι παγιωμένα στερεότυπα περί ορθότητας και ανωτερότητας συγκεκριμένων γλωσσικών τύπων εμφανίζονται στο λόγο τους και συχνά αντανακλώνται στις αξιολογήσεις των παιδιών τους. Εντοπίστηκαν επίσης αντιφατικές τάσεις από πλευράς των γονέων ως προς τη θέση της μη-πρότυπης ποικιλίας στην εκπαίδευση. Οι μαθητές πιστεύουν στην αξία της μητρικής γλώσσας τους τονίζοντας τη λειτουργία της ως εκφραστή της ταυτότητάς τους. Παράλληλα φαίνεται η επιρροή από τη διαίωνηση στερεοτύπων περί ορθότητας και καταλληλότητας της πρότυπης ποικιλίας.

Λέξεις-κλειδιά: γλωσσικές στάσεις, γλωσσικές ιδεολογίες, Κυπριακή Ελληνική, Κοινή Νέα Ελληνική, διδασκαλικά περιβάλλοντα.

1 Introduction.

Language attitudes are powerful; they can perpetuate and consolidate linguistic prejudices, biases and stereotypes. They are also socially constructed. One is not born with language attitudes. Instead people “shape their linguistic beliefs under the strong influence of language ideologies circulating in their community” (Papazachariou et al., 2018: 128). Early in their lives children are exposed to beliefs about the linguistic varieties in their community through their home environment, their school and the media. Crucially, beliefs about language acquired early in life are less likely to change later (Garrett, 2007: 14). Thus, it is important to examine children's language attitudes and the attitudes of the people close to them. In this article, we report the *preliminary* findings of a study investigating the language attitudes of fourth grade pupils in two primary schools in Limassol, Cyprus, and their parents.

It is well documented in the literature that the government-controlled part of Cyprus is a diglossic setting. Cypriot Greek (henceforth CG) is the native variety of Greek-speaking Cypriots. It is usually associated with sociolinguistically ‘low’ functions (Tsiplakou and Ioannidou 2012) and characterised by internal variation (Tsiplakou, Armostis, and Evripidou 2016). Recent studies argue for ongoing processes of levelling of CG sub-varieties, especially post-1974, and the emergence of a CG koiné (Tsiplakou 2014). Standard Modern Greek (henceforth SMG) is the High variety; an official language that enjoys overt prestige and is the preferred code for formal occasions and the language of education.¹ However, recent studies speak of a fast-growing (c)overt prestige that the contemporary CG koine is gaining (e.g., Karyolemou and Pavlou 2001; Papapavlou and Sophocleous 2009; Tsiplakou 2003).

¹ For a detailed description of the sociolinguistic situation in Cyprus see among others Tsiplakou, Armostis, and Evripidou (2016), Fotiou (2019), Karatsareas (2018).

Research on children’s attitudes is growing but studies on both children’s and their parents’ language attitudes are scarce. To the best of our knowledge, there are no studies investigating both students’ and parents’ attitudes in Cyprus. Instead many studies focus on the attitudes of students and sometimes their teachers’ (e.g., Ioannidou 2004; Kyriakou 2015; Sophocleous and Wilks 2010). This is in line with a trend noted in the international literature (Ball and Bernhardt 2012).

The study on language attitudes we report on here was conducted in 2013 as part of a larger project on the effects of bidialectal education on pupils’ performance in CG and SMG (Ayiomamitou 2018; Ayiomamitou and Yiakoumetti 2017). The language attitudes part of the study involved the conduct of twelve interviews to three different groups of people (teachers, parents and pupils) and the distribution of 362 questionnaires. Here we focus on the interviews of the parents and the pupils with an aim to discuss the main themes that emerge from the interviews. Analysis of the data from the questionnaires along with a juxtaposition of those findings with the findings from all the interviews is conducted in Fotiou and Ayiomamitou (forthcoming).

The interviews were conducted by the first author of this paper. They had a semi-structured format and lasted approximately 20–30 minutes each. They were audio-recorded after written informed consent was given from the participants, before they were transcribed and analysed following a thematic analysis method. Below we provide information about the participants’ age and education level.

Child Participants			Parent Participants		
Child	Age	Education	Parent	Age	Education
1. Marinos	10	5 th grade	Marinos’ mother	41	BA
2. Niki	10	5 th grade	Niki’s mother	40	BA
3. Elias	11	5 th grade	Elia’s mother	49	BA
4. Marina	11	5 th grade	Marina’s mother	46	BA
			Marina’s father	51	MA

Table 1 | The participants

In what follows, we first examine the pupils’ attitudes towards CG (section 2) followed by an examination of the attitudes of their parents (section 3) before we discuss the findings and conclude (section 4).

2 Pupils’ attitudes towards CG

Overall, the pupils show that they value their mother tongue. For all of them, ease and intelligibility is the main reason why they prefer to use CG at school.

(1) Μαρίνα: Άμα μιλά Κυπριακά [ο δάσκαλος] ας πούμε εκφραζόμαστε πιο καλά άμα μιλά Ελληνικά προσπαθούμε τζιαι μεις να μιλήσουμε Ελληνικά τζιαι ας πούμε δυσκολευκόμαστε λλίό.²

When the teacher uses Cypriot, we can express ourselves better; when the teacher uses Greek, we also try to use Greek, and we find it a bit hard to do so.³

² All names are pseudonyms, and discourse in square brackets is added by the authors.

³ Free translation is provided for all the examples.

CG is not only easier; it is also a part of their identity. Marina's comment below is particularly revealing:

(2) Αρέσκει μου [η κυπριακή] γιατί τζιόλας τα Ελληνικά ένεν τόσο, τα δικά μας εν πιο ενδιαφέρον νομίζω [...]. Επειδή ο καθέννας έσει τον τρόπο που μιλά, είμαστε στην Κύπρο οφείλουμε να μιλούμε τζιαι τη γλώσσα μας ένεν; γιατί όι; I like Cypriot because Greek is not that [she can't find the right adjective here], ours is more interesting, I think [...]. Because everyone has their own way of speaking; we are in Cyprus, we have to use our language, don't we? Why not?

Marina sees CG as part of her identity. It is interesting how she feels so strongly about the fact that everyone has their own way of speaking and it is their duty to speak their language even though she is only eleven years old.

However, despite the aforementioned positive attitudes towards their mother tongue, when it comes to writing, CG poses a problem, as shown below:

(3) Ιόλη: Αν εγράφαμε όπως μιλούμε, νομίζεις θα ήταν πιο εύκολο;
If we were to write the same way we speak, would that be easier?

Νίκη: Όι, στα Κυπριακά να το γράφω όπως μιλώ όι εν θα με βόλευκε γιατί ας πούμε το «τζιαι», μια λέξη που εν στα Κυπριακά, δυσκολεύκει με στο πώς να τη γράψω.

No, writing in Cypriot would be an inconvenience because, for example, “and” [pronounced [tʃe], /tʃ/ is absent in SMG], which is a Cypriot word would be difficult to write down.

CG is regarded as an oral variety (Karatsareas, 2018: 414) despite the fact that it is nowadays used widely in writing in computer-mediated communication albeit in a romanized form (Themistocleous 2010). Since there are no widely accepted writing conventions and Greek Cypriots are not taught by anyone how to write in CG, it is no wonder why the pupils feel this way.

The remaining themes that emerged from the pupils' interviews demonstrate how they have been influenced from prescriptive attitudes towards CG and the overt prestige attached to SMG in Cyprus. SMG is seen as an imposed, dominant and necessary variety. For these pupils, this is always expressed through imagined future scenarios.

(4) Ιόλη: Η δασκάλα τι θέλει να μιλάτε;
What does your teacher want you to use?

Νίκη: Ελληνικά αρέσκουν της παραπάνω, τζιαι πρέπει να μάθουμε Ελληνικά.
She prefers Greek, and we have to learn Greek.

Ιόλη: Είπε σας ποτέ γιατί;
Has she ever explained why?

Νίκη: Έ γιατί μπορεί να μας συμβεί τίποτε, αν μας πει μια λέξη ο Ελλαδίτης μπορεί να μεν την καταλάβουμε.
Um because something might happen to us; if a person from Greece talks to us, we might not be able to understand.

(5) *Ιόλη*: Ναι, αλλά νομίζεις ότι αν μάθεις τα Ελληνικά καλά έχεις κάτι να κερδίσεις;
Yes, but do you think you have something to gain by learning to use Greek well?

Ηλίας: Ναι, γιατί μπορεί να πας στην Ελλάδα να σπουδάσεις ή να πηγαίνουμε συχνά στην Ελλάδα οπότε αν δεν ξέρεις Ελληνικά καθόλου άμα πάεις στην Ελλάδα εν θα μπορείς να συνεννοείσαι.
Yes, because we may go to Greece for our studies, or we might visit Greece often in the future, so if we don't know any Greek, we won't be able to communicate.

The two varieties are not mutually intelligible. Speakers of SMG cannot understand CG without prior, lengthy exposure to this variety, while Greek Cypriots can understand SMG because it is the language of their education. What is interesting in examples (4) and (5) is how children are convinced for the necessity to learn SMG: they might need it in the future in order to be understood when interacting with Greeks outside Cyprus. Interestingly, they do not mention cases where they will need the standard variety in Cyprus. SMG is seen as an outside variety. However, its role in the Greek Cypriot linguistic community should be emphasized by both parents and teachers. It would make more sense for these pupils to understand the usefulness of this variety in their future everyday lives in Cyprus (e.g., use of SMG in written communication in professional settings) instead of its usefulness in frightening imaginative future scenarios of not being understood in another country.

The pupils also believe that SMG is more correct and appropriate to use than CG, as illustrated below:

(6) *Μαρίνα*: Προσπαθούμε να απαντούμε Ελληνικά αλλά έσπει φορές που εν μας φκάνει.
We try to answer in Greek, but we are not always able to do so.

Ιόλη: Πως αντιδρά η κυριά;
How does your teacher react to this?

Μαρίνα: Εν αντιδρά.
She doesn't.

Ιόλη: Εν σας κάμνει παρατήρηση;
She doesn't reprimand you for that?

Μαρίνα: Όι, αλλά αρέσκει της παραπάνω να μιλούμε Ελληνικά, πιστεύκει εν πιο σωστά.
No, but she prefers it when we use Greek, she thinks it is more correct.

Data from Sophocleous (2011) also demonstrate how in many cases teachers do not directly say that they prefer SMG forms, but praise its use at the expense of CG. It is clear from examples such as the one above that pupils learn that SMG is considered to be the correct form of Greek at school, and this is done at the expense of their mother tongue.

SMG is also seen as appropriate in specific domains and for specific topics. Below we see that while the (reported) language used by the teacher is CG, pupils are

expected to use SMG to answer questions related to their lesson (see Ioannidou 2004 for similar findings).

(7) Ιόλη: Οι δάσκαλοι πως μιλούν;
Which variety do your teachers use?

Ηλίας: Ε ας πούμε στην επιστήμη ο κύριος μιλά μάς πάντα Κυπριακά αλλά, ας πούμε, άμα εννα του απαντήσουμε σε μια ερώτηση που μας έκαμε πρέπει να του μιλήσουμε λλίο επιστημονικά.

Um, our science teacher, for example, always uses Cypriot but, when we reply to his questions we need to speak a bit scientifically.

Ιόλη: Και αυτό σημαίνει;
And, what does this mean?

Ηλίας: Ε Ελληνικά, αλλά που να έχουν σχέση με την επιστήμη.
Um, we have to use Greek, but Greek that relates to science.

The idea of appropriateness is also associated with politeness, as shown below.

(8) Ιόλη: Αν κάποιος δάσκαλος στην τάξη μιλούσε Νέα Ελληνικά νομίζεις θα είχατε κάποιο όφελος;
If a teacher used Greek in the classroom, do you think you would benefit in any way?

Μαρίνος: Να μιλούμε πιο ευγενικά, να είμαστε πιο ευγενικοί, να μεν τσακκωνούμαστε τόσο.
It would make us sound more polite, be more polite, not sound as if we are arguing.

Politeness is an attribute frequently used to describe SMG (see also Tsiplakou 2003; Kyriakou 2015 and section 3 below). As Papazachariou et al. (2018) note, sometimes speakers convey their ideas about languages indirectly “through associating specific language elements with different social characteristics [...], communicative situations (formality, politeness) and/or social practices (religious, literary, or scientific activity)” (p. 127). This is what is illustrated in extracts (7) and (8) where SMG is seen as the appropriate language for specific science-related contexts and a variety that shapes communicative situations as polite and ones that respect social norms.

3 Parents' attitudes towards CG

Parents' negative attitudes towards CG were similar to the ones expressed by their children, albeit much more elaborate. For parents, SMG is pure, correct and systematic. These ideas are by no means unusual and unexpected. Folk perceptions of languages see standard varieties as the only pure forms of language which somehow pre-existed the other varieties with the latter only seen as deviant and wrong versions of the standard (Preston 2013). The following extracts are illustrative:

(9) Πατέρας Μαρίνας: Καταρχήν η Κυπριακή δεν είναι γλώσσα, είναι μια διάλεκτος που έσκει τη δική της ιστορία τζιαι ανάπτυξη τζιαι μεγαλώνοντας βλέπω ότι εν μια θαυμάσια γλώσσα της οποίας οι ρίζες της εν τζιαμαι τζιαι φαίνονται [...], αλλά εν μιλούμε για γλώσσα. Άρα θεωρώ το να εκφραστείς με την Ελληνική την καθαρόαιμη εν πολλά καλλύττερο.

To start with, Cypriot is not a language, it is a dialect with its own history and development and, as I get older, I realize that it is a brilliant language whose roots are there, you can see them [...], but it is not a language. So, I believe that expressing yourself in Greek, the pure language, is much better.

(10) Πατέρας Μαρίνας: Όταν ήταν μωρά μέχρι την ηλικία να παν στο δημοτικό μιλούσα τους Ελληνικά Ελληνικά [...] δηλαδή εν έλεαμε «τζιαι». Δηλαδή μιλώντας των μωρών έλεα τους και μιλούσα τους σωστά, όσο το δυνατό πιο σωστά. Ας μπει το μπόλι δηλαδή της σωστής γλώσσας τζιαι μετά [...] να μπου οι βάσεις [...]

When they were very young, just before going to primary school, I would speak to them in Greek [...]; that is we wouldn't use "and" [as pronounced in CG]. When I was talking to them I would speak correctly, as correctly as possible. The idea was to "plant the seed of" the correct language, to set the right foundations [...].

Apart from the idea of purity and correctness, the notion of richness of the standard and the poorness of the non-standard variety were also put forward. Elias' mother states:

(11) Ινναμπου σημαίνει Κυπριακά δηλαδή, μπορεί να σταθεί η κυπριακή γλώσσα που μόνη της; Έσκει τόσο πλούτο η ελληνική γλώσσα, πως μπορεί να σταθεί η κυπριακή γλώσσα που μόνη της;

What does Cypriot mean after all, can the Cypriot language stand on its own? There is so much richness in the Greek language, how can the Cypriot one stand on its own?

For her, CG is so poor that it cannot 'stand on its own' as a language in contrast to SMG which is a rich variety. Finally, the idea of appropriateness also emerged in the parents' interviews, but it was only linked to the notion of politeness.

(12) Μητέρα Νίκης: Νομίζω ακούεται πιο καλά [το να μιλάς Ελληνικά]. Επειδή μιλάς πιο ευγενικά με τα Ελληνικά όσο τζιαι να μεν το θέλεις να μιλήσεις ευγενικά πάντα ακούγεται πιο καλά στο αυτί νομίζω. Ενώ τα Κυπριακά με το «τζιαι» «ρε» τούτα κάπου εν ακούεται καλά τζιαι θεωρείς τον άλλον ας πούμε ότι εν πιο μορφωμένος ότι εν πιο ευγενικός [όταν μιλά Ελληνικά].

Speaking in Greek sounds better, in my opinion. Because you speak more politely even when you don't want to. While with Cypriot, with the "τζιαι" ['and'] and "re" [an address form] you don't sound as polite, and when you listen to someone using Greek you assume they are more educated and polite.'

Niki's mother feels that SMG makes the speaker sound more polite irrespective of their intentions, because it is an inherently more polite way of speaking. Conversely, the use of specific CG sounds—the postalveolar affricate /tʃ/ which does not exist in SMG— and lexis—here the address form "re" (dude, mate), which is paradoxically

also used in SMG—stigmatises someone as less educated and less polite. Another paradox is the fact that Niki’s mother expresses this view while also using *τζιαι* (‘and’) in her discourse (see extract above).

Similar findings have also been reported in the Greek Cypriot community in the UK in a study examining language attitudes of British-born Greek Cypriot pupils. In that context, phonological features and lexical items which do not necessarily belong to basilectal forms of CG (e.g., /tʃ/ in *τζιαι* (‘and’)) are labelled negatively by the speakers (Karatsareas 2020: 10). These are usually frequently used features of CG, as Karatsareas (2020) also notes, and it is possible that they are given as examples in such evaluations because they are seen as stereotypical features of CG. In fact, /tʃ/ is regarded as a trademark of CG (Tsiplakou 2009).

Moving on to the more positive attitudes parents hold towards CG, we see that for them CG is a marker of the(ir) past, a variety that people need to preserve. This is illustrated below:

(13) Μητέρα Νίκης: Φυσικά εν τζιαι οι παραδόσεις μας [...] εν πολλά πράματα που αν χαθεί τζι η κυπριακή τζιαι τούτο εν λλίό.

Of course, there are also our traditions [...] there are a lot of things to consider and if Cypriot is lost this is also somewhat.

This idea is also evident in extract (9) where Marina’s father claims CG is a “brilliant language whose roots are there, you can see them” alluding to the importance of this language’s past (see also Fotiou (2009) for similar findings).

Finally, the theme of ease and intelligibility is brought up by some of the parents. For Marinos’ mother, using CG is easier than using SMG, because when using SMG, as she claims, one needs to think: “How am I going to say this, which syntactic structure would I use?” Two parents were also in favour of introducing CG into schools. Their reasoning for doing so was related to the idea of intelligibility (but each in a different way). Marina’s father believes that the oral use of CG can help students understand the lesson better. However, his suggestion also comes with a warning.

(14) Πιστεύω η προφορική χρήση της κυπριακής γλώσσας στα δημοτικά να εννα βοηθήσει πολύ καλύτερα την κατανόηση του μηνύματος, είμαι απόλυτος σε τούτο. Που την άλλη, πρέπει να γίνει με πολλά προσεκτικό τρόπο, δηλαδή να μεν αλλοτριώσουμε τα πάντα.

I believe that the oral use of the Cypriot language in primary education would help in the better understanding of the gist of the lesson. I’m a firm believer of that. On the other hand, we should use caution; we shouldn’t destroy everything.

Traditionally schools are sites where the standard language and its link with Greek Cypriots’ Greek identity and history are promoted and endorsed. As the parent later explains, while intelligibility matters, one should not “destroy the Greek education we have in Cyprus for which we must all be very proud of” (see Fotiou and Ayiomamitou (forthcoming) for a more elaborate discussion on this). That is why, as he says in (14), one should be careful with the use of CG in education despite the fact that he clearly supports its oral use.

Marinos’ mother, on the other hand, sees the introduction of CG in schools in a positive light for another reason: in order to teach pupils what words in CG mean; i.e., for the teaching of CG. This suggestion may be linked to the notion discussed above

regarding the preservation of CG. Finally, it should be noted that for other parents the introduction of CG in schools is seen as something that will only bring about confusion (see Fotiou and Ayiomamitou, forthcoming).

4 Discussion and concluding remarks

The ideas of correctness, purity, appropriateness and the overt prestige attached to the standard language are all characteristics of what Milroy (2007) calls the ideology of the standard language. Standard languages are seen as the language par excellence while non-standard languages are seen as corrupt, illegitimate forms of the standard. Parents' prescriptive ideas regarding CG incorporate all aspects of this ideology while pupils' prescriptive ideas only incorporate the idea of correctness and appropriateness. This may be because at the age of 10 and 11 their attitudes about CG and SMG are not fully developed. In fact, adolescence is the period when attitudes towards standard varieties might become far more positive (Garrett, Coupland, and Williams 2003: 83). It has also been argued that “[c]hildren who speak a nonstandard variety initially display a preference or neutral attitude towards the variety they use; however, as they grow up, they tend to prefer dominant language ideologies, favoring standard varieties” (Cremona and Bates 1977, Day 1980, cited in Papazachariou et al. (2018)). However, what is important to highlight here is that even at the age of ten these children already display prescriptive ideas in favour of SMG (see also Pavlou 1999).

However, a careful look at their discourse shows that the pupils repeat notions and refer to contexts (such as their future trips to Greece) with which they do not necessarily relate to “in an experiential way” as (Karatsareas 2020: 9) also notes for the pupils' beliefs in his study. This gives one the impression that they are just repeating ideas they have heard from their parents and their teachers and not necessarily ideas they themselves hold because of their own experiences in life (ibid.). One other study that examined the language attitudes of children in Cyprus the same age as they ones here is Ioannidou (2004). Despite the fact that Ioannidou (2004) used a variety of tools in her study, spend considerably more time with her participants and reports findings from a group of 29 pupils, her findings are similar to ours in many respects: the pupils in her study valued positively SMG in matters of prestige, appropriateness, and correctness and valued positively CG regarding matters of solidarity, identity and ease of expression. All pupils in her sample marked CG as easier to use. However, a major difference with our findings is that the vast majority of them considered CG to be 'rude', 'inappropriate' and 'peasant' (Ioannidou 2004: 36–37). The pupils in our sample refrained from criticizing CG. This might be a result of the different tools Ioannidou (2004) used to elicit language attitudes, a result of the small sample in our study or an indication of a change of the attitudes held in Cyprus towards CG (see Section 1).

Regarding now the positive attitudes expressed in the interviews, the theme of ease and intelligibility is brought up by all four children (in agreement with data in Ioannidou (2004)). Clearly, pupils at this age would benefit from the purposeful use of their native language in the classroom and studies have shown that such bidialectal educational programmes benefit students' performance (e.g., Yiakoumetti, Evans, and Esch 2005). For some parents, using CG in primary schools is justified on the grounds that it will make it easier for the children to understand the lesson or because it will improve their knowledge of CG lexis. However, not all parents share this view since they believe that it will generate confusion. This is of course an opinion that can

potentially change if parents are shown how non-standard varieties can be used in education to enhance students' skills in the standard variety.

Finally, when it comes to the theme of social attractiveness and CG functioning as an in-group marker and a marker of identity, the pupils' ideas are more about their current identities while for their parents this idea is linked more with the past—CG as a symbol of one's culture, tradition and history which needs to be preserved for the future generations. This difference is interesting and one that needs to be further examined. Why do the adults feel the need to stress the importance of this variety's past when they do not stress enough its value in their lives today?

Due to space limitations, this paper only reported some preliminary findings from the examination of the pupils' and their parents' interviews. A more comprehensive analysis and discussion of the attitudes of both the pupils and their parents with the use of both the results from the interviews and the distribution of a large number of questionnaires is under way (Fotiou and Ayiomamitou, forthcoming).

References

- Ayiomamitou, Ioli. 2018. 'Capitalising on Linguistic Diversity via a Bidialectal Intervention Programme to Improve Linguistic Performance and Sociolinguistic Awareness in Two Proximal Varieties'. PhD thesis, Oxford Brookes University.
- Ayiomamitou, Ioli, and Androula Yiakoumetti. 2017. 'Skewed Sociolinguistic Awareness of a Native Non-Standard Dialect: Evidence from the Cypriot Greek Writing of Greek Cypriot Students.' *Frontiers in Psychology* 8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02017>.
- Ball, Jessica, and Barbara May Hanford Bernhardt. 2012. 'Standard English as a Second Dialect: A Canadian Perspective'. In *Harnessing Linguistic Variation for Better Education. Rethinking Education.*, edited by Androula Yiakoumetti, 189–225. Oxford: Peter Lang.
- Fotiou, Constantina. 2009. 'Language Ideologies in Metalinguistic Discourse towards an Analysis of the Sociolinguistic Situation of Nicosia'. MA thesis, University of Essex.
- Fotiou, Constantina. 2019. 'Debunking a Myth: The Greek Language in Cyprus Is Not Being Destroyed. A Linguistic Analysis of Cypriot Greek–English Codeswitching'. *International Journal of Bilingualism* 23 (6): 1358–1384.
- Fotiou, Constantina, and Ioli Ayiomamitou. "“We are in Cyprus, we have to use our language, don't we?” Pupils' and their Parents' Attitudes towards Two proximal Linguistic Varieties. Manuscript submitted for publication.
- Garrett, Peter. 2007. 'Language Attitudes'. In *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, edited by Carmen Llamas, Louise Mullany, and Peter Stockwell, 116–21. Oxon: Routledge.
- Garrett, Peter, Nikolas Coupland, and Angie Williams. 2003. *Investigating Language Attitudes: Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. Cardiff: University of Wales Press.
- Ioannidou, Elena. 2004. 'On Language and Ethnic Identity Among Greek Cypriot Students'. *Cyprus Review* 16 (1): 29–51.
- Karatsareas, Petros. 2018. 'Attitudes towards Cypriot Greek and Standard Modern Greek in London's Greek Cypriot Community'. *International Journal of Bilingualism* 22 (4): 412–428.

- Karatsareas, Petros. 2020. 'From Village Talk to Slang: The Re-Enregisterment of a Non-Standardised Variety in an Urban Diaspora'. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 0 (0): 1–13. <https://doi.org/10.1080/01434632.2020.1767115>.
- Karyolemou, Marilena, and Pavlos Pavlou. 2001. 'Language Attitudes and Assessment ofsalient Variables in a Bi-Dialectal Speech Community'. In *Proceedings of the First International Conference on Language Variation in Europe (INCLaVE1)*, edited by J. Fontana, L. McNally, T. Turell, and E. Valldurí, 110–20. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Kyriakou, Marianna. 2015. 'Language Attitudes and Ethnic Identity in a Diglossic Setting: The Case of Greek-Cypriot Students'. PhD thesis, University of Sussex.
- Milroy, James. 2007. 'The Ideology of the Standard Language'. In *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, edited by Carmen Llamas, Louise Mullany, and Peter Stockwell, 133–39. Oxon: Routledge.
- Papapavlou, Andreas, and Andry Sophocleous. 2009. 'Relational Social Deixis and the Linguistic Construction of Identity'. *International Journal of Multilingualism* 6 (1): 1–16. <https://doi.org/10.1080/14790710802531151>.
- Papazachariou, Dimitris, Anna Fterniati, Argiris Archakis, and Vasia Tsami. 2018. 'Metapragmatic Stereotypes about Geographical Diversity in Greece: Evidence from Elementary School Pupils' Responses to Mass Culture Texts'. *Journal of Greek Linguistics* 18 (1): 124–54. <https://doi.org/10.1163/15699846-01801002>.
- Preston, Dennis R. 2013. 'Language with an Attitude'. In *The Handbook of Language Variation and Change*, 157–82. John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118335598.ch7>.
- Sophocleous, Andry. 2011. 'Two Languages in the Classroom: The Inconsistency Between National and Local Objectives of Formal Education in Cyprus'. *Journal of Language, Identity & Education* 10 (4): 266–81. <https://doi.org/10.1080/15348458.2011.598129>.
- Sophocleous, Andry, and Clarissa Wilks. 2010. 'Standard Modern Greek and Greek-Cypriot Dialect in Kindergarten Classroom Interaction: Teachers' and Learners' Language Attitudes and Language Use'. *Language, Culture and Curriculum* 23 (1): 51–69. <https://doi.org/10.1080/07908311003632519>.
- Themistocleous, Christiana. 2010. 'Writing in a Non-Standard Greek Variety: Romanised Cypriot Greek in Online Chat'. *Writing Systems Research* 2: 155–68.
- Tsiplakou, Stavroula. 2003. 'Στάσεις Απέναντι Στη Γλώσσα Και Γλωσσική Αλλαγή: Μια Αμφίδρομη Σχέση'; In *Ανακοίνωση Στο 6ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Γλωσσολογίας.
- Tsiplakou, Stavroula. 2009. 'Codeswitching and Code-Mixing between Related Varieties: Establishing the Blueprint'. *The International Journal of Humanities* 6: 49–66.
- Tsiplakou, Stavroula. 2014. 'How Mixed Is a "Mixed" System? The Case of the Cypriot Greek Koiné'. *Linguistic Variation* 14 (1): 161–78. <https://doi.org/10.1075/lv.14.1.07tsi>.
- Tsiplakou, Stavroula, Spyros Armostis, and Dimitris Evripidou. 2016. 'Coherence "in the Mix"? Coherence in the Face of Language Shift in Cypriot Gree'. *Lingua* 172–173: 10–25.
- Tsiplakou, Stavroula, and Elena Ioannidou. 2012. 'Stylizing Stylization: The Case of Aigia Fuxia'. *Multilingua* 31: 277–99.
- Yiakoumetti, Androula, Michael Evans, and Edith Esch. 2005. 'Language Awareness in a Bidialectal Setting: The Oral Performance and Language Attitudes of Urban

and Rural Students in Cyprus'. *Language Awareness* 14 (4): 254–60.
<https://doi.org/10.1080/09658410508668840>.

Λόγοι και αντιπαραθέσεις για τη διδασκαλία της γλώσσας στα αναστοχαστικά κείμενα μελλοντικών εκπαιδευτικών

Ευγενία Βασιλάκη¹, Στάθης Σελίμης² & Ελένη Γκανά¹

¹Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ²Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
evasilaki@uth.gr, e.selimis@go.uop.gr, egana@uth.gr

Abstract

The study explores student teachers' written reflections on their first literacy teaching experience in order to trace aspects of the discourses of literacy they draw on while constructing their emerging professional identities in the context of their initial education. Tensions are recorded as student teachers position themselves with the long-entrenched traditional discourse of decontextualized grammar teaching, while at the same time they try to reconcile it to progressive pedagogical practices. Findings of the study point to the challenges of transforming pedagogical beliefs into literacy practices. They further call for a reconceptualization of language education in Teacher Education curricula.

Keywords: discourses of literacy, reflection, teacher education

1 Εισαγωγή

Στο πεδίο της γλωσσικής εκπαίδευσης τις τελευταίες δεκαετίες, νέες τάσεις, προσεγγίσεις και μεθοδολογίες, όπως αποτυπώνονται σε προγράμματα σπουδών, σχολικά εγχειρίδια, επιμορφώσεις, διδακτικά πακέτα και διδασκαλίες σε πραγματικό τόπο και χρόνο, έχουν πυροδοτήσει διεθνώς έντονη «κινητικότητα» (Κουτσογιάννης 2017:20) σε επίπεδο επιστημονικών (και μη) συζητήσεων και ερευνητικών μελετών. Όλες αυτές οι διαφορετικές εκφάνσεις της γλωσσικής εκπαίδευσης διαμορφώνουν και διαμορφώνονται από στάσεις, αντιλήψεις και δράσεις κοινωνικά προσδιοριζόμενων υποκειμένων που λειτουργούν εντός ιστορικών, τοπικών και κοινωνικοπολιτισμικών πλαισίων. Σε αυτή την οπτική οι διαφορετικές εκφάνσεις της γλωσσικής εκπαίδευσης, τόσο σε επίπεδο θεωρίας όσο και πρακτικής, εννοιολογούνται -περιγραφικά και ερμηνευτικά- ως *λόγοι* (discourses), ως πολιτισμικά αναγνωρίσιμες, ιδεολογικά διαμορφωμένες κατασκευές (Ivanič 1998:17). Μια τέτοια εννοιολόγηση εμφανίζεται ιδιαίτερα πρόσφορη για τη γλωσσική εκπαίδευση καθώς επιτυγχάνει τη σύζευξη θεωρητικών και πρακτικών πτυχών του πεδίου, ιχνηλατώντας «συνδέσεις μεταξύ αξιών, πεποιθήσεων, πρακτικών που οδηγούν σε συγκεκριμένους τύπους δράσεων, σε συγκεκριμένες αποφάσεις, επιλογές και απορρίψεις, καθώς και σε συγκεκριμένη γλωσσική έκφραση» (Ivanič 2004:220).

Στον ελλαδικό χώρο, μελέτες οι οποίες υιοθετούν ανάλογη οπτική εστιάζουν στην αναπλαισίωση των γλωσσοδιδασκτικών λόγων είτε σε θεσμικά κείμενα (π.χ. για τον λόγο/τους λόγους του κριτικού γραμματισμού στα νέα Προγράμματα Σπουδών Ελλάδας και Κύπρου, βλ. Κωστούλη & Στυλιανού 2015, Τεντολούρης & Χατζησαββίδης 2014, βλ. επίσης Μιγάλης 2019) είτε στις αντιλήψεις και πρακτικές εν ενεργεία εκπαιδευτικών, με έμφαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Καναβούρα 2017, Κουτσογιάννης και συν. 2014, 2015, Παυλίδου 2010, Χατζηκυριάκου 2014) αλλά και στην πρωτοβάθμια (Κουτσογιάννης και συν. 2015, Κουτσογιάννης & Χατζηκυριάκου 2018, Κωστούλη & Στυλιανού 2014, Χελπάκη 2015). Ωστόσο, δεν έχει διερευνηθεί η διαπραγμάτευση των λόγων για τη γλωσσική διδασκαλία από

μελλοντικούς/ές εκπαιδευτικούς εντός του ακαδημαϊκού πλαισίου των προπτυχιακών σπουδών τους και στην τομή της πρώτης επαφής τους με τη διδακτική πράξη κατά τη σχολική πρακτική άσκησή τους.

Στόχος της εισήγησης αυτής είναι να ανιχνεύσει διαδικασίες οικειοποίησης, εντάσεων και αντιπαραθέσεων των λόγων για τη γλωσσική εκπαίδευση όπως αναπλαισιώνονται στα αναστοχαστικά κείμενα μελλοντικών δασκάλων για τις πρώτες διδασκαλίες τους στο γλωσσικό μάθημα κατά την πρακτική άσκησή τους. Η ανάλυση αξιοποιεί ως μεθοδολογικό εργαλείο το προτεινόμενο από τον Κουτσογιάννη (2012 και επόμενες δημοσιεύσεις) «μοντέλο του ρόμβου». Μέσω του μοντέλου αυτού ανιχνεύονται οι γνώσεις για τον κόσμο, γνώσεις για τη γλώσσα, γραμματισμοί και διδακτικές πρακτικές που συγκροτούν τον κάθε γλωσσοδιδακτικό λόγο, στην τομή των οποίων τίθενται σε διαπραγμάτευση οι ταυτοτικές πραγματώσεις των συμμετεχόντων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Τα ευρήματα της ανάλυσης αναδεικνύουν συγκρούσεις μεταξύ παγιωμένων, μάλλον φυσικοποιημένων, και νεότερων γλωσσοδιδακτικών λόγων, οι οποίες σε σημαντικό βαθμό απηχούν τη γενικότερη εικόνα στο ελληνικό εκπαιδευτικό συγκείμενο, συγχρόνως όμως υπογραμμίζουν την ανάγκη για επαναπροσδιορισμό των πρακτικών της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών όσον αφορά τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος.

2 Θεωρητικές αφετηρίες

2.1 Γλωσσοδιδακτικοί λόγοι

Σημείο αναφοράς στη θεώρηση των «αναγνωρίσιμων επιστημονικών ρεπερτορίων» (Κουτσογιάννης 2017:51) στον χώρο της γλωσσικής εκπαίδευσης ως λόγων αποτελεί η πρόταση της Ivanič (2004). Η Ivanič εστιάζει στον γραπτό λόγο και τις συνδέσεις μεταξύ των αντιλήψεων για τη φύση και τη μάθηση της γλώσσας/της γραφής και των διδακτικών προσεγγίσεων και μορφών αξιολόγησης του γραπτού λόγου, επισημαίνοντας ότι το πλαίσιο ανάλυσης μπορεί να προσαρμοστεί στις διαφορετικές εκφάνσεις της παιδαγωγικής του γραμματισμού (Ivanič 2004:240).

Στο ίδιο επιστημολογικό πλαίσιο, ο Κουτσογιάννης (2012), επεκτείνοντας την πρόταση του Bernstein (1996, όπ. αναφ. στο Κουτσογιάννης 2012:212) για την κατανόηση του παιδαγωγικού λόγου σε δύο άξονες, τον διδακτικό και τον ρυθμιστικό λόγο, δηλαδή το *τι* και το *πώς* της διδασκαλίας, συγκροτεί το μοντέλο του ρόμβου ως εργαλείο «ανάγνωσης» των επιστημονικών αναζητήσεων, των εκπαιδευτικών πρακτικών και των συνακόλουθων ταυτοτήτων που συγκροτούνται εντός τους στα διαφορετικά εκπαιδευτικά συγκείμενα.

Μολονότι δεν υπάρχει ακριβής αντιστοιχία των λόγων που συγκροτούνται στο κάθε μοντέλο, ως κοινοί άξονες στα δύο έργα αναφοράς καταγράφονται οι μετατοπίσεις των γλωσσοδιδακτικών λόγων:

α. από μια αποπλαισιωμένη αντίληψη της γλώσσας ως συστήματος κανόνων και παραδειγμάτων προς μια θεώρηση της γλώσσας ως κοινωνικής κατασκευής και κοινωνικής πρακτικής

β. από το αυτόνομο μοντέλο γραμματισμού προς αντιλήψεις του γραμματισμού ως πλαισιοθετημένων, ιδεολογικά και πολιτισμικά συγκροτούμενων κοινωνικών πρακτικών (Ivanič 2004)

γ. από τον ρόλο των (γνωστικών) αντικειμένων (*πώς θα διδάξω την περιγραφή, πώς θα αξιολογήσω την Έκθεση*) στον ρόλο των υποκειμένων, δηλαδή των παιδαγωγικών

πρωταγωνιστών, μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών (βλ. Κουτσογιάννης 2017:358–9).

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι λόγοι δεν αντιμετωπίζονται ως σταθερές, συμπαγείς, με διακριτά όρια και αυστηρή χρονολογική/γραμμική διαδοχή κατασκευές, αλλά χαρακτηρίζονται από ρευστότητα, υβριδοποιήσεις και διαλογικότητα. Το μοντέλο του ρόμβου, ειδικότερα, κατά τον Κουτσογιάννη (2012:221), μπορεί «να αποτυπώσει ενδεχόμενες τάσεις για αλλαγές, υβριδοποιήσεις μεταξύ λόγων αλλά και να αναδείξει τοπικές ιδιαιτερότητες».

Το τελευταίο στοιχείο, της τοπικότητας, μας κατευθύνει στην επιλογή του συγκεκριμένου μοντέλου στην ανάλυσή μας, καθώς έχει ήδη αξιοποιηθεί σε έναν αριθμό μελετών που αφορούν τις αντιλήψεις και τις πρακτικές των εν ενεργεία εκπαιδευτικών στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα (βλ. ενδεικτικά Καναβούρα 2017, Κουτσογιάννης και συν. 2014, 2015, Κουτσογιάννης και Χατζηκυριάκου 2018, Παυλίδου 2010, Χατζηκυριάκου 2014). Ως βασικό συμπέρασμα αναδύεται η κινητικότητα των εκπαιδευτικών προς μεταπαραδοσιακούς λόγους κυρίως σε επίπεδο διδακτικών πρακτικών και πολύ λιγότερο σε επίπεδο γραμματισμών: στο πεδίο αυτό ιστορικοί και συστημικοί λόγοι, όπως το παραδοσιακά εδραιωμένο γραμματοκεντρικό μοντέλο και ο εξετασιοκεντρικός προσανατολισμός του εκπαιδευτικού συστήματος προβάλλουν ως ισχυρά κέντρα αντίστασης σε μετατοπίσεις της γλωσσικής διδασκαλίας προς κοινωνικά πλαισιοθετημένες πρακτικές.

2.2 *Αναστοχαστικά κείμενα στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών*

Στη διερεύνησή μας εστιάζουμε στην αρχική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, επιλέγοντας ως πεδίο ανάλυσης τις αναστοχαστικές γραπτές πραγματώσεις των μελλοντικών δασκάλων, με αφετηρία την παραδοχή ότι τα κείμενα αυτά κινούνται στο μεταίχμιο των αντιλήψεων και των πρακτικών των δημιουργών τους και αποτελούν πεδία διαπραγμάτευσης των πολλαπλών (προσωπικών, ακαδημαϊκών και επαγγελματικών) ταυτοτήτων τους.

Ο αναστοχασμός (reflection) αποτελεί μια διαδεδομένη πρακτική επαγγελματικής ανάπτυξης των μελλοντικών εκπαιδευτικών (Beauchamp 2015, Beauchamp & Thomas 2009), συνδέεται με τον μετασχηματισμό της πράξης σε εμπειρία μάθησης (Ryan 2011) και αναγνωρίζεται ως καθοριστικό μέσο για τον αυτοπροσδιορισμό της ταυτότητας του/της εκπαιδευτικού και του τρόπου με τον οποίο τοποθετείται στο ευρύτερο κοινωνικό συγκείμενο (πβ. Beauchamp & Thomas 2009:182). Η ταυτότητα αυτή θεωρείται ως διαλογικά οικοδομούμενη, μεταβαλλόμενη και συγκρουσιακή (Varghese et al. 2005).

Ταυτόχρονα, στο συγκείμενο της βασικής εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών, ο αναστοχασμός αποτελεί μια πρακτική ακαδημαϊκού γραμματισμού που πραγματώνεται μέσω ενός υβριδικού κειμενικού είδους (Luk 2008, Nesi & Gardner 2012, Vassilaki 2017), το οποίο συνδυάζει τα κειμενικά είδη της αφήγησης, της περιγραφής, της εξήγησης και του σχολιασμού (Ryan 2011) και κινείται μεταξύ της ημερολογιακής αφήγησης και της πανεπιστημιακής εργασίας. Τα κείμενα αυτά θέτουν πολλαπλές προκλήσεις για τους/τις δημιουργούς τους, οι οποίοι/ές έρχονται συχνά σε αμηχανία να διαχειριστούν τις εντάσεις που προκύπτουν ανάμεσα στις απαιτήσεις του κειμενικού είδους και τις απαιτήσεις των ακαδημαϊκών περιβαλλόντων και της αξιολόγησης.

Ενώ οι σχετικές μελέτες αφορούν ευρύτερα τη διαπραγμάτευση των παιδαγωγικών ταυτοτήτων που διαμορφώνουν οι μελλοντικοί/ές εκπαιδευτικοί εντός

των βασικών σπουδών τους ή/και της πρακτικής άσκησης, στην παρούσα μελέτη επικεντρωνόμαστε στις πτυχές εκείνες που συνδέονται με τη γλωσσική διδασκαλία και επιχειρούμε να τις αναλύσουμε μέσα στο σύνθετο πλέγμα των γλωσσοδιδασκτικών λόγων που κυκλοφορούν σε ακαδημαϊκό, θεσμικό και σχολικό επίπεδο.

3 Παρουσίαση της έρευνας

3.1 Το πλαίσιο

Στην παρούσα πιλοτική φάση της έρευνας αξιοποιούνται 40 γραπτά αναστοχαστικά κείμενα τριτοετών φοιτητών/τριών Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης περιφερειακού ελληνικού πανεπιστημίου, τα οποία αντλήθηκαν με τυχαία επιλογή από εκτενές υλικό από τρία διαδοχικά ακαδημαϊκά έτη (2015-2018). Συγκεκριμένα, οι φοιτητές/τριες κατά το 6^ο εξάμηνο υλοποιούν για πρώτη φορά δίωρη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος σε συνεργαζόμενα δημοτικά σχολεία. Η ενότητα του σχολικού εγχειριδίου με την οποία ασχολούνται ορίζεται από τον/την εκπαιδευτικό της τάξης που τους φιλοξενεί, οι αρχές και το πλαίσιο σχεδιασμού, ωστόσο, προτείνονται από τα ανάλογα πανεπιστημιακά μαθήματα. Οι φοιτητές/τριες υποστηρίζονται με φροντιστηριακά μαθήματα σε μικρές ομάδες κατά τον σχεδιασμό της διδασκαλίας και με συναντήσεις ανατροφοδότησης μετά την υλοποίησή της. Στο τέλος του εξαμήνου καταθέτουν φάκελο υλικού που περιλαμβάνει το σχέδιο διδασκαλίας, τα υλικά που χρησιμοποίησαν και τις γραπτές αυτοαξιολογήσεις τους, κείμενα δηλαδή αναστοχασμού των διδασκαλιών τους. Για τη σύνθεση αυτών των κειμένων δίνονται στους/στις φοιτητές/τριες κατευθυντήρια ερωτήματα που αφορούν την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας, τα συναισθήματά τους, το τι έμαθαν από τη διδασκαλία τους, και ζητείται επιπλέον η αφήγηση και ο σχολιασμός ενός -κατά τη γνώμη τους- αξιοσημείωτου περιστατικού/στιγμιότυπου από τη διδασκαλία. Η έκταση των κειμένων ποικίλλει από 600 έως 1600 λέξεις.

3.2 Ανάλυση/Σχολιασμός

Στα αναστοχαστικά κείμενα των φοιτητών/τριών που αποτέλεσαν το υλικό της παρούσας έρευνας εντοπίστηκαν και κατηγοριοποιήθηκαν οι δηλώσεις που συνδέονται με τις τέσσερις αιχμές του μοντέλου του ρόμβου της γλωσσικής εκπαίδευσης και συγκεκριμένα: *γνώσεις για τον κόσμο, γνώσεις για τη γλώσσα, γραμματισμοί, διδακτικές πρακτικές*. Περαιτέρω, οι δηλώσεις αυτές αναλύθηκαν ως προς τις γλωσσικές (λεξικογραμματικές) επιλογές των συντακτών/τριών τους προκειμένου να ανιχνευτούν οι υπόρρητες ιδεολογικές τοποθετήσεις που εγγράφονται σε αυτές. Η ανάλυση αρχικά πραγματοποιήθηκε ανεξάρτητα από τους δύο πρώτους συγγραφείς και στη συνέχεια έγινε αντιπαραβολή και σχολιασμός των ευρημάτων από κοινού στην ερευνητική ομάδα. Στην υποενότητα αυτή (3.2) παρουσιάζονται και σχολιάζονται ενδεικτικές αντιπροσωπευτικές δηλώσεις για κάθε άξονα, ενώ στην ενότητα 4 διατυπώνονται τα συμπεράσματα της ανάλυσης και σκιαγραφούνται ορισμένα ερμηνευτικά ζητήματα και παιδαγωγικά ζητούμενα που απορρέουν από αυτά.

α. Γνώσεις για τον κόσμο

Στις συνολικά περιορισμένες σχετικές δηλώσεις που εντοπίστηκαν στα κείμενα, οι γνώσεις για τον κόσμο περιστρέφονται κυρίως έως και αποκλειστικά γύρω από τα

θέματα των ενοτήτων των σχολικών εγχειριδίων, χωρίς να καταγράφεται κάποιος προβληματισμός για τη σχέση ή τη συνάφεια των θεμάτων αυτών με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των μαθητών/τριών ή για τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να υλοποιηθεί διδακτικά μια τέτοια σύνδεση:

(1) ...και να μάθουν ίσως κάτι παραπάνω και για τα αγωνίσματα στην Αρχαία Ελλάδα που σχετιζόταν το μάθημά μας (at_17)

Περαιτέρω, δεν καταγράφεται κάποια συγκεκριμένη αναφορά σε στάσεις, αξίες, πεποιθήσεις, η καλλιέργεια των οποίων να εντάσσεται στοχευμένα στη γλωσσική διδασκαλία, πέρα από ορισμένες γενικές αναφορές στον ρόλο του/της εκπαιδευτικού και, ευρύτερα, της εκπαίδευσης:

(2) [εκπαιδευτικός] είναι αυτός που θα τα βοηθήσει να βγουν στην κοινωνία και να γίνουν σωστοί και έξυπνοι άνθρωποι (rs_17)

β. Γνώσεις για τη γλώσσα

Το σύστημα της γλώσσας κατέχει κεντρική (έως και αποκλειστική) θέση στις διδασκαλίες των μελλοντικών εκπαιδευτικών. Οι διδακτικοί στόχοι που εντοπίζονται και σχολιάζονται ως προς την αποτελεσματικότητα της προσέγγισής τους αλλά και ως σημεία αναφοράς για μελλοντικές βελτιώσεις περιστρέφονται γύρω από πτυχές των βασικών επιπέδων ανάλυσης του συστήματος της γλώσσας, μορφολογία κλιτική (απόσπασμα 3) και παραγωγική (απόσπασμα 4), σύνταξη (αποσπάσματα 5 και 6) και λεξιλόγιο (απόσπασμα 7).

(3) [...] θα μπορούσα να δώσω μεγαλύτερη έμφαση στην κλίση των δικατάληκτων επιθέτων επισημαίνοντας περισσότερα παραδείγματα στους μαθητές (ba_17)

(4) [...] οι μαθητές θυμήθηκαν τα ρήματα με πρώτο συνθετικό πρόθεση (chs_16)

(5) Η ύλη που έπρεπε να διδάξουμε αφορούσε τη μετατροπή του ευθύ σε πλάγιο λόγο και το αντίστροφο. (dm_16)

(6) [...] τα παιδιά συμμετείχαν αξιοποιώντας τις γνώσεις τους, τις εμπειρίες τους και την παιδική τους ζωντάνια κατά την διάρκεια της επανάληψης σε ασκήσεις εντοπισμού του υποκειμένου των προτάσεων (kp_16)

(7) Στα παιδιά άρεσαν ιδιαίτερα οι κάρτες με τις δάνειες λέξεις και τις αντίστοιχες ελληνικές τους (ma_18)

Οι αναφορές σε κειμενικά είδη ή κειμενικούς τύπους είναι ελάχιστες. Τα κειμενικά είδη αντιμετωπίζονται ως ένα ακόμη φαινόμενο που πρέπει να διδαχθεί, ως μέρος της ύλης (απόσπασμα 8), με τη μορφή «γνώσης» για τα κείμενα, κατά κανόνα αποπλαισιωμένης από τα κοινωνικά συμφραζόμενα, ενώ καταγράφεται και προβληματισμός για την ενδεχόμενη δυσκολία των μικρών μαθητών/τριών να τα διαχειριστούν, χωρίς ωστόσο να αναλύεται περαιτέρω πώς προκύπτει αυτός ο προβληματισμός (απόσπασμα 9).

(8) Επιπλέον τα παιδιά εκτός από την περιγραφή διδάχτηκαν τις λειτουργίες της γενικής πτώσης και εξασκήθηκαν σε ερωτήματα και ένα φύλλο εργασίας. (vk_18)

(9) Ωστόσο, δεν είμαι σίγουρη σχετικά με το κατά πόσο κατάφεραν ορισμένα παιδιά να επεξεργαστούν τα δομικά χαρακτηριστικά της επιστολής λόγω του νεαρού της ηλικίας τους. (ev_18)

γ. Γραμματισμοί

Η έμφαση στη γνώση του συστήματος της γλώσσας, η οποία αντιμετωπίζεται κατά κανόνα αποπλαισιωμένη, εκτός κειμένου και συγκειμένου, σε συνδυασμό με την προσκόλληση στη «ύλη» που πρέπει να διδαχθεί, χαρακτηρίζουν ένα πρόγραμμα *αναγνωριστικού* γραμματισμού (Hasan 1996/2006), βαθιά εδραιωμένο, άλλωστε, και στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Αυτή η θεώρηση της γλώσσα ως αθροίσματος μεμονωμένων τυπικών στοιχείων προς διδασκαλία και εκμάθηση καταγράφεται και στη νοηματοδότηση εκ μέρους των φοιτητών/τριών της «θεωρίας» και της «πράξης» (αποσπάσματα 10, 11), όπου η πρακτική διάσταση του μαθήματος εξισώνεται με τη γραμματική γνώση και την εξάσκηση σε αυτή.

(10) Η δόμηση του μαθήματος σε δύο γενικές κατηγορίες στο θεωρητικό μέρος του κειμένου και στο πρακτικό που αφορούσε την γραμματική βοήθησε τα παιδιά στην συγκέντρωσή τους. (kp_16)

(11) Ο λόγος που το πιστεύω αυτό είναι επειδή μετά την εξήγηση της θεωρίας του βιβλίου και του φύλλου εργασίας οι μαθητές έφεραν εις πέρας όλες τις δραστηριότητες. (ar_17)

δ. Διδακτικές πρακτικές

Στις δηλώσεις που αναφέρονται σε διδακτικές πρακτικές, στο πώς δηλαδή της διδακτικής διαδικασίας, εκ πρώτης όψεως καταγράφονται μείξεις παραδοσιακών και νεότερων γλωσσοδιδακτικών λόγων. Συγκεκριμένα, πολύ συχνά οι φοιτητές/τριες αξιοποιούν στις διδασκαλίες τους την ομαδική εργασία (απόσπασμα 12) και εντάσσουν δραστηριότητες με τη μορφή παιχνιδιού (απόσπασμα 13).

(12) [...] χωρίσαμε τα παιδιά σε ομάδες για να κάνουν μια εργασία σχετικά με τις μετοχές. (mm_18)

(13) Ιδιαίτερα θα ήθελα να σταθώ στο τελευταίο μέρος της τελευταίας φάσης του μαθήματος, στο παιχνίδι με τις κάρτες που δώσαμε στους μαθητές. Στα παιδιά άρεσαν ιδιαίτερα οι κάρτες με τις δάνειες λέξεις και τις αντίστοιχες ελληνικές τους, αν κρίνω από τον ζήλο τους να τις αντιστοιχίσουν πολύ γρήγορα και να τις ανταλλάξουν με τις κάρτες των υπολοίπων. Φάνηκαν να χάρηκαν πολύ με την δραστηριότητα αυτή και μάλιστα μάζ είπαν πως ήρθαν σε επαφή και με λέξεις που δεν είχαν ξανακούσει ή που δεν γνώριζαν την αντίστοιχη ελληνική τους. Τα παιδιά έδειξαν πηγαίο ενδιαφέρον για μια δραστηριότητα που ξεφεύγει από τα στενά όρια του βιβλίου, από τη μελέτη των γραμματικοσυντακτικών φαινομένων και που είναι εγγύτερη στην καθημερινή τους ζωή. (ma_18)

Οι πρακτικές αυτές, ωστόσο, εστιάζουν και πάλι σε φαινόμενα του συστήματος της γλώσσας και δεν εκλαμβάνονται ως ευκαιρίες αυθεντικής γλωσσικής χρήσης και γλωσσικής αλληλεπίδρασης, αλλά ως τρόποι προσέλευσης του ενδιαφέροντος και εξασφάλισης της συμμετοχής των μαθητών/τριών. Χαρακτηριστικό είναι ότι στο απόσπασμα (13) η αποπλαισιωμένη δραστηριότητα αντιστοίχισης δάνειων λέξεων με την ελληνική απόδοσή τους περιγράφεται από τον/τη δημιουργό του κειμένου ως δραστηριότητα που «ξεφεύγει από τη μελέτη των γραμματικοσυντακτικών φαινομένων». Στο υπόβαθρο αυτών των αντιλήψεων ανιχνεύεται αυτό που οι Τσιπλάκου και συν. (2006) αποκαλούν μια «επιστημολογικά επισφαλής ‘μυθολογία’» στο πλαίσιο της οποίας η επικοινωνιακή προσέγγιση ταυτίζεται με την ομαδική εργασία και τις παιγνιώδεις και βιωματικές δραστηριότητες, που θεωρείται ότι κινητοποιούν το παιδί επειδή εδραιώνονται στα βιώματα και τις εμπειρίες του. Οι εμπειρίες αυτές, ωστόσο, όπως σημειώνουν οι Τσιπλάκου και συν. (2006:583), στη διδακτική πράξη συχνά νοηματοδοτούνται από μια ρομαντική ιδεολογική κατασκευή του βιώματος και της παιδικής ηλικίας και όχι ως εμπειρίες γραμματισμού.

Με ανάλογο τρόπο (βλ. απόσπασμα 14), η αξιοποίηση άλλων σημειωτικών πόρων (π.χ. οπτικών) και οι ΤΠΕ δεν καταγράφονται ως διαδικασίες οικοδόμησης νοήματος αλλά -και πάλι- ως τεχνικές προσέλευσης της προσοχής και του ενδιαφέροντος των μαθητών/τριών (πβ. Κουτσογιάννης και συν. 2014:784).

(14) Θα μπορούσαμε για παράδειγμα να χρησιμοποιήσουμε ηλεκτρονικό υπολογιστή και προτζέκτορα για να προβάλλουμε φωτογραφίες ή και κάποιο βίντεο έτσι ώστε να κάνουμε πιο ζωντανό το μάθημά μας και να κεντρίσουμε το ενδιαφέρον των παιδιών. (pn_16)

Αξίζει να σημειωθεί ότι η αυξημένη συμμετοχή και εμπλοκή των μαθητών/τριών φαίνεται να αποτελεί κεντρικό ζητούμενο και ταυτόχρονα βασικό κριτήριο ικανοποίησης των μελλοντικών εκπαιδευτικών από τις διδασκαλίες τους:

(15) Το γεγονός ότι είχα την ενεργό συμμετοχή των παιδιών κατά την διάρκεια της διδασκαλίας μου μόνο ευχαρίστηση μπορεί να μου προσφέρει καθώς αυτό μου αποδεικνύει πως αυτό που τους μετέδιδα τους άρεσε και για αυτό είχα την προσοχή τους. (dn_17)

Για την επίτευξη του ζητουμένου αυτού οι μελλοντικοί/ές εκπαιδευτικοί συχνά αναζητούν «εναλλακτικούς», «διαφορετικούς», «μη παραδοσιακούς» τρόπους διδασκαλίας. Αυτή η αναζήτηση φαίνεται να εκπορεύεται από δύο διαφορετικές (ιδεολογικές) αφετηρίες. Αφενός, προκύπτει από μια συνειδητοποίηση ως προς την ταυτότητα του/της εκπαιδευτικού που θέλουν να πραγματώσουν σε αντιπαράβολή με αυτή των εκπαιδευτικών της δικής τους μαθητικής εμπειρίας:

(16) Το γεγονός ότι εμείς στην πορεία των μαθητικών μας χρόνων μάθαμε να λειτουργούμε σε ένα παραδοσιακό πλαίσιο θα πρέπει να αποτελέσει το λόγο να ανακαλύψουμε νέους τρόπους διδασκαλίας που οι μαθητές οι ίδιοι να συμμετέχουν ενεργά σε αυτή. (st_17)

Αφετέρου, φαίνεται να εδράζεται και σε έναν (επίσης) εμπεδωμένο παιδοκεντρικό λόγο (βλ. Κουτσογιάννης 2017:147) που με τη σειρά του θεμελιώνεται σε μια ρομαντική ιδεολογική κατασκευή της παιδικής ηλικίας:

(17) [...] πόσο σημαντικό είναι να συνειδητοποιήσω ότι έχω να αντιμετωπίσω παιδιά, τα οποία είναι γεμάτα χαρά, χαμόγελα και αθωότητα και το πόσο δύσκολο είναι να μπορέσω να πορευτώ με τη δική τους ιδιοσυγκρασία. (sl_18)

Από την άλλη πλευρά, στον άξονα των διδακτικών πρακτικών εντοπίζονται επίσης δηλώσεις φοιτητών/τριών οι οποίες σε σημαντικό βαθμό αναπαράγουν, ρητά ή υπόρρητα, δασκαλοκεντρικά μοντέλα μετάδοσης ή μεταφοράς της γνώσης (απόσπασμα 18, βλ. επίσης απόσπασμα 15), με τον/την εκπαιδευτικό να ορίζει τη διαδικασία και τους/τις μαθητές/τριες ως παθητικούς αποδέκτες (απόσπασμα 19) στο γνωστό σχήμα Ερώτηση-Απάντηση-Αξιολόγηση του παραδοσιακού μοντέλου και στους παγιωμένους ρόλους της σχολικής επικοινωνίας.

(18) Σε επόμενα μαθήματα θα χρησιμοποιήσω όλα αυτά που έμαθα σε απόλυτο βαθμό, καθώς βοηθάνε στην ομαλή ροή της διδασκαλίας, στη συγκέντρωση των παιδιών και στην έγκυρη μεταφορά των γνώσεων. (at_17)

(19) Τα παιδιά φάνηκε να το κατανοούν [το φαινόμενο της σύμφρασης] απαντώντας αρχικά σε ερωτήσεις που τους έκανα και στη συνέχεια λύνοντας σωστά την άσκηση που τους είχα αναθέσει. (chm_16)

Η συμμετοχή των μαθητών/τριών σε αυτό το πλαίσιο δεν αντιμετωπίζεται με όρους επικοινωνιακούς, ως αλληλεπίδραση ισότιμων συνομιλητών, αλλά με μια

ηθικολογική διάσταση («είναι καλό να συμμετέχουν όλοι», απόσπασμα 20), η οποία επίσης παραπέμπει στην παιδοκεντρική διάσταση του λόγου του προοδευτισμού.

(20) Προσπαθούσα να δώσω το λόγο σε όλους, ακόμα και σε όσους δίσταζαν να σηκώσουν το χέρι τους, γιατί είναι καλό να συμμετέχουν όλοι στις συζητήσεις που γίνονται στην τάξη. (ok_16)

4 Συμπεράσματα

Οι διαπιστώσεις που προκύπτουν από την ανάλυση των γραπτών αναστοχασμών των μελλοντικών εκπαιδευτικών συνοψίζονται στα εξής:

α. Το γλωσσικό μάθημα εμφανίζεται προσκολλημένο σε μια δομική, αποπλαισιωμένη προσέγγιση. Οι στόχοι της διδασκαλίας και συνακόλουθα η αποτελεσματικότητά της ορίζονται σχεδόν αποκλειστικά με όρους «μάθησης» των συμβάσεων του συστήματος της γλώσσας. Δεν εμφανίζονται πραγματολογικοί και ευρύτερα επικοινωνιακοί στόχοι, π.χ. οι μαθητές/τριες να επιτελούν γλωσσικές πράξεις ή να κατανοούν και να παράγουν κατάλληλα και αποτελεσματικά κείμενα. Αυτή η προσήλωση στα τυπικά στοιχεία της γλώσσας και σε μια γραμμική και αποσπασματική προσέγγισή τους αποτυπώνει έντονα πρακτικές αναγνωριστικού γραμματισμού (Hasan 1996/2006).

β. Οι διδακτικές πρακτικές εν μέρει απηχούν μεταπαραδοσιακούς λόγους, κατά βάση τον λόγο του προοδευτισμού (ομαδικές εργασίες, παιγνιώδεις δραστηριότητες, συμμετοχή και κινητοποίηση όλων των μαθητών/τριών), χωρίς ωστόσο να καταγράφεται κάποιος προβληματισμός για το πώς οι πρακτικές αυτές υλοποιούν γλωσσικούς στόχους ή για τα είδη των γραμματισμών που επιδιώκονται. Έτσι, η αναπλαισίωση των μεταπαραδοσιακών λόγων παραμένει σε επίπεδο ρητορείας μάλλον (βλ. Κουτσογιάννης 2017:145), αναπαράγοντας στρεβλά εμπεδωμένες αντιλήψεις για νεότερες προσεγγίσεις της γλωσσικής διδασκαλίας (βλ. Τσιπλάκου και συν. 2006).

Όταν τοποθετήσουμε τις δύο αυτές διαπιστώσεις στο τοπικό εκπαιδευτικό συγκείμενο, μπορούμε -εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον- εύκολα να τις ερμηνεύσουμε, καθώς αντανakλούν την εικόνα που οι σχετικές μελέτες σκιαγραφούν για την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα όσον αφορά τη γλωσσική διδασκαλία. Μολονότι τα θεσμικά κείμενα συντάσσονται με μεταπαραδοσιακούς λόγους που προωθούν θεωρήσεις της γλώσσας και της διδασκαλίας της ως κοινωνικά πλαισιοθετημένων πρακτικών, η «καλά εμπεδωμένη τοπικά γραμματικοκεντρική παράδοση», το «αθροιστικό παιδαγωγικό μοντέλο» και η «ρυθμιστική λογική» (Κουτσογιάννης & Χατζηκυριάκου 2018:233) «καθορίζουν τα όρια και το είδος της δράσης των παιδαγωγικών πρωταγωνιστών», των εκπαιδευτικών της πράξης, ακόμη κι όταν «οι λόγοι από τους οποίους αντλούν οι ΔΠ [Διδακτικές Πρακτικές] στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό σε προοδευτικές επιστημονικές παραδόσεις» (Κουτσογιάννης και συν. 2015:196). Η συζήτηση που παραμένει ανοιχτή σε αυτή την περίπτωση είναι το πώς και γιατί τελικά διαρκώς αναπαράγεται και ανατροφοδοτείται αυτό το καλά εμπεδωμένο παραδοσιακό μοντέλο και με ποιες κοινωνικές διαδικασίες και ιδεολογίες συνδέεται.

Όταν τοποθετήσουμε, ωστόσο, τα κείμενα αυτά στο πλαίσιο παραγωγής τους, στο τοπικό ακαδημαϊκό συγκείμενο των Παιδαγωγικών Τμημάτων, θεωρούμε ότι μια τρίτη, σημαντική διαπίστωση απορρέει από την ανάλυσή τους. Πρόκειται στην ουσία για τις συγκρούσεις που καταγράφονται καθώς οι μελλοντικοί/ές εκπαιδευτικοί, επιχειρώντας να διαμορφώσουν ιδεατές επαγγελματικές ταυτότητες («οι δάσκαλοι/ες

που θέλουν να γίνουν»), αντλούν από κυρίαρχους παιδαγωγικούς λόγους (εποικοδομητισμού, μαθητοκεντρικών/παιδοκεντρικών/συμμετοχικών μοντέλων κτλ.) αλλά βρίσκονται σε αμηχανία ή αδυναμία να μετασχηματίσουν τις παιδαγωγικές αντιλήψεις τους σε γλωσσική διδασκαλία. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η αμηχανία αυτή προκύπτει ακριβώς από την αποσπασματικότητα και τη μερικότητα που συνεπάγεται η θεώρηση της γλωσσικής διδασκαλίας ως προσέγγισης ή μεθόδου και όχι ως ιδεολογίας, ως λόγου. Η διαπίστωση αυτή μπορεί περαιτέρω να αποτελέσει αφετηρία αναστοχασμού για τα περιεχόμενα και τις προσεγγίσεις της γλώσσας και της διδακτικής της στη βασική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών.

Βιβλιογραφία

- Beauchamp, Catherine. 2015. "Reflection in Teacher Education: Issues Emerging from a Review of Current Literature". *Reflective Practice* 16:123–41.
- Beauchamp, Catherine, and Lynn Thomas. 2009. "Understanding Teacher Identity: An Overview of Issues in the Literature and Implications for Teacher Education". *Cambridge Journal of Education* 39:175–89.
- Hasan, Ruqaiya. 1996/2006. «Γραμματισμός, Καθημερινή Επικοινωνία και Ομιλία.» Στο Αγαθοκλής Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Γραμματισμός, Κοινωνία και Εκπαίδευση*, 134–89. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Ivanič, Roz. 1998. *Writing and Identity: The Discoursal Construction of Identity in Academic Writing*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ivanič, Roz. 2004. "Discourses of Writing and Learning to Write." *Language and Education* 18:220–45.
- Καναβούρα, Μαρία. 2017. «Νέο Πρόγραμμα Σπουδών για τη Νέα Ελληνική Γλώσσα Α΄ Λυκείου (2011 κ. εξ.): Διερεύνηση: α) του Τρόπου Αναπλαισίωσής του από τις/τους Φιλολόγους, β) της Συμβολής του στις Μετατοπίσεις Γλωσσοδιδασκτικών Λόγων και στην Ανακατασκευή Καθηγητικών Ταυτοτήτων.» Διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/36531>.
- Κουτσογιάννης, Δημήτρης. 2012. «Ο Ρόμβος της Γλωσσικής Εκπαίδευσης.» *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 32:208–22.
- Κουτσογιάννης, Δημήτρης. 2017. *Γλωσσική Διδασκαλία Χθες, Σήμερα, Αύριο: Μια Πολιτική Προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Κουτσογιάννης, Δημήτρης, και Ιωάννα Χατζηκυριάκου. 2018. «Από τη Διδασκαλία της Γραμματικής στο Παλίμψηστο της Διδακτικής Πραγματικότητας.» Στο Κώστας Ντίνας (επιμ.), *Figura in Praesentia: Μελέτες Αφιερωμένες στον Καθηγητή Θανάση Νάκα*, 213–35. Αθήνα: Πατάκης.
- Κουτσογιάννης, Δημήτρης, Βασιλική Αδάμπα, Σταυρούλα Αντωνοπούλου, Μαρία Παυλίδου, και Ιωάννα Χατζηκυριάκου. 2014. «Όψεις της Διαλογικότητας στις Διδακτικές Πρακτικές Διδάσκοντος την Ελληνική Γλώσσα.» Στο George Kotzoglou, Kalomoira Nikolou, Eleni Karantzola, Katerina Frantzi, Ioannis Galanatomos, Marianthi Georgalidou, Vasilgia Kourti-Kazoullis, Chrysoula Papadopoulou, and Evangelia Vlachou (eds.), *Selected Papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics*, 775–87. Rhodes: University of the Aegean.

- Κουτσογιάννης, Δημήτρης, Ιωάννα Χατζηκυριάκου, Σταυρούλα Αντωνοπούλου, Βασιλική Αδάμπα, και Μαρία Παυλίδου. 2015. *Ανάλυση Σχολικού Λόγου: Η Γλωσσική Διδασκαλία σε έναν Μεταβαλλόμενο Κόσμο*, τ. 1–2. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Κωστούλη, Τριανταφυλλιά, και Μάριος Στυλιανού. 2014. «Ο Κριτικός Γραμματισμός από τη Θεωρία στην Πράξη: Εργαλεία Δόμησης και Αναστοχασμού Νέων Ταυτοτήτων και Παιδαγωγικών Πρακτικών.» *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 34:257–70.
- Κωστούλη, Τριανταφυλλιά, και Μάριος Στυλιανού. 2015. «Διαμορφώνοντας Νέες Οπτικές για τη Γλωσσική Εκπαίδευση στην Εποχή της Κρίσης: Γλωσσοδιδασκτικοί Λόγοι και Παιδαγωγικές Πρακτικές στα Νέα Προγράμματα Σπουδών Ελλάδας και Κύπρου.» Στο Γιώργος Γρόλλιος, Αναστάσιος (Τάσος) Λιάμπας, και Περικλής Παυλίδης (επιμ.), *Πρακτικά 4ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Κριτική Εκπαίδευση «Η Κριτική Εκπαίδευση στην Εποχή της Κρίσης»*, τ. 1, 617–49. https://www.eled.auth.gr/documents/praktika_iv_icce_volume_1_gr.pdf.
- Luk, Jasmine. 2008. “Assessing Teaching Practicum Reflections: Distinguishing Discourse Features of the ‘High’ and ‘Low’ Grade Reports.” *System* 36:624–41.
- Μιχάλης, Αθανάσιος. 2019. «Τα Προγράμματα Σπουδών της Νεοελληνικής Γλώσσας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση του 2011: Κριτική Επισκόπηση, Λειτουργικότητα, Αξιοποίηση.» Στο Ευγενία Βασιλάκη, Σωτηρία Καλμπένη, και Ρούλα Κίτσιου (επιμ.), *Πρώτη Γλώσσα και Πολυγλωσσία: Εκπαιδευτικές και Κοινωνικοπολιτισμικές Προσεγγίσεις. Πρακτικά Συνεδρίου Τζαρτζάνεια 2015*, 233–51. Βόλος: Περιφέρεια Θεσσαλίας, Δημοτική Βιβλιοθήκη Τυρνάβου, ΕΜΔΔΕΓΠ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας & Σύνδεσμος Φιλολόγων ν. Λάρισας. http://greeklanglab.pre.uth.gr/wp-content/uploads/2019/09/Μιχάλης_Τα-προγράμματα-σπουδών-της-νεοελληνικής-γλώσσας-στη-δευτεροβάθμια-εκπαίδευση-του-2011.pdf.
- Nesi, Hilary, and Sheena Gardner. 2012. *Genres across the Disciplines: Student Writing in Higher Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Παυλίδου, Μαρία. 2010. «Το Μάθημα της Νέας Ελληνικής Γλώσσας στο Γυμνάσιο: Γλωσσοδιδασκτικοί Λόγοι, Διδακτικά Κεμενικά Είδη και Ταυτότητες Εκπαιδευτικών και Μαθητών.» Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. <http://ikee.lib.auth.gr/record/115860/files/pavlidou.pdf>.
- Ryan, Mary. 2011. “Improving Reflective Writing in Higher Education: A Social Semiotic Perspective”. *Teaching in Higher Education* 16:99–111.
- Τεντολούρης, Φίλιππος, και Σωφρόνης Χατζησαββίδης. 2014. «Λόγοι του Κριτικού Γραμματισμού και η ‘Τοποθέτησή’ τους στη Σχολική Πράξη: Προς μια Γλωσσοδιδασκτική Αναστοχαστικότητα.» *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 34:411–21.
- Τσιπλάκου, Σταυρούλα, Ξένια Χατζηιωάννου, και Κώστας Κωνσταντίνου. 2006. «Δέκα Μύθοι για την Επικοινωνιακή Προσέγγιση ή ‘Κύριε, ελληνικά πότε εν να κάμουμε;’». Στο Ελένη Φτιάκα, Αθανάσιος Γαγάτσης, Ιλιάδα Ηλία, και Μοδεστίνα Μοδέστου (επιμ.), *Η Σύγχρονη Εκπαιδευτική Έρευνα στην Κύπρο: Προτεραιότητες και Προοπτικές. Πρακτικά του 9ου Παγκύπριου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου*, 581–90. Λευκωσία: Παιδαγωγική Εταιρεία Κύπρου & Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Varghese, Manka, Brian Morgan, Bill Johnston, and Kimberly A. Johnson. 2005. “Theorizing Language Teacher Identity: Three Perspectives and Beyond.” *Journal of Language, Identity & Education* 4:21–44.

- Vassilaki, Evgenia. 2017. "Reflective Writing, Reflecting on Identities: The Construction of Writer Identity in Student Teachers' Reflections." *Linguistics and Education* 42:43–52.
- Χατζηκυριάκου, Ιωάννα. 2014. «Ταυτοτικές Πραγματώσεις των Εκπαιδευτικών κατά την Αναπλαισίωση του Σχολικού Διδακτικού Εγχειριδίου.» *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 34:643–54.
- Χεππάκη, Αναστασία. 2015. «Οι Πρακτικές των Εκπαιδευτικών γύρω από την Επεξεργασία των Μαθητικών Κειμένων: Ιδεολογίες και Αντιστάσεις.» Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. <http://ikee.lib.auth.gr/record/282158/files/GRI-2016-16134.pdf>.

A first look at *pu*-Result Clauses in Greek*

Konstantina Balasi
University of Patras
k.balasi@upnet.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εστιάζει στις δευτερεύουσες αποτελεσματικές προτάσεις της Νέας Ελληνικής που εισάγονται με το «που». Μέσα από την εξέταση των ιδιοτήτων και των χαρακτηριστικών των προτάσεων αυτών, εντοπίζονται δύο είδη. Το πρώτο είδος εμφανίζει χαρακτηριστικά αναφορικών προτάσεων, ενώ το δεύτερο διαθέτει μόνο μια αποτελεσματική ερμηνεία. Οι ποσοτικοί/ποιοτικοί τελεστές που εντοπίζονται στην κύρια πρόταση λειτουργούν αποκλειστικά ως «ενισχυτές» της σημασίας αιτίου-αποτελέσματος. Η παρούσα εργασία παρουσιάζει το θέμα και θέτει τον προβληματισμό αναφορικά με την κατεύθυνση της ανάλυσης που ενοποιεί τις αναφορικές και τις αποτελεσματικές προτάσεις.

Λέξεις-κλειδιά: αποτελεσματικές προτάσεις, αναφορικές προτάσεις, ενισχυτής, συμπληρωματικός δείκτης

1 Introduction: Overview of Result Clauses

While some subordinate clauses have been extensively studied in the literature, (e.g. relative and complement clauses), others, mainly adverbials, have not received equal attention. In this paper, the focus will be on a specific type of adverbial clauses, namely Result Clauses (ReCs) introduced by the complementizer *pu* in Greek.

Generally, a ReC is a subordinate clause that expresses the outcome, or the consequence(s) of the event described in the main clause. ReCs are introduced by *pu* ‘that’¹ or *oste* ‘so that’ (Mackridge 1985:256, Holton et al. 2012:561). The current discussion will focus on *pu*-clauses as the distribution of *oste*-clauses differs. The main clause typically contains intensifiers, i.e. quantitative or qualitative words/phrases such as *tosos/tosi/toso* “so much/many”, *tetjios/tetjia/tetjio* “of such a kind” (Mackridge 1985:256, Holton et al. 2012:561), as shown in (1):

- (1) Ο Γιάννης έκανε τόσα λάθη *(που) κανείς δεν τον εμπιστεύεται.
the John made-3s so mistakes that nobody not him-cl trust-3s
‘John made so many errors (that) nobody trusts him (anymore).’

In (1) above, the ReC is introduced with *pu* and follows the main clause. In the main clause, the quantitative word *tosa* is followed by the NP *laθi* that it modifies. The presence of *pu*, unlike ‘that’ in the English translation, is obligatory, otherwise the result is ungrammatical (Holton et al. 2004:228). In this sentence, one can blame the number of mistakes that John has performed (cause) for the aroused untrustworthiness (result) determined by the *pu*-subordinate clause. In this sense, ReCs convey a causal-resultative relation.

* I would like to thank Christos Vlachos for preliminary discussions on the topic and Anna Roussou for her insightful comments.

¹ Except ReCs, *pu* is the complementizer that introduces, among others, relative and complement clauses.

Meier (2001:268, 2003:97) on the other hand, argues that ReCs involve some sort of comparison between two values, namely, the degree/amount of mistakes on the one hand, and the untrustworthiness on the other. According to her analysis, the quantitative word has the distribution of degree operators (2001:268) and is responsible for the comparative interpretation.

With respect to the distribution of the antecedent intensifier, it can modify a number of different categories: an overt NP, as in (2), a VP, as in (3), or an AP, as in (4) (see Holton *et al.* 2004: 227-228) appearing in any structural position (cf. Rijkhoek 1998:98-99).

(2) Έφαγε τόσες/τέτοιες καραμέλες που τον πόνεσε η κοιλιά του.
ate-3s so/such candies that him-cl hurt-3s the stomach his-cl
'Kostas ate so many/such candies that his stomach hurt.'

(3) Χόρεψα τόσο/*τέτοιο που πόνεσαν τα πόδια μου.
danced-1s so/such that hurt-3pl the feet mine
'I danced so much that my legs hurt.'

(4) Το μάθημα ήταν τόσο/*τέτοιο βαρετό που μερικοί μαθητές κοιμήθηκαν.
the lecture was-3s so/such boring that some students fell-asleep-3pl
'The lecture was so boring that some students fell asleep.'

The quantitative word *tosos* can modify all three aforementioned categories, whereas the qualitative word *tejjios* can only modify a NP (see (2)-(4)).

Moving to the embedded ReC, this occurs after the clause that contains its intensifier (see (2)-(4) and (5a)), as the ungrammaticality of (5b-c) shows.

(5a) Η Μαρία είπε ότι ήρθαν τόσοι θεατές στην εκδήλωση που
the Mary said-3s that came-3pl so spectators to-the event that
γέμισε η αίθουσα.
filled-3s the room
'Mary said that so many spectators attended the event that the room was full.'

(5b) *Που αγόρασε αυτοκίνητο ο Κώστας κέρδισε τόσα χρήματα.
that bought-3s car the Kostas won-3s so money
'*That he bought a car Kostas won so much money.'

(5c) *Ο Κώστας που αγόρασε αυτοκίνητο κέρδισε τόσα χρήματα.
the Kostas that bought-3s car won-3s so money
'*Kostas that he bought a car won so much money.'

If the ReC is absent, the structure becomes ungrammatical (unless the intensifier is stressed). Something else must follow that could work as the outcome of that clause, providing a cause-result or a comparison (in Meier's 2001, 2003 terms) association.

(6) *Έκανε τόσα λάθη.
made-3s so mistakes
'He has done so many errors.'

Additionally, ReCs allows for split antecedents, as in (7), and constitute islands for extraction, as in (8) (Rijkhoek 1998:169-171).

(7) *Τόσα παιδιά έγραψαν τόσα ποιήματα που ο καθηγητής χάρηκε.*
 so students wrote-3pl so poems that the professor was-delighted-3s
 ‘So many students wrote so many poems that the professor was delighted.’

(8) **Τι ο Κώστας κέρδισε τόσα χρήματα που αγόρασε τι;*
 what_i the Kostas won-3s so money that bought-3s
 ‘*What_i Kostas won so much money that bought t_i?’

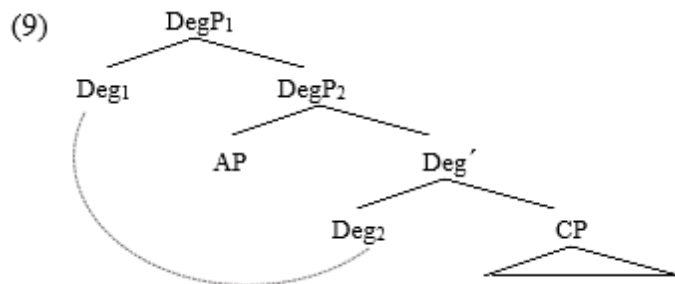
In (7), the ReC is associated with both antecedents in subject and object position for a cause-result relation to arise. In (8), the *wh*-phrase cannot be extracted out of the *pu*-ReC (cf. Ross 1967). If the *wh*-phrase, which is the argument of the embedded predicate, stays in-situ the construction is grammatical (see Vlachos’s (2012) account for *wh*-in-situ).

In this section, I surveyed some of the main properties of ReCs. The paper is organized as follows: in section 2, I give the theoretical background on ReCs. In section 3, I introduce and review some apparently problematic data of ReCs introduced by *pu*, when the degree intensifier (DI) modifies an NP (3.1) and when the former is absent (3.2). It will be shown that two types of *pu*-ReCs can be identified: a RC one with a resultative reading and a ReC. Section 4 suggests a tentative analysis that can capture the two types. Section 5 concludes the discussion.

2 Background

Due to the close dependency between the ReC and the DI and the emerging resultative meaning, several analyses have treated their relation as an instance of selection (Abney 1987, White 1997; 2005, Meier 2003 etc.). ReCs have been analyzed as complements of the DI in the main clause.

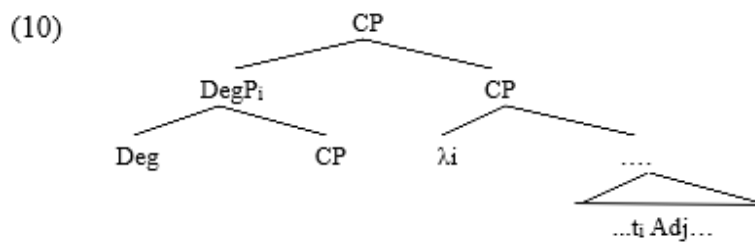
White (1997, 2005), building on Abney’s (1987) idea, assumes a Larsonian-style degree phrase (DegP) to account for AP ReC in English. He argues that the degree head projects a DegP and directly selects two categories (White 1997: 10), the AP and the ReC, placing one in the Specifier (AP) and the other (ReC) in the complement position in the lower shell. Thus, the whole ReC is a complement of the intensifier. The structure involves raising of Deg and adjunction to a higher position, deriving the order DI-AP. The derivation of (1), following White (1997:10), is the one in (9).

A similar analysis is proposed by Meier (2001, 2003), based on formal semantics though. She argues that the ReC is semantically a comparative. The degree word is a quantifier that introduces a comparative meaning between two extents (2003:71, 97).

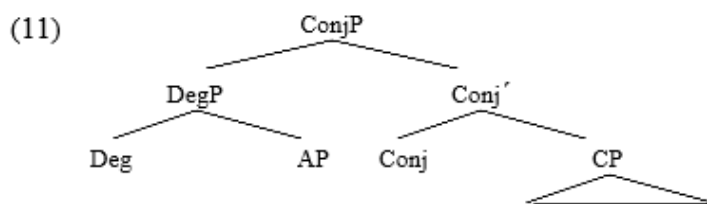
Thus, a sentence like (4) would be interpreted as “the maximum extent e such that the lecture is e -boring is greater than or equal to minimum extent e^* of boredom, such that if the lecture is e^* boring, the students can have fallen asleep” (2003:88, 97). The function of the degree word is to combine the ReC with an extent predicate in the main clause. The ReC supplies the consequent containing an implicit modal, and the predicate supplies the antecedent bearing an incomplete conditional (2003: 71, 97). In other words, the degree word “makes the incomplete conditional complete” and “it introduces a suitable comparison relation” (Meier 2003:87).

In Meier’s analysis, the ReC is base-generated as a complement of the degree word (2003:77, 83), and it then undergoes right extraposition (2003:77). At LF, it reconstructs and the whole DegP raises to adjoin to CP, as an instance of Quantifier raising, leaving a trace in its base position (2003:77, 82, 85). The relevant structure, leaving out technicalities, is the following (Meier 2001:273, 2003:81, 87):

Meier (2003: 85-86) assumes that the main clause is an open proposition and that a λ -operator, being index sensitive, is introduced at the *that*-level. Variables in the embedded clause that share the same index with the index of the degree phrase dominating it, get bound by λ -abstraction. Through this process an extent predicate is created from the open proposition denoted by the main clause.

Rijkhoek’s (1998) proposal dispenses with the extraposition analysis. She suggests that ReCs are not complements to a Deg head but are licensed as second conjuncts in an asymmetric conjunction structure, as in (11) (p. 123). The Conj-head selects the subordinate clause and enters into a specifier-head agreement relation with the DegP (cf. Rijkhoek 1998:125).

As we show below, these approaches do not fully account for the Greek resultative *pu*-clauses. In the following section, we present the Greek resultatives.

3 The properties of *pu*-ReCs

In this section, I introduce some puzzling data about *pu*-ReCs with and without a DI modifying an NP. Surveying their properties, I argue that we can identify two kinds of constructions: a RC which involves a resultative reading (Type I) and a resultative clause (Type II). In both cases, a modification relation exists between the main and the

subordinate clause whose cause-result relation is conditioned by the presence or the absence of the DI.

3.1 *pu-ReC with DI*

Let us consider the sentence in (12): the main clause contains the qualitative word *tetjia* modifying the noun *laθi*, followed by a *pu*-clause.

- (12) Έκανε τέτοια λάθη που κανείς δεν τον εμπιστεύεται.
made-3s such mistakes that nobody not him-cl trusts-3s
'He made such mistakes that nobody trusts him.'

The main clause with the *tetjia*-intensifier supplies the cause and the subordinate *pu*-clause its outcome. What the ReC modifies is the properties of the mistakes performed and not the event of doing something. If the latter were true, then, we would expect a predicate modification in (13).

- (13) Έφαγε τόσο που τον πόνεσε το στομάχι του.
ate-3s so that him hurt-3s the stomach his
'(He) ate so (much) that his stomach hurt.'

In (13), what is modified is the extent of the properties of the verb (predicate), i.e., it was the extent/manner of eating, not the eating activity itself that led to stomach pain.

Moving to the example in (14), this one also looks like a typical ReC, but differs from (12), in that there is a gap inside the subordinate clause which refers back to the noun *laθi* (mistakes) in the main clause. This NP is the head of the embedded clause, i.e. the antecedent of the subject gap.

- (14) Έκανε τέτοια λάθη που _ οδήγησαν στην απόλυσή του.
made-3s such mistakes that _ led-3pl to-the dismissal his-cl
'He made such mistakes that led to his dismissal.'

This structure is reminiscent of a RC structure.² A RC is a clausal modifier that relates to a nominal constituent, the antecedent which is found in the main clause. The antecedent binds a variable inside the RC. This nominal is the head of the relative and the RC is its modifier. These properties are met in (14). There is a gap in subject position in the *pu*-clause which takes a nominal as its antecedent. Anticipating the discussion that follows, we identify the gap in (14) as a *pro* subject, and not as a copy.

Unlike typical RCs, this RC does have a resultative reading. The reading we get is that the kind of *x* (mistakes) *y* performed are such that have led to *y*'s dismissal. As we will see in the next subsection, this resultative interpretation is due to the intensifier which is involved (cf. (17b) and (18b) in section 3.2).

What we have seen so far is that the *pu*-clause in (14) can be defined as a subcase of the RCs whose resultative meaning arises from the intensifier.³ A better way to

² If *pu* is replaced by the relative pronoun, a pure RC occurs. Another clause should be added, that will qualify as the true result of the main clause. This fact shows that *pu*, has some additional features beyond the ones shared with the relative pronoun, indicating an expanded modification function.

³ Such a construction is reminiscent of Carlson's (1977) approach to amount relatives being ambiguous between a relative and a degree reading.

illustrate the relativization involved is with a *pu*-clause that has a variable in object position, as in (15):

- (15) Αγόρασε τέτοιες τσάντες που *(τις) πλήρωσε ακριβά.
 bought-3s such bags that them-cl paid-3s expensive
 ‘(She) bought such bags that she paid a lot of money (for them).’

The variable has the nominal *tsandes* as its antecedent. Interestingly, the variable does not correspond to a gap but to a resumptive clitic that shares the same ϕ -features with its antecedent. If the pronoun is omitted the result is ungrammatical.⁴ A resultative interpretation is also found in this structure. The main clause describes the cause and the subordinate its outcome. On the same reasoning, we take the subject gap in (14) to be a *pro* subject, consistent with the pro-drop property of Greek.

Consider next the example in (16):

- (16) Αγόρασε τέτοιες τσάντες που την ζηλεύουν οι φίλες της.
 bought-3s such bags that her-cl envy-3pl the friends her
 ‘(She) bought such bags that that her friends are jealous of her.’

Note here that the clitic *tin* in the *pu*-clause, refers not to the bags but to the person that bought them. As such it does not agree with the antecedent (the NP *tsandes*). Thus, its antecedent is not and cannot be the NP. Instead, it is the extent of buying bags described in the main clause, which gives rise to the result reading.

In this section, two types of *pu*-ReC were identified. The first type is a RC (Type I) while the second is a ReC (Type II). In either case, the embedded clause has a resultative reading. In the next section, we will see that resultativity in Type I is an implicature arising from the presence of the intensifier. This interpretation is uplifted if the intensifier is removed.

3.2 The *pu*-ReC without DI

A diagnostic that can be used in order to show that a subtype of *pu*-ReCs is a RC and that the resultative interpretation comes from the intensifier (see Meier 2003: 71 for similar observation) is via using a predicative expression in the subordinate clause whose reference is ambiguous between an individual and an event.

The expression *plirono akriva* is ambiguous. It may refer either to something that I have bought and was expensive -thus I paid a lot of money to acquire it (reading one)- or it may refer to an event (‘buying’) whose consequences I regret (as an idiomatic reading) (reading two). So, this expression is associated either with an individual or an event. This fact is better illustrated by using the appropriate object clitic. When referring to an individual, an agreeing clitic is used, as in (17). When referring to an event, the neuter clitic *to* is used, as in (18).

- (17a) Αγόρασε τόσες τσάντες που_ τις πλήρωσε ακριβά.
 (17b) Αγόρασε τσάντες που_ τις πλήρωσε ακριβά.
 bought-3s so/∅ bags that them-cl paid-3s expensive
 ‘(She) bought (so many) bags that she paid a lot of money (for them).’

⁴ Resumptive clitics are also obligatory with indirect object relativization and are preferable in non-restrictive RC (cf. Alexopoulou 2006).

Consider (17a): the clitic *tis* refers to an individual, the NP *tsandes* in the main clause; the φ -features of the NP and the clitic agree. The subordinate clause is a RC whose head is the NP. The resultative meaning emerges from the presence of the quantitative intensifier *toses* in the main clause. On the other hand, in (17b) the NP intensifier is missing. The clitic *tis* still gets its reference from the NP *tsandes*, as they agree. A RC construction arises but the resultative meaning is no more available. There seems to be no cause-result reading between the two sentences. This shows that the resultative reading is due to the presence of the intensifier.

Moving to the example in (18a), where the expression *plirono akriva* has the idiomatic reading, the clitic *to* does not refer to and does not agree with the NP *tsandes*.

(18a) Αγόρασε τόσες τσάντες που το πλήρωσε ακριβά.

(18b) *Αγόρασε τσάντες που το πλήρωσε ακριβά.
 bought.3s so/∅ bags that it.cl payed.3s dearly
 ‘(She) bought so many bags that she regretted it.’

The clitic *to* in (18) refers to the extent of the bag-buying event described in the main clause (and not to the event itself; see (12)-(13)). The resultative reading, though, still emerges in (18a). The buyer faces the consequences of purchasing a big number of bags. On the other hand, in the absence of an intensifier in the main clause in (18b), no cause-result relation exists, and the sentence becomes ungrammatical. As the ReC modifies the extent of the event, the absence of the intensifier that supplies that extent yields ungrammaticality.

In the following table we summarize the data discussed in sections 3.1 and 3.2. Two types of *pu*-ReCs were found. The first is a RC construction with a resultative reading emerging from the intensifier, that bears a variable (pronominal) bound by the head of the RC (the antecedent). In the second type, the ReC bears a resultative meaning only. A modification relation exists, as in Type I, but here the *pu*-clause modifies the properties of the main clause event. In both types, the cause-result relation is conditioned by the presence or the absence of the DI.

	<i>with intensifier</i>	<i>without intensifier</i>
Type I	<i>Relative-Resultative reading</i>	<i>Relative reading</i>
Type II	<i>Resultative reading</i>	<i>*Resultative reading</i>

Table 1 | Clause-types

Having identified two types of *pu*-ReCs in Greek, in the next section, we sketch a preliminary analysis, bearing in mind that both types are introduced with *pu*, i.e. the complementizer found in relativization.

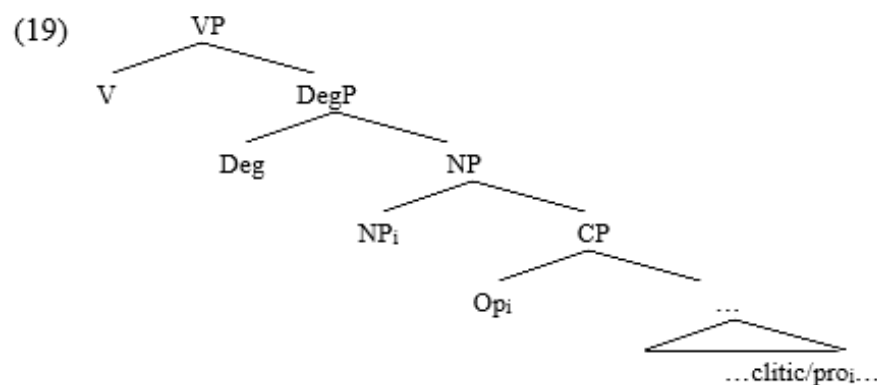
4 Towards a proposal

The discussion in section 3 leads us to two options: either there are two different structures for the two types of ReCs, or that despite differences, both types involve the same underlying structure.

In the present paper, I take the latter option. This is due to the fact that both constructions are introduced by the complementizer *pu*. Following Meier (2001, 2003), I will assume that a λ -operator is introduced at the level of the complementizer, i.e. *pu* in Greek. This operator is a predicate (Heim and Kratzer 1998). However, unlike Meier, I will assume that *pu* and not the intensifier is the element that mediates between the main and the subordinate clause making their association and the modification relation available. This is similar to what a head-external analysis (HEA) of RC predicts, according to which predication is achieved by the relative pronoun (overt or null in *that*-relatives) (see Chomsky 1977 among others).

The embedded ReC proposition and not the main clause, as Meier (2003: 86) argues, is open containing a variable. *Pu*, being variable sensitive, selects the subordinate clause (cf. Rijkhoek 1998 for the conjP that selects the subordinate) and binds a variable inside it. This variable can either be an individual (e) or an event (E). With respect to the latter, I assume Higginbotham's (1985) approach regarding the *E* position of predicates. If *pu* binds an individual, then a RC arises, justified by the presence of a pronominal inside the ReC. If *pu* binds an event, then a resultative interpretation arises. Thus, *pu* is the element that (partially) determines the type of ReC that will emerge (Type I or II). Note also that the resultative meaning is not a feature associated with *pu*, as it necessarily requires a DI (cf. Meier 2003). If the intensifier is removed, as we saw in section 3.2, the resultative interpretation cannot arise.

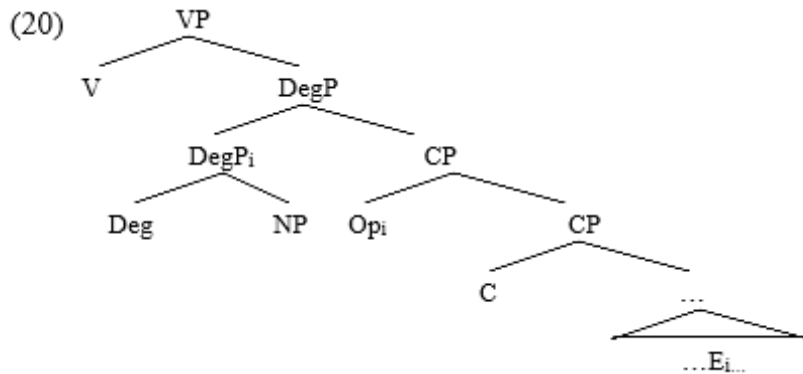
Bearing in mind the above assumptions, the structure that emerges for RC (Type I) is presented in (19). An individual variable is identified by the presence of a (pronominal) variable inside the *pu*-clause. An operator-variable construal arises where the operator, which is *pu*, surfaces at the left periphery of the sentence and binds the variable through Agree. The NP-antecedent is merged afterwards outside the subordinate clause, as complement of the Deg-head. The antecedent is coreferential with the operator that agrees with the variable. The resultative meaning in this structure emerges from the intensifier, appearing external to the CP, above the nominal it modifies.

The general idea of this analysis is reminiscent of the HEA as *pu*, just like the empty operator, mediates the relationship between the RC-internal position and the RC head, ensuring that the information about their features are available. It is differentiated, though, from HEA as the operator does not A'-move from a CP-internal position to Spec,CP, as HEA predicts. It is externally-merged there and linked to the variable that it binds.

When there is no indicator in the subordinate clause that can be associated with an individual antecedent, a ReC emerges, as in (20). An operator-variable relation is also

at stake as the operator binds the event position of the embedded proposition.⁵ The NP with the intensifier are externally merged. The DegP is coreferential with the operator that binds the variable. Such a configuration allows for a modification to occur. *Pu* modifies the set of properties of the event denoted by the degree relating them at the same time with the proposition *E* it embeds. This modification results to the resultative meaning.

The ReC in (20) assumes a HEA as the NP is externally merged, since there is no variable corresponding to an internal constituent (*pro* or an object clitic). Such an analysis can also account for the non-agreeing variables in object positions inside the CP (cf. (16)), as well as idiom expressions (cf. (18a)). The latter case is indicative in that what is bound by the operator in the subordinate is an event-referring (lexicalized neuter) clitic. This clitic is associated through the operator with the amount of event properties modified by the DI. Removing the DI whose properties *pu* modifies, ungrammaticality occurs (cf. (18b)).

The above analysis can also account for islandhood data. RCs are considered islands for extraction (Complex NPs) (Ross 1967). If ReCs are like RC then they fall under the same account, indicating that no displacement can occur in the embedded clause (cf. (8)). They do not disallow though that a dependency can occur (cf. Adger and Ramchand 2005) according to which a variable is base-generated inside the subordinate and is bound by an operator, as the proposed analysis predicts. Also, data from split-antecedents indicate that they cannot be part of the embedded clause (cf. Perlmutter and Ross 1970). Structures like (7) can be predicted from the analysis proposed. The *E*-type variable in the embedded proposition is associated with the denotation of the main clause (the set of event properties), thus with more than one antecedent. Both extent degree modifiers are coreferential with the operator. The same operator binds the embedded *E* variable allowing a modification to occur.

5 Conclusion

Two types of *pu*-ReCs were identified in Greek: one with a relative-resultative reading and another with a resultative reading only. In both cases, the resultative meaning is dependent on the intensifier found in the main clause. In the RC case, *pu* binds a variable in the embedded clause. In the case of result, *pu* binds the embedded proposition and modifies the set of values denoted by the DI. What ReC share with RC

⁵ Such a structure is reminiscent of complement clauses that bear no gap inside the subordinate.

is the fact that they are analyzed through a relativization mechanism. The mechanism is the same, the labelling differs. In each case, the use of *pu* indicates a modification.

References

- Abney, Steven P. 1987. "The English Noun Phrase in its sentential aspect." PhD diss., Massachusetts Institute of Technology.
- Adger, David, and Gillian Ramchand. 2005. "Merge and Move: Wh-Dependencies Revisited." *Linguistic-Inquiry* 34:161-194.
- Alexopoulou, Theodora. 2006. "Resumption in relative clauses." *Natural Language and Linguistic Theory* 24:57–111.
- Carlson, Greg N. 1977. Amount Relatives. *Language* 53(3):520-542.
- Heim, Irene, and Angelika Kratzer. 1998. *Semantics in generative grammar*. Oxford: Blackwell.
- Higginbotham, James. 1985. "On semantics." *Linguistic Inquiry* 16:547–593.
- Holton, David, Peter Mackridge, and Irene-Philippaki-Warbuton. 2012. *Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language* (2nd edition). London New York: Routledge.
- Kayne, Richard. 1994. *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Mackridge, Peter. 1985. *The Modern Greek language: a descriptive analysis of Standard Modern Greek*. Oxford: Clarendon.
- Meier, Cécile. 2001. "Result Clauses." In *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory XI*, edited by Rachel Hastlings, Brendan Jackson and Zsofia Zvolensky, 268–285. Ithaca, NY: Cornell University.
- Meier, Cécile. 2003. "The meaning of too, enough, and so...that." *Natural Language Semantics* 11:69-107.
- Perlmutter, David M. and John R. Ross. 1970. "Relative Clauses with Split Antecedents." *Linguistic Inquiry* 1: 350.
- Rijkhoek, Paulien D. 1998. "On degree phrases and result clauses." PhD diss., Rijksuniversiteit Groningen.
- Ross, John R. 1967. "Constraints on Variables in Syntax." PhD diss., Massachusetts Institute of Technology.
- Vlachos, Christos. 2012. "*Wh-constructions and the division of labour between syntax and the interfaces*." PhD diss., University of Patras.
- White, Jonathan R. 1997. "Result clauses and the structure of degree phrases." *UCL Working Papers in Linguistics* 9.
- White, Jonathan R. 2005. "Where are result clauses in English?" *Studies in Generative Grammar* 15(4): 511–531.

γινώσκειν σε οὖν θέλω: Causal particles and their semantic development in Post-classical Greek

Klaas Bentein
Ghent University
Klaas.Bentein@UGent.Be

Περίληψη

Σε αυτό το άρθρο εξετάζω τη χρήση των αιτιολογικών μορίων οὖν και γάρ σε μετακλασικές, μη λογοτεχνικές πηγές. Διαφορετικές γνώμες έχουν διατυπωθεί σχετικά με τον αριθμό των σημασιών που μπορούν να εκφράσουν τα συγκεκριμένα μόρια. Κάποιοι έχουν υποστηρίξει την ύπαρξη μίας μοναδικής κεντρικής σημασίας για κάθε μόριο, ενώ άλλοι έχουν αναγνωρίσει μια ποικιλία σημασιών. Ένα επιπλέον σημείο διαφωνίας είναι η διαχρονική σχέση μεταξύ της καθαρά αιτιολογικής και της προσθετικής χρήσης των μορίων. Κάποιοι ερευνητές θεωρούν ότι η προσθετική χρήση προηγείται διαχρονικά, ενώ άλλοι ισχυρίζονται το αντίθετο. Ακολουθώντας τους Pander Maat and Degand (2001), υποστηρίζω ότι όλες οι αιτιολογικές χρήσεις που έχουν εξεταστεί στη βιβλιογραφία μπορούν να τοποθετηθούν σε ένα συνεχές όπου η συμμετοχή του ομιλητή κυμαίνεται από «χαμηλή» ως «υψηλή». Καταλήγω στην υπόθεση ότι το ίδιο συνεχές είναι δυνατό να γίνει αντιληπτό ως ένα διαχρονικό «μονοπάτι» προς τη σημασιολογική εξέλιξη αυτών των μορίων.

Λέξεις-κλειδιά: αιτιότητα, σημασιολογία, διαχρονία, μη λογοτεχνικές πηγές

1 Introduction

Standard typological accounts of co-ordination in the European languages do not pay much attention to causal co-ordination:¹ Haspelmath (2007: 48), for example, notes that ‘these coordination types are marginal, and the linkers used in them are not always clear cases of coordinators.’ Scholars working on Ancient Greek, however, have noted that causal coordinating conjunctions (‘particles’) are actually quite well represented, and that especially at an early stage co-ordination, rather than subordination, forms the main strategy (Viti 2008). In the Post-classical period, too, causal conjunctions are well-represented, οὖν and γάρ in particular (see e.g. Bentein 2016a; 2016b).

Scholars generally agree that these causal particles can be used with a variety of meanings, although there is no general agreement as to the precise number of meanings and their labels: Moulton and Geden (1978: 1104), for example, recognize as many as eight different uses for οὖν: (i) *inference (logical consequence)*, (ii) *consequent command or exhortation*, (iii) *consequent effect or response*, (iv) *inferential question*, (v) *summary (a final inference, a conclusive statement)*, (vi) *adversative*, (vii) *continuation or resumption of narrative*, and (viii) *continuation of discussion*. Other scholars have suggested that only one core meaning needs to be postulated: Zakowski (2017: 388), for example, argues that the following ‘procedural rule’ explains all of οὖν’s uses: ‘take the upcoming assumption(s) to be mutually

¹ My work was funded by the Flemish Fund for Scientific Research (Grant Nr 12B7218N) and the European Research Council (Horizon 2020 Research and Innovation Programme, Starting Grant Nr 756487).

manifest in the sense that it/they is/are in accordance with assumptions which are themselves mutually manifest.’

Moreover, causal particles such as οὖν and γάρ can not only be found with a purely causal sense, but also with an ‘additive’ (‘continuative’, ‘progressive’) one. So, for example, one writer starts his letter immediately with γινώσκειν σε οὖν θέλω, where the sole function of οὖν is to announce the start of the letter.

(1) Πανίσκο[ς] τῆ σοιμβίῳ (l. συμβίῳ) μου Πλουτογενία μητρὶ τῆς θυγατρὸς μου πλῖστα (l. πλεῖστα) χαίρειν. πρὸ μὲν <πάντων> εὐχομέ (l. εὐχομαί) σοι τὴν ὀλοκληρία (l. ὀλοκληρία<ν>) καθ’ ἐκάστην ἡμέραν παρὰ τοῖς θεοῖς πᾶσι/. γινώσκειν σε οὖν θέλω κτλ. (P. Mich. III 214, ll. 1-7 (297 AD))

“Paniskos, to my wife Ploutogenia, mother of my daughter, very many greetings. First <of all> I pray daily for your good health in the presence of all the gods. I would have you know then [οὖν] etc.”

When it comes to the diachronic relationship between ‘causal’ and ‘additive’ uses, there is no agreement between the standard accounts: so, for example, Schwyzer (1950: 584–85) considers the causal use to have developed out of the additive use, whereas Denniston (1954: 416) suggests the reverse order.

This paper’s aim is to re-consider the debate, both synchronically and diachronically, by drawing on recent insights from Cognitively inspired approaches. The discussion focusses specifically on Post-classical non-literary sources from Egypt (I – VIII AD), letters, petitions, and contracts in particular. The paper is structured as follows: in §2, I briefly discuss the notion of causality, focusing in particular on recent proposals for a scalar approach; in §3, I outline the synchronic relevance of such a scalar approach, arguing in §4 that such an approach also has its diachronic relevance. Concluding observations are made in §5.

2 A scalar approach towards causality

While presenting an important step forward in the discussion, two significant disadvantages of the ‘procedural rule’-approach proposed by Zakowski (2017) is that (i) it disregards the notion of ‘causality’, and (ii) it does not seek to maintain the clear connection that seems to exist between particles such as οὖν and γάρ. When it comes to the first point, Cognitively inspired studies such as Kemmer and Verhagen (1994) and Stukker, Sanders and Verhagen (1999) consider causal relations ‘one of the most basic aspects of the way humans conceive coherence in the world they inhabit, in their experiences, and in their relationships with other people’ (Stukker, Sanders and Verhagen 1999: 66).

A central notion in this regard is the ‘causative situation’, which can be conceived of as a relation between two events, the ‘causing event’ and the ‘caused event’. The central participants to these two events can be referred to as the ‘causer’ and the ‘causee’ respectively. Consider the following example:

(2) The sun was shining, so I went to the beach.

The first clause, *the sun was shining*, can be considered the causing event, and the second clause, *I went to the beach*, the caused event. The sun represents the

causer, and the first person ('I') the causee. Because it is the causee that is influenced by the causal situation, the causee is considered the 'locus of causation': Pit (2003), for example, refers to the causee as the 'causally primary participant' (CP). Note that the causing event does not necessarily have to precede the caused event: in English, one can just as well say 'I went to the beach, because the sun was shining'. The same was possible in Ancient (Post-classical Greek), thanks, among others, to the presence of particles such as οὖν and γάρ.

Next to the order of the causing and the caused event, studies have argued that the human mind distinguishes between a couple of major types of causality (causation), including *volitional* vs. *non-volitional* causation (e.g. 'I felt tired so I left' vs. 'It rained so I couldn't play tennis'), and *argumentative* vs. *real-world* causation (e.g. 'May I have a sandwich, because I'm hungry' vs. 'I went to buy a sandwich, because I'm hungry'). Scholars have proposed to re-interpret these different types of causality in terms of a continuum, developing a scalar approach towards causality, which, I will argue, is able to capture the semantics of different types of causal particles, such as οὖν and γάρ.

For reasons of space, I will focus here on just one approach, that by Pander Maat and Degand (2001), which focuses on 'speaker involvement'. Speaker involvement refers 'to the degree to which the present speaker is implicitly involved in the construal of the causal relation', speaker involvement increasing 'with the degree to which both the causal relation and the related units are constituted by the assumptions and actions of the present speaker' (Pander Maat and Degand 2001: 214). Pander Maat and Degand (2001) explicitly distinguish a number of prototypical relational interpretations exemplifying increasing degrees of speaker involvement, which makes their approach more easily applicable to corpora such as ours. To be more specific, Pander Maat and Degand (2001) distinguish between the following five uses, which can be situated along a scale ranging from low to high speaker involvement: (i) *non-volitional causal relations*; (ii) *volitional causal relations*; (iii) *causality-based epistemic relations*; (iv) *non-causal epistemic relations*; (v.1) *speech-act relations type 1: motivating a speech act*; (v.2) *speech-act relations type 2: paraphrasing and summarizing*.

3 Synchrony

When it comes to the synchronic use of οὖν and γάρ in our corpus of non-literary texts, it seems that both particles are predominantly used with a high degree of speaker involvement. Causal relations with a minimal amount of speaker involvement are relatively hard to come by, especially in the case of οὖν. The following examples illustrate non-volitional and volitional causal relations with γάρ:

(3) οὐχ εὐρίσκω τὰς δυναμένας συνεργάζεσθαι ἡμῖν, ἅπ[α(?)]σ[α(?)]ι γὰρ ταῖς ἰδίαις κυρίαῖς ἐργάζονται (P. Brem. 63, ll. 11-14 (II AD))

"I cannot find girls who can work with me, for [γάρ] they are all working for their own mistresses." [tr. Bagnall and Criore]

(4) ὡς οὖν ἔγραψάς μοι πρότερον τὸν λάκκον (l. λάκκον) ἀναψῆσαι ποιῶ· τὸ γὰρ χωρίον ἐὰν μὴ εὖρη τὸ αὐταρκες ὕδωρ μέλει (l. μέλλει) βλάπτεσθαι (P. Sarap. 97, ll. 8-11 (II AD))

“You wrote me to clean the tank first and that's what I do; because [γάρ] the property, if it does not get enough water, may suffer.”

In (3), the CP (*causally primary participant*, see §2) is human and animate, but does not have control over the situation. In (4), too, the CP is human and animate, too, and has control over the situation: the property needs water, so the first person, Anubion, has decided to clean the tank.

Epistemic and especially speech-act relations are much more frequently expressed by οὖν and γάρ. In such cases, a real-world causal relation is as it were ‘transposed’ to the mental domain of inference making. The causee is typically human, either the actual speaker or a third person. Epistemic relations are virtually limited to γάρ. They can be quite varied: they can express not only knowledge, judgment, or opinion, but also wonder, as the following example shows:

(5) θαυμάζω πῶς οὐκ ἐφρόντισας τῆς μηχανῆς τῆς Ταλεί, καὶ χωρὶς τοῦ γράψαι με· ὁμοίως γὰρ ἔμαθον πεφροντικέναι σε τῆς Εἰβιδῶνος (P. Mil.Vogl. IV 256, ll. 3-7 (II/III AD))

“I wonder about the fact that you did not take care of the machine of Talei, even without me writing to you. For [γάρ] likewise I have learned that you took care of the machine of Ibion.”

Speech-act relations are very often expressed by both οὖν and γάρ. With οὖν, these speech act-relations typically concern commands or questions, which may be explicitly perspectivized or not (that is, preceded by a complement-taking verb). In the following example, οὖν is explicitly accompanied by a verb of request, ἀξιῶ:

(6) τῶν συνήθων ὑδάτων δεόντων κατελθεῖν εἰς τὸν προκιμένον δρυμὸν ἕως πλήσθη, μέχρι νῦν οὐκ ἔσχεν, ἀλλὰ κινδυνεύει ἀποξηρανθῆν[α]ι ... ἀξιῶ οὖν, κύρ[ι]ε, φανερόν [τ]ῷ αἰγιαλοφύλα[κι ποιῆσα]ι, ἵν' ἐὰν ἔνε[κ]α ἀμελίας βλάβος τι γένηται, [.] [μ]ὲ πρὸς αὐτὸν [ἔχι]ν (l. ἔχειν) λόγον ἐπὶ τοῦ κρατίσ[του] ἐπιτρόπου (P.Wisc. I 34, ll. 4-16 (144 AD))

“Although the usual amount of water should flow to the above-mentioned brushwood, until it is filled, it has not so far received it, but is in danger of drying out ... I therefore [οὖν] request you, lord, to make it clear to the shore guard, in order that, if damage arises from neglect, I have remedy against him with the egregious procurator.”

With γάρ, speech-act relations are more varied in nature. Speech-act relations can be found frequently with commands and questions, forming as it were, the reverse-image of οὖν-relations: we first get the imperative and then the causal relation. However, they can also be found with propositions and wishes, as the following example illustrates:

(7) ὄφελον εἰ ἐδυνάμεθα πετᾶσθαι καὶ ἐλθεῖν καὶ προσκυνῆσαί σε· ἀγωνιῶμεν γὰρ μὲ (l. μὴ) [βλ.]έπου[σ]αί σε (P. Giss.Apoll. 13, ll. 10-13 (113-120 AD))

“Would that we were able to fly and come and embrace you, for [γάρ] we are anxious to follow you.” [tr. Bagnall and Cribiore]

In their proposal, Pander Maat and Degand (2001: 226–27) explicitly entertain the possibility of a second type of speech-act relation, whereby speakers summarize or paraphrase a certain discourse segment through the use of a causal conjunction (as in ‘to win the elections an absolute majority (so more than half of the votes) is required’). They do not consider this second type to involve a higher degree of speaker involvement than the first type: both types embody what they call ‘hearer-directness’, which distinguishes them from epistemic relations. Interestingly, similar uses have been described for οὖν and γάρ, and can be found in our corpus as well. Consider the following example:

(8) διεπεμψάμη[ν σοι] διὰ Ακη ὄνηλάτου τοὺς ἀπο[λυ]θέντας σοι σάκκους δύο ... ἔπεμψά σοι οὖν τὸν Ακην ἔχοντα β κτήνη (P. Flor. II 226, ll. 3-22 (III AD))

“I’ve sent you through Akes the donkeydriver the two bags that were assigned to you ... so [οὖν] I sent you Akes having two mules.”

The sentence accompanied by οὖν at the end of the letter summarizes information that was given at the very beginning of the letter, namely that a certain Akes was sent with two mules.

Another use that seems to be quite intimately connected to Pander Maat and Degand's (2001) second type of speech-act relation is the ‘specifying’ use (Zakowski 2017: 286–93 refers to so-called ‘shell contexts’). This usage can be found with both οὖν and γάρ, as shown in the following two examples:

(9) [Ταλαιπω]ρίαν πάσχων, δέσποτα, ἐπὶ σὲ καταφεύγω καὶ ἀξιῶ εὐμενῶς προσέσθαι μου [τὴν ἀξίω]σιν· τε[λ]ευτῶν γὰρ, κύριε, ὁ δηλούμενός μου πατὴρ κατέλειψέν μοι ἄμπελον [ἐν τῇ] [B]εῖρθα (l. [B]ίρθα) ὄντι πάνυ νεωτέρῳ (SB XXII 15497, ll. 3-5 (240-250 AD?))

“A victim of hardship, lord, I appeal to you and ask you to welcome my request with kindness. For [γάρ] when he died, lord, my afore-mentioned father left me a vineyard in Birtha, when I was very young.”

(10) καὶ το(ῦ)το ἀκριβῶς ἐπιστάμενοι, προσπίπτωμεν (l. προσπίπτομεν) τοῖς εὐκλεέσι καὶ ἀνεπάφοις ὑμῶν ἴχνεσι, διδάσκοντες τὸ καθ’ ἡμᾶς πρᾶγμα ἐν τούτοις ἔχον † διδάσκωμεν (l. διδάσκομεν) οὖν τὸ φιλάνθρωπον ὕψος ὑμῶν ὡς κτλ. (P. Cair.Masp. I 67003, ll. 13-16 (567 AD))

“and knowing this very well, we fall down to your famous and untouched feet, informing you that our affair is as follows. † So [οὖν] we instruct your kind sublimity that etc.”

In both examples, οὖν and γάρ further explain an element from the previous sentence. This can be done more or less explicitly: in (10), οὖν specifies the cataphorically used pronoun ἐν τούτοις “as follows” (lit. “in these things”), whereas in (9), γάρ could be said to specify the noun ταλαιπωρίαν “hardship”.

4 Diachrony

Whereas causal particles such as οὖν and γάρ typically establish a causal relation between a causing and a caused event, with the causee acting as the locus of causation, we see that in many examples these same particles can also be used in thematically discontinuous contexts, similarly to how an additive particle such as δέ is used (on δέ in non-literary sources, see most recently Bentein 2020). This is particularly true for οὖν, which can serve not only to indicate causal relations within certain generic parts, but also to introduce a new generic part. As we have seen in (1), οὖν could be used to mark the opening of the letter body, but it could also be used at the start of other generic parts, as the following example shows:

(11) ἀποστείλης εἰς τὸν Τρωίτην σὺ<v> ταῖς ἐσφραγ{ε}ισμέναι[ς] ὑπὸ τῶν ἐνπόρων (l. ἐμπόρων) πλὴν α. ἔσ[τιν] γὰρ ἐν Τανχάι μὴ δυνόμενα ἐνβληθῆναι (l. ἐμβληθῆναι) ἐπὶ τοῦ νῦν. τὰ δ' ἄλ<λ>α σεα<υ>τοῦ ἐπιμέλου ἴν' ὑγ{ε}ιαίνης, ὃ δὴ μέγιστον ἡγοῦμαι. ἔρρ(ωσο). (ἔτους) καὶ Καίσαρος Χοιά[.]κ. κε (l. καὶ) μὴ κατάσχης οὖν τὸ ἐπ{ε}ίσταλμα τῶν π{ε}τρακ{ε}ίων (l. πιττακίων) Ἀρσιν(οειτ) (BGU XVI 2630, ll. 13-19 (10 BC))

“You send to Troites together with the (artabs?) sealed by the merchants except for the 10,000 (artabs?). For the ones in Tanchais have not been able to be loaded up until now. Moreover, be careful to take care of yourself so that you stay in good health which I consider of utmost importance. Farewell. Year 21 of Caesar, Choiak 25. You should not impede [οὖν] the order for the *pittakia* to Arsinoe.” [tr. Brashear]

I have suggested in the past (Bentein 2016b: 90) that the frequent co-occurrence of οὖν with formulaic phrases may have led to the extension of the particle’s usage when these phrases are used in different parts of the letter. While I do not want to deny that this may have played a role, it is worth stressing that ‘additive’ οὖν can also be found frequently at the beginning of structural parts without formulaic phrases, as in (9). Moreover, it can also be used to mark a second statement, request or order in the body middle. In texts with narrative parts such as petitions and some types of letters and contracts, οὖν can mark the next step in the narration, or even consecutive narrative steps. Consider the following example:

(12) ἀπελθόντων οὖν Ἀρχελάου τοῦ [.] [καὶ] [.]. μετὰ Ἀθαν[ασίου το]ῦ υἱοῦ Καπίτωνος, βουλόμενοι ἀποσπάσε (l. ἀποσπάσαι) Μακάριον, ἢ φάσις οὖν ἀπελθὴν (l. ἀπῆλθεν) πρὸς ἅπα Ἰωάννην ἐν Ἀντιοχίᾳ· ἦλθεν καὶ πιάσας αὐτοὺς κατέσχεν αὐτούς, ἐπιδῆ (l. ἐπειδῆ) ἐπὶ συκοφαντία καὶ δινὰ (l. δεινὰ) ἦσαν γράψαντες κατὰ Ἡραίσκου, καὶ αὐτὸς Ἀρχέλαος τὰ γάμματα ἦρκεν ἔξω. ὁ θεὸς οὖν ἐποίησεν καὶ τοὺς τρεῖς (l. τρεῖς) ἔξω καὶ ἔχι (l. ἔχει) ἔξω. τοῦτ' οὖν ἤκουσεν Ἀθανάσιος ὅτι Ἀρχέλαος συνεσχέθη, πάνυ ἀθυμεῖ Ἀθανάσιος (P.Lond. VI 1914, ll. 32-38 (335 AD))

“Accordingly [οὖν], when Archelaus, the ... and ... departed with Athanasius, the son of Capito, wishing to carry off Macarius, the report therefore [οὖν] came to Apa John in Antioch. He came and having seized them put them under arrest, because they had written vile slanders against Heraiscus, and Archelaus himself

took the letters abroad. Now [οὖν] God brought it about, and the three abroad he still keeps abroad! So [οὖν] Athanasius heard this, that Archelaus was arrested; Athanasius is very disheartened.” [tr. Winter]

A certain Callistus reports to two priests violent events that took place: throughout the passage, the particle οὖν is used to connect the events, rather than the more usual particle δέ.

Given the extensive usage of additive οὖν, not only in Post-classical and Late Antique documentary texts, but also in literary ones, it seems that we are dealing with a larger diachronic development, one which probably started at an early date: Denniston (1954: 426) explicitly mentions the use of ‘progressive’ οὖν in Classical literature, and Des Places (1929) also recognizes this usage for Plato. One way to explain it is to connect it to the particle’s discourse use, ‘thematic ordering’ in particular: if we take it that οὖν marks what precedes as ‘communicatively subsidiary’ (or, in another terminology, indicates a ‘push’ to a higher discourse level), then it is not hard to imagine an extended usage whereby οὖν comes to mark additive, rather than purely causal relationships between sentences and clauses. That this explanation holds some truth can be seen from the fact that texts where additive οὖν is used in a narrative context often have a sort of ‘bipartite’ structure: what comes before οὖν forms a sort of background to the crucial narrative step marked by οὖν. Consider the following example:

(13) ἔτι ἀπὸ τοῦ 18 (ἔτους) θεοῦ Αἰλίου Ἀντωνεῖνου ἐξ ἐνκελεύσεως Σεμπρωνίου Λιβελάρ[ι]ου τοῦ ἡγεμονεύσαντος ἀπελύθην ἅμα ἄλλοις [ἀν]δράσιν ὡς ἀσθενῆς π[ο]ῖς ὀφθαλμοῖς· ὁ οὖν τῆς [Β]ακχιάδος κομογραμματ[ε]ύς καὶ ἐκβολεὺς χωμάτ[ω]ν ὑπογύως ἐξέβαλέν με [ε]ἰς τὸ ἐργάσασθ[αι] εἰς τὰ χ[ώ]ματα (P.Mich. XI 618, ll. 6-17 (165-169 AD))

“As long ago as the 18th year of the deified Aelius Antoninus I, together with some other men, was by reason of my weak vision granted exemption [from corvée labor] by order of Sempronius Liberalis, who then served as prefect; well now, the village secretary and *ekboleus chōmatōn* of Bacchias has just assigned me to work on the [dikes - -].”

Two main events are narrated in this passage, namely that (i) the sender was long ago exempted from corvée labor because of his bad vision, and (ii) the sender has recently been assigned work on the dikes anyway. The two events are connected through οὖν: even though the particle does not have a causal function, there still seems to be a background – foreground effect, the second event being particularly relevant to the request that is made.

Not all of the examples of additive οὖν occur in this type of context, however, so it is worth looking for a more encompassing explanation. In this context, I would like to suggest that Pander Maat and Degand's (2001) speaker-involvement scale can be considered not only a synchronic map of the usage of causal particles, but also a diachronic pathway of semantic extension. From this point of view, οὖν’s additive usage could be considered as yet another semantic extension of those usages which are highest in speaker involvement. This not only includes speech act relations of the first type, but also those of the second type, in particular οὖν’s ‘specifying’ usage. As we have seen above, causal particles may be used to specify either cataphorically used pronouns, verbs and phrases, or simply words, phrases or clauses which are in need of

further qualification (examples (9) and (10)). Especially in the second type of context, it is easy to imagine how οὖν in time may have come to specify elements left implicit between the sender and the addressee:

(14) θαυμάζω ὅπως οὕτω γράφεις (l. γράφεις) μοι μὴ δηλώσας διὰ σῶν γραμμάτων μήται (l. μήτε) τὴν τιμὴν εἶνα (l. ἵνα) πρὸ τῆς ἀνάγκης καὶ οἱ ἄγροικοι τὸ ἔτυμον (l. ἔτοιμον) ἑαυτῶν ποιήσο[υ]σιν ... ἐδήλωσας οὖν διὰ Ἀμόιν ἴδιόν σου ὡς περὶ κρέως λι(τρῶν) χ· οὐκ ἐδήλωσας ἐκ πόσου τῆς λίτρας (P.Oxy. XLVIII 3420, ll. 4-16 (IV AD))

“I am astonished how you write to me this way not even stating the price in your letter so that the country people can prepare themselves before absolutely necessary ... You told us, then, through your own man Amois about 600 pounds of meat; you did not say how much it was per pound.” [tr. Chambers *et al.*]

In this fourth-century business letter, the sender explicitly takes the effort to recapitulate what the addressee had written on a previous occasion, a statement that is then specified through the use of οὖν. The first lines could just as well have been omitted, since the addressee is well aware of this fact, starting the letter right away with ἐδήλωσας οὖν, which would entail a semantic extension for οὖν from causal (specifying) to additive.

Οὖν’s semantic extension forms a good example of what in the literature is called ‘(inter)subjectification’, defined by Evers-Vermeul *et al.* (2011: 446) as ‘a shift from meanings pertaining to the characterization of the objective world first to meanings involving the expression of personal attitudes of the speaker (subjectification) and then to meanings linked to speaker-hearer interactions (i.e., intersubjectification).’ It is worth noting that, if what is hypothesized here is correct, it goes against earlier claims by Schwyzer (1950: 584–85), stating that οὖν’s ‘continuative’ use actually preceded its ‘causal’ use. [Already on the basis of frequency, this claim is hard to maintain, as noted by Heckert (1996: 92)].

Moreover, other causal particles, which are less frequently attested in earlier times with both senses, provide additional evidence that the semantic development goes from causal to additive and not the other way around. In our corpus of non-literary sources, I have come across several potential examples of additive γάρ. On various occasions, we see that γάρ is used to introduce a new structural part of texts, as we have also observed with οὖν. The particle is not limited to announcing the body of the text: it can also be found at the beginning of the closing and at the beginning of the postscript. Additive γάρ is, contrary to οὖν, never found in a narrative context, but it is frequently used to denote a second statement in exposition, a usage which is particularly striking in the following passage:

(15) Ἀρποκρατίων Βελλήνωνι Σαβεῖνῳ τῷ ἀδελφῷ χα(ίρειν). καὶ ἐκθές (. ἐχθές) σοι ἔγραψα διὰ Μάρδωνος τοῦ σοῦ γυνῶναι σε θέλων ὅτι διὰ τὸ ἐπιηρεᾶσθαι οὐκ ἠδυνήθην κατελθεῖν, καὶ ὡς ἔχωι (l. ἔχω) ὧδε ἡμέρας ὀλίγας εἰάν δοκῇ σοι πέμψαι τὸ ἀποχορον (l. ἀπόχυμα) Ἰσαῦτος καὶ παραλάβωμεν τὸ ἐλάδιον λυπὸν (l. λοιπὸν) εἰάν δόξῃ σοι. ἐλήλυθεν γὰρ Τεύφιλος Ἰουδαῖος λέγων [ὅ]τι ἤχθην ἰς (l. εἰς) γεωργίαν καὶ βούλομαι πρὸς Σαβεῖνον ἀπελθεῖν. οὔτε γὰρ εἶρηχε (l. εἶρηκε) ἡμ[ῖ]ν ἀγόμενος ἵνα ἀπολυθῆ, ἀλλὰ αἰφνιδί[.]ως (l. αἰφνιδίως) εἶρηχεν (l. εἶρηκεν) ἡμῖν σήμερον. γνώσομαι γὰρ εἰ ἀληθῶς λέγει (l. λέγει) (P. Fay. 123, ll. 1-24 (100 AD))

“Harpocraton to his brother Bellenus Sabinus, greeting. I wrote to you yesterday too by your servant Mardon, desiring you to know that owing to having been molested I was unable to come down, and as I am staying here a few days, if you think fit send the receipt (?) of Isas, and let us get from him the rest of the oil, if you agree. Teuphilus the Jew has come [γάρ] saying 'I have been pressed in as a cultivator, and I want to go to Sabinus'. He did not ask me to be released [γάρ] at the time that he was impressed, but has suddenly told me to-day. I will find out [γάρ] whether he is speaking the truth.” [tr. Grenfell *et al.*]

After informing the addressee, Bellienus Sabinus, that he has been molested and therefore unable to come down, Harpocraton writes in the second part of this letter about Teuphilus the Jew, noting that he has come down with a complaint, and that he (Harpocraton) will find out the truth. Surprisingly, γάρ is used three times to connect sentences which do not seem to be causally related.

5 Conclusion

I have argued that all of the uses that have been suggested in the literature for causal particles such as οὖν and γάρ can be placed on a continuum ranging from ‘low’ to ‘high’ speaker involvement, following Pander Maat and Degand (2001). I have suggested that the same continuum can also be viewed as a diachronic pathway for the semantic development of these particles: Traugott (1995), among others, has suggested that (inter)subjectification forms one of the major mechanisms of semantic change. From this perspective, the additive use can be considered as an extension of the two most speaker-involved causal uses, which Pander Maat and Degand (2001) refer to as ‘speech act relations of the first type’ (motivating a speech act), and ‘speech act relations of the second type’ (paraphrasing and summarizing) respectively. Whereas the first type seems particularly relevant to οὖν’s above-mentioned use in narration, the second type seems relevant to the conjunction’s use in exposition. Confirmation for this hypothesis can be found in the parallel development of other causal particles, such as γάρ.

References

- Bentein, Klaas. 2016a. “Διό, διὰ τοῦτο, ὅθεν, τοίνυν, οὖν, or Rather Asyndeton? Inferential Expressions and Their Social Value in Greek Official Petitions (I – IV AD).” *Acta Classica* 59 (annual): 23–51. <https://doi.org/10.15731/AClass.059.02>.
- Bentein, Klaas. 2016b. “Ἐγραψέ μοι γάρ ... τὰ νῦν οὖν γράφω σοι. Οὖν and γάρ as Inferential and Elaborative Discourse Markers in Greek Papyrus Letters (I – IV AD).” *Revue Belge de Philologie et d’Histoire* 94 (1): 67–104. <https://doi.org/10.3406/rbph.2016.8875>.
- Bentein, Klaas. 2020. “The Syntax of Δέ in Post-Classical Greek.” *Les Études Classiques*. Denniston, J. D. (John Dewar). 1954. *The Greek Particles*. 2d ed. Oxford: Clarendon Press.
- Des Places, Édouard. 1929. *Études sur quelques particules de liaison chez Platon*. Paris: Société d’édition Les Belles Lettres.

- Evers-Vermeul, Jacqueline, Liesbeth Degand, Benjamin Fagard, and Liesbeth Mortier. 2011. "Historical and Comparative Perspectives on Subjectification: A Corpus-Based Analysis of Dutch and French Causal Connectives." *Linguistics* 49 (2): 445–3949. <https://doi.org/10.1515/ling.2011.014>.
- Haspelmath, Martin. 2007. "Coordination." In *Language Typology and Syntactic Description, Vol. II: Complex Constructions*, edited by Timothy Shopen, 1–51. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heckert, Jakob K. 1996. *Discourse Function of Conjoiners in the Pastoral Epistles*. Dallas, TX: Summer Institute of Linguistics.
- Kemmer, Suzanne, and Arie Verhagen. 1994. "The Grammar of Causatives and the Conceptual Structure of Events." *Cognitive Linguistics (Includes Cognitive Linguistic Bibliography)* 5 (2): 115–156. <https://doi.org/10.1515/cogl.1994.5.2.115>.
- Moulton, William Fiddian, and Alfred Shenington Geden. 1978. *A Concordance to the Greek New Testament*. 1st ed. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Pander Maat, Henk, and Liesbeth Degand. 2001. "Scaling Causal Relations and Connectives in Terms of Speaker Involvement." *Cognitive Linguistics* 12 (3): 211–246. <https://doi.org/10.1515/cogl.2002.002>.
- Pit, Mirna. 2003. *How to Express Yourself with a Causal Connective: Subjectivity and Causal Connectives in Dutch, German and French*. Amsterdam: Rodopi.
- Schwyzler, Eduard. 1950. *Griechische Grammatik; II Band: Syntax und syntaktische Stylistik*. Handbuch der Altertumswissenschaft. München: Beck.
- Stukker, Ninke M., Ted J. M. Sanders, and Arie Verhagen. 1999. "Waar Een Wil Is, Is Geen Wet: De Categorisering van Causale Relaties Binnen En Tussen Zinnen." *Gramma/TTT* 7 (1): 66–86.
- Traugott, Elizabeth Closs. 1995. "Subjectification in Grammaticalization." In *Subjectivity and Subjectivisation: Linguistic Perspectives*, edited by Dieter Stein and Susan Wright, 31–54. Cambridge ; New York: Cambridge University Press.
- Viti, Carlotta. 2008. "The Meanings of Coordination in the Early Indo-European Languages." *Revue de Sémantique et Pragmatique* 24: 35–64.
- Zakowski, Samuel. 2017. "From Coherence to Procedures. A Relevance-Theoretic Approach to the Discourse Markers δέ, γάρ, and οὐν in Basil the Great's Hexaemeron, Gregory of Nazianzus's Invectives Against Julian and Heliodorus's Aethiopia." PhD dissertation, Ghent University.

**Το Ταξίδι μου του Ψυχάρη:
Γλωσσικές σημειώσεις επί του περιθωρίου**

Μαρία Βλασσοπούλου¹ & Νίκος Μαθιουδάκης²

¹Βιβλιοθήκη της Βουλής, Προϊσταμένη Μπενακείου Βιβλιοθήκης, ²Δημοκρίτειο
Πανεπιστήμιο Θράκης
m.vlassopoulou@parliament.gr, nikosmathious@gmail.com

Abstract

In this paper we trace changes, corrections and interventions as considered by Psicharis, while revising the first edition of his work To Taxidi mou. The investigation has been carried out by co-examining copies of this emblematic work preserved in his Books Collection as well as by taking into account relevant information originating from his Archive, both kept in the Benakeios Library of the Hellenic Parliament Library. We primarily focus on linguistic notes in a dialogue with Argiris Eftaliotis taking place on the margin of a first edition copy (1888) towards a second one (1905). The investigation, preliminary presented here, is part of a wider endeavour, aiming to explore Psicharis' response to contextual continuities and changes unfolding in the meantime between the first and the third (1926) editions of To Taxidi mou. Furthermore, it aspires to a digital edition of the text with all revising annotations, linked to relevant archival material, such as Psicharis' texts, letters and newspaper articles.

Key words: Yannis Psicharis, To taxidi mou, linguistic comments, stylistic data, Argiris Eftaliotis, Psicharis' Archive, Benakeios Library

1 Ο Ψυχάρης και το αρχείο του

Ο Ψυχάρης γεννιέται Ρωμιός το 1854, εκτός συνόρων του ελληνικού κράτους, στην Οδησό με την ακμάζουσα ελληνική παροικία, και πεθαίνει γάλλος πολίτης το 1929, στο Παρίσι. Δεν ζει ποτέ στο ελλαδικό κέντρο, περνά μικρό διάστημα της παιδικής του ηλικίας στην Κωνσταντινούπολη και νωρίς στα μαθητικά του χρόνια εγκαθίσταται στη Γαλλία – πρώτα στη Μασσαλία και μετά στη γαλλική πρωτεύουσα. Εκεί θα ζήσει τα περισσότερα χρόνια της ζωής του ως το τέλος του. Το 1885 καταλαμβάνει στην École [Pratique] des Hautes Études την έδρα μεσαιωνικής και νεοελληνικής φιλολογίας, η οποία αποτελεί την πρώτη έδρα νεοελληνικών σπουδών στην Ευρώπη. Το 1904, μετά τον θάνατο του Émile Legrand, εκλέγεται καθηγητής στην École des Langues Orientales Vivantes, θέση που θα κρατήσει έως και το 1928. Ο Ψυχάρης θα πραγματοποιήσει δύο γάμους: το 1882 με τη Noémi Renan, κόρη του γάλλου φιλοσόφου, ακαδημαϊκού και καθηγητή στο Collège de France, Ernest Renan· μαζί της αποκτά τέσσερα παιδιά, δύο αγόρια, τον Ernest και τον Michel –θα σκοτωθούν και οι δύο πολεμώντας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο– και δύο κορίτσια, την Ευφροσύνη (Henriette) και την Cornélie (Corrie)· το 1913 με την κατά πολύ μικρότερή του, Irène Baume, πιανίστα· σε αυτήν οφείλουμε, σε μεγάλο βαθμό, τη δωρεά του αρχείου του και του αρχείου της στην Μπενάκειο Βιβλιοθήκη – Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων (Ψυχάρης 1928, Κριαράς 1981, Βλασσοπούλου 2015).

Μετά από ένα περιπετειώδες ταξίδι, η Βιβλιοθήκη Ψυχάρη πουλήθηκε στον Εμμανουήλ Μπενάκη το 1924, ο οποίος την επόμενη μέρα τη δώρισε στη Βουλή των

Ελλήνων και χρηματοδότησε την ανέγερση μίας ειδικής πτέρυγας για να στεγαστεί, τη γνωστή σήμερα Μπενάκειο Βιβλιοθήκη. Η Βιβλιοθήκη Ψυχάρη («Βιβλιοθήκη Ψ») αριθμεί 36.359 βιβλία (22.700 τίτλους), εκδομένα από τον 16ο έως τον 20ό αιώνα, σε εικοσιπέντε ελλαδικές και εξήντα πόλεις εκτός Ελλάδας (Φλεριανού 2011). Το Αρχείο Ψυχάρη («Αρχείο Ψ») καταλαμβάνει 35 γραμμικά μέτρα (δηλαδή 150.000 περίπου φύλλα). Αποτελείται από έγγραφα, γραμμένα στη γαλλική και την ελληνική γλώσσα, καρτ-ποστάλ, φωτογραφίες και προσωπικά αντικείμενα, ταξινομημένα σε τέσσερις αρχειακές σειρές: «Εργογραφία», «Αλληλογραφία», «Ποικίλα» και «Τύπος»¹ (Βλασσοπούλου υπό έκδοση).

2 Λογοτεχνία και αρχειακά τεκμήρια

Η προσέγγιση της λογοτεχνίας, μέσω αρχειακών τεκμηρίων, αποτελεί μια παραδοσιακή πρακτική, η οποία όμως αποκτά σύγχρονες ερμηνευτικές διαστάσεις και προοπτικές, ειδικά τη στιγμή που χρησιμοποιούνται ψηφιοποιημένα ή/και ψηφιακά τεκμήρια για τη συγκριτική μελέτη κειμένου και αρχειακού υλικού. Η συνεξέταση λογοτεχνικών έργων, αυτόγραφων, δακτυλόγραφων, τυπογραφικών δοκιμίων, σημειώσεων και επιστολών των λογοτεχνών, καθώς και άλλου, δημοσιευμένου, υλικού (όπως πρώτες εκδόσεις, εφημερίδες και περιοδικά) υπό τη μορφή ψηφιακών αρχείων, αναδεικνύει την παραδοσιακή τεχνική, συνδυάζοντάς την με τα νέα μεθοδολογικά αιτούμενα εντός των σύγχρονων τάσεων των ψηφιακών ανθρωπιστικών σπουδών (Δημητρούλια & Τικτοπούλου 2015). Ένας λογοτέχνης (ή/και ένα λογοτεχνικό έργο) προσεγγίζεται παραδοσιακά μέσα από τη θέση του στη λογοτεχνία και την ιστορία, τη θεματολογία, τις αφηγηματικές τεχνικές του κ.ά.

Παράλληλα, όμως, με τη χρήση του αρχειακού υλικού, δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην κειμενική πληροφορία και ενισχύεται ο κριτικός σχολιασμός και η λογοτεχνική ερμηνεία, καθώς επιτυγχάνεται, με τη βοήθεια των σύγχρονων μέσων, μια ψηφιακή πλέον προσέγγιση του λογοτεχνικού έργου, από την πρωτόλεια έως την τελική του μορφή (Σιχάνη 2012). Η συγκριτική μελέτη ανάμεσα σε τεκμήρια διαφορετικών φάσεων ενός κειμένου μπορεί να φανερώσει σημαντικές διαφορές στο ύφος και την ερμηνεία του έργου – σε λεξιλογικό, σημασιολογικό αλλά και γενικότερα πραγματολογικό επίπεδο. Η μελέτη λογοτεχνικών έργων της νεοελληνικής γραμματείας με τη χρήση ψηφιακού αρχειακού υλικού αποτελεί μία «ανοιχτή» δίοδο των φιλολογικών σπουδών προς τις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες και επιτυγχάνεται με μία «εκ του σύνεγγυς» κειμενική προσέγγιση του λογοτεχνικού έργου, από την αρχική του μορφή μέχρι και την τελική διαμόρφωση και δημοσίευσή του (ή και έκδοσή του).

3 Στόχος της ερευνητικής προσέγγισης του *Ταξιδιού του Ψυχάρη*

Στην παρούσα ερευνητική προσέγγιση εξετάζουμε αλλαγές, διορθώσεις και παρεμβάσεις που πραγματοποιεί ο Ψυχάρης από την α΄ προς τη β΄ έκδοση του έργου *Το Ταξίδι μου*. Το κείμενο εκδίδεται για πρώτη φορά το 1888, από το Τυπογραφείο Σ. Κ. Βλαστού, ενώ η β΄ έκδοση πραγματοποιείται από τον εκδοτικό οίκο της Εστίας, το 1905. Η προκαταρκτική αυτή έρευνα εντάσσεται σε μία ευρύτερη προσπάθεια που

¹ Τα βιβλία και τα αρχειακά τεκμήρια της Συλλογής Ψυχάρη είναι διαθέσιμα για ανάγνωση και έρευνα στο Αναγνωστήριο της Μπενακείου Βιβλιοθήκης.

αποσκοπεί, από τη μια, να διερευνήσει, να κατατάξει και να περιγράψει τις αλλαγές καθεαυτές. Από την άλλη, να ανιχνεύσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελούνται οι αναθεωρήσεις από την α΄ έως και τη γ΄ έκδοση (1926) του έργου. Ευρύτερος στόχος μας, λοιπόν, είναι οι αλλαγές/παρεμβάσεις να τοποθετηθούν στη χρονικότητά τους (από το 1888 στο 1905 και στη συνέχεια έως το 1926) και να φωτιστούν στο πρίσμα παραμέτρων που έχουν να κάνουν με την πορεία του γλωσσικού ζητήματος, με τις ιστορικές συγκυρίες, καθώς και με τον ίδιο τον Ψυχάρη και τη «διπλή ταυτότητά του», που τον καθιστά κοινωνό και μέτοχο των ζυμώσεων και των συζητήσεων στη γαλλική αλλά και την ελληνική πνευματική σκηνή.

4 Μεθοδολογία της έρευνας

Η μελέτη των αλλαγών/παρεμβάσεων από την πρώτη (α΄) στη δεύτερη (β΄) έκδοση του έργου *Το Ταξίδι μου* πραγματοποιήθηκε με συγκριτική εξέταση του παρακάτω υλικού:

Α. Της α΄ και της β΄ έκδοσης του έργου σε αντιπαραβολή, μαζί με τα σχετικά δοκίμια που φέρουν ιδιόχειρες σημειώσεις του Ψυχάρη,

Β. του προλόγου της β΄ έκδοσης, στον οποίο ο Ψυχάρης σημειώνει κάποιες από τις βασικές αλλαγές που πραγματοποίησε,

Γ. της αλληλογραφίας του Ψυχάρη με τον Αργύρη Εφταλιώτη (Καρατζάς & Καψωμένος 1988),

Δ. της *Απολογίας*, του τρίτου, δηλαδή, τόμου της σειράς *Ρόδα και Μήλα*, που εκδίδεται το 1906 και στην οποία ο Ψυχάρης καταγράφει τις γλωσσικές του επιλογές, όπως εμφανίζονται και στη β΄ έκδοση του *Ταξιδιού μου*.

4.1 Περιγραφή αρχειακού υλικού

Στη «Βιβλιοθήκη Ψ», σώζονται περισσότερα του ενός αντίτυπα, της α΄ και της β΄ έκδοσης του *Ταξιδιού*, με τις ίδιες διαστάσεις (13εκ. X 20εκ.) και πανομοιότυπη βιβλιοδεσία. Καμία, λιγότερες ή περισσότερες σημειώσεις σε αυτά μετατρέπουν το καθένα σε ξεχωριστό τεκμήριο. Δοκίμια του έργου σώζονται και στο «Αρχείο Ψ».

Στην έρευνά μας, που βρίσκεται σε εξέλιξη, κεντρική θέση έχουν τρία τεκμήρια· όλα περιλαμβάνουν χειρόγραφες διορθώσεις που σχετίζονται με την προετοιμασία της β΄ έκδοσης. Συγκεκριμένα:

(I). Ένα τεκμήριο (διαστάσεις: 43εκ x 26εκ.), το οποίο συγκροτείται από σελίδες που έχουν αποκοπεί από την α΄ έκδοση, έχουν επικολληθεί στη recto όψη λευκών φύλλων και στη συνέχεια έχουν εκ νέου βιβλιοδετηθεί μαζί σε έναν τόμο. Περιέχει χειρόγραφες διορθώσεις του Ψυχάρη και τη σημείωση στην αρχή «Η έκδοση Β΄ βγαίνει φέτο».

(II). Ένα δερματόδετο αντίτυπο της β΄ έκδοσης (διαστάσεις: 13εκ. x 20εκ.), που φέρει στη ράχη τον ενδεικτικό τίτλο «Διόρθωσες J.P. 1905».

(III). Ένα αντίτυπο της α΄ έκδοσης, ίδιων διαστάσεων και βιβλιοδεσίας με το προηγούμενο, το οποίο αποτελεί το επίκεντρο της παρούσας μελέτης. Το αντίτυπο αυτό φέρει στη ράχη την «αποκαλυπτική» εγχάραξη «ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΜΟΥ ΣΗΜ ΤΟΥ ΑΡΓΥΡΗ & ΔΙΚΑ ΜΟΥ 1905» και περιλαμβάνει διορθώσεις τόσο του Ψυχάρη (Ψ) όσο και του Αργύρη Εφταλιώτη (Ε). Χρονικά προηγείται του τεκμηρίου (II), αφού

φαίνεται ότι κάποιες από τις διορθώσεις που πραγματοποιούνται σε αυτό τελικά υιοθετούνται στη β' έκδοση του έργου².

4.2 Τεκμήριο (III) «συνομιλίας» Ψυχάρη-Εφταλιώτη

Οι σημειώσεις/παρεμβάσεις Ψυχάρη και Εφταλιώτη που καταγράφονται στις σελίδες του τεκμηρίου (III) φανερώουν έναν συστηματικό, δυναμικό διάλογο μεταξύ τους, με στόχο την καλύτερη δυνατή αναθεώρηση του *Ταξιδιού μου*. Ένα σχόλιο ή μία διόρθωση πολλές φορές εξελίσσεται σε κανονική συζήτηση που πυροδοτεί νέες διορθώσεις, στοιχείο που συνεπάγεται περισσότερες από μία αναγνώσεις από την πλευρά του Εφταλιώτη. Κάποιες φορές φαίνεται ότι τα πεπερασμένα όρια των σελίδων δεν επαρκούν, οπότε η συζήτηση συνεχίζεται σε παρακείμενες σελίδες ή και στην *Αλληλογραφία* τους.

Τρία είναι τα βασικά στοιχεία που καθιστούν σαφές ποιος γράφει κάθε φορά:

(α) το χρώμα του στυλό ή του μολυβιού: ο Ψυχάρης γράφει με μαύρο, ο Εφταλιώτης με κόκκινο και με μολύβι,

(β) ο γραφικός χαρακτήρας και

(γ) οι ορθογραφικές επιλογές: ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο Ψυχάρης γράφει *άφτο* και *καλήτερο* ενώ ο Εφταλιώτης *αὐτό* και *καλλίτερο* κ.λπ.

Κατά τη μελέτη των σημειώσεων στο περιθώριο του κειμένου, παρατηρείται μια ιδιότυπη σήμανση των αλλαγών, η οποία ακολουθείται με συνέπεια και από τους δύο δημοτικιστές, συγκροτώντας έναν μικρό κώδικα διορθωτικών συμβόλων. Ο κώδικας σήμανσης αλλαγών περιλαμβάνει:

- μπλε κύκλος – επισήμανση Ψυχάρη «Κοίταξε μόνο τὰ [μπλε σημάδια]» (σ. α')
- δύο ομόκεντροι κύκλοι – σημείωση Εφταλιώτη «αὐτὸ τὸ σημάδι πάει νὰ πῆ πράματα ποῦ ἐγὼ ἀτός μου τὰ σημειῶνω χωρὶς νὰ μοῦ βάλῃς τὸν χαλκᾶ ο» (σ.7)
- κόκκινο τετράγωνο και τρίγωνο – ιδιαίτερη διευκρίνιση Εφταλιώτη «ἀπὸ δῶ κι ὀμπρὸς αὐτὸ τὸ σημάδι □ σημαίνει “ἄφῃσέ το καθὼς εἶναι” και τὸ σημάδι Δ πάει νὰ πῆ “ἄλλαξέ το καταπῶς λές”» (σ. 133)
- κόκκινος κύκλος – επισήμανση Εφταλιώτη «σοῦ βάζω μιὰ λέξη μέσα σὲ κύκλο, ἐννοῶ πῶς περιττὴ αὐτὴ ἢ λέξη» (σ. 112).

4.3 Η «επί του περιθωρίου» συνεργασία του Ψυχάρη με τον Εφταλιώτη

Σε ιδιαίτερο κεφάλαιο στην *Απολογία* του, που φέρει τον τίτλο «Οἱ δισταγμοί μου κι ὁ Ἀργύρης» (1906: 130-133), ο Ψυχάρης σχολιάζει τη συνεργασία του με τον Εφταλιώτη για τη διόρθωση του *Ταξιδιού*. Η επιστημονική αρτιότητα και η ποιότητα του Εφταλιώτη, αλλά και η προσωπική, στενή σχέση που είχε μαζί του ο Ψυχάρης, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή (1906: 130-131):

Τί νὰ σᾶς τὰ πολυλογῶ; Ἄμα πῆρα νὰ ξαναδημοσιέψω τὸ *Ταξίδι μου*, συλλογίστηκα μὲ τί τρόπο ἔπρεπε νὰ τὰ βολέψω, δηλαδὴ νὰ τάφῃσω ἢ νὰ τᾶλλάξω; Ἀλλαγὴ μὲ τὸ παραπάνω στὰ παλιὰ μας δὲ χρειάζεται. [...]. Μερικὰ ὅμως δὲν μπορούσα νὰ μὴν τὰ σιάξω. Περισσότερο καιρὸ μοῦ κόστισε νὰποφασίσω γιὰ τὸ καθένα, συχνὰ μάλιστα καὶ νὰ μὴν ἀγγίξω, ὕστερις ἀπὸ σκέψεις καὶ σκέψεις, ἕναν τύπο ποῦ ἤθελα νὰ τὸν κανονίσω ἀλλιῶς, παρὰ ποῦ θὰ μοῦ κόστιζε νὰ καταπιανόμουνε κανένα ἔργο πρωτότυπο. Τί στοχάστηκα τότες γιὰ νὰ γλυτώσω; Τὸν καλὸ μου Ἀργύρη τὸν Ἐφταλιώτη στοχάστηκα. Εἶπα νὰ τοῦ

² Το τεκμήριο (I) φυλάσσεται στο «Αρχεῖο Ψ» (I.I.έγγρ.49), τα (II) και (III) βρίσκονται στη «Βιβλιοθήκη Ψ» (ΨΥΧ 32725 και ΨΥΧ 32723 αντίστοιχα).

στείλω αντίτυπο τοῦ *Ταξιδιοῦ μου* φορτωμένο καὶ παραφορτωμένο στὰ περιθώρια μὲ ρωτήματα, σημειώματα, δισταγμούς, ἀπορίες, κι ἀφτὸς πιά νὰ μὲ ὀδηγήσῃ, νὰ πάσῃ οἱ μελάδες. Ὁ Ἀργύρης Ἑφταλιώτης, πὼς νὰ τὸ ξεχάσω; στάθηκε ὁ πρῶτος μαθητῆς μου, ἐννοεῖται κι ὁ πρῶτος δάσκαλός μου. Γιατὶ ἐγὼ τέτοια ἰδέα ἔχω, δίχως νὰ θέλω νὰδικήσω κανένα, πὼς ἀπὸ μᾶς ὄλους τὰ ρωμαίικα ὁ Ἀργύρης τὰ νοιώθει, ὁ Ἀργύρης τὰ συναισθάνεται μέσα του σὰ Ρωμαῖος καὶ σὰν ποιητής. Λοιπὸν πῶς ἄξιό μᾶστορη ποῦ νὰ βρῶ; Τὸν ἀγαπῶ κίόλας πολὺ, τὸν ἀγαπῶ σὰν ἀδέρφι. Ὁ Ἀργύρης εἶναι γιὰ μένα ὁ φίλος ὁ πιστός, ποῦ τίποτα δὲν τοῦ κρύφτω, μήτε τὰ λάθια τοῦ κοντυλιοῦ, μήτε τῆς ψυχῆς μου τὰ λάθια. Κρῖμας ποῦ δὲν μπορεῖτε νὰ δῆτε τὴν ἀλληλογραφία μας γιὰ τὴ δέφετερη ἔκδοση τοῦ *Ταξιδιοῦ!* Τοῦ ξεμολογοῦμαι πιά τὰ καθέκαστα. Καὶ τί τοῦ λέω φαρδιά πλατιά σὲ κάθε σελίδα, σὲ κάθε ἀράδα; Πάντα τὸ ἴδιο, δηλαδὴ πὼς τὸ τάδε καὶ τὸ τάδε *τότες δὲν τολμοῦσα* νὰ τὸ βάλω. Κι ὁ Ἀργύρης μοῦ ἀποκρίνεται ὀρθὰ κοφτὰ «Τόλμησε *τώρα!*» – «Μὰ δὲ τὸλεγε *τότες!*» – «Καὶ τί μὲ μέλει ποῦ ἐσὺ δὲν τὸλεγε; Τὸλεγε ὁ λαός.

Και συνεχίζει, τονίζοντας ὁ Ψυχάρης (1906: 131) τι ἔκανε τελικὰ με τις διορθώσεις που του πρότεινε ὁ Ἑφταλιώτης:

Δὲν τὸν ἄκουσα σὲ ὅλα τὸν Ἀργύρη, γιατί προσπάθησα νὰ καταφέρω δυὸ πράματα ποῦ ἔφκολα δὲ συβιβάζονται, νὰ χτενίσω λιγάκι τὸ *Ταξίδι* καὶ συνάμα νὰ μὴν τοῦ χαλάσω τὴν παλιά του τὴ μορφή.

Ἡ στενὴ σχέση του Ψυχάρη με τὸν Ἑφταλιώτη επιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀφιέρωση «Του Ἀργύρη μου τοῦ Ἑφταλιώτη» που ὁ Ψυχάρης προτάσσει στὸν «Πρόλογο» τοῦ ἔργου του *Για τὸ Ρωμαίικο Θέατρο*, κυρίως, ὅμως, ἀπὸ τὴ μεγάλη χρονικὴ διάρκεια (με διακυμάνσεις ἀπὸ τὸ 1890 ἕως τὸ 1923, χρονιά θανάτου τοῦ Ἑφταλιώτη) καὶ τὴ θεματικὴ ποικιλία (εργασιακά καὶ προσωπικά ζητήματα) τῆς *Ἀλληλογραφίας* τους³. Τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς φιλικῆς τους ἐπικοινωνίας φανερώνουν ἐπιπλέον: (α) οἱ προσφωνήσεις με τις οποίες ἀπευθύνονται ὁ ἓνας στὸν ἄλλο, ὅπως «μάλιστα ἀφέντη μου» (Ε σε Ψ), ἀλλὰ καὶ «μπέ μου», «ἀγάπη μου», «ματάκια μου», «λουκουμάκι μου» (Ψ σε Ε), (β) ἀστεῖσμοί, ἀλλὰ καὶ ἐλευθεριότητα στα σχόλια που ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους, ὅπως στιχουργικὲς ἀσκῆσεις βωμολοχικοῦ περιεχόμενου (Καρατζᾶς & Καψωμένος 1988: σ. 1η'), καὶ (γ) ἐκφράσεις τρυφερότητας, ὅπως ἐκείνη που σημειώνει με μπλε κύκλο ὁ Ψυχάρης, ὅταν βρῆκε, ὅπως φαίνεται, ψίχουλα σε σελίδες τοῦ τεκμηρίου (III): «πολύτιμη χρυσὴ ψιχούλα ψωμί τοῦ Ἀργύρη σὰν ἔτρωγε καὶ διόρθωνε» (σ. 102).

Τὸ τεκμήριο (III) με τις διορθώσεις Ψυχάρη-Ἑφταλιώτη ἀναφέρεται συχνὰ καὶ στὴν *Ἀλληλογραφία* τους. Συγκεκριμένα, στις ἀρχές Γενάρη 1905, γράφει ὁ Ψυχάρης στὸν Ἑφταλιώτη (Καρατζᾶς & Καψωμένος 1988: 550-551):

16, Rue Chaptal
Paris-IX // 4 τοῦ Γενάρη 1905

Ἀγάπη μου

Ξέρεις τί νὰ κάμουμε; Νὰ συνεργαστοῦμε. Ξαναπερνῶ καὶ διορθώνω τὸ *Ταξίδι μου*: σοῦ διορθώνω χωριστὰ ἓνα ἀντίτυπο καὶ γιὰ σένα, μὲ σκόλια, σημειώματα καὶ τὰ λοιπά. Πές μου λοιπὸν πὼς σοῦ φαίνονται καὶ τὰ διορθώματά μου κ' οἱ ἀπορίες μου, ποῦ ἔλεγε ὁ γέρο Ἀριστοτέλης.

Και συνεχίζει σε ἄλλο γράμμα του (Καρατζᾶς & Καψωμένος 1988: 551), τέσσερις μέρες ἀργότερα (8.1.1905):

³ Ἡ σχέση τους φαίνεται νὰ ψυχραίνεται μετὰ τὸν δεύτερο γάμο τοῦ Ψυχάρη, ὁπότε καὶ ἀραιώνει – χωρὶς νὰ διακοπεί τελείως – ἡ ἀλληλογραφία τους (Κριαρᾶς 2004: 60-61). Παρόλ' αὐτὰ, ὁ Ψυχάρης συντάσσει νεκρολογία γιὰ τὸν Ἑφταλιώτη που δημοσιεύεται στὸν *Νουμά* (Ἰούλιος-Σεπτ. 1923, σ. 465-467).

Θεῖο πρᾶμα ἂν τὸ παρασημείωνες στὰ περιθώρια, γιατί θὰ τὸδενα κατόπι [...]. Μὰ τόπο δὲν ἔχει· ὥστε, ἅμα βρίσκεις, βάζε καὶ στὸ βιβλίο μέσα, κι ἅμα δὲ βρίσκεις, σ' ἓνα χαρτάκι, χῶρια – καὶ κατόπι τὰ δένω καὶ τοῦτα μὲ τάντίτυπο ποῦ σοῦ ἔστειλα τοῦ *Ταξιδιοῦ* [...].

Για τις διορθώσεις που έχει λάβει από τον Εφταλιώτη, σημειώνει εμφατικά (Καρατζάς & Καψωμένος 1988: 553): «Θεῖο πρᾶμα ἢ κόκκινή σου ἢ πεννιά. Ἵσια, ὄρθια, σωστή σὰν τὰ λόγια σου τὰ χρυσά» (19.1.1905).

Αντίστοιχα, ο Εφταλιώτης γράφει στον Ψυχάρη (χ.χ.): «Φρέσκο πρᾶμα τὸ “Ταξίδι”, ἀπάρθρο κορίτσι μὲ λεμόνια βυζάκια» (Καρατζάς & Καψωμένος 1988: 656). Και συνεχίζει σχολιάζοντας τη συνεργασία τους (χ.χ.): «Τὸ Ταξίδι πάει ὀμπρὸς κούτσου κούτσου, δηλ. σιγὰ σιγὰ. Μοῦσπασες τὸ κεφάλι ἐχτὲς μὲ τὴ σελ. 9 (κατὰ τὴ μέση). Ἄντις “ποῦ (πῶς) δὲν ἔχουμε” ἔπρεπε νὰ λέη “ποῦ (πῶς) ἔχουμε”. Κοίταξέ το». (Καρατζάς & Καψωμένος 1988: 657).

5 Η αναθεώρηση του *Ταξιδιοῦ* από τον Ψυχάρη

Στον «Πρόλογο της δέφερης έκδοσης» του έργου του, ο Ψυχάρης τολμά και σημειώνει σχετικά με την αναθεώρηση του *Ταξιδιοῦ*: «Μοῦ κόστισε πολὺ νὰ τὰλλάξω, ἐπειδὴ τὸ *Ταξίδι* δὲν ἤθελα νὰ τὰγγίξω, σὰν εἶδος *ντοκουμέντο* ποῦ εἶναι» (1905: 10). Υπογραμμίζει, ἐπίσης, και στην *Απολογία* του πῶς «ἔπρεπε κάπως νὰ μείνη στο *Ταξίδι μου* ἢ βούλλα τῆς ἐποχῆς του» (Ψυχάρης 1906: 130). Αναφορικά με τις διορθώσεις και τις παρεμβάσεις του, γράφει: «[...] τὸ καλῆτερο μοῦ φάνηκε νὰ διορθώσω τὸ πρωτότυπο, τὴν πρώτη ἐκδοση, ὅσο γίνεται λιγώτερο. Δὲν ντρέπομαι διόλου γιὰ κάτι στραβούτσικα ἢ ἀδέξια ποῦ ἔχει μέσα. Πρῶτη δοκιμὴ στὰ πεζά: τέλεια δὲν μπορούσε νάνα» (Καρατζάς & Καψωμένος 1988: 550-551)· ἀλλοῦ διευκρινίζει: «Βέβαιο πὼς σήμερα θὰ γράφω κάπως καλῆτερα τὴ γλῶσσα. Πιὸ τίμιο νὰ μὴ γελῶ τὸν ἀναγνώστη καὶ νὰφήσω στὴ θέση τους κάτι ἀδέξια καὶ νεανῆσια ποῦ τότες δὲν τὰ πρόσεχα» (Ψυχάρης 1905:11).

5.1 Βασικὲς διορθώσεις

Στην παρούσα ερευνητικὴ προσέγγιση ασχοληθήκαμε με διορθώσεις⁴ που σημειώνονται εἴτε στο κείμενο εἴτε στο περιθώριο του τεκμηρίου (III): ορθογραφικὲς και τονικὲς διορθώσεις, γραμματικὲς και λεξιλογικὲς ἀλλαγές. Ενδεικτικὰ, ἀναφέρουμε τις παρακάτω διορθώσεις/παραμβάσεις:

(1) Σχετικὰ με τὴν ορθογραφία

- Ἀλλαγὴ ορθογραφίας: *διγοῦνται* → *δηγοῦνται*, *ἔμνισκε* → *ἔμνησκε*, *συχαίνουμαι* → *σιχαίνουμαι*
- Μεταβολὴ κατάληξης του *-υς* στα ἐπίθετα ἀρσενικοῦ γένους, σε *-ης*: *πολὺς* (κόσμος) → *πολῆς*
- Ἀπλοποίηση, σε ορισμένες περιπτώσεις, διπλῶν συμφώνων: *παππούτσια* → *παπούτσια*, *κρεββάτι* → *κρεβάτι*
- Ἐπαναφορὰ του ληκτικοῦ *-ν* σε ορισμένες λέξεις: *λοιπὸ* → *λοιπὸν*, *τούλάχιστο* → *τούλάχιστον*
- Ἐνωση δύο λέξεων σε μία (ὡς μία φωνολογικὴ ἐνότης): *κι ὄλας* → *κιόλας*, *ὡς τόσο* → *ὡςτόσο*, *ὡς ποῦ* → *ὡςπου*, *ὡς τε* → *ὡςτε*

(2) Σχετικὰ με τα τονικὰ σημεῖα

⁴ Ἐκτός ἀπὸ διορθώσεις που ἀφοροῦν στη σύνταξη και ευρύτερα συντακτικὰ φαινόμενα.

- Ιδιαίτερη αναφορά οφείλουμε στα πρωτόκλιτα παροξύτονα ουσιαστικά, τα οποία, σύμφωνα με τις τονικές επιλογές του Ψυχάρη, οξύνονται πλέον και δεν περισπώνται, καθώς θεωρεί την κατάληξη *-α* και *-ας* μακρά: *γλώσσα* → *γλώσσα* (πρωτόκλιτο ισοσύλλαβο ουσιαστικό), *ἀγῶνας* → *αγῶνας* (από τριτόκλιτο ανισοσύλλαβο ουσιαστικό τρέπεται σε πρωτόκλιτο ισοσύλλαβο)

(3) *Σχετικά με τη μορφολογία*

- Αναλογική μορφολογική επέκταση των ρημάτων σε *-χνω* αντί *-χτω*, (συνήθως προερχόμενα από ρήματα της αρχαίας αθέματης συζυγίας εις *-μι*): *δείχτει* → *δείχνει*, *σπρώχτει* → *σπρώχνει*, *ρίχτουν* → *ρίχνουν*. αξίζει να σταθεί κανείς στη σημείωση του Ψυχάρη στο περιθώριο της σελίδας: «εἶχα παραδεχτεῖ τότες τὴν κατάληξιν *-χτω* (σπρώχτω, δείχτω): σήμερα τὰλλάζω.» (Ψυχάρης 1888: 32)
- Μετάπλαση των παλαιών τριτόκλιτων περιττοσύλλαβων: *μέλλον*/*μέλλοντας* → *μέλλο*

(4) *Σχετικά με τη φωνολογία*

- Ένωση λέξεων στις περιπτώσεις που πάθαιναν έκθλιψη (ως μια φωνολογική ενότητα): *στ' ἄφτιὰ* → *στάφτιὰ*
- Αλλαγή σε καταλήξεις της γενικής πληθυντικού: *ράγιαδων* → *ράγιαδωνε*/*ράγιαδω*

(5) *Σχετικά με το λεξιλόγιο*

- Μια γλωσσική παρέμβαση ως σημαίνουσα πραγματολογική αλλαγή στο έργο είναι η συστηματική αντικατάσταση της λέξης *Γραικός* με το *Ρωμιός* και τα παράγωγά τους: *Γραικός* → *Ρωμιός*, *Γραικία* → *Ρωμιοσύνη*, *γραικική* → *ρωμαίικη*, *γραικικά* → *ρωμαίικα* κ.λπ. Όπως σημειώνει και ο ίδιος: «Χαίρουμαι πολὺ πού ταξιώθηκα νὰ βγάλω ἀπὸ παντοῦ τὴν παράξενη λέξι *Γραικός*, ἀντὶς τὸ *Ρωμιός* τὸ κυριολεκτικὸ, πού δὲν τολμοῦσα φαίνεται νὰ τὸ γράψω, πού δὲν εἶχε τότες καὶ πολλὴ πέραση, μὰ πού σήμερα νομίζω μαζί μὲ τὴν ἱστορικὴ του σημασίᾳ καὶ ἀξία, τοῦ δώσαμε κάποια ποίηση. Στὸ ἄφτι, ὅταν τάφτι μας ἀκούει δίχως πρόληψη καὶ πάθος, ἡ λέξι *Ρωμιός* εἶναι καὶ πολὺ ὁμορφη, ἔχει δική της ἄρμονία, γιατί πρέπει νὰ πῆ τὸ λόγο της κ' ἡ τέχνη, ὅχι πάντα καὶ πάντα ὁ δασκαλισμός.» (Ψυχάρης 1905: 12)

5.2 Σημεία παρεμβάσεων με σχολιασμό

Σε αρκετά σημεία του αρχαιακού τεκμηρίου (III) με την «επί του περιθωρίου» συνεργασία του Ψυχάρη με τον Εφταλιώτη, τίθενται ζητήματα και προβληματισμοί μεταξύ των δύο λογοτεχνών. Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένες παρεμβάσεις⁵, με υφολογικό και πραγματολογικό ενδιαφέρον:

(1) *Χρήση διαφορετικών λέξεων-φράσεων:*

Σ8/γ13-14: «[...] εἶταν πάντα μαβροντυμένη [...]»

Ε: ἴσως κάλλιο μαυροφορεμένη

Ψ: σὰ δίκιο ἔχεις· θὰ συλλογίστηκα τὴν ἀσπροντυμένη τοῦ Σολωμοῦ.

Λέμε ὅμως καὶ ντυμένη στὰ μάβρα. Ὡστε πάει θαρρῶ ἐκεῖ.

⁵ Όπου κεφαλαίο σίγμα με αριθμό αναφέρεται η σελίδα, όπου πεζό γάμα με αριθμό αναφέρεται η γραμμή του κειμένου στη σελίδα, όπου Ψ γράφει ο Ψυχάρης και αντίστοιχα, όπου Ε ο Εφταλιώτης. Μετά τα παραδείγματα σημειώνεται πώς υιοθετήθηκε η κάθε αλλαγή στη β' έκδοση του 1905.

Στην έκδ. 1905: «[...] εΐτανε πάντα μαβροφορεμένη [...].»

Σ3/γ10-11: «Δέν ξέρω μὰ σὰ νὰ μὲ φαίνεται πῶς γέρασα πάρα πολὺ.»

Ε: σὰν περιττὸ τὸ παραπολύ. Ἄμα γεράσης γέρασες, πάει.

Ψ: Αἰ! ὄχι δά· ὑπάρχουνε βαθμοὶ· ἐμεῖς γεράσαμε κ' εἴμαστε νέοι.

Στην έκδ. 1905: «Δέν ξέρω μὰ σὰ νὰ μοῦ φαίνεται πῶς γέρασα πάρα πολὺ.»

Σ3/γ15-18: «Πόσα χρόνια εἶναι τώρα ποῦ ἄφησα τὴν πατρίδα, πόσα χρόνια ποῦ ζῶ ἡσυχος, φτωχισμένος στὴν καινούρια μου, τὴν ἀγαπημένη πατρίδα! Ἐδῶ τίποτις ἄλλο δὲν ἔπαθα παρὰ καλὸ.»

Ε: ἐδῶ ἄλλο δὲν εἶδα παρὰ καλὸ. Τὸ καλὸ οἱ ἀρχαῖοι μονάχα τὸ πάθαιναν.

Ψ: πολὺ σωστό. Ἴσια ἴσια γι' ἀφτὸ τῶβαλα δηλαδὴ μὲ κάποιον ὑπονόημα στὴν ἀρχαία, ποῦ γίνεται καὶ κάπως κωμικὸ· προσμένεις νὰ σοῦ πῶ τί ἔπαθα· καὶ νὰ στὸ πῶ δὲν ἔπαθα παρὰ καλὸ. Ἄμα μιλῶ γιὰ Ρωμιούς· στὸ παθαίνω πρῶτα πάει ὁ νοῦς μου, καὶ τοὺς Ρωμιούς ἐδῶ συλλογοῦμαι, σὰ μιλῶ γιὰ τοὺς Γάλλους.

Στην έκδ. 1905: «Πόσα χρόνια εἶναι τώρα ποῦ ἄφησα τὴν πατρίδα, πόσα χρόνια ποῦ ζῶ ἡσυχος, φτωχισμένος στὴν καινούρια μου, τὴν ἀγαπημένη πατρίδα! Ἐδῶ τίποτις ἄλλο δὲν ἔπαθα παρὰ καλὸ.»

Σ15/γ1: «Γιούλιο μῆνα, στίς τριάντα σωστά, μέρα Παρασκευὴ [...] σηκωθήκαμε νὰ πᾶμε στὸ σταθμὸ.»

Ψ: ἢ Γιούλη;

Ε: προτιμῶ τὸ Γιούλιο, ἀφοῦ δὲ λὲς Θεριστή.

Στην έκδ. 1905: «Μῆνα Γιούλη, στίς τριάντα σωστά, μέρα Παρασκευὴ [...] σηκωθήκαμε νὰ πᾶμε στὸ σταθμὸ.»

(2) *Ξενισμοὶ που αντανακλοῦν τοὺς τόπους που μεγάλωσε καὶ ἐζήσε ὁ Ψυχάρης στὴν Ανατολή καὶ Δύση:*

Σ15/γ10-14: «Πῆραμε ἓνα ζουμί, φάγαμε δύο μπριζόλες, μισὸ πουλί, τρεῖς ρόγες σταφύλι, μᾶς ἔφεραν καφέ, πλερώσαμε ὄχτῶ φράγκα καὶ τριάντα πέντε λεφτά. Εἶταν καὶ πέντε σολδιὰ παραπάνω γιὰ τὸ γκαρσόνι.»

Ψ: ἀφτὸ ἐδῶ δὲν κάνει! Ξεκλέψαμε;

Ψ: Roubroire πῶς θὰ τὸ πῆς;

Ε: Ἔτσι· βρεθήκαμε καὶ πέντε σολδιὰ χάρισμα γιὰ τὸ γκαρσόνι.

Μὰ γιατί ὄχι Δώσαμε;

Στην έκδ. 1905: « Ἦπιαμε ἓνα ζουμί, φάγαμε δύο μπριζόλες, μισὸ πουλί, τρεῖς ρόγες σταφύλι, μᾶς φέρανε καφέ, πλερώσαμε ὄχτῶ φράγκα καὶ τριάντα πέντε λεφτά. Δώσαμε καὶ πέντε σολδιὰ μπαζίσι στὸ γκαρσόνι.»

Σ30/γ8: «Τίναξες ὄξω τοὺς δασκάλους κι ἄρχισες νὰ φωνάζης [...]. Πέταξες τὰ παράθυρα, ἄπλωσες τὸ χέρι κ' ἔσπασες τίς πόρτες.»

Ψ: τί θὰ πῶ ἐδῶ καὶ πῶς τὸ καταλαβαίνεις;

Ε: Δὲ βγάζω νόημα: θάλεγα: «Ἄνοιξες παράθυρα, ἄπλωσες χέρι κ' ἔσπασες πόρτες» (τὰ τὰ καὶ τὰ τίς ἀδυνατίζουν τὸ λόγο). Μὰ καὶ τὸ ἄπλωσε χέρι δὲ μ' ἀρέσει, καλλίτερα νὰ βγῆ.

Ψ: Νὰ ποῦ τὸ κατάλαβα στὸ τέλος τί ἤθελα νὰ πῶ. Πέταξες ὄξω τοὺς δασκάλους, τίναξες τὰ παράθυρα. Τί λές;

Ε: Μὰ τί θὰ πῆ τίναξες τὰ παράθυρα; Δὲ μοῦ φαίνεται πῶς πάει. Πρέπει νὰ ἐννοοῦσες «you pushed the windows open» δηλ.: μιὰ σκουντιὰ, κ' ἄνοιξες κτλ. Δὲν πάει τίναξες ἢ πέταξες παράθ.

Στην έκδ. 1905: «Πέταξες ὄξω τοὺς δασκάλους κι ἄρχισες νὰ φωνάζης [...]. Μιὰ σκουντιὰ κι ἄνοιξες παράθυρα, ἄπλωσες χέρι κ' ἔσπασες πόρτες.»

Σ75/γ18-19: «Ὁ ἓνας ἐγδερνε τὸ λαὸ καὶ σήκωνε ἄδικα φόρους.»

Ψ: Ἐγὼ γιὰ ρωμαϊκὸ τῶχω ἀφτό. Ἐσύ; Ὁ ψωροχατζηδάκις βγήκε νὰ πῆ πῶς εἶναι ξενισμός, lever des impôts.

Ε: Χέστονε

Στην έκδ. 1905: «Ὁ ἓνας ἐγδερνε τὸ λαὸ καὶ τοῦ ἔβαζε ἄδικα φόρους.»

Σ150/γ18-19: «[...] κι άκούσαμε κρότο φοβερό ποῦ μᾶς ξέσκιζε τᾶφτιά.»

Ψ: σὰ γαλλισμός;

Ε: ἕνα θόρυβο φοβερό ποῦ μᾶς τρόμαξε [...] οἱ φωνές δὲν κάμνουν κρότο. Οἱ πορδές, μάλιστα.

Ψ: Τὴν πορδίτσα σου, μάστορη! Ἐγὼ θαρρῶ πῶς τὸ τρόμαξε εἶναι σαχλὸ ἐδῶ. Θέλει κάτι πιὸ δυνατό καὶ γὰ λέω πῶς τὸ ρωμαϊκό *déchirer les oreilles* εἶναι μᾶς ἔβγαλε τᾶφτιά. Τί λές μωρὲ πορδαρά;

Ε: Καλά–

Στην έκδ. 1905: «[...] κι άκούσαμε θόρυβο φοβερό ποῦ μᾶς ἔβγαλε τᾶφτιά.»

(3) Λοιπές διαφοροποιήσεις

Σ92/γ8-9: «Γίνουμαι σὰν τὸν ἀρχαῖο μας τὸ γίγα, ὅταν ἄγγιζε τὴ γίς.»

Ε: αὐτὸ τὸ ὅταν φέρνει παραπολλές χασμωδίες.

Ψ: οἱ χασμωδίες ἀφτὲς ποῦ λές εἶναι παραμύθια· τῆς γλώσσας μας ἄρμονία καὶ στολίδι.

Στην έκδ. 1905: Δεν κάνει καμία ἀλλαγὴ.

Σ196/γ3-5: «[...] πῶς νὰ χωρέση τὸ κεφάλι τοῦ ἀθρώπου πιώτερη μάθηση, πιώτερες γνῶσες [...]»

Ε: τί εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξύ μάθηση καὶ γνῶσες; κατὰ τὸ ταπεινούτσικό μου τὸ κεφαλάκι αὐτὰ τὰ δευτερώματα ἀδυνατίζουν τὸ ὕφος

Στην έκδ. 1905: Δεν κάνει καμία ἀλλαγὴ.

6 Επίλογος – Μελλοντικὴ ἔρευνα

Σύμφωνα με τις παραπάνω παρατηρήσεις, διαπιστώνουμε πως ἡ συγκεκριμένη ερευνητικὴ προσέγγιση τοῦ ἔργου *Το Ταξίδι μου* τοῦ Ψυχάρη ἀποτελεῖ μία ἐξαιρετικὴ πρόκληση γιὰ τὴ συγκριτικὴ μελέτη λογοτεχνικῶν κειμένων-αρχεϊακῶν τεκμηρίων-ψηφιακοῦ υλικοῦ.

Τα ὑπὸ ἔρευνα τεκμήρια δίνουν τὴ δυνατότητα γιὰ μία ολοκληρωμένη ψηφιακὴ ἔκδοση τοῦ *Ταξιδιοῦ* με ἐπισημειωμένες τις παρεμβάσεις, τις ἀλλαγές, τις διορθώσεις καὶ τὰ σχόλια ποῦ ἀφοροῦν τὸ μνημειώδες αὐτὸ ἔργο τοῦ δημοτικισμοῦ, προκειμένου νὰ ἀναδειχθοῦν πολυποικίλες πληροφορίες γιὰ τὴ συγγραφή καὶ τὴν ἔκδοσή τοῦ. Ἐπιπροσθέτως, στὴν ψηφιακὴ ἔκδοση τοῦ ψυχαρικοῦ πεζογραφήματος, στόχος εἶναι καὶ ἡ δυνατότητα διασύνδεσης με ἐπικουρικὸ υλικὸ ποῦ φυλάσσεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ σε ἄλλους φορεῖς, με ἀπώτερο σκοπὸ νὰ φωτιστεῖ τόσο τὸ ἔργο ὅσο καὶ ὁ κόσμος τοῦ συγγραφέα.

Ἰδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ἡ προσέγγιση τοῦ ἔργου καὶ μέσα ἀπὸ παράλληλη χρῆση σωμάτων κειμένου, γιὰ νὰ διαπιστωθοῦν σημαίνουσες συνάφειες λέξεων καὶ πιθανὴ σχέση τους με τις παρεμβάσεις τοῦ συγγραφέα.

Τέλος, ἡ ψηφιακὴ ἀποτύπωση τοῦ *Ταξιδιοῦ* τοῦ Ψυχάρη, ἀναπλαισιωμένη τόσο με υφολογιστικά εργαλεῖα γιὰ τὴ δημιουργία συμφραστικῶν πινάκων λέξεων, ὅσο καὶ με ἐπιστημονικὸ σχολιασμό σε ἐρμηνευτικὸ, λεξιλογικὸ καὶ πραγματολογικὸ ἐπίπεδο, μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ πλήθος φιλολογικῶν, λογοτεχνικῶν, γλωσσολογικῶν καὶ λεξικολογικῶν ερευνῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀξιοποιηθεῖ γιὰ δημιουργικὴ ἀνάγνωση στὴν ἐκπαίδευση, ἀναδεικνύοντας πρωτότυπες παραμέτρους ἐφαρμογῆς τῶν Ψηφιακῶν Σπουδῶν στὶς Ἀνθρωπιστικὲς Ἐπιστήμες.

Βιβλιογραφία

- Βλασσοπούλου, Μαρία (επιμ.). 2015. *Ψυχάρης, Αντάρτης (από τη ζωή μου)*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.
- Βλασσοπούλου, Μαρία (υπό έκδοση). «Ελληνογαλλικά αποτυπώματα στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων: Ο Ψυχάρης, Ρωμίος και Γάλλος, στη Μπενάκειο Βιβλιοθήκη». *Πρακτικά ελληνογαλλικής ημερίδας Γαλλία-Ελλάδα 1915-1995, αρχεία-ιστορία-μνήμη*, Αθήνα: Γενικά Αρχεία του Κράτους. Βλ. στο https://www.academia.edu/40245160/Ελληνογαλλικά_Αποτυπώματα_στη_Βιβλιοθήκη_της_Βουλής_των_Ελλήνων_Ο_Ψυχάρης_Ρωμίος_και_Γάλλος_στη_Μπενάκειο_Βιβλιοθήκη [Τελευταία πρόσβαση: 31 Μαΐου 2020].
- Δημητρούλια, Ξανθίππη & Αικατερίνη Τικτοπούλου, 2015. *Ψηφιακές λογοτεχνικές σπουδές*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Καρατζάς, Σταμάτης Κ., & Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος (επιμ.). 1988. *Από την αλληλογραφία των πρώτων δημοτικιστών: Ι. Γιάννη Ψυχάρη και Αργύρη Εφταλιώτη Αλληλογραφία, 716 γράμματα (1890-1923)*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Κριαράς, Εμμανουήλ. 1981. *Ψυχάρης, ιδέες, αγώνες, ο άνθρωπος*. Αθήνα: Εστία.
- Κριαράς, Εμμανουήλ. 2004. «Ψυχάρης-Πάλλης-Εφταλιώτης. Αγώνες και φιλία· διαφωνίες και συγκρούσεις». Στο *Ανιχνεύσεις. Γλωσσικά και φιλολογικά μελετήματα. Συμβολή στο χρονολόγιο του δημοτικισμού*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη – ΑΠΘ, 54-70.
- Psichari, Jean. 1866-1889. *Essais de Grammaire Historique Néogrecque*. Paris: Ernest Leroux.
- Σετάτος, Μιχάλης. 2005. «Ο Ψυχάρης και η κοινή νέα ελληνική». Στο Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη (επιμ.), *Ο Ψυχάρης και η εποχή του. Ζητήματα γλώσσας, λογοτεχνίας και πολιτισμού*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 45-51.
- Σιχάνη, Άννα-Μαρία. 2012. «Ηλεκτρονικές εκδόσεις και Νεοελληνική Λογοτεχνία. Το ψηφιακό μέλλον των εκδόσεων είναι εδώ». *Διαβάζω*, 530 (2012), 93-97.
- Ψυχάρης, Γιάννης. 1888. *Το Ταξίδι μου*, Α΄ έκδοση. Αθήνα: Τυπογραφείο Σ. Κ. Βλαστού.
- Ψυχάρης, Γιάννης. 1901. *Για το Ρωμαϊκό Θέατρο*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Ψυχάρης, Γιάννης. 1905. *Το Ταξίδι μου*, Β΄ έκδοση. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Ψυχάρης, Γιάννης. 1906. *Ρόδα και Μήλα*, τόμ. Γ΄: Απολογία. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Ψυχάρης, Γιάννης. 1923. «Ο Αργύρης Εφταλιώτης». *Νουμάς* (Ιούλιος-Σεπτ. 1923), 465-467.
- Ψυχάρης, Γιάννης. 1926. *Το Ταξίδι μου*, Γ΄ έκδοση. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ελευθερουδάκης.
- Ψυχάρης, Γιάννης. 1928. *Οι Ψυχάρηδες (Τα Γενεαλογικά μου)*. Αθήνα: Π. Δ. Σακελλάριος.
- Φλεριανού, Αικατερίνη. 2011. «Η Βιβλιοθήκη Ψυχάρη και οι περιπέτειες της δωρεάς». *Τα Ιστορικά*, τχ. 55 (Δεκέμβριος 2011), 463-482.

Όλα (;) επιτρέπονται: οι πραγματολογικές δεξιότητες στη ΝΕ/Γ2 ενήλικων προσφύγων

Φλώρα Βλάχου

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
flovlachou@phil.uoa.gr

Abstract

The current discussion focuses on teaching the speech act of offer-accept/deny a gift to an adult refugee target group that learns Greek as a second language and investigates the progress of the learners' pragmatic competence as a result of targeted exposition to the speech act. The steps of the guidance towards the pragmatic norms of L2 are being elaborated and learners' pragmatic output is being assessed over pragmatic failure. We argue in favor of explicit teaching the pragmatic aspect of L2, which is connected with the basic principles of functional literacy model framing our theoretical approach.

Keywords: teaching speech acts, pragmatic failure, literacy

1 Εισαγωγή

Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι η διδασκαλία μιας (δεύτερης /ξένης) γλώσσας οφείλει να υπηρετεί τον επικοινωνιακό της χαρακτήρα (communicative competence, Hymes 1972), καθιστώντας τους χρήστες ικανούς να συνδιαλέγονται αποτελεσματικά και να ικανοποιούν τις εκφραστικές τους ανάγκες (Ellis 1997). Ειδικότερα η διδασκαλία της δεύτερης γλώσσας (Γ2 εφεξής), που αφορά τη μελέτη μας, δεν συνιστά απλώς την κατάκτηση γραμματικών δομών και λεξικών τύπων. Πρόκειται, όπως παρατηρούν οι Bardovi-Harlig και Mahan-Talor (2003), για μια πολυδιάστατη διαδικασία, αφού εμπλέκει την αποδεκτή χρήση των γλωσσικών στοιχείων της Γ2 σε συνάρτηση με την εκάστοτε επικοινωνιακή συνθήκη, την επιτέλεση γλωσσικών πράξεων όπως υπαγορεύει η κουλτούρα-στόχος αλλά, πρωτίστως, τη συμβατή επιλογή ανά περίπτωση. Για να επιτευχθεί η συμβατή γλωσσική επιλογή (pragmatic competence, Usó-Juan & Martínez-Flor 2008), ο μη φυσικός ομιλητής (μΦΟ εφεξής) θα πρέπει να γνωρίζει τις δυνατότητες που του δίνει η Γ2 και να αποκτήσει την πραγματολογική επίγνωση ώστε να συμπεριφέρεται γλωσσικά επαρκώς και εύστοχα. Η μετατόπιση του διδακτικού ενδιαφέροντος από τον γλωσσικό τύπο στη γλωσσική πραγμάτωση αποτελεί βασικό αίτημα της διεθνούς έρευνας (βλ. π.χ. Bardovi-Harlig 1999, 2001 2003, 2013) και αυτή τη θέση υποστηρίζουμε εδώ. Η πραγματολογική νοηματοδότηση του γλωσσικού μαθήματος, η καλλιέργεια των πραγματολογικών δεξιοτήτων του μΦΟ αποδεικνύεται επιτακτική, αφού μέσω της ενδυναμωμένης πραγματολογικής δεξιότητας ερμηνεύονται οι γλωσσικές πρακτικές της κοινότητας-στόχου και επαληθεύεται η επικοινωνιακή του επάρκεια σε αυτήν.

Πρόθεση της παρούσας μελέτης αποτελεί επίσης η ανάδειξη της συμπληρωματικής σχέσης της Γ2 με τις κοινωνικές δραστηριότητες και πώς αυτές πραγματώνονται γλωσσικά. Δεδομένου ότι οι καταστατικές αρχές του λειτουργικού γραμματισμού στηρίζονται, μεταξύ άλλων, σε κοινωνικά συμφραζόμενα, συμμετέχοντες και παραγωγή λόγου, η πραγματολογική προσέγγιση της διδασκαλίας και κατάκτησης της ελληνικής ως Γ2 (ΝΕ/Γ2 εφεξής) αντιμετωπίζεται εδώ ως στοχοθετημένη κοινωνική διαδικασία. Συγκεκριμένα, η Γ2 νοείται ως κοινωνική

πρακτική, υπογραμμίζεται ο ενεργητικός της ρόλος στην πορεία κατάκτησής της και δημιουργούνται ευκαιρίες συμμετοχής σε συμβάντα γραμματισμού στα οποία η Γ2 λειτουργεί περικειμενοποιημένα (Baynham 2000).

2 Η δομή του βιωματικού εργαστηρίου

2.1 Στοχοθεσία

Θέλοντας να δημιουργήσουμε ένα πεδίο γραμματισμού, εκτός περιβάλλοντος τάξης¹, λειτούργησε πιλοτικά το βιωματικό γλωσσικό εργαστήριο για ενήλικες πρόσφυγες που μάθαιναν την ελληνική ως Γ2 με τίτλο «Όλα (;) επιτρέπονται». Ειδικότερα, με αφετηρία τη βασική στοχοθεσία του προγράμματος FLEARS², η εκπόνηση του γλωσσικού εργαστηρίου είχε διπλή στόχευση. Συγκεκριμένα, αποσκοπούσε α) στη δυνατότητα χρήσης της ελληνικής ως εργαλείου επικοινωνίας σε καθημερινές περιστάσεις της κοινωνίας – υποδοχής, γι' αυτό δόθηκε έμφαση στην ενίσχυση της πραγματολογικής δεξιότητας, και β) στην ανάδειξη των διαγλωσσικών και διαπολιτισμικών αλληλεπιδράσεων της κουλτούρας προέλευσης με την κουλτούρα υποδοχής και την καλλιέργεια της διαπολιτισμικής επίγνωσης (cross-cultural awareness) των εκπαιδευομένων (Ishishara και Cohen 2010), μέσω της πρόσβασής τους σε μια δομή πολιτισμού, όπως είναι η βιβλιοθήκη. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές λειτουργικού μοντέλου γραμματισμού, η βιβλιοθήκη ως πολιτισμικός θεσμός αποτελεί έναν από τα παραδειγματικά πεδία γραμματισμού στη Γ2, καθώς προϋποθέτει τη χρήση της γλώσσας εντός συγκεκριμένου συμφραστικού πλαισίου.

2.2 Διάρθρωση εργαστηρίου: χρόνος, χώρος, συμμετέχοντες

Η υλοποίηση του εργαστηρίου έγινε σε τρεις τρίωρες συναντήσεις, εξετάζοντας κάθε φορά διαφορετικές θεματικές, πραγματολογικά προσανατολισμένες στην κοινωνία υποδοχής και διαπολιτισμικά διαρθρωμένες, ώστε αφενός να εμπλέξουν μέσω των δραστηριοτήτων βιωματικά και προσομοιωτικά τους συμμετέχοντες σε συγκεκριμένα επικοινωνιακά πλαίσια στη Γ2 αφετέρου να αναδειχθούν πτυχές των κοινωνιών προέλευσης των μαθητών. Οι συμμετέχοντες ήταν 15 ενήλικες άντρες και γυναίκες, 20 – 35 ετών, με προσφυγικό υπόβαθρο και χώρες καταγωγής τη Συρία, το Ιράν, το Αφγανιστάν, την Τουρκία και χώρες της Αφρικής. Το κοινό ήταν ανομοιογενές ως προς τη μητρική γλώσσα, το πολιτισμικό υπόβαθρο και με δύσκολα ανιχνεύσιμο πρότερο γνωστικό υπόβαθρο στη Γ1. Η μόνη ομοιογένεια που διατηρήθηκε ήταν η ήδη αναπτυγμένη προφορική δεξιότητα στην ελληνική, σε βαθμό που τους καθιστούσε ανεξάρτητους λειτουργικά χρήστες, κατάλληλους για τη συμμετοχή τους στο εργαστήριο, ασύμβατους ωστόσο σε συγκεκριμένα επικοινωνιακά πλαίσια. Η διάρκεια παραμονής τους στην Ελλάδα κυμαινόταν κατά προσέγγιση στους 18 μήνες και διαβιούσαν εντός του αστικού ιστού, έχοντας ευκαιρίες για έκθεση σε αυθεντικό

¹ Το εργαστήριο συνδιοργανώθηκε και φιλοξενήθηκε από το Τμήμα Μπενακείου Βιβλιοθήκης & Συλλογών Πολιτικών Προσωπικοτήτων της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων.

² Το πρόγραμμα με την επωνυμία FLEARS (Foreign Language Education for Adult Refugee Students) υλοποιήθηκε από τη Φιλοσοφική σχολή του ΕΚΠΑ σε συνεργασία με το Δανικό Συμβούλιο για τους πρόσφυγες (DRC Greece) και χρηματοδότηση ECHO (Ιανουάριος 2017- Φεβρουάριος 2018), με απώτερο στόχο την ενδυνάμωση υπηκόων τρίτων χωρών μέσα από τη διδασκαλία βασικών επικοινωνιακών δεξιοτήτων στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα. Το κοινό-στόχος αντήθηκε αποκλειστικά από τον τελευταίο οχτάμηνο κύκλο παρακολούθησης της ελληνικής γλώσσας.

πραγματολογικό εισαγόμενο³. Οι συναντήσεις πραγματοποιήθηκαν τον τελευταίο μήνα υλοποίησης του εκπαιδευτικού προγράμματος στο οποίο συμμετείχαν. Ο χρόνος διεξαγωγής του εργαστηρίου συνέβαλε στην ενίσχυση του μαθησιακού αποτελέσματος της εν λόγω παρέμβασης, αφού οι μαθητές είχαν ήδη παρακολουθήσει συστηματική διδασκαλία της ΝΕ, έχοντας αναπτύξει σε ικανοποιητικό για τον σκοπό μας βαθμό τη δεξιότητα προφορικού λόγου τόσο σε προσληπτικό όσο και σε παραγωγικό επίπεδο (A2, CEF 2001). Χώρος διεξαγωγής μέρους των εργαστηρίων ήταν το αναγνωστήριο που αξιοποιήθηκε σε δύο επίπεδα: α) στην εφαρμογή εννοιών και πρακτικών όπως παρουσιάστηκαν σε δύο από τις πέντε θεματικές του σεμιναρίου (π.χ. διατύπωση αιτημάτων δανεισμού, φωτοτύπησης βιβλίων, διατύπωση αιτημάτων για ησυχία στον χώρο) και β) για μεταπραγματολογική συζήτηση και αξιολόγηση των γλωσσικών τους παραγωγών σε συνάρτηση με τα συμφραζόμενα *in situ*.

2.3 Οι θεματικές ενότητες: πραγματολογική αξιοποίηση περιεχομένου

Το περιεχόμενο των πέντε ενοτήτων δεν βασίστηκε στην τυπική θεματολογία που ακολουθείται από τα εγχειρίδια της ΝΕ/Γ2, αφού το εργαστήριο αποσκοπούσε να καλύψει ένα εγγενές κενό στην παρουσίαση ενός επαρκούς φάσματος γλωσσικών πράξεων. Συνεπώς, η επιλεγθείσα «ύλη» έγινε με κριτήριο την αποτύπωση ενός φάσματος κοινωνικών δραστηριοτήτων, ώστε να διδαχθεί πραγματολογική διάσταση της γλώσσας, η παράλειψη ή η απουσία της είναι αισθητή από τη διδακτική της Γ2 (Alcón Soler και Codina Espurz 2002). Δηλωτικός της κατάστασης είναι, εξάλλου, ο τίτλος του εργαστηρίου, καθώς ένας μΦΟ κάθε Γ2 αγνοεί ή γνωρίζει ελλιπώς τους πραγματογλωσσικούς ανά κοινωνιοπολιτισμικά συμφραζόμενα κανόνες που διαθέτει ο ΦΟ, με αποτέλεσμα ο πρώτος να αδυνατεί να χρησιμοποιήσει κατάλληλα τα γλωσσικά του εργαλεία.

Λαμβάνοντας υπόψη την ανεπαρκή έκθεση πραγματολογικού εισαγομένου, την ταυτότητα του κοινού – στόχου και την ανάγκη για κοινωνική και πολιτισμική ενσωμάτωσή του, επιλέχθηκε το περιεχόμενο των ενοτήτων που σχετίζεται με κοινωνικές πρακτικές που προϋποθέτουν συγκεκριμένες γλωσσικές λειτουργίες και εξαρτημένη γλωσσική χρήση. Συγκεκριμένα, οι πέντε ενότητες είναι οι εξής: 1. *Χαιρετισμοί – Συστάσεις και ευχές ανά περίπτωση*, 2. *Νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς στην κοινότητα - στόχο: δημόσιος χώρος, το παράδειγμα της Βιβλιοθήκης και οι ώρες κοινής ησυχίας*, 3. *Λέξεις – ταμπού και κοινωνικές ταυτότητες*, 4. *Γλώσσα και συναισθήματα* και 5. *Το δώρο*. Απαραίτητη διευκρίνιση σε αυτό το σημείο είναι ότι θα παρουσιαστούν ευρήματα από τη θεματική 5, ενώ οι θεματικές 3 και 4 βρίσκονται υπό ερευνητική επεξεργασία. Στις τριώρες συναντήσεις του εργαστηρίου αναπτύχθηκαν οι θεματικές 1, 2 και 5 ενώ για κάθε μία απαιτήθηκαν επιπλέον τρεις δίωρες συναντήσεις σε περιβάλλον τάξης, προκειμένου να ολοκληρωθεί η έρευνα.

Κάθε μία από τις θεματικές συνιστά μια θεσμική ή πολιτισμική παράδοση καθολικά αλλά παραμετροποιείται ανά κουλτούρα και κοινωνία, και απαιτεί συγκεκριμένους γλωσσικούς τρόπους εκφοράς. Φαινόμενα πραγματολογικής αποτυχίας (Thomas 1983) από τους μαθητές μου σε προσωπικές συνδιαλλαγές μαζί τους (π.χ. *όταν έχεις χρόνο σε προσκαλώ στο σπίτι μου στην Κυψέλη θα μαγειρέψω για*

³ Για τις μεταβλητές του χρόνου παραμονής στην κοινότητα-στόχο και την έκθεση σε πραγματολογικό εισαγόμενο και την επιρροή τους στην ανάπτυξη της πραγματολογικής ικανότητας έχουν πραγματευτεί ενδεικτικά οι Bella (2012β), Matsumura (2001, 2003).

εσένα) αποτέλεσαν ένα από τα κίνητρα να παρουσιαστεί στοχευμένα η πραγμάτωση συγκεκριμένων γλωσσικών πράξεων, σε μια κατανοητή διδακτική μορφή ώστε να μπορέσει να γίνει πραγματολογική πράξη (Alcón Soler και Codina Espurz 2002: 133).

Αντικείμενο ρητής διδασκαλίας αποτέλεσε η γλωσσική πράξη της προσφοράς – αποδοχής/άρνησης ενός δώρου και η παρουσίαση των γλωσσικών επιλογών που διαθέτει η ΝΕ/Γ2. Η διδακτική μεθοδολογία δεν έχει ρυθμιστικό χαρακτήρα, ώστε να αναγκάσει τους μαθητές να υιοθετήσουν τις νόρμες των ΦΟ, αφού σε κάθε περίπτωση ένας μαθητής μιας οποιασδήποτε Γ2 διατηρεί στο ακέραιο το δικαίωμα των γλωσσικών του επιλογών, γεγονός που υπαγορεύεται από την ανάγκη διατήρησης της ταυτότητάς του και της προσωπικότητάς του (Washburn 2001). Μέσω της στοχευμένης διδασκαλίας της προσφοράς – αποδοχής/άρνησης δώρου προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε την πληθώρα γλωσσικών επιλογών που υπάρχουν στην ελληνική, να αποκτήσουν οι μαθητές συνείδηση των πραγματολογικών κανόνων σε περιστάσεις κατά τις οποίες δωρίζουν - δέχονται/αρνούνται ένα δώρο, να αναγνωρίζουν τις γλωσσικές συμβάσεις που ισχύουν στην εν λόγω συνθήκη και, τέλος, να εμπλουτίσουν το γλωσσικό τους ρεπερτόριο σε βαθμό που θα τους επιτρέπει να συνδιαλλάσσονται εύστοχα σε αυτήν την επικοινωνιακή πρακτική.

Εύλογα θα αναρωτηθεί κανείς γιατί επιλέχθηκε το δώρο ως αντικείμενο πραγματολογικής έρευνας. Το δώρο συνιστά έναν θεσμό αρχαϊκό, όπως αναφέρει η M. Douglas στον πρόλογο του καταστατικού βιβλίου του Mauss (1990) για το δώρο, απαντά σε πολλές κοινωνίες καθορίζοντας τους ρόλους των εμπλεκόμενων, την ποιότητα και ποσότητα συνεισφοράς του λόγου τους και επενδύοντας διαφορετική αξία στον θεσμό αυτόν ανάλογα με τις πολιτισμικές παραδοχές στις οποίες εκδηλώνεται. Σε περιβάλλον τάξης προσέφερα σε μαθήτρια από χώρα της Αφρικής ένα συμβολικό δώρο (κάρτα με ευχές) και το αρνήθηκε πολύ έντονα (*όχι, δεν το θέλω*), εξηγώντας μου ότι δεν της επιτρέπει η θρησκεία της να δεχτεί «γραπτής μορφής» δώρο. Οι απαγορεύσεις τέτοιου είδους και οι συνακόλουθοι περιορισμοί σε συνδυασμό με την αντίθετη πρακτική της κοινότητας-στόχου, αποτέλεσαν ισχυρά κίνητρα για να εξερευνηθεί γλωσσικά αυτή η περιοχή, γεγονός που θα μπορούσε να μεγιστοποιήσει τον ρυθμό εξοικείωσης στην κοινωνιοπραγματολογική συμπεριφορά των ΦΟ και να περιορίσει τον κίνδυνο πραγματογλωσσικής αποτυχίας.

3 Στάδια διδασκαλίας: πραγματολογικά κατασκευασμένο υλικό, δραστηριότητες, παραγωγές μαθητών

3.1 Αφόρμηση

Κάθε ενότητα βασίζεται στα στάδια διδασκαλίας των γλωσσικών πράξεων με βάση την Kondo (2010) και την Usó-Juan (2010), όπως αναφέρονται στη Μπέλλα (2015: 216-218). Για τις ανάγκες του εργαστηρίου εφαρμόστηκαν τα στάδια που απαντούν και στις δύο ερευνήτριες και συμπυκνώνονται στους εξής άξονες: 1. Αφόρμηση και συζήτηση για την γλωσσική πράξη-στόχο, 2. Αυθεντικό οπτικοακουστικό υλικό που περιέχει την υπό εξέταση γλωσσική πράξη (ημι-κατευθυνόμενη παρατήρηση), 3. Ανάλυση εισαγομένου, εντοπισμός γλωσσικών εκφράσεων με τις οποίες πραγματώνεται η κάθε γλωσσική πράξη, 4. Παραγωγή γλωσσικών πράξεων από τους συμμετέχοντες και μεταπραγματολογική συζήτηση/σύνδεση με αντίστοιχες πρακτικές της Γ1 των μαθητών και του πολιτισμού τους.

Σε πρώτο στάδιο, έγινε συζήτηση με τους μαθητές για το πώς αντιλαμβάνονται την έννοια της προσφοράς – αποδοχής/άρνησης δώρου στην κουλτούρα τους, για να διαπιστωθεί αν και κατά πόσο πρότερες αντιλήψεις της Γ1 καθορίζουν τις γλωσσικές επιλογές στη Γ2. Ακολουθώντας το πρότυπο ερωτήσεων του Malamed (2010: 209) και αξιοποιώντας τη δομή του ερωτηματολογίου της Εργαλειοθήκης του Συμβουλίου της Ευρώπης (2017) για τους πρόσφυγες, προσαρμόστηκαν οι ερωτήσεις της παρούσας έρευνας, με έμφαση στο δίπολο «επιτρέπεται – απαγορεύεται», παράγοντας που επιτρέπει να ερμηνεύσουμε πραγματολογικές αστοχίες των μαθητών. Το παρόν στάδιο λειτούργησε επίσης ως αφορμή για την εισαγωγή στη γλωσσική πράξη που διδάχθηκε.

Στην κουλτούρα μου	Επιτρέπεται	Απαγορεύεται	Σχόλια
Προσφέρω δώρο σε οικογένεια-συγγενείς			
Προσφέρω δώρο σε φίλους			
Προσφέρω δώρο σε συνεργάτες/δασκάλους			
Δέχομαι δώρο από όλους			
Προσφέρω δώρο-ταμπού			
Δωρίζω το δώρο σε κάποιον άλλον			

Πίνακας 1| Ερωτηματολόγιο α' μέρος

Το ερωτηματολόγιο κάλυψε πολλές διαστάσεις για την πρακτική του δώρου, εφοδιάζοντάς μας με γνώσεις για τις πολιτισμικές πρακτικές που δεν διαφοροποιούνται σημαντικά από τις καθιερωμένες αντιλήψεις της κοινότητας-στόχου. Κριτήρια όπως η σχέση κοινωνικής ιεραρχίας και η συναισθηματική εγγύτητα αποτελούν παράγοντα αποδοχής/άρνησης δώρου. Εξασφαλίζοντας, επομένως, την τάση κοινών πολιτισμικών παραδοχών και πρακτικών, εστίασαμε στο β' μέρος του ερωτηματολογίου στο οποίο αποτυπώθηκε σχεδόν από την πλειοψηφία των υποκειμένων ότι δεν γνωρίζει πώς να πλαισιώνει γλωσσικά την εν λόγω γλωσσική πράξη και να διαφαίνεται σε ελάχιστες απαντήσεις μια γλωσσικά αμήχανη συμπεριφορά, ιδιαίτερα ως προς την άρνηση του δώρου.

Στην κοινότητα-στόχο	Γνωρίζω τι να λέω/τι να κάνω	Δεν γνωρίζω τι να λέω / τι να κάνω	Δεν ξέρω, δεν θέλω, δεν (μου) επιτρέπεται
Πότε προσφέρω δώρο (κοινωνικές περιστάσεις)			
Προσφέρω δώρο – Δωρίζω			
Δέχομαι δώρο			
Αρνούμαι δώρο			
Εκφράζω τη γνώμη μου για το δώρο			

Πίνακας 2 | Ερωτηματολόγιο β' μέρος

3.2 Γλωσσικό εισαγόμενο πραγματολογικής φύσης

Σε αυτό το στάδιο παρουσιάστηκαν σταχυολογημένες σκηνές από ελληνικές τηλεοπτικές σειρές⁴ που εμπεριείχαν την πρακτική του δωρίζειν με αφορμή διάφορες εθιμοτυπικές περιστάσεις (π.χ. επίσκεψη σε σπίτι φίλων/συγγενών), με κριτήριο τη μέγιστη σε βαθμό προσομοίωση σε αυθόρμητο, φυσικό λόγο, στις οποίες αποτυπώνεται η πραγματολογική χρήση της γλώσσας. Διανεμήθηκε φύλλο εργασίας⁵ που συνοδευόταν από τους διαλόγους των σκηνών αποτυπωμένους γραπτώς, ώστε να συσχετίζονται εύκολα ρόλους/σχέσεις ομιλητών και τη γλωσσική τους εκφορά.

Το γλωσσικό εισαγόμενο δόθηκε με ήδη εντοπισμένες τις δομές-στόχο (κατευθυνόμενη παρατήρηση), ενώ σε άλλες σκηνές οι μαθητές έπρεπε με τη βοήθεια ερωτήσεων να υποδείξουν οι ίδιοι τις νόρμες πραγμάτωσης των ΦΟ (ημι-κατευθυνόμενη παρατήρηση και εντοπισμός τρόπου πραγμάτωσης της γλωσσικής πράξης, Schmidt 1995).

Επίσκεψη σε σπίτι φίλου
<p>Ντάλια: Ελάτε, καθίστε! Πολύ χάρηκα που ήρθατε! Λοιπόν, πώς από εδώ; Σπύρος: Σου φέραμε ένα δώρο! Ντάλια: Τι; Χριστουγεννιάτικο; Σπύρος: Ε, όχι και Χριστουγεννιάτικο, από τώρα; Ντάλια: Μη το λες! Πάντως, παιδιά, δεν έπρεπε! Γιατί; Τι είναι; Φώτης: Εεεε, είναι μια μπλούζα! Ντάλια: Αχ, βρε παιδιά, έχω ένα εκατομμύριο και δεν τις φοράω κιόλας... Φώτης: Άνοιξέ την να τη δεις!</p>

Πίνακας 3 | Απομαγνητοφωνημένος διάλογος

Σε δεύτερο χρόνο, προκειμένου να ενισχυθεί το γνωστικό αποτέλεσμα, οι δομές-στόχος παρουσιάστηκαν σε διαφοροποιημένα περιβάλλοντα χρήσης για να διασαφηνιστεί ότι κάθε εκφώνημα επιτελεί διαφορετική λειτουργία. Νοηματοδοτήθηκε, με άλλα λόγια, διαφορετικά το υλικό, παρουσιάζοντας πώς απλές γραμματικές δομές καθίστανται πραγματογλωσσικά εργαλεία σε συνάρτηση με το συνομιλιακό περιβάλλον που εμφανίζονται, όπως παρουσιάζεται στον πίνακα 4.

Περιβάλλον χρήσης 1 Γλωσσική δομή Γλωσσική πράξη 1	Περιβάλλον χρήσης 2 Γλωσσική δομή Γλωσσική πράξη 2
<p>Στο ΔΝΕΓ διάλογος μαθητή από Μπαγκλαντές – καθηγήτριας M: Τι γιορτή θα κάνουμε την Τρίτη; K: Χριστουγεννιάτικη M: Υπάρχει dress code; K: Όχι, όχι. Τα κανονικά μας ρούχα φοράμε. M: Και, συγγνώμη, one last question, πρέπει να φέρω και δώρο; K: Όχι, όχι! Εμείς θα σας κεράσουμε!!!</p>	<p>Η Δήμητρα προσκαλεί τον κ. Βασίλη στο ρεβεγιόν Χριστουγέννων στο σπίτι της B: Δε μου λέτε, πρέπει να φέρω και δώρο; Δ: Ε, φυσικά, πρέπει να φέρετε και δώρο. Αυτό εννοείται. Δεν καταλαβαίνω! Τι ερώτηση είναι αυτή; Σας παρακαλώ πολύ, αν είναι να έρθετε, θα φέρετε δώρο.</p>
<p>Απόσπασμα από το βιβλίο του J. Nesbo «Ο χιονάνθρωπος», διαλογική σκηνή ανάκρισης: «Όμως, σημειώστε, παρακαλώ, ότι δεν</p>	<p>Τηλεφωνική συνομιλία Ελένης – Λίτσας στην οποία κανονίζουν τα οικογενειακά τραπέζια. E: «Εντάξει, εντάξει, εσείς τα Χριστούγεννα και</p>

⁴ Αποσπάσματα από τις σειρές: Απαράδεκτοι, Εγκλήματα, Στο παρά πέντε

⁵ Προκειμένου να μειωθεί το γνωστικό φορτίο, το φύλλο εργασίας συνοδευόταν από ερμηνεία άγνωστων λεξιλογικών τύπων και εκφράσεων, όπου κρίθηκε αναγκαίο.

αρνούμαι να σας απαντήσω. Απλώς, επιφυλάσσομαι να το κάνω αυτή τη στιγμή. Με άλλα λόγια, θέλω να το σκεφτώ πρώτα.»	επιφυλάσσομαι για την Πρωτοχρονιά... να μοιράσουμε το πιατομάνι. Μη μας τραπεζώνετε μόνο εσείς!»
---	---

Πίνακας 4 | Διαφοροποιημένα περιβάλλοντα χρήσης

3.3 Σενάρια επιτέλεσης της γλωσσικής πράξης και πραγματολογικό εξαγόμενο μαθητών

Το τελευταίο στάδιο διδασκαλίας αποτελείται από προσομοιωτικά σενάρια επιτέλεσης της γλωσσικής πράξης που εμπλέκουν τους μαθητές με τις γλωσσικές δομές-στόχο που διδάχθηκαν. Πρόκειται για το κατεξοχήν στάδιο στο οποίο επαληθεύεται αν η στοχευμένη διδασκαλία επιτέλεσε τον σκοπό της, διαπιστώνεται το όφελος που αποκομίζουν οι μΦΟ από τη ρητή διδασκαλία της γλωσσικής πράξης και ερμηνεύονται φαινόμενα πραγματολογικής αποτυχίας.

Σενάριο 1	Σου προσφέρουν ένα δώρο αλλά έχεις ακριβώς το ίδιο. Τι απαντάς; (εκμείευση παραπόνου – διαμαρτυρίας)
Σενάριο 2	Σου κάνουν δώρο αυτό που είχες τους προσφέρει εσύ ως δώρο. Τι απαντάς;
Σενάριο 3	Οι συμμαθητές της τάξης των ελληνικών, χωρίς να γνωρίζουν καλά την κουλτούρα σου, σου κάνουν ένα δώρο-ταμπού . Τι απαντάς; (άρνηση δώρου από οικείο / φιλικό πρόσωπο)
Σενάριο 4	Ο γείτονάς σου κάνει δώρο ένα αδέσποτο ζώακι, αλλά δεν μπορείς να το δεχτείς. Τι απαντάς; (άρνηση δώρου από γνωστό/ όχι οικείο πρόσωπο)
Σενάριο 5	Η δασκάλα των ελληνικών σου φέρνει ένα σουβενίρ (σελιδοδείκτη) από ένα πρόσφατο ταξίδι της. Τι απαντάς; (εκμείευση αποδοχής & μελλοντική δέσμευση για ανταπόδοση)
Σενάριο 6	Προσκαλείς για πρώτη φορά έναν καλό Έλληνα φίλο/μια καλή Ελληνίδα φίλη στο σπίτι σου για φαγητό. Εκείνος/-η έρχεται στο σπίτι και σου λέει: «Σου έφερα λίγα γλυκά, δεν ήξερα τι δώρο να φέρω. Ελπίζω να σου αρέσουν!» (αποδοχή δώρου από φιλικό πρόσωπο)

Πίνακας 5 | Σενάρια

Στους πίνακες 6 και 7 παρουσιάζονται οι απαντήσεις των μαθητών σε δύο συγκεκριμένα σενάρια που παρουσίασαν το μεγαλύτερο πραγματολογικό ενδιαφέρον και ακολουθεί η ανάλυση επί του πραγματολογικού εξαγομένου.

Σενάριο 3	
Απαντήσεις μαθητών (M)	
M1	Αυτό δώρο δεν χρειάζομαι αλλά ευχαριστώ γιατί θυμηθήκατε
M2	Στην κουλτούρα μου αυτό είναι απαγορεύεται αλλά ευχαριστώ με σκέφτεσαι
M3	Ευχαριστώ αλλά αυτό το δώρο δεν είναι καλή επιλογή την κουλτούρα μου
M4	Ευχαριστώ και εξηγήστε του ότι είναι ταμπού για εμάς δεν μπορώ να πάρω συγνώμη
M5	Συγνώμη, εμείς δεν το χρησιμοποιούμε
M6	Συγνώμη παιδιά αλλά δεν μπορώ να το πάρω γιατί στη χώρα μου είναι πρόβλημα να πίνουμε τεκίλα
M7	Πλάκα μου κάνετε αυτό το δώρο είναι ταμπού για μένα. Δεν μπορώ να το δεχτώ
M8	Ευχαριστώ αλλά δεν μπορώ να πάρω αυτό δώρο γιατί την κουλτούρα μου είναι κακό το δώρο
M9	Ευχαριστώ παιδιά που σκέφτηκες για μένα αλλά έχουμε διαφορετικές κουλτούρες και αυτό το δώρο απαγορεύεται στο

	χώρα μου
M10	Να πω ευχαριστώ αλλά δεν μπορώ να πάρω γιατί για μένα είναι πολύ ακριβό.
M11	Σας ευχαριστώ πολύ αλλά συγγνώμη τόσο πολύ, δεν μπορώ τώρα
M12	Αχ, συγγνώμη, αλλά δεν παίρνω, δεν είναι καλό
M13	Είναι πολύ ωραίο δώρο ευχαριστώ, βασικά δεν πρέπει να το πάρω όμως είμαι στην Ελλάδα λοιπόν δεν είναι πρόβλημα.
M14	Ευχαριστώ αλλά δεν είναι καλή δώρο
M15	Τώρα δεν έχω πρόβλημα γιατί δεν ξέρετε το αυτό δώρο δεν μου αρέσει, τέλος πάντων, ευχαριστώ.

Πίνακας 6 | Απαντήσεις του σεναρίου 3

Η συντριπτική πλειοψηφία των υποκειμένων (11 στα 15) χρησιμοποιούν τη γλωσσική ευγένεια (ευχαριστώ) προσπαθώντας, ενδεχομένως, να διασφαλίσουν το κύρος τους ως ομιλητές ή να μη δείξουν φανερά την ενόχλησή τους, υποστηρίζοντας την απάντησή τους με μία βασική στρατηγική (αιτιολόγηση/εξήγηση). Σε αντίστοιχη συνθήκη, ένας ΦΟ δεν θα υιοθετούσε ανάλογη πραγματογλωσσική συμπεριφορά (πρβλ. σκηνές από ελληνικές σειρές) αλλά θα αξιοποιούσε το γλωσσικό φάσμα που διαθέτει η γλώσσα για να επιτελέσει ικανοποιητικά τη γλωσσική πράξη. Συνολικά, παρατηρείται μια γενικευμένη τάση πραγματογλωσσικά άστοχων επιλογών (M11 Σας ευχαριστώ πολύ αλλά ...), αφού λείπουν οι αυθόρμητες αντιδράσεις, η χρήση γλωσσικών δομών-στόχο που παρουσιάστηκαν στο στάδιο 2 ή η έκφραση διαμαρτυρίας, άρνησης σε μια κατάσταση που προσβάλλει τον έναν από τους δύο εμπλεκόμενους στην επικοινωνιακή περίπτωση. Ουσιαστικά, κάθε ομιλητής αποτυγχάνει να εκφράσει άρνηση-ενόχληση-διαμαρτυρία-αντίδραση στη Γ2 σε μια κατάσταση η οποία εξ ορισμού είναι αντίθετη με τις παραδοχές του. Από τις απαντήσεις των μαθητών διαφαίνεται περισσότερο ένας συγκαταβατικός χαρακτήρας (M15), παρά την αποδεκτή γραμματικά χρήση της Γ2, ο οποίος υπολείπεται ισότιμης γλωσσικής εκπροσώπησης του εαυτού του.

Σενάριο 6	
Απαντήσεις μαθητών (M)	
M1	Ευχαριστώ αλλά δεν είμαστε ξένοι
M2	Όχι φίλη μου, μόνο εσύ να έρθεις
M3	Ευχαριστώ, δεν χρειαζόμαστε τίποτα
M4	Ό,τι θέλετε
M5	Ευχαριστώ που φέρατε αλλά δεν θέλω τίποτα
M6	Δεν πρέπει να φέρεις δώρο. Εμείς θα σας κεράσουμε
M7	Για μένα είναι σημαντικό να έρθει εσύ και δεν χρειάζεται να μπειτε σε έξοδα
M8	Το δώρο σας έρχεται σε μένα
M9	Ευχαριστώ. Δεν πρέπει.
M10	Δεν είναι πρόβλημα για εμένα. Σας ευχαριστώ.
M11	Δεν πειράζει
M12	Ό,τι θέλετε μόνο να έρθετε αυτό είναι το δώρο για μένα, δεν πρέπει, δεν χρειάζεται.
M13	Δεν χρειάζεται, με φτάνει το παρέα σας
M14	Αν θέλετε μπορείτε να φέρετε και δώρο
M15	Πολύ καλό δώρο! Έτσι όταν πάω στη χώρα μου θα σου φέρω λουκούμι από την Τουρκία

Πίνακας 7 | Απαντήσεις του σεναρίου 6

Ανάλογα ευρήματα παρατηρούνται και στο σενάριο 6 κατά το οποίο οι μαθητές, έπειτα από συστηματική διδασκαλία των πραγματολογικών συμβάσεων της προσφοράς δώρου στο οποίο αναμένεται η αποδοχή του, δεν επιτελούν ικανοποιητικά την γλωσσική πράξη, μολονότι προσπαθούν να εντάξουν ορισμένες από τις διδαχθείσες νόρμες στο ρεπερτόριό τους. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αποτελούν τα M3, M5, M9, M10, M11, M12 και M14, αφού δεν εκπληρώνουν τις αναμενόμενες συνθήκες γλωσσικής επιτέλεσης. Η χρήση του τροπικού «δεν πρέπει» σε ενεστώτα χρόνο και όχι στο παρελθοντικό «δεν έπρεπε» αυτομάτως συνιστά το εκφώνημα του ομιλητή αποτυχημένο και τον ίδιο να παρουσιάζεται αγενής (M5), απαγορευτικός (M6) ή και ακατάδεκτος (M3). Στο δε M11 η εκφώνηση «Δεν πειράζει», αντί για τα αναμενόμενα «δεν έπρεπε, δεν χρειαζόταν, δεν ήταν ανάγκη» προκαλεί διαταραχή στην επικοινωνία. Η άστοχη με την ασύμβατη προς το καταστασιακό περιεχόμενο χρήση του «δεν πειράζει» αυτόματα θα μπορούσε να μεταβιβάσει το πρόβλημα και στις σχέσεις των δύο συνομιλητών, αφήνοντας να εννοηθεί ότι δεν υπάρχει κοινό γνωστικό και πολιτισμικό έδαφος για οικοδεσπότη-καλεσμένο και οι πολιτισμικές προσδοκίες για τους δύο ρόλους είναι αντικρουόμενες (Yule 2006:102). Παράδειγμα θετικής πραγματολογικής μεταφοράς από Γ1 (Kasper 1992) θα μπορούσε να θεωρηθεί το M8, δείχνοντας με έμμεσο τρόπο την ευχαρίστηση του οικοδεσπότη, ενώ στο M15 εκτός από τη ρητή αποδοχή του δώρου και τη θετική αξιολόγησή του δίνεται συμπληρωματικά η υπόσχεση-δέσμευση για ανταπόδοση.

4. Συμπεράσματα

Η σύντομη ερευνητική μελέτη κλείνει με ενδιαφέροντα ευρήματα για τις πραγματολογικές δεξιότητες ενήλικων μαθητών της NE/Γ2 με προσφυγικό υπόβαθρο. Ως προς την υπογράμμιση της προέλευσης του κοινού-στόχου, σε σχέση με άλλο κοινό-στόχο, θέλαμε να εξετάσουμε κατά πόσο το πρότερο πολιτισμικό υπόβαθρο, μη δυτικών καταβολών, επηρεάζει τις πραγματολογικές δεξιότητες στη Γ2 και, σε ορισμένες περιπτώσεις, αποδείχθηκε ότι είναι σημαντική αλλά όχι καθοριστική μεταβλητή. Επαληθεύτηκε πολλαπλώς ότι η κατάκτηση της Γ2 οφείλει να συνδέεται με ποικίλα καταστασιακά περιεχόμενα, γιατί μόνο μέσω της ζωτικής σύνδεσης αποκτά νόημα για τον μΦΟ η χρήση της. Επιπλέον, πάγιο αίτημα που προκύπτει από τη συζήτηση είναι η παροχή πρόσβασης σε άφθονο πραγματολογικό εισαγόμενο, το οποίο θα αποτελεί αντικείμενο στοχευμένης διδασκαλίας και ερμηνείας. Η αλλαγή διδακτικής προοπτικής, από τη γλωσσική ακρίβεια στην πραγμάτωση, αποτελεί αναγκαία αλλά χρονοβόρα διαδικασία, μακροπρόθεσμα όμως αποφέρει επικοινωνιακό όφελος. Εκτιμούμε ότι το πραγματολογικά προσανατολισμένο γλωσσικό μάθημα μπορεί να υποστηρίξει τους μΦΟ στην κατάκτηση της Γ2, μένει μόνο να συνεχιστεί η έρευνα προς αυτή την κατεύθυνση, για να καταλήξουμε σε ασφαλέστερα συμπεράσματα.

Βιβλιογραφία

Alcón-Soler, Esther, και Victoria Codina-Espurz. 2002. "Practice Opportunities and Pragmatic Change in a Second Language Context: The Case of Requests." *ELIA* 3: 123-138.

- Bardovi-Harlig, Kathleen. 1999. "Exploring the Interlanguage of Interlanguage Pragmatics: A Research Agenda for Acquisitional Pragmatics." *Language Learning* 49: 677-713.
- Bardovi-Harlig, Kathleen. 2001. "Empirical Evidence of the Need for Instruction in Pragmatics." Στο Rose, Kenneth, και Gabriele Rose, (επιμ.), *Pragmatics in Language Teaching*, 13-22. New York: Cambridge University Press.
- Bardovi-Harlig, Kathleen. 2013. "Developing L2 Pragmatics." *Language Learning* 63: 68-86.
- Bardovi-Harlig, Kathleen, και Rebeca Mahan-Taylor. 2003. *Teaching Pragmatics*. Washington, DC: Office of English Language Programs, U.S. Department of State.
- Baynham, Mike. 2000. *Πρακτικές Γραμματισμού*. Αραποπούλου Μ. (μτφ). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Bella, Spyridoula. 2012β. "Length of Residence and Intensity of Interaction: Modification in L2 Requests." *Pragmatics* 22: 1-39.
- Council of Europe. 2001. *Common European Framework for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge, U.K: Press Syndicate of the University of Cambridge. <https://rm.coe.int/1680459f97>
- Ellis, Rod. 1997. *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Hymes, Dell. 1972. "On Communicative Competence." Στο John Bernard Pride, και Janet Holmes (επιμ.), *Sociolinguistics*, 269-293. Hammondsorth: Penguin.
- Ishihara, Noriko, και Andrew D. Cohen, (επιμ.). 2010. *Teaching and Learning Pragmatics: Where Language and Culture Meet*. London: Longman.
- Kasper, Gabriele. 1992. "Pragmatic Transfer" *Second Language Research* 8: 203-231.
- Malamed, Lewis H. 2010. "Disagreement. How to Disagree agreeably." Στο Martínez-Flor, Alicia, και Esther Usó-Juan (επιμ.), *Speech Act Performance: Theoretical, Empirical and Methodological Issues*, 199-216. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Matsumura, Shoichi. 2001. "Learning the Rules of Offering Advice: A Quantitative Approach to Second Language Socialization." *Language Learning* 51: 635-679.
- Matsumura, Shoichi. 2003. "Modelling the Relationships among Interlanguage Pragmatic Development, L2 Proficiency, and Exposure to L2." *Applied Linguistics* 24(4): 465-491.
- Μπέλλα, Σπυριδούλα. 2015. *Πραγματολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Schmidt, Richard. 1995. *Consciousness and Foreign Language Learning: A Tutorial on the Role of Attention and Awareness in Learning* (Tech. Rep. 9). Honolulu: University of Hawai'i. Second Language Teaching and Curriculum Center.
- Συμβούλιο της Ευρώπης. 2017. *Γλωσσική Υποστήριξη για Ενήλικες Πρόσφυγες: Εργαλειοθήκη του Συμβουλίου της Ευρώπης, εργαλείο 25*. <https://rm.coe.int/-25-/168075b911>
- Thomas, Jenny. 1983. "Cross-Cultural Pragmatic Failure." *Applied Linguistics* 4: 91-112.
- Usó-Juan, Esther, και Alicia Martínez-Flor. 2008. "Teaching Learners to Appropriately Mitigate Requests." *Babel – Afial* 17: 253-270.
- Washburn, Gay N. 2001. "Using Situational Comedies for Pragmatic Language Teaching and Learning." *TESOL* 10: 21-26.
- Yule, George. 2006. *Πραγματολογία*. Αγγελική Αλβανούδη, και Χαρίκλεια Καπελλίδη (μτφ.), Θεοδοσία Παυλίδου (επιμ.). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

Άρση της αμφισημίας με τον Mnemosyne Tagger

Παναγιώτης Γάκης
Neurolingo Company
gakis@sch.gr

Abstract

This paper presents the Mnemosyne tagger, a tool for dealing with ambiguity in computing environments. When the POS of a word is ambiguous, the computer must consider all its possible syntactic roles and, if more than one rule is activated, to produce all the structures they dictate. The Mnemosyne tagger is aimed at removing the lexical ambiguity in Modern Greek. It is based not on statistics but on the corresponding linguistic environment of the words. It supports the complete removal of lexical ambiguity not only to remove ambiguity in the POS but also in the gender and in the case of the ambiguous word. The tagger characterizes words that do not exist in the computational lexicon.

Keywords: tagger, ambiguity, computational lexicon

1 Ασάφεια¹

Η ασάφεια παρατηρείται σε κάθε φυσική γλώσσα και είναι ιδιαίτερα εμφανής σε μια γλώσσα όπως η Ελληνική με τις πολλές ιδιαιτερότητες και την πολυπλοκότητα στην κλιτική παραγωγή.

Γενικά αναγνωρίζονται πέντε επίπεδα ανάλυσης του γλωσσικού συστήματος (Lyons 1981, Grishman 1986, Allen 1987, Filippaki-Warburton 1992,): **1. Φωνητική-Φωνολογία, 2. Μορφολογία, 3. Σύνταξη, 4. Σημασιολογία και 5. Πραγματολογία.**

Ο όρος ασάφεια μπορεί να λάβει πολλούς προσδιορισμούς. Η ασάφεια μπορεί να είναι λεξική, σημασιολογική, συντακτική, αναφορική κ.ά. (Burgess and Simpson 1988).

Σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, η λεξική ασάφεια παρουσιάζεται όταν μία λέξη αντιστοιχεί σε περισσότερα λήμματα του λεξικού (lexical entries) ή όταν χρησιμοποιείται με διαφορετικό νόημα σε μεταφορικό λόγο. Ο Jan van Eijck (Eijck and Jaspars 1996) ορίζει τη λεξική ασάφεια ως έλλειψη πληροφορίας για τη σημασία των λέξεων.

Πέραν των ερμηνειών αυτών που αποδίδονται στον όρο λεξική ασάφεια, για τον υπολογιστή η λεξική ασάφεια έχει άμεση σχέση με τον τρόπο αναπαράστασης και οργάνωσης των λεξιλογικών δεδομένων (Boguraev and Pustejovsky 1990), από τον οποίο προκύπτει ότι λεξικά ασαφείς είναι δύο ή περισσότερες λέξεις με κοινό ορθογραφικό τύπο που ανήκουν σε διαφορετικά λήμματα ή/και διαφέρουν σε ένα ή περισσότερα μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά (κυρίως όσον αφορά το μέρος του λόγου). Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό ο τύπος *απαντήσεις* έχει λεξική ασάφεια, γιατί μπορεί να είναι ρήμα (<[**απαντώ**]) ή ουσιαστικό (<[**απάντηση**]). Επίσης ο τύπος *ματιών* έχει λεξική ασάφεια γιατί προέρχεται από διαφορετικά λήμματα (<[**μάτι**], [**ματιά**]). Επιπλέον, ο τύπος *κόρη* παρουσιάζει λεξική ασάφεια, επειδή είναι

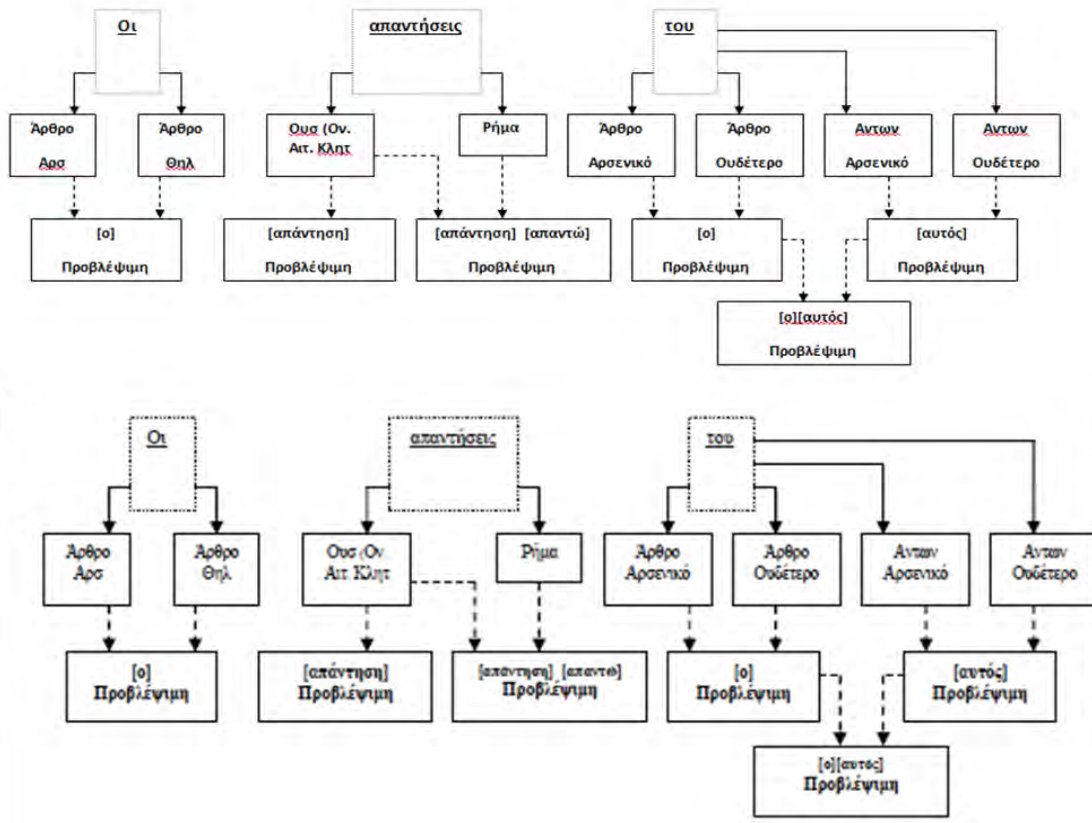
¹ Ο όρος *ασάφεια* ορίζεται και ως *αμφισημία*.

ασαφής ως προς την πτώση (ονομαστική ή αιτιατική ή κλητική)² μέσα στο ίδιο λήμμα [κόρη] και όχι επειδή έχει πολυσημία (κορίτσι || κόρη ματιού).

Ασάφεια είναι δυνατόν να προκύψει και για μια ολόκληρη πρόταση στο ευρύ πλαίσιο της επικοινωνίας (πραγματολογικό στάδιο). Και αυτό επειδή η πρόταση είναι ακόμα μια αφηρημένη μονάδα. Έτσι, μια πρόταση όπως: *Θα έρθω το βράδυ* μπορεί, ανάλογα με το γλωσσικό και εξωγλωσσικό πλαίσιο στο οποίο θα ενταχθεί και τη γλωσσική πράξη στην οποία εγγράφεται, να λειτουργήσει είτε ως απλή δήλωση είτε ως υπόσχεση είτε ως απειλή κτλ.

Η λεξική ασάφεια είναι προϊόν της πλούσιας μορφολογίας της ελληνικής γλώσσας. Είναι δυνατόν, για παράδειγμα, το λήμμα ενός ρήματος να περιλαμβάνει μέχρι και 250-300 τύπους, συμπεριλαμβανομένων των τύπων των δύο φωνών (ενεργητική, παθητική), καθώς και των προφορικών τύπων που αυτό έχει στην κλιτική του παραγωγή. Αντίστοιχα το λήμμα ενός επιθέτου μπορεί να περιλαμβάνει μέχρι και 100 τύπους, συμπεριλαμβανομένων και των τύπων που παράγονται στα παραθετικά του.

Στον παρακάτω σχήμα (Σχήμα 1) αποτυπώνονται οι μορφές λεξικής ασάφειας που παρατηρούνται στη φράση: *Οι απαντήσεις του έχουν καλά στοιχεία.*

Σχήμα 1 | Λεξική ασάφεια (συμπτωματική - προβλέψιμη)

Στα λήμματα του λεξικού δηλώνονται και κάποιοι λόγιοι τύποι της ελληνικής, οι οποίοι συναντώνται συχνά σε κείμενα του σύγχρονου γραπτού ελληνικού λόγου. Αυτό έχει ως συνέπεια να αυξάνονται οι ασαφείς τύποι και η υπολογιστική επεξεργασία του κειμένου, μέσω ενός τόσο ογκώδους λεξικού, να καθίσταται πιο πολύπλοκη. Και στις δύο περιπτώσεις (προβλέψιμη ή συμπτωματική) η άρση της

² Συγκρητισμός (συγχώνευση καταλήξεων διαφορετικών κλίσεων σ' έναν τύπο).

ασάφειας είναι εφικτή μόνο με την εξέταση του γλωσσικού περιβάλλοντος (context) εμφάνισης των ασαφών λέξεων.

1.1 Ασάφεια και υπολογιστικά συστήματα

Όταν η επεξεργασία της φυσικής γλώσσας γίνεται από υπολογιστικά συστήματα, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις στις οποίες παρουσιάζεται ασάφεια τόσο ως προς το μέρος του λόγου -κάτι που είναι κύριο χαρακτηριστικό (major feature) (Pollard and Sag 1987)- όσο και ως προς τα επιμέρους μορφολογικά χαρακτηριστικά (attributes) που μπορεί να έχει ένας λεκτικός τύπος. Αυτό συμβαίνει, επειδή η επεξεργασία φυσικής γλώσσας στηρίζεται στη μορφολογική ανάλυση και, δεδομένης της λεξικής ασάφειας, δεν είναι αρκετή η απλή αναζήτηση των λέξεων σε μια βάση δεδομένων αλλά πρέπει να ληφθεί υπόψη και η πληροφορία των συμφραζομένων και/ή να γίνει μορφολογική ανάλυση.

Η ασάφεια (Gakis et al. 2012), ως εγγενές στοιχείο της φυσικής γλώσσας που απαντάται σε όλα τα επίπεδα μελέτης της φυσικής γλώσσας, αποτελεί το σημαντικότερο πρόβλημα μηχανικής επεξεργασίας φυσικής γλώσσας. Έρχεται σε αντίθεση με τον ντετερμινισμό των υπολογιστικών μηχανών και τις ντετερμινιστικές φιλοσοφικές δοξασίες.

Η άρση της ασάφειας αποτέλεσε και αποτελεί πρόκληση στην έρευνα της Γλωσσολογίας και της Υπολογιστικής Γλωσσολογίας.

Όταν το μέρος του λόγου μιας λέξης είναι ασαφές, ο υπολογιστής πρέπει να εξετάσει όλους τους πιθανούς συντακτικούς της ρόλους και, στην περίπτωση που ενεργοποιούνται περισσότεροι από έναν κανόνες, να παράγει όλες τις φραστικές δομές που αυτοί υπαγορεύουν, με την ελπίδα ότι μόνο μία ανάλυση τελικά θα επιτύχει. Αυτό όμως προϋποθέτει την επιτυχία στην αναγνώριση γειτονικών δομών, γεγονός που είναι αμφίβολο, αν θεωρήσουμε ότι και αυτές μπορεί να περιέχουν ασαφή συστατικά (Orphanos 2000).

Οι αμφίσημοι τύποι θα χαρακτηριστούν μορφοσυντακτικά από έναν σχολιαστή (tagger). Επιπλέον ο σχολιαστής (tagger) θα προσπαθήσει να «μαντέψει» τα μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά της λέξης (τουλάχιστον το μέρος του λόγου) ακόμη και για τους λεξικούς τύπους που δεν χαρακτηρίζονται από κανένα μορφοσυντακτικό χαρακτηρισμό (attribute). Αυτό θα γίνει αν εξετάσει κυρίως το γλωσσικό περιβάλλον της (τις λέξεις που προηγούνται ή/και έπονται). Κατ' αυτό τον τρόπο θα ολοκληρωθεί η λειτουργικότητα του λεξικού και η μετέπειτα ανάλυση και εξαγωγή της μορφοσυντακτικής πληροφορίας θα στηρίζεται σε αληθή δεδομένα.

Η ελληνική είναι γλώσσα με πολλές ιδιαιτερότητες, στοιχείο που καθιστά ακόμη πιο δύσκολη και πολύπλοκη την επεξεργασία της από τα συστήματα επεξεργασίας φυσικής γλώσσας. Για παράδειγμα η λέξη *απαντήσεις* <[απάντηση] μπορεί: α) να παίζει τον ρόλο της κεφαλής σε μια ονομαστική φράση, β) να παίζει τον ρόλο κεφαλής σε μια ρηματική φράση: *απαντήσεις* <[απαντώ]. Επιπλέον ως ουσιαστικό έχει επιπλέον μορφολογική ασάφεια, καθώς μπορεί να είναι ονομαστική ή αιτιατική ή κλητική πληθυντικού (*συγκρητισμός*).

Μετά από στατιστική επεξεργασία των παραγόμενων κλιτικών τύπων του ηλεκτρονικού μορφολογικού λεξικού της NeuroLingo, που αποτελεί και το ηλεκτρονικό λεξικό του γραμματικού διορθωτή (NeuroLingo Lexicon), αναδείχτηκαν τα παρακάτω στατιστικά στοιχεία για τους κλιτικούς τύπους που έχουν μοναδικά μορφολογικά χαρακτηριστικά όπως και για τους κλιτικούς τύπους που είναι λεξικά ασαφείς (Πίνακας 1).

Οι ασαφείς τύποι προήλθαν μετά από ανάκληση όλων των λεξικών τύπων με κοινή ορθογραφική αναπαράσταση που επαναλαμβάνονται στο λεξικό (Πίνακας 1).

Μέρος του Λόγου	Αριθμός λέξεων
Αριθμός μοναδικών κλιτικών τύπων	873,701
Ασαφείς κλιτικοί τύποι (από διαφορετικά λήμματα)	39,119
Ασαφείς κλιτικοί τύποι (από το ίδιο λήμμα)	4,758
Σύνολο ασαφών τύπων	917,578

Πίνακας 1 | Στατιστικά στοιχεία λεξικής ασάφειας

Η διερεύνηση των περιεχομένων του μορφολογικού ηλεκτρονικού λεξικού της Neurolingo (Πίνακας 2) έδειξε ότι η πλούσια μορφολογία της ελληνικής γλώσσας δημιουργεί ένα εκτεταμένο πεδίο λεξικής ασάφειας (lexical ambiguity), η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί προβλέψιμη ή συμπτωματική.

Μέρος του Λόγου	Αριθμός κλιτικών τύπων
Ουσιαστικά	60,511
Επίθετα	22,844
Ρήματα	9,245
Μετοχές	865
Επιρρήματα	7,830
Άλλα μέρη του λόγου	420

Πίνακας 2 | Στατιστικά στοιχεία ηλεκτρονικού λεξικού

Οι ασαφείς παραγόμενοι τύποι του μορφολογικού ηλεκτρονικού λεξικού κατηγοριοποιήθηκαν σε ομάδες και στην ομάδα της προβλέψιμης ασάφειας (Πίνακας 3) περιγράφονται οι λέξεις που ταυτίζονται ορθογραφικά με άλλες κοινής ετυμολογικής προέλευσης. Η προβλέψιμη ασάφεια περιλαμβάνει δύο κατηγορίες:

- α) η ασάφεια που παρατηρείται μέσα στο ίδιο το λήμμα. Ο τύπος *κρίνω*, για παράδειγμα, μπορεί να είναι οριστική ενεστώτα, υποτακτική ενεστώτα, οριστική εξακολουθητικού μέλλοντα, οριστική συνοπτικού μέλλοντα, καθώς και υποτακτική αορίστου. Σε αυτό το επίπεδο ασάφειας ανήκει και η ασάφεια που παρατηρείται μεταξύ της γενικής ενικού του αρσενικού και της γενικής ουδετέρου, καθώς και της γενικής πληθυντικού αρσενικού, θηλυκού και ουδετέρου των αντωνυμιών, επιθέτων και μετοχών. Η ύπαρξη κοινών τύπων στο ίδιο λήμμα (*συγκρητισμός*) θεωρείται εγγενές χαρακτηριστικό του κλιτικού μας συστήματος και δε σχολιάζεται στις επόμενες παραγράφους, αν και είναι επιβαρυντική για τον υπολογιστή.
- β) η ασάφεια που παρατηρείται μεταξύ λεξικών τύπων διαφορετικών λημμάτων με το ίδιο ή διαφορετικό μέρος του λόγου. Υπάρχουν πολλές υποομάδες σε αυτή την κατηγορία (Gakis, Panagiotakopoulos, Sgarbas and Tsalidis 2013). Ενδεικτικά αναφέρεται η κατηγορία στα παροξύτονα ισοσύλλαβα αρσενικά σε *-ας* και στα παροξύτονα ισοσύλλαβα θηλυκά *-α*, που σχηματίζουν κοινούς όλους τους τύπους της κλιτικής τους παραγωγής με μόνη διαφορά τον μορφολογικό χαρακτηρισμό του γένους και της πτώσης. Το μόνο χαρακτηριστικό που παραμένει σταθερό είναι ο αριθμός. Έτσι, έχουμε τους τύπους: *κεφάλας*, *κεφάλα*, *κεφάλες*, *κεφαλών* που προέρχονται από τα ουσιαστικά [*κεφάλας*] και [*κεφάλα*]

και ανάλογα έχουν τον χαρακτηρισμό (γενική, ενικός, θηλυκό: κεφάλας <[κεφάλα]), άλλοτε τον χαρακτηρισμό (ονομαστική, ενικός, αρσενικό: κεφάλας <[κεφάλας]).

ΛΕΞΙΚΗ ΑΜΦΙΣΗΜΙΑ		
Ουσιαστικό – ρήμα	Ρήμα – ρήμα	Ουσιαστικό – ουσιαστικό
8.73% (8084 κλ. τύποι)	3.35% (3103 τύποι)	10.79% (9992 κλ. τύποι)
Επίθετο - επίρρημα	Επίθετο – ρήμα	επίθετο – ουσιαστικό
25.5% (23659 κλ. τύποι)	9.85% (9127 κλ. τύποι)	35.55% (32926 κλ. τύποι)
Επίθετο - επίθετο	Αντωνυμία – άρθρο	
1.7% (1576 κλ. τύποι)	4.46%	

Πίνακας 3 | Στοιχεία προβλέψιμης λεξικής ασάφειας

Στη συμπτωματική λεξική ασάφεια, η οποία παρατηρείται στους ασαφείς τύπους του ηλεκτρονικού μορφολογικού λεξικού (Πίνακας 4), οι λεξικοί τύποι που την προκαλούν έχουν διαφορετικά θέματα και είναι διαφορετικής ετυμολογικής προέλευσης. Για παράδειγμα, ο τύπος *βάλτε* μπορεί να είναι κλητική ενικού του ουσιαστικού [βάλτος] ή προστακτική αορίστου του ρήματος [βάζω]. Επίσης υπάρχουν τύποι που είναι αδύνατον να αποδοθούν υπολογιστικά με τη σωστή συντακτική ιδιότητα λόγω απουσίας φωνητικής πληροφορίας, όπως ο τύπος *ήπια*, που μπορεί να είναι α' ενικό οριστικής αορίστου του ρήματος [πίνω] ή ονομαστική, αιτιατική και κλητική πληθυντικού ουδετέρου του επιθέτου [ήπιος] ή το επίρρημα [ήπια] (αν και η ασάφεια μεταξύ επιθέτου-επιρρήματος είναι προβλέψιμη).

ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΙΚΗ ΑΜΦΙΣΗΜΙΑ							
ΜτΛ 1 Επιφώνημα	ΜτΛ 2 Μετοχή	Τύποι 3	Παράδ. ái	ΜτΛ 1 Αντων.	ΜτΛ 2 Άρθρο	Τύποι 50	Παράδ. τα
Πρόθεση	Επίθετο	12	καλέ	Σύνδεσμος	Ουσιαστ.	57	σου
	Επίρρημα	3	ίσα		Επίθετο	39	ίδια
	Ρήμα	3	ορίστε		Ρήμα	8	εμείς
	Ουσιαστικό	104	γιούχα		Επίρρημα	18	κάμποσο
	Αντωνυμία	16	με		Σύνδεσμος	3	να
	Ουσιαστικό	29	συν		Ουσιαστ.	11	μόλο
Ουσιαστικό	Επίρρημα	12	υπό	Επίρρημα	33	πριν	
				Αντωνυμία	6	όσον	
	Ουσιαστικό	5	η				

Πίνακας 4 | Στοιχεία συμπτωματικής Ασάφειας

2 Αποσαφήνιση ασάφειας από τον σχολιαστή (tagger)

Η αποσαφήνιση των χαρακτηριστικών γίνεται από τον σχολιαστή (tagger) που αποδίδει τα ορθά μορφολογικά χαρακτηριστικά. Η αποσαφήνιση της λεξικολογικής ασάφειας είναι από τα σημαντικότερα ζητήματα στην επεξεργασία του κειμένου. Για παράδειγμα, το να αποφασίσουμε αν το *απαντήσεις* είναι ρήμα ή ουσιαστικό μπορεί

να επιλυθεί με επισημείωση των μερών του λόγου (**part-of-speech tagging**). Το να αποφασίσουμε αν το *κόρη* σημαίνει *κοπέλα* ή *κόρη του ματιού* μπορεί να επιλυθεί με αποσαφήνιση των εννοιών των λέξεων (**word sense disambiguation**), το οποίο όμως δεν είναι αντικείμενο έρευνας της παρούσας διατριβής.

Μια μεγάλη ποικιλία από εργασίες ανήκουν στα προβλήματα λεκτικής αποσαφήνισης. Για παράδειγμα το γλωσσικό περιβάλλον (**context**) είναι αυτό που θα καθορίσει εάν ο τύπος *το* είναι άρθρο ή αντωνυμία, γνώση απολύτως αναγκαία σε μετέπειτα επίπεδο ανάλυσης των γραμματικών λαθών (π.χ. στους κανόνες του τελικού -ν).

3 Υπάρχοντες μηχανισμοί άρσης ασάφειας

Η υπολογιστική άρση της μορφοσυντακτικής ασάφειας είναι εφικτή μόνο με την εξέταση του γλωσσικού περιβάλλοντος (**context**) μιας ασαφούς λέξης. Οι υπολογιστικές μέθοδοι που έχουν αναπτυχθεί με στόχο τη μορφοσυντακτική αποσαφήνιση χωρίζονται γενικά σε δύο κατηγορίες:

- α) Σύμφωνα με τη γλωσσολογική προσέγγιση, οι ειδικοί κωδικοποιούν χειρωνακτικά κανόνες βασισμένους σε γενικεύσεις παραδειγμάτων αποσαφήνισης, τα οποία συνήθως συλλέγονται από σώμα κειμένων μορφοσυντακτικά χαρακτηρισμένων (Ορφανός et al. 1999).
- β) Σύμφωνα με την προσέγγιση της μηχανικής εκμάθησης, ένα στατιστικό μοντέλο για την επίλυση του γλωσσικού προβλήματος επάγεται αυτόματα από σώμα χαρακτηρισμένων κειμένων.

Τα πρότυπα της λεξιλογικής ασάφειας για τα ελληνικά δεν κωδικοποιούνται πουθενά εντελώς. Πολλές μελέτες σχετικά με τη λεξιλογική ασάφεια προσδιορίζουν μερικά πρότυπά της. Κατά συνέπεια ένας μεγάλος αριθμός διαφορετικών προσεγγίσεων για την άρση της ασάφειας στο ΜτΛ έχει επιχειρηθεί όπως οι προσπάθειες που έγιναν από την ομάδα Δερματά – Κοκκινάκη (Dermatas and Kokkinakis 1995) και οι οποίες στηρίζονται στη χρήση στοχαστικών συστημάτων και χρησιμοποιούν μοντέλα Hidden Markov (HMM). Η πειραματική διαδικασία ξεκινά με μέγεθος εκπαίδευσης τις 10K λέξεις και αυξανόταν κατά 10K κάθε φορά. Με τη χρήση του μικρού συνόλου ετικετών, το ποσοστό ακρίβειας φτάνει σε αρκετά υψηλά επίπεδα. Ξεκινώντας με τις 10.000 λέξεις, είναι ιδιαίτερα μικρό στην αρχή και αυξάνεται κατακόρυφα μέχρι το πρώτο 25% του συνόλου εκπαίδευσης.

Άλλος τρόπος άρσης της ασάφειας επιχειρήθηκε από συστήματα που βασίζονται στην εκμάθηση δένδρων απόφασης και υλοποιήθηκε από την ομάδα των: Ορφανού-Χριστοδουλάκη (Orphanos and Christodoulakis 1999). Επίσης, χρησιμοποιήθηκε και ο αλγόριθμος IGTRREE του συστήματος TiMBL, με σκοπό τη σύγκριση της απόδοσής του σε σχέση με τις άλλες παραλλαγές αλγορίθμων εκμάθησης δένδρων απόφασης που χρησιμοποιήθηκαν. Ένα σύνολο κειμένων με μέγεθος 137.765 λέξεων χρησιμοποιήθηκε για την προσέγγιση αυτή. Το σώμα (**corpus**) κειμένων αυτό είναι ποικίλο και ετερόκλητο και αποτελείται από γραπτά φοιτητών, τμήματα λογοτεχνικών κειμένων, άρθρα από εφημερίδες, τεχνικά, οικονομικά και αθλητικά περιοδικά. Έγινε διαχωρισμός των λέξεων και αφέθηκε σε ένα λεξικό η αυτόματα, πρώτη απόδοση των ετικετών. Το μέγεθος των ετικετών δεν καθορίστηκε αυστηρά, και αφέθηκε στην αρμοδιότητα ενός προγράμματος που συνεργαζόταν με ένα λεξικό να πραγματοποιήσει την αρχική επισημείωση και να επιλέξει το μέγεθος της ετικέτας

που θα αποδοθεί στις λέξεις που ανήκουν σε κάθε μέρος του λόγου. Ακολούθησε χειρωνακτική διόρθωση των κειμένων. Το μοντέλο αυτό, ακολουθώντας τη γλωσσολογική προσέγγιση, επέλυσε την ασάφεια πτώσης, γένους, αριθμού κτλ. μέσα από ένα επίπεδο ρηχής συντακτικής ανάλυσης. Έχοντας επιλύσει την ασάφεια του ΜτΛ, χρησιμοποίησε ένα ελάχιστο σύνολο κανόνων φραστικής δομής που περιγράφουν τον σχηματισμό απλών ονοματικών φράσεων (ΟΦ), προθετικών φράσεων (ΠΦ) και ρηματικών συνόλων (ΡΣ) και έτσι, επιλύθηκε η ασάφεια των λοιπών μορφοσυντακτικών χαρακτηριστικών σε επίπεδο φράσης (Ορφανός et al. 1999).

Άλλες δύο προσπάθειες που έγιναν για την ελληνική γλώσσα βασίστηκαν στο ίδιο σύστημα, τον Brill tagger (Petasis, et al. 1999). Για την επίτευξη μεγαλύτερης συνέπειας και ακρίβειας επελέγη ένα αρκετά περιορισμένο σύνολο ετικετών, μόλις 58, αν αναλογιστούμε το πλήθος των μορφολογικών χαρακτηριστικών της νέας ελληνικής. Και στο σύστημα αυτό στο τμήμα της προεργασίας ακολουθείται χειρωνακτική επισημείωση για δύο σώματα κειμένων αποτελούμενα από 65K περίπου λέξεις. Στη φάση των πειραμάτων χρησιμοποιήθηκε δεκαπλή επικυρωμένη επικύρωση προκειμένου να επιτευχθεί η εξαγωγή πιο αμερόληπτων συμπερασμάτων. Με το ίδιο σύστημα, τον Brill tagger, ασχολήθηκε ερευνητική ομάδα του ΙΕΛ η οποία εκτός από την αρχική μορφή του Brill tagger χρησιμοποιεί και άλλα ενισχυτικά προγράμματα, για να βελτιώσουν την αρχική διαδικασία.

Άλλες προσεγγίσεις αποσαφήνισης της ασάφειας βασίζονται σε συστήματα που αναπτύχθηκαν για να υποστηρίζουν τη μορφολογία φτωχότερων κλιτικά γλωσσών. Η πλειονότητα αυτών των εργαλείων -μορφολογικοί επεξεργαστές, ετικετοποιητές, ανιχνευτές θεμάτων (θέμα κατάληξη)- χρησιμοποιούν πρακτικές διεθνώς καθιερωμένες όπως: το μορφολογικό μοντέλο των δύο επιπέδων του Koskenniemi (Sgarbas et al. 1995), το άμεσο ακυκλικό γράφημα λέξης (Sgarbas et al. 2000), οι τεχνικές μηχανικής εκμάθησης (Papageorgiou et al. 2000), οι στατιστικές μέθοδοι (Tambouratzis and Carayiannis 2001) κ.ά.

3.1 Σχολιαστής (tagger) Mnemosyne

Ο σχολιαστής (tagger) που υλοποιήθηκε είναι προσανατολισμένος στην άρση της λεξικής ασάφειας στα νέα ελληνικά. Είναι βασισμένος όχι σε στατιστικά στοιχεία αλλά στο ανάλογο γλωσσικό περιβάλλον των λέξεων. Η υλοποίηση του σχολιαστή (tagger) έχει προσανατολιστεί στις ανάγκες των κανόνων των μετέπειτα επιπέδων. Αυτό σημαίνει ότι το σύστημα αντιμετωπίζει τον σχολιαστή (tagger) ως υποστηρικτικό αλλά απολύτως απαραίτητο υλικό και δεν αναλύει όλες τις μορφές ασάφειας. Το Mnemosyne όμως υποστηρίζει την πλήρη άρση της λεξικής ασάφειας μόνο με γλωσσολογική πληροφορία και στοχεύει στην ανάδειξή του ως το μοναδικό εργαλείο που διαχειρίζεται τις ασαφείς λέξεις μόνο βάσει του περιβάλλοντός τους.

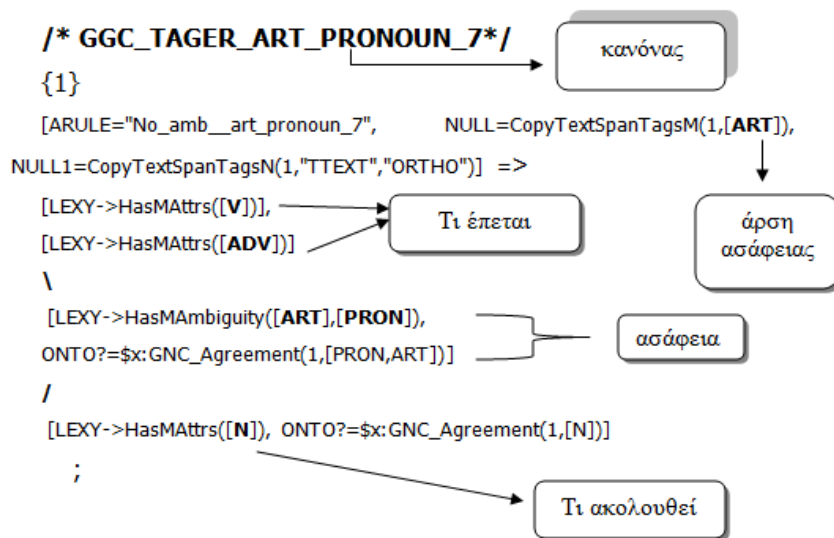
Αποτελείται από 70 κανόνες (rules) και η πλειονότητα των κανόνων αφορά στη άρση της λεξικής ασάφειας μεταξύ άρθρου και αντωνυμίας (64 rules). Από αυτούς τους κανόνες το γλωσσικό περιβάλλον αποδίδει τον μορφολογικό χαρακτηρισμό: άρθρο ως ΜτΛ σε 20 περιπτώσεις (20 rules) και τον μορφολογικό χαρακτηρισμό: αντωνυμία ως ΜτΛ σε 14 rules. Ο σχολιαστής (tagger) επεκτείνεται και χαρακτηρίζει λέξεις που δεν υπάρχουν στο μορφολογικό λεξικό (άτονες λέξεις, λέξεις με ανορθογραφία) η γνώση των μορφολογικών των οποίων είναι απαραίτητη στο επίπεδο της συντακτικής ανάλυσης. Οι επιπλέον κατηγορίες άρσης λεξικής ασάφειας είναι οι ακόλουθες:

- Ουσιαστικό και επίρρημα
- Ουσιαστικό και πρόθεση
- Ουσιαστικό και αντωνυμία
- Ουσιαστικό και άρθρο
- Ουσιαστικό και σύνδεσμος
- Ουσιαστικό και ρήμα
- Ουσιαστικό - επιφώνημα
- Ουσιαστικό και μετοχή
- Ρήμα και ουσιαστικό
- Πρόθεση και αντωνυμία
- Επίρρημα και σύνδεσμος
- Επίθετο και ουσιαστικό

Ο σχολιαστής (tagger) του Mnemosyne δε στοχεύει μόνο στην άρση της ασάφειας ως προς το ΜτΛ αλλά και ως προς το γένος και την πτώση της ασαφούς λέξης. Η απόδοση των σωστών μορφολογικών χαρακτηριστικών είναι απαραίτητη σε περιπτώσεις συμφωνίας γένους και αριθμού που εξετάζονται στο επίπεδο της συντακτικής ανάλυσης. Έτσι, αίρει την ασάφεια μεταξύ:

- Αρσενικού και ουδετέρου
- Αρσενικού και θηλυκού

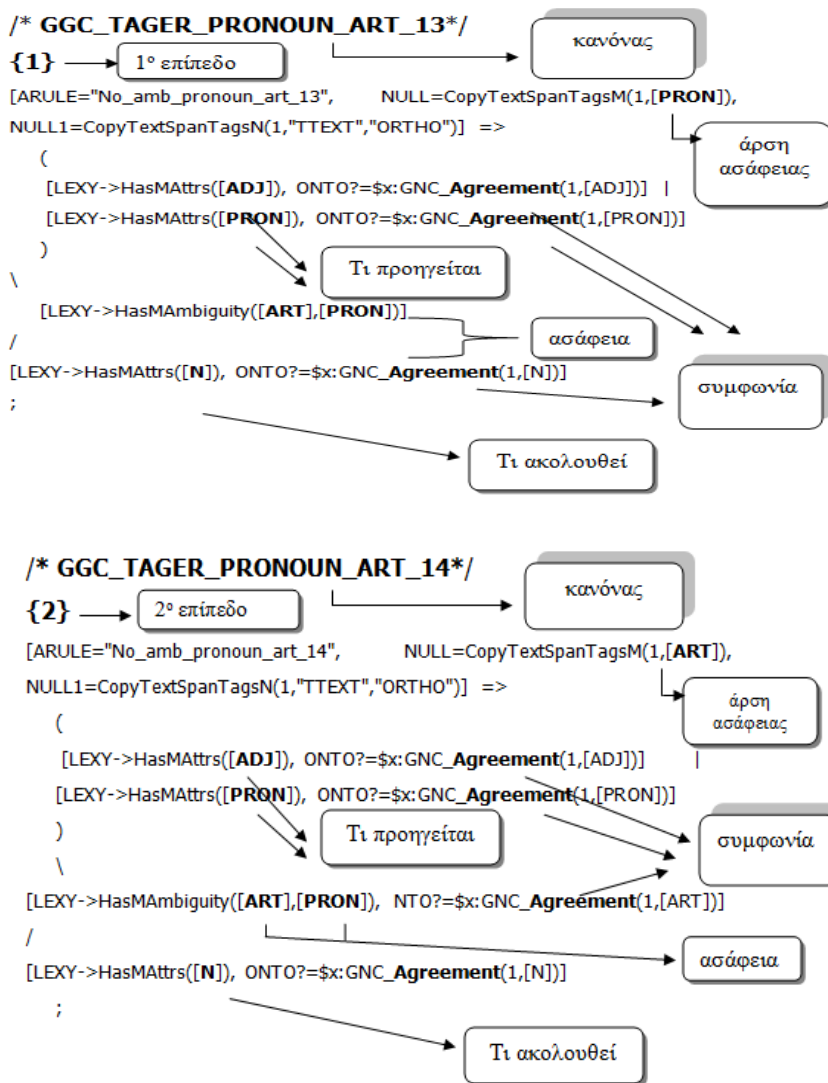
Για την άρση της λεξικής ασάφειας εξετάζονται τόσο οι προηγούμενες λέξεις -σε αριθμό μέχρι και 4 οντότητες (tokens)- όσο και/ή οι επόμενες -σε αριθμό μέχρι και 4 οντότητες (tokens). Η μορφή που μπορεί να έχει ένας κανόνας είναι η ακόλουθη (Σχήμα 1, 2):

Σχήμα 2 | Κανόνας Mnemosyne tagger

Το γεγονός ότι η γλωσσολογική πληροφορία είναι αυτή που καθορίζει τη λεξιλογική ασάφεια αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι ο σχολιαστής (tagger) δεν αίρει την ασάφεια με μοντέλα γενικευμένης ισχύος (π.χ. όταν η ασαφής λέξη ακολουθεί άρθρο είναι ουσιαστικό) αλλά επιτρέπει μέσω των επιπέδων να αντιμετωπίσει και πιο ειδικές, σπάνιες περιπτώσεις που όμως επιτρέπουν την καλύτερη διαχείριση των συντακτικών κανόνων. Έτσι, στη φράση: *τις μυστικές τους δυνάμεις* η ακολουθία των

ΜτΛ έχει ως εξής: άρθρο, επίθετο, **ασαφής λέξη**, ουσιαστικό. Ομοίως και στη φράση: *την καλή την κοπέλα*, η ακολουθία των ΜτΛ έχει την ίδια μορφή: άρθρο, επίθετο, **ασαφής λέξη**, ουσιαστικό. Στην πρώτη περίπτωση όμως η ασαφής λέξη είναι αντωνυμία ενώ στη δεύτερη άρθρο. Μια γενική και καθολική ισχύς του κανόνα θα δημιουργούσε προβλήματα, ενώ και γλωσσολογικά είναι μη αποδεκτή μια άρση της ασάφειας με καθαρά στατιστικά κριτήρια. Έτσι, με δύο επίπεδα -στο πρώτο επίπεδο επισημαίνεται η συμφωνία σε γένος, αριθμό και πτώση των οντοτήτων (tokens) που προηγούνται και έπονται, ενώ σε δεύτερο η συμφωνία και της ασαφούς λέξης- έχουμε ορθή απόδοση της λεξιλογικής ασάφειας. Η μορφή που έχουν οι πιο πάνω περιπτώσεις είναι η ακόλουθη:

Σχήμα 3 | Κανόνες Mnemosyne tagger

4 Συμπεράσματα

Η αποσαφήνιση των χαρακτηριστικών γίνεται από τον σχολιαστή (tagger) που αποδίδει τα ορθά μορφολογικά χαρακτηριστικά. Η άρση της γλωσσικής ασάφειας αποτέλεσε ένα μεγάλο πρόβλημα στα Νέα Ελληνικά, καθώς στην ελληνική

παρατηρείται μεγάλου εύρους λεξική ασάφεια. Ο γραμματικός διορθωτής στηρίζεται στη μορφολογική ανάλυση και ως εκ τούτου η λεξική ασάφεια αποτελεί το μεγαλύτερο πρόβλημα στην επεξεργασία φυσικής γλώσσας. Για να αρθεί η ασάφεια, έγινε ανάκληση όλων των τύπων με κοινή ορθογραφία και ακολούθως κατηγοριοποιήθηκαν οι κατηγορίες της λεξικής ασάφειας (κυρίως της προβλέψιμης) και με καθαρά γλωσσικούς κανόνες – το ανάλογο γλωσσικό περιβάλλον των λέξεων. Η ανάλυση όλων των μορφών λεξικής ασάφειας που επηρέαζαν τους κανόνες (rules) του γραμματικού διορθωτή γίνεται από το ίδιο περιβάλλον του λογισμικού (Mnemosyne) και συγκεκριμένα μέσα από 68 κανόνες. Για την άρση της λεξικής ασάφειας εξετάζονται τόσο οι προηγούμενες λέξεις -σε αριθμό μέχρι και 4 οντότητες (tokens)- όσο και/ή οι επόμενες -σε αριθμό μέχρι και 4 οντότητες (tokens).

Η κωδικοποίηση των πληροφοριών της ελληνικής γλώσσας αποτελεί αδιάκοπη διαδικασία και απαιτεί διαρκή έλεγχο των δεδομένων της. Θεμέλιος λίθος της παρούσας έρευνας αποτελεί η περιγραφή του πρώτου σχολιαστή (tagger) για τα ελληνικά με αμιγώς γλωσσικά κριτήρια. Ο όγκος και η πληρότητα των δεδομένων του μορφολογικού ηλεκτρονικού λεξικού και ο γλωσσικός σχολιαστής (tagger) αποτελούν καινοτόμα εργαλεία για τα ελληνικά στον τομέα της υπολογιστικής γλωσσολογίας. Οι δύο αυτές εφαρμογές μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για την υλοποίηση και άλλων υπολογιστικών εργαλείων (αυτόματη σύνοψη, μετάφραση κ.ά.).

Βιβλιογραφία

- Allen, James. 1987. *Natural Language Understanding*. San Francisco: The Benjamin/Cummings.
- Boguraev, Branlair, and James Pustejovsky. 1990. "The role of knowledge representation in Lexicon Design." Στο *Proceedings of the 13th conference on computation linguistics*, edited by Hans Karlgren, 36-41.USA.
- Burgess, Curt, and Greg Simpson B. 1988. "Cerebral hemispheric mechanisms in the retrieval of ambiguous word meanings". *Brain and Language* 33:86-103.
- Dermatas, Evangelos, and George Kokkinakis. 1995. "Automatic stochastic tagging of natural language texts". *Computational Linguistics* 21(2): 137-163.
- Philippaki-Warburton, Eirini. 1992. *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Gakis, Panagiotis, Christos Panagiotakopoulos, Kyriakos Sgarbas, and Christos Tsalidis. 2012. "Design and implementation of an electronic lexicon for Modern Greek". *Literary and Linguistic Computing* 27: 1-15.
- Gakis, Panagiotis, Christos Panagiotakopoulos, Kyriakos Sgarbas, and Christos Tsalidis. 2013. "Analysis of lexical ambiguity in Modern Greek using a computational lexicon". *Literary and Linguistic Computing* 27(2):20-38.
- Grishman, Ralph. 1986. *Computational Linguistics. An introduction*. Cambridge: University Press.
- Lyons, James. 1981. *Language and Linguistics. An introduction*, Cambridge: University Press.
- Orphanos, Georgios, and Dimitris Christodoulakis. 1999. "Part-of-speech Disambiguation and Unknown Word Guessing with Decision Trees." Στο *Proceedings of EACL*, edited by Thompson S. Henry and Lascarides, Alex. 134-141. Association for Computational Linguistics: USA.

- Orphanos, Georgios. 2000. "Computational morphosyntactic analysis of Greek." PhD diss., University of Patras.
- Ορφανός, Γεώργιος, Παναγιώτης Γάκης, και Άννα Ιορδανίδου. 1999. "Μορφοσυντακτική ασάφεια στη νέα ελληνική: Η περίπτωση επιθέτου - ουσιαστικού – επιρρήματος." Στο *Πρακτικά της 20ής Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, 373-383. Θεσσαλονίκη.
- Papageorgiou, Harris, Prokopis Prokopidis, Voula Giouli, and Stelios Piperidis. 2000. "A Unified POS Tagging Architecture and its Application to Greek". Στο *Proceedings of the 2nd Language Resources and Evaluation Conference*, edited by Gavrilidou, M. and Carayannis, G. and Markantonatou, S. and Piperidis, S. and Stainhauer, G, European. 1455-1462. European Language Resources Association (ELRA): Athens.
- Petasis, Georgios, Georgios Paliouras, Vangelis Karkaletsis, Constantine Spyropoulos, and Ion Androutopoulos. 1999. "Resolving Part-Of-Speech Ambiguity in the Greek language Using Learning Techniques." Στο *Proceedings of the ECCAI Advanced Course on Artificial Intelligence (ACAI '99)* (July 5 - 16 1999, In Fakotakis, N. et al. (Eds.), *Machine Learning in Human Language Technology (Proceedings of the ACAI Workshop)*. 29-34. Chania. Greece.
- Pollard, Carl, and Ivan Sag A. 1987. "Information-Based Syntax and Semantics." *CSLI Publications*, Vol. 1, Fundamentals (Center for the Study of Language and Information Publication Lecture Notes, No. 13).
- Sgarbas, Kyriakos, Nikolaos Fakotakis, and George Kokkinakis. 1995. "A PC-KIMMO-Based Morphological Description of Modern Greek." *Literary and Linguistic Computing* 10(3):189-201.
- Sgarbas, Kyriakos, Nikolaos Fakotakis, and George Kokkinakis. 2000. "Two Algorithms for Incremental Construction of Directed Acyclic Word Graphs." *International Journal on Artificial Intelligence Tools* 4(3):369-381
- Tambouratzis, George, and George Carayannis. 2001. Automatic Corpora – based Stemming in Greek. *Literary and Linguistic Computing* 16(4):445-466.
- Van J. Eijck, and Jan Jaspars. 1996. Ambiguity and reasoning. *Technical Report CS-R9616*. Dutch national research institute for mathematics and computer science.

Indexing chronotopes: An ethnographic approach of the changing linguistic landscape of Mytilene

Costas Canakis
University of the Aegean
c.canakis@sa.aegean.gr

Περίληψη

Σε αυτήν την έρευνα προσεγγίζω το γλωσσικό τοπίο (ΓΤ) της Μυτιλήνης ως αρένα όπου εγγράφεται δυναμικά η παρουσία προσφύγων και μεταναστών τόσο από τον ντόπιο πληθυσμό όσο και τους/τις ίδιους/ίδιες. Εστιάζοντας σε δεδομένα που συλλέχθηκαν στο πλαίσιο συνεχιζόμενης επιτόπιας έρευνας, επιχειρώ τη σύνθεση των διάφορων φωνών που συμβάλλουν στη δημιουργία μεταβαλλόμενων ενδεικτικών σχέσεων ανάμεσα στον χώρο, τον τόπο και τον χρόνο, τις γλώσσες και την εμπρόθετη ανθρώπινη δράση. Στόχος μου η ανάδειξη της σημασίας των χρονοτόπων (*chronotopes*) στην έρευνα του ΓΤ, με εθνογραφικό παράδειγμα τη σταδιακή μεταβολή του ΓΤ της Μυτιλήνης από ημιαστικό σε διεθνοποιημένο στον απόηχο της ανθρωπιστικής κρίσης.

Λέξεις κλειδιά: εθνογραφική έρευνα γλωσσικού τοπίου, χρονοτόποι, ενδεικτικές σχέσεις, Μυτιλήνη, ανθρωπιστική κρίση

1 Introduction

Despite the unprecedented visibility of Lesvos as a result of the humanitarian crisis following the war in Syria, little is known about its multilayered and dynamic linguistic landscape (LL) (cf. Canakis 2016, Christoulaki 2017). Moreover, although it is not uncommon for LL research to focus on social struggles *qua* claims to space as aspects of changing notions of citizenship (Kasanga 2014, Martín Rojo 2014, 2016, Kitis and Milani 2015, Canakis and Kersten-Pejanić 2016, Goutsos and Polymenenas 2016; Stroud 2016; Canakis 2018), less is known about the effects of forced mobility on the LL (Mackby 2016, Brown 2019).

In this paper, I am approaching the LL of Mytilene, as an arena where the presence of newcomers is dynamically inscribed both by themselves and by locals. Focusing on ethnographically collected data as diverse as top-down administrative and commercial signs aimed at a changing demographic basis and market, respectively, and bottom-up graffitied signs by refugees and locals supporting (or opposing) their cause, I examine the LL as a forum where different voices (and interests) join forces to create and, given time, consolidate a new reality –while in so doing, indexical relations between time/space, language, and agency (Blommaert 2013) are significantly changed in this mid-sized border town.

Data collected between 2015 and 2019 shall be mined with a focus on indexicality vis-à-vis *chronotopes* in the LL (Blommaert 2015, 2017, Blommaert and De Fina 2016) as the preferential analytical tool for historicizing the dynamic presence of language in public space in the wider context of semiotic landscapes, as theorized by Jaworski and Thurlow (2010), and Pennycook (2010), and further discussed in the volume by Pütz and

Mundt (2019), notably by Shohamy (2019) and Pennycook (2019). Drawing on earlier observations about how LL signs come to stand in an indexical relation to the space they occupy at a certain point in time (Canakis 2012, 2016, 2017, 2018; Canakis and Kersten-Pejanić 2016), I shall show that LL signs, no matter how durable materially speaking, are inextricably tied to *chronotopes*. In fact, one may even argue for a kind of commensurability which may be called “mutual indexing” and alludes to higher orders of indexicality (cf. Silverstein 2003).

Chronicling the humanitarian crisis through the LL in Mytilene over time affords insights into an ongoing process of change: the change from a largely monolingual or bilingual LL in Greek and English to a radically polyglot LL where Greek and English coexist more often and elbow each other in an environment which now features at least Turkish, Arabic, and Farsi (among miscellaneous tokens of other languages); indeed, it closely monitors the change from a midsize, rather inward-looking semi-urban space into a decidedly international melting pot whose complexity defies its size and where discourses spray-canned on walls may, but certainly need not, be imported: for Mytilene, the epicenter of an influx of populations in European space, is chronotopically in a position to create and export discourses without the mediation of Greek institutions in the capital.

In the chronotope I am focusing on, Mytilene is the undisputed Greek capital of the humanitarian crisis, as framed by global socioeconomic and political discourses.¹ Therefore, the writing on the walls of Mytilene is as much a product of its very time of production as the chronotope in which it appears is shaped by its very presence there –and this is a tall indexical order.

2 Setting the scene: Pragmatic and theoretical prerequisites

Mytilene, the capital of Lesvos and administrative seat of the North Aegean district, is a border town with a population of approximately 27,500 (based on the 2011 census). It boasts an international airport connecting Mytilene directly with several international airports in Europe, and has been the seat of the Ministry of the Aegean (1985-2004) –and its successor, the Ministry of the Aegean and Island Policy (2004-2007/2009)– as well as the seat of the University of the Aegean since 1984, which accounts for a sizable student population (the overwhelming majority of whom are not locals). This results in a bustling town with a very diverse LL, given its size.

Mytilene’s proximity to Turkey has resulted in regular boat service to Ayvalık, which, since the late 00s, has been used not only by Greeks crossing over to Turkey but also by a steadily growing number of Turkish tourists (and later businessmen, border control-, and immigration officials), an immediate consequence of decreased fees for a Schengen visa (and, since 2015, international and bilateral Greek-Turkish agreements or, quite simply, “understandings” regarding migration). This proximity to the Turkish coast, in actual and symbolic terms (cf. Green 2010), partly explains why refugees from the Middle East and Asia have opted for Mytilene as a preferential entry point.

¹Even if this presupposes ignoring many other humanitarian crises which do not affect Europe –or the “first world” and its problems– directly.

Having had the opportunity to observe the LL of Mytilene closely since 2000 and register its dynamic more closely since 2008/9 has been instructive in how language in public space is interweaved with actuality; notably with major sociopolitical and economic issues, trends, and stakes –all of which, incidentally, spell out chronotopes as intended here.

As Blommaert and Maly put it, in their defense of ethnographic linguistic landscape analysis (ELLA) as a way of historicizing LL research, features of the sociolinguistic situation “can be read off literacy artefacts” (2014: 2). What is more, entrenchment of LL types (and even tokens, especially stencils), given time and high frequency, come to stand in an indexical relation to the place they are found in (cf. Canakis 2012, 2014).

Diversity is not a novelty in the LL of Mytilene, which is regularly punctuated by political slogans, often directly indexing its large student population and the advocacy groups they participate in. However, there have been notable changes, since inefficient austerity measures following the economic collapse in 2010 have given new momentum to the part of the population most ravaged by dire prospects for the future: youth. What is new, then, is

- i) the frequent appearance of radical slogans relating to issues of (mostly non-heteronormative) gender and sexuality (Canakis 2016, Christoulaki 2017)
- ii) the burgeoning presence of Turkish in commercial signage (Canakis 2016)
- iii) the ubiquitous presence, since summer 2015, of administrative and commercial signs in the Arabic script, directly inscribing immigrant and refugee presence in the LL (Canakis 2016), and
- iv) LL signs, notably graffitied slogans, overwhelmingly in support of immigrants and refugees, *indexing stance while conferring visibility* to immigrant and refugee causes.

I shall focus on the last two points and address them in turn. Specifically, I will show that although use of the Arabic script indexes immigrant and refugee presence in the LL directly, it is predominantly used in commercial and administrative signs authored by local vendors (Pictures 1-8) and authorities (Picture 11).² In this case, immigrants/refugees may well have been the producers but are not the authors of the signs (cf. Goffman 1981). There are few instances of signs in Arabic most likely authored by non-locals (Pictures 9-10). Still, all of them obviously target a non-local audience.

On the other hand, there is a proliferation of LL signs, in Greek and English, directly indexing a positive stance and conferring visibility to immigrant and refugee causes (Pictures 12-36). These signs typically deploy the idiom of *solidarity* (vs. *altruism* or/and *philanthropy*; cf. Papataxiarchis 2016) and index the left-of-center ideological affiliation of their authors. These signs are, crucially, not a reaction to hate speech in the LL (since there is hardly any until early 2020),³ but rather a response to xenophobic discourses circulating in the media and originating in the ideological agendas of conservative parties. Therefore, they are highly *intertextual* but typically address “uninscribed presences” (or LL absences); i.e., they are *semiotically intertextual*.

²Picture numbers refer to photographic data listed in the appendix.

³ Recent events in Mytilene, especially since January 2020, have caused unprecedented upheaval which has resulted in at least some LL presence of anti-refugee/immigrant sentiment. However, since this is all still very new at the time of writing, I shall focus on data collected until September 2019.

Moreover, pro-immigrant/refugee signs allude to other, local concerns to which they are related in an oppressive political climate, as evidenced in signs repudiating values such as xenophobia (Picture 18), racism (Pictures 13, 21, 28), patriotism (Picture 15), and nationalism (Pictures 16, 19), and are often signed by the same groups. Therefore, signs directly indexing positive stance towards immigrants and refugees are instrumentalized in indirectly indexing affiliations with local political significance.

Taking a stance on an issue in the LL presupposes inscribing it, thereby conferring visibility to it. This is a case where Stroud's comment on turbulent spaces and citizenship becomes relevant:

Because LLs provide the discourses and important reference points by means of which people make sense of local place [...], the challenges confronting a sociolinguistically informed politics of place are those of heeding the plural voices layered into, or erased out of, the semiotic landscape [...]. LLs are actively deployed by groups and individuals to enhance local engagement, sense of belonging or acts of resistance, and to create conditions for new emotional geographies of place (Stroud 2016: 4).

In this sense, the LL of Mytilene emerges as a space where local and wider European and global policies (and views) on immigrants and refugees are contested at a given point in time: a specific chronotope of which LL signs –given entrenchment– serve as indexes.

3 Indexing chronotopes: Analyzing the data

Blommaert and De Fina (2016) rework the Bakhtinian concept of *chronotope*, arguing for time-space configurations as compelling aspects of context, especially for sociolinguistic treatments of identity, irrespective of LLs. However, ethnographic LL research, given the dynamic nature of its subject matter, is also crucially linked to chronotopes (spatiotemporal coordinates and presuppositions arising therefrom), regardless of the topic investigated. On the other hand, “chronotopes invoke orders of indexicality valid in a specific timespace frame” and allow “chronotopically relevant indexicals [...] that acquire a certain recognizable value” (Ibid.: 7). Indeed, LL signs may create place out of space and therefore index it even out of context (cf. higher order of indexicality, e.g. stereotypes). And yet, places may also be understood as preferential loci for certain kinds of LL signs at a certain point in time (rather than permanently, cf. Canakis 2016, 2017, 2018). Therefore, I understand chronotopes in LL research as involving Silverstein's higher orders of indexicality (2003) and van Dijk's (1998, 2008, 2014) work on social cognition (*qua* shared set of beliefs) in the study of discourse, since metapragmatics tacitly relies on shared beliefs which are constitutive of social cognition. These approaches cross paths in that they focus on indexicals and indexicality in the context of the “Discourse-Cognition-Society triangle” (van Dijk 2014). I therefore argue for chronotopes both as a prerequisite for LL ethnographic research and as the spatiotemporal coordinates of social cognition: the frame holding it together (and conferring howsoever frail and transient currency to it).

3.1 *LL novelties: Signs in Arabic script*

Arabic signs in the LL of Mytilene since 2015 are tokens of multilingualism which could potentially also be seen as a sign of cosmopolitanism, but in a different context. For LL signs in Arabic in the data are primarily functional (rather than symbolic), serving transactional purposes and indexing presence of the other as a commercial opportunity. The kinds of businesses in which these signs appear underscore this point: they are typically the mini markets and kiosks (Pictures 3, 7), affordable clothing stores (Picture 8), travel agencies (Pictures 1, 4), and exchange or money transfer services (Picture 2) located on the waterfront and the busiest streets of the town center. The middle eastern restaurant *Damas* (Pictures 5-6) is an exception which marked the possibility of Arabic being used both functionally and symbolically –for the brief period of its operation–as an element of marketing a foreign cuisine to the local clientele, especially since it occupied coveted business space on Sapphous Square, the main square of Mytilene.

The relatively few administrative signs in Arabic (cf. health service headquarters and children’s welfare agencies) are often multilingual (e.g. Picture 11, in English, Greek, French, Arabic, and Farsi) and index the presence of the other as an extraordinary event, as an aspect of crisis management. On the other hand, graffitied signs in the Arabic alphabet (e.g. Pictures 9-10) are rarer and incommensurate with the visibility of Arabic in other types of signage, which may be due to the subordinate and precarious status of immigrants/refugees as primary users of Arabic (and other languages using Arabic script) in this chronotope. Still, the scribbled “fuck you” note in Picture 9 is more convincing of a knowledgeable hand when compared to the (stylized but most probably non-native) writing in Picture 10.

Commercial signs in Arabic are relatively scarce now. They peaked around 2016 and have been steadily diminishing. Still, both their proliferation after summer 2015 and their relative scarcity now may be traced to the “good-reasons principle” (cf. Ben-Rafael 2009: 45-48), which guides LL actors and is instrumental in shaping LLs.

3.2 *LL signs indexing pro-immigrant/refugee stance*

Activist pro-refugee LL (printed, stenciled or graffitied) signs in this context are crucially intertwined with claims for non-precarious citizenship (cf. Stroud 2016, Canakis 2017) which go well beyond the humanitarian crisis. They contribute to shaping a topography of political and identitarian contestation and to the creation of an “emotional geography” (Stroud 2016) of indignation which immediately indexes the current chronotope (Pictures 13, 16, 17, 20, 22, 25, 27, 30) but is certainly not neatly separated from Greek debt crisis (Pictures 23, 26, 31) with which it is ideologically fused for various LL actors (Pictures 15-17), which may include local and foreign NGO members in this chronotope.

Signs directly inscribing or indirectly alluding to pro-immigrant/refugee stance bear semiotic marks manifesting their interrelations (cf. materiality) with other (e.g. feminist, anarchist) advocacy groups denouncing inequality on various levels. A good example are stencils which bear identical messages and appear both in black and purple colour (Pictures 32, 33, 34-45), purple being characteristically employed by feminist advocacy groups (also Pictures 12, 14, 15 where purple and black are used in different graffitied

signs welcoming refugees –in the same location– in Greek and English). On the other hand, black is both more common and often explicitly associated with anarchist sensibilities (Pictures 19, 24, 28, 29).

Integrated as they are in local discourses of political contestation (Pictures 19, 23), these LL signs are experienced as one moves in space as part of a wider sociopolitical arena blurring the boundaries between the global and the local (as well as the boundaries between “different issues”). In the current chronotope, abstract and concrete nouns – notably, xenophobia, racism, border(s), nation, nationalism/nationalists, patriotism/patriots, immigrants, refugees, etc.– form a kaleidoscope of predicates, some of which seem to be partly understood as overlapping–indeed, as bearing family resemblances–both for LL actors who perceive a continuity between them, and consumers of the LL.

The UNHCR poster (Picture 36), reading “We are [together] with [the] refugees” in Greek, encapsulates what many of the LL signs seem to presuppose. However, future research will have to elucidate an observable discrepancy: the preponderance of pro-refugee/immigrant signs and the near absence of anti-refugee/immigrant signs in the LL vis-à-vis the increasingly virulent rhetoric circulating on this issue in Greek society in general and in Mytilene in particular.

4 Conclusion

Both signs in Arabic script and activist pro-immigrant/refugee signs in the LL enhance the visibility of the issues and people concerned. However, they operate in very different ways. Specifically, LL signs in the Arabic alphabet manifest an LL economy indexing a population which uses languages deploying it (not only Arabic but also Farsi, etc.), even if one has little or no access to the content of the messages. As such, signs in Arabic have as much to do with business opportunities for local entrepreneurs as with the people they address. On the other hand, activist slogans, in Greek and English, intertextually oppose and respond to anti-immigrant/refugee rhetoric which may be largely absent from the LL (at least until January 2020) but is alive and kicking in public discourse. In these signs, content (and sociopolitical context) is crucial. And given their sheer number, these LL signs are key to inscribing the presence of immigrants and the refugee crisis on the island.

Moreover, by systematically deploying the idiom of *solidarity*, antinationalist rhetoric, and a marked aversion to Greek and European handling of borders (cf. especially Pictures 13, 16, 20, 27, 30), these slogans assume a specific *stance* and allude to local political concerns –notably issues of citizenship– affecting locals as well as newcomers regardless of their status. It has to be noted that the idiom of *philoxenia* ‘hospitality’ (linked to *altruism*) is systematically avoided in these LL signs, as it indexes face-saving discourses prettifying local authorities and policies (cf. the slogan *No prison is hospitable*).

However, given that immigrants and especially refugees are separated from the local authors of these LL signs by multiple layers of precarity (documents being just one example, Pictures 34-35), one wonders about the degree to which the humanitarian crisis has been instrumentalized by locals as a way of voicing disappointment (and anger) towards the iniquities of their homeland (cf. Picture 23 and the famous slogan during the

debt-crisis –i.e. “killers of people, well-to-do respectable citizens, you look good drowned in debt”– which has reappeared, gaining new momentum (and connotations) over the last few years).

Be that as it may, these LL agents engage in “identity building” (better: acts of identification) in the LL by adopting a clear stance on a controversial issue (cf. Blackwood, Lanza and Woldemariam 2016). The two types of LL signage discussed here, as experienced by passers-by and researchers of the LL of Mytilene, jointly provide access to major changes effected by the humanitarian crisis. Moreover, given their high visibility, they offer an opportunity for the study of “situated practices of embodied conduct” (cf. Szabó and Troyer 2017).

References

- Ben-Rafael, Eliezer. 2009. “A sociological Approach to the Study of Linguistic Landscapes.” In *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, edited by Elana Shohamy and Durk Gorter, 40-54. New York: Routledge.
- Blackwood, Robert, Elizabeth Lanza, and Hirut Woldemariam. 2016. “Preface.” In *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*, edited by Robert Blackwood, Elizabeth Lanza, and Hirut Woldemariam, xvi-xxiv. London: Bloomsbury.
- Blommaert, Jan. 2013. *Ethnography, Superdiversity, and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity*. Bristol: Multilingual Matters.
- Blommaert, Jan. 2015. “Chronotopes, Scales, and Complexity in the Study of Language in Society.” *Annual Review of Anthropology* 44:105-116.
- Blommaert, Jan. 2017. “Mobility, Contexts, and the Chronotope.” *Language in Society* 46: 95-99.
- Blommaert, Jan, and IcoMaly. 2014. “Ethnographic Linguistic Landscape Analysis and Social Change: A Case Study.” *Tilburg Papers in Culture Studies* 100. Accessed March 13, 2020. <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/ethnographic-linguistic-landscape-analysis-and-social-change-a-ca>
- Blommaert, Jan, and Anna De Fina. 2016. “Chronotopic Identities: On the Time-Space Organization of Who We Are.” *Tilburg Papers in Culture Studies* 153. Accessed March 13, 2020. <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/chronotopic-identities-on-the-timespace-organization-of-who-we-ar>
- Brown, Joshua R. 2019. “Somali Refugees and Their Urban and Non-Urban Linguistic Landscapes.” *Critical Multilingualism Studies* 7(3):77-92.
- Canakis, Costas. 2012. “The Writing on the Wall: Aspects of the Linguistic Landscape in the Gazi/Kerameikos Area in Athens.” Paper presented at the 19th International Sociolinguistics Symposium, Freie Universität, Berlin, August 20-24.
- Canakis, Costas. 2016. “Snapshots of the Balkans through Ethnographic Investigation of the Linguistic Landscape.” *Punctum* 2(2):24-65.
- Canakis, Costas. 2017. “The Linguistic Landscape of Stadiou Street in Athens: An Ethnographic Approach of the Linguistic Appropriation of Contested Space.” In *Studies in Greek Linguistics* 37, edited by Despoina Papadopoulou and Alexandros Tantos, 165-180. Thessaloniki: Institutouto Neoellinikon Spoudon.

- Canakis, Costas. 2018. "Contesting Identity in the Linguistic Landscape of Belgrade: An Ethnographic Approach." *BELLS – Belgrade English Language and Linguistics Studies* 10:229-258.
- Canakis, Costas, and Roswitha Kersten-Pejanić. 2016. "Spray-Canned Discourses: Reimagining Gender, Sexuality, and Citizenship through Linguistic Landscapes in the Balkans." In *Minorities under Attack: Othering and Right-Wing Extremism in Southeast European Societies*, edited by Sebastian Goll, Martin Mlinarić, and Johannes Gold, 129-159. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Christoulaki, Daphne. 2017. "Gendered and Sexual Graffitied Signs in the Linguistic Landscape of Mytilene" [in Greek]. MA thesis, University of the Aegean.
- Goffman, Erving. 1981. *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goutsos, Dionysis, and George Polymeneas. 2016. "Identity as Space: Localism in the Greek Protests of Syntagma Square." In *Occupy: The Spatial Dynamics of Discourse in Global Protest Movements*, edited by Luisa Martín Rojo, 99-125. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Green, Sarah F. 2010. "Performing Border in the Aegean: On Relocating Political, Economic and Social Relations." *Journal of Cultural Economy* 3(2):261-278.
- Jaworski, Adam, and Crispin Thurlow. 2010. "Introducing Semiotic Landscapes." In *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*, edited by Adam Jaworski and Crispin Thurlow, 1-40. London & New York: Continuum.
- Kasanga, Luanga. A. 2014. "The Linguistic Landscape: Mobile Signs, Code Choice, Symbolic Meaning and Territoriality in the Discourse of Protest." *International Journal of the Sociology of Language* 230:19-44.
- Kitis, E. Dimitris, and Tommaso M. Milani. 2015. "The Performativity of the Body: Turbulent Spaces in Greece." *Linguistic Landscape* 1(3):268-290.
- Mackby, Jo. 2016. "Cries from *The Jungle*: The Dialogic Linguistic Landscape of the Migrant and Refugee Camps in Calais, France." MA thesis, University of Kentucky.
- Martín Rojo, Luisa. 2014. "Taking Over the Square: The Role of Linguistic Practices in Contesting Urban Spaces." *Journal of Language and Politics* 13(4):623-652.
- Martín Rojo, Luisa (ed.). 2016. *Occupy: The Spatial Dynamics of Discourse in Global Protest Movements*. Amsterdam: John Benjamins.
- Papataxiarchis, Evthymios. 2016. «Μια μεγάλη ανατροπή: Η 'ευρωπαϊκή προσφυγική κρίση' και ο νέος πατριωτισμός της αλληλεγγύης». *Σύγχρονα Θέματα* 132-133:7-28.
- Pennycook, Alastair. 2010. "Spatial Narrations: Graffscapes and City Souls." In *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*, edited by Adam Jaworski and Crispin Thurlow, 137-150. London & New York: Continuum.
- Pennycook, Alastair. 2019. "Linguistic Landscapes and Semiotic Assemblages." In *Expanding the Linguistic Landscape: Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource*, edited by Martin Pütz and Neele Mundt, 75-88. Bristol: Multilingual Matters.
- Pütz, Martin, and Neele Mundt. 2019. "Multilingualism, Multimodality, and Methodology: Linguistic Landscape Research in the Context of Assemblages, Ideologies and (In)visibility: An Introduction." In *Expanding the Linguistic Landscape: Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource*, edited by Martin Pütz and Neele Mundt, 1-22. Bristol: Multilingual Matters.

- Shohamy, Elana. 2019. "Linguistic Landscape after a Decade: An Overview of Themes, Debates and Future Directions." In *Expanding the Linguistic Landscape: Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource*, edited by Martin Pütz and Neele Mundt, 25-37. Bristol: Multilingual Matters.
- Silverstein, Michael. 2003. "Indexical Order and the Dialectics of Sociolinguistic Life." *Language and Communication* 23:193-229.
- Stroud, Christopher. 2016. "Turbulent Linguistic Landscapes and the Semiotics of Citizenship." In *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*, edited by Robert Blackwood, Elizabeth Lanza, and Hirut Woldemariam, 3-18. London: Bloomsbury.
- Szabó, Tamás Péter, and Robert A. Troyer. 2017. "Inclusive Ethnographies: Beyond the Binaries of Observer and Observed in Linguistic Landscape Studies." *Linguistic Landscapes* 3(3):306-326.
- van Dijk, Teun A. 1998. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- van Dijk, Teun A. 2008. *Discourse and Context: A Socio-Cognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, Teun A. 2014. "Discourse-Cognition-Society: Current State and Prospects of the Socio-Cognitive Approach to Discourse". In *Contemporary Studies in Critical Discourse Analysis*, edited by Christopher Hart and Piotr Cap, 121-146. London: Bloomsbury.

APPENDIX: Pictures

Picture 1

Picture 2

Picture 3

Picture 4

Picture 5

Picture 6

Picture 7

Picture 8

Picture 9

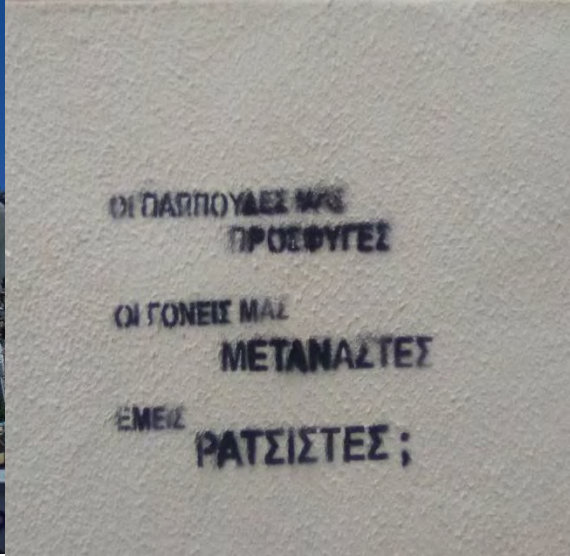
Picture 10

Picture 11

Picture 12

Picture 13

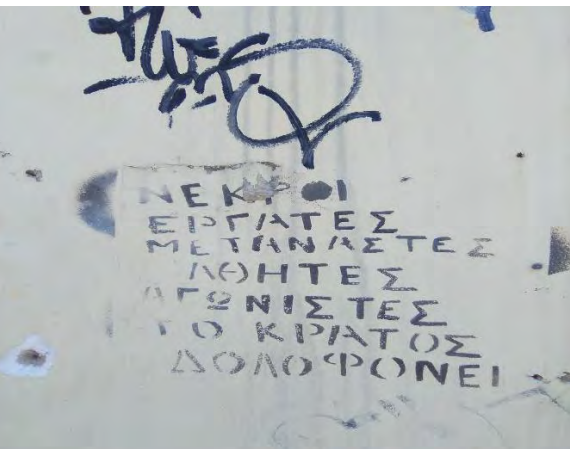
Picture 14

Picture 15

Picture 16

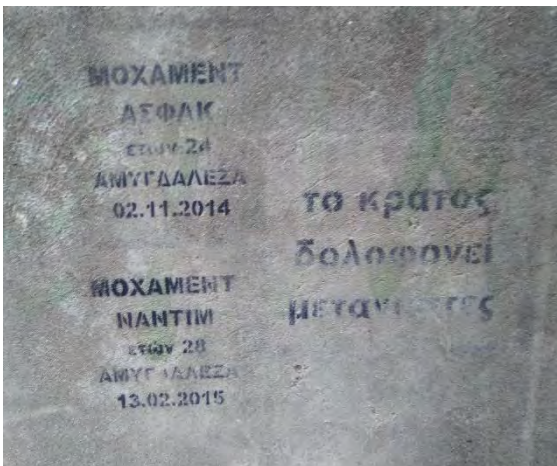
Picture 17

Picture 18

Picture 19

Picture 20

Picture 21

Picture 22

Picture 23

Picture 24

Picture 25

Picture 26

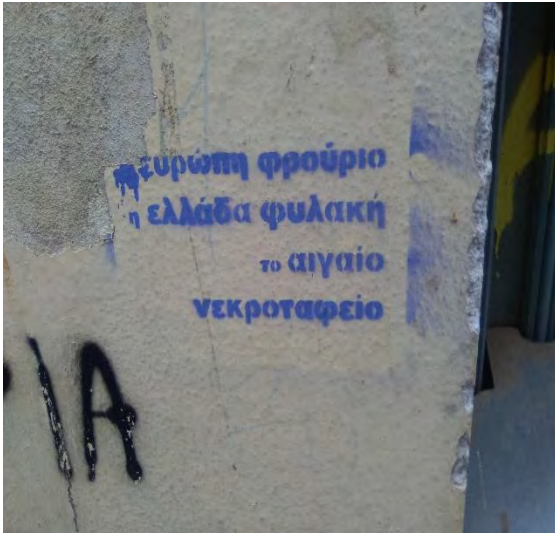
Picture 27

Picture 28

Picture 29

Picture 30

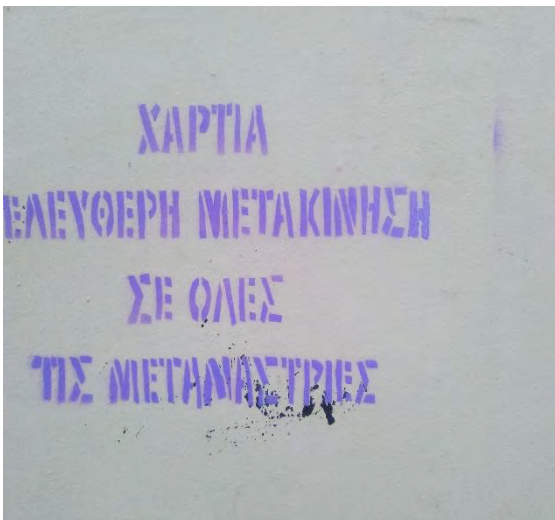
Picture 31

Picture 32

Picture 33

Picture 34

Picture 35

Picture 36

Ταυτότητες νομιμοποίησης και αντίστασης σε χιουμοριστικές αφηγήσεις μαθητών/τριών της ελληνικής ως Γ2

Σπυριδούλα Γαστεράτου
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
spyridoulagast@gmail.com

Abstract

The aim of this paper is to explore how adult learners of Greek as a second language construct their identities through humor. Analyzing 135 written humorous narratives with Bamberg's (1997) narrative positioning model and the knowledge resources of script opposition and target from the General Theory of Verbal Humor (Attardo 2001), we detect two main categories: (a) narratives of legitimizing identities and (b) narratives of resistance identities. We discuss one narrative of each category in which narrators position themselves towards aspects of the Greek sociolinguistic context. Humor emerges as a basic tool for identity construction and stance expression.

Keywords: narratives, humor, identities, Greek as a second language

1 Εισαγωγή

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι η ανάδειξη των ταυτοτήτων που κατασκευάζουν ενήλικες ομιλητές/τριες της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας (στο εξής Γ2) μέσω του χιούμορ στον γραπτό λόγο. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης επιχειρούν να εμπλουτίσουν τον χώρο της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας και της κοινωνιογλωσσολογίας, όπου οι σχετικές έρευνες κυρίως στην αγγλική, αλλά και σε άλλες γλώσσες, εστιάζουν συνήθως σε προφορικές αφηγήσεις ή συνεντεύξεις μεταναστών/τριών. Παράλληλα, η σχετική έρευνα για τα ελληνικά δεδομένα έχει στραφεί κυρίως στον γραπτό λόγο μεταναστών/τριών μαθητών/τριών που φοιτούν στα ελληνικά σχολεία (βλ. ενδεικτικά Archakis 2016, 2018, Archakis και Tsakona 2018), χωρίς ωστόσο να εξετάζεται η χρήση του χιούμορ.

Τις τελευταίες δεκαετίες η αφηγηματική στροφή (narrative turn, βλ. ενδεικτικά De Fina και Baynham 2016: 32) των κοινωνικών επιστημών έχει αναδείξει την αφήγηση ως ένα από τα σημαντικότερα μέσα για την κατασκευή ταυτοτήτων των ομιλητών/τριών. Σύμφωνα με τις De Fina και Georgakopoulou (2008: 380), η αφηγηματική στροφή έγκειται στην τάση προσέγγισης των αφηγήσεων ως κεντρικού μέσου για την κατασκευή πραγματικοτήτων, εντός των οποίων συντελείται και η κατασκευή των ταυτοτήτων των υποκειμένων. Στο πλαίσιο αυτό, ακολουθούμε την οπτική της κοινωνικής κατασκευής (social constructionism βλ. Sarbin και Kitsuse 1994), σύμφωνα με την οποία η ταυτότητα δεν είναι εγγενές και αμετάβλητο χαρακτηριστικό των υποκειμένων, αλλά προϊόν διαπραγμάτευσης, μεταβολής και κατασκευής μέσω της κοινωνικής διεπίδρασης, και κυρίως μέσω της γλώσσας (Bucholtz και Hall 2005: 588).

Προσεγγίζοντας την ταυτότητα ως κάτι που τα υποκείμενα κατασκευάζουν κατά την κοινωνική τους διεπίδραση, εστιάζουμε στη χρήση του χιούμορ στις αφηγήσεις των μαθητών/τριών της Γ2 ως στρατηγικής για την τοποθέτηση τους απέναντι σε συγκεκριμένες αντιλήψεις κατά τη κατασκευή των ταυτοτήτων τους. Από την ανάλυση των αφηγήσεων του υλικού μας με βάση τις γνωσιακές παραμέτρους της γνωσιακής αντίθεσης και του στόχου από τη *Γενική Θεωρία για το Γλωσσικό Χιούμορ*

(Attardo 2001), προκύπτουν δύο κατηγορίες ταυτοτήτων. Οι αφηγητές/τριες του δείγματός μας αξιοποίησαν το χιούμορ για να κατασκευάσουν ταυτότητες νομιμοποίησης και ταυτότητες αντίστασης απέναντι στο αξιακό σύστημα της ελληνικής κοινωνίας.

2 Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Αφηγήσεις και ταυτότητες στη Γ2

Η κεντρικότητα της αφήγησης στην καθημερινή διεπίδραση αλλά και η ανάδειξή της ως κύριου μέσου για την κατασκευή των ταυτοτήτων των ομιλητών/τριών τονίζεται από σημαντικό αριθμό μελετών (βλ. ενδεικτικά De Fina και Georgakopoulou 2008, Bamberg 2011). Σύμφωνα με τη De Fina (2003: 19 κεξ.), η αφήγηση διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην κατασκευή των ταυτοτήτων των αφηγητών/τριών, καθώς μέσω αυτής τα υποκείμενα διαπραγματεύονται τους ατομικούς και κοινωνικούς τους ρόλους, τις σχέσεις τους αλλά και την ένταξή τους σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες.

Τις τελευταίες δεκαετίες η παγκοσμιοποίηση και η διαρκής κινητικότητα των ανθρώπων έχει μετασχηματίσει σημαντικά τα γλωσσοπολιτισμικά χαρακτηριστικά των σύγχρονων κοινωνιών και έχει θέσει σε αμφισβήτηση την επιδίωξη των δυτικών κοινωνιών για «έναν πολιτισμό» και «μία γλώσσα» (Archakis 2016). Σε μια προσπάθεια ανάδειξης της φωνής κοινωνικών υποκειμένων, όπως των μεταναστών/τριών, που είναι πιθανό να περιθωριοποιούνται λόγω της χρήσης γλωσσικών ποικιλιών που διαφοροποιούνται από την πρότυπη γλώσσα της κοινότητας όπου διαμένουν, η έρευνα έχει στρέψει το ενδιαφέρον της στη μελέτη αφηγήσεων και ταυτοτήτων στη γλώσσα της κοινότητας υποδοχής (βλ. ενδεικτικά Baynham 2006, De Fina 2000, Enciso 2011). Κοινή συνισταμένη των ευρημάτων είναι η ανάγκη των μεταναστών/τριών να επαναπροσδιορίσουν τις ταυτότητές τους εντός της κοινότητας υποδοχής (De Fina 2000: 155), επιχειρώντας να ισορροπήσουν ανάμεσα στις κυρίαρχες προσδοκίες και τις δικές τους προσπάθειες να προσαρμοστούν σε ένα πολυδιάστατο κοινωνικό πλαίσιο (Archakis και Tsakona 2018: 2), πότε καταλήγοντας να απεμπολήσουν τα δικά τους γλωσσοπολιτισμικά χαρακτηριστικά και να συγκλίνουν με τις κυρίαρχες προσδοκίες και πότε εκφράζοντας φωνές αντίστασης προς αυτές (Archakis 2016, 2018, Archakis και Tsakona, 2018).

Παρά την ερευνητική στροφή στις αφηγήσεις στη Γ2, η έρευνα για τα ελληνικά δεδομένα είναι, στον βαθμό που γνωρίζω, περιορισμένη.¹ Σύμφωνα με τους Archakis και Tsakona (2018: 2) η εξέταση των γραπτών εκθέσεων μεταναστών/τριών μαθητών/τριών περιορίζεται αποκλειστικά στη λεξικογραμματική τους διόρθωση με στόχο την ευθυγράμμιση των τελευταίων με ό, τι καλούμε πρότυπη ελληνική γλώσσα με αποτέλεσμα να στιγματίζονται οι δικές τους γλωσσικές ποικιλίες και να αποσιωπώνται οι υπόλοιπες κοινωνιοπραγματολογικές λειτουργίες των κειμένων τους. Μολονότι οι αφηγητές/τριες του δείγματός μας δεν είναι στο σύνολό τους μετανάστες/τριες, θεωρούμε ότι έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά με αυτούς/ές, όπως η μετακίνηση, η διαμονή, έστω και για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, σε μία ξένη χώρα, η προσπάθεια κοινωνιογλωσσικής ένταξης σε αυτή και οι κοινωνικές σχέσεις που προσπαθούν να συγκροτήσουν με τους/τις ντόπιους/ες.

¹ Για τα ελληνικά βλ. ενδεικτικά Archakis (2016, 2018), Archakis και Tsakona (2018).

Στο πλαίσιο αυτό, η τοποθέτηση (positioning) των μαθητών/τριών της ελληνικής ως Γ2 προς τα αφηγούμενα γεγονότα αναλύεται μέσα από το μοντέλο του Bamberg (1997)², το οποίο διακρίνει τρία επίπεδα. Στο επίπεδο του αφηγηματικού κόσμου, ο/η αφηγητής/τρια τοποθετείται σε σχέση με τους υπόλοιπους χαρακτήρες της ιστορίας του/της· στο επίπεδο της αφηγηματικής διεπίδρασης τοποθετείται σε σχέση με το κοινό του/της· και στο τρίτο επίπεδο τοποθετείται σε σχέση με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο κινείται. Η έννοια της τοποθέτησης θα αξιοποιηθεί προκειμένου να προσεγγίσουμε τις γλωσσικές επιλογές στις οποίες προβαίνουν οι μαθητές/τριες κατά τη συγγραφή των χιουμοριστικών τους αφηγήσεων και με βάση τις οποίες περιγράφουν τους εαυτούς τους και τους/τις άλλους/ες. Συγκεκριμένα, μέσα από τα τρία επίπεδα αφηγηματικής ανάλυσης του μοντέλου θα εξετάσουμε εάν οι αφηγητές/τριες τοποθετούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να συγκλίνουν με τις κυρίαρχες προσδοκίες της ελληνικής κοινωνίας ή εάν αποκλίνουν από αυτές, κατασκευάζοντας παράλληλα και τις αντίστοιχες ταυτότητες.

2.2 Χιούμορ και ταυτότητες στη Γ2

Σύμφωνα με τη *Γενική Θεωρία για το Γλωσσικό Χιούμορ*³ (Attardo 2001), το χιούμορ στηρίζεται στην ασυμβατότητα, στην αναντιστοιχία ανάμεσα στο πώς είναι τα πράγματα και το πώς θα έπρεπε να είναι, στην ανατροπή και την διάψευση των προσδοκιών των ομιλητών/τριών. Κατά την ανάλυση των χιουμοριστικών αφηγήσεων, εστιάζουμε σε δύο από τις έξι⁴ γνωσιακές παραμέτρους της ΓΘΓΧ, τη *γνωσιακή αντίθεση*⁵ και τον *στόχο*. Συγκεκριμένα, εντοπίζουμε τις γνωσιακές αντιθέσεις που περιέχουν οι χιουμοριστικές φράσεις⁶, δηλαδή τα αντιτιθέμενα γνωσιακά σχήματα που συγκρούονται σε αποσπάσματα των αφηγήσεων των μαθητών/τριών τα οποία αποκαλύπτουν τις κυρίαρχες προσδοκίες των τελευταίων, η διάψευση των οποίων προκαλεί το χιούμορ. Παράλληλα, έμφαση δίνουμε στον χιουμοριστικό στόχο των αφηγήσεων, δηλαδή στο άτομο, την ομάδα ή τον ιδεολογικό στόχο ενάντια του οποίου στρέφεται το χιούμορ. Μέσα από τον στόχο του χιούμορ, τον/την φορέα δηλαδή της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, προβάλλονται συγκεκριμένες πτυχές των ταυτοτήτων των αφηγητών/τριών, καθώς αποκαλύπτονται οι προσδοκίες και οι στάσεις τους.

Τις τελευταίες δεκαετίες μία σειρά ερευνών αναδεικνύουν το χιούμορ ως αποτελεσματική στρατηγική για την έκφραση της ταυτότητας των ομιλητών/τριών (βλ. ενδεικτικά Holmes 2000, Archakis και Tsakona 2005, 2006). Κεντρικό συμπέρασμα τέτοιων ερευνών είναι η λειτουργία του χιούμορ ως μέσου οριοθέτησης του αξιακού συστήματος σύμφωνα με το οποίο τα άτομα εντάσσονται ή αποκλείονται από συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, ως μέσου κριτικής των κατά περίπτωση ασύμβατων συμπεριφορών και ανάδειξης των κυρίαρχων, ως μέσου θετικής αυτοπαρουσίασης και διαφύλαξης του προσώπου⁷ των ομιλητών/τριών.

² Εάν και το μοντέλο του Bamberg (1997) προέρχεται από προφορικά δεδομένα, η έρευνα έχει δείξει ότι μπορεί να εφαρμοστεί αποτελεσματικά και σε γραπτά κείμενα (Αρχάκης και Τσάκωνα 2011).

³ Στο εξής ΓΘΓΧ.

⁴ Επιγραμματικά οι έξι γνωσιακές παράμετροι της ΓΘΓΧ: γνωσιακή αντίθεση, λογικός μηχανισμός, κατάσταση, στόχος, *κειμενική στρατηγική και γλώσσα* (Attardo 2001: 22).

⁵ Να σημειωθεί ότι οι όροι γνωσιακή αντίθεση και ασυμβατότητα δε διακρίνονται αλλά χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι.

⁶ Η *χιουμοριστική φράση* (jab line) είναι η λέξη, φράση ή πρόταση η οποία περιέχει τουλάχιστον μία γνωσιακή αντίθεση (Attardo 2001: 82-83).

⁷ Σύμφωνα με τους Brown και Levinson (1987) το *πρόσωπο* (face) αναφέρεται στη δημόσια εικόνα που κάθε μέλος της κοινωνίας διεκδικεί για τον εαυτό του. Διακρίνονται δυο όψεις του προσώπου: η

Σύμφωνα με τους Αρχάκη και Τσάκωνα (2011: 101), το χιούμορ αποτελεί ένα μέσο αποτίμησης των πραγμάτων και κριτικής τοποθέτησης των ομιλητών/τριών απέναντι στις κυρίαρχες αντιλήψεις. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, οι μαθητές/τριες της Γ2 αξιολογούν το χιούμορ προκειμένου να αξιολογήσουν τα απλά περιστατικά της καθημερινότητάς τους στην Ελλάδα, τις συχνά γλωσσικές ή κοινωνικές αποκλίσεις τους από το κυρίαρχα αποδεκτό ως αστείες, αλλά και να τοποθετηθούν κριτικά απέναντι στις κανονικότητες της ελληνικής κοινότητας. Μέσα από τη σύγκριση του προσδοκώμενου με το πραγματικό αποκαλύπτεται ο κανόνας, η ανατροπή του οποίου γίνεται αντικείμενο χιουμοριστικής πλαισίωσης.

Στο πλαίσιο αυτό αξιοποιούμε και την κατηγοριοποίηση των ταυτοτήτων του Castells (2010: 8), διακρίνοντας τις αφηγήσεις του υλικού μας σε δύο κατηγορίες σύμφωνα με τις ταυτότητες που κατασκευάζουν σε αυτές οι μαθητές/τριες της Γ2. Στην 1^η κατηγορία του υλικού μας, οι αφηγητές/τριες κατασκευάζουν ταυτότητες νομιμοποίησης οι οποίες προωθούνται από τους «κυρίαρχους θεσμούς της κοινωνίας ώστε να επεκτείνουν και να αιτιολογήσουν την κυριαρχία τους απέναντι στους/τις κοινωνικούς/ές δράστες/τριες» (Castells 2010: 8), ενισχύοντας έτσι το κυρίαρχο αξιακό σύστημα της ελληνικής κοινότητας. Στη 2^η κατηγορία των αφηγήσεων, οι μαθητές/τριες της Γ2 κατασκευάζουν ταυτότητες αντίστασης προς το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο της ελληνικής κοινότητας. Οι ταυτότητες αντίστασης «παράγονται από εκείνους/ες που καθώς βρίσκονται σε θέσεις απαξιωμένες ή/και στιγματισμένες από τους κυρίαρχους λόγους, οικοδομούν χαρακώματα αντίστασης και επιβίωσης στη βάση διαφορετικών ή και αντίθετων προς το κυρίαρχο αρχών» (Castells 2010: 8).

3 Τα δεδομένα της έρευνας, η συλλογή τους και τα ερευνητικά ερωτήματα

Το υπό εξέταση υλικό αποτελείται από 135 γραπτές χιουμοριστικές αφηγήσεις ενήλικων μαθητών/τριών⁸ που παρακολουθούν μαθήματα ελληνικής γλώσσας στο μέσο και προχωρημένο επίπεδο γλωσσομάθειας σε τμήματα διδασκαλείων ελληνικών πανεπιστημίων. Οι αφηγήσεις συνελέγησαν κατά τη χρονική περίοδο Φεβρουαρίου 2018-Νοεμβρίου 2018. Οι μαθητές/τριες κλήθηκαν να γράψουν σε μία διδακτική ώρα (45') μία αστεία ιστορία από τη ζωή τους στην Ελλάδα σύμφωνα με το ακόλουθο θέμα:

Κάθε μέρα μικρά ή μεγάλα πράγματα που βλέπουμε, ακούμε ή κάνουμε μας φαίνονται αστεία. Αφού λοιπόν το γέλιο και οι αστείες στιγμές βρίσκονται παντού γύρω μας, σκεφτείτε και γράψτε μια αστεία ιστορία από την καθημερινότητα και τη ζωή στην Ελλάδα.

Η ανάλυση των δεδομένων μας, όπως φαίνεται και στον Πίνακα 1, οδήγησε στην ανάδειξη δύο κατηγοριών:

Ταυτότητες νομιμοποίησης	Ταυτότητες αντίστασης	Σύνολο
42	93	135
31%	69%	100%

Πίνακας 1 | Οι δύο κατηγορίες των χιουμοριστικών αφηγήσεων

Θετική αναφέρεται στην ανάγκη κάθε μέλους να είναι αγαπητό και αποδεκτό από τους άλλους και η αρνητική αναφέρεται στην ανάγκη κάθε μέλους να δρα ανεξάρτητα.

⁸ Η εκτενής ανάλυση των προφίλ των μαθητών/τριών ξεπερνά τα όρια της παρούσας μελέτης, ωστόσο αξίζει να διευκρινιστεί ότι παρουσιάζει σημαντική ετερογένεια, καθώς αποτελείται από μετανάστες/τριες, φοιτητές/τριες Erasmus, φοιτητές/τριες που επιθυμούν να φοιτήσουν σε ελληνικά πανεπιστήμια και ακαδημαϊκό κοινό που συμμετείχε σε μικρής διάρκειας θερινό πρόγραμμα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας σε διδασκαλεία ελληνικών πανεπιστημίων.

Το ερώτημα, λοιπόν, που θα μας απασχολήσει στην παρούσα μελέτη αφορά τους τρόπους με τους οποίους οι μαθητές/τριες της ελληνικής ως Γ2 επιλέγουν να τοποθετηθούν σε σχέση με το διαφορετικό γλωσσοπολιτισμικό πλαίσιο της ελληνικής κοινότητας, κατασκευάζοντας τις ταυτότητες τους μέσω του χιούμορ.

4 Ανάλυση δεδομένων

4.1 Αφηγήσεις ταυτοτήτων νομιμοποίησης

Στην 1^η κατηγορία εντάχθηκαν οι χιουμοριστικές αφηγήσεις στις οποίες ο στόχος του χιούμορ ήταν οι ίδιοι/ες οι αφηγητές/τριες (αυτοστόχευση, βλ. και Archakis και Tsakona 2006), επειδή χρησιμοποιούν διαφορετικές ποικιλίες από την πρότυπη ελληνική. Κοινή συνισταμένη των αφηγήσεων της 1^{ης} κατηγορίας είναι η γνωσιακή αντίθεση *Μιλάω/Δε μιλάω την πρότυπη ελληνική*. Το χιούμορ λειτουργεί ως μηχανισμός έμμεσης κριτικής των διαφορετικών γλωσσικών ποικιλιών των αφηγητών/τριών. Έτσι, επιχειρούν να ευθυγραμμιστούν ιδεολογικά με την πρότυπη χρήση της ελληνικής, κατασκευάζοντας ταυτότητες νομιμοποίησης, αφού εμφανίζονται να έχουν τις ίδιες προσδοκίες με τους/τις ομιλητές/τριες της ελληνικής ως Γ1 όσον αφορά τη ‘σωστή’ χρήση της. Στην 1^η κατηγορία το χιούμορ λειτουργεί κριτικά στις ‘ασύμβατες’ ποικιλίες των αφηγητών/τριών και άρα ενισχυτικά στο κυρίαρχο γλωσσικό πρότυπο της ελληνικής. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο παράδειγμα⁹:

1. ¹⁰ Σαν ξένος, στην Ελλάδα θα πάρω στις καταστάσεις που έχουν πάντα αστεία. Όταν θυμήθηκα αυτές, γέλασα πολύ, γιατί είναι, για εμένα, χαζείς αλλά έχουν χύμορ.

Μία φορά από αυτές καταστάσεις, ήμουν στο ένα μαγαζί, και ήθελα να αγοράσω ρούχα. Όπως θυμήθηκα, ήμουν στην Αθήνα μόνο για δύο εβδομάδες και δεν ήξερα ποτέ ελληνικά. Αποφάσισα να ρώτησα, αλλά μπερδεύτηκα γιατί αν να ρωτήσω στη Αγγλικά, μπορούν να ξέρουν ότι είμαι ξένους και πάντα θα σκεφτούν να κερδίσουν τόσο λεφτά από εμένα.

Για αυτό το λόγο είχα θάρρο για να ρωτήσω πόσο κάνουν αυτά τα ρούχα, όμως χρησιμοποιήσα το Google μετάφρασης διότι δεν ήξερα πως πρέπει να ρωτήσω. Όταν έκανα τα μετάφραση για φράση, Πήγα στο ταμείο, και με αυτοπεποίθηση είπα: «Πόσο κοστίζεις σήμερα, έχεις εκπτώσεις;».

Ξαφνικά, είδα τα πρόσωπα τους ταμιών φαινηθήκαν κόκκινο, και το security άντρας γεληθήκε πάρα πολύ. Επιπλέον, την γυναίκα εκεί φώνασα και είπα πολύ κακή λέξεις για εμένα.

Στη αυτή κατάσταση, και μετά δύο λεπτά γνωρίσα που είπα πριν είναι μεγάλο λάθος. Είπα πριν φύγω γρήγορα: «Συγγνώμη, Συγγνώμη, δεν είναι αυτό που σκεφετήκετε!».

Ήταν, για εμένα, πολύ χύμορ! Και κάθε φορά που είπα το ιστορεία για ανθρωπούς Γελάω πάρα πολύ. Τι κρίμα να χρησιμοποιούμε Google μετάφραση.

Οι ταυτότητες που κατασκευάζει ο αφηγητής και οι υπόλοιποι χαρακτήρες της χιουμοριστικής αφήγησης αναδεικνύονται μέσα από την έννοια της τοποθέτησης στα τρία επίπεδα αφηγηματικής ανάλυσης του μοντέλου του Bamberg (1997).

Στο πρώτο επίπεδο ανάλυσης, ο αφηγητής εισάγεται στον αφηγηματικό κόσμο και τοποθετείται σε σχέση με τους υπόλοιπους χαρακτήρες της ιστορίας του. Εδώ ο αφηγητής τοποθετείται απέναντι στους/στις έλληνες/ίδες υπαλλήλους του

⁹ Οι αφηγήσεις παρατίθενται χωρίς μεταβολή της ορθογραφίας και των γλωσσικών επιλογών των αφηγητών/τριών.

¹⁰ Επίπεδο γλωσσομάθειας: B1, Φύλο: άντρας, Ηλικία: 21, Χώρα καταγωγής: Λίβανος, Γλώσσα που μιλάει στο σπίτι: Αραβικά, Διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα: 8 μήνες.

καταστήματος που επισκέπτεται υιοθετώντας εξ αρχής μία επιφυλακτική και αμυντική στάση, αφού προσπαθεί να αποκρύψει την αλλοδαπή καταγωγή του φοβούμενος ότι θα πέσει θύμα οικονομικής εκμετάλλευσης. Πιστεύοντας ότι η πρότυπη χρήση της ελληνικής γλώσσας είναι αυτή που εγγυάται την αποτελεσματική επικοινωνία, ο αφηγητής χρησιμοποιεί τη μηχανή μετάφρασης της Google. Ωστόσο, η ασύμβατη γλωσσική χρήση του αφηγητή «*Πόσο κοστίζεις σήμερα, έχεις εκπτώσεις;*», προκαλεί τις αρνητικές αντιδράσεις των υπαλλήλων του καταστήματος. Παράλληλα, παρουσιάζονται οι τοποθετήσεις των υπαλλήλων, οι οποίοι αντιδρούν αρνητικά στη διαφορετική γλωσσική ποικιλία που χρησιμοποιεί ο αφηγητής, καθώς αναμένουν από εκείνον να μιλήσει την πρότυπη ελληνική γλώσσα. Η ανατροπή των προσδοκιών τους συνοδεύεται από αμηχανία (*Ξαφνικά, είδα τα πρόσωπα τους ταμιών φαινηθήκαν κόκκινο*), γέλιο (*και το security άντρας γεληθήκε πάρα πολύ*) και θυμό (*Επιπλέον, την γυναίκα εκεί φώνασα και είπε πολύ κακή λέξεις για εμένα*).

Στο δεύτερο επίπεδο, ο αφηγητής απευθύνεται στους/στις αναγνώστες/τριες του δηλώνοντας την ταυτότητα του ξένου με την οποία βρίσκεται στην Ελλάδα (*Σαν ξένος, στην Ελλάδα*). Τα αφηγούμενα γεγονότα έλαβαν χώρα σε μία εποχή που, όπως μας λέει, ο αφηγητής δεν βρισκόταν μεγάλο χρονικό διάστημα στην Ελλάδα και δεν ήταν αρκετά εξοικειωμένος με την πρότυπη ελληνική γλώσσα. Ωστόσο, παρουσιάζεται να έχει θάρρος να χρησιμοποιεί την ελληνική γλώσσα αλλά και χιούμορ με το οποίο αντιμετωπίζει τις ‘αποκλίνουσες’ από το κυρίαρχο γλωσσικές του συμπεριφορές (*Ήταν, για εμένα, πολύ χιούμορ! Και κάθε φορά που είπα το ιστορεία για ανθρωπούς Γελάω πάρα πολύ.*).

Επιπλέον, η αφήγηση φέρνει στην επιφάνεια τις απόψεις του αφηγητή για τη γλωσσική χρήση, οι οποίες ταυτίζονται με τις αντίστοιχες των ελλήνων/ίδων. Όπως οι έλληνες/ίδες υπάλληλοι, έτσι και ο αφηγητής εμφανίζεται με την προσδοκία της πρότυπης χρήσης της ελληνικής. Το γεγονός ότι η προσδοκία αυτή διαψεύδεται μέσα από την ασύμβατη γλωσσική συμπεριφορά του αφηγητή, προκαλεί τη δυσαρέσκεια των υπαλλήλων. Αυτή η έντονη αντίδραση θεωρείται αναμενόμενη από τον αφηγητή, ο οποίος προσπαθεί να επιλύσει την επικοινωνιακή σύγχυση που προκάλεσε («*Συγνώμη, Σύγγνωμη, δεν είναι αυτό που σκεφεθήκετε!*»). Έτσι, μέσω της αρνητικής αξιολόγησης της διαφορετικής γλωσσικής χρήσης της Γ2, υιοθετεί τις κυρίαρχες αρχές και προσδοκίες των ομιλητών/τριών της ελληνικής ως Γ1 και κατασκευάζει γλωσσική ταυτότητα νομιμοποίησης.

Κεντρικό ρόλο στην αφηγηματική κατασκευή των ταυτοτήτων του αφηγητή διαδραματίζει το χιούμορ, το οποίο συνδέεται άρρηκτα με την ανατροπή των προσδοκιών των χαρακτήρων της αφήγησης. Συγκεκριμένα, η ανάλυση των χιουμοριστικών φράσεων, οι γνωσιακές αντιθέσεις που προκαλούν και ο χιουμοριστικός στόχος αναδεικνύουν έμμεσα την ευθυγράμμιση του αφηγητή με την κυρίαρχη γλωσσική ιδεολογία γύρω από τη ‘σωστή’ χρήση της ελληνικής.

Χιουμοριστικές φράσεις	Γνωσιακή αντίθεση	Στόχος
Πήγα στο ταμείο, και με αυτοπεποίθηση είπα: «Πόσο κοστίζεις σήμερα, έχεις εκπτώσεις;»	Μιλάω/Δε μιλάω την πρότυπη ελληνική	ο αφηγητής

Πίνακας 2 | Χιουμοριστικές φράσεις, γνωσιακές αντιθέσεις και στόχος αφήγησης.

Η γνωσιακή αντίθεση της αφήγησης *Μιλάω/Δε μιλάω την πρότυπη ελληνική* στηρίζεται στη διάψευση της προσδοκίας του αφηγητή να ανταποκριθεί με αναμενόμενο τρόπο στη χρήση της ελληνικής γλώσσας και αποκαλύπτει την τοποθέτηση του αφηγητή απέναντι στο κυρίαρχο αξιακό πλαίσιο της ελληνικής

κοινότητας. Συγκεκριμένα, η αυτοστόχευση του χιούμορ της αφήγησης λειτουργεί ως μορφή έμμεσης κριτικής για την ασύμβατη προς την πρότυπη γλωσσική συμπεριφορά του αφηγητή, με τον τελευταίο να ενισχύει τελικά τις κυρίαρχες γλωσσικές νόρμες της ελληνικής κοινωνίας.

4.2 Αφηγήσεις ταυτοτήτων αντίστασης

Στη 2^η κατηγορία εντάχθηκαν οι αφηγήσεις στις οποίες ο στόχος του χιούμορ είναι οι έλληνες/ίδες. Η συμπεριφορά των ελλήνων/ίδων διαψεύδει τις προσδοκίες των αφηγητών/τριων για το πώς περίμεναν να είναι τα πράγματα στην κοινότητα υποδοχής αξιολογώντας την ως παράδοξη. Μέσα από τις αριθμητικά κυρίαρχες αφηγήσεις της 2^{ης} κατηγορίας, οι αφηγητές/τριες επιχειρούν να ορίσουν τα χαρακτηριστικά των δικών τους κοινωνικών ταυτοτήτων σε σχέση με το πώς διαφοροποιούνται ή και συγκρούονται με τα αντίστοιχα των ελλήνων/ίδων (πρβλ. De Fina 2000: 139). Το χιούμορ λειτουργεί ως μέσο ήπιας ή και άμεσης κριτικής των ‘παράδοξων’ συμπεριφορών των ντόπιων. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο παράδειγμα:

2. ¹¹ Μια ημέρα ήμουν στον σταθμό της αστυνομίας γιατί βοήθησα ένας πελάτης μου να κάνει μια δήλωση της κλοπής της ταυτότητας του. Χρησίμευα σαν ένα διερμηνέας και ήθελα να μετάφρασα αραβικά για αγγλικά. Ίσος μετά 2 ώρες που περιμέναμε, είχαμε σειρά και μπήκαμε στο γραφείο της υπηρεσίας του διωξής κοινού εγκλήματος. Ο αστυνόμος δε φάνηκε σαν ένας αστυνόμος αλλά μάλλον σαν ένας αγρότης. Μέσα την μικρό γραφείο δούλεψαν ακόμα δύο αστυνόμοι, αλλά χωρίς υπολογιστές και με πολλά βιβλία. Ιδιαίτερα παράξενος ήταν ότι το πιο σύγγονο πράγμα στο γραφείο και επίσης το μεγαλύτερο πράγμα εκεί ήταν το τηλεόραση και έπαιξε το δελτίο ειδήσεων με φωνή. Ο δημόσιος υπάλληλος μας ρώτησε για την παράκληση της επίσκεψης μας στα Ελληνικά που δεν καταλάβαμε και επιμέναμε να αλλάξουμε στα Αγγλικά. Δυστυχώς ο ίδιος δε μιλάει Αγγλικά αλλά σκέφτηκε όταν Αγγλικά και Γαλλικά είναι το ίδιο και δεν σταμάτησε να μας ρωτήσει στα Γαλλικά. Κανένα από εμάς μιλήσαμε Γαλλικά και εγώ προσπάθησα να του εξηγήσω την διαφορά τις γλώσσες. Αυτός δεν κατάλαβε και στο τέλος εμας γελάσαμε πολύ και ο αστυνόμος ήταν εξοργισμένος.

Στο επίπεδο του αφηγηματικού κόσμου ο αφηγητής τοποθετείται απέναντι στους έλληνες αστυνομικούς και τις παράδοξες συμπεριφορές τους, κατασκευάζοντας ταυτότητα αντίστασης. Ο αφηγητής παρουσιάζεται ως εξυπηρετικός και εγγράμματος, καθώς προτίθεται να βοηθήσει έναν πελάτη του αναλαμβάνοντας τον ρόλο του διερμηνέα, επικοινωνεί στην αγγλική γλώσσα και γνωρίζει τα μέσα της σύγχρονης τεχνολογίας. Από την άλλη πλευρά, οι έλληνες αστυνομικοί αξιολογούνται ως ασύμβατοι, καθώς παρουσιάζονται ως μη εξυπηρετικοί, να καθυστερούν στη δουλειά τους και να εργάζονται μη έχοντας σύγχρονα μέσα στη διάθεσή τους. Συγκεκριμένα, ο αφηγητής εστιάζει σε έναν αστυνομικό τον οποίο χαρακτηρίζει με καυστικό τρόπο: *Ο αστυνόμος δε φάνηκε σαν ένας αστυνόμος αλλά μάλλον σαν ένας αγρότης*. Η αδυναμία του να μιλήσει στα αγγλικά αλλά και η επιμονή του αστυνομικού να μιλάει στον αφηγητή στα γαλλικά χωρίς να δείχνει να αντιλαμβάνεται τη διαφορά, αξιολογείται αρνητικά από τον αφηγητή.

Στο επίπεδο της αφηγηματικής διεπίδρασης ο αφηγητής κατασκευάζει για τους/τις αναγνώστες/τριες του μία θετική αυτοεικόνα, καθώς παρουσιάζεται ως άτομο εξυπηρετικό και εγγράμματο.

¹¹ Επίπεδο γλωσσομάθειας: B2, Φύλο: άντρας, Χώρα καταγωγής: Γερμανία, Ηλικία: 28, Γλώσσα που μιλάει στο σπίτι: αγγλικά, ελληνικά, γερμανικά και αραβικά, Διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα: 2 χρόνια.

Στο τρίτο επίπεδο ο αφηγητής τοποθετείται απέναντι στο αξιακό σύστημα της κοινότητας υποδοχής, το οποίο μέσα από την εικόνα της αστυνομίας παρουσιάζεται ως ‘μη σύγχρονο’ και σε έναν βαθμό ‘ανεπαρκές’, κατασκευάζοντας ταυτότητα αντίστασης. Η αστυνομία ως κρατικός θεσμός και οι εκπρόσωποί της, η ‘έλλιπής’ κατάρτισή τους, οι απαρχαιωμένες συνθήκες εργασίας τους, η έλλειψη υπευθυνότητας στην τήρηση των επαγγελματικών τους καθηκόντων και η μέτρια εξυπηρέτηση που προσφέρουν στους πολίτες γίνονται αντικείμενο αρνητικής κριτικής από τον αφηγητή.

Το χιούμορ αναδεικνύεται και στη δεύτερη κατηγορία ως ένα χρήσιμο μέσο για την ανάδειξη άρρητων στάσεων των ομιλητών/τριών της ελληνικής ως Γ2 σε σχέση με το διαφορετικό κοινωνιοπολιτισμικό πλαίσιο της ελληνικής κοινότητας.

Χιουμοριστικές Φράσεις	Γνωσιακές Αντιθέσεις	Στόχος
Ο αστυνόμος δε φάνηκε σαν ένας αστυνόμος αλλά μάλλον σαν ένας αγρότης.	Οι αστυνομικοί δε μοιάζουν /μοιάζουν με αγρότες	Οι έλληνες αστυνομικοί
αλλά σκέφτηκε όταν Αγγλικά και Γαλλικά είναι το ίδιο και δεν σταμάτησε να μας ρωτήσει στα Γαλλικά.	Τα αγγλικά δεν είναι /είναι ίδια με τα γαλλικά	Οι έλληνες αστυνομικοί
Ιδιαίτερα παράξενος ήταν ότι το πιο σύγχρονο πράγμα στο γραφείο και επίσης το μεγαλύτερο πράγμα εκεί ήταν το τηλεόραση και έπαιξε το δελτίο ειδήσεων με φωνή.	Η τηλεόραση δεν πρέπει /πρέπει να είναι το πιο σύγχρονο πράγμα που υπάρχει σε ένα αστυνομικό τμήμα	Το εργασιακό περιβάλλον των ελλήνων αστυνομικών

Πίνακας 3 | Χιουμοριστικές φράσεις, γνωσιακές αντιθέσεις και στόχος αφήγησης

Εστιάζοντας στον χιουμοριστικό στόχο και τις συναφείς γνωσιακές αντιθέσεις, βλέπουμε τον αφηγητή να κατασκευάζει ταυτότητα αντίστασης προς την κοινότητα υποδοχής. Το χιούμορ λειτουργεί ως μέσο άμεσης κριτικής των μη αναμενόμενων συμπεριφορών των ελλήνων αστυνομικών. Παράλληλα, λειτουργεί ενισχυτικά στη θετική αυτοεικόνα του αφηγητή, ο οποίος εμφανίζεται με την ταυτότητα ενός πιο καταρτισμένου και ικανού ατόμου. Μέσα από την διακωμώδηση των ελλήνων αστυνομικών αναδεικνύονται οι στάσεις του αφηγητή απέναντι στο πλαίσιο της ελληνικής κοινότητας, το οποίο παρουσιάζεται ανεπαρκές σε εξυπηρέτηση και υποδομές.

5 Συμπεράσματα

Το κεντρικό ερώτημα της παρούσας μελέτης αφορούσε τους τρόπους με τους οποίους οι μαθητές/τριες της ελληνικής ως Γ2 επιλέγουν να τοποθετηθούν σε σχέση με το διαφορετικό πλαίσιο της ελληνικής κοινότητας, κατασκευάζοντας τις ταυτότητές τους μέσω της γραπτής χιουμοριστικής αφήγησης.

Τα ευρήματα των προηγούμενων ερευνών σχετικά με αφηγήσεις μεταναστών/τριών (βλ. παραπάνω) δείχνουν να συγκλίνουν με τα αντίστοιχα της παρούσας μελέτης. Οι μαθητές/τριες του δείγματός μας αξιοποίησαν τις αφηγήσεις τους προκειμένου να εκφράσουν τις τοποθετήσεις τους απέναντι στο διαφορετικό πλαίσιο της ελληνικής κοινότητας, επιχειρώντας να ευθυγραμμιστούν με αυτό και τις επιταγές του ή προβάλλοντας αντιστάσεις. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα ευρήματά μας αφορούν γραπτές χιουμοριστικές αφηγήσεις μαθητών/τριών της

ελληνικής ως Γ2 και δεν προέρχονται αποκλειστικά από μετανάστες/τριες. Αυτό σημαίνει ότι οι ταυτότητες που εντοπίζονται σε προφορικές αφηγήσεις μεταναστών/τριών δεν φαίνεται να αποκλίνουν σημαντικά από γραπτές αφηγήσεις που παράγονται σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα από ανθρώπους που μπορεί και να μην είναι μετανάστες/τριες, διαμένουν όμως ως ‘ξένοι/ες’ σε μια χώρα και μαθαίνουν τη γλώσσα της.

Ως προς τη χρήση του χιούμορ, τα ευρήματα της παρούσας μελέτης μπορούν να δώσουν ώθηση στη σχετική έρευνα, καθώς, στον βαθμό που γνωρίζω δεν υπάρχουν έρευνες σχετικά με γραπτές χιουμοριστικές αφηγήσεις ομιλητών/τριών της ελληνικής ως Γ2. Σύμφωνα με τις χρήσεις του χιούμορ, οι αφηγητές/τριες του υλικού μας αξιοποιούν το χιούμορ για να κατασκευάσουν τις ταυτότητές τους σε σχέση με το κυρίαρχο πλαίσιο της ελληνικής κοινότητας. Έτσι, καταφέρνουν να οριοθετήσουν τις αποδεκτές και μη γραμμές των κυρίαρχων γλωσσικών και κοινωνικών συμπεριφορών με βάση τις οποίες μπορούν να ενταχθούν στην ελληνική κοινότητα, κατασκευάζοντας ταυτότητες νομιμοποίησης προς αυτή ή αντίθετα να τεθούν εκτός αυτής προβάλλοντας αντιστάσεις.

Σύμφωνα με την De Fina (2017: 10), οι μετανάστες/τριες επιχειρούν την κατασκευή ταυτοτήτων που είναι αποδεκτές στην κοινότητα υποδοχής και συμβατές με τα κυρίαρχα πρότυπά της. Η διαπίστωσή της δείχνει να επιβεβαιώνεται μέσα από τις νομιμοποιητικές ταυτότητες που κατασκεύασαν οι αφηγητές/τριες της πρώτης κατηγορίας του υλικού μας. Ωστόσο, οι αφηγήσεις της δεύτερης κατηγορίας, που κυριάρχησε αριθμητικά διαφοροποιούνται σημαντικά, καθώς οι αφηγητές/τριες αξιοποιούν το χιούμορ για την κατασκευή ταυτοτήτων αντίστασης απέναντι στην ελληνική κοινότητα. Η διαφοροποίηση αλλά και η αριθμητική υπεροχή της κατηγορίας των αφηγήσεων αντίστασης ενδεχομένως οφείλεται στην ετερογένεια που χαρακτηρίζει τους αφηγητές/τριες του υλικού μας, καθώς αρκετοί/ές από αυτούς/ές βρίσκονται στην Ελλάδα για σύντομο χρονικό διάστημα και για εκπαιδευτικούς σκοπούς, κάτι που δυνητικά τους δίνει τη δυνατότητα μεγαλύτερης ελευθερίας για αμφισβήτηση, κριτική αλλά και αποστασιοποίηση από το κυρίαρχο αξιακό σύστημα της ελληνικής κοινωνίας.

Ολοκληρώνοντας, κρίνουμε απαραίτητη την περαιτέρω έρευνα αναφορικά με τους πολλαπλούς τρόπους που οι χιουμοριστικές αφηγήσεις των ομιλητών/τριών Γ2 μπορούν να αποτελέσουν ένα χρήσιμο μέσο τόσο για τους/τις ερευνητές/τριες της Γ2 όσο και για τους/τις διδάσκοντες/ουσες, προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση στις ταυτότητες και τις τοποθετήσεις των Γ2 μαθητών/τριών, που συχνά αποσιωπώνται ή τίθενται στο περιθώριο. Η χρήση του χιούμορ στη γλωσσική διδασκαλία αλλά και η αξιοποίησή του στον αφηγηματικό λόγο μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό εργαλείο τόσο για τους μαθητές/τριες όσο και για τους/τις διδάσκοντες/ουσες, ενισχύοντας και ενθαρρύνοντας την κοινωνιογλωσσική επίγνωση των πρώτων και δίνοντας στους/στις τελευταίους/ες πρόσβαση στο διαφορετικό γλωσσοπολιτισμικό φορτίο των μαθητών/τριών τους.

Βιβλιογραφία

Archakis, Argiris. 2016. “National and Post-national Discourses and the Construction of Linguistic Identities by Students of Albanian Origin in Greece”. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 35(1):57–83. <https://doi.org/10.1515/multi-2014-0055>.

- Archakis, Argiris. 2018. "The Representations of Racism in Immigrant Students' Essays in Greece. The "Hybrid Balance" between Legitimizing and Resistance Identities". *Pragmatics* 28(1):1–28. <https://doi.org/10.1075/prag.16016.arc>.
- Archakis, Argiris, και Villy Tsakona. 2005. "Analyzing Conversational Data in GTVH Terms: A New Approach to the Issue of Identity Construction via Humor". *Humor - International Journal of Humor Research* 18(1):41–68. <https://doi.org/10.1515/humr.2005.18.1.41>.
- Archakis, Argiris, και Villy Tsakona. 2006. "Script Oppositions and Humorous Targets: Promoting Values and Constructing Identities via Humor in Greek Conversational Data". *Stilistika* 15:119–134.
- Αρχάκης, Αργύρης, και Βίλλυ Τσάκωνα. 2011. *Ταυτότητες, Αφηγήσεις και Γλωσσική Εκπαίδευση*. Πατάκης: Αθήνα.
- Archakis, Argiris, και Villy Tsakona. 2018. "A Critical Literacy Proposal for Exploring Conflict and Immigrant Identities in the Classroom: Or How *not* to Sweep Conflict under the Multicultural Classroom Carpet". *Journal of Language Aggression and Conflict* 6(1):1–25. <https://doi.org/10.1075/jlac.00001.arc>.
- Attardo, Salvatore. 2001. *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Baynham, Mike. 2006. "Performing Self, Family and Community in Moroccan Narratives of Migration and Settlement". Στο Anna De Fina, Deborah Schiffrin, και Mike Bamberg (επιμ.), *Discourse and Identity*, 376–397. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511584459.019>.
- Bamberg, Michael. 1997. "Positioning between Structure and Performance". *Journal of Narrative and Life History* 7(1–4):335–342. <https://doi.org/10.1075/jnlh.7.42pos>.
- Bamberg, Michael. 2011. Narrative Practice and Identity Navigation. Στο James A. Holstein, και Jaber F. Gubrium (επιμ.) *Varieties of Narrative Analysis*, 99–124. London: Sage Publications.
- Brown, Penelope, και Stephen Levinson. 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bucholtz, Mary, και Kira Hall. 2005. "Identity and interaction: A Sociocultural Linguistic Approach". *Discourse Studies* 7(4–5):584–614. <https://doi.org/10.1177/1461445605054407>.
- Castells, Manuel. 2010. *The Power of Identity*. 2nd edition. Malden: Wiley-Blackwell.
- De Fina, Anna. 2000. "Orientation in Immigrant Narratives: The Role of Ethnicity in the Identification of Characters". *Discourse Studies* 2(2):131–157. <https://doi.org/10.1177/146144560002002001>.
- De Fina, Anna. 2003. *Identity in Narrative: A Study of Immigrant Discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- De Fina, Anna. 2017. "What is your Dream? Fashioning the Migrant Self". *Language and Communication* 59:42–52. <http://dx.doi.org/10.1016/j.langcom.2017.02.002>.
- De Fina, Anna, και Mike Baynham. 2016. "Narrative Analysis in Migrant and Transnational Contexts". Στο Marilyn Martin-Jones, και Deirdre Martin (επιμ.), *Researching Multilingualism: Critical and Ethnographic Perspectives*, 31–45. London: Routledge.
- De Fina, Anna, και Alexandra Georgakopoulou. 2008. "Analysing Narratives as Practices". *Qualitative Research* 8(3):379–387. <https://doi.org/10.1177/1468794106093634>.

- Enciso, Patricia. 2011. "Storytelling in Critical Literacy Pedagogy: Removing the Walls between Immigrant and Non-immigrant Youth". *English Teaching: Practice and Critique* 10(1):21–40.
- Holmes, Janet. 2000. "Politeness, Power and Provocation: How Humour Functions in the Workplace". *Discourse Studies* 2:159-185. <https://doi.org/10.1177/1461445600002002002>.
- Sarbin Theodore. R., και John I. Kitsuse. 1994. "A Prologue to Constructing the Social". Στο Theodore R. Sarbin, και John I. Kitsuse (επιμ.), *Constructing the Social*, 1-17. London: Sage.

Εναλλαγή κώδικα και αφήγηση στο πλαίσιο δίγλωσσων συνομιλιών σε σλαβόφωνες κοινότητες της περιοχής της επαρχίας Εορδαίας

Μαριάνθη Γεωργαλίδου & Μαρία Μπαλτζή

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

georgalidou@rhodes.aegean.gr, msd20002@aegean.gr

Abstract

The present study examines code-switching in bilingual talk-in-interaction in the slavophone communities of the province of Kozani and Florina, Greece. Within a Conversation Analytic approach (Auer 1995, Γεωργαλίδου 2014), we analyze a) the bilingual repertoires attested during ethnographic research in the said regions (Μπαλτζή 2018) and b) the structural and constructive properties of code-switching in bilingual conversations. We tackle issues of identity construction strategies via the organization of personal experience narratives in the texts in question. The analysis of our data confirms the constitutive role of switching codes in the process of negotiating identities by members of historical bilingual communities.

Keywords: bilingual discourse, code-switching, narrative, slavophone communities in Greece

1 Εισαγωγή

Σε αυτή τη μελέτη εξετάζουμε την εναλλαγή κωδικών στο πλαίσιο συνεντεύξεων και συνομιλιών ανάμεσα σε δίγλωσσες/ους σλαβόφωνες/ους ομιλήτριες και ομιλητές της επαρχίας Εορδαίας του νομού Κοζάνης και της κοινότητας Βαρικού του νομού Φλώρινας. Αναλύουμε συνομιλιακά αφηγηματικά αποσπάσματα τα οποία οργανώνονται μέσω της εναλλαγής κώδικα, στο πλαίσιο της ανάλυσης συνομιλίας. Οι συνομιλίες ηχογραφήθηκαν κατά τη διάρκεια εθνογραφικής έρευνας των δίγλωσσων κοινοτήτων και αποτελούν αποσπάσματα καθημερινών συνομιλιών και ελεύθερων συνεντεύξεων με τη γηγενή ερευνήτρια (Μπαλτζή 2018).

Ο σλαβικός κώδικας που εξετάζουμε εντάσσεται στο νοτιοδυτικό άκρο του νοτιοσλαβικού γλωσσικού συνεχούς της Βαλκανικής. Αποτελεί μέρος του συνεχούς που διαμορφώνεται ανάμεσα στις Βουλγαρικές διαλέκτους στα ανατολικά, τις διαλέκτους της Βόρειας Μακεδονίας και τις Σερβοκροατικές διαλέκτους στα δυτικά της νότιας Βαλκανικής. Παρουσιάζει επίπεδα αντιγραφής λεξιλογικών και γραμματικών δομών στο πλαίσιο της επαφής με τα Ελληνικά και τοπική διαλεκτική ποικιλότητα στις περιοχές της Μακεδονίας στις οποίες αποτελεί τη μητρική ή τη δεύτερη γλώσσα γηγενών κοινοτήτων.

Η έκταση της σλαβοφωνίας στη Μακεδονία δεν είναι εύκολο να καθοριστεί. Άλλωστε, η ακριβής καταγραφή των ομιλητριών και ομιλητών των γλωσσών για τις οποίες λείπει η θεσμοθετημένη αναγνώριση και η νομική προστασία χαρακτηρίζονται από μεγάλο βαθμό δυσκολίας (Τσιτσελίκης 2001). Στην περίπτωσή μας, η δυσκολία αποτίμησής της συνδέεται με το πολιτικό και ιστορικό περιεχόμενο, το οποίο διαμορφώνεται μετά τους βαλκανικούς πολέμους (1912 και 1913), κορυφώνεται με την επίσημη απαγόρευση της σλαβοφωνίας κατά τη δικτατορία Μεταξά (1936) τόσο δημόσια όσο και ιδιωτικά (122770/1936). Αποτυπώνεται δε συμβολικά στη μαζική ορκωμοσία της 5^{ης} Ιουλίου 1959. Τότε, με τη συμμετοχή των τοπικών κρατικών και εκκλησιαστικών αρχών, οι κάτοικοι της κοινότητας Καρδιάς και γειτονικών

κοινοτήτων, «ωρκίσθησαν ενώπιον Θεού και ανθρώπων να μην ομιλούν την *σλαβικήν διάλεκτον*» και «ότι θα ομιλούν εφεξής αποκλειστικώς την ελληνικήν γλώσσαν» (Κωστόπουλος 2008: 235). Αποκλίνουσες μετρήσεις που κάνουν λόγο για 10.000 έως 50.000 σλαβόφωνους στο βορειοδυτικό άκρο της χώρας, ιδίως στην περιοχή της Φλώρινας (Karakasidou 1993 και Lunden 1993), επιβεβαιώνουν τη δυσκολία καταγραφής της σλαβοφωνίας στη Μακεδονία. Πιο πρόσφατες πηγές αποτιμούν τον συνολικό αριθμό των σλαβόφωνων ομιλητριών/τών σε 40.000 (Jelen 2014: 1).

Σε αυτό το πλαίσιο, ο βαθμός κατάκτησης και χρήσης των σλαβικών ιδιωμάτων της Μακεδονίας αποτελεί συνάρτηση της δομής των προσωπικών κοινωνικών δικτύων των δίγλωσσων ομιλητών και ομιλητριών (Milroy and Li Wei 1995). Οι μεγαλύτερες/οι σε ηλικία ομιλήτριες/τές (άνω των 65), συνομιλίες των οποίων αναλύουμε σε αυτή τη μελέτη, έχουν σαν πρώτη τους γλώσσα την τοπική σλαβομακεδονική ποικιλία. Κατέκτησαν πρώτα τη σλαβομακεδονική και κατόπιν την ελληνική με την έναρξη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Εναλλάσσουν τους κώδικες του ρεπερτορίου τους διεκπεραιώνοντας πραγματολογικές λειτουργίες, ή/και για να διαπραγματευτούν τη γλώσσα-βάση για τη διεξαγωγή της συνομιλίας. Λειτουργούν ως θεματοφύλακες κομβικών πτυχών της κοινοτικής ταυτότητας, καθώς, διατηρούν τη χρήση των τοπικών ιδιωμάτων στις καθημερινές συνομιλιακές τους πρακτικές.

Στην παρούσα μελέτη, στο πλαίσιο δίγλωσσων συνομιλιακών επεισοδίων, εξετάζουμε τη συνομιλιακή οργάνωση αλληλουχιών που εμπεριέχουν αφηγηματικά μέρη. Συζητάμε τη διαχείριση των διαθέσιμων στις/στους ομιλήτριες/τές της κοινότητας κωδίκων για την οργάνωση του λόγου και την κατασκευή διακριτών ταυτοτήτων ετερότητας. Επικεντρωνόμαστε στην πρώτη μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο γενιά γηγενών ομιλητών και ομιλητριών. Στόχος μας είναι μια πρώτη απόπειρα καταγραφής παραμέτρων του λόγου μιας ελάχιστα μελετημένης ιστορικής γλωσσικής κοινότητας.

2 Θεωρητικοί άξονες

Αναλύουμε αποσπάσματα του λόγου των υπό μελέτη κοινοτήτων στο θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε τις τελευταίες δεκαετίες για την ανάλυση της δίγλωσσης συνομιλίας (Gumperz 1982, Myers-Scotton and Bolonyai 2001, Auer 1995, Gafaranga 2007). Όπως συνήθως συμβαίνει στις ανά τον κόσμο δίγλωσσες κοινότητες, οι σλαβόφωνοι/ες ομιλητές και ομιλήτριες του δείγματός μας, στο ιστορικό και πολιτικό περικείμενο που περιγράψαμε παραπάνω, εναλλάσσουν τους κώδικες του γλωσσικού τους ρεπερτορίου κατά τη διάρκεια των καθημερινών τους συνομιλιών. Η εναλλαγή κώδικα ορίζεται ως μια σχέση διαρκούς, πραγματολογικά λειτουργικής, αντιπαραβολής σημειωτικών συστημάτων (Auer 1995: 116). Τα μέλη της κοινότητας εναλλάσσουν, αναμειγνύουν και εισάγουν στον προφορικό τους λόγο στοιχεία τόσο της τοπικής σλαβομακεδονικής ποικιλίας όσο και της τοπικής ποικιλίας της ελληνικής. Κατά τη διάρκεια ενδοκοινοτικών καθημερινών συνομιλιών χρησιμοποιούν τη διευρυμένη γλωσσική τους ικανότητα για να οργανώσουν τον λόγο τους, να αφηγηθούν, να δημιουργήσουν και να τροποποιήσουν ευθυγραμμίσεις και να κατασκευάσουν τοπικές ταυτότητες δίγλωσσας (Georgakopoulou and Finnis 2009, Georgalidou, Kaili and Celtek 2010, Γεωργαλίδου 2012, 2014).

Σε αυτό το πλαίσιο, αναζητούμε στρατηγικές οργάνωσης του λόγου και πρακτικές διαπραγμάτευσης της ταυτότητας ως μέρη ενός συνεχούς πραγματολογικά λειτουργικών εναλλαγών των διαθέσιμων στους ομιλητές και τις ομιλήτριες της κοινότητας κωδίκων (Γεωργαλίδου 2014), στο πλαίσιο προσωπικών προφορικών

αφηγημάτων (Labov 1972). Ακολουθούμε τους άξονες των 4 δομών εναλλαγής κωδίκων όπως προτείνονται από τον Auer (1995). Οι εναλλαγές που συναντάμε στα δεδομένα μας αναλύονται α) ως προς τη διαχείριση της προτίμησης για κοινό συνομιλιακό μέσο -ενδεχομένως δίγλωσσο (δομή III)- και τη μετακίνηση από τον κώδικα-βάση για την παραγωγή πραγματολογικού αποτελέσματος (δομή I) και β) για τη διαπραγμάτευση κοινού συνομιλιακού μέσου από τις/τους συμμετέχουσες/οντες (δομή II) και τη στιγμιαία μετακίνηση από αυτό (δομή IV). Η ανάλυση των δεδομένων επιβεβαιώνει τη συστηματική φύση της εναλλαγής κώδικα και τη συμπληρωματική λειτουργία των δομών (Georgalidou et al. 2010, Γεωργαλίδου 2014), τόσο ως προς την οργάνωση του αφηγηματικού λόγου όσο και ως προς πρακτικές διαπραγμάτευσης δυναμικών κοινοτικών ταυτοτήτων.

3 Έρευνα (2016-ως σήμερα)

Η διαδικασία συλλογής δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της ελεύθερης συνέντευξης. Στις μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις από τις οποίες αντλούμε το υλικό αυτής της μελέτης συμμετέχουν 12 ηλικιωμένοι/ες δίγλωσσοι/ες ομιλητές και ομιλήτριες των κοινοτήτων της Εορδαίας (νομός Κοζάνης) και της κοινότητας Βαρικού (νομός Φλώρινας). Πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο καθημερινών κοινωνικών επαφών με την παρουσία και άλλων μελών της οικογένειας ή/και φίλων. Δεν έχουν την αυστηρή δομή της επικοινωνίας συνεντευκτής/τριας-συνεντευξιαζόμενου/ης αλλά εμπεριέχουν συνομιλιακά επεισόδια μεταξύ των παρευρισκόμενων. Η συνολική διάρκεια των καταγεγραμμένων συνεντεύξεων/συνομιλιών είναι περίπου 40 ώρες. Στη συνέχεια, αναλύουμε δύο αντιπροσωπευτικά αποσπάσματα δίγλωσσων συνομιλιακών αφηγημάτων.

4 Ανάλυση

Γλώσσα-βάση των αφηγηματικών αποσπασμάτων που εξετάζονται αποτελεί το τοπικό ιδίωμα στο οποίο διακρίνονται συστηματικές μετακινήσεις προς την Ελληνική (δομή IV) για τη χρήση συνομιλιακών δεικτών (*αλλά, τέλος πάντων, νταξ'*) και τη διατύπωση όρων (*κουζίν(α), ευρώ, φούστα, στενή, κοκκαλί, βεράντα, παντόφλα*). Επίσης, διακρίνονται διαφορετικά επίπεδα ενσωμάτωσης δάνειων λεξιλογικών δομών (*ταβάν*), αποτέλεσμα της μακροχρόνιας επαφής με την Ελληνική και την Τουρκική. Διακρίνονται επίσης, φραστικές δομές στην Ελληνική που ακολουθούν τη σειρά των όρων του ιδιώματος ως προς τη μετακίνηση του οριστικού άρθρου στο τέλος της λέξης. Η δομή είναι σύμφωνη με το χαρακτηριστικό για τα σλάβικα ιδιώματα της περιοχής επιθηματοποιημένο οριστικό άρθρο (*κουζίν'τα, προζενιό'το*) και υποδεικνύει διαφορετικά στάδια γλωσσικής επαφής ανάμεσα στις δύο γλώσσες.

Ταυτόχρονα, παρατηρούνται λειτουργικές για την οργάνωση της συνομιλίας εναλλαγές (δομή I), οι οποίες οριοθετούν αξιολογικές δομές, τον μεταφερόμενο λόγο, καθώς και τις ένθετες ακολουθίες. Οι ηλικιωμένοι πληθυσμοί των υπό εξέταση κοινοτήτων αναμειγνύουν συστηματικά τους κώδικες των ρεπερτορίων τους (δομή III), κατασκευάζοντας τόσο τη δίγλωσση ταυτότητά τους όσο και τη διακριτότητά τους από τον γενικό πληθυσμό αλλά και από τις νεότερες ηλικιακές ομάδες των σλαβόφωνων κοινοτήτων, στις οποίες παρατηρείται κυρίως η συστηματική χρήση της Ελληνικής (Μπαλτζή 2018). Παρότι οι εναλλαγές είναι συνεχείς, τόσο ενδοπροτασιακά όσο και διαπροτασιακά, με αποτέλεσμα να τείνουν προς ένα

δίγλωσσο συνομιλιακό μέσο (δομή III), είναι δομικά λειτουργικές στο σύνολο των αποσπασμάτων που εξετάζονται. Αυτό το εύρημα επιβεβαιώνει ερευνητικά συμπεράσματα για αντίστοιχες τουρκόφωνες κοινότητες ετερότητας της Δωδεκανήσου (Georgalidou, Kaili and Celtek 2010).

Το πρώτο απόσπασμα, μέρος μιας μακράς καθημερινής συνομιλίας, στο οποίο συμμετέχουν δύο ηλικιωμένοι άντρες, αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα για τις παραπάνω διαπιστώσεις. Σε αυτό, ο N, ετών 81, αφηγείται ένα επεισόδιο που συνδέεται με μια προβληματική αγοραπωλησία γης ανάμεσα σε έναν συντοπίτη και έναν συγγενή του.

(1) N (Πληροφορητής) A (Πληροφορητής)

1 N: Setne idno den (.) ki om' ((odam)) da zem' ((zemam)) *κουζίν'τα*, jas utidu da zem' ((zemam)) pari, ne mi davat, mi dadoja tuga dvesta *ευρώ*. Što osumdešet mu veljam, beše Petuk, su S. utidome, a vidome Petuk, mu veljam, *τη Δευτέρα, λέω, πάλι θα πάω. Νταζ'*, mi a dadi. Koga utidu ftor ((ftoriut pat)) da mu dam' ((dadam)) pari (.) mu veljam (.) *που έχεις την αποθήκη; se'a ((sega)) ma:ksus*. Mi reči *στην Α. ((τοπωνύμιο))*, *στο πιθερό το μέρος. Ποιον πιθερό έχεις; Τον Μ. Χμ, τον ξέρω*. Mu veljam *↑τον Α. εκεί τον Κ. τι τον έχεις; Γείτονοι↑ είμαστε on sega mi vele. Καλά mu veljam μήπως είναι στον Α. η αποθήκη; Mi vele από πού ξέρεις εσύ; Α: μπρε: ↑εγγονός είναι mu veljam ο Α., με τον μπαμπά του μπατζανάκια είμαστε.* (Υστερα μια μέρα (.) θα πάω να πάρω την *κουζίνα*, εγώ πήγα να πάρω χρήματα, δε μου δίνουν ((λόγω *capital controls*)), μου έδωσαν τότε διακόσια *ευρώ*. Εκατόν ογδόντα του λέω, ήταν Παρασκευή, με τον Σ. πήγαμε, την είδαμε την Παρασκευή, του λέω, *τη Δευτέρα, λέω, πάλι θα πάω. Νταζ'*, μου την έδωσε. Όταν πήγα δεύτερη φορά να του δώσω χρήματα (.) του λέω (.) *που έχεις την αποθήκη; τώρα επί:τηδες*. Μου είπε *στην Α. ((τοπωνύμιο))*, *στον πεθερού το μέρος. Ποιον πεθερό έχεις; Τον Μ. Χμ, τον ξέρω*. Του λέω *↑τον Α. εκεί τον Κ. ((επίθετο)) τι τον έχεις; Γείτονες↑ είμαστε* αυτός τώρα μου λέει. *Καλά του λέω μήπως είναι στον Α. η αποθήκη; Μου λέει από πού ξέρεις εσύ; Α: μπρε: ↑εγγονός είναι του λέω ο Α., με τον μπαμπά του μπατζανάκια είμαστε*).

2 A: *Ανημιός*.

Ο ομιλητής N, εναλλάσσει την τοπική σλαβομακεδονική ποικιλία με την Ελληνική για να διεκπεραιώσει πραγματολογικές λειτουργίες που αντιστοιχούν στις δομές I και IV. Ταυτόχρονα, στο υπερκείμενο επίπεδο της οργάνωσης του λόγου (Gafaranga 2007), οι πυκνές εναλλαγές διαμορφώνουν ένα μεικτό συνομιλιακό μέσο (δομή III). Το απόσπασμα αποτελεί αφήγημα προσωπικής εμπειρίας, στο οποίο πρωταγωνιστούν ο μαγαζάτορας που διατηρεί αποθήκη σε οικόπεδο που δεν του ανήκει και ο αφηγητής.

Με διαρκείς μετακινήσεις προς τα ελληνικά, οι οποίες οριοθετούν τη συνομιλιακή δράση του αφηγήματος, επιτελείται η αρνητική αξιολόγηση του μαγαζάτορα με τη χρήση ευθύ μεταφερόμενου λόγου. Η δράση εξελίσσεται μέσω ερωτήσεων μερικής αγνοίας με τις οποίες θεματοποιείται το ζήτημα της αποθήκης. Κορυφώνεται με την ερώτηση ολικής αγνοίας *'μήπως είναι στον Α. η αποθήκη;'*, η δομή της οποίας ενεργοποιεί την προτίμηση για καταφατική απάντηση από τη μεριά του μαγαζάτορα. Με αυτή, ο αφηγητής έμμεσα κατασκευάζει τον συνομιλητή του ως καταπατητή ξένης ιδιοκτησίας. Εκτός από την ταυτότητα διγλωσσίας του, η οποία προκύπτει από τη λειτουργική εναλλαγή των ποικιλιών του ρεπερτορίου του για την οργάνωση της αφήγησης, τοποθετείται απέναντι στον παραβάτη και στο ακροατήριο

(Bamberg 1997) κατασκευάζοντας την ταυτότητα του ηλικιωμένου θεματοφύλακα αξιακών κωδικών που απαιτούν την ανάδειξη της αδικίας.

Το 2ο αφηγηματικό απόσπασμα -παράδειγμα 2- αποτελεί μέρος ελεύθερης συνέντευξης με την ερευνήτρια. Στις συνεισφορές 9, 11 και 15, η πληροφορήτρια (ετών 78) εξιστορεί ένα περιστατικό της νεανικής της ηλικίας, το οποίο υπήρξε καθοριστικό για την ιστορία της ζωής της. Το αφήγημα λειτουργεί ως στρατηγική τοποθέτησής της (Bamberg 1997) απέναντι στους συν-ήρωες, τη συνεντεύκτρια και τους αξιακούς κώδικες της κοινότητας σε σχέση με τους κανονισμένους από την οικογένεια γάμους, στα νεανικά χρόνια της αφηγήτριας. Η αφηγήτρια κατασκευάζει για τον εαυτό της την ταυτότητα της νεαρής γυναίκας, η οποία, προκειμένου να αντισταθεί σε έναν ανεπιθύμητο γάμο από προξενιό, δεν διστάζει να γελοιοποιήσει τον εαυτό της φορώντας παράταιρα ρούχα. Το αφήγημα ακολουθεί πρωτοτυπική αφηγηματική δομή (Labov 1972).

Ως προς τους γλωσσικούς κώδικες, η επιλογή της Ελληνικής γίνεται συστηματικά από τη συνεντεύκτρια, με εξαίρεση τον δείκτη συμφωνίας/συνεργατικότητας της συνεισφοράς 10. Η αφηγήτρια, σε αντιστοιχία με τον αφηγητή του 1^{ου} παραδείγματος, επιλέγει τη σλαβομακεδονική ποικιλία της περιοχής με ενδοπροτασιακές μετακινήσεις προς τα Ελληνικά που κυρίως αφορούν την εκφορά συνομιλιακών δεικτών και λεξιλογίων. Μια διαφορά που εντοπίζεται μεταξύ των αφηγημάτων 1 και 2, αφορά τον κώδικα απόδοσης του ευθύ μεταφερόμενου λόγου στην εξέλιξη της αφηγηματικής δράσης. Ο αφηγητής του αποσπάσματος 1 επιλέγει την Ελληνική κατασκευάζοντας τη μονόγλωσση ταυτότητα του μαγαζάτορα και μεταφέρει μέσω της επιλογής αυτής και από τον ίδιο, την αντίληψη των επικοινωνιακών περιορισμών και αναγκών του συνομιλητή του (accommodation). Αντίθετα, η αφηγήτρια του επόμενου αποσπάσματος, μεταφέρει τη συνομιλιακή δράση της αφήγησης στην τοπική μητρική ποικιλία των συμμετεχουσών/όντων διατηρώντας τη δήλωση της τοπικής ταυτότητας για όλες/ους. Η συστηματικότητα αυτής της επιλογής δεν επιβεβαιώνεται σε αντίστοιχες μελέτες, οι οποίες αναδεικνύουν τη λειτουργία των εναλλαγών κώδικα κατά τις μεταφερόμενες συνομιλίες κυρίως ως μέσο ένδειξης της εναλλαγής των συνομιλητριών/των στο βήμα.

(2) M (Ερευνήτρια) B (Πληροφορήτρια)

1 B: ↑*Προξενιά* ne saka, *αλλά* mi ↑*dujdoja* *προξενιά*.

(↑*Προξενιά* δεν ήθελα, *αλλά* μου ↑ήρθαν *προξενιά*).

2 M: *Το προξενιό πως το λέμε στα:* (.) po naši?

(*Το προξενιό πως το λέμε στα:* (.) δικά μας;)

3 B: *Προξενιό::*; A:::hh (.) Da a sakaat= (Να την θέλουν).

4 M: =*Προξε*↑*νιό*το ((γέλιο))

5 B: *Προξε*↑*νιό*το ((γέλιο)). Sakaja, kak da kažam, a:h Da mu naprajat ↑*ni*vest' [ta]. (*Προξε*↑*νιό* ((γέλιο)). Ήθελαν, πώς να το πω, a:h Να του την κάνουν ↑*νύ*[φη]).

6 M: [*Nai*].

7 B: Ni↑*vesta*.

(*Νύ*↑*φη*)

8 M: *Αλλά πιο πολύ ήταν με προξενιό ή έτσι; πιο πολύ με προξενιό, ε;*

9 B: *Όχι, κι έτσι, εγώ έτσι ήμουν. Θα με πάρουνε για το Πάσκα τό:τες, ήταν ένας απ' το Καναδά* gu *dunisoja*. Edno staro dedo ↑*grba::vo* ((γελάει)). I setne si *kladu jas, sestrami mi soši στενή φούστα*. =

(Ο:χι, κι έτσι, εγώ έτσι ήμουν. Θα με πάρουνε για το Πάσκα τό:τες, ήταν ένας απ' τον Καναδά τον έφεραν. Ένας γέρος παππούς ↑καμπουριασμέ::νος ((γελάει)). Και ύστερα έβαλα εγώ, η αδερφή μου μ' έραψε στενή φούστα.) =

10 M: =Da= (Ναι)

11 B: =Ama i (.) ↑ne da rečam, le:pa beše, beše:: (.) mož' da utipaš šo beše. I mi a soši στενή, κοκκα↑λί, su belo i šo ne. I edno be::lo. Jas ili maški da nosam, ama košuli i takfi e no:go ((lepo)), s'kaš' da vrtzam i αλλά (.) i αλλά ne.↓ Nogo takfa beše i nin'ta rabota. I vo brat šo sa utepa, teško tamo deka ki oš, ne ki ma ustaiš edna košula za košula i pullover. ↑Se taka sakaše katu: na maški katu: demek taka. I: šo veliš ma/ setne ma iščesla K., jas vo nitu gu znaeše, oni šo pravea, pravea, ↑na Amerika da ma puštat, ↑pa:ri da mu puštam, ↑da imat oni pa:ri. Jaska na/ moja duša druitže puleše. I:: (.) izlegam na: (.) βεράντα, ili do:lu, kak izlegam su idna παντόφλα i su idna čela, da sa reče, va e ziliava ((γέλιο)). Su kočo kos'ta K. ma iščesla, kak, τέλος πάντων (.) idna čela i idna čurapa. Mojata majka (.) ma deka ki oš ↑taka, deka ki oš taka ↓vika ((γέλιο)).

(=Ma και (.)↑να μην λέω, ό:μορφη ήταν, ήτα::v (.) μπορείς να ρωτήσεις τι ήταν. Και μου την έραψε στενή, κοκκα↑λί ((χρώμα)), με άσπρο και τι δεν είχε. Και ένα ά::σπρο. Εγώ και αντρικά να φοράω, αλλά πουκάμισα και τέτοια είναι πολύ: ((ωραία)), έπρεπε και να τα δένω αλλά (.) αλλά και δεν ((τα έδενα)). ↓Τέτοια ήταν η δικιά τους η δουλειά. Και αυτός ο αδερφός που σκοτώθηκε, δύσκολα εκεί που θα πας, δε θα μου αφήσεις πουκάμισο για πουκάμισο και πουλόβερ. ↑Πάντα έτσι ήθελε σα:v αντρικά σα:v δήθεν έτσι. Και: που λες με/ ύστερα με χτένισε ο K., εγώ αυτόν ούτε που τον ήξερα, αυτοί ότι έκαναν, έκαναν, ↑στην Αμερική να με στείλουν, ↑χρή:ματα να τους στέλνω, ↑να έχουν αυτοί χρή:ματα. Εγώ στην/ η δική μου ψυχή αλλού κοιτούσε. Και: (.) βγαίνω στη: (.) βεράντα, ή κá:τω, όπως βγαίνω με μια παντόφλα και με ένα παπούτσι, να πούνε, αυτή είναι χαζή ((γέλιο)). Με κότσο τα μαλλιά ο K. μου χτένισε, πώς, τέλος πάντων (.) ένα παπούτσι και μια κάλτσα. Η μάνα μου (.) μα που θα πας ↑έτσι, που θα πας έτσι ↓φωνάζει ((γέλιο))).

12 M: ((γέλιο)) Και τε[λικά:]

13 B: [Ama ne::] ne:: (.) ↓ne::

([Ma δε::v] δε::v (.)↓δε::v)

14 M: Τον διώ[ζατε];

15 B: [Ku::če], ku::če vika majkami, sestrami, s'te brakja, ↑demek ki sastorat Amerikanci, ↑jas ki i naprajam. Koga ne mi e, kak ki živam su edno čovek koga ne gu sakam? Ne, ne, ne ((αρνητική κίνηση κεφαλιού)).

([Σκυλί::], σκυλί:: φωνάζει η μάνα μου, η αδερφή μου, όλα τ' αδέρφια, ↑υποτίθεται ότι θα γίνονταν Αμερικάνοι, ↑εγώ θα τους κάνω ((Αμερικάνους)). Όταν δεν μου είναι δυνατόν, πώς θα ζήσω με έναν άνθρωπο όταν δεν τον θέλω; Όχι, όχι, όχι ((αρνητική κίνηση κεφαλιού))).

Η πληροφορήτρια εισάγει το αφήγημα από την προσωπική ιστορία ζωής της στη σειρά 1 (↑Προξενιά δεν ήθελα, αλλά μου ↑ήρθαν προξενιά), η οποία λειτουργεί ως περίληψη. Η ενδοπροτασιακή εναλλαγή κώδικα υπογραμμίζει την αρνητική τοποθέτηση της ομιλήτριας με την αντιμετάθεση του ελληνικού όρου προξενιά, ο οποίος θεματοποιείται στο πρώτο μέρος της συνεισφοράς και ρηματοποιείται στο δεύτερο. Τα δύο μέρη συνδέονται με τον δείκτη αντιθετικότητας αλλά στην Ελληνική, επιλογή η οποία εντείνει την αντιδιαστολή. Στη συνεισφορά 2, η συνεντευκτρια επαναφέρει το γενικό ζήτημα των προξενιών στην κοινότητα μετακινούμενη προς την Ελληνική. Στην ίδια συνεισφορά, μετά από μια σύντομη παύση, μετακινείται στιγμιαία επιλέγοντας να ονομάσει την τοπική ποικιλία μέσω της συμπεριληπτικής

και για την ίδια πράξης αναφοράς σε αυτή ως *'ro naši'* (στα δικά μας). Στην ένθετη ακολουθία 3-8, οι συνομιλήτριες μετακινούνται από τα Ελληνικά στην τοπική σλαβομακεδονική ποικιλία για να διαπραγματευτούν την απόδοση του όρου προξενιό. Η Β συνεισφέρει 2 διαφορετικές μεταφράσεις (3, 5). Η ερώτηση της ερευνήτριας (8) επαναφέρει το ζήτημα των γάμων από προξενιό στην κοινότητα. Σε αυτήν, η Β επαναλαμβάνει την άρνηση της σκοπιμότητας των κανονισμένων γάμων και διατηρεί το βήμα εισάγοντας ένα αφήγημα προσωπικής εμπειρίας με τη φράση *'Θα με πάρουνε για το Πάσκα τότες, ήταν ένας από τον Καναδά,* η οποία λειτουργεί ως προσανατολισμός και οριοθετεί τον χρόνο και τα εμπλεκόμενα πρόσωπα (9). Η συνεισφορά 9 εγκαινιάζεται με την Ελληνική. Στην ίδια συνεισφορά όμως, η ενδοπροτασιακή μετακίνηση στη σλαβομακεδονική οριοθετεί γλωσσικά την αφηγηματική δράση, η οποία ολοκληρώνεται σε τρεις εκτενέστερες συνεισφορές (9, 11, 15). Η συνεντεύκτρια διακόπτει τη ροή του αφηγήματος με συνεργατικές ερωτηματικές συνεισφορές για την εξέλιξη του περιστατικού, διατηρώντας τον κώδικα επιλογής της αφηγήτριας στη συνεισφορά 10 αλλά μετακινούμενη προς την Ελληνική στις συνεισφορές 12 και 14.

Στην εξέλιξη της δράσης τα συμβάντα διατάσσονται χρονικά. Η χρήση του ιστορικού ενεστώτα, (*vrtzam* (δένω), *nosam* (φοράω), *puštam* (στέλνω), *imat* (έχουν), *izlegam* (βγαίνω), *vika* (φωνάζει)) και του μεταφερόμενου ευθύ λόγου (*ma deka ki oš taka, deka ki oš taka... Ku::če ku::če / μα που θα πας έτσι, που θα πας έτσι...Σκυλί σκυλί*), λειτουργούν ως έμμεση και άμεση αξιολόγηση. Υπογραμμίζουν τη σθεναρή αντίσταση της αφηγήτριας στην απαίτηση της οικογένειάς της να αποδεχτεί έναν ανεπιθύμητο γάμο. Η συνεισφορά 15 ολοκληρώνει το αφήγημα απαντώντας έμμεσα στο ερώτημα της ερευνήτριας για την κατάληξη του προξενιού. Με ευθύ μεταφερόμενο λόγο η αφηγηματική δράση κλιμακώνεται με την υβριστική προσφώνηση *kuče/σκυλί* της μητέρας προς την αφηγήτρια. Το αφήγημα ολοκληρώνεται με τη φράση *'Koga ne mi e, kak ki živam su edno čovek koga ne gu sakam? Ne, ne, ne'* (Όταν δεν μου είναι δυνατόν, πώς θα ζήσω με έναν άνθρωπο όταν δεν τον θέλω; Όχι, όχι, όχι). Η φράση λειτουργεί ως κλείσιμο και απαντά στις ταυτοτικές δηλώσεις αντίστασης στον αξιακό κώδικα της κοινότητας *'προξενιά δεν ήθελα'*, *'Όχι, κι έτσι, εγώ έτσι ήμουνα'*, των συνεισφορών 1 και 9 αντίστοιχα.

Χιουμοριστικές ασυμβατότητες, όπως η δημόσια εμφάνιση της υποψήφιας νύφης με διαφορετικά παπούτσια και αταίριαστα ρούχα, ενισχύουν την απορριπτική αξιολογική τοποθέτηση της αφηγήτριας ως προς τους κανονισμένους γάμους που αποτελούσαν θεσμό της κοινότητας σε παλαιότερες περιόδους. Η ίδια κατασκευάζει την έμφυλη ταυτότητα του νεαρού κοριτσιού που αντιστέκεται στην προσδοκία της οικογένειας και κατ' επέκταση της κοινότητας για συμμόρφωση με τις αξίες και τα ήθη της εποχής της νεότητάς της. Η τροπή του τραγικού στοιχείου σε κωμικό, επιτρέπει, τη διαχείριση του φόβου και της κοινωνικής πίεσης για συμμόρφωση στις ισχύουσες κοινωνικές νόρμες, και μετατρέπει το στίγμα σε θετικό παράγοντα (Van Boeschoten 2006: 367).

Στη σλαβομακεδονική ποικιλία που χρησιμοποιεί η αφηγήτρια εντοπίζονται τόσο παγιωμένες δάνειες δομές από την ελληνική όσο και στιγμιαίες μετακινήσεις για την εκφορά πραγματολογικών δεικτών και λεξιλογικών δομών. Παρότι οι διαρκείς μετακινήσεις στις συνεισφορές 11-15 θα μπορούσαν να ερμηνευθούν και ως διαπραγματευτικές ως προς το συνομιλιακό μέσο μετακινήσεις τύπου II, οι δύο συνομιλήτριες κατασκευάζουν ταυτότητες συμμετοχής σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες της κοινότητας. Επιδεικνύουν και διατηρούν διαφορετικές προτιμήσεις για το μέσο της συνομιλίας, η μεν μεγαλύτερη με τη συστηματική μετακίνηση προς την τοπική σλαβομακεδονική ποικιλία και στιγμιαίες μετακινήσεις προς την Ελληνική, ή

δε νεότερη με τη συστηματική επιλογή της Ελληνικής και στιγμιαίες μετακινήσεις προς τη σλαβομακεδονική.

5 Συμπεράσματα

Ο στόχος αυτής της μελέτης είναι διπλός. Αρχικά, στοχεύουμε στην ανάδειξη πτυχών των γλωσσικών ρεπερτορίων των ελάχιστα μελετημένων δίγλωσσων σλαβόφωνων κοινοτήτων της Μακεδονίας μέσα από τη διαδικασία της εθνογραφικής συνέντευξης και της καταγραφής και ανάλυσης καθημερινών συνομιλιακών δεδομένων. Κατά δεύτερον, η μελέτη αυτή αποτελεί τη συνέχεια αντίστοιχων μελετών για τις δίγλωσσες στα Τουρκικά και τα Ελληνικά κοινότητες της Δωδεκανήσου ως προς ζητήματα που αφορούν την ανάλυση της οργάνωσης της δίγλωσσης συνομιλίας.

Σε ό,τι αφορά τον πρώτο στόχο, και παρά το γεγονός ότι η έρευνα βρίσκεται σε εξέλιξη, η ανάλυση των δεδομένων μας αναδεικνύει τα ρεπερτόρια και τη συνομιλιακή τους διαχείριση κυρίως με βάση δεδομένα που προέρχονται από τη μεγαλύτερη ηλικιακά γενιά των δίγλωσσων ομιλητριών και ομιλητών. Και αυτές/οί, όπως και οι ομόλογοί τους σε διαφορετικές δίγλωσσες κοινότητες ανά τον κόσμο, εναλλάσσουν και αναμιγνύουν τους διαθέσιμους κώδικες τόσο για να οργανώσουν τοπικά την επικοινωνία όσο και για να κατασκευάσουν δίγλωσσες ταυτότητες διακριτότητας και μάλιστα σε συνθήκες συμπίεσης της δίγλωσσης ταυτότητάς τους, όπως αυτές διαμορφώνονται ιστορικά και πολιτικά για τους σλαβόφωνους πληθυσμούς της Μακεδονίας.

Σε ό,τι αφορά τον δεύτερο στόχο, η συνομιλιακή ανάλυση των δίγλωσσων επεισοδίων με έμφαση στην εναλλαγή κωδίκων και στην οργάνωση αφηγηματικών συνεισφορών επιβεβαιώνει τη λειτουργική φύση των εναλλαγών. Η εικόνα που προκύπτει από την ανάλυση υποδεικνύει την ύπαρξη ενσωματωμένων και μερικώς ενσωματωμένων λεξιλογικών δανείων και δομές στιγμιαίας μετακίνησης στην Ελληνική τύπου IV για τη συμπλήρωση λεξιλογικών κενών. Εντοπίζονται δομές διαπραγμάτευσης της γλώσσας βάσης τύπου II, οι οποίες, σε διαγενεακές συζητήσεις, δεν επιλύονται και η συνομιλία συνεχίζεται χωρίς να τεθεί σε ισχύ ο κανόνας της προτίμησης κοινού συνομιλιακού μέσου. Επίσης, στο συνεχές των εναλλαγών τύπου I και III, ομιλήτριες και ομιλητές της μεγαλύτερης ηλικιακής ομάδας των οποίων τις στρατηγικές εναλλαγής κώδικα εξετάσαμε, κατά κανόνα προβαίνουν σε πραγματολογικά λειτουργικές εναλλαγές των διαθέσιμων γλωσσικών ποικιλιών των ρεπερτορίων τους. Η εικόνα αυτή είναι μεν συμβατή με τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών μας, αλλά σίγουρα απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση.

Βιβλιογραφία

- Auer, Peter. 1995. The pragmatics of code-switching: A sequential approach. In Lesley Milroy and Pieter Muysken (Eds.), *One speaker, Two Languages*, 115–135. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bamberg, Michael. 1997. Positioning between structure and performance. *Journal of Narrative and Life History*, 7(1–4), 335–342.
- Γεωργαλίδου, Μαριάνθη. 2012. “Κοινότητες και αφηγήσεις. Η συγκριτική θεώρηση της περίπτωσης των Μουσουλμάνων της Ρόδου”. *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική. Η Μεσόγειος και ο Κόσμος Χθες και Σήμερα*, 24, 87-95. 3.
- Γεωργαλίδου, Μαριάνθη. 2014. “Δίγλωσσες συνομιλίες”. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ.

- Σηφιανού & Β. Τσάκωνα. Ανάλυση Λόγου. Θεωρία και Εφαρμογές. Αθήνα: Νήσος.
- Gafaranga, Joseph. 2007. *Talk in two languages*. New York: Palgrave Macmillan.
- Georgakopoulou, Alexandra & Finnis, Katerina. 2009. Code-switching “in site” for fantasizing identities: A case study of conventional uses of London Cypriot Greek. *Pragmatics* 19: 467–488.
- Georgalidou, Marianthi, Kaili, Hasan & Celtek, Aytac. 2010. Code-alternation patterns in bilingual conversation: A conversation analysis approach. *Journal of Greek Linguistics* 10: 317-344.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jelen, Monika. 2014. *Sprachbeschreibung, Mazedonisch*. Duisburg: Universität Duisburg-Essen. Στο www.unidue.de/imperia/md/content/prodaz/sprachbeschreibung_mazedonisch.pdf
- Karakasidou, Anastasia. 1993. Politicising culture: negating ethnic identity in Greek Macedonia. In *Journal of Modern Greek Studies* 11, 1-28.
- Κωστόπουλος, Τάσος. 2008. Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην Ελληνική Μακεδονία. Δ΄ Έκδοση. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Labov, William. 1972. The transformation of experience in narrative. *Language in the inner city*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 221-235.
- Lunden, Thomas. 1993. *Språkens landskap i Europa*. Lund: Studentlitteratur.
- Milroy, Lesley. & Li Wei (1995). A social network approach to code-switching. In L. Milroy & P. Muysken (eds), *One speaker, Two Languages*. Cambridge, CUP, 136-157.
- Myers-Scotton, Carol & Bolonyai, Agnes. 2001. Calculating speakers: Codeswitching in a rational choice model. *Language in Society* 30: 1-28.
- Μπαλτζή, Μαρία. 2018. Εναλλαγή γλωσσικών κωδίκων από ηλικιωμένους ομιλητές της επαρχίας Εορδαίας. Αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Τσιτσελίκης, Κων/νος. 2001. Μειονοτικές γλώσσες στην Ελλάδα. Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα (επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, σε συνεργασία με τη Μ. Θεοδοροπούλου). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, σ. 142-145.
- Van Boeschoten, Riki. 2006. Code-Switching, Linguistic Jokes and Ethnic Identity: Reading Hidden Transcripts in a Cross-Cultural Context. *Journal of Modern Greek Studies* 24 (2):347-377.

Συμβάσεις μεταγραφής

- (.) παύση
 - διακοπή
 / αυτοδιόρθωση
 : μακρό φωνήεν
 (()) εξωγλωσσικά σχόλια ερευνήτριας
 [XXX] έναρξη και λήξη επικάλυψης
 = συγκόλληση εκφωνημάτων
 ↓↑ καθοδικός, ανοδικός επιτονισμός
 . τελικός επιτονισμός
 , εξακολουθητικός επιτονισμός

?/; ερωτηματικός επιτονισμός
hh εκπνοή

Κατασκευές της ελληνικής επιστημονικής μετανάστευσης στα (social) media: Ταυτότητες και λόγοι

¹Μαρίζα Γεωργάλου, ²Θεοδώρα Π. Σαλιτίδου & ²Αναστασία Γ. Στάμου
¹Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, ²Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
mgeorgalou@gmail.com, saltidouroula@yahoo.gr, anstamou@del.auth.gr

Abstract

Since the onset of the Greek crisis, thousands of highly skilled Greeks have chosen or/and have been forced to migrate in search of better career prospects and living standards. The present study examines the ways in which this neomigratory wave, broadly known as 'brain drain', is discussed and constructed as discourse in entertainment media/ television advertisements (macro-level). It also focuses on the ways in which selected Greek brain drain migrants construct their identities while participating in social media (micro-level). Drawing on insights from critical discourse studies and discourse-centred online ethnography, our analysis demonstrates that the micro- and the macro-level are intricately intertwined.

Λέξεις-κλειδιά: brain drain, entertainment media, advertising, social media, identities, discourse

1 Εισαγωγή

Η μετανάστευση Ελλήνων/ίδων στο εξωτερικό δεν αποτελεί πρωτόγνωρο φαινόμενο για την Ελλάδα. Ωστόσο, από το 2010 και μετά, το φαινόμενο γιγαντώθηκε ως απόρροια της οικονομικής κρίσης. Χιλιάδες Έλληνες/ίδες, νεαρής κυρίως ηλικίας, με πανεπιστημιακούς τίτλους και υψηλή ειδίκευση, επέλεξαν ή/και αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν, προκειμένου να ξεφύγουν από την ανεργία και να εργαστούν με αξιοπρεπείς μισθούς, σε εργασιακό περιβάλλον εφάμιλλο των φιλοδοξιών τους. Η συγκεκριμένη μορφή νεομετανάστευσης, λόγω του επιστημονικού της χαρακτήρα και του υψηλού μορφωτικού επιπέδου του μετακινούμενου πληθυσμού, είναι ευρύτερα γνωστή με τον νεολογισμό *brain drain* (δηλ. διαρροή εγκεφάλων/διαρροή επιστημονικού δυναμικού, βλ. σχετικά για τους προτεινόμενους όρους, Λαμπριανίδη 2011).

Με αφετηρία την άποψη ότι το φαινόμενο έχει ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό αντίκτυπο στους/στις ίδιους/ιες τους/τις επιστημονικούς/ές μετανάστες/στριες, επικεντρωνόμαστε, μέσα από την οπτική της ανάλυσης λόγου, στους τρόπους με τους οποίους συγκροτούν τις ταυτότητές τους διατηρώντας ή αλλάζοντας τους φαντασιακούς, προσωπικούς και επαγγελματικούς δεσμούς τους με τη χώρα προέλευσης. Σημαίνοντα ρόλο στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων τους θεωρούμε ότι παίζουν και οι αναπαραστάσεις της επιστημονικής μετανάστευσης στη δημόσια σφαίρα, εφόσον οι μετανάστες/στριες καλούνται να επιβεβαιώσουν ή/και να αντισταθούν στους ηγεμονικούς και στερεότυπους τρόπους με τους οποίους συζητείται η μετανάστευση στον δημόσιο λόγο (De Fina 2003).

Έχοντας ως βάση τα παραπάνω, στόχος της μελέτης μας είναι, από τη μια, να εξετάσει πώς αναπαρίσταται το φαινόμενο της επιστημονικής μετανάστευσης στον λόγο των *ψυχαγωγικών MME* (entertainment media) (μακρο-επίπεδο), εστιάζοντας, για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, σε δύο τηλεοπτικές διαφημίσεις. Από την άλλη, αναλύεται ο λόγος Ελλήνων/ίδων νεομεταναστών/στριών (μικρο-επίπεδο),

εξετάζοντας τους τρόπους με τους οποίους τοποθετούνται προς τη μετανάστευσή τους και κατασκευάζουν τις ταυτότητές τους κατά τη συμμετοχή τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media: εφεξής ΜΚΔ).

2 Πλαίσιο ανάλυσης

Στην παρούσα έρευνα εκκινούμε από μια κατασκευαστική (constructionist) προσέγγιση για τις ταυτότητες ως κοινωνικές δράσεις που αναδύονται κατά τη διεπίδρασή μας με άλλα άτομα σε συγκεκριμένα περιεχόμενα (βλ. Benwell & Stokoe 2006). Ειδικότερα, αξιοποιείται ένα αναλυτικό πλαίσιο για τη μελέτη της κατασκευής ταυτοτήτων στον λόγο (Stamou 2018α), το οποίο εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο των *Κριτικών Σπουδών Λόγου* (Critical Discourse Studies, βλ. Fairclough 2003, Μπουκάλα & Στάμου υπό δημοσίευση), αλλά συνδυάζεται και με προσεγγίσεις διεπιδραστικής ανάλυσης της ταυτότητας (Bucholtz & Hall 2005).

Αναλυτικότερα, έχει διαμορφωθεί ένα σύνολο στρατηγικών λόγου (discursive strategies), που απηχεί τις αντίστοιχες στρατηγικές λόγου των Reisigl & Wodak (2001) και αντλεί από το μοντέλο ανάλυσης ταυτοτήτων στη διεπίδραση, που προτείνεται από τις Bucholtz & Hall (2005). Το μοντέλο των Bucholtz & Hall έχει έναν τοπικό/ κατασκευαστικό προσανατολισμό, καθώς αντιμετωπίζει την ταυτότητα ως αναδυόμενο προϊόν της ομιλίας. Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι οι ταυτότητες δεν είναι προϊόν μόνο του λόγου αλλά επηρεάζονται και από τις ευρύτερες κοινωνικές δομές. Με άλλα λόγια, το μοντέλο αυτό προϋποθέτει, όπως και οι Κριτικές Σπουδές Λόγου, μια διαλεκτική σχέση μεταξύ γλώσσας και κοινωνίας. Από τους Reisigl & Wodak (ό.π.) αξιοποιείται η στρατηγική λόγου της *ιδεολογικής προοπτικοποίησης* (perspectivization), ενώ χρησιμοποιούνται και οι κατηγορίες της *θεσιακότητας* (positionality) και της *σχεσιακότητας* (relationality) από το μοντέλο των Bucholtz & Hall (ό.π.). Επίσης, οι Reisigl & Wodak διακρίνουν μεταξύ στρατηγικών λόγου και *γλωσσικών μορφών* (linguistic means) ή *μορφών πραγμάτωσης* (forms of realization) αυτών των στρατηγικών. Αντίθετα, ακολουθώντας τις Bucholtz & Hall, επιλέγεται ο όρος (γλωσσική/ σημειωτική) *δεικτικότητα* (indexicality) ως πιο κατάλληλος όρος για τον τρόπο κατασκευής των ταυτοτήτων στον λόγο. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται συνοπτικά οι στρατηγικές λόγου και η δεικτικότητά τους, όπως εφαρμόστηκαν στα δεδομένα μας. Για μια λεπτομερή παρουσίαση του μοντέλου, βλ. Stamou (2018α).

Στρατηγικές λόγου για την κατασκευή ταυτοτήτων στον λόγο	
Θεσιακότητα	Τι ελληνικές και νεομεταναστευτικές ταυτότητες κατασκευάζει ο/η ομιλητής/ήτρια για τον εαυτό του/της και τα άλλα άτομα; Τι ελληνικές και νεομεταναστευτικές ταυτότητες του/της αποδίδουν τα άλλα άτομα;
Σχεσιακότητα	Τι ελληνικές και νεομεταναστευτικές ταυτότητες κατασκευάζει ο/η ομιλητής/ήτρια για τον εαυτό του/της σε σχέση (ομοιότητας ή διαφοράς) με/ από άλλα άτομα; Τι ελληνικές και νεομεταναστευτικές ταυτότητες κατασκευάζουν τα άλλα άτομα σε σχέση (ομοιότητας ή διαφοράς) με/ από τον/την ομιλητή/ήτρια;
Ιδεολογική προοπτικοποίηση	Ποιοι λόγοι (μετανάστευσης, ελληνικότητας, brain drain) αντλούνται για την κατασκευή των ταυτοτήτων;

Δεικτικότητα ταυτοτήτων	
Γλωσσική/ σημειωτική δεικτικότητα	Ποιοι γλωσσικοί/ σημειωτικοί πόροι χρησιμοποιούνται για να δείξουν ποιες ελληνικές και νεομεταναστευτικές ταυτότητες κατασκευάζονται;

Πίνακας 1. Το προτεινόμενο αναλυτικό πλαίσιο για τη μελέτη της κατασκευής ταυτοτήτων στον λόγο (τροποποιημένο από τη Stamou 2018α)

3 Ανάλυση

3.1 Το μακρο-επίπεδο: Κατασκευές της επιστημονικής μετανάστευσης στα ΜΜΕ

Στην παρούσα εργασία επικεντρωνόμαστε σε δύο τηλεοπτικά διαφημιστικά σποτ για τρόφιμα (Nescafé και Μέλι Αττική) που κυκλοφόρησαν κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης (2015 και 2018, αντίστοιχα) και αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου σώματος ψυχαγωγικών κειμένων των ΜΜΕ που συλλέχτηκε με θέμα το brain drain (βλ. και Γεωργάλου κ.ά. 2019). Η εστίασή μας σε ψυχαγωγικά κείμενα των ΜΜΕ οφείλεται στο γεγονός πως δεν αποτελούν ένα ‘αθώο’ μέσο ανακούφισης και ‘απόδρασης’ από την καθημερινότητα (Paterson 1995), αλλά *πλαισιώνουν* (frame) σημαντικές πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας από μια συγκεκριμένη σκοπιά (Hayward & Presdee 2010). Μάλιστα, καθώς τα κοινωνικά φαινόμενα μεταφέρονται στα ΜΜΕ και αφηγηματοποιούνται για να μετατραπούν σε ψυχαγωγικά προϊόντα προς κατανάλωση, η ιδεολογική στόχευση της πλαισίωσης μπορεί να περνάει πιο ‘απαρατήρητη’. Στην περίπτωση μας, τα δύο διαφημιστικά σποτ προωθούν μια συγκεκριμένη μάρκα καφέ και μελιού, αντίστοιχα, αλλά ταυτόχρονα πλαισιώνουν το φαινόμενο του brain drain από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία. Από τη μια, η διαφήμιση Nescafé αναπαριστά τα διλήμματα που προκύπτουν κατά τη συζήτηση για την ενδεχόμενη μετανάστευση ενός νεαρού άνδρα για το Μόντρεαλ του Καναδά, ενώ, από την άλλη, η διαφήμιση Μέλι Αττική απεικονίζει τον τρόπο που μια νεομετανάστρια βιώνει την καθημερινότητά της στη Βρετανία.

Διαφήμιση Nescafé¹

((δύο φίλοι βρίσκονται στο καφέ του αεροδρομίου και συζητούν))

1α	Άνδρας 1:	Τι εννοείς δεν πας;
2α	Άνδρας 2:	<u>Αυτό</u> που σου λέω (.) δεν φεύγω απ’ την Ελλάδα.
3α	Άνδρας 1:	Τι ’ναι <u>αυτά</u> που λες; Θα αφήσεις τέτοια ευκαιρία;
4α	Άνδρας 2:	Και <u>εδώ</u> θα τα καταφέρω (.) Εξάλλου, εδώ είναι οι άνθρωποί μου. Η οικογένειά μου, οι φίλοι μου (.) η Χριστίνα (.) Εκεί τι θα ’μαι; Ένας ξένος, ενώ εδώ πέρα είναι το σπίτι μου.
5α	Εκφωνητής:	Με Nescafe φραπέ, κάθε διαφωνία είναι ευκαιρία για συζήτηση.

((ο Άνδρας 2 παίρνει τη βαλίτσα του και χαμογελώντας οδηγείται προς την έξοδο του αεροδρομίου, ενώ ακούει από το megάφωνο: «Ο κύριος Ανδρέου, τελευταίος επιβάτης της πτήσης για Μόντρεαλ, παρακαλείται να προσέλθει στην Πύλη»))

6α	Εκφωνητής:	<u>Φεύγουμε ή μένουμε</u> στην Ελλάδα; Συζήτησέ το.
----	------------	---

¹ Το βίντεο είναι διαθέσιμο: <https://www.youtube.com/watch?v=JckxTflWfSc&feature=youtu.be> (τελευταία πρόσβαση: 14.04.2020). Οι συμβάσεις καταγραφής που ακολουθήθηκαν για τις διαφημίσεις: κείμενο δηλώνει έμφαση, (.) δηλώνει παύση, κείμενο: δηλώνει την εκφορά φωνήεντος ως μακρού, ((κείμενο)) είναι για τις περιγραφές/ σχόλια αναλύτριας.

Διαφήμιση Μέλι Αττική²

((απεικονίζεται ένα βρετανικό αστικό τοπίο με συννεφιασμένο ουρανό και εμφανίζεται ένα ακριβό αυτοκίνητο στον δρόμο))

1β	Μπαμπάς:	Να ζήσεις Σοφία και χρόνια πολλά ((με μια τούρτα στο χέρι από βιντεοκλήση σε φορητό υπολογιστή))
2β	Σοφία:	Μπαμπάκα μου γλυκέ: τι έκανε:ς; ((κάθεται μόνη της στον καναπέ ενός όμορφου διαμερίσματος στη Βρετανία))
3β	Μπαμπάς:	Χρόνια πολλά κοριτσάκι μου ((διακόπτεται από τον σκύλο του που εισβάλλει στην οθόνη)) Κάτσε καλέ ((γελούν και οι δυο τους))
4β	Σοφία:	Μου λείπετε πολύ μπαμπά ((κάθεται θλιμμένη στο περβάζι του παραθύρου της))

((Ακούγεται το ρεφρέν από το συγκινητικό και ερωτικό τραγούδι της Πέννυς Μπαλτατζή Σ' έχω μαζί μου και δείχνει τη Σοφία να δέχεται ευχές για τα γενέθλιά της στα ΜΚΔ, καθώς είναι στο γραφείο. Διακόπτεται από έναν συνάδελφό της και του μιλάει, ενώ μισοκλείνει το καπάκι του φορητού της υπολογιστή, όπου διάβαζε τις ευχές. Η σκηνή αλλάζει και μεταφέρεται σε ένα καφέ, όπου έχει πάει για διάλειμμα από τη δουλειά της και την προσοχή της τραβάει ένας νεαρός που βάζει στο τσάι του μέλι Αττική))

5β	Σοφία:	Έλληνας; ((συγκινημένη, ενώ συνεχίζεται να ακούγεται το τραγούδι))
6β	Νεαρός:	Ναι ((χαμογελώντας))
7β	Εκφωνητής:	Είναι ωραίο να βρίσκεις λίγη Ελλάδα όπου κι αν είσαι. Μέλι Αττική (.) 90 χρόνια <u>ό,τι</u> αξίζει αληθινά ((κάθονται κοντά στο ίδιο τραπέζι, ο νεαρός βάζει μέλι στο τσάι της και γελάνε))

Αναφορικά με τη στρατηγική λόγου της θεσιακότητας, η ελληνικότητα συνδέεται και στις δύο διαφημίσεις με την έννοια του 'σπιτιού' ως συμβολικού χώρου, ο οποίος φέρνει κοντά τον ενδεχόμενο νεομετανάστη με την οικογένεια, τους/τις φίλους/ες και τη σχέση του (Συνεισφορά 4α). Αντίστοιχα, στη διαφήμιση Μέλι Αττική, η νεομετανάστρια συγκροτεί την ελληνική της ταυτότητα μέσα από την επικοινωνία με τον πατέρα της μέσω βιντεοκλήσης, τη χαρά της όταν βλέπει στην κάμερα το κατοικίδιό τους, τους/τις φίλους/ες, που της στέλνουν ευχές για τα γενέθλιά της, αλλά και μέσα από τη γνωριμία της με έναν Έλληνα συμπατριώτη της και τον (ενδεχόμενο) έρωτα που προκύπτει. Ακόμη, και στις δύο διαφημίσεις, το κάθε διαφημιζόμενο προϊόν (καφές και μέλι) αποτελεί μια καθημερινή πολιτισμική πρακτική που συνδέει τους/τις νεομετανάστες/τριες με την ελληνική τους ταυτότητα. Αλλά και το τραγούδι της Μπαλτατζή που ακούγεται ως μουσική υπόκρουση στη διαφήμιση Μέλι Αττική είναι ένα ακόμη πολιτισμικό στοιχείο με το οποίο συγκροτείται η ελληνικότητα.

Στον αντίποδα, η νεομεταστευτική ταυτότητα κατασκευάζεται με την έννοια του/της 'ξένου/ης', όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ενδεχόμενος νεομετανάστης στη διαφήμιση Nescafé (Συνεισφορά 4α), ενώ στη διαφήμιση Μέλι Αττική η ξενιτιά δεν εκφράζεται μόνο γλωσσικά (Συνεισφορά 4β), αλλά και από τη μουσική (νοσταλγικό τραγούδι της Μπαλτατζή), καθώς και από εξωγλωσσικούς *περικειμενικούς δείκτες* (contextualization cues: Gumperz 2001), όπως τη θλιμμένη έκφραση στη Συνεισφορά 4β και τη συγκίνηση στη Συνεισφορά 5β. Επιπλέον, η νεομεταστευτική ταυτότητα

² Το βίντεο είναι διαθέσιμο: <https://www.youtube.com/watch?v=aZWl8aRnaxQ> (τελευταία πρόσβαση: 14.04.2020).

και στις δύο διαφημίσεις συνδέεται με επαγγελματικές ευκαιρίες, οι οποίες δηλώνονται ρητά στη διαφήμιση Nescafé (Συνεισφορά 3α) και αποτυπώνονται οπτικά στη διαφήμιση Μέλι Αττική (απεικόνιση εργασιακού χώρου). Ακόμη, στην τελευταία, οι απεικονίσεις του διαμερίσματος και του ήσυχου αστικού τοπίου όπου ζει η νεομετανάστρια συνδέουν τη νεομεταστυτική ταυτότητα με καλή ποιότητα ζωής.

Όσον αφορά τη στρατηγική λόγου της σχεσιακότητας, διαπιστώνεται πως και στις δύο διαφημίσεις οικοδομούνται κυρίως σχέσεις ομοιότητας. Συγκεκριμένα, οι χαρακτήρες δηλώνουν τη συναισθηματική τους σύνδεση με τους ‘δικούς’ τους ανθρώπους. Στη διαφήμιση Nescafé παρακολουθούμε τον πρωταγωνιστή να συζητάει στο αεροδρόμιο με έναν φίλο του για το ενδεχόμενο να μεταναστεύσει στο Μόντρεαλ, ενώ στη διαφήμιση Μέλι Αττική η πρωταγωνίστρια έρχεται σε επαφή με τους δικούς της στην Ελλάδα με τη βοήθεια της τεχνολογίας (βιντεοκλήση με τον πατέρα της, λήψη ευχών γενεθλίων στα ΜΚΔ από φίλους/ες). Με αυτόν τον τρόπο, εδραιώνεται και μια σχέση επαφής του ‘εκεί’ (Ελλάδα) με το ‘εδώ’ (εξωτερικό) της νεομετανάστριας. Μάλιστα, ο εκφωνητής συνδέει και την κατανάλωση της συγκεκριμένης μάρκας μελιού ‘εκεί’ ως μέσο σύνδεσης με το ‘εδώ’ (Συνεισφορά 7β), η οποία μάλιστα απεικονίζεται ως μια σχέση συνάφειας μεταξύ της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής: η Σοφία και ο νεαρός Έλληνας συμπατριώτης της βάζουν ελληνικό μέλι στο βρετανικό τσάι. Όμως, ακόμη και η από κοινού χρήση πολιτισμικών πρακτικών, όπως ο καφές που πίνουν οι δύο φίλοι στη διαφήμιση Nescafé, αλλά και το μέλι που χρησιμοποιούν τα δύο νεαρά άτομα στη διαφήμιση Μέλι Αττική επίσης κατασκευάζουν μια σχέση πολιτισμικής σύγκλισης μεταξύ ατόμων ελληνικής καταγωγής.

Αντίθετα, στη διαφήμιση Nescafé διαμορφώνεται και μια σχέση διάκρισης μεταξύ της Ελλάδας και του εξωτερικού. Συγκεκριμένα, οι δύο φίλοι διαφωνούν σχετικά με το αν πρέπει ο πρωταγωνιστής να μεταναστεύσει ή όχι στο Μόντρεαλ, καθώς ο πρωταγωνιστής δεν θέλει να φύγει, ενώ ο φίλος του αναφέρεται στις επαγγελματικές ευκαιρίες που θα έχει στο εξωτερικό (Συνεισφορές 1α-3α). Μάλιστα, η αντιπαράθεση μεταξύ του τι θα έχει ‘εδώ’ (Ελλάδα) και τι θα έχει ‘εκεί’ (εξωτερικό) προβάλλεται ιδιαίτερα έντονα στον λόγο του πρωταγωνιστή στη Συνεισφορά 4α.

3.2 Το μικρο-επίπεδο: Κατασκευές της επιστημονικής μετανάστευσης στα ΜΚΔ

Η μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετήθηκε για τη συλλογή του εμπειρικού υλικού από τα ΜΚΔ είναι η *λογοκεντρική δικτυωμένη εθνογραφία* (discourse-centred online ethnography) (Androutsopoulos 2008). Το πρότυπο αυτό συνδυάζει δύο προσεγγίσεις: την *προσέγγιση οθόνης* (screen-based) και την *προσέγγιση χρήστη/τριας* (participant-based). Η πρώτη επικεντρώνεται στη συστηματική, μακρόχρονη και επαναλαμβανόμενη παρατήρηση του διαδικτυακού λόγου όπως εμφανίζεται στην οθόνη, ενώ η δεύτερη αφορά την άμεση (διά ζώσης ή/και μέσω διαδικτύου) επαφή του/της ερευνητή/ήτριας με τους/τις χρήστες/τριες-παραγωγούς του διαδικτυακού λόγου μέσω συνεντεύξεων. Στην έρευνά μας συμμετείχαν, υπογράφοντας σχετική φόρμα συγκατάθεσης, 7 Έλληνες/ίδες νεομετανάστες/τριες, γεννημένοι/ες από το 1980 και εξής, κάτοχοι πτυχίου, μεταπτυχιακού ή και διδακτορικού τίτλου, οι οποίοι/ες έφυγαν από την Ελλάδα από το 2010 και εξής, και έχουν εγκατασταθεί στο Ηνωμένο Βασίλειο και τη Γερμανία. Στην παρούσα εργασία, παρουσιάζουμε δεδομένα από 4 συμμετέχοντες/ουσες (για το προφίλ τους, βλ. Πίνακα 2). Μετά από συστηματική παρατήρηση της δραστηριότητάς τους στα ΜΚΔ, συλλέξαμε αναρτήσεις από τα blog τους, καθώς και τους λογαριασμούς τους στο Facebook, το Twitter και το Instagram.

Επίσης, πραγματοποιήσαμε μαζί τους εις βάθος ημιδομημένες συνεντεύξεις μέσω βιντεοκλήσεων στο Skype.³

Συμμετέχοντες/ουσες	Καταγωγή	Εγκατάσταση	Σπουδές	Απασχόληση στη χώρα υποδοχής	ΜΚΔ
Δημήτρης	Θεσ/νίκη	Surrey	Φυσική, IT Business	Οικονομικός αναλυτής για τη διαχείριση πελατών σε ζυθοποιία	blog (fromGR2UK), Facebook, Twitter, Instagram
Αντωνία	Τρίκαλα	Οξφόρδη	Νευρο-ογκολογία	Ερευνήτρια σε Ινστιτούτο	Facebook, Instagram
Χρυσούλα	Αθήνα	Μόναχο	Μάρκετινγκ, MBA	Customer marketing manager σε πολυεθνική	blog (apomama semama), Facebook, Instagram
Ρήγας	Καβάλα	Μόναχο	Ηλ. Μηχανικός, Μηχανικός Η/Υ	Control systems & model based design σε αυτοκινητοβιομηχανία	blog (ημερολόγιο ξενιτεμένου)

Πίνακας 2. Προφίλ συμμετεχόντων/ουσών⁴

Ξεκινώντας από τη στρατηγική λόγου της θεσιακότητας και την ελληνικότητα, οι νεομετανάστες/τριες κατασκευάζουν τις ταυτότητές τους σε σχέση με την οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την έλλειψη προοπτικών. Ειδικότερα, στο tweet της εικόνας 1, ο Δημήτρης αποδίδει στον εαυτό του την ιδιότητα του οικονομικού μετανάστη. Από την άλλη, στην ανάρτησή της στο Facebook (εικόνα 2), η Αντωνία κινητοποιεί μια συλλογική ταυτότητα για τους/τις νέους/ές Έλληνες/ίδες επιστήμονες που αποφάσισαν να μεταναστεύσουν, στην οποία συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό της μέσω του περιεκτικού α' προσώπου πληθυντικού («... ως μια από τους χιλιάδες νέους που αναγκαστήκαμε ... να ασχοληθούμε στη ζωή μας»). Είναι ενδιαφέρον ότι και στις δύο περιπτώσεις υπογραμμίζεται η ανάγκη της μετανάστευσης (εικόνα 1: «αναγκάστηκα», εικόνα 2: «αναγκαστήκαμε»).

Εικόνα 1. Οικοδομώντας την ταυτότητα του/της οικονομικού/ής μετανάστη/στριας στο Twitter

³ Οφείλουμε θερμές ευχαριστίες στους/στις επιστημονικούς/ές μετανάστες/στριας που συμμετείχαν στην έρευνα.

⁴ Το όνομα της Αντωνίας είναι ψευδώνυμο. Όσον αφορά τους/τις δημόσιους/ες blogger Δημήτρη, Χρυσούλα και Ρήγα, διατηρήθηκαν τα αληθινά τους ονόματα, ύστερα από δική τους συγκατάθεση.

11 June 2013 · London, United Kingdom · 👤

Από τις αναμνήσεις τις παιδικής μου ηλικίας που δε θα ξεχάσω ποτέ είναι ο ήχος από το σήμα του δελτίου ειδήσεων της NET που σήμαινε τη διακοπή από το διάβασμα για το ελληνικό και το γερμανικό σχολείο και την μοναδική μου επαφή με την πατρίδα μου, τον πιο δυνατό τρόπο για να μην ξεχάσω τη γλώσσα μου, να μην ξεχάσω τον τόπο μου. 14 χρόνια μετά-ξανά εκτός Ελλάδος και χωρίς ίντερνετ για καιρό στο σπίτι- η Φωνή της Ελλάδας στα βραχέα ήταν μια ανακούφιση, μια συντροφιά για ν'αποκοιμάμαι ακούγοντας τους ήχους γνώριμους, αγαπημένους, για να ονειρεύομαι ηλιόλουστες μέρες στην Ελλάδα δίπλα στους ανθρώπους μου. Δεν θα γράψω για τον αντίκτυπο στην υπεύθυνη και αχειραγώγητη μαζική ενημέρωση και την πολιτιστική μας ταυτότητα, ούτε θα δακρύσω εδώ για τις χιλιάδες οικογένειες των εργαζομένων που μένουν ξαφνικά στο δρόμο. Γράφω μόνο ως μια από τους χιλιάδες νέους που αναγκαστήκαμε να φύγουμε από τη χώρα που γεννηθήκαμε, μεγαλώσαμε κι αγαπήσαμε για να μη βρεθούμε αγκαλιά με την απαξίωση του αντικειμένου με το οποίο διαλέξαμε να ασχοληθούμε στη ζωή μας-ακριβώς επειδή ποτέ σ'αυτόν τον τόπο δεν υπήρξε ένα σχέδιο της προκοπής.

👍❤️ 29

Εικόνα 2. Συγκροτώντας μια συλλογική ταυτότητα για τους/τις νέους/ες Έλληνες/ίδες επιστήμονες στο Facebook

Σε ό,τι αφορά τη νεομετανάστευση, η οικοδόμηση της ταυτότητας των συμμετεχόντων/ουσών, γίνεται, από τη μια πλευρά, βάσει συναισθηματικών και ψυχολογικών κριτηρίων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα αποσπάσματα από την ανάρτηση «Ξένος» στο blog του Δημήτρη (εικόνα 3), όπου κατασκευάζει την ταυτότητα του/της μετανάστη/στριας ως ξένου/ης που βιώνει τη μοναξιά στο εξωτερικό. Παρόμοια, οι συμμετέχοντες/ουσες συγκροτούν και την ταυτότητα του/της μετανάστη/στριας-νοσταλγού. Στην εικόνα 4, η Χρυσούλα, μέσω της ανάρτησής της στο Facebook, απευθύνεται σε β' ενικό στη μητέρα της, ανήμερα της γιορτής της μητέρας, δηλώνοντας τη συναισθηματική σύνδεση μαζί της.

GOING2UK, LIVING IN UK

“People are strange”

[...] διάβασα όμως πρόσφατα ένα άρθρο από αυτά που λες μάκαρι να τα είχα γράψει. εγώ: “[Η σκοτεινή πλευρά της ζωής στο εξωτερικό](#)”

Βασικά περιγράφει με όμορφα συμπεκνωμένο τρόπο όλα αυτά που κατά καιρούς περιέγραφα και εγώ. Ότι η ζωή εδώ στην Αγγλία και γενικά στο εξωτερικό για τους 30+ μετανάστες είναι μοναχική. Ειδικά στην αρχή. Και γι'αυτό δεν είναι και για όλους. Πέρα από το διαφορετικό κλίμα, κουλτούρα, κτλ όταν μετακομίσεις σε μια ξένη χώρα είσαι ξένος. Όσο κοινωνικός και αν είσαι πάντα θα υπάρξει μια αρχική περίοδος προσαρμογής που θα πρέπει να έρθεις αντιμέτωπος με τη μοναξιά σου, που μερικά πράγματα θα είναι δύσκολο να τα αντιληφθείς να κατανοήσεις, να τα καταπείς. [...]

Οι διαπροσωπικές σχέσεις από μόνες τους είναι δύσκολες και ειδικά αν είσαι ξένος. [...]

Όπως έλεγε ο μεγας φιλόσοφος Jim Morrison:

“

People are strange when you're a stranger
Faces look ugly when you're alone

Εικόνα 3. Η ταυτότητα του/της μετανάστη/στριας ως ξένου/ης στο blog fromGR2UK

Εικόνα 4. Η ταυτότητα του/της μετανάστη/στριας ως νοσταλγού στη σελίδα Facebook aromamasemama

Επιπλέον, οι συμμετέχοντες/ουσες τοποθετούνται ως προς τη μετανάστευσή τους βάσει κριτηρίων που σχετίζονται με την καριέρα τους και την ποιότητα ζωής στο εξωτερικό. Για παράδειγμα, ο Ρήγας στο παρακάτω απόσπασμα από τη συνέντευξη⁵ μέσω Skype κάνει λόγο για πολλές και καλές επαγγελματικές ευκαιρίες για τους/τις μηχανικούς στο Μόναχο.

Προς το τέλος της [διπλωματικής] εργασίας ετοιμάζα βιογραφικά και τα λοιπά (.) και:: η αλήθεια είναι ότι: βρήκα σχετικά γρήγορα δουλειά. Βέβαια έχει να κάνει και με την πόλη. Οι ευκαιρίες στο δικό μου το κομμάτι εδώ πέρα ήτανε: και είναι πολλές. Κι αυτός ήταν κι ένας λόγος που: (.) μου άρεσε βέβαια το Μόναχο πάρα πολύ. Γνώρισα εδώ πέρα την (.) νυν γυναίκα μου. Αλλά και επαγγελματικά ήτανε (0.1) πολύ καλά για μένα (.) ως μηχανικό.

Από πλευράς ποιότητας ζωής, ο Δημήτρης και η Χρυσούλα αναρτούν στο Instagram φωτογραφίες από εξόδους στο Λονδίνο (εικόνα 5) και βόλτες στα πάρκα του Μονάχου (εικόνα 6) αντίστοιχα, κατασκευάζοντας εικονιστικά την ταυτότητα του/της lifestyle μετανάστη/τριας που αποζητά και απολαμβάνει την ποιοτική ζωή στο εξωτερικό (βλ. και Benson 2011).

⁵ Για την απομαγνητοφώνηση του αποσπάσματος, ακολουθήθηκαν οι εξής συμβάσεις: (.) μικροπαύση, (0.1) παύση μεγαλύτερη του ενός δευτερολέπτου (σημειώνεται ο ακριβής χρόνος), :: επιμήκυνση φωνήεντος. Τα ερμηνευτικά σχόλια καταγράφονται μέσα σε αγκύλες.

Εικόνα 5. Η ταυτότητα του/της lifestyle μετανάστη/στριας στο Instagram

Εικόνα 6. Η ταυτότητα του/της lifestyle μετανάστη/στριας στο Instagram

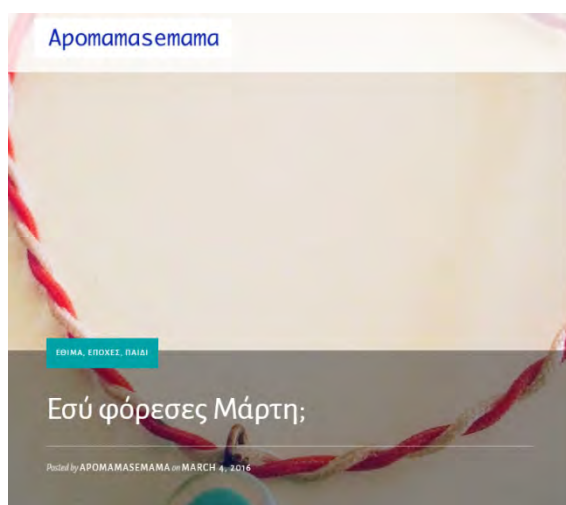
Αναφορικά με τη στρατηγική λόγου της σχεσιακότητας, οι συμμετέχοντες/ουσες νεομετανάστες/τριες οικοδομούν σχέσεις διαφοράς αλλά και ομοιότητας μεταξύ Ελλάδας και εξωτερικού. Στο tweet του Δημήτρη (εικόνα 7), επισημαίνεται η κοινωνική υπεροχή του Ηνωμένου Βασιλείου έναντι της Ελλάδας, η οποία πραγματώνεται μέσω των hashtags⁶ #dengyrnaoellada #1000xroniarpiso, που λειτουργούν ως πόροι αρνητικής αξιολόγησης.

Εικόνα 7. Διάκριση μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου και Ελλάδας στο Twitter

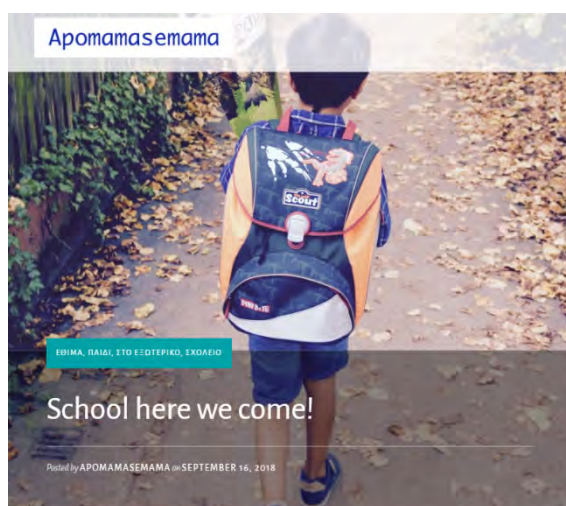
⁶ Λέξεις ή φράσεις των οποίων προηγείται το σύμβολο #. Τα hashtags χαρακτηρίζουν το θέμα ή το περιεχόμενο των αναρτήσεων στο Twitter, το Instagram και το Facebook. Επίσης, διευκολύνουν την αρχειοθέτηση και την αναζήτηση περιεχομένου στις συγκεκριμένες υπηρεσίες.

Αντίθετα, η Χρυσούλα συγκροτεί στο blog της μια σχέση επαφής του ‘εκεί’ (Ελλάδα) με το ‘εδώ’ (Γερμανία). Η ανάρτησή της στην εικόνα 8 αναφέρεται στη διατήρηση των ελληνικών εθίμων, όπως το βραχιολάκι του Μάρτη, ενόσω η οικογένεια βρίσκεται στο Μόναχο, και τη σημασία τους για την ταυτότητα των παιδιών («Ειδικά για τα παιδιά που μεγαλώνουν σε μια άλλη χώρα, τα βοηθάει να γνωρίσουν την πολιτιστική μας κληρονομιά και να χτίσουν την ταυτότητα τους ως μέλη ενός έθνους»), οικοδομώντας παράλληλα μια συλλογική ελληνική εθνική ταυτότητα («την πολιτιστική μας κληρονομιά»). Από την άλλη, αφιερώνει ολόκληρη ανάρτηση (εικόνα 9) στο έθιμο της *Schultüte*,⁷ το οποίο έχει υιοθετήσει πλήρως η ίδια και η οικογένειά της και αποτελεί ένδειξη της πολιτισμικής αφομοίωσής τους στη Γερμανία. Μέσα από την προβολή των μοναδικών εθίμων της κάθε χώρας, η Χρυσούλα παρουσιάζεται να κατοχυρώνει την ελληνικότητα και, ταυτόχρονα, να νομιμοποιείται ως μέλος της γερμανικής κοινωνίας, προωθώντας μια σχέση συνάφειας μεταξύ της χώρας υποδοχής και της χώρας προέλευσης.

Η «Μάρτη» είναι ένα παιδικό έθιμο που υπάρχει σε όλη την Ελλάδα. Είναι ένα πολύ όμορφο έθιμο που μας δίνει την ευκαιρία να του μιλήσουμε για την άνοιξη, τους μήνες της, τα χελιδνάκια, το εύκρατο κλίμα της Ελλάδας και τη λαϊκή μας παράδοση. Ειδικά για τα παιδιά που μεγαλώνουν σε μια άλλη χώρα, τα βοηθάει να γνωρίσουν την πολιτιστική μας κληρονομιά και να χτίσουν την ταυτότητα τους ως μέλη ενός έθνους. Αν λοιπόν ακόμα δεν έχετε βάλει «Μάρτη», είναι μια καλή ευκαιρία φέτος να μιλήσετε στα παιδιά σας το συγκεκριμένο έθιμο. Μπορείτε πολύ εύκολα να φτιάξετε έναν στο σπίτι, στρίβοντας μεταξύ τους μία λευκή και μια κόκκινη κλωστή και δένοντας τις δύο άκρες. Αν πάλι πιάσουν τα χέρια σας, μπορείτε να φτιάξετε πολύ περίχτρα πλεκτά βραχιολάκια – κυκλοφορούν πολλά βίντεο για έμπνευση στο διαδίκτυο. Αφήστε τα παιδιά σας να συμμετέχουν στη διαδικασία. Σίγουρα θα διασκεδάσουν, θα νιώσουν υπεύθυνα και θα έχουν την ευκαιρία να καλλιεργήσουν τη δημιουργικότητά τους.

Εικόνα 8. Σύνδεση με την Ελλάδα μέσα από το έθιμο του Μάρτη στο blog aromamasemama

«Σήμερα φτιάξαμε...» «Απόψε πήγαμε στο ΠΡΑΙ...» «Πώς είναι η σχολή σου;» «Μου αρέσει να...» «Ποια είναι η αγαπημένη σου...» «HOME... CATEGORIES... KIDS TALES... MOM RECIPES... ABOUT MOM...» «Το ΠΡΑΙ... Το ΠΡΑΙ που αρχίζω το σχολείο! Την αγαλιόζω, νιώθω τη γνώριμη μυρωδιά της. Όλα θα πάνε καλά. Κατεβαίνω γρήγορα από το κρεβάτι. Πλένω δόντια και πρόσωπο, βάζω το ποικιμμο μου. Θα είμαι πολύ όμορφος σήμερα! «Θέλεις κάτι να φας». «Όχι δε θέλω. Θέλω να πάμε γρήγορα, να μην αργήσουμε.» «Μήπως κάτι ξεχάσεις», με ρωτάει η μαμά, χαμογελώντας. Το πρόσωπο μου αστράφτει. Τρέχω στο σαλόνι. Δίπλα στην καινούργια μου σχολική τσάντα, στέκεται μια Schultüte!... Πόσο τεράστια, σχεδόν τόσο ψηλή όσο εγώ! Και έχει έναν τεράστιο δεινόσαυρο πάνω της που φωνάζει το όνομα μου! «Παιδί! Η πιο ωραία Schultüte του κόσμου, σας ευχαριστώ!» Τους αγαλιόζω. Ξεκινάμε για το σχολείο. «Θες να σου κρατάω κάτι», ρωτάει ο μπαμπάς. «Όχι, δε θέλω. Είμαι μεγάλος τώρα.» Όλοι γελάνε. Οι δρόμοι είναι γεμάτοι παιδιά σαν εμένα, με σχολικές τσάντες στην πλάτη. Κουβαλάνε κι εκείνα με περηφάνεια τις δικές τους Schultüten. Είναι κάτι σαν η κοινή δύναμή μας. Φτάνουμε απέναντι από το σχολείο. Ο τροχονόμος μας βοηθάει να περάσουμε απέναντι. Και ναι, είμαστε πια μέσα στην αυλή. Εκατοντάδες παιδάκια κάθονται σε πάγκους στη μέση. Κάθονται και εγώ δίπλα τους. Κρατάω πάντα τη Schultüte σφιχτά πάνω μου. Είναι ο σύμμαχός μου. Κρυφοκατάω από πάνω για να δω τι θησαυρούς έχει κρυμμένους. Είναι δύσκολο να διακρίνω κάτι. Πάνω-πάνω υπάρχει μια μεγάλη κάρτα που κρύβει τα πάντα. Είναι όμως τόσο βαριά που σίγουρα θα έχει μέσα πολλά δωράκια! Χαμογελάω. «Καλημέρα», ακούγεται η δυνατή φωνή μιας δασκάλας. Αφήνω πίσω τις σκέψεις μου. Η δασκάλα μας διαβάζει για ένα παιδικό σαν εμάς. Στην πρώτη του μέρα στο σχολείο. Νιώθει κι αυτό περίεργα σαν εμάς. Όμως όλα στο τέλος πάνε καλά. Κάνει καινούργιους φίλους και μαθαίνει ένα σωρό ωραία πράγματα. Όσο η δασκάλα μιλάει, ρίχνω κλεφτές ματιές στους γονείς μου. Μου χαμογελάν και ξέρω ότι όλα θα πάνε καλά. Τα μεγαλύτερα παιδιά μας

Εικόνα 9. Σύνδεση με τη Γερμανία μέσα από έθιμο της Schultüte στο blog aromamasemama

⁷ Η μεγάλη χάρτινη ή υφασμάτινη τσάντα με λιχουδιές, είδη γραφικής ύλης και δωράκια που δίνουν οι γονείς στα παιδιά στη Γερμανία κατά την έναρξη της φοίτησής τους στο δημοτικό σχολείο.

4 Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να μελετήσει την κατασκευή της ελληνικής επιστημονικής μετανάστευσης στο μακρο-επίπεδο του λόγου των ΜΜΕ και στο μικρο-επίπεδο των ΜΚΔ, μέσα από την ανάλυση δύο τηλεοπτικών διαφημίσεων και ενός αριθμού αναρτήσεων σε blog, στο Facebook και το Instagram Ελλήνων/ίδων νεομεταναστών/τριών. Όπως προκύπτει από τα υπό εξέταση δεδομένα, ο τρόπος που τα ΜΜΕ κατασκευάζουν την επιστημονική μετανάστευση εμφανίζει αξιοσημείωτες ομοιότητες με το πώς οι νεομετανάστες/τριες κατασκευάζουν τις ταυτότητές τους στα ΜΚΔ. Άλλωστε, σχετικές έρευνες δείχνουν πως τα ΜΚΔ συχνά αντικατοπτρίζουν και αναπαράγουν κυρίαρχες αξίες των παραδοσιακών ΜΜΕ (Jones κ.ά. 2015). Μάλιστα, έχει διαπιστωθεί πως οι Έλληνες/ίδες νεομετανάστες/στρίες ειδικότερα τείνουν να αντλούν από κείμενα των ΜΜΕ για να τοποθετηθούν απέναντι στους κυρίαρχους λόγους για την επιστημονική μετανάστευση (Γεωργάλου υπό δημοσίευση).

Αναφορικά με τη στρατηγική λόγου της ιδεολογικής προοπτικοποίησης, διαπιστώνεται πως το φαινόμενο του brain drain κατασκευάζεται τόσο στα ΜΜΕ όσο και στα ΜΚΔ αντλώντας από ένα δίκτυο λόγων που συνδέονται με τις υλικές συνθήκες της μεταναστευτικής εμπειρίας εν γένει, καθώς και λόγων που βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με το brain drain ως ελληνικό κοινωνικο-πολιτισμικό φαινόμενο. Συγκεκριμένα, η νοσταλγία για την πατρίδα που προβάλλεται στα δεδομένα μας παρουσιάζει ομοιότητες με την κατασκευή μεταναστευτικών ταυτοτήτων και σε άλλα (offline) περιβάλλοντα, όπως σε αφηγήσεις οικονομικών μεταναστών/τριών μεξικανικής καταγωγής στις ΗΠΑ (De Fina 2003). Από την άλλη πλευρά, η διαπραγμάτευση μεταξύ του 'εδώ' και του 'εκεί και η κατασκευή υβριδικών νεομεταναστευτικών ταυτοτήτων με δεσμούς τόσο με τη χώρα υποδοχής όσο και με τη χώρα προέλευσης, που απεικονίζεται στη διαφήμιση Μέλι Αττική και στις αναρτήσεις μιας συμμετέχουσας νεομετανάστριας, απηχεί αντίστοιχες ταυτότητες μεταναστών/τριών που βρίσκουμε και σε άλλες έρευνες (π.χ. Καραχάλιου κ.ά. 2019, Στάμου κ.ά. 2019). Όμως, ταυτόχρονα, η κατασκευή του εξωτερικού ως τόπου αποξένωσης από την οικογένεια απηχεί έναν κυρίαρχο λόγο της ελληνικότητας, σύμφωνα με τον οποίο η ελληνική ταυτότητα συνδέεται με στενούς οικογενειακούς δεσμούς σε αντιπαράθεση με άλλες εθνικές ταυτότητες, όπως είναι η γερμανική (Aitaki 2018, Stamou 2018β). Και η κατασκευή, ωστόσο, του εξωτερικού ως τόπου επαγγελματικών ευκαιριών σχετίζεται με κυρίαρχους λόγους του ελληνικού brain drain που εντοπίζονται στα ελληνικά ΜΜΕ (Γεωργάλου κ.ά. 2019) ή στον λόγο Ελλήνων/ίδων νεομεταναστών/τριών σε άλλες χώρες, όπως το Κατάρ (Theodoropoulou 2019).

Αν και η έρευνά μας είναι ποιοτική και δεν επιτρέπει γενικεύσεις, φαίνεται πως οι λόγοι για την επιστημονική μετανάστευση που κυριαρχούν στην ελληνική κοινωνία και αποτυπώνονται στα ελληνικά ΜΜΕ αποτελούν το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτισμικό και ιδεολογικό περικείμενο, το οποίο πλαισιώνει τις ταυτότητες που κατασκευάζουν στα ΜΚΔ οι Έλληνες/ίδες του εξωτερικού. Ταυτόχρονα, όμως, καθώς οι επιστήμονες μετανάστες/τριες μιλούν για τις εμπειρίες τους και κατασκευάζουν τις ταυτότητές τους στα ΜΚΔ, συνομιλούν με αυτούς τους λόγους, άλλοτε περισσότερο 'παθητικά' (όπως είδαμε στα δεδομένα μας) και άλλοτε περισσότερο 'δημιουργικά' (όπως σε δεδομένα από την έρευνα που παρουσιάζονται από τη Γεωργάλου υπό δημοσίευση). Σε κάθε περίπτωση, ο τρόπος που διαπλέκεται το μακρο-επίπεδο του δημόσιου λόγου των ΜΜΕ με το μικρο-επίπεδο του ημι-δημόσιου λόγου των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αποτελεί ένα πεδίο που παρουσιάζεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη σημερινή μεσοποιημένη εποχή, που χρήζει αναμφίβολα περαιτέρω διερεύνησης.

Βιβλιογραφία

- Androutsopoulos, Jannis. 2008. "Potentials and Limitations of Discourse-Centered Online Ethnography." *Language@Internet* 5. Τελευταία πρόσβαση: 20.04. 2020. <http://www.languageatinternet.org/articles/2008/1610>.
- Aitaki, Georgia. 2018. "Domesticating Pathogenies, Evaluating Change: The Eurozone Crisis as a 'Hot Moment' in Greek Television Fiction". *Media, Culture & Society* 40(7): 957–72.
- Benson, Michaela. 2011. *The British in Rural France: Lifestyle Migration and the Ongoing Quest for a Better Way of Life*. Manchester: Manchester University Press.
- Benwell, Bethan, and Stokoe, Elizabeth. 2006. *Discourse and Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bucholtz, Mary, and Hall, Kira. 2005. "Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach". *Discourse Studies* 7(4/5): 584–614.
- Γεωργάλου, Μαρίζα. υπό δημοσίευση. "Κριτική Ανάλυση Νεομεταναστευτικού Λόγου: Διακειμενικότητα και Ταυτότητες στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης". Στο Σαλώμη Μπουκάλα και Αναστασία Γ. Στάμου (επιμ.), *Κριτική Ανάλυση Λόγου: (Απο)δομώντας την Ελληνική Πραγματικότητα*. Αθήνα: Νήσος.
- Γεωργάλου, Μαρίζα, Σαλιτίδου, Θεοδώρα Π., και Γρίβα, Ελένη. 2019. «Νέοι 'σε Κρίση'/ στην Κρίση: Κατασκευές της Επιστημονικής Μετανάστευσης στον Λόγο Ελλήνων του Εξωτερικού και των ΜΜΕ». *Multilingual Academic Journal of Education and Social Sciences* 7(1): 94–113. Τελευταία πρόσβαση: 20.04.2020. <http://hrmars.com/index.php/papers/detail/MAJESS/5942>.
- De Fina, Anna. 2003. *Identity in Narrative: A Study of Immigrant Discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse*. London: Routledge.
- Gumperz, John J. 2001. "Interactional Sociolinguistics: A Personal Perspective". Στο Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, and Heidi E. Hamilton (επιμ.), *The Handbook of Discourse Analysis*, 215–28. Oxford: Blackwell.
- Jones, Rodney, Chik, Alice, and Hafner, Christoph A. 2015. "Introduction: Discourse Analysis and Digital Practices". Στο Rodney Jones, Alice Chik, and Christoph A. Hafner (επιμ.), *Discourse and Digital Practices: Doing Discourse Analysis in the Digital Age*, 1–17. Abingdon: Routledge.
- Καραχάλου, Ράνια, Τσάκωνα, Βίλλυ, Αρχάκης, Αργύρης, και Ράλλη, Αγγελική. 2019. "Νιώθω στον Καναδά Έλληνας, στην Ελλάδα δε νιώθω Έλληνας": Η Ταυτότητα του/της Ξένου/ης σε Έλληνες/ίδες Μετανάστες/τριες στον Καναδά". Στο Αγγελική Ράλλη (επιμ.), *Γλώσσα και Μετανάστευση: Η Γλώσσα των Ελλήνων Μεταναστών στον Καναδά*. *Patras Working Papers in Linguistics* 5: 83–102.
- Λαμπριανίδης, Λόης. 2011. *Επενδύοντας στη Φυγή: Η Διαρροή Επιστημόνων από την Ελλάδα την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική.
- Hayward, Keith J., and Mike Presdee, επιμ. 2010. *Framing Crime: Cultural Criminology and the Image*. Oxford: Routledge.
- Μπουκάλα, Σαλώμη, και Στάμου, Αναστασία Γ., επιμ. (υπό δημοσίευση). *Κριτική Ανάλυση Λόγου: (Απο)δομώντας την Ελληνική Πραγματικότητα*. Αθήνα: Νήσος.
- Paterson, Richard. 1995. "Drama and Entertainment." Στο Anthony Smith (επιμ.), *Television: An International History*, 95–117. Oxford: Oxford University Press.
- Reisigl, Michael, and Wodak, Ruth. 2001. *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Στάμου, Αναστασία Γ., Γρίβα, Ελένη, Μπούρας, Σπύρος, και Ντίνας, Κωνσταντίνος Δ. 2019. "Εμείς'/ οι 'Άλλοι' — 'Εδώ'/ 'Εκεί': Μια Κριτική Ανάλυση του Λόγου

- Μεταναστών/τριών Μαθητών/τριών Αλβανικής Καταγωγής”. *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* 11(71): 89-109.
- Stamou, Anastasia G. 2018α. “Studying the Interactional Construction of Identities in Critical Discourse Studies: A Proposed Analytical Framework”. *Discourse & Society* 29(5): 568–89.
- Stamou, Anastasia G. 2018β. “Fictionalization of Germanness in the Times of Greek Crisis: Deconstructing the ‘Two Strangers’ Frame in TV Sketch Comedies”. *Journal of Multicultural Discourses* 13(4): 377–97.
- Theodoropoulou, Irene. 2019. “Nostalgic Diaspora or Diasporic Nostalgia? Discursive and Identity Constructions of Greeks in Qatar”. *Lingua* (σε προ-δημοσιευμένη μορφή).

Μορφές πραγμάτωσης της πληροφοριακής δομής – διαγλωσσική προσέγγιση

Μιχάλης Γεωργιαφέντης & Αγγελική Τσόκογλου
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
michgeo@enl.uoa.gr, angtsock@gs.uoa.gr

Abstract

In this paper we compare Greek information structure with that of English, German, Spanish, and Italian, examining structures associated with specific focus types, namely information and contrastive focus, as well as contrastive topic. Our goal is to investigate aspects of Greek information structure in an attempt to answer the question why Greek, despite its comparatively greater degree of word order flexibility, does not have certain patterns which are attested in the other languages. To this end, we systematically study subject information focus structures and VP-fronting. Our examination shows that Greek neither employs p-movement or scrambling for subject information focusing nor has VP fronting for information focus or contrastive topic/focus purposes.

Keywords: information structure, focus, VP-fronting

1 Εισαγωγή

Στο άρθρο αυτό εξετάζουμε την πληροφοριακή δομή της Ελληνικής σε σύγκριση με άλλες γλώσσες, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον μας σε συγκεκριμένες δομές που σχετίζονται με ορισμένους τύπους εστίασης, της πληροφοριακής και της αντιθετικής εστίας, καθώς και με το αντιθετικό θέμα. Ως γλώσσες σύγκρισης επιλέγονται η Αγγλική και η Γερμανική, οι οποίες ανήκουν στην οικογένεια των γερμανικών γλωσσών, και η Ισπανική και Ιταλική οι οποίες ανήκουν στις ρωμανικές γλώσσες, με διαφορετικές ιδιότητες η καθεμιά.

Προηγούμενη συγκριτική μελέτη μας (Georgiafentis και Tsokoglou 2020) σχετικά με τις ομοιότητες και διαφορές των μηχανισμών πραγμάτωσης της εστίασης που διαθέτουν οι γλώσσες οδηγεί στη διαπίστωση ότι η Ελληνική, όχι μόνο παρουσιάζει τη μεγαλύτερη ελευθερία διάταξης των προτασικών όρων, αλλά διαθέτει και όλους τους μηχανισμούς πραγμάτωσης για τα είδη εστίασης, τόσο για την πληροφοριακή όσο και για την αντιθετική εστία, ενώ οι υπόλοιπες γλώσσες παρουσιάζουν περιορισμούς (πίνακας 1).

Είδη εστίασης	Μηχανισμός	Γλώσσα				
		Αγγλική	Γερμανική	Ισπανική	Ιταλική	Ελληνική
πληροφοριακή εστία	Κανόνας Κεντρικού Τόνου (NSR)	√	√	√	√	√
	επί τόπου	√	√	X	X	√
αντιθετική εστία	Φράση Εστίας	X	X	√/X	√	√
	επί τόπου	√	√	X	X	√

Πίνακας 1 | Είδη εστίασης και μηχανισμοί πραγμάτωσης

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να διερευνήσουμε πτυχές της πληροφοριακής δομής της Ελληνικής, θέτοντας ως βασικό ερώτημα: Γιατί η Ελληνική, παρότι χαρακτηρίζεται από αυτές τις ιδιότητες, δεν διαθέτει ορισμένες δομές τις οποίες συναντούμε σε άλλες γλώσσες ή αν τελικά τις διαθέτει, η χρήση τους είναι εξαιρετικά περιορισμένη;

Εξετάζουμε πιο συστηματικά δύο περιπτώσεις:

(α) τις δομές που χρησιμοποιούνται στην πληροφοριακή εστίαση του υποκειμένου και την παραγωγή τους, και

(β) το φαινόμενο της πρόταξης της ΡΦ, την παραγωγή της δομής και την πληροφοριακή του ερμηνεία.

2 Πληροφοριακή εστίαση υποκειμένου

Αρχικά εξετάζουμε τις δομές πληροφοριακής εστίασης του υποκειμένου στην Ελληνική σε σύγκριση με την Ισπανική και την Ιταλική, και συγκεκριμένα τις ακολουθίες όρων που χρησιμοποιούνται ως απάντηση σε μια ερώτηση πληροφοριακής εστίασης (1):

(1) Ποιος έφαγε την τούρτα;

(1α) *Ο Γιάννης* έφαγε την τούρτα.

(Y-P-A)

(1β) Την τούρτα την έφαγε *ο Γιάννης*.

(A-κλιτ.-P-Y)

Σύμφωνα με πειραματικά δεδομένα από φυσικούς ομιλητές της Ελληνικής (Georgiarentis και Sfakianaki 2002, 2004) η ακολουθία Y-P-A αποτελεί την κατεξοχήν επιλογή των ομιλητών (64%), με δεύτερη επιλογή την ακολουθία A-κλιτ.-P-Y (36%). Παρόμοια ευρήματα παρουσιάζονται στους Keller και Alexopoulou (2001: 353-358), σύμφωνα με τους οποίους, η λίστα των ακολουθιών για τις περιπτώσεις εστίασης του Y έχει ως εξής: {Yρα, Yκλιτ.ρα, ακλιτ.ρY, κλιτ.ρYα} > {ρYα, αρY} > υρA > {ρυA, υκλιτ.ρA, κλιτ.ρυA} > {Ακλιτ.ρυ, Αρυ}. Και αυτή η μελέτη δείχνει ότι η σειρά Y-P-A αποτελεί την προτιμητέα επιλογή για την εστίαση του υποκειμένου (βλ. επίσης Georgakopoulos και Skorpetas 2010).

Αντίθετα, η ακολουθία P-A-Y (1γ) δεν χρησιμοποιείται ως απάντηση σε τέτοιου τύπου ερώτηση, όπως διαπιστώνεται από τα πειραματικά δεδομένα (Georgiarentis και Sfakianaki 2002, 2004), σύμφωνα με τα οποία ούτε ένας ομιλητής δεν χρησιμοποίησε τη συγκεκριμένη σειρά ως απάντηση.

(1γ) #?? Έφαγε την τούρτα *ο Γιάννης*.

Το εύρημα αυτό είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον τουλάχιστον για δύο αλληλένδετους λόγους:

(α) Διότι προκύπτει ότι η Ελληνική, ενώ χαρακτηρίζεται από μεγάλη ελευθερία στη σειρά των όρων, δεν διαθέτει ορισμένες δομές για συγκεκριμένα περιβάλλοντα,

(β) επειδή άλλες γλώσσες, όπως η Ισπανική και η Ιταλική, οι οποίες παρουσιάζουν περισσότερους περιορισμούς, χρησιμοποιούν τη συγκεκριμένη ακολουθία ως απάντηση στις συγκεκριμένες ερωτήσεις. Το ερώτημα που τίθεται είναι πώς θα μπορούσε να ερμηνευτεί αυτή η διαφορά μεταξύ της Ελληνικής και των δύο άλλων γλωσσών.

Τα δεδομένα από την Ισπανική και την Ιταλική δείχνουν ότι η σειρά Y-P-A με πληροφοριακή εστίαση στο Y δεν υπάρχει. Όπως φαίνεται στα παραδείγματα (2) και

(3), και οι δύο γλώσσες, προκειμένου να καταστεί εστιακό το Y, καταφεύγουν σε μηχανισμούς παραγωγής – την προσωδιακή μετακίνηση – (p-movement = π-μετακίνηση)¹ μιας νέας ακολουθίας, της P-A-Y, στην οποία το Y λαμβάνει τον κύριο τόνο ως το χαμηλότερο στοιχείο στη δομή.

- (2) Comió una manzana *Juan*. (Ισπανική)
 *Juan comió una manzana.
 ‘Ο Χουάν έφαγε ένα μήλο.’
 (Zubizarreta 1998: 20, 22)
- (3α) Chi porterà la macchina? (Ιταλική)
 ‘Ποιος θα οδηγήσει το αυτοκίνητο;’
- (3β) Porterà la macchina *Mara*.
 ‘Η Μάρα θα οδηγήσει το αυτοκίνητο.’
 (Cardinaletti 2001: 130)

Ορισμένα επιπλέον δεδομένα (4 και 5) από την Ισπανική (Gutiérrez-Bravo 2008: 381-383, όπως παρατίθενται από τον Cruschina 2019: 121-122) φανερώνουν ότι μόνο οι δομές με Y σε τελική (μεταρρηματική) θέση είναι αποδεκτές ως απαντήσεις στη συγκεκριμένη ερώτηση, ενώ οι δομές με Y σε προρηματική θέση δεν είναι.

- (4α) ¿Quién compró los discos?
 ‘Ποιος αγόρασε τους δίσκους;’
- (4β) Los compró *una muCHAcha*. (κλιτ.-P-Y)
 ‘Τους αγόρασε ένα κορίτσι.’
- (4γ) Los discos los compró *una muCHAcha*. (A-κλιτ.-P-Y)
 ‘Τους δίσκους τους αγόρασε ένα κορίτσι.’
- (4δ) Compró los discos *una muCHAcha*. (P-A-Y)²
 ‘Ένα κορίτσι αγόρασε τους δίσκους.’
- (5α) #*Una muCHAcha* los compró. (Y-κλιτ.-P)
 ‘Ένα κορίτσι τους αγόρασε.’
- (5β) #*Una muCHAcha* compró los discos. (Y-P-A)
 ‘Ένα κορίτσι αγόρασε τους δίσκους.’

Ένα ακόμα στοιχείο που ενισχύει την ανάλυση της σειράς Y-P-A με πληροφοριακά εστιασμένο Y στην Ελληνική είναι η σειρά Y-P που αποτελεί τη μόνη επιλογή σε διαλογικές ανταλλαγές που χρησιμοποιούνται για ταυτοποίηση (π.χ. στην τηλεφωνική επικοινωνία ή όταν κάποιος χτυπάει την πόρτα). Σε τέτοιες περιπτώσεις, έχουμε

¹ Η π-μετακίνηση αποτελεί μηχανισμό με τοπική εμβέλεια που διασφαλίζει ότι το εστιασμένο συστατικό θα βρεθεί δομικά στην κατάλληλη θέση για να λάβει τον κύριο τόνο. Σύμφωνα με τη Zubizarreta (1998), σε γλώσσες όπως η Ισπανική και η Ιταλική, όπου όλα τα συστατικά είναι ορατά για τον ΚΚΤ, τα απο-εστιασμένα συστατικά (defocalised constituents) μετακινούνται (μετακίνηση με προσωδιακό κίνητρο, prosodically motivated movement).

² Βλ. υποσημείωση 3 στον Cruschina (2019: 122).

αποκλειστικά την ακολουθία Y-P, γεγονός που δείχνει αφενός ότι το προρηματικό Y, σε αντίθεση με το μεταρηματικό, φέρει πληροφοριακή εστίαση (6 – 9):

- (6α) Ναι; [στο τηλέφωνο]
(6β) Έλα Μαρία, ο Γιάννης είμαι.
(6γ) #* Έλα Μαρία, είμαι ο Γιάννης.

- (7α) Ποιος είναι; [στην πόρτα]
(7β) Εγώ είμαι. / Ο Γιάννης είμαι.
(7γ) #* Είμαι εγώ. / Είμαι ο Γιάννης.

- (8) A: Εμπρός;
B: Ειρήνη καλησπέρα, η Άννα είμαι, τι κάνεις;

(Sifianou 2002: 70)

- (9) A: Παρακαλώ;
B: Τι παρακαλείς ρε, ο Θανάσης είμαι.

(Antonopoulou και Sifianou 2003: 750)

Σε πλήρη αντίθεση με την Ελληνική, η Ιταλική σε ανάλογες περιπτώσεις εμφανίζει αποκλειστικά την ακολουθία P-Y, ενώ η ακολουθία Y-P είναι αντιγραμματική (10 – 11) (βλ. Belletti 1999: 13-14, 2001: 63).

- (10α) (Pronto, chi parla?)
'Εμπρός, ποιος είναι;'
(10β) Parla Gianni.
'Ο Γιάννης είμαι.'
(10γ) *Gianni parla.

- (11α) (Chi è?)
'Ποιος είναι;'
(11β) Sono io.
'Εγώ είμαι.'
(11γ) Sono/E' Gianni.
'Ο Γιάννης είμαι.'
(11δ) *Io/Gianni sono/è.

Σημειώνεται εδώ ότι στην Ελληνική η ακολουθία P-A-Y εμφανίζεται σε περιπτώσεις πληροφοριακής εστίας του A (12), όπου το A βρίσκεται στην τελική θέση για να λάβει τον κύριο τόνο, δεδομένου ότι το Y είναι εκτοπισμένο (δεξιά προσάρτηση) (βλ. Tsimpli 1990, Φιλιππάκη-Warburton 2001, μεταξύ άλλων).

- (12) Έφαγε την τούρτα ο Γιάννης.

Επίσης, στη δομή με θεματοποιημένο A και ύπαρξη κλιτικού (13) = (1β), η ΟΦ καταλαμβάνει τη σχετική θέση στην αριστερή περιφέρεια, ενώ το Y βρίσκεται στην κατάλληλη θέση ώστε να λάβει τον κύριο τόνο.

- (13) Την τούρτα την έφαγε ο Γιάννης. (A-κλιτ.-P-Y)

Η διαφορετική αυτή συμπεριφορά της Ελληνικής μπορεί να ερμηνευτεί ως εξής: Στην Ελληνική η εστίαση γίνεται επί τόπου με βάση τον Κανόνα Κεντρικού Τόνου (ΚΚΤ) (Nuclear Stress Rule, NSR) χωρίς να υπάρχει η ανάγκη ενεργοποίησης του μηχανισμού της π-μετακίνησης που λειτουργεί στην Ισπανική και την Ιταλική, σύμφωνα με τον οποίο κάποια απο-εστιασμένα (defocalised) στοιχεία μετακινούνται τοπικά προκειμένου το εστιασμένο στοιχείο να βρεθεί δομικά στη χαμηλότερη θέση για να λάβει τόνο.³

Για την παραγωγή της σειράς Y-P-A με πληροφοριακή εστίαση στο υποκείμενο έχει υποστηριχθεί (Georgiadjis 2004: 261-262) ότι το μη εστιασμένο μέρος (non-focused part) / τα στοιχεία που βρίσκονται στο παρασκήνιο (backgrounded material), δηλ. το P και το A, ελλείπουν. Κατά συνέπεια, το Y βρίσκεται δομικά στη χαμηλότερη θέση και λαμβάνει τον κύριο τόνο σύμφωνα με τον ΚΚΤ. Εναλλακτικά, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το Y λαμβάνει τόνο επί τόπου. Σε κάθε περίπτωση και υιοθετώντας είτε τον έναν είτε τον άλλο μηχανισμό απόδοσης του τόνου, το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της δομής είναι ότι το Y στη σειρά Y-P-A φέρει πληροφοριακή εστίαση. Ανεξαρτήτως της ανάλυσης που υιοθετείται, είναι παρόμοια με εκείνη που προτείνεται και για άλλες γλώσσες που εμφανίζουν το ίδιο φαινόμενο με την Ελληνική, π.χ. Αγγλική, Γερμανική (βλ. Zubizarreta 1998, Brunetti 2003).

3 Πρόταξη ΡΦ (VP-fronting)

Στην ενότητα αυτή ασχολούμαστε με την πρόταξη στοιχείων της ΡΦ (VP-fronting), που είναι δυνατή στην Αγγλική και τη Γερμανική, αλλά όχι στην Ελληνική.

Εξετάζοντας τα χαρακτηριστικά των γλωσσών, παρατηρούμε τα εξής:

Η Αγγλική είναι γλώσσα χωρίς ευελιξία στη διάταξη των όρων, με σχεδόν υποχρεωτική τη σειρά Y-P-A. Επιτρέπει την παραβίασή της είτε για τη θεματοποίηση (14α) είτε περιθωριακά για την εστίαση (14β) του A, με μετακίνηση μέσω προσάρτησης είτε στη ΦΧρ είτε στη ΦΣΔ και χρησιμοποιεί τον ίδιο μηχανισμό για την αριστερή εκτόπιση (15):

(14α) Red wine, I like.

(14β) COFFEE I drink / NATURE I like.

(Birner και Ward 1998: 86)

(15) *One of my cousins, she has triplets.*

(Leech και Svartvik 2002: 255)

Η Γερμανική παρουσιάζει ελευθερία στη διάταξη των όρων, με περιορισμούς στη θέση των ρηματικών στοιχείων. Ανήκει τις λεγόμενες P2-γλώσσες (V2-languages), στις οποίες το παρεμφατικό ρήμα μετακινείται στον ΣΔ και ένα συστατικό στον χαρακτηριστή της ΦΣΔ, με αποτέλεσμα η γλώσσα να διαθέτει μεταρηματικά υποκείμενα. Παραβιάζει τον κανόνα P2 μόνο στην αριστερή εκτόπιση (16α) και όχι για εστιασμένα συστατικά (16β):

(16α) *Die Geschichte, die werden wir nie vergessen.*

(16β) *DIE GESCHICHTE wir werden nie vergessen.

³ Παρόμοιο μηχανισμό ενεργοποιεί και η Γερμανική με το φαινόμενο της μετατόπισης (scrambling).

‘Την ιστορία δεν θα (την) ξεχάσουμε ποτέ.’

Παρά τους περιορισμούς, οι δύο γλώσσες επιτρέπουν τη μετακίνηση της ΡΦ στην αρχή της πρόταξης, η οποία περιλαμβάνει το μη παρεμφατικό ρήμα, ενώ το βοηθητικό ακολουθεί.

Η Ελληνική είναι γλώσσα με μεγαλύτερη ελευθερία στη διάταξη των όρων και στις μετακινήσεις, επιτρέπει μεταρρηματικά υποκείμενα και διαθέτει διευρυμένη αριστερή περιφέρεια για τα θεματοποιημένα και το εστιασμένο συστατικό (βλ. Alexiadou 1999 και Roussou 2000, μεταξύ άλλων). Μολονότι δεν έχει απαρέμφατα, διαθέτει όμως μη παρεμφατικούς τύπους στους αναλυτικούς χρόνους (έχω/είχα διαβάσει).

Το ερώτημα που τίθεται είναι: Γιατί η Ελληνική με λιγότερους περιορισμούς δεν επιτρέπει τον μηχανισμό της πρόταξης της ΡΦ που διαθέτει η Αγγλική και η Γερμανική και επιπλέον δεν επιτρέπει τον μηχανισμό της πρόταξης της ρΦ που δεν είναι διαθέσιμος στην Αγγλική αλλά είναι στη Γερμανική;

Ο Hein (2018) κατηγοριοποιεί τις γλώσσες σε τρεις τύπους: α) αυτές που επιτρέπουν μόνον τη μετακίνηση του ρήματος, β) εκείνες που επιτρέπουν τη μετακίνηση της ΡΦ και γ) εκείνες που διαθέτουν και τους δυο μηχανισμούς.

Η Αγγλική ανήκει στον δεύτερο τύπο γλώσσας και επιτρέπει τη μετακίνηση της ΡΦ που περιλαμβάνει το ρήμα με το αντικείμενο (17) αλλά όχι την πρόταξη μόνο του ρήματος (18), ενώ αντιγραμματική είναι και η μετακίνηση του ρήματος με το υποκείμενο (ρΦ) (19):⁴

(17) John promised to read the book, and [PΦ read the book], he did.
(Ott 2018: 244)

(18) *John promised to read the book, and [PΦ read t_i], he did the book_i.

(19) *[Breakfast served] is here all day.
(Lee-Schoenfeld και Lunden 2019: 237)

Η Γερμανική κατατάσσεται στον τρίτο τύπο, επιτρέπει τη μετακίνηση είτε μόνον του παρεμφατικού ρήματος (20α) είτε της ΡΦ (20β), (βλ. Ott 2010):

(20α) [Gelesen] hat Jürgen das Buch.

(20β) [Ein Buch gelesen] hat Jürgen.

‘Ο Γιούργκεν διάβασε ένα βιβλίο.’

Επιπλέον, είναι αποδεκτή και η μετακίνηση της ρΦ (21), αλλά όχι πάντοτε⁵ (22):

(21) [Linguisten gespeist] haben dort noch nie.
‘Γλωσσολόγοι δεν έχουν φάει ποτέ εκεί.’

(Haider 1990: 94, 97)

⁴ Βλ. Thoms και Walkden (2019) για μια διαφορετική ανάλυση, κατά την οποία οι μετακινήσεις αυτές αναλύονται ως μετακίνηση της ρΦ, με το PRO στη θέση του υποκειμένου.

⁵ Την πρόταξη μιας ρΦ επιτρέπουν κυρίως δομές με Υ αναιτιατικών, ανεργαστικών και ρημάτων σε παθητική ή ενεργητικών με αμετάβατη χρήση και σπανίως με μεταβατική (Haider 1990, Lee-Schoenfeld και Lunden 2019).

- (22) *[Linguisten gespeist] haben letztes Jahr im Ritz.
(Lee-Schoenfeld και Lunden 2019: 240)

Η ασυμμετρία αυτή των δύο γλωσσών μπορεί εύκολα να ερμηνευθεί, καθώς στην Αγγλική το υποκείμενο μετακινείται υποχρεωτικά στον χαρακτηριστή της ΦΧρ (Y-P-A), ενώ στη Γερμανική το υποκείμενο μπορεί να εμφανίζεται μεταρηματικά, να παραμένει δηλαδή στη ρΦ (βλ. Wurmbbrand 2006).

Η πρόταξη της ΡΦ της Αγγλικής αναλύεται είτε ως Α'-μετακίνηση στον χαρακτηριστή της ΦΣΔ είτε, σύμφωνα με τον Ott (2018), ως δομή αριστερής εκτόπισης, προσάρτησης στη ΦΣΔ, με ένα «σιωπηρό»/κεκαλυμμένο αναφορικό (αντίστοιχο μιας ασθενούς αντωνυμίας/κλιτικού) στον χαρακτηριστή της ΦΣΔ (βλ. 30).

Οι δομές της Γερμανικής αναλύονται ως Α'-μετακίνηση της ρΦ/ΡΦ στον χαρακτηριστή της ΦΣΔ. Για τη μετακίνηση μόνο του απαρεμφατικού ρήματος, η κλασική ανάλυση προβλέπει «μετακίνηση υπολοίπου» (remnant movement), «άδειασμα» δηλαδή της ΡΦ μέσω μετατόπισης των συστατικών (scrambling), ενώ πρόσφατα (Ott 2010) η δομή έχει αναλυθεί ως θεματοποίηση του ρήματος, δηλαδή ως μετακίνηση της κεφαλής.

Ως προς την προσωδία και την πληροφοριακή ερμηνεία των δομών, στην Αγγλική πρόκειται για δομή που έχει προσωδιακή αυτονομία, φέρει αντιθετικό τόνο (Ott 2018) και ερμηνεύεται ως αντιθετικό θέμα (I-Topic = Intonation Topic, είδος contrastive topic) (βλ. επίσης Lee-Schoenfeld και Lunden 2019).

Οι δομές της Γερμανικής λαμβάνουν διάφορες ερμηνείες, ανάλογα με το είδος της μετακίνησης, τον επιτονισμό και το περικείμενο. Προσωδικά οι προτεταγμένες ΡΦ είναι δυνατόν – αλλά όχι απαραίτητα – να φέρουν τόνο και δεν παρουσιάζουν επιτονική αυτονομία, αλλά είναι προσωδικά ενταγμένες στην πρόταση που φιλοξενούνται. Συνεπώς, όταν τονίζονται, τότε φέρουν τον κύριο τόνο της πρότασης (Ott 2018).⁶

Το προτεταγμένο ρήμα (23) ή το αντικείμενο της προτεταγμένης ΡΦ (24) μπορεί να ερμηνευτεί ως πληροφοριακή εστία (Fanselow και Lenertová 2011) ή ως αντιθετική εστία (25):

- (23) A: Was hast du gestern gemacht?
B: [**Gelesen**] habe ich den ganzen Tag.
'Τι έκανες χθες;' / 'Διάβαζα όλη μέρα.'
- (24) A: Was hast du gekauft?
B: [**Ein Buch** gekauft] hab' ich mir.
'Τι αγόρασες;' / 'Ένα βιβλίο αγόρασα.'
- (25) [EIN BUCH gelesen] habe ich (nicht Däumchen gedreht).
'Διάβασα ένα βιβλίο, δεν κάθισα με σταυρωμένα χέρια.'
- (Lee-Schoenfeld και Lunden 2019: 233)

Οι ενεργητικές ρΦ είναι δομές οι οποίες, σύμφωνα με τις Lee-Schoenfeld και Lunden (2019), ερμηνεύονται ως ένα είδος αντιθετικού θέματος, με την προτεταγμένη ρΦ να

⁶ Το γεγονός αυτό συνηγορεί υπέρ της ανάλυσής τους ως Α'-μετακίνηση, σε αντίθεση με τις δομές της Αγγλικής που αναλύονται ως δομές εκτόπισης (Ott 2018).

λαμβάνει θετική και όχι κατηγοριακή ερμηνεία.⁷ Σε αυτό συνηγορεί η εστίαση σε άλλο σημείο της πρότασης (π.χ. αρνητικό επίρρημα) (26)⁸:

- (26) [Ein Außenseiter gewonnen] hat hier noch NIE.
‘Ένα αουτσάιντερ δεν νίκησε εδώ ποτέ.’

Η Ελληνική δεν επιτρέπει μετακίνηση ούτε της ρΦ (27) αλλά ούτε και της ΡΦ (28), γεγονός που αποτελεί ένδειξη ότι το Ρ μετακινείται σε μια κεφαλή εκτός ρΦ/ΡΦ.

- (27α) *[Γλωσσολόγοι φάει] δεν έχουν ποτέ ως τώρα εκεί.
(27β) *[Δέντρα φυτευτεί] δεν έχουν ποτέ σ’ αυτήν την περιοχή.
(28α) *[Ένα βιβλίο διαβάσει] έχει ο Γιάννης (όχι παίζε γέλασε).
(28β) *[Διαβάσει ένα βιβλίο] έχει ο Γιάννης (όχι παίζε γέλασε).

Το ίδιο δείχνει και η αντιγραμματικότητα θεματοποίησης της ΡΦ (29), σε αντίθεση με άλλες γλώσσες (30 – 32)⁹:

- (29α) *[Επισκεφτεί την Άννα] αυτό/το έχει (κάνει) η Μαρία χθες.
(29β) *[Την Άννα επισκεφτεί] αυτό/το έχει (κάνει) η Μαρία χθες.
(30) [ΡΦ read the book]_i [ΦΣΔ (that)_i he did t_i] (Αγγλική)
(31) [ΡΦ Anna besuchen], das tut Maria oft. (Γερμανική)
(32) [ΡΦ Visitar a Ana], Maria suele hacer eso. (Ισπανική)

Ωστόσο, η Ελληνική επιτρέπει πρόταξη ΦΣΔ/Φράση Έγκλισης (ΦΕ) (33):

- (33α) (Το) ότι θα πάει διακοπές, δεν το πίστευε ο Γιάννης.
(33β) Να πάει διακοπές, (αυτό) ήθελε ο Γιάννης.

Παρόλα αυτά, για ορισμένους ομιλητές είναι περιθωριακά αποδεκτές μαρκαρισμένες δομές, όπως οι ακόλουθες (34):

- (34) Α: Μάλλον δεν θα έχεις φάει τίποτε όλη μέρα ε;
Β: Όχι, φάει έχω, κοιμηθεί δεν έχω (καθόλου/καλά).

Επίσης, σε περιοχές της Ελλάδας με διαλεκτικά χαρακτηριστικά, όπως στην Πελοπόννησο, παραδείγματα όπως το (35), είναι απολύτως αποδεκτά.

- (35α) Μαγειρέψει έχω από βραδύς.
(35β) Γράψει δεν μου ’χει καθόλου, τηλεφωνήσει μου ’χει κάνα δυο φορές.

⁷ Δηλαδή η προτεταγμένη φράση είναι αδιάτακτη, το υποκείμενο δεν ερμηνεύεται ως θέμα και το κατηγορημα ως σχόλιο, αλλά ολόκληρη η φράση λειτουργεί ως θέμα, μέσα στην οποία υπάρχει ένα τονισμένο στοιχείο, το οποίο δημιουργεί το αντιθετικό θέμα.

⁸ Η μη ενεργητικές ρΦ μπορεί να χρησιμοποιηθούν και ως φορείς εξολοκλήρου νέας πληροφορίας.

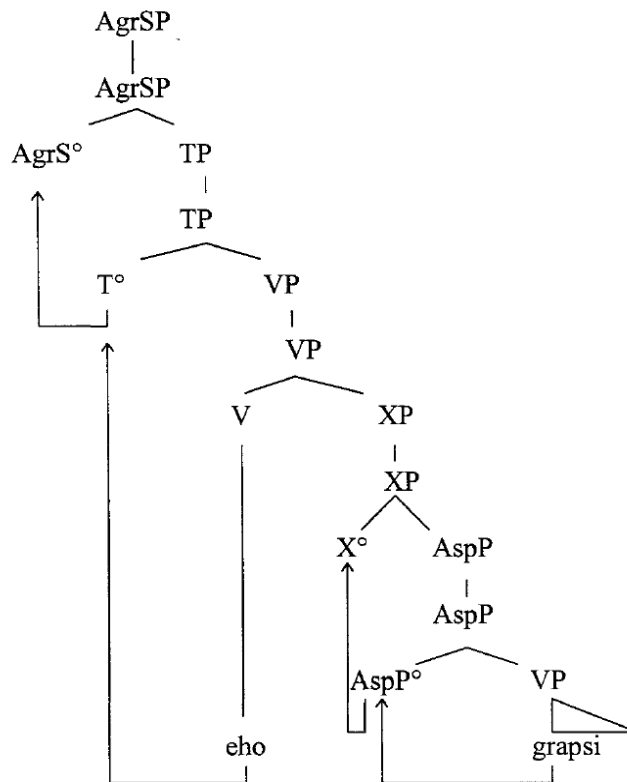
⁹ Στη Γερμανική και την Ισπανική είναι υποχρεωτικό ένα αντωνυμικό στοιχείο στην πρόταση που αναφέρεται στην προτεταγμένη ΡΦ.

Στις περιπτώσεις αυτές πρόκειται για μετακίνηση του ρήματος, ενώ πρέπει να ελεγχθεί αν η διάλεκτος επιτρέπει μετακίνηση ΡΦ. Σε κάθε περίπτωση η μετακίνηση του ρήματος δεν μπορεί να αναλυθεί ως μετακίνηση ΡΦ, καθώς η Ελληνική δεν διαθέτει ούτε το φαινόμενο του scrambling όπως η Γερμανική ούτε π-μετακίνηση.

Προσωδικά, το προτεταγμένο μη παρεμφατικό ρήμα μπορεί να φέρει τόνο, ενώ πληροφοριακά θα μπορούσε να λάβει την ερμηνεία είτε θέματος είτε αντιθετικού θέματος.¹⁰

Η αδυναμία μετακίνησης της ΡΦ επιβεβαιώνει την ανάλυση της Alexiadou (1997), ότι το μη παρεμφατικό ρήμα μετακινείται στη λειτουργική προβολή της Όψης/Αποψης και άρα δεν βρίσκεται στη ΡΦ, σε αντίθεση με την Αγγλική και τη Γερμανική. Ωστόσο, δεν συμβαδίζει με τον ισχυρισμό της, ότι μετακινείται περαιτέρω στην κεφαλή μιας ΧΦ, η οποία μάλιστα έχει προτασικό χαρακτήρα (ΦΕ) (σχήμα 1)¹¹. Αν το μη παρεμφατικό ρήμα μετακινείται περαιτέρω, τότε η προβολή αυτή είναι λειτουργική και δεν συνιστά συστατικό, διότι τότε η μετακίνηση θα ήταν δυνατή, όπως συμβαίνει με τις Φράσεις Έγκλισης.

Η απαγόρευση δεν ισχύει για περαιτέρω μετακίνηση της κεφαλής, γεγονός στο οποίο συνηγορούν οι περιθωριακές δομές που προαναφέραμε.

Σχήμα 1| Alexiadou (1997: 148)

¹⁰ Βλ. Georgiou (2019) για την ΟΦ ως αντιθετικό θέμα στην Ελληνική.

¹¹ Η Alexiadou (1997: 151-152) δίνει τη δομή: (MoodP)>Neg2P^{pja}>Asp1P^{epanilimenos}>Asp2P^{pentelos}>VoiceP^{kala}. Ένδειξη ότι το ρήμα ανυψώνεται πάνω από τη φράση Άποψης/Όψης είναι το αποψιακό επίρρημα ‘*ta pedja den ehun diavasi akomi*’.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί η διαβάθμιση στην αποδεκτότητα ανάμεσα σε δομές με ρηματική κλίση, όπως η ΡΦ, ακόμη και αν είναι απαρεμφατική,¹² και σε δομές με ονοματική κλίση, όπως οι Μικρές Προτασικές Φράσεις (ΜΠΦ) (36), οι οποίες όμως έχουν προτασικό χαρακτήρα, καθώς ικανοποιούν τη σχέση υποκειμένου-κατηγορήματος, όπως και οι πλήρεις προτάσεις (Τσόκογλου 1998).

- (36) A: Πρέπει να προετοιμαστείς για τις εξετάσεις. Κάλσε να διαβάσεις λίγο ιστορία!
B: Κοίτα, [την ιστορία διαβασμένη], την έχω από τον περασμένο μήνα, μου μένουν τ' αρχαία.
B': *Κοίτα, [την ιστορία διαβάσει], την έχω από τον περασμένο μήνα, μου μένουν τ' αρχαία.

Η συζήτηση θα πρέπει να αναπτυχθεί στο πλαίσιο της θεωρίας των φάσεων και της δυνατότητα μετακίνησης «ελαττωματικών» δομών στην Ελληνική, δεδομένου ότι μετακινούνται οι γερονδιακές δομές (37), καθώς και οι υποχρεωτικές δομές ελέγχου (38), οι οποίες, όπως και οι ΜΠΦ, ικανοποιούν τη σχέση κατηγορήσεως).

- (37α) Ο Γιάννης έκανε πρόταση γάμου στη Μαρία, [κρατώντας μια ανθοδέσμη].
(37β) [Κρατώντας μια ανθοδέσμη (ο Γιάννης)], έκανε πρόταση γάμου στη Μαρία (ο Γιάννης).
(38α) Ο Γιάννης άρχισε [να διαβάζει από τα πέντε του].
(38β) [Να διαβάζει από τα πέντε του] άρχισε ο Γιάννης.

4 Συμπεράσματα

Η συγκριτική μελέτη οδηγεί στα εξής συμπεράσματα:

(α) Η Ελληνική δεν καταφεύγει στον μηχανισμό της π-μετακίνησης ή της μετατόπισης προκειμένου να καταστήσει εστιακό το υποκείμενο. Για τη δήλωση της πληροφοριακής εστίας η σειρά που χρησιμοποιείται είναι η Y-P-A και όχι η P-A-Y (όπως σε άλλες γλώσσες). Δηλαδή, φαίνεται ότι η Ελληνική ικανοποιεί την πληροφορική εστίαση εφαρμόζοντας τον ΚΚΤ ή την επί τόπου εστίαση.

(β) Η Ελληνική δεν διαθέτει τη μετακίνηση της ΡΦ/ρΦ ούτε για τη δήλωση της πληροφοριακής και αντιθετικής εστίας ούτε για το (αντιθετικό) θέμα. Περιθωριακά επιτρέπει τη μετακίνηση του Ρ και ίσως ανήκει στον πρώτο τύπο γλωσσών, σύμφωνα με τον Hein (2018).

Βιβλιογραφία

Alexiadou, Artemis. 1997. *Adverb Placement: A Case Study in Antisymmetric Syntax*. Amsterdam: Benjamins.

¹² Δες Alexiadou (1997: 151) και Varlokosta, Vainikka και Rohrbacher (1996) για τον ισχυρισμό ότι η «η μετοχή» δεν είναι σαν το απαρέμφατο, έχει μορφολογικά χαρακτηριστικά, ταυτίζεται με το 3^ο ενικό πρόσωπο.

- Alexiadou, Artemis. 1999. "Greek word order patterns." In A. Alexiadou, G. Horrocks and M. Stavrou (eds), *Studies in Greek Syntax*, 45–65. Dordrecht: Kluwer.
- Antonopoulou, Eleni, and Maria Sifianou. 2003. "Conversational dynamics of humour: The telephone game in Greek." *Journal of Pragmatics* 35: 741–769.
- Belletti, Anna. 1999. "'Inversion' as focalization and related questions." *Catalan Working Papers in Linguistics* 7: 9–45.
- Belletti, Anna. 2001. "'Inversion' as focalization." In A. C. J. Hulk and J.-Y. Pollock (eds), *Subject Inversion in Romance and the Theory of Universal Grammar*, 60–90. Oxford: Oxford University Press.
- Birner, Betty, J., and Gregory Ward. 1998. *Information Status and Noncanonical Word Order in English*. Amsterdam: Benjamins.
- Brunetti, Lisa. 2003. "A Unification of Focus." PhD diss., Università di Firenze.
- Cardinaletti, Anna. 2001. "A second thought on *emarginazione*: destressing vs. "right dislocation"." In G. Cinque and G. Salvi (eds), *Current Studies in Italian Syntax: Essays Offered to Lorenzo Renzi*, 117–135. Amsterdam: Elsevier.
- Cruschina, Silvio. 2019. "Focus fronting in Spanish: Mirative implicature and information structure." *Probus* 31: 119–146.
- Fanselow, Gisbert, and Denisa Lenertová. 2011. "Left peripheral focus: Mismatches between syntax and information structure." *Natural Language and Linguistic Theory* 29: 169–209.
- Georgakopoulos, Thanasis, and Stavros Skopeteas. 2010. "Projective vs. interpretational properties of nuclear accents and the phonology of contrastive focus in Greek." *The Linguistic Review* 27: 319–346.
- Georgiafentis, Michalis. 2004. "Focus and Word Order Variation in Greek." PhD diss., The University of Reading, Reading, UK.
- Georgiafentis, Michalis, and Anna Sfakianaki. 2002. "The syntax – prosody interface: VOS in Greek." In Ch. Clairis (ed.), *Recherches en linguistique grecque*. Vol. I, 211–214. Paris: L' Harmattan.
- Georgiafentis, Michalis, and Anna Sfakianaki. 2004. "Syntax interacts with prosody: The VOS order in Greek." *Lingua* 114: 935–961.
- Georgiafentis, Michalis, and Angeliki Tsokoglou. 2020. "Focus types: A crosslinguistic study of clause and information structure." In M. Georgiafentis, G. Giannouloupoulou, M. Koliopoulou and A. Tsokoglou (eds.), *Contrastive Studies in Morphology and Syntax*, 191–209. London: Bloomsbury.
- Georgiou, Renos. 2019. "Information structure and contrastive topics in Greek." Paper presented at the 40th Annual Meeting of the Department of Linguistics, Aristotle University of Thessaloniki, 5–6 April.
- Gutiérrez-Bravo, Rodrigo. 2008. "La identificación de los tópicos y los focos." *Nueva Revista de Filología Hispánica* 56(2): 363–401.
- Haider, Hubert. 1990. "Topicalization and other puzzles of German syntax." In G. Grewendorf and W. Sternefeld (eds.) *Scrambling and Barriers*, 93–112. Amsterdam: Benjamins.
- Hein, Johannes. 2018. "Verbal Fronting: Typology and Theory." PhD diss., Universität Leipzig, Leipzig.
- Keller, Frank, and Theodora Alexopoulou. 2001. "Phonology competes with syntax: experimental evidence for the interaction of word order and accent placement in the realization of information structure." *Cognition* 79: 301–372.

- Lee-Schoenfeld, Vera, and Anya Lunden. 2019. "The syntax, information structure, and prosody of German 'VP'-fronting." *The Linguistic Review* 36(2): 231–283.
- Leech, Geoffrey, and Jan Svartvik. 2002. *A Communicative Grammar of English*. 3rd ed. London: Routledge.
- Ott, Dennis. 2010. "Varieties of VP-fronting." ms, Harvard University. <http://ling.auf.net/lingbuzz/001024>.
- Ott, Dennis. 2018. "VP-fronting: Movement vs. dislocation." *The Linguistic Review* 35(2): 243–282.
- Roussou, Anna. 2000. "On the left periphery: Modal particles and complementisers." *Journal of Greek Linguistics* 1: 65–94.
- Sifianou, Maria. 2002. "On the telephone again! Telephone call openings in Greek." In K. K. Luke and Th.-S. Pavlidou (eds), *Telephone Calls: Unity and Diversity in Conversational Structure across Languages and Cultures*, 49–85. Amsterdam: Benjamins.
- Thoms, Gary, and George Walkden. 2019. "vP-fronting with and without remnant movement." *Journal of Linguistics* 55(1): 161–214.
- Tsimpli, Ianthi-Maria. 1990. "The clause structure and word order in Modern Greek." *UCL Working Papers in Linguistics* 2: 226–255.
- Τσόκογλου, Αγγελική. 1998. "Οι Μικρές Προτασικές φράσεις στην Ελληνική και Γερμανική γλώσσα". Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ.
- Φιλίππáκη-Warburton, Ειρήνη. 2001. "Γλωσσολογική θεωρία και σύνταξη της Ελληνικής: Η ποικιλία στη σειρά των όρων και η ερμηνεία της." *Ελληνική Γλωσσολογία '99. Πρακτικά 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, 217–231. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Varlokosta, Spyridoula, Anne Vainikka, and Bernhard Rohrbacher. 1996. "The question of root infinitives in Early Child Greek." *IRCS Technical Reports Series* 97.
- Wurmbrand, Susanne. 2006. "Licensing case." *Journal of Germanic Linguistics* 18(3): 175–236.
- Zubizarreta, Maria Luisa. 1998. *Prosody, Focus and Word Order*. Cambridge, MA: MIT Press.

Word frequencies of preschoolers' oral speech: an analysis on Greek Speaking Children Corpus (GSCC)

Elina Chadjipapa

Democritus University of Thrace

elinaxp@hotmail.com

Περίληψη

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η καταγραφή των συχνοτήτων εμφάνισης λέξεων στο Greek Speaking Children Corpus (GSCC), σώματος κειμένου που περιλαμβάνει προφορικά κείμενα παιδιών προσχολικής ηλικίας. Η έρευνα εστιάζει στη συχνότητα εμφάνισης γραμματικών κατηγοριών με σκοπό τη διερεύνηση της γραμματικής δομής του παιδικού λόγου και την πιθανή επίδραση του φύλου. Οι ποσοτικές αναλύσεις έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 3-6 χρονών χρησιμοποιούν με μεγαλύτερη συχνότητα τις γραμματικές κατηγορίες των ρημάτων, των ουσιαστικών και αυτή των άρθρων σε αντίθεση με τα μικρά ποσοστά συχνότητας που παρατηρήθηκαν στις κατηγορίες των επιθέτων και των προθέσεων. Η εξέταση των συχνοτήτων εμφάνισης λέξεων μπορεί να συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη διδασκαλία του λεξιλογίου είτε της Γ1 είτε της Γ2.

Λέξεις-κλειδιά: Σώμα κειμένων Προφορικού λόγου Παιδιών Προσχολικής Ηλικίας, συχνότητα εμφάνισης λέξεων, γραμματικές κατηγορίες, προσχολική ηλικία.

1 Introduction

Vocabulary has been at the centre of attention in many researches that have investigated vocabulary acquisition or vocabulary learning. Nation (1993) refers to a sustained interaction between vocabulary knowledge and language use, as the increasing vocabulary size helps learners to improve the language use. Vocabulary knowledge is not the only prerequisite for increasing language skills, but it is a factor that enables the learner to develop receptive and productive language skills.

The perspective that vocabulary size reflects the educational level or someone's productive language skills, evoke the measurement of native speakers' vocabulary size. Researchers suggest that for languages with vocabulary size around 20.000 word families is expected that native speakers add approximately 1.000 words families per year (Nation 1997). That means that a pre-schooler has a vocabulary size of around 3.000 to 4.000-word families when (s)he begins school. Although, a diverse range of theories has been proposed and the increased rate of lexical acquisition is differently estimated (Clark 1993, Nagy 1997). Still vocabulary size is clearly a central problem, as these numbers cannot be adopted in all languages.

Most theories appear to assume the positive role that frequency has in language use. Carol (2008: 103) mentions that among other factors word frequency is the major factor that influences the process of lexical access *-the process by which we activate our word knowledge-* or the process of retrieving lexical information from memory. Nation (1997: 9) considers word frequency as the factor that measures *"how often the word occurs in normal use of the language"*. In speech some words occur more often (high-frequency words) than others (low-frequency words); consequently, the more high-frequency words a learner knows the larger proportion of running words in a written or spoken text the learner comprehends.

2 Research Background

2.1 *Word frequency*

Research in word frequency appears to have a general consensus on the positive effect of frequency on vocabulary acquisition, language learning and memory performance; the greater the frequency with which a word is produced, the earlier it will be learned. Most of the studies investigate the effect of frequency in vocabulary learning.

Many of them have shown that frequency has an effect on individual words by examining the overall vocabulary size. It is long standing that children acquire new words more quickly when more input is provided by their parents (Huttenlocher et al. 1991; Goodman et al. 2008; Li and Fang 2011). Although, some studies investigated frequency on small sets of novel words (Schwartz and Terrell 1983). The majority of the studies examined the frequency effects on monolingual children in typical development. However, some attention has been paid to how frequency affects children with specific language impairment (Rice et al. 1994) and second-language learners (Wang and Koda 2005).

A considerable number of studies have investigated how frequency affects the children's preferences in word classes. English speaking children seem to use a large proportion of nouns in their early vocabularies (Gentner 1982; Fenson et al. 1994), but on the other hand, for other languages, such as Korean and Chinese, children use verbs more frequently in their early vocabularies. Concerning the grammatical category in terms of word classes a sufficient number of studies have been limited to only a single lexical category such as verbs (Naigles and Hoff-Ginsberg 1998; McDonough et al. 2011; Ashkenazi et al. 2016) and adjectives (Blackwell 2005).

Although, several studies have investigated word frequency and suggest it as an important factor most of them have been restricted to written language. Some of them were directed to child oral speech and few of them were based on oral corpora.

2.2 *The effect of gender*

An increasing consensus of findings that considers language use as a social phenomenon suggests that both genders use language differently. Conversely, a number of theorists have argued against the existence of any meaningful differences between the two genders (Weatherall 2002). Studies on gender in language learning theory have shown that male and female can reach high levels of language proficiency (Nyikos 2008) but they process information and acquire knowledge differently (Nyikos 1990).

Other studies have examined the actual words people use and the findings have shown that females use more intensive adverbs, more conjunctions, modal auxiliary verbs and first-person singular (Mulac and Lundell 1986; Mulac et al. 2001; Mehl and Pennebaker 2003). On the other hand, male use longer words, more articles, and references to location (Mulac and Lundell 1986; Mehl and Pennebaker 2003). Function words, such as pronouns, are used at much higher rates in conversation, especially by women and men elected to talk about concrete objects, which require nouns and articles.

3 Study

3.1 Aims of the study

Taking advantage of the Greek Speaking Children Corpus (GSCC) the present study investigates the word frequency patterns of word classes in order to explore the composition of child language in terms of word classes. The word classes that were examined are nouns, verbs, adjectives, adverbs, articles, prepositions, pronouns and conjunctions. The further aim of the study is to explore the effect of gender on the grammatical classes. Girls expected to demonstrate significantly higher means in total and by word class.

3.2 Methods of the study

The updated version of the GSCC was the main source of data. The first version of the GSCC (Chadjipapa 2005) included 151,380 tokens and the audio recordings were approximately calculated in 45 hours of oral speech. The new data included 90,204 words and 16 hours of oral speech. Thus, the data set for the current study consists of 238.463 tokens and 61 hours of audio recorded oral speech. The corpus consists of transcription of the audio recordings of 120 Greek-speaking children between the ages of 3-6.

The children were audiotaped at home or at school classes. The interviews were unstructured in order to record spontaneous speech production. The children were asked to tell a story or a fairy tale or to describe a movie or a game or to narrate daily routines at school or at home. The questions intended to elicit a dialogue and let children speak freely about what they wanted. All cases were Adult–Child conversation. Some of them were recorded at children's homes by their mothers or students of the Democritus University of Thrace who were related to the children. All interviews took place after the parents' consent.

The collection includes samples of children speaking standard Greek (N=107) from various Greek regions or the Cypriot dialect (N=13). In terms of gender corpus includes 68 female and 52 male. Finally, the version of the GSCC that we used includes in total 233.604 tokens (the number includes only words): non-words such as laughter or hesitation phenomena and 16.495 word types were not calculated.

3.3 Procedure

Firstly, a sub-corpus including only the child language was extracted. Then, in order to research the major word classes, such as nouns, verbs, adjectives, adverbs, pronouns, prepositions, conjunctions and interjections, a linguistic platform was used. Nooj¹ is a functional environment for a number of linguistic applications and it can process texts or corpora in real and local grammars. The Greek Nooj module which contains the Greek Nooj dictionary and the Greek inflectional grammar (Gavriilidou et al. 2008; Papadopoulou and Chadjipapa forthcoming) were applied as resources in order to perform an extensive linguistic analysis on each individual text in all archives. However, there was still the need to process some of the data manually. That means that the “unknown words” had to be grammatically categorized manually. With the term “unknown word” we refer to the words that were not included in the Greek

¹ For more information see:

http://www.nooj-association.org/index.php?option=com_content&view=featured&Itemid=464

Nooj dictionary and could be categorized in three groups. The first group includes words that were not pronounced correctly (e.g. μολώ/ μπορώ; κούφω/ σκούφο, etc.), the second group refers to words that were invented by the children (e.g. ψευτιάρα/ψεύτρα ‘liar’; αερόφωνο/μικρόφωνο ‘microphone’), νυχτίδιο/ νυχτερίδα ‘bat’, etc.), and the last group contains loanwords (e.g. glitter, tablet, etc.). Two groups of the unknown words, children, invented forms and loanwords, were not grammatically annotated and treated together as an individual group, named “Others”. In the same group proper nouns were included.

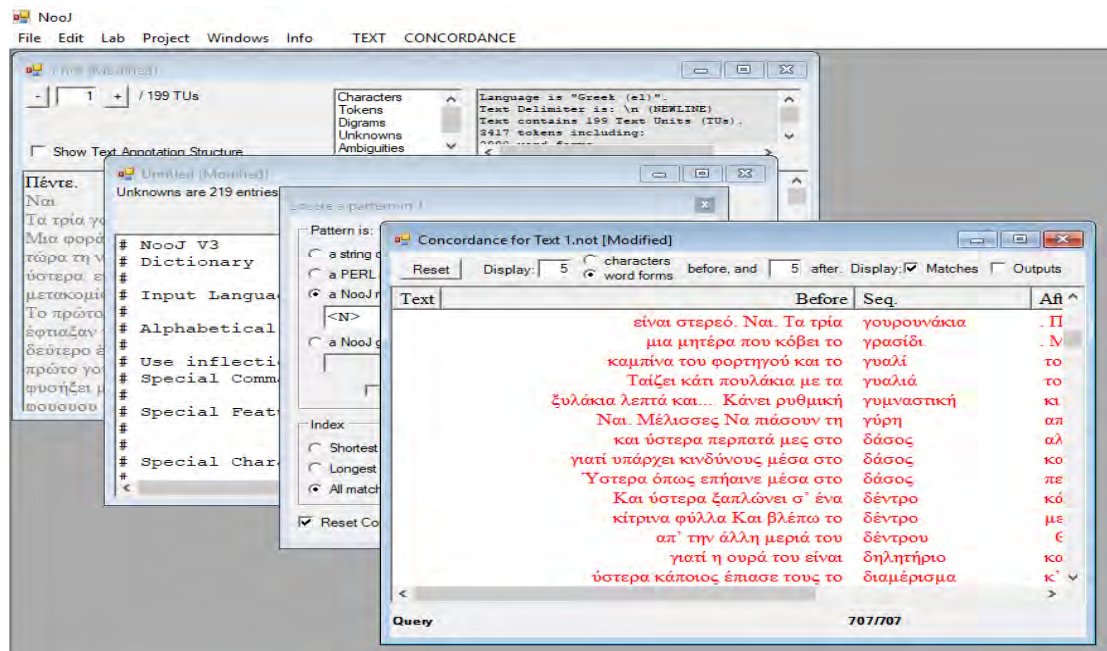

Figure 1 | The analysis of the GSCC in the platform Nooj

The microstructure of the Greek Nooj dictionary provides more coded information concerning the grammatical category of the words besides the conventional part of speech that are investigated in the current study. Since these parts of speech have very few tokens, they were classified with the unknown words in the group “Others”.

After this, the Statistical Package for the Social Science (PASW statistics 18) was applied, to check if there is a correlation between the children’s word frequency and gender.

4 Results

4.1 Word classes in child language

The type and token information for each word class in the children’s language is shown in Table 1. In terms of vocabulary use, children use many more tokens of verbs, nouns; articles² and conjunctions than any other word class (see Table 1). They seem to use more verbs than nouns.

² Articles and clitic forms of the pronouns are not disambiguated.

Word Class	Type	Type proportion (type/ total type%)	Token	Token proportion (token/ total token%)
noun	1625	42,48%	16.255	13,25%
verb	661	17,29%	18.764	15,29%
adjective	373	9,76%	4.980	4,06%
adverb	153	4,00%	10.744	8,76%
article	20	0,52%	14.728	12,00%
preposition	15	0,39%	2.752	2,24%
pronoun	44	1,15%	7.133	5,81%
conjunction	36	0,94%	14.383	11,72%
interjection	21	0,55%	714	0,58%
other	875	22,89%	32.261	26,29%
Total	3.823	100%	122.714	100%

Table 1 | Type and token information for each word class of child language

Moreover, children use many more adverbs and pronouns than adjectives, prepositions and interjections as shown in Figure 2.

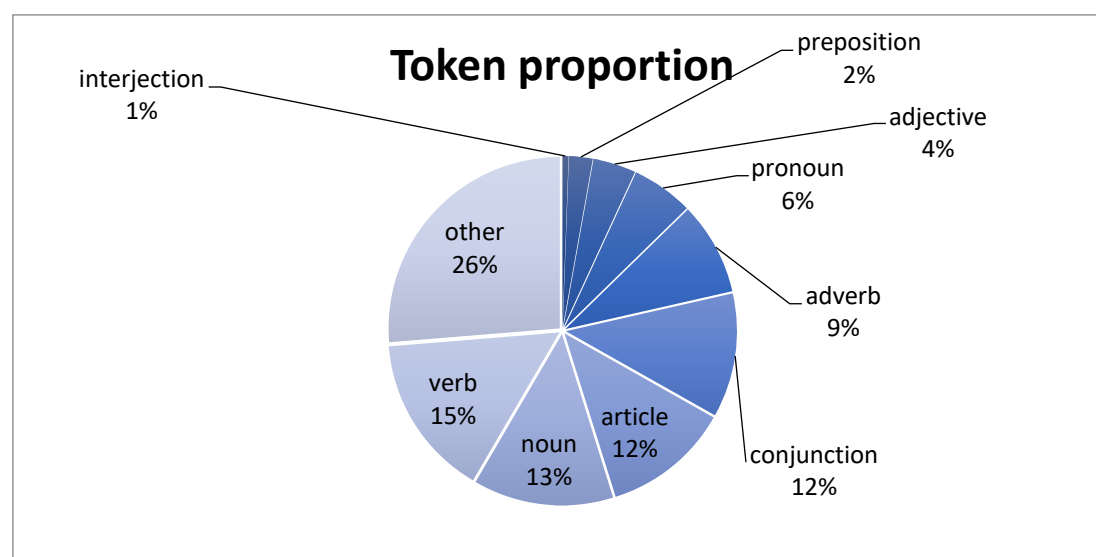

Figure 2 | Token proportion of major word classes in child language

However, regarding the word type total as children's vocabulary size, the linguistic analysis provides a different composition in terms of word classes in children's language use (see Figure 2). The results showed that nouns, verbs and adjectives occupy the major parts of their vocabulary, contrary to the other word classes. Still, nouns and verbs seem to be acquired more than the other classes with the difference that nouns are used more than verbs (see sec. 5 Discussion).

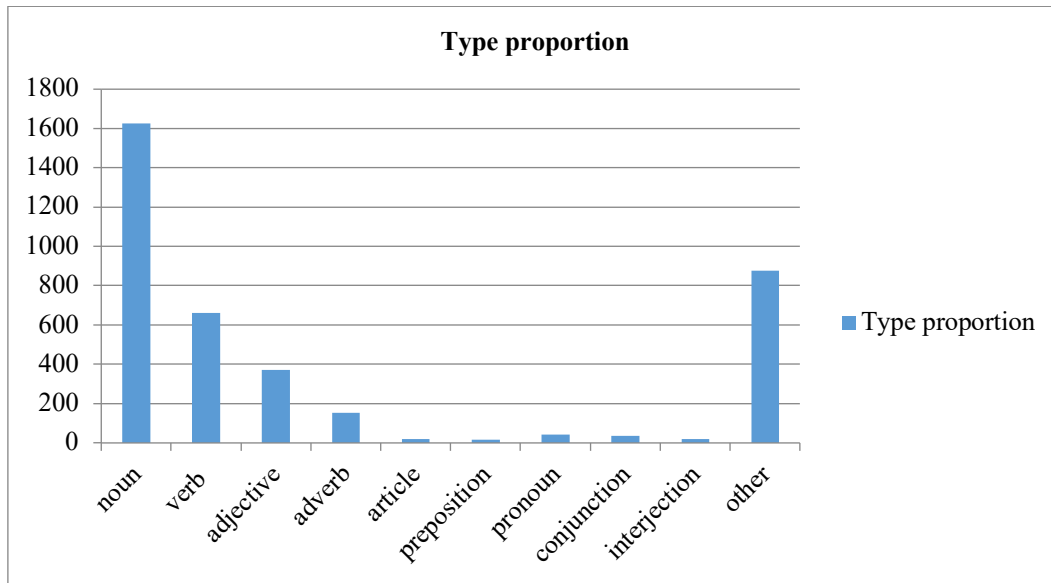

Figure 3 | Type proportion of children's vocabulary

Further analysis highlights that the most frequent words for each word class was found to be a) the conjunction *και*; b) the article *το* and *τα*; c) the verb *είμαι*; d) the noun *μαμά*, and e) the adverb *ναι*.

4.2 The effect of Gender on word frequency

Descriptive statistics were used for investigating the effects of gender in word frequency in child language in terms of word classes. T-test was used to investigate if gender affects a) the number of tokens that children use and b) the frequency use of the major word class.

The main effect of gender on tokens number and on in each separate word class was found (statistically) insignificant. Boys and girls appear to use the same number of tokens in total and for most of the word major classes. Table 2 reports the mean scores of each word class by gender. The analysis indicates that gender affects the particular word class.

Gender		Article	Pron.	Conj.	Noun	Verb	Adj.	Prep.	Adv.	Interj.
Female	M	140,79	68,51	135,56	148,38	165,29	44,82	23,76	96,38	6,50
	SD	97,961	94,062	93,331	96,248	98,252	28,514	16,630	52,099	7,939
Male	M	99,12	47,58	99,33	118,56	144,69	37,15	21,85	80,58	5,23
	SD	74,961	34,105	80,427	85,624	101,133	30,970	22,574	54,805	6,629

Table 2 | Mean scores of word classes by gender

5 Discussion

The purpose of the present study was to investigate the word frequency patterns of the major word classes such as nouns, verbs, adjectives, adverbs, articles, prepositions, pronouns, conjunctions and interjections in child language. The GSCC was analyzed and the linguistic platform Nooj including the Greek Nooj version was used, in order to explore the composition of child language in terms of word classes.

It was found that the most frequently used word classes calculated in tokens are verbs, nouns, articles and conjunctions. However, the most frequent word class as concerns the word types is the one of nouns. The results designate a difference between nouns and verbs. In other words, verb tokens outnumber noun tokens, but concerning the word types that children use, nouns outnumber verbs. That could be due to the heavy inflectional system of the Greek language and the variety of the verbs' inflectional forms contrary to nouns' (e.g., for verbs: person, number, tense, voice etc.; for nouns: case, number) and explains to some extent the difference between tokens and types of the two word classes. Gentner (1982) argues that verbs present a relatively small number of types with a high token frequency. Concerning the Greek inflectional system, word types is the unit that reveals the diversity in Greek children's vocabulary use in terms of word classes and denotes that nouns are used more than verbs.

The findings of the study are in line with other researches (Nelson 1973; Gentner 1982; Li and Fang 2011) which provide evidence that nouns tend to be acquired earlier than verbs. Some researchers asserted that nouns are more concrete and imageable than verbs which tend to attract relatively low imageability ratings (Gentner and Boroditsky 2001; Gentner 2006; Ma et al. 2009; McDonough et al. 2011). The "noun bias" seems to be a universal phenomenon since objects are more stable than concepts of actions or events (Gentner 1982) and because children hear more nouns than other word classes (Sandhofer et al. 2000: 562). For the same reason children tend to use far fewer pronouns, adjectives, prepositions and interjections. These word classes are more abstract and less imageable than nouns, which have concrete referents.

The final aim was to analyze the effect of gender on the choice of grammatical classes and the differences between their frequencies. It was expected that girls would demonstrate higher means in total token and types and in all word classes. This hypothesis was not supported by the data. The results of the study indicated that male and female use equally all word classes. To our knowledge, there are few studies that investigate gender as a factor that influences word frequency patterns of the word classes in child language. However, previous research evidence has indicated that females perform better in vocabulary learning (Newman et al. 2008) but there is small accounting of the variance (Fenson et al. 1994). This result could be attributed to the fact that the effect of gender interrelates with age or educational level.

6 Conclusions and Further research

The present study investigates the word frequency in children's vocabulary in terms of word class by analyzing a corpus of oral spontaneous children speech. It was expected to find that children tend to use many more words with concrete referents such as nouns than less concrete words such as adjectives, adverbs, prepositions, interjections and conjunctions. This hypothesis was confirmed by the data. In addition, children seem to acquire monosyllabic words more easily and use them much more frequently than multi-syllabic words such as "μαμά".

As concerns, the effects of gender on word frequencies, an insignificant interaction was found. Gender does not seem to influence the use of all word classes. The results raise the necessity of the extension of the GSCC, in order to check the gender's influence in vocabulary use and acquisition.

However, the data requires further analysis regarding the GSCC. Proper nouns and loanwords will provide more information about the word frequencies and the children's language. Also, a comparison between children's and adult's speech will reveal the relation between linguistic input and children's first word uses. Finally, the correlation between word frequencies, neighbourhood density, age, Type Token Ratio and Mean Length Utterance will give more information about the children's vocabulary use. Profiling Greek pre-schoolers in vocabulary use can contribute to ameliorate the curricula for Greek Language by creating word lists per age for typical development children or for children with language impairments and to second language teaching.

References

- Ashkenazi, Orit, Ravid, Dorit, and Steven Gillis. 2016. "Breaking into the Hebrew Verb System: A Learning Problem." *First Language* 36:505–524.
- Blackwell, Aleka A. 2005. "Acquiring the English Adjective Lexicon: Relationships with Input Properties and Adjectival Semantic Typology." *Journal of Child Language* 32:535–562.
- Carroll, Carroll W. 2008. *Psychology of language*. Fifth edition. Belmont, CA: Cengage Learning/Wadsworth.
- Chadjipapa, Elina. 2005. "Construction of the Greek Speaking Children Corpus." [IN GREEK] Unpublished senior thesis, Democritus University of Thrace.
- Clark, Eve V. 1993. "The Lexicon in Acquisition." *Cambridge Studies in Linguistics Vol. 65*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fenson, Larry, Dale, S. Philip, Reznick, Steven, Bates, Elizabeth, Thal, Donna, Stephen J. Pethick, Tomasello, Michael. Carolyn, B. Mervis, and Joan Stiles. 1994. "Variability in Early Communicative Development." *Monographs of the Society for Research in Child Development* 59 (5) Serial No. 242.
- Gavriilidou, Zoe, Papadopoulou, Eleni, and Elina Chadjipapa. 2008. "The New Greek NooJ Module: Morphosemantic Issues." In *Proceedings of the 2007 NooJ International Conference*, edited by Blanco, X., and M. Silberztein, 96-103. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Gentner, Dedre. 2006. "Why Verbs are Hard to Learn." In *Action Meets Word: How Children Learn Verbs*, edited by Hirsh-Pasek, K., and R. Golinkoff, 544-564. Oxford University Press.
- Gentner, Dedre, and Lera Boroditsky. 2001. "Individuation, Relativity, and Early Word Learning." In *Language Acquisition and Conceptual Development*, edited by Bowerman, M., and S. Levinson, 215-256. New York: Cambridge University Press.
- Goodman, Judith, Dale, Philip, and Ping Li. 2008. "Does Frequency Count? Parental Input and the Acquisition of Vocabulary." *Journal of Child Language* 35: 515–531.
- Huttenlocher, Janellen, Haight, Wendy, Bryk, Anthony, Seltzer, Michael, and Thomas Lyons. 1991. "Early Vocabulary Growth: Relation to Language Input and Gender." *Developmental Psychology* 27:236–248.
- Li, Hanhong, and Alexa C. Fang. 2011. "Word Frequency of CHILDES Corpus: Another Perspective of Child Language Features." *International Computer Archive of Modern and Medieval English* 35:95–116.

- Nagy, William E. 1997. "On the Role of Context in First- and Second-language Vocabulary Learning." In *Vocabulary: Description, Acquisition, and Pedagogy*, edited by N. Schmitt and M. McCarthy, 64-83. Cambridge: Cambridge University Press.
- Naigles, Letitia. R., and Erika Hoff-Ginsberg. 1998. "Why are some Verbs Learned Before Other Verbs? Effects of Input Frequency and Structure on Children's Early Verb Use." *Journal of Child Language* 25:95-120.
- Nation, I. S. Paul. 1993. "Vocabulary Size, Growth and Use." In *The Bilingual Lexicon*, edited by R. Schreuder and B. Weltens, 115-134. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Nation, I. S. Paul. and Robert Waring. 1997. "Vocabulary Size, Text Coverage and Word Lists." In *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy*, edited by Schmitt, N. and M. McCarthy, 6-19. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nelson, Katherine. 1973. "Structure and Strategy in Learning to Talk." *Monographs of the Society for Research in Child Development* Vol. 38, Nos 1-2, Serial No. 149:1-135.
- Nyikos, Martha. 1990. "Sex-related Differences in Adult Language Learning: Socialisation and Memory Factors." *Modern Language Journal* 74 (3):273-287.
- Nyikos, Martha. 2008. "Gender in Language Learning." In *Lessons from Good Language Learners: Insights for Teachers and Learners*, edited by C. Griffiths, 73-82. Cambridge University Press.
- Ma, Weiyi, Golinkoff, Roberta M., Hirsh-Pasek, Kathy, McDonough, Colleen, and Twila Tardif. 2009. "Imageability Predicts the Age of Acquisition of Verbs in Chinese Children." *Journal of Child Language* 36:405-423.
- McDonough, Colleen., Song, Lulu, Hirsh-Pasek, Kathy, Golinkoff, Roberta M., and Robert Lannon. 2011. "An Image is Worth a Thousand Words: Why Nouns Tend to Dominate Verbs in Early Word Learning." *Developmental Science*, 181-189.
- Mehl, Matthias R., and James W. Pennebaker. 2003. "The Sounds of Social Life: A Psychometric Analysis of Students' Daily Social Environments and Natural Conversations." *Journal of Personality and Social Psychology* 84:857-870.
- Mulac, Anthony, Bradac, James J., and Pamela Gibbons. 2001. "Empirical Support for the Gender-as-culture Hypothesis: An Intercultural Analysis of Male/Female Language Differences." *Human Communication Research* 27:121-152.
- Mulac, Anthony, and Torborg Louisa Lundell. 1986. "Linguistic Contributors to the Gender-linked Language Effect." *Journal of Language and Social Psychology* 5:81-101.
- Newman, Matthew L., Groom, Carla J., Handelman, Lori D., and James W. Pennebaker. 2008. "Gender Differences in Language Use: An Analysis of 14,000 Text Samples." *Discourse Processes* 45 (3):211-236.
- Papadopoulou, Eleni, and Elina Chadjiapa. Forthcoming. "A Morphological Grammar for Modern Greek: State of Art, Evaluation and Upgrade." *Proceedings of the 2020 NooJ International Conference*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Rice, Mabel L., Oetting, Janna B. Marquis, Bode, Janet, and Soyeong Pae. 1994. "Frequency of Input Effects on Word Comprehension of Children with Specific Language Impairment." *Journal of Speech and Hearing Research* 37:106-121.
- Sandhofer, Catherine M., Linda B. Smith, and Jun Luo. 2000. "Counting Nouns and Verbs in the Input: Differential Frequencies, Different Kinds of Learning?" *Journal of Child Language* 27:561-585.

- Schwartz, Richard. G., and Brenda. Y. Terrell. 1983. "The Role of Input Frequency in Lexical Acquisition." *Journal of Child Language* 10:57–64.
- Wang, Min., and Keiko Koda. 2005. "Commonalities and Differences in Word Identification Skills Among Learners of English as a Second Language." *Language Learning* 55:71–98.
- Weatherall, Ann. 2002. *Gender, Language, and Discourse*. London: Routledge.

Διερευνώντας τη διαχρονική εξέλιξη των συνδετικών της Ελληνικής: η περίπτωση του ΑΝ ΚΑΙ

Θανάσης Γιάνναρης¹ & Ελένη Καραντζόλα²

¹Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ²Πανεπιστήμιο Αιγαίου
agiannar@phil.uoa.gr, karantzola@rhodes.aegean.gr

Abstract

The study examines the diachrony of the concessive connective 'αν και' in Medieval and Early Modern Greek. It is illustrated that the concessive conditional 'αν και', albeit present in the language since Ancient Greek, met with a clear decline in usage during the Medieval Greek period. From the 16th century on 'αν και' starts being attested abundantly again and, apart from expressing the concessive conditional meaning, it has also moved towards becoming a purely concessive marker. In the explanation provided here, it is demonstrated that the odd diachronic distribution can be well-understood by appealing to constructional networks and formal factors as motives for grammatical change.

Λέξεις-κλειδιά: analogy, grammaticalization, constructional network, concessive, concessive conditional, connectives.

1 Εισαγωγή

Η σύγχρονη έρευνα του πεδίου των διαπροτασιακών σχέσεων στην Ελληνική από γλωσσολογική σκοπιά, αν και υπαρκτή, δεν είναι εκτεταμένη. Η επισήμανση αυτή αφορά τόσο το συγχρονικό προφίλ των διαφόρων συνδετικών στοιχείων (χρονικών, αιτιολογικών, υποθετικών, εναντιωματικών) όσο και την ιστορική πορεία τους¹. Ενδεικτική είναι και η απουσία σταθερής ορολογίας αναφορικά με τις σχετικές γραμματικές μονάδες. Παραδοσιακά ονομάζονται *σύνδεσμοι* (conjunctions) αλλά στη νεότερη βιβλιογραφία συναντώνται οι πιο τεχνικοί όροι² *συνδέτες* (Σετάτος 1994, Χειλά-Μαρκοπούλου 2019) και *συνδετικά* (π.χ. Καραντζόλα 1996) που θα χρησιμοποιήσουμε στην παρούσα μελέτη.

Από διαχρονική σκοπιά, η μελέτη των συνδετικών βρέθηκε συχνά στο επίκεντρο εμπλουτισμού και ανανέωσης των θεωριών γλωσσικής μεταβολής, ιδιαίτερα στον ευρύτερο χώρο της γραμματικοποίησης (π.χ. Sweetser 1990, Traugott και Dasher 2002, Waltereit 2006, Traugott 2012, κ.ά.). Το γεγονός αυτό σχετίζεται προφανώς με την πολυσχιδή λειτουργικότητα και τη συνακόλουθη διαχρονική μεταβλητότητα που τα χαρακτηρίζει.

Στην παρούσα εργασία εξετάζουμε τους παράγοντες διαχρονικής διαμόρφωσης του *αν και*, του κατεξοχήν εναντιωματικού συνδετικού της (Κοινής) Νέας Ελληνικής (ΚΝΕ). Σημειωτέον ότι με το επίθετο *εναντιωματικός* αποδίδουμε το αγγλικό *concessive*, ενώ χρησιμοποιούμε το *παραχωρητικός* για την απόδοση του *concessive conditional*. Η σημασιολογική διαφορά των δύο έγκειται στο ότι στην πρώτη περίπτωση η γεγονοτικότητα προκύπτει συνεπαγωγικά για το λογικό περιεχόμενο και

¹ Για τη Νέα Ελληνική, πιο καλά μελετημένο είναι το πεδίο δήλωσης της αιτίας (βλ. Χειλά-Μαρκοπούλου 2019).

² Ποικιλία ορολογίας συναντάται και στην Αγγλική (π.χ. *connectives*, *connectors*, *sentence connectives*, *linkers* μεταξύ άλλων, βλ. Patsala 2015: 9).

των δύο προτάσεων (*αν και p, τότε q*), ενώ στη δεύτερη η δέσμευση ως προς τη γεγονотικότητα υπάρχει μόνο για την κύρια πρόταση (q), αλλά όχι για την εξαρτημένη πρόταση, όπως λ.χ. συμβαίνει στη δομή της KNE (*και αν p, τότε q*). Επιπλέον, τα εναντιωματικά συνδεδετικά κρίνονται κατάλληλα για τη διαχρονική έρευνα για μια σειρά από λόγους (König 1988: 152-156): αποτελούν γενικά ύστερη εξέλιξη σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες, συνήθως βασίζονται σε στοιχεία και εκφράσεις που, σε προγενέστερα στάδια, έχουν κάποια άλλη, πιο βασική σημασία (π.χ. υποθετική ή αιτιολογική), ενώ έχουν συχνά ξεκάθαρη μορφική συγκρότηση, συνιστώντας σύνθετα αλλά ετυμολογικώς διαφανή στοιχεία.

Οι στόχοι της μελέτης κινούνται σε τρεις βασικές κατευθύνσεις: α) στην παρουσίαση της ανά διαχρονική φάση εξέλιξης του *αν και*, με έμφαση στην Πρώιμη Νέα Ελληνική (ΠΝΕ), β) στον προσδιορισμό των συγχρονικών ιδιοτήτων του στην ΠΝΕ, καθώς και των σχέσεων του με άλλα εναντιωματικά συνδεδετικά και γ) στη διαμόρφωση ενός πλαισίου διαχρονικής ερμηνείας για την εξέλιξη του συνδεδετικού με σκοπό την κατανόηση των μηχανισμών μεταβολής και την εξαγωγή συμπερασμάτων για τη διαχρονική έρευνα των συνδεδετικών.

2 *Αν και* στην Ελληνική: Ιστορική επισκόπηση

2.1 Προγενέστερες αναλύσεις και πηγές

Αν η συγχρονική έρευνα των συνδεδετικών στην Ελληνική είναι ανεπαρκής, το ίδιο ισχύει σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό για τη διαχρονική εξέτασή τους. Ειδικότερα, σε σχέση με τα εναντιωματικά συνδεδετικά, εκτός από αναφορές σε παλαιότερες κυρίως γραμματικές (π.χ. Jannaris 1897: 465, 502), λίγες είναι οι μελέτες που καλύπτουν επιμέρους φαινόμενα (Kalokerinos και Karantzola 2000, Karantzola και Kalokerinos 2005, Γιάνναρης 2019). Συγκεκριμένα για το *αν και*, πέραν της σημασιολογικής ανάλυσης της τακτικής και μεταγλωσσικής λειτουργίας του στην KNE (Nikiforidou 1991: 185, Καραντζόλα 1996 κ.εξ.) εντοπίζονται δύο μνείες αναφορικά με την ιστορία του συνδεδετικού, στις γραμματικές του Jannaris (1897: 465) και των Holton, Horrocks, Lentari, Manolessou και Toufexis (2019: 1920-1921). Και στις δύο επισημαίνεται ότι το *εν λόγω* συνδεδετικό δεν ήταν σε χρήση κατά τη μεσαιωνική περίοδο, ενώ στη δεύτερη εντοπίζεται εκ νέου χρήση του από τον 17^ο αιώνα και εξής.

Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, η έρευνα των πρωιμότερων περιόδων της Ελληνικής (Αρχαίας και Ελληνιστικής-Ρωμαϊκής) – η οποία έχει περισσότερο εισαγωγικό χαρακτήρα –, βασίστηκε κυρίως στη χρήση δευτερογενών πηγών (γραμματικές), ενώ πρωτογενής έρευνα έγινε σε επιλεγμένα κείμενα μέσω του *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG). Για τις περιόδους της Μεσαιωνικής και ΠΝΕ η έρευνα έγινε συνδυαστικά, αφενός μέσω αναζήτησης στη βάση του TLG και, αφετέρου μέσω αποδελτίωσης έντυπων εκδόσεων (ή και ανέκδοτων χειρογράφων)³, για τα κείμενα του 16^{ου} αι. και εξής.

2.2 Από την Κλασική μέχρι τη Μεσαιωνική Ελληνική

³ Πρόκειται για κείμενα που περιλαμβάνονται στον τόμο *Δημόδης πεζός λόγος του 16^{ου} αιώνα* (Κακουλίδη-Πάνου, Καραντζόλα και Τικτοπούλου, υπό έκδοση).

Στην Κλασική Ελληνική το συνδεδετικό απαντά με τις μορφές *ἄν και*, *ἐάν και* και *ἦν και*, δηλαδή συνδυαστικά / σε συνδυασμούς του *και* με τις τρεις δυνατές εκδοχές του υποθετικού μορίου. Οι περισσότερες γραμματικές σημειώνουν τη χρήση του ως παραχωρητικού παραπέμποντας για λεπτομέρειες συνήθως στα κεφάλαια που πραγματεύονται τους υποθετικούς λόγους (π.χ. Smyth 1920: 537-538). Από σημασιολογικής πλευράς, διαπιστώνεται η παραχωρητική αξία⁴, ιδιότητα που συντακτικά έχει σχέση με την υποτακτική έγκλιση του ρήματος:

- (1) α. οἱ δὲ **ἄν και** κάρτα βούλωνται χρηστή τῇ βύβλω χρᾶσθαι, ἐν κλιβάνῳ διαφανεῖ πνίζαντες οὕτω τρώγουσι.
(Ηρόδοτος, *Ιστορίαι* 2, 92, 21 – 5^{ος} αι.)
- β. ἴσμεν ἅπαντες τοῦθ' ὅτι τὰ μὲν δίκαια πάντες, **ἐάν και** μὴ βούλωνται, μέχρι τοῦ γ' αἰσχύνονται πράττειν
(Δημοσθένης, *Υπὲρ Μεγαλοπολιτῶν* 24, 6 - 4^{ος} αι.)
- γ. πάντες γὰρ ποταμοί, **ἦν και** πρόσω τῶν πηγῶν ἄποροι ὄσι, προσιοῦσι τὰς πηγὰς διαβατοὶ γίνονται
(Ξενοφών, *Κύρου Ανάβασις* 3, 2, 22 – 5-4^{ος} αι.)

Στην περίοδο που εκτείνεται από τα χρόνια της Κοινής μέχρι την Πρώιμη Μεσαιωνική η χρήση του *αν και* απαντά μόνο με τη μορφή *ἐάν και* (2α). Οι εμφανίσεις είναι περιορισμένες και η λειτουργία εξακολουθεί να είναι αποκλειστικά παραχωρητική, ενώ την ίδια εποχή γίνεται πολύ πιο συχνός ο *κἄν*, με ανάλογη σημασία (2β) (πρβ. Blass, Debrunner και Funk 1961):

- (2) α. Ἀδελφοί, **ἐάν και** προλημφοθῆ ἄνθρωπος ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραΰτητος
(*Προς Γαλάτας* 6, 1, 1- 1^{ος} αι. μ.Χ.)
- β. Οἶδας, ἀδελφὲ, **κἄν** μὴ δυνάμεθα εἰσελθεῖν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, συμφέρει ἵνα τὰ κῶλα ἡμῶν πέσῃ ἐν τῇ ἐρήμῳ,
(Μόσχος, *Λειμωνάριον Πνευματικόν* 208, 3100, 53 -5/6^{ος} αι.)

Στα ὕστερα μεσαιωνικά κείμενα το συνδεδετικό απαντά εξαιρετικά σπάνια. Παρόλα αυτά, επισημάνθηκαν τέσσερις περιπτώσεις όπου ο *αν και* χρησιμοποιείται μαζί με το αναφορικό επίρρημα *όπου*:

- (3) καὶ μετὰ σοῦ πορεύομαι **ὅπου δ' ἄν και** κελεύης, θεὸν ἔχουσα μάρτυρα
(*Διγενῆς Ακρίτας* 4, 514 [Grottaferrata] – 12^{ος} αι.)

Ο *αν και* επανεμφανίζεται δυναμικά σε πηγές που αποτυπώνουν την ΠΝΕ, και πιο συγκεκριμένα από τον 16^ο αι. και εξής – έναν περίπου έναν αιώνα πριν τη χρονολόγηση των Holton κ.α. (2019), που τοποθετούν την επανεμφάνισή του στον 17^ο αιώνα. Μάλιστα, εκτός από την παραχωρητική χρήση στην ΠΝΕ μαρτυρείται και η (τυπική για τη σύγχρονη Ελληνική) εναντιωματική λειτουργία (4):

- (4) Δὲν τοῦ εἶπεν ὁ Χριστὸς τοιούτους λόγους τοῦ Ἰούδα, **ἄν και** ὡς θεὸς ὁποῦ ἦτον ἐγνώριζε τὴν καρδίαν του

⁴ Στην Αρχαία Ελληνική, και μέχρι και τη Μεσαιωνική Ελληνική, η καθαρά εναντιωματική σημασία συνδέεται προτυπικά με τον δείκτη *εἰ και* (π.χ. Jannaris 1897: 465).

(Στουδίτης, *Θησαυρός* 6, 184 - 16^{ος} αι.)

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι κατά τις πιο πρώιμες περιόδους (Κλασική και Κοινή) διαπιστώνεται με σαφήνεια η χρήση του ως παραχωρητικού συνδετικού, ενώ κατά τη μεσαιωνική περίοδο η απουσία μαρτυριών σηματοδοτεί μια ασυνέχεια στη χρήση του. Η ‘επανεμφάνισή’ του τον 16^ο αιώνα συνοδεύεται και από συγκεκριμένες σημασιολογικές προεκτάσεις, τις οποίες θα παρακολουθήσουμε αναλυτικότερα στην επόμενη ενότητα.

Περίοδος	Παρουσία	Λειτουργία
Κλασική	<i>Ναι</i>	<i>Παραχωρητική</i>
Κοινή	<i>Ναι</i>	<i>Παραχωρητική</i>
Μεσαιωνική	<i>Όχι / σπάνια</i>	<i>(Παραχωρητική)</i>
Πρώιμη Νέα Ελληνική	<i>Ναι</i>	<i>Παραχωρητική / Εναντιωματική</i>

Πίνακας 1| Το συνδετικό *αν και* στην Ελληνική.

2.3 Πρώιμη Νέα Ελληνική: Συγχρονικές ιδιότητες

Τα δεδομένα της ΠΝΕ επιτρέπουν λεπτομερειακή καταγραφή των χαρακτηριστικών συγχρονικής κατανομής του *αν και* στην περίοδο. Ως προς τη μορφή, το συνδετικό απαντά κατά βάση ως *αν και*. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις είναι δύσκολο να απομονωθεί από την απλή υπόθεση, όπου η ύπαρξη του *και* είναι είτε συμπλεκτική είτε εμφατική/επιδοτική (5α), ενώ η υποθετική ερμηνεία ενισχύεται σε συντακτικό επίπεδο από την πρόταξη της δευτερεύουσας σε σχέση με την κύρια (5β):

- (5) α. *ὅταν ἔξω τοῦ οἴκου μένει παρά γνώμην τοῦ ἀνδρός, ἔξω μόνον ἂν πάγει εἰς τοὺς γονεῖς της, ἢ και ἂν και αὐτὸς χωρὶς τὰς αἰτίας που εἶπαμεν τὴν διώξιν, και γονεῖς δὲν ἔχει και ξενοκοιμηθεῖ*
(Ζυγομαλάς, *Σύνταγμα κατ' Ἀλφάβητον* 141 -16^{ος} αι.)
- β. *Ἄν θυγατέρα τινός ἀξιωματικοῦ ἄρχοντος πάρη γυναῖκα ἀπελεύθερος, ἂν και τὸν πατέρα της τὸν ἐβγάλουν ἀπὸ τὴν σύγκλητον*
(Ζυγομαλάς, *Επιτομή Α*, 94, 2 – 16-17^{ος} αι.)

Η παραχωρητική λειτουργία είναι η συνηθέστερη και ενισχύεται από τη σύνταξη με υποτακτική (6α) ή την οριστική παρατατικού σε δομές αντιγεγονοτικότητα (6β):

- (6) α. *ἂν και ὁ Μουσῆς, και ὁ Σαμουήλ σταθοῦν ἐμπροστὰ εἰς τὸ πρόσωπόν μου, και παρακαλέσουν δι' αὐτοὺς δὲν θέλω τοὺς ἀκούση.*
(Χρυσόγονος, *Νομοκανὼν* 4, 6, 37 – 17-18^{ος} αι.)
- β. *ἂν και ποτὲ ἤθελεν ἀποχωρισθεῖ ἀπὸ τὸ κακὸν, διὰ βίαν ἢ πόνον μέγαλον, παύοντα ὅμως αὐτὰ παύει και ἡ ἀποχή του ἀπὸ τὸ κακόν.*
(Δούκας, *Ἱστορία Βελισσαρίου* 665 -18^{ος} αι.)

Οι περιπτώσεις με εναντιωματική σημασία είναι παρούσες από τον 16^ο και πολλαπλασιάζονται τους επόμενους αιώνες. Η ύπαρξη της υποτακτικής δεν αποκλείει εναντιωματική ερμηνεία, αν υπάρχει σημασιολογική υποστήριξη από το περικείμενο (7α). Με οριστική, όμως, η γεγονοτικότητα της δευτερεύουσας διασφαλίζεται και η εναντίωση γίνεται πιο ξεκάθαρη (7β):

- (7) α. καὶ ὅποιος ζῆ, καὶ πιστεύει εἰς ἐμένα, **ἂν καὶ ἀποθάνῃ**, ζῆ· καὶ ὅποιος ζῆ, καὶ πιστεύει εἰς ἐμένα, ποτέ δὲν ἀποθνήσκει εἰς τὸν αἰῶνα·

(Στουδίτης, *Θησαυρός* 5,469 – 16^{ος} αι.)

- β. Ἐναι δε ἡ πράσις τῆς ἀνωθεν πούλησης υπέρπυρα ε΄, ... τα οποία ωμολόγησαν οἱ ἀνωθεν γεγραμμένοι ὅτι εἶχεν **αν καὶ ἔλαβαν** αὐτά ἀπὸ χειρὸς τοῦ ἀνωθεν ιερέως παπὰ κυρ Κώστα σῶα καὶ ανελλιπές.

(Αλεξιάκης 92 – 16^{ος} αι.)

Ἐνα ἀκόμα χαρακτηριστικό των δομῶν με *αν και* στὴν ΠΝΕ εἶναι ἡ παρουσία ἀντιθετικῶν συνδέσμων ὅπως τὸ *ἀλλά*, τὸ *ὅμως* καὶ τὸ *ἀμὴ* στὴν κύρια πρόταση, ἡ οποία υποδεικνύει ὅτι τὸ *αν και* δὲν εἶναι ἀκόμα σε θέση νὰ ἀναλάβει ἐξ ολοκλήρου τὴ δήλωσιν τῆς ἐναντίωσης⁵:

- (8) α. Διότι **ἂν καὶ** διὰ τότε δὲν τοὺς ἦτον ἀναγκαῖα, **ἀλλά** ὕστερον ἐμελλον νὰ λάβουν πολλὴν ἀνάγκην καὶ χρεῖαν.

(*Μακαρισμοί* 27 – 16^{ος} αι.)

- β. Γρηγόριος ὁ Διάλογος, **ἂν καὶ** ἦτον ἅγιος, **ὅμως** ἐσήκωσε κεφάλι καὶ ἔγινε πρῶτος ἀποστάτης τῆς βασιλείας τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινούπολης

(Γόρδιος, *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων* 9, 17 – 17-18^{ος} αι.)

Επιπλέον, στὴ διαφοροποίηση τῆς ἐναντίωσης ἀπὸ τὴν παραχώρησιν φαίνεται νὰ ἔχει κάποιον ρόλον ἡ τοποθέτησιν τοῦ συνδετικοῦ (καὶ τῆς δευτερεύουσας) σε θέση μετὰ τὴν κύρια πρόταση, σε θέση δηλαδὴ ποὺ προσφέρεται γιὰ μεταγλωσσικὴ ἐναντιωματικὴ λειτουργία:

- (9) διότι ὁ ἥλιος, ἀφότου περάσῃ τὸ μέσον τῆς νυκτὸς παρευθὺς φωτίζει τὰ ἀνατολικά μέρη, **ἂν καὶ** ἡμεῖς δὲν τὸν βλέπομεν

(Στουδίτης, *Θησαυρός* 29, 230 -16^{ος} αι.)

Τέλος, ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἐμφάνισιν τῆς δυνατότητος παράλειψης τοῦ ρήματος στὴ δευτερεύουσα με *αν και* (10α), ιδιότητα ποὺ παρατηρεῖται καὶ στὴ σύγχρονῃ Ἑλληνικῇ καὶ ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὴ Νικηφορίδου (1991: 189), καθὼς καὶ ἡ δυνατότητα παρεμβολῆς τοῦ ρήματος ἀνάμεσα στα δύο συστατικά τοῦ συνδετικοῦ (10β):

- (10) α. **Ἄν καὶ** ἀμαθεῖς παντελῶς, ὅμως, ὅσον δυνάμεθα ἀποκρινόμεθα πρὸς τοὺς λατείνους

(Γόρδιος, *Περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων* 58, 7 – 17-18^{ος} αι.)

- β. Τὸ ψωμὶ ποὺ ἀποκτᾶται με δίκαιον κόπον, καὶ δίδεται εἰς ταῖς χήραις, **ἂν** εἶναι **καὶ** ὀλίγον, ὅμως εἶναι πολλὰ δικαιότερον ἀπὸ τὸ πολὺ καὶ καλὸν ψωμὶ

(Χρυσόγονος, *Νομοκανὼν* 4, 6, 31 – 17-18^{ος} αι.)

Κατὰ τὴν Ὑστερῇ Μεσαιωνικῇ καὶ ΠΝΕ ἀπαντοῦν στα κείμενα καὶ ἄλλα συνδετικά γιὰ τὴ δήλωσιν τῆς παραχώρησιν. Κάποια ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἤδη τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου καὶ διακρίνονται, ἐκτὸς ἀπὸ λειτουργικὴ, καὶ ἀπὸ μορφικὴ συνάφεια με τὸ

⁵ Οἱ Karantzola καὶ Kalokerinos (2005: 192) ἐπισημαίνουν τὴν ἴδια ιδιότητα γιὰ τὸν δείκτη *ἀνκαλά και*, κάνοντας λόγο γιὰ δομὴ ἀσυνεχοῦς δείκτη. Ἡ σχέση ἀντιθετικοῦ καὶ ἐναντιωματικοῦ συνδέσμου χρήζει περαιτέρω διαχρονικῆς ἐρευνας.

αν και. Πρόκειται για τους: 1) και ἄν, 2) κὰν (μόνο), και 3) κὰν (συνδυαστικά με τα εἶ, ἄν και και):

- (11) α. τὸν κόσμον **καὶ ἄν** ἐγύρευες, κάλλιον οὐκ εἶχες εὔρειν
(*Διγενῆς Ἀκρίτας* 984 [Escorial] – 12^{ος} αι.)
β. και ὡς ἵνα τὸν ἐκβάλωσι τὴν πόρταν, **κὰν** οὐ θέλει
(*Πτωχοπρόδρομος* 4, 225 -11/12^{ος} αι.)
γ. Καὶ ὅταν ὁ Ἀγαμέμνωνας εἶδεν ὅτι τυχαίνει, / **κὰν και** μὴ θέλη, παρευθύς
νὰ στρέψη τὴν ὠραίαν, εἶπεν
(*Πόλεμος τῆς Τρωάδος* 12668 – 13/14^{ος} αι.)

Το μεγαλύτερο, ίσως, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα συνδετικά που σχηματίζονται με το επίρρημα *καλά* και το *αν και* το *και* σε μια ποικιλία συνδυασμών⁶:

- (12) α. εμπήκε, και ἴστοχάζετον και ἴπαιρνε ἴσαν ἀέρα, **καλά και** ἴκόπιασεν
πολλά εκείνην τὴν ἡμέρα·
(*Ριμάδα Ἀπολλωνίου* 1398 – 14^{ος} αι.)
β. **ἀνκαλὰ και** ἐσὺ δὲν μου πταίεις, ὅμως πιστεύω πὼς ἠμπόρεις νὰ μου
βοηθήσεις
(*Μορεζήνος, Κλίνη Σολομώντος* 182 – 16^{ος} αι.)

Το πιο ιδιαίτερο στοιχείο στην κατανομή όλων αυτών των δεικτών στην ΠΝΕ είναι ότι, πέρα από την αναμενόμενη παράλληλη χρήση τους σε εναντιωματικά περικείμενα (13α), χρησιμοποιούνταν συνδυαστικά δημιουργώντας πολυλεκτικές μονάδες με πλεοναστικά χαρακτηριστικά, δεδομένου ότι δεν διαφέρουν λειτουργικά από τα αυτοτελή συνδετικά που τις απαρτίζουν (13β,γ):

- (13) α. Τῆς ὁποίας ἡ καλοσύνη και ἀρετὴ, **αγκαλὰ και** ἠμπορούσε, **με ὅλον τούτον** δὲν ἠθέλε νὰ δώσει αἰτίαν νὰ κατακριθεῖ ἡ τιμὴ του μήτε του φίλου του, **αν και** νὰ ἦτον ἀδίκως
(*Τσερβάντες, Δον Κισότης* 531 -18^{ος} αι.)
β. **Καλὰ και ἄν και ἔαν** ἦτον ἀνδρειωμένος και εὐγενικός και μέγας στρατιώτης, ἀλλὰ δὲν ἦτον δυνατὸν νὰ ἀποφύγει τὸν θάνατον
(*Βλαστός, Διγενῆς Ἀκρίτας* 10, 406, 18 – 16^{ος} αι.)
γ. ἰδοὺ ὅπου δὲν ὤκνευσα και τώρα νὰ σᾶς γράψω, **ἄν και καλὰ και** ἔπρεπε νὰ τὸ κάμω και προτίτερα
(*Γόρδιος, Ἐπιστολαί* 422, 6 -17-18^{ος} αι.)

3 Σχετικά με την ‘επανεμφάνιση’ του *αν και* στην Πρώιμη Νέα Ελληνική

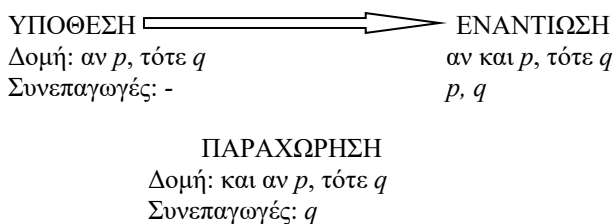
3.1 Εναντιωματικές δομές και διαχρονική τυπολογία

Σύμφωνα με την πιο διαδεδομένη άποψη για την προέλευση των εναντιωματικών δομών (König 1985)⁷, η *εναντίωση* συνδέεται διαχρονικά με τη δήλωση της

⁶ Για λεπτομέρειες, βλ. Γιάνναρης (2019).

⁷ Εξίσου γνωστή με τις μελέτες του König (1985 κ.ά.), αλλά διαφορετική τουλάχιστον ως προς τη συγχρονική σημασιολογική ανάλυση είναι η διερεύνηση των εναντιωματικών από τη Sweetser (1990), η οποία εντάσσει την προσέγγιση των σχετικών δεικτών στη γενικότερη πραγματολογική/γνωσιακή θεώρησή της για τα αιτιολογικά (causal) και τα αντιθετικά (adversative) συνδετικά στοιχεία.

υπόθεσης, η οποία – υπό αυτή την έννοια – αποτελεί τη σημασιολογική και μορφική πηγή προέλευσης των στοιχείων δήλωσης της εναντίωσης (βλ. König 1985: 4):

Σχήμα 1| Από την υπόθεση στην εναντίωση.

Οι *παραχωρητικές δομές* θεωρούνται λειτουργικά, αλλά και διαχρονικά, ενδιάμεση περίπτωση. Το εξελικτικό μονοπάτι αφορά τη μετατροπή της μη γεγονοτικότητας του κατηγορήματος της εξαρτημένης πρότασης (υπόθεση) σε πλήρη γεγονοτικότητα (επομένως και αντίθεση δύο γεγονοτικών κατηγορημάτων). Η μεταβολή δύναται να προκύπτει είτε μέσω της επανερμηνείας του περιεχομένου της δευτερεύουσας ως γεγονοτικού (από το περιεχόμενο) είτε μέσω της ‘ένισχυσης’ του υποθετικού συνδέσμου με κάποιο εμφατικό ή γεγονοτικό μόριο (König 1985: 17, 1988:158-159). Η κατεύθυνση της μεταβολής είναι μόνο προς την πλευρά της εναντίωσης (Kortmann (1997: 197-204):

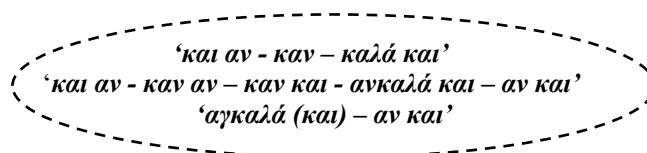
Υπόθεση > (Παραχώρηση) > Εναντίωση

Και στις δύο περιπτώσεις η γεγονοτικότητα σταδιακά εκλαμβάνεται ως σημασιολογική ιδιότητα του συνδεδετικού, δημιουργώντας το γνήσια εναντιωματικό συνδεδετικό. Οι διαπιστώσεις αυτές οδηγούν στην εξέταση της δημιουργίας των εναντιωματικών δεικτών ως προϊόντων γραμματικοποίησης.

3.2. Σημασιολογικοί και μορφικοί παράγοντες μεταβολής

Η γραμματικοποίηση εκλαμβάνεται παραδοσιακά ως μια διαδικασία με σημασιο-πραγματολογική αφητηρία (π.χ. Hopper και Traugott 2003). Μέσα από αυτή τη σκοπιά, η πορεία του υπό εξέταση συνδεδετικού θα λέγαμε ότι εκκινεί από ένα στάδιο καθαρά υποθετικής λειτουργίας του *αν*, ενώ με την προσθήκη του *και* αναδύεται αρχικά η παραχωρητική και, ακολούθως, η εναντιωματική σημασία. Αν και εύλογη, η ερμηνεία αυτή δεν αρκεί προκειμένου να ερμηνευθεί ικανοποιητικά η ισχυροποίηση του *αν και* από τον 16^ο αιώνα και εξής. Απαιτείται να συμπεριληφθεί στην ερμηνεία η εμφανής διασύνδεση του *αν και* με άλλα συνδεδετικά κατά την ΠΝΕ. Η εξέλιξη του συνδεδετικού δηλαδή θα πρέπει να ενταχθεί στο πλαίσιο της συνολικότερης επαναδόμησης των τρόπων δήλωσης της εναντίωσης/παραχώρησης, η οποία ξεκίνησε κατά τα μεσαιωνικά χρόνια, με αποτέλεσμα να αλλάξει το σταθερό μέχρι τότε σύστημα δήλωσης των σχετικών σημασιών (πρβ. Karantzola και Kalokerinos 2005: 187). Ενδείξεις υπέρ αυτής της επαναδόμησης είναι η παρουσία πολλών παρόμοιων δεικτών, η ‘ρευσιμότητα’ στη χρήση τους με ‘μη αναμενόμενους’ μάλιστα συνδυασμούς και η παράλληλη υποχώρηση των παλαιότερων συνδεδετικών (βλ. ενότητα 2.1). Η εμφανής μορφική αλληλεπίδραση των εναντιωματικών συνδεδετικών μεταξύ τους δείχνει ότι υπήρχε ουσιαστικά ένα σύνολο από δομές διακρινόμενες από συσχετίσεις μορφής και λειτουργίας:

14^{ος} – 15^{ος} αι.
16^{ος} αι.
17^{ος} – 18^{ος} αι.

Σχήμα 2 | Παραχωρητικά / εναντιωματικά συνδετικά.

Οι De Smet και Fischer (2017) χρησιμοποιούν τον όρο *δομές υποστήριξης* (supporting constructions) προκειμένου να αναφερθούν σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η μορφική ομοιότητα, μέσω της αναλογίας, επιδρά καθοριστικά στον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο τα ‘μονοπάτια’ γραμματικοποίησης πραγματώνονται σε μια συγκεκριμένη γλώσσα⁸.

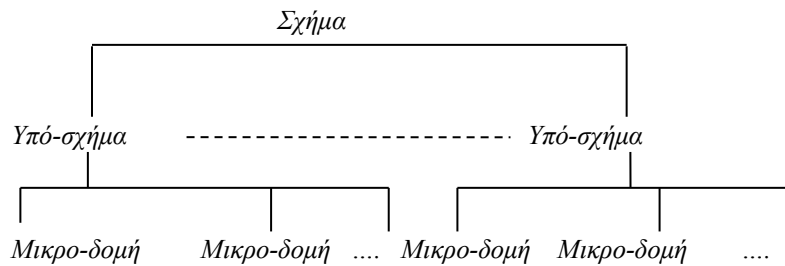
3.3 Δομικό δίκτυο και μεταβολή

Η ύπαρξη πολυπλοκότερης διασύνδεσης – και αλληλεπίδρασης – μεταξύ ομοειδών γραμματικών μονάδων έχει πρόσφατα απασχολήσει τη διαχρονική έρευνα μέσα από την οπτική της *δομηματοποίησης*⁹ (constructionalization) (Traugott και Trousdale 2013, Traugott 2014), της δημιουργίας δηλαδή *δομών* (constructions) με την ειδική σημασία που αποδίδεται στον όρο από την ομώνυμη θεωρητική προσέγγιση (Construction Grammar) (π.χ. Croft 2001, Goldberg 2006). Σε αυτή οι δομές εκλαμβάνονται ως *συμβολικές συζεύξεις* (symbolic pairings) μορφής και σημασίας. Τόσο η μορφή όσο και η σημασία διαθέτουν υπο-στοιχεία και χαρακτηριστικά, τα οποία υπόκεινται σε μεταβολή. Η δομηματοποίηση προκύπτει μέσω της σταδιακής αποσυσχέτισης (mis-match) μορφής και σημασίας, η οποία μειώνει τη συνθετικότητα (compositionality) μεταξύ των στοιχείων που απαρτίζουν τις δομές και έχει ως αποτέλεσμα νέα γραμματικά ‘σημεία’. Υπό αυτήν την έννοια, η δημιουργία του νέου σημείου προϋποθέτει αυξημένο βαθμό συμβατικοποίησης (μεταβολή και στη μορφή και στη σημασία – Traugott και Trousdale 2013: 89), ενώ μπορεί να προηγείται και να ακολουθείται από επιμέρους *δομικές αλλαγές* (constructional changes) σε μορφικό ή σημασιολογικό επίπεδο.

Επιπλέον, στη δομηματοποίηση (αντίθετα με την κλασική γραμματικοποίηση) αναγνωρίζονται περισσότερα του ενός επίπεδα ανάλυσης: οι συγκεκριμένες εκδηλώσεις των δομών σε επίπεδο εκφωνήματος (constructs), οι ίδιες οι δομές που περιλαμβάνουν σταθερά μορφικά στοιχεία (micro-constructions)] και τα πιο αφηρημένα *δομικά σχήματα* (schemas). Από τη συμμετοχή τους στα δομικά σχήματα οι μικρο-δομές ‘κληρονομούν’ (inherit) συγκεκριμένες λειτουργικές ιδιότητες. Τα επίπεδα δομής και οι σχέσεις μεταξύ τους συνιστούν το *δομικό δίκτυο* (constructional network). Εκτός από τις κάθετες σχέσεις, που εκφράζουν τη λειτουργική ομοιότητα των δομικών στοιχείων, αναγνωρίζεται και η ύπαρξη οριζόντιων σχέσεων (horizontal network) με ιδιαίτερο μάλιστα ρόλο στην εμφάνιση μεταβολών (Traugott 2018: 21-24) (Σχήμα 3).

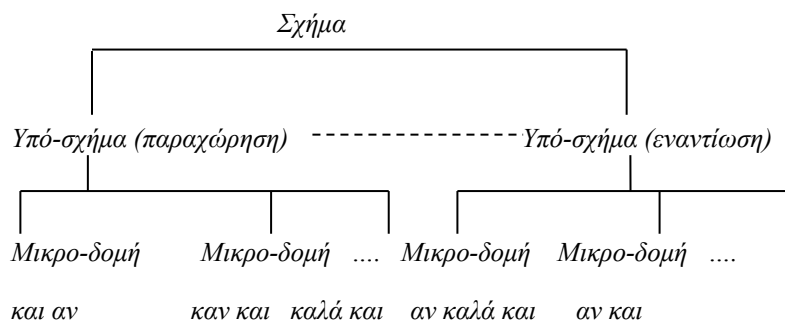
⁸ Κατά τις Fischer και Olbertz (2019: 254), η απουσία συσχέτισης με τις δομικές συνθήκες του συγχρονικού συστήματος, στο οποίο εντάσσεται ένα υπό γραμματικοποίηση στοιχείο, αποτελεί βασικό μειονέκτημα της κλασικής λειτουργικής προσέγγισης. Επίσης, ο ρόλος των μορφικών παραγόντων διαπιστώνεται από τον de Toledo (2018) για τη διαχρονική εξέλιξη δεικτών λόγου με το επίρρημα *bien* στην Ισπανική.

⁹ Η απόδοση του όρου στα Ελληνικά είναι της Μόζερ (π.ε.), η οποία προτείνει και τον όρο *δόμημα* για το *construction*.

Σχήμα 3| Δομικό δίκτυο (προσαρμογή από Traugott 2018: 19)

Τα δεδομένα της (Υστερης) Μεσαιωνικής και της ΠΝΕ παρέχουν μια εικόνα του πως η ύπαρξη μιας μικρο-δομής μπορεί ουσιαστικά να αιτιολογείται μέσω της σχέσης της με τους ‘γείτονές’ της (Van de Velde 2014: 147). Οι λειτουργικές και μορφικές επικαλύψεις των παραχωρητικών συνδετικών αποτελούν ένδειξη για τη σημασία του δομικού δικτύου στη διαχρονική εξέλιξη των μικρο-δομών που αντιστοιχούν σε ένα αφηρημένο δομικό σχήμα. Ειδικότερα, παρατηρούμε τον ρόλο των οριζόντιων συσχετίσεων μεταξύ των μελών του δικτύου, οι οποίες δεν λαμβάνουν χώρα μόνο στο σχηματικό επίπεδο, όπως επισημαίνει η Traugott (2018: 32), αλλά και σε επίπεδο μικρο-δομών (και επηρεάζουν τη μορφική εμφάνισή τους). Επιπλέον, προκύπτει σαφής αλληλεξάρτηση της αναλογίας, η οποία μπορεί να εκδηλώνεται στο αφηρημένο συντακτικό επίπεδο μέχρι το καθαρά μορφικό, με την ίδια τη δημιουργία του αφηρημένου σχήματος ως ‘οικογένειας’ (family resemblance)¹⁰ από μικρο-δομές, το οποίο προκύπτει με τη σειρά του μέσω των αναλογικών αντιστοιχίσεων (πρβ. Fischer 2018: 84, 89). Το δομικό δίκτυο μπορεί να απεικονιστεί ως εξής:

Σχήμα 4| Το δομικό δίκτυο των παραχωρητικών/εναντιωματικών συνδετικών.

Η ‘ανάδυση’ του *αν και* ως μιας επιμέρους μικρο-δομής του παραχωρητικού σχήματος (concessive conditional schema) προκύπτει μέσα από επιμέρους δομικές αλλαγές (κυρίως στη μορφή) αλλά και στη σημασία (από την παραχώρηση στην εναντίωση) οι οποίες αντανακλώνται στη ρευστότητα των μορφικών συνδυασμών. Κατά τον 18^ο αιώνα, η σταθεροποίηση στη μορφή (αποκλειστικά ως *αν και*) και στη σημασία της εναντίωσης σηματοδοτεί τη δημιουργία ενός νέου σχήματος (concessive schema).

¹⁰ Ο όρος είναι του Wittgenstein (1953/2001) και αναφέρεται στον δεσμό που ενώνει πολλές οντότητες. Μάλιστα, κατά την Hetterle (2015: 44) συνολικά οι επιρρηματικές προτάσεις συγκροτούν ένα δίκτυο σχετιζόμενων δομών.

4 Συμπερασματικά

Συνοψίζοντας, στην παρούσα συμβολή διερευνήθηκε η διαχρονική πορεία του *αν και*, από την Κλασική Ελληνική ως την ΠΝΕ. Από την ανασκόπηση των δεδομένων προέκυψε μια ασυνεχής εικόνα αναφορικά με τη χρήση, αλλά και τη σημασιολογική του εξέλιξη προς τη δήλωση της εναντίωσης, η οποία πρέπει να τοποθετηθεί από τον 16^ο αιώνα και εξής. Συγκεκριμένα, υποστηρίχθηκε ότι, στο πλαίσιο ευρύτερων αλλαγών στο πεδίο της παραχώρησης/εναντίωσης με αφετηρία την ύστερη μεσαιωνική περίοδο, ο *αν και* εμφανίζεται στην ΠΝΕ με νέα ουσιαστικά ταυτότητα η οποία δομείται σε συσχέτιση (και μορφική συνδυαστικότητα) με άλλα παραχωρητικά συνδετικά και, σε αυτό το πλαίσιο, καθορίζεται η μετέπειτα διαχρονική πορεία του. Σε θεωρητικό επίπεδο, τα ευρήματά μας συνηγορούν υπέρ της σημασίας της αναλογίας μέσω της ανάδειξης της δυνατότητάς της να εξηγεί διαχρονικά ‘κενά’ στα δεδομένα. Παράλληλα, η αιτιολόγηση με βάση την εμπειρική διαπίστωση ενός δικτύου μορφικής και λειτουργικής διασύνδεσης πρόβαλε την ανάγκη για θεωρητικές ερμηνείες οι οποίες είναι ικανές να καλύψουν την πολυπλοκότητα των διαχρονικών δεδομένων και τη δυναμική των συγχρονικών συσχετισμών τους σε μια δεδομένη περίοδο.

Βιβλιογραφία

A. Πηγές

- Αλεξάκης, Ε. Κακουλίδη-Πάνου, Ε. Καραντζόλα & Κ. Τικτοπούλου υπό έκδοση. *Δημώδης πεζός λόγος του 16^{ου} αιώνα*. Αθήνα ΜΙΕΤ.
- Βλαστός, *Διγενής Ακρίτας*, Δ. Πασχάλης 1926. "Οι δέκα λόγοι του Διγενοῦς Ακρίτου," *Λαογραφία* 9, 313-412.
- Γόρδιος, 1. *Επιστολαί*. Χ. Καρανάσιος & Ι. Κόλλια 2011. *Αναστάσιος Γόρδιος, Αλληλογραφία (1675-1728)* (Τόμ. Α'— Β'). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
2. *Περί Μωάμεθ και Λατίνων*, Α. Argyriou 1983. *Sur Mahomet et contre les Latins. Association scientifique d'études sur la Grèce centrale: Textes et études* 3. Athens.
- Δημοσθένης, *Υπέρ Μεγαλοπολιτών*. S.H. Butcher 1966. *Demosthenis orations* (τόμ. 1). Oxford: Clarendon Press.
- Διγενής Ακρίτας*. E. Jeffreys 1998. *Digenis Akritis. The Grottaferrata and Escorial versions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Δούκας, *Ιστορία Βελισσαρίου*. Γ. Κεχαγιόγλου 2001. *Πεζογραφική Ανθολογία. Από τα τέλη του Βυζαντίου ως τη Γαλλική Επανάσταση*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*. N.G. Wilson, 2015. *Herodoti Historiae* (2 τόμ.). Oxford: Oxford University Press.
- Ζυγομαλάς, 1. *Επιτομή*. A. S. Perentidis 1994. *Théodose Zygomas et sa Paraphrase de la Synopsis minor*. Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας.
3. *Σύνταγμα κατ' Αλφάβητον*. Ε. Κακουλίδη-Πάνου, Ε. Καραντζόλα & Κ. Τικτοπούλου υπό έκδοση. *Δημώδης πεζός λόγος του 16^{ου} αιώνα*. Αθήνα ΜΙΕΤ.
- Μακαρισμοί*. Ε. Κακουλίδη-Πάνου, Ε. Καραντζόλα & Μ. Τικτοπούλου υπό έκδοση. *Πεζός δημώδης λόγος του 16^{ου} αιώνα*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Μορεζήνος, *Κλίνη Σολομώντος*. Ε. Κακουλίδου-Πάνου, Ε. Καραντζόλα & Μ. Χαλβατζιδάκη 2007. *Ιωάννης Μορεζήνος, Κλίνη Σολομώντος: Ίστορίες*

- θαυμάτων της Παναγίας (1599). Ηράκλειο: Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.
- Μόσχος, Λειμωνάριον. J.-P. Migne. 1857-1866. *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (MPG) 87.3*. Paris: Migne.
- Πόλεμος της Τρωάδος. E. Jeffreys and M. Papathomopoulos 996. *Ο Πόλεμος της Τρωάδος*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Προς Γαλάτας. K. Aland, M. Black, C.M. Martini, B.M. Metzger & A. Wikgren 1968. *The Greek New Testament* Stuttgart: Württemberg Bible Society.
- Πτωχοπρόδρομος. H. Eideneier 1991. *Ptochoprodromos*. Cologne: Romiosini.
- Ριμάδα Απολλωνίου. Γ. Κεχαγιόγλου 2004. *Απολλώνιος της Τύρου: Υστερομεσαιωνικές και νεότερες ελληνικές μορφές. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη]*.
- Στουδίτης, Θησαυρός. E. Δεληδήμος (επιμ.). 1943. *Θησαυρός Δαμασκηνού του υποδιακόνου και Στουδίτου*. Νέα Υόρκη: Atlantis Greek Book Co.
- Τσερβάντες, Δον Κισότης. Γ. Κεχαγιόγλου 2001. *Πεζογραφική Ανθολογία. Από τα τέλη του Βυζαντίου ως τη Γαλλική Επανάσταση*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Ξενοφών, Κύρου Ανάβασις. E.C. Marchant 1961. *Xenophontis opera omnia* (τόμ 3). Oxford: Clarendon Press.
- Χρυσόγονος, Νομοκανών. X. Παπαστάθης 1980-1981. *Νομοκανών Γεωργίου Τραπεζουντίου*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

B. Μελέτες

- Blass, Friedrich, Albert Debrunner, and Robert Funk 1961. *A Grammar of the New Testament Greek and other Early Christian Literature*. Chicago: Chicago University Press.
- Croft, William. 2001. *Radical Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Γιάνναρης, Θανάσης. 2019. “Εναντιωματικοί δείκτες με το ‘καλά’ στη μεσαιωνική και πρόιμη νέα ελληνική: Παράγοντες μεταβολής και γραμματικοποίηση”. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 39, 325-341.
- De Smet, Herbert, and Olga Fischer. 2017. “The role of analogy in language change: Supporting constructions”. Στο M. Hundt, S. Mollin & S. E. Pfenninger (επιμ.), *The Changing English Language: Psycholinguistic Perspectives*, 240-268. Cambridge: Cambridge University Press.
- de Toledo, A. O. 2018. “Paradigmaticisation through Formal Resemblance: a History of the Intensifier *bien* in Spanish Discourse Markers”. Στο S. P. Borderia & Ó. L. Lamas (επιμ.), *Beyond Grammaticalization and Discourse Markers*, 160-197. Leiden: Brill.
- Fischer, Olga. 2018. Analogy: Its role in language learning, categorization, and in models of language change such as grammaticalization and constructionalization. Στο S. Hancil, T. Breban, & J. V. Lozano (επιμ.), *New Trends in Grammaticalization and Language Change*, 75-104. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Fischer, Olga, and Hella Olbertz 2019. “The role played by analogy in processes of language change: The case of English HAVE-to compared to Spanish TENER-que”. Στο F. Toupin, & B. Lowrey (επιμ.), *Studies in Linguistic Variation and Change: from Old to Middle English*, 120-150. Newcastle: Cambridge Publishing Company.

- Goldberg, Adele. 2006. *Constructions at work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Hetterle, Katja. 2015. *Adverbial Clauses in Cross-linguistic Perspective*. Berlin: Mouton De Gruyter.
- Holton, David, Geoffrey Horrocks, T. Lentari, I. Manolesou and N. Toufexis 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, Paul, and Elisabeth Traugott 2003. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jannaris, Antonius. 1897. *An Historical Greek Grammar*. London: MacMillan.
- Κακουλίδη-Πάνου, Ελένη, Ελένη Καραντζόλα, και Κατερίνα Τικτοπούλου. Υπό έκδοση. *Δημιόδοις πεζός λόγος του 16^{ου} αιώνα*. Αθήνα: MIET.
- Kalokerinos, Alexis, and Eleni Karantzola. 2000. "Evidence for the semantic evolution of connectives in the Cretan Renaissance literature". *Πρακτικά 8^{ου} Κρητολογικού Συνεδρίου* (Ηράκλειο, 9-14/9/1996), 305-320.
- Καραντζόλα, Ελένη. 1996. "Το συνδετικό 'αν και' και το σημασιολογικό πεδίο της εναντίωσης". *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 15, 378-389.
- Karantzola, Eleni, and Alexis Kalokerinos 2005. "Discourse markers of opposition in Early Modern Greek". Στο E. Jeffreys & M. Jeffreys (επιμ.), *Neograeca Medii Aevi*. 179-196. Oxford: University of Oxford.
- König, E. 1985. "On the history of concessive connectives in English: Diachronic and synchronic evidence". *Lingua* 66, 1-19.
- König, E. 1988. "Concessive Connectives and Concessive sentences: Cross-Linguistic Regularities and Pragmatic Principles. Στο J. Hawkins (επιμ.), *Explaining Language Universals*, 145-163. Oxford: Blackwell.
- Kortmann, Bernd. 1997. *Adverbial Subordination: A Typology and History of Adverbial Subordinators Based on European Languages*. Berlin: De Gruyter.
- Nikiforidou, Vasiliki. 1991. *Conditional and Concessive Clauses in Modern Greek: A Syntactic and Semantic Description*. Unpublished PhD Thesis. University of California.
- Patsala, Paschalia. 2015. *Semantic and Pragmatic Aspects of Lexicography: The Case of Concessive Connectives in Modern Greek*. Unpublished PhD Thesis. Aristotle University of Thessaloniki.
- Σετάτος, Μιχάλης. 1994. "Οι συνδέτες στο σύστημα της Κοινής Νεοελληνικής (ΚΝΕ)". *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Β' περίοδος*, 4: 483-523.
- Smyth, Herbert. 1920. *Greek Grammar*. New York: American Book Company.
- Sweetser, Eve. 1990. *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, Elisabeth. 2012. Pragmatics and Language Change. Στο Keith Allan & Kasia Jaszolt (επιμ.), *Cambridge Handbook of Pragmatics*, 549-565. Cambridge University Press.
- Traugott, Elisabeth. 2014. "Towards a constructional framework for research on language change. Στο S. Hancil & E. König (επιμ.), *Grammaticalization: Theory and Data*, 87-106. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Traugott, Elisabeth. 2018. "Modeling language change with constructional networks". Στο Bordería, S. Pons & Ó. Lamas (επιμ.), *Beyond Grammaticalization and Discourse Markers: New Issues in the Study of Language Change*, 17-50. Leiden: Brill.

- Traugott, Elisabeth, and Richard Dasher 2002. *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, Elisabeth, and Greame Trousdale 2013. *Constructionalization and Constructional Changes*. Oxford: Oxford University Press.
- Van de Velde, Freek. 2014. “Degeneracy: The maintenance of constructional networks”. Στο R. Boogart, T. Coleman & G. Rutten (επιμ.), *Extending the Scope of Construction Grammar*, 141-180. Berlin: De Gruyter.
- Χειλά-Μαρκοπούλου, Δέσποινα. 2019. «Η ποικιλία στις γραμματικές τάξεις της Νέας Ελληνικής: η περίπτωση των συνδεσμικών συνδετών». Στο Α. Αρχάκης, Ν. Κουτσούκος, Γ. Ξυδόπουλος & Δ. Παπαζαχαρίου (επιμ.), *Γλωσσική Ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*, 567-583. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Waltereit, Richard. 2006. “The rise of discourse markers in Italian: A specific type of language change”. Στο Kerstin Fischer (επιμ.), *Approaches to discourse particles*, 61-76. Oxford: Elsevier.
- Wittgenstein, Ludwig. 1953/2001. *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell.

Η γλωσσική πράξη των ευχαριστιών από φυσικούς και μη φυσικούς ομιλητές – σπουδαστές της Ελληνικής ως Γ2*

Αθανασία Γκούμα

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

nasiagkouma@phil.uoa.gr

Abstract

The purpose of this study is to investigate the production of the speech act of thanking by both native speakers and different proficiency levels second language (L2) learners of Greek. The data were elicited through role-plays. Participants had to perform in a series of situations that differed in the social parameters of power and distance. The results suggest that the Greek community in general use elaborate structures for thanking. Findings also seem to demonstrate that grammatical development and sociocultural knowledge affect the performance of learners which lags behind native speakers in some situations.

Keywords: linguistic politeness, second language, interlanguage, thanking

1 Εισαγωγή

Στον χώρο της κατάκτησης δεύτερης γλώσσας (στο εξής Γ2), ο κλάδος που μελετά την κατάκτηση και χρήση της πραγματολογικής γνώσης από μαθητές μιας Γ2 είναι η Πραγματολογία της Διαγλώσσας. Η έρευνα στον τομέα αυτό έχει δείξει ότι υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις ανάμεσα στα πραγματολογικά συστήματα φυσικών ομιλητών (ΦΟ) και μαθητών Γ2 (Bardovi-Harlig 2001, Bella 2016, Díaz-Pérez 2005, Félix-Brasdefer 2007, Hinkel 1992, Schauer 2009). Ειδικά στον τομέα των γλωσσικών πράξεων, χρησιμοποιούνται διαφορετικές στρατηγικές και σε διαφορετικές συχνότητες (Bella 2014, 2016, Özdemir & Rezvani 2010, Rose & Kasper 2001). Στόχος της παρούσας εργασίας είναι μια πρώτη προσέγγιση της πραγμάτωσης της γλωσσικής πράξης της ευχαριστίας από ΦΟ σε περιβάλλοντα με ποικίλες κοινωνικές παραμέτρους και η παραβολή με την αντίστοιχη μη φυσικών ομιλητών (ΜΦΟ) διαφορετικών επιπέδων γλωσσομάθειας. Η γλωσσική πράξη της ευχαριστίας συχνά παραμελείται στη διδακτική πρακτική, θεωρούμενη ως εύκολη να κατακτηθεί. Ωστόσο, ο ρόλος της είναι θεμελιώδης για τις διαπροσωπικές σχέσεις, την καθημερινή αλληλεπίδραση και τη δήλωση ευγένειας και η πραγμάτωσή της επηρεάζει την εικόνα μας για τον συνομιλητή μας.

* Η παρούσα έρευνα υποστηρίζεται οικονομικά από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) και το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) και υλοποιείται στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος Learning, Teaching and Learning to Teach in Greek as a Second Language (LETEGR2) (Κ.Ε. 1656).

Ευχαριστώ τις κυρίες Μπέλλα και Σηφianού για τις πολύτιμες επισημάνσεις τους, η ευθύνη για όσα γράφονται είναι αποκλειστικά δική μου.

2 Θεωρητικό πλαίσιο

Η παρούσα εργασία εξετάζει την ευχαριστία στο πλαίσιο της θεωρίας των γλωσσικών πράξεων και της γλωσσικής ευγένειας. Σύμφωνα με την πρώτη, χρησιμοποιούμε τη γλώσσα επιδιώκοντας ένα επικοινωνιακό αποτέλεσμα. Κατά τον Searle (1969) η ευχαριστία ανήκει στις εκφραστικές γλωσσικές πράξεις και προτυπικά εκφράζει ευγνωμοσύνη ή εκτίμηση του ομιλητή για κάποια πράξη του συνομιλητή η οποία θεωρεί ότι τον ωφέλησε.

Στη δεύτερη, τη θεωρία της γλωσσικής ευγένειας των Brown και Levinson (1987), κεντρική έννοια είναι το πρόσωπο (face), η δημόσια εικόνα που όλα τα μέλη μιας κοινότητας διεκδικούν (1987: 61). Το πρόσωπο έχει θετική και αρνητική όψη. Η πρώτη αποτελεί την επιθυμία για αποδοχή, εκτίμηση και επιδοκιμασία, ενώ η δεύτερη την επιθυμία για ελεύθερη δράση χωρίς περιορισμούς και επιβαρύνσεις (1987: 13). Οι δύο όψεις του προσώπου συνυπάρχουν σε κάθε άτομο -ομιλητή και ακροατή- αλλά και αλληλοσυγκρούονται. Υπάρχουν γλωσσικές πράξεις που θεωρούνται απειλητικές για μια όψη του προσώπου τόσο του ομιλητή όσο και του συνομιλητή. Ο βαθμός απειλής των γλωσσικών πράξεων είναι πολιτισμικά προσδιορισμένος και αποτελεί συνάρτηση των κοινωνικών παραμέτρων της διεπίδρασης (1987: 76, 79). Γι' αυτό αξιολογούνται στρατηγικές (θετικής και αρνητικής) ευγένειας που περιορίζουν τον απειλητικό χαρακτήρα τους. Στη θεωρία της γλωσσικής ευγένειας, η ευχαριστία θεωρείται απειλητική για το αρνητικό πρόσωπο του ομιλητή (1987: 67), καθώς αναγνωρίζει την ευεργεσία από τον συνομιλητή και αποδέχεται την οφειλή απέναντί του. Παράλληλα, η ακατάλληλη έκφρασή της μπορεί να απειλήσει τόσο το θετικό όσο και το αρνητικό πρόσωπο του ομιλητή, από τη μια πλευρά παρουσιάζοντάς τον περισσότερο αποστασιοποιημένο, ψυχρό ακόμα και αγνώμονα -όταν θεωρείται ελλιπής- ή, από την άλλη πλευρά -όταν θεωρείται επιτηδευμένη- υποχρεωμένο και σε υπερβολικό βαθμό εξαρτώμενο από τον συνομιλητή ή αντίθετα υποκριτή και βερμπαλιστή.

Η ως τώρα έρευνα της γλωσσικής πράξης της ευχαριστίας την εξετάζει τόσο δομικά όσο και λειτουργικά. Δομικά, είναι μια αποκριτική πράξη (retrospective/reactive act), αφού απαντά και ερμηνεύει μια -γλωσσική ή μη- πράξη του συνομιλητή. Πιο συγκεκριμένα, αποτελεί το δεύτερο μέρος μιας τριμερούς δομής: αντικείμενο ευχαριστίας, ευχαριστία, απάντηση στην ευχαριστία (Coulmas 1981: 71· Haverkate 1993: 160). Εγγενώς είναι συνυφασμένη με την ευγένεια και επιδέχεται υποστηρικτικές κινήσεις που την ενισχύουν (Aijmer 1996: 78, Leech 1983: 84).

Λειτουργικά, όλοι οι ερευνητές αναγνωρίζουν τη σημασία της για την ενδυνάμωση των διαπροσωπικών σχέσεων και τον ρόλο της ως συνεκτικού στοιχείου μεταξύ των μελών μιας γλωσσικής κοινότητας (Coulmas 1981: 81, Jung 1994: 20, Lakoff 1973: 298, Leech 1983: 104). Ο Coulmas (1981: 71), επίσης, διαπιστώνει την μεγάλη συχνότητα και τυποποίησή της και την επίγνωση των ΦΟ για κατάλληλη πραγμάτωσή της στις εκάστοτε επικοινωνιακές περιστάσεις. Τέλος, σημειώνει πως υπόκειται σε πολιτισμικές νόρμες, αποτελεί δηλαδή τμήμα της θεωρούμενης ευγενικής συμπεριφοράς σε μια κοινότητα. Στο ίδιο μήκος κύματος οι Eisenstein και Bodman (1993: 64), εστιάζοντας στην αγγλική γλώσσα, αναφέρουν ότι ο θεμελιώδης ρόλος της στην εδραίωση κοινωνικών δεσμών προκύπτει από τη ρητή διδασκαλία στα παιδιά, την υψηλή συχνότητα και τον συναισθηματικό αντίκτυπο που έχει η επιτυχής ή μη έκφρασή της. Έτσι διαπιστώνουν πως η ευχαριστία είναι μια σύνθετη γλωσσική πράξη που περιλαμβάνει τόσο θετικά όσο και αρνητικά συναισθήματα εκ μέρους και των δύο συνομιλητών.

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει αυξημένο ερευνητικό ενδιαφέρον για την γλωσσική πράξη της ευχαριστίας από μαθητές Γ2 (ενδεικτικά Bardovi-Harlig, Rose & Nickels 2008, De Pablos Ortega 2011, 2015, Demir & Takkak 2016, Díaz-Pérez 2005, Kia & Salehi 2013, Lanteigne & Crompton 2011, Özdemir & Rezvani 2010, Schauer & Adolphs 2006 κ.α.), ωστόσο για τα ελληνικά η συνολική έρευνα για την ευχαριστία είναι πολύ περιορισμένη (Bella 2016). Στόχος σε αυτή την εργασία είναι η πρώτη προσέγγιση της πραγμάτωσής της και από ΦΟ και από ΜΦΟ διαφορετικών επιπέδων.

3 Μεθοδολογία

3.1 Συμμετέχοντες και εργαλεία

Στην έρευνα συμμετείχαν δύο ομάδες. Η πρώτη αποτελούσε την ομάδα ελέγχου και απαρτιζόταν από 30 ΦΟ της Ελληνικής. Η δεύτερη αποτελούνταν από 30 ΜΦΟ μαθητές της Ελληνικής επιπέδων Α2, Β1, Β2, Γ1 και Γ2. Όλοι οι ΜΦΟ ήταν μαθητές του προγράμματος ΘΥΕΣΠΑ του Διδασκαλείου Νέας Ελληνικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η κατανομή τους στα επίπεδα γλωσσομάθειας έγινε με κοινό διαγνωστικό διαγώνισμα το οποίο δόθηκε και αξιολογήθηκε από τους διδάσκοντες του αντίστοιχου φορέα και η συλλογή δεδομένων διεξήχθη την πρώτη εβδομάδα των μαθημάτων. Στον Πίνακα 1 φαίνεται η κατανομή των συμμετεχόντων ΜΦΟ ανά επίπεδο γλωσσομάθειας. Σημειώνεται ότι σε αυτό το στάδιο της έρευνας κριτήρια όπως η ηλικία ή το ακαδημαϊκό επίπεδο δεν ήταν δυνατό να αντιστοιχιστούν στις δύο ομάδες ομιλητών.

Επίπεδο γλωσσομάθειας	A2	B1	B2	Γ1	Γ2
Συμμετέχοντες	5	7	6	6	7

Πίνακας 1 | Επίπεδο γλωσσομάθειας των ΜΦΟ

Τα εργαλεία που δημιουργήθηκαν και αξιοποιήθηκαν ήταν μία σειρά παιχνιδιών ρόλων, ένα πρωτόκολλο προφορικού αναστοχασμού και ένα ερωτηματολόγιο προσωπικών στοιχείων. Τα δύο τελευταία αναλύθηκαν ποιοτικά και αξιοποιήθηκαν στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Συγκεκριμένα, το πρωτόκολλο προφορικού αναστοχασμού είχε στόχο να συμπληρώσει την εικόνα που έδιναν τα προφορικά δεδομένα και να ενισχύσει την εγκυρότητα του βασικού εργαλείου. Η μέθοδος αυτή επιτρέπει την πρόσβαση στην αντίληψη που έχει ο μαθητής για κάθε περίπτωση και την εκτίμηση της πραγματολογικής και κοινωνιοπολιτισμικής γνώσης και της γνωστικής επεξεργασίας του (Félix-Brasdefer 2010: 53). Τα παιχνίδια ρόλων, ως μέθοδος συλλογής δεδομένων για την εξέταση των γλωσσικών πράξεων, έχουν πολλά πλεονεκτήματα με κύρια τον έλεγχο περικειμενικών παραμέτρων και τον διεπιδραστικό χαρακτήρα (Félix-Brasdefer 2010: 53, Yuan 2001: 284). Εν προκειμένω, τα παιχνίδια ρόλων ήταν ανοιχτά αναφορικά με την ευχαριστία, μορφή που κρίθηκε καταλληλότερη λόγω της αποκριτικής και εκφραστικής φύσης της, ώστε να μπορούν να προκύψουν αυθόρμητα δεδομένα, χωρίς τη διαμεσολάβηση προετοιμασίας. Εξάλλου, τα προφορικά δεδομένα, με οποιαδήποτε μέθοδο συλλογής, είναι πλησιέστερα στον αυθεντικό καθημερινό λόγο απ' ό,τι τα γραπτά (Yuan 2001: 278).

Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να δραματοποιήσουν με έναν εκπαιδευμένο ερευνητή 9 σενάρια που δίνονταν με τυχαία σειρά σε καθέναν, εκ των οποίων τα 3 ήταν παραπλανητές, ώστε να αποφευχθεί η μηχανιστική απόκριση. Η αξιοπιστία του

εργαλείου ελέγχθηκε και βρέθηκε ισχυρός δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach $\alpha = .801$.

Στα έξι σενάρια-στόχους οι συμμετέχοντες καλούνταν να ζητήσουν κάτι από τον συνομιλητή τους, αυτός εκπλήρωνε το αίτημά τους και εξετάζονταν αν και πώς επιτελείται η γλωσσική πράξη της ευχαριστίας -χωρίς να έχει ζητηθεί ρητά. Τα σενάρια διαφοροποιούνταν ως προς τις κοινωνικές παραμέτρους της απόστασης και της επιβολής. Άλλο ένα στοιχείο που εξετάστηκε συμπληρωματικά είναι η παράμετρος της στοιχειώδους κατάστασης¹. Έτσι, διαμορφώθηκαν οι περιστάσεις επικοινωνίας που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2. Στόχος ήταν να εξεταστεί ο ρόλος των παραπάνω κοινωνικών παραμέτρων στην ανταπόκριση των ΜΦΟ.

Σενάριο	Απόσταση	Επιβολή	Στοιχειώδης κατάσταση
Φίλος	-	-	-
Πελάτης	+	-	+
Γείτονας	+	-	-
Εργοδότης/Διευθυντής	+	+	-
Υπάλληλος	+	+	-
Φοιτητής	+	+	-

Πίνακας 2 | Οι κοινωνικές παράμετροι στα επιμέρους σενάρια

3.2 Κωδικοποίηση των δεδομένων

Η ανάλυση των ελληνικών δεδομένων οδήγησε στη εξ αρχής δημιουργία ενός συστήματος κωδικοποίησης το οποίο, ωστόσο, αξιοποιεί και στοιχεία προγενέστερων ταξινομήσεων (Aijmer 1996, Haverkate 1984, Blum-Kulka et al. 1989). Η ταξινόμηση της ευχαριστίας που δημιουργήθηκε διαρθρώνεται σε επιμέρους κατηγορίες και υποκατηγορίες με κριτήριο τη μορφή της γλωσσικής πράξης και το είδος της τροποποίησης, όμως λόγω περιορισμού έκτασης η παρούσα εργασία περιορίστηκε σε μια αδρομερή διάκριση. Διακρίνονται έξι υποκατηγορίες της μορφής των γλωσσικών πράξεων και ενδεικτικές πραγματώσεις τους δίνονται στον Πίνακα 3:

- απλή άμεση Γ.Π., (εμφάνιση μόνο του ρητού επιτελεστικού *ευχαριστώ*)
- άμεση Γ.Π. με τροποποίηση εξωτερική (αξιοποιούνται υποστηρικτικές κινήσεις)
- άμεση Γ.Π. με τροποποίηση εσωτερική (αξιοποιούνται εσωτερικά στοιχεία)
- άμεση ευχαριστία με συνδυασμό εσωτερικής και εξωτερικής τροποποίησης
- έμμεση Γ.Π., από την οποία απουσιάζει το ρητό επιτελεστικό, αλλά υποκαθίσταται από κάποια υποστηρικτική κίνηση
- μη πραγμάτωση της ευχαριστίας.

Απλή άμεση Γ.Π.	Άμεση Γ.Π. με τροποποίηση			Έμμεση Γ.Π.	Απουσία
	Εξωτερική	Εσωτερική	Συνδυασμός		

¹ Ο συνομιλητής προβλέπεται -ως και είναι υποχρεωμένος- λόγω του ρόλου του στην διεπίδραση της επικοινωνίας να ικανοποιήσει το αίτημα (House 1989: 106).

<i>Ευχαριστώ</i>	<i>Ευχαριστώ, να είστε καλά Είσαι η καλύτερη φίλη, ευχαριστώ</i>	<i>Σε ευχαριστώ Ευχαριστώ πολύ</i>	<i>Σε ευχαριστώ πολύ, με έσωσες</i>	<i>Τι καλά Εντάξει, θα προσπαθήσω κι εγώ για το καλύτερο</i>	
------------------	--	--	-------------------------------------	--	--

Πίνακας 3 | Ταξινόμηση της πραγμάτωσης της ευχαριστίας

4 Αποτελέσματα – Ερμηνεία

Στην ενότητα που ακολουθεί αρχικά εξετάζεται η πραγμάτωση από ΦΟ, σε μία προσπάθεια αποτύπωσης των κανονικοτήτων για τα ελληνικά, και στη συνέχεια των ΜΦΟ, εστιάζοντας σε ό,τι παρουσιάζει ενδιαφέρον αναφορικά με τη διαγλώσσα των μαθητών. Ο Πίνακας 4 περιλαμβάνει τα ποσοστά εμφάνισης της κάθε μορφής γλωσσικής πράξης ανά ομάδα:

Φίλος						
	A2	B1	B2	Γ1	Γ2	ΦΟ
ΑΜΕΣΗ ΑΠΑΗ	20%	14,3%				
ΑΜΕΣΗ/ ΕΞΩΤ. ΤΡΟΠ.		14,3%				3,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΕΣΩΤ ΤΡΟΠ.	40%	42,9%	16,7%	33,3%	28,6%	3,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΣΥΝΔ. ΤΡΟΠ.	40%	28,6%	83,3%	66,7%	71,4%	63,3%
ΕΜΜΕΣΗ						30%
Πελάτης						
	A2	B1	B2	Γ1	Γ2	ΦΟ
ΑΜΕΣΗ ΑΠΑΗ	20%	14,3%	33,3%		42,9%	3,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΕΞΩΤ. ΤΡΟΠ.		14,3%				3,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΕΣΩΤ ΤΡΟΠ.	20%	28,6%	50%	33,3%	14,3%	23,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΣΥΝΔ. ΤΡΟΠ.		14,3%			14,4%	3,3%
ΕΜΜΕΣΗ		28,6%	16,7%	16,7%		26,7%
ΑΠΟΥΣΙΑ	60%			50%	28,6%	40%
Γείτονας						
	A2	B1	B2	Γ1	Γ2	ΦΟ
ΑΜΕΣΗ ΑΠΑΗ	60%	14,3%				3,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΕΞΩΤ. ΤΡΟΠ.	20%	14,3%			14,3%	3,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΕΣΩΤ ΤΡΟΠ.		28,6%	66,7%		42,9%	20%
ΑΜΕΣΗ/ ΣΥΝΔ. ΤΡΟΠ.	20%	42,9%	33,3%	100%	28,6%	70%
ΕΜΜΕΣΗ					14,3%	3,3%
ΑΠΟΥΣΙΑ						
Διευθυντής						
	A2	B1	B2	Γ1	Γ2	ΦΟ
ΑΜΕΣΗ ΑΠΑΗ	40%	14,3%				
ΑΜΕΣΗ/ ΕΞΩΤ. ΤΡΟΠ.	20%	28,6%				3,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΕΣΩΤ ΤΡΟΠ.	20%	14,3%	16,7%		14,3%	23,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΣΥΝΔ. ΤΡΟΠ.			66,7%	83,3%	71,4%	66,6%
ΕΜΜΕΣΗ		28,6%	16,7%	16,7%	14,3%	6,6%
Υπάλληλος						
	A2	B1	B2	Γ1	Γ2	ΦΟ
ΑΜΕΣΗ ΑΠΑΗ	40%	42,9%				
ΑΜΕΣΗ/ ΕΞΩΤ. ΤΡΟΠ.		14,3%	16,7%			
ΑΜΕΣΗ/ ΕΣΩΤ ΤΡΟΠ.	20%	28,6%	66,7%	83,3%	57,1%	3,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΣΥΝΔ. ΤΡΟΠ.			16,7%	16,7%	42,9%	83,3%
ΕΜΜΕΣΗ	20%					13,3%
ΑΠΟΥΣΙΑ	20%	14,3%				
Φοιτητής						
	A2	B1	B2	Γ1	Γ2	ΦΟ
ΑΜΕΣΗ ΑΠΑΗ	40%	14,3%		16,7%		
ΑΜΕΣΗ/ ΕΞΩΤ. ΤΡΟΠ.						3,3%
ΑΜΕΣΗ/ ΕΣΩΤ ΤΡΟΠ.		14,3%	83,3%	50%	28,6%	6,6%
ΑΜΕΣΗ/ ΣΥΝΔ. ΤΡΟΠ.	40%	14,3%	16,7%	33,3%	71,4%	76,7%
ΕΜΜΕΣΗ		28,6%				13,3%
ΑΠΟΥΣΙΑ	20%	28,6%				
ΑΠΟΥΣΙΑ	20%	14,3%				

Πίνακας 4 | Η κατανομή των γλωσσικών πράξεων ανά ομάδα και περίσταση επικοινωνίας

4.1 Φυσικοί ομιλητές

Οι ΦΟ χειρίστηκαν διαφορετικά κάθε περίσταση επικοινωνίας. Στο σενάριο του φίλου σε υψηλό ποσοστό (63,3%) επέλεξαν να ευχαριστήσουν αξιοποιώντας συνδυασμό τροποποίησης ή την έμμεση γλωσσική πράξη (30%), στον ρόλο του πελάτη συχνά δεν ευχαρίστησαν (40%) ή αξιοποίησαν μόνο εσωτερική τροποποίηση (23,3%) ή έμμεση ευχαριστία (26,7%) και στον ρόλο του γείτονα παρατηρείται ότι στην πλειονότητά τους

(70%) αξιοποίησαν τον συνδυασμό στρατηγικών και γενικά ενίσχυσαν την ευχαριστία τους. Σε όλες τις περιστάσεις που αναπτύσσεται σχέση ιεραρχίας, επέλεξαν σε πολύ υψηλό ποσοστό συνδυασμό στρατηγικών για να υποστηρίξουν την ευχαριστία τους.

Επιχειρώντας μια ερμηνεία των πραγματώσεων των ΦΟ παρατηρείται ότι σπανιότατα (συνολικά 1,1%) αξιοποιούν μόνο το ρητό επιτελεστικό *ευχαριστώ* και μόνο στις περιστάσεις που εμφανίζουν το χαρακτηριστικό +απόσταση, -επιβολή (ρόλοι πελάτη και γείτονα). Φαίνεται ότι η χρήση του θεωρείται τυπική και ανεπαρκής. Αντιθέτως, η ενισχυμένη με συνδυασμό τροποποίησης *ευχαριστία*, είναι η συχνότερη σε όλες τις περιστάσεις (60,5% συνολικά), με εξαίρεση αυτή του πελάτη. Αυτή η τάση υποστήριξης της ευχαριστίας και χρήσης πιο επεξεργασμένων συμβολών δηλώνει ενδεχομένως την προσπάθεια διατήρησης και ενίσχυσης του θετικού προσώπου του ομιλητή και προσδίδει ειλικρίνεια κάνοντας τον λόγο πιο πειστικό (Aijmer 1996: 51, 78, Jung 1994: 5, Leech 1983: 84,). Αξιοσημείωτη είναι η συχνότατη πρόκριση αυτής της επιλογής και στις περιπτώσεις +απόσταση, +επιβολή εκ μέρους του συνομιλητή (ρόλοι υπαλλήλου και φοιτητή). Αυτό ίσως να δείχνει ότι η πρόθεση εκδήλωσης σεβασμού της ιεραρχίας επιδιώκεται να αποτυπωθεί και στον βαθμό επεξεργασίας του λόγου. Από τα τρία ιεραρχημένα περιβάλλοντα μόνο στην περίπτωση του διευθυντή το ποσοστό του συνδυασμού τροποποίησης είναι χαμηλότερο και επιλέγεται και η χρήση εσωτερικής μόνο τροποποίησης (23,3%) ή έμμεσης γλωσσικής πράξης (6,6%). Έτσι φαίνεται ότι είναι ανάμεικτη η αντίληψη για ανάγκη υποστήριξης της ευχαριστίας όταν ο ομιλητής υπερέχει ιεραρχικά. Η περίπτωση στην οποία επιστρατεύεται πιο μαζικά ο συνδυασμός τροποποίησης είναι του υπαλλήλου (83,3%), όπου υπάρχει επιβολή από τον συνομιλητή σε εργασιακό περιβάλλον. Το τελευταίο πιθανόν να λειτουργεί ως διαφοροποιητικός παράγοντας που επιβάλλει εντονότερη ενίσχυση της ευχαριστίας, ενώ απέναντι στον καθηγητή ο φοιτητής αισθάνεται περισσότερη αλληλεγγύη και εγγύτητα στην ελληνική γλωσσική κοινότητα (Koutsantoni 2004: 122).

Τέλος, η έμμεση γλωσσική πράξη έχει μεγάλη συχνότητα στην οικεία περίσταση και στη στοιχειώδη ανταπόκριση (ρόλοι φίλου και πελάτη). Στην πρώτη αποτυπώνει την εγγύτητα, αλληλεγγύη και αποφυγή της τυπικότητας, καθώς η ρητή δήλωση του *ευχαριστώ* ίσως να θεωρούνταν ανάρμοστη, λόγω των συνδηλώσεων τυπικότητας που φέρει, που θα την καθιστούσαν απειλητική για το θετικό πρόσωπο του ομιλητή (πρβλ. Economidou-Kogetsidis 2008: 125, Sifianou 1992: 91). Στη δεύτερη μπορεί να ερμηνευτεί ως σκόπιμος μετριασμός, εφόσον η αλληλεπίδραση δεν είναι τόσο απειλητική για το πρόσωπο του ομιλητή (Economidou-Kogetsidis 2008: 114), καθώς η εξυπηρέτηση προβλέπεται από τον ρόλο του συνομιλητή και η συνομιλία-συναλλαγή συνεχίζεται. Εξάλλου, σε αυτή την περίσταση είναι συχνότατη (40%) και η απουσία ευχαριστίας για τον ίδιο λόγο.

Από τον τρόπο πραγμάτωσης της ευχαριστίας στο συγκεκριμένο δείγμα ΦΟ προκύπτει ένα στοιχείο που συχνά έχει διαπιστωθεί στην πραγματολογική έρευνα της Ελληνικής, ότι η ελληνική κοινωνία είναι προσανατολισμένη στη θετική ευγένεια (Antonopoulou & Sifianou 2003, Bella 2009, 2014, Pavlidou 1994, Sifianou 1992). Επιλέγεται ενίσχυση του θετικού προσώπου των συνομιλητών και ανάδειξη των δεσμών και της εμπλοκής τους. Βέβαια, προτυπικά η ευχαριστία είναι απειλητική για το αρνητικό πρόσωπο του ομιλητή, έτσι είναι πιθανό με τη συσσώρευση στρατηγικών για την ενίσχυσή της να επιδιώκεται και η αποκατάστασή του. Ο ομιλητής ενισχύοντας τον λόγο του αποζημιώνει λεκτικά τον συνομιλητή για την πράξη ευεργεσίας του, αποκαθιστά την ισορροπία ανταποδίδοντάς του τη θετική στάση. Έτσι, συγχρόνως μετριάζεται η απειλή για το αρνητικό πρόσωπο και συμπληρωματικά ενισχύεται το θετικό.

4.2. Μη φυσικοί ομιλητές

Εξετάζοντας τις επιλογές των ΜΦΟ, είναι φανερό η εξέλιξη της διαγλώσσας των μαθητών, καθώς προχωρούν τα επίπεδα γλωσσομάθειας.

Στο αρχάριο επίπεδο (Α2) επιτυχέστερα ανταποκρίθηκαν στην οικεία περίσταση (φίλος), ενισχύοντας τη συμβολή τους, και στον ρόλο του πελάτη. Αντίθετα, στα τυπικά ή ιεραρχημένα περιβάλλοντα ενίοτε δυσκολεύτηκαν να ολοκληρώσουν τον διάλογο ή συχνά κατέφυγαν σε φορμουλαϊκή χρήση του ρητού επιτελεστικού *ευχαριστώ*, αδυνατώντας να προσαρμόσουν την πραγματάωσή τους στην εκάστοτε συνθήκη. Φαίνεται ότι σε αυτό το επίπεδο η πραγματολογική ικανότητα είναι σε πρώιμο στάδιο. Εξάλλου, όπως δήλωσαν και οι περισσότεροι στο πρωτόκολλο προφορικού αναστοχασμού, τα επίσημα περιβάλλοντα τους προβλημάτισαν και σε λεξιλογικό επίπεδο και ως κοινωνική διεπίδραση προς διαχείριση, ενώ ένιωθαν εξοικειωμένοι από τα μαθήματά τους με τον ρόλο του πελάτη και του φίλου.

Οι μαθητές του επιπέδου Β έτειναν σε πιο επεξεργασμένες δομές συνολικά. Φαίνεται ότι έχουν κατακτήσει κάποιους πραγματογλωσσικούς μηχανισμούς και τους επιστρατεύουν επιδεικνύοντας την κοινωνιοπραγματολογική τους ικανότητα στον χειρισμό ορισμένων περιστάσεων. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές του επιπέδου Β1 εισήγαγαν την τροποποίηση της ευχαριστίας (κυρίως εσωτερική) σε οικεία και τυπικά μη ιεραρχημένα περιβάλλοντα (πελάτης, γείτονας), ενώ δυσκολεύτηκαν να ανταποκριθούν στα ιεραρχημένα χρησιμοποιώντας απλούστερες δομές. Οι μαθητές του Β2 επιπέδου εμφάνισαν υψηλή συχνότητα τροποποιημένων πραγματώσεων σε όλες τις περιστάσεις, εκτός από αυτήν του πελάτη. Μάλιστα, όταν δεν τους δέσμευε κάποια ιεραρχία (ρόλος φίλου και διευθυντή), επέλεξαν συνδυασμό τροποποίησης, ενώ, όταν δεσμεύονταν από ιεραρχικές σχέσεις (ρόλος υπαλλήλου και φοιτητή), επέλεξαν περισσότερο φορμουλαϊκά την εσωτερική μόνο τροποποίηση.

Στο επίπεδο Γ1 οι πραγματώσεις των μαθητών μοιάζουν πολύ με αυτές των ΦΟ σε όλες τις περιπτώσεις, εκτός από αυτές όπου υπήρχε η παράμετρος +επιβολή από την πλευρά του συνομιλητή (υπάλληλος, φοιτητής). Εκεί συχνότερα κατέφυγαν σε φορμουλαϊκή εσωτερική μόνο τροποποίηση που προδίδει τυπικότητα οδηγούμενοι σε πραγματολογική αποτυχία. Άξια μνείας είναι η περίπτωση του γείτονα όπου υπήρξε απόλυτη συμφωνία (100%) των μαθητών Γ1 στην αξιοποίηση συνδυασμού στρατηγικών για να υποστηρίξουν την ευχαριστία τους, σε αντίθεση με την αμήχανη ανταπόκριση των μαθητών επιπέδου Γ2, όπου κυριάρχησε η φορμουλαϊκή εσωτερική τροποποίηση (42,9%).

Τέλος, οι ευχαριστίες των μαθητών επιπέδου Γ2 εμφανίζουν ιδιομορφίες που ερμηνεύονται. Συνολικά οι πραγματώσεις τους μοιάζουν πολύ με αυτές των ΦΟ εκτός από τον ρόλο του υπαλλήλου και του γείτονα, όπου περιορίστηκαν στην εσωτερική τροποποίηση. Το γεγονός αυτό προκαλεί εντύπωση, αφενός γιατί το περιβάλλον +απόσταση, -επιβολή (γείτονας) δεν προβλημάτισε χαμηλότερα επίπεδα που εμφανίζουν ποσοστά πλησιέστερα σε αυτά των ΦΟ, αφετέρου γιατί η μόνη διαφοροποίηση των σεναρίων του υπαλλήλου και του φοιτητή είναι το εργασιακό και ακαδημαϊκό περιβάλλον αντίστοιχα και φαίνεται ότι αυτή η κοινωνική παράμετρος επηρέασε την επιτυχή πραγματάωση. Το αποτέλεσμα αυτό πιθανόν να ερμηνεύεται από τα ιδιαίτερα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος του Γ2 επιπέδου. Όλοι οι σπουδαστές ήταν σερβικής καταγωγής, φοιτητές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης της Νέας Ελληνικής στη χώρα τους. Έτσι, ήταν εξοικειωμένοι με τη διαχείριση τυπικών επικοινωνιακών καταστάσεων στον ακαδημαϊκό χώρο, αλλά όχι με το εργασιακό περιβάλλον -όπως δήλωσαν και στο πρωτόκολλο προφορικού αναστοχασμού. Αυτό ίσως εξηγεί και την αμήχανη διαχείριση της περίπτωσης του γείτονα, καθώς φαίνεται

ότι δεν είναι αντίστοιχα εξοικειωμένοι με την καθημερινή γλωσσική χρήση σε τυπικά και μη ιεραρχημένα περιβάλλοντα.

5 Συμπεράσματα

Η εξέταση της ευχαριστίας μετά την εκπλήρωση αιτήματος, ενδυναμώνει την άποψη ότι η ελληνική είναι μια κοινωνία προσανατολισμένη στη θετική ευγένεια (Antonopoulou & Sifianou 2003, Bella 2009, 2014, Pavlidou 1994, Sifianou 1992). Από τη μια πλευρά, επιστρατεύονται στρατηγικές ενίσχυσης της ευχαριστίας, που υπογραμμίζουν την ειλικρίνεια και προστατεύουν το θετικό πρόσωπο του ομιλητή. Σύμφωνα με τους Bodman και Eisenstein (1988) η έκταση της ευχαριστίας επηρεάζεται από τον βαθμό αίσθησης υποχρέωσης του ομιλητή. Έτσι, στην ελληνική κοινωνία με τις επεξεργασμένες ευχαριστίες, ακόμα και σε τυπικά περιβάλλοντα, επιδιώκεται να αρθεί αυτή η αίσθηση υποχρέωσης και να αποκατασταθεί -έστω λεκτικά- η ισορροπία στη σχέση των συνομιλητών. Παράλληλα, από μια άλλη πλευρά, είναι συχνή η επιλογή της εμμεσότητας σε οικεία περιβάλλοντα, σε μια προσπάθεια αποφυγής των συνδηλώσεων τυπικότητας του ρητού επιτελεστικού *ευχαριστώ* και ενίσχυσης του θετικού προσώπου (ένδειξη εγγύτητας, αλληλεγγύης).

Οι πραγματώσεις της ευχαριστίας από μαθητές της Ελληνικής ως Γ2 έδειξαν ότι η έλλειψη γραμματικής ικανότητας και πραγματογλωσσικών μηχανισμών μπορεί να εμποδίσει την κοινωνιοπραγματολογικά κατάλληλη επιτέλεση της πράξης (Μπέλλα 2015: 179). Όταν, όμως, κατακτώνται, επιστρατεύονται. Ταυτόχρονα και η έλλειψη κοινωνιοπραγματολογικής γνώσης, ακόμα και στα προχωρημένα επίπεδα, αποτελεί εμπόδιο (Μπέλλα 2015: 187, Bodman & Eisenstein 1988). Συγκεκριμένα, οι μαθητές φαίνεται να αγνοούν την τάση ενίσχυσης της ευχαριστίας σε ιεραρχημένα περιβάλλοντα και τη δυνατότητα έμμεσης πραγμάτωσης σε οικεία περιβάλλοντα, δύο στοιχεία που υποστηρίζουν με διαφορετικό τρόπο το θετικό πρόσωπο του ομιλητή και προσανατολίζονται στη θετική ευγένεια. Έτσι οδηγούνται σε πραγματώσεις που προδίδουν τυπικότητα και ενίοτε αγνωμοσύνη, για τα δεδομένα της Ελληνικής. Παράλληλα, επιβεβαιώνεται ότι, παρά τη συχνότητα της ευχαριστίας στην καθημερινή αλληλεπίδραση η επιτυχής πραγμάτωσή της από ΜΦΟ αποτελεί πρόκληση λόγω και της αποκριτικής φύσης της (Schauer & Adolphs 2006: 122) που τους αναγκάζει να εκφραστούν αμέσως μετά τον συνομιλητή, χωρίς τη μεσολάβηση χρόνου προετοιμασίας.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί πως η παρούσα εργασία υπόκειται σε περιορισμούς. Το δείγμα τόσο των ΦΟ όσο και -κυρίως- των μαθητών της Ελληνικής σε κάθε επίπεδο είναι πολύ περιορισμένο. Για ασφαλέστερα αποτελέσματα χρειάζεται να διερευνηθούν κι άλλες πτυχές της ευχαριστίας, να αξιοποιηθούν και άλλα εργαλεία και να χαρτογραφηθούν οι στρατηγικές ευγένειας που την υποστηρίζουν, ώστε να οδηγηθούμε σε διδακτικές προτάσεις. Τέλος, καθοριστική θα ήταν η συμβολή της διαχρονικής έρευνας στην εξέταση της επίδρασης της διδασκαλίας στην πραγμάτωση της γλωσσικής πράξης. Παρά τους παραπάνω περιορισμούς, η συμβολή της έρευνας έγκειται στην προσπάθεια να φωτιστούν για πρώτη φορά κάποιες πτυχές της γλωσσικής πράξης της ευχαριστίας στα Ελληνικά.

Βιβλιογραφία

- Μπέλλα, Σπυριδούλα. 2015. *Πραγματολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Aijmer, Karin. 1996. *Conversational Routines in English: Convention and Creativity*. London & New York: Longman.
- Antonopoulou, Eleni, and Maria Sifianou. 2003. Conversational Dynamics of Humour: the Telephone Game in Greek. *Journal of Pragmatics* 35:741-769.
- Bardovi-Harlig, Kathleen. 2001. Empirical Evidence of the Need for Instruction in Pragmatics. In *Pragmatics in language teaching*, edited by K. Rose and G. Kasper, 13-32. New York: Cambridge University Press.
- Bardovi-Harlig, Kathleen, Marda Rose, and Edelmira Nickels. 2008. The Influence of First Language and Level of Development in the Use of Conventional Expressions of Thanking, Apologizing, and Refusing, In *Selected Proceedings of the 2007 Second Language Research Forum*, edited by M. Bowles, R. Foot, S. Perpinan and R. Bhatt, 113-130.
- Bella, Spyridoula. 2009. Invitations and Politeness in Greek: the Age Variable. *Journal of Politeness Research* 5:243-271.
- Bella, Spyridoula. 2014. Developing the Ability to Refuse: A Cross-sectional Study of Greek FL Refusals, *Journal of Pragmatics* 61:35-62.
- Bella, Spyridoula. 2016. Responding to Thanks: Divergence between Native Speakers and FL Learners of Greek and the Consequences for Establishing Rapport, *Glossologia*, 24:61-73.
- Blum-Kulka, Shoshana., Juliane House and Gabriele Kasper. 1989. Investigating Cross-cultural Pragmatics: an Introductory Overview. In *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*, edited by Sh. Blum-Kulka, J. House, and G. Kasper, 1-34. New Jersey: Ablex.
- Bodman, Jean, and Miriam Eisenstein. 1988. May God Increase Your Bounty: the Expression of Gratitude in English by Native and Non-native Speakers. *Cross Currents* 15:1-21.
- Brown, Penelope, and Stephen Levinson. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulmas, Florian. 1981. "Poison to your soul" Thanks and Apologies Contrastively Viewed, In *Conversational routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*, edited by F. Coulmas, 69-91. The Hague: Mouton.
- De Pablos-Ortega, Carlos. 2011. The Pragmatics of Thanking Reflected in the Textbooks for Teaching Spanish as a Foreign Language, *Journal of Pragmatics* 43(9):2411-2433.
- De Pablos-Ortega, Carlos. 2015. Thank You for a Lovely Day! Contrastive Thanking in Textbooks for Teaching English and Spanish as Foreign Languages, *Sociocultural Pragmatics* 3(2):150-173.
- Demir, Cuneyt, and Mehmet Takkak. 2016. Contrastive Pragmatics: Apologies & Thanks in English and Italian, *International Journal of English Linguistics*, 6(1):73-85.
- Díaz Pérez, Francisco Javier. 2005. The Speech Act of Thanking in English. Differences between Native and Non-native Speakers' Behavior. *Revista de Filología inglesa*, 26:91-102.
- Economidou-Kogetsidis, Maria. 2008. Internal and External Mitigation in the Interlanguage Request Production: The Case of Greek Learners of English, *Journal of Politeness Research* 4:111-138.

- Eisenstein, Miriam, and Jean Bodman. 1993. Expressing Gratitude in American English. In *Interlanguage pragmatics*, edited by G. Kasper, and Sh. Blum-Kulka, 64-81. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Félix-Brasdefer, César. 2007. Pragmatic Development in the Spanish as a FL Classroom: a Cross-sectional Study of Learner Requests. *Intercultural Pragmatics*, 4:253-286.
- Félix-Brasdefer, César. 2010. Data Collection Methods in Speech Act Performance: DCTs, Role Plays and Verbal Reports, In *Speech Act Performance: Theoretical, empirical and methodological issues*, edited by A. Martínez-Flor, and E. Usó-Juan, 41-56. John Benjamins Publishing Company.
- Haverkate, Henk. 1993. Acerca de los Actos de Habla Expresivos y Comisivos en Español. In *Aproximaciones Pragmalingüísticas al Español*, edited by H. Haverkate, K. Hengeveld, and G. Mulder, 149-180. Amsterdam: Rodopi.
- Hinkel, Eli. 1992. Pragmatics of Interaction: Expressing Thanks in a Second Language, *Applied Language Learning*, 5(1):73-91.
- Jung, Woo-hyun. 1994. Speech acts of "Thank you" and Responses to it in American English, paper presented at the Annual Meeting of the American Association for applied Linguistics (16th Baltimore, MD, March 1994).
- Kia, Elnaz, and Mohammad Salehi. 2013. The Effect of Explicit and Implicit Instruction of English Thanking and Complimenting Formulas on Developing Pragmatic Competence of Iranian EFL Upper-Intermediate Level learners, *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 3(8): 202-215.
- Koutsantoni, Dimitra. 2005. Greek Cultural Characteristics and Academic Writing. *Journal of Modern Greek Studies* 23(1):97-138.
- Lanteigne, Betty, and Peter Crompton. 2011. Analyzing the Use of "Thanks to You": Insights for Language Teaching and Assessment in Second and Foreign Language Contexts, *Research in Language*, 9(2):29-50.
- Lakoff, Robin. 1973. The Logic of Politeness, or Minding Your P's and Q's. In *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 292-305. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Leech, Geoffrey. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Özdemir, Çiğdem, and Seyed Ali Rezvani. 2010. Interlanguage Pragmatics in Action: Use of Expressions of Gratitude, *Procedia Social and Behavioral Sciences* 3:194-202.
- Pavlidou, Theodossia. 1994. Contrasting German and Greek Politeness and the Consequences. *Journal of Pragmatics* 21(5):487-511.
- Rose, Kenneth, and Gabriele Kasper. 2001. *Pragmatics in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schauer, Gila. 2009. *Interlanguage Pragmatic Development: The Study Abroad Context*. London: Continuum.
- Schauer, Gila, and Svenja Adolphs. 2006. Expression of Gratitude in Corpus and DCT Data: Vocabulary, Formulaic Sequences, and Pedagogy, *System* 34:119-134.
- Searle, John. 1969. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sifianou, Maria. 1992. *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-cultural Perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- Yuan, Yi. 2001. An Inquiry into Empirical Pragmatics Data-gathering Methods: Written DCTs, Oral DCTs, Field Notes and Natural Conversations, *Journal of Pragmatics* 33:271-292.

The learnability of uninterpretable features in adult L2 Greek: Developmental and L1 effects

Terpsi Danavassi & Eleni Agathopoulou
Aristotle University of Thessaloniki
terpsith@enl.auth.gr, agatho@enl.auth.gr

Περίληψη

Διερευνήσαμε τον ρόλο των μη ερμηνεύσιμων χαρακτηριστικών (Chomsky 1995) στην κατάκτηση των ελληνικών ως Γ2. Τα δεδομένα προήλθαν από προφορικές δοκιμασίες που δόθηκαν σε 65 ενήλικες, κατηγοριοποιημένους σε τρεις ομάδες σύμφωνα με τη μητρική τους γλώσσα: αλβανικά, γεωργιανά ή αγγλικά. Οι συγκεκριμένες Γ1 διαφέρουν μεταξύ τους ως προς την ύπαρξη άρθρων και τη συμφωνία γραμματικού γένους, που αποτελούν τους στόχους της έρευνάς μας. Τα αποτελέσματα έδειξαν μεγαλύτερες δυσκολίες στο οριστικό παρά στο αόριστο άρθρο, δυσκολίες στη γραμματική συμφωνία γένους, επίδραση της Γ1 καθώς και του επιπέδου ελληνομάθειας. Τα ευρήματά μας φαίνεται ότι υποστηρίζουν την υπόθεση της ερμηνευσιμότητας των χαρακτηριστικών (πρβλ. *The Interpretability Hypothesis*, Tsimpli and Dimitrakopoulou 2007).

Λέξεις - κλειδιά: ερμηνευσιμότητα χαρακτηριστικών, ενήλικες με την Ελληνική ως Γ2, άρθρα, συμφωνία γένους

1 Introduction: General background to the study

This study investigates articles and gender agreement between nouns and articles in Greek as a second language (L2) acquired at adulthood, within the Universal Grammar (UG) framework of the Minimalist Program (Chomsky 1995). In this framework lexical items in the language faculty bear abstract features, such as number, case, gender and animacy, among others. While some of these features have semantic content, and are thus interpretable at the Logical Form (LF), other features lack semantic import and only serve grammatical operations. The latter are termed uninterpretable features and constitute the focus of this study. For example, the feature number is interpretable on nouns, bearing the semantic information ‘more than one’, but uninterpretable on determiners and adjectives, as in the latter case it carries no semantic content and only serves the syntactic operation of Agreement.

Research in adult second language acquisition (L2A) has extensively focused on a) what can maximally be acquired and b) the causes of divergence in end-state L2 grammars. Here we test the *Interpretability Hypothesis* (Tsimpli and Dimitrakopoulou 2007, Tsimpli and Mastropavlou 2008) (hereafter IH) according to which post childhood L2 learners have access to the principles and operations of UG as well as to LF-interpretable features, yet have difficulty in accessing LF-uninterpretable features not instantiated in their L1, since these features are subject to maturational constraints.

Other hypotheses within the UG framework, however, suggest that adult learners have full access to interpretable and uninterpretable features and that morphological syntactic features can be fully acquired, given input adequacy (Lardiere 1998, Prévost and White 2000, Robertson 2000, Slabakova 2013).

Greek articles and DP gender agreement provide a good testing ground for the IH, as we show in the next sections. In the rest of the paper, Section 2 describes the Greek

article system, Section 3 overviews previous research on L2 Greek articles and DP gender agreement, and Section 4 outlines our research questions and predictions. In Section 5 we report our results and in section 6 we attempt to interpret them as well as discuss their theoretical implications and offer suggestions for future research.

2 Greek articles and DP agreement

Greek has an indefinite and a definite article, both inflecting for gender and case; the definite article inflects for number too. This is shown in Tables 1 and 2.

	Singular			Plural		
	Masculine	Feminine	Neuter	Masculine	Feminine	Neuter
Nominative	o	i	to	i	i	ta
Accusative	to(n)	ti(n)	to	tus	tis	ta
Genitive	tu	tis	tu	ton	ton	ton

Table 1 | Inflectional paradigm of the definite article

	Singular			Plural		
	Masculine	Feminine	Neuter	Masculine	Feminine	Neuter
Nominative	enas	mia	ena	-	-	-
Accusative	ena(n)	mia	ena	-	-	-
Genitive	enos	mias	enos	-	-	-

Table 2 | Inflectional paradigm of the indefinite article

Given that in Greek there is overt morphological agreement between all members of a Determiner Phrase (DP), both article types carry uninterpretable features such as case, gender and number. While the indefinite article always bears the interpretable feature [definiteness], as can the zero article \emptyset (1), the definite article (2) is a semantically null category, distinct from category (D)efiniteness with which it is co-indexed (Giusti 2002, Alexiadou et al. 2007).

(1) Χθες αγόρασα μια φούστα και \emptyset κάλτσες.
 yesterday bought.1sg a.fem.acc.sg skirt.fem.acc.sg and socks.fem.acc.pl
 ‘Yesterday I bought a skirt and socks.’

(2) Το λυπημένο κορίτσι χαμογέλασε.
 the.neu.nom.sg sad.neu.nom.sg girl.neu.nom.sg smiled.3sg
 ‘The sad girl smiled.’

3 Previous Research Testing the Interpretability Hypothesis with L2 Greek Articles and DP agreement

Most relevant research has shown that the L2A of the definite article poses more problems to learners compared to the indefinite article. In Tsimpli (2003) adult L1 Russian-Turkish [-articles] learners of Greek made more errors at the definite than at the indefinite article. Similar findings were confirmed by other studies that

demonstrated problems persisting through advanced stages of development (Mavridou 2012, Karpava 2015, among others) with only the indefinite article reaching native-like levels of attainment with increased proficiency (Mavridou 2012). The fact that general L2 proficiency cannot guarantee mastery of the definite article was further confirmed by Astara (Αστάρια 2010) who found a positive association in the acquisition of the two articles between learners of a [-articles] L1 and feature interpretability.

Tsimpli and Mastropavlou (2008) found a child/adult asymmetry in L2A of the definite article. While at lower proficiency levels both groups did better at the indefinite article than at the definite one, when proficiency increased, the children improved on both articles. On the contrary, the adults' problem with the definite article persisted. Child and adult L2A of the Greek definite article were also contrastively investigated by Chondrogianni (2008) with L1 Turkish data. Her results showed that children were faster learners, yet, adults ultimately reached the same degree of DP production.

Dimitrakopoulou et al. (2004) found that definite article omission lowered by half as exposure increased from 3 to 12 years in L1 Slavic adults. Also, the participants' age of first exposure was found to be a factor significantly affecting results (cf. Karpava 2015). However, Agathopoulou et al. (2012) observed a reversed pattern of accuracy with their adult learners faring better at the definite article and performing as high as 90%. Such results point towards the possibility of learnability problems with interpretable features as well. Yet, the fact that Slavic group [-articles] was less accurate than the English and the Romance groups at the definite article seems to support the IH.

Research also points to that gender agreement is difficult to acquire even at very advanced stages of adult L2 development. Studies examining adult oral data show that problems with gender agreement occur at intermediate stages (Dimitrakopoulou et al. 2006, Agathopoulou et al. 2008, Αμπάτη 2009) and persist into even higher attainment levels (Dimitrakopoulou et al. 2006, Τσιμπλή 2003, Tsimpli et al. 2007). And while with L2 child acquirers it is possible to attribute morphophonological variability to patterns of development (Chondrogianni 2008, Κόντα 2013), for adult learners, even in presumably end-state grammars, it becomes crucially relevant to investigate what can be maximally acquired. Dimitrakopoulou et al. (2004) tested adult L1 Russian and Serbo-Croatian learners of L2 Greek and found very few agreement errors in the DP. Yet, all participants' L1s grammaticalise gender and agreement, so there was no contrast of performance with learners whose L1 lacks grammatical gender, which is what our study sets to do.

Number agreement, on the other hand, has proved less challenging for L2 learners (Dimitrakopoulou et al. 2004, Tsimpli et al. 2007 for Greek), while case has been found entirely unproblematic (Tsimpli et al. 2007), as structural case is universally required.

All in all, research findings seem inconclusive regarding whether adult L2 learners from [-articles] L1s or L1s without gender agreement may fully acquire such uninterpretable features lacking from their L1. Hence, the present study aims to shed more light to the issue at hand.

4 Research questions and predictions

In light of previous research, our main research question was:

- Given massive exposure to an L2, can post-pubertal learners acquire LF-uninterpretable features (symbolized with *u* below) lacking from their L1?

If the IH holds, we would expect:

- (a) A definite/indefinite article and a [*ugender*], [*unumber*]/ [*ucase*] asymmetry in performance
- (b) An L1 effect favouring [+articles], [+*ugender*], [*unumber*]/ groups
- (c) A developmental effect for the definite (but not the indefinite) article, and for [*ugender*], [*unumber*] (but not for [*ucase*])

5 The present study

In this section, first we describe the participants, then our tasks and finally we present the results.

5.1 *The participants*

A total number of 65 L2 Greek participants were collected using the following pre-selection criteria as well as an oral test described in the next subsection:

- a. first exposure to the L2 after puberty
- b. naturalistic exposure
- c. LoR > 8 years for both the advanced and the intermediate

25 participants were L1 Albanian, 20 L1 English¹ and 20 L1 Georgian. We also included a group of 12 Greek NS controls matched for age and level of education with the L2 participants in the study. Thus, there were 77 participants in total. Most of the L2 participants had had only naturalistic exposure to Greek. Yet, there were few of them, mostly in the L1 English group, who had also received a little instruction during their residence in the country.

5.2 *Articles and DP agreement in the three L1s of the study*

Albanian has both definite and indefinite articles. The definite article inflects for gender, number and case. The indefinite article *një* is unmarked for gender. There is a tripartite gender distinction of nouns in Albanian, like in Greek. English has definite and indefinite articles, yet no DP agreement and nouns do not inflect for gender. Georgian lacks articles and grammatical gender. Examples (3a) - (3c) illustrate the definite and indefinite article of a masculine, a feminine and a neuter noun in Albanian respectively. In (4) there is an example of the English definite and indefinite articles. The Georgian noun may have a definite or an indefinite reading, depending on the rest of the context (5).

- (3) a. hotel / hoteli / hotel
hotel / hotel.def.mas.nom.sg / hotel. indef.mas.nom.sg
'hotel' / 'the hotel' / 'a hotel'

¹ The inclusion of the English group aimed at testing expletive vs. non-expletive uses of the definite article, present in Albanian, yet absent in English. However, this paper does not examine the latter dichotomy which is the subject of a much larger research project.

b. gjyshe / gjyshja / gjyshe
 grandmother / grandmother.def.fem.nom.sg / grandmother.indef.fem.nom.sg
 ‘grandmother’ / ‘the grandmother’ / ‘a grandmother’

c. të folur / të folurit / të folur
 voice / voice.def.neu.nom.sg / voice.indef.neu.nom.sg
 ‘voice’ / ‘the voice’ / ‘a voice’

(4) I bought a dress and a t-shirt the other day. The dress is for a formal occasion.

(5) c’igni
 book
 ‘a book’ / ‘the book’

Table 3 summarizes the main differences and similarities between Greek and the L2 participants’ L1s with respect to their article systems.

L1		Greek	Albanian	English	Georgian
Articles		+	+	+	–
Morphologically marked agreement features	[ugender]	+	+	–	–
	[unumber]	+	+	–	–
Det-Noun	[ucase]	+	+	–	–

Table 3 | Cross-linguistic comparison of variables

5.3 The proficiency measure

In order to exclude the possibility of a literacy effect, the participants’ L2 Greek proficiency was measured orally through individual interviews on topics of general interest. Speech samples were evaluated by the researcher and a fellow colleague in their capacity as experienced L2 oral examiners. The assessment was carried out according to 4 categories of band descriptors adapted from both CEFR and IELTS oral placement test. Every participant had a band score ranging from 0 to 9 assigned to them for each category of descriptor, whereby 0 corresponded to no communication possible and 9 to full proficiency. That made four scores per participant in total. Those four scores were added and their sum total was divided by four, i.e. the number of descriptor categories. This quotient constituted the global score for every participant. Global scores 4 - 6 were listed as intermediate level, 7 - 9 formed the advanced level groups, and 6.5 were altogether excluded from either to make group difference sharper. The four descriptor categories were: a. fluency and coherence, b. lexical resource, c. grammatical range and accuracy, and d. pronunciation. Table 4 presents the 7 groups’ profiles concerning their proficiency, age when tested, age of onset (AoO) and LoR.

L1/ Proficiency group	N	Proficiency	Age at test	AoO	LoR
Albanian ADV	13	7.69 (SD: .78)	45.00 (SD: 8.13)	23.38 (SD: 5.81)	21.62 (SD:4.93)
		Range: 7 - 9	Range: 29 - 46	Range: 17 - 38	Range: 9 - 27
Albanian INT	12	5.13 (SD: .71)	44.17 (SD: 7.32)	25.75 (SD: 5.94)	18.42 (SD: 5.88)
		Range: 4 - 6	Range: 32 - 57	Range: 18 - 36	Range: 10 - 26
English ADV	10	7.60 (SD: .66)	48.20 (SD: 7.58)	23.50 (SD: 4.50)	24.70 (SD: 8.08)
		Range: 7 - 9	Range: 30 - 60	Range: 18 - 32	Range: 9 - 35
English INT	10	5.50 (SD: .79)	47.44 (SD: 10.96)	28.11 (SD: 4.70)	19.33 (SD: 9.82)
		Range: 4 - 6	Range: 32 - 68	Range: 21 - 33	Range: 8 - 42
Georgian ADV	10	7.65 (SD: .85)	42.10 (SD: 8.17)	22.30 (SD: 5.91)	19.80 (SD: 4.52)
		Range: 7 - 9	Range: 30 - 59	Range: 18 - 37	Range: 12 - 22
Georgian INT	10	5.44 (SD: .53)	48.33 (SD: 8.92)	28.78 (SD: 6.44)	19.56 (SD: 5.39)
		Range: 4.5 - 6	Range: 33 - 57	Range: 21 - 40	Range: 12 - 26
Greek NS	12	-	43.58 (SD: 10.79)	-	-
		-	Range: 20 - 59	-	-

Table 4 | The participants' means of proficiency, age at the time of test, AoO and LoR (SDs in parentheses)

5.4 The tasks

We elicited oral production data from three tasks: a natural semi-structured conversation about topics of general interest, a story-telling task (STT) and a task of giving instructions (GIT) on how to prepare a sandwich. In the STT the participants saw three sets of pictures illustrating three different stories to describe and narrate. The pictures from every story set had been cut and were presented to participants one at a time. In the IGT the participants had 9 flashcards depicting ingredients and were asked to describe the process of making a sandwich.

All tasks aimed at testing the use of articles and DP agreement between the determiner and the noun.² Outputs were recorded, orthographically transcribed and analysed. Errors in DP contexts were classified as determiner omissions or substitutions, and incorrect gender, number or case agreement. Example (6a) shows correct suppliance of the definite determiner in an obligatory context (OC) while (6b) shows an instance of an omission error for the same OC. Similarly, examples (7a) and (7b) show correct suppliance of the indefinite article and an error of substitution with the definite one respectively. Examples (8) through (10) illustrate correct and incorrect instances of gender, number and case agreement in definite determiners.

(6) a. Τώρα η μητέρα έχει δουλειά.
now the.fem.nom.sg mother.fem.nom.sg has work
‘Now the mother is working.’

b. * Τώρα μητέρα έχει δουλειά.
now mother.fem.nom.sg has work

(7) a. Μια γυναίκα πήγε σε ένα μαγαζί.
a woman went to a.neu.acc.sg shop.neu.acc.sg
‘A woman went to a shop.’

² The tasks, particularly the IGT, also aimed at retrieving pronominal clitics. The latter structure, however, falls outside the scope of the current study and shall not be dealt with here.

- b. * Μια γυναίκα πήγε στο μαγαζί.
a woman went to-the.neu.acc.sg shop.neu.acc.sg
- (8) a. Τρόμαξε η γυναίκα και ο σκύλος.
was-scared.3sg the woman and the.mas.nom.sg dog. mas.nom.sg
'The woman and the dog were scared.'
- b. * Τρόμαξε η γυναίκα και το σκύλος.
was-scared.3sg the woman and the.neu.nom.sg dog. mas.nom.sg
- (9) a. Δώρο για τα γενέθλιά σου.
present for the.neu.acc.pl birthday your
'Present for your birthday.'
- b. * Δώρο για το γενέθλιά σου.
present for the.neu.acc.sg birthday your
- (10) a. Η γραβάτα είναι πολύ επίσημη.
the.fem.nom.sg tie. fem.nom.sg is very formal. fem.nom.sg
'The tie is very formal.'
- b. * Τη γραβάτα είναι πολύ επίσημο.
the.fem.acc.sg tie. fem.nom.sg is very formal. neu.nom.sg

5.4 Results on articles

The results for the definite and the indefinite article are presented in Table 5. As demonstrated, only the Georgian intermediate group omitted more definite than indefinite articles.

L1/Proficiency	Definite		Indefinite	
	CORRECT	OMITTED	CORRECT	OMITTED
Albanian ADV	1174	9	134	0
	99.2%	0.8%	100%	0%
Albanian INT	655	17	98	2
	97.5%	2.5%	98%	2%
English ADV	744	10	113	1
	98.7%	1.3%	99.1%	0.9%
English INT	629	35	121	0
	94.7%	5.3%	100%	0%
Georgian ADV	644	93	50	2
	87.4%	12.6%	96.2%	3.8%
Georgian INT	370	109	44	13
	77.2%	22.8%	77.2%	22.8%
Greek NS	593	0	102	0
	100%	0%	100%	0%

Table 5 | Definite and indefinite determiners across L1/proficiency subgroups

The data were analysed by means of chi-square tests of independence. It was revealed that the participants omitted indefinite articles significantly less than definite articles ($\chi^2(1, N = 5169) = 13.111, p < .001, \eta^2 = .050$) and that the L1 English intermediate group fared significantly better at the indefinite than the definite article ($\chi^2(1, N = 785) = 6.676, p = .010, \eta^2 = .092$). In this respect the English advanced behaved like the Albanian groups and the group of the Greek NS. A marginal significance of association was found in the case of the Georgian advanced group, who performed better at the indefinite than the definite article ($\chi^2(1, N = 789) = 3.530, p = .060, \eta^2 = .067$). All other groups performed at ceiling at both determiners.

Regarding the definite article, there was a significant developmental effect for all study groups with the advanced participants scoring higher than their corresponding intermediates (Albanians ($\chi^2(1, N = 1855) = 9.704, p = .002, \eta^2 = .072$), English ($\chi^2(1, N = 1418) = 17.881, p < .001, \eta^2 = .112$) and Georgians ($\chi^2(1, N = 1216) = 21.536, p < .001, \eta^2 = .133$)). Also all groups differed significantly from the Greek NS controls in the suppliance of the definite determiner (Albanian advanced ($\chi^2(1, N = 1776) = 4.534, p = .033, \eta^2 = .051$), English advanced ($\chi^2(1, N = 1347) = 7.924, p = .005, \eta^2 = .077$) and intermediate ($\chi^2(1, N = 1257) = 32.153, p < .001, \eta^2 = .160$) and Georgian advanced ($\chi^2(1, N = 1330) = 80.455, p < .001, \eta^2 = .246$) and intermediate ($\chi^2(1, N = 1072) = 150.215, p < .001, \eta^2 = .374$). There were also L1 effects with the Albanians scoring higher than all other L2 groups, and the Georgians receiving the lowest scores. The Albanians performed significantly better than the English only at the intermediate level ($\chi^2(1, N = 1336) = 6.710, p = .010, \eta^2 = .071$), and significantly better than both Georgian groups, the advanced ($\chi^2(1, N = 1920) = 126.934, p < .001, \eta^2 = .257$) and the intermediate ($\chi^2(1, N = 1151) = 117.356, p < .001, \eta^2 = .319$). The English performed significantly better than the Georgians at both the advanced ($\chi^2(1, N = 1491) = 73.904, p < .001, \eta^2 = .223$) and the intermediate level ($\chi^2(1, N = 1143) = 77.257, p < .001, \eta^2 = .260$).

In the indefinite article, there was a significant developmental effect only within the L1 Georgian participants, with the advanced scoring higher than the intermediates ($\chi^2(1, N = 109) = 8.238, p = .004, \eta^2 = .275$). Also, both of the L1 Albanian groups scored significantly lower than the NS (advanced ($\chi^2(1, N = 154) = 3.975, p = .046, \eta^2 = .161$), intermediate ($\chi^2(1, N = 159) = 25.335, p < .001, \eta^2 = .399$)). Considering L1 effects, there were no significant differences between the Albanians and the English at any proficiency level, whereas the Albanians outperformed the Georgians at both levels (advanced ($\chi^2(1, N = 187) = 7.709, p = .005, \eta^2 = .203$), intermediate ($\chi^2(1, N = 157) = 18.189, p < .001, \eta^2 = .340$)). Furthermore, only the intermediate Georgians omitted the indefinite determiner in obligatory contexts significantly more than the English ($\chi^2(1, N = 178) = 29.771, p < .001, \eta^2 = .409$).

5.4 Results on DP agreement

Table 6 presents obligatory contexts (OC), correct suppliance of agreement as well as agreement errors between the noun and the article in definite DPs for each group while Table 7 details agreement errors in case, gender and number. As evident, all groups make very few agreement errors (0.3 – 7.9%) and of these errors most (87%) concern gender agreement, followed by number agreement errors. All groups make more gender agreement errors than number and case agreement errors as shown in Figure 1.

L1/Proficiency	Agreement			
	OC	Correct	Errors	Errors %
Albanian ADV	1141	1137	4	0.3%
Albanian INT	673	662	12	1.8%
English ADV	759	748	12	1.6%
English INT	633	597	40	6.3%
Georgian ADV	632	618	15	2.4%
Georgian INT	368	339	29	7.9%
Greek NS	586	586	0	0%

Table 6 | Agreement in definite DPs across L1/proficiency subgroups

L1/Proficiency	Categories of agreement errors			
	Case	Gender	Number	Total
Albanian ADV	0	4	0	4
	0%	100%	40%	
Albanian INT	1	9	2	12
	8.3%	75%	16.7%	
English ADV	0	11	1	12
	0%	91.7%	8.3%	
English INT	1	35	4	40
	2.5%	87.5%	10%	
Georgian ADV	0	14	1	15
	0%	93.3%	6.7%	
Georgian INT	0	26	3	29
	0%	89.7%	10.3%	
Greek NS	0	0	0	0
	0%	0%	0%	

Table 7 | Agreement errors in definite DPs across L1/proficiency subgroups

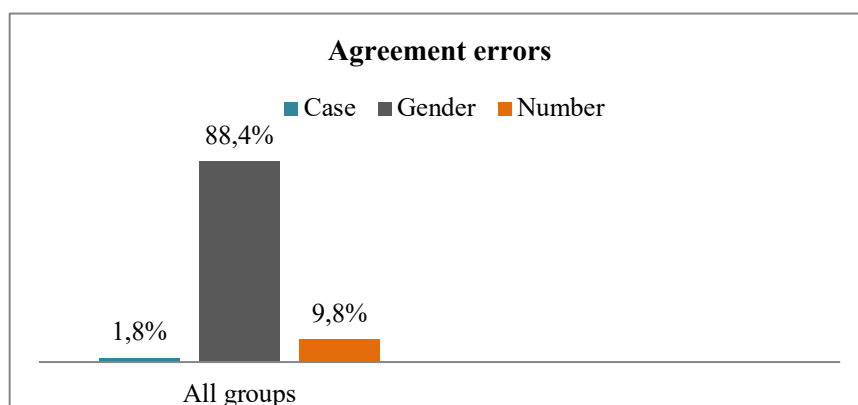

Figure 1 | Agreement in definite DPs

Table 8 and Figure 2 present successful performance in agreement per masculine, feminine and neuter in raw numbers and percentages turned into decimals respectively. As it is clear, groups were more accurate at the neuter gender. The performance of the

Georgian groups on the masculine gender is lower in relation to that of the other study groups.

L1/Proficiency	Masculine		Feminine		Neuter	
	Correct	Errors	Correct	Errors	Correct	Errors
Albanian ADV	214	2	375	2	548	0
Albanian INT	99	3	223	5	342	1
English ADV	97	5	246	3	406	2
English INT	94	14	207	13	297	8
Georgian ADV	106	3	212	9	300	2
Georgian INT	56	9	103	13	181	6
Greek NS	72	0	163	0	351	0

Table 8 | Gender agreement in definite DPs across L1/proficiency subgroups

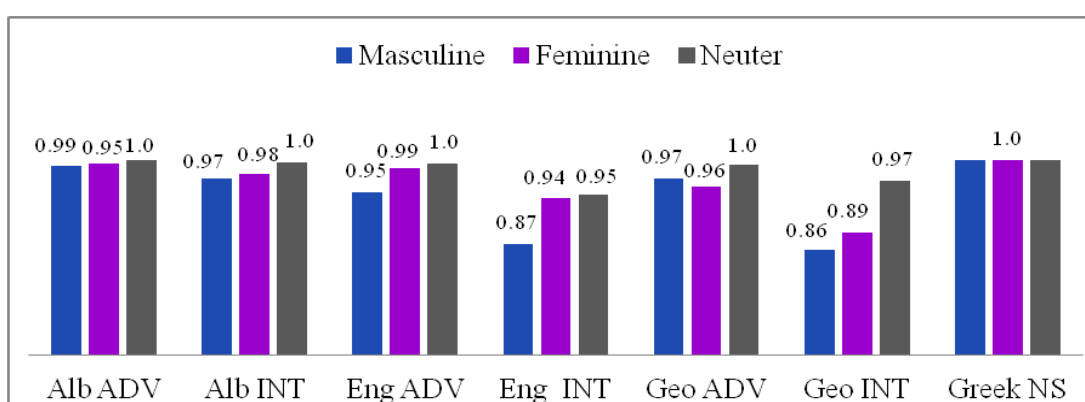

Figure 2 | Gender agreement in definite DPs across L1/proficiency subgroups

The statistical analysis of the data revealed significant developmental effects for all study groups, with the advanced being more accurate than the intermediates (Albanians ($\chi^2(1, N = 1815) = 9.914, p = .002, \eta^2 = .074$), English ($\chi^2(1, N = 1397) = 21.365, p < .001, \eta^2 = .124$) and Georgians ($\chi^2(1, N = 1001) = 16.817, p < .001, \eta^2 = .130$) respectively). All groups except the advanced Albanians differed significantly from the Greek NS controls regarding correct agreement in the definite determiner (intermediate Albanians ($\chi^2(1, N = 1260) = 10.534, p = .001, \eta^2 = .091$), English advanced ($\chi^2(1, N = 1346) = 9.336, p = .002, \eta^2 = .083$) and intermediate ($\chi^2(1, N = 1223) = 38.042, p < .001, \eta^2 = .176$), Georgian advanced ($\chi^2(1, N = 1219) = 14.059, p < .001, \eta^2 = .107$) and intermediate ($\chi^2(1, N = 954) = 47.627, p < .001, \eta^2 = .223$) respectively).

Finally, there were L1 effects, with the Albanian groups scoring significantly higher than the two other L1 groups at both developmental levels, intermediate and advanced. The advanced L1 Albanians made significantly fewer agreement errors in definite DPs than the advanced L1 English ($\chi^2(1, N = 1901) = 8.247, p = .004, \eta^2 = .066$) and the intermediate L1 Albanians made significantly fewer errors than the intermediate L1 English ($\chi^2(1, N = 1311) = 17.402, p < .001, \eta^2 = .115$). The Albanians' performance was significantly better than that of the two Georgian groups at both levels of development (the advanced ($\chi^2(1, N = 1774) = 15.665, p < .001, \eta^2 = .094$) and the intermediate ($\chi^2(1, N = 1042) = 23.433, p < .001, \eta^2 = .150$)). The performance of the English and the Georgians did not differ significantly with respect to agreement errors in definite DPs at either developmental stage.

The pattern is quite different when it comes to agreement accuracy in indefinite DPs; although there is a developmental effect for all L1 groups, only the intermediates perform distinguishably different from the NS and no L1 effect is attested.

Finally, the general pattern of agreement accuracy that emerges is the following: Participants are mostly accurate at supplying gender agreement in neuter definite DPs and then in feminine DPs, while masculine DPs trigger the most inaccuracies in gender agreement. Also, the neuter was preferably used as a default followed by the feminine, while the masculine was the least preferred option for default use.

6 Discussion and conclusion

In this section we revisit our research question and the relevant expectations (see Section 4).

We found that both the definite and the indefinite articles have been acquired to a great extent by all groups in the study. This is to be anticipated after their massive exposure to the L2. However, it seems that the Greek definite article poses a greater challenge: its L2A uniformly involves a developmental effect not attested in the case of the indefinite article. Also, in the definite article the learners' performance never reach that of the NS and the definite article triggers more L1 effects in favour of the learners whose L1s grammaticalise it. Hence, as regards articles, all of our expectations (a), (b), and (c) are confirmed. This asymmetrical pattern of acquisition may be accounted for by the uninterpretable feature make-up carried by the definite article. The Georgian group does no longer have access to those features beyond puberty, and for this reason they may not fully master the definite article even at the advanced stage of L2 development. On the other hand, the Georgians do not differ significantly from the English group at the same developmental stage with respect to the indefinite article. These findings are compatible with the predictions of the IH.

Considering results in agreement between nouns and articles in definite DPs, the feature of gender was proved the most problematic, followed by number, while case hardly caused any problems, confirming our expectation (a). All L1 groups became significantly more accurate at agreement in definite DPs with exposure, as per our expectation (c). The attested L1 effect in that only the performance of the advanced Albanian group reached native-like levels, whereas all other groups differed significantly from NS, complies with the IH and confirms our expectation (b). Overall, participants are more accurate at supplying gender agreement in neuter definite DPs, then in feminine DPs, while masculine DPs trigger the most inaccuracies in gender agreement. Similarly, the preferred default gender in definite DPs is the neuter followed by the feminine. This finding is consistent with previous research (Τσιμπλή 2003, Tsimpli et al. 2007, Unsworth et al. 2011, Kaltsa et al. 2017, among others).

The contribution of this study to relevant research is twofold. First, our proficiency test according to CEFR criteria and descriptors ensured a fine differentiation between L2 levels. Second, the three L1 groups of participants enabled a contrastive analysis in order to check for L1 effects. The findings and implications of the present study are left open for further research into the L2A of other structures, such as pronominal clitics, as well as through diverse task modality.

References

- Agathopoulou, Eleni, Despina Papadopoulou, and Ksenija Zmijanac. 2008. "Noun-Adjective agreement in L2 Greek and the effect of input-based instruction". *Journal of Applied Linguistics* 24:9-33.
- Agathopoulou, Eleni, Despina Papadopoulou, and Ioanna Sismanidou. 2012. "Determiners in adult L2 Greek: What they tell us about the learnability of uninterpretable features". In *Selected papers of the 10th ICGL*, edited by Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki and Penelope Kambakis-Vougiouklis, 103-113. Komotini, Greece: Democritus University of Thrace.
- Alexiadou, Artemis, Liliane Haegeman and Melita Stavrou. 2007. *Noun Phrase in the Generative Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Αμπάτη, Αναστασία. 2009. "Στρατηγικές μάθησης της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας: Εφαρμοσμένη διδακτική παρέμβαση σε τουρκόφωνους και πομακόφωνους μαθητές γυμνασίου". In *Selected papers from the 18th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*, edited by Anastasios Tsangalidis, 429-438. Thessaloniki: Monochromia.
- Αστάρα, Β. 2010. "Η κατάκτηση του άρθρου στη Νέα Ελληνική ως δεύτερη / ξένη γλώσσα: Τάσεις και ενδείξεις για αναπτυξιακά στάδια". In *Advances in Research on Language Acquisition and Teaching (Selected Papers from the 14th International Conference of the Greek Applied Linguistics Society)*, edited by Angeliki Psaltou-Joycey and Marina Mattheoudakis, 79-90. Greece, Thessaloniki: Greek Applied Linguistics Association, (CD-ROM).
- Chomsky, Noam. 1995: *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chondrogianni, Vicky. 2008. "Comparing child and adult L2 acquisition of the Greek DP: Effects of age and construction". In *Current Trends in Child Second Language Acquisition: A generative perspective*, edited by Belma Haznedar, and Elena Gavrusseva, 97-142. Amsterdam: John Benjamins Pub Co.
- Dimitrakopoulou, Maria, Melina Kalaitzidou, Anna Roussou, and Ianthi-Maria Tsimpli. 2004. "Clitics and determiners in the Greek L2 grammar". *Proceedings of the 6th International Conference on Greek Linguistics*. <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6th ICGL>
- Dimitrakopoulou, Maria, Georgia Fotiadou, Anna Roussou, and Ianthi-Maria Tsimpli. 2006. "Features and agree relations in L2 Greek". In *Language acquisition and development: Proceedings of GALA 2005*, edited by Adriana Belletti, Elisa Bennatti, Cristiano Chesi, Elisa Di Domenico, and Ida Ferrari, 161-166. Newcastle, UK: Cambridge Scholars Press.
- Giusti, Giuliana. 2002. "The functional structure of noun phrases. A bare phrase structure approach". In *Functional structure in DP and IP: The cartography of syntactic structures* (Vol. 1), edited by Guglielmo Cinque, 54-90. Oxford: Oxford University Press.
- Kaltsa, Maria, Alexandra Prentza, Despina Papadopoulou, and Ianthi-Maria Tsimpli. 2017. "Language external and language internal factors in the acquisition of gender: the case of Albanian-Greek and English-Greek bilingual children". *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* <https://doi.org/10.1080/13670050.2017.1385591>
- Karpava, Svetlana. 2015. *Vulnerable Domains for Cross-linguistic Influence in L2 Acquisition of Greek*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Κόντα, Ειρήνη. 2013. *Η κατάκτηση της ελληνικής από παιδιά με μητρική γλώσσα την τουρκική: Στοιχεία από την ονοματική συμφωνία και τη μορφολογία*. PhD diss, Aristotle University of Thessaloniki.
- Lardiere, Donna. 1998. "Dissociating syntax from morphology in a divergent L2 endstate grammar." *Second Language Research* 14:359–375.
- Mavridou, Vassiliki. 2012. "L2 Greek determiner system: Evidence from Turkish adult learners". In *Selected papers of the 10th ICGL*, edited by Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki and Penelope Kambakis-Vougiouklis, 441-452. Komotini, Greece: Democritus University of Thrace.
- Prévost, Philippe, and Lydia White. 2000. "Missing surface inflection or impairment in second language acquisition? Evidence from tense and agreement". *Second Language Research* 16: 103–33.
- Robertson, Daniel. 2000. "Variability in the use of the English article system by Chinese learners of English". *Second Language Research* 16:135–72.
- Slabakova, Roumyana. 2013. "What is easy and what is hard to acquire in a second language: A generative perspective". In *Contemporary Approaches to Second Language Acquisition*, edited by María del Pilar García Mayor, María Juncal Gutiérrez Mangado, and María Martínez-Adrián, 5–28. Amsterdam/Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Tsimpli, Ianthi M. 2003. "Clitics and Determiners in L2 Greek". *Proceedings of Generative Approaches to Second Language Acquisition*. Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Tsimpli, Ianthi-Maria, Anna Roussou, Georgia Fotiadou, and Maria Dimitrakopoulou. 2007. "The syntax-morphology interface: agree relations in L1 Slavic/ L2 Greek". In *Proceedings of the 7th International Conference on Greek Linguistics (ICGL7)*, edited by George Tsoulas. University of York.
- Tsimpli, Ianthi M., and Dimitrakopoulou, M. 2007. "The interpretability hypothesis: Evidence from wh-interrogatives in second language acquisition". *Second Language Research* 232: 215–242.
- Tsimpli, Ianthi M., and Maria Mastropavlou. 2008. "Feature interpretability in L2 acquisition and SLI: Greek clitics and determiners". In *The Role of Formal Features in Second Language Acquisition*, edited by Juana M. Liceras, Helmut Zobl, and Helen Goodluck, 142-183. London: Routledge.
- Τσιμπλή, Ιάνθη Μ. 2003. "Η κατάκτηση του γένους στην ελληνική ως δεύτερη γλώσσα". Στο Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Ράλλη and Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.), *Το Γένος*. Αθήνα: Πατάκης, 168-189.
- Unsworth, Sharon, Froso Argyri, Leonie Cornips, Aafke Hulk, Antonella Sorace, and Ianthi M. Tsimpli. 2011. "On the role of onset and input in early child bilingualism in Greek and Dutch". In *Selected Proceedings of the 4th Conference on Generative Approaches to Language Acquisition North America (GALANA 2010)*, edited by Mihaela Pirvulescu, María Cristina Cuervo, Ana T. Pérez-Leroux, Jeffrey Steele, and Nelleke Strik, 249-265. Cascadilla Proceedings Project.

On the syntax of ἄν in Ancient Greek temporal clauses*

Camille Denizot¹, Liana Tronci² & Sophie Vassilaki³

¹Université Paris Nanterre, ²Università per Stranieri di Siena, ³INALCO-Sedyl
cdenizot@parisnanterre.fr, tronci@unistrasi.it, sophie.vassilaki@inalco.fr

Περίληψη

Εξετάζεται ο ρόλος της σύνταξης στην έκφραση της τροπικότητας, ιδιαίτερα η εκφορά του αοριστολογικού ἄν με υποτακτική στις χρονικές προτάσεις που εισάγονται με ὅτε / ὅταν και δηλώνουν το ενδεχόμενο (ή προσδοκώμενο). Η έρευνα στηρίζεται σε σώμα κειμένων από τρεις περιόδους της Ελληνικής: ομηρική ποίηση, Κλασσική Ελληνική, Ελληνιστική Κοινή της Καινής Διαθήκης. Προτείνεται μια νέα περιγραφή του ἄν με βάση τις συνταγματικές και παραδειγματικές ιδιότητές του. Η περιγραφή λαμβάνει ιδιαίτερα υπόψη τα κειμενικά συμφραζόμενα που καθορίζουν τη συντακτική λειτουργία του μορίου και επισημαίνει τα βασικά στάδια της εξέλιξής του πριν τη νεοελληνική εκφορά ὅταν+οριστική /+αοριστικό θέμα.

Λέξεις-κλειδιά: τροπικότητα, Αρχαία Ελληνική, μελέτη βάσει σωμάτων κειμένων, χρονικές προτάσεις, τροπικό μόριο, υποτακτική

1 Introduction

Modality has been explored in many detailed ways from a semantic point of view, e.g. Palmer (2001) among others. Our aim is to investigate the role of syntax in the expression of modality in Ancient Greek (AG), with special attention to the role of ἄν and its interaction with moods. In this paper we focus on temporal clauses with and without ἄν (in particular ὅτε and ὅταν clauses), which permits a discussion of the semantic and syntactic status of ἄν.

The research is corpus-based. We focus on three corpora representative of different stages of AG, i.e. Archaic, Classical and Koine Greek. Figure 1 shows the difference in the frequency of ἄν depending on the centuries under investigation.¹

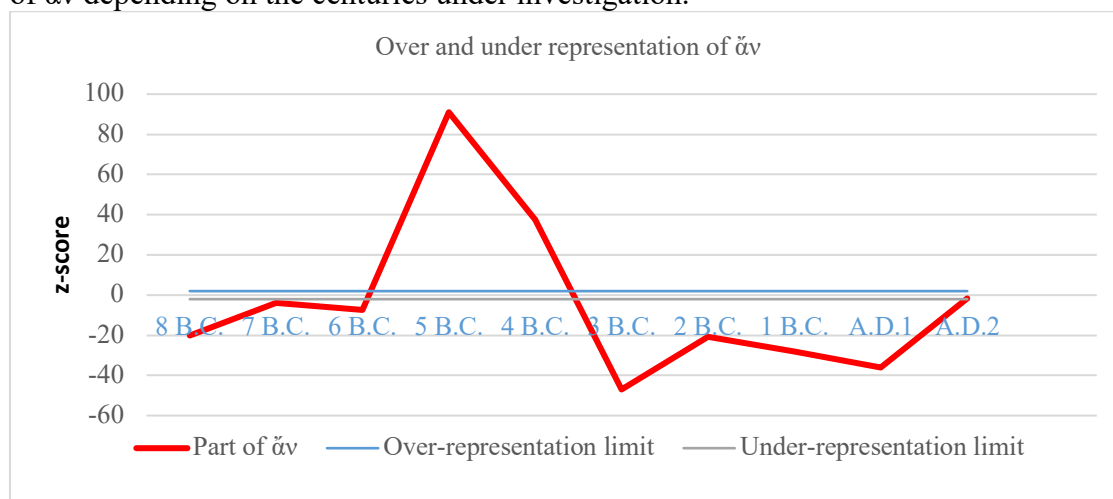

Figure 1 | Frequency of ἄν throughout Ancient Greek

* Although this paper was prepared jointly by the three authors, Camille Denizot can be held responsible for 3.2, Liana Tronci for 3.1, and Sophie Vassilaki for 3.3. Other sections are co-authored.

¹ Calculation of the z-score century by century, showing under- and over-represented uses of ἄν as compared to the size of the corpus.

We take into account all occurrences of ὅτε and ὅταν clauses² in the following texts, which were chosen as a sample for each period: (1) Homeric poems for the first known uses of ἄν; (2) the Lysias corpus (without fragments) and the political speeches of Demosthenes (1-24) for the heyday period of Classical Greek; (3) the New Testament for the fading uses correlated with the reshaping of the modal system in Koine Greek. Table 1 gives the total number of occurrences for each text. As far as Koine Greek is concerned, we also give the data of the LXX (cf. Section 3.3 for further details).

	ὅτε	ὅταν	TOTAL
Homeric Greek (HG)	455	28 + 25 ὅτε κε(ν)	
TOTAL	455	53	508
Classical Greek (CG)			
Lysias	51	34	85
Demosthenes	114	124	238
TOTAL	165	158	323
Koine Greek (KG)			
LXX	175	85	260
NT	123	103	226
TOTAL	298	188	486

Table 1 | Corpus under study³

2 Presentation of the project

2.1 Temporal clauses with ἄν

As is well-known, ἄν is not compatible with all moods or tenses (e.g. not with the indicative present and only under certain conditions with the future), and only occurs in certain syntactic contexts (subordinate clauses, but only certain types) and with certain subordinators (e.g. with ὡς but not ἵνα for final clauses). We focus on the use of the subjunctive + ἄν because it is the only case where ἄν occurs in subordinate clauses and is closely combined with the subordinator.

The subjunctive + ἄν does not occur in just any subordinate clause, but only in conditional clauses (ἐάν + subjunctive), temporal clauses (e.g. ὅταν), and relative clauses (e.g. ὃς ἄν). This restricted combination is probably not due to chance (Denizot and Vassilaki 2016).

Among subordinate clauses, temporal clauses are interesting when studying modality because they are commonly considered to be somehow independent from the main clause, due to their framing role. Another feature is the variety of temporal relationships and subordinators in temporal clauses (*before, meanwhile, after*, with several possibilities for each meaning). In particular, there is a puzzling variety among temporal clauses as to their relationship to the combination of subjunctive + ἄν, as shown in Table 2 for the data of our Classical Greek corpus:

	without ἄν	with ἄν
--	------------	---------

² With ὅτε κε as a variant in the Homeric corpus.

³ Translations are available on <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> for HG and CG texts, and <https://www.blueletterbible.org/> for the NT.

ὅτε	165	158
ἕως	32	33
ὁπότε	22	5
ἐπεὶ	64	1
ἐπειδή	303	68
ἡνίκα	30	4
πρίν	50	12

Table 2 | Temporal subordinators with and without ἄν in our Classical Greek corpus

It is worth noting that ἄν can be separated from the subordinator in some cases such as ἕως, πρίν, ἡνίκα (cf. Kühner and Gerth 1898: §398), but that is never the case for ὅταν, ἐπειδάν, ὁπότεν where the particle and the subordinator are tightly combined.

Among all these possibilities we investigate ὅταν clauses as compared to ὅτε clauses since both of them express the temporal relationship equivalent to ‘when’ and seem to be semantically more basic and simpler than ‘before’ and ‘until’. They are also well attested at the three different stages and therefore offer good possibilities of comparison. Our study aims to explain the kind of minimal pair such as the one taken from the NT corpus in (1)-(2):

- (1) Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ’ αὐτοῦ τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ. (Mat 25.31)
‘But when the Son of Man comes in his glory, and all the angels with him, then he will sit upon his glorious throne’
- (2) Καὶ ὅτε ἦλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον κρανίον ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτὸν καὶ τοὺς κακούργους ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν. (Luk 23.33)
‘And when they had come to the place called Calvary, there they crucified Him, and the criminals, one on the right hand and the other on the left’.

2.2. The subjunctive + ἄν pattern

Studying temporal clauses with ἄν raises issues about the combination of subjunctive + ἄν, which is a meaningful compositional pattern.

As far as the subjunctive is concerned, suffice it to say that it is a non-assertive mood, i.e. with no speaker commitment. It is a purely representational form, with no time anchoring. The state of affairs (SoA) is merely representational and projective.

As for ἄν, we mention here only two recent studies, which argue for a unified meaning of the particle⁴. Gerö (2000) argues that ἄν is a reflex of the intensionality of the contexts where it appears. Although intensionality is an interesting feature, the way ἄν combines with the subjunctive remains unclear. Beck *et al.* (2012) argue that ἄν is a universal quantifier over actual or possible situations; in the case of the subjunctive + ἄν, quantification is over multiple situations per world (which is another interesting characteristic). However, neither of the two studies investigates how these situations or possible worlds are constructed and how they become meaningful within a text.

The goal of our study is to give a more detailed description of ἄν, taken as a modal particle and not as a logico-semantic operator. By taking temporal clauses into account, we investigate how the modal particle interacts with a specific subordinator and with a specific mood, within a specific text to build a propositional content referentially.

⁴ In all contexts, not only in temporal clauses.

As Basset (1988) puts it, the particle ἄν links the representational content to a situation built by the speaker's point of view; this point of view is shaped by implicit representations about previous SoAs, which are mentioned in the context, or remain implicit.

When ἄν is combined with the subjunctive the pattern has a semantic value, called here 'eventuality' (a label equivalent to Modern Greek ενδεχόμενο). The combination of a purely representational content (subjunctive) with a relational element (ἄν) builds a linguistic pattern, which cannot be referential by itself. It becomes fully referential only by its syntactic relation to contextual elements in the main clause, and this explains why the pattern occurs only in dependent syntactic structures (temporal, conditional, and relative clauses). These characteristics also explain why eventuality patterns frequently co-occur with indefinite markers. Eventuality patterns scan possible situations, which is one of their remarkable textual functions. In the case of temporal clauses, it means that the propositional content does not refer to a moment but to a situation, built up by the speaker. All these characteristics can be found in spite of formal differences from Homeric to Koine Greek.

3 A diachronic development

3.1. Homeric Greek

As far as Homeric Greek (HG) is concerned, we consider both patterns of ἄν + subjunctive and κε(ν) + subjunctive, since the two particles, belonging to Ionic and Aeolic dialects respectively, are considered functionally more or less equivalent by scholars⁵.

In ὅτε-clauses, ἄν + subjunctive contrasts with the indicative, cf. (3)-(4), where both temporal clauses specify the NP ἡματι τῷ 'in the day'. The functional difference is clear: in (3), the reference of ἡματι τῷ is to a day located in the past and identified by the true temporal clause; in (4), there is no time reference and ὅτ' ἄν + subjunctive "builds" a prospective situation by conveying an eventuality meaning.

- (3) Καὶ γὰρ ἐγὼν ἐπίκουρος ἐὼν μετὰ τοῖσιν ἐλέχθην
 ἡματι τῷ ὅτε τ' ἦλθον Ἀμαζόνες ἀντιάνειραι. (Il. 3.188-189)
 'For I, too, being their ally, was numbered among them on the day when the Amazons came, the peers of men'
- (4) Οὐ γὰρ πρὶν πολέμου ἀποπαύσεται ὄβριμος Ἔκτωρ
 πρὶν ὄρθαι παρὰ ναῦφι ποδώκεα Πηλεΐωνα,
 ἡματι τῷ ὅτ' ἄν οἱ μὲν ἐπὶ πρύμνησι μάχωνται
 στείνει ἐν αἰνοτάτῳ περὶ Πατρόκλοιο θανόντος. (Il. 8.473-476)
 'For dread Hector shall not refrain him from battle until the swift-footed son of Peleus be uprisen beside his ships on the day when at the sterns of the ships they shall be fighting in grimmest stress about Patroclus fallen'

HG ὅτε may combine with the subjunctive without the modal particle (64 occurrences), unlike later stages of the language.⁶ Ὅτε + subjunctive clauses do not express any time reference and usually depend on gnomic statements:

⁵ Cf. Monro (1891: 333), Chantraine (1953: 345), Ruijgh (1992) and Wathélet (1997).

⁶ Cf. Willmott (2007: 8): "the use of the moods is here less 'mechanical' than in Attic".

(5) Κρείσσων γὰρ βασιλεὺς ὅτε χόσεται ἀνδρὶ χέρηϊ (Il. 1.80)⁷
'For mightier is a king, when he is angry at a lesser man'

(6) [...] Ἦ γὰρ δμῶων δίκη ἐστίν,
αἰεὶ δειδιότων, ὅτ' ἐπικρατέωσιν ἄνακτες
οἱ νέοι. [...] (Od. 14.59-61)
'Since this is the lot of slaves, ever in fear when over them as lords their young masters hold sway'

Time-reference is the crucial difference between ὅτε + subjunctive and ὅτε + indicative, as Chantraine (1953: 255, 256) also remarks: "l'indicatif est employé lorsqu'il s'agit de constater purement et simplement un fait"; on the contrary, clauses with ὅτε, ὁπότε, εὐτε, ἐπεὶ + subjunctive correlate to express "l'éventualité ou la généralité".

Let us now turn to the differences between ὅτε + subjunctive clauses and ὅτ' ἄν / ὅτε κεν + subjunctive clauses. The latter are used when there is some specific reference to the speaker and his interlocutors, that is to the speech act, which is not the case when ὅτε + subjunctive occurs (cf. Basset 1988: 37 who relates the particle ἄν to the "actualité du locuteur"). Evidence is given by two formal features (a)-(b) and one semantic difference (c):

(a) the verbs in ὅτ' ἄν / ὅτε κεν clauses may be inflected in the 1st / 2nd person, whilst they are usually inflected in the 3rd person in ὅτε + subjunctive clauses;

(b) ὅτ' ἄν / ὅτε κεν clauses may be subordinated to imperatives and exhortative subjunctives, whilst ὅτε + subjunctive clauses usually depend on indicatives;

(c) the typical events expressed by ὅτε + subjunctive clauses concern atmospheric phenomena and imply some recurrence.

Examples (7) and (8) show these differences:

(7) [...] Ἄτὰρ κατακήομεν αὐτοὺς
τυτθὸν ἀπὸ πρὸ νεῶν, ὥς κ' ὀστέα παισὶν ἕκαστος
οἴκαδ' ἄγη ὅτ' ἄν αὐτε νεώμεθα πατρίδα γαῖαν. (Il. 7.333-335)
'And we will burn them a little way from the ships that each man may bear their bones home to their children, whenso we return again to our native land'

(8) [...] ἄλλὰ τε πάντα
εἴλυται καθύπερθ', ὅτ' ἐπιβρίση Διὸς ὄμβρος (Il. 12.285-286)
'[...] but all things beside are wrapped therein, when the storm of Zeus drives it on'

In summary, in HG the subjunctive without the particle is capable of expressing the eventuality values conveyed by ὅτε-clauses. The role of the particles ἄν / κε(v) is to connect the eventuality values of ὅτε-clauses to the speech act, i.e. the subjective point of view of the speaker with respect to the events.

3.2. Classical Greek

CG illustrates the eventuality meaning of ὅταν clauses, which are used for the construction of fictive scenarii, compared to dating-like clauses with ὅτε.

⁷ Even though the verb form χόσεται can be morphologically analysed as either a short vowel subjunctive or an indicative future, it does not seem to have temporal reference to the future here. On the general issue of the relationship between future and subjunctive in HG, cf. Willmott (2007: 54ff.).

As it is a time-anchored subordinator, *ὅτε* may be used correlatively with *τότε* or to expand dating temporal phrases⁸. Temporal clauses with *ὅτε* may expand only an adverb without framing a whole main clause, e.g. in *νῦν ὅτε* ‘now that.’

By contrast, *ὅταν*, which is used for framing situations, is often found with indefinites⁹. It may refer to a NP without temporal reference, as in (9) where the NP has a qualifying function (‘for tales of that sort, that is to say when he hears...’).

- (9) *Τοὺς γὰρ τοιούτους λόγους, ὅταν ἀπαγγελλόντων ἀκούῃ, ὅτι κακῶς ἤκουεν, ὑμεῖς δ’ ἀπεδέχεσθε, μεταβάλλειν αὐτοῦ τὴν γνώμην.* (D.7.21.7)
 ‘For tales of that sort, when he is told that he was traduced and that you believed what was said, make him change his mind’

Ὅταν clauses may also be used for scanning possible situations without referring to any particular moment of time: in (10) *ὅταν* occurs without a main verb as an equivalent of ‘either... or’, for typical situations and attitudes.

- (10) *Πολλὰ γὰρ ἂν ποιήσειεν ὁ τύπτων, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι (...), τῷ σχήματι, τῷ βλέμματι, τῇ φωνῇ, ὅταν ὡς ὑβρίζων, ὅταν ὡς ἐχθρὸς ὑπάρχων, ὅταν κονδύλοις, ὅταν ἐπὶ κόρρησ.* (D.21.72)
 ‘Many things, Athenians may be done by the striker (...) – by gesture, by look, by tone; when he strikes in wantonness or out of enmity; with the fist or on the cheek’

A revealing contrast between *ὅτε* and *ὅταν* clauses is given by examples where the main clause refers to a future event¹⁰. With *ὅταν* (61 examples with future reference) a general scenario is projected and *ὅταν* means ‘when and if’:

- (11) (...) οἱ τῷ μὲν λόγῳ τῷ δήμῳ πολεμοῦσι, τῷ δὲ ἔργῳ τῶν ὑμετέρων ἐπιθυμοῦσιν: ἅπερ κτήσονται, ὅταν ὑμᾶς ἐρήμους συμμάχων λάβωσιν. (L.34.5.8)
 ‘(...) who in speech make war on the people, but in fact are aiming at your property; and this they will acquire when they find you destitute of allies’

The SoA (‘to have no allies’) is a mere possibility and it is clear that the speaker hopes that the situation will not happen. It can be contrasted with the rare occurrences of *ὅτε* + future (4 occurrences in our corpus):

- (12) *Μὴ οὖν ἐξελέγξῃθ’ ὡς κακῶς ἔχει τὰ Ἑλληνικά, συγκαλοῦντες ὅτ’ οὐ πείσονται, καὶ πολεμοῦντες ὅτ’ οὐ δυνήσεσθε.* (D.14.38)
 ‘Do not, then, expose the weakness of the Greeks by issuing a summons which they will not obey and declaring a war which you cannot wage’¹¹

By contrast with (11), the SoA of (12) is certain (‘they won’t obey’). Hypothesis is not involved and in the assertive temporal clause the propositional content is anchored in time.

⁸ Correlated with a true temporal phrase (35 times): *τότε* (13), but also *τὸ κατ’ ἀρχάς*, *τὴν ὥραν τοῦ ἔτους*, *κατ’ ἐκείνους τοὺς χρόνους*, *μετὰ ταῦτα*, *πρώην*, among others).

⁹ 31 examples vs 1 for *ὅτε* in a counterfactual environment.

¹⁰ We do not discuss here the traditional divide between generic / iterative and prospective meanings (cf. Rijksbaron 1984 and Wakker 1994), that can be explained as contextual interpretations of eventuality meaning. See Denizot, Tronci and Vassilaki (to appear) for further bibliographical discussion and references.

¹¹ Also D.19.262, D.20.28.

The analysis of the data shows that the distribution between *ὅτε* clauses with temporal meaning and *ὅταν* clauses with eventuality meaning is clear-cut in CG. They do not overlap and have become part of a stabilized system.

3.3 *New Testament Greek*

In the NT *ὅταν* (123 occ.) and *ὅτε* (103 occ.) still display the configurations attested in CG (Burton 1898, Blass and Debrunner 1961, Moulton 1976). *Ὅταν* occurs with the subjunctive (119 occ.), mainly with the perfective/aoristic stem (87 occ.), whilst *ὅτε* occurs almost exclusively with the indicative (one contested exception), mainly with the aorist tense in formulaic time-anchored expressions and some standard narrative schemas.

According to NT grammarians (Robertson 1919, Decker 2001), *ὅταν* refers to a conditional, possible, and, in many instances, iterative event. In the NT corpus, *ὅταν* conveys mainly an indefinite projecting value¹², illustrating thus a diachronic continuity of meaning and form in the expression of eventuality:

- (13) Καὶ νῦν εἶρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι ἵνα ὅταν γένηται πιστεύσητε. (Jhn 14.29)
 ‘And now I have told you before it comes, that when it does come to pass, you may believe’

3.3.1. Characteristics of *ὅταν* in the NT

As attested by synoptic examples, *ὅταν* may be used, on the model of conditionals, in certain ‘When & if’ bipartite structures, as an equivalent to *ἐάν*. Note in this respect the use of *καὶ* as a link between the *ὅταν* clause and the main clause, whereas this is not the case with *ἐάν* clauses.

- (14) ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός σου ὅταν ὁ ὀφθαλμός σου ἀπλοῦς ἦ καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν ἐπὰν δὲ πονηρὸς ἦ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν. (Luk 11.34)
 ‘The lamp of the body is your eye. Therefore, when your eye is good, your whole body also is full of light. But when your eye is bad, your body also is full of darkness’
- (15) ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός : ἐὰν οὖν ἦ ὁ ὀφθαλμός σου ἀπλοῦς ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἔσται. ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ἦ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινόν ἔσται. (Mat 6.22)
 ‘The lamp of the body is your eye: if your eye is good, your whole body also is full of light. But if your eye is bad, your body also is full of darkness’

Koine Greek exhibits a new combinatory possibility, i.e. the use of *ὅταν* with the indicative mood (Blass and Debrunner 1961), which is relatively frequent in the LXX, with 20 occurrences out of 175:

- (16) καὶ ἐγένετο ὅταν ἐπῆρεν Μωϋσῆς τὰς χεῖρας, κατίσχυεν Ἰσραήλ· ὅταν δὲ καθῆκεν τὰς χεῖρας, κατίσχυεν Ἀμαλήκ. (Ex. 17.11)
 ‘...and it came to pass, that as long as Moses held up his hand, Israel prevailed; and when he let down his hand, Amalek prevailed’

In the NT, there are 6 occurrences of the ‘*ὅταν* + indicative’ construction but most of them are considered marginal readings¹³; there is only one unanimously accepted occurrence:

- (17) ὅταν αὐτὸν ἐθεώρουν (Mk 3.11)

¹² As Porter (1994: 240) puts it, indicative and subjunctive mood differ “in attitude between the writer asserting and merely projecting”.

¹³ See Rev. 4.9 (future), Rev. 8.1 (aorist), Mk 11.25 (present), Mk 11.19 (aorist), Luk 13.28 (future).

‘when they saw him’

In NT Greek the use and meaning of ὅταν is conditioned by aspect. The aoristic/perfective stem of the subjunctive becomes clearly dominant by this period (87 occ. vs 32 present) unlike the much more balanced distribution between present and aorist stems during the Classical period. Ὅταν is typically used in parabolic narratives, i.e. storytelling with unspecified spatial and temporal location and with an eventuality meaning (as in *macarisms*, e.g. Luk 6.22, μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς), whereas ὅτε is never attested in such contexts:

- (18) ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολὴν ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἀπαλὸς καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος 33 οὕτως καὶ ὑμεῖς ὅταν ἴδητε... (Mat 24.32)
‘From the fig tree learn its lesson: as soon as its branch becomes tender and puts out its leaves, you know that summer is near. So also you, when you see all these things...’

3.3.2. Ὅτε

In continuity with its use in the Classical period, ὅτε occurs only with the indicative (aorist, imperfect and future). Ὅτε denotes time-anchored events or actions with mainly past time reference (91 occ. out of 103), mostly with the aorist (75 occ.). It is used with a relatively limited list of verbs in specific contexts: movement, perception (hearing and seeing), telic and achievement predicates. It is often used in formulaic expressions (καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς) with time-space location reference:

- (19) ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον. (Act 27.39)
‘When it was day, they did not recognize the land’
(20) ἀλλὰ ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐστὶν ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσιν. (Jhn 4.23)
‘But the hour is coming, and now is, when the true worshipers will worship [the Father in spirit and truth]’

3.3.3. A diachronic hypothesis

The NT data show that ὅταν + aorist stem may be considered as a ‘future’ equivalent, with an eventuality meaning, of ὅτε + aorist (indicative), the two forms being related on an aspectual basis, i.e. their common aspect stem and aoristic (indefinite) aspectual value:

ὅταν ἔλθῃ ‘aoristic’ future - ὅτε ἦλθεν past value

=> ὅταν ἦλθεν ‘aoristic past’ (very well attested in LXX and post Classical/Koine authors)

This distribution of ὅτε and ὅταν is regular in the NT corpus, and it is supported by the fact that by this period ὅταν is completely unverbated – which means that ἄν has lost in ὅταν most of its modal particle categorial status and features. This distribution offers a new morphological pattern for syntactic and modal change, yielding thus the diachronic emergence of a new temporal conjunction with extended use (both in tense and mood), comparable to the Modern Greek ὅταν, which will progressively supersede ὅτε in Hellenistic Greek and subsequent periods.

4 Conclusion

We have argued that ἄν has to be analyzed in specific constructions and texts. By our corpus-based approach, we have offered a new description of the ἄν particle and reconsidered its categorial status and its function in a specific kind of combination (ὅταν + subjunctive). Our

diachronic approach has allowed us to systematically compare how the subjunctive + ὅν combination functions as a syntactic pattern.

Our study shows that (1) the syntagmatic and paradigmatic properties of ὅν are relevant for defining its role as a modal particle, (2) these syntagmatic properties change through the three stages of Ancient Greek, although the eventuality value is preserved as a semantic category.

References

- Basset, Louis. 1988. “Valeurs et emplois de la particule dite modale en grec ancien”. In *In the footsteps of Raphael Kühner*, edited by A. Rijksbaron, 27–37. Amsterdam: Brill.
- Beck, Jana E., Sophia A. Malamud, and Iryna Osadcha. 2012. “A Semantics for the Particle ὅν in and outside Conditionals in Classical Greek”. *Journal of Greek Linguistics* 12: 51–83.
- Blass, Friedrich, and Albert Debrunner. 1961. *A Greek Grammar of the New Testament and other early Christian Literature*, trans. and ed. R. Funk, University of Chicago Press.
- Burton, Ernest de Witt. 1898. *Syntax of the Moods and Tenses in New Testament Greek*. 3rd ed. Edinburgh: T. and T. Clark.
- Chantraine, Pierre. 1953. *Grammaire homérique. Tome II: Syntaxe*. Paris: Klincksieck.
- Decker, Rodney J. 2001. *Temporal Deixis of the Greek Verb in the Gospel of Mark with Reference to Verbal Aspect*. Bern: Peter Lang.
- Denizot, Camille, and Sophie Vassilaki. 2016. “La notion d’éventuel comme catégorie linguistique: deux formes modales du grec ancien et du grec moderne”. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 111: 277–316.
- Denizot, Camille, Liana Tronci, and Sophie Vassilaki. In preparation. “La syntaxe de la modalité et le rôle de ὅν en grec ancien”.
- Gerö, Eva-Carin. 2000. “The Usage of ὅν and κε in Ancient Greek: Towards a Unified Description”. *Glotta* 76: 177–191.
- Kühner, Raphael, and Bernhard Gerth. 1898. *Ausführliche Grammatik der Griechischen Sprache*. Hannover / Leipzig: Hannsche Buchhandlung.
- Monro, David B. 1891. *A Grammar of the Homeric dialect*. Oxford: Clarendon.
- Moulton, James H. 1976. *A Grammar of New Testament Greek*, 3rd ed. Edinburgh: T. and T. Clark.
- Palmer, Frank R. 2001² [1986]. *Mood and Modality*. Cambridge: CUP.
- Porter, Stanley. 1994. *Idioms of the Greek New Testament*, 2nd ed. Sheffield: Academic Press.
- Rijksbaron, Albert. 2006³ [1984]. *The syntax and semantics of the verb in classical Greek, an introduction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Robertson, Archibald. T. 1919³. *A Grammar of the Greek New Testament, in the light of historical research*. London: Hodder and Stoughton.
- Ruijgh, Cornelis J. 1992. “L’emploi le plus ancien et les emplois plus récents de la particule κε/ὅν”. In *La langue et les textes en grec ancien*, edited by Françoise Létoublon, 75–84. Amsterdam: Gieben.
- Wakker, Gerry. 1994. *Conditions and conditionals. An investigation of Ancient Greek*. Amsterdam: Gieben.
- Wathelet, Paul. 1997. “Les particules ke(n) et an dans les formules de l’épopée homérique”. In *New Approaches to Greek Particles*, edited by Albert Rijksbaron, 247–268. Amsterdam: Gieben.
- Willmott, Jo. 2007. *The Moods of Homeric Greek*. Cambridge: CUP.

ΚΑΘΩΣ – ΟΠΩΣ: Δύο ενδιαφέρουσες περιπτώσεις πολυσημίας και πολυλειτουργικότητας της Νέας Ελληνικής

Σταυρούλα Δημητράκου

Διδασκαλείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Εθνικό και Καποδιστριακό

Πανεπιστήμιο Αθηνών

stavdim@greekcourses.uoa.gr

Abstract

In this article the polysemy and multifunctionality of “καθώς-όπως” in modern Greek are tested, with the motive of the questions and the mistakes of foreign students of Modern Greek language (level B’). The questions that arise are the following: What do they have in common and how do they differentiate? On a synchronic level do we have convergence of the two types as concerns their meanings and their functions? Which is the role of their etymological origin? Could the two grammatical forms be considered a result of grammaticalization? The study is focused on a synchronic level, having etymology shed light on their synchronic existence.

Keywords: polysemy, multifunctionality, synchronic level, etymological load, grammaticalization.

1 Εισαγωγή

Αφετηρία για την ενασχόλησή μου με τα συγκεκριμένα γραμματικά στοιχεία υπήρξε η ακόλουθη παρατήρηση και απορία αλλοδαπών σπουδαστών της Νέας Ελληνικής ως ξένης γλώσσας (Β’ επιπέδου γλωσσομάθειας), στο πλαίσιο των μαθημάτων του Διδασκαλείου της Νέας Ελληνικής του ΕΚΠΑ, όπου και διδάσκω: «Πώς τόσο μικρές λέξεις έχουν πολλές σημασίες και κάνουν τόσα πολλά πράγματα;». Η παρατήρηση αυτή ενισχύεται από λάθη ή προτάσεις λιγότερο αποδεκτές και συχνές σε φυσικούς ομιλητές που παρατηρήθηκαν σε παραγωγές γραπτού ή προφορικού λόγου. Παραθέτω ενδεικτικά τα ακόλουθα:

1. «Οι Λιβανέζοι είναι φιλόξενοι ;; καθώς ;; οι Έλληνες»
2. «Θα ταξιδέψω σε πολλές χώρες ; καθώς ; ο πατέρας μου»
3. «Στην πόλη μου έχει προβλήματα καθώς: ;; η κίνηση, η ανεργία, η μόλυνση...»
4. «- Δεν θα έρθω στο πάρτι» «- ;;; Καθώς θέλεις»
5. «- Καπνίζεις; -Κάπου κάπου. ;;; Καθώς εσύ»
6. «Στην εποχή μας που έχει τεχνολογική ανάπτυξη έχει γίνει η ζωή μας πιο εύκολη, αλλά εγώ νομίζω ότι έχει κάποια πράγματα που πρέπει να τα κάνουμε μόνοι μας, ;;; καθώς οι αγορές μας»

Τόσο η απορία όσο και οι (μη αποδεκτές) προβληματικές προτάσεις των σπουδαστών με οδήγησαν σε προβληματισμό για τη διαχρονική πορεία των «καθώς-όπως» αλλά κυρίως για τη συγχρονική παρουσία τους. Κατ’ αρχάς, αξίζει να σημειωθεί ότι περιλαμβάνονται και τα δύο στους 100 πιο συχνούς όρους του ΣΕΚ (Σώμα Ελληνικών Κειμένων), σύμφωνα με τον Γούτσο(2003). Πρόκειται για ένα ηλεκτρονικό σώμα κειμένων της Ελληνικής που περιλαμβάνει τόσο γραπτά όσο και προφορικά δεδομένα και περιέχει 30.000.000 λέξεις από μια μεγάλη ποικιλία κειμενικών ειδών (ακαδημαϊκά, λογοτεχνικά, ειδησεογραφικά, μηνύματα

ηλεκτρονικού ταχυδρομείου κ.α.). Στο συγκεκριμένο σώμα κειμένων το «όπως» βρίσκεται στην 46^η σειρά με 46988 εμφανίσεις και το «καθώς» στην 81^η σειρά με 21818 εμφανίσεις. Επιπλέον, μοιράζονται ένα πλούσιο σημασιολογικό φορτίο με πολλές σημασίες κοινές ενώ παράλληλα χαρακτηρίζονται από πολυλειτουργικότητα και ετυμολογική συνάφεια.

2 Κοινές χρήσεις

Ξεκινώντας από τις κοινές σημασίες και τα κοινά στοιχεία που υπάρχουν αναφέρουμε ενδεικτικά παραδείγματα για κάθε περίπτωση:

- αναφορά, τρόπος: «Μίλησε, καθώς/όπως έπρεπε»
- συμφωνία: «Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό στοιχείο, καθώς/όπως λένε οι ειδικοί»
- παραβολή ανάλογων καταστάσεων: «Καθώς/Όπως κυλάει το νερό, έτσι κυλάνε και τα χρόνια», «Έτσι απλά καθώς/όπως ντυνόταν, έτσι και ζούσε»
- για κάτι που λέγεται ως επιπρόσθετο (ελλειπτικός λόγος):
«Στην ομιλία του ανέφερε χαρακτηριστικά παραδείγματα, καθώς/όπως (επίσης) και τρόπους αντιμετώπισης του προβλήματος»
(ή) «Σε αυτή την περίπτωση απαιτείται ψυχραιμία, καθώς/όπως και έγκυρη ενημέρωση από τους κρατικούς φορείς»
- εισαγωγή χρονικών προτάσεων:
«Καθώς/ Όπως ερχόμουν, τους είδα να φεύγουν με το αυτοκίνητο»
- εισαγωγή αιτιολογικών προτάσεων:
«Μεθυσμένος καθώς/όπως ήταν, δεν καταλάβαινε τι του λέγαμε»

3 Διαφοροποιήσεις

Οι μεταξύ τους διαφοροποιήσεις παρατηρούνται στα ακόλουθα περιβάλλοντα στα οποία, όπως φαίνεται, η χρήση του «καθώς» είναι από λιγότερο έως καθόλου αποδεκτή.

- όταν εισάγονται αναφορικές προτάσεις όπου δηλώνεται παραλληλισμός:
«Οι Κινέζοι τρώνε ρύζι, όπως εμείς τρώμε ψωμί»
;; καθώς εμείς τρώμε...
- όταν δηλώνεται παρομοίωση:
«Είναι ψηλός όπως ο πατέρας του» (=σαν τον πατέρα του)
;;; καθώς ο πατέρας του
- όταν εισάγονται αναφορικές που δηλώνουν παραχώρηση/εναντίωση: «Μην ανησυχείς! Όπως κι αν/και να έχουν τα πράγματα, θα τακαταφέρουμε» ;;;
Καθώς κι αν/και να έχουν...
«Όπως κι αν φέρεται τώρα που είναι έφηβος, σιγά σιγά θα ισορροπήσει»
;;; Καθώς κι αν φέρεται...
- όταν δηλώνεται απαρίθμηση: «Στην εργασία του εξετάζονται μεγέθη όπως: ετήσιο εισόδημα, ώρες απασχόλησης, αριθμός εργατών...» ;; καθώς...(ή)
«Πολλές μεγαλουπόλεις έχουν παρόμοια προβλήματα, όπως: μόλυνση, ανεργία, εγκληματικότητα...»
- Σε ελλειπτικό λόγο, όταν δηλώνεται συμφωνία ή τρόπος:
« - Δεν θα έρθω στην εκδρομή τελικά.

«- Όπως θέλεις/νομίζεις!»
;;; Καθώς θέλεις/νομίζεις
« -Πώς να τα φτιάξω αυτά;»
« - Όπως μπορείς!»
;;; Καθώς μπορείς

Τα ερωτήματα που τίθενται μέσα από την παράθεση των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ των δύο στοιχείων και τα οποία θα με απασχολήσουν στη συνέχεια είναι: Πώς μπορεί να καθοριστεί η σχέση τους; Ποιος είναι ο ρόλος του «ετυμολογικού τους φορτίου» και πώς τα επηρεάζει; Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για σημασιολογική και συντακτική σύγκλιση των δύο τύπων σε συγχρονικό επίπεδο; Θα μπορούσαν οι δύο τύποι να θεωρηθούν προϊόντα γραμματικοποίησης;

4 Τα δεδομένα

4.1 Το ετυμολογικό φορτίο των «καθώς» και «όπως»

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά στο «ετυμολογικό φορτίο» των «καθώς» και «όπως», το οποίο ενδεχομένως να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τη συγχρονική τους υπόσταση.

Καθώς < κατά + ώς (προέρχεται από την πρόθεση κατά και το ώς) σύμφωνα με ετυμολογικά λεξικά, όπως: Ανδριώτης (1990), Μπαμπινιώτης (2010), αλλά και ερμηνευτικά, όπως: Δημητράκος (1964), Σταματάκος (1961), Μπαμπινιώτης (1998/2002).

Κατά τον Τζάρτζανο (1946/1991) το «καθώς» σχηματίστηκε στην αρχαία Κοινή από το αρχαιότερο καθ' ἃ (= σύμφωνα με τα οποία).

Η παρουσία του «κατά» είναι καθοριστικής σημασίας για την πολυσημία του «καθώς». Τόσο σε έγκυρα λεξικά της αρχαίας, όπως: Liddell-Scott (1907), Σταματάκος (1961), ομηρικό λεξικό Πανταζίδου (1892), σε λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής (Κριαράς, 1969) όσο και σε λεξικά της Νέας Ελληνικής, που αναφέρονται παρακάτω, το «κατά» εμφανίζεται ως πρόθεση με πολλές σημασίες, ξεκινώντας από την πολύ συγκεκριμένη και απτή σημασία της κατεύθυνσης και συγκεκριμένα της κίνησης από πάνω προς τα κάτω και αντίστροφα: Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της ΑΕ, «βῆδὲ κατ' Οὐλύμποιοκαρήνων» (κατέβηκε από τις κορυφές του Ολύμπου) και της ΝΕ δηλώνοντας την κατεύθυνση, «πήγε κατά το βουνό», αλλά και τον χώρο, τον τόπο, όπου γίνεται κάτι: «κατά γαίης» (κάτω από τη γη) (καταγής), «κατ' οίκον νοσηλεία» και την κίνηση εναντίον, την εχθρική κατεύθυνση («επίθεση κατά του εχθρού»). Ακολουθεί η δήλωση χρονικής εγγύτητας («κατά το μεσημέρι») και διάρκειας («κατά τη διάρκεια της συναυλίας», «κατά τη θητεία του»), η δήλωση της αιτίας («έγινε κατ' εντολήν ανωτέρων, «κατά μῆνιν Ἀπόλλωνος» εξαιτίας της οργής του Απόλλωνα), της «συμφωνίας» («κατά το πρέπον» - «καθώς πρέπει», «καθ' ἡμέτερον νόον» - «κατά τη γνώμη μας»), του τρόπου σε πολλές λόγιες φράσεις (κατ' επιλογήν, κατά βάση, κατ' ἰδίαν, κατά τύχη, κατά λάθος...), της αναφοράς σε κάτι/ως προς κάτι/σε σχέση με κάτι (τα καθ' ἡμᾶς, κατά τ' ἄλλα, κατά το μήκος και το ύψος...), της σύγκρισης και της ομοιότητας (κατά μάνα κατά κύρη κατά γιο και θυγατέρα/κατά το παράπτωμα και η ποινή). Παρατηρούμε πως το «καθώς» φέρει, «κουβαλάει» σε μεγάλο βαθμό το σημασιολογικό φορτίο του «κατά»:

(τόπος) – χρόνος – αιτία – αναφορά στον τρόπο, τη συμφωνία, την παραβολή παρόμοιων καταστάσεων.

Επιπλέον και στο δεύτερο συνθετικό το «ώς» υπάρχει στην αρχαία ελληνική - μεταξύ άλλων-τόσο η σημασία του τρόπου (έτσι, κατά αυτόν τον τρόπο, όπως), («ὡς φάτο», έτσι είπε, ισχυρίστηκε) όσο και του χρόνου («ὡς εἶδον τὸ στράτευμα» όταν/μόλις είδαν..., «ὡς ἤψατο γούνων», καθώς άγγιξε τα γόνατα). Θα μπορούσαμε να πούμε, λοιπόν, πως οι σημασίες του «καθώς» είναι σημασίες που έχει «κληρονομήσει» από τη διαχρονική του πηγή, τις σημασίες της πρόθεσης «κατά» και του (επιρρήματος) «ώς».

Όσον αφορά στο «όπως» < ὅ (αναφορικό) + πῶς (ερωτηματικό επίρρημα που δηλώνει τρόπο) (λεξ. Lidell-Scott, λεξ. Δημητράκου, λεξ. Σταματάκου, λεξ. Μπαμπινιώτη), η ετυμολογία του αντικατοπτρίζει την αρχική αναφορική σημασία και λειτουργία του. Στο ομηρικό λεξικό του Πανταζίδου (1892) χαρακτηρίζεται ως αναφορικό και πλαγίως ερωτηματικό επίρρημα ποιότητας με θεμελιώδη την τροπική έννοια το οποίο, όταν συντάσσεται με υποτακτική ή προστακτική δηλώνει τη γνώμη του λέγοντος ως πιθανή. Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι ο Τζάρτζανος (1946/1999: 215) αναφέρει σχετικά με τις συντακτικές λειτουργίες του «όπως» ότι:

«Και στην αρχαία γλώσσα χρησιμοποιείται το «όπως» παρόμοια όχι μόνο ως επίρρημα παρά και ως σύνδεσμος χρονικός και αιτιολογικός».

Πρόκειται για επισήμανση που επιβεβαιώνεται και σε έγκριτο συντακτικό της αρχαίας ελληνικής (Humbet, 1957/2002).

Επομένως, η πολυσημία και η πολυλειτουργικότητα υπάρχουν ήδη από τα αρχαία χρόνια. Τόσο το «καθώς» όσο και το «όπως» αποτελούν δύο πολύσημα και πολυλειτουργικά - συγχρονικά και διαχρονικά- γραμματικά στοιχεία της Ελληνικής.

4.2 Σημασιολογικές/συντακτικές συγκλίσεις

Επανερχόμενοι στη συγχρονική παρουσία τους, με την ετυμολογία να δικαιολογεί/ερμηνεύει τις πολλές σημασίες τους, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε σε συγχρονικό επίπεδο για σύγκλιση των δύο τύπων ως προς τις σημασίες και τις λειτουργίες τους. Σε σημασιολογικό επίπεδο υπάρχουν οι πιο συγκεκριμένες σημασίες του χρόνου και της αιτίας αλλά και ένας κοινός σημασιολογικός άξονας με αναφορά στη συμφωνία (σύμφωνα με...) και τον τρόπο (με τον τρόπο που..., έτσι ακριβώς που...), ενώ σε επίπεδο συντακτικής λειτουργίας κυριαρχούν η επιρρηματική αλλά και η λειτουργία τους ως χρονικών συνδέσμων.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί και η προσθετική λειτουργία τους στον ελλειπτικό λόγο (**καθώς/όπως, και/επίσης**) κάτι που επιβεβαιώνεται και από τη συχνή παρουσία αυτής της λειτουργίας στο ΣΕΚ (Σώμα Ελληνικών Κειμένων).

Είναι χαρακτηριστικό πως έγκριτα λεξικά της Νέας Ελληνικής, όπως ενδεικτικά: Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (1998), Κριαράς (1995), Μπαμπινιώτης (1998/2002), σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις αναφέρουν ως συνώνυμο του «καθώς» το «όπως» και αντίστροφα. Η σύγκλιση των δύο τύπων σε επίπεδο σημασίας και επιρρηματικής λειτουργίας αποτυπώνεται και στην πιο λαϊκή φράση «κατά πώς/καταπώς» όπου έχουμε έναν συμφυρμό των «κατά» και «πως» και κατ' επέκταση των «καθώς» και «όπως»: «**Καταπώς φαίνεται, έχεις δίκιο**».

Ακόμη και οι μη αποδεκτές προτάσεις των αλλοδαπών σπουδαστών φαίνεται να προκύπτουν από την ταύτιση των δύο στοιχείων στη γλωσσική τους συνείδηση και θα μπορούσαν να θεωρηθούν απόρροια της σύγκλισης των δύο τύπων σε σημασιολογικό και συντακτικό επίπεδο (που οδηγεί στην υπεργενικευμένη χρήση τους σε περιβάλλοντα που το ένα αποκλείει το άλλο). Συγκεκριμένα, πρόκειται για υπεργενικευμένη χρήση του «καθώς» σε περιβάλλοντα που διαφοροποιείται από το «όπως» (όταν δηλώνεται παραβολή/ παρομοίωση, συμφωνία ή τρόπος σε ελλειπτικό λόγο, παραχώρηση ...)

5 Μια εικασία

Οι παραπάνω διαπιστώσεις και ιδίως τα χαρακτηριστικά που έχουν από κοινού οι «καθώς- όπως», όπως:

- αξιοσημείωτη σημασιολογική εμβέλεια (πολύσημοι)
- αξιοσημείωτη συντακτική εμβέλεια (πολυλειτουργικοί)
- προϊόντα σύνθεσης δύο λεξικών μονάδων
- τάση ανεξαρτητοποίησης (ελλειπτικός λόγος)
- μετάβαση από πιο συγκεκριμένες έννοιες (χώρος, χρόνος) σε πιο αφηρημένες (αιτία, συμφωνία, παραβολή...)

μάς οδηγούν σε μια εικασία: «Μήπως είναι προϊόντα γραμματικοποίησης;»

Σύμφωνα με τη Μόζερ (1993):

«η γραμματικοποίηση αποτελεί μια διαδικασία κατά την οποία «λεξικά στοιχεία της γλώσσας χάνουν σταδιακά μέρος ή όλη τη λεξική τους σημασία και γίνονται τελικά - εφόσον ολοκληρωθεί αυτή η διαδικασία- απλοί γραμματικοί δείκτες».

Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας τα λεξικά στοιχεία είναι πολύ πιθανό, μεταξύ άλλων, να εμφανίσουν πολυσημία και να αποκτήσουν καινούργιες συντακτικές λειτουργίες. Πρόκειται για ένα ερμηνευτικό πρότυπο με πολλές διαστάσεις (διαχρονική, συγχρονική, πραγματολογική) που φωτίζει τη γλωσσική εξέλιξη αλλά και τη συγχρονική υπόσταση και κατανομή των γλωσσικών στοιχείων (Heine et al., 1991, Hopper & Traugott, 1993).

Είναι χαρακτηριστικό αυτό που αναφέρει η Traugott (1982):

«στην πορεία προς τη γραμματικοποίηση οι σημασιολογικές αλλαγές ακολουθούν την πορεία από σημασίες πιο συγκεκριμένες (χώρος-χρόνος) προς σημασίες που χαρακτηρίζουν τη σύνδεση κειμένου (συνδεδειγμένοι δείκτες) κι από εκεί προς σημασίες που εκφράζουν άμεσα το πιστεύω του ομιλητή απέναντι στα εκφωνήματα».

Η παραπάνω διαπίστωση φαίνεται να έχει ισχύ στις περιπτώσεις των «καθώς- όπως». Συγκεκριμένα σε σχέση με το «καθώς», το σημασιολογικό φορτίο του «κατά», από το οποίο επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό το «καθώς», επιβεβαιώνει την αρχή της μετάβασης από πιο συγκεκριμένη σε πιο αφηρημένη σημασία:

τόπος- χρόνος- τρόπος- συμφωνία – παραβολή – σύγκριση
(κατά) (κατά-καθώς)

Από την άλλη, οι σημασιολογικές αποχρώσεις με τις οποίες έχει εμπλουτιστεί το «όπως», όπως αυτές του παραλληλισμού, της παραβολής, της σύγκρισης καθώς και της παραχώρησης/εναντίωσης εμπεριέχουν κρίση, άποψη του ομιλητή, άρα έντονη υποκειμενικότητα. Αυτό βέβαια χρήζει περαιτέρω έρευνας της διαχρονικής τους εξέλιξης και θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μιας εκτενούς μελέτης για τη διαχρονική πορεία των «καθώς-όπως» στην ελληνική γλώσσα.

Επανερχόμενοι στη συγχρονική παρουσία τους, θα μπορούσαμε να πούμε πως το «καθώς» φαίνεται να εστιάζει στη συμφωνία στην επιρρηματική του

λειτουργία (καθώς λένε οι πολλοί, καθώς αναφέρουν οι ειδικοί, καθώς οφείλουν να κάνουν...) (άλλωστε και το αρχαιότερο «καθ' α» = σύμφωνα με τα οποία, είχε αυτή τη σημασία), είναι πιο λόγιο (υπάρχει πληθώρα λόγιων φράσεων στη Νέα Ελληνική με το «κατά» από το οποίο προέρχεται) (κατ' εμέ, κατά το δοκούν, κατά τα ειωθότα/τα λεγόμενα...) και κατ' επέκταση πιο συχνό σε πιο επίσημο γραπτό λόγο (συχνή παρουσία σε δοκιμακό και λογοτεχνικό λόγο) και λιγότερο στον προφορικό, όπως δείχνουν και τα στατιστικά στοιχεία της συχνότητας εμφάνισής του στα κείμενα του ΣΕΚ.

Το «όπως» φαίνεται να εστιάζει στην αναφορική επιρρηματική λειτουργία και συγκεκριμένα στον τρόπο («ήταν, όπως το περίμενα»), στην παραβολή/ σύγκριση («παίξαμε, όπως παλιά, όπως όταν ήμασταν παιδιά, όπως τότε...»/ «Είναι φιλόξενοι, όπως οι Κρητικοί»), εμφανίζεται πιο ανεξάρτητο στον λόγο («όπως μπορείς», «όπως νομίζεις», «όπως εσύ» κ.α.) με τη βοήθεια των συνομιλιακών υπονοημάτων και του περικειμένου και κατ' επέκταση είναι πιο συχνό στον προφορικό λόγο από το «καθώς», εμφανίζοντας, ωστόσο, ισχυρή παρουσία και στον γραπτό λόγο, όπως προκύπτει και από τα στοιχεία του ΣΕΚ.

Η ευρεία σημασιολογική ποικιλία των «καθώς-όπως» φαίνεται ότι δεν είναι τυχαία, χαρακτηρίζεται από σημασιολογική συνάφεια: οι σημασίες κυμαίνονται από πιο συγκεκριμένες (π.χ. χρονικές) σε πιο αφηρημένες (π.χ. αιτιολογικές, συγκριτικές/παραβολικές, παραχωρητικές). Περαιτέρω το «πολύσημο» των δύο τύπων αποτελεί απόρροια της ετυμολογικής τους προέλευσης και των μεταφορικών επεκτάσεων, ενδεχομένως και της γραμματικοποίησης, και εμπλουτίζεται διαρκώς ανανεώνοντας τη γλώσσα. Υπάρχει μία συμμετρία που χαρακτηρίζει τη γλωσσική πολυμορφία αλλά και μία συστηματικότητα και κανονικότητα που διέπει τις σημασιολογικές μεταβολές. Η απορία των σπουδαστών για τις μικρές λέξεις με τις πολλές σημασίες αντανακλά μία πραγματικότητα που δίνει το έναυσμα για γόνιμο προβληματισμό και έρευνα.

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Νικόλαος. 1990. *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Α.Π.Θ.
- Γούτσος, Διονύσης. 2003. «Σώμα Ελληνικών Κειμένων: Σχεδιασμός και υλοποίηση». Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 18-21 Σεπτεμβρίου.
- Δημητράκος, Δημήτρης. 1964. *Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσης*. Αθήνα: Τεγόπουλος.
- Heine, Bernd, Ulrike Claudi and Friederike Hunnemeyer. 1991. *Grammaticalization: A Conceptual Framework*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hopper, Paul and Elisabeth Traugott. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Humbert, Jean. 1957/2002. *Συντακτικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*. Εξελληνισθέν υπό Γεωργίου Ι. Κουρμούλη. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Κριαράς, Εμμανουήλ. 1969 κ.εξ. *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*. Θεσσαλονίκη.
- Κριαράς, Εμμανουήλ. 1995. *Νέο Ελληνικό Λεξικό της Σύγχρονης Δημοτικής Γλώσσας*. Εκδοτική Αθηνών.

- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, 1998. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλης Τριανταφυλλίδης, Α.Π.Θ.
- Liddell, Henry – Robert Scott. 1907. *ΜέγαΛεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*. Αθήναι: Σιδέρης.
- Μόζερ, Αμαλία. 1993. «Γραμματικοποίηση και βοηθητικά ρήματα», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 14: 161-175.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 1998/2002. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήναι: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2010. *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήναι: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Πανταζίδου, Ιωάννης. 1892. *Λεξικόν Ομηρικόν*. Αθήναι: Σιδέρης.
- Σταματάκος, Ιωάννης. 1961. *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*. Αθήναι: Δεδεμάδης.
- Τζάρτζανος, Αχιλλέας. 1946. *Νεοελληνική Σύνταξις*. Αθήναι: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων. Ανατύπωση:1991. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Traugott, Elisabeth. C. 1982. “From propositional to textual and expressive meanings: some semantic-pragmatic aspects of grammaticalization”. In *Lehmann and Malkiel* 1982: 245-271.

Verb-deriving processes in Modern Greek: the role of the learned and non-learned level

Angeliki Efthymiou
Democritus University of Thrace
aefthym@eled.duth.gr

Περίληψη

Στην εργασία αυτή διερευνάται το επίπεδο ύφους (ή χρήσης) των μορφολογικών μέσων (προσφυσμάτων, προσφυσματοειδών στοιχείων και δεσμευμένων θεμάτων) που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ρημάτων στην κοινή νέα ελληνική. Διαπιστώνεται ότι τα μορφολογικά μέσα που χρησιμοποιούνται για τον σχηματισμό των μεταφραστικών δανείων εκπροσωπούν το λόγιο επίπεδο, ενώ τα δάνεια προσφύματα εντάσσονται στη μη λόγια ποικιλία. Επίσης, καταδεικνύεται η συστηματική σχέση των μετριαστικών προθηματοειδών στοιχείων με το μη λόγιο επίπεδο.

Λέξεις-κλειδιά: γραμματικοποίηση, δανεισμός, διεθνισμός, ελληνική γλώσσα, επίπεδο ύφους, μεταφραστικό δάνειο, νεολογισμός.

1 Introduction

Modern Greek has a wealth of verb-deriving processes. Modern Greek verbs can be formed by means of suffixation, prefixation, parasynthesis or conversion (Efthymiou 2018):

(1) a.	καθαρ-ίζω ‘to clean’	(καθαρός ‘clean’)
b.	υπερ-φορτώνω ‘to overload’	(φορτώνω ‘to load’)
c.	εκ-θρον-ίζω ‘dethrone’	(θρόνος ‘throne’)
d.	γλωσσολογ(ώ) ‘perform the activity of a linguist’	(γλωσσολόγος ‘linguist’)

The above-mentioned verb-forming processes generally differ in terms of morphological productivity (Efthymiou, Fragaki and Markos 2012a, Efthymiou 2018). It is also notable that in contemporary Greek the domain of affixal derivation seems to be expanded, mainly via grammaticalization (e.g. the suffixization of Ancient Greek ποιῶ ‘to make/do’), and via borrowing (e.g. the suffix -άρω and the prefix कारα- (Ralli 2005, Dimela and Melissaropoulou 2009, Manolessou and Ralli 2015, Efthymiou 2017):

(2) a.	απλο-ποιῶ ‘to simplify’	(απλός ‘simple’)
b.	ζουμ-άρω ‘to zoom’	(ζουμ ‘zoom’)
c.	καρα-ντρέπομαι ‘to be extremely ashamed’	(ντρέπομαι ‘to be ashamed’)

As a consequence, new verb-forming elements enter in competition with older Modern Greek verb-forming affixes (cf. Anastassiadi-Symeonidi 1986, Efthymiou, Fragaki and Markos 2012a, Efthymiou, Fragaki and Markos 2012b, Efthymiou 2017, 2018, 2019).

This study focuses on a) verb-forming affixes which Modern Greek borrowed from other languages (e.g. the suffix -άρω), b) verb-forming elements which are related to the introduction of loan words in Modern Greek (e.g. the prefix εκ-), and c)

prefixoids which create diminutive verbs in Modern Greek (the prefixoid *κουτσο-* ‘lame’):

- (3) a. *ζουμ-άρω* ‘to zoom’
b. *εκ-βιομηχαν-ίζω* ‘to industrialize’ (cf. also French *industrialiser*)
c. *κουτσο-τρώω* ‘to eat slowly, from time to time’

It will be argued that the preference for certain elements rather than others may be related to sociolinguistic (i.e. register) factors.

This paper has been divided into five sections. In section 2, I briefly explain the features [+learned], [+/- learned] and [-learned], which will be used in the following sections. Sections 3, 4 and 5 discuss the characteristics of the verb forming elements under investigation. Section 6 is a brief conclusion.

2 Defining [+learned] and [-learned] elements

After the language reform of 1976, the two distinct varieties of Greek diglossia, *katharevousa* (a ‘purist’ written variety) and *demotic* (the ‘popular’ variety, used for spoken and informal occasions) have merged to form Standard Modern Greek with a clear prevalence of the latter. What is now known as Standard Modern Greek is based on demotic features supplemented with so-called learned elements from *katharevousa* (Mackridge 1985, Horrocks 1997, among others), thus preserving features from both varieties at the phonological, morphological, syntactic and lexical levels.

As a consequence, Modern Greek vocabulary is made up of lexical items of popular and learned (or [+learned]) origin (Petrounias 1985). The first may have two different sources: a) inherited from Ancient and Hellenistic Greek via medieval Greek, e.g. *γη* ‘earth’, or b) borrowed from other languages, e.g. *πόρτα* (Latin *porta*, ‘door’). The second refers to words that have been coined in modern times under the learned (or purist) tradition. These words are in their vast majority of three sources (Petrounias 1995): a) Learned loans from Classical or Hellenistic Greek, borrowed in an attempt to accommodate meanings of foreign words by expanding the meaning of ancient words that were thus reintroduced into the modern vocabulary (e.g. *πολιτισμός*, in Hellenistic Greek ‘administration of public affairs’ translates French *civilisation*), b) loan translations from Modern European languages (notably French and English) (e.g. *ουρανοξύστης* < English *skyscraper*), and c) loans from internationalisms based wholly or partly on Ancient Greek and/or Latin lexical elements (e.g. *ψυχολογία* < French *psychologie*) (see also Setatos 1969, among others). In the same spirit, Anastassiadi-Symeonidi, Fliatouras and Nikolaou (2018) observe that the learned level of Modern Greek is derived from natural diachronic inheritance, mainly through the language of administration, high oral/written registers, the scientific register and the language of church as language variation, as well as the standardization of Ancient Greek. They also maintain that the learned level nowadays includes the inherited segments, structures and processes from former periods of the Greek language on all levels of linguistic analysis (phonology, morphology, etc.) as well as lexicon, that are used mainly on the high/formal register.

Due to the heterogeneous range of learned elements in Modern Greek, the degree of learnedness is defined by a continuum (Anastassiadi-Symeonidi and Fliatouras 2004).

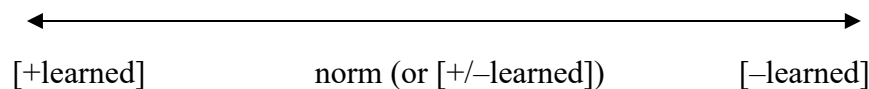

Figure 1 | The [learnedness] continuum (cf. Anastassiadi-Symeonidi and Fliatouras 2004)

The vast majority of basic everyday linguistic items can be classified at the intermediate zone of the continuum, belonging to the unmarked variety (i.e. the norm), whereas peripheral items can be located at the learned or non-learned zone, gradually diverging from the norm (see also Kamilaki 2012). According to Anastassiadi-Symeonidi and Fliatouras (2004), learnedness is defined by two criteria: a) by etymology and b) by register, in terms of representation of the high/formal level (see also Anastassiadi-Symeonidi, Fliatouras and Nikolaou 2018). The learned zone includes lexical items that are used mainly on the high/formal register and originate from Ancient Greek or constitute formations of *katharevousa*. On the other hand, lexical items characterized as [-learned] either have a popular origin or are used in informal or spoken (colloquial) speech (Anastassiadi-Symeonidi and Fliatouras 2004).

3 Affixes which Greek borrowed from other languages

The borrowing of derivational affixes in the verbal domain of Modern Greek is limited to *-άρω* and *καρα-*, which are both relatively new verb-forming elements in the history of Greek (Efthymiou 2018).

I will begin with *-άρω*, which is highly productive in Modern Greek. This suffix is of Italian etymology and entered Greek through borrowings of Italian verbs in *-are* and French verbs in *-er*. It is related to the introduction of loan words in Greek, and shows preference for non-native bases (Anastassiadi-Symeonidi 1994, Ralli 2005, among others):

- (4) a. τσεκάρω ‘to check’ (τσεκ ‘check’)
 b. φλερτάρω ‘to flirt’ (φλερτ ‘flirt’)

As shown in the corpus study of Efthymiou et al. (2012a), the suffix *-άρω* is a moderately productive verb-forming element, which enters in competition with older Modern Greek verb-forming suffixes, such as *-ίζω*, *-ώνω*, *-έω* and *-αίνω*, etc. More specifically, *-άρω* is found to be less productive than *-ίζω*, *-ώνω*, *-έω* and *-αίνω* and more productive than *-(i)άζω* and *-αίνω*. It is also worth noting that *-άρω* presents a rather high number of hapaxes in the data of Efthymiou et al. (2012a), something which suggests that the probability of finding new words formed by these elements is very high.

As concerns the register properties of *-άρω*, the suffix is found to be more productive in spoken than written registers (Efthymiou et al. 2012a). According to Efthymiou et al. (2012a), the high productivity of *-άρω* in spoken registers can be related a) to the [-learned] or [+/-learned] character of its derivatives, which generally belong to everyday vocabulary, used in spoken interaction and b) to its preference to non-native bases, since spoken discourse is usually a fertile domain for the introduction of neologisms in language (cf. also Efthymiou et al. 2012b).

Turning now to the intensifying prefix *καρα-*, we observe that it originates from the Turkish adjective *kara* ‘black’.

- (5) a. *kara-simbaθó* ‘to get to like someone extremely’
 b. *kara-drépome* ‘to be extremely ashamed’

According to Manolessou and Ralli (2015), the use of *καρα-* as an intensifying prefix probably started from the borrowing of Turkish words where *kara* was a component with an intensifying function.

As concerns its register properties, the prefix *καρα-* is used in highly informal register and derives [–learned] words with negative connotations (Fotiou 1998, Efthymiou 2017, among others). This observation accords with Anastassiadi-Symeonidi (2010), who claims that borrowing constitutes a safe way for Greek to introduce finer distinctions on a pragmatic level. For the [–learned] level, Modern Greek employs suffixes borrowed from other languages, while for the [+learned] suffixes of Greek origin.

4 Verb-forming elements which are related to the introduction of loan translations in Modern Greek

Verb-forming elements which are related to the introduction of loan translations in Modern Greek are in their vast majority either a) prepositional prefixes (e.g. *απο-*, *εκ-*, *εν-*, etc.) or b) affixoids (e.g. *-ποιώ*, *αυτο-*, etc.) or c) bound stems (e.g. *-λογώ*, *-σκοπώ*, etc.) (for discussion on bound stems, cf. Ralli 2005):

- (6) a. *απο-*: *αποτοξινώνω* < English ‘to detoxify’
 b. *εκ-*: *εκβιομηχανίζω* ‘to industrialize’ (< French industrialiser)
 c. *εν-*: *ενυδατώνω* ‘to hydrate’ (< French hydrater)
- (7) a. *-ποιώ*: *παγκοσμιοποιώ* < English ‘to globalize’
 b. *αλληλο-*: *αλληλεπιδρώ* ‘to interact’ < French interagir
- (8) a. *-λογώ*: *ηθικο-λογώ* < ‘moralize’ French moralizer
 b. *-σκοπώ*: *βιντεο-σκοπώ* < English ‘to videotape’

What all these elements have in common is that they originate in Ancient Greek and are of learned origin. A large number of them (the so-called ‘neoclassical’ or ‘international’ affixes/elements) has been used for the creation of neologisms which tend to be international (internationalisms) passing from language to language (Anastassiadi-Symeonidi 1986, Ralli 2005, Efthymiou 2015, 2018, among others).

It is interesting to note that one of the most productive prefixes of Modern Greek, the prefix *ζε-*, which is of popular origin, does not participate in the creation of loan translations (Petrounias 1995). As Mendez-Dosuna (1997) has shown, *ζε-* is a formation of Medieval Greek, which developed from the combination of the Ancient Greek preverb *εκ-* (or *εξ-* before vowels) with the verbal syllabic augment *ε-*.

As concerns their register properties, verb-forming elements which are related to the introduction of loan translations in Modern Greek typically occur in refined or written speech and their derivatives are usually [+learned] or [+/-learned] forms (Anastassiadi-Symeonidi 1986, 2010, Ralli 2005, Efthymiou 2015, Efthymiou, Fragaki and Markos 2012b, Efthymiou 2018). The example of *-ποιώ* is characteristic. Like *-άρω* (see section 3), *-ποιώ* is productive in forming neologisms and enters in

competition with other verb forming processes (Anastassiadi-Symeonidi (1986, Efthymiou et al. 2012b). Although the two verb-forming elements (i.e. *-ποιώ* and *-άρω*) are observed to have similar productivity scores, they show mirror image preferences as regards their productivity in spoken and written texts: *-ποιώ* is more productive in written texts containing a large amount of terminology, whereas *-άρω* appears to be more productive in spoken texts (Efthymiou et al. 2012b). According to Efthymiou et al. (2012b), the high productivity of *-ποιώ* in written registers can be related to the [+learned] character of the verbs it forms: *-ποιώ* usually forms verbs with a [+learned] character, which are mostly expected in formal or written texts.

5 Prefixoids which form diminutive verbs in Modern Greek

Diminutive verbs show a wide variety of meanings. They do not only indicate deviation from the default value denoted by the base, but can also express a range of meanings such as the attitude of the speaker, mitigation, etc. (see among others Dressler and Merlini Barbaresi 1994, Grandi 2009, Stosic and Amiot 2011):

(9) Italian *dorm-icchiare* ‘sleep poorly’

As shown in Efthymiou (2017), Modern Greek diminutive (i.e. deintensifying) verbs are mainly formed by means of prefixoids (i.e. elements, which have acquired a new more abstract meaning through grammaticalization):

- (10) a. *ψιλο-* ‘slim’ : *ψιλοθυμώνω* ‘to get a bit angry’
 b. *κουτσο-* ‘lame, gimp’y’ : *κουτσοβλέπω* ‘to see poorly’

Ψιλο- ‘slim’, *κουτσο-* ‘lame, gimp’y’ and *ψευτο-* ‘false’ are three of the most common prefixoids which can be interpreted as verbal diminutivizers. As illustrated in the examples in (10), all these elements, in their bound use, do not behave like parts of compounds, but function as prefixes expressing a more subjective meaning (Efthymiou 2017, cf. also Babiniotis 1969, Dimela and Melissaropoulou 2009). It is worth noting that *ψιλο-*, *κουτσο-* and *ψευτο-* are of popular origin (cf. Babiniotis 1969). As concerns their semantic contribution, these (deintensifying) prefixoids have a range of meanings beyond deintensification, covering the negative or positive attitude of the speaker, mitigation of the force of the utterance, emotional involvement or other non-evaluative meanings (e.g. event internal pluractionality, etc.) (Efthymiou 2017):

- (11) a. *ψιλοπίνω* ‘I don’t want to tell you that I drink (a lot), but I do so’ (example taken from Xydopoulos 2009)
 b. *κουτσοτρώνω* ‘to eat slowly, from time to time’
 c. *ψευτοδιαβάζω* ‘to study half-heartedly, from time to time’.

As can be seen from the examples in (11), *kutso-* and *psefto-* are typically associated with qualitative interpretations, emphasizing the lower quality of the action, while *psilo-* is typically associated with the pragmatic meaning of mitigation (Giannouloupoulou 2004, Xydopoulos 2009, Savvidou 2012, among others).

Finally, as concerns their register properties, these prefixoids typically form verbs with a [–learned] character, which are mostly expected in informal or spoken

speech (Efthymiou 2017, 2019). Interestingly enough, this observation accords with the well-known assumptions that diminutives are normally used in informal contexts (see among others, Prieto 2005, Sifianou 1992, Efthymiou 2019) and suggests that the study of usage frequency across (spoken and written) registers can be very useful in drawing a refined picture of verb-forming elements.

6 Conclusion

To sum up, the observations made in this paper provide support for suggesting that in the verbal domain of Modern Greek, the preference for certain verb-forming elements rather than others is related to register factors. It was shown that verb-forming elements which are related to the introduction of loan translations in Modern Greek fall into the learned category, whereas borrowed affixes fall into the [-learned] category. Furthermore, it was shown that for the [-learned] level, Modern Greek verbs employ suffixes or prefixes borrowed from other languages (e.g. *-άρω, कारα-*) or affixoids of popular origin (e.g. *ψευτο-*) while for the [+learned] register prepositional prefixes (e.g. *εκ-, εν-*) or affixoids and bound stems of learned origin (e.g. *-σκοπώ, -ποιώ*).

References

- Anastassiadi-Symeonidi, Anna. 1986. “Η φύση και η παραγωγικότητα του σχηματιστικού στοιχείου *-ποιώ*” [On the nature and productivity of the forming element *-ποιώ*]. *Studies in Greek Linguistics* 1985:49-70.
- Anastassiadi-Symeonidi, Anna. 1994. *Νεολογικός δανεισμός-Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και την αγγλοαμερικανική: Μορφοφωνολογική ανάλυση* [Neological Borrowing in Modern Greek: Direct Loans from French and English. Morpho-Phonological Analysis]. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
- Anastassiadi-Symeonidi, Anna 2010. “Pourquoi une langue emprunte-t-elle des suffixes? L'exemple du grec et du latin”. *Meta: Journal des traducteurs* 55(1): 147-157.
- Anastassiadi-Symeonidi, Anna and Asimakis Fliatouras. 2004. “Το λόγιο και το λαϊκό στη νέα ελληνική: ορισμός και ταξινόμηση” [The features [learned] and [-learned] in Greek: Definition and classification]. In the *Proceedings of the 6th International Conference on Greek Linguistics, University of Crete*, edited by Georgia Katsimali, Alexis Kalokairinos, Elena Anagnostopoulou and Ioanna Kappa. Rethymno: University of Crete. CD-ROM publication (ISBN: 960-88268-0-2).
- Anastassiadi-Symeonidi, Anna, Asimakis Fliatouras and Georgia Nikolaou. 2018. “The dictionary of the learned level of Modern Greek”. In the *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts*, edited by Jaka Čibej, Vojko Gorjanc, Iztok Kosem and Simon Krek, 631-540. Ljubljana: Ljubljana University Press, Faculty of Arts.
- Babiniotis, Georgios. 1969. “Ο δια συνθέσεως υποκορισμός εις της Ελληνικήν”. [Diminution in Greek compounding]. PhD diss., University of Athens.
- Dimela, Eleonora and Dimitra Melissaropoulou, 2009. “On prefix like adverbs in Modern Greek”. *Patras Working Paper in Linguistics* 1: 72-94.

- Dressler, U. Wolfgang and Lavinia Merlini-Barbaresi. 1994. *Morphopragmatics: Diminutives and intensifiers in Italian, German and other languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Efthymiou, Angeliki. 2019. “Η μορφολογική ποικιλία στα αξιολογικά επίθετα της νέας ελληνικής” [Morphological variation in the domain of evaluative adjectives and verbs in Modern Greek]. In *Γλωσσική ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη* [Language variation. A festschrift for Angela Ralli], edited by Argiris Archakis, Nikos Koutsoukos, George J. Xydopoulos and Dimitis Papazachariou, 155-176, Athens: Kapa Publishing.
- Efthymiou, Angeliki. 2018. *Ο σχηματισμός των ρημάτων στη νέα ελληνική γλώσσα*. [Verb formation in Modern Greek]. Thessaloniki: Epikentro.
- Efthymiou, Angeliki. 2017 “Intensification and deintensification in Modern Greek verbs”. *Lexis* 10. 30 September 2017. <http://lexis.revues.org/1089>.
- Efthymiou, Angeliki. 2015. “Modern Greek parasynthetic verbs: A hierarchical relationship between prefixes and suffixes”. In *Affix ordering across languages and frameworks*, edited by Stela Manova. N. York, 82-107. Oxford: Oxford University Press.
- Efthymiou, Angeliki, Georgia Fragaki and Angelos Markos. 2012a. “Productivity of verb forming suffixes in Modern Greek: A corpus-based study”. *Morphology* 22(4):515-543.
- Efthymiou, Angeliki, Georgia Fragaki and Angelos Markos. 2012b. “Exploring the productivity of *-πιό* in Modern Greek: A corpus-based study”. In *Selected papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*, edited by Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki and Penelope Kambakis-Vougiouklis. 243-254. Komotini, Greece: Democritus University of Thrace.
- Giannouloupoulou, Giannoula. 2004. “Μορφήματα στα όρια ανάμεσα στην παραγωγή και τη σύνθεση. Η περίπτωση των *θεο-*, *ψιλο-* και *-φέρνω*.” [Morphemes in the boundaries between derivation and compounding: The case of *theo-*, *psilo-* and *-ferno*]. In *Proceedings of the 6th International Conference of Greek Linguistics*, edited by Georgia Katsimali, Alexis Kalokairinos, Elena Anagnostopoulou and Ioanna Kappa. Rethymno: University of Crete. CD-ROM publication (ISBN: 960-88268-0-2).
- Grandi, Nicola. 2009. “Restrictions on Italian verbal evaluative suffixes: The role of aspect and actionality”. *York Papers in Linguistics* 2:46-66.
- Horrocks, Geoffrey. 1997. *Greek: A History of the Language and its People*. London: Longman.
- Kamilaki, Maria. 2012. “Learned elements as a strategy of verbal humor: evidence from young speakers of Standard Modern Greek”. In *Current Trends in Greek Linguistics*, edited by Georgia Fragaki, Thanasis Georgakopoulos and Charalambos Themistocleous, 124-147. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Mackridge, Peter. 1985. *The Modern Greek language: a descriptive analysis of Standard Modern Greek*. Oxford: University Press.
- Manolessou, Ioanna and Angela Ralli. 2015 “From Ancient Greek to Modern Greek”. In *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, edited by Peter Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen and Franz Rainer, vol 3, 2041–2061. Berlin/New York: De Gruyter.
- Mendez-Dosuna, Julian. 1997. “Fusion, fission and relevance in language change: De-univerbation in Greek verb morphology.” *Studies in Language* 21 (3):577-612.

- Petrounias, Evangelos 1985. “Τα λεξικά της ελληνικής, οι ετυμολογίες τους και οι ετυμολογίες του λεξικού του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη” [The dictionaries of Modern Greek, their etymologies, and the etymologies of the Dictionary of the Triantafyllides Institute]. *Studies in Greek Linguistics* 3:307-416.
- Petrounias, Evangelos, 1995. “Loan Translations and the Etymologies of Modern Greek”. In *Greek Linguistics '95*, edited by Gaberell Drachman, Angeliki Malikouti-Drachman, Chrysoula Klidi & Ioannis Fykias, 2nd vol, 791–801. Salzburg: University of Salzburg.
- Prieto, Victor. 2005. *Spanish evaluative morphology: pragmatic, sociolinguistic, and semantic issues*. PhD diss., University of Florida.
- Ralli, Angela. 2005. *Μορφολογία* [Morphology]. Athens: Patakis.
- Savvidou, Paraskevi. 2012. “Μετριασμός και επίταση με τη χρήση των μορφημάτων *θεο-* και *ψιλο-*”. [Mitigation and intensification with the use of the morphemes *theo-* and *psilo-*]. In *Selected Papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*, edited by Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki & Penelope Kambakis-Vougiouklis, 1090-1099. Komotini, Greece: Democritus University of Thrace.
- Setatos, M. 1969. *Τα ετυμολογικά σημασιολογικά ζεύγη λόγιων και δημοτικών λέξεων της Κοινής Νεοελληνικής*, [The Etymological-Semantic Pair of Learned and Demotic words of Standard Greek]. PhD diss., Aristotle University of Thessaloniki.
- Sifianou, Maria. 1992. “The use of diminutives in expressing politeness: Modern Greek versus English”. *Journal of Pragmatics* 17:155-173.
- Stosic, Dejan and Dany Amiot. 2011. “Quand la morphologie fait des manières: les verbes évaluatifs et l’expression de la manière en français”. In *Ars Grammatica. Hommages à Nelly Flaux*, edited by Dany Amiot, Walter De Mulder, Estelle Moline & Dejan Stosic, 403-430. Bern: Peter Lang.
- Xydopoulos, Georgios. 2009. “*Psilo-*: Exploring the case of a ‘diminutive’ in Modern Greek”. In *Selected Papers from the 18th International Symposium of Theoretical and Applied Linguistics*, edited by Anastasios Tsangalidis, 397-405. Thessaloniki: Monochromia.

The semiotic dynamics of a small place: a linguistic landscape approach to Olga's Square, Patras*

Stefania Diamantopoulou
University of Hamburg
stefaniadiamantop@gmail.com

Περίληψη

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι η ανάλυση των νοημάτων του δημόσιου χώρου. Συγκεκριμένα εξετάζεται η περίπτωση της πλατείας Όλγας, στην Πάτρα, από τρεις διαφορετικές σκοπιές: λόγος, γλώσσα και υλικότητα είναι οι σημειωτικοί κώδικες που επιλέγονται για να αναδείξουν τη δυναμική του χώρου και τα διάφορα νοήματα που μπορεί αυτός να φέρει. Τα δεδομένα προκύπτουν από φωτογραφίες του χώρου, που ελήφθησαν μεταξύ του χρονικού διαστήματος 2018-2019. Συνεντεύξεις, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της εθνογραφίας, λειτουργούν επικουρικά στην αποκρυπτογράφηση των σημειωτικών ερεθισμάτων που προσφέρει η πλατεία. Παρά το ότι θεωρείται ένας ενιαίος δημόσιος χώρος, τα δεδομένα παρουσιάζουν την πλατεία Όλγας διαιρεμένη σε “ζώνες”, οι οποίες βρίσκονται συνεχώς υπό τη διεκδίκηση ετερογενών σημειωτικά δυνάμεων.

Λέξεις-κλειδιά: γλωσσικό-σημειωτικό τοπίο, πλατεία Όλγας, λόγος, γλώσσα, υλικότητα

1 Introduction

The present paper is a summary of a completed master thesis which focused on the examination of the features that shaped the Linguistic Landscape (LL) of Olga's Square in the city of Patras (Greece). The research was conducted during a specific period of time (from September 2018 to January 2019), with the aim of exploring the semiotic dynamics of that space. Based on the proposition that space and human agency are in constant interaction (Lefebvre 1974), an examination of the square's static signs was attempted using three different perspectives: discourse, language and material (Scollon & Scollon 2003). This methodology, employed in conjunction with ethnographic observations (Blommaert & Maly 2014), was adopted in order to thoroughly investigate the range of meanings that each sign may produce, discovering, by extension, how these fuel the space's semiotic dynamics by theoretically and materially dominating over the square. Olga's Square emerges as a semiotically divided and heterogeneous space with multiple as well as contradictory meanings.

2 The space

Olga's Square is an open space in central Patras (Greece) (Figure 1). The official language of the city is Greek and its population amounts to ca. 200.000¹ inhabitants, with Greeks

* I would like to thank Prof. Dr. Jannis Androutsopoulos (University of Hamburg) for his insightful remarks as well as Panos Theodoropoulos (University of Glasgow) and Eleni Koroli for reviewing and commenting on this article.

¹ <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM03/> (last accessed on 28/04/2020).

being the predominant ethnic group. From an urban planning view, Olga's Square (~0,8ha) is surrounded by four streets, which form the square's perimeter and are lined primarily with shops, cafeterias and fast-food restaurants. Its space constitutes an urban point which fosters social gatherings, entertainment and interaction within the city center. Hence, Olga's Square is not simply a point of the city's spatial network, but it also constitutes a core element of the city's social network, which in turn means that the square may bring along additional signifieds. The subsidiary questions of this project, which will help us analyze and reconstruct the space beyond its material form, relate to how possible signifieds are created and to who partakes in their creation.

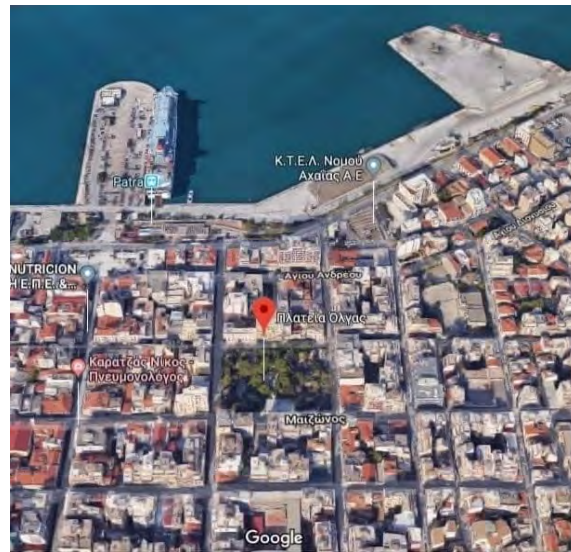

Figure 1 | Olga's Square in Patras.

3 The data

The data comprise 174 photographs, each one depicting a sign, as this is defined by Backhaus (2007: 66). The photographs were collected by means of repeated fieldwork visits. All static signs of Olga's Square were photographed, including those that had an indexical relation to the square. Afterwards, they were enumerated, classified and uploaded on the Google My Maps Application², so that any stakeholder could have access to a more detailed picture.

With regard to the ethnographic part of the study, twenty semi-structured interviews were conducted, in some of which more than one interviewee was present. On the one hand, I interviewed passers-by at random or people hanging out at Olga's Square and willing to

https://www.eetaa.gr/metaboles/apografes/apografi_2011_rev.pdf (p. 239, last accessed on 28/04/2020).

² Specific colors were chosen for the Google pointers in accordance with the signs' discourses: black is for transgressive signs, pink for commercial, yellow for infrastructural, and green for regulatory signs. The presence of more than one discourse at the same place is marked with purple. To get a better view follow this link: https://drive.google.com/open?id=1_IM_LPY7ly7icqrXwgQnTCSLdKpSJnBv&usp=sharing.

answer my questions (students, immigrants, etc.). On the other hand, I interviewed some of the local shopkeepers, since they play an active role in shaping the square's landscape.

4 Methodology

After an examination of the various analytic categories being proposed within the domain of LL, the data were coded and analyzed according to the theoretical tools provided by the work of Scollon & Scollon (2003). More specifically, the semiotic resources of discourse, language and materiality were chosen as the analytic categories of the present project. During the analysis, each one of these resources was enriched with ethnographically derived remarks in order to outline a holistic picture of the social space under research.

Discourses are significantly anchored to (social) spaces and they thus reveal not only 'social languages' (ibid.: 210), but also human actions (de Saint-Georges 2002: 1). The four types of discourses being employed and studied regarding the emplaced signs of Olga's Square are: transgressive, commercial, infrastructural and regulatory.

Language is also a key factor for the accurate interpretation of a space. As Landry & Bourhis (1997) note in their definition of LL, language is to be found almost everywhere. Together with an ethnographic approach, language can reveal many complex features of the social fabric and patterns of the social interaction.

Finally, materiality is a cultural and social semiotic resource shaping the context of a sign by adding extra meaning to it³. But while the importance of materiality has long been stressed and studied under the realm of inscription (e.g. Kress & van Leeuwen 1998), most of the heretofore LL studies tend to overlook it, despite the material form of our environment. The materials examined here refer to the material condition of each sign and not e.g. to every distinct material used for the production of each sign.

5 Discourse

The analysis begins by showing how discourses spread around the area. Table 1 presents the numerical results (signs per discourse), while Figure 2 illustrates how the 174 signs are distributed in Olga's Square space.

5.1 *Transgressive⁴ discourse*

The majority of this project's signs are transgressive. Their unauthorized emplacement through human activity transgresses the normative setup of Olga's Square in various ways; transgressive signs are tracked down almost in every 'corner' of the square, e.g. on benches, street-light poles, on the ground and even above other transgressive signs (Figure 3) and historical monuments (Figure 4).

³ See also Hodge R. & Kress G. (1988: 9) for certain examples.

⁴ The term '*transgressive*' is mostly translated in Greek as '*παραβατικός*', while a more precise translation would be '*μη θεσμοθετημένος*'.

Type of discourse	<i>N</i>	%
transgressive	111	63.8
commercial	38	21.8
infrastructural	16	9.2
regulatory	9	5.2
Total	174	100

Table 1 | Signs per discourse

Figure 2 | Distribution of signs in Olga's Square according to discourse.

The examination of the context of the transgressive signs reveals the presence of collective groups related with leftist, antifascist, anti-patriarchal ideals. Local bands make their presence visible by tagging their names or their affiliation with music genres (e.g. hip-hop & punk), which are often interlinked with anti-authoritarian ideals (Figure 5).

Figure 3 | Transgressive layering probably due to potential conflict between politically active groups.

Figure 4 | Inscriptions transgressing the historical statue of A. Michalakopoulos. We can discern the anarchist symbol, as well as the word “antifa”. The verb “βανδαλίζομαι” (Eng. I am vandalized) alludes to the Greek slogan “βασανίζομαι” (Eng. I suffer), whose use became widespread during the Greek financial crisis. The fact that those signs are on the sculpture indexes a confrontational dialogue between the typical state practices and anti-authoritarian ideals.

Figure 5 | Graffiti of Pavlos Fyssas, the Greek rapper who was murdered on 18/09/2013 by the neo-Nazi political organization Golden Dawn. The symbol of anarchy is again on display; the red and black colors are closely associated with the anarcho-communist movement.

Another example of transgressivity is the glued notes advertising places for rent (Figure 6). At first sight, they seem to be littering clean surfaces, but in essence they show a typical communicative relationship among the local people, confirming thus the square’s open communal character. These signs become transgressive mainly due to the lack of

ample authorized space where such announcements ought to be placed (e.g. municipal bulletin boards).

Figure 6 | Transgressive “for rent” signs.

The wider presence of transgressive signs created either by individuals or by groups confirms Auer’s argument (2010: 290), that static signs also have the function of marking membership and bringing out various senses of belonging. Olga’s Square obtains a twofold meaning through transgressive discourse and the consequent alteration of its urban landscape: on one hand it gets associated with features such as decay, illegality, damage, etc.; on the other, its particular communal character is highlighted through such transgressive practices, which indeed contribute to the resemiotization of Olga’s Square (Pennycook 2009: 307). This duality of the square’s characteristics is also expressed by the locals:

I.⁵ Olga’s Square, I would characterize it as a social space of gathering, a place, where different social groups of this world coexist: immigrants, drug addicts, anarchists, what we call “divergent” (...). [The square] remains a point of gathering in the outer space for different cultures and people.

(woman, ~25 y/o)

5.2 Commercial discourse

A number of restaurants, cafeterias, shops, private offices and institutions exist around Olga’s Square. Their signs often try to capture the attention of the passers-by either through their visual dominance or through the provocation of mental and cultural associations that are considered to be appealing to the public.⁶ Although these signs account for approximately 22% of the data (Table 1), it should be borne in mind that commercial discourse is essentially ranked as second, competing thus with the transgressive one.

⁵ The majority of the interviews were conducted in Greek.

⁶ See also Schmitz (2018).

Despite the fact that Olga's Square is an open public space, a part of it is occupied by coffee shops and fast-food restaurants. This is achieved by having special sections carrying specific signs on the top of their construction, such as the name and/or logo or slogan of the corresponding shop. Furthermore, there are signs that are situated on the pavement or on poles, at eye-level height, contributing thus to the shop's promotion (Figure 7).

All those signs showcase the commercial activity (semiotic scope) by appropriating and privatizing the space; this appropriation in turn partially cancels the square's public and open character. Due to this fact, issues of territoriality and power relations are raised, since the emphasis is placed on values like supply and demand and not really on the space's (public) communality.

Figure 7 | Name and slogan of a cafeteria on a pole

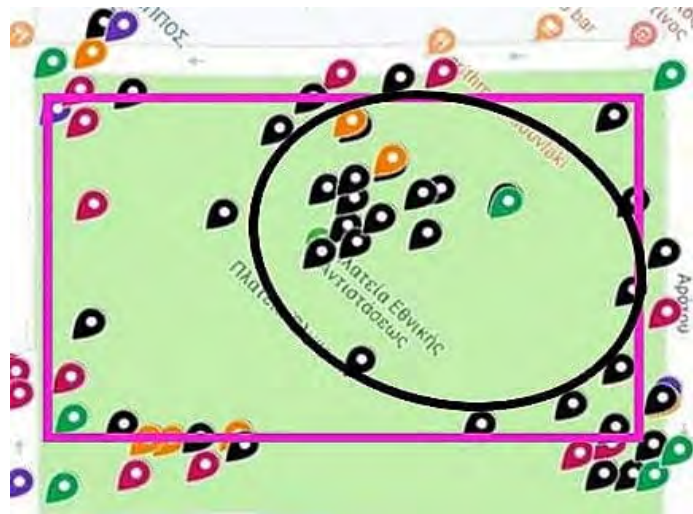

Figure 8 | Network of the commercial (pink) and the transgressive (black) activity.

By comparing the distribution of commercial and transgressive signs in Olga's Square landscape (Figure 8), it becomes clear that commercial signs are situated at its perimeter, while the square's center is occupied mostly by transgressive ones. At the same time, the latter make a noticeable appearance around the square, in an attempt to inveigh against commerciality.

Commercial and transgressive signs seem to be involved in a competitive dialogue, through which they try to control parts of the public urban space. The coexistence of these discourses undoubtedly confirms and serves as an indicator of the presence and the vivaciousness of different local groups. Still, it does not cease to be an expression of the social, political and economic power relations that prevail over the square.

5.3 *Infrastructural discourse*

Infrastructural discourse is present at Olga's Square (9.2%), without however dominating over the discourse types discussed above (i.e. transgressive & commercial). The infrastructural signs are under the auspices of the municipality and they play a significant role in the functionality of public infrastructure and the safety of the citizens.

Inscriptions of infrastructural signs are situated only where it is considered to be necessary. Most of them indicate facilities only to be used e.g. by technical staff and are basically related to the maintenance of the municipal infrastructure (e.g. electricity signs). Historical inscriptions⁷ can fall within infrastructural discourse, since they are situated on historical monuments, which are managed by the municipality.

5.4 *Regulatory discourse*

Regulatory discourse resembles infrastructural discourse, though the first one is the least displayed type (5.2%). Most of the regulatory signs in Olga's Square refer to vehicular traffic and are therefore mostly found at the square's perimeter, so that the road traffic may be managed efficiently. Regulatory discourse encompasses traffic lights, prohibitory traffic signs, signs indicating the allowed parking areas and other similar ones (Figure 9).

Figure 9 | Ensemble of regulatory signs

6 Languages across discourse types

The tables below depict the distribution of primary and secondary⁸ languages across each discourse type. By examining the associations among languages and discourses, possible tendencies or patterns of language use, that may be based on specific purposes, ambitions and/or estimations, are detected.

⁷ Some researchers (e.g. Papen 2012) regard such signs as belonging to a historical discourse of a LL. In this project no historic discourse is adopted, though the diachronic aspect of historic signs is always taken into account.

⁸ The languages that are not that prominent due to the visual hierarchy created by the position of different languages on multilingual signs, are mentioned here as 'secondary' languages.

Discourse	<i>Transgressive</i>	<i>Commercial</i>	<i>Infrastructural</i>	<i>Regulatory</i>
Language				
Greek	42	7	8	2
English	24	9	-	1
Spanish	1	-	-	-
Indeterminate	5	-	1	3
Total: 103 monolingual signs	72	16	9	6

Table 2 | Language distribution according to discourse type regarding monolingual signs

It is observed that about 70% of the monolingual signs fall within transgressive discourse. More than half of these (monolingual transgressive signs) use the Greek language (e.g. Figure 10). A similar distribution is again observed in the multilingual transgressive signs (Table 3a)⁹. It could therefore be argued that transgressive signs function as indicators of the local people frequenting the square.

English is the most common foreign language, which is to be found both in monolingual and in multilingual transgressive signs (Table 2: approx. 33%, Table 3a-b: 45%). The incorporation of English elements into transgressive inscriptions can be closely related with hip-hop music (and youth culture¹⁰), as well as with the support of minority population groups, such as immigrants and Romani people that frequent the square (Figures 11, 12).

Discourse	<i>Transgressive</i>	<i>Commercial</i>	<i>Infrastructural</i>	<i>Regulatory</i>
Language				
Greek	25	13	7	-
English	5	3	-	-
Italian	-	2	-	-
Spanish	-	1	-	-
French	-	1	-	-
German	-	1		
Indeterminate	10	1	-	2
Total: 71 multilingual signs	40	22	7	2

Table 3a | Distribution of primary languages on multilingual signs according to discourse type

⁹ Table 3a presents that 56% of the multilingual signs are transgressive. More than half of these make use of Greek.

¹⁰ See for example: Iordanidou & Androutopoulos (2001).

Figure 10 | Transgressive sign in Greek

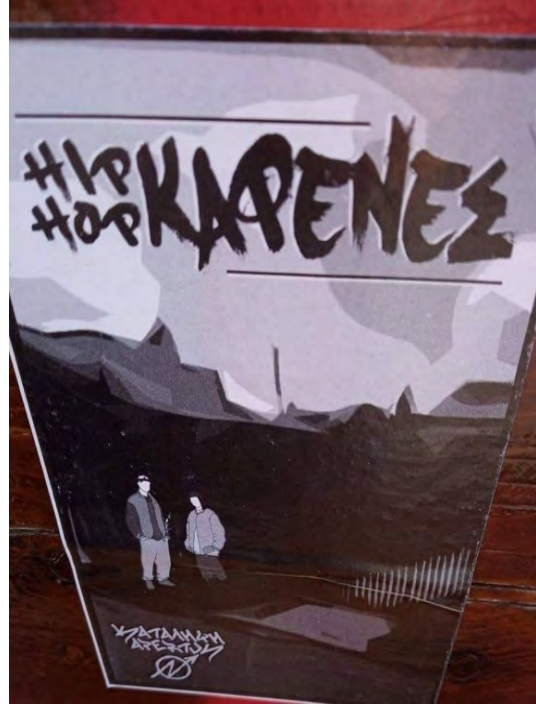

Figure 11 | Transgressive sign in Greek & English

Discourse	<i>Transgressive</i>	<i>Commercial</i>	<i>Infrastructural</i>	<i>Regulatory</i>
Language				
Greek	7	3	-	-
English	13	11	7	-
Italian	-	4	-	-
German	2	-	-	-
French	1	2	-	-
Spanish	-	1	-	-
Turkish	-	1	-	-
Indeterminate	17	-	-	2
Total: 71 signs	40	22	7	2

Table 3b | Distribution of secondary languages on multilingual signs according to discourse type

Figure 12 | Transgressive English sign in the center of the square

The element of locality can be further attributed to the monolingual and multilingual signs of the infrastructural discourse (Table 2, 3a); Greek is again the dominant language. The signs serving public orientation use primarily the official and local language, while some of them use also transliterated Greek (i.e. Greek with Roman script) or (standard) English (Figure 13) as auxiliary code.

Figure 13 | Infrastructural sign in standard & transliterated Greek

Commercial signs show a preference to multilingualism (Table 3a, 3b), though without excluding the local, official language. Greek and English seem to compete, with the former dominating on multilingual commercial signs (Table 3a: 59%) and the latter dominating on monolingual ones (Table 2: 56%). However, apart from the prominent display of Greek and English on multilingual commercial signs, various other foreign languages also emerge. Mainly this is observed on signs that belong to the gastronomy sector using languages such as Italian, French and Spanish. Such languages are often intertwined with specific connotations¹¹; French, for example, implies elegance, finesse and kind treatment, while English chiefly symbolizes modernity.

In the present study, the French word '*papillon*' (Figure 14), which actually means 'butterfly', here forms an inaccurate translation of the Greek word 'bow-tie'¹². It is employed so that the elegance and the good manners associated with French culture are imparted to the cafeteria. The use of the brand name '*la plaza*' for a cafeteria, is an attempt to frame Olga's Square in a 'fresh' and innovative way for marketing reasons, since the Spanish translation is not frequently used in Greece. '*Saloon*' (Figure 15) defines itself as an American bar-restaurant¹³; its logo, showing wheels, stars and tattoos indeed reminds us of the old Wild West. The depiction of a burger and a pizza on the store's street advertisement further links it with other American dietary customs such as junk and/or modern fast-food habits.

¹¹ See also Nikolaou 2017, Thurlow & Jaworski 2011.

¹² This is evidenced by the logo of the cafeteria shown in Figure 16 and depicting a bow-tie.

¹³ <https://www.patrasevents.gr/article/195323-saloon-square-garden-american-restaurant-bar-beergarden> (last accessed on 28/04/2020).

Figure 14 | Commercial sign in French & English

Different estimations or expectations give rise to the usage of different languages and stylistic choices. For instance, a large part of the message in Figure 16 is written in Greek, although it depicts different styles of the Greek language. The most prominent one is a sui-generis, rather unsuccessful use of Hellenistic Greek, which seeks to imply the element of Greek history and tradition. At the same time, part of the message also uses standard English along with transliterated¹⁴ English and French in order to retain their desired image of keeping up with modern times. Additionally, the same fast-food restaurant uses Turkish (Figure 17: “Sis Tabok”¹⁵) in an attempt to place emphasis on the authenticity of the provided products. In this particular case, it is the translanguaging among registers, styles and dialects that unveils various aspects of how languages are socially perceived and employed in order to express people’s needs and preferences.

Figure 15 | Commercial English sign with visual elements corresponding to American style

¹⁴ This can function as a further confirmation of the Greek population’s numerical majority at Olga’s Square.

¹⁵ Misspelled form instead of “Şiş tavuk”

Figures 16-17 | Commercial signs with Greek, Hellenistic Greek, English, transliterated English, transliterated French and Turkish

16 | “Coming soon – After the triumph of the magnificent production by the Metro-Goldwin-Mayer for 6 consecutive months – Pies, club sandwich, crepes” – Color film”.

17 | “A sublime CinemaScope – Specialty! Special şis tavuk (chicken)! – Today – Canopy pie (with lots of filling!) – Received hymn of praise by all film critics – City chophouse”.

Lastly, regulatory signs often use indexes, symbols or icons, i.e. pictorial signs/elements, along with a spoken language. Therefore, they can sometimes coincide with the traffic code. Particularly concerning Olga’s Square, the languages used in regulatory signs are mostly Greek and English (Figure 18).

Figure 18 | Regulatory sign for traffic code

7 Materials

Material expression carries connotational features which, drawing on social and cultural viewpoints, can be interpreted in various ways (Kress & van Leeuwen 1998: 231). It is crucial therefore to take a look at how the landscape of Olga's Square is shaped and affected by the materials in use. This project's findings demonstrate that the signs of Olga's Square are manufactured using a wide range of materials, though spray and paper were the most frequently used (Table 4).

Materials	<i>paper</i>	<i>marker</i>	<i>spray</i>	<i>fabric</i>	<i>plastic</i>	<i>metal</i>	<i>marble</i>	<i>indeterminate</i>
Discourse								
transgressive	28	29	49	-	3	-	-	2
commercial	3	-	-	10	24	1	-	-
infrastructural	4	-	-	-	2	6	4	-
regulatory	-	-	-	-	1	8	-	-
Total: 174 signs	35	29	49	10	30	15	4	2

Table 4 | Distribution of materials according to discourse type

Spray (paint), markers and paper are materials highly related to transgressive discourse. The factors that facilitate their use seem to have a financial, political and social basis. More specifically, these materials are considered to be low-priced and as a result, accessing them is easy for the general public. Since unauthorized activities that inscribe public space raise legal issues, most of the transgressive signs have to be created in a rush and away from the public eye. The light weight of such materials as well as their easy transfer contribute to this.

In contrast, most of the commercial signs are made with plastic and (printed) fabric. As materials, these are more expensive and their production is particularly time-consuming since it consists of many stages (design, printing, installation, etc.). However, plastic and fabric endure longer and as such, their materiality enables the commercial signs to serve efficiently the commercial tasks (e.g. constantly promoting relevant messages). The size and the weight of commercial signs contribute further to the enforcement of the commercial discourse on the space: durable, long-lasting commercial signs inscribe unceasingly the public space of Olga's Square for the purposes of profit.

Infrastructural discourse uses a variety of materials with metal being the predominant one. Most of the metal facilities/constructions are owned and managed by the municipality. The four paper infrastructural signs, that are glued on municipal constructions, have a temporary character, while the other four made of marble are associated with a commemorative aspect (neoclassical buildings and statues). Generally, the material of marble was and still is a particularly preferable one for monuments, primarily due to its durability and resistance but also due to its purity and tone of luxury.

Metal is the material also used in the creation of the majority of the regulatory signs originating again from municipal authorities. As it turns out, the discourses associated with state authorities (i.e. infrastructural & regulatory) both employ the same material (i.e. metal). Considering that signs are motivated to a certain degree (Kress & van Leeuwen 1998: 240), the connection between these discourses and the choice of this particular material could be attributable to the characteristics of metal. Metal is a solid and hard material. These elements index strength and power, i.e. features that are often used conceptually for characterizing a functional state apparatus.

8 Concluding Remarks

The examination of Olga's Square from three different semiotic perspectives (i.e. discourse, language, material) has revealed the close interrelation of the space's heterogeneous features and the community present in that space. The analysis of the data enabled the revelation of the interconnections among certain semiotic and linguistic elements with specific population groups and communities of the space under investigation.

In particular, transgressive discourse has the strongest presence in the space and is associated with the space's communal character. On the other hand, commercial discourse emerges as a 'competitor'; commercial signs (set by entrepreneurs and authorized by the state) convert a part of the square, which is ipso facto a free public space, into a space of financial profit.

At a linguistic level, the analysis revealed that the official monolingualism of Patras city does not correspond to the sociolinguistic reality of the space under investigation. Specifically, the presence of numerous languages (inter alia, French, Turkish, Spanish, etc.) was indicated not only via pure linguistic features/practices in signs (e.g. stylistic variation, transliteration, etc.), but also through the existence of different ethnic groups of people that frequent the square (ethnographic part).

The material aspect of the signs situated at the space confirms this diversity. Each discourse tends to use specific materials for displaying its messages. Transgressivity is expressed primarily by means of cheap and non-durable materials, while commercial discourse shows a preference for costly, highly processed and long-lasting materials. In the same vein, the two discourses related to the official authorities, i.e. infrastructural and regulatory, are orientated towards materials conveying meanings such as strength and potency, which are indicative of the power of state. The above can certainly be associated with the way that each discourse chooses to signify its control over the space via its representatives.

The concept of public space is frequently contested, as various social forces are competing for hegemony over an area. Quite often, the use of public spaces is promoted in the name of the support of the economy. However, public spaces acquire their meaning through communality and sociability, not only during "normal" times, but also in periods of crisis. The continuous exploration and interpretation of a space's social construction and meaning arises as a necessary, since multiple semiotic forces influence the dynamics of a space. Olga's square specifically may be viewed as a public, unified whole; nevertheless,

it is a space which comprises semiotically divided and demarcated areas that are undergoing a constant conflictual process of construction and transformation.

9 References

- Auer, Peter. 2010. "Sprachliche Landschaften. Die Strukturierung des öffentlichen Raums durch die geschriebene Sprache". In *Sprache intermedial – Stimme und Schrift, Bild und Ton*, edited by Deppermann, Arnulf and Angelika Linke, 271-300. Berlin: de Gruyter.
- Backhaus, Peter. 2007. *Linguistic Landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters LTD.
- Blommaert, Jan and Maly, Ico. 2014. "Ethnographic linguistic landscape analysis and social change: A case study". *Working Papers in Urban Language & Literacies*: 133.
- de Saint-Georges, Ingrid. 2002. "Materiality in discourse: The influence of space and layout in making meaning". Paper presented at *Georgetown University Round Table*, Washington, DC.
- Diamantopoulou, Stefania. 2019. *The semiotic dynamics of a small place: a linguistic landscape approach to Olga's Square, Patras*. MA thesis, University of Hamburg.
- Hodge, Robert and Kress, Gunther. 1988. *Social Semiotics*. New York: Cornell University Press.
- Iordanidou, Anna and Androutsopoulos, Jannis. 2001. "Youth slang in Modern Greek". In *A Reader in Greek Sociolinguistics*, edited by Georgakopoulou, Alexandra and Spanaki, Marianna, 285-302. Frankfurt am Main.: Lang.
- Kress, Gunther and van Leeuwen, Theo. 1998 [1996]. *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- Landry, Rodrigue and Bourhis, Richard Y. 1997. "Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study". *Journal of Language and Social Psychology* 16(1): 23–49.
- Lefebvre, Henri. 1991 [1974]. *The production of space*. Malden, MA: Blackwell.
- Nikolaou, Alexander. 2017. "Mapping the linguistic landscape of Athens: the case of shop signs". *International Journal of Multilingualism* 14(2): 160-182.
- Papen, Uta. 2012. "Commercial discourses, gentrification and citizen's protest: The linguistic landscape of Prenzlauer Berg". *Journal of Sociolinguistics* 16(1): 56-80.
- Pennycook, Alastair. 2009. "Linguistic Landscapes and the transgressive semiotics of graffiti". In *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, edited by Shohamy, Elana and Gorter, Durk, 302-312. New York/ London: Routledge.
- Schmitz, Ulrich. 2018. "Im Raume lesen wir die Macht. Zeichen der Macht im öffentlichen Raum des Ruhrgebiets". In *Multimodale Kommunikation in öffentlichen Räumen. Texte und Textsorten zwischen Tradition und Innovation*, edited by Michel, Sascha and Pappert, Steffen, 133-158. Stuttgart: Ibidem.
- Scollon, Ron and Scollon, Suzie Wong. 2003. *Discourses in Place. Language in the Material World*. London: Routledge.
- Thurlow, Crispin and Jaworski, Adam. 2011. "Tourism discourse: Languages and banal globalization". *Applied Linguistics Review* 2: 285-312.

**Το μορφολογικό μαρκάρισμα του πληθυντικού των ουσιαστικών στην
Ελληνική Νοηματική Γλώσσα (ΕΝΓ), μία πρώτη προσέγγιση.***

Βασιλική Ζαχαροπούλου, Κλήμης Αντζακας & Δημήτρης Παπαζαχαρίου
Πανεπιστήμιο Πατρών

vasiazacharopoulou@gmail.com, k.antzakas@upatras.gr, papaz@upatras.gr

Abstract

In this paper, we offer the first description of the basic plural marking strategies of nouns in Greek Sign Language (GSL). More specifically, based on filmed narratives of deaf informants within Greece, we analyze the basic patterns of plural marking, namely reduplication and zero marking, using ELAN.

Keywords: plural of nouns, reduplication, zero marking, numeral incorporation, Greek Sign Language (GSL)

1 Εισαγωγή

Η ΕΝΓ είναι η φυσική γλώσσα της κοινότητας των Ελλήνων Κωφών και δεν αποτελεί προϊόν κατασκευής αφού έχει αναπτυχθεί αυθόρμητα μέσα από τη συνάθροιση και ανάγκη επικοινωνίας των Κωφών. Μάλιστα οι διάφορες έρευνες που έγιναν και γίνονται σε διάφορες νοηματικές γλώσσες¹ σε όλο τον κόσμο, επιβεβαιώνουν συνεχώς τις παράλληλες δομές και συμπεριφορές των νοηματικών γλωσσών με τις ομιλούμενες γλώσσες. Μέχρι σήμερα η ΕΝΓ, δεν έχει καταγραφεί συστηματικά ενώ δεν έχει γίνει καμία μελέτη που να αναφέρεται στις στρατηγικές/τεχνικές μορφολογικού μαρκάρισματος του πληθυντικού των ονοματικών νοημάτων.

2 Στρατηγικές μορφολογικού μαρκάρισματος του πληθυντικού στις ΝΓς

Όλες οι φυσικές γλώσσες, ομιλούμενες και νοηματικές διαθέτουν ποικίλες στρατηγικές μαρκάρισματος προκειμένου να διαφοροποιήσουν την μία οντότητα από τις πολλές. Συχνά μάλιστα ο ενικός αποτελεί τον μη μαρκάρισμένο τύπο από τον οποίο σχηματίζεται ο πληθυντικός ύστερα από συγκεκριμένες μορφολογικές διαδικασίες, όπως για παράδειγμα την προσφύματοποίηση (affixation), την εσωτερική αλλαγή θέματος (stem internal change), τον αναδιπλασιασμό (reduplication) ή το μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα (zero marking).

Διάφορες μελέτες σ' ένα πλήθος νοηματικών γλωσσών έχουν δείξει πως μπορούν να υπάρχουν ποικίλες στρατηγικές μαρκάρισματος του πληθυντικού των ονοματικών νοημάτων. Ωστόσο, δύο βασικές στρατηγικές που απαντώνται στην πλειοψηφία των ΝΓ είναι α) ο αναδιπλασιασμός (reduplication) και β) το μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα (zero marking).

* Η παρούσα έρευνα έγινε στα πλαίσια του προγράμματος «ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΩ» που υλοποιείται στα πλαίσια της πράξης «Ενιαία Δράση Κρατικών Ενισχύσεων Έρευνας, Τεχνολογικής Ανάπτυξης & Καινοτομίας «ΕΡΕΥΝΩ-ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ-ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ» του Ε.Π. «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ)», ΕΣΠΑ 2014 – 2020 που χρηματοδοτείται από την ΕΥΔΕ ΕΤΑΚ με ΚΩΔ:Τ1ΕΔΚ-02469 και Φ.Κ.:80463.

¹ Εν συντομία ΝΓς

Πιο αναλυτικά, ο αναδιπλασιασμός (reduplication), η επανάληψη δηλαδή του νοήματος (λέξης) στο χώρο, απαντάται μεταξύ άλλων στην DGS- Γερμανική Νοηματική Γλώσσα (Steinbach 2006·2012), στην BSL – Βρετανική Νοηματική Γλώσσα (Sutton- Spence and Woll 1999), στην ASL-Αμερικάνικη Νοηματική Γλώσσα (Valli and Lucas 1992), στην LIS – Ιταλική Νοηματική Γλώσσα (Pizzuto and Corazza 1996) και στην NGT- Ολλανδική Νοηματική Γλώσσα (Nijhof and Zwitserlood 1999). Ωστόσο, όπως επισημαίνουν αρκετοί μελετητές, ο αναδιπλασιασμός (reduplication) καθορίζεται από τις φωνολογικές ιδιότητες του νοήματος², όπως το είδος της κίνησης αλλά και της τοποθεσίας του.

Όσον αφορά τη δεύτερη στρατηγική μαρκαρίσματος, δηλαδή στο μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα (zero marking), δεν εμφανίζεται κάποια διάκριση μεταξύ του νοήματος του ενικού και του νοήματος του πληθυντικού κι έτσι το ονοματικό νόημα μπορεί να μεταφραστεί είτε ως ενικός είτε ως πληθυντικός. Η ακριβής μετάφραση εξαρτάται, είτε από το περιεχόμενο στο οποίο εμφανίζεται το νόημα, είτε από την συνεμφάνιση του νοήματος με κάποιο αριθμητικό (numeral), ποσοδείκτη (quantifier) ή περιληπτικό νόημα (collective sign) (Steinbach 2006·2012).

3 Μεθοδολογία

Η παρουσίαση και ανάλυση των στρατηγικών μορφολογικού μαρκαρίσματος του πληθυντικού των ονοματικών νοημάτων στην ΕΝΓ έχει βασιστεί σε βιντεοσκοπημένες διηγήσεις κωφών πληροφορητών. Πιο συγκεκριμένα, τα δεδομένα μας αποτελούνται από βιντεοσκοπημένες ιστορίες στην ΕΝΓ και πρόκειται για υλικό αξιολόγησης των εξετάσεων επάρκειας γλωσσομάθειας της ΕΝΓ. Κάποια ακόμη βίντεο προέρχονται από ελεύθερο υλικό το οποίο υπάρχει διαθέσιμο στο διαδίκτυο και προέρχεται από υλικό διδακτικής σχολών ΕΝΓ της Πάτρας. Το υλικό μας συμπληρώνεται από τη συμμετοχική παρατήρηση σε κοινότητα κωφών και σε σχολή νοηματικής στην Πάτρα.

Για την ανάλυση και επεξεργασία του γλωσσικού υλικού χρησιμοποιήθηκε το πρόγραμμα ELAN 5.7 (EUDICO Linguistic Annotator).

Το σύστημα κωδικοποίησης περιλάμβανε μια περιγραφή του νοήματος με βάση τα διακριτά στοιχεία που συνθέτουν τις μορφολογικές μονάδες της νοηματικής και γι' αυτό το λόγο ονομάζονται και 'φωνολογικά' χαρακτηριστικά, όπως η χρήση του ενός ή των δύο χεριών ή ο χώρος του νοηματισμού. Επίσης γίνεται χαρακτηρισμός της στρατηγικής του μαρκαρίσματος που χρησιμοποιείται, δηλαδή εάν το νόημα μαρκάρεται με αναδιπλασιασμό ή με μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα.

Το συνολικό υλικό το οποίο συγκεντρώθηκε ήταν συνολικής διάρκειας 2 ωρών και 15 λεπτών.

4 Αποτελέσματα

Κατά την ανάλυση του υλικού διαπιστώθηκε η συστηματική ύπαρξη και των δύο στρατηγικών μορφολογικού μαρκαρίσματος του πληθυντικού των ονοματικών

² Είναι απαραίτητο εδώ να διευκρινίσουμε πως οι μορφολογικές μονάδες της νοηματικής, τα νοήματα, απαρτίζονται από διακριτά στοιχεία, όπως η χειρομορφή, η κίνηση, η τοποθεσία (Stokoe 1960), ο προσανατολισμός της παλάμης ή των δαχτύλων και τα μη χειρимиκά στοιχεία (non manual features) του νοήματος, τα οποία αποτελούν μέρος της φωνολογίας του νοήματος και αποτελούν τις φωνολογικές μονάδες/τεμάχια.

νοημάτων στην ΕΝΓ, δηλαδή ο αναδιπλασιασμός (reduplication) και το μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα (zero marking).

4.1 Φωνολογικά χαρακτηριστικά νοήματος

Η επιλογή του κατάλληλου τρόπου/στρατηγικής φαίνεται να σχετίζεται όπως και στην περίπτωση άλλων νοηματικών γλωσσών με τα φωνολογικά χαρακτηριστικά του νοήματος³. Αναλυτικότερα, στην ΕΝΓ τα φωνολογικά αυτά χαρακτηριστικά του ονοματικού νοήματος αφορούν την τοποθεσία στην οποία διαμορφώνεται το νόημα αλλά και την κίνηση που διαθέτει.

Όσον αφορά την τοποθεσία, το ονοματικό νόημα μπορεί να διαμορφώνεται είτε στον ουδέτερο χώρο⁴ χωρίς επαφή με το σώμα του νοηματιστή όπως π.χ. στην εικόνα 1 το νόημα ΠΑΙΔΙ, είτε έχοντας επαφή με το σώμα του νοηματιστή όπως π.χ. στην εικόνα 2 το νόημα ΓΥΝΑΙΚΑ.

Εικόνα 1: ΠΑΙΔΙ

Εικόνα 2: ΓΥΝΑΙΚΑ

Ενώ όσον αφορά το φωνολογικό χαρακτηριστικό της κίνησης το ονοματικό νόημα μπορεί είτε να έχει εγγενή απλή κίνηση (inherent simple movement), δηλαδή να σχηματίζεται χωρίς επανάληψη ή χωρίς επαφή των χεριών μεταξύ τους όπως π.χ. το νόημα ΠΑΙΔΙ⁵ στην εικόνα 1, είτε να έχει εγγενή πολύπλοκη κίνηση (inherent complex movement), δηλαδή να σχηματίζεται με επαναλαμβανόμενες, εναλλακτικές ή κυκλικές κινήσεις όπως π.χ. νόημα ΠΟΔΗΛΑΤΟ⁶ στην εικόνα 3.

Εικόνα 3: ΠΟΔΗΛΑΤΟ

³ Εδώ αξίζει να επισημάνουμε πως και στις ομιλούμενες γλώσσες η πραγμάτωση του πληθυντικού αρκετές φορές εξαρτάται από τα φωνολογικά χαρακτηριστικά της βάσης του θέματος του ουσιαστικού, όπως στην περίπτωση της αγγλικής όπου το επίθημα του πληθυντικού αφομοιώνεται με το (-ηχηρό) χαρακτηριστικό του προηγούμενου φωνήματος π.χ. /cat/ + /z/ -> [cats].

⁴ Σε ένα νόημα η χειρομορφή μπορεί να τοποθετείται στο χώρο μπροστά από το νοηματιστή (ουδέτερος χώρος – neutral space) ή επάνω στο σώμα του (Johnston and Schembri 2007:90).

⁵ Το νόημα ΠΑΙΔΙ σχηματίζεται με το ένα χέρι στον ουδέτερο χώρο νοηματισμού, να διαμορφώνει την χειρομορφή- Β με προσανατολισμό παλάμης προς τα κάτω, κάνοντας μία μεμονωμένη κίνηση προς τα κάτω.

⁶ Το νόημα ΠΟΔΗΛΑΤΟ σχηματίζεται στον ουδέτερο χώρο με τα δύο χέρια να διαμορφώνουν την χειρομορφή κατά την οποία τα δάχτυλα βρίσκονται κλειστά σε σχήμα γροθιάς και επιτελούν εναλλακτική κυκλική κίνηση.

4.2 Αναδιπλασιασμός

Κατά την ανάλυση λοιπόν του υλικού μας διαπιστώσαμε πως τα ονοματικά νοήματα που σχηματίζουν τον πληθυντικό τους με αναδιπλασιασμό (reduplication)⁷, δηλαδή επανάληψη ολόκληρου του νοήματος, είναι τα νοήματα που πραγματώνονται στον ουδέτερο χώρο, χωρίς να έχουν επαφή με το σώμα του νοηματιστή και διαθέτουν απλή κίνηση (simple movement). Εδώ είναι σημαντικό να αναφερθούμε στα δύο είδη αναδιπλασιασμού που εντοπίστηκαν στο υλικό μας. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρήσαμε πως υπήρχαν νοήματα που πραγματώνονταν στον ουδέτερο χώρο, διαμόρφωναν δύο ή τρεις επαναλήψεις του νοήματος σε διαφορετικές τοποθεσίες και κινούνταν πλευρικά, αυτό το είδος αναδιπλασιασμού ονομάζεται πλευρικός αναδιπλασιασμός (sideward reduplication). Ωστόσο, παρατηρήθηκαν και ορισμένα νοήματα τα οποία διαμορφώνονταν στον ουδέτερο χώρο, ωστόσο οι επαναλήψεις του νοήματος γίνονταν στον ίδιο τόπο άρθρωσης, αυτό το είδος αναδιπλασιασμού ονομάζεται απλός αναδιπλασιασμός (simple reduplication).

4.2.1 Πλευρικός Αναδιπλασιασμός (sideward reduplication)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα πλευρικού αναδιπλασιασμού είναι το νόημα ΠΑΙΔΙ το οποίο όπως φαίνεται στην εικόνα 4 διαμορφώνεται με το ένα χέρι να διαμορφώνει την χειρομορφή- B⁸ στον ουδέτερο χώρο, διαθέτει απλή κίνηση και επαναλαμβάνεται πλευρικά στον ουδέτερο χώρο σχηματίζοντας τον πληθυντικό του νοήματος, δηλαδή ΠΑΙΔΙΑ.

Ανάλογα παραδείγματα νοημάτων που εμφανίστηκαν επίσης στα δεδομένα μας, διαθέτουν τα ίδια φωνολογικά χαρακτηριστικά με το νόημα ΠΑΙΔΙ και μαρκάρουν τον πληθυντικό τους μέσω του πλευρικού αναδιπλασιασμού είναι επίσης τα νοήματα ΣΠΙΤΙ, ΟΜΠΡΕΛΑ, Η/Υ, ΣΥΜΒΑΣΗ κτλ. Εδώ να επισημάνουμε πως τα νοήματα ΣΠΙΤΙ, ΟΜΠΡΕΛΑ, Η/Υ, ΣΥΜΒΑΣΗ, διαφοροποιούνται από το νόημα ΠΑΙΔΙ μόνο ως προς το ότι διαμορφώνονται και με τα δύο χέρια όπως π.χ. εικόνα 5 στο παράδειγμα ΣΠΙΤΙΑ. Ωστόσο, όπως φαίνεται δεν δημιουργείται κάποιο πρόβλημα στο μαρκάρισμα των ονοματικών αυτών νοημάτων με πλευρικό αναδιπλασιασμό, πιθανόν γιατί και τα δύο χέρια στο νόημα διαμορφώνουν απλές αμαρκάριστες χειρομορφές⁹.

⁷ Εδώ είναι απαραίτητο να διευκρινίσουμε τους όρους «επανάληψη» (repetition) και «αναδιπλασιασμός» (reduplication). Σύμφωνα με την Wilbur (2005:596) ο όρος επανάληψη (repetition) γενικά είναι εγγενές χαρακτηριστικό του νοήματος, συνήθως πρόκειται για μία επανάληψη του νοήματος, επανάληψη η οποία δεν προσδίδει κάποια επιπλέον σημασία στο νόημα ενώ ο μορφοσυντακτικός αναδιπλασιασμός (reduplication) αποτελείται από δύο τουλάχιστον επαναλήψεις του νοήματος και εξυπηρετεί γραμματικές λειτουργίες. Για τον λόγο αυτό, στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούμε τον όρο «αναδιπλασιασμός» (reduplication) και όχι τον όρο «επανάληψη» (repetition) για να αναφερθούμε στην γραμματική δήλωση του πληθυντικού αριθμού.

⁸ Η χειρομορφή- B (handshape-B) διαμορφώνεται με όλα τα δάχτυλα να βρίσκονται σε έκταση και να είναι μεταξύ τους ενωμένα.

⁹ Οι Baker and Cokely (1980:82) όρισαν τις αμαρκάριστες χειρομορφές (unmarked handshapes) ως τις χειρομορφές που είναι «φυσικές», «βασικές» κι «εύκολες» στον σχηματισμό. Η Brentari (1998) κι άλλοι μελετητές υποστηρίζουν πως οι αμαρκάριστες χειρομορφές εμφανίζονται σε όλες σχεδόν τις ΝΓ.

**Εικόνα 4: ΠΑΙΔΙ>+>+
μτφ. «παιδιά»**

**Εικόνα 5: ΣΠΙΤΙ>+>+
μτφ. «σπίτια»**

4.2.2 Απλός Αναδιπλασιασμός (*simple reduplication*)

Όπως ήδη προαναφέραμε ορισμένα νοήματα στο υλικό μας παρουσίασαν απλό αναδιπλασιασμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το νόημα ΗΜΕΡΑ (εικόνα 6), το οποίο στον ενικό του διαμορφώνεται με το ένα χέρι να σχηματίζει την χειρομορφή-1¹⁰ στον ουδέτερο χώρο, διαθέτει απλή κίνηση και κινείται μία φορά πάνω-κάτω. Αναλυτικότερα, όταν το νόημα επαναλαμβάνεται πολλαπλές φορές στον ίδιο τόπο άρθρωσης του, σχηματίζει τον πληθυντικό του μέσω του απλού αναδιπλασιασμού, δηλαδή ΗΜΕΡΕΣ (εικόνα 7). Ανάλογα παραδείγματα νοημάτων που εμφανίστηκαν επίσης στα δεδομένα μας, διαθέτουν τα ίδια φωνολογικά χαρακτηριστικά με το νόημα ΗΜΕΡΑ και μαρκάρουν τον πληθυντικό τους μέσω του απλού αναδιπλασιασμού είναι επίσης τα νοήματα ΘΕΜΑ, ΠΤΥΧΙΟ, ΝΙΚΗ, ΦΟΡΑ, ΖΩΝΗ, ΛΕΞΗ κτλ,

Εικόνα 6: ΗΜΕΡΑ

¹⁰ Η χειρομορφή-1 (handshape-1) σχηματίζεται με τον δείκτη τεντωμένο και τα υπόλοιπα δάχτυλα κλειστά σε σχήμα γροθιάς.

**Εικόνα 7: ΗΜΕΡΑ+++
μτφ. «ημέρες»**

Επιπλέον, στα δεδομένα μας δεν υπήρχε συστηματικότητα όσον αφορά τον αριθμό των επαναλήψεων κατά τον αναδιπλασιασμό είτε απλό είτε πλευρικό, καθώς ορισμένοι νοηματιστές επαναλάμβαναν το ονοματικό νόημα δυο φορές ενώ άλλοι τρεις. Η έλλειψη αυτής της συστηματικότητας έχει παρατηρηθεί και σε άλλες νοηματικές γλώσσες. Κάποιοι από τους παράγοντες που ευθύνονται για την έλλειψη αυτής της συστηματικότητας είναι η ταχύτητα νοηματισμού και η στιλιστική ποικιλία μεταξύ των νοηματιστών.

4.2.3 Αναδιπλασιασμός αναφορικού

Επιπλέον στα δεδομένα μας διαπιστώσαμε πως υπάρχουν και ορισμένα νοήματα που δεν αναδιπλασιάζουν το ίδιο το νόημα, αλλά το αναφορικό του. Το αναφορικό αυτό μπορεί να είναι ένας ταξινομητής. Σ' αυτή την περίπτωση ο ταξινομητής είναι αυτός που αναδιπλασιάζεται. Εδώ να αναφέρουμε πως οι ταξινομητές είναι χειρομορφές που συνήθως χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν το μέγεθος, το σχήμα, το βάθος ή ακόμη και την υφή κάποιου αντικειμένου. Επίσης έχουν την δυνατότητα να απεικονίζουν και την τοποθεσία του αντικειμένου στο χώρο (Baker and Cokely 1980). Έτσι λοιπόν νοήματα όπως το ΠΟΔΗΛΑΤΟ (εικόνα 8), μπορούν να διαμορφώνουν τον τύπο του πληθυντικού τους μέσα από τον αναδιπλασιασμό της χειρομορφής ενός ταξινομητή σχήματος και μεγέθους (size and shape specifier – SASS)¹¹ (Quer et al 2017: 253).

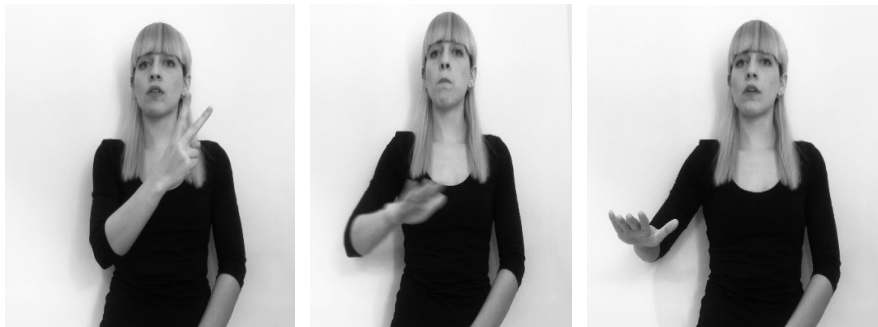
**Εικόνα 8: ΠΟΔΗΛΑΤΟ ΤΑΞ όχημα>+>+
μτφ. «ποδήλατα στη σειρά το ένα δίπλα στο άλλο»**

¹¹ Οι ταξινομητές σχήματος και μεγέθους (SASS) έχουν χειρομορφή που δηλώνει οπτικά/ γεωμετρικά χαρακτηριστικά των ουσιαστικών στα οποία αναφέρονται. Αρκετοί ερευνητές έχουν προτείνει διάφορα μοντέλα κατηγοριοποίησης των ταξινομητών των Νοηματικών Γλωσσών, μεταξύ άλλων οι Supalla (1986), Engberg-Pedersen (1993) κ.α.

Παρατηρούμε πως στο παράδειγμα της εικόνας 8, χρησιμοποιείται αρχικά το νόημα του ποδηλάτου, το οποίο σχηματίζεται με τα δύο χέρια να διαμορφώνουν την χειρομορφή που σχηματίζεται με τα δάχτυλα να βρίσκονται ενωμένα σε σχήμα γροθιάς και να επιτελούν εναλλακτική κυκλική κίνηση. Έπειτα ένας ταξινομητής σχήματος και μεγέθους (size and shape specifier – SASS) που συνήθως χρησιμοποιείται για τα οχήματα. Ο ταξινομητής διαμορφώνεται με την χειρομορφή-3 που σχηματίζεται με τον αντίχειρα, τον δείκτη και τον μέσο σε έκταση και τα υπόλοιπα δάχτυλα κλειστά στο εσωτερικό της παλάμης. Μέσα από τον πλευρικό αναδιπλασιασμό της χειρομορφής-3 του ταξινομητή μαρκάρεται η πληθυντικότητα του ονοματικού νοήματος ενώ δίνεται ένα ακόμη σημασιολογικό χαρακτηριστικό το οποίο αφορά τον τρόπο με τον οποίο είναι τοποθετημένα τα ποδήλατα στο χώρο.

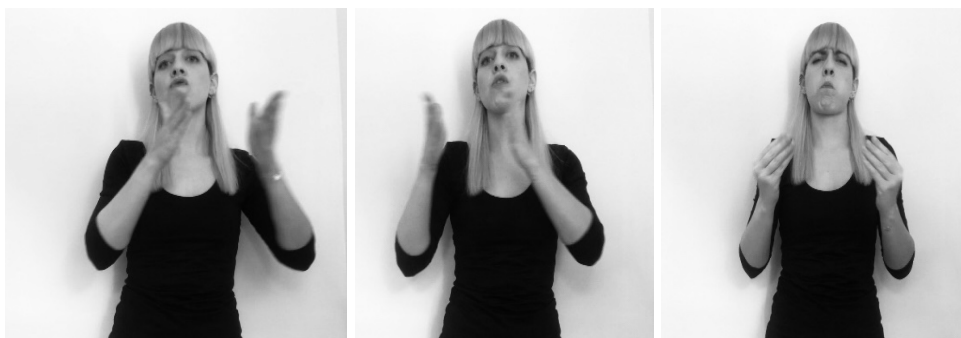
4.2.4. Αναδιπλασιασμός νοήματος μαζί με τη χρήση ποσοδείκτη ή αριθμητικού

Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο για την ΕΝΓ είναι πως σε αντίθεση με άλλες νοηματικές γλώσσες επιτρέπει την εμφάνιση αριθμητικού ή ποσοδείκτη με τα ονοματικά νοήματα που μαρκάρουν τον πληθυντικό τους μέσω του αναδιπλασιασμού. Στο παράδειγμα της εικόνας 9, ΔΥΟ ΠΑΙΔΙΑ, το αριθμητικό ΔΥΟ και το ονοματικό νόημα ΠΑΙΔΙΑ έχουν σχέση συμφωνίας, αφού όταν έχουμε παρουσία αριθμητικού και το ονοματικό νόημα μπαίνει σε πληθυντικό αριθμό, εφόσον αναδιπλασιάζεται πλευρικά.

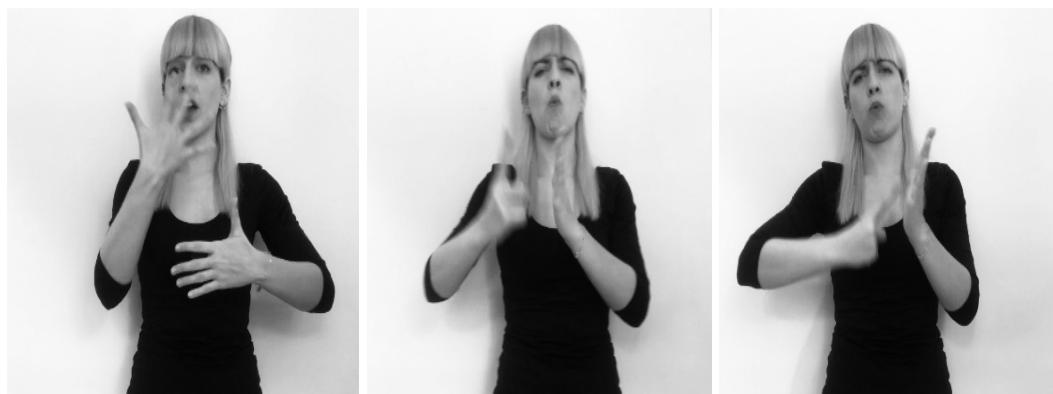
Εικόνα 9: ΔΥΟ ΠΑΙΔΙΑ>+
μτφ. «δύο παιδιά»

Το ίδιο συμβαίνει και στο παράδειγμα ΔΩΜΑΤΙΑ ΠΟΛΛΑ όπου το ονοματικό νόημα ΔΩΜΑΤΙΑ και ο ποσοδείκτης ΠΟΛΛΑ βρίσκονται σε σχέση συμφωνίας αφού το ονοματικό νόημα ΔΩΜΑΤΙΑ εμφανίζει πληθυντικό αριθμό, εφόσον αναδιπλασιάζεται πλευρικά κι έπειτα ακολουθεί ο ποσοδείκτης.

Εικόνα 10: ΔΩΜΑΤΙΟ>+>+ ΠΟΛΛΑ
μτφ. «πολλά δωμάτια»

Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στο παράδειγμα, 15 ΦΟΡΕΣ όπου το αριθμητικό 15 και το ονοματικό νόημα ΦΟΡΕΣ¹² έχουν σχέση συμφωνίας, αφού όταν έχουμε παρουσία αριθμητικού και το ονοματικό νόημα εμφανίζει πληθυντικό αριθμό εφόσον παρουσιάζει απλό αναδιπλασιασμό. Τα δεδομένα αυτά για την ΕΝΓ έρχονται σε αντίθεση με δεδομένα άλλων νοηματικών γλωσσών όπως για παράδειγμα την Γερμανική νοηματική γλώσσα (DGS), όπου όπως επισημαίνει ο Steinbach (2012:120), η παρουσία του αριθμητικού ή ποσοδείκτη ακυρώνει τον πλευρικό ή απλό αναδιπλασιασμό αφού το νόημα παραμένει στην αμαρκάριστη μορφή του.

**Εικόνα 11: 15 ΦΟΡΑ+++
μτφ. «15 φορές»**

4.3 Μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα

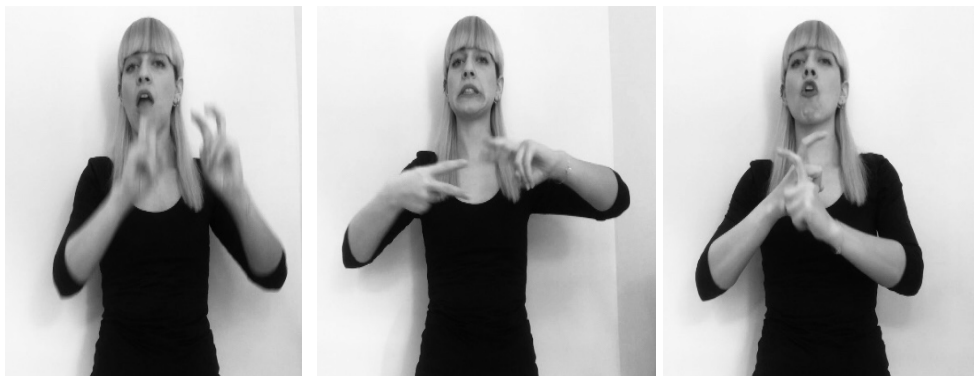
Ακόμη, στα δεδομένα μας διαπιστώσαμε πως ορισμένα ονοματικά νοήματα δεν μπορούν να σχηματίσουν τον πληθυντικό τους μέσω του αναδιπλασιασμού. Αυτά λοιπόν τα νοήματα σχηματίζουν τον πληθυντικό τους μέσω του μηδενικού μορφολογικού μαρκάρισματος (zero marking). Στο μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα (zero marking) δεν εμφανίζεται κάποια διάκριση μεταξύ του νοήματος του ενικού και του νοήματος του πληθυντικού κι έτσι το ονοματικό νόημα μπορεί να μεταφραστεί είτε ως ενικός είτε ως πληθυντικός.

Τα ονοματικά νοήματα λοιπόν που παρουσιάζουν μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα διαπιστώσαμε πως είναι αυτά που διαθέτουν εγγενή πολύπλοκη κίνηση (inherent complex movement) αλλά και τα νοήματα που έχουν επαφή με το σώμα του νοηματιστή. Τα νοήματα αυτά συνήθως παίρνουν την ερμηνεία του πληθυντικού είτε από το περιεχόμενο της πρότασης, είτε με τη χρήση ενός ποσοδείκτη, είτε με τη χρήση ενός αριθμητικού, είτε τέλος με τη χρήση ενός περιληπτικού νοήματος (collective sign).

¹² Το ονοματικό νόημα ΦΟΡΑ διαμορφώνεται με το κυρίαρχο χέρι του νοηματιστή να σχηματίζει την χειρομορφή-1 και το μη κυρίαρχο χέρι να σχηματίζει την χειρομορφή-B. Το κυρίαρχο χέρι επιτελεί μία μεμονωμένη κίνηση που αρχίζει από την άκρη των δακτύλων του μη κυρίαρχου χεριού προς το εσωτερικό της παλάμης και προς το σώμα του νοηματιστή. Όταν το ονοματικό νόημα βρίσκεται σε πληθυντικό αριθμό (δηλ. ΦΟΡΕΣ) το κυρίαρχο χέρι που διαμορφώνει την χειρομορφή-1 επιτελεί περισσότερες από μία κινήσεις δηλαδή αναδιπλασιάζεται στον τόπο άρθρωσής του (απλός αναδιπλασιασμός).

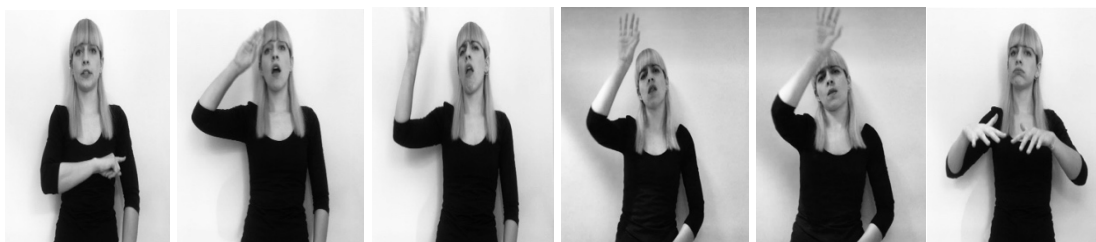
4.3.1 Μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα κι ερμηνεία πληθυντικού από το περικείμενο

Πιο αναλυτικά, το νόημα ΚΟΚΚΑΛΟ/Α είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα νοήματος που πραγματώνεται στον ουδέτερο χώρο χωρίς επαφή με το σώμα του νοηματιστή και διαθέτει εγγενή πολύπλοκη κίνηση. Αναλυτικότερα, το νόημα ΚΟΚΚΑΛΟ/Α σχηματίζεται με τα δύο χέρια να σχηματίζουν τη χειρομορφή που διαμορφώνεται με όλα τα δάχτυλα κλειστά και το δείκτη ανοιχτό και λυγισμένο. Τα χέρια ακουμπούν το ένα το άλλο και διαθέτουν εγγενή επαναληπτική κίνηση. Στο παράδειγμα της εικόνας 12, το νόημα είναι μηδενικά μαρκαρισμένο ως προς τον πληθυντικό του και η ερμηνεία του πληθυντικού συνάγεται από το περικείμενο της πρότασης.

Εικόνα 12: ΕΡΕΥΝΑ DNA ΚΟΚΚΑΛ-Θ
μτφ. «έρευνα DNA στα κόκκαλα»

Επιπλέον, το νόημα ΓΙΑΤΡΟΣ/ΟΙ που είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα νοήματος που έχει επαφή με το σώμα του νοηματιστή, παρουσιάζει μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα πληθυντικού. Αναλυτικότερα, το νόημα ΓΙΑΤΡΟΣ/ΟΙ σχηματίζεται με το ένα χέρι να διαμορφώνει την χειρομορφή-1 η οποία ακουμπά στο μπράτσο του νοηματιστή και έχει περιστροφική κίνηση. Και σ' αυτή την περίπτωση το νόημα ΓΙΑΤΡΟΙ του πληθυντικού προκύπτει από το περικείμενο, όπως διαπιστώνεται στο παράδειγμα της εικόνας 13.

Εικόνα 13: ΓΙΑΤΡ-Θ ΑΜΕΡΙΚΗ ΕΞΩ ΧΩΡΑ>+>+ ΤΑΞ-ΕΡΧΟΜΑΙ
μτφ. Έρχονται γιατροί από την Αμερική αλλά και από άλλες χώρες του εξωτερικού.

Κάποια ακόμη νοήματα που εμφανίστηκαν στα δεδομένα μας να έχουν επαφή με το σώμα του νοηματιστή και να πραγματώνουν το μόρφημα του πληθυντικού με μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα είναι ακόμη τα νοήματα ΓΥΝΑΙΚΑ/ΕΣ, ΑΝΔΡΑΣ/ΕΣ, ΑΝΘΡΩΠΟΣ/ΟΙ, ΖΩΟ/Α, ΑΡΚΟΥΔΑ/ΕΣ, ΡΟΥΧΟ/Α κ.α. Να τονίσουμε εδώ πως σ' αυτά τα νοήματα που υπάρχει επαφή με το σώμα του νοηματιστή, το είδος της κίνησης απλή ή πολύπλοκη δεν διαδραματίζει κάποιον ρόλο.

4.3.2 Μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα κι ερμηνεία πληθυντικού με τη χρήση ποσοδείκτη.

Ακόμη, στα δεδομένα μας διαπιστώσαμε πως ονοματικά νόημα όπως το νόημα ΑΝΔΡΑΣ/ΕΣ¹³ που είναι νόημα που σχηματίζεται έχοντας επαφή με το σώμα του νοηματιστή και είναι μηδενικά μαρκαρισμένο ως προς την πληθυντικότητα, μπορεί να παίρνει την ερμηνεία του πληθυντικού μέσω του ποσοδείκτη (ΠΟΛΛΟΙ) που έπεται του ουσιαστικού όπως άλλωστε φαίνεται και στο παράδειγμα της εικόνας 14.

Εικόνα 14: ΑΝΔΡ-Ø ΠΟΛΛΟΙ
μτφ. πολλοί άνδρες

4.3.3 Μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα κι ερμηνεία πληθυντικού με χρήση αριθμητικού.

Ανάλογη είναι και η περίπτωση του παραδείγματος της εικόνας 15, ΣΚΥΛΙ/Α ΤΡΙΑ, όπου το ονοματικό νόημα ΣΚΥΛΙ/Α, που διαμορφώνεται με τα δύο χέρια του νοηματιστή να σχηματίζουν την ίδια χειρομορφή που θέλει τα δάκτυλα ανοικτά και ελαφρώς λυγισμένα, να έχουν εγγενή εσωτερική επαναλαμβανόμενη κίνηση· είναι μηδενικά μαρκαρισμένο ως προς τον πληθυντικό του και παίρνει την ερμηνεία του πληθυντικού μέσω του αριθμητικού ΤΡΙΑ που έπεται.

Εικόνα 15: ΣΚΥΛ-Ø ΤΡΙΑ
μτφ. τρία σκυλιά

¹³ Το ονοματικό νόημα ΑΝΔΡΑΣ/ΕΣ διαμορφώνεται με τη χειρομορφή που σχηματίζεται με τον αντίχειρα και τον δείκτη να βρίσκονται σε επαφή και να διαθέτουν εσωτερική κίνηση ενώ τα υπόλοιπα δάκτυλα είναι κλειστά. Η χειρομορφή τοποθετείται στο πρόσωπο πάνω από τα χείλη του νοηματιστή.

4.3.4 Μηδενικό μορφολογικό μαρκάρισμα κι ερμηνεία πληθυντικού με χρήση περιληπτικού νοήματος.

Επιπλέον, στα δεδομένα μας εμφανίστηκαν και κάποια νοήματα που είτε διαμορφώνονταν με πολύπλοκη κίνηση είτε πραγματώνονταν έχοντας επαφή με το σώμα του νοηματιστή, τα οποία ήταν μηδενικά μαρκαρισμένα ως προς τον πληθυντικό και η σημασία του πληθυντικού τους πρόκυπτε από τη χρήση ενός περιληπτικού νοήματος (collective sign). Το νόημα αυτό είναι το νόημα «ΟΜΑΔΑ» όπως φαίνεται και στα παραδείγματα από τα δεδομένα μας που ακολουθούν:

Πιο συγκεκριμένα, το ονοματικό νόημα ΑΝΔΡΑΣ/ΕΣ που διαμορφώνεται έχοντας επαφή με το σώμα του νοηματιστή και είναι μηδενικά μαρκαρισμένο ως προς τον πληθυντικό, παίρνει την ερμηνεία του πληθυντικού μέσα από τη χρήση του περιληπτικού νοήματος ΟΜΑΔΑ που το ακολουθεί.

Εικόνα 16: ΑΝΔΡ-Θ ΟΜΑΔΑ
μτφ. μία ομάδα ανδρών

Είναι σημαντικό επίσης να αναφέρουμε πως το περιληπτικό νόημα στα δεδομένα μας, χρησιμοποιήθηκε κυρίως έπειτα από έμπυχα ονοματικά νοήματα όπως π.χ. ΑΝΔΡΕΣ ΟΜΑΔΑ, ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΟΜΑΔΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ ΟΜΑΔΑ, ΠΡΟΣΩΠΑ ΟΜΑΔΑ, ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΟΜΑΔΑ, ΖΩΑ ΟΜΑΔΑ κτλ.

4.4 Επιπρόσθετες στρατηγικές μαρκάρισματος

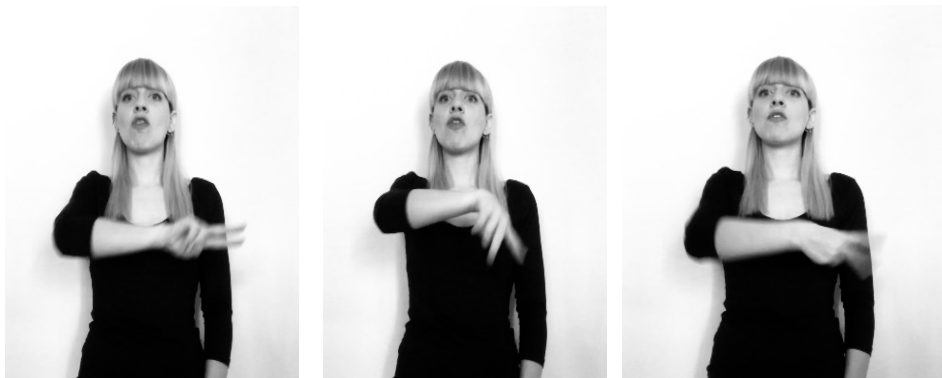
4.4.1 Ενσωμάτωση αριθμητικού (numeral incorporation)

Παρατηρήθηκε επίσης πως ο πληθυντικός ορισμένων ονοματικών νοημάτων μπορεί να διαμορφωθεί και με κάποιες επιπρόσθετες στρατηγικές οι οποίες έχουν επίσης διαπιστωθεί σε αρκετές νοηματικές γλώσσες.

Πιο αναλυτικά, διαπιστώσαμε και ονοματικά νοήματα τα οποία είναι μαρκαρισμένα ως προς τον πληθυντικό έχοντας **ενσωματωμένο το αριθμητικό στο νόημα (numeral incorporation)**. Χαρακτηριστικά τέτοια νοήματα είναι τα ΔΥΟ ΩΡΕΣ, ΤΡΕΙΣ ΩΡΕΣ, ΔΥΟ ΕΒΔΟΜΑΔΕΣ, ΤΡΕΙΣ ΕΒΔΟΜΑΔΕΣ, ΤΡΕΙΣ ΜΕΡΕΣ, ΤΡΕΙΣ ΦΟΡΕΣ κ.α. Ανάλογα νοήματα με ενσωματωμένο το αριθμητικό νόημα έχουν διαπιστωθεί στις περισσότερες ΝΓς ενώ όπως επισημαίνεται από διάφορους μελετητές (Steinbach 2012), αυτά τα νοήματα είναι συνήθως νοήματα χρονικών εκφράσεων, στοιχείο το οποίο διαπιστώνεται και στην ΕΝΓ.

Στα νοήματα αυτά όπως το ονοματικό νόημα ΔΥΟ ΩΡΕΣ της ΕΝΓ, όπως παρατηρούν και οι Liddell and Johnston (2003) κατά τη μελέτη των αντίστοιχων

νοημάτων στην ASL, το νόημα αποτελείται από δυο μορφήματα. Το ένα μόρφημα έχει συγκεκριμένη κίνηση, τοποθεσία, χειρομορφή, προσανατολισμό και μη χειρμικά στοιχεία και σημαίνει ΩΡΑ, ενώ το άλλο μόρφημα είναι η χειρομορφή και έχει την σημασία του αριθμού των ωρών. Όταν τα δύο αυτά μορφήματα εκφέρονται μαζί ταυτόχρονα, η σημασία του ονοματικού νοήματος είναι ΔΥΟ ΩΡΕΣ. Αυτά τα αριθμητικά μορφήματα είναι δεσμευμένα μορφήματα, καθώς πρέπει να πραγματώνονται πάντοτε με άλλα μορφήματα. Στο παράδειγμα της εικόνας 17, ΔΥΟ ΩΡΕΣ, η χειρομορφή του αριθμητικού δεν μπορεί να εμφανιστεί μόνη της αλλά χρειάζεται και την υπόλοιπη τεμαχιακή δομή που περιλαμβάνει την τοποθεσία, την κίνηση, τον προσανατολισμό και τα μη χειρμικά στοιχεία του μορφήματος ΩΡΑ. Εδώ είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως η χειρομορφή για το νόημα ΩΡΑ μπορεί να ενσωματώνει το αριθμητικό για τους αριθμούς 1 έως 10, για τους αριθμούς από το 11 και μετά το αριθμητικό νοηματίζεται ξεχωριστά από το νόημα ΩΡΑ.

Εικόνα 17: {ΔΥΟ}{ΩΡΑ-1Χ}
μτφ. 2 ώρες

5. Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη σκοπό της έχει να διερευνήσει και να κωδικοποιήσει τις στρατηγικές μαρκαρίσματος του πληθυντικού των ουσιαστικών στην ΕΝΓ συγκρίνοντας αναλύσεις βιντεοσκοπημένων διηγήσεων κωφών πληροφορητών. Ύστερα από την ανάλυση των δεδομένων διαπιστώθηκαν τα εξής:

- Στην ΕΝΓ η στρατηγική μαρκαρίσματος που θα χρησιμοποιηθεί για το σχηματισμό των ονοματικών νοημάτων εξαρτάται κυρίως από τα φωνολογικά χαρακτηριστικά του ονοματικού νοήματος.
- Στην ΕΝΓ τα ονοματικά νοήματα που διαθέτουν απλή κίνηση και πραγματώνονται στον ουδέτερο χώρο διαμορφώνουν τον πληθυντικό τους μέσω του αναδιπλασιασμού (reduplication).
- Στην ΕΝΓ παρατηρήθηκαν δύο τύποι αναδιπλασιασμού, ο απλός και ο πλευρικός, ανάλογα με το αν τα νοήματα αναδιπλασιάζονται στον ίδιο τόπο άρθρωσης ή πλευρικά.
- Στην ΕΝΓ διαπιστώθηκε επίσης, πως ορισμένα νοήματα μπορούν να σχηματίζουν τον πληθυντικό τους και με τον αναδιπλασιασμό του αναφορικού τους, δηλαδή με τη χρήση της χειρομορφής ενός ταξινομητή.
- Στην ΕΝΓ σε αντίθεση με άλλες νοηματικές γλώσσες επιτρέπεται η εμφάνιση αριθμητικού ή ποσοδείκτη με τα ονοματικά νοήματα που μαρκάρουν τον πληθυντικό τους μέσω του αναδιπλασιασμού, απλού ή πλευρικού.

- Στην ΕΝΓ διαπιστώθηκε επίσης πως τα νοήματα που εμφανίζουν πολύπλοκη κίνηση ή πραγματώνονται επάνω στο σώμα του νοηματιστή σχηματίζουν τον πληθυντικό τους μέσω του μηδενικού μορφολογικού μαρκαρίσματος (zero marking).
- Στην ΕΝΓ η ακριβής ερμηνεία του πληθυντικού των νοημάτων που σχηματίζουν τον πληθυντικό τους μέσω του μηδενικού μορφολογικού μαρκαρίσματος εξαρτάται είτε από το περικείμενο στο οποίο εμφανίζεται το νόημα, είτε από την συνεμφάνιση του νοήματος με κάποιο αριθμητικό (numeral), ποσοδείκτη (quantifier) ή περιληπτικό νόημα (collective sign).
- Τέλος, στην ΕΝΓ παρατηρήθηκαν επίσης και κάποια ονοματικά νοήματα τα οποία είναι μαρκαρισμένα ως προς τον πληθυντικό τους έχοντας ενσωματωμένο το αριθμητικό στο νόημα (numeral incorporation).

Η παρούσα έρευνα αποτελεί την πρώτη προσπάθεια περιγραφής των στρατηγικών μαρκαρίσματος του πληθυντικού των ονοματικών νοημάτων στην ΕΝΓ. Μελλοντικά, θα ήταν χρήσιμη μια περαιτέρω ανάλυση των στρατηγικών μαρκαρίσματος του πληθυντικού των ουσιαστικών που θα περιλάμβανε και συσχετισμό τους με τα υπόλοιπα στοιχεία της πρότασης στο επίπεδο της συντακτικής δομής.

Βιβλιογραφία

- Baker-Shenk, Charlotte., and Dennis Cokely. 1980. *American Sign Language: A Teacher's Resource Text on Grammar and Culture*. Silver Spring, Md.: T. J. Brentari, Diane. 1998. *A Prosodic Model of Sign Language Phonology*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Engberg-Pedersen, Elisabeth. 1993. *Space in Danish Sign Language. The semantics and morphosyntax of the use of space in a visual language*. Hamburg: Signum Verlag.
- Johnston, Trevor., and Schembri, Adam. 2007. *Australian Sign Language: An Introduction to Sign Language Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Josep Quer, Carlo Cecchetto, Caterina Donati, Carlo Geraci, Meltem Kelepir, Roland Pfau, and Markus Steinbach. 2017. *A Guide to Sign Language Grammar Writing: SignGram Blueprint*. Berlin/Boston. De Gruyter Mouton
- Liddell, Scott K. 2003. *Grammar, Gesture, and Meaning in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nijhof, Sibylla., and Inge Zwitterlood. 1999. "Pluralization in Sign Language of the Netherlands (NGT)." Στο Don, J. and T. Sanders (επιμ.), *OTS Yearbook 1998-1999*, 58- 78. Utrecht: UiL OTS.
- Pfau, Roland., and Steinbach, Markus. 2006. "Pluralization in Sign and in Speech: A Cross-modal Typological Study." *Linguistic Typology* 10, 135-182.
- Pizzuto, Elena., and Corazza, Serena. 1996. "Noun Morphology in Italian Sign Language." *Lingua* 98, 169-196.
- Steinbach, Markus. 2012. "Plurality". Στο R. Pfau, M. Steinbach & B. Woll (επιμ.), *Sign Language: An International Handbook*, 112-136. Berlin: De Gruyter Mouton
- Stokoe, William. C. 1960. *Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf (Vol.8)*. Silver Spring: Linstok Press

- Supalla, Ted. 1986. "The classifier system in American Sign Language." Στο C. Craig (επιμ.), *Noun classes and categorization*, 181–214. Amsterdam: John Benjamins.
- Sutton-Spence, Rachel., and Woll, Bencie. 1999. *The Linguistics of British Sign Language: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Valli, Clayton., and Lucas, Ceil. 1992. *Linguistics of American Sign Language: An Introduction*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Wilbur, Ronnie. 2005. "A reanalysis of reduplication in American Sign Language." Στο Hurch (επιμ.), *Studies on reduplication*, 595– 623. Berlin: Mouton de Gruyter.

Λόγια στοιχεία και μεταγλωσσικές στάσεις στην ελληνική

Μαρία Ζέρβα

Πανεπιστήμιο Στρασβούργου

mzerva@unistra.fr

Abstract

This paper focuses on the metalinguistic positionings on scholarly forms in the conjugation paradigm of the verbs –άγω, –ιστώ / –ίσταμαι και θέτω / τίθεμαι. We study the ways the learned forms are presented and discussed in some of the main grammars and dictionaries of standard Modern Greek, as well as in articles and comments on the internet. The lack of systematicity in the textbooks studied reflects the diversity of uses and ideological stances (purist and antipurist), but also contributes to the complexity of the situation. The speakers are concerned about their language use, discuss the various options but seem open to discussion, even if the arguments remind the diglossic past, while anti-purist positionings seem more inclined to defensive argumentation.

Keywords: variation, learned forms, metalinguistic positionings, standardization, linguistic purism

1 Εισαγωγή

Τα λόγια στοιχεία στα νέα ελληνικά ως στοιχείο ποικιλότητας αποτελούν φαινόμενο ευρέως μελετημένο, που σχετίζεται με την γλωσσική αλλαγή, την ιστορία της γλώσσας, την διαδικασία προτυποποίησής της, το γλωσσικό λάθος και την ιδεολογία του καθαρισμού (πβ. Iordanidou 1999, Tseronis 2002, Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Φιλιάτουρας 2003,2019, Ξυδόπουλος 2004, Tsamadou-Jacobberger 2010, κ. ά.). Σε αυτήν την εργασία, εστιάζουμε στα εξής λόγια ρήματα, αυτοτελή ή παράγωγα: –άγω, –ιστώ / –ίσταμαι και θέτω / τίθεμαι. Η κλίση τους στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στο αρχαϊζον παράδειγμα, παρουσιάζει ποικιλότητα με παράλληλους τύπους ή χαρακτηρίζεται ελλιπής σε ορισμένα σημεία. Αφού διατρέξουμε σύντομα την παρουσίαση των ιδιαιτεροτήτων των κλιτικών παραδειγμάτων στις βασικές γραμματικές και λεξικά της ελληνικής, διαφορές που σχετίζονται με στάσεις απέναντι στην νόρμα των συγγραφέων τους, θα επικεντρωθούμε στην διερεύνηση των μεταγλωσσικών στάσεων σε σχετικές συζητήσεις σε διαδικτυακά σχόλια σε διαδικτυακά fora και blogs. Θα εξετάσουμε πώς το μη ειδικευμένο κοινό συζητά, κρίνει, επικρίνει και προκρίνει συγκεκριμένους από τους διαθέσιμους τύπους. Θα συσχετίσουμε τις μεταγλωσσικές στάσεις του μη ειδικευμένου κοινού – αν και η εξειδίκευση ή μη του κοινού αποτελεί ερώτημα, καθώς η ταυτότητα των χρηστών είναι άγνωστη, ωστόσο το μέσο στο οποίο εκφράζονται είναι οπωσδήποτε «μη ειδικευμένο» –, όπως διαμορφώνονται, με τις αντίστοιχες του εξειδικευμένου και βεβαίως με την έλλειψη συστηματικότητας στην εξέταση των εν λόγω φαινομένων ποικιλότητας στα λεξικά και τις γραμματικές.

2 Η ποικιλότητα στα ΝΕ και τα λόγια στοιχεία στις γραμματικές και τα λεξικά

Η ποικιλότητα στα νέα ελληνικά είναι ιδιαίτερα έντονη και συνδέεται εν μέρει ή, μάλλον, εν πολλοίς, με την παρουσία λόγιων στοιχείων στην γλώσσα. Όπως είναι γνωστό, τα λόγια στοιχεία δυσκολεύουν τον ομιλητή, ο οποίος πρέπει να έχει τις σχετικές γνώσεις - αλλά και την θέληση να τις χρησιμοποιήσει καθώς πολλές φορές χρωματίζονται ιδεολογικά - και συνδέονται με γλωσσικά λάθη που συχνά στιγματίζονται (Ξυδόπουλος 2004: 521). Τα μη λόγια στοιχεία άλλωστε θεωρούνται συχνά λάθη (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Φλιάτουρας 2003). Είναι βέβαια απαραίτητο να ξεχωρίσουμε τα ενταγμένα στην πρότυπη γλώσσα λόγια στοιχεία και τα μη ενταγμένα, που είτε αποτελούν υφολογική επιλογή είτε χρωματίζονται επιπλέον ιδεολογικά και συνδέονται με την νεοκαθαρολογία (Iordanidou 1999), την διάκριση (Bourdieu 1979), καθώς και συντηρητικές, εθνοκεντρικές θέσεις (Δελβερούδη και Μοσχονάς 1997, Iordanidou 1999).

Οι ρηματικοί τύποι που θα μας απασχολήσουν είναι οι εξής:

i. οι συνοπτικοί τύποι των ρημάτων σε-άγω και η σημαντική πολυτυπία: 1) ο «ορθός» -αγαγ- και οι νεολογικές λύσεις 2) -αζ- που εξομαλύνουν το παράδειγμα (π.χ. έχω παράξει) και 3) -αγ- στις οποίες η διάκριση συνοπτικού/μη συνοπτικού θέματος καταργείται (βλ. και Καλαμπούκας 2011). Επίσης 4) τύποι όπως αναγάγω στον ενεστώτα που μεταφέρουν το συνοπτικό θέμα στον ενεστώτα (πβ. Τσοπανάκης 1994: 402, 409).

ii. μεσοπαθητικός ενεστώτας και παρατατικός των ρημάτων -ίσταμαι και τίθεμαι (και ο πιο περιθωριακός θέτομαι), ειδικά το ά' και β' εν. και πληθ. και για μερικά ρήματα επίσης ο μεσοπαθητικός αόριστος.

Ο σχηματισμός των παραπάνω τύπων χαρακτηρίζεται από πολυτυπία, «χαοτική» κατά τον Mackridge (1985: 169)¹. Οι «ορθοί» αρχαιοπρεπείς τύποι - οι οποίοι αποκλίνουν από τους κανόνες της νεοελληνικής δημοτικής γραμματικής - συνυπάρχουν με νεολογικούς τύπους που τείνουν στην «ομαλοποίηση». Από τους τελευταίους, άλλοι απορρίπτονται ως λάθος και άλλοι έχουν ενταχθεί στην πρότυπη, ενώ άλλοι βρίσκονται στο μεταίχμιο. Η κατάσταση είναι περίπλοκη, καθώς υπάρχει διαφορετική θεώρηση και χρήση των τύπων από τους ομιλητές ανάλογα με το πρόθημα. Οι δυσκολίες που παρουσιάζονται στην χρήση αλλά και στην διδασκαλία είναι σημαντικές. Η ποικιλότητα φαίνεται να διέπεται από κανονικότητες στην χρήση, όπως είναι γνωστό από την σχετική βιβλιογραφία από τις μελέτες του Labov και μετά, οι οποίες θα έπρεπε να προσεγγιστούν όχι μόνο με μορφολογικά κριτήρια (με βάση το ρηματικό θέμα) όπως γίνεται συνήθως στις γραμματικές αλλά και με κοινωνιογλωσσικά, κειμενικά και υφολογικά κριτήρια. Βεβαίως οι κανονικότητες είναι ρευστές και μεταβαλλόμενες, καθώς η διαδικασία προτυποποίησης βρίσκεται σε εξέλιξη και η νόρμα δεν παρουσιάζει τον βαθμό παγίωσης άλλων γλωσσών, όπως π.χ. της γαλλικής, και δεν έχουν αποτυπωθεί λόγω της απουσίας σχετικών μελετών. Η ανάγκη διεξαγωγής μελετών πάνω στην μορφολογική ποικιλότητα στα ΝΕ (σώματα κειμένων, έρευνες πεδίου πάνω στην γλωσσική πραγματικότητα) έχει άλλωστε υπογραμμιστεί πολλές φορές (βλ. Κακριδή-Ferrari και Χειλά-Μαρκοπούλου 1996).

Εξετάσαμε τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται, και ενδεχομένως σχολιάζεται, η κλίση των ρημάτων που μας ενδιαφέρουν σε βασικές γραμματικές και λεξικά της πρότυπης ΝΕ (εφεξής θα αναφερόμαστε στα συγγράματα όπως φαίνεται στα πλάγια): 1) *Τριανταφυλλίδη* (συνεξετάζονται η *ΝΕ Γραμματική* του 1941 στην έκδοση του

¹ Ο Mackridge αναφέρεται συγκεκριμένα στα κατάλοιπα των αρχαίων ρημάτων σε -μι.

1991, η *Ιστορική Εισαγωγή*, 1938, και η *Μικρή ΝΕ Γραμματική* του 1949 στην έκδοση του 1994), 2) Mackridge (1985), 3) Τσοπανάκη (1994), 4) Holton κ. ά. (2005), 5) Κλαίρη και Μπαμπινιώτη (2005), 6) *Λεξικό Τριανταφυλλίδη (Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, 1998) στην έντυπη έκδοσή του, 7) *Λεξικό Μπαμπινιώτη (Λεξικό της Νέας Ελληνική Γλώσσα*, 1998) και 8) *Λεξικό Ιορδανίδου* (ρηματικών κλίσεων: *Τα ρήματα της ΝΕ* 2006).

Λόγω έλλειψης χώρου δεν μπορούμε να εκθέσουμε λεπτομερώς τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η κλίση των ρημάτων που μας ενδιαφέρουν και θα περιοριστούμε στις εξής συνοπτικές παρατηρήσεις. Η «χαοτική κατάσταση» που αναφέρει ο Mackridge (1985: 169) δεν αφορά μόνο τις καταλήξεις, αλλά και την παρουσία στα εγχειρίδια. Οι επιλογές συχνά δε συνοδεύονται από επεξηγήσεις, αφήνοντας τον χρήστη «μετέωρο». Οι λόγιοι τύποι αγνοούνται από τον Τριανταφυλλίδη (1938, 1991, 1994), κάτι που είναι λογικό με βάση την προτυποποιητική στόχευση και τον ρυθμιστικό χαρακτήρα της γραμματικής του, αλλά εντάσσονται σε κάποιον βαθμό από τους Mackridge (1985), Holton κ. ά. (2005), και Ιορδανίδου (2006) με φανερό στόχο την περιγραφή της γλωσσικής πραγματικότητας. Οι Mackridge (1985) και Τσοπανάκης (1994) εντάσσουν την ποικιλότητα στην διαχρονία και αναφέρουν και τους νεολογικούς τύπους που θεωρούνται παραδοσιακά λανθασμένοι. Ο Τσοπανάκης, παρά τον συντηρητισμό της γραμματικής του (Κριαράς 1994) εκπλήσσει: απορρίπτει όλον τον παρατατικό του τίθεται και το –τεθειμένος. Οι Κλαίρης και Μπαμπινιώτης (2005) προκρίνουν τους λόγιους τύπους με μάλλον διδακτικό/παιδαγωγικό στόχο.

Τα ρήματα που εξετάζουμε εντάσσονται σε κεφάλαια σχετικά με τα ανώμαλα ρήματα εκτός από δύο περιπτώσεις. Στους Holton κ. ά. (2005) τα βρίσκουμε στο κεφάλαιο «Λόγιοι ρηματικοί τύποι», τίτλος που ταυτόχρονα εξηγεί και δίνει πληροφορίες για τα επιπεδα ύφους. Οι Κλαίρης και Μπαμπινιώτης (2005) τα εντάσσουν στο κεφάλαιο «Αλλόμορφα καταλήξεων» όπου παρουσιάζονται περιπτώσεις μη λόγιες/λαϊκές και λόγιες, δηλαδή βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο περιπτώσεις που ανταγωνίζονται την νόρμα σε μη ισότιμη σχέση εξουσίας με τα λόγια στοιχεία που αντιστέκονται στην αλλαγή και έχουν το κύρος της αρχαιοπρέπειας, κάτι που αποτελεί συντηρητική επιλογή. Η γραμματική τους που φαίνεται να προτάσσει την «ελευθερία του χρήστη σχετικά με τις γλωσσικές επιλογές» (Tsamadou-Jacobberger 2010: 174), μάλλον υπερασπίζεται την ελευθερία του ομιλητή να επιλέξει λόγιους τύπους.

Όσον αφορά τα λεξικά, παρουσιάζεται ίδια εικόνα έλλειψης συστηματικότητας με τις γραμματικές. Όπως είναι αναμενόμενο, το *Λεξικό Μπαμπινιώτη* (1998) δείχνει προτίμηση για τους λόγιους τύπους (βλ. Tseronis 2002), διατηρώντας μάλιστα λήμματα για τα ρήματα άγω και ίσταμαι χωρίς πρόθημα (*Λεξικό Μπαμπινιώτη* 1998: 64, 794) και αναφέροντας συχνά μόνο τον αρχαϊζοντα μεσοπαθητικό αόριστο για το άγω και τα παράγωγά του, και μάλιστα στο πρώτο ενικό, υπονοώντας ότι το κλιτικό παράδειγμα είναι λειτουργικό σε όλα τα πρόσωπα (*ήχθην, εισήχθην, παρήχθην, ibid.:* 64, 566, 1333).

Οι επιλογές των συντακτών των διάφορων εγχειριδίων δεν είναι συστηματικές και δεν έχουν συνοχή (πβ. Tsamadou-Jacobberger 2008). Μας πληροφορούν ωστόσο για την εξέλιξη της διαδικασίας προτυποποίησης και τις στάσεις απέναντί της: όσο προχωρεί η διαδικασία, η ποικιλότητα γίνεται περισσότερο αποδεκτή και θεωρείται όχι απειλή αλλά ατού και πηγή δημιουργικότητας (βλ. Tsamadou-Jacobberger 2010: 175), αν και αυτό το επιχείρημα φαίνεται να καλύπτει και συντηρητικές στάσεις. Κάποιοι λόγιοι τύποι, ειδικά οι τύποι του παρατατικού σε –μην φαίνεται να μην είναι ενταγμένοι στην πρότυπη (βλ. Iordanidou 1999) αλλά λόγω της ελλειπτικότητας,

αποτελούν τόσο υφολογική και ιδεολογική επιλογή όσο και λύση ανάγκης (αν δεν επιλεγεί η περίφραση). Σε κάθε περίπτωση, υπογραμμίζουν την ανάγκη δημιουργίας γραμματικών και λεξικών που να επικεντρώνονται στην χρήση και να στηρίζονται σε *corpora*, κάτι που λείπει στην ελληνική περίπτωση. Η ανάγκη αυτή είναι επιβεβλημένη, καθώς οι συντάκτες γραμματικών και λεξικών δεν περιγράφουν μόνο την πρότυπη ποικιλία αλλά και την δημιουργούν σε μεγάλο βαθμό, σύμφωνα με τις ιδεολογικές τους τοποθετήσεις, κάτι που στην ελληνική περίπτωση έχει ιδιαίτερη βαρύτητα λόγω της διγλωσσικής της ιστορίας (πβ. Κακριδή-Ferrariki και Χειλά-Μαρκοπούλου 1996, Tseronis και Iordanidou 2009: 179-182 *etpassim*, Ιορδανίδου 2019, Tsamadou-Jacobberger 2008: 67, Tsamadou-Jacobberger 2010: 169).

3 Μεταγλωσσικές στάσεις στο διαδίκτυο

Θα επιχειρήσουμε τώρα μια πρώτη διερεύνηση των μεταγλωσσικών στάσεων σε σχετικές συζητήσεις σε διαδικτυακά *fora*, προσπαθώντας να τις συνδέσουμε με τις στάσεις και την κατάσταση που διαπιστώσαμε στα ειδικευμένα εγχειρίδια και τον καθαρισμό ή τον αντι-καθαρισμό. Οι Δελβερούδη και Μοσχονάς (1997), εξετάζοντας τον καθαρισμό ως κοινωνική πρακτική, διαχωρίζουν τρία επίπεδα στην εξάπλωσή του: από την ελίτ εκπορεύεται η κεντρική αντίληψη του καθαρισμού και νομιμοποιείται – πανεπιστημιακοί, γλωσσολόγοι, επιστήμονες, ακαδημαϊκοί, δημοσιογράφοι κλπ., το μικρό κοινό έχει ενεργητική συμμετοχή και απηχεί τις καθαριστικές αντιλήψεις, ενώ το πλατύ κοινό έχει παθητική συμμετοχή, εκφράζεται με τους κοινούς τόπους των καθαριστικών αντιλήψεων και απηχεί τις καθαριστικές αντιλήψεις οι οποίες φτάνουν εξασθενημένες σε αυτό. Οι Δελβερούδη και Μοσχονάς (2007) ερεύνησαν τις απόψεις αυτές αντίστοιχα στις επιφυλλίδες (ελίτ), στις επιστολές σε εφημερίδες (μικρό κοινό) και σε συνεντεύξεις στον δρόμο ή με τυχαία τηλεφωνήματα (πλατύ κοινό).

Από την πλευρά μας, αναζητήσαμε απόψεις πάνω στους λόγιους ή μη λόγιους σχηματισμούς στο διαδίκτυο. Κάναμε διαδοχικές αναζητήσεις στο google² με μερικούς από τους όρους που μας ενδιαφέρουν και αποδελτιώσαμε τα αποτελέσματα ώστε να βρούμε κείμενα που σχολιάζουν την χρήση. Δεν πήραμε εκπαιδευτικά/σχολικά σάιτ όπου απλώς κλίνονται τύποι (ή σάιτ που σταχυολογούν λάθη), ή μιλούν για λάθη και προκρίνονται πάντα οι αρχαιοπρεπείς τύποι, συνήθως εξοβελίζοντας από την πραγματικότητα και καταδικάζοντας σε ανυπαρξία τους νεολογικούς τύπους χωρίς άλλα σχόλια³. Επιλέξαμε μόνο 5 αυτοτελή άρθρα που αναφέρονται στο θέμα και συνδέονται με τις απόψεις της ελίτ (περ. 3.300 λέξεις/23.000 χαρακτήρες) – αντιστοιχούν στις επιφυλλίδες των Δελβερούδη και Μοσχονά (1997). Το υπόλοιπο υλικό που αποτελεί και τον κύριο κορμό της μελέτης περιλαμβάνει σχόλια σε άρθρα, ποστ σε μπλογκ, φόρουμ (περ. 18.000 λέξεις/115.000 χαρακτήρες) σε συνολικά 15 διαφορετικές συζητήσεις που διαρκούν από το 2006 έως το 2017, και δεν βρίσκονται απαραίτητα σε καθαρά γλωσσικούς (π.χ. μεταφραστικούς) ιστότοπους. Συνήθως το έναυσμα είναι μια ερώτηση ή ένα άρθρο/ποστ που υπερασπίζεται τον ένα ή τον άλλο τύπο.

² Βάλαμε στην μηχανή αναζήτησης τους εξής όρους: παραγάγω παράξω / τιθόταν επιτιθόταν / επιτιθόμουν / επιτιθέμην επιτιθόμουν / τιθέμην τιθόμουν / θέτομαι τίθεμαι / τίθομαι / κατέστην καταστάθηκα / παρέστη παραστάθηκα / παριστάμεθα.

³ Όπως εδώ: «Επομένως, τύπος θα παράξω ή έχω παράξει δεν υπάρχουν. Τα ορθά είναι θα παραγάγω και έχω παραγάγει.» https://e-didaskalia.blogspot.com/2018/02/blog-post_825.html.

3.1 Επώνυμες θέσεις – ελίτ

Όσον αφορά τα άρθρα, εντοπίσαμε είτε καθαριστικές (1) είτε – περισσότερες – αντικαθαριστικές απόψεις (4). Οι πρώτες χαρακτηρίζονται από διδακτικό τόνο και ο συντάκτης τους αναλαμβάνει διαφωτιστικό ρόλο. Η επιχειρηματολογία δεν παίζει μεγάλο ρόλο αλλά στηρίζεται σε σιωπηρές προϋποθέσεις (Fairclough 2003: 55-61) και συνδέεται με την καλαισθησία αλλά και ταυτοτικά ζητήματα: «θέμα της γλώσσας το θεωρούμε δικό μας θέμα, θεωρούμε ότι μάς αφορά όλους»[...] «Οι άδολες αυτές γλωσσικές ευαισθησίες τού κόσμου...»⁴. Τέλος, ο συντάκτης επικαλείται το «μικρό» κοινό που του έχει στείλει επιστολές, αλλά και το «πλατύ» κοινό:

Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι εξακολουθεί, ευτυχώς, να υπάρχει μεγάλη ευαισθησία στον Έλληνα ως προς τη χρήση της γλώσσας» [...] «δεν πρέπει να υποτιμάμε τη γνώμη και την ευαισθησία των απλών χρηστών της γλώσσας μας. Και κάτι πολύ σημαντικό: Στους δύσκολους καιρούς που ζούμε είναι παρήγορο να διαπιστώνεις μια τόσο πηγαία και πολύτιμη έγνοια για τη γλώσσα μας.⁵

Τα άρθρα με αντικαθαριστικές απόψεις, ανεξάρτητα από την προσωπική πρακτική του συντάκτη, χαρακτηρίζονται από εκτενή επιχειρηματολογία και προσπάθειες εκλογίκευσης:

Πώς εξηγείται το παράδοξο: κανείς να μην κάνει λάθος στη διάκριση στιγμιαίων-εξακολουθητικών στα υπόλοιπα ρήματα –κι όμως, οι μισοί Έλληνες να τα μπερδεύουν όταν έχουν να κάνουν με τα σύνθετα ρήματα του ‘άγω’; Μήπως δεν είναι παράδοξο; Μήπως τα ρήματα αυτά, και ειδικώς οι τύποι σε –αγαγ- δεν καλοστέκονται στη σημερινή μας γλώσσα; Μήπως δεν ξυπνάνε μέσα μας την αίσθηση του στιγμιαίου, όπως οι άλλοι τύποι (έπαιξα, θα διαβάσω, έχω μιλήσει);⁶

Ένα άλλο χαρακτηριστικό τους είναι το χιούμορ αλλά και η επίκληση των αρχαίων ελληνικών και εξεζητημένων γνώσεων για να αντιμετωπίσουν τις αντίπαλες θέσεις (διάκριση, Bourdieu 1979):

Επιπλέον, οι τύποι σε –αγαγ- είναι μάλλον κακόηχοι, έως κωμικοί. (Αγάγ ήταν ένας Αμαληκίτης βασιλιάς στην Παλαιά Διαθήκη, ίσως μάλιστα η λέξη να είναι όνομα αξιώματος στα αμαληκικά, να σημαίνει δηλαδή βασιλιάς). Βέβαια, αν είστε νεοκαθαρευουσιάνος, βρίσκετε εύηχο τον Αμαληκίτη και κακόηχο τον τύπο «να παράξει» (και απορώ πώς δεν πέφτει φωτιά να σας κάψει, διότι ο τύπος ‘παράξει’, ο μονολεκτικός βέβαια, είναι γαλαζοαίματος αρχαίος).⁷

3.2 Ανώνυμες θέσεις:σχόλια σε άρθρα, ποστ σε μπλογκ, φόρουμ – πώς απηχούν τις απόψεις της ελίτ

Εξετάζοντας τον λόγο ανώνυμων χρηστών όπως εκφράζεται σε σχόλια σε άρθρα, ποστ σε μπλογκ και φόρουμ, διαπιστώνουμε ότι τα περισσότερα σχόλια αφορούν τα – άγω, ενώ σε μεγάλο βαθμό οι χρήστες φαίνεται να γνωρίζονται. Το «μικρό» και «πλατύ» κοινό των Δελβερούδη και Μοσχονά (1997) συγγέονται και φαίνεται να συμμετέχουν στις συζητήσεις και μέλη της ελίτ αλλά λόγω του μέσου και της ανωνυμίας, δε θα τα θεωρήσουμε ως τέτοια. Αν σχηματικά θεωρήσουμε ότι οι απόψεις τους χωρίζονται στο καθαριστικό και αντικαθαριστικό «στρατόπεδο» - αν

⁴ Άρθρο 1, βλ. Παράρτημα. Τηρείται η ορθογραφία του πρωτότυπου.

⁵ Άρθρο 1.

⁶ Άρθρο 3.

⁷ Άρθρο 3.

και οι στάσεις είναι ρευστές και μεταβαλλόμενες – απηχούν τις απόψεις της ελίτ καθώς και οι δύο απόψεις προβάλλουν επιχειρήματα που συνδέονται με την καλαισθησία. Έτσι, οι συνοπτικοί τύποι σε –αξ- (παραξ-...) χαρακτηρίζονται «κακόηχο υβρίδιο», «απαράδεκτο», «ακαλαίσθητο», «θέμα αισθητικής». Ωστόσο, και οι λόγιοι τύποι χαρακτηρίζονται συχνά κακόηχοι: «το αφόρητο σωστό, αμαληκτικό 'έχει παραγάγει'», το εισαγάγετε θεωρείται «φρικαλεούργημα». Η αισθητική αξιολόγηση του τύπου συνεπάγεται αξιολόγηση του ομιλητή αλλά και ανακλάται στο περιεχόμενο του λόγου, με τους λόγιους τύπους να συνεπάγονται υψηλά νοήματα και καλλιέργεια ή και νοημοσύνη:

- When I hear "προτιθέμεθα" I actually think of it as a high and beautiful word. As in "ohh, his speech is very sophisticated!", whereas with "προτιθόμαστε" it just sounds folk-like.
- η χρήση των βαρβαρικών τύπων του *παραξω* και *παρέξω* δεν οφείλεται σε απροθυμία να χρησιμοποιηθούν τύποι «καθαρευουσιάνικου» αλλά καθαρά σε αγραμματοσύνη. Θα τολμούσα να ισχυριστώ μάλιστα ότι αυτοί που θα *παραξουν* και θα *παρέξουν* δεν κατανοούν καλά – καλά ούτε τη σημασιολογική διαφορά των ρημάτων *παρέχω* και *παραγωγ* - και το πιο πιθανό είναι ότι δεν πρόκειται ποτέ ούτε να *παρασχουν* ούτε να *παραγάγουν*.

Κοινό γνώρισμα και των δύο στάσεων είναι το χιούμορ και η ειρωνεία και υπάρχουν πολυάριθμα παραδείγματα που δείχνουν μια ελαφράδα – ίσως λόγω του μέσου και της προφορικότητας που εμπνέει – στην αντιμετώπιση ενός θέματος που κατά τ' άλλα οι χρήστες παίρνουν σοβαρά:

- να ομολογήσω ότι χρησιμοποιώ αποκλειστικά και μόνο (και με μεγάλη αγαλλίαση, μάλιστα) τους τύπους "θα/να (παρ)αγάγει"» (για τον χρήστη sarant:) «Έτσι μου 'ρχεται να του φωνάξω: «Σάξε τα αγάγ να αγιάσεις!
- Η Γλώσσα εξελίσσεται :-) κάτι πρέπει να παράξουμε και εμείς οι νεοέλληνες...
- Ναυτία με έχει καταλάβει εδώ μέσα μετά την πλοήγηση. Λυπάμαι πολύ. Κοτζάμ καθηγητές του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (πηγή όλων των γλωσσικών δεινών), επίκουροι καθηγητές Γλωσσολογίας και Φιλοσοφίας της Γλώσσας του Πανεπιστημίου Αθηνών, να ρυπαρομουτζουροαντεθνογραφείτε. Είστε όλοι σκέτοι μπουρτζοβλαχαριστεροπροοδευτικάριοι ενώ εμείς, γνήσιοι εθνοπατριωγλωσσελληναμυνταριστές! Κανίβαλοι, ε κανίβαλοι!
- [ως απάντηση στο παραπάνω] Ντρεπόμαστε, μη νομίζεις. Αλλά άμα την προδοσία την έχεις στο αίμα... Μωρέ σόρρυ... εσύ μας κερνάς μουσικές και ποίηση και εμείς δεν έχουμε να σε κεράσουμε ούτε μια δραμαμίνη. Kalo f8inorwro! O omotimos ka8hghths AP8.»

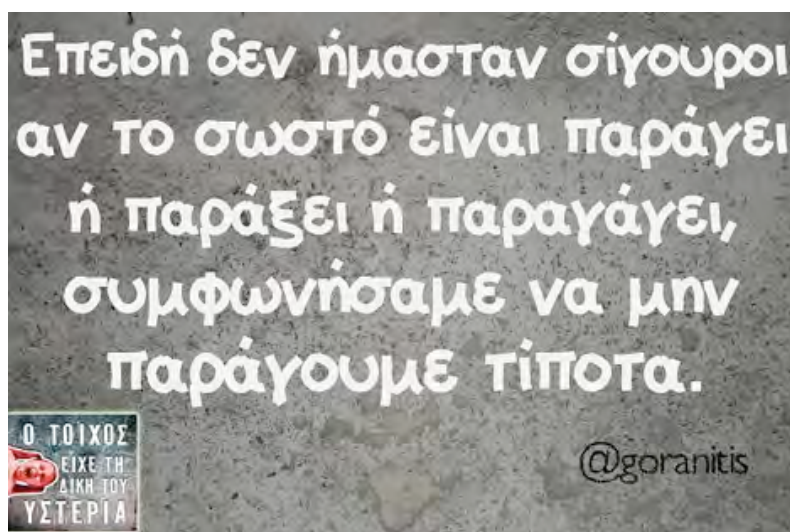

Image1| Στην σχετική συζήτηση στο <https://lexilogia.gr/forum/>

Οι ανώνυμοι χρήστες και των δύο απόψεων προσπαθούν να εκλογικεύσουν και επιχειρηματολογούν υπέρ των επιλογών τους. Οι υποστηρικτές λόγιων στοιχείων τα επιλέγουν για διάφορους λόγους που αναπτύσσουν χωρίς φανατισμό: επειδή είναι μια λογική και φρόνιμη επιλογή μπροστά σε πραγματικές ανάγκες, είναι λύση εμβέλειας, υπάρχει γλωσσική συνέπεια ή επειδή δεν τους ικανοποιεί η χαοτική κατάσταση. Αυτό ίσως αποτελεί μια χαρακτηριστική διαφορά από τις ελίτ υπέρ του καθαρισμού, οι οποίες στηρίζονται, όπως είδαμε σε σιωπηρές προϋποθέσεις, αν και βέβαια το δείγμα μας είναι περιορισμένο. Ο αντικαθαριστές με ψυχραιμία αποδομούν τα επιχειρήματα περί κακοφωνίας ή λάθους και τοποθετούνται υπέρ της πραγματικής χρήσης. Σε κάθε περίπτωση, οι τοποθετήσεις είναι ρευστές και έχουμε μίγμα στάσεων, π.χ. συντηρητικές απόψεις που εξελίσσονται σε ριζοσπαστικές, όπως ένας χρήστης που υπερασπίζεται το επετιθέμεν καταλήγει να πει ότι θα λέει προτιθόμαστε. Τέλος, καθαριστές και αντικαθαριστές επικαλούνται τα αρχαία ελληνικά, διαχρονική πηγή διάκρισης, αλλά και την αυθεντία:

- Ακόμα και στα αρχαία ελληνικά θα μπορούσε κάλλιστα να είχε δημιουργηθεί τύπος "παράξει" [Απάντηση:] "Παράξη", εκείνη την εποχή, για να είμαστε σωστοί. ;)
- Πάντως η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη το θεωρεί ορθό τύπο καθώς υπήρχε στα αρχαία. [Για το παραξ-]
- Και εν πάση περιπτώσει, το ρήμα είναι «παράγω», όχι «παράσσω», αν δεν το θυμούνται ας φρεσκάρουν τους αρχικούς χρόνους που αποστήθιζαν κάποτε ή ας ανοίξουν μια γραμματική, τριανταφυλλίδια, μαμπινιώτεια ή ό, τι άλλο.⁸

Όταν υπάρχει σαθρή επιχειρηματολογία ή σιωπηρές προϋποθέσεις και «πρωτοτυπικά» καθαριστικά ανακλαστικά σε σχόλια χρηστών, άλλοι χρήστες τους επαναφέρουν στην τάξη, και συνήθως μετά σιωπούν. Επίσης, οι αντικαθαριστές κοροϊδεύουν τα συντηρητικά ανακλαστικά:

Μπα μη σχολιάσεις περιγλώσσειε, εγώ τής τα λέω αλλά δεν ακούει. Τελευταία φορά που τής είπα ότι το "αγάπαγα" είναι εξίσου "νομιμο" με το "αγαπούσα" γίναμε μπίλιες.

Τα καθαριστικά ποστ αποτελούν μειοψηφία και συνδέονται, εκτός από την αισθητική, όπως είδαμε, με τον πόνο ή την θλίψη, το πολεμικό λεξιλόγιο, τους διδακτικούς στόχους:

- κοντεύω να στραβωθώ
- Ορθογραφικά λάθη που κάνουν τον Κόγια να κλαίει [τίτλος νήματος στον οποίο απαντάει κάποιος με χιούμορ:]Όλο αυτό το νήμα είναι τελικά για τα ψυχολογικά του Κόγια? (φατσούλα που γελάει)
- Είναι λυπηρό άνθρωποι υποτίθεται μορφωμένοι να μὴν μπορούν να πούνδυσωστάρήματα στα ΜΜΕ και βομβαρδίζουν δικαίους και αδίκους με γλωσσικά λάθη.
- Το MediaWiki μέσω της Βικιπαίδειας το διαβάζουν όλα τα παιδιά του σχολείου. Ακόμα και μία ασήμαντη φράση όπως το «Εισάγετε τον κωδικό σας» θα διαβαστεί από χιλιάδες παιδιά και θα επηρεάσει δεκάδες ή και εκατοντάδες από αυτά. Θέλει σύνεση λοιπόν.

Επίσης, αποποιούνται τον χαρακτηρισμό καθαριστής (disclaimer: δεν είμαι καθαριστής, αλλά...), αρνούνται την ύπαρξη στο λάθος και σε μεμονωμένες περιπτώσεις φτάνουν σε ακραίες τοποθετήσεις μη ήπιου καθαρισμού (λογοκρισία):

⁸Ας σημειωθεί ότι η γραμματική Τριανταφυλλίδη δεν αναφέρεται καθόλου στους προβληματικούς τύπους.

- Θα έχεις καταλάβει επίσης ότι είμαι ακομπλεξάριστος σχετικά με τη χρήση *αργκό* (slang) την οποία μάλιστα επικροτώσεφάσεις ως απόλυτα πιοδόκιμη από άλλες επιλογές[...] Δεν είμαι δηλαδή οπαδός της ξύλινης γλώσσας. Το αντίθετο! Είμαι όμως οπαδός της ακριβολογίας (βλ. πολυτεχνείο, θετική κατεύθυνση) και δεν μπορώ να βλέπω κάτι λάθος χωρίς προφανή λόγο.
- Επομένως, τύπος θα παράξω ή έχω παράξει δεν υπάρχουν. Τα ορθά είναι θα παραγάγω και έχω παραγάγει.
- Θα ήταν καλό και το είχα πει και στην τηλεόραση, ότι - όταν ο δημόσιος λόγος εκπεμπόμενος [sic] από ένα δημοσιογράφο κατέληγε στο ρήμα παράξω – παράξω [sic], να κλείνει ως μορφή τιμωρίας για πέντε λεπτά μαύρο. Κάτι αντίστοιχο θα μπορούσε να γίνει και για τους βουλευτές[...].

4 Κάποιες παρατηρήσεις ως συμπεράσματα

Κλείνοντας αυτήν την πρώτη διερεύνηση των μεταγλωσσικών στάσεων στο διαδίκτυο, διαπιστώνουμε ότι οι συζητήσεις σεμπλογκ, φόρουμ κλπ. που μελετήσαμε δε φαίνονται να είναι χώρος που ευνοεί την έκφραση ακραίων συντηρητικών απόψεων σχετικά με την γλώσσα. Ο κοινωνικός έλεγχος είναι έντονος όπως και η περιθωριοποίηση χρηστών που δεν ευνοούν τον διάλογο. Δεν υπάρχουν πολλά σχόλια καθαρά εθνοκεντρικά και καθόλου ξενοφοβικά, κάτι που διαφέρει από τις γλωσσική ατμόσφαιρα της δεκαετίας του 1990 (πβ. Δελβερούδη και Μοσχονάς 1997). Το πρόβλημα δεν έρχεται από τον άλλο αλλά από το εσωτερικό. Οι αρχαιοπρεπείς τύποι δεν χρειάζονται δικαιολόγηση, συζήτηση, εξυπακούονται ως σιωπηρές προϋποθέσεις κυρίως στις τοποθετήσεις της ελίτ αλλά και πολλών άρθρων/ποστ που χαρακτηρίσαμε «φιλολογικά» και δε λάβαμε υπόψη στην εργασία μας. Φαίνεται ότι βρίσκονται στο κέντρο της ιδεολογίας και ως τέτοιοι είναι «αδιαπραγμάτευτοι». Ενώ υπάρχει σαφής επικοινωνία μεταξύ των απόψεων της ελίτ και του μικρού κοινού, το μικρό και πλατύ κοινό των συζητήσεων που εξετάσαμε προωθεί τον διάλογο και επιχειρηματολογεί ακόμη και αν υποστηρίζει τους λόγιους τύπους. Η δυνατότητα συζήτησης επιτρέπει άλλωστε υπαναχωρήσεις και αλλαγή στάσης. Από την άλλη, οι αντικαθαριστικές τοποθετήσεις συνοδεύονται πάντα από επιχειρηματολογία που φαίνεται να χρειάζονται, κάτι που δείχνει ότι είναι σε αμυντική στάση και δε βρίσκονται (ακόμη;) στο κέντρο του ιδεολογικού άξονα: γι' αυτό επικαλούνται συχνά τα αρχαία ελληνικά και εξεζητημένες γνώσεις. Σε κάθε περίπτωση, τα επιχειρήματα θυμίζουν αυτά του γλωσσικού ζητήματος. Η ανασφάλεια ωστόσο των ομιλητών και ο προβληματισμός τους διαφαίνονται μέσα από τις συζητήσεις και είναι σίγουρο ότι αν τα έγκυρα εγχειρίδια της πρότυπης ΝΕ – γραμματικές και λεξικά – προσέγγιζαν πιο συστηματικά τα φαινόμενα, αυτά θα δημιουργούσαν λιγότερες αμφιβολίες και πολεμική στους χρήστες τους και θα απομυθοποιούνταν.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, και Φιλιάτουρας, Ασημάκης (επιμ.). 2019. *Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν... Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική. Θεωρία, Ιστορία, Εφαρμογή*. Αθήνα: Πατάκης.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, και Φιλιάτουρας, Ασημάκης. 2003. “Η διάκριση [ΛΟΓΙΟ] και [ΛΑΪΚΟ] στην ελληνική γλώσσα. Ορισμός και ταξινόμηση.” Στο *Πρακτικά του 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Ρέθυμνο: Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης. <http://www>.

philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/gr.htm. Ημερομηνία επίσκεψης: 26/3/2018.

- Bourdieu, Pierre. 1979. *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris:Éditions de Minuit.
- Δελβερούδη, Ρέα, και Σπύρος Μοσχονάς. 1997. “Ο καθαρισμός της γλώσσας και η γλώσσα του καθαρισμού.” *Σύγχρονα Θέματα* 62:79-91.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing discourse. Textual analysis for social research*. London & New York: Routledge.
- Holton, David, Peter, Mackridge, και Irini Philippaki-Warburton. 2005. *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκης (Βασίλης Σπυρόπουλος, μτφρ., 1η έκδοση στα αγγλικά 1997).
- Iordanidou, Anna. 1999. “Problèmes de standardisation du grec moderne.” Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης (επιμ.), *«Ισχυρές» και «Ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη, 26-28 Μαρτίου 1997, τ. II, 845-854. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Ιορδανίδου, Άννα. 2006. *Τα ρήματα της νέας ελληνικής*. Αθήνα: Πατάκης (1η έκδοση 1992).
- Ιορδανίδου, Άννα. 2007. “Η μορφολογική ποικιλία στη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας.” Στο Σπύρος Μοσχονάς (επιμ.), *Ελληνική Γλώσσα: Θεωρία και Διδακτική*. Αθήνα: Πατάκης. <http://www2.media.uoa.gr/language/studies/>. Ημερομηνία επίσκεψης: 9/5/2018.
- Ιορδανίδου, Άννα. 2019. “Ηλόγια μορφολογία στην κοινή νεοελληνική: ζητήματα περιγραφής και διδασκαλίας.” Στο Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Ασημάκης Φιλιάτουρας (επιμ.), *Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν... Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική. Θεωρία, Ιστορία, Εφαρμογή*, 127-147. Αθήνα: Πατάκης.
- Καλαμπούκας, Δημήτρης. 2011. “Ποικιλότητα στη δήλωση της ρηματικής όψης των λόγιων ρημάτων που παράγονται από το αρχαιοπινές άγω.” *Γλωσσολογία/Glossologia* 19:9-22.
- Κακριδή-Ferrari, Μαρία, και Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου. 1996. “Η γλωσσική ποικιλία και η διδασκαλία της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας.” Στο [Συλλογικό] *Η Νέα Ελληνική ως ξένη γλώσσα*, 17-51. Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν.
- Κλαίρης, Χρήστος, και Γεώργιος Μπαμπινιώτης. 2005. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική – επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κριαράς, Εμμανουήλ. 1994. “Η «Νεοελληνική Γραμματική» του Αγαπητού Τσοπανάκη.” *Φιλολόγος* 78. Πρόσβαση 30 Μαΐου 2018. http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/bibliographies/grammar/13_tsopanakis/03.html#fn62.
- Mackridge, Peter. 1985. *The Modern Greek Language. A descriptive Analysis of Standard Modern Greek*. Oxford: Clarendon Press.
- Moschonas, Spiros. 2009. “‘Language Issues’ after the ‘Language Question’: On the Modern Standards of Standard Modern Greek.” Στο Alexandra Georgakopoulou and Michael Silk (επιμ.), *Standard Languages and Language Standards: Greek, Past and Present*, 293-320. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 1998. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ευδόπουλος, Γιώργος. 2004. “Τι είναι τελικά τα γλωσσικά λάθη;” Στο [Συλλογικό] *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 24ης Ετήσιας*

- Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 519-530. Θεσσαλονίκη. [Συλλογικό]1998. Λεξικό της κοινής νεοελληνικής («Λεξικό Τριανταφυλλίδη»).* Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ Ινστιτούτο ΝΕ Σπουδών/Ίδρυμα Μαν. Τριανταφυλλίδη.
- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης. 1938. *Νεοελληνική Γραμματική. Πρώτος Τόμος. Ιστορική Εισαγωγή.* Αθήνα: Δημητράκου.
- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης. 1991/1941. *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής).* Αθήνα: ΟΕΔΒ, ανατύπωση από το ΑΠΘ Ινστιτούτο ΝΕ Σπουδών/Ίδρυμα Μαν. Τριανταφυλλίδη: Θεσσαλονίκη.
- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης. 1994. *Petitegrammairedugrecmoderne (Μικρή Νεοελληνική Γραμματική).* Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ Ινστιτούτο ΝΕ Σπουδών/Ίδρυμα Μαν. Τριανταφυλλίδη (μτφρ. F. Duisitand O. Merlier, 1^η έκδοση στα γαλλικά 1975, 1^η έκδοση στο πρωτότυπο 1949).
- Tsamadou-Jacobberger, Irini. 2008. “Norme et variation linguistiques. Le cas du grecmoderne.” Στο [Συλλογικό], *Identité et diversité dans la langue, la littérature et la civilisationnéo-helléniques*, 59-69. Strasbourg: Université de Strasbourg.
- Tsamadou-Jacobberger, Irini. 2010. “La perception de la variation linguistiqueengrecmoderne.” Στο Naoum Abi-Rached (επιμ.), *Normes et marginalités à l'épreuve*, 165-177. Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg.
- Tseronis, Assimakis. 2002. “Diglossic past and present lexicographical practices. The case of two Greek dictionaries.” *Language Problems & Language Planning* 26(3):219-252.
- Tseronis, Assimakis, and AnnaJordanidou. 2009, “Modern Greek Dictionaries and the Ideology of Standardisation.” Στο Alexandra Georgakopoulou and Michael Silk (επιμ.), *Standard Languages and Language Standards: Greek, Past and Present*, 167-185. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing.
- Τσοπανάκης, Αγαπητός. 1994. *Νεοελληνική Γραμματική.* Θεσσαλονίκη/Αθήνα: Κυριακίδη/Εστία.

Παράρτημα: Άρθρα και ιστολόγια/ιστοσελίδες που αποτέλεσαν το υλικό της μελέτης

Άρθρα

1. Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2002. «Οι 10 πιο ενοχλητικές χρήσεις τής γλώσσας μας.» *Βήμα*, 12 Μαΐου. Accessed Ημερομηνία επίσκεψης: 10/7/2018. <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=142476>
2. Παναγιωτίδης, Φοίβος. 2008. «Ο νέος αρχαϊσμός.» *Κυριακάτικος Πολίτης*, 2 Νοεμβρίου. Accessed Ημερομηνία επίσκεψης: 10/7/2018. <https://epanagiotidis.blogspot.com/2008/11/blog-post.html>
3. Σαραντάκος, Νίκος. 2009. «Έχει παράξει-και άλλοι αφορεσμένοι τύποι.» Accessed Ημερομηνία επίσκεψης: 10/7/2018. <https://sarantakos.wordpress.com/2009/10/08/paraksei/>
4. Γεωργίου, Γιώργος. 2017. “Θα παράξω ή θα παραγάγω.” *Η Καθημερινή*, 14 Μαΐου.
5. Χάρης, Γιάννης. 9/11/2014. «Εδώ τα καλά ελληνικά!» Accessed Ημερομηνία επίσκεψης: 10/7/2018. <https://yannisharis.blogspot.com/2014/11/98.html>

Ιστολόγια/ιστοσελίδες

1. <https://lexilogia.gr/forum/Thread: Το «παραγάγω», το «παράξω» και ο προβοκάτορας της γειτονιάς σας>
2. <https://lexilogia.gr/forum/Thread: Το επιτίθεμαι δεν έχει παρατατικό;>
3. https://periglwissio.blogspot.com/2006/09/blog-post_11.html
4. <https://www.translatum.gr/forum/index.php?topic=6484.0> Topic: Υπάρχει τύπος «θα παράξω»;
5. <https://www.translatum.gr/forum/index.php?PHPSESSID=f65424ea124601144ac45975bd697adb&topic=119422.0> Topic: Οι χρόνοι του ρήματος «παραγάγω»
6. <https://feleki.wordpress.com/2009/09/13/%CE%AD%CE%BB%CE%B5%CE%BF%CF%82-%CF%8C%CF%87%CE%B9-%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%BE%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%BE%CF%89/>
7. https://hellenicglotta.blogspot.com/2010/12/blog-post_9549.html
8. <http://www.avmentor.eu/forum/showthread.php/131-An-Exceptionally-Simple-Theory-of-Everything>
9. <https://www.avsite.gr/Thread> με τίτλο **Ορθογραφικά λάθη που κάνουν τον Κόγια να κλαίει.**
10. Τα σχόλια μετά το άρθρο στο https://vrennus.blogspot.com/2007/03/blog-post_30.html
11. Συζήτηση από τις μεταφράσεις της wikipedia σχετικά με την προστακτική (enter your code ή κάτι τέτοιο). Εισάγετε ή Εισαγάγετε στο [https://translatewiki.net/wiki/Thread:MediaWiki_talk:Changeemail-nochange/el/%CE%95%CE%B9%CF%83%CE%AC%CE%B3%CF%89_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%B5%CE%B9%CF%83%CE%B1%CE%B3%CE%AC%CE%B3%CF%89/reply_\(2\)](https://translatewiki.net/wiki/Thread:MediaWiki_talk:Changeemail-nochange/el/%CE%95%CE%B9%CF%83%CE%AC%CE%B3%CF%89_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%B5%CE%B9%CF%83%CE%B1%CE%B3%CE%AC%CE%B3%CF%89/reply_(2))
12. <https://www.musiccorner.gr/forum/viewtopic.php?t=35401&start=480>
13. <https://www.esos.gr/arthra/42200/na-kleinoy-n-ta-mikrofono-se-voyleytes-poy-kanoy-n-glossika-lathi-proteine-o-k-gavrogloy>
14. <https://www.pde.gr/index.php?topic=3700.266>
15. <https://forum.unilang.org/viewtopic.php?t=652&start=880>

Sequence of Tense in Greek and the role of aspect

Alexandra Fiotaki
University of Ioannina
alexandra.fiotaki@gmail.com

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία, μελετάω την κατανομή της Ακολουθίας των Χρόνων (ΑΧ) στις δευτερεύουσες «ότι» προτάσεις στα Ελληνικά, δίνοντας έμφαση στο πώς η άποψη επηρεάζει την εφαρμογή της. Στη βιβλιογραφία δεν υπάρχει αντίστοιχη μελέτη στα Ελληνικά. Χρησιμοποιώντας δεδομένα από τον Εθνικό Θησαυρό Ελληνικής Γλώσσας διαπίστωσα ότι η ΑΧ επιτρέπεται πάντα όταν το ρήμα της δευτερεύουσας πρότασης είναι μη συνοπτικό. Ωστόσο, χρήζει περαιτέρω έρευνας η περίπτωση κατά την οποία το ρήμα της πρότασης είναι συνοπτικό, καθώς μερικά καταστασιακά ρήματα επιτρέπουν την εφαρμογή της ΑΧ. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ΑΧ δεν μπορεί να καθοριστεί μόνο από την λεξική άποψη.

Λέξεις-κλειδιά: ακολουθία των χρόνων, χρόνος, γραμματική όψη, λεξική όψη, ότι-προτάσεις, μελέτη με σώματα κειμένων

1 Introduction

In this paper, I study how the SOT mechanism is applied in Greek *oti* subordinate clauses using a corpus-based approach. Traditionally, SOT refers to configurations in which a past (embedded) tense occurs immediately under another past tense, but the lower past tense is interpreted as simultaneous to the higher past. Numerous attempts at an analysis can be found in the literature (Reichenbach 1947, Hornstein 1977, Comrie 1985, Ogihara 1994 among others). Although SOT has been treated in several ways, all analyses agree that the tense in the subordinate clause is not interpreted as past but as present and disagree in how they derive this surface past from the underlying present tense.

In English, SOT is illustrated by the ‘simultaneous’ reading of (1a), under which the event described in the subordinate clause is simultaneous with the matrix event. The embedded clause in (1) is ambiguous between a simultaneous reading in (1b) which Maria’s pregnancy overlaps with the event of Alexandra’s saying, and a prior to the matrix reading that Maria’s pregnancy precedes the time of Alexandra’s saying (1c). In the simultaneous reading the embedded past tense seems to be semantically vacuous.

- (1a) Alexandra said that Maria was pregnant
‘Η Αλεξάνδρα είπε ότι η Μαρία είναι έγκυος’
- (1b) Maria is pregnant.
‘Η Μαρία είναι έγκυος’
- (1c) Maria was pregnant.
‘Η Μαρία ήταν έγκυος’

In Greek, English *that* clauses correspond to *oti* subordinate clauses. The Greek equivalent of (1) is (2a), which allows both the simultaneous reading in (2b) and the prior to the matrix reading in (2c). Thus, descriptively speaking, SOT is found both in

English and Greek, but there are identifiable differences in its application to either language.

- (2a) H Αλεξάνδρα είπε ότι η
the-def Alexandra- nom said-3sg that-comp the-def
Μαρία ήταν έγκυος.
Maria- nom was-3sg pregnant- nom
‘Alexandra said that Maria was pregnant’
- (2b) H Μαρία είναι έγκυος.
the-def Maria- nom is-3sg pregnant- nom
‘Maria is pregnant’
- (2b) H Μαρία ήταν έγκυος.
the-def Maria- nom was-3sg pregnant- nom
‘Maria was pregnant’

While testing Greek data, it is observed that the simultaneous reading occurs if the embedded verb is marked with imperfective (3). When the aspect is perfective, a simultaneous interpretation is not possible (4). The effectiveness of the grammatical aspect of the embedded verb in the available readings has been exemplified in (1-2).

- (3) O Αλέξανδρος είπε ότι ο
the-def Alexandros- nom said-3sg that-comp the-def
Νίκος έγραφε ένα τραγούδι.
Nikos- nom was_ writing-3sg.ipfv a-INDF song-ACC
‘Alex said that Nick was writing a song’
- (4) O Αλέξανδρος είπε ότι ο
the-def Alexandros- nom said-3sg that-comp the-def
Νίκος έγραφε ένα τραγούδι.
Nikos- nom wrote-3sg.pfv a-INDF song-ACC
‘Alex said that Nick wrote a song’

Interestingly though, it can be observed that embedded eventive and stative predicates behave differently. Even though both predicates are in the perfective, the embedded eventive predicated in (5) exhibits the expected behavior and does not permit a simultaneous reading. The embedded clause in (6) is ambiguous between a simultaneous reading, in which Maria’s love of the town overlaps with the event of Bill’s saying, and a past-shifted reading, according to which Maria’s love of the town precedes the time of Bill’s saying. As illustrated in the aforementioned examples, SOT appears sensitive to the aspectual class of the subordinate predicate.

- (5) O Βασίλης είπε ότι η
the-def Vassilis- nom said-3sg that-comp the-def
Μαρία έφυγε από την πόλη.
Maria- nom left-3SG.pfv from-prep the- def town-ACC
‘Bill said that Maria left the town.’

(6)	Ο	Βασίλης	είπε	ότι	η
	the-def	Vassilis- nom	said-3sg	that-comp	the-def
	Μαρία	αγάπησε	την	πόλη.	
	Maria-nom	loved-3sg.pfv	the- def	town-ACC	
	'Bill said that Alexandra loved the town.'				

I will take into account contrasts such as the ones in (3)-(6), aiming at contributing to a better understanding of the behavior of SOT by examining corpus data. This article is organized as follows: In section 2, the corpus data is presented and statistically analyzed. In section 3, I give a brief overview of the literature about the aspectual system and discuss the results obtained from the corpus and in section 4, I draw some conclusions therefrom.

2 The Corpus study

In the existing literature, there is no publicly available dataset in order to test my hypothesis. I employed a corpus-based approach, in order to reach conclusions that have generalizability and validity, and could be computationally implemented. Thus, I built a 60.000 words corpus which contains syntactically and semantically annotated sequences of the form “main and *oti* subordinate clauses”. The main verbs selected were saying verbs due to their frequency of use in the examined phenomenon: *leo* (say), *ischyrizomai* (claim), *omologo* (confess), *eidopoio* (notify), *anakoinono* (proclaim). Selected corpus data for each saying verb is presented in Table 1.

Corpus Data –Verbs of saying
Οι γονείς είπαν ότι το παιδί έβηχε για ώρες και γι' αυτό το φέραν στο νοσοκομείο. 'The parents said that the child was coughing for hours and that's why they brought him to the hospital.'
Ομολόγησε ότι ζωγράφιζε κάθε φορά που ήταν στεναχωρημένος. 'He confessed that he drew every time he was upset.'
Ο αστυνομικός ειδοποίησε ότι μια κοπέλα κατέθεσε 6,5 εκατομμύρια. 'The policeman notified that a girl deposited 6.5 million.'
Ισχυρίστηκε ότι σκάβανε για ώρες χωρίς να βρούνε τίποτα. 'He claimed that they were digging for hours without finding anything.'
Ερευνητές ανακοίνωσαν ότι διαφορές σε ένα γονίδιο βοήθησαν να προβλεφθεί ποια παιδιά θα ήταν αργότερα επιρρεπή σε κατάθλιψη. 'Researchers announced that differences in one gene helped predict which children would later be prone to depression.'

Table 1 | Corpus data for each saying verb

The data herein has been extracted from the Hellenic National Corpus (HNC), which is a balanced corpus of Modern Greek texts generated by the Institute for Language and Speech Processing (ILSP). It contains approximately 50.000.000 words and is updated constantly. It also comprises texts from several forms of media which corroborates the current use of Modern Greek. Additionally, the HNC service allows lemma searches. For every lemma it returns up to 2000 sentences.

Firstly, the corpus was edited and annotated using the Natural Language Processing Tools (<http://nlp.ilsp.gr/soaplab2-axis/>) to syntactically analyze Greek texts. It is a platform of robust processing tools that include an array of processing units based on machine learning algorithms (Papageorgiou et.al 2002). The `ilsp_nlp_depparse_ud` is used in order to syntactically analyze the data and to generate representations compatible to the Universal Dependencies; default output CoNLL-2007.

Since this study also aims to enrich the Greek XLE Grammar and the database with annotated corpora, the annotation schema was based on the ILSP PAROLE Tagset (http://nlp.ilsp.gr/nlp/tagset_examples/tagset_en/). This is currently the most authoritative and complete annotation schema for lexical and syntactic features for Greek. In Table 2 the utterances are automatically annotated with features of this Tagset.

```
# sent_id = o_outputout1
# text = 0 Άλεξ είπε ότι ο Βασίλης έγραφε ένα ποίημα.
1 0 ο NOUN NoCm Case=Nom|Gender=Masc|Number=Sing 3 nsubj - -
2 Άλεξ Άλεξ PROPN NoPr Case=Acc|Gender=Masc|Number=Sing 1 flat - -
3 είπε λέγω VERB VbMn Aspect=Perf|Mood=Ind|Number=Sing|Person=3|Tense=Past|Voice=Act 0 root - -
4 ότι ότι SCONJ CjSb - 7 mark - -
5 ο ο DET AtDf Case=Nom|Definite=Def|Gender=Masc|Number=Sing|PronType=Art 6 det - -
6 Βασίλης Βασίλης PROPN NoPr Case=Nom|Gender=Masc|Number=Sing 7 nsubj - -
7 έγραφε γράφω VERB VbMn Aspect=Imp|Mood=Ind|Number=Sing|Person=3|Tense=Past|Voice=Act 3 ccomp - -
8 ένα ένας DET AtId Case=Acc|Definite=Ind|Gender=Neut|Number=Sing|PronType=Art 9 det - -
9 ποίημα ποίημα NOUN NoCm Case=Acc|Gender=Neut|Number=Sing 7 obj - SpaceAfter=No
10 , , PUNCT PTERM_P PunctType=PTERM_P 3 punct - -

# sent_id = o_outputout2
# text = 0 Άλεξ είπε ότι ο Βασίλης έγραψε ένα ποίημα
1 0 ο NOUN NoCm Case=Nom|Gender=Masc|Number=Sing 3 nsubj - -
2 Άλεξ Άλεξ PROPN NoPr Case=Acc|Gender=Masc|Number=Sing 1 flat - -
3 είπε λέγω VERB VbMn Aspect=Perf|Mood=Ind|Number=Sing|Person=3|Tense=Past|Voice=Act 0 root - -
4 ότι ότι SCONJ CjSb - 7 mark - -
5 ο ο DET AtDf Case=Nom|Definite=Def|Gender=Masc|Number=Sing|PronType=Art 6 det - -
6 Βασίλης Βασίλης PROPN NoPr Case=Nom|Gender=Masc|Number=Sing 7 nsubj - -
7 έγραψε γράφω VERB VbMn Aspect=Perf|Mood=Ind|Number=Sing|Person=3|Tense=Past|Voice=Act 3 ccomp - -
8 ένα ένας DET AtId Case=Acc|Definite=Ind|Gender=Neut|Number=Sing|PronType=Art 9 det - -
9 ποίημα ποίημα NOUN NoCm Case=Acc|Gender=Neut|Number=Sing 7 obj - -
```

Table 2 | CoNLL output

Next, the automatic annotated data is processed with the use of BRAT; an intuitive and user-friendly web-based annotation tool designed for settings of annotations for natural language processing (<http://brat.nlplab.org>). In Table 3, Brat's output is given for the sentences, one in which SOT is allowed and another one in which it is not. I concentrate on the representation of the verbs of the subordinate clause of the data. As can be seen, each verb is annotated with YES/NO in the corresponding feature SOT.

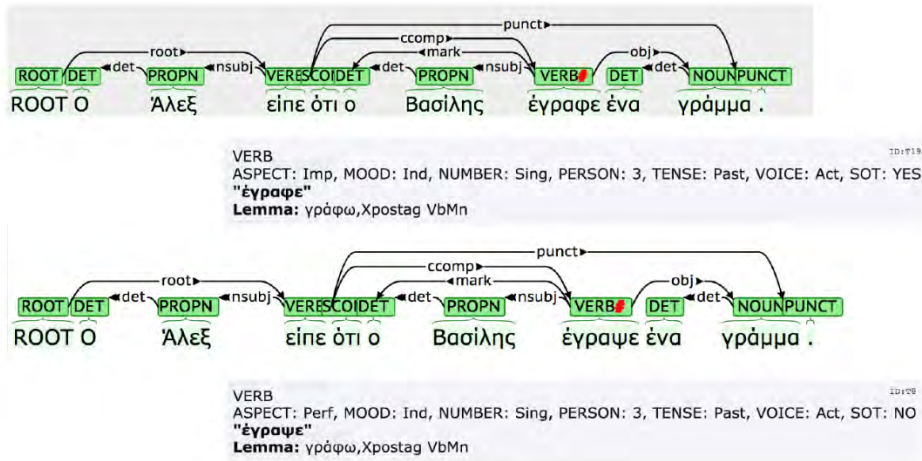

Table 3 | Brat’s output for the corresponding outputs in table 2

This process of annotation gave us a clear picture of the structures supported by each verb, which led us to the conclusion that saying verbs detect SOT in the same way. In Figure 1, all the saying verbs are presented along with their scores for each combination of the tenses. It shows that “present under present” sequences had the highest percentage of occurrences of SOT (38.2%) followed by the “present under past” sequences (27,8%). Lastly, the percentage of the sentences in “past under past” (19%) is greater than that the sequence past under present on average (15%).

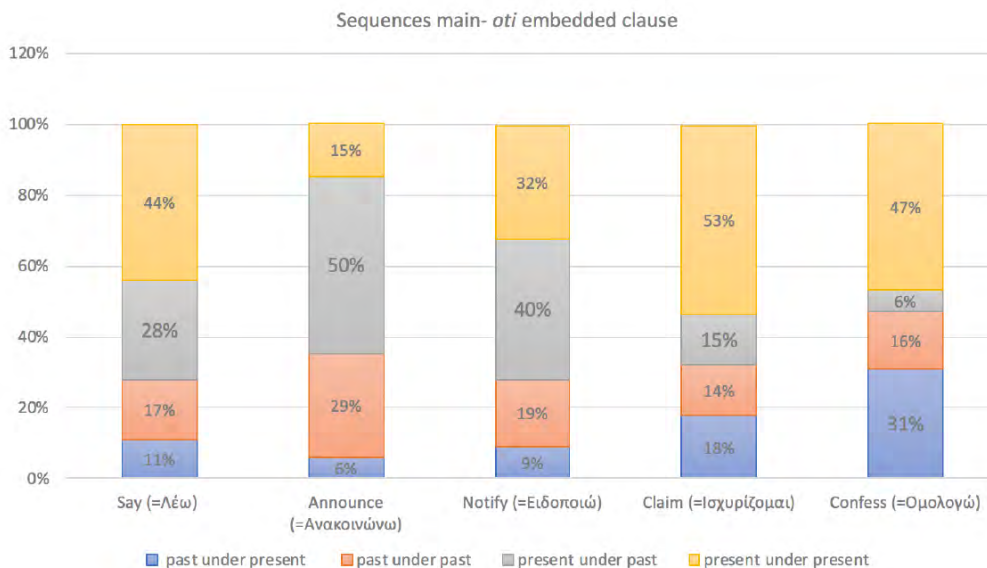

Figure 1 | The performance of saying verbs based on the tense combinations

As it can be assumed by Figure 1, saying verbs form sequences on all the possible tense combinations and significant differences are not observed. Moreover, in the data I have studied, the saying verbs treat SOT in the same way. Taking into consideration these

findings and the fact that *say* (leo) was the most frequent saying verb in the examined corpus (Figure 2), I will present data only from the sequences with main verb *say*. Besides, it is the most commonly used saying verb in SOT literature.

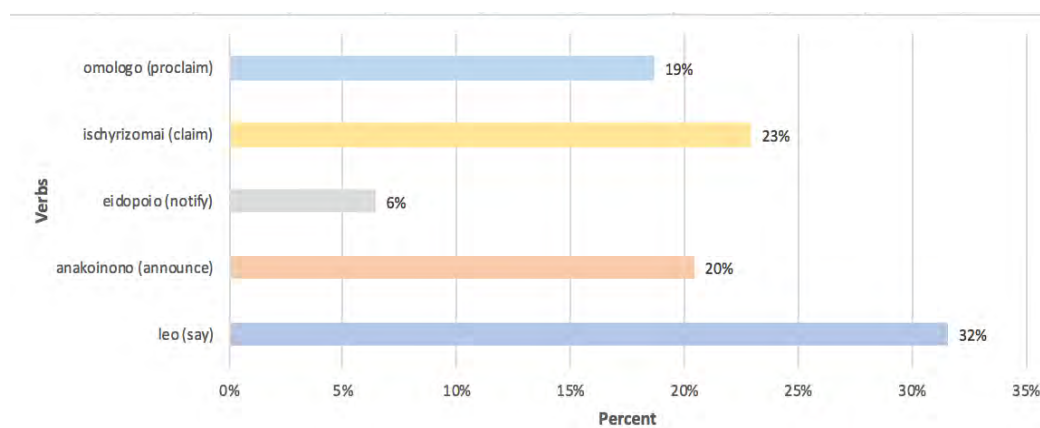

Figure 2 | Frequency of saying verbs in corpus

From the tense combinations (Figure 1), the sequences “present under present” and “past under present” are not going to be discussed, as SOT is not detected in these tense combinations. In (7) the embedded event and the event of saying overlap, whereas in (8) the embedded event occurred in the past, before the saying event. Therefore, SOT should be tested only on the tense combinations “past under past/present”.

- (7) Λένε ότι με χαρά τρέχουν
 say-3pl.pres that-comp with-prep happiness-acc run-3pl.pres
 στον μαραθώνιο για δεύτερη φορά.
 run-3pl.pres marathon-nom for-prep second-ACC time-ACC
 ‘They say that they are happy to run the marathon for the second time.’
- (8) Το παιδί λέει ότι έφαγε
 the-def child-nom say-3sg.pres that-comp eat-3sg.past
 όλο το ψωμί.
 whole-ACC the-def bread-ACC
 ‘The child said that he ate the whole bread.’

Since grammatical aspect seems to restrict SOT, I tested the “past under past sequences” along with their grammatical aspect. The next plot shows that the “past imperfective under past perfective” concentrates the highest percentage (35%), the “past perfect under past perfect” follows (27%). The “past imperfective under past imperfective” follows (21%) and the less frequent combination is the “past perfective under past imperfective” (18%).

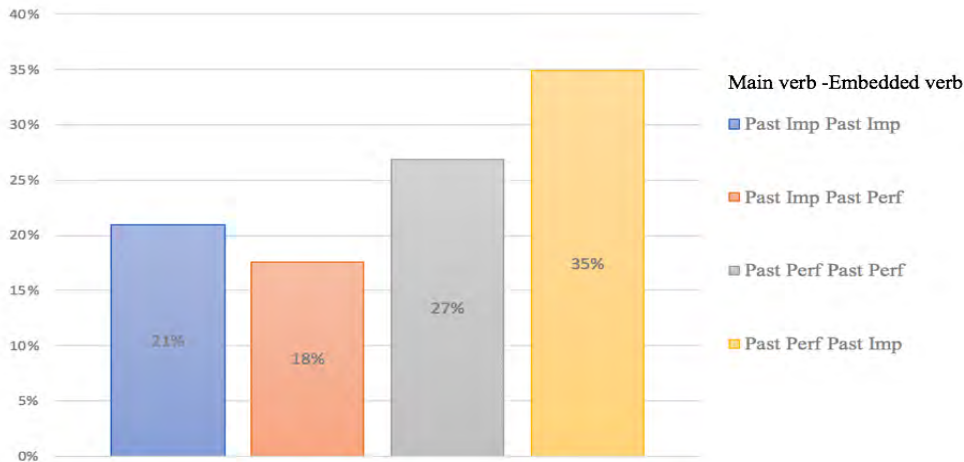

Figure 3 | The performance of *leo* in the structure “past under past” based on grammatical aspect.

Even though in SOT literature the sequence tested is past/imperfective under past/perfective sequences, I tested all the possible structures (Figure 1). Firstly, the sequence past/perfective under past/imperfective is going to be discussed.

In (9), the saying event could not overlap the event of working, as the speaker is repeatedly saying how he worked in the past. Besides, in (10) the speaker refers to a repeated event in the past, the main and the embedded events could not overlap, and SOT could not be applied. Thus, SOT could not be applied in “past/perfective under past/imperfective”.

- (9) Έλεγε στις συνεντεύξεις του ότι
 say-3sg.ipfv in.the-prep interviews-ACC his-gen that-comp
 δούλεψε εποικοδομητικά.
 work-3sg.pfv constructively-adv
 ‘He said in his interviews that he worked constructively.’
- (10) Έλεγε ότι τελείωνε πάντα τις
 say-3sg.ipfv that-comp finish-3sg.ipfv always-adv the-def
 ασκήσεις νωρίς.
 exercises-acc early-adv
 ‘He said he finished the exercises early.’

In the sequence past perfective under past perfective in (11), it can be assumed that it is necessary for the vase to already be broken in order for the child to say it. Whereas, as already discussed, in sentences like (6) Alexandra’s love of the town overlaps with the event of Bill’s saying and the embedded clause is ambiguous. The verbs *break* and *love* belong to different aspectual classes and this conclusion makes SOT sensitive to the aspectual class of the predicate of the subordinate clause.

- (11) Το παιδί είπε ότι αυτό
 the-def child-nom said-3sg that-comp it-nom
 έσπασε το βάζο.
 break-3sg.pfv the-def vase-acc
 ‘The child said that he broke the vase.’

The corpus-based analysis of SOT, summarized in this section, reveals the complex nature of the phenomenon. The fact that the percentage of the sentences in present under past is greater than that of the “past under past” leads us to the conclusion that SOT rule is optional. Also, this analysis revealed that the application of SOT should be studied in the sequences: a. past perfective under past imperfective and b. past imperfective under past imperfective.

3 The distribution of SOT in *oti* clauses

Based on what we have already mentioned, the application of SOT rule is restricted by tense and aspect. I will take into account the observations presented in section 2, aiming at contributing to a better understanding of the behavior of SOT. At first, a brief overview of the literature about the aspectual system is necessary.

3.1 Grammatical and lexical aspect

Research carried out on aspect has produced a considerable amount of literature on the matter (Vendler 1967, Comrie 1976, Dowty 1979, Krifka 1989 among others). Aspect can be defined as a grammatical category which concerns itself with the way in which events relate to time. There are two types: a) the grammatical aspect (also referred to as the outer or viewpoint aspect) and b) the lexical aspect (also known as the Aktionsart or inner aspect).

The first type of aspect to discuss is grammatical aspect, which is represented differently among various languages. Comrie’s (1976) universally accepted definition presents aspects as “different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation”. Grammatical aspect has mainly been studied based on the distinction between perfective and imperfective.

In the Greek literature, *apopsi* and *opsi* are equivalent terms to the English term grammatical aspect (Mozer 1994). As it has been already mentioned, grammatical aspect is expressed as a distinction between perfective and imperfective. In Greek “the perfective is used when the action described is viewed as a unit without internal structure and the imperfective is used when the action is continuous, progressive or habitual” (Mozer 2009, Holton et al. 1997). In (14), there is no indication as to whether Alex finally ate the apple, as imperfective focuses on the preliminary stages of the event, while in (13) the speaker uses the perfective to describe an event as a condensed event.

- (13) Ο Άλεξ έφαγε ένα μήλο.
 the-def Alex-nom eat-3sg.pfv an-INDF apple-acc
 ‘Alex ate an apple’
- (14) Ο Άλεξ έτρωγε ένα μήλο.
 the-def Alex-nom eat-3sg.ipfv an-INDF apple-acc
 ‘Alex was eating an apple’

Furthermore, one must distinguish grammatical aspect from lexical aspect, as the latter refers to the inherent structural elements found in a specific verb phrase. Conversely, grammatical aspect allows for the use of grammatical means to alter the structural elements of a verb phrase, notwithstanding its lexical aspect. According to Filip (2012) lexical aspect is “a stock concept of natural language semantics that intersects with grammatical aspect, tense, adverbial modification, the syntax and semantics of quantification and various expressions of quantity, argument structure, and linking at the lexical semantics-syntax interface”.

Linguists have attempted to encapsulate all these by categorising verbs into verb classifications which vary in the temporal properties of dynamism, durativity, punctuality, stativity and telicity (Smith 1997, Vendler 1967, Comrie 1976). Notwithstanding criticism by several linguists (Levin 2006, Sioupi 2009 among others) Vendler's proposal (1967) on lexical aspect remains the most influential. Therein, he analyses the divergent aspectual classes of verbs in accordance to the type of event they denote and suggests a fourfold distinction (1979). Vendler categorizes verbs into states, activities, achievements, and accomplishments. For the purposes of the present study, it will be assumed that Vendler's categorization applies to Greek data following Tzevelekiou (1995) and Mozer (1994).¹

3.2.1 *The role of grammatical and lexical aspect in SOT*

According to the corpus results, the application of SOT is conditioned by grammatical and lexical aspect. Firstly, it should be noticed that the sequences with the embedded verb in imperfective are far more frequent than those in perfective. Specifically, all the verbs seem to allow SOT when they are found in imperfective regardless of the semantic class they belong to. This corpus-based result is also aligned with SOT literature; this could also explain why the selected sequence tested in studies is “main *oti* subordinate clause in imperfective aspect” (Ogihara 1994 and literature cited therein). This hypothesis “correlating SOT with the imperfective aspect” is due to its inherent atelicity and its lack of a definite endpoint.

Despite the above hypothesis, I tested verbs from all aspectual classes in both grammatical aspects. In the existing literature (Mozer 1994, Tzevelekiou 1995, Sioupi 2009), there is a list of verbs classified in each aspectual class. Table 4 includes indicative data from each semantic class along with the verb type both in perfective and imperfective. The sentences in perfective are drawn from the corpus. I produced the corresponding main *oti* subordinate clause in the imperfective in order to test how they behave towards SOT.

¹ In Greek, there are linguists that adopt Kearns's (Kitis and Tsangalidis 2005) or Smith's classification (Tsangalidis 2013) for categorizing Greek verbs.

	DATA	ASPECT	SOT
ACHIEVEMENTS	1. To paidi eipe oti nikise sta paixnidia. 'The child said that he won the games.'	PERF	×
	2. To paidi eipe oti nikouse sta paixnidia. 'The child said that he won the games.'	IMPERF	√
ACCOMPLISHMENTS	3. Oi goneis eipan oti extisan to spiti gia ta paidia tous. 'The parents said that they built the house for their children.'	PERF	×
	4. Oi goneis eipan oti extizan to spiti gia ta paidia tous. 'Their parents said that they built the house for their children.'	IMPERF	√
ACTIVITIES	5. Eipe oti etrekse ston agona me stoxo na vgei nikitria. 'She said that she ran the race with the goal of winning.'	PERF	×
	6. Eipe oti etrexe ston agona me stoxo na vgei nikitria. 'She said that she ran the race with the goal of winning.'	IMPERF	√
STATES	7. Xthes o Nikos eipe oti I Maria gnorise thn texnh ths zografikis kai th gnorizei akoma. 'Yesterday Nick said that Maria knew how to paint, and she still knows this art.'	PERF	?
	8. Xthes o Nikos eipe oti I Maria gnorize thn texnh ths zografikis kai th gnorizei akoma. 'Yesterday Nick said that Maria knew how to paint, and she still knows this art.'	IMPERF	√

Table 4 | Data from each semantic class

As it can be assumed by the Table 4, when the aspect of the embedded verb is perfective, the available reading is the prior to the matrix for achievements, accomplishments and activities. However, sentence (7) in our dataset is marked with a question mark (?), as it seems to contradict the hypothesis, in that the SOT mechanism is applicable in perfective aspect. Even though the predicates in (1), (3), (5) and (7) are in the perfective, the embedded eventive predicated in (1), (3) and (5), exhibits the expected behavior. In (7) a simultaneous reading is allowed; the state of Maria's knowledge of painting began at some moment before yesterday and it continues to hold during and after the event time (8). The difference between them is that in (7) the speaker is emphasizing the entry into the state of knowing while in (8) the speaker is denoting the state of knowing.

States seem to differ from every other aspectual class towards SOT; this research finding, in particular, demonstrates the necessity for further research. In Greek, the choice of imperfective in states is consistent with the individual aspectual verb class and does not permit perfective verb types to be formed (such as *ksero* (know), *ime* (be)). That being said, there are a multitude of verbs that form perfective verb types (such as *pisteuo* (believe), *agapo* (love)) (Moser 1994, Sioupi 2009). The literature on the issue seems to lack consensus about the characterization of the notions used to describe these verbs when combined with perfective; some claim that states in perfective coerce into

the achievement and others that they give an inchoative meaning (Mozer 1994 Sioupi 2009, Tsangalidis 2013).

Taking into consideration this controversy for states in Greek and the general claims that stative verbs such as *know* and *hate* differ sharply from state verbs like *sit* and *sleep* (Maienborn 2008), I should check if all the states nominate SOT in perfective. In order to examine these claims, I gathered data like those seen in (15) and (16). In (15), the embedded stative is ambiguous between a simultaneous reading, in which the event of hate and the event of saying overlap, and a past-shifted. The simultaneous reading connotes an inchoative reading, as Thanasis' hate towards Maria began when he realized her behavior. Since there is no explicit mention of an endpoint (if there is one), the hating event is an open-bound event. Conversely, in (16) the verb *kathome* (sit) is not emphasized at the starting point of the event and it has an arbitrary endpoint, as it is impossible for someone to be sitting in a chair forever.

(15)	Ο	Θανάσης	είπε	ότι	μίσησε
	the-def	Thanasis- nom	said-3sg	that-comp	hate-3sg.pfv
	την	Μαρία	εξαιτίας	της	συμπεριφοράς
	the-def	Maria-acc	due.to-prep	the-def	behavior-acc
	της.				
	her-gen				
	'Thanasis said that he hated Maria due to her behavior.'				
(16)	Είπε	ότι	κάθισε	στην	καρέκλα
	say-3sg	that-comp	sit-3sg.pfv	to_the- prep	chair- acc
	λόγω	κούρασης			
	due.to-prep	fatigue-acc			
	'(He) said that he sat in the chair due to his fatigue.'				

The overall results showed that not all states allow a simultaneous reading. In the cases of (15) and (16), inchoativity seems to be the key. This finding demonstrates that lexical aspect doesn't suffice to restrict the application of SOT mechanism.

4 Conclusion

The main objective of this article is to describe the distribution of SOT mechanism in *oti* subordinate clauses using a corpus-based approach. I examined the association between grammatical aspect, lexical aspect and SOT and I concluded that SOT is allowed when the embedded verb is in imperfective. The case of perfective aspect remains an open issue. Some embedded states in perfective seem to nominate the simultaneous reading, but others don't. What can safely be concluded is that the distribution of SOT is not just a matter of lexical aspect.

References

- Comrie, Bernard. 1976. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard. 1985. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Dowty, David. 1979. *Word meaning and Montague Grammar: The semantics of verbs and times in Generative Semantics and Montagues PTQ*, Dordrecht: Reidel.
- Filip, Hana. 2012. "Lexical aspect". In *The Oxford handbook of tense and aspect*, edited by Robert I. Binnick, 721–751. New York: Oxford University Press.
- Holton, David, Peter Mackridge, and Irene Philippaki-Warbuton. 1997. *Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. London & New York: Routledge.
- Hornstein, Norbert. 1977. "Towards a theory of tense". *Linguistic Inquiry*, 8: 521-557.
- Kitis, Eliza, and Anastasios Tsangalidis. 2005. "Expressivity as an option of tense aspect in language: The case of Modern Greek imperfective past". In *Trends of Linguistics. Reviewing Linguistic Thought. Converging Trends for the 21st Century*, edited by Sophia Marmaridou, Kiki Nikiforidou, and Eleni Antonopoulou, 143-162. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Levin, Beth. 2006. "*Lexical Semantics and Argument Realization IV: Revisiting Aspect as a Determinant of Argument Realization*". Talk given at DGfS/GLOW Summer School, August 2006, University of Stuttgart.
- Krifka, Manfred. 1989. "Nominalreferenz, Zeitkonstitution, Aspekt, Aktion: Eine semantische Erklärung ihrer Interaktion". In *Tempus-Aspekt-Modus. Die lexikalischen und grammatischen Formen in den germanischen Sprachen*, edited by Werner Abraham, and Theo Janssen, 227-258. Tübingen: Max Niemeyer.
- Maienborn, Claudia. 2008. "On Davidsonian and Kimian States". In *existence: Semantics and Syntax*, edited by Ileana Comorovski and Klaus von Heusinger, 107-130. Dordrecht: Kluwer.
- Mozer, Amalia. 1994. "The Interaction of Lexical and Grammatical Aspect in Modern Greek". In *Themes in Greek Linguistics*, edited by Irene Philippaki-Warbuton, Katerina Nicolaidis, and Maria Sifianou, 137-144. Amsterdam: John Benjamins.
- Mozer, Amalia. 2009. *Apopsi kai xronos stin istoria tis Ellinikis* [Aspect and Tense in the History of Greek]. Athens: National and Kapodistrian University of Athens.
- Ogihara, Toshiyuki. 1994. "Adverbs of Quantification and Sequence-of-Tense Phenomena". In *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory IV*, edited by Mandy Harvey, and Lynn Santelmann, 251-267. Cornell University, Ithaca, N.Y.: CLC Publications.
- Ogihara, Toshiyuki. 1996. *Tense, Attitudes and Scope*. Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Papageorgiou, Harris, Prokopis Prokopidis, Voula Giouli, Iason Demiros, Alexis Konstantinidis, and Stelios Piperidis. 2002. "Multi-level XML-based Corpus Annotation". In *Proceedings of the 3rd Language Resources and Evaluation Conference*, edited by Manuel Gonzalez-Rodriguez, and Carmen-Paz Suarez-Araujo. Las Palmas: European Language Resources Association (ELRA).
- Reichenbach, Hans. 1947. *Elements of Symbolic Logic*. New York: Macmillan.
- Sioupi, Athina. 2009. "O epirimatikos prosdhiorismos dhiarkias "se X ora" [The durational adverbial modifier "in X time"]". In *Studies in Greek Linguistics. Proceedings of the 29th Annual Meeting of the Department of Linguistics of the Aristotle University of Thessaloniki*, edited by Melita Stavrou-Sifaki, Despina Papadopoulou, and Maria Theodoropoulou, 221-235, Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Smith, Carlota S. 1991/1997. *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer.
- Tsangalidis, Anastasios. 1995. "On the Interaction of Aspect and Modality: An Argument for the Syntactic Relevance of Aspect in Modern Greek". In *Proceedings of the 9th International Symposium on Theoretical and Applied*

Linguistics, edited by Michalis Milapides, 39-50, Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki, School of English, Department of Theoretical and Applied Linguistics.

- Tsangalidis, Anastasios. 2013. To rimatiko systema tis neas ellinikis: Zitimata orologias kai perigrafis. [The verb system of Modern Greek: Issues of terminology and description]. Available at: <http://elearning.greek-language.gr/mod/resource/view.php?id=271>.
- Tzeveleku, Maria. 1995. "Catégorisation lexicale et aspect: Le système aspectuel du grec moderne". PhD diss., Université Paris 7.
- Vendler, Zeno. 1967. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

On Greek Left Dislocation*

Renos Georgiou
University of Patras
rgeorgiou@upatras.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία μελετά τη συντακτική δομή της Θεματοποίησης (*Topicalization*) στην Κοινή Νεοελληνική, συγκρίνοντάς την με τη δομή Αριστερής Εκτόπισης με κλιτικό (*Clitic Left Dislocation - CLLD*). Με βάση νέα εμπειρικά δεδομένα, υποστηρίζεται ότι τα δύο είδη μετατόπισης δεν έχουν κοινή συντακτική δομή, σε αντίθεση με τις αναλύσεις που έχουν προταθεί σε προηγούμενες μελέτες. Συγκεκριμένα, η εξέταση των συντακτικών ιδιοτήτων της Θεματοποίησης οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σε αυτές τις δομές η φράση-θέμα εκτοπίζεται μέσω *A'*-μετακίνησης στην αριστερή περιφέρεια.

Λέξεις-κλειδιά: θεματοποίηση, αριστερή εκτόπιση με κλιτικό, *A'*-μετακίνηση, αριστερή περιφέρεια

1 Introduction

The present paper compares two topicalization constructions in Greek, namely *CLitic Left Dislocation* (CLLD) and *Topicalization*, both of which are associated with the dislocation of a topic phrase to the left periphery.¹ What differentiates them on the surface is the presence of a coindexed clitic (e.g. *το*) in the former (1) but not in the latter (2).

(1) Το παλτόι *(τ_{01})αγόρασε ο Κώστας
the coat-acc it=bought the Kostas.nom
'As for the coat, Kostas bought it'

(2) Παλτόι (* τ_{01})αγόρασε ο Κώστας
Coat.acc it=bought the Kostas.nom
'As for a coat, Kostas bought one'

(Panagiotidis 2002:76)

Although sentences like (1) have been extensively investigated (Tsimplici 1990, Anagnostopoulou 1994, Iatridou 1995, Grohmann 2003, Angelopoulos and Sportiche to appear a.o.), those in (2) have not received much attention, with few exceptions (Dimitriadis 1994, Panagiotidis 2002, Alexopoulou and Kolliakou 2002, Alexopoulou

* This research is co-financed by Greece and the European Union (European Social Fund- ESF) through the Operational Programme «Human Resources Development, Education and Lifelong Learning» in the context of the project “Strengthening Human Resources Research Potential via Doctorate Research” (MIS-5000432), implemented by the State Scholarships Foundation (IKY).

¹ The terms *topicalization*, a discourse function, and *Topicalization*, the syntactic construction under examination, should be kept apart.

and Folli 2019). The general line of analysis of Topicalization proposed in these studies is shown to be incompatible with the findings of the present paper.

In this paper I argue that Topicalization in Greek is syntactically realized as a run-of-the-mill A'-movement, alongside wh-/focus-fronting. The paper is organized as follows: the second section provides a brief presentation of CLLD and Topicalization in Greek. Section 3 focuses on the syntactic properties of the two structures at hand. In section 4, I provide an account for the structural behavior of Topicalization in Greek. Section 5 concludes the paper.

2 Background

It has been argued that the two topic-marking constructions in Greek, CLLD and Topicalization, exhibit a complementary distribution, depending on the referential properties of the left-dislocated DP (Dimitriadis 1994, Alexopoulou and Folli 2019). As Alexopoulou and Folli (2019) put it, the dislocation of *referential* topic-DPs (or *strong DPs*, including the 'strong NPs' and the 'weak NPs with strong reading', in the sense of Milsark 1977) requires CLLD, whereas the dislocation of a *non-referential* topic-DP (or a *weak DP* i.e. weak indefinites, bare DPs) involves a Topicalization construction.

Therefore, a CLLD configuration arises with dislocated definite DPs (1) or 'specific' indefinite nominals, as in (3).

(3) a. Μια κόκκινη φούστα₁, την₁=ψάχνω εδώ και μέρες . . .
'A red skirt, I 've been looking for it for a few days . . .

b. . . και δεν μπορώ να θυμηθώ που την έχω βάλει.
. . . but I cannot remember where I put it.'

(Alexopoulou and Folli 2019: 440-1)

In (3a), the presence of a clitic pronoun forces the 'specific' reading of the indefinite 'a red skirt' in the sense that the speaker refers to a specific skirt they have in mind (see the possible continuation (3b)).

CLLD, as shown in (3a), involves a dislocated topic phrase at the left periphery 'Μια κόκκινη φούστα₁' and a coindexed resumptive clitic 'την₁' associated with (or occupying) an A-position related to the topic phrase (Cinque 1990, see Iatridou 1995, Anagnostopoulou 1994 a.o., for more information on CLLD in Greek).² The type of the chain linking the topic phrase with the corresponding A-position is still a matter of debate (see Angelopoulos and Sportiche to appear and the references therein).

On the other hand, Topicalization in Greek is associated with the left dislocation of a bare noun, as in (2), or a 'non-specific' indefinite DP, as in (4).³

² The decision whether clitics in Greek function as arguments themselves or as mediating elements in the dependency between the dislocated topic and a pro/copy (see Philippaki-Warbuton et al. 2004, for a review on this topic) is not crucial for the current purposes. Here, I follow the first option providing clitics with a referential index, for expository reasons.

³ For space reasons I have ignored the cases of CP topicalization (see Dimitriadis 1994).

(4) a. Μια κόκκινη μπλούζα₁, Ø₁=ψάχνω εδώ και ένα μήνα . . .
 'A red blouse, I 've been looking for for a month now . . .

b. . . και δε μπορώ να βρω πουθενά καμιά που να μου αρέσει.
 . . and I cannot find one that I like anywhere'

(Alexopoulou and Folli 2019: 441)

In Topicalization sentences, as in (4), no overt coreferential clitic is involved, unlike CLLD. However, prior research (Dimitriadis 1994, Panagiotidis 2002, Alexopoulou and Folli 2019) emphasized that despite appearances, both constructions have the same syntactic structure. For instance, Dimitriadis (1994) and Panagiotidis (2002) assume the presence of a 'null indefinite clitic', indicated as 'Ø' in (4). In this way, CLLD and Topicalization are kept as PF-variants of the same syntactic configuration. The following section provides evidence against this hypothesis.

Note that in both CLLD and Topicalization the dislocated phrase is a *topic*. Following Rizzi (1997), I assume that topic-marking is syntactically encoded through a functional projection Top(ic)P at the left periphery. Since both CLLD and Topicalization are topic strategies, we are forced to conclude that the same Topic projection is involved in these two constructions. The claim that both CLLD and Topicalization are topic-marking strategies, if not self-evident, is supported by the fact that a number of properties traditionally related to topic-marking are found in these constructions. For instance the dislocated phrase is compatible with old information and is separated by a comma intonation from the rest of the sentence where new information is expressed (= Comment).

To summarize, the two topic-strategies in Greek show a complementary distribution: CLLD involves a referential/specific topic while Topicalization a non-referential topic. However, this descriptive generalization seems to leave room for some (probably only apparent) exceptions. For instance, there exist some 'idiosyncratic' cases of CLLDed non-referential topics when a modal reading is at stake as in (5) (cf. Kazazis and Pentheroudakis 1976, Anagnostopoulou 1994: fn.4):⁴

(5) Ένα ουζάκι₁ θα το₁=έπινα
 An ouzo.acc would it=drink.1.sg
 'An ouzo, I would have one'

Conversely, Topicalization of referential nominals is typical in the formal/news register (from Alexopoulou and Kolliakou 2002: 196, see also their discussion on p. 228):

(6) Την παράσταση₁ Ø₁=σκηνοθέτησε ο Κάρολος Κουν
 The performance.acc Ø=directed the Karolos Kun.nom
 'As for the performance, Karolos Koun directed it.'

⁴ A modal reading is not the only licensing condition for these exceptional CLLD cases (Anna Roussou, p.c.), as the following example retrieved from the internet shows:

(i) Μια μπυρίτσα₁, τη_{ν1}=ήπια.
 'As for a beer, I had one.'

As both ‘exceptional’ dislocation cases are tied with specific contexts, poorly studied and understood, I will keep the descriptive generalization as stated above.

3 Data

This section examines the syntactic properties of Topicalization, in contradistinction to CLLD. Firstly, I test the ‘null indefinite clitic hypothesis’ which has been put forth in support of the thesis that CLLD and Topicalization share the same syntactic structure.⁵ I show that even if we assumed null clitics, they would be significantly different from the overt ones. In addition, I provide syntactic evidence that CLLD and Topicalization involve different syntactic structures, thus the assumption for null clitics is not motivated anymore. According to the movement analysis I am proposing for Topicalization, the gap in the A-position is filled with a trace/copy rather than with a null clitic. Following the practice of previous studies, I concentrate on direct object topicalization.

Let us start with a distributional difference. In Greek, dislocated elements of a syntactic category other than a DP (and CP) are never resumed by overt clitics, thus Topicalization is the only option in these cases (see 7-9). In other words, ‘null clitics’ can resume PPs/AdjPs/AdvPs, while overt clitics cannot.

- (7) Στην Αθήνα₁, Ø₁=πάω αύριο
to-the Athens.acc go.1.sg tomorrow
‘To Athens I will go tomorrow.’
(Alexopoulou and Folli 2019:472)
- (8) Μπλε₁, ποτέ δεν Ø₁=έβαψα τα μαλλιά μου
Blue never not dyed the hair.acc my
‘Blue, I have never dyed my hair.’
- (9) Γρήγορα₁, Ø₁=οδηγεί η Μαρία
Fast drive the Mary.nom
‘Mary drives fast.’

Secondly, it is well known that overt clitics in Greek can be associated with a ‘hanging topic’ in a sentence-initial position (see Anagnostopoulou 1997: 154ff, for a thorough comparison between CLLD and Hanging Topic Left Dislocation (HTLD)). Quite characteristically, HTLD allows for a case mismatch between the clitic pronoun and the dislocated element, as (10b) shows.

- (10a) Τον Γάλλο₁, η Μαρία τον₁=συμπαθεί πολύ
The French.acc the Mary.nom cl-acc=like much
- (10b) Ο Γάλλος₁, η Μαρία τον₁=συμπαθεί πολύ
the French.nom the Mary.nom cl-acc=like much
‘The French man, Mary likes him a lot.’

⁵ I will not discuss the theoretical problems of the ‘null clitic’ hypothesis.

On the other hand, (11b) shows that a hanging topic cannot be associated with a so-assumed ‘null clitic’.

- (11a) Έναν Γάλλο₁, θέλει να Ø₁=παντρευτεί η Μαρία
 a French.acc want to Ø=marry the Mary.nom
- (11b) *Ένας Γάλλο₁, θέλει να Ø₁=παντρευτεί η Μαρία
 the French.nom want to Ø=marry the Mary.nom
 ‘A French man, Mary wants to marry.’

The above data show that the overt clitics and the alleged null ones exhibit different distributional properties. Next, I turn to the syntactic differences between CLLD and Topicalization.

What follows concerns the availability of parasitic gaps. As Iatridou (1995) shows, the foot of the CLLD dependency in Greek cannot license a parasitic gap (p.g.):

- (12) *Τους χορευτές₁, τους₁=προσέλαβε ο παραγωγός χωρίς καν να εξετάσει p.g.₁.
 ‘The producer hired the dancers, without even assessing them.’

According to Alexopoulou and Kolliakou (2002), Topicalization seems to align with focus-fronting in allowing parasitic gaps ((13) and (14) respectively).^{6,7} This property is generally related to A’-movement dependencies (see Culicover and Postal 2001).

- (13) Χορευτές₁, Ø₁=προσέλαβε ο παραγωγός χωρίς καν να εξετάσει p.g.₁.
 ‘The producer hired dancers, without even assessing them.’

- (14) ΤΟΥΣ ΧΟΡΕΥΤΕΣ προσέλαβε ο παραγωγός χωρίς καν να εξετάσει p.g.₁.
 ‘The producer hired THE DANCERS, without even assessing them.’

CLLD and Topicalization also differ from each other with respect to weak crossover (WCO) effects (Lasnik and Stowell 1991): roughly, a phrase cannot move across a DP-embedded coreferential pronoun. Consider the triplet in (15a-c).

- (15) a. Κάποιον/Έναν φοιτητή₁, τον₁=προσέλαβε [ο πατέρας του_{1/2}].
 b. ΚΑΠΟΙΟΝ/ΕΝΑΝ ΦΟΙΤΗΤΗ₁ προσέλαβε [ο πατέρας του_{?*1/2}].
 c. Κάποιον/Έναν φοιτητή₁, Ø₁=προσέλαβε [ο πατέρας του_{?*1/2}].
 ‘Some/A student, his father hired.’

(15a) shows that CLLD does not give rise to WCO. Focus-fronting in (15b), on the other hand, does. This contrast has been explained through the derivational properties (i.e.

⁶ Alexopoulou and Kolliakou (2002) do not provide examples of parasitic gaps in Greek Topicalization. Note also that the authors, in their fn.11, attribute this difference between CLLD and Topicalization to a special lexical rule for ‘clitic-based dependencies’.

⁷ Some speakers mentioned that in the topicalization example (13), a pitch accent is needed on the preadjunct element (‘παραγωγός’) for the parasitic gap licensing. Note, however, that this pitch accent cannot repair CLLD sentences with parasitic gaps (12). Therefore the parasitic gap difference between CLLD and Topicalization is still at issue.

movement vs. base-generation) of the two structures (cf. Iatridou 1995, Safir 1996).⁸ What about Topicalization? In (15c) the DP-embedded pronominal ‘του’ cannot be coreferential with the indefinite ‘κάποιον/έναν φοιτητή’ as the ungrammatical result shows. The same effects are obtained with the so-called ‘secondary WCO effects’ (see Safir 1996).

(16) [Τους συγγενείς του Κώστα₁]₂ τους₂=κάλεσε [το αφεντικό του_{1/3}].
 ‘The relatives of Kostas₁, his₁ boss invited.’

(17) [ΤΟΥΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ₁]₂ κάλεσε [το αφεντικό του*_{2/1/3}].
 ‘It is the relatives of Kostas₁, who his₁ boss himself invited.’

(18) [Συγγενείς του Κώστα₁]₂ \emptyset ₂=κάλεσε [το αφεντικό του_{2/1/3}].
 ‘Relatives of Kostas₁, his₁ boss himself invited.’

Thus, I conclude that Topicalization triggers (secondary) WCO effects in contrast to CLLD (contra Alexopoulou and Kolliakou 2002:204).

CLLD and Topicalization dependencies also show different locality effects. More precisely, Topicalization is sensitive to strong-islands (20, 22), while CLLD is not (19, 21). Admittedly, it has been a standard assumption that Greek CLLD too is sensitive to strong islands (Anagnostopoulou 1994, Iatridou 1995 a.o.). However, it is shown below that this is not the case (cf. Angelopoulos 2018). Two words of clarification are in order. We have already referred to the HTLD construction which is morphologically similar to CLLD. As Anagnostopoulou (1997: 155) observes, HTLD is island immune. Thus, we need to make sure that the following examples involve true CLLDs and not undercover HTLDs. Here, two strategies for the exclusion of hanging topics are used: embedding and pronominal QP-binding (see Anagnostopoulou 1997: 154-5). (19) and (20) illustrate topic ‘extraction’ out of an adjunct island, which seems to be successful only in the presence of an overt clitic.

(19) Λένε ότι τις καθαρίστριες₁ ο υπουργός παραιτήθηκε αφού τις₁=προσέλαβε.
 ‘They say that as for the cleaners, the minister resigned after he had hired them.’

(20) *Λένε ότι καθαρίστριες₁ ο υπουργός παραιτήθηκε αφού \emptyset ₁=προσέλαβε.
 ‘They say that as for cleaners, the minister resigned after he had hired some.’

The next pair illustrates cases of topic ‘extraction’ out of a relative clause, a strong island. CLLD in (21) may freely cross a strong island boundary. In contrast, Topicalization (as Focus-fronting, see Tsimpli 1990) may not violate a strong island. Traditionally, islands

⁸ Following Ruys (2004), it could be argued that in (15a) the specific indefinite does not really bind the embedded pronoun; rather coreference here arises ‘accidentally’. However note that in Greek, clitic-resumed phrases in general never show WCO effects. This is also true for clitic-resumed wh-phrases for which ‘accidental coreference’ cannot be assumed (Alexopoulou and Kolliakou 2002:204).

(i) Pion₁ ton₁=aghapai i pethera tu₁
 Who.acc him=love the mother-in-law.nom of-his
 ‘Who does his own mother in law love?’

are perceived as constraints on movement. Therefore, the results suggest that Topicalization is a movement dependency.

(21) [Τις κριτικές για τα βιβλία του₂] σέβομαι [κάθε συγγραφέα]₂ που τις₁=λαμβάνει υπόψη.
 ‘I respect every author who takes the reviews about his books into consideration.’

(22) *?[Κριτικές για τα βιβλία του₂] σέβομαι [κάθε συγγραφέα]₂ που \emptyset ₁=λαμβάνει υπόψη.
 ‘I respect every author who takes the reviews about his books into consideration.’

Table 1 summarizes the findings of this section. The overall picture we get is that when it comes to syntax, Topicalization diverges from CLLD, showing syntactic properties associated with focus-fronting.

	CLLD	Topicalization	Focus-fronting
Weak-crossover	NO	YES	YES
Parasitic gaps	NO	YES	YES
Strong Island sensitivity	NO	YES	YES

Table 1 | Syntactic properties of CLLD, Topicalization and Focus-fronting in Greek

This is a key finding in the understanding of the syntactic structure of Topicalization in Greek. First of all, the hypothesis for an identical syntactic structure between CLLD and Topicalization is seriously weakened. Further, if we take the resemblance between Topicalization and Focus-fronting seriously, we are led to an A'-movement analysis for Topicalization in Greek.

4 Analysis and Discussion

Based on the data presented in section 3, I argue for an A'-movement analysis of Topicalization in Greek. Before exploring the details of the analysis, let us briefly look at its (conceptually at least) minimal pair, CLLD.

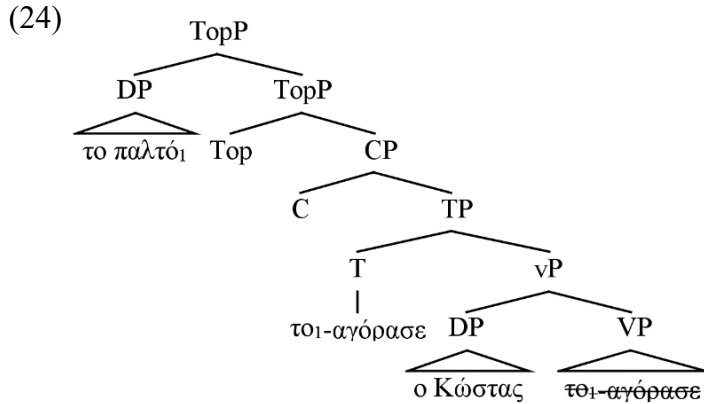
Considering the syntactic properties of CLLD and especially its immunity to strong islands, I argue that it involves base-generation of the dislocated element in the left periphery in line with Cinque 1990, Anagnostopoulou 1994, Iatridou 1995.^{9,10} In (1), repeated as (23) and (24), the left-dislocated topic (το παλτό₁) is externally merged in the

⁹ Sportiche (2018) proposes a mixed-chain analysis, i.e. a chain consisting of a movement and a binding step (as last resort), for dependencies that cross strong islands.

¹⁰ This approach is challenged by the ‘reconstruction’ properties of CLLD, which are generally assumed to be a diagnostic for movement (see Grohmann 2003, Angelopoulos and Sportiche to appear).

spec,TopP, binding the pronominal clitic.¹¹ Since the present study focuses on Topicalization, a detailed presentation of CLLD must wait for some future occasion.

- (23) Το παλτόι *(το₁)=αγόρασε ο Κώστας
 The coat it=bought the Kostas

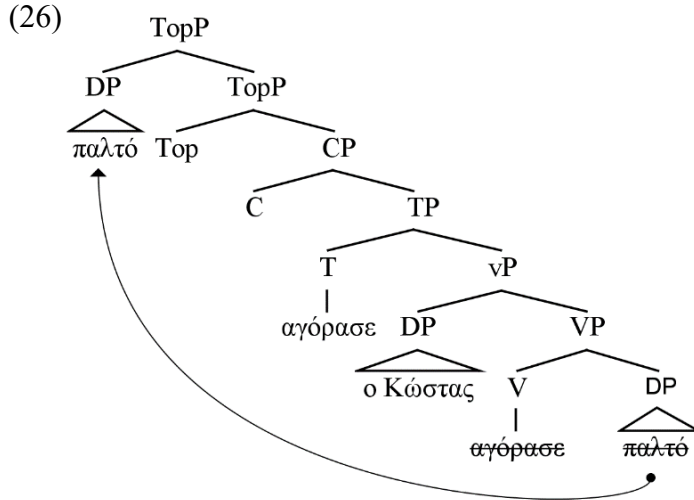
Returning to Topicalization, firstly, I have argued that the left-dislocated phrase must be in the spec,TopP, the syntactic position in which a phrase receives its topic status (cf. Panagiotidis 2002).

The next point concerns the syntactic differences between CLLD and Topicalization (islands, parasitic gaps, WCO). Based on this evidence, I concluded that the hypothesis according to which a common syntactic structure underlies both CLLD and Topicalization, and more specifically the assumption of ‘a null indefinite clitic’ (\emptyset) in Topicalization must be abandoned.

In section 3 it was noted that Topicalization and focus-fronting in Greek show a parallel syntactic behavior. This key observation will lead the way to the syntactic analysis of Topicalization. Since Topicalization observes the standard diagnostics of A'-movement I argue for the following derivation regarding Topicalization (see (2), repeated below as (25)):

- (25) Παλτόι αγόρασε ο Κώστας
 Coat bought the Kostas

¹¹ For a Minimalism-friendly (i.e. AGREE via feature checking) analysis of the binding dependency I am assuming here, see Adger and Ramchand (2005).

Under the movement (internal merge) analysis of Topicalization, the island and WCO sensitivity as well as the p.g. licensing in Greek Topicalization follow immediately; all these properties are associated with A'-movement dependencies.

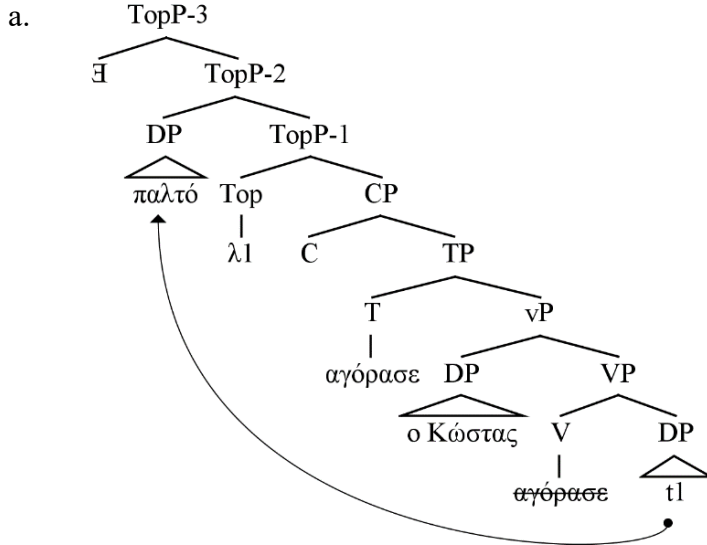
As for the semantics of (25), the following standard assumptions about the weak DPs seem to be necessary. For instance, Heim (1982) proposes that an indefinite DP introduces a free variable which subsequently gets bound by an existential quantifier, a case of an existential closure operation. Without going into detail, the existential closure analysis of indefinites can be extended to bare nominals as well (cf. Diesing 1992, Alexopoulou and Folli 2019). As illustrated in (27), the bare DP 'παλτό' (coat) is a property-denoting expression which needs to be existentially closed at the sentence level:

$$(27) \llbracket \text{παλτό} \rrbracket = \lambda x. \text{παλτό}(x) \rightarrow \exists x[\dots \text{παλτό}(x) \dots]$$

The following tree for the sentence in (25) provides the relevant semantic information necessary for the interpretation of Topicalization sentences:¹²

¹² We have both theoretical and empirical reasons to believe that the dislocated phrase in Greek Topicalization is interpreted (reconstructs) in its base position, in contrast to what is shown in (28a). This paper does not concern itself with the reconstruction properties of Topicalization, so this issue is not crucial for the current discussion.

(28)

b. $\llbracket \text{TopP-1} \rrbracket = \lambda x. \text{Kostas bought } x$ (by predicate-abstraction)

c. $\llbracket \text{TopP-2} \rrbracket = \lambda x. x$ is a coat and Kostas bought x (by predicate modification)

d. $\llbracket \text{TopP-3} \rrbracket = \exists x. x$ is a coat and Kostas bought x (by existential closure)

In (28), the derived predicate TopP-1, after the topic movement, is intersected via predicate modification with the predicate denoted by the bare noun DP. What we end up with in TopP-2 is a set of entities which ‘are coats and were bought by Kostas’. Further, this predicate is ‘closed’ by an existential quantifier at the top of the derivation, yielding the interpretation for TopP-3 as illustrated in (29).

(29) There is some x such that x is a coat and Kostas bought x .

Note that the logical representation in (29) is relevant to the distribution of CLLD and Topicalization in Greek. Topicalization involves non-referential DPs (bare/non-specific indefinite DPs), thus Topicalization is strongly connected to the existential closure operation as described above. On the other hand, CLLDed strong DPs are not compatible with such an operation (cf. Alexopoulou and Folli 2019).

In this paper, the comparison of Topicalization with other A'-dependencies of Greek revealed its ‘hybrid’ nature: From an *information structure* standpoint, Topicalization and CLLD behave alike. Both, being topic-marking strategies, show the standard topicalization properties (see section 2). *Syntactically*, Greek Topicalization, deviates from CLLD and aligns with the A'-movement dependencies like focus fronting, with respect to a number of syntactic tests (islands, WCO, parasitic gaps). This can be attributed to the fact that the foot of the Topicalization chain is an A'-copy. In CLLD on the other hand, the dislocated phrase A'-binds a resumptive pronoun.

This conclusion leads to the following working hypothesis (to be further examined): the CLLD – Topicalization distinction reflects a deeper distinction in Greek A'-

dependencies. In particular, the distinction between dependencies which involve a resumptive pronoun (like CLLD) and those which are derived by movement (like Topicalization). This hypothesis predicts that resumptive dependencies show a ‘CLLD behavior’ with respect to the A’-diagnostics presented above, while gap dependencies behave like Topicalization. To be more specific, we predict for relative clauses for instance, that a resumptive restrictive relative clause is island and WCO insensitive and it does not license parasitic gaps. On the other hand a gap relative clause is island constrained, and it gives rise to WCO effects and parasitic gaps. I leave this issue for future research.

5 Conclusion

Concluding, the proposed analysis of Topicalization captures its main structural properties, illustrated through a number of syntactic tests. The A’-movement of the topic phrase to the spec,TopP is constrained by strong islands, is WCO-sensitive and licenses parasitic gaps. Obviously, the syntactic differences between CLLD and Topicalization cannot be explained under the hypothesis that these two topic-constructions share an identical syntactic structure. On the other hand, the structural similarities between Topicalization and focus-fronting in Greek are predicted by the proposed analysis.

References

- Adger, David, and Gillian Ramchand. 2005. “Merge and Move: Wh-dependencies revisited.” *Linguistic Inquiry* 36:161–193.
- Alexopoulou, Theodora, and Dimitra Kolliakou. 2002. “On linkhood, topicalization and clitic left dislocation.” *Journal of Linguistics* 38:193–245.
- Alexopoulou, Theodora, and Raffaella Folli. 2019. “Topic strategies and the internal structure of nominal arguments in Greek and Italian.” *Linguistic Inquiry* 50:439–486.
- Anagnostopoulou, Elena. 1994. “Clitic Dependencies in Modern Greek.” PhD diss., University of Salzburg.
- Anagnostopoulou, Elena. 1997. “Clitic left dislocation and contrastive left dislocation.” In *Materials on Left Dislocation*, edited by Elena Anagnostopoulou, Henk C. van Riemsdijk, and Frans Zwarts, 151–192. Amsterdam: John Benjamins.
- Angelopoulos, Nikos. 2018. “Greek CLLD and Islands”. Unpublished raw data.
- Angelopoulos, Nikos, and Dominique Sportiche. To appear. “Clitic dislocations and clitics in French and Greek: From interpretation to structure.” *Natural Language & Linguistic Theory*.
- Cinque, Guglielmo. 1990. *Types of A'-Dependencies*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Culicover, W. Peter, and Paul Postal (eds.). 2001. *Parasitic gaps*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Diesing, Molly. 1992. *Indefinites*. Cambridge, MA: MIT Press

- Dimitriadis, Alexis. 1994. "Clitics and object drop in Modern Greek." In *Proceedings of the 6th student conference in Linguistics*, edited by Chris Giordano and Daniel Ardron, 95–115. Cambridge, MA : MITWPL.
- Grohmann, K. Kleantes. 2003. *Prolific domains: on the anti-locality of movement dependencies*. Amsterdam: John Benjamins.
- Heim, Irene. 1982. "The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases." PhD diss., University of Massachusetts.
- Iatridou, Sabine. 1995. "Clitics and island effects." *University of Pennsylvania working papers in linguistics* 2:11-31.
- Kazazis, Kostas, and Joseph Pentheroudakis. 1976. "Reduplication of indefinite direct objects in Albanian and Modern Greek." *Language* 52:398-403.
- Lasnik, Howard, and Stowell, Timothy. 1991. "Weakest crossover." *Linguistic inquiry* 22:687-720.
- Milsark, Gary .1977. "Towards an explanation of certain peculiarities in the existential construction in English." *Linguistic Analysis* 3:1-30.
- Panagiotidis, Phoevos. 2002. *Pronouns, Clitics and Empty Nouns*. Amsterdam: John Benjamins.
- Philippaki-Warbuton, Irene, Spyridoula Varlokosta, Michalis Georgiafentis and George Kotzoglou. 2004. "Moving from theta positions: pronominal clitic doubling in Greek." *Lingua* 114: 963-989.
- Rizzi, Luigi. 1997. "The fine structure of the left periphery." In *Elements of grammar. Handbook of Generative Syntax*, edited by Liliane Haegeman, 281-337. Dordrecht: Kluwer.
- Ruys, G. Eddy. 2004. "A note on weakest crossover." *Linguistic Inquiry* 35:124–40.
- Safir, Ken. 1996. "Derivation, representation, and resumption: The domain of weak crossover." *Linguistic Inquiry* 27:313-339.
- Sportiche, Dominique. 2018. "Resumed phrases (are always moved, even with in-island resumption)." In *Romance Languages and Linguistic Theory 14: Selected papers from the 46th Linguistic Symposium on Romance Languages (LSRL)*, edited by Lori Reppeti and Francisco Ordóñez, 309-324. Amsterdam: John Benjamins.
- Tsimpli, M. Ianthi. 1990. "The clause structure and word order of Modern Greek." *UCL Working Papers in Linguistics* 2:226-255.

On the acquisition of discourse connectives: Between causality and mindreading*

Sandy Giannadaki & Alexis Kalokerinos

University of Crete

philp0806@philology.uoc.gr, kalokerinos@uoc.gr

Περίληψη

Η κατάκτηση των αιτιολογικών κειμενικών τελεστών συναρτάται με την ανάπτυξη των ικανοτήτων της μεταναπαράστασης και της νοανάγνωσης (*mindreading*). Στη βάση νατουραλιστικών και πειραματικών δεδομένων του λόγου παιδιών που κατακτούν την ελληνική γλώσσα ως μητρική στο πλαίσιο μιας τυπικής ανάπτυξης, διερευνώνται όψεις της κατάκτησης των τελεστών ‘γιατί’, ‘επειδή’ και ‘αφού’, και ιδιαίτερα του χρόνου και της τάξης εμφάνισής τους σε συνάρτηση με την κατάκτηση των ‘πεδίων χρήσης’ τους. Ειδικά για το ‘αφού’, διατυπώνεται και ελέγχεται η υπόθεση ότι οι πρώιμες εμφανίσεις του στοχεύουν το περιβάλλον της από κοινού προσοχής (*joint attention*), πριν εκδηλωθεί η ικανότητα απόδοσης νοητικών καταστάσεων.

Λέξεις-κλειδιά: αιτιολογικοί κειμενικοί τελεστές, νοανάγνωση, γλωσσική κατάκτηση

1 Introduction: Causality and mindreading

From a language-developmental point of view, mentation of causality and mindreading are entwined. Both are core constituents of meaning triggered by language behaviour. From an evolutionary point of view, mentation of causality relates to the prediction and explanation of change in the organism-environment system (“wider organismic system”, Millikan 1993; Kalokerinos, to appear; Giannadaki, in preparation). Change may be produced depending on goals of self and others. Mentation of goals presupposes mentation of animacy, as observed in non-linguistic and pre-linguistic organisms. Goals enter the field of causes, and eventually form reasons to linguistic organisms, i.e. humans. Mindreading relates to the prediction and explanation of behaviour in humans as *agents*. Therefore, we expect language-acquiring children to be asked and ask *Why ...?* (Greek: *Γιατί/Jati ...?*), and answer and be answered *Because...* (Greek: *Γιατί/Jati ...* - a homonym of the former) and [*In order*] *to ...* (Greek: *Για να/Ja na ...*).

In active language behaviour (production), high-level mindreading is attested after the third year of life (Nichols and Stich 2003, Goldman 2006, Apperly 2010). Nevertheless, low-level (implicit) mindreading is detected much earlier (Onishi and Baillargeon, 2005: 1;3.; Surian, Caldi and Sperber 2007: 1;1). A necessary precondition of any kind of mindreading is *joint attention*, which “is found to correlate quite strongly with young children’s initial acquisition of words” (Tomasello 2008: 159-160). High-level (explicit) mindreading is conceptually correlated with epistemicity, which needs

* This research work was supported by the Hellenic Foundation for Research and Innovation (HFRI) under the HFRI PhD Fellowship grant (Fellowship Number: 741).

metarepresentative ability of mental states. Discourse connectives (DCs) constitute a privileged field in investigating the relationship between the acquisition of causality and the development of mindreading.

For ease of exposition in this paper, we will be utilizing Sweetser’s (1990) tripartite scheme of ‘domains of use’, given in Table (1) with Kalokerinos’ (2004) amendments:

	Sweetser 1990	Kalokerinos 2004
John came back because he loved her	CONTENT	Non-modal
John loved her, because he came back	EPISTEMIC	Modal-epistemic
What are you doing tonight because there is a good movie on?	SPEECH ACT	Modal-non-epistemic, Meta-modal

Table 1| Domains of use

According to studies in English, Dutch, French and Greek, content and speech-act causal connectives are acquired before epistemic ones (Kyratzis, Guo and Ervin-Tripp 1990; Kati 1994; Zufferey 2010; Evers-Vermeul and Sanders 2011). Here we will be studying the acquisition of Greek *γιατί* (*jati*), *επειδή* (*epidi*) and *αφού* (*afu*). In adult speech, *jati* and *epidi* are encountered in all three domains. As indicated in Table 2, a *jati*-introduced segment is restricted to second position (P2); as observed by Kalokerinos (2004), *jati* is able to mobilize and target implicit information. On the other hand, *epidi* is positionally unrestricted, but has higher explicitness requirements (see examples (16-60) and discussion in Kalokerinos 2004: 39-47). Overall, *epidi* carries an instruction of explicitness on a representational Target Segment (TS) base; *jati* has access, beyond the explicit and representational, to both presentational and implicit representational aspects of TS (*ibid*, p. 47). From the standpoint of acquisition, we therefore expect to encounter *jati* earlier than *epidi*, as well as in the agrammatical position one (P1) in early occurrences.

DC	<TS, DC-SS>	<DC-SS, TS>
<i>γιατί/jati</i>	OK	*
<i>επειδή/epidi</i>	OK	OK
<i>because</i>	OK	OK

Table 2| Order of Segments

TS: Target Segment; SS: Source Segment (Kalokerinos 2004: 38; cf. Kitis 2006)

In the context of adult speech, *afu* has been described by one of us as dealing “with the question of belief anchored within the interactive setting”, and (along with English *since* and French *puisque*) serving the management of the mutual cognitive environment by combining “a function of backgrounding, together with a function of free epistemic anchoring” (Kalokerinos 2004: 69, 57; cf. Kalokerinos 2001). If this were so, we would expect to attest *afu*-articulated utterances after the age of three, i.e. after the activation of metarepresentative abilities related to high-level mindreading. As a matter of fact, Zufferey (2010) dismisses early productions of *puisque*, a French cognate of *afu*, as effects of confusion with basic causal DC *parce que* (Zufferey 2010: 149-152). But if, as

elaborated below, *afu*-articulated utterances are reliably attested very early on, then we need to revise the aforementioned description of *afu*. From a developmental point of view, we now propose that first-appearing utterances of *afu*-articulated sentences target contents that the child perceives as belonging to a common attentional ground as formed by joint attention. In this early phase, the child may project her perception-grounded knowledge to common knowledge, in an egocentric move; the remnants of this are also attested later, even among adults, under the labels “quarantine failure” (Goldman 2006) or “curse of knowledge” (Birsch and Bloom 2007). We consequently propose three consecutive levels in *afu*-acquisition in native Greek children, as follows:

- L1: *afu* targets contents perceived as contents of joint attention, with emphasis on common attentional ground, also ‘egocentrically’ projecting personal perception or knowledge on common perception or knowledge.
- L2: *afu* targets contents of joint attention and more broadly of the mutual cognitive environment (first-order metarepresentation)
- L3: *afu* targets beliefs that as such belong to the mutual cognitive environment without their content being adopted by the speaker (second-order metarepresentation).

We surmise that development is cumulative, adding L3 to L2 to L1. Nevertheless, by L3 acquisition, L1 egocentrism recedes without being eliminated, as common adult experience reminds us.

2 The acquisition of Greek causal DCs: a naturalistic study and an experiment

2.1 Data, methodology and procedure

In order to test the hypotheses made in the first part we conducted a twofold study. First, we examined data from two corpora in the CHILDES database (MacWhinney 2000): the Stephany corpus (Stephany 1997), including longitudinal data from four children (Janna, Mairi, Maria, Spiros) aged 1;9 – 2;9; and the Doukas corpus (Doukas 2011), including data from two children (Eve, Maria) aged 1;7 – 2;11. All data have been transcribed in CHAT format.

Stephany Corpus		Doukas Corpus	
Child	Age of recording	Child	Age of recording
Janna	1;11 & 2;5 & 2;9	Eve	1;7 – 2;11
Mairi	1;9 & 2;3 & 2;9	Maria	2;0 – 2;8
Maria	2;9		
Spiros	1;9		

Table 3| Summary of CHILDES data

We gathered 214 DC-articulated utterances as follows:

<i>wh-jati</i>	causal <i>jati</i>	<i>ja na</i>	causal <i>afu</i>	<i>epiði</i>
113	63	19	19	0

Table 4| Number of DC-articulated utterances in CHILDES data

Also, no occurrences of temporal *afu* were found in our data.

Second, we designed and conducted an original experiment¹ consisting of two tasks, a comprehension task² and a production task. The first involved narrating a short story divided into 10 (small) parts, followed by 3-4 questions on each, targeting the mastery of domains of use (content, speech-act, epistemic) of causal DCs and of the three mindreading levels we postulate for *afu*. There were two questions per domain of use for each DC (*jati*, *afu*, *epidi*) in total, plus a control question in each of the 10 parts. The design took into account the participants' linguistic and cognitive abilities, such as attention and working memory. The production part consisted of six role-playing games based on the story. Spontaneous speech was also recorded. We created a picture book and showed the relevant pictures while narrating the story orally. Here is a specimen of it:

Το μικρό ποντικάκι άρχισε να τρέχει [control sentence]. Το μεγάλο του είπε: «Γιατί τρέχεις;» [wh-jati]. Και εκείνο απάντησε: «Τρέχω, γιατί θα με πιάσει!» [content]. Τότε το μεγάλο ποντικάκι του είπε: «Πώς θα σε πιάσει; Αφού είναι γέρος! Δεν μπορεί να τρέξει!» [afu-L2]. Τότε όμως, ο γερο-Ποντικός σήκωσε ψηλά το μπαστούνι του κι όλα τα ποντικάκια άρχισαν να τρέχουν [control sentence].
The little mouse started running [control]. The older mouse told him "DC are you running? [wh-jati]. And he answered: "I'm running, DC he will catch me!" [content]. Then, the older mouse said to him: "How will he catch you? DC he is old! He can't run! [afu-L2]. But then, the old-Mouse raised his cane and all the mice started running [control].

Children were tested individually at their kindergarten in a quiet classroom or, in four cases, at their homes. The tasks were administered over a 25-minutes session. We recorded and transcribed the conversations. A pilot test was first conducted using both child and adult participants to detect any defects in task design and methodology.

So far, participants are 32 monolingual children aged 3;5 – 6;8 acquiring Greek in a typical development; 10 adult monolingual native speakers of Greek served as controls.

To date, our corpus comprises a total of 823 causal DC-articulated utterances (not considering *wh-jati*) as follows:

<i>jati</i>	<i>ja na</i>	<i>epidi</i>	<i>afu</i>
464	87	19	77

Table 5| Number of DC-articulated utterances in experimental data

A DC in a domain of use was considered as acquired when two relevant occurrences were produced over a two-month period, following Zufferey (2010:132-133). Adults' echos and children's repetitions were excluded from the corpus.

¹ Number of approval by University of Crete Ethics & Ethics Research Committee: 150/17.07.2019

² In the spirit of Zufferey, Mak and Sanders (2015).

2.2 Results

2.2.1 The acquisition of DCs in their domains of use

We studied the data from CHILDES to detect time of acquisition of each DC. Data show that *wh-jati* appears before or simultaneously with causal *jati* in most cases; in the rest, children had already acquired both. Both DCs occur before or shortly after 2;0.

Child	Causal <i>jati</i>	Wh- <i>jati</i>
Eve	1;11.00	1;11.00
Maria (Doukas Corpus)	2;2.8	2;2.8
Janna	<2;5.12	<1;11.00
Mairi	<1;9.25	<1;9.17
Maria (Stephany Corpus) ³	<2;3.11	<2;3.11

Table 6| Age of acquisition of *jati* per child

By way of illustration, in Mairi's data, *wh-jati* and causal *jati* are already there at 1;9. She probably acquired them earlier:

- (1) *jati* to pi(res) 0to Daxti(liði)⁴ ? (Mairi, 1;9.17)
'Why did you take the ring?'
- (2) 0na to (v)yalume (.) *jati* kol [*] ilo [*] kei. (Mairi, 1;9.25)
'Let's take it off DC sun is hot.'
(Looking for a reason to take doll's hat off; probable interpretation)

Wh-*jati* outnumbers causal *jati* in the early occurrences, until 2;2 - 2;3; after 2;3, there is a notable increase in the causal *jati*-articulated utterances of most children:

Child	Age	Wh- <i>jati</i>	Causal <i>jati</i>	Causal <i>jati</i> answering wh-q
Eve	<2;3.23	6	5	3/5
	>2;3.23	5	19	10/19
Janna	1;11	3	0	-
	2;5.12 - 2;9.9	22	15	3/15
Mairi	<2;3.18	31	4	3/4
	>2;9.14	31	2	2/3

Table 7| Distribution of wh-*jati* and causal *jati*

As expected, we found scanty evidence of two-segment *jati*-articulated utterances ({TS, DC-SS}) under the age of two. However, at 1;9 Mairi already forms {TS, DC-SS} with directive TS (ex. (2) above). First occurrences of {TS, DC-SS} with declarative TS appear at around 2;3:

³ A participant at 2;03.18 Mairi's files.

⁴ Some basic CHILDES' symbols: xxx: The transcriber cannot hear or understand what the speaker is saying, 0word: Omitted word, [*]: Error marking, (.): Silent pause. Examples presented as in the CHLDES database.

- (3) (T)a 0ta pao tso [*] tsagari *jati* ine Gayamena [*]. (Mairi, 2;3.17)
 ‘I will take them to the cobbler DC they are broken.’

In early occurrences *jati*-introduced segment (SS) can appear, agrammatically, in P1 (*jati*-SS, TS), as we expected:

- (4) *jati* klei xalase I ka(r)ekla (Eve, 2;3.23)
 ‘He cries DC the chair broke.’
- (5) *jati* den xxx ligo xodri, de boro alo xxx (Maria, c. Douka, 2;2.8)
 ‘DC not xxx a bit fat, I can’t anymore xxx.’

We encountered robust grammatical <TS, *jati*-SS> from the age of 2;5 on. We surmise that its later stabilization in P2 is related to the concomitant appearance of *epidi*, occupying P1:

- (6) *Γιατί* ε *επειδή* θα σε πάμε αμέσως στην κλούβα, σταμάτα
jati (.) *epidi* θα se pame amesos stin kluva stamata
 να κλέβεις. (Mc, 3;5)
 na klevis.
 ‘Because DC we will take you to the (police) van right away, stop stealing.’
- (7) *Γιατί* *επειδή* φόραγε φόρεμα. (N, 4;1)
jati (.) *epidi* foraje forema.
 ‘Because DC he was wearing a dress.’

Data from CHILDES provide us with the first speech-act uses of *jati* from Janna, at 2;9 in (8) and from Eve at 2;6 in (9). In our experimental data, which start from age 3;5, speech-act *jati*-articulated utterances reliably and regularly appear from the beginning, as in (10):

- (8) siya *jati* exo 0Dangomata 0apo kunupja. (Janna, 2;9)
 ‘Be careful DC I have mosquito bites.’
- (9) oxi afta.
jati ta đjavasa. (Eve, 2;6)
 ‘Not these.
 DC I read them.’
- (10) Βοηθήστε με, *γιατί* δεν ξέρω τι να κάνω. (M, 3;5)
 voiθiste me *jati* den ksero ti na kano.
 ‘Help me, DC I don’t know what to do.’

As far as comprehension of causal *jati* per domain of use is concerned, our experimental data show early acquisition of both content and speech-act domains. Comprehension at age group <5;0 (N=15, mean age: 3;11) reaches 87.5% in the content domain and 81.25% in the speech-act domain, whereas at age group >5;0 (N=17, mean age: 5;10) reaches 100% in both domains. In our experiment, children had no difficulty grasping the meaning of utterances such as:

(11) Ο γερο-Ποντικός φορούσε πάντα τράντες, *γιατί* το παντελόνι
 ο jeropardikos foruse panda tirandes *jati* to pandeloni
 του ήταν μεγάλο.
 tu itan megallo. (content)
 ‘The old-Mouse was always wearing suspenders DC his trousers were big.’

(12) Βοηθήστε με, ποντικίνες, *γιατί* έσπασαν οι τράντες μου.
 νοιθίστε με pondikines *jati* espasan i tirandes mu.
 ‘Help me, mice (female), DC my suspenders are broken!’ (speech-act)

Moreover, in both content and speech-act domains children appear able to deal linguistically with mental structures of considerable *implicit* complexity, understanding and producing ‘counterfactual’ *jati*-articulated utterances from an early age, at which, as we will see, their mindreading abilities remain rather limited. This we take as evidence in favour of modular architectures of the mind.

‘Counterfactual’ content *jati* occurs in CHILDES data already at 2;9:

(13) *jati* Ta me komen [*] ta aftokinita. (Janna, 2;9)
DC cars will cut me (=hit me).
 (Giving a reason why she is taking the school bus and not going on foot).

In our experimental data, ‘counterfactual’ *jati* already occurs systematically and reliably at 3;5:

(14) Exp: *Γιατί* το μικρό ποντικάκι είπε ότι τρέχει;
jati to mikro pondikaki ipe oti treçi?
 ‘Why did the little mouse say that he was running?’
 Ch: *Γιατί* θα το πιάσει. (K, 3;7)
jati tha to pçasi.
 ‘DC he will catch it.’

Epistemic *jati* is not encountered in the CHILDES data; in our data we encounter it from the outset (3;6), as expressing basic epistemicity. Children give adult-like answers to questions targeting the epistemic domain, similar to answers given by controls.

(15) Exp: *Γιατί* οι τσίγλες έκαναν δουλειά;
jati i tsixles ekanan ðulia?
 ‘Why did the chewing gums work?’

(16) *Γιατί* κολλάνε οι τσίγλες. (M, 3;5, P, 3;10, E, 4;4)
jati kolane i tsixles.
 ‘DC chewing gums stick.’

(17) *Γιατί* κόλλησαν το παντελόνι του. (Ef, 3;8, Mr, 3;8, D, 4;0)
jati kolisan to pandeloni tu.
 ‘DC they stuck his pants [to his braces].’

- (18) *Επειδή* κολλούσανε. (A, 5;8)
epiði kolusane.
 ‘DC they stuck.’

Epistemicity increases from 71% at ages <5;0 to 82% at ages >5;0. We overall assume acquisition of basic (first-order) epistemicity before age 3;5.

As far as the order of acquisition of the three domains is concerned, if we consider utterances with directive TS to be speech-acts, then we do not have safe clues on the order of acquisition between content and speech-act domains, as realized in two-segment *jati*-articulated utterances. But taking into account mono-phrasal utterances (\emptyset , *jati*-SS), we obtain some evidence that acquisition of the content domain precedes acquisition of the speech-act domain.⁵ This is the case for Eve and Maria, whereas we attest co-occurrence for Mairi:

Child	CONTENT		SPEECH-ACT
	\emptyset , <i>jati</i> -SS	{TS, <i>jati</i> -SS}	{TS, <i>jati</i> -SS}
Eve	1;10	2;3	2;6
Maria		2;3	2;5
Mairi	1;9	2;3	1;9

Table 8| Ages of acquisition of content and speech-act domain with *jati*

Based on the above data, we assume the following order of acquisition for causal *jati*:

{content [\leq] speech act} < epistemic

Content and speech-act *jati* are acquired before or shortly after completion of the second year of life (\approx 2;0); epistemic *jati* is acquired in the fourth year of life.

epiði is not encountered in the CHILDES data (<2;11). In our experimental data (>3;4) *epiði* occurs from the outset, both in content and speech-act domains (examples (19) and (20), below):

- (19) *Επειδή* δεν περπατούσαν καλά τα πόδια του. (M, 3;5)
epiði ðen perpatusan kala ta poða tu.
 ‘DC his legs weren’t walking well.’
- (20) Ελάτε, ενισχύσεις, *επειδή* έχουμε έναν κλέφτη. (Mc, 3;5)
 elate enisxisis *epiði* exume enan klefti.
 ‘Come, reinforcements, DC we have a thief.’

Early data from five children testify that *afu* already occurs abundantly from 2;0 to 3;0.

- (21) *Αφού* με αγαπάς, γιατί με μαλώνεις; (A, 2;1)
afu me agapas *jati* me malonis?
 ‘DC you love me, why are you yelling at me?’
- (22) *afu* thes na to valis ato gia na kimithume. (Maria, c. Douka, 2;2)

⁵ See also Kati 1994.

- ‘DC you want to put this so we can sleep.’
 (23) *afu* ine mik(r)o to fu(s)tanaki. (Mairi, c. Stephany, 2;3)
 ‘DC the dress is small.’
 (24) *afu* tha pas. (Eve, 2;11)
 ‘DC you will go.’

Based on all the above data, we assume the following order of acquisition for causal DCs:

{*wh-jati* [<] causal *jati*} < {*afu* / *ja na*⁶} < *epiði*

Wh-jati and causal *jati* are acquired before or shortly after completing the second year of life (\approx 2;0)⁷, *afu* / *ja na* during the third year of life (2;0 – 3;0), and *epiði* shortly before or shortly after completing the third year of life (\approx 3;0).

2.2.2 *Afu*: Emergence of mindreading ability

We have positive evidence for early acquisition of *afu*-L1/L2, but negative for early acquisition of *afu*-L3. In order to comprehend sentences as (27), children have to perform a higher-order metarepresentation, so as to understand that character’s words carry an ironic meaning. In our experiments, children aged under 5;0 have proven unable to do this.

Afu-L2: Positive evidence

- (25) *Aφού* σας είπα, έσπασαν οι τράντες μου! (P, 3;10)
afu sas ipa espasan i tirandes mu!
 ‘DC I told you, my suspenders are broken!’
 (26) *Aφού* είναι γέρος! (D, 4;0)
afu ine jeros!
 ‘DC he is old!’

Afu-L3: Negative evidence

- (27) Exp: *Aφού* εσύ τα ξέρεις όλα, ξέρεις να φτιάξεις και
afu esi ta kseris ola kseris na ftçaksis ke
 τις τράντες σου!
 tis tirandes su! (narration)
 ‘DC you know everything, you know how to fix your suspenders!’
 (28) Exp: Τι είπαν οι ποντικίνες στον γερο-Ποντικό; Γιατί του
 ti ipan i pondikines ston jeropondiko? jati tu
 είπαν να τις φτιάξει μόνος του τις τράντες;
 ipan na tis ftçaksi monos tu tis tirandes?

⁶ For lack of space we do not expand on our *ja na* data.

⁷ Kati (1994) also found causal *jati* at 2;1.

What did the mice (female) say to the old-Mouse? Why did they tell him to fix his suspenders on his own?’

Ch: *Γιατί τα ξέρει όλα.* (E, 3;8.23)

jati ta kseri ola.

‘DC he knows everything.’

Exp: *Είναι αλήθεια; Τα ξέρει όλα;*

ine aliθca? ta kseri ola?

‘Is it true? Does he know everything?’

Ch: *Ναι.*

ne.

‘Yes.’

From age 5;0 onwards we have data on children’s access to *afu*-L3, at the age they also start producing mental verbs, such as *nomize* (he thought):

(29) Exp: *Γιατί; Πώς ξέρουμε ότι οι ποντικές δεν τον βοήθησαν;*
jati? pos kserume otti i pondikines den ton voiθisan?
‘Why? How do we know that the mice (female) didn’t help him?’

(30) *Γιατί τα ήξερε όλα και είπε να τα κάνει μόνος του.* (G, 5;0)
jati ta iksero ola ke ipe na ta kani monos tu.
‘DC he knew everything and he said he would do it on his own.’

(31) *Επειδή θα νόμιζε πως θα τα καταφέρει μόνος του.* (S, 5;2)
epidi tha nomize pos tha ta kataferi monos tu.
‘DC he thought that he would manage on his own.’

(32) *Επειδή νόμιζαν ότι τους έλεγε ψέματα.* (M, 5;3)
epidi nomizan otti tus eleje psemata.
‘DC they thought that he was lying to them.’

These results were statistically analyzed in order to check whether age significantly affects the success comprehension rate for *afu*-articulated utterances. A positive and statistically significant correlation was found at ages >5;0 for *afu*-L3, when *afu*-L2 was also marked with a positive value, with statistical significance at the 5% level (Levene test), with Sig.=0.013 (Equal variances). The same result was achieved in the same group for *afu*-L3 with the Pearson test (2-tail test) at 1% significance level (Sig.2-tailed=0.000).

The diagram below illustrates the comprehension rate of *afu*-L2 and *afu*-L3 correlated with age. Children’s age-groups⁸ are given on the horizontal axis, with the percentage of children that showed successful comprehension on the vertical axis. In children aged >5;0, having mastered *afu*-L3 entails them having mastered *afu*-L2. Emergence of L3 is positively correlated with full L2 acquisition.

⁸ Group 3;0-4;0: N=8, mean age 3;7; Group 4;0-5;0: N=7, mean age 4;4; Group 5;0-6;0: N=9, mean age 5;5; Group 6;0-7;0: N=8, mean age 6;4.

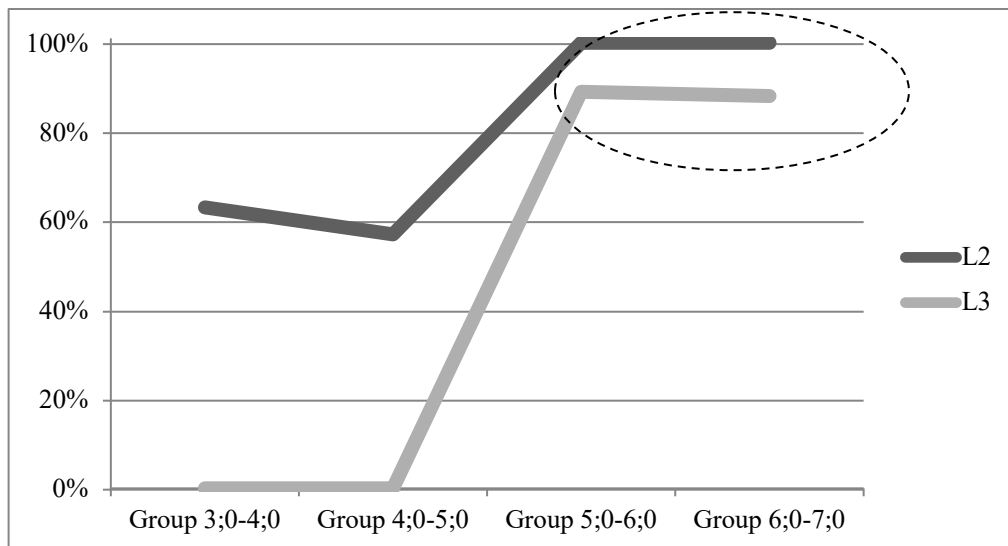

Figure 1| *afu* L2/L3 acquisition

3 Conclusions

As far as both first appearance and mastery of the various uses of causal DC operators are concerned, acquisition depends among other things on: (a) the development of mental complexity, which we also track in the domain of mindreading; (b) the (linguistic) requirements for explicitness, which are positively correlated to (a).

Epistemicity and higher-order metarepresentative uses appear after: (a) basic content-handling, which relies on direct mind-world connection; and (b) basic (and automatic) handling of the perceptual/cognitive background, which relies on direct connection to the world perceived as communicative environment. Therefore, it was to be expected that we would encounter early acquisition of the speech-act domain in the way we did.

DCs with heavier demands for explicitness, such as *epiði*, occur later than DCs with lighter demands for explicitness, such as *jati*. However, complex non-mindreading cognitive functions implicitly operated in young children's minds are effectively communicated, as illustrated in the case of 'counterfactual' *jati*.

References

- Apperly, Ian. 2010. *Mindreaders. The Cognitive Basis of "Theory of Mind"*. New York: Psychology Press.
- Birch Susan.A.J., and Paul Bloom, 2007. "The Curse of Knowledge in Reasoning About False Beliefs." *Psychological Science*, 18, 5: 382-365.
- Doukas, Thomas. 2011. *The Acquisition of the verbal domain in child Greek. Evidence from a new child Greek Corpus*. Unpublished Ph.D Thesis, University of Reading.
- Evers-Vermeul, Jacqueline, and Ted Sanders. 2011. "Discovering domains—On the acquisition of causal connectives." *Journal of Pragmatics*, 43(6), 1645-1662.

- Giannadaki, Sandy. in preparation. *Meaning processing cognitive mechanisms. Mental systems cooperating with the language processor*. PhD diss. University of Crete.
- Goldman, Alvin. I. 2006. *Simulating Minds. The Philosophy, Psychology, and Neuroscience of Mindreading*. Oxford: Oxford University Press.
- Kalokerinos, Alexis. 2001. "Αφού [afu]." In P. Pavlou & A. Roussou (eds), *Proceedings of the 4th International Conference in Greek Linguistics* (Nicosia, Cyprus). Thessaloniki: University Studio Press.
- Kalokerinos, Alexis. 2004. "The justifying connection, mostly in Greek." *Journal of Greek linguistics* 5(1): 27-80.
- Kalokerinos, Alexis. to appear. "Biolinguistics encounters meaning. Aspects of naturalism." In Kalokerinos A. and Tsimpli I.M. (eds.), *Language and Evolution. Biolinguistic Perspectives*. Iraklio, Crete University Press [in Greek].
- Kati, Dimitra. 1994. "Clauses of causal, temporal and conditional dependence in child's language." *Studies in Greek Linguistics* 15: 746-757 [in Greek].
- Kitis, Eliza. 2006. "Causality and subjectivity: The causal connectives of Modern Greek." In Hanna Pishwa (ed.). *Language and memory: Aspects of knowledge representation*. 223-267, Berlin & NY: Mouton de Gruyter.
- Kyranziz, Amy, Guo, J., and Susan Ervin-Tripp. 1990. "Pragmatic conventions influencing children's use of causal constructions in natural discourse." In K. Hall, J. Koenig, M. Meacham, S. Reinman, and L. Sutton (eds), *Proceedings of the Sixteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 205-215.
- MacWhinney, Brian. 2000. *The CHILDES Project: Tools for analyzing talk. Third Edition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Millikan, Ruth. G. 1993. *White Queen Psychology and Other Essays for Alice*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Nichols, Shaun, and Stich Stephen. P. 2003. *Mindreading*. Oxford: Oxford University Press.
- Onishi, Kristine H. and Renée Baillargeon. 2005. "Do 15-month-old infants understand false beliefs?" *Science*, 308: 255-258.
- Stephany, Ursula. 1997. "The acquisition of Greek." In Dan I. Slobin (ed.), *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition*, 4, 183-333. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Surian, Luca. Caldi S. and Dan, Sperbre. 2007. "Attribution of beliefs by 13-month-old infants." *Psychological Science*, 18 (7): 480-586
- Sweetser, Eve. 1990. *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tomasello, Michael. 2008. *Origins of Human Communication*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Zufferey, Sandrine. 2010. *Lexical Pragmatics and Theory of Mind: The Acquisition of Connectives*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Zufferey, S., Mak, W. M., and Ted Sanders. 2015. "A cross-linguistic perspective on the acquisition of causal connectives and relations." *International review of pragmatics*, 7(1): 22-39.

POLY and a novel NPI analysis*

Mina Giannoula
University of Chicago
minagian@uchicago.edu

Περίληψη

Το δεσμευμένο μόρφημα πολυ- παρουσιάζει κατανομή πολικότητας. Αντίθετα με το ελεύθερο μόρφημα πολύ, το δεσμευμένο πολυ- λειτουργεί ως Στοιχείο Αρνητικής Πολικότητας και σύμφωνα με τη Θεωρία της Μη-Αληθαιακότητας (Giannakidou 1994, 1997 και επομ.) εμφανίζεται μόνο σε αντι-αληθαιακά περιβάλλοντα. Υποστηρίζω ότι η νομιμοποίηση πολικότητας του πολυ- συμβαίνει συντακτικά ως σχέση συμφωνίας μεταξύ του μη-ερμηνεύσιμου [uNeg] χαρακτηριστικού του και του ερμηνεύσιμου [Neg] χαρακτηριστικού του αντι-αληθαιακού τελεστή. Η διαφορά στη σημασία του ελεύθερου πολύ και του δεσμευμένου πολυ- αποτυπώνεται στις ξεχωριστές σημασιολογικές δηλώσεις του κάθε στοιχείου.

Λέξεις-κλειδιά: Στοιχείο Αρνητικής Πολικότητας, άρνηση, πολύ, μη-αληθαιακότητα, τροποποιητής βαθμού

1 Introduction

The free morpheme *poly* ‘much/a lot’ belongs to the category of adverbs of degree that do not show restricted distribution.

- (1) a. I Ioanna dhen kimithike **poly** xthes vradi.
the Joanne not slept.3sg a-lot last night
‘Joanne didn’t sleep a lot last night’
b. I Ioanna kimithike **poly** xthes vradi.
the Joanne slept.3sg much last night
‘Joanne slept a lot last night’

Regarding the degree of Joanne’s sleeping, what the speaker implies by uttering (1a) is that she didn’t sleep adequately, but not a lot, as she did in (1b). In other words, the degree of Joanne’s sleeping in (1a) is less than a lot.

Like the free *poly* ‘a lot/much’, its bound counterpart, the item *poly-* ‘much’, is also used as a degree modifier.

- (2) a. I Ioanna dhen **poly**-kimithike xthes vradi.
the Joanne not much-slept.3sg last night
‘Joanne didn’t sleep much last night’

* I wish to thank Anastasia Giannakidou, Jason Merchant, Hedde Zeijlstra, Erik Zyman, Natalia Pavlou and Yenan Sun for discussion and comments. All errors are solely my responsibility.

- b. *I Ioanna **poly**-kimithike xthes vradi.
 the Joanne much-slept.3sg last night
 Lit: 'Joanne slept much last night.'

However, its distribution is restricted only to negative contexts, as the ungrammaticality of the affirmative sentence in (2b) shows, proving that it is a Negative Polarity Item (NPI). In addition, by uttering (2a), what the speaker conveys is that Joanne slept only a little, contrary to (1a), where Joanne slept adequately.

That the morphologically constructed modification of verbs with the bound element *poly*- 'much' is licit only under the scope of negation has drawn some attention to the Greek literature (Delveroudi and Vassilaki 1999; Efthimiou and Gavriilidou 2003; Ralli 2004; Dimela and Melissaropoulou 2009). Focusing on the phonological, semantic and structural properties of the element, it has been pointed out that this bound element combines only with verbal bases in negative sentences to form compounds being used as first constituents. Here, I will go one step further arguing that *poly*- is a strong NPI only being licensed by the antiveridical negation and *xoris* 'without' clauses, as opposed to its free counterpart *poly*.

This study addresses two main research questions: a) why is the bound *poly*- 'much', but not its free form *poly* 'a lot/ much', an NPI? In other words, why does *poly*- appear only in negative sentences, as opposed to *poly*, which appears both in negative and affirmative environments, and b) why is the meaning of the bound *poly*- different from that of the free *poly*? In other words, why does *poly*- mean 'a little' but not 'adequately', as the free morpheme does? The research is based on the *(Non)veridicality Theory of Polarity* (Giannakidou 1994, 1997; 1998; 2001 *et seq.*), which accounts for elements exhibiting restrictions on their licensing environments, as the English *anyone* and the Greek *kanénas*, and places no categorial restrictions on the items showing NPI behavior.

The paper is organized as follows: in Section 2, I argue that the bound degree modifier *poly*- 'much' is a strong NPI. In section 3, I show that *poly*- is associated with strong licensing (3.1), and I claim that its licensing is accomplished syntactically due to its uninterpretable [*uNeg*] (3.2). In section 4, I answer the question how the meaning of *poly*- differs from the meaning of *poly* by giving the semantics of each element. Section 5 concludes.

2 *Poly*- as a strong NPI

The framework followed in this research is the *(Non)veridicality Theory of Polarity* (Giannakidou 1994; 1997; 1998; 2001 *et seq.*) that captures a) the environments in which NPIs appear, and b) the distinction between different kinds of NPIs. Under this theory, Giannakidou provides a semantic account for the distribution of NPIs, i.e. for all the environments under which the property of (non)veridicality is applied. She defines (non)veridicality is a semantic property and NPIs as linguistic expressions sensitive to it:

- (3) *Veridicality and Nonveridicality* (Giannakidou 2002: 33)

- i. A propositional operator F is veridical iff Fp entails p : $Fp \Rightarrow p$; otherwise, F is nonveridical.
- ii. A nonveridical operator F is antiveridical iff Fp entails *not* p : $Fp \Rightarrow \neg p$

(4) *Polarity item* (Giannakidou 2001: 669)

A linguistic expression α is a polarity item iff:

- i. The distribution of α is limited by sensitivity to some semantic property β of the context of appearance, and
- ii. β is non-veridical, or a subproperty thereof.

Therefore, NPIs are elements that appear in non-veridical contexts and are excluded from affirmative environments. There is a distinction between *strong* and *weak NPIs*. Strong NPIs are elements being licensed only in antiveridical contexts (negation and *without*-clauses). Weak NPIs are elements that occur in non-veridical contexts (questions, conditionals, modal verbs, imperatives, generics, habituals, disjunctions, and the antiveridical ones).

Given that the bound degree modifier *poly-* cannot appear in affirmative contexts, unlike its free counterpart *poly*, a question that arises is what kind of NPI *poly-* is. I argue that, according to the *(Non)veridicality Theory of Polarity*, *poly-* is as a strong NPI appearing under the antiveridical licensers of negation and *xoris* ‘without’, but not under the scope of non-veridical licensers, i.e. imperatives, modal verbs, conditionals, questions, generics, habituals, and disjunctions:

a. *Negation*

Like all NPIs, *poly-* occurs in negative environments, as in (5a), and is excluded from affirmative contexts, as in (5b) (repeated from (2)):

- (5) a. I Ioanna dhen **poly**-kimithike xthes vradi.
the Joanne not much-slept.3sg last night
‘Joanne didn’t sleep much last night’
- b. *I Ioanna **poly**-kimithike xthes vradi.
the Joanne much-slept.3sg last night
Lit: ‘Joanne slept much last night.’

b. *Xoris-* ‘without’ clauses

Poly- also appears embedded in *xoris*-clauses:

- (6) I Ioanna egrapse dhiagonisma xoris na **poly**-dhiavasi.
the Joanne wrote.3sg exam without SUBJ much-sleep.3sg
‘Joanne took an exam without studying much.’

c. *Imperatives*

Like many strong NPIs, *poly-* does not occur in imperatives:

- (7) ***Poly**-dhiavase ghia to dhiagonisma!
Much-study.2sg.imper for the exam

Lit: 'Study much for the exam!'

d. *Modal verbs*

Sentences with *poly-* under the scope of modal verbs are ill-formed:

- (8) *I Ioanna bori na **poly**-dhiavasi.
the Joanne may SUBJ much-study.3sg
Lit. 'Joanne may study much.'

e. *Conditionals*

Like other strong NPIs, *poly-* does not produce well-formed sentences when occurring as the antecedent in conditionals:

- (9) *An i Ioanna **poly**-dhiavasi, tha pari A.
if the Joanne much-studies will take.3sg A
Intended. 'If Joanne studies much, she will take an A.'

f. *Questions*

In *yes-no* questions, the bound *poly-* does not allow well-formed sentences:

- (10) ***Poly**-dhiavase i Ioanna?
much-studied.3sg the Joanne
Intended: 'Did Joanne study much?'

g. *Generics*

The context of generics cannot license the occurrence of *poly-*:

- (11) *Kathe fititis **poly**-dhiavazi.
every student much-studies
Lit: 'Every student studies much.'

h. *Habituals*

Verbs with *poly-* and the presence of habituals in a sentence are ill-formed:

- (12) *I Ioanna sinithos **poly**-maghiveri.
the Joanne usually much-cooks
Lit: 'Joanne usually cooks much.'

i. *Disjunctions*

The context of *poly-* cannot license the bound degree modifier *poly-*:

- (13) *I itan tixeros ke perase tin eksetasi i **poly**-dhiavase.
either was lucky and passed.3sg the exam or much-studied.3sg
Lit: 'Either he was lucky and passed the exam or he studied much.'

Therefore, as its narrow distribution shows, *poly-* clearly belongs to the category of strong NPIs, only occurring under the scope of the antiveridical negation and *xoris* ‘without’.

3 The syntax of POLYs

3.1 Strong licensing

Given that *poly-* ‘much’ is a strong NPI, a question that arises now is whether it is licensed locally by negation or it permits long-distance dependencies. Giannakidou (1995; 1997; 1998) and Giannakidou & Quer (1995; 1997) associate strong NPIs with strong licensing: they cannot be licensed by the negation in main clauses when appearing as complements in embedded clauses. Here, I argue that *poly-* is associated with strong licensing too, showing that it can only be licensed locally in the domain of sentential negation.

More specifically, *poly-* exhibits opacity effects when appearing in indicative embedded clauses with the complementizer *oti*:

- (14) a. Ipa oti dhen poly-dhiavases ghia tin eksetasi.
 said.1sg that not much-studied.2sg for the exam
 ‘I said that you didn’t study much for the exam.’
 b. *Dhen ipa oti poly-dhiavases ghia tin eksetasi.
 not said.1sg that much-studied.2sg for the exam
 Lit: ‘I didn’t say that you studied much for the exam.’

Embedded clauses with the complementizer *pu* are also opaque for long-distance dependencies of *poly-* on the negative operator *dhen*:

- (15) a. Mu ipe pu dhen poly-dhiavazis.
 me told.3sg that not much-study.2sg
 ‘He told me that you don’t study much.’
 b. *Dhen mu ipe pu poly-dhiavazis.
 not me told.3sg that much-study.2sg
 Lit: ‘He didn’t tell me that you study much.’

Regarding subjunctive embedded domains with the complementizer *na*, Giannakidou shows that Greek emphatics, which are strong NPIs, are licensed when the negative operator is in the main clause. However, unlike emphatics, *poly-* seems to not allow long-distance licensing when occurring in *na* subjunctive embedded clauses¹.

- (16) a. Bori na min poly-dhiavases ghia tin eksetasi.
 might SUBJ not much-studied.2sg for the exam
 ‘It can be the case that you didn’t study much for the exam.’
 b. */?Dhen bori na poly-dhiavases ghia tin eksetasi.

¹ Giannakidou and Quer (1997) point out also cases of subjunctive embedded domains which are opaque, as in Catalan.

not might SUBJ much-studied.2sg for the exam
 Intended: 'It can't be the case that you studied much for the exam.'

Therefore, *poly-* is licensed only locally by negation exhibiting opacity effects with long-distance dependencies, when occurring in *oti-* and *pu-*indicative and *na-*subjunctive embedded clauses and restricting its distribution to the boundaries of mono-clausal structures.

3.2 POLYs in structure

So far, I have shown that *poly-* 'much' is a strong NPI, being licensed by antiveridical operators, like negation and *xoris-* 'without' clauses. Moreover, this licensing can happen only locally, since *poly-* exhibits locality effects with the sentential negation. I propose a syntactic analysis for its licensing. Although *poly-*, like all NPIs, is sensitive to its semantic environment, I argue that its licensing is accomplished syntactically.

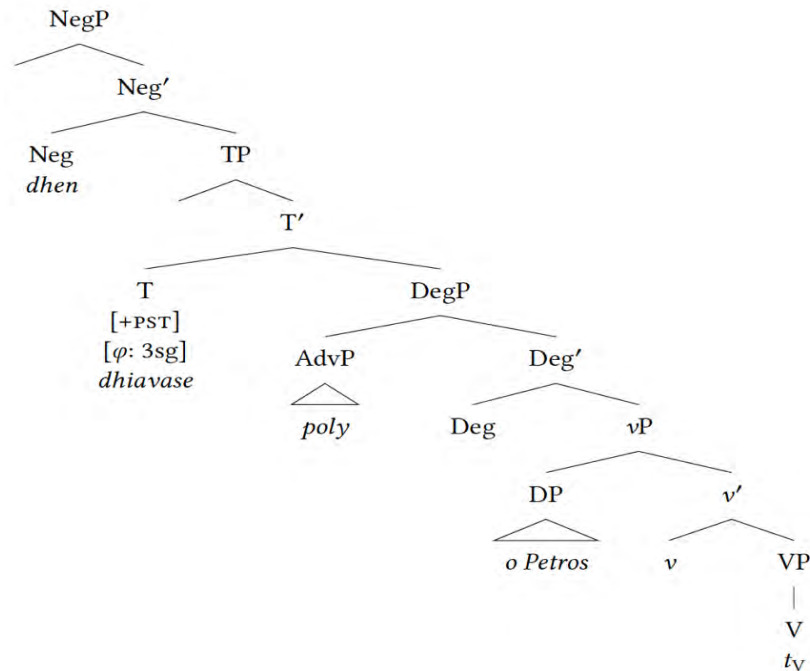
Before I give the syntax of the bound *poly-*, it is instructive to see the lexical features and the position of its free counterpart *poly* in the syntactic structure, which is of the category of adverbs.

$$(17) \text{ Poly } \left(\begin{array}{ll} \text{CAT:} & [\text{Adv}] \\ \text{INFL:} & [-] \\ \text{SEL:} & [< - >] \end{array} \right)$$

For a sentence with the free degree modifier *poly*, as in (18), I assume the syntactic derivation in (19):

- (18) O Petros dhen dhiavase poly.
 the Peter not studied.3sg much
 'The student didn't study much.'

(19)

As (19) shows, the free *poly* is generated at the specifier of the functional phrase DegP. The verb moves, via Head Movement (Travis 1984), to T to get subject-agreement and tense². That *poly* sits in the specifier position of DegP comes from the fact that it can appear in complex heads with other elements:

- (20) O Petros dhen dhiavase para poly.
the Peter not studied.3sg very much
'Peter didn't study very much.'

On the other hand, the bound degree modifier *poly*- 'much' needs to be licensed locally by antiveridical operators, such as negation. Working on the NPI *oute* 'even', Giannakidou (2007) proposes that its licensing is related to the local relation it has with negation and the uninterpretable negative feature, [uNeg], *oute* hosts. This feature, which is a characteristic it shares with other NPIs, needs to be checked by the interpretable [Neg] feature of sentential negation (Giannakidou 1997, 2007, Zeijlstra 2004, 2008). Following this account, I assume that *poly*- contains an inflectional uninterpretable feature [uNeg] that requires the presence of a matching categorial interpretable feature [Neg], in order for the sentence to be grammatical. This interpretable [Neg] feature is found in the negative operator *dhen* 'not':

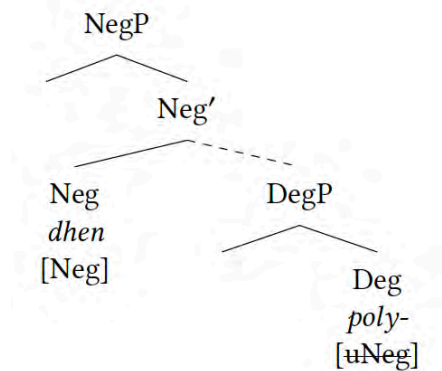
² Following Spyropoulos and Revithiadou (2009), I assume that T is subject of fusion between T and Agr. However, I omit discussing other functional categories in the verbal projection, such as Voice and Aspect (see Merchant 2015 for a relevant discussion).

$$(21) \textit{Dhen} \left(\begin{array}{l} \text{CAT:} \quad [\text{Neg } [\textit{Neg}]] \\ \text{INFL:} \quad [-] \\ \text{SEL:} \quad [<\text{TP}>] \end{array} \right)$$

$$(22) \textit{Poly-} \left(\begin{array}{l} \text{CAT:} \quad [\text{Deg}] \\ \text{INFL:} \quad [u\textit{Neg}] \\ \text{SEL:} \quad [<\textit{vP}>] \end{array} \right)$$

Unlike its free counterpart, the bound *poly-* belongs to the category of Deg. I argue that the its licensing is accomplished syntactically via the operation of Agree (Chomsky 2000; 2001). The negative operator *dhen* 'not' with the interpretable [*Neg*] feature c-commands *poly-* with the uninterpretable [*uNeg*] feature. The [*uNeg*] feature is checked and eliminated against the [*Neg*] feature of *dhen*. Therefore, the agreement happens via c-command, as schematically illustrated below:

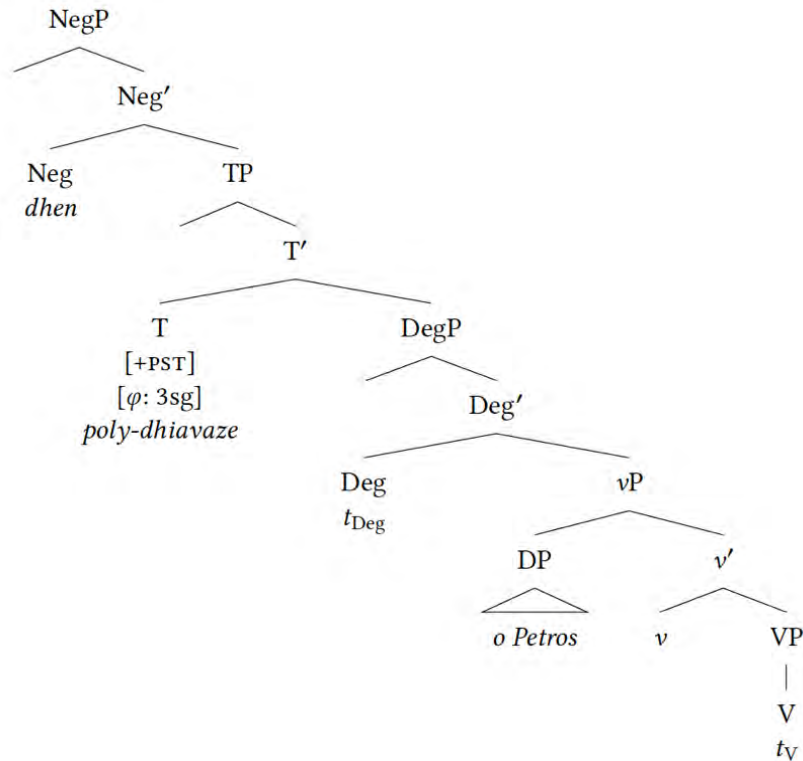
(23)

As (23) shows, *poly-* remains under the scope of negation. Its licensing happens in situ, thus no movement for checking is needed. Moreover, the fact that *poly* with the uninterpretable [*uNeg*] feature is licensed by the interpretable [*Neg*] feature of negation can also explain the impossibility of *poly-* to be licensed by non-veridical operators, such as questions and imperatives. Since non-veridical operators lack the [*Neg*] feature, the [*uNeg*] feature of *poly-* cannot be checked. For a sentence with the bound *poly-*, as in (24), I propose the syntactic derivation in (25):

- (24) O Petros dhen poly-dhiavase.
 the Peter not much-studied.3sg
 'Peter didn't study much.'

(25)

I argue that *poly-* is obligatorily generated at the head of the functional phrase DegP, unlike the free *poly*, which is generated in [Spec, DegP]. The formation of the verbal complex happens as a subject of Head Movement (Travis 1984): the verb moves to the Deg-head, where the bound morpheme is generated, creating a complex unit. Later on, the complex head moves even higher, i.e. to T³.

Therefore, the free *poly* and the bound *poly-* occupy different positions in the syntactic derivation.

4 Two POLYs, two meanings

In this section, I answer the second question my study addresses, i.e. why the meaning of the bound degree modifier *poly-* differs from that of the free degree modifier *poly*. I posit that this difference can be explained by the semantics of the morphemes themselves.

Both Greek degree modifiers, the free *poly* and the bound *poly-*, occur under the scope of negation:

(26) a. O fititis dhen dhiavase poly.

³ See Alexiadou and Anagnostopoulou (1998) and Merchant (2015) for V-to-T movement in Greek.

- the student not studied.3sg a-lot
 ‘The student didn’t study a lot’
 b. O fititis dhen poly-dhiavase.
 the student not much-studied.3sg
 ‘John doesn’t really want Mary.’

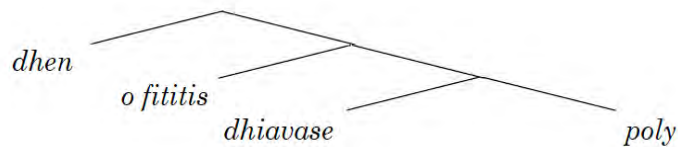
However, its polarity sensitive behavior identifies *poly-* as an NPI, something that also affects its meaning. To capture the difference, I assume the scale of quantity for gradable predicates in (27):

- (27) *Scale of degree*
 <excessively, a lot, adequately, a little, very little, none>

In the scale in question, the value ADEQUATELY is the threshold representing the value close to the norm. The scale of degree itself is sensitive to contextual factors, and the threshold ADEQUATELY, like all scalar predicates, does not have a fixed value, rather it is context sensitive (Kennedy 2007). By uttering (26a) with the free *poly* under the scope of negation, what the speaker conveys is that the student did not study a lot. Therefore, the degree of the student’s studying is below the degree A LOT, close to the value ADEQUATELY. This means that the student studied adequately, but not a lot. On the other hand, by uttering the negative sentence in (26b) with the bound *poly-*, what the speaker actually means is that the student studied a little or even less than a little. Here it is not the case that the student studied a lot or adequately. Instead, the degree of the student’s studying moves below the contextually dependent threshold, at the degree A LITTLE, or even close to the lowest values on the scale.

In order to capture the difference in the meaning of the free *poly* and the bound *poly-*, I propose a semantic analysis under which there is a different denotation for each degree modifier. Starting with the free *poly*, I provide the structure in (28) as a simplified version of the sentence in (26a), where the subject is reconstructed to a lower position, i.e. below the negative operator *dhen*:

- (28)

I argue that the negative sentence in (26a) is true if and only if the degree of the student’s studying is below the quantity of A LOT. Formally, the denotation for the free degree modifier *poly* is given in (29). The semantics is a construction that involves a degree. It corresponds to the well-known generalized quantifier-style denotation that can also capture the presence of individuals. The free *poly* is a relation that takes a scalar predicate *P* and an individual argument *x* and returns True if and only if there exists a degree *d* such that *x* *P* above the degree ADEQUATELY:

$$(29) \quad \llbracket \text{poly} \rrbracket = \lambda P \lambda x. \exists d [P(x)(d) \wedge (d > \text{ADEQUATELY})]$$

My analysis is also built on other denotations. In particular, the DP *o fititis* ‘the student’ denotes a unique student:

$$(30) \quad \llbracket \text{o fititis} \rrbracket = \iota x [\text{student}'(x)]^4$$

The denotation I propose for intransitive verbs like *dhiavazo* ‘study’ is not the standard one. Here, intransitive verbs denote a function that takes an individual x and a degree d , which is assigned to the denotation of the free *poly*:

$$(31) \quad \llbracket \text{dhiavazi} \rrbracket = \lambda d \lambda x [\text{study}'(x)(d)]$$

$$(32) \quad \llbracket \text{dhiavazi poly} \rrbracket = \lambda x. \exists d [\text{study}'(d)(x)] \wedge (d > \text{ADEQUATELY})]$$

Finally, the standard denotation of the negative operator *dhen* is given in (33), where negation is a function that turns the opposite of the truth value of the proposition it combines with:

$$(33) \quad \llbracket \text{dhen} \rrbracket = \lambda p [\neg p]$$

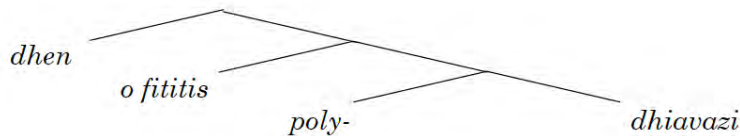
Given the denotations above, the compositional semantics of the sentence in (26a) with the free degree modifier *poly* is unremarkable and proceeds by function application and β -reduction as follows:

$$(34) \quad \llbracket \neg S \rrbracket = \neg \exists d [\text{study}'(\iota x [\text{student}'(x)])(d) \wedge (d > \text{ADEQUATELY})]$$

Thus, in (34), the meaning of the negated sentence shows that now the degree of the student’s studying is not above the degree ADEQUATELY. Rather, it is equal to the degree ADEQUATELY or even below.

Moving to the bound *poly-*, a simplified structure of the sentence in (26b) is presented in (35), and here again the subject is reconstructed to a position below *dhen*:

(35)

The denotation I propose for the bound degree modifier *poly-* is given in (36). It is similar to that of the independent form, though the degree maps to a different part on the scale. In

⁴ The denotation for the DP *o fititis* is derived by the denotations of the definite determiner *o* ‘the’ and the noun *fititis* ‘student’ by function application and β -reduction:

- (i) $\llbracket \text{fititis} \rrbracket = \lambda x [\text{fititis}'(x)]$
- (ii) $\llbracket \text{o} \rrbracket = \lambda Q [\iota x [Q(x)]]$

particular, *poly-* is a function that takes a scalar predicate *P* and an individual argument *x* and returns True if and only if there exists a degree *d* such that *x P* above the degree A LITTLE:

$$(36) \quad \llbracket \text{poly-} \rrbracket = \lambda P \lambda x. \exists d [P(x) (d) \wedge (d > \text{A LITTLE})]$$

The verbal complex *polydhiavazi* ‘much-studied’ has the following denotation:

$$(37) \quad \llbracket \text{polydhiavazi} \rrbracket = \lambda x. \exists d [\text{study}'(d) (x)] \wedge (d > \text{A LITTLE})]$$

Finally, given the denotation in (37), and assuming the same denotations for definite nouns in (30) and negation in (33), the compositional semantics of the sentence in (26b) proceeds by function application and β -reduction as follows:

$$(38) \quad \llbracket \text{S} \rrbracket = \neg \exists d [\text{study}'(ux [\text{student}'(x)]) (d) \wedge (d > \text{A LITTLE})]$$

Given that the sentence combines with the negative operator, the direction of the degree of the bound modifier *poly-* changes and its degree maps to a value equal to A LITTLE on the scale in (27).

Therefore, my analysis derives the correct meaning for the Greek degree modifiers *poly* and *poly-*. The boundedness of the latter is captured not only syntactically, but also semantically with the denotations I propose here.

5 Conclusion

In this paper I presented an analysis of the NPI *poly-* making use of the *(Non)veridicality Theory of Polarity* (Giannakidou 1997; 1998 *et seq.*). I have shown that, while the free degree modifier *poly* exhibits no restricted distribution, the bound element *poly-* shows polarity behavior belonging to the category of strong NPIs only being licensed by the antiveridical operators of negation and *xoris-* ‘without’ clauses.

To answer the question of its polarity sensitive behavior, I argued that the bound *poly-* is associated with strong licensing, displaying opacity effects when appearing in indicative and subjunctive embedded clauses. I claimed that its licensing is an Agree relation between its inflectional uninterpretable [*uNeg*] feature and the interpretable [*Neg*] feature of the antiveridical operator. On the contrary, given that the free *poly* does not have a [*uNeg*] feature, it does not need to be licensed by negation, and thus, can appear in both negative and affirmative environments. Regarding the difference in meaning between *poly* and *poly-*, I provided distinct semantic denotations for each element indicating that the value of the NPI *poly-* is mapped to the lowest values on a degree scale.

References

- Alexiadou, Artemis, and Elena Anagnostopoulou. 1998. "Parametrizing AGR: Word order, V-movement and EPP-checking". *Natural Language & Linguistic Theory* 16(3): 491–539.
- Chomsky, Noam. 2000. "Minimalist inquiries: The framework". In *Step by step: Essays on minimalist syntax in honor of Howard Lasnik*, edited by Roger Martin, David Michaels and Juan Uriagereka, 89–155. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam. 2001. "Derivation by phase". In *Ken Hale: A Life in Language*, edited by Michael Kenstowicz, 1–52. Cambridge, MA: MIT Press.
- Delveroudi, Rea, and Sophie Vassilaki. 1999. Préfixes d'intensité en grec modern: para-, kata-, poly- et olo-. In *Les opérations de détermination: Quantification, qualification*, edited by Alain Deschamps, and Jacqueline Guillemin-Fleischer, 149–167. Paris: Orphys.
- Dimela, Eleonora, and Dimitra Melissaropoulou. 2009. "The border line between compounding and derivation: The case of adverbs". In *Electronic Proceedings of the 7th International Conference of Greek Linguistics*. Ioannina.
- Efthimiou, Angeliki, and Zoe Gavriilidou. 2003. Το πρόθημα πολύ- στην Νέα Ελληνική [The prefix poli- in Modern Greek]. In *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics: Proceedings of the 15th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*, edited by Elizabeth Mela-Athanasopoulou, 152–166. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
- Giannakidou, Anastasia. 1994. "The semantic licensing of NPIs and the Modern Greek subjunctive". *Language and cognition* 4: 55–68.
- Giannakidou, Anastasia. 1995. "Subjunctive, habituality and negative polarity items". In *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory (= SALT) 5*, edited by Mandy Simons, and Teresa Galloway, 94–111. Ithaca, NY: Cornell University.
- Giannakidou, Anastasia. 1997. "The landscape of polarity items". PhD diss., University of Groningen.
- Giannakidou, Anastasia. 1998. *Polarity Sensitivity as (Non)veridical Dependency*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Giannakidou, Anastasia. 2001. "The meaning of free choice". *Linguistics and philosophy* 24(6): 659–735.
- Giannakidou, Anastasia. 2007. "The landscape of EVEN". *Natural Language & Linguistic Theory* 25(1): 39–81.
- Giannakidou, Anastasia, and Josep Quer. 1995. "Two mechanisms for the licensing of negative indefinites". In *Proceedings of the Annual Meeting of the Formal Linguistics Society of Mid-America (= FLSM) 6, (vol. 2): Syntax II & Semantics/ Pragmatics*, edited by Debra Hardison, Leslie Gabriele, and Robert Westmoreland, 103–114. Bloomington, IN: IULC Publications.
- Giannakidou, Anastasia, and Josep Quer. 1997. "Long-distance Licensing of Negative Indefinites". *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistics Science Series* 4: 95–114.
- Giannakidou, Anastasia and Hedde Zeijlstra. 2017. "The Landscape of Negative Dependencies: Negative Concord and N-Words". In *The Wiley Blackwell Companion to Syntax (2nd ed.)*, edited by Martin Everaert, and Henk C. Van Riemsdijk, 1–38. Oxford: Blackwell.

- Kennedy, Christopher. 2007. "Vagueness and grammar: The semantics of relative and absolute gradable adjectives". *Linguistics and Philosophy* 30(1): 1–45.
- Merchant, Jason. 2015. "How much context is enough? Two cases of span-conditioned stem allomorphy". *Linguistic Inquiry* 45(2): 273–303.
- Ralli, Angela. 2004. "Stem-based versus word-based morphological configurations: The case of Modern Greek preverbs". *Lingue e Linguaggio* 3(2): 269–302.
- Spyropoulos, Vassilios, and Anthi Revithiadou. 2009. "The morphology of past in Greek". In *Studies in Greek Linguistics 29*, edited by Melita Stavrou, Despina Papadopoulou,, and Maria Theodoropoulou, 108-122. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Travis, Lisa. 1984. "Parameters and effects of word order variation". PhD diss., Massachusetts Institute of Technology.
- Zeijlstra, Hedde. 2004. "Sentential negation and negative concord". Phd diss., University of Amsterdam. Utrecht: LOT Publications.
- Zeijlstra, Hedde. 2008. "Negative concord is syntactic agreement". Manuscript. University of Amsterdam.

Ζητήματα σχεδιασμού και υλοποίησης ηλεκτρονικών λεξικών της νέας ελληνικής

Άννα Ιορδανίδου & Χρήστος Παναγιωτακόπουλος
Πανεπιστημίου Πατρών
A.Iordanidou@upatras.gr, cpanag@upatras.gr

Abstract

This paper presents the design and compilation of two online specialized dictionaries of Modern Greek: (1) Modern Greek Words of Ancient Origin and Changed Meaning (MAG) <http://www.ocean.upatras.gr/mag/> and (2) Dictionary of Youth Slang <http://lexislang.neurolingo.gr/index.php>. Those dictionaries are “collaborative”, built by university students according to specific lexicographic guidelines. For the implementation of the two applications, which carried out with continuous formative evaluation, the prototyping method was used. Their construction was based on the free-to-use HTML, XML, Javascript, PHP languages and MySQL database and the applications are running on World Wide Web. Both of them seem to have on the one hand a potential for the timeless recording of the youth language and for the utilization of the content in the language course of the last grades of primary and secondary school, on the other.

Keywords: electronic dictionaries, online dictionaries, specialized dictionaries, software development

1 Εισαγωγή

Με δεδομένη πλέον διεθνώς την ταύτιση του όρου «Λεξικογραφία» με τον όρο «Ηλεκτρονική Λεξικογραφία» (βλ. ενδεικτικά de Schryver 2003 και Granger 2012 και στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία Μάντζαρη και Πανταζάρα 2014), η παρούσα εργασία εστιάζει στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση δύο ειδικών ηλεκτρονικών λεξικών της νέας ελληνικής ελεύθερης πρόσβασης στο Διαδίκτυο: (1) *Modern Ancient Greek* (MAG) *Νεοελληνικές λέξεις αρχαιοελληνικής προέλευσης με αλλαγή σημασίας* <http://www.ocean.upatras.gr/mag/> και (2) *Online Λεξικό της Γλώσσας των Νέων* <http://lexislang.neurolingo.gr/index.php>. Τα λεξικά αυτά προέκυψαν από τη στενή συνεργασία μεταξύ ακαδημαϊκών με ειδίκευση στη Λεξικογραφία και στην Πληροφορική και μπορούν να θεωρηθούν «συνεργατικά», με την έννοια ότι συμμετέχουν στη συγγραφή τους φοιτητές και φοιτήτριες του ΠΤΔΕ (νυν Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας) και του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών στο πλαίσιο εργασιών μαθημάτων Γλωσσολογίας.

2 Λεξικογραφικός σχεδιασμός

2.1 Γενική και ειδική λεξικογραφία

Εφόσον γίνει αποδεκτό ότι η βασική διαφορά μεταξύ γενικής (general) και ειδικής λεξικογραφίας (specialized lexicography) έγκειται στη διάκριση «γλώσσα για γενικούς σκοπούς» (language for general purposes) και «γλώσσα για ειδικούς

σκοπούς» (language for special purposes), ο σχεδιασμός των ειδικών λεξικών συναρτάται άμεσα με τον τομέα που αφορούν και με το προφίλ των χρηστών στους οποίους απευθύνονται. Τα στάδια του σχεδιασμού και της υλοποίησης των ειδικών ηλεκτρονικών λεξικών περιλαμβάνουν συνήθως: α) την οριοθέτηση του πεδίου αναφοράς, β) την επιλογή του σώματος κειμένων, γ) τον τρόπο ανάλυσης των δεδομένων και δ) τη συγγραφή των λημμάτων (Bowker 2003).

2.2 Μακροδομή

Το ληματολόγιο στο Λεξικό MAG καταρτίζεται μετά από έρευνα σε ηλεκτρονικά λεξικά της ελληνικής διαφόρων χρονικών περιόδων και στο Lexislang μετά από έρευνα σε κείμενα νεανικών διαλόγων στο Διαδίκτυο.

Συγκεκριμένα, όπως αναφέρεται στις «Οδηγίες»¹ για το Λεξικό MAG, τα λήμματα εντοπίζονται στο διαδικτυακό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ)² με αναζήτηση στο πεδίο «Ετυμολογία», ώστε να προέρχονται από τα αρχαία ελληνικά και να έχουν αλλάξει σημασία. Θα πρέπει να αποτελούν λέξεις του καθημερινού λεξιλογίου και όχι εξειδικευμένο όρο. Αν αναφέρεται στο ΛΚΝ ότι πρόκειται για εσφαλμένη συσχέτιση με αρχαίο όρο, δεν καταχωρίζεται το λήμμα, π.χ. «άραγμα διαφορετικό το αρχαίο *άραγμα*». Επίσης, δεν καταχωρίζεται το λήμμα αν η σημερινή σημασία έχει προκύψει από εσφαλμένη συσχέτιση με άλλη λέξη, π.χ. *απαρτία* – *απαρτίζω*, *ελατήριο* – *ελατός*. Ο έλεγχος της αλλαγής σημασίας ολοκληρώνεται με την ανεύρεση του λήμματος στο διαδικτυακό λεξικό της αρχαίας ελληνικής Liddell Scott³.

Σχετικά με το Λεξικό Lexislang, το ζήτημα της επιλογής των λημμάτων είναι πιο σύνθετο. Όπως αναφέρεται στις «Οδηγίες»⁴, για να καταχωριστεί ένα λήμμα στο λεξικό πρέπει να βρεθούν τουλάχιστον 5 (προφανώς διαφορετικά) παραδείγματα εκτός του ιστότοπου www.slang.gr τα οποία να εντάσσονται σε συμφραζόμενα «Γλώσσα των Νέων». Η απάντηση γιατί «εκτός του [slang.gr](http://www.slang.gr)» βρίσκεται στο συμπέρασμα της μελέτης των Xydopoulos et al. (2011): «Slang is not an online dictionary as it lacks microstructural and macrostructural consistency according to the relevant literature. It is more of a blog where users exchange views / ideas / information about taboo language which then is only basically classified».

Για την αξιοποίηση του Διαδικτύου ως σώματος κειμένων (Web as Corpus, βλ. ενδεικτικά Grefenstette 2002) συνιστάται στους συντάκτες του Lexislang η χρήση «τελεστών αναζήτησης» (Google operators)⁵.

Η καταγραφή λέξεων και φράσεων της Γλώσσας των Νέων σε φοιτητικές εργασίες και η καταχώριση σε βάση δεδομένων στο Εργαστήριο Υπολογιστών του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών χρονολογείται από το 1990. Για πρώτη φορά παρουσιάστηκαν ερευνητικά αποτελέσματα σε ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας (ICGL 1997) από τους Iordanidou and Androutsopoulos. Από τη μελέτη των αρχικών αυτών λεξικογραφικών εγγραφών προέκυψε ο σχεδιασμός του Lexislang το 2014, ενώ τα παλαιότερα αρχεία μπορούν να χρησιμεύσουν για διαχρονική μελέτη της Γλώσσας των Νέων στην Ελλάδα.

Ως ειδικό συνεργατικό λεξικό το Lexislang παρουσιάζει ομοιότητες με το

¹ <https://eclass.upatras.gr/modules/document/?course=PDE1335>.

² http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/.

³ <https://myria.math.aegean.gr/lds/web/>.

⁴ Συντάκτες: Άννα Ιορδανίδου και Γιώργος Ξυδόπουλος.

⁵ <https://eclass.upatras.gr/modules/document/?course=PDE1448>.

διαδικτυακό λεξικό cySlang (www.cyslang.com), στο οποίο καταγράφεται η «κυπριακή αργκό», οριζόμενη ως «η μορφή της κυπριακής που αποτελείται από γλωσσικά στοιχεία, λέξεις και εκφράσεις, τα οποία, άσχετα από την προέλευσή τους, έχουν χάσει την αρχική κρυπτική τους λειτουργία και έχουν γίνει κοινό κτήμα της πλειοψηφίας των ομιλητών, αναπτύσσοντας έτσι μια συμβολική λειτουργία που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να οριοθετήσει την επιστημότητα μιας συνομιλίας, να αλλάξει τον τόνο της συζήτησης ή να δώσει το κοινωνικό στίγμα του ομιλητή» (Κατσογιάννου και Χριστοδούλου 2019: 106).

2.3 Μικροδομή

Τα ειδικά ηλεκτρονικά λεξικά, που αναφέρονται στη διεθνή λεξικογραφία ως συλλογές δομημένων ηλεκτρονικών δεδομένων, περιέχουν πληροφορίες για τη μορφολογία, την ετυμολογία, τη σημασία και τη σύνδεση σημασιών μεταξύ τους (συνώνυμα – αντώνυμα), καθώς και πληροφορίες για τη χρήση των λέξεων και των εκφράσεων που περιέχουν μέσα σε αυθεντικά συμφραζόμενα από κείμενα του Διαδικτύου. Αναφορικά με τις σημασίες και τα παραδείγματα δίνονται σύνδεσμοι με διαδικτυακά λεξικά και κείμενα, ώστε ο χρήστης του λεξικού να μπορεί να ελέγξει την εγκυρότητα της πληροφορίας και να αξιοποιήσει τα συμφραστικά δεδομένα. Ο σχεδιασμός της μικροδομής λαμβάνει υπόψη τόσο την ιδιαιτερότητα της φυσιογνωμίας των λεξικών όσο και τον εκπαιδευτικό τους χαρακτήρα: οι φοιτητές/τριες που αναλαμβάνουν ρόλο λεξικογράφου εκπαιδεύονται στη χρήση ηλεκτρονικών πηγών και στην αναζήτηση παραδειγμάτων χρήσης, ακολουθώντας τις οδηγίες των υπεύθυνων καθηγητών, οι οποίοι έχουν αναλάβει και τον έλεγχο των εγγραφών για την τελική τους εγκυροποιημένη μορφή. Για συζήτηση σχετικά με θέματα σχεδιασμού της μικροδομής ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες των χρηστών στους οποίους απευθύνονται (βλ. ενδεικτικά Ιορδανίδου και Μάντζαρη 2003, Oppentocht and Schutz 2003, Αλεξανδρή 2019, κ.ά.).

Στο Λεξικό MAG, δεδομένης της ιστορικής διάστασης της λεξικογραφικής καταγραφής, τα πεδία είναι: *Λήμμα, Μέρος του λόγου, Κλιτό – άκλιτο, Σημασία στα νέα ελληνικά, Σημασία στα αρχαία ελληνικά, Παράδειγμα στα νέα ελληνικά, Προέλευση παραδείγματος, Παράδειγμα στα αρχαία ελληνικά, Προέλευση παραδείγματος, Σημασία στα μεσαιωνικά ελληνικά, Σχόλια*. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρεται στις «Οδηγίες»:

- 1) Στο πεδίο *Ετυμολογία – Σχηματισμός* καταχωρίζεται η προέλευση από κάποια άλλη λέξη, π.χ. (επίσκεψη) < επισκέπτομαι.
- 2) Στο πεδίο *Σημασία στα νέα ελληνικά* παρατίθεται με αντιγραφή-επικόλληση ο ορισμός στο ΛΚΝ, χωρίς τα παραδείγματα.
- 3) Στο πεδίο *Σημασία στα αρχαία ελληνικά* παρατίθεται η σημασία του Liddell and Scott με προσαρμογή στη μορφολογία της νεοελληνικής, π.χ. (επίσκεψη) επιθεώρηση, εξέταση.
- 4) Στο πεδίο *Παράδειγμα στα αρχαία ελληνικά* πληκτρολογείται μια φράση-παραδειγμα. από το λήμμα του Liddell and Scott, π.χ. *επίσκεψις των ιερών*. Αν δεν υπάρχει, γίνεται παραπομπή «βλ. λήμμα Liddell and Scott» και στο πεδίο *Προέλευση παραδείγματος* επικολλάται ο σύνδεσμος της σελίδας όπου βρίσκεται το λήμμα στο Liddell and Scott.
- 5) Στο πεδίο *Παράδειγμα στα νέα ελληνικά* παρατίθεται παράδειγμα από το Διαδίκτυο με τον αντίστοιχο σύνδεσμο στο πεδίο *Προέλευση παραδείγματος*.
- 6) Στο πεδίο *Σημασία στα μεσαιωνικά ελληνικά* επικολλάται το λήμμα από την

«Επιτομή του Λεξικού Κριαρά»⁶, εφόσον υπάρχει. Αν δεν υπάρχει, αναφέρεται ότι «στην Επιτομή του Λεξικού Κριαρά δεν καταχωρίζεται η λέξη». Αν καταχωρίζεται παρεμφερής λέξη, όπως π.χ. στο λήμμα *ελευθεριότητα* το επίθετο *ελευθέριος*, μπορούμε να την αναφέρουμε και να παραθέσουμε τη σημασία της.

- 7) Στο πεδίο *Σχόλια* αναφέρονται πληροφορίες από άλλα λεξικά, όπως π.χ. στο λήμμα *άνοιξη*, όπου παρατίθεται σχόλιο από το Λεξικό Μπαμπινιώτη⁷.

Στο Λεξικό Lexislang, δεδομένης της συγχρονικής διάστασης της λεξικογραφικής καταγραφής, ο σχεδιασμός της μικροδομής είναι σε αρκετά σημεία διαφορετικός. Τα πεδία είναι: *Λήμμα*, *Μέρος του λόγου*, *Κλιτό – άκλιτο*, *Ετυμολογία*, *Σημασία*, *Θεματική κατηγορία*, *Συνώνυμα*, *Αντίθετα*, *Παραδείγματα χρήσης*, *Προέλευση*, *Γλωσσολογικός χαρακτηρισμός* (π.χ. *σταλεγάκιας < σ' τα 'λεγα*, *λεξικοποίηση*).

Όσον αφορά το εισόδιο λήμμα, αν πρόκειται για μικρή παραλλαγή χωρίς αλλαγή σημασίας, αναφέρονται και οι δύο τύποι, π.χ. *αγαπούλας/αγαπουλίτσας*. Το ίδιο και αν παρατηρείται σύμπτωση σημασίας σε ρήμα ενεργητικής και παθητικής φωνής, π.χ. *διακοπεύω/διακοπεύομαι*. Αν πρόκειται για διαφορετικές λέξεις με ίδια σημασία, δίνονται ξεχωριστά λήμματα, π.χ. *βυζόλακκος* και *βυζοχαράδρα*. Αν υπάρχουν διάφορες παραλλαγές γραφής, αναφέρονται οι πλέον συνηθισμένες, π.χ. *βου που / ΒΟΥ ΠΟΥ*, *είμαι σε μούντ/mode*. Ελέγχεται αν πρόκειται για λέξη ή φράση, π.χ. *αβυζαλέο ντεκολτέ* και όχι *αβυζαλέος*, *α*, *ο*. Στα ρήματα παρατίθεται το α' πρόσωπο ενικού του ενεστώτα αν το ρήμα χρησιμοποιείται σε διάφορα πρόσωπα και χρόνους. Αν βρίσκεται μόνο στο γ' πρόσωπο και σε διάφορους χρόνους, πρέπει να παρατεθεί σ' αυτό το πρόσωπο του ενεστώτα. Αν βρίσκεται μόνο στο γ' πρόσωπο και σε συγκεκριμένο χρόνο, παρατίθεται σ' αυτό το πρόσωπο και χρόνο. Αν πρόκειται για ρήμα σε ενεργητική φωνή που χρησιμοποιείται και στην παθητική φωνή (με παθητική σημασία), δεν αναφέρεται και ο τύπος της παθητικής, π.χ. στο *βιδώνω* (εκνευρίζω κάποιον), δε χρειάζεται λήμμα *βιδώνομαι*. Αν το ρήμα απαντάται πάντα με αντικείμενο (έμψυχο: *κάποιον*, άψυχο: *κάτι*), αναφέρεται στον τίτλο, π.χ. *κάνω γιογιό (κάποιον)*.

Στο πεδίο *Σημασία* το ερμηνευμα πρέπει να αφορά μόνο τη Γλώσσα των Νέων και όχι το γενικό λεξιλόγιο, π.χ. στο λήμμα *καμένος* = «εθισμένος» κτλ. Στο πεδίο *Συνώνυμα – Αντώνυμα* παρατίθενται μόνο όσα ανήκουν στη Γλώσσα των Νέων. Στο πεδίο *Παραδείγματα* καταχωρίζονται παραδείγματα χρήσης από το Διαδίκτυο και στο πεδίο *Προέλευση* οι αντίστοιχοι σύνδεσμοι. Στο Lexislang οι φοιτητές συντάκτες αποτελούν τη βασική πηγή πληροφόρησης για τη σημασία και τη χρήση των λημμάτων, αλλά η συγγραφή ερμηνευμάτων και η επιλογή κατάλληλων παραδειγμάτων είναι ιδιαίτερα απαιτητικό έργο και η λεξικογραφική επιμέλεια είναι απαραίτητη.

3 Η ανάπτυξη των διαδικτυακών εφαρμογών

3.1 Μέσα και στάδια ανάπτυξης

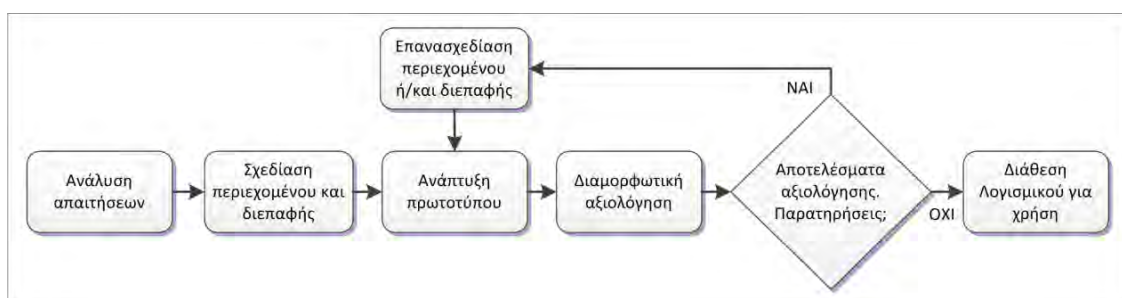
Οι εν λόγω διαδικτυακές εφαρμογές αναπτύχθηκαν με τη χρήση των γλωσσών

⁶ http://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/kriaras/index.html.

⁷ Μπαμπινιώτης, Γ. 2002 (1998). *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

σήμανσης HTML και XML, των γλωσσών προγραμματισμού Javascript, PHP και της βάσης δεδομένων MySQL. Λειτουργούν στη διεύθυνση <http://www.ocean.upatras.gr/mag/> (MAG) και <http://lexislang.neurolingo.gr> (LexiSlang) αντίστοιχα και φιλοξενούνται σε διακομιστές Linux. Διαφοροποιούνται ως προς το περιεχόμενο, ενώ η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην κατασκευή τους αλλά και η λειτουργικότητά τους είναι πανομοιότυπη. Και τα δύο δημιουργήθηκαν ως ειδικά αποθετήρια λημμάτων για επιστημονική έρευνα.

Για την υλοποίησή τους εφαρμόστηκε το μοντέλο της πρωτοτυποποίησης (Παναγιωτακόπουλος, Πιερρακέας και Πιντέλας 2005, Sommerville 2011) και τα στάδια της ανάπτυξης φαίνονται στο Διάγραμμα 1. Η μεθοδολογία αυτή έχει φανεί αποδοτική και αποτελεσματική σε διαδικτυακές εφαρμογές (Panagiotakopoulos 2011; Panagiotakopoulos and Sarris, 2013). Για τον σκοπό αυτό, μετά από την ανάλυση των απαιτήσεων, αναπτύχθηκαν οι διεπαφές χρήστη και διαχειριστή και παρήχθη ένα πρωτότυπο της εφαρμογής. Το πρωτότυπο χρησιμοποιήθηκε από μικρή ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι το αξιολόγησαν διαμορφωτικά προσθέτοντας περιεχόμενο και σχολίασαν τον τρόπο της λειτουργίας του, όπως σημεία δυσλειτουργίας, εναλλακτικές λειτουργίες, ελλείψεις κ.ά. Δημιουργήθηκε έτσι ένα σύνολο ανατροφοδοτικών σχολίων με βάση τα οποία παρήχθη το επόμενο πρωτότυπο, το οποίο δόθηκε και πάλι για αξιολόγηση. Ο κύκλος της παραγωγής πρωτοτύπου σταμάτησε όταν η ομάδα αξιολόγησης δεν είχε πλέον σχόλια προς τον κατασκευαστή, οπότε το λογισμικό δόθηκε για χρήση με την τελική του μορφή (Παναγιωτακόπουλος, Αρμακόλας, Καρατράντου και Σαρρής 2016). Χάριν συντομίας, όταν στο εξής αναφερόμαστε στη μία εκ των δύο εφαρμογών ουσιαστικά αναφερόμαστε και στις δύο.

Διάγραμμα 1 | Τα στάδια της ανάπτυξης των διαδικτυακών εφαρμογών

Οι εφαρμογές λειτουργούν σε τρία επίπεδα και αποτελούνται αντίστοιχα από τρία κύρια τμήματα: *το τμήμα του επισκέπτη, το τμήμα της παραγωγής του περιεχομένου και το τμήμα της διαχείρισης της εφαρμογής*. Ο τρόπος λειτουργίας των τριών τμημάτων αναλύεται αμέσως πιο κάτω. Δε λειτουργούν με cookies και δεν καταγράφουν στοιχεία των επισκεπτών, εξαιρουμένων των τυπικών διαδικασιών καταγραφής των επισκεπτών του ιστοχώρου από τον διακομιστή.

3.2 Το τμήμα του επισκέπτη

Στο τμήμα αυτό μπορεί να εισέλθει (χωρίς εγγραφή) οποιοσδήποτε επισκέπτης. Η μόνη δυνατότητα που παρέχεται στον επισκέπτη είναι η θέαση των εγγραφών (των λημμάτων) που περιέχει το λεξικό ή η συγγραφική σχολίου για ένα λήμμα. Για τον σκοπό αυτό στην οθόνη του υπολογιστή εμφανίζονται οι χαρακτήρες του ελληνικού και του λατινικού αλφαβήτου. Με κλικ του ποντικιού σε ένα χαρακτήρα εκ των δύο

αυτών αλφαβήτων εμφανίζεται ένα ταξινομημένο σύνολο των λέξεων-λημμάτων που υπάρχουν στο λεξικό τα οποία αρχίζουν από τον εν λόγω χαρακτήρα. Με κλικ του ποντικιού σε μία λέξη-λήμμα εμφανίζεται η περιγραφή του και τα ενδεχόμενα σχόλια που έχουν γραφεί από τους αναγνώστες για το συγκεκριμένο λήμμα. Μετά την εμφάνιση του λήμματος, ο επισκέπτης μπορεί να επιστρέψει στη λίστα λέξεων-λημμάτων του ίδιου γράμματος ή με κλικ του ποντικιού σε έναν άλλο χαρακτήρα μπορεί να εμφανίσει νέα λίστα λέξεων-λημμάτων.

Ο τρόπος αυτός της αναζήτησης λημμάτων στο περιεχόμενο του λεξικού προτιμήθηκε έναντι άλλων γιατί η αναζήτηση γίνεται χωρίς πληκτρολόγηση, κάτι που εξυπηρετεί τους χρήστες φορητών συσκευών οι οποίες λειτουργούν με αφή. Αυτό αναδείχθηκε και από τη διαμορφωτική αξιολόγηση. Ωστόσο, έχει προβλεφθεί εναλλακτικός μηχανισμός που θα ανιχνεύει και θα εμφανίζει τα λήμματα με βάση πληκτρολόγηση των αρχικών γραμμάτων τους από τον χρήστη, εάν απαιτηθεί κάτι τέτοιο με την πάροδο του χρόνου.

Εικόνα 1 | Η εικόνα της οθόνης στην πρώτη σελίδα της εφαρμογής MAG

3.3 Το τμήμα παραγωγής περιεχομένου

Στο τμήμα παραγωγής περιεχομένου έχουν πρόσβαση μόνον εγγεγραμμένοι χρήστες. Ο εγγεγραμμένος χρήστης έχει στη διάθεσή του ένα σύνολο επιλογών σχετικών με το περιεχόμενο του λεξικού που τον αφορά, ως εξής:

- Εισαγωγή νέου λήμματος
- Οι ολοκληρωμένες έγκυρες εγγραφές μου
- Οι οριστικά αποθηκευμένες –υπό έλεγχο– εγγραφές μου
- Οι προσωρινά αποθηκευμένες εγγραφές μου
- Ο λογαριασμός μου

Δηλαδή, μέσα από το τμήμα αυτό κάθε εγγεγραμμένος χρήστης μπορεί να εισαγάγει ένα νέο λήμμα (το οποίο δε θα εμφανιστεί στον επισκέπτη εάν δεν εγκυροποιηθεί από τον διαχειριστή της εφαρμογής), να δει τις ολοκληρωμένες-έγκυρες εγγραφές του, να δει τις οριστικά ή προσωρινά αποθηκευμένες εγγραφές του και να διαχειριστεί στοιχεία του λογαριασμού του.

Τα στοιχεία που περιγράφουν ένα λήμμα καταγράφονται από τον συντάκτη του με κείμενο ή αντλούνται και καταγράφονται από λίστα. Η σύνταξη του κειμένου γίνεται με τη βοήθεια ειδικού μικρού διορθωτή που επιτρέπει διάφορες στοιχειώδεις λειτουργίες επεξεργασίας κειμένου και δημιουργία υπερσυνδέσμων λέξεων-φράσεων με ιστοσελίδες μέσω του διαδικτύου. Όλα τα τμήματα ενός λήμματος και η μέγιστη έκταση ή ο χαρακτηρισμός τους φαίνονται στον επόμενο πίνακα (Πίνακας 1):

Τμήμα	Έκταση τμήματος ή χαρακτηρισμός από λίστα
Περιγραφή λήμματος	Έως 200 χαρακτήρες
Μέρος του λόγου	Ουσιαστικό επίθετο ρήμα επίρρημα φράση
Κλιτό/Άκλιτο	Κλιτό – Άκλιτο
Ετυμολογία - σχηματισμός	Έως 400 χαρακτήρες
Σημασία στα νέα ελληνικά	Έως 400 χαρακτήρες
Σημασία στα αρχαία ελληνικά	Έως 400 χαρακτήρες
Παράδειγμα στα νέα ελληνικά	Έως 400 χαρακτήρες
Προέλευση παραδείγματος	Έως 400 χαρακτήρες
Παράδειγμα στα αρχαία ελληνικά	Έως 400 χαρακτήρες
Προέλευση παραδείγματος	Έως 400 χαρακτήρες
Σημασία στα μεσαιωνικά ελληνικά	Έως 400 χαρακτήρες
Σχόλια	Έως 400 χαρακτήρες

Πίνακας 1 | Τα τμήματα από τα οποία αποτελείται κάθε λήμμα του λεξικού MAG

Στην επόμενη εικόνα (Εικόνα 2) φαίνεται η μορφή με την οποία εμφανίζεται στην οθόνη του υπολογιστή ένα λήμμα.

Εικόνα 2 | Η εικόνα της οθόνης κατά την εμφάνιση ενός έγκυρου λήμματος στο λεξικό MAG

Ομοίως, στον Πίνακα 2 φαίνονται τα τμήματα από τα οποία αποτελείται κάθε λήμμα του λεξικού LexiSlang και η μέγιστη έκταση ή ο χαρακτηρισμός τους.

Τμήμα	Έκταση τμήματος ή χαρακτηρισμός από λίστα
Περιγραφή λήμματος	Έως 200 χαρακτήρες
Μέρος του λόγου	Ουσιαστικό επίθετο ρήμα επίρρημα φράση
Κλιτό/Άκλιτο	Κλιτό – Άκλιτο
Ετυμολογία - σχηματισμός	Έως 200 χαρακτήρες
Σημασία	Έως 400 χαρακτήρες
Συνώνυμα	Έως 500 χαρακτήρες
Αντίθετα	Έως 500 χαρακτήρες
Παραδείγματα χρήσης	Έως 600 χαρακτήρες
Προέλευση - Corpus	Έως 300 χαρακτήρες

Πίνακας 2 | Τα τμήματα από τα οποία αποτελείται κάθε λήμμα του λεξικού LexiSlang

Κάθε αποθηκευόμενο λήμμα τίθεται αυτόματα, την πρώτη φορά που θα αποθηκευτεί και εφόσον έχουν όλα τα πεδία του τουλάχιστον έναν χαρακτήρα, σε κατάσταση προσωρινής αποθήκευσης. Έτσι, μπορεί να διορθωθεί για όσο χρόνο χρειαστεί. Επίσης αυτόματα το λήμμα σημαίνεται ως μη έγκυρο. Εφόσον ένα λήμμα αποθηκευτεί οριστικά, περνά από έλεγχο από τον διαχειριστή περιεχομένου, ο οποίος θα αποφασίσει τελικά για την ένταξή του στο περιεχόμενο του λεξικού ή όχι.

Η εικόνα της οθόνης στο τμήμα παραγωγής περιεχομένου φαίνεται στην Εικόνα 3.

Εικόνα 3 | Η εικόνα της οθόνης στο τμήμα παραγωγής περιεχομένου στο λεξικό MAG

3.4 Το τμήμα διαχείρισης

Ο διαχειριστής των εφαρμογών έχει στη διάθεσή του ένα σύνολο επιλογών που του δίνουν τη δυνατότητα να δημιουργήσει νέο περιεχόμενο, να ελέγξει το σύνολο του περιεχομένου των λεξικών, αλλά και να ελέγξει διάφορες παραμέτρους της λειτουργίας των εφαρμογών. Οι επιλογές που εμφανίζονται είναι οι ακόλουθες:

- Εισαγωγή νέου λήμματος
- Οι ολοκληρωμένες εγγραφές μου
- Διόρθωση έγκυρων λημμάτων
- Εμφάνιση, διόρθωση όλων των μη έγκυρων λημμάτων
- Εμφάνιση, διόρθωση των μη έγκυρων & προσωρινά ή οριστικά αποθηκευμένων λημμάτων
- Διαγραφή έγκυρου ή μη έγκυρου λήμματος
- Εμφάνιση & διόρθωση των βασικών στοιχείων όλων των χρηστών
- Συνοπτική εμφάνιση όλων των λημμάτων
- Διαχείριση Σχολίων Αναγνωστών

Ο διαχειριστής των διαδικτυακών εφαρμογών μπορεί να καταστήσει έγκυρο ένα λήμμα, να το διαγράψει ή να διορθώσει οποιοδήποτε πεδίο του. Η μεταβολή από τον διαχειριστή ενός λήμματος από μη έγκυρο σε έγκυρο σημαίνει ότι γίνεται πλέον ορατό από τον επισκέπτη.

Όλα τα καταγραμμένα λήμματα, με την περιγραφή και τα υπόλοιπα συνοδευτικά στοιχεία τους, φέρουν πάντα το όνομα του συγγραφέα τους.

4 Γενική αποτίμηση - συμπεράσματα

Στην εφαρμογή MAG έως τη στιγμή αυτή είναι αποθηκευμένα 453 λήμματα (141 έγκυρα) και υπάρχουν 59 εγγεγραμμένοι χρήστες συγγραφής περιεχομένου, ενώ φαίνεται ότι από 01/12/2014 έχουν γίνει 12.565 μοναδικές επισκέψεις (πρόκειται για επισκέψεις με διαφορετικό IP ή με ίδιο σε διάστημα μεγαλύτερο των τριών ημερών). Στην εφαρμογή LexiSlang έως τη στιγμή αυτή έχουν γίνει 5.276 μοναδικές επισκέψεις, υπάρχουν 88 εγγεγραμμένοι χρήστες και 685 λήμματα (554 έγκυρα). Στο πεδίο «Σχόλια από αναγνώστες» και στα δύο λεξικά δεν υπάρχουν καταγραφές, πιθανότατα γιατί οι «αναγνώστες» είναι κατεξοχήν οι φοιτητές/τριες που συμμετέχουν κάθε χρόνο στη σύνταξη των λημμάτων, άρα καταθέτουν τα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους κατά τη διάρκεια της συγγραφικής διαδικασίας.

Ειδικότερα, το υλικό από τις φοιτητικές εργασίες για τη Γλώσσα των Νέων αξιοποιείται από τους διαχειριστές της εφαρμογής για διόρθωση, επικαιροποίηση και εμπλουτισμό των λημμάτων του Lexislang. Αν μία λέξη ή φράση του λεξικού αποδεικνύεται από τη διαδικτυακή αναζήτηση ότι δε χρησιμοποιείται πλέον δεν προβλέπεται να διαγραφεί (να περάσει στην κατηγορία των μη έγκυρων λημμάτων), δεδομένου ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως υλικό για τη μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης του λεξιλογίου. Όπως εύστοχα αναφέρει η Creese (2013: 403): «The speed and ease of updating ‘wiki’ dictionaries opens up the opportunity for a more dynamic relationship between dictionary compilation and language change, with the dictionary potentially not only reflecting language use, but actually driving change».

Όσον αφορά το Λεξικό MAG, όπου τίθεται μόνο ζήτημα εμπλουτισμού και όχι

επικαιροποίησης, όπως φαίνεται από προτάσεις διδακτικών σεναρίων⁸, ανοίγονται προοπτικές αξιοποίησης στο γλωσσικό μάθημα στις τελευταίες τάξεις του δημοτικού και στο γυμνάσιο, με ανάδειξη του προσφιλούς για το μαθητικό κοινό πεδίου της ιστορίας των λέξεων (αρχαία – μεσαιωνικά – νέα ελληνικά) και της χρήσης διαδικτυακών πηγών.

Τέλος, όπως φάνηκε κατά τη διάρκεια της διαμορφωτικής αξιολόγησης, με το συγκεκριμένο σχεδιασμό αναζήτησης λημμάτων και στις δύο εφαρμογές, έχουμε:

(α) αυξημένη ευκολία στη χρήση, ιδιαίτερα κατά τη χρήση με κινητές συσκευές (smartphones, tablets), και

(β) ευκολία στην αναζήτηση (τουλάχιστον στην παρούσα κατάσταση, όπου η έκταση του περιεχομένου είναι μικρή).

Ωστόσο, μία προσθετική τροποποίηση στο λογισμικό θα πρέπει να γίνει μελλοντικά, εάν το περιεχόμενο, δηλαδή ο αριθμός των λημμάτων, αυξηθεί δραματικά.

Ο σχεδιασμός αυτός, επίσης, που επιτρέπει την θέαση όλων των λημμάτων που αρχίζουν από κάποιο χαρακτήρα συγκεντρωτικά σε σελίδα, από τη διαμορφωτική αξιολόγηση φάνηκε ότι αυξάνει πάρα πολύ τη συμμετοχή του χρήστη και τον εμπλέκει περισσότερο.

Βιβλιογραφία

- Αλεξανδρή, Κατερίνα, Πανταζάρα, Μαβίνα, Μουστάκη, Αργυρώ και Παναγιώτης Μίνος. 2019. “POLYCHROMO: Σχεδιασμός ενός Πολύγλωσσου Ηλεκτρονικού Λεξικού Χρωματικών Εκφράσεων.” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 65-80. http://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_39_65_80.pdf.
- Bowker, Lynne. 2003. “Specialized Lexicography and Specialized Dictionaries.” Στο Sterkenburg, P. van (επιμ.), *A practical Guide to Lexicography*, 154-164. Amsterdam: John Benjamins.
- Creese, Sharon. 2013. “Exploring the Relationship between Language Change and Dictionary Compilation in the Age of the Collaborative Dictionary.” Στο Kosem, I., Kallas, J., Gantar, P., Krek, S., Langemets, M., και M. Tuulik (επιμ.), *Electronic Lexicography in the 21st Century: Thinking Outside the Paper*, 392-406. *Proceedings of the eLex 2013 Conference*, 17-19 October 2013, Tallinn, Estonia. <http://eki.ee/elex2013/proceedings/eLex2013-proceedings.pdf>.
- de Schryver, Gilles-Maurice. 2003. “Lexicographers’ Dreams in the Electronic Dictionary Age.” *International Journal of Lexicography* 16 (2):143-99.
- Granger, Sylviane. 2012. “Electronic Lexicography: From Challenge to Opportunity”. Στο Sylviane Granger, Magali Paquot (επιμ.), *Electronic Lexicography*. Oxford University Press. 10.1093/acprof:oso/9780199654864.003.0001.
- Grefenstette, Gregory. 2002. “The WWW as a Resource for Lexicography”. In *Lexicography and Natural Language Processing: A Festschrift in Honour of B.T.S. Atkins*. EURALEX. https://www.researchgate.net/publication/230881805_The_WWW_as_a_Resource

⁸ Βλ. ασκήσεις λεξικού στο Ιορδανίδου Α., Αλεξανδρή Ε., Κωσταρά Φ., Αντωνοπούλου Ζ. & Αρμελινιού Σ., «Brain drain ή brain gain; Πρόταση διδακτικού σεναρίου στη νεοελληνική γλώσσα», υπό δημοσίευση στο *Φιλολόγος* <http://www.philologos.gr/>.

e_for_Lexicography

- Iordanidou, Anna and Jannis Androutsopoulos. 1997. "Teenage Slang in Modern Greek". *Proceedings of the 2nd International Congress on Greek Linguistics*, University of Salzburg, 267-276.
- Ιορδανίδου, Άννα και Έλενα Μάντζαρη. 2003. "Προτάσεις Σχεδιασμού Παιδαγωγικών Λεξικών." *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας* (6th ICGL).
- Κατσογιάννου, Μαριάννα και Χαράλαμπος Χριστοδούλου. 2019. «CySlang: Το Λεξικό της Κυπριακής Αργκό». Στο I. Kappa και M. Tzakosta (επιμ.), *Proceedings of the 7th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. 106-114. Patras: University of Patras.
https://www.researchgate.net/publication/309188244_Katsogiannou_Christodoulou_CySlang_To_lexiko_tes_kyriakes_arnko.
- Μάντζαρη, Έλενα, και Μαβίνα Πανταζάρα. 2014. "Γενικά και Ειδικά Ηλεκτρονικά Λεξικά της Νέας Ελληνικής." Στο G. Kotzoglou, K. Nikolou, E. Karantzola, K. Frantzi, I. Galantomos, M. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, Ch. Papadopoulou, και E. Vlachou (επιμ.), *Selected papers / Πρακτικά, 11^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας*, 968-986 (Ρόδος 26-29 Σεπτεμβρίου 2013).
http://ikee.lib.auth.gr/record/269832/files/ICGL_11_selected_papers.pdf.
- Oppentocht, Lineke, and Schutz, Rik. 2003. "Developments in Electronic Dictionary Design." In Sterkenburg, P. van (επιμ.), *A Practical Guide to Lexicography*, 215-227. Amsterdam: John Benjamins.
- Παναγιωτακόπουλος, Χρήστος, Πιερρακέας, Χρήστος, και Παναγιώτης Πιντέλας. 2005. *Σχεδίαση Εκπαιδευτικού Λογισμικού*. Πάτρα: Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Panagiotakopoulos, Chris. 2011. "Applying a Conceptual Mini Game for Supporting Simple Mathematical Calculation Skills: Students' Perceptions and Considerations." *World Journal of Education* 1, 1:3-14.
- Panagiotakopoulos, Chris and Menelaos Sarris. 2013. "Playing With Words: Effects of an Anagram Solving Game-Like Application for Primary Education Students." *International Education Studies* 6 (2):110-126.
- Παναγιωτακόπουλος, Χρήστος, Αρμακόλας, Στέφανος, Καρατράντου, Ανθή, Μενέλαος Σαρρής. 2016. "Το Αποθετήριο Διδακτικών Σεναρίων DSR: Περιγραφή, Βασικές Επισημάνσεις και Αξιολόγηση της Λειτουργίας του." *Θέματα Επιστημών και Τεχνολογίας στην Εκπαίδευση* 9 (2):45-61.
- Sommerville, Ian. 2011. *Software engineering* (9th ed.). Boston: Pearson Education Limited.
- Xydopoulos, George, Iordanidou, Anna and Angeliki Efthymiou. 2011. "Recent Advances in the Documentation of Greek slang: The Case of www.slang.gr." *Proceedings of the 9th International Congress on Greek Linguistics 2009*.
<https://eclass.upatras.gr/modules/document/?course=PDE1335>.

Η μαθητική μετάφραση των αρχαίων κειμένων ως πρακτική κριτικού γραμματισμού: μια έρευνα-δράση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Αθανάσιος Κακαβελάκης
Πανεπιστήμιο Κρήτης
kakavelakisth@gmail.com

Abstract

In the article the results of the analysis of 23 student translations of an ancient Greek literary narrative are presented. The translations were produced in the context of an educational action-research, conducted in a secondary school in the course of Ancient Greek Language (14 year-old-students). Initially, the problem that the action-research negotiated is introduced, as well as the pedagogical principles according to which it was addressed. Next, the research questions, the methodology and the results of the analysis follow. In the end some preliminary conclusions are drawn as to what the insights from this analysis are.

Keywords: ancient Greek language, student translations, critical language awareness, educational action-research.

1 Εισαγωγή: το πρόβλημα και οι παραδοχές της εκπαιδευτικής έρευνας-δράσης

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει το αποτέλεσμα της ανάλυσης μαθητικών μεταφράσεων μιας αρχαίας αφήγησης στο μάθημα της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας στο Γυμνάσιο (Γ τάξη). Οι μεταφράσεις αυτές παρήχθησαν κατά τη διεξαγωγή εκπαιδευτικής έρευνας-δράσης (ε-δ) (Κατσαρού 2016) που διαπραγματεύεται το ζήτημα της μαθητικής μετάφρασης. Η παρέμβαση στέκεται κριτικά απέναντι στις πεποιθήσεις και τις αξίες που συγκροτούν τον ισχύοντα σχολικό μεταφραστικό λόγο: στο σχολείο η μετάφραση προσδιορίζεται ως μια στενά γλωσσική πρακτική, που έχει σκοπό την εύρεση του «εγγενούς» νοήματος που προϋποτίθεται ότι υπάρχει στα αρχαία κείμενα. Τα παιδιά μεταφράζουν για έναν προκαθορισμένο σκοπό: να αποδίδουν με ακρίβεια το αρχικό κείμενο, που εννοείται συνήθως ως αντιγραφή της μορφής. Ένας τέτοιος λόγος όμως τους τοποθετεί αποκλειστικά στο ρόλο του μαθητή της αρχαίας γλώσσας, καθιστώντας τυπική τη διάδρασή τους με τα αρχαία κείμενα (Τσάφος 2004).

Η παρέμβαση αμφισβήτησε το σχολικό λόγο, διότι αυτός ακυρώνει τον ερμηνευτικό και επικοινωνιακό χαρακτήρα της μετάφρασης και αποδυναμώνει τους μαθητές, αποκλείοντάς τους από τη νοηματοδότηση των κειμένων. Στην ε-δ που διενεργήθηκε κοινωνική και εκπαιδευτική προοπτική έδωσε η θεωρία της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης (ΚΓΕ), με απώτερο σκοπό τη διαμόρφωση αυτόνομων και κριτικών υποκειμένων με δημοκρατική συνείδηση (Janks και Ivanič 1992, Clark και Ivanič 1997, Fairclough 1999). Ο κύριος στόχος της παρέμβασης ήταν να απομακρυνθούν συνειδητά από την κατά λέξη απόδοση του αρχαίου λόγου και να νοηματοδοτήσουν τα αρχαία κείμενα με τις δικές τους συμβάσεις λόγου.

Ο στόχος αυτός θεωρήθηκε ότι είναι δυνατό να επιτευχθεί με τη μεταφραστική ενδυνάμωση των μαθητών, που εννοείται ως η συνειδητοποίηση της μετάφρασης ως κοινωνικής πρακτικής, δηλαδή ως σκόπιμης επικοινωνίας. Η

συνειδητοποίηση ότι οι μεταφραστές δεν αποδίδουν το «εγγενές» νόημα, αλλά νοηματοδοτούν τον αρχαίο λόγο με διαφορετικούς τρόπους και για διαφορετικούς επικοινωνιακούς σκοπούς, «ανοίγει» το δρόμο στους μαθητές να διαδράσουν με τα κείμενα, ώστε να αποδίδουν σε αυτά τα δικά τους νοήματα· ακόμη, δίνει τη δυνατότητα για τη διατύπωση ενός χειραφετικού λόγου, που εννοείται ως η έκφραση του ατόμου με γλωσσικές συμβάσεις που είναι σύμφωνες με την ταυτότητά του και που δυναμικά αμφισβητούν τις ισχύουσες συμβάσεις λόγου της πρακτικής (Fairclough 1992, Janks και Ivanič 1992). Σε αυτό το πλαίσιο, οι μαθητές, έχοντας κριτική επίγνωση της ύπαρξης διαφορετικών μεταφραστικών ερμηνειών και των σκοπών τους, αφήνονται να μεταφράζουν για τους δικούς τους συνειδητούς σκοπούς.

Στο πλαίσιο της μεταφραστικής ενδυνάμωσης των μαθητών, ως στόχος τέθηκε η κριτική επίγνωση σημαντικών πόρων, οι οποίοι χρησιμοποιούνται στη μεταφραστική πρακτική, και τους οποίους το σχολείο αγνοεί: του μεταφραστικού προσανατολισμού και του αξιολογικού λόγου. Ο μεταφραστικός προσανατολισμός (κατά λέξη, κυριολεκτική, ή πιο ελεύθερη μεταφραστική απόδοση) επιλέγεται από το μεταφραστή για να συγκροτήσει την περίσταση της κειμενικής επικοινωνίας, καθιστώντας την περισσότερο ή λιγότερο οικεία στον αναγνώστη, αφορά δηλαδή το επίπεδο του λόγου και το κειμενικό είδος (House 1997· 2014). Ο αξιολογικός λόγος αφορά τη στάση του μεταφραστή προς τα αναφερόμενα στο λόγο του (Munday 2012).

Αξίζει να επισημανθεί ότι οι μαθητές/τριες δεν αποκτούν επίγνωση αυτών των πόρων, προκειμένου να τους αναπαραγάγουν φορμαλιστικά· πρόκειται για τρόπους γλωσσικής χρήσης που χρησιμοποιούμε καθημερινά στην επικοινωνία μας, ωστόσο αγνοούνται από τις συνήθειες σχολικές μεταφραστικές πρακτικές. Η κριτική επίγνωση των παραπάνω πόρων θεωρείται ότι τους/τις ενδυναμώνει, διότι διευρύνει τις επιλογές τους προκειμένου να νοηματοδοτούν τον αρχαίο λόγο με τα δικά τους γλωσσικά μέσα. Ταυτόχρονα, έχοντας επίγνωση ότι τα γλωσσικά αυτά μέσα προβάλλουν κάποια νοήματα έναντι άλλων, κατευθύνοντας την ερμηνεία του αναγνώστη (Janks και Ivanič 1992), αναλαμβάνουν την ευθύνη των επιλογών τους.

Συνεπώς, η παρέμβαση, αντιμετωπίζοντας τη μετάφραση ως κοινωνική πρακτική, διευρύνει τους ορίζοντες των μαθητών όσον αφορά τους τρόπους με τους οποίους και τους σκοπούς για τους οποίους μεταφράζεται ένα αρχαίο κείμενο. Επιπλέον, αναθέτει στους μαθητές το ρόλο του κριτικά συνειδητοποιημένου μεταφραστή, που μεταφράζει μεν ελεύθερα αλλά αναλαμβάνει την ευθύνη της μεταφραστικής του ερμηνείας, έχοντας επίγνωση της σχέσης των μεταφράσεών τους με το αρχικό κείμενο και τους δυναμικούς τους αναγνώστες.

2 Το αρχαίο κείμενο και οι συνθήκες παραγωγής των μαθητικών μεταφράσεων

Στην τελική φάση της ετήσιας ε-δ η μαθητική μετάφραση λειτούργησε ως κοινωνική πρακτική σ την τάξη που συγκροτείται ως αυτοδύναμη κοινότητα λόγου (Clark και Ivanič 1997), με τις δικές της συμβατικές πρακτικές. Μέσα σε αυτήν οι μαθητές/τριες αναζήτησαν τη δική τους μεταφραστική ταυτότητα μέσα από την κριτική επίγνωση γλωσσικών πόρων των συμμαθητών τους. Έτσι, συνειδητοποίησαν πόσες διαφορετικές μεταφραστικές ερμηνείες είναι δυνατό να παράγονται από τους ίδιους για το ίδιο κείμενο, διαδικασία που οδήγησε στο να εξελιχθεί και ο δικός τους λόγος. Εδώ παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης των μεταφραστικών εκδοχών των μαθητών για το τελευταίο κείμενο της παρέμβασης.

Η αρχαία αφήγηση (βλ. παράρτημα) παρουσιάζει πώς επιλύθηκε ένα οικογενειακό πρόβλημα: η επικείμενη γέννηση παιδιού σε ένα φτωχό ζευγάρι. Ο πατέρας προειδοποιεί τη γυναίκα του ότι, αν γεννήσει κορίτσι, θα το σκοτώσει. Η γέννηση κοριτσιού οδηγεί στην έναρξη της δράσης, που έχει τη μορφή μιας σειράς απελπισμένων προσπαθειών της μητέρας να σώσει το παιδί της. Αρχικά αποκρύπτει το φύλο του και στη συνέχεια καταφεύγει στο ιερό της θεάς Λητώς με την παράκληση να αλλάξει το φύλο του, αίτημα που εισακούγεται.

Η απλή αυτή αφήγηση δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερη αλλά επικοινωνεί μια οπτική για τους ρόλους των φύλων εντός της οικογένειας. Οι μαθητές διαπραγματεύτηκαν μεταφραστικά την αρχική ιστορία με διαφορετικούς τρόπους, όπως θα γίνει φανερό στην παρουσίαση της ανάλυσης που ακολουθεί.

3 Ο σκοπός και η μεθοδολογία της ανάλυσης

Τα δεδομένα της ανάλυσης αποτελούνται από τις μαθητικές μεταφράσεις και τους αναστοχασμούς τους πάνω στις μεταφράσεις τους, στους οποίους εξηγούν ποια μεταφραστική σχέση συγκρότησαν με το αρχικό κείμενο και για ποιους λόγους επέλεξαν να το μεταφράσουν με αυτόν τον τρόπο.

Με βάση τον ερευνητικό σχεδιασμό ο στόχος της ανάλυσης δεν ήταν να αξιολογήσει τις μεταφράσεις με κριτήρια ακρίβειας, ορθότητας, ή εκφραστικής ευχέρειας, αλλά να αποτιμηθεί η κατάληξη της πορείας μεταφραστικής ενδυνάμωσης των μαθητών/τριών. Ως μεταφραστική ενδυνάμωση ορίζεται να μεταφράζουν για τους δικούς τους, συνειδητούς σκοπούς, που θεωρείται ότι καλλιεργεί μια μαθητική ταυτότητα δημιουργική και κοινωνικά υπεύθυνη.

Έτσι, το πρώτο ερώτημα της ανάλυσης είναι με ποιο σκοπό μετέφρασαν την αρχαία αφήγηση κι αν διαφοροποιούνται από το σκοπό της ακρίβειας του ισχύοντος σχολικού λόγου. Το ερώτημα αυτό απαντάται με την κειμενική ανάλυση των μεταφράσεων με βάση τους μεταφραστικούς πόρους που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα: το μεταφραστικό προσανατολισμό, (register analysis: House 1997, White 2016) και τον αξιολογικό λόγο, (ανάλυση αξιολόγησης: Martin και White 2005), που συγκρίνονται με τα αντίστοιχα γλωσσικά μέσα του αρχικού κειμένου. Έτσι, διαπιστώνουμε αν οι μεταφράσεις τους έχουν ως σκοπό την ισοδυναμία και τι είδους είναι αυτή (σημασιολογική ή νοηματική) ή κάποιον άλλο σκοπό, πέρα από την ισοδυναμία.

Με βάση το αποτέλεσμα της κειμενικής ανάλυσης οι μαθητικές μεταφράσεις κατηγοριοποιούνται και συσχετίζονται με μεταφραστικούς Λόγους, για να ερμηνευτεί ο σκοπός τους, που ορίζεται ως η σχέση που συγκροτούν μεταξύ του μεταφράσματός τους και του αρχαίου κειμένου, και συνακόλουθα, ποια επικοινωνιακή λειτουργία προορίζουν για το κείμενό τους. Η House (1997, 2006), διακρίνει δύο βασικούς μεταφραστικούς Λόγους: όσες αποδόσεις αποσκοπούν στην ισοδυναμία χαρακτηρίζονται ως «μεταφράσεις» και όσες έχουν διαφορετικό σκοπό χαρακτηρίζονται ως «εκδοχές».

Η συσχέτιση με μεταφραστικούς Λόγους μας βοηθά επιπλέον να ερμηνεύσουμε με ποιους κοινωνικά αναγνωρίσιμους τρόπους διαμορφώνουν την πρακτική τους. Η παρέμβαση, δηλαδή, ακολουθεί τον Gee (2015), για τον οποίο η έννοια του Λόγου θέτει ένα ευρύτερο συγκεκριμένο για την ανάλυση του λόγου, δηλαδή της χρήσης της γλώσσας: η γλώσσα δεν είναι απλώς ένα εργαλείο για να επικοινωνούμε αλλά και για να κάνουμε πράγματα και για να υπάρχουμε ως ταυτότητες (Gee 1996). Κατανοούμε επομένως τις μαθητικές μεταφράσεις ως

ταυτοτικές πραγματώσεις (Ivanič 2006) που συσχετίζονται με μεταφραστικούς Λόγους, προκειμένου να ερμηνευτεί πώς διαμορφώνουν οι μαθητές/τριες τη μεταφραστική τους πρακτική, ποιες πεποιθήσεις και αξίες έχουν γι' αυτή και πώς βλέπουν τον εαυτό τους μέσα σε αυτή.

Το δεύτερο ερώτημα που τέθηκε είναι αν οι μαθητές/τριες έχουν επίγνωση της μεταφραστικής τους πρακτικής, που αποτελεί επίσης κεντρικό στόχο της παρέμβασης. Το ερώτημα απαντάται με τη συσχέτιση του αποτελέσματος της παραπάνω ανάλυσης με τους μαθητικούς αναστοχασμούς.

4 Αποτελέσματα της ανάλυσης: οι μαθητικοί μεταφραστικοί λόγοι

Η ανάλυση οδήγησε στην κατηγοριοποίηση των μαθητικών μεταφράσεων σε 4 κατηγορίες, που θεωρείται ότι συγκροτούν «μαθητικούς μεταφραστικούς λόγους» και οι οποίοι παρουσιάζονται στη συνέχεια. Ακολουθεί η παρουσίασή τους και ενδεικτικά κάποιοι μαθητικοί αναστοχασμοί, που δείχνουν το βαθμό επίγνωσης του τρόπου που μεταφράζουν. Στο παράρτημα περιλαμβάνεται το αρχαίο κείμενο και μία μετάφραση από κάθε «μεταφραστικό λόγο».

4.1 Ο μαθητικός «λόγος της ισοδυναμίας»

Οι μαθητές που υιοθέτησαν αυτόν τον λόγο (6 μεταφράσεις από 23) ακολουθούν έναν κυριολεκτικό μεταφραστικό προσανατολισμό: οι κειμενικές τους συμβάσεις παρακολουθούν τις αντίστοιχες του αρχαίου λόγου, δημιουργώντας στον αναγνώστη ένα κάπως ανοίκειο επικοινωνιακό αποτέλεσμα, παρόλο που στο επίπεδο της πρότασης ακολουθούν τις δομές της νεοελληνικής γλώσσας, ενώ προχωρούν και στην οικειοποίηση πολιτισμικών στοιχείων της ιστορίας. Ο αξιολογικός τους λόγος δε διαφοροποιείται από αυτόν του αρχικού κειμένου.

Τα παιδιά έχουν επίγνωση ότι δεν προχωρούν σε μια υποκειμενική ερμηνεία της ιστορίας, και με ρητό ή υπονοούμενο τρόπο φαίνεται να μετέχουν στην ιδεολογία περί ύπαρξης ενός σταθερού νοήματος, που οφείλουν να αποδίδουν πιστά. Το νόημα αυτό όμως θέλουν να το επικοινωνούν με τις δικές τους γλωσσικές συμβάσεις και όχι με την ακριβή αναπαραγωγή της μορφής του αρχικού κειμένου. Ενδεικτικά:

Αποφάσισα να μεταφράσω με αυτόν τον τρόπο για να μην παραποιήσω το κείμενο, καθώς και την μορφή και το νόημα που περνάει. Μπορεί να άλλαξα το λεξιλόγιο για να το φέρω πιο κοντά στην Ελληνική γλώσσα (μαθ 4).

Αποφάσισα να μεταφράσω με αυτόν τον τρόπο, διότι θεωρώ πως πρέπει να αποδίδουμε από την μια το νόημα του αρχαίου κειμένου με τις ανάλογες εκφράσεις που μας βοηθάνε εμάς περισσότερο, αλλά από την άλλη δεν πρέπει να αλλοιώνουμε το νόημα που ήθελε να δώσει εκείνος που έγραψε το κείμενο προσθέτοντας τη δική μας γνώμη και χαρακτηριστικά προς τα πρόσωπα (μαθ 21).

Οι μαθητές της κατηγορίας αυτής θεωρείται ότι συγκροτούν το «λόγο της ισοδυναμίας», βλέποντας το ρόλο τους ως ένα μεταφραστή που διαμεσολαβεί το νόημα του κειμένου χωρίς να τοποθετείται προς αυτό.

4.2 Ο μαθητικός «ερμηνευτικός λόγος»

Ακολουθεί μια δεύτερη κατηγορία 11 μεταφράσεων. Οι μεταφραστικές τους ερμηνείες εκδηλώνονται με έναν περισσότερο οικειοποιητικό λόγο, υιοθετώντας έναν περισσότερο ελεύθερο μεταφραστικό προσανατολισμό. Η λειτουργία της αρχικής αφήγησης, που είναι η έμμεση διδαχή και η ψυχαγωγία του αναγνώστη, διατηρείται σε αυτές τις μεταφράσεις, οι οποίες όμως δε λειτουργούν ως μεταφράσεις ενός άλλου κειμένου αλλά στέκονται αυτοδύναμα στο επικοινωνιακό τους πλαίσιο. Αυτό ισχύει διότι, παρόλο που διατηρούν το ξενικό τους περιεχόμενο, το περιεχόμενο αυτό επικοινωνείται με οικείες επικοινωνιακές συμβάσεις.

Όσον αφορά τον αξιολογικό τους λόγο, τα παιδιά αυτά προχωρούν σε μια περισσότερο προσωπική ερμηνεία της ιστορίας, όπως φαίνεται στις γλωσσικές τοποθετήσεις τους, που αναφέρονται σε επιμέρους στοιχεία της ιστορίας. Οι διαφορετικές αυτές μεταφραστικές ερμηνείες υποδεικνύουν προσωπικές οπτικές της ιστορίας.

Όσον αφορά το ερώτημα αν έχουν επίγνωση της προσωπικής οπτικής τους, δύο παιδιά από τα 11 δηλώνουν ότι μετέφρασαν με ένα διαισθητικό τρόπο και ένα παιδί θεωρεί ότι δε διαφοροποιείται από την οπτική που προκύπτει από τη μορφή του αρχαίου λόγου.

Ήθελα απλά να μην αλλοιώσω την εικόνα του κειμένου, ώστε να έχει το ίδιο δυνατό νόημα με του αρχαίου κειμένου και να φανεί η αδικία προς τις γυναίκες... Αποφάσισα να μεταφράσω έτσι για να μην αλλάξει πολύ η μορφή του κειμένου και το νόημα να μείνει ίδιο. (μαθ 3)

Τα υπόλοιπα παιδιά αυτής της κατηγορίας έχουν επίγνωση της προσωπικής οπτικής τους. Η απόφασή τους να εκδηλώσουν τη στάση τους φαίνεται να σχετίζεται με τις αξίες που υιοθετούν για την πρακτική τους, που είναι η δυνατότητα που έχουν ως μεταφραστές να τοποθετούνται προς την ιστορία που μεταφράζουν. Ενδεικτικά:

Εγώ ήθελα να τονίσω περισσότερο την Γαλάτεια, καθώς είναι μητέρα και οι μητέρες είναι πιο δεμένες με τα παιδιά τους. Εγώ είδα την ιστορία πιο συγκινητική, για να κάνω και τον αναγνώστη να νιώσει το ίδιο έδωσα έμφαση όπως είπα παραπάνω στην Γαλάτεια και όχι τόσο στον Λάμπρο. Ήθελα επίσης να μεταφράσω πιο ελεύθερα όσο μπορούσα γιατί έτσι θα φαινόταν αυτά που θέλω να τονίσω, είναι πιο εύκολο αν το κάνεις με αυτόν τον τρόπο γιατί θα καταλαβαίνεις καλύτερα και όχι απλώς να μεταφράσω κατά λέξη, γιατί δεν το καταλαβαίνεις χωρίς να αλλάζω το νόημα. (μαθ 25)

Είδα την ιστορία άδικη προς το παιδί αλλά και πάλι δεν του έδωσα λόγο για να προβληματιστούν ίσως οι αναγνώστες. Τόνισα τις πράξεις που έκανε η Γαλάτεια, καμία σχέση της τόσο. (μαθ 17)

Συνεπώς, οι μεταφράσεις αυτές συγκροτούν ένα μαθητικό λόγο που αποκαλείται «ερμηνευτικός», διότι τα παιδιά αυτά φαίνεται να τοποθετούν τον εαυτό τους στο ρόλο του «μεταφραστή-συγγραφέα».

4.3 Ο μαθητικός «πληροφοριακός λόγος»

Μια τρίτη κατηγορία 5 μαθητών έχει επίσης τη δική τους οπτική αλλά αυτή είναι διαφορετικού είδους: αυτά τα παιδιά δε διαπραγματεύονται αλλά παραλείπουν τον αξιολογικό λόγο της αρχαίας αφήγησης, επομένως αποφορτίζουν την ιστορία και εστιάζουν μόνο στα βασικά της γεγονότα.

Η διαφορετική αυτή οπτική οδηγεί σε εκτεταμένες διαφορές στη μορφή των κειμένων τους, και συνεπάγεται αλλαγές στην κειμενική λειτουργία τους. Συγκεκριμένα, η αφαιρετική απόδοση της ιστορίας δίνεται με σύγχρονες επικοινωνιακές νόρμες, που καθιστούν τα κείμενά τους επικοινωνιακά λειτουργικά. Ακόμη, αν και διατηρούν τον κειμενικό τύπο της μυθικής αφήγησης, δεν αναπαράγουν την αρχική της λειτουργία, δηλαδή το διδακτικό της χαρακτήρα, αντίθετα, φαίνεται να προωθούν την πληροφοριακή και ψυχαγωγική της λειτουργία.

Τα παιδιά αυτής της κατηγορίας δε θεωρούν ότι οι μεταφράσεις τους εκδηλώνουν μια προσωπική οπτική. Αυτό εξηγείται πιθανόν διότι η οπτική τους συνίσταται στη συνολική αποφόρτιση της ιστορίας. Στις τοποθετήσεις τους για την πρακτική τους προβάλλουν ως πιο σημαντική αξία το να επικοινωνούν το νόημα με τις δικές τους συμβάσεις και με έναν ευχάριστο τρόπο για τον αναγνώστη.

Αποφάσισα να μεταφράσω [ελεύθερα αλλά με βάση την αρχική οπτική] διότι στην ελεύθερη μετάφραση οι αναγνώστες δίνουν σημασία και διαβάζουν χωρίς να βαριούνται (μαθ 26)

Γιατί η ελεύθερη μετάφραση δεν είναι κουραστική για τον αναγνώστη (μαθ 24)

Γιατί πιστεύω ότι δεν είναι σωστό να αλλάζουμε την ιστορία με τη δική μας οπτική αλλά αν θέλουμε μπορούμε να βάλουμε λίγη «σάλτσα» (μαθ 6)

Η κατηγορία αυτή συγκροτεί ένα ξεχωριστό μαθητικό λόγο, που συμβατικά αποκαλείται «πληροφοριακός».

4.4 Ο μαθητικός «χειραφετικός λόγος»

Η τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει μία μετάφραση, με κύριο χαρακτηριστικό ότι η μεταφραστική ερμηνεία αποδίδεται με κειμενικές και επικοινωνιακές συμβάσεις διαφορετικές από αυτές του αρχαίου λόγου. Επομένως το μετάφρασμα αυτό, που είναι επικοινωνιακά λειτουργικό, διαφέρει ως προς τον κειμενικό τύπο και ως προς την κειμενική λειτουργία.

Έτσι, ενώ η αρχαία ιστορία μας δίνεται με το είδος της λογοτεχνικής αφήγησης, στη μετάφραση μάς δίνεται ως δημοσιογραφική αφήγηση, κι αυτό οδηγεί στο μετασχηματισμό των μυθικών της στοιχείων, προκειμένου να έχει ρεαλιστικό χαρακτήρα, σύμφωνα με τις συμβάσεις του κειμενικού είδους.

Όπως η ίδια η μαθήτρια εξηγεί, ο σκοπός αυτής της διαφοροποίησης ήταν να καταστήσει το νόημα της ιστορίας περισσότερο οικείο και λειτουργικό στο σύγχρονο πλαίσιο για τους αναγνώστες της, κάτι που την οδήγησε να αποστασιοποιηθεί όχι μόνο ως προς τις συμβάσεις της μορφής αλλά και τις συμβάσεις του περιεχομένου.

Αποφάσισα να μεταφράσω το κείμενο με αυτό τον τρόπο, γιατί θεώρησα ότι έτσι θα γίνει πιο κατανοητό σε ένα σύγχρονο άνθρωπο φέρνοντάς το στα σημερινά δεδομένα... Θέλω να δείξω ότι πλέον ζούμε σε ένα κόσμο σύγχρονο και πως πλέον όλοι έχουμε ίσα δικαιώματα. Αλλά η Γαλάτεια αγαπούσε πολύ τον άντρα της και ταυτόχρονα δεν ήθελε με τίποτα να θανατωθεί το κοριτσάκι της, οπότε προχώρησε στην επέμβαση αλλαγής φύλου του παιδιού για να κρατήσει το παιδί της ζωντανό και για να μην στενοχωρήσει και απογοητεύσει τον άντρα της... (μαθ 1)

Η μετάφραση αυτή μπορεί να θεωρηθεί ότι συγκροτεί έναν «χειραφετικό λόγο» διότι η δημιουργός της, προχώρησε σε μια μορφή μετάφρασης που δεν είχε εμφανιστεί κατά τη διάρκεια της παρέμβασης, επομένως αμφισβητεί συνειδητά τις γνωστές στην ίδια συμβάσεις για το τι είναι μετάφραση, προκειμένου να επικοινωνήσει την οπτική της.

5 Συμπεράσματα-Συζήτηση

Συμπερασματικά, η παρέμβαση, θέτοντας το στόχο της ενδυνάμωσης των μαθητών, αποστασιοποιήθηκε από την ισχύουσα σχολική μετάφραση, που υποχρεώνει τους μαθητές σε έναν μονοσήμαντο και τυποποιημένο μαθητικό μεταφραστικό λόγο, και προσδιόρισε τη μετάφραση ως κοινωνική πρακτική. Οι μαθητικοί μεταφραστικοί λόγοι που συγκροτήθηκαν ως το τελικό αποτέλεσμα της παρέμβασης δείχνουν τους τρόπους με τους οποίους τα παιδιά, στη βάση της μεταφραστικής τους εμπειρίας, και απαλλαγμένα σε μεγάλο βαθμό από γλωσσικούς και εξωγλωσσικούς περιορισμούς, καθόρισαν τη σχέση που επιθυμούν τα να έχουν κείμενά τους με το αρχαίο κείμενο, σύμφωνα με τις αξίες τους για την πρακτική τους.

Όλα τα παιδιά αποστασιοποιήθηκαν από το σχολικό λόγο της κατά λέξη απόδοσης, και νοηματοδότησαν την αρχαία αφήγηση με τέσσερις διαφορετικούς τρόπους, που δηλώνουν διαφορετικούς σκοπούς και διαφορετικές τοποθετήσεις εντός της πρακτικής τους. Οι περισσότεροι έχουν επίγνωση του τρόπου με τον οποίο νοηματοδότησαν τον αρχαίο λόγο και του σκοπού τους, ενώ εμφανίστηκε και ένας λόγος που θεωρείται χειραφετικός, διότι κινήθηκε πέρα από τις συμβάσεις της ίδιας της παρέμβασης.

Επιπλέον, τα περισσότερα παιδιά φαίνεται να αμφισβήτησαν την ισοδυναμία ως τον κύριο και αποκλειστικό σκοπό της μετάφρασης: με κριτήριο την ισοδυναμία τα περισσότερα μαθητικά κείμενα δε θεωρούνται «μεταφράσεις», αλλά «εκδοχές». Αυτά τα παιδιά φαίνεται να βλέπουν τον εαυτό τους σε ένα διαφορετικό ρόλο από αυτόν του «πιστού μεταφραστή»: το ρόλο του «μεταφραστή-συγγραφέα», που συμπληρώνει τα κενά του αρχαίου λόγου με τα δικά του νοήματα, τα οποία, βεβαίως, δεν είναι ουδέτερα. Πολύ σημαντικό εύρημα είναι ότι τα αρχαία κείμενα φαίνεται ότι είναι δυνατό να «συνομιλήσουν» με τα παιδιά, ώστε αυτά να μας δώσουν τον αρχαίο κόσμο με τη δική τους ματιά; τα αρχαία κείμενα είναι ζωντανά.

Το ζήτημα που τίθεται είναι πώς τοποθετείται η εκπαιδευτική και η ακαδημαϊκή κοινότητα σε μια τέτοια προσέγγιση της μαθητικής μετάφρασης των αρχαίων ελληνικών κειμένων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Βιβλιογραφία

- Clark, Romy, και Ivanič Roz. 1997. *The politics of writing*. Psychology Press.
- Fairclough, Norman. (επιμ.) .1992. *Critical Language Awareness*. London: Longman
- Fairclough, Norman. 1999. "Global Capitalism and Critical Awareness of Language." *Language Awareness* 8(2): 71-83.
- Gee, James. P. 1996. "Discourses and Literacies." *Social Linguistics and Literacies: Ideology in Discourses* 2: 122-148.
- Gee, James. P. 2015. "Discourse, Small d, Big D." Στο Karen Tracy (επιμ.), *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, 1-5. United States: Wiley-Blackwell
- House, Juliane. 1997. *Translation Quality Assessment: A Model Revisited* (Vol. 410). Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- House, Juliane. 2014. "Translation Quality Assessment: Past and Present." Στο Juliane House (επιμ.), *Translation: A Multidisciplinary Approach*, 241-264. London: Palgrave Macmillan.
- Κατσαρού, Ελένη. 2016. *Εκπαιδευτική Έρευνα-Δράση. Πολυπαραδειγματική Διερεύνηση για την Αναμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πράξης*. Αθήνα: Κριτική
- Ivanič, Roz, και Janks Hilary. 1992. "Critical Language Awareness and Emancipatory Discourse." Στο Norman Fairclough (επιμ.), *Critical Language Awareness*, 305-331. UK: Longman Group.
- Ivanič, Roz. 2006. "Language, Learning and Identification." *Language, Culture and Identity in Applied Linguistics* 21: 7-29.
- Martin, James. R., και White Peter. R. 2003. *The Language of Evaluation*. London: Palgrave Macmillan.
- Munday, Jeremy. 2012. *Evaluation in Translation: Critical Points of Translator Decision-Making*. London/ New York: Routledge.
- Τσάφος, Βασίλης. 2004. *Η διδασκαλία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας και Γλώσσας. Για μια Εναλλακτική Μαθητεία στον Αρχαίο Κόσμο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- White, Peter. R. 2016. "Constructing the "Stranger" in Camus' L'Étranger: registerial and attitudinal variability under translation." *The Journal of Translation Studies* 17(4): 75-106.

Παράρτημα. Μαθητικές μεταφράσεις

Ο «λόγος της ισοδυναμίας»		Ο «πληροφοριακός λόγος»
<p>Η Γαλάτεια, η κόρη του Ευρυτίου, γιου του Σπάρτωνος παντρεύτηκε στην Φαιστό της Κρήτης τον Λάμπρο, γιο του Πανδιόνιου, ο οποίος άντρας καταγόταν από τιμημένη οικογένεια αλλά ήταν φτωχός. Αυτός επειδή η Γαλάτεια έμεινε έγκυος, ευχήθηκε αυτό το παιδί τους να είναι αγόρι, και ξεκαθάρισε στη γυναίκα ότι, αν γεννήσει κόρη, θα την σκοτώσει.</p> <p>Η Γαλάτεια όμως γέννησε κορίτσι. Και επειδή λυπήθηκε το μωρό και την ερημιά που θα επικρατούσε στο σπίτι, σκέφτηκε να πει ψέματα στο Λάμπρο, λέγοντάς του ότι γέννησε αγόρι και έδινε στο μωρό ανατροφή αγοριού λέγοντάς το Λεύκιππο.</p> <p>Επειδή όμως μεγάλωνε η κόρη και η ομορφιά της ξεπερνούσε κάθε όριο, τρέμοντας τον Λάμπρο η Γαλάτεια κατέφυγε στο ιερό της Λητούς και ικέτευσε θερμά τη Θεό, αν με κάποιο τρόπο θα ήταν δυνατόν την κόρη της να την κάνει γιο.</p> <p>Η Λητώ βλέποντας την Γαλάτεια συνέχεια να ικετεύει και να οδύρεται ένωσε συμπόνια και άλλαξε το φύλο του παιδιού σε αγόρι.</p> <p>Αυτή την αλλαγή θυμούνται μέχρι σήμερα οι άνθρωποι της Φαιστού και λένε τη γιορτή αυτή «Απογύμνωση» επειδή το παιδί έβγαλε το κοριτσίστικο σεντόνι.</p>	<p>Ἀντωνῖνος Λιβεράλις, Μεταμορφώσεων Συναγωγή 17</p> <p><i>Γαλάτεια ἡ Εὐρυτίου τοῦ Σπάρτωνος συνεζύγη ἐν Φαιστῶ τῆς Κρήτης Λάμπρῳ τῷ Πανδιόνος, ἀνδρὶ τὰ μὲν εἰς γένος εὖ ἔχοντι, βίου δὲ ἐνδεεῖ. Οὗτος, ἐπειδὴ ἐγκύμων ἦν ἡ Γαλάτεια, ἠῤῥενα μὲν ἄρρενα γενέσθαι αὐτῷ παῖδα, προηγόρευσε δὲ τῇ γυναικί, εἰ ἂν γεννήσῃ κόρην, ἀφανίσαι. Τῇ δὲ Γαλατεῖα θυγάτηρ ἐγένετο. Καὶ κατοικτεῖρασα τὸ βρέφος καὶ τὴν ἐρημίαν τοῦ οἴκου λογισαμένη ἐψεύσατο τὸν Λάμπρον ἄρρεν λέγουσα τεκεῖν καὶ ἐξέτρεφεν ὡς παῖδα κοῦρον ὀνομάσασα Λεύκιππον. Ἐπεὶ δὲ ἠῤῥετο ἡ κόρη καὶ ἐγένετο ἄφατόν τι κάλλος, δείσασα τὸν Λάμπρον ἡ Γαλάτεια, κατέφυγεν εἰς τὸ τῆς Λητοῦς ἱερὸν καὶ πλεῖστα τὴν θεὸν ἰκέτευσεν, εἴ πως αὐτῇ κόρος ἢ</i></p>	<p>Η Γαλάτεια κόρη του Ευρυτίου, του γιου του Σπάρτωνα, παντρεύτηκε έναν άνδρα από την Φαιστό της Κρήτης, τον Λάμπρο, το γιο του Πανδιόνα. Ο άνδρας καταγόταν από καλό σόι αλλά ήταν φτωχός. Όταν έμαθε ότι εγκυμονούσε η Γαλάτεια, παρακάλεσε τους θεούς να είναι αγόρι και την απείλησε ότι εάν δεν είναι θα το σκοτώσει.</p> <p>Η Γαλάτεια γέννησε κορίτσι αλλά επειδή το λυπήθηκε είπε στον Λάμπρο ότι είναι αγόρι και την ονόμασε Λεύκιππο.</p> <p>Με τον καιρό, όσο μεγάλωνε έδειχνε ότι είναι κορίτσι, έτσι πήγε στον ναό της Λητούς και την παρακάλεσε να την κάνει αγόρι.</p> <p>Εκείνη το λυπήθηκε και εκπλήρωσε την επιθυμία της.</p> <p>Αυτή τη μεταμόρφωση την θυμούνται οι κάτοικοι της Φαιστού και την γιορτάζουν μέχρι σήμερα.</p>

Ο «ερμηνευτικός λόγος»

Η Γαλάτεια που ήταν κόρη του Ευριτίου και εγγονή του Σπάρτωνα παντρεύτηκε στη Φαιστό τον γιο του Πανδίονα, τον Λάμπρο. Ο Λάμπρος ήταν από καλή οικογένεια αλλά ήταν φτωχός. Η Γαλάτεια έμεινε έγκυος και ο άντρας της ευχήθηκε να γεννηθεί αγόρι, έτσι προειδοποίησε τη γυναίκα του ότι αν κάνει κορίτσι θα το σκοτώσει. Δυστυχώς η Γαλάτεια γέννησε κορίτσι, όμως επειδή ένιωσε συμπόνια και έλεος προς το παιδί και σκέφτηκε ότι το σπίτι ήταν άδειο χωρίς αυτό. Σκέφτηκε λοιπόν να ξεγελάσει τον Λάμπρο, δηλαδή να του πει ψέματα ότι γέννησε αγόρι. Η Γαλάτεια μεγάλωνε το παιδί σαν να ήταν αγόρι και το ονόμασε Λεύκιππο. Τα χρόνια περνούσαν και το κορίτσι μεγάλωνε και γινόταν πολύ όμορφο. Η Γαλάτεια φοβήθηκε τον Λάμπρο και πίστευε πως θα ήθελε να θανατώσει το παιδί, έτσι κατέφυγε στο ιερό της Λητώς και ικέτευσε με όλες της τις δυνάμεις την θεά, να κάνει το κορίτσι αγόρι με κάποιον τρόπο. Η Λητώ έβλεπε την καημένη μάνα να κλαίει και να οδύρεται, έτσι ένιωσε συμπόνια και μετέτρεψε το παιδί σε αγόρι. Αυτή η αλλαγή φύλου γιορτάζεται μέχρι και σήμερα.

*παῖς ἀντὶ θυγατρὸς
δύναιτο γενέσθαι. Ἡ
δὲ Λητώ συνεχῶς
ὀδυρομένην καὶ
ἰκετεύουσαν ᾤκτειρε
τὴν Γαλάτειαν καὶ
μετέβαλε τὴν φύσιν
τῆς παιδὸς εἰς
κόρον. Ταύτης ἔτι
μέμνηνται τῆς
μεταβολῆς Φαίστιοι
καὶ τὴν ἑορτὴν
Ἐκδύσια καλοῦσιν,
ἐπεὶ τὸν πέπλον ἢ
παῖς ἐξέδν.*

ο «χειραφετικός λόγος»

Σήμερα στις ειδήσεις ακούστηκε ένα συμβάν που έχει αναστατώσει όλη την Ευρώπη και κυρίως την Ελλάδα. Ένα αντρόγυνο αποφάσισε να κάνουν οικογένεια. Ο άντρας απ' ό,τι ακούστηκε, δεν ήθελε να κάνει κόρες διότι ήταν παλαιών αρχών και ήθελε μόνο γιους για να συνεχιστεί η γενιά του. Έτσι λοιπόν, προειδοποίησε τη γυναίκα του, ονόματι Γαλάτεια, πως αν κάνει κόρη, θα την θανατώσει. Μετά από 9 μήνες η γυναίκα γέννησε ένα πανέμορφο κοριτσάκι αλλά είπε στον άντρα της ψέματα ότι και καλά γέννησε αγοράκι για να μην χάσει τη ζωή του το παιδί. Όμως όσο περνούσε ο καιρός, το κοριτσάκι, που το είχαν ονομάσει Λεύκιππο, γινόταν όλο και πιο όμορφο, απελπισμένη η Γαλάτεια πήγε σε μια γνωστή χειρουργό, την Λητώ. Η Λητώ έβλεπε την Γαλάτεια που ήταν στενοχωρημένη και θρηνούσε συνεχώς. Η Λητώ δεν είχε άλλη επιλογή: έκανε την επέμβαση στο κοριτσάκι έτσι λοιπόν έγινε αγόρι. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος με το κορίτσι που έγινε αγόρι, η μητέρα του παιδιού παρακάλεσε τον πρόεδρο της περιοχής που έμεναν να ονομάσουν έτσι ένα χωριουδάκι και κάθε χρόνο να γίνεται γιορτή προς τιμή αυτού του γεγονότος.

The processing of lexical ambiguity: the effect of Mild Cognitive Impairment and Alzheimer’s Disease in the monolingual lexicon

Maria Kaltsa¹, Despina Papadopoulou¹, Moses Gialaouzidis² & Magdalini Tsolaki^{1,2}

¹Aristotle University of Thessaloniki, ²Greek Association of Alzheimer’s Disease & Related Disorders “Alzheimer Hellas”

mkaltsa@enl.auth.gr, depapa@lit.auth.gr, mooses_gf@hotmail.com, tsolakim@auth.gr

Περίληψη

Στόχος της μελέτης είναι να εξετάσουμε την σχέση της γλώσσας και των επίκτητων γλωσσικών διαταραχών ως αποτέλεσμα νευροεκφυλιστικών νόσων όπως η νόσος Αλτσχάιμερ και συναφείς άνοιες. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκε η σημασιολογική αμφισημία κατά την λεξική επεξεργασία σε ομιλητές της Ελληνικής με νόσο Αλτσχάιμερ, σε ομιλητές με ήπια νοητική διαταραχή και σε τυπικούς ομιλητές. Στην πειραματική μελέτη συμμετείχαν 60 άτομα και διαπιστώθηκε (α) η σημαντική επίδραση της άνοιας στη λειτουργία του νοητικού λεξικού από τα πρώτα στάδια της νόσου, και (β) η συσχέτιση των γλωσσικών δεδομένων με τα συμπεριφορικά δεδομένα γνωστικών δοκιμασιών της εργαζόμενης μνήμης και του γνωστικού μηχανισμού της αναστολής.

Λέξεις-κλειδιά: λεξική αμφισημία, γλωσσική επεξεργασία, ελληνικά, Ήπια Γνωστική Διαταραχή, νόσος Αλτσχάιμερ.

1 Introduction

Alzheimer’s Disease (AD) is an irreversible neurodegenerative disease responsible for the majority of dementia cases and is characterized by a progressive decline of cognitive functions, with linguistic ability also affected. Earlier studies on the language breakdown in AD have noted that, as the disease progresses, any linguistic domain can be affected, for example phonological, lexical, syntactic or discursive features (Groves-Wright et al. 2004). In the first phase of AD, patients mainly lack lexical-semantic aspects of the language such as naming things or finding the right words; meanwhile in the moderate and severe phases of AD, communication starts to be non-fluent, which eventually ends up in the breakdown of comprehension (Tang-Wai and Graham 2008, Klimova and Kuca 2016). Research on patients with Mild Cognitive Impairment (MCI), often identified as a pre-AD phase, suggests that, besides the episodic memory deficits, language impairment may also occur; confrontation naming and semantic verbal fluency tasks might be able to differentiate patients with MCI from healthy individuals (Taler and Phillips 2008); however, findings have been controversial so far (see for discussion Lopez-Higes et al. 2014).

When examining semantic cognition, two main components are identified, storage and control. These systems are distinct and interactive (Jefferies 2013, Ralph et al. 2017), yet it is unclear how healthy aging and pathology may affect the organization and function of the mental lexicon. Semantic deficits in AD are often attributed either to the degradation of conceptual knowledge (Hogdes et al. 1992, Garrard et al. 2005, Lin et al. 2014) or the deregulation of control/access to this information (Bayles et al. 1991, Nebes and Halligan 1996). Such disruptions of the semantic networking are attested both in MCI and AD and have been largely attributed to breakdowns in inhibitory control (Taler, Klepousniotou, and Phillips 2008).

The current study aims at exploring the explanatory capacity of language processing evidence along the dementia continuum. To this aim, we examine lexical ambiguity resolution in Greek via the exploitation of homonyms. Homonyms are lexical items with the same phonological and orthographic sequence but with two or more semantically unrelated meanings – e.g. *bank* with meanings river side and financial institution (Lyons 1977). Homonymy is a useful tool for the examination of meaning activation and selection and, due to the fact that phonological and orthographic cues are constant and the frequency of each meaning measurable, it allows us to examine the integration of sentential context during ambiguity resolution. Earlier studies have identified sentential context, word frequency and word iconicity as some of the features that can affect lexical processing (Vu et al. 2000, Chen and Boland 2008); in particular, when the sentential context is neutral, the more frequent, dominant meaning of an ambiguous word is found to be activated more quickly than less frequent, subordinate meanings (Simpson and Krueger, 1991, Dopkins, Morris, and Rayner 1992, Lucas 1999, Sereno, Brewer, and O'Donnell 2003).

Processing data of healthy adults quite often show a subordinate bias effect; in contexts supporting subordinate meanings, reading times for ambiguous words are found to be longer, as compared to those for an unambiguous control word matched in frequency (Rayner, Cook, Juhasz, and Frazier 2006). For the subordinate bias effect, however, to be evident two conditions need to be met (a) the homonym must be strongly polarized and (b) the reading time for the homonym in the subordinate context is compared with that for an unambiguous word matched to the homograph's form frequency (Binder 2003, Rayner et al. 2006, Sereno, O'Donnell, and Rayner 2006).

According to selective access models only the contextually appropriate meaning is activated (Duffy, Kambe, and Rayner 2001); meanwhile the context-sensitive access accounts propose that the dominant meaning is not activated if the context is sufficiently constraining towards a subordinate meaning; possible constraints can be frequency, type of context and strength of context (Vu et al. 2003). On the other hand, exhaustive access models suggest that the initial stage of multiple-meaning activation occurs prior to the selection of the contextually appropriate meaning and the suppression of the non-selected representation; such a model is the dual mechanism account by Gernsbacher and St. John (2000), according to which there is a first mechanism, described as the bottom-up, frequency-weighted activation of all homonym meanings, and a second mechanism, defined as the top-down suppression of contextually irrelevant meanings.

Research on healthy aging effects in language processing show that suppression processes are less available as age progresses, since challenges associated with rapidly mapping an ambiguous word form onto its proper interpretation can be amplified by advancing age (Lee and Federmeier 2012). Specifically, when older adults encounter ambiguity in the presence of semantically biasing sentence context information, their responses pattern like those of younger adults. However, age-related differences are observed when semantic support is lacking; only older adults with higher scores on verbal fluency are able to maintain a young-like performance (Lee and Federmeier 2012). Additionally, working memory (WM) is a critical factor in lexical ambiguity resolution (Gunter, Wagner, and Friederici 2003); the larger the working-memory capacity of an individual, the more attention and activation that individual can allocate to sustain multiple meanings of a homograph over time with attentional control regulating the interaction between perceiving environmental cues and allocating relevant perceptual processing resources. AD data showed no difficulty in activating

context-appropriate meanings of ambiguous words but had particular difficulty in resolving interference from context-inappropriate meanings of ambiguous words (Balota and Faust 2001, Vuong, and Martin 2011).

Given the above research findings we explore (a) which linguistic features drive ambiguity resolution along with other language external factors such as dementia severity and cognitive skills (inhibition and verbal working memory), and (b) whether top-down contextual cues override the close relationship between the word form of an ambiguous lexical item and its dominant meaning. To do so, we systematically assessed sentence context effects in homonym meaning activation in 60 monolingual speakers of Greek by means of a cross-modal priming paradigm, developed by Kaltsa and Papadopoulou (2019) following the design of Andreou et al. (2009).

2 Methodology

2.1 Experimental Design

The cross-modal priming task (Kaltsa and Papadopoulou 2019) examines the access of multiple meanings of ambiguous lexical items even in biasing contexts. To minimize frequency-driven meaning selection and thus avoid any subordinate bias effect equibiased homonyms were employed. Three types of sentential context are examined, 1st meaning-biased, 2nd meaning-biased and not related to either meaning. The cross-modal priming experiment was a speeded lexical decision task with the prime being an audio stimulus of sentences biasing the 1st, 2nd or neither meaning of a sentence-final homonym and the visual target words related to either the 1st or the 2nd meaning of the homonym examined. Participants were asked to indicate whether the visual target was a word or not in Greek by pressing one of two pre-specified buttons on the keyboard. Table 1 exemplifies the test items for the homonym word *αγγείο* (pot, vessel) and control item *χαρτί* (paper):

Sentential Context	Visual Target 1 st meaning	Visual Target 2 nd meaning
1 st meaning-biased Έβαλε λίγο νερό στο αγγείο/χαρτί. He poured some water into the pot/paper.	βάζο (vase)	αίμα (blood)
2 nd meaning-biased Ο γιατρός τρύπησε το αγγείο/χαρτί. The doctor cut through the blood vessel/paper.		
Unrelated Ήθελε να δει το αγγείο/χαρτί. She/he wanted to see the pot/vessel / paper.		

Table 1 | Cross-Modal Priming Paradigm

30 homonyms were examined along with the same number of control items for all sentential contexts. Homonyms and control items were selected with the use of three pre-tasks testing for (a) competing meaning frequencies in ambiguous items (with a high frequency 1st meaning (M: 74.8%) and a low frequency 2nd meaning (M: 38.4%)), (b) visual targets with the same word length and frequency across conditions and (c) same level of familiarity for all test items (N: 50 monolingual Greek speakers per task) (see Kaltsa and Papadopoulou 2019 for detailed analysis). 360 experimental items and 360 fillers were developed and distributed in 6 sessions. The sentential length for all primes was 5-7 words (M: 5.6; SD: 0.6) and they did not differ

statistically among conditions tested. For the filler items, visual targets were either illegal non-words (e.g. *νκομός*) or pseudo-words that do not violate Greek phonotactic rules (e.g. *κρέζα*) so as to support the lexical decision component of the task.

2.2 Participants

60 adult monolingual speakers of Greek participated in the study equally distributed to three groups; healthy controls (HC hereafter), speakers with MCI (MCI hereafter) and speakers with mild AD (AD hereafter). HC matched in age (M= 73.5), sex (F= 11), years of education (M= 10.4) and type of profession to two groups of speakers with MCI and mild AD and were screened with the Montreal Cognitive Assessment tool (MoCA) (M= 27.95). Participants of the MCI and AD groups were recruited from the Greek Association of Alzheimer’s Disease and Related Disorders (Alzheimer Hellas) and were neuropsychologically assessed with the use of the following tasks: Mini Mental State Examination (MMSE –Greek version) (Folstein et al. 1975, Fountoulakiset al. 2000), Rivermead Behavioral Memory Test (RBMT-story Direct and delayed recall) (Wilson et al. 1989), Rey Osterrieth Complex Figure Test (ROCFT-copy and delayed recall) (Osterrieth 1944), Rey Auditory Verbal Learning Test (RAVLT) (Rey 1958), Trail Making Test part-B (Tombaugh 2004), Verbal Fluency Test (FAS) (Kosmidis et al. 2004), Functional Rating Scale for Symptoms of Dementia (FRSSD) and Functional Cognitive Assessment Scale (FUCAS) (Kounti et al. 2006), Perceived Stress Scale (PSS) (Cohen et al. 1983) and Neuropsychiatric Inventory (NPI) (Cummings et al. 1994). All participants cognitive screening also included the Digit Span Backwards Recall of the Wechsler Adult Intelligence Scale (WAIS) as a measure of verbal working memory and the Nonverbal Stroop Card Sorting Test as an inhibitory control measure. Table 2 presents the cognitive screening scores per group:

	HC	MCI	AD
Verbal Working Memory Digit Span Backwards Recall of the Wechsler Adult Intelligence Scale (WAIS)	17.7 (SD= 5.6)	12 (SD= 3.4)	10.1 (SD= 2.7)
Inhibition Nonverbal Stroop Card Sorting Test	52.7 (SD= 7.9)	60.7 (SD= 18.4)	75.8 (SD= 15.6)

Table 2 | Cognitive Measures per Group

3 Results

From the cross-modal priming task we obtained accuracy scores on visual word recognition and online data that included reaction times (RTs) on each visual target. In this paper, we will present and discuss only the RTs so as to examine the processing functions across the three groups. To analyze the RTs we performed repeated measures analysis of variance (ANOVA) with Ambiguity (homonyms vs. controls), Meaning Frequency (1st meaning high frequency vs. 2nd meaning low frequency) and Context (1st meaning bias vs. 2nd meaning bias vs. unrelated) as the within subjects variables and Group (HC vs. MCI vs. AD) as the between subjects

variable; follow-up t-test comparisons were also conducted where necessary. Figures 1, 2 and 3 show the RTs in visual word recognition per condition for HC, MCI and AD groups respectively:

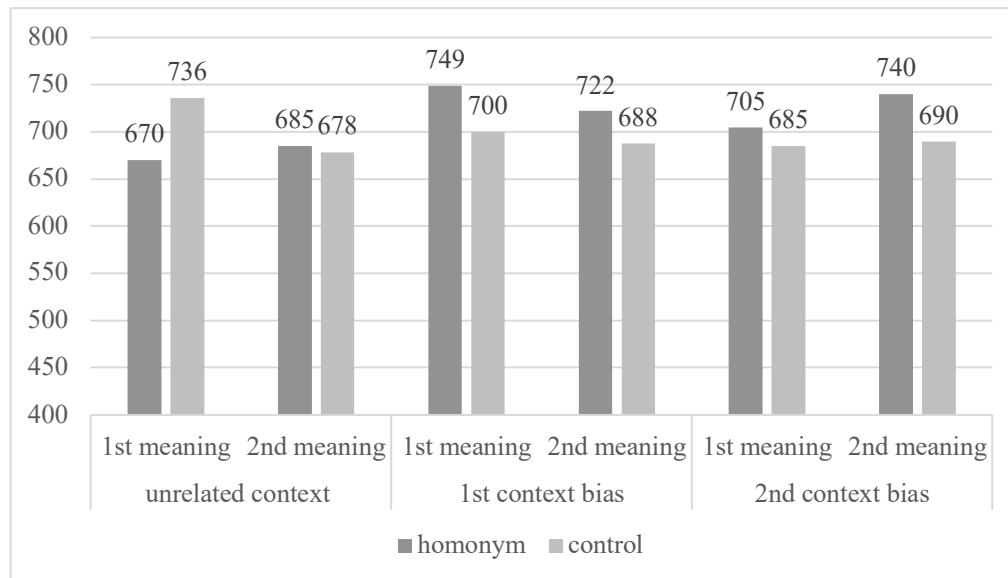

Figure 1 | HC group: Lexical Recognition RT data in msec

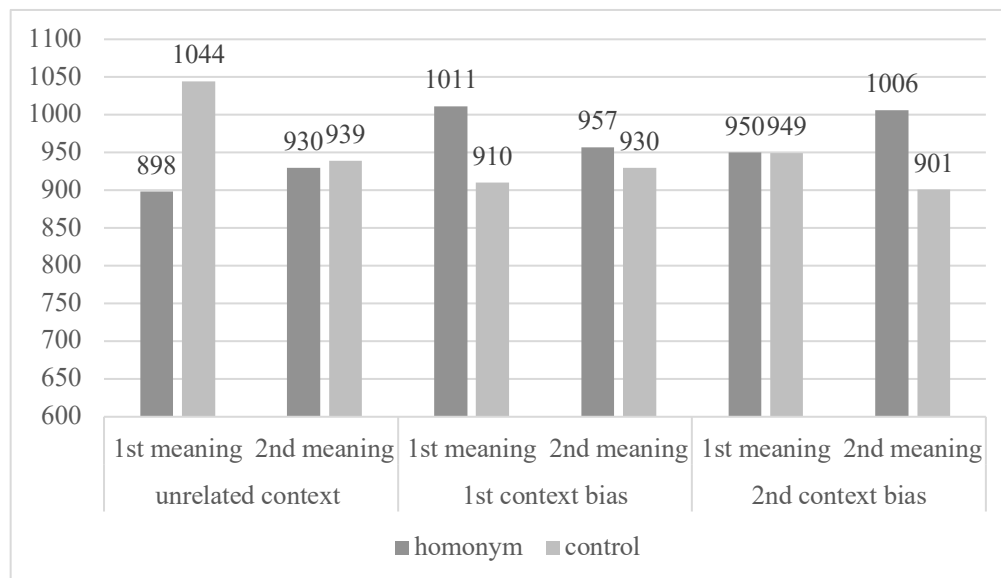

Figure 2 | MCI group: Lexical Recognition RT data in msec

The analysis showed (a) a main effect of Group [$F_{1(2, 57)} = 15.143, p < .001, \eta^2_p = .347$; $F_{2(2, 81)} = 1.560, p < .001, \eta^2_p = .975$] with HC processing considerably faster than MCI and AD groups and MCI faster than AD group (all comparisons: $p < .001$), (b) a main effect of Ambiguity [$F_{2(1, 81)} = 51.134, p < .001, \eta^2_p = .387$] with RTs for control items significantly shorter ($M=1044$) than for homonyms ($M=1099$) and (c) an interaction among all factors, that is ambiguity, meaning frequency and sentential context [$F_{1(2, 114)} = 5.210, p = .007, \eta^2_p = .184$; $F_{2(2, 162)} = 45.524, p < .001, \eta^2_p = .360$]. Additional analysis revealed that within the HC data set sentential context effects were evident with shorter RTs for unrelated context ($M=692$) followed by 2nd

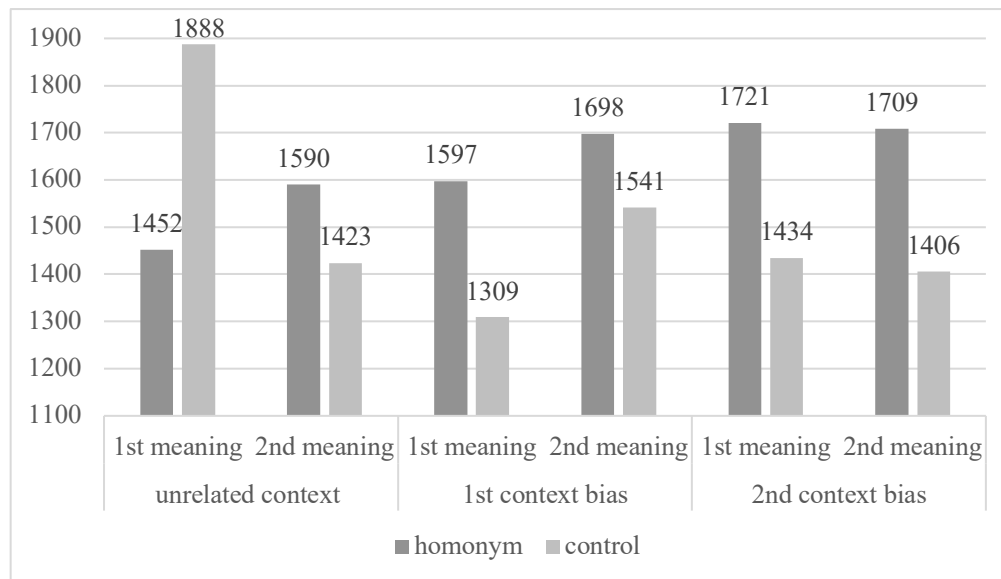

Figure 3 | AD group: Lexical Recognition RT data in msec

context bias (M=705) and last by 1st context bias (M=715) (all comparisons: $p < .001$). Moreover, evidence for higher priming for the 1st than the 2nd meaning visual targets in unrelated context was found across all groups (see for HC Figure 1: 1st meaning target < 2nd meaning target; 670 < 685; see for MCI Figure 2: 1st meaning target < 2nd meaning target; 898 < 930; see for AD Figure 3: 1st meaning target < 2nd meaning target; 1452 < 1590; all comparisons: $p < .05$).

Prime	Visual Target	Sentential Context		Verbal Working Memory	Inhibition
Homonym	1st meaning	1st context bias	<i>r</i>	-.393	.544
			<i>p</i>	.002	< .001
		2nd context bias	<i>r</i>	-.426	.546
			<i>p</i>	.001	< .001
		unrelated	<i>r</i>	-.373	.512
			<i>p</i>	.003	< .001
	2nd meaning	1st context bias	<i>r</i>	-.371	.537
			<i>p</i>	.004	< .001
		2nd context bias	<i>r</i>	-.393	.535
			<i>p</i>	.002	< .001
		unrelated	<i>r</i>	-.395	.495
			<i>p</i>	.002	< .001
Control	1st meaning	1st context bias	<i>r</i>	-.303	.469
			<i>p</i>	.019	< .001
		2nd context bias	<i>r</i>	-.333	.512
			<i>p</i>	.009	< .001
		unrelated	<i>r</i>	-.338	.529
			<i>p</i>	.008	< .001
	2nd meaning	1st context bias	<i>r</i>	-.371	.543
			<i>p</i>	.004	< .001
		2nd context bias	<i>r</i>	-.342	.512

			<i>p</i>	.007	< .001
		unrelated	<i>r</i>	-.302	.529
			<i>p</i>	.019	< .001

Table 3 | Correlation analysis of RTs to cognitive screening scores (N: 60)

Lastly, the correlation analysis of participants' RTs to the cognitive screening scores, verbal working memory (Digit Span Backwards Recall) and inhibition (Nonverbal Stroop Card Sorting Test) showed significant correlations suggesting that lexical processing across participants and across conditions is affected by their processing capacity resources (see Table 3). An additional between group comparison of the cognitive scores showed that regarding verbal working memory skills MCI and AD groups perform similarly and score significantly lower to HC group [$F_{(2, 38)} = 15.937, p < .001, \eta^2_p = .456$; HC > MCI, $p = .005$; HC > AD, $p < .001$], whereas when testing inhibition HC and MCI groups perform similarly and significantly better to the AD group [$F_{(2, 38)} = 12.363, p < .001, \eta^2_p = .394$; HC > AD, $p < .001$; MCI > AD, $p = .018$].

4 Discussion & Conclusive Remarks

The study set out to examine the integration of sentential context information during lexical ambiguity resolution in healthy speakers of Greek along with speakers that suffer with dementia; specifically, individuals with MCI and early stage AD. When analyzing the architecture and function of the mental lexicon in impaired and unimpaired individuals one needs to identify the disruptions of the semantic networking that relate to healthy aging and the ones to dementia. The data of the current study offer support in that direction since processing appears to vary significantly among groups: AD and MCI groups exhibited significantly longer processing times than the HC group, while the AD group showed very slow lexical recognition processes compared to the other two groups. This finding supports a deregulation in the control of information integration (for similar findings see Bayles et al. 1991, Nebes and Halligan 1996) in AD and MCI individuals, particularly especially evident in the AD group.

Lexical ambiguity resolution appears to be significantly affected by parameters such as contextual information, meaning frequency and word iconicity (Vu et al. 2000, Chen and Boland 2008) with more frequent, dominant meanings of homonyms found to be activated more quickly than less frequent, subordinate meanings in neutral contexts that do not require the integration of sentential biasing (Dopkins, Morris and Rayner 1992, Sereno, Brewer, and O'Donnell 2003). The data analysis showed that (a) ambiguity (homonyms vs. control lexical items) affected lexical processing with longer RTs required for homonyms and (b) low meaning frequency had an inhibitory effect on all participants, HC, MCI and AD, with word recognition RTs to visual targets related to the 1st meaning significantly shorter to the visual targets related to the 2nd meaning when the sentential context was neutral.

Additionally, studies on healthy aging that examine the mapping processes of ambiguous word forms onto an appropriate interpretation have shown that parsing can be challenge as age advances; specifically, Lee and Federmeier (2012) observed age-related differences for healthy speakers when semantic support was lacking. Our findings show that sentential context had no facilitatory effect in lexical processing since neutral sentential contexts triggered faster responses than sentential contexts that

biased either towards the 1st or 2nd meaning. The ambiguity and frequency effects in our dataset suggest a bottom-up lexical processing that is highly constrained by word frequency in support of exhaustive access models (see Gernsbacher and St. John 2000).

Last we examined the interrelation between cognitive capacity and language processing and the analysis showed the expected positive relationship between the two. Similarly to earlier work (see Gunter, Wagner, and Friederici 2003) the larger the working memory capacity of an individual, the better control of perceptual processing resources. The correlation analysis showed that the breakdown of performance in the cognitive tasks is reflected in the deregulated access to language information and depends on the severity of the disease along the dementia continuum. Quite interestingly, though, depending on whether verbal working memory or inhibition was examined, the MCI group would perform similarly to the AD group or the HC group, respectively, suggesting that cognitive screening alone is not sufficient to profile an individual across the dementia continuum. Considering that a speeded language measure can successfully indicate the degree to which processing skills are intact we conclude that there is a high discriminatory value of language measurements that needs to be further highlighted in future research.

References

- Andreou, Christina, Kyrana Tsapkini, Vasilis P. Bozikas, Maria Giannakou, Athanasios Karavatos, and Ioannis Nimatoudis. 2009. "Effects of sentence context on lexical ambiguity resolution in patients with schizophrenia." *Neuropsychologia* 47.4:1079-1087.
- Balota, David A., and Mark Faust. 2001. "Attention in dementia of the Alzheimer's type." *Handbook of neuropsychology* 6:51-80.
- Bayles, Kathryn A., Cheryl K. Tomoeda, Alfred W. Kaszniak, and Michael W. Trosset. 1991. "Alzheimer's disease effects on semantic memory: Loss of structure or impaired processing?." *Journal of cognitive neuroscience* 3.2:166-182.
- Binder, Katherine S. 2003. "Sentential and discourse topic effects on lexical ambiguity processing: An eye movement examination." *Memory & cognition* 31.5:690-702.
- Chen, Lillian, and Julie E. Boland. 2008. "Dominance and context effects on activation of alternative homophone meanings." *Memory & cognition* 36.7:1306-1323.
- Cohen, Sheldon, Tom Kamarck, and Robin Mermelstein. 1983. "A global measure of perceived stress." *Journal of health and social behavior*: 385-396.
- Cummings, Jeffrey L., Michael Mega, Katherine Gray, Susan Rosenberg-Thompson, Daniela Anne Carusi, and Jeffrey Gornbein. 1994. "The Neuropsychiatric Inventory: comprehensive assessment of psychopathology in dementia." *Neurology* 44.12:2308-2308.
- Dopkins, Stephen, Robin K. Morris, and Keith Rayner. 1992. "Lexical ambiguity and eye fixations in reading: A test of competing models of lexical ambiguity resolution." *Journal of memory and language* 31.4:461-476.
- Duffy, Susan A., Gretchen Kambe, and Keith Rayner. 2001. "The effect of prior disambiguating context on the comprehension of ambiguous words: Evidence from eye movements." In *On the Consequences of Meaning Selection*:

- Perspectives on Resolving Lexical Ambiguity*, edited by D. S. Gorfein, 27-43. Washington, DC: American Psychological Association.
- Folstein, Marshal F., Susan E. Folstein, and Paul R. McHugh. 1975. "“Mini-mental state”: a practical method for grading the cognitive state of patients for the clinician." *Journal of psychiatric research* 12.3:189-198.
- Fountoulakis, Konstantinos N., Magda Tsolaki, Helen Chantzi, and Aristides Kazis. 2000. "Mini mental state examination (MMSE): a validation study in Greece." *American Journal of Alzheimer's Disease* 15.6:342-345.
- Garrard, Peter, Matthew A. Lambon Ralph, Karalyn Patterson, Katherine H. Pratt, and John R. Hodges. 2005. "Semantic feature knowledge and picture naming in dementia of Alzheimer’s type: a new approach." *Brain and language* 93.1:79-94.
- Gernsbacher, Morton Ann, and M. F. St John. 2001. "Modeling suppression in lexical access." *On the consequences of meaning selection: Perspectives on resolving lexical ambiguity*: 47-65.
- Groves-Wright, Kathy, Jean Neils-Strunjas, Rebecca Burnett, and Mary Jane O’Neill. 2004. "A comparison of verbal and written language in Alzheimer’s disease." *Journal of Communication Disorders* 37.2:109-130.
- Gunter, Thomas C., Susanne Wagner, and Angela D. Friederici. 2003 "Working memory and lexical ambiguity resolution as revealed by ERPs: A difficult case for activation theories." *Journal of cognitive neuroscience* 15.5:643-657.
- Hodges, John R., David P. Salmon, and Nelson Butters. 1992. "Semantic memory impairment in Alzheimer's disease: Failure of access or degraded knowledge?." *Neuropsychologia* 30.4:301-314.
- Jefferies, Elizabeth. 2013. "The neural basis of semantic cognition: converging evidence from neuropsychology, neuroimaging and TMS." *Cortex* 49.3:611-625.
- Kaltsa, Maria. & Dimitra Papadopoulou. 2019. “The processing of lexical ambiguity in the monolingual lexicon.” Paper presented at the 40th Annual Meeting, Department of Linguistics, School of Philology, Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki, April 5-6.
- Klimova, Blanka, and Kamil Kuca. 2016. "Speech and language impairments in dementia." *Journal of Applied Biomedicine* 14.2:97-103.
- Kosmidis, Mary H., Christina H. Vlahou, Panagiota Panagiotaki, and Grigorios Kiosseoglou. 2004. "The verbal fluency task in the Greek population: Normative data, and clustering and switching strategies." *Journal of the International Neuropsychological Society* 10.2:164-172.
- Kounti, Fotini, Magda Tsolaki, and Grigoris Kiosseoglou. 2006. "Functional cognitive assessment scale (FUCAS): a new scale to assess executive cognitive function in daily life activities in patients with dementia and mild cognitive impairment." *Human Psychopharmacology: Clinical and Experimental* 21.5:305-311.
- Lee, Chia-lin, and Kara D. Federmeier. 2012. "Ambiguity's aftermath: How age differences in resolving lexical ambiguity affect subsequent comprehension." *Neuropsychologia* 50.5:869-879.
- Lin, Chi-Ying, Ting-Bin Chen, Ker-Neng Lin, Yen-Chi Yeh, Wei-Ta Chen, Kuo-Shu Wang, and Pei-Ning Wang. 2014. "Confrontation naming errors in Alzheimer's disease." *Dementia and geriatric cognitive disorders* 37.1-2:86-94.
- Lopez-Higes, Ramon, Jose M. Prados, M. Galindo-Fuentes, A. I. Reinoso, and M. Lozano-Ibanez. 2014. "Semantic verbal fluency of animals in amnesia-type mild cognitive impairment." *Revista de neurologia* 58.11:493-499.

- Lucas, Margery. 1999. "Context effects in lexical access: A meta-analysis." *Memory & Cognition* 27.3:385-398.
- Lyons, John. 1977. *Semantics* (Vol. 2). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Nebes, Robert D., and Edythe M. Halligan. 1996. "Sentence context influences the interpretation of word meaning by Alzheimer patients." *Brain and Language* 54.2:233-245.
- Osterrieth, Paul Alexandre. 1944. "Le test de copie d'une figure complexe; contribution à l'étude de la perception et de la mémoire." *Archives de psychologie* 30:206-356.
- Ralph, Matthew A. Lambon, Elizabeth Jefferies, Karalyn Patterson, and Timothy T. Rogers. 2017. "The neural and computational bases of semantic cognition." *Nature Reviews Neuroscience* 18.1:42.
- Rayner, Keith, Anne E. Cook, Barbara J. Juhasz, and Lyn Frazier. 2006. "Immediate disambiguation of lexically ambiguous words during reading: Evidence from eye movements." *British Journal of Psychology* 97.4:467-482.
- Rey, André. 1958. *L'examen clinique en psychologie*. Paris: Press Universitaire de France.
- Sereno, Sara C., Cameron C. Brewer, and Patrick J. O'Donnell. 2003. "Context effects in word recognition: Evidence for early interactive processing." *Psychological Science* 14.4:328-333.
- Sereno, Sara C., Patrick J. O'Donnell, and Keith Rayner. 2006. "Eye movements and lexical ambiguity resolution: Investigating the subordinate-bias effect." *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 32.2:335.
- Simpson, Greg B., and Merilee A. Krueger. 1991. "Selective access of homograph meanings in sentence context." *Journal of Memory and Language* 30.6:627-643.
- Taler, Vanessa, Ekaterini Klepousniotou, and Natalie A. Phillips. 2008. "Lexical ambiguity processing in healthy aging and mild cognitive impairment: An ERP study." *Brain and Cognition* 67:41-42.
- Taler, Vanessa, and Natalie A. Phillips. 2008. "Language performance in Alzheimer's disease and mild cognitive impairment: a comparative review." *Journal of clinical and experimental neuropsychology* 30.5:501-556.
- Tang-Wai, David F., and Naida L. Graham. 2008. Assessment of language function in dementia. *Geriatric Aging* 11:103-110.
- Tombaugh, Tom N. 2004. "Trail Making Test A and B: normative data stratified by age and education." *Archives of clinical neuropsychology* 19.2:203-214.
- Vu, Hoang, George Kellas, Ktumberly Metcalf, and Ruth Herman. 2000. "The influence of global discourse on lexical ambiguity resolution." *Memory & cognition* 28.2:236-252.
- Vu, Hoang, George Kellas, Eric Petersen, and Kim Metcalf. 2003. "Situation-evoking stimuli, domain of reference, and the incremental interpretation of lexical ambiguity." *Memory & Cognition* 31.8:1302-1315.
- Vuong, Loan C., and Randi C. Martin. 2011. "LIFG-based attentional control and the resolution of lexical ambiguities in sentence context." *Brain and Language* 116.1:22-32.
- Wechsler, David. 2008. *Wechsler Adult Intelligence Scale—Fourth Edition (WAIS—IV)*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
- Wilson, Barbara, Janet Cockburn, Alan Baddeley, and Robert Hiorns. 1989. "The development and validation of a test battery for detecting and monitoring everyday memory problems." *Journal of clinical and experimental neuropsychology* 11.6:855-870.

Πρόσφυγες ή μετανάστες;:
Γλωσσικές αναπαραστάσεις των μετακινούμενων πληθυσμών
σε δεδομένα από τον κοινοβουλευτικό λόγο

Μαρία Καμηλάκη
Βιβλιοθήκη της Βουλής
m.kamilaki@parliament.gr

Abstract

Parliamentary discourse, as a formal, ritualized and highly confrontational subgenre of political discourse, engages in political deliberation and decision-making along the partisan agendas of the MPs. Given that discourses enacted in Parliament not only reflect, but also discursively formulate socio-political and ideological configurations, among others in the field of the politics of otherness, the aim of this paper is to explore the linguistic representations of mobile populations in a corpus of Greek parliamentary data, in order to ultimately examine their semantic prosody and ideological connotations within the framework of Critical Discourse Analysis.

Keywords: parliamentary discourse, linguistic representations, moving populations, Critical Discourse Analysis

1 Εισαγωγή

Ο κοινοβουλευτικός λόγος, ως υποείδος του πολιτικού, αντιπροσωπεύει την πλέον επίσημη και τελετουργική (ritualized) ποικιλία του, καθώς αποτελεί «βασισμένη σε κανόνες αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτικά εκλεγμένων αντιπροσώπων, με στόχο τη διαβούλευση και τη λήψη αποφάσεων σε συγκεκριμένα θεσμικά περιβάλλοντα» (Chilton 2004, Ilie 2009: 61). Έχοντας ως βασική αποστολή τη διαπραγμάτευση των θέσεων των πολιτικών κομμάτων αναφορικά με το νομοθετικό έργο και την άσκηση ελέγχου προς την εκτελεστική εξουσία (Αρχάκης και Τσάκωνα 2008, Τσάκωνα 2008: 391), εμφανίζει επαναλαμβανόμενα επικοινωνιακά μοτίβα, τα οποία διαμορφώνονται από το πραγματολογικό πλαίσιο εκφώνησής του (λ.χ. αίθουσα Κοινοβουλίου, συγκεκριμένα χρονικά περιθώρια, προδιαγεγραμμένη εναλλαγή ρόλων στη συνομιλία, βλ. Bayley 2004: 14). Ως αποτέλεσμα της υψηλής περικειμενοποίησης, στα «τυποποιημένα» κειμενικά του χαρακτηριστικά συγκαταλέγονται οι προσφωνήσεις, η χρήση τυπικής γλώσσας που συγκλίνει προς την πρότυπη (standard), αλλά και στοιχεία γλωσσικής δημιουργικότητας (όπως μεταφορές, λογοπαίγνια, συμφυρμοί κ.ά., βλ. Tsakona 2009) ή/και στρατηγικές προφορικότητας (λ.χ. ευθείες ερωτήσεις, επαναλήψεις κ.ά., βλ. Μπακάκου-Ορφανού 2008), που αποβλέπουν στη συνομιλιοποίηση του δημόσιου αυτού κειμενικού είδους, με στόχο την προβολή των απόψεων των αγορητών/-τριών με επιδραστικό τρόπο.

Ως προς τη διαπροσωπική του λειτουργία ο κοινοβουλευτικός λόγος είναι προγραμματικά ανταγωνιστικός, συγκρουσιακός και πολωτικός, γεμάτος αντεγκλήσεις που αποσκοπούν στην ενίσχυση του ήθους του αγορητή/της αγορήτριας, με παράλληλη αποδυνάμωση της αξιοπιστίας του/της αντιπάλου (Σηφianού 2008).

Απώτερος σκοπός της αξιοποίησης των παραπάνω γλωσσικών και επικοινωνιακών στρατηγικών είναι η διαπραγμάτευση πολιτικών νοημάτων και τελικά ο επηρεασμός της κοινής γνώμης με βάση την πολιτική ατζέντα και τις

κομματικές γραμμές που εκπροσωπεί ο κάθε ομιλητής. Υπό αυτή την έννοια, οι αγορεύσεις στο Κοινοβούλιο αποτελούν ταυτοτικές δηλώσεις, καθώς σχετίζονται άμεσα με την πραγμάτωση πολιτικών/κομματικών ταυτοτήτων, οι οποίες εκφράζονται ως ιδιότητα του μέλους μιας συλλογικότητας με υψηλό βαθμό εσωτερικής συνοχής, με ταυτόχρονη διαφοροποίηση από άλλες. Κρίσιμη για την κατασκευή της ταυτότητας των βουλευτών μιας κοινοβουλευτικής ομάδας, πέρα από τα ατομικά χαρακτηριστικά του κάθε μέλους της, είναι και η ιδεολογία που τη διέπει, η οποία καθίσταται ορατή στους διαφόρους λόγους (discourses) που παράγονται εντός της.

Σε αυτό το πλαίσιο και δεδομένου ότι ο κοινοβουλευτικός λόγος σχετίζεται άμεσα με την κατανομή της ισχύος εντός και εκτός του Κοινοβουλίου και όχι μόνο αντανάκλα τους γενικότερους πολιτικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς συσχετισμούς της περιόδου παραγωγής του, αλλά συνεισφέρει και στη συνομιλιακή διαμόρφωση αυτών, στόχος της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση της συμβολής του στη χάραξη των πολιτικών της ετερότητας. Ως ειδικότερο πεδίο εφαρμογής επιλέχθηκαν οι γλωσσικές αναπαραστάσεις του προσφυγικού/μεταναστευτικού ζητήματος στον κοινοβουλευτικό λόγο των τελευταίων ετών. Ειδικότερα, θα μας απασχολήσουν τα εξής ερωτήματα:

- Ποιοι όροι χρησιμοποιούνται στον κοινοβουλευτικό λόγο για τον γλωσσικό προσδιορισμό των μετακινούμενων πληθυσμών;
- Ποια είναι η σημασιολογική τους προσωδία των συχνότερων από αυτούς, όπως προκύπτει από τις συνάψεις (collocations) τους;
- Υπάρχει συσχέτιση με την πολιτική/κομματική ταυτότητα ή/και τον θεσμικό ρόλο των αγορητών/αγορητριών;

Αν και η διεθνής βιβλιογραφία αναφορικά με τις αναπαραστάσεις των μειονοτικών πληθυσμών στον κοινοβουλευτικό λόγο είναι πλούσια (βλ. ενδεικτικά Wodak and van Dijk 2000, Akkerman 2012, Carvalho 2013, Gianfreda 2018), η συνεξέταση των δύο πεδίων στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία παραμένει υποερευνημένη, παρά το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια η δημόσια διαχείριση του προσφυγικού/μεταναστευτικού έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον σημαντικών ερευνητικών συμβολών (βλ. ενδεικτικά Τσιτσανούδη-Μαλλίδη και Δερβένη 2019, TRACE 2019¹).

Σε ό,τι αφορά το θεωρητικό πλαίσιο της προσέγγισής μας, θα αξιοποιηθεί η Κριτική Ανάλυση Λόγου, η οποία αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως κοινωνική πρακτική (Fairclough and Wodak 1997: 258), επιδιώκοντας την ιχνηλάτηση αφενός του ρόλου «που διαδραματίζει η ιδεολογία στη διαμόρφωση της σχέσης ανάμεσα στις γλωσσικές και στις κοινωνικές δομές» (Στάμου 2014: 149) και αφετέρου της συμβολής του λόγου στη φυσικοποίηση και διαίωνιση μορφών κοινωνιογλωσσικής ανισότητας εις βάρος των μειονοτικών ομάδων, όπως είναι εν προκειμένω οι προσφυγικές/μεταναστευτικές.

Από πλευράς μεθοδολογικής, θα χρησιμοποιηθούν οι αρχές και τα εργαλεία της Γλωσσολογίας Σωμάτων Κειμένων (Baker 2006: 10-21), η οποία αναδεικνύει τη «μεγάλη εικόνα», μέσα από την επεξεργασία σημαντικού όγκου γλωσσικών δεδομένων με τη χρήση υπολογιστικών εργαλείων, επιτρέποντας παράλληλα την προσεκτικότερη (ποιοτική) ανάλυσή τους.

¹ Βλ. σχετικά <https://trace2019.wixsite.com/trace-project/work-packages> (20/04/2020).

2 Το κειμενικό σώμα

Για τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων επιλέχθηκε η εστίαση στις επίκαιρες ερωτήσεις, ένα από τα τέσσερα διαθέσιμα μέσα κοινοβουλευτικού ελέγχου. Με βάση τα άρθρα 129-132Α του Κανονισμού της Βουλής, «Για θέματα της άμεσης επικαιρότητας, κάθε Βουλευτής έχει δικαίωμα να υποβάλει επίκαιρη ερώτηση που απευθύνεται στον Πρωθυπουργό ή τους Υπουργούς, οι οποίοι απαντούν προφορικά.». Η συγκεκριμένη επιλογή στηρίζεται στο γεγονός ότι στο εν λόγω κειμενικό υποείδος η παρουσία του Υπουργού ως εκπροσώπου της Κυβέρνησης και η αντιπαράθεσή του με τους βουλευτές της Αντιπολίτευσης προσφέρει τη δυνατότητα διερεύνησης αντιτιθέμενων προσεγγίσεων πάνω στο ίδιο ζήτημα.

Ειδικότερα, συγκροτήθηκε συνολικό corpus 80.608 λέξεων, το οποίο περιλαμβάνει 13 επίκαιρες ερωτήσεις, που έχουν αντληθεί από την ιστοσελίδα της Βουλής των Ελλήνων² και καλύπτουν το διάστημα από 24 Οκτωβρίου 2016 μέχρι 30 Μαρτίου 2017. Ως αποδέκτες έχουν τον Υπουργό Μεταναστευτικής Πολιτικής (8 επίκαιρες ερωτήσεις), τον Υπουργό Εσωτερικών & Διοικητικής Ανασυγκρότησης (2), τον Αναπληρωτή Υπουργό Εσωτερικών (1), τον Υπουργό Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης (1) και τον Υπουργό Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων (1), αναδεικνύοντας σε επίπεδο πολιτικής διαχείρισης τις διαφορετικές όψεις ενός σύνθετου θέματος, όπως είναι το προσφυγικό/μεταναστευτικό.

Η επεξεργασία των δεδομένων έγινε με το προσβάσιμο με συνδρομή πρόγραμμα Sketch Engine, που προσφέρει, μεταξύ άλλων, τη δυνατότητα επεξεργασίας και ανάλυσης δεδομένων που ο ερευνητής/η ερευνήτρια έχει συλλέξει.

3 Ανάλυση δεδομένων

3.1 Όροι που προσδιορίζουν μετακινούμενους πληθυσμούς

Στο υπό ανάλυση σώμα δεδομένων κοινοβουλευτικού λόγου εντοπίστηκε ποικιλία όρων που προσδιορίζουν τους μετακινούμενους πληθυσμούς.

Λήμμα	Συχνότητα εμφάνισης (N)
μετανάστης	226
πρόσφυγας	187
λαθρομετανάστης	35
παράνομος μετανάστης	15
αλλοδαπός	14
αιτών άσυλο	12
οικονομικός μετανάστης	6
παράτυπος μετανάστης	2
Σύνολο	497

Πίνακας 1 | Όροι που προσδιορίζουν μετακινούμενους πληθυσμούς

² Βλ. <https://www.hellenicparliament.gr>.

Όπως προκύπτει από τον πίνακα 1, οι συχνότεροι όροι είναι οι *μετανάστες* (226 εμφανίσεις) και *πρόσφυγας* (187 εμφανίσεις). Παρά το γεγονός ότι η μεταξύ τους εννοιολογική διάκριση³ κρίνεται ως εξαιρετικά σημαντική, καθώς εμπεριέχει νομικές προεκτάσεις με άμεσες συνέπειες στη ζωή των ανθρώπων, συχνά στην καθημερινότητα -και στο υπό εξέταση σώμα δεδομένων- χρησιμοποιούνται σε ελεύθερη εναλλαγή χωρίς σημασιολογική αυστηρότητα. Πολλές φορές, μάλιστα, η αμηχανία που επιφέρει η έλλειψη επαρκών για τη διάκρισή τους δεδομένων οδηγεί τους βουλευτές σε χρήση τους κατά παράταξη: έτσι, η ακολουθία *πρόσφυγες και μετανάστες* εμφανίζεται 59 φορές, ενώ άλλες 4 το πολυλεκτικό σύνθετο *προσφυγικό-μεταναστευτικό*. Σημειωτέον ότι και στις σχετικές οδηγίες που έχει εκδώσει η Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες, σχολιάζεται ότι «Η προτιμώμενη πρακτική της Ύπατης Αρμοστείας είναι όπως γίνεται αναφορά σε ‘πρόσφυγες και μετανάστες’ όταν πρόκειται για μικτές ομάδες ανθρώπων εν κινήσει.»⁴ Ταυτόχρονα, όμως, επισημαίνεται ότι «Η σύμπτυξη των ορισμών ‘πρόσφυγες’ και ‘μετανάστες’ αποπροσανατολίζει από τη νομική προστασία που χρειάζονται οι πρόσφυγες, όπως για παράδειγμα την προστασία από επαναπροώθηση και την απαγόρευση της ποινικοποίησης της παράτυπης εισόδου σε μια χώρα προς αναζήτηση ασφάλειας.»⁵

Τον όρο *μετανάστες* τον εντοπίζουμε στον πίνακα 1 και σε άλλες τέσσερις παραλλαγές:

- *λαθρομετανάστες* (35 εμφανίσεις), που λόγω του πρώτου συνθετικού (αρχ. επίρρημα *λάθρα* ‘κρυφά’) έχει σαφώς αρνητική σημασιολογική χροιά (πβ. *λαθρέμπορος, λαθρεπιβάτης*). Στο σώμα δεδομένων, συστηματικά και σχεδόν αποκλειστικά από τους βουλευτές της «Χρυσής Αυγής» (στο εξής: Χ.Α.) γίνεται λόγος για *Κέντρα Λαθρομεταναστών* (Γ. Λαγός), *λαθρομεταναστούπολα* (Η. Παναγιώταρος) και *λαθρομεταναστευτικό*:

- (1) «Μας κάλεσε, λοιπόν, εδώ η Νέα Δημοκρατία σήμερα, να μιλήσουμε κατ’ αυτούς για το προσφυγικό, για εμάς για το *λαθρομεταναστευτικό*, όσο και αν σας πονάει και εσάς της Νέας Δημοκρατίας, που δεν την αναφέρατε ποτέ αυτή τη λέξη, όσο και εσάς, βέβαια, του ΣΥ.ΡΙΖ.Α., με τις ιδεοληψίες.»
(Π. Ηλιόπουλος)

Για «...κύκλωμα διακίνησης *λαθρομεταναστών*» κάνει λόγο και ο βουλευτής της Ν.Δ., Σ.-Α. Γεωργιάδης (Ν.Δ.), ενώ και ο Μ. Τζελέπης της ΔΗ.ΣΥ. συγκαταλέγει τη *λαθρομετανάστευση* μεταξύ πολλών άλλων «δεινών» που πλήττουν την περιφέρεια εκλογής του, τον Ν. Σερρών:

- (2) «Εγνωσμένα είναι η πύλη εισαγωγής πάσης φύσεως και βαθμίδας εγκληματικότητας -αρχής γενομένης από τον Νομό Σερρών- ναρκωτικά, λαθρεμπόριο, *λαθρομετανάστες*.»
- *παράνομοι μετανάστες*: επίσης αρνητικά σεσημασμένη λεξική σύναψη, η οποία βρίσκεται σε αντίστιξη με την πολιτικώς ορθότερη *παράτυποι μετανάστες*. Σύμφωνα με σχετική οδηγία της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε.

³Βλ. σχετικά https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/02/UNHCR_Refugee_or_Migrant_GR.pdf (20/04/2020).

⁴Ο.π.

⁵Ο.π.

για τους Πρόσφυγες, η δεύτερη σύναψη είναι προτιμητέα, με βάση το σκεπτικό που εκτίθεται στον πίνακα 2.

ΓΙΑΤΙ ΟΧΙ 'ΠΑΡΑΝΟΜΟΙ';

ΑΝΑΚΡΙΒΕΙΣ	ΒΛΑΒΕΡΟ	ΠΑΡΑΒΙΑΖΕΙ ΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΑΞΙΕΣ	
<p>ΕΙΝΑΙ ΝΟΜΙΚΑ ΕΣΦΑΛΜΕΝΟ Το να μην έχει κάποιος κορτά δεν συνεπάγεται έγκλημα στις περισσότερες χώρες. Καθώς δεν συνιστά αδίκημα εις βάρος προσώπων, της ιδιότητας ή της εθνικής προέλευσης, ανίκη στο πλαίσιο του δικαστικού δικού. Παρ' όλα αυτά ακόμα και σε χώρες που οι παραβάσεις του δικού μεταναστευτικού συνιστούν ποινικό αδίκημα, η διατήρησή ενός ποινικού αδικήματος δεν καθιστά το άτομο «παράνομο» άτομο.</p>	<p>ΑΦΑΙΡΕΙ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ Ο χαρακτηρισμός των μεταναστών ως «παράνομους» τους στερεί την έμφυτη αξιοπρέπεια και τα ανθρωπίνου δικαιώματά τους. Ο χαρακτηρισμός της ίδιας τους της ύπαρξης ως «παράνομης» ανυψώνει τις εμπειρίες τους ως εργάτες, γυναίκες, αλλοδαποί, «παλιό» ακούσιους και «πλάσματάκια». Όταν συνδυαστούν όλοι γίνεται σπασίματα ως κριτήριο ένδειξης για τη πρόβλεψη σε απαθείς περιπτώσεις και μπορεί να αποτελέσει ακόμη και το δικαίωμά τους στη ζωή.</p>	<p>ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΔΙΑΚΡΙΣΗ Ο όρος 'παράνομος' είναι ένας αρνητικός όρος, δεν χρησιμοποιείται για παλιούς. Καθώς χρησιμοποιείται μόνο κεντρικά των μεταναστών, είναι μαρτυρητικός και προειληθικός.</p>	
<p>ΕΙΝΑΙ ΠΑΡΑΠΛΑΗΝΤΙΚΟ Η πλειονότητα των μεταναστών «κέρως κορτά» στην Ελλάδα έχουν εκλέξει τον καθενός τους νόμο, ως αποτέλεσμα εκμύλησης, παρακλιμαρικής ή υφιστάμενης κίνησης και όχι επειδή διαπράττει κάποια παράβαση. Τα παλιό επίσης καταμένα καταγράφονται «παράνομοι» ακόμα και μόνο επειδή γεννήθηκαν ή παρήλασαν σε μια πρώτη κατάσταση μετά με τους γονείς τους.</p>	<p>ΠΟΙΝΙΚΟΠΟΙΕΙ Η λέξη «παράνομος» παρουσιάζει τους μεταναστές ως αθέτητους, σπύλους και εγκληματίες που αποτελούν απειλή στο άμεσο παρταρ. Αυτό καθιστά φυσιολογικά τα καταστατικά μέτρα, την επιβολή του νόμου και τις διαδικασίες για την παμάρια και την κρήση των μεταναστών χωρίς νομολογική έγγραφα. Προωθεί την αστυνόμευση των μεταναστών, τη συστηματική κρήση της κρήσης και την επιβολή της κρήσης κερτασίων και άλλων καταστατικών μέλων κατά τη μεταναστευτική διαδικασία.</p>	<p>ΕΙΝΑΙ ΚΑΤΑΠΕΙΣΤΙΚΟ Ο όρος 'παράνομος' χρησιμοποιείται για να προσδώσει μεταναστευτικές αθέτητες σε διάφορες περιόδους της ιστορίας. Οι Κουκουρά και οι Ιταλοί μεταναστές στη Νέα Αγγλία το 17ο αιώνα, οι Εβραίοι μεταναστές που προσέλασαν να Εξουιστούν από το Ολοκαύτωμα, Αφρικότα και πρόσες που παραλάσαν τους νόμους του Αλφραγιάν στη Νότιο Αφρική (1948-1994) και της Ηνωμένες Πολιτείες (1976-1983) – όλα θεωρήθηκαν «παράνομοι». Ο όρος επίσης χρησιμοποιείται για να περιγράψει καθιερωμένες και προνομιακές ομάδες.</p>	
<p>ΑΓΝΟΕΙ ΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΝΟΜΙΚΕΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ Τα κράτη έχουν διεθνώς αναγνωρισμένες υποχρεώσεις απέναντι σε όλα τα πρόσωπα που βρίσκονται υπό τη δικαιοσύνη τους και τα οποία έχουν δικαιώματα ανεξάρτητα από το καθεστώς νομικότητάς τους. Ως απάντηση στις παραβάσεις των ανθρωπίνου δικαιώματων, τις διατηρεί και τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, αυτά τα πρόσωπα σταθεροποιούνται ομάδες για να αποτρέψουν τα κράτη από το να ορίσουν επανοδικαίωτα άνθρωπο ως κάτι λιγότερο από ένα νόμιμο άτομο.</p>	<p>ΑΠΟΤΡΕΠΕΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΔΙΑΛΟΓΟ Η ποινικοποίηση των «παράνομων» μεταναστών αντί της αναθεώρησης των νόμων και των πολιτικών που διακρίνουν παρταρταρ, αποτρέπει έναν ειλικρινή, ενημερωμένο και με σαφές διάλογο πάνω στο ζήτημα της μεταναστευτικής.</p>	<p>ΕΙΝΑΙ ΕΠΕΡΑΖΜΕΝΟ Η λέξη 'παράνομος' δεν είναι πλέον ένας αποδοκίματος για να περιγράψει αυτούς που σπταρούνται νομολογικά έγγραφα και δεν είναι παρταρταρ με τις σημαντικές κερτασικές τους. Πάντα, όρα με προκατάληψη για γυναίκες, μαύρους, ΑμέΑ και ΑΔΑΤΑ αποτελούν κομμάτι του καθημερινού λόγου, αλλά αναθεωρημένο το νόμο τους, μέχρι που Σίκαγο και ούτερος όρα έγιναν ο κρήσης. Η φάσιση συνιστά εξέλιξη: Η μάχη για την αρχαία είναι για μάχη για αξιοπρέπεια, ανθρωπότητα και σεθάρα.</p>	
<p>ΠΑΡΑΒΙΑΖΕΙ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΜΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ Ο παράνομος και η αντιμετώπιση μιας ομάδας ανθρώπων ως «παράνομους» παραβάσει το δικαίωμά τους στην ανωνόμηση τους ως άτομα κήρατους δικαιώματα απέναντι στο νόμο. Η κήρηση της νόμιμης διαδικασίας αποτελεί θεμελιώδη πρόταση των ανθρωπίνου δικαιώματων, παρ' όλα αυτά οι μεταναστές συνεχώς σπταρούνται το νόμο δικαιώματά τους στις διαδικασίες μεταναστευτικής. Ένα οι ποινικές κερτασικές, όπως η κρήση, κρητασικότητα και οι περισσότερα για να κρητασικότητα παραβάσει του νόμου περί μεταναστευτικής, οι δικαστικές διαδικασίες σπταρούνται τις απαραίτητες διαδικαστικές εγγυητές.</p>	<p>ΑΠΕΙΛΕΙ ΤΗΝ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ ΚΑΙ ΚΩΣΤΙΖΕΙ ΣΩΕΣ Χαρακτηριστικό της ιστορίας και της παρταρταρ των μεταναστών ως «παράνομων» είναι ο ύδατος στην αυταρτία νομολογίαση αποδοκίματους τους παρταρταρ διατάξεις ακόμη και η βλάση διαόου μεταναστών ή η παρταρ σε αυτούς ροίση και στήσης μπορεί να οδηγείται σε έδαφος. Η απογόνωση της αλληλεγγύης απέναντι σε μεταναστές κερτασικότητα φέρει τον κίνδυνο να σπταρούν τα δύο των ανθρώπων και οι απαθείς ανθρωπίνου ετών.</p>	<p>ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΚΡΙΒΕΙΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΠΟΥ ΦΤΑΝΟΥΝ ΣΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΜΙΑΣ ΧΩΡΑΣ Σύμφωνα με το διεθνές δικαίο, καθένας έχει δικαίωμα να φύγει από μια χώρα, συμπεριλαμβανομένων και της ίδιας του. Όλα αυτά που φτάνουν στο άμεσο είναι εγγενή ανθρωπίνου δικαιώματα και ανεκτίμητες στήσης για την προστασία τους. Ο προειδορταρ όλων των μεταναστών που προσέλασαν να φτάνουν στην Ελλάδα μέσω ανεπίσημων δικύλων ως «παρταρταρ» είναι σπταρούν και σπταρούν την ελευθρία τους σε επιβολή με ταρταρταρ.</p>	<p>ΥΠΟΝΟΜΕΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΝΟΧΗ Η κρήση των όρα «παράνομους» ενθαρρύνει την ύδατος και την ύδατος απέναντι σε αυτούς που ούλας δέκνουν «έδαφος» ή διακριτικό, ανά εξήσεις της φύλης, εθνοτικής προέλευσης, ή θρησκείας τους. Διάκριση τους κοινωνικού διακρίνητος και έχει ως συνέπεια τη δημιουργία προαή με έδαφος φυλετικό κερταρταρταρ, την γενναρότητα και τα εκλέματα μόνος.</p>

Πίνακας 2 | Οδηγία της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες αναφορικά με τη σύναψη παράνομοι μετανάστες

Ωστόσο, στα δεδομένα του corpus η σύναψη *παράνομοι μετανάστες* χρησιμοποιείται 15 φορές από βουλευτές όλου του κομματικού φάσματος (Ν. Τόσκα, Γ. Μουζάλας: ΣΥ.ΡΙΖ.Α. / Σ.-Α. Γεωργιάδης, Μ. Βαρβιτσιώτης, Α. Δημοσχάκης, Μ. Κόνσολας: Ν.Δ. / Ν. Μιχαλολιάκος: Χ.Α.), ακόμη κι από τον ίδιο τον Υπουργό Μεταναστευτικής Πολιτικής, ο οποίος στο παρακάτω χωρίο χρησιμοποιεί -εν τη ρύμη του λόγου- τον πλεονασμό *παράνομοι νομικά*, ενώ κάνει λόγο και για *δουλεμπόρους* (αντί *διακινητές*), γεγονός που υποβιβάζει αναχρονιστικά τους μετακινούμενους πληθυσμούς σε καθεστώς δουλείας:

(3) «...Το ένα είναι -το ξέρετε πολύ καλά- ότι δεν επέλεξε καμμία κυβέρνηση το σε ποια νησιά θα έρχονται από τους *δουλεμπόρους* οι άτυποι κοινωνικά, οι *παράνομοι νομικά μετανάστες*.» (Γ. Μουζάλας)

Αντίθετα, περιθωριακή είναι στα δεδομένα μας η παρουσία της σύναψης *παράτυποι μετανάστες*, με δύο μόνο εμφανίσεις, και μάλιστα με διάθεση ακύρωσης και παρώδησης, π.χ.:

(4) «Το πρόβλημα είναι το μεταναστευτικό και είναι πρόβλημα όχι *παράτυπης*, αλλά *παράνομης μετανάστευσης*. Η μεγάλη πλειοψηφία όσων έρχονται πλέον -το είτε προηγουμένως ο κ. Κουμουτσάκος- δεν είναι πρόσφυγες. Είναι *παράνομοι μετανάστες* [...]» (Μ. Κόνσολας, Ν.Δ.)

(5) «Δεν καταλαβαίνω τι εννοείτε *παράτυποι*. Ότι δεν έβαλαν σωστά τη σφραγίδα ή ότι δεν είχαν χαρτόσημο; Είναι *παράνομοι μετανάστες*, είναι *λαθρομετανάστες!*» (Ν. Μιχαλολιάκος, Χ.Α.)

- *οικονομικοί μετανάστες* (6 εμφανίσεις), εκδοχή που δίνει έμφαση στα οικονομικά κίνητρα της μετανάστευσης προς αναζήτηση μιας καλύτερης διαβίωσης μακριά από τη χώρα προέλευσης.

Επιπλέον, στα δεδομένα εντοπίστηκε 14 φορές ο όρος *αλλοδαποί*, ο οποίος χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά (11 φορές) από τον βουλευτή Α. Δημοσχάκη (Στρατηγό ε.α., Ν.Δ.), καθώς και από τους Β. Κόκκαλη (ΑΝ.ΕΛ.) και Ν. Μίχο (Χ.Α.).

- (6) «Η ιστορία θα σας κρίνει αυστηρά, γιατί δεν φρουρήσατε την πατρίδα μας και την εγκαταλείψατε στο έλεος των *αλλοδαπών*.» (Α. Δημοσχάκης, Ν.Δ.)

Τέλος, 12 φορές εμφανίζεται ο διοικητικός όρος *αιτούντες άσυλο*, που χρησιμοποιείται κυρίως από τον θεσμικά αρμόδιο για τις σχετικές διαδικασίες χορήγησης ασύλου, Υπουργό Μεταναστευτικής Πολιτικής, κ. Γ. Μουζάλα:

- (7) «Όμως θέλω να σας πω -και πρέπει πάντα στη Βουλή αυτό να είναι γνωστό- ότι το πρόγραμμα αφορά τους *αιτούντες άσυλο*.»

3.2 Το δίπολο *πρόσφυγες vs μετανάστες*

Στη συνέχεια θα εστιάσουμε την προσοχή μας στους όρους *πρόσφυγες* και *μετανάστες*, προκειμένου να διερευνήσουμε τις συνδυαστικές τους δυνατότητες. Από την προσεκτική παρατήρηση των συνάψεών τους, μέσω του λεξιλογικού προφίλ και του συγκριτικού λεξιλογικού προφίλ που προσφέρει το Sketch Engine, μπορούμε να συναγάγουμε πληροφορίες για τη σημασιολογική τους προσωδία (semantic prosody), δηλαδή «τη συστηματική σημασιολογική αύρα με την οποία ένας τύπος εμποτίζεται μέσω των συνάψεών του» (Louw 1993: 157). Δεδομένου ότι η βασική λειτουργία της σημασιολογικής προσωδίας είναι η έκφραση της αξιολόγησης του ομιλητή/συγγραφέα, πρόκειται για μια έννοια που προσφέρεται για τη διερεύνηση της (θετικής ή αρνητικής) αξιολογικής χρήσης των δύο όρων στο σώμα δεδομένων κοινοβουλευτικού λόγου.

Οι πίνακες 3 και 4 συνοψίζουν συγκριτικά τις ονοματικές και ρηματικές συνάψεις των λημμάτων *πρόσφυγας* και *μετανάστης*, αντιστοίχως:

Πρόσφυγας	Μετακίνηση/ είσοδος	Αριθμός	Νομιμότητα	Υποδοχή- Διαμονή	Προβλήματα
Ονοματικές συνάψεις	πόλεμος (7), Σύρους, κρίση, Χίος, Κιλκίς, Λέσβος, Σάμος, χώρα, Ελλάδα, νησιά	ροές (42) κύμα (5), αριθμός (4), εκατομμύριο (2), πληθυσμός, διακόσιοι-τριακόσιοι	λεγόμενους (2)	φιλοξενία (61) ⁶ , περίθαλψη (14), δικαιώματα (11), σίτιση (6), εκπαίδευση (5), στέγαση (2), ανθρωπισμός, προσφυγάκι, συσσίτια, καταυλισμό, προστασία	εγκλωβισμένοι (12), διαχωρισμός (2), διάκριση, εγκλωβισμός
Ρηματικές συνάψεις	φθάνουν,		βαφτίζω, βαφτίσατε	βοηθώ (2), φιλοξενώ,	εγκλωβίζω (2),

⁶ Εκ των οποίων οι 16 εμφανίσεις αφορούν τα *Κέντρα Φιλοξενίας Προσφύγων*.

	εισέρχονται, τους φέρνουν			φιλοξενούνταν, φιλοξενηθεί	μεταφέρω, βάζω, διαχωρίζω
--	---------------------------	--	--	----------------------------	---------------------------

Πίνακας 3 | Πρόσφυγας: ονοματικές και ρηματικές συνάψεις

Μετανάστης	Μετακίνηση/ είσοδος	Αριθμός	Νομιμότητα	Υποδοχή- Διαμονή	Προβλήματα
Ονοματικές συνάψεις	εισελθόντων (2) διακινούμενους (2) είσοδος νησί (3), Ελλάς (3), Σάμος, Χίος, χώρα, Μεσόγειος, Τουρκία	εκατομμύρια (6), ροές (5), στρατιές (4), αριθμός, κατακλυσμός, πλημμύρα, κύμα, πληθυσμός, ομάδα, όγκος, χίλιοι	επιστροφές (24), παράνομος (14), επαναπροωθήσεις (4), νόμιμους (3) παράτυπος (2), άτυπους (2), παραβατικούς, κρυπτόμενοι, αλλοδαπός, απελάσεις	φιλοξενία (2), δικαιώματα, διαβίωση, σίτιση, περίθαλψη	βαρυχειμωνιά (2), διαβίωση (2), εγκλωβισμένοι (2), καταγραφή, συσσώρευση, στοιβαγμένοι, θάνατος
Ρηματικές συνάψεις	εισβάλλουν (5)	πλημμυρίσατε		φιλοξενώ (2), βοηθώ	εγκλωβίζω, κοστίζω, αποβιβάζω

Πίνακας 4 | Μετανάστης: ονοματικές και ρηματικές συνάψεις

Όπως προκύπτει από τους πίνακες 3 και 4, οι συνάψεις των δύο όρων εμφανίζουν πολλές ομοιότητες, αλλά και ορισμένες σημαίνουσες διαφορές: σε ό,τι αφορά τις συνθήκες μετακίνησης και εισόδου στην Ελλάδα, και στους δύο όρους παρατίθενται τόποι προέλευσης (π.χ. *Συρία*) και διέλευσης (*Τουρκία*) των μετακινούμενων πληθυσμών, καθώς και τα ελληνικά νησιά ως τόποι υποδοχής (*Σάμος, Χίος* κ.ά.). Επίσης, θεματοποιείται το ζήτημα της διακίνησης των προσφύγων/μεταναστών (*τους φέρνουν, διακινούμενους*), ενώ στην περίπτωση των μεταναστών χρησιμοποιείται 5 φορές το ρήμα *εισβάλλουν*, με σαφώς αρνητικές συνδηλώσεις παραβίασης του «ζωτικού» χώρου της Ελλάδας. Αντίθετα, για τους πρόσφυγες σε 7 περιπτώσεις αναφέρεται ο πόλεμος ως βασική αιτιολογία μετακίνησής τους.

Ως προς τους αριθμούς των αφικνουμένων, και στα δύο λεξήματα η εικόνα είναι παρόμοια, καθώς τονίζεται emphatically ο μεγάλος τους όγκος, είτε μέσω αριθμητικών και συμπεριληπτικών ουσιαστικών (*χίλιοι, εκατομμύρια*), είτε μέσω εννοιολογικών μεταφορών του τύπου *ΤΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ/ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΩΣ ΟΡΜΗΤΙΚΟΣ ΥΓΡΟΣ ΟΓΚΟΣ (ροές, κύμα, πλημμύρα, κατακλυσμός)*, επιλογή συνήθης και στον ευρωπαϊκό τύπο για τις αναπαραστάσεις του εν λόγω ζητήματος (βλ. ενδεικτικά Abid et al. 2017). Σε τέτοιου είδους αναλογικά σχήματα συγκεκριμένα, επαναλαμβανόμενα μεταφορικά μοτίβα «τείνουν να κανονικοποιούν συγκεκριμένους τρόπους σκέψης για ομάδες ανθρώπων, που, αν είναι αρνητικοί, δικαιολογούν τις εις βάρος τους διακρίσεις» (Ng 2018: 220). Έτσι, η αναπαράσταση του προσφυγικού/μεταναστευτικού ως ανεξέλεγκτου υγρού που «κατακλύζει» τη χώρα ενεργοποιεί αυτομάτως τα αμυντικά αντανάκλαστα των «ντόπιων» απέναντι σε αυτή την «ασύμμετρη» απειλή.

Κατά την περιγραφή του status quo των προσφύγων/μεταναστών, για τους πρόσφυγες ενίοτε εμφανίζεται η μομφή ότι δεν πληρούν τις προϋποθέσεις νόμιμης απονομής της προσφυγικής ιδιότητας (*λεγόμενους, βαφτίζω, βαφτίσατε*), ενώ για τους μετανάστες, για τους οποίους η ρητορική είναι σαφώς πιο επιθετική, συχνή είναι η

χρήση επιθετικών προσδιορισμών που σχετίζονται με το καθεστώς μη νομιμότητάς τους (*επιστροφές, επαναπροωθήσεις, παράτυπους, παραβατικούς κ.ο.κ.*).

Οι σημαντικότερες διαφορές στη χρήση των δύο ταυτοτικών προσδιορισμών εντοπίζονται στις λέξεις που περιγράφουν την εντός Ελλάδος υποδοχή και διαβίωσή τους, με τους θετικά χρωματισμένους όρους που συνάπτονται προς τους πρόσφυγες να είναι πολύ συχνότεροι απ' ό,τι προς τους μετανάστες: π.χ. *φιλοξενία* (61 εμφανίσεις), *περίθαλψη* (14), *δικαιώματα* (11), *εκπαίδευση* (5) κ.ά., σκιαγραφώντας μια στάση πολύ πιο «φιλική» προς τη συγκεκριμένη κατηγορία μετακινούμενων ανθρώπων.

Τέλος, σε ό,τι αφορά τα προβλήματα της καθημερινότητας των προσφύγων/μεταναστών, κυρίαρχη είναι η παρουσία της λεξιλογικής οικογένειας του *εγκλωβίζω* (15 εμφανίσεις για τους πρόσφυγες και 3 εμφανίσεις για τους μετανάστες), καθώς και τα παρεμφερή *συσσωρεύω* και *στοιβάζω*, που περιγράφουν τις απάνθρωπες συνθήκες συνωστισμού τους στις Δομές Υποδοχής.

Συνολικά, από την ανάλυση των συνάψεων που προηγήθηκε, παρά το γεγονός ότι σε μεγάλο βαθμό εμφανίζονται επικαλύψεις, προκύπτει η θετικότερη σημασιολογική προσωδία του όρου *πρόσφυγας*, σε σχέση με τον όρο *μετανάστης*, καθώς ο πρώτος φαίνεται να διεγείρει περισσότερο τα ανθρωπιστικά αντανακλαστικά της κοινότητας-υποδοχής.

3.3 Το προσφυγικό/μεταναστευτικό ως πολιτικό διακύβευμα

Στη συνέχεια, με βάση τα δεδομένα των συμφραστικών πινάκων θα διατυπώσουμε ορισμένες πιο λεπτομερείς παρατηρήσεις, επιχειρώντας να συσχετίσουμε τη χρήση των όρων *πρόσφυγες vs μετανάστες* με τους βασικούς τόπους (τοπoi) της όλης συζήτησης.

Κατ' αρχάς, η εννοιολογική διάκριση των όρων *πρόσφυγας* και *μετανάστης* μετατρέπεται σε εργαλείο πολιτικού διαξιφισμού, με την Αντιπολίτευση, μείζονα και ελάσσονα, να κατηγορεί την Κυβέρνηση για εσκεμμένη σύγχυση των δύο όρων, αμφισβητώντας παράλληλα, όπως ήδη σχολιάστηκε, το νομικό καθεστώς πολλών «επονομαζόμενων» προσφύγων. Οι φωνές αμφισβήτησης προέρχονται από όλο το κομματικό φάσμα:

- (8) «Ομάδες *παράνομων μεταναστών* κρυπτόμενοι πίσω από την ιδιότητα του *πρόσφυγα* καθιστούν τους εαυτούς τους ναυαγούς και εσείς κάνετε και κάνετε τους ναυαγιστές.» (Α. Δημοσχάκης, ΝΔ)
- (9) «Όταν ανοίξαμε, λοιπόν, τα σύνορα και υποδεχθήκαμε με αγάπη όχι τους Σύρους *πρόσφυγες*, αλλά ανθρώπους από τη Μακρέμπ, από το Αλγέρι, από το Μαρόκο, από τη Μαυριτανία, από τη Νιγηρία, από τη Ζιμπάμπουε, από το Αφγανιστάν, από το Πακιστάν, οι οποίοι δεν ήταν *πρόσφυγες* της κρίσης της Συρίας, δώσαμε το σύνθημα ότι 'Είμαστε μια ανοιχτή χώρα, ελάτε'.» (Ν. Ψαριανός, «Το Ποτάμι»)

Μια άλλη επαναλαμβανόμενη στα δεδομένα επιχειρηματολογική γραμμή της Αντιπολίτευσης αφορά την επισήμανση των δυσμενών συνεπειών που προκύπτουν για την Ελλάδα από την είσοδο των *προσφύγων/μεταναστών*, με ιδιαίτερη αναφορά στην κατάσταση που επικρατεί στα ελληνικά νησιά και τις παραμεθόριες περιοχές, που συνιστούν πύλες εισόδου (193 εμφανίσεις):

- (10) «Και δεν είναι τα νησιά μόνο που δέχονται αυτή την ειρηνική επίθεση, αλλά και ο Έβρος, με στρατιές *οικονομικών μεταναστών και προσφύγων* να βρίσκονται εγκλωβισμένοι.» (Γ. Κουμουτσάκος, Ν.Δ.)
- (11) «Κύριε Υπουργέ, [...] Είπατε ότι δεν υπάρχει υγειονομικό πρόβλημα στα νησιά. Μήπως έχετε ρωτήσει τους αστυνομικούς και τους λιμενικούς; [...] Ξέρετε ότι πολλοί άνθρωποι από αυτούς έχουν προσβληθεί από ασθένειες και δεν το ομολογούν;» (Θ. Παπαθεοδώρου, Δημοκρατική Συμπαράταξη)

Ανάλογες είναι οι μομφές για επιβάρυνση της ελληνικής οικονομίας και του Εθνικού Συστήματος Υγείας:

- (12) «Ποια θα είναι όμως η έκταση της ζημίας, την οποία θα υποστεί η Ελλάδα, η χώρα μας, από αυτήν την κρίση τη *μεταναστευτική-προσφυγική*;» (Γ. Καρράς, Ένωση Κεντρώων)
- (13) «Σχετικά με την υγεία έχετε κατακλύσει τα νοσοκομεία με *λαθρομετανάστες*, οι οποίοι μπαίνουν-βγαίνουν δωρεάν και κάνουν τα πάντα δωρεάν.» (Π. Ηλιόπουλος, Χ.Α.)

Τέλος, ο βουλευτής του Κ.Κ.Ε. Χ. Κατσώτης επανειλημμένα σχολιάζει τον «αδιαφανή» ρόλο τον Μ.Κ.Ο. «που ροκανίζουν τα λεφτά» και υιοθετούν «διαχειριστικές πολιτικές με όρους μπίζνας», καθώς την ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των λοιπών «ιμπεριαλιστικών» δυνάμεων:

- (14) «Με την πολιτική συνολικού εξωραϊσμού του αμερικάνικου και νατοϊκού ιμπεριαλισμού, τις θριαμβολογίες για την παραμονή της νατοϊκής αρμάδας στο Αιγαίο, δήθεν για τους *πρόσφυγες*, η Κυβέρνηση εμπλέκει ακόμα περισσότερο το *προσφυγικό-μεταναστευτικό* στους επικίνδυνους για το λαό γεωπολιτικούς σχεδιασμούς των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων.»

Από την πλευρά της η συγκυβέρνηση ΣΥ.ΡΙΖ.Α.-ΑΝ.ΕΛ., διά του θεσμικά αρμόδιου Υπουργού Γ. Μουζάλα, ανταποδίδει τα πυρά με αντεγκλήσεις για κακούς χειρισμούς των προκατόχων της (15) και υπεραμύνεται των επιλογών της (16):

- (15) «Δεν είχατε καν καταγραφή αυτών οι οποίοι έμπαιναν. Τους καταγράφατε μετά, αφού τους συλλαμβάνατε, με αυτές τις περίφημες «σκούπες» και με την πολιτική -αν είναι δυνατόν!- του να επανακτήσουμε τον δημόσιο χώρο, αφού πρώτα εσείς δεν είχατε καμία επιτήρηση.»
- (16) «Δυστυχώς -και ευτυχώς από την άλλη- υπάρχει μία πολύ λεπτή γραμμή ανάμεσα στο ότι η διαδικασία ασύλου πρέπει να επιταχυνθεί και στο ότι η διαδικασία ασύλου αποτελεί μία κορωνίδα ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο χώρο της μετανάστευσης και δεν πρέπει να θιχθεί η νομική τους και ανθρωπιστική τους υπόσταση. Προσπαθούμε να ισορροπήσουμε σε αυτό.»

Τέλος, ο κυβερνητικός εταίρος ΑΝ.ΕΛ. απέχει από την τοποθέτηση επί της ουσίας των συζητούμενων θεμάτων, επιχειρώντας μέσω μιας αναδρομής στο παρελθόν να κεφαλαιοποιήσει τη στάση που είχε τηρήσει ο επικεφαλής του Π. Καμμένος, όταν ψηφίστηκε η συνθήκη Δουβλίνο ΙΙ (Κανονισμός 343/2002):

- (17) «Να γνωρίζει, κύριοι της Νέας Δημοκρατίας, ο κόσμος που μας βλέπει ότι δεν αντιταχθήκατε καθόλου στη Συνθήκη του Δουβλίνου. [...] Ο μόνος που

είχε αντιταχθεί, πρώτος, για την άμεση αναστολή ήταν ο Πάνος Καμμένος». (Β. Κόκκαλης, ΑΝ.ΕΛ).

4 Συζήτηση αποτελεσμάτων

Στην παρούσα εργασία, ξεκινώντας από το μικροεπίπεδο των γλωσσικών επιλογών αναφορικά με τον προσδιορισμό των μετακινούμενων πληθυσμών στον κοινοβουλευτικό λόγο, επιχειρήσαμε να ρίξουμε φως στο μακροεπίπεδο των ιδεολογικοπολιτικών στάσεων που χαρακτηρίζουν τον κυρίαρχο εγχώριο δημόσιο λόγο σε ό,τι αφορά το συγκεκριμένο ζήτημα.

Παρά το γεγονός ότι, όπως επισημάνθηκε, ο όρος *πρόσφυγας* φαίνεται να έχει θετικότερη σημασιολόγηση σε σχέση με τον όρο *μετανάστης* -που εμφανίζεται και με τις στιγματιστικές παραλλαγές *λαθρομετανάστες* και *παράνομοι μετανάστες*- τελικά σε επίπεδο πρακτικών λόγου η θετική αυτή αξιολόγηση υποχωρεί μπροστά στην κομματική ατζέντα και τον θεσμικό ρόλο κάθε αγορητή, που καθορίζουν και το λογοθετικό πλαίσιο. Έτσι, μέσα από τη σύγκρουση των εκπροσώπων των διαφορετικών κομμάτων γύρω από αυτό το φλέγον θέμα παρατηρείται η συσπείρωση γύρω από το δίπολο Κυβέρνηση (διαχειριστής του «προβλήματος»)-Αντιπολίτευση (προγραμματικός επικριτής του κυβερνητικού έργου) και η παραταξιακή κεφαλαιοποίηση της συζήτησης, χωρίς ουσιαστική ανταλλαγή απόψεων, απόπειρα συμπαράταξης των πολιτικών δυνάμεων του τόπου ή προσπάθεια εξεύρεσης κοινά αποδεκτών λύσεων.

Συνολικά, σε ό,τι αφορά τις σχέσεις εξουσίας, και παρά τις διαφοροποιήσεις των διαφόρων λόγων (*discourses*) που εντοπίστηκαν στα υπό ανάλυση δεδομένα, εμφανής είναι η ετεροποίηση (*othering*) του άλλου -του πρόσφυγα, του μετανάστη, του αλλοδαπού- ως ξένου στο πλαίσιο ενός κατά βάση εθνικού λόγου: οι μετακινούμενοι πληθυσμοί παραμένουν κατά κανόνα στην αντίπερα όχθη ως «οι άλλοι», αντανakλώντας την ασύμμετρη κατανομή ισχύος ανάμεσα στους κυρίαρχους πλειονοτικούς και τους μειονοτικούς πληθυσμούς.

Επιτακτικό παραμένει, επομένως, το ερώτημα κατά πόσον ο συγκρουσιακός και πολωτικός κοινοβουλευτικός λόγος αυτού του είδους συμβάλλει στις πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης ή αν περιορίζεται στη μετατροπή ενός βαθιά ανθρωπιστικού ζητήματος σε πεδίο πολιτικού διαξιφισμού.

Ασφαλώς, η συγκεκριμένη μελέτη είναι προκαταρκτική και αποσκοπεί απλώς στο να δώσει το έναυσμα για το ξεκίνημα μιας τέτοιας συζήτησης. Απαραίτητη κρίνεται η διεύρυνση του σώματος δεδομένων και η συστηματικότερη και υπό διαχρονική οπτική διερεύνηση των αναπαραστάσεων του προσφυγικού/μεταναστευτικού ζητήματος στον κοινοβουλευτικό λόγο σε σχέση με την ιδεολογικοπολιτική ταυτότητα των αγορητών, προκειμένου να εξαχθούν ασφαλέστερα συμπεράσματα.

Βιβλιογραφία

Αρχάκης, Αργύρης, και Βίλλυ Τσάκωνα. 2008. "Αναλύοντας την κοινοβουλευτική ειδησεογραφία στις ελληνικές εφημερίδες." Στο Π. Πολίτης (επιμ.) *Ο λόγος της Μαζικής Επικοινωνίας. Το Ελληνικό Παράδειγμα*, 25-29. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών-Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

- Abid, Raith, Zeher, Shakila Abdul Manan, and Amir Abdul Rahman. 2017. "A Flood of Syrians has Slowed to a Trickle": The Use of Metaphors in the Representation of Syrian Refugees in the Online Media News Reports of Host and Non-host Countries". *Discourse and Communication* 11(2):121-140.
- Akkerman, Tjitske. 2012. "Immigration Policy and Electoral Competition in Western Europe: A Fine-grained Analysis of Party Positions over the Past Two Decades". *Party Politics* 21(1):54-67.
- Baker, Paul. 2006. *Using Corpora in Discourse Analysis*. London/New York: Continuum.
- Bayley, Paul, ed. 2004. *Cross-cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Carvalho, João. 2013. *Impact of Extreme Right Parties on Immigration Policy: Comparing Britain, France, and Italy*. London: Routledge.
- Chilton, Paul A. 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London: Routledge.
- Fairclough, Norman, and Ruth Wodak. 1997. "Critical Discourse Analysis". Στο T.A. van Dijk (επιμ.), *Discourse as Social Interaction. Discourse studies: A Multidisciplinary Introduction*, Vol. 2, 258-284. London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage.
- Gianfreda, Stella. 2018. "Politicization of the Refugee Crisis?: A Content Analysis of Parliamentary Debates in Italy, the UK, and the EU". *Italian Political Science Review/Rivista Italiana Di Scienza Politica* 48(1):85-108.
- Ilie, Cornelia, 2009. "Argumentative Functions of Parentheticals in Parliamentary Debates". Στο Gloria, Álvarez-Benito, Gabriela Fernández-Díaz, και Isabel Íñigo-Mora (επιμ.), *Discourse and Politics*, 61-79. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne.
- Louw, Bill. 1993. "Irony in the Text or Insincerity in the Writer? The Diagnostic Potential of Semantic Prosodies." Στο Mona Baker, Gill Francis, και Elena Tognini-Bonelli (επιμ.), *Text and Technology: In honour of John Sinclair*, 157-176. Philadelphia and Amsterdam: John Benjamins.
- Μπακάκου-Ορφανού, Αικατερίνη. 2008. "Προφορικότητα και πολιτικός λόγος." Στο Αμαλία Μόζερ, Αικατερίνη Μπακάκου-Ορφανού, Χριστόφορος Χαραλαμπίκης και Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.), *Γλώσσας Χάριν: Τόμος Αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον Καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*, 389-401. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ng, Carl Jon Way. 2018. "Metaphor". Στο John Flowerdew και John E. Richardson (επιμ.), *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, 215-227. London & New York: Routledge.
- Reisigl, Martin, and Ruth Wodak. 2001. *Discourse and discrimination: Rhetorics of racism and anti-Semitism*. London: Routledge.
- Σηφιανού, Μαρία. 2008. "Κοινοβουλευτικός λόγος και ευγένεια." Στο Αμαλία Μόζερ, Αικατερίνη Μπακάκου-Ορφανού, Χριστόφορος Χαραλαμπίκης και Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.), *Γλώσσας Χάριν: Τόμος Αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον Καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*, 464-474. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Στάμου, Αναστασία Γ. 2014. "Η κριτική ανάλυση λόγου: μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας." Στο Μαριάνθη Γεωργαλίδου, Μαρία Σηφιανού και Βίλλυ Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: θεωρία και εφαρμογές*, 149-187. Αθήνα: Νήσος.

- Τσάκωνα, Βίλλυ. 2008. «Κοινοβουλευτικός λόγος: Μια πρώτη προσέγγιση». *ΜΕΓ* 28:391-401.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Νικολέττα, και Ελένη Δερβένη 2019. “Γλωσσικές Αναπαραστάσεις των Παιδιών Προσφύγων σε Δημοσιογραφικά Κείμενα.” *Το Ελληνικό Βλέμμα-Revista de Estudos Helênicos da UERJ* 6. file:///C:/Users/maria/Downloads/48895-164834-1-PB.pdf.
- Tsakona, Villy. 2009. “Linguistic Creativity, Secondary Orality, and Political Discourse: The Modern Greek Myth of the ‘Eloquent Orator’”. *Journal of Modern Greek Studies* 27(1):81-106.
- Wodak, Ruth, and Teun A. van Dijk, eds. 2000. *Racism at the Top. Parliamentary Discourse on Ethnic Matters in 6 European States*. Wien: Drava Verlag.

Αξιολόγηση του γλωσσικού ‘λάθους’ από φοιτητές/τριες της Φιλολογίας, με χρήση της ράβδου V&V

Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
pekavou@helit.duth.gr

Abstract

The notion of the lexical error is especially difficult to pinpoint and define mainly because it lies within a rather fuzzy area, between ‘right’ and ‘wrong’, and no absolute compliance among users should be expected concerning the existence of an error and its actual gravity. Things become even worse in cases of lexical doublets (Fergusson 1959), such as ‘στις μία η ώρα /στη μία η ώρα’, ‘αθλητίατρος/αθλίατρος’ etc. In this piece of research future teachers of Greek evaluate specific lexical doublets through the prism of fuzzy set theory and via the V&V bar.

Keywords: V&V bar, fuzzy sets theory, lexical doublets, bipole, error/mistake

1 Εισαγωγή

Σε πολλές εκφάνσεις της καθημερινής μας ζωής ανιχνεύονται ‘λάθη’ κυρίως επειδή υπάρχουν εγγενώς και αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της: από τη λάθος κίνηση, που μπορεί να καταλήξει σε ατύχημα, τη λάθος λέξη που μπορεί να οδηγήσει σε παρεξήγηση, τη λάθος δοσολογία που θα καταστρέψει το φαγητό ή το γλυκό, που όμως μπορεί και να δημιουργήσει ένα καινούργιο, ίσως και καλύτερο, μέχρι τη λάθος απόφαση στο δικαστήριο που μπορεί να στείλει έναν αθώο στη φυλακή, ή το λάθος στα Μαθηματικά όπου όμως αποτελεί εγγενές στοιχείο της αποδεικτικής διαδικασίας και δεν μπορεί να αποφευχθεί.

Κατά συνέπεια, επειδή το λάθος αφορά κάθε μας ενέργεια, κάθε εκδήλωση της ζωής μας, πρέπει να συγκεκριμενοποιήσουμε ότι στην παρούσα έρευνα εστιάζουμε στο γλωσσικό λάθος. Στην καθημερινή μας επικοινωνία ο χαρακτηρισμός μιας λέξης ως ‘λάθος’ είναι πολύ συνηθισμένη. Μάλιστα υπάρχουν ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης που σκοπό αποκλειστικό έχουν τη λαθροθηρία. Πώς ορίζεται όμως το γλωσσικό λάθος; Ως γλωσσικό λάθος, λοιπόν, θα μπορούσε να θεωρηθεί κάθε απόκλιση από τη γλωσσική νόρμα, η οποία έχει τη θέση του προτύπου και περιβάλλεται από το κύρος του κανόνα, πάντα μέσα στο πλαίσιο μιας γλωσσικής κοινότητας.

2 Θεωρητικό υπόβαθρο

Όπως προτείνεται στα «Ανοιχτά ακαδημαϊκά μαθήματα του ΑΠΘ» (PDF<https://opencourses.auth.gr>), ένας τρόπος να εξετάσουμε τα γλωσσικά λάθη είναι να τα εντάξουμε σε γενικές κατηγορίες:

1. Λάθη που αφορούν το γλωσσικό σύστημα και συγκεκριμένα λάθη α) στο φωνητικό/ φωνολογικό επίπεδο: π.χ. η προφορά της λέξης ποιότητα ως /'pɔtita/, β) λάθη στο μορφολογικό επίπεδο, π.χ. του επιφανή αντί του επιφανούς, γ) λάθη στο συντακτικό επίπεδο: π.χ. ‘μετά μεσημβρίας’ αντί του ορθού ‘μετά μεσημβρία(ν)’, δ) λάθη στο σημασιολογικό επίπεδο: π.χ. η χρήση της λέξης ευάριθμος με τη σημασία

‘πολύαριθμος’, ‘πολύς στον αριθμό’ αντί της κανονικής σημασίας, ‘εύκολος να αριθμηθεί’ ε) λάθη στο λεξιλογικό επίπεδο: π.χ. απαγοητεύω αντί απογοητεύω. Τα λάθη αυτά, σύμφωνα με τη Νικηφορίδου (2001), δεν προκύπτουν ανατιολόγητα επειδή βρίσκονται στη βάση του μηχανισμού που προκαλεί τη γλωσσική εξέλιξη. Κι αυτό γιατί το μεγαλύτερο μέρος των γλωσσικών μορφών που αποτελούν σε μια συγκεκριμένη περίοδο τον κανόνα, ξεκίνησαν ως γλωσσικά λάθη, στη συνέχεια συνυπήρξαν με τις παλιότερες παγιωμένες μορφές ώσπου τελικά υπερίσχυσαν. Με αυτή την έννοια, θα μπορούσαμε να δούμε πολλά λάθη ως πρώιμους μάρτυρες επερχόμενων γλωσσικών αλλαγών. Για αυτό ο Χριστίδης (1987) θεωρεί την καταστροφολογία που αναπτύσσεται από διάφορους γλωσσαμύνητες ως μια ανιστόρητη στάση απέναντι στη γλώσσα.

2. Λάθη που αφορούν τη χρήση της γλώσσας κυρίως στον προφορικό λόγο και αφορά την ποιητική λειτουργία της ομιλίας ή το register. Ένα τέτοιο λάθος δεν είναι απαραίτητα γραμματικό αλλά επικοινωνιακό, όπως χρήση λαϊκού λόγου σε επιστημονικό συνέδριο, ή χρήση ιδιολεκτών μη κατανοητών στους μαθητές μέσα στο μάθημα, ή ενικού αριθμού εκεί που απαιτείται πληθυντικός ευγενείας. Με άλλα λόγια έχουμε την εμπλοκή του κοινωνικού παράγοντα.

3. Λάθη που αφορούν τη γραπτή μορφή της γλώσσας και κυρίως ορθογραφικά λάθη, στα οποία έχει επικεντρωθεί ένα πολύ μεγάλο μέρος της γλωσσικής διδασκαλίας και των οποίων ο χαρακτήρας συχνά υπερτονίζεται.

Τι εννοούμε όμως όταν λέμε ‘σωστό/ορθό’ και τι όταν λέμε ‘λάθος’ και συγκεκριμένα στη γλώσσα;

Έστω ότι ‘σωστό’ θεωρούμε μια τυποποιημένη γλωσσική μορφή η οποία έχει αποκρυσταλλωθεί μέσα από τις διαδικασίες της κωδικοποίησης στις γραμματικές και τα λεξικά μιας γλώσσας, άρα περιβάλλεται από το κύρος του κανόνα. Το τι θεωρείται σωστό κάθε φορά αποφασίζεται από ποικίλους παράγοντες. Γιατί το σωστό δεν είναι το ίδιο διαχρονικά και διατοπικά μιας και αλλάζει μαζί με τη γλώσσα. Μόνο όταν μια γλώσσα παύει ν’ αλλάζει λόγω θανάτου και του τελευταίου φυσικού ομιλητή/τριας, μπορεί να παγιωθεί κατά κάποιον τρόπο και το σωστό, μιας και δεν υπάρχει περίπτωση ν’ αλλάξει, όπως συμβαίνει με τις κλασικές γλώσσες, Αρχαία Ελληνικά και Λατινικά. Φυσικά, κάτι ανάλογο δεν συμβαίνει με τις ομιλούμενες γλώσσες όπως είναι η νεοελληνική κοινή, οι οποίες μεταβάλλονται διαρκώς ανάλογα με τις συνθήκες και όπου το λάθος και το σωστό δεν έχουν απόλυτη σταθερότητα σε όλα τα επίπεδα, φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό, σημασιολογικό.

2.1 Η Γραμματική ως ένα φωτογραφικό άλμπουμ

Η γλώσσα είναι αεικίνητη και διαρκώς μεταβαλλόμενη και ένας κανόνας δεν είναι παρά μία στιγμιαία φωτογραφία ενός συγκεκριμένου γεγονότος. Επιπλέον, αν και κάποιοι άλλοι φωτογράφισαν τη στιγμή εκείνη σε κάποιες άλλες όμως συνθήκες, πχ νεαρότερους ομιλητές, ή σε κάποια άλλη περιοχή της χώρας, το πιθανότερο είναι να έχουν συλλάβει κάποια διαφορετικά στοιχεία, να έχουν δηλαδή μια διαφορετική φωτογραφία του ιδίου γεγονότος. Τώρα πρέπει να επιλεγεί η καλύτερη «φωτογραφία», αυτή δηλαδή που αποδίδει την όσο το δυνατόν πιστότερη, πιο ολοκληρωμένη λειτουργία του συγκεκριμένου γλωσσικού γεγονότος και να δημοσιευτεί, μαζί με άλλες ανάλογες διαφορετικών γεγονότων, σε ένα άλμπουμ, μια γραμματική δηλαδή, και να γίνει γνωστή στο κοινό-ομιλητές/τριες της συγκεκριμένης γλώσσας. Ωσπου όμως να κυκλοφορήσει το άλμπουμ-γραμματική, πολλά έχουν αλλάξει. Όπως παρατηρεί ο Σετάτος (1991: 30-31): «Έτσι, αναπόφευκτη είναι μια διαρκής διάσταση ανάμεσα σ’ αυτά που χρησιμοποιεί η γλωσσική κοινότητα ζωντανά

και σ' αυτό που προτείνουν οι γραμματικές και τα λεξικά, τα οποία συντάχθηκαν σε μια προηγούμενη περίοδο και σε διαφορετικές συνθήκες».

Τις τελευταίες δεκαετίες, οι γλωσσολόγοι καταβάλλουν τεράστιες προσπάθειες προκειμένου να πείσουν εκπαιδευτικούς και γονείς ότι τα λάθη είναι αναμενόμενα τόσο στη διαδικασία της γλωσσικής κατάρτησης όσο και της εκμάθησης.

Κι αυτή είναι η ισχυρότερη αιτία της προσπάθειας απενεχοποίησης του 'λάθους', όταν αυτό αφορά μεγάλες ομάδες χρηστών, καθώς μπορεί να αποτελεί είτε γλωσσική ποικιλία, είτε ένδειξη πιθανής μελλοντικής αλλαγής.

Προφανώς, θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει το επιχείρημα ότι δουλειά των δασκάλων είναι να διδάσκουν το μοναδικό 'σωστό' και ότι αυτό απαιτούν από μας οι μαθητές μας (και οι γονείς τους!). Όμως πρέπει όλοι/ες οι εμπλεκόμενοι/ες στη διαδικασία της μάθησης να συνειδητοποιήσουμε ότι το λάθος είναι μια καθημερινή πραγματικότητα κι όχι μόνο στη γλώσσα και ότι η γενική αρχή 'μαθαίνω από τα λάθη μου' είναι διαχρονική και διατοπική παραδοχή.

Οπωσδήποτε δεν ευαγγελίζομαι την απόλυτη και άκριτη παραδοχή οποιουδήποτε γλωσσικού εκφωνήματος ως ορθού, τουλάχιστον όχι πριν ελεγχθούν όλες οι συνθήκες. Αντιθέτως, ανήκω σε αυτούς που πιστεύουν ότι ο/η εκπαιδευτικός πρέπει να ακολουθεί τους εκάστοτε κανόνες, ιδιαίτερα στις πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης και κατά τη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας καθώς χρειάζονται έναν μικρό αριθμό κανόνων για να βασιστούν. Αυτές οι κατηγορίες χρειάζονται τη μία και ορθή απάντηση από τον/τηνεκπαιδευτικό. Αυτό που κυρίως θέλω να τονίσω είναι πώς οι εν ενεργεία αλλά και οι μελλοντικοί εκπαιδευτικοί μπορούν να χειριστούν περιπτώσεις όπως αυτές που ο Fergusson (1959:334) ονομάζει 'lexical doublets', λεξιλογικές διπλοτυπίες.

2.2 Περί ασάφειας. Ασαφή σύνολα

Η έλλειψη σταθερών ορίων μεταξύ σωστού/λάθους που μόλις είδαμε ακροθιγώς, αυτή η ασάφεια είναι μια ολόκληρη περιοχή που στη φυσική και στα μαθηματικά επίσης ονομάζεται *ασάφεια/fuzziness* και έχει πίσω της μια ολόκληρη μαθηματική θεωρία, αυτή των ασαφών συνόλων. Αυτός ο ραγδαία αναπτυσσόμενος κλάδος των μαθηματικών έλκει στην πραγματικότητα την καταγωγή του από τη γλωσσολογία. Ο θεμελιωτής της θεωρίας, ο Zadeh (1965), ήθελε να εκφράσει την 'ιδιότητα του μέλους' (membership) όταν αυτή δεν διακρίνεται από ένα σαφές 'ναι' ή 'όχι' αλλά έχει μία συνέχεια.

Ειδικότερα στη γλώσσα, εμφανίζονται τέτοιες καταστάσεις, για να μην πούμε ότι αποκλειστικά έχουμε τέτοιες περιπτώσεις, γι' αυτό και ο ίδιος ο Zadeh (1975) επισημαίνει ότι θέλει να παραστήσει με μαθηματικό τρόπο γλωσσολογικές παραμέτρους. Ας δούμε λοιπόν το παράδειγμα.

Appearance =

{*beautiful, pretty, cute, handsome, attractive, not beautiful, very pretty, very handsome, quite pretty, quite handsome, fairly handsome, not very attractive, not very unattractive, ...*}». (Zadeh 1975:202).

Η παράσταση αυτού του συνόλου σε μια διάταξη παρουσιάζει τεράστιες δυσκολίες ακόμη και για τέλειους γνώστες της γλώσσας. Επομένως προκύπτει μεγαλύτερη ασάφεια και δυσκολία κατάταξης, σε μια αύξουσα ή φθίνουσα σειρά και καθίσταται αδύνατη η ισοϋψής τοποθέτηση των εννοιών σε μια κλίμακα όπως απαιτείται, πχ, στη χρήση ενός ερωτηματολογίου. Ποιο θα βάλουμε πιο μπροστά; Ποιο δείχνει το πιο όμορφο; Δύσκολο να συμφωνήσουμε. Επιπλέον, μπορεί να

επηρεασθεί και από τις διάφορες διαστάσεις ποικιλότητας, όπως *χρόνος, τόπος, ηλικία, φύλο, κοινωνικό στάτους* των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα.

Η εισαγωγή των ασαφών συνόλων πιστεύω ότι θα μπορούσε να συνεισφέρει σε μεγάλο βαθμό, τουλάχιστον στην ερμηνεία αυτής της δυσκολίας. Ακόμη, δεδομένου ότι τα κριτήρια δεν είναι ενδογλωσσικά αλλά κυρίως εξωγλωσσικά, ένα τέτοιο ζήτημα ξεφεύγει από το αυστηρά γλωσσολογικό πλαίσιο και μπορεί να μελετηθεί μέσω διαφορετικών επιστημών, συμπεριλαμβανομένων και των μαθηματικών.

2.2.1 Κλίμακες Likert

Οι κύριες φάσεις μιας εμπειρικής έρευνας συνήθως είναι τρεις: (α) σχεδιασμός, (β) υλοποίηση, (γ) επεξεργασία. Τα μοντέλα που χρησιμοποιούνται στα ερωτηματολόγια είναι κατά κανόνα οι κλίμακες Likert.

1ο και 2ο στάδιο: σχεδιασμός και συμπλήρωση ερωτηματολογίων

Η κλιμακοποίηση μιας μεταβλητής εξαρτάται τόσο από τη φύση της όσο και από την κρίση του/της ερευνητή/τριας. Ασφαλώς κυριαρχούν κάποιες κλίμακες, όπως η πεντάβαθμη κλίμακα Likert με κατηγορίες όπως: 'Συμφωνώ απόλυτα', 'Συμφωνώ', 'Αδιάφορος ή Αναποφάσιτος', 'Διαφωνώ' και 'Διαφωνώ απόλυτα'.

Όμως υπάρχουν εγγενώς προβλήματα όπως:

(i) Το εύρος της κλίμακας αποτελεί απόφαση του ερευνητή. Με άλλα λόγια δεν είναι σταθερή η διαμέριση, το εύρος της κλίμακας και σε κάθε περίπτωση η εκτίμηση της 'μονάδας' είναι ένα πρόβλημα.

(ii) Κατόπιν έχουμε τον περαιτέρω καθορισμό και επεξήγηση των λεπτών διαφορών μεταξύ των διαφορετικών υποδιαίρέσεων της κλίμακας προκειμένου να καταστούν σαφή στους/στις ερωτώμενους/ες, ιδιαίτερα στους λιγότερο έμπειρους. Για παράδειγμα, το 'αρκετά καλός' δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι γίνεται το ίδιο αντιληπτό από διαφορετικούς ερωτώμενους. Κάποιοι ίσως το θεωρήσουν λιγότερο από το 'καλός' ενώ κάποιοι άλλοι ίδιο ή και 'περισσότερο καλός'.

3ο στάδιο: επεξεργασία ερωτηματολογίων

Στο στάδιο της επεξεργασίας των ερωτηματολογίων, ο/η ερευνητής/τρια που χρησιμοποιεί μια οποιαδήποτε διαβάθμιση της κλίμακας Likert, π.χ. 5/βαθμη, όταν τελειώσει την επεξεργασία και ανακαλύψει ότι κάποιος/α άλλος/η ερευνητής/τρια, κάπου αλλού έχει κάνει το ίδιο πείραμα αλλά χρησιμοποίησε 6/βαθμη ή 7/βαθμη κλίμακα, είναι αδύνατον να έχει μια ακριβή σύγκριση για διεξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων παρά μόνον μια κατά προσέγγιση, εν πολλοίς αναξιόπιστη.

2.2.2 Συνεχές αντί διακριτού, ράβδος αντί κλιμάκων Likert

Προκειμένου να ελαχιστοποιήσουν τα μειονεκτήματα αυτά αρκετοί ερευνητές χρησιμοποίησαν μεγαλύτερες από τις συνήθεις κλίμακες, δεκάβαθμη, εικοσάβαθμη, εκατοντάβαθμη (Schraw και Dennison 1994, Pallier κ.ά. 2002, Gu και Hu 2003, Luk και Bialystok 2013).

Η κριτική μας σε όλες τις προσπάθειες χρήσης ράβδου, συνεχούς όπως την ονομάζουν, είναι ότι καμία δεν είναι συνεχής με τη μαθηματική έννοια τη στιγμή που γίνονται έστω και πολύ λεπτομερείς διαμερίσεις. Το θέμα είναι όταν μιλάμε για συνεχές να έχουμε πραγματικά συνεχές. Αυτό το κενό πιστεύουμε ότι καλύπτεται από τη ράβδο *Vougiouklis και Vougiouklis (V&Vbar)*.

Συγκεκριμένα, οι Kambaki και Vougiouklis (2008) προτείνουν την αντικατάσταση των κλιμάκων με μια 'ράβδο' (*bar*), που διευκολύνει τα υποκείμενα

με τις απαντήσεις τους και τους ερευνητές με την επεξεργασία των δεδομένων. Η προτεινόμενη αντικατάσταση της κλίμακας με τη ράβδο δεν έχει καμία σχέση με τις προηγούμενες που αναφέρθηκαν παραπάνω γιατί η V&V bar είναι ένα απόλυτο συνεχές, χωρίς καμία απολύτως διαβάθμιση.

ΠΡΟΤΑΣΗ

«Κατά τη συμπλήρωση οποιουδήποτε ερωτηματολογίου προτείνεται σε κάθε ερώτηση να αντικατασταθούν οι κλίμακες με ένα συνεχές, δηλαδή μία ράβδο, την οποία ονομάζουμε Vougiouklis & Vougiouklis bar. Στο αριστερό άκρο της ράβδου υπάρχει το 0 και στο δεξιό το 1:

0 _____ 1

Ο/Η ερωτώμενος/η, αντί, ως συνήθως, να τσεκάρει μία βαθμίδα της κλίμακας, καλείται να τμήσει κάθετα το σημείο της ράβδου το οποίο θεωρεί ότι εκφράζει την απάντηση του/της στο συγκεκριμένο ερώτημα» (Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009: 121-122).

Πλεονεκτήματα της V&V ράβδου

1^ο και 2^ο στάδιο: σχεδιασμός και συμπλήρωση ερωτηματολογίων

Όποιος καλείται να απαντήσει δεν χρειάζεται εκπαίδευση και δεν μπαίνει στη διαδικασία να διακρίνει την, έτσι κι αλλιώς, δυσδιάκριτη διαφορά μεταξύ δυο διαβαθμίσεων της κλίμακας. Αυτή η διαδικασία μπορεί να αναπαρασταθεί με την προσπάθεια ενός αυτοκινήτου ή αμαξιδίου να ανεβεί ή να κατεβεί (α) ένα κεκλιμένο επίπεδο, δηλαδή τη ράβδο, ή (β) μία σκάλα, δηλαδή την κλίμακα Likert.

3^ο στάδιο: επεξεργασία ερωτηματολογίων

Στη διαδικασία της επεξεργασίας των ερωτηματολογίων με τη χρήση της ράβδου V&V, ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να «κλιμακοποιήσει» τη ράβδο με ποικίλους τρόπους. Μπορεί δηλαδή να χωρίσει τη ράβδο σε 4, 5, 6, 7 ίσα διαστήματα και να δει πώς μεταβάλλονται οι απαντήσεις ή να κάνει τα δικά του δεδομένα συγκρίσιμα με αντίστοιχα άλλων ερευνητών, κάτι αδύνατον με τη χρήση κλιμάκων Likert.

Το βασικότερο, όμως, πλεονέκτημα της ράβδου είναι ότι ο ερευνητής μπορεί να 'διορθώσει' τάσεις ερωτώμενων οι οποίες στην ουσία καταστρέφουν τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια σε κλίμακα Likert με την έννοια ότι οι απαντήσεις συνωστίζονται στο κέντρο της κλίμακας ή στα άκρα της. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο ερευνητής μπορεί να 'μεγεθύνει' τις αμφισβητούμενες περιοχές και να χρησιμοποιήσει τις ονομαζόμενες 'ισοεμβαδικές' διαμερίσεις. Τα διαστήματα στις συνηθέστερες των περιπτώσεων παρουσιάζονται στην Vougiouklis και Kambaki-Vougioukli (2013). Επιπλέον, η ταχύτητα συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου, ουσιαστικά στο ¼ του χρόνου που απαιτείται για τη συμπλήρωση με τη συνηθισμένη κλίμακα Likert (Kambaki-Vougiouklis.ά. 2011), δίνει στη ράβδο V&V ένα σημαντικό πλεονέκτημα.

Τα τελευταία χρόνια, γίνεται μια επιτυχή σειρά εφαρμογών με τη χρήση του εργαλείου σε διαφορετικού τύπου μελέτες, όπως στις Mathioudakis και Kambaki-Vougioukli (2010), Καρατσιώλης και Καμπάκη (2015), Mamoukarı και Vougiouklis (2017) και Φλιάτουρας και Καμπάκη (2019) και φαίνεται να αποτελεί μια εναλλακτική επιλογή με ενθαρρυντικά αποτελέσματα.

3 Η έρευνα

3.1 Σκοπός και δικαιολόγηση της έρευνας

Σε αυτή την έρευνα, λοιπόν, διερευνάται συγκεκριμένα η ασάφεια που προκαλείται από περιπτώσεις διπλοτυπιών και η οποία μπορεί να ξεκινάει από το απόλυτα λάθος και να φτάνει στο απόλυτα σωστό με τη βοήθεια των *ασαφών συνόλων* και της ράβδου V&V / V&Vbar, και πώς αυτή αξιολογείται από υποψήφιους δασκάλους της ελληνικής ως μητρικής ή/και ως ξένης/ δεύτερης γλώσσας.

3.2 Πληροφορητές/τριες

61 φοιτητές και φοιτήτριες, του Β εξαμήνου, στο Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του ΔΠΘ.

3.3 Εργασία

(α) Ερωτηματολόγιο με τις δύο πιο συνηθισμένες εκδοχές 48 εκφράσεων της ΚΝΕ, και (β) η V&Vράβδος.

Οι πληροφορητές/τριες κλήθηκαν να αξιολογήσουν δύο συχνές εκδοχές 48 εκφράσεων, όπως 'του επικεφαλής/ του επικεφαλής', 'θα αποτανθώ/ θα αποταθώ', κόβοντας τη ράβδο στο σημείο που εκφράζει καλύτερα τη γνώμη τους, έχοντας υπόψη ότι το 0 σημαίνει 'απολύτως λάθος' και το 1 'απολύτως ορθό'. Όπως μπορεί κανείς εύκολα να αντιληφθεί οι συμμετέχοντες/ουσες έχουν άπειρες επιλογές, όσα και τα σημεία στη ράβδο.

Παραδείγματα Φύλλο 1

12. αποθανατίζω 0 _____ 1

20. τρεισίμισι λεπτά 0 _____ 1

Παραδείγματα Φύλλο 2

74. απαθανατίζω 0 _____ 1

94. τριάμισι λεπτά 0 _____ 1

Το σύνολο των ερευνηθέντων λέξεων/εκφράσεων:

Α ΦΥΛΛΟ

1.αγορονομία	2.λιποβαρής
3.αυτοκινητικό	4.αγοροπωλησία
5.αθλητίατρος	6.ακατανόμαστος
7.αδριάντας	8.ανενημέρωτος
9.ανεξεταστέος	10.απογοήτευση
11.αποδιοπομπαίος	12.αποθανατίζω
13.το απολωλός πρόβατο	14.άρδρευση
15.αφλογιστία	16.διελκυστίδα
17.εμβάθυνση	18.επίμονος
19.κοινοτυπία	20.τρεισίμισι λεπτά
21.προγεννητικός	22.συνοθύλευμα
23.υποβολιμαίος	24.κρέμα νύχτας

25.υποθηκοφυλάκιο	26.η ψήφος
27.ανταπεξέρχομαι	28.απογοητεύω
29.αποκαθίστανται οιζημιές	30.απαθανατίζω
31.ο στίχος απαντάται σε πολλάκείμενα	32.απολαμβάνει την εμπιστοσύνη
33.αποτίωφόροτιμής	34.αποκατεστάθη
35.αιγόκλημα	36.εκτίω ποινή
37.ο σταυρός άνηκεστηγιαγιά μου	38.κατονομάζω
39.μεγενθύνω τηφωτό	40.παρεισφρύω κάπου ακάλεστος
41.περιθάλλω	42.στενοχωρώ
43.νεκρή ταχύτητα	44.τίθονται
45.υποθάλλω	46.ο πατέρας/ πατήρΑντώνιος
47.αγοροφοβία	48.συμπαρομαρτούντα

Β ΦΥΛΛΟ

49.αγορανομία	50.ελλιποβαρής
51.μεγένθυνση	52.αντεπεξέρχομαι
53.ανδριάντας	54.παρεισφρέω
55.αυτοκινητιστικό	56.τίθενται
57.αφλογισία	58.αγοραπωλησία
59.αθλίατρος	60.υποβολιμαίος
61.επίμων	62.ακατονόμαστος
63.ανημέρωτος	64.κοινοτοπία
65.αποτίνω φόρο τιμής	66.διελκυστίδα
67.αναξεταστέος	68.κρέμα νυκτός
69.απαγοήτευση	70.αποδιοπομπαίος
71.εμβάνθυνση	72.προγενετικόςέλεγχος
73.συνονθύλευμα	74.απαθανατίζω
75. υποθάλλω	76.άρδευση
77.υποθηκοφυλακείο	78.ο ψήφος
79.το μενταγιόν <u>ανήκε</u> στη μητέρα μου	80.οι ζημιές ήδη αποκαθιστώνται
81.απεκατεστάθη	82.αποθανατίζω
83.κατανομάζω	84.απολαύει της εμπιστοσύνης
85.συμπαρομαρτούντα	86.εκτίνω ποινή
87.απαγοητεύω	88.απαντά σε κείμενο
89.ο πάτερ Αντώνιος	90.αγοραφοβία
91.αιγόκλημα	92.στεναχωρώ
93.το απολωλόν πρόβατον	94.τριάμισι λεπτά
95.περιθάλλω	96.νεκρά ταχύτητα

3.4 Διαδικασία

Τα ερωτήματα δόθηκαν σε δύο ξεχωριστά φύλλα: ο ένας τύπος στο ένα φύλλο και ο δεύτερος στο άλλο, σε τυχαίες θέσεις. Για να πάρει κανείς το δεύτερο φύλλο έπρεπε να παραδώσει το πρώτο, ούτως ώστε να αποφευχθεί η πιθανή αυτοδιόρθωση. Η διαδικασία ολοκληρώθηκε σε 12-13 λεπτά, πράγμα αναμενόμενο επειδή ο χρόνος συμπλήρωσης ερωτηματολογίου με ράβδο είναι περίπου στο 25% του χρόνου που χρειάζεται για τα κλασικά ερωτηματολόγια με Likert (Kambaki-Vougioukli κ.ά. 2011).

4 Αποτελέσματα /συζήτηση

Στη δεύτερη στήλη του παρακάτω πίνακα εμφανίζεται ο μέσος όρος στην κλίμακα 0-62. Το διάστημα εμπιστοσύνης (κάτω και άνω όριο) σημαίνει ότι με 95% βεβαιότητα, για τη συγκεκριμένη ερώτηση, ο μέσος όρος του πληθυσμού των ατόμων από τον οποίο προέρχεται το δείγμα θα βρίσκεται μέσα σε αυτό το διάστημα.

Για παράδειγμα, στην πρόταση 1, λ. *αγορονομία*, ο ΜΟ είναι 33 (στην κλίμακα 0-62) και ο αντίστοιχος ΜΟ του πληθυσμού αναμένεται να είναι μεταξύ 27 και 39. Αντίστοιχα, στην πρόταση 49, λ. *αγορονομία*, έχουμε 50 και 45 με 55.

Αντίθετα στην πρόταση 7, λ. *αδριάντας*, ο ΜΟ είναι 43 ο αντίστοιχος ΜΟ του πληθυσμού αναμένεται να είναι μεταξύ 38 και 49, ενώ στη λ. *ανδριάντας*, έχουμε αντίστοιχα 45 και 39 με 50.

Όταν τα διαστήματα δύο ζευγών δεν επικαλύπτονται σημαντικά, όπως στο ζεύγος 1-49, τότε μπορεί κανείς να μιλήσει για στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο λέξεις. Αν όχι, όπως το ζεύγος 7-53, τότε μιλάμε για μη στατιστικά σημαντικές διαφορές. Αυτό σημειώνεται στην τελευταία στήλη και για να το διαπιστώσουμε εφαρμόσαμε τον t-έλεγχο κατά ζεύγη (paired-samples t-test) ή τον μη παραμετρικό έλεγχο W του Wilcoxon, όταν δεν ικανοποιούνταν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του πρώτου.

Έχει πολύ ενδιαφέρον να μελετηθούν οι περιπτώσεις μία προς μία, όμως κάτι τέτοιο είναι αδύνατον στο πλαίσιο της παρούσης εργασίας.

Όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα των αποτελεσμάτων, η γενική παρατήρηση είναι ότι οι πληροφορητές/τριες της έρευνας-μελλοντικοί δάσκαλοι/ες φαίνεται να μην έχουν καταλήξει οι ίδιοι/ες ποιο είναι το σωστό στις συγκεκριμένες κατηγορίες λέξεων/φράσεων.

Πρόταση	Μέσος όρος	95%Διάστημα Εμπιστοσύνης		Στατιστικά σημαντική διαφορά
	(0-62)	Κάτωόριο	Άνωόριο	
1	33	27	39	NAI
49	50	45	55	
2	44	39	50	NAI
50	31	25	38	
3	24	17	30	NAI
55	57	55	59	
4	32	26	38	NAI
58	53	49	57	
5	15	10	20	NAI
59	40	34	46	
6	50	46	55	NAI
62	37	31	44	
7	43	38	49	OXI
53	45	39	50	
8	40	34	46	NAI

63	29	23	36	
9	22	17	28	OXI
67	21	16	27	
10	58	55	60	NAI
69	20	13	26	
11	46	40	51	NAI
70	27	20	33	
12	33	26	39	NAI
74	44	39	50	
13	34	28	40	NAI
93	46	41	51	
14	38	31	44	OXI
76	46	40	52	
15	26	22	31	NAI
57	35	30	41	
16	25	20	30	NAI
66	34	28	39	
17	55	52	58	NAI
71	39	33	46	
18	57	54	59	NAI
61	36	30	41	
19	49	45	54	NAI
64	39	43	45	
20	30	25	36	OXI
94	36	30	43	
21	31	26	37	OXI
72	24	17	30	
22	37	32	42	OXI
73	30	25	36	
23	28	23	32	OXI
60	32	27	37	
24	29	23	35	NAI
68	54	51	58	
25	44	39	49	OXI
77	43	37	48	
26	54	51	58	NAI
78	19	13	26	
27	46	41	51	NAI
52	30	23	36	
28	58	56	60	NAI

87	25	18	32	
29	50	45	54	NAI
80	31	25	37	
30	41	35	46	OXI
82	42	37	48	
31	30	25	36	OXI
88	24	19	30	
32	21	15	26	NAI
84	29	23	34	
33	26	21	32	NAI
65	38	32	43	
34	25	19	31	OXI
81	29	23	36	
35	34	29	40	NAI
91	45	40	50	
36	44	39	49	NAI
86	31	25	37	
37	35	29	41	NAI
79	47	43	52	
38	47	42	52	NAI
83	29	22	36	
39	35	29	41	NAI
51	44	37	50	
40	27	22	31	OXI
54	27	22	33	
41	45	39	51	OXI
95	51	46	56	
42	38	32	44	NAI
92	46	41	52	
43	32	27	38	NAI
96	43	38	49	
44	42	36	48	NAI
56	55	52	59	
45	38	33	44	NAI
75	48	44	53	
46	51	47	55	NAI
89	44	38	50	
47	36	30	43	NAI
90	48	43	53	
48	23	18	27	OXI

85	23	18	27	
----	----	----	----	--

Πίνακας συνολικών αποτελεσμάτων διπλοτυπιών ανά ζεύγος

5 Συμπέρασμα

Σε αυτή τη σύντομη παρουσίαση έγιναν αρκετές διευκρινήσεις και διαπιστώσεις οι οποίες όμως δεν αποσαφήνισαν απολύτως το ‘λάθος’ ως οντότητα και ως γλωσσική διαδικασία. Άλλωστε πώς θα μπορούσε να αποσαφηνιστεί μια εγγενώς ασαφής περιοχή; Το γεγονός όμως της εγγενούς ασάφειας των γλωσσικών λαθών δεν απαλλάσσει την εκπαιδευτική διαδικασία από τον εντοπισμό τους, τη διόρθωση και την έρευνα για αποτελεσματικούς τρόπους αντιμετώπισης και θεραπείας τους, πάντα όμως έχοντας στο νου μας ότι η γλώσσα είναι ζήτημα κοινωνικών συμβάσεων οι οποίες δεν αποτελούν δόγματα αλλά υπόκεινται σε αλλαγές, διαρκείς και αέναες.

Η προτεινόμενη αντιμετώπιση, ίσως είναι ευκαιρία για τους γλωσσολόγους να συζητήσουν με τους υποψήφιους δασκάλους ζητήματα που μας κατατρύχουν μέσα στα τμήματα αλλά και στα σχολεία με μια πιο δημιουργική και φιλοσοφική προσέγγιση του τι είναι σωστό και τι λάθος.

Επιπλέον, η μελέτη πολλών, συνηθισμένων διπλοτυπιών μπορεί να διευκολύνει τη δουλειά μας ως γλωσσολόγων και να πείσουμε περισσότερους για την ύπαρξη πλειονότιμων και στη γλώσσα όπως και στα μαθηματικά.

Αναφέρομαι στα μαθηματικά επειδή έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε αδιαπραγμάτευτο ότιδήποτε ισχύει στα μαθηματικά. Αφού, λοιπόν, στα μαθηματικά, τα πάντα είναι πλειονότιμα, δηλαδή το γνωστό πια $1+1=\{\alpha,\beta,\gamma,\dots\}$, γιατί κάτι ανάλογο να μην είναι αποδεκτό επιστημονικά και στη γλώσσα;

Έχοντας την πεποίθηση ότι η κατανόηση της ασαφούς κατάστασης στο ‘λάθος’ οδηγεί σε μια πιο διαλλακτική και διαλεκτική αντιμετώπισή του στη διαδικασία εκμάθησης τόσο της μητρικής όσο και μιας ξένης γλώσσας, προτείνεται η αντιμετώπισή του διεπιστημονικά και διαθεματικά μέσα από τα ασαφή σύνολα.

Κλείνοντας, να τονίσω ότι οι γλωσσολόγοι θεωρούμε ότι στην εκπαιδευτική διαδικασία τα λάθη πρέπει να εντοπίζονται και να διορθώνονται. Όχι όμως με έναν αφοριστικό τρόπο και με το κόκκινο στίλο προτεταμένο ως αιχμή δόρατος, έτοιμου να πλήξει τον παραβάτη κατευθείαν στην καρδιά! Αντιθέτως, η διδασκαλία πρέπει να εμπλουτιστεί με ένα ερμηνευτικό πνεύμα ούτως ώστε ο εκπαιδευτικός να οδηγηθεί σε εναλλακτικούς εκπαιδευτικούς τρόπους προσέγγισης του γλωσσικού λάθους.

Βιβλιογραφία

- Fergusson, Charles A. 1959. “Diglossia.” *Word* 15:325-340.
- Gu, Y., και G.W. Hu, 2003. “Vocabulary Learning Strategy, Vocabulary Size, and English Proficiency: Focusing on Change.” Στο Q.F.Wen και L.F.Wang (επιμ), *Empirical Studies on English Learning Strategies*, 388-409. Xi'an: Shaanxi Normal University Press.
- Kambaki-Vougioukli, Penelope, και Thomas Vougiouklis. 2008. “Bar Instead of a Scale.” *Ratio Sociologica* 3:49-56.
- Kambaki-Vougioukli, Penelope, Alex Karakos, Nikos Lygeros, and Thomas Vougiouklis. 2011. “Fuzzy Instead of Discrete.” *Annals of Fuzzy Mathematics and Informatics (AFMI)* 2(1):81-89.

- Mamoukari, Persephone, and Penelope Kambakis-Vougiouklis. 2017. Frequency and evaluation of strategy use in SILL questionnaire through an innovative electronic application. In Thanasis Georgakopoulos, Theodossia-Soula Pavlidou, Miltos Pechlivanos, Artemis Alexiadou, Jannis Androutsopoulos, Alexis Kalokairinos, Stavros Skopeteas, Katerina Stathi (eds.), *12th International Conference on Greek Linguistics (ICGL 12)*. Online-Bibliothek der Edition Romiosini: 693-708.
- Luk, Gigi G., and Elen Bialystok. 2013. "Bilingualism Is Not a Categorical Variable: Interaction Between Language Proficiency and Usage." *Journal of Cognitive Psychology* 25(5): 605-621. doi:10.1080/20445911.2013.795574
- Mathioudakis, Nikolaos, και Penelope Kambaki-Vougioukli. 2010. "The Adjectival Identity of Ulysses in Kazantzakis' ODYSSEY Through the Fuzzy Sets." Retrieved 18 July 2014 from: http://www.eens.org/EENS_congresses/2010/Mathioudakis_Nikolaos_Kambaki-Vougioukli_Penelope.pdf
- Pallier, Gerry, Rebecca Wilkinson, Vanessa Danthiir, Sabina Kleitman, Goran Knezevic, Lazar Stankov, and Richard D. Roberts. 2002. "The role of individual differences in the Accuracy of Confidence Judgments". *Journal of General Psychology*, 129: 257-299.
- Schraw, Gregory, and Rayne Sperling Dennison. 1994. "Assessing Metacognitive Awareness." *Contemporary Educational Psychology* 19: 460-475.
- Vougiouklis, Thomas, and Penelope Kambakis-Vougiouklis. 2013. "Bar in Questionnaire". *Chinese Business Review*, Vol. 12, N.10, 691-697.
- Zadeh, Lutfi. 1965. "Fuzzy Sets". *Information and Control* 12/2: 94-102.
- Zadeh, Lutfi 1975. "The Concept of a Linguistic Variable and its Application to Approximate Reasoning." *Information Sciences*, Part I:8, 199-249; Part II:8, 301-357; Part III:9, 43-80.
- Ανοιχτά ακαδημαϊκά μαθήματα ΑΠΘ:
<https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS227/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82%20%CE%9C%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82/10.%20%CE%A4%CE%BF%20%CE%B3%CE%BB%CF%89%CF%83%CF%83%CE%B9%CE%BA%CF%8C%20%CE%BB%CE%AC%CE%B8%CE%BF%CF%82.pdf>
- Καμπάκη-Βουγιουκλή, Πηνελόπη. 2009. *Γλώσσα και Μαθηματικά Πρότυπα*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Καρατσιώλης, Νικόλαος, και Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή. 2013. "Η Ασαφής Περιοχή της Επίγνωσης της Διαγλωσσικής Παρεμβολής μεταξύ Ιταλικής και Ισπανικής Γλώσσας από Έλληνες." Στο Nicolas Lavidas, Thomai Alexiou, and Areti-Maria Sugari (επιμ.), *Major trends in Theoretical and Applied Linguistics*, Vol.2, 247-266. London: Versita Ltd.
- Νικηφορίδου, Κική. 2001. "Γλωσσική Αλλαγή". Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης(επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, 102-107. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Σετάτος, Μιχάλης. 1991. "Τα Γλωσσικά Λάθη και η Αντιμετώπισή τους." *Φιλολόγος*, 63:17-39.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης, και Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή. 2019. "Η Ανάλυση του Βαθμού Λογιότητας στη Νέα Ελληνική με Βάση το Μεθοδολογικό Εργαλείο της Ράβδου V&V." Στο Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, και Ασημάκης

Φλιάτουρας (επιμ.), *Το λόγιο Επίπεδο στη Σύγχρονη Νέα Ελληνική: Προτάσεις, Προοπτικές, Εφαρμογές*, 217-254. Αθήνα: Πατάκης.

Χριστίδης, Αναστάσιος-Φοίβος. 1987. "Πώς η Θεμιτή Διαφωνία Έγινε Αθέμιτη Κινδυνολογία." *Φιλολογος*47:35-42.

Greek Nominal Compounding: Through the prism of Allomorphy*

Athanasios Karasimos

Academy of Athens

akarasimos@academyofathens.gr

Abstract

Στην ελληνική ονοματική σύνθεση, η αλλομορφία εμφανίζεται στα περισσότερα ονοματικά θέματα ως πρώτα συνθετικά. Σε αυτό το άρθρο, προτείνουμε ότι η μη εμφάνιση όλων των ονοματικών αλλομορφών ως πρώτο συνθετικό δεν εξαρτάται από τις διαδικασίες σχηματισμού λέξεων ή από γραμματική κατηγορία της σύνθεσης (ουσιαστικό, επίθετο ή ρήμα). Η επιλογή του μοναδικού αλλομορφου δεν είναι τυχαία και αυθαίρετη, αλλά φαίνεται να βασίζεται σε μορφο-φωνολογικά κριτήρια. Επιπλέον, η θέση εκτός κεφαλής μπορεί να συμπληρωθεί μόνο από μια επιλεγμένη μορφή που εμποδίζει την εμφάνιση των υπόλοιπων αλλομορφών για να διατηρήσει την ομοιομορφία των λέξεων με κοινές συμπεριφορές και μοτίβα. Συγκεκριμένα, τα θέματα που έχουν τα ίδια μορφολογικά και φωνολογικά χαρακτηριστικά παρουσιάζουν παρόμοια αλλομορφική συμπεριφορά. Επομένως, αναμένεται ότι τα αλλομορφικά μοτίβα στις ονομαστικές ενώσεις θα ισχύουν καθολικά και χωρίς εξαιρέσεις..

Λέξεις-κλειδιά: αλλομορφία, ονοματικά σύνθετα, δεσμευμένα θέματα, Ελληνική Μορφολογία

1 Introduction

Stem allomorphy is a morphological phenomenon which participates systematically in all word formation processes with specific patterns in complex and morphologically-rich languages. It is considered that allomorphy is one of the core characteristics of nominal and verbal classification in Modern Greek (Ralli 2000, 2005, 2006, Karasimos 2011). Additionally, Karasimos (2011) points out that the allomorphic behavior of the morphemes is almost identical in all the word formation processes in Modern Greek. However, based on the data, not all the allomorphs of a morpheme are fully available in complex nominal formations, depending on the position they appear in. The non-appearance of all nominal allomorphs as a first component does not depend on compounding itself, as this phenomenon also occurs in derivation. The choice of a common allomorph is not so random and arbitrary, but it seems to be based on morpho-phonological criteria. Allomorphic changes apply to both nominal stems and nominal derivational suffixes that appear in nominal compounds. We expect that allomorphic patterns in nominal compounds will apply universally and without exception.

* This research is co-financed by Greece and the European Union (European Social Fund- ESF) through the Operational Programme «Human Resources Development, Education and Lifelong Learning» in the context of the project “Reinforcement of Postdoctoral Researchers” (MIS-5001552), implemented by the State Scholarships Foundation (IKY).

2 Revising nominal allomorphy

2.1 Stem allomorphy

Research on stem allomorphy has been revisited by Aronoff (1976) and Maiden (1992), whose work has led to new approaches to significant inflectional and derivational phenomena (Booij 1997, Thornton 1998, Pirrelli and Battista 2000a,b, Ralli 2000, Bonami and Boyé 2003). Aronoff's (1994) main position, supported by other morphologists, is that the meaning of a word is not a single phonological representation, but a continuum of interconnected stems, which can be related to each other through a simple phonological change, an arbitrary change or a complete suppletion (Maiden 2004).

2.2 Redefining allomorphy

Expanding Lieber's (1982) definition, we define allomorphy as the study of the different variants of a lexeme, which share lexical information and semantic representation. However, they differ simultaneously in their phonological form unpredictably and arbitrarily due to the application of some diachronic phonological or morphological rule. We argue that it is a process in which the morphological environment and the choice of the appropriate allomorph are characterized by regularity and predictability (Karasimos 2011).

Ralli (2000, 2006) underlines that allomorphy participates in the core morphology and without exception in all word formation processes. She suggests that it is one of the main features of verbal and nominal categorizing into inflectional classes. For example, ποιητη~ποιητ ('poet', 2nd class), καφε~καφεδ ('coffee', 3rd class) and βημα~βηματ ('step', 8th class). Following Lieber's (1982) and Ralli's (2000, 2006) theoretical model we do not consider as allomorphs any kind of changes resulting from phonological rules (*phonomorphs*, as γράφ-ω – έ-γραψ-α, 'I write – I wrote'), free variants (δεσπότη-ες vs. δεσποτάδ-ες, 'bishops'), and suppletions (είμαι – υπήρξα, 'I am – I was').

3 From Inflection and Derivation to Compounding: the same bumpy road

3.1 Nominal inflection and allomorphy

According to Ralli (2000, 2006), allomorphy is considered one of the key features of nominal and verbal classifications in clitic classes. Karasimos (2011) points out that the allomorphic behavior of morphemes in Modern Greek is similar in every word formation. Usually the nominal inflection uses all the available allomorphs of a lexeme. However, there are systematic variations that are applicable without exception to all members of an inflectional class. For examples, the neutral nouns of the fifth inflectional class (παιδί-like nouns) do not display allomorphy in inflection. However, allomorphy occurs in derivation and compounding using stems without the final -ι (παιδ-, 'child'), while the μπακάλης-like masculine nouns of the second class have an allomorph with -δ (μπακαλη~μπακαληδ-, 'grocer'), but they use another allomorph in derivation and compounding (μπακαλ-, μπακάλ-ικο 'grocery', μπακαλ-ό-γατος 'stock boy', cf. Karasimos 2013).

3.2 Nominal derivation and allomorphy

It is a dominant trend in derivation to create new formations of a different (usually) grammatical category from a base since nominal derivatives have the highest rate of generation in most languages (Booij 2005), as well as in Greek (Debrunner 1907, Ralli 2005, Karasimos 2011). According to Booij (2005) the description and analysis of each derivation process depends on the derived bases which contains a set of properties for both import and export process. One of these properties is the uniformity between nominal derivatives with a common base that must be preserved by the appearance of only one base formation (usually the same allomorph type). In particular, the nominal derived bases allow the appearance of a single allomorph due to a restriction that occurs during the input configuration and prevents the appearance of other allomorphs as a basis in a derived word, i.e., the single allomorph constraint (Karasimos 2011, 2013). The derived bases allow the appearance of a single allomorph due to this constraint (1). This restriction applies universally to nominal derivation without exception.

(1)	άνθρωπος 'human	ανθρώπ-ιν(ος) human _{ADJ}	ανθρωπ-άκι little person
	καφές coffee	καφεδ-άκι java	καφεδ-ιά java
	δύναμη power	δυναμ-ικ(ός) dynamic	δυναμ-ισμ(ός) dynamism
	κύμα wave	κυματ-ίζ(ω) wave _v	κυματ-άρα big wave

4 Nominal Compounds and Allomorphy

Comparing the processes of compounding and derivation through the prism of allomorphy, we can observe various tendencies between languages. There are languages, such as German [2], where all the allomorphs of a clitic example participate in their production and synthesis, while in other languages, such as Dutch and Greek (2), the above behavior does not exist.

(2)	Land ~ Länder 'country – countries'	Landkarte 'map'	Länderspiele 'match between countries'
	Vater ~ Väter 'father – fathers'	Vaterland 'homeland'	Väteraufbruch 'father leaving'
	Buch ~ Bücher 'book – books'	Buchhandlung 'bookstore'	Bücherregal 'bookshelf'

(Lieber 1982)

More specifically, analyzing the data from the nominal compounds of Modern Greek, we discover that all the forms of a morpheme are not fully available depending: (a) on the position within the compound as first or second component, as well as (b) in its form as a stem or a word. For example, the noun “κύμα” ('wave') displays two allomorphs *κυμα*~ *κυματ* in inflection, but only one allomorph appears as the first component (*κυματ*-), e.g., *κυματ-ο-μορφή* 'waveform', *κυματοθραύστης* 'wave

breaker’, κυματοσυνάντηση ‘wave function’. Furthermore, as a second component, the allomorphic pattern changes based on its structure (stem vs. word; see 4.3). The same allomorphic nominal pattern is observed in the derivation. As evidenced in the following subsection, this allomorphic behavior is not random. It is related to the aforementioned constraint and it applies unexceptionally to all nominal compounds.

4.1 Expanding single allomorph selection constraint

The compounding process includes principles and constraints on the type of stems or words that can be combined to create new words, related to inflection and derivation (Ralli 2008). The most common type of input constraint is the morphological base conditions when selected by the compound head component. The data of Modern Greek certify that only one allomorph participates in the derivation. The non-appearance of all allomorphs as a basis in the nominal compounding is directly related to the single allomorph selection constraint.

We suggest that this constraint should apply to the nominal stems either as a first or a second constituent. Therefore, the occurrence of a single allomorph is allowed due to this constraint during the input configuration, which prevents the appearance of the other allomorphs as a stem base. That is why we are expanding the definition of single allomorph selection constraint (3).

- (3) *The correlation between derived words with a common base, as well as the correlation between compounds with the same nominal stem (either as first or second constituent) is ensured by the appearance in all words of only one form of the morpheme.*

We consider that the constraint area of effect is located in all nominal complex structures and it is justified by phonological (see 5.2) and morphological conditions (see 5.3). Checking the phonological structure of a nominal derived base, it is observed that the last character is statistically a consonant and not a vowel. Therefore, we always know which nominal allomorph will participate in the compounding process, i.e., the allomorph that does not appear in the singular nominative.

4.2 Nominal allomorphy in the first constituent

In compounds with a nominal first constituent and a second component any possible grammatical category, the data reveal that nouns always participate unexceptionally as a stem and not as a word. At the same time, the systematic allomorphic presence is strongly confirmed, since the majority of nouns (more than 70%) have allomorphs. The regularity in the choice of allomorph depends directly on this limitation, since it ensures the correlation between the stems. This makes the selection process fully predictable (4a). Nevertheless, there is a limited group of nominal compounds, where the compounds include an ‘internal inflectional suffix’ or ‘new’ compound allomorphs from a previous language period (4b)¹.

¹ For the individual violations of this constraint, we mentioned that loans have different behavior and often deviate from the rules, principles and constraints of language (FMI. Καρασίμος 2011, 2020, Karasimos 2013).

- (4)
a.	ουραν-ο-ξύστης	‘skyscraper’ (ουραν- ‘sky’)
	καρδι-ο-κατακτητής	‘heartthrob’ (καρδια~ καρδι ‘heart’)
	βηματ-ο-γράφος	‘step recorder’ (βημα~ βηματ ‘step’)
	παιδ-ο-ψυχολόγος	‘child psychologist’ (παιδι~ !παιδ ‘child’)
	μπακαλ-ό-γατος	‘store boy’ (μπακάλη-ς~ μπακαληδ~ !μπακαλ ‘grocer’)
b.	κρέ-ας/ κρέατ-α	(‘meat’ from different language periods)
κρε-ο-πώλης (‘butcher’), κρε-ο-φάγος (meat-eater’)
	αίμ-α/ αίματ-α	κρεατ-ο-πωλείο (‘butchery’), κρεατ-ό-πιτα (‘meat pie’)
(‘blood’ different entries from International Greek)
αιμ-ο-σφαίριο (‘blood cell’), αιμ-ο-ρραγία (‘bleeding’)
αιματ-ο-βαμμένος (‘bloodstained’), αιματ-ο-κύλισμα (‘slaughter’)
- (Drachmann 2005, Καρασίμος 2011)

4.3 Nominal Allomorphy in the second constituent

On the other hand, the second component in nominal compounds falls into two distinct and separate cases: components as stems or as words. In the first case (as a stem), the nominal bases have identical behavior with the derivation and compounding of nominal first components, while in the second case (as a word), the nouns have identical behavior with their inflection paradigm. At the same time in both cases, there is a systematic regularity in the allomorph selection without exceptions, while there are not historical ‘relics’ that can cause problems or create ‘exceptions’ in the compound analysis and the selection of the appropriate allomorph, as in (4b).

4.3.1 Nominal components as stems

The nominal compounds with a second stem component exhibit the same allomorphic behavior that was described and analyzed in section 4.2. The systematic allomorphic presence is again due to the high allomorphic rate of nouns (over 83% of this category, see section 5) and the extended version of the single allomorph selection constraint which is fully and unexceptionally applied.

[5]	εσώψυχ-α	‘inner thoughts’ (ψυχη~ ψυχ ‘soul’)
	παλιόχαρτ-ο	‘scrap paper’ (χαρτί~ !χαρτ ‘paper’)
	αρχιτέμπελ-ος ²	‘bone lazy’ (τεμπέλη-ς~ τεμπεληδ~ !τεμπελ ‘lazy’)

4.3.2 Nominal components as words

The nominal compounds with a second constituent as a word exhibit the same systematic allomorphic behaviour as in the inflection. Actually, since it participates as a word, its behavior is completely independent of the compounding process [6]. Every noun follows its inflectional paradigm and the corresponding inflectional class

² There is also αρχιτεμπέλης and αρχιτεμπέλαρος

straightforward (Ralli 2005). Thus, the nominal compounds in these cases present all the ‘inflectional’ allomorphs without any deviation from their paradigm and without any irregularity. Even in cases where the nominal compounds have a shift of tone (συγχωροχάρτι ‘indulgence’, παπαδοπαίδι ‘altar boy’), the constituent is not a word but a stem according to Nespor and Ralli (1996), the above assumption applies and the inflectional paradigms have no differentiation, while all the allomorphs participate normally.

(6)	αχυράνθρωπος	‘straw man’ (άνθρωπ-ος ‘man’)
	μαυροπίνακας	‘blackboard’ (πίνακα-ς ‘board’)
	πρωτοθάλασσα	‘first sea’ (θάλασσα ‘sea’)
	ξινοτραχανάς	‘sour tarhana’ (τραχανά-ς ‘tarhana’)
	συγχωροχάρτι	‘indulgence’ (χαρτί ‘paper’)

5 The two faces of the allomorphic “coin”: Arbitrariness vs. Regularity

5.1 *Th two faces of arbitrariness in allomorphy*

Before we substantiate the regularity in the choice of each allomorph, it is necessary to emphasize the arbitrariness property in nominal allomorphy. The allomorphic changes in the form still remain arbitrary and unpredictable, since they are not the result or product of any phonological or morphological rule and they do not affect the meaning of the form. However, based on the extensive data (Karasimos 2011), the question arises as to whether the appearance and selection of allomorphs in the nominal compounding is arbitrary and unpredictable.

5.2 *Phonological regularity*

The regularity which governs the single allomorph selection in the nominal compounds (σαπιοκάραβο ‘rotten ship’) is primarily due to phonological reasons. The phonological structure of the nominal first components has the presence of a consonant as a last character (Ralli 2008) which is statistically significant in the majority of nominal stems. This significance confirmed and reinforced by the systematic presence of the linking vowel -o- in nominal compounding. Nouns with two allomorphs always have one with a consonant as a last phoneme and the selected allomorph does not participate in the singular nominative. In fact, the class of neutral *παιδί*-type nouns introduces non-inflectional allomorph to follow the aforementioned regularity, i.e. a stem that ends in a consonant (παιδ- ‘child’). Thus, the presence of the linking vowel -o- ensures in almost all cases the optimal syllable structure CV. In the cases of the nominal compounds (with a second constituent as a word), we have for obvious reasons exactly the same pattern of allomorph (or not) participation compared to the nominal inflection. The normal appearance of allomorphs is followed based on Ralli’s model (2005) inflectional classification. Additionally, in the cases of nominal compounds with a second constituent as a stem, we have the same conditions as with the nominal first components, since all nominal inflectional suffixes always start with a vowel. Therefore, the optimal syllabic structure is ensured. It should be noted that the optimal syllabic structure is somehow connected with this regularity and it contributes substantially to the predictability of the appropriate allomorph.

The nouns of Modern Greek with allomorphy contain one allomorph with a vowel as the last character and one with a consonant as the last character. On the other hand, the inflectional classes without allomorphy have mostly nominal stems of the form xC with the only systematic exception, the sixth inflectional class (xV_[ɪ]). Although it is not an obligatory condition, the ‘winner’ allomorph is always the one with the consonant as a last character. Comparing the data from the nominal derived words or the derived words with a nominal base stem, this regularity applies in most cases of nominal compounding and derivation, and it is directly related to the aforementioned constraint.

5.3 *Morphological regularity*

Respectively, in any compound, where a noun participates as a first or second component, the process excludes the appearance of all available allomorphs due to a morphological regularity in their selection. Especially the non-head position (first component) does not have access to all available forms and always the same allomorph/form is chosen. The only justified deviations are the historical/ diachronic "relics" (Booij 2010) and the pair of compounds with the components αίμα ‘blood’ and κρέας ‘meat’ [4b] (Drachmann 2005).

Plag (1999) and Hay and Plag (2004) argue that the basis of a derived word requires a specific allomorph in nominal derived. Respectively, we argued that this fact can be modified in Greek nominal derived (Karasimos 2011, 2013). Nevertheless, in compounding, we cannot claim that the compound head requires a specific allomorph as a first component, but only its grammatical category. In English, there are some constraints on specific groups of morphemes and derivational suffixes, where it appears that the base or compound head can choose forms and allomorphs (Lieber 1982, Booij 2005).

All the Greek compounds with a nominal first component consist of a nominal stem that is in a non-head position. For example, the allomorph κυματ- of the lexeme κύμα ‘wave’ in a non-head position combined with the word μορφή ‘form’ in the head position create the compound κυματομορφή ‘waveform’. In the non-head forms of a compound that have nominal allomorphy, it is not allowed to display all their available forms in this specific position. Therefore, any allomorph receives this ‘position’ information from the rules of selecting allomorphs, in order to exclude the possibility of generating ungrammatical words, i.e. *κυμομορφή ή *κυμαμορφή.

5.4 *Regulating the predictability*

Expanding the single allomorph selection constraint to the nominal compounds, we observe that the choice of allomorph for the proper morphological environment in compounding remains fully predictable. In cases of nominal participation as a stem, it is always the nominal allomorph that is not used in the singular nominative (non.NOM.SING). The complete connection of the word formation processes with the allomorphy modifies it as a phenomenon that is rather independent of any formation process.

The nominal compounding has the highest predictability in the participation or not of its morphemes. The advantage provided by the single allomorph selection constraint is the predictability of the appropriate allomorph. The process of allomorphy is arbitrary and unpredictable in terms of the existence and form of the allomorph. Since allomorphs

are unpredictable in their form, they are recorded in the mental lexicon along with the rest of each lexeme information. However, the constraint allows the use of a single allomorph as a component, while simultaneously it predicts the allomorph that will be involved in this process. Furthermore, we can predict the appearance of allomorphs in the compounding and, thus, these environments are embedded in the rules for the use of allomorphs outside the mental lexicon.

The prediction of the allomorphs participation is extremely important for the computational processing of this phenomenon (for more information, see Karasimos and Markopoulos 2020). Allomorphy is a problematic challenge for morphological parsers both at the level of process analysis and generation. The above constraint allows us to computationally automate the registration of allomorphs, as well as the automatic selection of the appropriate allomorph for the generation of nominal compounds, both for those listed in the lexicon and for those created outside of it.

The predictability of the allomorphs selection is represented in the following table 1, where we have three groups: (a.) the morphemes with two allomorphs, the default and the non-default, such as e.g. ψυχη~ ψυχ (soul), λεκε~λεκεδ ‘stain, βλημα~ βληματ ‘missile’, (b.) morphemes without allomorphy, such as e.g. κεραυν- ‘thunder’, βαθ- ‘depth’, τύπαν- (tympani) and (c.) morphemes that have more than two allomorphs, such as e.g. λεξη~ λεξε~ λεξ ‘word’, τεμπελη ~ τεμπεληδ ~ τεμπελ ‘lazy’. The forms of the first group participate in the compounding and derivation always with the second allomorph, while the non-allomorphy group participates with its only form. Finally, the group with the three allomorphs participates with the third allomorph. Normally, we define as the third allomorph what appears only in the compounding (and derivation), i.e. the allomorphs like τεμπελ~ ‘lazy’ and λεξ~ ‘word’ for the nouns of this group. The following table also includes the compounding but only for the nominal components as stems.

	Morpheme	Allomorph	Morpheme	Morpheme	Allomorph1	Allomorph2
Inflection	√	√	√	√	√	∅
Derivation	∅	√	√	∅	∅	√
Compounding	∅	√	√	∅	∅	√

Table 1 | Predictability conditions per word formation process

6 Conclusions

Despite the unpredictability and arbitrariness of allomorphy, the participation environment is characterized by regularity and predictability. Particularly, in nominal compounds and compounds with nominal first constituents, we can predict without exception the allomorph that will participate in this process. The single allomorphs selection constraint applies not only to derivation, but also to compounding. It is universally applied in Modern Greek and perhaps in other languages with rich morphology and systematic allomorphy. This constraint refers to a morphological phenomenon (allomorphy) whose changes are arbitrary and unpredictable, but the morphological environment of participation is characterized by predictability and regularity. Based on morphological and phonological conditions, this predictability is fully justified and provides an implementation for computational analysis and processing of allomorphy, which is extremely important.

References

- Aronoff, Mark. 1976. *Word formation in Generative Grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bonami, Olivie, and Gilles Boyé. 2003. "La nature morphologique des allomorphies conditionnés : Les formes de liaison des adjectifs en français." *Les unités morphologiques, tm. 3 de Silexicales*: 39–48.
- Booij, Geert. 2010. *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Booij, Geert. 1997. "Allomorphy and the Autonomy of Morphology." *Folia Linguistica* XXXI(1-2): 22-56.
- Booij, Geert. 2005. *The Grammar of Words. An Introduction to Linguistic Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Debrunner, Albert. 1907. *Ο σχηματισμός των λέξεων στην Αρχαία Ελληνική*. Edited by Ευάγγελος Πετρούνιας. Translated by Ηλίας Τσιριγκάκης. Θεσσαλονίκη: Bibliolife. http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/structure/index.html.
- Drachmann, Gaberell. 2005. "A note on "shared" allomorphs." *Journal of Greek Linguistics* 6:5-38.
- Hay, Jennifer, and Ingo Plag. 2004. "What Constrains Possible Suffix Combinations? On the Interaction of Grammatical Processing Restrictions in Derivational Morphology." *Natural Language and Linguistics Theory* 22: 565-596.
- Καρασίμος, Αθανάσιος. 2011. *Υπολογιστική επεξεργασία της Αλλομορφίας στην Παραγωγή λέξεων της Ελληνικής*. Vol. Διδακτορική διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Karasimos, Athanasios. 2013. "There can be only one' : the single allomorph selection constraint in Greek." In Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (Eds.) *Proceedings of 10th International Conference of Greek Linguistics*, 265-272. Komitini: Demokritus University of Thrace.
- Καρασίμος, Αθανάσιος. 2020. Αλλομορφία στα ονοματικά σύνθετα: από την αυθαιρετότητα στην κανονικότητα. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 40, σσ. 187-196. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Karasimos, Athanasios & Giorgos Markopoulos. 2020. Allomorphy and Greek Nominal Compounds: a computational prediction and analysis. *Proceedings of*

- 14th International Conference on Greek Linguistics (ICGL14). Patras: University of Patras.
- Lieber, Rochelle. 1982. Allomorphy. *Linguistic Analysis* 10(1):27-52.
- MAIDEN Martin 1992. Irregularity as a Determinant of Morphological Change. *Journal of Linguistics* 28, pp. 285-312.
- Maiden, Martin. 2004. "When lexemes become allomorphs. On the genesis of suppletion." *Folia Linguistica* XXXVIII:227-256.
- Nespor, Marina, and Angela Ralli. 1996. "Morphology-Phonology interface: Phonological domains in Greek compounds." *The Linguistic Review* 13:357-382.
- Pirrelli, Vito, and Marco Battista. 2000a. "On the interaction of paradigmatic and syntactic stem alternation in Italian Conjugation." *Acta Linguistica Hungarica* 47(1-4):289-314.
- Pirrelli, Vito, and Marco Battista. 2000b. "The paradigmatic Dimension of Stem Allomorphy in Italian Verb Inflection." *Italian Journal of Linguistics* 12(2):307-380.
- Plag, Ingo. 1999. *Morphological Productivity. Structural Constraints in English Derivation*. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter.
- Ralli, Angela. 2000. "A Feature-based Analysis of Greek Nominal Inflection." *Glossologia* 11-12:201-228.
- Ράλλη, Αγγελική. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Ralli, Angela. 2006. "On the Role of Allomorphy in Inflectional Morphology: Evidence from the Dialectal Varieties of Lesbos, Kydonies and Moschonisia". In *Open problems in Linguistics and Lexicography*, edited by G. Sica, 124-153. Milano: Polimetrica.
- Ράλλη, Αγγελική. 2008. *Η Σύνθεση Λέξεων: διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Stump, Gregory. 2001. *Inflectional Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thornton, Anna-Marie. 1998. "Stem allomorphs, suffix allomorphs, interfixes or different suffixes? On Italian derivatives with antesuffixal glides." In G. Booij, A. Ralli & S. Scalise (Eds.) *Proceedings of 1st Mediterranean Meeting of Morphology*, 86-97. Mytilene: University of Patras.

Allomorphy and Greek Nominal Compounds: a computational prediction and analysis¹

Athanasios Karasimos¹ & Georgios Markopoulos²

¹Academy of Athens, ²National and Kapodistrian University of Athens
akarasimos@academyofathens.gr, gmarkop@phil.uoa.gr

Abstract

Η υπολογιστική επεξεργασία της αλλομορφίας εξακολουθεί να αποτελεί τεράστια πρόκληση από τις πρώτες συστηματικές προσπάθειες πρόβλεψης της αλλομορφίας με τεχνικές μηχανικής μάθησης. Το μοντέλο MaxEnt προσφέρει έναν στατιστικό τρόπο για να δημιουργήσετε ένα πιθανοτικό μοντέλο για SOI που συνδυάζει διαφορετικά γλωσσικά στοιχεία. Στόχος είναι να προβλέψουμε τις αλλομορφικές αλλαγές στην ονομαστική σύνθεση και να δείξουμε την ουσιαστική συμβολή διαφόρων μορφολογικών, φωνολογικών και σημασιολογικών χαρακτηριστικών. Για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας του μοντέλου μας, χρησιμοποιήθηκε ένα δοκιμαστικό σώμα με ονομαστικά σύνθετα που έχουν οποιοδήποτε είδος γραμματικής κατηγορίας ως πρώτο συνθετικό. Δημιουργήσαμε τον ALLOMANTIS, έναν αναλυτή μορφολογικής πρόβλεψης για την ονομαστική αλλομορφία. Η συνολική ακρίβεια του μοντέλου ήταν πάνω από 90%.

Keywords: Μέγιστη Εντροπία, Επιβλεπόμενη μορφολογική μάθηση, Αλλομορφία, Σύνθεση, Δεσμευμένα θέματα, AlloMantis

1 Introduction

Interest in the topic of stem allomorphy has been renewed by Mark Aronoff's (1994) work, which led to novel descriptions of inflectional and derivational phenomena in work by Booij (1997), Thornton (1997), Pirrelli and Battista (2000a,b), Maiden (2004), Stump (2001), among others. The main aim of Aronoff's work and later research is the notion that the significance of a lexeme is not a single phonological representation, but an array of indexed stems, which may stand in relations ranging from identity through semiregular/irregular phonological alternation to full suppletion. It is pointed out that, beyond the theoretical challenges of the phenomenon, allomorphy remains a serious problem for morphological parsing that must be solved.

On the other hand, the goal of Computational Morphology is to create programs, which can produce an output that matches as closely as possible the analysis that would be given by a morphologist. More specifically, an Unsupervised Morphology Learning Model (UMLM) only accepts as input huge corpora and tools for analysis, without the use of a lexicon and morphological (or phonological) rules of a particular language (Harris 1955, 1967, Hafer and Weiss 1974, Goldsmith 2001). As part of the criticism of Unsupervised Morphology Learning Models for their failure to deal with Greek allomorphy, Karasimos (2009) has argued that probably only a supervised morphology learning model is more likely to successfully face allomorphy. The computational treatment of allomorphy still is a huge challenge since the first systematic attempts on

¹ This research is co-financed by Greece and the European Union (European Social Fund- ESF) through the Operational Programme «Human Resources Development, Education and Lifelong Learning» in the context of the project “Reinforcement of Postdoctoral Researchers” (MIS-5001552), implemented by the State Scholarships Foundation (IKY).

predicting allomorphy with machine learning techniques (Rumelhart and McClelland 1986, Pinker and Prince 1988, Ling and Marinov 1993 among others).

2 Allomorphy and nominal compounding

This study is couched in a theoretical framework centered on the morpheme, treating allomorphy as a morphological phenomenon which places derivation on a separate level of the word formation process. Comparing the processes of compounding and derivation through the prism of allomorphy, we can observe various tendencies between languages. There are languages, such as German, where all the allomorphs of a clitic example participate in their production and synthesis, while in other languages, such as Dutch and Greek, the above behavior does not exist.

More specifically, analyzing the data from the nominal compounds of Modern Greek, we discover that all the forms of a morpheme are not fully available depending: (a) on the position within the compound as first or second component, as well as (b) in its form as a stem or a word. For example, the noun “κύμα” (‘wave’) displays two allomorphs *κυμα*~ *κυματ* in inflection, but only one allomorph appears as the first component (*κυματ*-), e.g., *κυματ-ο-μορφή* ‘waveform’, *κυματοθραύστης* ‘wave breaker’, *κυματοσυνάντηση* ‘wave function’. Furthermore, as a second component, the allomorphic pattern changes based on its structure (stem vs. word; see 4.3). The same allomorphic nominal pattern is observed in the derivation. As evidenced in the following subsection, this allomorphic behavior is not random. It is related to the aforementioned constraint and it applies unexceptionally to all nominal compounds.

Expanding Lieber’s (1982) definition, we define allomorphy as the study of the different variants of a lexeme, which share lexical information and semantic representation. However, they differ simultaneously in their phonological form unpredictably and arbitrarily due to the application of some diachronic phonological or morphological rule. We argue that it is a process in which the morphological environment and the choice of the appropriate allomorph are characterized by regularity and predictability (Karasimos 2011).

Ralli (2000, 2007) underlines that allomorphy participates in the core morphology and without exception in all word formation processes. She suggests that it is one of the main features of verbal and nominal categorizing into inflectional classes. For example, *ποιητ*~*ποιητ* (‘poet’, 2nd class), *καφε*~ *καφεδ* (‘coffee’, 3rd class) and *βημα*~ *βηματ* (‘step’, 8th class). Following Lieber’s (1982) and Ralli’s (2000, 2007) theoretical model we do not consider as allomorphs any kind of changes resulting from phonological rules (*phonomorphs*, as *ράβ-ω* – *έ-ραψ-α*, ‘I sew – I sewed’), free variants (*ψάλτ-εξ* vs. *ψαλτάδ-εξ*, ‘chanter’), and suppletions (*είμαι* – *υπήρξα*, ‘I am – I was’).

3 Maximum entropy and morphology learning

Maximum Entropy aims to determine the set of statistics that can capture the behavior of a random process, i.e. the feature selection of our training data. Then given all these statistics, the second objective is to include these features in a precise process model –a model that can predict the future exported processing– i.e. the final choice of this model. According to the supporters of MELA all the known and unknown, regular and irregular words are treated together with the same strategy, since they are another feature in the general model of probability. This strategy offers great potentials to treat

allomorphy, which is considered as something irregular, as a marginal synchronic junk pile and a relic

The MaxEnt framework offers a mathematically sound way to build a probabilistic model for Subject-Object Identification (SOI) which combines different linguistic features. Dell'Orletta et al. (2007) research uses constraints on the prediction of subject and object in Italian and Czech by resorting to the technique of Maximum Entropy. Inspired by their results, we attempt to test a model for the Greek allomorphy in nominal compounding. Our goals are to predict the allomorphic changes and to show the essential contribution of various morphological, phonological and semantic characteristics. The aim of this model is to identify the weight of these characteristics that are directly dependent on allomorphy, to help design a predictive model. This model is not only destined for nominal compounding allomorphy, but also for nominal inflectional and derivational allomorphy.

4 The AMIS experiment for nominal compounding and allomorphy

4.1 Introduction

A great challenge of Natural Language Processing applications dealing with morphologically-rich languages, such as Greek, German, Dutch, Norwegian, Swedish or Danish is the successful processing of their compound words. “These languages are very productive in the creation of new compounds, as they may concatenate several words together into a single typographic word at any time” (Escartín 2014: 3340). For this demanding task, the MaxEnt framework offers a mathematically sound way to build a probabilistic model for SOI which combines different linguistic cues. Our goals are to predict the allomorphic changes and to show the essential contribution of various morphological, phonological and semantic characteristics. The aim of this model is to identify the weights of these characteristics that are directly dependent on allomorphy, to help design a predictive model. This model is not only destined for nominal stem allomorphy, but also for nominal derivational allomorphy. Our model is based on AMIS, which is a parameter estimator for maximum entropy models (Berger, Della Pietra and Della Pietra 1996), is freeware and benefits from linguistic feature sets (Yoshida 2006); given a set of events as training data, the program outputs parameters that optimize the likelihood of the training data. AMIS is a parameter estimator for maximum entropy models. Given a set of events as training data, the program outputs parameters that optimize the likelihood of the training data.

4.2 Morpho-phonological interpretations as feature sets

Karasimos' (2011) research revealed that nominal allomorphy ‘represents’ usually relics of non-active phonological and morphological rules and changes in a Greek language. Therefore, we make the assumption that also the nominal compounds give the necessary information to a system with minimal supervision to predict the appearance (or not) and type of allomorphy. We maintain that the stochastic models seem to be more suitable to satisfy the requirements of a model with linguistic feature sets. These characteristics are functions type- $f_{\chi_n}(\lambda, \Sigma)$, where a particular item χ_i is tested for the word-attribute λ , which is included in a feature set Σ . For this MaxEnt model, we chose different types of features that contain morphological, phonological and

semantic dimensions of the distributions of nominal allomorphy (in allomorphic classes ACx).

Our characteristics are 10 which are different from the initial model (for more information, see Karasimos 2011). For obvious reasons some of these characteristics are empty for the training data, since inflected and derived nouns do use a linking element or the inflected nouns do not include any information about derivational suffixes, bound stems or headness.

- i. *Allomorphic Class* (8 classes of different nominal allomorphic behavior), as the main characteristic that is under survey to discover the connection with the other characteristics,
- ii. *Inflectional Class* (8 classes based on Ralli's (1994) model; two for masculine nouns, two for feminine nouns and four for neutral nouns),
- iii. *Genre* (masculine, feminine, neutral)
- iv. *Linking element* (yes, no, alternative),
- v. *Derivational suffix* (yes, no),
- vi. *Bound stem* (ye, no),
- vii. *Syllables* (up-to-6 syllables),
- viii. *Stress* (3 levels – ultimate, penultimate, antepenultimate),
- ix. *Last characters* (up-to-4 characters),
- x. *Headness* (no, endocentric, exocentric, dvandva)

4.3 Training and test data

This Greek model of maximum entropy was trained on a corpus of 4,677 inflected nouns (neither derived nor compound nouns) and 2,755 derived nouns, a sufficient sample of all eight inflectional classes and a significant sample of all available nominal derivational suffixes. Training data contain inflected nouns (stem and inflectional suffixes) and derived nouns (stem and nominal derivational suffixes) that are synchronically morphologically transparent. Based on electronic version “Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής”² of Triantafyllidis, the printed lexicon “Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας” of Academy of Athens, the printed lexicon “Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας” (5th Edition, 2019) by Mpampiniotis, and on the neologisms list from ΝεοΔημία corpus (Χριστοφίδου κ.ά. 2013). Ηλεκτρονικό πρόγραμμα Νεολογισμών και Ορολογίας ΝΕΟΔΗΜΙΑ: Παρουσίαση και Προκλήσεις. Στο Α. Χριστοφίδου (εκδ.) *Δελτίο Επιστημονικής Ορολογίας και Νεολογισμών (Δημιουργία και Μορφή στη Γλώσσα)*, Τεύχος 12^ο, σσ. 198-243. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών – Κέντρον Ερεύνης Επιστημονικών Όρων και Νεολογισμών.), all the nouns were manually imported and every feature of the model was checked with the help of these dictionaries. From our data only 34,5% of nouns do not display allomorphy; therefore, the amount of allomorphs is quite high in the Greek language. AMIS produced weights for more than 38,000 features. It is expected that a model with more than 15,000 features for weights is quite heavy statistically, since the combinationality of syllables and characters increased exponentially the size of our sets.

² http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/

```

πίνακα]
0 IC_second!1 Genre_masculine!1 Syllables_three!1 Stress_antipenultimate!1 Syllable1_n!1 Syllable2_va!1 Syllable3_kac!1
1 IC_second!2 Genre_masculine!2 Syllables_three!2 Stress_antipenultimate!2 Syllable1_n!2 Syllable2_va!2 Syllable3_kac!2
0 IC_second!3 Genre_masculine!3 Syllables_three!3 Stress_antipenultimate!3 Syllable1_n!3 Syllable2_va!3 Syllable3_kac!3
0 IC_second!4 Genre_masculine!4 Syllables_three!4 Stress_antipenultimate!4 Syllable1_n!4 Syllable2_va!4 Syllable3_kac!4
0 IC_second!5 Genre_masculine!5 Syllables_three!5 Stress_antipenultimate!5 Syllable1_n!5 Syllable2_va!5 Syllable3_kac!5
0 IC_second!6 Genre_masculine!6 Syllables_three!6 Stress_antipenultimate!6 Syllable1_n!6 Syllable2_va!6 Syllable3_kac!6
0 IC_second!7 Genre_masculine!7 Syllables_three!7 Stress_antipenultimate!7 Syllable1_n!7 Syllable2_va!7 Syllable3_kac!7
0 IC_second!8 Genre_masculine!8 Syllables_three!8 Stress_antipenultimate!8 Syllable1_n!8 Syllable2_va!8 Syllable3_kac!8
καρβόχοινο]
0 IC_sixth!1 Genre_neutral!1 Syllables_five!1 Stress_antipenultimate!1 LinkingElement_yes!1 Headness_endo!1 DerivSuffix_no!1
0 IC_sixth!2 Genre_neutral!2 Syllables_five!2 Stress_antipenultimate!2 LinkingElement_yes!2 Headness_endo!2 DerivSuffix_no!2
0 IC_sixth!3 Genre_neutral!3 Syllables_five!3 Stress_antipenultimate!3 LinkingElement_yes!3 Headness_endo!3 DerivSuffix_no!3
0 IC_sixth!4 Genre_neutral!4 Syllables_five!4 Stress_antipenultimate!4 LinkingElement_yes!4 Headness_endo!4 DerivSuffix_no!4
0 IC_sixth!5 Genre_neutral!5 Syllables_five!5 Stress_antipenultimate!5 LinkingElement_yes!5 Headness_endo!5 DerivSuffix_no!5
0 IC_sixth!6 Genre_neutral!6 Syllables_five!6 Stress_antipenultimate!6 LinkingElement_yes!6 Headness_endo!6 DerivSuffix_no!6
0 IC_sixth!7 Genre_neutral!7 Syllables_five!7 Stress_antipenultimate!7 LinkingElement_yes!7 Headness_endo!7 DerivSuffix_no!7
1 IC_sixth!8 Genre_neutral!8 Syllables_five!8 Stress_antipenultimate!8 LinkingElement_yes!8 Headness_endo!8 DerivSuffix_no!8
κυματοθραύστης]
0 IC_second!1 Genre_masculine!1 Syllables_five!1 Stress_penultimate!1 LinkingElement_yes!1 Headness_exo!1 DerivSuffix_yes!1
1 IC_second!2 Genre_masculine!2 Syllables_five!2 Stress_penultimate!2 LinkingElement_yes!2 Headness_exo!2 DerivSuffix_yes!2
0 IC_second!3 Genre_masculine!3 Syllables_five!3 Stress_penultimate!3 LinkingElement_yes!3 Headness_exo!3 DerivSuffix_yes!3
0 IC_second!4 Genre_masculine!4 Syllables_five!4 Stress_penultimate!4 LinkingElement_yes!4 Headness_exo!4 DerivSuffix_yes!4
0 IC_second!5 Genre_masculine!5 Syllables_five!5 Stress_penultimate!5 LinkingElement_yes!5 Headness_exo!5 DerivSuffix_yes!5
0 IC_second!6 Genre_masculine!6 Syllables_five!6 Stress_penultimate!6 LinkingElement_yes!6 Headness_exo!6 DerivSuffix_yes!6
0 IC_second!7 Genre_masculine!7 Syllables_five!7 Stress_penultimate!7 LinkingElement_yes!7 Headness_exo!7 DerivSuffix_yes!7
0 IC_second!8 Genre_masculine!8 Syllables_five!8 Stress_penultimate!8 LinkingElement_yes!8 Headness_exo!8 DerivSuffix_yes!8

```

Table 1 | Sample from training and test data (!NUMBER is the corresponding allomorphic class and 0/1 in each line is the true/false value for the proper allomorphic class)

To evaluate the effectiveness of our model, a testing corpus with nominal compounds that have any kind of stem, at least one nominal derivation suffix (in the rightest part of the word) and an inflectional suffix, was created. This second corpus contains 2,884 carefully selected nominal compounds from the aforementioned sources and 671 neoclassical nominal bound stems from Πετροπούλου’s (2012) doctoral dissertation list. We created ALLOMANTIS v2³, an updated morphological prediction analyzer for nominal allomorphy, which takes an input imported data from our training corpora on AMIS. ALLOMANTIS replaces each word characteristic with the proper weight given by the training corpus from AMIS. The analyser multiplies the weights of all attributes for each candidate allomorphic class and proceeds with the one with the largest result of multiplication; according to the model of maximum entropy, this is the winner and is identified by the ALLOMANTIS as the proper allomorphic class.

AC5	Positive weights	Negative weights
	Syllable4 λης	7,27E+02
	Syllable2 δες	1,02E+02
	Syllable1 γιορ	5,62E+01
	Syllable3 νης	4,24E+01
	Syllable3 πης	4,11E+01
	Syllable3 για	3,69E+01
	Syllable3 κης	2,74E+01
	Syllable2 ριας	2,68E+01
	Syllable2 σπο	2,00E+01
	Syllable4 γας	1,89E+01
	Syllable2 πα	3,78E-01
	Syllable1 α	3,74E-01
	Syllable2 πι	3,66E-01
	BoundStem yes	3,45E-01
	LinkingElement no	3,44E-01
	Syllable1 λα	3,42E-01
	Character2 υ	2,23E-01
	Syllable3 κας	1,40E-01
	Stress antipenultimate	4,99E-02
	Stress penultimate	8,16E-02
AC8	Positive weights	Negative weights
	Syllable2 λης	4,59E+01
	Syllable2 ης	4,54E+01
	Syllable2 γης	4,12E+01
	Syllable2 ρης	2,98E+01
	Syllable2 ντζε	2,79E+01
	Syllable1 ερ	2,63E+01
	Syllable2 τερ	2,35E+01
	Syllable2 ρα	3,00E-01
	Character4 ν	2,96E-01
	DerivationalSuffix no	2,93E-01
	Character3 σ	2,34E-01
	Character4 ρ	2,03E-01
	Character4 λ	1,84E-01
	Stress ultimate	1,37E-01

³ The blend ALLOMANTIS is a combination of ‘αλλομορφία’ (allomorphy) and ‘μάντης’ (seer, prophet) and the capital letters refer to the initials of the maximum entropy program AMIS.

Syllable1 $\mu\pi\omicron\upsilon$	1,70E+01	Boundstem yes	1,36E-01
Syllable2 $\tau\eta\varsigma$	1,69E+01	Character4 α	1,10E-01

Table 2 | Sample of positive and negative weights of our AMIS features.

4.4 Results

The overall accuracy of the model was 81.37% with the failure rate up to 18.63%. A detailed analysis of the model for each allomorphic class is shown that the weaknesses were between two specific allomorphic group. More than 90% was achieved in several classes, as in the AC1 94.44%, AC2 96.11% and AC4 90.9%, whereas the two classes with the lowest percentage was AC5 (50.18%) and AC8 (26.85%), with the latter rates considered to be a strong flaw of (from) the average success.

To improve the system, we tried a more rational approach to achieve a better performance. In the previous experiment of the AlloMantIS, we observed an improvement when we reversed the syllables numbering. while in the updated version we followed the stress strategy for spelling, i.e, the ultimate syllable was numbered as first, the penultimate as second and so forth. The result of the upgraded version of ALLOMANTIS was the rise of the correct prediction (Recall: 93,76%, Precision: 95,02%). Indeed, the first four allomorphic classes reached 100%, but AC8 remained in a tragically low threshold (31.22%), as well as AC5 with 58.32% of erroneous estimations, since both of them are similar cases of loan nominal components that have a slightly different allomorphy in inflection (two allomorphs, i.e. $\nu\tau\epsilon\nu\epsilon\kappa\epsilon\sim\nu\tau\epsilon\nu\epsilon\kappa\epsilon\delta$ ‘tin’ vs. three allomorphs, i.e. $\mu\alpha\nu\alpha\beta\eta\sim\mu\alpha\nu\alpha\beta\eta\delta\sim\mu\alpha\nu\alpha\beta$ ‘grocer’). Actually, we made a third attempt with our data by minimizing the characteristics dataset into three features (stress, 3 last syllables and inflectional class). It was impressive the system prediction performance (Recall: 90,82%, Precision: 92,11%), since this kind of word annotation can be built automatically.

5 The alternative route: Compound splitting from Translation-verse

It raises the question how we are going to deal with the allomorphy of the nominal first components. In natural language processing applications (particularly in MT), a rather non-compositional, morpheme-based approach prevails, since compound structures are processed through splitting and merging, without however overshadowing the validity of compositional theories. Henrich and Hinrichs (2011) report that there are a number of morphological tools available that include compound splitting, such as GERTWOL (Haapalainen and Majorin 1995), SMOR (Schmid et al. 2004), ASV Toolbox (Witschel and Biemann, 2005), BananaSplit 3, and Morfessor (Creutz and Lagus, 2002). For the GermaNet project, they created a hybrid combined compound splitter (its performance was almost 95% correct prediction) that takes into account all knowledge provided by the individual compound splitters, but that also takes into account some domain knowledge about German derivation morphology and compounding.

The splitting of compound words into their constituents is “borrowing” strategy from machine translation that can actually provide some reasonable solutions. Different theoretical approaches have been developed throughout the years on compound splitting, based either on the frequencies of the substrings in particular corpora (Koehn and Knight 2003), or on linguistic knowledge through, for example, part-of-speech constraints (Stymne 2008). The split compounds follow in the categories below:

- a) Correct splits (words that should be split and were split correctly)
- b) Correct non splits (words that should not have been split and were not split)
- c) Wrong non splits (words that should have been split but were not split)
- d) Faulty splits (words that should be split but were split wrongly)
- e) Wrong splits (words that should not have been split but were split)

The important factor of the linking element may shift the balance between success and failure. It can be used as a parsing boundary that should split easily the two components. For these reasons the need of training data from inflected nouns (absence of derivation affixes) is crucial.

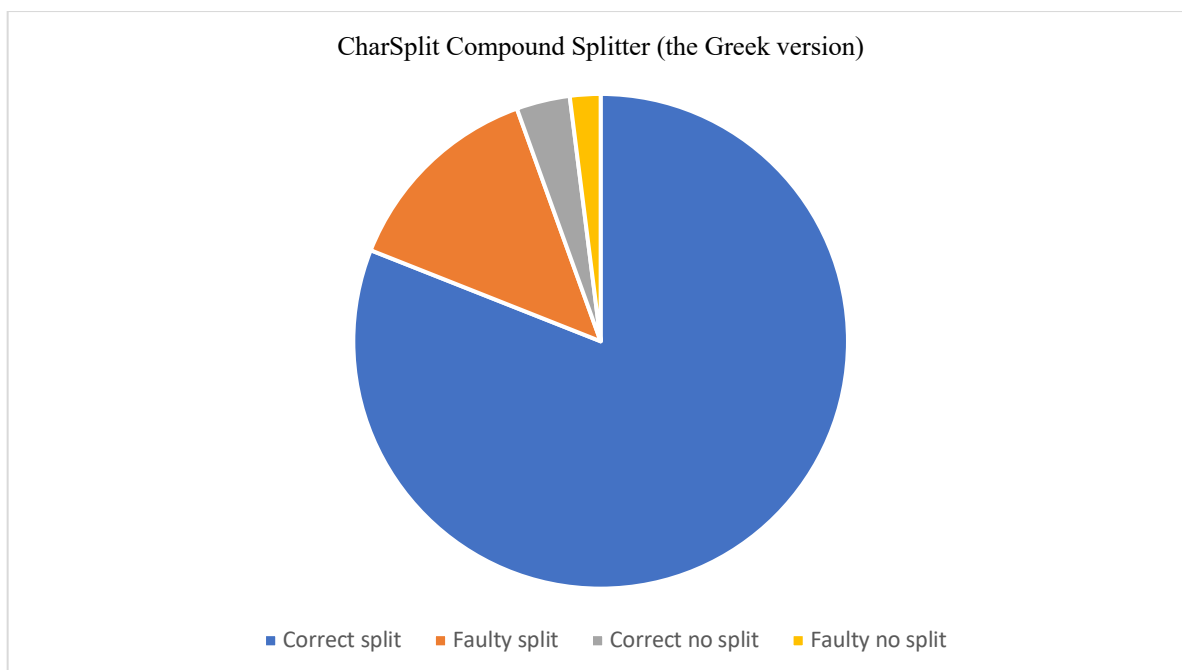
Using corpus from AMIS experiment, we created a sub-corpus with 1,125 nominal compounding data but without the features, but with the necessary morphological parsing (both first and second component are nominal, linking element [yes]). We chose randomly 925 compounds as training data and the rest (200) were the testing data. We modified Tuggener's (2016) CharSplit⁴, whose method achieved ~95% accuracy for head detection on the Germanet compound test set. CharSplit compound splitter returns a list of all possible splits, ranked by their score, e.g.⁵.

```
[(0.6157458641452111, 'κουκλο', 'σπιτο'),
(-0.3245885423784691, 'κουκλ', 'οσπιτο'),
(-4.3845574213895133, 'κου', 'κλοςπιτο'),...] κουκλόσπιτο ('dollhouse')
[(0.8845962378456548, 'μπακαλο', 'γατος'),
(-0.2400556587892472, 'μπακαλ', 'ογατος'),
(-1.0045581132387926, 'μπακα', 'λογατος'),...] μπακαλόγατος ('stock boy')
[(0.7131548946548794, 'γυρο', 'λογος'),
(0.1256244876462498, 'γυρ', 'ολογος'),
(-0.731596723556389, 'γυρολο', 'γος'),...] γυρολόγος ('peddler, chapman')
```

The distinction between lemmas and word forms made by the splitter has not been taken into consideration to allow for a proper grouping between the first components and if it possible to identify the allomorphs (including the linking element). The results show that the highest score generally is the correct split for the NN compounds, regards to precision, when running splitting tasks in a corpus with proper training data annotation. Nevertheless, the effort to lemmatize the first nominal component with a second nominal component of the same lemma had several issues due the absence of any training data with all the inflected forms and allomorphs. As far as corpus size is concerned, it can be acknowledged that it is very small and in the case of corpus-based compound splitters, it does have an impact in the overall scores. In future work, we expect the output of this modified splitter will be improved with more NV and NA compounds and a solution of the linking element detection. Additionally, the allomorphy detection for the first nominal components is definitely not satisfactory, but this is strongly connected with the absence of annotated Greek corpus with inflectional features. Our sub-corpus was quite small and simple; nevertheless, for a modified splitter version, the allomorphy prediction was above the baseline.

⁴ <https://github.com/dtuggener/CharSplit>

⁵ No attempt to identify the linking element for this compound splitter modification.

Graph 1 | The results from the test data based on four major categories

	Precision	Recall	Accuracy
NN Compounds	84.87%	71.29%	82.14%
NN Bound stems	87.36%	80.92%	86.37%
Connected forms	48.63%	32.33%	40.29%

Table 3 | Evaluation of the performance of the splitter and the effort of forms-to-lemma connection

6 Concluding remarks

It is noteworthy that our model was trained by a corpus of inflected and derived nouns (not created by the process of derivation and compounding) and evaluated by a corpus with nominal compounds, since we tried to make our task more difficult. This choice was not arbitrary based on Karasimos' (2011) argument that the nominal derivational suffixes display similarities with nominal stems/ roots, participate in the same inflectional classes and thus exhibit the same allomorphic behaviour. ALLOMANTIS correctly predicted allomorphy for more than 95% of the nominal compounds of the testing corpus. It is expected that if ALLOMANTIS is trained with a corpus of inflected and derived nouns, then the prediction accuracy rate will be much higher. It was considered necessary in this primary testing stage of our model to provide a minimal help from the training corpus. Moreover, we 'borrowed' a machine-translation technique to split the NN compounds and connected the forms to detect the allomorphs. The modified version of CharSplit proved quite efficient since the precision was above 85% considering the small training and testing sub-corpora.

Extending this reasoning means that certain morphological phenomena or processes can be a result of a combinatorial analysis of morphological features that are (sometimes) assisted from data of other language (phonology, semantics, etc). In these experiments, it is inferred how essential the existence of morphologically annotated corpora is for the effective conduct of morphological experiments in Greek. We have

shown that a (supervised) probabilistic model applied to a corpus with quite rich annotated words can extract some basic principles that can be the keystone to construct a computational model to process the “unpredictable” and hard-to-deal phenomenon of allomorphy. The results of the third attempt provide some significant and promising results that automatically annotated morphological corpora can provide all the necessary information for quite successful parsing of Modern Greek data.

References

- Aronoff, Mark. 1994. *Morphology by Itself: Stems and Inflectional Classes*. Linguistic Inquiry Monograph 22. Cambridge, MA: MIT Press.
- Berger, Adam, Stephen Della Pietra, and Vincent Della Pietra. 1996. “A maximum entropy approach to natural language processing.” *Computational Linguistics* 22(1):37-71.
- Booij, Geert. 1997. “Allomorphy and the Autonomy of Morphology.” *Folia Linguistica* XXXI(1-2):25-56.
- Creutz, Mathias and Lagus Krista. 2002. “Unsupervised discovery of morphemes.” In Pierre Isabelle, Eugene Charniak and Dekang Lin (Eds.) *Proceedings of the ACL-2002 Workshop on Morphological and Phonological Learning*, 21-30. Philadelphia, Pennsylvania, USA: Association for Computational Linguistics.
- Dell’Orletta, Felice, LENCI Alessandro, MONTEMAGNI Simonetta & PIRRELLI Vito 2007. Corpus-based modeling of grammar variation. In A. Sansò (ed.) *Language Resources and Linguistics Theory*, pp. 38-55. [Materiali Linguistici 59]. Milano: Franco Angeli.
- Escartín, Carla Parra. 2014. “Chasing the Perfect Splitter: A Comparison of Different Compound Splitting Tools.” In N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck, H. Loftsson, B. Maegaard, J. Mariani, A. Moreno, J. Odijk & S. Piperidis (Eds.) *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC’14)*, 3340–3347, Reykjavik, Iceland: European Language Resources Association (ELRA).
- Goldsmith, John. 2001. “Unsupervised Learning of the Morphology of a Natural Language.” *Computational Linguistics* 27(2):153-198.
- Hafer, Margaret & Stephen Weiss. 1974. Word segmentation by letter successor varieties. *Information Storage and Retrieval* 10, pp. 371-385.
- Haapalainen, Mariikka, and Ari Majorin. 1995. *Gertwol: Ein System zur automatischen Wortformererkennung deutscher Wörter*. Technical report, Lingsoft Inc.
- Harris, Zellig. 1955 [1970]. From phoneme to morpheme. *Language* 31, pp. 190-222.
- Harris, Zellig 1967 [1970]. Morpheme boundaries within words: Report on a computer test. *Transformations and Discourse Analysis Papers* 73. University of Pennsylvania.
- Henrich, Verena, and Erhard Hinrichs. 2011. “Determining Immediate Constituents of Compounds in GermaNet.” In *Proceedings of Recent Advances in Natural Language Processing*, 420–426. Hissar, Bulgaria: INCOMA Ltd. Shoumen.
- Karasimos, Athanasios. 2009. “Comments on Unsupervised Morphology Learning Model: The case of Greek Allomorphy.” Paper presented at the *19th International Symposium in Theoretical and Applied Linguistics (ISTAL19)*. 3-5 April 2009, Thessaloniki.

- Karasimos, Athanasios (2011). Computational Processing of Allomorphy in word derivation of Modern Greek. *Journal of Greek Linguistics 11*, pp. 286-292. Leiden: Brill Publications.
- Koehn, Philipp and Kevin Knight. 2003. Empirical Methods for Compound Splitting. In 10th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics. Budapest, Hungary: Association for Computational Linguistics.
- Lieber, Rochelle. 1982. "Allomorphy." *Linguistic Analysis* 10(1):27-52.
- Ling, C. X. & Marin Marinov. 1993. Answering the connectionist challenge: a symbolic model of learning the past tenses of English verbs. *Cognition* 49 (3):235-290.
- Maiden, Martin. 2004. "When lexemes become allomorphs – On the genesis of suppletion." *Folia Linguistica XXXXCIII(3-4)*:227-256.
- Πετροπούλου, Ευανθία. 2012. *Σύνθεση με δεσμευμένο θέμα στην Αγγλική και τη νέα Ελληνική : θεωρητική ανάλυση και υπολογιστική επεξεργασία*. Διδακτορική διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Pinker, Steven & Alan Prince. 1988. On language and connectionism Analysis of a parallel distributed processing model of language acquisition. In S. Pinker & J. Mehler (Eds.) *Connections and Symbols (Special Issue: Cognition)*, pp. 73-193. Cambridge, MA: MIT Press.
- Pirrelli, Vito, and Marco Battista. 2000a. "The paradigmatic Dimension of Stem Allomorphy in Italian Verb Inflection." *Italian Journal of Linguistics (Rivista di Linguistica)* 12(II):307-380.
- Pirrelli, Vito, and Marco Battista. 2000b. "On the interaction of paradigmatic and syntactic stem alternation in Italian conjugation." *Acta Linguistica Hungarica* 47(1-4):289-314.
- Ralli, Angela. 1994. "Feature Representations and Feature-Passing Operations in Greek Nominal Inflection." In A. Kakouriotis (Ed.) *Proceedings of the 8th Symposium on English and Greek Linguistics*, 19-46. Thessaloniki: English Department of Aristotle University of Thessaloniki.
- Ralli, Angela. 2000. "A Feature-based Analysis of Greek Nominal Inflection." *Glossologia* 11-12:201-228.
- Ralli, Angela. 2007. "On the Role of Allomorphy in Inflectional Morphology: Evidence from the Dialectal Varieties of Lesvos, Kydonies and Moschonisia." In G. Sica (Ed.) *Open problems in Linguistics and Lexicography*, 123-153. Milano: Polimetrica.
- Roark, B. and Sproat, Richard. 2007. *Computational Approaches to Morphology and Syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Rumelhart, David & James McClelland. 1986. On learning the past tense of English verbs. In J. McClelland & D. Rumelhart (Eds.) *Parallel Distributed Processing*, Volume 2, pp. 216-271. Cambridge, MA: MIT Press.
- Stymme, Sara. 2008. German compounds in factored statistical machine translation. *International Conference on Natural Language Processing*. Berlin, Heidelberg: Springer.
- Stump, Gregory. 2001. *Inflectional Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thornton, Anna-Maria. 1997. "Stem allomorphs, suffix allomorphs, interfixes or different suffixes? On Italian derivatives with antesuffixal glides." In G. Booij, S. Scalise and A. Ralli (Eds.) *Proceedings of the 1st Mediterranean Meeting of Morphology*, edited by 86-98. Patras: University of Patras.
- Tuggener, Don. 2016. *Incremental Coreference Resolution for German*. University of Zurich, Faculty of Arts.

- Χριστοφίδου, Αναστασία, Αφεντουλίδου, Βασιλική, Καρασίμος, Αθανάσιος & Ειρήνη Δημητροπούλου. 2013. Ηλεκτρονικό πρόγραμμα Νεολογισμών και Ορολογίας ΝΕΟΔΗΜΙΑ: Παρουσίαση και Προκλήσεις. Στο Α. Χριστοφίδου (εκδ.) *Δελτίο Επιστημονικής Ορολογίας και Νεολογισμών (Δημιουργία και Μορφή στη Γλώσσα)*, Τεύχος 12ο, σσ. 198-243. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών – Κέντρον Ερεύνης Επιστημονικών Όρων και Νεολογισμών.
- Yoshida, Kazuhiro. 2006. AMIS – A maximum entropy estimator for feature forests. AMIS Manual. Department of Computer Science, University of Tokyo. Available at: <http://www-tsuji.is.s.u-tokyo.ac.jp/amis/manual.html>.

Μιλείτενε χιώτικα: στάσεις απέναντι στο χιώτικο ιδίωμα*

Ελένη Καραφώτη & Χαρίκλεια Καπελλίδη
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
elkarafoti@yahoo.gr, kapellidi@yahoo.gr

Abstract

The present paper studies language attitudes towards a Greek dialectal variety, the variety of Chios. Taking the complex and rather elusive nature of attitudes into account, the current research proposes an alternative methodology for the investigation of attitudes, that of Conversation Analysis, focusing on members' perspective and on the micro-level. Simultaneously, the well-known direct method of questionnaires is also applied. The combination of quantitative and qualitative research methods produces different insights into the phenomenon and provides a multi-faceted account of language attitudes.

Keywords: language attitudes, variety of Chios, questionnaires, Conversation Analysis, membership categorization

1 Εισαγωγή

Η μελέτη των γλωσσικών στάσεων, δηλαδή του υποκειμενικού βλέμματος των ομιλητών/τριών απέναντι σε μια ποικιλία, συγκαταλέγεται στα σταθερά ζητήματα που απασχολούν την κοινωνιογλωσσολογία ήδη από τη δεκαετία του '80. Εντούτοις, ακόμη και σήμερα οι στάσεις απέναντι στη γλώσσα θεωρούνται από τα πιο δύσκολα προσεγγίσιμα φαινόμενα. Η δυσκολία τους οφείλεται κυρίως στο ότι αποτελούν – τουλάχιστον κατά την επικρατούσα αντίληψη – εσωτερικό μέγεθος (νοησιαρχική οπτική) και δεν ταυτίζονται απλώς με τις εκδηλώσεις συμπεριφοράς (συμπεριφοριστική οπτική) (Fasold 1984). Αν όμως η στάση, κατά τον γενικό ορισμό του Sarnoff (1970: 279), είναι η προδιάθεση για μια θετική ή αρνητική αντίδραση απέναντι σε μια κατηγορία αντικειμένων, τότε η εμπειρική της μελέτη προϋποθέτει την έκφρασή της στη συμπεριφορά. Ταυτόχρονα, βαθύτερη στάση και εξωτερική συμπεριφορά μπορεί να μην εναρμονίζονται πάντα (Garrett et al. 2003), γεγονός που αυξάνει τις δυσκολίες μελέτης των στάσεων, θέτοντας επιπλέον μεθοδολογικές προκλήσεις.

Προτείνοντας μια διαφορετική απάντηση στη μεθοδολογική πρόκληση προσέγγισης του φαινομένου, στο παρόν άρθρο – εκτός από την κλασική ποσοτική μέθοδο του ερωματολογίου – θα υιοθετήσουμε και μια ποιοτική μέθοδο για τη διερεύνηση των στάσεων, αλλά πέραν των γνωστών και ήδη εφαρμοζόμενων (π.χ. συμμετοχική παρατήρηση, θεματική ανάλυση). Ειδικότερα, με αφετηρία την παραδοχή ότι οι κοινωνικές πράξεις έχουν εν πρώτοις σημασία γι' αυτούς που τις 'γεννούν', θα επιχειρήσουμε να αποκαλύψουμε την κοινή γνώση και συλλογιστική που χρησιμοποιούν τα ίδια τα συμμετέχοντα άτομα για να ερμηνεύσουν τις πράξεις τους ('ethno-methods') (Garfinkel 1967). Το επιστημονικό παράδειγμα που θα ακολουθήσουμε είναι αυτό της Ανάλυσης Συνομιλίας (εφεξής ΑΣ). Η ΑΣ – σε

* Στη μνήμη της Μαρίας Βιτέλλα. Η Μάρα, μέλος του εργαστηρίου για το οποίο γίνεται λόγος στο παρόν άρθρο, έφυγε από κοντά μας πολύ πρόωρα. Η δέσμευση, η συνέπεια και ο ζήλος της, όπως και των λοιπών μελών της ομάδας, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας.

αντίθεση με την Ανάλυση Λόγου στο πλαίσιο της οποίας έχει ήδη υποστηριχθεί ο ποικίλος και δυναμικός χαρακτήρας των στάσεων (Potter & Wetherell 1987) – δεν επικαλείται τυποποιημένες έξωθεν κατηγορίες και ασχολείται με τη μικρο-δομή. Αναζητά, δηλαδή, από τις λεπτομέρειες του λόγου το πώς τα ίδια τα άτομα προσανατολίζονται σε παραμέτρους της περίπτωσης ή της ευρύτερης κοινωνικής δομής (π.χ. επιλογή γλωσσικής ποικιλίας, ταυτότητα, φύλο, επάγγελμα κ.ο.κ.), καθιστώντας τες μ' αυτό τον τρόπο συναφείς για τη διεπίδραση. Υπό αυτή την έννοια, η παρούσα έρευνα εφαρμόζει μια μεθοδολογική καινοτομία: επιχειρεί να συναγάγει τις στάσεις των ομιλητών/τριών απέναντι στις γλωσσικές ποικιλίες που χρησιμοποιούν, αναδεικνύοντας τη δική τους οπτική και μελετώντας την ίδια τη γλωσσική τους συμπεριφορά και όχι την άποψή τους γι' αυτή. Ταυτόχρονα, αξιοποιεί και τις απόψεις τους για το πώς θεωρούν ότι συμπεριφέρονται γλωσσικά, όπως αυτές καταγράφονται στα ερωτηματολόγια. Η διττή διερεύνηση των στάσεων αναδεικνύει την πολυπλοκότητα του φαινομένου και επιβεβαιώνει τη λανθάνουσα φύση του.

2 Ποσοτική διερεύνηση των στάσεων του ντόπιου πληθυσμού απέναντι στη γλώσσα του

Η συγκεκριμένη έρευνα παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα: έχει διεξαχθεί εν μέρει από Χιώτες και Χιώτισσες στο πλαίσιο ενός εργαστηρίου που διοργανώνουμε για δεύτερη συνεχή χρονιά (2019-2020) υπό την αιγίδα του Ομηρείου Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Χίου. Το εργαστήριο αυτό έχει ως στόχο την αποτύπωση της γλωσσικής ποικιλότητας της Χίου, με την καθοριστική συνδρομή και εμπλοκή όσων συμμετέχουν σ' αυτό. Κατά τη διάρκεια της πρώτης χρονιάς του συγκεκριμένου εργαστηρίου πραγματοποιήθηκε και η εν λόγω έρευνα, η οποία σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε σε συνεργασία με τα μέλη του εργαστηρίου. Το γεγονός αυτό προσδιόρισε, εν πολλοίς, τόσο τον σχεδιασμό της έρευνας – δηλαδή την επιλογή της ευθείας μεθόδου του ερωτηματολογίου – όσο και την εφαρμογή της.

Το ερωτηματολόγιο υποβλήθηκε προφορικά από τα μέλη του εργαστηρίου σε 117 άτομα. Το δείγμα ήταν ευκαιριακό, καλύπτοντας, εντούτοις, ένα ευρύ ηλικιακό, κοινωνικό και οικονομικό φάσμα. Προφανώς, εφόσον δεν πρόκειται για τυχαίο δείγμα τα αποτελέσματα δεν είναι γενικεύσιμα· αποτελούν, ωστόσο, έναν δείκτη των σκέψεων/πεποιθήσεων αλλά και των προτιμήσεων/επιθυμιών της συγκεκριμένης γλωσσικής κοινότητας (πρβλ. και Baker 1992). Ειδικότερα, το ερωτηματολόγιο περιείχε 26 ερωτήσεις που αφορούσαν τόσο τη χρήση και σφαίρα λειτουργικότητας των ποικιλιών της Χίου, όσο και τις στάσεις των ερωτώμενων απέναντι στη γλώσσα τους. Τέσσερις ήταν οι ανεξάρτητες μεταβλητές του δείγματος: α. το φύλο, β. η ηλικία, γ. το μορφωτικό επίπεδο και δ. ο τόπος καταγωγής (πόλη vs χωριό της Χίου). Από αυτές μόνο η ηλικία φάνηκε να είναι στατιστικά σημαντική – με την επιφύλαξη αξιοπιστίας του ελέγχου ανεξαρτησίας χ^2 λόγω δειγματοληψίας.¹ Στο παρόν άρθρο, αφού παρουσιάσουμε σύντομα το δείγμα, θα εξετάσουμε τρεις ερωτήσεις που παρέχουν κάποιες ενδείξεις για την τύχη του ιδιώματος και αφορούν: α. τη στάση των ερωτώμενων απέναντί του, β. τις προοπτικές διατήρησής του, και γ. τη σχέση γλώσσας-ταυτότητας.

¹ Η στατιστική ανάλυση έγινε με το στατιστικό πακέτο ελεύθερου λογισμικού JASP και χρησιμοποιήθηκε το τεστ ανεξαρτησίας-συσχέτισης μεταβλητών χ^2 .

Στο σύνολο των 117 ερωτηθέντων ατόμων οι γυναίκες ήταν 73 και οι άντρες 44, δηλαδή το 62.4% και το 37.6% του δείγματος αντιστοίχως. Αν επιμερίσουμε το φύλο ανά ηλικιακή ομάδα, η κατανομή και στις γυναίκες και στους άντρες είναι περίπου η ίδια: το μεγαλύτερο ποσοστό και στα δύο φύλα ανήκει στην ηλικιακή ομάδα των 26-45, ακολουθεί εκείνη των 46-65, με τις μικρότερες και μεγαλύτερες ηλικίες να αποτελούν το μικρότερο ποσοστό του δείγματος και στα δύο φύλα. Παρόμοια είναι η κατανομή των δύο φύλων και σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο, με την πλειονότητα των ερωτώμενων να έχει τελειώσει κάποιο ΑΕΙ/ΤΕΙ, να ακολουθούν όσοι/ες φοίτησαν στο Λύκειο και έπειτα όσοι/όσες παρακολούθησαν μόνο την υποχρεωτική εκπαίδευση (δημοτικό) ή όσοι εκπόνησαν μεταπτυχιακό/διδακτορικό. Τέλος, σε σχέση με τον τόπο καταγωγής, τα χωριά, συγκριτικά με την πόλη της Χίου, έχουν ένα ελάχιστα μεγαλύτερο ποσοστό αντιπροσώπευσης και στα δύο φύλα.

Με δεδομένο ότι η ηλικία ήταν η μόνη από τις εξωτερικές μεταβλητές που έδωσε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα, και οι τρεις ερωτήσεις που θα εξετάσουμε θα διαφοροποιούνται ως προς αυτή την παράμετρο. Η πρώτη ερώτηση αφορά τη θετική ή αρνητική αξιολόγηση της χρήσης της συγκεκριμένης γλωσσικής ποικιλίας.

Είναι, κατά τη γνώμη σας, θετικό ή αρνητικό το να μιλάει κανείς χιώτικα;							
ΗΛΙΚΙΑ	ΔΕΝ	ΘΕΤΙΚΟ	ΑΡΝΗΤΙΚΟ	ΟΥΔΕΤΕΡΟ	ΑΔΙΑΦΟΡΟ	ΑΛΛΟ	ΣΥΝΟΛΟ
	ΡΩΤΗΘΗΚΕ/ ΑΠΑΝΤΗΣΕ						
11-25	1 5.3 % 100%	8 42.1 % 9.3 %	0 0 % 0 %	5 26.3 % 41.7 %	1 5.3 % 10 %	4 21.1 % 57.1 %	19 100 % 16.2 %
26-45	0 0 % 0 %	34 72.3 % 39.5 %	1 2.1 % 100 %	4 8.5 % 33 %	5 10.6 % 50 %	3 6.4 % 42.9 %	47 100 % 40.2 %
46-65	0 0 % 0 %	32 94.1 % 37.2 %	0 0.0 % 0.0 %	1 2.9 % 8.3 %	1 2.9 % 10 %	0 0 % 0 %	34 100 % 29.1 %
66-85	0 0 % 0 %	12 70.6 % 14.0 %	0 0.0 % 0.0 %	2 11.8 % 16.7 %	3 17.6 % 30 %	0 0 % 0 %	17 100 % 14.5 %
ΣΥΝΟΛΟ	1 0.9 % 100%	86 73.5 % 100 %	1 0.9 % 100 %	12 10.3 % 100 %	10 8.5 % 100 %	7 6.0 % 100 %	117 100 % 100 %

Chi-Squared Tests			
	Value	df	p
X ²	31.57	15	0.007
N	117		

Πίνακας 1 | Στάσεις απέναντι στην ντοπιολαλιά

Όπως προκύπτει από τον πίνακα, οι Χιώτες και οι Χιώτισσες συνολικά διάκεινται θετικά απέναντι στην ντοπιολαλιά τους, ενώ η σχέση στάσης-ηλικίας αποδεικνύεται στατιστικά σημαντική. Συγκεκριμένα, η θετική τους στάση φαίνεται να αυξάνεται όσο αυξάνεται και η ηλικία, γεγονός μάλλον αναμενόμενο, καθώς προϊούσης της ηλικίας εντείνεται και η συναισθηματική πρόσδεση με τη γλώσσα. Εξαίρεση σ' αυτή την

ανοδική τάση αποτελεί η μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα (66-85), η οποία έχει λιγότερο θετική στάση σε σχέση με τις αμέσως προηγούμενες (46-65 και 26-45). Μια πιθανή ερμηνεία γι' αυτό είναι ότι πρόκειται για τη γενιά που πιθανόν υπέστη κοινωνικό στιγματισμό και βίωσε τη γλώσσα ως τροχοπέδη στην όποια εξέλιξή της. Η λιγότερο θετική στάση της πρώτης ηλικιακής ομάδας (11-25), από την άλλη, μπορεί να ερμηνευτεί αφενός λόγω της σχετικής αποσύνδεσής της από τη γλώσσα αφετέρου λόγω της πρόσφατης φοίτησης των μελών της στην εκπαίδευση, στην οποία η κυρίαρχη γλωσσική ιδεολογία δεν αφήνει χώρο στις διαλέκτους.

Παρόμοια αποτελέσματα, αλλά μη στατιστικά σημαντικά, παρουσιάζει και ο δεύτερος πίνακας σε σχέση με τη μετάδοση της ντοπιολαλιάς στην επόμενη γενιά. Όπως και ο προηγούμενος, και αυτός ο πίνακας παρουσιάζει την ίδια αυξητική τάση όσο προχωρεί η ηλικία – ξανά με την εξαίρεση της τελευταίας ηλικιακής ομάδας – η οποία μπορεί να ερμηνευθεί με ανάλογο τρόπο.

Θα θέλατε τα παιδιά σας να ξέρουν χιώτικα;										
ΗΛΙΚΙΑ								ΤΟ ΔΕΝ ΕΧΩ ΣΚΕΦΤΕΙ/ ΑΔΙΑΦΟΡΟ	ΑΛΛΟ	ΣΥΝΟΛΟ
	ΔΕΝ ΡΩΤΗΘΗΚΕ/ ΑΠΑΝΤΗΣΕ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΛΙΓΟ	ΠΟΛΥ	ΚΑΘΟΛΟΥ				
11-25	7	9	1	0	0	0	2	0	19	
	36.8 %	47.4 %	5.3 %	0 %	0 %	0 %	10.5 %	0 %	100 %	
	46.7 %	10.6 %	20 %	0 %	0 %	0 %	25 %	0 %	16.2 %	
26-45	5	34	2	1	1	0	3	1	47	
	10.6 %	72.3 %	4.3 %	2.1 %	2.1 %	0 %	6.4 %	2.1 %	100 %	
	33.3 %	40 %	40 %	100 %	100 %	0 %	37.5 %	100 %	40.2 %	
46-65	2	29	1	0	0	1	1	0	34	
	5.9 %	85.3 %	2.9 %	0 %	0 %	2.9 %	2.9 %	0 %	100 %	
	13.3 %	34.1 %	20 %	0 %	0 %	100 %	12.5 %	0 %	29.1 %	
66-85	1	13	1	0	0	0	2	0	17	
	5.9 %	76.5 %	5.9 %	0 %	0 %	0 %	11.8 %	0 %	100 %	
	6.7 %	15.3 %	20 %	0 %	0 %	0 %	25	0 %	14.5 %	
ΣΥΝΟΛΟ	15	85	50	1	1	1	8	1	117	
	12.8 %	72.6 %	4.3 %	0.9 %	0.9 %	0.9 %	6.8 %	0.9 %	100 %	
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	

Chi-Squared Tests					
		Value	df	p	
X ²		22.04	21	0.397	
N		117			

Πίνακας 2 | Στάσεις απέναντι στη διατήρηση της ντοπιολαλιάς

Ας σχολιάσουμε μόνο ότι το χαμηλότερο ποσοστό της πρώτης ηλικιακής ομάδας (11-25) στον παραπάνω πίνακα μπορεί να αποδοθεί και στο γεγονός ότι η ερώτηση ήταν άτοπη για τους περισσότερους/ες αυτής της υποκατηγορίας.

Ο τελευταίος πίνακας εξετάζει τη σχέση γλώσσας και ταυτότητας που κι αυτή δεν αποδεικνύεται στατιστικά σημαντική.

Πιστεύετε ότι για να είναι κανείς Χιώτης/Χιώτισσα πρέπει να μιλάει χιώτικα;					
ΗΛΙΚΙΑ					ΣΥΝΟΛΟ
	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΔΕΝ ΤΟ ΕΧΩ ΣΚΕΦΤΕΙ/ ΑΔΙΑΦΟΡΟ	ΑΛΛΟ	
11-25	1 5.3 % 5.6 %	17 89.5 % 17.9 %	0 0 % 0 %	1 5.3 % 33.3 %	19 100 % 16.2 %
26-45	7 14.9 % 38.9 %	38 80.9 % 40 %	0 0 % 0 %	2 4.3 % 66.7 %	47 100 % 40.2 %
46-65	7 20.6 % 38.9 %	26 76.5 % 27.4 %	1 2.9 % 100 %	0 0 % 0 %	34 100 % 29.1 %
66-85	3 17.6 % 16.7 %	14 82.4 % 14.7 %	0 0 % 0 %	0 0 % 0 %	17 100 % 14.5 %
ΣΥΝΟΛΟ	18 15.4 % 100 %	95 81.2 % 100 %	1 0.9 % 100 %	3 2.6 % 100 %	117 100 % 100 %

Chi-Squared Tests			
	Value	df	p
X ²	8.213	12	0.768
N	117		

Πίνακας 3 | Σχέση γλώσσας-ταυτότητας

Για άλλη μια φορά, όσο αυξάνεται η ηλικία, αυξάνεται και το ποσοστό που αναγνωρίζει τη γλώσσα ως κομμάτι της τοπικής ταυτότητας, γεγονός που συμβαδίζει επίσης με την αυξανόμενη γνώση αλλά και χρήση του κώδικα. Και πάλι, όμως, η τελευταία ηλικιακή ομάδα αποκλίνει από τη γενικότερη τάση, παρουσιάζοντας μικρότερα ποσοστά σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη ηλικιακή ομάδα (46-65). Μια πιθανή ερμηνεία αυτής της απόκλισης είναι ότι οι μεγαλύτεροι/ες σε ηλικία δεν θέλουν να αποστερήσουν την ταυτότητα του Χιώτη/της Χιώτισσας από ένα μεγάλο μέρος των νεότερων που πλέον δεν μιλούν την ντοπιολαλιά, λόγω της διαλεκτικής συρρίκνωσης. Γενικά, ο πίνακας δείχνει ότι η γλώσσα δεν φαίνεται να συνιστά κομμάτι της τοπικής ταυτότητας και να αναλαμβάνει ενεργό ρόλο στη συγκρότηση της, γεγονός μάλλον απαισιόδοξο ως προς τη διατήρησή της (πρβλ. Baker 1992). Συνοψίζοντας, μοιλονότι τα αποτελέσματα δεν είναι γενικεύσιμα, διαφαίνεται μια θετική στάση των ομιλητών/τριών απέναντι στη γλώσσα τους και τη διατήρησή της, με όποιες επιφυλάξεις ως προς το δείγμα.

3 Ποιοτική διερεύνηση των στάσεων του ντόπιου πληθυσμού απέναντι στη γλώσσα του

Το υλικό της συγκεκριμένης έρευνας συνελέγη στο ίδιο πλαίσιο και αφορά φυσικό προφορικό λόγο από διάφορα μέρη του νησιού. Τα μέλη που συμμετείχαν στο εργαστήριο αναλάμβαναν την πρωτοβουλία να οργανώσουν μία ή περισσότερες συναντήσεις σε όποιο χωριό είχαν συγγενείς/φίλους/γνωστούς, ώστε η επαφή να είναι όσο το δυνατόν πιο φυσική. Στο παρόν άρθρο εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας σε έναν κεντρικό μηχανισμό του λόγου στη διεπίδραση που έχει περιγραφεί διεξοδικά από τους Schegloff, Jefferson και Sacks (1977), τον μηχανισμό της διόρθωσης (repair). Η διόρθωση περιλαμβάνει ένα σύνολο πρακτικών που διαθέτουν τα συνομιλούντα άτομα, όταν προκύπτει κάποιο πρόβλημα κατά την παραγωγή ή την ακρόαση του λόγου. Το πρόβλημα δεν αφορά κατ' ανάγκη κάποιο «λάθος» με την αυστηρή έννοια του όρου. Οτιδήποτε μπορεί να καταστεί αντικείμενο διόρθωσης, π.χ. μια μη σωστά αρθρωμένη λέξη, μια λανθασμένη χρήση λέξης, ακόμη και η μη διαθεσιμότητα της κατάλληλης λέξης κατά την παραγωγή της ομιλίας· αντίστοιχα, κατά την ακρόασή της, η αποτυχία ακοής αλλά και οποιαδήποτε δυσκολία κατανόησης και/ή παρανόησης του λόγου που προηγήθηκε.

Όπως είναι εμφανές, η διόρθωση αναστέλλει τη διαδικασία εξέλιξης της διεπίδρασης (progressivity of interaction) είτε σε επίπεδο συνεισφοράς είτε σε επίπεδο αλληλουχίας: τα συνομιλούντα άτομα διακόπτουν ό,τι έκαναν εκείνη τη στιγμή για να στραφούν σε κάτι που θεωρούν προβληματικό. Από την άλλη, ακριβώς επειδή αποσκοπεί στην επίλυση του όποιου ζητήματος, η διόρθωση διαφυλάσσει τη δυποκειμενικότητα (intersubjectivity), δηλαδή την κοινή ερμηνεία της γλωσσικής διεπίδρασης (Schegloff 1992).

Στο κλασικό τους άρθρο για τη διόρθωση οι Schegloff et al. (1977) διακρίνουν τέσσερα είδη ανάλογα με: α. το ποιος αναλαμβάνει την πρωτοβουλία για τη διόρθωση, δηλαδή το άτομο στη συνεισφορά του οποίου εντοπίζεται το πρόβλημα ή οποιοδήποτε άλλο (αυτοέναρξη ή ετεροέναρξη) και β. ποιος εν τέλει την πραγματοποιεί (αυτοδιόρθωση ή ετεροδιόρθωση). Από τις τέσσερις παραπάνω δυνατότητες, η αυτοέναρξη και η αυτοδιόρθωση θεωρούνται, σύμφωνα με τους Schegloff et al. (1977), προτιμώμενες των άλλων δύο ειδών με κριτήρια καθαρά δομικά: οι θέσεις της αυτοέναρξης προηγούνται αυτών της ετεροέναρξης, όπως και οι δύο από τις τρεις δυνατές θέσεις της αυτοδιόρθωσης² βρίσκονται χρονικά και τοπικά πριν από τις θέσεις της ετεροδιόρθωσης.

Ας περάσουμε όμως στα δεδομένα φυσικού λόγου. Στο παράθεμα που ακολουθεί η Βάσω, ο Μικέας, η Δάφνη και η Θάλεια συζητούν τις εμπειρίες τους φεύγοντας από το χωριό τους, τη Λαγκάδα.

1		Βάσω	Πάνω σ' αυτό που 'πε ο Μικέας, εγώ να δείτε τ' ήπαθα.
2			Ήφυ- έφυγα: δεκαοχτώ χρονών. [Τελείωσα-]
3		Μικέας	[Ήφυγα.]
4		Βάσω	[Ήφουα.]
5		Δάφνη	[Ήφουα.]
6		Θάλεια	Το μάζεψε.=Έτσι? Τελευταία στιγμή.

² Οι δύο θέσεις της αυτοδιόρθωσης που προηγούνται της ετεροδιόρθωσης είναι εντός της ίδιας συνεισφοράς με το προβληματικό στοιχείο ή στο πρώτο σημείο όπου η μετάβαση στο επόμενο ομιλούν άτομο καθίσταται συναφής (Schegloff et al 1977).

7		Βάσω	Ναι: [[Προσπαθώ. Ξέρεις για]τί? Γιατί είμαι λιγάκι]
8		Θάλεια	[[((γελάει.....)) γιατί? ((γελάει.....))]
9		Μικές	[Γιατί? (Ε αυτό είναι.)]
10		Βάσω	[πρωτευουσιά:]να.
11		Μικές	[Ε αυτό είναι.]

Απόσπασμα φυσικού λόγου

Η πρώτη συνεισφορά της Βάσως (αράδες 1-2, «Πάνω... Τελείωσα-») απαρτίζεται από τρεις μονάδες κατασκευής συνεισφορών, εκ των οποίων οι δύο πρώτες συμπίπτουν με τα εκφωνήματα που οριοθετούνται από τις τελείες, ενώ η τρίτη μένει ανολοκλήρωτη. Ειδικότερα, η αυτοδιόρθωση που μας ενδιαφέρει (*ήφω-έφυγα*) βρίσκεται στη 2^η μονάδα κατασκευής της συνεισφοράς της. Να σημειώσουμε ότι στην αμέσως προηγούμενη μονάδα η ομιλήτρια έχει ξεκινήσει μια αφήγηση, γεγονός που έχει γίνει αντιληπτό από τα συνομιλούντα άτομα, καθώς όλα παραιτούνται από τη διεκδίκηση του λόγου και το σύστημα συνεισφορών της καθημερινής συνομιλίας προσωρινά αναστέλλεται.

Η αυτοδιόρθωση που μας ενδιαφέρει πραγματοποιείται με απότομη διακοπή στο μέσο της λέξης και συνίσταται σε αντικατάσταση: η Βάσω αντικαθιστά την πρώτη λέξη αυτής της μονάδας με την ίδια λέξη αλλά μορφολογικά αλλαγμένη. Οι δύο τύποι ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσικές ποικιλίες: η πρώτη επιλογή ανήκει σε μια διαλεκτική ποικιλία που διατηρεί το *η* ως συλλαβική αύξηση και η δεύτερη στην Κοινή Νεοελληνική (ΚΝΕ). Δεν πρόκειται, επομένως, για ανεπιτυχή λεξική επιλογή. Ούτε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η ομιλήτρια αλλάζει τον σχεδιασμό της συνεισφοράς της προσανατολιζόμενη στους/στις παραλήπτες/τριες της (recipient design): όλα τα συνομιλούντα άτομα κατέχουν και τους δύο κώδικες, επομένως η αντικατάσταση δεν επιχειρεί να προλάβει ζήτημα κατανόησης.

Γιατί, επομένως, η Βάσω προχωρεί στην αυτοδιόρθωση; Το λεξικό στοιχείο φαίνεται να αντικαθίσταται λόγω των συνδηλώσεών του. Η συγκεκριμένη λεξική επιλογή, κατά την κοινή αντίληψη, είναι χαρακτηριστική μιας κατηγορίας μέλους από την οποία η ομιλήτρια φαίνεται ότι θέλει προσωρινά να αποστασιοποιηθεί. Η έννοια της κατηγορίας και του πώς αυτή συνδέεται με την αναφορά σε πρόσωπα παραπέμπει στον Sacks και στο εκτενές έργο του για τις κατηγορίες μέλους (ενδεικτικά 1972). Εδώ θα αρκεστούμε να επισημάνουμε ότι υπάρχουν αναρίθμητες κατηγορίες για την ταξινόμηση των συνομιλητών/τριών μας (π.χ. άντρες, γυναίκες, μαύρες, λευκοί, νέες, ηλικιωμένοι, γιατροί, καθηγήτριες κ.ο.κ.), βασικό χαρακτηριστικό των οποίων είναι ότι μας επιτρέπουν να εξαγάγουμε μια πληθώρα συμπερασμάτων ο ένας για τον άλλο. Επιπλέον, στο ίδιο πλαίσιο της κοινής γνώσης και συλλογιστικής, διακρίνουμε και είδη δραστηριοτήτων/πράξεων/συμπεριφορών που είναι 'προσδεμένες' (category-bound activities) ή, πιο ελεύθερα, προσιδιάζουν στα μέλη μιας κατηγορίας.

Στο παράδειγμά μας, η κατηγορία μέλους από την οποία η ομιλήτρια θέλει πιθανόν να αποστασιοποιηθεί (Χιώτισσα;) δεν αναφέρεται ρητά, αλλά γίνεται υπαινιγμός σε αυτή μέσω της συγκεκριμένης γλωσσικής επιλογής (*ήφω-*). Με άλλα λόγια, η εν λόγω γλωσσική επιλογή συνιστά παράδειγμα μια γλωσσικής δραστηριότητας 'προσδεμένης' στη συγκεκριμένη κατηγορία μέλους. Επιπλέον, ο υπαινιγμός σε αυτή την κατηγορία την κάνει συναφή ως κάτι στο οποίο προσανατολίζεται η ομιλήτρια. Έχει συνέπειες αυτός ο υπαινιγμός και, γενικότερα, η αυτοδιόρθωσή της στην πορεία της διεπίδρασης;

Στην επόμενη μονάδα κατασκευής της συνεισφοράς της Βάσως και ταυτόχρονα με αυτή ξεκινά και ο Μικές, πραγματοποιώντας ετεροδιόρθωση (*ήφυγα*). Η ετεροδιόρθωση, όπως αναφέραμε ήδη, δεν αποτελεί προτιμώμενη πρακτική, γεγονός που πηγάζει από την οργάνωση της συνομιλίας αλλά και από το ότι συνηθίζουμε να αναγνωρίζουμε στο εκάστοτε ομιλούν άτομο πρωταρχικά δικαιώματα στον λόγο που

το ίδιο παράγει (Sacks 1984). Απόρροια της μη προτιμώμενης υπόστασης των ετεροδιορθώσεων είναι και το ότι αυτές απαντούν, κατά κύριο λόγο, όχι νωρίτερα από την επόμενη συνεισφορά, όπως και ότι εμφανίζονται μετριασμένες (Schegloff et al. 1977). Όταν, παρ' όλα αυτά, εμφανίζονται, στόχος τους είναι να απομακρύνουν το όποιο εμπόδιο, ώστε να είναι δυνατή η παραγωγή της διαδοχικά κατάλληλης συνεισφοράς. Αυτό συνεπάγεται ότι: α. αν ο συνομιλητής/τρια έχει ακούσει/κατανοήσει επαρκώς την προηγούμενη συνεισφορά, τότε παράγει τη διαδοχικά κατάλληλη και όχι τη διόρθωση και β. αν πραγματοποιήσει τη διόρθωση και όχι την επόμενη συνεισφορά, τότε η συνεισφορά του γίνεται αντιληπτή από τα συμμετέχοντα άτομα ως κάτι παραπάνω από διόρθωση (Schegloff et al. 1977).

Επιστρέφοντας στη συνεισφορά του Μικέ, μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής: ο Μικές ξεκινά ταυτόχρονα με την τρίτη μονάδα κατασκευής της συνεισφοράς της Βάσως («Τελείωσα-»), ενώ εκείνη δεν την έχει ακόμη ολοκληρώσει. Με άλλα λόγια, η ετεροδιόρθωση εμφανίζεται σε έναν χώρο στον οποίο δεν προβλέπεται η εισαγωγή διόρθωσης από τρίτο άτομο. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Βάσω έχει ξεκινήσει να αφηγείται κάτι και η αφήγησή της βρίσκεται σε εξέλιξη. Επομένως, η θέση της ετεροδιόρθωσης του Μικέ δεν είναι αυθαίρετη· οφείλεται στην εγγύτητά της με το 'προβληματικό' στοιχείο (πρβλ. Schegloff 2000), εφόσον, σε περίπτωση που ο Μικές άφηνε τη συνομιλήτριά του να ολοκληρώσει την αφήγηση, η διόρθωσή του δεν θα ήταν πλέον συναφής – πέραν του ότι, ούτως ή άλλως, μετά την ολοκλήρωση μιας αφήγησης δεν αναμένεται μια ετεροδιόρθωση, αλλά η αντίδραση των συνομιλούντων σε ό,τι προηγήθηκε (Stivers 2013).

Σε σχέση με την ίδια την ετεροδιόρθωση, αυτή δεν αφορά το περιεχόμενο των όσων λέει η Βάσω – άλλωστε η εμπειρία ανήκει σε εκείνη – αλλά τη μορφή, δηλαδή τον γραμματικό τύπο της συγκεκριμένης λέξης που προηγουμένως διόρθωσε και η ίδια. Πρόκειται, δηλαδή, για ετεροδιόρθωση επί της αυτοδιόρθωσης και, μάλιστα, για ρητή ετεροδιόρθωση (overt correction), η οποία αναδεικνύει τη διόρθωση σε κύρια δραστηριότητα της διεπίδρασης, αναστέλλοντας ό,τι συνέβαινε πριν από αυτή. Επιπλέον, η ετεροδιόρθωση πραγματοποιείται σε α' πρόσωπο, γεγονός που δημιουργεί την αίσθηση ότι ο Μικές εισβάλλει στον λόγο της συνομιλήτριάς του και αντικαθιστά το προβληματικό στοιχείο. Τέλος, όπως είναι φανερό, η ετεροδιόρθωση δεν αφορά ακουστικό πρόβλημα ή πρόβλημα κατανόησης. Αν, μάλιστα, λάβουμε υπόψη μας ότι γραμματικά λάθη σπανίως διορθώνονται από άλλο άτομο πλην αυτού που τα παρήγαγε (Schegloff et al. 1977), τότε γιατί ο Μικές προχωρεί στην ετεροδιόρθωση;

Ο Μικές φαίνεται ότι προσανατολίζεται στην κατηγορία μέλους την οποία προηγουμένως η Βάσω έκανε συναφή με υπαινικτικό τρόπο. Με την ετεροδιόρθωσή του, λοιπόν, την επανατοποθετεί, τρόπον τινά, στην κατηγορία μέλους (Χιώτισσα;) από την οποία εκείνη με την αυτοδιόρθωσή της αποστασιοποιήθηκε. Ενδεχομένως να ισχυρίζεται και επιστημική προτεραιότητα (Heritage 2012) σε σχέση με τη γλωσσική συμπεριφορά με την οποία συνδέεται η συγκεκριμένη κατηγορία μέλους· με άλλα λόγια, ότι εκείνος γνωρίζει καλύτερα τα χιώτικα από τη Βάσω που λείπει πολλά χρόνια από το χωριό.

Στην αμέσως επόμενη συνεισφορά, δηλαδή σε θέση προβλεπόμενη από τον μηχανισμό της διόρθωσης, παράγονται ταυτόχρονα δύο ακόμη ρητές ετεροδιορθώσεις, η μία ξανά από τη Βάσω και η άλλη από τη Δάφνη. Επομένως, για τρεις συνεχόμενες συνεισφορές (αράδες 3-5), κύρια δραστηριότητα της διεπίδρασης είναι η διόρθωση, ενώ η αφήγηση έχει ανασταλεί. Και οι δύο ταυτόχρονες ετεροδιορθώσεις απευθύνονται στη συνεισφορά του Μικέ και, για άλλη μια φορά, δεν αφορούν ακουστικό πρόβλημα ή πρόβλημα κατανόησης αλλά τον γραμματικό τύπο. Μέσω των ετεροδιορθώσεων και οι δύο ομιλήτριες ισχυρίζονται επιστημική προτεραιότητα σε σχέση με τον

συγκεκριμένο γλωσσικό κώδικα, δηλαδή ανεξάρτητη και τουλάχιστον ισότιμη πρόσβαση σε αυτόν.

Αξίζει να σχολιάσουμε ιδιαίτερα τη μία από τις δύο ετεροδιρθώσεις που πραγματοποιείται από τη Βάσω. Αν ακολουθήσουμε τη δομή του λόγου, η συγκεκριμένη συνεισφορά είναι ετεροδιόρθωση της Βάσως επί της ετεροδιόρθωσης του Μικέ στην αρχική δική της αυτοδιόρθωση. Το γεγονός όμως ότι διορθώνει τον Μικέ αποδεικνύει ότι γνωρίζει τον διαλεκτικό τύπο. Κατά συνέπεια, στην αρχική δική της αυτοδιόρθωση η Βάσω δεν φαίνεται να αναζητούσε τη διαλεκτικά ‘σωστή’ λέξη. Η αντικατάσταση με τον τύπο της ΚΝΕ έγινε συνειδητά για λόγους που συνδέονται με την κατηγορία μέλους. Αυτή η ερμηνεία επιβεβαιώνεται και από το ότι η Βάσω στις αράδες που ακολουθούν εισάγει ρητά μια κατηγορία μέλους, στην οποία η ίδια τοποθετεί τον εαυτό της («λιγάκι πρωτευουσιάνα»).

Συνοψίζοντας, από την ανάλυση του προηγούμενου αποσπάσματος προκύπτει ότι η πηγή του προβλήματος συνδέεται με τις κατηγορίες μέλους που γίνονται εν προκειμένω συναφείς και στις οποίες τα συνομιλούντα άτομα τοποθετούν τον εαυτό τους και τους άλλους. Η δε διόρθωση συνιστά έναν βασικό μηχανισμό στον οποίο προσφεύγουν οι ομιλητές/τριες, προκειμένου να διαπραγματευθούν την κατηγορία μέλους στην οποία εντάσσουν τους ίδιους ή τους συνομιλητές τους. Επομένως, η στάση τους απέναντι στην εκάστοτε γλωσσική ποικιλία συνάγεται από την ένταξή τους ή μη στην κατηγορία μέλους με την οποία η συγκεκριμένη ποικιλία συνδέεται: η διόρθωση του διαλεκτικού τύπου σηματοδοτεί και αποστασιοποίηση (τουλάχιστον προσωρινή) από τη συγκεκριμένη κατηγορία μέλους και τη γλωσσική δραστηριότητα με την οποία αυτή συσχετίζεται άμεσα.

4 Συμπεράσματα

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήσαμε δύο μεθόδους, μια ποσοτική και μια ποιοτική, για να μελετήσουμε τη στάση των ομιλητών/τριών του χιώτικου ιδιώματος απέναντι στην ντοπιολαλιά τους. Από την ανάλυση των δεδομένων των ερωτηματολογίων η γενική εικόνα που διαμορφώνεται – με την επιφύλαξη γενίκευσης των συμπερασμάτων λόγω του δείγματος – είναι ότι οι Χιώτες και οι Χιώτισσες διάκινται θετικά απέναντι στην ντοπιολαλιά τους και θέλουν να τη μεταδώσουν στα παιδιά τους, μολονότι δεν τη συνδέουν με την τοπική τους ταυτότητα.

Από την άλλη, η μικρο-ανάλυση δεδομένων φυσικού λόγου αποκαλύπτει μια πιο σύνθετη εικόνα. Μελετώντας ενδελεχώς τις επιτόπιες πρακτικές που χρησιμοποιούν τα άτομα στις καθημερινές τους συνομιλίες, προκύπτει ότι η στάση τους απέναντι στη συγκεκριμένη γλωσσική ποικιλία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ταυτότητα που επιχειρούν να οικοδομήσουν τη δεδομένη στιγμή. Και η έννοια της ταυτότητας στο επιστημονικό παράδειγμα της ΑΣ – και γενικότερα σε όσα αντλούν από την προσέγγιση του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού ή ανήκουν στο τρίτο κύμα μελέτης της ποικιλότητας (π.χ. Eckert 2012) – δεν είναι κάτι που τα άτομα διαθέτουν ως παγιωμένο και σταθερό, αλλά κάτι που επιτελούν. Αυτό συνεπάγεται ότι τα ομιλούντα άτομα αξιοποιούν τις γλωσσικές ποικιλίες ως διαθέσιμους πόρους με βάση με την ταυτότητα που συγκροτούν ή διαπραγματεύονται την παρούσα στιγμή. Η στάση τους, επομένως, συνάγεται κάθε φορά από την επιλογή της εκάστοτε γλωσσικής ποικιλίας – υπό την προϋπόθεση ότι αυτή έχει γίνει συναφής στη συνομιλία – και μπορεί να ποικίλλει ακόμη και στο πλαίσιο της ίδιας συνομιλίας. Η μελέτη, λοιπόν, των στάσεων στη ροή του λόγου αναδεικνύει το χαρακτηριστικό της ρευστότητας που συνάδει με τη φύση του φαινομένου.

Αν επιχειρούσαμε να συγκρίνουμε τα αποτελέσματα των δύο μεθόδων, σε σχέση με τη στάση των ομιλητών/τριών θα παρατηρούσαμε τα εξής: μολονότι η ποσοτική έρευνα καταδεικνύει υψηλά ποσοστά θετικής στάσης των ομιλητών/τριών απέναντι στην ντοπιολαλιά τους, η ποιοτική θέτει μάλλον υπό αμφισβήτηση τα παραπάνω δεδομένα, υπογραμμίζοντας τόσο το στοιχείο της ποικιλότητας των στάσεων όσο και τη σύνδεσή τους με τη γενικότερη έννοια της ταυτότητας και της συγκρότησής της. Αλλά ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα διαφορετικά αποτελέσματα των δύο μεθόδων σε σχέση με τη σύνδεση γλώσσας-ταυτότητας. Στη μεν ποσοτική έρευνα η γλώσσα δεν φαίνεται να αποτελεί συστατικό μέρος της ταυτότητας, με ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά, στη δε ποιοτική η εικόνα διαφοροποιείται: η διόρθωση του γλωσσικού στοιχείου – και γενικότερα, η επιλογή της αντίστοιχης γλωσσικής ποικιλίας – αναλαμβάνει σημαίνοντα ρόλο στον καθορισμό της ταυτότητας. Με άλλα λόγια, γλώσσα και ταυτότητα αποδεικνύονται άμεσα συνδεδεμένες. Η παραπάνω απόκλιση ερμηνεύεται αν λάβουμε υπόψη μας το διαφορετικό επίπεδο στο οποίο εστιάζεται κάθε μέθοδος (μακρο- και μικρο-επίπεδο) και συνηγορεί υπέρ του συνδυασμού διαφορετικών μεθόδων καταγραφής των στάσεων για την εξαγωγή σφαιρικότερων και ασφαλέστερων συμπερασμάτων.

Βιβλιογραφία

- Baker, Colin. 1992. *Attitudes and language*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Eckert, Penelope. 2012. Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of variation. *Annual Review of Anthropology* 41:87–100.
- Fasold, Ralph. 1984. *The Sociolinguistics of Society: Introduction to Sociolinguistics*. Volume I. Oxford: Blackwell.
- Garrett, Peter, Nikolas Coupland, and Angie Williams. 2003. *Investigating Language Attitudes. Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. University of Wales Press.
- Garfinkel, Harold. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Heritage, John. 2012. “Epistemics in Action: Action Formation and Territories of Knowledge”. *Research on Language and Social Interaction* 45(1):1-29.
- Potter, Jonathan and Margaret Wetherell. 1987. *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London: Sage.
- Sacks, Harvey. 1972. On the analyzability of stories by children. Στο John J. Gumperz and Dell Hymes (επιμ.), *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, 325-345. New York: Rinehart & Winston.
- Sacks, Harvey. 1984. “On doing ‘being ordinary’.” Στο Maxwell J. Atkinson and John Heritage (επιμ.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*, 413-429. Cambridge: CUP.
- Sarnoff, Irving. 1970. “Social attitudes and the resolution of motivational conflict”. Στο Marie Jahoda and Neil Warren (επιμ.), *Attitudes*, 279-284. Harmondsworth: Penguin.
- Schegloff, Emanuel. 1992. “Repair After Next Turn: The Last Structurally Provided Defense of Intersubjectivity in Conversation”. *American Journal of Sociology* 97(5): 1295-1345.
- Schegloff, Emanuel. A. 2000. When “others” initiate repair. *Applied Linguistics* 21: 205–243.

Schegloff, A. Emanuel, Gail Jefferson, and Harvey Sacks, 1977. "The preference for self-correction in the organization of repair in conversation." *Language* 53: 361-382.

Stivers, Tanya. 2013. "Sequence organization. Στο John Sidnell and Tanya Stivers (επιμ.), *The Handbook of Conversation Analysis*. Wiley-Blackwell.

Κατασκευή αφηγηματικών ταυτοτήτων και υβριστικός λόγος: Η περίπτωση του γλωσσικού στοιχείου *μαλάκας*

Ράνια Καραχάλιου
Πανεπιστήμιο Πατρών
karahaliou@upatras.gr

Abstract

In this article, I explore the role of swearing in conversational narratives. More specifically, I examine how the Greek swearword 'malakas', employed either by the narrators or by the story recipients, contributes to narrative identity constructions. Drawing on positioning theory, I argue that via the swearword 'malakas', a variety of significant narrative identities are made manifest, such as the outgroup member-story character, the ingroup member-story character, the competent narrator, the affiliative story-recipient etc.

Keywords: swearing, conversational narrative, identity constructions

1 Εισαγωγή

Στόχος του άρθρου αποτελεί η διερεύνηση του υβριστικού φαινομένου στον συνομιλιακό αφηγηματικό λόγο. Ο υβριστικός λόγος συνιστά ένα «σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο» (McEnery 2006: 1), το οποίο, ως επί το πλείστον, σχετίζεται με την έκφραση στάσεων και έντονων συναισθημάτων (Jay και Janchewitz 2008, Ljung 2011). Την τελευταία δεκαετία, ο υβριστικός λόγος δείχνει να απασχολεί ολοένα και περισσότερο τη γλωσσολογική έρευνα (βλ. μεταξύ άλλων Ljung 2011, τεύχη του περιοδικού *Journal of Language, Aggression and Conflict*, Beers Fägersten και Stapleton 2017). Κοινή συνισταμένη των ερευνών αυτών είναι ότι ο υβριστικός λόγος δεν εκλαμβάνεται μόνο ως μέσο αποφόρτισης της συναισθηματικής έντασης, αλλά και ως μέσο επίτευξης ποικίλων διαπροσωπικών λειτουργιών. Οι Beers Fägersten και Stapleton (2017) σημειώνουν χαρακτηριστικά ότι ο υβριστικός λόγος αποτελεί

μια πολύπλευρη διαπροσωπική στρατηγική, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την επίτευξη ποικίλων σχεσιακών και κοινωνικών στόχων, οι οποίοι συχνά διαφέρουν από ό,τι είναι συμβατικό κατανοητό ως ψυχολογική λειτουργία συναισθηματικής ή καθαρκικής εκτόνωσης (Beers Fägersten και Stapleton 2017:5).

Μεταξύ άλλων, στις διαπροσωπικές λειτουργίες του υβριστικού λόγου συγκαταλέγεται η έκφραση συναισθημάτων, θετικού ή αρνητικού προσήμου, η έμφαση, η καλλιέργεια οικειότητας και η κατασκευή ταυτοτήτων (Stapleton 2010: 293-300). Με την παρούσα μελέτη, εστιάζω στην τελευταία πτυχή. Ειδικότερα, επιδιώκω να εξετάσω πώς η χρήση του υβριστικού γλωσσικού στοιχείου *μαλάκας* συμβάλλει στις ταυτοτικές κατασκευές τόσο των προσώπων που αφηγούνται όσο και των ακροατών/τριών της αφήγησης.¹

¹ Στο Καραχάλιου (2018: 150-166) εστιάζοντας στην προσφώνηση (*ρε*) *μαλάκα*, διαπιστώνω τον καταλυτικό ρόλο της στην κατασκευή ποικίλων αφηγηματικών ταυτοτήτων. Το παρόν άρθρο αποτελεί προέκταση της προαναφερθείσας μελέτης, καθώς εδώ εξετάζω όλους τους τύπους του γλωσσικού στοιχείου *μαλάκας*.

2 Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Υβριστικός λόγος

Οι λειτουργίες του υβριστικού λόγου εξαρτώνται από το εκάστοτε συμφραστικό πλαίσιο π.χ. από τη σχέση μεταξύ των συνομιλητών/τριών, το θέμα της συζήτησης, τον χώρο που εκτυλίσσεται η διεπίδραση κ.λπ. (Jay και Janschewitz 2008, Stapleton, 2010, Ljung 2011). Με άλλα λόγια, τα υβριστικά γλωσσικά στοιχεία μπορεί άλλοτε να χρησιμοποιούνται για να προσβάλουν και άλλοτε όχι. Ακολουθώντας τη διάκριση των Stenström, Andersen και Hasund (2002: 66), εστιάζω σε δύο κατηγορίες υβριστικών εκφράσεων: τις *προσβλητικές* (abusive) και τις *εκφραστικές* (expletives) (βλ. επίσης Karachaliou και Archakis 2015).

Ως προσβλητικές εκλαμβάνονται οι υβριστικές εκφράσεις που απευθύνονται σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο (Stenström, Andersen και Hasund 2002: 72) και συνιστούν μια προσβλητική γλωσσική πράξη. Οι εκφράσεις αυτές συχνά συσχετίζονται με την κατηγορία της *θετικής αγένειας* (positive impoliteness, βλ. Culpeper 1996), η οποία πλήττει το θετικό πρόσωπο του/της αποδέκτη/τριας (δηλαδή της επιθυμίας του/της να είναι αρεστός/ή, Brown και Levinson 1987). Ωστόσο, οι προσβλητικές εκφράσεις δεν χρησιμοποιούνται μόνο για να προσβάλουν. Ο Culpeper (1996) διακρίνει μεταξύ *γνήσιας* (genuine) και *ψευδούς* (mock) αγένειας. Στην πρώτη περίπτωση, η απειλή εναντίον του προσώπου επικοινωνείται εκούσια, ενώ στη δεύτερη η αγένεια «δεν προτίθεται να προκαλέσει προσβολή» (Culpeper 1996: 352), αλλά να καλλιεργήσει την οικειότητα.

Οι εκφραστικές υβριστικές εκφράσεις χρησιμοποιούνται «για να εκφράσουν έντονα συναισθήματα ή να λειτουργήσουν ως όρκος ή ως κατάρα» (Stenström, Andersen και Hasund 2002: 64), όπως στην ελληνική τα *διάολε, γαμώτο, ρε πούστη μου* κτλ. Ο Ljung (2011: 76–78) εντάσσει αυτού του είδους τις λέξεις στην κατηγορία των *εκφραστικών επιφωνημάτων* (expletive interjections). Σύμφωνα με τον Norrick (2008: 438), τα εκφραστικά επιφωνήματα συμβάλλουν στην οργάνωση της συνομιλιακής αφήγησης, καθώς σημαδεύουν τις αφηγηματικές κορυφώσεις.

2.2 Αφήγηση & ταυτότητα

Ως αφήγηση νοείται μια χρονική ακολουθία γεγονότων που διαταράσσει τις συνήθεις συμβάσεις και κωδικοποιεί μια συγκεκριμένη αξιολογική διάθεση (Labov 1972). Μελετώντας πρωτοπρόσωπες μονολογικές αφηγήσεις, ο Labov (ό.π.: 362–376) εντόπισε τις εξής δομικές κατηγορίες: την *περίληψη* (abstract), δηλαδή τη σύνοψη της ιστορίας, τον *προσανατολισμό* (orientation), που παρέχει πληροφορίες για τον χώρο, τον χρόνο, το σκηνικό κτλ. της ιστορίας, την *εξέλιξη της δράσης* (complicating action), η οποία περιλαμβάνει την παρουσίαση της διαδοχής των γεγονότων που οδηγούν στην κορύφωση, δηλαδή στην παρουσίαση του απροσδόκητου γεγονότος, το *αποτέλεσμα* (resolution) που αφορά την έκβαση της ιστορίας, το *κλείσιμο* (coda), δηλαδή τη μετάβαση στον κόσμο της συνομιλίας και την *αξιολόγηση* (evaluation) που δηλώνει τη στάση του/της ομιλητή/τριας απέναντι στα γεγονότα που εξιστορεί.

Η αφήγηση συνιστά πρόσφορο έδαφος για την εξέταση των ταυτοτήτων, καθώς από τη μια εκλαμβάνεται ως «μέσο κατανόησης του εαυτού που αναδύεται μέσα από δράσεις και βιώματα» και από την άλλη παρέχει ενδείκτες «των κοινωνικών και των πολιτισμικών μας ταυτοτήτων» (Schiffrin 1996: 194). Ένα από τα πιο διαδεδομένα

εργαλεία μελέτης των ταυτοτήτων στην αφήγηση είναι η έννοια της *τοποθέτησης* (positioning), η οποία αναφέρεται στην «παραγωγή της ποικιλομορφίας εαυτών μέσω του λόγου» (Day και Kjaerbeck 2013:18). Ως διεπιδραστικό επίτευγμα, δεν περιλαμβάνει μόνο αυτοτοποθετήσεις (self-positionings), αλλά και ετεροτοποθετήσεις (other-positionings). Με άλλα λόγια, κατά τη διεπίδραση, τα άτομα από τη μια τοποθετούν τους εαυτούς τους ως άτομα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δικαιώματα και υποχρεώσεις και από την άλλη γίνονται τα ίδια αντικείμενο τοποθέτησης από τα υπόλοιπα άτομα.

Ο Michael Bamberg (1997, 2004) είναι ο πρώτος που συλλαμβάνει μια έννοια της τοποθέτησης, η οποία μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο μελέτης των ταυτοτικών συγκροτήσεων στην αφήγηση. Διακρίνει τρία επίπεδα τοποθέτησης:

- *Επίπεδο 1: Τοποθέτηση στο επίπεδο της ιστορίας*

Απαντά στο ερώτημα «Πώς τα πρόσωπα της ιστορίας τοποθετούν το ένα το άλλο στο πλαίσιο των αναπαριστώμενων γεγονότων;». Εδώ, εξετάζονται οι γλωσσικοί μηχανισμοί μέσω των οποίων παρουσιάζονται τα γεγονότα, οι χαρακτήρες, καθώς και η μεταξύ τους γλωσσική διεπίδραση. Ειδικότερα, ανιχνεύονται οι ρόλοι που ο/η αφηγητής/τρια αποδίδει πρόσωπα της ιστορίας, όπως αυτοί του/της πρωταγωνιστή/τριας, του/της ανταγωνιστή/στριας, του/της δράστη/τριας, του θύματος κ.λπ.

- *Επίπεδο 2: Τοποθέτηση στο επίπεδο της διεπίδρασης*

Απαντά στο ερώτημα «Πώς το αφηγούμενο πρόσωπο τοποθετεί τον εαυτό του απέναντι στο ακροατήριο;». Εδώ περιλαμβάνονται τοποθετήσεις σχετικές με τους συνομιλιακούς ρόλους που (ανα)διαμορφώνονται κατά τη διαδοχή του λόγου (π.χ. ένα πρόσωπο τοποθετείται ως αρμόδιο να πει μια ιστορία), την επικοινωνιακή κατάσταση (π.χ. ένα πρόσωπο παρουσιάζεται ως ερευνητής/τρια) κ.λπ.

- *Επίπεδο 3: Τοποθέτηση με άξονα το ερώτημα «Ποιος/α είμαι;»*

Απαντά στο ερώτημα «Πώς τα αφηγούμενα πρόσωπα τοποθετούνται απέναντι στις κυρίαρχες αξίες και νόρμες;». Αφορά τις τοποθετήσεις που υπερβαίνουν τα εξιστορούμενα γεγονότα και τη συγκεκριμένη αφηγηματική διεπίδραση και συνθέτουν γενικότερες πτυχές του ατόμου σε σχέση με αντιλήψεις, συμβάσεις, ιδέες, κανονικότητες του ευρύτερου πολιτικού και κοινωνιοπολιτισμικού πλαισίου.

Στην ανάλυσή μου, θα αξιοποιήσω την τριμερή διάκριση του Bamberg, προκειμένου να διερευνήσω κατά πόσο και με ποιο τρόπο το γλωσσικό στοιχείο *μαλάκας* συμβάλλει στις ταυτοτικές κατασκευές και στα τρία επίπεδα τοποθέτησης.

3 Δεδομένα

Το υλικό μου αποτελείται από 18 κατά πρόσωπο φιλικές φυσικές συνομιλίες, συνολικής διάρκειας 14 ωρών περίπου, ανάμεσα σε 20 μέλη μιας θεατρικής ομάδας, ηλικίας μεταξύ 20 και 40 ετών (Καραχάλιου 2015, 2018). Οι μαγνητοφωνήσεις πραγματοποιήθηκαν σε ποικίλες ανεπίσημες περιστάσεις, όπως πριν ή μετά τις πρόβες, σε καφετέριες, σε σπίτια, κατά τη διάρκεια οδήγησης κτλ. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού συγκεντρώθηκε, ως επί το πλείστον, με τη μέθοδο της αυτομαγνητοφώνησης, δηλαδή χωρίς την παρουσία της ερευνήτριας.

Στις 18 αυτές συνομιλίες, εντόπισα 311 αφηγήσεις. Οι αφηγήσεις περιστρέφονται γύρω από ποικίλες θεματικές, όπως η εξιστόρηση περιστατικών από διακοπές, από πρόβες, από τον εργασιακό χώρο ή/και τη φοιτητική ζωή. Οι περισσότερες από αυτές ανήκουν στην κατηγορία των προσωπικών-αυτοβιογραφικών αφηγήσεων με έντονη την εμπλοκή του ακροατηρίου. Στις αφηγήσεις εντοπίστηκαν

259 εκφράσεις υβριστικού λόγου, από τις οποίες οι 117 αφορούν το γλωσσικό στοιχείο «μαλάκας» (σύνθετα, παράγωγά του καθώς και ιδιωματικές χρήσεις του).

4 Ανάλυση

4.1 Το γλωσσικό στοιχείο 'μαλάκας' στο επίπεδο της ιστορίας

Στην ενότητα αυτή, εξετάζω το γλωσσικό στοιχείο *μαλάκας* στο πρώτο επίπεδο του Bamberg (βλ. ενότητα 2.2). Με άλλα λόγια, ανιχνεύω τη συμβολή του στις ταυτοτικές κατασκευές που αφορούν τους χαρακτήρες της ιστορίας. Εδώ, η υπό μελέτη φράση εμφανίζεται σε αποσπάσματα εξέλιξης της δράσης και αξιολόγησης.

4.1.1 Εξέλιξη της δράσης

Στην περίπτωση αυτή, το γλωσσικό στοιχείο *μαλάκας* εντοπίζεται στο δομικό συστατικό της εξέλιξης της δράσης (βλ. ενότητα 2.2). Εκτός από την εναλλαγή των δράσεων, η εξέλιξη της δράσης μπορεί να περιλαμβάνει και τη διαδοχή διεπιδράσεων μέσα από τη χρήση ευθέως λόγου (Αρχάκης και Τσάκωνα 2011: 83-86, Lamprorouλου 2012).

Παράδειγμα 1

1		Χρύσα ²	[...] γι' αυτό παιδιά: πιάνω τον μπαμπά της από το λαιμό όμως
2	→		πάω πίσω στην κουζίνα του λέω μαλάκα αν σε ξαναδώ θα σε καταγγείλω και θα σε σαπίσω στο ξύλο
3			

Στο παράδειγμα 1, η Χρύσα εξιστορεί τον διαξιφισμό που είχε με τον πατέρα του κοριτσιού στο οποίο έκανε ιδιαίτερα μαθήματα, καθώς συνειδητοποίησε ότι της ασκεί σωματική βία. Μετά τη διαδοχή των γεγονότων («πιάνω τον μπαμπά της από το λαιμό όμως πάω πίσω στην κουζίνα», αράδες 1–2), αναφέρει τα δικά της λεγόμενα χρησιμοποιώντας ευθύ λόγο («του λέω *μαλάκα αν σε ξαναδώ θα σε καταγγείλω και θα σε σαπίσω στο ξύλο*», αράδες 2–3). Ειδικότερα, εκτοξεύει απειλές κατά του πατέρα, ενδυναμώνοντας την προσλεκτική πράξη του εκφωνήματός της με την προσφώνηση *μαλάκα* (βλ. Tsakona 2014). Εδώ, η προσφώνηση χρησιμοποιείται ως γνήσιος προσβλητικός υβριστικός λόγος, αφού στόχος της είναι να προσβάλει τον αποδέκτη. Με αυτό τον τρόπο, η αφηγήτρια συγκροτεί τον χαρακτήρα-πατέρα ως ένα άτομο άξιο μειωτικών χαρακτηρισμών.

Επιπλέον, εντοπίστηκαν περιπτώσεις όπου το γλωσσικό στοιχείο «μαλάκας» χρησιμοποιείται στην αναπαράσταση των διεπιδράσεων ως ψευδής υβριστικός λόγος (βλ. ενότητα 2.1).

Παράδειγμα 2

1		Γαβριήλ	[...] Ήταν <u>πά:ρα</u> πολύ σημαντική δηλαδή όταν έπαιζε η
---	--	---------	---

² Σύμβολα απομαγνητοφώνησης (Jefferson 2004, Παυλίδου 2016)

-: αυτοδιακοπή, = : συγκόλληση εκφωνημάτων, [: σημείο έναρξης της επικάλυψης,] : σημείο ολοκλήρωσης της επικάλυψης, [] : ταυτόχρονη εκφορά, (.) : μικρή παύση (συνήθως μικρότερη του μισού δευτερολέπτου), .: τελικός/καθοδικός επιτονισμός, ?: ανοδικός επιτονισμός, >χχ< : επιτάχυνση μέρους του εκφωνήματος, :: : επιμήκυνση φθόγγου, η επανάληψη του συμβόλου σημαίνει μεγαλύτερη διάρκεια του φθόγγου.

2			μουσική κι ήμασταν από πίσω πολλές φορές (.) είδες που <u>δεν</u>
3			μιλάγαμε μεταξύ μας γενικά δηλαδή για όλους μας.
4		Σόνια	Μωρέ:: θυμάμαι και τα τριάμισι λεπτά ρε παιδί μου ξέρω γω
5			χωρίς μουσική, το περπάτημα της Ελεονώρας [αλλά::
6		Γαβριήλ	[Σφύριγμα
7			κυρα-Στέλλας <u>όμως</u> =
8		Σόνια	=Ναι ναι ναι.=
9	→	Γαβριήλ	= <u>ΟΛΑ τα λεφτά. ρε μαλάκα ο Αντρέας σφυράει, ρε μαλάκα</u>
10	→		<u>ποιος σφυράει?</u> ο Αντρέας πρέπει να σφυράει <u>όχι ρε μαλάκες</u>
11			<u>η κυρα-Στέλλα είναι, όχι όχι ο Αντρέας είναι.</u>

Στο παράδειγμα 2, ο Γαβριήλ με τη Σόνια συζητάνε για την τελευταία σκηνή μιας παράστασης που είχαν ανεβάσει πριν από δύο χρόνια. Στη σκηνή αυτή, όλα τα μέλη της ομάδας βρίσκονταν στα παρασκήνια, όσο γινόταν μια χορογραφία από μια προσκεκλημένη ηθοποιό. Ο Γαβριήλ αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο ανέβασμα όπου, λόγω τεχνικών δυσκολιών, δεν έπαιζε ο ήχος και η μητέρα του σκηνοθέτη παίρνει την πρωτοβουλία να δώσει ρυθμό με το σφύριμά της για να γίνει η χορογραφία («Σφύριγμα κυρα-Στέλλας όμως ΟΛΑ τα λεφτά», αράδες 6–7 & 9). Μετά την αξιολόγηση («ΟΛΑ τα λεφτά», αράδα 9), ο Γαβριήλ μεταφέρει όσα έλεγαν οι ηθοποιοί ενσωματώνοντας στα λόγια τους την προσφώνηση *ρε μαλάκα* δύο φορές σε ενικό αριθμό (αράδα 9) και μία σε πληθυντικό («ρε μαλάκες», αράδα 10). Ειδικότερα, οι προσφωνήσεις εισάγουν μια διαπίστωση («ρε μαλάκα ο Αντρέας σφυράει», αράδα 9), μια απορία («ρε μαλάκα ποιος σφυράει?») και μια διαφωνία («όχι ρε μαλάκες η κυρα-Στέλλα είναι», αράδες 9–10). Μέσω της προσφώνησης, ο Γαβριήλ συγκροτεί τους χαρακτήρες της ιστορίας ως άτομα που μοιράζονται μια φιλική σχέση και μπορούν να αποκαλούν το ένα το άλλο *μαλάκα*, χωρίς να προσβάλλονται. Με άλλα λόγια, οι χαρακτήρες συγκροτούνται ως μέλη της ίδιας εσω-ομάδας. Επομένως, όταν το γλωσσικό στοιχείο χρησιμοποιείται ως ψευδής προσβλητικός υβριστικός λόγος στο επίπεδο της ιστορίας δείχνει τη φιλική διάθεση μεταξύ των χαρακτήρων.

4.1.2 Αξιολόγηση

Εδώ τα αφηγούμενα πρόσωπα χρησιμοποιούν την υβριστική έκφραση προκειμένου να σχολιάσουν ρητά είτε τους χαρακτήρες της ιστορίας είτε τη δική τους εκεί-και-τότε συναισθηματική κατάσταση.

Παράδειγμα 3

1		Χρύσα	[...] Τελειώνω <u>τελευταία</u> τη σχολή, <u>τελευταία</u> :: στα έξι χρόνια.
2			πέντε χρόνια η σχολή τελείωσα στα <u>έξι</u> περνώντας γύρω στα
3			τριανταπέντε μαθήματα <u>τελευταία</u> ::– τελευταίες δύο
4			εξεταστικές, και πάω τώρα για συνέντευξη για το μεταπτυχιακό
5	→		στην <u>ίδια</u> μου τη σχολή, έχω απέναντί μου <u>τον αρχιμαλάκα</u>
6			<u>έ::ναν καθηγητή</u> κι άλλους δύο και γυρνάνε και μου λένε ↑ρε
7			Χρύσα λέει δεν θεωρείς ότι είναι <u>θράσος</u> που έρχεσαι <u>εδώ</u> ?=

Στο παράδειγμα 3, η Χρύσα διηγείται ένα περιστατικό για την αδικία των καθηγητών/τριών της σχολής της απέναντί της, όταν έκανε αίτηση για το μεταπτυχιακό πρόγραμμα. Αφού δώσει πληροφορίες προσανατολισμού (αράδες 1–3), περνάει στην εξέλιξη της δράσης («και πάω τώρα για συνέντευξη για το

μεταπτυχιακό», αράδα 4), και ύστερα σε περισσότερες προσανατολιστικές και αξιολογικές πληροφορίες («στην ίδια μου τη σχολή, έχω απέναντί μου τον αρχιμαλάκα έ:ναν καθηγητή κι άλλους δύο», αράδες 4–6). Τέλος ολοκληρώνει την αφήγησή της με χρήση ευθύ λόγου («και γυρνάνε και μου λένε ↑ρε Χρύσα λέει δεν θεωρείς ότι είναι θράσος που έρχεσαι εδώ?», αράδες 6–7). Μέσα από την αξιολογική έκφραση *τον αρχιμαλάκα*, η Χρύσα αποδίδει μειωτικά χαρακτηριστικά στον χαρακτήρα-καθηγητή με τον οποίο έρχεται σε αντιπαράθεση. Μάλιστα, το συνθετικό *αρχί-* καθιστά τον αξιολογικό χαρακτηρισμό *ακραία διατύπωση* (extreme case formulation, Pomerantz 1986: 219), δηλαδή μια «υπερβολική» περιγραφική πρακτική που χρησιμοποιούν οι ομιλητές/τριες για να νομιμοποιήσουν έναν ισχυρισμό (βλ. επίσης Χριστοδουλίδου 2015). Μέσω του προσβλητικού υβριστικού λόγου, υπογραμμίζεται η ταυτοτική συγκρότηση της έξω-ομάδας.

Εκτός από τη χρήση του γλωσσικού στοιχείου «μαλάκας» με προσβλητική λειτουργία, εντοπίστηκαν περιπτώσεις όπου λειτουργεί ως εκφραστικός υβριστικός λόγος (βλ. ενότητα 2.1).

Παράδειγμα 4

1		Άρτεμη	[...] ναι και είχαμε πετύχει σε κάτι ψυχολόγους τότε που::
2			σου- με είχανε βάλει εμένα >για δέκα μέρες< να γράφω
3			κάθε μέρα μια ιστορία τρόμου (.) τρεις έγγραφα από αυτές τις
4			<u>τρεις</u> μου κάναν το προφίλ μου <u>ό,τι</u> είπανε αυτό <u>είναι</u> που ε::
5	→		δηλαδή <u>είχα μείνει μαλάκας</u> (.) τέλος πάντων.

Στο παράδειγμα 4, η Άρτεμη διηγείται ένα περιστατικό κατά το οποίο ειδικοί ψυχολόγοι συνέθεσαν το ψυχολογικό της προφίλ μέσα από τρεις ιστορίες τρόμου που της ανέθεσαν να γράψει (αράδες 1-4). Μετά την αξιολογική έκβαση της ιστορίας («ό,τι είπανε αυτό είναι», αράδα 4), επεξηγεί με ρητό τρόπο τη συναισθηματική της κατάσταση («δηλαδή είχα μείνει μαλάκας», αράδα 5). Μέσω του εκφραστικού υβριστικού λόγου, το αφηγούμενο πρόσωπο συγκροτεί τον εκεί-και-τότε εαυτό της ως ένα άτομο που βίωσε μια κατάσταση που προκάλεσε την έντονη έκπληξή της.

4.2 Το γλωσσικό στοιχείο ‘μαλάκας’ στο επίπεδο της διεπίδρασης

Στην ενότητα αυτή, εξετάζω το γλωσσικό στοιχείο *μαλάκας* στο δεύτερο επίπεδο του Bamberg, δηλαδή στο επίπεδο της αφηγηματικής διεπίδρασης (βλ. ενότητα 2.2). Εδώ, το υπό εξέταση στοιχείο χρησιμοποιείται τόσο από τα αφηγούμενα πρόσωπα όσο και από τους/τις ακροατές/τριες της αφήγησης για να απευθυνθούν ο/η ένας/μία στον/ην άλλο/η μέσω ψευδούς αγένειας.

4.2.1 Η προσφώνηση ‘(ρε) μαλάκα’ από το αφηγούμενο πρόσωπο

Τα αφηγούμενα πρόσωπα επιλέγουν να ενσωματώσουν την ψευδή προσβλητική προσφωνητική έκφραση *(ρε) μαλάκα* σε σημεία που κωδικοποιούν την απροσδόκητη πτυχή της ιστορίας.

Παράδειγμα 5

1		Κατερίνα	[...] Ε σκέψου ότι ήτανε πολλά <u>όλα</u> μαζί, αλλά αυτό ήταν το
2			σημαντικότερο <u>πράγμα</u> . έκανε πολλά πράγματα κι εγώ <u>είχα</u>
3			κολλήσει μ’ αυτό και σκέψου ότι το <u>πέταξε</u> και το κοιτούσα

4			μέχρι τη Δευτέρα Λυκείου που γκρεμίσανε το σπίτι το
5	→		παιχνίδι ήταν εκεί ρε μαλ(h)άκα.
6		Μάρθα	((γέλια))
7		Κατερίνα	Δηλαδή είχα φάει τρελό σφάλωμα.

Στο παράδειγμα 5, η Κατερίνα έχει μόλις αφηγηθεί μια τραυματική ιστορία από την παιδική της ηλικία, κατά την οποία η μητέρα της πέταξε ένα παιχνίδι της. Η επίπτωση της πράξης αυτής ήταν επίπονη για την αφηγήτρια («κι εγώ είχα κολλήσει μ' αυτό», αράδες 2–3) και μακροχρόνια, αφού μέχρι τη Δευτέρα Λυκείου ήταν αναγκασμένη να βλέπει το παιχνίδι στη στέγη του απέναντι σπιτιού («και το κοιτούσα μέχρι τη Δευτέρα Λυκείου που γκρεμίσανε το σπίτι το παιχνίδι ήταν εκεί ρε μαλ(h)άκα», αράδες 4–5). Το απρόσμενο στοιχείο αυτό προσανατολισμού υπογραμμίζεται μέσω της προσφώνησης *ρε μαλάκα*. Με άλλα λόγια, μέσω της προσφώνησης ψευδούς αγένειας, η αφηγήτρια εφιστά την προσοχή της ακροάτριας και την καλεί να δώσει ιδιαίτερη προσοχή στο σημείο όπου συγκροτεί τον εκεί-και-τότε εαυτό της ως ένα άτομο που βασανίζεται για ένα υπερβολικά μεγάλο χρονικό διάστημα από την άδικη συμπεριφορά της μητέρας της.

Στις περιπτώσεις αυτές το αφηγούμενο πρόσωπο αυτοπροβάλλεται ως ένα άτομο το οποίο εδώ-και-τώρα διηγείται απροσδόκητες ιστορίες, εξάπτει το ενδιαφέρον του ακροατηρίου και, επομένως, διασφαλίζει δικαιολογημένα το βήμα για εκτεταμένη συνεισφορά. Με άλλα λόγια, το αφηγούμενο πρόσωπο συγκροτεί την ταυτότητα του/της επιδέξιου/ας αφηγητή/τριας. Μέσω της προσφώνησης ψευδούς αγένειας (*ρε μαλάκα*, υπογραμμίζει αυτή την πτυχή, αυξάνοντας την εμπλοκή του κοινού.

4.2.2 Η προσφώνηση '(ρε) μαλάκα' από το ακροατήριο

Εδώ οι ακροατές και οι ακροάτριες χρησιμοποιούν την προσφώνηση (*ρε*) *μαλάκα* για να τονίσουν ότι αναγνωρίζουν ως απροσδόκητα τα γεγονότα που εξιστορεί το αφηγούμενο πρόσωπο.

Παράδειγμα 6

1		Γαβριήλ	Εμένα προχτές- την περασμένη εβδομάδα κατέβαινα
2			Κηφισίας και σε κάποια φάση, εε:: λίγο πριν το Ψυχικό (.)
3			είμαι τώρα στην Κηφισίας ανάμεσα στις λωρίδες στην
4			κίνηση ακούγεται ένα μηχανάκι, >ότι έρχεται γαμιώντας< και
5			σε κάποια φάση εγώ είμαι στην <u>τέρμα δεξιά</u> ανάμεσα από τη
6			μεσαία και την αριστερή ακούγεται ένα <u>μπουΑΑΑΑΑ</u> <u>πέρναγε</u>
7			μια Φιλιπινέζα και την <u>πάτησε</u> ο τύπος με το μηχανάκι.
8	→	Βασίλης	<u>ΡΕ</u> <u>μαλά:κα</u>.
9		Γαβριήλ	Αλαρμάκια στην άκρη κανονικά, κατεβαίνουμε κάτω.

Στο παράδειγμα 6, ο Γαβριήλ εξιστορεί ένα ατύχημα στο οποίο υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας. Αμέσως μετά την κορύφωση της ιστορίας (αράδες 6–7), ο Βασίλης σπεύδει να εκφράσει την έκπληξή του για το απροσδόκητο περιστατικό μέσω της προσφώνησης ψευδούς προσβλητικού λόγου “**ΡΕ μαλά:κα”**. Η εκφορά με ένταση στη φωνή υπογραμμίζει την έντονη συναισθηματική εμπλοκή του Βασίλη. Μέσω της εν λόγω απόκρισης, ο Βασίλης συγκροτεί την ταυτότητα του αλληλέγγυου ακροατή. Με άλλα λόγια, οι ακροατές/τριες της ιστορίας τοποθετούνται ως άτομα που αναγνωρίζουν το αξιομνημόνευτο της ιστορίας και εκδηλώνουν τη συμπαράστασή τους για όσα μη αναμενόμενα/ενδιαφέροντα συνέβησαν.

4.3 Το γλωσσικό στοιχείο μαλάκας και το κοινωνιοπολιτισμικό πλαίσιο

Στην ενότητα αυτή, εξετάζω πώς τα επίπεδα της ιστορίας και της αφηγηματικής διεπίδρασης μπορούν να τροφοδοτήσουν τη συγκρότηση ταυτοτήτων στο ευρύτερο κοινωνιοπολιτισμικό πλαίσιο. Δεδομένου ότι οι πληροφορητές και οι πληροφορήτριες ανήκουν σε μια κοινότητα πρακτικής με προσανατολισμό το θέατρο, εστιάζω την προσοχή μου σε μια εξιστόρηση που αφορά θεατρικές εμπειρίες και νόρμες.

Παράδειγμα 7

1	→	Θωμάς	[...] Μαλάκα να 'μαστε πάνω (.) ΜΙΑ ΩΡΑ ο καθένας.
2			θυμάσαι? <u>σαραντάλεπτα</u> και να σου λέει κάνε μου τη <u>χαρά</u> (.)
3			λύπη (.) <u>χαρά</u> ξανά, ε: <u>περπάτα</u> (.) <u>περπάτα</u> ξανά (.) τώρα <u>λύπη</u>
4	→		(.) είσαι νευριασμένος τώρα ΣΑΡΑΝΤΑ λεπτά <u>τώρα μαλάκα</u>.
5			και κάποια στιγμή <u>ζαλιζόμωνα</u> .

Στο παράδειγμα 7, ο Θωμάς διηγείται μια πρόβα που διήρκεσε παραπάνω χρονικό διάστημα από το αναμενόμενο. Η χρονική πληροφορία που κωδικοποιεί την ανατροπή της κανονικότητας υπογραμμίζεται από την ψευδή προσβλητική υβριστική προσφώνηση *μαλάκα* σε αρχική θέση (αράδα 1), από την αυξημένη ένταση στο απροσδόκητο στοιχείο προσανατολισμού (“ΜΙΑ ΩΡΑ ο καθένας.”, αράδα 1) και από την επανάληψή της χρονικής πληροφορίας στην αράδα 4 (“ΣΑΡΑΝΤΑ λεπτά τώρα μαλάκα”). Μέσω των συγκεκριμένων γλωσσικών επιλογών, ο Θωμάς χρωματίζει αρνητικά τη μη συμμόρφωση με τις κυρίαρχες θεατρικές συμβάσεις, εκλαμβάνοντας ως θεατρική νόρμα έναν αυτο-σχεδιασμό που διαρκεί συγκεκριμένο χρόνο, ώστε να μην έχει επιπτώσεις στη σωματική υγεία των ηθοποιών. Μέσω του ψευδούς προσβλητικού λόγου στις αράδες 1 & 4, εφιστά την προσοχή του ακροατηρίου στην τοποθέτηση αυτή.

5 Συμπεράσματα

Όπως αναδείχτηκε από την ανάλυση, το υβριστικό γλωσσικό στοιχείο *μαλάκας* συμβάλλει στις αφηγηματικές ταυτοτικές συγκροτήσεις και στα τρία επίπεδα τοποθέτησης του Bamberg (1997, 2004). Πιο συγκεκριμένα, στο επίπεδο της ιστορίας, το αφηγούμενο πρόσωπο α) συγκροτεί τους χαρακτήρες της ιστορίας ως άτομα άξια χλευασμού μέσω αυθεντικού προσβλητικού λόγου (Παραδείγματα 1 & 3), β) συγκροτεί τους χαρακτήρες της ιστορίας ως άτομα που μοιράζονται φιλικούς δεσμούς μέσω του ψευδούς προσβλητικού λόγου (Παράδειγμα 2) και γ) συγκροτείται ως ένα άτομο που βίωσε μια μη αναμενόμενη κατάσταση μέσω του εκφραστικού υβριστικού λόγου (Παράδειγμα 4). Στο επίπεδο της αφηγηματικής διεπίδρασης, το αφηγούμενο πρόσωπο τοποθετεί τον εδώ-και-τώρα εαυτό του ως επιδέξιο/α αφηγητή/τρια, αφού διηγείται ιστορίες που ανατρέπουν τις συνήθειες συμβάσεις μέσω του ψευδούς προσβλητικού λόγου (Παράδειγμα 5). Παράλληλα, οι ακροατές/τριες της ιστορίας τοποθετούνται ως άτομα που συμμερίζονται τις τοποθετήσεις του αφηγούμενου προσώπου, αναγνωρίζουν το αξιομνημόνευτο της ιστορίας του και εκδηλώνουν τη συμπαραστάσή τους για όσα μη αναμενόμενα του συνέβησαν μέσω του ψευδούς προσβλητικού υβριστικού λόγου (Παράδειγμα 6). Στο επίπεδο του ευρύτερου κοινωνιοπολιτισμικού πλαισίου, το αφηγούμενο πρόσωπο τοποθετείται

απέναντι σε συμπεριφορές που παραβιάζουν τις θεατρικές νόρμες και μέσω του ψευδούς προσβλητικού υβριστικού λόγου εφιστά την προσοχή του ακροατηρίου σε αυτές (Παράδειγμα 7).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, καταλήγω στο συμπέρασμα ότι η χρήση του υβριστικού γλωσσικού στοιχείου *μαλάκας* στις συνομιλιακές αφηγήσεις τόσο από το αφηγούμενο πρόσωπο όσο και από το ακροατήριο, επιβεβαιώνει ότι «ο υβριστικός λόγος συνιστά έναν δυναμικό, ωστόσο σύνθετο, πόρο για την κατασκευή και την ανάδειξη συλλογικών και ατομικών ταυτοτήτων» (Stapleton 2010: 298).

Βιβλιογραφία

- Αρχάκης, Αργύρης, και Βίλλυ Τσάκωνα. 2011. *Ταυτότητες, Αφηγήσεις και Γλωσσική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Bamberg, Michael. 1997. "Positioning between Structure and Performance." *Journal of Narrative and Life History* 7(1-4): 335-342.
- Bamberg, Michael. 2004. "Talk, Small Stories, and Adolescent Identities." *Human Development* 47: 331-353.
- Beers Fägersten, Kristy, και Karyn, Stapleton. 2017. "Introduction." Στο Beers Fägersten, K. και K. Stapleton (επιμ.), *Advances in Swearing Research New languages and new contexts*, 1-15. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Brown, Penelope, και Stephen Levinson. 1987/1995. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Culperer, Jonathan. 1996. "Towards an Anatomy of Impoliteness." *Journal of Pragmatics* 25: 349-367.
- Day, Dennis, και Susan Kjaerbeck. 2013. "'Positioning' in the Conversation Analytic Approach." *Narrative Inquiry* 23(1): 16-39.
- Jay, Timothy, και Kristin Janschewitz. 2008. "The Pragmatics of Swearing." *Journal of Politeness Research* 4: 267-288.
- Jefferson, Gail. 2004. "Glossary of Transcript Symbols with an Introduction." Στο Gene H. Lerner (επιμ.), *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*, 13-31. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Καραχάλου, Ράνια. 2015. *Προσφωνήσεις ως Πραγματολογικοί Δείκτες σε Συνομιλιακές Αφηγήσεις: Η Περίπτωση του 'ρε' και των Συνδυασμών του*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Καραχάλου, Ράνια. 2018. *Η Προσφώνηση στις Συνομιλιακές Αφηγήσεις*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Karachaliou, Rania, και Argiris Archakis. 2015. "Identity Construction Patterns via Swearing: Evidence from Greek Teenage Storytelling." *Pragmatics and Society* 3(6): 421-443.
- Labov, William. 1972. *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lampropoulou, Sofia. 2012. *Direct Speech, Self-Presentation and Communities of Practice*. London: Continuum.
- Ljung, Magnus. 2011. *Swearing: A Cross-Cultural Linguistic Study*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- McEnery, Tony. 2006. *Swearing in English: Bad language, Purity and Power from 1586 to the Present*. London: Routledge.

- Norrick, Neal. 2008. "Using Large Corpora of Conversation to Investigate Narrative: The Case of Interjections in Conversational Storytelling Performance". *International Journal of Corpus Linguistics* 13: 438-464.
- Παυλίδου, Θεοδοσία-Σούλα, επιμ. 2016. *Καταγράφοντας την Ελληνική Γλώσσα. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.*
- Pomerantz, Anita. 1986. "Extreme Case Formulations: A Way of Legitimizing Claims." *Human Studies* 9: 219-229.
- Schiffrin, Deborah. 1996. "Narrative as Self-portrait. Sociolinguistic Construction of Identity." *Language in society* 25(2): 167-203.
- Stapleton, Karyn. 2010. "Swearing." Στο Miriam A. Locher, και Graham L. Sage (επιμ.), *Interpersonal Pragmatics. Handbook of Pragmatics* 6, 209-306. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Stenström, Anna-Brita, Gisle, Andersen, και Ingrid Kristine Hasund. 2002. *Trends in Teenage Talk. Corpus Compilation, Analysis and Findings.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Tsakona, Villy. 2014. "First Names as Address Terms among Intimates: Some Preliminary Remarks." Στο Maria Christodoulidou (επιμ.), *Greek Talk-in-Interaction*, 37-66. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Χριστοδουλίδου, Μαρία 2015. "Αποδεικτικά Στοιχεία Ενοχής στη Συνομιλιακή Διεπίδραση: Ακραίες Διατυπώσεις και Ευθύς Λόγος." Στο Θεοδοσία-Σούλα Παυλίδου (επιμ.), *Ελληνική Γλώσσα & Προφορική Επικοινωνία*, 116-127. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Acoustic characteristics of Greek vowels produced by English-Greek bilingual adults

Maria Karkani¹, Elina Nirgianaki² & Evgenia Magoula¹

¹National and Kapodistrian University of Athens, ²University of Peloponnese
mkar276@gmail.com, elinanirgianaki@gmail.com, dzenimag@primedu.uoa.gr

Abstract

The present study investigates the acoustic characteristics (duration, F0, F1, F2 and F3) of the five Greek vowels produced in both the stressed and unstressed condition by English-Greek bilingual adults in comparison to Greek monolingual age-matched peers. The results revealed significant differences between the two groups in terms of duration. In addition, significantly lower F0 values were found in all vowels produced by bilingual speakers in the stressed condition. However, our analysis concerning the effect of stress on the duration and F0 values, as acoustic correlates of stress in both the English and Greek phonetic systems, showed that the two groups of speakers use them in a similar way. Regarding the formant frequencies, the two groups seem to differ slightly, with the bilinguals producing the vowels lower and further in the vowel acoustic space.

Keywords: Greek, bilingualism, vowels, duration, F0, formants

1 Εισαγωγή

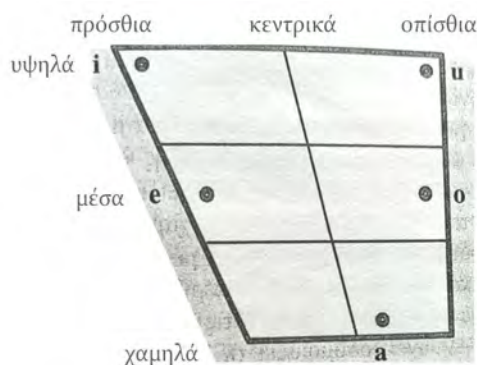
Η αλληλεπίδραση των γλωσσικών συστημάτων των δίγλωσσων είναι πλέον αδιαμφισβήτητη και υποστηρίζεται από πλήθος ερευνών (Koutsoudas 1962, Flege 1995^a, Bada 2001, Flege et al. 2003, Flege 2007). Ωστόσο, καμία φωνητική μελέτη πάνω στην παραγωγή φθόγγων της δεύτερης γλώσσας (Γ2) δίγλωσσων ομιλητών και στην πιθανή επίδραση της μητρικής (Γ1) σε αυτή δεν έχει διενεργηθεί, η οποία να αφορά την Αγγλική ως Γ1. Αντίθετα, η Γ1 των δίγλωσσων συμμετεχόντων είναι συχνά η Ιταλική (Flege et al. 2003), η Ισπανική (Pallier et al. 1997, Sebastian-Galles and Soto-Franco 1999), η Ιαπωνική (Bada 2001), η Κορεατική (Baker and Trofimovich 2005, Yeni-Komshian et al. 2000) ή άλλες γλώσσες. Επιπλέον, η πλειοψηφία των πρόσφατων φωνητικών μελετών για τη διγλωσσία εξετάζουν δίγλωσσους με Γ2 κυρίως την Αγγλική (Boomershine 2013, Byers and Yavas 2017, MacLeod et al. 2009).

1.1 Στόχος – ερευνητικά ερωτήματα

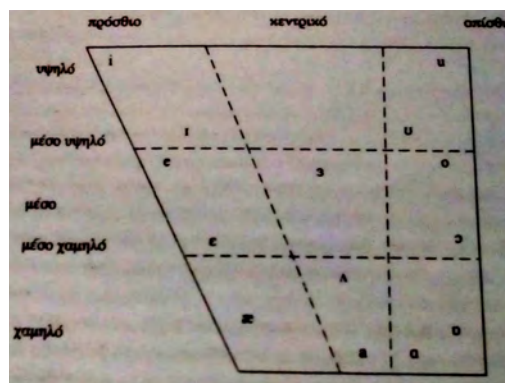
Στην παρούσα έρευνα, εξετάζεται η παραγωγή των πέντε ελληνικών φωνηέντων από δίγλωσσους ενήλικες με Γ1 την αμερικάνικη Αγγλική και Γ2 την Ελληνική και πραγματοποιείται σύγκριση αυτής με την παραγωγή τους από μονόγλωσσους ομιλητές της Ελληνικής. Διερευνάται εάν στους δίγλωσσους υφίσταται επίδραση της Γ1 στη Γ2 σε φωνητικό επίπεδο. Εξετάζεται, ακόμα, εάν οι δίγλωσσοι και οι μονόγλωσσοι ομιλητές χρησιμοποιούν με παρόμοιο τρόπο τους ακουστικούς παράγοντες με τους οποίους συσχετίζεται η παραγμάτωση του λεξικού τόνου της Ελληνικής.

1.2 Θεωρητικό υπόβαθρο

Τα φωνήεντα της Ελληνικής είναι τα εξής πέντε: /a~i~e~o~u/. Διακρίνονται σε «υψηλά», «μέσα» και «χαμηλά», ανάλογα με τη θέση της γλώσσας στην κάθετη διάσταση της στοματικής κοιλότητας, ενώ ως προς την οριζόντια διάστασή της, ταξινομούνται σε «πρόσθια», «κεντρικά» και «οπίσθια» (Εικόνα 1).

Εικόνα 3-2: Φωνήεντα της Ελληνικής (Μποτίνης, 2011, 84).

Εικόνα 3-1: Φωνήεντα της Αγγλικής (Ladefoged, 2007, 70).

Τα φωνήεντα της Αγγλικής είναι περίπου τριπλάσια σε αριθμό (12) από αυτά της Ελληνικής. Με βάση τη θέση της γλώσσας, διακρίνονται σε «υψηλά» (close), «μέσα» (mid) και «χαμηλά» (open) (Antonopoulou and Pagoni-Tetlow 2004, Roach 2009). Όσον αφορά την οριζόντια διάσταση της στοματικής κοιλότητας, ταξινομούνται σε «εμπρόσθια» (front), «κεντρικά» (central) και «οπίσθια» (back) ανάλογα με το ποιο τμήμα της γλώσσας βρίσκεται εγγύτερα στο επάνω μέρος του στόματος (Εικόνα 2).

1.2.1 Παράγοντες που επηρεάζουν την κατάκτηση του φωνολογικού συστήματος της Γ2

Η ηλικία στην οποία ένας δίγλωσσος ξεκινά να μαθαίνει τη Γ2 είναι καθοριστική για την εκμάθησή της. Οι «πρώιμοι» δίγλωσσοι προσιδιάζουν στους μονόγλωσσους σε μεγαλύτερο βαθμό συγκριτικά με τους «μεταγενέστερους» δίγλωσσους ως προς την προφορά (Flege et al. 1999^b), την αντίληψη και παραγωγή φωνηέντων της Γ2 (Flege et al. 1999^a). Παράγοντες που αλληλεπιδρούν με την ηλικία άφιξης του δίγλωσσου σε περιβάλλον όπου ομιλείται κυρίως η Γ2 είναι η διάρκεια παραμονής στο περιβάλλον αυτό (Flege et al. 1995^b, Flege et al. 1997^b), το ποσοστό χρήσης της Γ1 (Piske et al. 2002) και της Γ2, η πρόσβαση σε εκπαίδευση στην Γ2 (Stevens 1999) και τα γλωσσικά εισερχόμενα (Stevens 1999, Flege 2007). Την κατάκτηση της Γ2 από τον δίγλωσσο επηρεάζουν και άλλοι παράγοντες όπως ο τρόπος εκμάθησής της, η προδιάθεση, τα κίνητρα και οι στάσεις, η προσωπικότητα, το γνωστικό ύψος, οι μαθησιακές στρατηγικές του ατόμου και το φύλου (Γαλαντόμος 2012).

Σύμφωνα με το *Μοντέλο Εκμάθησης της Γλώσσας* (Speech Learning Model – SLM) (Flege 2007), οι διαφορές μεταξύ δίγλωσσων και μονόγλωσσων συνίστανται στο ότι οι πρώτοι εξακολουθούν να ομιλούν, πέρα από τη Γ2, και τη Γ1, η οποία είναι πολύ πιθανό να ασκήσει επιρροή στη Γ2. Και, καθώς τα φωνητικά συστήματα της Γ1 και της Γ2 ενός δίγλωσσου συνυπάρχουν σε έναν «κοινό φωνολογικό χώρο» και παραμένουν ενεργά, θα υπάρχει αμοιβαία αλληλεπίδραση μεταξύ τους (Flege ό.π.) και

ακόμη και οι «πρώιμοι» δίγλωσσοι πάντοτε θα διαφέρουν από τους μονόγλωσσους, και όσον αφορά τη Γ1 (Grosjean 1989 κατά Flege 2007, Yeni-Komshian et al. 2000).

1.2.2 Παραγωγή φθόγγων της Γ2 από δίγλωσσους ομιλητές

Σύμφωνα με τους Piske et al. (2002), οι πρώιμοι δίγλωσσοι που έκαναν περιορισμένη χρήση της Γ1 παρήγαγαν φωνήεντα της καναδικής Αγγλικής (Γ2) με τρόπο που προσέγγιζε αυτόν των μονόγλωσσων, ενώ το αντίθετο φάνηκε για τους «μεταγενέστερους» δίγλωσσους. Οι Baker and Trofimovich (2005) παρατήρησαν ότι οι «πρώιμοι» δίγλωσσοι δε διέφεραν ως προς την παραγωγή κάποιων φωνηέντων της Αγγλικής (Γ2) από τους μονόγλωσσους, εντοπίστηκε όμως διαφορά για τα φωνήεντα /i/, /u/, /æ/ της Αγγλικής που, όταν παράγονταν από τους δίγλωσσους, καταλάμβαναν υψηλότερες θέσεις στον φωνηεντικό χώρο σε σχέση με αυτά των μονόγλωσσων.

Οι Bohn and Flege (1992) έδειξαν διαφορές μεταξύ δίγλωσσων και μονόγλωσσων ως προς τη διάρκεια και την ποιότητα των φωνηέντων. Οι Flege et al. (1999^a), ωστόσο, παρατήρησαν ότι τόσο οι «πρώιμοι» δίγλωσσοι, που κάνουν ελάχιστη χρήση της Γ1, όσο κι αυτοί που την ομιλούν συχνά είναι δυνατό να αντιλαμβάνονται και να παράγουν φωνήεντα της Γ2 με τρόπο που παρουσιάζει στατιστικά μη σημαντική διαφορά από τον αντίστοιχο των μονόγλωσσων.

1.2.3 Ακουστικοί παράγοντες που συσχετίζονται με τον λεξικό τόνο στην Ελληνική και την Αγγλική

Η ύπαρξη ακουστικών διαφορών μεταξύ τονισμένων και άτονων συλλαβών έχει αποδειχθεί ερευνητικά από αρκετές μελέτες (Sluijter and van Heuven 1996). Ο Oboki (2006) απέδειξε ότι, παρουσία προτασιακού τόνου στην Αγγλική, σε ψευδολέξεις που χρησιμοποιήθηκαν, διαφορές στην F0, την ένταση και το εύρος της πρώτης αρμονικής επέτρεπαν την ακριβή διάκριση μεταξύ συλλαβών που έφεραν ή όχι πρωτεύοντα τόνο. Ακουστικές παράμετροι που συνδέονται με τον λεξικό τόνο στην Αγγλική είναι η διάρκεια, η φασματική κλίση και ο θόρυβος σε υψηλές συχνότητες (Oboki ό.π.), ενώ οι διαφορές μεταξύ τονισμένων – άτονων συλλαβών ως προς τις τιμές των παραπάνω παραγόντων αυξάνονται υπό την παρουσία προτασιακού τόνου στη λέξη (Plag et al. 2011). Σε έρευνά του για τον τόνο και την προσωδιακή δομή της Ελληνικής, ο Μποτίνης (1989) συμπεραίνει ότι τα ακουστικά χαρακτηριστικά με τα οποία πραγματώνεται ο λεξικός τόνος στην Ελληνική είναι η διάρκεια, η F0 και η ένταση.

Βάσει μελέτης των Zhang et al. (2008), δίγλωσσοι με Γ1 τη μανδαρινική Κινεζική και Γ2 την αμερικάνικη Αγγλική χρησιμοποιούν την F0, την ένταση και τη διάρκεια, ως ακουστικούς παράγοντες σχετιζόμενους με τον λεξικό τόνο στην Αγγλική, με παρόμοιο τρόπο^ϕ ωστόσο, διαφέρουν όσον αφορά την ποιότητα των φωνηέντων, λόγω παρεμβολής της Γ1 που χαρακτηρίζεται από διαφορετικό τονικό και φωνηεντικό σύστημα από την Αγγλική. Οι Lee et al. (2006), που μελέτησαν την παραγωγή άτονων φωνηέντων της Αγγλικής (Γ2) από πρώιμους και μεταγενέστερους Αγγλοκορεάτες και Αγγλοϊάπωνες δίγλωσσους, παρατήρησαν διαφορές μεταξύ αυτών και μονόγλωσσων ως προς τις τιμές της διάρκειας και την ποιότητα των φωνηέντων.

2 Μεθοδολογία

2.1 Συμμετέχοντες

Το φωνητικό υλικό ηχογραφήθηκε από είκοσι γυναίκες, μέσης ηλικίας 45–50, δέκα μονόγλωσσες της Ελληνικής και δέκα πρώιμες δίγλωσσες με Γ1 την αμερικάνικη Αγγλική και Γ2 την Ελληνική. Μέση ηλικία άφιξης στην Ελλάδα των δίγλωσσων συμμετεχουσών είναι τα 16,5-23 έτη, μέση διάρκεια παραμονής τους 18,5-23,5 έτη, ενώ χρησιμοποιούν τη Γ2 κατά μέσο όρο σε ποσοστό 48%. Καμία ομιλήτρια δεν ανέφερε προβλήματα ακοής ή ομιλίας. Η συμμετοχή τους στην έρευνα ήταν εθελοντική.

2.2 Φωνητικό υλικό

Τα πέντε φωνήεντα της Ελληνικής, [a-i-e-o-u], ηχογραφήθηκαν σε πραγματικές, δισύλλαβες λέξεις της μορφής σύμφωνο–φωνήεν–σύμφωνο–φωνήεν (ΣΦΣΦ), τονισμένες στην πρώτη και στη δεύτερη συλλαβή. Κάθε υπό εξέταση φωνήεν βρισκόταν στην πρώτη συλλαβή, και ακολουθούταν από άηχο κλειστό σύμφωνο ([p-t]). Η φράση στην οποία αυτές εκφωνήθηκαν ήταν: «Είπα ___ σιγά» ('i'pa ___ si'ɣa). Τέσσερις επαναλήψεις για την κάθε λέξη συνέστησαν συνολικά 40 εκφωνήσεις για κάθε ομιλήτη. Η σειρά με την οποία εκφωνήθηκαν οι λέξεις της λίστας ήταν τυχαία.

2.3 Ανάλυση

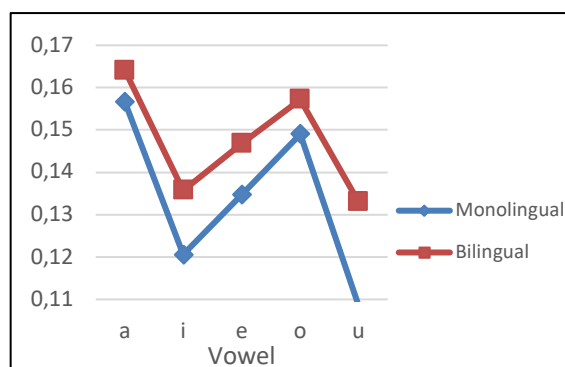
Η ακουστική ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του λογισμικού πακέτου Praat (έκδοση 6.0.14). Έγιναν μετρήσεις στα φωνήεντα όσον αφορά τη διάρκεια, την F0 και τους τρεις πρώτους διαμορφωτές κι έπειτα στατιστική ανάλυση με τη χρήση του SPSS 25.0 (SPSS Inc., 2018)¹.

2.4 Μετρήσεις

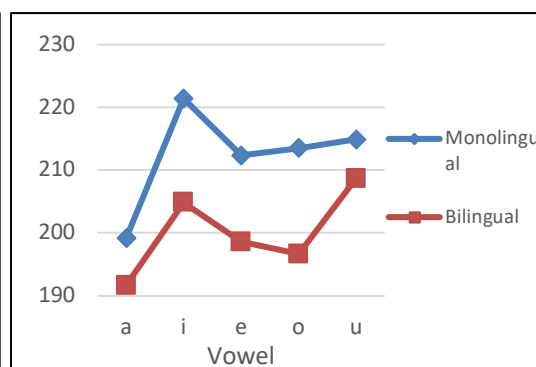
Η διάρκεια του φωνήεντος ορίστηκε ως το χρονικό διάστημα μεταξύ της λήξης του προηγούμενου κλειστού και της λήξης του φωνήεντος. Η μέτρησή της πραγματοποιήθηκε χειροκίνητα στην κυματομορφή, ενώ ελήφθη υπόψη και το φασματογράφημα. Η έναρξη κάθε φωνήεντος ορίστηκε ως το σημείο όπου εμφανιζόταν ενέργεια υψηλής συχνότητας στο φασματογράφημα και/ή ο πρώτος γλωττιδικός παλμός μετά το προηγούμενο σύμφωνο. Η λήξη του φωνήεντος καθορίστηκε ως το σημείο όπου τελείωνε η περιοδικότητα (Νιργιανάκη 2013). Οι τιμές των F1, F2, F3 υπολογίστηκαν στη μέση των φωνηέντων με τη χρήση της αυτόματης λειτουργίας του Praat. Η F0 μετρήθηκε χειροκίνητα από τη μέση του φωνήεντος.

¹ Στη στατιστική ανάλυση χρησιμοποιήθηκε η κανονικοποιημένη διάρκεια των φωνηέντων, οι τιμές δηλαδή του λόγου της πραγματικής διάρκειας του φωνήεντος (ms) προς τη διάρκεια της πρότασης (ms).

3 Αποτελέσματα

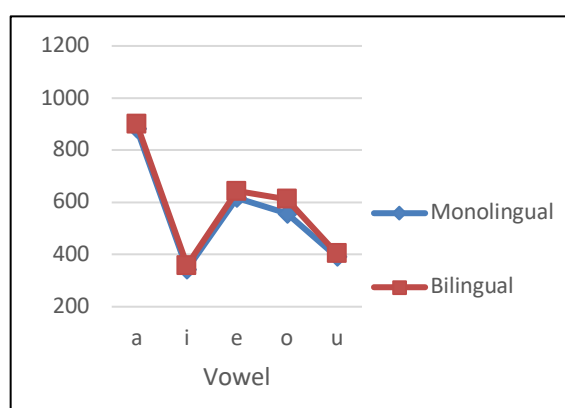
Γράφημα 3-1: Η μέση κανονικοποιημένη διάρκεια των ελληνικών φωνηέντων παραγομένων από μονόγλωσσους και δίγλωσσους.

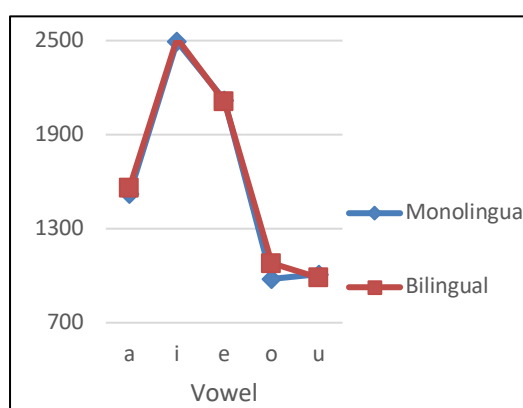
Γράφημα 3-2: Η μέση F0 (Hz) των φωνηέντων της Ελληνικής παραγομένων από μονόγλωσσους και δίγλωσσους.

Βάσει των αποτελεσμάτων 3-way ANOVA (διγλωσσία x φωνήεν x τόνος), η επίδραση της διγλωσσίας στη διάρκεια ήταν στατιστικά σημαντική για όλα τα φωνήεντα [$F(1,786)=35,526, p<0,0001, \eta p^2=0,043$] (Γράφημα 3-1). Το ίδιο ισχύει και για την επίδραση του φωνήεντος [$F(4,786)=42,559, p<0,0001, \eta p^2=0,178$] και του τόνου [$F(1,786)=215,504, p<0,0001, \eta p^2=0,215$]. Το φωνήεν /a/ χαρακτηρίζεται από τη μεγαλύτερη διάρκεια, ακολουθούμενο από τα /o-e/, και τέλος, τα /u-i/. Τα «Scheffe post hoc tests» έδειξαν πως η διαφορά μεταξύ της διάρκειας των /i/-/u/ και /a/-/o/ δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Η επίδραση της διγλωσσίας στην F0 ήταν στατιστικά σημαντική για όλα τα φωνήεντα [$F(1,786)=43,044, p<0,0001, \eta p^2=0,052$] (Γράφημα 3-2). Το ίδιο ισχύει και για την επίδραση του φωνήεντος [$F(4,786)=11,426, p<0,0001, \eta p^2=0,055$] και του τόνου [$F(1,786)=300,767, p<0,0001, \eta p^2=0,277$]. Μονάχα οι τιμές του /a/ βρέθηκε να διαφέρουν στατιστικά σημαντικά από αυτές των άλλων φωνηέντων («Scheffe post hoc test»).

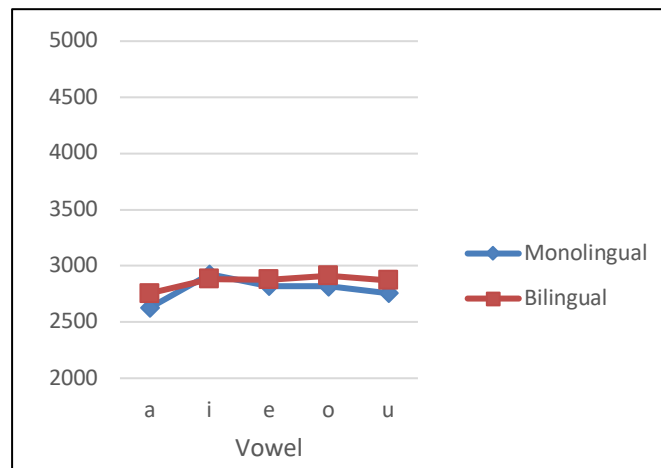
Γράφημα 3-4: Ο μέσος F1 (Hz) των φωνηέντων της Ελληνικής παραγομένων από μονόγλωσσους και δίγλωσσους.

Γράφημα 3-3: Ο μέσος F2 (Hz) των φωνηέντων της Ελληνικής παραγομένων από μονόγλωσσους και δίγλωσσους.

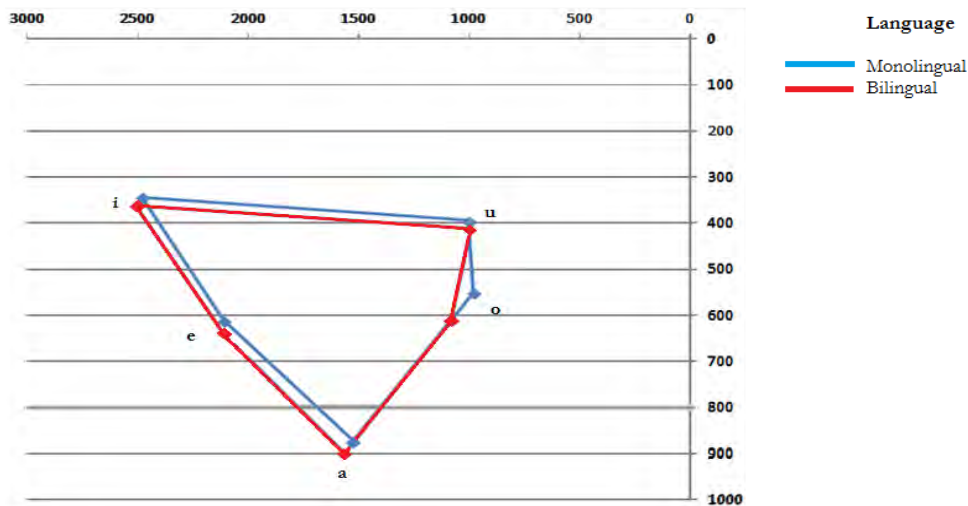
Η επίδραση της διγλωσσίας στις τιμές του F1 ήταν στατιστικά σημαντική για όλα τα φωνήεντα [$F(1,786)=41,712$, $p<0,0001$, $\eta p^2=0,050$]. Το ίδιο ισχύει και για την επίδραση του φωνήεντος [$F(4,786)=2381,816$, $p<0,0001$, $\eta p^2=0,924$] και του τόνου [$F(1,786)=173,973$, $p<0,0001$, $\eta p^2=0,181$]. Παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της διγλωσσίας και του φωνήεντος στις τιμές του F1 [$F(4,786)=3,789$, $p=0,005$, $\eta p^2=0,019$] (Γράφημα 3-3). Στατιστικά σημαντική ήταν κι η αλληλεπίδραση του τόνου και του φωνήεντος στις εν λόγω τιμές [$F(4,786)=18,982$, $p<0,0001$, $\eta p^2=0,088$]. Τα «Scheffe post hoc test» έδειξαν στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ όλων των φωνηέντων.

Η επίδραση της διγλωσσίας στις τιμές του F2 ήταν στατιστικά σημαντική για όλα τα φωνήεντα [$F(1,786)=8,382$, $p<0,005$, $\eta p^2=0,011$]. Το ίδιο ισχύει και για την επίδραση του φωνήεντος [$F(4,786)=4636,986$, $p<0,0001$, $\eta p^2=0,959$]. Φάνηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της διγλωσσίας και του φωνήεντος στις τιμές του F2 [$F(4,786)=6,015$, $p<0,0001$, $\eta p^2=0,03$] (Γράφημα 3-4). Τα «Scheffe post hoc test» έδειξαν στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ όλων των φωνηέντων εκτός των /o/-/u/.

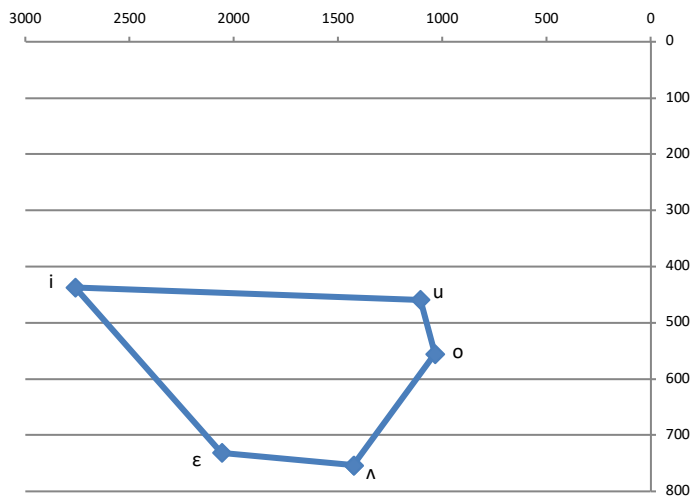
Γράφημα 3-5: Ο μέσος F3 (Hz) των φωνηέντων της Ελληνικής παραγόμενων από μονόγλωσσους και δίγλωσσους.

Η επίδραση της διγλωσσίας στις τιμές του F3 ήταν στατιστικά σημαντική για όλα τα φωνήεντα [$F(1,786)=23,158$, $p<0,0001$, $\eta p^2=0,029$]. Το ίδιο ισχύει και για την επίδραση του φωνήεντος [$F(4,786)=24,588$, $p<0,0001$, $\eta p^2=0,111$] και του τόνου [$F(1,786)=9,311$, $p<0,005$, $\eta p^2=0,012$]. Παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της διγλωσσίας και του φωνήεντος στις τιμές του F3 [$F(4,786)=4,387$, $p<0,005$, $\eta p^2=0,022$] (Γράφημα 3-5). Τα «Scheffe post hoc test» έδειξαν στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των όλων των φωνηέντων εκτός των /i/-/e/, /i/-/o/, /e/-/o/, /e/-/u/, /o/-/u/.

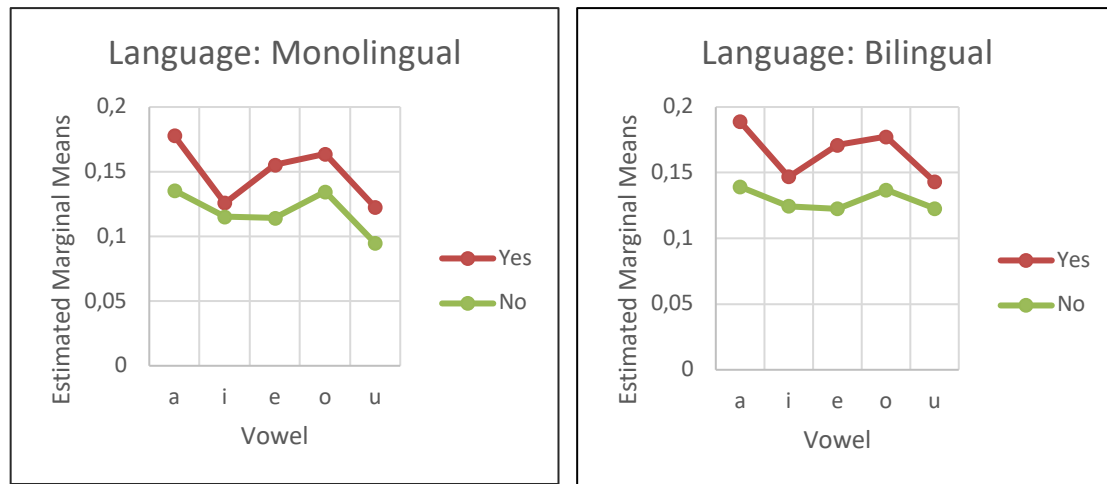
Γράφημα 3-6: Ακουστικοί χώροι των ελληνικών φωνηέντων, παραγόμενων από μονόγλωσσους και δίγλωσσους (F2XF1).

Οι ακουστικοί χώροι των ελληνικών φωνηέντων, παραγόμενων από μονόγλωσσους και δίγλωσσους ομιλητές (Γράφημα 3-6) παρουσιάζουν παρόμοια εικόνα, με εξαίρεση το /o/ των μονόγλωσσων που καταλαμβάνει πιο ακραία θέση σε σχέση με αυτό των δίγλωσσων. Ο ακουστικός χώρος των τελευταίων είναι ελαφρώς μετατοπισμένος προς τα κάτω και μπροστά, γεγονός που αντικατοπτρίζει τις εν γένει χαμηλότερες τιμές του F1 και υψηλότερες του F2 των δίγλωσσων έναντι των μονόγλωσσων.

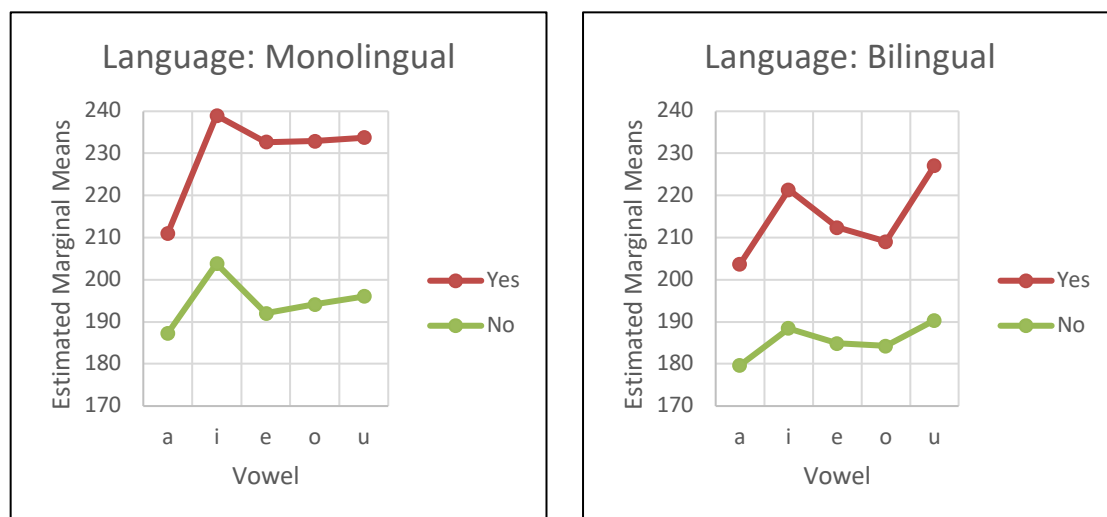
Γράφημα 3-7: Ακουστικός χώρος φωνηέντων της Αμερικάνικης Αγγλικής (F2XF1), παραγόμενων από μονόγλωσσες συμμετέχουσες (Hillenbrand, *et al.* 1995).

Αναφορικά με την πραγμάτωση του λεξικού τόνου, πραγματοποιήθηκαν αναλύσεις 2-way ANOVA (φωνήεν x τόνος).

Γραφήματα 3-8, 3-9: Μέσες τιμές της κανονικοποιημένης διάρκειας των τονισμένων και άτονων ελληνικών φωνηέντων παραγόμενων από μονόγλωσσους και δίγλωσσους ομιλητές αντίστοιχα.

Η επίδραση του τόνου στη διάρκεια ήταν στατιστικά σημαντική τόσο για τους μονόγλωσσους [$F(1,394)=97,891, p<0,0001, \eta^2=0,199$] όσο και τους δίγλωσσους [$F(1,392)=117,508, p<0,0001, \eta^2=0,231$]. Παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση του τόνου και του φωνηέντος στη διάρκεια και για τις δύο γλωσσικές ομάδες [$F(4,394)=3,518, p<0,05, \eta^2=0,034$], [$F(4,392)=3,548, p<0,05, \eta^2=0,035$] (Γραφήματα 3-8, 3-9). Η διάρκεια των τονισμένων φωνηέντων είναι μεγαλύτερη από αυτή των άτονων και για τις δύο ομάδες.

Γραφήματα 3-10 και 3-11: Μέσες τιμές της F0 (Hz) των τονισμένων και άτονων ελληνικών φωνηέντων παραγόμενων από μονόγλωσσους και δίγλωσσους ομιλητές, αντίστοιχα.

Φάνηκε στατιστικά σημαντική επίδραση του τόνου στις τιμές της F0 για τις μονόγλωσσες και τις δίγλωσσες συμμετέχουσες [$F(1,394)=214,535, p<0,0001, \eta p^2=0,353$], [$F(1,392)=106,213, p<0,0001, \eta p^2=0,213$] (Γραφήματα 3-10, 3-11). Και στις δύο περιπτώσεις οι τιμές των τονισμένων φωνηέντων είναι πολύ υψηλότερες από αυτές των άτονων (διαφορά μεγαλύτερη για τους μονόγλωσσους σε σχέση με τους δίγλωσσους).

4 Συζήτηση – Συμπεράσματα

Στη μελέτη αυτή ελέγχθηκε η υπόθεση ότι η Γ1 ενός δίγλωσσου ασκεί επίδραση στη Γ2 σε φωνητικό επίπεδο. Πραγματοποιήθηκε σύγκριση των τιμών καθεμιάς από τις υπό εξέταση μεταβλητές μεταξύ των δίγλωσσων ομιλητριών με τις ελληνόφωνες μονόγλωσσες της παρούσας έρευνας, καθώς και με τις ενήλικες μονόγλωσσες στη μελέτη των Hillenbrand et al. (1995) με Γ1 την αμερικάνικη Αγγλική.

Τα αποτελέσματα της έρευνας συνοψίζονται ως εξής: οι μέσες τιμές της διάρκειας και των F1, F2 και F3² των δίγλωσσων ομιλητριών βρέθηκαν μεγαλύτερες από τις αντίστοιχες των ελληνόφωνων μονόγλωσσων. Αντίθετα, οι τιμές της F0 φάνηκαν μεγαλύτερες για τις μονόγλωσσες συμμετέχουσες σε σχέση με τις δίγλωσσες.

Οι τιμές της διάρκειας των μονόγλωσσων αγγλόφωνων ομιλητριών είναι μεγαλύτερες από αυτές των δίγλωσσων και οι τελευταίες μεγαλύτερες από εκείνες των ελληνόφωνων μονόγλωσσων (Πίνακας 6-1: Παράρτημα), καταδεικνύοντας την επίδραση της Γ1 και της Γ2 στην παραγωγή φωνηέντων της τελευταίας από τους δίγλωσσους. Τα παραπάνω έρχονται σε αντίθεση με τα ευρήματα της έρευνας των Bohn and Flege (1992), όπου φάνηκε ότι οι τιμές της διάρκειας των δίγλωσσων ήταν μικρότερες ή προσέγγιζαν κατά πολύ αυτές των μονόγλωσσων.

Για την πλειοψηφία των φωνηέντων, οι τιμές των F1, F2³ και F3³ των μονόγλωσσων αγγλόφωνων ομιλητριών ήταν μεγαλύτερες από αυτές των δίγλωσσων και οι τελευταίες υψηλότερες από εκείνες των μονόγλωσσων ομιλητριών της Ελληνικής (Πίνακας 6-2: Παράρτημα), καθιστώντας και εδώ εμφανή την επίδραση της Γ1 και της Γ2 στην παραγωγή των φωνηέντων από δίγλωσσους.

Οι Lee et al. (2006) παρατήρησαν ότι η ποιότητα των φωνηέντων που παράγονται από Αγγλοϊάπωνες δίγλωσσους ήταν παρόμοια με αυτή μονόγλωσσων αγγλόφωνων ομιλητριών, εύρημα σύμφωνο με το αντίστοιχο της παρούσας μελέτης. Στην ίδια έρευνα, οι τιμές του F1 των Αγγλοκορεατών δίγλωσσων εμφανίζονται μικρότερες από αυτές των μονόγλωσσων συμμετεχόντων, κάτι το οποίο συνιστά διαφορά με την παρούσα μελέτη. Τα αποτελέσματα της τελευταίας δε συμφωνούν και με αυτά των Baker and Trofimovich (2005), όπου φάνηκε ότι, για φωνηεντικούς φθόγγους της Αγγλικής (Γ2), οι τιμές του F1 των δίγλωσσων ήταν μικρότερες από εκείνες των μονόγλωσσων.

Αναφορικά με την F0, οι τιμές των μονόγλωσσων αγγλόφωνων είναι οι υψηλότερες, ακολουθούν αυτές των ελληνόφωνων μονόγλωσσων και τέλος έπονται οι τιμές των δίγλωσσων (Πίνακας 6-3: Παράρτημα). Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι τελευταίες απέχουν πολύ από εκείνες των μονόγλωσσων αγγλόφωνων ομιλητριών, αναίρωντας την επίδραση της Γ1 στην παραγωγή φωνηέντων της Γ2 από τους δίγλωσσους. Το γεγονός, ωστόσο, ότι οι τιμές της F0 των τελευταίων είναι μικρότερες και από αυτές

² Με εξαίρεση το /i/.

³ για το μέσο όρο των σχετικών τιμών των φωνηέντων

των ελληνόφωνων μονόγλωσσων θα μπορούσε να συνδεθεί με το φαινόμενο της «υπερδιόρθωσης» (Flege et al. 2003).

Η παρούσα έρευνα διαφέρει ως προς τα αποτελέσματά της από την αντίστοιχη των Zhang et al. (2008) καθώς στην τελευταία οι τιμές της F0 των δίγλωσσων συμμετεχόντων ήταν μεγαλύτερες από εκείνες των μονόγλωσσων (για τα τονισμένα φωνήεντα).

Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι οι δίγλωσσοι και οι μονόγλωσσοι χρησιμοποιούν με παρόμοιο τρόπο τους ακουστικούς παράγοντες με τους οποίους συσχετίζεται η πραγμάτωση του λεξικού τόνου της Ελληνικής μπορεί να αποδοθεί στο ότι τόσο η Ελληνική όσο και η αμερικάνικη Αγγλική χαρακτηρίζονται από δυναμικό τονισμό, γεγονός που καθιστά οικείο στις δίγλωσσες το τονικό σύστημα της Γ2. Επίσης, στην Αγγλική υπάρχουν φωνήεντα που έχουν παρόμοια ποιότητα με αυτά της Ελληνικής, γεγονός που αυξάνει τις πιθανότητες παραγωγής τους από τους δίγλωσσους με ακουστικά χαρακτηριστικά που προσεγγίζουν κατά πολύ τα αντίστοιχα των μονόγλωσσων.

Τα ευρήματα αυτά συνδέονται, αλλά δεν ταυτίζονται με εκείνα της μελέτης των Zhang et al. (2008) όπου φάνηκαν διαφορές μεταξύ μονόγλωσσων και δίγλωσσων ως προς την F0 και το χαρακτηριστικό της μείωσης του φωνήεντος, λόγω παρεμβολής της Γ1, που χαρακτηρίζεται από διαφορετικό τονικό και φωνηεντικό σύστημα από τη Γ2. Τέλος, και στην έρευνα των Lee et al. (2006) αναδείχθηκαν διαφορές μεταξύ μονόγλωσσων και δίγλωσσων ως προς τη διάρκεια και την F0 τονισμένων και άτονων φωνηέντων, οι οποίες αποδόθηκαν σε διαφοροποίηση της Γ1 και της Γ2 ως προς τη λειτουργία/χρήση των παραπάνω ακουστικών παραγόντων στο φωνολογικό τους σύστημα.

5 Βιβλιογραφία

- Antonopoulou, Eleni, and Stamatia Pagoni-Tetlow. 2004. *The sounds of English: units and patterns*, London: JRT Systems Limited.
- Baker, Wendy, and Pavel Trofimovich. 2005. "Interaction of native- and second-language vowel system(s) in early and late bilinguals." *Language and Speech*, 48 (1):1-27. doi: 10.1177/00238309050480010101.
- Bada, Erdogan. 2001. "Native language influence on the production of English sounds by Japanese learners." *The Reading Matrix* 1 (2).
- Bohn, Ocke-Schwen, and James Emil Flege. 1992. "The Production of New and Similar Vowels by Adult German Learners of English." *SSLA*, 14:131-158. doi: 10.1017/S0272263100010792.
- Boomershine, Amanda. 2013. "The Perception of English Vowels by Monolingual, Bilingual, and Heritage Speakers of Spanish and English." Στο Chad Howe, Sarah E. Blackwell, and Margaret Lubbers Quesada (επιμ.), *Selected Proceedings of the 15th Hispanic Linguistics Symposium*, 103-118. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project. <http://www.lingref.com>, document #2879.
- Byers, Emily, and Mehmet Yavas. 2017. "Vowel reduction in word-final position by early and late Spanish-English bilinguals." *PLoS One* 12 (4). doi: 10.1371/journal.pone.0175226.
- Flege, James Emil. 2007. "Language contact in bilingualism: Phonetic system interactions." Στο Jennifer Cole, and Jose Ignacio Hualde (επιμ.), *Laboratory Phonology 9*, Berlin: Mouton de Gruyter.

- Flege, James Emil. 1995^a. “Second Language Speech Learning: Theory, Findings, and Problems.” Στο Winifred Strange (επιμ.), *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-Language Research*. Timonium, MD: York Press.
- Flege, James Emil, Ocke-Schwen Bohn, and Sunyoung Jang. 1997^a. “Effects of experience on non-native speakers’ production and perception of English vowels.” *Journal of Phonetics* 25:437-470. doi: 10.1006/jpho.1997.0052.
- Flege, James Emil, Elaina M Frieda, and Takeshi Nozawa. 1997^b. “Amount of native-language (Γ1) use affects the pronunciation of an Γ2.” *Journal of Phonetics* 25:169-186.
- Flege, James Emil, Ian R.A. MacKay, and Diane Meador. 1999^a. “Native Italian speakers’ perception and production of English vowels.” *Journal of the Acoustical Society of America* 106 (5). doi: 10.1121/1.428116.
- Flege, James Emil, Murray J. Munro, and Ian R.A. MacKay, 1995^b. “Factors affecting strength of perceived foreign accent in a second language.” *Journal of the Acoustical Society of America* 97 (5):3125-3134. doi: 10.1121/1.413041.
- Flege, James Emil, Carlo Schirru, and Ian R.A MacKay. 2003. “Interaction between the native and second language phonetic subsystems.” *Speech Communication* 40:467-491. doi: 10.1016/S0167-6393(02)00128-0.
- Flege, James Emil, Grace H. Yeni-Komshian, and Serena Liu. 1999^b. “Age constraints on second-language acquisition.” *Journal of Memory and Language* 41:78–104.
- Fourakis, Marios, Antonis Botinis, and Maria Katsaiti. 1999. “Acoustic characteristics of Greek vowels” *Phonetica*, 56:28-43.
- Γαλαντόμος, Ιωάννης. 2012. *Μαθήματα Διγλωσσίας*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Grosjean, Francois. 1989. “Neurolinguists, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person.” *Brain and Language* 36:3-15.
- Hillenbrand, James, Laura A Getty, Michael J.Clark, and Kimberlee Wheeler. 1995. “Acoustic characteristics of American English vowels.” *Journal of the Acoustical Society of America* 97 (5):3099-3111.
- Koutsoudas, Andreas and Olympia Koutsoudas. 1962. “A contrastive analysis of the segmental phonemes of Greek and English.” *Language Learning* 12 (3). doi: 10.1111/j.1467-1770.1962.tb01251.x.
- Ladefoged, Peter. 2007. *Εισαγωγή στη Φωνητική*. Αθήνα: Πατάκης.
- Lee, Borim, Susan G.Guion, and Tetsuo Harada. 2006. “Acoustic analysis of the production of unstressed English vowels by early and late Korean and Japanese bilinguals.” *SSLA*, 28:487–513. doi: 10.10170/S0272263106060207.
- Mack, Molly. 1989. “Consonant and vowel perception and production: early English-French bilinguals and English monolinguals.” *Perception & Psychophysics* 46 (2):187-200.
- MacKay, Ian R.A., Diane Meador, and James Emil Flege. 2001. “The identification of English consonants by native speakers of Italian.” *Phonetica* 58:103–125.
- MacLeod, Andrea A.N., Carol Stoel-Gammon, and Alicia B. Wassink. 2009. “Production of high vowels in Canadian English and Canadian French: A comparison of early bilingual and monolingual speakers.” *Journal of Phonetics* 37 (4):374-387.
- Μποτίνης, Αντώνης. 2011. *Φωνητική της Ελληνικής*. Αθήνα: ISEL Editions.
- Μποτίνης, Αντώνης. 1989. “Stress and Prosodic Structure in Greek: A Phonological, Acoustic, Physiological and perceptual Study.” PhD diss., Lund University.
- Munro, Murray J., James Emil Flege, and Ian R.A MacKay. 1996. “The effects of age of second language learning on the production of English vowels.” *Applied Psycholinguistics* 17:313-334.

- Νιργιανάκη, Ελίνα Χ. 2013. «Ακουστικά και αντιληπτικά χαρακτηριστικά των ελληνικών τριβόμενων συμφώνων.» Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Oboki, Anthony. 2006. “Acoustic correlates of word stress in American English.” PhD diss., MIT.
- Pallier, Christophe, Laura Bosch, and Nuria Sebastian-Galles. 1997. “A limit on behavioral plasticity in speech perception.” *Cognition* 64:B9-B17. doi: 10.1016/S0010-0277(97)00030-9.
- Piske, Thorsten, James Emil Flege, Ian R.A. MacKay, and Diane Meador. 2002. “The production of English vowels by fluent early and late Italian-English bilinguals.” *Phonetica* 59:49-71.
- Piske, Thorsten, Ian R.A. MacKay, and James Emil Flege. 2001. “Factors affecting degree of foreign accent in an F2: a review.” *Journal of Phonetics* 29:191-215.
- Plag, Ingo, Gero Kunter, and Mareile Schramm. 2011. “Acoustic correlates of primary and secondary stress in North American English.” *Journal of Phonetics* 39 (3):362-374. doi: 10.1016/j.wocn.2011.03.004.
- Roach, Peter. 2009. *English phonetics and phonology: a practical course*. 4th ed., Cambridge: Cambridge University Press.
- Sebastian-Galles, Nuria and Salvador Soto-Faraco. 1999. “Online processing of native and non-native phonemic contrasts in early bilinguals.” *Cognition* 72:111-123.
- Sluijter, Agaath M.C. and Vincent S van Heuven. 1996. “Spectral balance as an acoustic correlate of linguistic stress.” *Journal of the Acoustical Society of America* 100 (4):2471-2485.
- Stevens, Gillian. 1999. “Age at immigration and second language proficiency among foreign-born adults.” *Language in Society* 28:555–578.
- Yeni-Komshian, Grace H., James Emil Flege, and Serena Liu. 2000. “Pronunciation proficiency in the first and second languages of Korean-English bilinguals.” *Bilingualism: Language and Cognition* 3(2):131-149. doi: 10.1017/S1366728900000225.
- Zhang, Yanhong, Shawn L. Nissen, and Alexander L. Francis. 2008. “Acoustic characteristics of English lexical stress produced by native Mandarin speakers.” *Acoustical Society of America* 123(6):4498–4513. doi: 10.1121/1.2902165.

Παράρτημα

Duration			
Vowel	Hillenbrand, <i>et al.</i> (1995)	Bilinguals	Monolinguals
/a/-/ʌ/	226	124	113
/i/-/ɪ/	237	92	83
/e/-/ɛ/	254	109	94
/o/-/ɔ/	353	114	98
/u/-/ʊ/	249	92	77

Πίνακας 0-1: Διάρκεια (ms) των φωνηέντων από τις ενήλικες συμμετέχουσες στην έρευνα των Hillenbrand, *et al.* (1995) και τις συμμετέχουσες στην παρούσα έρευνα.

F1, F2, F3									
Vowel	Hillenbrand, <i>et al.</i> (1995)			Bilinguals			Monolinguals		
	F1	F2	F3	F1	F2	F3	F1	F2	F3
/a/-/ʌ/	753	1426	2933	903	1564	2756	873	1526	2627
/i/	437	2761	3372	363	2508	2883	343	2480	2926
/e/-/ɛ/	731	2058	2979	642	2112	2879	610	2111	2821
/o/	555	1035	2828	612	1083	2912	549	981	2817
/u/	459	1105	2735	412	997	2871	393	1006	2758

Πίνακας 0-2: Τιμές των τριών πρώτων διαμορφωτών (Hz) για τις ενήλικες συμμετέχουσες της έρευνας των Hillenbrand, *et al.* (1995) και τις συμμετέχουσες στην παρούσα έρευνα.

F0			
Vowel	Hillenbrand, <i>et al.</i> (1995)	Bilinguals	Monolinguals
/a/-/ʌ/	218	190	198
/i/	227	204	219
/e/-/ɛ/	214	198	211
/o/	217	195	214
/u/	235	205	216

Πίνακας 0-3: Τιμές της F0 (Hz) που αφορούν τις ενήλικες συμμετέχουσες της έρευνας των Hillenbrand, *et al.* (1995) και των συμμετεχόντων στην παρούσα εργασία.

Acquisition of gender agreement by Russian–Cypriot Greek bilinguals

Sviatlana Karpava
University of Cyprus
karpava.sviatlana@ucy.ac.cy

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερευνά την απόκτηση της συμφωνίας του γραμματικού γένους στα ρωσικά και ελληνικά από τα δίγλωσσα παιδιά. Τόσο η ρωσική όσο και η ελληνική έχουν την τριμερή διάκριση του γραμματικού γένους: αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο. Η συμφωνία του γραμματικού γένους είναι διαφανής και μπορεί να προβλεφθεί με τα μορφολογικά στοιχεία και με τις καταλήξεις των επιθέτων. Τα αποτελέσματα της μελέτης έδειξαν ότι η γλωσσική κυριαρχία και η χρήση γλωσσών, η ποιότητα και η ποσότητα των γλωσσικών ερεθισμάτων που δέχονται τα δίγλωσσα παιδιά, επηρεάζουν την απόκτηση της συμφωνίας του γραμματικού γένους στα ρωσικά και ελληνικά στα δίγλωσσα παιδιά.

Λέξεις-κλειδιά: Συμφωνία του γραμματικού γένους, δίγλωσσία, Ρωσικά, Ελληνικά, γλωσσική κυριαρχία

1 Introduction

The present study investigates the acquisition of gender agreement in Russian and Greek by Russian–Cypriot Greek (CG) bilingual children. Both Russian and Greek have tripartite gender distinction: masculine, feminine and neuter (Corbett 1991). Gender in L1 Russian and L1 Greek is acquired early, by the age of 3. Gender assignment and agreement is transparent and can be predicted using morphological cues and prototypical noun suffixes (Gvozdev 1961, Ralli 2002, Rodina and Westergaard 2017).

According to Levy (1983) and Mills (1986), acquisition of gender agreement and gender assignment in L1 depends on transparency of the gender system. In L2/ early child bilingualism transparency can have: a facilitative effect (Kupisch, Müller and Cantone 2002: Italian-transparent, German and French-non-transparent) or no clear effect (Unsworth et al. 2014: Greek-transparent, Dutch and English-non-transparent). Previous research shows that there is an effect of input and frequency of exposure on gender agreement acquisition (Gathercole et al. 2005, Unsworth et al. 2014, Rodina and Westergaard 2013).

2 Russian and Greek gender system

Corbett (1991) suggests the following distribution of gender in the Russian language: masculine (46%)> feminine (41%)> neuter (13%). Masculine is considered to be the grammatical default. Gender feature is realised on nouns, adjective, possessive and demonstrative pronouns and verbs in the past (singular number). In terms of nouns, gender is predictable based on noun endings (transparent): masculine (-C) ending in consonant (тигр *tigr* ‘tiger’), feminine (-a/-я) ending in vowel –a (лампа *lampa* ‘lamp’), neuter (-o/-e) ending in vowels -o/-e (кольцо *kol’c’o* ‘ring’); but nouns that end in a palatalized consonant (-C’) like мышь *mish’* ‘mouse’ (FEM), руль *rul’*

‘steering wheel’ (MASC) are ambiguous and can be masculine or feminine (opaque). Stem-stressed neuter nouns are ambiguous and can be indistinguishable from feminine nouns with unstressed *-a* ending (небо *nebo* ‘sky’) (opaque) (Gvozdev 1961, Corbett 1991, Popova 1973, Polinsky 2008, Rodina and Westergaard 2017).

Russian gender system is transparent but complex (declensional paradigm, 6 case forms, 4 declensional classes). Regarding L1 Russian gender acquisition the gender of transparent nouns is acquired by the age of 3 due to morphological regularities (Gvozdev 1961, Popova 1973, Rodina and Westergaard 2017). Opaque nouns are acquired by the age of 6-7. Stem-stressed neuter nouns are overgeneralised to feminine till the age of 6 (Rodina and Westergaard 2017).

Greek gender system is relatively transparent. Gender feature is realised on nouns, definite determiners, singular and plural, indefinite determiners and adjectives. Gender marking on nouns is characterised by phonological regularities: *-s*: masculine ένας βάτραχος *enas vatrahos* ‘a frog’; *-a*: feminine μια σκάλα *mia skala* ‘a ladder’; *-o*: neuter ένα άλογο *ena alogo* ‘a horse’. A suffix has gender, number and case information due to syncretism of forms (Mastropavlou and Tsimpli 2011). There are ambiguous (opaque) cases: *-os*: can be masculine, feminine or neuter (ένας ποταμός *enas potamos* ‘river’ MASC); *-i*: can be feminine or neuter (ένα άχλάδι *ena ahladi* ‘pear’ FEM).

According to Tsimpli (2003), gender in L1 Greek is acquired by the age of 3-4 years old. Neuter is considered to be a default gender (Stephany 1995, Mastropavlou, 2006). In L2 Greek acquisition, gender feature seems to be the most problematic (Tsimpli 2003, Varlokosta 2005). L2 Greek speakers overuse neuter gender (Varlokosta 1995, Tsimpli 2003). Certain strategies for L2 gender agreement can be observed, such as phonological agreement, phonological harmony or by analogy with the frequent phonological combinations; default neuter gender, form and semantics of a noun—for gender assignment (Corbett 2007).

L2 Greek is characterised by neuter gender overgeneralization. Neuter form is the unmarked form of the paradigm with syncretism of forms (Tsimpli and Stavrakaki 1999, Agathopoulou et al. 2008). Morpho-phonological cues are crucial in gender assignment tasks (Ralli 2002, Konta 2012), while semantic cues are important in gender agreement tasks. Gender is an inherent property of stems and not of inflectional morphemes (Ralli 2002).

Russian and Greek use formal rules for gender assignment: morphological (inflectional classes, form of the noun) and phonological (number of syllables, the position of stress in a word) (Corbett 2007). Gender assignment is predicted by prototypicality (Gavriilidou and Efthimiou 2003).

The aim of the study was to answer the following research questions:

1. Is there any facilitative or negative transfer effect regarding gender agreement in Russian and Greek by Russian–CG bilingual children (gender match vs. gender mismatch conditions)?
2. Do such factors as language dominance, quantity and quality of input, frequency of exposure, age, schooling, language proficiency, cognitive abilities of Russian–CG bilinguals affect their acquisition of gender in Russian and Greek?
3. Do bilingual Russian–CG children have similar type of errors with respect to gender agreement in Russian and Greek (overgeneralisation, substitution, omission, quantitative vs. qualitative differences)?

3 The study

3.1 Participants

The participants of this study were 22 Russian–CG simultaneous bilinguals, 13 girls and 9 boys (14 Russian-dominant and 8 Greek-dominant). Their age ranged from 6 to 14 years, though participants numbers for most of the age groups were very small: 6 ($n=1$), 7;6 ($n=1$), 8;4 ($n=2$), 9;3–9;7 ($n=3$), 10;2–10;9 ($n=5$), 11;0–11;9 ($n=4$), 12;1–12;9 ($n=2$), 13;1 ($n=3$), and 14;6 ($n=1$). At the time of testing, they attended Greek-speaking public primary school and lyceum. All children came from mixed-marriage families, with a Greek Cypriot father and a Russian mother, in a middle-class setting. They were randomly recruited in urban and rural areas around Larnaca and Nicosia.

We also had a control group of monolingual children (bilectal in CG and SMG), 7 girls and 5 boys, from 6 to 11 years old: 6;0 ($n=1$), 7;0 ($n=1$), 8;3–8;5 ($n=3$), 9;1–9;6 ($n=3$), 10;0–10;7 ($n=3$), and 11;1 ($n=1$). At the time of testing, they all attended Greek-speaking public primary school in Larnaca (1st–5th grades). We had a control group of monolingual Russian children as well, 5 girls and 5 boys, from 6 to 13 years old: 6;5–6;8 ($n=2$), 7;2–7;4 ($n=2$), 8;0 ($n=1$), 9;2–9;8 ($n=2$), 10;3–10;9 ($n=1$), and 11;0–11;5 ($n=2$). At the time of testing, they all attended Russian-speaking private school in Limassol (1st–6th grades).

3.2 Materials and procedure

All participants were tested on a large battery of tests: Diagnostic Verbal IQ Test (Stavrakaki and Tsimpli 2000), adapted to Cypriot Greek (Theodorou 2013); Russian Proficiency Test for Multilingual Children (Gagarina et al. 2010) and several tasks assessing executive functions (digit span test, word span test, fluency test, Raven’s). Besides the test a detailed questionnaire (filled by parents) on language input situation, linguistic and extra-linguistic development of a child was used (Gagarina et. al 2010) as well as language history questionnaire (Li et al. 2006) and semi-structured interview with parents (part of a larger research project).

Picture naming production task (naming of coloured pictures of objects) elicited gender agreement in adjective + noun combinations (Russian) and determiner + adjective + noun combinations (Greek). There were 9 conditions: 3 gender match and 6 gender mismatch, 8 test items in each condition ($8 \times 9 = 72$ test items). The participants were presented (computer screen) with the colourful pictures of the objects, and were asked: *What is it?* The test was focused on the elicitation of the adjective +noun combination (Nominative case, singular), gender agreement in Russian and in Greek (CG), see Table 1:

Conditions	Gender/ Language: Example
Condition 1: mismatch	FEM in Russian: красная роза/ <i>krasnaja rozal</i> ‘a red rose’
	NEUT in Greek: ένα κόκκινο τριαντάφυλλο/ <i>ena kokkino triantafillo</i> ‘a red rose’
Condition 2: mismatch	MASC in Russian: голубой самолет/ <i>goluboj samolet</i> ‘a blue airplane’
	NEUT in Greek: ένα μπλέ αεροπλάνο/ <i>ena mble aeroplano</i> ‘a blue airplane’
Condition 3: match	NEUT in Russian: зеленое дерево/ <i>zelenoje derevo</i> ‘a green tree’
	NEUT in Greek: ένα πράσινο δέντρο/ <i>ena prasino dendro</i> ‘a green tree’
Condition 4: mismatch	FEM in Russian: зеленая доска/ <i>zelenaja doska</i> ‘a green board’
	MASC in Greek: ένας πράσινος πίνακας/ <i>enas prasinos pinakas</i> ‘a green board’
	FEM in Russian: красная кастрюля/ <i>krasnaja kastrula</i> ‘a red casserole’

Condition 5: match	FEM in Greek: μια κόκκινη κατσαρόλα/ <i>mia kokkini katsarola</i> ‘a red casserole’
Condition 6: match	MASC in Russian: зеленый крокодил/ <i>zelenij krokodil</i> ‘a green crocodile’ MASC in Greek: ένας πράσινος κροκόδειλος/ <i>enas prasinós krokodilos</i> ‘a green crocodile’
Condition 7: mismatch	MASC in Russian: голубой зонтик/ <i>goluboj zontik</i> ‘a blue umbrella’ FEM in Greek: μια μπλε ομπρέλα/ <i>mia ble ombrella</i> ‘a blue umbrella’
Condition 8: mismatch	NEUT in Russian: желтое солнце/ <i>zheltoje solnce</i> ‘a yellow sun’ MASC in Greek: ο κίτρινος ήλιος/ <i>o kitrinós ilios</i> ‘a yellow sun’
Condition 9: mismatch	NEUT in Russian: желтое полотенце/ <i>zheltoje polotence</i> ‘a yellow towel’ FEM in Greek: μια κίτρινη πετσέτα/ <i>mia kitrini petseta</i> ‘a yellow towel’

Table 1 | Gender match/ mismatch conditions

4 Results

4.1 Russian gender test

In terms of the Russian test, the most vulnerable conditions were gender mismatch conditions: FEM in Russian and MASC in Greek; MASC in Russian and FEM in Greek; NEUT in Russian and MASC in Greek; NEUT in Russian and FEM in Greek. The participants had mainly substitution errors due to transfer from Greek or due to the overuse of MASC as it is a default gender in Russian, see Table 2.

Condition 1: Gender mismatch: FEM in Russian and NEUT in Greek						
Target	Non-target	No production	Substitution	MASC → FEM	NEUT → FEM	English
160/86.95%	24/13.05%	9/4.89%	15/8.16%	14/7.60%	1/0.56%	0/0%
Condition 2: Gender mismatch: MASC in Russian and NEUT in Greek						
Target	Non-target	No production	Substitution	FEM → MASC	NEUT → MASC	English
171/92.93%	13/7.07%	4/2.17%	9/4.90%	6/3.26%	1/0.54%	2/1.08%
Condition 3: Gender match: NEUT in Russian and NEUT in Greek						
Target	Non-target	No production	Substitution	FEM → NEUT	MASC → NEUT	English
154/83.69%	30/16.31%	7/3.80%	23/12.51%	8/4.34%	15/8.17%	0/0%
Condition 4: Gender mismatch: FEM in Russian and MASC in Greek						
Target	Non-target	No production	Substitution	NEUT → FEM	MASC → FEM	English
140/76.08%	44/23.92%	14/7.60%	30/16.32%	2/1.08%	28/15.21%	0/0%
Condition 5: Gender match: FEM in Russian and FEM in Greek						
Target/	Non-target	No production	Substitution	NEUT → FEM	MASC → FEM	English
152/82.60%	32/17.40%	14/7.60%	18/9.80%	0/0%	18/9.80%	0/0%
Condition 6: Gender match: MASC in Russian and MASC in Greek						
Target	Non-target	No production	Substitution	NEUT → MASC	FEM → MASC	English
171/92.93%	13/7.07%	11/5.97%	2/1.08%	0/0%	2/1.08%	0/0%
Condition 7: Gender mismatch: MASC in Russian and FEM in Greek						
Target	Non-target	No production	Substitution	NEUT → MASC	FEM → MASC	English
145/78.80%	38/21.20%	10/5.43%	28/15.77%	5/2.71%	23/13.06%	0/0%
Condition 8: Gender mismatch: NEUT in Russian and MASC in Greek						
Target	Non-target	No production	Substitution	MASC → NEUT	FEM → NEUT	English
137/74.45%	47/25.55%	15/8.15%	32/17.40%	20/10.86%	12/6.52%	0/0%
Condition 9: Gender mismatch: NEUT in Russian and FEM in Greek						
Target	Non-target	No production	Substitution	MASC → NEUT	FEM → NEUT	English
113/61.41%	71/38.59%	30/16.30%	41/22.28%	25/13.58%	16/8.70%	0/0%
* → used instead of (substitution)						

Table 2 | Russian gender test: overall results

Looking into the language dominance variable, Russian-dominant children had nearly a ceiling performance except for two mismatch conditions: NEUT in Russian and

MASC in Greek; NEUT in Russian and FEM in Greek, while Greek-dominant children had difficulty with gender mismatch conditions: FEM in Russian and MASC in Greek; MASC in Russian and FEM in Greek; NEUT in Russian and MASC in Greek; NEUT in Russian and FEM in Greek, see Figure 1.

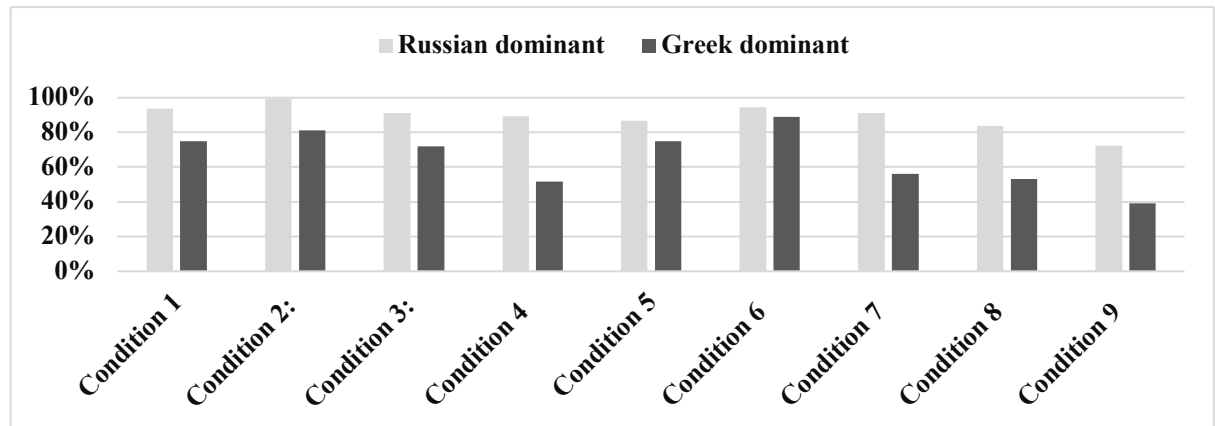

Figure 1 | Russian gender test: Russian-dominant vs. Greek-dominant

Overall, Russian-dominant children had better performance than Greek-dominant children. They had nearly the same production in a match condition. According to one-way ANOVA, language dominance, age, school grade, Russian and Greek proficiency and Russian digit scores seem to be statistically significant factors for the Russian gender test production, see Table 3.

Conditions/ Factors	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Language dominance	.005**	.028*	.016*	.000*			.000**	.003**	.000**
Age			.026*			.002**			
School grade		.025*				.000**			
Russian proficiency		.033*					.004**		.023*
Greek proficiency				.019*					
Russian digit scores		.000**	.002**	.038*	.050*	.000*			

Table 3 | Russian gender test: One-way ANOVA statistical analysis

4.2 Greek gender test

With respect to the Greek gender test, the most vulnerable conditions were gender mismatch conditions (Russian vs. Greek): FEM in Russian and NEUT in Greek, FEM in Russian and MASC in Greek; NEUT in Russian and MASC in Greek; NEUT in Russian and FEM in Greek and some gender match conditions: NEUT in Russian and NEUT in Greek; MASC in Russian and MASC in Greek. The participants had mainly no production than substitution errors. The deviant production is due to transfer from Russian and the overuse of the default gender in Greek-NEUT. The participants also had some code-switching errors from Russian and English, see Table 4.

Condition 1: Gender mismatch: FEM in Russian and NEUT in Greek							
Target	Non-target	No production	Substitution	MASC → NEUT	FEM → NEUT	English	Russian
135/ 76.70%	41/ 23.30%	31/ 17.61%	10/ 5.69%	0/ 0%	6/ 3.40%	1/ 0.56%	3/ 1.70%
Condition 2: Gender mismatch: MASC in Russian and NEUT in Greek							
Target	Non-target	No production	Substitution	MASC → NEUT	FEM → NEUT	English	Russian
174/ 98.86%	2/ 1.14%	0/ 0%	2/ 1.14%	0/ 0%	0/ 0%	0/ 0%	2/ 1.14%
Condition 3: Gender match: NEUT in Russian and NEUT in Greek							
Target	Non-target	No production	Substitution	MASC → NEUT	FEM → NEUT	English	Russian
135/ 76.70%	41/ 23.30%	26/ 14.77%	15/ 8.53%	10/ 5.68%	4/ 2.27%	0/ 0%	1/ 0.56%
Condition 4: Gender mismatch: FEM in Russian and MASC in Greek							
Target	Non-target	No production	Substitution	NEUT → MASC	FEM → MASC	English	Russian
106/ 60.22%	70/ 39.78%	47/ 26.70%	23/ 13.08%	19/ 10.79%	2/ 1.13%	2/ 1.13%	0/ 0%
Condition 5: Gender match: FEM in Russian and FEM in Greek							
Target	Non-target	No production	Substitution	NEUT → MASC	FEM → MASC	English	Russian
153 /86.93%	23/ 13.07%	12/ 6.81%	11/ 6.26%	8/ 4.54%	1/ 0.56%	0/ 0%	2/ 1.13%
Condition 6: Gender match: MASC in Russian and MASC in Greek							
Target	Non-target	No production	Substitution	NEUT → MASC	FEM → MASC	English	Russian
121/ 68.75%	55/ 31.25%	30/ 17.04%	25/ 14.21%	13/ 7.38%	12/ 6.83%	0/ 0%	0/ 0%
Condition 7: Gender match: MASC Russian, FEM Greek							
Target	Non-target	No production	Substitution	MASC → FEM	NEUT → FEM	English	Russian
151/ 85.79%	25/ 14.21%	9/ 5.11%	16/ 9.10%	7/ 3.97%	7/ 3.97%	0/ 0%	2/ 1.13%
Condition 8: Gender mismatch: NEUT in Russian and MASC in Greek							
Target	Non-target	No production	Substitution	FEM → MASC	NEUT → MASC	English	Russian
122/ 69.31%	54/ 30.69%	24/ 13.63%	30/ 17.06%	0/ 0%	29/ 16.47%	0/ 0%	1/ 0.59%
Condition 9: Gender mismatch: NEUT in Russian and FEM in Greek							
Target	Non-target	No production	Substitution	MASC → FEM	NEUT → FEM	English	Russian
96/ 54.54%	80/ 45.46%	50/ 28.40%	30/ 17.06%	6/ 3.40%	23/ 13.06%	0/ 0%	1/ 0.56%

* → used instead of (substitution)

Table 4 | Greek gender test: overall results

It was found that Greek-dominant children had difficulty with gender mismatch conditions in the Greek gender test: FEM in Russian and MASC in Greek; NEUT in Russian and FEM in Greek and one match condition: MASC in Russian and MASC in Greek. Russian-dominant children had difficulty with mismatch conditions: FEM in Russian and NEUT in Greek; FEM in Russian and MASC in Greek; NEUT in Russian and MASC in Greek; NEUT in Russian and FEM in Greek and two match conditions: NEUT in Russian and NEUT Greek; MASC in Russian and MASC in Greek. Bilingual children had mainly no production than substitution errors, see Figure 2.

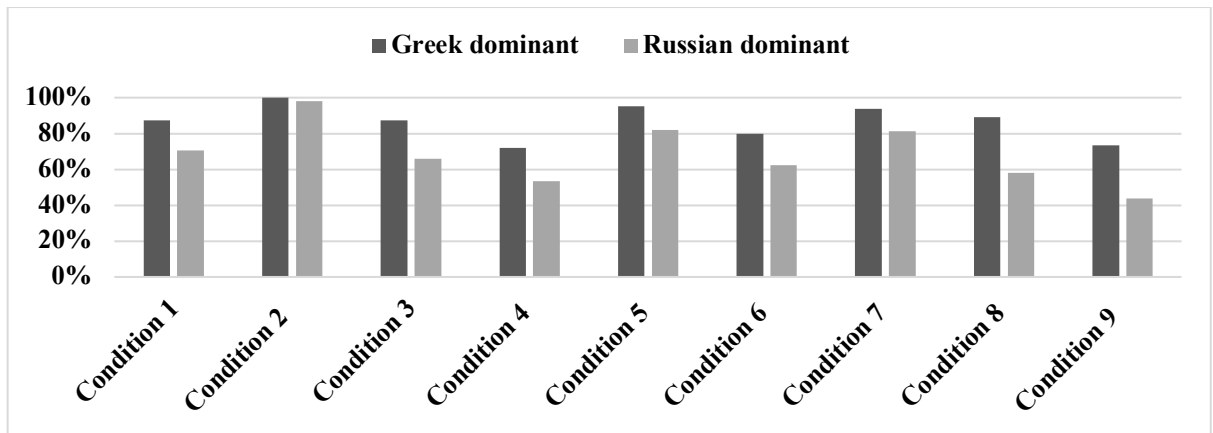

Figure 2 | Greek gender test: Russian-dominant vs. Greek-dominant

Overall, Greek-dominant children performed better than Russian-dominant children. They have similar performance only in gender mismatch: MASC in Russian and NEUT in Greek. According to one-way ANOVA, language dominance, number of children in the family, gender, Greek word naming scores seem to be statistically significant factors for the Greek gender test production, see Table 5.

Conditions/ Factors	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Language dominance	.008*		.032*			.040*	.019*	.002**	.003**
N of children in the family	.001**		.017*		.007*		.005**		
Greek word naming	.025**								
Gender			.010*		.050*				

Table 5 | Greek gender test: Paired samples t-test and One-way ANOVA statistical analysis

4.3 Comparison: Russian vs. Greek gender tests

The comparison of the tests showed that in the Greek test, bilingual children had better production in gender match condition: FEM in Russian and FEM in Greek and gender mismatch conditions: MASC in Russian and NEUT in Greek; MASC in Russian and FEM Greek. In the Russian test, bilingual children had better production in gender match conditions: NEUT in Russian and NEUT in Greek, MASC in Russian and MASC in Greek; gender mismatch conditions: FEM in Russian and NEUT in Greek; FEM in Russian and MASC in Greek; NEUT in Russian, MASC in Greek and NEUT in Russian, FEM in Greek, see Figure 3. The difference between the two tests is not statistically significant. It was found that the production of CG monolingual children in the Greek test and of Russian monolingual children in the Russian test was at ceiling (95-100%) in all contexts.

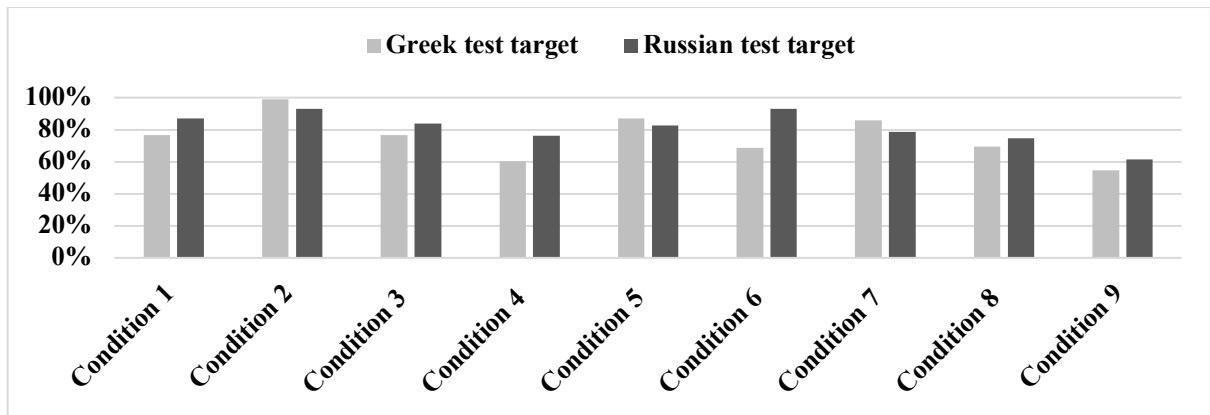

Figure 3 | Russian vs. Greek gender test

5 Conclusion

The results of the study showed that language dominance and use, the quantity and quality of input, frequency and consistency of exposure affect the acquisition of gender assignment and gender agreement in Russian and CG.

In the Russian test, Russian–CG bilingual children mainly had substitution errors due to transfer from Greek. They tend to substitute MASC instead of FEM, MASC instead of NEUT and FEM instead of MASC (masculine is a default gender in Russian). There is a language dominance effect: Russian dominant children outperformed Greek dominant children in the Russian gender test. Language dominance is the crucial factor for the development of gender agreement in Russian as well as age, schooling, Russian language proficiency and cognitive abilities of bilingual children.

As for the Greek test, Russian–CG children mainly had omission (no production errors). As for substitution errors they tend to use NEUT instead of MASC, NEUT instead of FEM due to transfer from Russian and overuse of the default NEUT gender. They also had some code-switching errors from Russian into Greek. Greek-dominant children outperformed Russian-dominant children in the Greek gender test. Language dominance and cognitive abilities are the factors that affect the development of gender agreement in Greek.

Overall, Russian–CG children had a slightly better performance in Russian (minority language) than in Greek (majority language), though this difference is not statistically significant. Monolingual children (CG and Russian) had 95-100% target performance. Overall, the results showed that there is both a facilitative transfer (match conditions) and a negative transfer (mismatch conditions), both in Russian and Greek gender agreement tasks. Language dominance, quality and quantity of input, age, schooling, language proficiency and cognitive abilities of bilingual children affect their acquisition of gender in Russian and Greek.

Bilingual Russian–CG children have different types of errors in Russian and Greek gender agreement tasks. In Russian, masculine agreement is overgeneralised across three genders, which is in line with the findings by Polinsky (2008), Schwartz et al. (2015), Rodina and Westeraard (2017). Masculine is the default gender in Russian, this could be a sign of reduction of complex gender system in heritage Russian speakers in Cyprus. In Greek, neuter gender is overgeneralised across three genders as neuter is the default gender in Greek.

References

- Agathopoulou, Eleni, Despina Papadopoulou, and Ksenija Zmijanac. 2008. "Noun-adjective Agreement in L2 Greek and the Effect of Input-based Instruction." *Journal of Applied Linguistics* 24: 9–33.
- Corbett, Greville. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville. 2007. "Canonical Typology, Suppletion and Possible Words." *Language* 83: 8–42.
- Gagarina, Natalia, Annegret Klassert, and Nathalie Topaj. 2010. "Russian Language Proficiency Test for Multilingual Children." *ZAS Papers in Linguistics* 54.
- Gathercole, Virginia C. Mueller, and Enlli Thomas. 2005. "Minority Language Survival: Input Factors Influencing the Acquisition of Welsh". In *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*, edited by James Cohen, Kara T. McAlister, Kellie Rolstad, and Jeff MacSwan, 852–874. Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Gavriilidou, Zoe, and Angeliki Efthimiou. 2003. "I Kataktisi tu Genus tis Elinikis apo Pedia Proscholikis Ilikias – Pilotiki Meleti" [The acquisition of gender in Greek by preschool children – A pilot study]. In *Gender*, edited by Anna Anastasiadi-Symeonidi, Angela Ralli, and Despoina Cheila-Markopoulou, 190–207. Athens: Patakis. [in Greek]
- Gvozdev, Alexandr N. 1961. *Formirovaniye u Rebenka Grammaticheakogo Stroya Russkogo Yazyka*. Part I & II. Moscow: Savić.
- Konta, Eirini. 2012. "Gender Assignment and Gender Agreement in Child Greek L2." The 10th International Conference of Greek Linguistics. Retrieved from http://www.icgl.gr/files/English/29.Konta_10ICGL_pp.381-389.pdf
- Kupisch, Tanja, Natascha Müller, and Cantone, Katja. 2002. "Gender in Monolingual and Bilingual First Language Acquisition: Comparing Italian and French." *Lingue e Linguaggio*: 1, 107–149.
- Levy, Yonata. 1983. "The Acquisition of Hebrew Plurals: The Case of the Missing Gender Category." *Journal of Child Language* 10: 107–121.
- Li, Ping, Sepanski Sara, and Zhao Xiaowei. 2006. "Language History Questionnaire: A Web-based Interface for Bilingual Research." *Behavior Research Methods* 38: 202–210.
- Mastropavlou, Maria. 2006. *The Role of Phonological Salience and Feature Interpretability in the Grammar of Typically Developing and Language Impaired Children*. PhD Dissertation, Aristotle University of Thessaloniki.
- Mastropavlou, Maria, and Ianthi M. Tsimpli. 2011. "The Role of Suffixes in Grammatical Gender Assignment in Modern Greek: A Psycholinguistic Study." *Journal of Greek Linguistics* 11: 27–55.
- Mills, Anne. 1986. *The Acquisition of Gender. A Study of English and German*. Berlin: Springer.
- Polinsky, Maria. 2008. "Gender under Incomplete Acquisition: Heritage Speakers' Knowledge of Noun Categorization." *Heritage Language Journal* 6: 40–71.
- Popova, Maria. 1973. "Grammatical Elements of Language in the Speech of Pre-preschool Children." In *Studies of Child Language Development*, edited by Charles Ferguson, and Dan Slobin, 269–280. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ralli, Angela. 2002. "The Role of Morphology in Gender Determination: Evidence from Modern Greek." *Linguistics* 40: 519–551.

- Rodina, Yulia, and Marit Westergaard. 2013. "The Acquisition of Gender and Declension Class in a Non-transparent System: Monolinguals and Bilinguals." *Studia Linguistica* 67: 47–67.
- Rodina, Yulia, and Marit Westergaard. 2017. "Grammatical Gender in Bilingual Norwegian-Russian Acquisition: The Role of Input and Transparency." *Bilingualism: Language and Cognition* 20: 197–214.
- Schwarz, Mila, Miriam Minkov, Elena Dieser, Ekaterina Protassova, Victor Moin, and Maria Polinsky. 2015. "Acquisition of Russian Gender Agreement by Monolingual and Bilingual Children." *International Journal of Bilingualism* 19: 726–752.
- Stavrakaki, Stavroula, and Ianthi M. Tsimpli. 2000. "Διαγνωστικό Τεστ Γλωσσικής Νοημοσύνης για Παιδιά Σχολικής και Προσχολικής Ηλικίας: Στάθμιση, Στατιστική Ανάλυση, Ψυχομετρικές Ιδιότητες" [Diagnostic Verbal IQ Test for Greek Preschool and School Age Children: Standardization, Statistical Analysis, Psychometric Properties]. In *Proceedings of the 8th Symposium of the Panhellenic Association of Logopedists* [in Greek], edited by Michalis Glykas, and Giorgos Kalomiris, 95–106. Athens: Ellinika Grammata.
- Stephany, Ursula. 1995. *The Acquisition of Greek*. Köln, Germany: Institut für Sprachwissenschaft Universität zu Köln.
- Theodorou, Eleni. 2013. "Diagnosing Specific Language Impairment: The Case of Cypriot Greek." PhD diss., University of Cyprus.
- Tsimpli, Ianthi M. 2003. "Features in L1 and L2 Acquisition: Evidence from Greek Clitics and Determiners." *Acquisition et Interaction en Langue Étrangère* 20: 87–128.
- Tsimpli, Ianthi M., and Stavroula Stavrakaki. 1999. "The Effects of a Morpho-syntactic Deficit in the Determiner System: The Case of a Greek SLI Child." *Lingua* 108: 31–85.
- Unsworth, Sharon, Froso Argyri, Leonie Cornips, Aafke Hulk, Antonella Sorace, and Ianthi Tsimpli. 2014. "On the Role of Age of Onset and Input in Early Child Bilingualism in Greek and Dutch." *Applied Psycholinguistics* 35: 765–805.
- Varlokosta, Spyridoula. 1995. "Greek as a Second Language in Minority Schools of Thrace: Learning Gender Compared to Learning Number and Case within the NP." Unpublished manuscript.
- Varlokosta, Spyridoula. 2005. *Test Apodosis Grammatiku Genus sta Usiastika tis Elinikis* [Test for Grammatical Gender Assignment to Greek Nouns]. University of the Aegean. [in Greek]

Η ερώτηση ως μέσο οικοδόμησης ταυτοτήτων στην *Αντιγόνη* του Σοφοκλή

Βασιλική Καρκαντζού
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
vkarkantz@phil.uoa.gr

Abstract

In this work, we will look at the types and forms of questions used by the main characters in Sophocles' Antigone in order to highlight how different questions contribute to building different identities between characters, providing interesting information on individual identities. Thus, we emphasize questions primarily aimed at gathering information, and, on the other hand, rhetorical questions, namely questions that may perform some function, such as expressing reproach, objection, challenge, provocation, refusal etc. The way in which individual identities are constructed contributes both to the characters' overall attitude towards the dominant ideological views expressed in the work and to the emergence of different identities that move along a continuum, with emphasis to the person at the one end to the state at the other.

Keywords: questions, identities, characters in drama, self, others

1 Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο οικοδομούν τις ταυτότητές τους οι θεατρικοί χαρακτήρες του έργου «Αντιγόνη», με βάση τις ερωτήσεις που πραγματοποιούν. Στηριζόμενοι στην άποψη ότι οι ταυτότητες διαμορφώνονται μέσω του λόγου ανάλογα με τις περιστάσεις και προσδιορίζονται από τις σχέσεις των συνομιλητών/τριών, δηλαδή τις διαφορές-αντιθέσεις μεταξύ τους ή τις κοινές τους στάσεις, πιστεύουμε ότι οι ερωτήσεις, οι οποίες στοχεύουν στη συσχέτιση του λόγου ενός προσώπου με τον λόγο των άλλων, μπορούν να αναδείξουν στοιχεία ταυτότητας των χαρακτήρων.

Για τον προσδιορισμό της λειτουργίας των ερωτήσεων θεωρούμε ότι ιδιαίτερα σημαντικοί παράγοντες είναι: α) το περιβάλλον (de Beaugrande and Dressler 1981:136, Brown and Yule 1983: 59-60, 64-65, Halliday and Hasan 1985: 38, Lyons 1981: 217) και β) η πιθανή ή αναγκαία σύνδεση ερώτησης-απάντησης. Το περικείμενο είναι σημαντικό για τον καθορισμό της προσλεκτικής δύναμης ενός εκφωνήματος (λ.χ. αν είναι δήλωση ή αίτημα) αλλά και για την απόδοση μιας μεταφορικής ερμηνείας σε αυτό, λειτουργίες που γίνονται εφικτές στη βάση της περικειμενικής πληροφορίας που μοιράζονται οι συνομιλητές/τριες. Εμείς, ακολουθώντας τον Levinson (1983), θεωρούμε ότι η γνώση του πλαισίου μάς δίνει τη δυνατότητα να καταλάβουμε τις ακολουθίες των εκφωνημάτων και γι' αυτό εντάσσουμε στον όρο περικείμενο όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που είναι πολιτιστικά και γλωσσικά συναφή με την παραγωγή και την ερμηνεία του εκφωνήματος (ό.π.: 22-23). Ιδιαίτερα μάλιστα μας ενδιαφέρει το περικείμενο με τη στενότερη έννοια του συγκεκριμένου (co-text), δηλαδή των συμφραζομένων που προηγούνται ή έπονται, καθώς το άμεσο αυτό κειμενικό περιβάλλον συμβάλλει στην αναγνώριση της λειτουργίας των ερωτήσεων.

Το δεύτερο κριτήριο που αφορά στη διάσταση του προσδιορισμού της λειτουργίας των ερωτήσεων είναι η πιθανή σύνδεση μεταξύ ερώτησης και απάντησης. Όπως έχει υποστηριχθεί (Kieffer 1981, Lyons 1977, Freed 1994), η ένδειξη ότι μια ερώτηση εκφράζει την προσδοκία μιας απάντησης από τον/την ακροατή/τρια είναι ανεξάρτητη από την προσλεκτική δύναμη της ερώτησης και ερμηνεύεται με βάση τις γενικές συμβάσεις που διέπουν μια συνομιλία. Σύμφωνα με τον Levinson (1983: 293), μπορούμε να μιλάμε μόνο για απαντήσεις που είναι σχετικές αλλά όχι απαραίτητες μετά από ερωτήσεις.

Λαμβάνοντας ως βάση το χαρακτηριστικό της προσδοκίας ή της απαίτησης μιας απάντησης, χωρίσαμε τις ερωτήσεις του υλικού μας σε δύο μεγάλες κατηγορίες: i) ερωτήσεις που δεν εκφράζουν προσδοκία απάντησης και ii) ερωτήσεις που εκφράζουν προσδοκία απάντησης. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι ερωτήσεις που αντιστοιχούν σε ισχυρές αποφάνσεις, δηλαδή οι ρητορικές ερωτήσεις, ενώ στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι ερωτήσεις για πληροφορία.

Από την άλλη πλευρά, η κατασκευή των ταυτοτήτων δεν στηρίζεται μόνο στις γλωσσικές επιλογές ή παρεμβολές των ατόμων μέσα από τον λόγο· αντίθετα, τα άτομα λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά φαίνεται να καθοδηγούνται από τους κυρίαρχους ιδεολογικούς λόγους, πρότυπα δηλαδή κατασκευασμένα από τους θεσμούς εξουσίας (De Fina, A. Schiffrin D. and M. Bamberg 2006, Benwell and Stokoe 2006: 30). Για τον λόγο αυτόν, η ανάλυση ταυτοτήτων που προτείνουμε συνδυάζει τις γλωσσικές επιλογές των χαρακτήρων με ευρύτερες μακροδομές και ιστορικο-πολιτισμικά πλαίσια, τα οποία επηρεάζουν τους/τις συνομιλητές/τριες, οι οποίοι/ες τοποθετούνται σε σχέση με αυτά.

Το γεγονός ότι οι χαρακτήρες τοποθετούνται σε σχέση με αξίες και ιδεολογικές πεποιθήσεις που βρίσκονται σε κοινωνική κυκλοφορία προϋποθέτει ότι έχουν πρόσβαση σε μια ποικιλία λόγων, οι οποίοι τους βοηθούν να επιτελέσουν διαφορετικούς «εαυτούς» και να κατασκευάσουν τις ταυτότητές τους (Coates 1996: 240). Για παράδειγμα, στο έργο που μελετάμε, υπάρχουν λόγοι συντηρητικοί που δίνουν έμφαση σε παραδοσιακές αξίες που υποστηρίζουν την προτεραιότητα του ατόμου και την ενότητα της οικογενειακής ομάδας, καθώς και λόγοι προοδευτικοί, οι οποίοι αμφισβητούν τις παραδοσιακές απόψεις και δίνουν έμφαση στη νέα ιδεολογία της πόλεως-κράτους, αναπόσπαστο στοιχείο της οποίας αποτελεί η πειθαρχία στους νόμους και η εύρυθμη λειτουργία του πολιτεύματος. Σύμφωνα με την κυρίαρχη ιδεολογία, η πατρίδα ως συλλογική παρουσία είναι πάνω από όλα, ενώ το άτομο περνάει σε δεύτερη μοίρα και αντιμετωπίζεται ως προδότης, όταν ενεργεί εναντίον του συνόλου. Όπως θα φανεί στη συνέχεια, η κεντρική ηρωίδα του έργου επιδεικνύει τάσεις συμμόρφωσης με τις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες και σταθερές προσδοκίες της κοινωνίας, οι οποίες ορίζουν ότι οι δεσμοί του αίματος είναι πιο σημαντικοί από την υπακοή σε οποιονδήποτε γραπτό νόμο, ενώ ο Κρέων ως βασιλιάς της Θήβας και υπεύθυνος για την τήρηση της τάξης φαίνεται να αποδεσμεύεται από αυτές τις παραδοσιακές θρησκευτικές παραδοχές, θεωρώντας αποκλίνουσες και μη επιθυμητές συμπεριφορές αυτές της Αντιγόνης, η οποία αρνείται να υπακούσει στις εντολές του και του Αίμονα, ο οποίος υπερασπίζεται την επιλογή της τελευταίας.

Τελειώνοντας, θεωρούμε απαραίτητο να επισημάνουμε ότι η ανάλυσή μας κινείται στο ευρύτερο πλαίσιο του κοινωνικού οικοδομισμού, ο οποίος διερευνά πώς οι άνθρωποι χρησιμοποιούν γλωσσικούς μηχανισμούς που συμβολίζουν ιδιαίτερες κοινωνικές διαστάσεις ή στερεότυπα, για να οικοδομήσουν συγκεκριμένες κοινωνικές ταυτότητες. Με βάση την προσέγγιση αυτή, οι ταυτότητες που προβάλλουν οι ομιλητές/χαρακτήρες στον λόγο σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο μιλούν, ο οποίος με την σειρά του καθορίζεται από τον συνομιλιακό τους στόχο. Στην

περίπτωση αυτή, ο λόγος μπορεί να αποτελέσει τόσο έναν μηχανισμό προώθησης ή και επιβολής αξιών και ιδεολογιών, όσο και μια πρακτική μεταβολής των δομών αυτών, μέσω των δράσεων και παρεμβολών του ατόμου, συμβάλλοντας έτσι στην διαμόρφωση της εικόνας την οποία προβάλλει το άτομο (Αρχάκης και Τσάκωνα 2011: 50–51).

2 Θεατρικός λόγος και ταυτότητες

Ο θεατρικός λόγος δεν αποτελεί έναν ιδιαίτερο γλωσσικό κώδικα, ο οποίος διαφέρει από τον κοινό κώδικα γλωσσικής επικοινωνίας. Αντιθέτως, αν συγκρίνουμε τον θεατρικό λόγο με άλλα λογοτεχνικά είδη, όπως λ.χ. η ποίηση, το δοκίμιο ή το πεζογράφημα, παρατηρούμε ότι η γλώσσα του θεάτρου παρουσιάζει τις περισσότερες ομοιότητες με τον φυσικό διάλογο, καθώς περιέχει στοιχεία της γλώσσας και γραμματικοσυντακτικές δομές που χρησιμοποιούμε όλοι μας. Με άλλα λόγια, το θεατρικό κείμενο είναι κατά βάση ένα γραπτό κείμενο που πραγματώνεται προφορικά (Short 1996: 174, 1998: 6), μια αναπαράσταση του καθημερινού λόγου και όχι κατοπτρική εικόνα του (Herman 1998: 24). Εξάλλου, όπως υποστηρίζει η Herman (1995: 6), οι θεατρικοί συγγραφείς χρησιμοποιούν αρχές, νόρμες και συμβάσεις που διέπουν τη χρήση της γλώσσας στην προφορική συνομιλία σε συγκεκριμένες επικοινωνιακές περιστάσεις, ώστε να κατασκευάσουν φόρμες ομιλίας στα έργα τους.

Αν και ορισμένοι ερευνητές αμφισβητούν την καταλληλότητα του θεατρικού κειμένου να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης της ανάλυσης της ομιλίας, η Burton (1980: 111,114) υποστηρίζει ότι το θεατρικό κείμενο είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για τον αναλυτή της συνομιλίας, εφόσον σχετίζεται με την ανθρώπινη διεπίδραση και πραγματώνεται με τον διάλογο. Κυρίως όμως η σημασία του θεατρικού κειμένου έγκειται στο ότι παρουσιάζει ποικίλες και ενδιαφέρουσες αλληλεπιδράσεις, με κυριότερη τη σύγκρουση, και επιδεικνύει όλα τα είδη συνομιλιακής συμπεριφοράς με αποτέλεσμα να προσφέρει μια ενδιαφέρουσα εικόνα για τις καθημερινές συνομιλιακές δομές (Burton 1980: 116). Παρόμοια άποψη διατυπώνουν η Piazza (1999: 1002) και ο Toolan (1985:193) οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι βασικές δομικές αρχές και τα λειτουργικά μοτίβα που ισχύουν στην φυσική συνομιλία ισχύουν και στον λογοτεχνικό διάλογο.

Σχετικά με την απόδοση ευρύτερων κοινωνικών ταυτοτήτων στους ήρωες του θεατρικού έργου «Αντιγόνη», υπάρχουν δύο παράγοντες στους οποίους θα πρέπει να αναφερθούμε. Ο πρώτος είναι η προηγούμενη γνώση που έχουμε από τις εμπειρίες και ό, τι έχουμε ακούσει ή διαβάσει. Βασίζεται δηλαδή αφενός στα κοινωνικά σχήματα, όπως είναι τα στερεότυπα και οι γενικές αντιλήψεις και αφετέρου στα κοινωνικά επεισόδια, όπως είναι οι προσωπικές εμπειρίες (Culpeper 2001: 66,86-87).

Ο δεύτερος παράγοντας που συντελεί στην απόδοση ευρύτερων κοινωνικών ταυτοτήτων είναι η εξαγωγή χαρακτηρισμών που προκύπτουν από το ίδιο το κείμενο, από τις γλωσσικές δηλαδή επιλογές των χαρακτήρων. Με άλλα λόγια, τα κειμενικά στοιχεία, δηλαδή η δομή του λόγου, μας βοηθούν να κατανοήσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι χαρακτήρες οικοδομούν τις ταυτότητές τους, προσδιορίζουν δηλαδή τον εαυτό τους και τη συμπεριφορά τους σε σχέση με τα άτομα με τα οποία συναναστρέφονται.

Φυσικά στον θεατρικό λόγο, η οικοδόμηση των ταυτοτήτων δεν γίνεται από τα ίδια τα πρόσωπα ενός έργου, όπως θα συνέβαινε στον αυθόρμητο συνομιλιακό λόγο, αλλά από τον θεατρικό συγγραφέα. Η απεικόνιση των ρόλων και των ταυτοτήτων και ο συνδυασμός τους από τον συγγραφέα έχει ως στόχο να παρουσιάσει τον τρόπο με

τον οποίο διαμορφώνονται και εξελίσσονται οι χαρακτήρες μέσα από την υιοθέτηση διαφορετικών ρόλων και στάσης, επομένως ταυτοτήτων, ανάλογα με την επικοινωνιακή περίσταση και τους αποδέκτες.

3 Το έργο «Αντιγόνη»

Η τραγωδία στην οποία ανήκουν οι χαρακτήρες τους οποίους θα μελετήσουμε, μέσω των ερωτήσεών τους, είναι ένα θεατρικό-μυθοπλαστικό έργο. Όπως υποστηρίζει ο Elam (2001: 124-135), τα θεατρικά κείμενα ενσωματώνουν με δημιουργικό τρόπο άτομα επιλεγμένα από τον πραγματικό κόσμο στις μυθοπλασιακές καταστάσεις που παρουσιάζουν, χωρίς να καταστρέφουν την υποτιθέμενη «δια – κοσμική ταυτότητα» των εκάστοτε προσώπων. Όλα τα δραματικά πρόσωπα του έργου, για τα οποία υπάρχουν μαρτυρίες ότι έζησαν λίγο πριν τον τρωικό πόλεμο (12^{ος} αι. π.Χ.), έχουν κάποιες πολιτισμικά καθορισμένες «βασικές ιδιότητες», οι οποίες διατηρούνται στον κόσμο του δράματος¹.

Ο μύθος των Λαβδακιδών που πραγματεύεται ο Σοφοκλής στη συγκεκριμένη τραγωδία, που «διδάχτηκε» στους δραματικούς αγώνες των Μεγάλων (ή εν άστει) Διονυσίων το 441 π. Χ., ήταν γνωστός στο αθηναϊκό κοινό. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Baldry (1956: 24 κ.εξ.), η εφευρετικότητα του Σοφοκλή επεκτείνεται στις ακόλουθες «σεναριακές» επινοήσεις: η απόδοση της απαγορευτικής διαταγής σχετικά με την ταφή του Πολυνείκη στον Κρέοντα, ο χαρακτήρας της κεντρικής ηρωίδας, ο έρωτάς της με τον Αίμονα, η τιμωρία της στον υπόγειο τάφο και η στάση και ψυχολογική συμπεριφορά της Ισμήνης και του Αίμονα μπορούν να αποδοθούν στη δραματική ευρηματικότητα του Σοφοκλή. Επίσης, όπως αναφέρει η Romilly (1988: 95), στο συγκεκριμένο έργο η Αντιγόνη δρα μόνη της, χωρίς τη βοήθεια της αδελφής της. Και αυτός που την διώκει είναι ο Κρέων, ο αδελφός της μητέρας της που αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της πόλης, και όχι ο γιος του Ετεοκλή, όπως ήθελε ο μύθος. Έχουμε, λοιπόν, από τη μία πλευρά μία μοναχική ενέργεια και από την άλλη μία πράξη καταστολής που θεμελιώνεται στην εξουσία. Από εδώ πηγάζει μια σειρά από αντιθέσεις που κυριαρχούν σε όλο το έργο: άρχοντας-εξουσία-νόμοι του κράτους-δημόσιο vs άτομο-δικαιώματα-άγραφοι νόμοι-ιδιωτικό.

4 Ανάλυση

Βασικός στόχος των ομιλητών όταν θέτουν ερωτήσεις είναι το αίτημα για απάντηση, που εξαρτάται από τη γνώση που έχουν οι ομιλητές/τριες μιας γλώσσας για το τι γνωρίζει ο καθένας τους. Ειδικότερα, όταν κάποιος/α κάνει μια ερώτηση στον συνομιλητή/τρια του, υποθέτει ότι ο/η συνομιλητής/τρια γνωρίζει ότι αυτός/ή που ρωτά στερείται από μια πληροφορία και επιθυμεί να την αποκτήσει. Όπως αναφέρει ο Levinson (1983: 105), όταν κάποιος ρωτά, θεωρείται ότι το κάνει με ειλικρίνεια και επομένως ότι πράγματι στερείται και χρειάζεται τη ζητούμενη πληροφορία. Οι ερωτήσεις, επομένως, εκφράζουν επιστημική ασυμμετρία ανάμεσα στον/στην ομιλητή/τρια και τον/τη συνομιλητή/τρια, καθώς ο/η ομιλητής/τρια συνήθως ζητάει πληροφορία που γνωρίζει ο/η συνομιλητής/τρια (Heritage and Raymond 2012). Η

¹ Για παράδειγμα, η Αντιγόνη ως ιστορικό πρόσωπο συγκεντρώνει τις ακόλουθες ιδιότητες στο πλαίσιο του ανθρώπινου πολιτισμού: είναι η κόρη του Οιδίποδα και της Ιοκάστης, βασιλέων της Θήβας, αδελφή της Ισμήνης, του Ετεοκλή και του Πολυνείκη, η οποία έζησε στην πόλη της Θήβας πριν το 12^ο αι. π.Χ.

εντολή μάλιστα που μεταφέρουν οι ερωτήσεις είναι σύμφωνα με την Coates (1993:124) ιδιαίτερα ισχυρή², εφόσον δίνουν στον/στην ομιλητή/τρια τη δύναμη να εκμαιεύσει μια απάντηση από τον/την ακροατή/τρια.

Εκτός όμως από τη θεωρία των γλωσσικών πράξεων, μέσω της οποίας καθορίζεται κατά κύριο λόγο η πράξη που πραγματοποιούν κατά τη διεπίδραση, ο ρόλος των ερωτήσεων φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σημαντικός και κατά τη θεωρία της ανάλυσης συνομιλίας (De Ruiter 2012), η οποία εξετάζει αφενός τη μορφή των ερωτήσεων και αφετέρου αλληλουχίες ερωτήσεων και απαντήσεων με στόχο να φανεί πώς λειτουργούν οι ερωτήσεις στη διάρθρωση της συνομιλίας (Schegloff and Sacks (1973), Schegloff (1984, 2007:78) και στη διαπραγμάτευση των εναλλαγών των συνεισφορών στη συνομιλία (Sacks et al. 1974). Τα τελευταία χρόνια, η χρήση των ερωτήσεων στις συνομιλίες ανάμεσα σε γυναίκες ή σε συνομιλίες ανδρών-γυναικών αποτελεί μέρος της έρευνας πάνω στη γλώσσα και το φύλο (Holmes 1984, 1995, Coates 1993, 1996, Freed and Greenwood 1996).

Η δύναμη των ερωτήσεων να εκμαιεύσουν μια απάντηση από την πλευρά του/της ακροατή/τριας υποδηλώνει τη διαδραστική ισχύ των ερωτήσεων για την επίτευξη συγκεκριμένων κοινωνικών αποτελεσμάτων. Σε αυτή τη βάση, θεωρούμε ότι η εξέταση της ερώτησης ως κοινωνικής πρακτικής, που έχει πραγματικές και άμεσες συνέπειες για τη διεπίδραση, μπορεί να συνδεθεί με την οικοδόμηση ταυτοτήτων και να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους οι γλωσσικές επιλογές των χαρακτήρων συμβάλλουν στην τοποθέτησή τους τόσο απέναντι στους άλλους αναπαριστώμενους χαρακτήρες, όσο και απέναντι στις κυρίαρχες ιδεολογικοπολιτικές αξίες.

Οι ερωτήσεις που διατυπώνουν οι βασικοί χαρακτήρες του έργου διακρίνονται ως προς το είδος τους σε:

Ερωτήσεις	Αντιγόνη	Ισμήνη	Κρέων	Αίμων
Ρητορικές	10,6	4,9	6,9	9,4
Ερωτήσεις πληροφορίας	1,7	15,8	14,9	2,9
Ερωτήσεις προσταγής	0	0	1,0	0
Σύνολο ερωτήσεων	12,3	20,7	22,8	12,3

Πίνακας 1 | Ποσοστιαία κατανομή των ειδών των ερωτήσεων ανάλογα με το δραματικό πρόσωπο

Παρατηρώντας τα αριθμητικά δεδομένα του προηγούμενου πίνακα, βλέπουμε ότι η Αντιγόνη και ο Αίμων χρησιμοποιούν μεγαλύτερο αριθμό ρητορικών ερωτήσεων, σε σχέση με την Ισμήνη και τον Κρέοντα, για να δηλώσουν τις στάσεις τους ή να εκφράσουν τα συναισθήματά τους προς τον/την συνομιλητή/τρια τους, χωρίς όμως να περιμένουν κάποια απάντηση από αυτόν/ήν.

Από την άλλη πλευρά, βλέπουμε ότι ο Κρέων και η Ισμήνη χρησιμοποιούν περισσότερο τις ερωτήσεις πληροφορίας. Η αυξημένη χρήση των ερωτήσεων αυτών μπορεί να αποδοθεί ως προς τον Κρέοντα στην ανάγκη του να μάθει πώς είναι δυνατόν να αμφισβητείται η εξουσία του άρχοντα της πόλης, ενώ, ως προς την Ισμήνη, στην ανάγκη της να μάθει πώς θα κινηθεί η αδελφή της, έτσι ώστε να την βοηθήσει ή να της συμπαρασταθεί δηλώνοντας τη συνενοχή της.

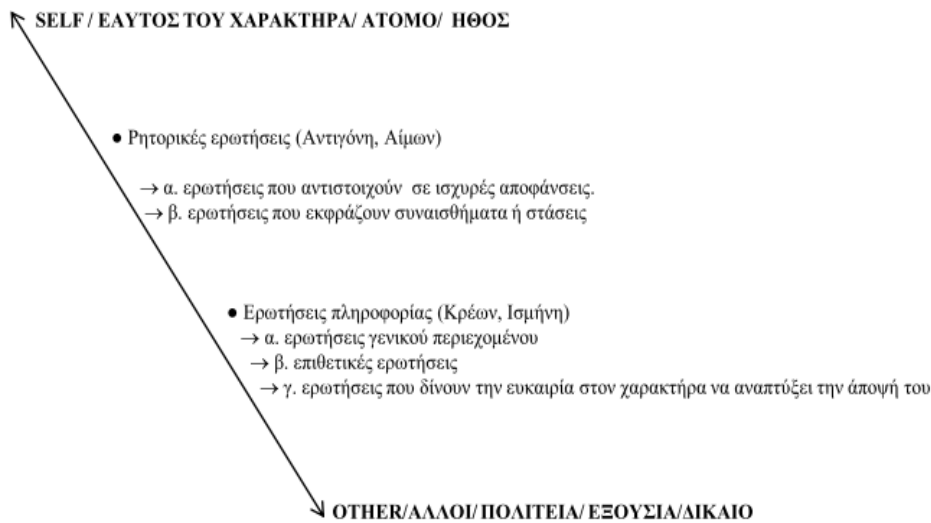
² Βλ. και Valioui (1997).

5 Η οικοδόμηση των ταυτοτήτων των χαρακτήρων

Ο τρόπος κατασκευής των ατομικών ταυτοτήτων των χαρακτήρων με βάση τις ερωτήσεις που επιτελούν συντελεί στη συνολικότερη τοποθέτησή τους απέναντι στις κυρίαρχες ιδεολογικοπολιτικές απόψεις και στην ανάδειξη της προσωπικής τους ταυτότητας που κινείται στα πλαίσια ενός συνεχούς με έμφαση από τον *εαυτό* του χαρακτήρα (self/άτομο) στο ένα άκρο, στη σχέση του χαρακτήρα με τους *άλλους* ή την *πολιτεία* (other) στο άλλο. Η σχηματοποίηση των λειτουργιών των ερωτήσεων μας δείχνει ότι οι χαρακτήρες του υπό μελέτη έργου κινούνται τόσο στον πόλο που εστιάζει στο *άτομο-χαρακτήρα* όσο και στον πόλο που έχει ως κέντρο αναφοράς την *πολιτεία*.

Αναλυτικότερα, κύρια συνιστώσα της ανάλυσής μας αποτελεί η διάκριση ανάμεσα στις ερωτήσεις που προσανατολίζονται στον *ομιλητή-άτομο* (speaker-oriented) και στις ερωτήσεις που προσανατολίζονται στους *άλλους*, έχουν, δηλαδή, στην περίπτωση του έργου που μελετάμε, ως κέντρο αναφοράς την *πόλη-κράτος* και τα θέματα που σχετίζονται με αυτήν (other-oriented) (Coates 1996: 201). Σύμφωνα με τη διάκριση αυτή, οι ερωτήσεις που προσανατολίζονται στον χαρακτήρα-άτομο συνδέονται με την προβολή του *ατόμου*, το οποίο επιδεικνύει έντονα το οικογενειακό συναίσθημα/καθήκον συνδυασμένο με πολλή θρησκευτική ευσέβεια και για τον λόγο αυτό υποδηλώνουν την οικογενειακή/συγγενική και τη θρησκευτική ταυτότητά του. Απεναντίας, οι ερωτήσεις που προσανατολίζονται στους *άλλους-πόλη* συνδέονται με θέματα όπως το κρατικό δίκαιο, ο ρόλος του άρχοντα και του πολίτη, ο σεβασμός των νόμων και οι συνέπειες της παράβασής τους, και γι' αυτό υποδηλώνουν την ανάδειξη της πολιτικής ταυτότητας.

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση των λειτουργιών των ερωτήσεων που έχει προηγηθεί, μπορούμε να κατατάξουμε τις ερωτήσεις κατά μήκος ενός συνεχούς, στο ένα άκρο του οποίου βρίσκονται οι ερωτήσεις χωρίς προσδοκία απάντησης, δηλαδή οι ερωτήσεις που προβάλλουν τους ισχυρισμούς του/της ομιλητή/τριας και αντιστοιχούν σε ισχυρές αποφάνσεις, ενώ στο άλλο άκρο βρίσκονται οι ερωτήσεις που ζητούν πληροφορίες. Σχηματικά, η διαβάθμιση των λειτουργιών των ερωτήσεων κατά μήκος του συνεχούς με βάση τον προσανατολισμό τους στον *ομιλητή/τρια* ή τους *άλλους* έχει ως εξής:

Γράφημα 1 | Τα είδη των ερωτήσεων που διατυπώνουν οι χαρακτήρες

Όπως προκύπτει από την ανάλυση του υλικού μας, ο μεγαλύτερος αριθμός ερωτήσεων που χρησιμοποιούν η Αντιγόνη και ο Αίμων είναι οι ρητορικές ερωτήσεις, ενώ, αντίθετα, ο Κρέων και η Ισμήνη χρησιμοποιούν κυρίως τις ερωτήσεις πληροφορίας. Η απεικόνιση των λειτουργιών των ερωτήσεων κατά μήκος του συνεχούς μας δείχνει ότι οι ρητορικές ερωτήσεις προσανατολίζονται στον χαρακτήρα-άτομο, ενώ οι ερωτήσεις πληροφορίας προσανατολίζονται στους άλλους που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η πόλη-κράτος, καθώς και η σχέση του πολίτη με αυτήν. Με βάση τη διαπίστωση αυτή, προκύπτει ότι η χρήση των ρητορικών ερωτήσεων συνδέεται με θέματα που έχουν ως κέντρο αναφοράς το άτομο και τα δικαιώματά του, ενώ η χρήση των ερωτήσεων πληροφορίας συνδέεται με την οικοδόμηση της πολιτικής ταυτότητας.

Ο λόγος της Αντιγόνης βρίσκεται στο άκρο του συνεχούς που είναι προσανατολισμένο στο άτομο και επομένως ταυτίζεται με «συντηρητικούς» λόγους, λόγους, δηλαδή, που δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο άτομο ως παράγοντα δράσης που έχει τη δική του ευθύνη.

Η εμφάνιση των ερωτήσεων που εστιάζουν στην πόλη-κράτος και τη σχέση του ατόμου με αυτήν υποδηλώνει μια ταύτιση του Κρέοντα με «προοδευτικούς» λόγους, λόγους, δηλαδή, που δίνουν έμφαση στην πόλη-κράτος και στη συμβολή της τελευταίας στη δημοκρατική διακυβέρνηση αλλά και στην προστασία των πολιτών. Η ίδρυση της πόλεως ως ενότητας ξεπερνά τις οικογενειακές ομάδες, ενώ οι γραπτοί νόμοι στους οποίους στηριζόταν, θεωρούνταν παράγοντας εύρυθμης λειτουργίας του πολιτεύματος.

Ένας λόγος μπορεί να γίνει κατανοητός ως ένα σύστημα δηλώσεων ή μια ομάδα αξιών, οι οποίες συνδέονται με κοινές σημασίες και παραδοχές (Coates 1996: 239). Καθένας από εμάς έχει πρόσβαση σε μια ποικιλία λόγων και αυτοί οι διαφορετικοί λόγοι μας βοηθούν να επιτελέσουμε διαφορετικούς «εαυτούς». Παρ' όλα αυτά, οι ομιλητές/τριες δεν είναι παθητικοί αναπαραγωγοί, που βρίσκονται στο έλεος διαφορετικών λόγων. Όταν μιλάμε κάνουμε επιλογές: μπορούμε να αντισταθούμε και να ανατρέψουμε έναν κυρίαρχο λόγο, καθώς ο λόγος ως φορέας αξιών μάς παρέχει αρκετές επιλογές για να διαμορφώσουμε οι ίδιοι την ταυτότητά μας. Υπό την έννοια αυτή, οι διαφορετικοί λόγοι ή συστήματα σημασιών που υιοθετούν οι χαρακτήρες τούς τοποθετούν με διαφορετικούς τρόπους σε σχέση με τον κόσμο.

Ειδικότερα, ως προς την οικοδόμηση των ταυτοτήτων των χαρακτήρων διαπιστώνουμε τα εξής:

Οι ρητορικές ερωτήσεις της Αντιγόνης φανερώουν την αγάπη που εκδηλώνει προς τους φίλους με την ταυτόχρονη ευσέβεια που επιδεικνύει προς τους θεούς. Στην περίπτωση αυτή, οι ρητορικές ερωτήσεις συνδέονται με την οικοδόμηση της συγγενικής και της θρησκευτικής ταυτότητας.

Οι ρητορικές ερωτήσεις του Αίμονα εκφράζουν κυρίως τις δημοκρατικές του αντιλήψεις και συνδέονται με την οικοδόμηση μιας ταυτότητας που έχει ως κεντρικά στοιχεία το ήθος του ανθρώπου και την οικογένεια.

Οι ερωτήσεις πληροφορίας που διατυπώνει ο Κρέων θέτουν στο επίκεντρο της συζήτησης τον άνθρωπο και την προσήλωσή του στους ανθρώπινους νόμους. Ο Κρέων χαρακτηρίζεται από πατριωτισμό, ισχυρογνωμοσύνη, λαχτάρα για εξουσία και καχυποψία. Στην περίπτωση αυτή, οι ερωτήσεις του συνδέονται με την οικοδόμηση της πολιτικής ταυτότητας.

Οι ερωτήσεις πληροφορίας που διατυπώνει η Ισμήνη αφορούν κυρίως στη διάθεσή της να προστατέψει την αδελφή της από τις συνέπειες της παράβασης του διατάγματος του Κρέοντα, και γι' αυτό συνδέονται περισσότερο με την οικοδόμηση μιας ταυτότητας που έχει ως σημείο αναφοράς την πολιτεία.

Με βάση τα παραπάνω, παρατηρούμε ότι Αντιγόνη–Αίμων και Κρέων–Ισμήνη οικοδομούν τις αντίστοιχες ταυτότητες στις οποίες προσανατολίζονται οι ερωτήσεις τους στα δύο άκρα του συνεχούς. Συγκεκριμένα, οι ρητορικές ερωτήσεις της Αντιγόνης και του Αίμονα προσανατολίζονται προς τον *εαυτό του χαρακτήρα ή το άτομο*. Από την άλλη πλευρά, οι ερωτήσεις πληροφορίας που χρησιμοποιούν ο Κρέων και η Ισμήνη προσανατολίζονται προς τους *άλλους ή την πολιτεία*, δηλαδή, στην άλλη άκρη του συνεχούς.

6 Συμπεράσματα

Στην εργασία αυτή μελετήσαμε τον τρόπο με τον οποίο οικοδομούνται οι ταυτότητες των χαρακτήρων στο θεατρικό έργο «Αντιγόνη», με βάση τις ερωτήσεις που απευθύνουν στους συνομιλητές/τριές τους. Ειδικότερα, η σύνδεση ανάμεσα στις λειτουργίες των ερωτήσεων και στην ανάδειξη των ταυτοτήτων των χαρακτήρων στον θεατρικό λόγο, έδειξε ότι οι ερωτήσεις δεν είναι μόνο ένα μέσο αναζήτησης πληροφοριών, αλλά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να ενεργοποιήσουν διάφορα είδη κοινωνικών δραστηριοτήτων και μέσω αυτών να συμβάλουν στην οικοδόμηση ταυτοτήτων.

Με άλλα λόγια, όπως δείξαμε, η σημασία των ερωτήσεων στην οργάνωση της κοινωνικής διεπίδρασης και στη διαμόρφωση ατομικών ταυτοτήτων αντανακλάται στην ποικιλία των δράσεων που πραγματώνουν. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την επιλογή των ερωτήσεων ως μέσου οικοδόμησης ταυτοτήτων και μας οδηγεί να συμφωνήσουμε πλήρως με την άποψη του Raymond (2003), ο οποίος επισημαίνει ότι η σημασία της ερώτησης έγκειται στο γεγονός ότι αποτελεί ένα από τα ελάχιστα γραμματικά σχήματα που εξυπηρετούν μια τόσο μεγάλη κλίμακα περιστάσεων και δραστηριοτήτων.

Στη συνέχεια, η έρευνα των ταυτοτήτων, όπως αυτές προβάλλονται μέσα από το συγκεκριμένο έργο, επιβεβαίωσε ότι η κατασκευή της ταυτότητας των χαρακτήρων δεν είναι αποτέλεσμα αυθόρμητης πράξης, αλλά συνειδητής επιλογής που οφείλεται στην προσπάθεια νομιμοποίησης και διαφοροποίησης έναντι των «άλλων». Για τον λόγο αυτό, οι ταυτότητες των χαρακτήρων σχηματίζονται και μετασχηματίζονται

διαρκώς μέσα από τις διαρκείς μεταβολές που πραγματοποιούνται τόσο στο συγκεκριμένο πλαίσιο της επικοινωνίας, όσο και στους στόχους που οι ίδιοι επιδιώκουν κάθε φορά.

Στο σύνολο των ερωτήσεων που αποδελτιώθηκαν και αφορούν το έργο «Αντιγόνη», η ομώνυμη ηρωίδα και ο Αίμων παρουσιάζονται να έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό ρητορικών ερωτήσεων, ερωτήσεων δηλαδή που προσανατολίζονται στον ίδιο τον χαρακτήρα (*self*). Τέτοιου είδους ερωτήσεις δεν έχουν προσδοκία απάντησης και προκύπτουν από έμμεση χρήση της γλώσσας, σε αντίθεση με τις ερωτήσεις που διατυπώνονται από τον Κρέοντα και την Ισμήνη, ερωτήσεις, δηλαδή, που ζητούν πληροφορία και έχουν ως κέντρο αναφοράς τον συνομιλητή/άλλο (*other*), που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η πολιτεία.

Οι επικοινωνιακές επιλογές των χαρακτήρων που σχετίζονται με αυτού του τύπου τις ερωτήσεις καταδεικνύουν την ταυτότητα που οικοδομούν. Η ομώνυμη ηρωίδα είναι ο κύριος μοχλός της εξέλιξης του δράματος, και γι' αυτό η πλειονότητα των ερωτημάτων που θέτει έχουν ως αφορμή και κατάληξη την ίδια. Μέσω των ερωτημάτων που περιστρέφονται γύρω από τον εαυτό της, θέλει να τονίσει τη σημασία που έχουν γι' αυτήν οι άγραφοι νόμοι και το πόσο καθοριστικοί είναι για την ύπαρξή της. Ειδικότερα, τόσο για την Αντιγόνη, όσο και για τον Αίμονα, η επιθυμία ισχυροποίησης των επιχειρημάτων τους, η οποία πραγματώνεται μέσω των ρητορικών ερωτήσεων, υποδηλώνει μια άρνηση συμβιβασμού με τις κυρίαρχες κοινωνικο-ιδεολογικές αξίες που υποστηρίζουν την προτεραιότητα της πολιτείας έναντι του ατόμου.

Από την άλλη πλευρά, οι ερωτήσεις πληροφορίας που θέτει ο Κρέων είναι προσανατολισμένες στο άκρο του συνεχούς που αφορά στην *πολιτεία*, γεγονός που δείχνει ότι η οικοδόμηση της ταυτότητάς του περιλαμβάνει μια διαπραγμάτευση για εξουσία ή έλεγχο. Οι επιλογές του καθορίζονται από προοδευτικούς λόγους, δηλαδή από αξίες και θεσμούς τους οποίους επέβαλαν οι νεότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Τόσο για τον Κρέοντα όσο και για την Ισμήνη, η οικοδόμηση των ταυτοτήτων τους έχει ως βασικό άξονα αναφοράς την υπακοή στους νόμους του κράτους.

Ολοκληρώνοντας, υπογραμμίζουμε ότι η μελέτη των ερωτήσεων μας επιτρέπει να κάνουμε ορισμένες επισημάνσεις, οι οποίες συμπλέουν με την φιλολογική ανάλυση και σε αρκετές περιπτώσεις επαληθεύουν στοιχεία σχετικά με τις ταυτότητες των χαρακτήρων τα οποία γνωρίζουμε διαισθητικά. Με άλλα λόγια, θεωρούμε ότι η ανάλυση των ερωτήσεων των χαρακτήρων μπορεί να βοηθήσει στην απεικόνιση των ταυτοτήτων τους και κατ' επέκταση να βοηθήσει όσους μελετούν το έργο να κατανοήσουν καλύτερα τους χαρακτήρες, έτσι όπως διαγράφονται σε αυτό.

Βιβλιογραφία

- Αρχάκης, Αργύρης, και Βίλλυ Τσάκωνα 2011. *Ταυτότητες, αφηγήσεις και γλωσσική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Baldry, H.C. 1956. The Dramatization of the Theban Legend. *GandR* 3:24-37.
- Benwell, Bethan, and Elisabeth Stokoe 2006. *Discourse and Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brown, Gillian, and George Yule 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Burton, Deirdre. 1980. *Dialogue and Discourse: A Sociolinguistic Approach to Modern Drama Dialogue and Naturally Occuring Conversation*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Coates, Jennifer. 1996. *Women talk: conversation between women friends*. Oxford: Blackwell.
- Coates Jennifer. 1993. *Women, men and language*. Second edition. London and New York: Longman.
- Culpeper, Jonathan. 2001. *Language and Characterization: People in Plays and Other Texts*. London: Pearson.
- de Beaugrande, Robert, and Wolfgang Dressler. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London and New York: Longman.
- De Fina, Anna, Deborah Schiffrin, and Michael Bamberg (eds.), 2006. *Discourse and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–23.
- de Romilly, Jacqueline, 1988. *Αρχαία ελληνική γραμματολογία*. Μετάφραση Θ. Χριστοπούλου- Μικρογιαννάκη. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Elam, Keir. 2001. *Η σημειωτική θεάτρου και δράματος*, μτφρ. Κ. Διαμαντάκου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Freed, Alic, F. 1994. The form and function of questions in informal dyadic conversation. *Journal of Pragmatics* 21, 621 – 644.
- Freed, Alice, F., and Alice Greenwood 1996. Women, men and type of talk: What makes the difference? *Language in Society* 25: 1 – 26.
- Halliday, Michael, A. K., and Hasan Ruqaiya. 1989. *Language, Context and text: aspects of language in a social-semiotic perspective (second edition)*. Oxford University Press.
- Heritage, John, and Geoffrey Raymond 2012. Navigating epistemic landscapes: acquiescence, agency and resistance in responses to polar questions. In J. P. de Ruiter (ed.) *Questions: Formal, Functional and Interactional Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 179–192.
- Herman, Vimala. 1998. Turn management in drama. In J. Culpeper, M. Short and P. Verdonk (eds.) *Exploring the Language of Drama. From Text to Context*. London: Routledge, 19 –33.
- Holmes, Janet. 1984. Modifying illocutionary force. *Journal of Pragmatics* 8: 345 - 365.
- Holmes, Janet. 1995. *Women, Men and Politeness*. London and New York: Longman.
- Kiefer, Ferenc. 1981. Questions and attitudes. In W. Klein and W. J. M. Leveet (eds.), *Crossing the boundaries in Linguistics*. Dordrecht: Reidel, 159-176.
- Labov, William. 1972b. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Levinson, Stephen. 1983. *Pragmatics*. Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge. Cambridge University Press.
- Lyons, John. 1981. *Language, Meaning and Context*. London: Fontana.
- Piazza, Roberta. 1999. Dramatic discourse approached from a conversational analysis perspective: Catherine Hayes's Skirmishes and other contemporary plays. *Journal of Pragmatics* 31: 1001 - 1023.
- Raymond Geoffrey. 2003: "Grammar and Social Organization: Yes / No Interrogatives and the Structure of Responding". *American Sociological Review* 68 (6): 939 - 967.
- Sacks, Harvey, Emanuel Schegloff, and Gail Jefferson 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn - Taking for Conversation. *Language* 50: 696 - 735.

- Schegloff, Emanuel. A. 2007. *Sequence Organization in Interaction. A primer in Conversation Analysis*. Cambridge University Press.
- Schegloff, Emanuel. A. 1984. On some questions and ambiguities in conversation. In J. M. Atkinson and S. Heritage (eds.), *Structures of social action*. Cambridge: Cambridge University Press, 28-52.
- Schegloff, Emanuel. A., and Harvey Sacks 1973. Opening up closings. *Semiotica* 7 (4): 289 - 327.
- Short, Mick. H. 1998. From dramatic text to dramatic performance. In J. Culpeper, M. Short and P. Verdonk (eds.), *Exploring the language of drama*. Routledge: London and New York, 6- 18.
- Short, Mick. H. 1996. *Exploring the language of Poems, Plays, and Prose*. London: Longman.
- Toolan, Michael. 1985. Analysing Fictional Dialogue: *Language and Communication* 5 (3): 194 - 206.
- Valioli, Maria. 1997. Yes - No Questions, Ideology, Greek TV Viewers' Interaction and Reality. *Journal of Applied Linguistics*, Thessaloniki 13: 109 - 118.

The phenomenon of raising in the dialect of Agrinio: levelling due to dialect contact

Xanthi Katsanta & Dimitris Papazachariou
University of Patras
xanthi.katsanta@gmail.com, papaz@upatras.gr

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει την υποχώρηση του φωνολογικού φαινομένου της ανύψωσης των άτονων μεσαίων φωνηέντων /e/ & /o/ στη διάλεκτο του Αγρινίου ως αποτέλεσμα εξομοίωσης (levelling), λόγω της επαφής διαφορετικών γλωσσικών κοινοτήτων και διαλεκτικών συστημάτων στην πόλη αυτή. Οι μεμονωμένες αλλά και οι αναγκαστικές κατά καιρούς μετακινήσεις ατόμων πληθυσμών προς την πόλη οδήγησαν στην εμφάνιση της εξομοίωσης στην ομιλία των κατοίκων ιδιαίτερα των καινούργιων μεικτών γειτονιών. Η έρευνά μας είναι ποιοτική και ποσοτική και βασίστηκε σε συλλογή και επεξεργασία ηχογραφημένων ομιλητών που γεννήθηκαν στην πόλη και έχουν διάφορα κοινωνικά χαρακτηριστικά αναφορικά με το φύλο, την ηλικία, την εκπαίδευση και τη γειτονιά.

Λέξεις-κλειδιά: Ανύψωση των μεσαίων φωνηέντων, εξομοίωση, διαλεκτική επαφή

1 Introduction

The dialect of the city of Agrinio belongs to the northern dialects (of regions such as Aitolokarnania, Epiros, Thessaly, Evia etc.) which are marked, among other things, by the phonological phenomenon of raising of the unstressed /e/ & /o/ to [i] & [u] respectively. In the past, phonological descriptions of northern dialects shared three phonological phenomena (Newton 1972, Κοντοσόπουλος 1994): a) deletion of the unstressed high vowels /i/ and /u/, i.e., /pa'tisi/ > [pa'tis] “to step on”. b) raising of the unstressed mid vowels /o/ and /e/ to [u] and [i], i.e., /no'mizi/ > [nu'miz] (he/she thinks), /pe'di/ > [pi'di] (child), and c) diphthongization of the stressed mid vowel /e/, i.e., /'pefto/ > ['pjefto] (to fall) (Lengeris, Kainada and Baltazani 2016).

Northern Greek dialects have been classified into three categories in terms of two phonological phenomena: that of raising of the unstressed vowels /e/ and /o/ to /i/ and /u/, respectively, and that of deletion of the unstressed /i/ and /u/. The distinction of dialects is as follows: a) the extreme northern dialects, where we come across both mid vowel raising and unstressed high vowel deletion b) the northern dialects-including that of Agrinio-where all unstressed high vowels in word final are deleted and mid vowels are raised, and c) the semi-northern dialects whereby unstressed vowels in word final are deleted whereas unstressed mid vowels are not raised.

Several dialectal studies have been carried out in recent years which investigated the above mentioned phonological phenomena using the tools of acoustic phonetics, allowing for a more objective and detailed description (Topizi and Baltazani 2012, Lengeris, Kainada and Topinzi 2016 for Kozani, Papazachariou 2012 for Chalkidiki, Kainada and Baltazani 2015 for Epiros, Papas 2017 for Thassos, Παπαζαχαρίου 2019, Παπαζαχαρίου and Πάλλη 2019 for Lesvos, Νικολαΐδου et. al. 2019).

The present study examines how unstressed /e/ and /o/ raising to [i] and [u] respectively, as evidenced in the city of Agrinio at present, has been developed, as well as the extent to which it is correlated with linguistic and social factors. Firstly,

our research objective was to investigate the nature of mid vowels' raising. Is this a phonological phenomenon- as has been described by previous research (Newton 1972, Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985, Trudgill 1986, Κοντοσόπουλος 2000, Μπασέα-Μπεζαντάκου 2000, Ντίνας 2005) or is it also influenced by morphological structures (such as forms – stems/suffixes– and types of morphemes -conjunctions, articles, pronouns etc.). Secondly, our aim was to establish whether social parameters could influence raising. More specifically, we investigated demographic variables such as gender, education, and district (place of residence) of our speakers as possible functions of raising. Finally, we addressed the issue of linguistic contact. Given the mobility and settlement of different dialectal populations in Agrinio in the last 100 years, and the emergence of new dialectally mixed neighborhoods since 1960, we looked at the possible emergence of linguistic contact mechanisms such as levelling.

2 Methodology

Our objective was to collect samples of conversational speech using a digital sound recorder. In this framework, we had to use methodological tools which would allow us to overcome the known challenge which Labov (1972b: 209) has coined as the “observer’s paradox”. This paradox is not always easy to solve, being directly related to the structure of the interview as a speech event. Yet, we believe we have succeeded because the field researcher avoided acting hegemonically like a journalist who would continually ask questions. Instead, the field researcher drew on her mutual local ties with the speakers to behave as an equal. The interviews mainly centered on topics such as the speakers’ interests, their profession and on happy memories from their past which would help them feel at ease (Μικρός 1999: 81-83). During the recordings, the field researcher tried to complete speakers’ personal profiles with any missing information, in an implicit way.

2.1 Recordings and participants

Interviews were carried out in the winter and spring of 2019 in Agrinio which is a city of 46.899 inhabitants according to the 2011 population census. Our database was created by recording 40 speakers (20 men and 20 women) who were selected on the basis of the following criteria: a) they are native-borns and residents of the city of Agrinio b) their parents were born in Agrinio or in other areas whose populations have since relocated to Agrinio, and c) that they live in different districts of the city. The duration of the interviews ranged between 30 and 45 minutes, and we analyzed on average 5 minutes per speaker. We used the professional digital recorder Marantz PMD-661.

2.2 Data

In the transcribed material, we used Praat to mark the vowels which were to be studied (Boersma & Weenink 2019). In total, we marked 6799 phonological tokens of the unstressed vowels and 3135 tokens of the stressed vowels /a, e, o, i & u/, following the Variation Studies methodology for dialectal research. The descriptive quantitative analysis was carried out with SPSS (the Statistical Package for Social Sciences).

3 Acoustic analysis of vowels

The statistical analysis of phonological data produced two vowel spaces (Figure 1,2) which include the five Greek unstressed and stressed vowels /a, e, o, i, u/ of men and women. We deemed it was necessary to include all the five vowels since they define the vowel space. Comparison of the two vowel spaces yields the following results: 1) with regard to the unstressed high vowels a) the mean F1 value of /i/ (407 Hz) appears to be realized at approximately the same height as the stressed /i/, while the mean F2 value (1917 Hz) shows that the unstressed /i/ is centralized, b) the mean F1 value of /u/ (407 Hz) has approximately the same value as that of the stressed /u/ which means that it is also realized at the same height. Equally, the mean F2 value of /u/ (1073 Hz), compared to the F2 value of the corresponding stressed vowel, shows that it is centralized in the vowel trapezium, as well. 2) With regard to the unstressed medial vowels /e/ and /o/ a) the mean F1 value (460 Hz) of /e/ exhibits raising, covering almost half the distance towards the unstressed /i/, while the mean F2 value shows that the vowel is centralized, b) the mean F1 value of /o/ (456 Hz) shows that it is realized higher than the corresponding stressed vowel, while comparison of the F2 formants shows that, just like the unstressed mid vowel /o/, it is more centralized in the vowel space 3) the mean F1 value of the unstressed low /a/ (585 Hz) raises high enough that it covers more than double the distance of both /e/ and /o/, while F2 also points to centering.

The uniqueness of the unstressed vowel space of the dialect of Agrinio lies in the fact that the low vowel /a/ is raised considerably in terms of F1, the mid vowels /e/ and /o/ exhibit a tendency towards the high vowels /i/ and /u/, without however approximating them, while the high vowels /i/ and /u/ are at the same height as the corresponding stressed ones, albeit more centered in terms of F2.

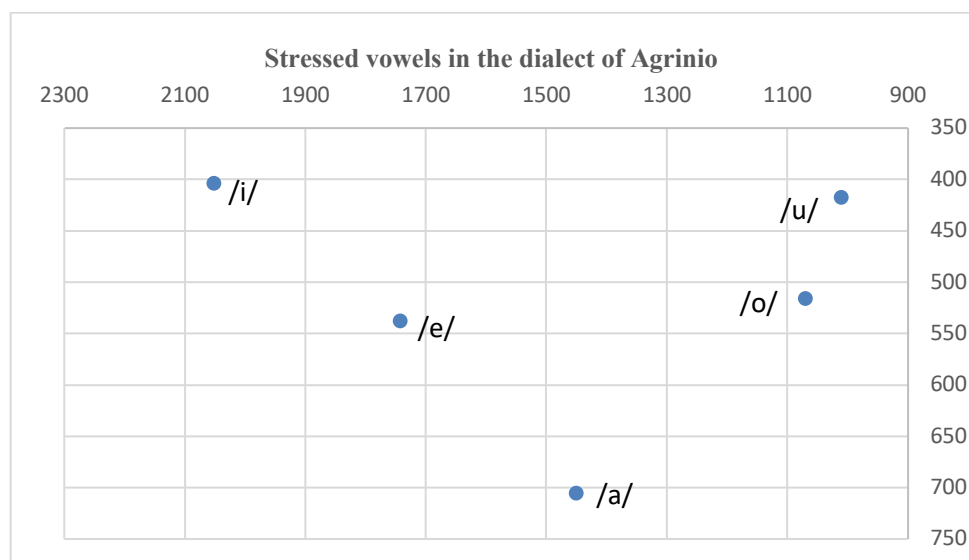

Figure 1| The stressed vowels /a, e, o, i, u/ in the dialect of Agrinio

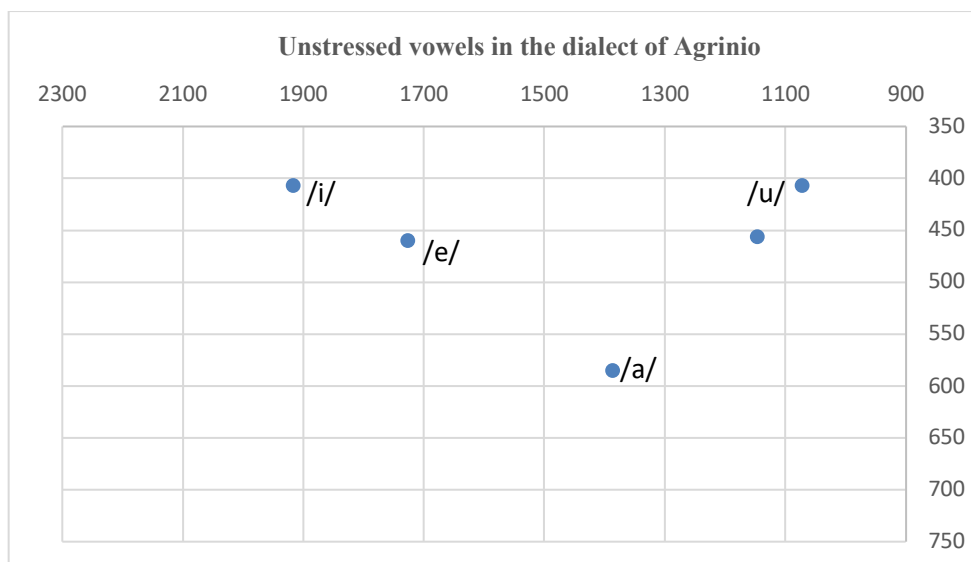

Figure 2| The unstressed vowels /a, e, o, i, u/ in the dialect of Agrinio

F1 and F2 mean values of stressed vowels				F1 and F2 mean values of unstressed vowels			
Vowel	N	F1	F2	Vowel	N	F1	F2
/a/	515	705	1451	/a/	1182	585	1387
/e/	699	537	1742	/e/	1667	460	1727
/i/	869	403	2052	/i/	1152	407	1917
/o/	875	515	1070	/o/	1317	456	1147
/u/	164	417	1010	/u/	249	407	1073

Table 1| F1 and F2 mean values of stressed and unstressed vowels in the dialect of Agrinio

In other words, the mid unstressed vowels /e/ and /o/ tend to be raised in the dialect of Agrinio, although they are never realized as [i] and [u] respectively. Moreover, the unstressed /o/ is realized more as [u] than /e/ is realized as [i]. It is interesting the unstressed mid vowels in Chalkidiki (Figure 3) (Papazachariou 2012), and in Kozani (Figure 4) (Lengeris et al 2016) exhibit similar patterns. In fact, aside from the non-realization of the unstressed mid vowel /e/ as [i], comparison of the vowel spaces from the three geographical areas reveals several differences between them.

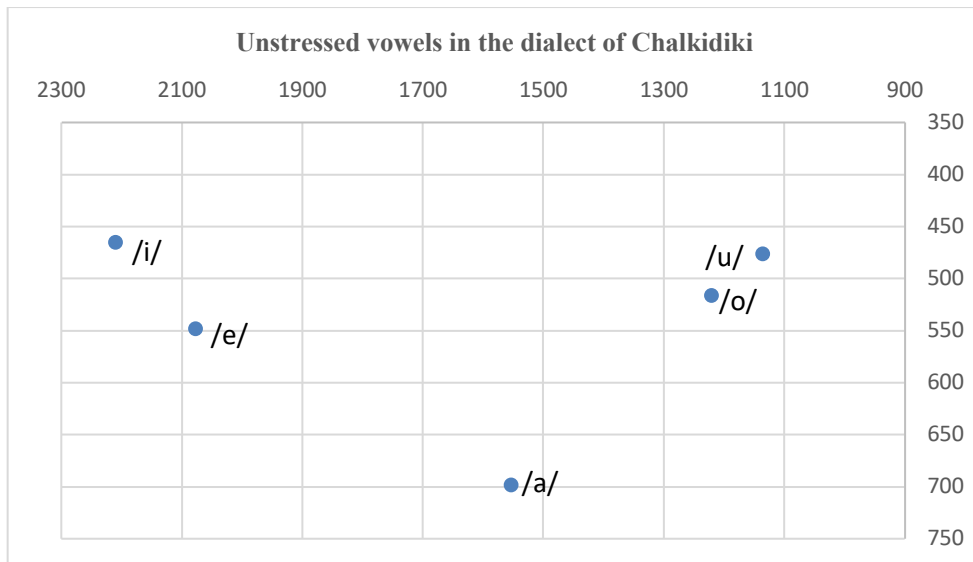

Figure 3| Unstressed vowels in the dialect of Chalkidiki (Papazachariou 2012)

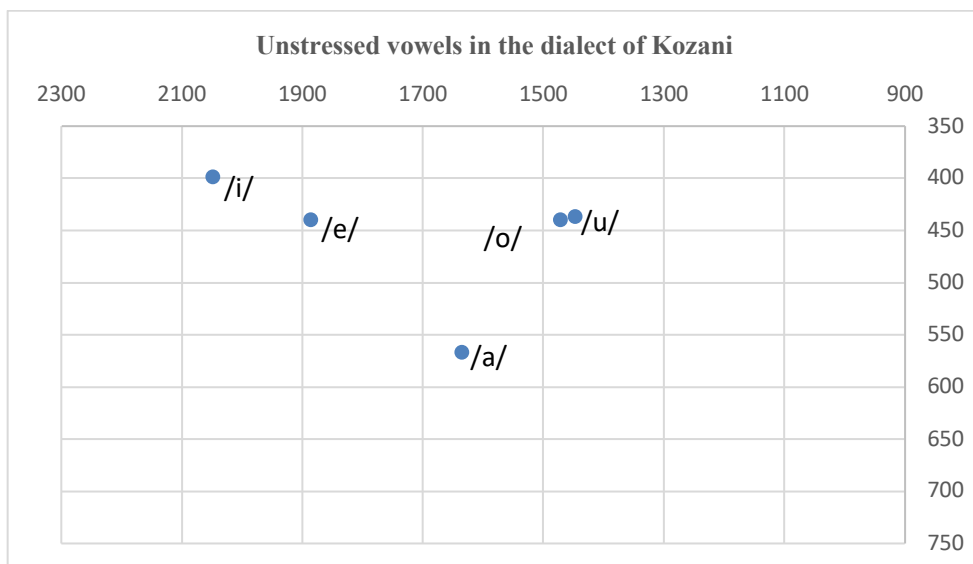

Figure 4| Unstressed vowels in the dialect of Kozani (Lengeris et. al. 2016)

Mean F1 and F2 values of the unstressed vowels of Chalkidiki			Mean F1 and F2 values of the unstressed vowels of Kozani		
Vowel	F1	F2	Vowel	F1	F2
/a/	698	1554	/a/	592	1432
/e/	548	2078	/e/	470	1643
/i/	465	2210	/i/	376	1872
/o/	516	1222	/o/	451	1208
/u/	476	1137	/u/	403	1206

Table 2| Mean F1 and F2 values of the unstressed vowels in Chalkidiki and Kozani

The above acoustic analysis results confirm the raising of the unstressed medial /e/ and /o/ while questioning the realization of /e/ and /o/ as [i] and [u] respectively. This

finding, which is similar in all three acoustic analyses, differs both from the traditional descriptions of this phenomenon and from the reception of native speakers of the dialect. For this reason, we initially checked to see whether there is variation in the realization of the unstressed /e/ and /o/ (that is, realizations which a native speaker of the dialect recognizes as [i] and [u], and others which the same speakers recognize as [e] and [o]). Confirming that there are different realizations of the unstressed mid vowels, we turned to examine other linguistic parameters which could be correlated with this fact.

At this juncture, it is necessary to justify our decision to have a native speaker (the field researcher) classify the realizations of /e/ and /o/, instead of relying exclusively on specific F1 and F2 values. As anyone who has worked with acoustic analysis knows, it is highly likely that any one realization of any vowel, -of /a/ for example-, is different from all other realizations of the same vowel by the same speaker. In the same vein, the more measurements the researcher receives, the more positions in the typical vowel trapezium are covered. Looking at the depiction of a spectral space with over 3000 vowel realizations, it becomes obvious that no part of the spectral space will be left void. Moreover, linguistic systems of five phonological units will disperse in the vowel spectral space as much as a linguistic system which contains seven or eight phonological units would. In other words, speaker A of a five-vowel linguistic system will realize /i/, for instance, in a much wider area of the vowel space than speaker B whose vowel system contains both the phonological units /i/ and /i/. What this means is that there is a possibility that the same vowel is recognized by speaker A as /i/ and by speaker B as /i/. It becomes clear that in two separate dialectal linguistic systems, the same vowel could be recognized as two different phonological units. Taking this into account, the evaluation of the native speaker is vital in identifying and classifying different vowels. A perception test would perhaps have been more appropriate to this end. Nevertheless, we consider the judgment of the native speaker in identifying different vowels reliable, as is the case with every research in the framework of Generative Linguistics.

As a native speaker of the dialect, the field researcher identified that /e/ is realized either as [e] (1155 realizations) or as [i] (135 realizations). Similarly, medial /o/ is realized either as [o] (1032 realizations) or as [u] (285 realizations). In fact, the high realizations of medial vowels overcome in height the high vowels /i/ and /u/ (Figure 5).

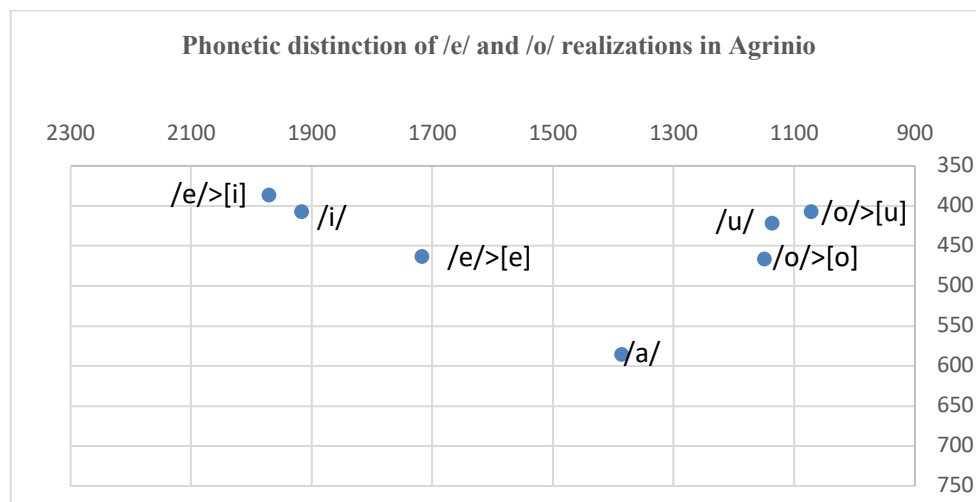

Figure 5| Vowel trapeziums and instances of raising of the unstressed vowels /a e o I u/

Vowel	N	F1	F2
/i/	1152	407	1917
/a/	1182	585	1387
/e/ > [e]	1606	463	1718
/o/ > [o]	1032	466	1150
/u/	249	407	1073
/o/ > [u]	285	421	1137
/e/ > [i]	131	386	1972

Table 3| F1 and F2 of the unstressed vowels /a e o i u/

According to Table 3, /e/ and /o/ are raised compared to the corresponding stressed mid /e/ and /o/, but only 7.5% of /e/ is realized as [i], and only 21.5% of /o/ is realized as [u]. For this reason, we attempted to investigate the extent to which linguistic and non-linguistic parameters are correlated with the [i] & [u] realizations of /e/ and /o/ respectively.

Further research showed that the realization of the unstressed /e/ as [i] occurs in word morphemes, whereby [i] most frequently appears in the connective conjunction /ke/ > [ci] (73 realizations as [ci], vs 154 realizations as [ce]). The [i] realization appeared to occur in other lexical units too, such as verbs: ‘I was born’ (11 realizations as [ji'niθ-] vs 16 realizations as [je'niθ-]), ‘I wait’ (3 realizations as [pirim-] vs 6 realizations as [perim-]) and ‘I begin’ (2 realizations as [ksicin-] vs 3 realizations as [ksecin-]). It is also found in the noun ‘Friday’ (4 realizations as [paraski'vi] as the only realization of the word) as well as in the number ‘fifty’ (3 realizations as [pi'nida] vs 1 realization as [pe'nida]). The realization as [i] appeared mostly in verb and noun stems, and rarely in suffixes (6 noun and 13 verb suffixes). It is interesting that 11 out of 13 verb suffixes were inflections of the third person singular past tense (such as ['içi] ‘had’, ['evazi] ‘placed’, ['irθi] ‘arrived’ and ['piri] ‘took’).

As regards the unstressed /o/, our data produced 1291 realizations of this mid vowel, 283 (22%) of which correspond to its realization as [u]. Of these 283 realizations, 101 relate to the masculine and neuter articles in their various cases (i.e., /o/ > [u], /ton/ > [tun] and /to/ > [tu]), representing 33% of the realizations of /o/ in masculine and neuter articles (101 realizations as [u] και 218 realizations as [o]). In suffixes of nouns and adjectives, /o/ rarely raises to [u] in nouns (merely 8 tokens out of 123, and merely 1 token out of 26, respectively). In verb suffixes, it appears 21 times where, in 18 cases, it appears in the inflection of the first-person present tense (25% of total realizations of the first-person present tense)

In relation to stems, /o/ is more often realized as [u] in verb stems (33 realizations as [u], of the total 98, or 31.5%), than in noun stems (71 realizations as [u] out of the total 404, or 17.5%). Moreover, there are certain stems which are clearly characterized by the frequent realization of /o/ as [u], such as the Greek impersonal verb for ‘it is possible’ which becomes [bu'ri] (10 realizations) in contrast to, interestingly enough, the personal verb ‘I can’ which is realized as [bo'ro], [bo'ris], [bo'run] & [bo'rusame] in its different inflections (14 times).

There are also other stems where /o/ tends to be realized as [u], such as: a) the adverb of degree [pu'li] (17 high realizations of the total 40, or 42%) b) the adverb of

place [apu'ci] (9 high realizations of the total 11), in contrast to [apo'do] which, in its 5 occurrences, was realized with the mid vowel [o]. c) the noun /xro'non/ as [xru'non] (7 realizations) and as [xro'non] (4 realizations) d) the noun /'poli/ where /o/ was raised to [u] 5 of the total 11 times, and e) the verb stems, /filoksen/ with 4 high realizations and no medial realizations, /yno'riz/ with 5 high realizations and 2 medial realizations, and /no'miz/ with 4 high realizations and 7 medial realizations. Apart from the above-mentioned morphemes, /o/ is realized as [u] in many more nouns, verbs and adverbs whose rate of appearance in our samples, however, was not high enough for us to draw conclusions about either realization of the unstressed /o/.

Comparing the realizations of the two unstressed mid vowels, the same pattern emerges. For both unstressed /e/ and /o/, their high realization is connected to lexical morphemes – /e/ is raised in the conjunctive ‘and’, and /o/ is raised in the masculine and neuter articles and in specific, albeit not many, noun, verbal and adverbial stems; in the latter, high realizations occur more frequently than the average occurrence of the individual high realizations of /e/ and /o/. By contrast, in the suffixes of mostly nouns and secondly verbs, /e/ and /o/ are rarely raised. In case this does happen, they are either realized in the third person singular past tense (/e/), or in the first person singular present tense (/o/).

4 Demographic variables of the research

4.1 Gender – Age

We also studied the extent to which unstressed /e/ and /o/ raising to [i] & [u] respectively, in the dialect of Agrinio, might be linked with sociolinguistic characteristics such as gender, age, education as well as the district (place of residence). Participants were divided into three age categories: a) 18-36 years old (6 men and 8 women), b) 37-59 years old (6 men and 6 women), c) 60-87 years old (6 women and 5 men).

4.2 Education

According to their educational background, participants were divided into groups of people who had completed a) elementary education b) lower secondary education (gymnasium) c) higher secondary education (high school) d) Institute for Vocational Training d) Higher Technological Educational Institute e) University f) Postgraduate studies.

4.3 Sections of the city

The city is divided in twelve municipal departments which have been categorized in four sections depending on the population composition. Until the beginning of the 1960s, the city was made up of almost homogeneous neighborhoods which were inhabited by native-borns -locals- or groups of people who had mass migrated, such as refugees from Minor Asia, people from northern Nafpaktia and from Epiros. In the following decades, this distinction faded as new dialectally mixed neighborhoods emerged, while many old neighborhoods also became more blended (Μαραγιάννης 2011:129-135). Nevertheless, this fact did not cause instant population homogeneity during the city's growth. It is also worth noting that as new districts were being

developed, there were already districts which were scattered and not considered part of the city planning.

Agrinio is comprised of: a) districts of mostly locals (i.e. the typical city center) b) districts which had been initially inhabited by Asia Minor refugees and Pontic Greeks but which later also included people from Epiros as well as locals c) the peripheral areas on the city edges which, until 1970, had been inhabited by various speech communities and d) the new neighborhoods which started developing in the last forty years and which are characterized by the blending of different speech communities. The present study did not include residents of districts outside the main urban structure.

5 Results in terms of the demographic variables

5.1 Raising of the unstressed vowels /e/ and /o/ to [i] and [u] in terms of age

Our data showed that the youngest age group realize the unstressed /e/ as [i] at 3%, the middle age group at 9% and the elderly group at 12%. Analysis of Variance (ANOVA) and the Tukey post hoc test showed that the language behavior of young people is statistically different from the two other age groups (Sig. =0.000). In relation to the unstressed /o/, young people raise it to [u] at 9%, the middle age group at 28% and the elderly at 38%. ANOVA Test and the Tukey post hoc test showed that all three age groups are significantly different.

5.2 Raising of the unstressed vowels /e/ and /o/ to [i] and [u] in terms of gender

Gender-related analysis showed that men and women do not differ significantly in raising the unstressed /e/ to [i]. However, according to the T-test, there is significant difference between men who raise the unstressed /o/ to [u], at 25%, and women who realize it as [u], at 17% (Sig.=0.000).

5.3 Raising of the unstressed vowels /e/ and /o/ to [i] and [u] in terms of education

In terms of education, differences are detected between speakers. Speakers of elementary education raise the unstressed /e/ to [i] at 22%, those of secondary education at 9% (lower secondary education) and 8% (higher secondary education), those of higher education at 5%, and those with a postgraduate degree at 1%. Analysis of Variance (ANOVA Test) showed that a) the linguistic behavior of elementary education speakers is significantly different from that of speakers of other educational levels b) that the linguistic behavior of speakers with postgraduate education is significantly different from that of speakers of elementary and secondary education. With regard to unstressed /o/ raising, speakers of elementary education account for the largest percentage, at 43%, those of lower and higher secondary education, for 24 and 23% respectively, those of higher education, for 21% and, finally, those with a postgraduate degree, for 7%. Statistical analysis results showed that speakers of elementary education raise the unstressed /o/ significantly more frequently than speakers of the remaining educational levels. The holders of a postgraduate degree, accordingly, account for the least [u] realizations in comparison with the other educational levels.

5.4 Raising of the unstressed vowels /e/ and /o/ to [i] and [u] in terms of districts

In terms of the districts, the [i] realization is found among residents of the typical city center and of the original peripheral city areas at 7 and 8% respectively, among residents of the refugee districts at 13%, and among residents of the new dialectally mixed neighborhoods at 3%. Statistical analysis (Analysis of Variance and Tukey post hoc Test) showed that the refugee districts are significantly different from all other neighborhoods. In a similar vein, the new mixed neighborhoods are significantly different from the city center and the refugee districts, but not from the original peripheral areas of the city which constituted the first city expansion in late 1960.

As regards the raising of the unstressed /o/ to [u], statistical analysis showed that the city center, the original peripheral areas, and the refugee districts did not differ significantly between them, ranging between 25 and 28%. On the other hand, the new neighborhoods account for a significantly smaller percentage of raising, at 5% (Sig.=0.000).

6 Levelling in the dialect of Agrinio

Since the 19th century, the economically developing city of Agrinio has attracted populations from around the county as well as from bordering counties, for the purpose of work, trade, and permanent settlement. There has also been forced mobility to the city after the Minor Asia Disaster in 1922 (Παπατρέχας 1991: 396), during the civil war (1946-1949) (Μπακαδήμα 2010: 211), and after the construction of two hydroelectric power stations in the 1960s (Τσιαμάκης 2006: 13,23,39).

According to the theoretical model of Language & Dialect Contact, proximity and contact between different speech communities generates the conditions for linguistic accommodation. Linguistic accommodation starts with casual interactions which repeat throughout daily contact between speakers of different dialects, or during the commuting of people to and from cities; this represents short-term linguistic accommodation (Britain 2013: 165). Linguistic variables which had been branded as stereotypical are thus modified (Trudgill 1986: 3, 11).

In case where the intra-community contact between speakers of different dialects, or the daily mobility of people to and from the city, last longer periods of time, i.e., decades, long-term linguistic accommodation arises. Long-term linguistic accommodation in turn activates the mechanisms of Koineization that lead to the creation of a new -local- koine. The first mechanism of this long-term process is the mechanism of Levelling (Trudgill 1986, Kerswill 2002b: 188). Levelling describes the creation of a linguistic level (morphological, phonological, syntactical etc.) which is made up of linguistic units and variables which are shared by both speech communities. This is achieved in two ways: through the elimination of different units, or the different variants of the same variables (Trudgill 1986, Kerswill 2002a: 671-672), or through adoption of very few salient features by all the speakers, even by those who had not been using them until levelling (Trudgill 1986, Britain 2010:195). This happens because speakers seek neutral forms which do not denote or represent the social identity of a speech community; consequently, the distinguishing features of the native dialect are faded out (Kerswill 2002b: 188, 197, 206).

In the present study, it appears that levelling is under way since one of the fundamental phonetic/phonological features of northern dialects, that of raising of the unstressed /e/ and /o/ to [i] and [u] respectively, is disappearing. More specifically,

according to our results, speakers of a younger age, of university education and/or inhabiting the new mixed districts (in a nutshell, those who differ from the typical older locals) produce high realizations to a very small degree.

Moreover, our analysis showed that the number of [i] & [u] realizations of the mid vowels has decreased is also linked to the differentiation of this phenomenon. So far, we have considered raising to be a phonological/phonetic phenomenon. Our data, however, points to the fact that this is no longer the case in the dialect of Agrinio. More specifically, high realizations of the unstressed /e/ to [i] are not connected with a specific phonological environment but with specific morphemes such as the conjunction 'and', the third person singular of past tenses, and some lexical morphemes (i.e., the stems of the verbs 'I was born', 'I waited', 'I began', as well as the stem of the number 'fifty' and of the noun 'Friday'). The above show that the phenomenon has now become morpho-phonological instead of merely phonological. In relation to raising /o/ to [u], the same pattern appears, although the phenomenon is still developing. More specifically, /o/ is raised to [u] in the different cases of the masculine and neuter articles, in the inflection of the first person singular present tense, in the impersonal verb for 'it is possible', /bori/, as well as in the stems of certain nouns and verbs (such as in the words 'years', 'girl' 'I know' and 'I think'). In these cases, [u] realizations occurred more times than [o] realizations. What is more, more than 40% of [i] realizations occurred a small number of times in many different words, as a new variation.

References

- Britain, David J. 2010. "Supralocal Regional Dialect Levelling." In *Language and identities*, edited by Carmen Llamas, and Dominic Watt, 193-204. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Britain, David J. 2013. "The role of mundane mobility and contact in dialect death and dialect birth." In *English as a contact language*, edited by Daniel Schreier, and Marianne Hundt, 165-181. Cambridge: Cambridge University Press.
- Γενικό πολεοδομικό σχέδιο δήμου Αγρινίου. 2010. FEK_P31a. <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWVpbnxncHNhZ3JpbmlvdXxneDo2NmNkMTg4ZjY1ZTJkZWQ3>.
- Kainada, Evia, and Mary Baltazani. 2014. "The vocalic system of the dialect of Ipiros." In *Proceedings of the 11th Intern emichalopoulou@upatras.grational Conference on Greek Linguistics*, Rhodes.
- Kerswill, Paul E. 2002a. "Koineization and Accommodation." In *The Handbook of Variation and Change*, edited by J.K. Chambers, Peter Trudgill, and Natalie Schilling-Estes, 669-702, Oxford: Blackwell.
- Kerswill, Paul E. 2002b. "Models of linguistic change and diffusion: new evidence from dialect levelling in British English." *Reading Working Papers in Linguistics* 6:187-216.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος. 1994. *Διάλεκτοι και Ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Labov, William. 1994. *Principles of Linguistic change, Volume 1: Internal factors*. Oxford: Blackell.
- Lengeris, Angelos, Kainada, Evia, and Nina Topintzi. 2016. "Vowel raising, deletion and diphthongization in Kozani Greek." In *Proceedings of the 6th International*

- Conference on Modern Greek Dialects & Linguistic Theory*, edited by Angela Ralli, Nikos Koutsoukos, and Stavros Bompolas, 93-101. University of Patras.
- Μαραγιάννης, Κώστας. 2011. *Το Αγρίνιο, Μια περιδιάβαση στον τόπο, Μια προσέγγιση σε πρόσωπα και γεγονότα*. Αγρίνιο: Εκδόσεις Πάραλος.
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μαριάννα. 1985. *Φωνολογική Ανάλυση του Σιατιστινού Ιδιώματος*. Θεσσαλονίκη: ΕΕΦΣΑΠΘ.
- Μικρός, Γεώργιος. 1999. *Κοινωνιογλωσσική Προσέγγιση Φωνολογικών Προβλημάτων της Νέας Ελληνικής*, Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μπακαδήμα, Μαρία. 2010. “ΚΑΤΟΧΗ-ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ-ΕΜΦΥΛΙΟΣ, Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950”. *Παρασκήνιο 2010*, 199-222.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χριστίνα. 2000. “Το βόρειο ιδίωμα της Άνδρου”. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 3:203-214.
- Newton, Brian. 1972. *The Generative Interpretation of Dialect: A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Νικολαΐδου, Κατερίνα, Μπαλτατζάνη, Μαρία, και Αναστασία Χιονίδου. 2019. “Φωνηεντική ποικιλία σε ελληνικές διαλέκτους: Μια ακουστική και ηλεκτροπαλατογραφική μελέτη”. In *Γλωσσική Ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*, edited by Αργύρης Αρχάκης, Νίκος Κουτσούκος, Γιώργος Ξυδόπουλος, και Δημήτρης Παπαζαχαρίου, 397-421. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική
- Ντίνας, Κωνσταντίνος. 2005. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης. Φωνητική-Φωνολογία, Μορφολογία, Σύνταξη, Λεξιλόγιο*. Κοζάνη: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Υπουργείο Πολιτισμού, Δήμος Κοζάνης.
- Παπαζαχαρίου, Δημήτρης. 1999. Φαινόμενα επαφής διαλέκτων: Δημιουργία μιας νέας τοπικής διαλέκτου στη Βόρειο Ελλάδα. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 19:310-324.
- Parazachariou, Dimitris. 2012. “The acoustic characteristics of the vowel system of the dialect of Chalkidiki: Stress, duration and spectral space.” Paper presented at the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory, Ghent, Belgium, September 20–22.
- Παπαζαχαρίου, Δημήτρης. 2019. “Αποκοπή των άτονων υψηλών φωνηέντων στην ποικιλία της Αγιάσου της Λέσβου: Μελέτη της κώφωσης από τη σκοπιά της ακουστικής φωνητικής.” In *Γλωσσική Ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*, edited by Αργύρης Αρχάκης, Νίκος Κουτσούκος, Γιώργος Ξυδόπουλος, και Δημήτρης Παπαζαχαρίου, 497-514. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Παπαζαχαρίου, Δημήτρης, και Αγγελική Ράλλη. 2019. “Η διαλεκτική χρήση ως γλωσσική ‘επιτέλεση’ (performance): Το φωνολογικό φαινόμενο της αποκοπής των άτονων υψηλών φωνηέντων στην ομιλία ενός Έλληνα.” In *Working Papers in Linguistics, special issue: Γλώσσα και Μετανάστευση: Η γλώσσα των Ελλήνων μεταναστών στον Καναδά*, 51-66. Πάτρα: Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Pappas, Panagiotis. 2017. “Vowel rising and vowel deletion as sociolinguistic variables in Northern Greece.” In *Language Variation – European Perspectives VI: Selected papers from the Eighth International Conference, on Language Variation in Europe (ICLaVE 8)*, edited by Isabelle Buchstaller, and Beat Siebenhaar, 113-124. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Παπατρέχας, Γεώργιος. 1991. *Ιστορία του Αγρινίου*. Αγρίνιο: Δήμος Αγρινίου.
- Τσιαμάκης, Δημοσθένης. 2006. *Η Συμβολή των τεχνικών λιμνών στην περαιτέρω ανάπτυξη των περιφερειών Στερεάς & Δυτικής Ελλάδας*. Αθήνα: Επιτροπή Περιφερειών της Βουλής.

- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- Williams, Anna, and Paul Kerswill. 1999. "Dialect levelling: change and continuity in Milton Keynes, Reading and Hull." In *Urban voices, Accent studies in the British Isles*, edited by Paul Foulkes, and Gerard Docherty, 141–162. London: Arnold.

Το μεσένθημα (interfix) στην ιταλική και στη νέα ελληνική: Η περίπτωση του –αλ-άκι

Παναγιώτης Δ. Κατσαρός
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
pkatsaro@itl.auth.gr

Abstract

The present paper focuses on the particular morphotactic interest of the morphological combination –αλ-άκι. Based on Dressler & Merlini Barbaresi's (1986, 1994) well-known theoretical analysis and criteria set for the definition of the interfix, we attempt to investigate whether it would be justified to interpret –αλ- as an interfix in relation to other combinations of diminutives suffixes concerning Modern Greek and Italian. In addition, this paper aims to highlight cases in which the interfix is involved in connotative meanings, in strategic uses in speech acts and speech situations, but also to examine whether it can enhance the pragmatic results of diminutives in an utterance (see Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 542-548).

Keywords: natural morphology, morphopragmatics, morphotactics, morpheme, suffixation, interfix.

1 Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία θα επιχειρήσουμε να περιγράψουμε με τρόπο σαφή και οικονομικό τη μορφολογική συνδυαστικότητα –αλ-άκι. Το θεωρητικό πλαίσιο που αξιοποιήσαμε είναι της Φυσικής Μορφολογίας και ειδικότερα της Μορφοπραγματολογίας των Dressler & Merlini Barbaresi (1986, 1994) ακολουθώντας τόσο τα κριτήρια που έθεσαν για τον καθορισμό του μεσενθήματος (ΜΣΝΘ) όσο και τα δεδομένα που προκύπτουν από τις εργασίες τους με αναλύσεις που δεν περιορίστηκαν μόνο στην περιγραφή της ιταλικής.

Ύστερα από μια βιβλιογραφική ανασκόπηση και τη συνοπτική παρουσίαση της θεωρίας, θα εξετάσουμε το υλικό στο οποίο βασίζεται η έρευνα και στη συνέχεια θα αναλύσουμε τα μορφοτακτικά ζητήματα απαντώντας στο κατά πόσο η μελέτη της διάταξης των μορφημάτων δικαιολογεί επαρκώς το –αλ- να μπορεί να ερμηνευθεί και να αποτελεί ένα ΜΣΝΘ. Στη συνέχεια, θα επικεντρωθούμε στα μορφοσημασιολογικά και μορφοπραγματολογικά δεδομένα, κυρίως, σε περιπτώσεις στις οποίες το ΜΣΝΘ φαίνεται να συμμετέχει σε συνδηλωτικές σημασίες.

1.1 Βιβλιογραφική επισκόπηση

Σε αυτό το τμήμα της εργασίας θα ήταν σκόπιμο να προβούμε σε ορισμένες επιλεκτικές εστιάσεις σε συγκεκριμένες μελέτες που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και με συνοπτικό τρόπο να δώσουμε πληροφορίες για τη συγχρονική και διαχρονική υποκοριστική συνδυαστικότητα –αλ-άκι.

Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (1970: 219-220) πολύ εκφραστικές είναι οι ‘επαυξήσεις’ του –άκι όταν συνδυάζεται με ένα άλλο υποκοριστικό, όπως στην περίπτωση του βουν-αλ-άκι, ενώ η επιλογή της χρήσης ενός υποκοριστικού αλλόμορφου σε βάρος ενός άλλου προέρχεται από την ανάγκη για μεγαλύτερη εκφραστικότητα. Δηλαδή, προκειμένου να προβάλλει εκφραστικότερα το αντικείμενο

του λόγου, λ.χ. στην αρχαία ελληνική η λέξη *άνδρᾶριον* θα ήταν εκφραστικότερη από τη λέξη *άνδριον* (1970: 220).

Το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (ΛΚΝ) (2005: 59), η *Δομολειτουργική-επικοινωνιακή γραμματική* (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2005) και η *Γραμματική Τριανταφυλλίδη* (2005 [1941]) συμφωνούν για την ύπαρξη ενός επιθήματος –αλάκι με πάγια μορφή, όπως στα: (βήχας) βηχαλάκι, (γρόμπος) γρομπαλάκι, (μπόγος) μπογαλάκι, (ρούχο) ρουχαλάκι, (σύκο) συκαλάκι. Πιο συγκεκριμένα, στο ΛΚΝ σημειώνεται ότι το –άλι προέρχεται από ουσιαστικά σε –αλ- της αρχαίας ελληνικής στην ελληνιστική με απώλεια της υποκοριστικής σημασίας (λ.χ. κεφάλ-ιον > κεφάλιν).¹

Σε πιο πρόσφατες εργασίες η Παπαδοπούλου (2017: 840-841) επισημαίνει το φαινόμενο της συσσώρευσης υποκοριστικών επιθημάτων (ΥΕ) (βλ. Μελισσαροπούλου & Ράλλη 2009· Σταυριανάκη 2009), με πιο παραγωγικά τα –αλάκι, –ουλάκι, –ουδάκι και το –αράκι. Επιπλέον, παρατηρεί πως στα επιθήματα αυτά την πρώτη θέση στο διπλό επίθημα κατέχει ένα ήδη μεσαιωνικό ΥΕ –ούδι(ν), –ούλι(ν), –άλι(ν), –άρι(ν), που σχεδόν πάντα ακολουθείται από το πλέον παραγωγικό επίθημα του υποκορισμού της νεοελληνικής –άκι, το οποίο συνδέεται άμεσα, ενώ ο ομιλητής δεν υποκύπτει σε ιδιαίτερους περιορισμούς σημασιολογικής ή άλλης φύσεως.

Τέλος, ο Φλιάτουρας (2018: 99) χρησιμοποιώντας τον όρο *επανατεμαχιοποίηση*, υιοθετεί την άποψη για την ύπαρξη ενός ενιαίου επιθήματος με την έννοια ότι το –αλάκι αφορά μια διαδικασία συλλαβικής αποκόλλησης. Ωστόσο, επισημαίνει πως με τον όρο *συλλαβική* δεν εννοείται μετακίνηση της συλλαβής του θέματος, αλλά ότι το μετακινούμενο στοιχείο συνιστά συλλαβή, δηλαδή ότι το –άκι απορρόφησε ένα νέο ληκτικό τμήμα ενός θέματος που προηγείται.

2 Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Η Μεσενθηματοποίηση

Η Φυσική Μορφολογία, η οποία αποτελεί τη μορφολογική θεωρία της Φυσικής Γλωσσολογίας, περιέχει την έννοια της φυσικότητας που δεν πρέπει να εξισώνεται με τη συχνότητα, την ακρίβεια, την απλότητα ή τη διαισθητική λογικοφάνεια (βλ. Crocco 1998: 1). Αντίθετα, αφορά μια βασική αρχή που βασίζεται αυστηρά στην προσέγγιση της εμπειρικής απόδειξης, ενώ η έννοια της *φυσικότητας* για να μην είναι ασαφής θα πρέπει να τη συνδέσουμε με αυτήν του *μαρκαρίσματος*. Μια μορφολογική διεργασία ή μια μορφολογική δομή είναι φυσική όταν είναι ευρέως κατανεμημένη και/ή κατακτάται σχετικά νωρίς και/ή είναι σχετικά ανθεκτική στη γλωσσική αλλαγή ή αναπτύσσεται συχνά από τη γλωσσική αλλαγή (βλ. Crocco 1998: 2-5). Επομένως, τα μορφολογικά φαινόμενα στη θεωρία της Φυσικής Μορφολογίας είναι φυσικά, δηλαδή ελάχιστα ή καθόλου μαρκαρισμένα, ενώ μη-φυσικά φαινόμενα θεωρούνται τα μορφολογικά μαρκαρισμένα (βλ. Crocco 1998: 7-8). Βέβαια, σε περιπτώσεις παρουσίας ετερογενών φαινομένων δημιουργείται η ανάγκη αναφοράς σε μια πρωτοτυπική αλυσιδωτή μορφολογία με εφαρμογή διαγραμματικότητας (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 41-46· Crocco 2011: 224), η οποία συνεπάγεται ότι οι

¹ Χρησιμοποιούμε το σύμβολο “→” για να δηλώσουμε την πράξη κατασκευής στο πλαίσιο μιας συγχρονικής ανάλυσης, ενώ τα σύμβολα “<” και “>” παραπέμπουν σε διαχρονική ανάλυση.

κανόνες μορφοσημασιολογικής διαφάνειας είναι και μορφοτακτικά διαφανείς (ή και το αντίστροφο).

Για το λεξικό ορολογίας του Bauer (2004: 57) το ΜΣΝΘ² αποτελεί ένα αναγκαίο συνδυετικό πρόσφυμα μεταξύ δυο στοιχείων και επισημαίνεται πως μπορεί να προέρχεται από τους κλιτικούς δείκτες, αλλά αποτελεί κενή μορφή. Ωστόσο, για τον συγγραφέα μια πιο εναλλακτική ανάλυση θα ήταν να θεωρήσουμε ότι ανήκει στη μορφή της μιας ή της άλλης πλευράς και να αποτελεί ένα νέο αλλόμορφο για το σχετικό μόρφημα. Από την άλλη πλευρά, για την Crocco, όπως και για άλλους συγγραφείς (π.χ. Malkiel 1958· Martínez Celdrán 1978, σε Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 529), το ΜΣΝΘ λειτουργεί μεταξύ μιας βάσης και ενός προσφύματος δίχως να αποτελεί ένα επίθημα ξεχωριστό, επειδή σχεδόν πάντα στερείται σημασίας και έχει καθαρά συνδυετική λειτουργία (βλ. Crocco 2011: 141).

Οι Dressler & Merlini Barbaresi (1986, 1989, 1994) έθεσαν τα κριτήρια για τον καθορισμό του μεσενθήματος. Μέσα από την ανάλυση των ιταλικών μεσενθημάτων (-ic-, -ar-/-er, -ol-) διαχωρίζουν τα προεπιθηματικά μεσενθήματα από άλλες περιπτώσεις μορφοτακτικά συγγενικές (περισσότερα σε Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 529), οι οποίες συχνά συγχέονται με το προεπιθηματικό ΜΣΝΘ (λ.χ. με το *διαρριζικό* ΜΣΝΘ³ -o-).

Με το Μορφοπραγματολογικό μοντέλο, ως μέρος της Φυσικής Μορφολογίας, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη μορφοσημασιολογική διαφάνεια (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1986: 61-62), ενώ η μορφοτακτική διαφάνεια, ως παράμετρος, διακρίνει τους διάφορους βαθμούς αναγνωρισιμότητας της βάσης έπειτα από σύνδεση των σύνθετων σημαινόντων, δηλαδή την ακολουθία των μορφημάτων στην περίπτωση της επιθηματοποίησης (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 540-541, 45-48). Επιπλέον, με βάση τη μορφοπραγματολογία, τα πραγματολογικά αποτελέσματα που προκύπτουν από τα υποκοριστικά δεν σχετίζονται με τη σημασιολογική σημασία [μικρό], αλλά από το αυτόνομο πραγματολογικό χαρακτηριστικό [μη-σοβαρό], που έχει εφαρμογή στο σύνολο της εκφώνησης μέσω κατάλληλων ρυθμιστικών παραγόντων (λ.χ. *οικειότητας*) (βλ. Merlini Barbaresi 2006: 333-334), γλωσσικών πράξεων και γλωσσικών περιστάσεων (περισσότερα για τη ΝΕ σε Κατσαρός 2017).

3 Το υλικό

Το υλικό της παρούσας έρευνας αντλήθηκε στην πλειονότητά του από το *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής* (ΑΛΝΕ) (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2002). Συμπληρωματικά, ανατρέξαμε σε βιβλιογραφικές πηγές, συγκεκριμένα σε λεξικά, άρθρα και εργασίες. Από το σύνολο του υλικού του ΑΛΝΕ και τα 65 λήμματα που λήγουν σε -αλάκι, εστιάζουμε σε 8 λήμματα που κατασκευάζονται με τη μορφολογική συνδυαστικότητα -αλάκι, ενώ υπάρχουν 47 λήμματα στα οποία το -αλ- αποτελεί λεξικό μόρφημα και δεν εμπίπτουν στην ανάλυσή μας (λ.χ. *βουβάλ-άκι*), όπως επίσης και 7 λήμματα που αφορούν λόγιες λέξεις (λ.χ. *βοκαλάκι*). Επιπλέον, πρέπει να σημειώσουμε πως 1 λήμμα (*γομπαλάκι* ή *γρομπαλάκι* ή *γρουμπαλάκι*)

² Στη θεωρία του Aronoff (1994: 25) διατυπώνεται η άποψη για το *μόρφωμα* (morphome), δηλαδή για ένα πρόσφυμα χωρίς σημασία, θέση την οποία ενστερνίζεται και ο Maiden (2004: 137).

³ Το *διαρριζικό* μεσένθημα -o- διαπιστώνεται σε περιπτώσεις όπως λ.χ. στο ιτ. *bibli-o-teca* 'βιβλιοθήκη' ή στο *λαδ-ο-λέμονο* (βλ. Crocco 2002: 150-158). Όσον αφορά τον όρο σύμφωνα με την Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1996: 106) πρόκειται για *αρμό συνθετικού*, ενώ για τη Ράλλη (2007: 31) αποτελεί *δείκτη σύνθεσης*.

παρουσιάζεται με φωνολογικό περιβάλλον τριών μορφών (φωνητική πολυτυπία), ενώ υπάρχει και το *μπόγος* → *μπογαλάκι* που προέρχεται από την τουρκική και αποτελεί δάνειο (τουρκ. *bog*).

Τέλος, σε άλλες πηγές εντοπίσαμε το *ψηφάκι-ψηφαλάκι* και το *βιδάκι-βιδαλάκι*, δηλαδή συνολικά πρόκειται για 10 λέξεις της νέας ελληνικής (ΝΕ) που κατασκευάζονται με τη μορφολογική συνδυαστικότητα –*αλάκι* μαζί με τα: *βήχας* → *βηχάκι* vs. *βηχαλάκι*, *τοίχος* → *τοιχάκι* vs. *τοιχαλάκι*, *βουνό* → *βουνάκι* vs. *βουναλάκι*, *κήπος* → *κηπάκι* vs. *κηπαλάκι*, *ρούχο* → *ρουχάκι* vs. *ρουχαλάκι*, *μπόγος* (δάν.τουρκ) → **μπογάκι*⁴ vs. *μπογαλάκι*, *ψίχα* → **ψιχάκι* vs. *ψιχαλάκι*, *κόμπος* → **κομπάκι* vs. *κομπαλάκι*.

Η έρευνα έδειξε ότι οι περισσότερες λέξεις σε –*αλάκι* είναι εξαιρετικής συχνότητας στη ΝΕ (λ.χ. *ρουχάκι* vs. *ρουχαλάκι*). Ωστόσο, επειδή η έννοια της παραγωγικότητας συνδέεται με την έννοια της συχνότητας (βλ. Ράλλη 2005: 95), δημιουργήθηκε corpus με κατασκευασμένες δυνάμει/μη δυνάμει λέξεις⁵ και/ή ψευδολέξεις με στόχο την πειραματική διερεύνηση της δυναμικής του φαινομένου που εξετάζουμε, όπως αυτή αντανακλάται στις επιλογές των φυσικών ομιλητών.

4 Προεπιθηματικά ΜΣΝΘ

4.1 Δομικά δεδομένα

Οι δομικές ιδιότητες των προεπιθηματικών ΜΣΝΘ σύμφωνα με τους Dressler & Merlini Barbaresi (1994: 530-538· 1986: 54-60), στις οποίες θα πρέπει να επικεντρωθούμε για την ανάλυση του –*αλ-* είναι οι εξής:

(1) Το ΜΣΝΘ προστίθεται πριν το επίθημα των υποκοριστικών (και μεγεθυντικών) και δεν έχει δηλωτική σημασία, ενώ συμμετέχει σε συνδηλωτικές σημασίες, λ.χ. *ρούχο* → *ρουχ-άκι* vs. *ρουχ-αλ-άκι*.

(2) Γενικά, το ΜΣΝΘ ακολουθεί προβλέψιμη διαδικασία. Δηλαδή, βρίσκεται πριν από το ίδιο επίθημα, λ.χ. *βουν-αλ-άκι*, *βηχ-αλ-άκι*, και τοποθετείται μπροστά από διαφορετικές βάσεις, ενώ για την ιταλική και πριν από διαφορετικά επιθήματα, λ.χ. *volta* ‘στροφή’ → *volt-ic-ina*, *volt-ar-ella*, *volt-ic-ella* ‘στροφή+ΜΣΝΘ+ΥΕ’.

(3) Έχει βαθμό παραγωγικότητας ή ημιπαραγωγικότητας σύμφωνα με τους κανόνες σχηματισμού των λέξεων. Πρακτικά, αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι το ΜΣΝΘ συμβάλλει τόσο στο σχηματισμό νεολογισμών, λ.χ. ιτ. *scontro* ‘σύγκρουση’ → *scontr-ic-ino* ‘σύγκρουση+ΜΣΝΘ+ΥΕ’, όσο και στο σχηματισμό δάνειων λέξεων, λ.χ. ιτ. *boom-ic-ino* ‘μπαμ(βαθύς ήχος)+ΜΣΝΘ+ΥΕ’, ΝΕ *τσατ* (*chat* ‘εφαρμογή συνομιλίας μέσω ενός υπολογιστή ή κινητής συσκευής’) → *τσατ-αλ-άκι*⁶ (χαρακτηρισμός γυναίκας που η γνωριμία μαζί της έγινε μέσω του τσατ), ενώ αξίζει να σημειώσουμε πως στα ΝΕ το ΜΣΝΘ είναι απαραίτητο για τον υποκοριστικό σχηματισμό στη δάνεια τουρκική λέξη *μπόγος* → **μπογ-άκι* vs. *μπογ-αλ-άκι* (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 533).

(4) Οι μονοσύλλαβες ιταλικές λέξεις, αλλά σε πολλές περιπτώσεις και όσες σχηματίζονται με δυο ή τρεις συλλαβές (*serpe* ‘φίδι’ = *serpente* ‘φίδι’ → *serp-ic-ina/serp-ol-ina* ‘φίδι+ΜΣΝΘ+ΥΕ’ vs. *serpent-ello* ‘φίδι+ΥΕ’), δεν δέχονται άμεσα

⁴ Ο αστερίσκος δηλώνει έναν υποθετικό τύπο ή ότι αυτή η λέξη δεν είναι σχηματισμένη σύμφωνα με τους κανόνες της γλώσσας.

⁵ Περισσότερα για τις *δυνάμει λέξεις* σε Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2018).

⁶ Π.χ. *-Πού την πέτυχες την πιτσιρίκα;*

-Η γκόμενα είναι τσαταλάκι χθεσινοβραδινό!

ΜΣΝΘ, λ.χ. *re* ‘βασιλιάς’ → *re-uccio* ‘βασιλιάς+ΥΕ’ (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 535). Για τη ΝΕ, οι σχηματισμοί με ΜΣΝΘ αφορούν λέξεις με θέμα μονοσύλλαβο+κλιτικό μόρφωμα, όπως άλλωστε συμβαίνει και με την πλειονότητα των λέξεων της ιταλικής.

(5) Το ΜΣΝΘ ακολουθεί ομαλή διαδικασία και βρίσκεται πάντα στην ίδια θέση, δηλαδή μεταξύ βάσης και επιθήματος, λ.χ. ιτ. *on-ino* ‘αυγό+ΥΕ’ → *on-ic-ino* ‘αυγό+ΜΣΝΘ+ΥΕ’, *βηχ-άκι*, *βηχ-αλ-άκι* (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 535).

(6) Υπάρχουν συνώνυμοι σχηματισμοί με ή χωρίς ΜΣΝΘ, λ.χ. ιτ. *pianta* ‘φυτό’ → *plant-(ic)-ina*, *ρούχο* → *ρουχ-(αλ)-άκι*.

(7) Υπάρχουν διπλοί και παράλληλοι τύποι με ή χωρίς ΜΣΝΘ από τους οποίους ο ένας θα είναι λεξικοποιημένος, λ.χ. ιτ. *carta* ‘χαρτί’ → *cart-ina* ‘χαρτί+ΥΕ’ vs. *cart-ol-ina* ‘χαρτί+ΜΣΝΘ+ΥΕ = ταχυδρομική κάρτα’, *σύκο* → *συκάκι* vs. *συκαλάκι* (γλυκό του κουταλιού).

Τέλος, (8) στην ιταλική (όχι όμως στη ΝΕ) η παρουσία του ΜΣΝΘ διακρίνει ομόηχα υποκοριστικά που προέρχονται από διαφορετικές λέξεις, λ.χ. *sole* ‘ήλιος’ → *sol-ic-ino* ‘ήλιος+ΜΣΝΘ+ΥΕ’, δηλαδή αντί για ‘*sol-ino*’ vs. *solo* ‘μόνος’ → *sol-ino* ‘μόνος+ΥΕ’.

4.2 Μορφοτακτικά δεδομένα

Σε επίπεδο μορφοτακτικής λειτουργίας, θα πρέπει να σημειώσουμε πως οι κανόνες της μεσενθηματοποίησης πρέπει να εφαρμόζονται μετά τους αντίστοιχους κανόνες της επιθηματοποίησης. Ειδικότερα:

(1) Τα υποκοριστικά με ή χωρίς ΜΣΝΘ έχουν την ίδια κατανομή εντός της τάξης λέξεων και των σημασιολογικών πεδίων. Μάλιστα, αυτή η παρατήρηση θα ήταν ασήμαντη αν θεωρούσαμε ότι τα ΜΣΝΘ αποτελούν αλλομορφικές ποικιλίες των υποκοριστικών (Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 538).

(2) Τα προεπιθηματικά ΜΣΝΘ ποτέ δεν επισυνάπτονται σε βάσεις δίχως επίθημα, ενώ προφανώς είναι μορφοτακτικά πιο οικονομική διαδικασία το να μην επαναλαμβάνονται και από τα ΜΣΝΘ, που προηγούνται, οι ίδιες πληροφορίες των επιθημάτων.

(3) Οι επιθηματικοί κανόνες μπορούν να εφαρμόζονται σε μη μεσενθηματικές βάσεις, δηλαδή η επιθηματοποίηση εφόσον προηγείται είναι πιο παραγωγικός κανόνας. Αντίθετα, η μεσενθηματοποίηση, ως κανόνας επένθεσης, εφόσον έπεται, έχει εφαρμογή σε ένα μεγαλύτερο υποσύνολο, ενώ εμφανίζει περισσότερο περίπλοκα παράγωγα, δίχως να αποτελεί υποχρεωτικό κανόνα σχηματισμού λέξης (Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 539). Επιπλέον, οι κανόνες της μεσενθηματοποίησης για να έχουν εφαρμογή χρειάζονται τους κανόνες επιθηματοποίησης. Κατά συνέπεια, η μεσενθηματοποίηση θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι είναι μικρότερης σημασίας, επειδή η εφαρμογή του ΜΣΝΘ εξαρτάται από την εφαρμογή ενός άλλου μορφοματικού στοιχείου και όχι το αντίστροφο.

(4) Η επιλογή του ΜΣΝΘ εξαρτάται από την επιλογή του ΥΕ, κάτι που ισχύει γενικότερα στα ΜΣΝΘ σε ό,τι αφορά την ιταλική, ενώ στην περίπτωση της ΝΕ το –αλ- ακολουθείται πάντα από το –άκι.

(5) Στη ΝΕ, οι παράγωγες λέξεις με ΜΣΝΘ, φέρουν πάντα ουδέτερο γένος, λόγω του ΥΕ –άκι, ανεξάρτητα από το γένος της βάσης, ενώ αντίθετα στην ιταλική, αν το υποκοριστικό (ή το μεγεθυντικό) αλλάξει γένος, η σχετική μορφή του ΜΣΝΘ μοιράζεται αυτή την αλλαγή, λ.χ. θηλυκό: *pancia* ‘κοιλιά’ → αρσενικά: *panc-ino* ‘κοιλιά+ΥΕ’/*panc-ione* ‘κοιλιά+μεγεθυντικό’ vs. αρσενικά: *panci-ol-ino*

‘κοιλιά+ΜΣΝΘ+ΥΕ’/panci-ol-one ‘κοιλιά+ΜΣΝΘ+μεγεθυντικό’ (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 539).

4.3 Σημασιολογικά δεδομένα

Η εντελώς ανούσια παρουσία των ΜΣΝΘ, ως μορφολογικών στοιχείων, διαψεύδει τη στενή σχέση μεταξύ μορφοσημασιολογίας και μορφοτακτικής. Επιπλέον, εφόσον τα ΜΣΝΘ είναι χωρίς δηλωτική σημασία, θα πρέπει να θεωρήσουμε πως είναι διαφορετικά από τις περιπτώσεις των διπλών υποκοριστικών. Δηλαδή, στο συνδυασμό ΥΕ μπορεί να λειτουργήσει περαιτέρω ο δηλωτικός υποκορισμός, ενώ στα ΜΣΝΘ όχι. Για παράδειγμα, έχουμε στα ιτ. *libro* → *libr-ino/-etto* ‘βιβλίο+ΥΕ’, δηλαδή μικρό βιβλίο → *libr-ett-ino* ‘βιβλίο+ΥΕ+ΥΕ’, δηλαδή ακόμη μικρότερο βιβλίο vs. *libr-ic(c)-ino* ‘βιβλίο+ΜΣΝΘ+ΥΕ’, δηλαδή μικρό βιβλίο, αλλά όχι μικρότερο του *libr-ino*. Αντίστοιχα, στα ΝΕ έχουμε, λ.χ. *μικρό* → *μικρ-ούλι* vs. *μικρ-ουλ-άκι*, δηλαδή ακόμη μικρότερο, αλλά όχι μικρότερο του *μικρ-ούλι*, *μάνα* → *μαν-ούλα* vs. *μαν-ουλ-ίτσα*, δηλαδή ακόμη μικρότερο, αλλά όχι μικρότερο του *μαν-ούλα*. Επομένως, τα διπλά ΥΕ σηματοδοτούν τη μετάβαση από το μικρό στο μικρότερο, ενώ στην περίπτωση των ΜΣΝΘ έχουμε, λ.χ. το *ρουχ-άκι* να είναι μικρότερο από το *ρούχο*, χωρίς όμως το *ρουχ-αλ-άκι* να είναι μικρότερο από το *ρουχ-άκι* (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 540).

Με όρους Φυσικής Μορφολογίας τα ΜΣΝΘ είναι μη-φυσικά (δηλαδή με υψηλό μαρκάρισμα) σε διάφορες παραμέτρους: (α) τα ΜΣΝΘ παραβιάζουν την υπόθεση της συνέχειας σε βαθμό που να διαταράσσεται η μορφοτακτική ένωση του πολύπλοκου σημείου *θέμα+επίθημα*. Τα ΜΣΝΘ, από τη στιγμή που είναι ασημασιολογικά, (β) παραβιάζουν την αρχή της μορφοσημασιολογικής διαφάνειας, σύμφωνα με την οποία κάθε πρόσφυμα θα πρέπει συμβάλλει στη διαφάνεια μιας πολύπλοκης λέξης. Το προεπιθηματικό ΜΣΝΘ είναι (γ) αδιαφανές σε σχέση με την παράμετρο της μορφοτακτικής διαφάνειας ή καλύτερα σε σχέση με τη διαφάνεια των σημείων (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 541-542). Παρόλο που είναι δύσκολο να γίνουν αντιληπτά αυτά τα σημεία, ωστόσο αυτό φαίνεται να μην αποτελεί πρόβλημα δεδομένου ότι δεν έχουν ούτως ή άλλως κανένα νόημα σε σημασιολογικό επίπεδο.

4.4 Το ΜΣΝΘ ως ειδική κατηγορία προσφυμάτων στη ΝΕ

Σύμφωνα με την παράμετρο της διαγραμματικότητας της καθολικής Φυσικότητας, υπάρχει μια τάση για μορφοσημασιολογική διαφάνεια των προσφυμάτων, ώστε να είναι παράλληλα διαφανή και σε επίπεδο μορφοτακτικής. Ο μορφοτακτικός καθορισμός του μαρκαρισμένου χαρακτήρα των ΜΣΝΘ θα μπορούσε να αντιμετωπίσει την αδιαφάνεια του *-αλ-*, εφόσον διαπιστωθεί πως λειτουργεί ως πραγματολογικός σχηματισμός που επιτρέπει στον ομιλητή να μετριάσει τα λεγόμενά του ή να δώσει έμφαση (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 542). Με βάση τα δεδομένα της ιταλικής και της ΝΕ έχουμε: *uomo* ‘άνθρωπος’ → *om-ino* ‘θέμα+ΥΕ’ vs. *om-ar-ino* ‘θέμα+ΜΣΝΘ+ΥΕ’ (+ υποτιμητικό), *formica* ‘μυρμήγκι’ → *formic-one* ‘θέμα+μεγεθυντικό’ vs. *formic-ol-one* ‘θέμα+ΜΣΝΘ+μεγεθυντικό’ (+ ελκυστικό), *topo* ‘ποντίκι’ → *top-ino* ‘θέμα+ΥΕ’ vs. *top-ol-ino* ‘θέμα+ΜΣΝΘ+ΥΕ’ (+ ελκυστικό), *pianta* ‘φυτό’ → *piant-ina* ‘θέμα+ΥΕ’ vs. *piant-ic-ina* ‘θέμα+ΜΣΝΘ+ΥΕ’ (+ συναισθηματικό), *ψηφος* → *ψηφ-άκι* vs. *ψηφ-αλ-άκι* (+ υποτιμητικό), *κήπος* → *κηπ-άκι* vs. *κηπ-αλ-άκι* (+ συναισθηματικό), *ρούχο* → *ρουχ-άκι* vs. *ρουχ-αλ-άκι* (+ ελκυστικό) (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 660).

Σε αυτές τις περιπτώσεις η μορφή *θέμα+ΜΣΝΘ+ΥΕ* φαίνεται να είναι η πλέον διαθέσιμη, όταν τα ΜΣΝΘ σηματοδοτούν τη μετάβαση σε μια ισχυρότερη συνδήλωση, δηλαδή στην πραγματολογία. Μάλιστα, το φαινόμενο της μεσενθηματοποίησης αφορά και τα μεγεθυντικά επιθήματα, λ.χ. *ρουχ-άρες* vs. *ρουχ-αλ-άρες*, ενώ διαπιστώνεται η δυνατότητα για διαζευτικές συνδηλωτικές σημασίες που διαφοροποιούνται μεταξύ ποικιλιών με ή χωρίς ΜΣΝΘ.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι τα επιθήματα *-ούδι(ν)*, λ.χ. *μαθητ-ούδι*, *αγγελ-ούδι* (βλ. Ράλλη 2005: 150) *-ούλι(ν)*, λ.χ. *κρυφτ-ούλι*, *μυστικ-ούλι*, συγχρονικά, αναγνωρίζονται ως υποκοριστικά από τους φυσικούς ομιλητές της νέας ελληνικής. Αντίθετα, κρίνεται απαραίτητη η κατάταξη του *-αλ-* σε μια διαφορετική κατηγορία, που να το διακρίνει από τα προηγούμενα που αναφέραμε, δεδομένου ότι απουσιάζει μια δόκιμη ενδιάμεση μορφή του στη ΝΕ, λ.χ. **βουνάλι*, **ψηφάλι*. Μάλιστα, το ΜΣΝΘ, ως μορφολογικό στοιχείο δόκιμων ενδιάμεσων μορφών της ΝΕ, θα μπορούσε να τύχει εφαρμογής και σε άλλους παρόμοιους σχηματισμούς, λ.χ. στο *-αρ-άκι* (*μήλα* → *μηλ-άκια* vs. *μηλ-αρ-άκια*).

Τέλος, για την υπόθεση της παρουσίας ή απουσίας ενός ΜΣΝΘ απευθυνθήκαμε σε 15 φοιτητές και φοιτήτριες, οι οποίοι σε ένα σύνολο 30 εκφωνήσεων, με 14 μορφολογικά κατασκευασμένες λέξεις,⁷ κλήθηκαν να αποφασίσουν ποιες εκφράζουν ή όχι σημασία δηλωτική και/ή συνδηλωτική. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι η εκτίμηση των πληροφορητών είναι πως τα μεσενθηματοποιημένα ΥΕ λειτουργούν ως *ενδείκτες* συνδήλωσης. Πιο συγκεκριμένα, 13 στους 15 πληροφορητές (86%) αντιλαμβάνονται συνδηλωτική σημασία στις εκφωνήσεις με τα: **δρομαλάκι* (δρόμος), **σβερχαλάκι* (σβέρκο), **παπατρεχαλάκι* (παπατρέχας) και **γκρουπαλάκια* (γκρουπ). 12 στους 15 (80%) με τα: **χνουδαλάκια* (χνούδι), **αφθαλάκια* (άφθα), **ροδαλάκι* (ρόδα), **λιπαλάκι* (λίπος), ενώ 9 στους 15 (60%) με τα: **ψιχαλάκια* (ψίχα), **νεφαλάκια* (νέφος), **ζυγκαλάκια* (ζύγκι). Επιπλέον, στο **τρυπαλάκι* (τρύπα) μόνο 3 στους 15 πληροφορητές (20%) απάντησαν θετικά για συνδηλωτική σημασία, ενώ 8 στους 15 (53,3%) θεώρησαν ότι υπάρχει μόνο δηλωτική σημασία στο **γουβαλάκια*. Τέλος, 7 στους 15 πληροφορητές (46,6%) αντιλαμβάνονται συνδηλωτική σημασία στο **σπιθαλάκια* (σπίθα) και 7 στους 15 (46,6%) απάντησαν πως το **σπογγαλάκι* (σπόγγος) δεν έχει ούτε δηλωτική ούτε συνδηλωτική σημασία. Αξίζει να σημειώσουμε πως, όταν υπάρχουν διαφορές μεταξύ των πληροφορητών, φαίνεται να προέρχονται κυρίως από διαφορές σε αξιοπιστία που έχουν οι πραγματολογικοί παράγοντες στη φαντασία τους.

4.5 Μορφοπραγματολογικά δεδομένα

Από πραγματολογική σκοπιά η μεσενθηματοποίηση παρουσιάζει περαιτέρω επεξεργασία του υποκοριστικού σχηματισμού (και πιο σπάνια του μεγεθυντικού). Δηλαδή, ως μια διαγραμματική αντανάκλαση της μορφοτακτικής εισαγωγής των ΜΣΝΘ, η οποία οδηγεί σε επίταση της κατάστασης του χαρακτήρα των υποκοριστικών (και μεγεθυντικών) (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 101). Ωστόσο, η συχνότητα των τύπων των πραγματολογικών αποτελεσμάτων δεν είναι πανομοιότυπη με εκείνη των υποκοριστικών, δηλαδή κάποια πραγματολογικά αποτελέσματα είναι πιο συχνά με μεσενθηματοποίηση, παρά με απλά υποκοριστικά.

⁷ Σχετικά με τους κανόνες και τις αρχές που διέπουν το κατασκευασμένο τμήμα του λεξιλογίου μιας γλώσσας σε συγκεκριμένη συγχρονία υπάρχουν αρκετές αναλύσεις, όπως για παράδειγμα το μοντέλο της Corbin, σε Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1992).

Λογοπαικτικός χαρακτήρας και αστεία συνδήλωση

Το πιο γενικευμένο αποτέλεσμα της μεσενθηματοποίησης είναι η προσθήκη του λογοπαικτικού χαρακτήρα των υποκοριστικών. Το ΜΣΝΘ δημιουργεί ένα βασικό λογοπαικτικό αποτέλεσμα στο οποίο το απλό υποκοριστικό (ή μεγεθυντικό) δύσκολα επιτρέπεται. Ο λογοπαικτικός χαρακτήρας φαίνεται να ενισχύεται με το μεσενθηματοποιημένο υποκοριστικό (λ.χ. ιτ. *-er-ello*, *-αλ-άκι*), το οποίο και αντικαθιστά το απλό ΥΕ (λ.χ. ιτ. *-ino*, *-άκι*). Επίσης, λόγω της λογοπαικτικής συνδήλωσης, τα μεσενθηματοποιημένα υποκοριστικά φαίνεται να μην μπορούν να χρησιμοποιηθούν για επίπληξη (ή απειλή), λ.χ. *questo golf non ti copre il* (α) *panci-ol-ino*/(β) *panc-ino* 'αυτό το πουλόβερ δεν σου καλύπτει την (α) κοιλιά+ΜΣΝΘ(+συναισθηματικό)+ΥΕ/(β) κοιλιά+ΥΕ' (Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 547).

Σε αξιολογήσεις/εκτιμήσεις η χρήση του μεσενθηματοποιημένου υποκορισμού, στο λογικοπροτασιακό περιεχόμενο, μπορεί να υπερβαίνει τη διάσταση του μορφοσημασιολογικού χαρακτηριστικού [μικρό] (δηλαδή με τοπικό χαρακτήρα) και να επηρεάζει, μέσω του [μη-σοβαρό], ολόκληρη τη γλωσσική πράξη (δηλαδή σφαιρικά). Για παράδειγμα, με λογοπαικτική διάθεση στο [1] υποβαθμίζεται το λογικοπροτασιακό περιεχόμενο και το μεσενθηματοποιημένο Υ λειτουργεί ως μηχανισμός υποτίμησης, ενώ όταν πρόκειται για εκφωνήσεις που αποτελούν μια απλή εκτίμηση της κατάστασης [2] η εκφώνηση είναι δίχως ΜΣΝΘ. Ωστόσο, το ΜΣΝΘ κρίνεται αναγκαίο όταν ο προσλεκτικός στόχος του ομιλητή είναι η ειρωνεία απέναντι στο συνομιλητή του, όπως στο [3].

[1] -Όχι. Μην τρέχετε στα εσωτερικά ιατρεία με το πρώτο βηχαλάκι. Τρέξτε στο σούπερ μάρκετ με το πρώτο βηχαλάκι...

[2] -Ο βήχας μπορεί να είναι βηχάκι, βήξιμο ή ξερόβηχας. Τι είναι όμως ακριβώς ο βήχας, από πού προέρχεται, τι μπορεί να σημαίνει και πόσο ακίνδυνος ή επικίνδυνος ...

[3] Α: βηχαλάκι ή ραδιενέργεια; Α είναι καλός τώρα ο κορονοϊός;

Β: χχαχχα

Γλωσσικές πράξεις συμβουλής, εντολής ή σύστασης

Η συμβουλή λειτουργεί ως υπόδειξη προκειμένου για να γίνει δεκτή η βοήθεια προς όφελος του αποδέκτη. Το υποκοριστικό στο [4] θεωρείται κατάλληλο τόσο για το δεσμευτικό, όσο και για το κατευθυντικό μέρος. Οι ρυθμιστικοί παράγοντες της εξοικείωσης και της ανεπισημότητας ενεργοποιούν τα μεσενθηματοποιημένα υποκοριστικά ακόμη και σε επίσημες γλωσσικές περιστάσεις. Έτσι, η διεπίδραση πελάτη και πωλητή στο [4α] αποτελεί στρατηγική μείωσης της απόστασης από την πλευρά του πωλητή, μέσω της δημιουργίας εμπιστοσύνης, δηλαδή χρησιμοποιώντας μια λέξη 'ελκυστική'.

[4] Α. Κοιτάζτε με ενδιαφέρει κάτι κάλο για τη βάφτιση...

Β. Εε ... δείτε αυτά τα (α) ρουχ-αλ-άκια/(β) ρουχ-άκια /(γ) ρούχα είναι εξαιρετικής ποιότητας

Σε κάποιες περιπτώσεις το μεσενθηματοποιημένο υποκοριστικό μπορεί να αποτελέσει και μέσο για έμμεση στρατηγική δράση. Έτσι, σε εκφωνήσεις με έκφραση σαρκασμού, το ΜΣΝΘ εντείνει περισσότερο την περιφρόνηση ενισχύοντας τον βαθμό ισχύος του προσλεκτικού στόχου, δηλαδή λειτουργεί αντίθετα από τη χρήση απλών λέξεων. Επομένως, η κριτική στάση του ομιλητή, μέσω της αδιαφάνειας στην εκφώνηση, εξυπηρετείται πολύ καλά με το μεσενθηματοποιημένο υποκοριστικό, δηλαδή εκφράζει υποτίμηση και περιφρόνηση στο [5α] αναφορικά με την πολιτική δράση ενός βουλευτή.

[5] ...καλοπιάνει μπας και τσιμπήσει κανα (α) ψηφ-αλ-άκι/(β) ψήφο/(γ) ψηφ-άκι!

5 Επίλογος

Συνοψίζοντας, στη συγκεκριμένη ανακοίνωση επιχειρήθηκε η διερεύνηση του ΜΣΝΘ –αλ- στη ΝΕ και υποστηρίχθηκε ότι έχει σημασιακή κενότητα και τα πραγματολογικά του αποτελέσματα δεν προκύπτουν από τη σημασιολογία, αφετέρου δεν συνδέεται με τις περιπτώσεις συνδυαστικότητας των ΥΕ. Μάλιστα, διαπιστώνουμε ότι το –αλ- μπορεί να συμμετέχει σε συνδηλωτικές σημασίες αλλά και σε στρατηγικές χρήσεις στον λόγο (βλ. Dressler & Merlini Barbaresi 1994: 529-557· Merlini Barbaresi 2004: 276). Πιο συγκεκριμένα, με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, υποστηρίζεται ότι τα μεσενθηματοποιημένα ΥΕ μεταφέρουν αποτελεσματικότερα στην εκφώνηση το χαρακτηριστικό [μη-σοβαρό] και η λειτουργία τους είναι βιωματική, εκφραστική και αντιληπτή από τους πληροφορητές. Επομένως, η γλωσσική τους πληροφορία έχει συνδηλωτικό αντίκτυπο, επηρεάζοντας εντέλει τη διαδικασία της κατανόησης. Υπό αυτό το σκεπτικό, οι μεσενθηματοποιημένες λέξεις μετασχηματίζονται εντός της εκφώνησης σε ένα εκφραστικό μέσο οργάνωσης της στάσης του ομιλητή, λ.χ. με υποτίμηση ή συναίσθημα. Απότοκο των παραπάνω είναι η ενδυνάμωση της στρατηγικής προοπτικής του ομιλητή.

Τέλος, υποστηρίχθηκε ότι το ΜΣΝΘ, λόγω της ιδιαίτερης συνδετικής λειτουργίας του σε επίπεδο μορφοτακτικής, θα ήταν κατάλληλο να περιγράφεται ως ενδιάμεσο μορφολογικό στοιχείο κατά την ανάλυση, δηλαδή αποτελώντας μια ειδική κατηγορία προσφυσμάτων στη ΝΕ, εφόσον γίνεται αντιληπτό, όπως διαπιστώνεται στην παρούσα μελέτη, από τους πληροφορητές μέσω της συσχετιστικής γνώσης και της γνώσης της κατανομής των επιθημάτων (βλ. Tyler & Nagy 1989). Επιπροσθέτως, η προεπιθηματική μεσενθηματοποίηση στη ΝΕ φαίνεται πως δεν περιορίζεται στο –αλ-άκι, αλλά αποτελεί μάλλον μια διαδικασία στην οποία θα μπορούσαν να ενταχθούν και άλλες περιπτώσεις που φέρουν τα ίδια μορφολογικά χαρακτηριστικά (λ.χ. –αρ-άκι).

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1992. “Η νεοελληνική παραγωγή κατά το μοντέλο της D. Corbin”. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 13, 505–26.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1996. “Η Νεοελληνική Σύνθεση”. *Στο Ζητήματα Νεοελληνικής Γλώσσας. Διδακτική προσέγγιση*, (επιστ. επιμ.) Γ. Κατσιμαλή / Φ. Καβουκόπουλος. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, 97– 120.

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2002. *Αντίστροφο λεξικό της Νέας Ελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2018. “Αδύνατες και δυνάμει γλωσσικές κατασκευές”. *Φιλολόγος* 171-172 (2018). Αφιέρωμα στη μνήμη Σετάτου, σσ. 12-23.
- Aronoff, Mark. 1994. *Morphology by Itself: Stems and Inflectional Classes*. Cambridge: MIT Press.
- Bauer, Laurie. 2004. *A glossary of morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Crocco Galèas, Grazia. 1998. *The parameters of natural morphology*. Padova: Unipress.
- Crocco Galèas, Grazia. 2002. A morphopragmatic approach to Greek diminutives. In C. Clairis (ed.), *Recherchers en linguistique Greque I*. Paris: L’ Harmattan, 151-154.
- Crocco Galèas, Grazia. 2011. *Lezioni di Morfologia II*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Dressler, Wolfgang, and Lavinia Merlini Barbaresi. 1986. “How to fix interfixes? On the structure and pragmatics of Italian (and Spanish, Russian, Polish) antesuffixal interfixes and of English intermorphic elements”. *Acta Linguistica Hungarica* 36 (1986[92]), 53–67.
- Dressler, Wolfgang, and Lavinia Merlini Barbaresi. 1989. “Interfissi e non-interfissi antesuffissali nell'italiano, spagnolo e inglese” [Antesuffixal interfixes and non-interfixes in Italian, Spanish, and English]. *Atti 20. Congresso Società di Linguistica Italiana*, 243–252. Roma: Bulzoni.
- Dressler, Wolfgang, and Lavinia Merlini Barbaresi. 1994. *Morphopragmatics: Diminutives and intensifiers in Italian, German and other languages*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] 2005 [1998]. *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- Κατσαρός, Παναγιώτης. 2017. “Η χρήση του υποκορισμού σε γλωσσικές περιστάσεις με επίκεντρο μέσα μαζικής ενημέρωσης και μέσα κοινωνικής δικτύωσης”. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Πρακτικά της 37ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., 973–992.
- Κλαίρης, Χρήστος, & Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2005. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής: Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Maiden, Martin. 2004. “Morphological autonomy and diachrony”. *Yearbook of Morphology*: 137–175.
- Μελισσαροπούλου, Δήμητρα & Αγγελική Ράλλη. 2009. “Συνδυαστικότητα των Παραγωγικών Επιθημάτων στη Νέα Ελληνική: Μια Πρώτη Προσέγγιση”. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Πρακτικά της 29ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., 97–107.
- Merlini Barbaresi, Lavinia. 2004. *Alterazione*. In M. Grossmann and F. Rainer (eds), *La formazione delle parole in italiano*. Tübingen: Niemeyer, 264–292.
- Merlini Barbaresi, Lavinia. 2006. “Morphopragmatics”. In K. Brown (ed.), *Encyclopedia of language and linguistics*. Oxford: Elsevier, 332-335.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 1970. *Πλευράι του ‘Μετ’ επιθήματος υποκορισμού της Ελληνικής*. Αθήνα: Εκ του τυπογραφείου αδερφών Μυρτίδη.

- Παπαδοπούλου, Ελένη. 2017. “Η συνδυαστικότητα υποκοριστικών επιθημάτων με β’ συνθετικό το επίθημα –ακι στον διαλεκτικό λόγο”. *Proceedings of the ICGL12 / Πρακτικά του 12^{ου} Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Γερμανία: Βερολίνο, 839–850.
- Ράλλη, Αγγελική. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα : Πατάκης.
- Ράλλη, Αγγελική. 2007. *Η Σύθεση Λέξεων. Διαγλωσσική Μορφολογική Προσέγγιση*. Αθήνα : Εκδόσεις Πατάκη.
- Σταυριανάκη, Αικατερίνη. 2009. -άκι και -ette: Τα υποκοριστικά επιθήματα της Ελληνικής και της Γαλλικής. Συγκριτική μελέτη και προεκτάσεις για τη γλωσσική εκμάθηση και διδασκαλία. *Πρακτικά Διεθνούς συνεδρίου 2008, Ευρωπαϊκό έτος διαπολιτισμικού διαλόγου: Συνομιλώντας με τις γλώσσες-πολιτισμούς*. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας Α.Π.Θ., 759-769.
- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης. 2005 [1941]. *Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής*. Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Tyler, Andrea, and William Nagy. 1989. “The Acquisition of English Derivational Morphology”. *Journal of Memory and Language* 28, 649–67.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης. 2018. *Η μορφολογική αλλαγή στην ελληνική γλώσσα. Μια σύγχρονη και συνοπτική παρουσίαση*. Αθήνα: Πατάκης.

Νεοελληνική ετυμολογία: νέα δεδομένα και ετυμολογική αναθεώρηση λεξιλογίου της Νεοελληνικής Κοινής

Γεωργία Κατσούδα & Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου

KENΔI-ΙΛNE Ακαδημία Αθηνών

katsouda@academyofathens.gr, mkonstantinidou@academyofathens.gr

Abstract

This article discusses the results of our etymological research based on the fundamental principle of the Historical Dictionary of Modern Greek (ILNE), according to which correct etymology can only be achieved through total examination and comparison of both available sources and dialectal data (see principles in the New Manual of Regulations of ILNE). We present fresh etymological data and new etymological proposals for words of Standard Modern Greek vocabulary, such as ξυρίζει-ξουρίζει (ο αέρας) 'for cold air, it blows', κοκό 'egg, dessert', πατσαβούρα 'rag', ρέντα 'a run of success, luck', ξενοκοιτάζω 'I seek for extramarital relations'.

Keywords: etymology, lexical borrowing, problematic-straightforward etymology.

1 Εισαγωγή – Δομή εργασίας

Η ετυμολογία αποτελεί έναν κλάδο της γλωσσολογίας που αναμφίβολα στηρίζεται σε στέρεες επιστημονικές αρχές και αυστηρή μεθοδολογία. Στην Ελλάδα η ετυμολογική επιστήμη παρέμενε για δεκαετίες στάσιμη, λόγω, κυρίως, του μειωμένου ερευνητικού ενδιαφέροντος για κλάδους συνυφασμένους με την ετυμολογία, όπως είναι η ελληνική ιστορική γλωσσολογία και η διαλεκτολογία.

Τα τελευταία, ωστόσο, χρόνια πληθαίνουν οι προσπάθειες για αναζωπύρωση του επιστημονικού ενδιαφέροντος στον χώρο της ετυμολογικής έρευνας τόσο της αρχαίας όσο και της μεσαιωνικής και της νέας Ελληνικής. Σημαντικό σταθμό για την ιστορική λεξικογραφία και την ετυμολογική έρευνα στις μέρες μας αποτέλεσε η έκδοση του 6^{ου} τόμου του *Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής* της Ακαδημίας Αθηνών (ΙΛNE). Στον τόμο αυτό η πραγμάτευση της ετυμολογίας ακολουθεί ένα σαφές θεωρητικό πλαίσιο και αυστηρές μεθοδολογικές αρχές, ρητά διατυπωμένες στον *Νέο Κανονισμό Συντάξεως* του ΙΛNE (βλ. Μανωλέσσου 2012, Μανωλέσσου και Κατσούδα υπό έκδ.).

Μέσα στο ίδιο κλίμα η πρόσφατη σχετική αρθρογραφία έρχεται να αναθεωρήσει την ετυμολογική πληροφορία, όπως αυτή αποτυπώνεται σε δόκιμα λεξικά της Νεοελληνικής Κοινής (NEK). Νέες ετυμολογήσεις προτείνονται για αρκετές λέξεις του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου, όπως *κόντζα* < μσν. *κότζα* 'γοφός' (Τζίτζιλής 2017: 36), *λάτζα* < τουρκ. διαλεκτ. *lanca* < περσ. *leğençe*, *laganča* < περσ. *leğen* < αρχ. *λεκάνη* (Κατσούδα υπό έκδ.), *ντιγκιντάγκας* < τουρκ. αργκ. *digin* 'ομοφυλόφιλος' < αρμεν. *digin* 'κυρία του σπιτιού' (Κατσούδα 2017: 361-62 και Κατσούδα υπό έκδ.), *νταρντάνα* < βεν. *tartana*, *dandana* '1. είδος πλοίου 2. εύσωμη γυναίκα' (Κατσούδα και Κωνσταντινίδου 2019: 238-39).

Επισημαίνεται, μάλιστα, ότι ένα σημαντικό πεδίο για ετυμολογική αναθεώρηση αποτελούν τα μεταφραστικά δάνεια. Ο 6^{ος} και ο υπό προετοιμασία 7^{ος} τόμος του ΙΛNE καταδεικνύουν ότι πολλές λέξεις, που παραδοσιακά θεωρούνταν ως μεταφραστικά δάνεια από ευρωπαϊκές γλώσσες, ανάγονται τελικά σε παλαιότερες φάσεις της ελληνικής γλώσσας, π.χ. *δεντερόλεπτο*, *διαζεγμένος*, *διακόσμηση*,

διαταραχή κ.ά. (βλ. και Μανωλέσσου 2016: 245, Μανωλέσσου και Κατσούδα υπό έκδ.).

Ακολουθώντας, αφού παρουσιάσουμε τις βασικές ετυμολογικές αρχές του ΙΑΝΕ, που αποτελούν μεθοδολογικό πλύνον και της δικής μας έρευνας, θα παραθέσουμε νέα δεδομένα, υπό το φως των οποίων κρατούσες ετυμολογικές προτάσεις για λέξεις του νεοελληνικού κοινού λεξιλογίου θα τεθούν υπό αμφισβήτηση. Οι ετυμολογήσεις που θα προταθούν πλαισιώνουν τη θεωρητική συζήτηση αναφορικά με τη μεθοδολογία και τα εφαρμοζόμενα κριτήρια της νεοελληνικής ετυμολογίας.

2 Επιστημονικές αρχές και μεθοδολογία

Οι επιστημονικές αρχές του ΙΑΝΕ για την ετυμολογική έρευνα, τις οποίες κι εμείς υιοθετούμε και εφαρμόζουμε, περιέχονται στα άρθρα 79-94 του *Νέου Κανονισμού Συντάξεως* του ΙΑΝΕ (NK 2012: 39-44) και είναι συνοπτικά οι ακόλουθες:

1. Πριν από την ετυμολόγηση απαιτείται εξαντλητική έρευνα όλων των πηγών, πρωτογενών και των δευτερογενών, προς συλλογή τεκμηρίων.

2. Απαιτείται ενδελεχής έλεγχος της λεξικογραφικής παραγωγής, η οποία αφορά όχι μόνο την ελληνική γλώσσα, αλλά και όλες εκείνες τις γλώσσες που διαχρονικά αποτέλεσαν σημαντικότερες πηγές δανεισμού της Ελληνικής: Ιταλική (και Βενετική), Τουρκική, Βουλγαρική, Αλβανική κτλ.

3. Απαιτείται παράθεση όλων των ετυμολογικών προτάσεων, χωρίς απόκρυψη της πατρότητας αυτών (βλ. και Τζιτζιλής 2017: 39), ειδικά για τις δυσετυμολόγητες λέξεις.

4. Απαιτείται τεκμηρίωση της πρώτης μαρτυρίας κάθε λέξης, τύπου ή σημασίας με ελεγμένα παραθέματα, ώστε ο ερευνητής να μπορεί να ανακτήσει, να επιβεβαιώσει ή και να απορρίψει μια ετυμολόγηση.

5. Όλα τα δεδομένα από τις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές πρέπει να συνεξετάζονται και να μελετώνται συγκριτικά με το υλικό που προέρχεται από τις νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες, ώστε να αξιοποιείται η πολύτιμη φωνολογική και μορφολογική πολυτυπία και πολυσημία που προσφέρεται απ' αυτές (βλ. και Κατσούδα υπό έκδ.). Η ερευνητική αυτή αρχή αποτελεί τον βασικότερο άξονα για την ορθότερη δυνατή προσέγγιση του ετυμολογικού προγόνου μιας λέξης.

3 Νέα δεδομένα και νέες ετυμολογικές προτάσεις

3.1 Ξυρίζει-ζουρίζει (το κρύο)

Πολύτιμη για την αναζήτηση του ετύμου μιας λέξης του κοινού λεξιλογίου αποδεικνύεται η συνεξέταση αυτής με τις οικογένειες ομόρριζων ή συνώνυμων λέξεων. Αυτές επιτρέπουν να δημιουργηθεί το κατάλληλο τυπολογικό και σημασιολογικό πλέγμα, το οποίο μπορεί να οδηγήσει την ετυμολογική έρευνα στη σωστή κατεύθυνση (Κατσούδα υπό έκδ.).

Ενδεικτική σχετικά είναι η περίπτωση του τριτοπρόσωπου ρήματος *ξυρίζει* 'φυσάει και κάνει διαπεραστικό κρύο' με συνηθέστερα υποκείμενά του τα ουσιαστικά *άερας*, *άνεμος*, *βοριάς*, *κρύο*. Συνηθίζουμε, μάλιστα, να χρησιμοποιούμε και τον παράλληλο τύπο *ζουρίζει*, που καταγράφεται στη λεξικογραφική παραγωγή του 20^{ου} αιώνα, βλ. Λεξ. Πρωίας (1933), Δημητράκος (1936-1950), ΔΚΝ κ.ά.

Εκ πρώτης όψεως, φαίνεται πειστικότερη η σύνδεση της σημασίας-χρήσης ‘φυσάει και κάνει διαπεραστικό κρύο’ με το ρήμα *ζυρίζω* ‘κόβω (γένια) σύρριζα με ξυράφι’, που διαθέτει ήδη από τα μεσαιωνικά χρόνια και παράλληλο τύπο *ξουρίζω* (Κριαράς 1968-: λ. *ζυρίζω*). Το δριμύ κρύο «κόβει σα λεπίδα» και, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει το ΛΝΕΓ, «με μικρές ψυχρές ριπές» το ψύχος τρυπά «μέχρι το κόκκαλο».

Ωστόσο, αυτή η σημασία-χρήση απουσιάζει τόσο από το λεξικό του Ηπίτη (1908), που εντυπωσιάζει για τη λεπτομερή καταγραφή σημασιών και την παράθεση ακόμη και τύπων διαλεκτικών, όσο και από τη λεξικογραφία του 19^{ου} αιώνα. Ερμηνεύοντας το γεγονός, θα μπορούσε βέβαια να ισχυριστεί κανείς ότι η εν λόγω σημασία-χρήση αποτελεί νεότερη σημασιολογική εξέλιξη. Παρά ταύτα, η προαναφερόμενη λεξικογραφική απουσία της συγκεκριμένης σημασίας-χρήσης του τριτοπρόσωπου *ζυρίζει*, *ξουρίζει*, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι απαραίτητη συνθήκη για να χρησιμοποιηθεί το συγκεκριμένο ρήμα με τη σημασία αυτή είναι να *φυσά δυνατός και ψυχρός άνεμος*, μας παρακίνησε να επανεξετάσουμε τα δεδομένα.

Βάσει της μελέτης των παλαιότερων πρωτογενών πηγών, θεωρούμε ότι ετυμολογικός πρόγονος του *ζυρίζω*, *ξουρίζω* ‘για κρύο, διαπερνά’ είναι το αρχ. *ἐξορίζω* που διαθέτει και τους νεότερους τύπους *’ζορίζω* και *’ζουρίζω* αλλά και τη νεότερη σημασία ‘για άνεμο, παρασύρω’ (Κριαράς 1968-: λ. *ἐξορίζω*), βλ. παράδειγμα (1):

(1) «Ἐπαίρνει καὶ ἐξορίζει τον στό πέλαγος ἀπέσω» *Ιμπ. 559*

Το ρήμα δηλ. *ἐξορίζω* επέκτεινε τη σημασία του από ‘στέλνω στην εξορία’ στη σημασία ‘εξωθά, στέλνω μακριά’ (πβ. για τη σημ. *Σούδα* Ε1852 «ἐξώστης ἄνεμος: ὁ τραχύς»). Αρκετές νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες διασώζουν το ρήμα *ἐξορίζω* με τη σημασία αυτή (βλ. 2α-2γ):

(2α) <i>’ζορίντζει τον ο πουνέντης</i>	Αστυπάλαια
(2β) <i>Μας ἐξόρισε ο μαϊστρος</i>	Μήλος
(2γ) <i>Του τα ’ζόρισ’ ο βοριάς (τα καράβια)</i>	Νεάπολη Λακωνίας

Επιπλέον, πρέπει να σημειώσουμε ότι το λεξικό Ηπίτη (1908), το οποίο, όπως προείπαμε, είναι το μοναδικό λεξικογραφικό έργο του 20^{ου} αι. που δεν περιλαμβάνει στις σημασίες του *ζυρίζω* την υπό συζήτηση σημασία, προσθέτει στο λήμμα *ἐξορίζω* και τον ναυτικό όρο *’ζορίζομαι* «ἐξωθοῦμαι ὑπὸ ἀνέμου (ἐπὶ πλοίου)».

Ενισχυτικό στοιχείο για τη νέα ετυμολογική μας πρόταση αποτελεί και το γεγονός ότι μαρτυρείται ομόρριζο και συνώνυμο διαλεκτικό ρήμα *ἐξοριάζω* ‘για άνεμο, παρασύρω’. Τούτο προέρχεται από το μεσν. *ἐξοριάζω* ‘εξορίζω’, το οποίο υπέστη την ίδια ακριβώς σημασιολογική μεταβολή με το αρχ. *ἐξορίζω*¹ (βλ. 3α-3δ):

(3α) <i>Θα προυλάβ’ αέρας κι θα μας ’ζουριάς’ κατά του πέλαγου</i>	Χαλκίδα-Εύβοια
(3β) <i>Μας εξούριασε ο τσαιρός από τη Θεοτόκο στο Λυδί</i>	Άνδρος
(3γ) <i>Το καράβι το ’ζουριάζει ο αέρας</i>	Πάνορμος-Προποντίδα

¹ Πβ. «Ἐσυρεν ἄνεμος πολὺς, στό πέλαος με ἐξοριάζει» *Ιμπ. 801*.

Το ρήμα, υπό τύπο 'ζουριάζου, απαντά και στο ιδίωμα της Σκύρου με σημασία 'παγώνω από το κρύο'.

Βασισμένες στη μελέτη των πρωτογενών πηγών αλλά και στη συγκριτική εξέταση του υπό έρευνα ρηματικού τύπου με άλλους συγγενείς του, υποστηρίζουμε ότι το τριτοπρόσωπο ρήμα *ζουρίζει* 'φυσάει, και κάνει διαπεραστικό κρύο' προέρχεται από το αρχ. ρ. *ἐξορίζω*, το οποίο κατά τους νεότερους χρόνους απέκτησε και μορφή *'ζουρίζω* και σημασία 'για άνεμο, παρασύρω'. Λόγω ομοηχίας του *'ζουρίζει* 'για άνεμο, παρασέρνει' και του *ζουρίζει* 'για γένια, ξυρίζει, κόβει σύρριζα', προκλήθηκε σύγχυση, με αποτέλεσμα το *ξυρίζω* να αποκτήσει παρετυμολογικώς και αυτή τη σημασία.

3.2 Το κοκό

Η ετυμολόγηση ακόμη και της απλούστερης φαινομενικά λέξης απαιτεί διαχρονική και διατοπική έρευνα, τεκμηρίωση μέσω των πηγών, καθώς και μελέτη της λεξικογραφικής παραγωγής των συνήθων δανειοδοτριών γλωσσών.

Ενδεικτική είναι σχετικά η λέξη *κοκό*, που απαντά με τις κυριολεκτικές σημασίες 'αβγό' και 'γλυκό' και τη μεταφορική 'ερωτική συνεύρεση'. Νεοελληνικά λεξικά (ΛΝΕΓ, ΧΛΝΓ) ετυμολογούν τη λέξη από το γαλλ. *coco* 'παιδική λέξη για το αβγό' (<γαλλ. *cot cot* 'φωνή της κότας κατά την ωστοκία'), ενώ άλλα τη θεωρούν ηχομιμητική (ΛΚΝ). Η αναγωγή σε γαλλική λέξη-πρόγονο εκ πρώτης όψεως πείθει, καθώς φαίνεται να πληρούνται φωνολογικά και σημασιολογικά κριτήρια. Περαιτέρω όμως εξέταση της λέξης διατοπικά και λεξικογραφικά αποκαλύπτει στοιχεία που θέτουν υπό αμφισβήτηση την αναγωγή της στο γαλλ. *coco*:

α) Η λέξη με τη σημασία 'αβγό' ή 'γλυκό, φρούτο' μαρτυρείται σε πολλές νεοελληνικές διαλέκτους και ιδιώματα (στην Καππαδοκική, βλ. Αρχέλαος 1899: 245 και στην Ποντιακή υπό τον τύπο *κουκού*, βλ. Παπαδόπουλος 1958-1961: λ. *κουκού*). Συνήθως απαντά υπό τον οξύτονο τύπο *κοκό*, εμφανίζεται όμως και με παροξύτονο τύπο *κόκο*.

β) Η λέξη *κοκό* καταγράφεται λεξικογραφικώς στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, εντοπίσαμε τη λέξη *κοκό* στον Germano (1622: λ. *rappa di bambini*): «*rappa di bambini. πάππα, κοκό, τό. che significa l'ouo [= που σημαίνει το αβγό]*». Έναν αιώνα αργότερα, η λέξη με πιο διευρυμένη σημασία 'κρέμα ως βρεφική τροφή' λημματογραφείται από τον Σομαβέρα (1709): «*Κοκό, τό, κουρκούτης, ό, πάππα, τό. rappa de' bambini, polenta, polta, poltiglia*».

γ) Σύμφωνα με γαλλικά λεξικά, το γαλλικό *coco* 'παιδική λέξη για το αβγό' πρωτοεμφανίζεται στα μέσα του 19^{ου} αι. (1863)².

Δεδομένου ότι η ελληνική λέξη απαντά στις νεοελληνικές ποικιλίες υπό έναν οξύτονο και έναν παροξύτονο τύπο και μαρτυρείται χρονικά νωρίτερα από την αντίστοιχη λέξη της υποτιθέμενης δανείστριας γλώσσας, θεωρούμε αβάσιμη την πρόταση των ΛΝΕΓ και ΧΛΝΓ για αναγωγή της λέξης *κοκό* στην αντίστοιχη γαλλική.

Αντιθέτως, θεωρούμε ότι η λέξη συνδέεται ετυμολογικώς με τη βενετική λέξη *coco* και *cocò* 'αβγό', βλ. Boerio (1856 [1829]: λ. *coco*), πβ. και ιταλ. *cocco*, μαρτυρημένο με τη σημασία 'αβγό' ήδη από το 1528 (DEI: λ. *cocco*, βλ. και

² <https://www.cnrtl.fr/definition/coco//1>.

Cortelazzo και Cortelazzo 2004, πβ. και Πολίτης 1899-1902: Δ', 251). Δεν αποκλείεται, βέβαια, και η περίπτωση παράλληλης εξέλιξης μιας ηχομιμητικής λέξης από τη φωνή της όρνιθας και στις δύο γλώσσες (πβ. μεταγν. *κακκάζω* 'για φραγκόκοτα, κακαρίζω' ή αρχ. *κόκκυ* 'κούκου' ή αρχ. *κοκκύζω* 'για κούκκο ή πετεινό, κράζω').

Συνεπώς, η ηχομιμητική λέξη για την απόδοση της φωνής της κότας χρησιμοποιήθηκε συνεκδοχικώς ως παιδική λέξη για το 'αβγό', το οποίο αποτελεί βασική παιδική τροφή και συχνότατα προσφέρεται χτυπητό μαζί με ψωμί σαν κρέμα ή με την ανάμιξη αλεσμένων δημητριακών – άλλωστε διαλεκτικώς μαρτυρείται λέξη *αβγούλα*, που εκτός των άλλων σημαίνει και 'φαγητό για τα βρέφη, παρασκευαζόμενο συνήθως από αβγά' (ΙΑΝΕ: λ. *άβγούλλα*). Η λέξη στο νηπιακό λεξιλόγιο μπορεί να χρησιμοποιήθηκε κατόπιν γενικότερα για κάθε τροφή, και δη ευχάριστη, που προσφερόταν στα παιδιά ως κέρασμα (συνήθως ξηροί καρποί, φρούτα ή ζαχαρωτά). Μην ξεχνάμε άλλωστε ότι παλαιότερα (αλλά και σήμερα) ένα γλύκισμα για τα παιδιά ήταν το χτυπητό αβγό με ζάχαρη (γνωστό και ως *ντεκότο*). Έτσι, η λέξη από τη σημασία 'αβγό' απέκτησε και τη σημασία 'γλυκό', από την οποία φαίνεται ότι προέκυψε μεταφορικώς και η σημασία 'ερωτική συνεύρεση'.

Δυνατή αλλά λιγότερο πιθανή η ετυμολογική σύνδεση της λέξης *κοκό* 'γλυκό, φρούτο' με την αρχ. λέξη *κόκκος* (βλ. Maidhof 1931: 24 κ.εξ.), η οποία θα απαιτούσε τη διάσπαση των παραπάνω τύπων σε δύο ομόηχα λήμματα (*κοκό* 'αβγό' και *κοκκό* 'γλυκό, φρούτο').

3.3 Η πατσαβούρα

Κατά την ετυμολόγηση μιας λέξης η μελέτη των λεξικογραφικών πηγών τόσο της Ελληνικής όσο και των συνήθων δανειοδοτριών γλωσσών, σε περίπτωση λεξιλογικού δανείου, κρίνεται επιβεβλημένη. Και τούτο γιατί τα λεξικά δεν λειτουργούν ως απλοί ενδείκτες χρονολόγησης της πρώτης εμφάνισης μιας λέξης αλλά και ως τεκμήρια, που μπορούν να θέσουν υπό αμφισβήτηση μια επικρατούσα ετυμολογική πρόταση. Χαρακτηριστική είναι σχετικά η περίπτωση της λέξης *πατσαβούρα*.

Σύμφωνα με τα λεξικά της ΝΕΚ, τα οποία υιοθετούν την ετυμολογία Pernot (1907: 473), η λέξη *πατσαβούρα* 'παλιό, φθαρμένο πανί-ύφασμα για καθάρισμα βρόμικου πράγματος, κουρέλι' ή 'ανήθικη γυναίκα' είναι βενετικής προέλευσης. Οντως, εντοπίσαμε βενετικούς τύπους *spazzadóra* (Alessio 1957: λ. *spazza-*), *spazzadùra*, *spazzaura* (Boerio 1856), με σημασίες 'σκουπίδι, βρομιά' ή 'σάρωθρο-σκούπα', και μτφ. 'ουρά σε μακρύ φόρεμα'. Η παραπάνω ετυμολόγηση μοιάζει πειστική. Ωστόσο, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο υποτιθέμενος βενετικός ετυμολογικός πρόγονος δεν μοιάζει με την ελληνική λέξη. Ο έλεγχος των νεοελληνικών διαλεκτικών δεδομένων δεν έφερε στο φως κανέναν τύπο από /sp/. Διαλεκτικώς η λέξη απαντά στη Νέα Ελληνική υπό τους τύπους *πατσαούρα* (Επτάνησα, Νησιά Αιγαίου), *πατσαγούρα* (Ηλεία), *πασαούρα* (Βιθυνία), *πατσάβρα* (Κρήτη) κ.ά. (Αρχείο ΙΑΝΕ, Γεωργακάς 1940). Άπαντες οι τύποι έχουν τη σημασία 'πανί καθαρισμού, κουρέλι'. Αντίθετα, οι βενετικές σημασίες 'σκουπίδι' και 'σάρωθρο' δεν εντοπίστηκαν.

Με αφορμή το γεγονός ότι ο νεοελληνικός διαλεκτικός τύπος *πατσάβρα* (Κρήτη) ανάγεται στο τουρκ. *paçavra* 'κουρέλι' (βλ. ενδεικτικώς Ronzevalle 1912: 57), ερευνήσαμε ως ενδεχόμενη πηγή δανειοδότησης και την Τουρκική, με τα ακόλουθα αποτελέσματα:

α) Η λ. απαντά και στην κοινή Τουρκική ως *paçavra* αλλά και σε τουρκικές διαλέκτους, ακόμη και της Ανατολικής και Κεντρικής Ασίας (π.χ. υπό τύπο *baçavura* στο Καπίκιοϊ Τραπεζούντας ή υπό τύπο *parçā-purat* στα ουιγουρικά Τουρκικά).

β) Σημασιολογικώς, οι ελληνικοί τύποι, όπως και οι τουρκικοί αλλά και οι βαλκανικοί – πβ. ενδεικτικώς *paceaúră* (Ρουμανική), *paçavure*, *paçavurja* (Αλβανική) ή *paçanër*, *paçavra* (Αλβανική-Γκεκική, Newark 1999: 602), *pačaura* (Σερβοκροατική, Ciogănescu 1958-1966: λ. *paceaúră*) – έχουν τις σημασίες ‘ξεσκονόπανο’ και μτφ. ‘παλιογυναίκα’. Παράλληλα, Ελληνική και Τουρκική έχουν κοινές και κάποιες άλλες σημασίες σε επίπεδο διαλέκτων, όπως *πατσαβούρα* ‘γρίπη’ (Αρναία Χαλκιδικής), που απαντά και στην Τουρκική ως *paçavra hastalığı* ‘η ασθένεια της γρίπης’. Όμως αυτές οι σημασίες φαίνεται ότι δεν είναι οι μόνες κοινές σε Ελληνική και Τουρκική. Η *πατσαβούρα* (και *πατσαούρα*), όπως αποδεικνύει η λεξικογραφία του 19^{ου} αι., είχε και τη σημασία ‘στουπί για όπλο’ (Ζαλίκογλου 1823: λ. *bourre*, Βυζάντιος 1835, Legrand 1882, Ηπίτης 1908). Ανάλογη σημασία διαθέτει και η τουρκική *paçavra* ‘πολεμική εμπρηστική ύλη’ (Redhouse 1890: 431).

γ) Η τουρκική λέξη *paçavra* έχει ετυμολογηθεί πολλαπλώς. Θεωρείται περσικής προέλευσης (پاچه *pāça* ‘πόδι’ + *اورا* *avra* ‘ύφασμα’)³ ή ανάγεται στο παλαιό τουρκικό **pā-çöbre* (<περσ. *pā* ‘πόδι’ + *çöbre*, *çöbre* ‘παλιό ύφασμα’, Nişanyan 2002-2015: λ. *paçavra*) ή ετυμολογείται από την Ελληνική (TBKS 2015, Tietze 2018: λ. *paçavra*).

Από όσα παραθέσαμε μέχρι στιγμής γίνεται φανερό η στενότερη σχέση της ελληνικής *πατσαβούρας* με την τουρκική *paçavra* τόσο σε επίπεδο φωνητικής όσο και σε επίπεδο σημασιολογίας. Όπως μάλιστα σημειώσαμε, η τουρκική λέξη ενδέχεται να είναι προϊόν δανεισμού από την Ελληνική. Η αναζήτηση, ωστόσο, της πρώτης μαρτυρίας των λέξεων αποκαλύπτει ότι ο τουρκικός τύπος προηγείται του ελληνικού. Η λέξη απαντά στην Τουρκική ήδη από το 1600, ενώ καταγράφεται και στον Θησαυρό του Meninski (1680-1687), βλ. Nişanyan (2002-2015: λ. *paçavra*). Αντίθετα, στην Ελληνική η λέξη υπό τους τύπους *πατζαβούρα* και *πατζαούρα* απαντά στα τέλη του 18^{ου} αι. (Λεξ. Βεντότη 1790: λ. *bourre*, *levette*, *torchon*)⁴.

Συμπερασματικώς, σε επίπεδο χρονολογικών ενδεικτών και σημασιολογίας, φαίνεται ότι η *πατσαβούρα* συνδέεται ετυμολογικώς με τους περσοτουρκικούς τύπους ενώ με τη βεν. *spazzadùra* απλώς μοιάζει φωνητικώς.

3.4 Η ρέντα

Η ετυμολογική έρευνα για λέξεις του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου καθίσταται δυσχερής, όταν μια λέξη απαντά σε συγκεκριμένη φρασεολογία, ή όταν δεν διαθέτουμε γι’ αυτήν φωνολογική, μορφολογική και σημασιολογική ποικιλία (Κατσούδα υπό έκδ.). Μια τέτοια περίπτωση συνιστά η νεοελληνική *ρέντα*, που απαντά κατεξοχήν στη φράση *έχω (μεγάλη) ρέντα*. Άπαντα τα δόκιμα νεοελληνικά λεξικά (ΛΚΝ, ΛΝΕΓ, ΛΚΝΓ) ετυμολογούν τη λέξη από τη μεσν. *ρέντα* ‘εισόδημα’, η οποία με τη σειρά της ανάγεται στο γαλλ. *rente* ‘εισόδημα’ (Κριαράς 1968-: λ. *ρέντα* II).

Εκ πρώτης όψεως η ετυμολογία ικανοποιεί το φωνητικό και το σημασιολογικό κριτήριο. Η νεοελληνική *ρέντα* σημαίνει ‘έγνοια της τύχης’ και επομένως, σύμφωνα με τις μέχρι τώρα ετυμολογικές προτάσεις, συνδέεται έστω και χαλαρά με τη σημασία ‘εισόδημα’ της προκρινόμενης δανειστρίας γλώσσας.

³ <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/paçavra>.

⁴ Στο λεξικό Pianzola (1789) στο λήμμα *spazzatura* ως όρισμα δίνεται η ελληνική λέξη ‘skupidhia’ με λατινικούς χαρακτήρες.

Ο ετυμολόγος όμως συχνά αμφισβητεί και όσα φαίνονται προφανή. Εν προκειμένω προβληματιστήκαμε σχετικά με το εάν η πρώτη σημασία της λέξης *ρέντα* είναι ‘εύνοια της τύχης’, ειδικά όταν λέμε σε κάποιον που κάνει επιτυχημένα-εύστοχα σχόλια *Απόψε έχεις ρέντα!* Εδώ η *ρέντα* σημαίνει ότι γίνονται εύστοχες παρατηρήσεις ‘η μια μετά την άλλη, σε σειρά, επαναλαμβανόμενα, χωρίς διακοπή’. Από την άλλη, σε διαλεκτικό επίπεδο η *ρέντα* εμφανίζει και τη σημασία ‘φόρα’ (βλ. 4):

(4) *Παίρνει ρέντες* (παίρνει φόρα) Κερί-Ζάκυνθος,
βλ. Κοροσίδου-Καρρά (2003: 235)

Συνοπλογίζοντας τα παραπάνω θεωρούμε ότι κυριολεκτικώς η νεοελληνική *ρέντα* σημαίνει ‘απρόσκοπτη ακολουθία πραγμάτων, κεκτημένη ταχύτητα, φόρα’. Η λέξη συνδέεται με την αλβ. λ. *rend* ‘τρέχω/τρέξιμο’, που ετυμολογείται από την ελληνική διαλεκτική *αρέντα* (βλ. Topalli (2017: λ. *rend* 2). Η διαλεκτική *αρέντα* και *ρέντα* ‘τρέξιμο, αγώνας δρόμου’ (Ηπειρος, Ιόνια Νησιά, βλ. Αρχείο ΙΛΝΕ) προέρχεται από μια μεσαιωνική *ρέντα* (βλ. Κριαράς 1968-: λ. *ρέντα* I), ομόηχη της επίσης μεσαιωνικής λ. *ρέντα* ‘εισόδημα’, η οποία είχε τις σημασίες ‘χώρος για ιππικούς αγώνες ή και παιχνίδια, αγωνίσματα που γίνονταν σε αυτόν’, καθώς και ‘ταχύτητα, ορμή (αλόγου)’⁵.

Αρα, η νεοελληνική κοινή *ρέντα* θα πρέπει να συνδεθεί με τη μεσαιωνική *ρέντα* ‘ταχύτητα, ορμή’ και όχι με την ομόηχη της επίσης μεσαιωνική *ρέντα* ‘εισόδημα’.

3.5 Ξενοκοιτάζω

Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Τζιτζιλί (2017: 36-38) οι λέξεις, από άποψη ετυμολογικής διερεύνησης, διακρίνονται σε ευετυμολόγητες και δυσετυμολόγητες. Στις πρώτες ανήκουν σύνθετες ή παράγωγες λέξεις με διαφανή δομικά στοιχεία. Η ετυμολόγηση, ωστόσο, ακόμη και αυτής της κατηγορίας των λέξεων απαιτεί σταθερά την προσοχή μας, καθώς μπορεί να ενέχει προβλήματα. Είναι ενδεικτικό ότι στα λεξικά της ΝΕΚ η ετυμολογική πληροφορία που αφορά ευετυμολόγητες λέξεις, ενίοτε αποδεικνύεται ελλιπής ή και παραπλανητική.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το νεοελληνικό ρήμα *ξενοκοιτάζω*, *ξενοκοιτώ* ‘επιθυμώ εξωσυζυγικές σχέσεις’, το οποίο προέρχεται από το α’ συνθετικό *ξενο-* και το ρ. *κοιτάζω* (ΛΚΝ). Το ΛΝΕΓ και το ΧΛΝΓ δεν ετυμολογούν τη λέξη, πιθανόν επειδή τη θεωρούν διαφανή. Ο αναγνώστης με αυτές τις πληροφορίες θεωρεί ότι το β’ συνθετικό είναι το ρ. *κοιτάζω* με την κοινή σημασία ‘βλέπω’.

Ωστόσο, σε πολλές νεοελληνικές διαλέκτους συναντούμε το ρήμα *ξενοκοιτάζω* με τη σημασία ‘για όρνιθα, κοιμάμαι σε ξένο ορνιθώνα’ (Αστυπάλαια, Θήρα, Ίμβρος, Κρήτη, Κύθνος, Κως, Λήμνος, Μήλος, Σκύρος κ.α.), βλ. (5)-(6), ενώ σε άλλες διαλέκτους συναντούμε με την ίδια σημασία και το ρήμα *ξενοκοιτιάζω* (Στρόπωνες και Ψαχνά Εύβοιας, Κολάκα Φθιώτιδας κ.α.), π.χ.

(5) *Ξενοκοιτούσιν οι πούλ-λες μου* Κως

(6) *Απόψε ο πετ’νές δεν είναι στο κ’μάσι. Θα ξενοτσούταζε* Σκύρος

Η χρήση του ρήματος επεκτάθηκε, περιπαικτικώς, και για [+έμψυχο/+ανθρώπινο], ενώ ακολούθως το ρήμα απέκτησε τη σαφή σημασία ‘κοιμάμαι σε ξένο κρεβάτι’, και κατ’ επέκταση ‘μοιχεύω’ (Αστυπάλαια, Κάλυμνος,

⁵ Πβ. «Ἐθαύμασε διὰ τὴν μεγάλη ρέντα τοῦ ἀλόγου» Διήγ. Αλ. V 31.

Κρήτη, Μεγίστη, Χίος). Σε διαλεκτικό επίπεδο μαρτυρείται επίσης ουσιαστικό *ξενοκοίτης* ‘μοιχός’ (Αθήνα, Κρήνη Ιωνίας, Μέγαρα).

Αυτή η σημασία αποτυπώνεται και στη λεξικογραφική παραγωγή του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα Έτσι, στα λεξικά των Περίδη (1854) και Brighenti (1912), το ρήμα *ξενοκοιτάζω* δίνεται ως συνώνυμο στο λήμμα *ξενοκοιμάμαι*.

Απ’ όσα παραθέσαμε, γίνεται σαφές ότι το β’ συνθετικό της ευετυμολόγητης λέξης *ξενοκοιτάζω* δεν είναι το κοινό ρ. *κοιτάζω* ‘βλέπω’ αλλά το διαλεκτικώς μαρτυρούμενο ρήμα *κοιτάζω* με τη ήδη αρχαία σημασία ‘έχω φωλιά, πάω για ύπνο’ (LS: λ. *κοιτάζω*), καθώς και με την ήδη μεσαιωνική σημασία ‘πλαγιάζω ερωτικά’ (Κριαράς 1968-: λ. *κοιτάζω* B 1β).

4 Συμπεράσματα

Από την ετυμολογική πραγμάτευση των παραπάνω λέξεων του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου επιβεβαιώνεται η πάγια θέση μας ότι η ετυμολογική έρευνα προϋποθέτει:

α) συνολική θεώρηση κάθε λέξης και αξιοποίηση της φωνολογικής και μορφολογικής της πολυτυπίας, όπως αυτή παρουσιάζεται διατοπικά και διαχρονικά·

β) ενδελεχή μελέτη πρωτογενών και δευτερογενών πηγών·

γ) αξιοποίηση των δεδομένων που προσφέρουν η διαλεκτολογία και η διαλεκτική λεξικογραφία της Νέας Ελληνικής αλλά και των γειτονικών δανειοδοτριών γλωσσών·

δ) αξιοποίηση της γνώσης του πλέγματος των γλωσσικών επαφών.

Και με αυτή την εργασία μας γίνεται σαφές ότι είναι άλλο πράγμα η λεξικογραφική παρουσίαση της ετυμολογικής πληροφορίας, που καταλαμβάνει συνήθως λίγες σειρές στα συνακτικά άρθρα ενός λεξικού, και άλλο η εργασία του ετυμολόγου. Ο ετυμολόγος, μετά από μακρά περίοδο ενασχόλησης με μια λέξη, ακόμη και με αυτές που θεωρούνται ευετυμολόγητες, καλείται να γράψει για κάθε μία από αυτές μια μικρή πραγματεία ενώνοντας κομμάτι κομμάτι κάθε σχετική πληροφορία. Καλείται με άλλα λόγια να παρουσιάσει ενωμένα, ως άλλος αρχαιολόγος, τα σπασμένα θραύσματα της ετυμολογικής αλυσίδας, δηλαδή τις μορφές και τις σημασίες που συνδέουν μια λέξη με τον ετυμολογικό της πρόγονο.

Βιβλιογραφία

Ανδριώτης, Νικόλαος. 1983³. *Ετυμολογικό λεξικό τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.

Αρχέλαος, Σ[αραντίδης]. 1899. *Ἡ Συνασός*. Ἀθῆναι.

Βεντότης, Γεώργιος. 1790. *Λεξικὸν τρίγλωσσον τῆς ρωμαϊκῆς, γαλλικῆς καὶ ἰταλικῆς διαλέκτου*. Βιέννη.

Boerio, Giuseppe. 1856. *Dizionario del dialetto veneziano. Seconda edizione aumentata e corretta*. Βενετία [α’ έκδ. Βενετία 1829].

Βυζάντιος, Σκαρλάτος. 1835. *Λεξικὸν τῆς καθ’ ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου μεθρημηνευμένης εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ τὸ γαλλικόν*. Ἀθῆναι.

Γεωργακάς, Δημήτριος. 1940. “Ετυμολογικά καὶ σημασιολογικά.” *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 2:123-41.

Ciorănescu, Alejandro. 1958-1966. *Dicționarul etimologic român*. Tenerife: Universidad de la Laguna.

- Cortelazzo, Manlio, και Michele Cortelazzo (επιμ.). 2004. *L' etimologico minore. DELI. Dizionario etimologico della Lingua Italiana*. Milano: Zanichelli.
- DEI = Battisti, Carlo, και Giovanni Alessio. 1950-1957. *Dizionario etimologico italiano*, τ. I-V. Firenze: Barbèra.
- Δημητράκος = *Μέγα Λεξικόν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*. Αθήναι: Δημητράκος, 1936-1950 (β' έκδ. Αθήναι: Δομή).
- Διήγ. Αλ. V = Διήγησις Ἀλεξάνδρου*, χφ. V, Mitsakis K. 1967. *Der byzantinische Alexanderroman*, München.
- ΕΛΝΕΓ = Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2009. *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ζαλίκουλου, Γρηγόριος. 1823. *Λεξικὸν τῆς Γαλλικῆς Γλώσσης*. Paris.
- Ἡπίτης, Αντώνιος. 1908. *Λεξικὸν ἑλληνογαλλικὸν (καὶ γαλλοελληνικὸν) τῆς λαλουμένης ἑλληνικῆς γλώσσης*. Αθήναι.
- Germano, Girolamo. 1622. *Vocabolario Italiano et Greco [...]*. Roma. Στο *Girolamo Germano, Grammaire et vocabulaire du grec vulgaire, publiés d'après l'édition de 1622, par Hubert Pernot*. Fontenay-sous-bois, 1907.
- ΙΛΝΕ = Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 1933-. *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων*, τ. 1-6 (α-διάλεκτος). Αθήνα.
- Ἰμπ.* = *Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα*, Κριαρᾶς Ἐμμανουήλ. 1955. *Βυζαντινὰ ἱπποτικά μυθιστορήματα*. Αθήνα.
- Κατσούδα, Γεωργία. 2012. “Ἡ ετυμολόγηση σε διαλεκτικά γλωσσάρια & λεξικά: παραδείγματα ἀπὸ το κυθηραϊκὸ ἰδίωμα.” Στο *Πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς Γλωσσολογίας (Κομοτηνῆ, 1-4 Σεπτεμβρίου 2011)*, 853-60.
- Κατσούδα, Γεωργία. 2017. “Ἀνάγκη γιὰ πρωτογενὴ ετυμολογικὴ ἐρευνα: παραδείγματα ἀπὸ το λεξιλόγιο ταμποῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς.” Στο Χρήστος Τζίτζιλῆς καὶ Γιώργος Παπαναστασίου (επιμ.), *Ἑλληνικὴ Ετυμολογία. Ἑλληνικὴ Γλώσσα-Συγχρονία καὶ Διαχρονία*, 357-71. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Κατσούδα, Γεωργία (υπὸ ἐκδ.) “Ἡ συμβολὴ τῆς διαλεκτολογίας καὶ τῆς διαλεκτικῆς λεξικογραφίας στὴ νεοελληνικὴ ετυμολογία: ετυμολογικὲς ἀναθεωρήσεις γιὰ λέξεις τῆς Νεοελληνικῆς Κοινῆς.” Στο *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου γιὰ τὴν Ετυμολογία τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας: ἑλληνικὴ καὶ βαλκανικὴ ετυμολογία (2-3 Νοεμβρίου 2018, Τελλόγλειο Ἰδρυμα Τεχνῶν)*. Θεσσαλονίκη.
- Κατσούδα, Γεωργία, καὶ Μαγδαληνὴ Κωνσταντινίδου. 2019. “Ὁψεις τοῦ ἰταλικού/βενετικὸ δανεισμοῦ στὴ Νέα Ἑλληνικὴ.” Στο Χρήστος Τζίτζιλῆς καὶ Γιώργος Παπαναστασίου (επιμ.), *Γλωσσικὲς ἐπαφὲς στὰ Βαλκάνια καὶ στὴ Μ.Ἀσία*, τ. 1, 233-47. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Κοροσίδου-Καρρά, Ερμῶνη. 2003. *Τα ρομανικὰ (ἰταλικά-γαλλικά) δάνεια στὸ σύγχρονο ἰδίωμα τῆς Ζακύνθου. Λεξικολογικὲς ἐπισημάνσεις (μορφολογία-σημασιολογία)*. Διδακτορικὴ διατριβή, ΑΠΘ.
- Κριαρᾶς, Ἐμμανουήλ. 1968-. *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημῶδους Γραμματείας (1100- 1669)*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας.
- Legrand, Émile. 1882. *Nouveau dictionnaire grec moderne français, contenant les termes de la langue parlée et de la langue écrite*. Paris: Garnier.
- Λεξ. Πρωϊας = Γεώργιος Ζευγώλης (ἐπιμ.), 1933. “*Πρωϊας*” *Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὀρθογραφικὸν καὶ ἐρμηνευτικὸν, συνταχθὲν ὑπὸ ἐπιτροπῆς φιλολόγων & ἐπιστημόνων*, 3 τ., Αθήναι: Δημητράκος.
- ΛΝΕΓ = Γεώργιος Μπαμπινιώτης. 2019. *Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, Πέμπτη ἐκδόση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

- LS = Henry George Liddell and Robert Scott. 1996. *Greek-English Lexicon (with a revised supplement)* (Ninth edition with Revised Supplement by Stuart Jones and McKenzie). Oxford: Clarendon Press.
- Maidhof, Adam. 1931. *Neugriechische Rückwanderer aus den romanischen Sprachen unter Einschluss des Lateinischen*. Athen: Sakellarios.
- Μανωλέσσου, Ιωάννα. 2012. “Το Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής ως ιστορικό λεξικό.” *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 26:9-76.
- Μανωλέσσου, Ιωάννα. 2016. “Ο νέος τόμος του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών: διαχρονικές προοπτικές.” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 35:239-49.
- Μανωλέσσου, Ιωάννα, και Γεωργία Κατσούδα. (υπό έκδ.) “Ιστορικό Λεξικό και ετυμολογία.” Στο *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ετυμολογία της Ελληνικής Γλώσσας: ελληνική και βαλκανική ετυμολογία (2-3 Νοεμβρίου 2018, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών)*. Θεσσαλονίκη.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien. 1680-1687. *Thesaurus linguarum orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae [...]*. Viennae Austriae.
- Newark, Leonard. επιμ. 1999. *Oxford Albanian-English Dictionary*. Oxford: OUP.
- NK = Ακαδημία Αθηνών. *Κανονισμός Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού τῆς Νέας Ελληνικῆς [Λεξικογραφικόν Δελτίον, Παράρτημα 6]*. Αθήνα, 2012.
- Nişanyan, Sevan. 2002-2015. *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. <http://nisanyansozluk.com>
- Nişanyan, Sevan. 2010⁵. *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest.
- Παπαδιαμάντης, Αλέξανδρος. 1997-2005². *Άπαντα*, τ. 1-5. Κριτική έκδοση Ν.Δ.Τριανταφυλλόπουλος. Δόμος.
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος. 1958-1961. *Ιστορικόν Λεξικόν τῆς Ποντικῆς Διαλέκτου*. Αθήνα: Ἐπιτροπή Ποντιακῶν Μελετῶν.
- Pernot, Hubert. 1907. *Études de linguistique néohellénique. I. Phonétique des parlers de Chio*. Fontenay-sous-bois.
- Pianzola, Bernardino. 1789. *Dizionario, gramatiche e dialoghi per apprendere le lingue italiana, greca-volgare, turca, e varie scienze [...]*. Tomo primo. Edizione seconda [...]. Padova.
- Πολίτης, Νικόλαος. 1899-1902. *Μελέται περί τοῦ βίου καί τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*. Παροιμίαι, τ. Α΄-Δ΄. Αθήνα [Βιβλιοθήκη Μαρασλή].
- Redhouse, James W. 1890. *Turkish and English Lexicon*. Constantinople: A. H. Boyajian.
- Ronzevalle, Louis. 1912. *Les emprunts turcs dans la langue de Roumélie*. Paris.
- Somavera, Alessio da. 1709. *Θησαυρός τῆς ρωμαίικης καί τῆς φράγκικης γλώσσας*. Παρίσι.
- Steingass, Francis Joseph. 1892. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London: W. H. Allen.
- TBKS = Türk Komisyon. 2015. *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü Türk. Dil Kurumu Yayınları*.
- Tietze, Andreas. 2018. *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Altıncı Cilt O-R*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Τζιτζιλής, Χρήστος. 2017. “Εισαγωγή (στην Ελληνική Ετυμολογία).” Στο Χρήστος Τζιτζιλής και Γιώργος Παπαναστασίου (επιμ.), *Ελληνική Ετυμολογία. Ελληνική Γλώσσα-Συγχρονία και Διαχρονία*, 33-83. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.

Topalli, Kolec. 2017. *Fjalor etimologjik i gjuhës Shqipe*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.

ΧΛΝΓ = Ακαδημία Αθηνών. 2014. *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

On some properties of the complementizer *ke*

George Kotzoglou & Costas Canakis

University of the Aegean

gkotz@rhodes.aegean.gr, c.canakis@sa.aegean.gr

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό εξετάζουμε ορισμένα μορφοσυντακτικά και σημασιακά χαρακτηριστικά των συμπληρωματικών προτάσεων που εισάγονται με τον σύνδεσμο και. Επισημαίνουμε τη μορφολογική εξάρτηση των εν λόγω προτάσεων από το ρήμα της υπεράνω πρότασης, η οποία εκδηλώνεται μέσω της υποκαθορισμένης/ ελλειμματικής ρηματικής μορφολογίας. Στη συνέχεια, εξετάζουμε την αιτία για την οποία τα ρήματα τα οποία επιλέγουν ως συμπλήρωμα και-προτάσεις αποτελούν υποσύνολο εκείνων που επιλέγουν να-συμπληρωματικές προτάσεις. Δείχνουμε ότι το και εισάγει προτάσεις των οποίων το περιεχόμενο προϋποτίθεται, θεωρείται δεδομένο, γεγονός που ερμηνεύει τη μη δυνατότητα επιλογής των και-συμπληρωματικών από ρήματα εξάρτησης με συγκεκριμένες σημασίες. Τέλος, προτείνουμε ότι μέρος της κατανομής και της συντακτικής συμπεριφοράς των συνδέσμων ότι/πως, να, που, και, προκύπτει από δύο χαρακτηριστικά τους: την ελλειμματική ή μη μορφολογία και τη σημασία της προϋπόθεσης που επιβάλλουν ή μη στις προτάσεις τις οποίες εισάγουν.

Λέξεις-κλειδιά: και-συμπληρώματα, ελλειμματική μορφολογία, σύνδεσμοι, προϋπόθεση

1 Introduction

The Greek complementation system has been thoroughly described and analyzed in a number of works (Ingria 1981, Kakouriotis 1982, Varlokosta 1994, Roussou 1994, 2006, among others). Quite prominent in these works is the description of embedded (traditionally termed *volitional*) *na*-clauses. Those clauses seem to be both morphologically and syntactically dependent on the matrix verb at certain instances (though by no means always). Taking this into account, a large number of papers discusses the morphosyntactic restrictions on the predicate of *na*-clauses (cf. Philippaki-Warburton and Veloudis 1984, Iatridou 1993, Moser 1997, 2007, Roussou 2006, 2009) and/or the issue of non-finiteness/control (Terzi 1992, Iatridou 1993, Efstathiou 1997, Philippaki-Warburton and Catsimali 1998, Varlokosta 1994, Spyropoulos 2007, Roussou 2009, Spyropoulos and Philippaki-Warburton 2010, among many others) that often arises in the relevant contexts.

This article discusses some morphosyntactic properties of complement clauses introduced by the complementizer *ke* (και) ('and') in Greek, such as the bracketed ones in (1-2), which make them quite similar to *na*-clauses in certain respects.

- (1) Αρχισε και έτρεχε.
started.3sg and ran.3sg
'He started running.'
- (2) Θα μάθω και θα μαγειρεύω.
FUT learn.1sg and FUT cook.1sg
'I will learn to cook.'

The existence of subordinate *ke*-clauses has been noted in the literature (Tzartanos 1946, Householder et al. 1964, Mackridge 1987, Roussou 2006, Spyropoulos 2007, among others), but these structures have not been discussed systematically, with the exceptions of Kazazis (1965), Canakis (1995), Delveroudi (1995), and Kotzoglou (2018).

In this paper we present the main morphosyntactic properties of complement *ke*-clauses and we discuss their special semantic import, noting that they give rise to a strong presuppositional reading. Then, we attempt a preliminary categorization of the complementizers introducing Greek complement clauses by including *ke* into the group of *oti*, *na*, and *pu*.

The paper is structured as follows. Section 2 discusses the properties of *ke* as a subordinator that distinguish it from its function as a coordinator. Section 3 lays out the morphological limitations imposed on the predicate of *ke*-complements. In section 4 we explore the issue of obligatory coreference (control) between the subject of the *ke*-clause and a matrix argument. Section 5 explores the similarities between *ke*-clauses and factive *pu*-clauses and argues that the former give rise to a presuppositional reading quite similar to the latter (cf. Nikiforidou to appear). Finally, section 6 offers a brief comparison of some complementizers introducing complement clauses in Greek.

2 Differences subordinating *ke* from paratactic *ke*

The main differences between the subordinator *ke* and other instances of *ke* (most importantly, though not exclusively, its paratactic use) have been discussed in Canakis (1995), Delveroudi (1995) and Kotzoglou (2018). Let us review some of them.

First of all, to the extent that the clauses conjoined by paratactic *ke* are not temporally (or causally) sequential, their order may be reversed (Delveroudi 1995):

- (3a) Η Μαρία αγόρασε ένα σπίτι και η Σοφία
 the Maria bought a house and the Sophia
 πήρε προαγωγή.
 got promotion
 ‘Maria bought a house Sophia got a promotion.’
- (3b) Η Σοφία πήρε προαγωγή και η Μαρία αγόρασε
 the Sophia got promotion and the Maria bought
 ένα σπίτι.
 a house
 ‘Sophia got a promotion and Maria bought a house.’

This is not the case in *ke*-complements, where inversion leads to ungrammaticality (cf. (4b) and (5b)):

- (4a) Ο Νίκος άρχισε και έτρεχε.
 the Nick started and ran
 ‘Nick started running.’
- (4b) *Ο Νίκος έτρεχε και άρχισε.
 the Nick ran and started
 ‘Nick started running.’
- (5a) Η Ελένη ξέρει και κολυμπάει.
 the Eleni knows and swims

- ‘Eleni knows how to swim.’
 (5a) *Η Ελένη κολυμπάει και ξέρει.
 the Eleni swims and knows
 ‘Eleni knows how to swim.’

What is more, true conjoined structures disallow *wh*-subextraction from just one of the conjuncts (6a) (due to some version of Ross’s 1967 Coordinate Structure Constraint) and permit it only across the board (6b).

- (6a) *Τι [αγόρασες εφημερίδα] και [μαγείρεψες ι];
 what bought.2sg newspaper and cooked.2sg
 ‘What did you buy a newspaper and cook?’
 (6b) Τι [αγόρασες ι] και [μαγείρεψες ι];
 what bought.2sg and cooked.2sg
 ‘What did you buy and cook?’

On the contrary, *ke*-complements allow *wh*-extraction from the *ke*-clause (at least, argument extraction, see section 5):

- (7a) Τι ήξερες [και τραγουδούσες ι];
 what knew.2sg and were.singing.2sg
 ‘What did you know how to sing?’
 (7b) Τι θα αρχίσει [και Θα μας λέει ι];
 what FUT start.3sg and FUT us.gen tell.3sg
 ‘What will he start telling us?’

Which are parallel to the (also grammatical):

- (8a) Τι ήξερες [να τραγουδάς ι];
 what knew.2sg NA sing.2sg
 ‘What did you know how to sing?’
 (8b) Τι θα αρχίσει [να Μας λέει ι];
 what FUT start.3sg NA us.gen tell.3sg
 ‘What will he start telling us?’

The status of the *ke*-clause as an argument of the superordinate verb can be evidenced by the fact that, once the *ke*-clause is present, the matrix verb may not accommodate yet another complement (both the sentences that follow are ungrammatical with the intended meaning, whereby the second verb is the clausal complement to the first):

- (9a) *Ήξερες τη Μαρία και χόρευες.
 knew.2sg the Maria and danced.2sg
 ‘You knew Maria and (you knew) how to dance’
 (9b) *Αρχίζουμε το παιχνίδι και κλαίμε.
 are.starting.1pl the game and cry.1pl
 ‘We are starting the game and (we are starting) crying.’

Finally, as we will see later on, complement *ke*-clauses are usually (necessarily, with most matrix verbs) controlled by some matrix argument (usually, subject). This is

not the case in normal coordination, where each of the conjuncts is syntactically independent (in other words, the first conjunct may not impose control requirements on the second –such relations are to be found only in subordination).

- (10) Ξέραμε και γράφαμε. / *έγραφες. / *γράφανε.
 knew.1pl and were.writing.1pl *2sg *3pl
 ‘We knew how to write.’

Having established that in *ke*-complement clauses *ke* functions as a subordinator rather than a coordinator, let us turn to the morphosyntactic properties of the verb in *ke*-complements.

3 Core morphological properties of *ke*-complements

Similarly to some instances of volitional *na*-clauses (and unlike *oti*- and *pu*-complement clauses), *ke*-complement clauses may not manifest the full matrix of Tense-Aspect-Mood morphological exponents in any given situation. Their morphological marking rather depends to a great extent on (a) the category of the matrix verb and (b) on the morphological specification of the matrix verb.

ke-complement clauses may appear as complements to a subgroup of *na*-licensing verbs. What is more, the verbs licensing *ke*-complements cannot be grouped in a single category, as pointed out by Kazazis (1965:104). However, in most instances *ke*-clauses are complements of: aspectual verbs (*αρχίζω*, *ξεκινώ*), verbs of knowing/learning (*ξέρω* (*know*), *μαθαίνω* (*learn*)), verbs of perception (*βλέπω* (*see*), *ακούω* (*hear*)), and a small residue of other verbs (such as *μπορώ* (*can*), *καταφέρνω* (*manage to*), *θέλω* (*want*)).

In any case, what seems to be quite interesting is the fact that the verb of *ke*-complements seems to be underspecified or partially specified for a number of grammatical categories, in some of which it copies the relevant values of the matrix verb.

3.1 Mood

ke-clauses stand out in that they invariably copy the mood specification of the matrix verb. So, in (11a) the embedded clause must surface in subjunctive, in tandem with the matrix subjunctive. In a similar fashion, the matrix indicative in (11b) forces the presence of an indicative in the embedded clause, and the same applies with the imperative in (11c).

- (11a) Να ξέρετε [και [*πλέκετε / να πλέκετε / πλέχτε]].
 SUBJ know.2pl and knit.ind.2pl SUBJ knit.2pl knit.imp.2pl
 ‘You should know how to knit.’
- (11b) Σας άκουσα [και [ερχόσασταν / *να έρχεστε / *ελάτε]].
 you.Acc heard.ind.1sg and arrived.ind.2pl SUBJ arrive.2pl
 arrive.imp.2pl
 ‘I heard you arriving.’
- (11c) Μπορέστε [και [*κερδίζ/σετε / *να κερδίσετε / κερδίστε]].
 be.able.imp.2pl and win.ind.2pl SUBJ win.2pl

win.imp.2pl .
 ‘Be able to win!’

In other words, *ke*-clauses seem to be the only embedded clauses underspecified for mood in Greek.

3.2 Tense

Moreover, *ke*-clauses copy the exact tense specification of the superordinate clause, either in the indicative (12a-c) or in the subjunctive (13):

- (12a) Αρχίζεις [και [τρέχεις / *έτρεχες / *θα τρέχεις]].
 start.pres.2sg and run.pres.2sg run.past.2sg FUT run.pres.2sg
 ‘You start running.’
- (12b) Αρχισες [και [*τρέχεις / έτρεχες / *θα τρέχεις]].
 start.past.2sg and run.pres.2sg run.past.2sg FUT run.pres.2sg
 ‘You started running.’
- (12b) Θα αρχίσεις [και [*τρέχεις / *έτρεχες / θα τρέχεις]].
 FUT start.2sg and run.pres.2sg run.past.2sg FUT run.pres.2sg
 ‘You will start running.’
- (13) Να αρχίσεις [και [να τρέχεις / *να έτρεχες]].
 SUBJ start.Pres.2sg and SUBJ run.Pres.2sg SUBJ run.Past.2sg
 ‘You should start running.’

However, it is not always the case that embedded T(ense) copies the morphology of matrix T. In rare but manifested occasions, the predicate of the *ke*-clause copies the semantic/pragmatic value of T from the matrix verb.

- (14a) Αρχισα και έτρωγα τα πάντα.
 start.past.1sg and eat.past.1sg the everything
 ‘I started eating everything.’
- (14b) Αρχισα και τρώω τα πάντα.
 start.past.1sg and eat.res.1sg the everything
 ‘I’ve started eating everything.’

Both (14a) and (14b) are possible, but in the latter ‘arxisa’ is meant to include the present tense and, given that aspectuals denote a single event together with the verbs in their embedded clause, the single event is situated in the present.

Finally, with certain ‘other verbs’ (non- aspectuals/verbs of cognition/perception verbs) no strict Tense dependency obtains:

- (15) Φρόντισα και θα έχουμε ευνοϊκή μεταχείριση.
 arranged.1sg and FUT have.1pl favourable treatment
 ‘I arranged for us to have a favourable treatment.’

3.3 Aspect

As far as the morphological manifestation of aspect is concerned, we observe a split:

A) *ke*-complements of aspectual verbs and verbs of cognition are necessarily marked [-Perf]:

- (16a) Αρχίζεις [και [τρέχεις / *τρέξεις]].
 start.imperf.pres.2sg and run.imperf.pres.2sg run.perf.pres.2sg
 ‘You start running.’
- (16b) Αρχισες/άρχιζες [και [έτρεχες/ *έτρεξες]].
 start.perf./imperf.past.2sg and run.imperf.past.2sg run.perf.past.2sg
 ‘You started running.’
- (16c) Θα αρχίζεις/θα αρχίσεις [και [θα τρέχεις/ *θα τρέξεις]].
 FUT start.perf./imperf.2sg and FUT run.imperf.2sg FUT run.perf.2sg
 ‘You will start running.’

B) *ke*-complements of other Vs allow for either aspectual specification:

- (17) Μπόρεσα [και [έτρεχα/ έτρεξα]].
 were.able.to.perf.2sg and run.imperf.past.1sg run.perf.past.1sg
 ‘I was able/managed to run.’

3.4 Agreement

When it comes to subject-verb agreement in *ke*-clauses, we observe yet another split:

A) *ke*-complements of aspectuals and cognition verbs exhibit obligatory control by the subject of the matrix. So, in that case, embedded Agr copies the corresponding information of matrix Agr:

- (18) Ο Ηλίας ξεκίνησε [και [έτρεχε / *έτρεχα / *τρέχαμε]].
 the Ilias started.3sg and ran.3sg ran.1sg ran.1pl
 ‘Ilias started running.’

B) *ke*-complements of perception Vs have either uncontrolled subjects (in case the embedded clause is the sole argument of the matrix) (19) or object-controlled subjects (20).

- (19) Είδα και φύγανε.
 saw.1sg and left.3pl
 ‘I saw that they left.’

- (20) Άκουσα τον Παύλο [και [παραπονιόταν /
 heard.1sg the Pavlos and was.complaining.3sg
 *παραπονιόμουν / *παραπονιόμασταν]].
 was.complaining.1sg was.complaining.1 pl
 ‘I heard Pavlos complain.’

C) *ke*-complements of other object control verbs (*διατάζω* (*order*), *πιέζω* (*press*), *αναγκάζω* (*force*), *διδάσκω* (*teach*), etc.) carry on their subcategorization frame (familiar from *na*-complements) to *ke*-complementation. So, they appear with controlled subjects in their object control guise or, with uncontrolled subjects, in case they are the sole arguments of the matrix verb.

- (21) Ο λοχαγός διέταξε τους στρατιώτες
 the captain ordered.1sg the soldiers
 [και [συγκεντρώθηκαν / *συγκεντρωθήκατε]].
 and were.gathered.3pl were.gathered.2pl

D) *ke*-complements of other verbs are not obligatorily controlled and, hence, there is no restriction on the morphological makeup of their Agr head.

- (22) Ο Λεωνίδας κατάφερε [και έπεσε
 the Leonidas managed.3sg and fell.3sg
 η πίεσή του
 the blood.pressure his
 ‘Leonidas managed so that his blood tension dropped.’

4 Core syntactic properties of *ke*-complements

Most of the syntactic properties of *ke*-complements stem from their morphological makeup, discussed above. We will focus here on the correlation between obligatory control and impoverished/underspecified verbal morphology.

As we saw in the previous section: (a) Some kinds of matrix verbs require subject- (aspectuals, cognition Vs) or object- (perception Vs in their ditransitive guise) control, while others (such as *μπορώ*, *καταφέρνω*) do not; (b) Some kinds of matrix verbs impose more severe restrictions to the morphological makeup of the predicate of the *ke*-clause, while others do not. This differing behavior to a large extent coincides with the control relation, as can be evidenced in the table below:

	Controlled subject <-----> No control					
	Aspectual	Cognitive	Dir. Perception	Indir. Perception	Object control	Other
Mood	SAME AS MATRIX	SAME AS MATRIX	SAME AS MATRIX	SAME AS MATRIX	SAME AS MATRIX	SAME AS MATRIX
Tense	SAME AS MATRIX	SAME AS MATRIX	SAME AS MATRIX	FREE	FREE	FREE
Aspect	IMPERF	IMPERF	IMPERF	FREE	FREE	FREE
Agreement	SAME AS MATRIX (CONTR BY S)	SAME AS MATRIX (CONTR BY S)	CONTROLLED BY OBJ	FREE	CONTROLLED BY OBJ	FREE

Table 1 | The verbal continuum from (subject) control to no control

This is reminiscent of a pattern observed in *na*-clauses. As observed by Spyropoulos (2007:163) ‘[the] control pattern coincides to a great extent with the temporal properties of subjunctive complements as described above. Thus, Independent Subjunctives exhibit no control, Dependent Subjunctives partial control, and Anaphoric Subjunctives exhaustive control.’ Verbs that exhibit exhaustive control according to Spyropoulos (2007) are aspectuals (*αρχίζω*, *ξεκινώ*) and verbs such as *ξέρω*, *μαθαίνω*,

which are also morphologically dependent and subcategorize for control complements even in *ke*-clauses, as we saw. Verbs which give rise to partial or to no control in Spyropoulos' (2007) account also impose more laxed morphological requirements in *ke*-complementation as well (*καταφέρνω, πετυχαίνω*).

So, the morphosyntactic pattern in *na*- and *ke*-complement clauses seem to work in a parallel fashion. Impoverishment in verbal morphology of the embedded clause brings about the requirement for syntactic dependency. This impoverishment seems to be caused by the same groups of verbs in both *ke*- and *na*-complements. The difference between *ke*- and *na*-clauses seems to be the exact manifestation of impoverishment: specific tense and aspect selection in the case of *na*-clauses, totally anaphoric mood and tense and probable aspectual and agreement restrictions in the case of *ke*-complements.

This neat account, however, leaves a crucial aspect of the distribution of *ke*-complements unaccounted for. As we have already noted, *ke*-clauses are selected by a subset of the verbs that select *na*-complement clauses. We explore reason for this behavior, and the main semantic difference between the two types of clause, in the section that follows.

5 On an important semantic nuance

As regards the interpretation of *ke*-complement clauses, native speakers will agree that by using them the speaker presupposes the truth of the complement clause, in a sense somewhat similar to the one proposed for factive complements by Kiparsky and Kiparsky (1971). In this sense, (24) is contradictory, since a presupposition cannot be refuted, whereas (23) is not:

- (23) Ήξερα να γράφω ποιήματα, αλλά δεν έγραφα.
 knew.1sg NA write.1sg poems but NEG wrote.1sg
 'I knew how to write poems, but I didn't write any.'
- (24) #Ήξερα και έγραφα ποιήματα, αλλά δεν έγραφα.
 knew.1sg and was.writing.1sg poems but NEG wrote.1sg
 'I knew how to write poems, but I didn't write any.'

The fact that *ke*-clauses presuppose the validity/truth of the event denoted in the embedded clause might be the reason why they are incompatible (in the indicative mood) with verbs that denote the discontinuation of an action, as this creates a contradiction (the matrix denotes that the action is not carried out, while the embedded asserts its validity):

- (25a) *Σταμάτησα [και του έστελνα χαρτζιλίκι].
 stopped.1sg and his sent.1sg pocket money
 'I stopped sending him pocket money.'
- (25b) *Θα πάψω [και θα μιλάω].
 FUT cease.1sg and FUT speak.1sg
 'I will cease speaking'

Note that the same verbs freely accommodate the corresponding *na*-complements, as these are not presuppositional:

- (26a) Σταμάτησα [να του στέλνω χαρτζιλίκι].

- stopped.1sg NA his send.1sg pocket money
 ‘I stopped sending him pocket money.’
 (26b) Θα πάψω [να μιλάω].
 FUT cease.1sg NA speak.1sg
 ‘I will cease speaking’

This incompatibility might explain why a number of predicates selecting for *na*-clauses do not subcategorize for *ke*-complements. Consider the following contrasts, in which the (b) *ke*-examples might be ruled out due to the incompatibility of the lexical meaning of the matrix verb (which denotes a non-fulfilled action, such as forgetting (27b), failing (28b), or even one that was just possible but not necessarily realized (29b)) with the presupposition that the embedded clause holds true:

- (27a) Θυμήθηκα [να σβήσω το φως].
 remembered.1sg. NA turn.off.1sg the light
 [και έσβησα το φως].
 and turned.off.1sg the light
 ‘I remembered to turn off the light.’
 (27b) Ξέχασα [να σβήσω το φως].
 forgot.1sg. NA turn.off.1sg the light
 *[και έσβησα το φως].
 and turned.off.1sg the light
 ‘I forgot to turn off the light.’
- (28a) Κατάφερα [να περάσω στο πανεπιστήμιο].
 succeeded.1sg NA pass.1sg at.the university
 *[και πέρασα στο πανεπιστήμιο].
 and passed.1sg at.the university
 ‘I succeeded in getting into the university.’
 (28b) Απέτυχα [να περάσω στο πανεπιστήμιο].
 failed.1sg NA pass.1sg at.the university
 [και πέρασα στο πανεπιστήμιο].
 and passed.1sg at.the university
 ‘I failed to get into the university.’
- (29a) Έτυχε [να γνωρίσω ένα καλό παιδί].
 happened NA meet.1sg a good fellow
 [και γνώρισα ένα καλό παιδί].
 and met.1sg a good fellow
 ‘It so happened that I met a good fellow.’
 (29b) Ήταν πιθανό [να γνωρίσω ένα καλό παιδί].
 was.possible NA meet.1sg a good fellow
 *[και γνώρισα ένα καλό παιδί].
 and met.1sg a good fellow
 ‘It was possible that I would meet a good fellow.’

So, it might be possible to exclude a large number of *na*-selecting verbs (*ξεχνάω* (*forget*), *αποτυγχάνω* (*fail*), *ελπίζω* (*hope*), *σκοπεύω* (*intend to*), *απειλώ* (*threaten*), etc.) on the basis of their semantics, as being incompatible with the presuppositional reading of the *ke*-complement clause.

Kiparsky and Kiparsky's (1971) main test for factivity employs matrix negation. It is suggested that matrix negation may not affect the truth conditions of an embedded factive clause, while it does affect the truth conditions of non-factive complements. In other words, factive clauses remain valid even in the scope of matrix negation, while non-factive ones do not.

- (30a) Δεν είπα [ότι ο Νίκος έφυγε].
 NEG said.1sg that the Nick left.3sg
 'I did not say that Nick left.'
 (does NOT presuppose that Nick left)
- (30b) Δεν λυπήθηκα [που ο Νίκος έφυγε].
 NEG felt.sorry.1sg that the Nick left.3sg
 'I did feel sorry that Nick left.'
 (DOES presuppose that Nick left)

This test, once used with aspectuals and cognitive verbs such as *ksero-/maθeno*, gives a surprising result. Unlike matrix negation in corresponding *na*-complements (which applies also to the embedded (31a)), and matrix negation in *pu*-factives (which leaves the embedded V unaffected (31b)), matrix negation in sentences with *ke*-complements yields a deviant expression (31c):

- (31a) Δεν άρχισα [να τρέχω].
 NEG started.1sg NA run.1sg
 'I did not start running.'
- (31b) Δε μετανιώνω [που τρέχω].
 NEG regret1.sg that run.1sg
 'I don't regret running.'
- (31c) *Δεν άρχισα [κι έτρεχα].
 NEG started.1sg and ran.1sg
 'I did not start running.'

(31c) may only be interpreted with focus on 'άρχισα' as: 'I was running, I just didn't START (at that point) doing it.', which is a different meaning altogether than the intended one.

The same awkwardness surfaces with other matrix verbs as well. So, (32) may only have the idiosyncratic interpretation 'I ran despite my will', in which, crucially, the embedded clause remains true/a fact.

- (32) *Δεν ήθελα [κι έτρεχα].
 NEG wanted.1sg and ran.1sg
 'I did not want to run.'
 (only to be understood as 'I ran despite my will.
 > presupposes 'I ran')

The same applies to other predicates selecting *ke*-complements. They may not be negated, possibly due to the fact that, by negating the matrix verb, once in the indicative, this verb becomes incompatible with the presuppositional import of the embedded clause, in a similar way with the lexically incompatible verbs in the examples (25)-(29):

- (33) (*Δεν) άρχισα/ξεκίνησα/ήθελα/κατάφερνα/μπορούσα/επεδίωκα/έμαθα

NEG started/began/wanted/succeeded in/could/intended in/learned
 [και αγοράζα πολλά βιβλία].
 and bought many books.
 ‘I did not start/begin/want/manage/was able/intended to/learned to buy/
 buying many books.’

Yet another well-known property of factive complements is the fact that they constitute islands to adjunct extraction, while permitting argument extraction (i.e. they are weak islands, in the terminology of Rizzi 1991). This is a well-known property of factive *pu*-complements (cf. Roussou 1994, Varlokosta 1994).

- (34a) ?Τι μετάνιωσες [που αγοράσαμε ι];
 what regretted.2sg that bought.1pl
 ‘What did you regret that we bought?’
- (34b) *Πότε μετάνιωσες [που αγοράσαμε τηλεόραση ι];
 when regretted.2sg that bought.1pl television
 ‘When did you regret that we bought a television?’
 (with an embedded reading of *pote*)

Unsurprisingly, *ke*-complements, just like factive *pu*-clauses, are transparent to argument extraction (cf. (7a), repeated here as (35a)), but block adjunct extraction (35b):

- (35a) Τι ήξερες [και τραγουδούσες ι];
 what knew.2sg and were.singing.2sg
 ‘What did you know how to sing?’
- (35b) *Πότε ήξερες [και τραγουδούσες τη Διεθνή ι];
 when knew.2sg that were.singing.2sg the Internationale
 ‘When did you know how to sing the Internationale?’
 (with an embedded reading of *pote*)

The exact same effect can be seen with other kinds of matrix verbs as well (all judgements assuming an embedded reading of the fronted *wh*-phrases):

- (36a) Με τι είδες τους εργάτες [να γκρεμίζουν
 with what saw.2sg the workers NA demolish.3pl
 το σπίτι ι];
 the house
 ‘What did you see the painters demolishing the house with?’
- (36b) *Με τι είδες τους εργάτες [και γκρέμιζαν
 with what saw.2sg the workers and demolished.3pl
 το σπίτι ι];
 the house
 ‘What did you see the painters demolishing the house with?’
- (37a) Πώς ήξερες [να μιλάς ιταλικά ι];
 how knew.2sg NA speak.2sg Italian
 ‘How did you know to speak Italian?’
- (37b) *Πώς ήξερες [και μιλούσες ιταλικά ι];
 how knew.2sg and were.speaking.2sg Italian

‘How did you know to speak Italian?’

To summarize, in this section we argued that both *na* and *ke* may introduce complements whose verb is morphologically impoverished, but their crucial semantic difference is that the latter marks the truth of clause as given. We have mainly used the tests in Kiparsky and Kiparsky’s (1971) so as to elucidate the fact that the *na*- vs *ke*-distinction has a morphosyntactic basis, but it is not crucial for our purposes at this stage to commit ourselves to the exact nature of the semantic nuance (i.e. whether it is factivity, presuppositionality, subjective construal or none of the above). It might be the case that Nikiforidou’s (to appear) proposal of the feature “discourse-active” in her discussion of (*o*)*pu* also applies here.

6 Conclusions: On the common properties of subordinate Cs (in complement clauses)

If the above discussion is on the right track, a neat pattern arises concerning the four complementizers introducing complement clauses (setting aside for the moment the complementizers introducing interrogatives and clauses of fear) in Greek, namely *oti/pos*, *na*, *pu*, and *ke*. These Cs form the following pairs:

- *oti/pos* and *pu* introduce complement clauses that are morphologically independent in any case (they may exhibit the full array of morphosyntactic markings independently of the matrix verb, no matter what the matrix verb is).
- *oti/pos* and *na* introduce complement clauses without imposing the requirement that the content of these clauses is presupposed to be true.
- *pu* and *ke* introduce complements whose truth is presupposed rather than asserted (n.b. to the extent that the semantics of presupposition is contributed by the C – Roussou (2006) convincingly argues that factivity may also be contributed by the lexical semantics of the matrix predicate).
- *na* and *ke* introduce complement clauses whose verbal morphology may be impoverished/underspecified and, as a consequence, their subject may be controlled by a matrix argument.

So, if we divide Greek complementizers introducing object complement clauses into categories (setting aside the complementizers introducing indirect questions and clauses of fear) with respect to the morphosyntactic feature (+/- morphologically dependent) and the semantic feature (+/- ‘presuppositional’, in the sense discussed above), we obtain the following pattern:

	Non-presupposed	(Potentially) presupposed
Morphosyntactically independent	oti- pos-	pu-
(Potentially) Morphosyntactically dependent	na-	ke-

Table 2 | Morphological dependence, presupposition and Greek complementizers

This four-way divide opens up the possibility that these complementizers are manifestations of a single C head with parametric choices leading to its different instantiations. Of course, this is just a first approximation to a complex matter.

Finally, setting aside for the moment the bold attempt at a generalization made above, let us summarize some of the secondary implications of our study of *ke*-clauses for the morphosyntactic architecture of Greek:

- a) *ke*-complement clauses are the only Greek embedded clauses underspecified for mood and, as a consequence, they are the only ones that may be marked even as [+Imperative].
- b) *ke*-complement clauses may be obligatorily (and exhaustively) controlled by an argument of the matrix clause (with some predicates) no matter in what mood they surface and, as a consequence, constitute a strong argument against defining control as stemming from subjunctives (or untensed subjunctives).
- c) *ke*-complement clauses, when compared with corresponding *na*-clauses that exhibit similar control properties, offer an argument for the lexical primacy of control.
- d) *ke*-complement clauses constitute an argument for the fact that featural deficiency (which is a necessary but not sufficient condition for control) might be manifested in different ways even within the same language.

References

- Canakis, Costas. 1995. "KAI: The story of a conjunction." PhD diss., The University of Chicago.
- Delveroudi, Rea. 1995. "Ο Συμπληρωματικός Δείκτης *Kai* [The Complementizer *ke*]." *Studies in Greek Linguistics* 15: 281-291.
- Efthimiou, A. 1997. "Control Theory: The Case of *na*-Complements of Modern Greek." In *Greek Linguistics '95: Proceedings of the 2nd International Conference on Greek Linguistics*, edited by Gaberell Drachman, Angeliki Malikouti-Drachman, Jannis Fykias, and Chryssoula Klidi, 429–437. Graz: W. Neugebauer Verlag.
- Householder, Fred W., Kostas Kazazis, and Andreas Koutsoudas. 1964. *Reference Grammar of Literary Dhimotiki*. Bloomington: Indiana University.
- Iatridou, Sabine. 1993. "On Nominative Case Assignment and a Few Related Things." *MIT Working Papers in Linguistics* 19:175–196.
- Ingria, Joseph. 1981. "Sentential Complements in Modern Greek." PhD diss., MIT.
- Kakouriotis, Athanassios. 1982. "Complementation in Modern Greek and English." *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 14:99–127.
- Kazazis, Kostas. 1965. "Some Balkan Constructions Corresponding to Western European Infinitives." PhD diss., Indiana University.
- Kiparsky, Paul, and Carol Kiparsky. 1971. "Fact." In *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, edited by Danny D. Steinberg, and Leon A. Jakobovits, 345–369. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kotzoglou, George. 2018. "Για τον Υποτακτικό Σύνδεσμο *Kai* [On the Subordinating Complementizer *ke*]." In *Figura in Praesentia: Essays in Honor of Professor Thanasis Nakas*, edited by Konstantinos Dinas, 197–212. Athens: Patakis.
- Mackridge, Peter. 1987. *Η Νεοελληνική Γλώσσα [The Modern Greek language]*. Athens: Patakis.
- Moser, Amalia. 1997. "The Choice of Aspect in *na*-Complements." In *Greek Linguistics '95: Proceedings of the 2nd International Conference on Greek*

- Linguistics*, edited by Gaberell Drachman, Angeliki Malikouti-Drachman, Jannis Fykias, and Chryssoula Klidi, 567–576. Graz: W. Neugebauer Verlag.
- Moser, Amalia. 2007. “Υποτακτική, Χρόνος και Παρεμφατικότητα [Subjunctive, Tense and Finiteness].” In *Γλωσσικός Περίπλους: Studies in Honor of Dimitra Theophanopoulou-Kontou*, edited by University of Athens Department of Linguistics, 212–223. Athens: Kardamitsa.
- Nikiforidou, Kiki. To appear. “From Relativizer to Adverbial Connective: Transitional Constructions and Reanalysis in Medieval Greek (*ο*)*ρη* [όπου].” In *Linguistic Theory and Language Change in the 21st Century*, edited by Nikolaos Lavidas and Kiki Nikiforidou. Leiden: Brill.
- Philippaki-Warbuton, Irene, and Georgia Catsimali. 1999. “On Control in Greek.” In *Studies in Greek Syntax*, edited by Artemis Alexiadou, Melita Stavrou, and Geoffrey Horrocks, 153–168. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Philippaki-Warbuton, Irene and Yannis Veloudis. 1984. “Η Υποτακτική στις Συμπληρωματικές Προτάσεις [Subjunctive in Complement Clauses].” *Studies in Greek Linguistics* 5:149–167.
- Rizzi, Luigi. 1991. *Relativized Minimality*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Ross, John Robert. 1967. “Constraints on Variables in Syntax.” PhD diss., Massachusetts Institute of Technology.
- Roussou, Anna. 1994. “The Syntax of Complementisers.” PhD diss., University College London.
- Roussou, Anna. 2006. *Συμπληρωματικοί Δείκτες [Complementizers]*. Athens: Patakis.
- Roussou, Anna. 2009. “In the Mood for Control.” *Lingua* 199:1811–1836.
- Spyropoulos, Vassilios. 2007. “Finiteness and control in Greek.” In *New Horizons in the Analysis of Control and Raising*, edited by William D. Davies, and Stanley Dubinsky, 159–183. Dordrecht: Springer.
- Spyropoulos, Vassilios, and Irene Philippaki-Warbuton. 2010. “Φαινόμενα Ανύψωσης στην Ελληνική [Raising Phenomena in Greek].” *Studies in Greek Linguistics* 30:574–588.
- Terzi, Arhonto. 1992. “PRO in Finite Clauses: A Study of the Inflectional Heads of the Balkan Languages.” PhD diss., City University of New York.
- Tzartanos, Achilleas. 1996 [1946]. *Νεοελληνική Σύνταξις (της Κοινής Δημοτικής) [Modern Greek syntax (of the common demotic)]*. Thessaloniki: Kyriakidis.
- Varlokosta, Spyridoula. 1994. “Issues on Modern Greek Sentential Complementation.” PhD diss., University of Maryland at College Park.

Η συμβολή της υφολογίας των σωμάτων κειμένων στην προσέγγιση του θεατρικού λόγου: η περίπτωση των σκηνικών οδηγιών

Σταματία Κουτσουλέλου

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

skout@phil.uoa.gr

Abstract

This paper attempts to show that stage directions can reveal the playwright's point of view about the performance of his/her plays. Using the methodology and the tools of corpus linguistic analysis in a corpus of Kambanellis' and Anagnostaki's plays, we argue that stage directions are mainly idiolectal in each playwright. Specifically, Kambanellis focuses on male characters' interactive communication, their movements, their visual contact and on the space distinction indoors/outdoors. Anagnostaki, prefers pauses with many functions and refers to the heroines' names, their face, hands and voice as indicators of hidden emotions, psychological state and their general character.

Keywords: stylistics, corpora, theatrical discourse, stage directions, writer's stance

1 Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια η υφολογία των σωμάτων κειμένων (corpus stylistics), δηλ. η ανάλυση των λογοτεχνικών έργων, τα οποία έχουν οργανωθεί σε σώματα κειμένων, με τη χρήση υπολογιστικών εργαλείων που έχει καθιερώσει ο ευρύτερος κλάδος της γλωσσολογίας των σωμάτων κειμένων (corpus linguistics), συνδυάζοντας την ποσοτική με την ποιοτική ανάλυση των δεδομένων ξεφεύγει από μονομερείς υφολογικές προσεγγίσεις και συνεξετάζοντας γλωσσική μορφή και σημασία ενδιαφέρεται για τους γλωσσικούς τρόπους που υιοθετούν οι διάφοροι συγγραφείς παρουσιάζοντας τις απόψεις τους και πλάθοντας τους χαρακτήρες των έργων του. Η μεθοδολογία των σωμάτων κειμένων επιτρέπει να εντοπιστούν και στα θεατρικά έργα γλωσσικοί τύποι ή σχήματα τα οποία είναι δύσκολο ή και αδύνατο να εντοπιστούν με απλή ανάγνωση και να συνδεθούν με την προθετικότητα και τα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου είδους.

Οι ερευνητές που ασχολούνται με την υφολογία των σωμάτων κειμένων στο θεατρικό κείμενο συνεχώς πληθαίνουν (Culpeper 2002, 2009, Busse 2006, Murphy 2007, Deemen 2009), όπου το ερώτημα της σχέσης γλωσσικών επιλογών και χαρακτήρων ενός έργου έδωσε ιδιαίτερη ώθηση στη χρήση υπολογιστικών εργαλείων και μεθόδων. Συγκεκριμένα, οι έρευνες απέδειξαν ότι τα γλωσσικά στοιχεία που χρησιμοποιούν στον λόγο τους οι δραματικοί ήρωες είναι αποκαλυπτικά του χαρακτήρα τους.

Τα γλωσσικά αυτά στοιχεία επιλέγονται με βάση τη στατιστική τους σημαντικότητα (keyness) (Scott 1999) και είναι στατιστικά σημαντικές λέξεις-κλειδιά/ (keywords) ή λεξικά συμπλέγματα/λεξικοί δεσμοί (wordclusters/ lexical bundles) τα οποία αποτελούν χρήσιμο αναλυτικό εργαλείο για την ερμηνεία του κειμένου (Bondi 2010: 2). Οι λέξεις-κλειδιά είναι οι στατιστικά σημαντικές λέξεις στο μελετώμενο σώμα κειμένων οι οποίες μαζί με τις συνάψεις τους δείχνουν τον επικοινωνιακό στόχο του κειμένου, τα κεντρικά θέματα και τους τρόπους οργάνωσής του, δηλαδή το τι πραγματεύεται κάθε κείμενο αλλά και το πώς.

Η πρόσφατη έρευνά μας στον χώρο του νεοελληνικού θεατρικού λόγου με τη χρήση των εργαλείων των σωμάτων κειμένων έδειξε ότι οι στατιστικά σημαντικές λέξεις (λέξεις περιεχομένου και γραμματικές) καθώς και τα συμπλέγματα αναδεικνύουν τους χαρακτήρες και τις ταυτότητες (γενικότερες και ειδικότερες) των ηρώων/ηρωίδων των θεατρικών έργων, κάνουν σαφείς τις διαφορές στον λόγο τους και επισημαίνουν τις διαφορές στον λόγο των θεατρικών συγγραφέων (βλ. σχετικά Koutsoulelou 2017, όπου και ειδικότερη βιβλιογραφία).

Στο ίδιο πλαίσιο, στο άρθρο αυτό θα ερευνηθεί η γλωσσική μορφή των σκηνικών οδηγιών σε έργα του Καμπανέλλη και της Αναγνωστάκη, πεδίο ιδιαίτερα ενδιαφέρον αλλά ερευνητικά παραμελημένο.

1.1 Σκηνικές οδηγίες

Οι σκηνικές οδηγίες αποτελούν ένα ενδιαφέρον είδος αφηγηματικού κειμένου το οποίο διακρίνεται τυπογραφικά από το υπόλοιπο διαλογικό θεατρικό κείμενο γιατί περικλείεται σε παρενθέσεις και προηγείται ή και παρεισφύρει των διαλογικών τμημάτων. Αποκλίνουν από το διαλογικό κείμενο ως προς την ιδιαίτερη μορφή και την πολυλειτουργικότητά τους (Feng και Shen, 2001, McIntyre 2006). Είναι το μόνο μέρος του έργου που εκφράζει τη φωνή του θεατρικού συγγραφέα και την υποκειμενική του άποψη/στάση (McIntyre 2006: 77), η οποία είναι χρήσιμη όχι μόνο για σκηνοθεσία του έργου αλλά και για την ενεργοποίηση της φαντασίας του αναγνώστη του (Nelson 1999: 8). Οι σκηνικές οδηγίες παρέχουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τους ηθοποιούς (τα φυσικά τους χαρακτηριστικά, τις εισόδους /εξόδους από τη σκηνή, χωροχρονικές συντεταγμένες, χαρακτηριστικά της ομιλίας τους, επιτονισμό και χειρονομίες) και το πλαίσιο της σκηνής (σκηνικά, φωτισμός, μουσική). Περιλαμβάνουν ,επίσης, αρχικές πληροφορίες σχετικά με το όνομα του δημιουργού, τον τίτλο, το έργο, τον πρόλογο, την εισαγωγή, τον κατάλογο των συντελεστών και τη διανομή τους στην πρώτη εκτέλεση του έργου καθώς και τη διαίρεσή του σε δράσεις, σκηνές, μέρη (Pfister, 1988: 15, Teodorescu-Brinzeu 1981 στο Gabashane 1996: 99, Πεφάνης 2009: 142).

Για δεκαετίες οι σκηνικές κατευθύνσεις θεωρούνται ως τεχνικό κείμενο ως δευτερεύον, παρα-κείμενο, κείμενο-"αξεσουάρ" (Munkelt, 1987: 253), σε αντίθεση με το κύριο, πρωταρχικό διαλογικό κείμενο (Ingarden 1965: 377, Πούχνερ 1991: 366, Γαλάνη 2016: 13),όχι απαραίτητο για την κατανόηση ενός θεατρικού κειμένου. Αλλά και σχετικές μελέτες της μορφής και των λειτουργιών των σκηνικών οδηγιών (Ingarden 1973: 208, Issacharoff, 1989) εστίασαν στη λειτουργική ομοιότητά τους σε διαφορετικούς θεατρικούς συγγραφείς και, στην πραγματικότητα, επαναλαμβάνουν τις θεωρίες για τον επικουρικό ρόλο των σκηνικών κατευθύνσεων.

Μόνο μετά τις έρευνες στις εκτεταμένες σκηνικές οδηγίες στο έργο του Beckett (Pfister 1988: 48) και στην έμφαση που δόθηκε στον αναγνώστη ενός θεατρικού έργου άρχισε να αναγνωρίζεται ο σημαντικός ρόλος τους και να θεωρούνται αναπόσπαστο κομμάτι του θεατρικού έργου (Puchner 2002: 85). Παρόλα αυτά το θέμα παραμένει ανοιχτό σε έρευνα κυρίως από γλωσσολογική σκοπιά (Aston και Savona 1991, McIntyre 2006: 77). Το ίδιο ισχύει και για τις σκηνικές οδηγίες στο ελληνικό θεατρικό κείμενο, όπου οι ελάχιστες ενδιαφέρουσες όμως μελέτες αναπτύσσονται στο πεδίο της λογοτεχνικής κριτικής (Πεφάνης 2000, 2009, Γαλάνη 2016) και δεν χρησιμοποιούν τις μεθόδους των σωμάτων κειμένων.

Με ποσοτική και ποιοτική ανάλυση των δεδομένων μας στοχεύουμε να απαντήσουμε στα ακόλουθα ερωτήματα: κάθε συγγραφέας χρησιμοποιεί διαφορετική

«ιδιόλεκτο» και στις σκηνικές οδηγίες ή ακολουθούνται γενικότερα πρότυπα από όλους τους συγγραφείς. Και κατά πόσον οι στατιστικά σημαντικές λέξεις μπορούν να αποκαλύψουν τη στάση του κάθε συγγραφέα σχετικά με τις σκηνικές οδηγίες του έργου του.

1.2 Υλικό. Μέθοδος

Το υλικό μας αποτελείται από δύο σώματα σκηνικών οδηγιών από το σύνολο του έργου των Ι. Καμπανέλλη και Λ. Αναγνωστάκη αντίστοιχα, οι οποίοι συνέγραψαν θεατρικά την ίδια περίπου χρονική περίοδο. Για να βρούμε τις στατιστικά σημαντικές λέξεις (keywords) για τα δύο σώματα, συγκρίναμε καθένα με το υπόλοιπο έργο του αντίστοιχου συγγραφέα που λειτούργησε ως σώμα αναφοράς (reference corpus) με τη βοήθεια του προγράμματος Antconc 3.4.

2 Ανάλυση

Θα αρχίσουμε με το σώμα των σκηνικών οδηγιών του Καμπανέλλη το οποίο συγκρινόμενο με το σώμα των υπόλοιπων διαλογικών τμημάτων των έργων του και αντίστροφα, έδωσε τις ακόλουθες λέξεις- κλειδιά/στατιστικά σημαντικές λέξεις για τις σκηνικές οδηγίες και για τα διαλογικά τμήματα:

Σκηνικές οδηγίες (53936 words)				Διαλογικό κείμενο (327.374 words)			
i/n	freq.	keyness	keywords	i/n	freq.	keyness	keywords
1	744	1419.553	Ο	1	4520	1215.87	μου
2	396	1108.28	προς	2	4113	887.802	θα
3	1191	691.593	του	3	2450	616.207	σου
4	801	647.755	στο	4	2847	573.027	τι
5	194	639.915	κοιτάζει	5	3651	554.213	δεν
6	162	574.431	Στον	6	2113	550.593	σα
7	401	559.641	Η	7	11442	547.560	να
8	186	541.600	βάθος	8	1756	410.931	μας
9	112	440.072	Μπαίνει	9	1653	410.306	εγώ
10	347	437.632	στον	10	1950	370.528	δε
11	1144	424.797	φεύγει	11	3623	354.521	είναι
12	96	377.205	Παύση	12	1601	251.118	ότι
13	145	372.754	παίρνει	13	775	214.170	Τι
14	92	350.735	σηκώνεται	14	754	207.935	είμαι
15	141	329.218	τραπέζι	15	983	187.390	γιατί
16	115	328.031	κάθεται	16	682	186.582	έχω
17	585	319.695	της	17	779	182.837	αν
18	465	309.531	απ'	18	747	179.331	εσύ
19	101	308.313	μπαίνει	19	1340	162.648	αυτό
20	92	308.151	στέκει	20	561	158.767	είσαι
21	153	293.397	έρχεται	21	928	154.102	όχι

Πίνακας 1. Συχνότερες λέξεις-κλειδιά στις σκηνικές οδηγίες και στα διαλογικά μέρη του έργου του Καμπανέλλη

Για να γίνουν κατανοητές οι συχνότερες αυτές επιλογές στις σκηνικές οδηγίες ανατρέξαμε στο κείμενο και επισημάναμε τις συνάψεις τους. Έτσι, ο Καμπανέλλης εστιάζει στην παρουσία των δραματικών προσώπων (*Ο Μπάμπης/Η Ελένη*) στις συγγενικές σχέσεις τους (*Ο ..και η γυναίκα του/ο πατέρα του*), στις εισόδους /εξόδους τους από τη σκηνή, στις κινήσεις τους (*μπαίνει μέσα/ έρχεται/στέκεται*) περιγράφοντας και τη συναισθηματική τους κατάσταση (*σηκώνεται νευριασμένος*) Επίσης σχολιάζεται η οπτική επαφή των προσώπων και η ματιά τους (*κοιτάζει*) συνοδευόμενη συνήθως έντονες ψυχικές καταστάσεις (*βλέπει τον Καραά στη σκάλα και σταματά/κοιτάζει γύρω με πανικό/ αγχωμένη και μουρμουρίζει*).

Η συχνή παρατακτική σύνδεση των πράξεων (*σηκώνεται και παίρνει το τηλέφωνο/ πάει και κάθεται*) επιβεβαιώνει την αφηγηματικότητα των σκηνικών οδηγιών.

Ο Καμπανέλλης, όπως επισημαίνουν μελετητές του (Πεφάνης 2000: 35κ.εξ.) δίνει έμφαση στον χώρο τόσο της σκηνής (*κέντρο, προς τα μέσα*), όπου κινούνται τα θεατρικά πρόσωπα, όσο και τον φαντασιακό χώρο μέσα στον οποίο εκτυλίσσεται η υπόθεση του έργου. Ο φαντασιακός χώρος είναι συνήθως ανοιχτός και αντιτίθεται στον κλειστό χώρο του *σπιτιού* ή του *δωματίου* που περικλείει την ιδιωτική ζωή των προσώπων, τις σκέψεις, τα συναισθήματα, τα όνειρά τους. Σημαντική είναι, επίσης, η αναφορά του συγγραφέα στον μικρο χώρο (*τσέπη, τσάντα*) όπου κρύβονται στοιχεία σημαντικά για την πλοκή του έργου.

Η παρουσία των παύσεων είναι και στις σκηνοθετικές οδηγίες του Καμπανέλλη στατιστικά σημαντική. Συνήθως χρησιμοποιεί μικρές παύσεις με διάφορες λειτουργίες (Pratt 2010: 56), που δηλώνουν συνήθως αντίδραση σε ό,τι έχει ειπωθεί προηγουμένως, αναμονή μετά από την ολοκλήρωση μιας πράξης ή εκφράζουν δισταγμό και συναισθηματικό φορτίο.

Γενικά, ο Καμπανέλλης στις σκηνικές του οδηγίες εστιάζει στις κινήσεις των ηρώων/ηρωίδων του στον χώρο της σκηνής (μέσα-έξω) και στον μικροχώρο, αλλά και τις παύσεις.

Το σώμα των σκηνικών οδηγιών της Αναγνωστάκη συγκρινόμενο (με τη βοήθεια του προγράμματος Antconc 3.4) με το υπόλοιπο διαλογικό κείμενο των έργων της μας δίνει τον ακόλουθο πίνακα των στατιστικά σημαντικών λέξεων:

Σκηνικές οδηγίες (24221 words)				Διαλογικό κείμενο (104253 words)			
i/n	freq.	keyness	keywords	i/n	freq.	keyness	keywords
1	207	738.087	παύση	1	1647	564.578	μου
2	195	695.300	το	2	1386	487.343	θα
3	401	638.036	Η	3	923	339.884	σου
4	386	614.524	Ο	4	602	187.804	Τι
5	103	356.350	και	5	2896	186.207	να
6	82	292.382	της	6	530	184.184	Θα
7	76	270.989	στο	7	606	182.965	Δεν
8	72	256.726	Παύση	8	584	181.418	τι
10	318	248.749	Της	9	607	177.454	δε
11	69	246.029	Του	10	575	155.753	πως
12	74	223.445	κοιτάζει	11	962	152.402	είναι
13	62	221.070	να	12	416	142.689	εγώ
14	59	210.373	με	13	973	134.763	δεν
15	61	207.634	σηκώνεται	14	391	133.607	Δε
16	57	203.241	την	15	352	129.620	μας
17	51	172.333	Μπαίνει	16	535	120.397	αυτό

18	44	156.888 τα	17	414	110.949 Και
19	56	140.719 προς	18	311	104.605 ANNA
20	36	128.363 ένα	19	308	103.520 σας
21	32	114.100 Ξαφνικά			
22	49	113.129 κάθετα			
24	35	109.973 πλησιάζει			

Πίνακας 2. Συχνότερες λέξεις-κλειδιά στις σκηνικές οδηγίες και στα διαλογικά μέρη του έργου της Αναγνωστάκη

Οι στατικά σημαντικές λέξεις στις σκηνικές οδηγίες μαζί με τις συνάψεις τους μας δείχνουν ότι η Αναγνωστάκη δίνει την μεγαλύτερη έμφαση στις παύσεις οι οποίες φέρουν ποικίλες λειτουργίες. Συχνή λειτουργία είναι η εισαγωγή νέου θέματος μετά από παύση, η αναζήτηση αντίδρασης του ακροατή όταν οι παύσεις ακολουθούν προστακτική ή ερώτηση (*Μίλα! Τώρα! Μίλα /παύση/*), η έμφαση στην προηγούμενη γλωσσική (*για να είμαι ειλικρινής Σπύρο, ναι, αυτή είναι η πρώτη φορά που το εκμυστηρεύομαι/ παύση/*) ή και παραγλωσσική πληροφορία (κίνηση: *ο Τσάρλυ επιστρέφει στη θέση του/ παύση, αλλαγή του τόνου της φωνής: απρόσμενα γελά/ μικρή παύση/ μικρή παύση. Έπειτα μιλά άγρια, αλλαγή φωτισμού: ξαφνικά σκοτάδι /παύση για δευτερόλεπτα/ κ.λπ.*).

Τα ονόματα των ηρώων/ ηρωίδων είναι πολύ συχνά στις σκηνικές οδηγίες της Αναγνωστάκη και μάλιστα τα ονόματα των ηρωίδων υπερτερούν εκείνων των ανδρικών χαρακτήρων. Επίσης η κίνηση στη σκηνή (*μπαίνει, πλησιάζει*) και η κατεύθυνση του βλέμματος (*κοιτάζει*) είναι συχνές επιλογές. Η παρατακτική σύνδεση των ρημάτων (συνήθως κίνησης) ακολουθεί τον γενικότερο κανόνα του είδους (*πηγαίνει και κάθετα*). Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Αναγνωστάκη είναι η έμφαση στο πρόσωπο, στα χέρια και στη φωνή των προσώπων του έργου για να δηλωθούν η ψυχολογική τους κατάσταση και ο χαρακτήρας τους γενικότερα. (i.e. *Κρύβει το πρόσωπό της στα χέρια της/το πρόσωπό της έχει /Πλησιάζει το πρόσωπο της στο δικό του/ φωνή της άχρωμη, αγνώριστη*).

Η περιγραφή του χώρου της σκηνής (*στη μέση, στο πλάι της σκηνής, παράθυρο, πόρτα*), του φωτισμού και της επίπλωσης (*τραπέζι, κρεβάτι*) είναι από τα αναμενόμενα συχνότερα στοιχεία των σκηνικών οδηγιών και στο corpus της Αναγνωστάκη. Ο μικροχώρος της *τσέπης* χρησιμοποιείται και από την συγγραφέα για να φυλάσσονται καθημερινά (*κλειδιά*) ή και πιο απροσδόκητα αντικείμενα (*φλάουτο*).

Ιδιαίτερη συχνή επιλογή της Αναγνωστάκη είναι η έμφαση που δίνει στην έννοια του μη αναμενόμενου (*Ξαφνικά*) που χαρακτηρίζει κινήσεις, συναισθήματα και κρυμμένες πλευρές του χαρακτήρα των προσώπων (*Ξαφνικά κάνει μια κίνηση–σκεπάζει το πρόσωπο του*).

Γενικά, στις σκηνικές οδηγίες της Αναγνωστάκη παρατηρούμε συχνότερα την κίνηση των προσώπων, την έκφραση των συναισθημάτων τους και την αναφορά στον χώρο της σκηνής αλλά και τον μικρο-χώρο.

2.1 Σύγκριση μεταξύ Καμπανέλλη και Αναγνωστάκη

Η αυτόματη σύγκριση των δύο σωμάτων σκηνικών οδηγιών μέσω του προγράμματος Antconc 3.4. μας δίνει τις ακόλουθες λέξεις-κλειδιά ώστε να κάνουμε τη σύγκριση μεταξύ του Καμπανέλλη και της Αναγνωστάκη ως προς τις επιλογές τους στις σκηνικές οδηγίες των έργων τους (με έντονα στοιχεία τονίζονται οι διαφορές).

Καμπανέλλης				Αναγνωστάκη			
1	465	125.715	απ'	1	195	412.063	Το
2	1946	95.199	και	2	207	211.089	Παύση
3	186	88.863	βάθος	3	72	183.065	παύση
4	694	79.858	που	4	71	180.523	Παύλος
5	526	76.763	κι	5	401	171.748	Η
6	153	64.881	έρχεται	6	103	154.562	και
7	396	64.428	προς	7	82	141.203	της
8	92	60.565	στέκει	8	76	137.994	στο
9	102	58.431	αυτός	9	53	134.756	Δήμητρα
10	1191	56.561	του	10	51	129.671	Κατερίνα
11	816	56.331	ο	11	49	124.586	Άγης
12	340	53.830	τους	12	48	122.043	Κάτια
13	162	49.826	Στον	13	62	116.948	Να
14	144	43.364	λέει	14	45	114.416	Τσάρλι
15	801	42.531	στο	15	57	113.456	Την
16	147	39.646	Στο	16	69	106.483	Του
17	60	39.499	ύστερα	17	59	96.367	με
18	140	36.252	Οι	18	58	94.169	Μιχάλης
19	144	35.813	φεύγει	19	37	94.075	Μυρτώ
20	620	35.514	τα	20	41	89.384	μαγνητόφωνο

Πίνακας 3. Σύγκριση των σωμάτων των σκηνικών οδηγιών του Καμπανέλλη και της Αναγνωστάκη

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι η στάση των δύο συγγραφέων σχετικά με τις σκηνικές οδηγίες και οι συνακόλουθες γλωσσικές επιλογές διαφέρουν. Ειδικότερα, ο Καμπανέλλης ως σκηνοθέτης των έργων του δίνει έμφαση στην κίνηση επί σκηνής των (ανδρικών κυρίως) χαρακτήρων και στον λόγο τους, στον χώρο και στον χρόνο. Η κάμερα της Αναγνωστάκη στρέφεται στην περιγραφή των κινήσεων και των συναισθημάτων των (γυναικείων κυρίως) χαρακτήρων.

Η παρατακτική σύνδεση των ενεργειών, η περιγραφή της σκηνής και οι παύσεις είναι στοιχεία κοινά και στους δύο συγγραφείς καθώς είναι απαραίτητα στο κείμενο των σκηνικών οδηγιών (Schotta 1970).

3 Συμπέρασμα

Η ποσοτική και ποιοτική ανάλυση των σκηνικών οδηγιών στα έργα του Καμπανέλλη και της Αναγνωστάκη με τη μεθοδολογία των σωμάτων κειμένων έδειξε ότι οι στατιστικά σημαντικές λεξικές επιλογές με τις συνάψεις τους αποκαλύπτουν τη στάση των συγγραφέων σχετικά με την αναπαράσταση των έργων τους. Οι επιλογές αυτές συνθέτουν την «σκηνοθετική ιδιόλεκτο» κάθε θεατρικού συγγραφέα η οποία παρά τις ομοιότητες αποτελεί την διαφορετική «ματιά» του για τη σκηνοθεσία του έργου του. Ειδικότερα, ο Καμπανέλλης επικεντρώνεται στη διαδραστική επικοινωνία των ανδρικών χαρακτήρων, στους δεσμούς συγγένειάς τους, στις κινήσεις τους στη σκηνή, στον τόνο της φωνής τους και στην οπτική τους επαφή ως ένδειξη συναισθημάτων. Η έμφαση που δίνει στον χώρο και τη διάκριση μέσα-έξω έχει κυρίως συμβολική λειτουργία. Οι παύσεις που χρησιμοποιεί είναι, κυρίως, σύντομες με τις λειτουργίες της αντίδρασης, του δισταγμού και της έκφρασης συναισθήματος.

Η Αναγνωστική προτιμά τις παύσεις με πολλές και επικαλυπτόμενες λειτουργίες (εισαγωγή νέου θέματος, έμφαση, αντίδραση του συνομιλητή, χρόνος για την αντίδραση και την ερμηνεία του αναγνώστη/θεατή). Εστιάζει, επίσης, στα ονόματα των ηρωίδων, στο πρόσωπο, στα χέρια και στη φωνή τους ως δείκτες των σχέσεών τους, των συναισθημάτων, της ψυχολογικής τους κατάστασης και του γενικού χαρακτήρα τους. Η έμφαση που δίνει στο απροσδόκητο γεγονός βοηθά τον αναγνώστη/σκηνοθέτη να κατανοήσει τα κρυμμένα συναισθήματα των χαρακτήρων.

Οι ομοιότητες στις επιλογές των δύο μελετώμενων συγγραφέων είναι αυτές που αναμένονται σε κάθε κείμενο σκηνικών οδηγιών (οι κινήσεις των χαρακτήρων στη σκηνή που συνδέονται παρατακτικά, ο σχεδιασμός της σκηνής και οι παύσεις). Η επιλογή του εσωτερικού μικρο-χώρου και στους δύο συγγραφείς χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση σχετικά με τη γενικότερη παρουσία σε πολλούς συγγραφείς.

Οι σκηνικές οδηγίες αξίζει να θεωρούνται ισότιμες και συμπληρωματικές του διαλογικού κειμένου ενός έργου, διότι, όπως δείξαμε, επιτελούν σημαντικές λειτουργίες συμβάλλουν στην ερμηνεία της στάσης των θεατρικών συγγραφέων για την αναπαράστασή του, βοηθούν τον αναγνώστη/σκηνοθέτη να κατανοήσει καλύτερα τον χαρακτήρα των θεατρικών προσώπων, τα συναισθήματά τους, τον ρόλο τους στο θεατρικό έργο αλλά και τη σημασία των παραγωγιστικών στοιχείων στην εξέλιξη της πλοκής.

Οι σκηνικές οδηγίες είναι ένα κείμενο ενδιαφέρον για τους κριτικούς της λογοτεχνίας και του θεάτρου ειδικότερα, καθώς μπορούν να μελετήσουν και να συγκρίνουν τις διαφορετικές επιλογές θεατρικών συγγραφέων συγχρονικά ή διαχρονικά. Έτσι θα μπορούσαν όχι μόνο να σχηματίζουν μια σαφή άποψη για τη στάση των θεατρικών συγγραφέων στην παραγωγή και στην αναπαράσταση του κειμένου τους, αλλά θα μπορούσαν να φτάσουν σε μια γενική περιγραφή του συγκεκριμένου κειμενικού είδους χρησιμοποιώντας τα εργαλεία και τη μεθοδολογία των σωμάτων κειμένων στο πλαίσιο της υφολογικής ανάλυσης.

Βιβλιογραφία

- Aston, Elaine, και George Savona. 1993. *Theatre as Sign-system: A Semiotics of Text and Performance*. London: Routledge.
- Bondi, Marina. 2010. "Perspectives on Keywords and Keyness". Στο Marina Bondi και Mike Scott (επιμ.), *Keyness in Texts*, 1-18. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Busse, Beatrix. 2006. *Vocative Constructions in the Language of Shakespeare*. Amsterdam: J. Benjamins
- Γαλάνη, Μαρία-Χαρίκλεια. 2016. "Οι Σκηνικές Ενδείξεις από το Αρχαίο Δράμα έως Σήμερα." Αδημ. διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Culpeper, Jonathan. 2002. "Computers, Language and Characterization: An Analysis of Six Characters in Romeo and Juliet". Στο Ulla Melander-Marttala, C. Ostman και Merja Kytö (επιμ.), *Conversation in Life and Literature: Papers from the ASLA Symposium. Association Suedoise de Linguistique Appliquée (ASLA)*, 15, , 11-30. Universitet stryckeriet: Uppsala.
- Culpeper, Jonathan. 2009. "Words, Parts-of-Speech and Semantic Categories in the Character-Talk of Shakespeare's Romeo and Juliet". *International Journal of Corpus Linguistics* 14(1):29-59.

- Demmen, Jane. 2009. “*Charmed and Chattering Tongues: Investigating the Functions and Effects of the Word Clusters in the Dialogue of Shakespeare’s Female Characters*”. MA diss., Lancaster University.
- Feng, Zongxig. και Dan Shen. 2001. “The Play off the Stage. The Writer-Reader Relationship in Drama.” *Language and Literature* 10(1):79-93.
- Gabashane, Anthony Daniel. 1996. “*The Performance Orientation of Dramatic Texts with Specific Reference to Dialogue and Didascalies in Athol Fugard’s “Playland” and “My Children! My Africa!”*”. MA diss., University of South Africa.
- Ingarden, Roman. 1965. *Das Literarische Kunstwerk*. Tübingen:Max Niemeyer.
- Issacharoff, Michael. 1989. *Discourse as Performance*. Stanford: Stanford University Press.
- Koutsoulelou, Stamatia.2017. “Corpus Stylistic Research in Modern Theatrical Texts.” *Δελτίο επιστημονικής ορολογίας και Νεολογισμών (Όψεις της σωματοκεντρικής Γλωσσολογίας: αρχές, εφαρμογές, προκλήσεις)* 14:35-56.
- McIntyre, Dan. 2006. *Point of View in Plays: A Cognitive Stylistic Approach to Viewpoint in Drama and Other Text-Types*. Amsterdam: John Benjamins.
- Munkelt, Marga. 1987. “Stage Directions as Part of the Text.” *Shakespeare Studies* 19: 253-272.
- Murphy, Sean. 2007. “Now I am Alone: A Corpus Stylistic Approach to Shakespearian Soliloquies.” Στο Costas Gabrielatos, Richard Slessos και Johann Unger (επιμ.), *Papers from the Lancaster University Postgraduate Conference in Linguistics & Language Teaching*, 66-86. Department of Linguistics and English Language Lancaster University.
- Nelson, Erin, 1999. *Stage Directions Uncovered: the Author's Voice in Modern English Drama*. Honors Theses. Paper 319.
- Πεφάνης, Γιώργος. 2000. *Διαδρομές σε μια μεγάλη χώρα: Ιάκωβος Καμπανέλλης*. Αθήνα: Κέδρος.
- Πεφάνης, Γιώργος. 2009. “Οι σκηνικές οδηγίες και οι πρόλογοι στη δραματολογία του Γρηγορίου Ξενόπουλου.” Στο Γιώργος Πεφάνης (επιμ.), *Η άμμος του κειμένου. Αισθητικά και δραματολογικά θέματα στο ελληνικό θέατρο*, 141-188. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Pfister, Manfred. 1988. *Theory and Analysis of Drama*. (Translated by J. Halliday, original *Das Drama. Theorie und Analyse* 1977). Cambridge: CUP.
- Πούχγερ, Βάλτερ. 1991. *Μελετήματα Θεάτρου. Το Κρητικό θέατρο*. Αθήνα: εκδόσεις Μπούρα.
- Pratt, John. 2012. “*Mind the Gap: an Examination of the Pause in Modern Theatre; and, Shadows: a Play (major creative work); and, Bank Accounts: a Collage of Monologues (minor creative work)*”. <https://ro.ecu.edu.au/theses/459>.
- Puchner, Martin. 2002 *Stage Fright: Modernism, Anti-Theatricality and Drama*. Baltimore: Johns Hopkins UP.
- Schotta, Sarita. 1970. “A Linguistic Analysis of the Marginal Stage Directions of Shakespeare's First Folio.” *Research on Language & Social Interaction*, 2(1):152-169. DOI: 10.1080/08351817009370220.
- Teodorescu-Brinzeu, Pia 1981/1982 “The Stage Directions in the Reception of the Dramatic Text”. From *Degre27/28*: m-m5.

Γλωσσική συγκρότηση αντιτιθέμενων υπο-ομάδων εκπαιδευτικών ΠΕ και στρατηγικές νομιμοποίησης της αντιπαράθεσής τους σε περιόδους κρίσης

Σοφία Κουφού¹, Δημήτρης Σεραφής² & Μαριάννα Κονδύλη¹
¹Πανεπιστήμιο Πατρών, ²USI - Università della Svizzera italiana
sofou.art@gmail.com, serafisdimitris@gmail.com, kondyli@upatras.gr

Abstract

Drawing on the agenda of Critical Discourse Analysis and conducting a Systemic Functional analysis, the present paper aims to study discursive representations and legitimization strategies in posts made by Primary Education teachers on an elected official's facebook page in September 2013. Within the broader context of the Greek crisis, a series of changes to the educational policy on teachers' placement prompted reactions in the Primary Education sector, honing the construction of opposing in- vs. out-groups (e.g. permanent vs. non-permanent teachers).

Keywords: Critical Discourse Analysis, Systemic Functional Linguistics, in- vs. out-groups, Legitimation, Primary Education teachers, Greek crisis

1 Εισαγωγή

Τον Σεπτέμβριο του 2013, το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (ΥΠΕΘ) εφάρμοσε αλλαγές στην εκπαιδευτική πολιτική, οι οποίες αφορούσαν αποσπάσεις/τοποθετήσεις εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (ΠΕ) και κινούνταν στο πνεύμα της εφαρμογής μέτρων λιτότητας¹. Οι αλλαγές στην εκπαιδευτική πολιτική, οι οποίες έλαβαν χώρα σε ένα πλαίσιο γενικευμένης και πολύπλευρης κρίσης στην ελληνική κοινωνία (βλ. Wodak και Angouri 2014, Hatzidaki και Goutsos 2017, Serafis 2017, Serafis και Herman 2018), προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις στην ΠΕ και οδήγησαν στην πόλωση μεταξύ υπο-ομάδων εντός του κλάδου (λ.χ. μόνιμοι εναντίον αναπληρωτών εκπαιδευτικών). Οι τάσεις πόλωσης των υπο-ομάδων -που οφείλονται στα άνισα εργασιακά δικαιώματα και εντείνονται εντός της κρίσης- γίνονται εμφανείς σε αναρτήσεις των εκπαιδευτικών σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης στα τέλη Σεπτεμβρίου του 2013. Το υλικό μας αποτελείται από 480 αναρτήσεις, μέσα στις οποίες εμφανίζονται οι εξής υπο-ομάδες: (α) μόνιμοι εκπαιδευτικοί εναντίον αναπληρωτών, (β) νηπιαγωγοί εναντίον δασκάλων, (γ) εκπαιδευτικοί Ειδικής εναντίον εκπαιδευτικών Γενικής Αγωγής.

Ακολουθούμε τις προκείμενες της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (ΚΑΛ) (βλ. Wodak και Meyer 2016), που αποτελεί το κατεξοχήν πλαίσιο ανάδειξης των κοινωνικών ανισοτήτων που (ανα)παράγονται μέσω της γλώσσας και του λόγου (*discourse*). Στην παρούσα μελέτη ο όρος *λόγος* (*discourse*) χρησιμοποιείται για να δηλωθούν οι συνοχικοί και συνεκτικοί τρόποι οργάνωσης και αναπαράστασης της κοινωνικής πραγματικότητας μέσω των διαφόρων κειμένων (βλ. Fairclough 2003). Η ανάλυσή μας δομείται σε δυο αλληλοεξαρτώμενους άξονες: (α) το μικρο-επίπεδο (*micro-level*) που

¹ Η υλοποίηση μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας περιλαμβάνονταν στα προγράμματα δημοσιονομικής διάσωσης (εφεξής Μνημόνιο/α) και ξεκίνησαν να εφαρμόζονται μετά την ανακοίνωση της προσφυγής της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης (με τη συμμετοχή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου) τον Απρίλιο του 2010.

αφορά τις γλωσσικές επιλογές και τις στρατηγικές νομιμοποίησης με τις οποίες οι εκπαιδευτικοί επιχειρούν να υπερασπιστούν τα δικαιώματα των υπο-ομάδων τους και (β) το μακρο-επίπεδο (macro-level), που αφορά τις κυρίαρχες κοινωνικές αξίες και οπτικές που αποτυπώνονται μέσω των γλωσσικών επιλογών και των νομιμοποιητικών στρατηγικών στις αναρτήσεις τους (βλ. van Dijk 2008: 85-89). Για την ανάλυση του μικρο-επιπέδου, ακολουθούμε το αναλυτικό πλαίσιο της Συστημικής Λειτουργικής Γλωσσολογίας (ΣΛΓ) (βλ. Halliday 1978, Halliday και Matthiessen 2014), το οποίο αξιοποιείται εκτεταμένα στο πλαίσιο της ΚΑΛ (βλ. ενδεικτικά Young και Harisson 2004, βλ. επίσης Serafis, Kitis και Archakis 2018, Μανιού, Σεραφής και Κονδύλη 2019, για εφαρμογές σε ελληνικά δεδομένα).

2 Το κοινωνικό πλαίσιο της μελέτης

Σκιαγραφώντας το κοινωνικό πλαίσιο της περιόδου, τον Σεπτέμβριο του 2013 το ΥΠΕΘ πραγματοποίησε ελάχιστες αποσπάσεις μόνιμων εκπαιδευτικών ΠΕ από νομό σε νομό. Η πρόσληψη αναπληρωτών μέσω κρατικού προϋπολογισμού ήταν μειωμένη λόγω της γενικότερης εφαρμογής των μέτρων λιτότητας που περιλαμβάνονταν στο Μνημόνιο. Σε αυτό το πλαίσιο, οι περισσότερες προσλήψεις αναπληρωτών έγιναν κυρίως μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων ΕΣΠΑ που στηρίζουν τον θεσμό του Ολοήμερου προγράμματος στα ελληνικά σχολεία. Αποτέλεσμα ήταν οι προσλήψεις των αναπληρωτών να αφορούν κυρίως τη στελέχωση Ολοήμερων τμημάτων σε κεντρικά σχολεία πόλεων ή σε μεγάλα χωριά, ενώ οι περισσότεροι μόνιμοι εκπαιδευτικοί δεν κατάφεραν να αποσπαστούν. Παράλληλα, υπήρξαν δυσλειτουργίες στις προσλήψεις/τοποθετήσεις αναπληρωτών νηπιαγωγών. Οι θέσεις εργασίας των νηπιαγωγών είναι λιγότερες από αυτές των δασκάλων, διότι η φοίτηση των νηπίων στο νηπιαγωγείο δεν ήταν υποχρεωτική επί σειρά ετών (η υποχρεωτική μονοετής φοίτηση θεσπίστηκε τον Δεκέμβριο του 2006, ενώ η διετής ανακοινώθηκε με ΦΕΚ στις 2/3/2018). Ειδικά τον Σεπτέμβριο του 2013, λόγω του γενικότερου κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου, το πρόβλημα της πρόσληψης αναπληρωτών νηπιαγωγών διογκώθηκε. Τέλος, μία πρόσθετη αλλαγή του ΥΠΕΘ αφορούσε την πρόσληψη εκπαιδευτικών Γενικής Αγωγής σε θέσεις παράλληλης στήριξης. Κατά το σχολικό έτος 2013-2014 το Υπουργείο Παιδείας ξεκίνησε να προσλαμβάνει εκπαιδευτικούς Γενικής Αγωγής σε θέσεις παράλληλης στήριξης, εφόσον αυτοί είχαν δηλώσει ότι το επιθυμούν. Η προϋπηρεσία μεγαλύτερη ενός διδακτικού έτους (δέκα διδακτικών μηνών) σε τέτοιες θέσεις αποτελούσε κριτήριο ένταξης στους πίνακες πρόσληψης Ειδικής Αγωγής. Αποτέλεσμα αυτής της νομοθετικής πράξης ήταν ότι οι αναπληρωτές Γενικής απέκτησαν εργασιακά δικαιώματα και στην Ειδική Αγωγή, εκτός των ήδη κερκτημένων στη Γενική. Συνολικά, το γενικότερο πολιτικο-οικονομικό πλαίσιο του Σεπτεμβρίου του 2013 και οι μεταβολές στην εκπαιδευτική πολιτική φαίνονταν να θίγουν παγιωμένα εργασιακά δικαιώματα και να επιτείνουν την ανασφάλεια στον χώρο των εκπαιδευτικών ΠΕ.

3 Νομιμοποίηση του «εμείς» εναντίον των «άλλων» στην ΠΕ

Όπως ήδη αναφέραμε, οι μελέτες που εντάσσονται στο πλαίσιο της ΚΑΛ στοχεύουν στο να αποκαλύψουν τους γλωσσικούς/σημειωτικούς τρόπους μέσω των οποίων αναπαράγονται σχέσεις εξουσίας και, κατά συνέπεια, κοινωνικές ανισότητες, ανάλογα με το ιδεολογικό υπόβαθρο του χρήστη. Παράλληλα, επιχειρούν να αναδείξουν

τρόπους αντίστασης σε αυτές τις κοινωνικές ανισότητες (βλ. Fairclough 1992, van Dijk 2008, Wodak 2014).

Σύμφωνα με τον van Dijk (1998, 2001), μέσω της ΚΑΛ μπορούν να αναδειχθούν σχέσεις εναντίωσης μεταξύ αντιπαρατιθέμενων κοινωνικών ομάδων. «Οι ανταγωνισμοί συχνά αφορούν τη διεκδίκηση κοινωνικών πόρων όπως η κατοικία, το εισόδημα, η κοινωνική πρόνοια» (van Dijk 1998: 170). Στην παρούσα μελέτη η σύγκρουση των υπο-ομάδων αφορά ανισότητες στα εργασιακά δικαιώματα (βλ. ενότητα 2). Μέσω των αναρτήσεων, οι εκπαιδευτικοί προσπαθούν να αντισταθούν ή να νομιμοποιήσουν ανισότητες εντός του κλάδου. Συνεπώς, μια βασική λειτουργία του λόγου που πραγματώνεται στις αναρτήσεις τους είναι η *νομιμοποίηση* (*legitimation*), η οποία επιτελείται με συγκεκριμένες γλωσσικές επιλογές με σκοπό την υπεράσπιση του «εμείς» εναντίον των «άλλων» (van Dijk 1998: 258).

Σύμφωνα με τον van Leeuwen (2007: 92, βλ. επίσης van Leeuwen 2008: 105-106), η νομιμοποίηση που επιτυγχάνεται μέσω της γλωσσικής χρήσης ταξινομείται ως εξής: α) *Επίκληση στην Αυθεντία* (*Authorization*): Νομιμοποίηση με αναφορά στην αυθεντία (*authority*) της παράδοσης, του εθίμου, του νόμου ή των προσώπων στα οποία δίνεται κάποιο είδος θεσμικής εξουσίας β) *Ορθολογικοποίηση* (*Rationalization*): Νομιμοποίηση με αναφορά στη χρησιμότητα της θεσμοθετημένης δράσης και στις γνώσεις της κοινωνίας, οι οποίες έχουν οικοδομηθεί και προσδίδουν γνωστική ισχύ γ) *Ηθική Νομιμοποίηση* (*Moral Legitimation*): Νομιμοποίηση με αναφορά στα συστήματα αξιών της κοινωνίας (τι είναι καλό/ηθικό και τι όχι κ.λπ., εμπεριέχεται η αξιολόγηση) δ) *Μυθοποίηση* (*mythopoesis*): Νομιμοποίηση που επιτυγχάνεται μέσω της αφήγησης.

4 Συστημική Λειτουργική Γλωσσολογία – Μεταβιβαστικότητα και Εργαστικότητα σε αναρτήσεις εκπαιδευτικών ΠΕ

Η νομιμοποίηση πραγματώνεται μέσω συγκεκριμένων γλωσσικών επιλογών στα κείμενα των εκπαιδευτικών ΠΕ. Τις γλωσσικές αυτές επιλογές εξετάζουμε ακολουθώντας το αναλυτικό πλαίσιο της Συστημικής Λειτουργικής Γλωσσολογίας (ΣΛΓ). Σε αυτό το πλαίσιο εστιάζουμε στην εξέταση του πεδίου (*field*), δηλαδή των πόρων αναπαράστασης της εμπειρίας. Η ανάλυση των γλωσσικών επιλογών γίνεται με συνδυασμό των συστημάτων *μεταβιβαστικότητας* (*transitivity*) και *εργαστικότητας* (*ergativity*) (Halliday και Matthiessen 2014: 212-356).

Από την ανάλυση του συστήματος *μεταβιβαστικότητας* προκύπτουν διάφορες νοηματοδοτήσεις μέσω: (α) της αναπαράστασης της εμπειρίας των εκπαιδευτικών μέσα από τις *διαδικασίες* (*processes*) (β) της αναπαράστασης των *μετεχόντων* (*participants*) στις *διαδικασίες*. Η ανάδειξη των διαδικασιών μας επιτρέπει να εξάγουμε συμπεράσματα σχετικά με τη γνώμη των εκπαιδευτικών για την κοινωνική πραγματικότητα, όπως αυτή καταγράφεται στα κείμενά τους. Παράλληλα, με τη βοήθεια του συστήματος *εργαστικότητας*, αναδεικνύεται η *αιτιότητα* μέσα στις προτάσεις. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τους Halliday και Matthiessen (2014: 334-344) η πραγματοποίηση μιας διαδικασίας προκαλείται από μία εξωτερική αιτία: τον *ενεργοποιημένο δράστη/αίτιο* (*agent*). Επομένως, κατά την εξέταση του συστήματος *μεταβιβαστικότητας*, οι μετέχοντες που αναδεικνύονται μπορεί να αποτελούν το *μέσον* (*middle*) για να διεκπεραιωθεί η διαδικασία, αλλά να μην ταυτίζονται απαραίτητα με τον *αίτιο* (*agent*) που προκαλεί τη διαδικασία (Halliday και Matthiessen 2014: 344). Η ανάδειξη του αιτίου στην παρούσα έρευνα επιτρέπει να αναδειχτούν οι αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών για το ποιος ευθύνεται για την κατάσταση που

βίωναν τον Σεπτέμβριο του 2013 και για τη σαφή οριοθέτηση των υπο-ομάδων, τα συμφέροντα των οποίων προσπαθούν να υποστηρίξουν ή να αντικρούσουν με τις στρατηγικές νομιμοποίησης.

5 Το υλικό της μελέτης – Αναλυτικά αποτελέσματα

Το προς ανάλυση υλικό αποτελείται από 480 αναρτήσεις εκπαιδευτικών ΠΕ, οι οποίες βρίσκονταν σε δημόσια σελίδα facebook ενός αιρετού που ενημέρωνε καθημερινά για τις εξελίξεις της εκπαιδευτικής πολιτικής. Το κριτήριο επιλογής των αναρτήσεων ήταν το χρονικό διάστημα κατά το οποίο υπήρχε έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα στις υπο-ομάδες (τέλη Σεπτεμβρίου 2013). Κατά την ανάλυση προκύπτουν οι εξής υπο-ομάδες: (α) μόνιμοι εκπαιδευτικοί εναντίον αναπληρωτών, (β) νηπιαγωγοί εναντίον δασκάλων, (γ) εκπαιδευτικοί Ειδικής εναντίον Εκπαιδευτικών Γενικής Αγωγής. Στην παρούσα μελέτη, λόγω και του περιορισμού στην έκταση του κειμένου, επιλέξαμε να παρουσιάσουμε έξι ενδεικτικά παραδείγματα, με στόχο την ανίχνευση των αναπαραστάσεων και των στρατηγικών νομιμοποίησης της κάθε ομάδας.

5.1 Μόνιμοι εναντίον αναπληρωτών

(1) Εγώ κι η σύζυγός μου πολεμάμε, όπως κι άλλοι συνάδελφοί μου, να αποσπαστούμε κοντά στον τόπο μας (έχουμε 15 χρόνια στην πλάτη μας όλο τυράνια) {...} Δεν τα βάζω με τους αναπληρωτές αλλά αυτοί είναι που εν τέλει δουλεύουν στον τόπο τους και χιλιάδες μόνιμοι είναι στην εξορία! Έξοδα, ταλαιπωρία, διαλυμένες οικογένειες, πίεση, άγχος!

Η ανάρτηση του μόνιμου εκπαιδευτικού ξεκινά με μία υλική διαδικασία (*πολεμάμε*). Δράστες (actors) είναι αυτός, η σύζυγός του και άλλοι μόνιμοι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι αποτελούν το «εμείς», καθώς οι διαφορετικοί μετέχοντες συνδέονται μεταξύ τους σε παράταξη μέσω του συνδέσμου *κι*, κατέχοντας έτσι ισότιμο ρόλο στην αναπαράσταση. Με την υλική διαδικασία: *να αποσπαστούμε κοντά στον τόπο μας*, δηλώνεται η επιδίωξη της ομάδας τους. Προσπαθεί να νομιμοποιήσει το αίτημά του για τοποθέτηση κοντά στον τόπο διαμονής αρχικά μέσω της κτητικής διαδικασίας: *έχουμε 15 χρόνια στην πλάτη μας όλο τυράνια*, υποδηλώνοντας τον νόμο που αφορά την προϋπηρεσία (Επίκληση στην Αυθεντία), βάσει του οποίου οι εκπαιδευτικοί που έχουν περισσότερα χρόνια υπηρεσίας προηγούνται από αυτούς που έχουν λιγότερα, επομένως διεκδικούν καλύτερες θέσεις τοποθέτησης λόγω των μορίων τους.

Ο εκπαιδευτικός συνεχίζει την ανάρτησή του με μία υλική διαδικασία: *Δεν τα βάζω με τους αναπληρωτές*, όπου δράστης (actor) είναι ο ίδιος και στόχος οι αναπληρωτές. Ακολουθούν δύο συσχετιστικές διαδικασίες, μία ταυτοποιητική: *αλλά αυτοί είναι που εν τέλει δουλεύουν στον τόπο τους* και μία περιστασης: *χιλιάδες μόνιμοι είναι στην εξορία*. Οι αναπληρωτές λειτουργούν ως έκτυπο στην ταυτοποιητική διαδικασία και αποτελούν τους «άλλους» που δουλεύουν στον τόπο τους σε αντιπαράθεση με το «εμείς» (ομάδα μόνιμων) που λειτουργούν ως φορέας στη συσχετιστική περίπτωση και συγκροτούν την ομάδα των ανθρώπων που βρίσκονται στην εξορία. Με την αντιπαραβολή αυτή επιδιώκεται η θετική αναπαράσταση της υπο-ομάδας των μόνιμων («εμείς»), προκειμένου να επιτευχθεί η νομιμοποίηση αφενός των συμφερόντων της υπο-ομάδας τους και αφετέρου της ανισότητας στα δικαιώματα των αναπληρωτών («άλλοι»). Μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2013, οι αναπληρωτές ήταν αυτοί που κάθε χρόνο βρίσκονταν στην «εξορία» εφόσον καλύπτουν λειτουργικά κενά

οπουδήποτε προκύψουν. Επομένως, ο μόνιμος εκπαιδευτικός ζητά αυτό που «είθισται» (Επίκληση στην Αυθεντία): οι μόνιμοι να τοποθετηθούν πλησίον των τόπων διαμονής τους και οι αναπληρωτές όπου υπάρξει κενό.

Στην ανάρτηση οι αναπληρωτές λειτουργούν ως ενεργοποιημένος δράστης/αίτιος (agent) της δυσμενούς κατάστασης των μόνιμων, αφού παρουσιάζονται να καταλαμβάνουν θέσεις στις οποίες οι μόνιμοι προσπαθούν να τοποθετηθούν. Συγκεκριμένα, η κατάσταση των μόνιμων περιγράφεται έντονα μέσα από ονοματοποιήσεις: *Διαλυμένες οικογένειες, έξοδα, ταλαιπωρία, πίεση, άγχος!* Ο εκπαιδευτικός επικαλείται το σύστημα αξιών της ελληνικής κοινωνίας (Ηθική Νομιμοποίηση), προβάλλει έντονα την εικόνα του οικογενειάρχη ώστε να κερδίσει θετική αναπαράσταση της υπο-ομάδας του («εμείς») και να νομιμοποιήσει την ανισότητα μεταξύ μόνιμων και αναπληρωτών, αποσιωπώντας την περίπτωση να έχουν και οι αναπληρωτές («άλλοι») οικογένειες.

Συνολικά, ο εκπαιδευτικός επιδιώκει τη νομιμοποίηση των ανισοτήτων στα εργασιακά δικαιώματα μεταξύ μόνιμων («εμείς») και αναπληρωτών («άλλοι»), επικαλούμενος τον νόμο και την παράδοση (Επίκληση στην Αυθεντία) αλλά και το αξιακό σύστημα της κοινωνίας (Ηθική Νομιμοποίηση).

(2) Για το έγκλημα των αποσπάσεων τι μπορεί να γίνει; έχουμε αφήσει μωρά παιδιά πίσω μας! Η αδικία είναι τεράστια... μείνανε απέξω μονογονεϊκες, χηρείς μάνες με 2 και τρία παιδια ΚΑΡΚΙΝΟΠΑΘΕΙΣ και πήγαν αναπληρωτές;

Σε αυτό το σχόλιο, η γενικότερη μη ικανοποίηση των αποσπάσεων χαρακτηρίζεται από τη μόνιμη εκπαιδευτικό ως έγκλημα, το οποίο πρέπει να αντιμετωπιστεί. Γι' αυτό χρησιμοποιεί μία υλική διαδικασία: *μπορεί να γίνει*. Μέσω της ακόλουθης υλικής διαδικασίας: *έχουμε αφήσει μωρά παιδιά*, εντείνεται η συναισθηματική φόρτιση. Τα *μωρά παιδιά* είναι ο στόχος της υλικής διαδικασίας ενώ δράστης (actor) είναι οι μόνιμοι εκπαιδευτικοί που αναγκάστηκαν να τα αφήσουν εξαιτίας μιας εξωτερικής αιτίας (agent). Η εξωτερική αυτή αιτία είναι οι αναπληρωτές, όπως δηλώνεται στη συνέχεια της ανάρτησης. Η εκπαιδευτικός επικαλείται το σύστημα αξιών της ελληνικής κοινωνίας (Ηθική Νομιμοποίηση) προβάλλοντας τον εαυτό της ως «μάννα μωρών παιδιών», που αναγκάζεται να τα αφήσει εξαιτίας της μη τοποθέτησής της στις προτιμώμενες περιοχές. Ο χαρακτηρισμός της μη ικανοποίησης των αποσπάσεων ως εγκληματικής πράξης και η εικόνα της μητέρας εκπαιδευτικού που αποχωρίζεται τα παιδιά της οδηγεί στην κατασκευή της θετικής αναπαράστασης της ομάδας των μόνιμων («εμείς»).

Ακολουθεί μία περιγραφή της κατάστασης των μόνιμων μέσω μίας συσχετιστικής διαδικασίας απόδοσης χαρακτηριστικού: *η αδικία είναι τεράστια*. Ο χαρακτηρισμός αυτός εξηγείται μέσω της επόμενης συσχετιστικής περίπτωσης: *μείνανε απέξω μονογονεϊκες, χηρείς μάνες με 2 και τρία παιδια ΚΑΡΚΙΝΟΠΑΘΕΙΣ*, όπου φορέας είναι όλες οι ομάδες των εκπαιδευτικών που μοριοδοτούνται σύμφωνα με τον νόμο και προηγούνται στις αποσπάσεις/τοποθετήσεις. Η εκπαιδευτικός επικαλείται τον νόμο που αφορά τη μοριοδότηση των κοινωνικών κριτηρίων (Επίκληση στην Αυθεντία) αποκλειστικά για την υπο-ομάδα των μόνιμων («εμείς»). Η ανάρτηση κλείνει με μία υλική διαδικασία: *πήγαν αναπληρωτές*. Δράστης (actor) στη συγκεκριμένη διαδικασία είναι οι αναπληρωτές, οι οποίοι είναι και οι ενεργοποιημένοι δράστες/αίτιοι (agents) της κατάστασης που χαρακτηρίστηκε παραπάνω ως τεράστια αδικία, εφόσον κάλυψαν τις επιθυμητές θέσεις.

Συνολικά, η μόνιμη εκπαιδευτικός προσπαθεί να υπερασπιστεί τα συμφέροντα της ομάδας των μόνιμων («εμείς») και να νομιμοποιήσει την ανισότητα των εργασιακών δικαιωμάτων των αναπληρωτών («άλλων»), κάνοντας επίκληση στο αξιακό σύστημα της κοινωνίας (Ηθική Νομιμοποίηση) αλλά και στη νομοθεσία που μοριοδοτεί τα κοινωνικά κριτήρια (Επίκληση στην Αυθεντία).

5.2 Νηπιαγωγοί εναντίον δασκάλων

(3) Τι ειδικότητα είναι ο κ [...]; Δάσκαλος. Όταν πίεζε ο [...] για προσλήψεις πίεζε για νηπιαγωγούς ή για τους ΔΑΣΚΑΛΟΥΣ; Για τους ΔΑΣΚΑΛΟΥΣ. Η πίεση γίνεται προς μία κατεύθυνση και ως ανήκουν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι δύο.

Στην ανάρτηση αυτή ένας αναπληρωτής νηπιαγωγός στρέφεται εναντίον του αιρετού που ενημερώνει για την εξέλιξη των αποσπάσεων/τοποθετήσεων. Η ανάρτηση ξεκινά με μία ταυτοποιητική διαδικασία: *Τι ειδικότητα είναι ο κ {...}*; Ως έκτυπο λειτουργεί η λέξη *ειδικότητα* και ως αξία η λέξη *δάσκαλος*. Με αυτόν τον τρόπο, ο νηπιαγωγός κατηγοριοποιεί τον αιρετό και τους δασκάλους στην ίδια υπο-ομάδα («άλλοι»), η οποία αντιτίθεται στην υπο-ομάδα των νηπιαγωγών («εμείς»), όπως φαίνεται από τις ακόλουθες υλικές διαδικασίες: *Όταν πίεζε ο [...] για προσλήψεις πίεζε για νηπιαγωγούς ή για τους ΔΑΣΚΑΛΟΥΣ*; Ενεργοποιημένος δράστης/αίτιος της εξέλιξης των γεγονότων (actor & agent) είναι ο αιρετός, ο οποίος αναπαρίσταται ως διαμεσολαβητής των δασκάλων με το Υπουργείο, δραστηριοποιείται υπέρ των δικαιωμάτων της οικείας του ομάδας (in-group) και αδιαφορεί για τις προσλήψεις των νηπιαγωγών. Στην επόμενη υλική διαδικασία: *η πίεση γίνεται προς μία κατεύθυνση*, ενεργοποιημένος δράστης (actor & agent) είναι και πάλι ο αιρετός. Με τη φράση: *ως ανήκουν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι δύο*, πραγματώνεται μία συσχετιστική κτήσης, μέσω της οποίας ο νηπιαγωγός δηλώνει ότι και οι νηπιαγωγοί ανήκουν στον κλάδο της Πρωτοβάθμιας, άρα έχουν ίσα δικαιώματα με τους δασκάλους. Χρησιμοποιώντας την κοινή γνώση για τις δράσεις των αιρετών υπέρ των δασκάλων (Ορθολογικοποίηση), ο νηπιαγωγός αναπαριστά την υπο-ομάδα των νηπιαγωγών («εμείς») ως υποβαθμισμένη, σε αντίθεση με την ευνοημένη υπο-ομάδα των δασκάλων («άλλοι»), και προσπαθεί να αντισταθεί στην ανισότητα που αναπαράγεται, όταν οι αιρετοί δάσκαλοι (ενεργοποιημένοι δράστες) διεκδικούν δικαιώματα μονομερώς για τους δασκάλους.

(4) νηπιαγωγους;;; μπα...τι τους θελουν;;; οι δάσκαλοι μας έχουν γραμμένους...!!! εγινε υποχρωτικο το νηπιαγωγειο και δεν εχουν νηπιαγωγους;;;

Η ανάρτηση αυτή ανήκει σε αναπληρώτρια νηπιαγωγό, η οποία σχολιάζει ειρωνικά τη μη πρόσληψη νηπιαγωγών. Μέσω της νοητικής διαδικασίας *μας έχουν γραμμένους* δηλώνονται οι δυο αντίπαλες ομάδες: νηπιαγωγοί («εμείς») εναντίον δασκάλων («άλλοι»). Αισθανόμενος και αίτιος της κατάστασης είναι οι *δάσκαλοι*. Με τις γλωσσικές αυτές επιλογές, η νηπιαγωγός παρουσιάζει αδιάφορους τους δασκάλους για τους/τις νηπιαγωγούς. Ακολουθούν δυο συσχετιστικές διαδικασίες, μία απόδοσης χαρακτηριστικού: *εγινε υποχρωτικο το νηπιαγωγειο*, με φορέα το νηπιαγωγειό και χαρακτηριστικό τη λέξη υποχρεωτικό, και μία κτητική: *δεν εχουν νηπιαγωγους*; Η νηπιαγωγός προσπαθεί να κατασκευάσει την εικόνα των νηπιαγωγών ως παραγκωνισμένων εκπαιδευτικών της ΠΕ. Αναφερόμενη στην κοινή γνώση για τη θεσμοθετημένη δράση (Ορθολογικοποίηση) που αφορά τον μη υποχρεωτικό

χαρακτήρα του νηπιαγωγείου σε αντίθεση με το δημοτικό (βλ. κοινωνικό πλαίσιο μελέτης), εξηγεί τη μη ύπαρξη θέσεων και κρατικών πιστώσεων για τους νηπιαγωγούς. Παράλληλα, προσπαθεί να αντισταθεί στην ανισότητα και να υπερασπιστεί τα δικαιώματα της ομάδας της («εμείς») έναντι των ενεργοποιημένων δραστών που είναι οι δάσκαλοι («άλλοι»), οι οποίοι δεν ενδιαφέρονται για την ανισότητα εντός του κλάδου.

5.3 Αναπληρωτές εκπαιδευτικοί Ειδικής Αγωγής εναντίον Γενικής

(5) Αυτό σημαίνει ότι από του χρόνου θα έχουν το δικαίωμα πλέον πολύ περισσότεροι συνάδελφοι ΠΕ, περίπου 1700, να ενταχθούν στους πίνακες ειδικής αφού θα πάρουν μόρια φέτος από την παράλληλη!!

Η ανάρτηση αυτή ανήκει σε αναπληρώτρια εκπαιδευτικό Ειδικής Αγωγής, η οποία σχολιάζει τι πρόκειται να συμβεί κατά το επόμενο σχολικό έτος, μετά τις προσλήψεις εκπαιδευτικών Γενικής Αγωγής σε θέσεις παράλληλης στήριξης. Στην ταυτοποιητική διαδικασία αυτό σημαίνει, η δευτερεύουσα: *ότι από του χρόνου θα έχουν το δικαίωμα πλέον πολύ περισσότεροι συνάδελφοι ΠΕ(...)*, λειτουργεί ως αξία, μέσω της οποίας ταυτοποιείται το πρόβλημα: η πρόσληψη αναπληρωτών Γενικής Αγωγής σε θέσεις παράλληλης στήριξης θα νομιμοποιήσει την ένταξή τους στους πίνακες προσλήψεων Ειδικής Αγωγής λόγω αποκτηθείσας προϋπηρεσίας. Εξηγεί την άποψή της μέσω της ακόλουθης υλικής διαδικασίας: *θα πάρουν μόρια*. Δράστης και ενεργοποιημένος αίτιος σε αυτή τη διαδικασία είναι οι συνάδελφοι ΠΕ (δηλαδή οι εκπαιδευτικοί Γενικής). Η εκπαιδευτικός αναφέρεται στη θεσμοθετημένη κατοχύρωση εργασιακών δικαιωμάτων στην Ειδική Αγωγή μετά την κτήση προϋπηρεσίας (Επίκληση στην Αυθεντία), γεγονός το οποίο θίγει τα κεκτημένα εργασιακά δικαιώματα των εκπαιδευτικών Ειδικής («εμείς»). Πολλοί εκπαιδευτικοί Γενικής (ενεργοποιημένοι δράστες/«άλλοι») θα διεκδικούν πλέον θέσεις και στους δύο πίνακες προσλήψεων: Γενικής και Ειδικής. Συνεπώς, δημιουργείται ανισότητα, στην οποία η εκπαιδευτικός προσπαθεί να αντισταθεί.

(6) Ο λόγος που με ενοχλεί αυτό, είναι διότι μπορεί ένας τέτοιος εκπαιδευτικός να πέσει σε ένα παιδί που να έχει πραγματική ανάγκη, έναν αυτισμό για παράδειγμα, και να καταστρέψει τη χρονιά του εκπαιδευτικά...

Η ανάρτηση της εκπαιδευτικού Ειδικής Αγωγής ξεκινά με μία νοητική διαδικασία: *με ενοχλεί*. Αισθανόμενος είναι η ίδια. Εξηγεί τη νοητική διαδικασία χρησιμοποιώντας δυο υλικές: *να πέσει σε ένα παιδί, να καταστρέψει τη χρονιά του εκπαιδευτικά*. Δράστης και ενεργοποιημένος αίτιος είναι ο οποιοσδήποτε ανειδίκευτος εκπαιδευτικός Γενικής Αγωγής (*ένας τέτοιος εκπαιδευτικός*), που θα αναλάβει μαθητές με σοβαρά μαθησιακά προβλήματα, τα οποία δε θα μπορεί να αντιμετωπίσει επαρκώς. Η εκπαιδευτικός Ειδικής προσπαθεί να κατασκευάσει την εικόνα των «άλλων»: η ομάδα των εκπαιδευτικών Γενικής δεν είναι ειδικευμένη σε περιπτώσεις που χρήζουν ειδικής εκπαιδευτικής παρέμβασης. Εγείρει το ζήτημα για το κατά πόσον είναι ηθικό ανειδίκευτοι εκπαιδευτικοί να αναλαμβάνουν περιπτώσεις με σοβαρά μαθησιακά προβλήματα. Αφενός, η εκπαιδευτικός αναφέρεται στην κοινή γνώση (Ορθολογικοποίηση) ότι οι Εκπαιδευτικοί Γενικής δεν ειδικεύονται στην αντιμετώπιση ειδικών μαθησιακών δυσκολιών. Αφετέρου, κάνει επίκληση στο αξιακό σύστημα της κοινωνίας (Ηθική Νομιμοποίηση), καθώς αναφέρεται σε ευαίσθητες ομάδες παιδιών και επισημαίνει τις πιθανές συνέπειες, χαρακτηρίζοντας τη λάθος αντιμετώπιση των

αναγκών αυτών καταστροφική (να καταστρέψει τη χρονιά του εκπαιδευτικά). Με αυτές τις στρατηγικές προσπαθεί να ισχυροποιήσει τη θέση της υπο-ομάδας της («εμείς») εναντίον των εκπαιδευτικών Γενικής («άλλοι») και να υπερασπιστεί τα εργασιακά της δικαιώματα ενάντια στην ανισότητα που προκύπτει.

6 Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, όπως δείξαμε στα παραδείγματα της ανάλυσής μας, οι αντικρουόμενες υπο-ομάδες χρησιμοποιούν συγκεκριμένες στρατηγικές προκειμένου να νομιμοποιήσουν ή να αντισταθούν στις ανισότητες των εργασιακών δικαιωμάτων και ταυτόχρονα να αντικρούσουν τις αντίπαλες υπο-ομάδες. Στο επίπεδο της μεταβιβαστικότητας, ο λόγος συγκροτείται κυρίως από διαδικασίες απόδοσης χαρακτηριστικών, νοητικές και υλικές διαδικασίες, που αναπαριστούν τους μετέχοντες στις προτάσεις ως πράττοντες και αισθανόμενους, δηλαδή χαρακτηριστικών του λόγου μιας άμεσης αντιπαράθεσης. Με όρους ΚΑΛ, οι μόνιμοι δάσκαλοι συγκροτούν την υπο-ομάδα του «εμείς» εναντίον των αναπληρωτών δασκάλων («άλλοι») και χρησιμοποιούν κυρίως δυο στρατηγικές νομιμοποίησης: (α) Επίκληση στην Αυθεντία, επικαλούμενοι τη νομοθεσία περί προσμέτρησης χρόνων προϋπηρεσίας και συνυπηρέτησης έγγαμων εκπαιδευτικών, αλλά και την κατά παράδοση (αυτό που είθισται) ικανοποίηση των αποσπάσεων τα προηγούμενα έτη (β) Ηθική Νομιμοποίηση, προβάλλοντας την εικόνα του/της εκπαιδευτικού που αποχωρίζεται την οικογένειά του. Παρουσιάζουν τους αναπληρωτές ως αίτιους της κατάστασης, διότι κάλυψαν τις θέσεις που οι μόνιμοι «δικαιούνταν». Με αυτές τις στρατηγικές προσπαθούν να νομιμοποιήσουν τις ανισότητες στα εργασιακά δικαιώματα μεταξύ μόνιμων και αναπληρωτών: Αποσιωπούν αφενός τη μη κατοχύρωση των αποσπάσεων από τον νόμο, καθώς έγκεινται στη διάθεση του εκάστοτε Υπουργού Παιδείας, αφετέρου την επιβάρυνση των αναπληρωτών με έξοδα μετακινήσεων κάθε χρόνο, την απομάκρυνσή τους από τόπους διαμονής και οικογένειες, τη μη πληρωμή τους σε περιόδους διακοπών και την τοποθέτησή τους οπουδήποτε προκύψουν ανάγκες της υπηρεσίας, παρά τα χρόνια προϋπηρεσίας τους.

Οι νηπιαγωγοί συγκροτούν την ομάδα του «εμείς» εναντίον αιρετών και δασκάλων («άλλοι»). Παρουσιάζουν τα συνδικαλιστικά όργανα και τους δασκάλους ως ενεργοποιημένους δράστες που αδιαφορούν για τις προσλήψεις και τις ολιγάριθμες θέσεις των νηπιαγωγών. Προσπαθούν να αντισταθούν στην ανισότητα χρησιμοποιώντας τη στρατηγική της Ορθολογικοποίησης, επισημαίνοντας τη μονόπλευρη υπεράσπιση των συμφερόντων της υπο-ομάδας των δασκάλων από τους αιρετούς και τη μη διεκδίκηση της υποχρεωτικής διετούς φοίτησης στο νηπιαγωγείο, άρα και της κατοχύρωσης των θέσεων των νηπιαγωγών.

Οι αναπληρωτές εκπαιδευτικοί Ειδικής Αγωγής συγκροτούν την υπο-ομάδα του «εμείς» εναντίον των αναπληρωτών Γενικής («άλλοι»). Προσπαθούν να υπερασπιστούν τα συμφέροντα της υπο-ομάδας τους με τρεις στρατηγικές νομιμοποίησης: (α) Επίκληση στην Αυθεντία, επισημαίνοντας πως σύμφωνα με τον νόμο η προϋπηρεσία εκπαιδευτικών Γενικής σε θέσεις παράλληλης στήριξης θα κατοχυρώσει δικαιώματα πρόσληψής τους σε θέσεις Ειδικής, εκτός των ήδη κεκτημένων σε θέσεις Γενικής (β) Ορθολογικοποίηση, επικαλούμενοι την κοινή γνώση για τη μη κατάρτιση των εκπαιδευτικών Γενικής σε ειδικές μαθησιακές δυσκολίες (γ) Ηθική Νομιμοποίηση, αναφερόμενοι στην ενασχόλησή τους με ευαίσθητες ομάδες παιδιών και εγείροντας το ερώτημα για τις πιθανές συνέπειες της ενασχόλησης ενός ανειδίκευτου εκπαιδευτικού με παιδιά που χρειάζονται Ειδική Αγωγή. Με αυτούς τους

τρόπους, προσπαθούν να αντισταθούν στην απειλή των εργασιακών τους δικαιωμάτων από τους ενεργοποιημένους δράστες (εκπαιδευτικούς Γενικής) και στην ανισότητα που δημιουργείται.

Ακολουθώντας το αναλυτικό πλαίσιο της ΣΛΓ υπό το πρίσμα της ΚΑΛ, σε αυτή την εργασία, επιχειρήσαμε να αποκαλύψουμε τους γλωσσικούς τρόπους αντίστασης και υπεράσπισης του «εμείς» εναντίον των «άλλων» στην ΠΕ, μέσω της μελέτης του αναπαραστατικού νοήματος και των νομιμοποιητικών στρατηγικών που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί ΠΕ στις αναρτήσεις τους. Βάσει των αρχών της ΚΑΛ, η μελέτη των γλωσσικών τρόπων κατασκευής κοινωνικών ανισοτήτων και η ανάδειξη αυτών έχει σκοπό να οδηγήσει στην –έστω μερική– αποκατάστασή τους. Το παρόν άρθρο αποτελεί μια προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή.

Βιβλιογραφία

- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Halliday, Michael Alexander K. 1978. *Language as Social Semiotic*. London: Edward Arnold.
- Halliday, Michael Alexander K., και Robert James Martin. 2004. *Η Γλώσσα της Επιστήμης*. Μετάφραση Γιαννούλα Γιαννουλοπούλου. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Halliday, Michael Alexander K., και Christian Matthias I.M. Mathiessen. 2014. *Halliday's Introduction to Functional Grammar*. 4th ed. Abington, Oxon: Routledge.
- Hatzidaki, Ourania, και Dionisis Goutsos. (επιμ.). 2017. *Greece in Crisis: Combining Critical Discourse and Corpus Linguistics Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins.
- Μανιού, Ειρήνη, Δημήτρης Σεραφής, και Μαριάννα Κονδύλη. 2019. “Κριτική Μελέτη της Γραμματικής Μεταφοράς σε Τίτλους Εφημερίδων στο Πλαίσιο της Ελληνικής Κρίσης.” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 39: 611-626.
- Serafis, Dimitris. 2017. “The Construction of the Greek Crisis in the Public Sphere: Discourses and Emotions (Pathos) under Critical Perceptions.” PhD diss. Panteion University & University of Neuchâtel.
- Serafis, Dimitris, και Thierry Herman. 2018. “Media Discourse and Pathos: Sketching a Critical and Integrationist Approach – Greek and French Headlines before the Greek Referendum of 2015.” *Social Semiotics* 28: 184-200.
- Serafis, Dimitris, E. Dimitris Kitis, και Argiris Archakis. 2018. “Graffiti Slogans and the Construction of Collective Identity: Evidence from the Anti-austerity Protests in Greece.” *Text & Talk* 38: 775-797.
- van Dijk, Teun A. 1998. *Ideology. A multidisciplinary approach*. London: SAGE Publications.
- van Dijk, Teun A. 2001. “Critical Discourse Analysis.” Στο Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton, και Deborah Schiffrin (επιμ.), *The Handbook of Discourse Analysis*, 352-371. Malden, Massachusetts: Blackwell.
- van Dijk, Teun A. 2008. *Discourse and power*. New York: Palgrave Macmillan.
- van Leeuwen, Theo. 2007. “Legitimation in discourse and communication.” *Discourse & Communication* 1: 91-112.
- van Leeuwen, Theo. 2008. *Discourse and practice*. New York: Oxford University Press.

- Wodak, Ruth. 2014. "Critical Discourse Analysis." Στο Constant Leung, και Brian V. Street (επιμ.), *The Routledge Companion to English Studies*, 302-316. New York: Routledge.
- Wodak, Ruth, και Jo Angouri, επιμ. 2014. "From Grexit to Grecovery: Euro/Crisis discourse." Special Issue *Discourse & Society* 25: 417-423
- Wodak, Ruth, και Michael Meyer. (επιμ). 2016. *Methods of critical discourse analysis*. 3rd ed. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Young, Lynne, και Claire Harrison. (επιμ). 2004. *Systemic Functional Linguistics and Critical Discourse Analysis. Studies in Social Change*. Continuum International Publishing Group, Ltd.

Η επτανησιακή γεωγραφική γλωσσική ποικιλία της Νεοελληνικής:

Μια ολιστική προσέγγιση

Παναγιώτης Γ. Κριμπάς
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
pkrimpas@bscc.duth.gr

Abstract

This article (re-)visits phonological, morphological, and lexical features that are common to all of the Heptanese (with very few exceptions in Cythera/Anticythera) but absent or residual in Standard Modern Greek. I argue that many of them are overlooked, under-discussed, misinterpreted or exaggerated in the current literature and that they are enough to testify to the existence of a single Heptanesian dialect, since linguistic peculiarities of each island are comparatively minimal.

Keywords: Heptanese, Heptanesian dialect, Heptanesian idioms

1 Εισαγωγή

Για το γλωσσικό τοπίο των Επτανήσων επικρατεί διχογνωμία, καθώς αλλού (Κοντοσόπουλος 2001: 67 και 2012: 53, Καραντζή-Ανδρειωμένου 2008 και 2012, Τσάκωνα 2006, Φίλιππας 2009: 125, Holton 2017: 27, Mackridge 2014: 1, Κατσούδα 2016: 46, Katsouda 2016: 247, Σιμήρης 2016: 59) υπογραμμίζονται τοπικές διαφορές, μέσω όρων όπως «επτανησιακά@ ιδιώματα/διάλεκτοι, αγγλ. Heptanesian idioms/dialects», και αλλού (Μακρή 2013: 5, Vincent 2014: 117, 125, 127, 129, 131, Ράλλη 2014: 78-79 και 2017: 22, Φραγκοπούλου 2017: 505, Ράλλη και Μακρή 2018, Καραντζόλα και Παπαϊωάννου 2018) ευρύτερες ομοιότητες, μέσω όρων όπως «Ε/επτανησιακή (διάλεκτος)/Heptanesian (dialect)». ¹ Αυτό επειδή: α) η υπέρταξη δεδομένης γεωγραφικής γλωσσικής ποικιλίας (εφεξής: ΓΠΠ) συγκαθορίζεται από το ποια ισόγλωσσα επιστρατεύονται ως διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά ² βάσει της *αντιθετικής μεθόδου* (Zgusta 1971: 205) ³ β) γλωσσικά τα Επτάνησα έχουν μελετηθεί αποσπασματικά (Κοντοσόπουλος 2001: 212, Κοροσίδου-Καρρά 2005: 3, Τσάκωνα 2006: 2, Καραντζή-Ανδρειωμένου 2012: 185, Μακρή, Κουτσούκος, και Ανδρέου 2013: 58, Παντελίδης 2015: 42, Makri 2015: 166, Καραντζόλα και Λαβίδας 2016: 131) λόγω ομοιοτήτων με τη Νεοελληνική Κοινή (εφεξής: ΝΕΚ), που άντλησε υλικό και από Πελοπόννησο/Επτάνησα (Joseph και Tserdanelis 2003: 823, 832, Horrocks 2010: 384-388, 442-445, 448, Κοντοσόπουλος 2001: 73 και 1985: 66, Tonnet 1995: 162) ⁴ γ) ελάχιστα έργα συνεξετάζουν ⁵ γλωσσικά όλα τα Επτάνησα.

¹ Τα όρια μεταξύ «γλώσσας»/«διάλεκτου»/«ιδιώματος» είναι ασαφή, έτσι οι γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες (εφεξής: ΓΠΠ) αποκαλούνται «διάλεκτοι/dialects», βλ. Minniti-Γκόνια (2019: 772), παρότι στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία συνυπάρχει ο όρος «ιδίωμα», βλ. π.χ. Κοντοσόπουλος (2001: 67 και 2012: 53), Τσάκωνα (2006), Φίλιππας (2009: 125), Καραντζή-Ανδρειωμένου (2008 και 2012), Κατσούδα (2016: 46), Σιμήρης (2016: 59), που υποδηλώνει μια (όχι απορριπτέα) εμπειρική εκτίμηση περί αλληλοκατανοησιμότητάς τους (Ανδριώτης 1995: 113, Μυτούλα 2006: 1) με πρότυπες ποικιλίες (εδώ: τη Νεοελληνική Κοινή, εφεξής: ΝΕΚ).

² Πβ. Κατωμένος (1985: 53-56, 63).

³ Πβ. Κατσούδα (2016: 30), Σιμήρης (2016: 36). Για μειονεκτήματα (αναπόφευκτα σε συνοπτικές εργασίες) βλ. Κριμπάς (2019a: 246, 2019b: 803).

⁴ Αλλά και από αλλού (Παντελίδης 2015: 42-43, 45-49, Μαγουλά και Μπέης 2012: 49-50). Η Επτανησιακή υπάγεται σε μια «κεντρική» (Trudgill 2003: 58-59) ΓΠΠ με τις πελοποννησιακές και

Ανεξαρτήτως συνεξέτασης, στη βιβλιογραφία πολλά πανιόνια γλωσσικά χαρακτηριστικά: α) παραβλέπονται (βλ. πρкт. 2.1.1, 2.2.1)· β) υποβαθμίζονται (ή υπερκτιμώνται) γεωγραφικώς, συχνά με ανεπαρκή περιγραφή αιτίας/προέλευσης/σηματισμού/λειτουργίας/περιβάλλοντος (βλ. πρкт. 2.1.2, 2.2.2, 2.3.1)· γ) περιγράφονται ανεπαρκώς, παρότι αναγνωρίζονται ως πανιόνια (βλ. πρкт. 2.1.3, 2.2.3)· δ) υπερτονίζονται ως διαφοροποιητικά από μια μονοτυπική ποικιλία της NEK, παραβλέποντας την υφολογική ποικιλότητά της. Έχω συζητήσει διεξοδικά τα περισσότερα περιγράφοντας τη γλωσσική εικόνα μεμονωμένων ιόνιων νησιών (Κριμπάς 2019a και 2019b)· παρακάτω παρουσιάζονται βάσει αντιμετώπισής τους στη βιβλιογραφία· εξαιρούνται όσα υπερκτιμώνται/υπερτονίζονται (: μη πανιόνια/μη διαφοροποιητικά από τη NEK/υπολειμματικά στη NEK) (Κριμπάς 2019b: 807, 809-811).

Όπως παντού, στα Επτάνησα όλα τα γλωσσικά επίπεδα υφίστανται εξέλιξη. Πολλά πανιόνια χαρακτηριστικά (που δεν υιοθετήθηκαν στη NEK) μαρτυρούνται γραπτά τουλάχιστον από τον 15ο–17ο αι. μ.Χ.,⁶ μαζί με παλαιότερους, σχεδόν πανελλήνιους νεωτερισμούς,⁷ ενώ άλλα εξέλιπταν. Ορθογραφικές συμβάσεις και υπερδιορθώσεις ενίοτε συσκοτίζουν τη φωνολογική εικόνα παλαιότερων (>αρχές 20ού αι.) γραπτών πηγών (Tonnet 1995: 127, Horrocks 2010: 276-277, 282-283, Κριμπάς 2019b: 806-807)· έτσι, τυχόν [+λόγια] χαρακτηριστικά στον γραπτό λόγο Επτανησιών δεν υπήρχαν αναγκαστικά και στη [-λόγια/+λαϊκή] επτανησιακή χρήση της εποχής.⁸ Ενίοτε, [-λόγια/+λαϊκά] επτανησιακά χαρακτηριστικά αποδίδονται εσφαλμένα σε διαφορετικά φαινόμενα.⁹

Για να διαπιστωθεί, επομένως, αν η «επτανησιακή διάλεκτος» (εφεξής: «Επτανησιακή») είναι συγχρονικά¹⁰ έγκυρη κατηγορία (έστω σε ταχεία υποχώρηση), επισημαίνονται όσα πανιόνια¹¹ χαρακτηριστικά (με ελάχιστες εξαιρέσεις σε Κύθηρα/Λευκάδα)¹² δεν καλύπτει η πολυτυπία/υφολογική ποικιλότητα της NEK και

δυτικοηπειρώτικες ΓΠΠ (Newton 1972: 13-19, Παπαγεωργίου 1994: 332-334, Ralli 2006: 122, Horrocks 2010: 382, 384, 443, Μαγουλά και Μπέης 2012: 49).

⁵Για δεδηλωμένη συνεξέταση βλ. Κοντοσόπουλος (2001: 67 και 2012: 53), Τσάκωνα (2006), Καραντζή-Ανδρειωμένου (2008 και 2012), Ράλλη και Μακρή (2018), Ντελόπουλος (2019), για ευκαιριακή βλ. Χυτήρης (1978), Κοροσίδου-Καρρά (2003), Φίλιππας (2009: 125), Μαγουλά και Μπέης (2012: 46-49), Γιακουμάκη (2012), Ραντοπούλου (2012), Φραγκοπούλου (2015), Κατσούδα (2016: 46), Σιμήρης (2016: 58-60).

⁶Πβ. Vincent (2014: 125, 127, 129, 131), Σιμήρης (2016: 39-40), Holton (2017: 19-21, 25, 27-28).

⁷Π.χ. γρήγορη ομιλία (αφομοίωση/σίγηση/κράση), βλ. Holton (2017: 21), που την ανάγει στον 12ο αι.

⁸Βλ. Κριμπάς (2019b: 806, 815). Λ.χ. ο τύπος (*αμπελο*)*φυτευσία*, που ερμηνεύεται ως προϊόν ασυνηθισίας στην Κερκυραϊκή του 16ου αι. (Καραντζόλα και Λαβίδας 2016: 140), προδίδει πολλαπλή υπερδιορθωση ([+λόγιο] [fs] αντί [-λόγιο] [rs] και ασυνηθισία). Για αντικειμενικότερη άποψη βλ. Καραντζόλα και Παπαϊωάννου (2018: 249-250).

⁹Παραδείγματα: Η ανύψωση [e]>[i], λόγω της υποχρεωτικά τονούμενης θέσης της (*προτιμητίας*<*προτιμητέος*) υποδηλώνει ορθογράφηση κλειστών /e o/ της Επτανησιακής (βλ. 2.1.1i), όχι βόρειο φωνηεντισμό (Καραντζόλα και Λαβίδας 2016: 138, 147)· στα *ίζυπνος*, *ίγκαιρα* 'έξυπνος', 'έγκαιρα' (Χυτήρης 1978: 34) ίσως και αφομοίωση/ανομοίωση (πβ. 2.2.2iii). Το [ts] στα *τη/τσι/τσου* είναι αποτέλεσμα συγκοπής και επανάλυσης των *της/τις/τους* (Κριμπάς 2019b: 825-827), όχι τσιτακισμού (Καραντζόλα και Λαβίδας 2016: 141).

¹⁰Η «συγχρονικότητα» προσεγγίσεων διαλέκτων σε ταχεία υποχώρηση είναι προβληματική (Σιμήρης 2016: 36-37). Γι' αυτό αποφεύγω όσα στοιχεία «από τις γραπτές πηγές του ιδιώματος [...] δεν χρησιμοποιούνται» (Σιμήρης 2016: 37) στα Επτάνησα τουλάχιστον από τα μέσα του 20ού αι., επιτυγχάνοντας έτσι μια προσέγγιση «αναδρομικά συγχρονική», αφού η NEK ήταν ήδη διαμορφωμένη τότε και, παράλληλα, άρχιζε η υποχώρηση της Επτανησιακής.

¹¹«Πανιόνια» επειδή απαντούν σε όλα τα Επτάνησα, παρά μικρές διαφοροποιήσεις/ανταγωνιστικούς τύπους εντός δεδομένου νησιού (ποικιλότητα/επίδραση NEK).

¹²Τα Κύθηρα/Αντικύθηρα (διαφορές στο Κατσούδα 2016: 47-48) εμφανίζουν ερωτηματικό *είντα*, τσιτακισμό ουρανικών συμφώνων πριν από [e i] και επίταξη αδύνατου τύπου προσωπικής αντωνυμίας

μαρτυρούνται (και) γραπτά το νωρίτερο από το πρώτο μισό του 20ού αι., οπότε σταθεροποιείται σταδιακά η ορθογραφία και οι καταγραφείς αποκτούν επίγνωση της αντίθεσης [+λόγιο]:[-λόγιο]. Τα μη πανιόνια χαρακτηριστικά ενός ή περισσότερων νησιών είναι ελάχιστα (Κριμπάς 2019a: 259 και 2019b: 847-850).

Τα χαρακτηριστικά αντλήθηκαν από: α) καταγραφές του 20ού αι.,¹³ β) μακρόχρονη προσωπική¹⁴ επαφή με ηλικιωμένους συγγενείς από την Κεφαλονιά και γνωστούς από τα υπόλοιπα Επτάνησα, και γ) επιτόπια εξέταση της ομιλίας ηλικιωμένων Επτανησίων από διάφορες περιοχές.¹⁵ Τουλάχιστον 8 χαρακτηριστικά (2.1.1i, iii, 2.1.3i-iv, 2.2.3v, vii) επιβιώνουν σε πανιόνιο επίπεδο, καθώς υποχωρεί η Επτανησιακή πιεζόμενη από τη ΝΕΚ (Ράλλη 2014: 79), με αποτέλεσμα μια επτανησιακή υπόκοινη (Κριμπάς 2019b: 851) που ευνοεί και δημώδεις τύπους της ΝΕΚ, ως πλησιέστερους στους επτανησιακούς.

2 Πανιόνια χαρακτηριστικά

2.1 Φωνολογικό επίπεδο

2.1.1 Παραβλεπόμενα

- i. διατήρηση κλειστής και πρόσθιας άρθρωσης των /a e i/ ως [a e i]: *είναι ώρα* ['ine 'ora] (ΝΕΚ ['ine 'ore])
- ii. τάση προσεγγιστικής άρθρωσης και, σποραδικά, αποβολής του /ð/: *το δάχτυλο* /to 'ðaxtɪlo/, πβ. ΝΕΚ /to 'ðexɪlo/· *ζακ. ισπονέρομαι* (<δισπονέρομαι), *λευκ. ιβάρι* (<διβάρι) 'ιχθυοτροφείο, βιβάρι'
- iii. αποχηροποίηση του /r/ πριν από άηχα σύμφωνα: *πόρτα* ['por ʔa] (ΝΕΚ ['porɛ])

2.1.2 Γεωγραφικώς υποβαθμιζόμενα (ενίοτε και ανεπαρκώς περιγραφόμενα)

- i. σποραδικά, προθετικό [a] (σπανιότερα [e]) πριν από (ιστορικά) αρχικό σύμφωνο (Χυτήρης 1978: 35, Κοντομίχης 2001: 14, Κοροσίδου-Καρρά 2003: 74, Μαγουλά και Μπέης 2012: 47, Κατσούδα 2016: 58-59, Σιμήρης 2016: 64-65): *απαρατημένος* 'παρατημένος', *κυθ. εζ(η)μία* 'ζημιά'¹⁶
- ii. σποραδικά, [e i]>[o] (αφομοίωση/ανομοίωση σε περιβάλλον [e i o]): στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 35, Κατσούδα 2016: 63, Σιμήρης 2016: 73) δεν καθορίζεται περιβάλλον: *ορπίδα* 'ελπίδα', *ογρός* 'υγρός'
- iii. σποραδικά, συγκοπή άτονων [i u] (Φιλήντας 1931: 25, Χυτήρης 1978: 33, Ραυτοπούλου 2012: 66, Κατσούδα 2016: 45, 61-62, Σιμήρης 2016: 68-69, Πυλαρινός 2017: 12) μεταξύ τριβόμενου-κλειστού/κλειστού-τριβόμενου/τριβόμενου-τριβόμενου, συστηματική/ευρύτερη (αποβολή/συγκοπή) μόνο στη Λευκάδα¹⁷ (Κοντοσόπουλος 2001: 67, Καραντζή-Ανδρειωμένου 2012:

(Κοντοσόπουλος 1981: 137, 2001: 65-67, 2012: 54, Κατσούδα 2016: 46-47), αλλά και τα περισσότερα επτανησιακά χαρακτηριστικά, πβ. Κατσούδα (2016: 45), Σιμήρης (2016: 58). Στα «Κύθηρα» συμπεριλαμβάνω γλωσσικά Αντικύθηρα/Ελαφόνησο.

¹³Για έντυπες πηγές και προβληματισμό βλ. Κριμπάς (2019b: 805-807, 808).

¹⁴Πβ. Σιμήρης (2016: 44).

¹⁵36 πληροφορητές (ηλικίας 70-90) παραλείπονται λόγω περιορισμών έκτασης.

¹⁶Διαφορετικό το δεικτικό/αναλογικό προθετικό [e] (*επέρυσι/εσήμερα*), βλ. 2.2.2iv.

¹⁷Βλ. Φίλιππας (2009: 125), Κριμπάς (2019a), που ερμηνεύουν τον ημιβόρειο λευκαδίτικο φωνηεντισμό ως ενδοεπτανησιακή ποικιλότητα. Στη «Λευκάδα» συμπεριλαμβάνω γλωσσικά τις Τηλεβοΐδες Νήσους.

- 185, Ralli 2012: 114 και 2014: 263, Μακρή, Κουτσούκος, και Ανδρέου 2013: 63, Ράλλη 2014: 78, Φραγκοπούλου 2015: 226, 2017: 505, Κατσούδα 2016: 45, Σιμήρης 2016: 59): κερκ. *ασκώνω* ‘σηκώνω’, *Καρ(ου)σάδες*, λευκ. *απ’θώνω* (<*απιθώνω*) ‘ακουμπάω’, *κ’φο* ‘ποντίκι’ (<*κουφό*), ιθακ./κυθ. *φτίλι* ‘φίτιλι’, *συρπώνει* ‘σουρουπώνει’, κεφ. *διμνιό* (<*διμηνιό*) ‘σιτάρι δίμηνης ωρίμασης’, *ζγός* ‘ζυγός’, *βούσκο* (<*βούσυκο*) ‘μεγάλο σύκο του Ιουνίου’, *ανεμορπή* ‘ανεμοριπή’, ζακ. *λιόφτο* (<*λιόφυτο*) ‘λιόδεντρο’
- iv. επέκταση προφωνηεντικού συλλαβικού /i/ (ιδίως τονούμενου) με συνοδίτη φθόγγο [j] (δεν εντόπισα αναφορά για τη Ζάκυνθο, παρότι ακούγεται): στη βιβλιογραφία (Κοντομίχης 2001: 15, Τσιτσέλης 2003: 38, Κατσούδα 2016: 73, Σιμήρης 2016: 66) καθορίζεται ανεπαρκώς το περιβάλλον:¹⁸ *Μαρία* [ma'ri'a] (NEK [me'riɛ])
- v. σποραδικά, ανάπτυξη [i u] μεταξύ υγρού-άλλου συμφώνου (στη Λευκάδα και μεταξύ τριβόμενου-κλειστού) ή αντίστροφα, και για συλλαβοποίηση ανοίκειας συμφωνικής ακολουθίας: στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 34, Κοντομίχης 2001: 15, Ραυτοπούλου 2012: 66, Κατσούδα 2016: 59, Σιμήρης 2016: 65-66) συμφύρεται με διαφορετικά φαινόμενα/καθορίζεται ανεπαρκώς το περιβάλλον: κερκ./κεφ. *χέρισσο* ‘χέρσο’, λευκ. *π(ι)λένω* ‘πλένω’, ιθακ. *μπιρίκι* ‘μπρίκι’, κεφ. *τσακουμάκι* (<*τσακμάκι*) ‘αναπτήρας’, κεφ./ζακ. *βούλουκος* ‘βούρκος’, κυθ. *αλιφάδι* ‘αλφάδι’
- vi. σποραδικά, κληρονομημένο ή νεωτεριστικό [o] αντί [u]: στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 35, Μαγουλά και Μπέης 2012: 47, Κατσούδα 2016: 66, Σιμήρης 2016: 73) δεν καθορίζεται αιτία/περιβάλλον: *κομπί* ‘κουμπί’, *ορά* ‘ουρά’
- vii. κράση του [u] στα *που/μου/σου/του* με αρχικό [e i] (ριζικό ή αύξηση) ακόλουθου ρήματος, με αποτέλεσμα [o], στη γρήγορη ομιλία (>16ος αι., βλ. Holton 2017: 21 με αναφορά και για τα Κύθηρα): στη βιβλιογραφία (Φίλιππας 2009: 126, Γιακουμάκη 2012: 175, Μαγουλά και Μπέης 2012: 48, Ραυτοπούλου 2012: 63) καθορίζεται ανεπαρκώς το περιβάλλον/υποβαθμίζεται η φωνοσυντακτική διάσταση: *πόρκεσαι*, *πόπες*, *πολάβετε* ‘που έρχεσαι’, ‘που είπες’, ‘που ελάβατε’
- viii. σποραδικά, [v]>[ɣ] πριν από [l m]: στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 38, Κοντομίχης 2001: 3, Μαγουλά και Μπέης 2012: 47, Κατσούδα 2016: 79, Σιμήρης 2016: 80, Πυλαρινός 2017: 12) καθορίζεται ανεπαρκώς το περιβάλλον: *γλέπω*, *σούγλα*, *θάγμα* ‘βλέπω’, ‘σούβλα’, ‘θαύμα’
- ix. σποραδικά, τροπή τριβόμενων χειλικών σε τριβόμενα οδοντικά πριν από /i/: στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 37, 38, 40, Τσιτσέλης 2003: 217, Κατσούδα 2016: 80) καθορίζεται ανεπαρκώς το περιβάλλον: *Θίλιππας* ‘Φίλιππος’, *θυλακή* ‘φυλακή’, *θύκι* ‘φύκι’, *Αγιοδήμα* ‘Άγιο Βήμα’, *διβάρι* ‘ιχθυοτροφείο’ (<*βιβάρι*), *αθιβολή* ‘αμφιβολία’
- x. προσυμφωνικά, /l/>[r] (Χυτήρης 1978: 38, 39, Κατσούδα 2016: 78, Σιμήρης 2016: 84) (υπολειμματικό στη Λευκάδα): *βάρσαμος* ‘βαλσαμόχορτο’
- xi. σποραδικά, στην ακολουθία CVC+/r/, μετάθεση του /r/ από μετασυμφωνική θέση στη μεταριζική συλλαβή σε μετασυμφωνική θέση στη ριζική συλλαβή: στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 40, Κατσούδα 2016: 81, Πυλαρινός 2017: 11) συμφύρεται με διαφορετικά φαινόμενα/καθορίζεται ανεπαρκώς το περιβάλλον: *πρικός* ‘πικρός’
- xii. διατήρηση/αποκατάσταση κλειστότητας μη χειλικών άηχων συμφώνων (τριβόμενων στη NEK) μετά από /f r s/ (διαφορές ανά νησί/περιοχή): στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 39-40, Μαγουλά και Μπέης 2012: 47, 48,

¹⁸Βλ. αναλυτικότερα Κριμπάς (2019b: 818-819).

Κατσούδα 2016: 79, 80, Σιμήρης 2016: 79) δεν αναφέρεται ως ενιαίο φαινόμενο: *ορτός* ‘ορθός’, *ευκή* ‘ευχή’, *σκόλη*¹⁹ ‘σχόλη’
 xiii. απλοποίηση /sts/>[ts]: στη βιβλιογραφία (Φίλιππας 2009: 125, Σιμήρης 2016: 69) αιτιολογείται/περιγράφεται ανεπαρκώς:²⁰ *ο γιος τση Στάμωσ* [o'jo tsi'stamos] ‘ο γιος της Στάμωσ’

2.1.3 Ανεπαρκώς περιγραφόμενα

- i. ιδιαιτερότητες ποσοτικής προσωδίας-φραστικού επιτονισμού (μικρές διαφορές ανά νησί/περιοχή), που παραπέμπουν στη Βενετική²¹ (ποσοτική προσωδία που εκδηλώνεται ως τάση μακρότητας μετατονικής/τελικής συλλαβής): στη βιβλιογραφία αναφέρονται αόριστα²²/παρομοιάζονται εσφαλμένα με ιταλικά προσωδιακά χαρακτηριστικά (μακρότητα τονούμενης συλλαβής).²³
- ii. φωνηεντοληξία ευρύτερη από το [-λόγιο/+λαϊκό] επίπεδο ύφους της NEK, συχνά με μορφοφωολογικές-μορφοσυντακτικές-φωνοσυντακτικές προεκτάσεις (βλ. 2.2.2x, 2.2.3i), που υποβαθμίζονται στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλος 2001: 68-69 και 2012: 54, Τσάκωνα 2006, Κατσούδα 2016: 46-47, 50, Σιμήρης 2016: 60, 62-64, 98-99):²⁴ *τονν/των αμπελιώνε* ‘των αμπελιών’, *εκειόνε* ‘αυτόν’, *τον καψερόνε* ‘τον καψερό’, *φεριμπό* ‘φεριμπότ’²⁵
- iii. εντονότερα ακρογλωσσική φατνιακή πραγμάτωση του /l/ ως [ɫ] (εκτός πριν από /i/, οπότε ουρανικοποιείται).²⁶ στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλος 2001: 68, Καραντζή-Ανδρειωμένου 2008: 108, Ντελόπουλος 2019: 791) περιέχονται αόριστες/αμφίβολες αναφορές:²⁷ *πλένω* [ˈplɛno] (NEK [ˈplɛno])
- iv. ουρανικοποίηση των /l n/ πριν και από συλλαβικό /i/.²⁸ στη βιβλιογραφία (Καραντζή-Ανδρειωμένου 2008: 108, Κατσούδα 2016: 46) καθορίζεται ανεπαρκώς το περιβάλλον: *λιβάδι* [liˈvaði], *άνοιξη* [ˈaɲiksi]

2.1.4 Επαρκώς περιγραφόμενα

¹⁹[sk] αντί [sx] σποραδικά και στη NEK ως [-λόγιο/+λαϊκό], πβ. Σιμήρης (2016: 79).

²⁰Ως αντιμετάθεση με το προηγούμενο φωνήεν/ως αποβολή συλλαβής. Πβ. Κριμπάς (2019b: 807, 826). Αλλού (Ραυτοπούλου 2012: 67) το φαινόμενο παραβλέπεται.

²¹Οι διαφορές μεταξύ βενετικού και ιταλικού επιτονισμού είναι περιβόητες, βλ. Canepari και Panizzolo (1981), Canepari (1986a, 1986b)· ο βενετικός προσεγγίζει ισπανικές ΓΓΠ (Miotti και Romano 2009), ο ιταλικός κρητικές (Baltazani και Kainada 2019). Πβ. Joseph και Tserdanelis (2003: 831), που διακρίνουν επτανησιακό από κρητικό επιτονισμό, και Baltazani και Kainada (2019: 45-46), που (ανακριβώς) ανάγουν και τον επτανησιακό στην Ιταλική.

²²Βλ. π.χ. Κοντοσόπουλος (1981: 130-131, 2001: 68, 2012: 53), Joseph και Tserdanelis (2003: 831), Τσάκωνα (2006: 1), Καραντζή-Ανδρειωμένου (2008:108 και 2012: 185), Ράλλη (2014: 78-79), Σιμήρης (2016: 37-38, 80), Κοντομίχης (2001: 12), Κατσούδα (2016: 83), Πυλαρινός (2017: 11), Ντελόπουλος (2019: 791), με πλησιέστερη τη φωνητική περιγραφή του Πυλαρινού (μακρότητα τελικής συλλαβής).

²³Βλ. π.χ. Κοντοσόπουλος (1985 στο Ραυτοπούλου 2012), Καραντζή-Ανδρειωμένου (2008:108 και 2012: 185), Μαγουλά και Μπέης (2012: 45, 47), Baltazani και Kainada (2019: 45-46).

²⁴Αλλού (Ντελόπουλος 2019: 791) υποβαθμίζεται η φωολογική διάσταση, βλ. ορθά Horrocks (2010: 277). Το φαινόμενο ανάγεται στον 17ο αι. τουλάχιστον για το γ' πρόσωπο μεσοπαθητικού παρατατικού (Holton 2017: 19-20) (γνωστό και στο [-λόγιο] επίπεδο ύφους της NEK).

²⁵Πβ. NEK *μπετό* (<γαλλ. *béton*) και επταν. *μπέτινος* (<μπετό) ‘από μπετό(ν)’ (με πλήρη προσαρμογή στη νεοελληνική μορφολογία).

²⁶Σε Λευκάδα/Κύθηρα προφέρεται, αντίστοιχα, [ɫ]-[ɫ] πριν από [a o u].

²⁷Ιδιαιτερότητες: Λευκάδα: /l/+[a o u]=[ɫ], /l/+i/=[ɫ], /l/+e/=[ɫ]. Κύθηρα: πιθανώς /l/+e/=[ɫ], κρίνοντας από αναφορές για πραγμάτωση [ɫ] πριν από [e] (Κατσούδα 2016: 72) και από τα *αϊτάνα*, *βόιτο* (<βεν. *altàna*, *volito*), βλ. Κριμπάς (2019a: 264 και 2019b: 822).

²⁸Μεταπραγματολογικά στερεότυπα (Παπαζαχαρίου *et al.* 2016) εμποδίζουν την αποδοχή αυτού του (οριακά διαλεκτικού) χαρακτηριστικού ως μέρους της ποικιλότητας της NEK (Παππάς 2008, Σιμήρης 2016: 75).

- i. μεσοφωνηεντική σίγηση/αστάθεια του /γ/ (Τσάκωνα 2006, Καραντζή-Ανδρειωμένου 2008: 108, Φίλιππας 2009: 126, Σιμήρης 2016: 60): *σφαή* (<*σφαγή*) ‘σβέρκος’

2.2 Μορφολογικό επίπεδο

2.2.1 Παραβλεπόμενα

- i. αιτιατική ενικού προσωπικής/κτητικής αντωνυμίας ισχυρού τύπου α’/β’ προσώπου ενικού χωρίς την κατάληξη *-να(νε)* (εκτός για μετρικούς λόγους) (δεν εντόπισα αναφορά για τα Κύθηρα): *(ε)μέ/(ε)σέ* ‘*(ε)μένα(νε)/(ε)σένα(νε)*’

2.2.2 Γεωγραφικώς υποβαθμιζόμενα (ενίοτε και ανεπαρκώς περιγραφόμενα)

- i. άτονο θεματικό/ληκτικό [e] σε δάνεια (βενετικών/ιταλικών) ονόματα/επιρρήματα (Κοροσίδου-Καρρά 2003: 50-52, 82, Μακρή, Κουτσούκος, και Ανδρέου 2013: 61-65, Κατσούδα 2016: 98): *βεραμέντε* (<βεν./ιτ. *veramente*) ‘πράγματι’, *κόντες* (<ιτ./βεν. *conte*) ‘κόμης’, *ισπετσιόνε* (<ιτ. *ispezione*) ‘επιθεώρηση’, *ονόρε* (<ιτ. *onore*), κερκ. *νιοράντες* (<βεν. *gnorànte*) ‘επιδειξιομανής/ακαλλιέργητος’, κυθ. *ντριτσάντες* ‘εξάρτημα όπλου για καλύτερη στόχευση (Κατσούδα 2016: 98)’ (<ιτ./βεν. *drizzante/drizzànte*)
- ii. στερητικά επίθετα σε *-(γ)ος* (Χυτήρης 1978: 64, Κατσούδα 2016: 190-191): *ακούνη(γ)ος* ‘ακίνητος’
- iii. σποραδικά, εξωτερική συλλαβική αύξηση *η-* (Χυτήρης 1978: 49, Κοντομίχης 2001: 15, Αυλωνίτη 2006: 68, Κοντοσόπουλος 2012: 54, Ραυτοπούλου 2012: 65, Σιμήρης 2016: 123, Κατσούδα 2016: 47, 141, Πυλαρινός 2017: 12), κυρίως σε ρήματα με ριζικό [e], άρα ίσως αποτελεί ανομοίωση: *ήπρεπε* ‘έπρεπε’
- iv. παρουσία δεικτικού/αναλογικού *ε-* σε δεικτικές αντωνυμίες/επιρρήματα (συχνά σε σύνθεση με δεικτικά επιθήματα *εδ-/έδ-*): στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 45, Γιακουμάκη 2012: 175, 176-177, Κατσούδα 2016: 127-130, Σιμήρης 2016: 64) παραβλέπεται η μορφοφωνολογική διάσταση: *ευτιός/-ή/-ό*, *ευτήνος/-η/-ο*, *ευτούνος/-η/-ο*, *εκείός/-ά/-ό*, *ευκειός/-ά/-ό*, *ευκείνος/-η/-ο*, *εδεκείός/-ή/-ό*, *εδευτήνος/-η/-ο*, *εδετόσος/-η/-ο*, *εδαύτος/-η/-ο*, *έδεπα*, *ευτόπισω*, *ευτάπανου*, *έντονε/έντηνε/έντο*, αλλά και *επέρυσι*, *εσήμερα* (κατά τα *εφέτος*, *εχτές*) κ.ά.
- v. σύνθετη κατάληξη *-μετε* στο α’ πληθ. προστακτικής/προτρεπτικής υποτακτικής ενεργητικού ενεστώτα μονοσύλλαβων φωνηεντόληκτων ρημάτων λόγω προσθήκης της κατάληξης β’ πληθ. *-τε(-ς/-νες)* προς δήλωση συμπερίληψης του λήπτη/των ληπτών του εκφωνήματος (δεν εντόπισα αναφορά για τα Κύθηρα): στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 49, 55, Μαγουλά και Μπέης 2012: 48, Γιακουμάκη 2012: 177, Σιμήρης 2016: 128) απουσιάζει ετυμολόγηση/περιβάλλον/λειτουργία:²⁹ κερκ./κερκ. *πάμετε*, ιθακ. *πάμετε/πάμειτε*, ζακ. *πάμετε(ς)*, λευκ. *πάμ’τε(νες)*
- vi. ενεστωτικό επίθημα *-τ-* σε ουρανικόληκτα/ιστορικά χειλικόληκτα ρήματα (δεν εντόπισα αναφορά για τα Κύθηρα): στη βιβλιογραφία (Σιμήρης 2016: 80) θεωρείται εσφαλμένα φωνολογικό:³⁰ *δείχτω*, *ρίχτω* ‘δείχνω’, ‘ρίχνω’
- vii. σποραδικά, επίθημα αορίστου *-κ-* (Χυτήρης 1978: 49, Ραυτοπούλου 2012: 65, Κατσούδα 2016: 143, Σιμήρης 2016: 125): *εδώκετε* ‘δώσατε’

²⁹Βλ. αναλυτικότερα Κριμπάς (2019b: 832-834). Ορθά μόνο Σιμήρης (2016: 128).

³⁰Βλ. αναλυτικότερα Κριμπάς (2019b: 836).

- viii.ληκτικό [e] στο β' ενικό μεσοπαθητικού παρατατικού,³¹ χαρακτηριστικό μορφοφωνολογικό (δεν εντόπισα αναφορά για τη Λευκάδα): στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 48, Αυλωνίτη 2006: 33, Κατσούδα 2016: 136, Σιμήρης 2016: 121) υποβαθμίζεται σε απλώς φωνολογικό: *ήσουνε* 'ήσουν(α)'
- ix. κατάληξη -νε στο α' και/ή στο β' πληθυντικό μεσοπαθητικού παρατατικού (>15ος αι., βλ. Holton *et al.* 2019: 1561-1564) και/ή υποτακτικής ενεστώτα (διαφορές ανά νησί/περιοχή: δεν εντόπισα αναφορά για τα Κύθηρα): στη βιβλιογραφία αναφέρεται μόνο για το ρήμα *είμαι* (Φίλιππας 2009: 126)/παραβλέπεται το α' πληθυντικό (Χυτήρης 1978: 48, Αυλωνίτη 2006: 28-29, Horrocks 2010: 444, Γιακουμάκη 2012: 177): κεφ./κερκ. *εσκιαζόμαστανε, εσκιαζόσαστανε* 'φοβόμασταν', 'φοβόσασταν', ζακ. *ερχόστανε* 'ερχόσασταν', λευκ. *να 'στανε καλά* 'να 'στε καλά'
- x. προαιρετικός/υποχρεωτικός (ανά περιοχή) σχηματισμός του ενεργητικού παρατατικού και (τουλάχιστον σε Ιθάκη/Κέρκυρα) της διαρκούς προστακτικής³² ιστορικά συντηρημένων³³ ρημάτων με το επίθημα -ου(ν-) (<αρχ.ελλ. -ων/-ουν: *ηγάπων/εποίουν/εδήλουν* με επανάλυση) (Χυτήρης 1978: 51-51, Αυλωνίτη 2006: 34, Κατσούδα 2016: 138-139, Σιμήρης 2016: 118-119) (δεν εντόπισα αναφορά για τη Λευκάδα): στα Κύθηρα μόνο στο α' ενικό, ως -ου (>-ουν): *εμίλουνα, 'μιλούσα, μίλαγα'*, κερκ./ιθακ. *μίλουνε* 'μίλα', κυθ. *εμίλου* 'μιλούσα, μίλαγα'
- xi. επιρρηματικό επίθημα -θε(-νε) (κερκ./λευκ. και -θιό/-ς, ζακ. και -θες) που δηλώνει απομάκρυνση/αφετηρία: στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 53, Μαγουλά και Μπέης 2012: 48, Γιακουμάκη 2012: 178) δεν καθορίζεται η μορφή/η λειτουργία:³⁴ *πούθε* 'από πού' (<πόθεν), λευκ./κερκ. *(ο)ζωθιός* 'έξω από (σε ευχές)' (<έζωθεν), κεφ. *εδεπάθενε* 'από εδώ ακριβώς' (<εδώ+επάνω+-θεν), ζακ. *όθενες/όζωθες* 'όπου'/'απ' έξω' (<όθεν/έζωθεν)
- xii. πολυάριθμα γενικοφανή επιρρήματα ελληνικής/ιταλικής/βενετικής/μικτής αρχής σε -ίς/-ου(ς)/-ού(ς)/-ως: στη βιβλιογραφία (Χυτήρης 1978: 53-54, Κοροσίδου-Καρρά 2003: 81, Ραυτοπούλου 2012: 65-66, Κατσούδα 2016: 151-153, Σιμήρης 2016: 171-172) απουσιάζει μορφολογικός περιληπτικός χαρακτηρισμός: *απίκου* 'σε ετοιμότητα', *κάτου/α(ι)πάνου* 'κάτω/επάνω', *μονοτάρου(ς)/μονιτάρους* 'μεμιάς', *μεσοστρατίς* 'στη μέση του δρόμου'

2.2.3 Ανεπαρκώς περιγραφόμενα

- i. αιτιατική σε -νε στο αρσ./θηλ. ενικού (στα προπαροξύτονα με δεύτερο, εγκλιτικό τόνο) όχι μόνο αντωνυμιών (όπως στο [-λόγιο/+λαϊκό] επίπεδο ύφους της NEK, π.χ. *τον άλλονε, αυτόνε*), αλλά και επιθέτων (αρσ. υποχρεωτικά/θηλ. προαιρετικά) όταν δεν προηγούνται αμέσως του προσδιοριζόμενου ουσιαστικού ή ουσιαστικοποιούνται, και (προαιρετικά) (προπαρ)οξύτωνων αρσενικών ουσιαστικών (για τα Κύθηρα αναφέρεται³⁵ μόνο στις αντωνυμίες και στο αριθμητικό *ένας/μία*): στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλος 2001: 69 και 2012: 54, Κατσούδα 2016: 46, Σιμήρης 2016: 60, 92, Ντελόπουλος 2019: 791) παραβλέπονται η μορφοσυντακτική-φωνοσυντακτική διάσταση/το περιβάλλον/οι τύποι επιθέτων χωρίς -νε: *καφέ βαρύνε* 'καφέ βαρύ', *τον πράσινόνε το σίκλο* 'τον

³¹Βλ. αναλυτικότερα (2019b: 837-838).

³²Βλ. αναλυτικότερα (2019b: 840-841) (όπου από παραδρομή: «προστακτική αορίστου»).

³³Όχι μόνο β' τάξης (-έω), όπως αναφέρει ανακριβώς ο Horrocks (2010: 443-444).

³⁴Βλ. ορθά Σιμήρης (2016: 145-146). Στη NEK απολιθωμένο (*δώθε-κειθε, πέρα-δώθε*).

³⁵Βλ. Κατσούδα (2016: 121, 123-134).

- πράσινο τον κουβά’, *τηνε θέλει μικρήνε* ‘τη θέλει μικρή’, αλλά: *βαρύ καφέ, πράσινο σίκλο, μικρή κοπέλα* (*μικρήνε κοπέλα* κ.λπ. μόνο για μετρικούς λόγους, στην ποίηση)
- ii. αρχικό [ts] σε πλάγιες πτώσεις οριστικού άρθρου/κτητικής/άτονης προσωπικής αντωνυμίας γ’ προσώπου λόγω συγκοπής του άτονου φωνήεντος και επανάλυσης (διαφορές ανά νησί/περιοχή),³⁶ ενίοτε και αναλογίας:³⁷ στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλος 2001: 68 και 2012: 54, Καραντζή-Ανδρειωμένου 2008: 108 και 2012: 185, Φίλιππας 2009: 128, Καραντζόλα και Λαβίδας 2016: 141, Κατσούδα 2016: 46, Mela-Athanasopoulou 2016: 286-290, Ντελόπουλος 2019: 791) αιτιολογείται ανεπαρκώς/εσφαλμένα και παραβλέπεται η μορφοσυντακτική-φωνοσυντακτική διάσταση: *τσι χρονιές* ‘τις χρονιές’, *τσου/τσι κοράκου* ‘τους κόρακες’, *τ’ αντρός* ‘του άντρα της’, *τση έδωκα* ‘της έδωσα’, *τσόδωκα* ‘(με κράση) τους έδωσα’, *φέρ’ τσου* ‘φέρ’ τους’
- iii. ιδιαίτερα ελληνικής/ιταλικής/βενετικής/μικτής αρχής επιθήματα (σποραδικά/λόγια/άγνωστα στη ΝΕΚ): στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλος 2001: 69 και 2012: 55-56, Κοροσίδου-Καρρά 2003: 60-69, Τσάκωνα 2006, Καραντζή-Ανδρειωμένου 2008: 108, Φίλιππας 2009: 126, Μακρή 2013: 144-146, Ράλλη 2014: 79, Σιμήρης 2016: 136-147, Minniti-Γκώνια 2019: 776, Ντελόπουλος 2019: 791) αναφέρονται αποσπασματικά (με έμφαση στα υποκοριστικά):³⁸ *-ίν-α/-ι, -όν-α/-ι, -ούν-α/-ι, -έλ-ος/-α/-ι, -ίτς-ι, -ούλ-α/-ι, -ούδ-α/-ι, -άδ-ος/-α/-ο, -άτ-ος/-η/-ο, -όζ-ος/-α/-ικ-ο, -ησι-άν-ος/-α/-ικ-ο, -μα, -ση, -σ(ι)ά, -ίτ-α-ς/-ίτ-η-ς, -άρ-ω,*³⁹ π.χ. *σπιτάτος* ‘σπιτικός’, *προκάδο* ‘με πρόκα γαρύφαλλο’, *αιματοζός* ‘με κόκκινο πρόσωπο’, *κοπελούλα* ‘είδος καλοκαιρινού λουλουδιού· κοπελίτσα’, *έγκαψη* ‘πόθος, φαγούρα, φλόγωση’, *πορτόνι* ‘πορτάκι’, *γατσούλι* ‘γατάκι’, *πλατωσιά* ‘πλάτωμα’, *μαλακωσιά* ‘σημείο μαλακό/άνετο’, *κλείσμα* ‘περιφραγμένος χώρος’, *προσφυρίτας/-της* (<πορφυρίτης) ‘είδος θαλάσσιου κοχλία’, *σαβεντάρω* ‘τρομάζω’
- iv. σποραδικά, διατήρηση/αναλογική αποκατάσταση/επέκταση ιστορικά τριτόκλιτης γενικής ενικού *-ός* (πάντα τονούμενης) σε θηλυκά/ελάχιστα αρσενικά ουσιαστικά (<16ος αι., βλ. Tonnet 1995: 124, 127): στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλος 1985: 64, 2001: 68-69, 2012: 55, Τσάκωνα 2006: 1, Καραντζή-Ανδρειωμένου 2008: 108, Horrocks 2010: 287, 387, Κατσούδα 2016: 46, 99, Ντελόπουλος 2019: 791) καθορίζεται ανεπαρκώς η αιτία/το περιβάλλον: *τση γιδός* (λευκ. *τσ’ γιδός*) ‘γίδας’, *τ’ αντρός* ‘του άντρα’
- v. διατήρηση/αναλογική επέκταση εξωτερικής συλλαβικής αύξησης *ε-/η-* στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλος 2001: 68-69 και 2012: 54, Τσάκωνα 2006: 1, Φίλιππας 2009: 125, Horrocks 2010: 277, Κατσούδα 2016: 47, 140, Σιμήρης 2016: 60) χαρακτηρίζεται/αιτιολογείται ανεπαρκώς: *εκάμαμε* ‘κάναμε’, *ηφέραμε* ‘φέραμε’
- vi. επέκταση ασυναίρετης κατάληξης *-άω* (στα Κύθηρα/Αντικήθυρα *-ώ*, αλλά που κλίνεται *-άς-ά-ούμε-άτε-ού/ούνε*) σε ρήματα (ιστορικά) συνηρημένα β’ τάξης ή σε *-ίζω* (ΝΕΚ), ενίοτε το αντίστροφο, αλλά παραλείπεται στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλος 2001: 69, Καραντζή-Ανδρειωμένου 2008: 108, Ντελόπουλος 2019: 791): *αλυχτάω* ‘γαυγίζω’ (<υλακτέω-ώ), κεφ./λευκ./κυθ. *βαρώ/βαρείς* ‘βαράω/-άς’, κερκ. *προβοδάω* ‘ξεπροβοδίζω’

³⁶Βλ. αναλυτικότερα Κριμπάς (2019a: 265 και 2019b: 825-827).

³⁷Βλ. Κοντοσόπουλος (2001: 69), Mertiris (2019: 147-148).

³⁸Πληρέστερα βλ. Κατσούδα (2016: 163-199), για το *-όζος* βλ. Katsouda (2016).

³⁹Τα *-έρω/-ίρω* (π.χ. *γοδέρω/γουνδέρω/σπαρίρω*) δεν είναι παραγωγικά, αλλά μέρος ρημάτων αυτούσιας ιταλικής/βενετικής προέλευσης.

- vii. καταλήξεις α' ενικού/γ' πληθυντικού μεσοπαθητικού ενεστώτα με στρογγυλό φωνήεν (/o u/): -(i)ome -iode/, ζακ. -iume -iude/· στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλος 2001: 69 και 2012: 55, Κατσούδα 2016: 47, 139, Ντελόπουλος 2019: 791) παραβλέπονται το γ' πληθυντικό και η ελαφρά διαφοροποίηση της Ζακύνθου: *αγαπιώμαι-αγαπιώνται* 'αγαπιέμαι, αγαπιούνται', ζακ. *αγαπιούμαι-αγαπιούνται*
- viii. συνίζηση θεματικού /i/ (ιστορικά) βαρύτονων φωνηεντόληκτων μονοσύλλαβων ρημάτων· στη βιβλιογραφία (Κοντοσόπουλος 2012: 54) καθορίζεται ανεπαρκώς το περιβάλλον/ο σχηματισμός/παραβλέπεται η μορφοφωνολογική διάσταση:⁴⁰ *γδύω, κλειώ, χτιώ* 'γδύνω, κλείνω, χτίζω'

2.2.4 Επαρκώς περιγραφόμενα

- i. κατάληξη *-ετε* στο β' πληθυντικό παρατατικού/αορίστου ενεργητικής φωνής (Κοντοσόπουλος 2012: 55, Κατσούδα 2016: 47, Ντελόπουλος 2019: 791):⁴¹ *ελέετε* 'λέγατε', *ήρτετε* 'ήρθατε'

2.3 Λεξιλόγιο

2.3.1 Γεωγραφικώς υποβαθμιζόμενα

- i. ιδιαίτερο πανιόνιο ελληνικό/λατινοελληνικό (συχνά μεσαιωνικό/αρχαϊκό) λεξιλόγιο (Χυτήρης 1978: 30-31, Κοντοσόπουλος 2001: 71-72, Κατσούδα 2016: 251-252, 256-258, Σιμήρης 2016: 197-203):⁴² *αγκωνή* 'γωνία', *όβολα* 'χρήματα', *λαμπάζω* 'ξαφνιάζω, τρομάζω (μτβ.)',⁴³ *ναίσκε/ό(ι)σκε* 'ναι/όχι', *ζέλεξη* 'απολογία, εξήγηση', *μάννα!* 'ποπό!' (επιφών.), *όγοιος/-α/-ο* 'όποιος/-α/-ο', *οχ* (<εκ) 'από', *πούπετα(ς)* (<πού ποτε) 'πουθενά', *στελιάζω* (<στελεός) 'στηρίζω', *στρέω/έστρεξα* 'βγαίνω σε καλό/επαληθεύομαι', *σφάμελος* 'μαζί με την οικογένειά του'
- ii. ιδιαίτερο πανιόνιο γηγενές/μικτό φρασεολόγιο (Χυτήρης 1978: 70-74, Σιμήρης 2016: 203-204): *κάμε κόντο* 'υπολόγισε, λογάριασε', *πάω αμόντε* 'καταστρέφομαι, χάνομαι'

2.3.2 Επαρκώς περιγραφόμενα

- i. αυξημένο (ως προς τη ΝΕΚ) ρομανικό (βενετικό/ιταλικό) (Σαλβάνος 1918: 3, Κοντοσόπουλος 2001: 68 και 2012: 53, 56, Τσάκωνα 2006: 1, Φίλιππας 2009: 115-122, 127-128, Καραντζή-Ανδρειωμένου 2012: 185, Μαγουλά και Μπέης 2012: 47, Μακρή 2013: 11, Ράλλη 2014: 78-79, Κατσούδα 2016: 253-254, Σιμήρης 2016: 60, 180-194, Minniti-Γκόνια 2019) ή ρομανοελληνικό λεξιλόγιο λόγω μακρόχρονης ενετικής διοίκησης (Fanciullo 2008: 170, 188-189, 193, 197): *(α)μπονόρα* 'νωρίς', *ξαλεγράρω* 'ξεδίνω, ξεφαντώνω', *ποστιάζω* 'τοποθετώ κάτι πάνω σε κάτι άλλο', *τακουί(νο)* 'πορτοφόλι', *φουντάκι* (λευκ. *φ'ντάκι*) 'κατακάθι'
- ii. ελάχιστα/περιορισμένα (ως προς τη ΝΕΚ) τουρκικά δάνεια (Κοντοσόπουλος 2001: 68, Κυρανούδης 2009: 29, Σιμήρης 2016: 60), περισσότερα στη Λευκάδα λόγω Οθωμανοκρατίας (1479-1684) (Κοντομίχης 2001: 13, Φίλιππας 2009: 128)

⁴⁰Βλ. αναλυτικότερα Κριμπάς (2019b: 836-837).

⁴¹Βλ. αναλυτικότερα Κριμπάς (2019b: 835-836).

⁴²Βλ. αναλυτικότερα Κριμπάς (2019b: 846-847).

⁴³Στα Κύθηρα και αμετάβατο (Κατσούδα 2016: 142).

και στα Κύθηρα λόγω της Μικρασιατικής Καταστροφής (επιστροφή Κυθριών της Σμύρνης) (Κατσούδα 2016: 42, 254-255)

3 Συμπεράσματα

Εξετάστηκαν 47 χαρακτηριστικά (προτεινόμενη ταξινόμηση): 36 συστηματικά, 11 σποραδικά· 21 φωνολογικά, 22 μορφολογικά (συμπεριλαμβάνονται 3 μορφοφωνολογικά, 2 μορφοσυντακτικά-φωνοσυντακτικά, 1 μορφοσυντακτικό-μορφοφωνολογικό-φωνοσυντακτικό) και 4 λεξιλογικά,⁴⁴ ευρύτατα διαδεδομένα στα Επτάνησα, αλλά άγνωστα/υπολειμματικά στη ΝΕΚ ανεξαρτήτως επιπέδου ύφους. Από αυτά, στη βιβλιογραφία: 4 παραβλέπονται, 27 αναφέρονται μόνο για 1-4 ιόνια νησιά παρότι τα περισσότερα είναι πανιόνια (17 από αυτά περιγράφονται και ανεπαρκώς), 12 αναγνωρίζονται ως πανιόνια αλλά περιγράφονται ανεπαρκώς, και μόνο 4 περιγράφονται επαρκώς. Δεν εντοπίστηκαν 4 για τα Κύθηρα και 2 για τη Λευκάδα, άρα τα αυστηρώς πανιόνια είναι 41. Από αυτά, 7 διαφοροποιούνται ελαφρά σε ένα ή περισσότερα νησιά. Συνεπώς, πανομοιότυπα σε πανιόνιο επίπεδο είναι 34 χαρακτηριστικά (παλαιότερα ίσως περισσότερα), άρα υπεραρκετά για την αντιμετώπιση της Επτανησιακής ως ενιαίας διαλέκτου (με ελάχιστες ενδοδιαλεκτικές διαφοροποιήσεις, βλ. Εικόνα 1), δεδομένης αντίστοιχης αντιμετώπισης π.χ. της Κυπριακής ή της Ποντιακής (παρά τις ενδοδιαλεκτικές διαφοροποιήσεις) βάσει, αντίστοιχα, μόλις 24 (Ραυλού 2012: 967-968) και 12 (Παπαδόπουλος 2016: ιε-ιζ) χαρακτηριστικών. Οι ομοιότητες με/επιδράσεις από π.χ. Πελοπόννησο-Ρούμελι-Ήπειρο-Κρήτη ούτε υπονοούν πανιδιωματικότητα (Μαγουλά και Μπέης 2012: 50), ούτε αναιρούν τη μοναδικότητα του συνδυασμού χαρακτηριστικών στην Επτανησιακή. Ολιστικές διαλεκτολογικές προσεγγίσεις περιοχών με έντονο ιστορικοπολιτισμικό αποτύπωμα, όπως τα Επτάνησα, ενισχύουν τα τοπικά δίκτυα και την περιφερειακή συνοχή (εν προκειμένω στην περιφέρεια Αδριατικής-Ιονίου).⁴⁵

Εικόνα 1

Βιβλιογραφία

⁴⁴Στο συντακτικό επίπεδο όλες οι επτανησιακές ιδιαιτερότητες απαντούν και σε επίπεδα ύφους της ΝΕΚ, πβ. Κοντοσόπουλος (2001: 68), Ράλλη (2014: 79).

⁴⁵Βλ. https://ec.europa.eu/regional_policy/el/policy/cooperation/macro-regional-strategies/adriatic-ionian/#1. Εξάλλου, ήδη διδάσκονται νεοελληνικές διάλεκτοι (κρητική: Πανεπιστήμιο Κρήτης· ποντιακή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης/σχολεία Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης)· η Επτανησιακή αξίζει τουλάχιστον αντίστοιχη αντιμετώπιση.

- Ανδριώτης, Νικόλαος Π. 1995. *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, τέσσερις μελέτες*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Αυλωνίτη, Στυλιανή-Ζαΐρα Π. 2006. *Μορφολογική εξέταση του ρηματικού συστήματος του κερκυραϊκού ιδιώματος*. Μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Baltazani, Mary, and Evia Kainada. 2019. "The Cretan fall: an analysis of the declarative intonation melody in the Cretan dialect." In Ioanna Kappa, and Marina Tzakosta (επιμ.), *MGDLT7: Proceedings of the 7 International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory, Rethymno, 6-8 October 2016*, 38-48. Patras: University of Patras.
- Canepari, Luciano. 1986a. *Lingua Italiana nel Veneto (seconda edizione)*. Padova: Cooperativa Libreria Editrice Università di Padova.
- Canepari, Luciano. 1986b. *Italiano standard e pronunce regionali*. Padova: Cooperativa Libreria Editrice Università di Padova.
- Canepari, Luciano, e Paola Panizzolo. 1981. "L'intonazione delle parlate venete." In Manlio Cortelazzo (επιμ.), *Guida ai dialetti veneti, tomo III*, 169-85. Padova: Cooperativa Libreria Editrice Università di Padova.
- Γιακουμάκη, Ελευθερία. 2012. «Μορφολογικές παρατηρήσεις στο κεφαλονίτικο ιδίωμα». Στο Πέτρος Πετράτος (επιμ.), *Το Κεφαλονίτικο Γλωσσικό Ιδίωμα*, 173-79. Αργοστόλι: Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς-Ιθάκης.
- Fanciullo, Franco. 2008. "Gli italianismi del neogreco." *L'Italia Dialettale* 69:1-41.
- Holton, David. 2017. "Medieval and Early Modern Greek: more data, more clarity?" In Maria Chondrogianni, Simon Courtenage, Geoffrey Horrocks, Amalia Arvaniti, and Ianthi Tsimpli (επιμ.), *Proceedings of the 13th International Conference on Greek Linguistics*, 17-29. London: University of Westminster.
- Holton, David, Geoffrey Horrocks, Marjolijne Janssen, Tina Lentari, Io Manolessou, and Notis Toufexis. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval Modern Greek: Volume 3: Verb Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horrocks, Geoffrey. 2010. *Greek: A history of the language and its speakers (second edition)*. Malden MA/Oxford/Chichester: Wiley-Blackwell.
- Joseph, Brian D., and Georgios Tserdanelis. 2003. "Modern Greek." In Thorsten Roelcke (επιμ.), *Variation Typology: A Typological Handbook of European Languages*, 823-36. Berlin: De Gruyter.
- Καραντζή-Ανδρειωμένου, Χρυσούλα. 2008. «Χαρακτηριστικά των επτανησιακών ιδιωμάτων (με βάση αρχειακό υλικό του Ι.Α.Ν.Ε)». Στο Γεώργιος Ν. Μοσχόπουλος και Ρενέ Λιναρδάτου-Μαρτίνη (επιμ.), *Πηγές Επτανησιακής Φιλολογίας (1500-1940): άγνωστα έργα - φιλολογικά αρχεία - χειρόγραφα: Πρακτικά Συνεδρίου (Κεφαλλονιά 28-30 Οκτωβρίου 2006), στη μνήμη Γιώργου Γερ. Αλισανδράτου*, 105-26. Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών.
- Καραντζή-Ανδρειωμένου, Χρυσούλα. 2012. «Προφορική και λογοτεχνική στην κεφαλονίτικη σάτιρα». Στο Πέτρος Πετράτος (επιμ.), *Το Κεφαλονίτικο Γλωσσικό Ιδίωμα*, 181-203. Αργοστόλι: Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς-Ιθάκης.
- Καραντζόλα, Ελένη, και Νικόλαος Λαβίδας. 2016. «Χαρακτηριστικά της κερκυραϊκής του 16^{ου} αιώνα». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 36:129-50.
- Καραντζόλα, Ελένη, και Αναστάσιος Παπαϊωάννου. 2018. «Στοιχεία για την 'κοινή' και την πρώιμη Επτανησιακή/Κερκυραϊκή: η περίπτωση του Αλέξιου Παρτούρου». *Κερκυραϊκά Χρονικά* 12:237-54.

- Κατσούδα, Γεωργία. 2016. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Κυθήρων: Περιγραφή και ανάλυση*. Αθήνα: Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών.
- Katsouda, Georgia. 2016. "The Greek suffix -ozos." *Journal of Greek Linguistics* 16(2):232-265.
- Καφωμένος, Στυλιανός Τ. 1985. *Από την ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Η ελληνική γλώσσα από τα ελληνιστικά ως τα νεότερα Χρόνια: Η ελληνική γλώσσα στην Αίγυπτο*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Κοντομίχης, Πανταζής. 2001. *Λεξικό του λευκαδίτικου γλωσσικού ιδιώματος (Ιδιωματικό-Ερμηνευτικό-Λαογραφικό)*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος. 1981. «Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Κυθήρων». *Ἄθηνᾶ* 78:125-45.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος. 1985. «Επτανησιακά γλωσσογεωγραφικά». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 15:61-67.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος Γ. 1999. «Πελοποννησιακό και επτανησιακό ιδίωμα». Στο Μιχάλης Ζ. Κοπιδάκης (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, 198-99. Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος Γ. 2001. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής (γ' έκδοση)*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος Γ. 2012. «Τα επτανησιακά γλωσσικά ιδιώματα». Στο Πέτρος Πετράτος (επιμ.), *Το Κεφαλονίτικο Γλωσσικό Ιδίωμα*, 53-57. Αργοστόλι: Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς-Ιθάκης.
- Κοροσίδου-Καρρά, Ερμιόνη. 2003. *Τα Ρομανικά (Ιταλικά-Γαλλικά) δάνεια στο σύγχρονο ιδίωμα της Ζακύνθου: Λεξικολογικές επισημάνσεις (μορφολογία-σημασιολογία) (διδασκαρική διατριβή)*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Κριμπάς, Παναγιώτης Γ. 2019a. «Ο επτανησιακός χαρακτήρας της λευκαδίτικης γεωγραφικής γλωσσικής ποικιλίας». Στο Αργύρης Αρχάκης, Νίκος Κουτσούκος, Γιώργος Ι. Ξυδόπουλος, και Δημήτρης Παπαζαχαρίου (επιμ.), *Γλωσσική ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*, 245-72. Περιστερί: Κάπα.
- Κριμπάς, Παναγιώτης Γ. 2019b. «Η κεφαλληνιακή/ιθακήσια γεωγραφική γλωσσική ποικιλία στο πλαίσιο της Επτανησιακής Νεοελληνικής: ανασκόπηση και παραλειπόμενα». Στο Ηλίας Τουμασάτος (επιμ.), *Πρακτικά ΙΑ' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου «Επτανησιακός Βίος και Πολιτισμός», Κεφαλονιά, 21-25 Μαΐου 2018: Τόμος IV: Φιλολογία, Φιλοσοφία, Γλωσσολογία, Λαογραφία*, 801-54. Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών.
- Κυρανούδης, Παναγιώτης (μοναχός Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης). 2009. *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Μαγουλά, Ευγενία, και Σταμάτης Μπέης. 2012. «Ο ρόλος του κεφαλονίτικου ιδιώματος στη διαμόρφωση της Κοινής Νέας Ελληνικής». Στο Πέτρος Πετράτος (επιμ.), *Το Κεφαλονίτικο γλωσσικό Ιδίωμα*, 41-50. Αργοστόλι: Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς-Ιθάκης.
- Mackridge, Peter. 2014. "Introduction." In Anthony Hirst and Patrick Sammon (επιμ.), *The Ionian Islands: Aspects of their History and Culture*, 1-24. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Μακρή, Βασιλική. 2013. *Η επίδραση της Ιταλικής γλώσσας στη μορφολογία των Επτανησιακών διαλέκτων*. Μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.

- Makri, Vasiliki. 2015. "Gender assignment to Romance nominal loans in Heptanesian." In Katerina Fragkopoulou, Foteini Kalamida, Timon Kardamas, Konstantina Kordouli, Michalis Marinis, Christina Panagiotou, and Nicole Vassalou (επιμ.), *Theoretical and Applied Linguistics: Proceedings of the 3rd Patras International Conference on Greek Linguistics (PICGL3), Patras, 23-25 May 2014*, 164-75. Patras: University of Patras.
- Μακρή, Βασιλική, Νίκος Κουτσούκος, και Μάριος Ανδρέου. 2013. «Δανεισμός ονομάτων και απόδοση γένους στην επτανησιακή διάλεκτο». In *Patras Working Papers in Linguistics* 3:58-72.
- Mela-Athanasopoulou, Elizabeth. 2016. "The problem of word identification in Modern Greek dialects: Evidence from Lefkada documented data". In Marina Mattheoudakis, and Katerina Nicolaidis (επιμ.), *Selected papers on Theoretical and Applied Linguistics from ISTAL 21*, 278-92. Thessaloniki: School of English, Aristotle University of Thessaloniki.
- Mertiris, Dionysios. 2019. "Morphological contamination in dialectal Modern Greek: 'accusative-like' genitives." In Ioanna Kappa and Marina Tzakosta (επιμ.), *MGDLT7: Proceedings of the 7 International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory, Rethymno, 6-8 October 2016*, 45-55. Patras: University of Patras.
- Minniti-Γκόνια, Domenica. 2019. «Ιταλισμοί στην Κεφαλονιά». Στο Ηλίας Τουμασάτος (επιμ.), *Πρακτικά ΙΑ' Διεθνούς Πανιωνίου Συνεδρίου «Επτανησιακός Βίος και Πολιτισμός», Κεφαλλονιά, 21-25 Μαΐου 2018: Τόμος IV: Φιλολογία, Φιλοσοφία, Γλωσσολογία, Λαογραφία*, 771-86. Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών.
- Μυτούλα, Αικατερίνη. 2006. «Ιδιωματικά Λεξικά και Γλωσσάρια: Συνοπτική Παρουσίαση, Βιβλιογραφικά Στοιχεία και Αναλυτική Παρουσίαση». Ανακτήθηκε 20 Ιανουαρίου 2016. http://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/bibliographies/idiomatic/intro.html
- Newton, Brian. 1972. *The generative interpretation of dialect: A study of Modern Greek phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ντελόπουλος, Γεώργιος Α. 2019. «Ιστορικογλωσσική θεώρηση του επτανησιακού λόγου». Στο Ηλίας Τουμασάτος (επιμ.), *Πρακτικά ΙΑ' Διεθνούς Πανιωνίου Συνεδρίου «Επτανησιακός Βίος και Πολιτισμός», Κεφαλλονιά, 21-25 Μαΐου 2018: Τόμος IV: Φιλολογία, Φιλοσοφία, Γλωσσολογία, Λαογραφία*, 787-99. Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών.
- Παντελίδης, Νίκος. 2015. «Σχετικά με το ιδιωματικό υπόβαθρο της Κοινής Νεοελληνικής». Στο Γ. Ανδρουλάκης (επιμ.), *Οι γεωγραφικές και κοινωνικές ποικιλίες της Νέας Ελληνικής Γλώσσας και η παρουσία τους στην εκπαίδευση (Πρακτικά Γλωσσολογικού Συνεδρίου 4^α Τζαρτζάνεια, Τύρναβος, 7-9 Δεκεμβρίου 2012)*, 41-50. Βόλος: Εργαστήριο Μελέτης, Διδασκαλίας και Διάδοσης της Ελληνικής Γλώσσας.
- Παπαγεωργίου, Λεάνδρος Ι. 1994. «Γλωσσική σύγκριση Ηπείρου και Κέρκυρας». *Νεοελληνική διαλεκτολογία* 1:326-70.
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος Α. 2016. *Ιστορικόν λεξικόν τῆς ποντικῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Παπαζαχαρίου, Δημήτρης, Άννα Φτερνιάτη, Αργύρης Αρχάκης, και Βάσια Τσάμη. 2016. «Η πρόσληψη της γεωγραφικής ποικιλότητας σε κείμενα μαζικής κουλτούρας από μαθητές Δημοτικού». In Angela Ralli, Nikos Koutsoukos, and Stavros Bompolas (επιμ.), *Proceedings of the 6th Modern Greek Dialects and Linguistic Theory Meeting*, 144-54. Patras: University of Patras.

- Παππάς, Παναγιώτης Α. 2008. «“Άντε μωρή βλαχάρα!”: Η Ερμηνεία των [λι] και [ρι] στην ΚΝΕ». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 28:303-13.
- Pavlou, Pavlos. 2012. “Cypriot Greek.” *Revue belge de philologie et d’histoire* 90(3):967-71.
- Πυλαρινός, Γιώργος. 2017. *Ορέ ποίο; Ζακυνθινά στιγμιότυπα*. Γαστούνη: Ηώς.
- Ralli, Angeliki. 2006. “Syntactic and morpho-syntactic phenomena in Modern Greek dialects: The state-of-the-art.” *Journal of Greek Linguistics* 7(1):121-59.
- Ralli, Angeliki. 2012. “Verbal loanblends in Griko and Heptanesian: A case study of contact morphology.” *L’Italia dialettale: rivista di dialettologia italiana* 73:111-32.
- Ralli, Angeliki. 2014. “On the Romance influence on Greek dialects.” In Patrizia del Puente (επιμ.), *Atti del Terzo Convegno ‘Parole per parlare e per parlarne’*, 259-81. Potenza: University of Potenza.
- Ράλλη, Αγγελική. 2014. «Μορφολογική αλλαγή στην επαφή γλωσσών: Ρηματικά δάνεια στη Γκρίκο και τα Επτανησιακά». Στο Ζωή Γαβριηλίδου, και Ανθή Ρεβυθιάδου (επιμ.), *Μελέτες αφιερωμένες στην Ομότιμη Καθηγήτρια Α.Π.Θ. Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη*, 74-92. Καβάλα: Σαΐτα.
- Ralli, Angeliki, Marianna Gkiouleka, and Vasiliki Makri. 2015. “Gender and inflection class in loan noun integration.” *SKASE* 12(3):422-60.
- Ράλλη, Αγγελική, και Βασιλική Μακρή. 2018. «Η προσαρμογή ιταλικών και ενετικών δανείων στην επτανησιακή διάλεκτο». *Κερκυραϊκά Χρονικά* 12:207-20.
- Ραυτοπούλου, Μαρία. 2012. «Χαρακτηριστικά του ιδιώματος της Ιθάκης». Στο Πέτρος Πετράτος (επιμ.), *Το Κεφαλονίτικο Γλωσσικό Ιδίωμα*, 58-71. Αργοστόλι: Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς-Ιθάκης.
- Romano, Antonio, e Renzo Miotti. 2009. “Un contributo per il confronto tra l’intonazione veneta e quella andalusa.” In Luciano Romito, Vincenzo Galatà, e Rosita Lio (επιμ.), *AISV 2007: La fonetica sperimentale: Metodo e applicazioni: Atti del 4o Convegno Nazionale AISV - Associazione Italiana di Scienze della Voce. Università della Calabria, Arcavacata di Rende (CS), 3-5 dicembre 2007*, 62-76. Torriana: EDK.
- Σαλβάνος, Γεράσιμος Ί. 1918. *Μελέτη περι τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῶν ἐν Κερκύρα Ἀργυράδων*. Αθήνα: χ.ε.
- Σιμήρης, Δημήτρης 2016. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Ιθάκης*. Ιθάκη: Δημοτική Κοινοφελής Επιχείρηση Ιθάκης.
- Τζιτζιλής, Χρήστος. 2016. «Η διαμόρφωση της κοινής νεοελληνικής Ι: το διαλεκτικό υπόβαθρο». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 36:425-49.
- Tonnet, Henri. 1995[1993]. *Ιστορία της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Trudgill, Peter. 2003. “Modern Greek dialects: A preliminary classification.” *Journal of Greek Linguistics* 4:45-64.
- Τσάκωνα, Βίλλυ. 2006. «Επτανησιακά ιδιώματα». Ανακτήθηκε 20 Ιανουαρίου 2016. http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_b_5_2/index.html
- Τσιτσέλης, Ηλίας Α. 2003[1904]. *Κεφαλληνιακά σύμμικτα, Τόμος Τρίτος: Γλωσσικά-Λαογραφικά (από τα κατάλοιπα του συγγραφέα)* (επιμ. Γεώργιος Ν. Μοσχόπουλος). Αθήνα: χ.ε.
- Φιλήντας, Μένος. 1931. «Διαρμίζω». *Φιλολογική Πρωτοχρονιά* 2:25-27.
- Φίλιππας, Β. 2009. «Προσεγγίσεις στην ιδιοματική γλώσσα της Λευκάδας». Στο Δημήτριος Χ. Σκλαβενίτης, και Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Πρακτικά ΙΓ΄ Συμποσίου: Ο Λαϊκός πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πανταζής*

- Κοντομίχης (Λευκάδα, 11-13 Αυγούστου 2008), 111-31. Αθήνα: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών.
- Φραγκοπούλου, Κατερίνα. 2015. «Ενσωμάτωση ονοματικών δανείων στο Κεφαλλονίτικο ιδίωμα». In Katerina Fragkopoulou, Foteini Kalamida, Timon Kardamas, Konstantina Kordouli, Michalis Marinis, Christina Panagiotou, and Nicole Vassalou (επιμ.), *Theoretical and Applied Linguistics: Proceedings of the 3rd Patras International Conference on Greek Linguistics (PICGL3), Patras, 23-25 May 2014*, 223-32. Patras: University of Patras.
- Φραγκοπούλου, Κατερίνα. 2017. «Τα στάδια της μορφολογικής ενσωμάτωσης των λεξικών δανείων στα Επτανησιακά». In Eleni Agathopoulou, Terpsi Danavassi and Lia Efstathiadi (επιμ.), *Selected papers on Theoretical and Applied Linguistics from ISTAL 22*, 498-512. Thessaloniki: School of English, Aristotle University of Thessaloniki.
- Χυτήρης, Γεράσιμος. 1978. «Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Κερκύρας». *Δελτίον Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρίας Κερκύρας* 15:29-74.
- Zgusta, Ladislav. 1971. *Manual of Lexicography*. Prague: Academia, Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences.

Σημεία στίξης στο Facebook: τελεία, κόμμα και άνω τελεία στον Τοίχο του Facebook μαθητών/μαθητριών Γυμνασίου*

Αντώνης Κωνσταντινίδης
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
gtonis90@gmail.com

Abstract

This study tries to map the punctuation landscape in a Greek-language digital environment, namely Facebook postings of adolescents. Employing a computer mediated communication analysis perspective, the question asked is: what is the status of period, comma and semicolon? The data show that the main use of the period is to indicate the finality of an utterance, whereas the comma retains its written discourse functions. As far as semicolon is concerned, it is non-existent in the data, partly because of the affordances of the medium, partly because its role is substituted by periods or commas. Punctuation use depends on user identity.

Keywords: punctuation marks, technologically supported communication, social semiotics, Facebook

1 Εισαγωγή

Τα σημεία στίξης στην τεχνολογικά διαμεσολαβημένη επικοινωνία (στο εξής: ΤΔΕ) είχαν τραβήξει την προσοχή ερευνητών του πεδίου ως χαρακτηριστικό του ψηφιακού λόγου ήδη από τα πρώτα χρόνια διερεύνησης του ψηφιακού λόγου (Bieswanger 2013). Πρώτες γλωσσολογικές μελέτες έχουμε στα μέσα της δεκαετίας του '80, όταν οι ερευνητές προσπάθησαν να περιγράψουν κάποια χαρακτηριστικά του ψηφιακού λόγου και να προσδιορίσουν τη δυναμική του (π.χ. Baron 1984). Ωστόσο, η πρώιμη έρευνα περιοριζόταν σε ποσοτικές περιγραφές, καταγράφοντας περιπτώσεις πλήρους απουσίας ή επαναλαμβανόμενης χρήσης των σημείων στίξης, χωρίς να εξετάζει περαιτέρω τις μορφικές, συντακτικές ή πραγματολογικές τους ιδιότητες (Crystal 2001, Herring 2001). Δύο δεκαετίες μετά, το πεδίο εξακολουθεί να είναι εν πολλοίς χαρτογράφητο, εντούτοις έχουν προκύψει σημαντικές έρευνες που αναδεικνύουν τη λειτουργία της στίξης στην ΤΔΕ.

Η παρούσα δημοσίευση στηρίζεται στην μεταπτυχιακή μου εργασία, στην οποία επιχείρησα την χαρτογράφηση των σημείων στίξης στο κειμενικό είδος του «Τοίχου» του Facebook όσον αφορά τις λειτουργίες οι οποίες φαίνεται να επιτελούνται μέσω των επιλογών των γραφόντων. Ελλείπει χώρου, θα αναφερθώ σε τρεις περιπτώσεις: την τελεία, το κόμμα και την άνω τελεία, καθώς η εμφάνισή τους σε ψηφιακά περιβάλλοντα δεν έχει συζητηθεί επαρκώς από την σχετική έρευνα.

* Ευχαριστώ θερμά τον Christopher Lees για την παραχώρηση του υλικού του, πάνω στο οποίο βασίστηκε η παρούσα εργασία. Ευχαριστώ, επίσης, και το Ίδρυμα Ωνάση, το οποίο μου έδωσε υποτροφία για μεταπτυχιακές σπουδές στο εσωτερικό.

2 Η στίξη στην ΤΔΕ

Όσον αφορά την στίξη, υπάρχει ένας μικρός μεν, σημαντικός δε, όγκος ερευνών. Η πλειονότητά τους αφορά σχολιαστικά σημεία στίξης¹, κυρίως το θαυμαστικό και τα αποσιωπητικά (Androutsopoulos 2018, 2020· Colley&Todd 2002· Colley et al. 2004· Raclaw 2006· Waseleski 2006). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αυτά τα σημεία είναι τα πολυπληθέστερα στα ψηφιακά κείμενα. Οι έρευνες εντοπίζουν την πολυλειτουργική φύση αυτών των σημείων στίξης, τα οποία φαίνεται να αντικαθιστούν και τα συντακτικά σημεία στίξης όσον αφορά τον τεμαχισμό των φράσεων και προτάσεων ενός εκφωνήματος.

Δεύτερος κοινός τύπος στις έρευνες είναι η υιοθέτηση ενός ποσοτικού προσανατολισμού στην μελέτη και ανάλυση των δεδομένων, με κυριότερο στόχο την μελέτη της μεταβλητής του φύλου. (Colley&Todd 2002· Colley et al. 2004· Waseleski 2006· Herring & Zelenkauskaitė 2008· Squires 2012). Οι ερευνητές ποσοτικοποιούν τα δεδομένα τους, θέτοντας ως έναν από τους ερευνητικούς τους στόχους τον εντοπισμό έμφυλων διαφορών στη χρήση των σημείων στίξης. Εν συνεχεία, ερμηνεύουν τα πορίσματά τους σε συνάρτηση με αντίστοιχες κοινωνιογλωσσολογικές έρευνες στον έντυπο λόγο. Βασικό εύρημα είναι ότι οι γυναίκες χρησιμοποιούν την στίξη ακολουθώντας τις ορθογραφικές συμβάσεις, καθώς και ότι υιοθετούν ένα περισσότερο αλληλέγγυο ύφος, σε αντίθεση με το πληροφοριακό των ανδρών. Ωστόσο, τα ευρήματα αυτά δεν είναι καθολικά (Herring & Zelenkauskaitė 2008), καθώς η επιλογή της στίξης εξαρτάται και από την ταυτότητα του χρήστη (Raclaw 2006).

Υπάρχει ερευνητική δουλειά, παρότι μικρή σε αριθμό, σε γλώσσες εκτός της αγγλικής (π.χ. Nishimura 2007 για αγγλική και ιαπωνική και Tseliga 2007 για ελληνική, όπως παρουσιάζονται στον Bieswanger 2013: 477· Androutsopoulos 2018 για την γερμανική, 2020 για την ελληνική). Επίσης, η στίξη, μεταξύ άλλων γλωσσικών πόρων, αναλύεται και σε μελέτες περίπτωσης από τον Androutsopoulos (2014).

Παρά τις επιμέρους διαφορές, το σύνολο των ερευνών αναδεικνύει το γεγονός ότι τα ψηφιακά μέσα συνιστούν έναν χώρο στον οποίο η στίξη μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τον χρήστη για την δημιουργία ενός προσωπικού, εκφραστικού, παιχνιδιάρικου ύφους, το οποίο ο Raclaw χαρακτηρίζει *συμπαθητικό στιλ ομιλίας*. Για τον Androutsopoulos (2018, 2020), ο οποίος εξετάζει την χρήση της στίξης από εφήβους, η ποικιλότητα της στίξης στην ΤΔΕ συναρτάται με την ταυτότητα των χρηστών, την δημιουργική τους ικανότητα, καθώς και την ανάγκη τους για την εγκαθίδρυση ενός προσωπικού στιλ γραφής. Για τον λόγο αυτό, ο ερευνητής χαρακτηρίζει την στίξη ως «στιλιστικό πόρο» σε ένα -ανεπίσημο- ψηφιακό περιβάλλον (Androutsopoulos 2018: 724).

Ο Androutsopoulos (ό.π.), επίσης, προτείνει μια τριμερή κατηγοριοποίηση όσον αφορά την παρουσία των σημείων στίξης στον ψηφιακό λόγο: αθεσία, πολλαπλοθεσία, ετεροθεσία² (ό.π.: 725). Η απουσία αφορά τα σημεία στίξης που δεν εμφανίζονται σε θέσεις προβλεπόμενες από τις ορθογραφικές συμβάσεις, για παράδειγμα η παράλειψη τελείας και κόμματος. Η πολλαπλοθεσία αναφέρεται στην

¹Οι Κλαίρης & Μπαμπινιώτης (2004) προχωρούν στη διάκριση των σημείων στίξης σε *συντακτικά*, τα οποία διαχωρίζουν τις συντακτικές ενότητες του κειμένου, και σε *σχολιαστικά* ή *κειμενικά*, τα οποία αναπαριστούν γραπτώς τις επιτονικές διακυμάνσεις του ομιλητή (2004: 1064)

²Στο πρωτότυπο: Nichtsetzung, Mehrfachsetzung und Anderssetzung

επανάληψη σημείων στίξης -του ίδιου ή παρόμοιων-, για παράδειγμα <!!!> ή <!;>. Τέλος, η ετεροθεσία χαρακτηρίζει καινοφανείς χρήσεις ενός σημείου στίξης.

3 Υλικό της έρευνας

Το υλικό στο οποίο βασίζεται η ανάλυσή μου αποτελεί ένα σώμα της ψηφιακής επικοινωνίας στο Facebook δεκαπέντε μαθητών/τριών συνολικής έκτασης 42.683 λέξεων. Το υλικό δεν συλλέχθηκε από εμένα, αλλά από τον διδάκτορα Christopher Lees για τους σκοπούς της διδακτορικής του διατριβής. Το υλικό αφορά τις αναρτήσεις μαθητών και μαθητριών γυμνασίου στον «Τοίχο» του προφίλ τους στο Facebook κατά την περίοδο 10/2013 - 4/2014 (Lees 2016: 210-211). Το υλικό βρίσκεται αποθηκευμένο σε αρχεία με τη μορφή .pdf και .html.

Όσον αφορά την μεθοδολογία, η ανάλυσή μου είναι ποιοτική, ώστε να εντοπίσω κάποιες βασικές τάσεις/προτιμήσεις των μαθητών ως προς την χρήση των σημείων στίξης. Για το λόγο αυτό, επιχείρησα να προσεγγίσω το υλικό με την λογική της κοινωνικής σημειωτικής, αντιμετωπίζοντας τα σημεία στίξης ως πόρους για τον σχεδιασμό του νοήματος (Kress 2003). Ως σημειωτικός πόρος, κάθε σημείο στίξης διαθέτει τόσο ένα *θεωρητικό σημειωτικό δυναμικό*, το οποίο αποτελείται από τις προηγούμενες και τις δυνατές του χρήσεις, όσο και ένα *πραγματικό σημειωτικό δυναμικό*, το οποίο είναι συνισταμένη όσων προηγούμενων χρήσεων γνωρίζουν τα συνομιλούντα πρόσωπα και θεωρούν ως σχετικές για τη συγκεκριμένη περίπτωση συνομιλίας (van Leeuwen 2005: 4). Αφού διάβασα, λοιπόν, τις αποθηκευμένες σελίδες για να σχηματίσω μια πρώτη άποψη για βασικές και λιγότερο συχνές λειτουργίες των σημείων στίξης, εστίασα σε συγκεκριμένες αναρτήσεις και θέλησα να κατανοήσω πώς συμμετέχουν τα όποια σημεία στίξης στην κατασκευή του νοήματος στη συγκεκριμένη ανάρτηση.

Στην ανάλυσή μου παρουσιάζω δεδομένα τόσο από τις δημοσιεύσεις μαθητών, όσο και από σχόλια σε δημοσιεύσεις. Όσον αφορά τα ονόματα των χρηστών, χρησιμοποιούνται ψευδώνυμα για λόγους δεοντολογίας (D' Arcy & Young 2012: 540-541) και στα παραδείγματα εμφανίζονται σε έντονη γραφή όταν είναι το άτομο που κάνει δημοσίευση ή σχόλιο.

4 Ανάλυση παραδειγμάτων

4.1 Τελεία

Για τον γραπτό λόγο, η τελεία συνιστά ένα από τα σημαντικότερα και συχνότερα - ανάλογα, βέβαια, το κειμενικό είδος- σημεία στίξης, για αυτό και κατατάσσεται στα ισχυρά σημεία στίξης (Παναρέτου 2002). Όσον αφορά τις λειτουργίες της, όλες οι γραμματικές αναφέρουν ως πρώτη, συνακόλουθα βασική, την δήλωση του τέλους της πρότασης, μιας φράσης με ολοκληρωμένο νόημα. Η γραμματική των Χατζησαββίδη και Χατζησαββίδου (2005: 24) προσθέτει ότι «[δ]ηλώνεται στον αναγνώστη ότι στο σημείο αυτό θα πρέπει να σταματήσει λίγο η ανάγνωση».

Στο υλικό μου, η τελεία παρουσιάζει μικρό ποσοστό εμφάνισης. Βασική λειτουργία που εντοπίζω είναι η δήλωση του οριστικού, η δήλωση, δηλαδή του χρήστη ότι η γνώμη του για ένα θέμα δεν επιδέχεται συζήτηση ή τροποποιήσεις. Για παράδειγμα:

Σόνια → Ζήνα

την γαμησες.

Ζήνα κυριε ελεησον νκυριε ελεησον! Εν τοπο χλωερο

Σόνια εν τοπο αναπαυσεως. θα σε βρουμε σε χαντακι

Ζήνα μαλακα σοβαρα. Θα ξυπναω στον υπνο μου από τους εφιαλτες :0

Ενώ στο παρακάτω παρατηρείται η ρευστότητα αυτής της λειτουργίας, καθώς και στο δεύτερο σχόλιο της Ζήνας («Αγριο», αράδα [5]) θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η τελεία, η οποία υπάρχει στο πρώτο σχόλιο («Ρε.», αράδα [3]):

[1]**Σόνια → Ζήνα**

[2]Μπρούσκο σημαίνει αγριο

[3]**Ζήνα** Ρε.

[4]**Σόνια** συμβαίνει κάτι;

[5]**Ζήνα** Αγριο

[6]**Σόνια** Ξέρεις εσύ

[7]**Ζήνα** Από αγριότητες;

[8]**Σόνια** Ναι

Πάντως, πρέπει να επισημανθεί ότι η χρήση της τελείας εξαρτάται εν πολλοίς και από την ταυτότητα του γράφοντα. Για παράδειγμα, μια χρήστρια ακολουθεί με συνέπεια τις ορθογραφικές συμβάσεις και βάζει τελεία σε κάθε πρόταση που δεν κλείνει με άλλο σημείο στίξης. Αντίθετα, η Στέλλα παρακάτω δεν την χρησιμοποιεί ποτέ:

Στέλλα

Ενας χρονος 1 μηνασ και κατι μερεσ μακρι σας....

κι όμως εμενα μ φανικε αιωνας...

μ λειπετε πολύ ρεεε...

τα ειχα συνηθισει ΟΛΑ τις τρελεσ σας τις βλακιες μας και ολεσ αυτές τις ωραιες και

αυθορμητες στιγμες

δν περιγραφονται με λεξεις τα ποσα συνεσθηματα νιωθω για σας

Η δήλωση της ολοκλήρωσης των προτάσεων στο παραπάνω παράδειγμα επιτυγχάνεται είτε με άλλα σημεία στίξης είτε με την αλλαγή αράδας κάτι που εντόπισε και ο Androutsopoulos (2018:724) στην δική του μελέτη, δηλαδή αξιοποιώντας μια δυνατότητα του συγκεκριμένου ψηφιακού μέσου.

Κατά βάση, φαίνεται ότι στην τελεία αποδίδεται νόημα πέρα από την απλή δήλωση της ολοκλήρωσης της πρότασης. Σε αυτό το συγκεκριμένο δεν υπάρχει έντονο ενδιαφέρον από πλευράς γραφόντων για απλό διαχωρισμό των περιόδων. Όταν γίνει πράγματι διαχωρισμός, εξυπηρετούνται στόχοι μετάδοσης συναισθημάτων και στάσεων. Επομένως, η τελεία φαίνεται να είναι, πρωταρχικά, ένα σχολιαστικό σημείο στίξης και δευτερευόντως μόνο ένα συντακτικό. Το πραγματολογικό περιεχόμενο που φαίνεται να αποκτάει είναι αυτό της δήλωσης της οριστικότητας στην άποψη του χρήστη. Μπορούμε, συνεπώς, να πούμε πως σε αυτό το περιβάλλον, το περιεχόμενο της τελείας ταυτίζεται, εν πολλοίς, με εκείνο της έκφρασης «τελεία και παύλα». Το σημειωτικό της δυναμικό ανανεώνεται σε επίπεδο λειτουργιών. Ακολουθώντας την τριμερή διάκριση του Androutsopoulos (2018), η οποία παρουσιάστηκε παραπάνω, η χρήση της τελείας ταλαντεύεται ανάμεσα στην αθεσία -όσον αφορά τις κλασικές της χρήσεις- και την ετεροθεσία, καθώς αναλαμβάνει την δήλωση λειτουργιών διαφορετικών από τις ορθογραφικές συμβάσεις.

4.2 Κόμμα

Το κόμμα συνιστά ακόμη ένα σημείο στίξης το οποίο δεν εμφανίζεται συχνά στο υπό εξέταση υλικό. Βασικές του λειτουργίες σύμφωνα με τις γραμματικές είναι η παράθεση όμοιων στοιχείων και ο διαχωρισμός των προτάσεων ενός εκφωνήματος. Στο υλικό μου, φαίνεται να επιτελεί παρόμοιες λειτουργίες. Επισημαίνω ότι η εμφάνισή του συνδέεται με εκφωνήματα μεσαίου και μεγαλύτερου μεγέθους.

Όσον αφορά την παράθεση ομοειδών στοιχείων, είναι διαφωτιστικά τα παραδείγματα που θα παρατεθούν στη συνέχεια. Ξεκινάω με το ακόλουθο παράθεμα, το οποίο συνιστά ενημέρωση κατάστασης ενός μαθητή:

Θάνος

mia volta mexri thn plateia metewrwn phga eida ena zeugari na tsakonete, odigoι na skilovrizontai, mia apotixhmenh oikogeneia, mia allh ka9isterhmenh na malwnei apo to kinhto me thn mana ths....ok den einai h mera mou mallon ;p

Η συνεισφορά αυτή αποτελεί μια σύντομη αφήγηση. Ο μαθητής έκανε μια βόλτα σε κεντρική πλατεία και έζησε διάφορες καταστάσεις τις οποίες θέλει να μοιραστεί με τους συμμαθητές του. Έτσι, στην αρχή δηλώνει τη δραστηριότητά του και τον τόπο πραγματοποίησής της, ενώ στη συνέχεια απαριθμεί διάφορα γεγονότα στα οποία ήταν αυτόπτης μάρτυρας. Η απαρίθμηση αυτή γίνεται με τη χρήση του κόμματος. Χρησιμοποιεί τρεις φορές το κόμμα, για να διαχωρίσει μεταξύ τους τα τέσσερα συμβάντα τα οποία του προκάλεσαν εντύπωση. Το είδος της συναισθηματικής επίδρασης των γεγονότων αυτών στον ίδιο αποκαλύπτεται στο τελευταίο τμήμα της συνεισφοράς του («οκ δεν είναι η μέρα μου μάλλον» με συνακόλουθο emoticon). Το ενδιαφέρον είναι ότι αυτό το τμήμα της συνεισφοράς διαχωρίζεται από το προηγούμενο εμφανώς, μέσω αποσιωπητικών.

Επομένως, βλέπουμε ότι τα δύο σημεία στίξης αναλαμβάνουν διαφορετικούς ρόλους στο εκφώνημα. Από τη μία πλευρά, το κόμμα απαριθμεί μία σειρά γεγονότων που είχαν αντίκτυπο, έστω και προσωρινό, στον έφηβο. Από την άλλη πλευρά, τα αποσιωπητικά διαχωρίζουν αυτό το περισσότερο πληροφοριακό τμήμα του εκφωνήματος, από εκείνο που περιέχει στη ουσία την αιτία που οδήγησε τον νεαρό στη δημοσίευσή του, δηλαδή τον αντίκτυπο των συμβάντων στην ψυχολογική του κατάσταση. Το ληκτικό emoticon ενισχύει την προβολή αυτής της ψυχικής διάθεσης.

Ένα παράδειγμα παρόμοιας λειτουργίας του κόμματος ακολουθεί:

Θάνος

mikeius,jeremy,maliatsis k o alloseinai 9essalonikhhh
den 3erw pou 9a kanounparastash 9a 4a3w gia 9a pw meta

Σε αυτήν την δημοσίευση, ο ίδιος μαθητής ανακοινώνει την άφιξη ορισμένων - δημοφιλών στη νεανική κουλτούρα- κωμικών στη Θεσσαλονίκη για πραγμάτωση παραστάσεων standup comedy. Χρησιμοποιεί, λοιπόν, το κόμμα για να απαριθμήσει τα ονόματα των ηθοποιών. Φαίνεται να ακολουθεί τους κανόνες της γραμματικής για τη χρήση του κόμματος στον έντυπο λόγο, καθώς μεταξύ των αναφορών στον τρίτο και τέταρτο ηθοποιό χρησιμοποιεί τον συμπλεκτικό σύνδεσμο και, αποφεύγοντας να τοποθετήσει κόμμα. Στην δεύτερη, ωστόσο, αράδα, δεν χρησιμοποιεί το κόμμα, ενώ θα ήταν το αναμενόμενο, καθώς παρατίθενται διαφορετικές προτάσεις. Επομένως, η επιλογή των σημείων στίξης εξαρτάται τόσο από την ταυτότητα του γράφοντα, όσο και από αποφάσεις της

στιγμής. Αναδεικνύεται, έτσι, το γεγονός ότι, ακόμη και για το ίδιο άτομο, η χρήση της στίξης δεν είναι παγιωμένη, αλλά μια διαδικασία εν εξελίξει.

Η δεύτερη λειτουργία του κόμματος είναι να διαχωρίζει ένα μεγαλύτερο εκφώνημα σε προτάσεις:

Γρηγόρης

mia xara pernate, egw edw variemai thn zwh mou... :|

Σε αυτήν την περίπτωση ο χρήστης επιλέγει το κόμμα, προκειμένου να διαχωρίσει τις δύο προτάσεις του εκφωνήματος. Ταυτόχρονα, το κόμμα συνιστά τον πόρο χάρη στον οποίο γειώνεται μια αντίθεση σε συναισθηματικό επίπεδο. Ο νεαρός παρατηρεί ότι οι φίλοι του βρίσκονται σε πολύ καλή συναισθηματική κατάσταση, ενώ ο ίδιος βιώνει μία κατάσταση ανίας. Σε αυτές τις περιπτώσεις, επομένως, το κόμμα δεν συμμετέχει σε μια απλή παράθεση πραγμάτων, αλλά τονίζει τις αντιθέσεις που προκύπτουν από την συνύπαρξη αντικρουόμενων γεγονότων και καταστάσεων. Κάτι παρόμοιο είχε εντοπίσει και ο Τριανταφυλλίδης (ΙΝΣ 2005: 60).

Το κόμμα, επίσης, χρησιμοποιείται και από ορισμένες μαθήτριες ύστερα από αυτό που παραδοσιακά καλείται *κλητική προσφώνηση*. Αυτό σημαίνει, ότι οι μαθήτριες τοποθετούν το κόμμα ύστερα από το κύριο όνομα ενός συμμαθητή/μιας συμμαθήτριάς τους, όταν θέλουν να απευθυνθούν σε αυτούς. Το κόμμα, σε αυτήν την περίπτωση, δείχνει την *πράξη απεύθυνσης*, συνιστά δηλαδή τη γείωση στην οποία το όνομα ενός ατόμου χρησιμοποιείται, προκειμένου αυτό το άτομο να στρέψει την προσοχή του στο εκφώνημα του ομιλητή και να το διαβάσει ως απευθυνόμενο σε αυτό και όχι σε κάποιο άλλο άτομο. Στο υλικό μου, οι περιπτώσεις αυτές -δήλωση της κλητικής προσφώνησης- είναι περιορισμένες, αλλά απαντούν στον λόγο κοριτσιών. Μία, μάλιστα, μαθήτρια το χρησιμοποιεί αρκετά, όπως στα ακόλουθα παραδείγματα:

ΓεωργίαΜαρινα<3

Σαρα, ναι καλέεεε:ο

Ειρήνη,επρεπε να έρθεις..καλα μια χαρα

στις 4:35 μ.μ.

Γεωργίαμιχαλη,καλοοοοο

στις 7:18 μ.μ.

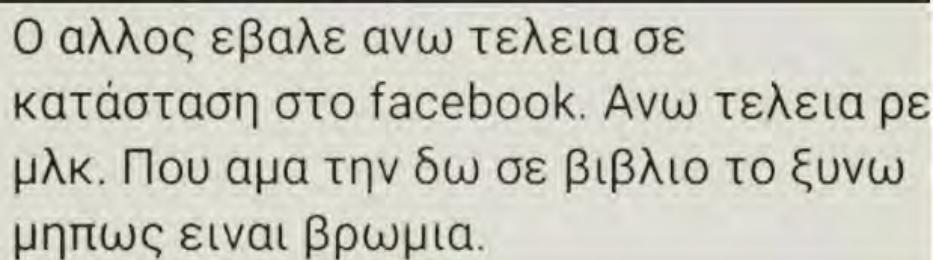
Βλέπουμε, επιλογικά, ότι το πραγματικό σημειωτικό δυναμικό του κόμματος στο υλικό μου δεν διαφέρει ουσιαστικά από εκείνο που έχει στον γραπτό λόγο. Το ανασχεδιασμένο, λοιπόν, κόμμα δεν απέχει μακριά από το διαθέσιμο σχέδιο. Έτσι, σε αντίθεση με την τελεία, το κόμμα αναπλαισιώνεται ως ένα συντακτικό σημείο στίξης, επιτελώντας τις ίδιες λειτουργίες, π.χ. την πραγμάτωση του ασύνδετου σχήματος. Βέβαια, η συχνότητα εμφάνισής του εξαρτάται και από την ταυτότητα του χρήστη.

4.3 Άνω τελεία

Η άνω τελεία απουσιάζει από το σύνολο του υλικού μου. Δεν εντόπισα εμφάνισή της κατά την εξέταση των αρχείων. Εντόπισα, ωστόσο, την δημοσίευση ενός meme από κάποιον χρήστη (Εικόνα 1), η οποία αναφέρεται στην χρήση της άνω τελείας και είναι ενδεικτική της θέσης της ως σημείου στίξης στο Facebook. Στην παρούσα, λοιπόν, υποενοότητα, θα επιχειρήσω να εξηγήσω την απουσία αυτού του σημείου

στίξης, ξεκινώντας από τον σχολιασμό του περιεχομένου της συγκεκριμένης δημοσίευσης.

Δημήτρης

Ο άλλος εβαλε ανω τελεια σε κατάσταση στο facebook. Ανω τελεια ρε μλκ. Που αμα την δω σε βιβλιο το ξυνω μηπως είναι βρωμια.

Εικόνα 1 | Δημοσίευση meme για την άνω τελεία.

Καταλαβαίνουμε ότι, για τον Δημήτρη, η άνω τελεία συνιστά ένα σημείο στίξης με το οποίο δεν είναι εξοικειωμένος ούτε στον γραπτό λόγο. Είναι σε θέση να την αναγνωρίσει -πιθανότατα χάρη στην σχολική του γνώση-, αλλά η χρήση της, ειδικά σε ένα ψηφιακό περιβάλλον, αποτελεί κάτι ανοίκειο για τον ίδιο και αταίριαστο για το συγκεκριμένο μέσο. Βρίσκεται, ενδεχομένως, έξω από τα δικά του όρια του νοητού. Αυτή η αντίδραση έρχεται να συμπληρώσει την απουσία του σημείου στίξης στο υλικό μου.

Πιστεύω πως η αθεσία της άνω τελείας στο Facebook οφείλεται σε δύο παράγοντες, έναν μορφολογικό και έναν σημασιολογικό. Ως προς τον πρώτο, οι *δυνατότητες* (affordances) (van Leeuwen 2005) του Facebook δυσχεραίνουν τον χρήστη στην επιλογή της άνω τελείας ως σημείου στίξης. Προκειμένου να εισαχθεί η άνω τελεία στο Facebook, δεν υπάρχει διαθέσιμο πλήκτρο στο πληκτρολόγιο. Η εισαγωγή της μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω των εντολών «Αντιγραφή-Επικόλληση» από κάποιο άλλο ψηφιακό περιβάλλον, διαδικασία καθόλου εύκολη. Υπάρχει, βέβαια, ένα σημείο στίξης που μπορεί να εισαγάγει ο χρήστης μέσω του πληκτρολογίου, το οποίο είναι το Interpunct (·), σύμφωνα με το σύστημα Unicode. Αυτό το σημείο στίξης προσιδιάζει αρκετά με την άνω τελεία (´), με την διαφορά ότι βρίσκεται πιο κοντά στο νοητό κέντρο του οριζόντιου άξονα της γραμμής και είναι μικρότερο σε μέγεθος. Για να εμφανιστεί το Interpunct, πρέπει να έχουμε κρατημένο το αριστερό Alt και να πληκτρολογήσουμε στο NumPad την ακολουθία 0187.³ Επομένως, και με αυτήν την μέθοδο απαιτούνται αρκετά βήματα από πλευράς του χρήστη. Ο τρόπος, λοιπόν, εισαγωγής της άνω τελείας αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την επιλογή της ως σημείου στίξης στο Facebook.⁴ Το ψηφιακό μέσο περιορίζει, σχεδόν αποκλείει, την εμφάνιση αυτού του σημείου στίξης.

Υπάρχει, όμως, και το ζήτημα του περιεχομένου της άνω τελείας -ο σημασιολογικός παράγοντας που προανέφερα. Όπως είδαμε στην παρουσίαση των σημείων στίξης μέσα από τις γραμματικές, η λειτουργία της άνω τελείας είναι ο διαχωρισμός προτάσεων εντός μιας περιόδου. Η άνω τελεία δηλώνει τον διαχωρισμό αυτόν με τρόπο εντονότερο από το κόμμα, αλλά λιγότερο ισχυρό από την τελεία (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004). Η οριοθέτηση, δηλαδή, του

³Πηγή: <https://usefulshortcuts.com/alt-codes/punctuation-alt-codes.php>

⁴Σε προγράμματα επεξεργασίας κειμένου ή άλλα ψηφιακά περιβάλλοντα υπάρχουν συντομεύσεις πληκτρολογίου για την άνω τελεία (πχ. Alt+0903 σε λογισμικό Windows), ωστόσο δεν λειτουργούν στο Facebook. Βέβαια, ούτε αυτές οι συντομεύσεις διευκολύνουν τον χρήστη για την παραγωγή της άνω τελείας στα συγκεκριμένα περιβάλλοντα.

σημειωτικού δυναμικού της άνω τελείας είναι εξ' ορισμού προβληματική, καθώς είναι αρκετά ασαφής και υποκειμενικός ο τρόπος λειτουργίας της ως τεμαχιστικού σημείου ανάμεσα στο κόμμα και την τελεία. Για το λόγο αυτό, είναι σπάνια και στον έντυπο λόγο, πόσο μάλλον στο σχολικό περιβάλλον. Όπως φάνηκε και από την δημοσίευση του Δημήτρη, ο μαθητής δεν είναι καθόλου εξοικειωμένος με αυτήν. Εξάλλου, ο διαχωρισμός των προτάσεων στο Facebook επιτυγχάνεται όχι μόνο με την τελεία και το κόμμα, αλλά και με άλλα σημεία στίξης, όπως θα δούμε παρακάτω. Τα σημεία στίξης αυτά αναλαμβάνουν και άλλες λειτουργίες, εμφανίζονται, συνεπώς, αρκετά συχνά και οι χρήστες είναι εξοικειωμένοι μαζί τους, σε αντίθεση με ένα σημείο στίξης που σπανίζει εξαιτίας της εξειδικευμένης του φύσης. Επομένως, υπάρχουν και άλλοι πόροι που μπορούν να λειτουργήσουν ως διαθέσιμα σχέδια για τους χρήστες, πόροι οι οποίοι διαθέτουν ευρύ σημειωτικό δυναμικό -που περικλείει και την λειτουργία της άνω τελείας- και πραγματώνονται πολύ ευκολότερα.

5 Συζήτηση

Από την παρουσίαση των παραδειγμάτων αναδείχθηκε η πολυλειτουργικότητα των της τελείας και του κόμματος. Εντοπίστηκαν πολλές από τις συμβατικοποιημένες χρήσεις τους στο γραπτό λόγο (πρβλ. INΣ 2005· Holton κ.ά. 1999, 2014· Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004· Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2005), γεγονός που δείχνει την αναπλαισίωση της σχολικής γνώσης για τη διαχείριση αυτών των πόρων σε ένα ψηφιακό μέσο. Ωστόσο, η τελεία, χρησιμοποιείται συχνότερα για πραγματολογικούς και όχι αμιγώς συντακτικούς σκοπούς (δήλωση οριστικότητας έναντι ολοκλήρωσης της περιόδου). Αυτό έχει συνέπειες στην διαφοροποίηση της συχνότητας εμφάνισης των σημείων στίξης στον ψηφιακό λόγο συγκριτικά με τον γραπτό. Τέτοιες καινοτόμες χρήσεις δείχνουν πως οι μαθητές δεν μεταφέρουν απλώς μια πρακτική του γραπτού λόγου σε ένα διαφορετικό συγκείμενο, αλλά την αναπλαισιώνουν ανάλογα με τις προθέσεις τους.

Και επειδή ακριβώς στο συγκεκριμένο ψηφιακό περιβάλλον, οι έφηβοι έχουν την πρόθεση να επικοινωνήσουν με τους συνομηλίκους τους, οι στικτικές τους επιλογές είναι ανάλογες. Το Facebook αποτελεί έναν χώρο στον οποίο οι μαθητές μπορούν να εκφραστούν ελεύθερα, χωρίς τους περιορισμούς του σχολικού-ακαδημαϊκού λόγου. Επομένως, έχουν την δυνατότητα να πειραματιστούν με αυτά, αξιοποιώντας τα σε μη αναμενόμενες θέσεις και πραγματώνοντας καινοτόμες χρήσεις τους. Με αυτόν τον τρόπο απομακρύνονται από την σχολική ρύθμιση και δημιουργούν ένα προσωπικό στιλ, αφήνοντας το στίγμα τους στο μήνυμα. Η κατανομή, επομένως, των σημείων στίξης στο Facebook με κριτήριο τη συχνότητα εμφάνισής τους οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ταυτότητα και τους στόχους των χρηστών του. Οι μαθητές αναζητούν έναν δημόσιο χώρο έκφρασης αλληλεγγύης με τους φίλους τους και εκτόνωσης των συναισθημάτων τους. Επομένως, τα σημεία στίξης επιφορτίζονται κυρίως με την σχολιαστική τους όψη, προκειμένου να εκφράσουν τα συναισθήματα των χρηστών. Αντίθετα, ο τεμαχισμός των συνεισφορών με τον σαφή τρόπο που ορίζεται από τις γραπτές συμβάσεις περνάει σε δεύτερη μοίρα, καθώς δεν έχει τη βαρύτητα που αποκτά στον ακαδημαϊκό λόγο.

Σαφώς, δεν είναι κάθε χρήση εντελώς καινοτόμα. Κάποιες από τις λειτουργίες των σημείων στίξης στο ψηφιακό περιβάλλον που μελέτησα να μην απουσιάζουν από την γραμματική περιγραφή, εντοπίζονται ωστόσο στον ψηφιακό λόγο πολλών χρηστών. Συνεπώς, φαίνεται να έχουν εδραιωθεί σε μεγάλο βαθμό

στον ψηφιακό λόγο. Άρα, οι μαθητές αξιοποιούν τα διαθέσιμα σχέδια, προηγούμενες δηλαδή πραγματώσεις ενός σημείου στίξης, κατά τον σχεδιασμό του μηνύματός τους. Το ανασχεδιασμένο, το τελικό τους μήνυμα, μπορεί να αναπαράγει μια γνωστή χρήση του επιλεγμένου σημείου στίξης ή να εμπλουτίζει το ρεπερτόριο λειτουργιών του με νέο περιεχόμενο.

Σε κάθε περίπτωση, η στίξη στον ψηφιακό λόγο δεν είναι μια άνωθεν ρυθμισμένη πρακτική, αλλά μια δυναμική διαδικασία υπό συνεχή διαμόρφωση. Για όσο διατηρείται η απουσία συμβάσεων στον ψηφιακό λόγο, τα σημεία στίξης πιθανότατα θα συνεχίσουν να διαφοροποιούνται ως προς το περιεχόμενό τους, συντελώντας, πιθανόν, σε γλωσσική αλλαγή όσον αφορά τη γλώσσα των νέων (βλ. την αναφορά στο age-grading στον Androutsopoulos 2018: 742-743). Καθοριστικό ρόλο στην αναδιαπραγμάτευση του ρόλου τους διαδραματίζει φυσικά το υποκείμενο. Είδαμε, άλλωστε, ότι η χρήση σημείων στίξης για ορισμένες λειτουργίες εξαρτάται από την ταυτότητα του χρήστη. Κάποιοι ακολουθούν τις γραπτές συμβάσεις, άλλοι τις παραβιάζουν, ενώ σε επόμενο σημείο τις εφαρμόζουν, ανάλογα με τον στόχο τους.

Βιβλιογραφία

- Androutsopoulos, Jannis. 2006. "Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication", *Journal of Sociolinguistics* 10(4), 419-438.
- Androutsopoulos, Jannis. 2014. "Moments of sharing: Entextualization and linguistic repertoires in social networking", *Journal of Pragmatics* 73, 4-18.
- Androutsopoulos, Jannis. 2018. "Digitale Interpunktio: Stilistische Ressourcen Und Soziolinguistischer Wandel in der Informellen Digitalen Schriftlichkeit von Jugendlichen", *Aktuelle Perspektiven internationaler Forschung/Current Perspectives of International Research*. Berlin. Boston. 721-748.
- Androutsopoulos, Jannis. 2020. (υπό έκδοση) "Interpunktio im vernetzten Schreiben: <...> bei griechischen Gymnasiast/innen." Στο Jannis Androutsopoulos & Florian Busch (επιμ.), *Register des digitalen Schreibens: Variation, Praktiken, Reflexion*.
- Baron, Naomi. 1984. "Computer mediated communication as a force in language change", *Visible Language* 18(2), 118-141.
- Bieswanger, Markus. 2013. "Micro-linguistic structural features of computer-mediated communication". Στο Herring, S., C., Stein, D., & Virtanen, T. (επιμ.), *Pragmatics of Computer-Mediated Communication*, 463-485. Berlin/Boston: Mouton de Gruyter.
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Colley, Ann, and Zazie Todd. 2002. "Gender-linked differences in the style and content of e-mails to friends" *Journal of Language and Social Psychology* 21(4), 380-392.
- Colley, Ann, Todd, Zazie, Bland, Matthew, Holmes, Michael, Khanom, Nuzibun, Pike, Hannah. 2004. "Style and content in e-mails and letters to male and female friends", *Journal of Language and Social Psychology* 23(3), 369-378.
- Crystal, David. 2001. *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

- D'Arcy, Alexandra. & Young, Taylor, Marie. 2012. "Ethics and social media: Implications for sociolinguistics in the networked public" *Journal of Sociolinguistics* 16(4), 532-546
- Herring, Susan, C. 2001. "Computer-mediated Discourse". Στο Schifffrin, D., Tannen, D. & Hamilton, H. (επιμ.), *The Handbook of Discourse Analysis*, 612-634. Oxford: Blackwell Publishers.
- Herring, Susan, C. & Zelenkauskaitė, Asta. 2008. "Gendered typography: Abbreviation and insertion in Italian iTV SMS", στο Siegel, J., F., Nagle, T., C., Lapole, A., L., & Auger, J. (επιμ.), *IUWPL7: Gender in Language, Classic Questions, New Contexts*, 73-92. Bloomington, IN: IULC Publications.
- Holton, David, Mackridge, Peter, & Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton. 1999. *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*, (1η έκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Holton, David, Mackridge, Peter, & Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton. 2014. *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*, (17η έκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. 2005. *Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Κλαίρης, Χρήστος, & Γεώργιος Μπαμπινιώτης. 2004. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής: Δομολειτουργική - Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Kress, Gunther. 2003. *Literacy in the New Media Age*. New York: Routledge.
- Lees, Christopher. 2016. «Από τον «τοίχο» του Facebook στη σχολική τάξη: Η χρήση υποκοριστικών και μεγεθυντικών στις ψηφιακές γλωσσικές πρακτικές μαθητών/τριών γυμνασίου και προτάσεις για τη διδασκαλία τους», στο Στάμου, Α., Γ., Πολίτης, Π., Αργάκης, Α. (επιμ.), *Γλωσσική ποικιλότητα και κριτικοί γραμματισμοί στον λόγο της μαζικής κουλτούρας: Εκπαιδευτικές προτάσεις για το γλωσσικό μάθημα*, 204-229. Καβάλα: Εκδόσεις Σαΐτα.
- Παναρέτου, Ελένη. 2002. «Κειμενικές λειτουργίες της στίξης στα λογοτεχνικά κείμενα», στο Σαββίδης, Μ. (επιμ.) *Εκδοτικά προβλήματα και απορίες: Πρακτικά συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Γ. Π. Σαββίδη*, Αθήνα 16-17 Ιουνίου 2000, 130-139. Αθήνα: Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού.
- Raclaw, Joshua. 2006. "Punctuation as social action: The ellipsis as a discourse marker in computer-mediated communication" *Proceedings of the 32nd Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, 1-7. Berkeley: UC Berkeley.
- Squires, Lauren. 2012. "Whos punctuating what? Sociolinguistic variation in instant messaging" στο Jaffe, A., Androutsopoulos, J., Sebba, M. & Johnson, S. (επιμ.), *Orthography as Social Action: Scripts, Spelling, Identity and Power*, 289-324. Boston: Mouton de Gruyter.
- Van Leeuwen, Theo. 2005. *Introducing Social Semiotics*. London and New York: Routledge.
- Waseleski, Carol. 2006. "Gender and the Use of Exclamation Points in Computer-Mediated Communication: An Analysis of Exclamations Posted to Two Electronic Discussion Lists", *Journal of Computer-Mediated Communication* 11, 1012-1024.
- Χατζησαββίδης, Σωφρόνιος, & Χατζησαββίδου, Αθανασία. 2005. *Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας Α', Β', Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

<δ> ή <ντ>; <θ> ή <τ>; <γ> ή <γκ>; Συστηματικά λάθη κατά την εκμάθηση του ορθογραφικού συστήματος της ελληνικής γλώσσας από Σερβόφωνους φοιτητές

Μάρθα Λαμπροπούλου & Βόικαν Στόιτσιτς
Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου
marthalamp@gmail.com, vojkans@hotmail.com

Abstract

The current paper focuses on the Greek orthographic system, the role of phonological awareness in its acquisition and the most common orthographic errors of the Greek language made by Serbian students. The aim of the work is to investigate errors in spelling, and, in particular, in complex consonants. The empirical part involves the recording and analysis of errors in two dictation activities, which our sample performed after completing their first year of studies (level A1 to A2). We seek to understand how Serbian speakers treat a different orthographic system compared to their mother-tongue and to contribute to methodological practices that enhance correct spelling and language development.

Key words: orthographic errors, phonological awareness, complex consonants, Greek as a foreign language, Serbian students

1 Εισαγωγή

Προσεγγίζοντας τη γραπτή ελληνική γλώσσα και συγκεκριμένα τη μεταγραφή της προφορικής ομιλίας σε γραπτή με την αντιστοιχία φθόγγων και γραμμάτων διαπιστώνει κανείς την πολυπλοκότητα του ορθογραφικού συστήματος της Νέας Ελληνικής (Μπαϊτάση 2010: 10), μια πολυπλοκότητα με την οποία οι σερβόφωνοι φοιτητές έρχονται ουσιαστικά για πρώτη φορά αντιμέτωποι ως *αρχάριοι*, στο πρώτο εξάμηνο σπουδών και κατά τη διάρκεια του δευτέρου εξαμήνου ως *βασικοί χρήστες*¹. Στόχος της εργασίας είναι να εντοπιστούν και να καταγραφούν οι ήχοι με διαφοροποιητική (διακριτική) λειτουργία στο ελληνικό γλωσσικό σύστημα που δυσκολεύουν τους σερβόφωνους φοιτητές και οδηγούν σε συγκεκριμένα ορθογραφικά λάθη. Επίσης, μέσω της διεξαγωγής δραστηριοτήτων υπαγόρευσης επιδιώκουμε να διαπιστώσουμε εάν το φωνολογικό σύστημα της Γ1 «παρεμβαίνει» στη Γ2, και εάν θα πρέπει να διορθώνονται συστηματικά τα ορθογραφικά λάθη στη Γ2: εκείνα που παρουσιάζουν ιδιαίτερο βαθμό δυσκολίας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο φυσικός ομιλητής δε συνειδητοποιεί ποιους ήχους (φθόγγους) προφέρει φωνητικά, καθώς οι ήχοι της γλώσσας γίνονται αντιληπτοί *φωνολογικά*. Η μετέπειτα μεταγραφή της προφορικής ομιλίας σε γραπτή με σύμβολα από τα αντίστοιχα αλφάβητα (π.χ. λατινικό, κυριλλικό, ελληνικό κ.α.) είναι ένας καθολικός τρόπος αναπαράστασης. Στην περίπτωση, όμως, της εκμάθησης μιας ξένης γλώσσας, η εκμάθηση του φωνολογικού και ορθογραφικού συστήματος της μητρικής γλώσσας (ως

¹ Στο πρώτο έτος καλύπτουν τα Επίπεδα A1 (α' εξάμηνο)-A2 (β' εξάμηνο) σύμφωνα με το Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τις γλώσσες.

αφετηρία) επηρεάζει τις αντίστοιχες περιοχές της δεύτερης γλώσσας (Σελλά-Μάζη 1993). Ως εκ τούτου, η εστίαση στη φωνολογική ενημερότητα κατά τη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης είναι κομβική, γιατί σε αυτή βασίζεται και η κατάκτηση της ανάγνωσης και της γραφής.

2 Συχνά λάθη στο ορθογραφικό σύστημα της Ελληνικής ως ξένης

Τα λάθη που μπορεί να κάνει ο σπουδαστής της ελληνικής ως ξένης διακρίνονται σε τυχαία και συστηματικά (Αντωνοπούλου κ.α. 2006). Στην περίπτωση μας, τα λάθη που θα εξετάσουμε παρατηρούνται στο επίπεδο της γραφηματικής αναπαράστασης των λέξεων, και είναι λάθη που επιδεικνύουν μια συστηματικότητα. Όπως προαναφέρθηκε, τέτοιου είδους λάθη ανήκουν στο πεδίο της Φωνολογίας, δηλαδή στον τρόπο καταγραφής: τα λάθη σχετίζονται κυρίως με τα φωνήματα, τον τονισμό, την ορθογραφία και τη στίξη (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2012: 604). Πιο συγκεκριμένα, θα ασχοληθούμε με την ορθογραφία συμφώνων και συμφωνικών συμπλεγμάτων.

Η Κακριδή-Φερράρι (2008: 367) αναφέρει ότι με τον όρο ορθογραφία ονομάζουμε «ένα σύστημα χαρακτήρων ή συμβόλων για την καταγραφή μιας γλώσσας, αλλά συγχρόνως και τις συμβάσεις που ρυθμίζουν τη χρήση του». Η γραφή είναι άκρως σημαντική, ιδιαίτερα στα αρχικά επίπεδα. Σύμφωνα με τον Μήτση (2004: 84-85), η κατάκτηση της γραφής ξεκινάει ως «αντιγραφή, υπαγόρευση, γραπτή δραστηριότητα περιοριστικού τύπου, καθοδηγούμενη γραπτή δραστηριότητα και παραγωγή αυθεντικών κειμένων». Αυτό συμβαίνει διότι η μορφή του κειμένου που συντάσσουν οι μαθητές λειτουργεί ως κριτήριο για την αξιολόγησή τους, ιδιαίτερα στα πρώτα επίπεδα εκμάθησης μια γλώσσας, εφόσον ένα ορθογραφημένο γραπτό είναι αρκετό για τη διάκριση των παιδιών σε ‘καλούς’ και ‘κακούς’ μαθητές (Γκότοβος 1992: 42).

Το ελληνικό ορθογραφικό σύστημα αποτελεί ένα επιφανειακό σύστημα, όπως το ιταλικό και το ισπανικό, επειδή ο αναγνώστης δύναται να διαβάσει οποιαδήποτε λέξη από τη στιγμή που γνωρίζει τους ήχους που αντιπροσωπεύει το κάθε γράμμα ή ο κάθε δίφθογγος και μπορεί να τους προφέρει (Πόρποδας 2002).

Παρά τη μεθοδική εξάσκηση των φοιτητών με το ορθογραφικό σύστημα, παρατηρούνται συχνά λάθη στον τονισμό, στις διαφορετικές εκδοχές ορισμένων φωνηέντων π.χ. το πώς εμφανίζεται στη γραφή ο φθόγγος [i] ο οποίος διαθέτει έξι εκδοχές (η, ι, υ, οι, ει, υι), σε συμφωνικά συμπλέγματα κ.α. (Αντωνοπούλου κ.α. 2006, Αναστασιάδη-Συμεωνίδη κ.α. 2012).

Όπως αναφέρουν οι Ρεβυθιάδου και Τζακώστα (2007: 11), συχνά λάθη γίνονται σε γλωσσικά στοιχεία που είναι γειτονικά². Για παράδειγμα, συχνά αλλόγλωσσοι μαθητές με μητρική την τουρκική αντικαθιστούν τους τριβόμενους διαρκείς φθόγγους της ελληνικής με στιγμικούς π.χ. αγελάδα α[g]ελά[d]α³, κάτι το οποίο είναι αναμενόμενο και αποδεκτό

² Μπορεί, ωστόσο, να προκύψουν περιπτώσεις όπου η διαγλώσσα θέτει σε εφαρμογή «μηχανισμούς που δεν προέρχονται ούτε από τη μητρική ούτε από την υπό εκμάθηση γλώσσα» (Ρεβυθιάδου και Τζακώστα 2007: 11).

³ Στο σημείο αυτό οι σερβόφωνοι φοιτητές θα ήταν αναμενόμενο στα πρώτα επίπεδα να αντικαταστήσουν το τριβόμενο οδοντικό [ð] και το τριβόμενο υπερωικό [ɣ] με το οδοντικό κλειστό [d] και το υπερωικό κλειστό [g], αντίστοιχα.

σύμφωνα με τη φωνολογία της μητρικής τους γλώσσας. Τέτοια δείγματα μαρτυρούν ότι (Ρεβυθιάδου και Τζακώστα 2007: 11):

Ο ομιλητής διαθέτει δύο γραμματικά συστήματα, το ένα είναι τυπολογικά πλησιέστερο σε αυτό της γλώσσας στόχου. Καθώς προχωρά η γλωσσική κατάκτηση, και κατά συνέπεια, προάγεται το επίπεδο γλωσσομάθειας, ο ομιλητής αποβάλλει σταδιακά όσες γραμματικές είναι τυπολογικά απομακρυσμένες από τη γλώσσα στόχο μέχρις ότου οδηγηθεί στο επιθυμητό αποτέλεσμα.

Σύμφωνα με την έρευνα των Αναστασιάδη-Συμεωνίδη κ.α. (2012: 605) σε μαθητές με μητρική τη ρωσική, τη γεωργιανή και την αλβανική παρατηρούμε:

- > Λάθη σε φωνήματα,
 - α. παράλειψη: *αροπλάνα*
 - β. σε φωνήεντα: *ένα ντολάπη*
 - γ. στον τρόπο άρθρωσης: *ΜπιολοΓία, σκολείο*
 - δ. στον τόπο άρθρωσης: *λαβί* (λαδί)
 - ε. στην ηχηρότητα: *μπίνακες*
 - στ. προσθήκη: *ηγαρασία* (υγρασία)
 - ζ. σε συμφωνικά συμπλέγματα: *κορίστη, ζτάμια*

- > Λάθη στην ορθογραφία/ γραφή
 - α. σε λεξικά μορφήματα: *χρόμα*
 - β. σε γραμματικά/ κλιτικά μορφήματα: *ταλαιπωρούντε, τις ευροπες*
 - γ. σε επιθήματα: *δουλια, εκτυποτή*
 - δ. στα όρια λέξης: *αριστε ραμου, η θαιλα,*
 - ε. μικρά-κεφαλαία / τελικό-ς: *καρέκλες, χαλκιδική, ζηΝ*
 - στ. φωνητική γραφή: *κσαδερφηα, γραπσε*
 - ζ. ξένο αλφάβητο: *cinema, Χάρι Ρότερ*
 - η. σε ορθογραφικά σημάδια: *μαρέσει, τι κάνεις?*
 - θ. στον τονισμό: *δώ, άλλα* (αντί για *αλλά*), *άγουστο*

Λάθη φωνολογικού τύπου παρατηρούνται και σε δίγλωσσους μαθητές «στον τόπο ή τον τρόπο άρθρωσης των φωνημάτων ανάλογα με τις διαφορές που παρουσιάζει το φωνολογικό σύστημα της ελληνικής με τη Γ1 των μαθητών αυτών π.χ. *καθιγκητόν* αντί καθηγητών, αντικατάσταση των τριβόμενων φθόγγων [γ/ζ] από τον αντίστοιχο κλειστό φθόγγο [g]» (Τζωρτζάτου 2012: 14-15). Όπως αναφέρει η Τζωρτζάτου (2012: 14), «η απουσία ορισμένων φθόγγων στη Γ1 των δίγλωσσων μαθητών, αντίστοιχων με τους φθόγγους στην ελληνική, οδηγεί τους μαθητές στην αντικατάσταση των φθόγγων της ελληνικής από τους πλησιέστερους φθόγγους της Γ1».

3 Παράγοντες που επηρεάζουν την κατάκτηση της ορθογραφικής δεξιότητας

Είναι φυσικό πως κάθε γλώσσα επιστρατεύει μια σειρά από προσωδιακά κλειδιά για να οργανώσουν οι ομιλητές τον λόγο τους σε διακριτές μονάδες. Εξετάζοντας αναλυτικότερα τη Σερβική, διαπιστώνει κανείς πως οι φωνητικοί κανόνες είναι ιδιαίτερα

απλοί καθώς ισχύει το *γράφεις όπως μιλάς και διαβάζεις όπως το βλέπεις γραμμένο*⁴. Στη Σερβική γλώσσα δεν υπάρχουν δίφθογγοι. Η προφορά κάθε μεμονωμένου γράμματος είναι σε όλες τις περιπτώσεις η ίδια επομένως το μόνο που καλείται να μάθει κάποιος είναι την εκφορά του κάθε γράμματος-φθόγγου. Αυτό διαφέρει από τα ελληνικά, όπου παρατηρείται απουσία αμφιμονοσημαντότητας, δηλαδή ένας σημαντικός φθόγγος (φώνημα) δεν είναι πάντα ένα γράμμα.

Παρά τη συστηματική εξάσκηση των φοιτητών με το ορθογραφικό σύστημα, παρατηρούνται, όπως προαναφέρθηκε, συχνά λάθη στον τονισμό, στις διαφορετικές εκδοχές ορισμένων φωνηέντων, σε συμφωνικά συμπλέγματα κ.α. (Αντωνοπούλου κ.α. 2006, Αναστασιάδη-Συμεωνίδη κ.α. 2012). Έχοντας υπόψη τη μη αμφισημαντότητα της Ελληνικής γλώσσας, βασική μας υπόθεση είναι ότι τα λάθη σε φωνητικά συμπλέγματα οφείλονται και στην απουσία κάποιων φθόγγων της ελληνικής στη σερβική γλώσσα.

Στο εμπειρικό μέρος που ακολουθεί θα δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στα σύμφωνα ή στα συμφωνικά συμπλέγματα στην αρχή, στη μέση και στο τέλος των λέξεων, καθώς επιδεικνύουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η διαφορά της μελέτης με άλλες της ίδιας θεματικής έγκειται στο γεγονός ότι αναδεικνύει τα λάθη σερβόφωνων φοιτητών της ελληνικής ως ξένης, παρέχοντας παράλληλα ορισμένες φωνολογικές διαφορές μεταξύ της Ελληνικής και της Σερβικής γλώσσας.

Για το εμπειρικό μέρος λαμβάνουμε υπόψη το Μοντέλο Εκμάθησης Λόγου (Speech Learning Model - SLM), τη θεωρία που πρότεινε ο Flege (1992, 1995) σχετικά με τη φωνολογική κατάκτηση της δεύτερης/ξένης γλώσσας. Το συγκεκριμένο μοντέλο διακρίνει τους ήχους της Γ2 σε νέους και παρόμοιους. Αναλυτικότερα, νέοι ήχοι είναι τα φωνήματα που διαφέρουν ακουστικά από εκείνα της Γ2, ενώ παρόμοιοι ήχοι είναι τα φωνήματα που διαφοροποιούνται σε κάποιο βαθμό από εκείνα της Γ2. Ως αποτέλεσμα, οι νέοι ήχοι, εφόσον δεν αντιστοιχούνται στη Γ1, θα αποτελέσουν μια νέα φωνητική κατηγορία, όπου δε θα δυσκολευτεί ο σπουδαστής. Από την άλλη, ο σπουδαστής τείνει να ταξινομήσει τους ήχους που φέρουν ακουστική ομοιότητα σε ήδη υπάρχουσες κατηγορίες ήχων της μητρικής⁵. Αυτή η μεταβίβαση στη μητρική πολλές φορές οδηγεί σε αρνητική μεταφορά (negative transfer) (Flege 1987). Ο Flege (1987) κάνει λόγο και για περιορισμό στην ικανότητα ενός ενήλικα να διαμορφώσει νέες φωνητικές κατηγορίες σε μια ξένη γλώσσα (equivalence classification). Σε αυτούς τους περιορισμούς αποδίδεται η δυσκολία στην προφορά (Flege 1987).

Τη διάδραση αυτή μεταξύ της Γ1 και Γ2 τόνισε και ο Eckman (1981) σε μια έρευνα με φυσικούς ομιλητές της ιαπωνικής και της καντονεζικής γλώσσας, οι οποίοι μάθαιναν τα αγγλικά ως ξένη γλώσσα. Στην έρευνα αυτή, ορισμένα από τα στοιχεία της διαγλώσσας των ομιλητών μπορούσαν να ερμηνευθούν με συγκριτική ανάλυση της Γ1 και της Γ2. Για τη διάκριση αυτή επικαλέστηκε την υπόθεση του διαφοροποιητικού μαρκαρίσματος (Markedness Differential Hypothesis), η οποία όμως δεν μπορούσε να προβλέψει μαρκαρισμένες και αμαρκάριστες περιοχές που ήταν κοινές στις δύο υπό σύγκριση γλώσσες.

⁴ Στα σερβικά: *'Piši kao što govoriš, čitaj kao što je napisano'*.

⁵ Για παράδειγμα, στην περίπτωσή μας, αντικατάσταση του μεσοδοντικού φθόγγου [θ] από τον αντίστοιχο ήχο οδοντικό φθόγγο [τ].

4 Εμπειρική μελέτη

4.1 Μεθοδολογία –συμμετέχοντες

Η εμπειρική μελέτη συμπεριλαμβάνει τη διεξαγωγή ενός τεστ υπαγόρευσης 76 λέξεων⁶, οι περισσότερες από τις οποίες συμπεριλαμβάνουν σύμφωνα ή συμφωνικά συμπλέγματα που υποθέσαμε πως οι συμμετέχοντες είναι πολύ πιθανόν να κάνουν λάθος και την υπαγόρευση ενός κειμένου περίπου 200 λέξεων. Η διεξαγωγή της υπαγόρευσης λέξεων και του κειμένου έλαβαν χώρα στο τέλος του εαρινού εξαμήνου, όπου οι φοιτητές έχουν ολοκληρώσει το πρώτο έτος σπουδών. Με την ολοκλήρωση του πρώτου έτους οι φοιτητές αναμένεται ότι έχουν φτάσει ένα επίπεδο Α2 σύμφωνα με το Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τις γλώσσες. Η πρώτη δραστηριότητα, στην οποία συμμετείχαν 35 πρωτοετείς φοιτητές, δεν πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια κάποιου μαθήματος, αλλά εθελοντικά και ανώνυμα· οι λέξεις αναγνώστηκαν 3 φορές. Στη δεύτερη δραστηριότητα εξετάστηκαν 56 ορθογραφίες φοιτητών και το κείμενο διαβάστηκε 2 φορές. Και στις δύο δραστηριότητες, η υπαγόρευση πραγματοποιήθηκε από φυσική ομιλήτρια της Ελληνικής.

4.2 Σχεδιασμός

Για τη δημιουργία του τεστ υπαγόρευσης λέξεων, οι λέξεις που επιλέχθηκαν βασίστηκαν στη δική μας παρατήρηση και εμπειρία όσον αφορά τις λέξεις που συνήθως οι Σέρβοι φοιτητές κάνουν λάθος, όσο και σε παρατηρήσεις άλλων μελετών σε αλλόγλωσσους οι οποίοι μαθαίνουν την ελληνική ως ξένη, για παράδειγμα, Τζωρτζάτου (2012), Παπαθεοδώρου (2013) και Παυλίδου (2017). Οι περισσότερες λέξεις που επιλέχθηκαν είναι λέξεις που συναντώνται σε προχωρημένα επίπεδα· πρόκειται για λεξιλόγιο το οποίο δεν έχει διδαχθεί στην τάξη.

Η επιλογή άγνωστων λέξεων χωρίς συγκεκριμένο έγινε συνειδητά, γνωρίζοντας ότι οι περισσότερες από αυτές είναι άγνωστες ορθογραφικά, έτσι ώστε να μη βοηθηθούν οι φοιτητές στον τρόπο γραφής τους π.χ. *εκχύμωση, ώσμωση, εγγύς, Σιγκαπούρη*. Στόχος ήταν να εξακριβώσουμε εάν οι σπουδαστές έχουν κατανοήσει τους κανόνες του ελληνικού ορθογραφικού συστήματος και έχουν επίγνωση του φωνολογικού συστήματος της ελληνικής. Η λίστα λέξεων αναγνώστηκε τρεις φορές και η δραστηριότητα διήρκεσε περίπου 40 λεπτά. Οι συμμετέχοντες, καθισμένοι σε απόσταση ο ένας από τον άλλο, σημείωναν τις λέξεις σε χαρτί το οποίο δόθηκε στην εκφωνήτρια με την ολοκλήρωση της δραστηριότητας.

Παράλληλα, με τη μελέτη ενός δείγματος 56 ορθογραφιών στοχεύουμε στο να προσδιορίσουμε τις αδυναμίες των συμμετεχόντων στην ορθογραφία. Η διπλή υπαγόρευση του κειμένου διήρκεσε περίπου 30 λεπτά.

⁶ *τριαντάρης, δέρμα, σμήνος, Σιγκαπούρη, ρουθούνι, πάτος, γιασεμί, τεθλασμένη γραμμή, ντολμάς, πουγκί, μάραθος, τίμα, αγιαζώ, σφίγγω, αφέλεια, τζίτζικι, διάμετρος, έλεγχος, βάτος, ασυγχώρητος, γρατσουινιά, αγάλια, κάθισμα, ούισκι, σύγχυση, ακίστρι, Αθως, Εκχύμωση, σβούρα, Ματθαίος, γάγγλιο, Αδάμ, μπαμπούνιος, σάντουιτς, αγούρι, βρόγχος, Φένια, βλεφαρίδα, φίμωτρο, λυθρίνια, ακράδαντος, δοξασμένος, ντίσκο, βεντέτα, εγγύς, νταντά, σακχαρώδης διαβήτης, Άδης, σφήκα, βιάζομαι, γαϊδούρι, άσμα, τσιπς, ώσμωση, φιόγκος, γιουχάρω, τζίφος, καλάθι, γκάζι, σγουρός, σπαθί, νταλικέρης, αγκινάρα, εγχώριος, όγκος, Μωάμεθ, Θάσος, Έφη, Ντάκος, πάρκινγκ, εκχύλισμα, γκαρίζω, ατζαμής, Γιερεβάν.*

4.3 Αποτελέσματα

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος έκανε λάθος συγκεκριμένες λέξεις στα ίδια σημεία. Στην υπαγόρευση λέξεων σημεία αδυναμίας αποτέλεσαν ορισμένα σύμφωνα και/ή τα συμφωνικά συμπλέγματα. Τα σύμφωνα και/ή τα συμφωνικά συμπλέγματα τα οποία δυσκόλεψαν τους σερβόφωνους φοιτητές του δείγματός μας παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα⁷. Στον Πίνακα εκτίθενται οι λέξεις στις οποίες καταγράφηκαν τα περισσότερα λάθη.

Λέξεις όπου καταγράφηκαν τα περισσότερα λάθη	Φοιτητές που τις έκαναν λάθος (σύνολο δείγματος - 35 φοιτητές)	Ποσοστό φοιτητών που τις έκαναν λάθος (σύνολο δείγματος -35 φοιτητές)	Σύμφωνο ή συμφωνικό σύμπλεγμα που χρησιμοποιήθηκε αντί του σωστού
ν τολμάς	16	46%	δ
βρό γ χος	17	49%	νχ ή νγχ
σφί γ γω	14	40%	γ ή γκ ή νγ
φιό γ κος	19	54%	γγ ή γ ή νγ
σ βούρα	16	46%	ζβ
σ μήνος	12	34%	ζμ
τσι π ς	12	34%	ψ
πά τ ος	6	17%	θ
λι θ ρίνια	16	46%	τ
σα κ χαρώδης	22	63%	χ
Μα τ θαίος	26	74%	θ
τ εθλασμένη	25	71%	τ (τετλασμένη) ή π (πεθλασμένη)
Γ ιερε β άν	17	49%	ιε ή γε (απουσία του ι) ή και υ (Γιερευάν)
β ιάζομαι	5	14%	βγ ή βγι
δ έρμα	5	14%	β ή ντ
ο ύισκι	4	11%	β
α τ ζαμής	3	9%	ζ ή τσ
ν ταντά	2	5%	δ

Πίνακας 1 | Λέξεις όπου καταγράφηκαν τα περισσότερα λάθη

⁷ Όλοι οι συμμετέχοντες προσπάθησαν να σημειώσουν όλες τις λέξεις που υπαγορεύτηκαν εκτός από τρεις που απέφυγαν να γράψουν ορισμένες λέξεις.

Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι οι δυσκολίες που συνάντησαν οι φοιτητές του δείγματός μας συμπίπτουν με την επίδοση αλλόγλωσσων σε μελέτες που ασχολούνται με αναμενόμενες δυσκολίες στο φωνολογικό σύστημα της ελληνικής (Nicolaidis κ.α. 2009; Κωνσταντινίδου 2010). Αυτές συνήθως αφορούν περιπτώσεις αφομοίωσης.

Η Νέα Ελληνική δεν επιτρέπει κανένα συμφωνικό σύμπλεγμα ούτε απλό σύμφωνο εκτός από το /s/ στο τέλος της λέξης. Εδώ αρκετοί σερβόφωνοι (34%) αντικατέστησαν το *πς* με [ψ]. Όπως αναφέρει η Κωνσταντινίδου (2010: 101), ο συνδυασμός αποφρακτικό + αποφρακτικό αποτελεί σημείο δυσκολίας, καθώς πραγματώνεται με έναν φθόγγο και όχι με δίφθογγο.

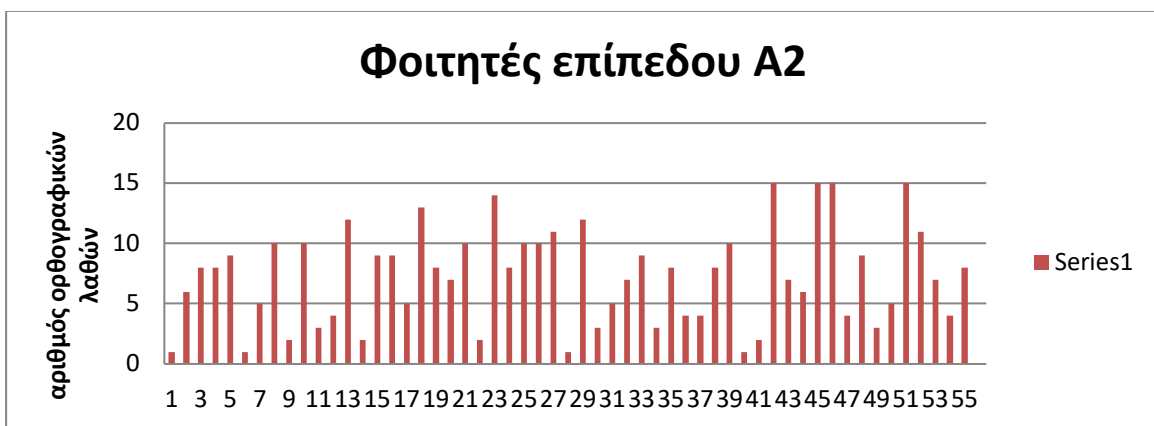
Οι λέξεις που προφέρονται με /ng/ και γράφονται είτε με -γγ- είτε με -γκ- ανάλογα με την ετυμολογική τους προέλευση μπερδεύουν ιδιαίτερα τους σερβόφωνους φοιτητές, καθώς στην περίπτωση τους θα έπρεπε να έχουν συναντήσει τις λέξεις για να τις γράψουν σωστά.

Δυσκολία παρατηρήθηκε και στα οδοντικά τριβόμενα /θ/ και /ð/. Στη λέξη *νταντά*, όπου ένα έρρινο επηρεάζει το επόμενο του άηχο στιγμικό σύμφωνο τρέποντάς το από άηχο σε ηχηρό, οι σερβόφωνοι αντικατέστησαν το *ντ* με *δ* (5%): κάτι που παραπέμπει σε υπερδιόρθωση. Αντίστοιχα στη λέξη *λυθρίνια* αντικατέστησαν το *θ* με *τ* (46%), ενώ στη λέξη *τεθλασμένη* σημειώθηκαν περιπτώσεις όπου το οδοντικό [τ] πραγματώθηκε ως χειλικό [π]: *πεθλασμένη*.

Επιπλέον, το φαινόμενο της αφομοίωσης του *α'* τεμαχίου του συμπλέγματος [ζμ], δηλαδή του άηχου [σ] με το ηχηρό [ζ], πραγματώνεται ορθογραφικά με το ζ οδηγώντας τους φοιτητές σε λάθος μεταγραφή⁸.

Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση όπου το κλειστό φατνιακό *τζ* αντικαταστάθηκε με *τσ* π.χ. *ατσαμής* (9%).

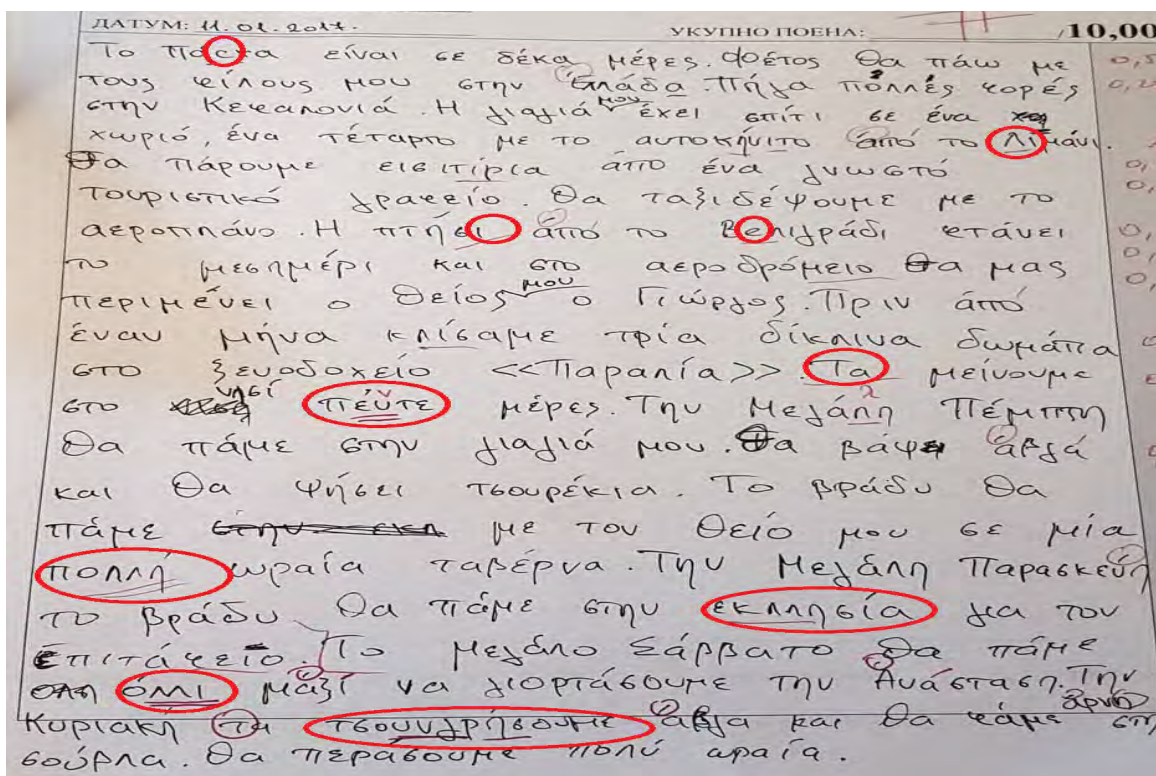
Από την άλλη, τα αποτελέσματα της αξιολόγησης της υπαγόρευσης ενός κειμένου 200 περίπου λέξεων μαρτυρούν αντίστοιχες δυσκολίες. Το ακόλουθο διάγραμμα δείχνει ότι σε ένα σύνολο 56 φοιτητών, ο μέσος όρος λαθών είναι τα 7 λάθη, ενώ κανένας υποψήφιος δεν ξεπέρασε τα 16 λάθη συνολικά. Η επίδοση των συμμετεχόντων με βάση το επίπεδό τους είναι ικανοποιητική.

Πίνακας 2 | Αξιολόγηση της ορθογραφικής δεξιότητας σερβόφωνων φοιτητών

Ενδεικτικά, παρατίθεται ένα δείγμα γραπτού ενός εκ των συμμετεχόντων.

⁸ Με τον ίδιο τρόπο αντιλαμβάνονται και το σύμπλεγμα *σλ* π.χ. *πρόσληψη*.

Εικόνα 1 | Εξέταση ορθογραφίας υπό τη μορφή υπαγόρευσης κειμένου – ενδεικτικό δείγμα φοιτητή

5 Χαρακτηριστικά λάθη σερβόφωνων σπουδαστών της ελληνικής

Κάνοντας μια ανασκόπηση στα ευρήματα της εμπειρικής μελέτης, στην περίπτωση των σερβόφωνων παρατηρούμε συστηματικά λάθη, τα οποία σχετίζονται κυρίως με:

- 1) με τη χρήση των φωνηέντων στις διαφορετικές εκδοχές ορισμένων φωνηέντων
 - α) /i/: ι, η, υ, ει, οι, υι π.χ. η πτήσι* (Εικόνα 1)
 - β) /e/: ε, αι π.χ. αρχεολογίας* (10^{ος} συμμετέχων – ορθογραφικό τεστ)
 - γ) /o/: ο, ω π.χ. γνωστό* (5^{ος} συμμετέχων – ορθογραφικό τεστ)
- 2) με την ακολουθία ηχηρού συμφώνου + [j]+Φ, π.χ. διαβάζω, βιάζομαι. Συχνά οι φοιτητές αναπτύσσουν ένα γ μετά το ηχηρό σύμφωνο.
- 3) με τα συμπλέγματα σβ και σμ όπου καταγράφουν ζβ και ζμ αντίστοιχα⁹
- 4) με τη θέση του ν καταγράφουν β ή φ, ανάλογα με το αν ο φθόγγος που ακολουθεί είναι ηχηρός ή άηχος π.χ. Πάβλος αντί για Παύλος (15^{ος} συμμετέχων – ορθογραφικό τεστ)
- 5) με τη χρήση λατινικών συμβόλων αντί ελληνικών π.χ. Πάσχα αντί Πάσχα, Βελιγράδι αντί για Βελιγράδι (Εικόνα 1)
- 6) με τη χρήση κεφαλαίων αντί μικρών χαρακτήρων π.χ. Λιμάνι (Εικόνα 1)

⁹ Σε αυτή την περίπτωση, τονίζουμε στους σερβόφωνους σπουδαστές ότι αυτά τα συμφωνικά συμπλέγματα πάντα γράφονται με σ που προφέρεται [z]. Στα συμπλέγματα του τύπου τριβόμενο + τριβόμενο ενδεχόμενες δυσκολίες μπορεί να υπάρξουν στην πλειοψηφία μη φυσικών ομιλητών της ελληνικής π.χ. σε ομιλητές της γερμανικής, της ρουμανικής, της ρωσικής και της σερβικής γλώσσας (Κωνσταντινίδου 2010: 94).

7) με ελληνικούς φθόγγους/συμπλέγματα που δεν υπάρχουν στη σερβική π.χ. αντικατάσταση του μεσοδοντικού φθόγγου [θ] από τον αντίστοιχο άηχο οδοντικό φθόγγο [τ] π.χ. *τάρρος* αντί *θάρρος* ή *Τα μείνουμε* αντί για *θα μείνουμε* (Εικόνα 1). Οι φθόγγοι της ελληνικής που δεν συναντούνται στη σερβική είναι οι ακόλουθοι:

- θ *Θάσος*: στα σερβικά *Τάσος* [tásos]
- δ *Δράμα*: στα σερβικά *Δράμα* [dráma]. Οι σερβόφωνοι το αντιλαμβάνονται συνήθως με το αντίστοιχο οδοντικό κλειστό [d]
- γ *Αγαμέμνων*: στα σερβικά *Αγαμέμνον* [agamémnon]
- τζ *Τζουμέρκα*: στα σερβικά *Τζ/Дζ/Ц/Ђ/γμερκα* [ts/tzumérka]. Οι σερβόφωνοι το αντιλαμβάνονται συνήθως με τα προστριβόμενα οδοντικά [ts] και [dz] ή τα μεταφατνιακά οδοντικά [tʃ] [dʒ].

Επιπροσθέτως, δεν λείπουν και λάθη στον τονισμό π.χ. *άπο**.

6 Τρόπος αντιμετώπισης των λαθών

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της ανάλυσης, ορισμένα συστηματικά λάθη των σερβόφωνων φοιτητών του δείγματος φαίνεται πως επηρεάζονται από τη μητρική. Τα περισσότερα από αυτά σχετίζονται με την ηχηρότητα, τον τρόπο και τον τόπο άρθρωσης. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η εστίαση στη διδασκαλία της προφοράς είναι εξέχουσας σημασίας.

Η αποφυγή ορθογραφικών λαθών, λοιπόν, θα μπορούσε να επιτευχθεί με την επίτευξη της ενίσχυσης της φωνολογικής ενημερότητας. Με τον όρο φωνολογική ενημερότητα ορίζεται η συνειδητοποίηση εκ μέρους του σπουδαστή της ύπαρξης των φωνημάτων αλλά και η ικανότητά του να τα εντοπίζει και να τα επεξεργάζεται (Πρωτόπαππας και Μουζάκη 2008: 209).

Ο Goswami (1988) και ο Stanovich (1988) προτείνουν να γίνει η διάκριση ανάμεσα στην «υπονοούμενη» φωνολογική συνείδηση (implicit phonemic awareness) και στη «σαφή, ρητή» φωνολογική συνείδηση «explicit phonemic awareness» (αναφορά στους Kanta and Rey 2011: 221). Η «υπονοούμενη φωνολογική συνείδηση» προϋπάρχει της κατάκτησης του γραπτού λόγου και αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξή του. Ο σπουδαστής μπορεί να αναλύσει μία λέξη σε συλλαβές, να αναγνωρίσει την ομοιοκαταληξία δύο λέξεων, χωρίς να καταβάλει ιδιαίτερη συνειδητή προσπάθεια για αυτές τις εργασίες. Από την άλλη, η «σαφής» ή «ρητή» φωνολογική συνείδηση αφορά την κατάκτηση του γραπτού λόγου. Στη συνθήκη αυτή ο σπουδαστής μπορεί να ονομάσει τα φωνήματα από τα οποία αποτελείται μια λέξη. Στην περίπτωση της Γ2, υπάρχει περίπτωση ο μαθητής να έρθει σε επαφή με τον γραπτό λόγο, χωρίς να έχει αναπτύξει τις απαραίτητες δεξιότητες στον προφορικό λόγο.

Καθώς σε μια ξένη γλώσσα η διδασκαλία του γραπτού γίνεται παράλληλα με αυτή του προφορικού, το ερώτημα είναι πού στηρίζεται η φωνολογική συνείδηση του μαθητή. Σύμφωνα με τη σχετική μελέτη των Kanta and Rey (2011) οι μαθητές επεξεργάζονται τα φωνήματα της νέας γλώσσας βασιζόμενοι στο φωνολογικό σύστημα της πρώτης τους γλώσσας. Αυτό ισχύει όποια και να είναι η πρώτη γλώσσα. Για τον λόγο αυτό οι ασκήσεις φωνολογικής συνείδησης αποτελούν εξαιρετικά εργαλεία αξιολόγησης της προφορικής δεξιότητας του μαθητή. Η φωνολογική συνείδηση διευκολύνει την ανάπτυξη γραπτού λόγου. Σύμφωνα με τις μελέτες των Bradley and Bryant (1983) και Kolinsky

(1996), όταν δόθηκε βαρύτητα στη φωνολογική συνείδηση των σπουδαστών, εκείνοι παρουσίασαν πρόοδο στον γραπτό λόγο γρηγορότερα από τις άλλες δεξιότητες, και η ικανότητά τους αυτή παρέμεινε σε όλη τη διάρκεια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (Adams κ.α. 1998, αναφορά στους Kanta and Rey 2011: 221).

Ως εκ τούτου, οι διδάσκοντες (τόσο Έλληνες φυσικοί ομιλητές και Σέρβοι φυσικοί ομιλητές) προβαίνουν σε σύγκριση ορισμένων φωνολογικών στοιχείων αλλά και στην αναλυτική περιγραφή αυτών. Πέρα από αυτό, «επιστρατεύουν», επίσης, την κίνηση των μελών του προσώπου, των χειρονομιών και της γλώσσας, αλλά και τη διαχείριση του αέρα και γενικώς της αναπνοής, εξηγώντας πιο παραστατικά τη φωνολογία.

Πέρα από τη διάδραση στο περιβάλλον της τάξης, επιχειρείται, επίσης, η δημιουργία ασκήσεων που θα βοηθήσουν στη διόρθωση των ήχων, ιδιαίτερα αυτών που:

α) έχουν διακριτική λειτουργία. Οι προβληματικοί ήχοι εξετάζονται επίσης με τη βοήθεια των ελάχιστων ζευγών. π.χ. *πάτος- πάθος, βάθος- βάτος*, αλλά και ήχων

β) που είναι διακριτοί ανάλογα με τη θέση τους, αν δηλαδή βρίσκονται στην αρχή, στη μέση ή στο τέλος της λέξης π.χ. *Γιερεβάν – ουίσκι*

Για παράδειγμα, δημιουργούνται ασκήσεις φωνητικής (πολλαπλής επιλογής) στις οποίες ένας φυσικός ομιλητής προφέρει ελάχιστα ζεύγη λέξεων και οι φοιτητές καλούνται να επιλέξουν το σωστό. Το επίπεδο δυσκολίας των ακουστικών δραστηριοτήτων αυξάνεται σταδιακά από δυσύλλαβες λέξεις και έπειτα σε τρισύλλαβες και πολυσύλλαβες. Οι ασκήσεις αυτές παρατίθενται στην ηλεκτρονική πλατφόρμα Moodle.

Εικόνα 2 | Δείγμα δραστηριότητας πολλαπλής επιλογής στην πλατφόρμα Moodle

Μετά από επαρκή εξάσκηση της φωνολογικής συνείδησης των μαθητών στη ξένη γλώσσα, η γραπτή αλλά και η προφορική τους επίδοση βελτιώνονται σημαντικά.

7 Συμπεράσματα

Στη μελέτη μας προσεγγίσαμε, αρχικά, θεωρητικά τη μεταγραφή της προφορικής ομιλίας σε γραπτή, κάνοντας αναφορά σε σχετικές έρευνες. Στη συνέχεια, εξετάστηκε εμπειρικά η μεταγραφή της προφορικής ομιλίας σε γραπτή μέσω δύο δραστηριοτήτων. Όπως δείχνουν τα εμπειρικά αποτελέσματα, τα ορθογραφικά λάθη είναι αναπόφευκτα και λειτουργούν ως ένας χάρτης της διαδρομής που ακολουθούν οι σερβόφωνοι φοιτητές για να κατακτήσουν το ορθογραφικό σύστημα της ελληνικής. Όπως διαπιστώθηκε, τα λάθη

των φοιτητών του δείγματός μας οφείλονται κυρίως στην απουσία ορισμένων φθόγγων στη μητρική τους γλώσσα, στην ανασφάλειά τους που οδηγεί συχνά σε υπερδιόρθωση ή υπεργενίκευση και σε λάθη που οφείλονται σε απροσεξία ή μη επαρκή γνώση του λεξιλογίου (άγνωστο λεξιλόγιο). Σε γενικές γραμμές, ωστόσο, η επίδοση των σερβόφωνων φοιτητών υποδεικνύει ότι ορισμένα λάθη είναι αναμενόμενα και επηρεάζονται από τη μητρική (negative transfer). Με την ανάλυση των αποτελεσμάτων, επισημαίνονται οι παράγοντες που οδηγούν τους σερβόφωνους σπουδαστές της ελληνικής να κάνουν ορθογραφικά λάθη. Με την αποσαφήνιση των αποτελεσμάτων επιδιώκουμε να καταλήξουμε σε μεθοδολογικές πρακτικές που ενισχύουν την ορθή γραφή και την περαιτέρω γλωσσική εξέλιξη των φοιτητών που μαθαίνουν την ελληνική ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα.

Βιβλιογραφία

- Adams, Marilyn J., Foorman, Barbara, Lundberg, Ingvar, Beeler, Terri. 1998. *Phonemic awareness in young children: a classroom curriculum*. Baltimore, Md: P.H. Brookes.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Άννα, Βλέτση Ελένη, Μητσιάκη Μαρία, Μποζονέλος Βασίλης και Βαλεντίνα, Χούμα. 2012. «Τα γλωσσικά λάθη μαθητών της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας και ο ρόλος της Γ1 στις πολυπολιτισμικές τάξεις του Γυμνασίου.» Στο: Γαβριηλίδου, Ζωή, Ευθυμίου Αγγελική, Θωμαδάκη, Ευαγγελία & Καμπάκη-Βουγιουκλή, Πηνελόπη (επιμ.) *Selected Papers of the 10th ICGL (Διεθνές συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας)*, Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 597-612.
- Αντωνοπούλου Νιόβη, Βαλετόπουλος Φρειδερίκος, Καρακύργιου Μαρία, Μουμτζή, Μαρία και Βίκυ, Παναγιωτίδου. 2006. *Ανάλυση Λαθών*. Διαθέσιμο στο: http://www.greeklanguage.gr/greekLang/files/document/errors/errors_study_a.pdf
- Bradley, Layne. and Peter, E., Bryant. 1983. "Categorizing sounds and learning to read: A Causal connection." *Nature*, 303: 419-421.
- Γκότοβος, Αθανάσιος. 1992. *Ορθογραφική μάθηση στο δημοτικό (μια εμπειρική έρευνα)*. Αθήνα: Guttenberg.
- Eckman, R. Fred. 1981. "On predicting phonological difficulty in second language acquisition". *Studies in Second Language Acquisition*, 4, pp. 18-30.
- Flege, E. Jim. 1987. "The production of "new" and "similar" phones in a foreign language: evidence for the effect of equivalence classification". *Journal of Phonetics*, Vol. 15, pp. 47-65.
- Flege, E. Jim. 1992. "Speech learning in a second language." In Charles Ferguson, Lise Menn and Carrol Stoel-Cammon (Eds.), *Phonological development: Models, research and application*, Timonium, MD: York Press, pp. 565-604.
- Flege, E. Jim. 1995. "Second-language speech learning: Theory, findings and problems". In Winifred Strange (Ed.), *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language research*. Timonium, MD: York Press, pp. 229-273.
- Goswami, C. Usha. 1988. "Children's use of analogy in learning to spell." *British Journal of Developmental Psychology*, 6: 21-33.

- Κακριδή-Φερράρι, Μάρω. 2008. «Ορθογραφικές μεταρρυθμίσεις: τάσεις και αντιστάσεις.» στο Μαρία Θεοδωροπούλου (επιμ.) *Θέρμη και Φώς. Licht and Wärme*. Αφιερωματικός τόμος στη μνήμη του Α.-Φ. Χριστίδη. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 365-383.
- Kanta, Tina and Véronique Rey. 2011. «Εξάσκηση της φωνολογικής συνείδησης των μαθητών και συνέπειες στην ανάπτυξη των φωνολογικών δεξιοτήτων.» στο Gogas Themistokles & Periklis Tsagkas (eds.) *Foreign Language in Tertiary Education III: Current Trends, Conference Proceedings*. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.
- Kolinsky, Régine. 1996. “Conséquences cognitives de l'illettrisme.” In Carbonnel, Serge, Gillet Patrice, Martory Marie-Dominique & Sylviane Valdois (eds) *Approche cognitive des troubles de la lecture et de l'écriture chez l'enfant et l'adulte*, Marseille: Collection Neuropsychologie. Solal, Marseille, France, pp 291-304.
- Κωνσταντινίδου, Σοφία. 2010. «Η κατάκτηση τεμαχιακών στοιχείων από ενήλικες μαθητές της Ελληνικής: Μια γλωσσολογική και διδακτική προσέγγιση.» Μεταπτυχιακή εργασία, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Μήτσης, Ναπολέων. 2004. *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (1822-1993)*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπαϊτάση, Πελαγία. 2010. «Η διδασκαλία της ορθογραφίας στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου: Μια συγκριτική μελέτη από το 1982 μέχρι σήμερα.» Μεταπτυχιακή εργασία. Παιδαγωγική Σχολή, Τμήμα Παιδαγωγικής και Δημοτικής Εκπαίδευσης. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Nicolaidis Katerina, Andreou Panos, Bozonelos Vasilis, Konstantinidou Sofia, Koutsandreas Konstantinos, Mavroudi Argyro, Tasioudi Matina, Theodorou Dimitra and Stavroula Tsiantoula Nicolaidis. 2009. “The Teaching of Pronunciation to Learners of Greek as a Foreign or Second Language: Principles for the Design of a Pronunciation Book.” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, Πρακτικά 29^{ης} Ετήσιας Συνάντησης Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ*, 581-594.
- Παπαθεοδώρου, Μαρία. 2013. «Τα γλωσσικά λάθη των αλλοδαπών μαθητών σε σχέση με την ελληνομάθειά τους.» Μεταπτυχιακή Εργασία. Διατμηματικό Διαπανεπιστημιακό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Παυλίδου Ελένη. 2017. «Τα λάθη των ρομά μαθητών και μαθητριών στον προφορικό λόγο.» Μεταπτυχιακή Εργασία. Τμήμα Νηπιαγωγών, Παιδαγωγική Σχολή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Πρωτόπαππας, Αθανάσιος και Αγγελική, Μουζάκη. 2010. *Ορθογραφία-Μάθηση και Διαταραχές*. Εκδόσεις Gutenberg.
- Πόρποδας, Κωνσταντίνος. 2002. *Η Ανάγνωση*. Πάτρα: Αυτοέκδοση.
- Ρεβυθιάδου, Ανθή και Μαρίνα, Τζακώστα. 2007. *Η φωνολογία στη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας*. Εκδόσεις Πατάκης.
- Σελλά-Μάζη, Ελένη. 1993. *Στοιχεία Αντιπαραβολικής Γραμματικής Ελληνικής-Τουρκικής*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Stanovich, E. Keith. 1988. “Explaining the differences between the dyslexic and the garden-variety poor reader: The phonological-core-variable difference model.” *Journal of Learning Disabilities*, 21, 590-604.

Τζωρτζάτου, Κυριακούλα. 2012. «Ορθογραφικά λάθη ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών Δημοτικού.» Μεταπτυχιακή Εργασία. Τμήμα Φιλολογίας, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Πατρών.

Αρβανίτικες επιδράσεις σε νεοελληνικές διαλέκτους: Περιπτώσεις από τη φωνητική, την παραγωγική μορφολογία και τη σύνταξη

Νίκος Λιόσης^{1,2} & Νίκος Παντελίδης³

¹Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, ²Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,

³Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

nikosliosio@yahoo.gr, npantel@phil.uoa.gr

Abstract

The present paper is part of our ongoing research on the contact of the Modern Greek and Arvanitika varieties of southern Greece (eastern Central Continental Greece, Euboea, Peloponnese, Argosaronic Islands) and on the results of this contact (conf. Pantelidis & Liosis 2019). In the current phase, structural results of the intense and prolonged influence of Arvanitika on Modern Greek varieties on the levels of phonetics, derivational morphology, and syntax are investigated. The data show that new allophones, derivational suffixes, applied to Arvanitika as well as non-Arvanitika bases, and novel syntactic patterns (such as the sequence of tenses) which are ungrammatical (or marginally acceptable) in SMG, have been introduced in Modern Greek varieties. The extensive structural changes in the Modern Greek varieties due to Arvanitika influence confirm that the contact between them has been long, profound, and in fact mutual.

Keywords: Arvanitika, Modern Greek varieties, sequence of tenses, diminutives, subordination, borrowed suffixes

1 Εισαγωγή

Αντικείμενο της μελέτης είναι μια πλευρά της επαφής μεταξύ νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και αρβανίτικων που συχνά παραγνωρίζεται: Έρευνες για τα αποτελέσματα της επίδρασης της ελληνικής στα αρβανίτικα έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές, ειδικά αφότου η πρώτη απέκτησε επίσημα το καθεστώς επικυρίαρχης γλώσσας κατά το 19ο αι., γεγονός που συνέβαλε στη σταδιακή συρρίκνωση των αρβανίτικων (Kazazis 1976, Trudgill 1976–7, Tsitsipis 1981, Hamp 1989, Sasse 1992, Λιόσης 2007, ανάμεσα σε άλλους). Επίδραση όμως εκδηλώθηκε και προς την αντίθετη κατεύθυνση, από τα αρβανίτικα προς ελληνικές ποικιλίες, κάτι που ήταν αναμενόμενο, δεδομένου ότι η επαφή είχε ξεκινήσει ήδη από τον 14^ο αιώνα. Μάλιστα η επίδραση από τα αρβανίτικα προς τα ελληνικά δεν αφορά απλώς ένα σύνολο λεξικών στοιχείων που έχουν περάσει στην ΚΝΕ και σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό σε γεωγραφικές και κοινωνικές νεοελληνικές ποικιλίες. Εντοπίζεται επίσης στο επίπεδο της δομής, καθώς είναι δυνατό να ανιχνευτούν στις ποικιλίες αυτές στοιχεία της φωνητικής, της παραγωγικής μορφολογίας και κυρίως της σύνταξης που η προέλευσή τους είναι πιθανότατα αρβανίτικη. Για παράδειγμα, μια ματιά στα λεξικά δάνεια από τα αρβανίτικα στην επαγγελματική γλώσσα των Γεωργατζάδων του Κοσμά Κυνουρίας (Κωστάκης 1968) φανερώνει το βαθμό της αρβανίτικης λεξιλογικής επίδρασης: *γλούμιστο* < *klumíft* ‘γάλα’, *μεντακουριάς* ‘δύστροπος’ < *ment i gúri* ‘μυαλό πέτρας’, *λιάκιρα* < *lakera* ‘χόρτα’, *μαρ-όνα* < *marrə* ‘τρελός, παρμένος’, *μάτσω* < *matse* ‘γάτα’, *μότρης* ‘αδερφός’, *ζωμότρης* ‘ξάδερφος’ < *motre* ‘αδερφή’ κ.ά. Στην παρούσα μελέτη όμως εστιάζουμε αποκλειστικά σε περιπτώσεις δομικών (δηλαδή φωνητικών,

μορφολογικών και συντακτικών) επιδράσεων από τα αρβανίτικα σε νεοελληνικά ιδιώματα.

Το κοινό σημείο όλων των τυπολογιών που έχουν κατά καιρούς προταθεί για μέτρηση της έντασης της επαφής (Thomason and Kaufman 1988, Romaine 1995, Matras 1998, Thomason 2001, Field 2002, Matras 2007, ανάμεσα σε άλλους) είναι ότι όσο εντονότερη είναι η επαφή τόσο περισσότεροι τομείς του συστήματος των γλωσσών σε επαφή επηρεάζονται. Η υπόθεση εργασίας είναι ότι η επίδραση που υπέστησαν νεοελληνικές ποικιλίες της Πελοποννήσου και της Στερεάς από τα αρβανίτικα μέχρι και το πρόσφατο παρελθόν υπήρξε βαθύτερη από όσο συνήθως αναγνωρίζεται. Η υπόθεση αυτή προκύπτει από τη σύγκριση παλιότερου και νεότερου υλικού, το οποίο συμπληρώθηκε από πρόσφατες επιτόπιες έρευνες πεδίου.¹ Φυσικά, όπως συχνά συμβαίνει σε ανάλογες περιπτώσεις, δεν είναι σε κάθε περίπτωση σαφές αν τα αποτελέσματα της επαφής σε νεοελληνικές διαλέκτους είναι δείκτες έντονου δομικού δανεισμού ο οποίος τα κατατάσσει ψηλά στις σχετικές κλίμακες δανεισιμότητας, αν προέκυψαν από τη γλωσσική μετακίνηση αρβανίτικων πληθυσμών από τα αρβανίτικα προς τα ελληνικά και συνεχίστηκαν σε επόμενες γενιές ομιλητών ή αν πρόκειται για συνδυασμό των δύο διαδικασιών που βαίνουν παράλληλα: δανεισμός και μετακίνηση. Επιπλέον την αποτίμηση της επαφής δυσχεραίνει και η αδιαμφισβήτητη επίδραση δομών της ΚΝΕ τόσο στα αρβανίτικα όσο και στα νεοελληνικά ιδιώματα, αλλά και το αποσπασματικό υλικό καθώς και η ελλιπής γλωσσολογική έρευνα επί των επιμέρους ποικιλιών. Παρά τις δυσκολίες αυτές, στην παρούσα μελέτη εξετάζονται επιλεκτικά ορισμένα συντακτικά, φωνητικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά αρβανίτικης προέλευσης σε ελληνικές ποικιλίες πρώην αρβανιτόφωνων περιοχών, οι οποίες μετατοπίστηκαν προς την ελληνική είτε παλαιότερα (π.χ. κατά το 19^ο αι.) είτε πιο πρόσφατα. Τα χαρακτηριστικά αυτά πιστεύουμε ότι αποκαλύπτουν το βαθμό της επίδρασης.

2 Εξέταση του υλικού

2.1 Σύνταξη

2.1.1 Ακολουθία χρόνων (*consecutio temporum*)

Θα ξεκινήσουμε από το χώρο της σύνταξης και την ακολουθία των χρόνων. Η βασικότερη αντίθεση στο αρβανίτικο ρηματικό σύστημα είναι μεταξύ παρελθοντικών και μη παρελθοντικών χρόνων, ενώ διακρίσεις έγκλισης και όψης υπάρχουν αλλά είναι δευτερεύουσες και μερικές. Αυτό φαίνεται στον παρακάτω πίνακα:²

¹ Τα παραδείγματα που περιλαμβάνονται στο άρθρο προέρχονται από το προσωπικό αρχείο των συγγραφέων, εκτός αν δηλώνεται διαφορετικά.

² Στον πίνακα δεν περιλαμβάνονται ο μέλλοντας και οι συντελεσμένοι χρόνοι, που σχηματίζονται περιφραστικά.

	[οριστική]		[υποτακτική]	[προστακτική]
	[-συνοπτικό]	[+συνοπτικό]		
[-παρελθόν]	<i>fʈi-e</i>		<i>tə fʈi-əf</i>	<i>fʈi</i>
[+παρελθόν]	<i>fʈj-er-e</i>	<i>fʈi-v-e</i>	<i>tə fʈjere</i>	

Πίνακας 11 | Το β' ενικό του ρήματος *fʈie* 'ρίχνω' στα αρβανίτικα της Αττικοβοιωτίας

Η αρβανίτικη υποτακτική (όπως και η προστακτική) είναι αμαρκάριστη ως προς τη διάκριση συνοπτικό ~ μη συνοπτικό. Με άλλα λόγια η διάκριση όψης αφορά μόνο τους δύο παρελθοντικούς τύπους της οριστικής (*fʈjere* ~ *fʈive*) και κατά συνέπεια το αρβανίτικο ρηματικό σύστημα μπορεί να θεωρηθεί υποχαρακτηρισμένο σε σχέση με το ελληνικό ως προς την κατηγορία αυτή. Στον πίνακα σημειώνεται με έντονα στοιχεία η λεγόμενη "παρελθοντική υποτακτική", η οποία σχηματίζεται με το δείκτη *tə* της υποτακτικής και τον μη συνοπτικό τύπο *fʈjere*, δηλαδή τον τύπο του παρατατικού. Αυτό σημαίνει ότι σε αντίθεση με την παροντική υποτακτική δεν έχει δικό της κλιτικό παράδειγμα.

Η ακολουθία των χρόνων είναι ένα κληρονομημένο συντακτικό χαρακτηριστικό των αρβανίτικων. Στην αλβανική και σε όλες τις διαλέκτους της όλοι οι ρηματικοί τύποι με μη παρελθοντική αναφορά (ο ενεστώτας, ο μέλλοντας, ο παρακείμενος, η υποτακτική των ανεξάρτητων προτάσεων και η προστακτική) επιβάλλουν στις εξαρτημένες προτάσεις τη χρήση της "παροντικής" υποτακτικής (δηλαδή της υποτακτικής που κατασκευάζεται από το θέμα του ενεστώτα) ενώ οι παρελθοντικοί χρόνοι (παρατατικός, αόριστος, υπερσυντέλικος) τη χρήση της "παρελθοντικής υποτακτικής", χωρίς, όπως προαναφέρθηκε, να δηλώνονται μορφολογικά διακρίσεις όψης. Τα παραδείγματα από την κοινή αλβανική που ακολουθούν είναι παρμένα από τους Newmark et al. (1982: 79-82), π.χ.

- (1) Unë s' dua t'u bësoj syvet
 I neg-want.1SG.PRS SBJV-to.them believe. 1SG.SBJV eyes.the
 'Δεν θέλω να πιστέψω στα μάτια μου'
- (2) Lexsi deshi të përgjigjej
 Alex want.3SG.AOR SBJV answer.3SG.IMPERF
 'Ο Αλέξης θέλησε να απαντήσει' (κατά λέξη: θέλησε να απαντούσε)

Απολύτως συγκρίσιμη είναι η ακολουθία των χρόνων σε όλα τα αρβανίτικα ιδιώματα. Τα παρακάτω παραδείγματα προέρχονται από τα αρβανίτικα της Αττικοβοιωτίας (Sasse 1991: 421). Τους μη παρελθοντικούς τύπους *kemi* και *do vejə* στις κύριες προτάσεις των εκφωνημάτων (3) και (5) ακολουθούν οι παροντικές υποτακτικές *tə pimə* και *tə mbledə* των εξαρτημένων προτάσεων, ενώ τους παρελθοντικούς τύπους *kefəmə* και *vate* του (4) και του (6), οι παρελθοντικές υποτακτικές *tə pijəmə* και *tə mbliđ* αντίστοιχα:

- (3) s-kemi verə | tə pimə
 NEG-have.1PL.PRS wine | SBJV drink.1PL.SBJV
 'Δεν έχουμε κρασί να πιούμε'

(4) s-kefəmə verə tə pijəmə
 NEG-have.1PL.IMPERF wine SBJV drink.1PL.IMPERF
 ‘Δεν είχαμε κρασί να πιούμε’ (κατά λέξη: να πίνουμε)

(5) do vejə | tə mbledə lakəra
 FUT go.3SG.SBJV | SBJV gather.3SG.SBJV greens
 ‘Θα πάει να μαζέψει χόρτα’

(6) vate | tə mblið lakəra
 go.3SG.AOR | SBJV gather.3SG.IMPERF greens
 ‘Πήγε να μαζέψει χόρτα’ (κατά λέξη: να μάζευε)

Από το διαθέσιμο υλικό φαίνεται επίσης ότι η ακολουθία των χρόνων δεν επηρεάζεται ούτε από τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά του ρήματος της εξάρτησης ούτε από τη σχετική θέση της κύριας και της δευτερεύουσας. Για παράδειγμα, στο παρακάτω εκφώνημα από τα αρβανίτικα της Λακωνίας η εξαρτημένη πρόταση προηγείται αλλά το ρήμα της τίθεται σε παρελθοντική υποτακτική (*tə zjeɾə*), επειδή ακολουθεί ο αόριστος *dzora* της κύριας:

(7) poθa te zjeɾə prosɣalitə
 before SBJV.it catch.1SG.IMPERF first.milk.the
 ‘Προτού το πιάσω το πρόσγαλο,

| dzora de jizənə
 take.out.3SG.AOR and myzithra.the
 έβγαλα και τη μυζήθρα’

Υπάρχει μόνο μία εξαίρεση στους κανόνες της ακολουθίας των χρόνων, όπως περιγράφηκαν παραπάνω: Όπως φαίνεται στο παράδειγμα (8), όταν το ρήμα της εξαρτημένης πρότασης αναφέρεται στο μέλλον σε σχέση με τη στιγμή της εκφώνησης, η υποτακτική παραμένει ενεστωτική στην αλβανική ακόμη κι όταν το ρήμα της εξάρτησης είναι παρελθοντικό (Newmark et al. 1982: 80).

(8) Mos i the gjë | tē shkojē sonte
 Q to.him tell.2SG.AOR thing | SBJV go.3SG.SBJV tonight
 ‘Μήπως του είπες να πάει απόψε

me hënë për dru
 with moon for wood
 με το φεγγάρι για ξύλα;’

Η εξαίρεση αυτή φαίνεται ότι ισχύει και στα αρβανίτικα. Το παράδειγμα που ακολουθεί προέρχεται επίσης από τα αρβανίτικα της Λακωνίας:

(9) mə θa θçaka | tə mə japəf ɣəɾfəɾənə
 to.me say.3SG.AOR aunt.the | SBJV to.me give.2SG.SBJV scissors.the
 ‘Μου είπε η θεία να μου δώσει το ψαλίδι’

Πιστεύουμε ότι το συντακτικό αυτό σχήμα έχει περάσει σε νεοελληνικές ποικιλίες κυρίως πρώην αρβανιτόφωνων ή δίγλωσσων σήμερα περιοχών, το θεωρούμε δηλαδή προϊόν υποστρωματικής κυρίως ή και παραστρωματικής αρβανίτικης επίδρασης. Στο υλικό από ελληνικές ποικιλίες της Πελοποννήσου της ανατολικής Στερεάς, της Εύβοιας και των νησιών του Αργοσαρωνικού, εντοπίσαμε αρκετά παραδείγματα ακολουθίας χρόνων με την τήρηση των ίδιων ακριβώς κανόνων: ο παρελθοντικός χρόνος της ανεξάρτητης πρότασης επιβάλλει μια “παρελθοντική υποτακτική” χωρίς διάκριση όψης. Η υποτακτική αυτή κατασκευάζεται (ή καλύτερα αποδίδεται) με το δείκτη της υποτακτικής να και το ρηματικό τύπο του παρατατικού. Το παράδειγμα (10) προέρχεται από την Ύδρα, το (11) από τη Λακωνία και το (12) από την Αχαΐα:

(10) Επήγαινε ο γιος | να χρωμάταγε
 go.3SG.IMPERF the son | SBJV paint.3SG.IMPERF

(11) Δε μας άφησες λέει απόψε να κοιμόμασταν δωχάμου
 NEG us let.2SG.AOR QUOT tonight SBJV sleep.1PL.IMPERF here.down

(12) Και μ' άρεξε | να λέγανε ιστορίες
 and to.me like.3SG.IMPERF | SBJV say.3PL.IMPERF stories

Καταγράφονται επίσης περιπτώσεις αλυσιδωτής έλξης του ρηματικού χρόνου διαδοχικών εξαρτημένων προτάσεων, όπως στα δύο παρακάτω παραδείγματα από την Ύδρα και τη Λακωνία αντίστοιχα:

(13) Περιμένανε | να πέθαινα | να ντο πουλάγανε
 wait.3PL.IMPERF | SBJV die.1SG.IMPERF | SBJV it sell.3PL.IMPERF

| να παίρνανε λεφτά
 | SBJV take.3PL.IMPERF money

(14) Είπαν οι γέροι | να τσεικάνε | να που θα
 say.3PL.AOR the old.men | SBJV watch.3PL.IMPERF | SBJV REL FUT

κοιμόντασταν | να παίρνανε
 sleep.3PL.IMPERF | SBJV take.3PL.IMPERF

το τσεκούρι | να ντους εσκοτώνανε
 the axe | SBJV them kill.3PL.IMPERF

Η τήρηση των κανόνων της ακολουθίας σε νεοελληνικές ποικιλίες που είναι τόσο απομακρυσμένες γεωγραφικά το ένα από το άλλο δείχνει ακριβώς πόσο μεγάλη είναι η διασπορά του συντακτικού αυτού φαινομένου και προκαλεί εντύπωση ότι η σχετική έρευνα δεν έχει μέχρι σήμερα καταγράψει και αναλύσει την παρουσία του, ειδικά αν ληφθεί υπόψη η κανονικότητα με την οποία εμφανίζεται στο νεοελληνικό διαλεκτικό λόγο.

2.1.2 Προτασιακά συμπληρώματα με τον δείκτη για να

Ένα δεύτερο συντακτικό φαινόμενο που θα μας απασχολήσει στην ενότητα αυτή και είναι στενά συνδεδεμένο με την ακολουθία των χρόνων, αφορά το γνωστό “απαρέμφατο” της αλβανικής, μια αναλυτική μη παρεμφατική δομή που αποτελείται από την πρόθεση *për* και το ουσιαστικοποιημένο ουδέτερο μιας μετοχής, π.χ. *për të bërë* ‘για να κάνω, -εις, ει κ.λπ.’. Η δομή αυτή μαρτυρείται σε αρβανίτικα κείμενα του 19ου και των αρχών του 20ου αι. και φαίνεται ότι διατηρείται υπολειμματικά σήμερα για τη δήλωση του άμεσου μέλλοντα μαζί με το γ’ εν. του βοηθητικού *jam* ‘είμαι’, όπως φαίνεται από το παρακάτω παράδειγμα από τα αρβανίτικα της Αττικοβοιωτίας (εφεξής: AAB, βλ. Sasse 1991: 319, 393):

(15) *karavi ja për të-barturë*
 ship.the is for CONN-departed.PTCP
 ‘Το καράβι είναι για αναχώρηση / για να αναχωρήσει’

Το *të* αυτό είναι κανονικά ένας συνδετικός δείκτης μεταξύ ενός επιτασσόμενου προσδιοριστή και του ουσιαστικού που προσδιορίζει, π.χ. *ftëpi të-vogël* ‘μικρά σπίτια’ (κατά λέξη: *σπίτια* CONN-μικρά). Δεν είναι όμως ελευθερώσιμο, με την έννοια ότι διατηρείται ακόμα και όταν ο προσδιοριστής αναλαμβάνει το συντακτικό ρόλο του ουσιαστικού, π.χ. *të-vogël* ‘τα μικρά’.

Το αναλυτικό απαρέμφατο έχει κατά κανόνα αντικατασταθεί σήμερα στα αρβανίτικα (όπως και στα *arbëresh* της Ιταλίας) από τη δομή *për* + υποτακτική, την οποία οι Gjinari and Shkurtaj (2003: 366) θεωρούν υβριδικό σχηματισμό υπό την επίδραση της ελληνικής. Προφανώς πρόκειται για επανάλυση της αρχικής δομής με αφετηρία την ομοηχία μεταξύ του συνδετικού δείκτη *të* και του δείκτη της υποτακτικής, ο οποίος είναι επίσης *të*, παρότι τα δύο αυτά στοιχεία δεν συνδέονται μεταξύ τους ετυμολογικά: π.χ. *për të- shkruar* (‘for CONN-written’) → *për të shkruaj* (‘for SBJV write.1SG.SBJV’). Με άλλα λόγια η επανάλυση του συνδετικού *të* ως δείκτη υποτακτικής επέτρεψε την αντικατάσταση της μετοχής από τον παρεμφατικό τύπο της υποτακτικής και οδήγησε στη γραμματικοποίηση της πρόθεσης *për* σε δείκτη τελικού / προθετικού συμπληρώματος. Παραδείγματα της υβριδικής αυτής δομής υπάρχουν πολλά στο διαθέσιμο αρβανίτικο υλικό. Το (16) προέρχεται από τη Λακωνία:

(16) *nək e di për të them tʃə*
 NEG it know.1SG.PRS for SBJV say.1SG.PRS.SBJV what

doinə ata
 want.3PL.IMPERF they
 ‘Δεν ξέρω να πω τι ήθελαν εκείνοι’

Όπως φαίνεται από το παράδειγμα, η γραμματικοποίηση του *për* έχει προχωρήσει ακόμη περισσότερο, στον βαθμό που έχει απωλέσει τη σημασία του σκοπού και μαζί με το *të* αφενός εισάγουν το συμπλήρωμα / αντικείμενο ρημάτων αντίληψης, δοξαστικών κτλ. και αφετέρου λειτουργούν ως προτασσόμενος δείκτης της υποτακτικής του ρήματος στην εξαρτημένη πρόταση.

Μάλιστα, όπως φαίνεται στο (17), επίσης από τα αρβανίτικα της Λακωνίας, η δομή αυτή είναι διαθέσιμη και για την κατασκευή περιφράσεων άμεσου μέλλοντα, και

άμεσου μέλλοντα στο παρελθόν, των ίδιων δηλαδή περιφράσεων που παλιότερα κατασκευάζονταν με τη συνδρομή του μετοχικού τύπου, πρβ. παράδειγμα (15):

(17) *if* *pər tə* *bliðəɾnə* *kəpuçətə*
 was.AUX.3SG for SBJV gather.3PL.IMP shoes.the
 ‘Ήταν να μαζέψουν τα παπούτσια’

Επισημαίνεται ότι και στην περίπτωση αυτή ισχύει κανονικά η ακολουθία των χρόνων, καθώς ο παρατατικός *if* του βοηθητικού συνοδεύεται από την παρελθοντική υποτακτική *tə bliðəɾnə*

Το υβριδικό αυτό συντακτικό σχήμα απαντά πολύ συχνά σε καταγραφές από πρώην αρβανιτόφωνα και παρακείμενα ελληνόφωνα χωριά της Λακωνίας, όπως φαίνεται στο (18), όπου το *για να* είναι το ακριβές μεταφραστικό αντίστοιχο του *pər tə* στην ίδια συντακτική θέση και λειτουργία και με τον ίδιο βαθμό γραμματικοποίησης:

(18) Δε νομίζω για να βρεις κανέναν
 NEG think.1SG.PRS for SBJV find.1SG.SBJV anybody
 στο Κυπαρίσσι
 in.the Kyparissi

Επισημαίνεται ότι και οι δομές αυτές υπακούουν κανονικά στην αρβανιτική ακολουθία των χρόνων. Στο παράδειγμα (19) ο παρατατικός του κύριου ρήματος (*δεν περίμενα*) επιβάλλει τη δομή *για να* + παρατατικός (*για να με γνώριζες* αντί *να με γνωρίζεις*):

(19) Δε βερίμενα για να με γνώριζες
 neg anticipate.1SG.IMP for SBJV me find.1SG.IMP

Καταγράφονται επίσης περιφράσεις άμεσου μέλλοντα με το *για να* αντί *να*, που επίσης συμμορφώνονται στους κανόνες της ακολουθίας των χρόνων:

(20) Ήταν για να ντη βαφτίζανε
 was.AUX.3SG for SBJV her baptize.3PL.IMP

Το *για να* ως δείκτης συμπληρώματος απουσιάζει και από το *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής* του Κριαρά και από το *Ιστορικό Λεξικό* της Ακαδημίας Αθηνών. Στο τελευταίο εντοπίσαμε μόνο τον ηπειρώτικο δημοτικό στίχο σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο *για να σ αφήσω δεν μπορώ, να σ αρνηθώ φοβούμαι*, όπου πιθανώς η παρουσία του *για* εξυπηρετεί μετρικές ανάγκες.

2.1.3 Συγκριτικές παρατηρήσεις για τα δύο συντακτικά φαινόμενα

Η ισχυρότερη ένδειξη ότι η ακολουθία των χρόνων και το αναλυτικό “απαρέμφατο” αποτελούν δομική επίδραση των αρβανιτικών στις νεοελληνικές διαλέκτους της ίδιας ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής είναι ότι τα δύο φαινόμενα δεν απαντούν στη μεσαιωνική ελληνική. Επίσης από όσο μπορέσαμε να ελέγξουμε δεν υπάρχουν ούτε σε νεοελληνικές ποικιλίες που είναι γεωγραφικά απομακρυσμένες από τον ιστορικό χώρο της αρβανιτοφωνίας (π.χ. στη μικρασιατική ελληνική, στα κατωιταλικά, στην κρητική και αλλού). Και φυσικά στην ΚΝΕ όλες οι παραπάνω δομές είναι μη γραμματικές ή

στα όρια της γραμματικότητας. Πολύ πιο ανεκτές είναι φυσικά οι περιπτώσεις συνδυασμού με τον παρατατικό ενός βοηθητικού ρήματος, π.χ. *ήθελα νά 'ξερα, έπρεπε να μου το 'λεγες, είμαι για να σκάσω* κλπ. οι οποίες όμως εκφράζουν συνήθως τροπικότητες που τις διαφοροποιούν από το αντίστοιχο αρβανίτικο σχήμα.

2.2 Φωνητική

Εκτεταμένες είναι και οι επιδράσεις στο επίπεδο της φωνητικής και φωνολογίας. Ο παρακάτω πίνακας περιλαμβάνει το αρχαϊκό φωνηεντικό και συμφωνικό φωνολογικό σύστημα των αρβανίτικων (με βάση τους Haebler 1965 και Sasse 1991):

			i		u		
			e	ə	o		
				a			
Χειλικά Μεσοδοντ. Φατνιακά Φατνουραν. Ουρανικά Υπερωικά Γλωσσιδικό							
	Κλειστά	p		t		c	k
		b		d		ʃ	g
	Εξάκ.	f	θ	s	ʃ	ç	x
		v	δ	z	ʒ	j	γ
	Προστρ.			ts	tʃ		
				dz	dʒ		
	Ρινικά	m		n		ɲ	
	Πλευρ.			l/ɫ		ʎ	
	Παλλόμ.			r			
				rr			

Πίνακας 2 | Το αρβανίτικο φωνολογικό σύστημα

Από τη σύγκριση και αντιπαράθεση του φωνολογικού συστήματος των αρβανίτικων με το αντίστοιχο των νεοελληνικών πελοποννησιακών ποικιλιών (πρβ. Παντελίδης, υπό έκδοση) προκύπτει ότι τα φωνήεντα και τα σύμφωνα που γενικά λείπουν από τις δεύτερες (και φυσικά από την KNE) είναι το κεντρικό /ə/, το υπερωισμένο πλευρικό /ʎ/, το (μακρό) παλλόμενο /rr/, και το γλωσσιδικό /h/. Στο ιδιωματικό υλικό που εξετάσαμε όλα τα παραπάνω φωνήματα πραγματώνονται σποραδικά, συχνότερα σε περιπτώσεις ύπαρξης βεβαιωμένου αρβανίτικου υποστρώματος. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα αποκτούν και το χαρακτήρα (περιφερειακού) φωνήματος. Τα παραδείγματα που παρατίθενται παρακάτω προέρχονται όλα από περιοχές που ήταν παλιότερα αρβανιτόφωνες ή που βρίσκονται κοντά σε τέτοιες:

ɫ

Αχαΐα (νοτιοδυτική): *Βασί[ɫ]ω, α[ɫ]ού, κο[ɫ]όνα, κατά[ɫ]αβα, θά[ɫ]ασσα, εφύ[ɫ]αε, [ɫ]άκηξα, [ɫ]ούμπα, [ɫ]άζαρος, κοπέ[ɫ]α* κ.ά.

h

Αχαΐα (νοτιοδυτική): *[h]άρος, [h]ούμα 'χώμα', [h]άμου* κ.ά.
 Λακ. (Ζάρακας), Ύδρα: *Μι[h]άλης, ψάχανε 'ψάχνανε', νά '[h]α, [h]άμου, έ[h]ου*
ζε[h]άσει κ.ά.

rr

Ύδρα: *χα[rr]άβι*, *ξε[rr]αίνονται*, *α[rr]αΐδες* ‘νεράιδες’, *έ[rr]ιχνε*, *χα[rr]άς το μας* κ.ά.

θ

Αχαΐα (νοτιοδυτική): *δ[θ]λειά*, *αρμ[θ]ρός*, *τραγ[θ]δάαμε*, *φ[θ]σκή* ‘κοπριά’ κ.ά.

Λακ. (Ζάρακας) *κ[θ]ραζόνταστουνε*, *χ[θ]ριάζονται*, *κ[θ]λάρι* ‘κριάρι’, *ακ[θ]λ[θ]θάανε* κ.ά.

Το υπερωρισμένο [t] και το άηχο γλωσσιδικό [h] θα πρέπει να θεωρηθούν πραγματώσεις του φατνιακού /l/ και του υπερωικού /x/ αντίστοιχα πριν από πισινό φωνήεν. Το παλλόμενο [tr] επίσης εμφανίζεται αντί του μονοπαλλόμενου /t/ σε προφωνηεντική θέση και κυρίως σε έμβαση τονισμένης συλλαβής, γεγονός που τονίζει ενδεχομένως τον εκφραστικό χαρακτήρα του. Και οι τρεις φθόγγοι ([t], [h] και [rr]) αποτελούν βέβαιες περιπτώσεις δανεισμού από τα αρβανίτικα. Δυσκολότερη είναι η αποτίμηση του φθόγγου [θ], επειδή στα νεολληνικά πελοποννησιακά ιδιώματα εμφανίζεται συνήθως ως συνοδίτης κατά την ανάλυση συμπλεγμάτων με ένηχο σύμφωνο, επομένως η παρουσία του θα μπορούσε να θεωρηθεί ανεξάρτητη. Η μείωση όμως άτονων φωνηέντων στο κεντρικό [θ] σε παραδείγματα όπως *δθλειά*, *τραγθδάαμε*, *φθσκή*, παραπέμπει στην αντίστοιχη διαχρονική τάση των αρβανίτικων, που παραμένει λειτουργική ως σήμερα, π.χ. *ρίνηθ* ‘όργωμα’ → *ρηθή* ‘οργώνω’.

Ξεχωριστή είναι η περίπτωση της κατηγορίας των φατνοουρανικών [ʃ], [z], [tʃ], [dz], τα οποία απουσιάζουν φυσικά από την ΚΝΕ απαντούν όμως σε πολλά νεοελληνικά πελοποννησιακά ιδιώματα και συνήθως θεωρούνται αλλόφωνα των αντίστοιχων φατνιακών και προστριβόμενων φωνημάτων (Παντελίδης, υπό έκδοση). Απαντούν δηλαδή κατά κανόνα πριν από τα μπροστινά φωνήεντα και το ημίφωνο (το [ʃ] και σε συμπλέγματα με άηχο κλειστό πριν από τα ίδια φωνήεντα), όπως φαίνεται στο παρακάτω σχήμα, και η παρουσία τους είναι πιθανότατα αποτέλεσμα εσωτερικών εξελίξεων στα ιδιώματα αυτά, π.χ. [ʃ]ήμερα, τέ[ʃ]ερα, [z]υμάρι, κορίτ[ʃ]ι, [ʃ]κύλος, [ʃ]τίβω κλπ.

{s z ts dz} → {ʃ z tʃ dz} / — {e i j}

{sp st sk} → {ʃp ʃt ʃk} / — {e i j}

Σχήμα 1 | Οι φωνολογικοί κανόνες για την τροπή των φατνιακών σε φατνοουρανικά

Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις όπου τα φατνοουρανικά απαντούν και σε άλλα περιβάλλοντα, και τότε ερμηνεύονται ως αποτέλεσμα αναλογικής επέκτασης από παραδειγματικούς τύπους στους οποίους η παρουσία των φατνοουρανικών είναι κανονική, π.χ. [z]ω (ζωή κλπ.) κατά το γ' εν. [z]ει κλπ. Δεν αποκλείεται όμως ειδικά σε περιοχές αρβανίτικου υποστρώματος ή παραστρώματος η κατηγορία αυτή συμφώνων να έχει ενισχυθεί από την αντίστοιχη αρβανίτικη. Την άποψη αυτή στηρίζει το ότι ακριβώς σε αυτές τις περιοχές τα αρβανίτικα λεξικά δάνεια ή λέξεις που παραλληλίζονται με τους αντίστοιχους αρβανίτικους τύπους διατηρούν το φατνοουρανικό σύμφωνο: *τσούπα* πρβ. *τσίπρα*, *μου[ʃ]κάρι* πρβ. *μί/κθ*, [ʃ]πίτι πρβ. *ʃταρί*, [ʃ]πάθα, πρβ. [ʃ]ράθ κ.ά.

2.3 Παραγωγική μορφολογία

Στην παραγωγική μορφολογία επίσης εκδηλώθηκε επίδραση των αρβανίτικων επί των ελληνικών ποικιλιών που τα αντικατέστησαν κατά τη διαδικασία της γλωσσικής μετατόπισης ή στις νεοελληνικές ποικιλίες που γειτονεύουν γεωγραφικά και βρίσκονται σε επαφή με τα αρβανίτικα. Εξετάζουμε τη χρήση αρβανίτικων επιθημάτων σε μη δάνειο λεξιλόγιο των νεοελληνικών ποικιλιών. Το επίθημα με τη μεγαλύτερη διάδοση είναι το υποκοριστικό *-(ι)ζα* < αρβ. *-(ə)zə* (οριστ. τύπος *-(ə)za*), το οποίο προσαρτάται κατά κανόνα σε βάσεις ουσιαστικών. Κατά τη μορφολογική προσαρμογή στο ελληνικό κλιτικό σύστημα οι δείκτες πτώσης και αριθμού τίθενται κατά τρόπο αναμενόμενο στο δεξί άκρο του παράγωγου θηλυκού ουσιαστικού σε *-α*: π.χ. *μάνιζα* ‘μανούλα’, *κλήσιζα* ‘εκκλησιούλα’, *λάκιζα* ‘μικρή λακκούβα’, *κότιζα* ‘κοτούλα’, *μηλέζα* (<*μηλέ-α*) ‘μηλίτσα’ κ.ά. Θα πρέπει να τονιστεί πάντως ότι τίποτε δεν εμποδίζει οι βάσεις παραγώγων όπως τα παραπάνω να ήταν δάνειες από τα ελληνικά στα αρβανίτικα και ο υποκορισμός τους να είχε γίνει ήδη προτού επιστρέψουν στα ελληνικά ιδιώματα. Πράγματι σε κάποιες περιπτώσεις αυτό ισχύει, π.χ. το *κλήσιζα* έρχεται ολόκληρο από το αρβανίτικο *κλί/θζα*, γιατί αν η παραγωγή είχε γίνει στα ελληνικά θα περιμέναμε ίσως έναν παροξύτονο τύπο όπως (*εκ*)*κλησίζα*. Παρόλα αυτά η παρουσία στο ελληνικό υλικό μεγάλου αριθμού δάνειων αλλά και μη δάνειων παραγώγων με το επίθημα αυτό πείθει ότι πράγματι έχει αυτονομηθεί τουλάχιστον σε κάποιες τοπικές νεοελληνικές ποικιλίες.

Το επίθημα απαντά σε πολλά τοπωνύμια της νότιας Ελλάδας, π.χ. *Καλογρέζα*, *Βάρκιζα*, *Χώριζα*, *Μύρτεζα* κλπ. καθώς και σε κύρια βαφτιστικά ονόματα θηλυκά, π.χ. *Λένιζα* αλλά και αρσενικά, π.χ. *Μήτσοζας*, *Κώτσοζας* κ.ά. Επιπλέον εντοπίσαμε πολλά παραδείγματα όπου προσαρτάται «πλεοναστικά» σε τύπο ήδη υποκορισμένο στην ελληνική: *καρδ-ούλ-ιζα*, *κουβερτούλιζα*, *γριούλιζα* κ.ά. Αλλά σε τέτοιες περιπτώσεις διπλού υποκορισμού μπορεί σπανιότερα να προηγείται το αρβανίτικο επίθημα, π.χ. *πλατιζίτσα*.

Ειδικά στα ελληνικά της Ύδρας το επίθημα αυτό φαίνεται ότι λειτουργεί περισσότερο ως συντακτικό παρά ως μορφολογικό στοιχείο, καθώς μπορεί να παραμένει μορφολογικά απροσάρμοστο και να προσαρτάται ως επιτασσόμενο κλιτικό κατά κανόνα μετά την κατάληξη. Σε αυτό το πλαίσιο συνδυάζεται με αντωνυμικά δεικτικά, π.χ. (*ετούτοζας*) *ετούτη-ζα ετούτοζα*, (*τόσοζας*) *τόση-ζα τόσοζα* κ.ά., καθώς και με χαϊδευτικές προσφωνήσεις στο επίπεδο της προσωδιακής λέξης, π.χ. [*καρδούλα-μου*]_{PW}-ζα, *μωρ’ σύ-ζα*, *καλέ-ζα*, *έλα-μου-ζα*, *καλό-μου-ζα* κλπ. Τη συντακτική φύση του *-ζα* επιβεβαιώνει στην ίδια ποικιλία το υποκορισμένο ουσιαστικό *το κοριτσάκι-ζα* (πληθ. *τα κοριτσάκια-ζα*) χωρίς αλλαγή του γένους σε θηλυκό. Το πιθανότερο είναι ότι ο τύπος αυτός προέκυψε αρχικά από τον μερικό μεταφραστικό δανεισμό του αντίστοιχου αρβανίτικου πληθυντικού *vaf-az-a* ‘κορίτσια’ (εν. *vaf-a*), δηλαδή [*koritsác-az-a*], όπου το *-az-* ήταν κανονικά το σχηματιστικό στοιχείο του πληθυντικού μερικών ονομάτων συγγένειας (πρβ. *vía* ‘αδερφός’ ~ *vł-ez-ər* ‘αδερφοί’, *ner-az* ‘άνθρωποι’ κ.ά., Demiraj 1976). Στη συνέχεια ο τύπος επαναναλύθηκε ως [*koritsáca-za*], με το *-za* να λειτουργεί ως επιτασσόμενο υποκοριστικό, και ενικοποιήθηκε ως (*το*) *κοριτσάκι-ζα*.³

Για το σχηματισμό επιρρημάτων από επίθετα, ουσιαστικά και άλλα επιρρήματα χρησιμοποιείται στα αρβανίτικα το επίθημα *-azə*, το οποίο δεν σχετίζεται ετυμολογικά

³ Σημειώνουμε επίσης τον τύπο *μου πάνε-ζα* ‘μου πάνε’ που καταγράφηκε στη Μάνδρα Αττικής, ο οποίος δείχνει ότι το φαινόμενο ενδεχομένως δεν είναι αποκλειστικό χαρακτηριστικό της πρώην αρβανιτόφωνης Ύδρας. Οπωσδήποτε απαιτείται περισσότερη έρευνα προς αυτή την κατεύθυνση.

με το υποκοριστικό -(ə)zə. Για παράδειγμα ο Sasse (1991: 252) δίνει για τα AAB τύπους όπως *strəmb-azə* ‘στραβά’ (← επίθ. *i-strəmb-ərə* ‘στραβός’), *biθ-azə* ‘με τον κόλο’ (← ουσ. *biθə* ‘κόλος’), *prap-azə* ‘πίσω’ (← επίρ. *prapə* ‘πάλι, πίσω’). Με δεδομένη όμως την διαχρονική τάση των αρβανίτικων για μείωση των άτονων φωνηέντων σε κεντρικό ə, για την οποία έγινε λόγος στην ενότητα 2.2, το επίθημα αυτό τείνει να συμπέσει με το υποκοριστικό και σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται ότι έχει επαναναλυθεί ως τέτοιο, πρβ. διπλοτυπίες όπως *prap-azə* ~ *prap-əzə*, και μετεπιρρηματικούς τύπους όπως *torrəzə* ‘γύρω’, *harałakəzə* ‘καβάλα’, *njaditəzə* ‘προχθές’, χωρίς υποκοριστική σημασία. Η σύμπτωση των δύο επιθημάτων συνδέεται πιθανότατα με την έντονη τάση των νεοελληνικών πελοποννησιακών ποικιλιών για τον σχηματισμό υποκοριστικών επιρρημάτων, π.χ. *παρακατούλια*, *αποπανούλια*, *δωχαμίτσα*, *παρακατίτσα* κλπ. Το τελευταίο βήμα σε αυτή τη διαδικασία ήταν ο συνδυασμός σε ελληνικές ποικιλίες των μορφών -αζα / -(ι)ζα και με μη δάνειες επιρρηματικές βάσεις, π.χ. *λίγαζα* ‘λιγάκι’, *πέριζα*, *απάνουζα*, *παρακάτουζα*, *μόνεζα* ‘αμέ’ κ.ά. Απαντούν μάλιστα και τύποι με διπλό υποκορισμό, π.χ. *λιγάτζίζα*.

3 Συμπεράσματα

Δείξαμε ότι η άποψη πως η επαφή μεταξύ ελληνικής και αρβανίτικων είχε μονόπλευρες δομικές συνέπειες από την πρώτη στα δεύτερα είναι μια παρανόηση, τουλάχιστον στο μικροεπίπεδο των τοπικών ποικιλιών. Η ακριβέστερη διατύπωση είναι ότι μεταξύ των δύο γλωσσών υπήρξε μια διαρκής ανταλλαγή δομικών στοιχείων και ανάμιξη που επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τα φωνητικά, μορφολογικά και συντακτικά τους συστήματα.

Βιβλιογραφία

- Demiraj, Shaban. 1976. *Morfologjia historike e gjuhës shqipe*. Pjesa II. Tiranë: Universiteti i Tiranës.
- Field, Fredric. 2002. *Linguistic borrowing in bilingual contexts*. Amsterdam: Benjamins.
- Gjinari, Jorgjiand Gjovalin Shkurtaç. 2003. *Dialektologjia*. Tiranë: Shtëpia Botuese i Librit Universitar.
- Haebler, Claus. 1965. *Grammatik der albanischen Mundart von Salamis*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Hamp, Eric. 1989. “On signs of health and death.” Στο Nancy C. Dorian (επιμ.), *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death*, 197–210. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kazazis, Kostas. 1976. “Greek and Arvanitika in Corinthia.” *Balkanistica. Occasional Papers in Southeast European Studies* 3:42–51.
- Κωστάκης, Θανάσης. “Οι Γεωργατζάδες του Κοσμά και η γλώσσα τους. *Πελοποννησιακά* 6:43–91.
- Λιώσης, Νίκος. 2007. *Γλωσσικές επαφές στη νοτιοανατολική Πελοπόννησο*. PhD diss., Aristotle University of Thessaloniki.
- Matras, Yaron. 1998. “Utterance modifiers and universals of grammatical borrowing”. *Linguistics* 36:281–331.

- Matras, Yaron. 2007. "The borrowability of structural categories". Στο Yaron Matras, and Jeanette Sakel (επιμ.), *Grammatical Borrowing in Cross-linguistic Perspective*, 31–73. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Newmark, Leonard, Phillip Hubbard, and Peter Prifti. 1982. *Standard Albanian. A reference grammar for students*. Stanford: Stanford University Press.
- Παντελίδης, Νικόλαος. Υπό έκδοση. "Η πελοποννησιακή διάλεκτος". Στο Χρήστος Τζιτζιλής (επιμ.), *Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Παντελίδης, Νικόλαος, και Νίκος Λιόσης. 2019. "Διαλεκτικές νεοελληνικές επιδράσεις στα αρβανίτικα". In Panagiotis Barkas, Brian Joseph, Mark Janse, and Angela Ralli (επιμ.), *On-line Proceedings of the 8th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (Gjirokastër, 4–6 October 2018)*, 219–34. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Romaine, Suzanne. 1995. *Bilingualism*. 2nd edition. Oxford: Blackwell.
- Sasse, Hans-Jürgen. 1991. *Arvanitika. Die albanischen Sprachreste in Griechenland, Teil 1*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Sasse, Hans-Jürgen. 1992. "Language decay and contact-induced change: similarities and differences". Στο Matthias Brenzinger (επιμ.), *Language death: Factual and theoretical explorations with special reference to East Africa*, 59–80. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Thomason, Sarah Grey. 2001. *Language contact: An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Thomason, Sarah Grey, and Thomas Kaufmann. 1988. *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Trudgill, Peter. 1976–7. "Creolization in reverse: reduction and simplification in the Albanian dialects of Greece". *Transactions of the Philological Society* 1976–77, 32–50.
- Tsitsipis, Lukas. 1981. *Language change and language death in Albanian speech communities in Greece: A sociolinguistic study*. PhD diss., Wisconsin University.

The suffix -ίδι(ο) through its derivatives in Standard Modern Greek*

Athanasios Litsos

Aristotle University of Thessaloniki

litsos.thanos@gmail.com

Περίληψη

Η μελέτη εξετάζει το επίθημα -ίδι(ο) στην Κοινή Νεοελληνική σύμφωνα με το μοντέλο της Κατασκευαστικής Μορφολογίας. Έπειτα από συλλογή και μελέτη δεδομένων παρατηρούμε ότι το επίθημα επιλέγει ουσιαστικά-βάσεις με το χαρακτηριστικό [+υλικό], ενώ είναι πραγματολογικά κυρίως [+λόγιο] ή [+/-λόγιο]. Κατασκευάζει ουδέτερα ουσιαστικά με υποκορισμό που επιφέρεται σε συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της σημασίας της βάσης, ενώ παρατηρείται και η ύπαρξη πρόσθετων, μη συνθετικών σημασιών. Επιπλέον, ο υποκορισμός μπορεί να συνδεθεί με υποτιμητική συνδήλωση. Ωστόσο, υπάρχουν λεξήματα στα οποία το -ίδι(ο) δεν είναι επίθημα αλλά ομώνυμο τέρμα.

Λέξεις-κλειδιά: βάση, υποκοριστικό, λόγιο χαρακτηριστικό, σημασιολογική οδηγία, μη συνθετική σημασία, ομωνυμία

1 The framework

This paper investigates the Modern Greek suffix -ίδι(ο)¹ within the framework of Corbin's Construction Morphology (Corbin 1987, 1989). In this model the lexicon is considered an organized system of regularities (Dangas 2012: 1021) with two important principles. The first is form-meaning *associativity*, that is, form and meaning are constructed simultaneously, since the meaning of the constructed lexeme (CL) or derivative is based on its morphological structure. Therefore, the meaning of a CL emerges compositionally and, thus, it is predictable (Anastassiadis-Symeonidis 2016: 60). The second basic principle is *stratification*, according to which in the derivation there are particular hierarchies imposed on:

- (a) the structure of the CL, which is constructed in a binary fashion, and
- (b) the predictable meaning, which is constructed according to
 - (i) the Lexeme Construction Rule (LCR)
 - (ii) the instructional meaning of the suffix related to the LCR and
 - (iii) the kind of base to which the affix is attached.

It follows that associativity determines stratification.

Central to the derivation is the Lexeme Construction Rule (LCR). An LCR includes four components: (1) a structural operation imposing a categorical relation between the base and the CL, e.g. the present LCR which derives nouns from nouns, (2) a semantic operation which constructs the basic meaning of all CLs that are generated by the LCR, (3) a morphological paradigm which contains the affixes, e.g. the diminutive suffixes -ίδιο, -άκι, and (4) restrictions concerning the compatibility of suffix and base, the availability degree and suffix register (Anastassiadis-Symeonidis

* I would like to thank Professor Anna Anastassiadis-Symeonidis for her valuable comments on earlier drafts of this paper. Any remaining mistakes are entirely my own responsibility.

¹ The parentheses indicate an inflectional suffix. I will take them for granted in the rest of the paper by not indicating them.

2015: 4). Following a specific LCR, a suffix selects a base and is applied to it, thus generating a lexical unit.

Furthermore, the model recognizes three categories of monolectic lexemes: (a) [+constructed], (b) [–constructed] and (c) [–constructed +complex]. In vocabulary acquisition speakers do not need to store the meaning of [+constructed] lexemes in their memory, as they depend on the lexical meaning of the base and the LCR that formed it. On the contrary, they have to learn the meanings for categories (b) or (c), since it is impossible to analyze the lexeme’s constituents (Anastassiadis-Symeonidis 2015: 3).

2 The data

The majority of the data were collected from the *Reverse Dictionary of Modern Greek* (Anastassiadis-Symeonidis 2002), while additional data were found in slang.gr and Christopoulou (2016). Sources that aided the analysis with lexical and etymological information include four dictionaries (*Dictionary of Standard Modern Greek* 1998; Babiniotis 2002; Babiniotis 2009; Charalambakis 2014) as well as electronic databases (Academic Dictionaries and Encyclopedias, Etymonline, LSJ lexicon, Wiktionary).

The LCR under investigation is $[[X]_N -\acute{\iota}\delta\iota\omicron_{(suf.)}]_N$. At the beginning of the analysis, the following lexemes were excluded, as they do not fit the present LCR:

- (a) Prefixed or compound lexemes, to which $-\acute{\iota}\delta\iota\omicron$ had been applied before prefixation or compounding.
- (b) Lexemes without a recognizable base, thus being [–constructed +complex]: ρουβίδιο ‘rubidium’ and αμίδιο ‘amide’.
- (c) Lexemes with $-\acute{\iota}\delta\iota\omicron$ that synchronically have no semantic difference from their base like βακτηρίδιο ← βακτήριο ‘bacterium’, ορμίδιο ← ορμιά ‘fishing line’.²
- (d) Lexemes which seemingly end in $-\acute{\iota}\delta\iota\omicron$, but $-\acute{\iota}\delta-$ constitutes part of the base to which the suffix $-\iota\omicron$ is attached like ιρίδιο ‘iridium’ ← ίριδα ‘iris’, αλυσίδιο ‘small chain’ ← αλυσίδα ‘chain’.
- (e) Lexemes derived by adjective-to-noun conversion like κατοικίδιο (‘pet’, noun) ← κατοικίδιος (‘domestic’, adjective)
- (f) Diminutive lexemes whose base is not certain, like πινακίδιο ‘small board’ ← πίνακας or πινακίδα ‘board’, νησίδιο ‘small island’ ← νησί or νησίδα ‘island’. If the second noun is their base, then they should be categorized under (d).
- (g) The lexeme υβρίδιο ‘hybrid’, whose base seems to be ύβρη ‘hubris, insult’ only through folk etymology (Latin *hybridium* < *hybrida* < *hibrida* < *ibrida*).
- (h) The lexeme εγγειρίδιο ‘dagger’ or ‘manual’. There seems to be no discernible base for it. Moreover, the Ancient Greek (AG) noun ἐγγειρίδιον ‘hand-knife, dagger’ was a conversion from the adjective ἐγγειρίδιος ‘in the hand’ (LSJ, Babiniotis 2009). This means that it probably occurs in Modern Greek (MG) only as an inherited word.

In order to facilitate the analysis, I organized the material into two big categories: lexemes with a scientific sense and non-scientific ones. Since this is an arbitrary

² According to the model, the base and the derivative cannot have the same meaning. Thus, $-\acute{\iota}\delta\iota\omicron$ here is not a suffix, but it may be a segment that mimics the form of the suffix $-\acute{\iota}\delta\iota\omicron$. This segment may mark the lexemes as belonging to a certain class; in βακτηρίδιο the addition of the segment $-\acute{\iota}\delta\iota\omicron$ may be an explicit way to mark the lexeme as belonging to the class of small entities (Anastassiadis-Symeonidis, personal communication).

decision, there are lexemes which belong to both categories like τριχίδιο, which means ‘small, thin hair’ (non-scientific sense) and ‘root hair’ in Botany.

3 The bases

The analysis of the bases reveals that their grammatical category is noun. These nouns appear to express concrete concepts like objects (μαχαίρι ‘knife’, σάκος ‘bag’, φιάλη ‘bottle’), animals (ιχθύς ‘fish’, χοίρος ‘pig’), people (γραία ‘old woman’, πόρνη ‘prostitute’, άνθρωπος ‘human’), groups of people and their organization (κόμμα ‘political party’, κράτος ‘state’), language-related units (φράση ‘expression’, λέξη ‘word’)³ and buildings (ναός ‘temple’, εκκλησία ‘church’). Some are hard to place in a category, but they still involve concrete concept e.g., άρτος ‘bread’, σταγόνα ‘drop of a liquid’, σάρκα ‘flesh’ and τρίχα ‘hair’.

In the scientific vocabulary the semantic feature [+material] is, possibly, even stronger. Several bases in Biology involve plants (βολβός ‘bulb’, ρίζα ‘root’, βλαστός ‘sprout’, σπόρος ‘seed’), humans and other animals (οφθαλμός or όμμα ‘eye’, όργανο ‘organ’, ίνα ‘fiber’, αρτηρία ‘artery’) and objects (σωλήνας ‘pipe’, σφαίρα ‘sphere’). In Medicine we can find nouns related to the pathology of the human body (όζος ‘nodule, gall’, όγκος ‘tumor’). We also find the noun λόφος ‘hill’ metaphorically used in Anatomy as a lump of an organ. Moreover, we find στρώμα ‘mattress, layer’ in Geology, σώμα⁴ in Physics, άγαλμα ‘statue’ and σκύφος ‘kind of wine cup’ in Archeology.

Several of these nouns constitute part of the elevated or scholarly vocabulary of MG and thus are marked with the feature [+learned]⁵ e.g., ιχθύς ‘fish’, χοίρος ‘pig’, άρτος ‘bread’, οφθαλμός or όμμα ‘eye’. A great many of them, though, are part of the language norm, i.e. [+/-learned], e.g., σάκος ‘bag’, άνθρωπος ‘human’, μαχαίρι ‘knife’, εκκλησία ‘church’. While in Anastassiadis-Symeonidis (2002) there is no base marked as [-learned], additional material (Christopoulou 2016, slang.gr) revealed such base nouns of the slang vocabulary like πουτάνα ‘whore’, καριόλα ‘slut’, πούστρα ‘faggot’, μαν ‘dude’. There we also find [+/-learned] bases, like γουρούνι ‘pig’ and ψάρι ‘fish’, as denotational equivalents of the respective [+learned] bases χοίρος and ιχθύς.

We observe that the suffix mostly selects bases from the [+learned] to the [+/-learned] side of the feature’s spectrum. However, there are a few [-learned] bases. Their existence may be explained by the fact that the notion of smallness, expressed in the derivatives, can be linked to belittlement (see 4.1, 4.2). Since some base nouns have derogatory uses, we can expect that they may also be [-learned]; πούστρα ‘faggot’ is itself a pejorative and, when selected by the suffix (πουστρίδιο), the latter intensifies the derogatory sense of the derivative by linking smallness to devaluation.

³ People who are not linguists may think that words and expressions have a material dimension, as they might consider that sounds and letters are their building materials.

⁴ Σώμα usually means body but its derivative is σωματίδιο ‘particle’.

⁵ This is a pragmatic feature associated to language use and discourse genres (Anastassiadis-Symeonidis 2016: 73).

4 The derivatives

4.1 Lexemes without scientific meaning

The analysis of the derivatives reveals that, when *-ίδιο* is applied to a base noun, it produces a noun derivative of neuter grammatical gender with the general/instructional meaning ‘small X’, where X is the variable of the base noun. In other words, the CL is a diminutive of a base X inserted in the LCR $[[X]_N -\acute{\iota}\delta\iota\omicron_{(suf.)}]_N$ e.g., *ιχθύδιο* ‘small fish’, *φιαλίδιο* ‘small bottle’, *γραϊδίο* ‘small old lady’.

A plausible question that arises here is to what aspect of the noun’s meaning the sense of smallness is applied. Is it applied to the totality of the referent or to a specific aspect? Size seems to be the feature of the diminutive’s application. In particular, objects appear to be evaluated along a scale of size specific to each object. For instance, *εκκλησίδιο* is small as a church only along a scale of church-size and only compared to what an average-sized church is. However, this scale may involve different aspects of size; in *τριχίδιο* ‘small hair’ smallness is applied to the length of the hair and not to its width. It may also not involve size; in *πορνίδιο* ‘young prostitute’ the diminutive is applied to age. If we take these observations into consideration, we may conclude that the general/instructional meaning of a CL, which can be predicted by its morphological constituency, will be applied to particular idiosyncratic characteristics of the base’s meaning.

A plausible implication can be the addition of further senses through the use of the lexeme in various contexts. This can be observed to a less or greater extent in some lexemes. The lexeme *ξίφιδιο* ‘small sword’, whose base is *ξίφος* ‘sword’, has acquired an additional specialized meaning, as it can also refer to the sword carried by the trainees of armed forces in their official suit. An instance of greater semantic specialization is *ματιδίο*, which signifies the upper part of an army officer’s official suit. Its base, *μάτιο*, used to denote a type of clothing commonly worn in the antiquity. Another instance involves *νυμφίδιο* ‘nymphet, slut’, which is based on the noun *νύμφη* ‘bride’⁶ (further discussed in 4.2).

There are, however, two lexemes, *ρνίδιο* and *ρπιδίο*, that superficially appear to be constructed with *-ίδιο*, but under a closer examination they are not. *Ρνίδιο* (usually in the plural, *ρνίδια*) is used to refer to small pieces of wood or metal cut off in the act of shaping an object. Its base is *ρίνη* ‘file, shaper’. Since *ρνίδιο* does not mean ‘small file’, it is not a diminutive of *ρίνη*. Also, there is a parallel form *ρνίδι*, constructed with the suffix *-ίδι*, which underwent an *-o* addition to mark the word with [+learned] feature for stylistic elevation (LKN). One of the senses of the suffix *-ίδι* concerns result (LKN), which explains *ρνίδια* as the result of filing. The same reasoning can be applied to *ρπιδίο*, a dated word for a fan that cools the air. Its base is *ρπή* ‘blast of air’, but it is not its diminutive. Instead, it is a tool that produces blasts of air. Again, there is the parallel form *ρπιδι* to which we can assume an *-o* was added for stylistic elevation. Another sense of the suffix *-ίδι* is repeated movement (LKN), which can explain its interpretation, as *ρπιδι* produces blasts of air through repeated movement of the hand. Possibly, this repeated movement became metonymically linked to the object with which it is performed, thus leading to the sense of the fan. Considering this information, we can conclude that in these cases *-ίδιο* is not a suffix but a final segment, [suffix *-ίδι* + *-o*], homonymous to the suffix *-ίδιο*.

⁶ *Νύμφη* in Standard MG means bride, though it is usually *νύφη* (*-μ-* deletion).

4.2 Lexemes with derogatory connotations

There exist some derivatives that are pejoratives: γράϊδιο, a small old woman but also a hag; πορνίδιο, a young prostitute, but also a whore; νυμφίδιο, a nymph, a slut; ανθρωπίδιο, a small person but also someone worthless; κομματίδιο, a small political party but also a petty one; λεξίδιο, a small word but also a petty one; φρασιδίιο, a small but also petty expression; αρθρίδιο, a small but also petty article, as a text.

These lexemes, in addition to the general meaning ‘small X’, carry a negative connotation. There appears to be a connection between smallness and belittlement. Even words like *belittlement*, *devaluation* display this connection, which implies that anything small is worthy of scorn and disrespect. This connection carries a cultural and evaluative load and, as such, it is a pragmatic comment which can be implicated depending on the context. Moreover, belittlement cannot prohibit the use of a diminutive with -ίδιο even for an object that is not considered small; ανθρωπίδιο ‘small person’ in its derogatory sense ‘worthless person’ can refer to people who are not short or small. Here we can also make a distinction between intensional and extensional readings; the extension of ανθρωπίδιο is ‘small person’, but its intension is ‘worthless person’.

It is interesting that throughout the entire material of the analysis, the three woman-related lexemes also carry a derogatory sense, while no lexeme for men as a pejorative was found. Two of them, πορνίδιο and νυμφίδιο, condemn a female’s sexual activity as immoral. This is expected, as prostitutes carry a very negative reputation in Greek society, while this also holds for sexually liberal women, whose free sex life is considered an index to their character. The lexeme νυμφίδιο is a special case. Its base is νύμφη ‘bride’, but it does not really mean ‘young bride’. The fact that it is marked only as a pejorative may be explained by the influence of the French *nymphette*, which is historically connected to the AG word νύμφη ‘young girl’ (Babiniotis 2002). Here we may notice that the application of the suffix may have contributed to the derogatory sense of the derivative by connecting young age to belittlement. It is also interesting that a word that used to denote a young girl became the base for a derivative that denotes a seducing and sexually liberal woman and, because sexual liberation is not deemed positive especially for women, it has also gained the meaning of an immoral woman. Moreover, the feature of young age is important in these lexemes, since the object of men’s sexual desire is stereotypically a young woman. Its lack in γράϊδιο explains why the latter carries non-sexually-related negative connotations.

4.3 Lexemes of the scientific vocabulary

In lexemes with scientific meaning we also observe the instructional meaning of the diminutive. However, the CL also bears a more special meaning within a particular scientific field, which depends on the general meaning ‘small X’; ριζίδιο, based on ρίζα ‘root’, means ‘small root’ but in Botany it is a radicle, i.e. an embryonic plant root, and a small nerve root in Anatomy, the latter showing a metaphorical use. Another instance is οφθαλμίδιο or ομματίδιο whose bases are the [+learned] forms οφθαλμός and όμμα ‘eye’ respectively. Their general meaning is ‘small eye’, but in Zoology it is a cluster of photoreceptor cells of the eyes of insects. As it is evident, the general meaning has been applied according to the needs of the scientific context to name particular entities.

Even though there are many lexemes that are explained in the way we have argued, there are the following problematic cases: ακτινίδιο ‘kiwi’, γλυκίδιο ‘carbohydrate’, γονίδιο ‘gene’, λιπίδιο ‘lipid’, μορίδιο ‘morula’, οξειδίο ‘oxide’, πεπτίδιο ‘peptide’, πλασμίδιο ‘plasmid’, χλωρίδιο ‘chloride’ and ωίδιο ‘powdery mildew’. These lexemes do not seem to be diminutives of their base nouns e.g., γονίδιο seems to be based on γόνος ‘offspring’ but it is not a young offspring; οξειδίο, whose base appears to be οξύ ‘acid’, is not a small acid; χλωρίδιο, whose base appears to be χλώριο ‘chlorine’, is not a small chlorine.

Apart from ακτινίδιο, μορίδιο and ωίδιο, we notice that the rest of these lexemes are loans from other languages that were introduced in MG through transliteration; *-id/-ide*⁷ was transliterated as *-ίδ* with the further addition of the segment *-ιο*, hence [*-ίδ* + *-ιο*], giving a homonymous *-ίδιο*. Thus, they are not derivatives of the present LCR and any relation to the bases is only superficial; οξειδίο is a loan from the French *oxide*; πλασμίδιο, the genetic material in the cell of a bacterium, is a loan from the English *plasmid* and is not based on πλάσμα ‘creature, being, plasma’; πεπτίδιο, a chemical compound that contains amino acids, is a loan from the English *peptide* and is not based on ^οπεπτ-⁸ (< AG πέσσω ‘cook, digest’); λιπίδιο, an organic compound, is a loan from the English *lipid* and is not based on λίπος ‘fat’; γλυκίδιο is a loan from the international *glycid* or the French *glucide*⁹ and is not based on γλυκό ‘a sweet’.

Nonetheless, ακτινίδιο, ωίδιο and μορίδιο may be derivatives of the present LCR. Ακτινίδιο ‘kiwi’, whose base is ακτίνα ‘spoke’, was named so because the arrangement of a kiwi’s core seeds resembles the spokes of a wheel. Since a kiwi’s ‘spokes’ are much smaller than those of a wheel, the diminutive was used, literally meaning ‘small spoke’, to describe its core in a metaphorical way. Later, the word was metonymically used to refer to the whole fruit. A similar case is found in ωίδιο ‘powdery mildew’ (a kind of vine disease), which derives from the non-liberable base ^οω- (< AG ωόν ‘egg’). In English the word *oidium* is also used to refer to seeds produced by fungi, which explains how the lexeme derives from that base, literally meaning ‘small egg’. Whether this meaning also existed in Greek is not known; the lexeme could have been formed in English like other terms of Greek origin. However, this meaning does not exist in Standard MG. We can assume that in the past the meaning of ‘fungus seed’ was metonymically related to the fungus itself – as fungus seeds produce fungi – and later to the disease it provokes; that is, a chain of metonymies. If this reasoning is correct, ωίδιο and ακτινίδιο were produced by the present LCR as diminutives. Later metonymy added noncompositional senses which became the dominant ones in Standard MG.

Perhaps there is one more derivative with a non-liberable base. In Embryology μορίδιο means morula, a spherical mass of cells formed after the splitting of the fertilized egg cell. At first, it seems it derives from the base noun μόριο ‘molecule, particle’. However, we cannot establish any semantic relation between the base and the derivative, as μορίδιο is not a small molecule. If we consider the origin of the English word *morula*, we see that the latter is a Latin diminutive of the Latin base *mōrum* ‘mulberry’, which may originate from the AG word μόνον ‘mulberry’. To

⁷ In reality, it was a reborrowing, as *-ide/-id* < Latin *-idium* < AG *-ίδιον*.

⁸ The symbol ^ο indicates a *non-liberable* base, that is, a base which cannot be freed with an inflection and thus requires a derivational affix e.g., ^οεαρ- (< AG ἔαρ ‘spring’) in εαρινός ‘of the spring (adjective)’ where *-ινός* is a derivational suffix (Anastassiadis-Symeonidis, personal communication).

⁹ The origin of these lexemes is the AG adjective γλυκός ‘sweet’. Metonymy may have played a role here, since certain carbohydrates have sweet flavor, but today we know this is not a general characteristic of the category.

make an analogy, if *morula* is a small mulberry and thus a diminutive of *mōrum*, then it may follow that μορίδιο was also fashioned in the same way, i.e. as a small mulberry and a diminutive of the AG base μόνον. In fact, this spherical mass of cells resembles a mulberry. Therefore, we can claim that in MG there is a non-liberable base, °μον- (< AG μόνον), selected by -ίδιο to produce μορίδιο, as a loan translation of *morula*.

The fact that in some lexemes we may recognize that the meaning of the lexeme is not related to the meaning of the constituents may show that in these lexemes the suffix has become lexicalized. According to Fliatouras (2018: 225–226), lexicalization is a process through which structure is not evident any more, with the linguistic unit being considered a lexical one and not a result of grammatical rules. This means that lexicalization can erase morphological derivation (ibid., p. 226). Therefore, speakers may observe that meaning does not arise from constituency in lexemes like ακτινίδιο, ματίδιο, νυμφίδιο, because their conventional meaning is noncompositional. For these lexemes perhaps we can claim that the suffix has become lexicalized but only partially, since in partial lexicalization we retain some morphological and semantic transparency (ibid., p. 231). This question requires further research and perhaps even experimental procedures, which could test constituency perception in these lexemes.

5 Conclusion

The suffix -ίδιο constructs neuter nouns. It selects nouns that semantically are [+material] and pragmatically [+learned] and [+/-learned], even though there are a few [-learned] bases, which can be explained by the connection of smallness to belittlement. Its instructional meaning is ‘small X’, where X is the base noun, thus producing a diminutive. The derivative, then, is applied to a particular aspect of the noun’s meaning. This kind of specialization is mostly observed in scientific contexts of use. There are also derivatives with additional noncompositional meanings, some of them due to metonymy. Moreover, derogatory connotations may exist in a derivative, as smallness and disrespect are pragmatically connected. Finally, there are some lexemes in which -ίδιο is not a suffix but a homonymous final segment. In these cases, either -ιδ is a transliteration of scientific loans with *-id/-ide* with the addition of the final segment -ιο or we have the suffix -ίδι with the addition of the final segment -ο.

References

- Academic Dictionaries and Encyclopedias. 2020. Last accessed April 28, 2020. <https://enacademic.com/>.
- Anastassiadis-Symeonidis, Anna. 2002. *Reverse Dictionary of Modern Greek*. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Anastassiadis-Symeonidis, Anna. 2009. “The Suffix -ίσι(ος) in Modern Greek.” *Studies in Greek Linguistics* 29:58–73.
- Anastassiadis-Symeonidis, Anna. 2015. “Suffixation and the Expression of Time and Space in Modern Greek.” *Theoretical and Applied Linguistics* 3:1–27.
- Anastassiadis-Symeonidis, Anna. 2016. “Suffixation and the Expression of Time and Space in Modern Greek.” *Lingue e Linguaggio* XV.1:59–84.

- Babiniotis, Georgios. 2002. *Dictionary of Modern Greek*. Athens: Lexicology Centre.
- Babiniotis, Georgios. 2002. 2009. *Etymological Dictionary of Modern Greek*. Athens: Lexicology Centre.
- Charalambakis, Christoforos. 2014. *A User's Dictionary of Modern Greek*. Athens: Academy of Athens.
- Christopoulou, Katerina. 2016. "A Lexicological Analysis of Slang Vocabulary of Modern Greek." PhD diss., University of Patras.
- Corbin, Danielle. 1987. *Morphologie Dérivationnelle et Structuration du Lexique*. 2 vols. Tübingen: Niemeyer.
- Corbin, Danielle. 1989. "Form, Structure and Meaning of Constructed Words in an Associative and Stratified Lexical Component". *Yearbook of Morphology* 2:31–54.
- Dangas, Nikolaos. 2012. "The Suffix -(ι)λίκι in Standard Modern Greek." In *Proceedings of the 10th International Conference of Greek Linguistics*, edited by Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki, and Penelope Kambakis-Vougiouklis, 1021–1029. Komotini: Democritus University of Thrace.
- Dictionary of Standard Modern Greek* (LKN). 1998. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Fliatouras, Asimakis. 2018. *Morphological Change in Greek*. Athens: Patakis Publishers.
- Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon (LSJ). 2020. Last accessed April 28, 2020. <https://lsj.gr/>
- Online Etymology Dictionary. 2020. Last accessed May 1, 2020. <https://www.etymonline.com/>.
- Slang.gr. 2020. Last accessed April 20, 2020. <https://slang.gr/>.
- Wiktionary (English). 2020. Last accessed May 1, 2020. <https://en.wiktionary.org/>.
- Wiktionary (Greek). 2020. Last accessed May 1, 2020. <https://el.wiktionary.org/>.

Disambiguation of future, subjunctive, optative in Greek speech acts

Rosemarie Lühr

Humboldt University at Berlin

rosemarie.luehr@hu-berlin.de

Περίληψη

Η διαφορά ανάμεσα στην ομηρική και μετα-ομηρική χρήση του μέλλοντα, της υποτακτικής και της ευκτικής έγκειται στο ότι η προορατική υποτακτική δεν εμφανίζεται πλέον στην κύρια πρόταση. Για να εξηγήσουμε αυτό το φαινόμενο, οι προαναφερθείσες κατηγορίες εξετάζονται μέσα σε κύριες προτάσεις, ακολουθώντας μια ονομασιολογική προσέγγιση. Οι αντίστοιχες λεκτικές πράξεις (speech acts) αναδεικνύουν το σημαντικό ρόλο πρωτίστως του ομιλητή και στη συνέχεια του ακροατή κατά την επιλογή των μέσων έκφρασης. Το γεγονός ότι η προορατική υποτακτική δεν εμφανίζεται πλέον στην κύρια πρόταση αποτελεί ένα συντακτικό φαινόμενο της κύριας πρότασης. Δεδομένου ότι οι δευτερεύουσες προτάσεις είναι πιο συντηρητικές, η προορατική υποτακτική διατηρείται ως δείκτης υπόταξης.

Λέξεις-κλειδιά: μέλλοντας χρόνος, υποτακτική, ευκτική, λεκτικές πράξεις (speech acts), συντακτικά φαινόμενα κύριας πρότασης

1 Introduction

In Ancient Greek, the optative, the subjunctive and the future tense compete with each other when it comes to the expression of a will, and the subjunctive as well as the future tense can also be understood as prospective. Furthermore, the optative with ἄν is used to express a future possibility. While these varying expressions in Homer's Iliad and Odyssey apply to both the main clause and the subordinate clause, in post-Homeric time, the prospective subjunctive has been almost entirely displaced from the main clauses. The reasons are so far not very clear. In order to get on with this, main clauses and subordinate clauses are examined for their distribution of forms with future time and modal reference. Since the choice of one of the future reference expressions may depend on the grammatical person, especially the first person, relevant speech acts are dealt with. Finally, fundamental differences between main and subordinate clauses have to be discussed. The investigation covers the period from the 8th century BC to the 5th century AD. It is based on multi-layered annotated corpora. To distinguish the different functions of future tense, subjunctive and optative, we choose an onomasiological approach, because the aim is to show the variety of possibilities of expression. The semantic concepts for the main clause are intention – future, will, deliberation, imagined possibility, counterfactual possibility, softening. We start with statistics (2), the study of main and subordinate clauses follows (3; 4). Finally, we discuss main clause vs. subordinate clause phenomena (5).

2 Statistics

Overall, future, optative and conjunctive are not very frequent versus the indicative; cf. the following numbers in text excerpts from Homer and Nonnos:

Homer, Iliad, Odyssey: tokens 2752			
indicative	subjunctive	optative	future
231 (with future)	44	16 (with future)	30
			indicative 23
			optative 1
			infinitive 6
Nonnos, Dionysiaca: tokens 4543			
indicative	subjunctive	optative	future
314 (with future)	12	20	16
			indicative 16

Table 1 | Distribution of indicative, subjunctive, optative, future

Compared to Homer, in Nonnos's *Dionysiaca* future, conjunctive and optative appear relatively rare.

3 Main clause

Since we want to find out why the prospective subjunctive is no longer present in the main clause in post-Homeric time, mainly uses that can relate to the future are treated. Only synthetic forms will be discussed below.¹

3.1 Intention-future time reference

In the following, a distinction is made between intention and will. Intention is understood as a purpose and will as desire (cf. Tichy 2002; Tichy 2006: 320f.).

3.1.1 Desiderative-future tense

Because the future is formed sigmatically, a formation that goes back to a desiderative (cf. Vedic *dītsasi* 'you will give'; Rix 1976: 224f.; Sampanis 2017), the denotation of the speaker's intention is probably the original one. The speaker expresses with the 1st singular that he intends to perform the action in question in the future. The diachronic path intention > future is well attested cross-linguistically (Bybee, Perkins and Pagliuca 1994: 263; Allan 2013: 38).

From Homer to Nonnos, the indicative of the future tense signifies a future process or state. Cf. the desiderative in the 1st singular (1). The clause is an assertion. In order to perform such a speech act, the speaker must be in a position to do so.

(1)(a) Homer, Iliad 1.29f.	τὴν this: ACC.F.SG	δ' but	ἐγὼ I: NOM.SG	οὐ not	λύσω set free: FUT. IND.ACT1SG
πρίν before	μιν she: ACC.F.SG	καὶ and	γῆρας old age(N): NOM.SG	ἔπεισιν come over: PRS. IND.ACT3SG	ἡμετέρῳ our: DAT.M.SG
ἐνὶ in	οἴκῳ	ἐν in	Ἄργεϊ		

¹ Besides synthetic forms with future reference, periphrases occur. The oldest is μέλλω + infinitive, 'being about to'. It appears from Homeric Greek until Early Byzantine Greek (Joseph 1983; Markopoulos 2009; Joseph and Pappas 2002; Lucas 2014; Allan 2017).

	house(M): DAT.SG		Argos(N): DAT.SG
--	---------------------	--	---------------------

τὴν δ' ἐγὼ οὐ λύσω: πρὶν μιν καὶ γῆρας ἔπεισιν / ἡμετέρῳ ἐνὶ οἴκῳ ἐν Ἄργεϊ
 'But I will not release her until she reaches old age, in our house in Argos'

Similar:

Typhoeus wants to compete with Cadmon for a musical contest:

(1)(b) Nonnos, Dionysiaka 1.439	στήσω face up to: FUT.IND. ACT1SG	δ' but	ἦν if	ἐθέλης wish: PRS.SUBJ. ACT2SG	Φιλίην friendly: ACC.F.SG	ἔριν quarrel(F): ACC.SG
---------------------------------------	--	-----------	----------	--	---------------------------------	-------------------------------

στήσω δ', ἦν ἐθέλης, φιλίην ἔριν
 'But I will, if you wish, face up to a friendly quarrel'

The proximity of future time reference and intention shows (1)(c): the futures ἀπειλήσω and πέμψω in the 1st person appear next to the voluntative subjunctive ἄγω.

(1)(c) Homer, Iliad 1.181-185	ἀπειλήσω threaten: FUT. IND.ACT1SG	δέ but	τοί you: DAT.SG	ὧδε this: DAT. N.SG
...	τὴν the: ACC.F.SG	μὲν but	ἐγὼ I: NOM.SG	σὺν with
νηΐ ship(F): DAT.SG	τ' as well	ἐμῆ my: DAT. F.SG	καὶ and	ἐμοῖς my: DAT. M.PL
ἐτάροισι compagnon (M): DAT.PL	πέμψω send: FUT.IND. ACT1SG	ἐγὼ I: NOM. SG	δέ but	κ' PART
ἄγω take: PRS.SUBJ. ACT1SG	Βρισηΐδα Briseis(F): ACC.SG			

ἀπειλήσω δέ τοι ὧδε ... τὴν μὲν ἐγὼ σὺν νηΐ τ' ἐμῆ καὶ ἐμοῖς ἐτάροισι / πέμψω, ἐγὼ δέ
 κ' ἄγω Βρισηΐδα ...
 'But I will threaten you thus ... I will send back her [Briseis] with my ship and my
 companions, but I will myself take Briseis ...'

Sometimes the speaker himself uses special means to give his assertion a clear future
 time reference as in (2). The expressions ὑπερβὰς, 'passing over', τότε, 'then', τῷ νῦν
 'into the now' provide a time frame with a transition from the present to the future:

(2) Gorgias, Encomium of Helen 5	τὸν the: ACC. M.SG	χρόνον time(M): ACC.SG	δὲ but	τῷ the: DAT. M.SG
λόγῳ	τὸν the: ACC.	τότε then	τῷ the: DAT.	νῦν now

speech(M): DAT.SG	M.SG		N.SG	
ὑπερβὰς passing over: AOR.PRT.ACT. NOM.M.SG	ἐπὶ to	τὴν the: ACC. F.SG	ἀρχὴν begin(F): ACC.SG	τοῦ the: GEN. M.SG
μέλλοντος upcoming: GEN.M.SG	λόγου speech(M): GEN.SG	προβήσομαι proceed: FUT.IND. MED1SG	καὶ and	προθήσομαι predicate: FUT.IND. MED1SG
τὰς the: ACC.F.PL	αἰτίας reason(F): ACC.PL			

τὸν χρόνον δὲ τῷ λόγῳ τὸν τότε τῷ νῦν ὑπερβὰς ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ μέλλοντος λόγου προβήσομαι, καὶ προθήσομαι τὰς αἰτίας ...
 ‘Passing over in my present discourse from the time past into the now, I will proceed to the beginning of my intended discussion and will predicate the causes ...’

However, if hearers take future forms as a report about future events rather than about intentions, a reanalysis takes place (Eckardt 2006). Thus, the form becomes a designation of the future time reference and functions as prospective future.

In (3) a directive and a prediction in the 3rd person are combined. The speaker locates a particular state of affairs in the projected reality (Allan 2017: 50f.):

(3)(a) Nonnos, Dionysiaka 1.378	σύριζε flute: PRS.IMP. ACT2SG	καὶ and	οὐρανὸς sky(M): NOM.SG	εὐδιος clear: NOM.M.SG	ἔσται: sein: FUT.IND. MED3SG
---------------------------------------	-------------------------------------	------------	------------------------------	------------------------------	------------------------------------

σύριζε, καὶ οὐρανὸς εὐδιος ἔσται
 ‘Flute and the sky will be clear’

A prediction can be used as prophecy; cf. with the 2nd person:

(3)(b) Nonnos, Dionysiaka 32.6f.	θέλξεις enchant: FUT.IND.ACT2SG	δ’ but	εἰν with	ἐνὶ one: DAT.M.SG	πάντα everyone: ACC.M.SG
πόθων longing(M): GEN.PL	ἰθύντορι driver(M): DAT.SG	κεστῶ belt(M): DAT.SG			

θέλξεις δ’ εἰν ἐνὶ πάντα πόθων ἰθύντορι κεστῶ ...
 ‘But you will enchant everyone with the one belt as the driver of the longings ...’

3.1.2 Prospective Subjunctive

Like the future tense, the prospective subjunctive goes back to the desiderative (cf. Allan 2013: 37f.). The reinterpretation of the content-related future is then based on parallel individual language innovation; cf.:

Latin future: *erō, eris, erit ...* < **h₁esoH, *h₁eses(i), *h₁eset(i) ...* Vedic subjunctive.: *ás-ā(ni), ás-as(i), ás-at(i) ...* Homeric subjunctive: ἔω, ἐήις, ἐήι ... (Rix 1976: 225). According to Sampanis (2017), the Indo-European language made no clear-cut distinction between the voluntative and prospective subjunctive.

As mentioned, in our corpus we found the prospective subjunctive in main clauses only in Homer:

(4) Homer, Iliad 1.262f.	οὐ not	γάρ for	πῶ up to this time	τοίους such: ACC.M.PL
ἴδων see: AOR. IND.ACT1SG	ἀνέρας man(M): ACC.PL	οὐδὲ but not	ἴδωμαι see: AOR.SUBJ. ACT1SG	

οὐ γάρ πῶ τοίους ἴδων ἀνέρας οὐδὲ ἴδωμαι ...

‘Such warriors have I never since seen, nor shall I see ...’ (Allan 2013: 37f.; Willmott 2007: 54-281)

The use is epistemic, the negation is οὐδὲ. As Willmott (2008) has shown, the choice between οὐκ and μή does not match deontic and epistemic modality (for using the negation μή deontically cf. Allan 2013: 36 with fn. 46, 40).

3.2 Will

The following expressions exhibit deontic modality, they imply the will of the speaker that the event be realized.

3.2.1 Imperatival future

The imperatival future is similar to the imperative:

(5) Homer, Odyssey 12. 23-25	ἀλλ’ but	ἄγετ’ come on: PRS. IMP.ACT2PL	ἐσθίετε eat: PRS.IMP. ACT2PL	βρώμην food(F): ACC.SG
καὶ and	πίνετε drink: PRS.IMP. ACT2PL	οἶνον wine(M): ACC.SG	αὐθι here	πανημέριοι all day long
ἅμα at the same time	δ’ but	ἦοι dawn(F): DAT.SG	φαινομένηφι appear: PRS.PRT. MED.DAT.F.PL	πλεύσεσθ’ sail: FUT. IND.MED2PL

ἀλλ’ ἄγετ’ ἐσθίετε βρώμην καὶ πίνετε οἶνον / αὐθι πανημέριοι: ἅμα δ’ ἦοι φαινομένηφι / πλεύσεσθ’

[Circe:] ‘But come on, eat food and drink wine here all day. When dawn appears you will sail.’ (Denizot 2011: 438; Allan 2017: 53f.)

3.2.2 *Voluntative future*

The future tense can also be used to denote voluntativity:

(6) Plato, Protagoras 338a	ὡς so	οὖν in fact	ποιήσετε do: FUT.IND.ACT2PL
-------------------------------	----------	----------------	--------------------------------

ὡς οὖν ποιήσετε
‘So you shall do’

3.2.3 *Voluntative subjunctive*

The same applies to the voluntative subjunctive (Allan 2013: 38). Cf. the following hortatives:

(7)(a) Homer, Iliad 1.62f.	ἀλλ’ hence	ἄγε come on	δή therefore	τινα some: ACC.M.SG
μάντιν seer(M): ACC.SG	ἐρείομεν ask: PRS. SUBJ.ACT1PL	ἢ or	ἱερῆα priest(M): ACC.SG	

ἀλλ’ ἄγε δή τινα μάντιν ἐρείομεν ἢ ἱερῆα ...
‘But come, let us ask some seer or priest ...’

(7)(b) Aristophanes, Lysistrata 266	ἀλλ’ otherwise	ὡς so	τάχιστα swift: SUPERL	πρὸς to
πόλιν city(F): ACC.SG	σπεύσωμεν hasten: AOR.SUBJ. ACT1PL			

ἀλλ’ ὡς τάχιστα πρὸς πόλιν σπεύσωμεν
‘Otherwise let’s hurry to the city as soon as possible’

3.2.4 *Cupitive optative*

The cupitive optative expresses wishes for the future: “may it happen!”.

After jealous Hera asked Appollo to help his father, she calls out:

(8) Nonnos, Dionysiaka 1.328	αἶθε oh that	λαβὼν grabbing: NOM.M.SG	ἐρύσειεν drag: AOR.OPT.ACT3SG	ὅπως so that
Διὶ Zeus(M): DAT.SG	τοῦτο this: ACC.N.SG	βοήσω call: FUT.IND.ACT1SG		

αἶθε λαβὼν ἐρύσειεν ὅπως Διὶ τοῦτο βοήσω
 ‘Oh, if only one would catch and drag him (to the plow), so that I could call this to Zeus’

3.3 *Deliberative question*

Following Faure (2012), we regard the deliberative question as a speech act. The deliberative subjunctive signals a desire of the speaker, whereby the speaker’s will is questioned (Ruijgh 1971, 275). This usage is deontic.

3.3.1 *Deliberative subjunctive*

(9)(a) Euripides, Ion 758	εἴπωμεν talk: AOR. SUBJ.ACT1PL	ἢ or	σιγῶμεν keep silence: PRS.SUBJ. ACT1PL	ἢ or	τί what: ACC.N.SG	δράσομεν do: PRS. FUT.ACT1PL
---------------------------------	--------------------------------------	---------	---	---------	-------------------------	------------------------------------

[chorus leader] εἴπωμεν ἢ σιγῶμεν; ἢ τί δράσομεν;
 ‘Shall we speak or be silent? Or what shall we do?’

(9)(b) Nonnos, Dionysiaka 1.400	ἀλλὰ but	τί what: ACC.N.SG	ῥέξω do: AOR.SUBJ.ACT1SG
---------------------------------------	-------------	----------------------	-----------------------------

ἀλλὰ τί ῥέξω
 ‘But what can I do?’

3.3.2 *Deliberative optative*

The deliberative optative is rare. This use is called “remote optative”.

(10) Plato, Gorg. 492b	<τί what: NOM. N.SG	ἄν> PART	τῇ the: DAT.F.SG	ἀληθεία truth(F): DAT.SG
αἴσχιον dishonouring: COMP.NOM.N.SG	καὶ and	κάκιον bad: COMP. NOM.N.SG	εἴη be: PRS. OPT.ACT 3SG	σωφροσύνης prudence(F): GEN.SG
καὶ and	δικαιοσύνης justice(F): GEN.SG	τούτοις this: DAT. M.PL	τούτοις this: DAT. M.PL	ἄνθρωποις man(M) DAT.PL

<τί ἄν> τῇ ἀληθείᾳ αἴσχιον καὶ κάκιον εἴη σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης σωφροσύνης
 καὶ δικαιοσύνης τούτοις τοῖς ἀνθρώποις
 ‘what in truth could be fouler or worse than temperance and justice in such cases?’

3.4 *Imagined possibility*

3.4.1 *Potential optative*

The potential optative indicates that the state of affairs is merely imagined, that is, not expected. The modality is epistemic; cf. with particle ἄν (Allan 2013: 40).

(11)(a) Antiphon, On the murder of Herodes 5.48f	ὥστε so as	πολλῶ far rather	ἄν PART	ὕμεῖς you: NOM.PL
δικαιότερον more deserved	κρίνοισθε accuse: PRS. OPT.PASS2PL	ἢ than	ἐγὼ I: NOM.SG	

ὥστε πολλῶ ἄν ὑμεῖς δικαιότερον κρίνοισθε ἢ ἐγὼ νῦν ...
‘Thus it is you who deserve to be on trial far rather than I ...’

The optative with ἄν can also be used to express a future possibility:

Xenophon, Cyropaedia 1.6.21	γνοίης come to know: PRS.OPT.ACT2SG	δ’ but	ἄν PART	ὅτι that
τοῦθ’ this: NOM.N. SG	οὕτως so	ἔχει occur: PRS. IND.ACT3SG		

γνοίης δ’ ἄν ὅτι τοῦθ’ οὕτως ἔχει
‘you may see that this is so’

3.4.2 “Futur de raisonnement »

Also the so-called “futur de raisonnement” has an epistemic meaning.² It is especially frequent in the dialogues of Plato.

For (12) the preceding premise is, that the soul’s excellence is justice and its vice is injustice.

(12) Plato, Republic 353e	ἢ PART	μὲν PART	ἄρα PART	δικαία just: NOM.F.SG
ψυχή soul(F): NOM.SG	καὶ and	ὁ the: NOM. M.SG	δίκαιος just: NOM. M.SG	ἄνθρωπος man(M) NOM.SG
εὖ well	βιώσεται live: FUT.IND. MED3SG	κακῶς ill	δὲ but	ὁ the: NOM.M.SG
ἄδικος unjust: NOM. M.SG				

ἢ μὲν ἄρα δικαία ψυχή καὶ ὁ δίκαιος ἄνθρωπος εὖ βιώσεται, κακῶς δὲ ὁ ἄδικος.

² Allan (2017: 57) considers the emergence of the epistemic meaning of the future tense as a form of “extreme subjectification” (Langacker 2003: 13).

[Socrates] ‘Indeed, the just soul and the just man then will live well and the unjust ill.’

3.5 Counterfactual possibility

Only in Homer, the potential optative can be used with counterfactual meaning (mostly referring to the present). With this kind of modality, the speaker refers to propositions which the speakers knows to be not true, i.e. events that have not been/are not being realized (Allan 2013: 5, 39f.).

(13) Homer, Iliad 12, 322-325	...	εἰ if	μὲν indeed	γὰρ for
...	αἰεὶ ever	δῆ now	μέλλοιμεν be destined: PRS. OPT.ACT1PL	ἀγήρω ageless: NOM.M.DU
τ’ both	ἄθανάτω immortal	τε and	ἔσσεσθ’ be: FUT.MED.INF	οὔτε and not
κεν PART	αὐτὸς self: NOM.M.SG	ἐνὶ in	πρώτοισι first: DAT.M.PL	μαχοίμην fight: PRS. OPT.MED3PL
οὔτε and not	κε PART	σὲ you: ACC.SG	στέλλοιμι send: PRS.OPT. ACT1SG	μάχην battle(F): ACC.SG
ἐς into	κυδιάνειραν bringing men glory: ACC.F.SG			

... εἰ μὲν γὰρ ... / αἰεὶ δὴ μέλλοιμεν ἀγήρω τ’ ἄθανάτω τε / ἔσσεσθ’, οὔτε κεν αὐτὸς ἐνὶ πρώτοισι μαχοίμην / οὔτε κε σὲ στέλλοιμι μάχην ἐς κυδιάνειραν
 ,... if we had the perspective to be forever ageless and immortal, neither should I myself fight amid the foremost, nor should I send you into battle.³

The negation of the main clause is οὔτε.

3.6 Softened statements

Softened statements with potential optative and particle ἄν display an epistemic use (Allan 2013: 39). Examples for mitigated requests are:

(14)(a) Sophocles, Antigone 1339	ἄγοιτ’ lead: PRS. OPT.ACT2PL	ἄν PART	μάταιον useless: ACC. M.SG	ἄνδρ’ man(M): ACC.SG
ἐκποδῶν away from the feet				

³ Cf. Wakker 1994: 211, 212 n. 171. According to Allan (2013: 41), “the domain of possible reality and the domain of counterfactuality constitute a semantic continuum.”

ἄγοιτ' ἄν μάταιον ἄνδρ' ἐκποδών

[Kreon] 'Lead me out of the way, useless man that I am' (Drummen 2013: 51)

(14)(b) Sophocles, Electra 1491	χωροῖς give way: PRS. OPT.ACT2SG	ἄν PART	εἴσω into	σὺν with	τάχει swiftness(N): DAT.SG
---------------------------------------	--	------------	--------------	-------------	----------------------------------

χωροῖς ἄν εἴσω σὺν τάχει

'You could go in fast' (instead of:, Go in, and quickly')⁴

Presenting the state of affairs as possible is less disturbing for the addressee than an imperative and leaves more room for refusal (Drummen 2013: 90 n. 40).

All in all, concepts that are somehow related to futurity or modality provide a great deal of means of expression in the main clause.

future tense	subjunctive	optative
future time reference	prospective	potential
desiderative/voluntative	voluntative	cupitive
prediction/prophesy	deliberative	deliberative
imperative		counterfactual possibility
future de raisonnement		softened statement

Table 2 | Functions of future tense, subjunctive, optative in main clauses

4 Subordinate clause

For subordinate clauses we only consider the subjunctive. It's about relative clauses, deliberative indirect questions, complement clauses with verbs of fearing, purpose and conditional clauses.

4.1 Deliberative indirect question

In deliberative indirect questions the deliberative subjunctive appears. The use corresponds to that in the main clause.

(15) Xenophon, Anabasis 1.3.5	εἰ whether	μὲν indeed	δὴ PART	δίκαια right: ACC.N.PL
ποιήσω do: AOR.SUBJ. ACT3SG	οὐκ not	οἶδα know: PF.IND. ACT1SG		

εἰ μὲν δὴ δίκαια ποιήσω, οὐκ οἶδα

'I don't know whether I shall do what is right'

⁴ Bornemann and Risch 1973: § 228. 3 fn. 2.

4.2 Complement clause with verbs of fear

In the case of complement clauses depending on verbs of fear, there was an original voluntative subjunctive. The negation μή expresses the wish to avert something (negative desire).

(16) Xenophon Hellenica 4.8.4	εἰ if	δέ but	τις anyone: NOM.M.SG	τοῦτο this: ACC.N.SG
φοβεῖται fear: PRS. IND.MED3SG	μὴ that not	καὶ and	κατὰ downwards	γῆν land(F): GEN.SG
καὶ and	κατὰ downwards	θάλατταν sea(F): ACC.SG	ἐνθάδε thither	πολιορκώμεθα besiege: PRS.SUBJ. PASS1PL

εἰ δέ τις τοῦτο φοβεῖται, μὴ καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν ἐνθάδε πολιορκώμεθα ...
'But if anyone is afraid that we may be besieged here both by land and by sea...'

4.3 Relative clause

The prospective subjunctive with clear future time reference can be found in relative clauses. In (17), there is a restrictive one:

(17) Homer, Iliad 21, 104	νῦν now	δ' but	οὐκ not	ἔσθ' be: PRS.IND. ACT3SG
ὅς who: NOM.M.SG	τις any one: NOM.M.SG	θάνατον death(M): ACC.SG	φύγη escape: AOR.SUBJ. ACT3SG	

νῦν δ' οὐκ ἔσθ' ὅς τις θάνατον φύγη
'but now is there not one that shall escape death'

The subjunctive is used here deontically, it is a prophecy.

4.4 Purpose clause

In purpose clauses, also the prospective subjunctive appears. The speaker views the future realization of the state of affairs as probable or, at least, very well possible. Thus the subjunctive has an epistemic meaning.

(18)(a) Nonnos, Dionysiaka 1.136	ἴσχεο stay: PRS. IMP.MED2SG	φωνή voice(F): VOC.SG	μὴ not	Βορέην Boreas(M): ACC.SG
μετὰ after	ταῦρον bull(M): ACC.SG	ἐρωμανέοντα crazy with love: PRS. PRT.ACT. ACC.M.SG	νοήσω perceive: AOR.SUBJ. ACT1SG	

ἴσχεο, φωνή, / μὴ Βορέην μετὰ ταῦρον ἐρωμανέοντα νοήσω.’

‘Stay, my voice, so that I will not see Boreas crazy with love, after the bull’

(18)(b) Plato, Euthyphro 9a1-2	δίδαξον teach: AOR.IMP.ACT2SG	καὶ also	ἐμέ I: ACC.M.SG	ἵνα so that
σοφώτερος wise: COMP. NOM.M.SG	γένωμαι become: AOR.SUBJ. MED1SG			

δίδαξον καὶ ἐμέ, ἵνα σοφώτερος γένωμαι.

‘Teach me too, so that I can become wiser.’

4.5 Conditional clause

In the following conditional clause, the meaning if (in future) of ἦν appears together with the negation μή⁵. Something that is conceived or imagined is expressed. The prospective subjunctive is again used epistemically:

(19) Isocrates, Euagoras 9.48	καίτοι and indeed	τηλικαύτας such as this: ACC. F.PL	ἐπιδόσεις increase (F): ACC. PL	τὰς the: ACC.F. PL
πόλεις city(F): ACC.PL	λαμβάνειν take: PRS. INF.ACT	οὐχ not	οἷόν such as: NOM.N.SG	τ’ and
ἐστίν be: PRS.IND. ACT3SG	ἦν if	μὴ not	τις anyone: NOM.M.SG	αὐτὰς this: ACC. F.PL
διοικῆ keep house: PRS. SUBJ.MED.3SG	τοιούτοις such as this: DAT.N.PL	ἥθεσιν character (N): DAT.PL	οἷοις such as: DAT.N.PL	Εὐαγόρας Evagoras (M): NOM. SG
μὲν but	εἶχεν have: IPF. IND.ACT 3SG			

καίτοι τηλικαύτας ἐπιδόσεις τὰς πόλεις λαμβάνειν οὐχ οἷόν τ’ ἐστίν, ἦν μὴ τις αὐτὰς διοικῆ τοιούτοις ἥθεσιν οἷοις Εὐαγόρας μὲν εἶχεν

‘And yet it is not possible that cities should take on such increase unless there are those who govern them by such principles as Evagoras had’

Thus, in subordinate clauses with subjunctive future and modal meanings can still be inferred. But as soon as the prospective subjunctive had disappeared from the main clause, this mood was interpreted as a subordinate clause marker.

⁵ Negative epistemic stance is also indicated by the potential optative (Drummer 2013: 70).

5 Main clause vs. Subordinate clause phenomena

Now the question has to be answered, why in post-Homeric time, the prospective subjunctive no longer appears in main clauses while surviving in subordinate clauses. This has to be explained given that other types of the subjunctive survive in both main and subordinate clauses (i.e. deliberative and voluntative subjunctive). However, main and subordinate clauses differ fundamentally when it comes to language changes. Main clauses are pragmatically richer than subordinate clauses. They contain more information than subordinate clauses by separating old information from new information (Bybee 2002: 14). As our examples have shown, the speaker's and hearer's attitude are also expressed more clearly in main clauses. Especially the speaker is affected when intention, will, strong request or deliberation are expressed, while the addressee comes into play with the imperatival future or the voluntative future. But above all, the speaker is also the one who can trigger language changes. In main clauses he replaced the prospective subjunctive with the more objective future or with the optative, which is similar in its function but describes the mere possibility. In the subordinate clause, on the other hand, the prospective subjunctive was retained and became a subordinate clause marker⁶. Altogether, the preservation of the subjunctive agrees with the fact that subordinate clauses are conservative and main clauses are innovative.

References

- Allan, Rutger J. 2013. "Exploring Modality's Semantic Space: Grammaticalisation, Subjectification and the Case of ὀφείλω." *Glotta* 89:1-46.
- Allan, Rutger J. 2017. "The history of the future: grammaticalization and subjectification in Ancient Greek future expressions." In Lambert et. al., 43-72.
- Bornemann, Eduard and Ernst Risch. 1973. *Griechische Grammatik*. Frankfurt a. M.: Diesterweg
- Bybee, Joan L. 2002. "Main clauses are innovative, subordinate clauses are conservative." In *Complex Sentences in Grammar and Discourse: Essays in honor of Sandra A. Thompson*, edited by Joan L. Bybee and Michael Noonan, 1-17. University of New Mexico: John Benjamins.
- Bybee, Joan, Revere Perkins, and William Pagliuca. 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the languages of the world*. Chicago: University of Chicago Press.
- Denizot, Camille. 2011. *Donner des ordres en grec ancien: étude linguistique des formes de l'injonction*. Cahiers de l'ERLAC, n° 3 – Fonctionnements linguistiques. Mont-Saint-Aignan: Presses universitaires de Rouen et du Havre.
- Drummen, Annemieke. 2013. "A constructionist approach to the potential optative in classical Greek drama." *Glotta* 89:68-108.
- Eckardt, Regine. 2006. *Meaning change in grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.

⁶ As Allan (2013: 37) explains, in clauses with the original local conjunction ἵνα the subjunctive was used in its purely epistemic future-referring meaning. After the local meaning faded, the subjunctive became a grammaticalized marker for purpose clauses.

- Faure, Richard. 2012. "La deliberation et le subjonctif deliberative dans la prose grecque classique." *Syntaktika* 43:5-62.
- Joseph, Brian D. 1983. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive. A Study in Areal, General, and Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joseph, Brian D. and Panayiotis Pappas. 2002. "On some recent views concerning the development of the Greek future system." *Byzantine and Modern Greek Studies* 26.247–273.
- Lambert, Frédéric, Rutger J. Allan, and Theodore Markopoulos, eds. 2017. *The Greek future and its history/Le futur grec et son histoire*. Louvain-La-Neuve: Peeters.
- Langacker, Roland W. 2003. "Extreme subjectification: English tense and modals." In *Motivation in Language: Studies in Honor of Günther Radden*, edited by Hubert Cuyckens, Thomas Berg, René Dirven and Klaus-Uwe Panther, 3-26. (Current Issues in Linguistic Theory 243.) Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Lucas, Sandra. 2014. "Aspect in Greek Future Forms." *Journal of Greek Linguistics* 14:163-189.
- Markopoulos, Theodore. 2009. *The Future in Greek: From Ancient to Medieval*. Oxford: Oxford University Press.
- Rix, Helmut. 1976. *Historische Grammatik des Griechischen. Laut- und Formenlehre*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Sampanis, Konstantinos. 2017. "The Interplay between the Future and the Subjunctive Mood in the Diachrony of the Greek Language." In Lambert et. al., 237-251.
- Tichy, Eva. 2002. „Zur Funktion und Vorgeschichte der indogermanischen Modi." In *Indogermanische Syntax. Fragen und Perspektiven*, edited by Heinrich Hettrich with the cooperation of Jeong-Soo Kim, 189-206. Wiesbaden: Reichert.
- Tichy, Eva. 1992. „Wozu braucht das Altindische ein periphrastisches Futur?“ *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 142/2: 334-342.
- Tichy, Eva. 2006. *Der Konjunktiv und seine Nachbarkategorien Studien zum indogermanischen Verbum, ausgehend von der älteren vedischen Prosa*. Bremen: Hempen.
- Wakker, Gerry. 1994. *Conditions and Conditionals. An investigation of Ancient Greek*. Amsterdam: J.C. Gieben.
- Willmott, Jo. 2007. *The Moods of Homeric Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Willmott, Jo. 2008. „Not in the mood: modality and negation in the history of Greek.“ <http://www.jowillmott.co.uk/downloads/papers/AMGLPaper.pdf>.

Modern Greek Imperative Subjects in the Syntax-Information Structure Interface

Georgios Magionos
University of Patras
gmagionos@upatras.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εστιάζει στα υποκείμενα των προστακτικών στην Κοινή Νέα Ελληνική (ΚΝΕ) όσον αφορά το διεπίπεδο της σύνταξης-πληροφοριακής δομής. Αρχικά, θα αναφερθώ στις διαφορές των βασικών ειδών προτάσεων ως προς την πληροφοριακή δομή, ενώ στη συνέχεια θα χρησιμοποιήσω συντακτικούς όρους όπως σειρά όρων, εστίαση και θεματοποίηση, προκειμένου να περιγράψω τα βασικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων των προστακτικών στην ΚΝΕ. Πιο συγκεκριμένα, η παρουσία ενός φωνολογικά εκπεφρασμένου υποκειμένου επιβάλλει περιορισμούς στο πώς ορίζονται οι συμμετέχοντες που θα φέρουν την προστακτική εις πέρας, ενώ η αντιθετική εστίαση – προρηματικά ή μεταρηματικά– προϋποθέτει κάποιο υποσύνολο ή εναλλακτικό σύνολο των ακροατών που αντικαθίσταται.

Λέξεις-κλειδιά: υποκείμενο, θεματοποίηση, εστίαση, διεπίπεδα, σειρά όρων

1 Introduction

Imperatives are one of the three main clause types along with declaratives and interrogatives (see Sadock and Zwicky 1985, König and Siemund 2007 for a general introduction). Typically, true (i.e. morphologically marked) imperatives encode directive force, refer to the Addressees or a subset thereof, and are usually subjectless, even in non-pro-drop languages, like English (for their main morphosyntactic and semantic properties see Aikhenvald 2010, Alcázar and Saltarelli 2014, Isac 2015, as well as the edited volume by Aikhenvald and Dixon 2017).

A true imperative in Modern Greek (MG) belongs to the special imperative morphological paradigm with a null subject, thus qualifying as a command to a single Addressee, as in (1a) or the entirety of the Addressees (1b):

(1) a Πέρασε έξω!
go-imp.2sg outside
'Go (=2sg) outside!'

(1) b Περάστε έξω!
go-imp.pl outside
'Go (=2pl) outside!'

Different approaches have treated null imperative subjects, as *pro*, PRO or an A-bar trace bound by an operator. However, since MG is a null-subject language, the natural assumption is that the imperative inflection licenses *pro* which is identified as the Addressee(s). So, *pro* is both licensed and identified (Rizzi 1986).

MG true imperatives, as in English and other languages, may also allow for an overt subject, either preverbally or postverbally. The overt subjects include – but are

not limited to – overt pronouns, referential DPs, free choice elements and Quantifier Phrases:

- (2) Εσείς/ οι απόφοιτοι/ όσοι θέλετε/ κάποιои περάστε έξω!
 you-pl the alumni whoever want-2pl some go-imp.pl outside
 ‘You/ the alumni / those who want / some go(=2pl) outside!’
- (3) Περάστε έξω εσείς/ οι απόφοιτοι/ όσοι θέλετε/ κάποιои!
 go-imp.pl outside you-pl the alumni whoever want-2pl some
 ‘Go(=2PL) outside you/ the alumni / those who want / some!’

In order to analyze the properties of imperative subjects, like the ones presented in (1)-(3), we need to take a series of factors into consideration.

The first factor concerns the structural differences between imperatives and other clause types. The second one has to do with the interpretation of imperatives in the syntax-information structure interface. The third one concerns the interpretation of the imperative subject depending on its position as well as its prosody.

The next section introduces the background that relates to the above factors. Section 3 introduces the main empirical data with an overt subject in different positions. Section 4 introduces an analysis that is based on the mapping of an overt subject to discourse participants. Finally, section 5 summarizes the main findings.

2 Background Assumptions

Concerning word order, MG seems to be quite flexible, as all 6 subject (S), verb (V) and object (O) combinations manifest, yielding 12 possible alternatives if object clitics (Ocl) are also considered (see from Philippaki-Warburton 1985:113 for discussion). Kotzoglou (2013) summarizes the discussion that was initiated in the 80’s, mainly starting with Philippaki-Warburton (1985), and presents the main arguments for the VSO word order as the basic or unmarked one. According to Kotzoglou (2013), VSO involves fewer steps and does not force a special interpretation of the subject in sentence-initial position. For the purposes of this paper, I side with Kotzoglou (2013), as sentence-initial positions in MG seem to be reserved for topicalized or focused phrases. Another thing that one must consider is that the position of the imperative verb is higher than the position of the verb in declaratives and so preverbal imperative subjects are more likely to be in an information-structural position.

In terms of syntactic structure, imperatives have been analysed as involving verb movement to a C position. A series of diagnostics have been used to show that. For example, in MG imperatives, the clitics follow the verb whereas in declaratives they precede it, as in (4). True imperatives cannot be negated, as negation (*mi*) acts as an intervener to movement according to Relativized Minimality and a surrogate form must be used instead, as in (5). Lastly, imperatives do not seem to be embeddable, as in (6), but their surrogate subjunctive forms are:

- (4) a Την έφερε.
 cl-fem.acc brought-3sg
 ‘pro(=he/she/it) brought her.’

- (4) b Φέρτε την!
bring-imp.pl cl-fem.acc
'Bring her!'
- (5) a Δεν την έφερε.
neg cl-fem.acc brought-3sg
'pro(=he/she/it) didn't bring her.'
- (5) b Μην του την φέρεις/ *φέρε!
neg cl-masc.gen cl-fem.acc bring-subj.2sg bring-imp.sg
'Don't bring her to him!'
- (6) Σε προειδοποίησα *πρόσεχε/ να προσέχεις!
cl-2sg. acc warned-1sg be.careful-imp.sg to be.careful-2sg
'I warned you *be careful / to be careful!'

Given the above evidence, I will assume that in MG imperatives the verb moves to the C-domain (see Roussou 2000 for a Split CP account of the movement steps involved in imperative formations, and Rivero 1994, Rivero and Terzi 1995 for discussion on the position of clitics and the unavailability of negation). With respect to their subjects' interpretation, this is regulated by the agreement inflection. As imperatives bear a 2nd person affix, the null (*pro*) subject refers to the Addressee(s) (see Rizzi 1982 and Philippaki-Warbuton 1987 on the pronominal character of inflection). On the other hand, an overt subject refers to a subset of Addressees (see Potsdam 1998 for discussion). In the latter case, a preverbal subject is assumed to occupy an information structural position in the left periphery, whereas a postverbal one occupies a lower position.

Another factor we must consider is that declaratives and imperatives differ with respect to their information structure. This property is expected to affect the subject interpretation as well (the term information structure refers to the packaging of information in a sentence, see Reinhart 1981, Erteschik-Shir 2007 and Krifka 2008 for an introduction and definitions of the main elements of information structure). To be more precise, in declaratives, the Common Ground (CG) refers to information that is mutually shared and continuously modified in communication by the discourse participants (see Stalnaker 2002 for a definition of the CG and related examples). Along these lines, the Question-Under-Discussion (QUD) is for interrogatives what CG is for assertions (see Roberts 1998 for the organization of discourse in terms of QUDs), i.e. when one of the interlocutors has inquiries about a given event, predicate or argument (see Dayal 2016 for an overview). Declaratives denote propositions that enrich the CG, whereas interrogatives, as part of the QUD, denote sets of propositions linked to possible answers to a given question.

Imperatives do not fit into either of these paradigms. They are not truth-conditional, so they cannot be part of the CG, and they do not activate alternative versions of a given proposition, so they cannot be part of the QUD either. In the semantics and information structure literature, imperatives have been analyzed as properties or proposition-like primitives that the Speaker assigns to the Addressee(s). There have been different names and implementations of this idea, such as the *Plan Set* (Han 1998, 2001), *Action Plan* (Mastop 2011) and *To-Do List* (Portner 2004, 2007, 2016 and Roberts 2015). The common denominator of these analyses is that imperatives are considered as instructions or commitments imposed to the Addressee(s). Han

(1998:155) mentions that “by performing a directive action, the speaker instructs the hearer to update a particular module which we call the plan set. A hearer’s plan set is a set of propositions that specifies his/her intentions”. According to Mastop (2011:330) an imperative constitutes “a choice between partial to do lists. Action plans figure in the semantics through practical commitments, i.e., a function mapping possible worlds to action plans [...] what a person is required to do –in virtue of accepting instructions– in a given possible world.” Portner (2004:240), on the other hand, considers imperatives as properties that the Addressee of a given context is supposed to have in a possible world different than the existing one. The null subject of an imperative is supposed to coincide with the Addressee when singular and with a set of Addressees when plural, whereas an overt subject either selects, emphasizes or quantifies over the Addressees (see Zanuttini et al. 2012 for discussion).

In the following section, I provide the MG data focusing on overt imperative subjects, thus setting the empirical background for the proposed analysis.

3 Overt imperative subjects

Building on Rupp (1999), Jensen (2003) extended the description of the possible imperative subjects attested in English. Zanuttini et al. (2012) offered an analysis using a specialized functional head, called the ‘Jussive’ head. In Magionos (2019), I offered an account for the distribution of MG imperative subjects both in preverbal and postverbal position. More specifically, I showed that in MG overt 2nd person pronouns can be used for emphatic reasons or contrastively, as in (7), both in preverbal and postverbal position (small caps in the examples indicate focalization); this pattern is consistent with the pro-drop character of MG:

- (7) (Εσείς / ΕΣΕΙΣ) δουλέψτε (εσείς / ΕΣΕΙΣ)!
 you-pl / YOU-pl work-imp.pl you-pl / YOU-pl
 ‘(You / YOU) work (you / YOU)!’

QPs or DPs, on the other hand, which are 3rd person in terms of their grammatical features, qualify as imperative subjects compatible with a (sub)set of (the) addressees, as in (8) and (9):

- (8) (Οι πρώτοι / ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ) δουλέψτε (οι πρώτοι / ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ)!
 the.first-pl / THE FIRST-pl work-imp.pl the.first-pl / THE FIRST-pl
 ‘(The first ones / THE FIRST ONES) work (the first ones / THE FIRST ONES)!’

- (9) (Όλοι / ΟΛΟΙ) δουλέψτε (όλοι / ΟΛΟΙ)!
 all-pl / ALL-pl work-imp.pl all-pl / ALL-pl
 ‘(Everybody / EVERYBODY) work (everybody / EVERYBODY)!’

In MG, Vocative Phrases (VocPs), like (10), and overt preverbal imperative subjects, like (11), behave in a way similar to (aboutness) topics, since they target the entity or entities that the imperative concerns (see Stavrou 2014 and Hill 2014 for discussion on MG vocatives and Portner 2004 and Hill 2007, 2014 for discussion on the similarities and differences between topics, subjects and VocPs):

(10) (Πρωτοετείς) προχωρήστε (πρωτοετείς)
 first.year.students-voc proceed-imp.pl first.year.students-voc
 ‘(First-year students) move on (first-year students)!’

(11) (Οι πρωτοετείς) προχωρήστε (οι πρωτοετείς)
 the first.year.students-nom proceed-imp.pl the first.year.students-nom
 ‘(The first-year students) move on (the first-year students)!’

Both (10) and (11) can be uttered out of the blue, without imposing restrictions on alternative subsets the Addressees might include.

Consider next the example in (12) where the imperative subject is focalized. As such it can either be in a position lower than the imperative form, or fronted, in a left-peripheral position. In the latter case, it carries a distinct rising intonational contour:

(12) (ΟΙ ΠΡΩΤΟΕΤΕΙΣ) προχωρήστε (ΟΙ ΠΡΩΤΟΕΤΕΙΣ)!
 THE FIRST.YEAR.STUDENTS- proceed- THE FIRST.YEAR.STUDENTS-
 nom imp.pl nom
 ‘(THE FIRST-YEAR STUDENTS) move on (THE FIRST-YEAR STUDENTS)!’

Contrary to (10) and (11), the sentence in (12) is infelicitous in out-of-the-blue contexts. This is due to the fact that it is contrastive in nature and requires either a question, like (13), or a false proposition, like (14), that will introduce alternatives:

(13) Να προχωρήσουμε οι δευτεροετείς;
 subj proceed-1pl the second.year.students-nom
 ‘Should the second-year students move on?’

(14) Θα προχωρήσουμε οι δευτεροετείς.
 fut proceed-1pl the second.year.students-nom
 ‘The second-year students will move on!’

Having set the relevant theoretical and empirical background, in the following section I provide an analysis for imperative subjects and their interpretation on the syntax-information structure interface.

4 Analysis

In this section, I argue that imperatives might involve one or two information-structural lists. One information-structural list, namely the To-Do List or an equivalent list for imperatives, is activated when no overt subject is present. Two information-structural lists, the To-Do List and the QUD, are activated in cases where an alternative is generated amongst the Addressees (in non-focused overt subjects) or in cases where a contrastive interpretation takes place, replacing a given alternative with another one.

Based on Kratzer and Selkirk (to appear), I assume that contrastive focus (FoC) has a specific prosodic realization (a high tone, H*) contrary to information or newness focus. Note that prosody is just one of the possible ways to contrastively focus-mark a constituent, as in some cases fronting is also needed. At the same time, other languages may exploit other strategies.

In terms of semantics, a contrastively focalized constituent is understood in a Roothian alternative semantics (1985, 1992, 2016). In Rooth’s system, a focused expression takes two values: an ordinary value (O-value) and an alternative one (A-value). The O-value of an expression coincides with its ordinary meaning, whereas the A-value activates a set of alternatives to the expression. By contrastively focusing a given expression, we signify the presence and cancelation of other possible alternatives already available in the discourse. In Greek, as in other languages, contrastive focus is understood mostly in means of a specific prosodic contour and fronting needs not take place in all cases (see the discussion on the syntactic encoding of information structure in MG in Skopeteas 2016 and references therein). In terms of the information-structural lists, contrastive focus activates the QUD, as it creates alternative propositions with a given part in a way reminiscent of the wh-question formation.

More specifically, three different strategies or ways of issuing a command are recognized in MG imperatives with respect to their subjects. The unmarked case is the absence of an overt subject, where no alternative sets are recognized within the Addressees, and all the Addressees are expected to act according to the command issued by the Speaker. A non-contrastively focused subject targets a specific subset of the Addressees or quantifies over them, signaling the presence of alternative sets within the Addressees. A contrastively focused subject, cancels or substitutes an alternative set of Addressees already in the discourse and selects another alternative to bring the imperative about.

Let’s look at each case separately, as exemplified in (15) and (16). Given what we have said so far, we see that only the To-Do List or Plan Set is activated via the 2nd person specification on the true imperative verbal form. More precisely, the Speaker urges a single Addressee, as in (15), or the entirety of Addressees, as in (16), to add the preposition the imperative denotes to their future plans, or to commit themselves to a specific action:

(15) Σταμάτα αμέσως! 2sg: Single Addressee
 stop-imp.2sg immediately
 ‘Stop immediately!’

(16) Σταματήστε αμέσως! 2pl: Multiple Addressees
 stop-imp.2pl immediately
 ‘Stop immediately!’

Consider next imperatives with a non-focused 2nd person subject, irrespective of its position (preverbal or postverbal that is), as in (17) and (18). In this case, only the To-Do List or Plan Set is activated, and a similar result arises, unless there is a deictic element or gesture involved (see Schlenker 2020 on co-speech gestures and their semantic, pragmatic and information-structural contribution):

(17) (Εσύ) σταμάτα (εσύ) αμέσως (εσύ)!
 you-sg stop-imp.2sg you-sg immediately you-sg
 ‘(You) stop (you) immediately (you)!’

(18) (Εσείς) σταματήστε (εσείς) αμέσως (εσείς)!
 you-pl stop-imp.pl you-pl immediately you-pl
 ‘(You) stop (you) immediately (you)!’

As mentioned in the previous section, overt non-pronominal subjects seem to have an activating potential and they are alternative-generating. A subset of the Addressees is selected to bring the imperative about, as in (19), instead of all of them, yielding alternatives (one can be an Addressee in a given discourse, but (s)he needs not be a mechanic):

- (19) (Οι μηχανικοί) σταματήστε (οι μηχανικοί) αμέσως (οι μηχανικοί)!
 the mechanics stop-imp.pl the mechanics immediately the mechanics
 ‘(The mechanics) stop (the mechanics) immediately (the mechanics)!’

Descriptively, when using imperatives with overt non-pronominal subjects both the QUD and the To-Do List (or Plan Set) are activated. This involves a two-step process:

- a) The Addressees have to evaluate whether or not they belong to the subset used by the Speaker (so the QUD is activated, initiating alternatives), and if so
- b) The subset of selected Addressees adds the proposition/commitment that the imperative denotes to their To-Do List.

Consider next contrastively focused subjects (be they preverbal or postverbal). We see that these involve one additional step. A set already introduced in the discourse in as an alternative, like (20), is replaced by the Speaker using an alternative set prior to the aforementioned steps. Then, the Addressees under discussion act accordingly if they are members of the new alternative set that the Speaker has introduced, as in (21) or a superset of them needs to act according to the imperative, as in (22).

- (20) Να σταματήσουμε οι μηχανικοί;
 subj stop-1pl the mechanics
 ‘Should (we) the mechanics stop?’

- (21) ΟΙ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΙ σταματήστε! Τους άλλους σας θέλω εδώ!
 THE ELECTRICIANS stop-imp.pl the rest cl-pl want-1sg here
 ‘THE ELECTRICIANS stop! The rest of you, I want you here!’

- (22) Σταματήστε ΟΛΟΙ αμέσως!
 stop-imp.pl all immediately
 ‘EVERYBODY stop immediately!’

Having outlined the basic properties and interpretations, let us next consider the syntactic realization of these imperative subjects. For present purposes, I adopt an articulated CP analysis for imperatives (along the lines of Rizzi 1997, Haegeman 2004, Cormany 2013, and for MG Roussou 2000).

Based on their interpretation, I argue that preverbal subjects in imperatives internally merge in a Topic or Focus projection. If the imperative verb occupies a C position, the subject has to be in a higher Topic or Focus projection, as shown below.

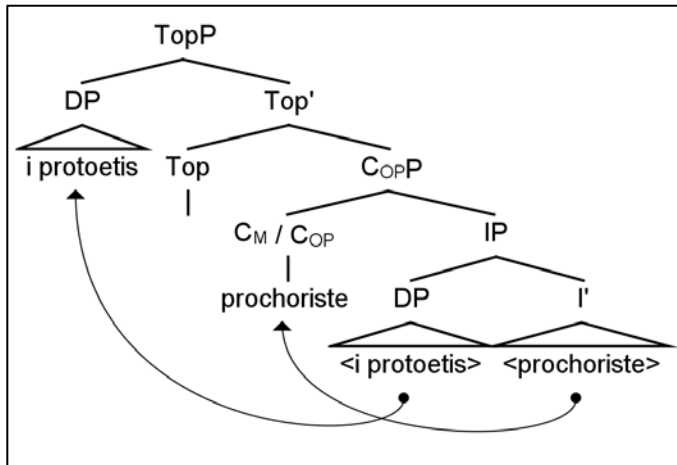

Figure 1. A topicalized imperative subject

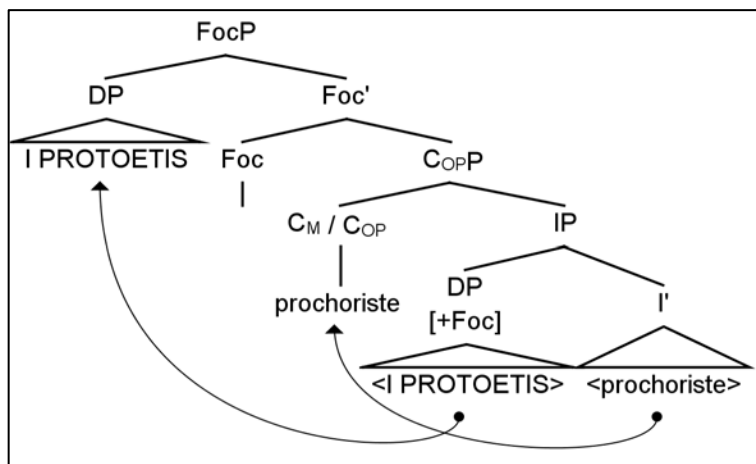

Figure 2. A (contrastively) topicalized imperative subject

Postverbal imperative subjects, on the other hand, remain in their external merge position. If they are prosodically marked for focus, their interpretation will be that of activating an alternative or alternating sets with respect to an already mentioned subject:

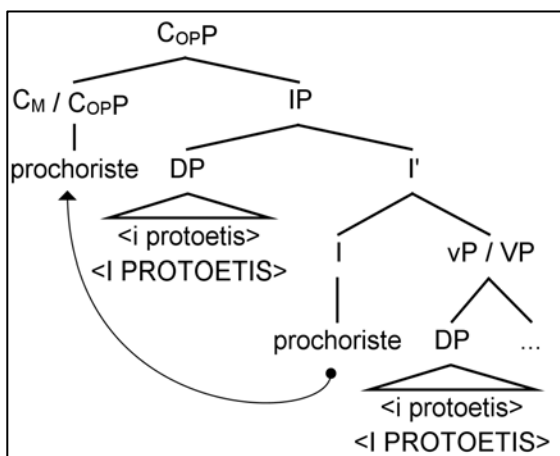

Figure 3. Postverbal imperative subjects

To summarize, there are different degrees of complexity issuing a command depending on the realization and the position of an imperative subject, as well as its prosodic properties. A null subject imperative activates the To-Do List. In cases involving an overt subject, the QUD needs to be activated to regulate a selection of the Addressees that will bring the imperative about (in non-contrastive environments) or as a way to alternate between sets including different Addressees or targeting different properties thereof (in contrastive environments).

5 Conclusions

In this paper I offered an account of overt imperative subjects, based on clause-typing and information structure. The reading of non-focused overt imperative subjects resembles that of A(boutness)-Topics, as the discourse participants are given information about those of them that need to act, whereas focused imperative subjects are mostly contrastive in nature and cannot be uttered in out-of-the-blue contexts. This difference between non-focused and focused imperative subjects also affects the way they are processed and interpreted, yielding a contrastive and alternative-cancelling reading in the latter, but not the former (see discussion on the interaction of contrast and exhaustivity in Kratzer and Selkirk to appear and references therein).

References

- Aikhenvald, Alexandra Y., and Robert M. W. Dixon, eds. 2017. *Commands: A Cross-Linguistic Typology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aikhenvald, Alexandra. Y. 2010. *Imperatives and Commands*. Oxford: Oxford University Press.
- Alcázar, Asier, and Mario Saltarelli. 2014. *The Syntax of Imperatives*. Cambridge University Press.
- Cormany, Edward. 2013. "A Preference Analysis of Imperatives: Connecting Syntax, Semantics, and Pragmatics." PhD diss., Cornell University.
- Dayal, Veneeta. 2016. *Questions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erteschik-Shir, Nomi. 2007. *Information Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Haegeman, Liliane. 2004. "Topicalization, CLLD and the left periphery." *ZAS Papers in Linguistics* 35:157–192.
- Han, Chung-Hye. 1998. "The Structure and Interpretation of Imperatives." PhD diss., University of Pennsylvania.
- Han, Chung-Hye. 2001. "Force, negation and imperatives." *The Linguistic Review* 18:289–325.
- Hill, Virginia. 2007. "Vocatives and the Pragmatics-Syntax Interface." *Lingua* 117(12):2077–2105.
- Hill, Virginia. 2014. *Vocatives: How Syntax Meets with Pragmatics*. Leiden, The Netherlands: Brill.
- Hill, Virginia. 2014. *Vocatives: How syntax meets with pragmatics*. Leiden: Brill.
- Isac, Daniela. 2015. *The Morphosyntax of Imperatives*. Oxford: Oxford University Press.
- Jensen, Britta. 2003. Syntax and Semantics of Imperative Subjects. *Nordlyd* 31:150–164.

- König, Ekkehard, and Peter Siemund. 2007. "Speech Act Distinctions in Grammar." In *Language Typology and Syntactic Description*, 2nd Edition (*Vol 1*), edited by Timothy Shopen, 276–324. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kotzoglou, George. 2013. "On the Unmarked Position for Greek Subjects: Problematic Issues and Implications for Constituent Order." *Journal of Greek Linguistics* 13 (2):203–238.
- Kratzer, Angelika, and Elisabeth Selkirk. To appear. "Deconstructing Information Structure." *Glossa*
- Krifka, Manfred. 2007. "Basic Notions of Information Structure." In *The Notions of Information Structure (Interdisciplinary Studies on Information Structure 6)*, edited by Caroline Féry, Gisbert Fanselow, and Manfred Krifka, 13–56. Potsdam: Universitätsverlag.
- Magionos, Georgios. 2019. "Modern Greek Imperative Subjects: Constraints and Mismatches." In *Studies in Greek Linguistics 39 (Proceedings of the Annual Meeting of the Department of Linguistics, School of Philology, Faculty of Philosophy, Aristotle University of Thessaloniki April 19–21, 2018)*, 1111–1124. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Mastop, Rosja. 2011. "Imperatives as semantic primitives." *Linguistics and Philosophy* 34:305–340.
- Philippaki-Warbuton, Irene. 1985. "Word order in Modern Greek." *Transactions of the Philological Society* 83(1):113–143.
- Philippaki-Warbuton, Irene. 1987. "The Theory of Empty Categories and the Pro-drop Parameter in Modern Greek." *Journal of Linguistics* 23:289–318.
- Portner, Paul. 2004. "The Semantics of Imperatives within a Theory of Clause Types." In *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory (SALT) 14*, edited by Kazuha Watanabe, and Robert B. Young, 235–252. Ithaca, NY: CLC Publications.
- Portner, Paul. 2007. "Imperatives and modals." *Natural Language Semantics* 15:351–383.
- Portner, Paul. 2018. "Commitment to priorities." In *New work in speech acts*, edited by Daniel Harris, Matt Moss and Daniel Fogal, 296–316. Oxford: Oxford University Press.
- Potsdam, Eric. 1998. *Syntactic Issues in the English Imperative*. New York: Garland.
- Reinhart, Tanya. 1981. "Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence topics." *Philosophica* 27:53–94.
- Rivero, Maria-Luisa, and Arhonto Terzi. 1995. "Imperatives, V-movement and Logical Mood." *Journal of Linguistics* 31(2):301–332.
- Rivero, Maria-Luisa. 1994. "Negation, imperatives and Wackernagel effects." *Rivista di Linguistica* (1):39–66.
- Rizzi, Luigi. 1982. *Issues in Italian Syntax*. Dordrecht: Foris.
- Rizzi, Luigi. 1986. "Null Objects in Italian and the Theory of pro." *Linguistic Inquiry* 17 (3):501–557.
- Rizzi, Luigi. 1997. "The fine structure of the left periphery." In *Elements of Grammar: Handbook of Generative Syntax*, edited by Liliane Haegeman, 281–337. Kluwer: Dordrecht.
- Roberts, Craige. 1998. "Information structure in discourse: Toward a unified theory of formal pragmatics." *The Ohio State University Working Papers in Linguistics* 49:91–136.
- Roberts, Craige. 2015. "Conditional plans and imperatives: A semantics and pragmatics for imperative mood." In *Proceedings of the Twentieth Amsterdam Colloquium*, edited by Thomas Brochhagen, Floris Roelofsen and Nadine Theiler:353–362.

- Rooth, Mats. 1985. "Association with Focus." PhD diss., University of Massachusetts.
- Rooth, Mats. 1992. "A Theory of Focus Interpretation." *Natural Language Semantics* 1 (1):75–116.
- Rooth, Mats. 2016. "Alternative Semantics." In *The Oxford Handbook of Information Structure*, edited by Caroline Féry and Shinichiro Ishihara, 19–40. Oxford: Oxford University Press.
- Roussou, Anna. 2000. "On the left periphery: Modal particles and complementisers," *Journal of Greek Linguistics* 1:65–94.
- Rupp, Laura. 1999. "Aspects in the Syntax of English Imperatives." PhD diss., University of Essex.
- Sadock, Jerrold M., and Arnold M. Zwicky. 1985. "Speech Act Distinctions in Syntax." In *Language Typology and Syntactic Description (Vol 1)*, edited by Timothy Shopen, 155–196. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schlenker, Philippe. 2020. "Gestural Grammar." *Natural Language and Linguistic Theory*. <https://doi.org/10.1007/s11049-019-09460-z>
- Skopeteas, Stavros. 2016. "Information structure in Modern Greek." In *The Oxford Handbook of Information Structure*, edited by Caroline Féry and Shinichiro Ishihara, 686–708. Oxford: Oxford University Press.
- Stalnaker, Robert. 2002. "Common ground." *Linguistics and Philosophy* 25:701–721.
- Stavrou, Melita. 2014. "About the vocative." In *The Nominal Structure in Slavic and Beyond*, edited by Lilia Schürcks, Anastasia Giannakidou and Urtzi Etxeberria, 299–342. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Zanuttini, Rafaella, Miok Pak and Paul Portner. 2012. "A Syntactic Analysis of Interpretive Restrictions on Imperative, Promissive, and Exhortative Subjects." *Natural Language and Linguistic Theory*, 30 (4):1231–1274.

Αυτοεπιμελητικές ετεροεπιμέλειες: «Μην αγχώνεσαι» κ.ά.

Μαριάνθη Μακρή-Τσιλιπάκου
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
mmakrits@enl.auth.gr

Abstract

Other-attentiveness occurs when a recipient of trouble-telling chooses to disengage by introducing a topic shift which, however, pays attention to the teller, according to Jefferson's (1984) initial formulation. The present study utilizes Conversation Analysis and Membership Categorization Analysis combined with Face to investigate a group of utterances (schematically represented by "Don't stress yourself out") which, at first sight, seem to be offered other-attentively. Analysis of their lexical/syntactic composition, and preference and alignment status within a number of sequences (accusation, advice, offer), and across a variety of authentic situations, exposes a controversial self-attentive function.

Keywords: preference, dis(alignment), formulation, intersubjectivity, self-attentiveness

1 Η αφορμή

Αφορμή να ασχοληθώ με τη συγκεκριμένη φράση, και άλλες παρόμοιες που κυκλοφορούν ευρέως τα τελευταία χρόνια, στάθηκε ένα περιστατικό κατά την πανεπιστημιακή μου θητεία. Έχω μόλις τελειώσει το μάθημα και προσπαθώ να μαζέψω εγκαίρως όλα τα τεχνικά μέσα που χρησιμοποίησα καθώς και τα υπάρχοντά μου, πριν εισέλθει στην αίθουσα η επόμενη διδάσκουσα. Οι περισσότερες φοιτήτριες έχουν αποχωρήσει. Μία από τις ελάχιστες που καθυστερούν με παρατηρεί και κάποια στιγμή μου απευθύνει τον λόγο: «Μην αγχώνεστε». Την κοιτάζω έκπληκτη, καθώς το αναμενόμενο σε μια τέτοια περίπτωση θα ήταν η προσφορά βοήθειας –την οποία συχνά εισέπραττα, άλλωστε– και όχι η υπόδειξη/συμβουλή. Έκτοτε, έχω συλλέξει παρόμοια περιστατικά με τις φράσεις «Μην αγχώνεσαι», «Μη στενοχωριέσαι», «Ηρέμησε», «Χαλάρωσε», «Μην ανησυχείς», τα οποία με προβλημάτισαν ανάλογα. Με αυτόν τον προβληματισμό θα ασχοληθώ στη συνέχεια.

2 Πραγματολογική, γραμματική & λεξική σύσταση

Θα αρχίσω από τη μορφή και σύνθεση των φράσεων, καταλήγοντας στη θέση τους στην αλληλουχική οργάνωση του προφορικού λόγου, εντός του εθνομεθοδολογικού πλαισίου της *Ανάλυσης της Συνομιλίας* (Sacks, Schegloff, και Jefferson 1974) και της *Ανάλυσης Συμμετοχικής Κατηγοριοποίησης* (Μακρή-Τσιλιπάκου 2014, Sacks 1992), σε συνδυασμό με τη *Θεωρία του Προσώπου* (Brown και Levinson 1987).

2.1 Η γλωσσική πράξη

Το είδος των φράσεων αυτών επιτελεί κατευθυντικές γλωσσικές πράξεις, καθώς η ομιλήτρια επιχειρεί να κατευθύνει την παραλήπτρια προς μία επιθυμητή συμπεριφορά/δράση. Κατευθυντικές θεωρούνται οι πράξεις της προσταγής, διαταγής, παράκλησης, συμβουλής, ικεσίας, πρόσκλησης, υπόδειξης κτλ. (Searle 1976). Οι συγκεκριμένες φράσεις, «Μην αγχώνεσαι» κ.ά., θα μπορούσαν να υπαχθούν (ανάλογα με το περιεχόμενο) σε οποιαδήποτε από αυτές τις κατηγορίες.

2.2 Η έγκλιση

Στη νεοελληνική, οι κατευθυντικές πράξεις εκφράζονται με προστακτική πρόταση ή πρόταση επιθυμίας, και εκφέρονται πρωτοτυπικά με προστακτική στην καταφατική τους εκδοχή και με υποτακτική στην αποφατική.¹

Κατά τον Τζάρτζανο, η προστακτική είναι «εν γένει η έγκλιση της δεδηλωμένης απαιτήσεως, ήτοι εκφράζει κυρίως προσταγή ή απαγόρευση» (1946: 295). Επιπλέον, και ανάλογα με τα συμφραζόμενα, δηλώνει: προτροπή ή αποτροπή· παραίνεση, συμβουλή· παράκληση ή δέηση· ευχή ή κατάρα· συγκατάθεση ή παραχώρηση· αδιαφορία· αποδοκιμασία ή κατάκριση. Η προστακτική επιφέρει υποχρέωση (von Fintel και Iatridou 2017: 289).

Η υποτακτική, πάλι, είναι η έγκλιση «του επιθυμητού και του προσδοκωμένου», με την οποία η ομιλήτρια «εκφράζει εν γένει κάτι που επιθυμεί ή θέλει να γίνει ή κάτι που προσδοκά ή περιμένει να γίνει» (Τζάρτζανος 1946: 299-300). Στην αποφατική της εκδοχή, η υποτακτική εκφράζει προσταγή ή απαγόρευση, και συχνά εκφέρεται χωρίς το μόριο να, π.χ. «(να) μην πας».

2.3 Η λεξική μονάδα

Αν υποθέσουμε ότι τα Μέλη² της νεοελληνικής κοινότητας έχουν στη διάθεσή τους την ομοταξία «έλλειψη ψυχικής ηρεμίας» –κατά την ταξινόμηση του Βοστταντζόγλου ([1962]1998)–, στην οποία συναθροίζονται διάφοροι όροι ή κατηγορίες με τα ανάλογα προσδεμένα κατηγορήματα, τότε η ομιλήτρια έχει τη δυνατότητα να κατηγοριοποιήσει, επιλέγοντας μια (ή και περισσότερες) από αυτές, σύμφωνα με τους σχετικούς κανόνες και τα αξιώματα.³ Η επιλογή ενός συγκεκριμένου όρου καταγράφει διαβαθμισμένη έκταση της έλλειψης (π.χ. ανησυχία<στενοχώρια<άγχος), συναρθρώνεται με σχετικά κατηγορήματα και ενεργοποιεί και ανάλογες συνδηλώσεις, όπως θα δούμε στη συνέχεια (βλ. 4.4).

¹ Επιφυλάξεις για την έγκλιση της υποτακτικής (Τσαγγαλίδης 2000).

² Το Μέλος αναφέρεται στο πρόσωπο, ενώ το μέλος στην κατηγορία (Sacks 1992).

³ Ο μηχανισμός συμμετοχικής κατηγοριοποίησης (*Membership Categorization Device*, Sacks 1992) ορίζεται ως μία συλλογή ή τάξη που υπάγεται σε μία ομοταξία κατηγοριών και που περιέχει τουλάχιστον μία κατηγορία, η οποία μπορεί να εφαρμοστεί σε μία ομάδα προσώπων με ένα τουλάχιστον Μέλος, έτσι ώστε τα δύο να συζευχθούν μέσω των εφαρμοστικών κανόνων της οικονομίας και της συνέπειας και βάσει των αξιωμάτων της θέασης και ακρόασης. Οι κατηγορίες συνταιριάζονται από τα Μέλη με σχετικές δραστηριότητες, οι οποίες προσδένονται στις συγκεκριμένες κατηγορίες με τις οποίες και συν-επιλέγονται (βλ. Μακρή-Τσιλιπάκου 2014).

3 Συνομιλιακές δομές

Η μορφή και η σύνθεση, ωστόσο, είναι αναγκαίο να εξετάζονται σε σχέση και με τη θέση της συνεισφοράς στην οικεία αλληλουχία, καθώς οι δύο αυτές όψεις διασυνδέονται (Schegloff 2007).

3.1 Προτίμηση, ευθυγράμμιση και συμπαράταξη

Κατά την *Ανάλυση της Συνομιλίας*, η αλληλουχική οργάνωση ρυθμίζεται από την αρχή της *προτίμησης*, η οποία ιεραρχεί τα δεύτερα ημίσεα των γειτνιαστικών ζευγών ως προτιμώμενα ή μη-προτιμώμενα, π.χ. παράκληση-παροχή/απόρριψη. Τα πρώτα εκφέρονται αμέσως (ίσως και με επικάλυψη της προηγούμενης συνεισφοράς), χωρίς καθυστέρηση ή άλλο σημάδεμα (όπως προμετωπίδες, εξηγήσεις, παύσεις κτλ.), σε αντίθεση με τα δεύτερα που συνοδεύονται από τέτοιου είδους απαμβλυντικά. Ακόμη, τα προτιμώμενα ημίσεα θεωρούνται υποστηρικτικά σε αντίθεση με τα μη προτιμώμενα που θεωρούνται ανταγωνιστικά.

Η έννοια της προτίμησης ως *συμπαράταξης* \neq *αντιπαλότητας*, εσχάτως, αντιδιαστέλλεται από τη διάσταση της *ευθυγράμμισης* \neq *μη-ευθυγράμμισης* ή *στοίχισης* \neq *αποστοίχισης*. Η στοίχιση σημαίνει συνεργασία στο δομικό επίπεδο, ενώ η συμπαράταξη στο συναισθηματικό (Steensig 2013).

3.2 Ετεροεπιμέλεια

Οι έννοιες της *αυτοεπιμέλειας* και *ετεροεπιμέλειας* εισάγονται από την Jefferson (1984) ως στοιχείο της ανάλυσης της αλληλουχίας αφήγησης δεινών. Η ετεροεπιμελητική συνεισφορά λειτουργεί ως κίνηση εξόδου από τη συγκεκριμένη αλληλουχία, μέσω οριοθετημένης εισαγωγής νέου θέματος από την παραλήπτρια της αφήγησης, το οποίο, όμως, εμπλέκει την αφηγήτρια, διατηρώντας έτσι τη διαδραστική συνεκτικότητα (Jefferson 2015: 199), σε ένα περιβάλλον ιδιαίτερα περιοριστικό ως προς την εισαγωγή νέου θέματος.

Η έξοδος συνήθως επιχειρείται με μετάβαση σε συμβατικά ζητήματα όπως «Τι άλλα νέα;» «Πότε θα βγούμε;» κτλ. Αυτού του είδους η συνεισφορά εξυπηρετεί το προσωπικό συμφέρον της παραλήπτριας της αφήγησης δεινών (είναι δηλαδή, κατ' ουσίαν, αυτοεπιμελητική ή ιδιοτελής/ιδιωφελής), μέσω, όμως, της φροντίδας των συμφερόντων της αφηγήτριας (είναι δηλαδή, κατά βάση, ετεροεπιμελητική, όπως παρατηρούν οι Drew, Heritage, Lerner, και Pomerantz που επιμελούνται τον μεταθανάτιο τόμο της Jefferson (2015: 195)). Πρόκειται, με άλλα λόγια, για μια αλληλεπίκουρη δράση η οποία προκαλεί την επανεκκίνηση της συνομιλίας. Μένει να δούμε κατά πόσο αυτό ισχύει στην περίπτωσή μας.

4 Ανάλυση δεδομένων

Τα δεδομένα της έρευνας έχουν συλλεχθεί από ποικίλες πηγές καθημερινής επικοινωνίας: συνομιλίες μεταξύ γνωστών και αγνώστων, τηλεοπτικά προγράμματα προφορικού λόγου,

ριάλιτι σόου, μέσα κοινωνικής δικτύωσης κτλ., καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα ομιλητριών/ομιλητών και περιστάσεων.

4.1 Αιτίαση

Στο πρώτο απόσπασμα,⁴ τα υποψήφια μοντέλα (Ελ)ντα και (Εβ)ελίνα συγκρούονται, ενώ συζητούν με τις συνυποψήφιές τους τα σχόλια της κριτικής επιτροπής του ριάλιτι σόου.

[1] Greece's Next Top Model (STAR TV, 10.12.2018)

1		Ελ	((νόημα ερώτησης με το κεφάλι και τα χέρια))
2	→	Εβ	((κίνηση απορίας με το κεφάλι)) Τι; £Μη θυμό:νεις:
3		Ελ	Δε θυμό(η)νω. Απλά γελάς η και μιλά:με τώρα.
4			(0.1)
5		Εβ	((έκπληκτη)) Τι:;
6			(.)
7		Ελ	Τι γελάς;
8		Εβ	((κοιτάζει την Έλντα με απορία))
9		Ελ	Μιλάω και με κοιτάς και γελάς.
10			(0.2)
11		Ελ	Σου μιλάω. Δεν κάνω κάτι κακό.
12	→	Εβ	Δεν είπα κάτι. Ηρέ[μησε].
13		Ελ	[(Ναι ξες)-↑έχω ηρεμή:σει. Απλά επειδή γέλασες ενώ με κοι:ταξες γι' αυτό σου είπα-γιατί δε: τς-τι λέω [τι;
14		Εβ	[Τι (εννοείς) τι; [Πρέπει να είμαι=
15		Ελ	[Κάνεις έτσι=
16		Εβ	=λυπημένη;
17		Ελ	=((αναπαριστά την έκφραση προσώπου της Εβελίνας))
18			(0.1)
19		Ελ	Ότι τι; Κοίταξα πονηρά ή κάτι άλλο. Απλά είπα την άποψη [μου.
20		Εβ	[Απλώς έτσι σε κοιτάξα Έλντα. [Ούτε ↑κα::ν!
21		Ελ	[() έτσι:: το είδα τώρα.

⁴ Βλ. Παράρτημα για τα σύμβολα απομαγνητοφώνησης.

Η Έλντα κατηγορεί την Εβελίνα για τη στάση της (1, 3, 7, 9) και οι δύο εμπλέκονται σε μία μακρά διαδικασία διαπραγμάτευσης, κατά τη διάρκεια της οποίας η Εβελίνα μοιάζει να μην καταλαβαίνει τι ακριβώς της προσάπτει η Έλντα (5, 8) –στην οποία καταλογίζει αδικαιολόγητο θυμό (2)–, ώσπου εντέλει να εκφέρει μια καθυστερημένη άρνηση (12), η οποία όμως δεν απαντά στην αιτίαση, καθώς αλλάζει την προβληματική δραστηριότητα που της αποδίδεται από *κοιτάς-γελάς σε δεν είπα κάτι*. Η μετατόπιση αυτή συμπληρώνεται με το «*Ηρέμησε*» (12), το οποίο αντικρούεται πάραυτα από την Έλντα, η οποία επαναλαμβάνει και αιτιολογεί (13). Και οι δύο κατασκευαστικές μονάδες της συνεισφοράς της Εβελίνας (12) αποτελούν κινήσεις υπεκφυγής και, επομένως, δεν στοιχίζονται αλληλουχικά. Η επίσης καθυστερημένη δεύτερη άρνησή της, που αποτελείται από μια στοιχειώδη εξήγηση (20), στοιχειοθετεί περαιτέρω την απροθυμία της να ερμηνεύσει τις συνεισφορές της Έλντας ως αιτιάσεις, καθώς είναι ακριβώς η απόρριψη μιας αιτίασης που την κατασκευάζει, εντέλει, ως τέτοια (Atkinson και Drew 1979: 79, Niemi και Bateman 2015: 88).

[2] Στη λαϊκή (17.10.2018)

1		Π	Τι κάνεις; Γιατί βάζεις κι άλλα;
2			(0.1) ((Ο Μ απλώς κοιτάζει την Π))
3		Π	Δε θέλω άλλα.
4			(.)
5	→	Μ	Μην αγχώνεσαι.
6	→	Π	((με εκνευρισμό)) Γιατί-για ποιο πράγμα να αγχωθώ; Σου λέω μη βάζεις άλλα!
7		Μ	((αφαιρεί αργά τα επιπλέον φρούτα))

Στο δεύτερο απόσπασμα, η ηλικιωμένη (Π)ελάτισσα παρατηρεί ότι ο (Μ)ανάβης συμπληρώνει επιπλέον φρούτα στη σακούλα που του έδωσε να ζυγίσει και κάνει έναρξη της αλληλουχίας με μια επικριτική ερώτηση (Heritage 1998: 305) (1), η οποία αρχικά αντιμετωπίζεται από τον 45χρονο παραλήπτη με σιωπή (2, 4), που αντιστοιχεί με παραδοχή (Atkinson και Drew 1979: 113, 114), και στη συνέχεια με το «*Μην αγχώνεσαι*» (5), πριν την έμπρακτη διόρθωση της προβληματικής πρακτικής (7) –μετά την απόρριψη της σύστασής του από την εκνευρισμένη ομιλήτρια (6), και τον μετασχηματισμό της αρχικής ερώτησής της σε ρητή οδηγία («*Σου λέω μη βάζεις άλλα!*»).

Προφανώς, η έκφραση συγγνώμης δεν προβλέπεται πολιτισμικά, γενικότερα, και ειδικότερα εντός του συγκεκριμένου, κατεξοχήν οικείου, πλαισίου θετικής ευγένειας της λαϊκής αγοράς. Και αν η αντίρρηση είναι ότι η συγκεκριμένη πρακτική είναι συνηθισμένη, αυτή συνήθως περιορίζεται στην προσθήκη ενός τεμαχίου και, σχεδόν, πάντα συνοδεύεται από ερώτηση ή/και αιτιολόγηση για στρογγυλοποίηση του οφειλόμενου ποσού. Αντίθετα, ο Μανάβης απλώς αποστοιχίζεται αλληλουχικά και καθόλου υποστηρικτικά, αν και ίσως θα μπορούσαμε να δούμε τη συνεισφορά του υπό το πρίσμα της οικειότητας και με την έννοια «*Δεν τρέχει τίποτα*», «*Όλα εντάξει*».

Στα δύο αυτά περιστατικά, τα «*Μη θυμώνεις*», «*Ηρέμησε*», «*Μην αγχώνεσαι*», εμφανίζονται εντός αλληλουχίας *αιτίασης*, όπου το προτιμώμενο δεύτερο ήμισυ έχει μορφή άμεσης άρνησης της αποδιδόμενης κατηγορίας ή αιτιολόγησης/δικαιολογίας/ανταιτίασης ή συγγνώμης που συνοδεύεται από αιτιολόγηση, ενώ το μη-προτιμώμενο ήμισυ είναι η παραδοχή ή η συγγνώμη (Πίνακας 1). Είναι προφανές ότι δεν υπάρχει απόλυτη ταύτιση ανάμεσα στους/στις ερευνητές/ερευνήτριες,

παρά μόνο ίσως ως προς την προτίμηση για αποφυγή της αυτο-αιτίας (self blame). Σε κάθε περίπτωση, η απόδοση μομφής ενέχει κινδύνους όχι μόνο για το πρόσωπο της παραλήπτριας, αλλά και για αυτό της ομιλήτριας (Komter 1994: 166), η οποία οφείλει να είναι πειστική (Castor 2015: 21), και για τον λόγο αυτό η αιτίαση είναι αναγκαίο να εδράζεται σε μια σειρά από σχετικά κατηγορήματα τα οποία προσδένονται στην οικεία κατηγορία (βλ. [1]: (3) (7) (11) (13) (15) (17) (19)· [2]: (1) (3) (6)). Με λίγα λόγια, το έργο της απόδοσης μομφής/αιτίας είναι στενά συνυφασμένο με το έργο της περιγραφής (Turowetz και Maynard 2010: 511). Τέλος, η ακολουθία της αιτίας συνδέεται στενά με συγκρουσιακές καταστάσεις (Castor 2015: 23).

Δράση	Προτιμώμενη μορφή απόκρισης	Μη-προτιμώμενη μορφή απόκρισης
Αιτίαση/Υπαιτιότητα	Άρνηση (Heritage 1984)	Παραδοχή (Heritage 1984)
	Αιτιολόγηση, Δικαιολογία, Ανταιτίαση (Atkinson and Drew 1979)	Παραδοχή, Συγγνώμη (Atkinson and Drew 1979)
	Εξήγηση και Συγγνώμη (Owen 1983)	

Πίνακας 1 | Αλληλουχία αιτίας

Παρά τον ετεροεπιμελητικό μανδύα τους, οι συνεισφορές που εξετάσαμε είναι στην ουσία αυτοεπιμελητικές, καθώς απαλλάσσουν το Μέλος που τις εκφέρει από την παραδοχή της αιτίας και την επακόλουθη συγγνώμη ή έστω αιτιολόγηση και, εκ του αποτελέσματος, καθόλου αλληλέγγυες, καθώς τροφοδοτούν τη σύγκρουση αντί να οδηγήσουν σε έξοδο και επανεκκίνηση της συνομιλίας. Σχετικά με το προτιμώμενο δεύτερο ήμισυ στο γειτνιαστικό ζεύγος *αιτίαση-άρνηση/παραδοχή*, ο Bilmes (2014: 65) διερωτάται κατά πόσο η άρνηση, η μη αποδοχή μιας κατηγορίας, όντως προάγει την κοινωνική αλληλεγγύη (είναι δηλαδή υποστηρικτική) –όπως ισχυρίζεται ο Heritage (1984: 269), για παράδειγμα–, αφού στην ουσία εξυπηρετεί τον εαυτό, είναι δηλαδή ιδιωφελής, αυτοεπιμελητική. Την ίδια παρατήρηση κάνουν και οι Atkinson και Drew (1979: 112). Αντίθετα, η παραδοχή οδηγεί στη συγγνώμη, μια εξαιρετικά αλληλέγγυα πράξη, η οποία όμως αυτόματα αποκλείεται λόγω της προτίμησης για άμεση άρνηση.

Με άλλα λόγια, η άρνηση ως προτιμώμενο δεύτερο θα πρέπει να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε στοίχιση, αλλά όχι σε συμπαράταξη. Άλλωστε, στα περιστατικά που είδαμε η άρνηση είτε απουσιάζει εντελώς είτε πραγματοποιείται με σχεδιασμό μη προτιμώμενου ημίσεος (καθυστερήσεις, προμετωπίδες κτλ.), γεγονός που καταδεικνύει ότι ο σχεδιασμός των συνεισφορών δεν αντιστοιχεί πάντα στον προβλεπόμενο βάσει της αρχής της προτίμησης (Bilmes 2014: 59). Και καθώς η αιτίαση αποτελεί ισχυρισμό –ότι η στοχευόμενη παραλήπτρια έχει κάνει κάτι κακό (Castor 2015: 20)–, με αυτήν την ιδιότητα απαιτεί συμφωνία (Bilmes 2014: 59). Και πάντως, το κοινό αίσθημα απαιτεί τη συγγνώμη, όπως στοιχειοθετείται από τις σχετικές αντιδράσεις των Μελών: «Ούτε ένα συγγνώμη δεν ζήτησε (το γαϊδούρι)». Αλλά και πάλι υπάρχει και ο αντίλογος: «Από τότε που βγήκε η συγγνώμη, χάθηκε το φιλότιμο». Καθώς η νεοελληνική κουλτούρα βασίζεται σε πρακτικές θετικής ευγένειας (Makri-Tsilipakou 2003), τα «Συγγνώμη» και «Ευχαριστώ» συχνά θεωρούνται περιττά.

4.2 Συμβουλή

Αλλά, οι φράσεις αυτές εμφανίζονται και ως *συμβουλή*, μέσω της οποίας ένα Μέλος «περιγράφει, συνιστά ή άλλως προτείνει μια προτιμώμενη πορεία μελλοντικής δράσης» σε ένα άλλο Μέλος (Heritage και Sefi 1992: 368). Η παροχή συμβουλής προϋποθέτει επιστημική ασυμμετρία ανάμεσα στα δύο Μέλη (Heritage 2012: 32), με το πρώτο να θεωρεί το δεύτερο λιγότερο πληροφορημένο σχετικά με συγκεκριμένο πεδίο. Η συμβουλή ως πρώτο ήμισυ καθιστά αναμενόμενη την *αποδοχή* ως προτιμώμενο δεύτερο και όχι την *απόρριψη*, κάτι που δεν συμβαίνει στα επόμενα περιστατικά, όπου η σχετική συνεισφορά απορρίπτεται από τις αποδέκτριες: [3] (5), [4] (5) (7).

Στο ριάλιτι γνωριμιών, ο (Φ)ίλιππος έχει μόλις αιφνιδιάσει τη (Ε)λενα με ένα φιλί στο «κόκκινο δωμάτιο».

[3] Power of Love (ΣΚΑΪ TV, 15.1.2019)

1		E	((αμήχανα)) .h ξΚοίτα τώρα που μ' έχεις κάνει και αισθάνομαι <u>άβολα</u> κατάλαβες °τι συμβαίνει°; >Τέλος πάντων!<
2			(0.2)
3		E	hh ((πιάνει το κεφάλι της)) .h Σήκω! ((τραβάει τον Φ)) (Θέλω) να με ξεπρο(h)βοδίσεις!
4	→	Φ	Θα σε ξεπροβοδίσω. Μη μου ΑΓΧΩνεσαι.
5	→	E	↑ΤΙ ΜΗ ΜΟΥ ΑΓ↑ΧΩΝΕΣΑΙ; >εσύ είσαι πολύ μπαμ< εγώ δε^ ντο 'χα έτσι °το μυαλό μου!° Χριστέ μου!

Οι κριτές του ριάλιτι μαγειρικής, Σωτήρης (Κ)οντιζάς και Πάνος (Ι)ωαννίδης, επιθεωρούν την παίκτρια (Μ)αρία.

[4] MasterChef (Star TV, 5.3.2019)

1		K	Εντά:ξει. Έχουμε ένα τέταρτο μπροστά μας: και:: όλες σου τις παρασκευές τις έχεις >αλλά πρέπει να αρχίσει να κατεβαίνει< η σ:άλτσα νομίζω. Σω[στά:;
2		M	[<Ναι σεφ. Τώρα αυτό κάνω-θα κάνω θα βρέξω λίγο το τουλπά(h)νι .h μου,
3			(0.1)
4	→	I	Μια χαρά πας. Μια χαρά πας. Μην αγχώνεσαι, δεκαπέντε λεπτά είναι πολύς χρό[νος.
5	→		[£Το μην αγχώνεσαι δεν είναι συμβου(h)λή [σεφ hh!
6	→	I	[<Μην αγχώνεσαι!>
			((στη σχολιαστική συνέντευξη))
7	→	M	£Σεφ, το μην αγχώνεσαι: ΔΕΝ είναι συμβουλή. Αλλά (.) θα προσπαθήσω: να μην αγχωθώ hh.

Στο απόσπασμα αυτό, μάλιστα, αμφισβητείται και η καταλληλότητα της φράσης ώστε να εκπληρώσει τη λειτουργία της συμβουλής (5), και επιπλέον διακωμωδείται (7)!

Στο επόμενο περιστατικό, ο υποψήφιος MasterChef (M)ανόλης επιστρατεύει τις φράσεις αυτές σε θέση δεύτερου ημίσεος αυτή τη φορά, και ως ένα εύσχημο τρόπο να σταματήσει τις συνεχείς συμβουλευτικές παρεμβάσεις των συμπαικτών του (1, 2, 6), (I)ωάννας και (Π)αντελή, οι οποίες τον «αποσυντονίζουν» (5), κατά τη διάρκεια της τελικής δοκιμασίας.

[5] MasterChef (Star TV, 22.5.2019)

1		I	Δοκίμασε ένα φυλλαράκι ρε!
2		Π	Ρε συ: πατάτα::; Δεν την εσβήνεις μωρέ!
3			(0.1)
4	→	M	Το τάμερ-έχω τάμερ. Ηρεμήστε τώρα από πάνω! (.) Πολλές φωνές έχουμε! (στη σχολιαστική συνέντευξη)
5	→	M	Είν' αυτό↓. Είναι ότι θέλεις να δείξεις ότι το 'χεις (.) και αν αποσυντονιστείς, μπορούν να πάνε πολλά πράγματα στραβά και από τον εξώστη πολλές: ερωτήσεις νομίζω ότι: βοηθάνε σ' αυτό. (αργότερα, μετά από επανειλημμένες παρεμβάσεις του Παντελή)
6		Π	Γυάλισ' το λίγο με τα χέρια και μετά βάλ' το να: επάρει σχήμα. (.) Για να γίνει πιο συμπαγές.
7	→	M	Κατάλαβα τι λες, είναι έξτρα αυτό. Μην αγχώνεσαι.
8		Π	((παραίτηται)) Μμ. (στη σχολιαστική συνέντευξη)
9	→	Π	Αγχώθηκα για-σε κάποια στιγμή, λέω μη τον ε::πάρει από κάτω: να-να αρχίζει ν' αγχώνεται, >↑οπότε: εκείνη< την ώ:ρα:: προσπά:θησα κι εγώ: να:: φτιάξω λίγο τη^γκατάσταση-να τον ηρεμήσω.

Το γεγονός ότι ο παραλήπτης (Π)αντελής υιοθετεί τη φράση (9), και μάλιστα την αιτιολογεί ως δική του προσπάθεια να «ηρεμήσει» τον διαγωνιζόμενο, καταδεικνύει ότι η ανάγνωση της κατάστασης από τους δύο διαφέρει. Προφανώς, το πρόσωπο του Παντελή θα απειλούταν εάν θα έπρεπε να ερμηνεύσει το «Μην αγχώνεσαι» του Μανώλη ως «Βγάλτε τον σκασμό, επιτέλους» που, ίσως, εννοείται στην πραγματικότητα (πρβ. 4, 5). Με αυτήν την έννοια, η φράση αποτρέπει τη ανοιχτή σύγκρουση και διαφυλάσσει τη σχέση.

4.3 Προσφορά

Οι φράσεις εμφανίζονται και στο γειτνιαστικό ζεύγος προσφορά-αποδοχή/απόρριψη.

Η (Γ)υναίκα και ο (Α)νδρας πλησιάζουν από αντίθετες κατευθύνσεις στο ίδιο ταμείο του καταστήματος. Η Γ κάνει νόημα στον Α να περάσει, αλλά και εκείνος της κάνει νόημα να περάσει εκείνη.

[6] Στο σουπερμάρκετ (19.4.2019)

1	→	Γ	Μπροστά ήσουν. Μην αγχώνεσαι.
2		A	Μα περάστε.
3		Γ	Όχι μπροστά ήσουν!

Η 30χρονη γυναίκα απορρίπτει την αντιπροσφορά του συνομηλικού της δια της γνωστής φράσης που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως δήλωση απαλλαγής του από την υποχρέωση ιπποτικής παραχώρησης της προτεραιότητάς του, κάτι σαν «Δεν πειράζει» ή ακόμη και «Ευχαριστώ». Επομένως, παρά το γεγονός ότι απορρίπτει την προσφορά η συνεισφορά της είναι στην ουσία συμπαρατακτική.

Παρομοίως, η 40χρονη αθλούμενη (A) απαλλάσσει τη φίλη της (B) από τη χρέωση της βιασύνης της, διότι –ενώ περιμένουν μαζί να αδειάσει θέση στην κοινή ντουζιέρα – εκείνη μπαίνει πρώτη μόλις προκύπτει κενή θέση και αρχίζει αμέσως να πλένεται.

[7] Στο κολυμβητήριο (19.7.2019)

1		A	Θέλεις να μπεις εσύ (.) να φύγεις;
2	→	B	Εντάξει. Μην αγχώνεσαι.

Στο επόμενο απόσπασμα, η βοήθεια που αιτούμαι αφορά την ταυτοποίηση της συσκευασίας οθόνης υπολογιστή με τη φωτογραφία που έχω στο κινητό μου. Ο νεαρός υπάλληλος, ο οποίος δεν ήταν απασχολημένος με άλλη πελάτισσα κατά τη διάρκεια της αναζήτησής μου, αλλά δεν είχε κάνει καμία κίνηση προς το μέρος μου –παρόλο που βρισκόμουν εντός του οπτικού πεδίου του–, με παρηγορεί για ανύπαρκτο λόγο (8), ίσως για να αποδώσει μεγαλύτερη αξία στη ‘βοήθεια’ του (6), η οποία ούτως ή άλλως προβλέπεται εκ της θέσης του –και την οποία ουσιαστικά δεν χρειάζομαι (7), λόγω και του μικρού μεγέθους της συσκευής–, αναπληρώνοντας, ίσως, έτσι και την αρχική του αδιαφορία.

[8] Στο κατάστημα ηλεκτρονικών (6.8.2018)

1		M	Έλα λίγο σε παρακαλώ.
2			((ο Y πλησιάζει και του δείχνω τη φωτογραφία))
3		M	Για δεξ αυτή ‘ναι;
4		Y	Για να δω. (.) Ναι. Αυτή είναι=
5		M	=Οκέι. ((προσαρμόζω το καρτσάκι για να τη φορτώσω))
6		Y	Θέλετε να τη βάλω εγώ;
7		M	((αδιάφορα)) Ναι. (.) [Αν θες.
8	→	Y	[Μη στεναχωριέστε.
9	→	M	Γιατί να στεναχωριέμαι ρε; Έχω κά(η)να λόγο;
10		Y	Hhh
11		M	Ήμαρτον! Μ’ έχετε τρελάνει μ’ αυτά! ((εννοώ τις επίμαχες φράσεις))

Παρεμπιπτόντως, καθώς η φράση εμφανίζεται στην τρίτη θέση (8) μετά το δεύτερο ήμισυ του αρχικού ζεύγους προσφοράς (7) –ως μετεπέκταση (Schegloff 2007: 115κ.εξ.)–, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το μετατρέπει σε πρώτο ήμισυ γειτνιαστικού ζεύγους *παρακλήσης*, λειτουργώντας ως δεύτερο.

4.4 Περί άγχους

Το διασημότερο μέλος αυτής της ομάδας, το «Μην αγχώνεσαι», αποτελεί νεολογισμό, εκ του αρχαίου ρήματος *άγχω*, ‘σφίγγω (στον λαιμό), πνίγω, στραγγαλίζω’ (Μπαμπινιώτης 2002). Το *άγχος* –κατ’ αναλογία του αγγλικού *anxiety* (ό.π.)⁵– αποτελεί ψυχιατρικό όρο, καθώς οι αγχώδεις διαταραχές είναι οι συχνότερες ψυχιατρικές διαταραχές, οι οποίες αντιμετωπίζονται με ψυχοθεραπεία και φαρμακευτική αγωγή (Ζεϊμπέκης, Καλαϊτζή και Χριστοδούλου).

Αυτή η ψυχιατρική σύνδεση είναι, καμιά φορά, διαφανής για τα Μέλη, όπως συνέβη στην έναρξη τηλεοπτικού προγράμματος μουσικών μεταμφιέσεων, όταν ο τραγουδιστής Γιώργος (Μ)αζωνάκης –ως κριτής, μαζί με τη Μιμή Ντενίση και τους Αλέξη (Γ)εωργούλη και Δημήτρη Σταρόβα– απέτρεψε την παρουσιάστρια Μαρία (Μπ)εκατόρου από τη χρήση της λέξης που «δεν είναι ωραία» (6, 14), προτείνοντάς της την αντικατάστασή της από άλλη «καλύτερη» (13).

⁵ Με κοινή Πρωτο-Ινδοευρωπαϊκή ρίζα *angh-, ‘σφιχτό, οδυνηρά σφιγμένο, οδυνηρό’ (https://www.etymonline.com/word/*angh-).

[9] Your Face Sounds Familiar (ANT1, 27.1.2019)

1	→	Μπ	Λοιπόν. (.) Ακούστε τώ(η)ρα: (.) εγώ έχω πάρα πολύ <u>άγχος</u> ·, και θέ[λω να το πω:
2		Γ	[<Κι εμείς κι εμείς! Όλοι έχουμε [άγχος!
3		Μ	[Γιατί έχεις άγχος [°καταρχήν°;
4		Γ	[((δυνατά)) Γιατί 'ναι πρεμιέ[ρα!
5		Μπ	[Γιατί:-Θα σας πω γιατί.=
6	→	Μ	=<Το άγχος δεν είναι ωραία λέξη καταρχήν!
7		Μπ	Τι να πω;
8		Μ	Στρε[σα:-στρεσα
9		Γ	[ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΚΡΟΤΗΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΓΧΟΣ!]=
10		Μ	=Ξστρεσαρισμένη!
11			((χειροκροτήματα))
12		Μπ	£Α:χ!
13	→	Μ	£Να πεις στρεσαρισμένη καλύτερα.↓ ((αργότερα))
14	→		Όχι η λέξη άγχος. Απαγορεύεται!↓

Παρόμοια άποψη εκφράζει και η ηλικιωμένη ηθοποιός Έφη (Π)απαθεοδώρου, αντιδρώντας στη σχετική προτροπή του δημοσιογράφου Θανάση (Α)ναγνωστόπουλου.

[10] dot. (ΣΚΑΪ TV, 1.4.2018)

1		Α	£Εγώ είμαι εδώ κάθε βδομάδα [δε φεύγω! Εσείς που είστε καλεσμένη μιλήστε!]=
2		Π	[hh hh
3		Π	=Είσαι μόνιμος. [Εγώ είμαι γκεσι σταρ [°που λένε°! Πολύ ωραία.=
4		Α	[£Ακριβώς! [Αυτό.
5		Α	=£Εσείς! Πάνω σας-£όλα τα φώτα πάνω σας!
6		Π	Κα:λέ μου! [Πό:πο-πολύ μεγάλο βά:ρος! £Ναι ναι! Χαίρομαι που-
7	→	Α	[hh hh hh hh [Μην αγχώνεστε °μην αγχώνεστε°!]=
8	→	Π	=>Τι πράγμα είναι αυτό «Μην αγχώνεσαι»!< ((συνοφρυωμένη)) Πού σας έχει κολλήσει αυτή η ατάκα °και τη λένε°; Δέγαμε παλιά «Μην εκνευρίζεσαι», «Ηρεμα», ε; «Ψυ[χραιμί:α παιδιά» >τώρα (δεν έχω αυτό) τετ-< †ΕΝΤΑΞΕΙ ΤΟ:ΣΟ=
9		Α	[Ναι.
10		Π	=ΠΙΑ άγχος έχουμε;

Η ευρεία διάδοση του όρου, πιθανώς, οφείλεται στην εκλαϊκευμένη ψυχιατρική επιστήμη, ενώ η διακίνηση του φαίνεται ότι γίνεται κυρίως από τα νεαρά άτομα, όπως συχνά συμβαίνει με τη διαμόρφωση νέων τύπων με κοινωνικό κύρος, στην εκ των άνω γλωσσική μεταβολή που οφείλεται σε έξωθεν γλωσσική επιρροή (Ανδρουτσόπουλος 2001, Labov 2001). Αλλά όχι μόνον, αφού επιστρατεύεται και από μεγαλύτερες ηλικίες και, μάλιστα, σε απρόσμενες περιστάσεις επικοινωνίας, όπως αυτή του διαδικτυακού κηρύγματος –μεταξύ φραπέ και Καινής Διαθήκης! (<https://www.youtube.com/watch?v=kHs4q4SB0ok>):

Πάντως, η χρήση του ως πασπαρτού δείκτη νεανικής γλώσσας –αφού κολλάει αδιακρίτως και, σχεδόν, οπουδήποτε– σχολιάζεται αναλόγως και από τα ίδια τα Μέλη που το διακινούν, και όχι μόνον από τα γηραιότερα ([8] [10]). Έτσι, η κωμικός stand up Κατερίνα Βρανά διακωμωδεί τη σχεδόν θανατηφόρα αρρώστια της, τρολάροντας την οικογένεια και το κοινό της παράστασής της (Αριστοτέλειον Θέατρο, Θεσσαλονίκη, 21.5.2019):

((Ο πατέρας της πληροφορεί τηλεφωνικά τον αδελφό της, στο εξωτερικό))

Πατέρας: Έλα η Κατερίνα πεθαίνει. Εσύ μην αγχώνεσαι. Το νου σου στις σπουδές σου.

Κατερίνα: Το έντερο μου ήταν γεμάτο πύον.

Κοινό: ((κραυγή)) Α:!

Κατερίνα: Μην αγχώνεστε έχω και χειρότερα.

Κατερίνα: Είναι από τη Μολδαβία.

Κοινό: ((σιωπή))

Κατερίνα: Ούτε κι εγώ ξέρω που είναι. Μην αγχώνεστε.

Και δεν λείπουν και οι σχετικές αναρτήσεις μιμιδίων (<https://hysteria.gr/>, <https://el-gr.facebook.com/realancient>):

5 Σύνοψη: διυποκειμενικότητα και αποφυγή

Τα περιστατικά που αναλύθηκαν στοιχειοθετούν την πολυλειτουργικότητα των επίμαχων συνεισφορών, ως πρώτα ή δεύτερα ημίσεια διαφορετικών ζευγών, ενίοτε συμπληρώνοντας ή υποκαθιστώντας τα.

Στο σημείο που εμφανίζονται, οι φράσεις αυτές συχνά αποτελούν, στην ουσία, *επιγραμματικές διατυπώσεις* (formulations, Garfinkel και Sacks [1970]1986), οι οποίες αποτυπώνουν την αντίληψη της διεπίδρασης από την πλευρά του Μέλους που τις καταθέτει ως βολιδοσκόπηση, ως δοκιμαστική ερμηνεία (candidate understanding, Heritage 1984: 319). Σύμφωνα με τους Garfinkel και Sacks, τα Μέλη είναι δυνατόν να χρησιμοποιήσουν ένα σημείο της συνομιλίας για να την «περιγράψουν, εξηγήσουν, χαρακτηρίσουν, αναπτύξουν, συνοψίσουν ή να διατυπώσουν το κεντρικό νόημά της» ([1970]1986:167). Οι επιγραμματικές διατυπώσεις «αποτελούν, ουσιαστικά, συνήθη κωδικοποίηση παραπόνων, ελαττωμάτων, προβλημάτων και συνιστώμενων διορθωτικών μέτρων» ([1970]1986:170), με σκοπό την επίτευξη της διυποκειμενικότητας, της αμοιβαίας συνεννόησης για το τι ακριβώς διαμεμβεται μεταξύ των Μελών, μέσω της λύσης τυχόν προβλημάτων ενδεικτικότητας (ό.π.).

Οι παρεμβάσεις αυτές δεν αποτελούν απλό σχόλιο επί της συνομιλίας, αλλά συστατικό στοιχείο της (Garfinkel και Sacks [1970]1986: 168, Childs 2015: 634). Καθώς με τη σειρά τους αποτελούν ένα πρώτο ήμισυ ζεύγους, καθιστούν αναμενόμενη την *επιβεβαίωση* ή την *αντίκρουση*. Η πραγμάτωσή αυτών των δεύτερων ημίσεων δεν περιορίζεται στα τυπικά «Ναι», «Όχι» κτλ., αλλά μπορεί να πάρει διάφορες μορφές μεταξύ των οποίων και η *αναδιτύπωση* της διατύπωσης (Heritage και Watson 1979: 253), όπως είδαμε σε αρκετά περιστατικά –[1] (3) (13), [2] (6), [3] (5), [8] (9)–, γεγονός που καταδεικνύει τον προβληματικό χαρακτήρα αυτών των παρεμβάσεων και την απουσία συμφωνίας ως προς την ανάγνωση της κατάστασης.

Το Μέλος που συνεισφέρει τις επίμαχες φράσεις αποφεύγει την πραγματοποίηση (μη) λεκτικών πράξεων οι οποίες είναι πρωτίστως απειλητικές για το δικό του πρόσωπο, π.χ. ευχαριστία, συγγνώμη, αποδοχή υπαιτιότητας, παροχή βοήθειας (στην περίπτωση της φοιτήτριας προς εμένα), ή/και για το πρόσωπο της παραλήπτριας, π.χ. απόρριψη προσφοράς –συχνά με αλληλουχική αποστοίχιση και μη συμπαράταξη. Με την

επιστράτευση αυτών των φράσεων οι οποίες εκτρέπουν από το θέμα, το Μέλος μεταθέτει τις ευθύνες του στην παραλήπτρια, καταλογίζοντάς της υπερβολική συναισθηματικότητα και πολλές φορές δημιουργεί το πρόβλημα αντί να το λύσει ([1] [2] [3] [8]). Υπάρχουν, βέβαια, και οι περιπτώσεις που μια τέτοια δράση διασώζει την κατάσταση ([5]).

Και πάντως, φαίνεται πως η λειτουργία τους και ως *δείκτη οικειότητας* εναρμονίζεται πολιτισμικά με τη νεοελληνική διαχείριση της καθημερινότητας, η οποία κυρίως εδράζεται σε πρακτικές θετικής ευγένειας, με σχετική δυσανεξία για εκφράσεις αρνητικής ευγένειας, όπως «Ευχαριστώ» και «Συγνώμη» (Makri-Tsilirakou 2003). Αλλά, και αυτό είναι συζητήσιμο, διότι πρόσφατες μελέτες (Makri-Tsilirakou 2019) δείχνουν στροφή σε τέτοιες νέες πρακτικές. Και αν, για παράδειγμα, η συγγνώμη δεν είναι αναμενόμενη σε οικεία περιβάλλοντα, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι επιβάλλεται στα επισημότερα επαγγελματικά, όπως για παράδειγμα στις δοσοληψίες με μία Τράπεζα, όπου πρόσφατα με εξέπληξε η επιστράτευση της φράσης «Μη στενοχωριέστε» για μία παράλειψή τους. Αλλά, και πάλι, σκέφτομαι ότι η συνεισφορά θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως (ατυχής) απόπειρα εγκαθίδρυσης οικειότητας.

Βιβλιογραφία

- Ανδρουτσόπουλος, Γιάννης. 2001. “Η Γλώσσα των Νέων.” Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χρηστίδης, σε συνεργασία με Μαρία Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*, 108-113. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Atkinson, J. Maxwell, και Paul Drew. 1979. *Order in Court: The Organisation of Verbal Interaction in Judicial Settings*. London: Macmillan.
- Bilmes, Jack. 2014. “Preference and the Conversation Analytic Endeavor.” *Journal of Pragmatics* 64: 52-71. doi:10.1016/j.pragma.2014.01.007
- Βοσταντζόγλου, Θεολόγος. [1962]1998. *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της Νεοελληνικής Γλώσσης*. Αθήνα: Ιωάννα Βοσταντζόγλου-Βλαστάρη.
- Brown, Penelope, και Stephen C. Levinson. 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Castor, Theresa. 2015. “Accusatory Discourse.” Στο Karen Tracy, Cornelia Ilie, και Todd Sandel (επιμ.), *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, 20-24. Wiley-Blackwell. doi:10.1002/9781118611463.wbielsi052
- Childs, Carrie. 2015. “Formulations.” Στο Karen Tracy, Cornelia Ilie, και Todd Sandel (επιμ.), *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, 634-638. Wiley-Blackwell. doi:10.1002/9781118611463.wbielsi015
- Garfinkel, Harold, και Harvey Sacks. [1970]1986. “On Formal Structures of Practical Actions.” Στο Harold Garfinkel (επιμ.), *Ethnomethodological Studies of Work*, 160-193. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ζειμπέκης, Δούκας, Χρυσάνθη Καλαϊτζή, και Χρήστος Χριστοδούλου. χ.η. “Τι Είναι οι Αγγώδεις Διαταραχές και Πώς Αντιμετωπίζονται;” Πρόσβαση στις 8/6/2019. <http://www.cancer-society.gr/print/667>
- Heritage, John. 1984. *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Heritage, John. 1998. “Oh-Prefaced Responses to Inquiry.” *Language in Society* 27(3): 291-334. doi:10.1017/S0047404500019990

- Heritage, John. 2012. "The Epistemic Engine: Sequence Organization and Territories of Knowledge." *Research on Language and Social Interaction* 45(1): 30-52. doi:10.1080/08351813.2012.646684
- Heritage, John, και Sue Sefi. 1992. "Dilemmas of Advice: Aspects of the Delivery and Reception of Advice in Interactions between Health Visitors and First Time Mothers." Στο Paul Drew, και John Heritage (επιμ.), *Talk at Work*, 359-419. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heritage, John, and Rodney Watson. 1979. "Formulations as Conversational Objects." Στο George Psathas (επιμ.), *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*, 123-162. New York: Irvington.
- Jefferson, Gail. 1984. "On Stepwise Transition from Talk about a Trouble to Inappropriately Next-Positioned Matters." Στο J. Maxwell Atkinson, και John Heritage (επιμ.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*, 191-222. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jefferson, Gail. 2015. *Talking About Troubles in Conversation*. Επιμ. Paul Drew, John Heritage, Gene H. Lerner, και Anita Pomerantz. Oxford: Oxford University Press.
- Komter, Martha L. 1994. "Accusations and Defenses in Courtroom Interaction." *Discourse & Society* 5(2): 165-187. doi:10.1177/0957926594005002002
- Labov, William. 2001. *Principles of Linguistic Change, Volume 2: Social Factors*. Oxford: Blackwell.
- Makri-Tsilipakou, Marianthi. 2003. "Greek Diminutive Use Problematized: Gender, Culture and Common Sense." *Discourse & Society* 14(6): 699-726. doi:10.1177/09579265030146002
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μαριάνθη. 2014. "Πρακτικές Κοινωνιολογικής Κατηγοριοποίησης: Κατηγορίες Μέλους." Προσκεκλημένη ομιλία. Στο Giorgos Kotzoglou, Kalomoira Nikolou, Eleni Karantzola, Katerina Frantzi, Ioannis Galantomos, Marianthi Georgalidou, Vasilisa Kourti-Kazoullis, Charis Papadopoulou, και Evangelia Vlachou (επιμ.), *Selected Papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics*, 19-45. Rhodes: University of the Aegean.
- Makri-Tsilipakou, Marianthi. 2019. "(Greek) Im/politeness: Predication and Evaluation Practices." Στο Nina Topintzi, Nikolaos Lavidas, και Maria Moutmtzi (επιμ.), *23rd International Symposium Papers on Theoretical and Applied Linguistics-Selected Papers*, 284-304. Thessaloniki: School of English, Aristotle University of Thessaloniki.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2002. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, 2η έκδ. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Niemi, Kreetta, και Amanda Bateman. 2015. "'Cheaters and Stalkers': Accusations in a Classroom." *Discourse Studies* 17(1): 83-98. doi:10.1177/1461445614557755
- Owen, Marion. 1983. *Apologies and Remedial Interchanges*. Berlin/New York/Amsterdam: Mouton.
- Sacks, Harvey. 1992. *Lectures on Conversation*. Vols. I, II. Gail Jefferson (επιμ.). Oxford: Blackwell.
- Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff, και Gail Jefferson. 1974. "A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking in Conversation." *Language* 50(4): 696-735.
- Schegloff, Emanuel A. 2007. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Searle, John. 1976. "A Classification of Illocutionary Acts." *Language in Society* 5(1): 1-23.
- Steensig, Jacob. 2013. "Conversation Analysis and Affiliation and Alignment." Στο Carol A. Chapelle (επιμ.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, 944-948. Oxford: Wiley-Blackwell. doi:10.1002/9781405198431.wbeal0196
- Τζάρτζανος, Αχιλλέας Α. 1946. *Νεοελληνική Σύνταξις (της Κοινής Δημοτικής)*. Τόμος Α. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Τσαγγαλίδης, Αναστάσιος. 2000. "Τι θα Πει Υποτακτική; Οι Κατηγορίες του Ρήματος στα Λεξικά και τις Γραμματικές της Νέας Ελληνικής." *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 20: 543-554.
- Turowetz, Jason, και Douglas Maynard. 2010. "Morality in the Social Interactional and Discursive World of Everyday Life." Στο Steven Hitlin, και Stephen Vaisey (επιμ.), *Handbook of the Sociology of Morality*, 503-526. New York: Springer.
- von Fintel, Kai, και Sabine Iatridou. 2017. "A Modest Proposal for the Meaning of Imperatives." Στο Ana Arregui, Maria Luisa Rivero, και Andres Salanova (επιμ.), *Modality across Syntactic Categories*, 288-319. Oxford: Oxford University Press.

Παράρτημα: Σύμβολα απομαγνητοφώνησης

Σύμβολο	Περιγραφή
1, 2, 3	αρίθμηση αράδας
→	επισήμανση σημείου ενδιαφέροντος
(.) / (0.2)	παύση μικρότερη/ίση δευτερολέπτων
xxx-	αυτοδιακοπή
[xxx	επικάλυψη εκφωνημάτων
xxx=	συγκόλληση εκφωνημάτων
>xxx<	επιτάχυνση εκφοράς
<xxx>	επιβράδυνση εκφοράς
<xxx	εσπευσμένη εκκίνηση εκφοράς
°xxx°	χαμηλόφωνα
£xxx	χαμογελαστά
<u>xxx</u>	έμφαση
XXX	ιδιαίτερη έμφαση
xxx:	επιμήκυνση φθόγγου
xjx	συνίζηση
xlx	ουρανικοποίηση
xxx^	ηχηροποίηση επόμενου συμφώνου
x(h)x / hh	εκπνοή ή γέλιο
.h	εισπνοή
xxx.	τελικός/καθοδικός επιτονισμός
xxx,	εξακολουθητικός/μη τελικός επιτονισμός
xxx!	εμφατικός/ζωηρός επιτονισμός
xxx;	ανοδικός επιτονισμός

xxxι	ανοδικός επιτονισμός μεταξύ ερωτηματικού και εξακολουθητικού
↑ / ↓	απότομη άνοδος/κάθοδος του ύψους της φωνής
() / (xxx)	ακατανόητο/δυσνόητο εκφώνημα
((xxx))	βοηθητικά σχόλια της αναλύτριας

Ο ρόλος της διαγλωσσικότητας στην επικοινωνία μεταξύ ενήλικων σπουδαστών της Ελληνικής ως δεύτερης/ ξένης γλώσσας

Χριστίνα Μαλιγκούδη¹, Νίκη Παντελιού² & Ειρήνη Παπανικολοπούλου²

¹Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, ²Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
maligkoudi@smg.auth.gr, nickiepanteliou@gmail.com, eirinipapanikol88@gmail.com

Abstract

In L2 classes a monoglossic teaching approach is quite often, according to which the language of instruction is the target language and other languages should be avoided, in order for students not to be confused. However, today's globalized environment as well as contemporary teaching approaches and techniques support the necessity of promoting translanguaging in the teaching process. In the context of our research targeted teaching interventions were implemented and their aim was to help adult students of Greek as L2 practice several language skills. The results show that students often engage in translanguaging practices in order to express themselves, to enrich their linguistic repertoire, to make correlations between structures of several languages etc.

Keywords: translanguaging, teaching Greek as L2, adult students, language games, communication

1 Εισαγωγή

Η παιδαγωγική που βασίζεται στη διαγλωσσικότητα είναι μια πραγματικότητα αλλά και μια αναγκαιότητα στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές τάξεις. Είναι αλήθεια ότι η παραδοσιακή διδακτική της Γ2 αντιμετωπίζει συνήθως την «εμβάπτιση» (immersion) ως την κατάλληλη διδακτική μέθοδο, η οποία όμως οδηγεί σε γλωσσικό διαχωρισμό (language separation). Αν και στην ελληνική βιβλιογραφία υπάρχει πρόσφατο ενδιαφέρον για τη διαγλωσσικότητα (Σταθοπούλου 2016, Παπανικολοπούλου 2018, Τσοκαλίδου 2018, Χατζηδάκη και Μαλιγκούδη 2018 κ.λπ.), ωστόσο, στην ενήλικη εκπαίδευση τα παραδείγματα ερευνών για τα αποτελέσματα της διαγλωσσικής χρήσης στην τάξη είναι ελάχιστα. Συνεπώς, προκύπτει η ανάγκη για αποτύπωση και παραγωγή (δια)γλωσσικού υλικού καθώς επίσης και για διερεύνηση των λειτουργιών που εξυπηρετεί η διαγλωσσικότητα στην επικοινωνία μεταξύ των σπουδαστών αλλά και μεταξύ των σπουδαστών και του/ της εκπαιδευτικού. Η παρούσα εργασία ως βασικό σκοπό έχει την ανάδειξη αυτών των λειτουργιών της διαγλωσσικότητας σε τάξεις ενήλικων μαθητών, οι οποίοι διδάσκονται την Ελληνική ως Γ2. Η συλλογή των δεδομένων έγινε στο πλαίσιο οργανωμένων γλωσσικών παιχνιδιών, σκοπός των οποίων ήταν η καλλιέργεια διάφορων γλωσσικών δεξιοτήτων των μαθητών, όπως για παράδειγμα η ανάπτυξη λεξιλογίου, η εξάσκηση σε συγκεκριμένα γραμματικά φαινόμενα κ.λπ. Τα δεδομένα είναι ουσιαστικά ο προφορικός λόγος των μαθητών, ο οποίος στη συνέχεια αναλύθηκε και εντοπίστηκαν στιγμιότυπα διαγλωσσικότητας. Τα στιγμιότυπα κωδικοποιήθηκαν και κατηγοριοποιήθηκαν με βάση διάφορες επικοινωνιακές λειτουργίες, π.χ. βοηθητική (για τη διευκόλυνση μετάδοσης ενός μηνύματος), συμβολική κ.λπ.

2 Θεωρητικό υπόβαθρο

Η έννοια της διαγλωσσικότητας αρχικά χρησιμοποιήθηκε στη βιβλιογραφία ως περιγραφή συγκεκριμένων γλωσσικών πρακτικών και όχι ως μία θεωρητική έννοια (Li Wei 2018). Συγκεκριμένα, ο Baker (2001) μετέφρασε τον ουαλικό όρο «trawsieithu» του Williams (1994), ο οποίος ερμήνευσε τον όρο ως τη γλωσσική πρακτική κατά την οποία ο εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί αποκλειστικά την ουαλική γλώσσα, ενώ τα παιδιά απαντάνε κυρίως στα αγγλικά, στο πλαίσιο ενός εκπαιδευτικού προγράμματος «αναβίωσης» (revitalization) των ουαλικών. Στη διαγλωσσικότητα οι δύο γλώσσες χρησιμοποιούνται με δυναμικό και λειτουργικό τρόπο ως μεσολαβητές όλων των πνευματικών διεργασιών που συντελούνται στη σχολική τάξη, μια διαδικασία που παρέχει πολλαπλά πλεονεκτήματα στους/στις δίγλωσσους/ες μαθητές/τριες για την ανάπτυξη των ακαδημαϊκών τους δεξιοτήτων και στις δύο γλώσσες (Williams, 2002: 40). Στην ελληνική βιβλιογραφία προτάθηκε η απόδοσή του ως «διαγλωσσικότητα» από την Τσοκαλίδου (2015) σε μία προσπάθεια να περιγραφούν ζητήματα ευρύτερων λειτουργιών του δίγλωσσου λόγου που υπερβαίνουν τα όρια της εναλλαγής κωδικών και να αναδειχθούν ιδεολογικά ζητήματα πολυγλωσσικής διαχείρισης και αξιοποίησης των γλωσσών και ποικιλιών, τα οποία έχουν να κάνουν με τη σύνθετη και μονίμως μεταβαλλόμενη σχέση μας με τις γλώσσες και ποικιλίες που συγκροτούν την προσωπική και συλλογική μας ταυτότητα.

Η διαγλωσσικότητα μετασχηματίζει τις σχέσεις εξουσίας και εστιάζει στη διαδικασία της διδασκαλίας και της εκμάθησης πάνω σε έννοιες όπως είναι η δόμηση των νοημάτων, η ενδυνάμωση των εμπειριών και η ανάπτυξη ταυτοτήτων (García 2009, Creese και Blackledge 2015), με αποτέλεσμα να ενδυναμώνει τόσο τον διδάσκοντα όσο και τον διδασκόμενο. Εξάλλου, στο πλαίσιο της εξέτασης και ανάλυσης του φαινομένου της διαγλωσσικότητας υπάρχει σκόπιμη κριτική όρων όπως «γηγενής», «μεταναστευτική», «πλειονοτική» ή «μειονοτική» γλώσσα, οι οποίοι μπορούν να στιγματίσουν έναν μαθητή. Η διαγλωσσικότητα είναι ένας χρήσιμος όρος στη σημερινή εποχή της υπερποικιλότητας (superdiversity) (Vertovec 2018), για να αναλυθούν και να εξηγηθούν πολυγλωσσικές πρακτικές. Και αυτό γιατί η προσέγγιση της διαγλωσσικότητας, που ανήκει στις πλέον σύγχρονες κοινωνιογλωσσολογικές προσεγγίσεις της γλωσσικής ποικιλίας, προκρίνει μία δυναμική αντιμετώπιση της γλώσσας, πέρα από αυτό που αναφέρει ο Cummins (2007) ως «δύο μοναξίες» (two solitudes). Με άλλα λόγια, δεν θεωρεί τη γλώσσα ως ένα στατικό σύστημα αλλά ως μιας σειρά επιτελέσεων (performances) εντοπισμένων σε συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά μικρο και μακρο συγκείμενα (γλωσσικότητα, languaging). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη δυναμική έννοια της διγλωσσίας, δεν υπάρχουν δύο αλληλεξαρτώμενα γλωσσικά συστήματα ανάμεσα στα οποία οι ομιλητές/τριες συνεχώς μεταφέρονται, αλλά ένα ενιαίο σημειωτικό σύστημα που εμπεριέχει ποικίλα λεκτικά, μορφολογικά και γραμματικά στοιχεία που είναι ενσωματωμένα στο γλωσσικό ρεπερτόριο των ατόμων (Vogel και García 2017). Ο πίνακας 1 απεικονίζει τις διαφορές ανάμεσα στα παραδοσιακά μοντέλα διγλωσσίας, την Αρχή της Αλληλεξάρτησης των Γλωσσών του Cummins και του δυναμικού μοντέλου για τη διγλωσσία (García και Li Wei 2014, 14).

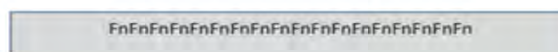
Παραδοσιακά μοντέλα διγλωσσίας
Δύο αυτόνομα γλωσσικά συστήματα

Αρχή της αλληλεξάρτησης των γλωσσών
του Jim Cummins

Δυναμικό μοντέλο για τη διγλωσσία
Διαγλωσσικότητα

*L = Linguistic system (γλωσσικό σύστημα)
F = Linguistic feature (γλωσσικό στοιχείο)

Πίνακας 1: Διαφορές των παραδοσιακών μοντέλων διγλωσσίας, της Αρχής Αλληλεξάρτησης των γλωσσών του Cummins και του δυναμικού μοντέλου για τη διγλωσσία (García & Li Wei, 2014:14).

Από την άλλη πλευρά, το Συμβούλιο της Ευρώπης (2001-Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τις Γλώσσες) έχει προβεί στην προώθηση της πολυγλωσσίας, τονίζοντας την αναγκαιότητα για ενίσχυση των διαγλωσσικών στρατηγικών και της πολυγλωσσικής επάρκειας (interlingual strategies and plurilingual competencies) στο πλαίσιο των γλωσσικών προγραμμάτων (Stathoroulou 2016). Εξάλλου, τα οφέλη από τη χρήση της διαγλωσσικότητας είναι πολλαπλά, σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία. Ένα από αυτά είναι πως αποτελεί ένα βασικό μέσο εξισορρόπησης των σχέσεων εξουσίας στην τάξη (Allard 2017), καθώς ακόμα και οι μαθητές που δεν κατέχουν καλά την «κυρίαρχη» γλώσσα του σχολείου, έχουν πρόσβαση στον Λόγο και την επικοινωνία μέσω των διαγλωσσικών πρακτικών. Αυτές χρησιμοποιούνται, συνεπώς, για την προστασία και την προώθηση των μειονοτικών γλωσσών (Cenoz 2017), όπως επίσης και για ενίσχυση εμπιστοσύνης και κινητοποίησης των συμμετεχόντων (Creese και Blackledge 2010). Επιπλέον, μέσω της διαγλωσσικότητας μπορεί να προωθηθεί ο εγγραμματισμός (Hornberger και Link 2012), και δη ο δίγλωσσος εγγραμματισμός, ενώ οι μαθητές μπορούν να ενδυναμωθούν και να εξοικειωθούν και με άλλες γλώσσες (Latish και Young 2017). Τέλος, η διαγλωσσικότητα προσφέρεται για την αξιοποίηση της μεγαλύτερης γνωστικής συμμετοχής σε διαδικασίες εκμάθησης περιεχομένου (Duarte 2016) και αυτό οδηγεί σε καλύτερες σχολικές επιδόσεις και αποφυγή της σχολικής διαρροής. Η Duarte (2018) σε μια εθνογραφική μελέτη σε δημόσιο σχολείο με εστίαση σε δασκάλους, κατέγραψε τρεις βασικές λειτουργίες της διαγλωσσικότητας σε σχέση με την επικοινωνία στην τάξη: (α) Συμβολική (symbolic): για να αναγνωρίσουν εκπαιδευόμενοι και εκπαιδευτές ότι υπάρχουν και μεταναστευτικές/ μειονοτικές γλώσσες και να δίνουν αξία σε αυτές και είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι σε αυτήν την περίπτωση δεν απαιτείται γνώση των γλωσσών αυτών εκ μέρους του δασκάλου (π.χ. Πώς το λένε αυτό στη γλώσσα X;), (β) Βοηθητική (scaffolding): όταν δημιουργούνται στην καθημερινή διδασκαλία προσωρινές αλλά συστηματικές γέφυρες με τις γλώσσες των μαθητών (π.χ. οδηγίες, μέρες της εβδομάδας κ.λπ.) και (γ) Επιστημολογική (epistemological): όταν μέσα στην τάξη ενεργοποιείται εκ

μέρους του εκπαιδευτικού η γλώσσα ή οι γλώσσες των μαθητών, προκειμένου να ενισχυθεί η γνώση του περιεχομένου αλλά και των γλωσσικών δομών (π.χ. εξήγηση της λειτουργίας του αορίστου σε μια άλλη γλώσσα, προκειμένου να γίνει κατανοητή και η λειτουργία του στη γλώσσα-στόχο).

3 Η μεθοδολογία της έρευνας

Τα βασικά μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την παρούσα έρευνα ήταν τα εξής: (1) Γλωσσικά παιχνίδια ως διδακτικές παρεμβάσεις, (2) Συμμετοχική παρατήρηση- ενεργή συμμετοχή των ερευνητριών, (3) Μαγνητοφώνηση των διδακτικών παρεμβάσεων/ παιχνιδιών, (4) Σημειώσεις πεδίου, (5) Φύλλο αξιολόγησης των μαθητών σχετικά με τη χρήση της διαγλωσσικότητας στην τάξη και στη διδακτική διαδικασία.

Η έρευνα υλοποιήθηκε σε δύο διαφορετικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, σε ένα περιβάλλον τυπικής εκπαίδευσης και σε ένα περιβάλλον άτυπης εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, το περιβάλλον τυπικής εκπαίδευσης είναι το Σχολείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, το οποίο προσφέρει μαθήματα ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού σε ξένους και ομογενείς από το 1970 και λειτουργεί υπό την εποπτεία Επιστημονικής Επιτροπής της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.. Το δεύτερο εκπαιδευτικό περιβάλλον είναι το Σχολείο Αλληλεγγύης «Οδυσσέας», το οποίο προσφέρει μαθήματα ελληνικής γλώσσας ως Γ2 από το 1997. Αρχικά φοιτούσαν σε αυτό μόνο Αλβανοί φοιτητές, αλλά τώρα έχει φοιτητές από όλο τον κόσμο, ενώ μέχρι σήμερα έχουν περάσει από αυτό περίπου 6000 φοιτητές και 250 εκπαιδευτικοί. Ουσιαστικά είναι μια μη τυπική μορφή εκπαίδευσης, όπου οι εκπαιδευτικοί μοιράζονται τις πρακτικές τους και αποσκοπούν στην καλλιέργεια κριτικής στάσης απέναντι σε θέματα εξουσίας, ρατσισμού, ισότητας κ.λπ.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά το ακαδημαϊκό έτος 2018/2019 και η διάρκεια των γλωσσικών παιχνιδιών ήταν περίπου 90'-120'. Οι παρεμβάσεις ήταν περίπου 60 στον αριθμό, υλοποιήθηκαν σε τριάντα διαφορετικά τμήματα και στο σύνολο διήρκεσαν περίπου 120 ώρες. Οι παρεμβάσεις ήταν σε όλα τα επίπεδα γλωσσομάθειας (Α1-Γ2) και οι φοιτητές προέρχονταν από χώρες από ολόκληρο τον κόσμο (Ρωσία, Ουκρανία, Συρία, Ισπανία, Ιταλία, Αυστραλία, Γερμανία, Ιορδανία, Αμερική, Σερβία, Αλβανία, Κίνα, Ν. Κορέα, Σουδάν, Νιγηρία, Ισραήλ, Παλαιστίνη κ.λπ.). Η ηλικία των φοιτητών κυμαίνεται από 18 ως 80 ετών και το εκπαιδευτικό τους υπόβαθρο όσον αφορά το Σχολείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας ήταν όλοι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ στο Σχολείο Οδυσσέας οι φοιτητές έχουν διαβαθμισμένο επίπεδο. Σχετικά με τη συλλογή και την επεξεργασία του ερευνητικού υλικού, αυτό απομαγνητοφωνήθηκε από τις τρεις ερευνήτριες, εντοπίστηκαν τα σημεία διαγλωσσικότητας, μεταφράστηκαν αποσπάσματα όπου χρειάστηκε και, τέλος, κατηγοριοποιήθηκε σύμφωνα με διάφορες λειτουργίες, οι οποίες παρουσιάζονται στη συνέχεια.

4 Παρουσίαση αποτελεσμάτων

4.1 Παρουσίαση των γλωσσικών παιχνιδιών

Είναι σημαντικό να αποσαφηνιστεί ότι ο σχεδιασμός των χρησιμοποιούμενων γλωσσικών παιχνιδιών βασίστηκε στους παρακάτω άξονες: (1) στο Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τη Γλώσσα (Συμβούλιο για την Πολιτιστική Συνεργασία 2008.), (2) στην περιγραφή των επιπέδων ελληνομάθειας από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (ΚΕΓ, 2011), (3) στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας (Σχολείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας 2010) (A1-A2, B1, B2), (4) στα δομικά στοιχεία της Μηχανικής Παιχνιδιών¹, καθώς επίσης και (5) σε συζητήσεις και στην ανατροφοδότηση με τις/τους εκπαιδευτικούς των τμημάτων.

Το πρώτο παιχνίδι ονομάζεται «Ταυτοπροσωπίες» και προορίζεται για τα επίπεδα γλωσσομάθειας A1-A2. Τα διδακτικά φαινόμενα στα οποία εστιάζει είναι τα εξής: περιγραφή εξωτερικών χαρακτηριστικών, λέξεις-φράσεις προσωπικού ενδιαφέροντος (βασικές πληροφορίες, επαγγέλματα, κλπ.), χρώματα και σύλληψη της κεντρικής ιδέας σε περιπτώσεις σύντομων, απλών μηνυμάτων (προφορικός λόγος).

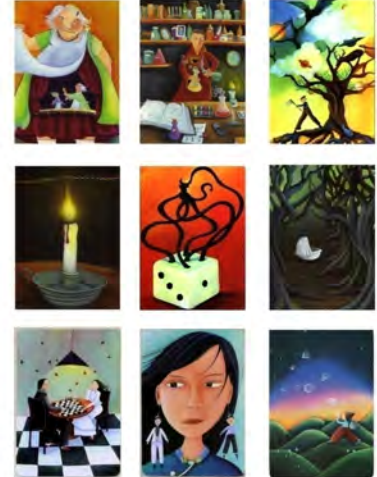
Το δεύτερο παιχνίδι είναι η «Μονόπολη στη Θεσσαλονίκη» και απευθύνεται σε μαθητές επιπέδου γλωσσομάθειας A2-B1. Τα διδακτικά φαινόμενα τα οποία μπορούν να εξασκηθούν στο πλαίσιο αυτού του παιχνιδιού είναι τα ακρωνύμια, στερεότυπες εκφράσεις, καθημερινός λόγος, ενώ ταυτόχρονα οι μαθητές εξοικειώνονται με δρόμους της πόλης και πολιτιστικά στοιχεία της Ελλάδας.

¹ Με τον όρο Μηχανική Παιχνιδιών περιγράφονται «τα κατασκευάσματα κανόνων και βρόχων ανατροφοδότησης (feedback loops) που προορίζονται για να παράγουν ένα ευχάριστο παιχνίδι. Είναι τα δομικά στοιχεία που μπορούν να εφαρμοστούν και να συνδυαστούν για να γοητεύσουν οποιοδήποτε πλαίσιο που δεν είναι παιχνίδι» (Kumar και Herger, 2013: 69).

Το τρίτο γλωσσικό παιχνίδι ονομάζεται “Kaleidos” και προορίζεται για πιο προχωρημένα επίπεδα γλωσσομάθειας. Σκοπός του παιχνιδιού είναι ο εντοπισμός αντικειμένων-λέξεων σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο γράμμα. Τα διδακτικά φαινόμενα που καλλιεργούνται στο πλαίσιο του συγκεκριμένου παιχνιδιού είναι ο εμπλουτισμός του λεξιλογίου των φοιτητών και η εξάσκηση στην ορθογραφία.

Το τέταρτο γλωσσικό παιχνίδι ονομάζεται «Μια εικόνα χίλιες λέξεις» και απευθύνεται και αυτό σε προχωρημένα επίπεδα γλωσσομάθειας (B1, B2, Γ1). Τα διδακτικά φαινόμενα στα οποία μπορεί να εστιάσει ο/ η εκπαιδευτικός μέσω του παιχνιδιού είναι οι παρελθοντικοί χρόνοι, οι σύνδεσμοι, οι συνδετικές λέξεις- φράσεις, τα επίθετα και στερεότυπες εκφράσεις, με απώτερο σκοπό να καλλιεργηθεί ο αφηγηματικός λόγος.

Το πέμπτο και τελευταίο γλωσσικό παιχνίδι, οι «Λυκάνθρωποι», προορίζεται και αυτό για προχωρημένα επίπεδα γλωσσομάθειας (B2, Γ1, Γ2) και τα διδακτικά φαινόμενα στα οποία εστιάζει είναι τα εξής: σύνθετη ανάπτυξη επιχειρημάτων, παραγωγή μικρής έκτασης συνεχούς λόγου με συνοχή, χρήση διευρυμένου λεξιλογίου, χρήση συνδέσμων και συνδετικών φράσεων, εξάσκηση σε ιδιωτισμούς και

καθημερινές εκφράσεις.

4.2 Λειτουργίες διαγλωσσικότητας

Η πρώτη λειτουργία διαγλωσσικότητας που εντοπίστηκε στο υλικό μας είναι η βοηθητική, η οποία εμφανίζεται όταν οι φοιτητές προσπαθούν να διευκολύνουν την επικοινωνία με τους συμφοιτητές τους, όταν δεν γνωρίζουν κάποια συγκεκριμένη λέξη στη γλώσσα-στόχο ή όταν θέλουν να επιβεβαιώσουν πως το γλωσσικό εξερχόμενο έχει γίνει πλήρως κατανοητό από το περιβάλλον. Έτσι, σε επίπεδο λεξικών μονάδων εντοπίσαμε στιγμιότυπα, στα οποία δεν χρησιμοποιείται η ελληνική λέξη, αλλά μια ξένη, πιθανώς επειδή δεν γνωρίζουν ή δεν θυμούνται την αντίστοιχη λέξη στα ελληνικά, όπως στα παραδείγματα που ακολουθούν:

- (1) Είναι στο centre (MNX,1:50)
- (2) Πολλοί άνθρωποι νιώθουν...αχ πώς το λένε; Feelings? (DXB1X, 4:56)

Τα περισσότερα, ωστόσο, στιγμιότυπα διαγλωσσικότητας αυτής της κατηγορίας είναι εκείνα στα οποία εμφανίζεται η ελληνική λέξη αλλά και η λέξη στη γλώσσα καταγωγής του φοιτητή ή των συμφοιτητών του/ της ή (και) στην Αγγλική, η οποία είναι και συχνή γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ των αλλοεθνών φοιτητών:

- (3) - Παζάρι bargain, είμαι από την Τουρκία και ξέρω εγώ (MNX, 8:00)
- (4) - Αυτό είναι μπάλα, ball, basketball, μπάλα (ΚΛΑ2Χ, 7:55)
- (5) - Κόκαλα. Τι είναι;
 - Αυτό που είναι μέσα μας, bones.
 - «Κοστι» (koistie, μεταφράζει, = κόκκαλα, στα ρωσικά) (ΚΛΑΝ, 14:56)
- (6) - Σπίτι.
 - Αυτό δεν είναι σπίτι. Είναι πάλας (palace, στα αγγλικά), παλάτι.
 - Τι είναι παλάτι;
 - «Дворей» (dvorets, = παλάτι, στα ρωσικά)
 - Όχι παλάτι, castle! (kastl, = κάστρο στα αγγλικά) (ΚΑΛ3Ε, 25:56)
- (7) «-Είσαι ελεύθερος. Φύγε από τον ΟΑΣΘ. Κράτησε αυτή την κάρτα για μετά ή πούλησέ την».
 - Ελεύθερος;
 - Ücretsiz (outzretsiz, = ελεύθερος, στα τουρκικά) (συμμαθητής του από την Τουρκία)
 - Ααααα, ücretsiz... ελεύθερος.
 - Do you understand? (= Καταλαβαίνεις;, στα αγγλικά) (συμμαθητής του από την Αμερική)
 - Ναι, ναι. (MN4Χ, 12:36)
- (8) - Ωραία, θα έχεις ένα σπίτι στην Καλαμαριά. Πόσο κάνει;
 - Ακριβό, πολύ ακριβό, rahalı, çok rahalı (rahale, chok rahale, = ακριβό, πολύ ακριβό, στα τουρκικά), (MN5Ε, 9:22)

Από όλα τα παραπάνω παραδείγματα γίνεται ξεκάθαρο ότι η χρήση άλλων γλωσσών σε επίπεδο λεξικών μονάδων διευκολύνει και βοηθάει τη συγκεκριμένη στιγμή τον ομιλητή στην επικοινωνία και στην έκφραση των σκέψεών του. Η ίδια λειτουργία παρατηρείται και σε επίπεδο φράσεων, δηλαδή χρήση περισσότερων της μίας λεξικής μονάδας σε άλλη γλώσσα, κυρίως στην Αγγλική, καθώς επίσης και στη γλώσσα/ στις γλώσσες των χωρών καταγωγής των φοιτητών. Έτσι, σε επίπεδο φράσεων, η διαγλωσσικότητα με βοηθητική λειτουργία συναντάται στο δείγμα μας σε αιτιολογικές δευτερεύουσες προτάσεις (9, 10) ή σε φράσεις και προτάσεις, όπου ο ομιλητής προσπαθεί να διευκολύνει ή να σιγουρέψει αν επιτυγχάνεται η επικοινωνία (11-15):

- (9) - Τι γιατί, because you are to my area (=γιατί βρίσκεσαι στην περιοχή μου, στα αγγλικά) (MNX, 39:25)
- (10) - Δεν έχω πρόβλημα, γιατί you decide (= εσύ αποφασίζεις, στα αγγλικά)(ΚΛΑ2Χ, 60:00)
- (11) - Οι πίνακες είναι something that is written upon (them) (= κάτι με κάτι γραμμένο πάνω του, στα αγγλικά) (ΚΛΑ22Χ, 21:09)
- (12) - Είναι η μαμά της, what's the problem, problema (= ποιο είναι το πρόβλημα;, στα αγγλικά) (ΚΛΑ22Χ, 28:40)
- (13) (Μαριάνα:) Μάρκο, τι κάνεις;
 (Δασκάλα:) Ο Μάρκο όλο προς τα πάνω βάζει τις τιμές.
 (Μάρκο:) Τι λένε, τι λένε, buoni amici, buoni affari (= καλοί φίλοι, καλές επιχειρήσεις, στα ιταλικά).
 (Δασκάλα:) Οι καλοί λογαριασμοί κάνουν τους καλούς φίλους; Αυτό δεν λέει ότι ανεβαίνει η τιμή! (MN, 42:31)
- (14) (Ερευνήτρια:) Εσύ ποιος πιστεύεις ότι είναι ο κακός λυκάνθρωπος;
 (Ο φοιτητής -Α- δεν καταλαβαίνει και ένας συμμαθητής του -Β-, από την Κίνα, όπως και ο ίδιος, παρεμβαίνει και μεταφράζει)
 (Φοιτητής Β:) Shui shi lang? (=Ποιος είναι ο λύκος;, στα κινεζικά)
 (Φοιτητής Α:) Όλα! (=Όλοι) (Γέλια)
 (Φοιτητής Α:) (Η) Γκρέτα. (ΛΚ2Ν, 44:32)

Η δεύτερη λειτουργία διαγλωσσικότητας που προκύπτει από τα δεδομένα μας είναι η συμβολική. Δηλαδή, για ειδικές περιπτώσεις χρησιμοποιείται η γλώσσα της χώρας

καταγωγής του φοιτητή/ της φοιτήτριας, ενώ ο υπόλοιπος λόγος είναι στην Ελληνική. Οι ειδικές αυτές περιπτώσεις, όπως εντοπίζονται, είναι τρεις. Η πρώτη είναι για καταμέτρηση αντικειμένων, χρησιμοποιείται δηλαδή όταν ο ομιλητής/ η ομιλήτρια απαριθμεί και προφανώς του/ της είναι ευκολότερο να το κάνει στην πρώτη του γλώσσα:

(15) One, two, three, four, five, six, seven (μετράει καθώς μετακινεί το πιόνι στο ταμπλό). Λιμάνι.

Τι είναι αυτό;

(16) Un, deux, trois... (μετράει στα γαλλικά). Α, όχι. Ένα, δύο τρία, τέσσερα, πέντε...

Η δεύτερη περίπτωση είναι όταν τα άτομα εκνευρίζονται και ενστικτωδώς θέλουν να χρησιμοποιήσουν κακές λέξεις ή βρισιές. Και σε αυτήν την περίπτωση τους βγαίνει αυτόματα η πρώτη τους γλώσσα:

(17) (Φοιτήτρια πέφτει πάνω σε ένα ακριβό οικόπεδο που ανήκει στον συμφοιτητή της και πρέπει να πληρώσει)

Merde!

Putan!

(βρίζει στα γαλλικά)

Η τρίτη περίπτωση της συμβολικής λειτουργίας της διαγλωσσικότητας συναντάται στη χρήση στερεοτυπικών φράσεων, τις οποίες οι ομιλητές δεν αποδίδουν στην Ελληνική ή στη γλώσσα της χώρας καταγωγής τους, γιατί έχουν παγιωθεί στην Αγγλική. Μάλιστα στην περίπτωση (20) το επικοινωνιακό αποτέλεσμα επιτυγχάνεται, αφού γίνεται κατανοητό, και επιπρόσθετα εκλαμβάνεται και ως αστείο από το σύνολο της τάξης:

(18) (Διαβάζει μία κάρτα εντολής:) Μετακίνησε το πιόνι σου στην οδό Φιλίππου, *αχ όλα Chinese είναι!* (MNX, 71:14)

(19) (Διαβάζει μία κάρτα εντολής:) - «Ωρα για ψώνια. Πήγαινε στην οδό Τσιμισκή». Τσιμισκή;

- Α, shopping time!

- Shopping time... (γέλια).

- Πηγαίνεις στην οδό Τσιμισκή. Θέλεις να την αγοράσεις;

- Γιατί όχι;

Η τρίτη λειτουργία της διαγλωσσικότητας είναι η λεγόμενη «επιστημολογική», δηλαδή όταν συγκεκριμένοι όροι και ορολογίες αποδίδονται σε μια συγκεκριμένη γλώσσα (παράδειγμα 22), καθώς σε αυτήν την γλώσσα μπορούν να γίνουν κατανοητοί από τους ακροατές γιατί είναι εξοικειωμένοι. Επίσης, η λειτουργία αυτή εμφανίζεται όταν η διαγλωσσικότητα χρησιμοποιείται και για την ανάδειξη της επαφής και της σχέσης των γλωσσών μεταξύ τους (παράδειγμα 21), π.χ. γλωσσικά δάνεια:

(20) «Πώς το λέμε αυτό;» ρωτάει η ερευνήτρια. Μια μαθήτρια απαντάει «μπούσουλα» [ξέρει ότι το λέμε και στα ελληνικά και συνεχίζει] «εμείς το λέμε μπούσουλα αυτό», η ερευνήτρια το λέει «πιξίδα», οι μαθητές λένε «compass» και οι Αραβες λένε «Μπούσουλας είναι αραβική λέξη». Η δασκάλα της τάξης και η ερευνήτρια δίνουν παραδείγματα χρήσης της λέξης «μπούσουλας» στα ελληνικά. (DXB1, 10:48) [bussola ιταλική λέξη]

(21) (Μαθήτρια τραβάει κάρτα εντολής και διαβάζει «Κούνησε το πιόνι σου δύο θέσεις πίσω»)

- (Ερευνήτρια): Εδώ «κούνησε», ποιο ρήμα είναι το «κούνησε»;

- (Μαθήτρια): Κουνάει η ουρά του σκύλου.

- (Ερευνήτρια): Ναι αυτό είναι, το move, ok, αλλά τι τύπος είναι;

- (Μαθήτρια): Αόριστος.

- (Μαθήτρια): Δεν είναι Αόριστος είναι I'm telling you to do this (= σου λέω να κάνεις κάτι, στα αγγλικά)

- (Ερευνήτρια): Ακριβώς. Είναι imperative. (= προστακτική, στα αγγλικά)

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι από τα δεδομένα μας προέκυψαν αρκετοί νεολογισμοί, οι οποίοι μπορούν να θεωρηθούν ως προϊόντα διαγλωσσικότητας. Έτσι, βλέπουμε ξένες λέξεις με ελληνικά επιθήματα (22, 23), καθώς επίσης και ενδιαφέροντα λογοπαίγνια που οδηγούν σε μία χιουμοριστική επικοινωνία μεταξύ των σπουδαστών και μεταξύ των σπουδαστών και της εκπαιδευτικού και σε αστεία στιγμιότυπα (24). Σε αυτήν την περίπτωση, συνεπώς, η διαγλωσσικότητα λειτουργεί πολύ αποτελεσματικά στην επικοινωνία:

(23) - Candels, καντέλες, κεριά (ΚΛΑ2Χ, 22:00)

(24) - Αυτά που ανήκουν στο σαλόνι, πώς το λέτε, σαλόνικα; (ΚΛΑ2Χ, 32:26)

(25) (Δασκάλα:.) Η Κούβα λοιπόν παίρνει το ηλεκτρικό ρεύμα.

(Μαθήτρια:.) Πολύ καλή αγορά!

(Δασκάλα:.) Και πολύ καλή για την Κούβα γιατί έχουν πρόβλημα με το ρεύμα. Έτσι δεν είναι;

(Μαθήτρια:.) Ουουου... στην Κούβα, στην Βενεζουέλα... Maduro, Maduro, Maduro... (το όνομα του πρωθυπουργού της Βενεζουέλας, η φοιτήτρια είναι από την Κούβα)

(Μαθητής:.) Ο Maduro duro duro είναι! (duro=ισχυρός, σκληρός, στα ιταλικά και στα ισπανικά, ο μαθητής είναι από την Ιταλία) (ΜΝ: 52:13)

5 Συμπεράσματα

Από το ερευνητικό μας υλικό προκύπτει, πρώτα από όλα, ότι η διαγλωσσικότητα αποτελεί μια στρατηγική εκμάθησης της γλώσσας, όπως διαφαίνεται πιο ρητά και στην βοηθητική λειτουργία. Οι εκπαιδευόμενοι ανατρέχουν στις γλώσσες που γνωρίζουν, για να κατανοήσουν πλήρως το νόημα και τη λειτουργία μιας λέξης. Από την άλλη πλευρά, η διαγλωσσικότητα φάνηκε από το ερευνητικό μας δείγμα ότι λειτουργεί και ως τρόπος επικοινωνίας με ομοεθνείς και αλλοεθνείς στη διδακτική πράξη, καθώς διευκόλυνε τις συννεοήσεις μεταξύ των μαθητών με έναν απώτερο στόχο: να προχωρήσει και να ολοκληρωθεί το γλωσσικό παιχνίδι. Δεν ήταν, εξάλλου, λίγες οι φορές, κατά τις οποίες η διαγλωσσικότητα δεν συνέβαλλε μόνο σε απλές γλωσσικές πράξεις (π.χ. εντολές, παρακλήσεις, απολογίες), αλλά δημιουργούσε και πιο σύνθετες επικοινωνιακές καταστάσεις, όπως είναι το χιούμορ. Το συνομιλιακό χιούμορ (conversational humor), το οποίο αναπτύσσεται κατά την διεπίδραση μεταξύ δύο, τουλάχιστον, ομιλητών, αποτελεί ένα κατεξοχήν φαινόμενο της καθημερινής επικοινωνίας και πραγματώνεται σε διεπιδραστικά περικείμενα και ως συγχρονική συνοικοδόμηση σημασίας (Wagner και Ugrios-Aparisi 2008).

Επιπρόθετα, από την έρευνά μας προέκυψε ότι στις τάξεις όπου προωθούνταν οι πρακτικές διαγλωσσικότητας από τους/τις εκπαιδευτικούς κατά τη διάρκεια των γλωσσικών παιχνιδιών (αφού ήταν παρόντες/ παρούσες και μπορούσαν να συμμετέχουν εφόσον το επιθυμούσαν), οι μαθητές και οι μαθήτριες έπαιρναν τον λόγο πιο συχνά και με μεγαλύτερη άνεση, μεταφράζοντας, επεξηγώντας και τελικά διευκολύνοντας την ίδια τη μαθησιακή διαδικασία. Όπου γινόταν χρήση όλων των γλωσσικών ρεπερτορίων των μαθητών/-τριών, το κλίμα ήταν πιο ενθαρρυντικό και η ατμόσφαιρα πιο φιλική, υποστηρικτική και ευχάριστη. Η ίδια η χρήση των γλωσσικών παιχνιδιών, βέβαια, ευνοούσε ένα τέτοιο κλίμα. Όσον αφορά, πάντως, τις λειτουργίες διαγλωσσικότητας, στην έρευνά μας εντοπίστηκαν συγκεκριμένες λειτουργίες (κυρίως η βοηθητική και η

συμβολική), κάτι που ίσως σχετίζεται με το περιορισμένο επικοινωνιακό και διδακτικό πλαίσιο. Απαιτείται σίγουρα περαιτέρω έρευνα που να εστιάζει στις υπόλοιπες λειτουργίες, καθώς επίσης και σε δείγματα γραπτού λόγου. Για παράδειγμα, στην έρευνα των Sung και Tsai (2019), καθώς το διδακτικό πλαίσιο δεν ήταν τόσο συγκεκριμένο, εντοπίστηκαν πολλές περισσότερες λειτουργίες της διαγλωσσικότητας, όπως για παράδειγμα σε προειδοποιήσεις, στην περιγραφή καταστάσεων ή σχεδίων, στη διατύπωση παραπόνων, στην αναφορά ενός στιγμιότυπου κ.λπ. Από την άλλη πλευρά, ένα σημαντικό εύρημα της παρούσας έρευνας ήταν το γεγονός ότι η χρήση διαγλωσσικών πρακτικών παρατηρήθηκε κυρίως στα πρώτα επίπεδα γλωσσομάθειας (A1, A2, B1). Με άλλα λόγια, όσο υψηλότερο ήταν το επίπεδο γλωσσομάθειας, τόσο λιγότερη ήταν η χρήση διαγλωσσικών πρακτικών. Το γεγονός ότι αρχάριοι σε μια ξένη γλώσσα επιδίδονται συχνά σε πρακτικές διαγλωσσικότητας, κυρίως για να μπορέσουν να επικοινωνήσουν με πιο προχωρημένους χρήστες, είναι ένα εύρημα που συναντάται και στη σχετική βιβλιογραφία (Collins και Cioe-Pena 2016)

Συμπερασματικά, εκπαιδευτικοί και μαθητές θα πρέπει να «απενεχοποιήσουν» τη χρήση της διαγλωσσικότητας, και μαζί με αυτή την ίδια τη θέση της κυρίαρχης γλώσσας ή της κυρίαρχης θέσης του/της εκπαιδευτικού σε μία τάξη, προκειμένου να εσιτιάσουν στα γνωστικά και παιδαγωγικά οφέλη που μπορεί να προσφέρει (Τσοκαλίδου και Κουτούλης 2016). Ο/ η εκπαιδευτικός αναγνωρίζοντας την πολλαπλή γλωσσική χρήση μέσα στην τάξη δεν αντικατοπτρίζει μόνο τις πολύγλωσσες πραγματικότητες στον κόσμο, αλλά βοηθάει και στην ανάπτυξη διαπολιτισμικών ικανοτήτων και κριτικής συνειδητοποίησης των μαθητών για τους ίδιους και για τους άλλους.

Βιβλιογραφία

- Allard, Elain. 2017. "Re-examining Teacher Translanguaging: An Ecological Perspective". *Bilingual Research Journal* 40(2):116-130.
- Σχολείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας. 2010. *Αναλυτικό Πρόγραμμα Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Baker, Colin. 2001. *Εισαγωγή στη Διγλωσσία και τη Δίγλωσση Εκπαίδευση*. Εισαγωγή, επιμέλεια, Μ. Δαμανάκης. Μτφρ. Α. Αλεξανδροπούλου. Αθήνα: Gutenberg.
- Cenoz, Jasone. 2017. "Translanguaging in School Contexts: International Perspectives". *Journal of Language, Identity and Education* 16(4):193-198.
- Collins, Brian, και Maria Cioe-Pena. 2016. "Translanguaging in the Social Studies Classroom to Understand Complex Texts". Στο Ofelia Garcia, και Tatyana Kleyn, *Translanguaging with Multilingual Students*, 132-153. Routledge.
- Creese, Angela, και Adrian Blackledge. 2010. "Translanguaging in the Bilingual Classroom: A Pedagogy for Learning and Teaching". *The Modern Language Journal*, 94: 103-115.
- Creese, Angela, και Adrian Blackledge. 2015. "Translanguaging and Identity in Educational Settings". *Annual Review of Applied Linguistics* 35:20-35.
- Cummins, Jim. 2007. "Rethinking Monolingual Instructional Strategies in Multilingual Classroom". *Canadian Journal of Applied Linguistic* 10: 221-240.

- Duarte, Joana. 2016. "Translanguaging in Mainstream Education: A Sociocultural Approach". *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 22(2):150-164.
- Duarte, Joana. 2018. "Translanguaging in the Context of Mainstream Multilingual Education". *International Journal of Multilingualism*. DOI 10.1080/14790718.2018.1512607.
- García, Ofelia. 2009. *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Malden, MA, Oxford: Basil/ Blackwell.
- García, Ofelia, και Li Wei. 2014. *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Hornberger, Nancy, και Holly Link. 2012. "Translanguaging and Transnational Literacies in Multilingual Classrooms: A Biliteracy Lens". *International Journal of Bilingualism and Bilingual Education*, 15(3):261-278.
- ΚΕΓ. 2011. *Πιστοποίηση Ελληνομάθειας* (ηλεκτρονικός σύνδεσμος). Ανακτήθηκε 24 Απριλίου, 2020. <http://www.greek-language.gr/certification/>.
- Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. 2008. *Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τις Γλώσσες: Εκμάθηση, Διδασκαλία, Αξιολόγηση* (ελληνική μετάφραση), Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ.
- Latish, Mary, και Andrea Young. 2017. "Black-blanc-beur. Challenges and Opportunities for Developing Language Awareness in Teacher Education in France". Στο Christine Helot, Carolien Frijns, Koen Van Gorp, και Sven Sierens (επιμ.), *Language Awareness in Multilingual Classrooms in Europe*. Boston/ Berlin: De Gruyter.
- Μαλιγκούδη, Χριστίνα, και Ασπασία Χατζηδάκη. 2018. «Η Πρακτική της Διαγλωσσικότητας (Translanguaging) στα Κοινοτικά Αλβανικά Σχολεία: Μια Μελέτη Περίπτωσης». Στο Ρούλα Τσοκαλίδου, και Αμαλία Κέκια (επιμ.), *Πρακτικά 4ου Σταυροδρομιού Γλωσσών και Πολιτισμών «Διδακτικές της πολυγλωσσίας και γλωσσικές πολιτικές»*, 239-253. Θεσσαλονίκη: Πολύδρομο.
- Παπανικολοπούλου, Ειρήνη. 2018. «Διαγλωσσικές Εκπαιδευτικές Παρεμβάσεις σε μια Τάξη Ενήλικων Μεταναστών/ Μεταναστριών στο Σχολείο Αλληλεγγύης «Οδυσσέας»: οι Απόψεις των Μαθητών/ τριών για τη Διαγλωσσική Χρήση στην Τάξη». Μεταπτυχιακή αδημοσίευτη διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σταθοπούλου, Μαρία. 2016. «Η Διαγλωσσική Διαμεσολάβηση στο Ενιαίο Πρόγραμμα Σπουδών για τις Ξένες Γλώσσες (ΕΠΣ=ΞΓ): Φιλοσοφία, Εφαρμογή και Καινοτόμες Διδακτικές Πρακτικές». *1ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Προγράμματα Σπουδών-Σχολικά Εγχειρίδια»*, Pierce- Αμερικάνικο Κολλέγιο Ελλάδος, Μάρτιος 2016.
- Sung, Ko Yin και Hsiao Mei Tsai. 2019. *Mandarin Chinese. Dual Language Immersion Programs*. Multilingual Matters.
- Συμβούλιο για την Πολιτιστική Συνεργασία. 2008. *Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τη Γλώσσα: Εκμάθηση, Διδασκαλία, Αξιολόγηση*. Επιτροπή Παιδείας, Τμήμα Σύγχρονων Γλωσσών, Συμβούλιο της Ευρώπης.
- Τσοκαλίδου, Ρούλα. 2015. «Διγλωσσία και Εκπαίδευση: από τη Θεωρία στην Πράξη και στην Κοινωνική Δράση». Στο Γεώργιος Ανδρουλάκης (επιμ.), *Γλωσσική Παιδεία. 35 Μελέτες Αφιερωμένες στον Καθηγητή Ναπολέοντα Μήτση*, 387-398. Αθήνα: Gutenberg.

- Τσοκαλίδου, Ρούλα, και Κωνσταντίνος Κουτούλης. 2016. «Η Διαγλωσσικότητα στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα: Μια Πρώτη Διερεύνηση». *Επιστήμες Αγωγής*, θεματικό τεύχος 2015, 161-181.
- Tsokalidou, Roula/ Τσοκαλίδου, Ρούλα. 2017. *SiDaYes! Πέρα από τη Διγλωσσία προς τη Διαγλωσσικότητα/Beyond Bilingualism to Translanguaging*. Athens/Αθήνα: Gutenberg.
- Vertovec, Steven. 2018. “Towards Post-multiculturalism? Changing Communities, Conditions and Contexts of Diversity”. *International Social Science Journal*, 68(227-228):167-178.
- Vogel, Sara, και Ofelia García. 2017. “Translanguaging”. Στο George W. Noblit (επιμ.), *Oxford Research Encyclopedia of Education*. Oxford: Oxford University Press.
- Wagner, Manuela Maria, και Eduardo Urios-Aparisi. 2008. “Pragmatics of Humor in the Foreign Language Classroom: Learning (with) Humor”. Στο Martin Puetz, και Joanne Neff-van Aertsealaer (επιμ.), *Developing Contrastive Pragmatics: Interlanguage and Cross-cultural Perspectives*, 209-228. Berlin/ New York: Mouton De Gruyter.
- Wei, Li. 2018. “Linguistic (Super)Diversity, Post-multilingualism και Translanguaging Moments”. Στο Angela Creese, και Adrian Blackledge (επιμ.), *The Routledge Handbook of Language and Superdiversity*, 16-29. Routledge.
- Williams, Cen. 1994. “Secondary Education: Teaching in the Bilingual Situation”. Στο Cen Williams, Gwen Lewis, και Colin Baker (επιμ.), *The Language Policy: Taking Stock*, 39-78. Llangefni, UK: CAI.
- Williams, Cen. 2002. “*Ennill Iaith: Astudiaeth o Sefyllfa Drochi yn 11–16 oed [A language Gained: A Study of Language Immersion at 11–16 Years of Age]*”. Unpublished Dissertation. Bangor: School of Education.

How many *more*?
Maria-Margarita Makri
University of the Aegean, University of York
mar.m.makri@gmail.com

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη δείχνει ότι οι δείκτες σύγκρισης πιο, περισσότερο, και παραπάνω έχουν διαφορετικές συντακτικές ιδιότητες. Το πιο εισάγει συγκρίσεις με διαβαθμίσιμα επίθετα, επιρρήματα ή κατηγορηματικά ουσιαστικά, τα περισσότερο/λιγότερο τις ίδιες συγκρίσεις με το πιο, καθώς και συγκρίσεις ρηματικής φράσης, τα αντίστοιχα επίθετα εισάγουν μόνο συγκρίσεις ονοματικής φράσης, ενώ το παραπάνω, έχοντας την ίδια κατανομή με το αντίστοιχο τοπικό επίρρημα, εισάγει συγκρίσεις ονοματικών και ρηματικών φράσεων. Βασιζόμενη στην κατανομή, τη μορφολογική ανάλυση και τη σημασία των φράσεων αυτών, η παρούσα μελέτη καταλήγει ότι μόνο το πιο είναι γραμματικό μόρφωμα αλλόμορφο του -τέρος και πραγματώνει μία κεφαλή βαθμού/σύγκρισης.

Λέξεις-κλειδιά: συγκριτικές δομές, συγκριτικός δείκτης, δομές βαθμού

1 Introduction

The aim of this paper is to examine the internal structure of the comparative phrase by focusing on the properties and distribution of Greek comparative markers. §2 introduces the theoretical debate regarding the syntax of the comparative, the Greek comparative markers, and background assumptions regarding the structure of positive adjectives. §3 shows that, contra to current analyses, Greek comparative markers do not share the same properties, hence they call for distinct analyses. §4 proposes that only *πιο/-τέρος* realise a Deg⁰ and form comparatives, whereas *περισσότερο* “more”/ *λιγότερο* “less/fewer” are modifiers of the degree argument of positive adjectives and *παραπάνω* “more, over” is a content word. §5 Concludes.

2 Background on Comparative Markers

2.1 The Theoretical Debate

There has been a long-standing debate regarding the syntactic status of *more* and its position in the comparative phrase. It has been argued that *more* is an XP adjoined to the gradable predicate (Neeleman et al. 2004); a quantifier modifying a covert *much*, or *many* or gradable predicate, depending on the type of the comparative (Bresnan 1973); an argument of the gradable adjective (Larson 1988, Pancheva-Izvorski 2000); or a head (Deg⁰/Q⁰) that selects a gradable predicate as its complement (Abney 1987, Corver 1997, 2005, Kennedy 1999). A pertinent question is the status of *more* as an XP distinct from the gradable predicate, or as a head in its extended projection.

2.2 Greek Comparative Markers

In Greek, several comparative markers have been identified. More specifically, the synthetic and the analytic comparative forms are formed with the addition of the suffix *-τερος* or the marker *πιο* ‘more’, which are analysed as Deg⁰s (Cheila-Markopoulou 1986, Merchant 2012). Recently, two more comparative markers have been identified: *περισσότερο* ‘more’ also analysed as a realisation of Deg⁰ (Merchant 2012) and *παραπάνω* ‘over, more’ (Arregi 2013, Giannakidou and Yoon 2011, Giannakidou 2012, Matushansky and Ionin 2011). If all four comparative markers are indeed realisations of the same head (Deg⁰) a straightforward prediction is made: they should share the same distribution. In the following section, I place under scrutiny their distribution and show that this prediction is not borne out; hence I argue that, contra to previous analyses or assumptions, Greek comparative markers should not receive a uniform syntactic analysis.

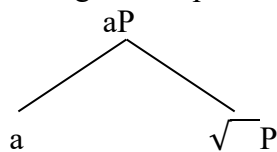
Before proceeding any further with the examination of Greek comparative markers, I will present the internal structure of positive adjectives as the comparative form is “built” on the positive (Bobaljik 2012, Caha 2017, De Clercq and Wyngaerd 2017, Caha et al. 2019; a.o.).

2.3 Background on Positive Gradable Adjectives

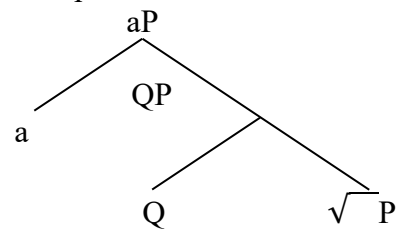
Assuming that gradable predicates are semantically different than non-gradable ones (cf. Kennedy 1999 *et seq.*) and by adopting syntactic proposals that explain gradability as head-movement of A to Q (Corver 1997, Matushansky 2002), I assume that the difference between gradable and non-gradable adjectives boils down on whether the adjective spells out a quantificational functional layer, in other words whether little *a* (in the sense of Marantz 2007) is inserted above Q or not (1).

(1)

a. Non-gradable predicate

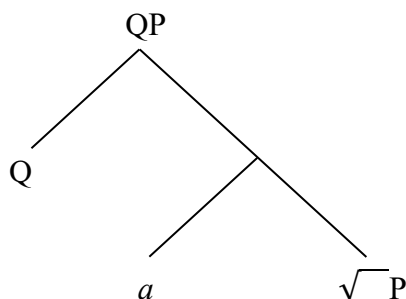

b. Gradable predicate

In cases where a gradable reading is forced to a non-gradable predicate (*much* support in Corver’s 1997 terms or scalarity coercion as in Matushansky 2002), a quantificational layer is added above *a* (2)

(2)

Also following recent findings regarding the structure of positive adjectives, I assume that measure phrases are not arguments of the positive adjectives but predicates/modifiers of their non-thematic argument (Schwarzschild 2005, Kennedy 2007, Corver 2009).

3 Greek Comparative Markers

3.1 The distribution of Greek Comparative Markers

In this section, I will show that the three Greek Comparative Markers do not appear in the same types of comparative constructions. Depending on the type of XP the comparative marker combines with, we can distinguish comparatives as AdjP-comparisons (3), Predicative NP-comparisons (4), NP-comparisons/amount comparatives (5), VP-comparisons (6) and AdvP-comparatives (7). If all Greek comparative elements were a realization of Deg⁰, then we would expect them to share the same distribution across these types of comparatives. However, as sentences (3) - (7) show, this prediction is not borne out.

- (3) α. Ο Γιάννης είναι *πιο/ περισσότερο/ λιγότερο/ *περισσότερος/ *λιγότερος/ *παραπάνω* έξυπνος από τον Μιχάλη. **(predicative AdjP)**
 “John is more/less smart than Michalis.”
 β. Ο Γιάννης είναι *πιο/ περισσότερο/ λιγότερο/ *περισσότερος/ *λιγότερος/ *παραπάνω* έξυπνος μαθητής από τον Μιχάλη. **(attributive AdjP)**
 “John is a smarter/less smart student than Michalis.”
- (4) Ο Γιάννης είναι *πιο/ περισσότερο/ λιγότερο/ *περισσότερος/ *λιγότερος/ *παραπάνω* νοικοκύρης από τον Μιχάλη. **(predicative NP)**
 “John is more/less tidy than Michalis.”
- (5) Ο Γιάννης έκανε **πιο/ *περισσότερο/ *λιγότερο/ περισσότερο/ λιγότερα/ παραπάνω* (λάθη) από 3 (λάθη). **(amount/NP)**
 “John made more/fewer than 3 mistakes.”
- (6) Ζυγίζει **πιο/ περισσότερο/ λιγότερο/ *περισσότερος/ *λιγότερος* παραπάνω από 20 κιλά.¹ **(VP)**
 “It weighs more/less than 20kg.”
- (7) Τον επισκέπτεται *πιο/ περισσότερο/ λιγότερο/ *περισσότερος/ *λιγότερος/ *παραπάνω* συχνά από την κόρη του.
 “S/he visits him more/less often than his daughter.”

Table 1 below illustrates the distribution of comparative markers across the different types of comparative constructions. In sum, *πιο* “more” combines only with Adjectives, NPs and Adverbs that denote a gradable property; *περισσότερος_{Adj}/λιγότερος_{Adj}* and *περισσότερο_{Adv}/λιγότερο_{Adv}* “more” are in complementary distribution: the adjectival form is used in amount/NP comparisons whereas the adverbial form in all other types; finally, *παραπάνω* (“over, more”) is found only in NP and VP comparisons.

¹ The construction in (i) is an NP comparison equivalent to (3) above.

(i) Ζυγίζει *περισσότερα/λιγότερα* από 20 κιλά.
 “He/She/It weighs more than 20kg.”

	<i>πιο</i>	<i>περισσότερο</i> _{ADV} <i>λιγότερο</i> _{ADV}	<i>περισσότερος,-η,-ο</i> <i>λιγότερος,-η,-ο</i>	<i>παραπάνω</i>
Gradable ADJs	✓	✓	*	*
Gradable predicative NPs	✓	✓	*	*
NP-comparisons	*	*	✓	✓
VP-comparisons	*	✓	*	✓
AdvP-comparisons	✓	✓	*	*

Table 1 | Distribution of comparative markers across different types of comparative constructions

3.1 The morphology of Greek Comparative Markers

The three elements also differ with respect to their morphology. *Περισσότερο(ς)* (“more” ADJ/ADV) and *λιγότερο(ς)* (“less/fewer” ADJ/ADV) are the synthetic comparative forms of the gradable properties *πολύ(ς)* (“many/much” ADJ/ADV) and *λίγο(ς)* (“less/fewer” ADJ/ADV) respectively.

<i>Positive Degree</i>	<i>Comparative Degree</i>
<i>πολύ</i> “much” (ADV)	<i>περισσότερο</i> “more” (ADV)
<i>πολύς/πολλή/πολύ</i> “much/many” (ADJ)	<i>περισσότερος/-η/-ο</i> “more” (ADJ)
<i>λίγο</i> “little” (ADV)	<i>λιγότερο</i> “less” (ADV)
<i>λίγος/-η/-ο</i> “little/few” (ADJ)	<i>λιγότερος/-η/-ο</i> “less/fewer” (ADJ)

Table 2 | *Περισσότερο(ς)* and *λιγότερο(ς)* are comparative forms of *πολύ(ς)* and *λίγο(ς)* respectively.

Παραπάνω on the other hand is a locative adverb derived from *πάνω* “over” and the intensifier *παρα*, while the monosyllabic *πιο* “more” is non-decomposable. This is also evident by the fact that it alternates with the comparative morpheme *-τερ-* (7).

- (8) *παραπάνω* < *παρα* + *πάνω*
(9) *μεγαλύτερος* “bigger” / *πιο* *μεγάλος* “more big”

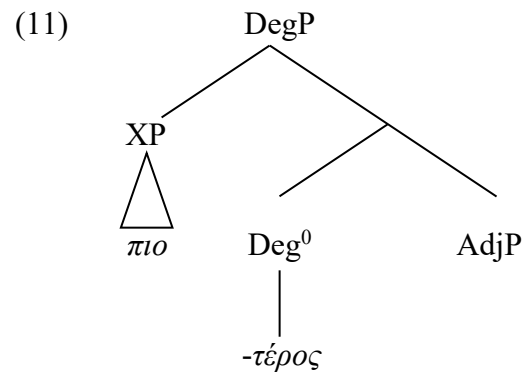
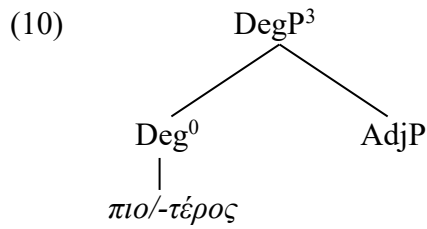
Based on the above facts we can only conclude that *πιο* is a (functional) head whereas *περισσότερο(ς)*/*λιγότερο(ς)*/*παραπάνω* are not.

4 The Syntax of Greek Comparative Markers

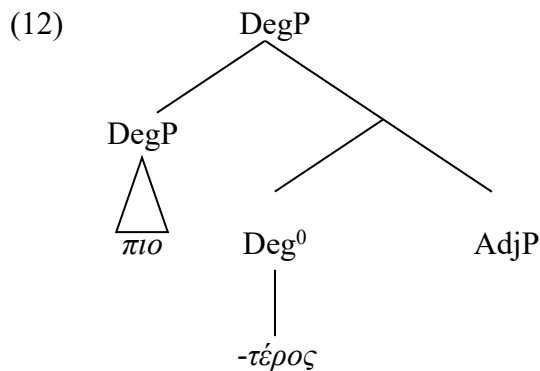
4.1 The syntax of *πιο*

As shown in the previous section, based on the limited distribution of *πιο* “more”, which combines only with gradable predicates, and its simple internal structure, it is safe to assume that *πιο* is a head. The question that follows then is which type of head it is. Amongst theories of *more* as a head, there are two main variants regarding its position in the Degree Phrase (DegP). *More* is either analysed as a realisation of Deg⁰ in the extended projection of the adjective and an allomorph to *-er* (Kennedy 1999, a.o.) or it is merged to the Spec,DegP and alternates with *-er*, which is merged in Deg⁰, due to a criterion condition, which blocks the co-occurrence of both (Corver 2005). According

to both theories, comparative semantics is borne by the Deg⁰. Based on the aforementioned proposals for English *more/-er*, two possible analyses could be pursued for *πιο* “more”: one based on Kennedy’s (1999) proposal illustrated in (10) and one based on Corver’s (2005) proposal illustrated in (11) below.²

Let’s first turn in the construction in (11). Given that comparative forms with *πιο* and comparatives with *-τέροϛ* have the same comparative meaning and the same distribution, it follows that either *πιο* carries comparative degree semantics or it is expletive, and the comparative meaning is carried by a covert Deg⁰. However, as Schwarzschild (2010) shows, the postulation of covert comparative heads over-generates unattested readings in several environments. Therefore, the latter is ruled out. So, the only analysis available is that *πιο* “more” carries comparative degree semantics. Then (11) should be reiterated as in (12). However, the structure in (12) predicts infinite DegP recursion, a prediction that is not borne out. Based on these facts, the only available option is to analyse *πιο* “more” as an allomorph of *-τέροϛ* as in (10). So *πιο* “more” is a Deg⁰ that alternates with *-τερ-* “more”.

4.2. The syntax of *περισσότερο(ς)* “more” and *λιγότερο(ς)* “less/fewer”

Based on the data in §3, we concluded that *περισσότερο(ς)* “more” and *λιγότερο(ς)* “less/fewer” are XPs and more specifically they are the comparative form of the quantity words *πολύ(ς)* “many, much” and *λίγο(ς)* “few, little”. The adjectival forms are used in NP comparisons whereas the adverbials in all other environments. A question

² For expository purposes I ignore the double comparative head hypotheses (De Clercq and Wyngaerd 2017, Makri 2018). Either analysis can be reiterated in a double comparative head framework.

³ Kennedy (1999) actually assumes that Deg⁰ accommodates either a null morpheme for positive adjectives or comparative morphemes (*more/-er*) for comparative adjectives. This is slightly different from the analysis of positive adjectives we assume here as the latter involves an additional layer.

contingent on the XP status of the adverbial *περισσότερο* “more” and *λιγότερο* “less/fewer” is whether they are adjuncts to the gradable predicate they adjoin to (Bresnan 1973, Neeleman et al. 2004) or not. If *more* is an adjunct, then it is expected to have a less rigid word-order with respect to the XP it modifies, e.g. to be able to precede or follow it (13-a). Furthermore, it is expected to extrapose independently from the XP it adjoins to (13-a) and vice versa (14-a) (Neeleman et al. 2004). As expected, these predictions are borne out when *περισσότερο* “more” and *λιγότερο* “less/fewer” are used in VP comparisons, however, this is orthogonal to their status as comparative markers —the same pattern would be observed with any other (non-)comparative adverb (in (13) and (14) compare sentence a to sentences b and c below).

- (13)a. (Περισσότερο/ λιγότερο) η Μαρία (περισσότερο/ λιγότερο) αγαπά (περισσότερο/ λιγότερο) τον Γιάννη (περισσότερο/ λιγότερο)
 “Mary loves John more/less”
 b. (Παθιασμένα) η Μαρία (παθιασμένα) αγαπά (παθιασμένα) τον Γιάννη (παθιασμένα)
 “Mary loves John passionately”
 c. (Πιο παθιασμένα) η Μαρία (πιο παθιασμένα) αγαπά (πιο παθιασμένα) τον Γιάννη (πιο παθιασμένα)
 “Mary loves John more passionately”
 (14)a. Αγαπά η Μαρία περισσότερο/ λιγότερο τον Γιάννη.
 “Mary loves John more/less”
 b. Αγαπά η Μαρία παθιασμένα τον Γιάννη.
 “Mary loves John passionately”
 c. Αγαπά η Μαρία πιο παθιασμένα τον Γιάννη.
 “Mary loves John more passionately”

As we can see, the same pattern is replicated even when the comparative quantity words modify adjectives: (15) shows that the adverb may precede or follow the adjective it modifies. Sentences (16-a) and (17-a) show that the gradable predicate may extrapose without the comparative word, (16-b) and (17-b) show that the comparative quantity words may extrapose without the gradable predicate.⁴ Finally, sentences (16-c) and (17-c) show that the comparative word forms a constituent with the standard - if it extraposes it must pied-pipe the standard.

- (15) Ο Γιάννης είναι (περισσότερο) εφευρετικός (περισσότερο) απ’ ό,τι νόμιζα.
 “John is more inventive than I thought.”
 (16)a. Εφευρετικός, θεωρώ ότι είναι περισσότερο από τη Μαρία ο Γιάννης.
 b. Περισσότερο από τη Μαρία, θεωρώ ότι είναι εφευρετικός ο Γιάννης.
 c. *Περισσότερο θεωρώ ότι είναι εφευρετικός από τη Μαρία ο Γιάννης.
 (For a-c: “I believe that John is more inventive than Mary”)
 (17)a. Εφευρετικό, θεωρώ περισσότερο από τη Μαρία τον Γιάννη.
 b. Περισσότερο από τη Μαρία, θεωρώ εφευρετικό τον Γιάννη.
 c. *Περισσότερο θεωρώ εφευρετικό από τη Μαρία τον Γιάννη.
 (For a-c: “I consider John more inventive than Mary.”)

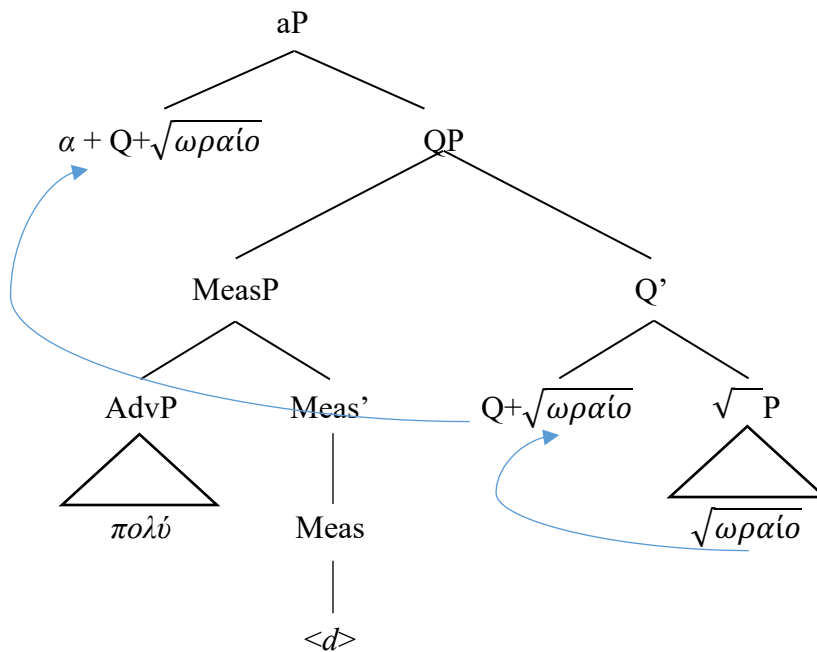
The obligatory extraposition of the standard phrase along with the comparative phrase suggests that they form a constituent. On the other hand, the fact that the gradable

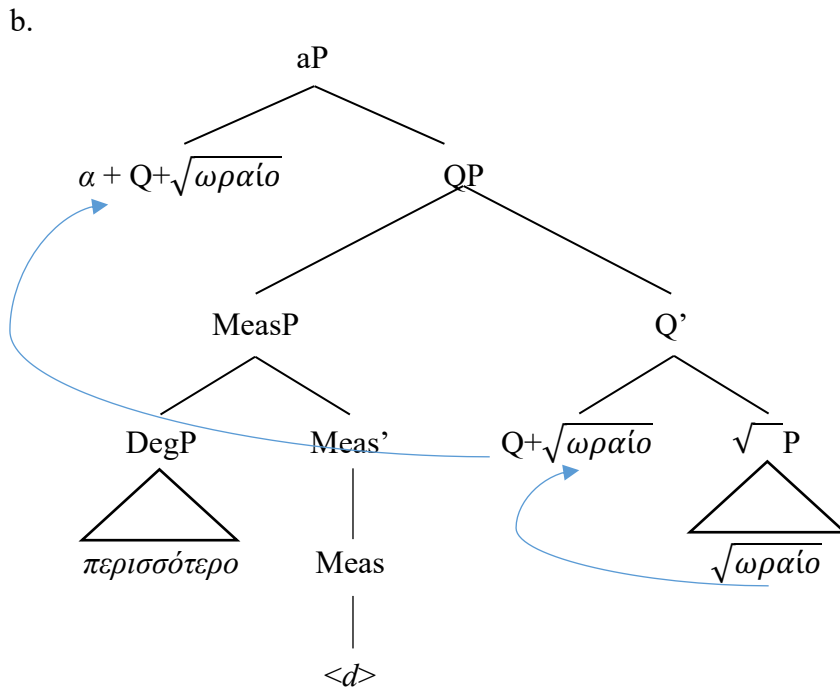
⁴ Extraposition cannot work as a diagnostic if *περισσότερο* “more” and *λιγότερο* “less/fewer” modify an adverb: adjuncts are strong islands hence extraction out of them is ungrammatical.

predicate on the one hand and the comparative phrase on the other may extrapose independently suggest that the comparative phrase is an adjunct to the gradable adjective.

I would like to propose that *περισσότερο* (“more” ADV) and *λιγότερο* (“less” ADV) are actually measure phrases modifying the VP or the positive AdjP. Therefore, *περισσότερο* (“more” ADV) and *λιγότερο* (“less” ADV) are merged in the same position as their non-comparative counterparts *πολύ* (“much” ADV) and *λίγο* (“little/few” ADV), cf. (18). Such an analysis predicts that gradable adjectives and coerced non-gradable adjectives modified by *περισσότερο* (“more” ADV) or *λιγότερο* (“less” ADV) can have evaluative interpretations (in contrast to true comparatives formed with *πιο*).

(18) a.

In sum, Greek clearly shows that there are two distinct ways to form a comparative construction: the former involves the use of a functional head realised as *πιο* or *-τερος*. The latter involves the use of the comparative form of a quantity word as a modifier to the positive adjective.

This proposal is further corroborated by English, where the synthetic form of comparative adjectives has an evaluative reading that is not available with the analytic form (Kennedy and McNally 2013). The analytic form in (19) entails the positive degree, namely that the subject is well prepared, whereas the synthetic form does not. This is naturally explained with the analysis proposed in this section: *more* is the phrasal suppletive adverb equivalent to *περισσότερο* “more” that adjoins to the positive degree, therefore it entails the positive. On the other hand, *better* is the comparative form therefore the evaluative reading is not available.⁵

- (19) a. My brother was more well prepared for the events than the rest of us were.
 b. My brother was better prepared for the events than the rest of us were.

Corroborating evidence for the existence of a comparative adjunct *more* comes from metalinguistic comparatives, which are only formed with *more* instead of the analytic comparative form of the gradable predicate (Hankamer 1973, a.o.). In English these two types of comparatives coincide in adjectives that form only analytic comparatives, but they can be distinguished in adjectives that have synthetic comparative forms.

- (20) *The army was richer than brave. (Hankamer 1973)

⁵ A question that arises is whether English has much-support and there is also an equivalent of *πιο* (“more”). The pair in (19) is not informative regarding that: the reading of (19-a) is stronger than the reading of (19-b) so it always entails (19-b). The existence of *-er* and its equivalence to *-τερος* may implicate that in English there is also a “more” that is equivalent to *πιο* “more”.

Furthermore, French also seems to have a form equivalent to *περισσότερο* “more” apart from the comparative degree head. Firstly, like (20) French metalinguistic comparatives cannot be formed using the synthetic comparative form (21):

- (21) En fait il est plus bon/ (*meilleur) que méchant.
 in fact he is more good better than wicked.
 “In fact, he is more good than bad.” (Fuchs 2014: 90)

Even in cases where the adjective does not form synthetic comparatives we can detect the existence of two *mores*: *plus* “more” is pronounced differently depending on the construction it participates in: in a metalinguistic comparative it does not form a liaison with the gradable predicate and it is pronounced as [plys], whereas in (22-b) it is pronounced as [plyz] (Fuchs 2014: 96). The analysis that has been put forward based on the Greek data correctly predicts this phonological distinction: the *plus* that is equivalent to *πιο* “more” belongs to the extended functional projection of the adjective therefore morphophonological phenomena like liaison are expected, whereas the *plus* that is equivalent to *περισσότερο* “more”, which is found in metalinguistic comparatives, is an adjunct.

- (22) a. Il est plus [plys] idiot que méchant
 he is more idiot than wicked.
 “He is more idiot than wicked.” (metalinguistic comparative)
 b. Il est plus [plyz] idiot que méchant
 he is more idiot than wicked.
 “He is more idiot than wicked.” (degree comparative)

Finally, the availability of an adjunct *plus* “more” in French is also demonstrated by extraposition facts (23)

- (22) a. Pierre est plus grande que Paul.
 Peter is more big than Paul.
 “Peter is more big/bigger than Paul.”
 b. Pierre est grande, plus que Paul.
 Peter is big more than Paul.
 “Peter is big, more than Paul.”

In this section, I showed that *περισσότερο* “more” is not a Deg⁰ but a modifier to the positive adjective. Let us now turn to the last element that has been identified as a Greek comparative marker.

4.3. The syntax of *παραπάνω* “more, over”

The distribution of *παραπάνω* “over, more” might seem puzzling at first sight: it does not participate in the formation of comparative forms of adjectives/adverbs, it does not carry comparative morphology and its distribution partly overlaps with the distribution of adjectives (it modifies NPs) and adverbs (it modifies VPs). What is interesting though, is that it has the exact same distribution even with its locative, non-comparative readings: (22) shows that it modifies adverbs and (23) nominals. This distribution is found in other locatives as well, e.g. *πάνω* “on, above, over”, *παρακάτω* “below”.

- (22) a. Ανέβα λίγο παραπάνω/ πάνω.
 “Ascend little more/higher”/ “Come up”.
- b. Προχώρα λίγο παραπάνω/ παρακάτω.
 “Move further up/ down.”
- c. Το σπίτι τους είναι λίγο παραπάνω/ παρακάτω/ πάνω από το δικό μας.
 “Their house is little further than ours.”
- d. Περίμενα παραπάνω/πάνω από μία ώρα.
 “I waited over an hour.”
- (23) a. η παραπάνω/παρακάτω γειτονιά
 “the neighbourhood further up/down.”
- b. ο παραπάνω/παρακάτω όροφος
 “the floor above/ below”
- c. τα παραπάνω κιλά
 “the extra kilos”

Corroborating evidence that *παραπάνω* “over, more” is no different from its locative counterpart comes from the formation of word *παραπανίσιος* “additional”. The suffix *-ίσιος* combines with [+concrete] nominals referring to (a) animals, (b) location (c) human beings or parts of the body (d) objects or products (e) plants (f) time (Anastasiadi-Simeonidi 2015). Therefore, the fact that *παραπάνω* “over, more” can function as a base for derivatives with the suffix *-ίσιος* indicates that it is not a functional comparative/degree morpheme. As Anastasiadi-Simeonidi (2015) points out, the suffix *-ίσιος* combines with nominals and three adverbs: *παραπάνω* “more”, *παραπλάγια* “side” and *αντίκρυ* “opposite”. One can assume that it combines directly with the adverbs or following Berthonneau’s (1989: 493) analysis for similar phenomena in French, these function as nominals (24). So, the formation of *παραπανίσιος* “additional” is shown in (25).

- (24) a. Το παραπάνω δε βλάπτει.
 “The excess does not harm.”
- b. Τον αντάμειψε και με το παραπάνω.
 “S/he rewarded him to excess.”

(25) $\text{παραπάνω}_{Adv} \rightarrow \text{παραπάνω}_N \rightarrow \text{παραπανίσιος}_{Adj}$

Based on these facts, I would like to propose that *παραπάνω* is not a functional word forming comparatives. Instead, it is a content word with locative and comparative interpretations.⁶

5 Conclusions

In this paper I showed that amongst the Greek comparative markers that have been identified in the literature, only *πιο* and *-τερος* are a realization of a degree head. The other elements that have been identified in the literature as comparative markers

⁶ One could argue that *παραπάνω* “over, more” is under a grammaticalisation process and that it will eventually evolve to another comparative marker. I leave to future investigation the examination of this hypothesis.

actually have different properties. *Περισσότερο* “more” and *λιγότερο* “less/fewer” are the comparative forms of the quantity words *πολύ* “much” and *λίγο* “little/few” respectively, and they share the same distribution as their non-comparative counterparts as modifiers of the degree argument of the positive adjectives. Finally, *παραπάνω* “more/over” is a locative adverb, which receives degree interpretations, similarly to other content words (*well, different*). The proposal that Greek *more-s* actually correspond to different constructions is further corroborated by cross-linguistic facts.

References

- Abney, Steven Paul. 1987. “The English Noun Phrase in its Sentential Aspect.” PhD diss, MIT.
- Anastasiadi-Simeonidi, Anna. 2015. “Επιθηματοποίηση και η έκφραση του χώρου και του χρόνου στη Νέα Ελληνική” (“Suffixation and the expression of space and time in Modern Greek”. In *Proceedings of Patras International Conference of Graduate Students in Linguistics*, edited by Katerina Fragkopoulou, Foteini Kalamida, Timon Kardamas, Konstantina Kordouli, Michalis Marinis, Christina Panagiotou, and Nicole Vassalou. Patras: University of Patras.
- Arregi, Karlos. 2013. The syntax of Comparative Numerals. In *NELS 40: Proceedings of the 40th Annual Meeting of the North East Linguistic Society* Vol. 1, edited by Seda Kan, Claire Moore-Cantwell, and Robert Staubs, 45-58. Cambridge, MA, USA.
- Berthonneau, Anne-Marie. 1989. “Composantes linguistiques de la référence temporelle. Les compléments de temps. Du lexique à l’énoncé.” PhD diss., Paris VII.
- Bobaljik, Jonathan D. 2012. *Universals in Comparative Morphology: Suppletion, superlatives, and the structure of words*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bresnan, Joan. 1973. “Syntax of the Comparative Clause Construction in English”. *Linguistic Inquiry* 4(3):275-343.
- Caha, Pavel, De Clercq, Karen and Guido Vanden Wyngaerd. 2019. The Fine Structure of the Comparative. *Studia Linguistica*, 73(3):470–521.
- Caha, Pavel. 2017. Explaining Bobaljik’s Root Suppletion Generalization as an Instance of the Adjacency Condition (and Beyond). In *Language Use and Linguistic Structure: Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2016* edited by Joseph Emonds and Markèta Janebová, 193–208. Olomouc: Palacky University Olomouc.
- Cheila-Markopoulou, Despina. 1986. “Τα συγκριτικά της Νέας Ελληνικής: Συντακτική ανάλυση του συγκριτικού βαθμού των επιθέτων και των επιρρημάτων. (“The Modern Greek Comparatives: A syntactic analysis of the comparative form of MG adjectives and adverbs”). PhD diss., National Kapodistrian University of Athens.
- Corver, Norbert. 1997. “The Internal Syntax of the Dutch Extended Adjectival Projection.” *Natural Language and Linguistic Theory* 15(2):289–368.
- Corver, Norbert. 2005. “Double comparatives and the comparative criterion.” *Recherches Linguistiques de Vincennes* 34:165–190.
- Corver, Norbert. 2009. “Getting the (syntactic) measure of Measure Phrases”. *The linguistic Review* 26(1):67-134.

- De Clercq, Karen and Guido Vanden Wyngaerd. 2017. “*ABA revisited: Evidence from Czech and Latin degree morphology”. *Glossa: a journal of general linguistics* 2(1):69.
- Fuchs, Catherine. 2014. *La comparaison et son expression en français* (“The comparison and its expression in French”). Paris: Éditions Ophrys.
- Giannakidou, Anastasia. 2012. “The Landscape of Greek Quantifiers.” In *Handbook of Quantifiers in Natural Language*, edited by Denis Paperno and Edward L. Keenan, 285–346. Dordrecht: Springer.
- Giannakidou, Anastasia and Suwon Yoon. 2011. “The subjective mode of comparison: Metalinguistic comparatives in Greek and Korean.” *Natural Language and Linguistic Theory* 29(3):621-655.
- Hankamer, J. (1973). Why there are two than’s in English. In *Papers from the Ninth Meeting of the Chicago Linguistic Society* edited by Claudia Corum, P. Cendric Smith-Stark, and Ann Weiser, 179–191. Chicago, ILL, USA: Chicago Linguistic Society.
- Kennedy, Christopher. 1999. *Projecting the Adjective: The syntax and semantics of gradability and comparison*. New York: Garland Press.
- Kennedy, Christopher. 2007. “Vagueness and grammar: the semantics of relative and absolute gradable adjectives”. *Linguistics and Philosophy* 30(1):1-45.
- Kennedy, Christopher, and Louise, McNally. 2013. Degree vs. Manner Well: A case study in selective binding. In *Advances in Generative Lexicon Theory* edited by James Pustejovsky, Pierrette Bouillon, Hitoshi, Isahara, Kyoko Kanzaki, and Chungmin Lee, 247–262. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Larson, Richard. K. 1988. “Scope and comparatives.” *Linguistics and Philosophy* 11(1):1–26.
- Makri, Maria-Margarita. 2018. “Aspects of Comparative Constructions: Comparative syntax, semantics & L1-acquisition.” PhD diss., University of York.
- Marantz, Alec. 2007. Phases and words. In *Phases in the Theory of Grammar* edited by S. H. Choe, 191–222. Seoul: Dong-In Publishing Co.
- Matushansky, Ora. 2002. “More of a good thing: Russian synthetic and analytic comparatives.” In *Formal Approaches to Slavic Linguistics 10: The second Ann Arbor Meeting 2001*, edited by Toman Jindřich. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Matushansky, Ora, and Tania, Ionin. 2011. “More than one solution.” In Vol. 1 of *Proceedings of the 47th Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*, edited by Carissa Abrego-Collier, Arum Kang, Martina Martinović, and Chieu Nguyen, 231–245. Chicago, Ill., USA: Chicago Linguistic Society.
- Merchant, Jason. 2012. “The two phrasal comparatives of Greek.” accessed May 3, 2020. <http://home.uchicago.edu/merchant/pubs/gk.comps.rev.pdf>
- Neeleman, Adam, van de Koot, Hans, and Jenny Doetjes. (2004). “Degree expressions.” *The Linguistic Review*, 21(1):1–66.
- Pancheva-Izvorski, Roumyana. 2000. “Free relatives and related matters.” PhD diss., University of Pennsylvania.
- Schwarzschild, Roger. 2005. “Measure phrases as modifiers of adjectives”. *Recherches linguistiques de Vincennes* 34, 207–228.
- Schwarzschild, Roger. 2010. “Comparative Markers and Standard Markers”. In *Proceedings of the MIT workshop on comparatives*, edited by Michael Yoshitaka Erlewine and Yasutada Sudo., 87–105. Cambridge, MA: MIT, MITWPL.

Πειραματική διερεύνηση της συμφωνίας του γένους σε παρατακτικές δομές υποκειμένων στη Νέα Ελληνική

Βάιος Μανασής & Δέσποινα Παπαδοπούλου
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
vaiozman@gmail.com, depapa@lit.auth.gr

Abstract

This paper investigates gender agreement in Greek, in both production and comprehension, by means of structures which involve a predicate in agreement relationship with [-animate] male and female conjunct subjects placed in preverbal position. Adult native speakers of Greek participated in an oral production elicitation experiment and a self-paced reading task. The results showed that two strategies for gender agreement are used in Greek: a) agreement with the entire Coordinate Phrase (&P) in which a gender feature is displayed as the result of semantic or morphosyntactic resolution and b) Full agreement with the closest conjunct in a serial order.

Key-words: gender agreement in conjoined subject NPs, sentence processing, elicitation experiment, self-paced reading task

1 Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η πειραματική διερεύνηση της συμφωνίας του γένους στην ελληνική σε δομές που περιλαμβάνουν προ-ρηματικά παρατακτικά συνδεόμενα [-έμψυχα] υποκείμενα, κατά την παραγωγή και την κατανόηση λόγου από ενήλικες φυσικούς ομιλητές της ελληνικής.

(1) Οι ηλιάνθοι και οι τουλίπες είναι πανέμορφοι/πανέμορφες/πανέμορφα.

Στην ελληνική γλώσσα υιοθετείται τριμερής διάκριση του γένους σε αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο. Στη γραμματική των Holton, Mackridge και Φιλιππάκη-Warburton (1997: 469) υποστηρίζεται ότι στην κατάληξη όλων των κλιτών προσδιοριστικών στοιχείων (άρθρα, επίθετα, αριθμητικά και προσδιοριστές), εκτός των κτητικών αντωνυμιών, δηλώνεται η συμφωνία, ως προς το γένος, την πτώση και τον αριθμό, με το ουσιαστικό με το οποίο βρίσκονται σε σχέση συμφωνίας. Ακόμη, πρέπει να αναφερθεί ότι στην ελληνική το γένος, η πτώση και ο αριθμός είναι χαρακτηριστικά που συνεμφανίζονται στο ίδιο αμάλαμα μορφημάτων.

Ο Chomsky (1995, 2001) στο μινιμαλιστικό μοντέλο του υποστηρίζει ότι η συμφωνία πραγματοποιείται, ώστε όλα τα χαρακτηριστικά που φέρουν τα συντακτικά αντικείμενα που βρίσκονται σε μία δομή να αποκτήσουν τιμή (valuation), καθώς μόνο αυτά που έχουν τιμή μπορούν να ερμηνευθούν έπειτα, στη ΛΔ. Μέσω της διαδικασίας της συμφωνίας (agree) ένας ενεργοποιητής (probe), δηλαδή ένα συντακτικό αντικείμενο με κάποιο μη ερμηνεύσιμο χαρακτηριστικό, ψάχνει για να αντιστοιχιστεί (match) και να πάρει τιμή (value) από έναν στόχο (goal), δηλαδή ένα συντακτικό αντικείμενο της ίδιας κατηγορίας με τιμή στο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό.

Στο υπόλοιπο του άρθρου, παρουσιάζουμε το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίζονται τα πειραματικά έργα που πραγματοποιήσαμε (ενότητα 2), περιγράφουμε αναλυτικά το έργο εκμαίευσης προφορικού λόγου και το χρονομετρικό έργο αυτό-ρυθμιζόμενης ανάγνωσης προτάσεων (ενότητα 3) και, τέλος, συζητούμε τα αποτελέσματα των πειραματικών μας έργων (ενότητα 4).

2 Θεωρητικό πλαίσιο

Σύμφωνα με τη θεωρητική ανάλυση του Corbett (1991, 2006) για τη συμφωνία του γένους με σύνθετα υποκείμενα, στις υπό εξέταση δομές υπάρχει ένα στόχος (target), το στοιχείο, δηλαδή, που υπόκειται σε συμφωνία, ένας ελεγκτής (controller), το στοιχείο που καθορίζει τη συμφωνία, και ένας κανόνας επίλυσης (resolution rule) που καθορίζει τη μορφή ενός στόχου, όταν ο ελεγκτής αποτελείται από συμπλεκόμενα ονόματα.

Όσον αφορά τους κανόνες επίλυσης ο Corbett (1991) εντοπίζει τέσσερις περιπτώσεις: α) σημασιολογική επίλυση του γένους (π.χ. Tamil), κατά την οποία εφαρμόζονται κανόνες επίλυσης με βάση τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά των συμπλεκόμενων ονομάτων, π.χ. [\pm έμψυχο], [\pm ανθρώπινο/έλλογο], β) μορφοσυντακτική επίλυση του γένους (π.χ. γαλλικά), όπου το γένος καθορίζεται με βάση το μορφολογικό γένος της εκάστοτε ΟΦ, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη καθόλου σημασιολογικά χαρακτηριστικά, γ) τη μικτή σημασιολογική και μορφοσυντακτική επίλυση του γένους (π.χ. λατινικά), καθώς πολλές φορές η συμφωνία του γένους βασίζεται σε αμφότερα τα σημασιολογικά και μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά των συμπλεκόμενων ονομάτων, και τέλος δ) την πλήρη συμφωνία με ένα συμπλεκόμενο όνομα (π.χ. σερβοκροατικά), κατά την οποία ο στόχος συμφωνεί είτε με τον κοντινότερο ελεγκτή είτε με τον πρώτο ελεγκτή (βλ. (2)) σε περίπτωση που δεν εφαρμόζονται οι κανόνες επίλυσης.

(2) groza in strah je prevzel-a
 vso vas
 τρόμος.ΘΗΛ.ΕΝΙΚ και φόβος.ΑΡΣ.ΕΝΙΚΟ είναι καταλαμβάνω-ΘΗΛ.ΕΝΙΚ
 όλο χωριό
 «Ο τρόμος και ο φόβος κατέλαβαν όλο το χωριό.»

Σερβοκροατικά (Corbett 1991: 266)

Στην ελληνική γλώσσα η Χειλά-Μαρκοπούλου (2003), ερευνώντας τη συμφωνία του γένους με παρατακτικά συνδεόμενα υποκείμενα, αναφέρει ότι, όσον αφορά τα έμψυχα ουσιαστικά ίδιου γένους, υπάρχει ταύτιση συντακτικής και σημασιολογικής συμφωνίας, ενώ στα άψυχα ουσιαστικά ίδιου γένους είναι δυνατή η συντακτική και η σημασιολογική συμφωνία.

(3) Η τραπεζαρία και η κουζίνα είναι καθαρές/καθαρά.

Υποστηρίζει, επίσης, ότι τα συμπλεκόμενα ουσιαστικά διαφορετικού γένους υπόκεινται σε σημασιολογική συμφωνία κατά την οποία επιλέγεται το αρσενικό για ανθρώπινες οντότητες και το ουδέτερο για μη ανθρώπινες, ενώ τα συμπλεκόμενα ουσιαστικά αρσενικού και θηλυκού γένους υπόκεινται σε γραμματική συμφωνία με βάση την τυπική (default) τιμή γένους (αρσενικό γένος).

Η Kazana (2011) διερεύνησε τη συμφωνία του γένους μέσω ερωτηματολογίων συμπλήρωσης κενών και πολλαπλής επιλογής και πρότεινε τρεις περιπτώσεις συμφωνίας: α) σημασιολογική συμφωνία για τα έμψυχα συμπλεκόμενα ουσιαστικά (διαφορετικό γένος ΟΦ: επίλυση στο αρσενικό γένος), β) συντακτική συμφωνία για τα άψυχα συμπλεκόμενα ουσιαστικά (διαφορετικό γένος ΟΦ: επίλυση στο ουδέτερο γένος) και γ) πραγματολογική συμφωνία για μη αναμενόμενες περιπτώσεις, όπου εισάγεται ένα υπερώνυμο αντικείμενο αναφοράς.

(4) Οι δρόμοι και οι πλατείες είναι γεμάτοι με κόσμο.

(Εισαγόμενο αντικείμενο
αναφοράς: Οι χώροι)

Ο Spyropoulos (2011) μελέτησε δομές συμπλεκόμενων ονομάτων με κατηγορούμενο και κατέληξε ότι υπάρχουν δύο διαθέσιμες στρατηγικές, η πλήρης συμφωνία και η μερική συμφωνία. Όταν οι τιμές γένους των δύο ΟΦ συγκρούονται, η συμφωνία πραγματώνεται με βάση την τυπική (default) τιμή γένους, αρσενικό για τα ανθρώπινα και ουδέτερο για τα μη ανθρώπινα. Από την άλλη πλευρά, η μερική συμφωνία περιλαμβάνει περιπτώσεις όπου οι συμπλεκόμενες ΟΦ είναι πληθυντικού αριθμού και μη ανθρώπινες και η συμφωνία επιτυγχάνεται με τη γειτονική ΟΦ (βλ. παράδειγμα (5)).

(5) Οι δρόμοι και οι πλατείες είναι γεμάτες κόσμο.

Αντίστοιχα, η Anagnostopoulou (2017) παρατηρεί ότι το τυπικό (default) γένος στην ελληνική επηρεάζεται από το χαρακτηριστικό [+/- έμψυχο]. Προτείνει ότι το αρσενικό γένος είναι η τυπική τιμή γένους για τα έμψυχα ουσιαστικά, ενώ το ουδέτερο γένος είναι η τυπική τιμή γένους για τα άψυχα. Διακρίνει τη συμφωνία σε μορφοσυντακτική και σημασιολογική. Μορφοσυντακτική συμφωνία έχουμε στις περιπτώσεις όπου τα συμπλεκόμενα ουσιαστικά φέρουν ίδια τιμή γένους (βλ. παράδειγμα (6)), ενώ, όταν τα συμπλεκόμενα ουσιαστικά δεν φέρουν ίδια τιμή γένους, έχουμε σημασιολογική συμφωνία (βλ. παραδείγματα (7) και (8) για έμψυχες και άψυχες ΟΦ αντίστοιχα):

(6) Ο αναπτήρας_[μ.ε. ΑΡΣ] και ο φακός_[μ.ε. ΑΡΣ] είναι βρώμικοι_[τιμή: ΑΡΣ].

(7) Ο άντρας_[ε. ΕΜΨΥΧΟ] και το παιδί_[ε. ΕΜΨΥΧΟ] είναι έξυπνοι_[τιμή: ΕΜΨΥΧΟ].

(8) Ο πίνακας_[ε. ΑΨΥΧΟ] και η καρέκλα_[ε. ΑΨΥΧΟ] είναι βρώμικα_[τιμή: ΑΨΥΧΟ].

Τέλος, οι Kaltsa et al. (2016) διερεύνησαν πειραματικά τη συμφωνία, ως προς τον αριθμό, του ρήματος με υποκείμενα που αποτελούνται από παρατακτικά συνδεδεμένες ΟΦ σε προτάσεις όπως η (9):

(9) α. Εμφανίστηκε/αν η Μαρία και ο Γιάννης μετά την πρόσκληση.
β. Η Μαρία και ο Γιάννης εμφανίστηκε/αν μετά την πρόσκληση.

Στα χρονομετρικά πειράματα που πραγματοποιήσαν παρατήρησαν ότι η επεξεργασία ενός ρήματος που φέρει μορφολογικό χαρακτηρισμό ενικού αριθμού είναι περισσότερο χρονοβόρα συγκριτικά με την επεξεργασία ενός ρήματος που φέρει μορφολογικό χαρακτηρισμό πληθυντικού αριθμού σε προτάσεις με μετα-ρηματικά υποκείμενα (9α). Επιπλέον, όταν το υποκείμενο είναι σε μετα-ρηματική θέση (9β), το ρήμα που είναι χαρακτηρισμένο μορφολογικά για ενικό αριθμό δεν είναι αποδεκτό

από τους ομιλητές. Τα αποτελέσματα υποδηλώνουν ότι η πλήρης συμφωνία (ρήμα σε πληθυντικό αριθμό) προκαλεί μεγαλύτερο επεξεργαστικό βάρος από τη μερική συμφωνία (ρήμα σε ενικό αριθμό) και ότι η μερική συμφωνία είναι το αποτέλεσμα προτασικής παράταξης (Aoun et al., 1994, Spyropoulos, 2011).

3 Παρούσα μελέτη

Στην παρούσα έρευνα διερευνήσαμε τις στρατηγικές που χρησιμοποιούν οι φυσικοί ομιλητές της ελληνικής, τόσο κατά την παραγωγή (ενότητα 3.1) όσο και κατά την κατανόηση (ενότητα 3.2) λόγου, σε σχέση με την επίτευξη συμφωνίας γένους σε δομές που περιλαμβάνουν συμπλεκόμενες άψυχες ΟΦ, αρσενικού και θηλυκού γένους, οι οποίες λειτουργούν ως υποκείμενα σε προ-ρηματική θέση ενός συνδετικού στοιχείου και συμφωνούν ως προς το γένος με ένα κατηγορηματικό επίθετο ή μετοχή (βλ. παράδειγμα 10).

(10) Οι θρόνοι και οι κορώνες είναι φτιαγμένοι/ες/α για βασιλιάδες και πριγκίπισσες

Αξίζει να σημειωθεί ότι η επιλογή των συγκεκριμένων συνθηκών προέκυψε μετά από τη διεξαγωγή ενός πιλοτικού ερωτηματολογίου, το οποίο ανέδειξε τις υπό εξέταση περιπτώσεις ως τις πιο ενδιαφέρουσες στην ελληνική. Επίσης, τα συμπλεκόμενα ουσιαστικά δεν αποτελούν ιδιωτισμό (idiom) ή μέρος γλωσσικής σύναψης (collocation), είναι από το ίδιο σημασιολογικό πεδίο και ταιριάζουν νοηματικά με το κατηγορούμενο και της πρότασης-μοντέλο και της πειραματικής πρότασης. Επιπλέον, είναι [-έμφυχα] για να αποφευχθεί η επίλυση με βάση τον εξωγλωσσικό κόσμο (βιολογικό γένος)

3.1 Πείραμα 1: Πείραμα εκμαίευσης προφορικού λόγου

3.1.1 Μεθοδολογία

Το πείραμα εκμαίευσης προφορικού λόγου που διενεργήθηκε στην παρούσα μελέτη ακολουθεί τη μεθοδολογία αντίστοιχων πειραμάτων των Marušić, Nevins, & Badecker (2015) και Willer-Gold et al. (2016). Στο πείραμα έλαβαν μέρος 65 μονόγλωσσοι, φυσικοί ομιλητές της ελληνικής γλώσσας (56 γυναίκες και 9 άντρες), 20-24 ετών (μέσος όρος: 21,37, ΤΑ: 1,67). Όλοι είχαν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, καθώς όλοι ήταν φοιτητές ανώτερων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων κατά την περίοδο που πραγματοποιήθηκε η έρευνα.

Υλικό

Το πείραμα εκμαίευσης αποτελούνταν από 20 πειραματικά ζεύγη προτάσεων (βλ. (11β) και (12β)) και 40 διασπαστές προσοχής. Ειδικότερα εξετάστηκαν 2 πειραματικές συνθήκες (10 ζεύγη ανά συνθήκη): στην πρώτη συνθήκη τα αρσενικά ουσιαστικά βρίσκονταν σε πρώτη θέση (11β), ενώ στη δεύτερη συνθήκη βρίσκονταν σε δεύτερη θέση (12β). Όλοι οι συμμετέχοντες είδαν όλα τα ζεύγη προτάσεων (το καθένα σε μία συνθήκη) και εκτέθηκαν σε όλες τις πειραματικές συνθήκες, αλλά ποτέ δεν είδαν το ίδιο ζεύγος προτάσεων πάνω από μία φορά.

Επίσης, ανάμεσα στα ουσιαστικά, το συνδετικό ρήμα είναι και το κατηγορούμενο δεν παρεμβαλλόταν κάποιο άλλο συστατικό, ενώ ένα συμπληρωματικό στοιχείο (π.χ. προθετική φράση, δευτερεύουσα πρόταση κτλ.) ακολουθούσε πάντοτε το κατηγορούμενο. Οι πειραματικές συνθήκες παρουσιάζονται στα (11)-(12):

(11) Συνθήκη 1: Αρσενικό και θηλυκό σε προ-ρηματική θέση

α. **Το πρόβλημα είναι έντονο στην οικογένειά τους.**

β. **Οι καβγάδες και οι φασαρίες** _____.

(12) Συνθήκη 2: Θηλυκό και αρσενικό σε προ-ρηματική θέση

α. **Το πρόβλημα είναι έντονο στην οικογένειά τους.**

β. **Οι φασαρίες και οι καβγάδες** _____.

Διαδικασία

Στο συγκεκριμένο πείραμα οι συμμετέχοντες διάβαζαν δυνατά τις προτάσεις του πειράματος από την οθόνη ενός υπολογιστή (διαφάνειες του “Microsoft Office Power Point 2016”), ενώ, παράλληλα, ηχογραφήθηκε όλη η συνεδρία. Αρχικά, παρουσιαζόταν μία πρόταση-μοντέλο στην οποία υπήρχε ένα τμήμα σε έντονη γραφή (βλ. παράδειγμα (13)). Έπειτα, αφού οι συμμετέχοντες πατούσαν το πλήκτρο που τους έχει ζητηθεί, εξαφανιζόταν η πρόταση-μοντέλο και εμφανιζόταν μόνο ένα τμήμα σε έντονη γραφή, το οποίο αντικαθιστούσε το αντίστοιχο της προηγούμενης. Οι συμμετέχοντες καλούνταν να συμπληρώσουν την πρόταση βασισμένοι στην πρόταση-μοντέλο που είδαν:

(13) *πρόταση-μοντέλο*
πρόταση-στόχος

Το πρόβλημα είναι έντονο στην οικογένειά τους.

Οι καβγάδες και οι φασαρίες _____.

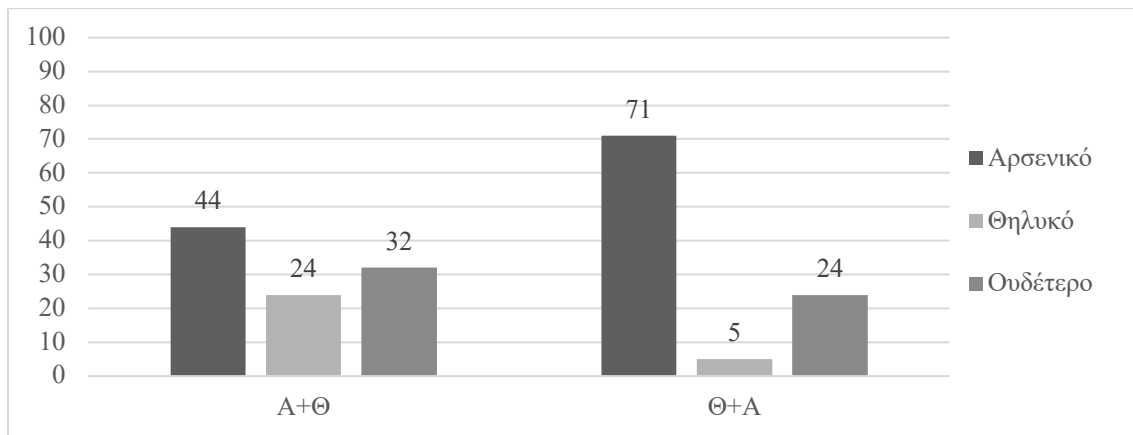
3.1.2 Ανάλυση δεδομένων

Στα δεδομένα που αναλύθηκαν δεν συμπεριλήφθηκαν οι συμμετέχοντες που δεν απάντησαν σε ποσοστό >10% των πειραματικών προτάσεων. Από όλα τα πειραματικά αντικείμενα το 3,31% δεν απαντήθηκε, δεν ακουγόταν καθαρά ή ανακλήθηκε λανθασμένα. Ως λανθασμένες ανακλήσεις θεωρήθηκαν οι περιπτώσεις που ο συμμετέχων χρησιμοποιούσε διαφορετικά συμπλεκόμενα ονόματα ή άλλαζε τη σειρά της υπό εξέτασης δομής, δηλαδή αν άλλαζε το συνεχές που αποτελούνταν από τα δύο ονόματα, το βοηθητικό ρήμα και το κατηγορούμενο. Δεν θεωρήθηκαν, όμως, λανθασμένες οι περιπτώσεις στις οποίες ο συμμετέχων χρησιμοποιούσε διαφορετικό κατηγορούμενο, αλλά σημασιολογικά ορθό (8‰). Το 1,85% των συνολικών απαντήσεων αποτελεί τις δεύτερες παραγωγές των συμμετεχόντων που ήταν αποτέλεσμα αυτοδιόρθωσης και είναι αυτές που λήφθηκαν υπόψη.

3.1.3 Αποτελέσματα

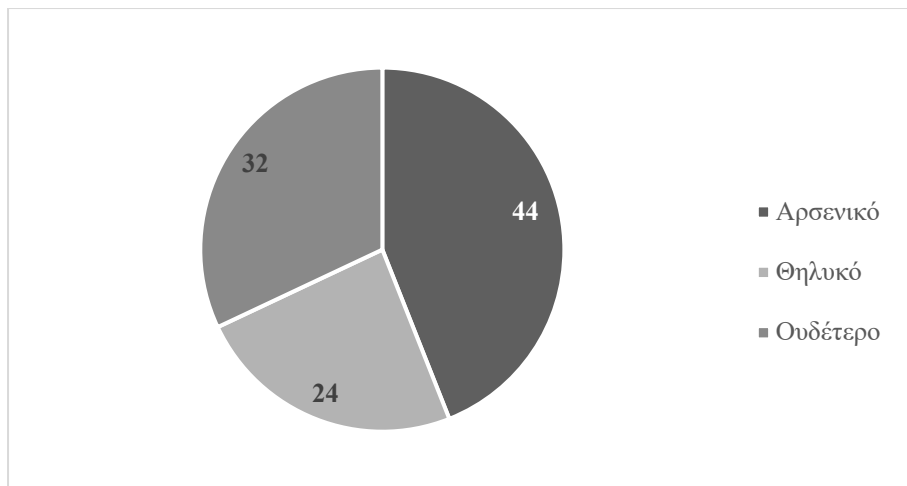
Τα δεδομένα παρατίθενται στο Γράφημα 1. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε ένα πολυπαραγοντικό τεστ διακύμανσης επαναλαμβανόμενων μετρήσεων ANOVA 2*3 με την προσαρμογή Bonferroni με παράγοντες τη σειρά των συμπλεκόμενων ονομάτων (A+Θ, Θ+A) και το γένος του κατηγορουμένου (A/Θ/O) ανά υποκείμενο

(F₁) και ανά πειραματικό αντικείμενο (F₂). Η στατιστική ανάλυση έδειξε ότι οι απαντήσεις των ομιλητών επηρεάζονται από τη σειρά των συμπλεκόμενων ονομάτων, (F₁(2,63)=100,183, p<,001, και, F₂(2,38)=171,974, p<,001).

Γράφημα 1 | Απαντήσεις συμμετεχόντων ως προς το γένος (%)

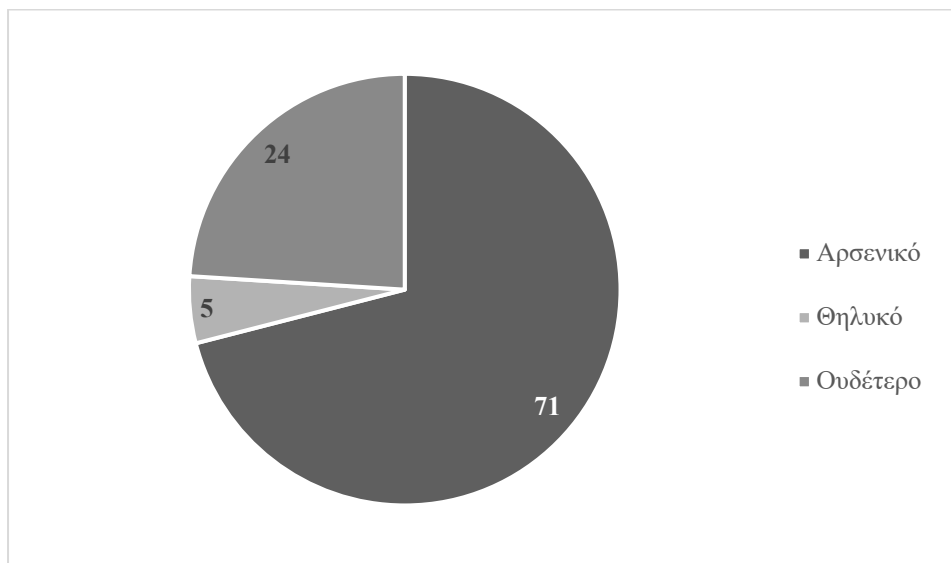
Έπειτα, για κάθε συνθήκη (A+Θ και Θ+A) πραγματοποιήθηκαν t-τεστ εξαρτημένων δειγμάτων (dependent samples t-tests). Στη συνθήκη, όπου το προ-ρηματικό υποκείμενο είχε τη μορφή αρσενικό + θηλυκό (βλ. Γράφημα 2), η ανάλυση έδειξε ότι προτιμάται οι ομιλητές να παράγουν πιο συχνά επίθετα μορφολογικά χαρακτηρισμένα για το αρσενικό γένος έναντι τόσο του θηλυκού ($t_1(64)=3,315$, $p=,002$ · $t_2(39)=4,215$, $p<,001$), όσο και του ουδέτερου γένους ($t_1(64)=1,703$, $p=,093$ · $t_2(39)=2,569$, $p=,014$), ενώ δεν υπάρχει κάποια προτίμηση ανάμεσα στο θηλυκό και το ουδέτερο, ($t_1(64)=-1,162$, $p=,250$ · $t_2(39)=-1,572$, $p=,124$).

Γράφημα 2 | Απαντήσεις συμμετεχόντων ως προς το γένος (%) στη συνθήκη A+Θ

Στη δεύτερη συνθήκη, όπου το προ-ρηματικό υποκείμενο είχε τη μορφή θηλυκό + αρσενικό (βλ. Γράφημα 3), η ανάλυση έδειξε ότι προτιμάται οι ομιλητές να παράγουν πιο συχνά επίθετα μορφολογικά χαρακτηρισμένα για το αρσενικό γένος έναντι τόσο του θηλυκού ($t_1(64)=17,409$, $p<,001$ · $t_2(39)=24,468$, $p<,001$) όσο και του ουδέτερου ($t_1(64)=6,527$, $p<,001$ · $t_2(39)=11,012$, $p<,001$), ενώ, παράλληλα,

προτιμάται το ουδέτερο από το θηλυκό γένος ($t_1(64)=-4,313$, $p<,001$ · $t_2(39)=8,576$, $p<,001$).

Γράφημα 3 | Απαντήσεις συμμετεχόντων ως προς το γένος(%) στη Σ2

3.1.4 Σύνοψη και Συζήτηση

Από τα αποτελέσματα του πειράματος εκμείευσης φαίνεται ότι σε δομές με προρηματικά υποκείμενα οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούν κυρίως τη συμφωνία με το κοντινότερο σειριακά όνομα (ΣΚΟ) και σε μικρότερο βαθμό τη συμφωνία μέσω σημασιολογικής και μορφοσυντακτικής επίλυσης.

Η συμφωνία με το υψηλότερο δομικά όνομα (ΣΥΟ) φαίνεται ότι δεν είναι διαθέσιμη, τουλάχιστον στις περιπτώσεις που ελέγχθηκαν σε αυτό το πείραμα, καθώς στη συνθήκη όπου τα θηλυκά ουσιαστικά προηγούνται των αρσενικών (Θ+Α), το θηλυκό γένος, που είναι το γένος του υψηλότερου δομικά ονόματος, επιλέγεται μόνο σε ποσοστό 5% (βλ. Γράφημα 3).

Το ουδέτερο γένος, που θεωρείται ως η τυπική τιμή γένους για τις [-έμφυλες] οντότητες της ελληνικής, επιλέγεται και στις δύο συνθήκες σε αρκετά υψηλό ποσοστό, 32% και 24% αντίστοιχα (βλ. Γραφήματα 2 και 3), πράγμα που δείχνει πως η σημασιολογική επίλυση με βάση το ουδέτερο γένος είναι μια διαθέσιμη στρατηγική, τουλάχιστον σε κάποιον βαθμό.

Συγκρίνοντας τις δύο συνθήκες (Α+Θ και Θ+Α) προκύπτει ότι η συμφωνία με το κοντινότερο σειριακά όνομα (ΣΚΟ) είναι διαθέσιμη, καθώς στην πρώτη συνθήκη το θηλυκό γένος, που είναι το γένος του κοντινότερου σειριακά ουσιαστικού, επιλέγεται σε ποσοστό 24% (βλ. Γράφημα 2), ενώ στη δεύτερη συνθήκη, το θηλυκό γένος, που δεν είναι το γένος του κοντινότερου σειριακά ονόματος, επιλέγεται μόνο σε ποσοστό 5% (βλ. Γράφημα 3), διαφορά στατιστικά σημαντική ($t(64)=6,466$, $p<,001$). Αντίστοιχα και το αρσενικό γένος, που είναι το γένος του κοντινότερου σειριακά ονόματος στη δεύτερη συνθήκη επιλέγεται με ποσοστό 71% (βλ. Γράφημα 3), έναντι του 44% (της πρώτης συνθήκης βλ. Γράφημα 2), όπου η αρσενική ΟΦ δεν είναι η κοντινότερη σειριακά ($t(64)=-7,867$, $p<,001$).

Στην πρώτη συνθήκη, που το συμπλεκόμενο όνομα αρσενικού γένους βρίσκεται πρώτο στη σειριακή δομή, το αρσενικό γένος προκρίνεται σημαντικά έναντι τόσο του

θηλυκού όσο και του ουδέτερου γένους. Εφόσον η ΣΥΟ δεν είναι διαθέσιμη, φαίνεται πως η επιλογή αυτή είναι αποτέλεσμα μορφοσυντακτικής επίλυσης, κατά την οποία το πιο μαρκαρισμένο χαρακτηριστικό γένους διαγράφεται.

Από την άλλη, στη δεύτερη συνθήκη που το συμπλεκόμενο όνομα αρσενικού γένους βρίσκεται σειριακά εγγύτερα στο κατηγορούμενο, επιλέγεται σε ποσοστό 71%, έναντι του 44% της πρώτης συνθήκης. Συγκρίνοντας την επιλογή του αρσενικού στις δύο συνθήκες, παρατηρούμε ότι υπάρχει στατιστική διαφορά ($t(64)=-7,867, p<,001$), γεγονός που επιβεβαιώνει η θεωρία του Antilla (1997), σύμφωνα με την οποία παραπάνω από μία στρατηγικές ενδέχεται να εμπλέκονται σε μία επιλογή συμφωνίας. Συνεπώς, η τόσο δυνατή προτίμηση του αρσενικού στη δεύτερη συνθήκη μπορεί να ερμηνευτεί ως αποτέλεσμα μορφοσυντακτικής επίλυσης, αλλά και ΣΚΟ ταυτόχρονα, καθώς είναι διαθέσιμες και οι δύο, ενώ στην πρώτη συνθήκη είναι διαθέσιμη μόνο η μορφοσυντακτική επίλυση.

Τέλος, έχει υποστηριχθεί ότι οι συμμετέχοντες σε τέτοιου είδους πειράματα σε ποσοστά περίπου 15% παράγουν ακόμα και αντιγραμματικές προτάσεις επιλέγοντας τον κοντινότερο σειριακά ελεγκτή για συμφωνία με τον στόχο ως αποτέλεσμα κάποιου είδους έλξης (Bock & Miller 1991, Paspali 2019, Vigliocco & Nicol 1998, βλ. και Spyropoulos 2011).

(13) ... βρήκε τη συνταγή για το γλυκό σκισμένη / *σκισμένο
[το παράδειγμα προέρχεται από την Paspali (2019)]

Βέβαια, φαίνεται πως η συγκεκριμένη θεωρία δεν ισχύει σε δομές όπως αυτές που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα, καθώς στη συνθήκη που το θηλυκό βρίσκεται εγγύτερα στο κατηγορούμενο και η ΣΚΟ είναι η μοναδική διαθέσιμη στρατηγική, το θηλυκό επιλέγεται σε ποσοστό 24%, ποσοστό αρκετά μεγαλύτερο του προσδοκώμενου σχετικά με την έλξη.

3.2 Πείραμα 2: Χρονομετρικό πείραμα κατανόησης / αυτο-ρυθμιζόμενης ανάγνωσης

Στόχος του χρονομετρικού πειράματος είναι να εξεταστεί η επεξεργασία δομών με υποκείμενα σε προ-ρηματική θέση που περιλαμβάνουν συμπλεκόμενα αρσενικά και θηλυκά μη έμφυχα ονόματα, προκειμένου να διαφανούν οι προτιμήσεις των φυσικών ομιλητών της ελληνικής ως προς την επίλυση της συμφωνίας γένους.

3.2.1 Μεθοδολογία

Στο χρονομετρικό πείραμα αυτο-ρυθμιζόμενης ανάγνωσης προτάσεων (self-paced reading task) έλαβαν μέρος 43 μονόγλωσσοι, φυσικοί ομιλητές της ελληνικής γλώσσας (35 γυναίκες και 8 άντρες), 20-25 ετών (μέσος όρος: 21.79, ΤΑ: 1.21), φοιτητές ανώτερων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων λατά την περίοδο που πραγματοποιήθηκε η έρευνα.

Υλικό

Το συγκεκριμένο πειραματικό έργο αποτελούνταν από 36 πειραματικές προτάσεις και 108 διασπαστές προσοχής (συνολικά 144 προτάσεις) ανά πειραματική εκδοχή. Εξετάστηκαν οι συνθήκες στις οποίες ένα κατηγορούμενο συμφωνεί με ένα σύνθετο υποκείμενο που αποτελείται από δύο συμπλεκόμενα [-έμφυχα] ουσιαστικά

(αρσενικού και θηλυκού γένους) τοποθετημένα σε προ-ρηματική θέση στους δύο πιθανούς συνδυασμούς (A+Θ και Θ+A). Υπήρχαν 6 συνθήκες και, επομένως, 6 πειραματικές εκδοχές. Οι συμμετέχοντες και σε αυτό το πείραμα εκτέθηκαν σε όλες τις πειραματικές συνθήκες, αλλά ποτέ δεν είδαν την ίδια πρόταση πάνω από μία φορά. Οι πειραματικές συνθήκες είχαν ως εξής:

- (14) Συνθήκη 1: A+Θ, κατηγορούμενο αρσενικού γένους
Οι άνεμοι και οι καταιγίδες είναι ισχυροί σε αυτές τις περιοχές.
- (15) Συνθήκη 2: A+Θ, κατηγορούμενο θηλυκού γένους
Οι άνεμοι και οι καταιγίδες είναι ισχυρές σε αυτές τις περιοχές.
- (16) Συνθήκη 3: A+Θ, κατηγορούμενο ουδετέρου γένους
Οι άνεμοι και οι καταιγίδες είναι ισχυρά σε αυτές τις περιοχές.
- (17) Συνθήκη 4: Θ+A, κατηγορούμενο αρσενικού γένους
Οι καταιγίδες και οι άνεμοι είναι ισχυροί σε αυτές τις περιοχές.
- (18) Συνθήκη 5: Θ+A, κατηγορούμενο θηλυκού γένους
Οι καταιγίδες και οι άνεμοι είναι ισχυρές σε αυτές τις περιοχές.
- (19) Συνθήκη 6: Θ+A, κατηγορούμενο ουδετέρου γένους
Οι καταιγίδες και οι άνεμοι είναι ισχυρά σε αυτές τις περιοχές.

Διαδικασία

Το πείραμα αυτό-ρυθμιζόμενης ανάγνωσης σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε με το λογισμικό e-prime 2.0 (Schneider et al. 2012). Οι συμμετέχοντες διάβαζαν από μέσα τους προτάσεις χωρισμένες σε 4 τμήματα, όπως φαίνεται στο (20). Η παρουσίαση των τμημάτων ήταν γραμμική, δηλαδή, καθώς οι συμμετέχοντες πατούσαν το πλήκτρο «διάστημα», το επόμενο τμήμα της πρότασης εμφανιζόταν, ενώ παράλληλα εξαφανιζόταν ό,τι είχε προηγηθεί.

Όπως φαίνεται στο (20), στο 1^ο τμήμα εμφανιζόταν το σύνθετο υποκείμενο, στο 2^ο τμήμα το ρήμα *είναι*, στο 3^ο τμήμα που είναι και το κρίσιμο τμήμα εμφανιζόταν μόνο το κατηγορούμενο στο οποίο επιτελείται η συμφωνία ανάμεσα στο υποκείμενο και το κατηγορούμενο ως προς το γένος και, τέλος, στο 4^ο τμήμα υπήρχε ένα συμπληρωματικό στοιχείο (π.χ. προθετική φράση, δευτερεύουσα πρόταση κτλ.), προκειμένου να ελεγχθούν ενδεχόμενες επιδράσεις και μετά την επιτέλεση της συμφωνίας.

- (20) Οι άνεμοι και οι καταιγίδες _____.
_____ είναι _____.
_____ ισχυροί _____.
_____ σε αυτές τις περιοχές.

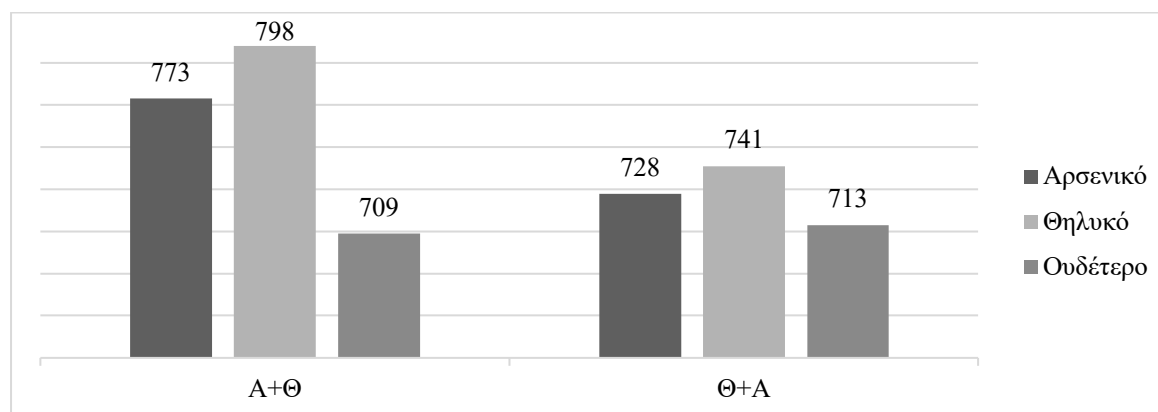
Επίσης, στο 29,2% των προτάσεων (42 από τις 144 προτάσεις του πειραματικού έργου) εμφανίζονταν ερωτήσεις κατανόησης, ενώ, πριν αρχίσει το πείραμα, υπήρχε μία προσομοίωσή του, που περιείχε επτά προτάσεις εξοικείωσης εκ των οποίων οι δύο ακολουθούσαν από ερώτηση κατανόησης.

3.2.2 Ανάλυση δεδομένων

Στα αποτελέσματα του πειράματος συμπεριλήφθηκαν μόνο τα δεδομένα των συμμετεχόντων που είχαν πάνω από 90% σωστές απαντήσεις στις ερωτήσεις κατανόησης. Όσον αφορά την ανάλυση των χρόνων αντίδρασης, οι προτάσεις που στο 1^ο και στο 3^ο τμήμα είχαν χρόνο αντίδρασης <300χ.δ. και >5000χ.δ. και στο 2^ο σημείο >4000χ.δ., καθώς και αυτές με τις ακραίες τιμές (outliers), αντικαταστάθηκαν με τον μέσο όρο των απαντήσεων του συμμετέχοντα ανά συνθήκη, πράγμα που επηρέασε το 4% των δεδομένων.

3.2.3 Αποτελέσματα

Αρχικά, πραγματοποιήθηκε ένα πολυπαραγοντικό τεστ διακύμανσης επαναλαμβανόμενων μετρήσεων, με την προσαρμογή Bonferroni, 2*3 ANOVA με παράγοντες α) τη σειρά των συμπλεκόμενων ονομάτων (A+Θ, Θ+A) και β) το γένος του κατηγορουμένου (Α/Θ/Ο) ανά υποκείμενο και ανά πειραματικό αντικείμενο. Η στατιστική ανάλυση έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ της σειράς των ονομάτων και της επιλογής του γένους του κατηγορουμένου, $F_1(2,41)=1,343$, $p=,272$ · $F_2(2,34)=1,104$, $p=,343$, αλλά υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά όσον αφορά το γένος του κατηγορουμένου, $F_1(2,41)=6,290$, $p=,004$ · $F_2(2,34)=4,750$, $p=,015$.

Γράφημα 4 | Μ.Ο. χρόνων αντίδρασης (msec) ανά συνθήκη στο επίθετο/μετοχή

Οι σχεδιασμένες συγκρίσεις με την προσαρμογή Bonferroni έδειξαν ότι οι προτάσεις στις οποίες το κατηγορούμενο έφερε μορφολογικό χαρακτηρισμό ουδέτερους γένους διαβάστηκαν πιο γρήγορα από εκείνες που είχαν κατηγορούμενο θηλυκού γένους, $p_1=,009$ · $p_2<,026$, και οριακά πιο γρήγορα από όσες περιείχαν κατηγορούμενο αρσενικού γένους, $p_1=,087$ · $p_2<,066$. Η διαφορά ανάμεσα στα κατηγορούμενο θηλυκού και αρσενικού γένους, από την άλλη πλευρά, δεν ήταν στατιστικά σημαντική ($p_{1&2}=1$).

3.2.4 Σύνοψη και Συζήτηση

Τα αποτελέσματα του χρονομετρικού πειράματος υποδηλώνουν ότι στην προτασική επεξεργασία προτιμάται η στρατηγική κατά την οποία το κατηγορούμενο συμφωνεί

με όλη την &Φ. Η &Φ έχει τιμή γένους που έχει υπολογιστεί από τα συμπλεκόμενα υποκείμενα βάσει διαδικασιών μορφοσυντακτικής ή σημασιολογικής επίλυσης. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται να είναι επεξεργαστικά ευκολότερη η συμφωνία με σημασιολογική επίλυση, καθώς βάσει των χρόνων αντίδρασης των συμμετεχόντων προτιμάται το ουδέτερο, που είναι το τυπικό (default) γένος για τα [-έμφυχα] ονόματα και δεύτερη έρχεται η συμφωνία με μορφοσυντακτική επίλυση, καθώς η προτίμηση του ουδέτερου έναντι του αρσενικού είναι οριακά στατιστικά σημαντική. Τέλος, στην προτασική επεξεργασία προτιμάται λιγότερο η ΣΚΟ σε αντίθεση με τα αποτελέσματα του πειράματος παραγωγής που έδειξαν ισχυρή προτίμηση των συμμετεχόντων σε αυτό τον τύπο συμφωνίας.

4 Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα των δύο πειραματικών έργων κατέδειξαν διαφορετικές στρατηγικές συμφωνίας ως προς το γένος κατά την κατανόηση και την παραγωγή λόγου.

Τα αποτελέσματα του πειράματος κατανόησης από την εξέταση δομών με συμπλεκόμενα [-έμφυχα] υποκείμενα αρσενικού και θηλυκού γένους σε προρηματική θέση έδειξαν ότι κατά την επεξεργασία είναι προτιμότερη η συμφωνία με την &Φ και κυρίως μέσω της επίλυσης με βάση τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά των ονομάτων. Τα αποτελέσματα αυτά συνάδουν με τις συντακτικές αναλύσεις των Spyropoulos (2011) και Anagnostopoulou (2017).

Από την άλλη, τα αποτελέσματα από το πείραμα παραγωγής λόγου έδειξαν ότι οι φυσικοί ομιλητές της ελληνικής γλώσσας χρησιμοποιούν, εκτός από τη συμφωνία με τη μέγιστη προβολή &Φ, όπως και στο πείραμα κατανόησης, τη συμφωνία με το κοντινότερο σειριακά όνομα. Η προτίμηση αυτή ενδέχεται να είναι αποτέλεσμα της κατά στάδια διαδικασίας της συμφωνίας, που κατά το τελευταίο της στάδιο έχει προηγηθεί η σειριοποίηση της δομής. Εν τέλει, η συμφωνία με το κοντινότερο σειριακά όνομα πιθανόν να είναι μία εξωγραμματική περίπτωση όπως αναφέρει και ο Spyropoulos (2011).

Βιβλιογραφία

- Anagnostopoulou, Elena. 2017. "Gender and defaults." Στο A Schrif to Fest Kyle, επιμ. 23-31. Linguistics Open Access Publications.
- Anttila, Arto. 1997. "Deriving variation from grammar." Στο Variation, Change, and Phonological Theory, επιμ. F. Hinskens, R. van Hout and L. Wetzels, 35–68. Amsterdam: John Benjamins.
- Aoun, Joseph, Elabbas Benmamoun and Dominique Sportiche. 1994. "Agreement, word order, and conjunction in some varieties of Arabic." Στο Linguistic Inquiry 25: 195–220. The MIT Press
- Bhatt, Rajesh and Martin Walkow. 2013. "Locating agreement in grammar: An argument from agreement in conjunctions." Στο Natural Language and Linguistic Theory, 31, 951–1013.
- Bock, Kathryn and Carol A. Miller. 1991. "Broken agreement." Στο Cognitive psychology 23: 45–93.
- Bošković, Željko. 2009. "Unifying first and last conjunct agreement." Στο Natural Language and Linguistic Theory, 27, 455–496.

- Bošković, Željko. 2010. Conjunct-sensitive agreement: Serbo-Croatian vs. Russian. Στο *Proceedings of FDSL*, 7.5, 31–48.
- Chomsky, Noam. 1995. “The Minimalist Program.” Στο J. Uriagereka (επιμ.), *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honour of Howard Lasnik*, , 89–115. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam. 2001. “Derivation by phase.” Στο M. Kenstowicz (επιμ.), *Ken Hale: A Life in Language*, 1–52. Cambridge, MA: MIT Press.
- Corbett, Greville G. 1991. “Gender.” Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville G. 2006. “Agreement”. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaltsa, Maria, Ianthi Tsimpli, Theodoros Marinis and Stavrou Melita. 2016. “Processing Coordinate Subject-Verb Agreement in L1 and L2 Greek.” Στο *Frontiers in Psychology*, 7, 648.
- Kazana, Despina. 2011. “Agreement in Modern Greek Coordinate Noun Phrases”. PhD thesis, University of Essex.
- Marušič, Franc, Andrew Nevins and William Badecker. 2015. “The grammars of conjunction agreement in Slovenian.” Στο *Syntax*, 18(1), 39–77.
- Paspali, Anastasia. 2019. “Processing gender agreement in Heritage Greek: an attraction study.” Στο *Proceedings of ICGL13*, London.
- Puškar, Zorica and Andrew Murphy. 2015. “Closest-conjunct agreement in Serbo-Croatian: A rule-ordering account.” Στο *Topics at InfL*, 441–482.
- Schneider, Walter, Amy Eschman and Anthony Zuccolotto. 2012. “E-Prime User’s Guide.” Pittsburgh: Psychology Software Tools, Inc.
- Spyropoulos, Vassilios. 2011. “Some remarks on conjunction and agreement in Greek: Implications for the theory of agreement.” Στο *Proceedings of the 7th International Conference of Greek Linguistics*, 1–12.
- Vigliocco, Gabriella and Janet Nicol. 1998. “Separating hierarchical relations and word order in language production: Is proximity concord syntactic or linear?” Στο *Cognition* 68: B13–B29.
- Willer-Gold, Jana, Boban Arsenijević, Mia Batinić, Nermina Čordalija, Marijana Kresić, Nedžad Leko, Franc Lanko Marušič, Tanja Milićev, Nataša Milićević, Ivana Mitić, Andrew Nevins, Anita Peti-Stantić, Branimir Stanković, Tina Šuligoj, and Jelena Tušek. 2016. “Conjunct agreement and gender in South Slavic: From theory to experiments to theory.” Στο *Journal of Slavic Linguistics* 24(1), 187–224.
- Χειλά-Μαρκοπούλου, Δέσποινα. 2003. “Γένος και συμφωνία στη Νέα Ελληνική.” Στο *Το Γένος*: 132-167. Αθήνα: Πατάκης.

IDION: A database for Modern Greek multiword expressions*

Stella Markantonatou¹, Panagiotis Minos¹, George Zakis¹, Vassiliki Moutzouri² & Maria Chantou³

¹Institute for Language and Speech Processing/Athena RIC, ²National and Kapodistrian University of Athens, ³University of Edinburgh
stiliani.markantonatou@gmail.com, pminos@gmail.com, georgizak@gmail.com,
vasiliki.moutzouri96@gmail.com, mariachant96@gmail.com

Περίληψη

Με το παρόν άρθρο επιχειρούμε να αναδείξουμε την διαρκή εξέλιξη του ΙΔΙΟΝ (IDION), ενός διαδικτυακού πόρου με πληθώρα τεκμηριωμένων πολυλεκτικών εκφράσεων (ΠΛΕ/ΜWΕs) της νεοελληνικής γλώσσας (ΜG) που απευθύνεται εξίσου στον άνθρωπο-χρήστη και στην Επεξεργασία Φυσικής γλώσσας (NLP), ενώ προσφέρεται και για εφαρμογή σε ποικίλους τομείς. Το ΙΔΙΟΝ περιέχει 2.500 ρηματικές ΠΛΕ (VMWΕs), από τις οποίες 850 έχουν τεκμηριωθεί ως προς τη συντακτική τους ευκαμψία, τη σημασία τους και τις σημασιολογικές τους σχέσεις με άλλες ρηματικές πολυλεκτικές εκφράσεις. Η οργάνωση αυτού του διαδικτυακού λεξικογραφικού περιβάλλοντος, συμβάλλει στην βέλτιστη τεκμηρίωση των ΠΛΕ της νεοελληνικής.

Λέξεις-κλειδιά: ΙΔΙΟΝ, Ρηματικές πολυλεκτικές εκφράσεις, Επεξεργασία Φυσικής Γλώσσας, λεξικογραφικό περιβάλλον, τεκμηρίωση λήμματος

1 Introduction

We report on the ongoing development of IDION, a web resource of multiword expressions (MWEs) of Modern Greek (MG). IDION is addressed to the human user and to NLP systems. By now, it contains 2500 Greek verb MWEs (VMWEs) that mostly fall in the idioms and light verb constructions categories of the PARSEME annotation guidelines (Savary et al. 2018), of which 850 are fully documented and available under a CC-BY-NC license. It has been developed by a small team of editors who did the documentation work and edited the material which was collected with crowdsourcing (about 35 University students of literature participated). The editors compiled a list of VMWEs drawing on published collections, e.g., Sarantakos (2013), dictionaries, e.g., Lexigram, and their intuitions as native speakers of MG; the encoders received a short VMWE list and a documentation manual.

In Section 2 we discuss about challenging documentation issues. In Section 3 we provide some detailed information about the developed web editor. Finally, in Section 4 we conclude and discuss about our future priorities.

* This research has been partly financed by the European Regional Development Fund of the European Union and Greek national funds through the Operational Program Competitiveness, Entrepreneurship and Innovation, under the call RESEARCH – CREATE – INNOVATE: (Τ1ΕΔΚ- 999723442).

2 The documentation

Like other MWE databases, which will be mentioned as our discussion proceeds, IDION serves both interests and research purposes for the human user as well as for natural language processing tasks (Smørdal Losnegaard et al. 2016). Gantar et al. (2018) list the MWE properties documented in seven dictionaries and NLP databases: phrase structure, variants, morphology of MWE elements, contingency of MWE parts, usage example and definition. IDION documents a superset of the listed properties, including the lemma form, the translations, the codification for NLP purposes, the corpus, the elements of syntactic flexibility and verb alternations, possible lexical alternations, as well as elements of semantics (Table 1).

We have defined a ‘template’ (Section 3) consisting of fields that we fill according to a set of specifications for the appropriate encoding of the MWE properties (Fellbaum and Geyken 2005). Table 1 is used to approximate the design of the IDION template in its present form.

1.1 Entry and lemma definition

A new entry is defined with the unique coupling of a lemma and a definition. This unique coupling is important because many lemmas may be coupled with more than one definition (what is described as “polysemy”); for instance, *vgazo ta sothika mu*, Lit. I take out my guts, is the lemma of five entries meaning ‘I throw up’, ‘I express my deeper feelings’, ‘I cough violently’, ‘I sing loudly’, ‘I bust a gut’. We use the IDION definition(s) of the VMWE in the contexts where the VMWE was found in order to resolve whether multiple entries should be defined or not. On the other hand, the VMWEs *troo/katapino/cha(ft/v)o/masao to paramithi*, Lit. I eat/swallow/swallow/chew the story, ‘I swallow something hook, line and sinker’ define four different entries. These entries, because of the four distinct lemmas, are encoded both as lexical variants, as they have different fixed verb heads, and as synonyms, as they are assigned the same definition.¹

The relatively free word order of MG allows us to use two (default) ‘canonical’ (maximal) orders: Free (NP_Subject) + Fixed (+Verb+NP_Direct Object + PPs) + Free (XPs) and Fixed (NP Subject +Verb+ NP Direct Object+PPs) + Free (XPs) for the lemma definition provided that no other more frequent order exists. For instance, example (1) is used in the word order PP + Direct Object (Clitic) + Verb. Additionally to the lemmatisation conditions used in MG grammar we postulate that: (i) tenses are divided into past, present and future ones and (ii) the ‘order’ of grammatical persons is 1st>2nd>3rd, e.g., (1) appears with 2nd/3rd person subjects only and 1st person singular possessives, therefore the verb’s ‘lemma’ is in the 2nd person singular.

Lemma form	
Translations	English, French
Codification for NLP	lemma:
	-cranberry words (if any)
	-free XPs (NPs, VPs)
	-optional lemmas
	-morphological constraints
	-contingency

¹ Synonymous MWEs with identical verb heads and different fixed NP parts define distinct entries unless the fixed NP parts are morphological variants such as gender variables, for instance *nerofida.FEM-nerofido.NEUT* ‘grass snake’, or diminutives.

	-control and binding
	-case, animacy (free NPs)
Corpus	web, introspection
	literal usages
Syntactic flexibility and Verb alternations	-word order permutations
	-fixed NPs cliticisation
	-XP interpolation
	-passivisation
	-causatives-inchoatives
	-dative genitives, other
Lexical variation	-multiple entries
	-optionality, disjunction
Semantics	-definition
	-polysemy
	-opposites
	-semantic pairs
	-MWEs in the Possessive and Stative relations
	-polarity, style, emphasis
	-sets of synonymous MWEs

Table 1 | VMWE properties encoded in IDION

It is a universal observation that the maximum length of the fixed strings of VMWEs may vary greatly (Fellbaum and Geyken 2005). We model this phenomenon as optionality, which is denoted with brackets to show the free choice between the appearance of the element or its absence, as illustrated with the preposition in example (2). Variation on fixed functional parts such as prepositions is indicated on the lemma form with disjunction, as illustrated with the variation of *gia* and *os* in example (2).

- (1) *apo to stoma mu to pernis*
from the mouth.ACC mine.POSS it.CL take.2nd.SG
‘you say exactly what I was about to say before I utter it’

- (2) *Afino (gia / os) kavatza kati*
leave.1st.SG (for / as) buffer something
‘I put something aside’

1.2 Morphosyntactic information

We use a template that facilitates encoding (Figure 1) to structure an NLP oriented representation of the VMWE in an as much as possible theory independent way. In this way we are mainly aiming towards the reusability of the data and less at representing linguistic generalisations (Villavicencio et al. 2004): the theoretical constructs used are part-of-speech (PoS) and simple phrasal categories (NP, VP). Information about contingency, subject control, anaphor binding and optionality is also provided in the editor. We apply the use of regular expressions on MG PAROLE strings (Labropoulou et al. 1996) to exhaustively document the morphological constraints on the VMWE

parts. Figure 1 shows the encoding of the morphological constraints on example (1): verb person is constrained to 2nd and 3rd, whereas verb/clitic number is not constrained and the possessive is specified as 1st singular; there is also the possibility for “Xx”, which represents an unspecified value in a closed set of values. As for the free parts that constitute the MWE, these are characterised for phrasal category; in the case of noun phrases, these are characterised for animacy and case. More than one NLP-oriented representations can be defined for the same VMWE. This characteristic enables us to treat certain types of lexical variation without creating a new form of the lemma, namely lexical variation on some functional categories (2) and morphological variation/diminutives on most of the fixed content parts. An experiment took place in the past which aimed to convert the NLP oriented representation to an XLE/LFG lexicon and it provided successful results (Minos et al. 2016).

Tokens	Type	Lemma	WF	Tag	WWS Index	Optional Bound	Bound By	Controlled By
L	από	από	AsPpSp	1		N	NO	↑ ↓ ×
L	ο	το	AIDrNeSgAc	1		N	NO	↑ ↓ ×
L	στόμα	στόμ	NoCmNeSgAc	1		N	NO	↑ ↓ ×
P	μου		PnPe01/x00rGeXx	1		N	NO	↑ ↓ ×
L	ο	το	PnPe03Ne/xAcWe	2		N	NO	↑ ↓ ×
L	παίρνω		VbMn/x00r(02/03)/x00rAv/x	2		N	NO	↑ ↓ ×
N						N	NO	↑ ↓ ×

Figure 1 | Representation of (1) for NLP purposes

Seven syntactic flexibility tests are also exemplified with examples retrieved from the corpus. These examples concern the following:

1. Whether the subject of the MWE is free or fixed;
2. The possibility of word order permutations;
3. The insertion of a modifying XP (=NP, AdjP, AdvP, ...) among the lexicalised parts of the VMWE (3);
4. The passivisation of the verb;
5. The alternation of dative genitive with a free noun phrase in genitive or a prepositional phrase introduced with the prepositions *se* or *apo* (4);
6. The cliticisation of the fixed object NP (5); and
7. The possibility of causative-inchoative alternation phenomena (6).

(3) *mu* *espases* *pali* *ta* *nevra*
 me.DATGEN break.2nd.SG again the nerves.ACC
 ‘you grated on me again’

(4) *mu spas ta nevra - spas ta nevra mu*
 me.DATGEN break.2nd.SG the nerves.ACC - break.2nd.SG the nerves.ACC mine.POSS

‘you grate on me’

(5) *mu ta espases ta nevra*
 me.DATGEN the break.2nd.SG the nerves.ACC

‘you grated on me’

(6) *mu espasan ta nevra*
 me.DATGEN break.3rd.PL the nerves.NOM

‘I got irritated a lot’

Seen from a different point of view, apart from being annotated for their acceptance and their literal interpretation, corpus examples are also annotated for a list of syntactic phenomena. Therefore, the IDION corpus can be used as a potential resource for empirical NLP systems.

1.3 Collection of annotated examples

Because there are no sizable corpora of texts of Modern Greek, examples are retrieved from the web through specific search; about 8 examples are offered per VMWE, and sometimes more than that when a point needs to be illustrated. Introspective examples (less than 10% in total) mainly demonstrate the unacceptability of certain structures. Examples are selected to illustrate the syntactic flexibility of the VMWE, according to the seven syntactic flexibility diagnostics mentioned in 2.2, and whether it accepts emphasis (emphasis on modern Greek verbal multiword expressions is a work in progress; for more details see section 4); in short, the corpus contains examples annotated for acceptability and for the phenomena they exemplify. In case the MWE accepts both a literal and a fixed interpretation, then examples are provided to illustrate the literal interpretation of the expression. The corpus currently offers only evidence about the participation (or not) of a VMWE to a certain linguistic phenomenon; crucially, it provides no frequency information. Other databases drawing on large corpora include frequency information (Fellbaum and Geyken 2005, Gregoire 2010, DuELME, The Berlin Idiom Project). Apart from the aforementioned patterns of emphasis, we also plan on enhancing IDION with the ability of encoding the frequency of occurrence of the various VMWE alternants.

1.4 Semantics

IDION documents a set of semantic relations among VMWEs (Table 1). These semantic relations include:

1. The definition of VMWE;
2. The case of polysemy;
3. The existence of opposite VMWEs;
4. The existence of synonymous VMWEs;
5. The existence of semantic pairs;
6. VMWEs in Possessive and Stative relations, as well as verb alternations;
7. Polarity, style and emphasis in the VMWEs (work in progress).

Online dictionaries and lexicographic databases, such as Algemeen Nederlands Woordenboek, WordNet, provide synonyms and opposites for the lemmas included in the database.

We have talked about the definition of VMWEs and polysemy in section 2.1. The *Opposite* relation is encoded for VMWE pairs with opposite meanings; for example, for the expression *afino to pedio elefthero*, Lit. I leave the ground free, ‘I allow somebody to do what they want’ we provide the opposite expression *den afino kaption na kani vima*, Lit. I do not let somebody make a step, ‘I am confining somebody’. On the other hand, the *Synonymous* relation is used for VMWE pairs which share the same meaning; for instance, for the expression *vazo ta dio podia se ena papoutsi*, Lit. I put both the feet of somebody in one shoe, ‘I bring sb to heel’ we provide the synonymous expression *vazo se taksi kaption*, Lit. I put somebody into order, ‘I bring somebody to heel’. Furthermore, we devised the term *Semantic pair* to denote pairs of morphologically unrelated predicates that stand in a causative/non-causative relation (9). Moreover, the *Stative* relation is encoded for VMWE pairs that denote an event and a situation resulting from it (e.g., *meno misos*, Lit. I remain half, ‘I lose a lot of weight’ - *ime petsi ke kokalo*, ‘I am skin and bones’), whereas the *Possessive* relation is encoded for VMWE pairs that denote an event and a result situation in which an entity has something in his/her “possession/control”(e.g., *vazo stin akri kati*, Lit. I put at the edge something, ‘I lay up something’ - *echo stin akri kati*, Lit. I have something at the edge, ‘I have something in store’). Last but not least, the *Verb alternation* relation (e.g., *erchete keramida se kaption*, Lit. comes tile.SUBJ to somebody, ‘someone is floored’- *kati erchete keramida se kaption*, Lit. something comes as a tile to somebody, ‘something floors somebody’) is an intransitive verb/verb-copula pair with the same verb head.

(7)	<i>afino</i>	<i>anavdo</i>	<i>kaption</i>	-	<i>meno</i>	<i>anavdos</i>
	leave.1st. SG	speechless. ACC	somebody. ACC	-	stay.1s. SG	speechless. NOM

‘I leave somebody speechless - I become speechless’

This set of relations will be exploited to define a network of VMWEs expressing a concept. Such concepts “emerge” from the synonyms sets in a bottom-up way, e.g., the

concept in (1) or of being let down exactly the moment when a desire is about to be satisfied, etc. (see section 4 for future plans on semantically enhancing the database).

3 The web editor

The web editor is a PHP based application that takes advantage of the *Symfony PHP framework*, a set of reusable PHP components and a PHP framework for web applications (Shklar and Rosen 2009). The data are stored in a database (*MySQL*) and a persistence provider (*Doctrine*) is used as a database abstraction layer between the database engine and the rest of the application, allowing for easy migration to any RDBMS. Only a web browser and a computer with an internet connection are required to access the editor that can be used from all major operating systems and browsers.

An encoding template is provided, which is structured in 7 tabs:

1. *General*; this tab contains core information on the entry, such as the lemma, the definitions and comments on the definitions both in Greek and English, as well as translations in English and French.
2. *Forms*; this tab contains the theory-independent morphosyntactic information which is provided for each MWE, specifically comments, tokens and word forms, PoS tags as well as tags for phrasal categories (NP, VP), an index for contingency, optionality, anaphor binding, subject control, as well as animacy (whether a free NP should denote an animate) (see section 2.1).
3. *Use*; this tab contains the tokenized form of a glossed corpus example, as well as its English translation and a link to its source. It is accompanied by PoS tags based on MG PAROLE and their phonemic transcription (see section 2.2).
4. *Relations*; this tab is used to encode the semantic relations between the MWEs. It includes the MWE which is related to the expression in view, as well as the six semantic relationships which are tested for each expression: synonymy, opposition, semantic pairs, stativity, possession, and verb alternates (see section 2.4).
5. *Corpus*; this tab contains the examples in the web-based corpus and a link to their source (a web address or the word *introspection*), an indicator for their acceptance as grammatical or not, and an indicator for literal interpretation (see section 2.3).
6. *Diagnostics*; this tab contains seven syntactic flexibility tests, which are further exemplified with real usage examples from the aforementioned corpus. These flexibility tests are: free or fixed subject, internal modification with free XP, word order permutations, cliticisation of the fixed object NP, causative - inchoative alternation, passivisation, and dative genitive alternation. (see section 2.2).
7. *Changelog*; the tab is used to encode information about the documentators and the documentation time.

Editable controlled vocabularies in pull down menus and string matching facilities are used. Special machinery has been developed for defining and editing the semantic relations.

4 Conclusion and future work

IDION is a state-of-the-art resource addressed to humans and the NLP with detailed qualitative information about MG MWEs.

Our future priorities include the following: further populating the IDION database, adding more types of MWEs (nominal, adjectival, adverbial), developing the full network of semantic relations among VMWEs that define a “concept”, using the web to identify usage tendencies. In addition to the semantic relations, with our future work we plan to develop IDION in a way so as to apply the transitive property on the pairs of synonymous VMWEs. The editors will still need to check the validity of the provided synonymous VMWEs against appropriate contexts, since there is a lack of large corpora and lexicographic resources of MG that would provide a variety of synonyms for each VMWE.

Last but not least, we plan to provide IDION with the ability of encoding polarity, style and emphasis information (Gregoire 2010, Fotopoulou et al. 2014, DuELME, Polytropon). For style, the VMWE will be assigned one of the values *Formal*, *Colloquial*, *Offensive* (Christopoulou 2016). To encode polarity information, we plan to use three different values, (-) for VMWEs occurring in negative environments only, (+) for VMWEs occurring in positive environments only and *unspecified* otherwise. As regards to the feature of emphasis, to the best of our knowledge, this kind of information related with VMWEs has received little attention in the international and MG literature (Gavriilidou 2013). DuELME encodes fixed lexical modifiers of VMWEs and diminutives (Grégoire, 2010) both of which may express emphasis with MG VMWEs. To form an operational view of emphasis as a starting point (since a detailed view would require dedicated research), we plan to study 180 VMWEs encoded in IDION, 90 headed by the verb *afino* “leave” and 90 by the verb *vazo* “put”. Drawing on this and on IDION’s material, we will assign the values (+/-) to the feature Emphasis.

Βιβλιογραφία

- Algemeen Nederlands Woordenboek <http://anw.inl.nl/search>
Doctrine <https://www.doctrine-project.org/>
Lexigram <https://www.lexigram.gr/lex/enni/>
MySQL <https://www.mysql.com/>
PHP <https://php.net/>
Symfony <https://symfony.com/>
WordNet <https://wordnet.princeton.edu/>
Christopoulou, Katerina. 2016. “A Lexicological Approach to the Modern Greek Marginal Vocabulary.” PhD Diss., University of Patras.
Fellbaum, Christiane and Alexander Geyken. 2005. “Transforming a Corpus into a Lexical Resource: The Berlin Idiom Project.” *Revue Française de Linguistique Appliquée* X(2):49-62. <https://www.cairn.info/revue-francaise-de-linguistique-appliquee-2005-2-page-49.htm>
Fotopoulou, Aggeliki, Stella Markantonatou, and Voula Giouli. 2014. “Encoding MWEs in a Conceptual Lexicon.” In *Proceedings of the 10th Workshop on Multiword Expressions (MWE)*, 43-47. Association for Computational Linguistics, <https://doi.org/10.3115/v1/W14-0807>.

- Gantar, Polona, Colman, Lut, Parra Escartín, Carla and Héctor Martínez Alonso. 2018. "Multiword Expressions: Between Lexicography and NLP." *International Journal of Lexicography*, ecy012, <https://doi.org/10.1093/ijl/ecy012>.
- Gavriilidou, Zoe. 2013. *Aspects of Intensity in Modern Greek*. Thessaloniki: Kyriakidis Brothers, Ltd. ISBN 978-960-467-445-9.
- Grégoire, Nicole. 2010. "DuELME: a Dutch Electronic lexicon of Multiword Expressions." *Language Resources and Evaluation* 44(1-2):23–39.
- Labropoulou, Penny, Elena Mantzari, and Maria Gavrilidou. 1996. "Lexicon-Morphosyntactic Specifications: Language Specific Instantiation." *PP-PAROLE, MLAP*, 63-386 (Report).
- Losnegaard, Gyri Smørdal, Sangati, Federico, Parra Escartín, Carla, Savary, Agata, Bargmann, Sascha and Johanna Monti. 2016. "PARSEME Survey on MWE Resources." In *Proceedings of the 9th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016)*, 2299-2306. ELRA.
- Minos, Panagiotis, Stella Markantonatou, George Zakis, and Elpiniki Margariti. 2016. "Generating LFG/XLEMWE Entries from IDION (a theory neutral lexical DB) Parseme." *6th general meeting in Struga/FYROM* <http://typo.uni-konstanz.de/parseme/index.php/2-general/156-selected-posters-struga-7-8-april-2016>.
- Osherson, Anne and Christiane Fellbaum. 2010. "The Representation of Idioms in WordNet." In *Proceedings of the Fifth Global WordNet Conference*. Mumbai, India. <http://globalwordnet.org/2010/07/10/proceedings-5th-gwa-conference-online-2/>.
- Sarantakos, Nikos. 2013. "“Logia toy Aera” and More than 1000 Fixed Expressions." Athens: Publications of the 21st Century.
- Savary, Agata et al. 2018. "PARSEME Multilingual Corpus of Verbal Multiword Expressions." In *Multiword Expressions at Length and in Depth: Extended Papers from the MWE 2017 Workshop*, edited by Stella Markantonatou, Carlos Ramisch, Agata Savary and Veronika Vincze, 87-147. Berlin: Language Science Press. DOI: 10.5281/zenodo.1471591
- Shklar, Leon, and Richard Rosen. 2009. *Web Application Architecture: Principles, Protocols and Practices*. West Sussex, England: John Wiley and Sons, Ltd. ISBN 978-0-470-51860-1.
- Villavicencio, Aline, Baldwin, Timothy, and Benjamin Waldron. 2004. "A Multilingual Database of Idioms." In *Proceedings of the Fourth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2004)*, 1127-1130. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2004/>.

Nominal inflection in the morphosyntax-phonology interface: A comparative study of Greek and Hebrew*

Giorgos Markopoulos
University of the Aegean
g.markopoulos@aegean.gr

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό εξετάζονται φαινόμενα αλλομορφίας που παρατηρούνται στην ονοματική κλίση της Ελληνικής και της Εβραϊκής. Αντίθετα από τις υπάρχουσες αναλύσεις, οι οποίες προσεγγίζουν την αλλομορφία είτε αποκλειστικά από μορφοσυντακτική σκοπιά είτε εστιάζοντας μόνο στις φωνολογικές πτυχές της, στην παρούσα ανάλυση αναδεικνύονται αξιοσημείωτες γενικεύσεις που αφορούν το διεπίπεδο φωνολογίας-μορφοσύνταξης-σημασιολογίας. Για τη συνδυαστική αυτή προσέγγιση αξιοποιούνται τα μοντέλα της Κατανεμημένης Μορφολογίας (Halle and Marantz 1993) και της Διαβαθμισμένης Αρμονικής Γραμματικής (Smolensky and Goldrick 2016).

Λέξεις-κλειδιά: θεματική αλλομορφία, ονοματική κλίση, Ελληνική, Εβραϊκή, Κατανεμημένη Μορφολογία, Διαβαθμισμένη Αρμονική Γραμματική

1 Introduction

Allomorphy is a widely attested phenomenon in inflectional languages that refers to the different forms in which a specific morpheme may manifest itself. The exact realization of the morpheme in question may be determined by many different factors. Typically, it is assumed to be conditioned by the lexical (1a), the phonological (1b), the morphological (1c), or the syntactic (1d) environment the morpheme appears in, as exemplified below:

(1)	a.	dog-[z] ~ ox-en	{PLURAL}	→ -en / {√OX, ...}
				→ -z elsewhere
	b.	cat-[s] ~ dog-[z]	{PLURAL}	→ -s / C _[-voiced]
				→ -z elsewhere
	c.	man ~ men	√MAN	→ <i>men</i> in PL
				→ <i>man</i> elsewhere
	d.	I ~ me	D _{PRN, 1SG}	→ <i>I</i> in SBJ position
				→ <i>me</i> elsewhere

However, not all allomorphic phenomena are as straightforward as the ones presented in (1). There are namely cases where the motivation behind the process in question (lexical/phonological/morphological/syntactic) is not easy to identify. Consider for instance the Greek examples in (2):

(2)	a.	μανάβης	‘grocer’	~	μανάβηδες	‘grocers’
	b.	ναύτης	‘sailor’	~	ναύτες	‘sailors’

*I would like to thank Prof. Anthi Revithiadou and the audience of *ICGL14* for valuable feedback on previous versions of this article.

Both nouns are masculine and have the same ending in NOM.SG (/is/). Nevertheless, they exhibit different patterns for the formation of the plural: the insertion of the plural ending /-es/ is accompanied by the emergence of the consonant /ð/ in the noun *μανάβης* /manávis/ and by the deletion of the vowel /i/ in the noun *ναύτης* /náftis/. The question that arises at this point concerns the trigger of the attested alternations. Is it lexical (3a), phonological (3b), or morphological (3c)? In principle, one could argue in favor of all three answers.

- (3) a. {PLURAL} → -iðes / {√GROCER, ...}
 → -es / {√SAILOR, ...}
- b. √GROCER → manávi- / C
 → manávið- / V
 √SAILOR → náfti- / C
 → náft- / V
- c. √GROCER → manávi- in SG
 → manávið- in PL
 √SAILOR → náfti- in SG
 → náft- in PL

In this paper, I discuss allomorphic phenomena of this kind that are attested in (Standard Modern) Greek and (Modern) Hebrew nominal inflection in order to show that a purely lexical, phonological or morphological account of allomorphy is inadequate in both empirical and theoretical terms. What I propose instead is a unifying theoretical model that draws from *Distributed Morphology* (Halle and Marantz 1993, Embick and Noyer 2007) and *Gradient Harmonic Grammar* (Smolensky and Goldrick 2016) and approaches allomorphy both from a morphosyntactic and a phonological perspective.

The paper is structured as follows. First, in Section 2, I present the allomorphic patterns under investigation, while in Section 3 I review and discuss some possible analyses one could offer based on the relevant literature. In Section 4 I provide a different analysis that overcomes the shortcomings of the alternatives highlighted in Section 3. Section 5 summarizes the gist and the merits of the proposed analysis.

2 The data

To begin with Greek, our focus is on masculine nouns ending in *-is* (in NOM.SG). As already discussed in the introduction, these nouns fall under two inflection patterns: nouns like *μανάβης* retain the vowel /i/ in the plural form (4a–b), whereas in nouns like *ναύτης* the vowel /i/ deletes before the plural ending *-es* (4c–d).

- (4) a. μανάβης ~ μανάβηδες
 grocer.M.SG.NOM ~ grocer.M.PL.NOM/ACC
- b. σερίφης ~ σερίφηδες
 sheriff.M.SG.NOM ~ sheriff.M.PL.NOM/ACC
- c. ναύτης ~ ναύτες
 sailor.M.SG.NOM ~ sailor.M.PL.NOM/ACC
- d. πλανήτης ~ πλανήτες
 planet.M.SG.NOM ~ planet.M.PL.NOM/ACC

A somewhat similar picture is found in Hebrew feminine nouns. As shown in (5), nouns ending in *-ut* (in SG.C(ONSTRUCT)S(TATE)) do not drop the vowel /u/ in the plural form (5a–b), as opposed to nouns in *-at* (5c–d), which lose the vowel /a/ before the plural ending *-ot* (Bat-El 1989: 135).

- (5) a. xaverút ~ xaverujót
friendship.F.SG.CS friendship.F.PL
b. tarbút ~ tarbujót
culture.F.SG.CS culture.F.PL
c. tikvát ~ tikvót
hope.F.SG.CS hope.F.PL
d. gamadát ~ gamadót
dwarf.F.SG.CS dwarf.F.PL

Note that in both languages we have two pairs of nouns patterning together with respect to their inflectional behavior (4a–b vs. 4c–d; 5a–b vs. 5c–d). The question that arises is what motivates this patterning. Is there a defining property in each one of these four pairs?

Let us zoom in on the semantic and morphosyntactic features of these nouns in terms of humanness, concreteness and grammatical gender. If we employ the binary features [±human], [±concrete] and [±feminine], we get the following classification:

- (6) a. μανάβης ‘grocer’ [+human] [+concrete] [–feminine]
b. σερίφης ‘sheriff’ [+human] [+concrete] [–feminine]
- (7) a. ναύτης ‘sailor’ **[+human]** [+concrete] [–feminine]
b. πλανήτης ‘planet’ **[–human]** [+concrete] [–feminine]
- (8) a. xaverút ‘friendship’ [–human] [–concrete] [+feminine]
b. tarbút ‘culture’ [–human] [–concrete] [+feminine]
- (9) a. tikvát ‘hope’ **[–human]** **[–concrete]** [+feminine]
b. gamadát ‘dwarf’ **[+human]** **[+concrete]** [+feminine]

Interestingly, the four pairs are not equally uniform: on the one hand, the two pair members in (6) and (8) share exactly the same semantic and morphosyntactic feature values, while, on the other hand, the two pair members in (7) and (9) exhibit differences with respect to humanness and/or concreteness. In other words, every Greek masculine noun that falls under the allomorphic pattern *i ~ ið* (6) is [+human], whereas the same does not apply for the allomorphic pattern *i ~ Ø* (7), which includes both [+human] and [–human] nouns. Likewise, all Hebrew feminine nouns in *-ut* (8) are [–human, –concrete] (see also Bat-El 1989, Bolozky and Schwarzwald 1992, Faust 2013), but nouns in *-at* may be either [+human] or [–human] (9). We thus conclude that a comprehensive analysis of these allomorphic patterns should address both the morphophonological and the semantic factors involved.

3 Possible analyses

In the relevant literature, one can find many different approaches that could be employed for the analysis of the allomorphic cases in question. In the following

subsections, I briefly review some of them and I discuss their merits and their shortcomings.

3.1 Morphological conditioning

For a great body of research that includes both descriptive grammars (e.g. Triantafyllidis 2012 [1941]) and theoretical analyses (Ralli 1988, 1994, 2005, 2007, Booij 1997, Alexiadou and Müller 2008, Anastassiadis-Symeonidis 2012, among others), the component of the grammar that is responsible for the conditioning of these allomorphic phenomena is morphology. Putting aside the theoretical and methodological differences, the main idea all these analyses share –in one form or another– is that each of the nouns presented in §2 has two entries (i.e. stem allomorphs) in the mental lexicon, which are inherently specified for the morphological environments they can appear in. To exemplify, for the noun *μανάβης*, there are arguably two separate stems: /manavi-/_{SG}, /manavið-/_{PL}.

3.2 Syntactic conditioning

A different view is offered by syntactic analyses that are based on *readjustment rules* and are couched within the Distributed Morphology framework (Halle and Marantz 1993, Embick and Halle 2005, Harley and Tubino Blanco 2013, Arregi and Nevins 2014, Embick 2016, among others). These analyses argue in favor of a single underlying representation for each root/stem, which may undergo phonological reshaping in certain syntactic environments. For instance, the variation between the forms *manavi-* and *manavið-* is accounted for as follows: there is a single root $\sqrt{\text{GROCER}}$ that manifests itself by default as *manavi-*, unless it is adjacent to a Number node specified as PL.

- (10) $\sqrt{\text{GROCER}}$ → *manávið-* / $__\text{Num}[\text{PL}]$
 → *manávi-* elsewhere

3.3 Phonological conditioning

Finally, a third option is to view these allomorphic phenomena as phonologically motivated alternations. This alternative may be pursued through *autosegmental* models that employ the notion of *floating segments* (e.g. Lowenstamm 1996, Faust 2014, Scheer 2016). More specifically, we could assume that the –single– underlying representation of each noun ends in a floating segment, namely a segment lacking an association line with the CV tier. This segment is not pronounced (11a), unless it is followed by a vowel-initial suffix that provides an empty C-slot (11b). In that case, the segment is associated with the available C-slot in order to yield a well-formed (i.e. CV) syllable:

- (11) a. C V C V C V
 | | | | | |
 m a n a v i ð → *manávi* (SG.ACC)

b.	C	V	C	V	C	V	C	V	C	V	
	m	a	n	a	v	i	ð	e	s	→	<i>manáviðes</i>

3.4 Discussion

Each of the above types of analysis runs into several problems. For example, morphological approaches that postulate two separately stored stem allomorphs entail a heavy burden for the mental lexicon. Syntactic approaches that posit a single underlying representation may overcome this drawback, but on the other hand they do not elaborate enough on the phonological factors that may play a role in allomorphic processes. And although phonological approaches succeed in addressing exactly this issue, they are not empirically adequate, since they cannot account for cases where the emergence of an allomorphic pattern does not comply with syllable well-formedness. An illustrative example comes from Hebrew, where the Free State form *víza* ‘visa’ has a CV.CV syllable structure, whereas the Construct State form in the compound *vízat diplomat* ‘diplomatic visa’ ends a marked closed syllable, despite the fact that it is followed by a consonant (Faust 2013: 410).¹

The main shortcoming of all the approaches mentioned above, though, is that they disregard the fact that nouns patterning together in their allomorphic behavior usually share certain common semantic and morphosyntactic features (see §2). Therefore, what we need is a unifying analysis that takes into account all the relevant aspects and highlights the systematic patterns that emerge from the data.

4 The proposal

4.1 Morphosyntactic derivation

In section 2, we observed that certain allomorphic patterns are systematically associated with specific semantic and morphosyntactic features, whereas others may include nouns with different semantic/grammatical profiles. In particular, we noticed that (a) in Greek, the alternation *i ~ ið* is attested only in [+human, –feminine] nouns, while the *i ~ Ø* pattern has a much wider distribution (e.g. [–human]: *πλανήτης*, [+feminine]: *κόρη* ‘daughter.F’); (b) in Hebrew, the vowel /u/ is related only with the feature bundle [–human, –concrete], while the vowel /a/ is found in a more heterogeneous group of nouns (e.g. [+human, +concrete]: *gamadá*, [–feminine]: *lájla* ‘night.M’). In a nutshell:

(12)	a.	/ið/	→	[+hum, –fem]	e.g. <i>μανάβης, σερίφης</i>
	b.	/i/	→	[±hum, ±fem]	e.g. <i>ναύτης, πλανήτης, κόρη</i>
(13)	a.	/u/	→	[–hum, –con, –fem]	e.g. <i>xaverút, tarbút</i>
	b.	/a/	→	[±hum, ±con, ±fem]	e.g. <i>tikvá, gamadá, lájla</i>

In order to formalize these empirical observations, I will employ the theoretical framework of Distributed Morphology (DM; for an overview see, among others, Halle

¹ For various analyses of this alternation, which is out of the scope of this article, see Bat-El (1989), Faust (2013), Faust and Smolensky (2017), Markopoulos (2018).

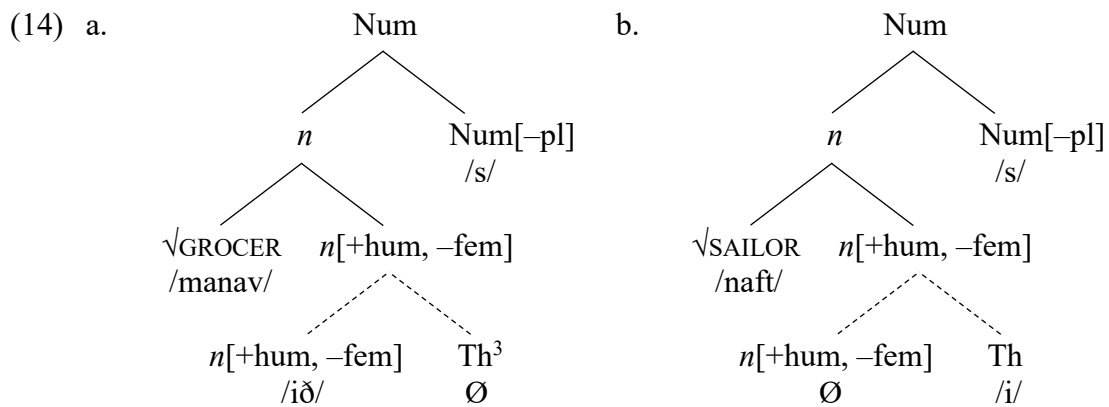
and Marantz 1993, 1994, Harley and Noyer 1999, Embick and Noyer 2007, Siddiqi 2010). DM is a realizational model that dissociates the grammatical structure of a nominal or verbal form from its phonological manifestation. It maintains that what is traditionally called a “word” is a syntactic structure that includes (a) an *a-categorial root*, (b) a *categorizer*, i.e. *n/v/a*, which attributes to the root a nominal/verbal/adjectival status, and (c) a number of functional heads, which assign the relevant morphosyntactic features.

Furthermore, building on earlier work within the DM framework (Kihm 2005, Lowenstamm 2007, Kramer 2015, among others), I argue that, in nominal forms, gender does not head its own projection but instead it is hosted on the *n* node.² This means that different gender values are encoded as different featural specifications of *n* (e.g. *n*[+feminine], *n*[–feminine], etc.). What is different in the proposed analysis is that these featural specifications of *n* may also include semantic features such as [\pm human] and [\pm concrete]; as a result, *n* heads may combine both morphosyntactic and semantic information, e.g. *n*[+human, –feminine], *n*[–human, –concrete, +feminine], etc.

Finally, in line with Embick and Noyer (2007), I assume that, due to language-specific well-formedness restrictions, a *Theme* (Th) node may be inserted into the structure post-syntactically and attach to the *n* head. Crucially, this Th node concerns only the PF level and bears no morphosyntactic features whatsoever.

Based on the above, I take the segments/sequences /ið/, /i/, /u/ and /a/ to be the phonological exponents of *n* heads or Th nodes. More specifically, I put forth the claim that, as far as Greek is concerned, /ið/ is one of the exponents of the *n*[+human, –feminine] head, while /i/ is the realization of a Th node, given that it does not attribute to the noun any particular semantic or morphosyntactic features. Similarly, in Hebrew, /u/ is one of the phonological instantiations of *n*[–human, –concrete, +feminine], whereas /a/ is a Th exponent (see Faust 2013, cf. Schwarzwald 1982, Markopoulos 2018).

To exemplify, I posit the following syntactic structures (after head movement) for the singular forms *manávis* (14a) and *náftis* (14b):

According to (14a–b), the linearized outputs of the morphosyntactic derivation in each case are /manav-ið-Ø-s/ and /naft-Ø-i-s/ respectively. On the one hand, with respect to /náft-Ø-i-s/, the analysis seems to accurately predict the attested form, but, on the other, in the case of /manav-ið-Ø-s/, the postulated representation contains phonological

² For further discussion on the representation of gender within the DM framework, see Markopoulos (2018) and references therein.

³ The dotted lines indicate that Th is not part of the syntactic derivation and is inserted at the PF level after Spell-Out.

material (the consonant /ð/) that is not present in the surface form *manávis*. This raises the question what happens after the representation is delivered by morphosyntax to phonology.

4.2 Phonological computation

A recent grammatical model that simulates phonological computation and is suitable for capturing allomorphic phenomena is Gradient Harmonic Grammar (GHG; Smolensky and Goldrick 2016, Faust and Smolensky 2017, Zimmermann 2018, Revithiadou et al. 2019, among others). Like other Harmonic Grammar models (e.g. Legendre et al. 1990, Smolensky and Legendre 2006), GHG assumes that, for any given phonological input, the grammar generates an infinite number of outputs, which are evaluated by a set of *weighted constraints*, i.e. constraints bearing a specific weight value that determines their significance for the evaluation process.

What is different though in GHG is the hypothesis that the phonological input may include elements with a partial degree of presence in the underlying structure. This kind of gradient presence is formalized by means of *Activity Level (AL)*, a numerical value that may range between 0 and 1 ($0 < AL \leq 1$). More precisely, there may be segments that are fully active and therefore have an AL equal to 1 and others that are only gradiently active and have an AL below 1 (e.g. 0.8). An example of such a “weak” segment is the consonant /ð_{0.8}/ in the underlying representation /manavið_{0.8}s/.

In order for an element to be pronounced, it must have (or reach) an AL value equal to 1. This means that fully active elements are always pronounced, whereas “weak” elements with $AL < 1$ need to be provided with extra activity. This extra activity, however, comes at a certain cost, which is formalized as a violation of the faithfulness constraint DEP (‘any amount of activity in the output must have a correspondent in the input’). Therefore, the phonological grammar needs to evaluate in each case whether it is preferable to “pay the price” and violate DEP or to leave the weak element unpronounced. Given that the latter option entails an additional penalty due to the violation of MAX (‘any amount of activity in the input must have a correspondent in the output’), the choice may differ according to which constraint is violated in each environment. As an indicative example, the tableau in (15) illustrates the computation of the input /manavið_{0.8}s/:

(15)	/manavið _{0.8} s/	DEP <i>weight</i> : -5	MAX <i>weight</i> : -3	*CC] _ω <i>weight</i> : -3	H
a.	manaviðs	$0.2 \times (-5) = -1$	0	$1 \times (-3) = -3$	-4
☞ b.	manavis	0	$0.8 \times (-3) = -2.4$	0	-2.4

The output *manaviðs* in (15a) violates DEP, since it requires 0.2 of extra activity for the realization of /ð_{0.8}/. This number is multiplied by the weight of the constraint (i.e. -5), yielding the penalty score -1. MAX is not violated, as opposed to the constraint *CC]_ω, which disallows consonant clusters at the right edge of the phonological word. The two penalty scores are added up to form a total well-formedness score called *Harmony (H)*. The output with the highest H value is the one that is eventually selected. In this case, the output *manavis*, in which /ð_{0.8}/ is silenced, is preferred over *manaviðs*, because it receives a considerably lower penalty for violating MAX.

On the other hand, in environments where /ð_{0.8}/ is followed by a vowel, e.g. in the plural form /manavið_{0.8}es/, the realization of /ð_{0.8}/ is the most preferable option (16a),

because, among others, the resulting VV /ie/ sequence in the alternative output *manavies* would violate the constraint *VV, which militates against hiatus (16b):

(16)	/manavið _{0.8} es/	DEP	MAX	*VV	H
		<i>weight: -5</i>	<i>weight: -3</i>	<i>weight: -1</i>	
☞ a.	manaviðes	$0.2 \times (-5) = -1$	0	0	-1
b.	manavies	0	$0.8 \times (-3) = -2.4$	$1 \times (-1) = -1$	-3.4

The same analysis applies to the other Greek and Hebrew cases. The exponents are weak and are thus silenced in hiatus environments (e.g. /naft-Ø-i_{0.7}-es/ → *náftes*; /tikv-Ø-a_{0.7}-ot/ → *tikvót*), as opposed to the Hebrew *n* exponent /u/, which has an AL equal to 1 and, therefore, is pronounced in any environment (e.g. xaver-Ø-u₁-ot/ → *xaverujót*).⁴

5 Conclusion

To conclude, in this article I have argued that allomorphy is a complex phenomenon that, more often than not, concerns multiple levels of language processing. Therefore, any purely morphological, syntactic or phonological account is not able to capture all the relevant aspects. What I have proposed instead is an analysis that sheds light on both the morphosyntactic and the phonological operations that give rise to allomorphic phenomena. In particular, I have posited that the common allomorphic behavior of certain nouns stems from the fact that they share the same morphosyntactic structure, which, in some cases, is realized by phonological elements with a weak underlying representation. Due to their weak nature, these elements exhibit a ghost-like behavior, which yields the attested variation at the surface level.

References

- Alexiadou, Artemis, and Gereon Müller. 2008. "Class Features as Probes." In *Inflectional Identity*, edited by Asaf Bachrach and Andrew Nevins, 101–155. Oxford: Oxford University Press.
- Anastassiadis-Symeonidis, Anna. 2012. "Το Νεοελληνικό Κλιτικό Σύστημα των Ουσιαστικών και οι Τάσεις του [The Noun Inflectional System of Modern Greek and its Tendencies]." In *Selected Papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*, edited by Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki, and Penelope Kambakis-Vougiouklis, 23–40. Komotini: Democritus University of Thrace.
- Arregi, Karlos, and Andrew Nevins. 2014. "A Monoradical Approach to Some Cases of Disuppletion." *Theoretical Linguistics* 40:311–330.
- Bat-El, Outi. 1989. "Phonology and Word Structure in Modern Hebrew." PhD diss., University of California, Los Angeles.
- Bolozky, Shmuel, and Ora Rodrigue Schwarzwald. 1992. "On the Derivation of Hebrew Forms with the +*ut* Suffix." *Hebrew Studies* 33:51–69.
- Booij, Geert. 1997. "Allomorphy and the Autonomy of Morphology." *Folia Linguistica* XXXI:25–56.

⁴ The intervocalic [j] that appears in the surface form should be considered epenthetic. The same hiatus resolution mechanism is attested also in other cases, e.g. *jalduti* 'childish' → *jaldutijút* 'childishness' (Bat-El 1989: 139).

- Embick, David. 2016. "On the Distribution of Stem Alternants: Separation and its Limits." In *The Morpheme Debate: Diagnosing and Analyzing Morphemic Patterns*, edited by Ana R. Luís and Ricardo Bermúdez-Otero, 276–305. Oxford: Oxford University Press.
- Embick, David, and Morris Halle. 2005. "On the Status of Stems in Morphological Theory." In *Romance Languages and Linguistic Theory 2003: Selected Papers from 'Going Romance' 2003*, edited by Twan Geerts, Ivo van Ginneken, and Haike Jacobs, 37–62. Amsterdam: John Benjamins.
- Embick, David, and Rolf Noyer. 2007. "Distributed Morphology and the Syntax-Morphology Interface." In *The Oxford Handbook of Linguistic Interfaces*, edited by Gillian Ramchand and Charles Reiss, 289–324. Oxford: Oxford University Press.
- Faust, Noam. 2013. "Decomposing the Feminine Suffixes of Modern Hebrew: A Morpho-Syntactic Analysis." *Morphology* 23:409–440.
- Faust, Noam. 2014. "Where it's [at]: A Phonological Effect on Phasal Boundaries in the Construct State of Modern Hebrew." *Lingua* 150:315–331.
- Faust, Noam, and Paul Smolensky. 2017. "Activity as an Alternative to Autosegmental Association." Ms., Université Paris 8 and John Hopkins University.
- Halle, Morris, and Alec Marantz. 1993. "Distributed Morphology and the Pieces of Inflection." In *The View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*, edited by Kenneth Hale and Samuel Jay Keyser, 111–176. Cambridge, MA: MIT Press.
- Halle, Morris, and Alec Marantz. 1994. "Some Key Features of Distributed Morphology." *MIT Working Papers in Linguistics* 21:275–288.
- Harley, Heidi, and Rolf Noyer. 1999. Distributed Morphology. *Glott International* 4:3–9.
- Harley, Heidi, and Mercedes Tubino Blanco. 2013. "Cycles, Vocabulary Items and Stem Forms in Hiaki." In *Distributed Morphology Today: Morphemes for Morris Halle*, edited by Ora Matushansky and Alec Marantz, 117–134. Cambridge MA: MIT Press.
- Kihm, Alain. 2005. "Noun Class, Gender, and the Lexicon-Syntax-Morphology Interfaces." In *The Oxford Handbook of Comparative Syntax*, edited by Guglielmo Cinque and Richard S. Kayne, 459–512. Oxford: Oxford University Press.
- Kramer, Ruth. 2015. *The Morphosyntax of Gender*. Oxford: Oxford University Press.
- Legendre, Géraldine, Yoshiro Miyata, and Paul Smolensky. 1990. "Harmonic Grammar – A Formal Multi-Level Connectionist Theory of Linguistic Well-Formedness: Theoretical Foundations. In *Proceedings of the 12th Conference of the Cognitive Science Society*, 388–395. Cambridge, MA: Lawrence Erlbaum.
- Lowenstamm, Jean. 1996. "CV as the Only Syllable Type." In *Current Trends in Phonology: Models and Methods*, edited by Jacques Durand and Bernard Laks, 419–442. Salford: European Studies Research Institute.
- Lowenstamm, Jean. 2007. "On Little *n*, Root, and Types of Nouns." In *Sounds of Silence: Empty Elements in Syntax and Phonology*, edited by Jutta Hartmann, Veronika Hegedus, and Henk van Riemsdijk, 105–144. Amsterdam: Elsevier.
- Markopoulos, Giorgos. 2018. "Phonological Realization of Morphosyntactic Features." PhD diss., Aristotle University of Thessaloniki.
- Ralli, Angela. 1988. "Eléments de la Morphologie du Grec Moderne." PhD diss., University of Montreal.

- Ralli, Angela. 1994. "Feature Representations and Feature-Passing Operations in Greek Nominal Inflection." In *Proceedings of the 8th Symposium on English and Greek Linguistics*, 19–46. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
- Ralli, Angela. 2005. *Μορφολογία* [Morphology]. Athens: Patakis.
- Ralli, Angela. 2007. "On the Role of Allomorphy in Inflectional Morphology: Evidence from Dialectal Variation." In *Open Problems in Linguistics and Lexicography*, edited by Giandomenico Sica, 123–155. Milano: Polimetrica.
- Revithiadou, Anthi, Giorgos Markopoulos, and Vassilios Spyropoulos. 2019. "Changing Shape According to Strength: Evidence from Root Allomorphy in Greek." *The Linguistic Review* 36:553–574.
- Scheer, Tobias. 2016. "Melody-Free Syntax and Phonologically Conditioned Allomorphy." *Morphology* 26:341–378.
- Schwarzwald, Ora Rodrigue. 1982. "Feminine Formation in Modern Hebrew." *Hebrew Annual Review* 6:153–178.
- Siddiqi, Daniel. 2010. Distributed Morphology. *Language and Linguistics Compass* 4:524–542.
- Smolensky, Paul, and Géraldine Legendre. 2006. *The Harmonic Mind: From Neural Computation to Optimality-Theoretic Grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Smolensky, Paul, and Matthew Goldrick. 2016. "Gradient Symbolic Representations in Grammar: The Case of French Liaison." [ROA-1286]. Accessed April 21, 2020. http://roa.rutgers.edu/content/article/files/1552_smolensky_1.pdf
- Triantafyllidis, Manolis. 2012 [1941]. *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)* [Modern Greek Grammar (of Demotic)]. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Zimmermann, Eva. 2018. "Symbolic Representations in the Output: A Case Study from Moses Columbian Salishan Stress." In *Proceedings of NELS 48*, edited by Sherry Hucklebridge and Max Nelson, 275–284. Amherst: GLSA.

A study of Greek Native Speakers' (NSs') Requests in Informal Situations: Modern Greek Films Data Analysis & Language Teaching

Elisavet Mavromati
University of Thessaly
elsa.mavromati@gmail.com

Περίληψη

Στην εργασία αυτή εξετάζουμε τις επιλογές φυσικών ομιλητών της ελληνικής στη διατύπωση 150 αιτημάτων σε οικείες, μεταξύ των συνομιλητών, περιστάσεις, που αντλούμε από ταινίες του σύγχρονου ελληνικού κινηματογράφου. Θεωρητικό μας πλαίσιο αποτελεί η εκδοχή των Brown και Levinson (1978, 1987) για την ευγένεια. Με βασικό πρότυπο το μοντέλο των Blum-Kulka κ.ά. (1989), αναλύουμε τις στρατηγικές των κύριων πράξεων, την προοπτική, τις εσωτερικές τροποποιήσεις και ειδικότερα τους λεξικούς/φραστικούς μετριαστές και τα επιτακτικά στοιχεία των κύριων πράξεων αλλά και των υποστηρικτικών κινήσεων. Τέλος, ακολουθώντας τη Martínez-Flor (2008) διατυπώνουμε ενδεικτική πρόταση διδακτικής αξιοποίησης των δεδομένων σε μαθητές της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας.

Λέξεις- κλειδιά: ευγένεια, αιτήματα, Ελληνικά, τροποποιήσεις, ταινίες, διδασκαλία

1 Introduction

Interlanguage Pragmatics' research findings indicate the necessity of explicit instruction in speech acts and especially in informal situations, which are considered highly demanding, regarding the required level of sociopragmatic competence. Besides, since syllabi and materials of teaching the Greek as a second/foreign language usually focus on formal structures of politeness, learners find difficulties in performing and modifying their requests properly (Μπέλλα 2013). It is also indicated (Martínez-Flor 2008) that films seem to be a good source of pragmatic input, since they present performed speech acts in an appropriate context and offer a variety of their realizations. Thus they can help learners perform and modify properly their requests.

In this study, in the framework of Brown and Levinson's politeness theory model (1978, 1987), according to which requests are considered typical face-threatening acts, we explore the choices of Greek NSs performing 150 requests in a variety of informal situations, using data extracted from modern greek films.

We follow the classification presented in Blum-Kulka et al. (1989) with some modifications. We explore the strategy types of head acts, their perspective, the internal modifications, focusing in the lexical and phrasal downgraders and in the upgraders, both of the head acts and also of the supportive moves. Our research is basically quantitative but also qualitative and includes in indicative examples an analysis of all the utterances involved in a request realization.

We discuss our results of the speakers' preferences found in our data, which are presented in a percentage scale, in respect to previous researches' results on Greek NSs' requests (Sifianou 1992, Economidou-Kogetsidis 2008, Μπέλλα 2013).

We finally propose some pedagogical implications, following Martínez-Flor (2008), for the integration of our analysed data in the instruction of the speech act of requesting in the Greek as a second/foreign language classroom.

This study was conducted in the framework of my master's thesis in the University of Athens, Greece (Μαυρομάτη 2011).

2 Theoretical Background - Definitions

A request is defined as:

“an illocutionary act whereby a speaker (requester) conveys to a hearer (requestee) that he/she wants the requestee to perform an act which is for the benefit of the speaker. The act may be a request for *non-verbal* goods and services, i.e. a request for an object, an action or some kind of service, etc., or it can be a request for verbal goods and services, i.e. a request for information” (Trosborg 1995:187)

According to Brown and Levinson's politeness theory model (1978, 1987), requests are considered as typical face threatening acts (FTAs), primarily threatening addressee's negative face want. The notion of “face”, defined as:

“the public self-image that every member [of a society] wants to claim for himself”

consists in two related aspects: a. negative face, which refers to his claim to freedom of action and freedom of imposition and b. positive face, which refers to his desire to be appreciated and approved of (1987:61). Participants, mutually interested in maintaining each other face, employ politeness strategies to minimize the threat. Furthermore, the assessment of the seriousness of an FTA involves three social variables: the social distance (D), the relative power (P) between participants and the absolute ranking of impositions (R) in each particular culture (1987:74).

3 Method

We chose for this analysis five modern Greek films (see Appendix) related to the genre types of drama, social, comedy and romantic. Following Martínez-Flor (2008), we chose modern films in order to have the best possible representation of realistic life and we avoided cartoons, musicals, period films and films made earlier than 1990s.

We watched all films in their entirety and identified different request situations. After watching each request situation repeatedly, we transcribed each one in its full conversational context. After having transcribed all the request situations, we proceeded with the classification.

3.1 Classification

We followed the classification presented in Blum-Kulka et al. (1989), after we slightly modified it, based on the more recent classification of Trosborg (1995) and on comments of Sifianou (1992).

According to Blum-Kulka et al. (1989:17-19) *Head act* is the main requesting utterance which is formulated by employed strategies. Head acts are classified according to three levels of directness in three *strategy types*: a. direct strategies, b.

conventionally indirect strategies, c. non conventionally indirect strategies. Each level comprise categories of substrategies (see Table 1).

Head acts vary also on the *perspective*. Requests can be: *speaker oriented* (e.g. (...) *χρειάζομαι χρήματα* [ΔΙΑΧ] (...) I need money), *hearer oriented* (e.g. *Εσύ μπορείς να με βοηθήσεις;* [ΔΙΑΧ] Can you help me?), *phrased as inclusive* (e.g. *Να τελειώνουμε να πάμε* (...) [ΜΟΧΩ] Let's make it to go) or *as impersonal* (e.g. *Θα χρειαστούν κι άλλα χρήματα* [ΔΙΑΧ]. Some more money will be needed).

Internal modifications are modifying elements basically linked to the head act (syntactic and lexical/phrasal downgraders or upgraders, which either soften or intensify the potential impact of the utterance on the hearer).

Supportive moves (external modification) are peripheral modifying elements that may precede or follow the request either mitigating, e.g. preparators, grounders (see examples in subsection 3.2) or aggravating, e.g. insults, its force.

Strategy type (ST)	Substrategies (SSTs)	Examples extracted from data
Direct strategies (DS)	1.Mood derivable Imperative	<i>Φέρε κι ένα γάλα.</i> [ΔΙΑΧ] And also bring some milk.
	1a Elliptical constructions ¹	(...)58.26 (...) [ΜΟΧΩ] (...)58.26 (...) (i.e <i>give me 58,26 euros</i>)
	1b Statements of ability and willingness ²	<i>Λοιπόν, σηκώνεσαι ξημερώματα και πας να δεις τι έχει κάνει ο Ρωμαίο</i> [ΜΠΡΑ] Well, you get up at dawn and you go to see what Romeo has done
	2 Performative	<i>Εγώ αυτό που ρωτάω είναι αν μπορείς να πάρεις στα κεντρικά να μου δώσουν αυτό το ρημάδι το χαρτί</i> (...) [ΜΠΡΑ] What I am asking is you to call, if you can, to the central administration asking them to issue this wreck of document (...)
	3.Hedged performative	(...) <i>πρέπει να σου πω ότι θέλω να...χωρίσουμε.</i> [ΜΟΧΩ] (...) I have to tell you that I want to ... break up with you.
	4. Obligation Statement	<i>Θανάση, (...) πρέπει να βάλουμε μια τάξη εδώ μέσα</i> (...) [ΑΔΓΩ] Thanasis, (...) we have to tidy up a bit in here (...)
Conventionally indirect strategies	5.Want / Desire / Need statement ³	<i>Θέλω να πάμε κάπου, μια εκδρομή, κάτι.</i> [ΔΙΑΧ]

¹ We considered elliptical constructions in the following cases discussed by Sifianou (1992: 152-155) functional equivalent to imperative: a. of verb missing like *bring, give* mainly in service encounters or in in-group encounters or in cases of emergency b. of noun object missing c. in which the performative verb “plead” *παρακαλώ* or the politeness marker *please* or even an address term are used alone or in combination.

² We considered these statements that Trosborg (1995: 200) refers to and explains as “structures, in which the hearer’s ability/willingness is asserted” functional equivalent to imperative.

³ classified in CIS, following Trosborg (1995: 205)

(CIS)		I want us to go somewhere, an excursion, something <i>Άρη, χρειάζομαι χρήματα. (...) [ΔΙΑΧ]</i> Aris, I need money. (...)
	6. Permission request ⁴	<i>Να πιω λίγο απ' αυτό; [ΔΙΑΧ]</i> May I drink a little of this?
	7. Suggestory formulae	<i>Δεν τρώμε κανα φρούτο; [ΜΟΧΩ] (Why)</i> don't we have some fruit?
	8. Preparatory ⁵	<i>Λέω, μήπως μπορείς να βρεις ποιος είναι το αφεντικό τους. [ΜΠΡΑ]</i> I wonder if you can find out who their boss is.
	8a. Query preparatory	<i>Εσύ μπορείς να με βοηθήσεις; [ΔΙΑΧ]</i> Can you help me?
Non conventionally indirect strategies (NCIS)	9. Strong hint	<i>Τώρα πώς θα κάνω εγώ μπάνιο; (speaker's request for the listener to remove the pots he has placed in the bathtub) [ΔΙΑΧ]</i> Now how do I take a bath?
	9a. Ellipsis (utterance incompleteness) ⁶	<i>Α, η μανούλα σου; (speaker's request to persuade the listener to ask his mother for money) [ΔΙΑΧ]</i> Oh, your mother-dim?
	10. Mild hint	<i>Τι κάνατε, όλη μέρα, ρε; (speaker's request for the listener to arrange things) [ΑΔΓΩ]</i> What were you doing during all day (re)?

Table 1 | Head Acts Request Strategies

In this study we focused on the internal modification both of the head acts and also of the supportive moves. The lexical/phrasal modifiers of our data basically fall in the following categories:

Downgraders: politeness-familiarity (solidarity) markers (*παρακαλώ*/please-*ρε/ε*), understaters (*λίγο*/a little), hedges (*κάτι*/something) subjectivizers (*νομίζω*/I think), downtoners (*μήπως*/if), cajolers (*ξέρεις*/you know), appealers (*εντάξει*;/ok?) or the above in combination.

Upgraders: intensifiers (*άντε*/come on), time intensifiers (*τώρα*/now) repetition of request, emphatic additions or the above in combination.

3.2 An indicative example of request's parts analysis of our film data

Our research includes in indicative examples an analysis of all the utterances involved in a request, as in the following example, from a scene of the movie "Oxygen":

⁴ classified in CIS, following Trosborg (1995: 205)

⁵ Blum-Kulka et al. (1989:280)

⁶ We included in this subcategory the discussed by Sifianou (1992:155) type of ellipsis involving utterance incompleteness that enables the addressee who is not actually requested to decide how to react.

[Chris, a young man, talks with Fey, his little niece's ballet teacher, with whom he is supposed to have an affair]

Φαίη: Θά'χεις αυτοκίνητο;

Fey: Will you have the car?

Χρήστος: Όχι, έχω τη μηχανή

Chris: No, I have the motorbike.

Φαίη: Θα με πετάξεις μέχρι το σπίτι, γιατί το έχω (:το αυτοκίνητο) στο συνεργείο;

Fey: Will you give me a ride home, because I took it (: the car) to a garage?

[We watch Chris with Fey and his niece on the motorbike]

The head act of this request is performed by an indirect strategy, the query preparatory, formed by the structure *θα* (will) + future indicative.

Θα με πετάξεις μέχρι το σπίτι

Will you give me a ride home

As Trosborg notes, questions of this type

“serve as compliance-gaining strategies by conveying to the requestee that the requester does not take compliance for granted” (1995:199).

The speaker uses hearer's perspective.

She modifies her request using a lexical downgrader, the choice of the verb *θα με πετάξεις* instead of *θα με πας/will you take me*, that functions as an understater, in order to mitigate the threat of her request on the hearer's face.

She also uses two types of mitigating supportive moves:

a. a preparatory that precedes the head act preparing the content and checking the preparatory conditions for the accomplishment of her request:

Θά'χεις αυτοκίνητο;

Will you have the car?

b. a grounder that follows it providing the hearer with the reason for her request.

γιατί το έχω (:το αυτοκίνητο) στο συνεργείο;

because I took it (: the car) to a garage?

4 Head acts Requests Strategies- Results

The results of the speakers' preferences found in our data are presented in a percentage scale. We find direct strategies (DSs) as the most frequently chosen ones (59.30%) then conventionally indirect strategies (CISs) (23.30%) and last non conventionally indirect strategies (NCISs) (17.30%). We present in tables the detailed results and discuss them briefly basically in the most frequent substrategies (SSTs).

4.1 DSs Results

DSs reach the percentage of 59.30% in the data. Mood derivable and all equivalent reach the 93.26% of use in the ST. Imperative reaches the 58.43% in the ST. We counted 10.11% subjunctive-imperative equivalent in verbs of full imperative forms' paradigm. Elliptical constructions reach 17.98% in the ST.

Head acts	Appearances /150 requests	Percentage of use in the strategy type (ST)	Percentage of use in the data
DSs	89	100%	59.30%
1. Mood derivable Imperative Subjunctive-imperative equivalent	52	58.43	34.66
	9	10.11	6.00
1a Elliptical constructions	16	17.98	10.66
1b Statements of ability and willingness	6	6.74	4.00
2. Performative	1	1.12	0.66
3. Hedged performative	1	1.12	0.66
4. Obligation Statement	4	4.50	2.66

Table 2 | DSs Results

Regarding their perspective, requests are mostly hearer oriented, as a consequence of the typical second person subject in Greek imperative. We find notable that subjunctive-imperative equivalent requests are also mostly hearer oriented (55%):

Να έρθεις (instead of *έλα*) μεθαύριο να τα πάρεις. [ΜΟΧΩ]
Come the day after tomorrow to take them.

Further investigating the situations in which speakers chose imperatives to perform their requests, we found (see Figure 1):

46% extreme tension situations, for the expression of negative or positive emotions:

(quarrelling) αφήστε τον άνθρωπο να μιλήσει! [ΔΙΑΧ] let the man speak!
(awaiting) άντε λέγε, λέγε! [ΜΟΧΩ] come on, say it, say it!

29% activity/task oriented situations:

Για πάρ'τη σκάλα [ΔΙΑΧ] Come on, take the ladder!

25% other situations, such as role dependent behavior

Φέρε κι ένα γάλα.. [ΔΙΑΧ] And also bring some milk. *(wife to husband)*

Sifianou (1992: 131-137) also found imperatives in Greek in such situations that she relates with the Greeks' tolerance of the open expression of feelings, to the focus in the task efficient performance, to the acceptance of roles and duties in the Greek household environments and in-group life respectively.

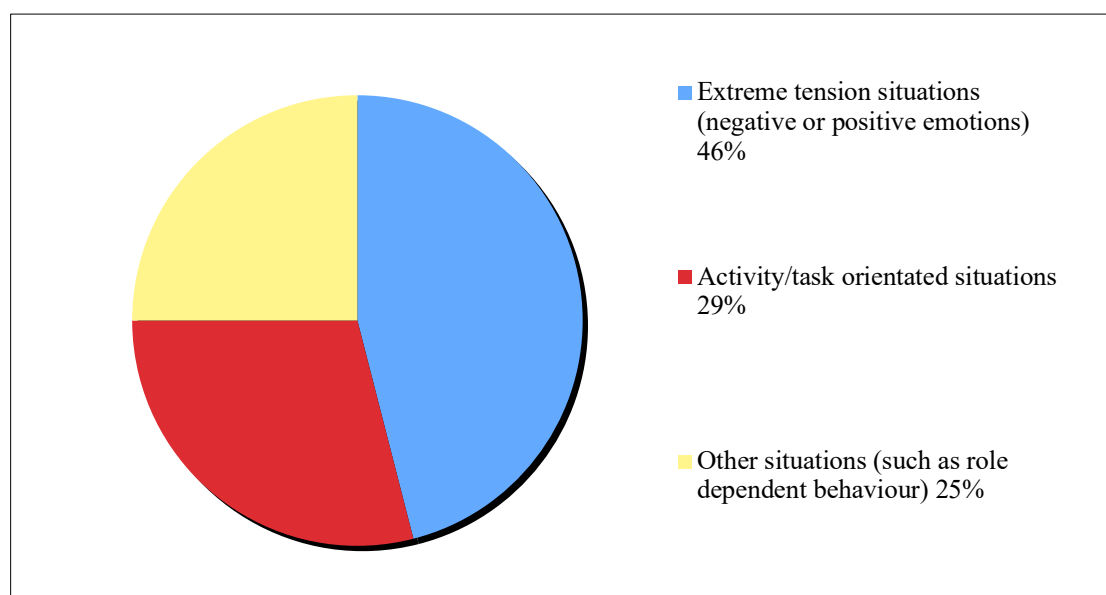

Figure 1 | Head act DS- Mood derivable (Imperative) - Distribution of situations

Elliptical constructions (10.66% in our data) are also observed in our data basically with the verb missing (68.75% /SST) that Sifianou (1992: 152-155) related with repetition avoidance and positive politeness, since participants share common knowledge.

4.2 CISs Results

CISs (23.30% in the data) appear especially in the form of query preparatory (40% in ST). Want/desire/need statements follow (37.14%).

Head acts	Appearances /150 requests	Percentage of use in the ST	Percentage of use in the data
CISs	35	100%	23.30%
5. Want/Desire/Need statement	13	37.14	8.65
6. Permission request	3	8.57	2.00
7. Suggestory formulae	3	8.57	2.00
8. Preparatory	2	5.72	1.33

8a. Query preparatory	14	40.00	9.33
-----------------------	----	-------	------

Table 3 | CISs Results

Speakers' preference in our data in the Query preparatory (40% in the ST) complies with results by Μπέλλα (2013) finding it as the most frequent NS's choice in familiar symmetrical situation (32%), with the difference that in our data is less frequent (9.33%). Speakers mostly used in their questions future indicative (50%) and present indicative (21.4%)

Regarding their perspective, requests of this SST appeared mostly hearer oriented (71.5%):

Θα μου πεις τι του είπες; [ΜΙΠΑ] Will you tell me what you have told him?

We noted that speakers used frequently the verb *θέλω* (want) while they meant *χρειάζομαι* (need) even in need statements:

Αρη, χρειάζομαι χρήματα. (...) [ΔΙΑΧ] Aris, I need money (...)

Όχι, τώρα τα θέλω τα χρήματα.[ΔΙΑΧ] No, I want the money, now.

4.3 NCISs Results

NCISs were chosen rather frequently (17.30%) in comparison with results by Μπέλλα (2013). Strong hints predominate among NCISs.

Regarding the perspective, requests were mostly (directly or indirectly) hearer oriented (56.25 %).

Head acts	Appearances /150 requests	Percentage of use in the ST	Percentage of use in the data
NCISs	26	100%	17.30%
9. Strong hint	16	61.54	10.65
9a. Ellipsis (utterance incompleteness)	1	3.85	0.65
10. Mild hint	9	34.61	6.00

Table 4 | NCISs Results

5 Internal modification - Head Acts

Regarding internal modification in the head acts, we found at least one lexical/phrasal downgrader (37.33%), more than one (10%), at least one upgrader (40.00%), more than one (10%) and interestingly, both lexical/phrasal downgraders and upgraders in one head act (16.66%). (Figure 2)

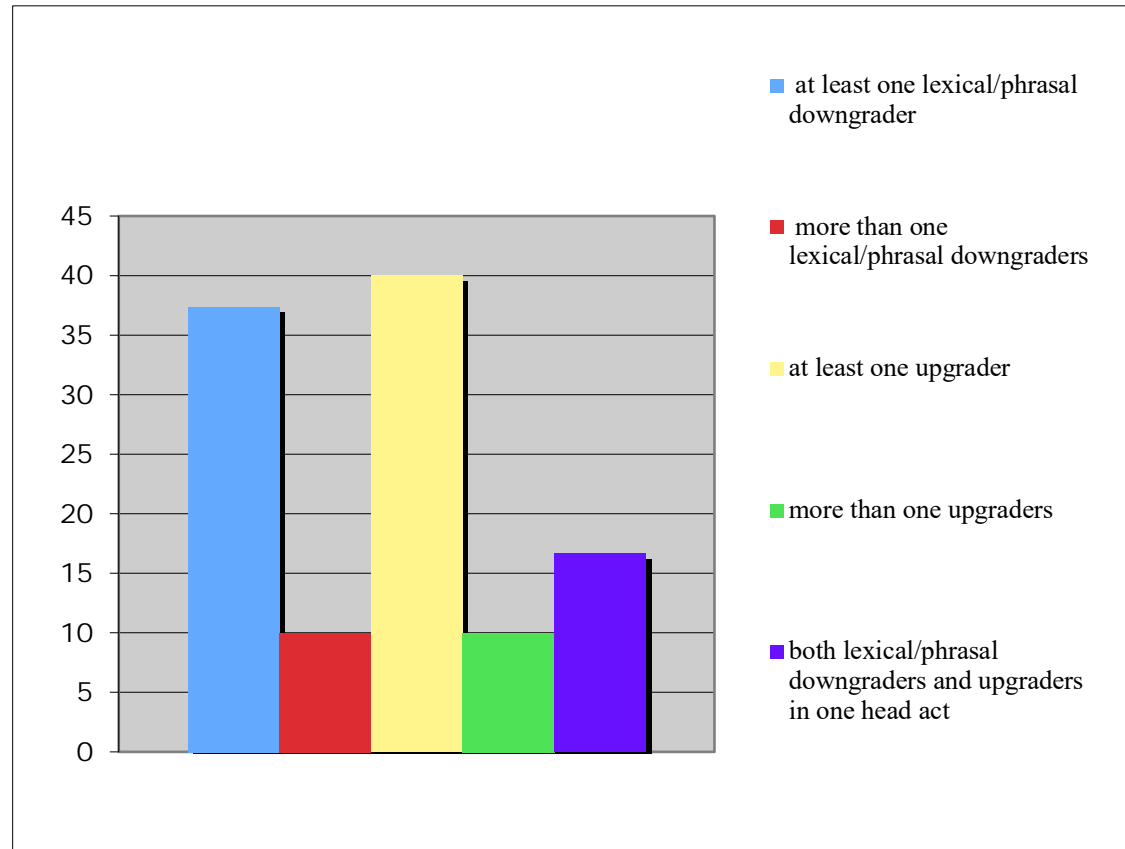

Figure 2 | Overall distribution of internal modification in head acts

5.1 Lexical/phrasal downgraders

Familiarity markers – classified in politeness markers (32.89% of the downgraders) were the most frequent choice (27.63%) of the downgraders in head acts. The result complies with results by Μπέλλα (2013) regarding the frequency of familiarity markers and *λίγο* “a little” in NSs’ familiar requests. Understaters (22.37%) and appealers (17.11%) follow.

Ρε (*re*) was the most preferred familiarity (solidarity) marker (68%), *παρακαλώ* (please) was significantly less preferred (16%):

Ρε, Πέτρο, ξανασκέψου το, ρε [ΜΟΧΩ] (*Re*) Petros, think it over (*re*)

The infrequent use of the politeness marker *παρακαλώ* (please) by Greek NSs in our data complies with previous results and remarks that in the Greek culture, overt politeness markers may be perceived as formality and distancing devices (Sifianou 1992:91, Economidou-Kogetsidis 2008, Μπέλλα 2013):

(...) σε *παρακαλώ*, αν μπορείς, να μεσολαβήσεις (...) [ΜΙΠΑ]

(...) please, if you can mediate (...)

Investigating the situations in which NSs used more frequently the marker, we found in extreme tension situations, for the expression of negative emotions in the relationships:

(*quarrelling*)

Εγώ σε παρακαλώ! Άντε τώρα! [ΔΙΑΧ] Please! Come on now!

The most frequently used understaters were *λίγο* (a little) (17.65%) and *κανα* (some) (17.65%). As also mentioned in Sifianou (1992: 167-172) similarly with diminutives, *λίγο* (a little) with noun can serve positive politeness needs, can also modify verbs and the collocation is not ambiguous, but it becomes an informal variant of *παρακαλώ* “please”:

Ελα λίγο πάνω [ΑΔΓΩ] come upstairs for a while

Δεν τρώμε κανα φρούτο; [ΜΟΧΩ] (Why) don't we have some fruit?

Regarding appealers (17.11%), we find more frequently the token tags *εντάξει;* (ok?) *έτσι;* (right?) appealing to the hearer's involvement (Sifianou 1992: 174):

(...) *μην αφήνεις οδοντόκρεμα στον νιπτήρα, εντάξει;* [ΑΔΓΩ]

(...) leave no toothpaste in the sink, ok?

5.2 Upgraders

Intensifiers (30.34%) and emphatic additions (29.21%) appear in our data as the most frequent upgraders. Time intensifiers (20.22%) follow.

Speakers' preferred intensifiers were *άντε* (*άντε μπράβο, άντε καλέ*) (come on) (44.44%) and *έλα* (come on) (22.22%). As emphatic additions speakers mostly used non obligatory (verb) subject (38.46%) and clitic doubling structures (30.77%). *Τώρα* (now) was the preferred (61.11%) time intensifier.

Εγώ σε παρακαλώ! Άντε τώρα! [ΔΙΑΧ] Please! Come on, now!

6 Internal modification - Supportive moves

Internal modification appears also in the supportive moves of the head acts (12.67%) mostly in requests performed by directive strategies (73.68 %): lexical and phrasal downgraders evenly distributed in our classification and also emphatic additions and lexical uptoners.

Regarding internal modification in the supportive moves of the head acts, we found at least one lexical/phrasal downgrader (57.89%), more than one (26.32%), at least one upgrader (63.16%), more than one (26.32%) and interestingly, both lexical/phrasal downgraders and upgraders in one supportive move (21.05 %) (Figure 3).

Lexical and phrasal downgraders appear evenly distributed in our classification scheme. Most preferred upgraders are emphatic additions such as non obligatory subject, clitic doubling structures (42.11%) and lexical uptoners indicating speaker's attitude towards request context (31.58%), eg:

Ναι, αλλά κι [cajoler] εγώ έχω μπαφιάσει [lexical uptoner] εδώ πέρα
 (...) [ΔΙΑΧ]
 Yes, but me also I' ve had enough in here (...)

(...) Εγώ δε μένω [Non obligatory subject] στην πολυκατοικία. Θα το πουλήσω
το διαμέρισμα [clitic doubling structure]
 [ΔΙΑΧ] I am not staying in the apartment building. I will sell the apartment (I
will sell it).

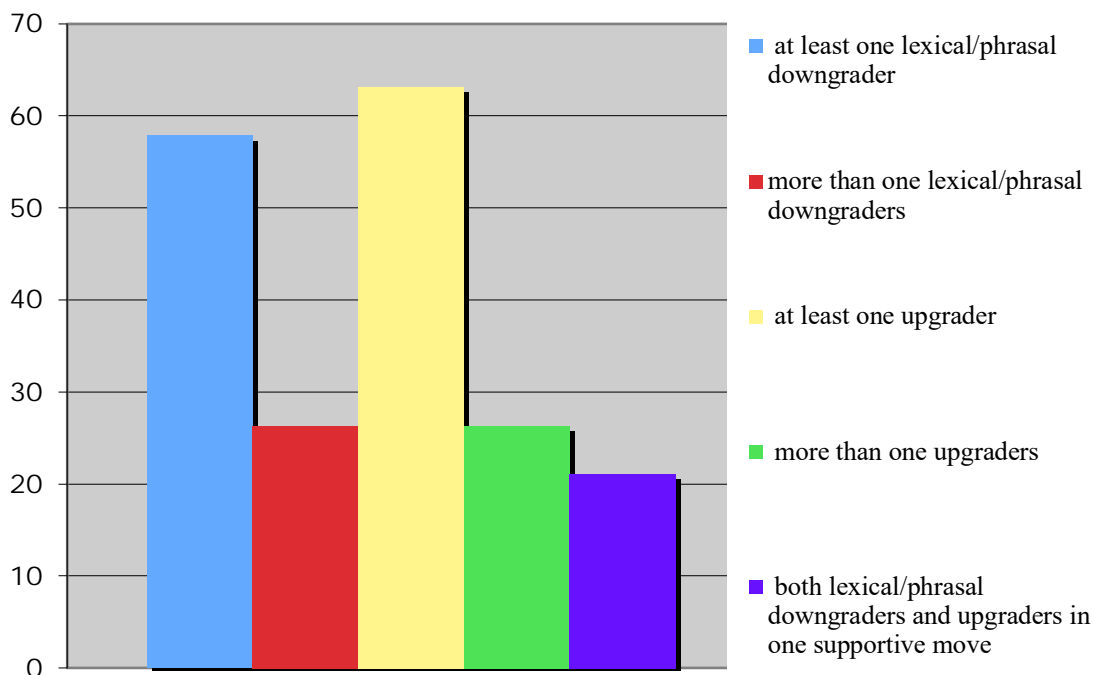

Figure 3 | Overall distribution of internal modification in supportive moves

7 Pedagogical implications

Following Martínez-Flor (2008), we propose the integration of our analysed data in the instruction of the speech act of requesting in the indicative description of a lesson in the Greek as L2 classroom (proficiency level intermediate) we present below:

Firstly we describe to the learners a requesting utterance without giving overloading metalinguistic information. Then we ask learners to produce written requests in L1 and also answer questions aiming at raising their pragmatic and sociopragmatic consciousness, e.g. *Underline the words or phrases indicating only what you ask the hearer to do. / Do you notice any differences in the ways you ask him/her what you want according to his/her age, the period of your relationship, his/her duties etc.* We have a class discussion about their choices aiming at their strategies /modification devices noticing in L1 and at possible interlanguage pragmatic transfer.

Next we present film scenes e.g. *four scenes of the film «ΔΙΑΧ» having as common theme requests to Pavlos performed by familiar persons of his*, in two parts: firstly we present two scenes including requests performed by DS and secondly, two scenes including requests performed by the more demanding IS (CIS/NCIS), as a starting point for a sort of metapragmatic follow up class discussion. Before that, we have distributed relevant questions to the learners and repeated, if necessary, the presentation of the

scenes. We give explanations, when necessary, about the pragmalinguistic forms and also about the sociopragmatic factors related to the scenes.

Then we teach explicitly the speech act of request, presenting the pragmalinguistic features concerning strategies and mitigation devices and also pointing out the importance of the sociopragmatic factors involved in an effective request performance. Teaching may be supported by contextualized examples from the discussed scenes.

Then in a class activity, we ask the classification of the strategies used in the presented film scenes (eg. filling a table: *What is everybody asking from Pavlos?*). We ask the comparison between learners' choices in performing requests in L1 and characters' choices in the presented films.

Next we distribute a discourse completion test based on situations of selected film scenes, asking learners to perform written requests (e.g. *How would you ask your friend, Bach, while taking a drink in a bar to tell your favorite story about Woodstock? «ΑΔΓΩ»*). We ask learners to present their choices in the distributed situations in a class discussion aiming at feedback. We present related film scenes, learners compare and discuss on their choices.

Finally during a role-play activity learners perform orally requests in similar situations.

8 Conclusion

The results of NSs' preferences in performing and modifying requests in familiar situations found in our film data, mostly agree with previous researches' results regarding Greek NSs' requesting behaviour (Sifianou 1992, Economidou-Kogetsidis 2008, Μπέλλα 2013) and also confirm the claim that greek society is oriented towards positive politeness.

Some pedagogical implications for the integration of our analysed data in the instruction of the speech act of requesting in the Greek as an L2 classroom were proposed and the test of the acquisition results of our proposal could be examined in a future study.

References

- Blum-Kulka, Shoshana, Juliane House, and Gabriele Kasper. 1989. "Investigating Cross-cultural Pragmatics: An Introductory Overview." In *Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies*, edited by Shoshana Blum-Kulka, Juliane House, and Gabriele Kasper, 1-34. New Jersey: Ablex.
- Brown, Penelope, and Stephen C. Levinson. 1978. "Universals in Language Usage: Politeness Phenomena." In *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*, edited by Esther N. Goody, 56-310. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, Penelope, and Stephen C. Levinson. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage. Studies in Interactional Sociolinguistics 4*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Economidou-Kogetsidis, Maria. 2008. "Internal and External Mitigation in Interlanguage Requests Production: The Case of Greek Learners of English." *Journal of Politeness Research* 4: 111-138.

- Martínez-Flor, Alicia. 2008. “Analysing Request Modification Devices in Films: Implications for Pragmatic Learning in Instructed Foreign Language Contexts.” In *Intercultural Language Use and Language Learning*, edited by Eva Alcón Soler, and Maria Pilar Safond Jordà, 245-280. Dordrecht: Springer Science + Business Media B.V.
- Μαυρομάτη, Ελισάβετ. 2011. Πραγματολογία της Διαγλώσσας – Γλωσσική Ευγένεια. Αιτήματα: Ανάλυση & Διδακτική Αξιοποίηση Δεδομένων από το Σύγχρονο Ελληνικό Κινηματογράφο. Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας. Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μπέλλα, Σπυριδούλα. 2013. “‘Καθάρισε Αμέσως την Κουζίνα Παρακαλώ!’: Αιτήματα Μαθητών της Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας” [Clean up the kitchen immediately please! Requests by learners of Greek as a foreign language]. In *Major Trends in Theoretical and Applied Linguistics 3: Selected Papers from the 20th ISTAL*, edited by Nikolas Lavidas, Thomaï Alexiou, and Areti-Maria Sougari, 267-283. London: De Gruyter.
- Sifianou, Maria. 1992. *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-cultural Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Trosborg, Anna. 1995. *Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints and Apologies*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Appendix

- [ΔΙΑΧ] «Ο ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗΣ» “THE BUILDING MANAGER” (2009)
by Periklis Hoursoglou
- [ΜΟΧΩ] «ΜΟΛΙΣ ΧΩΡΙΣΑ» “JUST SEPARATED” (2007)
by Vasilis Mirianthopoulos
- [ΟΞΓΝ] «ΟΞΥΓΟΝΟ» (2003) “OXYGEN” (2003)
by Thanassis Papathanassiou & Michalis Reppas
- [ΜΠΡΑ] «ΜΠΡΑΖΙΛΕΡΟ» “BRAZILERO” (2001)
by Sotiris Goritsas
- [ΑΔΓΩ] «Ο ΑΔΕΡΦΟΣ ΜΟΥ ΚΙ ΕΓΩ» “MY BROTHER AND I” (1998)
by Antonis Kokkinos

Γλωσσική ποικιλία και γλωσσική αλλαγή στον σχηματισμό υπερθετικών παραθετικών δομών στις ελληνικές διαλέκτους της Μικράς Ασίας*

Δήμητρα Μελισσαροπούλου¹ & Χρήστος Παπαναγιώτου²

¹Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ²Πανεπιστήμιο Πατρών
dmelissa@itl.auth.gr, cpapanag@yahoo.gr

Abstract

This paper addresses variation and change in the realization of superlative constructions in Asia Minor Greek Dialects emphasizing a. the distribution of the different patterns on the basis of their function as relative vs. absolute superlatives and b. their account as a result of intra-linguistic mechanisms and tendencies and/or extra-linguistic parameters and more specifically language contact. Comparative analysis reveals that grammatical matter replication occurs in varieties evolved under circumstances of long-lasting intense contact and regressive bilingualism, while grammatical pattern replication may also appear in varieties which did not evolve under the same (intense) contact settings.

Keywords: superlative constructions, language contact, Asia Minor Greek Dialects

1 Εισαγωγή

Οι παραθετικές δομές και η ποικιλότητα στην πραγμάτωσή τους έχουν βρεθεί στο επίκεντρο της σύγχρονης γλωσσολογικής έρευνας τις τελευταίες δεκαετίες τόσο από τυπολογική άποψη (βλ. Stassen 1985, Xerberman 1999, Cuzzolin and Lehmann 2004, Stolz 2013 και τις εκεί αναφορές) όσο και από μορφο-σημασιολογική (βλ. Andersen 1983, Crookston 1994). Παρ' όλα αυτά, η ποικιλότητα στον σχηματισμό παραθετικών δομών στην Ελληνική δεν έχει τύχει ακόμα ενδελεχούς διερεύνησης (βλ. όμως Χειλα-Μαρκοπούλου 1991, Markopoulos 2015, Μελισσαροπούλου και Παπαναγιώτου 2019, Melissaropoulou and Papanagioutou under review).

Στόχος του συγκεκριμένου άρθρου είναι να διερευνήσει και να συστηματοποιήσει την ποικιλότητα στην πραγμάτωση των υπερθετικών παραθετικών δομών που διέπει τις νεοελληνικές διαλέκτους της Μικράς Ασίας εστιάζοντας (α) στην κατανομή των διαφορετικών δομών σε σχέση με τη λειτουργία που επιτελούν ως σχετικά ή απόλυτα παραθετικά και (β) στην ερμηνεία τους ως αποτέλεσμα ενδο-γλωσσικών αλλαγών, γενικότερων διαγλωσσικών τάσεων ή/και ως προϊόντων γλωσσικής επαφής.

Η συγκεκριμένη συμβολή οργανώνεται ως εξής: στη δεύτερη ενότητα συνοψίζονται βασικές παραδοχές σχετικά με τις έννοιες της παράθεσης και τα επιμέρους στοιχεία των παραθετικών δομών. Στην τρίτη ενότητα παρουσιάζονται τα διαλεκτικά δεδομένα, οργανωμένα βάσει της διαφοροποίησης στη μορφή τους σε συνδυασμό και με τη λειτουργία που επιτελούν. Στην τελευταία ενότητα, αναπτύσσονται συγκεκριμένες θέσεις και προτάσεις ερμηνείας της διαφοροποίησης ανάμεσα στις διαφορετικές παρατηρούμενες

* Η συγκεκριμένη έρευνα συν-χρηματοδοτείται από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) και το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) στο πλαίσιο του προγράμματος DiCadLanD "Digitizing the Cappadocian Dialectal Landscape". Θερμές ευχαριστίες στους διοργανωτές και το κοινό του συνεδρίου του ICGL14 για τα χρήσιμα σχόλιά τους και τη συζήτηση πάνω στο θέμα.

παραθετικές δομές ως αποτέλεσμα τόσο ενδο-γλωσσικών γλωσσικών παραγόντων όσο και ως προϊόντων γλωσσικής επαφής.

2 Βασικές παραδοχές

Τα παραθετικά ορίζονται γενικά ως η μορφική τροποποίηση μιας λέξης ως προς μια συγκεκριμένη παράμετρο βάσει της οποίας συγκρίνεται με ένα άλλο όρισμα το οποίο αποτελεί τη βάση της σύγκρισης (Cuzzolin and Lehmann 2004). Η πλέον τυπική κατηγορία λέξεων που επιδέχεται συγκριτική παράθεση είναι τα επίθετα, αναγνωρίζοντας τρεις επιμέρους διαβαθμίσεις, οι οποίες αποκαλούνται με παραδοσιακούς όρους *βαθμοί* και είναι οι εξής: θετικός, συγκριτικός, υπερθετικός.

Οι παραθετικές δομές γενικά αναλύονται συνήθως (βλ. Cuzzolin and Lehmann 2004: 1213· Stolz 2013: 16· Μελισσαροπούλου 2019) στα εξής επιμέρους συστατικά:

- (α) Στο στοιχείο που συγκρίνεται, δηλαδή το αντικείμενο της σύγκρισης (*comparee* ή *topic of comparison*)
- (β) Στη βάση της σύγκρισης (*standard of comparison*)
- (γ) Στο δεσμό (*pivot* ή *tie*), που εισάγει τη βάση της σύγκρισης
- (δ) Στο όρισμα που εισάγει την παράμετρο της σύγκρισης (*predicate-CMPR*¹).

Η αντιστοίχιση φαίνεται στο παράδειγμα (1).

- (1) Ο Νεφέλη είναι πιο ψηλή/ ψηλ-ότερη από τη Δανάη
(α) (δ) (γ) (β)

Όταν η ιδιότητα/χαρακτηριστικό που εκφράζει το επίθετο πραγματώνεται στο μέγιστο βαθμό, μιλάμε για υπερθετικές δομές. Στις παραδοσιακές γραμματικές περιγραφές οι υπερθετικές δομές ταξινομούνται σε δύο επιμέρους κατηγορίες.

(i) *σχετικές υπερθετικές* δομές στις οποίες η ιδιότητα εφαρμόζεται σε ένα όρισμα στο μέγιστο βαθμό (συγκρινόμενο με μια ομάδα ή με άλλα μέλη μιας ομάδας, τα οποία αποτελούν τη βάση της σύγκρισης).

(2) Η Ευάνθη είναι η πιο ψηλή από όλα τα κορίτσια στην τάξη της

(ii) *απόλυτες παραθετικές* δομές στις οποίες η ιδιότητα εφαρμόζεται σε ένα όρισμα στο μέγιστο βαθμό χωρίς να υπάρχει κάποια βάση σύγκρισης.

(3) Η Μαρία είναι ικανότατη

Ακόμα και στην περίπτωση των σχετικών υπερθετικών δομών, η βάση της σύγκρισης συχνά παραλείπεται, ειδικά όταν συνάγεται εύκολα στη βάση λογικών παραδοχών ή πραγματολογικών συνθηκών.

¹CMPR<COMPARISON ‘σύγκριση’. Το όρισμα συνήθως επιμερίζεται σε *quality* και *degreemarker* (βλ. Stolz 2013: 13).

Οι υπερθετικές δομές της Νέας Ελληνικής πραγματώνονται είτε μορφολογικά με την προσθήκη του επιθήματος *-οτατος* (~*εστατος*, ~*τατος*) στην επιθετική βάση (4α) είτε λεξικά με τη χρήση των στοιχείων *πολύ/παρά πολύ* στην περίπτωση των απόλυτων υπερθετικών (4β) ή του στοιχείου *πιο* και του οριστικού άρθρου στην περίπτωση των σχετικών υπερθετικών δομών (4γ). Εναλλακτικά, οι σχετικές υπερθετικές δομές μπορεί να πραγματώνονται μορφολογικά με τη χρήση του επιθήματος *-οτερος* (~*εστερος*, ~*τερος*)², (4δ).

- (4α) α. Ο Γιάννης είναι **ικανότατος** υπάλληλος
β. Ο Γιάννης είναι **πολύ/πέρα πολύ ικανός** υπάλληλος
γ. Ο Γιάννης είναι **ο πιο ικανός** υπάλληλος στην εταιρεία
δ. Ο Γιάννης είναι **ο εξυπνότερος** μαθητής στην τάξη

3 Τα δεδομένα

Τα δια-διαλεκτικά δεδομένα εμφανίζουν μεγάλη ποικιλία στον σχηματισμό των σχετικών και απόλυτων υπερθετικών δομών. Στην παρούσα ενότητα συστηματοποιείται ο τρόπος σχηματισμού των σχετικών και απόλυτων υπερθετικών δομών στις διαφορετικές μικρασιατικές διαλέκτους όπως αυτές ορίζονται στη βάση του γεωγραφικού κριτηρίου, δηλαδή της παρουσίας και εξέλιξής τους στον ευρύτερο μικρασιατικό χώρο και σε επαφή με την κυρίαρχη τουρκική γλώσσα και όχι του αυστηρά γενετικού.

3.1 Σχηματισμός σχετικών υπερθετικών δομών

Τα σχετικά παραθετικά εμφανίζουν σε δια-διαλεκτικό επίπεδο διαφοροποίηση μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών δομών (Μελισσαροπούλου και Παπαναγιώτου 2019, Melissaropoulou and Papanagioutou under review). Στην περίπτωση των μικρασιατικών διαλέκτων φαίνεται πως υπάρχει ισχυρότατη τάση σχηματισμού των σχετικών υπερθετικών δομών με αναλυτικές στρατηγικές.

3.1.1 Ποικιλότητα στο στοιχείο εισαγωγής της παραμέτρου της σύγκρισης

Στις μικρασιατικές διαλέκτους παρατηρείται ποικιλία στη χρήση των στοιχείων εισαγωγής της παραμέτρου της σύγκρισης. Συγκεκριμένα:

α. Το *πιο* και οι διαφορετικές μορφές του

Το *πιο* και οι διαφορετικές μορφές του είναι το πλέον κοινό όρισμα εισαγωγής της παραμέτρου της σύγκρισης σε δια-διαλεκτικό επίπεδο (Μελισσαροπούλου και Παπαναγιώτου 2019, Melissaropoulou and Papanagioutou under review). Στην Μικρά Ασία εντοπίζεται στις περιοχές Λιβισίου, Τρίγλιας, Σμύρνης (5α) και Κυδωνιών (5β). Το *πιο* δεν

² Σύμφωνα με τους Holton κ.α. (2004: 63-64), συγκεκριμένες κατηγορίες επιθετικών στοιχείων (π.χ. οι μετοχές) επιδέχονται μόνο αναλυτικό και όχι συνθετικό σχηματισμό παραθετικών.

φαίνεται να βρίσκεται σε χρήση σε Πόντο και Καππαδοκία (βλ. Μελισσαροπούλου 2019)³. Το *πιο/πια* προηγείται του επιθέτου, το οποίο δε φέρει μόρφημα σύγκρισης και έπεται του οριστικού άρθρου.

- (5α) *ηπια καλός* (Λιβίσι, Ανδριώτης 1961: 87)
ο πιο καλός (Τρίγλια, Παπαδοπούλου 2010: 121)
τα πιο μεγάλα (Σμύρνη, Παπάζογλου 2003: 520)

Στο (6β) ο δείκτης σύγκρισης (*απ'*) και η βάση σύγκρισης (*ουλ'*) προηγούνται του *πιο*, ενώ το επίθετο έπεται χωρίς να την παρουσία δείκτη σύγκρισης.

- (5β) *απ' ουλ' πιο μικρός* (Κυδωνίες, Παπαδόπουλος 1926: 72)

β. Άλλα διαλεκτικά στοιχεία

Διαλεκτικοί νεωτερισμοί, όσον αφορά τη χρήση στοιχείων εισαγωγής της παραμέτρου της σύγκρισης, παρατηρούνται στα Φάρασα, όπου το στοιχείο *ζαλ* (<*ας* + *άλλος*) είναι το όρισμα εισαγωγής της σύγκρισης στις σχετικές υπερθετικές δομές (Dawkins 1916: 170). Σε αυτές τις δομές το *ζαλ* προηγείται του επιθέτου, το οποίο δε φέρει μόρφημα σύγκρισης, ενώ το οριστικό άρθρο, όταν υπάρχει, προηγείται του *ζαλόπως* στο παράδειγμα (6).

- (6) *το ζαλ ψεό* (Φάρασα, Dawkins 1916)

Σύμφωνα με τον Αναστασιάδη (1976: 74), το *ζαλ* είναι δυνατόν να συνδυαστεί με το επίρρημα *πολύ* για λόγους επίτασης (π.χ. *το ζαλ το πολύ το ψεό σίτι*). Σε αυτή την περίπτωση το *ζαλ* προηγείται του επιρρήματος *πολύ*, ενώ το οριστικό άρθρο εμφανίζεται τρεις φορές και προηγείται του *ζαλ*, του επιρρήματος και του επιθέτου.

γ. Δάνεια γραμματικά στοιχεία.

Δάνεια γραμματικά στοιχεία εντοπίζονται μόνο σε συγκεκριμένες περιοχές της Καππαδοκικής διαλέκτου (βλ. Μελισσαροπούλου 2019). Σύμφωνα με τον Dawkins (1916: 170), οι σχετικές υπερθετικές δομές σχηματίζονται με τη χρήση του στοιχείου *εν/αν* (<τουρκ. 'en') στο Ουλαγάτς, στην Αξός και στο Γούρδονο (7). Ο Αναστασιάδης (1976: 74) παρατηρεί τη χρήση του *εν* στα Φάρασα.

- (7) *ενδομέα* (Ουλαγάτς, Dawkins 1916)
εν το μέγο (Φάρασα, Αναστασιάδης 1976)
εν το μέγα (Αξός, Αναστασιάδης 1976)
αν το μικρό (Γούρδονο, Dawkins 1916)

Το στοιχείο *εν/αν* τοποθετείται στην αρχή της ονοματικής φράσης και πριν το οριστικό άρθρο (8) ακολουθώντας το σχήμα της δανείστριας τουρκικής γλώσσας, στην οποία το μόριο 'en' τοποθετείται πριν την οριστική ονοματική φράση.

³ Το *πιο* εντοπίζεται σύμφωνα με τον Κοιμίσογλου (2006: 241) στο Μιστί. Ωστόσο, η χρήση του δεν μαρτυρείται σε παλαιότερες πηγές της Καππαδοκικής και γι' αυτό υποθέτουμε πως πρόκειται για νεότερο σχηματισμό.

Σύμφωνα με τον Αναστασιάδη (1976: 74), το *en* μπορεί να συνδυαστεί με το επίρρημα *πολύ* για επίταση. Σε αυτή την περίπτωση το *en* προηγείται ολόκληρης της ονοματικής φράσης, ενώ το επίρρημα *πολύ* τοποθετείται πριν το επίθετο, όπως στο παρακάτω παράδειγμα:

(8) *σ' τα χωριά εν τω πολύκαόένι* 'από τα χωριά είναι το καλύτερο'

Αξιοσημείωτη είναι η γεωγραφική κατανομή του συγκεκριμένου μορίου τόσο εντός της Καππαδοκικής όσο και γενικότερα στο συνολικό εύρος των μικρασιατικών διαλέκτων καθώς φαίνεται να εντοπίζεται μόνο σε κάποιες περιοχές της κεντρικής και κυρίως της νότιας καππαδοκικής ζώνης, η οποία θεωρείται και αυτή η οποία έχει εξελιχθεί κάτω από τις πιο έντονες συνθήκες γλωσσικής επαφής με τα Τουρκικά (βλ. Μελισσαροπούλου 2019).

3.1.2 άλλη ποικιλότητα: παρουσία δείκτη σύγκρισης, παρουσία άρθρου, σειρά συστατικών

Αξιοσημείωτη ποικιλότητα παρατηρείται στις Μικρασιατικές διαλέκτους όσον αφορά (α) την απουσία δείκτη σύγκρισης, (β) τη χρήση του άρθρου για την ίδια λειτουργία και (γ) τη χρήση και τη θέση των στοιχείων που δηλώνουν τη βάση της σύγκρισης. Στα παραδείγματα που ακολουθούν (9) από διαλεκτικές ποικιλίες του Πόντου και της Καππαδοκίας η βάση σύγκρισης πραγματώνεται είτε σε με εμπρόθετη αιτιατική πτώση (βλ. 9α Καππαδοκία-Πόντος) είτε με γενική πτώση (9β Πόντος):

(9α) *ας όλων το μικρόν* (Πόντος, Αθανασιάδης 1977)
πόμνεναπ' ούλλα το μικρό (Αξός, Mavrochalyvidis and Kesisoglou 1960)

(9β) *όλων ο μικρόν* (Πόντος, Οικονομίδης 1958)
έρπαξενόλων τη μικρέσσα (Κερασούντα, Παπαδόπουλος 1955/2007)

Σύμφωνα με τη Μελισσαροπούλου (2019), αντίστοιχα φαινόμενα παρατηρούνται και στην πραγμάτωση των συγκριτικών παραθετικών δομών της Καππαδοκικής. Η παρατηρούμενη εσωτερική διαλεκτική διαφοροποίηση έχει ερμηνευθεί ως φαινόμενο γλωσσικής επαφής, όπου η εμφάνιση δομών χωρίς δείκτη σύγκρισης αποτελεί ένα ενδιάμεσο στάδιο πριν την εισαγωγή του τουρκικού γραμματικού δείκτη.

Επιπλέον, κοινός παρονομαστής σε όλες τις παραπάνω δομές αποτελεί η μαρκαρισμένη, για τα δεδομένα της τυπολογίας της Ελληνικής, σειρά των συστατικών της υπερθετικής δομής. Σε όλα τα παραδείγματα η βάση της σύγκρισης βρίσκεται σε πρώτη θέση, ενώ ακολουθεί η παράμετρος της σύγκρισης στη βάση του προτύπου της κυρίαρχης τουρκικής γλώσσας.

Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα υπερθετικής δομής από την Τουρκική, όπου η βάση σύγκρισης *resim-ler-in* 'από τις φωτογραφίες' βρίσκεται σε πρώτη θέση:

(10) Τουρκικά (Kornfilt: 1997: 178)
resim-ler-in *en* *güzel-i*
φωτογραφία-PL-GEN *en* *güzel-i*
πιο *όμορφη-3SG.POSS*
'Η πιο όμορφη από τις φωτογραφίες'

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζουν τα παραδείγματα του (11) στα οποία, εκτός των παραπάνω, απουσιάζει το οριστικό άρθρο. Η απουσία αυτή είναι εξαιρετικά ασυνήθιστη διαγλωσσικά, ειδικά για τις ευρωπαϊκές γλώσσες, καθώς συχνά η οριστικότητα αποτελεί όχι μόνο βασική αλλά και τη μοναδική στρατηγική μαρκαρίσματος των υπερθετικών δομών (βλ. Jensen 1934, Ultan 1972).

(11) *ας τ' ούλ-λουνου καλό* (Καππαδοκία, Mavrochalyvidis and Kesisoglou 1960)
απ-ούλ-λα καλό 'ναι (Ουλαγάτς, Κεσίσογλου 1951)
ας ολον φρόνιμος, ας ολον καλός (Πόντος, Τοπχαράς 1928)

Η απώλεια του άρθρου, που φαίνεται να είναι εν εξελίξει στον Πόντο καθώς εναλλάσσεται με οριστικές δομές και πιο σταθερή στην Κεντρική και Νότια Καππαδοκία, οφείλεται επίσης σε επαφή με την Τουρκική στην οποία η οριστικότητα δεν μαρκάρεται με ανεξάρτητο γραμματικό δείκτη (Dawkins 1916: 46, Janse 2001, Karatsareas 2011). Βάσει αυτών των δεδομένων θα λέγαμε ότι και στις παραθετικές δομές εντοπίζονται φαινόμενα που λειτουργούν ως *ενδείκτες* γλωσσικής μετατόπισης ή με άλλους όρους αλλαγής του τυπολογικού προφίλ ενός συστήματος λόγω επαφής (contact-induced typological shift βλ. Melissaroglou 2019).

3.1.3 Στρατηγική ολικού Αναδιπλασιασμού

Η στρατηγική ολικού αναδιπλασιασμού για τον σχηματισμό σχετικών υπερθετικών δομών απαντάται, με βάση τα δεδομένα μας, μόνο στο Λιβίσι (Ανδριώτης 1961) με τη χρήση του οριστικού άρθρου και την επανάληψη του επιθέτου (π.χ. *απόμεινιν η μικρός μικρός*). Η περίπτωση αυτή είναι η μοναδική που εντοπίζεται στις μικρασιατικές διαλέκτους, καθώς η στρατηγική αυτή φαίνεται να είναι συχνή στον σχηματισμό των απόλυτων και όχι των σχετικών υπερθετικών.

3.1.4 Οριστικό άρθρο και το μόρφημα -τερ(ος)

Στις μικρασιατικές διαλέκτους η συγκεκριμένη στρατηγική φαίνεται να μην είναι ιδιαίτερα παραγωγική. Εξάιρεση αποτελεί η διαλεκτική ποικιλία της Τρίγλιας Βιθυνίας, όπου σύμφωνα με την Παπαδοπούλου (2010: 121), ο σχηματισμός των σχετικών υπερθετικών δομών μπορεί να επιτευχθεί και με τη χρήση της συγκεκριμένης συνθετικής στρατηγικής (π.χ. *ο καλύτερος*).

3.1.5 Συμπερασματικά

Συνοψίζοντας, ισχυρή τάση χρήσης αναλυτικών στρατηγικών παρατηρείται στις μικρασιατικές διαλέκτους για τον σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών δομών. Φαίνεται πως στα Καππαδοκικά αλλά και σε δυτικά ιδιώματα (Σμύρνης, Αϊβαλιού, Τρίγλιας, Λιβισίου) γίνεται χρήση στοιχείων εισαγωγής της παραμέτρου της σύγκρισης, ενώ δεν φαίνεται να υπάρχει η ίδια τάση στα Ποντιακά, όπου εντοπίζεται μαρκαρισμένη σειρά των όρων της σύγκρισης.

Αξίζει ακόμη να παρατηρήσουμε τη διαφορά των στοιχείων εισαγωγής της παραμέτρου της σύγκρισης αναφορικά με τη γλώσσα καταγωγής τους. Τα στοιχεία εισαγωγής της παραμέτρου της σύγκρισης τα οποία προέρχονται από τα Ελληνικά (*πιο*, *ζαλ*) εντοπίζονται στα δυτικά μικρασιατικά ιδιώματα (Τρίγλια, Αϊβαλί, Σμύρνη), στο Μιστί και τα Φάρασα. Ενώ, τα στοιχεία εισαγωγής της παραμέτρου της σύγκρισης τα οποία προέρχονται από τα Τουρκικά (*εν*, *αν*), εντοπίζονται αποκλειστικά σε καππαδοκικά ιδιώματα (Ουλαγάτς, Αξός, Δελμεσσός), στα Φάρασα και στη Σίλλη.

Η ύπαρξη μαρκαρισμένης σειράς των όρων της σύγκρισης φαίνεται να αποτελεί παραγωγική στρατηγική για ιδιώματα της Καππαδοκίας, του Πόντου και του Αϊβαλιού. Η στρατηγική του αναδιπλασιασμού του επιθέτου εντοπίζεται αποκλειστικά στο Λιβίσι. Η μόνη στρατηγική συνθετικού τύπου, σύμφωνα με περιορισμένες πηγές για την περιοχή, εμφανίζεται στην Τρίγλια.

Τέλος, στην Ποντιακή και στη διάλεκτο των Κυδωνιών, οι οποίες δεν έχουν εξελιχθεί κάτω από τόσο έντονη γλωσσική επαφή με την Τουρκική όσο τα Καππαδοκικά, απαντώνται παραθετικές δομές -σχήματα- που παραπέμπουν στην Τουρκική, αλλά όχι δάνεια γραμματικά στοιχεία, τα οποία εντοπίζονται αποκλειστικά σε διαλεκτικές ποικιλίες της Καππαδοκικής.

3.2 Σχηματισμός απόλυτων υπερθετικών δομών

Σε αντίθεση με την ισχυρή τάση που εντοπίζεται στις μικρασιατικές διαλέκτους αναφορικά με την επιλογή αναλυτικών στρατηγικών για τον σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών δομών στις απόλυτες υπερθετικές δομές η τάση φαίνεται να είναι μάλλον αντίστροφη. Πιο συγκεκριμένα, εκτός από την περίπτωση των Καππαδοκικών, οι απόλυτες υπερθετικές δομές στις μικρασιατικές διαλέκτους πραγματώνονται μορφολογικά με προθήματα, προθηματοειδή ή α' συστατικά, ενώ σχεδόν σε όλες παρατηρείται η ύπαρξη αναλυτικών σχηματισμών με επιρρηματικά στοιχεία αλλά και δομές με αναδιπλασιασμό του επιθέτου.

3.2.1 Προθήματα, προθηματοειδή και πρώτα συστατικά σε σχηματισμούς απόλυτων υπερθετικών δομών

Ο συνδυασμός ενός επιθέτου και ενός πρώτου συστατικού (προθήματος/προθηματοειδούς) αποτελεί μια ιδιαίτερα παραγωγική δια-διαλεκτικά στρατηγική σχηματισμού των απόλυτων υπερθετικών δομών. Τέτοιες περιπτώσεις παρατηρούνται στον Πόντο (Σταυρί, Άδισσα, Ινέπολη), στη Σίλλη, στο Αϊβαλί, στα Κουβούκλια, στην Τρίγλια, στη Σμύρνη, στο Ντεμίρντεσι και στο Λιβίσι (13), ενώ το σχήμα αυτό δεν φαίνεται να είναι παραγωγικό στα Καππαδοκικά, όπου προθηματικές δομές σχεδόν δεν απαντώνται (βλ. και Μελισσαροπούλου 2016).

- (13) *κατάμαυρος* (Σίλλη, Κωστάκης 1968)
εφτακοίλης (Πόντος, Παπαδόπουλος 1959/2007)
ολοφάνερος, (Πόντος, Αθανασιάδης 1977)
ολοσούσουμος (Αϊβαλί, Ράλλη 2017)
κατακίτρινος (Λιβίσι, Ανδριώτης 1961)
ολόκαλος (Ντεμίρντεσι, Αναστασιάδης 1976)

3.2.2 Χρήση επιρρημάτων και μορίων

Εξαιρετικά συχνή σε δια-διαλεκτικό επίπεδο είναι η στρατηγική χρήσης επιρρημάτων για τον σχηματισμό των απόλυτων υπερθετικών δομών. Τα επιρρηματικά *πολύ* και *πολλά/παλλά* φαίνεται να είναι σε χρήση σε περιοχές του Πόντου (Σούρμενα, Οινόη, Σάντας, Τραπεζούντα κ.α.), της Καππαδοκίας (Ουλαγάτς, Ανακού, Φλογητά) αλλά και στα Φάρασα, Τρίγλια, Σίλλη, Αϊβαλί και Λιβίσι, όπως φαίνεται στα παραδείγματα που ακολουθούν.

(14)	<i>πολύ καλός</i>	(Τρίγλια, Παπαδοπούλου 2010)
	<i>πολύ ορτό</i>	(Αξός, Mavrochalyvidis and Kesisoglou 1960)
	<i>πολύ ζεστό</i>	(Φάρασα, Αναστασιάδης 1976)
	<i>πολύ όμορφη</i>	(Σίλλη, Κωστάκης, 1968)
	<i>παλλά δύσκολος</i>	(Πόντος, Αθανασιάδης 1977)
	<i>πουλλάφρένιμους</i>	(Λιβίσι, Μουσαίος 1884)

Παράλληλα, στον Πόντο εντοπίζεται η χρήση του στοιχείου *τζιπ/τσιπ/τσιβ*⁴ (Τοπχαράς 1928, Λαμψίδης 1965, Αναστασιάδης 1976) (π.χ. *τα τσιπ τα καλά*), στο Ντεμίρντεσι και στα Κουβούκλια το στοιχείο *τσα/τσακ* (Αναστασιάδης 1976) (π.χ. *τσα η ολόκαλος*), ενώ στα Φάρασα εντοπίζεται η χρήση του *ζαλ* (Αναστασιάδης 1976) (π.χ. *ζαλ το μακρύ το ζύου*) για τον σχηματισμό απόλυτων υπερθετικών δομών.

3.2.3 Αναδιπλασιασμός

Μία ακόμη αναλυτική στρατηγική για τον σχηματισμό των απόλυτων υπερθετικών είναι αυτή του ολικού αναδιπλασιασμού (επανάληψη επιθέτου). Σε αυτή την περίπτωση το επίθετο επαναλαμβάνεται χωρίς τον συνδυασμό του με επιρρήματα ή προσφύματα (15).

(15)	<i>καλός καλός</i>	(Πόντος, Παπαδόπουλος 1959/2007)
	<i>μαύρα μαύρα</i>	(Ανακού, Costakis 1964)
	<i>ζεστό ζεστό</i>	(Φάρασα, Αναστασιάδης 1976)
	<i>καλό καλό</i>	(Σίλλη, Κωστάκης 1968)

3.2.4 Το επίθημα -τατ(ος)

Τέλος, σε μικρή χρήση, απαντώνται συνθετικές δομές για τον σχηματισμό των απόλυτων υπερθετικών. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την Παπαδοπούλου (2010: 121), στην Τρίγλια απαντώνται μορφολογικές δομές με τον συνδυασμό του επιθετικού θέματος και του επιθήματος *-τατ(ος)* (π.χ. *καλότατος*). Η χρήση του συγκεκριμένου επιθήματος είναι γνωστή από τα αρχαία ελληνικά, ενώ επιβιώνει συγχρονικά στην ΚΝΕ και σε διάφορες γεωγραφικές ποικιλίες (βλ. Μελισσαροπούλου και Παπαναγιώτου 2019).

⁴ Τα *τζιπ/τσιπ/τσιβ* πιθανότατα προέρχονται από το τουρκικό *dip* 'πάτος'. Το *ντιπ* χρησιμοποιείται σε διάφορα βόρεια ιδιώματα για τον σχηματισμό των υπερθετικών δομών (βλ. Μελισσαροπούλου και Παπαναγιώτου 2019).

3.2.5 Συμπερασματικά

Διαφαίνεται λοιπόν ότι στις μικρασιατικές διαλέκτους, εκτός από την Καππαδοκική, εντοπίζονται συνθετικές στρατηγικές σχηματισμού των απόλυτων υπερθετικών δομών. Η πλέον παραγωγική από αυτές περιλαμβάνει τον συνδυασμό ενός επιθέτου και ενός πρώτου συστατικού (προθήματος/προθηματοειδούς), ενώ μόνο στην Τρίγλια παρατηρήθηκε ο σχηματισμός απόλυτων υπερθετικών δομών με τη χρήση επιθέτου και του επιθήματος -τατ(ος).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απουσία συνθετικών στρατηγικών στην Καππαδοκική αναφορικά με τον σχηματισμό των απόλυτων υπερθετικών δομών. Η παρατήρηση αυτή παρουσιάζει ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον αν σχετιστεί με την απουσία στα καππαδοκικά ιδιώματα συνθετικών στρατηγικών για τον σχηματισμό σχετικών υπερθετικών δομών αλλά και με τη γενικότερη τάση της διαλέκτου για απώλεια της προθηματοποίησης (βλ. Melissaropoulou 2016). Ο συνδυασμός των παραπάνω μάς οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι υπερθετικές δομές των Καππαδοκικών -σχετικές και απόλυτες- φαίνεται να σχηματίζονται αποκλειστικά με αναλυτικούς τρόπους. Διαδιαλεκτικά η περίπτωση αυτή είναι μοναδική, και θεωρούμε πως οφείλεται στην πίεση της κυρίαρχης Τουρκικής, αποτελώντας ισχυρή ένδειξη *γλωσσικής μετατόπισης* (contact-induced typological shift) (βλ. Melissaropoulou 2019).

4 Συζήτηση

Γενικεύοντας, λοιπόν, η συστηματοποίηση και η γεωγραφική αποτύπωση των διαλεκτικών δεδομένων αναδεικνύει τα εξής:

(α) οι αναλυτικές δομές αποτελούν την κυρίαρχη στρατηγική για τον σχηματισμό των σχετικών υπερθετικών, ενώ για τον σχηματισμό των απόλυτων υπερθετικών δομών ανταγωνίζονται αναλυτικές και συνθετικές στρατηγικές με εξαίρεση την Καππαδοκία.

(β) παρατηρείται ποικιλία όσον αφορά τη χρήση δάνειων γραμματικών στοιχείων και σχημάτων στην πραγμάτωση των παραθετικών υπερθετικών δομών, γεγονός που ενισχύει και αποδεικνύει τον ισχυρό ρόλο της γλωσσικής επαφής στην πραγμάτωση των συγκεκριμένων δομών σε ποικιλίες που έχουν εξελιχθεί κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες γλωσσικής επαφής με την ίδια κυρίαρχη γλώσσα, την Τουρκική. Τα δεδομένα αυτά ευθυγραμμίζονται και ενισχύουν τον ισχυρισμό του Stolz (2013) ότι οι παραθετικές δομές αποτελούν μια κατηγορία εξαιρετικά επιδεκτική στον δανεισμό.

Επιπλέον, η συστηματική διερεύνηση της κατανομής των επιμέρους στρατηγικών και η συγκριτική περιγραφή της κατανομής των δανείων γραμματικών στοιχείων έναντι των δάνειων γραμματικών σχημάτων αποκαλύπτει ότι, αντίθετα με τον λεξικό δανεισμό, η μεταφορά γραμματικών στοιχείων (matterreplication) (Matras and Sakel 2007) εμφανίζεται στις ποικιλίες εκείνες οι οποίες έχουν εξελιχθεί κάτω από συνθήκες έντονης γλωσσικής επαφής (πβλ. στα αμιγώς καππαδοκικά ιδιώματα και κυρίως στην κεντρική και νότια Καππαδοκία).

Αντίθετα, η μεταφορά γραμματικών σχημάτων/δομών (patternreplication) (βλ. Matras and Sakel 2007) μπορεί να εμφανίζεται και στις ποικιλίες εκείνες οι οποίες, ενώ μιλούσαν σε έδαφος με κυρίαρχη γλώσσα την τουρκική και σε καθεστώς γλωσσικής επαφής, δεν

είχαν εξελιχθεί κάτω από συνθήκες εξαιρετικά έντονης επαφής και υποχωρητικής διγλωσσίας (π.χ. Κυδωνίες).

Η συγκεκριμένη κατανομή προσφέρει στήριξη στον ισχυρισμό ότι στο επίπεδο της γραμματικής, αντίθετα με το λεξιλόγιο, ο δανεισμός γραμματικών δομών μπορεί να προηγείται και δεν προϋποθέτει εξαιρετικά έντονη και μακρόχρονη επαφή (βλ. Thomason and Kaufman 1988, Thomason 2001) για να ενεργοποιηθεί. Αντίθετα, ο δανεισμός γραμματικών στοιχείων φαίνεται να έχει επίδοση στις περιοχές που χαρακτηρίζονται από έντονη γλωσσική επαφή και εκτενή υποχωρητική διγλωσσία (Μελισσαροπούλου 2019).

Επιπλέον, η αναλυτικότητα των σχετικών υπερθετικών δομών ευθυγραμμίζεται με την ισχυρή τάση που παρατηρείται σε διαχτυτικές γλώσσες (βλ. Cuzzolin and Lehmann 2004), για μετάβαση από συνθετικές σε αναλυτικές δομές και ενισχύεται από την ύπαρξη αντίστοιχων αναλυτικών στρατηγικών και στην κυρίαρχη τουρκική γλώσσα. Αντίθετα, η αντίσταση στην αναλυτικότητα που προβάλλεται από τις απόλυτες υπερθετικές δομές θεωρούμε ότι οφείλεται σε συγκεκριμένους ενδο-γλωσσικούς μηχανισμούς (βλ. και Μελισσαροπούλου και Παπαναγιώτου 2019, Melissaropoulou and Papanagioutou under review) και φυσικά δεν χαρακτηρίζει τις ποικιλίες εκείνες που έχουν δεχθεί έντονη και μακροχρόνια γλωσσική επαφή (απουσιάζει εντελώς από τα Καππαδοκικά).

Βιβλιογραφία

- Αθανασιάδης, Στάθης. 1977. *Το Συντακτικό της Ποντιακής διαλέκτου*. Καστανιάς.
- Αναστασιάδης, Βασίλειος. 1976. “Η σύνταξη στο Φαρασιώτικο ιδίωμα της Καππαδοκίας.” Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Andersen, Paul Kent. 1983. *Word order typology and comparative constructions*. Amsterdam: Benjamins.
- Ανδριώτης, Νικόλαος. 1961. *Το Ιδίωμα του Λιβισίου της Λυκίας*.
- Costakis, Athanasios. 1964. *Le parler Grec d' Anakou*.
- Crookston, Ian. 1994. “Comparative constructions.” Στο Ronald Asher and J. M. Y. Simpson (επιμ.), *The encyclopedia of language and linguistics*, Vol. II, 624-629. Oxford/New York: Pergamon Press.
- Cuzzolin, Pierluigi and Christian Lehmann. 2004. “Comparison and gradation.” Στο Geert Booij, Christian Lehmann, Joachim Mugdan, Stavros Skopeteas σε συνεργασία με τον Wolfgang Kesselheim (επιμ.), *Morphologie / Morphology, Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung / An International Handbook on Inflection and Word-Formation*, 2: 1211-1219. Halbband / Volume 2. Berlin, New York: de Gruyter.
- Dawkins, Richard. 1916. *Modern Greek in Asia Minor. A study of the dialect of Silly, Cappadocia and Pharsa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holton, David, Mackridge, Peter and Irene, Philippaki-Warbuton. 2004. *Greek: an essential grammar of the modern language*. London: Routledge.
- Janse, Mark. 2001. “Cappadocian variables.” Στο Angela Ralli, Brian Joseph and Mark Janse (επιμ.) *Proceedings of the First International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, 80-88. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Jensen, Hans. 1934. “Der steigende Vergleich und sein sprachlicher Ausdruck.” *Indogermanische Forschungen* 52: 108-139.

- Karatsareas, Petros. 2011. “A study of Cappadocian Greek nominal morphology from a diachronic and dialectological perspective.” PhD dissertation, University of Cambridge.
- Κεσίσογλου, Ιωάννης. 1951. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Οὐλάγατς*. Athens: Institut Français d’Athènes.
- Κοιμίσογλου, Συμεών. 2006. *Μιστὶ Καππαδοκίας. Ἡ Μάνη των Ελλήνων της Μικράς Ασίας*. Θεσσαλονίκη: Ναυς.
- Kornfilt, Jaklin. 1997. *Turkish*. London and New York: Routledge.
- Κωστάκης, Αθανάσιος. 1968. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα της Σίλλης*. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν.
- Λαμπιδης, Οδυσσεάς. 1965. “Ποντικά παραμύθια.” *Αρχεῖον Πόντου*, Τομ. 27. Αθήνα: Επιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν.
- Markopoulos, Theodoros. 2015. “Contact-induced grammaticalization in older texts. The Medieval Greek analytic comparatives.” Στο Andrew D.M. Smith, Graeme Trousdale and Richard Wälchli (επιμ.), *New Directions in grammaticalization research*, 209-229. Amsterdam: John Benjamins.
- Matras, Yaron and Jeanette Sakel. 2007. “Introduction.” Στο Yaron Matras and Jeanette Sakel (επιμ.), *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*, 1-13. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Mavrochalyvidis, Georgios and Ioannis Kesisoglou. 1960. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ἄξου (Le dialecte d’Axos)*. Athens: Institut Français d’Athènes.
- Melissaropoulou, Dimitra. 2016. “Variation in word formation in the light of the language contact factor: the case of Cappadocian Greek.” *Journal of Language Sciences* 55: 55-67.
- Μελισσαροπούλου, Δήμητρα. 2019. “Γλωσσικὴ ποικιλία και γλωσσικὴ ἀλλαγὴ στο σχηματισμὸ συγκριτικῶν παραθετικῶν δομῶν: δεδομένα ἀπὸ την Καππαδοκική.” Στο Αργύρης Αρχάκης, Νίκος Κουτσούκος, Γιώργος Ξυδόπουλος και Δημήτρης Παπαζαχαρίου (επιμ.), *Γλωσσικὴ Ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελικὴ Ράλλη*, 329-346. Αθήνα: ΚΑΠΑ Εκδοτικὴ.
- Melissaropoulou, Dimitra. 2019. “Morphological pattern replication phenomena as instances of typological shift.” Στο Γραμματικὴ Κάρλα, Ιὼ Μανωλέσσου και Νίκος Παντελίδης (επιμ.), *Τιμητικὸς τόμος για την διευθύντρια του Κέντρου Ἐρεῖνης των Νεοελληνικῶν Διαλέκτων και Ἰδιωμάτων - Ι.Α.Ν.Ε. Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου*, 317-340. Ἰνστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα.
- Μελισσαροπούλου, Δήμητρα και Χρήστος Παπαναγιώτου. 2019. “Οι υπερθετικές παραθετικές δομές στη διαλεκτικὴ ποικιλία της Ἑλληνικῆς.” Στο Παναγιώτης Μπάρκας, Brian Joseph και Αγγελικὴ Ράλλη (επιμ.), *Πρακτικὰ του 8ου Συνεδρίου Νεοελληνικῶν Διαλέκτων και Γλωσσολογικῆς Θεωρίας*. Πάτρα: Ἐργαστήριο Νεοελληνικῶν Διαλέκτων.
- Melissaropoulou, Dimitra and Christos Papanagiotou. under review. “Language variation and change in the formation of Greek superlative constructions: implications for the organization of grammar”. *Dialectologia et Geolinguistica*. Berlin: De Gruyter.
- Μουσαῖος, Μιχαήλ. 1884. *Βατταρισμοί, ἤτοι Λεξιλόγιον της Λειβησιανῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Παρνασσός.
- Οικονομίδης, Δημοσθένης. 1958. *Γραμματικὴ της ἑλληνικῆς διαλέκτου του Πόντου*.

- Παπαδόπουλος, Άνθιμος. 1926. *Γραμματική των Βορείων Ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Σακελλάριος.
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος. 1955/1997. *Ιστορική Γραμματική της Ποντιακής Διαλέκτου*. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος. 1959/2007. “Γλωσσική Δείνωση.” Στο *Αρχεῖον Πόντου. Σύγγραμμα Περιοδικόν*, Τομ. 23. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Παπαδοπούλου, Παναγιώτα. 1974. *Συλλογή λαογραφικής ύλης ἐκ τῶν Φαράσων Ἐπαρχία Καππαδοκίας*, 1-164. Σπουδαστήριο Λαογραφίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Παπαδοπούλου, Ελένη. 2010. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας Βιθυνίας*. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Παπάζογλου, Γιώργης. 2003. *Τα χαῖρια μας εδώ*. Αθήνα: Επτάλοφος.
- Ράλλη, Αγγελική. 2017. *Λεξικό Διαλεκτικής Ποικιλίας Κυδωνιών, Μοσχονησίων και Βορειοανατολικής Λέσβου*. Αθήνα: ΙΔ.ΙΣ.ΜΕ.
- Stassen, L. 1985. *Comparison and Universal Grammar*. Oxford: Blackwell.
- Stolz, Thomas. 2013. *Competing comparative constructions in Europe*. *Studia Typologica*. Akademie Verlag.
- Thomason, Sarah Grey and Terrence Kaufman. 1988. *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Thomason, Sarah Grey. 2001. *Language contact: an introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Τοπχαράς, Κώστας. 1928/1932. *Γραμματική της ποντιακής διαλέκτου*. Ροστόβ-Ντον: Αφοί Κυριακίδη ΑΕ.
- Ultan, Rusell. 1972. “Some Features of Basic Comparative Constructions.” *Working Papers on Language Universals (Stanford)* 9: 117-162.
- Χειλά-Μαρκοπούλου, Δέσποινα. 1991. “Περίφραση και γραμματικοποίηση: Η εξέλιξη του περιφραστικού συγκριτικού της Ελληνικής.” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 11: 159-72.
- Xerberman, K. R. 1999. “Komparativnye konstrukcii v sravnenii: K voprosuobotnosonii grammatiki k ètimologii i ja zykovoj tipologii.” *Voprosy jazykoznanija* 2: 92-107

Πολυπαραγοντική ανάλυση της ακαδημαϊκής γραφής σπουδαστών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης

Μαρία Μητσιάκη, Χρύσα Δούρου, Αϊχάν Μεχμέτ, Γιάννης Πατσάρας, Γεωργία Τσερκεζίδου

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

mmitiaki@helit.duth.gr, cdourou@bscc.duth.gr, mechmet.aichan@gmail.com, ioanpats6@psed.duth.gr, geortser3@psed.duth.gr

Abstract

This study draws on a multidimensional analysis of academic writing in Modern Greek as a second language. It examines (a) lexicogrammatical and discourse measures, and (b) deviations from the academic register as predictors of writing quality in 100 persuasive essays produced by adult Turkish- and Pomak-speaking students in Thrace. The research proceeded in 4 steps: (1) assessment of writing quality, (2) digitalization, (3) data analysis in terms of linguistic measures and errors, and (4) statistics. The regression models constructed revealed that after controlling for length, grammatical complexity, deviations in microlinguistic level, discourse markers and textual deviations share an almost equal contribution in predicting writing quality.

Keywords: academic writing, multidimensional analysis, Turkish- and Pomak-speaking adult students, linguistic measures and deviations, second language

1 Εισαγωγή

Από την πρώτη αναφορά του Cummins (1980) στη Γνωστική Ακαδημαϊκή Επάρκεια (CALP) των δίγλωσσων μαθητών έως και σήμερα το επιστημονικό ενδιαφέρον για τον ακαδημαϊκό λόγο στα πεδία της Εφαρμοσμένης και Εκπαιδευτικής Γλωσσολογίας έχει αναμφισβήτητα ενταθεί. Το εντεινόμενο αυτό ενδιαφέρον ενισχύεται από τη σιωπηρή παραδοχή ότι η ανεπαρκής ανάπτυξη των ακαδημαϊκών δεξιοτήτων διατρέχει τη ραχοκοκαλιά της εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες και διά βίου, και μάλιστα είναι αισθητή στη γλωσσική παραγωγή τόσο των δίγλωσσων μαθητών όσο και των φυσικών ομιλητών.

Η πολύπλευρη εκδήλωση του ακαδημαϊκού λόγου σε ποικίλα κοινωνικά συγκείμενα και η δυσκολία στην πρόσληψη και την παραγωγή του έχουν οδηγήσει αρκετά νωρίς στην εννοιολογικοποίησή του και στην αναζήτηση των κοινών χαρακτηριστικών που εντοπίζονται στα ακαδημαϊκά κείμενα. Τα χαρακτηριστικά αυτά παρέχουν στους ερευνητές και τους εκπαιδευτικούς ένα πολύτιμο εργαλείο για το πώς είναι ο πρότυπος ακαδημαϊκός λόγος αλλά και για το πώς εντοπίζονται οι αποκλίσεις από αυτόν. Βέβαια, ελλείπει ποσοτικών δεδομένων που συμβάλλουν στην ποιοτική τους ερμηνεία, οι αποκλίσεις αυτές συχνά ερμηνεύονται διαισθητικά. Μόνο η ενδελεχής ανάλυση του παραγόμενου λόγου των ίδιων των εκπαιδευόμενων μπορεί να αναδείξει τα δυνατά και τα αδύνατα σημεία του, έτσι ώστε οι διδακτικές παρεμβάσεις να είναι στοχευμένες. Μια τέτοια ανάλυση μπορεί να είναι μακρο- και μικρογλωσσολογική και να εξετάζει τα ευρύτερα κειμενικά, λεξιλογικά και γραμματικά χαρακτηριστικά των ακαδημαϊκών κειμένων αλλά και τις αποκλίσεις από αυτά, και να τα συσχετίζει με την ποιότητα της ακαδημαϊκής γραφής. Κι ενώ η διεθνής ερευνητική πρακτική προσανατολίζεται στην πολυδιάστατη ανάλυση του ακαδημαϊκού λόγου που παράγεται σε εκπαιδευτικό πλαίσιο τόσο στη μητρική (1Γ)

όσο και στη δεύτερη (2Γ) γλώσσα, στην Ελλάδα παρόμοιες πρακτικές δεν έχουν ακόμη επιδιωχθεί εκτεταμένα.

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια τέτοια πολυπαραγοντική ανάλυση των γραπτών επιχειρηματολογικών κειμένων που έχουν παραχθεί στην ελληνική γλώσσα από τουρκόφωνους και πομακόφωνους σπουδαστές της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης. Η έρευνα επιδιώκει (α) να ποσοτικοποιήσει και να μοντελοποιήσει τα χαρακτηριστικά της ακαδημαϊκής γραφής τους στην ελληνική γλώσσα με βάση γλωσσικά και κειμενικά μέτρα, (β) να ποσοτικοποιήσει τις αποκλίσεις από τις συμβάσεις του ακαδημαϊκού λόγου και να τις ερμηνεύσει ποιοτικά λαμβάνοντας υπόψη και την 1Γ των σπουδαστών και (γ) να αναδείξει τους ισχυρότερους παράγοντες πρόβλεψης της ποιότητας της ακαδημαϊκής τους γραφής.

2 Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Ακαδημαϊκός λόγος και ακαδημαϊκή γραφή

Ο ακαδημαϊκός λόγος αποτελεί μια έννοια με πολλαπλή σημασιοδότηση, καθώς έχει ταυτιστεί με τη *γλώσσα της εκπαίδευσης* (Halliday, 1994a) ή τη *γλώσσα του σχολείου* (Schleppegrell 2001), τον *προχωρημένο γραμματισμό* (Colombi and Schleppegrell 2002), τον *επιστημονικό γραμματισμό* (Halliday 2004), αλλά και με την *επίσημη εκδοχή μιας εθνικής γλώσσας* (π.χ. Academic English, Bailey 2007).

Παρά την έντονη ποικιλότητά τους οι διάφορες εκδοχές του ακαδημαϊκού λόγου εμφανίζουν σε μεγάλο βαθμό κοινά γνωρίσματα. Σταθμό στον εντοπισμό των χαρακτηριστικών αυτών αποτελούν αναμφισβήτητα οι αξιώσεις της Συστημικής Λειτουργικής Γλωσσολογίας (Halliday 1994b). Η σύγχρονη ερευνητική πρακτική αξιοποιεί πολλά από τα εργαλεία της Συστημικής Λειτουργικής Γλωσσολογίας, για να διαμορφώσει ένα πραγματολογικά προσανατολισμένο πλαίσιο ανάλυσης του ακαδημαϊκού λόγου (Snow and Uccelli 2009, Uccelli et al. 2013). Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας τα κοινά χαρακτηριστικά των ακαδημαϊκών κειμένων διακρίνονται σε ευρύτερες μακροκατηγορίες και συνοψίζονται στο λεξιλογικό και πληροφοριακό φορτίο, τη γραμματική ακρίβεια και συνθετότητα και την οργάνωση του λόγου.¹ Τα χαρακτηριστικά που εντάσσονται σε κάθε μακροκατηγορία επεξηγούνται στην ενότητα 3.3.

Πιο συγκεκριμένα, η επάρκεια στον ακαδημαϊκό γραπτό λόγο συνιστά ένα πολύπλευρο εγχείρημα (Kyle and Crossley 2016), το οποίο απαιτεί ανάπτυξη δεξιοτήτων σε δραστηριότητες που διαφοροποιούνται ως προς τα κειμενικά (Hyland 2007) και γλωσσικά τους χαρακτηριστικά (Hardy and Römer 2013). Παράλληλα, προϋποθέτει δεξιότητες όχι μόνο γλωσσικές, αλλά και γνωστικές και κοινωνικοπολιτισμικές (Scarcella 2003), εφόσον αποτελεί συνιστώσα ποικίλων μορφών γραμματισμού και καθορίζει την ακαδημαϊκή επιτυχία των μαθητών (Kellogg and Raulerson 2007).

Ένα βασικό ερώτημα που απασχολεί τη διεθνή ερευνητική και εκπαιδευτική κοινότητα αφορά τους παράγοντες που μπορούν να αναδειχτούν ισχυροί προβλεπτικοί δείκτες της ποιότητας των ακαδημαϊκών γραπτών κειμένων των εκπαιδευόμενων.

¹ Για μια πιο αναλυτική παρουσίαση των χαρακτηριστικών, βλ. μ.ά. Halliday and Hasan (1989), Halliday (1994b), Schleppegrell (2001, 2004), Hyland and Tse (2004), Κουτσουλέλου-Μίχου (2009), Αγαθοπούλου (2013). Μια συνοπτική παρουσίαση των χαρακτηριστικών παρέχεται από τους Snow and Uccelli (2009).

Απαντήσεις στο ερώτημα αυτό έχουν αναζητηθεί μέσω της κατάρτισης μαθητικών σωμάτων κειμένων, της ανάλυσης και επισημείωσής τους ως προς συγκεκριμένα λεξικογραμματικά χαρακτηριστικά (μ.ά. Granger and Paquot 2010, McNamara et al. 2010), αλλά και την πολυπαραγοντική ανάλυση των ακαδημαϊκών κειμένων με βάση συγκεκριμένα λεξικογραμματικά και κειμενικά μέτρα (μ.ά. Beers and Nagy 2009, Biber and Gray 2013). Είναι προφανές ότι τέτοιου είδους αναλύσεις μπορούν να ανοίξουν τον δρόμο για (α) την υλοποίηση περισσότερο εστιασμένων διδακτικών παρεμβάσεων, (β) τη δημιουργία κατάλληλων εκπαιδευτικών πόρων και (γ) την κατασκευή εργαλείων αυτόματης βαθμολόγησης.

Στον ελλαδικό χώρο παρόμοιες έρευνες έχουν διεξαχθεί για την ελληνική ως 1Γ και περιορίζονται στη λυκειακή εκπαίδευση (Παγκουρέλια 2013, Κουτσοιλέλου-Μίχου 2014). Αντίθετα, δεν υπάρχουν αντίστοιχες έρευνες στη 2Γ. Στην περίπτωση των δίγλωσσων μαθητών είναι διαδεδομένη η μικρογλωσσολογική ανάλυση των λαθών που εντοπίζονται κυρίως στις γραπτές παραγωγές τους (μ.ά. Αναστασιάδη κ.ά. 2009, Tantos and Papadopoulou 2014). Ιδιαίτερα στην περίπτωση των δί-/πολύγλωσσων μελών της μουσουλμανικής μειονότητας καμία αντίστοιχη ερευνητική προσέγγιση δεν έχει πραγματοποιηθεί έως σήμερα, με εξαίρεση τις προσεγγίσεις ανάλυσης λαθών (Σαραφίδου και Ζερδελή 2008).

Η ακαδημαϊκή γραφή αντιμετωπίζεται πλέον ως μια διαδικασία και όχι ως ένα προϊόν (Hyland 2003), και η ανάλυση, διδασκαλία και αξιολόγησή της τίθεται σε ένα λειτουργικό, δημιουργικό και κριτικό πλαίσιο σύμφωνα με τις αρχές της Συστημικής Λειτουργικής Γλωσσολογίας, του Κριτικού Γραμματισμού, της Θεωρίας των Κειμενικών Ειδών και της Κειμενογλωσσολογίας. Ωστόσο, κάθε ακαδημαϊκό κείμενο πληροί και συγκεκριμένες προϋποθέσεις περισσότερο δομικού προσανατολισμού, όπως η κατάλληλη στίξη, η ορθογραφία, η γραφοφωνηματική αντιστοιχία, η μορφολογική καταλληλότητα, κ.ά., οι οποίες λαμβάνονται υπόψη κατά την αξιολόγηση του κειμένου (βλ. Grabe and Kaplan 1996). Για τον λόγο αυτό, στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια συνδυαστική ανάλυση των ακαδημαϊκών κειμένων στη 2Γ, η οποία ποσοτικοποιεί τα λεξιλογικά, γραμματικά και κειμενικά χαρακτηριστικά των κειμένων και ταυτόχρονα τις αποκλίσεις σε κάθε επίπεδο γλωσσικής ανάλυσης.

2.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Λαμβάνοντας υπόψη την απουσία μελετών για την πολυπαραγοντική ανάλυση της ακαδημαϊκής γραφής των πολύγλωσσων ομιλητών της μουσουλμανικής μειονότητας, για τον σχεδιασμό της έρευνας διατυπώσαμε δύο ερευνητικά ερωτήματα:

Ερευνητικό ερώτημα 1: Οι δημογραφικές παράμετροι *Μητρική Γλώσσα*, *Φύλο*, και *Προηγούμενη Εκπαίδευση* συσχετίζονται με την ποιότητα της ακαδημαϊκής γραφής των σπουδαστών;

Ερευνητικό ερώτημα 2: Η ποιότητα γραφής των σπουδαστών συσχετίζεται με/μπορεί να προβλεφθεί από συγκεκριμένα γλωσσικά και κειμενικά μέτρα αλλά και αποκλίσεις; Ποια από αυτά αναδεικνύονται ως πιο ισχυροί προβλεπτικοί δείκτες;

3 Η έρευνα

Στο πλαίσιο της έρευνας αναλύθηκαν 100 γραπτά επιχειρηματολογικού λόγου (27.839 λέξεις) τελειόφοιτων μουσουλμάνων σπουδαστών (3ο έτος σπουδών) της Ειδικής

Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ), μελλοντικών δασκάλων στα Μειονοτικά Σχολεία της Θράκης.

3.1 Συμμετέχοντες

Όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 1, το δείγμα παρουσιάζει αρκετά υψηλότερο ποσοστό τουρκόφωνων σπουδαστών (54%), γεγονός που αντανακλά την κατανομή του καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας της σχολής.

Δημογραφικές μεταβλητές	Τιμές	Ποσοστό %
Ηλικία	21 έως 31 ετών	-
Φύλο	1 Γυναίκες	50
	2 Άντρες	50
Β/θμια Εκπαίδευση	1 Ιεροσπουδαστήριο	31
	2 Μειονοτικό Λύκειο	25
	3 Γενικό Λύκειο	36
	4 Επαγγελματικό Λύκειο	8
Μητρικές γλώσσες	1 Τουρκική	54
	2 Πομακική	46

Πίνακας 1 | Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των σπουδαστών (n = 100)

Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι οι ίδιοι οι σπουδαστές δήλωσαν τη μητρική τους γλώσσα κατά την εισαγωγή τους στη σχολή. Στο μεγαλύτερο μέρος τους οι συμμετέχοντες είναι απόφοιτοι του Ιεροσπουδαστηρίου της Κομοτηνής (31%) και Γενικών Λυκείων (36%). Κανένας από τους συμμετέχοντες δεν είχε διαγνωστεί με γλωσσική διαταραχή.

3.2 Συλλογή δεδομένων

Οι συμμετέχοντες παρήγαγαν γραπτά επιχειρηματολογικά κείμενα στο πλαίσιο του μαθήματος της ΝΕ Γλώσσας. Η συγγραφή ήταν καθοδηγούμενη και βασισμένη σε πηγή, δηλαδή εισαγωγικό άρθρο, δοκίμιο, κ.ά. Η δραστηριότητα παραγωγής λόγου αφορούσε 4 διαφορετικές θεματικές, συνδεδεμένες με την ιδιότητά τους ως μελλοντικών δασκάλων: *Εκπαίδευση, Ειρήνη, Δημοκρατία και Γλώσσα*, ήταν ενταγμένη σε συγκεκριμένο επικοινωνιακό πλαίσιο και είδος κειμένου (π.χ. άρθρο, επιστολή, κ.ά.), ενώ η διάρκεια της συγγραφής ήταν 40 λεπτά.

3.3 Ανάλυση δεδομένων

Οι χειρόγραφες παραγωγές των σπουδαστών ψηφιοποιήθηκαν σε μορφή .doc από εξωτερικούς συνεργάτες, προκειμένου να αποφευχθούν παρερμηνείες λόγω γραφικού χαρακτήρα και να καταστούν κατάλληλες για στατιστικές μετρήσεις. Τα γραπτά αξιολογήθηκαν από δύο εξωτερικούς επαγγελματίες διδάσκοντες της ΝΕ ως δεύτερης γλώσσας με εμπειρία στην αξιολόγηση. Για την αξιολόγηση αξιοποιήθηκε η τετραβάθμια κλίμακα αξιολόγησης του Bachman (1989).

1	2	3	4
Περιορισμένη επάρκεια	Μέτρια επάρκεια	Εκτεταμένη επάρκεια	Πλήρης επάρκεια

Πίνακας 2 | Τετραβάθμια κλίμακα βαθμολόγησης

Η διαβαθμολογική αξιοπιστία μεταξύ των δύο αξιολογητών υπολογίστηκε και επιβεβαιώθηκε ως ικανοποιητική.

Στη συνέχεια, εφαρμόστηκαν τα εξής μέτρα ανάλυσης: (1) γλωσσικά μέτρα, (2) κειμενικά μέτρα και (3) αποκλίσεις από τις συμβάσεις του γραπτού ακαδημαϊκού λόγου σε μικροεπίπεδο (επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης) και μακροεπίπεδο (αποκλίσεις στη συνοχή, τη συνεκτικότητα και τη δομή οργάνωσης του λόγου).

Τα 10 γλωσσικά μέτρα που ελέγχθηκαν ανά κείμενο είναι τα εξής:

1. *Λεξική πυκνότητα*: λέξεις περιεχομένου/προτάσεις (Halliday 2004)²
2. *Λεξική ποικιλία*: λεξικά δείγματα (tokens) προς την τετραγωνική ρίζα των λεξικών τύπων (types) (Guiraud's R Guiraud, 1954)
3. *Λεξική εκλέπτυνση*: δύσκολες λέξεις/ σύνολο των λέξεων
4. *Μήκος κειμένου*: προτάσεις³ ανά κείμενο
5. *Συνδετικότητα*: σύνδεσμοι (παράταξη και υπόταξη)/προτάσεις
6. *Υπόταξη*: εξαρτημένες προτάσεις/προτάσεις
7. *Παθητικοποίηση*: μεσοπαθητικά ρήματα/προτάσεις
8. *Μορφολογική συνθετότητα*: δομημένες λέξεις/προτάσεις
9. *Συντακτική συνθετότητα*: λέξεις/προτάσεις
10. *Ονοματοποίηση*: μεταρρηματικές ονοματικές φράσεις/προτάσεις.

Η λεξική ποικιλία, η λεξική εκλέπτυνση, η συνδετικότητα, η μορφολογική συνθετότητα και η παθητικοποίηση υπολογίστηκαν με αυτοματοποιημένο τρόπο μέσω του *Λογισμικού Αναγνωσιμότητας* του ΚΕΓ,⁴ ενώ ο υπολογισμός των υπόλοιπων μέτρων πραγματοποιήθηκε με συμβατικό τρόπο.

Στο πλαίσιο της οργάνωσης του λόγου, υπολογίστηκαν με συμβατικό τρόπο (α) οι οργανωτικοί κειμενικοί δείκτες και (β) οι κειμενικοί δείκτες στάσης (εκτός από συνδέσμους), όπως αποτυπώνονται στον Πίνακα 3.

Οργανωτικοί κειμενικοί δείκτες
Δείκτες πλαισίου (αλληλουχία): <i>πρώτον, δεύτερον...</i>
Δείκτες παραδείγματος: <i>για παράδειγμα...</i>
Δείκτες μετάβασης: <i>επίσης, γι' αυτό...</i>
Δείκτες πλαισίου (συμπέρασμα): <i>συμπερασματικά...</i>
Ενδοφορικοί δείκτες: <i>όπως προανέφερα...</i>
Δείκτες αυτοπτικότητας: <i>σύμφωνα με τον Χ...</i>
Κειμενικοί δείκτες στάσης
Δείκτες δεοντικότητας: <i>πρέπει...</i>
Δείκτες μετριασμού και εμφατικότητας: <i>θα μπορούσε...</i>
Δείκτες τοποθέτησης: <i>συμφωνώ ότι...</i>
Δείκτες πίστης: <i>πιστεύω ότι...</i>
Δείκτες αυτοαναφοράς: <i>εγώ...</i>
Δείκτες συμμετοχικότητας: <i>εμείς...</i>

Πίνακας 3 | Κειμενικοί δείκτες (Hyland and Tse 2004, Uccelli et al. 2013, Αναστασιάδη 2015)

² Ως λέξεις περιεχομένου μετρήθηκαν τα ουσιαστικά, τα ρήματα, τα επίθετα και τα επιρρήματα με αναφορική σημασία, π.χ. *υποθετικά*. Εξαιρέθηκαν εντασιακοί δείκτες, δεικτικά επιρρήματα, συνδετικά στοιχεία, π.χ. *πολύ, εκεί, ακόμη*, κ.ά. (Halliday 2004, Uccelli et al. 2013).

³ Υιοθετώντας την πρακτική των Uccelli et al. (2013), μετρήσαμε ως πρόταση κάθε ολοκληρωμένο κατηγορημα που δηλώνει πράξη, γεγονός και κατάσταση.

⁴ <http://www.greek-language.gr/certification/readability/index.html>

Τέλος, οι αποκλίσεις από τις συμβάσεις του γραπτού ακαδημαϊκού κατηγοριοποιήθηκαν με βάση το πρότυπο των Αναστασιάδη κ.ά. (2009) σε φωνογραφηματικές, π.χ. προσθέρει, μεθένει, αιτιά, ορθογραφικές (αποκλίσεις σε γραμματικά και λεξικά μορφήματα και στη στίξη), μορφολογικές, π.χ. στον χρόνο, τη ρηματική όψη, κτλ., μορφοφωολογικές, π.χ. εισπέρας, μορφοσυντακτικές, π.χ. στο γραμματικό γένος, ενεργές πολίτες, συντακτικές, π.χ. να βοηθήσουν στα παιδιά και σημασιολογικές, π.χ. σκάβουν το πηγάδι του αλλοιού. Παράλληλα, εντοπίστηκαν κειμενικά λάθη στη συνοχή και τη συνεκτικότητα του κειμένου αλλά και στην οργάνωση του λόγου (απουσία επιλογικού συμπεράσματος, τίτλου σε άρθρο, κ.ά.). Τα γλωσσικά και κειμενικά μέτρα και οι αντίστοιχες αποκλίσεις τους κατηγοριοποιούνται στον Πίνακα 4.

Χαρακτηριστικά του ακαδημαϊκού λόγου	Γλωσσικά μέτρα, κειμενικά μέτρα, αποκλίσεις
Λεξιλογικό/ πληροφοριακό φορτίο	Λεξική πυκνότητα Λεξική ποικιλία Λεξική εκλέπτυνση Σημασιολογικές αποκλίσεις
Γραμματική ακρίβεια & συνθετότητα	Μήκος κειμένου Συνδετικότητα Υπόταξη Μεσοπαθητικά ρήματα Μορφολογική συνθετότητα Συντακτική συνθετότητα Ονοματοποίηση Φωνογραφηματικές αποκλίσεις Μορφολογικές, μορφοφωολογικές και μορφοσυντακτικές αποκλίσεις Συντακτικές αποκλίσεις Ορθογραφικές αποκλίσεις
Οργάνωση του λόγου	Συνοχή: Οργανωτικοί κειμενικοί δείκτες & δείκτες στάσης Συνεκτικότητα & Οργάνωση του λόγου: αποκλίσεις

Πίνακας 4 | Μέτρα ανάλυσης των ακαδημαϊκών κειμένων

3.4 Αποτελέσματα

Για κάθε ένα από τα μέτρα ελέγχου της ποιότητας γραφής πραγματοποιήθηκαν αναλύσεις περιγραφικής στατιστικής και συσχετίσεων (Pearson r). Στον Πίνακα 5 αποτυπώνονται οι περιγραφικές στατιστικές αναλύσεις με τους μέσους όρους και την τυπική απόκλιση ανά μεταβλητή. Τα αποτελέσματα των συσχετίσεων τροφοδότησαν την κατασκευή ιεραρχικών μοντέλων πολλαπλής παλινδρόμησης για την ανάδειξη της προβλεπτικής ισχύος των μέτρων σε σχέση με την ποιότητα γραφής (πακέτο SPSS, v.25).

Μέτρα	M.O.	T.A.	Ελάχιστο	Μέγιστο
Ποιότητα γραφής	1.92	.813	1	4
Μήκος κειμένου	44.45	17.78	12	93
Λεξική πυκνότητα	3.63	1.02	2.05	8.17
Λεξική ποικιλία	8.99	1.28	6.77	12.76
Λεξική εκλέπτυνση	48.42	6.47	34.74	64.58
Συνδετικότητα	0.91	0.18	0.40	1.41
Υπόταξη	0.65	0.19	0.31	2.11

Παθητικοποίηση	0.18	0.10	0.25	0.76
Μορφολογική συνθετότητα	1.85	0.68	0.65	4.11
Συντακτική συνθετότητα	6.47	1.43	4.42	15.17
Ονοματοποίηση	0.06	0.06	0.00	0.31
Οργανωτικοί δείκτες	0.08	0.06	0.00	0.34
Δείκτες στάσης	0.32	0.16	0.03	0.82

Πίνακας 5 | Ποιότητα γραφής, λεξικά, γραμματικά, κειμενικά μέτρα & αποκλίσεις (n = 100)

Ιδιαίτερα ενδιαφέρονσα είναι η συσχέτιση των δημογραφικών μεταβλητών με την ποιότητα γραφής, εφόσον παρουσιάστηκε αδύναμη θετική συσχέτιση της ποιότητας γραφής με τη μητρική γλώσσα των σπουδαστών ($r = .240, p = .016$) και με το είδος του λυκείου στο οποίο φοίτησαν ($r = .276, p = .005$), ωστόσο στατιστικά σημαντική. Οι πομακόφωνοι σπουδαστές εμφάνισαν υψηλότερο μέσο όρο βαθμολογίας (Μ.Ο. 2.13, Τ.Α. .806) σε σχέση με τους τουρκόφωνους (Μ.Ο. 1.74, Τ.Α. .782), το ίδιο και όσοι φοίτησαν σε Γενικό Λύκειο (Μ.Ο. 2.28, Τ.Α. .815) και Μειονοτικό Λύκειο (Μ.Ο. 2.04, Τ.Α. .790) σε σχέση με εκείνους που φοίτησαν στο Ιεροσπουδαστήριο (Μ.Ο. 1.48, Τ.Α. .626) και σε Επαγγελματικό Λύκειο (Μ.Ο. 1.63, Τ.Α. .744).

Η συσχέτιση ποιότητας γραφής και λεξικογραμματικών μέτρων αποδείχτηκε σημαντική σε αρκετές περιπτώσεις (βλ. Πίνακα 6). Κυρίαρχη είναι η επίδραση του μήκους των κειμένων, το οποίο αποτελεί δείκτη ποιότητας ($r = .364, p = .000$) σε πολλές αντίστοιχες μελέτες, γι' αυτό και εισήχθη ως μεταβλητή ελέγχου στα μοντέλα πολλαπλής παλινδρόμησης που κατασκευάστηκαν.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1: Ποιότητα γραφής	-										
2: Μήκος κειμένου	.364**										
3: Λεξική πυκνότητα	-.121	-610***									
4: Λεξική ποικιλία	.320**	.595***	.103								
5: Λεξική εκλέπτυνση	-.248*	-.241*	.462***	.273**							
6: Συνδετικότητα	.245*	-.039	.072	-.085	-.468***						
7: Υπόταξη	.075	-.073	.298**	-0.93	.296**	.450***					
8: Παθητικοποίηση	*250	-.078	.468***	.169	.063	.203*	.508***				
9: Μορφολογική συνθετότητα	.193	-340**	.794***	.263**	.322**	.212*	.283**	.415***			
10: Συντακτική συνθετότητα	.076	-.412***	.871***	.115	.230*	.230*	.477***	.581***	.810***		
11: Ονοματοποίηση	.166	-.294**	.608***	.179	.261**	.144	.109	.396***	.679***	.606***	
12: Κειμενικοί δείκτες	.407***	.340**	.023	.435***	-.080	.195	.096	.028	.233*	.150	.237*

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .000$

Πίνακας 6 | Συσχετίσεις κατά ζεύγη: Ποιότητα γραφής, γλωσσικά και κειμενικά μέτρα, αποκλίσεις

Από τις λεξικές παραμέτρους στατιστικά σημαντική μέτρια συσχέτιση εμφάνισε η λεξική ποικιλία (θετική: $r = .320, p = .001$) και η λεξική εκλέπτυνση (αρνητική: $r = -.248, p = .013$). Ωστόσο, και τα δύο αυτά μέτρα εξαιρέθηκαν και δεν εξετάστηκαν ως προβλεπτικοί παράγοντες της ποιότητας γραφής, καθώς κατά την ανάλυση διαπιστώθηκαν επιδράσεις του καθοδηγούμενου τρόπου γραφής και προέκυψε το παράδοξο εύρημα οι σπουδαστές περιορισμένης επάρκειας να μεταφέρουν στο γραπτό τους αυτούσιο λεξιλόγιο του εισαγωγικού κειμένου που τους δόθηκε ως πηγή, χωρίς να προκύπτει συνοχή και συνεκτικότητα.

Από τις γραμματικές παραμέτρους στατιστικά σημαντική αδύναμη θετική συσχέτιση εμφάνισαν μόνο η συνδετικότητα ($r = .245, p = .014$) και η παθητικοποίηση

($r = .250, p = .012$). Παρότι στον Πίνακα 6 φαίνεται ότι οι δύο μεταβλητές παρουσιάζουν και μεταξύ τους συσχέτιση ($r = .203, p = .043$), η στατιστική σημαντικότητα είναι οριακή, και επομένως δεν εκλήφθηκε ως προβληματική η αξιοποίησή τους ως προβλεπτικών παραγόντων της ποιότητας γραφής.

Η λεπτομερής κατηγοριοποίηση των κειμενικών δεικτών, όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 3, δυστυχώς δεν ανέδειξε στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις. Ωστόσο, οι οργανωτικοί δείκτες παρουσίασαν οριακά μη στατιστικά σημαντική συσχέτιση ($r = .190, p = .059$), ενώ σαν σύνολο μαζί με τους δείκτες στάσης παρουσίασαν στατιστικά σημαντική μέτρια θετική συσχέτιση ($r = .407, p = .001$). Έτσι, αξιοποιήθηκαν συνολικά ως προβλεπτικός παράγοντας στα μοντέλα παλινδρόμησης.

Όλες οι αποκλίσεις από τις συμβάσεις του ακαδημαϊκού λόγου τόσο σε μικρο- όσο και σε μακροεπίπεδο εμφάνισαν μέτρια αρνητική στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την ποιότητα γραφής, με εξαίρεση τις μορφολογικές αποκλίσεις. Σε κάθε περίπτωση, ο αυξημένος αριθμός λαθών συνεπάγεται πιο περιορισμένη επάρκεια (αρνητική συσχέτιση). Ωστόσο, επειδή, όπως είναι αναμενόμενο, οι αποκλίσεις παρουσιάζουν και μεταξύ τους συσχετίσεις, για να αποφευχθεί η πολυσυγγραμμικότητα στην παρούσα εργασία αξιοποιήθηκαν ως προβλεπτικοί παράγοντες της ποιότητας γραφής (α) οι αποκλίσεις στο μικροεπίπεδο συνολικά (φωνογραφηματικές, μορφολογικές, μορφοσυντακτικές, συντακτικές και σημασιολογικές, $r = -.562, p = .000$) και (β) οι αποκλίσεις στο μακροεπίπεδο συνολικά (κειμενικές, $r = -.573, p = .000$). Αξίζει να σημειωθεί ότι η μητρική γλώσσα των σπουδαστών παρουσίασε αδύναμη θετική συσχέτιση με τις αποκλίσεις στο μικροεπίπεδο ($r = -.264, p = .008$), με τους τουρκόφωνους σπουδαστές να παρουσιάζουν περισσότερες αποκλίσεις από τους πομακόφωνους και μάλιστα μορφοσυντακτικές ($r = -.271, p = .006$), σημασιολογικές ($r = -.263, p = .008$) και κυρίως συντακτικές ($r = -.351, p = .000$).

Σύμφωνα με τις συσχετίσεις της ποιότητας γραφής με τις γλωσσικές και κειμενικές παραμέτρους και τις αποκλίσεις, ως προβλεπτικοί παράγοντες της ποιότητας γραφής αναδείχτηκαν οι εξής 5: (1) συνδετικότητα, (2) παθητικοποίηση, (3) κειμενικοί δείκτες, (4) γλωσσικές αποκλίσεις και (5) κειμενικές αποκλίσεις.

Οι προηγούμενοι παράγοντες αποτέλεσαν τις ανεξάρτητες μεταβλητές στην ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης με εξαναγκασμένη είσοδο, με εξαρτημένη μεταβλητή την ποιότητα γραφής. Δεδομένης της θετικής συσχέτισης του μήκους του κειμένου με την ποιότητα γραφής αλλά και με τις περισσότερες από τις μεταβλητές, αρχικά εξετάζεται η προβλεπτική του ισχύς (Μ(οντέλο) 1).

	M1	M2	M3	M4	M5
Σταθερά	1.18*** (0.20)	-0.06 (0.41)	0.04 (0.39)	1.44*** (0.44)	1.87*** (0.44)
Μήκος κειμένου	0.36*** (0.004)	0.39*** (0.004)	0.29** (0.004)	0.10 (0.004)	0.04 (0.004)
Γραμματικά μέτρα					
Συνδετικότητα		0.21* (0.38)	0.15 (0.38)	-0.004 (0.36)	0.007 (0.34)
Παθητικοποίηση		0.23* (0.71)	0.23* (0.69)	0.24* (0.61)	0.18* (0.59)
Κειμενικοί δείκτες			0.26** (0.029)	0.26** (0.026)	0.24** (0.024)
Γλωσσικές αποκλίσεις				-0.45*** (0.043)	-0.33*** (0.04)
Κειμενικές αποκλίσεις					-0.29** (1.00)

Δείκτης καταλληλότητας R^2	.132	.253	.314	.464	.524
------------------------------	------	------	------	------	------

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .000$

Πίνακας 7 | Μοντέλα πολλαπλής παλινδρόμησης, β (SE)

Στη συνέχεια, προστίθενται οι γραμματικές μεταβλητές (συνδεδετικότητα, παθητικοποίηση, M2). Ακολουθούν οι κειμενικοί δείκτες (M3). Στο τέλος, εξετάζεται η αθροιστική προβλεπτική ισχύς των γλωσσικών αποκλίσεων (M4) και των κειμενικών αποκλίσεων (M5).

Σύμφωνα με τον Πίνακα 7, το μήκος κειμένου εξηγεί το 13.2% της μεταβλητότητας στην ποιότητα γραφής (M1). Με την είσοδο των γραμματικών μέτρων (συνδεδετικότητα, παθητικοποίηση) ερμηνεύεται ακόμη ένα 12.1% της διακύμανσης (M2). Η προσθήκη των κειμενικών δεικτών εξηγεί ένα πρόσθετο 6.1% της διακύμανσης (M3). Τέλος, εισάγοντας τις γλωσσικές και κειμενικές αποκλίσεις ερμηνεύεται ένα πρόσθετο 15.1% (M4) και 6% (M5) αντίστοιχα. Έτσι το τελικό μοντέλο είναι σε θέση να ερμηνεύσει το 52.4% της συνολικής διακύμανσης της ποιότητας γραφής με όλες τις συνιστώσες του να παρουσιάζουν στατιστική σημαντικότητα εκτός από τη συνδεδετικότητα.

4 Συζήτηση

Η πολυπαραγοντική ανάλυση των ακαδημαϊκών κειμένων των σπουδαστών της μουσουλμανικής μειονότητας ως συνισταμένη λεξικογραμματικών, κειμενικών παραμέτρων και αποκλίσεων ανέδειξε ενδιαφέροντα ευρήματα.

Ποιότητα γραφής & δημογραφικές μεταβλητές

Οι περισσότεροι σπουδαστές (79%) παρουσίασαν περιορισμένη έως μέτρια ακαδημαϊκή επάρκεια στην ακαδημαϊκή γραφή (βλ. Διάγραμμα 1).

Διάγραμμα 1 | Ποιότητα γραφής * ποσοστό σπουδαστών

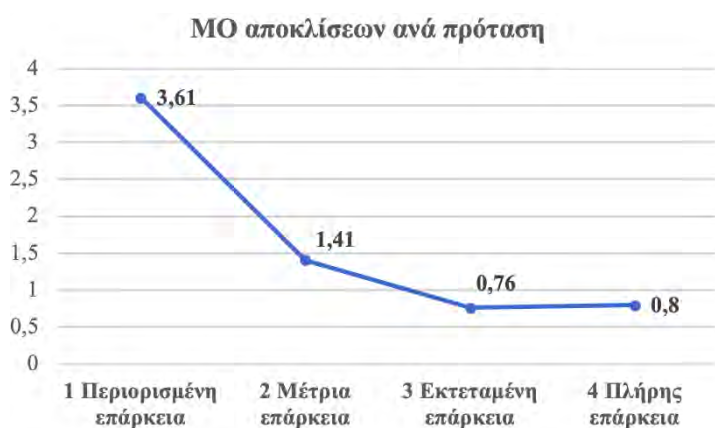
Οι πομακόφωνοι σπουδαστές απόφοιτοι Γενικού Λυκείου εμφάνισαν μεγαλύτερη ευχέρεια στην ανάπτυξη γραπτού ακαδημαϊκού λόγου, εύρημα που εγείρει συζήτηση

γύρω από θέματα εκπαίδευσης, γλωσσικής τυπολογίας και διδακτικής αλλά και ταυτότητας και ένταξης. Η συσχέτιση ποιότητας γραφής και φύλου δεν αναδείχτηκε στατιστικά σημαντική όπως σε άλλες έρευνες.

Ποιότητα γραφής, λεξικά, γραμματικά και κειμενικά μέτρα, αποκλίσεις

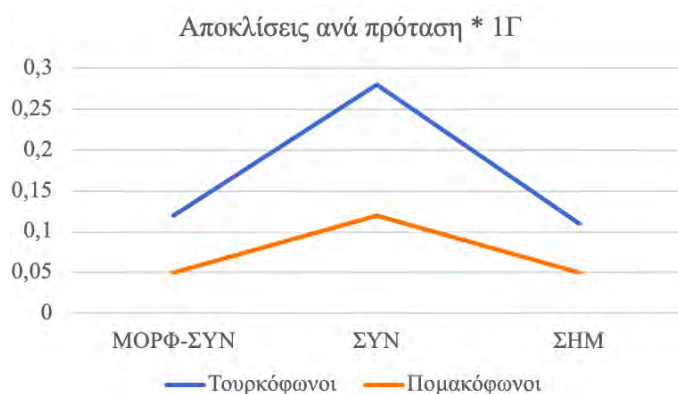
Η ανάλυση των γλωσσικών μέτρων των ακαδημαϊκών κειμένων ανέδειξε επίσης ιδιαίτερα σημαντικές παραμέτρους, παρά το γεγονός ότι υπήρξε συσχέτιση μόνο της συνδετικότητας και της παθητικοποίησης με την ποιότητα γραφής. Για παράδειγμα, το μέτρο της υποτάξης δεν εμφάνισε στατιστική σημαντικότητα ενδεχομένως επειδή ο μεγάλος όγκος κειμένων που βαθμολογήθηκε με 2 (μέτρια επάρκεια) διέθεταν αυξημένη υποτακτική σύνδεση, κυρίως βουλευτικές προτάσεις χωρίς εξάρτηση από κύρια πρόταση. Στην ίδια λογική, δείκτες στάσης εμφανίστηκαν σε μεγάλο βαθμό σε κείμενα χαμηλής επάρκειας, λόγω της αυξημένης συσσώρευσης δεοντικών ρημάτων, δεικτών αυτοαναφοράς και συμμετοχικότητας. Συνεπώς, η ανάλυση μπορεί να ενσωματώσει και πιο λεπτομερή στοιχεία όχι μόνο ως προς τη συχνότητα των στοιχείων αλλά και ως προς τη μεταξύ τους διαφοροποίηση.

Τα πιο επαρκή ως προς την ακαδημαϊκή γραφή κείμενα παρουσίασαν, όπως ήταν αναμενόμενο, και λιγότερες αποκλίσεις ανά πρόταση (βλ. Διάγραμμα 2).

Διάγραμμα 2 | Ποιότητα γραφής * αποκλίσεις

Ωστόσο, ακόμη και οι σπουδαστές με εκτεταμένη ή πλήρη επάρκεια φάνηκε να παλινδρομούν, εμφανίζοντας κάποιες φωνολογικές (μεταθέτοντας τον τόνο στη λήγουσα), μορφολογικές (στον σχηματισμό λόγιων τύπων) και μορφοσυντακτικές (στη συμφωνία γένους) αποκλίσεις, ενδεχομένως μετατοπίζοντας το βάρος στην επιχειρηματολόγηση (βλ. και απολίθωση Ellis, 1994), όχι όμως κειμενικές.

Διάγραμμα 3 | ΜΟ αποκλίσεων * 1Γ

Ακόμη, οι τουρκόφωνοι σπουδαστές εμφανίζουν περισσότερες αποκλίσεις μορφοσυντακτικές, σημασιολογικές και κυρίως συντακτικές, διαπίστωση που συνηγορεί στην επίδραση της 1Γ (βλ. Διάγραμμα 3).

Ποιότητα γραφής & προβλεπτικοί παράγοντες

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα ευρήματα ως προς τους παράγοντες πρόβλεψης της ποιότητας γραφής. Το προτεινόμενο συνδυαστικό μοντέλο ερμηνεύει το 52.4% της διακύμανσης της ποιότητας γραφής, ενώ δεν έχουν συνυπολογιστεί τα λεξικά μέτρα και τα δεδομένα είναι ιδιαίτερα θορυβώδη. Οι τρεις σημαντικότεροι προβλεπτικοί παράγοντες της ποιότητας γραφής, εκτός από το μήκος του κειμένου, είναι η γραμματική συνθετότητα και κυρίως η παθητικοποίηση (12.1%) και το σύνολο των γλωσσικών αποκλίσεων στο μικροεπίπεδο (15.1%). Ωστόσο, καθοριστική είναι και η συμβολή των κειμενικών δεικτών και αποκλίσεων που προσθέτουν ακόμη ένα 12,1% στην ερμηνεία της διακύμανσης.

Βέβαια, η πολυπαραγοντική ανάλυση μπορεί να επεκταθεί ώστε να συμπεριλάβει παραμέτρους όπως η εγκυρότητα των επιχειρημάτων, η συνεκτικότητα αλλά και η διαφοροποίηση των τύπων σε ένα κείμενο, π.χ. πόσοι διαφορετικοί κειμενικοί τύποι εμφανίζονται ανά κείμενο.

Σε κάθε περίπτωση η παραπάνω ανάλυση και μοντελοποίηση παρέχει κάποια πρώτα δεδομένα για την κατεύθυνση της διδασκαλίας, την αξιοποίηση καινοτόμων προσεγγίσεων για τη διδασκαλία της γραμματικής, των κειμενικών ειδών και της οργάνωσης του λόγου, την ισότιμη ενίσχυση της 1Γ και της 2Γ των σπουδαστών και την έμφαση στην τυπολογική τους διαφοροποίηση. Είναι προφανές ότι την ερμηνεία των ευρημάτων μπορεί να ενισχύσει η διεξαγωγή παρόμοιων ερευνών στη μητρική γλώσσα.

Βιβλιογραφία

- Αγαθοπούλου, Ελένη. 2013. “Διδασκαλία Δεύτερης Γλώσσας για Ακαδημαϊκούς Σκοπούς I: Εισαγωγή στο Πεδίο και Εφαρμογές Γλωσσολογικών Αναλύσεων.” *Διαδρομές στη Διδασκαλία της Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2015. “Γραμματική του Νεοελληνικού Επιστημονικού Λόγου.” *Πρακτικά του 10^{ου} Συνεδρίου της ΕΛΕΤΟ*.

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, Βλέτση, Ελένη, Μητσιάκη, Μαρία, και Βαλεντίνα Χούμα. 2009. “Τα Γλωσσικά Λάθη Μαθητών της Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας και ο Ρόλος της Γ1 στις Πολυπολιτισμικές Τάξεις.” Στο *Colloque International sur l’Interculturel*, 597–612. Thessaloniki, 12-14 Décembre 2008.
- Bachman, Lyle. 1989. “The Development and Use of Criterion-referenced Tests of Language Ability in Language Program Evaluation”. Στο R. Johnson (επιμ.), *The Second Language Curriculum*, 242–258. Cambridge: CUP.
- Bailey, Alison. 2007. *The Language Demands of School: Putting Academic English to the Test*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Beers, Scott, and William Nagy. 2009. “Syntactic Complexity as a Predictor of Adolescent Writing Quality: Which Measures? Which Genre?” *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal* 22(2):185–200.
- Biber, Douglas, and Berthany Gray. 2013. “Discourse Characteristics of Writing and Speaking Task Types on the TOEFL iBT Test: A Lexico-grammatical Analysis”. TOEFL iBT Research Report (TOEFL iBT-19). Princeton, NJ: Educational Testing Service.
- Colombi, Cecilia, and Mary Schleppegrell. 2002. “Theory and Practice in the Development of Advanced Literacy.” Στο Mary Schleppegrell, and Cecilia Colombi (επιμ.), *Developing Advanced Literacy in First and Second Languages: Meaning with Power*, 1–20. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cummins, Jim. 1980. “The Cross-lingual Dimensions of Language Proficiency: Implications for Bilingual Education and the Optimal Age Issue.” *TESOL Quarterly* 14:175–187.
- Ellis, Rod. 1994. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: OUP.
- Grabe, William, and Robert Kaplan. 1996. *Theory and Practice of Writing*. London, England: Longman.
- Granger, Sylviane, and Magali Paquot. 2010. “Customising a General EAP Dictionary to Meet Learner Needs.” Στο Sylviane Granger, and Magali Paquot (επιμ.), *Proceedings of ELEX2009*, 87–96. Louvain-la-Neuve, Presses Universitaires de Louvain.
- Halliday, Michael. A. K. 1994a. “A Language Development Approach to Education”. Στο Norman Bird et al. (επιμ.), *Language and learning. Papers presented at the Annual International language in Education Conference*, Hong Kong.
- Halliday, Michael. 1994b. *Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Halliday, Michael. A. K. 2004. *The Language of Science*. London, England: Continuum.
- Hardy, Jack, and Ute Römer. 2013. “Revealing Disciplinary Variation in Student Writing: A Multi-dimensional Analysis of the Michigan Corpus of Upper-level Student Papers (MICUSP).” *Corpora* 8(2):183–207.
- Hyland, Ken. 2007. *Genre and Second Language Writing*. USA: The University of Michigan Press.
- Hyland, Ken, and Polly Tse. 2004. “Metadiscourse in Academic Writing: A Reappraisal.” *Applied Linguistics* 25(2):156–177.
- Kellogg, Ronald., and Bascom Raulerson III. 2007. “Improving the Writing Skills of College Students.” *Psychonomic Bulletin and Review* 14:237–242.
- Κουτσουλέλου-Μίχου, Σταματία. 2009. *Όψεις του Ακαδημαϊκού Λόγου*. Αθήνα: Gutenberg.

- Kyle, Kristoffer, and Scott Crossley. 2016. "The Relationship Between Lexical Sophistication and Independent and Source-based writing." *Journal of Second Language Writing* 34:12–24.
- McNamara, Danielle., Crossley, Scott., and Philippe McCarthy. 2010. "Linguistic Features of Writing Quality." *Written Communication* 27:57–86.
- Παγκουρέλια, Ευγενία. 2013. "Ανάπτυξη Επιχειρηματολογίας στο Λύκειο: Εκπαιδευτικές Πρακτικές." Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΠΤΠΕ, Βόλος.
- Tantos, Alexandros, and Despoina Papadopoulou. 2014. "Stand-off Annotation in Learner Corpora: Compiling the Greek Learner Corpus (GLC)." Στο Ana Díaz Negrillo, and Francisco Javier Díaz Pérez (επιμ.), *Specialisation and Variation in Language Corpora*, Peter Lang – International Academic Publishers.
- Σαραφίδου, Τριανταφυλλιά, και Ζερδελή, Σοφία. 2008. "Η Εκμάθηση της Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας από Μαθητές της Μουσουλμανικής Μειονότητας της Θράκης." Στο Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου *Ευρωπαϊκό Έτος Διαπολιτισμικού Διαλόγου: Συνομιλώντας με τις γλώσσες-πολιτισμούς*. Θεσσαλονίκη, 736–749. 12-14 Δεκεμβρίου.
- Schleppegrell, Mary. 2001. "Linguistic Features of the Language of Schooling." *Linguistics and Education* 14(4):431–459.
- Schleppegrell, Mary. 2004. *The Language of Schooling: A Functional Linguistics Perspective*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Snow, Catherine, and Paola Uccelli. 2009. "The Challenge of Academic Language." Στο David Olson, και Nancy Torrance (επιμ.), *The Cambridge Handbook of Literacy*, 112–133. Cambridge University Press.
- Uccelli, Paola, Dobbs, Christina, and Jessica Scott. 2013. "Mastering Academic Language: Organization and Stance in the Persuasive Writing of High School Students." *Written Communication* 30:36–62.

Ανάλυση του εκπαιδευτικού λόγου: Αξιολογικά σχόλια των εκπαιδευτικών σε γραπτά κείμενα μαθητών

Αθανάσιος Μιχάλης

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

michathan@ppp.uoa.gr

Abstract

This paper concerns a research attempt at analyzing the professional educational discourse. Specifically, we investigate the evaluative comments of language teachers of the Greek secondary education on a number of high school students' texts. The methodological tools of this study were the interaction analysis and the critical discourse analysis, according to the theory and the research practices of the analysis of the institutional discourse and the educational discourse. The results of this study show the essential influence of the traditional / pre – scientific discourse over the evaluative discourse of the teachers, and the asymmetry of knowledge characterizing the relationship between teachers and students in the institutional framework.

Keywords: professional educational discourse, institutional educational discourse, asymmetry of knowledge, critical discourse analysis, traditional discourse

1 Θέμα του άρθρου

Θεματικός άξονας της παρούσας μελέτης είναι η ανάλυση του εκπαιδευτικού λόγου (educational discourse analysis). Στη διεθνή βιβλιογραφία, ο εκπαιδευτικός λόγος εξετάζεται σε δύο επίπεδα (Roberts 2011, Mayr 2015):

- i. Ως θεσμικός εκπαιδευτικός λόγος (institutional discourse): η εκπαίδευση ως θεσμός συνιστά κοινωνική πρακτική, η οποία διαμεσολαβείται σημειωτικά από καθορισμένες τάξεις λόγων (orders of discourses), δηλαδή από κείμενα συγκεκριμένων κειμενικών ειδών (νομικά / διοικητικά έγγραφα, προγράμματα σπουδών, εκπαιδευτικά εγχειρίδια, επιστημονικά άρθρα), τα οποία αποτελούν μέσα επικοινωνίας μεταξύ των μελών των εκπαιδευτικών οργανισμών και συνδέονται με δεδομένους λόγους (π.χ. επιστημονικό, διοικητικό, πολιτικό, παιδαγωγικό) (Fairclough 2014).
- ii. Ως επαγγελματικός εκπαιδευτικός λόγος (professional discourse): πρόκειται για τη διαδραστικού τύπου επικοινωνία (ανταλλαγή γραπτών / προφορικών μηνυμάτων) μεταξύ των εκπαιδευτικών και των μαθητών τους στο πλαίσιο των διδακτικών δραστηριοτήτων.

Η παρούσα μελέτη αναφέρεται στη δεύτερη κατηγορία του εκπαιδευτικού λόγου, τον επαγγελματικό εκπαιδευτικό λόγο, καθώς συνιστά διερεύνηση του αξιολογικού λόγου των εκπαιδευτικών: συγκεκριμένα, πρόκειται για ανάλυση των σχολίων των φιλόλογων σε γραπτά κείμενα των μαθητών τους, τα οποία παράχθηκαν στο πλαίσιο δραστηριοτήτων συγγραφής κειμένων.

2 Μεθοδολογικό υπόβαθρο της έρευνας

Η διερεύνηση του αξιολογικού λόγου των φιλολόγων στην παρούσα μελέτη θα μπορούσε να ενταχθεί στις εκλεκτικού τύπου έρευνες (eclectic research approach), με την έννοια ότι αξιοποιούνται δύο βασικές ερευνητικές προσεγγίσεις (Roberts 2011, Tsui 2011, Adger και Wright 2015, Mayr 2015):

- i. η ανάλυση του διαδραστικού λόγου (interaction analysis),
- ii. η κριτική ανάλυση λόγου (critical discourse analysis).

Ο τρόπος της αξιοποίησης των προσεγγίσεων αυτών αναλύεται στις ακόλουθες υποενότητες.

2.1 Ανάλυση διαδραστικού λόγου

Στη σύγχρονη ανάλυση του επαγγελματικού εκπαιδευτικού λόγου, η έμφαση δίνεται στη μορφή και τα χαρακτηριστικά της επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων που συμμετέχουν σε μια εκπαιδευτική δραστηριότητα (participants / interactants). Όπως είναι αποδεκτό από την πλειονότητα των ερευνητών, η αλληλεπίδραση μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών ως συνομιλιακό κειμενικό είδος διέπεται, βάσει της κατηγοριοποίησης του Halliday για τις διαστάσεις της προφορικής επικοινωνίας, από το οργανωτικό σχήμα της διαδραστικής συζήτησης (exchange). Συγκεκριμένα, η διαδραστική συζήτηση μεταξύ του εκπαιδευτικού και των μαθητών περιγράφεται αποτελεσματικά μέσω του δομικού σχήματος «Εισαγωγή θέματος από τον εκπαιδευτικό / ερώτηση – Ανταπόκριση μαθητή – Αξιολόγηση της ανταπόκρισης / Διευκρινιστική ερώτηση / σχόλιο» (Initiation – Response – Evaluation / Follow up (I-R-E/F)): με άλλα λόγια, κάθε διδακτική διαδικασία απαρτίζεται από ένα σύνολο διαδραστικών συζητήσεων, στο πλαίσιο των οποίων ο εκπαιδευτικός θέτει ένα ζήτημα, οι μαθητές ανταποκρίνονται με συγκεκριμένες τοποθετήσεις, τις οποίες ο εκπαιδευτικός αξιολογεί (Tsui 2011, Mayr 2015).

Στο άρθρο αυτό υποστηρίζεται η άποψη ότι τα σχόλια στα γραπτά κείμενα των μαθητών είναι δυνατό να αναλυθούν με βάση το πιο πάνω δομικό σχήμα και, συγκεκριμένα, να υπαχθούν στο τρίτο σκέλος του, στην αξιολόγηση της ανταπόκρισης των μαθητών. Η υπαγωγή των αξιολογικών σχολίων των εκπαιδευτικών στο δομικό σχήμα της διαδραστικής συζήτησης δικαιολογείται, με βάση την άποψη του γράφοντος, από τα ακόλουθα δεδομένα:

- τα αξιολογικά σχόλια των εκπαιδευτικών αναφέρονται στο γραπτό κείμενο που παρήγαγαν οι μαθητές ως ανταπόκριση (response) σε συγκεκριμένο θέμα, το οποίο τους έθεσε ο / η φιλόλογος (initiation).
- μεγάλο ποσοστό από τις γλωσσικές επιλογές των εκπαιδευτικών στα σχόλιά τους ανήκουν στο συνομιλιακό ύφος (colloquialism), όπως φαίνεται στον ακόλουθο πίνακα:

Συνομιλιακά χαρακτηριστικά	Λόγος των εκπαιδευτικών
<i>Χρήση β' ενικού προσώπου / Κλητικές προσφωνήσεις</i>	Επιθυμείτε να συνεργαστείτε Ανδριάννα. Καλή η προσπάθειά σου. Οι συλλογισμοί σου είναι ημιτελείς.

<i>Χρήση κατευθυντικού λόγου (commands)</i>	Προσπάθησε να κάνεις ευανάγνωστα γράμματα Να είσαι πιο αναλυτικός στη σκέψη σου. Να χρησιμοποιείς συνδετικές λέξεις. Πρόσεχε πώς χρησιμοποιείς τους συνδέσμους. Προσοχή στην ορθογραφία.
<i>Τηλεγραφικός / ελλειπτικός λόγος (incomplete sentences)</i>	Αρκετές ιδέες! Εναλλαγή προσώπων. Χωρίς συνοχή το κείμενο. Περιορισμένο λεξιλόγιο. Εκφραστικά λάθη. Απουσία συνοχής. Ασάφειες.
<i>Επιφωνηματικά εκφωνήματα (exclamations)</i>	Μπράβο σου!

Πίνακας 1 | Διαστάσεις του συνομιλιακού ύφους των εκπαιδευτικών

Συγκεκριμένα, στην παρούσα μελέτη, διερευνήθηκαν τα σχόλια των εκπαιδευτικών σε πενήντα τέσσερα γραπτά μαθητών του γυμνασίου (είκοσι τέσσερα της πρώτης τάξης, επτά της δευτέρας και είκοσι τρία της τρίτης). Τα αξιολογικά σχόλια των εκπαιδευτικών αναλύθηκαν μέσω συγκεκριμένου εργαλείου ανάλυσης του διαδραστικού λόγου, δηλαδή της επεξεργασίας πληροφοριών (information processing research approach). Μέσω του εργαλείου αυτού, εξετάστηκε ο ανατροφοδοτικός λόγος των εκπαιδευτικών ως προς τη μορφή του με βάση τους ακόλουθους άξονες:

- i. τη διορθωτική ανατροφοδότηση (corrective feedback) και
- ii. τη σχολιαστική ανατροφοδότηση (responding feedback).

Όσον αφορά τις διορθωτικές ανατροφοδοτήσεις των εκπαιδευτικών, αυτές ελέγχθηκαν με κριτήριο τις ακόλουθες παραμέτρους (Harmer 2004, Ellis 2006):

- αν πρόκειται για έμμεσες διορθώσεις (implicit corrective feedback), οι οποίες έχουν ως στόχο την ενεργοποίηση της σκέψης του μαθητή (prompting): αφορούν την απλή υπογράμμιση των αντιγραμματικών τύπων, των λεξιλογικών και των δομικών αστοχιών των μαθητών (underlining) ή την υπογράμμιση των μαθητικών λαθών με ταυτόχρονη δήλωση, μέσω χαρακτηριστικού συμβόλου, του επιπέδου γλωσσικής ανάλυσης όπου ανήκει το κάθε λάθος (using corrective symbols as negative feedback).
- αν πρόκειται για άμεσες διορθώσεις (explicit corrective feedback): αναφέρονται στην απλή επισήμανση του γραμματικού / αποδεκτού γλωσσικού τύπου (reformulation as positive feedback) ή στην επισήμανση του αποδεκτού τύπου παράλληλα με τη διατύπωση των σχετικών κανόνων (metalinguistic feedback).
- αν πρόκειται για πλήρη διόρθωση των λαθών των μαθητών ή για επιλεκτική διόρθωση (selective correction) σφαλμάτων που ανήκουν σε συγκεκριμένη κατηγορία.

Όσον αφορά τις σχολιαστικές ανατροφοδοτήσεις των εκπαιδευτικών, αυτές διερευνώνται βάσει των εξής αξόνων (Harmer 2004):

- αν πρόκειται για γενικού χαρακτήρα σχόλια του εκπαιδευτικού σχετικά με το περιεχόμενο, τη δομή και τις γλωσσικές επιλογές των μαθητών (post – writing task comments).
- αν πρόκειται για σχόλια αποφαντικού λόγου (evaluation statements), για ερωτηματικά ή για κατευθυντικά εκφωνήματα.

Επίσης, τα ανατροφοδοτικά σχόλια των εκπαιδευτικών αναλύονται στην παρούσα έρευνα και ως προς τα διαδραστικά στοιχεία τους, με βάση τους ακόλουθους άξονες (Roberts 2011, Mayr 2015):

- i. τον στοχοθετικό προσανατολισμό (goal orientation): στο πλαίσιο κάθε διαδραστικής επικοινωνίας, αναδεικνύονται μέσω συγκεκριμένων εκφωνημάτων κάποιου / κάποιων ομιλητών οι στόχοι της συζήτησης.
- ii. Τους περιορισμούς διαδραστικής συζήτησης (particular interactional constraints): σε κάθε επικοινωνιακή ανταλλαγή, υφίστανται συγκεκριμένοι περιορισμοί ως προς τα δικαιώματα συμμετοχής στη συζήτηση (participation rights) και τους κανόνες συνεισφοράς (turn-taking) που αφορούν τον κάθε συνομιλητή.
- iii. Την κατανόηση από τους μαθητές των συνυποδηλώσεων των σχολίων των φιλολόγων (special inferential framework):

2.2 Κριτική ανάλυση λόγου

Θεωρείται σκόπιμο να τονιστεί ότι η ανάλυση του διαδραστικού λόγου εκπαιδευτικού και μαθητών συνιστά προϋπόθεση της κριτικής ανάλυσης του εκπαιδευτικού λόγου, η οποία ακολουθεί. Αυτό συμβαίνει, διότι μέσω της διαδραστικής συζήτησης αναδεικνύεται η κοινωνική δύναμη (social power) του κάθε συμμετέχοντος, η οποία απορρέει από το επαγγελματικό του κύρος και τη δυνατότητα ελέγχου του περιεχομένου της συζήτησης (control of content of interaction). Ειδικότερα, μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών υφίσταται ασυμμετρία γνώσης (asymmetry of knowledge), η οποία είναι αποτέλεσμα της επαγγελματικής εξειδίκευσης του εκπαιδευτικού, και προσδιορίζει τις υφολογικές επιλογές του και τον συνομιλιακό του ρόλο κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασής του με τους μαθητές.

Προκειμένου για την παρούσα έρευνα, η διαδικασία της κριτικής ανάλυσης λόγου συνίσταται στη συσχέτιση του αξιολογικού λόγου των εκπαιδευτικών στο πλαίσιο συγκεκριμένων επικοινωνιακών ανταλλαγών με τους μαθητές τους (discourses με μικρό d) με το θεσμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο παράγεται ο λόγος αυτός, με τις δράσεις, τα κείμενα και τις ταυτότητες που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με το συγκεκριμένο περιβάλλον (Discourses με κεφαλαίο το D, σύμφωνα με την ορολογία του Foucault), όπως και με το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό και πολιτικό συγκείμενο.

Ειδικότερα, στο πλαίσιο της κριτικής ανάλυσης του αξιολογικού λόγου των εκπαιδευτικών επιχειρούνται οι πιο κάτω διαδικασίες:

- i. ανάλυση (βάσει των μεθοδολογικών αρχών της συστημικής - λειτουργικής θεωρίας) των γλωσσικών και των υφολογικών επιλογών των εκπαιδευτικών (register) σε σχέση με το πεδίο (field), δηλαδή τη δραστηριότητα στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιήθηκε η επικοινωνιακή ανταλλαγή, με στόχο τη διερεύνηση των επιστημονικών και των εκπαιδευτικών λόγων (discourses) που αναπλαισιώνονται στον αξιολογικό λόγο των φιλολόγων (Fairclough 2014): συγκεκριμένα, διερευνάται αν αναπλαισιώνεται στον λόγο του εκπαιδευτικού
 - ο σύγχρονος γλωσσολογικός λόγος (κειμενογλωσσολογικός / πραγματολογικός), ο οποίος αφορά την εξέταση της παραγωγής εκφωνημάτων και κειμένων βάσει σαφώς προσδιορισμένων κριτηρίων, όπως τα αξιώματα της ποσότητας, της ποιότητας, του τρόπου και της συνάφειας, οι κειμενικές ορίζουσες της πληροφορητικότητας, της αποδεκτότητας, της

προθετικότητας, της συνοχής και της συνεκτικότητας, της καταστασιακότητας, η καταλληλότητα (appropriateness) και η δυνατότητα προσπέλασης (feasibility) ως διατάξεις της επικοινωνιακής ικανότητας (Αρχάκης 2005, Leech κ. ά. 2006)

- ή ο προεπιστημονικός / παραδοσιακός εκπαιδευτικός λόγος, στο πλαίσιο του οποίου τα κείμενα αξιολογούνται βάσει κριτηρίων, όπως η πληρότητα, η σαφήνεια, η ακρίβεια, η πυκνότητα, η καλλιέργεια, η λεπτότητα και η συνθετότητα της σκέψης και η αλληλουχία νοημάτων (Kroll 1997, Μήτσης 2002).
- ii. εξέταση και απόπειρα ερμηνείας του πλέγματος των σχέσεων καθηγητή – μαθητή και της αντίστοιχης ιεραρχίας που δημιουργείται μέσω των γλωσσικών επιλογών των εκπαιδευτικών στα σχόλιά τους.
- iii. ανάλυση των γλωσσικών και των υφολογικών επιλογών των εκπαιδευτικών σε σχέση με τον τόνο (tenor), τη μορφή των διαπροσωπικών τους σχέσεων με τους μαθητές, με στόχο τη διερεύνηση της πιθανής χρήσης από την πλευρά τους τεχνικών, όπως ο ευφημισμός (euphemisation).

3 Αποτελέσματα της έρευνας

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την επεξεργασία του αξιολογικού λόγου των εκπαιδευτικών με βάση τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ανάλυσης διαδραστικού λόγου και της κριτικής ανάλυσης λόγου παρατίθενται στις ακόλουθες υποενότητες:

3.1 Ανάλυση διαδραστικού λόγου

Όπως επισημάνθηκε στην ενότητα 2.1, το πρώτο στοιχείο που διερευνάται στο πλαίσιο της ανάλυσης του διαδραστικού λόγου είναι ο άμεσος ή ο έμμεσος χαρακτήρας της διορθωτικής ανατροφοδότησης του εκπαιδευτικού. Από την ανάλυση του εκπαιδευτικού λόγου που μελετήθηκε στην παρούσα έρευνα προκύπτει ότι ο άμεσος ή ο έμμεσος χαρακτήρας των διορθωτικών παρεμβάσεων είναι εξαρτημένος από τις αντιλήψεις του κάθε εκπαιδευτικού για την αξιολόγηση των μαθητών: κάποιοι εκπαιδευτικοί (όπως οι φιλόλογοι της β' και της γ' τάξης του γυμνασίου) εφαρμόζουν συστηματικά μορφές της έμμεσης αξιολόγησης (πίνακας 2), ενώ άλλοι (όπως ο/η φιλόλογος της α' τάξης του γυμνασίου) αξιοποιούν στις περισσότερες περιπτώσεις την άμεση (πίνακας 3).

Μορφή έμμεσης διόρθωσης	Μαθητικό κείμενο (οι υπογραμμίσεις των λέξεων έγιναν από τους εκπαιδευτικούς)	Προσθήκη εκπαιδευτικού
Υπογράμμιση λάθους	<p>Η Ελλάδα, παρόλο που είναι μικρή <u>σαν</u> έκταση...</p> <p>Θα θέλαμε να συνεργαστούμε με <u>άλλα</u> σχολεία από <u>άλλες</u> ευρωπαϊκές χώρες, καθώς είναι δεδομένο ότι δεν έχουμε συνεργασία με σχολεία <u>άλλων</u> περιοχών.</p> <p>...για να γνωριστούν μεταξύ τους οι μαθητές που θα συμμετέχουν στο πρόγραμμα <u>αυτό</u>. <u>Όπως</u> και οι μαθητές μας θα μπορέσουν να επισκευτούν...</p>	----

	<p>Η Ευρωπαϊκή ένωση είναι σαν ένα ανοικτό παράθυρο το οποίο άμα κλείσει θα <u>καταστραφούν πολύ νέοι</u></p> <p>Δημιουργικό <u>Οστόσο</u> Της ανταλλαγής Πλυθησμό</p>	
<p><i>Χρήση συμβόλου / επισημάνση του επιπέδου γλωσσικής ανάλυσης</i></p>	<p>Το να συνεργαστούμε με εξωτερικά σχολεία <u>από άλλες χώρες</u></p> <p>Το σχολείο στο Λονδίνο <u>όπου</u> εγώ και οι συμμαθητές μου</p> <p>Επιπλέον, η χώρα αυτή έχει πολλά χωριά, φτηνά αντικείμενα, πολλά αξιωθέατα, ώστε ένας τουρίστας να ευχαριστηθεί τη <u>επίσκεψη στην Ελλάδα. Επί προσθέτως, θα μπορούσε το σχολείο μας να ξεκινήσει ένα πρόγραμμα...</u></p> <p>...έχουμε λάβει αρκετά ερεθίσματα για την αξία της συνεργασίας χωρών της Ευρώπης <u>λόγω της συγγένειας των πολιτισμών που κυριαρχούν στο συγκεκριμένο πλαίσιο.</u></p> <p>Σας γράφουμε αυτή την επιστολή προκειμένου να συνεργαστούμε σε <u>θέμα που αφορούν άμεσα εμάς...</u></p> <p>Υπάρχουν έθουσες και για ξεχωριστά μαθήματα <u>όπως η πληροφορική που για να πραγματοποιηθεί έχουμε έθουσες...</u></p> <p>Όλη αυτή η κατάσταση με τα κινητά και τις οθόνες πρέπει να <u>αλλάξει</u></p>	<p><i>Έκφραση</i></p> <p><i>Χρήση αναφορικού</i></p> <p><i>Συνοχή</i></p> <p><i>Έκφραση / ασάφεια</i></p> <p><i>Σύνταξη</i></p> <p><i>Διατύπωση</i></p> <p>;</p>

Πίνακας 2 | Παραδείγματα έμμεσης διορθωτικής ανατροφοδότησης

Μορφή άμεσης ανατροφοδότησης	Μαθητικό κείμενο (οι υπογραμμίσεις έγιναν από τους εκπαιδευτικούς)	Διόρθωση εκπαιδευτικού
<p><i>Αναδιαμόρφωση του εκφωνήματος του μαθητή (reformulation)</i></p>	<p>Υπάρχουν κι άλλοι λόγοι <u>στους</u> οποίους</p> <p>...θα ήταν καλύτερο να διαβάζουν τα παιδιά βιβλία, διότι θα ήταν <u>πιο έξυπνα</u> και θα είχαν καλό γραπτό και <u>ομιλητικό λόγο</u></p> <p>Ένας άλλος λόγος είναι ότι <u>όταν διαβάζουν ένα βιβλίο, η ανάγνωσή του ταυτίζεται με την μελέτη για τις τελικές εξετάσεις.</u></p> <p>Άλλα <u>πράγματα</u> μας <u>κυριεύουν</u> και <u>έχουμε αφήσει στην άκρη τα βιβλία</u></p>	<p><i>για τους οποίους</i></p> <p><i>καλλιεργημένα προφορικό</i></p> <p><i>Για τα παιδιά η ανάγνωση ενός βιβλίου / τελικές</i></p> <p><i>Ενδιαφέροντα / προσελκύουν / παραμερίζει</i></p>
<p><i>Μεταγλωσσική ανατροφοδότηση</i></p>	<p>Μερικά παιδιά δεν διαβάζουν βιβλία διότι έχουν πολύ διάβασμα για το σχολείο, αλλά γιατί έχουν δραστηριότητες και φροντιστήρια ξένων γλωσσών και <u>πολλά άλλα.</u></p> <p>Πιστεύουν ότι <u>κανένα παιδί</u> δεν προτιμάει να διαβάσει...</p> <p>Αγαπητοί μαθητές του αγγλικού σχολείου. Είναι γεγονός ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση γίνονται πολλές</p>	<p><i>Να αποφεύγεις τις αοριστίες στο γραπτό σου</i></p> <p><i>Γενίκευση ανυπόστατη: η πλειονότητα</i></p> <p><i>Η προσφώνηση δεν είναι μέρος της παραγράφου του προλόγου.</i></p>

	προσπάθειες για τη συνεργασία... Προτιμούν να βγαίνουν βόλτες και να συζητούν με τους φίλους τους παρά να διαβάζουν.	<i>Αυτό είναι συμπέρασμα που θα μπορούσε να συμπληρώσει όσα γράφεις στον πρόλογο ως περιγραφή του φαινομένου</i>
--	---	--

Πίνακας 3 | Παραδείγματα άμεσης διορθωτικής ανατροφοδότησης

Θεωρείται σκόπιμο να προστεθεί ότι η μορφή της μεταγλωσσικής ανατροφοδότησης επιλέγεται από τους εκπαιδευτικούς σε πολύ μικρότερο ποσοστό σε σχέση με την απλή αναδιαμόρφωση του αντιγραμματικού / μη αποδεκτού εκφωνήματος του μαθητή. Επιπρόσθετα, δεν παρατηρείται σύνδεση της μεθοδολογίας ανατροφοδότησης με το επίπεδο και τα χαρακτηριστικά του μαθητή.

Όσον αφορά την πληρότητα ή τον επιλεκτικό χαρακτήρα της διορθωτικής ανατροφοδότησης, από την παρατήρηση του ερευνητικού υλικού προκύπτει ότι ένα σημαντικό ποσοστό μαθητικών λαθών δεν διορθώνεται από τους εκπαιδευτικούς (πίνακας 4), αλλά το στοιχείο αυτό δεν καθιστά τη διόρθωση επιλεκτική, καθώς δεν παρατηρείται εστίαση της διόρθωσης σε συγκεκριμένη κατηγορία λαθών σε κάθε περίπτωση.

Κατηγορία λάθους	Μη διορθωμένα λάθη από τους εκπαιδευτικούς
<i>Ορθογραφικά</i>	Κτύριο Συντηρίτε Δημιουργηκό Σκεφτήτε Πιο πολύ
<i>Σημασιολογικά</i>	Παρά τις διαχρονικές ζημιές Θέλουμε να συνεργαστούμε κάνοντας συναλλαγή με άλλους μαθητές
<i>Συντακτικά</i>	Έχουμε ειδικευμένος καθηγητές Τα παιδιά διάφορων ηλικιών δεν συνηθίζουν να αφιερώνουν τον ελεύθερό τους χρόνο διαβάζοντας ένα βιβλίο...
<i>Μορφολογικά</i>	Των δύο σχολείων
<i>Υφολογικά (μη εκφραστική επανάληψη / expressive repetition)</i>	Δεν το θεωρεί αναγκαίο και απαραίτητο...
<i>Κειμενικά: συνοχή / συνεκτικότητα</i>	Τα παιδιά στη σημερινή κοινωνία δεν εκτιμούν αυτόν τον πλούτο, τον οποίο ονομάζουμε βιβλία... και αδιαφορούν. Αυτοί που δεν ενδιαφέρονται καθόλου είναι τα παιδιά.

Πίνακας 4 | Παραδείγματα μη διορθωμένων μαθητικών λαθών

Δεν είναι εύκολο να εντοπιστούν τα κριτήρια βάσει των οποίων παραλείπεται η διόρθωση συγκεκριμένων σφαλμάτων από τους φιλολόγους. Θα μπορούσε να πιθανολογηθεί η αβλεψία εκ μέρους τους για μεμονωμένες περιπτώσεις ή η θεώρηση συγκεκριμένων μαθητικών λαθών ως ολισθημάτων λόγω απροσεξίας. Ωστόσο, κρίνεται σκόπιμη η επισήμανση κάποιων περιπτώσεων ασυνέπειας ως προς τη διόρθωση των μαθητικών λαθών από τον ίδιο καθηγητή, στοιχείο που υποδηλώνει μη εφαρμογή σαφών κριτηρίων διόρθωσης:

- i. Σε κείμενο εξηγητικού τύπου, κάποιοι μαθητές κατέταξαν τις ιδέες τους βάσει της κλίμακας της φθίνουσας σπουδαιότητας (front - focus), ενώ κάποιοι άλλοι τις παρέθεσαν με βάση κλιμάκωση την αύξουσα σπουδαιότητά τους (end – focus). Ο εκπαιδευτικός αποδέχτηκε και τα δύο οργανωτικά σχήματα, χωρίς κάποια

σύνδεση της ιεράρχησης των ιδεών με τον στόχο (πειθώ ή πληροφόρηση;) και τους αποδέκτες του κειμένου (πίνακας 5).

Κειμενική οργάνωση	Μαθητικό κείμενο
Ιεράρχηση βάσει αύξουσας σπουδαιότητας	Υπάρχουν πολλοί λόγοι... Τα παιδιά ισχυρίζονται ότι δεν προλαβαίνουν... Άλλοι λόγοι είναι... Ο κύριος λόγος είναι κατά την γνώμη μας ότι δεν έχουν πρότυπα...
Ιεράρχηση βάσει φθίνουσας σπουδαιότητας	Αυτό οφείλεται κυρίως στο ότι... Ένας κύριος λόγος που τα παιδιά δεν διαβάζουν βιβλία...Καθώς λοιπόν... Ο κυριότερος λόγος είναι η τεχνολογία...Ένας άλλος λόγος... Ο κυριότερος λόγος είναι ότι πολλά παιδιά κάνουν υπερβολική χρήση ηλεκτρονικών παιχνιδιών...Μερικά παιδιά... Ένας σημαντικός λόγος είναι ότι...

Πίνακας 5 | Ιεράρχηση των κειμενικών ιδεών

- ii. Επιπρόσθετα, σε κάποιες περιπτώσεις πραγματοποιήθηκε από τον εκπαιδευτικό αναπροσαρμογή του ανεπίσημου ύφους συγκεκριμένων εκφωνημάτων σε επίσημο (χωρίς, ωστόσο, σύνδεση με το κειμενικό είδος, που είναι άρθρο), ενώ σε κάποιες άλλες δεν επιχειρήθηκε ανάλογη αναπροσαρμογή (πίνακας 6).

Υφολογική κατηγορία	Μαθητικό κείμενο	Διόρθωση εκπαιδευτικού
Διόρθωση του ανεπίσημου ύφους	Προτιμούν να <u>χάνουν</u> τον ελεύθερο χρόνο τους... Πολλοί λόγοι που ένα παιδί μπορεί να <u>σκεφτεί</u> ...η τεχνολογία έχει <u>προχωρήσει</u> τόσο πολύ που τα παιδιά παίζουν στο διαδίκτυο... Πολλά παιδιά... <u>δίνουν</u> δικαιολογίες για να μη διαβάσουν... Τα παιδιά ίσως να μη θέλουν να διαβάσουν εξωσχολικό βιβλίο, γιατί τους <u>μιάζει σαν</u> το διάβασμα των εξετάσεων...	<i>να περνούν επικαλεστεί</i> <i>κυριαρχήσει</i> <i>προβάλλουν</i> <i>τους θυμίζει</i>
Αποδοχή του ανεπίσημου ύφους από τον εκπαιδευτικό	Λένε πως τους τρώει πολύ χρόνο ... Δεν έχουν ελεύθερο χρόνο εξαιτίας των εξωσχολικών δραστηριοτήτων που τους <u>τρώει</u> χρόνο Επίσης, κάποιες φορές παρομοιάζουν το διάβασμα με τις εξετάσεις...	— «τρώνε» —

Πίνακας 6 | Υφολογικές επισημάνσεις των εκπαιδευτικών

- iii. Τέλος, υφίστανται περιπτώσεις όπου συγκεκριμένη γλωσσική επιλογή των μαθητών διορθώνεται σε κάποιες περιπτώσεις, ενώ σε άλλες γίνεται αποδεκτή (πίνακας 7).

Μαθητικό κείμενο	Διόρθωση εκπαιδευτικού
Υπάρχουν πολλοί λόγοι που οι έφηβοι δεν διαβάζουν βιβλία... Κατ' αρχάς υπάρχουν πολλοί λόγοι που ένα παιδί... Καταλαβαίνουμε πως ένας άλλος λόγος είναι οι δραστηριότητες	----

Υπάρχουν <u>πολλοί</u> λόγοι που το παιδί έχει απομακρυνθεί από το βιβλίο.	κάποιοι
Ένας <u>άλλος</u> λόγος είναι ότι θεωρούν το διάβασμα τιμωρία...	ακόμη

Πίνακας 7 | Αοριστίες στα μαθητικά γραπτά

Προκειμένου για τον σχολιαστικό ανατροφοδοτικό λόγο των εκπαιδευτικών είναι δυνατό να λεχθεί ότι χαρακτηρίζεται από μορφική ποικιλία, όπως αναδεικνύεται μέσω του ακόλουθου πίνακα:

Μορφή του σχολίου εκπαιδευτικού	Σχόλιο του εκπαιδευτικού
Γενικό σχόλιο για το μαθητικό κείμενο / αποφαντικός λόγος	<i>Πολύ μικρή έκταση του κειμένου. Η αναφορά σου στο σχολείο είναι πολύ σύντομη. Το θέμα δεν αναπτύχθηκε. Το κείμενο δεν έχει δομή. Δεν έχει παραγράφους.</i>
Ειδικό σχόλιο σε σχέση με συγκεκριμένο τμήμα του κειμένου	<i>Δε διακρίνεται ο επίλογος με σαφήνεια Το ωστόσο το χρησιμοποιούμε στις αντιθέσεις Στον πρόλογο δεν περιγράφεις το φαινόμενο. Ξεκινάς απότομα με τους λόγους. Μεγάλοι περίοδοι με δομικά προβλήματα</i>
Οδηγία / κατευθυντικός λόγος	<i>Πρόσεχε τον τονισμό. Θα μπορούσες να εμπλουτίσεις το γραπτό σου με περισσότερα στοιχεία για το φαινόμενο.</i>
Σχόλιο με μεταγλωσσική ανατροφοδότηση	<i>Εκφραστικά λάθη (δε γράφουμε όπως μιλάμε στον προφορικό λόγο) Να χρησιμοποιείς συνδετικές λέξεις, προκειμένου η μετάβαση από τον ένα ισχυρισμό στον άλλο να έχει συνοχή Ο επίλογός σου χρειάζεται μια μικρή συμπλήρωση, ώστε να κλείσει ομαλά η παραγωγή λόγου με μια προτροπή για ανάγνωση βιβλίων, αφού αυτό διαφαίνεται από το γραπτό σου. Θέματα συνοχής κειμένου (η κάθε περίοδος θα πρέπει να υποστηρίζει την προηγούμενη και όχι να αφορά άλλο θέμα). Η προσφώνηση δεν είναι μέρος της παραγράφου του προλόγου.</i>
Διατύπωση παρατηρήσεων / οδηγιών με μορφή ελλειπτικού λόγου	<i>Συνοχή παραγράφων. Σύνταξη περιόδων . Τα επιχειρήματα αδύνατα. Μη ικανοποιητικό περιεχόμενο. Απουσία επιλόγου. Αδύναμο σε συνοχή κείμενο.</i>
Ερώτηση μερικής αγνοίας / διαλογική μορφή σχολίου	<i>Αναφέρεις ότι η μη ανάγνωση βιβλίων κάνει κακό στη χώρα. Τι εννοείς; Χρειάζεται ανάλυση.</i>
Τύπος ρητορικής ερώτησης	<i>Η επιστολή πώς κλείνει; Πώς το γνωρίζουν; Πού είναι η κύρια;</i>
Επιφωνηματική ερώτηση	<i>Αυτό είναι ο πρόλογος;</i>
Ενίσχυση / αμοιβή του μαθητή	<i>Καλή προσπάθεια. Πολύ καλή. Μπράβο σου!</i>

Πίνακας 8 | Σχολιαστική ανατροφοδότηση των εκπαιδευτικών

Τέλος, όσον αφορά τα διαδραστικά χαρακτηριστικά της σχολιαστικής ανατροφοδότησης των εκπαιδευτικών, με βάση τα κριτήρια που τέθηκαν στην ενότητα 2.1, είναι δυνατό να υποστηριχθούν τα ακόλουθα (Roberts 2011, Mayr 2014):

- i. Στην επικοινωνιακή αλληλεπίδραση μεταξύ μαθητών – καθηγητών είναι σαφές, βάσει της κοινωνικοπολιτισμικής γνώσης των συμμετεχόντων, ότι στόχος της είναι η βελτίωση της γλωσσικής και της κειμενικής ικανότητας των μαθητών. Ωστόσο, αυτός ο στόχος αναδεικνύεται και ρητά και όχι μόνο υπονοουμένως, μέσα από συγκεκριμένες μεταγλωσσικές ανατροφοδοτήσεις των εκπαιδευτικών, οι οποίες έχουν τη μορφή εξαρτημένων τελικών / αποτελεσματικών προτάσεων: π.χ. *Πρόσεχε πώς χρησιμοποιείς τους συνδέσμους, ώστε να έχει λογική συνοχή το γραπτό σου, Πρέπει να διαβάζεις περισσότερο, για να βελτιώσεις το λεξιλόγιό σου και να διευρύνεις τις γνώσεις σου.*
- ii. Οι περιορισμοί στη διατύπωση των αξιολογικών σχολίων απορρέουν αποκλειστικά από το μέσο (medium) της επικοινωνίας, δηλαδή από τον περιορισμένο χώρο της κόλλας χαρτιού στην οποία αναπτύσσουν οι μαθητές το κείμενό τους (στοιχείο που πολλές φορές υπαγορεύει συγκεκριμένη μορφή ανατροφοδότησης).
- iii. Όσον αφορά την κατανόηση των συνυποδηλώσεων στο πλαίσιο της διάδρασης, η κοινωνικοπολιτισμική γνώση εκπαιδευτικών και μαθητών σε σχέση με την εκπαιδευτική διαδικασία τους καθιστά ικανούς να διαχειριστούν αποτελεσματικά τα αξιώματα της ποσότητας και της συνάφειας στο πλαίσιο της διαλογικής τους συνεργασίας: επομένως, οι μαθητές ερμηνεύουν τον τηλεγραφικό λόγο των αξιολογικών σχολίων ως παράθεση οδηγιών βελτίωσης του κειμένου τους και ως καταγραφή των κειμενικών αδυναμιών. Παρόμοια, ερμηνεύουν και τις ρητορικές ερωτήσεις του τύπου «*μήπως καταλήγεις σε απόλυτη διατύπωση;*» ως έμμεση διόρθωση και παρατήρηση.

3.2 Κριτική ανάλυση του εκπαιδευτικού λόγου

Από την κριτική ανάλυση των σχολίων των εκπαιδευτικών προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- i. Στον αξιολογικό λόγο των εκπαιδευτικών δεν παρατηρείται αναπλαισίωση του σύγχρονου γλωσσολογικού και γλωσσοεκπαιδευτικού λόγου (παρόλο που ο ρόλος των αξιωμάτων του Grice στην αποτελεσματικότητα των εκφωνημάτων και του κειμένου ως επικοινωνιακής πράξης, με βάση την οπτική πομπού και δεκτών, αναπτύσσεται στα σχολικά εγχειρίδια, στα οποία έχουν συμπεριληφθεί και βασικές κειμενογλωσσολογικές έννοιες).
- ii. Αντίθετα, παρατηρείται σε μεγάλο βαθμό αναπλαισίωση του προεπιστημονικού / παραδοσιακού λόγου, με βάση τα κριτήρια που παρουσιάστηκαν στην ενότητα 2.2. (πίνακας 9):

Στοιχείο παραδοσιακού λόγου	Σχόλια εκπαιδευτικών
Πληρότητα	Το θέμα δεν αναπτύχθηκε. Μη ικανοποιητικό περιεχόμενο. Θα μπορούσες να εμπλουτίσεις το γραπτό σου με περισσότερες απόψεις.

	Βιαστική ανάπτυξη. Θα μπορούσες να εμπλουτίσεις το γραπτό σου με περισσότερα επιχειρήματα. Παραθέτεις τους λόγους χωρίς να τους αναπτύξεις. Αρκετά μικρή έκταση κειμένου.
<i>Ακρίβεια / σαφήνεια (clarity)</i>	Αδύναμο κείμενο εκφραστικά Εκφραστικά λάθη. Ασαφές και άστοχο Στρωτό γράψιμο. Προσεγμένη η δομή και το λεξιλόγιο.
<i>Σύνθεση / λεπτή σκέψη</i>	Θα μπορούσες να αναπτύξεις περισσότερο τις σκέψεις σου σχετικά με τις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Αναπτύσσεις πολύ καλά τις σκέψεις σου. Να είσαι πιο αναλυτικός στις σκέψεις σου. Οι συλλογισμοί σου, οι απόψεις σου είναι ημιτελείς. Πρόβλημα οργάνωσης των σκέψεών σου.
<i>Πυκνότητα λόγου (economy)</i>	Φλυαρία.
<i>Αλληλουχία</i>	Χωρίς συνοχή το κείμενο. Το θέμα δεν έχει δομή.
<i>Καλλιέπεια / καλλιγραφία</i>	Προσπάθησε να κάνεις ευανάγνωστα γράμματα. Περιορισμένο λεξιλόγιο.
<i>Έμφαση στην παράγραφο</i>	Απουσία παραγράφων. Συνοχή παραγράφων. Το κείμενο δεν έχει παραγράφους. Θα έπρεπε σε μία παράγραφο να αναπτύξεις τα «θετικά» του βιβλίου και σε άλλη τους λόγους που η φιλιαναγνωσία δεν υπάρχει σήμερα. Δεν χρειάζεται αλλαγή παραγράφου, αφού γράφεις κι άλλο λόγο. Θα έπρεπε να παρουσιάσεις τους λόγους για τους οποίους τα παιδιά δεν διαβάζουν σε μία παράγραφο και να προτείνεις τρόπους εξάλειψης του φαινομένου σε άλλη παράγραφο.

Πίνακας 9 | Αναπλαισίωση του παραδοσιακού λόγου στα αξιολογικά σχόλια

iii. Επιπρόσθετα, η αναφορά σε σύγχρονους επιστημονικούς όρους, όπως συνοχή, θα μπορούσε βάσιμα να υποστηριχθεί ότι δεν συνιστά αναπλαισίωση του κειμενογλωσσολογικού λόγου, αλλά ότι η λέξη χρησιμοποιείται ως συνώνυμη του παραδοσιακού όρου αλληλουχία. Η υπόθεση αυτή βασίζεται στις ακόλουθες διαπιστώσεις:

- ο όρος συνοχή χρησιμοποιείται εναλλακτικά προς τον όρο λογική συνοχή, ο οποίος παραπέμπει σε πιο παραδοσιακή ορολογία (π.χ. *Πρόσεχε πώς χρησιμοποιείς τους συνδέσμους, ώστε να έχει λογική συνοχή το κείμενό σου*),
- ο όρος συνοχή συγγέεται με τον όρο συνεκτικότητα στα σχόλια των εκπαιδευτικών: το συγκεκριμένο απόσπασμα μαθητικού κειμένου «*Η χώρα αυτή, έχει πολλά χωριά... και πολλά αξιοθέατα, ώστε ένας τουρίστας να ευχαριστηθεί την επίσκεψή του στην Ελλάδα. Επί προσθέτως, θα μπορούσε το σχολείο μας να ξεκινήσει ένα πρόγραμμα που οι μαθητές να μπορούν να ανακαλύψουν τα έθιμα μιας ευρωπαϊκής χώρας...*» χαρακτηρίζεται από περιορισμένη συνεκτικότητα (*sequential coherence*) μεταξύ των δύο περιόδων που το απαρτίζουν και εσφαλμένη επιλογή συνοχικού δείκτη, και όχι από απουσία συνοχής, όπως επισημαίνει ο / η φιλόλογος. Επιπρόσθετα, στο σχόλιο «. *Θέματα συνοχής του κειμένου: περνάς από την μια περίοδο στην άλλη και από τη μια παράγραφο στην άλλη χωρίς να λαμβάνεις υπόψη σου τη συνεκτικότητα*» αναδεικνύεται η σύγχυση μεταξύ των δύο όρων.

- iv. Δεν αξιοποιούνται ουσιαστικά το καταστασιακό, το κειμενικό και το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο των θεμάτων των μαθητικών κειμένων (ο σκοπός, ο αποδέκτης, οι χωροχρονικοί άξονες, το κειμενικό είδος):
- από τα είκοσι τέσσερα μαθητικά κείμενα της πρώτης γυμνασίου, σε ένα μόνο σχόλιο γίνεται αναφορά στο κειμενικό είδος (*αφιερώνεις δύο γραμμές στην πρόταση που χρησιμοποιείς ως τίτλο του άρθρου σου*), σε δύο η λέξη τίτλος, ενώ σε επτά κείμενα γίνεται αναφορά σε πρόλογο και επίλογο, οι οποίες αποτελούν δομικές ενότητες της παραδοσιακής σχολικής έκθεσης (*current - traditional approach*), σε αντίθεση με το άρθρο, το οποίο ως κειμενικό είδος διέπεται από συγκεκριμένα δομικά χαρακτηριστικά.
 - σε κείμενο που ανήκει στο είδος της επιστολής, τα ελάχιστα σχόλια του εκπαιδευτικού που αφορούσαν το κειμενικό είδος αναφέρονταν αποκλειστικά στα τυπικά δομικά στοιχεία της προσφώνησης και της αποφώνησης: *Η επιστολή πώς κλείνει; Δεν ξεκινάει έτσι μια επιστολή, Η προσφώνηση δεν είναι μέρος του προλόγου.*
 - δίνονται οδηγίες για αποφυγή μακροπερίοδου λόγου αποκλειστικά με όρους νοηματικής επεξεργασίας του κειμένου, χωρίς να γίνεται αναφορά στην πιθανή ανάγκη ανάδειξης λεπτών νοηματικών σχέσεων μεταξύ των εκφωνημάτων μέσω υποτακτικής σύνδεσης ή στις συμβάσεις του κειμενικού είδους: *π.χ. Να φροντίζεις να γράφεις μικρές προτάσεις, Μεγάλοι (sic) περίοδοι με δομικά προβλήματα,*
 - σε κείμενο εξηγητικού τύπου γίνεται αναφορά από τον εκπαιδευτικό σε επιχειρήματα (*Θα μπορούσες να εμπλουτίσεις το κείμενό σου με περισσότερα επιχειρήματα*).
- v. Η εφαρμογή από τους εκπαιδευτικούς παραδοσιακών αντιλήψεων φαίνεται και από τις ακόλουθες διορθωτικές παρεμβάσεις τους:
- αξιολόγηση της αντωνυμικής επανάληψης ως πλεοναστικού στοιχείου και όχι ως δείκτη θεματοποίησης ή ως ένδειξη υφολογικής προφορικότητας μέσω εκτόπισης (*left dislocation*) (πίνακας 10):

Μαθητικό κείμενο	Παρέμβαση καθηγητή
Πολλές φορές στα παιδιά δεν τους αρέσει το διάβασμα Ένα τόσο ενδιαφέρον θέμα, το οποίο πολλοί το περιφρονούν	<u>τους</u> <u>το</u>

Πίνακας 10 | Αντωνυμικές επανάληψη ως πλεοναστικό στοιχείο

- απόρριψη της χρήσης αόριστου άρθρου ως πλεονασμού (*ο διευθυντής μας είναι ένας υπεύθυνος άνθρωπος*), στοιχείο που ταυτίζεται πιθανότατα με αντιλήψεις για την απόρριψη του μεταφραστικού δανεισμού (γαλλισμού).
 - απόρριψη της διπλής άρνησης: η έκφραση «*δεν έχουν κανένα γονιό*» μετασχηματίστηκε ως «*δεν έχουν κάποιο γονιό*».
- vi. Από την κριτική ανάλυση του εκπαιδευτικού λόγου είναι εμφανείς οι συνέπειες της ασυμμετρίας της γνώσης που υφίσταται μεταξύ των συμμετεχόντων στη διαδραστική συζήτηση. Ο συνομιλιακός ρόλος των εκπαιδευτικών απορρέει από το επαγγελματικό τους κύρος στο θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης (*professional status*) και προσδιορίζει τα δικαιώματά τους στη διαδραστική διαδικασία: δηλαδή, ο εκπαιδευτικός είναι εισηγητής νέων θεμάτων και τελικός αξιολογητής

των μαθητών. Από τη διαδικασία της ανάλυσης του διαδραστικού λόγου (ενότητα 3.1), προκύπτει η γνωστική ανωτερότητα του εκπαιδευτικού και το δικαίωμά του για έλεγχο της διαδραστικής διαδικασίας (σύγκριση πινάκων 8 και 11):

Μορφή ανατροφοδότησης	Λειτουργία σχολίου	Κύρος εκπαιδευτικού
Διατύπωση σχολίων / αποφαντικός λόγος	Επιστημική τροπικότητα: δήλωση βεβαιότητας	Κάτοχος γνώσης
Οδηγίες / κατευθύνσεις	Δεοντική τροπικότητα	Υπεύθυνος για την καθοδήγηση των μαθητών λόγω γνωστικής υπεροχής
Ενίσχυση	Συναισθηματική παρέμβαση	Υπεύθυνος για αμοιβές / ποινές
Μεταγλωσσική ανατροφοδότηση	Χρήση ορολογίας	Κάτοχος εξειδικευμένης γνώσης

Πίνακας 11 | Γνωστική ασυμμετρία μεταξύ εκπαιδευτικού μαθητών

vii. Ωστόσο, η ανάλυση του εκπαιδευτικού λόγου αναδεικνύει και την περιορισμένη χρήση ευφημισμών από τους εκπαιδευτικούς, δηλαδή την επιλογή εκφράσεων δηλωτικών οικειότητας και ευγένειας προς τους μαθητές (πίνακας 12). Παρόλα αυτά, οι ευφημισμοί δεν φαίνονται να αναδεικνύουν την υιοθέτηση από τους εκπαιδευτικούς διαφορετικών ρόλων από αυτόν του αναπαραγωγού της γνώσης (π.χ. συντονιστή συζήτησης, συμμετοχού σε δράση, βοηθού, παρόχου ψυχολογικής στήριξης), σύμφωνα με τις σύγχρονες παιδαγωγικές πρακτικές, αλλά αποτελούν μέσα μετριαστικής δήλωσης της γνωστικής υπεροχής στο εκπαιδευτικό θεσμικό πλαίσιο (simulation of equality), το οποίο ενισχύει την αντιαιταρχική συμπεριφορά του εκπαιδευτικού σε λεκτικό επίπεδο.

Ευφημισμοί	Εκπαιδευτικός λόγος
Συμβουλή με οικειότητα	Έλλη, είναι προφανές ότι μελέτησες. Ωστόσο, κάπου τα μέρδευες! Προσοχή, λοιπόν! Δημήτρη, πρέπει να διαβάζεις περισσότερο, για να διευρύνεις τις γνώσεις σου.
Χρήση μετριαστικών / ευγενικών εκφράσεων	Καλό είναι να χρησιμοποιείς συνδετικές λέξεις και φράσεις. Θα μπορούσες να εμπλουτίσεις το κείμενό σου με περισσότερα επιχειρήματα.
Αποφαντικού χαρακτήρα ερωτήσεις	Πώς συνδέεται η ανάγνωση βιβλίων με το σεβασμό του άλλου;
Χρήση γενικευτικού πρώτου προσώπου αντί για δεύτερο	Δεν ξεκινώ έτσι μια επιστολή.
Επιδοκιμασία / αμοιβή	Μπράβο σου!

Πίνακας 12 | Λεκτικά εκπεφρασμένη οικειότητα των εκπαιδευτικών

4 Συμπεράσματα

Βάσει όσων αναπτύχθηκαν στις προηγούμενες ενότητες προκύπτει ότι, ενώ οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν ποικιλία μέσων αξιολόγησης των γραπτών κειμένων των μαθητών τους, δέχονται έντονες επιδράσεις από τις παραδοσιακές πρακτικές και αντιλήψεις. Επίσης, η γνωστική ασυμμετρία που διέπει πολλές από τις πτυχές του σύγχρονου θεσμικού λόγου σε πολλά επίπεδα, χαρακτηρίζει σε σημαντικό βαθμό και τον επαγγελματικό λόγο των εκπαιδευτικών.

Βιβλιογραφία

- Adger, Carolyn, και Wright Laura. 2015. "Discourse in Education Settings". Στο Deborah Tannen, Heidi Hamilton and Deborah Schiffrin (επιμ.), *The Handbook of Discourse Analysis*, 755-774. Oxford: Blackwell.
- Αρχάκης, Αργύρης. 2005. *Γλωσσική Διδασκαλία και Σύσταση Κειμένων*. Αθήνα: Πατάκης.
- Fairclough, Norman. 2014. "Critical Discourse Analysis". Στο James P. Gee και Michael Handford (επιμ.), *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, 9-20. London: Routledge.
- Harmer, Jeremy. 2004. *How to Teach Writing*. Cambridge: CUP.
- Kroll, Barbara, 1997. *Second Language Writing*. Cambridge: CUP.
- Leech, Geoffrey, Margaret Deuchar, και Robert Hoogenraad. 2006. *English Grammar for Today*. London: Palgrave MacMillan.
- Mayr, Andrea. 2015. "Institutional Discourse". Στο Deborah Tannen, Heidi Hamilton και Deborah Schiffrin (επιμ.), *The Handbook of Discourse Analysis*, 858-878. Oxford: Blackwell.
- Μήτσης, Ναπολέον. 2002. *Διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. 1833-1993*. Αθήνα: Gutenberg.
- Roberts, Celia. 2011. "Institutional Discourse". Στο James Simpson (επιμ.), *The Routledge Handbook of Applied Linguistics*. London: Routledge.
- Tsui, Amy. 2011. "Classroom Discourse". Στο James Simpson (επιμ.), *The Routledge Handbook of Applied Linguistics*. London: Routledge.

**Παράγοντες που επηρεάζουν τη διαγλωσσική μεταφορά
κατά την κατάκτηση της τρίτης γλώσσας:
Δεδομένα από μία πειραματική προσέγγιση**

Σταματία Μιχαλοπούλου

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

smichalo@del.auth.gr

Abstract

In the scientific debate on third language (L3) acquisition a prominent discussion topic has been the role played in this process by the various (linguistic and individual) factors affecting the crosslinguistic transfer.

In this article, we will discuss the most important of these factors in terms of their impact both on the theoretical discussion on the acquisition of L3 as well as in experimental studies conducted on this topic. More specifically we will elaborate on their impact on the acquisition of German as a L3, by native speakers of Greek, who have already acquired English as a second language.

Keywords: factors affecting the crosslinguistic transfer, third language (L3) acquisition

1 Εισαγωγή

Στη συζήτηση σχετικά με την *Κατάκτηση της Τρίτης Γλώσσας* (ΚΓ3), καθώς και των περαιτέρω γλωσσών, εξέχουσα θέση έχει ο ρόλος που διαδραματίζουν σε αυτήν οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διαγλωσσική μεταφορά, δηλαδή τη γλωσσική μεταφορά από τη *μητρική ή πρώτη γλώσσα* (Γ1) ή/και από τη *πρώτη ξένη γλώσσα ή δεύτερη γλώσσα* (Γ2) στη διαγλώσσα των *μη φυσικών ομιλητών/τριών* (ΜΦΟ) (Han και Tarone 2014). Οι παράγοντες που εξετάζονται είναι κατά βάση αυτοί οι οποίοι εμπλέκονται και κατά την *κατάκτηση της Γ2* (ΚΓ2). Δεδομένης όμως της μεγαλύτερης πολυπλοκότητας της κατάκτησης της *δεύτερης ξένης ή τρίτης γλώσσας* (Γ3), ανακύπτουν ερωτήματα όπως, κατά πόσο και με ποιο τρόπο οι παράγοντες αυτοί εξακολουθούν να (περι)ορίζουν τον τύπο και το μέγεθος της επιρροής της Γ1 και της Γ2 και κατά την ΚΓ3.

Σε αυτήν την εργασία θα συζητηθούν οι βασικότεροι από τους παράγοντες αυτούς, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση τους σε γλωσσικούς και ατομικούς. Στη συνέχεια γίνεται σύντομη περιγραφή της πειραματικής διαδικασίας που διενεργήθηκε σχετικά την κατάκτηση της Γερμανικής ως Γ3 από Έλληνες/ίδες που έχουν κατακτήσει και την Αγγλική σε υψηλό επίπεδο. Τέλος, ακολουθεί η παρουσίαση των βασικών αποτελεσμάτων, καθώς και των συμπερασμάτων που προκύπτουν.

2 Διαγλωσσική μεταφορά και παράγοντες που την επηρεάζουν

Οι παράγοντες που εμπλέκονται στη διαγλωσσική μεταφορά διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: σε αυτούς που σχετίζονται με τις γλώσσες που εμπλέκονται, γλωσσικοί παράγοντες (linguistic factors) και σε αυτούς που σχετίζονται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ΜΦΟ που κατακτούν τη Γ3, ατομικοί παράγοντες (individual factors) (Falk 2010).

2.1 Γλωσσικοί παράγοντες

2.1.1 Γλωσσική Τυπολογία

Η τυπολογία διακρίνεται σε ιστορική και τυπική (Foote 2009). Η ιστορική τυπολογία (historical typology) σχετίζεται με τη γενετική σχέση μεταξύ των γλωσσών, δηλαδή με το αν ανήκουν στην ίδια οικογένεια, π.χ. Ινδοευρωπαϊκή, ή στην ίδια υποομάδα, π.χ. γερμανικές γλώσσες. Η τυπική τυπολογία (formal typology) αναφέρεται στις ομοιότητες και τις διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ των γλωσσών, ανεξάρτητα από την ιστορική προέλευσή τους ή τη γενετική τους συγγένεια.

Η επικρατούσα άποψη είναι ότι είναι πιο πιθανό να υπάρξει διαγλωσσική μεταφορά μεταξύ δύο συγγενών ή δύο παρόμοιων τυπολογικά γλωσσών παρά μεταξύ δύο γλωσσών που δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους (Dewaele 1998, Ecker 2001).

Ωστόσο, υπάρχουν έρευνες στον τομέα της πολυγλωσσίας που δείχνουν ότι τα άτομα που κατακτούν μία νέα γλώσσα πολλές φορές ανατρέχουν σε μία γλώσσα «μακρινότερη» τυπολογικά από αυτήν, ενώ κατέχουν και άλλες «εγγύτερες» (De Angelis 2007: 23).

2.1.2 Συχνότητα εμφάνισης γλωσσικών χαρακτηριστικών

Η αυξημένη συχνότητα εμφάνισης ενός χαρακτηριστικού σε κάποια από τις γλώσσες που έχουν ήδη κατακτηθεί αυξάνει τις πιθανότητες να μεταφερθεί και στη γλώσσα-στόχο (Larsen–Freeman 1997).

2.1.3 Μορφολογική μεταφορά

Η μορφολογική διαγλωσσική μεταφορά αναφέρεται στην παραγωγή τύπων στη διαγλώσσα των ΜΦΟ, στους οποίους ένα μόρφημα (ελεύθερο ή δεσμευμένο) μίας προηγουμένως κατακτηθείσας γλώσσας ενώνεται με ένα μόρφημα της γλώσσα-στόχου δημιουργώντας μία καινούργια «λέξη» (Murphy 2003).

2.2 Ατομικοί παράγοντες

Στους ατομικούς παράγοντες, που παίζουν ρόλο στη γλωσσική μεταφορά κατά την ΚΓ2 και εξακολουθούν να παίζουν ρόλο στη διαγλωσσική επιρροή και κατά την ΚΓ3 συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων: το επίπεδο επάρκειας των ΜΦΟ στην κάθε γλώσσα, η ψυχοτυπολογία, η χρονική απόσταση από την «τελευταία» χρήση της γλώσσας, η μεταγλωσσική επίγνωση (Jessner και Cenoz 2007), η ηλικία (Birdsong 1999), το μέγεθος της έκθεσης στη γλώσσα-στόχο (Schwartz και Sprouse 1996), το εκπαιδευτικό υπόβαθρο σε συνδυασμό με τον εγγραμματισμό σε κάθε γλώσσα (Jessner 2006) και το επικοινωνιακό πλαίσιο (Ellis 1997).

Στην εργασία αυτή θα εξετάσουμε τους τρεις πρώτους παράγοντες, οι οποίοι θα επιχειρηθεί να συνδεθούν με τα πειραματικά δεδομένα που παρουσιάζονται στην ενότητα 3.

2.2.1 Επίπεδο επάρκειας στην κάθε γλώσσα

Τα πειραματικά δεδομένα δείχνουν ότι όσο χαμηλότερο είναι το επίπεδο γλωσσομάθειας στη γλώσσα-στόχο τόσο πιο πιθανό είναι να υπάρχει μεταφορά από την προηγούμενη γλωσσική γνώση (Odlin 1989). Ωστόσο, για το πώς και κατά πόσο ο βαθμός επάρκειας στις προηγούμενες γλώσσες επηρεάζει τη μεταφορά στη Γ3 δεν υπάρχουν ούτε επαρκή πειραματικά στοιχεία αλλά ούτε και ομοφωνία μεταξύ των ερευνητών/τριών.

Σύμφωνα με την De Angelis (2007: 34) γλωσσική μεταφορά μπορεί να υπάρξει τόσο από μία γλώσσα που το άτομο γνωρίζει ήδη καλά (Williams και Hammarberg 1998), όσο και από μία γλώσσα που το άτομο γνωρίζει ήδη αλλά όχι σε όχι τόσο ικανοποιητικό βαθμό (Selinker και Baumgartner-Cohen 1995).

2.2.2 Ψυχοτυπολογία

Η ψυχοτυπολογία (psychotypology) (Rothman 2011) είναι μία υποκειμενική έννοια που ορίζει τη σχέση και την απόσταση που ο ίδιος/α ο/η ομιλητής/τρια θεωρεί ότι έχουν οι γλώσσες μεταξύ τους. Η ανάπτυξη της ψυχοτυπολογίας ως ικανότητα ενός ατόμου προϋποθέτει την ανάπτυξη μεταγνωστικών ικανοτήτων που πηγάζουν από τη μεταγλωσσική επίγνωση που αναπτύσσουν τα πολύγλωσσα άτομα.

2.2.3 Χρονική απόσταση από την «τελευταία» χρήση της γλώσσας

Ο Hammarberg (2001) υποστηρίζει ότι μία γλώσσα που χρησιμοποιείται από τους/τις ΜΦΟ τη δεδομένη στιγμή είναι περισσότερο προσβάσιμη και οι ΜΦΟ είναι πιο πιθανό να μεταφέρουν στοιχεία από αυτή στη νέα ξένη γλώσσα που κατακτούν παρά από άλλες γλώσσες που δεν έχουν χρησιμοποιήσει για πολύ καιρό. Επιπλέον, από πειραματικά δεδομένα προκύπτει ότι δεν είναι σημαντική μόνο η χρονική απόσταση (recency) από την τελευταία χρήση της γλώσσας αλλά και η χρονική απόσταση από την κατάκτηση της κάθε γλώσσας (Shanon 1991).

Υπάρχουν όμως και έρευνες που υποστηρίζουν ότι μπορεί να γίνει μεταφορά από γλώσσες που όχι μόνο δεν έχουν κατακτηθεί τελευταίες αλλά που έχουν να χρησιμοποιηθούν εδώ και δεκαετίες (De Angelis 2007).

2.3 Γενικές διαπιστώσεις

Όπως φάνηκε από τα παραπάνω, για τους περισσότερους παράγοντες που αναφέρθηκαν έχουν εκφραστεί απόψεις που πολλές φορές είναι αντικρουόμενες μεταξύ τους. Ορισμένοι/ες ερευνητές/τριες θεωρούν ότι ένας παράγοντας παίζει πρωτεύοντα ρόλο και κάποιοι/ες άλλοι/ες όχι. Αλλά ακόμα και στις περιπτώσεις που υπάρχει ομοφωνία για τη σπουδαιότητα ενός παράγοντα, οι απόψεις των ερευνητών/τριών δίστανται για το αν επηρεάζει θετικά ή αρνητικά την ΚΓ3 (De Angelis 2007). Οι πειραματικές μελέτες καλούνται να διερευνήσουν τι συμβαίνει όχι μόνο όταν οι παραπάνω παράγοντες έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους, δηλαδή κάνουν διαφορετική πρόβλεψη για το *τι* και *από ποια γλώσσα* θα μεταφερθεί τελικά στη διαγλώσσα των ΜΦΟ (De Angelis 2005), αλλά και να διερευνήσουν ποιος παράγοντας επικρατεί στην αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή κάνουν την ίδια πρόβλεψη (Safont Jordà 2005).

3 Πειραματικά δεδομένα από τη μελέτη της ΚΓ3

Η έρευνα που ακολουθεί εξετάζει την Κατάκτηση της Γερμανικής ως Γ3 στην Ελλάδα από άτομα που έχουν κατακτήσει ήδη την Αγγλική σε πολύ καλό επίπεδο (Μιχαλοπούλου 2015). Η περίπτωση αυτή είναι ο κανόνας στην Ελλάδα, μιας και σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις η Γερμανική κατακτάται ως Γ2.

3.1 Παράλειψη του υποκειμένου

Το επιμέρους συντακτικό φαινόμενο που μελετήθηκε είναι η Παράλειψη του Κενού Υποκειμένου. Το υπό μελέτη φαινόμενο επιλέχθηκε επειδή πραγματώνεται διαφορετικά στην Ελληνική και στην Αγγλική και η Γερμανική προσομοιάζει, ανάλογα την ρηματική κατηγορία και τη φωνή (ενεργητική ή παθητική), είτε στη μία είτε στην άλλη γλώσσα ως προς αυτό. Το φαινόμενο ελέγχεται (μεταξύ άλλων) από την Παράμετρο του Κενού Υποκειμένου (ΠΚΥ) (Chomsky 1981, Rizzi 1982).

Πολύ επιγραμματικά αναφέρουμε εδώ, ότι η Ελληνική επιτρέπει την παράλειψη του αντωνυμικού υποκειμένου χωρίς περιορισμούς (Philippaki-Warburton 1985). Στην Αγγλική η παράλειψη του υποκειμένου δεν επιτρέπεται παρά μόνο σε πολύ συγκεκριμένες πραγματολογικές περιπτώσεις (Haegeman 1990). Στη δε Γερμανική σε γενικές γραμμές δεν επιτρέπεται η παράλειψη του εμφανούς γραμματικού υποκειμένου παρά μόνο όταν συγκεκριμένες ρηματικές κατηγορίες¹ χρησιμοποιούνται στην παθητική φωνή. Ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν αυτές ακριβώς οι περιπτώσεις (D' Alessandro 2014). Επιπλέον, σύμφωνα με την ΠΚΥ, τόσο στην Γερμανική, όσο και στην Αγγλική επιτρέπονται τα πλεοναστικά υποκείμενα, ενώ δεν ισχύει το ίδιο και στην Ελληνική (Cardinaletti 1997).

Συγκεκριμένα, στη Γερμανική ενώ όλες οι ρηματικές κατηγορίες πρέπει υποχρεωτικά να έχουν (αντωνυμικό ή λεξικό) υποκείμενο στην ενεργητική φωνή (1), για τις παραπάνω μόνο ρηματικές κατηγορίες στην παθητική φωνή, υπάρχει η δυνατότητα να εμφανίζονται, είτε με το γραμματικό υποκείμενο *es* (2), είτε χωρίς υποκείμενο (\emptyset) (3).

(1)	Man	half	der Mutter	nie	im Haushalt.
	MAN <small>ον. εν.</small>	βοηθούσε <small>γ' εν. πρτ.</small>	στη μητέρα <small>δοτ. εν.</small>	ποτέ	στο νοικοκυριό

(2)	Es	wurde	der Mutter	im Haushalt	nie	geholfen.
	ES	βοηθ. <small>γ' εν. πρτ.</small>	στη μητέρα <small>δοτ. εν.</small>	στο νοικοκυριό	ποτέ	βοηθηθεί <small>παθ. μτχ.</small>

(3)	Der Mutter	wurde		im Haushalt	nie	geholfen.
	στη μητέρα <small>δοτ. εν.</small>	βοηθ. <small>γ' εν. πρτ.</small>	\emptyset	στο νοικοκυριό	ποτέ	βοηθηθεί <small>παθ. μτχ.</small>

'Δεν βοηθούσαν ποτέ τη μητέρα στο νοικοκυριό.'

Οι περιπτώσεις, όπου είναι αποδεκτή η παράλειψη του υποκειμένου στη γερμανική γλώσσα (3) παρουσιάζουν ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον μιας και είναι οι μοναδικές κατά τις οποίες η Γερμανική φαίνεται να έχει στην επιφανειακή της

¹ Οι ρηματικές κατηγορίες αυτές είναι οι εξής: ρήματα που δέχονται συμπλήρωμα σε δοτική, ρήματα που δέχονται ως συμπλήρωμα εμπρόθετο προσδιορισμό και ανεργαστικά ρήματα.

δομή παρόμοιες ιδιότητες με την Ελληνική ως προς την παράλειψη του εμφανούς υποκειμένου. Αντιθέτως, σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις η Γερμανική έχει τις ίδιες ιδιότητες με την Αγγλική και διαφέρουν και οι δύο από την Ελληνική.

3.2 Η πειραματική διαδικασία

Προκειμένου να διερευνηθεί η πηγή της γλωσσικής μεταφοράς στη διαγλώσσα των ΜΦΟ της Γ3 διενεργήθηκαν δύο πειραματικές δοκιμασίες: μία *Δοκιμασία Δήλωσης Γραμματικής Ορθότητας* (ΔΔΓΟ) (Michalopoulou 2015) και μία *Δοκιμασία Δήλωσης Προτίμησης* (ΔΔΠ) (Michalopoulou 2017). Σε αυτές εξετάστηκαν οι κρίσεις γραμματικής ορθότητας και οι προτιμήσεις των ΜΦΟ αντίστοιχα για τέσσερις πειραματικές συνθήκες (π.σ.): α) π.σ. [-λεξ.υποκ./-es], δομή χωρίς κανένα φωνητικά εκπεφρασμένο υποκείμενο, παρόμοια στη Γ1 (Ελληνική) και σε συγκεκριμένες περιπτώσεις της Γ3 (Γερμανικής), β) π.σ. [+λεξ.υποκ./+es], δομή με πλεοναστικό υποκείμενο *es*, παρόμοια στη Γ2 (Αγγλική) και στη Γ3, γ) π.σ. [-λεξ.υποκ./+es], δομή, που δεν περιέχει λεξικό υποκείμενο, παρά μόνο το γραμματικό υποκείμενο *es* και δ) π.σ. [+λεξ.υποκ./-es], δομή που περιέχει μόνο λεξικό υποκείμενο. Οι δύο τελευταίες π.σ. (γ και δ), οι οποίες περιέχουν τουλάχιστον ένα φωνητικά εκπεφρασμένο υποκείμενο, είναι αποδεκτές δομές και στις τρεις υπό εξέταση γλώσσες.

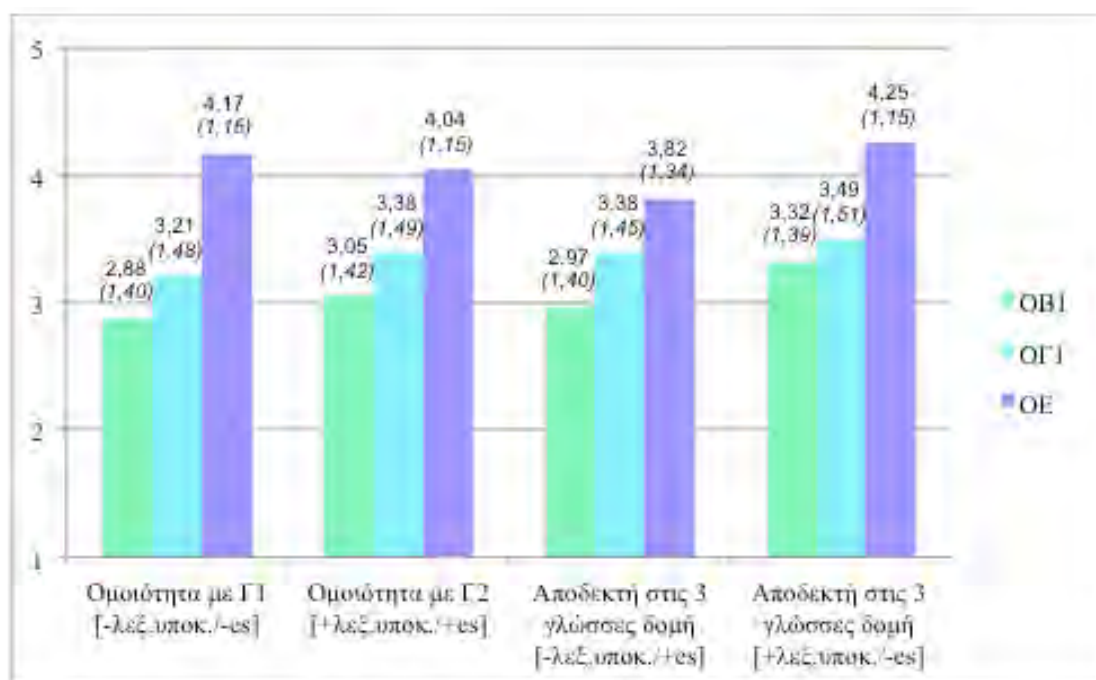
Η υπόθεση εργασίας είναι η έξης: Αν οι επιλογές των ΜΦΟ είναι πιο επιτυχείς στην π.σ. [-λεξ.υποκ./-es] τότε υποθέτουμε ότι η Γ1 ασκεί μεγαλύτερη επιρροή στη διαγλώσσα τους. Αντίθετα, αν οι επιλογές τους είναι πιο επιτυχείς για την π.σ. [+λεξ.υποκ./+es] τότε υπερισχύει η υπόθεση ότι η Γ2 ασκεί μεγαλύτερη επιρροή κατά την κατάκτηση της Γ3. Υπάρχει και το ενδεχόμενο οι επιλογές που κάνουν οι ΜΦΟ να αποδειχθούν αντίστοιχες ή περίπου ίδιες και για τις δύο π.σ. Αυτό σημαίνει ότι καμία από τις δύο κατακτηθείσες γλώσσες δεν ασκεί μεγαλύτερη επιρροή και ότι πρέπει να ανιχνευθούν άλλες διαφορές ώστε να καταλήξουμε σε κάποιο συμπέρασμα σχετικά με τη διαγλώσσα τους.

Στις δοκιμασίες αυτές πήραν μέρος τρεις ομοιογενείς πειραματικές ομάδες: δύο ομάδες Ελλήνων/ίδων, ΜΦΟ της Γερμανικής, και μία ομάδα Γερμανών/ίδων *φυσικών ομιλητών/τριών* (ΦΟ). Οι δύο ομάδες των ΜΦΟ είχαν σύμφωνα με τις κατατακτήριες δοκιμασίες που διενεργήθηκαν διαφορετικό επίπεδο γλωσσομάθειας στη Γερμανική: *μέτριο* (B1) και *πολύ καλό* (Γ1) (ομάδα OB1, N=26, και OG1, N=23, αντίστοιχα). Οι ΦΟ είχαν αντίστοιχα δημογραφικά και ηλικιακά χαρακτηριστικά με αυτά των Ελλήνων/ίδων και λειτούργησαν ως *ομάδα ελέγχου* (OE, N=24). Και οι τρεις ομάδες (OB1, OG1 και OE) είχαν επίπεδο Γ1 στα αγγλικά².

3.3 Αποτελέσματα Δοκιμασίας Δήλωσης Γραμματικής Ορθότητας

Από τα γενικά αποτελέσματα της ΔΔΓΟ, φαίνεται ότι οι ΜΦΟ εμφανίζουν ικανοποιητικές επιδόσεις, τόσο στις δομές που μεταφέρουν στη γλώσσα-στόχο (Γ3=Γερμανική) από τη Γ1 (Ελληνική) δηλαδή στις δομές χωρίς κάποιο φωνητικά εκπεφρασμένο υποκείμενο, όσο και στις δομές που μεταφέρουν από την Γ2 (Αγγλική), δηλαδή τις δομές με πλεοναστικό υποκείμενο.

² Για λεπτομερή περιγραφή της πειραματικής δοκιμασίας: των πειραματικών ομάδων, των π.σ., των ρηματικών κατηγοριών που χρησιμοποιήθηκαν σε κάθε π.σ., καθώς και αναλυτικά παραδείγματα ανά π.σ. βλ. Μιχαλοπούλου 2015.

Γράφημα 1 | Αποτελέσματα ΔΔΓΟ

Πιο συγκεκριμένα, στατιστικώς σημαντικές διαφορές διαπιστώθηκαν μόνο στις κρίσεις γραμματικής ορθότητας της OB1 μεταξύ των π.σ.: [-λεξ.υποκ./-es] και [+λεξ.υποκ./-es] σύμφωνα το Paired Samples (PS) T-Test ($t(25)=-3.251, p=.003$), καθώς και μεταξύ των π.σ.: [+λεξ.υποκ./+es] και [+λεξ.υποκ./-es] ($t(25)=-3.251, p=.003$), υπέρ της δομής με (ένα) λεξικό υποκείμενο σε σχέση με σχέση τόσο με τη δομή χωρίς κανένα φωνητικά εκπεφρασμένο υποκείμενο, όσο και με τη δομή με πλεοναστικό υποκείμενο αντίστοιχα.

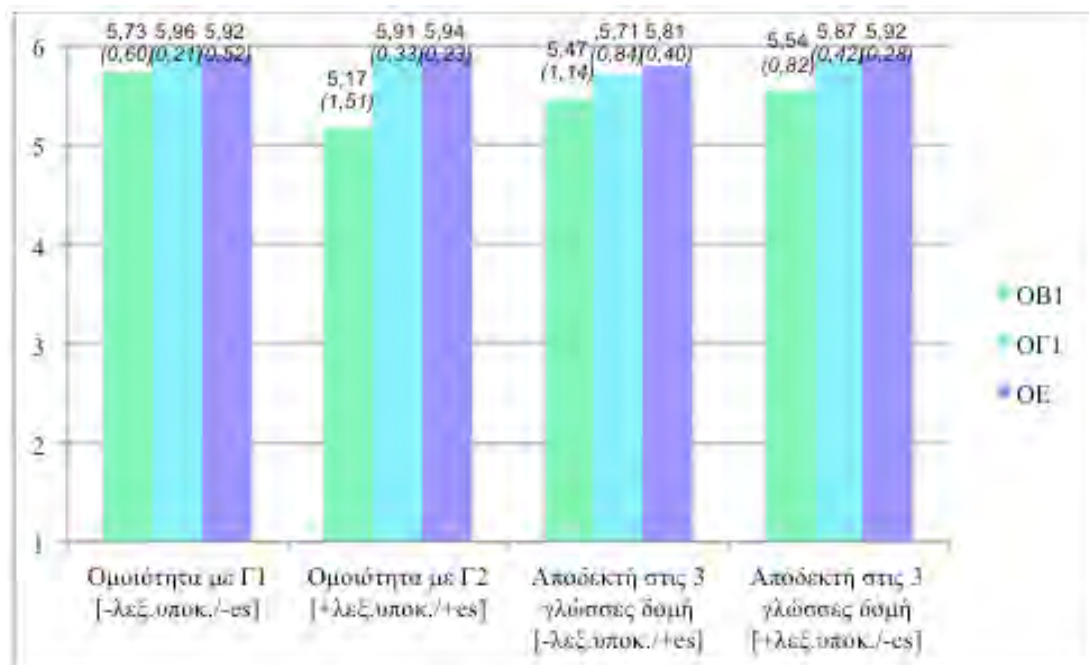
Αντίθετα, η OG1 παρουσιάζει αντίστοιχες επιδόσεις σε όλες τις π.σ., που δεν διαφοροποιούνται είτε πρόκειται για τις κοινές και στις τρεις γλώσσες δομές, είτε για αυτές που προσομοιάζουν είτε στην Γ1, είτε στην Γ2.

Το σημείο που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι οι στατιστικώς σημαντικές διαφορές που σημειώνονται μεταξύ της OG1 και της OE σε όλες τις π.σ. όπως διαπιστώθηκε από το στατιστικό έλεγχο διαφοροποίησης Oneway ANOVA για τη μέση τιμή. Συγκεκριμένα, η τιμή της στατιστικής συνάρτησης του ελέγχου για κάθε π.σ. διαμορφώνεται ως εξής: α) π.σ. [-λεξ.υποκ./-es] ($F(2,70)=22.86, p<.001$) β) π.σ. [+λεξ.υποκ./+es] ($F(2,70)=14.15, p<.001$), γ) π.σ. [-λεξ.υποκ./+es] ($F(2,70)=12.35, p<.001$) και δ) π.σ. [+λεξ.υποκ./-es] ($F(2,70)=9.14, p<.001$).

Τα παραπάνω καταδεικνύουν ότι παρόλο που φαίνεται να υπάρχει κάποια βελτίωση στην αναγνώριση των δομών καθώς ανεβαίνει το επίπεδο γλωσσομάθειας στην Γ3 στις δύο ομάδες των ΜΦΟ (OB1 και OG1), η διαφορά μεταξύ τους δεν χαρακτηρίζεται ως στατιστικώς σημαντική. Οι κρίσεις της OG1 εμφανίζονται να διαφέρουν στατιστικώς σημαντικά από τις αντίστοιχες των Γερμανών/ίδων ΦΟ (OE), γεγονός που δείχνει ότι δεν έχουν ακόμα κατακτήσει πλήρως τη γραμματική της γλώσσας-στόχου. Δηλαδή τα άτομα της OG1 απέχουν ακόμα αρκετά από τις επιδόσεις των ΦΟ, παρά την μεγαλύτερη τους έκθεση στην γλώσσα-στόχο, τόσο σε μέγεθος και ποιότητα γλωσσικού εισερχομένου, όσο και σε συνολική χρονική διάρκεια έκθεσης σε αυτό.

3.4 Αποτελέσματα Δοκιμασία Δήλωσης Προτίμησης

Από τα γενικά αποτελέσματα της ΔΔΠ, όπως και της ΔΔΓΟ, προκύπτει ότι οι ΜΦΟ εμφανίζουν πολύ καλές επιδόσεις στις δομές που μεταφέρουν στη Γ3 τόσο από την Γ1, δηλαδή στις δομές χωρίς φωνητικά εκπεφρασμένο υποκείμενο, όσο και στις δομές που μεταφέρουν από την Γ2, δηλαδή τις δομές με πλεοναστικό υποκείμενο.

Γράφημα 2 | Αποτελέσματα ΔΔΠ

Ενδεικτικό είναι ότι μεταξύ των δομών που μεταφέρονται στη διαγλώσσα των ΜΦΟ είτε από την Γ1 είτε από την Γ2 τους δεν σημειώνονται στατιστικώς σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, παρά μόνο μεταξύ των δύο αυτών δομών και των κοινών και στις τρεις γλώσσες συντακτικών δομών.

Στατιστικώς σημαντικές διαφορές διαπιστώθηκαν μόνο στις δηλώσεις προτίμησης της OB1 τόσο μεταξύ των π.σ.: [-λεξ.υποκ./-es] και [+λεξ.υποκ./-es] σύμφωνα το Paired Samples (PS) T-Test ($t(25)=2.586, p=.016$), όπως και στη ΔΔΓΟ, όσο και μεταξύ των π.σ.: [+λεξ.υποκ./+es] και [-λεξ.υποκ./+es] ($t(25)=2.724, p=.012$), δηλαδή υπέρ των δομών με ένα υποκείμενο (είτε λεξικό, είτε γραμματικό) τόσο σε σχέση με τη δομή με μηδενικό υποκείμενο όσο και σε σχέση με τη δομή με πλεοναστικό υποκείμενο.

Αντίθετα η OG1 παρουσιάζει αντίστοιχες επιδόσεις σε όλες τις π.σ., οι οποίες δεν διαφοροποιούνται ανεξάρτητα αν πρόκειται για τις κοινές και στις τρεις γλώσσες δομές ή για αυτές που προσομοιάζουν είτε στην Γ1, είτε στην Γ2. Όπως και στη ΔΔΓΟ, φαίνεται ότι υπάρχει κάποια βελτίωση στην αναγνώριση των προτάσεων καθώς ανεβαίνει το επίπεδο γλωσσομάθειας στην Γ3 στις δύο ομάδες των ΜΦΟ (OB1 και OG1). Ωστόσο, η διαφορά μεταξύ τους δεν χαρακτηρίζεται ως στατιστικώς σημαντική, παρά την μεγαλύτερη τους έκθεση στην γλώσσα-στόχο, όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη παράγραφο.

4 Συμπεράσματα

Από την εξέταση των αποτελεσμάτων των δύο πειραματικών δοκιμασιών προκύπτει ότι οι ΜΦΟ εκτός από τις κοινές στις τρεις γλώσσες δομές μεταφέρουν στη διαγλώσσα τους σε σημαντικό βαθμό τόσο τη δομή που υφίσταται μόνο στη Γ1, δηλαδή τα μηδενικά υποκείμενα, όσο και τη δομή που υφίσταται μόνο στη Γ2, δηλαδή τα πλεοναστικά υποκείμενα. Δεν παρατηρήθηκε δηλαδή κάποιο προβάδισμα στην επιλογή των δομών είτε από την Γ1 είτε από την Γ2 κατά την ΚΓ3. Από τα παραπάνω στοιχεία φαίνεται ότι αυτό προκύπτει *ανεξάρτητα* από τους παράγοντες που αναμέναμε ότι θα διαφοροποιούσαν τις επιδόσεις των ΜΦΟ. Για να γίνει κατανοητό το παραπάνω, στη συνέχεια θα γίνει αναλυτική αναφορά στους γλωσσικούς και στους τρεις ατομικούς παράγοντες που παρουσιάστηκαν στην ενότητα 2.

4.1 Συμπεράσματα σχετικά με τους γλωσσικούς παράγοντες

Όσον αφορά τους γλωσσικούς παράγοντες οδηγούμαστε στις ακόλουθες διαπιστώσεις. Πρώτον, η ιστορική τυπολογία δεν φαίνεται να παίζει κάποιο ιδιαίτερο ρόλο, αφού σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση υφίσταται γενετική σύνδεση της Αγγλικής και της Γερμανικής, αφού ανήκουν στην ίδια ομάδα γλωσσών της Ινδοευρωπαϊκής οικογένειας, δηλαδή, στις γερμανικές γλώσσες. Το γεγονός αυτό δεν φάνηκε να διαδραματίζει κάποιο ιδιαίτερο ρόλο, αφού μεταξύ των επιλογών των ΜΦΟ υπέρ της δομής που προσομοιάζει στην Γ2 (Αγγλική) έναντι αυτής που προσομοιάζει στην Γ1 (Ελληνική) δεν σημειώθηκε κάποια στατιστικώς σημαντική διαφορά.

Δεύτερον, αναφορικά με τη συχνότητα εμφάνισης συγκεκριμένων χαρακτηριστικών στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν περιμέναμε να έχει κάποιο σημαντικό ρόλο. Όπως αναφέρθηκε μελετήθηκε η Παράμετρος του Κενού Υποκειμένου και συγκεκριμένα δύο ιδιότητές της: η παράλειψη του υποκειμένου στην Ελληνική (Γ1) και τα πλεοναστικά υποκείμενα στην Αγγλική (Γ2). Αμφότερες οι περιπτώσεις αυτές και στις δύο γλώσσες, στις οποίες εμφανίζονται είναι πολύ συνήθεις και σε καμία περίπτωση δεν θεωρούνται μαρκαρισμένες, άρα δεν θα ήταν αναμενόμενη κάποια διαφοροποίηση στις επιλογές των ΜΦΟ.

Τέλος, ο παράγοντας που σχετίζεται με την μορφολογική μεταφορά δεν εξετάζεται εδώ, εφόσον το φαινόμενο που μελετήθηκε δεν άπτεται της μορφολογίας αλλά της σύνταξης.

4.2 Συμπεράσματα σχετικά με τους ατομικούς παράγοντες

Όσον αφορά τους τρεις ατομικούς παράγοντες, που εμπλέκονται στην συγκεκριμένη διαδικασία ΚΓ3, φαίνεται ότι τα αποτελέσματα των πειραματικών δοκιμασιών οδηγούν στις εξής διαπιστώσεις. Καταρχάς, το επίπεδο επάρκειας των ΜΦΟ στην κάθε γλώσσα έχει διαφορετικά ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά. Στη συγκεκριμένη περίπτωση μελετήθηκε ο ρόλος της Γ1 (Ελληνικής) και της Γ2 (Αγγλικής), η οποία έχει κατακτηθεί στην Ελλάδα υπό συγκεκριμένες συνθήκες εκμάθησης και στην οποία και οι δύο ομάδες (ΟΒ1 και ΟΓ1) έχουν επίπεδο γλωσσομάθειας Γ1. Παρόλα αυτά δεν διαπιστώθηκε κάποιο προβάδισμα της Γ1.

Δεύτερον, σύμφωνα με την Ψυχοτυπολογία η Αγγλική και η Γερμανική φαίνεται να είναι εγγύτερες ψυχοτυπολογικά στην αντίληψη των ΜΦΟ απ' όσο η Ελληνική και η Γερμανική. Συνεπώς η προσέγγιση αυτή ταυτίζεται με την πρόβλεψη που κάνει ο παράγοντας της ιστορικής τυπολογίας, ότι η Γ2 θα είχε κάποιο προβάδισμα κατά την ΚΓ3, η οποία όμως στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν επιβεβαιώνεται.

Τέλος, ο παράγοντας σχετικά με την χρονική απόσταση από την «τελευταία» χρήση της γλώσσας στην προκειμένη περίπτωση θα έκανε την ξεκάθαρη πρόβλεψη ότι θα υπήρχε προβάδισμα της Γ1 έναντι της Γ2. Η Γ1 χρησιμοποιείται στην καθημερινότητα των ΜΦΟ, εφόσον ζουν στην Ελλάδα, σε σύγκριση με μία ξένη γλώσσα που χρησιμοποιούν μόνο για συγκεκριμένους σκοπούς, συνεπώς για τους/τις ΜΦΟ η Ελληνική και η Αγγλική έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Ωστόσο, αυτός ο παράγοντας δεν φάνηκε να παίζει κάποιο ρόλο, αφού δεν παρατηρήθηκε κάποιο προβάδισμα της Γ1.

4.3 Συνολικά συμπεράσματα

Όπως προέκυψε από την πειραματική διαδικασία, οι παραπάνω γλωσσικοί και ατομικοί παράγοντες δεν φαίνεται να παίζουν κάποιο ρόλο κατά τη διαγλωσσική μεταφορά. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν τους ισχυρισμούς της De Angelis (2007: 35) ως προς την επίδραση των υπό εξέταση παραγόντων στην κατάκτηση της Γερμανικής ως Γ3 από Έλληνες/ίδες που έχουν ήδη κατακτήσει και την Αγγλική ως Γ2 σε πολύ καλό επίπεδο, η οποία υποστηρίζει ότι πειραματικά δεδομένα όπως τα συγκεκριμένα εγείρουν σοβαρές ενστάσεις για το ρόλο των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαγλωσσική μεταφορά κατά την ΚΓ3.

Επιπλέον, η De Angelis (2007) θέτει σε αμφισβήτηση την ευρέως διαδεδομένη μεθοδολογική πρακτική της έρευνας για την κατάκτηση μιας νέας γλώσσας-στόχου, σύμφωνα με την οποία η γλώσσα αυτή αντιμετωπίζεται πάντα ως Γ2 και οι υπόλοιπες ξένες γλώσσες, τις οποίες ένα άτομο έχει ήδη κατακτήσει αγνοούνται. Το γεγονός αυτό αποτελεί σημαντικό έρεισμα για την θεμελίωση του νέου επιστημονικού κλάδου που μελετά την ΚΓ3 και των περαιτέρω γλωσσών ως ένα ξεχωριστό γλωσσολογικό φαινόμενο με τα δικά του χαρακτηριστικά.

5 Προτάσεις - Προοπτικές

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι παράγοντες διαγλωσσικής μεταφοράς πρέπει να προσεγγίζονται κριτικά και να αξιοποιούνται τόσο ερευνητικά όσο και στη διδακτική πράξη με ιδιαίτερη προσοχή, ειδικά στην περίπτωση της ΚΓ3 ή περαιτέρω γλωσσών. Τα δεδομένα φαίνεται να διαψεύδουν ακόμη και τις πιο παγιωμένες πεποιθήσεις, όχι μόνο εμπειρικές, αλλά και ερευνητικές.

Από τα πειραματικά δεδομένα καταδεικνύεται η πολυπλοκότητα του θέματος, η οποία καθιστά απαραίτητη την ανάγκη διεξαγωγής περισσότερων ερευνών, προκειμένου να εξεταστούν μεταξύ άλλων περισσότεροι συνδυασμοί γλωσσών. Με τον τρόπο αυτό είναι εφικτή η επαρκέστερη τεκμηρίωση των υποθέσεων που έχουν διατυπωθεί μέχρι στιγμής σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την ΚΓ3. Τέλος, είναι πιθανόν να προκύψει η επαναξιολόγηση του ρόλου που διαδραματίζουν οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διαγλωσσική επιρροή από τη Γ1 ή/και τη Γ2 κατά την ΚΓ3, γεγονός που έχει αντίκτυπο τόσο στην έρευνα, όσο και στις διδακτικές πρακτικές που υιοθετούνται στον τομέα της διδασκαλίας των ξένων γλωσσών.

Βιβλιογραφία

- Birdsong, David. (επιμ.). 1999. *Second Language Acquisition and the Critical Period Hypothesis*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Cardinaletti, Anna. 1997. "Subjects and Clause Structure." Στο Liliane Haegeman (επιμ.), *The new Comparative Syntax*, 33-63, New York: Addison Wesley Longman Inc.
- Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures*. Dordrecht: Foris.
- D' Alessandro, Roberta. 2014. *The Null Subject Parameter. Where Are We and Where Are We Headed?* Leiden University Centre for Linguistics.
- De Angelis, Gessica. 2005. "The Acquisition of Languages Beyond the L2: Psycholinguistic Perspectives." *Rassegna Italiana di Linguistica Applicata* 2-3: 397-409.
- De Angelis, Gessica. 2007. *Third or Additional Language Acquisition*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Dewaele, Jean-Marc. 1998. "Lexical Inventions: French Interlanguage as L2 versus L3." *Applied Linguistics* 19,4:471-490.
- Ecke, Peter. 2001. "Lexical Retrieval in a Third Language: Evidence from Errors and Tip-of-the-Tongue States." Στο Jasone Cenoz, Britta Hufeisen, και Ulrike Jessner (επιμ.), *Cross-linguistic Influence in Third Language Acquisition: Psycholinguistic Perspectives*, 90-114. Clevedon: Multilingual Matters.
- Ellis, Rod. 1997. *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Falk, Ylva. 2010. *Gingerly Studied Transfer Phenomena in L3 Germanic Syntax: The Role of the Second Language in Third Language Acquisition*. Utrecht: LOT Publications.
- Foote, Rebecca 2009. "Transfer and L3 Acquisition: The role of Typology." Στο Yan-Kit Ingrid Leung (επιμ.), *Third Language Acquisition and Universal Grammar*, 89-114. Clevedon: Multilingual Matters.
- Haegeman, Liliane. 1990. "Non Overt Subjects in Diary Contexts." Στο Joan Mascaró, και Marina Nespou (επιμ.), *Grammar in Progress*, 167-174. Dordrecht: Foris.
- Hammarberg, Björn. 2001. "Roles of L1 and L2 in L3 Production and Acquisition." Στο Jasone Cenoz, Britta Hufeisen, και Ulrike Jessner (επιμ.), *Cross-linguistic Influence in Third Language Acquisition: Psycholinguistic Perspectives*, 21-41. Clevedon: Multilingual Matters.
- Han, Zhao Hong, και Elaine Tarone. 2014. *Interlanguage: 40 years later*. Amsterdam: John Benjamins.
- Jessner, Ulrike. 2006. *Linguistic Awareness in Multilinguals: English as a Third Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Jessner, Ulrike, και Jesone Cenoz. 2007. "Teaching English as a Third Language: Pedagogical Challenges." Στο Jim Cummins, και Chris Davison (επιμ.), *The International Handbook on English Language Teaching*. Berlin/New York: Springer.
- Larsen-Freeman, Diane. 1997. "Chaos/Complexity Science and Second Language Acquisition." *Applied linguistics* 18(2):141-165.
- Μιχαλοπούλου, Σταματία. 2015. "Το Κενό Υποκείμενο στη Διαγλώσσα: Η Περίπτωση των Ελλήνων Σπουδαστών της Γερμανικής ως Τρίτης Γλώσσας."

- Θεσσαλονίκη: Δημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Α.Π.Θ. Διαθέσιμη σε: <http://ikee.lib.auth.gr/record/283552/?ln=e1>
- Michalopoulou, Stamatia. 2015. "Third Language Acquisition: An Experimental Study of the Pro-Drop Parameter." Στο Elena Babatsouli, και David Ingram (επιμ.) *Proceedings of the International Symposium on Monolingual and Bilingual Speech 2015*, 214-223. Chania: Institute of Monolingual and Bilingual Speech. Διαθέσιμο στο: <http://ismbs.eu/data/documents/Proceedings-ISMBBS-2015.pdf>
- Michalopoulou, Stamatia. 2017. "Third Language Acquisition. The Pro-Drop-Parameter in the Interlanguage of Greek students of German." Στο Thanassis Georgakopoulos, Theodossia-Soula Pavlidou, Miltos Pechlivanos, Artemis Alexiadou, Jannis Androutsopoulos, Alexis Kalokairinos, Stavros Skopeteas, και Katerina Stathi (επιμ.), *Proceedings of the ICGL12*, 759-772. Berlin: Edition Romiosini/CeMoG. Διαθέσιμο στο: <http://www.cemog.fu-berlin.de/en/icgl12/offprints/michalopoulou/index.html>
- Murphy, Shirin. 2003. "Second Language Transfer During Third Language Acquisition." *Working Papers in TESOL and Applied Linguistics* 3(2):1-21.
- Odlin, Terrence. 1989. *Language Transfer: Crosslinguistics Influence in Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Philippaki-Warbuton, Irene. 1985. "Word Order in Modern Greek." *Transactions of the Philological Society* 2:113-143.
- Rizzi, Luigi. 1982. *Issues in Italian Syntax*. Dordrecht: Foris.
- Rothman, Jason. 2011. "L3 Syntactic Transfer Selectivity and Typological Determinacy: The Typological Primacy Model." *Second Language Research* 27:107-127.
- Safont, Jordà María Pilar. 2005. *Third Language Learners. Pragmatic Production and Awareness*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Schwartz, Bonnie D., και Rex A. Sprouse. 1996. "L2 Cognitive States and the Full Transfer / full Access Model." *Second Language Research* 12:40-72.
- Selinker, Larry, and Beatrice Baumgartner-Cohen. 1995. "Multiple Language Acquisition: 'Damn it, Why Can't I Keep These Two Languages Apart?'". *Language, Culture and Curriculum* 8(2):115-121.
- Shanon, Benny. 1991. "Faulty Language Selection in Polyglots." *Language and Cognitive Processes* 6: 339-350.
- Williams, Sarah, και Bjorn Hammarberg. 1998. "Language Switches in L3 Production: Implications of a Polyglot Speaking Model." *Applied Linguistics* 19:295-333.

Κατονομάζοντας τα συναισθήματα στην προσχολική ηλικία

Ελένη Μότσιου¹ & Φρειδερίκος Βαλετόπουλος²
¹Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ²Université de Poitiers
emotsiou@uth.gr, fvaletop@univ-poitiers.fr

Abstract

While many studies have investigated the emotion expression by children, this paper deals with a less studied aspect, how emotions are verbally labelled and described by preschoolers whose first language is Modern Greek. The test that has been developed and used to collect data employs an illustrated story comprised of four scenarios, describing a typical situation for the emotions of fear, anger, happiness and sadness: 58 children were asked to respond to three questions (how the protagonist of the story feels, why (s)he feels so, and whether the participants have been experienced similar feelings). At the present stage of the study, our empirical focus was on the first question only.

Keywords: emotion expression, preschool, emotional development

1 Εισαγωγή: αναγνώριση και έκφραση συναισθημάτων από παιδιά

Η συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών αποτελεί για τον *Οδηγό Εκπαιδευτικού για το Πρόγραμμα Σπουδών του Νηπιαγωγείου* (2014) έναν από τους βασικούς στόχους της προσχολικής εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να δημιουργήσουν ένα συναισθηματικά ασφαλές περιβάλλον (ibid. 12) και να οδηγήσουν το παιδί στην προσωπική του ενδυνάμωση για να λειτουργήσει «με αυξανόμενη αυτονομία και αυτοπεποίθηση, να διαμορφώσει μια θετική εικόνα για τον εαυτό του, να αναγνωρίζει και να διαχειρίζεται τα συναισθήματα του, να νοιάζεται για τους άλλους και να προσαρμόζεται θετικά στις δυσκολίες» (ibid. 14). Σε γλωσσικό επίπεδο, αυτό σημαίνει ότι οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να παρέχουν στα παιδιά τα εκφραστικά μέσα που θα τους επιτρέψουν να αναγνωρίσουν την ποικιλία των συναισθημάτων, να σκεφτούν πώς προκαλούνται και ποιες είναι οι συνήθεις αντιδράσεις ή να προτείνουν εναλλακτικές (ibid. 127). Έτσι, το πρόγραμμα προτείνει δραστηριότητες που επιτρέπουν στο παιδί να μαντέψει, δηλαδή να αναγνωρίσει και ίσως να κατονομάσει, τα συναισθήματα που εκφράζονται, για παράδειγμα, μέσα από πίνακες ζωγραφικής, ή να μιλήσει για εμπειρίες και συναισθήματα που έχει βιώσει το ίδιο ή κάποιος ήρωας μιας ιστορίας.

Σε ερευνητικό επίπεδο, έχει αποδειχθεί σε γενικές γραμμές ότι η αναγνώριση των συναισθημάτων είναι πιο εύκολη από την κατονομασία τους (Denham & Couchoud 1990, Ridgeway et al. 1985, Izard 1971) ενώ η επίδοση των παιδιών στην αναγνώριση και κατονομασία εμφανίζει σημαντική βελτίωση με την αύξηση της ηλικίας (Borke 1971, Smiley & Huttenlocher 1989): ήδη από 2-5 ετών τα παιδιά μιλούν για τα δικά τους συναισθήματα και τα συναισθήματα των άλλων, θετικά ή αρνητικά, αναφέροντας ότι «νιώθουν χαρά/φόβο», «νιώθουν καλά/άσχημα» κτλ. (Wellman et al. 1995). Η ανάπτυξη των λεγόμενων καθολικών, «βασικών» συναισθημάτων» (βλ. Ekman 1999, Plutchik 1980), όπως *χαρά*, *λύπη*, *θυμός* είναι πρώιμη, ενώ τα κοινωνικοπολιτισμικά καθορισμένα όπως η *ντροπή*, η *συμπόνοια* κ.ά. αναπτύσσονται πιο όψιμα (Izard 1971, Widen & Russel 2010). Συχνά τα αποτελέσματα δείχνουν ότι στην κατηγορία συναισθημάτων «βασικού επιπέδου», η οποία αναγνωρίζεται συχνότερα και

πρωιότερα από τα παιδιά, περιλαμβάνονται η *χαρά*, η *λύπη*, ο *φόβος* και ο *θυμός* (Denham et al. 2007, Miller et al. 2006, Walden & Field 1990).

Όπως αναφέρουν οι Ridgeway et. al (1985) το 38%-97% των παιδιών ως τα 3 έτη χρησιμοποιούν στο λόγο τους τα παραπάνω τέσσερα συναισθήματα, ενώ σε συζητήσεις παιδιών - ενηλίκων παρατηρήθηκε ότι μεταξύ 1,5-3 ετών τα παιδιά κατονομάζουν αυθόρμητα τα συναισθήματα, τόσο όταν αναφέρονται στον εαυτό τους όσο και όταν περιγράφουν συναισθήματα άλλων (Bretherton & Beeghly 1982, Bretherton et al. 1986). Βέβαια, υποστηρίζεται ότι υπάρχουν εξελικτικά πρωιότερα και οψιμότερα συναισθήματα.

Ειδικότερα, η έρευνα έδειξε ότι τα παιδιά κατανοούν ευκολότερα αρχικά τη *χαρά*, μετά τη *λύπη*, και αργότερα το *θυμό* και το *φόβο* (Bosacki & Moore 2004, Brechet et al. 2009, Widen & Russel 2003). Όσον αφορά την έκφραση και κατονομασία, αρκετά ερευνητικά δεδομένα αναφέρουν ότι η *χαρά* μαζί με τη *λύπη* είναι πιο εύκολα κατονομάσιμα σε σχέση με το *θυμό* και το *φόβο* (Denham & Couchoud 1990, Wellman et al. 1995, Widen & Russel 2010). Ειδικότερα για το *φόβο* καταγράφονται ιδιαίτερες δυσκολίες (Widen & Russel 2008, 2010). Τέλος, ο *θυμός* και ο *φόβος* συχνά συγχέονται μεταξύ τους (Farber & Moely 1979, Stein & Jewett 1986) και μπορούν να υποκατασταθούν από τη *λύπη* (Denham & Couchoud 1990).

Ο παράγοντας φύλο έχει αμφιλεγόμενη επίδραση: άλλες έρευνες δε βρίσκουν διαφοροποίηση στις επιδόσεις των δυο φύλων (Walden & Field 1990) ενώ σε άλλες παρατηρείται ότι τα κορίτσια είναι πιο ακριβή στον προσδιορισμό (τουλάχιστον, κάποιων) συναισθημάτων, χωρίς όμως η διαφορά αυτή να είναι στατιστικά σημαντική (Denham et al. 2012, Schultz et al. 2000).

Φιλοδοξώντας να συμβάλλουμε με δεδομένα για τα ελληνόφωνα παιδιά σχεδιάσαμε μια πειραματική προσέγγιση για να διερευνήσουμε πώς τα ελληνόφωνα παιδιά της προσχολικής ηλικίας μιλούν για τα συναισθήματα, εστιάζοντας παράλληλα στη γλωσσική έκφραση. Ειδικότερα, μας ενδιέφερε να δούμε (α) πώς περιγράφουν τα συναισθήματα των άλλων: αν κατανοούν και πώς ακριβώς κατονομάζουν το βίωμα, (β) πώς τα ερμηνεύουν: αν και πώς προσδιορίζουν την πηγή του βιώματος, και (γ) πώς τα συνδέουν με δικά τους ανάλογα συναισθήματα και πώς αιτιολογούν τη σύνδεση αυτή.

Στην παρούσα φάση της μελέτης θα επικεντρωθούμε στο πρώτο σημείο, δηλαδή τον τρόπο κατονομασίας των συναισθημάτων των άλλων. Τα βασικά ερωτήματα της πρώτης αυτής ερευνητικής φάσης διαμορφώνονται ως εξής:

- Κατανοούν και κατονομάζουν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας και τα τέσσερα συναισθήματα;
- Διαφοροποιείται ο τρόπος κατονομασίας ανάλογα με τα τέσσερα συναισθήματα;
- Διαφοροποιούνται οι επιδόσεις στην κατονομασία των τεσσάρων συναισθημάτων ανάλογα με την ηλικία και το φύλο;

2 Μέθοδος

2.1 Συμμετέχοντες

Τα 58 παιδιά της έρευνας (29 αγόρια/29 κορίτσια, ΜΟ ηλικίας: 5.3) φοιτούσαν σε νηπιαγωγεία του κέντρου της πόλης του Βόλου και προέρχονταν από οικογένειες μεσαίου και υψηλότερου κοινωνικοοικονομικού υποβάθρου· η επιλογή των σχολείων ήταν τυχαία. Όλα τα παιδιά που συμμετείχαν στο πείραμα ήταν

εγγεγραμμένα στις ίδιες τάξεις. Αναλυτικά, τα χαρακτηριστικά τους φαίνονται στον παρακάτω πίνακα:

Συμμετέχοντες/ηλικίες	N	ΜΟ ηλικίας
Κορίτσια	29	5.2
Αγόρια	29	5.4
4-5	14	4.5
Κορίτσια	5	4.4
Αγόρια	9	4.5
5-6	38	5.5
Κορίτσια	20	5.4
Αγόρια	18	5.5
6-6,3	6	6.1
Κορίτσια	4	6.1
Αγόρια	2	6.1
ΣΥΝΟΛΟ	58	5.3

Πίνακας 1 | Δημογραφικά στοιχεία

2.2 Μέσο συλλογής δεδομένων

Η δοκιμασία που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων στην παρούσα έρευνα ονομάστηκε “Περιγραφή και Αιτιολόγηση-Δοκιμασία Εκμείευσης Συναισθημάτων” (ΠΑΙΔΕΣ). Στη δοκιμασία χρησιμοποιήθηκε μια ιστορία με εικόνες που αφορούσε ένα παιδί, τον Γιάννη ή τη Μαρία: στα αγόρια χορηγήθηκε η ιστορία του Γιάννη, ενώ στα κορίτσια η ιστορία της Μαρίας. Οι ιστορίες ήταν ακριβώς ίδιες, εκτός από τα ονόματα των πρωταγωνιστών και ορισμένες εικόνες που αφορούσαν κυρίως την απεικόνισή τους. Κάθε ιστορία άρχιζε με την περιγραφή του παιδιού-πρωταγωνιστή και συνέχιζε με την εξιστόρηση ορισμένων γεγονότων από τη ζωή του τα οποία σχετίζονταν με την εμφάνιση κάποιου συναισθήματος. Ουσιαστικά, κάθε ιστορία περιείχε τέσσερα σύντομα σενάρια, ένα για κάθε συναίσθημα: *χαρά, λύπη, θυμός και φόβος*, ενώ τα παιδιά καλούνταν να απαντήσουν σε τρία ερωτήματα που ακολουθούσαν την αφήγηση των σεναρίων. Κάθε σενάριο περιέγραφε μια στερεοτυπική κατάσταση για το συγκεκριμένο συναίσθημα. Για την δημιουργία των στερεοτυπικών σεναρίων βασιστήκαμε σε περιγραφές καταστάσεων που προκαλούν συνήθως με συνέπεια συγκεκριμένα συναισθήματα (*canonical-reaction hypothesis*, Gnepp et al. 1987) και στην αξιοποίηση συστατικών που ορίζουν τις συνθήκες ανάδυσης των συναισθημάτων, όπως +/- *πρόθεση*, +/- *έμφυχο*, *έμφαση στην αιτία* - *έμφαση στο αποτέλεσμα*, *επίτευξη* ή *όχι στόχου*, που αποτελούν μερικά από τα κριτήρια διαχωρισμού των βασικών συναισθημάτων που χρησιμοποιούνται στην έρευνά μας, όπως περιγράφονται και από τους Stein και Levine (1989), Deconti και Dickerson (1994). Κάθε παιδί άκουγε το σενάριο και παρατηρούσε παράλληλα τη σχετική εικόνα. Κατόπιν, ο ερευνητής έθετε τα εξής ερωτήματα: «-Τι νιώθει η Μαρία/ο Γιάννης; - Γιατί νιώθει έτσι;- Θυμάσαι να ένιωσες κάποια φορά χαρά;».

Ανάλογη μεθοδολογία έχει αξιοποιηθεί και σε άλλες έρευνες (π.χ. Brechet et al. 2009, Widen & Russel 2003) όπου επιλέγεται μια γλωσσική μέθοδος (ιστορίες και όχι φωτογραφίες/εικόνες) ως παρακίνηση για παραγωγή κατονομασίας. Η επιλογή αυτή προτιμάται καθώς έμμεσα παρέχει πληροφορίες ή την αιτία που οδηγεί στην αναγνώριση του συναισθήματος που προκαλείται, προϋποθέτει δηλαδή την κατανόηση του πλαισίου (*situation knowledge*) και δεν αποτελεί μια απλή αναγνώριση έκφρασης προσώπου/εικόνας. Κάποιες έρευνες, επιπλέον, συμπεραίνουν ότι οι ιστορίες λειτουργούν καλύτερα ως μέθοδος πρόκλησης κατονομασίας για ορισμένα

συναισθήματα, όπως λ.χ. για τον φόβο, από ό,τι οι εικόνες ή οι εκφράσεις προσώπου (Widen & Russel 2010). Σε άλλες περιπτώσεις, επιστρατεύεται και η χρήση κούκλας από τον ερευνητή (Bosacki & Moore 2004, Capps et al. 1992, Denham & Couchoud 1990).

2.3 Διαδικασία

Οι ερευνητές/-ριες ύστερα από κατάλληλη εκπαίδευση για τους σκοπούς και τη μέθοδο της έρευνας έρχονταν σε επαφή με τους/τις νηπιαγωγούς των παιδιών που θα συμμετείχαν. Για τη διεξαγωγή της έρευνας κάθε παιδί καλούνταν ατομικά σε έναν ήσυχο χώρο ώστε να διασφαλιστεί το μέγιστο της προσοχής του, ενώ πριν την έναρξη της διαδικασίας, οι ερευνητές/-τριες αφιέρωναν λίγο χρόνο για να δημιουργηθεί ατμόσφαιρα οικειότητας.

Στη συνέχεια, οι ερευνητές/-τριες διηγούνταν την ιστορία αφήνοντας στο τραπέζι τις εικόνες για κάθε σενάριο και ζητούσαν από το παιδί να απαντήσει σε ερωτήσεις για το συναίσθημα που προέκυπτε. Για όλα τα παιδιά τηρήθηκε η ίδια σειρά των σεναρίων και η ίδια σειρά των ερωτήσεων.

Κάθε συνεδρία διαρκούσε 10-15 λεπτά. Οι συνεδρίες μαγνητοφωνήθηκαν χωρίς να καταγραφεί κανένα προσωπικό δεδομένο των παιδιών, εκτός από το βαφτιστικό όνομα και την ακριβή ηλικία (έτη, μήνες). Κάθε συνεδρία απομαγνητοφωνήθηκε από τους ερευνητές/-τριες με καταγραφή των απαντήσεων σε ανάλογα πρωτόκολλα.

3 Αποτελέσματα

3.1 Κωδικοποίηση

Οι απομαγνητοφωνημένες απαντήσεις αξιολογήθηκαν σύμφωνα με την παρακάτω κλίμακα που αφορά τον τρόπο και την ακρίβεια της κατονομασίας των συναισθημάτων (πρβλ. παρεμφερείς κωδικοποιήσεις Bosacki & Moore 2004, Capps et al. 1992):

ΕΙΔΟΣ ΚΑΤΟΝΟΜΑΣΙΑΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΤΟΝΟΜΑΣΙΑΣ	ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ
0	Μηδενική κατονομασία ΜΚ	<i>Δεν ξέρω</i> / <i><καμία απάντηση></i> / <i>μη σχετική απάντηση</i>
1	Υποκατάσταση κατονομασίας (κατονομασία διαφορετικού συναισθήματος) ΥΚ	<i>Είναι λυπημένος-η/νιώθει λύπη</i> αντί <i>είναι θυμωμένος-η/νιώθει θυμό</i>
2	Έμμεση κατονομασία (γενική απάντηση) ΕΚ	<i>Νιώθει καλά</i> αντί <i>νιώθει χαρούμενος-η</i>
3	Άμεση κατονομασία ΑΚ	<i>Νιώθει χαρά</i> , <i>είναι χαρούμενος-η</i>

Πίνακας 2 | Κωδικοποίηση απαντήσεων

3.2 Κατονομασία συναισθημάτων

Τα συνολικά αποτελέσματα από την ποσοτική ανάλυση των δεδομένων (chi-squared test) για να συγκριθούν οι επιδόσεις των παιδιών στα τέσσερα συναισθήματα, αλλά και ο τρόπος και η ακρίβεια κατονομασίας σε κάθε συναίσθημα χωριστά, παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα:

Συναισθήματα/συμμετέχοντες	ΜΚ (0)		ΥΚ (1)		ΕΚ (2)		ΑΚ (3)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
ΧΑΡΑ								
Αγόρια	0	0	5	17.2%	8	27.6%	12	41.4%
Κορίτσια	1	3.5%	1	3.5%	8	27.6%	17	58.6%
Συνολικό	1	1.7%	6	10.3%	16	27.6%	29	59.0%
ΛΥΠΗ								
Αγόρια	2	6.9%	2	6.9%	5	17.2%	19	65.5%
Κορίτσια	1	3.5%	1	3.5%	6	20.7%	21	72.4%
Συνολικό	3	5.2%	4	6.9%	11	19.0%	40	69.0%
ΘΥΜΟΣ								
Αγόρια	0	0	12	41.4%	9	31.0%	8	27.6%
Κορίτσια	4	13.8%	10	34.5%	8	27.6%	7	24.1%
Συνολικό	4	6.9%	22	37.9%	17	29.3%	15	25.9%
ΦΟΒΟΣ								
Αγόρια	2	6.9%	3	10.4%	4	13.8%	19	65.5%
Κορίτσια	2	6.9%	3	10.4%	2	6.9%	22	75.9%
Συνολικό	4	6.9%	6	10.4%	6	10.3%	41	70.9%

Πίνακας 3 | Τρόπος και ακρίβεια κατονομασίας

Από τον πίνακα¹ φαίνεται ότι τα παιδιά του δείγματος ήταν σε θέση να εξάγουν από το πλαίσιο και να κατονομάζουν σε γενικές γραμμές τα τέσσερα συναισθήματα: τα ποσοστά της μη κατονομασίας των συναισθημάτων *λύπη*, *θυμός* και *φόβος* ήταν πολύ χαμηλό, η δε *χαρά* φαίνεται να αποτελεί το πιο εύκολα κατονομάσιμο συναίσθημα.

Ως προς τον τρόπο και την ακρίβεια της κατονομασίας τα συναισθήματα της *χαράς*, της *λύπης* και του *φόβου* δε διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους (παρόμοιες επιδόσεις σε κάθε κατονομασία [ΥΚ/ΕΚ/ΑΚ] και για τα τρία συναισθήματα). Ο *θυμός* όμως, διαφέρει στατιστικά σημαντικά από τα υπόλοιπα ως προς τις επιδόσεις των παιδιών στις κατηγορίες ΥΚ και ΑΚ: στην πρώτη κατηγορία σημειώνεται η υψηλότερη επίδοση (υποκατάσταση κατονομασίας) και στην τρίτη η χαμηλότερη (άμεση/ακριβής κατονομασία).

Αναλυτικότερα, για το συναίσθημα της *χαράς*, υπάρχει στατιστική σημαντικότητα ανάμεσα στις κατηγορίες ΥΚ και ΑΚ: η κατηγορία ΥΚ εμφανίζει τις πιο χαμηλές επιδόσεις και η ΑΚ τις υψηλότερες, αν και αρκετές φορές προτιμάται η έμμεση αντί της άμεσης κατονομασίας (*νιώθει τέλεια/ωραία/όμορφα*).

Η *λύπη* και ο *φόβος* εμφανίζουν στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στην κατηγορία ΑΚ και τις υπόλοιπες κατηγορίες ($p < 0,001$). Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν υψηλές επιδόσεις στην ΑΚ και σημαντικά χαμηλότερες στην ΕΚ και την ΥΚ. Επομένως, τα συναισθήματα αυτά είναι σαφώς πιο κατονομασμένα. Το συναίσθημα που κατονομάζεται με τη μικρότερη ακρίβεια, είναι ο *θυμός*: τα αποτελέσματα δεν έδειξαν στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των τριών κατονομασιών ($3/2 = p < .678$, $3/1 = p < .163$, και $2/1 = p < .326$), ενώ η υποκατάσταση γίνεται συχνότερα με τη *λύπη* (*είναι λυπημένος/η, είναι στενοχωρημένος/η*).

¹ Οι πίνακες του παρόντος άρθρου δεν περιλαμβάνουν τις διπλές απαντήσεις οι οποίες ήταν ελάχιστες στον αριθμό. Οι απαντήσεις αυτές περιλάμβαναν αρχικά μια ανακριβή κατονομασία (ΜΚ/ΥΚ) στην οποία επανέρχονταν οι μαθητές με άμεση ή έμμεση κατονομασία (ΑΚ/ΕΚ).

3.3 Τρόπος κατονομασίας και οι μεταβλητές της ηλικίας & φύλου

Όσον αφορά το συσχετισμό των επιδόσεων στην κατονομασία και της ηλικίας, βρέθηκαν τα εξής στοιχεία που παρουσιάζονται ανά ηλικία:

4 - 5	MK (0)		YK (1)		EK (2)		AK (3)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
<i>χαρά</i>	0	0.0%	2	14.3%	5	35.7%	6	42.9%
<i>λύπη</i>	0	0.0%	2	14.3%	5	35.7%	7	50.0%
<i>θυμός</i>	0	0.0%	4	28.6%	7	50.0%	3	21.4%
<i>φόβος</i>	2	14.3%	2	14.3%	2	14.3%	8	57.1%

Πίνακας 4 | Κατονομασία συναισθημάτων ανά ηλικία : 4 - 5 ετών

5 - 6	MK (0)		YK (1)		EK (2)		AK (3)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
<i>χαρά</i>	1	2.6%	4	10.5%	11	29.0%	18	47.4%
<i>λύπη</i>	3	10.5%	1	2.6%	6	15.8%	27	71.5%
<i>θυμός</i>	3	7.9%	15	39.5%	10	26.3%	10	26.3%
<i>φόβος</i>	2	5.3%	4	10.5%	4	10.5%	28	73.7%

Πίνακας 5 | Κατονομασία συναισθημάτων ανά ηλικία : 5 - 6 ετών

6+	MK (0)		YK (1)		EK (2)		AK (3)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
<i>χαρά</i>	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%	5	83.3%
<i>λύπη</i>	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%	6	100%
<i>θυμός</i>	1	16.7%	3	50.0%	0	0.0%	2	33.3%
<i>φόβος</i>	0	0.0%	0	0.0%	0	0.0%	5	83.3%

Πίνακας 6 | Κατονομασία συναισθημάτων ανά ηλικία : 6+ ετών

Για το συναίσθημα της *χαράς* η διαφορά είναι στατιστικά σημαντική μόνο στην ηλικία των 6 ετών, όπου σχεδόν όλα τα παιδιά χρησιμοποιούν την AK, ενώ στις άλλες ηλικίες έχουν μεταξύ τους τα ίδια περίπου αποτελέσματα, και η βελτίωση με την ηλικία δεν είναι σημαντική. Στην περίπτωση της *λύπης* η κατονομασία γίνεται πιο ξεκάθαρη με την αύξηση της ηλικίας: στα 5-6 έτη η διαφορά μεταξύ AK και EK είναι σημαντική ($p < 0,001$), ενώ στα 6 έτη χρησιμοποιείται αποκλειστικά η AK. Όλες οι ηλικίες δυσκολεύονται στην κατονομασία του *θυμού* και δεν παρατηρείται στατιστικά σημαντικός συσχετισμός ηλικίας και ευκολίας/δυσκολίας κατονομασίας. Τέλος, για το συναίσθημα του *φόβου* βελτιώνεται η AK, ωστόσο δεν υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των ηλικιών: στις μικρότερες ηλικίες παρατηρούνται όλοι οι τύποι απαντήσεων χωρίς στατιστική διαφορά, ενώ σχεδόν όλα τα παιδιά των 6 ετών χρησιμοποιούν την AK.

Όσον αφορά τη διαφοροποίηση των επιδόσεων μεταξύ των νηπίων διαφορετικού φύλου, δεν παρατηρήθηκε καμία στατιστικά σημαντική διαφορά, όπως προκύπτει από τον πίνακα 3.

3 Συζήτηση

Για την ερμηνεία των παραπάνω αποτελεσμάτων μπορούν να διατυπωθούν επιφυλάξεις τόσο για τον αριθμό των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα (επανάληψη με περισσότερα παιδιά) όσο και για τα σύντομα σενάρια που χρησιμοποιήθηκαν (αλλαγή σεναρίου/-ων).

Ως προς την πρωιμότητα της εμφάνισης των συναισθημάτων *χαρά*, *λύπη*, *θυμός* και *φόβος* στον παιδικό λόγο, τα αποτελέσματά μας συνάδουν με την προηγούμενη έρευνα: σε γενικές γραμμές, τα τέσσερα συναισθήματα εξάγονται με επιτυχία από το πλαίσιο που δίνεται και κατονομάζονται με σχετική επάρκεια από παιδιά προσχολικής ηλικίας (Denham et al. 2007, Miller et al. 2006, Ridgeway et al. 1985, Walden & Field 1990, Wellman et al. 1995).

Ως προς την ευκολία/δυσκολία και τη ακρίβεια της κατονομασίας, τα αποτελέσματά μας επιβεβαιώνουν εν μέρει την προηγούμενη έρευνα και, συγκεκριμένα, ότι η *χαρά* και η *λύπη* είναι πρώιμα και εύκολα κατονομάσιμα συναισθήματα (Bosacki & Moore 2004, Denham & Couchoud 1990, Michalson & Lewis 1985, Wellman et al. 1995, Widen & Russel 2010). Ωστόσο, παρότι τα ποσοστά μη κατονομασίας για τη *χαρά* είναι τα χαμηλότερα, τα δεδομένα μας δείχνουν ότι η *λύπη* εμφανίζει υψηλότερο ποσοστό συναισθηματικού λόγου (άμεση κατονομασία), άρα κατονομάζεται με μεγαλύτερη σαφήνεια από τη *χαρά*.

Σε αντίθεση με ένα μεγάλο μέρος της προηγούμενης έρευνας, στα δεδομένα μας ο *φόβος* δεν είναι το πιο δύσκολο κατονομάσιμο συναίσθημα (Brecht et al. 2009, Widen & Russel 2008, 2010): μάλιστα, όπως και η *λύπη*, εμφανίζει σημαντικά υψηλότερα ποσοστά άμεσης κατονομασίας. Ωστόσο, τα αποτελέσματά μας συνάδουν με τις έρευνες που βρίσκουν ότι ο *φόβος* υποκαθίσταται ενίοτε από τη *λύπη* (Denham & Couchoud 1990).

Στα δεδομένα μας η δυσκολία στην ακρίβεια κατονομασίας, και με τα υψηλότερα ποσοστά έμμεσης κατονομασίας αφορά τον *θυμό*. Συχνότατα δε, υποκαθίσταται από τη *λύπη*, ενώ τα ποσοστά μη κατονομασίας είναι ίδια με αυτά του *φόβου*, γεγονός που εν μέρει επιβεβαιώνεται και από την έρευνα (Denham & Couchoud 1990, Farber & Moely 1979, Stein & Jewett 1986, Widen & Russel 2010). Είναι πιθανό ότι οι αιτίες που κινητοποιούν τα δυο αυτά συναισθήματα έχουν παρόμοιες βάσεις, συσχετίζονται με παρεμφερείς καταστάσεις (Trabasso et al. 1981, Stein & Jewett 1986, Izard et al. 1998). Επίσης, το πέρασμα από τη *λύπη* στο *θυμό* συσχετίζεται πιθανόν και με το βαθμό δράσης/αντιμετώπισης του συναισθήματος στην οποία προβαίνει το υποκείμενο: στη *λύπη*, ο *θυμός* είναι μικρής έντασης και εσωτερικεύεται, ενώ όσο αυξάνει ο βαθμός έντασης της βίωσης η *λύπη* μετατρέπεται σε *θυμό*, εξωτερικεύεται και προκαλεί αντίδραση (ή μπορεί να μετατρέπεται και σε κάποιο άλλο συναίσθημα, π.χ. απογοήτευση ή ενοχή). Σε γενικές γραμμές, ίσως ισχύει ότι αναπτυξιακά αρχικά υπάρχει μια κατηγοριοποίηση που βασίζεται στο δίπολο *θετικό/ευχάριστο* - *αρνητικό/δυσάρεστο* σε συνδυασμό με το βαθμό έντασης της βίωσης (degree of arousal), ενώ μετά σιγά σιγά εξειδικεύεται σε βασικά, και αργότερα πιο εξειδικευμένα πολιτισμικά συναισθήματα (Shaver et al. 1987, Widen & Russel 2003, 2008).

Μία από τις προεκτάσεις της παρούσας έρευνας έχει άμεση σχέση με την αγωγή και κοινωνικοποίηση των παιδιών. Όπως παρατηρούν οι Widen και Russel (2008) η κατανόηση της εξελικτικής πορείας των παιδικών συναισθημάτων και των ιδιαιτεροτήτων τους μπορεί να βοηθήσει γονείς και εκπαιδευτικούς να κατανοήσουν τα παιδιά, αλλά και να βοηθήσουν τα ίδια τα παιδιά να κατανοήσουν τα συναισθήματά

τους. Η γλωσσική έκφραση αποτελεί παράγοντα συναισθηματικής αλληλεπίδρασης και εκδήλωσης συναισθηματικών δεξιοτήτων (διαχείρισης) ως μέρους των κοινωνικών δεξιοτήτων. Η ικανότητα να κατανοεί κανείς, να εκφράζει συναισθήματα και να μιλά γι' αυτά συνδέεται με την ικανότητα συναισθηματικής επίγνωσης, η οποία συμβάλλει σημαντικά στην ευρύτερη κοινωνική προσαρμογή, αλλά και τη σχολική επιτυχία (Denham et al. 2003, Denham et al. 2007, Harris 2008, Miller, et al. 2006, Garner & Estep 2001, Saarni 1999).

Βιβλιογραφία

- Bosacki, Sandra Leanne, and Chris Moore. 2004. "Preschoolers' Understanding of Simple and Complex Emotions: Links with Gender and Language". *Sex Roles: A Journal of Research* 50(9-10):659-75. Accessed April 30, 2020. doi:10.1023/B:SERS.0000027568.26966.27.
- Brechet, Claire, René Baldy, and Delphine Picard. 2009. "How does Sam Feel?: Children's Labelling and Drawing of Basic Emotions". *British Journal of Developmental Psychology* 27(3):587-606. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1348/026151008X345564
- Bretherton, Inge, Janet Fritz, Carolyn Zahn-Waxler, and Doreen Ridgeway. 1986. "Learning to Talk about Emotions: A Functionalist Perspective". *Child Development* 57:529-48. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1111/j.1467-8624.1986.tb00225.x.
- Capps, Lisa, Nurit Yirmiya, and Marian Sigman. 1992. "Understanding of Simple And Complex Emotions in Non-retarded Children with Autism". *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 33(7):1169-1182. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1111/j.1469-7610.1992.tb00936.x.
- Deconti, Kirsten, and Donald Dickerson. 1994. "Preschool Children's Understanding of the Situational Determinants of others' Emotions". *Cognition & Emotion* 8(5):453-72. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1080/02699939408408952.
- Denham, Susanne, and Elizabeth Couchoud. 1990. "Young Preschoolers' Understanding of Emotions". *Child Study Journal* 20(3):171-92. Accessed April 30, 2020.
- Denham, Susanne, Hideko Hamada Bassett, and Todd Wyatt. 2007. "The Socialization of Emotional Competence". Στο *Handbook of Socialization: Theory and Research*, επιμ., Joan E. Grusec, and Paul Hastings, 614-37, New York, Guilford Press.
- Denham, Susanne, Hideko Hamada Bassett, Erin Way, Melissa Mincic, Katherine Zinsser, and Kelly Graling. 2012. "Preschoolers' Emotion Knowledge: Self-Regulatory Foundations and Predictions of Early School Success". *Cognition and Emotion* 26(4):667-79. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1080/02699931.2011.602049.
- Denham, Susanne, Kimberly Blair, Elizabeth DeMulder, Jennifer Levitas, Katherine Sawyer, Sharon Auerbach-Major, and Patrick Queenan. 2003. "Preschool Emotional Competence: Pathway to Social Competence?". *Child Development* 74(1):238-56. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1111/1467-8624.00533
- Ekman, Paul. 1999. "Basic Emotions". Στο *Handbook of Cognition and Emotion*, επιμ. Tim Dalgleish, and Mick Power, 45-60, Chichester: John Wiley & Sons.
- Farber, Ellen, and Barbara Moely. 1979. "Inferring others' Affective States: Their Use of Interpersonal Vocal and Facial Cues by Children of Three Age Levels". Paper

- presented at the biennial meeting of the Society for Research and Child Development, San Francisco.
- Garner, Pamela, and Kimberly Estep. 2001. "Emotional Competence, Emotion Socialization, and Young Children's Peer-Related Social Competence". *Early Education and Development* 12(1):29-48. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1207/s15566935eed1201_3.
- Gnepp, Jackie, Eileen McKee, and Jodi Domanic. 1987. "Children's Use of Situational Information to Infer Emotion: Understanding Emotionally Equivocal Situations". *Developmental Psychology* 23(1):114-23. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1037/0012-1649.23.1.114.
- Harris, Paul. 2008. "Children's Understanding of Emotion". Στο *Handbook of Emotions*, επιμ. Mickael Lewis, Jeannette Haviland-Jones, and Lisa Feldman Barrett, 320-31, London: Guilford Press.
- Izard, Carroll. 1971. *The Face of Emotion*. East Norwalk: Appleton-Century-Crofts.
- Izard, Carroll, Karen Levinson, Brian Ackerman, Jennifer Kogos, and Samuel Blumberg. 1998. "Children's Emotional Memories: An Analysis in Terms of Differential Emotions Theory". *Imagination, Cognition and Personality* 18(3):173-88. Accessed April 30, 2020. doi: 10.2190/8CBL-8HQD-H8P5-9UK7.
- Kuebli, Janet, Susan Butler, and Robyn Fivush. 1995. "Mother-child Talk about Past Emotions: Relations of Maternal Language and Child Gender over Time". *Cognition & Emotion* 9(2-3):265-83. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1080/02699939508409011.
- Michalson, Linda, and Michael Lewis. 1985. "What do Children Know about Emotions and When do they Know it?". Στο *The Socialization of Emotions*, επιμ. Michael Lewis, and Carolyn Saarni, 117-39. New York: Plenum.
- Miller, Alison, Sarah Fine, , Kathleen Kiely Gouley, Ronald Seifer, Susan Dickstein, and Ann Shields. 2006. "Showing and Telling about Emotions: Interrelations Between Facets of Emotional Competence and Associations with Classroom Adjustment in Head Start Preschoolers". *Cognition & Emotion* 20(8):1170-92. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1080/02699930500405691.
- Plutchik, Robert. 1980. "The Nature of Emotions: Human Emotions Have Deep Evolutionary Roots, A Fact that May Explain their Complexity and Provide Tools for Clinical Practice". *American Scientist* 89(4):344-50.
- Ridgeway, Doreen, Everett Waters, and Stan Kuczaj. 1985. "Acquisition of Emotion-Descriptive Language: Receptive and Productive Vocabulary Norms for Ages 18 Months to 6 Years". *Developmental Psychology* 21(5):901-8. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1037/0012-1649.21.5.901.
- Saarni, Carolyn. 1999. *The Development of Emotional Competence*. New York: Guilford Press.
- Schultz, David, Carroll Izard, and Brian Ackerman. 2000. "Children's Anger Attribution Bias: Relations to Family Adjustment and Social Adjustment". *Social Development* 9(3):284-301. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1111/1467-9507.00126.
- Shaver, Phillip, Judith Schwartz, Donald Kirson, and Cary O'Connor. 1987. "Emotion Knowledge: Further Exploration of a Prototype Approach". *Journal of Personality and Social Psychology* 52(6):1061-86. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1037//0022-3514.52.6.1061.
- Smiley, Patricia, and Janellen Huttenlocher. 1989. "Young Children's Acquisition of Emotional Concepts". Στο *Children's Understanding of Emotions*, επιμ. Carolyn Saarni, and Paul Harris, 27-49. Cambridge: Cambridge University Press.

- Stein, Nancy, and Linda Levine. 1989. "The Causal Organisation of Emotional Knowledge: A Developmental Study". *Cognition & Emotion* 3(4):343-78. Accessed April 30, 2020. doi:10.1080/02699938908412712.
- Stein, Nancy, and Janet Jewett. 1986. "A Conceptual Analysis of the Meaning of Negative Emotions: Implications for a Theory of Development". Στο *Measurement of Emotion in Infants and Children*, επιμ. Carroll Izard, and Peter Read, Vol. 2, 238-67. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trabasso, Tom, Nancy Stein, and Lucie Johnson. 1981. "Children's Knowledge of Events: A Causal Analysis of Story Structure". *Psychology of Learning and Motivation* 15:237-82. Accessed April 30, 2020.
- Walden, Tedra, and Tiffany Field. 1990. "Preschool Children's Social Competence and Production and Discrimination of Affective Expressions". *British Journal of Developmental Psychology* 8(1):65-76. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1111/j.2044-835X.1990.tb00822.x.
- Wellman, Henry, Paul Harris, Mita Banerjee, and Anna Sinclair. 1995. "Early Understanding of Emotion: Evidence from Natural Language". *Cognition & Emotion* 9(2-3):117-49. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1080/02699939508409005.
- Widen, Sherri, and James Russell. 2003. "A Closer Look at Preschoolers' Freely Produced Labels for Facial Expressions". *Developmental Psychology* 39(1):114-28. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1037/0012-1649.39.1.114.
- Widen, Sherri, and James Russell. 2008. "Children Acquire Emotion Categories Gradually". *Cognitive Development* 23(2):291-312. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1016/j.cogdev.2008.01.002.
- Widen, Sherri, and James Russell. 2010. "Children's Scripts for Social Emotions: Causes and Consequences are More Central than are Facial Expressions" *British Journal of Developmental Psychology* 28(3):565-581. Accessed April 30, 2020. doi: 10.1348/026151009X457550d.

Ετυμολογική ομοηχία και μορφολογικός συγκρητισμός

Θανάσης Νάκας & Γεωργία Κατσούδα

¹Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ²Ακαδημία Αθηνών

¹anakas@primedu.uoa.gr, ²katsouda@academyofathens.gr

Abstract

Apart from the categorization of the incidental (or non-etymological) homonymy (Nakas, Magoula & Kapoathanasi 2010), we suggest a further systematic categorization of the etymological homonymy (viewed as a synchronic syncretism). Based on an extant corpus, we also present its effects and its use as a figure of speech.

Keywords: Synchronic syncretism, etymological (non coincidental) homonymy: paradigmatic, extraparadigmatic, intraparadigmatic, homoparadigmatic

1 Συμπτωματική vs ετυμολογική ομοηχία

Οι Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση (2010) πρότειναν την υποκατηγοριοποίηση της ομοηχίας σε: [A] συμπτωματική / μη ετυμολογική, την οποία μας δείχνει η σύμπτωση λ.χ. του *πλάνη₁* [pláni] (από το αρχαιοελληνικό *πλάνη* “σφάλμα”) με το *πλάνη₂* [pláni] (από το λατινικό *plana* “ροκάνι, ξυλουργικό εργαλείο” –περίπτωση ολικής ομοηχίας με ομογραφία), ή η σύμπτωση του *τύχη* [τίτσι] με το *τοίχοι* [τίτσι] (περίπτωση ολικής ομοηχίας με ετερογραφία) και [B] σε ετυμολογική ομοηχία, π.χ. *ακριβά* [akrivá] (επίθετο)~ *ακριβά* [akrivá] (επίρρημα –περίπτωση ολικής ομοηχίας με ομογραφία), όπως και *ακριβός* [akrivós] (επίθετο)~ *ακριβώς* [akrivós] (επίρρημα, το οποίο αντιστοιχεί στο λόγιο επίθετο *ο/η ακριβής*, *το ακριβές*) ή ακόμη, *ακριβή* [akriví] ~ *ακριβοί* [akriví] (μέσα στο κλιτικό παράδειγμα του ίδιου επιθέτου, χωρίς αλλαγή γραμματικής κατηγορίας –περιπτώσεις ολικής ομοηχίας με ετερογραφία) κ.τ.ό.

Οι Νάκας, Μαγουλά & Καποθανάση διερεύνησαν εξαντλητικά, ως προς τα υποείδη της, την *μη ετυμολογική / συμπτωματική* ομοηχία, διακρίνοντας δύο βασικά επίπεδα, μεταξύ ολικής και μερικής ομοηχίας, και μάλιστα όχι μόνο στο επίπεδο της λέξης, αλλά και στο επίπεδο μονάδων μεγαλύτερων από τη λέξη. Στο επίπεδο της μερικής ομοηχίας διακρίνουν τρία *υποεπίπεδα*, ανάλογα με τον βαθμό της ομοηχίας, μεγαλύτερο ή μικρότερο· έτσι, αρχίζοντας από κάτω / από τον μικρότερο βαθμό έχουμε: τις *παρηγήσεις*, τα *παρώνυμα* (ή *ομοιόηχα*) και τα *ελάχιστα ζεύγη*. Τα ελάχιστα ζεύγη κατατάσσονται: α) σε όσα προκύπτουν με [α1] *προσθαφαίρεση* ή με [α2] *εναλλαγή* ενός φωνήματος και β) στα λεγόμενα *τονικά*, όσα προκύπτουν με [β1] *προσθαφαίρεση* ή με [β2] *εναλλαγή* της θέσης του λεξικού τόνου.

2 Ειδικότερα για την ετυμολογική ομοηχία

2.1 Εξωπαραδειγματική

Στην παρούσα ανακοίνωση, με βάση ένα μεγάλο corpus δεδομένων, διερευνούμε την ετυμολογική ομοηχία. Η συστηματική υποκατηγοριοποίησή της απαιτεί κάποιες επιπλέον εξειδικεύσεις, πέρα από τη διάκριση σε μερική και ολική η οποία διατηρείται σε όλα τα επίπεδα: όπως μας δείχνει και ο Πίνακας 1, η ετυμολογική διαχωρίζεται αφενός σε *παραδειγματική* (*ιδιοπαραδειγματική* ή *ομοπαραδειγματική*) και αφετέρου σε *εξωπαραδειγματική*.

ΟΜΟΗΧΙΑ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ				
ΠΑΡΑ ΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ	ΙΔΙΟΠΑΡΑ-ΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ	Ολική		
		Μερική	Ελάχιστα ζεύγη	± 1 φώνημα / εναλλαγή φωνήματος ± τόνος / εναλλαγή τόνου
	ΟΜΟΠΑΡΑ-ΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ	Ολική		
		Μερική	Ελάχιστα ζεύγη	± 1 φώνημα / εναλλαγή φωνήματος ± τόνος / εναλλαγή τόνου
ΕΞΩΠΑΡΑ-ΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ		Ολική		
		Μερική	Ελάχιστα ζεύγη	± 1 φώνημα / εναλλαγή φωνήματος ± τόνος / εναλλαγή τόνου
			Παρώνυμα (ομοιόχη)	

Πίνακας 1

Σε ό,τι ονομάζουμε εμείς ετυμολογική ομοηχία έχουν γίνει μέχρι σήμερα κάποιες σποραδικές νύξεις, κυρίως με τη χρήση παραδειγμάτων όσον αφορά τα *παρώνυμα* και τα *τονικά παρώνυμα* (όπως ονομάζει η Γραμματική του Τριανταφυλλίδη τα *τονικά ελάχιστα ζεύγη*). Μόνο για τρία από τα τελευταία, η Γραμματική (1941: 198) χρησιμοποιεί τον όρο: *τονικά παρώνυμα συγγενικά*, δηλαδή ετυμολογικά. (Τα παραδείγματα αυτής της Γραμματικής συγκεντρώνονται σε ειδικό πίνακα, σ. 1351, στο *ΑΝΕΓ* του Γ. Μπαμπινιώτη). Πάντως, ούτε η Γραμματική ούτε το *ΑΝΕΓ* διαχωρίζουν τα *συμπτωματικά* από τα *ετυμολογικά* παρώνυμα. Στους πίνακες που ακολουθούν, έχουμε απομονώσει τα *ετυμολογικά*, προσθέτοντας και κάποια επιπλέον παραδείγματα. Όσα έχουν εντοπιστεί έως τώρα ανήκουν, στο σύνολό τους σχεδόν, στην *εξωπα-ραδειγματική* ετυμολογική ομοηχία (πρόκειται για ομόριζες αλλά διακριτές μεταξύ τους λέξεις, συνήθως χωριστά λήμματα στα λεξικά). Αρχίζουμε με τα παρώνυμα, δεδομένου, μάλιστα, ότι τα *ετυμολογικά ολικώς ομόχη* (λ.χ. *ακριβά* [επίθ.]~*ακριβά* [επίρ.] ή *ακριβός*~*ακριβός* κ.τ.ό.) απουσιάζουν από τις καταγραφές των γραμματικών ή των λεξικών. Μερικά από τα πιο γνωστά *ετυμολογικά παρώνυμα* είναι όσα περιλαμβάνονται στον Πίνακα 2.

ΟΜΟΗΧΙΑ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ / ΕΞΩΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ		
Ολική		με ομογραφία: <i>ακριβά</i> (επίθ.) ~ <i>ακριβά</i> (επίρρ.) με ετερογραφία: <i>ακριβός</i> (επίθ.) ~ <i>ακριβός</i> (επίρρ.)
Μερική	Ελάχιστα ζεύγη	± 1 Φ: 1 ~1 Φ: τονικά :

Παρόνυμα (ομοιόχηα)	αιρετός ~ αιρετικός, αμυγδαλιά ~ αμυγδαλή, ατελείωτος ~ ατέλειωτος, βίος ~ βιός, βιοτικός ~ βιωματικός, γονέας - γονιός, γραφέας - γραφιάς, επωδή ~ επωδός, ευλογία ~ ευλογία, ζεύγος ~ ζευγάρι, ήμισυ - μισό, ημίτονο ~ ημιτόνιο, θάλαμος ~ θαλάμη (/ θαλάμι), θεός / θεία ~ θειος / θεια, θηρίο - θηρίο, ίχνος ~ χνάρι, κυμαίνομαι ~ κυματίζω, λειτουργία ~ λειτουργία, μετόπη ~ μέτωπο, νέφος ~ σύννεφο, οροφή ~ όροφος, παίγνιο - παιχνίδι, παρόνυμο ~ παρωνύμιο, πάσχω ~ πασχίζω, περισσός ~ περίσσιος, πραγματεία ~ πραγμάτεια, προσωπίο ~ προσωπίδα, πρότυπο ~ πρωτότυπο, στοιχείο ~ στοιχείο, φοβίζω ~ φοβερίζω, χαραμάδα ~ χαραματιά (κ.τ.ό.)
----------------------------	--

Πίνακας 2

Εκτενέστερος είναι ο κατάλογος των ελάχιστων ζευγαριών (Πίνακας 3):

ΟΜΟΗΧΙΑ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ / ΕΞΩΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ	
Μ ε ρ ι κ ή / Ελάχιστα ζεύγη	<p>με προσθαφαίρεση ενός φωνήματος ή ημιφώνου ($\pm 1 \Phi$): αμυγδαλιές ~ αμυγδαλές, αμνηστία ~ αμνησία, αχρηστία ~ αχρησία,, ονομαστικός ~ ονοματικός, ρεύμα ~ ρέμα, σβώλος ~ βώλος</p> <p>με εναλλαγή (1~1 Φ): άδεια [άδια]~ άδεια [άδja], γένεση~ γέννηση, δόλιος ~ δόλιος, δρομέας ~ δρομαίος, κινώ ~ κουνώ, κόμβος ~ κόμπος, παιδιά (η) ~ παιδιά (τα), περισσός ~ περιττός, σύγαμπρος ~ σύγαμπρος, τεχνητός ~ τεχνικός</p> <p>τονικά : Αθηνά ~ Αθήνα, άλλον ~ αλλού, Αμερικανός ~ Αμερικάνος, αποχές ~ απόχες, αχνά ~ άχνα, βυθός ~ βύθος, γεννά ~ γέννα, γλυκά ~ γλύκα, διάφορα ~ διαφορά, διάφορες ~ διαφορές, διπλά ~ δίπλα (η / επίρρ.), επενδυτής ~ επενδύτης, επίμονη ~ επιμονή, ευγένεια ~ Ευγενία, ζεστή ~ ζέστη, ηπειρωτικός ~ ηπειρώτικος, θαμπός ~ θάμπος, καλός ~ κάλλος, καμάρα ~ κάμαρα, κανόνας ~ κάνοντας, καρύδια ~ καρυδιά, κεράσια ~ κερασιά, κεφάλαιο ~ κεφαλαίο, κλιτός ~ κλίτος, κυρίων ~ κυριών, λεμόνια ~ λεμονιά, λευκή ~ λεύκη, μαγεύτηκα ~ μαγευτικά, μάτια ~ ματιά, μέλι ~ μελί, μέταλλο ~ μεταλλείο, μετοχή ~ μετόχι, μόνος ~ μονός, νεκρά ~ νέκρα, νόμος ~ νομός, ξερά ~ ξέρα, Ολυμπία ~ Ολύμπια, όποτε ~ οπότε, παιδεία ~ παιδιά (η), παράγωγη ~ παραγωγή, έχει περάσει ~ έχει πέραση, περιστέρα ~ περιστέρα, πικρά ~ πίκρα (πικρές ~ πίκρες), πολιτικός ~ πολιτικός, πορτοκάλι ~ πορτοκαλί, πότε ~ ποτέ, πορτοκάλια ~ πορτοκαλιά, πρόγονος ~ προγονός, ρωτά ~ ρώτα, σφάγιο ~ σφαγείο, σκέπη ~ σκεπή, σχολείο ~ σχόλιο, τελωνείο ~ τελώνιο, φίλο ~ φιλώ, φορά ~ φόρα, φύλακες ~ φυλακές, χαμόγελα ~ χαμογέλα/χαμογελά, χονδρός ~ χόνδρος, χυλόπιτα ~ χυλοπίτα, χωριά ~ χώρια (κ.ά.ό.)</p>

Πίνακας 3

–μεταξύ των οποίων, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις με εναλλαγή της γραμματικής κατηγορίας, λ.χ. μεταξύ επιθέτου και ουσιαστικού: *διάφορα~ διαφο-
ρά, επίμονη~ επιμονή, ζεστή~ ζέστη, θαμπός~ θάμπος, καλός~ κάλλος, νεκρά~ νέκρα,
ξερά~ ξέρα, παράγωγη~ παραγωγή, πικρές~ πίκρες* ή αντιστρόφως: *μέλι~ μελί, πορτο-
κάλι~ πορτοκαλί* κ.ά.ό.· επίσης, μεταξύ ουσιαστικού και ρήματος: *πέραση~ περάσει* –
(το παράδειγμα *έχει περάσει~ έχει πέραση* προσθέτει, μεταξύ άλλων, στον πίνακα του
Τριανταφυλλίδη ο Πετρούνιας [1999: 206], για να δείξει ακριβώς τη διακριτική λει-
τουργία του λεξικού τόνου και άρα την ανάγκη να υπάρχει το μοναδικό έστω τονικό
σημάδι)· ακόμη: *φίλο~ φιλώ, χαμόγελα~ χαμογέλα, μαγεύτηκα~ μαγευτικά* (από τα πα-
ραδείγματα του Τριανταφυλλίδη).

2.2 Παραδειγματική

Σε ό,τι αφορά την παραδειγματική ετυμολογική ομοηχία, ας δούμε αρχικά τους εξής δύο πίνακες, για αποφυγή επαναλήψεων στη συστηματική προ-
σέγγιση που πρόκειται ν' ακολουθήσει. Για το ονοματικό σύστημα, επιλέγουμε στην

τύχη (βλ. Πίνακα 4) το κλιτικό παράδειγμα των ουσιαστικοποιημένων *φίλος*, *φίλη* (υπό κοινό λήμμα στο *ΛΚΝ*)· με βάση τη διάκριση του γένους στην κλίση αυτών των δύο, καθορίζεται κατά πόσον η ταύτιση των τύπων τους είναι *ιδιοπαραδειγματική* (εντοπίζεται μέσα στο ίδιο γένος): π.χ. *φίλη~ φίλη~ φίλη* ταύτιση (ή συγκρητισμός;) τριών πτώσεων στον ενικό (Ονομαστική/ Αιτιατική/ Κλητική), και των ίδιων πτώσεων και στον πληθυντικό: *φίλες~ φίλες~ φίλες*. Αντιθέτως, η ολική ταύτιση *φίλη~ φίλοι* (στο τέταρτο κελί, στο μέσον του Πίνακα 4) είναι απλώς *ομοπαραδειγματική* (εφόσον εμπλέκει περισσότερα γένη).

ΟΜΟΗΧΙΑ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ / ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ			
ΙΔΙΟΠΑΡΑ- ΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ	Ολική	Ον./Αιτ./Κλ.: <i>φίλη~ φίλη~ φίλη</i> Ον./Αιτ./Κλ.: <i>φίλες~ φίλες~ φίλες</i>	
	Μερική	Ελάχιστα ζεύγη	± 1 Φ: <i>φίλης~ φίλη, φίλος~ φίλο, φίλων~ φίλο, φίλους~ φίλου</i> 1 ~1 Φ: <i>φίλης~ φίλες, φίλος~ φίλους, φίλο~ φίλε, φίλο~ φίλου, φίλε~ φίλου</i> τονικά : <i>στρογγυλός~ στρόγγυλος, στερεό~ στέρεο, καλόγριας~ καλογριάς</i>
		Παρώνυμα	<i>φίλε~ φίλων, φίλοι~ φίλων, φίλη~ φίλες, φίλες~ φίλων</i>
ΟΜΟΠΑΡΑ- ΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ	Ολική	<i>φίλη~ φίλοι</i>	
	Μερική	Ελάχιστα ζεύγη	± 1 Φ: <i>φίλης~ φίλοι</i> 1 ~1 Φ: <i>φίλης~ φίλος, φίλης~ φίλους, φίλος~ φίλες, φίλες~ φίλους</i> τονικά: <i>κυρίων~ κυριών</i>
		Παρώνυμα	<i>φίλε / φίλο / φίλου~ φίλης, φίλο / φίλου~ φίλες</i>

Πίνακας 4

Για τη μερική ταύτιση, τα: *φίλης~ φίλη* δημιουργούν *ιδιοπαραδειγματικό* ελάχιστο ζεύγος προσθαφαίρεσης του τελικού φωνήματος για το θηλυκό, και τα *φίλος~ φίλο, φίλων~ φίλο, φίλους~ φίλου* αντίστοιχα για το αρσενικό. Ιδιοπαραδειγματικό ελάχιστο ζεύγος εναλλαγής δημιουργούν τα *φίλης~ φίλες* για το θηλυκό και τα *φίλος~ φίλους, φίλο~ φίλε, φίλο~ φίλου~, φίλε~ φίλου* για το αρσενικό. Αντιθέτως, *ομοπαραδειγματικά*, δηλαδή ανάμεσα στα γραμματικά γένη του ίδιου κλιτικού παραδείγματος, είναι τα ελάχιστα ζεύγη προσθαφαίρεσης: *φίλης~ φίλοι* και εναλλαγής: *φίλος~ φίλης* (όπως και *φίλος~ φίλες, φίλης~ φίλους, φίλες~ φίλους*). Οι τύποι με περισσότερες διαφορές στα φωνήματά τους από τη μία των ελάχιστων ζευγαριών συνιστούν *ετυμολογικά παρώνυμα*, είτε *ιδιοπαραδειγματικά*: *φίλε~ φίλων* και *φίλοι~ φίλων* για το αρσενικό, *φίλη~ φίλες* και *φίλες~ φίλων* για το θηλυκό, είτε *ομοπαραδειγματικά*: *φίλε / φίλο / φίλου~ φίλης ή φίλο / φίλου~ φίλες* κ.τ.ό.

ΟΜΟΗΧΙΑ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ / ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ			
ΙΔΙΟ ΠΑΡΑ ΔΕΙΓΜΑ ΤΙΚΗ	Ολική	<i>είναι</i> (ενεστ. εν.)~ <i>είναι</i> (ενεστ. πληθ.), <i>ήταν</i> (παρτκ. εν.)~ <i>ήταν</i> (παρτκ. πληθ.)	
	Μερική	Ελάχιστα ζεύγη	± 1 Φ: <i>έχεις~ έχει, δέσεις~ δέσει, ρωτάς~ ρωτά, δεθείς~ δεθεί</i> 1 ~1 Φ: <i>δέσω~ δέσει, λέγεσαι~ λέγεται, είμαι~ είσαι, ήμουν~ ήσουν, ήμασταν~ ήσασταν</i> τονικά : <i>(νά) 'βγω~ (να) βγώ</i>
		Παρώνυμα	<i>έχουμε~ έχουν, δεθώ~ δεθείς, δεθούμε~ δεθούν, λέγontan~ λέγονταν</i>
	Ολική	<i>λέγετε</i> (οριστ.)~ <i>λέγετε</i> (προστ.) <i>λέγετε</i> (ενεργ. ενεστ.)~ <i>λέγεται</i> (μεσοπαθητ. ενεστ.)	

ΟΜΟ ΠΑΡΑ ΔΕΙΓΜΑ ΤΙΚΗ	Μερική	Ελάχιστα ζεύγη	± 1 Φ: ρωτήσετε / ρωτήσατε~ ρωτήστε, δέσουν~ δέσου 1 ~1 Φ: δένω~ δέσω, έδενα~ έδεσα, δέναμε~ δέσατε τονικά : ρωτά~ ρώτα, χαμογελά~ χαμογέλα
		Παρόνυμα	είμαστε~ ήμασταν, γράφονται~ γράφονταν

Πίνακας 5

Τελείως ενδεικτικά, και σε ό,τι αφορά το ρηματικό σύστημα (βλ. Πίνακας 5): η ταύτιση (ή ο συγκρητισμός;) του είναι στο γ' πρόσωπο του ενικού και του πληθυντικού, όπως και του ήταν, αντίστοιχα, στον ενεστώτα και τον παρατατικό του υπαρκτικού ρήματος, αποτελεί ένα δείγμα ολικής *ιδιοπαραδειγματικής ετυμολογικής ομοηχίας*. Αντιθέτως, η ταύτιση (στο μέσον του Πίνακα) του λέγετε (β' πληθυντικό πρόσωπο οριστικής και προστακτικής) ή του (προηγούμενου) λέγετε (του ενεργητικού ενεστώτα) και του λέγεται (του μεσοπαθητικού ενεστώτα) αποτελούν δείγμα ολικής *ομοπαραδειγματικής ετυμολογικής ομοηχίας*. *Ιδιοπαραδειγματικά* ελάχιστα ζεύγη προσθαφαίρεσης συνιστούν τα: έχεις~ έχει, δέσεις~ δέσει, ρωτάς~ ρωτά, δεθείς~ δεθεί· εναλλαγής, τα: δέσω~ δέσει, λέγεσαι~ λέγεται, είμαι~ είσαι, ήμουν~ ήσουν, ήμασταν~ ήσασταν κ.τ.ό.· τονικά, με απουσία / παρουσία τόνου: (νά) 'βγω~ (να) βγώ κ.τ.ό. *Ομοπαραδειγματικά*, προσθαφαίρεσης: ρωτήσετε / ρωτήσατε~ ρωτήστε, δέσουν~ δέσου· εναλλαγής: δένω~ δέσω, έδενα~ έδεσα κ.ά.ό.· τονικά, με εναλλαγή στη θέση του τόνου: ρωτά~ ρώτα, χαμογελά~ χαμογέλα κ.τ.ό. Τύποι με περισσότερες διαφορές στα φωνήματά τους συνιστούν ετυμολογικά παρόνυμα, *ιδιοπαραδειγματικά*: έχουμε~ έχουν, δεθώ~ δεθείς, δεθούμε~ δεθούν, λεγόταν~ λέγονταν ή *ομοπαραδειγματικά*: είμαστε~ ήμασταν, γράφονται~ γράφονταν κ.τ.ό.

2.3 Επιπτώσεις της ετυμολογικής ομοηχίας

Είναι γνωστό ότι η παραδειγματική- κλιτική ομοηχία (inflectional homonymy) εξετάζεται στο πλαίσιο του μορφοσυντακτικού συγκρητισμού από τη διαχρονική- ιστορική γλωσσολογία. Με τον όρο 'συγκρητισμός (syncretism)' ή 'ουδετεροποίηση (neutralization)' εννοείται η κατάσταση κλιτικής ομοηχίας κατά την οποία, μετά από κάθε γλωσσολογική μεταβολή, τύποι μορφολογικά και συντακτικά διακριτοί συμπίπτουν φωνολογικά (Trask 2000: s.v. *syncretism*, Carstairs-McCarthy 2005³: 329). Δηλαδή, ο συγκρητισμός αναφέρεται σε διαφορετικές μορφοσυντακτικές λειτουργίες οι οποίες, όμως, έχουν μία μόνο κοινή πραγμάτωση (Corbett 2005³: 202).

Γνωστά παραδείγματα συγκρητισμού αποτελούν λ.χ. η ομοηχία (ηχητική ταύτιση) της δοτικής και της αφαιρετικής πληθυντικού σε όλο το ονοματικό σύστημα της Λατινικής, ή η συγχώνευση της αφαιρετικής, της τοπικής και της οργανικής της Αρχαίας Ελληνικής στην πτώση της δοτικής. Ο Χατζιδάκις (1930²: 8), εξάλλου, ερμήνευσε τον τρόπο συγκρητισμού της ονομαστικής, αιτιατικής και κλητικής πληθυντικού τριτόκλιτων ονομάτων σε -εύς (π.χ. οί βασιλείς, τούς βασιλείς, ὧ βασιλείς), σε -ης (π.χ. αἱ τριήρεις, τὰς τριήρεις, ᾧ τριήρεις) και -ων (π.χ. οἱ μείζους < μείζονες, τούς μείζους, ᾧ μείζους – ο τύπος της αιτιατικής προέκυψε αναλογικώς προς την ονομαστική: τούς μείζους και όχι τους *μείζως < μείζοας < μείζονας, αναλογική εξομάλυνση που επικουρείται από τον διακριτικό ρόλο του άρθρου).

Ο συγκρητισμός, αν και αποτελεί όρο της ιστορικής γλωσσολογίας για να περιγράψει τη συγχώνευση τύπων λόγω της απώλειας κλιτικών επιθημάτων, χρησιμοποιείται ως όρος και στη συγχρονική περιγραφή των γλωσσών, όταν ταυτίζονται δύο ή περισσότεροι τύποι που ανήκουν στο ίδιο λέξιμα, π.χ. *walked* (*I walked* ~ *I've walked* : (ρηματικός τύπος του αορίστου vs παρωχημένη μετοχή) (Chrystal 1991³: s.v. *syncretism*). Κατά τον Carstairs-McCarthy (2005³: 330, 331), το πραγματολογικό, σημασιολογικό και λεξιλογικό περιεχόμενο ενός εκφωνήματος

σχεδόν πάντα αποτρέπει τις παρανοήσεις που προκαλεί η λεξιλογική και η κλιτική ομοηχία.

Κίνητρο για τη δική μας μελέτη, που γίνεται με συγχρονική προοπτική (σε πρώτη φάση), αποτέλεσε το γεγονός ότι αυτού του είδους η ομοηχία, ως γλωσσικό φαινόμενο στο οποίο εμπλέκεται τόσο το *λαϊκό* όσο και το λειτουργικά ενταγμένο στη χρήση *λόγιο* στοιχείο, είναι πολύ συχνό και αφορά πολλούς επιμέρους τομείς.

Πρώτα-πρώτα, προκύπτει πολύ συχνά η ανάγκη διασάφησης της ενδοσυστηματικής σύμπτωσης / σύγχυσης, όπως λ.χ. στη φράση: *στην Ελλάδα, μπορεί κανείς να μιλά για την αποτυχία των πολιτικών* (και αναφέρομαι τόσο στις *πολιτικές* όσο και στους *πολιτικούς*)· η ασάφεια τού: *νομικά υπεύθυνα πρόσωπα* οφείλεται στην ταύτιση επιθέτου και επιρρήματος στο *νομικά* (συνήθης μετατροπή σε: *νομικώς υπεύθυνα πρόσωπα*)· αλλά και η προσπάθεια διάκρισης του *λεγόταν* από το *λέγονταν*, που μερικοί τα συγχέουν, δεν είναι παρά προσπάθεια αποσαφήνισης δύο ιδιοπαραδειγματικών παρωνύμων.

Στον τομέα της ορθογραφίας, παρατηρείται συχνότατη σύγχυση ανάμεσα σε ρηματικούς τύπους όπως *λέγετε* (εσείς) και *λέγεται* (κάτι) ή μεταξύ ομμόριζου επιθέτου (*ευθέως*) και επιρρήματος (*ευθέως*), δεδομένου ότι πολύ συχνά γράφουν και το επίθετο με *ω* · στο κλιτικό παράδειγμα του *πολύς, πολλή, πολύ* (βλ. τον Πίνακα 6) υπάρχουν τόσες ηχητικές ταυτίσεις, που δεν είναι λίγοι όσοι συγχέουν ορθογραφικά το *πολύ* στο *πολύ μεγάλη* και στο **πολύ ζάχαρη* (γράφουν και το δεύτερο με *υ* και ένα *λ*).

			Παραδειγματική		Εξω- παραδειγματική
			Ιδιο- παραδειγμ.	Ομο- παραδειγμ.	
[polá]	πολλά	Ον./Αιτ./Κλ.	√		
[polés]	πολλές	Ον./Αιτ./Κλ.	√		
[polí]	πολλή πολλοί πολύ	ΘΗΛ(Ον./Αιτ./Κλ.) ΑΡΣ(Ον./Αιτ./Κλ.) ΟΥΔ(Ον./Αιτ./Κλ.), ΟΥΔ (Γνκ.)*, ΑΡΣ (Γνκ./Αιτ.) * ¹	√ √ √	√	πολύ (επίρρ.)
[polis]	πολλής πολύς	ΘΗΛ(Γνκ.) ΑΡΣ(Ον.)		√	
[polón]	πολλών	ΑΡΣ,ΘΗΛ,ΟΥΔ		√	
[polús]	πολλούς				

Πίνακας 6

Η διάκριση των επιπέδων, ιδίως μεταξύ του λόγιου και του λαϊκού, δημιουργεί σε μια μεγάλη μερίδα ομιλητών πρόβλημα μη ορθής ανάγνωσης και παρερμηνείας – ας δούμε, πρώτα, ένα παράδειγμα ολικής ομοηχίας:

- [Μέλη του εκκλησιάσματος, προς τον ιερέα] *Παπά μου, να σου κάνουμε μια ερώτηση;*
- [Ιερέας, σε επίσημο ύφος:] *Παρακαλώ, ρωτήσατε!*
- Μα, παπά μου, δε ρωτήσαμε, τώρα θα ρωτήσουμε!*

(*ρωτήσατε*: λόγιος τύπος της προστακτικής του αορίστου που εκλαμβάνεται ως β' πληθυντικό πρόσωπο της οριστικής αορίστου – ο διάλογος έχει αξιοποιηθεί χιουμοριστικά σε επεισόδιο από τους «10 Μικρούς Μήτσους» του Λάκη Λαζόπουλου). Σε άλλες περιπτώσεις, η παρανάγνωση οφείλεται είτε σε σύγχυση του λαϊκού με το λόγιο μέλος ενός ετυμολογικού ζεύγους: ...*αυτός είναι ο τελευταίος, δεν έχει άλλον*

¹ Με αστερίσκο σημαδεύονται οι δεύτεροι / εναλλακτικοί τύποι (συνήθως άλλου χρηστικού επιπέδου) που παρέχουν οι Πίνακες Κλιτικών Παραδειγμάτων του *ΛΚΝ*.

συγκοινωνιακό *κόμπο! ή στο ότι το μήνυμα είναι οπτικό. Γι' αυτή τη δεύτερη περίπτωση, το παράδειγμα αντλείται από προσωπική μας εμπειρία: όταν έγινε η πρώτη δημοσίευση αυτοτελούς επιστημονικής μας εργασίας, στο εξώφυλλο της οποίας, με κεφαλαία γράμματα, υπήρχε ο τίτλος *ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΧΩΡΙΑ ΣΤΑ ΔΟΚΙΜΙΑ ΤΟΥ ΣΕΦΕΡΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΙΟΤ,*² πολλοί βιβλιοπώλες έκαναν ως εξής την τηλεφωνική παραγγελία για αποστολή νέων αντιτύπων από τον εκδότη: ... *στείλε μας άλλα δέκα "Παράλληλα Χωριά"!*

2.4 Αξιοποιήσεις της ετυμολογικής ομοηχίας

Μια περίπτωση λ.χ. ετυμολογικού ελάχιστου ζευγαριού αξιοποιείται χιουμοριστικά και σε σενάρια ελληνικών ταινιών (μεταξύ άλλων):

[Ο Κ. Χατζηχρήστος, ως μπακαλόγατος Ζήκος, στην ομώνυμη ελλην. ταινία "Ο Μπακαλόγατος"]:

–Αφεντικό, θα πάρω άδεια;
–Τα βλέπεις εκείνα τα κουτιά;
–Ναι.
–Άδεια είναι, πάρ' τα!

Η προηγούμενη 'ατάκα' κυκλοφορεί, με παραλλαγές, και στο διαδίκτυο –ιδού ένα πρόχειρο δείγμα (www.xaxa.gr):

–Αφεντικό, θέλω άδεια.
–Τι ΕΠΕΣ;;;
–Η πόλη λέω, τώρα το καλοκαίρι είναι άδεια.

Παρόμοιο ευφυολόγημα (ως άμεση απάντηση) συνιστά και το εξής:

–Πώς θα μπορούσε να ορισθεί ο γυναικάς;
–Ως ο ευεργέτης της γυναικάς!

όπου το ετυμολογικό τονικό ελάχιστο ζεύγος που χρησιμοποιείται, ανήκει σε μιαν αρκετά παραγωγική ομάδα (βλ. την επόμενη ενότητα). Το ίδιο είδος ετυμολογικού τονικού ελάχιστου ζεύγους αξιοποιείται και στον ακόλουθο δημοσιογραφικό τίτλο:

Φυλακές χωρίς φύλακες δεν γίνεται...

«Ανεξέλεγκτη», σύμφωνα με τους σφραγιστικούς υπαλλήλους, θα γίνει η κατάσταση στις νέες δικαστικές φυλακές Χανίων αν λειτουργήσει και τρίτη πτέρυγα, καθώς το προσωπικό δεν επαρκεί []

(*Ελευθεροτυπία*, 19.1.2013)³

Η έρευνά μας σε ό,τι αφορά την ηχητική ταύτιση λέξεων με ετυμολογική συγγένεια προεκτείνεται και σε κείμενα με λογιότερη μορφοφωνολογία, δεδομένου ότι αξιοποιείται σε μεγάλο βαθμό σε κείμενα με ρητορική επεξεργασία, τόσο παλαιότερα όσο και νεότερα: ένα ελάχιστο δείγμα, το β' ιδιόμελο των αίνων της Μεγάλης Πέμπτης, όπου λεπτομερώς περιγράφονται όσα υπέστη σε όλο του το σώμα ο Ιησούς μέχρι τη σταύρωση:

² Θανάσης Νάκας, *Παράλληλα Χωριά στα Δοκίμια του Σεφέρη και του Ελιοτ*, 1978. (Το βιβλίο ευτύχησε να γίνει κάπως ευπώλητο –είχε γράψει μια επαινετική κριτική και ο Κώστας Σταματίου στην εφ. "Τα Νέα").

³ Με παραλλαγές και σε άλλα φύλλα εφημερίδων και στο διαδίκτυο: *Φυλακές χωρίς... φύλακες* (08.10.2011), *Κορυδαλλός: Φυλακές χωρίς φύλακες!* (21.10.13), *«Ασφυξία» σε φυλακές χωρίς φύλακες* (15.5.2014), *Φυλακισμένοι σε φυλακές χωρίς φύλακες* (5.6.2017).

Ἐκαστον μέλος τῆς ἀγίας σου σαρκὸς ἀτιμίαν δι' ἡμᾶς ὑπέμεινε· τὰς ἀκάνθας ἢ κεφαλὴ· ἢ ὄφεις τὰ ἐμπύσματα· αἱ σιαγόνες τὰ βραχίονα· τὸ στόμα τὴν ἐν ὄξει κερασθεῖσαν χολὴν τῆ γένουσι· τὰ ὄτα τὰς δυσσεβεῖς βλασφημίας· ὁ νῶτος τὴν φραγγέλωσιν καὶ ἡ χεὶρ τὸν κάλαμον· αἱ τοῦ ὄλου σώματος ἐκτάσεις ἐν τῷ σταυρῷ· τὰ ἄρθρα τοὺς ἥλους· καὶ ἡ πλευρὰ τὴν λόγχην. Ὁ παθὼν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ παθὼν ἐλευθερώσας ἡμᾶς, ὁ συγκαταβάς ἡμῖν φιλανθρωπία καὶ ἀνυψώσας ἡμᾶς, παντοδύναμε Σωτήρ, ἐλέησον ἡμᾶς.

Δεν πρόκειται, απλώς, για μιαν ακόμη εφαρμογή τού ετυμολογικού σχήματος (σχετικά με την ανεξάντλητη ποικιλότητα του οποίου βλ. Νάκας 2019), αλλά για κάτι περισσότερο: *ετυμολογικό σχήμα με ολική ηχητική ταύτιση!*⁴

Και μια και μιλάμε για σχήματα λόγου, οι εφαρμογές του λεγόμενου πολύπτωτου ἢ πολυμορφικού σχήματος δεν εμπλέκουν παρά ιδιοπαράδειγματικά και ομοπαράδειγματικά ελάχιστα ζεύγη και παρώνυμα (Νάκας 2017): λ.χ. *ἡ φίλη τῆς φίλης σου φταίει για ὅλα ἢ οἱ φίλοι μου δεν τὴν ξέρουν καν τὴ φίλη σου ἢ τὸ μάθαμε ἀπὸ φίλους φίλων* –συχνότατα και στον παροιμιακό λόγο: *ὁμοῖος τὸν ὁμοῖο* κι ἡ κοπριά στα λάχανα, *τυφλὸς τυφλὸν* οδήγαγε κι οἱ δυο στο λάκκο πέσανε, *ἡ τιμὴ τιμὴ* δεν ἔχει ἢ (με ρήματα) *βάστα με να σε βαστώ* ν' ανεβούμε στο βουνό, *πατείς με πατώ* σε κ.τ.ό. –και στη στιχουργία: *αχ να ἔξερεις τὴ δύναμη μου δίνει ἡ δύναμή σου* κ.ο.κ.

2.5 Απόπειρα συστηματοποίησης

Για μια συστηματικότερη υποκατηγοριοποίηση του φαινομένου τῆς ετυμολογικῆς ομοηχίας ἀπὸ συγχρονική ἀποψη, ἀξιοποιήσαμε (ενδεικτικά, λόγω χωρικών περιορισμῶν, μερικὸς ἀπὸ) τοὺς πίνακες τῶν κλιτικῶν παραδειγμάτων, τόσο για τὸ ρηματικὸ ὅσο και για τὸ ονοματικὸ σύστημα, που περιλαμβάνει στο τέλος τὸ *AKN*.

Τα ἐπίθετα λ.χ. που ἀκολουθοῦν ἓνα ἀπὸ κλιτικὰ υποδείγματα (E1-E8) ἐμφανίζουν τὶς ἐξῆς ετυμολογικῆς (παραδειγματικῆς και ἐξωπαραδειγματικῆς) ομοηχίες (βλ. τὸν Πίνακα 7).

Για τὸ θηλυκὸ τοῦ πληθυντικῶν ἔχουν ἓναν κοινὸ τύπο για τὶς τρεῖς πτώσεις Ον., Αιτ., Κλ.: *καλές, γλυκές... ευθείες, σταχτιές*. Κοινὸ τύπο ἔχουν και τὰ τρία γένη στη γενική τοῦ πληθυντικῶν: *καλῶν, γλυκῶν...τραχιῶν, σταχτιῶν*, με ἐξαίρεση τὸ θηλυκὸ τῆς ομάδας E7a: *ευθειῶν*. Ἐναν ἴδιο τύπο μοιράζονται τὰ γένη Αρσ. και Ουδ. στη γενική Γεν.: *καλοῦ, γλυκοῦ...τραχιοῦ, σταχτιοῦ*, μάλιστα με τὸν τύπο τῆς ομάδας 7a: *ευθέος* ομοηχεῖ ἐξωπαραδειγματικὰ και τὸ ἀντίστοιχο ἐπίρρημα: *ευθέως* (πβ. και *βραδέος~ βραδέως, ευρέος~ ευρέως, ταχέος~ ταχέως* κ.τ.ό.). Στὸν πληθυντικὸ τοῦ Ουδ., συμπίπτουν οἱ Ον., Αιτ., Κλ. τῶν ομάδων E1, E2, E5: *καλά, γλυκά, ὁμορφα*, ἐνῶ για τὰ E4, E6, E7 και E8 συμπίπτουν και οἱ ἴδιες τρεῖς πτώσεις τοῦ Θηλ. στὸν ἐνικό: *ωραία, πλούσια, τραχιά, σταχτιά* (με ἐξαίρεση τὸ E2: *γλυκιά* και τὸ E7a: *ευθεία*). Με τοὺς κοινὸς τύπους ὄλων τῶν προηγούμενων ομάδων συμπίπτει ἐξωπαραδειγματικὰ και τὸ ἀντίστοιχο ἐπίρρημα: *καλά, γλυκά, ὁμορφα, ωραία, πλούσια, τραχιά*.⁵ Ἀπὸ τὰ χρωματικὰ τοῦ τύπου τῶν E3: *ἀσπρος* και E8: *8 σταχτής* δεν παράγεται ομόρριζο ἐπίρρημα.⁶

Ὅπως μας δείχνει και πάλι ὁ Πίνακας 7, ἡ Ον. και ἡ Κλ. πληθυντικῶν τῶν ἀρσενικῶν ἐπιθέτων E2, E4, E6, E7 και E8 συμπίπτουν: *γλυκοί, ωραίοι, πλούσιοι*,

⁴ Πβ. (μεταξύ πολλῶν ἄλλων) και: *ἢ κακὸς κακῶς ταφήση νυκτός, οὐκ ἐν ἡμέρᾳ* (Ευριπ., *Τρωάδ.*, 446: σχεδὸν ολική ομοηχία, λίγο πριν ἐξισωθεῖ ἡ προφορά τού *ω* και τοῦ *ο*).

⁵ Με τὸ *τραχιά* (E7) πβ. και τὰ ἐξῆς: *βαριά, φαρδιά, πλατιά, μακριά, ελαφριά* (< *ελαφρός* E7, *ελαφρά* / *ελαφρός* < *ελαφρός* E2).

⁶ Στὰ E8 τοῦ *AKN*, ὅπως *καφεδής, κεραμιδής λαδής, μαβής, μενεξεδής, μολυβής*, κ.τ.ό., πρόσθεσε και τὰ *σμεραγδής, λιγδής, ροδής, μουσταρδής, γαλαζής* κ.ά. τοῦ *ANNE*. Με τὰ ἐπίθετα τοῦ τύπου *λαδιά, μολυβιά, λαδί, μολυβί* ἀντιστοιχοῦν ἐξωπαραδειγματικὰ ουσιαστικὰ με σχέση εἴτε ολικῆς ομοηχίας: *λαδιά (ἠ), μολυβιά (ἠ)*, εἴτε τονικῶν ελάχιστου ζεύγους: *λάδι (το), μολύβι (το)*.

τραχιοί, σταχτιοί, ενώ για τα Ε1, Ε3 και Ε5 με τις ίδιες δύο πτώσεις του πληθυντικού έρχονται να προστεθούν η Ον., η Αιτ. και η Κλ. του ενικού για τα θηλυκά: καλή~καλοί, άσπρη~ άσπροι, όμορφη~ όμορφοι. Στα τύπου Ε7 και Ε7α αρσενικά, με τις ίδιες τρεις πτώσεις του πληθυντικού συμπίπτει ηχητικά και η ενική Ον.: τραχύς~τραχείς, ευθύς~ ευθείς.

Επίθετα με κλιτικό υπόδειγμα ένα από τα Ε1-Ε8		Παραδειγματική		Εξω- παραδειγματική
		Ιδιοπαρα- δειγματική	Ομοπαρα- δειγματική	
Ε1-6: καλές, γλυκές, άσπρες, ωραίες, όμορφες, πλούσιες Ε7-8: τραχείες, ευθείες, σταχτιές	ΘΗΛ(Ον./Αιτ./Κλ.)	√		
Ε1-6: καλών, γλυκών, άσπρων, ωραίων, όμορφων, πλούσιων Ε7,8 : τραχιών, σταχτιών Ε7α : ευθέων	ΑΡΣ,ΘΗΛ,ΟΥΔ(Γνκ.) ΑΡΣ, ΟΥΔ.(Γνκ.)		√ √ √	
Ε1-6: καλού, γλυκού, άσπρου, ωραίου, όμορφου, πλούσιου Ε7,8: τραχιού, σταχτιού Ε7α : ευθέος	ΑΡΣ, ΟΥΔ(Γνκ.)		√ √ √	ευθέως (επίρρ.)
Ε1,2,5: καλά, γλυκά, όμορφα	ΟΥΔ(Ον./Αιτ./Κλ.)	√		καλά, ⁷ γλυκά, όμορφα (επίρρ.)
Ε4,6: ωραία, πλούσια Ε7: τραχιά Ε8: σταχτιά Ε3: άσπρα Ε7α: ευθέα ευθεία Ε2: γλυκιά	ΟΥΔ(Ον./Αιτ./Κλ.), ΘΗΛ(Ον./Αιτ./Κλ.) ΟΥΔ(Ον./Αιτ./Κλ.) ΘΗΛ(Ον./Αιτ./Κλ.)	√ √ √ √ √	√ √	ωραία, πλούσια, τραχιά (επίρρ.)
Ε2,4,6: γλυκοί, ωραίοι, πλούσιοι Ε7,8: τραχιοί, σταχτιοί Ε7,7α: τραχ(ύς/είς), ευθ(ύς/είς)	ΑΡΣ(Ον./Κλ.) ΑΡΣ(Ενικ: Ον., Πληθ.: Ον./Αιτ./Κλ.)	√ √ √		
Ε1,3,5: καλ(ή/οί), άσπρ(η/οι), όμορφ(η/οι)	ΘΗΛ(Ον./Αιτ./Κλ.), ΑΡΣ(Ον./Κλ.)	√	√	
Ε1-6: καλό, γλυκό, άσπρο, ωραίο, όμορφο, πλούσιο Ε7,7α: τραχύ, ευθύ	ΟΥΔ(Ον./Αιτ./Κλ.), ΑΡΣ (Αιτ.) ΟΥΔ(Ον./Αιτ./Κλ.), ΑΡΣ(Αιτ./Κλ.), ΑΡΣ,ΟΥΔ (*Γνκ.)	√ √	√ √	
Ε8: σταχτή / σταχτί	ΑΡΣ(Γνκ./Αιτ./Κλ.) ΟΥΔ(Ον./Αιτ./Κλ./*Γνκ.)	√ √		

Πίνακας 7

Παραλείποντας κάποιες άλλες ομάδες, ας προσθέσουμε, και πάλι ενδεικτικά, ότι για τα γνωστά επίθετα σε -ης, -ης, -ες (Ε10: συνεχής, Ε11: ελώδης) δεν υπάρχει τύπος τους που να μην ταυτίζεται με κάποιον άλλον: λ.χ. το ουδέτερο συνεχές ανταποκρίνεται ιδιοπαραδειγματικά σε τρεις πτώσεις, παρομοίως και το συνεχή στον πληθυντικό, μόνο που αυτό συμπίπτει και με το συνεχή στην ενική αιτιατική αρσενικού και θηλυκού, ενώ η κοινή ονομαστική αυτών των δύο: συνεχής ταυτίζεται ηχητικά με τον κοινό τους πληθυντικό: συνεχείς. Στη γενική, ενικού και πληθυντικού: συνεχούς και συνεχών, ταυτίζονται ομοπαραδειγματικά και τα τρία γένη.

⁷ Ανάλογα με τη σημασία του λόγιου επιρρήματος ή με το χρηστικό επίπεδο, ισχύουν και τα: καλός~καλώς, κακός~κακώς, ακριβός~ακριβώς, ελαφρός~ελαφρώς κ.τ.ό.

Περνώντας στην κατηγορία των ουσιαστικών, λ.χ. Ο1: *ψωμάς*, έχουμε ταύτιση Ον., Αιτ., Κλ. στον πληθυντικό: *ψωμάδες*, αλλά Γεν., Αιτ., Κλ. στον ενικό: *ψωμά (τον)*, *ψωμά (τον)*, *ψωμά*: οι ίδιες ταυτίσεις ισχύουν και για τα Ο3: *ταμίας*, Ο5: *φύλακας*, Ο9: *βουτηχτής*. Σχετικά με τα τελευταία, αναπτύσσεται είτε σειρά εξωπαραδειγματικών ελάχιστων ζευγαριών ανάμεσα στο επαγγελματικό παράγωγο και το θηλυκό ουσιαστικό βάσης: *καρεκλάς~καρέκλας*, *παντοφλάς~παντόφλας* κ.ο.κ. (βλ. και ενότ. 2.3) είτε άλλου είδους εξωπαραδειγματικής ομοηχίας, ολικής ή μερικής: *ταμία (τον)~ ταμεία (τα)*, *ταμιών~ ταμείων*, *βουτηχτής (ο)~ βουτηχτείς (ρήμα)*, *βουτηχτή (τον)~ βουτηχτεί (ρήμα)*: και στην περίπτωση άλλων ουσιαστικών, ενδεικτικά Ο30: *νικών (ουσ.)~ νικών (μετοχή)*, Ο37β: *ηχώ (ουσ.)~ ηχώ (ρήμα)*, Ο46α: *μύση (ουσ.)~ μισεί (ρήμα)* κ.ά.π.

Στο ρήμα υπάρχει μια μεγαλύτερη κανονικότητα, δεδομένου ότι, όπως υποδεικνύουν και τα κλιτικά υποδείγματα του ΑΚΝ: τα *κλειδώνω*, *κλειδώνεις*, *κλειδώνει* κτλ. είναι τύποι της ενεστωτικής οριστικής και υποτακτικής, όπως και της οριστικής του εξακολουθητικού μέλλοντα: τα *κλειδώσω*, *κλειδώσεις*, *κλειδώσει* κτλ. είναι κοινοί τύποι του συνοπτικού μέλλοντα και της υποτακτικής αορίστου: το γ' ενικό *κλειδώσει* ταυτίζεται με τον απαρεμφατικό τύπο με τον οποίο σχηματίζεται ο α' ενεργητικός παρακείμενος: το β' ενικό της προστακτικής *κλειδώνε* ταυτίζεται με το γ' ενικό της οριστικής του παρατατικού. Τα ίδια ισχύουν, στην παθητική φωνή, και για τα *κλειδώνομαι*, *κλειδώνεσαι* κτλ., του εξακολουθητικού θέματος, όπως και για τα *κλειδωθώ*, *κλειδωθείς* κτλ. του συνοπτικού. Στις περιπτώσεις στις οποίες μορφολογικά δεν ξεχωρίζουν τα δύο θέματα, λ.χ. σε ρήματα όπως το *ευκολύνω* ή το *τρατάρω* και τα όμοιά τους, εκτός από τους δύο μέλλοντες, ταυτίζονται και οι τύποι του παρατατικού και του αορίστου: *ευκόλυνα*, *ευκόλυνες*, *ευκόλυνε* κτλ. Και βέβαια, σε όχι λίγες περιπτώσεις, έχουμε εξωπαραδειγματικές ολικές ταυτίσεις με ονόματα (πέρα από όσες αναφέρθηκαν ήδη): λ.χ. *ανοιχτώ*, *ανοιχτείς*, *ανοιχτεί (ρήματα)~ ανοιχτό*, *ανοιχτής*, *ανοιχτή / ανοιχτοί* (τύποι του ρηματικού επιθέτου): *θεραπευτείς*, *θεραπευτεί (ρήματα)~ θεραπευτής*, *θεραπευτή (ουσιαστικά)*: *εκτελέσεις*, *στερήσεις*, *διεκδικήσεις (ρήματα)~ εκτελέσεις*, *στερήσεις*, *διεκδικήσεις (ουσιαστικά)* κ.ά.π.

Εννοείται ότι η έρευνά μας συνεχίζεται...

Βιβλιογραφία

- ΑΛΝΕ = Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, 2002. Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Carstairs-McCarthy Andrew. 2005. "Inflectional Paradigms and Morphological Classes". Στο Andrew Spencer and Arnold M. Zwicky (εκδ.) *The Handbook of Morphology*, 322-334. Oxford: Blackwell Publishing.
- Corbett, Greville G. 2005. "Morphology and agreement". Στο Andrew Spencer and Arnold M. Zwicky (εκδ.) *The Handbook of Morphology*, 191-205. Oxford: Blackwell Publishing.
- Crystal, David. 1991. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Basil Blackwell.
- ΑΚΝ = *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. 2007. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- ΑΝΕΓ = Γεώργιος Μπαμπινιώτης. 2019. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Πέμπτη έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- McMahon, April M.S. 2003. *Ιστορική Γλωσσολογία. Η Θεωρία της Γλωσσικής Μεταβολής* (μτφ. Μ. Μητσιάκη, Α. Φλιάτουρας). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νάκας, Θανάσης, Ευγενία Μαγουλά και Αφροδίτη Καποθανάση. 2010. "Η ομοηχία στη Νέα Ελληνική: ορολογία και τυπολογία", *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 30: 436-449.

- Νάκας, Θανάσης. 2017. “Σχετικά με το λεγόμενο ‘πολύπτωτον’ (πολυμορφικό) σχήμα λόγου”, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 37: 489-504.
- Νάκας, Θανάσης. 2019. “Σχετικά με το λεγόμενο ‘ετυμολογικό’ σχήμα λόγου”, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 39: 689-762.
- Πετρούνιας, Ευάγγελος. 1999. “Κριτική του ‘μονοτονικού’ ορθογραφικού συστήματος”. *Συνέδριο για την Ελληνική Γλώσσα (1976-1996): Είκοσι χρόνια από την καθιέρωση της νεοελληνικής (δημοτικής) ως επίσημης γλώσσας*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τομέας Γλωσσολογίας και Η εν Αθήναις Γλωσσική Εταιρεία, 205-224.
- Trask, Robert Lawrence. 2000. *The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης. 1941. *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*. Εν Αθήναις: ΟΕΣΒ.
- Χατζιδάκις, Γεώργιος. 1930. *Ακαδημεικά Αναγνώσματα*, τόμ. Β΄. Αθήναι.

Ambiguity resolution, processing and cognitive control in Greek monolingual and bidialectal ageing

Natalia Nannou & Georgia Fotiadou
Aristotle University of Thessaloniki
natnannou@gmail.com, geofotia@enl.auth.gr

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξετάζει την επεξεργασία δομικά αμφίσημων προτάσεων στην ελληνική 16 μονόγλωσσων και 16 διδialeκτικών ομιλητών της ποντιακής μεγάλης ηλικίας (Μ.Ο.: 61 έτη) με την τμηματική ανάγνωση προτάσεων και τις γνωστικές δεξιότητες της διατήρησης της προσοχής, επιλεκτικής προσοχής και εναλλαγής προσοχής. Οι διδialeκτικοί συμμετέχοντες προτίμησαν να προσκολλήσουν το αντικείμενο στο ρήμα της φράσης που βρισκόταν υπό επεξεργασία, σύμφωνα με την Αρχή του Όψιμου Κλεισίματος (Late Closure effect), ενώ οι μονόγλωσσοι δεν έδειξαν κάποια προτίμηση σε πραγματικό χρόνο. Στη δοκιμασία γραμματικότητας οι δύο ομάδες είχαν παρόμοιες επιδόσεις. Επίσης, οι διδialeκτικοί συμμετέχοντες εμφάνισαν γνωστικό προβάδισμα στη δεξιότητα της εναλλαγής προσοχής.

Λέξεις-κλειδιά: αμφισημία υποκειμένου-αντικειμένου, γνωστικός έλεγχος, υγιής γήρανση, διδialeκτισμός.

1 Introduction

Despite the great number of studies focusing on on-line ambiguity processing and resolution of various locally and temporally ambiguous structures, the domain of structural subject-object ambiguities has received less research interest in the past years. Empirical evidence on the topic has provided insight primarily on monolingual (L1) and second language (L2) English speakers, whereas what we know about Greek L1 and L2 subject-object ambiguity resolution is mostly based on Papadopoulou and Tsimpli's (2005a; 2005b) leading work. As a result, there is still considerable need for research on the field by investigating the impact of healthy ageing on the resolution of this type of structure. What is more, no previous study to date has considered subject-object ambiguity resolution in conjunction with the effect of bidialectalism, and more specifically speakers of the endangered and understudied Pontic-Greek variety. A final aim of this study is to address the question of whether differences in cognitive abilities determined by experiential factors, such as bilingualism, confer a possible advantage in older adulthood and whether this extends to the case of bidialectalism as well.

2 Literature Review

Although research on structural subject-object ambiguities had reached its peak in the 2000's, there is still gap of evidence on processing and resolution of such structures in healthy ageing, and more interestingly in older bidialectalism. Greek, a morphologically rich language, constitutes an ideal candidate for this investigation.

2.1 Processing of structural subject-object ambiguities

Earliest attempts on mapping the resolution and processing of structural subject-object ambiguities have mainly focused on L1 English speakers and have thus provided us with an abundance of English-based data on this phenomenon. According to the serial processing account (Frazier 1978), one of the most prevalent sentence processing accounts proposed, subject-object ambiguities in English are computed in two processing stages. During the first processing stage the reader relies mainly on syntactic information in order to construct the initial computations, while in the second stage s/he subsequently draws on the pool of thematic information. Looking at Frazier's and Rayner's (1982: 179) example below (1b: adapted here as 1), during sentential processing the reader initially interprets the NP *the mile* as the object of the subordinate clause verb *jogs*.

(1) Since Jay always jogs a mile seems like no distance to him.

This tendency for an object-reading preference in such locally ambiguous sentences involving a subject-object ambiguity in English has been established as the Late Closure principle (Frazier 1978). It concerns an automatic processing preference according to which the reader tends to attach each new constituent to the phrase currently being processed rather than to initiate a new clause so as to avoid cognitive load.

However as soon as the parser encounters the verb of the main clause *seems* the original analysis becomes ungrammatical. Due to this structural ambiguity the parser experiences the so-called garden path effect under the Garden Path Theory (Frazier & Fodor 1978) of the serial processing account, where the reader is lead down a wrong analysis during the initial processing stage. In order to resolve this ambiguity the reader now has to discard the previous computation of the NP as the direct object of the adjunct clause (*Since Jay always jogs ~~a mile~~*) and revise a correct analysis by taking into account the argument structure of the NP *the mile* as the subject of the second clause verb *seems* (*a mile always seems like no distance to him*). Such reanalysis in real-time processing has been reflected on longer reading times during readings of the matrix clause verb *seems* and is considered the aftermath and manifestation of the garden path effect.

Apart from English L1 in adults (Pickering and Traxler 2003) and children (Traxler 2002) the object-reading preference and Late Closure tendency has been also evidenced in English as an L2 (Juffs 1998), whereas Spanish has shown an Early Closure preference along with French, Dutch and German. However research on subject-object ambiguities in Greek has not progressed further the past fifteen years, ever since Papadopoulou and Tsimpli's original work in Greek as an L1 and L2 (2005a, 2005b). What is more no evidence is available yet on the processing of structural ambiguities in L1 older adulthood, nor in older Greek bidialectalism.

2.2 Structural subject-object ambiguities in Greek

Morphologically rich and highly inflected languages, like Greek, offer an ideal ground for the investigation of structural subject-object ambiguities because disambiguation is achieved via morphosyntactic means, such as morphological case.

As a result morphological case plays a vital role in the disambiguation process, even more important than syntactically-based parsing strategies like Late Closure.

Seminal research in the processing and resolution of subject-object ambiguities in Greek L1 young adults (Papadopoulou and Tsimpli 2005a) indicated that in Greek the structural ambiguity is rather located in determiner phrases (henceforth DPs) which are marked in morphological case (nominative & accusative) and are following an optionally transitive verb. The researchers established that there are two processing stages involved in the disambiguation of such case-bearing constructions: the first stage is evident on the determiner and the second on the noun, depending on the transitivity of the preceding verb. To take an example, while reading the sentences (2a) and (2b) the reader encounters the subject-object ambiguity of the DP following the adjunct clause verb *majireve* “was cooking”. This occurs because the verb of the pre-posed adverbial clauses optionally transitive while the following DP is marked for either nominative (*i astaki* “the lobsters–NOM”) or accusative case (*tus astakus* “the lobsters–ACC”). Thus, based on its morphological cues, the DP is interpreted as either the object of the embedded verb (2a), or the subject of the main verb (2b):

(2) a. *Καθώς μαγείρευε οι αστακοί κάηκαν στην κατσαρόλα.*
while was-cooking the-NOM lobsters-NOM burnt-3PL in the pot
“While (s)he was cooking the lobsters burnt in the pot.”

(2) b. *Καθώς μαγείρευε τους αστακούς κάηκε στην κατσαρόλα.*
while was-cooking the-ACC lobsters-ACC burnt-3SG in the pot
“While (s)he was cooking the lobsters (s/he) burnt herself in the pot.”

In their experiment participants' reaction times (RTs) of each segment were recorded along with a timed grammaticality judgment task at the end of each sentence. The findings suggested that in the determiner segments of the DPs young Greek L1 adults experienced a garden path effect. This was evident in their increased reading times in the subject conditions (when determiners were in nominative case; 2a) when compared with the object conditions. Therefore, young Greek monolinguals exhibited an object-reading preference (for determiners that were in accusative case; 2b) and hence showed a Late Closure preference in this segment. This revealed that, up to this segment, participants followed syntactically-based parsing strategies in their processing and that no argument properties affected their resolution preferences thus far.

However, when the adjunct clause verb is intransitive like *etrehe* “was running” (3a-b) followed similarly by a DP in nominative (*i astaki* “the lobsters-NOM”) or in accusative case (*tus astakus* “the lobsters-ACC”) analyses of participants' RTs showed that young Greek monolingual adults now favoured subject readings instead, as evident by their faster RTs in this condition.

(3) a. *Καθώς έτρεχε οι αστακοί κάηκαν στην κατσαρόλα.*
while was-running the-NOM lobsters-NOM burnt-3PL in the pot
“While (s)he was running the lobsters burnt in the pot.

(3) b. *Καθώς έτρεχε τους αστακούς κάηκε στην κατσαρόλα.**
while was-running the-ACC lobsters-ACC burnt-3SG in the pot
“While (s)he was running the lobsters (s/he) burnt herself in the pot.”

Therefore participants detected the ungrammaticality of sentences that involve the combination of an intransitive verb followed by a DP marked in accusative and did not show a preference for conditions in which the DP was interpreted as the object of the intransitive verb. This gradual disappearance of the previous object preference suggested that the garden path effect on the Determiner is probably not as conscious in Greek as it is in English. The previous Late Closure effect on the Determiner has now given its place to a Grammaticality effect on the Noun readings, meaning that the thematic information of the embedded verb, namely the argument structure, was now available to the readers during the second processing stage. The disambiguation process is thus achieved within the DP, due to the availability of morphological cues, even before the readings of the main verb that comes afterwards. It was therefore shown that morphological cues play a very important role in the disambiguation process of subject-object ambiguities in Greek and even override structurally-based parsing strategies, which apply in English.

The same self-paced reading paradigm was used to examine L1 Greek children (and L2 Greek adults, but this is beyond the scope of this paper). Data showed that L1 Greek children also follow a two-staged analysis on the Determiner and Noun respectively but their processing is not guided entirely by similar principles and shows developmental deviations. Specifically during the first processing stage Greek children showed no preference for either subject or object readings, unlike L1 Greek adults, whereas during the Noun readings children exhibited the adult-like Grammaticality effect by showing a subject preference in the intransitive conditions. This suggested that L1 Greek children relied more on morphological cues, rather than structural parsing strategies, to resolve subject-object ambiguities.

Taken together, the results from the above studies offer insight on the nature of subject-object ambiguity processing in Greek monolingual adults and children. However, there is still need for research on the processing of such locally ambiguous structures and the disambiguation strategies followed by older adults and even more interestingly by older bidialectal speakers.

2.3 Cognitive decline and language effects in healthy ageing

As the numbers of older people around the world are growing drastically, increasing research interest is directed towards the effects of ageing. Typical ageing processes are associated with an expected cognitive decline, the repercussions of which are evident on both verbal and non-verbal processing.

Research in the cognitive domain has showed that ageing effects are manifested in slower RTs in recall and recognition tasks, which have been interpreted as either a sign of reduced capacity or a problem with resource allocation (Titone, Prentice, and Wingfield 2000). Titone et al. (2000) also showed that cognitive ageing has been linked with declining speed and performance in the linguistic domain, observed in older adults' slower processing of ambiguity resolution. Particularly visible age differences in speed are manifested in garden-path sentences that involve the resolution of a locally ambiguous structure (Stine-Morrow, Ryan, and Leonard 2000), although it has been noted that comprehension and resolution accuracy of such structures seems to remain relatively intact with age (Light and Capps 1986). It would therefore be interesting to investigate the effect of ageing on the processing and resolution of subject-object temporal ambiguities.

2.4 Bilingual advantage in healthy ageing

Although studies unequivocally point towards the negative impact of healthy ageing on cognition, most recent research has also acknowledged the protective effects of bilingualism in older adulthood and its contribution to cognitive reserve. The general finding is that bilinguals outperform monolinguals in cognitive tasks that require selective attention and cognitive control (Bialystok, Craik, Green, and Gollan 2009). Bilingualism has even been suggested to ameliorate cognitive decline and aid as a protective shield against neurodegenerative diseases, such as dementia (Bak and Alladi 2014). As a result, one may wonder whether these advantageous effects also extend to different forms of bilingual experience, such as in older bidialectalism. Based on recent research any combination of typologically close varieties of a language suffices to give rise to similar cognitive advantages (Antoniou, Grohmann, Kambanaros, and Katsos 2016) and we would therefore expect to see analogous benefits in older Pontic-Greek bidialectals due to their extensive exposure to an additional dialect since childhood.

3 Research Hypotheses

This study has a two-fold aim: First, we wanted to investigate whether there is an impact of bidialectalism on language in healthy ageing. Processing patterns were expected to differ between older monolingual and bidialectal adults, although no group differences were predicted in their grammaticality judgment accuracy. Second, we aimed at examining whether Pontic-Greek bidialectals of older age would exhibit a cognitive resources advantage compared to their monolingual peers.

4 Methodology

4.1 Participants

We recruited 16 Pontic-Greek bidialectals of older age (8F; Mean age: 60.8 years; SD: 3.6) and 16 older Greek monolinguals (3F; Mean age: 60.4 years; SD: 2.9) matched in age, education and SES. All participants resided in Thessaloniki and were native speakers of Greek. A demographic information questionnaire established background information (language history, education, socioeconomic status, level of literacy and literary habits). Potential signs of dementia or other cognitive impairments due to age were eliminated with the successful completion of the Mini Mental State Examination (Fountoulakis et al. 2000 for Greek) since all participants scored 27/30 or higher. The bidialectals were heritage speakers of the endangered Pontic-Greek dialect, whose parents or grandparents had migrated to Greece from the region of Pontus in Turkey. They all reported to be very active and fluent speakers of Pontic-Greek since childhood.

4.2 Materials

4.2.1 Self-paced reading paradigm

We investigated the resolution of local subject-object ambiguities involving morphological case with the use of an on-line self-paced reading paradigm (Papadopoulou and Tsimpli 2005a, 2005b). The sentences were presented in a word-by-word fashion following the moving-window technique, where participants controlled for the rate of appearance of the next word with a key press. A timed grammaticality judgment task, with the key presses “YES” or “NO”, followed each sentence to measure accuracy and ensure attainment. The stimuli were 24 experimental sentences, equally distributed across four conditions (Transitive Subject, Transitive Object, Intransitive Subject and Intransitive Object), and 72 fillers. The experimental items’ structure involved a pre-posed adverbial clause with either an optionally transitive or intransitive verb directly followed by a DP marked in case, Nominative or Accusative (examples 4a-4d). Participants had to rely on the cues of morphological case of the DP to resolve the ambiguity. The transitive conditions were designed as such in order to explore parsing strategies, while the intransitive ones to investigate on-line ungrammaticalities.

(4a) Transitive subject condition (TS)

Καθώς/ μαγείρευε/ οι/ αστακοί/ κήηκαν/ μέσα/ στην/ κατσαρόλα.
While/was-cooking/the-NOM/lobsters-NOM/burnt-3PL/in the/ pot
“While (s)he was cooking the lobsters burnt in the pot.”

(4b) Transitive object condition (TO)

Καθώς/ μαγείρευε/ τους/ αστακούς/ κήηκε/ μέσα/ στην/ κατσαρόλα.
While/was-cooking/ the-ACC/ lobsters-ACC/ burnt-3SG/ in the/ pot
“While (s)he was cooking the lobsters (s)he burnt in the pot.”

(4c) Intransitive subject condition (IS)

Καθώς/ έτρεχε/ οι/ αστακοί/ κήηκαν/ μέσα/ στην/ κατσαρόλα.
While/ was-running /the-NOM/ lobsters-NOM/ burnt-3PL/ in the/ pot
“While (s)he was running the lobsters burnt in the pot.”

(4d) Intransitive object condition (IO)

* Καθώς/ έτρεχε/ τους/ αστακούς/ κήηκε/ μέσα/ στην/ κατσαρόλα.
While/ was-running /the-ACC/ lobsters-ACC/ burnt-3SG/ in the/ pot
“While (s)he was running the lobsters (s)he burnt in the pot.”

4.2.2 *Test of Everyday Attention (TEA)*

For the examination of the participants’ executive functions we administered three auditory subtests of the TEA (Robertson et al. 1994). The Elevator Task (ET) measured participants’ sustained attention since they were asked to count a string of same-pitched simple tones. In the Elevator Task with Distraction (ETD) participants were requested to only count the simple tones while ignoring the high tones and therefore this subtest examined their selective attention ability. Finally, the Elevator Task with Switching (ETS) measured their attentional switching ability since participants had to alternate between higher and lower tones and reverse count.

5 Results

5.1 Self-paced Reading Paradigm

For the analysis of the linguistic task dependent variables were considered the reading times (RT) for the Determiner and Noun and the accuracy scores in the timed grammaticality judgment task. Following Marinis, Blom, and Unsworth (2010) extreme values and outliers (RTs exceeding 2SD) (i.e. 6% of the overall RTs) were replaced with the mean value in each condition per participant.

We ran a 2x2 repeated-measures ANOVA with Verb type (transitive vs. intransitive) and Syntactic function of the DP following the embedded verb (subject vs. object) as within-subject variables. This could indicate possible differences in the strategies that the two groups followed in their sentential resolutions. When statistically significant results were yielded, paired-samples t-tests revealed significant differences.

In the Determiner of the DP following the embedded verb there was a statistically significant Group Effect ($F(1, 190) = 4.193$; $p = .042$). Thus, we further conducted separate analyses for each group. Analyses of the bidialectal data revealed a statistically significant interaction between Syntactic function and Verb type ($F(1, 95) = 4.339$; $p = .040$) due to the faster RTs for the object than for the subject readings ($t(96) = 2.041$; $p = .044$), meaning that the group of older bidialectals exhibited a garden path effect upon reading the transitive conditions that involved determiners in the nominative case (Figure 1). Monolingual data showed no significant effects and therefore no particular parsing strategies in this segment.

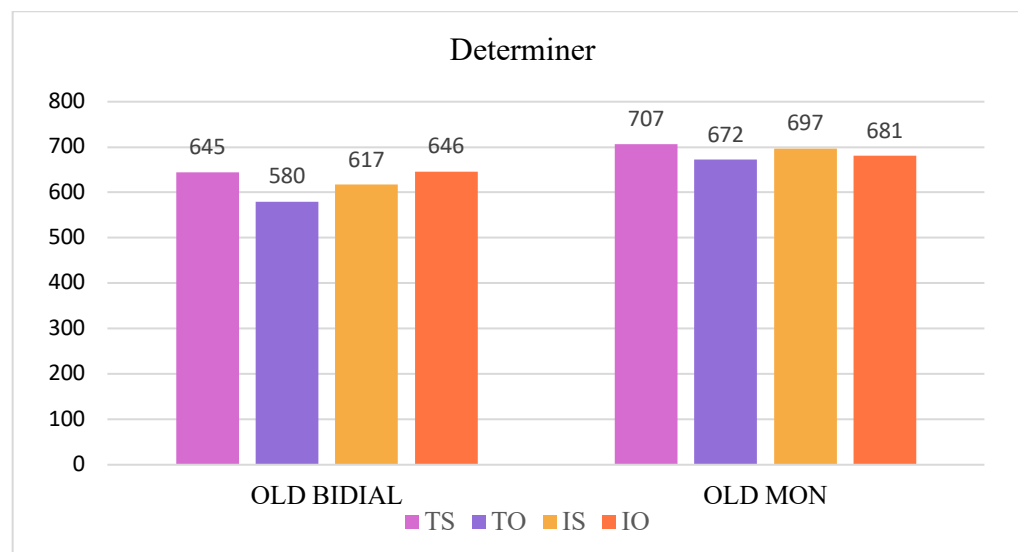

Figure 1 | Determiner: Mean RTs per group per condition

Analyses of the Noun of the DP showed a main effect of Syntactic function ($F(1, 190) = 6.690$; $p = .010$), a main effect of Verb type ($F(1, 244) = 14.382$; $p < .001$) and a significant interaction between Syntactic function and Verb type ($F(1, 244) = 14.878$; $p < .001$), while no Group effect was evinced. Hence, the two older groups, bidialectals and monolinguals, exhibited the same pattern of processing in this segment. More specifically, a main effect of Verb Type (BIDIAL: $F(1, 95) = 6.939$; $p = .010$; MON: $F(1, 95) = 7.729$; $p = .007$) was revealed for both groups. Bidialectals also

showed a significant interaction between Syntactic function and Verb type ($F(1, 95)=13.463$; $p<.001$), whereas older monolinguals showed a main effect of Syntactic function ($F(1,95)=4.530$; $p=.036$). This was due to the fact that the ungrammatical condition IO was read significantly slower than the IS one (BIDIAL: $t(96)=-3.195$; $p=.002$; MON: $t(96)=-2.547$; $p=.012$). No parsing strategies towards a subject or an object preference in the transitive conditions were revealed in this segment.

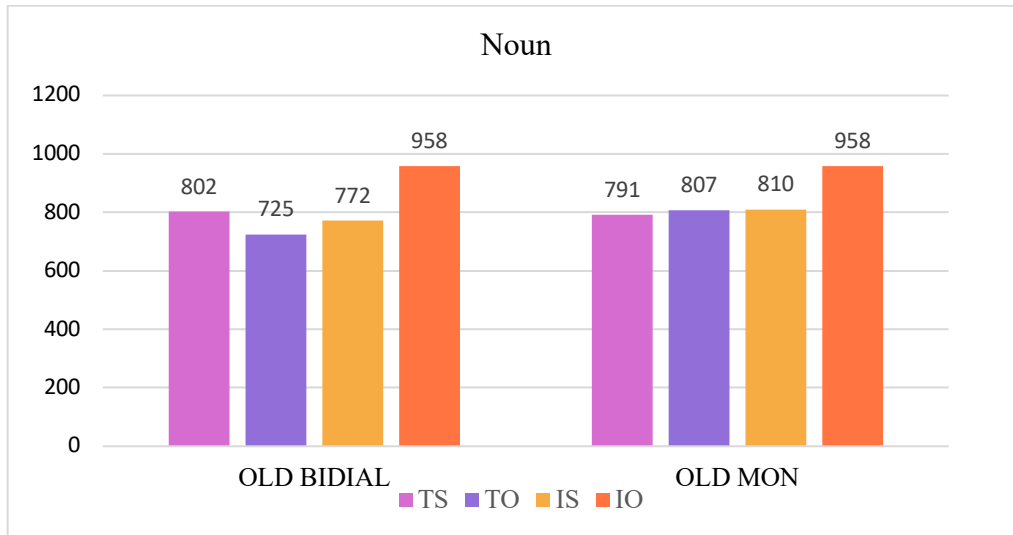

Figure 2 | Noun: Mean RTs per group per condition

5.2 Grammaticality Judgment Task

In this section we report on the accuracy findings from the judgment task, derived from participants whose accuracy in the fillers was approximately 90%. No Group effect was obtained for the participants' accuracy scores. Both older bidialectal and monolingual data revealed a similar pattern in their response accuracy. There was a main effect of Syntactic function (BIDIAL: ($F(1, 15)=11.560$; $p=.004$); MON: ($F(1, 15)=11.560$; $p=.004$)) and a significant interaction between Syntactic function and Verb type in both groups' data (BIDIAL: ($F(1, 15)=12.246$; $p=.003$); MON: ($F(1, 15)=7.075$; $p=.018$)). Comparison of the accuracy per condition revealed that both older groups alike responded significantly less accurately in the IS than in the ungrammatical IO condition (BIDIAL: $t(15)=-4.204$; $p=.001$; MON: $t(15)=-3.511$; $p=.003$). Also the TO condition was responded to significantly less accurately than the ungrammatical IO condition (BIDIAL: $t(15)=-3.596$; $p=.003$; MON: $t(15)=-4.163$; $p=.001$).

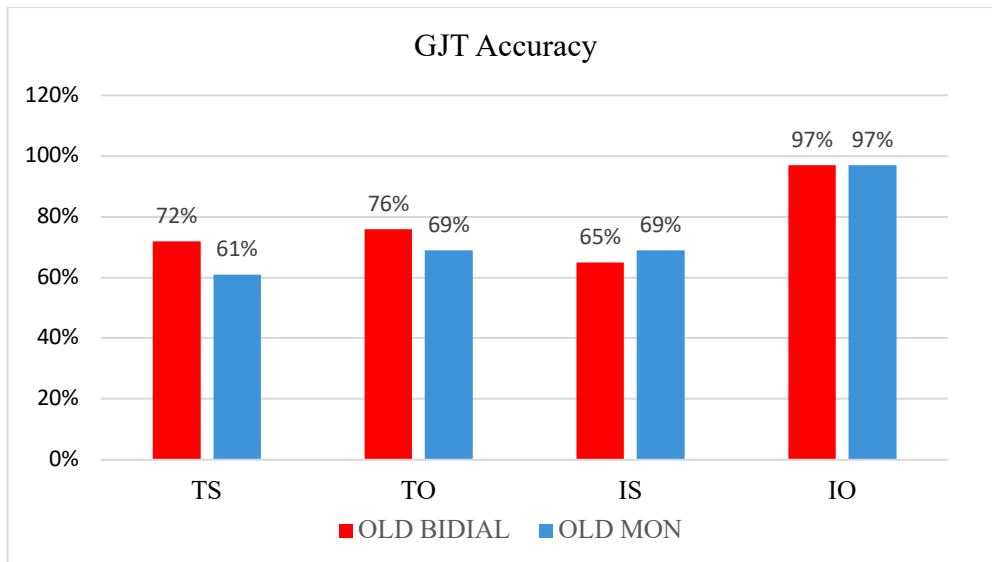

Figure 3 | Grammaticality Judgment Task: Accuracy Scores

5.3 Cognitive measures: Test of Everyday Attention

Finally we considered participants' sustained attention, selective attention and attentional switching performance.

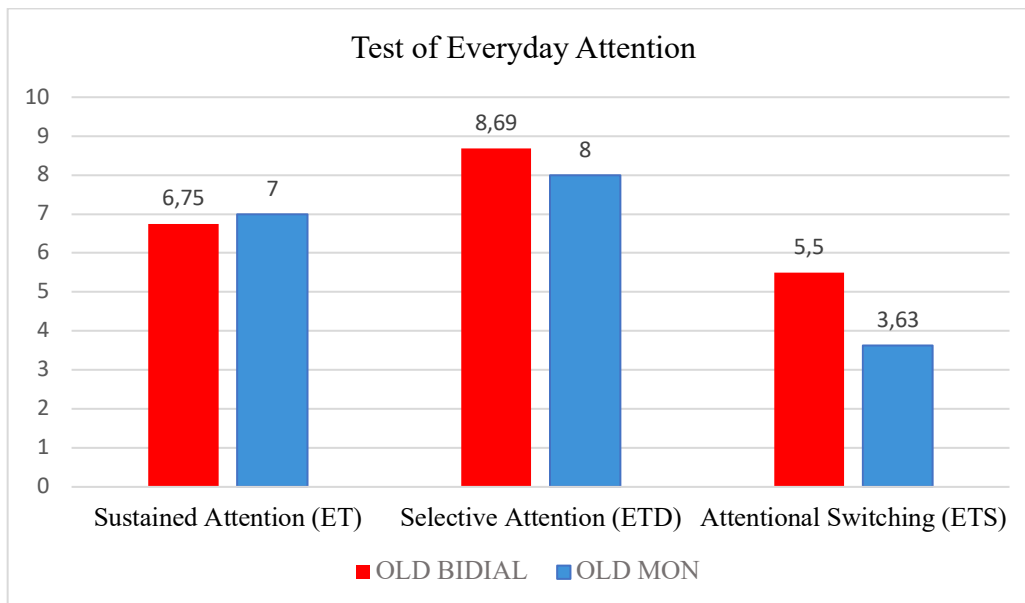

Figure 4 | TEA Scores per Group

We ran a one-way ANOVA with ET, ETD and ETS as the dependent variables and group as the between-subject factor. No significant Group Effect was found for ET and ETD and therefore the two groups' performance did not differ significantly in the tasks measuring sustained and selective attention. However older bidialectals scored better than their monolingual peers in ETS, although the effect did not reach high significance ($F(1, 30) = 3.610$; $p = .067$), probably due to the small sample size. Thus,

data showed that Pontic-Greek older bidialectals exhibited a trend and possible advantage in their switching ability when compared to their monolingual peers.

6 Discussion

The present study investigated the impact of bidialectalism in the processing and resolution of subject-object ambiguities on DPs resolved by case morphology as well as its effect on cognitive control in healthy ageing. Results from the linguistic task revealed that during the Determiner readings older Pontic-Greek bidialectals showed the expected Late Closure effect, in line with previous research in young monolingual adults, offering support to cognitive reserve and the facilitative effect of bidialectalism. Older Greek monolinguals on the other hand did not show any processing preference here, evidence that points towards age-related cognitive decline. During the Noun readings the two older groups showed the same processing preferences and the expected Grammaticality effect, in line with young monolingual adults, suggesting that the thematic information was available to both older populations in this segment. Grammaticality judgment accuracy did not differ between older bidialectals and monolinguals as predicted. Finally in the cognitive resources task, a trend was revealed in favour of Pontic-Greek older bidialectals in their attentional switching ability, a benefit that possibly derives from their long-term experience in switching between two dialects and exercising their cognitive control.

References

- Antoniou, Kyriakos, Grohmann, Kleantes. K., Kambanaros, Maria, and Napoleon Katsos. 2016. "The effect of childhood bilingualism and multilingualism on executive control." *Cognition*, 149, 18-30.
- Bak, Thomas H., and Suvarna Alladi. 2014. "Can being bilingual affect the onset of dementia?." *Future Neurology*, 9(2), 101-103.
- Bialystok, Ellen., Craik, Fergus. IM., Green, David W and Gollan, Tamar H. 2009. "Bilingual minds." *Psychological science in the public interest*, 10(3), 89-129.
- Fountoulakis, Konstantinos, Tsolaki, Magda, Chantzi, Helen and Aristides Kazis. 2000. "Mini mental state examination (MMSE): a validation study in Greece." *American Journal of Alzheimer's Disease*, 15(6), 342-345.
- Frazier, Lyn. 1978. "On comprehending sentences: Syntactic parsing strategies." *Doctoral dissertation, University of Connecticut*.
- Frazier, Lyn, and Janet Dean Fodor. 1978. "The sausage machine: A new two-stage parsing model." *Cognition*, 6(4), 291-325.
- Frazier, Lyn, and Keith Rayner. 1982. "Making and correcting errors during sentence comprehension: Eye movements in the analysis of structurally ambiguous sentences." *Cognitive Psychology*, 14(2), 178-210.
- Juffs, Alan. 1998. "Main verb versus reduced relative clause ambiguity resolution in L2 sentence processing." *Language Learning*, 48(1), 107-147.
- Light, Leah L., and Janet L. Capps. 1986. "Comprehension of pronouns in young and older adults." *Developmental Psychology*, 22(4), 580.
- Marinis, Theodoros. 2010. "Using on-line processing methods in language acquisition research." In S. Unsworth & E. Blom (Eds.), *Experimental methods in language acquisition research* (pp. 139–162).

- Papadopoulou, Despina, and Tsimpli, Ianthi. 2005a. «Morphological cues in children's processing of ambiguous sentences: A study of subject/object ambiguities in Greek.» In *BUCLD 29: Proceedings of the 29th Annual Boston University Conference on Language Development* (pp. 471-481).
- Papadopoulou, Despina., and Tsimpli, Ianthi. 2005b. "Morphological cues in L2 sentence processing: Evidence from subject/object ambiguities in Greek as L2." In *Language Acquisition and Development. Proceedings of GALA 2005* (pp. 405-410).
- Pickering, Martin J., and Matthew J. Traxler. 2003. "Evidence against the use of subcategorisation frequency in the processing of unbounded dependencies." *Language and Cognitive Processes*, 18(4), 469-503.
- Robertson, Ian. H., Ward, Tony., Ridgeway, Valerie., and Ian Nimmo-Smith. 1994. "The test of everyday attention (TEA)." *San Antonio, TX: Psychological Corporation*.
- Stine-Morrow AL, Sharon Ryan, J., and Sandra Leonard, E. 2000. "Age differences in on-line syntactic processing." *Experimental Aging Research*, 26(4), 315-322.
- Titone, Debra, Kristen J. Prentice, and Arthur Wingfield. 2000. "Resource allocation during spoken discourse processing: Effects of age and passage difficulty as revealed by self-paced listening." *Memory & Cognition*, 28(6), 1029-1040.
- Traxler, Matthew J. 2002. "Plausibility and subcategorization preference in children's processing of temporarily ambiguous sentences: Evidence from self-paced reading." *The Quarterly Journal of Experimental Psychology: Section A*, 55(1), 75-96.

A constructional approach to the marker *(o)pu* [(ó)που]: Diachronic evidence for the relativizer to adverbial polysemy

Kiki Nikiforidou & Demetra Katis
University of Athens
vnikifor@enl.uoa.gr, dimkati@ecd.uoa.gr

Περίληψη

Στην εργασία αυτή ερευνούμε τη διαχρονική εξέλιξη του δείκτη (ó)που από αναφορική σε επιρρηματική λειτουργία κατά τη Μεσαιωνική Ελληνική, υποστηρίζοντας ότι η επανάλυση πραγματοποιείται μέσα από μεταβατικές χρήσεις που καθορίζονται εξίσου από συντακτικά και πραγματολογικά χαρακτηριστικά και επιδέχονται διπλή ερμηνεία. Η συνύπαρξη συντακτικο-πραγματολογικών παραγόντων στα κείμενα για την αλλαγή περιβάλλοντα αναδεικνύει την ανάγκη να αναλυθούν αυτά ως γραμματικές δομές. Η διαχρονική έρευνα σε σώματα κειμένων της μεσαιωνικής δημόδους ενισχύει εμπειρικά την ύπαρξη τέτοιων μεταβατικών δομών, δείχνοντας ότι η επιρρηματική λειτουργία εξαρτάται από την εμφάνιση και καθιέρωσή τους. Οι μεταβατικές δομές αφορούν και την ανάλυση του (ó)που ως πολυλειτουργικού γραμματικού δείκτη αφού ενσωματώνουν τα κοινά χαρακτηριστικά διαφορετικών συντακτικών λειτουργιών.

Λέξεις-κλειδιά: γλωσσική αλλαγή, αναφορικές προτάσεις, επιρρηματικές προτάσεις, μεταβατικές γραμματικές δομές, γραμματική πολυσημία, διαχρονική γραμματική των δομών

1 Introduction

The gradualness of linguistic change is widely accepted in cognitive linguistic and constructional frameworks (e.g. Traugott and Trousdale 2010), where it is captured via concepts such as “bridging contexts” (Heine 2002), “critical stages” (Diewald 2006), “transitional contexts” (Fried 2009), or “critical constructions” (Smirnova 2015). In the present work we examine one such transitional construction in the history of the grammatical marker *(o)pu*, which carries relativizer, complementizer and adverbial connective functions at least since Medieval Greek. We focus on the transition from relativizer to adverbial connective in the medieval period. Analyzing corpus data, we identify crucial contexts for this change and further argue that they should be analyzed as constructions.

A constructional analysis of the source, transition, and output of the change also provides glimpses into the functional unity of the *(o)pu* category which has not been uncontested. Indeed, studies in autonomous syntax frameworks focus on one or another of its syntactic functions treating them as unrelated (e.g. Theophanopoulou 1985, Holton, Mackridge and Philippaki 1997, Alexiadou 1998). From different theoretical viewpoints, others acknowledge, implicitly or explicitly, a relationship among functions (e.g. Christidis 1986, Mackridge 1985, Veloudis 1999, Nicholas 1998, Katis and Nikiforidou 2005, Nikiforidou 2015). We argue that such polysemy is more adequately analyzed as inhering in particular constructional contexts, associated

with specific syntactic and discourse-pragmatic features and related to each other through transitional contexts like those we identify here.

1.1 (*O*)*pu* before the medieval period

(*O*)*pu* derives from Ancient Greek *hórou* ‘where’, a locative anaphoric adverb (Liddell-Scott 1977, Andriotis 1990), also interpreted as temporal already in Classical Greek. Moreover, dictionaries note adverbial uses of manner and cause (e.g. Liddell-Scott 1977), though restricted in the case of manner to fixed expressions (e.g. *οὐκ ἔσθ’ ὅπου* ‘there is no way to’).

In early and later Middle Greek (from Hellenistic Koine to the 5th century A.D.), (*o*)*pu* acquires “core” (subject and object) relativizing functions. Nicholas (1998: 210-211) suggests the following path for this change: locative > abstract location > general oblique role > subject role with animate reference. However, core relatives are rare (Bakker 1974 and Nicholas 1998: 205-208 find merely three indisputable examples from the 5th century and a bit later) and thus insufficient to motivate reanalysis toward a core relativizing function yet. Moreover, Nicholas (1998: 203) notes their absence from the papyri (3rd c. B.C. to 6th c. A.D.), the most vernacular texts of the middle period. Similarly, Kriki (2013: 429) cites only one, disputed in fact, such instance in the papyri and only uses close to the original locative anaphoric function (430-434). Such findings do not support general relativizer or adverbial uses in that period.

1.2 (*O*)*pu* in the medieval vernacular; the corpus

Tracing relativizer or other uses of (*o*)*pu* in the medieval period is obstructed by the lack of vernacular texts from the 6th to the 11th centuries (Manolessou 2004).¹ We thus examine uses of (*o*)*pu* as a relativizer and adverbial connective in vernacular texts from the 11th to the 17th centuries. Consistently with the developments outlined above, we consider use of (*o*)*pu* as a general (non-adverbial, non-locative) relativizer to develop after the 5th c. A.D., and we argue that it is *productive* use of (*o*)*pu* as a relativizer for all anaphoric functions which motivates the rise of the adverbial connective in medieval Greek through particular transitional constructions.

Our analysis relies on two corpora constructed from texts available at the Center for the Greek Language (<http://georgakas.lit.auth.gr/dimodis/>). They represent two historical periods, 11th to 15th and 16th to 17th centuries, each consisting of 95,000 words and proportionate amounts of poetic and prose texts. All spelling variants of (*o*)*pu* (see (1)) were examined with respect to appearing in relativizing or adverbial connective functions.

(1) *οπού, άπου, όπου, όπου, που, όπου, που, άπου, π(ό)χεις, όπου(ώρισεν), όπου*

We begin with a qualitative analysis of our data and then proceed to a quantitative one.

¹ Scholarly texts that are available remain close to Classical Greek (cf. Kriaras 1997, 2000 and Kriki 2013 on the diglossia prevailing since the period of Hellenistic Greek).

2 (O)pu as a relativizer and adverbial connective

2.1 Extension of the relativizer uses

In the texts of the vernacular, especially (but not exclusively) of later centuries, (o)pu appears to have extended to all kinds of relative clauses. Examples (2)–(3) illustrate object relatives, (4)–(5) subject relatives and (6)–(8) oblique relativization (cause, instrument and partitive, respectively).

(2) *Και παρευθύς ο πραγματευτής επήρε τα ξύλα **οπού** είχε, τα μυριστικά,....*
'And immediately the merchant took the woods **that** he had, the aromatic ones...'
(Σιντίπας, 11th c.)

(3) *Ἐγραφεν εἰς τὴν γραφὴν τὴν λύσσαν **ἀποῦ** ἐκίνησεν ὁ μιαρὸς βασιλεὺς εἰς τὰς ἀγίας εἰκόνας*
'he wrote in the text the fury **that** the unholy king started against the icons'
(Κλίνη Σολομώντος, 16th c.)

(4) *ἔχω τὸν θεὸν κριτὴν **ὀποῦ** θέλει ποίσειν κρίσιν*
'I have God as judge, **who** will judge (me)'
(Εξήγησις της γλυκειάς χώρας Κύπρου, 15th c.)

(5) *νὰ σκοτώσω τὸ σκύλλον τὸν ψωριάρη **ὄπου** πόντισεν τὸ μαργαριτάριν*
'(me) kill the miserable dog **that** dropped the pearl into the sea'
(Εξήγησις της γλυκειάς χώρας Κύπρου, 15th c.)

(6) *βλέπουσι ἕναν παράδοξον θαῦμα **ἀποῦ** ἐξέστησαν ὅλοι*
'they see a strange miracle (**because of**) **which** they all marveled'
(Κλίνη Σολομώντος, 16th c.)

(7) *Το γκόλφι της εκκλησίας το μεγάλο **οπού** ελειτούργουνα*
'the big chest ornament of the church (**with**) **which** I conducted mass'
(Η διαθήκη του Γαβριήλ Σεβήρου, 17th c.)

(8) *καὶ Ἀναξίμανδρος καὶ ὁ Ξενοφάνης καὶ ὁ Φιλόλαος, **ὀπού** τίς λέγει ὅτι ...*
'and Anaximandros and Xenophanes and Philolaus, (**of**) **whom** one says that...'
(Παλαιά τε και Νέα Διαθήκη, 16th c.)

Examples (6)–(8) further highlight an aspect of (o)pu relativization perhaps unnoticed in the other examples: as an uninflected invariant form, (o)pu instantiates “-Case relativization” (Comrie and Keenan 1979) and may allow for underspecified semantic relations with the head. While the subcategorized arguments in examples (2)–(5) impose a unique (subject or object) interpretation, in examples

(6)-(8), the absence of an explicit preposition makes interpretation context-dependent and thus open to variation.

The distinction between restrictive and non-restrictive relatives (e.g. Lambrecht 1988) is also relevant for our discussion. Non-restrictives have an anaphoric (rather than modificational) function, entailing that the antecedent of the proword is syntactically a maximal category. In terms of discourse-pragmatic properties, they “accept some entity as having been fully identified on its own, and add some comment, or otherwise advance the discourse in a way that refers back to that entity” (Fillmore 1989). In one type of constructional representation (Fried 2015) we can represent the basic syntactic and pragmatic features of non-restrictive relatives as in Figure 1.

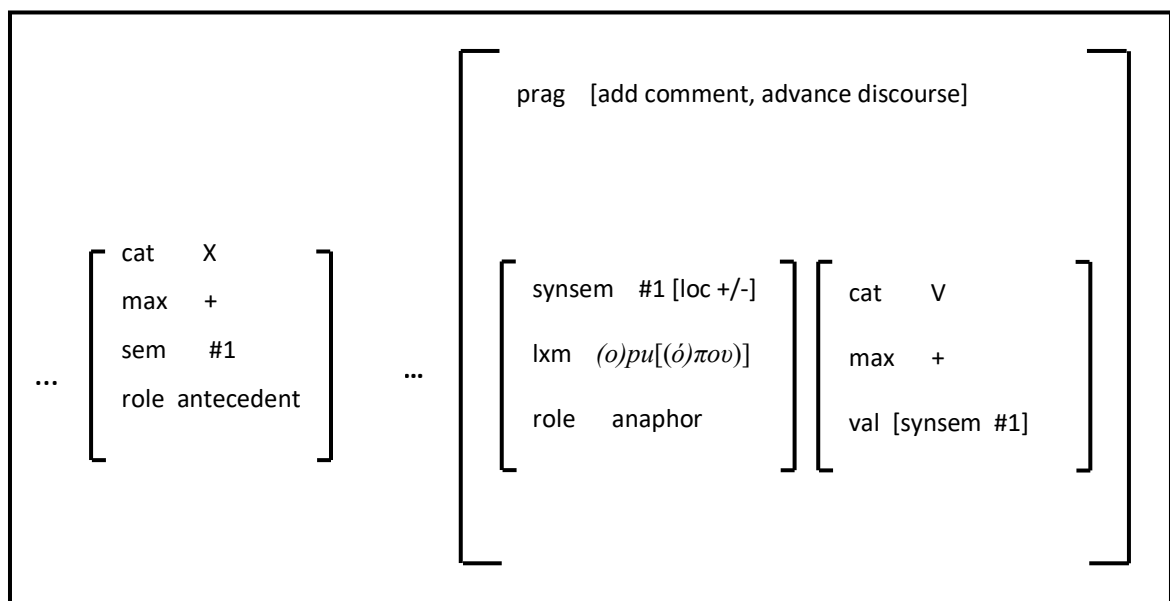

Figure 1. Non-restrictive relative construction

Straightforward specifications in the Figure include the anaphor-antecedent roles, which capture the relation between the relativizer *(o)pu* and an antecedent in the preceding clause, necessarily a maximal category [max +]. The sem(antics) of the antecedent and the anaphor are naturally the same (cf. the identical index #1). The specification [loc(al) +/-] conveys that this is a representation of both subject relatives, where *(o)pu* instantiates locally the subject argument, as well as object and other types of relativization, where *(o)pu* instantiates an object or another embedded valence requirement of the relative clause (in recognizing a difference between subject and non-subject relatives, we follow Sag 1997: 23, 25). Finally, the prag(matic) attribute captures the discourse-pragmatic function of non-restrictives outlined above.

Figure 1, however, also incorporates less straightforward assumptions relating to the syntactic integration of non-restrictives with their antecedent. On the basis of syntactic tests (*one* pronominalization, extraposition, stacking, parenthetical intervention), McCawley (1988: 418-27) concludes that the more likely structure is

one in which the antecedent and the non-restrictive do not make up a constituent. This is contested by Arnold (2004) (also Chatsiou 2010 for Modern Greek) who proposes that the structure of restrictive relatives can be extended to non-restrictives. Without taking an irrevocable stance, our analysis aligns with the non-constituency option on the basis of examples showing the relative freely separated from the antecedent - by a whole line (example (9)) or a period or question mark (example (10)). This distancing flexibility indeed facilitates the development to adverbial connective we outline below.

(9) *εσέναν και την αλεπούν την μακρουραδάτην,*

.....

πού πνίγει τα ερίφια και τα μικρά αρνία

‘you and the fox with the long tail,.....**which** throttles the young goats and lambs’

(Διήγησις παιδιόφραστος των τετραπόδων ζώων 188-90, 14th c.)

(10) *να φυτευτεί τέτοιο δέντρο, πώς στην καρδιά σου αφήκε; **Οπού** ‘χει φύλλα βλαβερά,...*

‘How did he allow for a tree like that to grow into your heart? **Which** has harmful leaves...’

(Ερωτόκριτος A 163-4, 17th c.)

2.2 From relativizer to adverbial connective: The transitional constructions

Some of the non-restrictive relatives - fewer in the early vernacular period and more frequent later (see section 3) - have special features, illustrated in examples (11) - (13):

(11) *‘Ο Έρων είναι συνεργός και βοηθός ‘ς έμένα*

όπου ήξεύρει πόσα έκακοπάθησα δια σέναν εις τον κόσμον

‘Eros is my accomplice and helper, **who/since** (he) knows how much I endured for you in the world’

(Λίβιστρος και Ροδάμνη, 13th – 15th c.)

(12) *πώς δύνεσαι τον κόσμο να κοιτάζεις*

σε τόσα πλήσια βάσανα, και δέν αναστενάζεις,

όπου ‘ρχονται καθημερνò και βρίσκουσιν έμένα;

‘how can you stand to look at the world in so many hardships, without sighing, **which/although** (the hardships) come and find me daily?’

(Κρητικός πόλεμος, 17th c.)

(13) *Σε σκότισην άμέτρητη, σε βάσανο περίσσο,*

*καθώς με βλέπεις βρίσκομαι, **άποδ** να τò μετρήσω*

δè μου ‘ναι μπορεζάμενο, κι άληθινά φοβοῦμαι

‘In great darkness, in much hardship, as you can see, I find myself, **that/so that** I cannot count it, and I’m really afraid’

(Ερωφίλη 77-79, 16th c.)

Examples (11) and (12) contain subject relatives, where the valence requirements of the relative are all locally satisfied; the relativizer instantiates *in situ* the subject argument assigning a [NP VP] structure to the relative clause (see Sag 1997: 23). Additionally in (11), where the verb of the relative is transitive, the object of *ἠξέυρει* ‘knows’ is also present in the clause. Example (13) contains an object relative, assigning a [NP S] structure (Sag 1997: 25), whose valence requirements are nevertheless still locally satisfied due to the resumptive pronoun *τὸ* ‘it’. Syntactically, therefore, the non-restrictive relatives in these examples are self-standing, clausally delimited units. Pragmatically, now, their content is completely known to the reader from the preceding context. In example (11) a narrative of the trials and tribulations of the hero has preceded, in (12) the hardships referred to in the appeal to God are totally given, while in (13) the relative essentially rephrases the preceding line.

In such contexts, we suggest, the relative is not necessarily interpreted as anaphoric to a constituent in the preceding clause, although such a constituent *is* available and the construction is still an instance of relativization sanctioned by the constructional schema in Figure 1. However, given the “independent” clause nature of the relative, such examples support a Quantity-based inference along the lines of ‘find some non-redundant interpretation for the otherwise repetitive, given and in this sense redundant content of the relative clause’. In turn, this motivates the reinterpretation of the relative as expressing another type of connection between the two clauses, i.e. a contextually-derived, adverbial kind of meaning, illustrated by the double glossing in the examples above. In accordance with the indeterminate character of the *(o)pu* relativizer, the exact interpretation is context-dependent and hence open to different adverbial relations such as cause (11), concessiveness (12), and result (13).

The examples above correspond, therefore, to the bridging or critical stage for the transition at hand, including both pragmatic and syntactic specifications; it is only in this conglomerate of features that the relevant implicature can arise, while blocked when one of these features is missing (examples (14) and (15)).

(14) *Ἐνα παιδί που σπούδαζεν έκλεψε πινακίδα...*

‘A child, **who** was going to school, stole a small tablet...’

(Αισώπου μύθοι, Μύθος κλέπτου παιδίου, 16th c.)

(15) *καί ἦρε τοὺς Ἰουδαίους καί παίρνει τὰ τριάντα ἀργύρια ὅπου τοῦ ἔταζαν*

‘And he found the Jews and he takes the thirty silver coins **which** they promised him’

(Παλαιά τε και Νέα Διαθήκη, 16th c.)

In example (14) all valence requirements are locally satisfied (subject relative with intransitive verb) but the content of the relative is not given, as the sentence is the first in the myth and the relative provides new information about the referent. Conversely, in example (15) the content of the relative is both hearer-old and discourse-old, but since this is an object relative (without a resumptive pronoun) valence requirements are not satisfied locally. Predictably, none of these examples allows for a non-relative, adverbial interpretation.

The co-presence of syntactic and pragmatic requirements in the licensing contexts strongly suggests that these contexts should be represented as constructions. The transitional construction varies only minimally from the non-restrictive relative construction above, but it is sufficiently entrenched in medieval texts to be a distinct construction (see section 3). We can thus represent it as in Figure 2.

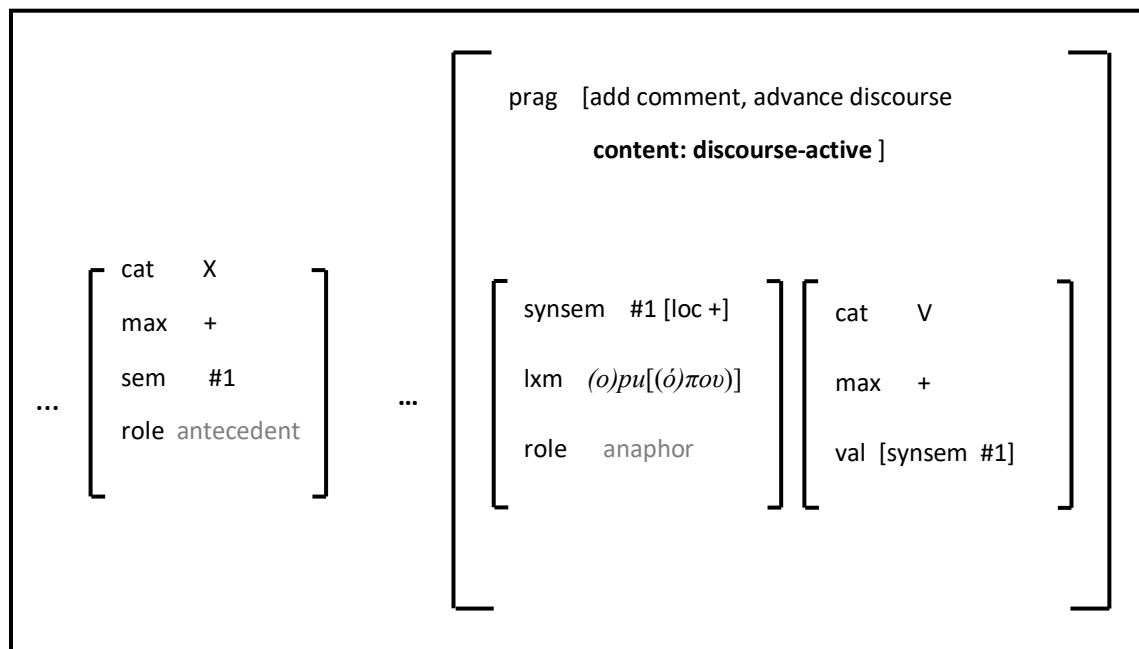

Figure 2. Transitional construction

The crucial differences from Figure 1 relate to: a) the value of the [loc(al)] feature now constrained to [+] since all valence requirements should be satisfied within the relative, and b) the prag(matic) attribute, now necessarily constrained to information characterized as *discourse-active*; this feature, elaborated in Lambrecht (1994), includes both ‘hearer-old’ (known by the addressee) and ‘discourse-old’ (evoked in preceding discourse) information - and is thus fully appropriate for characterizing the content of the clauses at hand. In this constructional configuration, the anaphoric relationship (a possible antecedent for *(o)pu* is still available in the matrix clause) is weakened, as represented iconically by the grey color of the antecedent and anaphor values. In other words, transitional examples like (11) – (13) are licensed both by the more general construction in Figure 1 and by its more specific and restricted variant in Figure 2; the latter inherits the non-restrictive relative construction and at the same time features additional properties.²

The last stage in the development is illustrated by examples (16) - (17), where the main clause no longer contains a suitable antecedent and the only possible interpretation is adverbial; the exact adverbial meaning (e.g. cause, result,

² In constructional frameworks, the grammar of a language is seen as an inventory of constructions organized in networks, which capture their formal and/or semantic and functional overlap. The structuring principle is *inheritance* (Kay and Fillmore 1999, Goldberg 1995; Fried 2015), which refers to hierarchical relations where the most general pattern, with all its formal and functional features, is inherited by more specialized and restricted variants.

concessiveness/contrast, temporal), as always, is not *lexically* expressed through the marker but remains context-dependent throughout.

(16) *Καὶ ἀποστότε πλέον οὐδὲ ὁ ἀφέντης ἐκεῖνος οὐδὲ ἄλλος, ἀποὺ εἶναι τόσοι ἀφεντάδες γινομένοι, οὐδένας ἐποκότησε πλέον νὰ κάμει τίποτας βλάψιμον*
 ‘And since then neither that ruler nor anybody else, **although** there have been many rulers, dared do anything bad...’

(Κλίνη Σολομώντος, 16th c.)

(17) *Ξανάστροφα μοῦ φαίνεται πὸς εἶναι γυρισμένος ὁ ὑψορόφος οὐρανὸς κ’ εἶναι σκοτεινιασμένος, ἀποὺ τὴ χώρα μου θωρῶ κ’ οἱ Χριστιανοὶ χαθῆκα*
 ‘The high sky seems to me to have turned upside down and be dark, **since/now** that I’m looking at my country and the Christians are gone’

(Κρητικὸς πόλεμος, 17th c.)

3 Quantitative analysis of the data

Results on the frequency of different *(o)pu* uses are presented in Table 1.

	11 th - 15 th c.	16 th - 17 th c.	Total	Change %
Restrictive relatives	173	498	671	+287
Non-restrictive relatives	107	293	400	+274
Headless relatives	43	30	73	- 70
Transitional contexts	19	89	108	+468
Adverbial connective	0	24	24	-
Unclear	5	15	20	-
Total	347	949	1296	273

Table 1 | Relativizer and adverbial *(o)pu* instances in the corpora

We notice, for one, the near tripling of the overall use of *(o)pu* in the later period. A similar increase holds for restrictive and non-restrictive relatives (though the former are more frequent in both periods). Headless relatives, a common use in the Hellenistic period (see 1.1), are more restricted and also diminish in the later period. The notable proportion and increase of restrictive and non-restrictive relatives indicates the generalizing to all relativizing functions – something not yet apparent in the middle period, as noted above. Importantly for our purposes, transitional contexts

also appear, in fact increasing dramatically in the later period (468%), while adverbial uses appear only in the later period.

Such results are certainly consistent with the development from relativizer to adverbial connective as sketched above. They show that adverbial uses a) follow the establishment of relativizer *(o)pu* as a productive and generalized function, and b) follow the appearance and correlate with the increase of transitional contexts, which motivate the rise of adverbial meanings. They are also consistent with the late(r) appearance of subject and object relatives compared with the earlier locative, temporal, and oblique role relativization (see 1.1), since the current account presupposes a full development of all relativizing functions; indeed, most transitional contexts in our data involve subject and object relatives. The dependence of the adverbial on the relativizer function is further evidenced by the consistently post-posed position of the *(o)pu* adverbial clause, a feature characterizing Modern Greek as well. When considering the absence of truly adverbial uses (besides locatives and temporals which retain an anaphoric function – see 1.1) in the Hellenistic and middle periods, we suggest that the instances of causal meaning in Ancient Greek represent a separate development from the one outlined here; the relativizer to adverbial connective change, which in our account took place in Medieval Greek, gave rise to productive uses that continue into Modern Greek and to a range of adverbial meanings not available in Ancient Greek.

4 Discussion and conclusion

We have motivated the relativizer to adverbial development of *(o)pu* through the gradual entrenchment of one particular transitional context. We analyzed this context as a construction, since it includes both formal (syntactic) and discourse-pragmatic specifications; our research thus illustrates the appropriateness of constructional frameworks for capturing the sanctioning conditions of change, and highlights the explanatory adequacy of the transitional constructions.

In terms of constructional diachronic theory, the shift illustrates typical steps in the creation of a new construction (e.g. Barðal and Gildea 2015: 17-18). Step 1 refers to a given form with its own meaning (whether compositional or conventionalized), starting to be used in certain contexts with an innovative (and not entirely predictable) meaning; this is illustrated by the transitional construction in Figure 2, where the innovative meaning motivates a reanalysis of the syntactic component of the construction (the grey coloring in Figure 2 indeed signals the bleaching of the antecedent-anaphor relationship). Though “invisible to the analyst” (Barðal and Gildea 2015: 17), this step is logically necessary, since the form instantiating the original source construction remains unaltered. The reanalysis (albeit invisible) is empirically supported by the increase of critical contexts (constructions). Although no fixed threshold has been set for the reanalysis of constructions more generally, Giacalone Ramat et al. (2013: 230) note that contexts compatible with both the original and the innovative meanings reach at least 20% of the total occurrences in the relevant period. In fact, *(o)pu* transitional contexts represent 30% of non-restrictive relatives in our data. Finally, in step 3 the original form-function combination

continues to implement the source construction, while the new form and meaning constitute the innovative construction, in our case the adverbial one.

We conclude with a brief note on the appropriate treatment of *(o)pu*'s multifunctionality as a relativizer and adverbial connective since Medieval Greek.³ Treating these uses as unrelated (see relevant references in Introduction) seriously underplays the existence and significance of transitional examples like those identified here and continuing in Modern Greek, e.g. (18).

(18) *Τι ώρα να πάω που να μην ενοχλώ;*

What time should I go **at which/so that** I won't disturb (her)?

(personal communication, November 2019)

On the other hand, studies acknowledging the polysemy of *(o)pu* fall short of recognizing that the overarching semantic or pragmatic feature is not associated with a simple morpheme but a whole construction, whose subordinate clause, whether relative, adverbial (or complement), always follows the main clause and pragmatically involves "left or backward reference" (i.e. discourse-active content). The transitional construction in Figure 2 indeed represents the features shared by relativizers and adverbial connectives (not obvious on a purely semantic basis), lending cognitive reality to the *(o)pu* polysemy.

References

- Alexiadou, Artemis. 1998. "On the structure of Greek relative clauses." *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* [Studies for the Greek Language], 18:15-29.
- Andriotis, Nikolaos P. 1990. *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* [Etymological Dictionary of Modern Greek]. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Arnold, Doug. 2004. "Non-restrictive relative clauses in construction based HPSG". In *Proceedings of the HPSG04 conference*, edited by Stefan Müller, 27–47. Stanford: CSLI.
- Bakker, Willem F. 1974. "Pronomen abundans and pronomen coniunctum: A contribution to the history of the resumptive pronouns within the relative clause in Greek." In *Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe reeks*, deel 82. Amsterdam: North-Holland.
- Barðal, Johanna, and Spike Gildea. 2015. "Diachronic Construction Grammar: Epistemological context, basic assumptions and historical implications." In *Diachronic Construction Grammar*, edited by Johanna Barðal, Elena Smirnova, Lotte Sommerer and Spike Gildea, 1-49. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Chatsiou, Kikia. 2010. *A Lexical Functional Grammar Approach to Modern Greek Relative Clauses*. PhD diss., University of Essex.

³ Similar arguments can be brought in relation to the relativizer to complementizer extension, also a development of Medieval Greek. Our data and analysis have not however extended in that direction.

- Christidis, Anastasios. 1986. “Το μόρφημα που σαν αναφορικός δείκτης” [The morpheme *pu* as an anaphoric marker], *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* [Studies for the Greek Language], 7:135-48. Thessaloniki.
- Diewald, Gabriele. 2006. “Context types in grammaticalization as constructions.” *Constructions*, Special Volume 1. <http://www.constructions-online.de/articles/specvol1/>.
- Fillmore, Charles. 1989. *On Grammatical Constructions*. Berkeley: University of California, Berkeley.
- Fried, Mirjam. 2009. “Construction grammar as a tool for diachronic analysis”. *Constructions and Frames*, 1(2), 262-91.
- Fried, Mirjam. 2015. “Construction Grammar”. In Artemis Alexiadou and Tibor Kiss (eds), Vol. 2 of *Handbook of Syntax*, 2nd ed., 974–1003. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Giacalone Ramat, Anna, Catarina Mauri, and Pierra Molinelli. 2013. “Synchrony and diachrony: Introduction to a dynamic interface”. In *Synchrony and Diachrony: A Dynamic Interface*, edited by Anna Giacalone Ramat, Catarina Mauri and Pierra Molinelli, 1-24. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Goldberg, Adele. E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heine, Bernd. 2002. “On the role of context in grammaticalization”. In *New Reflections on Grammaticalization*, edited by Ilse Wischer and Gabrielle Diewald, 83-101. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Holton, David, Peter Mackridge, and Irene Philippaki-Warbuton. 1997. *Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. London: Routledge.
- Katis, Demetra, and Kiki Nikiforidou. 2005. “Η πολυσημία του δείκτη που: Συμβολή αναπτυξιακών δεδομένων στην εξήγησή της” [Explaining the polysemy of *pu*: The contribution of developmental data]. Vol. 2 of *Proceedings of the 6th International Conference on Greek Linguistics*, edited by Georgia Katsimali, Alexis Kalokerinos, Elena Anagnostopoulou, and Ioanna Kappa, 676-684, University of Crete <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/ebook>.
- Kay, Paul, and Charles Fillmore. 1999. “Grammatical constructions and linguistic generalizations: The *what's X doing Y?* construction.” *Language* 75:1-33. DOI: 10.2307/417472.
- Comrie, Bernard, and Edward L. Keenan. 1979. Noun Phrase Accessibility revisited. *Language* 55. 649-664. DOI: 10.2307/413321.
- Kriaras, Emmanouil. 1997. *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδου Γραμματείας 1100-1669* [Dictionary of Medieval Greek Demotic Literature]. Thessaloniki.
- Kriaras, Emmanouil. 2000. *Γλωσσοφιλολογικά: Ύστερο Βυζάντιο – Νέος Ελληνισμός* [Linguistic and philological studies: Late Byzantium, Modern Greek]. Thessaloniki.
- Kriki, Irini. 2013. *Μορφοσυντακτικοί Νεωτερισμοί στη Γλώσσα των μη Φιλολογικών Παπύρων. Οι Αναφορικές Δομές* [Morphosyntactic Innovations in the Language of the Non-Philological Papyri: The Relative Constructions]. PhD. diss., Aristotelian University of Thessaloniki.
- Lambrecht, Knud. 1988. “There was a farmer had a dog: Syntactic amalgams revisited”. *Proceedings of the 14th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, edited by Shelley Axmaker, Annie Jaisser, and Helen Singmaster, 319-339. Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society.

- Lambrecht, Knud. 1994. *Information Structure and Sentence Form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liddell, Henry G., and Robert Scott. 1949/1977. *A Greek-English Lexicon*. Revised by H.S. Jones. Oxford: Clarendon Press (Reprinted in 1977 by Oxford University Press).
- Mackridge, Peter. 1985. *The Modern Greek Language: A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek*. Oxford: Oxford University Press.
- McCawley, James D. 1988. Vol. 2 of *The Syntactic Phenomena of English*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Manolessou, Io. 2004. “Οι αναφορικές προτάσεις της ελληνικής: διαχρονική προσέγγιση” [Relative clauses in Greek: A diachronic approach]. In Vol. 1 of *Proceedings of the 6th International Conference on Greek Linguistics*, edited by Georgia Katsimali, Alexis Kalokerinos, Elena Anagnostopoulou, and Ioanna Kappa, 18-21. <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/ebook>.
- Nicholas, Nick. 1998. *The Story of pu. The Grammaticalization in Space and Time of a Modern Greek Complementizer*. PhD diss., The University of Melbourne.
- Nikiforidou, Kiki. 2015. “A constructional approach to syntactic indeterminacy: Evidence for the relativizer to connective development.” In *Connecting the Dots: Interclausal Relations and Discourse*, edited by Miriam Fried and Eva Lehečková. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Sag, Ivan. 1997. “English relative clause constructions.” *Journal of Linguistics* 33(2):431-483. DOI.org/10.1017/S002222679700652X.
- Smirnova, Elena. 2015. “Constructionalization and constructional change: The role of context in the development of constructions”. In *Diachronic Construction Grammar*, edited by Jöhanna Barðal, Elena Smirnova, Lotte Sommerer, and Spike Gildea (eds), 81-106. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Theophanopoulou, Dimitra. 1985. “Οι που-αναφορικές προτάσεις της Νέας Ελληνικής και η παράλειψη της προθέσεως” [*Pu* relatives in Modern Greek and the omission of the preposition]. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* [Studies for the Greek Language] 3:17-45. Thessaloniki.
- Traugott, Elizabeth C., and Graeme Trousdale 2010. “Gradience, gradualness and grammaticalization: How do they intersect?” In *Gradience, Gradualness and Grammaticalization*, edited by Elizabeth C. Traugott and Graeme Trousdale (eds), 19-44. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Veloudis, Ioannis. 1999. “Παρακείμενος και που” [The perfect and *pu*]. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* [Studies for the Greek Language] 19:51-65. Thessaloniki.

Κριτικός Γραμματισμός και Λεξικογραφικός Λόγος

Γεωργία Νικολάου

Σχολείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
Odyssey Charter School – Wilmington De, University of Pennsylvania PA
ngeorgia@smg.auth.gr, georgia.nikolaou@odyssey.k12.de.us, genik@sas.upenn.edu

Abstract

The aim of this paper is to explore the connection between critical literacy, i.e. the ability of the language user to interpret the ideological orientation of a text, and the lexicographic discourse, which is the kind of language used in monolingual dictionaries (mainly). In the first part of the article, I am going to give an overview of the Critical Discourse Analysis theory, and present the basic features and functions of the lexicographic discourse. In the second part, I am going to use specific examples from the two most widely used contemporary dictionaries of Modern Greek to show that dictionaries are educational texts with specific value systems and hidden ideologies (Chen 2017), which very often reproduce the social hierarchies imposed by certain social groups. My goal is to offer educators of the Greek language useful insight about the pedagogical value of dictionaries towards the development of critical literacy in education.

Keywords: critical literacy, lexicography, critical analysis, teaching

1 Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή θα συνδέσουμε τη χρήση των γενικών λεξικών της κοινής με την ενίσχυση του κριτικού γραμματισμού, που αποτελεί μία από τις κεντρικές επιδιώξεις της σύγχρονης παιδαγωγικής πρακτικής (Χατζησαββίδης 2014). Απώτερος στόχος μας είναι να αναδείξουμε την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα ως εργαλείο επικοινωνίας και στη γλωσσική κοινότητα που την χρησιμοποιεί, με όλα τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τη λειτουργία και τη διαστρωμάτωσή της.

Θα επιχειρήσουμε (α) να συσχετίσουμε τα χαρακτηριστικά του λεξικογραφικού λόγου (οργάνωση της πληροφορίας στη μικροδομή των λεξικών, ταξινόμηση των σημασιών των μονάδων, επιλογή -ή και παράλειψη- των παραδειγμάτων, σημάδεμα των παραμέτρων χρήσης, τυπογραφική σήμανση) με την κατασκευή κοινωνικών νοημάτων που συνδέονται με τη δράση συγκεκριμένων ομάδων της γλωσσικής κοινότητας και (β) να προτείνουμε τρόπους διδακτικής αξιοποίησης της παραπάνω συνθήκης, φωτίζοντας έτσι έναν επιπλέον ρόλο που θα μπορούσαν να έχουν τα λεξικά στη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος και στη γενικότερη ανάπτυξη της κριτικής επίγνωσης του μαθητικού κοινού στην Ελλάδα. Η παρουσίαση θα βασίζεται σε συγκεκριμένα παραδείγματα από τα λεξικά της κοινής νεοελληνικής που εμφανίζουν την εκτενέστερη ανάπτυξη των λεξικογραφικών λημμάτων, το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (1998) και το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Μπαμπινιώτης 2005). Οι διδακτικές προεκτάσεις θα αφορούν τη διδασκαλία της ελληνικής τόσο ως μητρικής όσο και ως δεύτερης/ξένης γλώσσας.

Η παρουσίασή μας θα βασιστεί στους ακόλουθους άξονες: Θα αναφερθούμε στον κριτικό γραμματισμό, θα παρουσιάσουμε τις βασικές αρχές της Κριτικής Ανάλυσης του Λόγου, θα περιγράψουμε αδρομερώς τα χαρακτηριστικά του

λεξικογραφικού λόγου και στη συνέχεια, μέσω παραδειγμάτων από τα γενικά λεξικά της κοινής νεοελληνικής, θα αναλύσουμε τις διδακτικές προεκτάσεις που έχει η αξιοποίηση του λεξικογραφικού λόγου υπό το πρίσμα του κριτικού γραμματισμού. Θα κλείσουμε με κάποια γενικά συμπεράσματα, που ελπίζουμε ότι θα βρουν εφαρμογή στη σύγχρονη διδακτική πρακτική σε ό,τι αφορά τη γλωσσική εκπαίδευση.

2 Γραμματισμός

2.1 Γενικά

Η έννοια του γραμματισμού (Μητσκοπούλου 2001, Ετεοκλέους, Παύλου και Τσολακίδης 2012, Χατζησαββίδης 2014) έχει αναλυθεί εκτεταμένα τις δύο τελευταίες δεκαετίες, γεγονός που οφείλεται στις καλπάζουσες τεχνολογικές εξελίξεις που επηρεάζουν την εκπαίδευση, την επικοινωνία και την ευρύτερη δημόσια ζωή. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, όπου ο μέσος φυσικός ομιλητής, που κατέχει και την ιδιότητα του πολίτη σε ένα οργανωμένο κοινωνικό σύνολο, έρχεται σε επαφή με γλωσσικά ερεθίσματα όλων των τύπων, η ανάγκη για αποκωδικοποίηση των πολυδιάστατων αυτών γλωσσικών μηνυμάτων απαιτεί γνωστικές και κοινωνικές δεξιότητες που υπερβαίνουν τα παραδοσιακά όρια της γραφής και της ανάγνωσης.

Με βάση τη συνθήκη αυτή, ορίζουμε τον γραμματισμό ως την ικανότητα του ομιλητή να λειτουργήσει αποτελεσματικά, τόσο ως δέκτης όσο και ως πομπός, σε περιστάσεις επικοινωνίας που εμπλέκουν κείμενα, προφορικά κι γραπτά, όλων των τύπων, ανεξάρτητα από το κανάλι διάχυσής τους. Αν λάβει κανείς υπόψη την πληθώρα των μηνυμάτων που παράγουν τα σημειωτικά συστήματα με τα οποία ως ομιλητές ερχόμαστε καθημερινά σε επαφή, τότε είναι εύκολο να αντιληφθούμε πόσο ευρεία μπορεί να γίνει η έννοια του γραμματισμού και πόσο απαιτητική μπορεί να γίνει η γλωσσική διδασκαλία στις κατοχυρωμένες δομές εκπαίδευσης ενός κράτους. Οι «εγγράμματοι» πολίτες είναι αυτοί που μπορούν κατανοήσουν και να παραγάγουν κείμενα συμβατικά, μηνύματα με εικόνες, συνομιλιακά υπονοήματα σε γλωσσικές συναλλαγές κάθε τύπου και γενικά είναι αυτοί που επιτελούν με αποτελεσματικότητα οποιαδήποτε επικοινωνιακή δραστηριότητα συνδεδεμένη με συγκεκριμένες συμβάσεις μεταξύ των μελών της γλωσσικής κοινότητας.

2.2 Κριτικός γραμματισμός και κριτική ανάλυση του λόγου

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τον κριτικό γραμματισμό, που αποτελεί επιδίωξη της σύγχρονης παιδαγωγικής πρακτικής στο πεδίο της γλωσσικής διδασκαλίας, απώτερος στόχος της διδακτικής παρέμβασης είναι να μπορούν οι διδασκόμενοι να αντιληφθούν με ποιον τρόπο τα κάθε λογής κείμενα γίνονται φορείς νοημάτων και αναπαράγουν ή ανατρέπουν στερεότυπα και σχέσεις εξουσίας. Άλλη επίσης βασική επιδίωξη είναι να μπορούν οι μαθητές να εντάξουν τα κείμενα αυτά σε μία ευρύτερη ομάδα κειμένων που υπηρετούν τους ίδιους στόχους, ακολουθούν παρόμοιες συμβάσεις και ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένες προσδοκίες. Μόνο με τις γνώσεις και τις δεξιότητες αυτές, οι διδασκόμενοι είναι σε θέση να αποκωδικοποιήσουν εύστοχα και να αξιολογήσουν ολοκληρωμένα τα γλωσσικά μηνύματα που δέχονται, να προστατέψουν την υπόστασή τους, να διασφαλίσουν τα δικαιώματά τους και να εξυπηρετήσουν την ευρύτερη κοινότητα στην οποία ανήκουν. Επομένως, στόχος του κριτικού γραμματισμού είναι να μπορούν οι μαθητές να διερευνούν τις συνθήκες παραγωγής των κειμένων, τις κυρίαρχες θέσεις που τα διαμορφώνουν, τις σχέσεις

εξουσίας που τα κείμενα αυτά αναπαράγουν (ή επιχειρούν να ανατρέψουν), τους κοινωνικούς ρόλους που υπηρετούν και τον τρόπο με τον οποίο ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των δεκτών.

Η Κριτική Ανάλυση του Λόγου, που έχει τις ρίζες της στη γαλλική κοινωνική φιλοσοφία και στη μαρξιστική θεωρία για τη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας με βάση τις διαδικασίες παραγωγής και διακίνησης των αγαθών, διαφοροποιείται σε σχέση με άλλες κοινωνιογλωσσικές προσεγγίσεις στο ότι αντιμετωπίζει τη χρήση της γλώσσας ως κοινωνικά προσδιορισμένη, ενώ παράλληλα ανάγει τις γλωσσικές ανισότητες στη δόμηση της κοινωνίας σε τάξεις και στην άνιση κατανομή του πλούτου -και συνακόλουθα της εξουσίας- ανάμεσα σε αυτές (Fairclough 1992, 2014).

Στο πλαίσιο της θεωρίας αυτής, η γλωσσική χρήση, ο **λόγος** (discourse), δεν ταυτίζεται αποκλειστικά και μόνο με τα εκφωνήματα (τις γλωσσικές πραγματώσεις, δηλαδή, είτε του προφορικού είτε του γραπτού λόγου), αλλά περιλαμβάνει τη διαδικασία παραγωγής και ερμηνείας του κειμένου, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις κοινωνικές συνθήκες που πλαισιώνουν το παραγόμενο κείμενο όσο και τα γνωστικά αποθέματα των ομιλητών, οι οποίοι αποτελούν και τους αποδέκτες του κειμένου. Έτσι, στο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης του Λόγου:

- ο λόγος (discourse) γίνεται στην ουσία μια κοινωνική πρακτική, στο πλαίσιο της οποίας τα γλωσσικά δεδομένα κυκλοφορούν μεταξύ των κοινωνικά τοποθετημένων και προσδιορισμένων ομιλητών
- η πραγμάτωση του λόγου αυτού διέπεται από κανόνες και ρυθμιστικές συμβάσεις, οι οποίες συνδέονται άμεσα με τη δράση συγκεκριμένων θεσμών
- η ιδεολογία που «κρύβεται» πίσω από τους κανόνες πραγμάτωσης του λόγου σχηματίζεται και παγιώνεται με βάση τις σχέσεις εξουσίας που χαρακτηρίζουν την κοινωνία ως σύνολο
- ο λόγος μπορεί να επηρεάσει τις κοινωνικές δομές, με αποτέλεσμα άλλοτε να συμβάλλει στη συνέχιση και στην εμπέδωση μιας κοινωνικής κατάστασης κι άλλοτε να γίνεται φορέας της κοινωνικής αλλαγής.

Η Κριτική Ανάλυση του Λόγου περιλαμβάνει τρία στάδια: την **περιγραφή**, όπου αντικείμενο μελέτης γίνεται το ίδιο το κείμενο, την **ερμηνεία**, κατά την οποία εξετάζεται η σχέση κειμένου - αποδεκτών, και την **εξήγηση**, στο πλαίσιο της οποίας γίνεται η συσχέτιση γλωσσικής χρήσης και κοινωνικών δομών.

3 Λεξικογραφικός λόγος

Σε ό,τι αφορά τον λεξικογραφικό λόγο, που αποτελεί το αντικείμενο ανάλυσης στην περίπτωση μας, μπορούμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις. Πρόκειται για μια ειδική χρήση της γλώσσας, η οποία διαφοροποιείται σημαντικά από τη γλώσσα που χρησιμοποιούν οι φυσικοί ομιλητές στις καθημερινές γλωσσικές τους συναλλαγές. Στην ουσία, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Dubois (1970: 35), πρόκειται για μία γλώσσα αναλυμένη, η οποία προσαρμόζεται στις διαστάσεις που το αριστοτελικό μοντέλο ανάλυσης του κόσμου έχει επιβάλει σε κάθε μορφή λόγου με παιδαγωγικό χαρακτήρα. Ο πιο «προφανής» στόχος της σύνταξης ενός λεξικού είναι η βελτίωση ή η τελειοποίηση της χρήσης μιας γλωσσικής μορφής, είτε πρόκειται για την ποικιλία που θεωρείται η κοινή στο πλαίσιο μιας γλωσσικής κοινότητας είτε πρόκειται για μία διαλεκτική μορφή, γεωγραφικά ή κοινωνικά προσδιορισμένη. Άρα, το λεξικό αποτελεί ένα από τα κύρια διδακτικά μέσα που μπορεί κανείς να αξιοποιήσει όταν επιχειρεί να «πλουτίσει» τις γλωσσικές του γνώσεις ή να ενημερωθεί για τις

ιδιαιτερότητες της χρήσης μιας γλωσσικής μορφής. Τελικά, τα γενικά λεξικά πριμοδοτούν εκείνο το μέρος της γλωσσικής χρήσης που περιβάλλεται με περισσότερο κύρος, ενώ ταυτόχρονα, με το να δίνουν προτεραιότητα στον γραπτό λόγο, στον οποίο καταγράφονται με καθυστέρηση οι γλωσσικές εξελίξεις όλων των επιπέδων, δημιουργούν την εντύπωση ότι η γλώσσα παραμένει αμετάβλητη στον χρόνο και ότι τα ίδια τα λεξικά έχουν απόλυτη διαχρονική αξία όσον αφορά την περιγραφή της.

Ο λεξικογραφικός λόγος εντάσσεται σε μια διαφορετική παράδοση γραμματισμού (Στάμου κ.ά. 2016: 32, 33), η οποία δεν χαρακτηρίζεται από τη γλωσσική ποικιλότητα και την ετερογλωσσία που συναντούμε στα κείμενα μαζικής κουλτούρας (ibid: 14). Ο λόγος των μέσων μαζικής ενημέρωσης, και κυρίως αυτών που διαχέουν τις πληροφορίες ηλεκτρονικά, έχει ανατρέψει τις παραδοσιακές ταξινομήσεις ανάμεσα στον γραπτό και στον προφορικό λόγο, καθώς παρουσιάζει έντονα στοιχεία προφορικότητας (orality) (Γεωργακοπούλου και Γούτσος, 2011), επιτρέποντας σε κάποια περιβάλλοντα (ιστολόγια, chat, fora) τη διεπίδραση μεταξύ πομπού και δέκτη και την εναλλαγή ρόλων μεταξύ τους.

Στο πλαίσιο του λεξικογραφικού λόγου, παρατηρούμε κάποιες φορές την έκφραση της «κοινής» σοφίας (το σύνολο των ηθικών και κοινωνικών αξιών που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, καθώς και το σύνολο των παραδοχών της σε επιστημονικό και γενικότερα πνευματικό επίπεδο), η οποία αρθρώνεται με τη βοήθεια προσεκτικά επιλεγμένων λεκτικών μέσων (*πρέπει, οφείλουμε* κ.τ.λ.). Αυτά τα στοιχεία έντονου διδακτικού χαρακτήρα, που ήταν ιδιαίτερα συχνά σε παλαιότερα λεξικά της νέας ελληνικής (ή της δημοτικής), αποτελούν τη συμπύκνωση της «κοινής γνώσης/λογικής» των μελών μιας γλωσσικής κοινότητας και παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για μία μελέτη όπως η δική μας, καθώς, εμπλεκόμενα με τις προσωπικές αντιλήψεις των συντακτών, μπορούν να χειραγωγήσουν ιδεολογικά τον μη υποψιασμένο χρήστη (για τους μηχανισμούς δημιουργίας ταυτοτήτων μέσα από τα κείμενα που επιλέγονται για τη γλωσσική εκπαίδευση των μαθητών στο σχολείο, βλ. Αρχάκη και Τσάκωνα 2011). Τέτοιου είδους στοιχεία κάνουν την εμφάνισή τους τόσο στους ορισμούς των λεξικογραφικών άρθρων όσο και στα παραδείγματα που πλαισιώνουν την επεξήγηση της σημασίας και που σε μεγάλο βαθμό είναι κατασκευασμένα από τους συντάκτες του έργου¹.

Το υποκείμενο του λεξικογραφικού λόγου, δηλαδή το υποκείμενο της εκφώνησης κατά τη γλωσσική παραγωγή, δεν είναι άλλο από τον ίδιο τον λεξικογράφο, ο οποίος απευθύνεται στους αναγνώστες του κειμένου κατέχοντας μια πλεονεκτική θέση σε σχέση με αυτούς. Ο λεξικογράφος εμφανίζεται ως παράγοντας έκφρασης της ορθής γλωσσικής χρήσης, ως ο γνώστης της γλωσσικής εξέλιξης, ως ο αρμόδιος να προσδιορίσει τη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία (τη γλωσσική κοινότητα) και τον κώδικα που αυτή χρησιμοποιεί για την εξυπηρέτηση των επικοινωνιακών αναγκών των μελών της. Έτσι, ουσιαστικά ο λεξικογράφος ταυτίζεται με την ίδια τη γλώσσα.

Ο τρόπος παρουσίασης των δεδομένων, κυρίως στο τμήμα του ορισμού, είναι ελλειπτικός, καθώς στόχος του λεξικογραφικού άρθρου είναι να παράσχει όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες μέσα σε περιορισμένο χώρο. Έτσι, κατά κανόνα παραλείπονται τα εισαγωγικά ρήματα, ενώ οι λεξικές μονάδες που αποτελούν τον

¹ Τα τελευταία χρόνια, με την αξιοποίηση των σωματών κειμένων, είναι πιο εύκολο να παραχθούν ερμηνεύματα που αντικατοπτρίζουν τη χρήση της γλώσσας από τον μέσο φυσικό ομιλητή και που δέχονται μικρότερη επιρροή από το ιδιόλεκτο ή τις υποκείμενες ιδεολογικές τοποθετήσεις των λεξικογράφων. Για τα είδη των παραδειγμάτων (αυθεντικά, μη αυθεντικά, κατασκευασμένα) και τη θέση τους στην παιδαγωγική λεξικογραφία, βλ. και Rundell (1998) και Osterman (2015).

ορισμό παρατίθενται με τη μορφή ασύνδετου σχήματος, χωρίς τη σωρευτική χρήση υποταγμένων προτάσεων.

Πολύ σημαντικό στοιχείο της δομής του άρθρου σε ένα λεξικό και κριτήριο αξιολόγησης της επιστημονικότητας που θα έπρεπε να χαρακτηρίζει το λεξικογραφικό προϊόν αποτελεί η σταθερή διάταξη των πληροφοριών μέσα στο άρθρο, δηλαδή η σταθερή διάρθρωση της μικροδομής. Επιπλέον, για κάθε τύπο πληροφορίας που περιλαμβάνεται στο λεξικογραφικό άρθρο χρησιμοποιούνται ειδικοί τυπογραφικοί κώδικες, ώστε ο χρήστης να εντοπίζει, να αναγνωρίζει και να ερμηνεύει με ευκολία και αμεσότητα τη φύση των δεδομένων που έχει μπροστά του (για την επιλογή των χρηστικών σημαδιών από τους λεξικογραφικούς συντάκτες, βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2009).

4 Παραδείγματα

4.1 Σχέσεις των δύο φύλων

Στο σημείο αυτό θα αναλύσουμε συγκεκριμένα λεξικογραφικά άρθρα από τα δύο γενικά λεξικά της κοινής Νεοελληνικής, που αυτήν τη στιγμή παρουσιάζουν τους υψηλότερους δείκτες πληρότητας (ως προς την κάλυψη του γενικού λεξιλογίου), εγκυρότητας (ως προς τις επιστημονικές αρχές σύνταξης των άρθρων) και δημοτικότητας (με βάση τις προτιμήσεις των χρηστών). Το πρώτο λήμμα που θα εξετάσουμε είναι το ρήμα *γεροντοκορίζω/γεροντοκοριάζω*.

ΛΚΝ

γεροντοκορίζω [jerondokorízo] P2.1a : συμπεριφέρομαι παράξενα και δύστροπα σαν γεροντοκόρη.[*γεροντοκόρη*]-*ίζω*]

ΛΝΕΓ

γεροντοκοριάζω ρ. αμετβ. {γεροντοκόριασα} 1. (για γυναίκες) μένω ανύπαντρη 2. (μτφ.) αποκτώ δύστροπη συμπεριφορά (όπως οι γεροντοκόρες).

ΛΚΝ²: ο ορισμός του ερμηνεύματος αποτελείται από μία καταφατική πρόταση, με το ρήμα στο α' ενικό πρόσωπο, έτσι όπως επιβάλλουν οι λεξικογραφικές συμβάσεις. Ο ορισμός αυτός, παρότι σύντομος, καταφέρνει να γίνει ιδιαίτερα απαξιωτικός, καθώς συνδέει με άμεσο και σχεδόν αξιωματικό τρόπο (με τη χρήση του *σαν* της παρομοίωσης) δύο μειωτικούς χαρακτηρισμούς (*παράξενα, δύστροπα*) με μία μερίδα ανθρώπων, τις «γυναίκες προχωρημένης ηλικίας που έμειναν ανύπαντρες» (πρόκειται για τον ορισμό που δίνει το ίδιο το ΛΚΝ για το λήμμα *γεροντοκόρη*). Με αρκετά παράδοξο τρόπο, ο συντάκτης του άρθρου **δεν** συνδέει το περιεχόμενο του ορισμού με την ιδιότητα τού να παραμένει μια γυναίκα ανύπαντρη σε προχωρημένη ηλικία (όπως υπαγορεύει ο **ορισμός** που μόλις παραπάνω σημειώθηκε) αλλά με μία χρήση της λέξης *γεροντοκόρη*, χρήση που απευθύνεται σε όσους ή όσες γενικά έχουν ιδιότροπη συμπεριφορά. Υποθέτουμε ότι με βάση κάποιες πατροπαράδοτες αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας για τον γάμο και την καταξίωση της γυναίκας μέσα από αυτόν, ο ορισμός που παρατίθεται από το ΛΚΝ μπορεί να μη θεωρηθεί σεξιστικός ή αναχρονιστικός από μία σημαντική μερίδα των χρηστών του λεξικού. Ωστόσο, εάν λάβει κανείς υπόψη ότι σήμερα πια μία γυναίκα μπορεί να έχει σεξουαλική ζωή, όπως και να γίνει μητέρα, εκτός γάμου, τότε φαίνεται τουλάχιστον

² Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής.

αυθαίρετο το συμπέρασμα που συνάγεται από τον ορισμό: γεροντοκόρη = παράξενη και δύστροπη.

ΑΝΕΓ³: στη δεύτερη σημασία βλέπουμε και πάλι την απαξιωτική ερμηνεία της λέξης *γεροντοκοριάζω*, με τη χρήση του επιθέτου *δύστροπος*. Εκείνο, όμως, που μάλλον αποτελεί το μεγαλύτερο ατόπημα είναι το παρενθετικό σχόλιο του συντάκτη, το οποίο, με τον τρόπο που παρατίθεται, παρουσιάζει ως αυταπόδεικτο και προφανή τον ισχυρισμό για την αρνητική συμπεριφορά των ανύπαντρων γυναικών, δείχνοντας ταυτόχρονα το πόσο βαθιά σεξιστικές είναι οι αντιλήψεις της ελληνόγλωσσης κοινωνίας για τον γάμο.

Οι ερωτήσεις που θα πλαισίωναν την ανάλυσή μας θα ήταν οι ακόλουθες:

- Ποιο από τα δύο ερμηνεύματα δίνει πληρέστερο ορισμό και γιατί;
- Σε ποια από τις δύο περιπτώσεις διαπιστώνετε ότι υπάρχει συγκεκριμένη αντίληψη πίσω από την ερμηνεία του άρθρου;
- Ποια γλωσσικά στοιχεία ή τυπογραφικά σύμβολα σας οδήγησαν στα συμπεράσματα αυτά;
- Τι θα σκεφτόσασταν για τις γυναίκες που δεν παντρεύτηκαν, αν ήσασταν ένας ξένος που ερχόταν να ζήσει στην Ελλάδα για πρώτη φορά;
- Ποιος θα ήταν ο δικός σας ορισμός για το συγκεκριμένο λήμμα;

4.2 Θρησκευτική ιδεολογία

Στο δεύτερο παράδειγμά μας εξετάζουμε τα λήμματα *ορθοδοξία* και *καθολικισμός* από το ΑΝΕΓ.

ορθοδοξία (η) [μτγν.] {ορθοδοξιών} 1. η ορθή γνώμη και πρακτική, η σύμφωνη με ορισμένες αρχές: *κομματική* | *πολιτική* | *οικονομική* - 2. (α) **Ορθοδοξία** (η) η ορθή θρησκευτική πίστη, σε αντιδιαστολή προς τις αιρετικές δοξασίες, η διδασκαλία και το δόγμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας ΑΝΤ. ετεροδοξία, κακοδοξία (β) ΕΚΚΛΗΣ. **Κυριακή τής Ορθοδοξίας** (μεσν. φρ.) η πρώτη Κυριακή τής Μεγάλης Σαρακοστής, κατά την οποία η Ορθόδοξη Εκκλησία γιορτάζει την αναστήλωση των εικόνων (ήττα των εικονομάχων) και τη νίκη της επί όλων των αιρέσεων (843) 3. (συνεκδ.) το σύνολο των πιστών που αποτελούν μέλη τής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

καθολικισμός (ο) [1768] 1. η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, που αναγνωρίζει ως κεφαλή της τον Πάπα (τον επίσκοπο Ρώμης) ΣΥΝ. ρωμαιοκαθολικισμός, (μειωτ.) παπισμός 2. το σύνολο των χριστιανών που ανήκουν στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. [ΕΤΥΜ Ελληνογενής ξέν. όρ., < γαλλ. catholicisme].

Όσον αφορά το λήμμα *ορθοδοξία*, παρατηρούμε ότι, όταν περιγράφεται η γενική σημασία του όρου, ο όρος γράφεται με μικρό στοιχείο, ενώ, όταν περιγράφεται η ειδικότερη θρησκευτική-εκκλησιαστική σημασία, ο όρος γράφεται με κεφαλαίο γράμμα. Εκτός του ότι δε συμφωνούμε με τον τρόπο κατανομής των σημασιών και την τυπογραφική τους σήμανση μέσα στο άρθρο (διάκριση σε 2.(α) και 2.(β)), θεωρούμε ότι η επιλογή αυτή υποδηλώνει το πώς διάκειται ο συντάκτης απέναντι στην ορθοδοξία, αφού αντίστοιχα το λήμμα *καθολικισμός* δεν αρχίζει με κεφαλαίο. Επίσης, στον ετυμολογικό ορισμό της *Ορθοδοξίας*, συνδέεται άμεσα η ορθή θρησκευτική πίστη με το δόγμα της *Ορθόδοξης Εκκλησίας*, δημιουργώντας συγκεκριμένους συνειρμούς στον χρήστη του άρθρου. Τέλος, σημειώνουμε ότι οι

³ Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας.

προσκειμένοι στον καθολικισμό ονομάζονται *χριστιανοί*, ενώ οι προσκειμένοι στην ορθοδοξία χαρακτηρίζονται ως *πιστοί*.

Μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία στην τάξη θα έθετε τα εξής ζητήματα:

- ☑ Σε τι δόγμα πιστεύετε ότι ανήκει ο συντάκτης του άρθρου;
- ☑ Ποια γλωσσικά στοιχεία χρησιμοποιήσατε για να καταλήξετε σ' αυτό το συμπέρασμα;
- ☑ Τι παρατηρείτε στη χρήση των πεζών και των κεφαλαίων γραμμάτων στα δύο λεξικογραφικά άρθρα;
- ☑ Τι θα αλλάζατε/επαναδιατυπώνατε στα δύο ερμηνεύματα, ώστε αυτός που τα διαβάξει να μην διακρίνει την προσωπική σας αντίληψη/θέση για τα πράγματα;

4.3 Πολιτική ιδεολογία

Το τελευταίο μας παράδειγμα είναι και πάλι από το ΛΝΕΓ. Πρόκειται για το υπολεκτικό στοιχείο (επίθημα) *-ιστάν*⁴.

-ιστάν (ειρων.) παραγωγικό επίθημα για τον σχηματισμό ονομάτων χωρών, τα οποία παραπέμπουν στα λεγόμενα (κυρ. ασιατικά) τριτοκοσμικά κράτη, των οποίων το όνομα λήγει σε *-ιστάν* (κυρ. όταν θέλει κανείς να δείξει τον αποσυντονισμό, τη διάλυση ή το χάος που επικρατεί σε μια χώρα): << δεν γνωρίζω αν στο Ζουλουδιστάν συμβαίνουν παρόμοια πράγματα (ενν. όπως στη χώρα μας)>> (εφημ.) || μόνο στο Ελλαδιστάν κάνει ο καθένας ό,τι του καπνίσει, χωρίς να τιμωρείται.

[ΕΤΥΜ Από ονόματα ασιατικών χωρών (λ.χ. *Αφγανιστάν*, *Πακιστάν*) με β' συνθ. την αρχ. περσ. λ. stan <<χώρα>>].

Ο ορισμός ξεκινά με τον γραμματικό προσδιορισμό της μονάδας και συνεχίζει με τη διαμεσολαβημένη ερμηνεία της (*τα οποία παραπέμπουν*). Παρόλο που ο συντάκτης χρησιμοποιεί ένα λεκτικό μέσο για την αποστασιοποίησή του από τον απαξιωτικό χαρακτηρισμό που θα ακολουθήσει (*τα λεγόμενα τριτοκοσμικά*), εντούτοις με την παρενθετική του επεξήγηση (*κυρ. ασιατικά*), αυτόματα πληροφορεί τον χρήστη για το ποια είναι αυτά τα τριτοκοσμικά κράτη. Έτσι, ενισχύεται ένα από τα πιο προβεβλημένα στερεότυπα της δυτικής κοινωνίας (η οποία είναι και η κυρίαρχη πολιτισμικά και στην οποία θεωρητικά ανήκει και ο λεξικογράφος) ότι οι ασιατικές χώρες βρίσκονται σε πολύ χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης σε σχέση με τα δεδομένα και τα πρότυπα του δυτικού κόσμου. Το παρενθετικό σχόλιο που ακολουθεί, και που δίνει πληροφορίες για τις συνθήκες χρήσης της μονάδας, «επιδεινώνει» την ήδη απαξιωτική εικόνα που έχει δημιουργηθεί από τον ορισμό, με τη χρήση ιδιαίτερα φορτισμένων στοιχείων: *αποσυντονισμό, διάλυση, χάος*. Το ίδιο αποτέλεσμα δημιουργούν εξάλλου και τα δύο παραδείγματα που ακολουθούν: το ένα με το ονοματικό σύνολο *παρόμοια πράγματα* (το οποίο υπονοεί καταστάσεις αρνητικές) και το άλλο με τα ρηματικά σύνολα *κάνει ο καθένας ό,τι θέλει χωρίς να τιμωρείται*. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, αξίζει να σημειωθεί ότι παρουσιάζεται απαξιωτικά και η ελληνική πραγματικότητα, με την επισήμανση ενός προβλήματος (*την ατιμωρησία των παρανομοούντων*) που θα μπορούσε να έχει και πολιτικές αναφορές.

Κάποια από τα θέματα που θα μπορούσαν να συζητηθούν σε μια τάξη είναι τα ακόλουθα:

- ☑ Τι καταλαβαίνετε όταν ακούτε ή διαβάζετε για *τριτοκοσμικά κράτη*;
- ☑ Πώς θα σας φαινόταν το ερμηνεύμα αν καταγόσασταν από το Ουζμπεκιστάν;
- ☑ Ψάξτε πληροφορίες στο διαδίκτυο για την οικονομική κατάσταση στο Καζακστάν. Στη συνέχεια, κάντε μία σύγκριση με την Ελλάδα. Τι παρατηρείτε;

⁴ Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση του επιθήματος, βλ. Gavriilidou και Koukos (2017).

- ☑ Τι θα αλλάζατε στη διατύπωση του ερμηνεύματος ώστε να φωτίσετε τη σημασία του επιθήματος στη χρήση της γλώσσας, χωρίς όμως να προβαίνετε σε αξιολογήσεις;
- ☑ Ψάξτε στα σώματα κειμένων για παραδείγματα χρήσης από εφημερίδες και διδακτικά εγχειρίδια. Τι παρατηρείτε για τη σημασία του στοιχείου που εξετάζουμε;

5 Συμπεράσματα

Μετά την αδρομερή παρουσίαση των παραδειγμάτων μας, καταλήγουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Ο λεξικογραφικός λόγος αποτελεί πεδίο διάχυσης ιδεολογιών και στερεοτύπων, παρότι θα έπρεπε να χαρακτηρίζεται από αντικειμενικότητα, συνέπεια και ιδεολογική αποστασιοποίηση (βλ. και Νικολάου 2006).
2. Οι μαθητές, ως μελλοντικοί πολίτες που θα εμπλακούν σε κοινωνικές δομές, θα πρέπει να είναι σε θέση να εντοπίζουν την υποκείμενη τοποθέτηση όσων παράγουν κείμενα, προφορικά και γραπτά, και να αντιμετωπίζουν με κριτική διάθεση ακόμα και τα έργα αναφοράς που διαχρονικά χρησιμοποιούνται ως εργαλεία γνώσης στο εγχώριο εκπαιδευτικό σύστημα.
3. Τα λεξικά, ως πληροφοριακά κείμενα που μεσολαβούν ανάμεσα στον χρήστη της γλώσσας και στον κόσμο, αποτελούν το αποτελεσματικότερο εργαλείο για την πολιτισμική και κοινωνική ευαισθητοποίηση των μαθητών και, άρα, για την ολοκλήρωση της διαδικασίας γραμματισμού τους.

Κλείνοντας, θα θυμίσουμε ότι «Η γλώσσα είναι ένα σημειωτικό σύστημα το οποίο είναι απόρροια των κοινωνικών συμφραζομένων αλλά και των υποκειμένων που τη χρησιμοποιούν [...] μέσω αυτού εκφράζονται όχι μόνο πληροφορίες αλλά και στάσεις και ιδεολογίες, οι οποίες αντικατοπτρίζονται μέσα από τα γλωσσικά δομικά στοιχεία (φωνητικά, φωνολογικά, μορφολογικά, συντακτικά και λεξιλογικά) [...] η προσέγγιση της γλώσσας δεν μπορεί να ακολουθεί έναν φορμαλιστικό και αποπλαισιωμένο τρόπο» (Χατζησαββίδης 2014).

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2009. «Λεξικογραφία και χρηστικά σημάδια». Στο Μαρία Μπαλταζάνη, Γιώργος Γιαννάκης, Αναστάσιος Τσαγγαλίδης και Γιώργος Ξυδόπουλος (επιμ.), *Πρακτικά του 8^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας* (Ιωάννινα, 30 Αυγούστου – 2 Σεπτεμβρίου 2007). Διαθέσιμο σε CD-ROM (ISBN: 978-960-233-195-8), 601-615.
- Αρχάκης, Αργύρης, και Βίλλυ Τσάκωνα. 2011. *Ταυτότητες, Αφηγήσεις και Γλωσσική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Γεωργακοπούλου, Αλεξάνδρα, και Διονύσης Γούτσος. 2011. *Κείμενο και Επικοινωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Chen, Wenge. 2017. “Lexicography, Discourse and Power.” *Pragmatics and Society* 8:4 (2017): 601-629. <https://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/ps.8.4.06che>.
- Dubois, Jean. 1970. “Dictionnaire et Discours Didactique”. Dans *Langages*, Vol. 19:35-47.

- Ετεοκλέους, Νίκη, Βικτωρία Παύλου, και Συμεών Τσολακίδης. 2012. «Γραμματισμός και Πολυτροπικότητα: Μελέτη Περίπτωσης για την Αξιοποίηση του MULTIMEDIA BUILDER (MMB) από Μελλοντικούς Εκπαιδευτικούς στην Κύπρο.» Στο *Selected papers of the 10th ICGL*, 783-795.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman. 2014 [1989]. *Language and Power*. London: Longman.
- Gavriilidou, Zoi, και Theodoros Koukos. 2017. “Suffix Borrowing: the Neological Suffix *-istan* in Modern Greek.” Paper presented at the 13th International Conference on Greek Linguistics. London: University of Westminster, September 7-9.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής. 1998. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Μητσοκοπούλου, Βασιλική. 2001. «Γραμματισμός». Ανακτήθηκε 3 Μαΐου 2020. http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_e1/.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2005 [1998]. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Νικολάου, Γεωργία. 2008. «Περιγραφή και Αξιολόγηση της Μικροδομής των Λεξικών της Κοινής Νεοελληνικής από Κοινωνιογλωσσικής Σκοπιάς. Εξέταση Δημμάτων.» Στο *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Η γλώσσα σε έναν κόσμο που αλλάζει»*. Αθήνα, 9-11 Δεκεμβρίου 2005, 378-384.
- Ostermann, Carolin. 2015. *Cognitive Lexicography*. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Στάμου, Αναστασία, Περικλής Πολίτης, και Αργύρης Αρχάκης, επιμ. 2016. *Γλωσσική Ποικιλότητα και Κριτικοί Γραμματισμοί στον Λόγο της Μαζικής Κουλτούρας: Εκπαιδευτικές Προτάσεις για το Γλωσσικό Μάθημα*. Καβάλα: Εκδόσεις Σαΐτα.
- Rundell, Michael. 1998. “Recent Trends in English Pedagogical Lexicography.” *International Journal of Lexicography* 11.4:315-342.
- Χατζησαββίδης, Σωφρόνης. 2014. «Από την Παραδοσιακή στη Λειτουργική Γραμματική και ο Κριτικός Γραμματισμός.» Στο *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Ο Κριτικός Γραμματισμός στη Σχολική Πράξη»*. Δράμα, 1-3 Νοεμβρίου 2013. http://www.nured.uowm.gr/drama/Strongyles_trapezes_files/.

Velar palatalization and affrication in Rhodian Greek

Kalomoira Nikolou¹, Angelos Lengeris² & Katerina T. Frantzi¹

¹University of the Aegean, ²National and Kapodistrian University of Athens
nikolou@rhodes.aegean.gr, a.lengeris@phil.uoa.gr, frantzi@rhodes.aegean.gr

Περίληψη

Η εργασία αυτή εξετάζει ένα φωνητικό/φωνολογικό φαινόμενο της ροδιακής ελληνικής και συγκεκριμένα την ουρανικοποίηση και προστριβοποίηση του άηχου υπερωικού κλειστού /k/ σε περιβάλλον πρόσθιων φωνηέντων. Τα ερευνητικά δεδομένα προέρχονται από ελεύθερες συνεντεύξεις τεσσάρων φυσικών ομιλητών/τριών της διαλέκτου που ηχογραφήθηκαν κατά τη διάρκεια έρευνας πεδίου σε τρία χωριά της Ρόδου (Ιαλυσό, Δαματριά, Μεσσαναγρό). Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν την ύπαρξη τριών αλλοφωνικών πραγματώσεων του υπερωικού κλειστού /k/: μίας στάνταρντ ουρανικής πραγματώσης [c] και δύο διαλεκτικών προστριβόμενων πραγματώσεων [cç] και [tɕ], οι οποίες προσομοιάζουν με τις αλλοφωνικές πραγματώσεις του /k/ στη διάλεκτο της (Δυτικής) Κρήτης ως αποτέλεσμα της ουρανικοποίησης και προστριβοποίησης.

Λέξεις κλειδιά: ροδιακή ελληνική, Δωδεκάνησα, ουρανικοποίηση, προστριβοποίηση, υπερωικό κλειστό

1 Introduction

Rhodian Greek (RhoGr) is a Dodecanese variety spoken in the island of Rhodes, the largest of the Dodecanese islands located in the south-east Aegean Sea. RhoGr exhibits the typical phonological and morphosyntactic features found in other south-eastern Greek varieties (Pantelidis 1929, Tsopanakis 1940, Browning 1969, Newton 1972, Kontossopoulos 2000, Trudgill 2003), among which are the deletion of intervocalic voiced fricatives, the presence of geminate consonants, the aspiration of voiceless stops, and the retention of the final –n in nouns, adjectives and verb forms. In this paper, we examine another interesting feature of the dialect, namely the palatalization and affrication of the velar stop /k/ before the front vowels /i/ and /e/, a feature also found in other southern Greek dialects (Trudgill 2003, Manolesou and Pantelidis 2013).

Palatalization of velars is obligatory in all Greek varieties, including Standard Modern Greek (Newton 1972, Holton et al. 1997, Trudgill 2003, Arvaniti 2007). Velars /k, g, x, ɣ/ turn into palatals [c ɟ ç j], respectively, before the front vowels /i/ and /e/ and the high front glide /j/. More specifically, Baltazani and Topintzi (2012), and Baltazani et al. (2016) distinguish two types of phonological palatalization, which affect velar obstruents (and [n, l]) in Modern Greek: (i) *simple palatalization*, which occurs before a front vowel preserving the trigger in the output (1) and (ii) *extreme palatalization*, which occurs before a glide followed by a back vowel /a, o, u/ in the same syllable, whereby the glide is absorbed by the newly created palatal (2) (Baltazani et al. 2016: 11).

¹Baltazani et al. (2016) point out that the glide /j/ is crucially involved in processes of palatalization and glide hardening, with the latter to be attested in all Greek varieties as well. Revithiadou et al. (2014) report that south-eastern dialects (Dodekanese, Cypriot) are a case of extreme hardening across Greek dialects, since the glide displays further fortition.

(1)	kima	['cima]
-----	------	---------

'wave'

(2)	/kjal-i/	['cali]
-----	----------	---------

'binoculars'

As mentioned above, in southern Greek dialects, palatalization of velar stops /k, g/ can be followed by affrication (Newton 1972, Trudgill 2003, Manolessou and Pantelidis 2013). The affricated outputs can be palato-alveolars ([tʃ], [dʒ]) or alveolo-palatals ([tɕ], [dʒ]), respectively. The former are said to occur in Cyprus, the latter are said to occur in Crete (Trudgill 2003, Manolessou and Pantelidis 2013). In a recent experimental study, Lengeris and Kappa (2016) reported two possible affricated realizations of the voiceless velar stop /k/ in Western Crete, a palatal affricate [cç] and an alveolo-palatal affricate [tɕ].

According to early impressionistic descriptions in the 40s and 50s, affrication of the voiceless stop /k/ is active in RhoGr. Tsopanakis (1940:111) reports that the RhoGr affricate resembles the Cretan one, although it seems to be articulated at a more front position in the oral cavity. On the other hand, Papachristodoulou (1959–60: 259) mentions that the RhoGr affricate is phonetically closer to the post-alveolar affricate [tʃ] found in Italian. More recently, two fieldwork studies have documented the application of the phenomenon in contemporary RhoGr (Nikolou et al. 2018, Nikolou and Frantzi 2019), but neither study nor older studies have examined the acoustics of the RhoGr affricate allophone. The current study aims to (a) investigate the acoustics of the RhoGr affricate and (b) compare it to the Cretan affricate as discussed in Lengeris and Kappa (2016).

2 Method

2.1 Dialectal speakers and speech elicitation

Four speakers of the dialect (two female and two male) with a mean age of 76 years (range 67-85 years) were recorded conversing freely with a native speaker of the dialect². Two speakers were from the village of Ialyssos (or Trianda) (north-west Rhodes), one from Damatria (northwest Rhodes), and one from Messanagros (south-west Rhodes, see Figure 1). All speakers were permanent inhabitants of the above-mentioned villages and had received basic education. Each conversation lasted approximately twenty minutes and revolved around informants' childhood, everyday life, family, work, memories of the World War II, the Italian occupation of the island etc. The recordings were made at the informants' house.

²The conversational speech data used in this study are part of the Corpus of Rhodian Language Varieties (CRhoLaV), currently being developed by the Laboratory of Informatics, Department of Mediterranean Studies, School of Humanities, University of the Aegean. CRhoLaV is a dynamic corpus of spoken language material from various villages in Rhodes. It currently contains material from eleven villages (Afandou, Damatria, Fanes, Ialyssos, Kalavarda, Kalythies, Koskinou, Maritsa, Messanagros, Paradeisi, Soroni) and is constantly being updated (for more details, see Frantzi 2016).

Figure 1 | Map of the island of Rhodes. The markers show the location of the three villages (Ialyssos, Damatria, Messanagros) where the data were collected

2.2 Acoustic measurements

The acoustic analysis was performed using the PRAAT speech analysis software (Boersma and Weenink 2015). We identified and measured the acoustic characteristics of the allophonic realizations of /k/ followed by front and back vowels in approximately ten minutes of speech uttered by each dialectal speaker. Three acoustic measurements were taken using the waveform and widebank spectrogram: (a) release intensity (stop/affricate release intensity relative to the intensity of the following vowel), (b) duration (stop/affricate release duration), (c) and burst spectral peak (spectral peak frequency of the stop/affricate burst).

3 Results

3.1 Descriptives

Speaker	Number of tokens
1 (Damatria)	144
2 (Ialyssos)	66
3 (Ialyssos)	70
4 (Messanagros)	122
	402

Table 1 | Number of tokens analyzed per speaker

Overall, 402 tokens were analyzed (see Table 1), with the number of tokens being relatively balanced across villages (range = 122-144 tokens).

Speaker	Allophonic realization of underlying /k/		
Speaker	Velar [k]	Palatal [c]	Affricate [cç, tɕ]
1 (Damatria)	64	30	50
2 (Ialyssos)	22	30	14
3 (Ialyssos)	26	32	12
4 (Messanagros)	60	30	32
	172	122	108

Table 2 | Allophonic realization of underlying /k/ analyzed per speaker

The allophonic realization of underlying /k/ tokens per speaker is shown in Table 2. There were 172 instances where /k/ was followed by a back vowel and was thus realized as [k] (see 3) and 230 instances where /k/ was followed by a front vowel. In those 230 instances, we identified 122 palatal stops [c] (see 4) and 108 palatal and alveolo-palatal affricates [cç] and [tɕ] (see 5 and 6). The dialectal allophones [cç] and [tɕ] were thus quite common in the dialect, but not as common as the standard ones (47% vs. 53% respectively).

	SMG	RhoGr
(3) /karvuno/	[ˈkarvuno]	[ˈkarvuno]

‘coal’

(4) /ekina/	[eˈcina]	[eˈcina]
-------------	----------	----------

‘those-NEUT’

(5) /ke/	[ce]	[cçe]
----------	------	-------

‘and’

(6) /faki/	[faˈci]	[faˈtɕi]
------------	---------	----------

‘lentil’

3.2 Acoustic analysis

Mean relative intensity (dB) of the palatal stop [c] and the palatal and alveolo-palatal affricates [cç] and [tɕ] are shown in Figure 2. A one-way Analysis of Variance (ANOVA) with Allophone (palatal stop, palatal affricate, alveolo-palatal affricate) as factor indicated that there was a significant effect of Allophone on mean relative intensity, $F(2, 399) = 47.4, p < .001$. Post-hoc tests (Bonferroni adjusted) showed that the dialectal, affricate allophones had higher release intensity ($M = -10.6$ dB and $M = -10.4$ dB) than the standard, palatal allophone ($M = -14.7$ dB), confirming that affricates have higher intensity compared to stops.

Mean release duration (ms) of the palatal stop [c] and the palatal and alveolo-palatal affricates [cç] and [tɕ] are shown in Figure 3. A one-way ANOVA with Allophone (palatal stop, palatal affricate, alveolo-palatal affricate) as factor indicated that there was a significant effect of Allophone on mean release duration, $F(2, 399) = 87.4, p < .001$. Post-hoc tests (Bonferroni adjusted) showed that the dialectal, affricate allophones had longer release duration ($M = 52$ ms and $M = 54$ ms) than the standard, palatal allophone ($M = 29$ ms), confirming that affricates have longer release duration compared to stops.

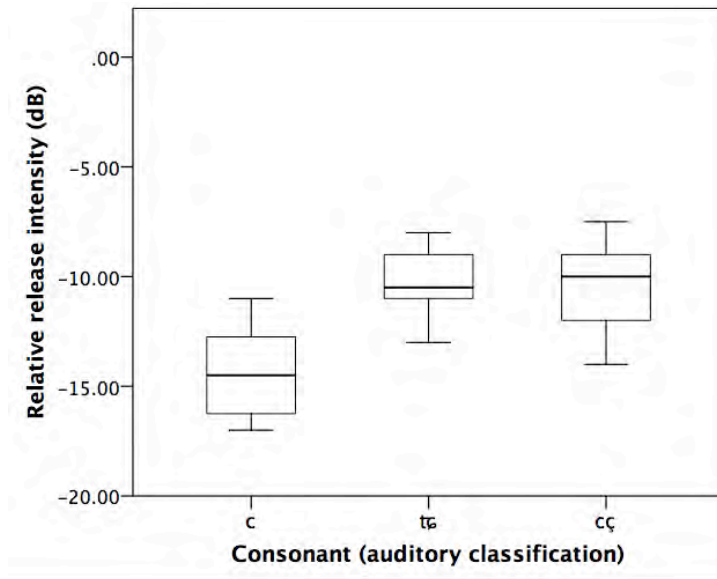

Figure 2 | Mean relative intensity (dB) of the standard allophone [c] and the dialectal affricates [cç] and [tɕ]

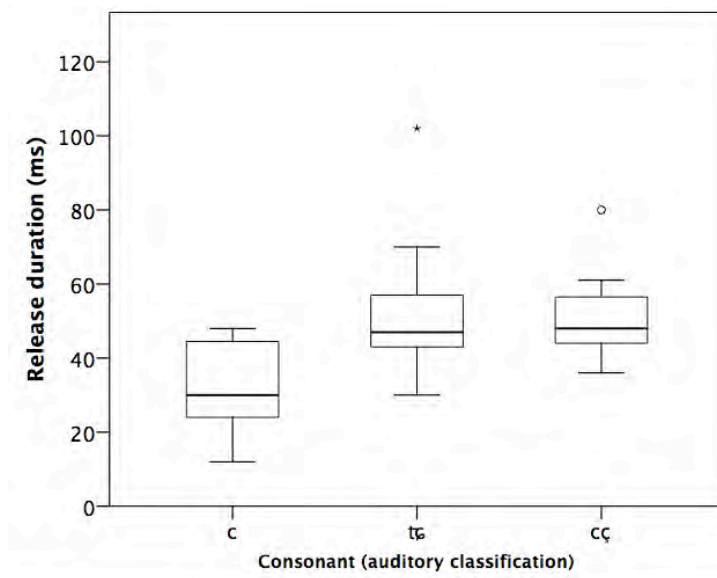

Figure 3 | Mean release duration (ms) of the standard allophone [c] and the dialectal affricates [cç] and [tɕ]

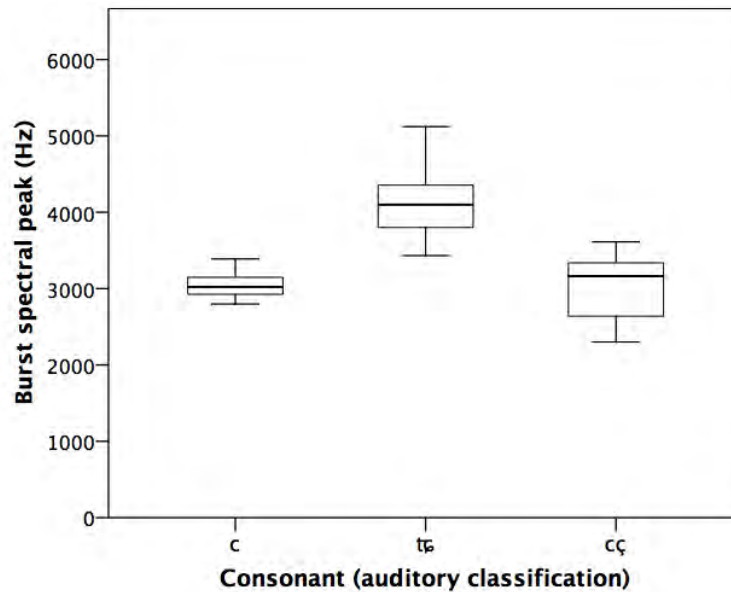

Figure 4 | Mean burst spectral peak (Hz) of the standard allophone [c] and the dialectal affricates [ç] and [tɕ]

Mean burst spectral peak of the palatal stop [c] and the palatal and alveolo-palatal affricates [ç] and [tɕ] are shown in Figure 4. A one-way ANOVA with Allophone (palatal stop, palatal affricate, alveolo-palatal affricate) as factor indicated that there was a significant effect of Allophone on burst spectral peak, $F(2, 399) = 47.4, p < .001$. Post-hoc tests (Bonferroni adjusted) showed that the standard palatal stop and the dialectal palatal affricate had lower spectral peaks ($M = 3031\text{Hz}$ and $M = 2888\text{Hz}$) than the alveolo-palatal affricate ($M = 4124\text{Hz}$). This confirms that (a) the standard palatal stop and the dialectal palatal affricate are articulated at around the same place in the mouth and (b) that the alveolo-palatal affricate is articulated at a more front position in the mouth.

3.3 A comparison of affricates in Rhodes and Crete

As mentioned in the Introduction, Lengeris and Kappa (2016)³ examined the affricate allophones of velar stop /k/ in Western Crete. Given that the two dialects both belong to the southern group of Greek dialects, as well as the impressionistic similarities of the affricated outputs in the two dialects, it is worth comparing the results of the two studies. In both studies, the acoustic analysis allowed distinguishing between a standard allophone [c] and two dialectal allophones, a palatal affricate [ç] and an alveolo-palatal affricate [tɕ]. The use of the dialectal allophones seems to be less extensive in Rhodes (47% of the time) than the use reported for Crete (63% of the time), but given the small number of speakers examined in both studies this should be treated with caution. Irrespective of the exact numbers, the dialectal allophones are still used quite extensively in both dialects (and across speakers). Although a direct comparison of the two studies in terms of the acoustics of the two allophones is not possible, it seems that the affricate allophones are similar in terms of release intensity and burst spectral peak while release duration is slightly longer in the (Western) Cretan dialect.

³The dialectal material of this study was drawn from conversational speech uttered by five male speakers of the western Cretan dialect.

4 Discussion

This study examined the acoustic characteristics of /k/ palatalization and affrication in the RhoGr dialect, a feature very prominent in southern Greek varieties (e.g. Trudgill 2003, Manolessou and Pantelidis 2013). The results confirmed impressionistic observations that the velar stop /k/ often surfaces as affricate before the front vowels /i e/ (Tsopanakis 1940). This finding was consistent across all RhoGr speakers recorded (from three different villages). Compared to the standard palatal allophone [c], the affricate realization was slightly less preferred (53% vs. 47% respectively). Using three acoustic measures, namely release intensity, release duration and burst spectral peak, apart from the standard palatal allophone [c], we were able to distinguish between two affricate allophones of /k/ in the dialect, a voiceless palatal affricate [çç] and a voiceless alveopalatal affricate [tɕ]. Our results therefore provide the first acoustic evidence of the RhoGr palatalization and affrication. In addition, our results support a close resemblance between the RhoGr and the (Western) Cretan dialect (Lengeris and Kappa 2016), at least as far as the /k/ palatalization and affrication is concerned.

Tsopanakis (1940, 1992) mentions that the Cretan-type affricated sounds are mostly attested in the villages surrounding the city of Rhodes (Northern part of the island) as a result of contact with other Dodecanese varieties (Tilos, Nisyros, Kos) since the inhabitants of these islands settled nearby the city of Rhodes. Tsopanakis argues that the phenomenon is not prototypical of the Rhodian dialect and excludes the possibility that it can be attributed to contact with the Cretan dialect. Our data show that the phenomenon is not only attested in Northern Rhodes, but in the Southern part of the island too (Messanagros). Future work can not only extend the analysis to other parts of Rhodes, but also compare RhoGr to other south-eastern Greek dialects that exhibit velar palatalization and affrication, such as Cypriot Greek.

To summarize, the results of the present study confirm, using acoustic measurements, the application of velar palatalization and affrication in RhoGr adding to existing literature on Modern Greek and other languages (Kochetov 2011, Baltazani et al. 2016).

References

- Arvaniti, Amalia. 2007. "Greek phonetics: State of the Art." *Journal of Greek Linguistics* 8:97–208.
- Baltazani, Mary, and Nina Topintzi. 2012. "On some phonetic and phonological properties of the Greek glide." In *Selected Papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*, edited by Zoe Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki, and Penelope Kambakis-Vougiouklis, 153–166. Komotini/Greece: Democritus University of Thrace.
- Baltazani, Mary, Evia Kainada, Anthi Revithiadou, and Nina Topintzi. 2016. "Vocoid-driven processes: Palatalization and glide hardening in Greek and its dialects." *Glossa: A Journal of General Linguistics* 1(1):1–28.
- Boersma, Paul, and David Weenink. 2015. *Praat: doing phonetics by computer*. [Computer program]. Version 5.4.17. Accessed September 1, 2015. <http://www.praat.org/>.

- Browning, Robert. 1969. *Medieval and Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frantzi, Katerina T. 2016. “CRhoLaV: The Corpus of Rhodian Language Varieties”. *Journal of Foreign Languages, Cultures and Civilizations* 4:8–15.
- Holton, David, Peter Mackridge, and Irene Philippaki-Warbuton 1997. *A Comprehensive Grammar of the Modern Greek Language*. London: Routledge.
- Kochetov, Alexei. 2011. “Palatalisation.” In *The Blackwell Companion to Phonology*, edited by Marc van Oostendorp, Colin Ewen, Elizabeth Hume, and Keren Rice, 1666–1690. Oxford: Wiley Blackwell.
- Kontossopoulos, Nikolaos. 2001. *Διάλεκτοι και Ιδιώματα της Νέας Ελληνικής* [Dialects and Idioms of Modern Greek]. Third Edition. Athens: Gregoris Publications.
- Lengeris, Angelos, and Ioanna Kappa. 2016. “Extreme palatalization and (af)frication of velar consonants in the (western) Cretan dialect.” In *Selected Papers of the 21th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*, edited by Marina Mattheoudakis and Katerina Nicolaidis, 211–223. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
- Manolessou, Io, and Nikolaos Pantelidis. 2013. “Velar fronting in Modern Greek dialects.” In *Proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, edited by Mark Janse, Angela Ralli, Brian Joseph, and Metin Bagriacik, 272–286. Patras: University of Patras.
- Newton, Brian. 1972. *The Generative Interpretation of Dialect: A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nikolou, Kalomoira, Katerina T. Frantzi, and Sevasti Logotheti. 2018. “Παρατηρήσεις στα τοπικά ιδιώματα των Απολλώνων και Σαλάκου Ρόδου [Remarks on the Rhodian varieties of Apollona and Salakos].” In *Proceedings of the 8th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, edited by Angela Ralli, Panajot Barka, Brian Joseph, and Stavros Bompolas, 189–201. University of Gjirokastër and University of Patras.
- Nikolou, Kalomoira, and Katerina T. Frantzi. 2019. “Phonological and morphological aspects of Rhodian Greek: A corpus-based study.” In *Proceedings of the 7th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, edited by Ioanna Kappa and Marina Tzakosta, 156–165. Patras: University of Patras.
- Pantelidis, Christos. 1929. *Η Φωνητική των Νεοελληνικών Ιδιομάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ικαρίας* [The Phonetics of the Dialects of Cyprus, Dodecanese and Icaria]. Αθήναι. Reprinted in 1991, *Ελληνική Διαλεκτολογία* [Greek dialectology], τομ. 2 (1990-1991), 137-172. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- Papachristodoulou, Christodoulos. 1959-1960. *Δημοτικά Τραγούδια της Ρόδου* [Folk Songs of Rhodes]. Ανάτυπον εκ της «Λαογραφίας», Τόμος ΙΗ΄ και ΙΘ΄.
- Revithiadou, Anthi, Giorgos Markopoulos, and Polina Messinioti. 2014. “Derived glides and turbid stress.” Paper presented at the Manchester Phonology Meeting 22, Manchester, May 29-31.
- Trudgill, Peter. 2003. “Modern Greek dialects: A preliminary classification.” *Journal of Greek Linguistics* 4:45–64.
- Tsopanakis, Agapitos. 1940. *Essai sur la Phonetique des Parlers de Rhodes*. Athen: Verlag der Byzantinisch - Neugriechischen Jahrbücher.
- Tsopanakis, Agapitos. 1992. *Ροδιακά Γλωσσοϊστορικά Μελετήματα* [Linguistic and Historical Issues of Rhodes]. Public Library of Rhodes Publications.

Μεταγλωσσική διερεύνηση της σημασιολογικής διαφάνειας στα μετονοματικά παράγωγα της κοινής νεοελληνικής*

Νικόλαος Ντάγκας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

nntagkas@lit.auth.gr

Abstract

This paper examines effects of certain linguistic and extra-linguistic factors on semantic transparency, with regard to denominal suffixation in Standard Modern Greek. We conducted three semantic relatedness rating tasks with overall 566 word pairs and 240 participants. The analyses by items, i.e. correlation of semantic transparency ratings with standard deviations, as well as effects of familiarity, frequency, and morphological family size, imply a dichotomous metalinguistic account of semantic transparency. On the other hand, the analyses by participants revealed significant effect of faculty type, with participants from the Humanities having higher rating and familiarity scores than participants from other faculties.

Keywords: semantic transparency, rating tasks, familiarity, frequency, morphological family size, extra-linguistic – socio-linguistic factors

1 Εισαγωγή

Στο επίπεδο της κατασκευαστικής μορφολογίας, η παράμετρος της σημασιολογικής διαφάνειας (ΣΔ) αφορά τον βαθμό συνθετικότητας της σημασίας μιας κατασκευασμένης λέξης (ΚΛ) σε σχέση με τη μορφολογική της δομή και τη σημασία των συστατικών της μορφημάτων. Υποστηρίζεται ότι το σημαινόμενο μιας ΚΛ αποτελείται από ένα τυπικό, σημασιο-γραμματικό κομμάτι («σκελετός») και ένα εγκυκλοπαιδικό, σημασιο-πραγματολογικό κομμάτι («σώμα») (Lieber 2004). Ειδικότερα, η «μαρτυρημένη» σημασία μιας ΚΛ περιλαμβάνει την «προβλεπτή» σημασία, που απορρέει από τους γλωσσικούς κανόνες, και τη «συμβατική» σημασία, που προκύπτει από την προσαρμογή της προβλεπτής σημασίας στην εξωγλωσσική πραγματικότητα (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1992). Υπό αυτό το πρίσμα, η ΣΔ εκφράζει τη σχετική συμβολή της προβλεπτής και της συμβατικής σημασίας στη μαρτυρημένη σημασία, αποτυπώνοντας τον βαθμό σύγκλισης ή απόκλισης ανάμεσα στην προβλεπτή και τη μαρτυρημένη σημασία της ΚΛ.

Η παράμετρος της ΣΔ έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την ψυχολογολογική έρευνα στο πεδίο της μορφολογικής επεξεργασίας, όπου έχουν διαμορφωθεί διαφορετικές προσεγγίσεις. Η προσέγγιση της «διπλής διαδρομής» θεμελιώνεται στη διχοτομική διάκριση μεταξύ σημασιολογικά διαφανών και αδιαφανών ΚΛ, αξιώνοντας μορφολογικά αποσυνθετικές λεξικές αναπαραστάσεις μόνο για τις διαφανείς ΚΛ, ενώ ολιστικές λεξικές αναπαραστάσεις για τις αδιαφανείς ΚΛ (Marslen-Wilson et al. 1994, Schreuder and Baayen 1995). Από την άλλη, η «κατανεμημένη, συνδεδεστική» προσέγγιση υποστηρίζει τη διαβάθμιση της ΣΔ των ΚΛ, εφόσον δεν προϋποθέτει ρητές λεξικές αναπαραστάσεις ή συμβολικούς κανόνες

* Η παρούσα ανακοίνωση αποτελεί μέρος της υπό εκπόνηση διδακτορικής μου διατριβής. Για τη συνεργασία, ευχαριστώ θερμά την αναπληρώτρια καθηγήτρια Δέσποινα Παπαδοπούλου, την ομότιμη καθηγήτρια Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και την καθηγήτρια Ιάνθη-Μαρία Τσιμπλή.

κατασκευής αλλά στατιστικές-πιθανολογικές συνδέσεις μεταξύ απλών μορφικών και σημασιολογικών μονάδων (Gonnerman, Seidenberg and Andersen 2007). Διαβάθμιση της ΣΔ δέχεται και το «τοπικιστικό, συνδετιστικό» μοντέλο AUSTRAL, ενσωματώνοντας σημασιολογικές συνδέσεις διαβαθμισμένης ισχύος μεταξύ των βάσεων και των ΚΛ στο επίπεδο των λημμάτων (Xu and Taft 2015). Επιπλέον, όσον αφορά τη λεξική πρόσβαση, έχουν προταθεί διαδικασίες προλεξικής, μορφο-ορθογραφικής αποσύνθεσης όλων των φαινομενικά ΚΛ ασχέτως του βαθμού ΣΔ (Rastle and Davis 2008), αλλά και πρώιμες διαδικασίες μορφο-σημασιολογικής επεξεργασίας, ευαίσθητες σε διαβαθμισμένες επιδράσεις της ΣΔ (Jared, Jouravlev and Joannis 2017).

Βέβαια, η ΣΔ δεν είναι άσχετη από άλλες παραμέτρους που επηρεάζουν την αναπαράσταση και την επεξεργασία των ΚΛ. Δύο τέτοιες κρίσιμες παράμετροι είναι η συχνότητα χρήσης και το μέγεθος της μορφολογικής οικογένειας (ΜΜΟικ).¹ Η υψηλή συχνότητα της ΚΛ και ο χαμηλός βαθμός ΣΔ φαίνεται να ευνοούν την ολιστική της αναπαράσταση, ενώ η υψηλή συχνότητα της βάσης και ο υψηλός βαθμός ΣΔ φαίνεται να ευνοούν τη μορφολογική αποσύνθεση της ΚΛ (Schreuder and Baayen 1995, Hay and Baayen 2005). Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η αλληλεπίδραση ανάμεσα στη ΣΔ της ΚΛ και στη συχνότητα της βάσης σε επίπεδο επεξεργασίας, αφού όσο αυξάνει ο βαθμός ΣΔ της ΚΛ τόσο αυξάνει και η επίδραση συχνότητας της βάσης (Xu and Taft 2015). Από την άλλη, το μεγάλο ΜΜΟικ διευκολύνει την αναγνώριση των μελών της οικογένειας, ανεξάρτητα από την επίδραση της συχνότητας της βάσης ή της παραγωγικότητας του κατασκευαστικού προσφύματος (Ford, Davis and Marslen-Wilson 2010, Xu and Taft 2015). Επιπλέον, έχει βρεθεί ότι μόνο τα σημασιολογικά διαφανή μέλη διευκολύνουν την επεξεργασία (Diependaele, Sandra and Grainger 2012: 319), γεγονός που συνδέει την έννοια της μορφολογικής οικογένειας με την έννοια της ΣΔ. Μάλιστα, οι Feldman και Pastizzo (2003) θεωρούν ότι η παράμετρος της ΣΔ δεν περιορίζεται στη σημασιολογική σχέση βάσης και ΚΛ αλλά προσδιορίζεται στο πλαίσιο της μορφολογικής οικογένειας, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των σημασιολογικά διαφανών μελών της.

Δεν είναι, όμως, μόνο οι γλωσσικές παράμετροι που επηρεάζουν τη μορφολογική αναπαράσταση και επεξεργασία. Αν και η πλειονότητα των ερευνών εστιάζει στον ιδεατό «φυσικό ομιλητή» και «επιδέξιο αναγνώστη», σημαντικός φαίνεται ότι είναι ο ρόλος των ατομικών διαφορών στο λεξιλόγιο (Andrews and Lo 2013), καθώς και ορισμένες εξωγλωσσικές-κοινωνιογλωσσικές παράμετροι όπως η ηλικία, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο και το είδος των σπουδών (Baayen 2014: 101). Συγκεκριμένα, σε ένα πείραμα κεκαλυμμένης μορφολογικής προτεραιοποίησης των Andrews και Lo (2013), οι συμμετέχοντες που ήταν καλύτεροι στην ορθογραφία σε σύγκριση με το λεξιλόγιο δεν παρουσίασαν επιδράσεις ΣΔ, αντίθετα με τους συμμετέχοντες που ήταν καλύτεροι στο λεξιλόγιο σε σύγκριση με την ορθογραφία, οι οποίοι παρουσίασαν πρώιμες επιδράσεις ΣΔ. Ακόμη, η αναπαράσταση και η επεξεργασία των μορφολογικά περίπλοκων λέξεων έχει συσχετιστεί για τις γυναίκες με τη δηλωτική μνήμη (ολιστική αναπαράσταση/επεξεργασία), ενώ για τους άντρες με τη διαδικαστική μνήμη (αποσυνθετική αναπαράσταση/επεξεργασία) (Ullman et al. 2002). Τέλος, φοιτητές λυκείου και μεταλυκειακών τεχνικών σχολών εμφανίζουν διαφορετικά μοτίβα ανάγνωσης των ΚΛ από συνομήλικους φοιτητές πανεπιστημιακών σχολών, λ.χ. ως προς την επίδραση συχνότητας της βάσης στις σημασιολογικά διαφανείς ΚΛ (Kuperman and Van Dyke 2011).

¹ Ως μορφολογική οικογένεια ορίζεται ένα σύνολο ομόρριζων παράγωγων και σύνθετων ΚΛ (Schreuder and Baayen 1997). Για την έννοια της μορφολογικής οικογένειας στη νέα ελληνική πβ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (υπό έκδοση).

Στην παρούσα ανακοίνωση, εξετάζουμε από μεταγλωσσική σκοπιά τη ΣΔ στα μετονοματικά παράγωγα της κοινής νεοελληνικής (ΚΝΕ). Ειδικότερα, μας ενδιαφέρουν παράγωγα ρήματα και επίθετα που κατασκευάζονται από ουσιαστικά με επιθηματοποίηση π.χ. *βυθίζω/βυθός*, *δασικός/δάσος*. Τον πληθυσμό-στόχο συνιστούν νεαροί ενήλικες, τυπικοί φυσικοί ομιλητές και επιδέξιοι αναγνώστες, με υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Στόχοι μας είναι: (α) να μετρήσουμε ποσοτικά και ποιοτικά τη ΣΔ· (β) να διερευνήσουμε τη σχέση της ΣΔ με ορισμένες γλωσσικές παραμέτρους που χαρακτηρίζουν το κατασκευασμένο λεξιλόγιο και είναι κρίσιμες για τη μορφολογική αναπαράσταση και επεξεργασία, όπως η εξοικείωση, η συχνότητα χρήσης της ΚΛ και του ουσιαστικού-βάση (ΟΒ), το ΜΜΟικ της ΚΛ και του ΟΒ· (γ) να αναζητήσουμε τυχόν εξωγλωσσικές-κοινωνιογλωσσικές επιδράσεις στη ΣΔ, λαμβάνοντας υπόψη τις παραμέτρους που διακρίνουν τον πληθυσμό-στόχο, με έμφαση στο φύλο (άντρας/γυναίκα) και στον τύπο σχολής φοίτησης (θεωρητική/πρακτική) των συμμετεχόντων· (δ) να συναγάγουμε κάποια συμπεράσματα για την αναπαράσταση και τη μεταγλωσσική επεξεργασία των ΚΛ με γνώμονα τη ΣΔ.

2 Μεθοδολογία

2.1 Μεταγλωσσικές δοκιμασίες

Για να μετρήσουμε τη ΣΔ, πραγματοποιήσαμε τρεις γραπτές, μεταγλωσσικές δοκιμασίες βαθμολόγησης (πβ. Gonnerman, Seidenberg and Andersen 2007, Xu and Taft 2015). Σε κάθε συμμετέχοντα δώσαμε έναν κατάλογο με ζεύγη λέξεων και του ζητήσαμε να βαθμολογήσει τη σημασιολογική σχέση των μελών κάθε ζεύγους, χρησιμοποιώντας μια επτάβαθμη κλίμακα τύπου *Likert*, όπου το 1 αντιστοιχεί σε εντελώς άσχετες σημασίες και το 7 σε πάρα πολύ σχετικές σημασίες (Γράφημα 1). Στις γραπτές οδηγίες, επισημάναμε ότι τα μέλη σε όλα τα ζεύγη μοιάζουν μεταξύ τους ως προς τη μορφή και ότι η βαθμολόγηση πρέπει να βασίζεται αποκλειστικά στις σημασίες των λέξεων. Ακόμη, παροτρύναμε τους συμμετέχοντες να αξιοποιήσουν όλο το εύρος της κλίμακας, ώστε να αποτυπωθούν σαφέστερα οι σημασιολογικές σχέσεις. Επιπλέον, προκειμένου να αποτρέψουμε τις τυχαίες απαντήσεις, αλλά και για να υπολογίσουμε την εξοικείωση των συμμετεχόντων με τις πειραματικές λέξεις, ζητήσαμε από τους συμμετέχοντες, σε περίπτωση που δεν γνωρίζουν μια λέξη, να την κυκλώσουν μαζί με την ένδειξη ΔΓ («ΔΕΝ ΓΝΩΡΙΖΩ»). Τέλος, για να εξουδετερώσουμε τυχόν επιδράσεις σειράς και μεταφοράς, σε κάθε συμμετέχοντα αντιστοιχίσαμε μία μοναδική τυχαία σειρά των πειραματικών ζευγών.

Γράφημα 1 | Κλίμακα βαθμολόγησης της ΣΔ

Συνολικά και οι τρεις δοκιμασίες περιλαμβάνουν 566 ζεύγη λέξεων, καθένα από τα οποία αποτελείται από ένα (ψευδο-)επιθηματοποιημένο παράγωγο και ένα (υποτιθέμενο) ΟΒ. Η πρώτη δοκιμασία περιλαμβάνει 308 ζεύγη (δύο κατάλογοι από 154 ζεύγη), αποτελούμενα από τρισύλλαβα ρήματα και δισύλλαβα ουσιαστικά π.χ. *βυθίζω/βυθός*. Η δεύτερη δοκιμασία περιλαμβάνει 154 ζεύγη (δύο κατάλογοι από 77 ζεύγη), αποτελούμενα από τρισύλλαβα επίθετα και δισύλλαβα ουσιαστικά π.χ.

δασικός/δάσος. Η τρίτη δοκιμασία περιλαμβάνει 104 ζεύγη (ένας κατάλογος), αποτελούμενα από τετρασύλλαβα ρήματα ή επίθετα και τρισύλλαβα ουσιαστικά π.χ. *ψιθυρίζω/ψίθυρος*, *δυναμικός/δύναμη*. Με κριτήρια τη σημασία, τη μορφολογία και την ετυμολογία,² τα πειραματικά ζεύγη κατατάσσονται στις εξής κατηγορίες: (α) επιθηματοποιημένη ΚΛ και ετυμολογικά ομόρριζο ουσιαστικό με (i) σημασιολογικά διαφανή σχέση π.χ. *μαχαιρώνω/μαχαίρι*, (ii) σημασιολογικά ημιδιαφανή σχέση π.χ. *φακελώνω/φάκελος*, (iii) σημασιολογικά αδιαφανή σχέση π.χ. *οργανώνω/όργανο*. (β) ψευδο-επιθηματοποιημένη λέξη και σημασιολογικά/ετυμολογικά άσχετο ουσιαστικό π.χ. *λαχανιάζω/λάχανο*. (γ) επιθηματοποιημένη ΚΛ και σημασιολογικά/ετυμολογικά άσχετο ουσιαστικό αντί για ομόρριζο ουσιαστικό π.χ. *οπλίζω/οπλή* αντί για *οπλίζω/όπλο*. Στα κατασκευαστικά επιθήματα των πειραματικών λέξεων συγκαταλέγονται για τα ρήματα τα *-ίζω*, *-(ι)άζω*, *-εύω*, *-ώνω*, *-αίνω*, *-άρω* και για τα επίθετα τα *-αιος*, *-αίος*, *-άτος*, *-είος*, *-ικός*, *-ιμος*, *-ινος*, *-ιος*, *-Φρός*.

Στις τρεις δοκιμασίες συμμετείχαν συνολικά 240 εθελοντές: στην πρώτη 96 (48 ανά κατάλογο), στη δεύτερη 96 (48 ανά κατάλογο), στην τρίτη 48. Οι συμμετέχοντες ήταν προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές του ΑΠΘ, ηλικίας 18-25 ετών, τυπικοί φυσικοί ομιλητές της ΚΝΕ, με φυσιολογική όραση και ακοή, χωρίς διαγνωσμένες διανοητικές ή γλωσσικές διαταραχές. Το δειγματοληπτικό πλαίσιο συνιστούν τρεις θεωρητικές σχολές (Θεολογική, Φιλοσοφική, Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών) και τρεις πρακτικές σχολές (Θετικών Επιστημών, Πολυτεχνική, Επιστημών Υγείας). Στο σύνολο του δείγματος, σε καθεμιά από τις τρεις δοκιμασίες και σε καθέναν από τους πέντε καταλόγους, οι μισοί συμμετέχοντες είναι άντρες και οι μισές γυναίκες, ενώ παράλληλα οι μισοί είναι φοιτητές θεωρητικών σχολών (1/3 από κάθε επιμέρους θεωρητική σχολή) και οι μισοί φοιτητές πρακτικών σχολών (1/3 από κάθε επιμέρους πρακτική σχολή). Συνεπώς, η μεταβλητή του φύλου αποσυνδέεται από τη μεταβλητή του τύπου σχολής φοίτησης, ώστε να μπορούν να μελετηθούν ως ανεξάρτητες παράμετροι του πληθυσμού.

2.2 Λειτουργικοί ορισμοί

Με βάση τα δεδομένα από τις μεταγλωσσικές δοκιμασίες, για κάθε ζεύγος λέξεων και για κάθε συμμετέχοντα, υπολογίσαμε τη μέση τιμή (ΜΤ) βαθμολόγησης της ΣΔ, την τυπική απόκλιση (ΤΑ) στη βαθμολόγηση της ΣΔ και την εξοικείωση. Κατά τη στατιστική επεξεργασία, η ΣΔ αντιμετωπίζεται είτε ως ποσοτική μεταβλητή με τιμές από 1 έως 7, είτε ως ποιοτική μεταβλητή τακτικής κλίμακας με τρεις τιμές: (α) σημασιολογικά αδιαφανή ζεύγη, με ΜΤ από 1,00 έως 2,99 π.χ. *οργανώνω/όργανο* ΜΤ=1,96. (β) σημασιολογικά ημιδιαφανή ζεύγη, με ΜΤ από 3,00 έως 4,99 π.χ. *φακελώνω/φάκελος* ΜΤ=4,15. (γ) σημασιολογικά διαφανή ζεύγη, με ΜΤ από 5,00 έως 7,00 π.χ. *μαχαιρώνω/μαχαίρι* ΜΤ=6,10. Εκτός από τη ΣΔ, μας ενδιαφέρει και η ΤΑ στη βαθμολόγηση της ΣΔ, την οποία χειριζόμαστε ως ποσοτική μεταβλητή. Ποσοτική μεταβλητή είναι και η εξοικείωση, η οποία μετρήθηκε βάσει της ένδειξης ΔΓ και η οποία ορίζεται ως το ποσοστό επί τοις εκατό του συνόλου των απαντήσεων πλην των ΔΓ για κάθε ζεύγος λέξεων και ως το ποσοστό επί τοις εκατό του συνόλου των γνωστών ζευγών για κάθε συμμετέχοντα.

Άλλες δύο ποσοτικές μεταβλητές είναι η συχνότητα χρήσης και το ΜΜΟικ. Για κάθε λέξη (ΚΛ, ΟΒ), αντλήσαμε από τον ΕΘΕΓ τη συχνότητα λήμματος (Σλημμ), η οποία δηλώνει τον αριθμό εμφανίσεων ενός λήμματος στο πλήρες σώμα του ΕΘΕΓ.

² Σύμφωνα με το ΛΚΝ (1998).

Όσον αφορά το ΜΜΟικ, για κάθε λέξη (ΚΛ, ΟΒ) μετρήσαμε τις ομόρριζες παράγωγες και σύνθετες λέξεις με κάποια σημασιολογική σχέση, έχοντας ως έργο αναφοράς το ΛΚΝ (1998).

Κατά τη στατιστική επεξεργασία για τους συμμετέχοντες, η ΣΔ, η ΤΑ και η εξοικείωση αντιμετωπίζονται ως ποσοτικές μεταβλητές. Από τις εξωγλωσσικές-κοινωνιογλωσσικές μεταβλητές, ποσοτικές είναι η ηλικία και το έτος σπουδών, ενώ ποιοτικές το φύλο (άντρας/γυναίκα) και ο τύπος σχολής φοίτησης (θεωρητική/πρακτική).

3 Ζεύγη λέξεων

Οι αναλύσεις που αφορούν την εξοικείωση (βλ. 3.1) έγιναν στο σύνολο των ζευγών (N=566, αδιαφανή=138, ημιδιαφανή=158, διαφανή=270). Οι υπόλοιπες αναλύσεις (βλ. 3.2, 3.3, 3.4) έγιναν στο 78,8% των ζευγών (N=446, αδιαφανή=79, ημιδιαφανή=109, διαφανή=258), αφού απομακρύνθηκαν τα ζεύγη με εξοικείωση χαμηλότερη του 85% και τα ζεύγη με διαφανή ΚΛ και σημασιολογικά/ετυμολογικά άσχετο ουσιαστικό αντί για ΟΒ (π.χ. *οπλίζω/οπλή*, βλ. 2.1). Όσον αφορά τα αδιαφανή ζεύγη, δεν διαχωρίζουμε τα ετυμολογικά ζεύγη (π.χ. *οργανώνω/όργανο*) από τα μη ετυμολογικά (π.χ. *λαχανιάζω/λάχανο*), εφόσον σε πειραματικό επίπεδο έχουν την ίδια συμπεριφορά και αντιμετωπίζονται ως ενιαία κατηγορία (Rastle and Davis 2008).

3.1 ΣΔ και εξοικείωση

Η συσχέτιση ΣΔ και εξοικείωσης είναι συνολικά στατιστικά σημαντική ($r=0,220$, $p<0,001$).³ Ειδικότερα, η συσχέτιση ΣΔ και εξοικείωσης είναι αρνητική για τα αδιαφανή ζεύγη ($r=-0,203$, $p=0,017$) και θετική για τα διαφανή ζεύγη ($r=0,384$, $p<0,001$), ενώ δεν είναι σημαντική για τα ημιδιαφανή ζεύγη ($r=0,035$, $p=0,659$). Η ανάλυση διακύμανσης με παράγοντα τη ΣΔ και εξαρτημένη μεταβλητή την εξοικείωση είναι σημαντική (αδιαφανή 92,86(12,96), ημιδιαφανή 91,75(11,55), διαφανή 97,57(5,44), $F(2, 563)=22,033$, $p<0,001$, $\eta^2_p=0,073$). Ο έλεγχος *Bonferroni* έδειξε σημαντική διαφορά για τα διαφανή ζεύγη με τα αδιαφανή και τα ημιδιαφανή ζεύγη, αλλά όχι ανάμεσα στα αδιαφανή και στα ημιδιαφανή ζεύγη (αδιαφανή = ημιδιαφανή < διαφανή).

Παρατηρούμε ότι η συσχέτιση ΣΔ και εξοικείωσης αυξάνει, όσο απομακρυνόμαστε από το κέντρο προς τα δύο άκρα της κλίμακας ΣΔ. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η μεγαλύτερη εξοικείωση ενός ζεύγους διευκολύνει τη διχοτομική του κατάταξη, αφού ένα αδιαφανές ζεύγος με μεγαλύτερη εξοικείωση βαθμολογείται ως περισσότερο αδιαφανές (αρνητική συσχέτιση) και ένα διαφανές ζεύγος με μεγαλύτερη εξοικείωση βαθμολογείται ως περισσότερο διαφανές (θετική συσχέτιση).

3.2 ΣΔ και ΤΑ

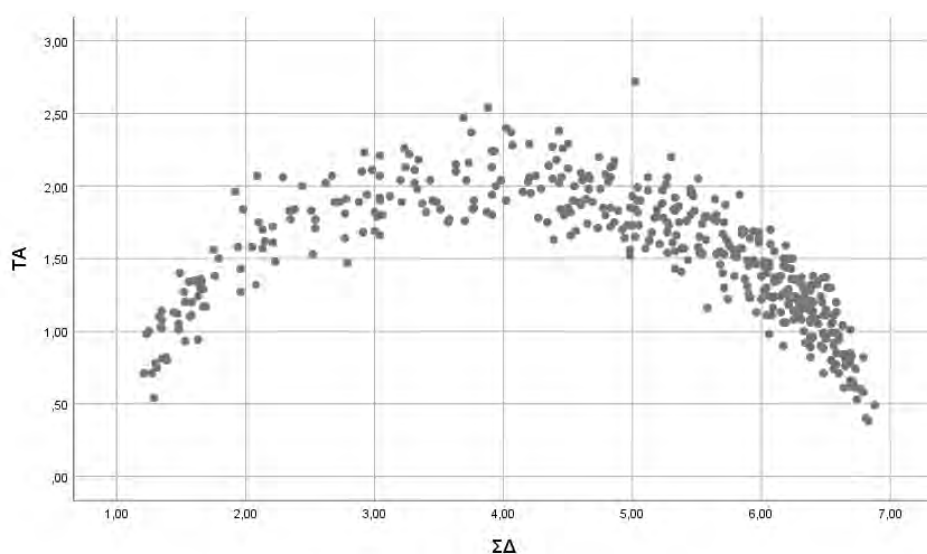
Η συσχέτιση ΣΔ και ΤΑ είναι συνολικά στατιστικά σημαντική ($r=-0,315$, $p<0,001$). Ειδικότερα, η συσχέτιση ΣΔ και ΤΑ είναι θετική για τα αδιαφανή ζεύγη ($r=0,875$, $p<0,001$) και αρνητική για τα διαφανή ζεύγη ($r=-0,869$, $p<0,001$), ενώ δεν είναι

³ Όλοι οι στατιστικοί έλεγχοι είναι δίπλευροι, με επίπεδο σημαντικότητας 95% ($\alpha=0,05$).

σημαντική για τα ημιδιαφανή ζεύγη ($r=-0,134$, $p=0,166$). Η ανάλυση διακύμανσης με παράγοντα τη ΣΔ και εξαρτημένη μεταβλητή την ΤΑ είναι σημαντική (αδιαφανή 1,44(0,412), ημιδιαφανή 1,98(0,207), διαφανή 1,34(0,384), $F(2, 443)=125,876$, $p<0,001$, $\eta^2_p=0,362$). Ο έλεγχος *Bonferroni* έδειξε σημαντική διαφορά για τα ημιδιαφανή ζεύγη με τα αδιαφανή και τα διαφανή ζεύγη, αλλά όχι ανάμεσα στα αδιαφανή και στα διαφανή ζεύγη (αδιαφανή = διαφανή < ημιδιαφανή).

Διαπιστώνουμε ότι η συσχέτιση ΣΔ και ΤΑ είναι υψηλού βαθμού για τα ακραία ζεύγη, ενώ απουσιάζει για τα ενδιάμεσα ζεύγη. Η ΤΑ στη βαθμολόγηση της ΣΔ είναι μεγαλύτερη για τα ημιδιαφανή ζεύγη, αλλά μικρότερη για τα αδιαφανή και διαφανή ζεύγη. Μάλιστα, η ΤΑ αυξάνει όσο πλησιάζουμε προς το μέσο της κλίμακας ΣΔ, ενώ μειώνεται συστηματικά όσο προσεγγίζουμε τα δύο άκρα (Γράφημα 2). Δηλαδή, η ΤΑ μικραίνει, όσο περισσότερο αδιαφανές είναι ένα αδιαφανές ζεύγος (θετική συσχέτιση) και όσο περισσότερο διαφανές είναι ένα διαφανές ζεύγος (αρνητική συσχέτιση). Συνεπώς, προκύπτει ότι οι συμμετέχοντες συμφωνούν περισσότερο στη βαθμολόγηση της ΣΔ για τα ακραία και λιγότερο για τα ενδιάμεσα ζεύγη.

Το εύρημα αυτό παραπέμπει σε μια διχοτομική θεώρηση της ΣΔ των ΚΛ, κατά την οποία οι ΚΛ αντιμετωπίζονται είτε ως διαφανείς (αποσυνθετικά) είτε ως αδιαφανείς (ολιστικά) (Marslen-Wilson et al. 1994, Schreuder and Baayen 1995). Αυτό συνεπάγεται ότι από ψυχογλωσσολογική σκοπιά οι ημιδιαφανείς ΚΛ δεν συνιστούν ιδιαίτερη, αυθύπαρκτη κατηγορία. Κατά την επεξεργασία τους, σε άλλους συμμετέχοντες υπερισχύει η αποσυνθετική διαδρομή και σε άλλους η ολιστική, με αποτέλεσμα μεγάλες ΤΑ στη βαθμολόγηση της ΣΔ.

Γράφημα 2 | Συνολική συσχέτιση ΣΔ και ΤΑ για τα ζεύγη λέξεων

3.3 ΣΔ και συχνότητα

Συνολικά, δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη ΣΔ των ζευγών και στη Σλημμ των ΚΛ ($r=-0,049$, $p=0,303$). Ειδικότερα, η συσχέτιση ΣΔ και Σλημμ ΚΛ δεν είναι σημαντική για τα αδιαφανή ζεύγη ($r=-0,152$, $p=0,180$), ούτε για τα ημιδιαφανή ζεύγη ($r=0,108$, $p=0,264$), ενώ για τα διαφανή ζεύγη είναι σημαντική και θετική μόνο στον παραμετρικό έλεγχο ($r_s=0,199$, $p=0,001$). Επίσης, η ανάλυση διακύμανσης με παράγοντα τη ΣΔ και εξαρτημένη μεταβλητή τη Σλημμ ΚΛ δεν είναι σημαντική ($F(2, 443)=0,492$, $p=0,612$).

Παρόμοια, δεν βρέθηκε συνολικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη ΣΔ των ζευγών και στη Σλημμ των OB ($r=-0,029$, $p=0,548$). Ειδικότερα, η συσχέτιση ΣΔ και Σλημμ OB δεν είναι σημαντική για τα αδιαφανή ζεύγη ($r=0,114$, $p=0,318$), ούτε για τα ημιδιαφανή ζεύγη ($r=-0,007$, $p=0,939$), ενώ για τα διαφανή ζεύγη είναι σημαντική και αρνητική ($r=-0,159$, $p=0,011$). Επίσης, η ανάλυση διακύμανσης με παράγοντα τη ΣΔ και εξαρτημένη μεταβλητή τη Σλημμ OB δεν είναι σημαντική ($F(2, 443)=0,017$, $p=0,983$).

Εν γένει, δεν εντοπίζονται επιδράσεις συχνότητας, πράγμα που έχει να κάνει με τον μεταγλωσσικό χαρακτήρα των δοκιμασιών βαθμολόγησης, δεδομένου του σημαντικού ρόλου της συχνότητας στην *online* επεξεργασία. Κάποιες ασθενείς επιδράσεις συχνότητας εντοπίζονται μόνο στα διαφανή ζεύγη, σε αντιδιαστολή προς τα αδιαφανή και ημιδιαφανή ζεύγη, διαφοροποίηση που θα μπορούσε να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της διχοτομικής προσέγγισης (δηλαδή, μορφολογική αποσύνθεση μόνο για τις διαφανείς ΚΛ).

3.4 ΣΔ και ΜΜΟικ

Η συσχέτιση ΣΔ και ΜΜΟικ ΚΛ συνολικά είναι στατιστικά σημαντική ($r=0,114$, $p=0,016$). Ειδικότερα, η συσχέτιση ΣΔ και ΜΜΟικ ΚΛ δεν είναι σημαντική για τα αδιαφανή ζεύγη ($r=0,113$, $p=0,320$), ούτε για τα διαφανή ζεύγη ($r=-0,044$, $p=0,482$), ενώ για τα ημιδιαφανή ζεύγη είναι σημαντική και θετική μόνο στον απαραμετρικό έλεγχο ($r_s=0,371$, $p<0,001$). Η ανάλυση διακύμανσης με παράγοντα τη ΣΔ και εξαρτημένη μεταβλητή το ΜΜΟικ ΚΛ είναι σημαντική (αδιαφανή 11,11(16,12), ημιδιαφανή 20,22(28,03), διαφανή 21,07(33,95), $F(2, 443)=3,407$, $p=0,034$, $\eta^2_p=0,015$). Ο έλεγχος *Bonferroni* έδειξε σημαντική διαφορά μόνο ανάμεσα στα αδιαφανή και διαφανή ζεύγη (αδιαφανή < διαφανή).

Συνολικά, δεν βρέθηκε σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη ΣΔ και στο ΜΜΟικ OB ($r=0,031$, $p=0,520$). Ειδικότερα, η συσχέτιση ΣΔ και ΜΜΟικ OB δεν είναι σημαντική για τα αδιαφανή ζεύγη ($r=0,058$, $p=0,613$), ούτε για τα διαφανή ζεύγη ($r=-0,049$, $p=0,438$), ενώ για τα ημιδιαφανή ζεύγη είναι σημαντική και θετική μόνο στον απαραμετρικό έλεγχο ($r_s=0,203$, $p=0,034$). Η ανάλυση διακύμανσης με παράγοντα τη ΣΔ και εξαρτημένη μεταβλητή το ΜΜΟικ OB δεν είναι σημαντική ($F(2, 443)=1,394$, $p=0,249$).

Βλέπουμε ότι δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές στο ΜΜΟικ ανάμεσα στις τρεις συνθήκες ΣΔ, αν και εύλογα το ΜΜΟικ τείνει να είναι μικρότερο για τα αδιαφανή ζεύγη. Περισσότερο φαίνεται να επιδρά το ΜΜΟικ (ΚΛ, OB) στα ημιδιαφανή ζεύγη, σε αντιδιαστολή με τα αδιαφανή και διαφανή ζεύγη. Υποθέτουμε ότι, όταν η σημασιολογική σχέση μεταξύ ΚΛ και OB είναι ανύπαρκτη (αδιαφανής) ή ξεκάθαρη (διαφανής), οι συμμετέχοντες δεν χρειάζεται να αξιοποιήσουν ιδιαίτερα το ΜΜΟικ κατά τη βαθμολόγηση της ΣΔ. Απεναντίας, όταν η σημασιολογική σχέση ΚΛ και OB είναι υπαρκτή αλλά ασθενής (ημιδιαφανής), οι συμμετέχοντες καταφεύγουν επικουρικά στο ΜΜΟικ, με αποτέλεσμα να βαθμολογούν ως περισσότερο σχετικά τα ημιδιαφανή ζεύγη με μεγαλύτερο ΜΜΟικ.

4 Συμμετέχοντες

Όλες οι αναλύσεις έγιναν στο σύνολο των συμμετεχόντων ($N=240$).

Δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση της ΣΔ με την ΤΑ ($r=-0,067$, $p=0,303$), την εξοικείωση ($r=0,002$, $p=0,977$), την ηλικία ($r=-0,083$, $p=0,203$), το έτος σπουδών ($r=-0,009$, $p=0,888$).

Όσον αφορά το φύλο, δεν βρέθηκαν σημαντικές διαφορές μεταξύ αντρών και γυναικών ούτε στη βαθμολόγηση της ΣΔ ($t(238)=0,937$, $p=0,350$), ούτε στην ΤΑ ($t(238)=-1,131$, $p=0,259$), ούτε στην εξοικείωση ($t(238)=0,395$, $p=0,693$).

Από την άλλη, όσον αφορά τον τύπο σχολής φοίτησης, βρέθηκε σημαντική διαφορά μεταξύ συμμετεχόντων θεωρητικών και πρακτικών σχολών στη βαθμολόγηση της ΣΔ, με τη ΜΤ να είναι υψηλότερη για τους συμμετέχοντες θεωρητικών σχολών (θεωρητική 4,54(0,625), πρακτική 4,37(0,583), $t(238)=2,212$, $p=0,028$, $d=0,29$). Σημαντική διαφορά βρέθηκε και ως προς την εξοικείωση, με τη ΜΤ να είναι υψηλότερη και πάλι για τους συμμετέχοντες θεωρητικών σχολών (θεωρητική 95,95(4,89), πρακτική 94,37(4,81), $t(238)=2,526$, $p=0,012$, $d=0,33$). Αντίθετα, δεν βρέθηκε σημαντική διαφορά στην ΤΑ ($t(238)=-0,472$, $p=0,637$). Τέλος, μια 2 X 2 παραγοντική ανάλυση διακύμανσης, με παράγοντες το φύλο και τον τύπο σχολής φοίτησης, δεν έδειξε σημαντική αλληλεπίδραση των δύο παραγόντων ούτε στη ΣΔ ($F(1, 236)=0,001$, $p=0,974$), ούτε στην ΤΑ ($F(1, 236)=0,667$, $p=0,415$), ούτε στην εξοικείωση ($F(1, 236)=0,140$, $p=0,709$).

Αντιλαμβανόμαστε ότι η παράμετρος του φύλου δεν διαφοροποιεί τους συμμετέχοντες, σε αντίθεση με τον τύπο σχολής φοίτησης, αφού οι συμμετέχοντες θεωρητικών σχολών βαθμολογούν υψηλότερα τη ΣΔ και είναι περισσότερο εξοικειωμένοι με τα ζεύγη των δοκιμασιών, συγκριτικά με τους συμμετέχοντες πρακτικών σχολών. Οι φοιτητές θεωρητικών σχολών βαθμολογούν υψηλότερα τη ΣΔ, αναγνωρίζοντας πιθανόν κάποιες σημασιολογικές σχέσεις που είναι «αόρατες» για τους φοιτητές πρακτικών σχολών. Η διαφοροποίηση αυτή φαίνεται εύλογη, εάν αναλογιστούμε την εκτενέστερη και εντατικότερη επαφή των φοιτητών θεωρητικών σχολών με τη συγχρονία και τη διαχρονία της ελληνικής γλώσσας.

5 Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, εξετάσαμε τη σχέση της ΣΔ με ορισμένες γλωσσικές και εξωγλωσσικές-κοινωνιογλωσσικές παραμέτρους, όσον αφορά τα μετονοματικά παράγωγα της ΚΝΕ. Τα δεδομένα αντλήθηκαν από τρεις μεταγλωσσικές δοκιμασίες βαθμολόγησης, όπου συνολικά χρησιμοποιήθηκαν 566 ζεύγη λέξεων και συμμετείχαν 240 φοιτητές του ΑΠΘ.

Οι στατιστικές αναλύσεις για τα ζεύγη λέξεων έδειξαν σημαντική συσχέτιση ΣΔ και εξοικείωσης, ο βαθμός της οποίας αυξάνει πλησιάζοντας τα άκρα της κλίμακας ΣΔ (αρνητική συσχέτιση στα αδιαφανή ζεύγη, θετική συσχέτιση στα διαφανή ζεύγη). Αντίθετα, η ΤΑ στη βαθμολόγηση της ΣΔ είναι μεγαλύτερη στο κέντρο της κλίμακας (ημιδιαφανή ζεύγη) και μειώνεται συστηματικά πλησιάζοντας τα άκρα (θετική συσχέτιση ΣΔ και ΤΑ στα αδιαφανή ζεύγη, αρνητική συσχέτιση στα διαφανή ζεύγη). Μεταξύ των τριών συνθηκών ΣΔ δεν βρέθηκαν σημαντικές διαφορές στο μέγεθος της συχνότητας, ενώ ασθενείς επιδράσεις συχνότητας εντοπίστηκαν μόνο στα διαφανή ζεύγη. Παρόμοια, οι τρεις συνθήκες δεν παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές ως προς το ΜΜΟικ, αν και τα αδιαφανή ζεύγη τείνουν να έχουν μικρότερο ΜΜΟικ ΚΛ, ενώ η θετική συσχέτιση ΣΔ και ΜΜΟικ αφορά περισσότερο τα ημιδιαφανή ζεύγη. Επομένως, σε μεταγλωσσικό επίπεδο, φαίνεται να προκρίνεται μια διχοτομική προσέγγιση της ΣΔ (Marslen-Wilson et al. 1994, Schreuder and Baayen 1995),

εφόσον αποκαλύπτονται αρκετά συστηματικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα ακραία (αδιαφανή, διαφανή) και στα ενδιάμεσα (ημιδιαφανή) ζεύγη.

Όσον αφορά τους συμμετέχοντες, οι στατιστικές αναλύσεις έδειξαν ότι το φύλο δεν επηρεάζει ούτε τη βαθμολόγηση της ΣΔ, ούτε την εξοικείωση. Αντίθετα, βρέθηκε σημαντική επίδραση του τύπου σχολής φοίτησης στη ΣΔ και την εξοικείωση, με τους συμμετέχοντες θεωρητικών σχολών να βαθμολογούν υψηλότερα τη ΣΔ και να είναι περισσότερο εξοικειωμένοι με τα ζεύγη λέξεων, σε σχέση με τους συμμετέχοντες πρακτικών σχολών. Το εύρημα αυτό υποβάλλει το αίτημα για έλεγχο των κοινωνιογλωσσικών παραμέτρων στην ψυχολογολογική έρευνα, υπενθυμίζοντας την ανάγκη για διευρυμένα και πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα (Baayen 2014).

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1992. «Η νεοελληνική παραγωγή κατά το μοντέλο της D. Corbin». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 13:505-526.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. Υπό έκδοση. «Μορφολογική οικογένεια λεξικών μονάδων». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 40.
- Andrews, Sally, and Steson Lo. 2013. “Is Morphological Priming Stronger for Transparent than Opaque Words? It Depends on Individual Differences in Spelling and Vocabulary.” *Journal of Memory and Language* 68(3):279-296.
- Baayen, R. Harald. 2014. “Experimental and Psycholinguistic Approaches.” Στο Rochelle Lieber and Pavol Štekauer (επιμ.), *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*, 95-117. Oxford: Oxford University Press.
- Diependaele, Kevin, Jonathan Grainger, and Dominiek Sandra. 2012. “Derivational Morphology and Skilled Reading: An Empirical Overview.” Στο Michael J. Spivey, Ken McRae, and Marc F. Joanisse (επιμ.), *The Cambridge Handbook of Psycholinguistics*, 311-332. Cambridge: Cambridge University Press.
- ΕΘΕΓ. 2019. *Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας*. Προσπελάστηκε 8 Δεκεμβρίου 2019. <http://hnc.ilsp.gr/>
- Feldman, Laurie Beth, and Matthew John Pastizzo. 2003. “Morphological Facilitation: The Role of Semantic Transparency and Family Size”. Στο R. Harald Baayen and Robert Schreuder (επιμ.), *Morphological Structure in Language Processing*, 233-258. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ford, Michael A., Matthew H. Davis, and William D. Marslen-Wilson. 2010. “Derivational Morphology and Base Morpheme Frequency.” *Journal of Memory and Language* 63:117-130.
- Gonnerman, Laura M., Mark S. Seidenberg, and Elaine S. Andersen. 2007. “Graded Semantic and Phonological Similarity Effects in Priming: Evidence for a Distributed Connectionist Approach to Morphology.” *Journal of Experimental Psychology: General* 136(2):323-345.
- Hay, Jennifer B., and R. Harald Baayen. 2005. “Shifting Paradigms: Gradient Structure in Morphology.” *Trends in Cognitive Sciences* 9(7):342-348.
- Jared, Debra, Olessia Jouravlev, and Marc F. Joanisse. 2017. “The Effect of Semantic Transparency on the Processing of Morphologically Derived Words: Evidence from Decision Latencies and Event-Related Potentials.” *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 43(3): 422-450.
- Kuperman, Victor, and Julie A. Van Dyke. 2011. “Individual Differences in Visual Comprehension of Morphological Complexity.” *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society* 33:1643-1648.

- Lieber, Rochelle. 2004. *Morphology and Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ΛΚΝ. 1998. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Marslen-Wilson, William D., Lorraine Komisarjevsky Tyler, Rachelle Waksler, and Lianne Older. 1994. "Morphology and Meaning in the English Mental Lexicon." *Psychological Review* 101(1):3-33.
- Rastle, Kathleen, and Matthew H. Davis. 2008. "Morphological Decomposition Based on the Analysis of Orthography." *Language and Cognitive Processes* 23(7/8):942-971.
- Schreuder, Robert, and R. Harald Baayen. 1995. "Modeling Morphological Processing." Στο Laurie Beth Feldman (επιμ.), *Morphological Aspects of Language Processing*, 131-154. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Schreuder, Robert, and R. Harald Baayen. 1997. "How Complex Simplex Words Can Be." *Journal of Memory and Language* 37:118-139.
- Ullman, Michael T., Ivy V. Estabrooke, Karsten Steinhauer, Claudia Broveto, Roumyana Pancheva, Kaori Ozawa, Kristen Mordecai, and Pauline Maki. 2002. "Sex Differences in the Neurocognition of Language." *Brain and Language* 83(1):141-143.
- Xu, Joe, and Marcus Taft. 2015. "The Effects of Semantic Transparency and Base Frequency on the Recognition of English Complex Words." *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 41(3):904-910.

Μέτρηση της προσβλητικότητας σε λέξεις του περιθωριακού λεξιλογίου της νέας ελληνικής: εκτιμώντας τα πρώτα αποτελέσματα

Γιώργος Ι. Ξυδόπουλος^{1,3} & Κατερίνα Χριστοπούλου^{2,3}

¹Πανεπιστήμιο Πατρών, ²Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,

³Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

gjxydo@upatras.gr, christopoulou.aikaterini@ac.eap.gr

Abstract

In this work we explore ways of measuring the degree of offensiveness carried by slang words in Modern Greek slang. We understand offensiveness as the fluctuation of the acceptability degree of slang elements in a given social setting and we have already examined offensiveness of MG taboo lexemes, by considering the influence of evaluative morphology and gender alteration on word forms. In this work we focus on the MG taboo lexemes per se. So, following similar studies for English we conducted a questionnaire-based survey in order to measure the offensiveness of MG lexemes that refer to different taboo topics such as sex, body parts, scatology, gender, race, age, religion, disabilities etc.

Keywords: Modern Greek slang vocabulary, taboo words, offensiveness, tabooeness

1 Περιθωριακό λεξιλόγιο και «προσβλητικότητα»

Με τον γενικό όρο περιθωριακό λεξιλόγιο (ΠΛ) αναφερόμαστε στο υποσύνολο του λεξιλογίου μίας γλώσσας που χρησιμοποιείται από συγκεκριμένους ομιλητές σε ανεπίσημες, κυρίως, περιστάσεις επικοινωνίας (Holmes 2016: 220-1). Ως γνωστόν, τα στοιχεία του ΠΛ χαρακτηρίζονται από χαμηλή τυπικότητα και μειωμένη κοινωνική αποδεκτότητα και χρησιμοποιούνται, μεταξύ άλλων, για να θίξουν, να προσβάλουν ή να αποδοκιμάσουν το πρόσωπο/στοιχείο αναφοράς (Χριστοπούλου 2016: 20, 56). Το σημασιακό αυτό χαρακτηριστικό που φέρουν τα στοιχεία του ΠΛ το ονομάζουμε «προσβλητικότητα», αποδίδοντας τους ισοδύναμους όρους της αγγλικής *offensiveness*¹ και *taboeness*².

Προφανώς ο βαθμός της προσβλητικότητας δεν είναι ίδιος για όλα τα στοιχεία του ΠΛ και δεν μπορεί να ερμηνευτεί με τον ίδιο τρόπο σε κάθε κοινωνικό πλαίσιο, δεδομένου ότι καθορίζεται και προκύπτει από κανόνες και από τη σχέση μεταξύ ομιλητή και συνομιλητή σε κάθε πλαίσιο και περίπτωση (Ljung 1984: 22-23, Locher and Watts 2005: 16, 29, Allan and Burrridge 2006: 27). Επίσης, ο βαθμός της προσβλητικότητας που φέρει μία λέξη/φράση μπορεί να διαφέρει και από άτομο σε άτομο, εφόσον η αξιολόγηση γίνεται με υποκειμενικά κριτήρια (Janschewitz 2008: 1070). Αναμφίβολα, περιθωριακές λέξεις/φράσεις που διαισθητικά μπορούν να θεωρηθούν προσβλητικές ή/και ενοχλητικές από όλους και στα περισσότερα, αν όχι σε όλα τα πλαίσια, είναι οι βωμολοχίες, οι ύβρεις, λέξεις που αναφέρονται στη γενετήσια πράξη και στα γεννητικά όργανα, ρατσιστικά επίθετα και άλλες προσβολές, με

¹ Ο Jay (1992) χρησιμοποιεί τον όρο *offensiveness* για να δηλώσει τον βαθμό που μία λέξη/φράση είναι μη αποδεκτή για τον συνομιλητή, με αποτέλεσμα να του προκαλεί αρνητικά συναισθήματα.

² Η Janschewitz (2008) χρησιμοποιεί τον όρο *taboeness* για να δηλώσει τη γενικότερη προσβολή που έχει/εκφράζει η χρήση ΠΛ. Ο όρος είναι συνώνυμος με τον όρο *offensiveness* του Jay (ό.π.).

διαφορετικό βαθμό αποδοχής (Mills 2003, Jay and Janschewitz 2008, Culpeper 2011 πρβλ.).

2 Παρουσίαση αποτελεσμάτων σχετικών ερευνών στο ΠΛ της αγγλικής

Έρευνες για τη μέτρηση του βαθμού προσβλητικότητας έχουν γίνει για το ΠΛ της αγγλικής από το 1978 έως το 2008 στην Αμερική.

2.1 Jay (1978)

Η έρευνα που διεξήγαγε ο Jay το 1978³ στη Μασαχουσέτη έγινε με έρευνα ερωτηματολογίου σε 49 συμμετέχοντες, 25 γυναίκες και 24 άνδρες. Όλοι ήταν φυσικοί ομιλητές της αγγλικής, προπτυχιακοί φοιτητές του Πανεπιστημίου της Μασαχουσέτης. Το ερωτηματολόγιο περιείχε λέξεις, φράσεις αλλά και ενέργειες, πράξεις δηλαδή, που μπορούν να γίνουν βιωματικές μαρτυρίες (π.χ. μαρτυρία συνουσίας). Αξιοποιήθηκαν 149 στοιχεία, ενώ ο τελικός αριθμός έφτανε τα 155, με κάποια στοιχεία εσκεμμένα να επαναλαμβάνονται. Η συλλογή των δεδομένων έγινε από το λεξικό της Dahlskog (1972)⁴, ένα λεξικό με άφθονο ΠΛ. Από τους συμμετέχοντες ζητήθηκε να αξιολογήσουν τη συχνότητα και την προσβλητικότητα των στοιχείων σε κλίμακα Likert, διαβαθμισμένη από το 1 έως το 9.

α/α	Στοιχείο ⁵	Τιμή ⁶
1.	murder (μαρτυρία δολοφονίας)	8,37
2.	rape (μαρτυρία βιασμού)	7,89
3.	acts of child abuse (πράξεις κακοποίησης παιδιών)	7,57
4.	masturbation (μαρτυρία αυνανισμού)	6,98
5.	<i>motherfucker</i>	6,94
6.	extreme violence (μαρτυρία ακραίας βίας)	6,90
7.	anal sex (μαρτυρία πρωκτικού σεξ)	6,86
8.	<i>cunt</i>	6,80
9.	<i>cocksucker</i>	6,53
10.	<i>cockteaser</i>	6,53

Πίνακας 1 | Τα πιο προσβλητικά στοιχεία (Jay 1978, ό.α. στον Jay 1992: 148-153)

Στον πίνακα 1 παραθέτουμε τα δέκα πιο προσβλητικά στοιχεία της αγγλικής, όπως προέκυψαν από την έρευνα του Jay. Οι συμμετέχοντες έκριναν ως πιο προσβλητική την πράξη/ενέργεια «μαρτυρία δολοφονίας» και ακολουθεί η «μαρτυρία βιασμού». Υψηλές τιμές έχουν, επίσης, μαρτυρίες για «κακοποίηση παιδιών» και για «αυνανισμό». Από τις λεξικές μονάδες (με πλάγια γράμματα) αυξημένη προσβλητικότητα εμφανίζει η λέξη *motherfucker*.

³ Βλ. Jay 1992: 145-157.

⁴ *The Dictionary of Contemporary and Colloquial Usage*.

⁵ Παραθέτουμε τη μέτρηση μόνο για τα 10 πιο προσβλητικά στοιχεία ώστε τα αποτελέσματα όλων των ερευνών να είναι ομοιογενή. Οι λέξεις του ΠΛ εμφανίζονται με πλάγια γράμματα.

⁶ Πρόκειται για τον Μ.Ο. ανδρών και γυναικών.

ΑΝΔΡΕΣ			ΓΥΝΑΙΚΕΣ	
α/α	Στοιχείο	Τιμή	Στοιχείο	Τιμή
1.	murder	8,08	murder	8,64
2.	acts of child abuse	7,46	rape	8,32
3.	rape	7,42	anal sex	7,76
4.	masturbation	6,63	acts of child abuse	7,68
5.	mortherfucker	6,42	oral sex (στοματικό σεξ)	7,64
6.	extreme violence	6,38	<i>mortherfucker</i>	7,44
7.	<i>cockteaser</i>	6,38	masturbation	7,40
8.	<i>cunt</i>	6,37	extreme violence	7,40
9.	<i>cocksucker</i>	6,13	<i>cunt</i>	7,20
10.	<i>fuck</i>	6,04	<i>cocksucker</i>	6,92

Πίνακας 2 | Μέτρηση προσβλητικότητας σε άνδρες και γυναίκες (Jay 1978, ό.α. στον Jay 1992: 148-153)

Από τα συγκριτικά αποτελέσματα ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες προκύπτει πως οι γυναίκες βαθμολογούν πιο αυστηρά ενώ, όπως φαίνεται στον πίνακα 2 και τα στοιχεία που βαθμολογούνται ως πιο προσβλητικά ανάμεσα στα δύο φύλα διαφέρουν.

2.2 Beers Fägersten (2007)

Δεύτερη ανάλογη έρευνα είναι αυτή της Beers Fägersten (2007) που έγινε με 60 άτομα, φυσικούς ομιλητές της αγγλικής, φοιτητές στο πανεπιστήμιο της Φλόριντα, 27 γυναίκες και 33 άνδρες, με μέση ηλικία 20 ετών. Το δείγμα ήταν αρκετά ανομοιογενές, καθώς συμμετείχαν άτομα διαφορετικών φυλών (π.χ. Λευκοί, Αφροαμερικανοί, Ινδιάνοι, Ασιάτες, Ισπανόφωνοι κ.ά.) και θρησκευμάτων (π.χ. Χριστιανοί, Καθολικοί, Εβραίοι, Προτεστάντες κ.ά.).

Η Beers Fägersten ερευνήσε την προσβλητικότητα των λέξεων: *ass*, *asshole*, *bastard*, *bitch*, *cunt*, *damn*, *dick*, *fuck*, *hell*, *motherfucker*, *nigger*, και *shit* τη συχνότητα χρήσης τους και το αν και σε ποιο βαθμό η αυξημένη ή μειωμένη συχνότητά τους μπορεί να επηρεάσει το βαθμό προσβλητικότητας (βλ. “swearing paradox”, Beers Fägersten 2007: 16). Η αξιολόγηση έγινε σε κλίμακα Likert, από το 1 έως το 10⁷.

α/α	Στοιχείο	Τιμή
1.	nigger	8,5
2.	cunt	6,6
3.	mortherfucker	5,9
4.	bitch	5,0
5.	fuck	5,0
6.	asshole	4,4
7.	bastard	4,3
8.	dick	4,1
9.	ass	3,2
10.	shit	3,1

Πίνακας 3 | Τα πιο προσβλητικά στοιχεία (Beers Fägersten 2007:19)

Όπως βλέπουμε και στον πίνακα 3 τον πιο υψηλό βαθμό προσβλητικότητας έχει ο ρατσιστικός χαρακτηρισμός *nigger*⁸, 8,5/10,0 και ακολουθούν λέξεις που σχετίζονται

⁷ Η Beers Fägersten δίνει τα αποτελέσματα με ένα δεκαδικό ψηφίο.

⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι στην έρευνα του Jay (1978) η λέξη *nigger* βαθμολογήθηκε με 5,53/9,00, δηλ. 2,21 από τους άντρες και 5,84 από τις γυναίκες, με σειρά κατάταξης 27 σε 149 στοιχεία.

με τα απόκρυφα μέρη του σώματος, π.χ. *cunt* με 6,6/10,0. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν οι μετρήσεις που δίνει η Beers Fägersten (2007: 23-4) ανά φύλο.

ΑΝΔΡΕΣ			ΓΥΝΑΙΚΕΣ	
α/α	Στοιχείο	Τιμή	Στοιχείο	Τιμή
1.	nigger	8,0	nigger	9,1
2.	cunt	5,1	cunt	8,3
3.	mortherfucker	5,0	mortherfucker	7,1
4.	fuck	4,4	bitch	6,3
5.	bitch	4,0	fuck	5,8
6.	dick	3,6	asshole	5,4
7.	asshole	3,6	bastard	5,3
8.	bastard	3,4	dick	4,7
9.	shit	2,8	ass	4,0
10.	ass	2,5	shit	3,4

Πίνακας 4 | Μέτρηση προσβλητικότητας σε άνδρες και γυναίκες (Beers Fägersten 2007:23)

Για τους άνδρες η λέξη με τον υψηλότερο βαθμό προσβλητικότητας είναι πάλι ο ρατσιστικός χαρακτηρισμός *nigger*, με 8,0/10,0, ενώ για τις γυναίκες η ίδια λέξη ξεπερνά το 9,0/10,0. Ενδιαφέρον έχει η λέξη *cunt* που για τους άνδρες δεν φαίνεται να βαθμολογείται ως ιδιαίτερα προσβλητική, με τιμή που αγγίζει το 5,0/10,0, ενώ αντίθετα για τις γυναίκες η ίδια λέξη εκτοξεύεται στο 8,3/10,0. Συνολικά, προκύπτει πως οι γυναίκες, συγκριτικά με τους άνδρες, κρίνουν ως πιο προσβλητικές τις υπό διερεύνηση λέξεις του ερωτηματολογίου.

2.3 Janschewitz (2008)

Η τρίτη έρευνα είναι της Janschewitz (2008), η οποία συγκρίνει λέξεις ταμπού (taboo words) με συναισθηματικά φορτισμένες (emotionally valenced words) και συναισθηματικά ουδέτερες λέξεις (emotionally neutral words). Η έρευνα έγινε με δείγμα 84 ατόμων, 50 γυναίκες και 34 άνδρες, φοιτητές του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια, φυσικούς ομιλητές της αγγλικής.

Το ερωτηματολόγιο της Janschewitz αποτελούνταν από δύο λίστες και 460 λέξεις, εκ των οποίων οι 92 ήταν λέξεις ταμπού, οι 184 συναισθηματικά φορτισμένες και οι 184 συναισθηματικά ουδέτερες. Οι λέξεις ταμπού αφορούσαν τη θρησκεία, τη σεξουαλικότητα, τις σωματικές απεκκρίσεις, τον ρατσισμό κ.τ.λ..

Οι συγκινησιακά φορτισμένες και οι συναισθηματικά ουδέτερες λέξεις του ερωτηματολογίου, που είχαν είτε θετική είτε αρνητική φόρτιση, συλλέχθηκαν από τη βάση δεδομένων ANEW⁹. Η αξιολόγηση έγινε σε κλίμακα Likert, από το 1 έως το 9, με δυνατότητα να προσθέσουν ή να αφαιρέσουν στοιχεία οι συμμετέχοντες, σύμφωνα με την κρίση τους.

α/α	Στοιχείο	Τιμή
1.	nigger	8,45
2.	buttfuck	7,91
3.	mortherfucker	7,75
4.	cocksucker	7,73
5.	fuck	7,50

⁹ Affective Norms for English Words (Bradley & Lang). Η βάση αυτή περιέχει στοιχεία του ΠΛ και πληροφορίες για την προσβλητικότητά τους.

6.	cunt	7,40
7.	fag	7,13
8.	chink	6,75
9.	blowjob	6,61
10.	pussy	6,60

Πίνακας 5 | Τα πιο προσβλητικά στοιχεία (Janschewitz 2008:1074)

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι λέξεις ταμπού συγκέντρωσαν τις υψηλότερες τιμές προσβλητικότητας, όπως φαίνεται και στον πίνακα 5. Ως πιο προσβλητική αναδείχθηκε και πάλι η ρατσιστική λέξη *nigger* με τιμή 8,45/9,00, όπως και στην έρευνα της Beers Fägersten (βλ. ενότητα 2.2). Η Janschewitz (2008) δεν παρουσιάζει τα αποτελέσματα ανά φύλο.

3 Έρευνα για το ΠΛ της ΝΕ

Η πιλοτική μας έρευνα¹⁰ για τη μέτρηση του βαθμού προσβλητικότητας σε λέξεις του ΠΛ της ΝΕ είναι ανάλογη με τις έρευνες που είδαμε στην ενότητα 2 για τα αγγλικά.

Σχετικές έρευνες δεν έχουν διεξαχθεί για τα ελληνικά και ως εκ τούτου δεν έχουμε στη διάθεσή μας τους αναγκαίους πόρους άντλησης διαβαθμισμένου λεξιλογίου, όπως π.χ. το ANEW (βλ. Janschewitz 2008). Επίσης, δεν υπάρχουν συγκριτικά στοιχεία για διαχρονική εξέταση των αυξομειώσεων της προσβλητικότητας, όπως στα αγγλικά από το 1978 έως το 2008.

Η έρευνά διεξάχθηκε σε δύο φάσεις. Στην α' φάση εξετάσαμε 90 λέξεις και αναλύσαμε συνολικά τα αποτελέσματα, με ανεξάρτητες μεταβλητές (π.χ. χώρα καταγωγή, θρήσκευμα κ.ά.). Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της α' φάσης, στη β' φάση απομονώσαμε τις 10 πιο προσβλητικές λέξεις και δώσαμε εκ νέου ερωτηματολόγια σε 100 συμμετέχοντες, ηλικίας 20-35 ετών, προκειμένου να επαληθεύσουμε την αξιοπιστία των αρχικών μας αποτελεσμάτων, ιδίως αναφορικά με τη μεταβλητή του φύλου και της ηλικίας.

3.1 Συμμετέχοντες

Οι πληροφορητές της α' φάσης της έρευνας ήταν 40 προ/μεταπτυχιακοί φοιτητές του Πανεπιστημίου Πατρών, 20 άνδρες και 20 γυναίκες, 18 - 26 ετών, με καταγωγή από την Ελλάδα (85%), την Αλβανία (10%) και την Κύπρο (5%). Το 90% είχε ως μητρική γλώσσα τα ελληνικά και το 10% τα αλβανικά. Το 47,5% των πληροφορητών κατοικούσε σε αστική περιοχή, το 35% σε ημιαστική και το 17,5% σε αγροτική περιοχή. Τέλος, σε σχέση με το θρήσκευμα, 85% των πληροφορητών δήλωσαν χριστιανοί ορθόδοξοι και 15% άθεοι.

Στη β' φάση εστίασαμε στις 10 πιο προσβλητικές λέξεις, διευρύνοντας το ηλικιακό φάσμα των πληροφορητών μας και εστιάζοντας μόνο στις ανεξάρτητες μεταβλητές φύλο και ηλικία. Στη β' φάση συμμετείχαν 50 άνδρες και 50 γυναίκες, ηλικίας 20-35 ετών. Μελετήσαμε τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου σε τρεις ηλικιακές ομάδες: 20-24, 25-29, 30-35, προκειμένου να εξάγουμε συμπεράσματα σε σχέση με το φύλο και την ηλικία.

¹⁰ Ευχαριστούμε θερμά τις φοιτήτριες Κωνσταντίνα Καρλή, Ευδοκία Ρεβίθη και Κατερίνα Θωμοπούλου για την πολύτιμη συνεισφορά τους στην έρευνά μας.

3.2 Μεθοδολογία

Στην α' φάση της έρευνας, δημιουργήσαμε ερωτηματολόγιο¹¹ με κατάλογο 90 λέξεων εκτός περικειμένου και η μέτρηση έγινε σε κλίμακα Likert από το 1 έως το 9. Καταγράψαμε τις ανεξάρτητες μεταβλητές του φύλου, της ηλικίας, της χώρας καταγωγής, του τύπου οικογενειακής κατοικίας, της μητρικής γλώσσας και του θρησκευματος. Μόνο η μεταβλητή του φύλου έδωσε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα.

Λόγω της μη ύπαρξης καταλόγου λέξεων διαβαθμισμένης προσβλητικότητας για τα ελληνικά, όπως το ANEW για τα αγγλικά, δημιουργήσαμε κατάλογο των πλέον καθιερωμένων (institutionalized) λέξεων ταμπού καταγράφοντας λήμματα από τα τρία σημαντικότερα μονόγλωσσα λεξικά μεσαίου μεγέθους της κοινής νέας ελληνικής: (α) *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (ΙΝΣ), (β) *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Γ. Μπαμπινιώτη) και (γ) *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* (Ακαδημίας Αθηνών).

Αρχικά, καταγράψαμε όλα τα λήμματα που έφεραν τον χαρακτηρισμό “χυδαίο” και “μειωτικό”. Στη συνέχεια, ελέγξαμε τη χρήση τους μέσω της πλατφόρμας *slang.gr*, του διαδικτυακού λεξικού *LexiSlang*¹² και του λεξικού *Index Maladictus: Το Βρωμολεξικό* (Πλατής 2014) τα οποία είναι και χρονικά τα πιο πρόσφατα έργα αναφοράς για το ΠΛ της ΝΕ. Κατόπιν, ελέγξαμε τη συχνότητα χρήσης των επιλεγμένων λέξεων μέσω των σωματών κειμένων “*Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας* (ΕΘΕΓ)” και “*Σώμα Ελληνικών Κειμένων*” (ΣΕΚ) και μέσω της πλατφόρμας Sketch Engine, προκειμένου να επαληθεύσουμε τον βαθμό καθιέρωσής τους.

Το ερωτηματολόγιο περιείχε μόνο βασικές λέξεις και όχι παράγωγες (π.χ. λεξικοποιημένα σμικρυντικά). Επίσης, στην τελική μας λίστα διατηρήθηκαν μόνο όσες λέξεις είχαν την υψηλότερη συχνότητα και εν τέλει ήταν και καθιερωμένες στο λεξικό απόθεμα. Έτσι, καταλήξαμε σε έναν κατάλογο με 90 λέξεις, τις οποίες βαθμολόγησαν οι συμμετέχοντες ως προς την προσβλητικότητά τους από το 1 έως το 9.

Στη β' φάση επιλέξαμε να εστιάσουμε στις 10 πιο προσβλητικές λέξεις όπως προέκυψαν από την α' φάση και να ζητήσουμε από τους συμμετέχοντες να τις βαθμολογήσουν από το 1 έως το 9. Στη φάση αυτή διευρύνουμε το ηλικιακό φάσμα των πληροφορητών μας σε 20-35 ετών, με 50 άνδρες και 50 γυναίκες. Μελετήσαμε τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου σε τρεις ηλικιακές ομάδες, ανάλογα με την ηλικία (20-24, 25-29, 30-35), προκειμένου να εξαγάγουμε συμπεράσματα σε σχέση με το φύλο και την ηλικία.

¹¹ Επιλέξαμε να αξιοποιήσουμε ερωτηματολόγια, καθώς θεωρούμε πως αποτελούν μία άμεση μέθοδο για την μέτρηση της προσβλητικότητας σε λέξεις του ΠΛ. Ωστόσο, δεν ακολουθήσαμε τη λογική της Beers Fägersten (2007), που υποστηρίζει πως οι λέξεις πρέπει να ερευνώνται και ενταγμένες σε περικείμενο, διότι όπως η ίδια παραδέχεται η προσέγγιση αυτή δεν προσέδωσε κάτι στην ποιότητα των αποτελεσμάτων της. Ακολουθήσαμε τη λογική των ερευνών του Jay (1978) και της Janschewitz (2008) και αρκεστήκαμε σε κατάλογο λέξεων εκτός περικειμένου θεωρώντας ότι η προσβλητικότητα ενός στοιχείου αποτελεί σημαντικό χαρακτηριστικό του και ανιχνεύεται καλύτερα και αμεσότερα χωρίς την επίδραση του περικειμένου. Με άλλα λόγια, μας ενδιέφερε να αποτυπώσουμε την κατά το δυνατόν αυτόματη αντίδραση των πληροφορητών στη θέαση της κάθε λέξης, ώστε να μετρήσουμε τον βαθμό προσβλητικότητάς της, χωρίς επιρροές από το περικείμενο.

¹² Διαθέσιμο στο: <http://lexislang.neurolingo.gr/>.

3.3 Αποτελέσματα

3.3.1 Α' φάση

Τα αποτελέσματα της α' φάσης έδειξαν πως οι λέξεις *βίζιτα* και *αρχίδι* βαθμολογήθηκαν με τον υψηλότερο βαθμό στο σύνολο των πληροφορητών (40 συμμετέχοντες). Εντύπωση μας προκάλεσε η πρωτιά της λέξης *βίζιτα* στη μέτρηση της προσβλητικότητας. Συγκριτικά με τα αποτελέσματα που είδαμε νωρίτερα από την αγγλική (βλ. ενότητα 2) ίσως, θα περιμέναμε σε αυτή τη θέση κάποιον ρατσιστικό χαρακτηρισμό (π.χ. *πούστης*, *αδερφή*) ή κάποιον όρο που σχετίζεται πιο άμεσα με το σεξ ή τα απόκρυφα μέρη του σώματος (π.χ. *ψωλή*).

Α' Φάση		
α/α	Στοιχείο	Τιμή
1.	βίζιτα	6,97
2.	αρχίδι	6,90
3.	πουτάνα	6,82
4.	τσούλα	6,80
5.	καριόλης/-α/-ικο	6,57
6.	πούστης	6,55
7.	ψωλή	6,52
8.	φασίστας	6,40
9.	βρόμα	6,37
10.	αδερφή	6,37

Πίνακας 6 | Τα πιο προσβλητικά στοιχεία του ΠΛ της ΝΕ (α' φάση)

Στον πίνακα 6 βλέπουμε τις μετρήσεις που προέκυψαν για τις 10 πιο προσβλητικές λέξεις από τους 40 συμμετέχοντες, ηλικίας 18-26. Ως πιο προσβλητική χαρακτηρίστηκε η λέξη *βίζιτα*, ακολουθούν χαρακτηρισμοί (*αρχίδι*, *πουτάνα*, *πούστης*) και λέξεις που αναφέρονται στα μέρη του σώματος (*αρχίδι*, *ψωλή*).

ΑΝΔΡΕΣ			ΓΥΝΑΙΚΕΣ	
α/α	Στοιχείο	Τιμή	Στοιχείο	Τιμή
1.	αδερφή	6,55	τσούλα	8,30
2.	βίζιτα	6,25	πουτάνα	7,90
3.	φασίστας	6,25	αρχίδι	7,85
4.	βρόμα	6,10	βίζιτα	7,70
5.	αρχίδι	5,95	ψωλή	7,65
6.	βρομιάρης/-α/-ικο	5,85	καριόλης/-α/-ικο	7,45
7.	πούστης	5,85	πούστης	7,25
8.	πουτάνα	5,75	πούτσος	7,05
9.	καριόλης/-α/-ικο	5,70	καυλί	6,95
10.	μπάσταρδος	5,70	μουνί	6,90

Πίνακας 7 | Μέτρηση προσβλητικότητας σε άνδρες και γυναίκες (α' φάση)

Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα μεταξύ ανδρών και γυναικών (πίνακας 7) βλέπουμε πως τα στοιχεία και οι τιμές ανάμεσα στα δύο φύλα διαφέρουν. Επίσης, παρατηρούμε πως οι γυναίκες βαθμολογούν αυστηρότερα (βλ. 8,30/9,00), σε σχέση με τους άνδρες (βλ. 6,55/9,00), οι οποίοι φαίνεται να βαθμολογούν λιγότερο αυστηρά (διαφορά πάνω από μία μονάδα).

3.3.2 Β' φάση

Στη β' φάση της έρευνας οι τιμές φαίνεται να κυμαίνονται περίπου στο ίδιο εύρος με την α' φάση. Στον πίνακα 8 παραθέτουμε τα συγκεντρωτικά αποτελέσματα της β' φάσης σε νέους 20-35 ετών. Ως πιο προσβλητική βαθμολογήθηκε η λέξη *πουτάνα* (7,50/9,00) και ακολουθεί η λέξη *φασίστας* (6,80/9,00). Μικρό βαθμό προσβλητικότητας έχουν οι λέξεις *βρόμα* και *αδερφή*, με διαφορά στη μέτρηση περίπου δύο μονάδων από τις πρώτες.

Β' Φάση		
α/α	Στοιχείο	Τιμή
1.	πουτάνα	7,48
2.	φασίστας	6,80
3.	τσούλα	6,74
4.	πούστης	6,54
5.	βίζιτα	6,45
6.	καριόλης/-α/-ικο	6,29
7.	αρχίδι	6,03
8.	ψωλή	5,92
9.	βρόμα	5,63
10.	αδερφή	5,15

Πίνακας 8 | Τα πιο προσβλητικά στοιχεία του ΠΛ της ΝΕ (β' φάση, συγκεντρωτικά)

Οι άνδρες, ηλικίας 20-35, τοποθετούν στην πιο υψηλή θέση τη λέξη *πουτάνα* (7,32/9,00), ακολουθούν οι λέξεις *φασίστας* (7,00/9,00) και *πούστης* (6,40/9,00). Στις τελευταίες θέσεις βρίσκονται οι λέξεις *αδερφή* και *ψωλή*, με μεγάλη διαφορά από τις πρώτες (5,05/9,00). Αξίζει, επίσης, να επισημάνουμε πως οι άντρες, ηλικίας 30-35, έδωσαν πιο υψηλούς βαθμούς¹³. γεγονός που δείχνει τη συντηρητικότερη στάση τους συγκριτικά με τους νεότερους σε ηλικία συμμετέχοντες στο δείγμα μας (4,87-7,00/9,00 για 20-25 και 5,47-7,82/9,00 για 30-35). Στην περίπτωση των γυναικών, οι τιμές είναι σε υψηλότερα επίπεδα, συγκριτικά με τους άνδρες, όπως ήταν αναμενόμενο και είδαμε και νωρίτερα στις έρευνες των Jay (1978) και Beers-Faegersten (2007).

ΑΝΔΡΕΣ			ΓΥΝΑΙΚΕΣ	
α/α	Στοιχείο	Τιμή	Στοιχείο	Τιμή
1.	πουτάνα	7,31	πουτάνα	7,66
2.	φασίστας	7,03	τσούλα	7,08
3.	πούστης	6,45	καριόλης/-α/-ικο	6,96
4.	τσούλα	6,41	ψωλή	6,80
5.	βίζιτα	6,17	βίζιτα	6,74
6.	καριόλης/-α/-ικο	5,63	πούστης	6,64
7.	αρχίδι	5,66	φασίστας	6,58
8.	βρόμα	5,52	αρχίδι	6,40
9.	αδερφή	5,10	βρόμα	5,74
10.	ψωλή	5,04	αδερφή	5,20

Πίνακας 9 | Μέτρηση προσβλητικότητας σε άνδρες και γυναίκες (β' φάση)

Υψηλό βαθμό προσβλητικότητας έχουν για τις γυναίκες προσβλητικοί για εκείνες χαρακτηρισμοί, όπως *πουτάνα* (7,66/9,00) και *τσούλα* (7,08/9,00), ενώ ψηλά στη λίστα βρίσκεται και η λέξη *καριόλης/-α/-ικο* (6,96/9,00). Οι υψηλοί βαθμοί των γυναικών και

¹³ Λόγω έλλειψης χώρου δεν παραθέτουμε εδώ τα δεδομένα ανά ηλικιακή ομάδα.

σε αυτή τη φάση της έρευνας δείχνουν πως οι γυναίκες βαθμολογούν αυστηρότερα από τους άνδρες. Επίσης, και στην περίπτωση των γυναικών, ηλικίας 30-35, παρατηρούμε τους υψηλότερους βαθμούς (5,60-7,40/9,00 για 20-25 και 6,00-8,00/9,00 για 30-35), όπως είδαμε και πριν στην περίπτωση των ανδρών της ίδιας ηλικιακής ομάδας. Το γεγονός αυτό δείχνει τη συντηρητικότερη στάση των μεγαλύτερων σε ηλικία ομιλητών απέναντι στο ΠΛ, ανεξαρτήτως φύλου.

4 Συγκρίνοντας τις έρευνες ΠΛ αγγλικής και ελληνικής

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των αποτελεσμάτων, θεωρούμε χρήσιμο να δούμε συγκριτικά τα κύρια ευρήματα της έρευνας για το ΠΛ της ΝΕ με εκείνα αντίστοιχων ερευνών για το ΠΛ της αγγλικής (Jay 1978, Beers-Faegersten 2007, Janschewitz 2008), εφόσον δεν διαθέτουμε συγκριτικά στοιχεία από άλλες έρευνες για τα ΝΕ.

Λέξεις ΑΠ Αγγλικής	Jay (1978)			Beers-Fägersten (2007)			Jansche witz (2008)	Λέξεις ΠΛ ΝΕ	Πιλοτική έρευνα για τα ΝΕ		
	M.O.	A	Γ	M.O.	A	Γ	M.O.		M.O. ¹⁴	A	Γ
ass	3,10	3,17	3,04	3,2	2,5	4,0		κόλος	3,72	4,01	3,43
asshole	4,18	4,79	3,60	4,4	3,6	5,4		μαλάκας	4,70	4,28	5,12
bastard	3,76	3,92	3,60	4,3	3,4	5,3		μπάσταρδος	6,17	5,70	6,65
bitch	4,06	4,42	3,72	5,0	4,0	6,3		σκύλα	5,45	5,65	5,25
								βίζιτα	6,97	6,25	7,70
chink	4,57	5,04	4,12				6,75				
cocksucker	6,53	6,13	6,92				7,73				
cunt	6,80	6,37	7,20	6,6	5,1	8,3	7,40	μουνί	5,57	4,25	6,90
dick	5,29	5,00	5,56	4,1	3,6	4,7		πούτσος	5,57	4,10	7,05
fag	3,82	5,25	2,44				7,13	πούστης	6,55	5,85	7,25
								φασίστας	6,40	6,25	6,55
fuck	6,39	6,04	6,72	5,0	4,4	5,8	7,50	γαμώ	5,65	4,75	6,55
motherfucker	6,94	6,42	7,44	5,9	5,0	7,1	7,75	καριόλης	6,57	5,70	7,45
nigger	5,53	5,21	5,84	8,5	8,0	9,1	8,45				
whore	5,45	5,79	5,12					πουτάνα	6,82	5,75	7,90

Πίνακας 10 | Συγκριτικά αποτελέσματα ερευνών για το αγγλικό και ελληνικό ΠΛ

Όπως προκύπτει από τον παραπάνω συγκριτικό πίνακα 10 δεν υπάρχουν μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ των ευρημάτων των τεσσάρων ερευνών. Σε όλες τις έρευνες, ψηλά στη λίστα με τις πιο προσβλητικές λέξεις εμφανίζονται αυτές που αναφέρονται στο σεξ, στις σεξουαλικές προτιμήσεις και στα απόκρυφα μέρη του σώματος.

Παρότι η λέξη *nigger* στα αμερικανικά αγγλικά σημείωσε την υψηλότερη προσβλητικότητα (5,53/9,00-9,1/10,0), στην πιλοτική μας έρευνα καμιά λέξη που αναφέρεται σε φυλετικές διακρίσεις δε σημείωσε αντίστοιχη υψηλή προσβλητικότητα. Ενδιαφέρον όμως έχει η λέξη *φασίστας* που βαθμολογήθηκε υψηλά από τους άντρες και από τις γυναίκες του δείγματος. Τέλος, όπως είδαμε και με τις έρευνες της αγγλικής, και στην περίπτωση της ελληνικής, οι γυναίκες βαθμολογούν πιο αυστηρά την προσβλητικότητα συγκριτικά με τους άνδρες.

¹⁴ Προκειμένου να γίνει σύγκριση με τις ισοδύναμες λέξεις της αγγλικής, εδώ παραθέτουμε τον M.O. των αποτελεσμάτων της έρευνάς μας από την α' φάση.

5 Συμπεράσματα

Από την πιλοτική έρευνα που διεξαγάγαμε στο ΠΛ της ΝΕ προέκυψε πως και στην περίπτωση της ελληνικής πιο προσβλητικές θεωρούνται λέξεις που αφορούν άμεσα ή έμμεσα το σεξ, τις σεξουαλικές προτιμήσεις, τη συμπεριφορά και τα απόκρυφα μέρη του σώματος. Στην α' φάση, σε σύνολο 40 πληροφορητών ηλικίας 18-26 ετών ως πιο προσβλητικές βαθμολογήθηκαν οι λέξεις *βίζιτα* και *φασίστας* (ενότητα 3.3.1). Στη β' φάση, που εστίαζε στη διάκριση των δύο φύλων, η λέξη *πουτάνα* αξιολογήθηκε ως η πιο προσβλητική από τις γυναίκες, συγκεντρώνοντας παράλληλα υψηλή τιμή και από τους άνδρες. Για τους άνδρες συμμετέχοντες, 25-35, ως πιο προσβλητική βαθμολογήθηκε η λέξη *φασίστας* (ενότητα 3.3.2). Σύμφωνα με τις μετρήσεις, η στάση των γυναικών είναι συντηρητικότερη απέναντι στο ΠΛ, καθώς οι γυναίκες πληροφορητές βαθμολόγησαν αυστηρότερα, συγκριτικά με τους άνδρες στην έρευνα, όπως συνέβη και σε αντίστοιχες έρευνες της αγγλικής (ενότητα 2). Επίσης, διαφορές εντοπίσαμε και στις τρεις ηλικιακές ομάδες, οι νεότεροι, άντρες και γυναίκες, ηλικίας 20-24, φαίνεται να αντιμετωπίζουν λιγότερο συντηρητικά το ΠΛ, αφού βαθμολόγησαν λιγότερο αυστηρά τις περισσότερες από τις περιθωριακές λέξεις. Απεναντίας, οι συμμετέχοντες ηλικίας 30-35 βαθμολόγησαν αυστηρότερα (ενότητα 3.3.2). Τέλος, από την έρευνα προέκυψε πως οι λιγότερο προσβλητικές λέξεις της ΝΕ είναι εκείνες που αναφέρονται στο θρήσκευμα, την καταγωγή, τις σωματικές ή τις νοητικές αναπηρίες· με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις αρχές και πεποιθήσεις της ελληνικής κοινωνίας.

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της πιλοτικής μας έρευνας προετοιμάζουμε έρευνα σε μεγαλύτερο δείγμα, ώστε να εκτιμήσουμε την επίδραση της ηλικίας αλλά και άλλων ανεξάρτητων μεταβλητών στον προσδιορισμό του βαθμού προσβλητικότητας των λέξεων του ΠΛ της ΝΕ.

Βιβλιογραφία

- Allan, Keith, and Kate Burridge. 2006. *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beers-Fägersten, Kristy. 2007. "Swear Word Offensiveness." *Saarland Working Papers in Linguistics (SWPL)* 1:14-37.
- Christopoulou, Katerina, George J. Xydopoulos, and Anastasios Tsangalidis. 2017. "Grammatical Gender and Offensiveness in Modern Greek Slang Vocabulary." *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics Vol. 1 (ICGL 12)*, Berlin, 291-305.
- Culpeper, Jonathan. 2011. "Impoliteness: Using Language to Cause Offence." *Studies in Interactional Sociolinguistics* 28. Cambridge: Cambridge.
- Dahlsgog, Helen, ed. 1972. *A Dictionary of Contemporary and Colloquial Usage*. New York: Avenel Books.
- Holmes, Janet. 2016. *An Introduction to Sociolinguistics* (4th Edition). London /New York: Longman.
- Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. 1998. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Janschewitz, Kristin. 2008. "Taboo, Emotionally Valanced, and Emotionally Neuter Word Norms." *Behavior Research Methods* 40(4):1065-1074.

- Jay, Timothy, and Kristin Janschewitz. 2008. "The Pragmatics of Swearing." *Journal of Politeness Research* 4:267-288.
- Jay, Timothy. 1992. *Cursing in America: A Psycholinguistic Study of Dirty Language in the Courts, the Movies, in the Schoolyards, and on the Streets*. Philadelphia: John Benjamins.
- Ljung, Magnus. 1984. *Om Svordomar i Svenskan, Engelskan, och Arton Andra Språk*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Locher, Miriam, and Richard Watts, 2005. "Politeness Theory and Relational Work." *Journal of Politeness Research* 1:9-33.
- Mills, Susan. 2003. *Gender and Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 1998/2005. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Πλατής, Νίκος. 2014. *Index Maladictus, Το Βρωμολεξικό*. Αθήνα: Οι εκδόσεις των συναδέλφων.
- Xydopoulos, J. George, and Katerina Christopoulou. 2011. "The Morphological Processes of Diminution and Augmentation in Modern Greek Slang." Paper presented at the 10th International Conference on Greek Linguistics, Democritus University of Thrace, Komotini, September 1- 4.
- Χριστοπούλου, Κατερίνα. 2016. "Μια Λεξικολογική Προσέγγιση στο Περιθωριακό Λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής." Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Χαραλαμπίκης, Χρήστος. 2014. *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Ακαδημία Αθηνών.

Η αξιοποίηση της γλωσσικής ποικιλότητας στην εκπαίδευση: Από τη θεωρία στη διδακτική πράξη

Οικονομάκου Μαριάνθη
ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
oikonomakou@aegean.gr

Abstract

The aim of the study is to explore the position of language variation in the Greek primary school and the effectiveness of teaching practices aspiring to familiarizing students with different varieties in the classroom. Although the newest L1 Curriculum for language teaching in compulsory education focuses on the critical approach of a wide range of text genres and social and cultural contexts, the geographical varieties and sociolects of Greek appear to remain marginalized and are sometimes stigmatized. This research, drawing on the teaching actions carried out by students during their practicum, in cooperation with teachers-mentors in school units, has a dual objective: (a) to identify the difficulties of implementation teaching practices focusing on the critical understanding and the sociocultural dimension of linguistic variation and, (b) to lay out proposals that could contribute to the cultivation of the critical linguistic awareness of the learning community.

Λέξεις-κλειδιά: γλωσσική διδασκαλία, διδακτικές πρακτικές, γλωσσική ποικιλότητα, κριτικός γραμματισμός

1 Εισαγωγή

Στόχος της μελέτης είναι η διερεύνηση του βαθμού αξιοποίησης της έννοιας της *γλωσσικής ποικιλότητας* στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε θεωρητικό και κυρίως σε εφαρμοσμένο επίπεδο. Με σημείο αναφοράς, αρχικά, το πλαίσιο αρχών που καθορίζεται από τα υφιστάμενα Προγράμματα Σπουδών (ΔΕΠΠΣ 2003· ΠΣ 2011)¹ και τα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού, επιδιώκεται ο προσδιορισμός της θέσης που καταλαμβάνει η ποικιλότητα, σε όλο της το φάσμα, στη στοχοθεσία και στις προτεινόμενες διδακτικές πρακτικές, ώστε να ανιχνευτεί ο τρόπος νοηματοδότησης των διαφορετικών γλωσσικών ποικιλιών στη σχολική τάξη. Η συγκριτική ανάλυση των θεσμικών κειμένων καταδεικνύει πως, αν και η παιδαγωγική του κριτικού γραμματισμού, όπως ορίζεται από το νεότερο ΠΣ (2011), προωθεί συστηματικά πρακτικές που στοχεύουν στην απόκτηση, από μέρους των μαθητών/τριών, κριτικής επίγνωσης της κοινωνικής-σημειωτικής λειτουργίας διαφορετικών κειμενικών ειδών και χρήσεων της γλώσσας (Αρχάκης, Φτερνιάτη και Τσάμη, 2015: 81· Fairclough 1992), τα δεδομένα που αντλούνται από την εκπαιδευτική πραγματικότητα δεν είναι τόσο ενθαρρυντικά.

Οι κοινωνικές και γεωγραφικές ποικιλίες (Ντίνας 2013: 267· Δελβερούδη 2001) παραμένουν περιθωριοποιημένες κατά τη διδασκαλία, υπό το βάρος της πρότυπης γλώσσας, και ενίοτε στιγματίζονται ή αντιμετωπίζονται περιπαιχτικά. Η εφαρμογή, συνεπώς, προγραμμάτων κριτικών γραμματισμών προϋποθέτει την αναθεώρηση παγιωμένων αντιλήψεων για το περιεχόμενο και τη στόχευση της γλωσσικής διδασκαλίας, την

¹ Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών της Ελληνικής Γλώσσας για το Δημοτικό Σχολείο (εφεξής ΔΕΠΠΣ). 2003. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/>
Πρόγραμμα Σπουδών για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας και της Λογοτεχνίας στο Δημοτικό Σχολείο (εφεξής ΠΣ). 2011. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. <http://ebooks.edu.gr/new/ps.php>

ουσιαστικότερη ενημέρωση των εκπαιδευτικών για ζητήματα γλωσσικής ετερότητας και την περαιτέρω εξοικείωση των μαθητών/τριών με λιγότερο παραδοσιακές ή γραμματικοκεντρικές μορφές διδασκαλίας.

2 Πλαίσιο υλοποίησης της έρευνας

Ως προς τη μεθοδολογία της, η μελέτη αποτελεί συνέχεια τμηματικών ερευνών για διαφορετικές πτυχές του διδακτικού σχεδιασμού του γλωσσικού μαθήματος στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και εδράζεται στον χώρο της αρχικής εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών που συνιστά ένα πολύ δυναμικό ερευνητικό πεδίο (Οικονομάκου 2017: 590), καθώς λειτουργεί ως εργαλείο διδακτικού μετασχηματισμού και μεθοδολογικής ανανέωσης, διασύνδεει την ακαδημαϊκή γνώση με τη διδακτική πράξη και συγκροτεί δρώσες κοινότητες εκπαιδευτικών, υποψηφίων και εν ενεργεία εποπτών-συμβούλων.

Στην έρευνα έλαβαν μέρος 142 τελειόφοιτοι φοιτητές/τριες του ΠΤΔΕ στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου που, σε συνεργασία με μάχιμους εκπαιδευτικούς, σχεδίασαν και υλοποίησαν κατά το ακαδημαϊκό έτος 2018-9 πρακτικές κριτικού γραμματισμού σε σχολικές μονάδες της πόλης της Ρόδου. Τα ερευνητικά δεδομένα αντλήθηκαν από τις εργασίες αναστοχασμού που καταθέτει το σύνολο των ασκούμενων. Σε αυτές περιλαμβάνεται η παρουσίαση και αξιολόγηση των διδακτικών δράσεων και αποκρυσταλλώνονται συμπεράσματα που εξάγονται από: (α) τα ατομικά ερωτηματολόγια παρακολούθησης των διδασκαλιών, (β) τις διαδικασίες ανατροφοδότησης που λαμβάνουν οι ασκούμενοι/ες κατά τη διενέργεια μικροδιδασκαλιών στο στάδιο της προετοιμασίας, (γ) τις κριτικές παρατηρήσεις που καταγράφονται κατά τη διάρκεια συμβουλευτικών συναντήσεων με τους επιστημονικά υπευθύνους/ες και ακολούθως με τους επόπτες/τριες στις σχολικές μονάδες, και (δ) τα αξιολογικά φύλλα που συμπληρώνονται από τους ασκούμενους/ες μετά το πέρας κάθε διδασκαλίας.

3 Η θέση της γλωσσικής ποικιλότητας στα Προγράμματα Σπουδών

Η αναγκαιότητα και ο βαθμός αξιοποίησης της γλωσσικής ποικιλότητας στη σχολική τάξη σηματοδοτείται από την καθιέρωση του *κριτικού γραμματισμού* ως βασικής γλωσσοδιδασκτικής προσέγγισης στα νεότερα ΠΣ για τη διδασκαλία της γλώσσας (ΠΣ, 2011· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2014: 95). Εκτός έτσι από την ανάπτυξη των επικοινωνιακών δεξιοτήτων των μαθητών/τριών, αυτό που επιδιώκεται είναι η προώθηση μιας διαφορετικής αντίληψης για τη γλώσσα και τη διδασκαλία της. Βάσει του κριτικού γραμματισμού, *κάθε πολιτισμικό προϊόν (και στην περίπτωσή μας η γλώσσα και η λογοτεχνία), προσεγγίζεται μαθησιακά ως ένα πολυεπίπεδο αποτέλεσμα ιδεολογικών, κοινωνικών και τεχνολογικών διεργασιών, οι οποίες στο πλαίσιο της παιδαγωγικής του κριτικού γραμματισμού είναι –και πρέπει να είναι– διερευνήσιμες*» (ΠΣ, 2011: 7).

Επιδιώκεται έτσι η περαιτέρω ένταξη στη μαθησιακή διαδικασία κειμένων, προφορικών, γραπτών ή υβριδικών, με τα οποία οι μαθητές/τριες έρχονται σε επαφή στην καθημερινότητά τους (Kress 2010). Τα κείμενα αυτά, που εναρμονίζονται με τα ιδιαίτερα κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά και τα ενδιαφέροντά τους, δεν εξετάζονται μόνο με βάση αμιγώς επικοινωνιακές παραμέτρους αλλά λογίζονται «*ως ενδείκτες κοινωνικών παραμέτρων και ως μηχανισμοί δόμησης ταυτοτήτων, ιδεολογιών, στάσεων και συμπεριφορών*» (ΠΣ, 2011: 8) αναπαράγοντας συγκεκριμένες οπτικές του κόσμου και συμβάλλοντας στην προβολή ή/και διατήρηση συγκεκριμένων σχέσεων εξουσίας (Στάμου, Αρχάκης και Πολίτης, 2016).

Υπό αυτό το πρίσμα, η μελέτη της γλωσσικής ποικιλότητας των κειμένων μπορεί να συντελέσει στην ουσιαστικότερη κατανόηση κυρίαρχων αντιλήψεων και στερεοτύπων που προωθούν τελικά την ομοιογένεια και τη μονογλωσσία προκρίνοντας συγκεκριμένες γλωσσικές επιλογές και δαιμονοποιώντας άλλες που νοούνται συνήθως ως χαμηλού κύρους

(Αρχάκης, Φτερνιάτη και Τσάμη, 2015: 70). Η αξιοποίηση των γλωσσικών ποικιλιών στη διδασκαλία αναδεικνύει την εξέχουσα σημασία της γλωσσικής πολυμορφίας, καθώς βοηθά τους/τις μαθητές/τριες ν' αναπτύξουν και να καλλιεργήσουν τη μεταγλωσσική τους ενημερότητα (Τσιπλάκου και Χατζηιωάννου, 2010: 620, 626), να χρησιμοποιούν δημιουργικά την ποικιλότητα για την κωδικοποίηση κοινωνικών και πολιτισμικών νοημάτων και να αποτιμούν τον κοινωνικοπολιτισμικό της ρόλο (ΠΣ, 2011: 9).

Η εφαρμογή ανάλογων διδακτικών πρακτικών προσφέρει στους μαθητές/τριες τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν την προϋπάρχουσα ή αναδυόμενη γνώση διαλέκτων, κοινωνικών ποικιλιών ή και άλλων γλωσσών από τις κοινότητές τους και να τις αντιπαραβάλλουν κριτικά με την πρότυπη ποικιλία, τόσο ως προς τη γλωσσική όσο και ως προς την υφολογική, επικοινωνιακή και κοινωνική τους διάσταση (ΠΣ, 2011: 9). Ανάλογη φιλοσοφία διέπει και τις προτεινόμενες σε συγκεντρωτικούς πίνακες δραστηριότητες που έρχονται να εμπλουτίσουν ή να επαναπροσδιορίσουν αυτές του διαθεματικού προγράμματος (ΔΕΠΠΣ, 2003) εστιάζοντας πλέον στην ανίχνευση και ουσιαστικότερη μελέτη κοινωνιογλωσσικών επιλογών και αναπαραστάσεων σε ποικίλα κειμενικά περιβάλλοντα.

4 Ερευνητικά δεδομένα: η γλωσσική ποικιλότητα στη σχολική τάξη

Το σύνολο των δεδομένων της έρευνας προέκυψε από την αποκωδικοποίηση ερωτηματολογίων που περιείχαν κλειστού και ανοιχτού τύπου ερωτήματα με διαφορετική στόχευση. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τμηματικά σε διαφορετικές περιόδους: Κατά τη χαρτογράφηση του διδακτικού πεδίου, οι ασκούμενοι/ες τοποθετήθηκαν -πριν από τη φάση υλοποίησης των δικών τους σεναρίων- για τον βαθμό πρότερης εξοικείωσης των μαθητών/τριών με πρακτικές κριτικού γραμματισμού, ενώ κατά την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας του διδακτικού σχεδιασμού εξετάστηκαν καλές πρακτικές και δυσκολίες που ανέκυψαν κατά την εφαρμογή. Οι ερωτήσεις αναστοχασμού, τέλος, στόχευαν στην ανάδειξη της συνεισφοράς των νεότερων ΠΣ (2011) στη βελτίωση του επιπέδου της γλωσσικής διδασκαλίας και στην κατάθεση ανάλογων προτάσεων.

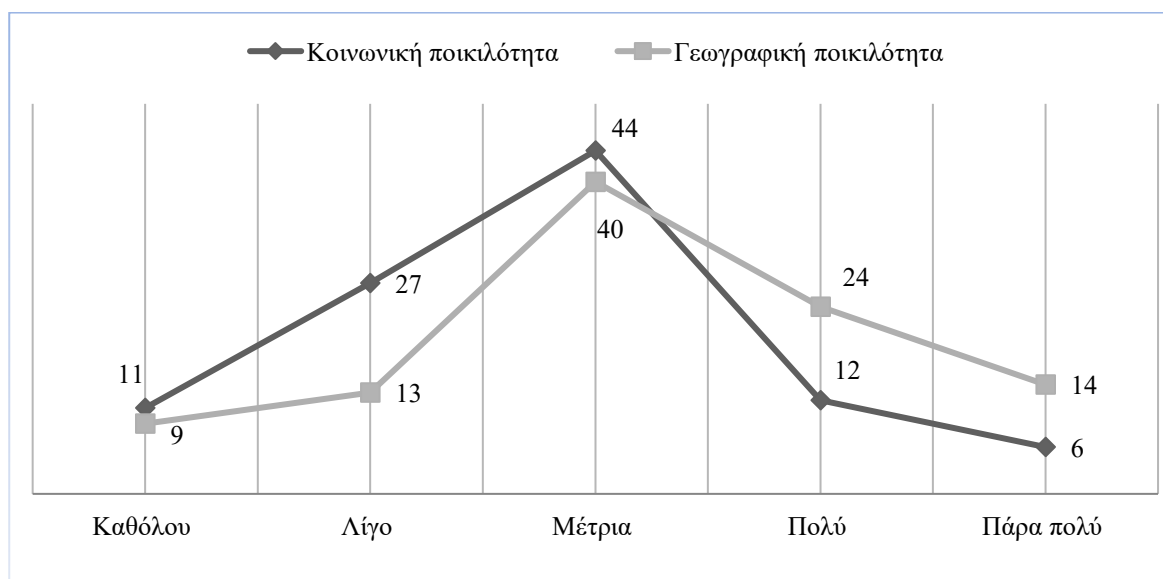
4.1 Η χαρτογράφηση του διδακτικού πεδίου

Στην πρώτη φάση της έρευνας, διερευνήθηκε κατά πόσο οι αρχές του κριτικού γραμματισμού, όπως αυτές προσδιορίζονται στο συμπληρωματικό ΠΣ (2011), είναι γνωστές στην εκπαιδευτική κοινότητα και εφαρμόζονται στην πράξη. Με βάση ποσοτικά δεδομένα προέκυψε έτσι πως υπάρχει σαφής διαφοροποίηση στον βαθμό εξοικείωσης των μαθητών/τριών ανάλογα με την τάξη με τις μικρότερες να εμφανίζουν σαφώς χαμηλότερα ποσοστά (οι ενδείξεις *μέτρια* ως *πάρα πολύ* της πενταβάθμιας κλίμακας συγκεντρώνουν το 35% του συνόλου έναντι του 81% των μεγαλύτερων τάξεων). Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουμε και από την μελέτη των ποιοτικών δεδομένων που συλλέξαμε κατά την επεξεργασία των ανοιχτού τύπου αιτιολογήσεων όπου υπογραμμίζεται πως ο κριτικός γραμματισμός ως γλωσσοδιδασκτική πρόταση τείνει να αφορά μόνο τις μεγαλύτερες τάξεις. Συγχρόνως, ο αποπλαισωμένος τρόπος διδασκαλίας με έμφαση στις γραμματικές ασκήσεις του σχολικού εγχειρίδιου, η γραμμική επεξεργασία των κειμενικών ειδών και η έμφαση στον γραπτό λόγο λειτουργούν εξίσου ανασταλτικά (Κουτσογιάννης, 2017: 92).

Ο βαθμός εξοικείωσης των μαθητών/τριών με πρακτικές κριτικής επεξεργασίας των κειμενικών ειδών εμφανίζεται, από την άλλη, πιο υψηλός συνολικά (*μέτρια* έως *πάρα πολύ* 64% για την Γ' και Δ' και 72% για την Ε' και ΣΤ' αντίστοιχα) και μάλιστα βρίσκεται σε σχετική αναλογία με τα υψηλά ποσοστά αξιοποίησης των δυνατοτήτων των ΤΠΕ στη γλωσσική διδασκαλία που γεφυρώνουν, μέσω της μελέτης πολυτροπικών κειμένων, το χάσμα μεταξύ του

σχολικού γραμματισμού και των εξωσχολικών εμπειριών γραμματισμού των παιδιών (οι επιλογές ανά τάξη για το καθόλου και το λίγο είναι εδώ μόλις 23% για Γ' και Δ' και 15% για τη Ε' και ΣΤ' αντίστοιχα). Από τα ποιοτικά δεδομένα, ωστόσο, προκύπτει πως η κριτική επεξεργασία των κειμένων δεν πραγματοποιείται τακτικά και δεν έχει οργανωμένο χαρακτήρα (Οικονομακού and Sofos, 2014: 81). Ενδεικτικές είναι οι αναστοχαστικές τοποθετήσεις των ασκούμενων: «Οι μαθητές έρχονται σε επαφή με ποικιλία κειμένων. Δεν εφαρμόζονται όμως όλα τα στάδια της παιδαγωγικής των πολυγραμματισμών. Συνήθως το βάρος πέφτει στην τοποθετημένη πρακτική μέσω κάποιων εισαγωγικών ερωτημάτων και σε έναν βαθμό στην ανοιχτή διδασκαλία» (Γ' τάξη) και «Οι δραστηριότητες κυρίως αφορούσαν τη μελέτη του κειμένου ως επικοινωνιακού πλαισίου και ως αντικείμενου αξιολόγησης, λιγότερο ως νοηματικής και γλωσσικής δομής και σχεδόν καθόλου ως κοινωνικής πρακτικής» (Ε' Τάξη).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, επιχειρήθηκε η άντληση συμπερασμάτων για τον βαθμό εξοικείωσης των μαθητών/τριών, μέσω ανάλογων διδακτικών πρακτικών, με γλωσσικές ποικιλίες που απαντούν στα υπό μελέτη κείμενα σε μία συγκριτική ανά τάξη προοπτική. Ως προς τις γεωγραφικές ποικιλίες, διαφάνηκε πως αποτελούν μεν αντικείμενο επεξεργασίας αλλά κυρίως σποραδικά (το μέτρια συγκεντρώνει 40% και 43% στις μεγάλες και μικρές τάξεις από το συνολικό 77% και 73% αντίστοιχα των θετικών τιμών). Η μικρή διαφοροποίηση που εμφανίζεται στις μεγαλύτερες τάξεις καθίσταται πιο εμφανής κατά τη μελέτη των δεικτών της κοινωνικής ποικιλότητας, καθώς οι θετικές κρίσεις αγγίζουν εδώ το 78% στην Ε' και ΣΤ' και το 62% στη Γ' και Δ'. Στο **Γράφημα 1** αποτυπώνονται και οι επιμέρους κατανομές που καταδεικνύουν πιο γλαφυρά την πιο ενισχυμένη παρουσία στις μεγαλύτερες τάξεις διδακτικών παρεμβάσεων με άξονα την ενημερότητα των μαθητών/τριών σε ζητήματα γεωγραφικής ποικιλότητας.

Γράφημα 1: Βαθμός εφαρμογής διδακτικών πρακτικών στην Ε' και ΣΤ' τάξη

Η αποτίμηση των ποιοτικών δεδομένων έδειξε, από την άλλη, πως υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τους μαθητές/τριες της Δωδεκανήσου για τη μελέτη και χρήση των γεωγραφικών ποικιλιών, καθώς αποτελεί συχνά μέρος του πολιτισμικού βιωματικού τους κεφαλαίου. Η τάση αυτή καταγράφεται πιο έντονα από ασκούμενους/ες που επιλέγουν λόγω εντοπιότητας να πραγματοποιήσουν την πρακτική τους σε χωριά του νησιού όπου φοιτούν διαλεκτόφωνοι/ες με ισχυρούς δεσμούς με την τοπική κοινότητα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο διδακτικός σχεδιασμός εναρμονίζεται με τις προσλαμβάνουσες και τις εμπειρίες των μαθητών/τριών και κρίνεται ιδιαίτερα αποτελεσματικός, καθώς πραγματοποιείται από

αποφοίτους/ες των ίδιων σχολικών μονάδων με βαθιά γνώση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Στην πόλη της Ρόδου, ωστόσο, η αξιοποίηση του διαλεκτικού πλούτου δεν συνιστά συστηματική επιλογή. Οι μαθητές/τριες έρχονται μεν σε επαφή στο σχολείο με ποικιλία κειμενικών ειδών, αλλά η τριβή με ζητήματα γεωγραφικής ποικιλότητας κατά κύριο λόγο επιτελείται κατά την επεξεργασία των επετειακών ενότητων των σχολικών εγχειριδίων. Σε αυτά, η μελέτη των διαλέκτων διασυνδέεται, όμως, κυρίως με λαογραφικού ή ιστορικού τύπου δεδομένα (Oikonomakou and Sofos, 2019: 47) και έτσι περιχαράκωνεται σε ένα στενό τυποποιημένο πλαίσιο γλωσσικής χρήσης.

Καθώς οι προτεινόμενες δραστηριότητες στις επετειακές ενότητες έχουν άλλη στόχευση, η εστίαση στους γλωσσικούς μηχανισμούς των κειμένων αποκτά βιωματικό χαρακτήρα και περιορίζεται σε ζητήματα λεξιλογίου. Συγχρόνως, δεν προτείνονται μετασηματιστικού τύπου δραστηριότητες από τα εγχειρίδια, με αποτέλεσμα η προσέγγιση των γεωγραφικών ποικιλιών να μην περιλαμβάνει τη μελέτη των γλωσσικών αναπαραστάσεων των διαλέκτων της ελληνικής. Έτσι, η γλωσσική χρήση σπανίως εξετάζεται από τη σκοπιά κοινωνιογλωσσολογικών παραμέτρων. Στις δε μικρότερες τάξεις φαίνεται πως αποδίνεται ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα στην προβολή της πρότυπης ποικιλίας (Ντίνας 2013: 270) και στην ανάδειξη των κανονικοτήτων της, ώστε οι διδακτικές παρεμβάσεις που αφορούν τη χρήση γεωγραφικών ποικιλιών περιορίζονται στον εντοπισμό και σχολιασμό κάποιων διαλεκτικών στοιχείων στα κείμενα.

Η στοχευμένη επεξεργασία ποικιλιών που σχετίζονται με κοινωνικά στοιχεία της ταυτότητας του χρήστη/τριας (ηλικία, φύλο, καταγωγή, μόρφωση κτλ.) (Αρχάκης και Κονδύλη, 2002: 65· Δελβερούδη, 2001) υλοποιείται κυρίως στις μεγαλύτερες τάξεις, και ειδικότερα στη ΣΤ', όπου απαντά στα σχολικά εγχειρίδια αυξημένος αριθμός δραστηριοτήτων παραγωγής γραπτού ή προφορικού λόγου (Oikonomakou and Sofos 2014). Αντικείμενο πιο συστηματικής μελέτης αποτελούν εκεί και οι γλωσσικές ποικιλίες με βάση τη χρήση, οι ποικιλίες, δηλαδή, που συνδέονται με συγκεκριμένες κοινωνικές περιστάσεις (Αρχάκης και Κονδύλη, 2002: 97). Η μελέτη των επιπέδων ύφους υποστηρίζεται, άλλωστε, σε θεωρητικό επίπεδο πλέον και από την επίσημη σχολική γραμματική². Στις μικρότερες τάξεις, η μελέτη των κοινωνιολέκτων, όταν πραγματοποιείται, φαίνεται πως διασυνδέεται κυρίως με συγκεκριμένα έντυπα κειμενικά περιβάλλοντα (Μαρωνίτη και Στάμου, 2014: 288) (παραμύθια, μύθους, αφηγηματικά λογοτεχνικά κείμενα, κόμικς) στα οποία μελετώνται σε έναν βαθμό κυρίαρχες αναπαραστάσεις για κοινωνικούς ρόλους και συνδεόμενες στερεοτυπικές αντιλήψεις.

Παρόλο που «οι εξωσχολικές πρακτικές γραμματισμού των παιδιών δεν λαμβάνονται πολύ υπόψη» (ΣΤ' τάξη), ορισμένοι/ες εκπαιδευτικοί αξιοποιούν κείμενα μαζικής κουλτούρας στη σχολική τάξη (Στάμου, Αρχάκης και Πολίτης, 2016: 19) σε δεδομένες όμως ενότητες των σχολικών εγχειριδίων. «Στην Ε' τάξη, τα παιδιά επεξεργάστηκαν κριτικά διαφημίσεις στην ενότητα «Τηλεόραση και διαφήμιση». Η ενότητα βοηθά πολύ στον σχεδιασμό ανάλογων δράσεων». Κυρίαρχη ωστόσο παραμένει η τάση γραμμικής ανάπτυξης της ύλης: «[...] η εισαγωγή αυθεντικού υλικού από τον χώρο των ΜΜΕ είναι ιδιαιτέρως περιορισμένη, με τις εκπαιδευτικούς να αρκούνται κυρίως λόγω έλλειψης χρόνου στο υλικό του σχολικού εγχειριδίου και του Ανθολογίου» (Δ' τάξη).

4.2. Γλωσσική ποικιλότητα στη σχολική τάξη: Υλοποίηση εφαρμογών

Στο στάδιο της υλοποίησης των διδακτικών δράσεων, οι ασκούμενοι/ες διδάσκουν σε μία μικρότερη και μία μεγαλύτερη τάξη έχοντας ασκηθεί σε στοχαστικές διεργασίες κριτικής διερεύνησης καθ' όλη τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους. Τα διδακτικά σενάρια που

²Φιλιλπάκη–Warburton Ειρήνη, Γεωργιαφέντης Μιχαήλ, Κοτζόγλου Γεώργιος, και Μαρία Λουκά. 2011. *Γραμματική Ε' και ΣΤ' Δημοτικού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, Υ. Π.-ΙΤΥΕ Διόφαντος.

υλοποιούν, σε συνεργασία με τους υπευθύνους της πρακτικής και τους εν ενεργεία εκπαιδευτικούς, εναρμονίζονται με τη ροή της ύλης, ώστε να μη διαταράσσεται η ομαλή λειτουργία των σχολικών μονάδων. Με αυτόν τον τρόπο, οι παρεμβάσεις δεν αποτελούν ξένο σώμα, αλλά, καθώς στηρίζονται στο θεωρητικό πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού, λειτουργούν ως μοχλός μεθοδολογικής ανανέωσης σε πραγματικές συνθήκες (Οικονομάκου 2017). Εφαρμόζονται, ειδικότερα, βάσει των συμπληρωματικών ΠΣ (2011), οι αρχές της παιδαγωγικής των πολυγραμματισμών (Ντίνας 2013: 291· Κουτσογιάνης, 2017: 299· Cope and Kalantzis 2009· New London Group 1996) και καταβάλλεται παράλληλα προσπάθεια να προταθεί ένας εναλλακτικός τρόπος συλλογικής πραγμάτευσης των υπαρχόντων στα σχολικά εγχειρίδια κειμένων. Με βάση τα εργαλεία της Κειμενογλωσσολογίας και της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου έτσι προτείνεται η αντιπαραθετική ανάλυση διαφορετικών κειμένων, με στόχο την αντιπαραβολή πολλαπλών και αντικρουόμενων οπτικών του κόσμου και η διασύνδεση των γλωσσικών στοιχείων με ευρύτερες κοινωνικές πρακτικές, ταυτότητες και σχέσεις ισχύος (Στάμου, Αρχάκης και Πολίτης 2016: 31).

Στη βάση αυτή εξετάστηκαν οι αναστοχαστικές τοποθετήσεις των ασκουμένων, ύστερα από την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των δράσεων και του βαθμού ανταπόκρισης σε αυτές των μαθητών/τριών, για τις παραμέτρους που ευνοούν ή δυσχεραίνουν την εφαρμογή πρακτικών κριτικού γραμματισμού και την αξιοποίηση της γλωσσικής ποικιλότητας στη σχολική τάξη. Οι κυριότερες δυσκολίες που εντοπίστηκαν αφορούν την έλλειψη εξοικείωσης με: (α) πρακτικές κριτικής επεξεργασίας των κειμένων τα οποία αντιμετωπίζονται μηχανιστικά ως τμήματα της ύλης (Κουτσογιάννης, 2017: 215), (β) την ένταξη στην εκπαιδευτική διαδικασία κειμένων μαζικής κουλτούρας (εξαιρουμένων των διαφημίσεων που εμπίπτουν στην ύλη) ή ευρύτερα κειμένων που εγγράφονται στις εξωσχολικές πρακτικές γραμματισμού των παιδιών (Στάμου, Αρχάκης και Πολίτης 2016: 19· Μαρωνίτη και Στάμου 2014: 295) και (γ) μετασηματιστικού τύπου δραστηριότητες που εδράζονται στη διασύνδεση της γλωσσικής ποικιλότητας με την κοινωνική ταυτότητα του χρήστη/στριας.

Υπογραμμίζεται επίσης η ύπαρξη στερεοτύπων για την κατεύθυνση της γλωσσικής διδασκαλίας που σχετίζονται με την αναγκαιότητα προβολής κυρίαρχων γλωσσικών μορφών, ειδικά στις μικρότερες τάξεις, και την «έλλειψη ωριμότητας» που αποδίδεται στους μαθητές/τριες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (Κοντοβούρκη και Ιωαννίδου, 2013· Μαρωνίτη και Στάμου, 2014: 294). Ως βασικό επιχείρημα προτάσσεται η αναγκαιότητα διδασκαλίας των γραμματικών κανόνων και τα γλωσσικά κενά των μαθητών/τριών που κυρίως ανάγονται στερεοτυπικά στη γραπτή μορφή της γλώσσας. Η έμφαση που αποδίδεται στην εκμάθηση της ορθογραφίας φαίνεται πως υποσκελίζει την προσπάθεια ανάπτυξης δεξιοτήτων γραμματισμού, ενώ λόγος γίνεται από τους ασκούμενους/ες και για τις γλωσσικές στάσεις (Ντίνας 2013: 270, 275) μέρους της εκπαιδευτικής κοινότητας σε σχέση με ζητήματα γλωσσικής αλλαγής. Η κοινή αντίληψη ότι «το γλωσσικό επίπεδο των μαθητών είναι χαμηλό» ενισχύει τη μονογλωσσία και τελικά προωθεί πιο γραμματικοκεντρικές μορφές διδασκαλίας υπό την απειλή «φθοράς της ελληνικής γλώσσας».

Σε αυτά προτίθεται η απουσία υποστηρικτικού πλαισίου για τον/την εκπαιδευτικό, καθώς, πέρα από τις επιμέρους ιδιαιτερότητες της σχολικής μονάδας, παρατηρούνται ελλείψεις και στην υλικοτεχνική υποδομή (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2014: 99, 100). Ελλείπει των απαραίτητων τεχνολογικών μέσων, ο διδακτικός σχεδιασμός τροποποιείται, ώστε να καλύπτει τις τρέχουσες εκπαιδευτικές ανάγκες που καθίστανται ακόμη πιο πιεστικές λόγω και της αυξημένης ύλης: «Δεν πρόλαβα να επεξεργαστώ με τα παιδιά οπτικοακουστικό υλικό που είχα επιλέξει μετά το κείμενο της ενότητας (διακειμενικότητα), γιατί στο σχολείο υπήρχε μόνο ένας προτζέκτορας που εκείνη τη μέρα ήταν σε άλλη τάξη (Ε' τάξη)». Η έλλειψη εξοικείωσης των μαθητών/τριών με ανάλογες παρεμβάσεις καθιστά επίσης τη διαδικασία ένταξής τους πιο χρονοβόρα, δεδομένης και της δυσκολίας διαχείρισης του διδακτικού χρόνου από τους υποψηφίους/ες εκπαιδευτικούς: «Δεν υπήρχε χρόνος, γιατί τα παιδιά δεν είχαν μάθει να

δουλεύουν με αυτόν τον τρόπο. Ένα μέρος της ώρας κάλυψε η αντιγραφή και η ορθογραφία που είχαν για το σπίτι» (Γ' τάξη).

Μελετώντας και καταγράφοντας, από την άλλη, τους βασικούς άξονες των θετικών αναστοχαστικών τοποθετήσεων διαφαίνεται πως η σταδιακή χαρτογράφηση των εξωσχολικών πρακτικών γραμματισμού των μαθητών/τριών σε ένα ευρύ φάσμα χρόνου, με στόχο την περαιτέρω ένταξη στη μαθησιακή διαδικασία πολυτροπικών κειμένων επικαιρικού χαρακτήρα που απαντούν στην καθημερινότητά τους (Kress 2010) είναι ιδιαιτέρως αποτελεσματική. Ομοίως, η άντληση δεδομένων για τις ομιλούμενες διαλέκτους και γλώσσες, αλλά και για τις πολιτισμικές συνήθειές τους (Cummins, 2003), φαίνεται πως ευνοεί σε πολύ μεγάλο βαθμό την υλοποίηση στρατηγικών που στοχεύουν στην ανάπτυξη της κοινωνιογλωσσικής τους ενημερότητας. Έτσι, ασκούμενοι/ες που είχαν λάβει μέρος σε εθελοντικές δράσεις του Πανεπιστημίου (γλωσσική στήριξη παιδιών προσφύγων, παιδιών Ρομά ή ευάλωτων ομάδων) και είχαν αναπτύξει στενότερες σχέσεις με τη μαθητική κοινότητα είχαν μεγαλύτερη ευχέρεια όχι μόνο να ασκήσουν τους μαθητές/τριές τους σε πιο κριτικές διεργασίες κατανόησης και παραγωγής αυθεντικών κειμένων, αλλά και να αντλήσουν, σε μία μετασχηματιστική προοπτική, τμηματικά δεδομένα για την αποτελεσματική ή μη εφαρμογή συγκεκριμένων στρατηγικών αναπλαισίωσης (Ντίνας 2013: 297).

Θετικά αποτιμάται και η συγκριτική επεξεργασία διαφορετικών ειδών λόγου από ποικίλα ψηφιακά μέσα και η πιο συστηματική διασύνδεση της μελέτης των γλωσσικών ποικιλιών με τις ενότητες των εγχειρίδιων όλων των τάξεων. Με αυτόν τον τρόπο αντιμετωπίζεται η στερεοτυπική αντίληψη που θέλει τις πρακτικές κριτικού γραμματισμού να εμπλέκουν μόνο συγκεκριμένες θεματικές ή ηλικίες. Αποδεσμεύει τον/την εκπαιδευτικό από την προσέγγιση της γεωγραφικής ποικιλότητας, για παράδειγμα, ως «μουσειακού» κατάλοιπου ή από την επιδερμική εξέταση του ύφους στη βάση ενός ασαφούς ενίοτε δίπολου ανεπίσημου-επίσημου επικοινωνιακού πλαισίου (Oikonomakou and Sofos 2019: 52· Oikonomakou and Sofos 2014: 83): «*Τα παιδιά ζήτησαν να φέρουν διαλεκτικά κείμενα από το σπίτι τους και να συνεχίσουμε και την άλλη φορά*» (Ε' τάξη).

Η πιο ενεργητική συμμετοχή στο μάθημα, ακόμη και των «*πιο αδιάφορων μαθητών*», αποτελεί κοινή συνισταμένη των ποιοτικών δεδομένων. Συνδέεται στα κείμενα αναστοχασμού με την επιλογή κειμένων μαζικής κουλτούρας, τις διεργασίες κριτικής πλαισίωσης και αναπλαισίωσής τους (Cope and Kalantzis, 2009) και με τη δυνατότητα εναλλαγής των στρατηγικών διδασκαλίας της κατανόησης και παραγωγής λόγου (Στάμου, Αρχάκης και Πολίτης, 2016: 32). Η υλοποίηση παιχνιδιών ρόλων και δραματοποιήσεων, για παράδειγμα, κρίνεται ιδιαιτέρως αποτελεσματική, ειδικά στο στάδιο της μετασχηματιστικής πρακτικής, γεγονός που προϋποθέτει την ενίσχυση της ετοιμότητας των εκπαιδευτικών όχι μόνο σε θέματα κοινωνιογλωσσολογικής ανάλυσης αλλά και διδακτικής μεθοδολογίας.

Στις αποτελεσματικές τεχνικές εντάσσονται επίσης η δημιουργία portfolio με αντιπροσωπευτικά κείμενα των παιδιών, η ανάθεση ερευνητικών ρόλων και η οργάνωση project με ανάλογη θεματική. Ομοίως, προκρίνονται, καθώς μπορούν να ενταχθούν ομαλά στη λογική των ήδη υπάρχοντων εγχειρίδιων, ασκήσεις δημιουργικής γραφής και δραστηριότητες που προβλέπουν τη μετατροπή των διαλέκτων στην πρότυπη ποικιλία (ή και το αντίστροφο) και τη συγκριτική μελέτη των παραγόμενων κειμένων σε διαφορετικά επίπεδα (Τζακώστα, 2019: 52). Αυτό που εξάιρεται σε κάθε περίπτωση είναι η εκμετάλλευση των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογιών προς την κατεύθυνση εμπλουτισμού του εύρους των κειμενικών ειδών και η δημιουργία εντός σχολικής τάξης ενός επικοινωνιακού περιβάλλοντος πλούσιου σε γλωσσικά ερεθίσματα, με την ενθάρρυνση πάντοτε του/της εκπαιδευτικού.

5 Συμπεράσματα

Η διενέργεια των πρακτικών ασκήσεων στα Παιδαγωγικά Τμήματα μπορεί να λειτουργήσει θετικά προς την κατεύθυνση υλοποίησης στοχευμένων διδακτικών δράσεων, συμβάλλοντας - ως θεσμοθετημένο πλαίσιο- στη μεθοδολογική ανανέωση και στην ομαλή εισαγωγή, σε συνεργασία με τους/τις εκπαιδευτικούς, καινοτόμων παρεμβάσεων στα σχολεία (Οικονομακού 2017: 596). Από το σύνολο των 284 διδακτικών σεναρίων κριτικού γραμματισμού που πραγματοποιήθηκαν σε ρεαλιστικές συνθήκες και των ερευνητικών δεδομένων που παρουσιάστηκαν προέκυψε πως ο βαθμός ανταπόκρισης των μαθητών/τριών σε δράσεις που θέτουν στο επίκεντρο την ανάδειξη της γλωσσικής ποικιλότητας των κειμένων είναι ιδιαίτερος υψηλός. Αυτό οφείλεται στη βαρύτητα που αποδίδεται στη χρήση της γλώσσας και στην αξιοποίηση του γλωσσικού ρεπερτορίου όλων των μελών της τάξης, μέσα από τη διασύνδεση των εξωσχολικών εμπειριών γραμματισμού τους με τη σχολική πραγματικότητα (Κουτσογιάννης, 2017: 300· Στάμου, Αρχάκης και Πολίτης 2016: 16). Πρακτικές έτσι που στοχεύουν στην απόκτηση κριτικής επίγνωσης της κοινωνικής-σημειωτικής λειτουργίας διαφορετικών κειμενικών ειδών και χρήσεων της γλώσσας (Fairclough, 1992) φαίνεται πως ευνοούν την ενημερότητα των μαθητών/τριών και την επενοχοποίηση των γλωσσικών τους επιλογών.

Στις θετικές πτυχές συγκαταλέγονται, επίσης, η βελτίωση, μέσω της αύξησης του βαθμού εμπλοκής των μαθητών/τριών στις δραστηριότητες και της ενίσχυσης των συνεργατικών διαδικασιών, του μαθησιακού κλίματος και η ανάπτυξη ενός ουσιαστικού διαλόγου για κυρίαρχες αντιλήψεις και στερεότυπα που συνδέονται με τη χρήση των ποικιλιών στην εκπαίδευση και τον δημόσιο λόγο (Οικονομάκου 2017: 595· Αρχάκης, Φτερνιάτη και Τσάμη 2015· Ντίνας 2013: 270). Το ενδιαφέρον και η θετική ανταπόκριση της εκπαιδευτικής κοινότητας, όπως προκύπτει από την αξιολόγηση του συνεργατικού πλαισίου ασκούμενων-εποπτών/τριών, καταδεικνύει πως η πρακτική άσκηση επί της ουσίας καλύπτει σε έναν βαθμό το κενό στην ενημέρωση/επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα γλωσσικής πολυμορφίας και κριτικών γραμματισμών.

Παρά τις θετικές προθέσεις, ο συμπληρωματικός χαρακτήρας των νεότερων ΠΣ (2011), η διαφορετική στόχευση των δραστηριοτήτων που συνοδεύουν τα υπό διδασκαλία κείμενα, η αυξημένη προς κάλυψη ύλη και οι επιμέρους ιδιαιτερότητες των σχολικών μονάδων υποσκελίζουν τις προσπάθειες περαιτέρω αξιοποίησης των γλωσσικών ποικιλιών στο υπάρχον συγκείμενο. Καθώς οι μαθητές/τριες είναι περισσότερο εξοικειωμένοι/ες με παραδοσιακές, ή συχνά γραμματικοκεντρικές, μορφές διδασκαλίας, η μελέτη της θέσης της ποικιλότητας σε εφαρμοσμένο επίπεδο δεν μπορεί να εξετάζεται χωρίς να συνυπολογίζεται τόσο ο βαθμός της μέχρι τούδε εξοικείωσης της εκπαιδευτικής κοινότητας με το θεωρητικό πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού, όπως αυτός προσδιορίζεται θεσμικά (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2014· ΠΣ, 2011), όσο και οι γλωσσικές στάσεις της για το περιεχόμενο και τη στόχευση ευρύτερα της γλωσσικής διδασκαλίας (Κοντοβούρρη και Ιωαννίδου, 2013: 104).

Από τη συντονισμένη υλοποίηση διδακτικών δράσεων από νεότερους/ες εκπαιδευτικούς στο πλαίσιο της πρακτικής τους διαφαίνεται πως η μελέτη της ποικιλότητας μπορεί να ενταχθεί στο υπάρχον πλαίσιο, αρκεί να συστηματοποιηθούν, μέσω και ανάλογων επιμορφώσεων, οι ήδη εφαρμοζόμενες καλές πρακτικές των εκπαιδευτικών και να αντιμετωπιστούν τυχόν παρερμηνείες των νεοεισαχθέντων όρων (Κοντοβούρρη και Ιωαννίδου 2013: 102). Μία από τις προκλήσεις είναι η οργανωμένη και με προοπτική ενσωμάτωση των πρακτικών κριτικού γραμματισμού στη ροή του σχολικού προγράμματος, ώστε οι διαδικασίες αναπλαισίωσης να μην είναι αποσπασματικές και να καθίστανται ορατά τα προϊόντα του κριτικού μετασχηματισμού των κυρίαρχων μεταπραγματολογικών στερεοτύπων (Αρχάκης, Φτερνιάτη και Τσάμη, 2015: 72) που έχουν αναπτυχθεί σε σχέση με τη χρήση των γλωσσικών ποικιλιών στο ελληνικό συγκείμενο.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2014. «Νέο Πρόγραμμα Σπουδών για τη νεοελληνική γλώσσα στην υποχρεωτική εκπαίδευση». In *Selected papers of the 11th International Conference of Greek Linguistics*, edited by George Kotzoglou, Kalomoira Nikolou, Eleni Karatzola, Katerina Frantzi, Ioannis Galantomos, Marianthi Georgalidou, Vasilia Kourtis-Kazoullis, Chrysoula Papadopoulou, and Eleni Vlachou, 93-101. Rhodes: University of the Aegean.
- Αρχάκης, Αργύρης, Φτερνιάτη Άννα και Βάσια Τσάμη. 2015. «Η γλωσσική ποικιλότητα σε κείμενα μαζικής κουλτούρας. Προτάσεις διδακτικής αξιοποίησής της». Στο Μαρίνα Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές*, 67-94. Αθήνα: Gutenberg.
- Αρχάκης, Αργύρης και Μαριάννα Κονδύλη. 2002. *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Αθήνα: Νήσος.
- Cope, Bill and Mary Kalantzis. 2009. ““Multiliteracies”: New literacies, new learning”. *Pedagogies: An International Journal*, 4(3), 164-195.
- Cummins, Jim. 2003. *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία της ετερότητας*. Ελένη Σκούρτου, επιμ. Β΄ Έκδοση. Αθήνα: Gutenberg.
- Δελβερούδη, Ρέα. 2001. «Γλωσσική ποικιλία». Στο Αναστάσιος Φοίβος Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*, 54-57. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Fairclough, Norman. 1992. *Critical language Awareness*. London, New York: Longman.
- Κοντοβούρκη, Σταυρούλα, και Έλενα Ιωαννίδου. 2013. «Κριτικός γραμματισμός στο κυπριακό σχολείο: Απόψεις, πρακτικές και στάσεις εκπαιδευτικών». *Προσχολική & Σχολική Εκπαίδευση*, 1/1: 82-107.
- Κουτσογιάννης, Δημήτρης. 2017. *Γλωσσική διδασκαλία: χθες, σήμερα, αύριο. Μια πολιτική προσέγγιση*. ΑΠΘ: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Kress, Gunther. 2010. *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. London: Routledge.
- Μαρωνίτη, Κατερίνα, και Αναστασία Στάμου. 2014. «Διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τη χρήση των κειμένων της μαζικής κουλτούρας στη γλωσσική διδασκαλία». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 34: 287-300.
- New London Group. 1996. “A Pedagogy of Multiliteracies: Designing Social Features.” *Harvard Educational Review*: 60-92.
- Ντίνας, Κώστας. 2013. «Η γλωσσική ποικιλότητα στο πλαίσιο της παιδαγωγικής του κριτικού γραμματισμού». Στο Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (επιμ.), *Γλώσσα και σύγχρονη (πρωτο)σχολική εκπαίδευση. Επίκαιρες προκλήσεις και προοπτικές*, 265-303. Αθήνα: Gutenberg.
- Oikonomakou, Marianthi, and Emmanouil Sofos. 2019. “Diversity in Language Teaching and Democratization of Education: A Critical Approach”. In *Interdisciplinary Research Approaches to Multilingual Education*, edited by Vasilia Kourtis-Kazoullis, Themistoklis Aravossitas, Eleni Skourtu, and Peter Pericles Trifonas, 43-54. Routledge International Publishing. <https://doi.org/10.4324/9781351170086>
- Oikonomakou, Marianthi, and Emmanouil Sofos. 2014. “Teaching writing in primary school: A critical investigation.” *International Journal of Literacies* 20(2): 79-88. <https://doi.org/10.18848/2327-0136/CGP/v20i02/48816>
- Οικονομάκου, Μαριάνθη. 2017. «Ο σχεδιασμός εφαρμογών κριτικού γραμματισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: ένα δυναμικό πεδίο διδακτικού μετασχηματισμού». Στο *Πρακτικά του 23ου Διεθνούς Συνεδρίου "Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Ετερότητα, Προσφυγικές Δομές και τα Ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα"*, 587-599. Πάτρα: ΚΕΔΕΚ. Πανεπιστήμιο Πατρών.

- Στάμου Γ. Αναστασία, Αρχάκης, Αργύρης, και Περικλής Πολίτης. 2016. «Γλωσσική ποικιλότητα και κριτικοί γραμματισμοί στον λόγο της μαζικής κουλτούρας: Χαρτογραφώντας το πεδίο». Στο Αναστασία Γ. Στάμου, Περικλής Πολίτης, και Αργύρης Αρχάκης (επιμ.), *Γλωσσική ποικιλότητα και κριτικοί γραμματισμοί στον λόγο της μαζικής κουλτούρας: Εκπαιδευτικές προτάσεις για το γλωσσικό μάθημα*, 13-55. Καβάλα: Σαΐτα.
- Τζακώστα, Μαρίνα. 2019. Στάσεις μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη χρήση και τη διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στο σχολείο, *Γλωσσολογία/Glossologia* 27: 43-56.
- Τσιπλάκου, Σταυρούλα, και Ξένια Χατζιωάννου. 2010. «Η διδασκαλία της γλωσσικής ποικιλότητας: μια διδακτική παρέμβαση». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 30: 617-629.

Από την ιστορία του ελληνικού φωνηεντισμού: Το «έκτο» φωνήεν

Νικόλαος Παντελίδης

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

npantel@phil.uoa.gr

Abstract

The paper deals with major aspects of the development of the Medieval Greek vowel /y/ (<Koine Greek /y/ <Ancient Greek /y/ /y:/ /oi/ - <v>, <oi>) towards Modern Greek. The vowel was unrounded by the 11th c., yet there is strong written, as well as direct evidence (recordings) for its (partial) retention in some Modern Greek varieties, and the emergence of high front rounded realizations of /i/ in specific environments in several varieties.

Keywords: high front round vowel, unrounding, “irregular u”, velar fronting (tsitakism), backing, Old Athenian

1 Εισαγωγικά – εξελίξεις μέχρι τον 11ο μ.Χ. αι.

Ανάμεσα στα φωνηεντικά φωνήματα της Πρωτοελληνικής ήταν και τα /u/ /u:/, τα οποία δηλώνονταν στο ελληνικό αλφάβητο με το γράμμα Υ. Στην ιωνική ομάδα διαλέκτων συνέβη προσθήκη των φωνηέντων αυτών στα πρόσθια υψηλά στρογγυλά /y/ και /y:/ αντίστοιχα. Μέρος του φωνολογικού συστήματος της Αρχαίας Ελληνικής αποτελούσε και η δίφθογγος /oi/, η οποία δηλωνόταν με το <OI>.

Από την ελληνιστική περίοδο επέρχεται μονοφθογγισμός της δίφθογγου σε μακρό υψηλό πρόσθιο στρογγυλό φωνήεν /y:/ (πρβλ. γραφές όπως τῶς ἄλλυς = τοῖς ἄλλοις).¹ Μέχρι το τέλος της περιόδου της Κοινής, ύστερα και από την άρση της διάκρισης ποσότητας στα φωνήεντα, συμβαίνει πλήρης ταύτιση των αρχικών /y/, /y:/ και /oi/ σε /y/. Το τελευταίο αποστρογγυλοποιείται κατά τον 10^ο-11^ο αι. σε /i/. Υπάρχουν ενδείξεις ότι η μεταβολή αυτή ξεκίνησε σε μερικές περιοχές αρκετά νωρίτερα (Holton κ.ά. 2019: 11-13). Πολύτιμη πάντως για τη χρονολόγησή της είναι η μαρτυρία του βυζαντινού λογίου Μιχαήλ του γραμματικού σε ποίημά του που χρονολογείται περί το 1030 (στ.18-21, Lauritzen 2009):

Ἐμοὶ πατρὶς, βέλτιστε, τραχὺ χωρίον,
ὅπου περ ἀνδρῶν καὶ βοῶν ἴσαι φρένες,
οἱ τὸ κρύον λέγουσιν ἀφρόνως κρίον,
καὶ τὸ ξύλον λέγουσιν ἀγροίκως ξύλον

Ο Μιχαήλ μαρτυρεί ότι στην πατρίδα του οι χωρικοί στην περίπτωση του <v> πραγμάτωναν μη στρογγυλό πρόσθιο υψηλό φωνήεν [i] «ἀφρόνως» και «ἀγροίκως», σε αντίθεση προφανώς με ό,τι συνέβαινε σε αστικές και γενικότερα υψηλότερου κύρους ποικιλίες της εποχής, στις οποίες μάλλον διατηρούνταν ακόμη η παλαιότερη στρογγυλή πραγμάτωση [y].

¹ Ο μονοφθογγισμός της δίφθογγου έχει κατά τόπους ξεκινήσει νωρίτερα, όπως π.χ. στη βοιωτική διάλεκτο, ήδη πριν από την ελληνιστική περίοδο (βλ. Vottéro 2014: 242).

Στο πλαίσιο της παρούσας συμβολής δεν μπορεί φυσικά να παρουσιαστεί η περίπλοκη εξέλιξη και το σύνολο των σχετικών απόψεων με κάθε λεπτομέρεια.² Η εξέλιξη του φωνήεντος μπορεί πάντως να συνοψιστεί στα παρακάτω.

Ανάλογα με τη γλωσσική ποικιλία, το περιβάλλον ή/και το λεξικό στοιχείο συνέβη τροπή σε:

α) /i/: Η εξέλιξη γενικά στην Κοινή Νεοελληνική και σε πολλές ποικιλίες (βόρειες, επτανησιακά, κωνσταντινουπολίτικα κ.λπ.).

β) /u/, με αρκετά δείγματα στα τσακόνικα, στα μανιάτικα, αλλά και σε πολλές άλλες ποικιλίες και την Κοινή Νεοελληνική, π.χ. *φύσκη* > *φούσκα* κ.λπ. Δεν εξετάζεται στο σημείο αυτό το ζήτημα της τυχόν επιβίωσης αρχαίων διαλεκτικών πραγματώσεων ή οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες η παρουσία του /u/ επιδέχεται διαφορετική ερμηνεία (π.χ. με βάση το περιβάλλον, βλ. σχετικά §3.5).

γ) /ju/ σε *μη αρκτική* και *μη ληκτική* θέση. Βασικό χαρακτηριστικό της ομάδας Εύβοιας-Μεγάρων-Αίγινας-παλαιάς Αθήνας, των Μανιάτικων, καθώς και αρκετών ιδιωμάτων της Πελοποννήσου και της Ανατολικής Στερεάς (συγκεκριμένα αυτών που εμφανίζουν και τσιτακισμό, όπως της Γορτυνίας, της Βοιωτίας και της Λοκρίδας, Παντελίδης 2009: 1083). Αποτελεί επίσης γνώρισμα ενός μέρους της Τσακωνικής.³ Στην Τσακωνική όμως δεν θα γίνει αναφορά στην παρούσα συμβολή, καθώς θέτει ιδιαίτερα ζητήματα (Λιόσης και Παπαδάμου 2011). Στις περισσότερες από τις παραπάνω ποικιλίες η μεταβολή συνέβη *μόνο* στη θέση μετά από ουρανικοποίησιμα στη Νέα Ελληνική σύμφωνα (κυρίως μετά από υπερωικά /k/, /g/, /x/, /ɣ/, σε μερικές ποικιλίες και μετά από /l/ και /n/), π.χ. *τσιουλιά*, *άχιουρο*, *χιούνω*, *γιούρω*, *λιούκος*, *λιουχνάρι* κ.λπ. Το ακριβές περιβάλλον ή το πεδίο εφαρμογής μπορεί να διαφέρει από ποικιλία σε ποικιλία, ενώ και η ακριβής πορεία των μεταβολών (η οποία συχνότατα συγχέεται με την παραγωγή σε συγχρονικό επίπεδο του τελικού εξαγόμενου με βάση συγκεκριμένα θεωρητικά πρότυπα φωνολογικής ανάλυσης) είναι διαφιλονικούμενη:

-Διάσπαση του /y/ σε /ju/ και ουρανικοποίηση του συμφώνου που προηγείται (π.χ. Shipp 1965). Η συγκεκριμένη θεώρηση της εξέλιξης δεν είναι εντελώς άσχετη με τον τρόπο γραπτής απόδοσης του αποτελέσματος ως <ιου> (Newton 1972: 23, βλ. και §3.2).

-Ουρανικοποίηση του συμφώνου στη θέση πριν από το /y/ και κατόπιν οπισθίωση (backing) σε /u/ (π.χ. Newton 1972: 19-23). Τα νέα δεδομένα φαίνεται να συνηγορούν υπέρ αυτής της προσέγγισης (βλ. πιο κάτω §3).

2 Μαρτυρίες για τη διατήρηση του φωνήεντος – ηχητικά δεδομένα

2.1 Γραπτές μαρτυρίες

Ο εντοπισμός αρκετών σαφών μεταγλωσσικών αναφορών περί διατήρησης του φωνήεντος /y/ *μέχρι και τον 20ό αι.* θέτει το ζήτημα σε νέα βάση. Οι μαρτυρίες προέρχονται από Έλληνες, αλλά και ξένους, Γάλλους και Γερμανούς κυρίως, δηλαδή μητρικούς ομιλητές γλωσσών, το φωνολογικό σύστημα των οποίων περιλαμβάνει το

² Για μια συνολικότερη θεώρηση του ζητήματος βλ. Παπαδάμου 2009. Στην παρούσα συμβολή δε θα γίνει αναφορά στην παρουσία του φωνήεντος σε μικρασιατικές ποικιλίες (π.χ. καππαδοκικές) ως αποτέλεσμα επαφής με την Τουρκική.

³ Βλ. Παπαδάμου 2009, Λιόσης και Παπαδάμου 2011.

συγκεκριμένο φωνήεν, η μαρτυρία τους επομένως έχει αυξημένη αξιοπιστία, δεδομένου μάλιστα ότι οι περισσότεροι ήταν φιλόλογοι και γλωσσολόγοι, ενώ αρκετοί είχαν και απευθείας επαφή με φυσικούς ομιλητές της Ελληνικής. Οι αναφορές εντοπίζουν το φωνήεν κυρίως στην ομάδα Εύβοιας-Μεγάρων-Αίγινας-παλαιάς Αθήνας, ενώ υπάρχουν και σαφείς μαρτυρίες για τη Λοκρίδα και την ανατολική Πελοπόννησο. Σε λίγες περιπτώσεις μάλιστα γίνονται και κοινωνιογλωσσικού τύπου αναφορές, όταν π.χ. δίνεται η πληροφορία ότι στο λόγο των πιο μορφωμένων, δηλαδή σε θεωρούμενους ως πιο «υψηλούς» κώδικες, το φωνήεν είναι άγνωστο σε αντίθεση με γλωσσικές παραλλαγές χαμηλότερου κύρους.

Στη συνέχεια θα παρατεθούν οι πιο χαρακτηριστικές και, κατά τη γνώμη μου, ασφαλέστερες μαρτυρίες κατά χρονολογική σειρά:

S.N.J. Bloch, γερμανός φιλόλογος (1826: 19):

«...το υ (και μακρό: οι), σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδας είναι πραγματικό ü, αλλά στην γλώσσα των μορφωμένων ηχεί πιο λεπτό ως i...»

L.-H. Cotte, γάλλος λογοτέχνης και μεταφραστής (1833: 301):

«...στα περίχωρα της Αθήνας προφέρουν τα ‘έχυσα’, ‘έλυσα’, ‘γυναίκα’, ‘συρίζω’, με τον ήχο του γαλλικού u».

X. Καστάνης (Castanis), έλληνας φιλόλογος (1844: 77-78, έζησε στην Αθήνα τη δεκαετία του 1830). Χαρακτηριστική είναι στην περίπτωση του η τριπλή απόδοση του φωνήεντος (βλ. πιο κάτω §3.2):

«Το Υ έχει τον ήχο του [αγγλ.] ee στο λόγο των εκλεπτυσμένων, όμως πολλές λέξεις που στην Αρχαία Ελληνική γράφονται με αυτό το γράμμα ακούγονται συχνά με προφορά σαν του γαλλικού u, π.χ. στα κύριος, *quĩrios*, ή *κιούριος*, *θυγατέρα* αντί *θυγατέρα*, *άχιουρα* αντί *άχυρα*...».

H. Ulrichs («Ερρίκος Ουλερίχος», γερμανός κλασικός φιλόλογος, 1840: 156):

«...υ, ένας φθόγγος που σε όλες τις γλώσσες περνάει εύκολα στο i. Εδώ κι εκεί όμως ακούει κανείς π.χ. το *κοιλιά* να προφέρεται *kũhliá*».

F.W.A. Mullach, γερμανός φιλόλογος (1856: 122):

«...ακούς στην Ελλάδα το την νύκτα να προφέρεται με καθαρό ü, το οποίο μερικοί γράφουν με *ıv*...».

E. Curtius («Ερνέστος Κούρτιος»), γερμανός αρχαιολόγος και ιστορικός (1857: 301):

«...ακούει κανείς γυναίκες της Αττικής να προφέρουν *gũnaeka*, *achiũra*, *kũira*».

Δ. Μαυροφρύδης, φιλόλογος και γλωσσολόγος (1871: 34, μαρτυρία του 1860):

«Και σήμερα μὲν τὸ γράμμα υ γενικώτατα ὡς τὸ ι προφέρεται [...] ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ὡς ü γερμ. π.χ. παρὰ τοῖς νῦν Ἀθηναίοις *τσũρὰ* ἀντὶ κυρὰ (κυρία) - *τσũλίστρα* = κυλίστρα κτλ.»

N. Χαλκιοπούλος (N.Chalkiopoulos), στη λατινόγλωσση διατριβή του για τη νεοελληνική γλωσσική ποικιλία της Λοκρίδας (1872: 358, 370):

«*tsũliá* ἀπὸ το *κοιλία*, ὅπου στη θέση της παλαιάς διφθόγγου δεν ἀκούγεται *i* ἀλλὰ *ũ*»

«...στη νεολοκρική διάλεκτο δεν ‘λεπτύνθηκαν’ σε όλες τις περιπτώσεις τα παλαιά φωνήεντα υ και οι σε i, αλλά σε μερικές περιπτώσεις διατηρήθηκε το y».

Αλ. Ρίζος-Ραγκαβής (Rangabé), διπλωμάτης και λογοτέχνης, στη γαλλόγλωσση γραμματική του της Νέας Ελληνικής (1873: 19):

«[το φωνήεν] φαίνεται να διατηρήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα και στο μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδας. Έτσι στην Αθήνα, τα Μέγαρα και αλλού τα κατώτερα στρώματα του λαού προφέρουν τα ξύλα ως *xũla*, την κυρά ως *kũra* κ.λπ.»

Είναι προφανές ότι ο Ραγκαβής χρησιμοποιεί το σύμβολο <u> της γαλλικής ορθογραφίας για την απόδοση του φωνήεντος /y/ των ελληνικών παραδειγμάτων.

M. Δέφνερ (Deffner), γερμανός γλωσσολόγος (1871: 38):

«Το υ σε μερικές διαλέκτους διατήρησε τον ήχο ü. Από αυτές φέρνω ως παράδειγμα μόνο τη Λοκρική, στην οποία και το οι ηχεί σαν ü [...] *stũylĩ* = σκυλλίον και *tsũmĩme* = κοιμῶμαι».

K. Foy, γερμανός γλωσσολόγος (1879: 56, 86-87, 88):

«Ηλικιωμένοι άνθρωποι στην Αττική προφέρουν ακόμα και σήμερα το άχυρα ως άχ2yρα [sic], το κυρά ως tsyρά ή t̥syρά, το κύρι(ο)ς ως tsýris ή t̥syris κ.λπ. Από έναν Αργίτη μάλιστα άκουσα εγώ ο ίδιος το tyρί αντί tíρι». «Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το δημώδες τ̥ύλιá = κοιλία».

Στη σελ.56 αναφέρεται στον τσιτακισμό ως χαρακτηριστικό των ποικιλιών της Βοιωτίας και της Λοκρίδας, ενώ ως ένα από τα παραδείγματα δίνει το «τσυλιá (tsyɫjá)».

E. Engel, γερμανός φιλόλογος και γλωσσολόγος (1887: 134):

«Αν μαθαίναμε στα γυμνάσιά μας μόνο το $v = \bar{u}$ και τίποτε άλλο από την ερασμική προφορά [...] θα μιλούσαμε όπως οι σημερινοί χωρικοί της αττικής πεδιάδας».

Ο Α. Σκιάς, ιστορικός-αρχαιολόγος, καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, έκανε λόγο για το «...τὸ \bar{u} τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς...» (1903: 43).

Ο γλωσσολόγος Γ. Αναγνωστόπουλος (1930: 222):

«Τὸ v (καὶ τὸ oi) προφέρεται στὴν Αἴγινα, τὰ Μέγαρα καὶ τὴν Κύμη ὡς \bar{u} -ὅπως στὴ Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ ὡς τὸν 11ο αἰ.- *γίναϊκα* (ἢ = γυνή), *σῦϊλος* (ὄ = σκύλος), *εῦιλία* (ἢ = κοιλία), *χῦρος* (ὄ = χοῖρος)».

Ο Ε. Κουρίλας, αλβανός λόγιος και κληρικός, επίσκοπος Κορυτσάς, στο έργο του *Ἀλβανικαὶ Μελέται* (1933: 82):

«Ἐν Μεγάροις ὁμως [...] τὸ v προφέρεται, ὅπως τὸ y τῆς Ἀλβανικῆς, ἤτοι v ἄχιουρα, σκιουλλί...»

Ο Η. Pernot (1934: 111) μεταφέρει τη μαρτυρία παλαιότερων ελληνόφωνων περί πραγμάτωσης των <υ> και <οι> ενδιάμεσης μεταξύ [y] και [u] (= [̥]); αναφέρει μάλιστα χαρακτηριστικά ότι

«στην ίδια την Αθήνα μερικά υ και οι προφέρονταν παλαιότερα κατ' αυτόν τον τρόπο»

Ο R. Dawkins (1940: 17) αναφερόμενος στην ομάδα Εύβοιας-Μεγάρων-Αίγινας-Αθήνας μαρτυρεί ότι

«...συχνά έχουμε τη διατήρηση του φθόγγου του v ως u ή ως \bar{u} »

Ασαφής αναφορά για διατήρηση του φωνήεντος στην Ήπειρο (αλλά και τη Χίο και τη Θεσσαλία) γίνεται επίσης από τον Οικονόμο (1830: 133, 306), και τον Cotte (1833: 301, 307), ο οποίος άντλησε πληροφορίες σε σημαντικό ποσοστό από εκείνον. Ο Cotte αναφέρεται επιπλέον και στη Μακεδονία, και πιο συγκεκριμένα στη Φιλιππούπολη της Ανατολικής Ρωμυλίας (ό.π.).

2.2 Αρνητικές μαρτυρίες

Ο Γ. Χατζιδάκις (1902: 390) διέψευσε τη διατήρηση του φωνήεντος, η αξιοπιστία της μαρτυρίας του όμως ελέγχεται. Από την άλλη είναι πιθανό το φωνήεν κατά τον ύστερο 19^ο αἰ. να βρισκόταν ήδη σε υποχώρηση είτε επειδή μεταβαλλόταν σε /ju/ ([u]) - τουλάχιστον στην Αθήνα, όπως φαίνεται να μαρτυρεί δυόμισι δεκαετίες πιο πριν ο Foy- είτε επειδή υποχωρούσε προς την κατεύθυνση του κοινότερου /i/. Επίσης ο Thumb (1892: 48, υποσημ.1), αναφερόμενος στην αιγινήτικη ποικιλία, για την οποία όμως η γνώση του ήταν μάλλον διαμεσολαβημένη, έγραψε:

«Δεν θυμάμαι να άκουσα εκείνο το \bar{u} ».

2.3 Ηχητικά δεδομένα

Το φωνήεν εντοπίζεται σε ηχητικό υλικό προερχόμενο από αρκετούς διαφορετικούς ομιλητές και χρονολογούμενο από τη δεκαετία του 1960 έως και το 2016. Το υλικό προέρχεται από την Αίγινα (εκεί μάλιστα αποτυπώθηκε και σε εκδεδομένες ηχογραφήσεις τραγουδιών) και την Εύβοια, αλλά και από τη Λακωνία, τη Βοιωτία και τη Φωκίδα. Το ηχητικό υλικό ελέγχθηκε δειγματοληπτικά με το πρόγραμμα φωνητικής ανάλυσης Praat (Boersma and Weenink 2020). Παραδείγματα:

Αίγινα (Παντελίδης 2019β: 386): *kÿrá, fÿgane, na ηsÿchásoμε, sÿμμαζώνω, ζÿλα, παραθÿρι, λÿπάμαι, λÿσσάξει, βρÿση* κ.λπ.

Εύβοια (Μανωλέσσου και Παντελίδης 2019: 635): *τσÿρίζαν, γÿναικά, σφÿρίζει, κρÿών-νου, θÿμάμαι, παραμÿθι, χτÿπάει* κ.λπ.

3 Ζητήματα

3.1 Αγνόηση της διατήρησης του φωνήεντος

Ενώ η διατήρηση του φωνήεντος αναφέρεται από αρκετούς Έλληνες και ξένους, το γεγονός αυτό δεν έγινε αντικείμενο περαιτέρω διερεύνησης, παρότι έχει σημαντικά επακόλουθα για την αντίληψή μας σχετικά με την ιστορία του ελληνικού φωνηεντισμού. Πιθανόν η άρνηση του Χατζιδάκι -για λόγους που δεν είναι απολύτως σαφείς- να δεχτεί ότι το φωνήεν επιβίωσε ακόμη (1902: 390) δεν άφησε περιθώρια για μια διαφορετική θεώρηση των πραγμάτων από τους ασχολούμενους με την ιστορία της Ελληνικής.

Σε πολλές περιπτώσεις πάλι, όταν γίνεται λόγος για διατήρηση της «αρχαίας προφοράς», μάλλον νοείται η εξέλιξη του <υ>/<οι> (μεσαιωνικού /y/) όχι στη «γενική» για την Ελληνική εξέλιξη σε /i/ αλλά στην ακολουθία /ju/ (ή αλλιώς ακολουθία ουρανικού συμφώνου+[u], π.χ. *άχιουρο, τσιουλιά, γιουρίζω, γιουναίκα*), και τα δύο μέρη της οποίας διατήρησαν χαρακτηριστικά του παλαιότερου /y/, το πρώτο την προσθιότητα, και το δεύτερο τη στρογγυλότητα. Αυτό προκύπτει τουλάχιστον σε πρώτη ανάγνωση από τον τρόπο απόδοσης με <ιου>. Το σημείο αυτό μας οδηγεί στο επόμενο ζήτημα.

3.2 Απόδοση του αποτελέσματος του μεσαιωνικού /y/

Περιπτώσεις μεσαιωνικού /y/ στη θέση μετά από ουρανικό/ουρανικοποιημένο σύμφωνο αποδίδονται με την ακολουθία γραμμάτων <ιου> σε όλες τις παλαιότερες πηγές και μελέτες. Η ακριβής πραγμάτωση δεν είναι δυστυχώς πάντοτε σαφής.⁴ Οι πιθανές ερμηνείες της γραφής <ιου> είναι οι εξής:

α) Δηλώνει πραγματική ακολουθία /ju/ (ή ουρανικού συμφώνου+[u]). Αυτό ίσως ισχύει σε αρκετές περιπτώσεις -ειδικά από κάποια εποχή τουλάχιστον και ύστερα- για τις περισσότερες περιοχές, για τις οποίες διαθέτουμε σχετικές καταγραφές.

β) Τουλάχιστον για παλαιότερες εποχές η πραγμάτωση ήταν σε αρκετές περιπτώσεις όντως [y], αλλά η αντίληψη από την πλευρά ελλήνων κυρίως μελετητών ήταν αυτή μιας ακολουθίας /ju/ (ουρανικό σύμφωνο+[u]). Για παράδειγμα μια πραγμάτωση [ˈaɣyɾo]/[ˈaɣɾo] ‘άχυρο’ πιθανόν γινόταν αντιληπτή ως [ˈaɣyɾo].

γ) Η πραγμάτωση [y] (για τα <υ>, <οι>) γινόταν μεν φωνητικά αντιληπτή με ακρίβεια, αλλά το ελληνικό αλφάβητο δεν προσφέρει άλλη δυνατότητα να αποδοθεί το φωνήεν χωρίς τη χρήση διακριτικών σημείων ή συμβόλων του λατινικού αλφαβήτου. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο λ.χ. αποδίδονται τουρκικές λέξεις με /y/ σε

⁴ Πρβλ. τις ασαφείς και αντιφατικές αναφορές του Οικονόμου (1830:133,306) περί διατήρησης του φωνήεντος κατά τόπους, για το οποίο όμως χρησιμοποιεί τη γραφή <ιου>: *κιουρά, νιούττα, σιουρίζω* κ.λπ. Στη σελ.306 αναφέρει ότι «οί Λάκωνες (έν Πραστῶ) [=Τσάκωνες], [λέγουσι] χιουῖρος (χÿρος) αντί χοῖρος».

τουρκοελληνικά λεξικά του 19^{ου} αι.: *yüz* ‘εκατό’ → *γιουζ*. Ο Mullach (1856: 122) κάνει πάντως σαφέστατα λόγο για καθαρό [y] γράφοντας μάλιστα χαρακτηριστικά ότι «μερικοί αποδίδουν το φωνήεν στη γραφή με <ιου>». Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη σταδιακή υποχώρηση του φωνήεντος μάλλον επηρέασε τη γενικότερη αντίληψη για την εξέλιξη του μεσαιωνικού /y/ συμβάλλοντας έτσι στην αγνόηση της πραγματικής επιβίωσης του φωνήεντος μέχρι σήμερα. Το ζήτημα της απόδοσης των διαλεκτικών φθόγγων είχε επισημάνει ο Δ. Μαυροφρύδης από νωρίς (1860) όταν έγραφε (1871: 21):

«Τῆς δημόδους γλώσσης οἱ φθόγγοι οὐ διοριζόμενοι ἀκριβῶς δι’ ἀλφαβητικῆς γραφῆς ἀπαμβλύνονται καὶ εἰς ἀλλήλους συρρέουσιν . ἐν αὐτῇ ἀναφύονται συνήθως ἀσαφεῖς φθόγγων συνδυασμοί, νόθοι φθόγγοι, πρὸς ὧν τὴν παράστασιν ἡ λελειασμένη γραπτὴ γλῶσσα δὲν ἔχει γράμματα»

Με το <ι> δηλώνεται η ουρανικότητα του συμφώνου που προηγείται του αρχικού /y/, π.χ. *άχιουρο χιούνω γιουρίζω*. Αντιθέτως στις περιπτώσεις κατά τις οποίες προηγείται σύμφωνο που βρίσκεται στην Ελληνική χαμηλά στην ιεραρχία ουράνωσης (π.χ. οδοντικά σύμφωνα, /r/) εμφανίζεται γενικά στις πηγές στη θέση του μεσαιωνικού /y/ η γραφή <ου>, π.χ. *παρεθούρι, φρούγανο* κ.λπ. Διαφοριστική είναι η μαρτυρία του Καστάνη (Castanis 1844: 77-78) από την Αθήνα της δεκαετίας του 1830 για «προφορά όπως του γαλλικού u», ενώ χαρακτηριστική είναι η ποικιλία στην απόδοση του φωνήεντος στα παραδείγματα που δίνει:

quiros (με γαλλική ορθογραφία) και *κιούριος* (σε ελληνικό αλφάβητο, προηγείται ουρανικοποιημένο σύμφωνο → γραφή: <ιου>)

θουγατέρα (μη ουρανικοποιήσιμο σύμφωνο πριν από το φωνήεν, απουσία ουρανικότητας → γραφή: <ου>)

άχιουρα (προηγείται ουρανικοποιημένο σύμφωνο → γραφή: <ιου>)

Παρόμοια εναλλαγή μεταξύ <ιου> και <ου>, ανεξαρτήτως όμως του συμφώνου που προηγείται, εμφανίζει και ο Δ. Καμπούρογλου στην απόδοση λέξεων του παλαιοαθηναϊκού ιδιώματος (Παντελίδης 2016: 116-119):

δερματοτιούρι ~ *δερματοτούρι* ‘τουλουμοτύρι’

σιού ‘εσύ’, *σιούκο* ‘σύκο’ ~ *σού*, *σούκο*

ε-σιου-γιούρικα ‘συγύρισα’ ~ *σου-μαζώνω*

Την ίδια εναλλαγή στην απόδοση του φωνήεντος εμφανίζει και η καταγραφή πολύ παλαιών ασμάτων της Αίγινας από τον Ηρειώτη (1921):

νούχτα, *ολονουχτίς* ~ *μεσάνιουχτα*

αργουρός ~ *αργιουρός*

3.3 Αβεβαιότητα σχετικά με τον χρόνο μεταβολής /y/ > /u/

Καταγραφές όπως οι παραπάνω, καθώς και ηχητικά δεδομένα του 20^{ου}-21^{ου} αι. δείχνουν ότι το φωνήεν /y/ διατηρήθηκε (σε ορισμένες ποικιλίες και μέχρι κάποια

εποχή τουλάχιστον) όχι μόνο στη θέση μετά από ουρανικά/ουρανοποιημένα (γραφή:<ιου>) και συριστικά /s/ /z/ (γραφή:<(ι)ου>), αλλά και μετά από οδοντικά σύμφωνα (/t/,/θ/) ή και /r/ (γραφή:<ου>), και τράπηκε και σε αυτές τις θέσεις σε /u/, είτε στο πλαίσιο της προσαρμογής προς κοινότερες μορφές λόγου που δεν διέθεταν το φωνήεν /y/ είτε στο πλαίσιο εσωτερικής μεταβολής είτε συνδυασμού των δύο παραγόντων. Καθώς μάλιστα η γραπτή απόδοση ήταν ανέκαθεν <(ι)ου>, ο χρόνος, κατά τον οποίο επήλθε η οπισθίωση σε κάθε ποικιλία είναι αβέβαιος. Σε μερικές ποικιλίες μάλιστα δεν συνέβη ποτέ (ή δεν εμφανίζει κανονικότητα) ή ίσως συνέβη αρκετά αργά (19^{ος} αι. κ.ε.). Τύποι όπως π.χ. *άχιουρο* ‘άχυρο’ *παρεθούρι* ‘παραθύρι’ κ.λπ., καταγεγραμμένοι έτσι σε παλαιότερες πηγές (γλωσσικές, λαογραφικές μελέτες κ.ά.), δεν είναι σαφές σε ποιες περιπτώσεις υποκρύπτουν τις παλαιότερες πραγματώσεις [ˈaʧyɾo]/[ˈaʧɪɾo] και [paɾeˈθyɾi] (η τελευταία έχει όντως καταγραφεί ηχητικά)/[paɾeˈθɪɾi] ή τις νεότερες [ˈaʧuro] και [paɾeˈθuri], και, αν υποκρύπτουν τις νεότερες, από ποια εποχή και ύστερα σε κάθε γλωσσική ποικιλία.

3.4 Αρνητικές μαρτυρίες σχετικά με το φωνήεν

Στις καταγραφές και συλλογές διαλεκτικού υλικού από τον ύστερο 19^ο αι. μέχρι σήμερα -στο βαθμό που οι τοπικές ποικιλίες επιβιώνουν-, καταγράφεται συνήθως όντως /ju/ (ή ουρανικό/ουρανοποιημένο σύμφωνο+[u], π.χ. *άχιουρο*, *γιούρω*), ενώ πληροφορητές ή/και πληροφοριοδότες αρνούνται ή αγνοούν την ύπαρξη φωνήεντος [y] στην εκάστοτε τοπική ποικιλία, η αξιοπιστία της αρνητικής μαρτυρίας όμως ελέγχεται, εφόσον προέρχεται από ομιλητές που δεν έχουν την παλαιά γλωσσική ποικιλία ως μητρική τους γλώσσα αλλά ανακαλούν μνήμες. Πιθανόν έχουμε να κάνουμε: α) Με αδυναμία σαφούς αντίληψης και ακριβούς προσδιορισμού της παλαιότερης πραγμάτωσης, ειδικά από μη ειδικούς ή, παλαιότερα, και από ειδικούς με ελάχιστη όμως φωνητική εξειδίκευση και εκπαίδευση. β) Με την έναρξη υποχώρησης του φωνήεντος, είτε στο πλαίσιο εσωτερικής μεταβολής είτε/και από επαφή με άλλες παραλλαγές της Ελληνικής, με τον 19^ο αι. ως *terminus ante quem*. Εν προκειμένω είναι ιδιαίτερος διαφωτιστική η αναφορά του Foy (1879: 57, 86) ότι οι Αθηναίοι της εποχής πραγμάτων την λέξη *κυρά* ως [tsjuˈra], ενώ οι *μεγαλύτερης* τότε ηλικίας Αθηναίοι πραγμάτων ακόμη [tsyˈra].

3.5 Η θέση του φωνήεντος στο φωνολογικό σύστημα - στρογγυλές πραγματώσεις του /i/

Το διατηρούμενο παλαιό μεσαιωνικό *ετυμολογικό* /y/ πρέπει πιθανόν να τοποθετηθεί στη θέση ενός έκτου φωνηεντικού φωνήματος. Το ζήτημα περιπλέκεται όμως από την εμφάνιση μη συστηματικών στρογγυλών πραγματώσεων του φωνήεντος /i/ (δηλ. [y], [ɥ], [ɨ]), σε ποικίλα περιβάλλοντα (π.χ. μετά από χειλικά, συριστικά, προστριβόμενα κ.λπ.), τόσο στις περιοχές, στις οποίες καταγράφηκε ή για τις οποίες μαρτυρείται το ετυμολογικό /y/, όσο και σε άλλες. Σε ορισμένες περιπτώσεις πιθανόν να έχει παίξει ρόλο και η θέση του τόνου επάνω στο φωνήεν, η αναλογία προς άλλα λεξικά στοιχεία με παρόμοια φωνητική δομή (π.χ. *μαγϋρεύω* κατά το *γϋρεύω*;) ή/και η παρετυμολογία

(π.χ. *σουχαίνομαι* με σου- κατά το πρόθημα σου-<συ(ν)- στο σου-μαζώνω;),⁵ ίσως και άλλοι παράγοντες που μένει να διερευνηθούν. Παραδείγματα:

Αίγινα (Παντελίδης 2019β: 387-388), Εύβοια, Βοιωτία, Λακωνία: *ῥχαμε, ῥταν, ψῥχα, μεσῦμέρι, πῦγάδι, πῦ(γ)α, σπῦλιά, σπῦτι, χτύπῦσα, εφῦλειε* (φιλούσε), *ῥῦμερίδα, αφῦν-νω, [ʃ]ῦμαίεσ (σημαίεσ), ζῦμίεσ, να [ʒ]ῦσετε* (ζήσετε), *[tʃ]ῦγάρα, λιγάκῦ, τζάκῦ, εκῦ* (εκεί), *εκῦνη* (εκείνη), *αχῦλι* (χείλι), *γῦδια, γῦνεται, μαγῦρεύω, μονασῦρι, να ρῦζεῖσ, παλ-ληκάρῦ, λῦστέσ, λῦγα* κ.λπ.

Η παλαιότερη γνωστή αναφορά σε τέτοιες πραγματώσεις γίνεται στις αρχές του 20ού αι. για τη Λακωνία από τον Κουκουλέ, ο οποίος τις εντοπίζει στην θέση μετά από ουρανοφατνιακά/ φατνοουρανικά διαρκή και προστριβόμενα (1908: 165, 169-170, 173-174). Διατηρείται εδώ η ορθογραφία του πρωτοτύπου: *schürá* (σειρά), *schürgá* (σιγά), *μαγαῗü* (μαγαζί), *κατςchüiki* (κατσίκι) κ.λπ.

Κατά τον ίδιο τρόπο θα μπορούσαν ίσως να ερμηνευτούν και γραπτά δεδομένα από διάφορες περιοχές, τα οποία εμφανίζουν γραφή <(ι)ου> στη θέση ετυμολογικού /i/. Σε μερικά από τα παραδείγματα πιθανόν βέβαια την εποχή της πρώτης καταγραφής τους να είχε ήδη ολοκληρωθεί η τροπή [y]>[u]:

-Μέγαρα (Μπεναρδής 2006): *έριουζε* = έριξε, *στρούφωμα* ‘στρίφωμα’, *δρούμεσ* ‘δρίμεσ’, *μαγιουρεύω*, *σουνάχι*, *σουχασιά-σουχαίνομαι*, *ζούδι* ‘ξίδι’, *ζουνός* ‘ξινός’, *ξουλώνω* ‘ξηλώνω’, *τσιούδννοσ* ‘κίνδυννοσ’, *τσιούτριννοσ* ‘κίτριννοσ’, *Τσιουκνοπέφτη*, *Τσιουνέτα* ‘Κινέτα’, *τσουδιά* ‘τσιμπιά’.

-Αθήνα: *ζουνός*, *ζούδι*, *σουνάχι* (Παντελίδης 2016: 115), *Τζουβησιά* ‘Κηφισιά’ (σε αθηναϊκό έγγραφο του 1781, Παντελίδης 2019α: 96).

-Κορινθία 1938: *άρχιουσε*, *ελιούχινσε*, *θα γιούνει* (ΚΕΕΛ 1206: 127,128).

-Λακωνία 1977 (ΣΛ 2954): *αγγιουνάρα*, *κιουλό* ‘κίλό’, *κιούνη* ‘εκείνη’, *κιούποσ* ‘κίποσ’, (ε)κιού/κιουδά/κιουμέσα ‘εκεί (εκείδά, εκεί μέσα)’, *κιουλωτόσ* ‘κοιλωτόσ’, *χιούλια* ‘χείλια’, *χιουμώνασ* κ.λπ.

Αρκετά δείγματα μη συστηματικής στρογγυλής πραγμάτωσης του /i/ καταγράφηκαν επίσης και στο διαλεκτικό λόγο πληροφορητριών από την περιοχή Δρόπολης της Ηπείρου (έρευνα-ηχογραφήσεις: Ν. Παντελίδης): *ῥχα*, *ῥναι*, *καλῦ* (καλή), *κλυδί*, *πῦαν*, (πήγαν), *σπῦτια*, *μπῦκα*, *φῦλη*, *τῦποτε*, *μανασῦρι*, *κανῦλι*, *σῦδερο* κ.λπ. Φωνήεν [y] αναφέρει και ο Α. Σπύρου (2008: 32) για την γλωσσική ποικιλία της περιοχής Βούρκου-Αγίων Σαράντα της Ηπείρου χωρίς να δίνει παραδείγματα.⁶ Το φαινόμενο εντοπίστηκε, τέλος, και σε ηχητικό υλικό από το Μεγανήσι της Λευκάδας: ⁷ *ῥρτε* (ήρθε), *ῥχε*, *να μασ τῦ* (τη) *γιομίσεισ*, *σπῦτια*, *πῦανε* (πήγανε), *πῦρα*, *να πῦσ-πῦ-πῦτε* (να πεις-πει-πέιτε), *υπῦρχανε*, *εμπῦκανε*, *τσάῦκο* (τσάμικο), *εφοβῦθ’κε*, *να φῦουν-φῦβγανε* (να φύγουν-φεύγανε), *δῦμάρχοι*, *χῦμόνα*, *πολλῦ* (πολλή), *εσῦσ* κ.λπ. Στις παραπάνω περιοχές καταγράφονται βέβαια δείγματα στρογγυλών πραγματώσεων και στη θέση παλαιού (ετυμολογικού) /y/ (<υ>, <οι>). Έτσι πρέπει να διερευνηθεί αν έχουμε και σε αυτές τις ποικιλίες διατήρηση του παλαιού μεσαιωνικού φωνήεντος /y/

⁵ Βλ. Joseph 2013.

⁶ «Πολύ σπάνια -σε κανέναν ορεινό οικισμό- διαπιστώνεται ως σποραδικό φαινόμενο η ύπαρξη ενός φωνήεντος [ü] που είναι άγνωστο όχι μόνο στη νεοελληνική γλώσσα, αλλά επίσης ασυνήθιστο και στα νοτιοαλβανικά ιδιώματα της ευρύτερης περιοχής».

⁷ Την επιτόπια έρευνα και την ηχογράφιση πραγματοποίησε ο Λ.Εμπειρίκοσ, τον οποίο ευχαριστώ θερμά για την πρόσβαση στο υλικό.

παράλληλα με την εμφάνιση στρογγυλών πραγματώσεων του /i/, ή αν η πραγμάτωση [y] στην περίπτωση των <υ><οι> εντάσσεται αποκλειστικά στο πλαίσιο της στρογγύλωσης του /i/ σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα (δηλ. <υ>=/i/ μεν, αλλά με στρογγυλή πραγμάτωση [y] σε ορισμένα περιβάλλοντα).

Ο εντοπισμός της στρογγυλής πραγμάτωσης του /i/ θα συνέβαλλε σε μια διαφορετική θεώρηση των δειγμάτων εξέλιξης του /i/ σε /u/ (το λεγόμενο “irregular [u]”, βλ. Joseph 1979) από τη μεσαιωνική προς τη νεοελληνική περίοδο. Το περιβάλλον εμφάνισης είναι σύμφωνα με τον Joseph η θέση ανάμεσα σε υπερωικά σύμφωνα ή ανάμεσα σε χειλικά σύμφωνα και αντηχητικό σύμφωνο (sonorant), ή ανάμεσα σε υπερωικά και χειλικά (Joseph 1979: 14):

ἤμην > ἤμουν
κάβειρος > κάβουρος
μέσπιλον > μούσπουλον
κινῶ > κουνῶ
φημίζω > φουμίζω
ζηλεύω > ζουλεύω
σηπία > σουπιά
σησάμι > σουσάμι κ.λπ.

Οι απαρχές του φαινομένου όμως μάλλον πρέπει να τοποθετηθούν στους πρώτους μ.Χ. αιώνες (Holton κ.ά. 2019, τόμ.Ι, 11-15, 76-78), ενώ γραφές με <ου> από την περίοδο της Κοινής και τη μεσαιωνική περίοδο πιθανόν αποτελούν απόπειρες απόδοσης φωνήεντος [y], είτε μη ετυμολογικού είτε και ετυμολογικού, όπως επισημαίνεται στο Holton κ.ά. 2019 (τόμ.1ος: 11-15, 76-78). Ο Foy είχε πάντως ήδη από το 19^ο αι. εκφράσει την υπόθεση ότι η μεταβολή /i/ > /u/ είναι αρκετά παλαιά, ότι το ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στο /i/ και το /u/ υπήρξε το υψηλό πρόσθιο στρογγυλό φωνήεν [y] (1879: 86) και ότι η μεταβολή, μέσω ενός σταδίου [y], επήλθε σε εποχή κατά την οποία και το ετυμολογικό /y/ διατηρούνταν ακόμη. Τα δεδομένα από νεοελληνικές ποικιλίες μάλλον δείχνουν προς αυτήν την κατεύθυνση. Το περιβάλλον εμφάνισης των πραγματώσεων αυτών δεν φαίνεται βέβαια να ταυτίζεται απόλυτα στις διάφορες γλωσσικές ποικιλίες.

4 Συμπεράσματα

Η περίπτωση του φωνήεντος [y] δείχνει ότι ο νεοελληνικός φωνηεντισμός, παρά την αύξηση του ερευνητικού ενδιαφέροντος και την επέκταση της σχετικής έρευνας τα τελευταία χρόνια, παραμένει σε μεγάλο βαθμό ανεξερεύνητος, ενώ αποτελεί ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον και ευρύ πεδίο έρευνας, τόσο από πλευράς της ιστορίας και της εξέλιξης της Ελληνικής όσο και από καθαρά θεωρητικής πλευράς.

Βιβλιογραφία

- Anagnostopoulos, Georgios. 1930. “Die Erforschung des Mittelgriechischen und die neugriechischen Dialekte”. *Byzantinische Zeitschrift* 30:220-224.
- Bloch, S.N.J. 1826. *Lehre von der Aussprache des Altgriechischen*. Altona/Leipzig: J.F.Hammerich.

- Boersma, Paul and David Weenink. 2020. Praat: doing phonetics by computer [Computer program]. Version 6.0.37, <http://www.praat.org/>.
- Castanis, Christophoros P. 1844. *An Essay on the Ancient and Modern Greek Languages*. Andover: Allen, Morrill and Wardwell.
- Chalkiopoulos, Nicolaus. 1872. “De sonorum affectionibus quae percipiuntur in dialect neolocrica”. *Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik* 5:341-376.
- Cotte, Louis-Honoré. 1833. “De la prononciation chez les Grecs avant et après le siècle de Périclès”. *La France littéraire* 6:290-310.
- Curtius, Ernst. 1857. “Das Neugriechische in seiner Bedeutung für das Altgriechische sowie für vergleichende Sprachenkunde”. *Nachrichten von der G.A.Universität und der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* 22:293-316.
- Dawkins, Richard M. 1940. “The dialects of Modern Greek”. *Transactions of the Philological Society* 39:1-38.
- Deffner, Michael. 1871. *Neograeca*. Leipzig: Hundertstund and Pries.
- Engel, Eduard. 1887. *Die Aussprache des Griechischen*. Jena: Hermann Costenoble.
- Foy, Karl. 1879. *Lautsystem der griechischen Vulgärsprache*. Leipzig: B.G.Teubner.
- Ηρειώτης, Παναγής Ν. 1921. «Ὁ χορὸς τῆς Λαμπρῆς, ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐν Αἰγίνῃ Παλαιᾷ Χώρα». *Λαογραφία* 8:67-108.
- Holton, D., Horrocks, G., Janssen M., Lendari, T., Manolessou, I. and N. Toufexis. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joseph, B.D. 1979. “Irregular [u] in Greek”. *Die Sprache* 25:13-15.
- Joseph, B.D. 2013. “On phonically based analogy”. *Ohio State University Working Papers in Linguistics* 60:11-20.
- Κουκουλές, Φαίδων. 1908. *Οἶνοντιακά*. Χανιά: Μ.Σαλίβερος.
- Κουρίλας, Ευλόγιος. 1933. *Αλβανικαὶ μελέται*. Θεσσαλονίκη: Τριανταφύλλου και Σ^{ια}.
- Lauritzen, Frederick. 2009. “Michael the Grammarian’s irony about hypsilon”. *Byzantinoslavica* 1-2:161-168.
- Λιόσης, Νίκος, και Ελένη Παπαδάμου. 2011. «Η εξέλιξη του Υ στις νεοελληνικές διαλέκτους: Η Κατωϊταλική σε σύγκριση με την Τσακωνική». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 6:201-223.
- Μανωλέσσου, Ιώ και Νικόλαος Παντελίδης. 2019. «Συμβολή στη γλωσσική ιστορία της νότιας Ελλάδας: νέα δεδομένα από την Εύβοια». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 39:627-638.
- Μαυροφρύδης, Δημήτριος. 1871. *Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*. Σμύρνη: Αμάλθεια.
- Μπεναρδής, Μελέτιος. 2006. *Γραμματική και λεξικό του μεγαρικού ιδιώματος*. Αθήνα: Λύκειο των Ελληνίδων.
- Mullach, Friedrich W.A. 1856. *Grammatik der griechischen Vulgarsprache*. Berlin: Ferdinand Dümmler’s Verlagsbuchhandlung.
- Newton, Brian. 1972. *The Generative Interpretation of Dialect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Οικονόμος, Κωνσταντίνος. 1830. *Περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης βιβλίον*.

- Παντελίδης, Νικόλαος. 2009. «Το φαινόμενο του τσιτακισμού στα πελοποννησιακά ιδιώματα». Στο *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (Ιωάννινα, 30.8-2.9.2007)*, 1078-1093.
- Παντελίδης, Νικόλαος. 2016. «Το παλαιοαθηναϊκό ιδίωμα: Πηγές, μαρτυρίες, χαρακτηριστικά». *Γλωσσολογία* 24:103-146.
- Παντελίδης, Νικόλαος. 2019α. «Νέα στοιχεία για το παλαιοαθηναϊκό ιδίωμα». *Γλωσσολογία* 27:89-104.
- Παντελίδης, Νικόλαος. 2019β. «Συμβολή στη γλωσσική ιστορία της νότιας Ελλάδας: Αίγινα». Στο Γραμματική Α.Κάρλα, Ιώ Μανωλέσσου και Νικόλαος Παντελίδης (επιμ.), *Λέξεις*, 379-414. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Παπαδάμου, Ελένη. 2009. *Διαχρονική και διατοπική εξέταση της εξέλιξης του Υ (μεταπτυχιακή εργασία)*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Pernot, Hubert. 1934. *Introduction à l' étude du dialecte Tsakonien*. Paris: Les Belles Lettres.
- Rangabé, A.-R. 1873. *Grammaire abrégée du grec actuel*. Paris: A. Durand et Pedont-Lauriel.
- Σκιάς, Ανδρέας. 1903. *Ο αληθής χαρακτήρ τοῦ λεγομένου Γλωσσικοῦ Ζητήματος*. Αθήνα: Π.Δ.Σακελλαρίου.
- Σπύρου, Αριστοτέλης. 2008. *Το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής Δελβίνου και Αγίων Σαράντα*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Shipp, G.P. 1965. "IOY = Y in Modern Greek". *Glotta* 43:302-316.
- Thumb, Albert. 1892. *Beiträge zur neugriechischen Dialektkunde I: Die inlautenden Vokale im heutigen Dialekt von Amorgos*. Strassburg: Karl Trübner.
- Χατζιδάκις, Γεώργιος Ν. 1902. *Ακαδημεικὰ ἀναγνώσματα*. Αθήνα: Π.Δ.Σακελλαρίου.
- Ulrichs, Heinrich N. 1840. *Reisen und Forschungen in Griechenland, Teil I*. Bremen: Johann Georg Heyse.
- Vottéro, Guy. 2014. "Boeotian". Στο Georgios K. Giannakis (επιμ.), *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, 241-245. Leiden/Boston: Brill.

Συλλογές λαογραφικού υλικού:

ΚΕΕΛ: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.

ΣΛ: Σπουδαστήριο Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

The syntax-semantics interface during sentence processing: ERP evidence on relative clause attachment ambiguity in Greek*

Konstantina Olioumtsevit¹ & Srđan Popov²

¹Aristotle University of Thessaloniki, ²University of Groningen
ogkonsta@lit.auth.gr, s.popov@rug.nl

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερευνά τον ρόλο της σημασιολογίας στην προσάρτηση αμφίσημων αναφορικών προτάσεων. Ένα χρονομετρικό πείραμα διεξήχθη με ενήλικες φυσικούς ομιλητές της ελληνικής, κατά το οποίο καταγράφηκαν ηλεκτροφυσιολογικά σήματα του ανθρώπινου εγκεφάλου. Στα πειραματικά ερεθίσματα, οι δύο πιθανοί κόμβοι σύνδεσης σχημάτιζαν δομές γενικής κτητικής ή προθετικής με-φράσης. Η απουσία ενός P600 σε όλες τις πειραματικές συνθήκες δείχνει ότι, λαμβάνοντας άμεσα υπόψη τις διαθέσιμες σημασιολογικές πληροφορίες, οι δομικές προτιμήσεις των ομιλητών εξαλείφονται. Ωστόσο, ένα N400 προκλήθηκε μόνο στις προτάσεις με δομές γενικής κτητικής, υποδηλώνοντας ότι σημασιολογικά χαρακτηριστικά των δεδομένων δομών μπορούν να δυσκολέψουν τη διαδικασία σημασιολογικής ενσωμάτωσης.

Λέξεις-κλειδιά: αναφορική πρόταση, αμφισημία, σύνταξη, σημασιολογία, Προκλητά Δυναμικά (ERPs)

1 Introduction

1.1 Behavioural evidence on relative clause attachment and the role of semantics

Literature on relative clause attachment has mainly revolved around the question: How are sentences with two potential antecedents processed? In sentences such as in (1), the relative clause (RC) can syntactically modify either of the two noun phrases that precede it (NP1 or NP2). Both attachment options lead to a grammatically correct sentence, rendering the utterance ambiguous. In the absence of disambiguating information, speakers' preference drives the resolution, with the choice of the first noun phrase leading to high attachment, whereas that of the second noun phrase to low attachment (Frazier 1978).

- (1) The journalist interviewed [the daughter]_{NP1} of [the colonel]_{NP2} [who had had the accident]_{RC}.

The resolution of relative clause attachment ambiguity tells an intricate story of how the human comprehension mechanism (hereafter, the parser) operates, and how different types of linguistic information interact in this process. Since the late 1970s, attachment preferences have been an attractive research topic. Numerous studies using various behavioural methods have categorized languages into two classes: high- and low-attaching (e.g., Cuetos and Mitchell 1988, Frazier, and Clifton 1996). A low

* While writing the paper, the first author received funding from the European Union's Horizon2020 research and innovation programme under the Marie Skłodowska Curie grant agreement No 765556, as part of the MultiMind project.

attachment preference has been explained by Frazier's (1978) model, according to which, new phrases are integrated to the most recent constituent – favouring a syntactically minimal interpretation. A structurally driven model has been proposed by Gibson and Pearlmutter (1998) to explain a high attachment preference, according to which, attachment closer to the predicate is preferred in languages with relatively free word order. However, studies with differing methods have yielded contradictory results (Fernández 2002), implying that disambiguation is a multi-factorial phenomenon.

The preposition conjoining two noun phrases has also been found to be a major aspect of relative clause interpretation (Gilboy, Sopena, Clifton, and Frazier 1995). In particular, the preposition *with* seems to trigger low attachment, even in languages in which high attachment is otherwise preferred in sentences with an *of*-phrase. The theory by Frazier and Clifton (1996) offers an explanation based on theta domains imposed by different preposition types, that is, functional prepositions, such as *of*, versus lexical prepositions, such as *with*. However, in contrast to the preposition *with*, other lexical prepositions, such as *near*, have been found to trigger high attachment (Gibson, Pearlmutter, Canseco-Gonzalez, and Hickock 1996). Findings on processing dissimilarities among lexical prepositions provide further evidence that disambiguation cannot be guided solely by syntactic cues. The prepositions *with* and *near* are structurally similar, yet they are defined by different semantic properties.

An issue raised in the literature concerns whether semantic factors guide syntactic analysis. One theoretical framework, supported by empirical evidence (Trueswell, Tanenhaus, and Garnsey 1994), is provided by constraint-based approaches: all relevant sources of information are simultaneously taken into consideration when determining syntactic assignment, discarding the idea of priority of structural cues proposed by serial models (Tanenhaus and Trueswell 1995).

Only a limited number of studies have investigated the role of semantics in relative clause interpretation. For instance, in the study by Brysbaert and Mitchell (1996) in which they classified Dutch as a high-attaching language, they used stimuli where both or only one of the potential antecedents were animate. The relative clause contained a pronoun marked for gender that agreed with only one of the antecedents. Despite the role of animacy in their paradigm and the fact that a high attachment preference was obvious mostly when only the first entity was inanimate, the authors made no analysis of the given effect. However, the relative flexibility of attachment preferences hints that lexicosemantic properties may influence structural expectations.

1.2 Event-related potentials and relative clause attachment processing

Language comprehension is a complex process that requires fast integration of information of different language levels. Electroencephalography (EEG) enables a moment-by-moment examination of sensitivity to linguistic cues, while allowing us to disentangle different types of cues through the elicitation of different event-related potential (ERP) components (Luck 2005). For instance, the P600, a positive deflection starting at around 400ms after the critical event, has been generally associated with the process of structural repair and reanalysis (Kaan 2007). In contrast, the N200 and the N400 are two negative-going waves with their onsets at around 150 ms and 300ms after the target word, respectively, reflecting a difficulty in semantic integration (Van den Brink, Brown, and Hagoort 2001, Kutas and Federmeier 2011).

ERP research on relative clause attachment processing is rather scarce, whilst also greatly limited to the examination of the effects of syntactic cues. For instance, Carreiras, Salillas, and Barber (2004) approached the phenomenon with an ERP paradigm whereby attachment ambiguities were resolved based on gender agreement. They found that a P600 effect was elicited when the speakers were presented with a non-preferred syntactic assignment, indicating an increase in syntactic processing cost. Based on the semantic aspects of grammatical gender, the authors also expected an N400 effect. However, they found no such indication, suggesting that experimental paradigms based on gender agreement are not suitable to study the interplay between syntax and semantics in relative clause attachment resolution.

A large body of ERP research has looked into the broad and rather early influence of semantics on sentence processing and expectation (e.g., Osterhout, Holcomb, and Swinney 1994, Hoeks 1997, Van den Brink, Brown, and Hagoort 2001). These findings strengthen the claim that syntactic analysis is governed by semantic, as well as structural constraints. As sentence comprehension is an incremental process, incoming words are connected with preceding words in an attempt to build up a message-level meaning. The failure of the parser to create semantic links between constituents, and the resulting N200 and/or N400 effect, indicates a semantic processing cost.

1.3 The current study

The objective of the present study is to disentangle the effects of syntax and semantics during relative clause attachment processing in Greek.

Greek is a relatively free word-order language with a rich morphological system which marks articles, nouns, adjectives and participles for gender, case and number. Of relevance to this study is how Greek expresses the possessive *of*-phrase and the *with*-phrase. The former is expressed with the genitive case, and the latter with an equivalent prepositional phrase (Tzartanos 1991). Under the assumption that Greek speakers would show similar attachment tendencies to speakers of high-attaching languages, Papadopoulou and Clahsen (2003) conducted a study in order to answer the issue. They used stimuli with both genitive constructions and *with*-phrases, and the relative clause included an adjective or participle which agreed in gender with only one of the two potential antecedents. The findings confirmed their predictions: Genitive constructions showed a clear high attachment preference, whereas *with*-phrases showed a clear low attachment preference. All study of relative clause attachment in Greek has been behavioural as of date, and no ERP studies have been conducted on the issue.

The possessive construction and the *with*-phrase have been extensively studied, yet, given the contradictory results in the literature, there is no consensus on the phenomenon. As prepositions are also defined by semantic properties, this could play a crucial role in the syntactic disambiguation. The possessive construction denotes dependency, with the possessor being semantically more salient as the entity that establishes the given relationship. In contrast, the *with*-phrase denotes accompaniment, and the two entities involved are of equal importance on a semantic level (Langacker 1993, Lehmann and Shin 2000). Additionally, as described earlier, a research paradigm based on gender agreement blurs the investigation of semantic sources. Instead, in a sentence like *Peter asked the speech therapist of the little girl*

who was dyslexic based on the diagnosis, we are forced to establish a semantic link between *dyslexic* and *the little girl*, as we have a semantic preference about speech therapists without a language disorder. Thus, semantic properties imposed by the adjective may bias the parser towards a low attachment interpretation despite a high attachment preference.

The current study is relevant, as it bridges the gap in the literature regarding the role of semantics in establishing relative clause attachment, while also contributing to experimental ERP evidence on a cross-linguistic level. The research questions raised here are the following:

- 1) Is the process of relative clause attachment independent from non-structural information (i.e., semantics), or do semantic cues influence the syntactic analysis?
- 2) Do the different semantic properties of the possessive construction and the *with*-phrase trigger processing dissimilarities when establishing relative clause attachments?

2 Methods

2.1 Participants

Twenty-four adult native speakers of Greek ($MA = 24.4$, $SD = 2.6$; 10 males) with no history of language impairment or neurological/psychiatric illness were recruited. They were all right-handed with normal or corrected-to-normal vision. Their hand dominance was assessed with a short version of the Edinburgh Inventory (Oldfield 1971). Regarding their level of education, they were either bachelor's or master's students. All participants took part in the experiment after giving informed consent.

2.2 Materials

The paradigm of the present study was partly based on that of the study by Papadopoulou and Clahsen (2003). Novel grammatical sentences were formed in which the main clause included two potential antecedents. The main clause was followed by a relative clause introduced by the relative complementizer. Regarding the complex noun phrase, it contained either a genitive construction or a prepositional phrase.

Contrary to the study by Papadopoulou and Clahsen (2003), relative clause attachment was manipulated based on semantic cues. The relative clause included an adjective or participle as the disambiguation point, which agreed in gender with both potential antecedents but could only refer to one of them. In the sentences (2a) and (3a) below, *experienced* is most likely to modify *the speech therapist*, since *the little girl* is probably still not very experienced in something due to age. Semantic plausibility works in the opposite direction when it comes to *dyslexic* in sentences (2b) and (3b). It should be also noted that neither inanimate nor proper nouns were used as potential antecedents, while two or three words always followed the critical word.

As the following examples illustrate, we created one core sentence, from which four experimental sentences were derived. The two experimental conditions were

based on the antecedent type, genitive construction or prepositional phrase, with each having two levels: high and low attachment.

2a) genitive-high attachment (preferred)

Ο	Πέτρος	ρώτησε	τη
the.MASC.NOM	Peter.MASC.NOM	asked	the.FEM.ACC

λογοθεραπεύτρι-α	της	μικρ-ής
speech.therapist-FEM.ACC	the.FEM.GEN	little.girl-FEM.GEN

που	ήταν	πολύπειρ-η	στις	περιπτώσεις	δυσλεξίας.
that	was	experienced-FEM.NOM	in	cases	dyslexia

‘Peter asked the speech therapist of the little girl who was experienced in dyslexia cases.’

2b) genitive-low attachment (non-preferred)

Ο Πέτρος ρώτησε τη λογοθεραπεύτρια της μικρής που ήταν δυσλεκτική βάσει της διάγνωσης.

‘Peter asked the speech therapist of the little girl who was dyslexic based on the diagnosis.’

3a) prepositional phrase-high attachment (non-preferred)

Ο	Πέτρος	ρώτησε	τη
the.MASC.NOM	Peter.MASC.NOM	asked	the.FEM.ACC

λογοθεραπεύτρι-α	με	τη	μικρ-ή
speech.therapist-FEM.ACC	with	the.FEM.ACC	little.girl-FEM.ACC

που	ήταν	πολύπειρ-η	στις	περιπτώσεις	δυσλεξίας.
that	was	experienced-FEM.NOM	in	cases	dyslexia

‘Peter asked the speech therapist with the little girl who was experienced in dyslexia cases.’

3b) prepositional phrase-low attachment (preferred)

Ο Πέτρος ρώτησε τη λογοθεραπεύτρια με την μικρή που ήταν δυσλεκτική βάσει της διάγνωσης.

‘Peter asked the speech therapist with the little girl who was dyslexic based on the diagnosis.’

In order to prevent participants from seeing more than one version of each core sentence, four lists were created. The final set of the experimental materials, based on a verification test conducted prior to testing, was counterbalanced across lists. Each list was composed of 80 experimental sentences and 60 fillers, thus 140 pseudorandomized stimuli in total. Concerning the structure of the fillers, they all contained a grammatical violation. The adjective or participle in the relative clause either agreed in gender with the subject of the main clause or with none of the available nouns.

2.3 Procedure

The participants were comfortably seated in a chair in front of a screen, while the electroencephalogram was recorded. Using the E-Prime software, stimuli were presented in the centre of the screen in white letters (Calibri 24 pt) on a black background. Each sentence was presented word-by-word in the following order of events: a fixation cross first appeared for 500ms indicating the beginning of the stimulus, and then a blank screen for 300ms. Each word appeared for 300ms, always followed by a blank screen for 300ms. The last word of the sentence was presented with a full stop indicating the end of the stimulus. Given the present experiment was a passive task, 20% of stimuli – half grammatical and half ungrammatical sentences – were followed by a grammaticality judgement question. Written and spoken instructions were first provided to participants. In order to familiarize them with the procedure, a training session preceded the actual experiment. No further clarifications were provided during the experimental session. The whole experiment lasted approximately 30 min.

2.4 EEG data

Using the eego MyLab system (ANT Neuro Inc, Enschede, The Netherlands), EEG was recorded from 32 Ag/AgCl scalp electrodes (WaveGuard) positioned according to the standard 10-20 system. Eye movements were monitored with an additional electrode above the left eye (EOG). The electrode impedance was kept below 10 k Ω . The sampling rate was set to 500 Hz and the recording reference was the common average reference.

After EEG recording was completed, data pre-processing was performed with the Brain Vision Analyzer 2.0.4 software (Brain Products, GmbH, Munich, Germany). The first step was to re-reference data to the average of both mastoids. A band-pass filter of 0.1-40 Hz was then applied, and an Independent Component Analysis eye-blink correction was performed. Subsequently, data were segmented into epochs of 1200ms, starting 200ms before the onset of the critical word and ending 1000ms after the trigger marker. For each epoch, the (automatic) artifact rejection ($\pm 100 \mu\text{V}$ threshold) was applied. Baseline correction was applied to the part of the segment of -200 to 0ms. The last stage of data processing involved data averaging per subject and per condition, with the minimum number of retained trials being 60% in each condition.

The averaged values were analysed based on 9 regions of interest composed of 2 or 3 electrodes each. Four independent time windows were chosen based on visual data inspection: i) 200-400ms, ii) 400-600ms, iii) 600-800ms, and iv) 800-1000ms. Analysis was conducted in R (R Core Team, 2014). Data were analysed using repeated measures ANOVA with the following within factors: condition type (2 levels: genitive and prepositional construction), attachment type (2 levels: high and low), hemisphere (2 levels: right and left), and anteriority (3 levels: anterior, central, and posterior). Two separate repeated measure ANOVAs were performed for each time window, the first one on the lateral regions and the second one on the midline regions (without the factor 'hemisphere'). When the assumption of sphericity

violated, the Greenhouse-Geisser correction was applied. The significance level was set to $p < .05$.

3 Results

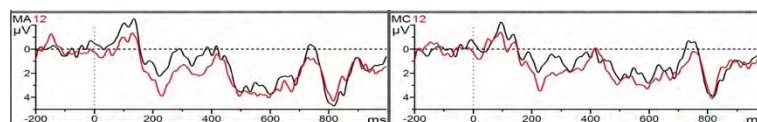
3.1 Accuracy results

The purpose of the grammaticality judgment questions was to ensure that participants paid attention throughout the entire experiment. The cut-off for including a participant in the statistical analysis was set to 60%. We could not exclude the possibility that the participants' judgments on the experimental sentences could be also affected by factors unrelated to the grammaticality of the stimuli. However, a chance-level performance would be a clear indication of a reduced alertness. According to the performance outcomes, no participants had to be excluded. Overall, they had an accuracy rate of 79.4% ($SD = 9.1$).

3.2 ERP results

In the first time window, neither the analysis on the lateral regions nor that on the midline revealed any significant main effects or interactions (all $ps > .1$). However, as the visual inspection of the topographic maps and the voltage values indicated a potential frontocentral negative effect from approximately 200ms after the onset of the critical word, we ran a post-hoc analysis on the midline regions. In the follow-up analysis, two separate repeated measure ANOVAs were performed for each condition. The effect of attachment was found to be significant for the genitive condition ($F(1,23) = 4.339$, $p = .04$), while the main effect and interaction were greatly above the significance level for the prepositional phrase condition (all $ps > .1$). Subsequently, paired t -tests were applied for each anteriority level in the genitive condition. The effect of attachment was found to be significant only in anterior ($t(23) = -2.42$, $p = .02$) and central regions ($t(23) = -2.09$, $p = .04$), while the voltage values demonstrated that the negative effect was caused by high attachment.

The ANOVA analyses on the two following time windows did not yield any significant main effects or interactions regarding the factors condition and/or attachment (all $ps > .1$). Finally, in the last time window, the lateral analysis revealed a significant interaction between condition and hemisphere ($F(1,23) = 5.715$, $p = .02$). However, post-hoc paired t -tests showed that there was not a significant effect of condition in the regions of either the right or the left hemisphere (both $ps > .1$).

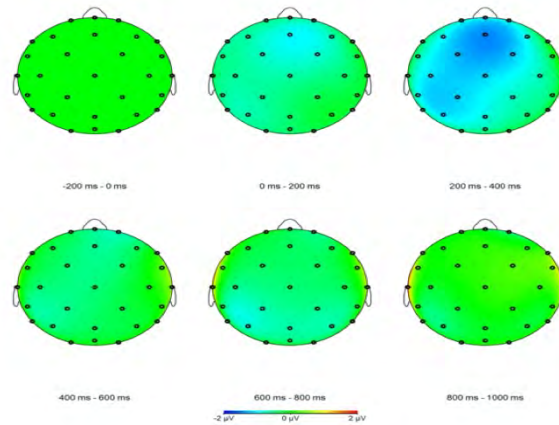

Figure 1 | Grand average ERPs for the genitive condition in two regions of interest, midline anterior (MA) and midline central (MC): the black line represents high attachment sentences (i.e., the baseline) and the red line represents low attachment sentences. The topographic maps depict differences between high and low attachment sentences.

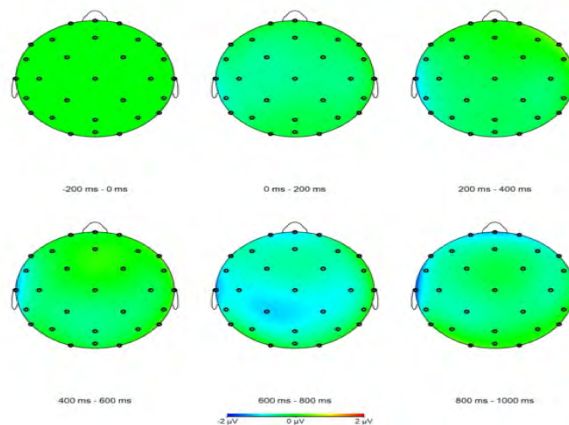
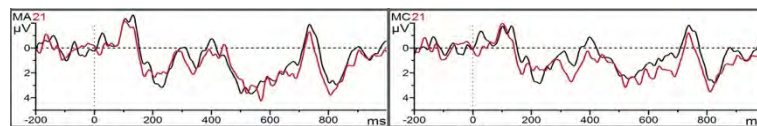

Figure 2 | Grand average ERPs for the prepositional phrase condition in two regions of interest, midline anterior (MA) and midline central (MC): the black line represents low attachment sentences (i.e., the baseline) and the red line represents high attachment sentences. The topographic maps depict differences between low and high attachment sentences.

4 Discussion

The main aim of the present study was to examine how robust semantic cues interact with structural preferences during relative clause attachment processing. The absence of any positive effect can be considered as an indication of an overall uniform performance on the syntactic level across conditions, regardless of the antecedent or attachment type. If there was an initial syntactic bias, then a P600 would be elicited to confirm that. Our findings are in support of constraint-based approaches (Tanenhaus and Trueswell 1995) and are in line with those of other studies confirming that syntax does not have *a priori* precedence over other sources of information (Trueswell,

Tanenhaus, and Garnsey 1994, Hoeks 1997). Structural preferences can be annulled by the immediate contribution of semantic information, and the parser thus avoids reanalysis (cf., Carreiras, Salillas, and Barber 2004).

The sub-objective of the present study was a more focused comparison of the distinct semantic properties of the possessive construction and the *with*-phrase. In possessive constructions, as the possessor is more semantically salient, it facilitates the processing of the possessee (Langacker 1993). The high attachment option can then only be selected if the low attachment option has been assessed and rejected. This selection processing cost is evident in the negative deflection triggered by high attachment in the genitive condition. The effect is akin to an N400 with some temporal and spatial characteristics that make it resemble the N200, also related to semantic integration (Van den Brink, Brown, and Hagoort 2001). In contrast, the two entities conjoined with the preposition *with* are of similar importance on the semantic level. Given the absence of competitive candidates, when the disambiguation point is reached, the parser selects the entity that best fits the semantic features imposed by the critical word with less effort (Lehmann and Shin 2000).

In conclusion, our data indicate that syntax is not an independent module when a structural ambiguity is encountered, providing empirical evidence on the importance of semantic cues in the extraction of a meaningful message at the sentence level. Additionally, the results provide significant insights into the processing strategies applied depending on the linguistic environment imposed by the disambiguation frame. During relative clause attachment processing, the parser focuses on semantic properties of the antecedent type when a semantic “agreement” is forced. Lastly, the findings hint at antecedent-specific features that can disrupt the process of semantic integration. These findings call for more empirical research on the role of semantics in relative clause attachment, and highlight the importance of multi-factorial study of language as a complex system of meaning-formation.

References

- Brysbaert, Marc, and Don C. Mitchell. 1996. “Modifier attachment in sentence parsing: Evidence from Dutch”. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 49, 664-695.
- Carreiras, Manuel, Elena Salillas, and Horacio Barber. 2004. “Event-related potentials elicited during parsing of ambiguous relative clauses in Spanish”. *Cognitive Brain Research*, 20, 98-105.
- Cuetos, Fernando, and Don C. Mitchell. 1988. “Cross-linguistic differences in parsing: Restrictions on the use of Late Closure strategy in Spanish”. *Cognition*, 30, 73–105.
- Fernández, Eva. M. 2002. “Relative clause attachment in bilinguals and monolinguals”. *Advances in Psychology*, 134, 187-215.
- Frazier, Lyn. 1978. “*On comprehending sentences: Syntactic parsing strategies*” (Unpublished doctoral dissertation). University of Connecticut, Storrs.
- Frazier, Lyn, and Charles Clifton. 1996. *Construal*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gibson, Edward, and Neal J. Pearlmutter. 1998. “Constraints on sentence comprehension”. *Trends in Cognitive Science*, 2, 262–268.

- Gibson, Edward, Pearlmutter, Neal, Canseco-Gonzalez, Enriqueta, and Gregory Hickok. 1996. "Recency preferences in the human sentence processing mechanism". *Cognition*, 59, 23–59.
- Gilboy, Elizabeth, Sopena, Josep-M Maria, Cliftrn Jr, Charles, and Frazier, Lyn. 1995. "Argument structure and association preferences in Spanish and English complex NPs". *Cognition*, 54, 131-167.
- Hoeks, John. 1997. "Processing coordinated structures". In M. Biemans & J. v. d. Weijer (Eds.), *Proceedings of the CLS Opening Academic Year 1997-1998*. Nijmegen, Netherlands. https://www.researchgate.net/publication/228507227_Processing_Coordinated_Structures.
- Kaan, Edith. 2007. "Event-Related Potentials and language processing: A brief overview". *Language and Linguistics Compass*, 1, 571-591.
- Kutas, Marta, and Kara D. Federmeier. 2011. "Thirty years and counting: Finding meaning in the N400 component of the Event-Related Brain Potential (ERP)". *The Annual Review of Psychology*, 62, 621-647.
- Langacker, Ronald W. 1993. "Reference-point constructions". *Cognitive Linguistics*, 4, 1-38.
- Lehman, Christian, and Yong-Min Shin. 2000. *The functional domain of concomitance: A typological study of the linguistic representation of concomitant relations*. Arbeitspapier 4: Typologie des Yukatanischen. University of Erfurt.
- Luck, Steven J. 2005. *An introduction to the event-related potential technique*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Oldfield, Richard C. 1971. "The assessment and analysis of handedness: The Edinburgh inventory". *Neuropsychologia*, 9, 97–113.
- Osterhout, Lee, Phillip J. Holcomb, and David A. Swinney. 1994. "Brain potentials elicited by garden-path sentences: Evidence of the application of verb information during parsing". *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 20, 786-803.
- Papadopoulou, Despina, and Harald Clahsen. 2003. "Parsing strategies in LI and L2 sentence processing: A study of relative clause attachment in Greek". *Studies in Second Language Acquisition*, 25, 501-528.
- Tanenhaus, Michael K., and John C. Trueswell. 1995. "Sentence comprehension". In J. L. Miller & P. D. Eimas (Eds.), *Speech, language, and communication* (pp. 217-262). San Diego: Academic Press.
- Team R Core. 2014. *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL <http://www.R-project.org/>.
- Trueswell, John C., Michael K. Tanenhaus, and Susan M. Garnsey. 1994. "Semantic influences on parsing: Use of thematic role information in syntactic ambiguity resolution". *Journal of Memory and Language*, 33, 285-318.
- Tzartanos, Achilleas. 1991. *Νεοελληνική Σύνταξις (της κοινής Δημοτικής)* [Syntax of Modern Greek]. Thessaloniki, Greece: Kyriakidi.
- Van Den Brink, Daniëlle, Colin M. Brown, and Peter Hagoort. 2001. "Electrophysiological evidence for early contextual influences during spoken-word recognition: N200 versus N400 effects". *Journal of Cognitive Neuroscience*, 13, 967–985.

Ο ρόλος της μεταγνώσης στην ακρόαση της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας

Λέλια Παντελόγλου

Aix-Marseille Université

Evangelia.PANTELOGLOU@univ-amu.fr

Abstract

The subject of this paper is the use of metacognitive strategies in the teaching of Listening Comprehension in Greek as a second language. After a literature review which outlines the main domains of the current research on metacognition in second language oral comprehension, the empirical research that has been carried out is presented. The Metacognitive Awareness Listening Questionnaire (Vandergrift & Goh 2012), combined with an LC test, were applied on adult learners (N = 213). The research results showed that metacognitive strategies are correlated with the students' performance in all language levels. G2 teachers also consider metacognition important in LC.

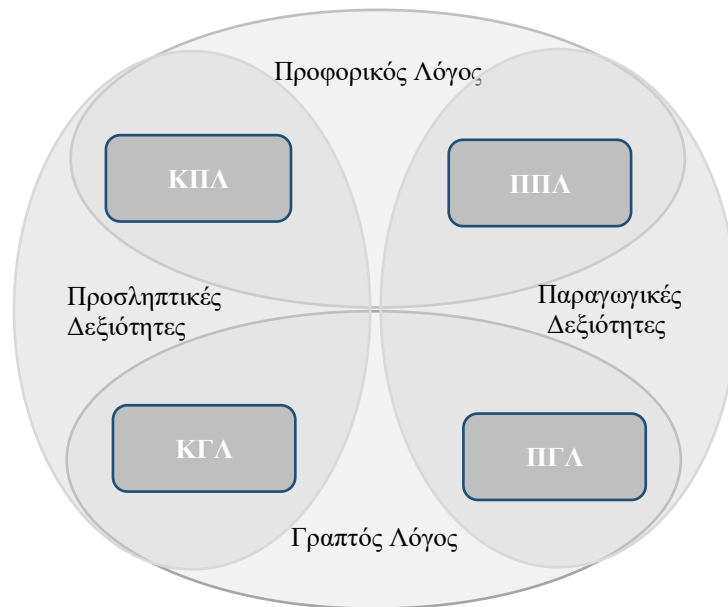
Key-words: metacognition, listening comprehension (LC), strategies, Greek as a Second Language (G2)

1 Εισαγωγικά

Η ακουστική πρόσληψη σε μια γλώσσα, μητρική ή άλλη, είναι διεργασία πολυδιάστατη, θα μπορούσαμε να την παρομοιάσουμε με μια εικόνα σε καλειδοσκόπιο. Συνδέεται με τη φωνητική και τη φωνολογία, την μνήμη, την εμπειρία, την προηγούμενη πολιτισμική και πραγματολογική γνώση, τον παράγοντα του άγχους, στρατηγικές κατανόησης και διαχείρισης του νοήματος. Σε μια προσπάθεια σύνθεσης των παραμέτρων αυτών, όλο και μεγαλύτερη έμφαση δίνεται από τη διεθνή έρευνα στην ανάπτυξη της μεταγνώσης, η οποία φαίνεται πως συμβάλλει σημαντικά στη δόμηση της δεξιότητας της ακουστικής κατανόησης. Με τον όρο μεταγνώση, εννοούμε εδώ την ακουστική επίγνωση, δηλαδή το συνειδητό χειρισμό των μηχανισμών που εμπλέκονται στη διαδικασία της ακρόασης, με ενεργό συμμετοχή των εκπαιδευομένων.

Στο πεδίο της δεύτερης γλώσσας, για δεκαετίες επικράτησε ο μύθος πως η κατανόηση προφορικού λόγου (ΚΠΛ) είναι αυτονόητη και η δεξιότητα δεν αντιμετωπίστηκε ισότιμα σε σχέση με τις «αδελφές» δεξιότητες, την κατανόηση γραπτού λόγου (ΚΓΛ) και την παραγωγή προφορικού (ΠΠΛ) και γραπτού λόγου (ΠΓΛ), με τις οποίες ωστόσο βρίσκεται σε κατάσταση διεπίδρασης¹ (βλ. Γράφημα 1: σε οριζόντιο άξονα διεπιδρούν οι δεξιότητες προφορικού και γραπτού λόγου, σε κάθετο οι προσληπτικές με τις παραγωγικές δεξιότητες, βλ. και Παντελόγλου 2017: 53). Αντίθετα, η ακουστική κατανόηση παραμελήθηκε και έφτασε να αποκαλείται «Σταχτοπούτα» των γλωσσικών δεξιοτήτων (Cinderella skill, βλ. Vandergrift 1997, Osada 2004).

¹ Για παράδειγμα, η διεπίδραση μεταξύ κατανόησης και παραγωγής προφορικού λόγου διαμορφώνει τη δεξιότητα της συνομιλίας (Council of Europe 2001: 73-82, Council of Europe 2018: 83-92).

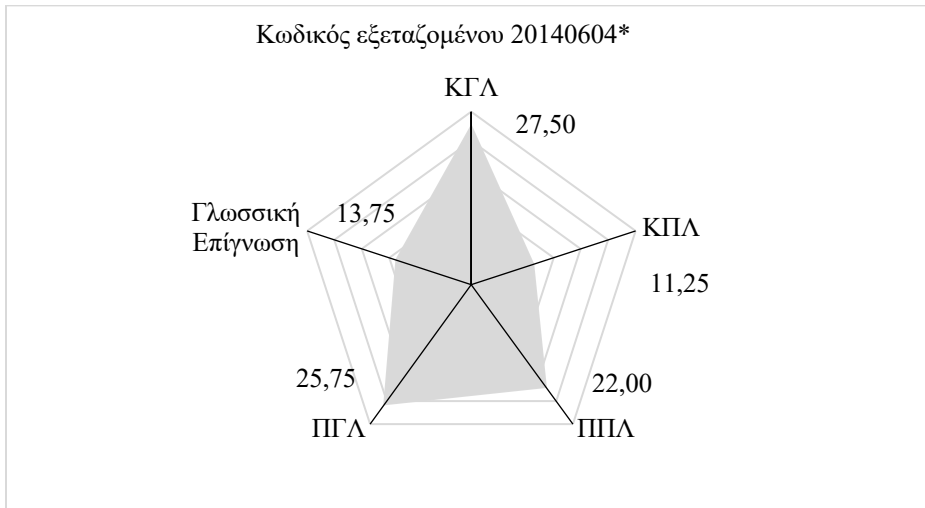

Γράφημα 1 Οι γλωσσικές δεξιότητες και οι μεταξύ τους διεπιδράσεις.

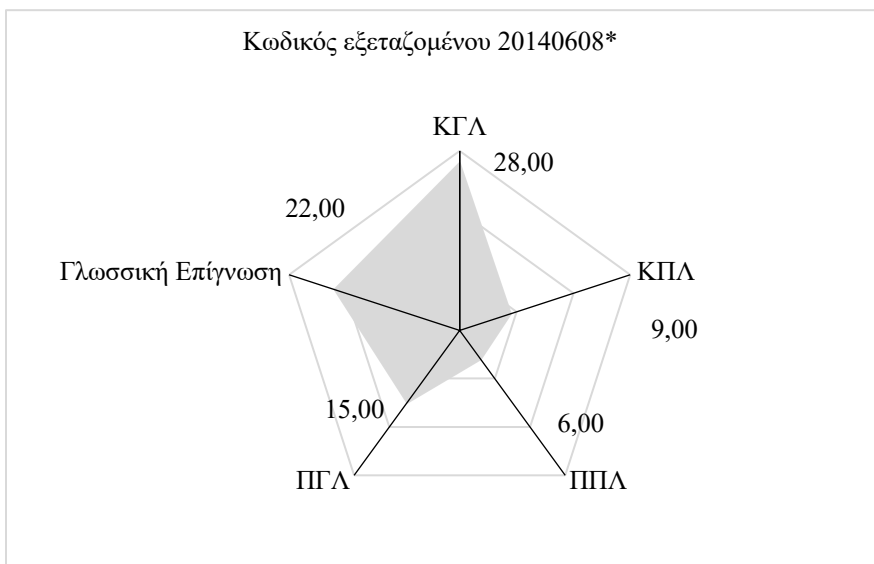
Σήμερα, στη διεθνή σκηνή ο μύθος αυτός έχει ανατραπεί: η κατανόηση προφορικού λόγου συγκεντρώνει πλέον σημαντικά το ενδιαφέρον σε επίπεδο έρευνας και διδασκαλίας. Στο πεδίο της E2, η δεξιότητα έχει πλέον ενταχθεί σε αναλυτικά προγράμματα², σε διδακτικά εγχειρίδια και σε θέματα εξετάσεων για την απόκτηση πιστοποίησης. Παρά τα φαινόμενα, η ΚΠΛ παραμένει ουσιαστικά αγνοημένη: η ενασχόληση με αυτήν στο εκπαιδευτικό υλικό στοχεύει περισσότερο σε αξιολόγηση, στατική, όχι δυναμική, και λιγότερο στην καλλιέργειά της μέσα από σχεδιασμένη διδασκαλία, με αποτέλεσμα να αναπτύσσεται υπό την απειλή της εξέτασης (βλ. και Vandergrift 2007: 191, 199), δεν έχει γίνει δηλαδή ακόμη σαφές πως η ΚΠΛ είναι μια δεξιότητα διδάξιμη. Την άποψη αυτή τεκμηριώνει το γεγονός ότι οι δραστηριότητες της ΚΠΛ που περιλαμβάνουν τα περισσότερα εγχειρίδια της E2 εντάσσονται στους ίδιους τύπους ασκήσεων που προορίζονται και για την αξιολόγηση, χωρίς στάδιο πριν ή μετά την ακρόαση (βλ. Παντελόγλου 2017: 88-92). Και αυτό, παρά το γεγονός ότι συναντάμε περιπτώσεις εκπαιδευομένων με ανάγκη ενίσχυσης στην κατανόηση προφορικού λόγου ή γενικότερα στον προφορικό λόγο. Τέτοιες περιπτώσεις συνάντησα αναλύοντας στατιστικά τα εξεταστικά αποτελέσματα μαθητρι(ών) του ΣΝΕΓ του ΑΠΘ (2014, $N = 116$). Τις επιδόσεις εξατομικευμένων περιπτώσεων με ανάγκη ενίσχυσης είτε στην ΚΠΛ είτε στον προφορικό λόγο συνολικά, απέδωσα με ατομικά διαγράμματα όπως τα

² Βλ. τα Αναλυτικά Προγράμματα του ΚΕΓ (Ευσταθιάδης κ.ά. 1998, Αντωνοπούλου 2000, Αντωνοπούλου, Μανάβη & Βογιατζίδου 2001, Ευσταθιάδης 2001, Αντωνοπούλου, Βογιατζίδου & Τσαγγαλίδης 2013, Αντωνοπούλου & Βογιατζίδου 2013), του Πανεπιστημίου Αθηνών (Κοντός κ.ά. 2002, Ιακώβου & Μπέλλα 2004), του ΣΝΕΓ (Αλεξανδρή κ.ά. 2010, Τακούδα κ.ά. 2014).

ακόλουθα (Γραφήματα 2, 3), τα οποία προτείνω για τη διερεύνηση των αναγκών των μαθητών της Ε2 σε όλη τη διάρκεια των μαθημάτων ανά τακτά διαστήματα.

Γράφημα 2 Εξεταζόμενη/ος με ανάγκη ενίσχυσης στην ΚΠΛ

Γράφημα 3 Εξεταζόμενη/ος με ανάγκη ενίσχυσης στον προφορικό λόγο (ΚΠΛ, ΠΠΛ)

Από την ίδια ερευνητική διαδικασία διαπιστώθηκε επίσης ότι η συσχέτιση μεταξύ της ΚΠΛ και των άλλων γλωσσικών δεξιοτήτων τείνει να είναι υψηλή. Η επίδοση στην ΚΠΛ βρίσκεται σε υψηλή συσχέτιση με την επίδοση στην κατανόηση γραπτού λόγου και την παραγωγή προφορικού λόγου ($r = 0,73$), αλλά και με τη γλωσσική επίγνωση ($r = 0,70$). Ακόμη υψηλότερη είναι η συσχέτιση με την παραγωγή γραπτού λόγου ($r = 0,76$), και πολύ υψηλή η συσχέτιση με τον τελικό βαθμό ($r = 0,90$), με δείκτη στατιστικής σημαντικότητας $p = 0,000$. Η ΚΠΛ δύναται επομένως να επηρεάζει συνολικά τη γλωσσική κατάκτηση (Πίνακας 1, βλ. και Παντελόγλου 2017: 146-147).

	ΚΠΑ	ΚΓΛ	Γλωσσική επίγνωση	ΠΓΛ	ΠΠΑ	Τελικός βαθμός
Pearson Correlation	1	.733**	.700**	.762**	.731**	.901**
Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000	.000	.000
N	116	116	116	116	116	116

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Πίνακας 1 Συσχέτιση της ΚΠΑ με τις άλλες δεξιότητες

Επιπλέον, η προτεραιότητα της ΚΠΑ στην επικοινωνία έναντι των άλλων γλωσσικών δεξιοτήτων προκύπτει από τις απαντήσεις σε σχετικό ερώτημα που έθεσα στο πλαίσιο της έρευνάς μου, στο οποίο απάντησαν 133 διδασκόμενοι και 40 διδάσκοντες την ελληνική, προκρίνοντας τις προφορικές δεξιότητες και ιδιαίτερα την ΚΠΑ (βλ. Παντελόγλου 2017: 143-144).

Διαπιστώσεις όπως αυτές με οδήγησαν στη διεξαγωγή της έρευνας που παρουσιάζω σε αυτό το άρθρο, η οποία αποτελεί σημαντική πλευρά της διατριβής μου. Στις ενότητες που ακολουθούν, θα χαρτογραφήσω βιβλιογραφικά το ζήτημα της μεταγνώσης στην ακρόαση της δεύτερης γλώσσας και θα παρουσιάσω έρευνα που αφορά την εφαρμογή μεταγνωστικών στρατηγικών στην ακουστική κατανόηση της Ε2.

2 Βιβλιογραφική επισκόπηση

2.1 Η ακουστική επίγνωση στη δεύτερη γλώσσα

Η καλλιέργεια ακουστικής επίγνωσης στη δεύτερη γλώσσα (Γ2) αποτέλεσε πεδίο έρευνας κυρίως από το 1990 και μετά (O'Malley, Chamot & Kupper 1989, Vann and Abraham 1990, McGruddy 1995, Thompson & Rubin 1996). Ερευνήθηκαν στρατηγικές αντιμετώπισης δυσχερειών (Hasan 2000), όπως η λήψη φωνολογικών ενδείξεων (Harley 2000), και έγινε συσχέτιση της μεταγνώσης με την επίδοση και τη διδακτική μεθοδολογία (Hsueh-Jui 2008), με συνεργατικές τεχνικές (Fernández-Toro 2005), με ατομικά χαρακτηριστικά, με τις αντιλήψεις των μαθητών (Graham 2006). Μελετήθηκε ο ρόλος της ανατροφοδότησης και της μη ρητής (implicit) απόκτησης στρατηγικών (Graham, Santos & Vanderplank 2008) και αναζητήθηκαν τρόποι να εισαχθεί η μεταγνώση στη διδασκαλία από νεαρή ηλικία (Harris 2007).

Τους ερευνητές απασχόλησε ιδιαίτερα το αν η εξοικείωση με μεταγνωστικές στρατηγικές λειτουργεί βοηθητικά σε όλα τα επίπεδα γλωσσομάθειας (βλ. Vandergrift 1997). Έμφαση έχει κατά καιρούς δοθεί στο επίπεδο των προχωρημένων (Graham 2003, Renandya & Farrell 2011), υπάρχουν ωστόσο εμπειρικά δεδομένα που στηρίζουν τη διδασκαλία στρατηγικών στο αρχάριο (Wilson et al. 2011, Guan 2014, Lotfi, Maftoon & Birjandi 2016) και το μέσο επίπεδο (Bidabadi & Yamat 2011, Amirian & Farahian 2014, Borhany, Tahriri & Tous 2015, Yeldham 2016).

Με την ανάπτυξη στρατηγικών σχετίζεται το φαινόμενο του άγχους κατά την ακρόαση. Η ανίχνευσή του, η αναζήτηση των πηγών και των τρόπων επίλυσης του προβλήματος εξετάστηκαν εμπειριστικά από τις Young (1992) και Vogely (1998) και ακολούθησε σειρά μελετών. Το άγχος που προκαλείται από την ακρόαση διακρίνεται από το γενικό μαθησιακό άγχος, μετράται σε άλλη κλίμακα (Foreign Language Listening Anxiety Scale, FLLAS ≠ Foreign Language Classroom Anxiety Scale, FLCAS, Horwitz, Horwitz & Cope 1986), γίνεται αντικείμενο παρατήρησης σε περιβάλλον τάξης και σε πραγματικές επικοινωνιακές περιστάσεις, συσχετίζεται με την αυτοπεποίθηση (Kim 2002), τη μητρική γλώσσα και άλλα ατομικά χαρακτηριστικά (Elkhafaifi 2005), αντιμετωπίζεται με τη χρήση οπτικών μέσων (Arnold 2000) και στρατηγικών (Mohammadi Golchi 2012, Xu 2012, Serraj & Noreen 2013, Zhang 2013).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο χώρο της πειραματικής εφαρμογής στρατηγικών παρουσιάζει το ερευνητικό έργο του Larry Vandergrift, που συνδύασε τη μελέτη μεταγνωστικών στρατηγικών ακρόασης με δεδομένα της ψυχολογίας. Ο Vandergrift διατύπωσε την άποψη ότι η ακρόαση συνιστά από μόνη της μια στρατηγική διαδικασία δόμησης σημασίας (Vandergrift 2007: 198) και μελέτησε τους τρόπους με τους οποίους ο μαθητής της δεύτερης γλώσσας διευκολύνεται από στρατηγικές προκειμένου να μάθει να ακούει, με απώτερο στόχο να κατορθώσει να ακούει για να μάθει (Vandergrift 2004). Μαζί με τους συνεργάτες του, κατέληξαν στη διαμόρφωση του μεταγνωστικού ερωτηματολογίου MALQ (Metacognitive Awareness Listening Questionnaire, Vandergrift, Goh, Mareschal & Tafaghdatari 2006, Vandergrift & Goh 2012), που στοχεύει στο να διαπιστώσει σε ποιο βαθμό οι εκπαιδευόμενοι έχουν συνείδηση της διαδικασίας της ΚΠΛ και μπορούν να τη ρυθμίσουν, εξετάζοντας πέντε μεταβλητές: τον τρόπο επίλυσης των προβλημάτων κατανόησης, τον σχεδιασμό της ακουστικής διαδικασίας και την αυτοαξιολόγηση του ακροατή, το αν μεταφράζει αυτόματα στη μητρική, ατομικά χαρακτηριστικά όπως άγχος, αυτοπεποίθηση και διατήρηση της συγκέντρωσης. Η εφαρμογή στην αγγλική ως Γ2 έδειξε στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ ακουστικής επίγνωσης και επίδοσης στην ΚΠΛ και συνεχίστηκε σε άλλες γλώσσες (γαλλικά, ισπανικά, γερμανικά).

Άλλες μέθοδοι καλλιέργειας της μεταγνωστικής συνειδητότητας είναι η μέθοδος CALLA (Cognitive Academic Language Learning Approach) των Chamot & O'Malley (1990 κ.ε.), η οποία εφαρμόστηκε είτε αποκλειστικά, είτε συνδυαστικά με το MALQ και η μέθοδος LSI (Language Strategies Instruction) του Siegel (2014).

2.2 Μεταγνώση: Ο αντίλογος

Η στρατηγική διδασκαλία της ΚΠΛ δέχτηκε αλλεπάλληλες επιθέσεις στην προσπάθεια διάδοσής της. Η πολεμική αυτή έχει καταγραφεί σε σειρά άρθρων και απαντηθεί αντίστοιχα στις σελίδες του *ELT Journal*, οι οποίες μετατρέπονται για μια περίοδο σε πεδίο μάχης. Το 2000 ο John Field, που προσπαθεί να διαδώσει τη στρατηγική προσέγγιση της κατανόησης, δέχεται επίθεση από τον Tony Ridgway (2000a, 2000b), οπαδό της κειμενοκεντρικής, που υποστηρίζει πως οι στρατηγικές δεν είναι διδάξιμες. Ο Field (2000) απαντά με έναν στίχο της αγγλίδας ποιήτριας Stevie Smith, “*Not waving but drowning*” («Δε χαιρετούσε, πνιγόταν»), αναφερόμενος στην ανάγκη να μην αφήσουμε τους μαθητές μας να «πνιγούν» στην προσπάθειά τους για κατανόηση και τοποθετώντας την αντίπαλη πλευρά στο πλαίσιο του συμπεριφορισμού. Οι διαφωνίες κορυφώνονται για

άλλη μια φορά, όταν διατυπώνεται από τους Renandya και Farrell (2011) η άποψη ότι η εξοικείωση με μεταγνωστικές στρατηγικές προκαλεί δυσχέρειες στους αρχάριους. Εκδηλώνεται νέα διένεξη, στην οποία τη στρατηγική ακρόαση εκπροσωπούν οι Siegel (2011, 2012) και Cross (2012).

Οι διαφωνίες γύρω από τις μεταγνωστικές στρατηγικές προκαλούν ωστόσο γόνιμο διάλογο. Στα δημοσιεύματα που ακολουθούν, παρατηρούμε εμπλουτισμό της στρατηγικής διδασκαλίας με τη μελέτη πλευρών που είχαν τονιστεί από την αντιμαχόμενη πλευρά. Οι Vandergrift και Baker προτείνουν το 2015 μια ολιστική θεώρηση της ακουστικής κατανόησης, συνεξετάζοντας ζητήματα πρόσληψης και γλωσσικής κατάκτησης, φωνητικής/φωνολογίας και λεξιλογίου και ακολουθούν άρθρα που κινούνται σε ανάλογη κατεύθυνση.

3 Εμπειρική έρευνα

3.1 Ερωτήματα, ερευνητικά εργαλεία

Η έρευνά μου στο σύνολό της περιέλαβε μια σειρά από ερωτήματα, με στόχο την ευρύτερη διαγραφή του πεδίου της ΚΠΛ για την Ε2. Στο παρόν άρθρο ασχολούμαι με εκείνα που σχετίζονται με το ζήτημα της μεταγνώσης:

1. Η υψηλή/χαμηλή επίδοση στην ΚΠΛ των ενήλικων εκπαιδευόμενων της Ε2 τείνει να σχετίζεται με την ακουστική τους επίγνωση; Αν ναι, σε ποιο/ποια επίπεδο/επίπεδα γλωσσομάθειας;
2. Εντάσσουν οι εκπαιδευτές και οι εκπαιδευτριες της Ε2 μεταγνωστικές στρατηγικές στο διδακτικό τους ρεπερτόριο; Αν ναι, ποιες;

Τα ερευνητικά εργαλεία ήταν ένα ερωτηματολόγιο για τη διερεύνηση ατομικών χαρακτηριστικών, αποσπάσματα προφορικού λόγου διαβαθμισμένα σε τρία επίπεδα γλωσσομάθειας (Α1-Α2, Β1, Β2-Γ1), πάνω στα οποία σχεδιάστηκαν ασκήσεις ακουστικής κατανόησης, το MALQ, που παρουσιάστηκε στους μετέχοντες στην έρευνα στα ελληνικά και τα αγγλικά, και ένα ερωτηματολόγιο εκπαιδευτ(ρι)ών της Ε2, με ερωτήματα ανοιχτού και κλειστού τύπου.

Επιλέχθηκαν προς ακρόαση κείμενα με κοινωνικά και συναισθηματικά χαρακτηριστικά που ανακαλούν μνήμες. Πρόκειται για αυθεντικό αφηγηματικό λόγο (συνεντεύξεις μεταναστών από την εκπομπή «Οι φυλές της Αθήνας»), με τα στοιχεία της προφορικότητας: παύσεις, ανοδική/καθοδική τάση της φωνής, σύντμηση λέξεων, αλλαγές προσανατολισμού ή ρυθμού ομιλίας, ύπαρξη εξωτερικών θορύβων. Το θέμα ήταν οικείο για τους μετέχοντες και επέτρεπε έναν βαθμό συναισθηματικής ταύτισης με τις ιστορίες των αφηγητών μέσα από κοινά βιώματα: αλλαγή χώρας, απασχόλησης, δυσκολίες προσαρμογής, ρατσισμός, επαφή με καινούργια κουλτούρα και γλώσσα, προσπάθεια για βελτίωση των όρων ζωής. Επιλέχθηκε προφορικός λόγος μεταναστών με υψηλό επίπεδο γλωσσομάθειας αντί αποσπασμάτων λόγου φυσικών ομιλητών, με στόχο τη διαπολιτισμικότητα, αλλά και την ενθάρρυνση των ερωτώμενων. Η θεματική ήταν κοινή για όλα τα επίπεδα γλωσσομάθειας, με στόχο το σταδιακό «χτίσιμο» της κατανόησης μέσω των διαδοχικών αποσπασμάτων.

Ένα σοβαρό ζήτημα που τέθηκε κατά την πιλοτική ήταν ότι η εξέταση στην ΚΠΛ προϋποθέτει τη δεξιάτητα της ΚΓΛ, συχνά σε υψηλό επίπεδο. Είχα συναντήσει συναφείς προβληματισμούς (Field 2002: 244, Vandergrift 2007: 192, Vandergrift and Baker 2015: 400), γι' αυτό τα ερωτήματα εκφωνήθηκαν παράλληλα με την ανάγνωσή τους. Οι ασκήσεις ήταν κλιμακούμενης δυσκολίας.

Δέκα αποσπάσματα δοκιμάστηκαν πιλοτικά σε τάξεις διαφορετικών επιπέδων. Εφαρμόστηκε η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης, στην οποία υπήρξα πλήρως μετέχουσα (complete participant). Η δοκιμή δεν είχε χαρακτήρα εξέτασης, αλλά διερεύνησης των δυσχερειών μέσω διεπιδραστικής ακρόασης (interactive listening). Τέλος, διαμορφώθηκαν τρία διαβαθμισμένα ακουστικά αποσπάσματα με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά³.

	1 ^ο κείμενο	2 ^ο κείμενο	3 ^ο κείμενο
Αριθμός λέξεων / συλλαβών	100 / 186	294 / 520	249 / 479
Διάρκεια	0'49''	1'35''	1'48''
Λεξιλογική πολυπλοκότητα	συγκεκριμένο λεξιλόγιο με λένε, μένω, είμαι, ακούω, πάω/πηγαίνω, μουσική, μηχανικός	→ λέγομαι, πρόβλημα ρατσισμού, δε θυμάμαι και πάρα πολλά	αφηρημένο λεξιλόγιο μετανάστης, κατανόηση, δεκαετία, αιώνες, έχουν ενταχτεί, βαθιές φιλίες
Μορφοσυντακτική πολυπλοκότητα	απλές δομές πάω στην έκτη, είμαι εφτάμισι χρονών, μου αρέσουν τα αμάξια	→ είχα έρθει το 2000, για να έρθουμε, άρχισα να πηγαίνω	σύνθετες δομές όσο περνάν τα χρόνια τόσο πιστεύω ότι θα, θέλει χρόνο, ενώ εδώ που
Γλωσσικές πράξεις	αυτοπαρουσίαση, προτιμήσεις	αυτοπαρουσίαση, αφήγηση, περιγραφή	αφήγηση, ανάλυση και ερμηνεία, προβλέψεις
Χαρακτηριστικά προφορικού λόγου	επισύρσεις της φωνής, παύσεις, επαναλήψεις	επισύρσεις της φωνής, παύσεις, επαναλήψεις, εξωτερικοί θόρυβοι	αυξομειώσεις ρυθμού ομιλίας, αλλαγές προσανατολισμού

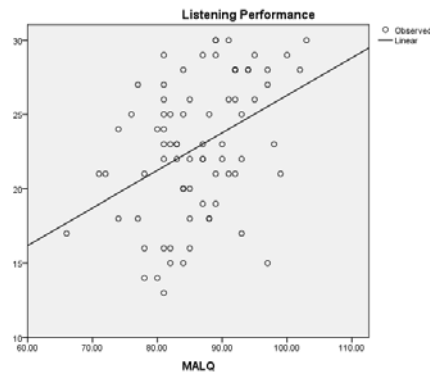
Πίνακας 2 Χαρακτηριστικά προφορικών κειμένων προς ακρόαση

4 Στατιστική ανάλυση των δεδομένων

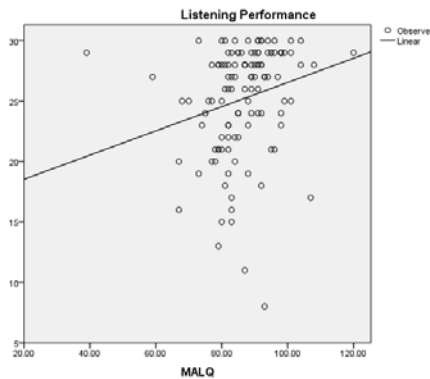
³ Για τα χαρακτηριστικά αυτά και τη συσχέτισή τους με το επίπεδο δυσκολίας, βλ. και Rénész & Brunfaut 2013. Για τη μορφοσυντακτική πολυπλοκότητα ανά επίπεδο, βλ. ΚΕΓ, Πιστοποίηση Ελληνομάθειας, <http://www.greeklanguage.gr/certification/sites/greeklanguage.gr.certification/files/grammar.pdf>.

Στην έρευνα μετείχαν τάξεις του Διδασκαλείου Νέας Ελληνικής, του ΣΝΕΓ, της οργάνωσης «Μετάδρασης» και του προγράμματος «Οδυσσέας». Το MALQ συμπληρώθηκε πλήρως από 213 άτομα. Οι εκπαιδευόμενοι είχαν ποικίλες προελεύσεις, μητρική γλώσσα, ηλικία, διάρκεια διαμονής στην Ελλάδα (βλ. Παντελόγλου 2017). Η έρευνα εφαρμόστηκε σε όλη την έκτασή της από μένα για να αποφευχθεί επίδραση στα αποτελέσματα από τη μεταβλητή του υποκειμενικού παράγοντα (βλ. και Bozorgian & Pillay 2013: 119).

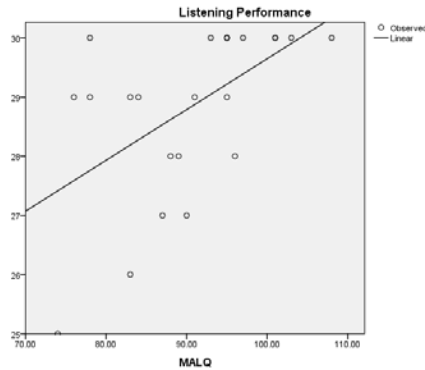
Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ επίδοσης στην ακουστική κατανόηση και επίδοσης στο MALQ, διαπιστώθηκε ότι παρουσιάζουν δείκτη συσχέτισης 0,43, με στατιστική σημαντικότητα κάτω του 0,01. Το σημαντικότερο εύρημα ήταν ότι τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν συσχέτιση μεταξύ επίδοσης και μεταγνωστικής συνειδητότητας σε όλα τα επίπεδα ελληνομάθειας. Στο επίπεδο των αρχαρίων (A1-A2, $N = 77$) η συνδιακύμανση είναι $r = 0,39$, στο μέσο επίπεδο (B1-B2, $N = 118$) είναι $r = 0,35$ και στο προχωρημένο επίπεδο (Γ1, $N = 23$) είναι ακόμη υψηλότερη, με δείκτη συσχέτισης $r = 0,6$ (Γραφήματα 4, 5, 6).

Γράφημα 4 Επίδοση στην ΚΠΑ vs Μεταγνωστική συνειδητότητα στο επίπεδο A1-A2

Γράφημα 5 Επίδοση στην ΚΠΑ vs Μεταγνωστική συνειδητότητα στο επίπεδο B1-B2

Γράφημα 6 Επίδοση στην ΚΠΛ vs Μεταγνωστική συνειδητότητα στο επίπεδο Γ1

Πιο συγκεκριμένα, από τις μεταβλητές που εξετάζονται στο MALQ, θετική συσχέτιση με την επίδοση στην ΚΠΛ παρουσιάζουν οι στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων με δείκτη συσχέτισης $r = 0,22$, ενώ αρνητική συσχέτιση η στρατηγική της αυτόματης μετάφρασης με $r = -0,34$ και τα ατομικά χαρακτηριστικά (άγχος, έλλειψη αυτοπεποίθησης) με $r = -0,21$. Η συσχέτιση της επίδοσης με τη μεταγνωστική συνειδητότητα είναι υψηλότερη από τη θετική συσχέτιση με παραμέτρους όπως κίνητρα (σπουδές, καθημερινή επικοινωνία) και από την αρνητική συσχέτιση με δυσχέρειες (χρήση χιούμορ, έλλειψη εξοικείωσης με τη φωνή, διαφωνία με το θέμα, διάρκεια κειμένου, Παντελόγλου 2017: 129-141).

Οι 45 εκπαιδευτριες και εκπαιδευτές που μετείχαν στην έρευνα είχαν υπολογίσιμη διδακτική εμπειρία και κατάρτιση (βλ. ό.π.: 127). Παρόλα αυτά, απαντούν σε ποσοστό 95,2% ότι δεν υπάρχει χρόνος στην τάξη για ενασχόληση με την ΚΠΛ. Το 74,4% θεωρεί πως η δεξιότητα έρχεται από μόνη της κι ένα ποσοστό 22% συνδέει την ΚΠΛ με την αξιολόγηση. Οι παγιωμένες μαθησιακές συνήθειες αποτελούν πρόβλημα για το 51,2% των εκπαιδευτ(ρι)ών. Στο ερώτημα ανοιχτής απάντησης όμως σχετικά με το αν είναι η ΚΠΛ διδακτή, οι εκπαιδευτές απαντούν καταφατικά σε ποσοστό 80 %, προτείνοντας τρόπους διδασκαλίας της. Μεταξύ αυτών, σημαντική θέση κατέχει η εξοικείωση με στρατηγικές-τεχνικές (66,7 %): ενεργοποίηση προϋπάρχουσας γνώσης, προβλέψεις, εκ των προτέρων γνώση των ζητούμενων, εντοπισμός λέξεων-κλειδιών, εξαγωγή του νοήματος από τα συμφραζόμενα.

5 Συμπεράσματα και προτάσεις

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε οδηγεί στο συμπέρασμα πως η ακουστική επίγνωση τείνει να δρα ευεργετικά στην ΚΠΛ. Τα δεδομένα διαψεύδουν την υπόθεση ότι η συσχέτιση είναι πιθανότερη στο προχωρημένο επίπεδο και επιβεβαιώνουν τα ευρήματα διεθνών ερευνών σχετικά με τη θετική επίδραση της ακουστικής επίγνωσης σε εκπαιδευόμενους αρχάριου και μέσου επιπέδου γλωσσομάθειας και στην ελληνική ως δεύτερη. Πιο συγκεκριμένα, χρειάζεται οι εκπαιδευόμενοι να ενθαρρύνονται στο να επιλύουν τα προβλήματα ακρόασης που αντιμετωπίζουν, αξιοποιώντας τις προηγούμενες γνώσεις τους, ελέγχοντας την ερμηνεία τους και διορθώνοντάς την με ευελιξία. Η λέξη προς λέξη μετάφραση είναι καλό να αποφεύγεται. Ατομικά χαρακτηριστικά όπως το άγχος της ακρόασης και η έλλειψη αυτοπεποίθησης, χρήζουν διαχείρισης με την

κατάλληλη προετοιμασία, την προσεκτικά σχεδιασμένη διδασκαλία και την υποστήριξη οπτικών και άλλων μέσων. Η εξοικείωση με μεταγνωστικές στρατηγικές δύναται να συμβάλει στη μείωση του άγχους και να οδηγήσει στο να αντιμετωπίζεται η ΚΠΛ ως μια ενεργή διαδικασία που αποτελεί πρόκληση. Η παράλληλη με την ανάγνωση ακρόαση των ερωτημάτων φαίνεται να ενδείκνυται, ενώ ο κατάλληλα επιλεγμένος από πλευράς γλωσσικής πολυπλοκότητας και περιεχομένου αυθεντικός αφηγηματικός προφορικός λόγος είναι αξιοποιήσιμος.

Χρειάζεται επομένως να αναλογιστούμε όσες και όσοι ασχολούμαστε με τη διδασκαλία της Ε2 αν εφαρμόζουμε στην πράξη τις θεωρητικές μας γνώσεις, να ενημερωθούμε για τις εξελίξεις επιστημονικά, να αναγνωρίσουμε και να διαχειριστούμε τις παγιωμένες μαθησιακές συνήθειες, δικές μας ή των μαθητών μας. Απαραίτητο είναι ακόμη να επιλέξουμε ακουστικό υλικό λαμβάνοντας υπόψη τα ενδιαφέροντά τους, να το επεξεργαστούμε κατάλληλα και να ερευνήσουμε ενεργά τρόπους με τους οποίους μπορούμε να αφουγκραστούμε τις ανάγκες των μαθητών μας, συνολικά ή εξατομικευμένα, στηρίζοντάς τους στην προσπάθεια να μάθουν να ακούνε.

Η καλλιέργεια της ακουστικής κατανόησης στο σύνολό της δεν μπορεί παρά να λαμβάνει υπόψη της όλα τα στοιχεία που συνθέτουν το φαινόμενο της ΚΠΛ και να ασχολείται με την εννοχρήστρωσή τους, απευθυνόμενη σε συνειδητές ακροάτριες και συνειδητούς ακροατές.

Βιβλιογραφία

- Amirian, Tayebah and Farahian, Majid. 2014. The Impact of Explicit Teaching of Listening Strategies on Iranian EFL Learners' Listening Comprehension. *International Journal of Multidisciplinary and Scientific Emerging Research (IJMSER)* 3/2: 975-978.
- Arnold, Jane. 2000. Seeing Through Listening Comprehension Exam Anxiety. *TESOL Quarterly* 34/4: 777-786.
- Bidabadi, Farinaz, and Yamat, Hamidah. 2011. The Relationship between Listening Strategies Used by Iranian EFL Freshman University Students and Their Listening Proficiency Levels. *English Language Teaching* 4/1: 26-32.
- Borhany, Morteza, Tahriri, Abdorreza, and Tous, Maryam D. 2015. The Impact of Explicit/Integrated Instruction of Listening Comprehension Strategies on EFL Learners' L2 Listening Comprehension and their Overall Strategy Use. *Journal of Applied Linguistics and Language Research* 2/8: 128-144.
- Bozorgian, Hossein, and Pillay, Hitendra. 2013. Enhancing Foreign Language Learning through Listening Strategies Delivered in L1: An Experimental Study. *International Journal of Instruction* 6/1: 1308-1470.
- Chamot, Ana Uhl and O'Malley, J. Michael. 1994. *The CALLA handbook: Implementing the cognitive academic language learning approach*. White Plains, NY: Addison Wesley Longman.
- Council of Europe 2001. *Common European Framework of Reference for languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Council of Europe 2018. *Common European Framework of Reference for languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors*. Council of Europe, Language Policy Programme.
- Cross, Jeremy. 2012. Listening strategy instruction (or extensive listening?): A response to Renandya. *ELT World Online.com / June 2012, Volume 4*: <http://blog.nus.edu.sg/eltwo/2012/06/10>.
- Elkhafaifi, Hussein. 2005. Listening comprehension and anxiety in the Arabic language classroom. *The Modern Language Journal* 89: 206-220.
- Fernández-Toro, Maria. 2005. The role of paired listening in L2 listening instruction. *The Language Learning Journal* 31/1: 3-8.
- Field, John. 2000. "Not waving but drowning". A reply to Tony Ridgway. *ELT Journal*, 54/4: 186-195.
- Field, John. 2002. The Changing Face of Listening. Στο J. C. Richards & W. A. Renandya: *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 242-247.
- Graham, Suzanne. 2003. Learner strategies and advance level listening comprehension. *The Language Learning Journal* 28/1: 64-69.
- Graham, Suzanne. 2006. Listening comprehension: the learners' perspective. *System* 34: 165-182.
- Graham, Suzanne, Santos, Denise, and Francis-Brophy, Ellie. 2014. Teacher beliefs about listening in a foreign language. *Teaching and Teacher Education*, 40: 44-60.
- Graham, Suzanne, Santos, Denise, and Vanderplank, Robert. 2008. Listening comprehension and strategy use: a longitudinal exploration. *System* 36/1: 52-68.
- Guan, Yi. 2014. *The Effects of Explicit Listening Strategy Instruction on the Listening Comprehension of English as Second Language (ESL) Community College Students* (PhD dissertation). San Francisco: The University of San Francisco.
- Harley, Birgit. 2000. Listening Strategies in ESL: Do Age and L1 Make a Difference? *TESOL Quarterly* 34/4: 769-777.
- Harris, Vee. 2007. Exploring progression: reading and listening strategy instruction with near-beginner learners of French. *The Language Learning Journal* 35/2: 189-204
- Hasan, Ali S. 2000. Learners' perceptions of listening comprehension problems. *Language, Culture and Curriculum* 13/2: 137-153.
- Horwitz, Elaine K, Horwitz, Michael B. and Cope, Joann. 1986. Foreign Language Classroom Anxiety. *The Modern Language Journal* 70/2: 125-132.
- Hsueh-Jui, Liu. 2008. A Study of the interrelationship between Listening Strategy Use, Listening Proficiency Levels, and Learning. *ARECLS* 5: 84-104.
- Lotfi, Ghazal, Maftoon, Parviz, and Birjandi, Parviz. 2016. Learning to listen: does intervention make a difference? *Language Learning* 44/1: 107-123.
- McGruddy, Rose M. 1995. *The effect of listening comprehension strategy training with advanced ESL students* (PhD dissertation). Georgetown University: Washington.
- Mohammadi Golchi, Mona. 2012. Listening Anxiety and Its Relationship with Listening Strategy Use and Listening Comprehension among Iranian IELTS Learners, *International Journal of English Linguistics* 2/4: 115-128.
- O'Malley, J. Michael, Chamot, Ana Uhl, and Küpper, Lisa. 1989. Listening comprehension strategies in second language acquisition. *Applied Linguistics* 10/4: 418-437.

- Osada, Nobuko. 2004. Listening Comprehension Research: A Brief Review of the Past Thirty Years. *Dialogue* 3: 53-66.
- Παντελόγλου, Ευαγγελία. 2017. Η δεξιότητα της κατανόησης προφορικού λόγου στη διδασκαλία της νέας ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας. Τομέας Γλωσσολογίας, Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή ΕΚΠΑ.
- Renandya Willy A., and Farrell, Thomas. S. C. 2011. "Teacher, the tape is too fast!" Extensive listening in ELT. *ELT Journal*, March 2010: 1-8.
- Révész, Andrea and Brunfaut, Tineke. 2013. Text Characteristics of Task Input and Difficulty in Second Language Listening Comprehension. *Studies in Second Language Acquisition* 35/1: 31-65.
- Ridgway, Tony. 2000a. Listening strategies - I beg your pardon? *ELT Journal* 54/2: 179-185.
- Ridgway, Tony. 2000b. Hang on a minute! - A reply to John Field. *ELT Journal* 54/2: 196-197.
- Serraj, Sammaneh, and Noordin, Noreen. 2013. Relationship among Iranian EFL Students' Foreign Language Anxiety, Foreign Language Listening Anxiety and Their Listening Comprehension. *English Language Teaching* 6/5: 1-12.
- Siegel, Joseph. 2011. Thoughts on L2 listening pedagogy. *ELT Journal* 65/3: 318-21.
- Siegel, Joseph. 2012. Second language learners' perceptions of listening strategy instruction. *Innovation in Language Learning and Teaching* 7/1: 1-18.
- Siegel, Joseph. 2014. *Problematising L2 Listening Pedagogy: The Potential of Process-based Listening Strategy Instruction in the L2 Classroom* (PhD dissertation). Aston University
- Thompson, Irene, and Rubin, Joan. 1996. Can strategy instruction improve listening comprehension? *Foreign Language Annals* 29: 331-342.
- Vandergrift, Larry, and Baker, Susan. 2015. Learner Variables in Second Language Listening Comprehension: An Exploratory Path Analysis. *Language Learning* 65/2: 390-416.
- Vandergrift, Larry and Goh, Christine C. M. 2012. *Teaching and learning second language listening: Metacognition in action*. New York: Routledge.
- Vandergrift, Larry. 1997. The Cinderella of Communication Strategies: Receptive Strategies in Interactive Listening. *Modern Language Journal* 81: 494-505.
- Vandergrift, Larry. 2004. Learning to listen or listening to learn? *Annual Review of Applied Linguistics* 24: 3-25.
- Vandergrift, Larry. 2007. Recent developments in second and foreign language listening comprehension research. *Language Teaching* 40/3: 191-210.
- Vandergrift, Larry, Goh, Christine C. M., Mareschal, Catherine J., and Tafaghodatari, Marzieh H. 2006. The Metacognitive Awareness Listening Questionnaire (MALQ): Development and validation. *Language Learning*, 56: 431-462.
- Vann, Roberta J. & Abraham, Roberta. G. 1990. Strategies of unsuccessful language learners. *TESOL Quarterly* 24/2: 177-198.
- Vogely, Anita J. 1998. Listening comprehension anxiety: students' reported sources and solutions. *Foreign Language Annals* 31/1: 67-80.
- Wilson, Ian, et al. 2011. Nonsense-syllable sound discrimination ability correlates with second language (L2) proficiency. Στο W.-S. Lee & E. Zee (επιμ.): *Proceedings of*

- the 17th International Congress of Phonetic Sciences*. Hong Kong: City University of Hong Kong, 2133-2136.
- Xu, X. 2013. Empirical Study on the English Listening Learning Anxiety. *Theory and Practice in Language Studies* 3/8: 1375-1380.
- Yeldham, Michael. 2016. Second Language Listening Instruction: Comparing a Strategies-Based Approach With an Interactive, Strategies/Bottom-Up Skills Approach. *TESOL Quarterly* 50/2: 394-420
- Young, Dolly J. 1992. Language Anxiety from the Foreign Language Specialist's Perspective: Interviews with Krashen, Omaggio Hadley, Terrell, and Rardin. *Foreign Language Annals* 25/2: 157-172.
- Zhang, Xian. 2013. Foreign language listening anxiety and listening performance: Conceptualizations and causal relationships. *System* 41/1: 164-177.

Μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων στα βόρεια ιδιώματα

Ελένη Παπαδάμου

Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
elenip@lit.auth.gr

Abstract

It is well known that there is no comprehensive proposal for the description of morphological adaptation of adjectives cross-linguistically. The most complete description is the one suggested by Tzitzilis (Introduction) who, relying to some extent on the typology of morphological adaptation of loan verbs (Wohlgemuth 2009) describes the strategies of adjectival adaptation. When examining the morphological adaptation of adjectival borrowings it is not enough to refer to their assignment to a certain inflection class but it is necessary to consider their assignment to a specific “morphological bundle” of adjectives.

Keywords: morphological adaptation, language contact, adjectival borrowings, balkan linguistics, dialectology

1 Εισαγωγή

Όπως αναφέρει ο Τζιτζιλής στην *Εισαγωγή*, κατά την εξέταση της ενσωμάτωσης των δανείων από μια γλώσσα σε μια άλλη είναι προτιμότερο να αναφερόμαστε σε στρατηγικές και σχήματα μορφολογικής υποδοχής δανείων ή πιο σωστά σε στρατηγικές και σχήματα μορφολογικής υποδοχής και προσαρμογής δανείων και όχι απλά σε στρατηγικές μορφολογικής προσαρμογής δανείων, επειδή, παράλληλα με τα δάνεια που προσαρμόζονται για να ενταχθούν σε υπάρχοντα μορφολογικά συστήματα, και οι γλώσσες υποδοχής αναπροσαρμόζονται ή ακριβέστερα αναπροσαρμόζουν τα κλιτικά συστήματά τους για να ενσωματώσουν τα δάνεια. Κατά τη μορφολογική υποδοχή και προσαρμογή τους τα δάνεια εντάσσονται σε ήδη υπάρχουσες κλιτικές τάξεις ή σε κλιτικές τάξεις που δημιουργούνται για να διευκολύνουν την ενσωμάτωση δανείων λέξεων που η ένταξή τους στις ήδη υπάρχουσες κλιτικές τάξεις παρουσιάζει δυσκολίες.

Σε περιπτώσεις έντονων γλωσσικών επαφών ή δανεισμού μεγάλου αριθμού λεξιλογικών δανείων οι κλιτικές τάξεις της γλώσσας υποδοχής αναμορφώνονται κάτω από την πίεση των δανείων και με τον τρόπο αυτό διαμορφώνονται νέα κλιτικά συστήματα υποδοχής που ανταποκρίνονται στις ειδικές ανάγκες ενσωμάτωσης λεξιλογικών δανείων με συγκεκριμένα μορφοφωνολογικά χαρακτηριστικά. Συνήθως τα σχήματα αυτά παρουσιάζουν συγκριτικά πλεονεκτήματα καθώς διαθέτουν μορφολογικά διαφανέστερη δομή και, σε ορισμένες περιπτώσεις, λειτουργούν αποκλειστικά ως σχήματα υποδοχής ξένων λέξεων. Συχνά οι γλώσσες δημιουργούν διπλά ή και πολλαπλά συστήματα υποδοχής δανείων που σε μεγάλο βαθμό καθορίζονται από την προέλευση των λέξεων από συγκεκριμένη γλώσσα ή ομάδες γλωσσών (βλ. *Εισαγωγή*).

Εξετάζοντας ο ίδιος (Τζιτζιλής, *Εισαγωγή*) τη μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων στην ελληνική και αναφερόμενος γενικότερα στη μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων, παρατηρεί ότι κατά την εξέταση της μορφολογικής προσαρμογής των λέξεων της κατηγορίας αυτής δεν αρκεί να αναφερόμαστε στην ένταξή τους σε

ορισμένη κλιτική τάξη, αλλά είναι απαραίτητο να εξετάζουμε την ένταξή τους σε συγκεκριμένη μορφολογική δέσμη επιθέτων.

2 Μορφολογικές ή μορφηματικές δέσμες επιθέτων.

Ανάλογα με τις καταλήξεις ή καλύτερα τους συνδυασμούς των καταλήξεων που επιλέγουν για κάθε γένος διακρίνουμε τα επίθετα σε μορφολογικές ή μορφηματικές δέσμες, δηλαδή σε παραδείγματα επιθέτων με συγκεκριμένες καταλήξεις στην ονομαστική ενικού του αρσενικού, του θηλυκού και του ουδέτερου, βλ. και Κλαίρης και Μπαμπινιώτης (2004: 218). Για παράδειγμα, στην κοινή ελληνική έχουμε τις μορφολογικές ή μορφηματικές δέσμες: *-ος, -η, -ο, -ός, -ή, -ό, -ύς/-ής, -ιά, -ύ/-ί* κ.ά. Στη τελευταία αυτή μορφολογική ή μορφηματική δέσμη επιθέτων εντάσσονται και τα χρωματικά επίθετα του τύπου *σταχτής, -ιά, -ί*.

Στη διαμόρφωση των μορφολογικών ή μορφηματικών δεσμών βασικό ρόλο παίζουν (α) ο τόνος των επιθέτων, (β) η προέλευση (ξένα ή κληρονομημένα επίθετα), (γ) το παραγωγικό status (πρωτότυπα ή παράγωγα ή σύνθετα), (βλ. *Εισαγωγή*). Η εξέταση των μορφολογικών ή μορφηματικών δεσμών των επιθέτων κατά τη μορφολογική προσαρμογή τους είναι ίσως πιο σημαντική από την εξέταση των κλιτικών καταλήξεων στο πλαίσιο του παραδείγματος και αυτό επειδή οι κλιτικές καταλήξεις των επιθέτων ταυτίζονται, σε μεγάλο βαθμό, με τις καταλήξεις των ουσιαστικών.

3 Οι μορφολογικές δέσμες και οι προσπάθειες ταξινόμησης των επιθέτων στην ελληνική

Οι μορφολογικές δέσμες περιγράφονται και αντικατοπτρίζονται στις προσπάθειες ταξινόμησης των επιθέτων. Ο βασικός τύπος των επιθέτων είναι η ονομαστική ενικού των αρσενικών. Η χρήση του τύπου αυτού ως βάσης για την κατάταξη των επιθέτων σε επιμέρους τάξεις δεν είναι όμως αρκετή και θα πρέπει να παίρνουμε υπόψη και τη μορφή του θηλυκού και γενικά όλων των μελών της δέσμης. Κατά την ταξινόμηση των επιθέτων χρησιμοποιούνται τα εξής κριτήρια: (1) η θέση του τόνου, (2) η ανισοσυλλαβία, (3) οι καταλήξεις των επιθέτων και στα τρία γένη (δέσμη). Τα επίθετα με βάση τον αριθμό των συλλαβών των τύπων κάθε γένους διακρίνονται σε ισοσύλλαβα και ανισοσύλλαβα. Κατά την εξέταση των βόρειων ελληνικών ιδιωμάτων στα ισοσύλλαβα κατατάσσουμε και τα προπαροξύτονα και παροξύτονα επίθετα που αποβάλλουν στην ονομαστική και αιτιατική ενικού στο θηλυκό και στην ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού των αρσενικών, το ληκτικό /i/ και εμφανίζονται συγχρονικά ως ανισοσύλλαβα, π.χ. *μιγάλους, μιγάλ", μιγάλου, πληθ. μιγάλ", μιγάλις, μιγάλα*.

Οι προσπάθειες ταξινόμησης των επιθέτων αφορούν κατά κανόνα την ΚΝΕ και βρίσκονται σε γραμματικές της κοινής (Τριανταφυλλίδης 1938, Τσοπανάκης 1994, Κλαίρης και Μπαμπινιώτης 2004 κ.ά.) και σπάνια σε ειδικές εργασίες (Ράλλη 2008, Θωμαδάκη 2009, Νικολάου 2012, Τζιτζιλής *Εισαγωγή*) ή λεξικά (Λεξικό του Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη (ΛΚΝ (1998))). Οι πιο γνωστές από αυτές είναι οι ακόλουθες:

Ο Τριανταφυλλίδης (1938) διακρίνει τα επίθετα σε τρεις κατηγορίες, με βασικό ταξινομικό κριτήριο την κατάληξη της ονομαστικής ενικού του αρσενικού και τον αριθμό των συλλαβών, και σε τέσσερες υποκατηγορίες με βάση τις καταλήξεις των

τριών γενών. Οι βασικές κατηγορίες με βάση το δεύτερο κριτήριο είναι οι ακόλουθες: (α) επίθετα σε -ος, -η, -ο, (β) επίθετα σε -ος, -α, -ο, (γ) επίθετα σε -ος, -ιά, -ο, (δ) επίθετα σε -ύς, -ιά, -ύ /-ής, -ιά, -ί και (ε) επίθετα σε -ης, -α, -ικο.

Η Ράλλη (2008) διαχωρίζει τα επίθετα σε πέντε κλιτικές τάξεις με βάση (α) τη συστηματική αλλομορφική ποικιλία των θεμάτων και (β) τη μορφή του συνόλου των κλιτικών επιθημάτων που συνδέονται με αυτά. Οι τάξεις που προκύπτουν είναι οι ακόλουθες: ΚΤ1: αρσενικά, π.χ. *καλός, νέος*, ΚΤ2: θηλυκά, π.χ. *καλή, νέα*, ΚΤ3: ουδέτερα, π.χ. *καλό, νέο*, (που αντιστοιχούν στις ΚΤ 1, 3 και 5 των ουσιαστικών) και ΚΤ4: αρσενικά και θηλυκά δικατάληκτα σε -ης, π.χ. *ευγενής*, ΚΤ5: ουδέτερα σε -ες, π.χ. *ευγενές* (που ανήκουν σε ένα περιφερειακό σύστημα της ελληνικής, που είναι λόγιας προέλευσης).

Στη διατριβή μου (Παπαδάμου 2018) ακολουθώ την πρόταση του Τζιτζιλί (Εισαγωγή), ο οποίος, με βάση μορφολογικά κριτήρια, χωρίζει τα επίθετα σε δύο βασικές κατηγορίες: τα ισοσύλλαβα και τα ανισοσύλλαβα.

Τα πρώτα, με κριτήριο τον τόνο και τις δέσμες καταλήξεων που επιλέγουν, χωρίζονται στις εξής υποκατηγορίες: οξύτονα σε -ός, -ή, -ό, οξύτονα σε -ός, -ά, -ό, οξύτονα σε -ός, -ιά, -ό, οξύτονα σε -ύς, -ιά, -ύ, παροξύτονα σε -ος, -η, -ο, παροξύτονα σε -ος, -α, -ο, παροξύτονα σε -ος, -ια, -ο. Τα επίθετα αυτά αναφέρονται σε ουσιαστικά που έχουν τα χαρακτηριστικά [+/- ανθρώπινο], [+/- λόγιο].

Η παραπάνω κατηγοριακή ταξινόμηση παρουσιάζει το πλεονέκτημα ότι κάνει διάκριση ανάμεσα σε βαρύτονα και οξύτονα, γεγονός που είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τα βόρεια ιδιώματα, αν λάβουμε υπόψη τις φωνητικές αλλαγές που παρατηρούνται στις καταλήξεις τους και καθορίζονται από τη θέση του τόνου, π.χ. *τρανός, τρανή, τρανό* (οξύτονα), αλλά *μιγάλους, μιγάλ', μιγάλου* (βαρύτονα).

Τα ανισοσύλλαβα, με κριτήριο τον τόνο και τις δέσμες που επιλέγουν, χωρίζονται σε: παροξύτονα σε -ης, -α, -ικο, οξύτονα σε -ής, -ού, οξύτονα σε -άς, -ού. Τα επίθετα αυτά αναφέρονται σε ουσιαστικά που έχουν τα χαρακτηριστικά [+ ανθρώπινο], [-λόγιο] και έχουν μικρότερη έκταση (Wierzbicka 1986: 354) από αυτά της πρώτης ομάδας.

4 Μορφολογική προσαρμογή των ξένων επιθέτων

Κατά τη μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων παίζουν ρόλο η φωνητική τους μορφή (αν λήγουν σε σύμφωνο ή φωνήεν), η θέση του τόνου, το χαρακτηριστικό [+/- ανθρώπινο] ή [+/-έμψυχο] και η γλώσσα προέλευσης. Δεν υπάρχει μια ολοκληρωμένη πρόταση που να περιγράφει τη μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων διαγλωσσικά (Dixon 1982, Θωμαδάκη 2009 κ.ά). Η πιο πλήρης περιγραφή είναι αυτή που προτείνει ο Τζιτζιλί (Εισαγωγή) που στηριζόμενος ως ένα βαθμό στην τυπολογία της μορφολογικής προσαρμογής των δάνειων ρημάτων του Wohlgenuth (2009) προτείνει τις εξής στρατηγικές:

(1) το ξένο επίθετο παραμένει μορφολογικά απροσάρμοστο, δεν προστίθεται δηλαδή σε αυτό ούτε παραγωγικό ούτε κλιτικό μόρφωμα: τέτοια είναι η περίπτωση των χρωματικών επιθέτων της κοινής που προέρχονται από τη γαλλική, π.χ. *γκρί, μπλέ, τρκουάζ* κτλ.

(2) το επίθετο προσαρμόζεται με την προσθήκη μόνο των κλιτικών μορφημάτων, π.χ. τουρκ. *tembel* > *τεμπέλης*, βόρεια ιδιώματα *τιμπέλ'ς*: αντιστοιχεί στον άμεσο δανεισμό της τυπολογίας του ρηματικού δανεισμού.

(3) το επίθετο προσαρμόζεται με την επανάλυση των κλιτικών μορφημάτων, π.χ. λατ. *absolut-us* > λιθουαν. *absoliut-us* 'απόλυτος'.

(4) το επίθετο προσαρμόζεται με την προσθήκη των παραγωγικών μορφημάτων, τουρκ. *al* + *-ικος* > *άλ-ικος* ‘κατακόκκινος’· αντιστοιχεί στον έμμεσο δανεισμό της τυπολογίας του ρηματικού δανεισμού.

(5) το επίθετο προσαρμόζεται με την επανάλυση και αντικατάσταση των παραγωγικών μορφημάτων της δότριας γλώσσας από ομώνυμα μορφήματα της δανειζόμενης γλώσσας,

(6) το επίθετο προσαρμόζεται με την αντικατάσταση των παραγωγικών μορφημάτων της δότριας γλώσσας από ισολειτουργικά μορφήματα της δανειζόμενης γλώσσας,

(7) το επίθετο προσαρμόζεται με αποκατάσταση των παραγωγικών μορφημάτων της δότριας γλώσσας από ισολειτουργικά μορφήματα της δανειζόμενης γλώσσας,

(8) το επίθετο προσαρμόζεται με τη ενίσχυση των παραγωγικών μορφημάτων της δότριας γλώσσας από ισολειτουργικά μορφήματα της δανειζόμενης γλώσσας,

(9) το επίθετο προσαρμόζεται με αποκοπή των κλιτικών μορφημάτων της δότριας γλώσσας.

Ο Pakerys (2016: 242) προτείνει τις εξής στρατηγικές μορφολογικής προσαρμογής των δάνειων επιθέτων:

- (1) zero morphological adaptation: English *sexy* > Lithuanian *sexy*.
- (2) addition of inflectional affixes or assignment to inflection classes: Latin *absolut-us* > Lithuanian *absoliut-us*.
- (3) addition of a derivational suffix: English *cool* > Lithuanian *cool-in-is*, *cool-išk-as*.
- (4) addition of a dedicated adaptation affix .
- (5) substitution of a derivational suffix: Polish *hermet-yczn-y* > Lithuanian *hermet-išk-as*.
- (6) truncation of a derivational suffix of the donor (or pre-donor) language: Polish *central-n-y* > Lithuanian *central-in-is* > *centr-in-is*.

Στα ιδιώματα που εξετάζουμε απαντούν δύο μόνο από τις στρατηγικές που προτείνει ο Τζιτζιλής: η δεύτερη και η τέταρτη κατηγορία.

5 Λειτουργία προτύπων

Κατά τη εξέταση των προτύπων της μορφολογικής προσαρμογής των επιθέτων βασική είναι η διάκριση σε επίθετα που προσαρμόζονται με τη βοήθεια παραγωγικών μορφημάτων και σε αυτά που προσαρμόζονται με τη βοήθεια κλιτικών μορφημάτων. Η εξέταση των προτύπων είναι σημαντική μόνο για τα επίθετα της δεύτερης κατηγορίας, αφού τα παράγωγα με παραγωγικά μορφήματα (*-ικος* κ.ά.) προσαρμόζονται αυτόματα στο φωνολογικό και μορφολογικό σύστημα της ΝΕ, όπου τα επίθετα σε *-ος* αποτελούν την πρωτοτυπική κλιτική τάξη των επιθέτων (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2012, Νικολάου 2012).

Κατά τη μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων της δεύτερης κατηγορίας ως πρότυπα λειτουργούν οι τύποι συγκεκριμένων γενών, δηλαδή συγκεκριμένος τύπος του αρσενικού, του θηλυκού ή του ουδέτερου, ή συγκεκριμένες δέσμες επιθέτων; Η ανάλυση των δεδομένων φανερώνει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούμε να αναγνωρίσουμε ως πρότυπα συγκεκριμένους τύπους γενών, ενώ σε άλλες συγκεκριμένες δέσμες επιθέτων (βλ. Τζιτζιλής, *Εισαγωγή*).

Στην πρώτη περίπτωση η μορφολογική προσαρμογή γίνεται με πρότυπο τον τύπο ενός συγκεκριμένου γένους και με βάση αυτόν σχηματίζεται η δέσμη του επιθέτου, δηλαδή οι τύποι των δύο άλλων γενών. Προκύπτει το ερώτημα: ποιο γένος λειτουργεί ως πρότυπο για την προσαρμογή ξένων επιθέτων; Στις περισσότερες περιπτώσεις τα επίθετα προσαρμόζονται στο αμαρκάριστο γένος, δηλαδή στο αρσενικό ή στο γένος στο οποίο τα μορφήματα ταυτίζονται στις δύο γλώσσες (βλ. παρακάτω).

Στην επιλογή των προτύπων φαίνεται ότι εμπλέκονται και άλλοι παράγοντες, όπως η εμφυχότητα. Ενδεικτική από την άποψη αυτή είναι η περίπτωση των τουρκικής προέλευσης χρωματικών επιθέτων σε *-ής* τα οποία, όπως θα δούμε παρακάτω, προσαρμόζονται με βάση το ουδέτερο (Για την προέλευση των επιθέτων αυτών βλ. Κυρανούδης 2009). Η διαφορετική μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων της κατηγορίας αυτής και η χρήση διαφορετικού προτύπου προσαρμογής γίνεται φανερή όταν τα συνεξετάζουμε με άλλα επίθετα τουρκικής επίσης προέλευσης που σχηματίζουν αρσενικό σε *-ής*, όπως για παράδειγμα τα επίθετα της κατηγορίας *μερακλής*.

Γιατί τα επίθετα του τύπου *μερακλής* σχηματίζουν θηλ. σε *-ού* και ουδ. σε *-ήδικο*, εμφανίζουν δηλαδή δέσμη *-ής, -ού, -ήδικο*, πρβ. *μερακλής, μερακλού, μερακλήδικο*, ενώ τα χρωματικά επίθετα σχηματίζουν θηλ. σε *-ιά* και ουδ. σε *-ί*, εμφανίζουν δηλαδή δέσμη *-ής, -ιά, -ί*, πρβ. *μαβής, μαβιά, μαβί*; Πώς εξηγείται η διαφορετική εξέλιξη των δύο κατηγοριών; Επισημαίνουμε ότι οι δύο κατηγορίες ανάγονται σε τούρκικα φωνηεντόληκτα οξύτονα, διαφοροποιούνται όμως ως προς το ότι η πρώτη προσδιορίζει [+προσωπικά] επίθετα, ενώ η δεύτερη προσδιορίζει [-προσωπικά] επίθετα (βλ. Κυρανούδης 2009).

Θεωρητικά τα τουρκικά επίθετα σε τονισμένο *-ί* διέθεταν δύο πρότυπα μορφολογικής προσαρμογής στην ελληνική, τα αρχαία επίθετα σε *-ύς, -εία, -ύ* που εξελίχθηκαν σε *-ύς, -ιά, -ύ* και τα αρχαία τριγενή και δικατάληκτα επίθετα σε *-ής, -ής, -ές*, που η κλίση τους είχε κλονιστεί ήδη από την ελληνιστική περίοδο και βαθμιαία τη θέση τους έπαιρναν τα τριγενή και τρικατάληκτα σε *-ος, -η, -ο*, π.χ. *άτυχής, -ής, -ές > άτυχος, -η, -ο* και λογικά δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν ως πρότυπα προσαρμογής οξύτονων επιθέτων σε *-ί*.

Η ανάλυση των μορφολογικών δεσμών των χρωματικών επιθέτων τουρκικής προέλευσης μας οδηγεί στο ασφαλές συμπέρασμα ότι ως πρότυπο για τη μορφολογική προσαρμογή τους χρησίμευσαν τα παλαιά επίθετα σε *-ύς, -εία (> -ιά), -ύ, π.χ. μαβής, μαβιά, μαβί*. Το πιθανότερο είναι ότι τα επίθετα αυτά προσαρμόστηκαν αρχικά στο ουδέτερο γένος, επειδή τα ΑΑ είναι συνήθως [-έμφυχα] και στη συνέχεια αναλογικά προς τη μορφολογική δέσμη *-ύς, -ιά, -ύ* σχηματίστηκαν και το αρσενικό και το θηλυκό (*Εισαγωγή*).

Αντίθετα, τα επίθετα του τύπου *μερακλής* φαίνεται ότι δεν χρησιμοποίησαν ένα προϋπάρχον πρότυπο, αλλά ένα σχήμα υποδοχής που δημιουργήθηκε για να εξυπηρετήσει τη συγκεκριμένη κατηγορία επιθέτων (βλ. *Εισαγωγή*). Το σχήμα αυτό διαθέτει θηλυκό σε *-ού* και ανισοσύλλαβο ουδέτερο που σχηματίζεται με το παραγωγικό μόρφημα *-ικ-* με βάση το θέμα του πληθυντικού, π.χ. *μερακλήδ-ικ-ο* και επίσης ανισοσύλλαβο πληθυντικό αρσενικού και θηλυκού, πρβ. *μερακλής, πληθ. μερακλήδες, μερακλού, μερακλούδες*. Οι παρατηρήσεις αυτές δικαιώνουν το αίτημα να αναφερόμαστε σε στρατηγικές και σχήματα μορφολογικής υποδοχής και προσαρμογής δανείων και όχι απλά σε στρατηγικές μορφολογικής προσαρμογής δανείων.

Πιο σύνθετη είναι η διαδικασία προσαρμογής στα επίθετα που χρησιμοποιούν ως πρότυπο προσαρμογής τη μορφηματική δέσμη των πρωτότυπων επιθέτων, ή καλύτερα η προσαρμογή τους καθορίζεται από τη μορφηματική δέσμη των πρωτότυπων επιθέτων. Στις περιπτώσεις αυτές η προσαρμογή εξαρτάται: (1) από τον αριθμό των γενών στη λήπτρια και στη δότρια γλώσσα, (2) από τον αριθμό των μορφημάτων που ταυτίζονται στα κοινά γένη.

Έτσι, στην περίπτωση του *μοντέρνος, -α, -ο*, που προέρχεται από το ιταλικό *moderno*, έχουμε φωνολογική ταύτιση των μορφημάτων σε δύο γένη (μερική στο

αρσενικό και πλήρη στο θηλυκό) που οδηγεί με επανανάλυση σε μορφολογική ταύτιση (Τζιτζιλής, *Εισαγωγή*).

Σε περιπτώσεις όπως το επίθετο *κανούτους*, -α, -ου ‘με χρώμα γκρί’ (Πιερία, Γραμμοχώρια κ.α.) η λήπτρια γλώσσα (ελληνική) διαθέτει τρία γένη (αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο) και η δότρια (αρομουνική) δύο (αρσενικό και θηλυκό: cãput, -ã) και η ταύτιση των μορφημάτων περιορίζεται σε ένα γένος (θηλυκό) προκύπτει το ερώτημα αν ως πρότυπα στην προσαρμογή λειτουργούν οι τύποι συγκεκριμένων γενών, στη συγκεκριμένη περίπτωση του θηλυκού, ή συγκεκριμένες δέσμες επιθέτων. Το πιθανότερο είναι ότι η προσαρμογή έγινε παλαιότερα, όταν τα αρσενικά των επιθέτων της αρομουνικής διατηρούσαν κατάλοιπα της κατάληξης -us που ευνοούσαν την επιλογή της -ους (< -ος). Λεπτομέρειες για τη διαδικασία αυτή και γενικότερα για τη λειτουργία των προτύπων στη μορφολογική προσαρμογή των δάνειων επιθέτων (βλ. Τζιτζιλής, *Εισαγωγή*).

6 Μορφολογική προσαρμογή των ξένων επιθέτων στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα

6.1 Γενικά

Σημαντική για την εξέταση της μορφολογικής προσαρμογής των επιθέτων στην ελληνική είναι η διάκριση των νεοελληνικών διαλέκτων σε δύο βασικές κατηγορίες: (1) αυτές που γνωρίζουν τα άκλιτα επίθετα και (2) αυτές που αγνοούν τα επίθετα της κατηγορίας αυτής (Τζιτζιλής, *Εισαγωγή*). Στην πρώτη κατηγορία ανήκει κυρίως η κοινή νεοελληνική και στη δεύτερη οι νεοελληνικές διάλεκτοι. Θα μπορούσαμε λοιπόν να κάνουμε λόγο για διαφορετική συμπεριφορά κοινής και διαλέκτων ως προς τη διάσταση αυτή. Τα βόρεια ιδιώματα, όπως και οι περισσότερες διαλεκτικές ποικιλίες της ελληνικής, αγνοούν την πρώτη στρατηγική προσαρμογής επιθέτων, σύμφωνα με την οποία το ξένο επίθετο παραμένει μορφολογικά απροσάρμοστο, δεν προστίθεται δηλαδή σε αυτό ούτε παραγωγικό ούτε κλιτικό μόρφημα.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τη μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων στα βόρεια ιδιώματα με βάση τη γλώσσα προέλευσης.

6.2 Επίθετα τουρκικής προέλευσης

Κατά την εξέταση των επιθέτων τουρκικής προέλευσης μας ενδιαφέρει (1) ο τρόπος μορφολογικής προσαρμογής και (2) η πληρότητα του παραδείγματος, αν δηλαδή τα επίθετα παρουσιάζουν τύπους και στα τρία γένη ή είναι ελλιπή.

Με βάση το πρώτο κριτήριο, δηλαδή το βαθμό προσαρμογής, τα επίθετα τουρκικής προέλευσης μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: (α) αυτά τα οποία γίνονται αντικείμενο δανεισμού χωρίς την προσθήκη παραγωγικών ή κλιτικών μορφημάτων (κεντρική και νότια καππαδοκική), (β) αυτά τα οποία προσαρμόζονται με τη βοήθεια παραγωγικών ή κλιτικών μορφημάτων (τα υπόλοιπα νεοελληνικά ιδιώματα) (*Εισαγωγή*).

Σε αντίθεση με τις νοτιοσλαβικές γλώσσες, όπου ορισμένα τουλάχιστον από τα επίθετα τουρκικής προέλευσης διατηρούνται άκλιτα, στην ελληνική, με εξαίρεση τις μικρασιατικές διαλέκτους που αναφέραμε, όλα τα επίθετα της κατηγορίας αυτής διαθέτουν ξεχωριστούς τύπους για κάθε γένος. Έτσι, στα ελληνικά *μερακλής* (*άντρας*), *μερακλού* (*γυναίκα*), *μερακλίδικο* (*παιδί*) αντιστοιχούν τα βουλγαρικά

meraklija maž, meraklija (žena), meraklija (dete), με το επίθετο meraklija (< τουρκ. meraklı) να παραμένει αμετάβλητο σε όλα τα γένη. Το ίδιο παρατηρείται και σε ορισμένα άλλα επίθετα όπως το βουλγ. serbes (< τουρκ. serbest) ‘ελεύθερος’, πρβ. serbes maž ‘ελεύθερος άνδρας’, serbes žena ‘ελεύθερη γυναίκα’, serbes dete ‘ελεύθερο παιδί’ (Ελευθεριάδου 2017, Τζιτζιλής, *Εισαγωγή*).

Η μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων τουρκικής προέλευσης της δεύτερης ομάδας, στην οποία ανήκουν και τα BI, καθορίζεται από δύο βασικούς παράγοντες: (1) τη φωνητική μορφή των τουρκικών επιθέτων (αν δηλαδή είναι φωνηεντόληκτα ή συμφωνόληκτα) (φωνολογικό – μορφολογικό κριτήριο), και (2) από την εμπυχότητα του ονόματος που προσδιορίζει ή στο οποίο αναφέρεται το επίθετο (αν δηλαδή είναι [+έμπυχο] και [+προσωπικό] ή αν είναι είναι [-έμπυχο] και [-προσωπικό] (σημασιολογικό κριτήριο) (Κυρανούδης 2009: 172).

(1) Όσα επίθετα δηλώνουν ιδιότητες που δεν έχουν σχέση με πρόσωπα, προσαρμόζονται με την προσθήκη της κατάληξης *-ικος*, όταν είναι συμφωνόληκτα, ή *-δικος*, όταν είναι φωνηεντόληκτα. Με βάση το είδος του ληκτικού φθόγγου, διακρίνουμε τις παρακάτω κατηγορίες:

(α) Συμφωνόληκτα τουρκικά επίθετα που προσδιορίζουν [-προσωπικά] ουσιαστικά > επίθετα σε *-ικος*, *-ικη*, *-ικο*, π.χ. τουρκ. al + *-ικος* > *άλικος* -η -ο > *άλ’κους* ‘που έχει ζωηρό κόκκινο χρώμα, όπως το ζωντανό αίμα’ (BI (βόρεια ιδιώματα)), τουρκ. bayat + *-ικος* > *μπαγιάτικος* -η -ο > *μπαγιάτ’κους* (BI) ‘1. (για τρόφιμα) που πάλιωσε έτσι ώστε να έχει χάσει την αρχική του ποιότητα, 2. (μτφ.) που είναι παλιός, που έχει χάσει την επικαιρότητά του’, τουρκ. bol + *-ικος* > *μπόλικος* -η -ο > *μπόλ’κους* (BI) ‘που είναι αρκετά μεγάλος από άποψη ποσότητας’.

(β) Φωνηεντόληκτα τουρκικά επίθετα που προσδιορίζουν [-προσωπικά] ουσιαστικά > επίθετα σε *-δικος*, *-δικη*, *-δικο*, π.χ. τουρκ. kaba ‘χοντρός, τραχύς’ > *καμπάδικος* > *καμπάδ’κους* (BI).

(2) Όσα επίθετα δηλώνουν ιδιότητες που έχουν σχέση με πρόσωπα προσαρμόζονται με την κατάληξη *-ης* όταν είναι συμφωνόληκτα και *-ς* όταν είναι φωνηεντόληκτα.

Τα τουρκικής προέλευσης συμφωνόληκτα προσαρμόζονται με την κατάληξη *-ης*, που μετά την αποβολή του άτονου /i/ παρουσιάζει στα BI τη μορφή *-ς*. Ο πληθυντικός σχηματίζεται με την επέκταση *-ηδ-*, π.χ. τουρκ. sakat > *σακάτης* > *σακάτ’ς*, πληθ. *σακάτηδες* > *σακάδ’δης* με αποβολή του άτονου /i/ και στένωση του /e/ > /i/. Στο σχηματισμό του θηλυκού παρατηρείται ποικιλία καθώς χρησιμοποιείται άλλοτε το μόρφημα *-α* και *-ου* και άλλοτε το μόρφημα *-ισσα*, π.χ. harabat ‘άσωτος’ > *χαραμπάτ’ς*, θηλ. *χαραμπάτ’σσα*, kambur > *καμπούρ’ς*, *-α/-ου*, kotkak ‘δειλός’ > *κουρκάκ’ς*, *-ου* (Σουφλί).

Σύμφωνα με όσα αναφέραμε παραπάνω, η κατηγορία αυτή, δηλαδή των επιθέτων με αντικείμενο αναφοράς [+προσωπικά] που προσαρμόζονται με κλητικά μόρφημα, είναι η μόνη που μας ενδιαφέρει κατά τη μελέτη των προτύπων της μορφολογικής προσαρμογής των τουρκικών επιθέτων. Με δεδομένο ότι η τουρκική δεν διαθέτει την κατηγορία γένος αποκλείεται η περίπτωση προσαρμογής των τουρκικών επιθέτων με βάση τη μορφολογική δέσμη. Η προσαρμογή ξεκινά πιθανότατα από το αμαρκάριστο γένος (αρσενικό) και καθορίζεται, όπως αναφέραμε, από φωνολογικά κριτήρια: (α) συμφωνόληκτα, π.χ. τουρκ. sakat > *σακάτης* (KNE) > *σακάτ’ς* (BI), (β) φωνηεντόληκτα, π.χ. τουρκ. budala > *μπουνταλάς* (KNE και BI), τουρκ. meraklı > *μερακλής* (KNE) > *μρακλής* (BI).

Ξεχωριστή είναι η περίπτωση των τουρκικών χρωματικών φωνηεντόληκτων επιθέτων σε *-i* που προσδιορίζουν [-προσωπικά] ουσιαστικά και που, όπως αναφέραμε, το πιθανότερο είναι ότι προσαρμόστηκαν αρχικά στο ουδέτερο γένος

(βλ. 5). Λεπτομέρειες για τη μορφολογική προσαρμογή των τουρκικών επιθέτων (βλ. Κυρανούδης 2009).

6.3 Επίθετα σλαβικής προέλευσης

Στα βόρεια ιδιώματα, ιδιαίτερα σε αυτά της Δ Μακεδονίας, ξεχωριστή θέση ανάμεσα στα επίθετα σλαβικής προέλευσης κατέχουν τα επίθετα σε *-αβους*, όχι μόνο επειδή είναι τα πιο πολυάριθμα, αλλά και επειδή εμφανίζουν βαλκανικό χαρακτήρα. Τα επίθετα αυτά δεν παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες στη μορφολογική προσαρμογή και στην κλίση καθώς προσαρμόζονται και κλίνονται όπως και τα υπόλοιπα βαρύτονα επίθετα, ανήκουν δηλαδή στην κατηγορία των τριγενών και τρικατάληκτων επιθέτων και εμφανίζονται με τις καταλήξεις της μορφολογικής δέσμης : *-ους* (< *-ος*), (*-η*), *-ου* (< *ο*), π.χ. *κόραβους* (< σλαβ. *korav*) ‘σκληρός’, *κόραβ*’, *κόραβου*. Για την εξέταση του παραγωγικού μορφήματος *-αν* ως μορφολογικού βαλκανισμού που εμφανίζεται στον πυρήνα της βαλκανικής γλωσσικής ένωσης, βλ. Παπαδάμου (2017) και Παπαδάμου (2018).

Λίγα είναι τα επίθετα σλαβικής προέλευσης, που δεν ανήκουν στην προηγούμενη κατηγορία, πρβ. *βλασάτους* < σλαβ. *vlasat* ‘με πολύ μαλλί’, *λάκουμους* ‘λαίμαργος’ < σλαβ. *lakom*. Το πιο γνωστό από αυτά είναι το επίθετο *γκόλιους* ‘γυμνός’ < σλαβ. *gol*, που απαντά σε πολλά βόρεια ιδιώματα (βλ. IANÉ, λ. *γκόλιος*). Το επίθετο αυτό θα έπρεπε κανονικά να προσαρμοστεί ως **γκόλους*, επειδή το ληκτικό /l/ του σλαβικού προτύπου δεν παρουσιάζει ουρανικό χαρακτήρα. Η παρουσία του ουρανωμένου /l/ θα μπορούσε να αποδοθεί: (1) σε εκφραστική ουράνωση, (2) σε προσπάθεια αποφυγής ομωνυμίας με το κακέμφατο *κόλος*, που σε αρκετά ιδιώματα της Δ Μακεδονίας προφέρεται με αρκτικό κλειστό ηχηρό [gólus], (3) σε αναδρομικό σχηματισμό με βάση τον ουρανωμένο πληθυντικό: σλαβικό *gol* > *γκόλος*, πληθυντικός *γκόλοι* > *γκόλ*’, με αποβολή του άτονου ληκτικού /i/ και ουράνωση του /l/ > ενικό *γκόλιους*, κατά το σχήμα *μπάλ*’ (< *μπάλιοι*) - *μπάλιους* ‘με άσπρο μέτωπο’, *δól*’ (< *δόλιοι*) - *δόλιους*.

Το επίθετο *βλασάτους* (< σλαβ. *vlasat*) ‘με πολύ μαλλί’ προσαρμόζεται με το κλιτικό μόρφημα *-ος* και όχι με το αναμενόμενο λόγω οξυτονίας του πρωτοτύπου μόρφημα *-ης*, πιθανότατα αναλογικά προς τα επίθετα σε *-άτος* και ίσως ειδικότερα προς το συνώνυμο *μαλλάτος*.

6.4 Επίθετα ρομανικής προέλευσης

Στα επίθετα ρομανικής προέλευσης κατατάσσουμε κυρίως τα επίθετα αρομουνικής προέλευσης όπως: *κανούτους*, *-α*, *-του* ‘με χρώμα γκρί’ (Πιερία, Γραμμοχώρια κ.α.) (< *cānut*, - *ä*), *κουρνούτ-ους*, *-α*, *-ου* ‘με μικρά κέρατα’ (Πιερία, Γραμμοχώρια) (< *curnut*, -*ä*), *μούτους*, *-α*, *-ου* ‘μουγγός’ (Πιερία,) (< *mut*, -*ä* κ.ά.).

Τα επίθετα ρομανικής και ειδικότερα αρομουνικής προέλευσης ανήκουν σε αυτά που χρησιμοποιούν ως πρότυπο προσαρμογής τη μορφηματική δέσμη των πρωτότυπων επιθέτων. Η παρατήρηση αυτή ισχύει ως προς τη μορφολογική προσαρμογή των θηλυκών και των αρσενικών που προσαρμόζονται με την προσθήκη

του κλιτικού μορφήματος *-ους* (< *-ος*) (βλ. 5)· τα ουδέτερα σχηματίζονται με βάση το αρσενικό: αρσ. *curnut*, θηλ. *curnută* > *κουρνούτ-ους*, *-α*, *-ου*¹.

6.5 Επίθετα βαλκανικής προέλευσης

Τα επίθετα βαλκανικής προέλευσης έχουν κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά καθώς παρουσιάζουν τις καταλήξεις δέσμης *-ους*, *-α*, *-ου* και κοινά σημασιολογικά χαρακτηριστικά καθώς δηλώνουν ιδιότητες των ζώων (χρώμα, σχήμα κεράτων κ.ο.κ.): *λάιους*, *-α*, *-ου* ‘μαύρος’, πρβ. αρομ. *laiũ*, *laie*, *μπάλιους*, *μπάλια*, *μπάλιου* ‘με άσπρο μέτωπο’, πρβ. αρομ. *bal’iũ*, *-e*, αλβ. *balë*, *λιάρους*, *-α*, *-ου* ‘σταχτής με στίγματα’, πρβ. αρομ. *l’ear*, *-ã*, πρβ. αλβ. *larë*, *μούργκους*, *-α*, *-ου* ‘με χρώμα σταχτί προς το μαύρο’, πρβ. αρομ. *murgu*, *-ã*, *σ’ούτους*, *-α*, *-ου* ‘χωρίς κέρατα’, πρβ. αρομ. *šut*, *-ã*, πρβ. αλβ. *shutë*, *τσιούλους*, *-α*, *ου*, ‘χωρίς κέρατα’, πρβ. αρομ. *čiuł*, *-ã*, αλβ. *çullë*, βουλγ. *čul*.

Τα επίθετα βαλκανικής προέλευσης ανήκουν, όπως και τα επίθετα ρομανικής προέλευσης, σε αυτά που χρησιμοποιούν ως πρότυπο προσαρμογής τη μορφοματική δέσμη των πρωτότυπων επιθέτων. Οι παρατηρήσεις για τον τρόπο μορφολογικής προσαρμογής των επιθέτων ρομανικής προέλευσης (βλ. 6.4) ισχύουν και για τα επίθετα βαλκανικής προέλευσης. Τα επίθετα της κατηγορίας αυτής δε διαθέτουν δέσμη των πρωτότυπων επιθέτων, επειδή η προέλευσή τους παραμένει άγνωστη. Πολλοί θεωρούν τα επίθετα αυτά αρομουνικής προέλευσης και δεν αποκλείεται, ανεξάρτητα από την αρχική τους προέλευση, να πέρασαν στα βόρεια ιδιώματα και στα άλλα ελληνικά ιδιώματα μέσα από την αρομουνική.

7 Συγκριτική εξέταση της μορφολογικής προσαρμογής των ξένων επιθέτων στις νεοελληνικές διαλέκτους

Για ορισμένες κατηγορίες επιθέτων, όπως τα επίθετα σλαβικής και βαλκανικής, αλλά και για τα επίθετα αρομουνικής προέλευσης, η συγκριτική εξέταση δεν είναι δυνατή, επειδή τα επίθετα αυτά είναι κατά κανόνα άγνωστα στην κοινή νέα ελληνική και σε άλλες νεοελληνικές διαλέκτους.

Στις άλλες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των επιθέτων τουρκικής προέλευσης, δεν παρατηρούνται ουσιαστικές διαφορές στις στρατηγικές μορφολογικής υποδοχής και προσαρμογής. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, οι διαφορές στη μορφή και ιδιαίτερα στο ληκτικό τμήμα στα επίθετα ξένης προέλευσης στα βόρεια ιδιώματα δεν οφείλονται σε διαφορετικές στρατηγικές προσαρμογής αλλά στην παρουσία των βασικών φωνολογικών γνωρισμάτων των ιδιωμάτων αυτών, δηλαδή στην αποβολή των άτονων /i/ και /u/ και στη στένωση (ανύψωση) των άτονων /e/ και /o/, π.χ. τουρκικό *al* ‘κόκκινος’ > *άλικος*, *άλικη*, *άλικο* (KNE) και *άλ’κους*, *άλ’κ’*, *άλ’κου* (BI).

8 Συμπεράσματα

¹ Μερικές φορές τα επίθετα αυτά διαθέτουν παράλληλους τύπους σε *-ικός*, πρβ. *κουρνούτους* και *κουρνούτ’κους*.

Η εξέταση της μορφολογικής προσαρμογής των δανείων επιθέτων στα βόρεια ιδιώματα επιβεβαιώνει την άποψη του Τζιτζιλί (Εισαγωγή), ότι κατά τη μορφολογική προσαρμογή των επιθέτων στην ελληνική ως πρότυπα λειτουργούν άλλοτε οι τύποι συγκεκριμένων γενών, δηλαδή συγκεκριμένος τύπος του αρσενικού, και σπανιότερα του θηλυκού ή του ουδέτερου, και άλλοτε συγκεκριμένες μορφηματικές δέσμες επιθέτων και ακόμη ότι η επιλογή του προτύπου προσαρμογής εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη γλώσσα προέλευσης. Στα βόρεια ιδιώματα τα επίθετα σλαβικής και τουρκικής προέλευσης προσαρμόζονται μορφολογικά με βάση τον αμαρκάριστο τύπο του αρσενικού, ενώ τα επίθετα ρομανικής και βαλκανικής προέλευσης προσαρμόζονται με βάση τις μορφολογικές δέσμες των ρομανικών και βαλκανικών επιθέτων.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2012. Το νεοελληνικό κλιτικό σύστημα των ουσιαστικών και οι τάσεις του, στο Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (eds.), *Selected papers of the 10th International Conference on Greek Linguistics (ICGL 10)*, 23 – 40. Komotini: Democritus University of Thrace.
- Buchholz Oda & Wilfried Fiedler 1987. *Albanische Grammatik*, Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Δημελά, Ελεονώρα. 2013. Τα τουρκικά επιθετικά δάνεια στις διαλέκτους της Μικράς Ασίας: μια πρώτη προσέγγιση. Στο *Patras Working Papers in Linguistics*. Πάτρα: Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων, Πανεπιστήμιο Πατρών, 92-109.
- Dixon, Robert M. W. 1982. *Where have all the adjectives gone? And other essays in semantics and syntax*. Berlin/Boston: Mouton de Gruyter.
- Ελευθεριάδου, Καλλιόπη. 2017. *Συγκριτική εξέταση της μορφολογικής προσαρμογής των επιθέτων τουρκικής προέλευσης στα ελληνικά (ΚΝΕ και ΒΙ) και στην κοινή σερβική*. Μεταπτυχιακό. Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη.
- Θωμαδάκη, Ευαγγελία. 2009. *Το επίθετο: στοιχεία μιας τυπολογικής και συγκριτικής προσέγγισης με ιδιαίτερη αναφορά στην ελληνική, την τουρκική και την ρωσική*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- ΙΛΝΕ = *Ιστορικό λεξικό της νέας ελληνικής, της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*, 6 τόμ. 1933–. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Κλαίρης, Χρήστος & Γιώργος Μπαμπινιώτης (σε συνεργασία με Αμ. Μόζερ, Αικ. Μπακάκου- Ορφανού, Στ. Σκοπετέα). 2004. *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική - Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κυρανούδης, Παναγιώτης. (Μοναχός Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης). 2009. *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της τουρκικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- ΛΚΝ. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. 1998. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Νικολάου, Γεωργία. 2012. Μορφολογική Ανάλυση των Επιθέτων της Νέας Ελληνικής, στο Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (eds.), *Selected papers of the 10th International Conference on Greek Linguistics (ICGL 10)*, 1000-1010. Komotini: Democritus University of Thrace.
- Pakerys, Jurgis. 2016. Morphological adaptation of adjectival borrowings in modern Lithuanian. *Baltistica LI* (2): 239–269.
- Παπαδάμου, Ελένη. 2017. Το διαλεκτικό παραγωγικό μόρφημα -αβους ως παραγωγικός βαλκανισμός, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 37: 577-588.

- Παπαδάμου, Ελένη. 2018. *Το μορφολογικό σύστημα των βορείων ιδιωμάτων της Καστοριάς (στο φως των σχέσεων διαλεκτολογίας και βαλκανικής γλωσσολογίας)*, δδ, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.
- Ράλλη, Αγγελική. 2008. *Μορφολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Τζιτζιλής (Εισαγωγή) = Τζιτζιλής, Χρήστος. Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι: Εισαγωγή, στο Χρήστος Τζιτζιλής (επιμ.). *Οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι* (υπό έκδ.). Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης 1938. *Νεοελληνική γραμματική*. 1^{ος} τόμ. *Ιστορική εισαγωγή*. Αθήνα. Ανατύπωση στον 3ο τόμ. των *Απάντων*, Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Τσοπανάκης, Αγαπητός. 1994. *Νεοελληνική γραμματική*. Θεσσαλονίκη & Αθήνα: Αφοί Κυριακίδη & Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Wierzbicka, Anna. 1986. What is a Noun? (or How do Nouns differ in Meaning from Adjectives. *Studies in Language* 10/2: 353-89.
- Wohlgemuth, Jan. 2009. *A Typology of Verbal Borrowings*. Trends in Linguistics. Berlin, New York.

English borrowings in Modern Greek: a corpus-based study*

Rania Papadopoulou^{1,2} & George J. Xydopoulos^{2,3}

¹Université Lumière Lyon 2, ²University of Patras, ³Hellenic Open University
ranpap@upatras.gr, gjxydo@upatras.gr

Περίληψη

Τα δάνεια της αγγλικής στη νέα ελληνική (NE) είναι πολυάριθμα λόγω της αγγλικής επιρροής σε τομείς όπως η τεχνολογία, το διαδίκτυο, ο αθλητισμός και η μόδα. Στην παρούσα εργασία εξετάζουμε άμεσα δάνεια από την αγγλική, π.χ. κόνσεπτ 'concept' < αγγλ. concept, καθώς και φρασεολογικές δομές που μεταφράζουν λέξη προς λέξη αντίστοιχες δομές της αγγλικής, π.χ. τροφή για σκέψη 'food for thought' < αγγλ. food for thought, με γνώμονα την εμφάνισή τους στα NE λεξικά και σώματα κειμένων (ΣΚ). Επιχειρούμε μία ποιοτική και ποσοτική ανάλυση των δεδομένων μας, συγκρίνουμε τη συχνότητα εμφάνισης των μεταγεγραμμένων και μη μεταγεγραμμένων τύπων των άμεσων δανείων, π.χ. κόνσεπτ 'concept' vs. concept, καθώς και της εξαγγλισμένης φρασεολογικής δομής με τις αντίστοιχες δομές της NE, π.χ. τροφή για σκέψη 'food for thought' vs. αφορμή για προβληματισμό.

Λέξεις-κλειδιά: δάνεια, φραστικές δομές, σώματα κειμένων, αγγλισμοί, εξαγγλισμός

1 Introduction

Nowadays, the influence of English on Modern Greek (hereinafter MG) is strong in domains like industry, entertainment, the web, sports, fashion and lifestyle and triggers the insertion of a large number of English borrowings into MG.

Our research on English borrowings concerned newly imported English loanwords and calqued phraseological and morphosyntactic patterns (Papadopoulou and Xydopoulos to appear, Papadopoulou and Xydopoulos 2016, Papadopoulou 2016). Most of our data appear in recent dictionaries (e.g. the Dictionary by the Academy of Athens (Charalampakis 2014)) but not in older ones (as the MG Dictionary (1998)). Expectedly, they have limited or zero appearance in the existing MG corpora (i.e. the Hellenic National Corpus (HNC) and the Corpus of Greek Texts (CGT)), as they include limited number of texts (47 million words and 30 million words respectively), that come from the formal written language, while oral and web data are limited or totally absent (Goutsos 2010, Goutsos and Fragkaki 2015: 52-54, Pantazara and Mantzari 2015: 10).

All our data are available on the web, through Google search. As Google is not a reliable tool and a resource for linguistic data processing, such results were useful to localise these patterns and obtain some preliminary quantitative results, as well as natural examples of use. We also observed that English loanwords appear in transliterated forms in the MG spelling system, or non-transliterated, maintaining their English spelling form.

The results of our research so far indicate that the English borrowings under consideration constitute new elements for MG. They emerge in informal circumstances of communication and are mainly used by young speakers (Papadopoulou and Xydopoulos to appear). Furthermore, they mostly appear in English-influenced

* R. Papadopoulou's participation in this research has been funded by the General Secretariat for Research and Technology (GSRT) and the Hellenic Foundation for Research and Innovation (HFRI).

vocabularies, in both their transliterated and non-transliterated form (Xydopoulos and Papadopoulou 2018, Papadopoulou in preparation). Based on all these findings, MG appears to be following the general tendency towards Anglicisation that is observed among many European languages (Gottlieb 2005: 162, Pulcini *et al.* 2012).

In this work, we introduce new customized and exclusively web-based corpora available through Sketch Engine¹ (see e.g. Kilgarriff *et al.* 2014, Kilgarriff *et al.* 2004): the Greek Web as Corpus (GkWaC) (124 million words) and the Greek Web 2014 (elTenTen14) (1.6 billion words). These corpora cover the needs of our research since they also include texts from informal communication circumstances. Through them, we aim at localizing and evaluating our data and getting statistically significant results. Moreover, we focus on English loanwords and phraseological units that have been inserted into MG during the past twenty years, intending to investigate their adaptation in the MG system.

More specifically, in section 2, we present our methodology. In section 3, we analyse a set of English loanwords, comparing the frequency of appearance of transliterated and non-transliterated forms, whereas in section 3.1, we draw some preliminary conclusions concerning the reasons for the appearance of the non-transliterated forms. Furthermore, in section 4, we present a set of calqued phraseological patterns and we compare the frequency of appearance of the calqued phrase to the indigenous MG phrase available. Finally, in section 5, we discuss our findings and make some concluding remarks.

2 Methodology

During our research, we gathered our data manually from the television, the Press, everyday communication and the web, including social media, blogs and online gaming. We also consulted the Dictionary of European Anglicisms (Görlach 2001) and MG dictionaries. Our corpus of Anglicisms in MG consists of 1,400 items (loanwords, loan translations, calqued phraseological units etc.) and is being constantly renewed, since new English elements are attested in MG.

In this paper, we discuss eight examples of English loanwords that are linked to the web (e.g. *μπλόγκερ* ‘*blogger*’), the television (e.g. *ριάλιτι σόου* ‘*reality show*’) and everyday life (e.g. *χάπενινγκ* ‘*happening*’). Some of them are brand-new elements in MG since they do not appear in MG dictionaries (e.g. *σέλφι* ‘*selfie*’), while others are older loanwords, based on the chronological information from the Dictionary of the Academy of Athens (Charalampakis 2014) (e.g. *χάπενινγκ* ‘*happening*’). We examine three loanwords that appear to have high frequency (more than 10,000 appearances) (see examples in (1)) and five loanwords with low frequency (less than 5,000 appearances)² (see examples in (2)) in the elTenTen14 corpus:

- (1) (a) *μπλόγκερ* ‘*blogger*’
(b) *κόνσεπτ* ‘*concept*’
(c) *μπάτζετ* ‘*budget*’
- (2) (a) *μπακγκράουντ* ‘*background*’
(b) *χάπενινγκ* ‘*happening*’

¹ Available on <https://www.sketchengine.eu>.

² We did not choose to analyse loanwords that appear in their non-transliterated form within fixed headlines, titles or phrases in the elTenTen14 corpus, such as *event*, e.g. *TEDxAthens event*, in order to have results as representative as possible.

- (c) *χίπστερ/χίψτερ* ‘hipster’
- (d) *ριάλιτι σόου* ‘reality show’
- (e) *σέλφι* ‘selfie’

We checked their appearance in the Dictionary of European Anglicisms (DEA) (Görlach 2001) as well as in MG dictionaries, the Modern Greek Dictionary (MGD) (Institute of Modern Greek Studies 1998), the dictionary of the Academy of Athens (DAA) (Charalampakis 2014), the On-line Dictionary of Modern Greek (ODMG) (Patakis 2019) and the Dictionary of Modern Greek language (DMGL) (5th edition) (Babinotis 2019), in order to check their meaning and morphology and extract chronological information.

Regarding calqued phraseological units, we present eight examples, that appear to be more frequently used in the television, the web and the everyday communication (e.g. *παίρνω το χρόνο μου* ‘take my time’) or some unusual and noticeable cases (e.g. *τελευταίο αλλά όχι έσχατο* ‘last but not least’)³ (see examples in (3)):

- (3)
- (a) *παίρνω το χρόνο μου* ‘take my time’
 - (b) *κλαίω πάνω από το χυμένο γάλα* ‘cry over spilt milk’
 - (c) *σκελετοί στη ντουλάπα* ‘skeletons in the closet’
 - (d) *τροφή για σκέψη* ‘food for thought’
 - (e) *καυτή πατάτα* ‘hot potato’
 - (f) *τελευταίο αλλά όχι έσχατο* ‘last but not least’
 - (g) *κρύβω κάτι κάτω από το χαλί* ‘sweep something under the carpet/the rug’
 - (h) *πουλάει σαν ζεστό ψωμί* ‘it sells like hot buns/cakes’

The calqued phraseological units under consideration barely appear in the MG dictionaries. In order to determine the possible equivalent MG phrases, we consulted English-Greek dictionaries and the translation engine “Linguee.gr”⁴.

For all data under consideration we checked their appearance in the MG corpora, the HNC, the CGT, the GkWaC and the elTenTen14. Especially, for loanwords we give frequency results for both the transliterated and non-transliterated forms. Moreover, for the calqued phraseological units we give frequency results comparing the calqued expression to its MG equivalent.

3 Loanwords

All English loanwords under consideration are nouns, they appear uninflected in the MG system and they maintain the English -s suffix in plural, as for example *μπλόγκερ-ς* ‘bloggers’, *κόνσεπτ-ς* ‘concepts’).

³ We did not choose to analyse calqued phraseological units that in different contexts appear to have various interpretations, e.g. *στο τέλος της μέρας* ‘at the end of the day’, that has either a conclusive or a chronological connotation, depending on the context.

⁴ Available on <https://www.linguee.gr>.

English loanword	Appearance in Dictionaries				
	MGD (1998)	DMGL (2019)	DAA (2014)	ODMG (2019)	DEA (2001)
μπλόγκερ 'blogger'	-	✓	✓ (1999)	✓	-
κόνσεπτ 'concept'	-	✓	✓	-	-
μπάτζετ 'budget'	-	✓	✓	-	✓ (1990s)
μπαγκράουντ 'background'	-	✓	✓	✓	✓ (late 1990s)
χάπενινγκ 'happening'	✓	✓	✓ (1959)	✓	✓ (1990s)
χίπστερ 'hipster'	-	-	-	-	-
ριάλιτι σόου 'reality show'	✓	✓	✓ (1968)	✓	✓ (late 1990s)
σέλφι 'selfie'	-	✓	-	-	-

Table 1 | Appearance of English loanwords in the Dictionaries (from Papadopoulou in preparation)

The fact that the English loanwords do not appear in their majority in the MGD, but some of them do appear in the ODMG and the DEA and the majority of them appears in the DAA and the recent edition of DMGL, actually confirm that they are newly imported elements in MG. The majority of them have entered the language during the 1990s. However, only the loanwords *χάπενινγκ* 'happening' and *ριάλιτι σόου* 'reality show' are rather old. According to the DAA lemmas they were imported in 1959 and 1968 respectively. However, the DEA indicates that they occurred in MG later, during the 1990s. Such loanwords may have been in fact imported during an earlier period of time; however, they have spread and are massively used during the last two or three decades, due to the massive evolution of technology, internet and the influence from English and American lifestyle.

Anglicisms Transliterated/non- transliterated form	HNC		CGT		GkWac		eTenTen14	
	Occ.	Fr.	Occ.	Fr.	Occ.	Fr.	Occ.	Fr.
a. <i>μπλόγκερ</i> 'blogger'	2	0	-	-	1,503	10.08	4,781	2.44
<i>blogger</i>	-	-	-	-	3,058	20.52	13,064	6.67
b. <i>κόνσεπτ</i> 'concept'	9	0.2	-	-	72	0.48	1,192	0.62
<i>concept</i>	46	1	18	0.6	719	4.82	14,776	7.54
c. <i>μπάτζετ</i> 'budget'	38	0.8	6	0.2	308	2.06	7,636	3.92
<i>budget</i>	17	0.4	6	0.2	288	1.93	6,375	3.25
d. <i>μπαγκράουντ</i> 'background'	3	0.01	1	0	45	0.2	234	0.12
<i>background</i>	24	0.05	15	0.05	430	2.88	4,076	2.08
e. <i>χάπενινγκ</i> 'happening'	104	2.2	20	0.67	73	0.49	949	0.49
<i>happening</i>	26	0.5	12	0.39	193	1.29	2,129	1.08
f. <i>χίπστερ</i> 'hipster'	-	-	-	-	1	0	583	0.32

	hipster	-	-	-	-	2	0.01	786	0.4
g.	ριάλιτι σόου 'reality show'	44	0.03	10	0.03	37	0.24	418	0.22
	reality show	9	0.01	24	0.07	70	0.2	743	0.38
h.	σέλφι 'selfie'	-	-	-	-	-	-	36	0.04
	selfie	-	-	-	-	-	-	997	0.5

Table 2 | Appearance of the transliterated and non-transliterated forms English loanwords in the MG corpora (from Papadopoulou in preparation)

As shown in Table 2, all English loanwords under consideration have limited or zero appearance in the HNC and the CGT corpora. On the other hand, most of them have higher results in the GkWaC and all of them note extremely high scores in the elTenTen14 corpus.

The limited appearance of the loanwords in the HNC and the CGT and at the same time their strong presence in the GkWaC, and especially the elTenTen14 corpus, confirms that they are newly imported elements that occur in informal communication settings, as the ones available online. In particular, written texts found on the web include colloquial elements and a vocabulary that is attested in the oral and informal language (Johannessen and Guevara 2011: 127).

Such loanwords emerge in specialized vocabularies, as for example the vocabulary of technology and the internet and of course the vocabulary of young people. In some cases, they are institutionalized, and they appear in the general vocabulary of MG. Most of the English loanwords under investigation appear in the MG corpora (they display high scores in the elTenTen corpus) and the recent MG dictionaries, indicating that they have been institutionalized in MG. However, the loanword *σέλφι* 'selfie' appears only in the DMGL and it has presumably recently been institutionalized, while *χίπστερ* 'hipster' does not appear in any of the dictionaries, indicating that it is yet not part of the general MG vocabulary.

In the majority of the cases, the non-transliterated form occurs more frequently than the transliterated one in all corpora. For instance, *μπλόγκερ* 'blogger', *κόνσεπτ* 'concept', *μπακράουντ* 'background', *χίπστερ* 'hipster' and *σέλφι* 'selfie' appear more frequently in their non-transliterated form in almost all MG corpora. This may be related to the fact that these elements are rather new to MG as well as to the fact that they are related to specialized vocabularies such as of technology, of the web and of young people. Regarding the case of *χάπενινγκ* 'happening', the transliterated form is more frequent in the HNC and the CGT. Likely, for *ριάλιτι σόου* 'reality show' the transliterated form predominates in the HNC. However, the non-transliterated forms of these loanwords are more frequent in the web-based corpora. This indicates that in formal written texts they appear orthographically adapted in MG, while, when used on the internet, they maintain their original English form. Finally, *μπάτζετ* 'budget' appears in its transliterated form in all MG corpora. A possible reason for this phenomenon is that *μπάτζετ* 'budget' has become a common term of the general vocabulary, used by speakers of all ages, resulting to its orthographical adaptation in MG.

3.1 Factors that contribute to the appearance of non-transliterated forms

In this section we discuss the possible reasons for the appearance of the non-transliterated forms of the English loanwords within the MG text as in the example in (4):

- (4) Το *trend* που έχει γίνει *viral* σε Ευρώπη και Αμερική⁵
the trend that it-has_{3,SG} become viral in Europe and U.S.A.
'The trend that has become viral in Europe and the U.S.A.'

As previously said, English loanwords are new elements that are massively imported into MG from English and so they are not fully adapted into the MG system. Despite the fact that they are phonologically adapted, their morphological form is invariable. Coming to the orthographic form, given that MG uses a different alphabet to the English one, it would be expected that the loanword would be transliterated according to the MG spelling system. However, this is not the case since users in their majority have the tendency to keep and use the English orthographic form.

In addition, the transliteration of a loanword into MG might reduce the recognisability of the word. If, for example, we try to transliterate the loanword *blogger* into the MG spelling system, the given result will be *μπλόγκερ* 'blogger' in the MG alphabet. Its visual form, however, is not familiar to the average user and would not allow them to recognise it straight away⁶.

In their majority, Greek speakers are familiar with the Latin alphabet, a fact that may be related to the late or even the non-adaptation of the English loanwords into the MG spelling system. The Latin alphabet is present in many aspects of everyday life, as for example in advertising and on road signs, where Greek and Latin transliterations coexist. Especially young speakers are familiar with "Greeklsh" the "Latinised" form of MG spelling that is mostly used in electronic media communication (see among others Androutsopoulos 2009, Tzortzatos *et al.* 2018, Xydopoulos *et al.* 2019).

Furthermore, non-transliterated forms of the loanwords seem to emerge in informal communication settings, as the ones available online. Especially young speakers are usually more familiar with the web, they use the non-transliterated forms of the loanwords in order to be more "cool" or trendy.

Non-transliterated forms also predominate in "specialised" and English-influenced vocabularies, such as those of technology, sports and fashion. Evidence from the vocabulary of technology support our claim that the appearance of non-transliterated forms is related to the period of insertion of the English loanword in MG. Newly imported loanwords regarding new technology (e.g. *φόλοουερ* 'follower') appear non-transliterated in MG, while older loanwords (e.g. *μόνιτορ* 'monitor') appear transliterated (Papadopoulou in preparation). This is also supported by the appearance of English loanwords in the vocabulary of sports. In particular, football and basketball terms appear transliterated in MG, whereas ski and snowboarding terms appear non-transliterated. This is due to the fact that football and basketball are rather old and well-established sports in Greece while ski and snowboarding became popular the last two or three decades.

Furthermore, another factor regarding the non-transliteration of loanwords is linked to social prestige. For instance, sports like ski and snowboarding are preferred mostly by speakers of the upper social class since they are rather financially demanding (special equipment, travel and lodging expenses), unlike football or basketball that are more popular and easier to play or watch. Therefore, these users do not need to and opt to not transliterate English loanwords so as to enhance their idea of prestige and higher status (Papadopoulou in preparation).

⁵ <https://www.faysbook.gr/moda/tips-trends/co-ords-to-trend-poy-echei-idi-ginei-viral-se-eyropi-kai-ameriki-tips-gia-na-to-akoloythiseis-ki-esy/>.

⁶ Transliteration issues regarding proper nouns in MG are discussed by Papanastasiou (2008: 403-427).

Finally, non-transliterated forms of the English loanwords are widely used in the vocabulary of fashion. Speakers use non-transliterated forms in order to be “in fashion”, “up to date”, cool and trendy. In particular, the appearance of the original form of English fashion loanwords in Greek blogs, magazines or social media accounts, aims to demonstrate that the proposed ideas, styles or products are influenced of the American and English fashion industry, they are stylish and in fashion, and therefore are more modern than local ideas or items (Papadopoulou in preparation, Xydopoulos and Papadopoulou 2018: 179-180).

4 Calqued phraseological units

In this section we present and analyse phraseological units attested in MG that are word-by-word translations of the equivalent English ones (Haris 2003, Mackridge 1985; 2016), e.g. *παίρνω το χρόνο μου* ‘take my time’.

Calqued phraseological units	HNC		CGT		GkWac		elTenTen14	
	Occ.	Fr.	Occ.	Fr.	Occ.	Fr.	Occ.	Fr.
παίρνω το χρόνο μου ‘take my time’	-	-	-	-	6	0.03	230	0.09
κλαίω πάνω από το χυμένο γάλα ‘cry over spilt milk’	-	-	-	-	2	-	162	0.08
σκελετοί στη ντουλάπα ‘skeletons in the closet’	-	-	-	-	4	0.03	148	0.07
τροφή για σκέψη ‘food for thought’	-	-	7	0.02	90	0.6	1,654	0.84
καυτή πατάτα ‘hot potato’	-	-	2	0.06	33	0.22	1,257	0.65
τελευταίο αλλά όχι έσχατο ‘last but not least’	4	0.01	-	-	4	0.03	57	0.03
κρύβω κάτι κάτω από το χαλί ‘sweep something under the carpet/the rug’	33	0.09	7	0.02	70	0.05	657	0.3
πουλάει σαν ζεστό ψομί ‘sells like hot cakes/buns’	2	-	-	-	4	0.03	37	0.03

Table 3 | Appearance of the calqued phraseological units in the MG corpora (from Papadopoulou in preparation)

As shown in Table 3, the calqued phraseological units under consideration have extremely low or zero appearances in the HNC and the CGT corpora, while they give low scores in the GkWac corpus. However, they all give high considerable scores in the elTenTen14 corpus. Their appearance in the elTenTen14 confirms the fact that they constitute new elements for MG. This is also supported by their absence in the MG dictionaries. They are therefore neologisms that appear in “specialized” vocabularies. Moreover, their appearance in the web-based corpora indicates that they occur in informal communication settings, as the ones found online.

Calqued vs. equivalent MG phraseological units

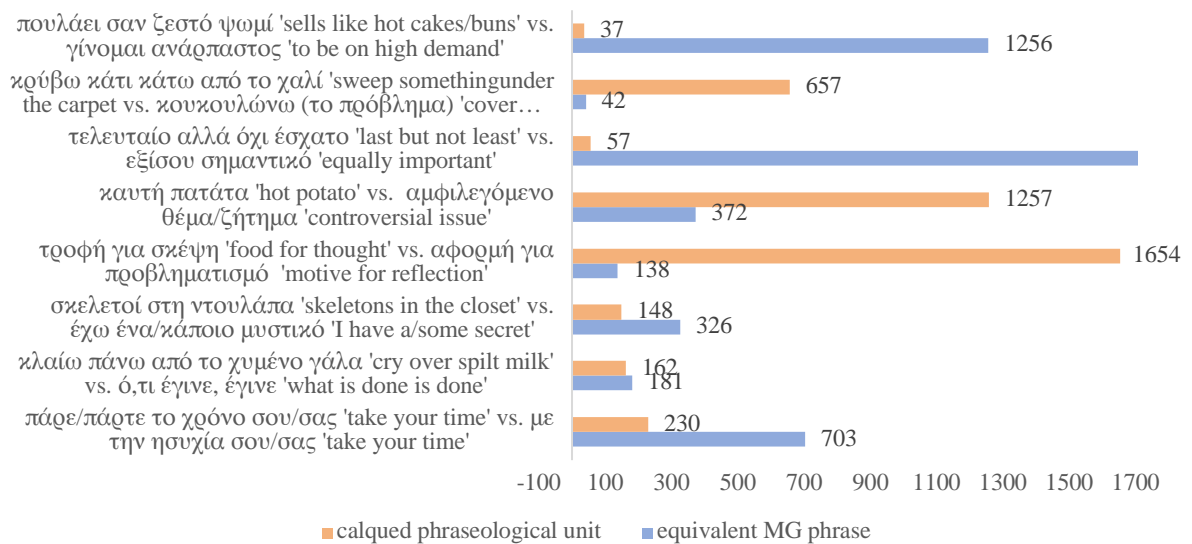

Figure 1 | Calqued vs. equivalent MG phraseological units (from Papadopoulou in preparation)

As shown in Figure 1, the calqued phraseological units *πάρε το χρόνο σου/πάρτε το χρόνο σας* ‘take your time’, *τελευταίο αλλά όχι έσχατο* ‘last but not least’ and *πουλάει σαν ζεστό ψωμί* ‘sells like hot cakes/buns’ have lower scores than their equivalent MG phrases. In the cases of *κλαίω πάνω από το χυμένο γάλα* ‘cry over spilt milk’ and *σκελετοί στη ντουλάπα* ‘skeletons in the closet’ the calqued phraseological unit and the indigenous MG phrase compete one another. However, in the cases of *κρύβω κάτι κάτω από το χαλί* ‘sweep something under the carpet/the rug’, *τροφή για σκέψη* ‘food for thought’ and *καυτή πατάτα* ‘hot potato’ the calqued phrase prevails. In particular, only the case of *καυτή πατάτα* ‘hot potato’ appears in the MG dictionaries, and is therefore institutionalised in MG. On the other hand, *κρύβω κάτι κάτω από το χαλί* ‘sweep something under the carpet/the rug’ and *τροφή για σκέψη* ‘food for thought’ are presumably going through the process of institutionalization in MG.

5 Discussion and concluding remarks

In this work, we examined new instances of non-adapted English loanwords and calqued phraseological units that have been inserted into MG due to the vast influence from English and emerge in informal circumstances of communication. We also confirmed our findings from previous works about the existence of such English borrowings that were based on Google, by testing them through the Sketch Engine platform as well, and the included web-based corpora for MG.

In this research we found that the non-transliterated forms of newly imported loanwords are usually more frequent than the transliterated ones (see section 3), thus indicating that these elements are not adapted into the MG system, also in terms of spelling. Therefore, they appear to form instances of hybrid spelling with the English loanword appearing in its original spelling form within the MG spelled text environment (see section 3.1).

As far as the calqued phraseological units are concerned, we assume that they are inserted into MG through a mechanism of a “rushed” loan translation. In other words, they constitute cases of a rushed, hasty and sloppy word-by-word translation, resulting

in most of the cases in a translation not easily, if not at all, comprehensible by MG speakers. These translations are rapidly and uncontrollably diffused through the web. The majority of these phraseological units have idiomatic meanings in English, so it is impossible for them to be naturally adapted into the target language by just translating them word-by-word.

According to the relevant literature, phenomena of Anglicisation in European languages as well as MG, are any signs of phonological, morphological, syntactic or phraseological interference that may be ascribed to the influence of English (Petrounias 2007, Pulcini *et al.* 2012). Taking that into consideration and based on our findings we assume that there is arguably a strong indication for Anglicization in MG as is also observed in other European languages.

Our findings cannot be supported by evidence from diachrony as there are not available corpora for such purposes. However, we can make some assumptions regarding the age of these imported terms. Given that our data do not appear in the existing MG corpora, their appearance in the web-based corpora is an indication that they are new items for MG, they emerge in informal communication settings and in all cases, they have been imported and widely used during the last two decades. This is independently supported by chronological information by the DAA and the DEA for some of these items.

The lack of diachronic data is a drawback for our work that needs to be remedied. So, we are working on creating custom-made corpora through Sketch Engine and include mostly oral data, perhaps data from scripts of old Greek movies, aiming at studying the diachrony of the loanwords in general. Finally, we hope to be able to map the English influence at each linguistic level and examine whether a linguistic level is more vulnerable to English influence than another.

References

- Anastasiadi-Simeonidi, Anna. 1994. *Neologikos Daneismos tis Neoellinikis. Amesa Daneia apo tin Galliki kai tin Agloamerikaniki, Morfofonologiki Analisi [Neological Borrowing of Modern Greek. Direct Borrowings from the French and Anglo-American Morphophonological Analysis]*. Thessaloniki: Aristotle University.
- Androutsopoulos, Jannis. 2009. “‘Greeklish’: Transliteration practice and discourse in the context of computer-mediated diagraphia.” In *Standard Languages and Language Standards: Greek: Past and present*, edited by Alexandra Georgakopoulou and Michael Silk, 221-249. Aldershot, Hampshire: Ashgate Publishing Ltd.
- Babiniotis, Georgios. 2019. *Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas [Dictionary of Modern Greek Language]* (5th edition). Athens: Lexicology Center.
- Charalampakis, Christoforos. 2014. *Xristiko Lexiko tis Neoellinikis Glossas [Usage Dictionary of Modern Greek Language]*. Athens: Academy of Athens.
- Görlach, Manfred. 2001. *A Dictionary of European Anglicisms: A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Languages*. New York: Oxford University Press.
- Gottlieb, Henrik. 2005. “Anglicisms and Translation.” In *In and Out of English: For Better For Worse?*, edited by Gunilla Anderman and Margaret Rogers, 161-184. Clevedon: Multilingual Matters.
- Goutsos, Dionysios. 2010. “The Corpus of Greek Texts: A reference corpus for Modern Greek.” *Corpora* 5 (1): 29-44.

- Goutsos, Dionysios and Georgia. Fragaki. 2015. *Eisagogi sti Glossologia Somaton Keimenon [Introduction to Corpus Linguistics]*. Athens: Kallipos.
- Haris, Giannis. 2003. *H Glossa, ta Lathi kai ta Pathi [Language, errors and passions]*. Athina: Polis.
- Institute for Modern Greek Studies. 1998. “Leksiko tis Koinis Neoellinikis [The Modern Greek Dictionary]”. Available online: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/
- Johannessen, Jane Bondi and Emiliano Raul Guevara. 2011. “What kind of corpus is a web corpus?.” In *NODALIDA Conference Proceedings*, edited by Gunta Nešpore and Inguna Skadina, 122-129. Riga: Northern European Association for Language Technology (NEALT).
- Kilgarriff, Adam, Rychlý Pavel, Smrž Pavel and David Tugwell. 2004. “The Sketch Engine.” *Euralex Proceedings*, 105-116.
- Kilgarriff, Adam, Baisa Vít, Bušta Jan, Jakubíček Miloš, Kovář Vojtěch, Michelfeit Jan, Rychlý Pavel and Vít Suchomel. 2014. “The Sketch Engine: Ten Years On.” *Lexicography: Journal of ASIALEX* 1 (1): 7-36.
- Mackridge, Peter 1985. *The Modern Greek Language: A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek*. Oxford: Clarendon Press.
- Mackridge, Peter. 2016. “ ‘Omileite...anglika?’ English Influences in Contemporary Greek.” In ‘...Os Athirmata Paideias’ [*...As Toys of Education*], edited by Ulrich, Moening, 463-474. Berlin: Editions Romiosini.
- Pantazara, Andromachi-Virginia and Eleni, Mantzari. 2015. “Anazitisi se Somata Keimenon [Research in Text Corpora]”. Book chapter. Available on: <http://hdl.handle.net/11419/5969>.
- Papadopoulou, Rania. 2016. “The Phenomenon of Anglicisms: From Idiomatic MWEs to Morphosyntactic Structures.” Unpublished Master Thesis, University of Patras, Department of Philology, Division of Linguistics.
- Papadopoulou, Rania. In preparation. “Evaluating Anglicisation In Modern Greek: A qualitative and quantitative survey”. PhD diss., University of Patras and Université Lumière Lyon 2.
- Papadopoulou, Rania. and George J., Xydopoulos. 2016. “The influence of English on Modern Greek: Exploring some morphosyntactic evidence.” Oral Presentation at the ESSE 13, Galway, Ireland, 22-26 August 2016.
- Papadopoulou, Rania. and George J., Xydopoulos. To appear. “The influence of English on MG: Evaluating some newly imported Multiword Expressions.” *Bulletin of Scientific Terminology and Neologisms, special issue on MWEs in Greek and other languages: from theory to implementation*. Athens: Academy of Athens.
- Papanastasiou, George. 2008. *Neoelliniki Orthografia: Istoría, Theoria, Efarmogi. [Modern Greek Orthography: History, Theory, Practice]*. Aristotle University of Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Patakis Publishers. 2019. “Megalo Ilektroniko Leksiko tis Ellinkis Glossas [Large Electronic Dictionary of Modern Greek Language]”. Available online: <http://lexicon-neohel.patakis.gr/el/>.
- Petrounias, Evangelos V. 2007. “Neokatharevousa kai Eksaglisimos tis Ellinikis: Grammatiko Sistima [Neo-puristc Language and Anglicization of Greek: Grammatical system].” *Studies in Greek Linguistics* 27: 348-360.
- Pulcini, Virginia, Furiassi, Cristiano and Félix Rodríguez González. 2012. “The Lexical Influence of English on the European Languages: From Words to Phraseology.” In *The Anglicization of European Lexis*, edited by Cristiano Furiassi, Virginia

- Pulcini and Félix Rodríguez González, 1-26. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tzortzatos, Kyriakoula, Archakis, Argyris, Iordanidou, Anna. and George. J. Xydopoulos. 2018. "H Istoriki Orthografia kai ta Greeklish stin Ekpaideusi: Orthografikes Staseis sto Dimotiko [The Historical Spelling and Greeklish in Education: Spelling Attitudes in Primary School]." In *Studies in Greek Linguistics* 38: 227- 240.
- Xydopoulos, George J. and Rania Papadopoulou. 2018. "Fashion Anglicisms in Modern Greek: A Preliminary Investigation." In *Revista de Lenguas para Fines Especificos (LFE)* 23 (2), edited by Luján-García Carmen and Virginia Pulcini, 166-187.

Clitic placement in Cypriot Greek

Evanthi Papanicola¹ & Spyros Armostis²

¹Ministry of Education, Culture, Sport and Youth, Cyprus, ²European University
Cyprus

evanthi35@gmail.com, armostis.spyros@cantab.net

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερεύνησε τα κλιτικά και τη θέση τους σε σχέση με το ρήμα στη σύγχρονη κυπριακή ελληνική (ΚΕ), η οποία υφίσταται ομογενοποίηση και ισοπέδωση τοπικών υπο-ποικιλιών. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκε η αποδοχή της απροσδόκητης πρόκλισης μέσω ενός διαδικτυακού ερωτηματολογίου με 74 συμμετέχοντες. Οι παράγοντες που εξετάστηκαν ήταν η μορφοσύνταξη του ρήματος, το συντακτικό περιβάλλον που προηγείται του κλιτικού, το γραμματικό πρόσωπο, καθώς και το φύλο και η ηλικία των συμμετεχόντων. Τα κύρια ευρήματα ήταν ότι το φύλο καθορίζει την αποδοχή της απροσδόκητης πρόκλισης, με τις γυναίκες να την αποδέχονται περισσότερο οδηγώντας έτσι στην αλλαγή.

Λέξεις-κλειδιά: Κυπριακή Ελληνική, Κυπριακή Ελληνική Κοινή, κλιτικά, πρόκλιση, αποδεκτότητα, γλωσσική αλλαγή

1 Introduction

The term *koiné* was originally used to describe the form of Greek used as lingua franca, as a common language of communication (Siegel 1985). From a linguistic point of view, a *koiné* includes elements from different dialects / languages, although it is initially based on one of them.

According to Siegel (1985), speakers who contribute to the processes of forming a new common variety display a form of bidialectism as regards the contributing varieties and, as a result, their speech has interlanguage characteristics in several cases. Moreover, linguistic systems with grammatically new forms are produced by non-native speakers of a second language or related variety in their attempt to acquire this variety (Schumann 1978), which can be treated as a product of competing grammars (Taylor 2002, Croft and Cruse 2004) between the native and the target language (Adjemian 2006).

1.1 Research Aims

The aim of this study was to investigate the extent to which competing grammatical systems that coexist in a continuum within which a new *koiné* variety is being formed are part of the repertoires of the speakers who contribute to the formation process of this new variety. The data examined in order to investigate the processes of language change come from the emerging Cypriot Greek *Koiné* (Karyolaimou 2000, Tsiplakou et al. 2006, 2017, Tsiplakou 2014a, 2014b).

1.2 The Cypriot Greek Koiné

Cyprus is an example of a *diglossic* community where Standard Modern Greek (SMG) is the High variety, while Cypriot Greek (CG) is the “Low” variety. However, in contemporary Cypriot Greek there is homogenization and consequent levelling of local sub-varieties (Karyolemou and Pavlou 2001; Tsiplakou et al. 2006; Tsiplakou, Armosti and Evripidou 2016). Finally, the use of dialectal forms is indicative of different stylistic levels or registers (Papapavlou and Sophocleous 2009), which are related to specific parameters of each communicative situation, while the *koiné* displays novel, hybrid forms which bring it closer to the “High” variety and is also becoming a prestige variety (Tsiplakou 2014a, 2014b). The dialect continuum is no longer geographical but stylistic.

1.3 The variable: Clitics in Cypriot Greek

The present study focused on clitics and the positions that they hold in the sentence in relation to the position of the verb. Clitics in CG can appear before the verb (proclisis) after the verb (enclisis) or in both positions, as is evidenced by data from various surveys (Terzi 1999, Agouraki 2001, Condoravdi and Kiparsky 2002, Revithiadou and Tzakosta 2006, Revithiadou and Spyropoulos 2008, Chatzikyriakidis 2010, 2012, Mavrogiorgos 2010, 2013, Neokleous 2015). Enclisis is obligatory in the following environments as shown in (1). In examples (1)–(2) below, relevant clitics are indicated in bold typeface, host verbs are underlined.

(1) Obligatory enclisis (V-Cl)

(i) Indicative

CG	SMG
(a) <u>είδες</u> το ;	το <u>είδες</u> ;
‘did you see that?’	
(b) <u>έφερα</u> σου το	σου το <u>έφερα</u>
‘I brought it to you’	
(ii) Imperative	
(a) <u>πε</u> μου το	<u>πες</u> μου το
(b) * <u>πε</u> το μου	<u>πες</u> το μου
‘say it to me’	
(iii) Gerund	
(a) <u>διώντας</u> μου το	<u>δίνοντάς</u> μου το
(b) * <u>διώντας</u> το μου	<u>δίνοντάς</u> το μου
‘giving it to me’	
(c) ? <u>μεν διώντας</u> σου το	<u>μη δίνοντάς</u> σου το
(d) * <u>μεν σου το διώντας</u>	<u>μη σου το δίνοντάς</u>
‘without giving it to you’	

CG		SMG
{iv} Structures with a copula		
(a) <u>εν</u> μιάλον μου		μου <u>είναι</u> μεγάλο
‘it’s big for me’		
(b) *εν μου <u>εν</u> μιάλον		δε μου <u>είναι</u> μεγάλο
(c) <u>έννεν</u> μιάλον μου		
‘it’s not big for me’		
(d) <u>είσαι</u> μιάλη του		του <u>είσαι</u> μεγάλη
(e) * <u>είσαι</u> του μιάλη		
‘you are big for him’		
{v} Structures with emphatic use of <i>endʒe</i>		
(a) εν μου <u>το είπες</u>		
‘you didn’t tell me that’		
(b) <u>έντζε</u> <u>είπες</u> μου <u>το</u>		
(c) * <u>έντζε</u> μου <u>το</u> <u>είπες</u>		
‘it’s not the case that you told me that’		
{vi} Coordinating <i>tʃe</i>		
(a) <u>έφερην</u> μου το κινητόν τζαι <u>έδωκα</u> του την βαλίτσαν		
‘he brought me the mobile phone and I gave him the luggage’		

1.3.1 Unexpected Proclisis

The present study focuses on cases of unexpected proclisis, as shown in the examples in {2}.

{2} Unexpected Proclisis

- {i} εγώ παλιά δεν μιλούσα την κυπριακήν διάλεχτον· **την** εθεώρουν δείγμαν αμορφωσιάς
‘I did not use to speak Cypriot Greek in the past; I considered it a sign of being uneducated’
- {ii} ο Κκεμάλης ήταν, τελοσπάντων, τούτος ο Τούρκος ο μεθύστακας, τζαι έρκετουν τζαι **μας** εφοίτσιαζεν
‘Kemal was, anyhow, this Turkish drunkard and he would come and scare us’
- {iii} ξέρω το τούτον, ξέρω το· **το** έσει μαθητής μου
‘I know this, I know it; my student has it’
- {iv} A: —εν έφας τίποτα
B: —όι έφα το κοτόπουλλον μου·**το** έφα όλον

‘A: —You didn’t eat anything
 B: —No, I ate my chicken; I ate it all’

{v} εσυμπλήρωσα το τζαι **το** ευχαριστήθηκα
 ‘I completed it and enjoyed it’

(data from Tsiplakou 2006:287-290)

Tsiplakou, Armostis and Evripidou (2016) observed that in data from sociolinguistic interviews unexpected proclisis appeared at 19%, while Leivada, Papadopoulou and Pavlou (2017), in data from the spontaneous speech of five speakers, identified its occurrence at a rate of 17%. Finally, the results of the Magnitude Estimation Test in Pappas (2014) (see Table 1) show that the cases of unexpected proclisis are part of the grammar of the CG and not the occurrence of code switching due to language contact.

Environment	Medieval Greek	Interviews	Elicitation	MET	Conclusion
αφού	unattested	enclisis	enclisis	enclisis	enclisis
έντζε	unattested	enclisis	enclisis	enclisis	enclisis
ότι	enclisis	enclisis	no preference	no preference	unclear
επειδή	enclisis	enclisis	no preference	enclisis (?)	enclisis
γιατί	unattested	enclisis	no preference	no preference	unclear
γιατί.wh	unattested	proclisis	proclisis	proclisis	proclisis
subj.contrastive	unclear	unclear	unclear	no preference	unclear
subj.information	unclear	unclear	unclear	proclisis	proclisis
subj.neutral	enclisis	enclisis	enclisis	enclisis	enclisis

Table 1 | Clitic placement in the data in Pappas (2014)

We next present the theoretical framework, based on relevant proposals in the literature, regarding the possibly cross-linguistic nature of such unexpected proclisis and the syntactic position of clitics.

1.3.2 Theoretical framework: Clitic placement

The verb phrase (VP) is taken to be the position where clitics are base-generated. According to Uriagereka (1995), the purpose of clitic movement to the head of a proposed FP phrase serves to check person and number features for third-person clitics and to denote speaker attitude as to propositional content. The FP node is a node of interaction between syntax and pragmatics and is hierarchically located immediately after the Focus phrase (see Figure 1).

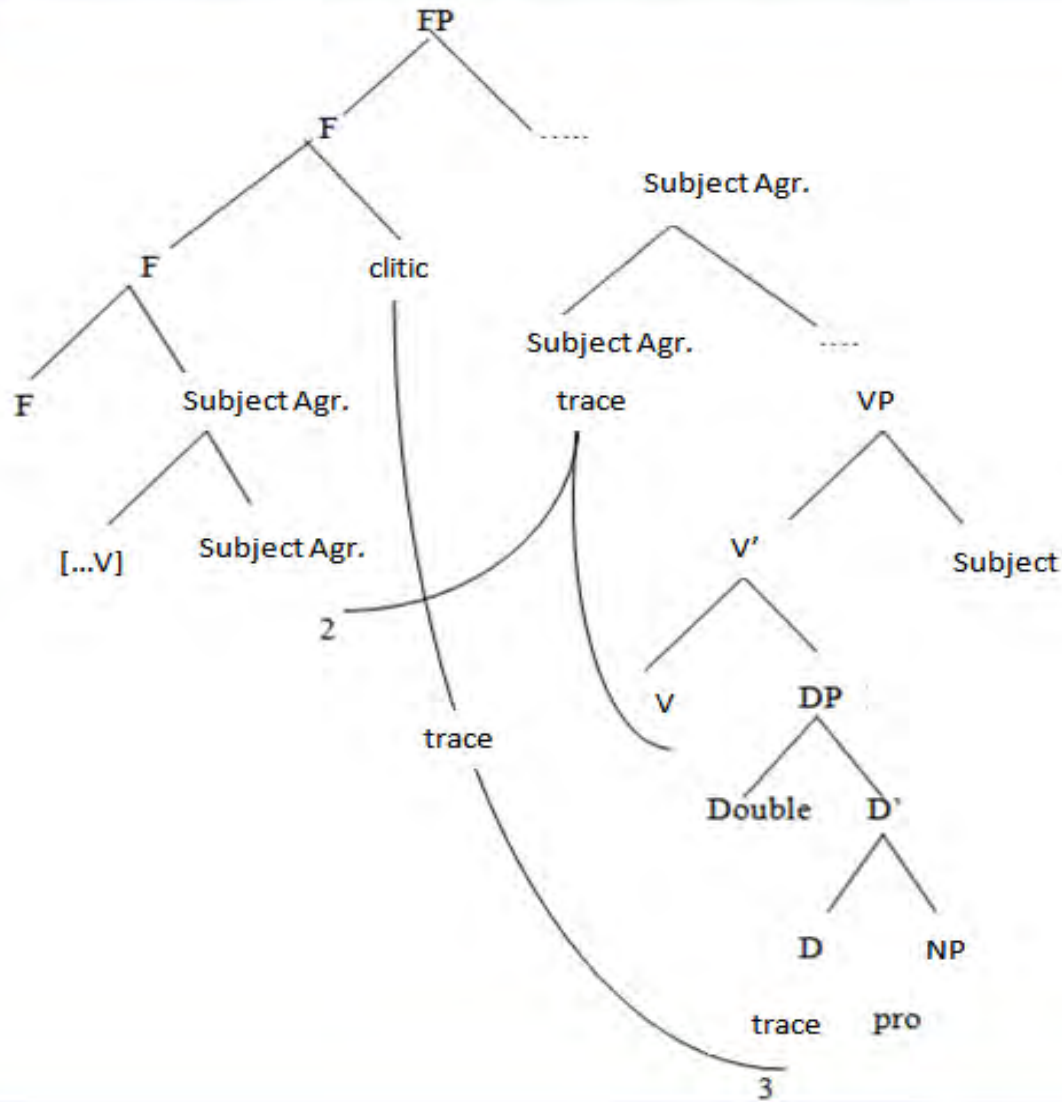

Figure 1 | Clitic placement according to Uriagereka (1995: 97)

Due to their non-tonal character, clitics need to be attached to a tonal word, so that they can be pronounced. The morphological host plays this role. Uriagereka (1995) argues that languages differ with regard to the morphological weight of F. Cypriot Greek, in its most basilectal forms, could be treated as a case of a linguistic variety with a strong morphological weight that does not delay the movement of the clitic till after Spellout. This is why CG displays enclitic structures.

According to Sportiche (1992) and Agouraki (1993), clitics have their own projections, Clitic Voices, which are hierarchically higher than IP or the Subject Agreement Phrase (see Figure 2).

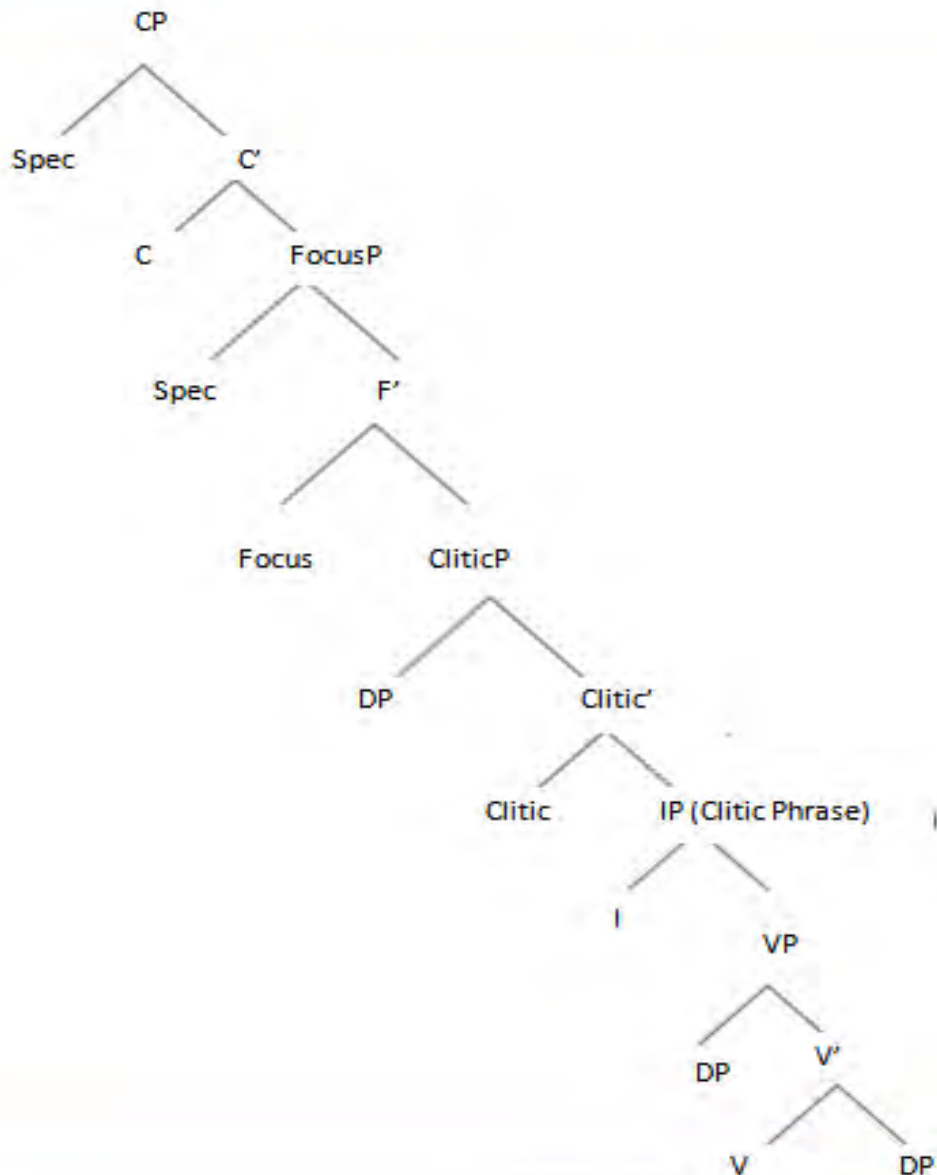

Figure 2 | Clitic Phrase (Agouraki 1993: 47, 51)

Sportiche (1992) argues that clitics relate to the internal complement of the verb. When there is no morphological realization of the internal complement of the verb, clitics occur in combination with a zero-morpheme complement of the verb. Postulating a null object morpheme can also account for cases of clitic doubling. Added to this, the clitic node is a node of interaction between syntax and semantics and clitic voices encode the Specificity feature.

Finally, the literature discusses the "phonological enclisis criterion", according to which the clitic is attached to a phonological host on its left that is in the same Complementizer Phrase (CP) with it (Condoravdi and Kiparsky 2002). The particular attachment leads to prosodic inversion between the verb and the clitic, resulting in the postverbal position for the clitic. A basic condition, of course, is that this phonological criterion must be activated. According to Godsunu (2000), there are 'conservative' dialects that perform such movement before Spellout, but also 'innovative' dialects that perform transformations post-Spellout. In the case of 'conservative' dialects,

enclisis structures are expected, while in the case of ‘innovative’ dialects, proclisis structures are observed.

1.4 Assumptions

On the basis of the above-mentioned theoretical framework, the following hypotheses were formulated in the present study:

1. If the movement of the clitics to the FP node (Uriagereka 1995) has to do with the checking of interpretable features, which are arguably ‘visible’ at the syntax-pragmatics interface, then clitic placement could be ‘permeable’ and subject to structural change in the development of a new *koiné* variety under influence from the competing grammatical system of SMG. Therefore, the unexpected preverbal position of the clitic in the emerging Cypriot *koiné* is possible. Since such unexpected variation between proclisis and enclisis also takes place in otherwise dialectal contexts, it may be possible that proclisis is part of the natural repertoire of a CG speaker and not the result of code switching from CG to the SMG.
2. If the movement of the clitic before Spellout is necessary and obligatory in more basilectal environments due to strong morphological weight, and the postponement of the movement of the clitic after Spellout is expected in more acrolectal environments, due to non-strong morphological weight, then the free alternation between proclisis and enclisis is the result of the bidialectism of the speakers of the emergent *koiné*. At the moment, the grammar is at an intermediate evolutionary stage, especially for speakers with higher levels of bidialectism. Due to the sociolinguistic condition of diglossia, we also expect grammatical change to occur at the highest stylistic or register levels.
3. If morphophonological constraints are valid even in the stabilized stage of development of a new common variety (Condoravdi and Kiparsky 2002), then it is expected that the free alternation between proclisis and enclisis will be observed in cases where there is a morphological element preceding the clitic. In case the specific morphological element is missing, it is expected that the variation will not be possible.
4. Finally, an open question arises as to what kind of grammatical system allows this diversity in bidialectal speakers. More specifically, the question arises as to whether the bidialectal speaker's linguistic repertoire includes one grammar or two competing grammars.

2 Method

2.1 Research tool selection and variables under investigation

The purpose of the present study was to investigate the morphosyntactic conditions of unexpected proclisis and whether the morphophonological features of the verb affect the occurrence of unexpected proclisis. The morphosyntactic nature of the variable under investigation restricted the possibility of gathering adequate ethnographic data (Wolfram 1998). Also, spontaneous speech could not cover some but not all morphosyntactic conditions that precede the clitic. As a result, qualitative data collection methods would provide insufficient data for the present study. On the contrary, the questionnaire as a means of data collection ensured the inclusion of all

the morphosyntactic and morphophonological conditions of unexpected proclisis under investigation.

Thus, in the present study, the digital questionnaire was used as a means of data collection, which examined morphosyntactic and sociolinguistic variables. From a morphosyntactic perspective, the following environments were tested:

- proclisis with object in accusative,
- proclisis with object in genitive,
- proclisis with direct and indirect object, and
- proclisis with ethical genitive.

From a syntactic point of view, the environment that precedes the clitic was examined. More specifically, the following environments were examined:

- proclisis preceded by a topicalised subject,
- proclisis with Clitic Left Dislocated object (CLLD),
- proclisis with the coordinating *ἔτι* conjunction, and
- proclisis following interjection.

In addition, the alternation between 1st-2nd person and 3rd person clitic pronouns was investigated. The parameters examined at the sociolinguistic level were: (1) gender, (2) educational level, and (3) age.

Thus, the questionnaire was formed as a combination of the aforementioned factors: 4 morphosyntactic environments × 4 syntactic environments preceding the clitic × 2 options for the clitic pronoun person × 2 repetitions = 64 trials. For each combination, a test sentence containing unexpected proclisis was created, which was framed by the appropriate context, when deemed necessary. The context always preceded the sentence of interest, as shown in (3).

- (3) —Τι ἔγινεν με τον Αντρέα τζιαι εθύμωσεν η Δέσποινα;
—Επήαινε με μεγάλη ταχύτητα, τζιαι την επροσπέρασεν στον δρόμον.
‘—What happened with Andreas that got Despoina angry?
—He was speeding on the road and overtook her.’

The questionnaire was prepared and run online using the Google Forms. The 64 questions were presented in the questionnaire in a predefined random order. At the beginning of the questionnaire, questions were included regarding participant demographics with special emphasis on whether they grew up in Cyprus and whether they speak Cypriot Greek as an exclusive L1.

2.2 Procedure

Social media was used for recruiting participants. Personal invitations to participate in the survey were sent to members of the researchers' social network. Participants first completed the demographics part and then proceeded to the main questionnaire. Each of the 64 experimental stimuli was presented in writing and participants were asked to rate the last sentence of the stimulus (which contained the clitic) in terms of its

naturalness on a scale from 1 (completely unnatural) to 6 (completely natural). After their response, they were given the option to comment on what they would change in the sentence. The completion of the questionnaire required about 30 minutes.

2.3 Participants

In the study, 79 people participated, five of whom were excluded, as they stated that they were native speakers of other language(s) in addition to CG. Thus, the final number of participants was 74: 50 female and 24 male. Their ages ranged from 19 to 62 years, with an average of 37.7 and a standard deviation of 8.9. With the exception of three participants who were high school graduates without higher education, the remaining sample was of tertiary education.

2.4 Analysis

The variable measured was the participants' numerical response regarding the naturalness of each sentence (1–6). As this is an ordinal scale, ordinal regression was chosen to statistically analyse the results of this research. The numerical evaluation of the naturalness of each sentence was entered as the dependent output variable. The above-mentioned four morphosyntactic environments, the four syntactic environments that precede the clitic, the person of the clitic pronoun, as well as the demographic variables of gender and age were entered as predictors (i.e., as independent input variables). The educational level was not included in the statistical analysis as the sample was almost exclusively of higher education.

3 Results

As shown in Figure 3, in general, the answers for naturalness concentrated around point 5 of the naturalness scale.

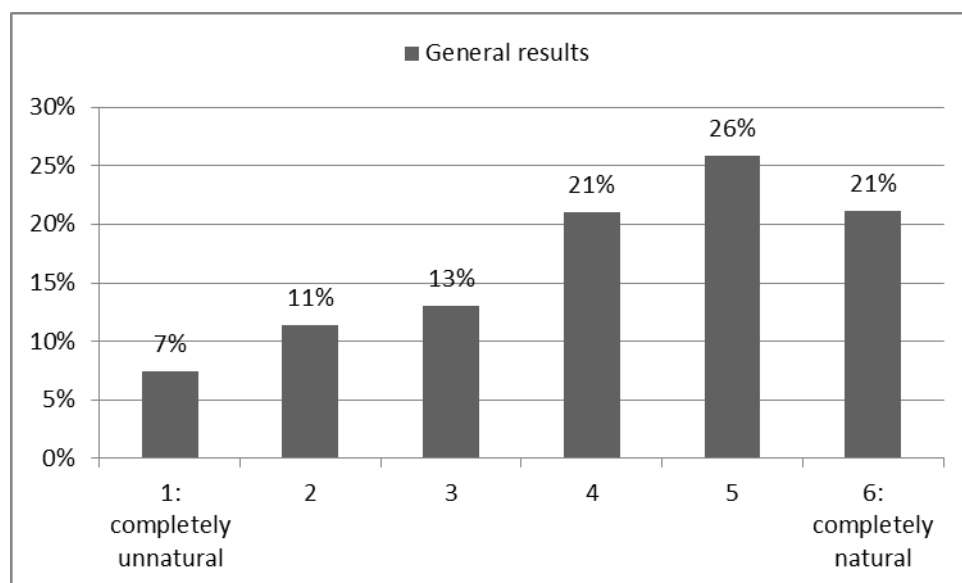

Figure 3 | General results of evaluating the naturalness of utterances with unexpected proclisis

The statistical analysis showed that the odds of female subjects reporting that they find proclisis completely natural was 1.676 times that of male subjects, $b = 0.516$, Wald $\chi^2(1) = 86.872$, $p < .0005$. This means that female subjects reported finding proclisis more natural than male subjects. As shown in Figure 4, males' responses concentrated around point 4, while females' concentrated around point 5.

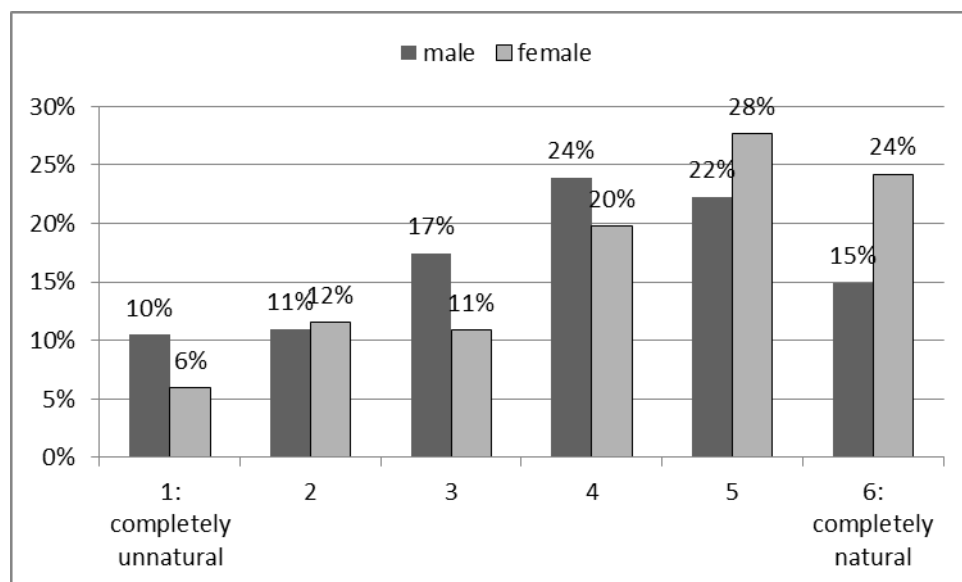

Figure 4 | Comparison of male and female responses regarding the evaluation of the naturalness of utterances with unexpected proclisis

With regard to the four morphosyntactic environments (proclisis with object in accusative, proclisis with object in genitive, proclisis with direct and indirect object, proclisis with ethical genitive), none of them emerged as a statistically significant predictor for naturalness. With regard to the four syntactic environments that precede the clitic, the cases of proclisis preceded by the coordinating *if*e conjunction or interjection did not have a statistically significant contribution to the evaluation of utterance naturalness. As for proclisis preceded by the sentence topicalised subject, the odds of subjects reporting that they find it completely natural was 0.837 times that of proclisis in other environments, $b = -0.178$, Wald $\chi^2(1) = 6.011$, $p = .014$. This means that proclisis preceded by a topicalised subject was perceived less natural than proclisis in other environments. Regarding proclisis with CLLD, the odds of subjects reporting that they find it completely natural was 0.779 times that of proclisis in other environments, $b = -0.250$, Wald $\chi^2(1) = 11.730$, $p = .001$. This means that proclisis with CLLD was perceived less natural than proclisis in other environments. Figure 5 presents the descriptive statistics for these two statistically significant syntactic variables.

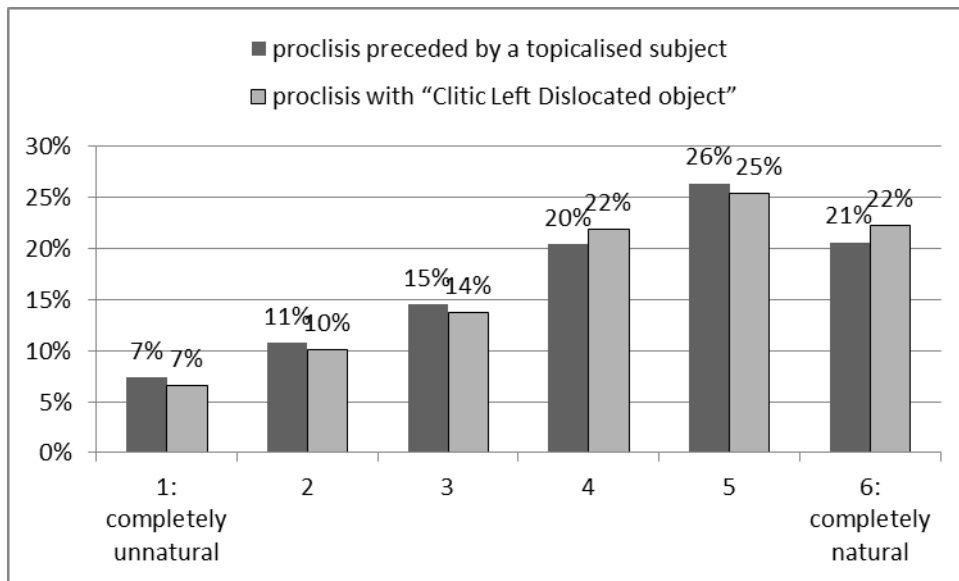

Figure 5 | Comparison of evaluation of sentences with unexpected proclisis in which the clitic is preceded by (a) subject, and (b) Clitic Left Dislocated object

As for the person, whether the clitic was 1st-2nd or 3rd person did not play a statistically significant role.

4 Discussion and conclusions

The unexpected proclisis structure appears to be accepted as completely natural at a rate of 24% on average (see Figure 3). This result is consistent with the results of oral speech studies, cf. Pappas (2014), Tsiplakou, Armostis and Evripidou (2016), Leivada, Papadopoulou and Pavlou (2017), Tsiplakou (2017). If we accept that the parameter relating to clitic movement is realised at the syntax-pragmatics interface, as Uriagereka (1995) supports, the results are likely to provide support to Interpretability Hypothesis (Tsimpli 2003, Tsimpli and Dimitrakopoulou 2007). More specifically, with the Interpretability Hypothesis, the re-parameterisation of the parameter that concerns the moment of clitic movement to the FP node is due to its interpretable nature. The term *interpretable* nature describes the referentiality receiving (personality and number characteristics) for third person clitics and the speaker's attitude towards the propositional content. In addition, the fact that these results relate to the process of language change confirms the literature, according to which speakers who contribute to the process of forming a new koiné variety are characterised by a form of *bidialectalism* and results in cross-dialectal *translanguaging* (Siegel 1985).

The statistical analysis of sociolinguistic data clearly showed that in terms of linguistic innovation, women constitute the most innovative social group. Our participants were of higher education (except for three), which may mean that education may also lead this change. However, this parameter must be investigated with a sample with more educational variability. The question that remains to be answered is whether this is the case of a mixed grammar or of competing grammars.

References

- Adjemian, Christian. 2006. "On the nature of interlanguage systems." *Language Learning Research Club* 26(2):297–320.
- Agouraki, Yoryia. 1993. "Spec-Head Licensing: the Scope of the Theory." PhD diss., University College London.
- Agouraki, Yoryia. 2001. "The position of clitics in Cypriot Greek". In *Proceedings of the First International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, edited by Angela Ralli, Brian D. Joseph, and Mark Janse, 1–18. Patras: University of Patras.
- Chatzikiyiakidis, Stergios. 2010. Clitics in four dialects of Modern Greek: A dynamic account. PhD diss., University of London.
- Chatzikiyiakidis, Stergios. 2012. "A dynamic account of clitic positioning in Cypriot Greek." *Lingua* 122(6):642–72.
- Condoravdi, Cleo, and Paul Kiparsky. 2002. "Clitics and clause structure." *Journal of Greek Linguistics* 2:1–39.
- Croft, William, and Alan D. Cruse. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferguson, Charles A. 1959. "Diglossia." *Word* 15(2):325–340.
- Godsuno, Chela-Flores. 2000. "Conservative and Radical dialects in American Spanish: New Venezuelan Data and Theoretical Implications." *Opción* 16(33):34–48.
- Karyolemou Marilena, and Paraskevi Pavlou. 2001. "Language attitudes and assessment of salient variables in a bi-dialectal speech community." In *Proceedings of the First International Conference on Language Variation in Europe (Inclavel)*, edited by José María Fontana and Josep M. Fontana Méndez, 110–120. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Kerswill, Paul E., and Ann Williams. 2000. "Creating a new town koine: children and language change in Milton Keynes." *Language in Society* 29:65–115.
- Kerswill, Paul E., and Ann Williams. 2005. "New towns and koinéization: linguistic and social correlates." *Linguistics* 43:1023–2048.
- Labov, William. 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Leivada, Evelina, Elena Papadopoulou, and Natalia Pavlou. 2017. "Grammatical hybridity in a non-standard variety and its implications for Universal Grammar. A spontaneous speech corpus study." *Frontiers in Psychology* 8:1–12.
- Mavrogiorgos, Marios. 2010. Enclisis and proclisis in Modern Greek. PhD diss., University of Cambridge.
- Mavrogiorgos, Marios. 2013. "Enclisis at the syntax-PF interface." In *Challenging Clitics [Linguistik Aktuell/Linguistics Today 206]*, edited by Christine Meklenborg Salvesen and Hans Petter Helland, 27–54. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Neokleous Theoni. 2015. "The L1 acquisition of clitic placement in Cypriot Greek." *Lingua* 161:27–47.
- Papapavlou, Andreas, and Andry Sophocleous. 2009. "Relational social deixis and the linguistic construction of identity." *International Journal of Multilingualism* 6:1–16.
- Pappas, Panayiotis. A. 2014. "Exceptional clitic placement in Cypriot Greek: Results from an MET Study." *Journal of Greek Linguistics* 14:190–211.

- Revithiadou, Anthi, and Marina Tzakosta. 2006. "A Grammar Inclusion Hypothesis of child language variation." *Journal of Greek Linguistics* 7:49–70.
- Revithiadou, Anthi, and Vasilis Spyropoulos. 2008. "Greek Object Clitic Pronouns: A Typological Survey of their Grammatical Properties." *Language Typology and Universals* 61:39–53.
- Schumann, John H. 1978. *The Pidginization Process: A Model for Second Language Acquisition*. Rowley, MA: Newbury House.
- Siegel, Jeff. 1985. "Koinés and koineization". *Language in Society* 14(3):357–378.
- Sportiche, Dominique. 1992. "Clitic constructions." In *Phrase Structure and the Lexicon*, edited by Johan Rooryck and Laurie Zaring, 213–277. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar. Oxford Textbooks in Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Terkourafi, Marina. 2005. "An argument for a frame-based approach to politeness." In *Broadening the Horizon of Linguistic Politeness [Pragmatics & Beyond New Series 139]*, edited by Robin T. Lakoff and Sachiko Ide, 99–116. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Terzi, Archonto. 1999. "Cypriot Greek Clitics and Their Positioning Restrictions." In *Studies in Greek Syntax [Studies in Natural Language and Linguistic Theory 43]*, edited by Artemis Alexiadou, Geoffrey Horrocks, and Melita Stavrou, 227–40. Dordrecht: Springer.
- Tsimpli, Ianthi Maria, and Maria Dimitrakopoulou. 2007. "The interpretability hypothesis: evidence from wh-interrogatives in second language acquisition." *Second Language Research* 23(2): 215–242.
- Tsimpli, Ianthi Maria. 2003. "Interrogatives in the Greek/English interlanguage: a minimalist account." In *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics*, edited by Elizabeth Mela-Athanasopoulou, 214–25. Thessaloniki: Aristotle University.
- Tsiplakou, Stavroula, Andreas Papapavlou, Pavlos Pavlou, and Marianna Katsoyannou. 2006. "Levelling, koineization and their implications for bidialectism." In *Language Variation. European Perspectives*, edited by Frans Hinskens, 265–276. Amsterdam: John Benjamins.
- Tsiplakou, Stavroula, Spyros Armostis, and Dimitris Evripidou. 2016. "Coherence 'in the mix'? Coherence in the face of language shift in Cypriot Greek." *Lingua* 172–173:10–25.
- Tsiplakou, Stavroula. 2014a. "How mixed is a 'mixed' system? The case of the Cypriot Greek koine." *Linguistic Variation* 14:161–78.
- Tsiplakou, Stavroula. 2014b. "Does convergence generate stability? The case of the Cypriot Greek koine." In *Stability and Divergence in Language Contact. Factors and Mechanisms*, edited by Kurt Braunmuller, Steffen Höder, and Karoline Kühl, 165–177. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Tsiplakou, Stavroula. 2017. "Imperfect acquisition of a related variety? Residual clefting and what it reveals about (gradient) Bilectalism." *Frontiers in Communication* 2:1–17.
- Uriagereka, Juan. 1995. "Aspects of the syntax of clitic placement in Western Romance", *Linguistic Inquiry* 26(1):79–123.
- Wolfram, Walt. 1998. "Language Ideology and Dialect: Understanding the Oakland Ebonics Controversy." *Journal of English Linguistics* 26:108–21.

Καρυολαίμου, Μαριλένα. 2000. “Κυπριακή πραγματικότητα και κοινωνιογλωσσική περιγραφή.” Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 20ής Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.*, 23–25 Απριλίου 1999, 203-214. Θεσσαλονίκη.

Οι αντιμεταβιβαστικές δομές της Ελληνικής και η κατανόησή τους: Γλωσσικοί και Κοινωνικοί Παράγοντες

Κατερίνα Πλακούδα

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πειραματικό Γυμνάσιο

Πανεπιστημίου Πατρών

katplalin2@gmail.com

Abstract

The purpose of this study is to present the results of an empirical, off-line psycholinguistic experimental procedure, which was designed in Alexiadou, Anagnostopoulou and Schaeffer's (2015) framework about anticausatives and aimed to investigate how adult Greek speakers understand and judge as grammatical or ungrammatical sentences, which include anticausative verbs, compared to their active and passive counterparts. The results indicate an impact of linguistic factors (presence/ absence of apo – phrase, animacy of the syntactic subject), as well as social factors (the participants's educational level) in anticausative structures processing in Greek.

Keywords: anticausatives, passives, active / passive voice, voice interpretation, educational level

1 Εισαγωγή

Η αντιμεταβιβαστικότητα (anticausativity), ως υποκατηγορία της αναιτιατικότητας (Perlmutter 1978, Burzio 1981), αποτελεί ένα πολύ ιδιαίτερο ερευνητικό πεδίο της σύγχρονης γλωσσολογίας. Ο όρος «αντιμεταβιβαστικός» (anticausative, Nedjalkov και Sil'nickij 1969) αναφέρεται σε ρήματα, που σημασιολογικά εμπίπτουν στην κατηγορία των ρημάτων μεταβολής (change of state verbs· Levin και Rappaport-Hovav 1995, 2013), χωρίς, ωστόσο, να αποκαλύπτεται η αιτία, που προκαλεί τη μεταβολή.

Δομές του τύπου *Ο Γιάννης άνοιξε την πόρτα / Η πόρτα άνοιξε* θεωρούνται διαγλωσσικά πολύπλοκες λόγω: α) της πολυπλοκότητας της ορισματικής τους δομής, β) της απροσδιόριστης αιτιότητας, που προκαλεί τη μεταβολή, η οποία αναφέρεται στη σημασιολογική ρίζα του ρήματος και γ) τη διεπαφή ορισματικής δομής και μορφολογικών χαρακτηριστικών του ρήματος, ιδίως σε γλώσσες με πλούσια κλιτική μορφολογία, όπως η Ελληνική.

Οι αντιμεταβιβαστικές δομές έχουν ιδιαίτερος μελετηθεί διαγλωσσικά τόσο σε θεωρητικό επίπεδο (διεπαφή Μορφολογίας, Σύνταξης και Σημασιολογίας), όσο και σε εμπειρικά δεδομένα από τη γλωσσική κατάκτηση¹ και τις (αναπτυξιακές ή επίκτητες) γλωσσικές διαταραχές², ενώ ένα από τα βασικά ζητήματα που απασχολούν την τρέχουσα βιβλιογραφία, είναι η σχέση των αντιμεταβιβαστικών με τους

¹ Πολύ ενδιαφέρουσες είναι οι μελέτες των Zombolou, Varlokosta, Alexiadou και Anagnostopoulou (2010 a,b) για δεδομένα ελληνόφωνου λόγου.

² Αξίζει να αναφερθεί η Υπόθεση της Πολυπλοκότητας της Ορισματικής Δομής (Argument Structure Complexity Hypothesis, Thompson, 2003), η οποία διαπιστώνει ότι δομές με αντιμεταβιβαστικά ρήματα (π.χ. *πέφτω*) είναι δύσκολο να παραχθούν από άτομα που παρουσιάζουν αγραμματική γλωσσική παραγωγή, σε αντίθεση με ρήματα με απλούστερη ορισματική δομή (π.χ. *τρέχω*).

αντίστοιχους ενεργητικούς και κυρίως παθητικούς τύπους, με τους οποίους διαγλωσσικά μοιράζονται κοινή μορφολογία.

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να παρουσιάσει τα αποτελέσματα μιας εμπειρικής μη-χρονομετρικής ψυχολinguιστικής μελέτης, η οποία σχεδιάστηκε στο πρότυπο αντίστοιχων ψυχολinguιστικών και νευρογλωσσολογικών μελετών, για να διερευνήσει τον τρόπο, με τον οποίο τυπικοί ομιλητές της Ελληνικής αντιλαμβάνονται και αποδέχονται ή δεν αποδέχονται ως ορθές δομές, οι οποίες περιλαμβάνουν ρήματα μεταβολής κατάστασης, α) σε ενεργητική ή παθητική φωνή και β) με τους σημασιολογικούς ρόλους του Δράστη / Αιτίου και του Θέματος / Πάσχοντα να πραγματώνονται σε διαφορετικές συντακτικές θέσεις (Υποκειμένου, Αντικειμένου, (ποιητικού) Αιτίου).

2 Θεωρητικό Πλαίσιο

Τα αντιμεταβιβαστικά ρήματα είναι εναλλασσόμενα ρήματα τα οποία, μορφολογικά δεν υπακούν σε ένα συγκεκριμένο πρότυπο. Μελετητές, όπως ο Haspelmath (1993) στις διαγλωσσικές τους μελέτες, υποστηρίζουν πως υπάρχουν γλώσσες που στον εναλλασσόμενο ρηματικό τύπο τους μαρκάρουν τον ενεργητικό τύπο κι άλλες που μαρκάρουν τον αντίστοιχο παθητικό. Αναφέρουν δε ότι στον πρώτο τύπο ανήκουν γλώσσες, όπως τα Μογγολικά και τα Γεωργιανά, ενώ στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα Ελληνικά, τα Ρωσικά και τα Πολωνικά.³ Ερευνητές, όπως η Folli (2002), η Labelle (1992) και οι Doron και Labelle (2012), συμφωνούν πως η ρηματική σημασία και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά ενός ρήματος είναι άρρηκτα συνδεδεμένα. Αντίθετα, οι Anagnostopoulou, Alexiadou και Schaeffer (AAS, στο εξής) (2015) υποστηρίζουν πως η μορφολογία είναι παραπληρωματικό στοιχείο στα αντιμεταβιβαστικά και, έτσι, εισάγουν την έννοια της *Παραπληρωματικής Φωνής* (*expletive voice*, AAS 2015).

Το ρηματικό σύστημα της Ελληνικής έχει πλούσιο κλιτικό παράδειγμα και περιλαμβάνει πολλές μορφολογικές καταλήξεις, οι οποίες δηλώνουν πρόσωπο, αριθμό, χρόνο, άποψη κλπ. Η Ελληνική διαθέτει δύο Φωνές, ενεργητική και παθητική (καταλήξεις *-ω* και *-μαι* αντίστοιχα), ωστόσο, οι καταλήξεις αυτές δεν ερμηνεύονται πάντα ενεργητικά ή παθητικά, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2 από την Τσιμπλή (2006).

ΦΩΝΗ	ΕΡΜΗΝΕΙΑ
ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΗ (-ω)	1. ενεργητική 2. αντιμεταβιβαστική
ΠΑΘΗΤΙΚΗ (-μαι)	1. παθητική 2. αλληλοπαθής 3. αυτοπαθής 4. μέση 5. αντιμεταβιβαστική

Πίνακας 1 | Αντιστοιχία Φωνής – Ερμηνείας στο ελληνικό ρηματικό σύστημα (Τσιμπλή 2006)

Σε ό,τι αφορά τον τρόπο με τον οποίο σχηματίζονται τα αντιμεταβιβαστικά, πάλι δεν ακολουθείται ένα σταθερό πρότυπο: Υπάρχουν αντιμεταβιβαστικοί τύποι με

³ Οι Alexiadou, Anagnostopoulou και Schaeffer (2006), θεωρούν πως η υπόθεση αυτή είναι ανεπαρκής. Όπως θα δούμε στα συμπεράσματα η θέση τους επιβεβαιώνεται από την έρευνά μας.

ενεργητική μορφολογία (1) και αντιμεταβιβαστικοί τύποι με παθητική μορφολογία (2).

1. Ο στύλος έσπασε.
2. Ο στύλος κόπηκε.

Υπάρχουν, επίσης ρήματα, όπως το ρήμα *σκορπίζω*, για τα οποία δημιουργείται περαιτέρω προβληματισμός, αφού το ίδιο ρήμα στον αντιμεταβιβαστικό του τύπο μπορεί να εμφανίσει και ενεργητική και παθητική μορφολογία, όπως στο (3).

3. Τα σύννεφα σκορπίστηκαν/ σκόρπισαν.

Κι αντίστροφα, υπάρχουν ρήματα, στα οποία ο ίδιος τύπος, μπορεί να ερμηνευθεί και ενεργητικά, αλλά και αντιμεταβιβαστικά, αν λάβουμε υπόψη μας τα παραδείγματα (4) και (5).

4. Ο Γιάννης έσπασε το βάζο.
5. Το βάζο έσπασε.

Λαμβάνοντας υπόψη τους στόχους της παρούσας μελέτης, στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα κριτήρια, με τα οποία οι Alexiadou και Anagnostopoulou (2004) κατηγοριοποιούν τα αντιμεταβιβαστικά ρήματα της Ελληνικής σε δύο διακριτές ομάδες, ανάλογα με την ερμηνεία της (ενεργητικής ή παθητικής) μορφολογικής τους κατάληξης.

Τα αντιμεταβιβαστικά της Ελληνικής			
ενεργητική μορφολογία		παθητική μορφολογία	
A. Τα αντίστοιχα παθητικά τους σχηματίζονται με μη ενεργητική μορφολογία και επιτρέπουν μόνο από – ΠΦ ποιητικού αιτίου (agent <i>apo</i> – phrase) ή οργάνου, αλλά όχι απλού αιτίου	B. Δεν σχηματίζουν παθητικούς τύπους	A. Σχηματίζουν μόνο αντιμεταβιβαστικούς τύπους	B. Σχηματίζουν αμφίσημους τύπους (οι οποίοι είναι και παθητικοί, αλλά και αντιμεταβιβαστικοί)
- Τα μαλλιά μου στέγνωσαν. (αντιμεταβιβαστικό) - ⁴ (?) Τα μαλλιά μου στεγνώθηκαν από την κομμώτρια. (παθητικό)	- *Το βάζο σπάστηκε. - Το βάζο έσπασε. (αντιμεταβιβαστικό)	- Η σούπα κήκε. - *Η σούπα κήκε από τον Γιάννη	Το χειρόγραφο καταστράφηκε - (από τον Γιάννη = παθητικό) - (με / από τη φωτιά = αντιμεταβιβαστικό)

Πίνακας 2 | Σύνοψη των μορφολογικών χαρακτηριστικών των αντιμεταβιβαστικών της Ελληνικής κατά Alexiadou και Anagnostopoulou (2004, 2007)

Οι AAS (2015) καταλήγουν πως τα αντιμεταβιβαστικά ρήματα της Ελληνικής χωρίζονται σε τρεις ομάδες, ανάλογα με το αν η αντιμεταβιβαστική ερμηνεία δηλώνεται με ενεργητική ή παθητική μορφολογία ή αξιοποιεί και τους δύο τύπους.

Η **Ομάδα Α** περιλαμβάνει τα ρήματα εκείνα, στα οποία οι αντιμεταβιβαστικοί τύποι μορφολογικά αποδίδονται μόνο με παθητική φωνή. Αυτό σημαίνει ότι η

⁴Τα παραδείγματα από τις Alexiadou και Anagnostopoulou (2007)

ενεργητική φωνή επιδέχεται αποκλειστικά ενεργητική ερμηνεία και ότι μόνο η παθητική φωνή μπορεί εναλλακτικά να ερμηνευθεί αντιμεταβιβαστικά (6).

6. Ο λαγός εξαφανίστηκε. (παθητική φωνή → αντιμεταβιβαστική ερμηνεία)

Αντίθετα, η **Ομάδα Β**, περιλαμβάνει ρήματα, τα οποία δύνανται να σχηματίσουν αντιμεταβιβαστικούς τύπους κατά κύριο λόγο με ενεργητική φωνή (7). Στην ομάδα αυτή κατηγοριοποιούνται επίσης και επιθετογενή ρήματα, όπως το *ασπρίζω* (*άσπρος*) και το *πλαταίνω* (*πλατύς*).

7. Η πόρτα έκλεισε. (ενεργητική φωνή → αντιμεταβιβαστική ερμηνεία)

Τέλος, στην **Ομάδα Γ** ανήκουν ρήματα που σχηματίζουν αντιμεταβιβαστικούς τύπους, κατά κύριο λόγο, σε ενεργητική φωνή, συχνά, όμως, υπάρχει η δυνατότητα ο αντιμεταβιβαστικός τύπος να σχηματιστεί με τη χρήση παθητικής φωνής (8 – 9).

8. Το νερό ζεστάθηκε. (παθητική φωνή → αντιμεταβιβαστική ερμηνεία)

9. Το νερό ζέστανε. (ενεργητική φωνή → αντιμεταβιβαστική ερμηνεία)

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι παραπάνω ομάδες κατά τους AAS (2015:88), με ενδεικτικά ρήματα.

Ομάδα Α	Ομάδα Β	Ομάδα Γ
αντιμεταβιβαστικοί τύποι μόνο σε παθητική φωνή	αντιμεταβιβαστικοί τύποι χωρίς απαραίτητη παθητική φωνή	αντιμεταβιβαστικοί τύποι με προαιρετική παθητική φωνή/δίτυπια
κομματιάζω	ασπρίζω	ζαρώνω
μειώνω	κοκκινίζω	τσαλακώνω
εξαφανίζω	βουλιάζω	ζεσταίνω
βελτιώνω	καθαρίζω	σκίζω
διπλασιάζω	στρογγυλεύω	ερημώνω
διαδίδω	κλείνω	μαδάω
συγκεντρώνω	ανοίγω	λερώνω
βυθίζω	πλαταίνω	γκρεμίζω

Πίνακας 3 | Τα αντιμεταβιβαστικά της Ελληνικής, κατά AAS (2015:88)

3 Η παρούσα έρευνα

Λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα του ρηματικού συστήματος της Ελληνικής, η οποία οφείλεται: α) στις διαφορετικές ερμηνείες της ενεργητικής και παθητικής μορφολογίας και β) στη δυνατότητα σχηματισμού αντιμεταβιβαστικών τύπων τόσο με ενεργητικές, όσο και με παθητικές μορφολογικές καταλήξεις, η παρούσα έρευνα σχεδιάστηκε στο πλαίσιο των AAS (2004, 2015), προκειμένου να ανιχνεύσει τους παράγοντες εκείνους που επιδρούν στον τρόπο με τον οποίο κατανοούν και τελικά αποδέχονται ή δεν αποδέχονται οι τυπικοί ομιλητές της Ελληνικής δομές, οι οποίες περιλαμβάνουν αντιμεταβιβαστικά ρήματα, συγκριτικά με τις αντίστοιχες ενεργητικές και παθητικές.

Η ερμηνεία των μορφολογικών καταλήξεων διερευνήθηκε σε σχέση με την παρουσία της *από* – ΠΦ⁵, καθώς και την έμφυχότητα του συντακτικού υποκειμένου.

Συμμετέχοντες: 120 μονόγλωσσοι τυπικοί ομιλητές της Ελληνικής, ηλικίας 22 – 60 ετών, σταθμισμένοι ανά φύλο (60 άνδρες και 60 γυναίκες) και μορφωτικό επίπεδο (60 βασικό και 60 ανώτερο), όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 4, οι οποίοι προέρχονταν από διαφορετικές περιοχές της ελληνικής επικράτειας (Πίνακας 5).

Συμμετέχοντες (σύνολο)	Συμμετέχοντες (ανά φύλο)		Συμμετέχοντες (ανά μορφωτικό επίπεδο)	
120	60	Άνδρες	Βασικό	30
			Ανώτερο	30
	60	Γυναίκες	Βασικό	30
			Ανώτερο	30

Πίνακας 4 | Κατανομή ανά φύλο και μορφωτικό επίπεδο των 120 συμμετεχόντων

Γεωγραφική περιοχή	Αριθμός συμμετεχόντων
Αττική	22
Κεντρική Ελλάδα	89
Βόρεια Ελλάδα	5
Νησιά Αιγαίου	0
Κρήτη	1
Άλλες προελεύσεις	3
ΣΥΝΟΛΟ	120

Πίνακας 5 | Γεωγραφική προέλευση των 120 συμμετεχόντων

Υλικό: Τα 24 ρήματα των AAS (βλ. Πίνακα 3), τα οποία εντάχθηκαν σε ενεργητικές, παθητικές και αντιμεταβιβαστικές δομές, σε συνδυασμό με *από* – ΠΦ και έμφυχα/μη έμφυχα συντακτικά υποκείμενα. Έτσι, προέκυψαν επτά διαφορετικές πειραματικές συνθήκες, για καθένα από τα ρήματα των Ομάδων Α, Β και Γ (Πίνακας 6).

Συνθήκη	Υποκείμενο	Ρήμα (φωνή)	Αντικείμενο	<i>από</i> - ΠΦ	ΔΟΜΗ
1.	έμφυχο	ενεργητική	μη έμφυχο	-----	ενεργητική
2.	μη έμφυχο	παθητική	-----	έμφυχο	παθητική
3.	μη έμφυχο	ενεργητική	-----	έμφυχο	(?) αντιμεταβιβαστική
4.	έμφυχο	ενεργητική	-----	-----	(?) αντιμεταβιβαστική
5.	έμφυχο	παθητική	-----	-----	(?) αντιμεταβιβαστική
6.	μη έμφυχο	ενεργητική	-----	-----	(?) αντιμεταβιβαστική
7.	μη έμφυχο	παθητική	-----	-----	(?) αντιμεταβιβαστική

Πίνακας 6 | Συνδυασμός των επτά πειραματικών συνθηκών της έρευνας

⁵ Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η *από* – ΠΦ χρησιμοποιείται στην Ελληνική για να δηλώσει, κατά κύριο λόγο, α) ποιητικό αίτιο στην παθητική σύνταξη (π.χ. *Το δέντρο κόπηκε από τον ξυλοκόπο*) και β) εξωτερικό αίτιο (π.χ. *Το βούτυρο έλιωσε από τον ήλιο*). Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε και με τις δύο σημασίες. Συντακτικά, η *από* – ΠΦ στην Ελληνική καλύπτει τον θεματικό ρόλο του Δράστη στις παθητικές δομές (Το κρέας κομματιάστηκε από τον Γιάννη), ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις, στις οποίες η παρουσία *από* – ΠΦ αποτελεί σύμφωνα με τη βιβλιογραφία (AAS, 2015:20, Kalluli, 2006) μια σημαντική ένδειξη για να διακριθούν διαγλωσσικά οι παθητικές δομές από τις αντιμεταβιβαστικές.

Ενδεικτικά, παραθέτουμε τις πειραματικές συνθήκες, που σχεδιάστηκαν για το ρήμα της Ομάδας Β *βουλιάζω* (10 – 16).

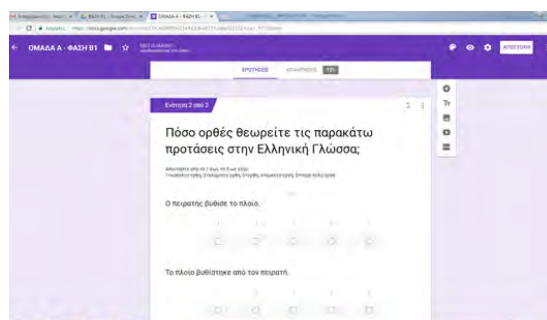
10. Ο πειρατής βούλιαξε το πλοίο.
11. (*?) Το πλοίο βουλιάχτηκε από τον πειρατή.
12. Το πλοίο βούλιαξε από τον πειρατή.
13. (*?) Ο πειρατής βούλιαξε.
14. (*?) Ο πειρατής βουλιάχτηκε.
15. Το πλοίο βούλιαξε.
16. (*)Το πλοίο βουλιάχτηκε.

Με τον τρόπο αυτό από τα ρήματα των τριών ομάδων αντιμεταβιβαστικών, προέκυψαν 168 προτάσεις, οι οποίες συνοδεύτηκαν από 22 διασπαστές προσοχής (fillers), που περιείχαν ανάλογες δομές με χρήση αποθετικών ρημάτων, όπως, για παράδειγμα, το ρήμα *ονειρεύομαι* στο παράδειγμα (17).

17. Η Άννα ονειρεύτηκε τον Ρουβά./ *Ο Ρουβάς ονειρεύτηκε από την Άννα.

Μέθοδος: Σχεδιάστηκαν τρεις διαφορετικές μη χρονομετρικές δοκιμασίες κρίσης αποδεκτότητας (judgment tasks), μία για την κάθε ομάδα αντιμεταβιβαστικών ρημάτων, κατά το πρότυπο των παραδειγμάτων (10 – 16) και καταχωρίστηκαν σε διαφορετικές φόρμες της εφαρμογής Google Forms, μαζί με τις προτάσεις που χρησιμοποιήθηκαν ως διασπαστές προσοχής (παράδειγμα 17), οι οποίες απεστάλησαν μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στους συμμετέχοντες, με χρήση της επιλογής ψευδοτυχαιοποίησης.

Το ερώτημα που απευθύνονταν στους συμμετέχοντες ήταν «Πόσο ορθές θεωρείτε τις παρακάτω προτάσεις στην Ελληνική Γλώσσα»; Οι συμμετέχοντες καλούνταν να αξιολογήσουν την αποδεκτότητα των προτάσεων, βάσει μιας πολυμερούς κλίμακας αξιολόγησης (Likert scale) από το 1 έως το 5 (όπου 1= καθόλου ορθή, 2 = ελάχιστα ορθή, 3 = ορθή, 4 = αρκετά ορθή, 5 = πάρα πολύ ορθή).

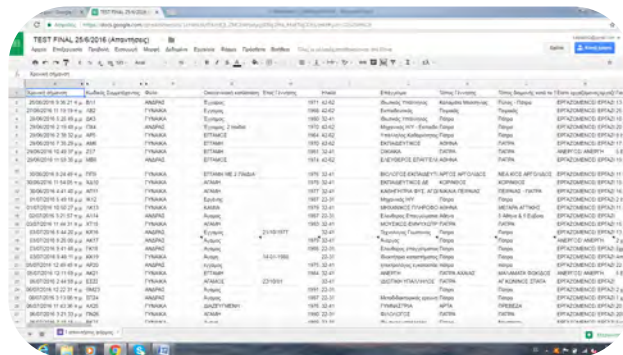

Εικόνα 1 | Δοκιμασία κρίσης αποδεκτότητας με κλίμακα 1 – 5 ανά πρόταση

Τα δεδομένα τους καταχωρίζονταν αυτομάτως στο Google Drive, στη συνέχεια αποθηκεύονταν σε αρχεία Excel, τα οποία ενημερώνονταν συνεχώς, αφού τα δεδομένα δεν καταχωρίζονταν την ίδια χρονική στιγμή. Με τις δυνατότητες που παρέχει η εν λόγω πλατφόρμα, καταχωρίζονταν αυτομάτως, επίσης, η ημερομηνία και η ώρα κατά την οποία ολοκληρώνονταν το τεστ. Στη συνέχεια, για λόγους προστασίας των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων, δίνονταν σε καθέναν ένας κωδικός (βλ. Εικόνα 3), ώστε να μπορεί να γίνει και ατομική αναφορά στα

δεδομένα, εφόσον η έρευνα το απαιτούσε για την παρουσίαση ή τη συζήτηση των αποτελεσμάτων.

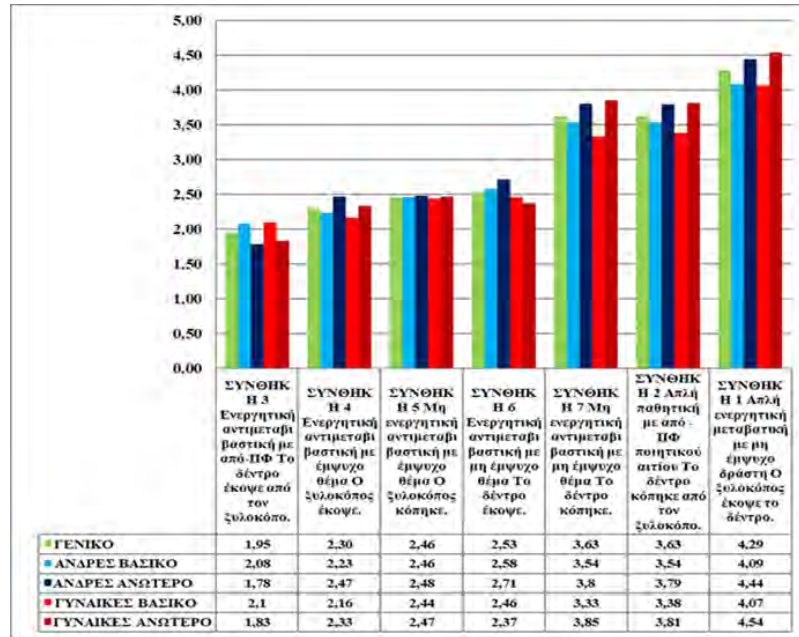
Τέλος, τα δεδομένα μεταφέρονταν προς επεξεργασία στο λογισμικό IBM SPSS Statistics 20, όπου και διενεργήθηκε η στατιστική επεξεργασία τους. Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκε: α) η πολυπαραγοντική ανάλυση (General Linear Models), με το κριτήριο Bonferroni για την ανάλυση της αποδεκτότητας των πειραματικών συνθηκών, β) η πολυμεταβλητή στατιστική ανάλυση διακύμανσης (ANOVA), με μεταβλητές εντός των υποκειμένων τις επτά υπό εξέταση συνθήκες (βλ. Πίνακα 7) και μεταξύ των υποκειμένων τους κοινωνικούς παράγοντες του φύλου και του μορφωτικού επιπέδου και γ) ο συντελεστής συσχέτισης Pearson (Pearson's Correlation) για τον συσχετισμό των δεδομένων με τον παράγοντα του μορφωτικού επιπέδου.

Εικόνα 2 | Αυτόματη καταχώριση των απαντήσεων των συμμετεχόντων σε φύλλα Excel

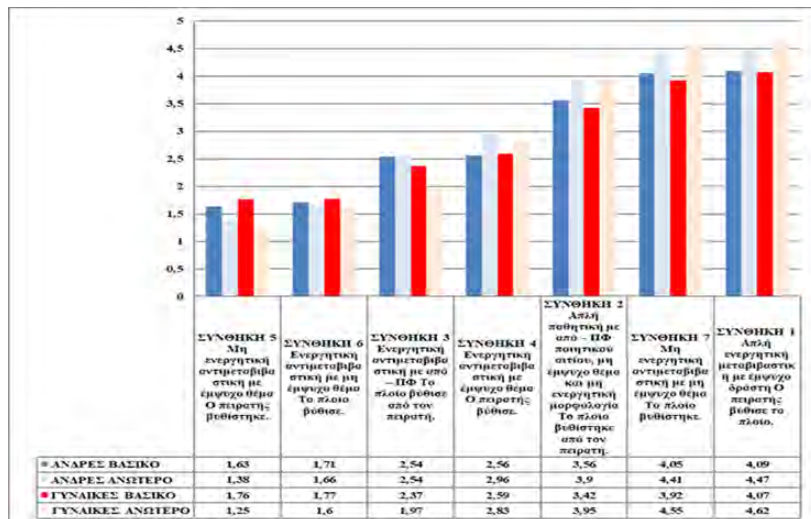
4 Αποτελέσματα

Μορφολογική Σήμανση: Η μορφολογία αποτελεί βασικό παράγοντα της κατανόησης των αντιμεταβιβαστικών δομών της Ελληνικής (συνθήκες 3,4,5,6 και 7, βλ. Πίνακα 7), αναφορικά με τις αντίστοιχες ενεργητικές (συνθήκη 1) και παθητικές (συνθήκη 2), με στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των συνθηκών ($F(6, 111) = 280,757, p < ,001$), ανεξάρτητα από την ομάδα αντιμεταβιβαστικών (διάγραμμα 1).

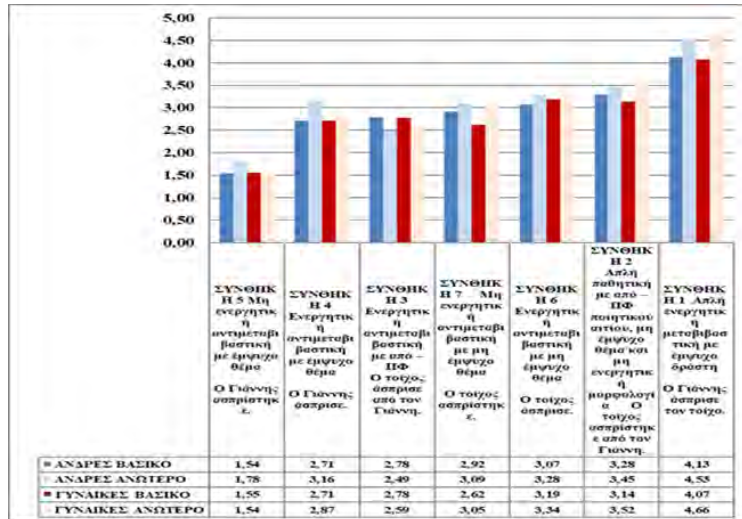
Διάγραμμα 1 | Συγκεντρωτική παρουσίαση αποτελεσμάτων κρίσης αποδεκτότητας

Στην ομάδα A (διάγραμμα 2) η αντιμεταβιβαστική δομή με ρήμα παθητικής φωνής και μη έμψυχο συντακτικό υποκείμενο (*Το πλοίο βυθίστηκε*), δεν παρουσιάζει στατιστική διαφορά ($p = 1,000$) από την αντίστοιχη ενεργητική δομή (*Ο πειρατής βύθισε το πλοίο*), αλλά διαφοροποιείται στατιστικά σημαντικά ($p < ,001$) από την παθητική δομή (*Το πλοίο βυθίστηκε από τον πειρατή*).

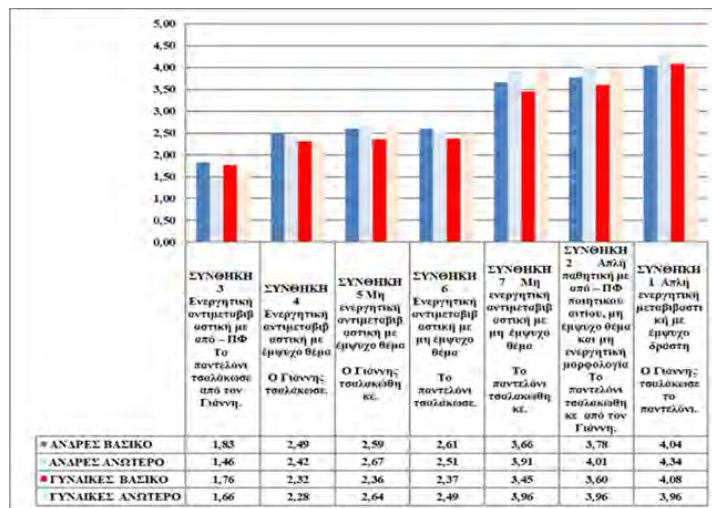
Διάγραμμα 2 | Κρίση αποδεκτότητας Ομάδα A

Στην ομάδα B (διάγραμμα 3) η αντιμεταβιβαστική δομή με ρήμα σε ενεργητική φωνή με μη έμψυχο συντακτικό υποκείμενο (*Ο τοίχος άσπρισε*) δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p=1,000$) από την αντίστοιχη ενεργητική δομή (*Ο Γιάννης άσπρισε τον τοίχο*), εν συγκρίσει με την παθητική δομή (*Ο τοίχος ασπρίστηκε από τον Γιάννη*), από την οποία έχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p < ,001$).

Διάγραμμα 3 | Κρίση αποδεκτότητας Ομάδα Β

Τέλος, στην ομάδα Γ (διάγραμμα 4) η αντιμεταβιβαστική δομή με ρήμα παθητικής φωνής (Το παντελόني τσαλακώθηκε), δεν έχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p = 1,000$) από την αντίστοιχη ενεργητική δομή (Ο Γιάννης τσαλάκωσε το παντελόني), διαφοροποιείται, όμως, στατιστικά σημαντικά ($p < ,001$) από όλες τις άλλες πειραματικές συνθήκες, ενώ η αντιμεταβιβαστική δομή με ρήμα ενεργητικής φωνής (Το παντελόني τσαλάκωσε) δεν είναι εξίσου αποδεκτή ($p < ,001$, εν συγκρίσει προς την αντιμεταβιβαστική με ρήμα παθητικής φωνής), αντίθετα με την κατηγοριοποίηση των AAS (2015) (βλ. πίνακα 3).

Διάγραμμα 4 | Κρίση αποδεκτότητας Ομάδα Γ

Παρουσία από – ΠΦ: Παρατηρήθηκε αμφίσημη ερμηνεία του συνδυασμού της ενεργητικής μορφολογίας με την από – ΠΦ στα ρήματα της ομάδας Β (Ο τοίχος άσπρισε από τον Γιάννη), η οποία μάλιστα δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική διαφορά ($p = ,111$) από την αντιμεταβιβαστική με ρήμα παθητικής φωνής. Για πολλά από τα άτομα δε του βασικού μορφωτικού επιπέδου, αξιολογείται ως αποδεκτή δομή (διάγραμμα 3).

Εμφυχότητα: Η εμφυχότητα του συντακτικού υποκειμένου επηρεάζει την ερμηνεία και την αποδεκτότητα των μορφολογικών καταλήξεων και για τις τρεις ομάδες των αντιμεταβιβαστικών (*Η πόρτα άνοιξε/ (?)Ο Γιάννης άνοιξε*).

Μορφωτικό επίπεδο: Η επίδραση του κοινωνικού παράγοντα του μορφωτικού επιπέδου είναι στατιστικά σημαντική ($F(6, 111) = 7,029, p < ,001$) στην κρίση αποδεκτότητας των υπό εξέταση δομών και των τριών ομάδων αντιμεταβιβαστικών (πίνακες 7 και 8), καθώς οι συμμετέχοντες με ανώτερο μορφωτικό επίπεδο έχουν υψηλότερα σκορ αποδεκτότητας σε σχέση με τους συμμετέχοντες χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου.

Αντίθετα, οι συμμετέχοντες του βασικού μορφωτικού επιπέδου εμφανίζουν μια αντίρροπη τάση: ενώ αξιολογούν, σε στατιστικά σημαντικό βαθμό χαμηλότερα την αποδεκτότητα όλων των δομών, ακόμα και των ενεργητικών συγκριτικά με τους συμμετέχοντες ανώτερου μορφωτικού επιπέδου, εμφανίζονται πιο ανεκτικοί σε «παραβιάσεις», όπως η παρουσία από – ΠΦ με ενεργητική μορφολογία (Ο τοίχος άσπρισε από τον Γιάννη.).

Ρηματική Ομάδα	$F(6,111)=$	p
ΟΜΑΔΑ Α (βυθίζω)	185,809	< ,001
ΟΜΑΔΑ Β (ασπρίζω)	224,778	= ,008
ΟΜΑΔΑ Γ (τσαλακώνω)	201,181	= ,018

Πίνακας 7 | Στατιστική σημαντικότητα του μορφωτικού επιπέδου ανά ομάδα αντιμεταβιβαστικών

Ρηματική Ομάδα	Μορφωτικό επίπεδο	$F(6,54)$	p
ΟΜΑΔΑ Α	ΒΑΣΙΚΟ	49,635	< , 001
	ΑΝΩΤΕΡΟ	323,95	< , 001
ΟΜΑΔΑ Β	ΒΑΣΙΚΟ	73,415	< , 001
	ΑΝΩΤΕΡΟ	187,575	< , 001
ΟΜΑΔΑ Γ	ΒΑΣΙΚΟ	62,825	< , 001
	ΑΝΩΤΕΡΟ	172,978	< , 001

Πίνακας 8 | Στατιστική σημαντικότητα του παράγοντα ανά μορφωτικό επίπεδο για κάθε ρηματική ομάδα

5 Συμπεράσματα

Η ρηματική **μορφολογία** αναδεικνύεται σε σημαντικό παράγοντα επιρροής στην αποδεκτότητα των αντιμεταβιβαστικών δομών της Ελληνικής. Τα δεδομένα μας επιβεβαιώνουν κατ' αρχήν την κατηγοριοποίηση των τριών ομάδων αντιμεταβιβαστικών, με εξαίρεση ρήματα της ομάδας Γ, που δεν παρουσιάζουν ομοιογένεια στη συμπεριφορά τους, αναφορικά με την προβλεπόμενη από τους AAS (2015) διτυπία (*Το ύφασμα ζάρωσε/ ζαρώθηκε*).

Επιβεβαιώνουν επίσης τις Stavrakaki, Alexiadou, Kambanaros, Bostanjoroulou και Katsarou (2011) και τις Nanousi και Terzi (2015) για την κατανόηση μη

αναστρέψιμων παθητικών και σύντομων παθητικών προτάσεων σε δεδομένα ελληνόφωνων αφασικών ασθενών, όπου παρατηρήθηκαν πολύ υψηλά ποσοστά επιτυχίας στην κατανόηση του αντιμεταβιβαστικού σε παθητική φωνή.

Η *από* – ΠΦ θα πρέπει να διερευνηθεί λεπτομερέστερα, αναφορικά με τον ρόλο της σε συνδυασμό με την ενεργητική ρηματική μορφολογία στις αντιμεταβιβαστικές δομές (*Ο τοίχος άσπρισε/ Ο τοίχος άσπρισε από τον Γιάννη*). Για το γλωσσικό αισθητήριο των συμμετεχόντων στην περίπτωση αυτή, δηλώνει μάλλον ένα πιθανό ή μερικό αίτιο που συνέβαλε στη διαμόρφωση του τελικού αποτελέσματος, όχι όμως το ποιητικό αίτιο (Πλακούδα 2019). Τα ευρήματά μας φαίνεται να επιβεβαιώνουν τον Jackendoff (1990) ότι η *από* – ΠΦ – τουλάχιστον για την Ελληνική – μπορεί να εκφράζει αίτιο περισσότερο ως μέρος της λεξικής εννοιολογικής δομής του ρήματος, παρά ως μέρος της ορισματικής του δομής, αλλά και τη Fotiadou (2010), σχετικά με τον ρόλο της στην επεξεργασία αντιμεταβιβαστικών σε αφασικούς ασθενείς.

Σε ό,τι αφορά την **εμπυρότητα**, η έρευνά μας έδειξε ότι διαμόρφωσε σε σημαντικό βαθμό την κρίση αποδεκτότητας των συμμετεχόντων, συμφωνώντας και με τα ευρήματα της Fotiadou (2010). Αποδεκτές ήταν οι αντιμεταβιβαστικές δομές, όπου το συντακτικό υποκείμενο δεν ήταν εμπυρο (*Το πλοίο βυθίστηκε/ Η πόρτα άνοιξε/ Το ποσό συγκεντρώθηκε*), ανεξάρτητα από τη ρηματική μορφολογία.

Το **μορφωτικό επίπεδο** επηρεάζει την αποδεκτότητα των υπό εξέταση δομών, ως εξής: Οι συμμετέχοντες του βασικού μορφωτικού επιπέδου είναι πιο ανεκτικοί σε γραμματικές παραβιάσεις και μάλιστα φαίνεται ότι ακολουθούν μια δική τους ευρύτερη γραμματική. Τα δεδομένα τους θυμίζουν αντίστοιχα ευρήματα από μελέτες που αφορούν τη γλωσσική κατάκτηση, που δείχνουν την ύπαρξη παιδικών γραμματικών λιγότερο περιοριστικών (*less constrained grammars*) από εκείνες των ενηλίκων.⁶

Επίσης το εύρημα ότι οι ομιλητές του βασικού μορφωτικού επιπέδου αξιολογούν με πολύ χαμηλότερα σκορ προτάσεις, οι οποίες δεν είναι αντιγραμματικές (π.χ. *Ο πρωθυπουργός μείωσε τη σύνταξη*), αναζητώντας κι άλλες πληροφορίες στο συγκεκριμένο (π.χ. μόνος ο πρωθυπουργός;), θα μπορούσε να αναλυθεί και από τη σκοπιά της θεωρίας της Φυσικότητας του Λόγου και μάλιστα στο πλαίσιο της θεωρίας της Φυσικότητας του Μέσου (*Media Naturalness Theory*), που εισηγήθηκε ο Kock (2011), η οποία προτείνει ότι για να επικοινωνήσουν οι άνθρωποι στηρίζονται σε οπτικές και ακουστικές κρίσιμες ενδείξεις. Όσο μειώνεται ο βαθμός της φυσικότητας αυτών των ενδείξεων, τόσο περισσότερη γνωσιακή προσπάθεια απαιτείται και τόσο περισσότερο αυξάνεται η αμφισημία του μηνύματος. Τα συμπεράσματά μας ενισχύουν τις παρατηρήσεις που έχουν καταγραφεί από προηγούμενες έρευνες σε ελληνόφωνα εμπειρικά δεδομένα ότι το μορφωτικό επίπεδο επηρεάζει την κρίση των συμμετεχόντων (Peristeri 2010), λόγω α) της εξοικείωσης του συμμετέχοντα με το είδος της δοκιμασίας, και β) τη γλωσσική εμπειρία του.

Συμπερασματικά, η ιδιαιτερότητα των αντιμεταβιβαστικών δομών της Ελληνικής αξίζει να διερευνηθεί εάν έχει επεξεργαστικό κόστος και δημιουργεί δυσκολίες/ αμφισημίες στην κατανόηση μόνο σε άτομα με αναπτυξιακές/ επίκτητες διαταραχές ή και σε τυπικούς ομιλητές. Το βέβαιο είναι πάντως πως στο εξής, καλό είναι τόσο στις μελέτες του τυπικού, όσο και τις μελέτες του λόγου που παρουσιάζει (αναπτυξιακές ή επίκτητες) διαταραχές, να λαμβάνονται υπόψη τα διαφορετικά πρότυπα κατανόησης, ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο του ομιλητή.

⁶ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το Delay of B Effect (Crain και Thornton 1998), για τα λάθη συναναφοράς παιδιών ηλικίας έξι (6) ετών, όταν, για παράδειγμα, στην Αγγλική σε προτάσεις του τύπου 'Micky Mouse covered him' ερμηνεύουν το 'him' ως himself στις μισές περίπου περιπτώσεις.

Βιβλιογραφία

- Alexiadou, Artemis, και Elena Anagnostopoulou. 2004. "Voice morphology in the causative - inchoative alternation: Evidence for a non-unified structural analysis of unaccusatives." Στο Artemis Alexiadou, Elena Anagnostopoulou και Martin Everaert (επιμ.), *The Unaccusativity Puzzle: Explorations of the Syntax-Lexicon Interface*, 114–136. Oxford: Oxford University Press.
- Alexiadou, Artemis, Elena Anagnostopoulou, και Florian Schäfer. 2006. "The properties of anticausatives crosslinguistically." Στο Mara Frascarelli (επιμ.), *Phases of Interpretation*, 187–211. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Alexiadou, Artemis, Elena Anagnostopoulou, και Florian Schäfer. 2015. *External Arguments in Transitivity Alternations: A Layering Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Burzio, Luigi. 1981. "Intransitive Verbs and Italian Auxiliaries." PhD Diss., MIT.
- Doron, Edit, και Marie Labelle. 2011. "An ergative analysis of French valency alternation." Στο Julia Herschensohn (επιμ.), *Romance Linguistics 2010: Selected Papers from the 40th Linguistic Symposium on Romance Languages (LSRL)*, 137–54. Amsterdam: John Benjamins.
- Folli, Raffaella. 2002. "Resultatives: Small Clauses or Complex VPs." Στο Claire Beyssade, Reineke Bok-Bennema, Frank Drijkoningen, και Paola Monachesi (επιμ.), *Romance Languages and Linguistic Theory 2000*, 153–70. Amsterdam: John Benjamins.
- Fotiadou, Georgia. 2010. "Voice Morphology and Transitivity Alternations in Greek: Evidence from Corpora and Psycholinguistic Experiments." Διδακτορική διατριβή, Aristotle University of Thessaloniki.
- Haspelmath, Martin. 1993. "More on the typology of inchoative/causative verb alternations." Στο Bernard Comrie, και Maria Polinsky (επιμ.), *Causatives and Transitivity*, 87–120. Amsterdam: John Benjamins.
- Jackendoff, Ray. 1990. *Semantic structures*. The MIT Press.
- Kallulli, Dalina. 2006. "A unified analysis of passives, anticausatives and reflexives." Στο Oliver Bonami και Patricia Cabredo Hofherr (επιμ.), *Empirical Issues in Syntax and Semantics 6*, 201–225.
- Kallulli, Dalina. 2007. "Rethinking the passive/anticausative distinction." *Linguistic Inquiry* 38:770–780.
- Kock, Ned. 2011. "Media naturalness theory: human evolution and behaviour towards." In Graig S. Roberts (επιμ.), *Applied evolutionary psychology*, 381–398. Oxford: Oxford University Press.
- Koukouloti, Vasiliki, και Stavroula Stavrakaki. 2014. "Producing and inflecting verbs with different argument structure: Evidence from Greek aphasic speakers." *Aphasiology*, 28:1320–1349.
- Kulikov, Leonid, και Heinz Vater, επιμ. 1998. *Typology of verbal categories: Papers presented to Vladimir Nedjalkov on the occasion of his 70th birthday*. Tübingen: Niemeyer. (Linguistische Arbeiten; 382).
- Labelle, Marie. 1992. "Change of state and valency." *Journal of Linguistics* 28:375–414.
- Levin, Beth, και Malka Rappaport-Hovav. 1995. *Unaccusativity: At the Syntax–Lexical Semantics Interface* (Linguistic Inquiry Monograph 26). Cambridge: MIT Press.
- Levin, Beth, και Malka Rappaport-Hovav. 2013. "Manner and result: a view from clean." In Rob Pensalfini, Myfany Turpin και Diana Guillemin (επιμ.),

- Language Description Informed by Theory*, 337-358. Amsterdam: John Benjamins.
- Nanousi, Vasiliki, και Arhonto Terzi. 2017. Non-canonical sentences in agrammatism: the case of Greek Passives. In Thanasis Georgakopoulos, Theodossia-Soula Pavlidou, Miltos Pechlivanos, Artemis Alexiadou, Jannis Androutsopoulos, Alexis Kalokairinos, Stavros Skopeteas και Katerina Stathi (επιμ.), *Proceedings of the 12th International Conference in Greek Linguistics*, 141-156. Berlin: Edition Romiosini.
- Nedjalkov, Vladimir P. και Georgij G. Sil'nickij. 1969. "Tipologija Kauzativnyx Konstrukcij: Morfoložičeskij kauzativ." Στο Xolodovic: (1969), 20-50 [*The Typology of Causative Constructions: The Morphological Causative In: Kiefer (1973), 1-32*].
- Peristeri, Eleni. 2010. "Exploring the Syntax-Discourse and Lexicon-Syntax Interfaces in Language Pathology: Evidence from Broca's aphasia." Διδακτορική διατριβή, Aristotle University of Thessaloniki.
- Perlmutter, David. M. 1978. "Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis." Στο Jeri J. Jaeger (επιμ.), *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 157-89. *Berkeley Linguistics Society*, University of California, Berkeley.
- Πλακούδα, Αικατερίνη. 2019. "Προτασική επεξεργασία των αντιμεταβιβαστικών δομών της Ελληνικής." Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ελλάδα.
- Stavrakaki, Stavroula, Artemis Alexiadou, Maria Kambanaros, Sevasti Bostanjoroulou, και Zoi Katsarou. 2011. "The production and comprehension of verbs with alternating transitivity by patients with non-fluent aphasia." *Aphasiology* 25:642-668.
- Thompson, Cynthia - K. 2003. "Unaccusative verb production in agrammatic aphasia: the argument structure complexity hypothesis." *Journal of Neurolinguistics* 16:151-167.
- Τσιμπλή, Ιάνθη - Μ. 2006. "Η Φωνή στην Ελληνική: Περιγραφή του συστήματος και μελέτη της ανάπτυξης του στην ελληνική ως μητρική και δευτερο/ξένη γλώσσα." Στο Σπύρος Μοσχονάς (επιμ.), *Η Σύνταξη στη Μάθηση και στη Διδασκαλία της Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας*, Patakis Publishers.
- Zombolou, Katerina, Spyridoula Varlokosta, Artemis Alexiadou, και Elena Anagnostopoulou. 2010a. "Acquiring Anticausatives versus Passives in Greek." Στο Katie Franich, Kate M. Iserman, και Lauren L. Keil (επιμ.), *Proceedings of the 34th annual Boston University Conference on Language Development 2009*, 515-524. Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Zombolou, Katerina, Spyridoula Varlokosta, Artemis Alexiadou, και Elena Anagnostopoulou. 2010b. "Voice acquisition in Greek." Paper presented at the *Workshop 'Morphological Voice and its Grammatical Interfaces: Theoretic Modeling and Psycholinguistic Validation'*. University of Vienna, 2010.

Η τέχνη στη διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης / ξένης γλώσσας

Ευαγγελία Πρίτση

Διδασκαλείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών

egpr7779@yahoo.gr

Abstract

The use of the art in the framework of alternative teaching methods is an option that makes the teaching procedure more interesting and efficient. In this direction art can be also used in teaching Greek as a second / foreign language. This paper presents a verbal production activity based on D. Perkins theory «The intelligent eye» in the framework of oral speech production and aims at the development of critical reflection and verbal production from adult students who learn Greek as a second / foreign language.

Keywords: Modern Greek as a second / foreign language, art, critical reflection, verbal production

1 Εισαγωγή

Η τέχνη όπως αναφέρει η Laurence (2005) αποτελεί μία παγκόσμια γλώσσα, η οποία δε στοχεύει στη συσσώρευση γνώσεων, αλλά στην προώθηση της παρατήρησης, της έρευνας, του πειραματισμού, της φαντασίας, των προσωπικών συσχετισμών του κάθε ανθρώπου μέσω των συναισθημάτων. Με αυτόν τον τρόπο ο άνθρωπος ενθαρρύνεται να ψάχνει, να ανακαλύπτει, να συγκρίνει και να στοχάζεται κριτικά.

Η εισαγωγή της τέχνης στο χώρο της εκπαίδευσης και της διδακτικής προσδίδει νέα διάσταση στη μάθηση. Ο Efland (2002) υποστηρίζει ότι η ενασχόληση με την τέχνη συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη τεσσάρων γνωστικών λειτουργιών: της γνωστικής ευελιξίας, της ερμηνείας της γνώσης, της φαντασιακής σκέψης και της αισθητικής εμπειρίας, οι οποίες συντελούν στη γενικότερη γνωστική ανάπτυξη του μαθητή.

Στο πλαίσιο αυτό η παρούσα εργασία στοχεύει να δώσει ένα ερέθισμα για το πώς μπορεί να συνδυαστεί η τέχνη με την ανάπτυξη της δεξιότητας της παραγωγής προφορικού λόγου στο πλαίσιο διδασκαλίας της νέας ελληνικής ως δεύτερης / ξένης γλώσσας. Η ικανότητα προφορικής γλωσσικής έκφρασης αποτελεί πρωτεύοντα στόχο για τους μαθητές της νέας ελληνικής ως δεύτερης / ξένης γλώσσας. Η παρούσα εργασία, λοιπόν, παρουσιάζει το πώς μέσω της ανάλυσης ενός έργου τέχνης και συγκεκριμένα ενός πίνακα ζωγραφικής μπορεί να προωθηθεί η κριτική σκέψη και η προφορική γλωσσική έκφραση.

2 Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Η μέθοδος του D. Perkins “The Intelligent Eye”

Ο Perkins (1994) αναφέρει στο έργο του πως οι τέχνες λειτουργούν ως ένας μαγνήτης για τις αισθήσεις, καθώς βοηθούν στην εστίαση σε μια συγκεκριμένη κατάσταση ή

γεγονός την ώρα που συντελείται η διεργασία της μάθησης. Ωστόσο, σημειώνει ότι η συνάντηση του ατόμου με την τέχνη δεν πρέπει να περιορίζεται στην απλή οπτική επαφή, αλλά πρέπει να εκτείνεται σε κάτι πολύ περισσότερο. Όταν, δηλαδή, κάποιος έρχεται σε επαφή με ένα έργο τέχνης και το παρατηρεί η διαδικασία της παρατήρησης απαιτεί σκέψη.

Αναφέρθηκε, λοιπόν, στο «έξυπνο μάτι», ένα μάτι το οποίο σε συνεργασία με το μυαλό ερμηνεύει και καταλήγει σε λογικά συμπεράσματα. Όταν, δηλαδή, κάποιος κοιτάζει ένα έργο τέχνης ή το διαβάζει, το μάτι και ο νους διατυπώνουν μια σειρά από διαισθητικά συμπεράσματα γρήγορα και λογικά, λειτουργία που ο Perkins (1994) αποκαλεί εμπειρική νοημοσύνη. Η ανάκληση αυτών των εμπειριών σύμφωνα με τον Κόκκο (2011: 42) οδηγεί σε μια νέα επεξεργασία τους μέσα από την ενεργοποίηση του στοχασμού. Ο στοχασμός των εμπειριών οδηγεί στη μεταγνώση.

Με γνώμονα τις ανωτέρω θέσεις ο Perkins (1994: 82-90) πρότεινε μία μέθοδο προσέγγισης έργων τέχνης. Η παρατήρηση ενός έργου τέχνης περνά μέσα από τέσσερα διαδοχικά στάδια. Κάθε στάδιο ενεργοποιεί με διαφορετικό τρόπο τη στοχαστική διάθεση του μαθητή. Στόχος της όλης διαδικασίας είναι η υιοθέτηση ενός διαφορετικού τρόπου σκέψης πιο δημιουργικού και πιο κριτικού από αυτόν που έχουμε συνηθίσει στην καθημερινή ζωή μας. Σε κάθε στάδιο ο εκπαιδευτικός μπορεί θέτει ερωτήσεις προς τους μαθητές, οι οποίες όμως θα πρέπει να προωθούν την παρατήρηση και θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη παράγοντες που αφορούν τη σύνθεση της εκπαιδευόμενης ομάδας, όπως την ηλικία των μαθητών, το γνωστικό και πολιτισμικό τους υπόβαθρο κ.ά.)

Στάδια	Περιγραφή
1 ^ο Στάδιο Χρόνος για παρατήρηση	Οι μαθητές παρατηρούν για πρώτη φορά το έργο και εκφράζουν τις πρώτες παρατηρήσεις και τα πρώτα ερωτήματά τους.
2 ^ο Στάδιο Ανοιχτή και περιπετειώδης παρατήρηση	Οι μαθητές εντοπίζουν οτιδήποτε είναι αξιοσημείωτο και τους προκαλεί το ενδιαφέρον και καταγράφουν τα συναισθήματα που τους προξενεί το έργο.
3 ^ο Στάδιο Αναλυτική και εις βάθος παρατήρηση	Η σκέψη γίνεται κριτική. Οι μαθητές εμβαθύνουν, ερμηνεύουν και επιχειρηματολογούν.
4 ^ο Στάδιο Ολιστική παρατήρηση	Οι μαθητές συγκεντρώνουν όλες τις πληροφορίες σχετικά με το έργο τέχνης από όλα τα στάδια, βλέπουν ολιστικά το έργο και δίνουν τη δική τους ερμηνεία.

Πίνακας 1 Τα στάδια εφαρμογής της μεθόδου του D. Perkins “The Intelligent Eye”

2.2 Ο προφορικός λόγος

2.2.1 Χαρακτηριστικά προφορικού λόγου

Ως προς τον τρόπο λειτουργίας του προφορικού λόγου, ο Ντάλτας (1985) σημειώνει ότι ο προφορικός λόγος χρησιμοποιείται κατά την επικοινωνία των ατόμων με σκοπό την κάλυψη κυρίως επικοινωνιακών αναγκών. Χαρακτηρίζεται από κενά και επαναλήψεις. Επίσης, στον προφορικό λόγο γίνεται αντωνυμική αναφορά σε παρόντα πρόσωπα και αντικείμενα και μικρότερο ποσοστό χρήσης ουσιαστικών, επιθέτων,

ρημάτων, επιρρημάτων συγκριτικά με τον γραπτό λόγο. Ωστόσο, η σχετική έλλειψη πυκνότητας που παρουσιάζει ο προφορικός λόγος αναπληρώνεται αφενός μεν από υπερτεμαχιακά μέσα, όπως ο επιτονισμός, η ένταση της φωνής και αφετέρου από τα εξωγλωσσικά επικοινωνιακά μέσα, όπως οι χειρονομίες, οι εκφράσεις προσώπου κ.ά. Όπως επισημαίνει ο Harmer (2004), σε όλα τα ανωτέρω χαρακτηριστικά προστίθεται, το γεγονός ότι συχνά παρατηρούνται μη γραμματικές δομές, όχι τόσο καλή οργάνωση λόγω αυθόρμητης παραγωγής λόγου και απότομες αλλαγές προσανατολισμού.

Δεδομένου όμως ότι μέσω του προφορικού λόγου συντελείται μία πράξη επικοινωνίας, η κοινωνική διάσταση του προφορικού λόγου, όπως επισημαίνει η Luoma (2004), αποτελεί ένα επιπλέον βασικό χαρακτηριστικό του. Στο πλαίσιο αυτό βασικό ρόλο διαδραματίζει το ύφος των συνομιλητών το οποίο εξαρτάται από τους ρόλους, την ηλικία, το φύλο αλλά και την κοινωνική τους θέση και συνδέεται με την έκφραση της ευγένειας. Για παράδειγμα, όταν οι συνομιλητές ανήκουν στην ίδια κοινωνική θέση, επιλέγουν το πιο ανεπίσημο ύφος, που υπογραμμίζει τα κοινά τους χαρακτηριστικά. Σε αντίθετη περίπτωση επιλέγουν το πιο επίσημο.

2.2.2 Η δεξιότητα παραγωγής προφορικού λόγου

Η δεξιότητα παραγωγής προφορικού λόγου αποτελεί βασική προτεραιότητα για όσους διδάσκονται την ελληνική ως δεύτερη / ξένη γλώσσα. Εντούτοις, είναι μία σύνθετη δεξιότητα. Ο μαθητής θα πρέπει μέσα σε ένα σχετικά περιορισμένο χρονικό πλαίσιο να είναι σε θέση να χειριστεί επιτυχώς στοιχεία του γλωσσικού συστήματος της ελληνικής γλώσσας με απώτερο σκοπό να εκπληρώσει διαδραστικές ή διεκπεραιωτικές λειτουργίες, σύμφωνα με τη διάκριση των Brown και Yule (1983), κατά την επικοινωνία του με φυσικούς ή μη ομιλητές της νέας ελληνικής

Σύμφωνα με τους Saville και Hargeaves (1999) η ικανότητα παραγωγής προφορικού λόγου απαρτίζεται από τη γλωσσική ικανότητα και την στρατηγική ικανότητα. Η γλωσσική ικανότητα περιλαμβάνει τη γραμματική, δηλαδή, τη μορφολογία, τη σύνταξη, το λεξιλόγιο και την προφορά. Επιπλέον, περιλαμβάνει τη συγκρότηση συνεχούς λόγου που σχετίζεται με τον τρόπο δόμησης των πληροφοριών, τη ρητορική οργάνωση, τη συνοχή του λόγου και τη συνεκτικότητα του περιεχομένου. Τέλος, περιλαμβάνει την πραγματολογική ικανότητα, την ευαισθησία στην επικοινωνιακή περίσταση, τον τρόπο που αξιοποιεί ο ομιλητής τη γλώσσα, για να ανταποκριθεί σε διαφορετικές περιστάσεις επικοινωνίας. Η στρατηγική ικανότητα από την άλλη περιλαμβάνει τις δεξιότητες αλληλεπίδρασης και τα μη λεκτικά στοιχεία επικοινωνίας που βοηθούν τον ομιλητή να σχεδιάσει το πώς θα επικοινωνήσει και να το εφαρμόσει. Ωστόσο, για να υπάρξει αποτελεσματική και επιτυχημένη προφορική επικοινωνία είναι απαραίτητη η αλληλεπίδραση όλων των παραπάνω υποδεξιοτήτων.

2.2.3 Κατηγορίες δραστηριοτήτων

Προκειμένου για την ανάπτυξη κατανοητού προφορικού λόγου οι βασικοί τύποι δραστηριοτήτων κατά τους Celce-Murcia, Brinton και Goodwin (1996) χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες, στις ελεγχόμενες, τις καθοδηγούμενες και τις επικοινωνιακές δραστηριότητες.

Οι ελεγχόμενες δραστηριότητες γνωστές και ως κλειστού τύπου δραστηριότητες εστιάζουν στην εξάσκηση των μαθητών σε συγκεκριμένο φαινόμενο. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν για παράδειγμα οι μηχανιστικές ασκήσεις (drills) όπου ο μαθητής εστιάζει στην κατανόηση και στην παραγωγή του συγκεκριμένου φαινομένου.

Ακολουθώς οι καθοδηγούμενες δραστηριότητες δίνουν έμφαση σε ένα συγκεκριμένο φαινόμενο, αλλά ταυτόχρονα στοχεύουν και σε μία δομημένη επικοινωνιακή ανταλλαγή πληροφορίας κατά την οποία ο μαθητής έχει κάποιον έλεγχο ή επιλογή. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν για παράδειγμα οι ασκήσεις πληροφοριακού κενού (information gap) όπου οι μαθητές όπως αναφέρουν οι Johnson και Johnson (1998: 70) καλούνται να δώσουν πληροφορίες που δεν είναι εκ των προτέρων γνωστές στους συμμαθητές τους, προς εξυπηρέτηση του επικοινωνιακού στόχου.

Τέλος, οι επικοινωνιακές δραστηριότητες, οι λεγόμενες ανοιχτού τύπου δραστηριότητες δίνουν σημασία όχι μόνο σε συγκεκριμένο φαινόμενο αλλά και στο γενικότερο επικοινωνιακό περιεχόμενο. Επιτρέπουν, λοιπόν, την ολόπλευρη άσκηση σε γλωσσικό και επικοινωνιακό επίπεδο και διαμορφώνουν τις συνθήκες για επικοινωνιακή χρήση της γλώσσας σε περιστάσεις που προσομοιάζουν με πραγματικές περιστάσεις επικοινωνίας.

Στόχος αυτής της κατηγοριοποίησης δραστηριοτήτων, όπως επισημαίνει η Νικολαΐδου (2012), είναι η παραγωγή προφορικού λόγου που χαρακτηρίζεται αφενός μεν από ακρίβεια δίνοντας έμφαση σε συγκεκριμένο φαινόμενο και αφετέρου από βελτίωση της ευχέρειας λόγου, καθώς όσο προχωρά σταδιακά η διδασκαλία από τις ελεγχόμενες, στις καθοδηγούμενες και τις επικοινωνιακές δραστηριότητες ο μαθητής προοδευτικά εξασκείται σε πιο ελεύθερη επικοινωνία. Στο ίδιο μήκος κύματος και ο Shekan (1996) ο οποίος μιλάει για επικοινωνιακά προσανατολισμένες δραστηριότητες που δίνουν ευκαιρίες στον μαθητή να «προσέξει» και το γλωσσικό περίβλημα του μηνύματος.

2.2.4 Τύποι δραστηριοτήτων

Αναφορικά με τους τύπους δραστηριοτήτων παραγωγής προφορικού λόγου, καταρχάς, όπως αναφέρει η Ur (1991: 120-131), υπάρχουν δραστηριότητες σύντομου λόγου, για παράδειγμα η περιγραφή μίας εικόνας σε αρχικό επίπεδο γλωσσομάθειας και δραστηριότητες εκτενούς λόγου για παράδειγμα η αφήγηση μιας ιστορίας ή ενός αστείου περιστατικού, η λεπτομερής περιγραφή ενός προσώπου ή ενός μέρους, η περιγραφή μίας ταινίας, ενός βιβλίου, ενός έργου, μία μικρή διάλεξη ή ομιλία, επιχειρηματολογία υπέρ ή κατά μίας πρότασης.

Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Harmer (1983: 348-352) είναι σημαντικό οι δραστηριότητες να προάγουν την επικοινωνία γι' αυτό προτείνει τύπους δραστηριοτήτων, όπως η δράση μέσω σεναρίου όπου οι μαθητές παίζουν ρόλους από έργα κ.ά., τα επικοινωνιακά παιχνίδια όπου οι μαθητές ανά ζεύγη μιλούν για τη λύση ενός παζλ, ή περιγράφουν μία εικόνα κ.ά., η προπαρασκευασμένη ομιλία όπου οι μαθητές προετοιμάζουν μία ομιλία και μιλούν με τη βοήθεια σημειώσεων δημιουργώντας μία επικοινωνία με το ακροατήριο, η συζήτηση με μορφή αρχικά μικρών ομάδων συζήτησης και μετά συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης ή με μορφή αντιλογίας κ.ά. ερωτηματολόγια που ευνοούν την επικοινωνία ανάμεσα σε αυτόν που ρωτάει και σε αυτόν που απαντάει και τέλος προσομοίωση και παιχνίδι ρόλων όπου οι μαθητές νιώθουν ότι συμμετέχουν ενεργά σε πραγματικές περιστάσεις επικοινωνίας.

Βέβαια, για να είναι επιτυχείς και αποτελεσματικές οι δραστηριότητες πρέπει να είναι κοντά στα ενδιαφέροντα των μαθητών, να τους παρακινούν να μιλήσουν, να εκφραστούν σε συνεργατικό επίπεδο και να επικοινωνήσουν.

3 Πρόταση δραστηριότητας στο πλαίσιο ανάπτυξης της δεξιότητας παραγωγής προφορικού λόγου

Περιγραφικά στοιχεία δραστηριότητας	
Εκπαιδευτικό κοινό:	Ενήλικοι που διδάσκονται τη νέα ελληνική ως δεύτερη γλώσσα
Επίπεδο γλωσσομάθειας:	Προχωρημένο (Γ1)
Είδος Δραστηριότητας:	Επικοινωνιακά προσανατολισμένη δραστηριότητα
Τύπος:	Περιγραφή έργου τέχνης - Συζήτηση
Θεματική ενότητα:	Εκπαίδευση
Υλικό:	Πίνακας ζωγραφικής
Πηγή	www.google.gr

Πίνακας 2 Περιγραφή δραστηριότητας

Η προτεινόμενη δραστηριότητα στοχεύει στο να εμπλακούν οι μαθητές, ερχόμενοι σε επαφή με ένα έργο τέχνης, στην παραγωγή προφορικού λόγου με έμφαση στη χρήση αλλά και στην εμπέδωση του λεξιλογίου που έχουν διδαχθεί στο πλαίσιο της θεματικής ενότητας «Εκπαίδευση». Η δραστηριότητα αφορά στην επεξεργασία ενός έργου τέχνης, συγκεκριμένα ενός πίνακα ζωγραφικής, με βάση τη μέθοδο ανάλυσης έργων τέχνης του Perkins. Έτσι, οι μαθητές οδηγούνται σε ανάπτυξη κριτικής και δημιουργικής σκέψης η οποία εκφράζεται γλωσσικά μέσω της προφορικής έκφρασης των μαθητών εστιάζοντας στην ανάπτυξη κατανοητού προφορικού λόγου τόσο από άποψη μορφής όσο και από άποψη σημασίας.

Σύμφωνα με τα τέσσερα στάδια ανάλυσης του έργου τέχνης της μεθόδου του Perkins, αρχικά γίνεται η πρώτη παρατήρηση του πίνακα ζωγραφικής. Όπως αναφέρει η Μέγα (2011), παρουσιάζεται στους μαθητές ο πίνακας χωρίς λεπτομέρειες, δηλαδή δεν αναφέρονται από τον διδάσκοντα ο τίτλος του πίνακα, το όνομα του ζωγράφου, το θέμα του και δίνεται χρόνος στους μαθητές να παρατηρήσουν το έργο χωρίς να κάνουν γρήγορες ερμηνείες. Σκοπός είναι η αντικειμενική παρατήρηση. Στη φάση αυτή ο διδάσκων καθοδηγεί τους μαθητές ζητώντας να πουν τι βλέπουν, να κάνουν τις πρώτες τους παρατηρήσεις και να εντοπίσουν ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά στο έργο. Έπειτα, μέσω συζήτησης οι

μαθητές αναφέρουν καθετί που θεωρούν άξιο προσοχής. Επισημαίνουν για παράδειγμα το χωροχρονικό πλαίσιο, τα σκούρα χρώματα, τα πρόσωπα, τις εκφράσεις των προσώπων και τη θέση τους στον χώρο. Έπειτα, διατυπώνουν σκέψεις και ιδέες για τον πίνακα παραδείγματος χάριν για τη θεματική του «ο δάσκαλος εξετάζει τον μαθητή» κ.ά. Στόχος στο πρώτο αυτό στάδιο είναι η εξοικείωση των μαθητών με το έργο τέχνης αναπτύσσοντας κυρίως τη σωστή περιγραφική ικανότητα.

Ακολουθεί το δεύτερο στάδιο που εμπεριέχει την ανοιχτή και περιπετειώδη παρατήρηση. Όπως επισημαίνει η Μέγα (2011), στο στάδιο αυτό ενεργοποιείται η ανοιχτή σκέψη και οι μαθητές παρατηρούν ακόμα καλύτερα το έργο. Ο διδάσκων καθοδηγεί ζητώντας από τους μαθητές, για παράδειγμα να περιγράψουν την ατμόσφαιρα του έργου και την ψυχική διάθεση που δημιουργεί, να φτιάξουν ένα σενάριο γι' αυτό που βλέπουν, να κάνουν πολιτισμικές και κοινωνικές συνδέσεις. Οι μαθητές, λοιπόν, στο πλαίσιο ομάδων εργασίας, περιγράφουν την ατμόσφαιρα του έργου χρησιμοποιώντας τεχνικά στοιχεία του έργου, για παράδειγμα το σκηνικό της τάξης, την αμφίεση και τον τρόπο στησίματος των δασκάλων, την αμφίεση και την παρουσία των μαθητών, τη διάταξη των θρανίων στην αίθουσα, τα σκούρα και μελαγχολικά χρώματα. Με έναυσμα αυτές τις παρατηρήσεις κάνουν ιστορικές, πολιτισμικές, κοινωνικές συνδέσεις και φτιάχνουν μία ιστορία γι' αυτό που βλέπουν, για παράδειγμα μια ιστορία για το πώς ήταν το σχολείο στα παλαιότερα χρόνια και στις κοινωνίες περασμένων εποχών. Εκφράζουν σκέψεις και συναισθήματα που τους γεννιούνται παρατηρώντας τον πίνακα και κάνουν μία απόπειρα να εντοπίσουν τα σύμβολα και τα μηνύματα που θέλει να επικοινωνήσει ο δημιουργός, για παράδειγμα τις αρχές του εκπαιδευτικού συστήματος παλαιότερων εποχών, τη θέση του δασκάλου και αντίστοιχα του μαθητή σε παλαιότερες εποχές. Στόχος είναι η ενεργοποίηση της δημιουργικής σκέψης και η έκφραση συναισθημάτων των μαθητών.

Στο τρίτο στάδιο, όπως σημειώνει η Μέγα (2011) η σκέψη γίνεται αναλυτική. Οι μαθητές παρατηρούν αναλυτικά το έργο, εμβαθύνουν, ερμηνεύουν, εξηγούν και αποδεικνύουν, χρησιμοποιώντας τις εμπειρίες τους, τις γνώσεις τους και τις παρατηρήσεις τους από τα δύο προηγούμενα στάδια, για να καταλήξουν σε συμπερασματικές κρίσεις. Ο διδάσκων ζητά από τους μαθητές ενδεικτικά να γυρίσουν πίσω σε αυτό που τους έκανε εντύπωση και να αναλογιστούν, γιατί ο καλλιτέχνης επέλεξε αυτό το στοιχείο, να κάνουν διανοητικές αλλαγές καταργώντας ένα στοιχείο του έργου και να δουν κατά πόσον θα αλλάξει την ισορροπία του έργου, να εντοπίσουν τις φιγούρες που καταλαμβάνουν σημαίνουσα θέση στο έργο, ποιο είναι το πρωταγωνιστικό στοιχείο του έργου. Οι μαθητές στο πλαίσιο συζήτησης διατυπώνουν απόψεις πάνω σε θέματα, όπως γιατί ο δημιουργός επέλεξε η ράβδος να εμφανίζεται τρεις φορές ως κύριο εκπαιδευτικό εργαλείο, αν έλλειπε η ράβδος θα άλλαζε η ισορροπία του έργου, γιατί ο δάσκαλος που βρίσκεται δίπλα στον πίνακα έχει τα χέρια στη μέση και ο άλλος δάσκαλος τα χέρια πίσω στη πλάτη, τι αίσθηση δίνει η παρουσία μεγάλου αριθμού δασκάλων, γιατί η μία μαθήτρια αγκαλιάζει την άλλη μπροστά στον πίνακα. Μιλούν για τα χρώματα του πίνακα τα οποία δεν είναι φωτεινά και δημιουργούν μια πιο βαριά ατμόσφαιρα. Διατυπώνουν απόψεις σχετικά με το ποιο είναι το πρωταγωνιστικό στοιχείο στο έργο τέχνης, για παράδειγμα η αυστηρότητα και γενικά με το πώς συνδέονται τα στοιχεία του έργου μεταξύ τους. Στόχος είναι η ανάπτυξη επιχειρηματικού λόγου.

Στο τελικό στάδιο της ολιστικής παρατήρησης προωθείται, σύμφωνα με τη Μέγα (2011) η οργανωτική σκέψη. Οι μαθητές βλέπουν το έργο στην ολότητά του και συζητούν για το μήνυμα του έργου δίνοντας τη δική τους ερμηνεία. Τέλος, ο διδάσκων αναφέρει στους μαθητές το όνομα του ζωγράφου, τότε χρονολογείται το

έργο, πώς τιτλοφορείται και σε ποιο μουσείο βρίσκεται. Σε αυτήν τη φάση δεν προβλέπονται ενδεικτικά ερωτήματα καθοδήγησης από μέρος του διδάσκοντος, καθώς πρόκειται για μία εσωτερική διεργασία και οι μαθητές συνθέτουν τα όσα επεξεργάστηκαν μέσα από προσωπικά φίλτρα. Έπειτα, ως προέκταση της διαδικασίας ανάλυσης του συγκεκριμένου έργου τέχνης ακολουθεί συζήτηση (κατευθυνόμενος διάλογος) όπου σε κλίμα διαπολιτισμικής επικοινωνίας οι μαθητές μιλούν για τα θέματα που αναδεικνύονται από την ανάλυση του έργου και αφορούν τους ίδιους και τις εμπειρίες τους, για παράδειγμα ποια ήταν η σχέση σας με το σχολείο; Πώς ήταν οι δάσκαλοι και ποια πιστεύετε ότι είναι τα χαρακτηριστικά ενός καλού δασκάλου; Πώς είναι το εκπαιδευτικό σύστημα στη χώρα σας και ποιες οι διαφορές και οι ομοιότητες με το ελληνικό; Τι θα αλλάζατε; Στη χώρα σας τι ποσοστό μαθητών εγκαταλείπει το σχολείο και γιατί; κ.ά.

4 Συμπεράσματα

Ανακεφαλαιώνοντας θα λέγαμε πως σε γενικές γραμμές μέσω της ανωτέρω δραστηριότητας οι μαθητές έρχονται σε επαφή με την τέχνη και μαθαίνουν πώς να «βλέπουν» ένα έργο τέχνης και πώς να «μιλούν» γι' αυτό. Προκαλείται το ενδιαφέρον των μαθητών, καθώς μπαίνουν στη διαδικασία να περιγράψουν, να στοχαστούν, να κρίνουν, να διατυπώσουν υποθέσεις, να εκφράσουν απόψεις και συναισθήματα, να επιχειρηματολογήσουν μέσω προφορικής γλωσσικής έκφρασης.

Ειδικότερα και αναφορικά με δομικά-λειτουργικά στοιχεία της δραστηριότητας, οι ερωτήσεις - κλειδιά του διδάσκοντος στα τέσσερα στάδια βοηθούν τους μαθητές να οριοθετήσουν τη σκέψη τους, να επικεντρωθούν στο ζητούμενο και να εκφράσουν τις ιδέες τους εστιάζοντας στο γλωσσικό περίβλημα του μηνύματος. Επιπλέον, η εργασία σε ομάδες και η συζήτηση που εφαρμόζονται κατά τη διάρκεια της δραστηριότητας στοχεύουν στην ανάπτυξη της ευχέρειας προφορικού λόγου σε πλαίσιο επικοινωνίας που ανταποκρίνεται στις επικοινωνιακές ανάγκες των μαθητών της Γ2. Προωθείται, λοιπόν, ο συνδυασμός γλωσσικής ικανότητας και στρατηγικής ικανότητας. Οι μαθητές χρησιμοποιούν τις γνώσεις τους στη γραμματική, δίνουν έμφαση στη χρήση του θεματικού λεξιλογίου, προσπαθούν να συγκροτήσουν συνεχή λόγο και εξασκούν την πραγματολογική τους ικανότητα με την επιλογή κατάλληλων δομικών, λεξιλογικών και υφολογικών στοιχείων. Ταυτόχρονα, εξασκούνται στις δεξιότητες αλληλεπίδρασης, συνεργασίας και επικοινωνίας με τους συμμαθητές τους σε διαπολιτισμικό πλαίσιο.

Βιβλιογραφία

- Brown, Gilian, and George Yule. 1983. *Teaching the spoken language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Celce-Murcia, Marianne, Donna M. Brinton, and Janet M. Goodwin. 1996. *Teaching Pronunciation: a reference for teachers of English to speakers of other languages*. Cambridge: CUP.
- Efland, Arthur. 2002. *Art and Cognition. Integrating the Visual Arts in the Curriculum*. New York: Teachers College, Columbia University.
- Harmer, Jeremy. 2004. *The practice of English language teaching*. Essex: Longman.
- Johnson, Keith, and Helen Johnson. 1998. *Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Κόκκος, Αλέξης. 2011. *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Lawrence, Lipson R. 2005. Knowledge Construction as Contested Terrain. *Adult Learning Through Artistic Expression. New directions for Adult and Continuing Education*, 107, 3-11
- Luoma, Sari. 2004. *Assessing Speaking*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Μέγα, Γεωργία. 2011. «Η αξιοποίηση της αισθητικής εμπειρίας στην εκπαίδευση» Στο *Μείζον πρόγραμμα επιμόρφωσης Βασικό επιμορφωτικό υλικό: Τόμος Α', Γενικό Μέρος*, 62-80, Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Προσπελάστηκε στις 12 Αυγούστου, 2019
<http://www.epimorfosi.edu.gr/images/stories/ebook-epimorfotes/genikomeros/1.%20tomos%20a%20geniko.pdf>
- Νικολαΐδου, Κατερίνα. 2012. «Προτάσεις Διδασκαλίας: Παραγωγή Προφορικού Λόγου». Στο *Διαδρομές στη διδασκαλία της νέας ελληνικής*. Κέντρο Ελληνικής γλώσσας. Προσπελάστηκε στις 30 Μαΐου, 2019
<http://elearning.greek-language.gr/mod/resource/view.php?id=282>
- Ντάλτας, Περικλής. 1985. «Προφορικός και γραπτός λόγος. Μία σκιαγράφιση για τους σκοπούς του γλωσσικού μαθήματος» Στο *Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων. Σεμινάριο 5: Γλώσσα και Εκπαίδευση*, 117-136. Προσπελάστηκε στις 10 Φεβρουαρίου, 2020
https://www.academia.edu/10760166/Spoken_and_written_language
- Perkins, David. 1994. *The Intelligent Eye. Learning to Think by Looking at Art*. Los Angeles: The J. Paul Getty Trust.
- Saville, Nick, and Peter Hargeaves. 1999. "Assessing speaking in the revised FCE." *English Language Teaching Journal*, Vol. 1, 53, 42–51
- Skehan, Peter. 1996. "Second Language Acquisition Research and Task Based Instruction." In *Challenge and Change in Language Teaching*, edited by Jane Willis and David Willis, 17-30, Oxford: MacMillan.
- Ur, Penny. 1991. *A Course in Language Teaching. Practice and Theory*. Cambridge: Cambridge University Press

Διαλεκτική ποικιλία της Ηλείας (δπΗ): η διαδικασία της παραγωγής
Αθηνά Προύντζου
Πανεπιστήμιο Πατρών
aprou@upatras.gr

Abstract

In this paper I discuss the most important derivation processes of the vocabulary which is typically used in the Elia region. The motivation is that derivation is characterized as one of the most productive word formation processes in any language. Hence, I consider the role this process has in this vocabulary very significant.

Keywords: derivation, dialect variation, Elia region, prefixation, suffix.

1 Εισαγωγή

Σε αυτό το άρθρο, καταγράφω τις σημαντικότερες παραγωγικές διαδικασίες του λεξιλογίου της δπΗ¹. Αφορμή αποτελεί το γεγονός ότι η παραγωγή χαρακτηρίζεται ως μία από τις πιο παραγωγικές διαδικασίες σχηματισμού λέξεων σε κάθε γλώσσα. Έτσι, εκτιμώ τον τρόπο με τον οποίο αυτή η διαδικασία συμπεριφέρεται στο λεξιλόγιο της δπΗ.

2 Παραγωγή

2.1 Παραγωγή με προθηματοποίηση

Τα προθήματα που αξιοποιεί δυναμικά η δπΗ είναι τα *απο-*, το στερητικό *α-* / *αν(α)-* και το *ξε-*. Το πρόθημα *απο-* εκφράζει αλλαγή ή/και αντίθετη σημασία από αυτή που εκφράζει η βάση, όπως φαίνεται και από τους παράγωγους τύπους στο (1):

- (1) (α) *αποπαίδι* ‘αποκληρωμένο παιδί’ < *παιδί*
(β) *απότρυγα* ‘μετά τον τρύγο’ < *τρύγος*
(γ) *αγάνωτος* ‘αντικείμενο που δεν είναι επικασσιτερωμένο’ < *γανώνω*
(δ) *αναβροχιά* ‘ανομβρία’ < *βροχή*

Στην περίπτωση του *αν(α)-*² (βλ. 2), η τελική σημασία του παράγωγου τύπου μπορεί συχνά να εκφράζει επαναληπτικότητα της πράξης που δηλώνει η βάση (2δ-στ), αντίθετη έννοια (2α) ή/και αρνητική σημασία (2α), (2β), (2γ):

- (2) (α) *αναπαραδιά* ‘μεγάλη έλλειψη χρημάτων’ < τουρκ. *para* ‘χρήματα’, αντίθετη σημασία
(β) *αναλουσιά* ‘απλυσιά’ < *λούσιμο*, αρνητική σημασία
(γ) *αναφαγιά* ‘αφαγιά’ < *φαγητό*, αρνητική σημασία

¹ Τα δεδομένα μου προέρχονται από υλικό που έχει συλλεχθεί μέσα από αποδελτίωση έντυπου πρωτότυπου υλικού και έρευνα πεδίου.

² Σύμφωνα με το ΛΚΝ.

- (δ) *αναπιάνω* ‘φτιάχνω νέο ζυμάρι’ < *πιάνω*
 (ε) *αναφουφουλιάζω* ‘ανασηκώνω κάτι’ < *φουφού* (ιταλ. *fogon*)
 (στ) *αναγαλακώνου* ‘ανακατεύω νερό με αλεύρι ή πίτουρα’ < *γάλα*

Το πρόθημα *ξε-* χρησιμοποιείται με ποικίλες σημασίες, σχηματίζοντας τύπους με επίταση της σημασίας της βάσης (βλ. 3α, δ) αλλά και επέκταση αυτής (βλ. 3β, γ). Για παράδειγμα:

- (3) (α) *ξελημεριάζω* ‘περνάω την ημέρα μου απασχολημένος’ < *λημέρι*
 (β) *ξελακκώνω* ‘σκάβω και βγάζω το χώμα γύρω από τη ρίζα κυρίως σταφιδάμπελου’ < *λάκκος*
 (γ) *ξεπατικώνω* ‘δημιουργώ πιστό αντίγραφο εικόνας με τη βοήθεια χαρτιού πάνω στο πρωτότυπο’ < *πατικώνω*
 (δ) *ξενηστικωμάρα* ‘πέινα’ < *νηστικός*

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζουν τα παραδείγματα του (4) στα οποία παρατηρείται ταυτόχρονη χρήση των στερητικών παραγωγικών προθημάτων *α-* και *ξε-* σε επίθετα με σκοπό την επίταση της σημασίας της βάσης που δηλώνει αντίθεση από αυτό που εκφράζει το θέμα της λέξης.

- (4) (α) *αξεβουτύρωτος* επιθ < *α-* + *ξε-* *βουτυρωτός* < *ξεβουτυρώνω* ‘αφαιρώ το βούτυρο από το ταγί’
 (β) *αξεμύτιγος* επιθ < *α-* + *ξε-* *τυλιγμένος* ‘ο μη τυλιγμένος’
 (γ) *αξεπουπούλιαγος* επιθ < *α-* + *ξε-* *πουπουλιάστος* ‘πουλί που δεν του έχουν αφαιρέσει τα πούπουλα’
 (δ) *αξεφλούδιγος* επιθ < *α-* + *ξε-* *φλουδίζω* ‘κάτι που δεν έχει ξεφλουδιστεί’

2.2 Παραγωγή με επιθήματα

2.2.1 Ρηματικά επιθήματα

Τα ρηματικά παραγωγικά επιθήματα που εμφανίζονται στο λεξιλόγιο της δπΗ είναι τα *-ίζω* και *-ευω*. Το επίθημα *-ίζω* (ή/και *-ίζου*) μπορεί να συνδυαστεί με ουσιαστικά (5α) και επίθετα (5β) αλλά και με σύνθετες βάσεις (5γ). Το επίθημα *-ευω* (ή/και *-ευου*) συνδέεται επίσης με ονοματικές επιθετικές και επιρρηματικές βάσεις (5δ). Αυτά τα ρηματικά επιθήματα δηλώνουν, στην πλειονότητά τους, ότι το υποκείμενο του ρήματος: (α) κάνει αυτό που εκφράζει η βάση ή (β) αποκτά την ιδιότητα που συνεπάγεται η βάση.

- (5) (α) *στουμπίζω* ‘χτυπώ’ < *στούμπος*_{ΟΥΣ} ‘ξύλινος κόπανος’
 (β) *γκαβίζου* ‘στραβώνω’ < *γκαβός*_{ΕΠΙΘ}
 (γ) *ανεμοτουρλίζω* ‘ανακατεύω’ < *άνεμ-* + *τουρλ-* (< *τουρλού*_{ΕΠΙΡΡ} ‘ανάκατα, λογής λογής’) + *-ίζω*
 (δ) *αλαργεύω* ‘απομακρύνομαι’ < *αλάργα*_{ΕΠΙΡΡ} ‘μακριά’

2.2.2 Ονοματικά επιθήματα

2.2.2.1 Αρσενικά ονοματικά επιθήματα

Το λεξιλόγιο της δπΗ εμφανίζει αρκετά ονοματικά επιθήματα, με τα περισσότερα από αυτά να είναι κοινά με την ΝΕ. Ξεκινώντας από τα αρσενικά ουσιαστικά, παρατηρούμε τη χρήση του επιθήματος *-ιάς*, το οποίο δηλώνει μια ιδιότητα ή ένα χαρακτηριστικό κάποιου σε ονοματικές (ουσιαστικό) (6α) και ρηματικές βάσεις (6β, γ).

- (6) (α) *χαλκιάς* ‘αυτός που κατεργάζεται τον χαλκό’ < *χαλκός*ΟΥΣ
 (β) *βαφιάς* ‘ελαιοχρωματιστής’ < *βάφω*Ρ
 (γ) *σκαφτιάς* ‘αυτός που σκάβει’ < *σκάβω*Ρ

Επιπλέον, εμφανίζεται και το τουρκικής προέλευσης επίθημα *-τζής* (< *-çi*) (βλ. Μανουηλίδου 2001). Το επίθημα αυτό, δημιουργεί ουσιαστικά που δηλώνουν το επάγγελμα ή την ιδιότητα κάποιου (βλ. 7β, γ). Μπορεί, όμως, να εμφανίζεται και σε λέξεις που δηλώνουν το δράστη μιας ενέργειας σχετική με τη βάση (7α). Προστίθεται σε εύρος βάσεων, δάνειες ή μη. Για παράδειγμα:

- (7) (α) *ερημιτζής* ‘ο αργόσχολος’ < *ερήμη*(ν)ΕΠΡΡ
 (β) *καλατζής* ‘ο επικασσιτερωτής (γανωματής) χάλκινων οικιακών σκευών’ < τουρκ. *kalay*ΟΥΣ
 (γ) *κερνατζής* ‘αυτός που κερνάει τον κόσμο’ < *κερνάω*Ρ

Στη δπΗ, το επίθημα *-ίτης* είναι επίσης αρκετά παραγωγικό. Το επίθημα αυτό προστίθεται σε ρηματική, ονοματική αλλά και επιθετική βάση και δηλώνει το πρόσωπο ή πράγμα που προέρχεται από αυτό που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη, όπως μπορούμε να δούμε στο (8):

- (8) (α) *τρουπίτης* ‘αυτός που ψωνίζει με πίστωση’ < *τρούπα* < *τρύπα*ΟΥΣ
 (β) *λεχρίτης* α. ‘υπερβολικά απεριποίητος, βρόμικος και κουρελιάρης’, β. ‘ασήμαντος και τιποτένιος άνθρωπος’ < αρχ. *λέχρ(ιος)*ΕΠΘ ‘λοξός’
 (γ) *κλουβίτης* ‘το χαλασμένο αυγό’ < *κλούβιος*ΕΠΘ

2.2.2.2 Θηλυκά ονοματικά επιθήματα

Η δπΗ χρησιμοποιεί κυρίως τα παραγωγικά επιθήματα *-ίδα*, *-ιά* ή/και *-έα* ή/και *-εά*, *-άδα*, *-(ι)έρα* και *-ίστρα* ή/και *-στρα* προκειμένου να σχηματίσει παράγωγους τύπους θηλυκού γένους που αναφέρονται στο πρόσωπο ή το πράγμα που ενεργεί, στο αποτέλεσμα της ενέργειας, το όργανο, μέσο ή αντικείμενο και τον τόπο. Το επίθημα *-ίδα*, παρατηρούμε ότι προστίθεται σε ρηματική και ουσιαστική βάση για να σχηματίσει θηλυκό ουσιαστικό από ουδέτερη βάση (π.χ. 9α), προσαρμοζόμενη στο γένος της στη βασική πρώτη έννοια της παράγωγης λέξης. Π.χ.:

- (9) (α) *στενοβουρίδα* α. ‘στενή λωρίδα χωραφιού’, β. ‘στενό παντελόνι’ < *στεν(ο)* + *βούρλο*ΟΥΣ (όπου, *βούρλο* ‘πόωδες υδρόφιλο φυτό, με τα φύλλα του οποίου κατασκευάζονται σχοινιά, καλάθια κ.λπ.’)
 (β) *καυκαλίδα* ‘βρώσιμο αγριόχορτο’ < αρχ. *καυκαλίζου*Σ
 (γ) *αφαλαρίδα* και *φαλαρίδα* ‘είδος αγριόχορτου με σκληρά και λεία αιχμηρά αγκάθια’ < αρχ. *φαλαρίζου*Σ
 (δ) *τσιγαρίδα* ‘κομμάτι παστού χοιρινού κρέατος’ < *τσιγαρίζω*Ρ

Από τα παραπάνω επίθημα, ενδιαφέρον παρουσιάζει το παραγωγικό θηλυκό επίθημα *-ια* (για το επίθημα *-ια* βλ. Ευθυμίου 1995, 1996, 1997, Efthymiou 2013), το οποίο εμφανίζεται τόσο με τη μορφή *-ία* και *-ιά*, όσο και με τη λόγια μορφή *-έα* και *-εά* (βλ. Προύντζου & Ξυδόπουλος 2014, Παντελίδης 2010). Το παραγωγικό επίθημα *-ια*, προστίθεται σε επιθετικές και ονοματικές βάσεις, ελληνικές ή δάνειες και δηλώνει κατάσταση ή γνώρισμα σχετικό με την ιδιότητα που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη (βλ. 10α-δ). Επιπλέον, σε κάποιες περιπτώσεις, φαίνεται να ακολουθεί βάσεις των οποίων η σημασία σχετίζεται με γεωργικά προϊόντα, όπως βλέπουμε στο παράδειγμα (10ε):

- (10) (α) *ακληρία* ‘η έλλειψη αρσενικών παιδιών στην οικογένεια’ < *άκληρος*_{ΕΠΙΘ}
 (β) *μπαντανία* ‘μάλλινο υφαντό κλινοσκεπάσμα’ < *μπάντα*_{ΟΥΣ} < *ιταλ. banda*_{ΟΥΣ}
 (γ) *αβανιά* α. ‘δυσκολία’, β. ‘στεναχώρια’, γ. ‘συκοφαντία’ < *αβάνης*_{ΟΥΣ}
 ‘συκοφάντης’ < *αραβ. hawān*_{ΟΥΣ} -ης ‘προδότης’
 (δ) *ποτοκιά* ‘πολύ γόνιμος αγρός’ < *σλαβική potok*_{ΟΥΣ} ‘ρέμα, ρυάκι’
 (ε) *κοκκινεά* ‘κόκκινος βλαστός’ < *κόκκινος*_{ΕΠΙΘ}

Επίσης, το επίθημα *-(ι)ερα* (βλ. σχετικά, ΛΚΝ 1998), εντοπίζεται σε αρκετές λέξεις της δπΗ. Χρησιμοποιείται με πολλές και διαφορετικές σημασίες. Μπορεί να συνδυαστεί με ονοματικές βάσεις, ελληνικές ή δάνειες, αποδίδοντας ένα χαρακτηριστικό σε ένα πράγμα ή περιγράφοντας κάτι:

- (11) (α) *κλειδέρα* α. ‘ξύλο γυριστό στο μπροστινό μέρος για να παίρνουμε τα πράγματα ή φρούτα που είναι ψηλά’ β. (μτφ.) η φράση ‘*Μάθε καμιά κλειδέρα γράμματα*’ (μάθε λίγα γράμματα) < *κλειδί*_{ΟΥΣ}
 (β) *κατσουλιέρα* ‘το πτηνό κορυδαλλός’ < *αλβαν. kacsule*_{ΟΥΣ} ‘ο κορυδαλλός’

Για τον σχηματισμό θηλυκών ουσιαστικών από ουσιαστικά ίδιου ή διαφορετικού γένους αλλά και από ρήματα, η δπΗ χρησιμοποιεί αρκετά συχνά το επίθημα *-άδα*. Το επίθημα αυτό προστίθεται με σκοπό να καλυφθούν ανάγκες επέκτασης ή διαφορετικής σημασίας στη λέξη βάση στην οποία προστίθεται (βλ. 12).

- (12) (α) *κατσικάδα* ‘χρονιάρα κασίκα που κρατήθηκε για αναπαραγωγή’ < *κασίκι*_{ΑΡΣ}
 (β) *αρνάδα* ‘χρονιάρα προβατίνα που κρατήθηκε για αναπαραγωγή’ < *αρνί*_{ΟΥΔ}
 (γ) *φουρκάδα* ‘ξύλινο δίχαλο για υποστήριγμα δέντρων και φυτών’ < *φούρκα*_{ΟΥΣ}
 ‘ξύλινος κυρίως πάσσαλος που καταλήγει σε διχάλα’
 (δ) *ματσάδα* ‘κομμάτι χώματος’ < *ιταλ. mazzo*_{ΟΥΣ}

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το παραγωγικό επίθημα *-ιστρα* (βλ. Προύντζου & Ξυδόπουλος 2014). Προστίθεται σε ονοματικές και ρηματικές βάσεις, ελληνικές και δάνειες, και, συνήθως, εκφράζει το μέσο ή αντικείμενο που παράγεται από τη βάση αυτή:

- (13) (α) *βρωμίστρα* ‘άχυρο από βρώμη’ < *βρώμη*_{ΟΥΣ}
 (β) *κριθαρίστα* ‘άχυρο από κριθάρι’ < *κριθάρι*_{ΟΥΣ}
 (γ) *ποτίστρα* ‘δοχείο απ’ όπου πίνουν νερό τα πρόβατα’ < *ποτίζω*_Ρ
 (δ) *μελίστρα* ‘μέρος όπου συλλέγεται το μέλι’ < *μέλι*_{ΟΥΣ}

Τέλος, για να δηλωθεί μία δυσάρεστη κατάσταση (οσμή, γεύση κλπ.) αλλά και το σκεύος (βλ. 14γ), η δπΗ χρησιμοποιεί αρκετά συχνά το επίθημα *-ιλα* (βλ. σχετικά,

Μπόγρη 2015). Μπορεί να προστεθεί σε ονοματικές (ελληνικές ή δάνειες) και ρηματικές βάσεις. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις στο (14):

- (14) (α) *ανακαψίλα* ‘καούρα’ < *καίωρ*
(β) *αντρίλα* ‘η μυρωδιά αντρικού σώματος’ < *άντρας*_{ΟΥΣ}
(γ) *τσαντίλα* ‘η σακούλα όπου στραγγίζεται το τυρί’ < *σλαβ. čedil(o) -a*
‘δερμάτινη θήκη’
(δ) *γανίλα* ‘λερωμένο σκεύος’ < *γανώνωρ*
(ε) *γουρνοσκαντζίλα* ή *γουρνοσκατσιλά* ‘έντονη βρωμιά, συνήθως αυτή που αναδύεται από τον χώρο όπου κυλιέται το γουρούνι’ < *σκατά*_{ΟΥΣ}

2.2.2.3 Ουδέτερα ονοματικά επιθήματα

Για τον σχηματισμό ουδέτερων παραγωγικών τύπων από ονοματικές (ουσιαστικό και επίθετο) αλλά και ρηματικές βάσεις, το λεξιλόγιο της δπΗ χρησιμοποιεί τα επιθήματα *-αδι*, *-ιο*, *-ισμα*, *-ελι*, *-(αδ)ερο* και *-τηρι*. Αρχικά, το επίθημα *-αδι* προστίθεται σε ονοματικές (επίθετο και ουσιαστικό) και ρηματικές βάσεις και δηλώνει το αποτέλεσμα της ενέργειας που εκφράζει η βάση, με ενδιαφέρουσα ωστόσο την περίπτωση (15γ), στην οποία το επίθημα προσδίδει αντίθετη σημασία από αυτό που δηλώνει η βάση. Χρησιμοποιείται αρκετά συχνά στο λεξιλόγιο της δπΗ με χαρακτηριστικά τα παραδείγματα στο (15):

- (15) (α) *φυτράδι* ‘οτιδήποτε μικρό φυτό ή φύλλωμα φυτρώνει δίπλα στη ρίζα ενός δέντρου’ < *φυτρώνωρ*
(β) *απλάδι* ‘υφαντό για στρώσιμο του σπιτιού’ < *απλώνωρ*
(γ) *γλυκάδι* ‘το ξύδι’ < *γλυκό*_{ΣΕΠΘ}
(δ) *κορμάδι* ‘κοπρίτης’ < *κορμίο*_{ΥΣ}

Επίσης, πολύ συχνή είναι και η χρήση του επιθήματος *-ισμα*, το οποίο προστίθεται σε ρηματικές βάσεις, ελληνικές και δάνειες, ενώ η παράγωγη λέξη εκφράζει την ίδια σημασία με τη βάση. Π.χ.:

- (16) (α) *ζούλισμα* ‘δυνατή πίεση’ < *ζουλίζωρ*
(β) *ζούπισμα* ‘πίεση’ < *ζουπίζωρ*
(γ) *λίχνισμα* ‘ξεχώρισμα των άχυρων από τον καρπό των δημητριακών’ < *λιχνίζωρ*
(δ) *τρατάρισμα* ‘κέρασμα’ < *τρατάρωρ* < *βεν. tratar* ‘κερνώ’

Το επίθημα *-ελι* προστίθεται σε ελληνικές ή δάνειες βάσεις για να δημιουργήσει παράγωγα ουδετέρου γένους που εκφράζουν επίταση της σημασίας της βάσης. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα στο (17):

- (17) (α) *βουτσέλι* α. ‘μικρό βαρέλι’, β. ‘το χοντροκομμένο παιδί’ < *μεσ. ελλ. βουτσί*_{ΟΥΣ} ‘βαρέλι’
(β) *μπασταρδέλι* ‘ο μικρός μπάσταρδος, το νόθο παιδί’ < *μπάσταρδος*_{ΣΕΠΘ}
(γ) *βαρβατσέλι* ‘το πρόβατο που δεν έχει ευνουχιστεί’ < *βαρβάτος*_{ΣΕΠΘ}

Το επίθημα *-(αδ)ερο* προστίθεται κυρίως σε ονοματικές βάσεις ενώ χαρακτηρίζει το πρόσωπο με βάση την αρχική σημασία της βάσης (18α, β), ή το μέσο/αντικείμενο που εκφράζεται από τη βάση (18γ).

- (18) (α) *κατσικαδερό* ‘αδύνατος και ευκίνητος άνθρωπος, ο κουτοπόνηρος’ < *κατσίκι*ΟΥΣ
 (β) *βλαχαδερό* ‘ο αστοιχείωτος’ < *βλάχος*ΟΥΣ
 (γ) *καματερό* ‘το δυνατό για όργωμα άλογο’ < *κάματος*ΟΥΣ

Τέλος, το επίθημα *-τηρι* προστίθεται σε ρηματικές βάσεις και δηλώνει το μέσο (19):

- (19) (α) *θυματήρι* ‘θυμιατό’ < *θυματίζω*Ρ
 (β) *καβουρντιστήρι* ‘χειροκίνητη συσκευή καβουρντίσματος καφέ ή ρεβιθιών’ < *καβουρντίζω*Ρ
 (γ) *λιχνιστήρι* ‘δικράνι, ξύλινο εργαλείο σαν πιρούνι που βοηθά το λίχνισμα του άχυρου στο αλώνι’ < *λιχνίζω*Ρ
 (δ) *προγκηχτήρι* ‘το σκιάχτρο’ < *προγκίζω*Ρ

2.2.3 Επιθήματα επιθέτων

Με βάση τα δεδομένα, τα επιθετικά παραγωγικά επιθήματα που απαντώνται με μεγαλύτερη συστηματικότητα στη δπΗ είναι τα *-τος* και *-ικος* ενώ με ιδιαίτερη παραγωγικότητα εμφανίζεται το επίθημα *-ιάρης*. Τα επιθήματα *-τος* και *-ικος* επιλέγουν ονοματικές και ρηματικές βάσεις για να συνδυαστούν και προσδίδουν σημασίες που αποδίδουν μια ιδιότητα στο σημείο αναφοράς ή έναν χαρακτηρισμό, όπως φαίνεται στο παράδειγμα (20). Το επίθημα *-ιάρης*³ συνδυάζεται με ονοματικές (21β) και ρηματικές (21γ) βάσεις αλλά και βάσεις αγνώστου ετύμου⁴ (κατά πάσα πιθανότητα ξενικής προέλευσης) ενώ δηλώνει εκείνον που χαρακτηρίζεται από μια ιδιότητα, εμφάνιση ή συμπεριφορά σχετική με αυτό που εκφράζει η βάση (βλ. 21).

- (20) (α) *αρβαλωτός* ‘ο θορυβώδης, ο παιγνιώδης’ < *αρβάλι*ΟΥΣ ‘χερούλι’
 (β) *αγάνωτος* ‘ο μη επικασσιτερωμένος’ < *γανώνω*Ρ ‘επαλείφω με κασσίτερο χάλκινα σκευή’
 (γ) *κορακοζώητος* ‘αυτός που ζει πολλά χρόνια’ < *κοράκι* + *ζωή*ΟΥΣ
 (δ) *παστρικός* ‘καθαρός’ < *πάστρα*ΟΥΣ
 (ε) *θανατικός* ‘θανατηφόρος’ < *θάνατος*ΟΥΣ
- (21) (α) *σιφλογιάρης* ‘βλογοκομμένος’ < αγνώστου ετύμου
 (β) *ταμαχιάρης* ‘ο δουλευταράς’ < τουρκ. *tamah*ΟΥΣ ‘απληστία’
 (γ) *καυχησιάρης* και *καυχησάρης* ‘αυτός που καυχιέται’ < *καυχιέμαι*Ρ
 (δ) *λεθρινιάρης* ‘ασθενικός, κιτρινάρης’ < αγνώστου ετύμου
 (ε) *μπακανιάρης* ‘αχόρταγος’ < αλβ. *baka* ‘κοιλιά’ΟΥΣ

2.2.4 Σμικρυντικά επιθήματα

Τύποι αρσενικού γραμματικού γένους με σμικρυντική σημασία σχηματίζονται με το επίθημα *-ούλης*, το οποίο αποδίδει τον αρσενικό τύπο του θηλυκού *-ούλα* (π.χ. *καλούλης*). Από την άλλη, τύποι θηλυκού γραμματικού γένους με σμικρυντική σημασία σχηματίζονται με την προσθήκη των επιθημάτων *-ουλα*, *-αρα* και *-ιτσα*. Το

³ Για το επίθημα *-(ι)αρης* βλ. Αναστασιάδη - Συμεωνίδη (1999).

⁴ Με βάση τα λεξικά που παραθέτω στη βιβλιογραφία.

επίθημα *-ουλα* είναι το θηλυκό γένος του επιθήματος *-ουλης -ουλα -ουλη*. Συνδυάζεται με ονοματική και ρηματική βάση προκειμένου να προσδώσει σμικρυντική σημασία στη βάση που προστίθεται (βλ. 22). Το επίθημα *-ιτσα* είναι πιθανότατα σλαβικής προέλευσης (ΕΛΚΝ 1951/1983/2001), εμφανίζεται εξίσου συστηματικά στο λεξιλόγιο της δπΗ και συνδυάζεται με ονοματικές βάσεις για να αποδώσει υποκοριστική σημασία στη λέξη βάση (βλ. 23). Η σημασία των παράγωγων λέξεων και στις δύο περιπτώσεις καλύπτει μεγάλο εύρος καθώς κυμαίνεται από την έκφραση οικειότητας ως την απίσχναση των αρνητικών/μειωτικών χαρακτηριστικών της βάσης. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν:

- (22) (α) *φευγούλα* ‘φυγή’ < *φεύγω*_P
 (β) *κατσούλα* ‘το μικρό γατάκι’ < *κατσί*_{OYΣ}
 (γ) *θειακούλα* ‘η αγαπημένη θεία’ < *θεία*_{OYΣ}

- (23) (α) *λουμπίτσα* ‘χλωρό φύλλο βελανιδιάς’ < αλβ. *luba* ‘λάκκος’_{OYΣ}
 (β) *σαμαρίτσα* ‘ξύλινη κατασκευή σαν ανάποδο σαμάρι που χρησίμευε για κούνια μωρών’ < *σαμάρι*_{OYΣ}
 (γ) *ορθομηλίτσα* ‘παιχνίδι’ < *μήλο*_{OYΣ}

Όσον αφορά τους τύπους ουδέτερου γένους με σμικρυντική σημασία, εκτός από το επίθημα *-άκι* ιδιαίτερα παραγωγικά στο λεξιλόγιο της δπΗ είναι τα σμικρυντικά επιθήματα *-ουρι, -ιδι, -ουδι, -ουλι* και *-ι*. Το επίθημα *-άκι* προστίθεται σε ονοματική και ρηματική βάση, ελληνική ή δάνεια, και δηλώνει είτε υποκειμενική είτε αντικειμενική αξιολόγηση του ομιλητή για το αντικείμενο αναφοράς της βάσης, προσθέτοντας μία άλλη διάσταση στο επικοινωνιακό πλαίσιο ως τρόποι δήλωσης οικειότητας, τρυφερότητας, συμπάθειας, θετικής ή και αρνητικής διάθεσης (βλ. 24α-γ), είτε μικρό μέγεθος ή ένταση σε σχέση με αυτό της πρωτότυπης λέξης (βλ. 24δ).

- (24) (α) *κονάκι* ‘ο προσωπικός χώρος μέσα σε ένα σπίτι’ < τουρκ. *konak*_{OYΣ} ‘αρχοντικό’
 (β) *μανουσάκι* ‘είδος φυτού’ < αρμ. *manuşag*_{OYΣ} ‘βιολέτα’
 (γ) *γιατάκι* ‘το μέρος όπου κοιμάται κάποιος’ < τουρκ. *yatak*_{OYΣ}
 (δ) *πιασματάκι* ‘τσιμπιδάκι για τα μαλλιά’ < *πιάνω*_P

Το επίθημα *-ουρι* είναι ένα υποκοριστικό επίθημα ιδιαίτερα παραγωγικό στο λεξιλόγιο της δπΗ και συνδυάζεται με ονοματικές βάσεις (25α, β, ε), ρηματικές (25γ) αλλά και επιρρηματικές (25δ). Χρησιμοποιείται μεταφορικά για να αποδοθεί η σμικρυντική σημασία της βάσης στην οποία προστίθεται, όπως φαίνεται από το (25):

- (25) (α) *πετσούρι* ‘μικρό χωράφι’ < ιταλ. *pezza*_{OYΣ} ‘κομμάτι πανί για τύλιγμα’
 (β) *σπιθούρι* ‘σπυράκι’ < *σπίθα*_{OYΣ}
 (γ) *αβασταντούρι* ‘βότανο για το ξεμάτιασμα’ < *βασκάνω*_P
 (δ) *χαμούρι* ‘ο πολτός των ελαίων’ < *χάμω*_{ΕΠΙΡΡ}
 (ε) *ζυγούρι* ‘αρνί δύο ετών’ < *ζυγός*_{OYΣ}

Το επίθημα *-ιδι* (βλ. σχετικά, Κίγκα 2002) προσδίδει επιτατική ή περιληπτική σημασία στη βάση που προστίθεται (26γ και στ) αλλά και σμικρυντική (26α, β, δ και ε). Η βάση με την οποία μπορεί να συνδυαστεί στο λεξιλόγιο της δπΗ, μπορεί να είναι ρηματική (βλ. 26α-γ) και ονοματική (βλ. 26δ-στ):

- (26) (α) *σαρίδι* α. ‘μικρό σκουπίδι’, β. ‘ο τιποτένιος’ < *σαρώνωρ*
 (β) *ζακρίδι* ‘υπόλειμμα χωραφιού’ < *ζακρίζωρ*
 (γ) *ανασμίδι* ‘μικρό γουρουνόπουλο’ < αρχ. *ἀνά – σιμόωρ*
 (δ) *ανεμίδι* ‘συσκευή που με την περιστροφή του τροχού της επιτρέπει το
 ξετύλιγμα του νήματος από την ανέμη και μετά το ξανατύλιγμα στα
 μασούρια’ < *ανέμηοϋς*
 (ε) *κουκίδι* ‘μικρός καρπός’ < *κόκκοςοϋς*
 (στ) *σκαφίδι* ‘ξύλινο σκεύος για ζύμωμα’ < *σκάφιοϋς*

Το επίθημα *-ουδι* προστίθεται σε ονοματικές και ρηματικές βάσεις για να σχηματίσει τύπους ουδέτερου γένους προσδίδοντας υποκοριστική σημασία στη βάση με την οποία συνδυάζεται, όπως φαίνεται από το παράδειγμα (27):

- (27) (α) *διαλεγούδι* ‘το καλύτερο διαλεκτό κομμάτι’ < *διαλέγωρ*
 (β) *πελεκούδι* ‘απομεινάρια ξύλου από το πελέκημα με τσεκούρι’ < *πέλεκαςοϋς*
 (γ) *ζεπεταρούδι* ‘το μικρό πουλί που άφησε τη φωλιά του για το πρώτο
 πέταγμα’ < *ζεπετάωρ*

Επίσης, πολύ παραγωγικοί είναι σμικρυντικοί τύποι ουδέτερου γένους με το επίθημα *-ουλι*, το ουδέτερο γένος δηλαδή του επιθήματος *-ουλης -ουλα -ουλι* (βλ. σχετικά, Ράλλη 2005: 150). Προστίθεται σε ονοματικές και επιθετικές βάσεις, όπως βλέπουμε στο (28):

- (28) (α) *καδούλι* ‘μικρός τσιμεντένιος κάδος για τα αμπέλια’ < *κάδοςοϋς*
 (β) *αγανούλι* ‘μικρό σκληρό μέρος βλαστού’ < αρχ. *αγανόςεπιω*

Τέλος, αρκετά συχνά εμφανίζεται και το σμικρυντικό επίθημα *-ι* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Χειλά-Μαρκοπούλου 2003: 17, Daltas 1985: 69-71). Εδώ, φαίνεται μάλιστα πως έχουμε δύο διαφορετικές εκδοχές του επιθήματος *-ι*, ένα τονισμένο *-ί* (βλ. 29) και ένα άτονο *-ι* (βλ. 30). Το τονισμένο επίθημα φαίνεται να είναι πολύ παραγωγικό, ενώ το άτονο λιγότερο. Το τονισμένο *-ί* προστίθεται σε ονοματικές και ρηματικές βάσεις ενώ το άτονο *-ι*, σε ονοματικές. Επιπλέον, σε λέξεις του (29), η σημασία είναι η απόδοση μιας ιδιότητας στο στοιχείο αναφοράς.

- (29) (α) *μαντρί* ‘πρόχειρος χώρος για τη στέγαση των προβάτων’ < *μάντραοϋς*
 (β) *ζυστρί* ‘εργαλείο για το καθάρισμα ζώων’ < αρχ. *ζύστρονοϋς*
 (γ) *γρανί* ‘ο μικρός λάκκος ανάμεσα στα χωράφια’ < *γράναοϋς*
 (δ) *σουγλί* ‘μυτερό εργαλείο τσαγκάρη για το πέρασμα της κλωστής από το
 δέρμα’ < *σούβλαοϋς*
 (ε) *τσουπί* ‘μικρό κοριτσάκι’ < *τσούπαοϋς*
- (30) (α) *σφαλάγκι* ‘αράχνη’ < *σφάλαγκαοϋς*
 (β) *τσιμπίδι* ‘μικροεργαλείο σιδερά’ < *τσιμπίδαοϋς*
 (γ) *τσαντίλι* ‘μικρή σακούλα’ < *τσαντίλαοϋς*
 (δ) *αρίδι* ‘χειροκίνητο μικρό τρυπάνι’ < *αρίδαοϋς*

2.2.5 Μεγεθυντικά επιθήματα

Για τύπους θηλυκού γένους με μεγεθυντική σημασία, το επίθημα *-αρα* παρατηρείται αρκετά συχνά στο λεξιλόγιο της δπΗ και φαίνεται να ακολουθεί ίδιους σχηματισμούς με αυτούς της ΝΕ καθώς συνδυάζεται με ονοματικές, επιθετικές και ρηματικές βάσεις ενώ οι λέξεις στις οποίες προστίθεται, δηλώνουν την ύπαρξη σε μεγάλο βαθμό των στοιχείων ή της ιδιότητας που συνεπάγεται η πρωτότυπη λέξη (31).

- (31) (α) *κατσηφάρα* ή *κατσιφάρα* ‘έντονη ομίχλη’ < *κατσηφιά*_{ΟΥΣ} ‘ομίχλη’
(β) *κασικάδα* ‘χρονιάρια κασίκα που κρατήθηκε για αναπαραγωγή’ < *κασίκι*_{ΟΥΣ}

Με επιτακτική σημασία χρησιμοποιείται στο λεξιλόγιο της δπΗ το ιταλικής προέλευσης επίθημα *-αρια*. Το επίθημα αυτό προστίθεται σε ονοματικές και επιθετικές βάσεις και χρησιμοποιείται για να επιτείνει την σημασία της βάσης, όπως συμβαίνει στα παραδείγματα (32):

- (32) (α) *παλουκαριά* ‘μεγάλος φράχτης με παλούκια που κρατάει τα αντικείμενα να μην πέσουν στην κάδη του μύλου’ < *παλούκι*_{ΟΥΣ}
(β) *λαιμαριά* ‘δερμάτινο ή πάνινο περιλαίμιο ζώου’ < *λαιμός*_{ΟΥΣ}
(γ) *δανεικαριά* ‘δανεική εργασία με πολλές απαιτήσεις από τη μεριά του καλλιεργητή’ < *δανεικό*_{ΣΕΠΙΘ}

Από την άλλη, το επίθημα *-ου*, δε φαίνεται να προσδίδει απλά χαρακτηριστικά στη βάση στην οποία προστίθεται για να αποδώσει το θηλυκό γένος προσώπου που χαρακτηρίζεται από ανάλογη προς το αρσενικό ιδιότητα (σύμφωνα με το ΛΚΝ 1998), όπως συμβαίνει στις περισσότερες περιπτώσεις χρήσης του στο γενικό λεξιλόγιο, αλλά επιπλέον δηλώνει και επίταση της σημασίας της, όπως μπορούμε να δούμε στα εξής παραδείγματα:

- (33) (α) *κουρελού* ‘υφαντό από μακριά στενόμακρα κουρέλια’ < *κουρέλι*_{ΟΥΣ}
(β) *κλωγιού* ‘κλώσα’ < *κλώσσα*_{ΟΥΣ}
(γ) *κρεμανταλού* ‘χαρακτηρισμός γυναίκας πολύ ψηλής και άχαρης’ < *κρεμώ* + *μανταλάκι*_{ΟΥΣ}

Τέλος, το επίθημα *-ίλα*, που είδαμε πιο πάνω, προσδίδει και μεγεθυντική σημασία στη βάση στην οποία προστίθεται, είτε δηλώνοντας κάτι το δυσάρεστο, είτε απλά επιτείνοντας τη σημασία της λέξης βάσης, όπως βλέπουμε στο (34) και όπως είδαμε και στο (14):

- (34) (α) *δρατίλα* ‘η έντονη δυσσομία από την παραγωγή ιδρώτα’ < *ιδρώτα*_{ΣΟΥΣ}
(β) *γουρνίλα* ‘έντονη αναδυόμενη βρωμιά από το χώρο των γουρουνιών’ < *γουρούνι*_{ΟΥΣ}

2.2.6 Επίθημα επιρρημάτων

Σε γενικές γραμμές, τα επιρρήματα της δπΗ ακολουθούν τους σχηματισμούς των επιρρημάτων της ΝΕ. Έτσι, το επίθημα που χρησιμοποιείται για να σχηματίσει επιρρήματα είναι το *-α* (βλ. 35):

- (35) (α) *αβέρτα* ‘αφειδώς’ < *αβέρτος*_{ΟΥΣ} ‘ο χωρίς περιορισμό’

- (β) *κάλλια* ‘καλύτερα’ < αρχ. *κάλλιον*_{ΕΠΠ} ‘καλώς’
- (γ) *κατάραχα* ‘στην άκρη, ακριανά’ < *κατα* + *ράχη*_{ΟΥΣ}
- (δ) *κατάχαμα* ‘κάτω’ < *κατα* + *χάμο*_{ΕΠΠ}

Ωστόσο, αξιοσημείωτη είναι και η χρήση του επιθήματος *-ούλια* το οποίο προστίθεται στη βάση για να δηλώσει επιρρηματικό υποκορισμό (βλ. επίσης και Βραχιονίδου 2017). Το επίθημα αυτό καταγράφηκε βέβαια σε 4 μόνο περιπτώσεις συνομιλιών καθώς και σε υλικό από την αποδελτίωση του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας. Παρόλα αυτά, η περίπτωση του (36α) χρησιμοποιείται πολύ συχνά και με το συγκεκριμένο μάλιστα θέμα (δεν εντοπίζονται, δηλαδή, σχηματισμοί με άλλη βάση που να χρησιμοποιούνται εξίσου δυναμικά) ενώ ο παράγωγος τύπος εκφράζει την αξιολογική συμπεριφορά του ομιλητή ως προς το αντικείμενο αναφοράς προσδίδοντας πραγματολογικές λειτουργίες στο παράγωγο. Στις περιπτώσεις (36β-δ) ο παράγωγος τύπος δηλώνει μόνο τον τρόπο.

- (36) (α) *καλούλια* ‘έτσι κι έτσι’ < *καλά*
- (β) *εδωπανούλια* ‘εδώ πάνω’ < *εδώ* + *πάνω*
- (γ) *εκειδούλια* ‘εκεί πέρα’ < *εκεί* + *πέρα*
- (δ) *στερνούλια* ‘τελευταία’ < *στερνά*

2.3 Παραγωγή χωρίς προσφουματοποίηση

2.3.1 Παράγωγα με μετάπλαση

Στο λεξιλόγιο της δπΗ συναντάμε δύο περιπτώσεις μετάπλασης. Την περίπτωση [Ουσιαστικό < Ουσιαστικό], όπως βλέπουμε στο παράδειγμα (37):

[Ουσιαστικό από Ουσιαστικό]

- (37) (α) *ο γρίβας* ‘άλογο με σταχτί χρώμα’ < *η γρίβα* ‘προβατίνα με λευκό πρόσωπο και σταχτί κορμό’
- (β) *ο μπάκας* ‘ο ευτραφής’ < *η μπάκα* ‘κοιλιά’
- (γ) *η βαρέλα* ‘ξύλινο βαρέλι για νερό’ < *το βαρέλι* ‘μικρό ξύλινο βαρέλι’

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω παραδείγματα, τα ουσιαστικά παράγονται στο λεξιλόγιο της δπΗ από άλλα ουσιαστικά με τη χρήση μηδενικού παραγωγικού επιθήματος (∅) και του κλιτικού επιθήματος *-ς*. Παράλληλα, έχουμε αλλαγή του γένους (από θηλυκό σε αρσενικό, από ουδέτερο σε αρσενικό ή/και θηλυκό), αλλαγή στην κλίση και στη σημασία.

Επίσης, στο λεξιλόγιο της δπΗ εμφανίζονται πολλά παράγωγα με μετάπλαση από [Επίθετο < Ουσιαστικό], όπως βλέπουμε στο (38):

[Ουσιαστικό από Επίθετο]

- (38) (α) *το αερικό* ‘το φάντασμα’ < *αερικός*
- (β) *η ανεβατή* ‘μπομπότα’ < *ανεβατός*
- (γ) *το θανατικό* ‘θανατηφόρα επιδημία’ < *θανατικός*
- (δ) *το συγγενικό* ‘νευρική κρίση’ < *συγγενικός*

Και σε αυτή την περίπτωση, παράγονται νέα ουσιαστικά με τη δημιουργία αρσενικού, θηλυκού και ουδέτερου γένους με κλίση και αλλαγή στη σημασία της παράγωγης λέξης.

2.3.2 Παράγωγα με αλλαγή τονισμού

Τέλος, στην περίπτωση της δπΗ συναντάμε και περιπτώσεις παραγώγων με αλλαγή τονισμού. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν με αλλαγή τονισμού και μηδενικό μόρφημα:

[Ουσιαστικό από Ουσιαστικό]

- (39) (α) *κάματος* (μεγεθ.) ‘κούραση’ < *καμάτιος* ‘όργανο’
(β) *λεπρής* (μεγεθ.) ‘βρωμιάρης’ < *λέπρασ*
(γ) *σούγλος* (μεγεθ.) ‘σούβλα’ < *σουγλίος* ‘μυτερό εργαλείο τσαγκάρη’

3 Επίλογος

Στο άρθρο αυτό, παρουσίασα την διαδικασία της παραγωγής στο λεξιλόγιο της δπΗ. Όπως φάνηκε, το λεξιλόγιο αυτό και με βάση το υλικό που εξετάστηκε, ακολουθεί ανάλογες παραγωγικές διαδικασίες με εκείνες της ΝΕ. Ωστόσο, η καταγραφή φαινομένων, όπως η ιδιαιτερότητα που εντοπίζεται στη χρήση του επιθήματος *-ου* στην παραγωγική διαδικασία λέξεων στη δπΗ, καθιστά ιδιαίτερα σημαντική την ενδελεχή ανάλυση όλων των διαλεκτικών ποικιλιών καθώς, μέσα από αυτές, μπορούμε τελικά να ερμηνεύσουμε φαινόμενα της ΝΕ.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα & Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου. 2003. “Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις στο γένος της Ελληνικής: Μια θεωρητική προσέγγιση”. Στο Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (εκδ.) *Το Γένος*, 13- 56. Αθήνα: Πατάκης.
- Ανδριώτης, Νικόλαος. 1951/1983/2001. *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. [ΕΛΚΝ]
- Βραχιονίδου, Μαρία. 2017. “Υποκοριστικά επιρρήματα σε νεοελληνικές διαλέκτους και ιδιώματα”, Μαρία Βραχιονίδου ΚΕΝΔΙ-Ακαδημία Αθηνών. Thanasis Georgakopoulos, Theodossia-Soula Pavlidou, Miltos Pechlivanos, Artemis Alexiadou, Jannis Androutsopoulos, Alexis Kalokairinos, Stavros Skopeteas, Katerina Stathi (Eds.) *Proceedings of the 12th International Conference on Greek Linguistics* Πρακτικά του 12ου συνεδρίου ελληνικής γλωσσολογίας vol. 2. 16-19 September 2015.
- Daltas, Periklis. 1985. “Some Patterns of Variability in the Use of Diminutive and Augmentative Suffixes in Spoken Modern Greek Koine (MGK).” *Glossologia* 4:63-88.
- Ευθυμίου, Αγγελική. 1995. “Κατασκευασμένες λέξεις σε *-ιά*: μια πρώτη προσέγγιση.” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 15, 485-494.

- Ευθυμίου, Αγγελική. 1996. “Η περίπτωση των ρηματικών βάσεων των κατασκευασμένων ουσιαστικών σε -ιά.” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 16, 126-135.
- Ευθυμίου, Αγγελική. 1997. “Καφές-καφεδιά, πουλόβερ-πουλοβεριά. Υπάρχει διαφορά στη σημασία;” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 17, 145-156.
- Efthymiou, Angeliki. 2013. “On the interaction between semantics and phonetic iconicity in evaluative morphology.” *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 10 (1), 152- 166.
- Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. 1998. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. [ΛΚΝ]
- Κίγκα, Ελένη. 2002. “Η Νεοελληνική κατάληξη -ίδι ως παραγωγική ουσιαστικών δηλωτικών ενέργειας – αποτελέσματος – επίτασης και η σημασία της στα ουσιαστικά του τ. βρισίδι.” Στο C. Clairis (επιμ.) *Recherches en Linguistique Grecque I*, 305-308. Paris: L’Harmattan.
- Μανουηλίδου, Χριστίνα. 2001. “Το επίθημα {-dzís}: μια πρώτη ψυχολinguιστική προσέγγιση.” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 21:414-25.
- Μπόγρη, Αλεξάνδρα. 2015. “Το επίθημα -ίλα στην κοινή νέα ελληνική.” *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 35:658-668.
- Παντελίδης, Νίκος. 2010. “Μαρτυρίες για τη διαχρονία των νεοελληνικών διαλέκτων: η περίπτωση της Πελοποννήσου.” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 30:464- 476.
- Προύντζου, Αθηνά & Γιώργος Ξυδόπουλος. 2014. “Μια πρώτη περιγραφή του διαλεκτικού λεξιλογίου περιοχών της ορεινής και πεδινής Ηλείας”. Στο G. Kotzoglou et al. (επιμ.), Πρακτικά του *11th International Conference on Greek Linguistics*, 1424-1435. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Ράλλη, Αγγελική. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.

Η ελληνική ως ξένη γλώσσα: οι απόψεις των φοιτητών για τη διδασκαλία της γραμματικής και τη διόρθωση των λαθών

Ανκα Ρατζένοβιτς, Ντίνα Ντμίτροβιτς & Ίβανα Μιλόγιεβιτς

Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου

anka_radjenovic@yahoo.com, dina_dotlic@hotmail.com, ivmilojevic@yahoo.gr

Abstract

The aim of this study is to present relevant scientific studies and students' beliefs related to error correction and grammar instruction. For the purpose of the study students of the Department of Modern Greek Studies, Faculty of Philology, University of Belgrade responded to a questionnaire about the controversial role of grammar teaching and error correction. As a result of the analysis, it can be said that they believe that error correction can be beneficial for the process of grammar learning and that grammar has a significant role in language pedagogy.

Keywords: Greek as foreign language, grammar instruction, students' beliefs, error correction

1 Οι πεποιθήσεις στην εκμάθηση ξένων γλωσσών

Οι πεποιθήσεις των φοιτητών αποτελούν πλέον σημαντικό θέμα της έρευνας στον τομέα της εκπαίδευσης (Incecay και Dollar 2011) και τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον από τους ερευνητές του τομέα της κατάκτησης ξένων γλωσσών για τα μεμονωμένα χαρακτηριστικά των φοιτητών που μπορούν να επηρεάσουν την επιτυχία τους στην εκμάθηση ξένων γλωσσών.

Όλοι οι μαθητές, ιδίως οι ενήλικοι, έχουν ισχυρές πεποιθήσεις, συνήθως βασισμένες σε προηγούμενες εμπειρίες μάθησης, καθώς και απόψεις για την εκμάθηση και τη διδασκαλία μιας ξένης γλώσσας. Η έρευνα έδειξε ότι οι πεποιθήσεις των μαθητών μπορεί να είναι παράγοντες που επηρεάζουν την εμπειρία τους μέσα στην τάξη. Έτσι, η μελέτη των πεποιθήσεων των εκπαιδευομένων μπορεί να βοηθήσει τους διδάσκοντες να διευρύνουν το ρεπερτόριό τους στις στρατηγικές διδασκαλίας και να αναπτύξουν μεγαλύτερη ευελιξία στις εφαρμογές τους (Lightbown και Spada 2013: 90, Vibulphol 2004:1).

Όπως αναφέρει η Vibulphol (2004: 9) ο όρος *πεποίθηση (άποψη)* διαφέρει από τον όρο *γνώση*, διότι «η πεποίθηση βασίζεται στην αξιολόγηση και την κρίση, ενώ η γνώση βασίζεται σε αντικειμενικό γεγονός» (Pajares 1992: 313). Η Borg (2001:186-187) ορίζει την πεποίθηση ως:

«...μια πρόταση που μπορεί να συντηρηθεί συνειδητά ή ασυνείδητα, είναι αξιολογική στο ότι είναι αποδεκτή ως αληθινή από το άτομο και, ως εκ τούτου, διατηρείται με συναισθηματική δέσμευση. Επιπλέον, χρησιμεύει ως οδηγός σκέψης και συμπεριφοράς. Οι πεποιθήσεις διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο σε πολλές πτυχές της διδασκαλίας, καθώς και στη ζωή. Βοηθούν τα άτομα να αποκτήσουν νόημα στον κόσμο, επηρεάζοντας τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται νέες πληροφορίες και, εάν αυτές γίνονται δεκτές ή απορρίπτονται. Οι πεποιθήσεις χρωματίζουν αναμνήσεις με την αξιολόγηση και την κρίση τους και χρησιμεύουν για να πλαισιώσουν την κατανόηση των γεγονότων».

Ο Puchta (1999: 68-69), παραδείγματος χάριν, υποστήριξε ότι οι πεποιθήσεις είναι «κατευθυντήριες αρχές» των συμπεριφορών των ανθρώπων. Πίστευε ότι οι πεποιθήσεις «είναι γενικεύσεις για την αιτία και την επίδραση, και [ότι] επηρεάζουν την εσωτερική εκπροσώπηση του κόσμου γύρω μας. Μας βοηθούν να κατανοήσουμε αυτόν τον κόσμο και καθορίζουν το πώς σκεφτόμαστε και πώς ενεργούμε».

2 Η διδασκαλία της γραμματικής και η διορθωτική ανατροφοδότηση

Σύμφωνα με τον δημιουργό του όρου Long (1991), η 'Εστίαση στον Τύπο' αποτελεί περιστασιακή και επιλεκτική παιδαγωγική παρέμβαση που έχει ως στόχο να στρέψει την προσοχή των μαθητών στη μορφή της Γ2 κατά τη διάρκεια μιας επικοινωνιακής δραστηριότητας (Παπαδοπούλου και Αγαθοπούλου (N.D.: 1). Η Εστίαση στον Τύπο εφαρμόζεται σε προγράμματα διδασκαλίας, τα οποία επικεντρώνονται κατ' αρχάς στο νόημα, σε αντίθεση με την 'Εστίαση στους τύπους', η οποία επικεντρώνεται στη μορφή της γλώσσας. Δηλαδή, η μορφή διδάσκεται ξεχωριστά από το νόημα της γλώσσας, όπως γίνεται στη γραμματικοκεντρική διδασκαλία (Παπαδοπούλου και Αγαθοπούλου (N.D.: 1).

Σύμφωνα με την αναθεωρημένη Θεωρία της Διεπίδρασης στην εκμάθηση Γ2, η μάθηση στη Γ2 είναι επιτυχημένη μόνο όταν ο μαθητής διαπραγματεύεται το νόημα μέσα σε πραγματικές συνθήκες επικοινωνίας, και η Εστίαση στον Τύπο συνίσταται σε ανατροφοδότηση στα λάθη των μαθητών με διάφορους τρόπους (Παπαδοπούλου & Αγαθοπούλου, N.D.: 3).

Η Υπόθεση του Γλωσσικού Εξαγομένου της Swain (1985) βασίζεται στην προϋπόθεση ότι οι μαθητές μπορούν να μαθαίνουν από τα δικά τους εξαγόμενα. Μέσω της διορθωτικής ανατροφοδότησης μπορούν να παρακινηθούν να παράγουν πιο κατανοητά ή/και πιο ακριβή εξαγόμενα από την άποψη της γλωσσολογίας (Pedrazzini 2017: 102).

Σύμφωνα με τον ορισμό των Lightbown και Spada (2013: 216), η διορθωτική ανατροφοδότηση είναι «οποιαδήποτε ένδειξη διάπραξης λάθους ως προς μια γλωσσική χρήση της γλώσσας στόχου». Η διορθωτική ανατροφοδότηση «παίρνει μορφή των απαντήσεων στα εκφωνήματα του μαθητή, τα οποία περιέχουν λάθος», όπως αναφέρουν οι Ellis, Lowen και Erlam (2006: 340). Σύμφωνα με αυτούς, οι απαντήσεις θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν: α. μια ένδειξη ότι διαπράχθηκε ένα λάθος, β. την παροχή του σωστού τύπου της γλώσσας στόχου, γ. τη μεταγλωσσική πληροφόρηση για τη φύση του λάθους, ή οποιονδήποτε συνδυασμό των παραπάνω (Ellis, R., Lowen, S., και Erlam, R. 2006: 340).

Η διορθωτική ανατροφοδότηση είναι και, όπως αναφέρει ο Ellis (2009: 16) «μια μορφή κοινωνικής διαμεσολάβησης». Λαμβάνοντας υπόψη την Κοινωνικοπολιτισμική θεωρία του Vygotsky, σύμφωνα με την οποία η εκμάθηση της γλώσσας είναι βασισμένη στο διάλογο και η κατάκτησή της είναι αποτέλεσμα της διεπίδρασης, ο Ellis (2009: 12) υποστηρίζει ότι η κατάκτηση της δευτέρας γλώσσας δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ως προσωποκεντρική διαδικασία, αλλά ως διαδικασία ανάμεσα σε άτομο και άλλα πρόσωπα.

3 Προηγούμενες μελέτες

Οι Lightbown και Spada (2013: 90-91) αναφέρουν ότι η έρευνα σχετικά με τις πεποιθήσεις του μαθητή για το ρόλο της γραμματικής και τη διορθωτική ανατροφοδότηση στη εκμάθηση ξένων γλωσσών επιβεβαιώνει ότι συχνά υπάρχει αναντιστοιχία μεταξύ των απόψεων των μαθητών και των εκπαιδευτικών. Σε δύο μεγάλης κλίμακας μελέτες η Renate Schulz (2001) διαπίστωσε ότι σχεδόν όλοι οι μαθητές εξέφρασαν την επιθυμία να διορθωθούν τα λάθη τους και οι περισσότεροι φοιτητές πίστευαν ότι «η επίσημη μελέτη της γλώσσας είναι απαραίτητη για την τελική γνώση της γλώσσας».

Ο Shawn Loewen και οι συνάδελφοί του (2009) διαπίστωσαν ότι οι μαθητές, αν και όχι όλοι, αποτίμησαν τις οδηγίες γραμματικής και γενικώς δεν αξιολόγησαν ούτε τα διορθωτικά σχόλια ούτε τη διδασκαλία γραμματικής εκτός από εκείνους που μάθαιναν κινέζικα και αραβικά, οι οποίοι αξιολόγησαν και τα δύο. Οι ερευνητές πρότειναν ότι αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι οι δύο γλώσσες δεν είναι ινδοευρωπαϊκές και επομένως είναι πιο δύσκολο να κατακτηθούν από Άγγλους ομιλητές παρά, για παράδειγμα, τα ισπανικά, τα γερμανικά και τα γαλλικά.

Η Nina Spada και η ερευνητική της ομάδα (2009) εξέτασαν αν οι εκπαιδευόμενοι έχουν προτιμήσεις όταν πρέπει να διδαχθεί η γραμματική. Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν ότι όλοι οι μαθητές προτιμούσαν να ενσωματώσουν τη γραμματική στην επικοινωνιακή πρακτική. Ωστόσο, οι μαθητές του ESL απάντησαν επίσης ότι αξιολόγησαν το διαχωρισμό της γραμματικής από την επικοινωνιακή αλληλεπίδραση πολύ περισσότερο από ό, τι οι μαθητές της EFL. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι στο πλαίσιο της ESL όπου υπάρχουν περισσότερες ευκαιρίες επικοινωνίας έξω από την τάξη, οι μαθητές εκτιμούν την ευκαιρία να επικεντρωθούν στη γραμματική ξεχωριστά από την επικοινωνία όταν βρίσκονται στην τάξη. Στο πλαίσιο του EFL, όμως, όπου οι μαθητές έχουν λίγες ευκαιρίες να εκτεθούν στην Γ2, η τάξη θεωρείται ως ο μόνος τόπος επικοινωνίας - επομένως είναι μια προτίμηση που υπαγορεύει την ένταξη της γραμματικής στην επικοινωνιακή πρακτική.

4 Εμπειρική μελέτη

4.1 Συλλογή δεδομένων

Για την πραγματοποίηση της έρευνάς μας παρακαλέσαμε τους φοιτητές του Τμήματος των Νεοελληνικών Σπουδών και των τεσσάρων ετών να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο. Οι φοιτητές μας κατά τη διάρκεια των σπουδών τους παρακολουθούν μαθήματα βασισμένα στην επικοινωνιακή προσέγγιση, τα οποία επικεντρώνονται στην υιοθέτηση των λεξικών και φρασεολογικών μονάδων, καθώς και τα ξεχωριστά μαθήματα γραμματικής, τα οποία είναι καθαρά θεωρητικά μαθήματα.

Οι ερωτηθέντες, που ήταν συνολικά 100, ήταν διαφορετικών βαθμίδων ελληνομάθειας. Γεγονός που δείχνει ότι εκπροσωπήθηκαν τα επίπεδα A1, A2, B1 και B2 της ελληνομάθειας σύμφωνα με το ΚΕΠΑ. Σ' αυτή την έρευνά μας έλαβαν μέρος: το 28% των πρωτοετών φοιτητών A1 επιπέδου ελληνομάθειας, το 18% των δευτεροετών φοιτητών A2 επιπέδου, το 34% των τριτοετών φοιτητών B1 επιπέδου και το 20% των τεταρτοετών φοιτητών B2 επιπέδου ελληνομάθειας.

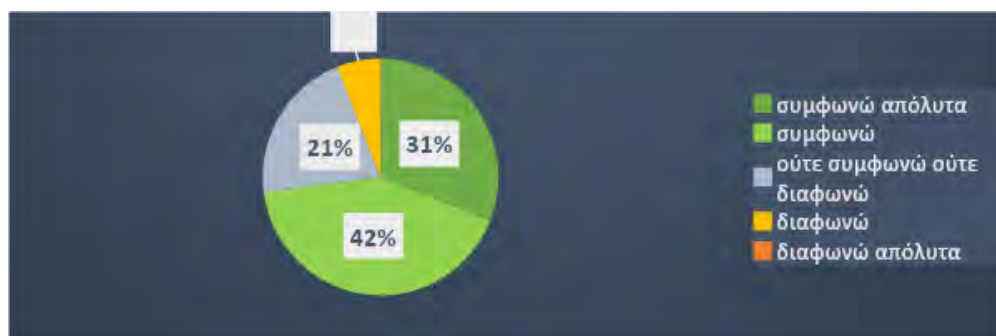
Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 26 ερωτήσεις και η κάθε ερώτηση αξιολογείται σύμφωνα με την κλίμακα Likert από το 1 έως το 5 ως εργαλείο μέτρησης.

Οι μαθητές έπρεπε να απαντήσουν σε 22 ερωτήσεις κλειστού τύπου και σε 4 ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, καθώς θέλαμε να τους δώσουμε την ευκαιρία να δώσουν απαντήσεις που δεν προβλέψαμε στο ερωτηματολόγιο μας. Το ερωτηματολόγιο αναρτήθηκε στο Google Drive και οι φοιτητές μπόρεσαν να το συμπληρώσουν για ένα μήνα, οπουδήποτε και οποτεδήποτε, και με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίσαμε στους ερωτηθέντες να μπορούν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο χωρίς πίεση για να ληφθούν τα πιο αντικειμενικά αποτελέσματα.

Γνωρίζοντας ότι ο αριθμός των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαδικασία εκμάθησης ξένων γλωσσών είναι εξαιρετικά μεγάλος, η μελέτη αυτή εστιάζεται μόνο στην εξέταση των πεποιθήσεων και των στάσεων των φοιτητών μας και στο εάν και πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος της γραμματικής για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας όπως και η διόρθωση των γραμματικών λαθών κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας. Ως εκ τούτου, διαλέξαμε, αναλύσαμε και παρουσιάσαμε στην έρευνά μας τις 12 πιο ενδιαφέρουσες ερωτήσεις, οι οποίες πιστεύουμε ότι θα φέρουν στο φως τη στάση και τις απόψεις των σημερινών φοιτητών.

Για την έρευνά μας για το αν η διδασκαλία της γραμματικής εξακολουθεί να είναι σημαντική κατά την εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας, δεν πραγματοποιήσαμε μεμονωμένες αναλύσεις ανά έτος σπουδών, με κριτήρια για το φύλο, την προηγούμενη εκπαίδευση (π.χ. αποφοίτηση από γυμνάσιο), τη σχολική επιτυχία, τη γνώση άλλων ξένων γλωσσών, και πολλά άλλα κριτήρια τα οποία βεβαίως συνεπάγονται το βαθμό της κινητοποίησης των ίδιων των φοιτητών για να κυριαρχήσουν στην ελληνική γλώσσα. Ο στόχος μας είναι να εξετάσουμε πρώτα τις στάσεις των φοιτητών μας σχετικά με τη σημασία της διδασκαλίας της γραμματικής στην εκμάθηση της νέας ελληνικής και να εξετάσουμε μελλοντικά τα προαναφερθέντα κριτήρια.

4.2 Αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας

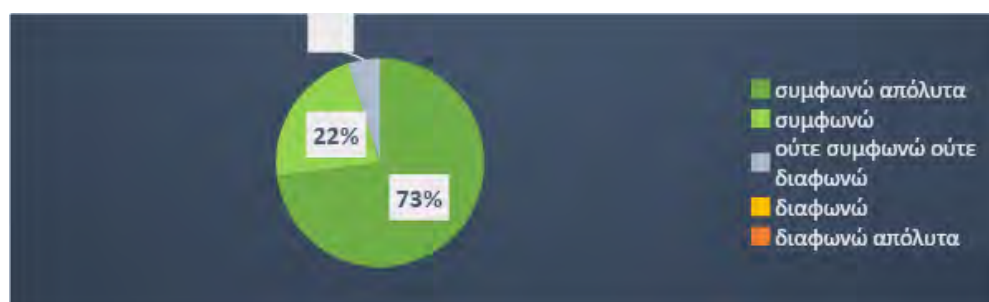

Γράφημα 1 | Η τυπική διδασκαλία της γραμματικής είναι κρίσιμη για την εκμάθηση ξένων γλωσσών

Σύμφωνα με το **Γράφημα 1**, το 73% των φοιτητών συνολικά συμφωνεί (το 31% συμφωνεί απόλυτα και ένα 42% απλά συμφωνεί) με την άποψη ότι η τυπική διδασκαλία της γραμματικής είναι κρίσιμη για την εκμάθηση ξένων γλωσσών. Ουδέτερη στάση εξέφρασε το 21% και διαφωνία μόνο το 6% των φοιτητών. Κανένας φοιτητής δε δήλωσε ότι διαφωνεί απόλυτα.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από τα προαναφερόμενα αποτελέσματα είναι ότι σχεδόν τρία τέταρτα του συνολικού αριθμού των φοιτητών είναι της άποψης ότι η τυπική διδασκαλία της γραμματικής είναι κρίσιμη για την εκμάθηση μιας ξένης

γλώσσας. Η άποψή τους είναι αναμφισβήτητα βασισμένη στην προσωπική εμπειρία, την οποία απέκτησαν παρακολουθώντας τα μαθήματα γραμματικής στο Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών.

Γράφημα 2 | Όταν κάνω λάθη ενώ μιλάω στα ελληνικά, μου αρέσει να με διορθώνει ο καθηγητής

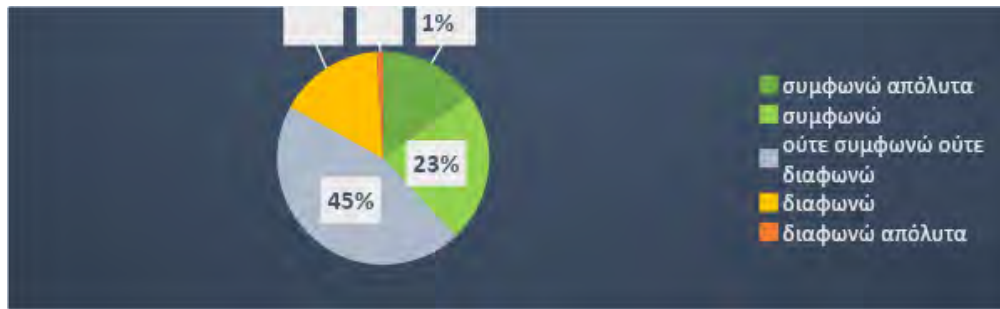
Σύμφωνα με το **Γράφημα 2**, συνολικά το 95% των φοιτητών δήλωσαν ότι, όταν κάνουν λάθη ενώ μιλάνε στα ελληνικά, θεωρούν αναμενόμενο να τους διορθώνει ο διδάσκων ή η διδάσκουσα (το 22% συμφωνεί και το 73% συμφωνεί απόλυτα με τη διατυπωμένη άποψη). Μόνο το 5% των φοιτητών έχουν ουδέτερη στάση, ενώ κανένας δε διαφωνεί.

Γράφημα 3 | Όταν κάνω γραμματικά λάθη ενώ γράφω στα ελληνικά, μου αρέσει να με διορθώνει ο καθηγητής

Σύμφωνα με το **Γράφημα 3**, όλοι οι φοιτητές θεωρούν αναμενόμενο να τους διορθώνει ο διδάσκων ή η διδάσκουσα, όταν κάνουν γραμματικά λάθη ενώ γράφουν στα ελληνικά (το 90% συμφωνεί απόλυτα και το 10% απλά συμφωνεί με τη διατυπωμένη άποψη). Ουδέτερη στάση ή διαφωνία δεν εξέφρασε κανένας φοιτητής.

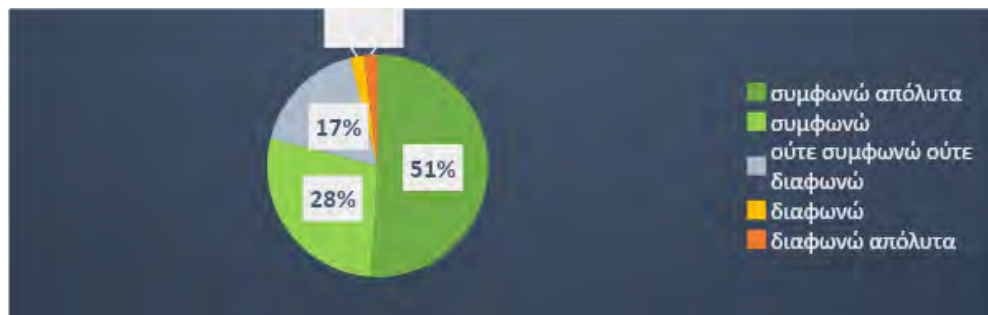
Από τα προαναφερόμενα αποτελέσματα, τα οποία προκύπτουν από το **Γράφημα 2** και το **Γράφημα 3**, φαίνεται ότι, από την οπτική των φοιτητών, και η προφορική και η γραπτή ανατροφοδότηση είναι απόλυτα απαραίτητες και αναμφισβήτητα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της διδασκαλίας και της εκμάθησης μιας ξένης γλώσσας.

Γράφημα 4 | Η γραμματική θα έπρεπε να διδάσκεται περισσότερο στη Σχολή

Σύμφωνα με το **Γράφημα 4**, συνολικά το 38% του συνόλου των φοιτητών, πιστεύει ότι η γραμματική θα έπρεπε να διδάσκεται περισσότερο στη Σχολή (το 15% συμφωνεί απόλυτα και το 23% απλά συμφωνεί). Ουδέτερη στάση εξέφρασε το 45% των φοιτητών, ενώ το 17% διαφωνεί με αυτή την άποψη (το 16% διαφωνεί και το 1% διαφωνεί απόλυτα).

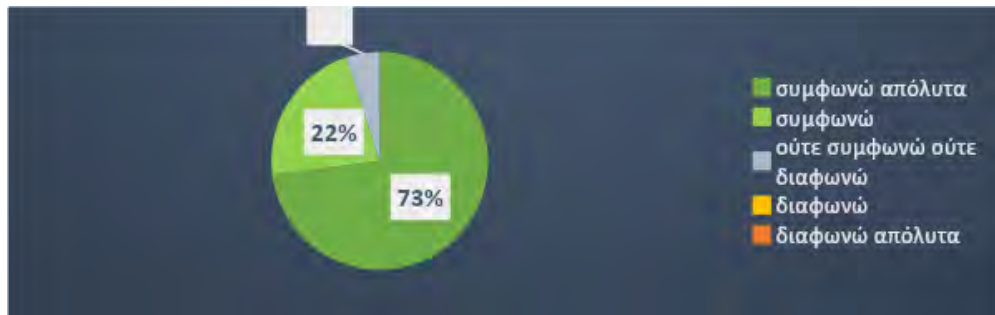
Το μεγάλο μερίδιο των φοιτητών οι οποίοι εξέφρασαν ουδέτερη στάση σχετικά με την εντατικοποίηση της διδασκαλίας της γραμματικής στα πλαίσια του προγράμματος σπουδών, θα μπορούσε να συνδεθεί με το γεγονός ότι αυτή η ομάδα φοιτητών είναι ευχαριστημένη με την υπάρχουσα κατάσταση στη Σχολή και με το πρόγραμμά τους. Όσοι είναι υπέρ της εντατικοποίησης προφανώς αναγνωρίζουν τη σημασία της γραμματικής και επιθυμούν να βελτιώσουν περαιτέρω τις γνώσεις τους.

Γράφημα 5 | Οι άνθρωποι θα με σέβονται εάν μιλάω και γράφω χωρίς γραμματικά λάθη

Σύμφωνα με το **Γράφημα 5**, συνολικά το 79% του συνόλου των φοιτητών πιστεύει πως δεν θα κερδίσει τον σεβασμό των γύρω του εάν τα ελληνικά του είναι λανθασμένα (το 51% συμφωνεί απόλυτα ενώ το 28% απλά συμφωνεί). Ουδέτερη υπήρξε η στάση του 17% των φοιτητών ενώ μόνο το 4% διαφώνησε (το 2% των ερωτηθέντων διαφωνεί και το 2% των ερωτηθέντων διαφωνεί απόλυτα).

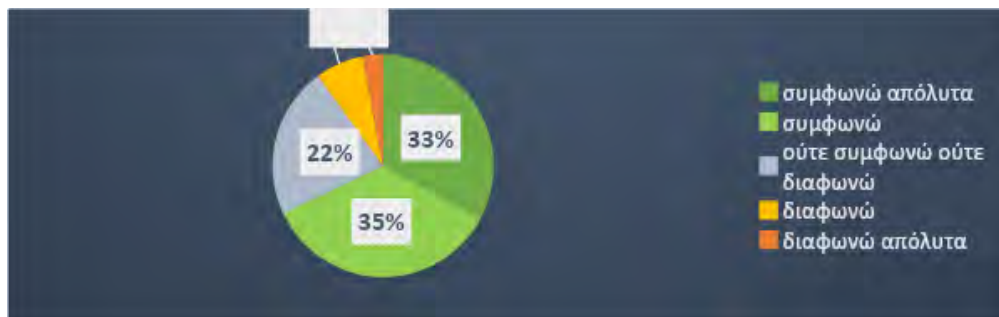
Αυτό το γράφημα αποτυπώνει ξεκάθαρα την άποψη των ερωτηθέντων, οι οποίοι σπουδάζουν την ελληνική γλώσσα πιστεύοντας ότι η ίδια θα αποτελέσει βασικό εργαλείο για το επάγγελμα που προτίθενται να ασκήσουν στο μέλλον (Celce-Murcia, 1992:408; Dmitrović, 2018: 434). Για τον λόγο αυτό πρέπει να την κατέχουν άψογα, ώστε να μην ντρέπονται νιώθοντας ανασφαλείς.

Γράφημα 6 | Μου αρέσει να με διορθώνει ο καθηγητής όταν δουλεύουμε στο μάθημα σε μικρές ομάδες

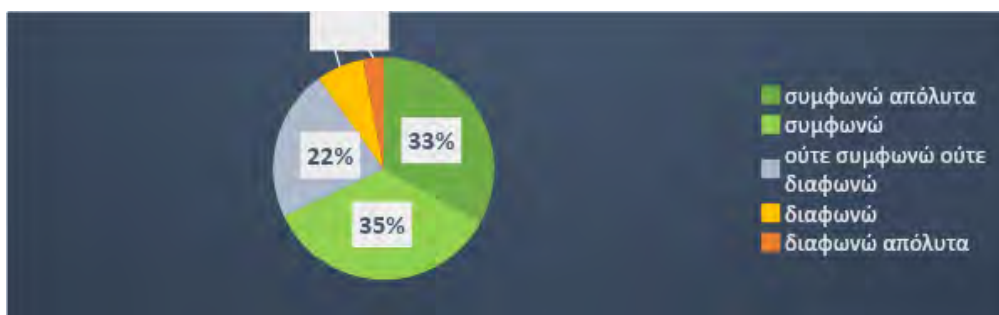
Σύμφωνα με το **Γράφημα 6**, σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες (ποσοστό 95% των ερωτηθέντων, το 73% συμφωνεί απόλυτα και το 22% απλά συμφωνεί) θέλουν να τους διορθώνει ο καθηγητής όταν δουλεύουν σε μικρές ομάδες. Ουδέτερη στάση εξέφρασε το 5% των φοιτητών και κανένας δε διαφώνησε με την άποψη αυτή.

Στην περίπτωση αυτή μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι φοιτητές διστάζουν να μιλήσουν σε μια ξένη γλώσσα την οποία μαθαίνουν μπροστά σε ένα μεγάλο ακροατήριο.

Γράφημα 7 | Όταν διαβάζω μια πρόταση στα ελληνικά, προσπαθώ να καταλάβω/προσέχω τη γραμματική

Σύμφωνα με το **Γράφημα 7**, συνολικά το 68% του συνόλου των ερωτηθέντων, όταν διαβάζει κάποιο κείμενο, προσπαθεί να το καταλάβει και προσέχει ιδιαίτερα τη γραμματική (το 33% συμφωνεί απόλυτα και το 35% απλά συμφωνεί με την άποψη αυτή). Ουδέτερη στάση εξέφρασε το 22% των φοιτητών ενώ το 10% διαφωνεί με αυτή την άποψη (το 7% των ερωτηθέντων διαφωνεί και το 3% των ερωτηθέντων διαφωνεί απόλυτα).

Γράφημα 8 | Η εκμάθηση της γραμματικής με βοηθάει στην εκμάθηση των ελληνικών

Σύμφωνα με το **Γράφημα 8**, σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες (ποσοστό 89% των ερωτηθέντων) υποστήριξαν ότι είναι προτιμότερη η εκμάθηση της γραμματικής ξεχωριστά από την εκμάθηση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων, του λεξιλογίου και άλλων μαθημάτων (το 59% συμφωνεί απόλυτα και το 30% απλά συμφωνεί). Ουδέτερη στάση εξέφρασε το 9% των φοιτητών ενώ μόνο 2% απλά διαφώνησε με αυτή την άποψη.

Σε αυτό το γράφημα αποτυπώνεται ξεκάθαρα το συμπέρασμα της έρευνάς μας, το οποίο είναι ότι η γραμματική εξακολουθεί να διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην εκμάθηση των ελληνικών.

4.3 Αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας

Εκτός από την ποσοτική έρευνα, για τους σκοπούς της υφιστάμενης έρευνας διεξήχθη επίσης ποιοτική έρευνα, η οποία βασίζεται στις απαντήσεις των φοιτητών σε 6 ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Οι φοιτητές συμπλήρωσαν τη συνέχεια καταφατικών ή αρνητικών προτάσεων, οι οποίες ήταν μέρος του ερωτηματολογίου.

Συνεχίζοντας την πρόταση *Ο καθηγητής θα έπρεπε να με διορθώσει όταν...*, οι φοιτητές έγραψαν ότι θα έπρεπε να διορθώνονται κάθε φορά που κάνουν λάθη, τόσο στον προφορικό όσο και στο γραπτό λόγο, κάτι το οποίο ταυτόχρονα προκύπτει και από τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας. Κάποιοι έγραψαν πιο συγκεκριμένα τους τύπους λαθών που θα διορθώνονταν, όπως είναι τα λάθη στον τονισμό των λέξεων ή την προφορά, γραμματικά, συντακτικά, λεξιλογικά λάθη και ως προς τη σημασία και ως προς την έκφραση.

Από την άλλη πλευρά, συνεχίζοντας την αρνητική πρόταση *Ο καθηγητής δε θα έπρεπε να με διορθώσει όταν...*, οι περισσότεροι φοιτητές τόνισαν ότι δεν θα έπρεπε να διορθώνονται κατά τη διάρκεια της συζήτησης ή της ομιλίας τους, επειδή με αυτό τον τρόπο διαταράσσεται η προσοχή τους, δυσκολεύονται να συγκεντρωθούν, αγχώνονται περισσότερο και κινδυνεύουν να αποτύχουν να απαντήσουν ικανοποιητικά. Σχετικά με τη ρητή διορθωτική ανατροφοδότηση, η οποία εφαρμόζεται από τους καθηγητές στις περισσότερες περιπτώσεις διόρθωσης, οι Ellis, Loewen και Erlam (2006: 341) επίσης αναφέρουν ότι ενδέχεται να εμποδίσει τη φυσική ροή του λόγου.

Επιπλέον, οι φοιτητές εξέφρασαν την άποψη ότι δεν είναι καλό να διορθώνονται εάν τα λάθη τους είναι «μικρά», δηλαδή δεν επηρεάζουν το νόημα της πρότασης ή εάν πρόκειται για μία από τις λύσεις που δεν είναι της προτίμησης του καθηγητή, αλλά είναι σωστή.

Σύμφωνα με τους Nassaji και Fotos (2011: 80), το θεμελιώδες ερώτημα στη διόρθωση λαθών είναι το τι είδους λάθη θα έπρεπε να διορθωθούν. Οι δύο συγγραφείς αναφέρουν ότι θα μπορούσε να αποβεί βοηθητική η διάκριση ανάμεσα στους όρους σφάλμα (mistake) και λάθος (error). Το λάθος αποτελεί αποτέλεσμα της έλλειψης γνώσης, ενώ το σφάλμα αντικατοπτρίζει την αποτυχία μιας διαδικασίας (Ellis, 2009: 6). Η δεύτερη διάκριση κατατάσσει τα λάθη σε τοπικά (local), τα οποία δεν επηρεάζουν τη γενική κατανόηση του μηνύματος (π.χ. μορφολογικά λάθη) και γενικά (global), τα οποία προκαλούν προβλήματα στην επικοινωνία, όπως είναι η λανθασμένη σειρά των λέξεων ή η ακατάλληλη χρήση τους. Έτσι, στους διδάσκοντες προτείνεται να δώσουν περισσότερη προσοχή στα λάθη παρά στα σφάλματα και στα γενικά λάθη παρά στα τοπικά, αν και η διάκριση ανάμεσά τους δεν είναι πάντα εύκολη.

Όσον αφορά τις απόψεις των φοιτητών, τις οποίες εξέφρασαν συμπληρώνοντας την πρόταση η οποία σχετιζόταν με τους τρόπους διόρθωσης των λαθών τους, δηλαδή με τη διορθωτική ανατροφοδότηση από την πλευρά των καθηγητών, εντοπίστηκαν μερικά ενδιαφέροντα ευρήματα. Καταρχάς, το ύψος του καθηγητή κατά τη διάρκεια

της ανατροφοδότησης διαδραματίζει αρκετά σημαντικό ρόλο για τους φοιτητές. Ο καθηγητής θα έπρεπε να είναι ήρεμος, ευγενικός, καταδεκτικός, υπομονετικός και μεταδοτικός. Ενδεικτικά, ένας από τους ερωτηθέντες έγραψε: *«Με ευγενικό και ήρεμο τρόπο, να μου εξηγήσει πού κάνω λάθος, χωρίς να νιώθω λιγότερο άξιος/-α ή λιγότερο έξυπνος/-η φοιτητής/-τρια για αυτό το λόγο».*

Σχετικά με τον τύπο της ανατροφοδότησης, στην πλειοψηφία οι φοιτητές προτιμούν να ακούσουν αμέσως τις σωστές απαντήσεις, αλλά και να τους δοθεί μια αναλυτική και εκτεταμένη εξήγηση με ενδεικτικά παραδείγματα. Επομένως, προτιμάται η ρητή ανατροφοδότηση. Για παράδειγμα, ένας φοιτητής έγραψε: *«Να μου εξηγήσει γιατί είναι λάθος αυτό που είπα χρησιμοποιώντας γνωστά παραδείγματα ή επικαλούμενος/-η τους γραμματικούς κανόνες».*

Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της συγκριτικής έρευνας των Ellis, Loewen και Erlam (2006: 364), η ρητή ανατροφοδότηση είναι πιο αποτελεσματική από την υπόρρητη, επειδή προβάλλει τη γνωστική σύγκριση, η οποία βοηθάει την εκμάθηση.

Ένα μικρότερο ποσοστό θα προτιμούσε να καθοδηγηθεί προς τη σωστή απάντηση με τις ενδείξεις του καθηγητή, αφού εντοπίσουν από κοινού τα ενδεχόμενα λάθη. Αυτό αποδεικνύεται στις απαντήσεις, όπως *«Να με βοηθήσει να καταλήξω στη σωστή απάντηση μόνη μου»* ή *«Προσπαθώντας να με καθοδηγήσει προς τη σωστή απάντηση, και εάν πάλι κάνω λάθη, εξηγώντας γιατί η απάντησή μου δεν είναι σωστή και προσπαθώντας να μου εξηγήσει εάν δεν καταλαβαίνω».* Επομένως, σ' αυτό το δείγμα προτιμώνται η εκμαίευση (elicitation) και η χρήση μεταγλωσσικών στοιχείων (metalinguistic clues) ως τύποι της διορθωτικής ανατροφοδότησης, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των Lyster και Ranta (1997).

5 Συμπεράσματα

Αφού αναλύσαμε τις απαντήσεις που έχουμε συγκεντρώσει, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τα ληφθέντα δεδομένα δείχνουν σαφώς την εξέχουσα σημασία της γραμματικής στη διαδικασία εκμάθησης ξένων γλωσσών. Δεδομένου ότι οι φοιτητές του Τμήματος των Νεοελληνικών Σπουδών υποβάλλονται, τόσο στην επικοινωνιακή όσο και στην γραμματικοκεντρική προσέγγιση, τα αποτελέσματα της ανάλυσής μας είναι ακόμη πιο αξιόλογα. Υποβαλλόμενοι και στις δύο μεθόδους, οι σπουδαστές αναγνωρίζουν τη σημασία της γραμματικής ως ενός σημαντικού εργαλείου για την ανάπτυξη των γλωσσικών τους δεξιοτήτων και για την πρακτική και λειτουργική χρήση της γλώσσας.

Εκτός από τις θετικές πεποιθήσεις των φοιτητών μας για τη διδασκαλία της γραμματικής, οι ίδιοι εξέφρασαν θετική άποψη και για την διορθωτική ανατροφοδότηση, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της διδακτικής μιας ξένης γλώσσας και είναι χρήσιμο εργαλείο για τους διδάσκοντες όταν γίνεται με κατάλληλο τρόπο.

Η ανάλυσή μας έχει επίσης τα μειονεκτήματά της λόγω της αδυναμίας να λάβει υπόψη όλους τους παράγοντες και ως εκ τούτου αντιλαμβανόμαστε τα αποτελέσματα αυτά ως συμβολή σε πολυάριθμες μελέτες σχετικά με τη σημασία της διδασκαλίας της γραμματικής στην εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας παρόλο που πολλοί σήμερα υποστηρίζουν την επικοινωνιακή μέθοδο στην εκμάθηση ξένων γλωσσών, που αποκλείει την κλασική διδασκαλία γραμματικής. Το βγαλμένο συμπέρασμα δεν μπορεί να γενικευθεί ούτε να εφαρμοστεί σε άλλα παραδείγματα ξένων γλωσσών. Πρόσθετες έρευνες που θα είναι μεμονωμένες αναλύσεις ανά κάθε έτος σπουδών ξεχωριστά, με

το κριτήριο του φύλου, το εκπαιδευτικό υπόβαθρο (π.χ. αποφοίτηση από το γυμνάσιο), τη σχολική επιτυχία, τη γνώση άλλων ξένων γλωσσών, τη διαμονή σε ελληνόφωνη περιοχή κλπ. που έχουμε ήδη αναφέρει, (με την πεποίθηση ότι θα τις πραγματοποιήσουμε στο μέλλον), θα μας εξασφαλίσουν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Borg, Michaela. 2001. "Key Concepts in ELT. Teachers Beliefs." *ELT Journal* 55 (2): 186–88. <https://doi.org/10.1093/elt/55.2.186>.
- Celce-Murcia, Marianne. 1992. "Formal Grammar Instruction. An Educator Comments." *TESOL Quarterly* 26 (2): 406. <https://doi.org/10.2307/3587019>.
- Dmitrović, Dina. 2018. "Strategy instruction and its effectiveness in building grammar competence in Modern Greek as a foreign language". *Jezici i kulture u vremenu i prostoru VII/1*. Novi Sad: Filozofski fakultet; Pedagoško društvo Vojvodine, 433-443.
- Ellis, Rod, Shawn Loewen, and Rosemary Erlam. 2006. "Implicit and Explicit Corrective Feedback and the Acquisition of L2 Grammar." *Studies in Second Language Acquisition* 28 (02). doi: <https://doi.org/10.1017/S0272263106060141>.
- Ellis, Rod. 2009. "Corrective Feedback and Teacher Development." *L2 Journal* 1 (1). <https://doi.org/10.5070/12.v1i1.9054>.
- Incecay, Volkan, and Yeşim Keşli Dollar. 2011. "Foreign Language Learners' Beliefs about Grammar Instruction and Error Correction." *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 15: 3394–98. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.307>.
- Lightbown, Patsy M., and Spada, Nina. 2013. *How Languages Are Learned*. Oxford: Oxford University Press.
- Loewen, Shawn, Shaofeng Li, Fei Fei, Amy Thompson, Kimi Nakatsukasa, Seongmee Ahn, and Xiaoqing Chen. 2009. "Second Language Learners Beliefs About Grammar Instruction and Error Correction." *The Modern Language Journal* 93 (1): 91–104. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2009.00830.x>.
- Long, Mike. 1991. "Focus on Form." *Studies in Bilingualism Foreign Language Research in Cross-Cultural Perspective*, 39. <https://doi.org/10.1075/sibil.2.07lon>.
- Lyster, Roy, and Leila Ranta. 1997. "Corrective Feedback and Learner Uptake." *Studies in Second Language Acquisition* 19 (1): 37–66. <https://doi.org/10.1017/S0272263197001034>.
- Nassaji, Hossein, and Sandra Fotos. 2011. *Teaching Grammar in Second Language Classrooms: Integrating Form-Focused Instruction in Communicative Context*. New York: Routledge.
- Pajares, M. Frank. 1992. "Teachers' Beliefs and Educational Research: Cleaning Up a Messy Construct." *Review of Educational Research* 62 (3): 307–32. <https://doi.org/10.3102/00346543062003307>.
- Pedrazzini, Luciana. 2017. "Dealing with Students' Errors: Oral Corrective Feedback in the Italian EFL Classroom." *Altre Modernita*, 98–117. <https://doi.org/10.13130/2035-7680/8305>.

- Puchta, Herbert. 1999. "Beyond materials, techniques and linguistic analyses: The role of motivation, beliefs and identity." *Plenary session at the LATEFL: 33rd International Annual Conference, Edinburgh*, retrieved from http://www.herbertpuchta.com/page/handouts/Italy/Beliefs_Italy_Tour.pdf.
- Schulz, Renate. 1996. "Focus on Form in the Foreign Language Classroom: Students and Teachers Views on Error Correction and the Role of Grammar." *Foreign Language Annals* 29 (3): 343–64. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1996.tb01247.x>.
- Spada, Nina, Khaled Barkaoui, Colette Peters, Margaret So, and Antonella Valeo. 2009. "Developing a Questionnaire to Investigate Second Language Learners' Preferences for Two Types of Form-Focused Instruction." *System* 37 (1): 70–81. <https://doi.org/10.1016/j.system.2008.06.002>.
- Swain, Merrill (1985) "Communicative competence: some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development". In Susan M. Gass and Carolyn G. Madden, eds. *Input in second language acquisition*, 235–253. Rowley, MA: Newbury House.
- Vibulphol, Jutarat. 2004. "Beliefs about language learning and teaching approaches of pre-service EFL teachers in Thailand." PhD diss., Oklahoma State University.

Ελληνική

- Παπαδοπούλου, Δέσποινα & Αγαθοπούλου, Ελένη (N.D.). *Σύγχρονες προσεγγίσεις στη διδασκαλία της γραμματικής της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας*. Διαθέσιμο στο: http://www.diapolis.auth.gr/epimorfotiko_uliko/images/pdf/keimena/yliko/notita_b/papadopoulou.pdf.

Ανάπτυξη λεξιλογίου στη δεύτερη γλώσσα μέσω στρατηγικών:

Η περίπτωση της μορφολογικής ανάλυσης των λέξεων

Θωμαΐς Ρουσουλιώτη & Δήμητρα Μελισσαροπούλου

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

thomaisr@itl.auth.gr, dmelissa@itl.auth.gr

Abstract

This paper elaborates on the on-going discussion on whether development of word awareness and morphological analysis can contribute to vocabulary growth. The pilot study targets adults L2 Italian learners, addressing what strategies they use in order to learn new vocabulary and whether strategies related to the morphological analysis of words are adopted. Results show that strategies related to vocabulary replication, followed by strategies related to vocabulary learning and retrieval are the favoured ones. Strategies strongly connected with the morphological analysis of words retain their high usage, while University learners outperform learners of private schools.

Keywords: vocabulary, morphological analysis, strategies, second/foreign language, Italian as L2

1 Εισαγωγή

Η γνώση του λεξιλογίου τόσο στην πρώτη (Γ1) όσο και στη δεύτερη γλώσσα (Γ2) είναι σημαντική για την επαρκή και αποτελεσματική ανάπτυξη της επικοινωνιακής ικανότητας ανά επίπεδο γλωσσομάθειας. Ωστόσο, μόνο η γνώση του λεξιλογίου δεν συνεπάγεται την άριστη χρήση του. Η ανάπτυξη της λεξιλογικής ικανότητας περιλαμβάνει την εκμάθηση του λεξιλογίου με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι εφικτή η κατά το δυνατόν καλύτερη αξιοποίηση του λεξιλογίου που είναι ήδη γνωστό (Nation & Meara 2010).

Το εύρος του λεξιλογίου των διδασκόμενων μια γλώσσα ως δεύτερη (Γ2) αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τον προσδιορισμό του επιπέδου γλωσσομάθειάς τους. Η λεξιλογική ικανότητα, καθώς αναπτύσσεται μέσα από τη σύνδεση μορφής και σημασίας των μορφολογικών τεμαχίων (Nation 2001, Laufer 1997, Spencer et al. 2015), οδηγεί στην ανάπτυξη του λεξιλογικού ρεπερτορίου (Laufer 2014).

Στόχος της συγκεκριμένης εργασίας είναι αξιοποιώντας τα ευρήματα της υπάρχουσας βιβλιογραφίας να διαπιστώσει κατά πόσο η υιοθέτηση στρατηγικών μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη του λεξιλογίου στη Γ2 αλλά και να διερευνήσει τη συμβολή των στρατηγικών μέσω των οποίων αξιοποιείται η μορφολογία των λέξεων στη διαδικασία αυτή.

Το άρθρο είναι οργανωμένο ως εξής: Στην ενότητα 2 συζητώνται βασικές παραδοχές σχετικά με την εκμάθηση του λεξιλογίου στη Γ2 και επιχειρείται μια σύντομη ανασκόπηση των ερευνών που αφορούν την αξιοποίηση της μορφολογικής δομής των λέξεων κατά τη διδασκαλία του λεξιλογίου σε διαφορετικές γλώσσες. Έμφαση δίνεται στις έρευνες που εστιάζουν στη μορφολογική ανάλυση των λέξεων ως υιοθετούμενη στρατηγική.

Στη ενότητα 3 παρουσιάζονται τα ερευνητικά ερωτήματα, το προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα και το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε, ενώ στην ενότητα 4 καταγράφονται τα αποτελέσματα της έρευνας όσον αφορά τη

διερεύνηση των στρατηγικών που εφαρμόζουν οι ενήλικοι διδασκόμενοι την ιταλική ως Γ2 για την εκμάθηση του λεξιλογίου. Τέλος, στις ενότητες 5 και 6 ακολουθούν τα συμπεράσματα της έρευνας, συζητώνται οι περιορισμοί της παρούσας έρευνας και διατυπώνονται προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση.

2 Βασικές παραδοχές

Μεγάλος αριθμός ερευνών υπογραμμίζει την ισχυρή σχέση μεταξύ της γνώσης του λεξιλογίου και της κατανόησης του γραπτού λόγου (reading comprehension) (Laufer and Girsai, 1998, Laufer and Hulstij, 2001, Nation 2001, 2006, Oakhill et al. 2015). Ειδικότερα, κατά την κατανόηση γραπτού λόγου το νόημα αντλείται από τις λέξεις, καθώς το λεξιλόγιο αποτελεί βασικό στοιχείο για την κατανόηση του γραπτού λόγου, τόσο στην ακαδημαϊκή όσο και στη διά βίου μάθηση (Tankersley, 2005: 108).

Σύμφωνα με τον Nation (2001, 2006) η γνώση 8.000 ή 9.000 λέξεων μέσα από οικογένειες λέξεων είναι απαραίτητη για να κατανοήσει ένας διδασκόμενος μια Γ2 ένα γραπτό κείμενο σε ποσοστό 98% χωρίς βοήθεια. Σχετικά με τον απαιτούμενο αριθμό λέξεων για την κατανόηση ακαδημαϊκών κειμένων ανά επίπεδο γλωσσομάθειας, ο Shmitt (2000) αναφέρει ότι χρειάζονται περίπου 10.000 λέξεις μέσα από τις αντίστοιχες οικογένειες από το επίπεδο B2 και μετά. Από την άποψη αυτή, η γνώση του λεξιλογίου μπορεί να θεωρηθεί ως ισχυρός προγνωστικός δείκτης της γλωσσικής επάρκειας των διδασκόμενων στη Γ2, καθώς η βασική γνώση της γραμματικής ολοκληρώνεται σχετικά νωρίς σε όλες τις γλώσσες (επίπεδο B2).

Επιπλέον, η γνώση της εσωτερικής δομής των λέξεων (μορφολογική επίγνωση) είναι δυνατόν να συμβάλει με αποτελεσματικό τρόπο στην ανάπτυξη του λεξιλογίου (Nation 1990), ενώ αποτελεί προγνωστικό δείκτης επιτυχίας για:

1. την κατανόηση του γραπτού λόγου,
2. την επιτυχή διαχείριση του λεξιλογίου,
3. την καλλιέργεια της ορθογραφικής ικανότητας των διδασκόμενων.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι απαιτείται από τους διδασκόμενους να είναι σε θέση να αναφέρουν τις κατηγορίες και τη σημασία των μορφημάτων των λέξεων, αλλά να είναι σε θέση να τα εντοπίζουν μέσω της υιοθέτησης συγκεκριμένων στρατηγικών στο λεξιλόγιο των κειμένων που διαβάζουν και να τα αξιοποιούν ως ευκαιρία προκειμένου να εντρυφήσουν στη διαδικασία παραγωγής των λέξεων στη Γ2 αλλά και στη χρήση αυτών.

Η μορφολογική ανάλυση των λέξεων δίνει τη δυνατότητα στον διδασκόμενο να αποκρυπτογραφεί την έννοια των λέξεων χρησιμοποιώντας τα μέρη μιας λέξης για "να προσεγγίσει το νόημα" (Alvermann, Stephen και Ridgeway 2007: 233). Υπό την έννοια αυτή οι διδασκόμενοι -που δεν είναι εφικτό να έχουν πάντα στη διάθεσή τους έναν δάσκαλο ή ένα λεξικό για να βοηθηθούν, όταν πρόκειται για την κατανόηση νέου λεξιλογίου- μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη διαδικασία της μορφολογικής ανάλυσης των λέξεων ως στρατηγική είτε για την κατανόηση του πλαισίου στο οποίο χρησιμοποιείται η λέξη είτε για τον τεμαχισμό της λέξης και την αναγνώριση των γνωστών τμημάτων της, με απώτερο στόχο την κατανόηση της σημασίας της.

Έρευνες σε πλήθος γλωσσών έχουν τεκμηριώσει τη σχέση της μορφολογικής επίγνωσης με τον εγγραμματισμό¹. Δεδομένα κυρίως από την Αγγλική (Pacheco και Goodwin, 2013), τη Γαλλική (Colé et al., 2014), την Ισπανική (Ramirez, Chen, Geva

¹Λόγω της ευρείας έκτασης, της σχετικής βιβλιογραφίας, παρατίθενται ενδεικτικά κάποιες αντιπροσωπευτικές έρευνες που έλαβαν χώρα την τελευταία δεκαετία.

and Kiefer, 2010), την Ελληνική (Αναστασιάδη και Μητσιάκη 2010, Μαγουλά και Κατσούδα, 2011), την Ιταλική (Traficante et al. 2014), αλλά και από άλλες γλώσσες αποδεικνύουν ότι η μορφολογική επίγνωση υποστηρίζει τη γλωσσική ανάπτυξη και τις δεξιότητες γραμματισμού.

Αξίζει τον κόπο να σημειωθεί ότι ο ρόλος της μορφολογίας μπορεί να ποικίλλει από γλώσσα σε γλώσσα ανάλογα με το εύρος των μορφολογικών τύπων ανά γλώσσα, στοιχείο που υποστηρίζεται και από το εύρος των μελετών που έχουν γίνει σε όλες τις γλώσσες.

Τα αποτελέσματα σε ερευνητικό επίπεδο όσον αφορά τη διδασκαλία της Ιταλικής -που αποτελεί τη γλώσσα στόχο στην παρούσα έρευνα- υποστηρίζουν την άποψη ότι η εισαγωγή της διδασκαλίας των μορφημάτων στο διδακτικό υλικό και η έμφαση στις μορφολογικές στρατηγικές θα μπορούσε να είναι ιδιαίτερα χρήσιμη (Angelelli, Marinelli and Burani, 2014) στην προώθηση της αναγνωστικής και ορθογραφικής ακρίβειας. Η μορφολογική επίγνωση επίσης μπορεί να συμβάλει στην καλλιέργεια της αναγνωστικής ικανότητας δίγλωσσων παιδιών (Vernice & Pagliarini, 2018), όπως και στη διαχείριση μεγάλων και ανοίκειων λέξεων. Δεν έχουν εντοπιστεί ωστόσο ικανά ερευνητικά αποτελέσματα για ενήλικους διδασκόμενους την ιταλική ως Γ2.

3 Η έρευνα πεδίου

3.1 Ερευνητικά ερωτήματα

Με δεδομένο ότι η καλλιέργεια της λεξιλογικής συνειδητότητας (Nation & Meara, 2010, Lessard-Clouston, 2013) και ο μορφολογικός τεμαχισμός παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του λεξιλογίου των διδασκόμενων μια Γ2, οι ερευνητικές υποθέσεις που τίθενται προς διερεύνηση στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας είναι οι εξής:

1. Ποιες στρατηγικές υιοθετούν για την εκμάθηση του λεξιλογίου οι ενήλικοι διδασκόμενοι την ιταλική ως Γ2;
2. Υιοθετούνται στρατηγικές σχετικές με τη μορφολογική ανάλυση των λέξεων και ποιες είναι αυτές;
3. Διαφοροποιούνται οι στρατηγικές για την εκμάθηση του λεξιλογίου όσον αφορά τη μορφολογική ανάλυση των λέξεων που ακολουθούν οι διδασκόμενοι την ιταλική ως Γ2 στο Πανεπιστήμιο από αυτές που υιοθετούν οι διδασκόμενοι την ιταλική ως Γ2 σε ιδιωτικές δομές εκπαίδευσης (φροντιστήρια);

3.2 Το προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα

Στην έρευνα πήραν μέρος 30 πρωτοετείς φοιτητές του τμήματος Ιταλικής γλώσσας και φιλολογίας του ΑΠΘ και 30 διδασκόμενοι την ιταλική γλώσσα σε τρία φροντιστήρια ξένων γλωσσών στη Θεσσαλονίκη. Όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν ενήλικοι με επίπεδο γλωσσομάθειας στην ιταλική γλώσσα Β1 προς Β2, καθώς είχαν ολοκληρώσει τα μαθήματα στο επίπεδο Β1 αλλά όχι και την παρακολούθηση των μαθημάτων ιταλικής γλώσσας στο επίπεδο Β2 ούτε είχαν συμμετάσχει επιτυχώς σε εξετάσεις πιστοποίησης επάρκειας γλωσσομάθειας στο επίπεδο αυτό. Επιπροσθέτως, οι συμμετέχοντες στην έρευνα που ήταν φοιτητές στο Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του ΑΠΘ είχαν παρακολουθήσει ένα εισαγωγικό μάθημα

γλωσσολογίας και ένα εισαγωγικό μάθημα μορφολογίας, κανείς όμως από αυτούς δεν είχε παρακολουθήσει εξειδικευμένα μαθήματα μορφολογίας της ιταλικής γλώσσας.

3.3 Το ερευνητικό εργαλείο

Για τη διεξαγωγή της έρευνας εφαρμόστηκε μέρος του ερωτηματολογίου που σχεδιάστηκε από τους Cohen, Oxford and Chi (2002) για τη διερεύνηση των στρατηγικών χρήσης της γλώσσας (Language use strategies) και συγκεκριμένα το τμήμα που αναφέρεται στις στρατηγικές εκμάθησης του λεξιλογίου². Οι συμμετέχοντες στην έρευνα κλήθηκαν να επιλέξουν από την τετράβαθμη κλίμακα Likert, βάσει της οποίας σχεδιάστηκε το ερωτηματολόγιο, μία από τις παρακάτω επιλογές όσον αφορά τις στρατηγικές που ήταν καταγεγραμμένες στο ερωτηματολόγιο (Πίνακας 1):

1. Χρησιμοποιώ αυτή τη στρατηγική και μου αρέσει.
2. Δοκίμασα αυτή τη στρατηγική και θα τη χρησιμοποιούσα ξανά.
3. Δεν έχω χρησιμοποιήσει ποτέ τη στρατηγική αυτή αλλά με ενδιαφέρει.
4. Αυτή η στρατηγική δεν μου ταιριάζει.

Παρά το γεγονός ότι μελέτες σε παγκόσμιο επίπεδο διαχωρίζουν τις στρατηγικές εκμάθησης λεξιλογίου σε ρητές κατηγορίες, η πρόσφατη έρευνα έχει δείξει ότι στην πραγματικότητα μία στρατηγική μπορεί να ανήκει σε περισσότερες από μία κατηγορίες. Κατά συνέπεια, είναι μάλλον ανακριβές να επισημάνουμε ότι μια στρατηγική έχει μία μόνο λειτουργία (Cohen & Wang 2018). Για τον λόγο αυτό κρίνεται σκόπιμο να μη δοθεί έμφαση στην κατηγοριοποίηση των στρατηγικών όσο στην καταγραφή τους και στη μελέτη της ιδιαίτερης φύσης τους.

4 Αποτελέσματα της έρευνας

4.1 Τα αποτελέσματα της στατιστικής επεξεργασίας για το πρώτο ερευνητικό ερώτημα

Τα αποτελέσματα της έρευνας έτυχαν στατιστικής επεξεργασίας με το στατιστικό πακέτο SPSS 0.24. Από τις 18 διερευνώμενες στρατηγικές, συμπεριλαμβανομένων αυτών που αφορούν τη μορφολογική ανάλυση λέξεων, στις 6 πρώτες θέσεις κατατάσσονται δύο στρατηγικές για την επανάληψη του λεξιλογίου. Στην 1^η και στη 2^η θέση κατατάσσονται η στρατηγική *Ανατρέχω στις νέες λέξεις, όταν τις μαθαίνω για να τις θυμηθώ*, με ποσοστό 65%, και η στρατηγική *Κάνω επανάληψη τις νέες λέξεις συχνά, για να μην τις ξεχνάω*, με ποσοστό 61,7%. Στην 3^η και στην 5^η θέση κατατάσσονται στρατηγικές που αφορούν την εκμάθηση του λεξιλογίου, η στρατηγική *Προσέχω τη δομή της λέξης*, με ποσοστό 53,3%, και η στρατηγική *Σπάω τη λέξη σε κομμάτια που μπορώ να αναγνωρίσω*, με ποσοστό 46,7%. Τέλος στην 4^η και στην 6^η θέση κατατάσσονται στρατηγικές που αφορούν την ανάκληση του λεξιλογίου και συγκεκριμένα η στρατηγική *Οπτικοποιώ στο μυαλό μου την ορθογραφία των νέων λέξεων*, με ποσοστό απαντήσεων 50% και 43,3% αντίστοιχα για τη στρατηγική *Προσπαθώ να θυμάμαι την επικοινωνιακή κατάσταση μέσα στην οποία άκουσα και είδα τη λέξη*.

² Το ερωτηματολόγιο αποδόθηκε στην ελληνική γλώσσα από τις συγγραφείς του άρθρου.

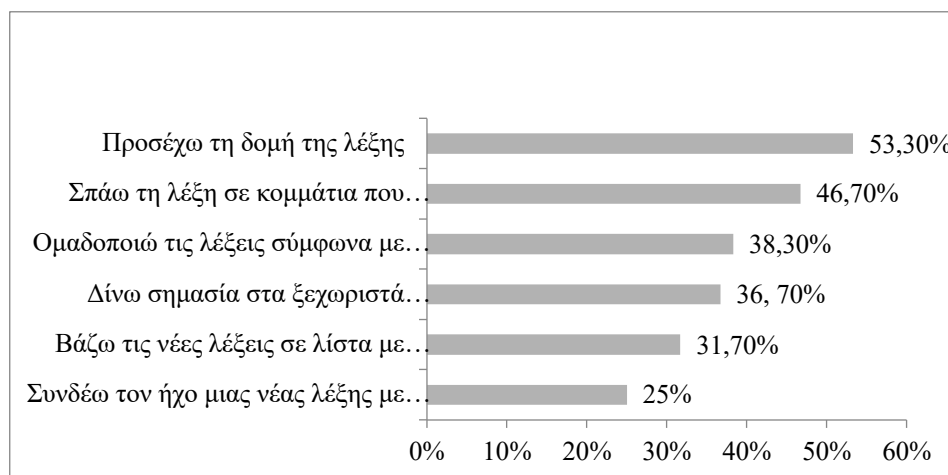
Με βάση τη συνολική κατάταξη των στρατηγικών και την προαναφερθείσα συχνότητα χρήσης τους οι στρατηγικές που αφορούν μορφολογικές διαδικασίες -και είναι μαρκαρισμένες με έντονο χρώμα- κατατάσσονται μέσα στις 10 πρώτες με εξαίρεση τη στρατηγική που αφορά τη σύνδεση του ήχου μια άγνωστης λέξης με τον ήχο μιας ήδη γνωστής η οποία κατατάσσεται στη θέση 13 από τις συνολικά 18 διερευνώμενες στρατηγικές για την εκμάθηση του λεξιλογίου (Πίνακας 1).

A/A	Στρατηγικές	Σειρά Κατάταξης	Ποσοστό στην κλίμακα Likert για την επιλογή χρησιμοποιώ αυτή τη στρατηγική
1	Ανατρέχω στις νέες λέξεις, όταν τις μαθαίνω, για να τις θυμηθώ.	1	65%
2	Κάνω επανάληψη τις νέες λέξεις συχνά, για να μην τις ξεχνάω.	2	61,7%
3	Προσέχω τη δομή της λέξης.	3	53,3%
4	Οπτικοποιώ στο μυαλό μου την ορθογραφία των νέων λέξεων.	4	50%
5	Σπάω τη λέξη σε κομμάτια που μπορώ να αναγνωρίσω.	5	46,7%
6	Προσπαθώ να θυμάμαι την επικοινωνιακή κατάσταση μέσα στην οποία άκουσα ή είδα τη λέξη.	6	43,3%
7	Χρησιμοποιώ τις νέες λέξεις σε προτάσεις ώστε να βγαίνει νόημα.	7	40%
8	Ομαδοποιώ τις λέξεις σύμφωνα με τα μέρη του λόγου (π.χ. ουσιαστικά, ρήματα).	8	38,3%
9	Δίνω σημασία στα ξεχωριστά κομμάτια μιας λέξης (π.χ. πρόθημα ή επίθημα) για να θυμάμαι τη σημασία της.	9	36,7%
10	Εξασκώμαι στη χρήση γνωστών μου λέξεων με διάφορους τρόπους.	10	31,7%
11	Βάζω τις νέες λέξεις σε λίστα με άλλες σχετικές λέξεις.	10	31,7%
12	Προσπαθώ να χρησιμοποιώ τις νέες λέξεις με διάφορους τρόπους.	11	30%
13	Συνδέω τις νέες λέξεις με εικόνες.	12	26,7%
14	Συνδέω τον ήχο μιας νέας λέξης με τον ήχο μιας λέξης που ήδη ξέρω.	13	25%
15	Προσπαθώ να χρησιμοποιήσω ιδιωματικές εκφράσεις στη γλώσσα-στόχο.	14	18,3%
16	Χρησιμοποιώ ρίμες για να θυμάμαι τις λέξεις.	15	13,3%
17	Χρησιμοποιώ κάρτες με συστηματικό τρόπο για να μάθω τις νέες λέξεις.	16	13,3%
18	Αναπαριστώ τα νέα ρήματα που δηλώνουν ενέργεια.	17	6,7%

Πίνακας 1 | Συνολική κατάταξη των στρατηγικών για την εκμάθηση του λεξιλογίου

4.2 Τα αποτελέσματα της στατιστικής επεξεργασίας για το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα

Στο γράφημα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι πιο συχνά χρησιμοποιούμενες στρατηγικές όσον αφορά τη μορφολογική ανάλυση των λέξεων (ποσοστό επί της %).

Γράφημα 1 | Οι πιο συχνά χρησιμοποιούμενες στρατηγικές για τη μορφολογική ανάλυση των λέξεων με στόχο την κατανόηση του λεξιλογίου

Όπως γίνεται φανερό από τον παραπάνω πίνακα και οι 60 συμμετέχοντες στην έρευνα δήλωσαν ότι προκειμένου να κατανοήσουν μια άγνωστη λέξη *Προσέχουν τη δομή της λέξης* σε ποσοστό 53,3%, ενώ σε ποσοστό 46,7% επιχειρούν να *Σπάσουν τη λέξη σε κομμάτια/τμήματα προκειμένου να κατανοήσουν τη σημασία της*. Οι δύο αυτές στρατηγικές που συνδέονται στενά μεταξύ τους αποτελούν τις δύο στρατηγικές με υψηλότερη συχνότητα.

Στην τρίτη και τέταρτη θέση κατατάσσονται δύο στρατηγικές συνδεδεμένες με τα γραμματικά χαρακτηριστικά των λέξεων, όπως είναι η *Ομαδοποίηση των λέξεων ανάλογα με την κατηγορία λέξεων στην οποία ανήκουν* (38,3%) και η *Έμφαση σε ξεχωριστά κομμάτια της λέξης προκειμένου να μπορεί να θυμηθεί κανείς πιο εύκολα τη σημασία της* (36,7%). Στην πέμπτη θέση από τις στρατηγικές που αφορούν τη μορφολογική ανάλυση των λέξεων κατατάσσεται η στρατηγική που αφορά την *Ένταξη της άγνωστης λέξης σε λίστα/οικογένεια λέξεων με παρεμφερή σημασία* με ποσοστό 31,7%, πιθανότητα διότι οι συμμετέχοντες στην έρευνα δεν είναι εξοικειωμένοι με αυτή τη στρατηγική. Τελευταία στην κατάταξη με ποσοστό 25% εμφανίζεται η στρατηγική που αφορά τη *Σύνδεση του ήχου μιας άγνωστης λέξης με τον ήχο μιας ήδη γνωστής*.

4.3 Τα αποτελέσματα της στατικής επεξεργασίας για το τρίτο ερευνητικό ερώτημα

Στη συνέχεια ακολούθησε επεξεργασία των δεδομένων με την εφαρμογή του μη παραμετρικού ελέγχου Mann-Whitney U. Τα αποτελέσματα του ελέγχου συσχέτισης που πραγματοποιήθηκε έδειξε πως υπάρχει στατιστικώς σημαντική διαφορά μεταξύ των φορέων εκπαίδευσης (Πανεπιστήμιο και Φροντιστήρια) και τις μεταβλητές *Προσέχω τη δομή της λέξης* ($\text{sig}=0.03<0.05$), *Σπάω τη λέξη σε κομμάτια που μπορώ να*

αναγνωρίσω ($\text{sig}=0.006<0.05$) και Δίνω σημασία στα ξεχωριστά κομμάτια μιας λέξης ($\text{sig}=0.006<0.05$).

Παρατίθενται τα αποτελέσματα του ελέγχου Mann-Whitney U για τις στρατηγικές που αφορούν τη μορφολογική ανάλυση των λέξεων (Πίνακας 2) και τα αποτελέσματα του ελέγχου Mann-Whitney με βάση τον φορέα εκπαίδευσης (Πίνακας 3).

Στρατηγική	Φορέας Εκπαίδευσης	N	Mean	SD
Προσέχω τη δομή της λέξης	Φροντιστήριο	30	1.7	0.9
	Πανεπιστήμιο	30	2.2	1.0
Σπάω τη λέξη σε κομμάτια που μπορώ να αναγνωρίσω	Φροντιστήριο	30	1.8	0.9
	Πανεπιστήμιο	30	2.6	1.0
Ομαδοποιώ τις λέξεις	Φροντιστήριο	30	2.6	1.3
	Πανεπιστήμιο	30	2.0	1.1
Δίνω σημασία στα ξεχωριστά κομμάτια μιας λέξης	Φροντιστήριο	30	1.8	0.8
	Πανεπιστήμιο	30	2.6	1.2
Βάζω τις νέες λέξεις σε λίστα	Φροντιστήριο	30	2.5	1.1
	Πανεπιστήμιο	30	2.1	1.1
Συνδέω τους ήχους των λέξεων	Φροντιστήριο	30	2.6	1.1
	Πανεπιστήμιο	30	2.5	1.2

Πίνακας 2 | Πλήθος συμμετεχόντων, μέση τιμή και τυπική απόκλιση των απαντήσεων για τις στρατηγικές μορφολογικής ανάλυσης

	Προσέχω τη δομή της λέξης	Σπάω τη λέξη σε κομμάτια που μπορώ να αναγνωρίσω	Ομαδοποιώ τις λέξεις	Δίνω σημασία στα ξεχωριστά κομμάτια μιας λέξης	Βάζω τις νέες λέξεις σε λίστα	Συνδέω τους ήχους των λέξεων
Mann-Whitney U	312.000	272.500	324.000	273.000	341.000	421.000
Wilcoxon W	777.000	737.500	789.000	738.000	806.000	886.000
Z	-2.175	-2.741	-1.947	-2.724	-1.670	-0.443
Asymp. Sig. (2-tailed)	0.030	0.006	0.052	0.006	0.095	0.658

Πίνακας 3 | Τα αποτελέσματα του ελέγχου Mann-Whitney με βάση τον φορέα εκπαίδευσης

Η σύγκριση των απαντήσεων των διδασκομένων την ιταλική γλώσσα στο Πανεπιστήμιο σε σχέση με τις απαντήσεις των διδασκομένων την ιταλική γλώσσα σε ιδιωτικές δομές εκπαίδευσης αποδείχθηκε στατιστικά σημαντική ($p < 0.05$). Οι στρατηγικές Προσέχω τη δομή της λέξης (2.2 ± 1), Σπάω τη λέξη σε κομμάτια που μπορώ να αναγνωρίσω (2.6 ± 1) και Δίνω σημασία στα ξεχωριστά κομμάτια μιας λέξης για να θυμάμαι τη σημασία της (2.6 ± 1.2) υιοθετούνται σε μεγαλύτερο βαθμό από τους διδασκόμενους την Ιταλική στο Πανεπιστήμιο σε σχέση με αυτούς που διδάσκονται την Ιταλική σε ιδιωτικές δομές εκπαίδευσης.

Δεν παρατηρήθηκε ωστόσο στατιστικώς σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων συμμετεχόντων στην έρευνα ως προς τις στρατηγικές *Ομαδοποιώ τις λέξεις, Βάζω τις νέες λέξεις σε λίστα με άλλες λέξεις και Συνδέω τον ήχο μιας λέξης με τον ήχο μιας λέξης που ήδη ξέρω*.

5 Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, στην παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε πως στις στρατηγικές που υιοθετούνται από τους διδασκόμενους την ιταλική ως Γ2 -όσον αφορά την εκμάθηση του λεξιλογίου- σε ποσοστό μεγαλύτερο από 60% την πρώτη και τη δεύτερη θέση καταλαμβάνουν στρατηγικές που αφορούν την επανάληψη του λεξιλογίου, ενώ ακολουθούν με ποσοστό 50% στρατηγικές που αφορούν την εκμάθηση και ποσοστό 47% στρατηγικές που έχουν σχέση με την ανάκληση του λεξιλογίου (βλ. αναλυτικά 4.1)

Όσον αφορά το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα έγινε φανερό ότι στρατηγικές που αφορούν τη μορφολογική ανάλυση των λέξεων και ειδικότερα τον μορφολογικό τεμαχισμό βρίσκονται ψηλά στις προτιμήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα, καταλαμβάνοντας την 1^η, τη 2^η και την 4^η θέση μεταξύ των 6 διερευνώμενων στρατηγικών που συνδέονται με τη μορφολογική ανάλυση των λέξεων. Πρόκειται για τις στρατηγικές *Προσέχω τη δομή της λέξης, Σπάω τη λέξη σε κομμάτια προκειμένου να κατανοήσω τη σημασία της και Δίνω έμφαση σε ξεχωριστά κομμάτια της λέξης προκειμένου να τη θυμηθώ πιο εύκολα* (βλ. αναλυτικά 4.2).

Τέλος, σε σχέση με το τρίτο ερευνητικό ερώτημα ((βλ. αναλυτικά 4.3) σημειώθηκε διαφοροποίηση σημαντική από στατιστική άποψη στον βαθμό υιοθέτησης 3 από τις 6 στρατηγικές που σχετίζεται με τη μορφολογική ανάλυση των λέξεων (Πίνακας 2) ανάμεσα στους φοιτούντες στο Πανεπιστήμιο και σε αυτούς που παρακολουθούσαν μαθήματα ιταλικής γλώσσας σε φροντιστήρια υπέρ των πρώτων. Τα αποτελέσματα αυτά πιθανότατα θα μπορούσαν να ερμηνευθούν λόγω του γεγονότος ότι οι φοιτητές που συμμετείχαν στην έρευνα είχαν παρακολουθήσει ένα εισαγωγικό μάθημα γλωσσολογίας και ένα εισαγωγικό μάθημα μορφολογίας και για αυτό ήταν ως έναν βαθμό εξοικειωμένοι με βασικές αρχές μορφολογικής ανάλυσης.

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της έρευνας και ειδικότερα όσον αφορά το τρίτο ερευνητικό ερώτημα η σχέση μεταξύ λεξικολογίας και μορφολογίας είναι προφανής, αφού η μορφολογία εστιάζει στη μελέτη της εσωτερικής δομής των λέξεων (Ξυδόπουλος, 2008) δεδομένου ότι όλες οι γλώσσες διαθέτουν τουλάχιστον κάποια από τις βασικές μορφολογικές διαδικασίες -γεγονός που αποτελεί ένδειξη της καθολικότητας της μορφολογίας (Ράλλη 2005).

Η έρευνα που παρουσιάστηκε αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης έρευνας στην οποία διερευνάται η δυνατότητα σύνδεσης των θεωρητικών προσεγγίσεων που αφορούν τη μορφολογική ανάλυση των λέξεων με τη διδακτική πρακτική μέσω της υιοθέτησης συγκεκριμένων στρατηγικών. Με άλλα λόγια επιχειρείται να ελεγχθεί κατά πόσο είναι δυνατή η εφαρμογή στην πράξη, από τους διδασκόμενους μια Γ2, διαδικασιών μορφολογικής ανάλυσης στη βάση όσων προτείνονται σε θεωρητικό επίπεδο (μεταξύ άλλων για τα Ιταλικά Scalise 1988, Thorton 2005, Scalise and Bisetto 2008).

6 Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Στους περιορισμούς της έρευνας συγκαταλέγεται ο σχετικά μικρός αριθμός του δείγματος και η διεξαγωγή της έρευνας καταρχάς σε μία μόνο γλώσσα, την Ιταλική. Ο μικρός αριθμός συμμετεχόντων ως ένα βαθμό δικαιολογείται από το γεγονός ότι πρόκειται για την πιλοτική φάση μιας έρευνας, ενώ τα τμήματα διδασκαλίας της ιταλικής γλώσσας σε ιδιωτικές δομές εκπαίδευσης είναι συνήθως ολιγομελή. Από την άλλη η προϋπόθεση ότι οι 2 ομάδες των συμμετεχόντων στην έρευνα, φοιτητές στο Πανεπιστήμιο και διδασκόμενοι την ιταλική γλώσσα σε ιδιωτικές δομές εκπαίδευσης έπρεπε να είναι ίδιες περίπου στον αριθμό, για να είναι συγκρίσιμα τα αποτελέσματα, επηρέασε σημαντικό τον συνολικό αριθμό των συμμετεχόντων σε αυτή την πρώτη πιλοτική φάση της έρευνας.

Σε επόμενη φάση της έρευνας επίκειται η τροποποίηση και βελτιστοποίηση του ερωτηματολογίου των Cohen, Oxford και Chi (2002) στα σημεία που εντοπίστηκε ότι χρειάζεται να γίνει πιο σαφής διατύπωση των στρατηγικών, καθώς το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο θα μπορούσε να επικαιροποιηθεί. Επίσης, επίκειται η πραγματοποίηση έρευνας σε μεγαλύτερο αριθμό διδασκομένων και διασταύρωση των αποτελεσμάτων της έρευνας με συνεντεύξεις από αντιπροσωπευτικό αριθμό συμμετεχόντων σε αυτή.

Τέλος προτείνεται η επέκταση της έρευνας σε άλλες γλώσσες όπως είναι για παράδειγμα η διδασκαλία της ελληνικής ως Γ2 αλλά και η εξέταση του ρόλου της διδασκαλίας της μορφολογίας μέσω πειραματικής παρέμβασης στη εκμάθηση του λεξιλογίου από τους διδασκόμενους μια γλώσσα ως Γ2.

Απώτερος στόχος της έρευνας που διεξάγεται είναι η διερεύνηση της συμβολής των στρατηγικών εκμάθησης του λεξιλογίου στη βελτίωση των επιδόσεων των διδασκόμενων μια γλώσσα ως Γ2.

Βιβλιογραφία

- Alvermann, Donna, Stephen Phelps, and Victoria Ridgeway. 2007. *Content Area Reading and Literacy: Succeeding in Today's Diverse Classrooms*. Boston: Pearson.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, και Μαρία Μητσιακή. 2010. “Ο μορφολογικός τεμαχισμός ως στρατηγική διδασκαλίας του λεξιλογίου της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας”. Στα πρακτικά του 14ου Διεθνούς Συνεδρίου “Εξελίξεις στην Έρευνα της Γλωσσικής Εκμάθησης και Διδασκαλίας”, 14--16 Δεκεμβρίου 2007, ΕΕΕΓ, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μονοχρωμία, 65-77.
- Angelelli, Paola, Marinelli, Chiara Valeria, and Cristina Burani. 2014. “The effect of morphology on spelling and reading accuracy: A study on Italian children.” *Frontiers in Psychology*, 5 (Article 1373), 1-10. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2014.01373/full>.
- Cohen, Andrew D., Oxford, Rebecca L., and Julie C. Chi. 2002. *Language Strategy Use Survey*. Minneapolis, MN: Center for Advanced Research on Language Acquisition, University of Minnesota.
- Cohen, Andrew D., and Isobel Kai-Hui Wang. 2018. “Fluctuation in the Functions of Language Learner Strategies.” *System*, 74, 169-182. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0346251X17309715>.
- Colé, Pascale, Duncan, Lynne. G., and Agnès Blaye. 2014. “Cognitive flexibility predicts early reading skills.” *Frontiers in psychology*, 5, 565. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2014.00565/full>.

- Laufer, Bathia, and Jan Hulstijn. 2001. "Incidental vocabulary acquisition in a second language: The construct of task-induced involvement." *Applied Linguistics*, 22,1 -26.
- Laufer, Batia. 1997. "The Lexical Plight in Second Language Reading: Words You Don't Know, Words You Think You Know and Words You Can't Guess." Στο Coady, James, and Thomas Huckin (επιμ.), *Second Language Vocabulary Acquisition: A Rationale for Pedagogy* (20-34). Cambridge: Cambridge University Press.
- Laufer, Batia, and Nany Girsai. 2008. "Form-focused Instruction in Second Language Vocabulary Learning: A Case for Contrastive Analysis and Translation". *Applied Linguistics*, Volume 29, Issue 4, December 2008, 694-716, <https://doi.org/10.1093/applin/amn018>.
- Laufer, Batia. 2014. "Vocabulary in a second language: selection, acquisition, and testing: a commentary on four studies for JALT vocabulary SIG." *Vocabulary Learning and Instruction*, 3 (2), 38-46. <http://vli-journal.org/wp/>.
- Lessard-Clouston, Michael. 2013. *Teaching vocabulary*. Alexandria, VA: TESOL International Association.
- Μαγουλά, Ευγενία, και Γεωργία Κατσούδα. 2011. "Μορφολογική επίγνωση και ορθογραφία: η περίπτωση των ρημάτων σε -λλω". *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα*, 31, 278-291.
- Nation, Paul. 1990. *Teaching and Learning Vocabulary*. New York: Newbury House.
- Nation, Paul. 2001. *Learning vocabulary in another language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nation, Paul. 2006. How large a vocabulary is needed for reading and listening? *Canadian Modern Language Review* 63, 59-82.
- Nation, Paul, and Paul Meara. 2010. Vocabulary. Στο Norbert Schmitt (επιμ.), *An introduction to applied linguistics* (2^η εκδ., 252-267). London, England: Hodder Education.
- Ευδόπουλος, Γιώργος. 2008. *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Oakhill, Jane, Cain, Kate, and Carsten Elbro. 2015. *Understanding and Teaching Reading Comprehension: A Handbook*. London: Routledge.
- Pacheco Mark Barba, and Amanda P. Goodwin. 2013. "Putting Two and Two Together: Middle School Students' Morphological Problem Solving Strategies for Unknown Words." *Journal of Adolescent and Adult Literacy*, 56(7), 541-553. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1013110>.
- Ράλλη, Αγγελική. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Scalise, Sergio. 1984. *Generative morphology*. Dordrecht: Foris.
- Scalise, Sergio, and Antonietta Bisetto. 2008. *La struttura delle parole*. Bologna: Il Mulino.
- Ramirez, Gloria, Chen, Xi, Geva, Esther, and Heidi Kiefer. 2010. "Morphological awareness in Spanish-speaking English language learners: Within and cross-language effects on word reading." *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 23(3-4), 337-358. <https://doi.org/10.1007/s11145-009-9203-9>.
- Spencer, Mercedes, Muse, Andrea, Wagner, Richard, Foorman, Barbara, Petscher, Yaacov, Schatschneider, Christopher, Tighe, Elizabeth L., and Denise M. Bishop. 2015. "Examining the Underlying Dimensions of Morphological Awareness and Vocabulary Knowledge." *Reading and writing*, 28(7), 959-988.

- Thornton, Anna. 2005. *Morfologia*. Roma: Carocci.
- Traficante, Daniela, Marelli, Marco, Luzzatti, Claudio, and Cristina Burani. 2014. Influence of verb and noun bases on reading aloud derived nouns: evidence from children with good and poor reading skills. *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal* 27, 1303–1326. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1038935>.
- Vernice, Mirta, and Elena Pagliarini. 2018. “Is morphological awareness a relevant predictor of reading fluency and comprehension? New evidence from italian monolingual and arabic-italian bilingual children.” *Frontiers in Communication*, 3. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fcomm.2018.00011/full>.

The different faces of the complementizer *oti*

Anna Roussou
University of Patras
aroussou@upatras.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει την κατανομή του συμπληρωματικού δείκτη (ΣΔ) «ότι» σε προτάσεις που εκ πρώτης όψεως έχουν επιρρηματική (χρονική) λειτουργία. Η ανάλυση βασίζεται στη σύγχρονη προσέγγιση των ΣΔ ως ονοματικών (αντωνυμικών) στοιχείων. Σε αυτό το πλαίσιο η παρουσία του «ότι» στις εν λόγω επιρρηματικές προτάσεις εξηγείται μέσω του χαρακτηρισμού του ως αντωνυμίας και της κατανομής του σε συγκεκριμένες ελεύθερες αναφορικές προτάσεις. Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης, το στοιχείο «ότι» εξαρτά τη λειτουργία του και κατ' επέκταση την ερμηνεία του από το συντακτικό περιβάλλον στο οποίο εμφανίζεται. Η πολλαπλή αυτή κατανομή ερμηνεύεται ως μια περίπτωση συντακτικής 'πολυσημίας'.

Λέξεις-κλειδιά: συμπληρωματικός δείκτης, αντωνυμία, ελεύθερη αναφορική πρόταση, χρονική πρόταση, ονοματικό στοιχείο.

1 Introduction

The morpheme *oti* 'that' in (Modern) Greek is the typical declarative complementizer that introduces complements of verbs of belief, saying, knowledge, etc., as in (1a). In this context it freely alternates with the complementizer *pos* 'that'. It is also found as a free relative pronoun with an inanimate referent in the neuter (grammatical) gender, as in (1b):

- (1a) Είπε/νομίζει/ξέρει *ότι/πως* έφυγαν
said-3s/think-3s/know-3s that leave-3pl
'She said/thinks/knows that the we left'
(1b) Αγοράζει *ό,τι* είναι καινούργιο
buy-3s what be-3s new
'She buys what(ever) is new'

The view endorsed by traditional grammarians is that the two instances of *oti* in (1) are distinct. For this reason, the free relative *oti* is orthographically distinguished from the complementizer with a comma between the two morphemes *o* and *ti*, i.e., *o,ti* (literally 'the what').

A third instance of *oti*, introducing a clause in a peripheral position, not selected by a predicate, occurs in (2)¹; for ease of exposition, this *oti* is also glossed as 'that':

- (2a) *ότι* έφευγα εμφανίστηκε ο Κώστας
that leave.imp-1sprt showed.up-3s the Kostas
'As I was leaving, Kostas showed up'

¹ As pointed out by Eleni Agathopoulou (p.c.), this use of *oti* is not acceptable by all speakers, and there seems to be a north (ungrammatical) vs. south (grammatical) split.

- (2b) *ότι* ετοιμαζόμουν να φύγω
 that was.about-1s prt leave-1s
 ‘I was just about to leave/ I was at the moment of getting ready to leave’

As the English translations show the *oti*-clauses in (2) give rise to a temporal reading.

According to Triandafillidis (1941: §1046, 3) the three instances of *oti* described in (1) and (2) above are not to be confused: the declarative complementizer is distinct from both the temporal and the free relative pronoun *o,ti*. Interestingly though, he uses the same orthographical convention for both the temporal and the free relative one, thus distinguishing these two from the complementizer. On the other hand, Tzartanos (1989 [1963²]) suggests that the temporal *oti* originates from the temporal conjunction *ote* (*o-te*, relative ‘when’). As such, it is a different species altogether and falls in the same series as the interrogative *pote* ‘when’ and demonstrative *tote* ‘then’.

In the present paper I focus on the ‘temporal’ *oti*-clause in (2) and argue that this is an instance of a definite free relative. In section 2, I present the main properties of *oti*-temporal clauses with respect to their temporal reading and their relative clause structure. In section 3 I argue for their analysis as free relatives and consider the properties of *oti* as a pronoun. Section 4 concludes the discussion.

2 *Oti*-temporal clauses: main properties

2.1 *The temporal reading?*

Let us start with the properties of the temporal *oti*-clause. Consider the examples in (3) where the *oti*-clause translates as a temporal one introduced by a relevant expression, such as ‘the moment that’, ‘as I was doing x’, or ‘as soon as I had done x’. Furthermore, the preferred order is with the *oti*-clause preceding the main one. If the latter is postposed the preferred order requires topicalization of the matrix subject (SV order vs VS), as shown in (3c).

- (3a) *ότι* έφευγα εμφανίστηκε ο Κώστας
 that left.imp-1s showed.up-3s the Kostas
 ‘As I was leaving/The moment I was leaving, Kostas showed up’
 (3b) *ότι* έφυγα εμφανίστηκε ο Κώστας
 that left.perf-1s showed.up-3s the
 ‘As soon as I had left/The moment I left, Kostas showed up’
 (3c) ?ο Κώστας εμφανίστηκε *ότι* έφευγα
 the Kostas showed.up-3s that left.imp-1s
 ‘As I was leaving/The moment I was leaving, Kostas showed up’

The (past) imperfective aspect in (3a) gives rise to a simultaneous reading between the event of my leaving and the event of Kostas’ showing up. The (past) perfective aspect in (3b), on the other hand, seems to set the event of my leaving prior to Kostas’ showing up. However, a closer look shows that there is coincidence between the endpoint of my leaving and the starting point of the following event (Kostas’ showing up). So in (3a), we can have the continuation in (4), which is not acceptable in (3b):

- (4) ... so I didn’t leave in the end (3a) = OK, (3b) = #

A similar construction is attested in Italian, at least in colloquial registers, with the declarative complementizer *che*, as in (5):²

- (5) *è arrivato che stavo uscendo*
 is arrived that was-1s leaving
 ‘He arrived as I was leaving’

The *che*-clause also gives rise to a simultaneous reading, as pointed out for the Greek sentence in (3a). So this is not specific to Greek, but seems to imply that there is some common pattern that involves declarative complementizers of this sort.

Going back to the *oti*-clause, we observe that it may stand on its own, similar to other temporal expressions, such as the one introduced by *molis* ‘just’, or *molis pu* (‘just that’) as in (6):

- (6a) *ότι έφευγα*
 that left.imp-1s
 ‘I was about to leave/I was just leaving’
 (6b) *μόλις (που) έφευγα*
 Just that left.imp-1s
 ‘I was just leaving (right now)’

The interpretation in both (6a) and (6b) is that the subject was at the point of leaving. If instead of imperfective aspect we use the (past) perfective one, then the derived reading is “I have just left”. So the event is interpreted in relation to some temporal point in the discourse. Note that despite the past tense in (6a) the temporal reference does not precede the Speech Time. Past imperfective in this sentence (and in the absence of a matrix clause) expresses the subject’s intention to leave. The data in (3) and (6) so far seem to justify the characterization of this *oti*-clause as a temporal one.

In both examples in (3a-b) the main verb has to be in the past perfective. If the aspect becomes (past) imperfective, the result is ungrammatical, as in (7a). Note that this is not the case when the temporal clause is introduced by the temporal adverb *otan* (‘when’), giving rise to a conditional (or universal quantification) reading, i.e., ‘every time I was leaving Kostas was showing up’. This is consistent with the translation of *otan* as ‘whenever’. Note also that *otan* is morphologically complex, consistint of the relative adverb *ote* (*o+te*) and the conditional morpheme *an*.

- (7a) **ότι έφευγα / έφυγα εμφανιζόταν ο Κώστας*
 that left.imp-1s / lef.perf-1s showed.up.imp-3s the Kostas
 ‘*As I was leaving, Kostas was showing up’
 (7b) *όταν έφευγα εμφανιζόταν ο Κώστας*
 when left.imp-1s showed.up.imp-3s the Kostas
 ‘When(ever) I was leaving, Kostas was showing up’

² I would like to thank an anonymous reviewer for pointing this out to me. The reviewer also suggests that the simultaneous reading is reminiscent of pseudo-relatives also introduced by *che* in Italian. Greek pseudo-relatives though are introduced by *pu*, the declarative complementizer that is found in (non-) restrictive relative clauses; *oti*, on the other hand, is excluded from this context.

Restricting our discussion to the pair in (7), we observe that the *oti*-temporal clause imposes restrictions on the tense of the matrix clause and excludes the conditional reading. Instead it triggers a definite (temporal) reading.

2.2 *Oti*-temporal clauses and other expressions

As we saw in (6b) the adverbial *molis* can be modified by a *pu*-relative. Perhaps there is a very subtle difference between (6a) and (6b); however, it need not concern us here. What interests us instead is that *molis* can be further modified by a *pu*-relative clause. The same pattern is attested with other expressions, such as the nominals (DPs) *ti stighmi* ‘the moment’, *tin ora* ‘the time’, or adverbs like *pano* ‘on/upon’, *eki* ‘there’, all modified by a relative clause, as in (8):

- (8a) *τη στιγμή/ώρα που έφευγα* εμφανίστηκε ο Κώστας
 the moment/time that left.imp-1s showed.up-3s the Kostas
 ‘The moment (that) I was leaving, Kostas showed up’
 (8b) *πάνω/εκεί που έφευγα* εμφανίστηκε ο Κώστας
 upon/there that left.imp-1s showed.up-3s the Kostas
 ‘Upon my leaving, Kostas showed up’

What the above expressions have in common is some notion of location at a temporal or spatial point. The similarity between *oti*-temporal constructions and the sentences in (8) further supports the temporal reading of the *oti*-clause.

Another option which also carries the simultaneous meaning is the one in (9) with the preposition *me* ‘with’ followed by what looks like a nominalized clause, that is a construction where the complementizer *pu* is preceded by the neuter definite article *to*.

- (9) *με το που έφυγα* εμφανίστηκε ο Κώστας
 with the that left-1s showed.up-3s the Kostas
 ‘As soon as I had left, Kostas showed up’

Given that *pu* resists nominalization (see Roussou 1991), (9) should either be treated as an exception or as different kind of structure. I will tentatively assume that (9) is an instance of relativization as is the case in (8) (see section 3.3). More precisely, *to* is like a pronominal head modified by the *pu*-clause. This approach is further supported by the fact a *pu*-relative may also modify *oti*, as in (10).

- (10) *ότι που έφευγα* εμφανίστηκε ο Κώστας
 that that left.imp-3s showed.up-3s the Kostas
 ‘As I was leaving, Kostas showed up’

The sentence in (10) carries the same reading as the one in (3). It is interesting to note that *oti* and *pu* are in complementary distribution in complement clauses (Roussou 2010).

To summarize the discussion so far, the *oti*-clause gives rise to a temporal reading and can be paraphrased by other nominal expressions which are modified by a *pu*-relative clause. Based on the empirical evidence presented so far it is next argued that the *oti*-temporal clause is an instance of a free relative.

3 Temporal *oti*-clauses as free relatives

3.1 *Oti*-relatives as arguments or adjuncts

Having established the temporal reading of the *oti*-clause in (3), we can now turn to its analysis. Recall from section 1 that *oti* apart from introducing declarative complement clauses may also introduce a free relative, as in (1b). The similarities with the free relative construction are supported by the fact that an *oti*-relative in argument position may also be substituted by a headed *pu*-relative clause, as in (11):

- (11a) *έφαγα ό,τι μαγειρέψες*
ate-1s what cooked-2s
'I ate what you had cooked'
(11b) *έφαγα αυτό που μαγειρέψες*
ate-1s this that cooked-2s
'I ate the thing that you had cooked'

The pattern in (11) is reminiscent of the one we saw for *oti*- vs. headed (temporal) relatives in section 2. Note that the *oti*-relative in (11a) has a definite reading, as is also evident from the paraphrase in (11b). The *oti*-temporal clause also gives rise to a definite reading, as is evident from the corresponding paraphrases that carry the interpretation 'at the moment/time that'.³

Another piece of evidence comes from the fact that while *oti* in complement clauses may be freely substituted by *pos* (as a complementizer), this option is blocked both for argument free relatives and temporal clauses as shown in (12):

- (12a) **πως έφευγα εμφανίστηκε ο Κώστας*
that left.imp-1s showed.up-3s the Kostas
(12b) **έφαγα πως μαγειρέψες*
ate-1s that cooked-2s

The data so far point towards an analysis of the *oti*-temporal clause as a relative one. The parallel with other temporal expressions that are headed relatives supports the analysis of the *oti*-clause as a free relative in accordance with (11).

What distinguishes the free relative in (11a) from the ones in (3) is the fact that in the former case *oti* binds a variable (copy) that corresponds to an argument (the object of the predicate) and introduces a clause that is an argument to the matrix predicate ('efagha'). On the other hand, *oti* in the constructions under consideration (cf. (3)) arguably binds a variable that corresponds to the temporal/event argument of the predicate (left/was leaving). The *oti*-clause modifies the temporal reference of the main clause. In this respect the *oti*-clause in its temporal reading functions like other (adverbial) free relatives, as will be shown immediately below.

3.2 *The free relative analysis*

³ The definite reading is not the only one available for free relatives. In fact, if we change the matrix and embedded verbs into present tense (*troo oti majirepsis* 'I eat what you cook'), the reading is that of 'whatever', i.e., a universal reading. On the interpretation of free relatives in general see Jacobson (1995), and more recently Caponigro (2003), Šimik (to appear), among others.

In one of the earliest generative analyses, that of Bresnan and Grimshaw (1978), free relatives are treated as nominal phrases (DPs in current terms) or PPs. This accounts for their distribution as arguments (in subject or object position) or adjuncts. A major question in the literature has been whether free relatives are internally or externally headed, that is whether the relative pronoun is the external head of the relative clause with a proform in the gap position (Bresnan and Grimshaw 1978) or internal to the relative clause with a trace/ copy in the gap position (Groos and van Riemsdijk 1981). In some recent approaches this issue is resolved in terms of labelling (Chomsky 2013), as argued by Donati (2006).

In relation to Greek, Alexopoulou (2006) and Daskalaki (2008) argue that what projects in free relatives is the pronoun itself, turning the CP to a DP, as in (13):

(13) [DP FR pronoun [CP (FR pronoun)]]

There are some differences between the two approaches in relation to the how the case mismatching effects are accounted for. Thus, Alexopoulou argues that the FR pronoun merges directly above the CP and binds a variable in the predicate position while it serves as the argument of the matrix predicate as well (an argument associated with two predicates along the lines of Manzini and Roussou 2000). On the other hand, Daskalaki argues for a ‘move and project’ approach. I will not elaborate on the details of each approach. For present purposes the structure in (13) suffices, and leaving details aside, I will assume that the relative pronoun is shared by both the embedded and the matrix clause. What is crucial is that the free relative takes its label from the pronoun which binds a variable inside the clause. In principle this variable can correspond to an argument or a non-argument of the predicate.

Given the above let us now go back to the *oti*-temporal clause. Assuming that it is a free relative, we expect *oti* to bind a variable inside its clause, and at the same time to function as an adjunct to the matrix clause, in the same way that a free relative can function as an argument of the matrix predicate. The question in relation to the *oti*-clause is what sort of variable it binds. Given its temporal reading, the answer seems to be rather obvious: it binds a temporal/event variable. At this point let us briefly consider the analysis of English *when*-clauses provided by Halle and Caponigro (2010); the relevant example is given in (14):⁴

(14) I came to visit you *when Bill left*

They assume after Jacobson (1995) that free relatives “denote the maximal element of a given set” and that with *when*-clauses “the given set is a set of time intervals or events” with *when* acting as a set restrictor that takes “a set of entities and returns a subset that only contains time intervals or events” (p. 548). Although *when*-clauses distribute more like *otan*-clauses in Greek, the approach of Halle and Caponigro is still relevant to the current discussion, as it supports the free relative analysis.

Halle and Caponigro (op. cit.) distinguish between time intervals and events, arguing that *when*-clauses are ambiguous. On the other hand, *oti*-clauses do not trigger such ambiguity. Consider again the example in (3a): *oti efevgha, emfanistike o Kostas*. As pointed out in section 2, there is a simultaneous reading between the two events, which is partly maintained in (3b) with the perfective aspect, i.e., *oti efigha*,

⁴ Halle and Caponigro (2010) do not discuss conditional *when*-clauses, like “When it rains, I feel sad” (cf. If it rains, I feel sad). These are contexts where Greek can use *otan* instead of conditional *an*.

emfanistike o Kostas, to the extent that the final point of my leaving overlaps with Kostas' arrival. As such, the clause is anchored to a specific time interval. On the other hand, if we substitute *oti* for *otan*, as in *otan efigha, emfanistike o Kostas* ('When I left, Kostas showed up'), the time of Kostas showing does not share the same time interval with my leaving. It is possible to say that I left at 3.00 p.m. and Kostas showed up a while later. Under this reading, the matrix clause is anchored to the event of the *otan*-clause, but the two events do not need to take place simultaneously, thus they may not be anchored to the same time interval. Imperfective aspect triggers a simultaneous reading with *otan*-clauses as well, favoring the time interval reading. Leaving aside the semantic details, we can see that the distribution and readings of the *oti*-temporal clause are quite restricted, compared to *otan*-clauses.

Before we leave this section, it is worth considering the properties of *oti* in temporal clauses. The free relative clause analysis supports the view that the temporal reading is not inherent to *oti* but derives syntactically. Halle and Caponigro make a similar claim with respect to *when*, that is they argue against an inherent temporal reading associated with *when*. Going back to *oti*, I have argued that it is the same pronominal element that occurs in free relatives in argument position with an inanimate neuter referent. In this respect the same pronoun has a temporal or argument function depending on the syntactic context. This approach has the advantage of eliminating homophony in the lexicon as well as lexical polysemy, since it attributes any differences to syntax.

Regarding its morphological properties, *oti* is bimorphemic: *o-* is a (definite) determiner-like morpheme, while *ti* is an interrogative morpheme (see Daskalaki 2008). Other elements in this paradigm also have the *o-* morpheme followed by the interrogative pronoun, as in (15) below:

- (15) *o-pjos o-pu o-pos o-pote*
 the-who the-where the-how the-when

The morpheme *o-* is bound and carries no phi- or case-features. Even if we assume, along with Tzartanos (1989 [1963²]), that the temporal *oti* originates from the temporal *ote*, which synchronically overlaps with the pronoun *oti*, the crucial point regarding the bound morpheme *o-* remains.

3.3 Extensions

The discussion regarding the morphological structure of *oti* are partly relevant in considering the cooccurrence of *oti* and *pu*, as in (10) in section 2. As pointed out there, this pattern was taken as a restrictive relative clause formation, quite similar to the ones with a nominal head (*ti stighmi pu*) for example, or a pronominal one (*afto pu*, cf. (11b)). Having a pronoun as the head of a restrictive relative clause is not surprising.

In fact, the *oti pu* configuration is found in some archaic and poetic formations where the head of the relative clause is the definite article (or an older form of the relative pronoun), as in the examples below from Tzartanos (1989 [1963²]) (§282, p. 203):

- (16a) *Ψυχáι αι που εδοξάσατε τον Ασωπόν*
 souls the.fem that glorified-2s the Asopos

‘Souls, which you glorified Asopos ...’
 (16b) Ξεχνώ το που με τρώει σαρακι
 forget-1s the that me= eat-3s woodworm
 ‘I forget the woodworm that eats me up’

In the examples above, the definite article is used pronominally as the head of a restrictive relative clause.⁵

The example in (16b) is particularly interesting, as we have the *to pu* sequence. As mentioned in section 2 *pu*-complement clauses resist nominalization of this sort. In relation to the *me to pu*-construction (see (9)), the tentative analysis was that *to* is used pronominally and is modified by the *pu*-clause. This line of reasoning finds further support given the examples in (16). This is a very first approximation to the data; a more detailed analysis is required, but this is beyond the scope of this paper.

4 Concluding remarks

In the present paper I focused on the properties of *oti* in adjunct clauses with a temporal reading. As it was shown in section 2, there is a simultaneous reading between the matrix and the *oti*-clause, which can be affected by grammatical aspect. The *oti*-clause was next argued to have the structure and properties of a definite free relative. This analysis was supported by the presence of *oti* in free relatives in subject or object positions (as arguments). The distribution in different types of free relatives was supported on the grounds of the pronominal status of *oti*. An obvious question that arises is whether the declarative complementizer is a different element. Considering that complement clauses have been analyzed as instances of relativization, and in particular, as free relatives (Manzini 2010), the similarities between the different occurrences of *oti* seem to fall into place. However, due to space limitations, this topic will have to be addressed in future work.

References

- Alexopoulou, Theodora. 2006. “Free and Restrictive Relative Clauses in Greek”. *Proceedings of the 17th International Conference on Theoretical and Applied Linguistics (ISTAL17)*, 85-93. Aristotle University, Thessaloniki.
- Bresnan, Joan, and Jane Grimshaw. 1978. “The Syntax of Free Relatives in English”. *Linguistic Inquiry* 9: 331–391.
- Caponigro, Ivano. 2003. “Free Not to Ask: On the Semantics of Free Relatives and Wh-Words Cross-Linguistically.” PhD Diss., University of California, Los Angeles dissertation.
- Chomsky, Noam. 2013. “Problems of Projection.” *Lingua* 130: 33-49.
- Daskalaki, Evangelia. 2008. “(Mis)Matching Patterns in Greek Free Relatives.” PhD Diss., University of Cambridge.

⁵ There is one further reading with the *oti pu* sequence, as in *oti pu anaseni* which would translate as ‘he can barely breathe’. This reading is not clearly temporal but implies the lowest point to which the event holds (see Tzartanos (1989 [1963²]) §282, p. 220).

- Donati, Caterina. 2006. "On Wh-head movement." In *Wh-movement: Moving on*, edited by Lisa Lai-Shen Cheng and Norbert Corver, 21-46. Cambridge MA: MIT Press.
- Groos, Anneke, and Henk van Riemsdijk. 1981. "Matching Effects in Free Relatives: A Parameter of Core Grammar." In *Theory of Markedness in Generative Grammar: Proceedings of the 4th GLOW Conference*, edited by Adriana Belletti, Luciana Brandi, and Luigi Rizzi, 171-216. Pisa: Scuola Normale Superiore.
- Halle, David P., and Ivano Caponigro. 2010. "On the Semantics of Temporal *When*-clauses." *Proceedings of SALT20*: 54-563.
- Jacobson, Pauline. 1995. "On the Quantificational Force of English Free Relatives." In *Quantification in Natural Languages*, edited by Emmon Bach, Eloise Jelinek, Angelika Kratzer, and Barbara Partee, 451-486. Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Manzini, M. Rita. 2010. "The Structure and Interpretation of (Romance) Complementizers." In *The Complementizer Phase*, edited by Phoevos Panagiotidis, 167-199. Oxford: Oxford University Press.
- Manzini, M. Rita, and Anna Roussou. 2000. "A Minimalist Theory of A-movement and Control." *Lingua* 110: 409-447.
- Roussou, Anna. 1991. "Nominalized Clauses in the Syntax of Modern Greek." *UCL Working Papers in Linguistics* 3: 77-100.
- Roussou, Anna. 2010. "Selecting Complementizers." *Lingua* 120: 582-603.
- Šimik, Radek. To appear. "Free relatives." In *The Companion to Semantics*, edited by Daniel Gutzmann, Lisa Matthewson, Cécile Meier, Hotze Rullmann, and Thomas Ede Zimmermann. Wiley-Blackwell.
- Triandafillidis, Manolis. 1941. *Νεοελληνική Γραμματική (της δημοτικής)*. [9th Reprint of the 2nd edition]. Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.
- Tzartanos, Achilleas. 1989 [1963²]. *Νεοελληνική Σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*. Thessaloniki: Kyriakidis.

Κατηγορίες για διαφθορά και η ανασκευή τους: Προσέγγιση βασισμένη στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων και στην κριτική ανάλυση λόγου*

Αγγελική Σακελλαρίου
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
asakellariou@uowm.gr

Abstract

In this paper we examine the discourse on political corruption, especially the accusations of corruption and the defense discourse of the accused. Focusing on the big corruption scandal related to the Greek ex-minister Tsohatzopoulos (2011-4), we analyze the articles arising from the electronic archive of the newspaper 'Kathimerini' using a combination of Corpus Linguistics methodological tools combined with Critical Discourse Analysis tools. Our research questions are: how is the accused presented in the newspaper, what exactly is he accused of, how does the accused present himself, how does he rebut the accusations, what is the newspaper's stance towards the subject? Our results show that the newspaper's discourse is biased and that the accused's discourse is underrepresented.

Keywords: scandal, corruption, Press, journalistic discourse, reversal move, scapegoat

1 Εισαγωγή: Μεθοδολογία

Η ανάγκη για την έρευνα αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι, αν και η διαφθορά είναι κυρίαρχη έννοια στον ελληνικό δημόσιο βίο¹, δεν έχει μελετηθεί η γλώσσα που χρησιμοποιείται τόσο στις κατηγορίες για διαφθορά όσο και στις προσπάθειες ανασκευής τους.

Ως αντιπροσωπευτικό δείγμα υπόθεσης ελληνικής διαφθοράς επιλέχθηκε η υπόθεση Τσοχατζόπουλου, υπουργού του ΠΑΣΟΚ που έφτασε να διεκδικήσει την πρωθυπουργία το 1996. Η υπόθεση αυτή πήρε μεγάλη έκταση στον τύπο, αφού ο πρώην υπουργός δικάστηκε και καταδικάστηκε, οπότε δίνει πολύ υλικό για έρευνα. Η υπόθεση Τσοχατζόπουλου, όπως και η αντίστοιχη γαλλική του François Fillon που αναλύεται στο άρθρο των Guaresí και Mayaffre (2018) και αποτέλεσε αφορμή για την έρευνά μας, παρουσιάζουν αναλογίες και ως προς την επίδρασή τους στο εκλογικό αποτέλεσμα των εθνικών εκλογών. Ειδικότερα, οι κατηγορίες που βάρυναν τον Τσοχατζόπουλο φαίνεται ότι επέδρασαν στην ήττα του ΠΑΣΟΚ το 2012².

Πιο συγκεκριμένα, τον Ιούνιο του 2010, διατάχτηκε προκαταρκτική εξέταση με αφορμή δημοσιεύματα για την αγορά ακινήτου στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου, καθώς και για ανακριβή φορολογική δήλωση του Άκη Τσοχατζόπουλου για το έτος 2009. Τον Απρίλιο του 2011 διαγράφηκε από το κόμμα του. Τον Ιούλιο του 2011

* Ευχαριστώ πολύ τον Καθηγητή Διονύση Γούτσο για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του.

¹ Σύμφωνα με τις ετήσιες εκθέσεις της Διεθνούς Διαφάνειας. Βλ. ενδεικτικά <https://www.dw.com/el/η-ελλάδα-πέφτει-8-θέσεις-στον-δείκτη-διαφθοράς/a-47276876>.

² Πρβλ. «Στην υπόθεση Τσοχατζόπουλου επέρριψε την ευθύνη για την ήττα του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 2012 ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, Ευάγγελος Βενιζέλος». Πηγή: <https://www.voria.gr/article/venizelos-terastia-zimia-gia-to-pasok-i-ipothesi-tsochatzopoulos>

διώχθηκε για ξέπλυμα βρώμικου χρήματος και τελικά προφυλακίστηκε τον Απρίλιο του 2012. Στις βουλευτικές εκλογές του Μαΐου 2012 το ΠΑΣΟΚ ηττήθηκε με σημαντική πτώση των ποσοστών του (έλαβε 13,18%). Στις 7 Οκτωβρίου 2013 ο Τσοχατζόπουλος καταδικάστηκε σε ποινή κάθειρξης 20 ετών.

Ως έντυπο προς έρευνα, επιλέχθηκε η εφημερίδα 'Η Καθημερινή'³ πρώτον γιατί την εποχή που μελετάμε ήταν αντιπολιτευόμενη προς το ΠΑΣΟΚ (επισημαίνεται ότι 'Η Καθημερινή' μαζί με το 'Πρώτο Θέμα' ήταν οι πρώτες εφημερίδες που το 2010 δημοσιοποίησαν στοιχεία κατά του Τσοχατζόπουλου για την αγορά του σπιτιού του στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου) και δεύτερον γιατί διατηρούσε⁴ πολύ εύχρηστο ηλεκτρονικό αρχείο των δημοσιευμάτων της όπου μπορούσε κανείς να αναζητήσει λέξεις σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, ενώ στα κείμενα που εμφανίζονταν η λέξη παρουσιαζόταν επισημασμένη.

Ως χρονική περίοδος επιλέχθηκαν τα έτη 2012 και 2013 γιατί σε αυτά γράφτηκαν τα περισσότερα σχετικά άρθρα, καθώς τότε ο Τσοχατζόπουλος συνελήφθη, δικάστηκε, καταδικάστηκε και οδηγήθηκε στη φυλακή. Με αναζήτηση της λέξης *Τσοχατζόπουλος* βρέθηκαν στην Καθημερινή 320 άρθρα δημοσιευμένα το 2012 και 453 άρθρα δημοσιευμένα το 2013 (550.000 περίπου λέξεις).

Λόγω του μεγάλου αριθμού των κειμένων που βρέθηκαν, χρησιμοποιήθηκε το ηλεκτρονικό αρχείο της Καθημερινής ως σώμα κειμένων και επιλέχθηκε ο συνδυασμός της μεθοδολογίας της Γλωσσολογίας Σωμάτων Κειμένων και της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (στο εξής ΚΑΛ), που επιτρέπει τη μελέτη μεγάλου όγκου δεδομένων και δίνει την ευκαιρία να αναλυθούν οι πληροφορίες τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά (βλ. Baker κ.ά. 2008). Ως προς την ΚΑΛ, επιλέχθηκε το μοντέλο της Ιστορικής Προσέγγισης του Λόγου της Wodak, γιατί επιχειρεί «να ενοποιήσει τη διαθέσιμη γνώση σχετικά με τις ιστορικές πηγές και το υπόβαθρο των κοινωνικών και πολιτικών πεδίων στα οποία 'ενσωματώνονται' τα γεγονότα του λόγου» (Reisigl και Wodak 2001: 35). Ακριβώς λοιπόν λόγω της επιλογής της συγκεκριμένης προσέγγισης της ΚΑΛ για την ερμηνεία των δεδομένων, επιμένουμε στην ιδεολογική τοποθέτηση της εφημερίδας 'Καθημερινή' (βλ. σημείωση 4), καθώς και στις εξωγλωσσικές, κοινωνικές παραμέτρους του θέματος που εξετάζεται.

Εξάλλου, στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης εξετάζεται η έννοια της συλλογικής μνήμης που σχετίζεται με τη δημιουργία στερεοτύπων και προκαταλήψεων, και άρα προκατειλημμένου λόγου γενικότερα. Ξεχωριστή μελέτη για τη δημιουργία και τη γλωσσική χρήση των στερεοτύπων έχουν εκπονήσει οι Amossy και Herschberg Pierrot (1997). Παρατηρούν ότι το στερεότυπο σχηματοποιεί και κατηγοριοποιεί: προϋπάρχει και μας επιτρέπει να κατανοούμε τον κόσμο, ακόμη κι αν συνεπάγεται μια απλοποίηση και μια γενίκευση κάπως υπερβολική (ό.π.: 28). Επίσης δημιουργεί το συναίσθημα του ανήκειν σε ένα σύνολο (ό.π.: 46). Η αναγνώριση των στερεοτύπων συνδέεται με συγκεκριμένη εποχή και φανερώνει την κοινωνική και ιδεολογική διάσταση του λόγου (ό.π.: 83). Με βάση ακριβώς αυτή την

³ 'Η Καθημερινή' είναι ημερήσια πολιτική και οικονομική εφημερίδα που εκδίδεται στην Αθήνα. Στο μεγαλύτερο μέρος της μακράς πορείας της υπήρξε φορέας συντηρητικών απόψεων και δεξιών πεποιθήσεων, με σημαντική επιρροή στους κύκλους της συντηρητικής παράταξης. Ωστόσο, η Καθημερινή στεγάζει παραδοσιακά και απόψεις κεντροαριστερών ή ακόμα και αριστερών δημοσιογράφων (πηγή Βικιπαίδεια, πρόσβαση στις 23.8.2019). Έτσι, μέσα από τις στήλες της εφημερίδας πολλές φορές εκφράζονται διαφορετικές προσεγγίσεις για ένα ζήτημα (βλ. Sakellariou 2017).

⁴ Το στιγμή που ελέγχεται αυτό το άρθρο (Φεβρουάριος 2020), το αρχείο της *Καθημερινής* έχει πάψει να είναι εύχρηστο όσον αφορά τα έτη πριν το 2014. Η εφημερίδα φαίνεται να το ανασυγκροτεί και να το διαθέτει με πληρωμή.

τελευταία παρατήρηση, θεωρούμε πως η συγκεκριμένη προσέγγιση του στερεοτύπου μπορεί να συνδυαστεί με την Ιστορική Προσέγγιση του Λόγου.

Ως λέξεις και εκφράσεις για την έρευνα, εκτός από το ίδιο το όνομα του Τσοχατζόπουλου που ήταν το κύριο κριτήριο επιλογής των άρθρων, ορίστηκαν οι παρακάτω, με κριτήριο τη νοηματική τους συνάφεια προς την έννοια της διαφθοράς και ειδικότερα με το σκάνδαλο Τσοχατζόπουλου: *σκάνδαλο, διαφθορά/διεφθαρμένος,-η,-ο, δωροδοκία, μίζα, δώξη, σκευωρία, υπεράκτια / off shore εταιρεία (ή εταιρία), αποδιοπομπαίος τράγος, (εξιλαστήριο) θύμα.*

Η περαιτέρω έρευνα στο ηλεκτρονικό αρχείο της Καθημερινής ανατέθηκε, κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2018-9, στους φοιτητές του μεταπτυχιακού του ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας⁵ στο πλαίσιο του μαθήματος «Προσεγγίσεις στη γλώσσα με έμφαση στον κριτικό γραμματισμό», το οποίο διδάσκει. Οι φοιτήτριες/-ές ανέλαβαν εργασία με θέμα να εντοπίσουν στην ‘Καθημερινή’, στα άρθρα των ετών 2012 και 2013 που περιέχουν το όνομα *Τσοχατζόπουλος*, τις παραπάνω λέξεις και εκφράσεις καθώς και τυχόν άλλες που εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα και να καταγράψουν τα άμεσα συμφραστικά περιβάλλοντά τους (τι υπάρχει αμέσως δεξιά ή αριστερά τους) αλλά και τα πιο απομακρυσμένα συμφραζόμενά τους (5 λέξεις αριστερά και 5 λέξεις δεξιά τους). Εξετάστηκε επίσης το ευρύτερο συγκείμενο, όταν επρόκειτο για ένα θέμα που επανερχόταν συχνά (π.χ. το στερεότυπο του *εξιλαστήριου θύματος*). Εδώ παρουσιάζονται οι συνάψεις που εμφανίζονται σε ένα ποσοστό ίσο ή μεγαλύτερο του 3%. Έπειτα, έπρεπε να διακριθούν οι περιπτώσεις όπου ο λόγος ανήκε στους δημοσιογράφους, στις δικαστικές αρχές ή στην πλευρά του Τσοχατζόπουλου. Τέλος, με βάση τη βιβλιογραφία και την ιδεολογική γραμμή της εφημερίδας, οι φοιτητές κλήθηκαν να ερμηνεύσουν τα ευρήματά τους, συνδυάζοντας τη μεθοδολογία της Γλωσσολογίας Σωμάτων Κειμένων και της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου.

Τα ερευνητικά ερωτήματα ήταν:

- πώς παρουσιάζεται ο κατηγορούμενος και οι συγκατηγορούμενοί του;
- ποια είναι τα αδικήματα για τα οποία κατηγορείται;
- πώς αυτοπαρουσιάζεται ο κατηγορούμενος;
- πώς επιχειρεί να ανασκευάσει τις κατηγορίες που τον βαραίνουν;
- ποια η στάση της εφημερίδας απέναντι στο ζήτημα;

Αναφορικά με το τελευταίο ερώτημα διατυπώθηκε η υπόθεση εργασίας πως η εφημερίδα, λόγω της ιδεολογικής της τοποθέτησης στον δεξιό χώρο, θα παρουσιάζεται προκατειλημμένη απέναντι στον πρώην υπουργό της αντίθετης παράταξης, πράγμα που θα επαληθεύεται τόσο από τον λόγο της αυτόν καθαυτόν όσο και από τον χώρο που εκχωρεί στον λόγο της πλευράς Τσοχατζόπουλου.

Τα αποτελέσματα της έρευνας ελέγχθηκαν και ολοκληρώθηκαν από εμένα, προκειμένου να παραχθεί αυτό το άρθρο. Παρακάτω συνοψίζω τα ευρήματα και επιχειρώ να τα ερμηνεύσω.

2 Τα ευρήματα της έρευνας

2.1 Η γλώσσα των κατηγοριών για διαφθορά

⁵ Οι φοιτητές που υπέβαλαν εργασία ήταν οι εξής (με αλφαβητική σειρά): Απατσιδής Θεμιστοκλής, Ιωσηφίδης Γεώργιος, Κουτσογιάννης Πέτρος, Λασκαράκη Μαρία, Μανδήλας Αντώνιος, Ματσακίδης Χαράλαμπος και Νεδέλκος Αλέξιος.

Ο Τσοχατζόπουλος αναφέρεται συχνά μόνο με το επώνυμό του, κυρίως στους τίτλους της εφημερίδας (π.χ. «Άλλοι πέντε με τον Τσοχατζόπουλο») και πολύ συχνά με το μικρό του όνομα συνοδευμένο από το επώνυμο: *Ακης Τσοχατζόπουλος*. Πολύ συχνά επίσης αναφέρεται το αξίωμα που κατείχε: «πρώην υπουργός». Χαρακτηριστική είναι η συχνή χρήση της έκφρασης «ο άλλοτε πανίσχυρος πρώην υπουργός», που, σε συνδυασμό με την αναφορά στις ποινές που του επιβλήθηκαν, ενισχύει την αίσθηση του ξεπεσμού και της παραδειγματικής τιμωρίας.

Χρησιμοποιείται επίσης το όνομα στον πληθυντικό *Τσοχατζόπουλοι*, προκειμένου να γίνει, μετωνυμικά, αναφορά σε άλλους διεφθαρμένους πολιτικούς, π.χ. «λίγο πιο κάτω από την επιφάνεια, *Τσοχατζόπουλοι και βδελυρά πασοκάρια οργιάζαν*» (8.2.2013), «*Οι Τσοχατζόπουλοι των εκατομμυρίων στην κορυφή*» (29.12.2013).

Το όνομα *Τσοχατζόπουλος* συνδυάζεται συχνά με το όνομα της δεύτερης συζύγου του Βίκυς Σταμάτη, των συγγενών του (της κόρης του Αρετής Τσοχατζοπούλου, της πρώην συζύγου Γκουντρούν Τσοχατζοπούλου, του ξαδέλφου του Νικόλαου Ζήγρα), αλλά και άλλων συνεργατών του (Ευφροσύνης Λαμπροπούλου, Γιάννη Σμπώκου κ.ά.), καθώς με όλους αυτούς βρέθηκε συγκατηγορούμενος. Η εφημερίδα επιμένει στους συγγενικούς δεσμούς του Τσοχατζόπουλου με τους συγκατηγορούμενούς του, προφανώς υπαινισσόμενη μια γενικότερη οικογενειακή διαφθορά.

Το όνομά του συνδέεται επίσης με τις ποινές που του επιβλήθηκαν: *προφυλακιστέος, (προ)φυλακισμένος, κρατείται, (αυστηρή) ποινή* – και στον πληθυντικό *ποινές, καταδίκη, εκτίει (ποινή), κάθειρξη, κατάσχεση/δήμευση περιουσίας*.

Η λέξη *σκάνδαλο* απαντά πολύ συχνά και προσδιορίζεται από τα επίθετα *πολιτικό* και *οικονομικό*. Και στο Sketch Engine το *οικονομικό σκάνδαλο* παρουσιάζεται με μεγάλη συχνότητα (1,08 ανά εκατομμύριο). Ακολουθεί με πολύ μικρότερη συχνότητα το *πολιτικό-οικονομικό* (με ή χωρίς διαχωριστική παύλα). Δεν βρέθηκε όμως καθόλου η σύμφραση *πολιτικό σκάνδαλο*. Άρα το σκάνδαλο του Τσοχατζόπουλου ξεχωρίζει γιατί χαρακτηρίζεται και καθαρά πολιτικό σκάνδαλο.

Η λέξη *σκάνδαλο* εναλλάσσεται με τη λέξη *υπόθεση*, συνήθως ως *υπόθεση Τσοχατζόπουλου*. Η λέξη *διαφθορά*, που εννοιολογικά σχετίζεται με τη λέξη *σκάνδαλο*, χαρακτηρίζεται *πολιτική* και *κρατική*. Και στο Sketch Engine βρίσκουμε *πολιτική διαφθορά* (0,13 ανά εκατομμύριο) και *κρατική διαφθορά* (με ακριβώς το ίδιο ποσοστό). Τα επίθετα αυτά χαρακτηρίζουν τους τομείς όπου εμφανίζεται η διαφθορά.

Συχνά εμφανίζονται τα *εισαγγελέας διαφθοράς* και *ανακριτής διαφθοράς*. Αυτά τα πολυλεκτικά σύνθετα, ενώ είναι πολύ συχνά από το 2012 και εξής, δεν απαντώνται καθόλου στο Google πριν από αυτή την περίοδο, γιατί, όπως απέδειξε η σχετική επιπλέον έρευνα που διεξαγάγαμε, οι θεσμοί αυτοί θεσπίστηκαν⁶ ακριβώς την περίοδο που εκδικαζόταν η υπόθεση Τσοχατζόπουλου, προκειμένου, όπως αναφέρει η Καθημερινή να «λειτουργήσει 'εκτονωτικά' στη γενικότερη πεποίθηση ατιμωρησίας που επικρατεί στους πολίτες» (18.3.2012).

Οι κατηγορίες που βαραίνουν τον Τσοχατζόπουλο είναι το «ξέπλυμα (μαύρου) χρήματος», ενώ πολύ συχνά συναντάται ο τύπος *μίζες*⁷ στον πληθυντικό που

⁶ Με τον Ν. 4022/2011, ΦΕΚ Α΄ 219/03.10.2011 θεσπίζονται οι Εισαγγελείς Διαφθοράς. Το 2012 θεσπίζονται και οι ανακριτές διαφθοράς.

⁷ Στο λεξικό Τριανταφυλλίδη στο λήμμα *μίζα* αναγράφονται τα εξής: *μίζα (προφ.) αμοιβή για παράνομη εκδούλευση ή μερίδιο από παράνομα κέρδη*. Η σημείωση ότι ανήκει στον προφορικό λόγο εξηγεί τη συχνή θέση της λέξης εντός εισαγωγικών στην Καθημερινή. Ωστόσο στην ίδια εφημερίδα η λέξη χρησιμοποιείται συχνά και εκτός εισαγωγικών, πράγμα που καταδεικνύει ότι η σύνδεσή της με τον προφορικό λόγο υποχωρεί σταδιακά.

εμφανίζεται είτε ως *μίζες εξοπλιστικών* (ή για *εξοπλιστικά*) ή, πιο συγκεκριμένα, «*μίζες για τα (γερμανικά) υποβρύχια*» και «*μίζες από την αγορά των ρωσικών πυραύλων*». Η λέξη παρουσιάζεται επίσης στην έκφραση «*μίζες μαμούθ*» ή «*μίζες εκατομμυρίων*» ή και με αναφορά σε αριθμό εκατομμυρίων (π.χ. *πάνω από 100 εκατομμύρια οι μίζες για τα εξοπλιστικά*-11.9.2012). Ο τύπος *μίζες* συνδυάζεται κυρίως με τους ρηματικούς τύπους *έλαβε, διακίνησε, ενεπλάκη*, αλλά και με το ουσιαστικό *πλυντήριο* στην έκφραση «*πλυντήριο για τις μίζες*».

Η αποδοχή *μίζας* ταυτίζεται με το αδίκημα της δωροδοκίας⁸, που εμφανίζεται επίσης πολύ συχνά ανάμεσα στα αδικήματα του Τσοχατζόπουλου. Παρουσιάζεται ως *ενεργητική* και ως *παθητική* και χαρακτηρίζεται *έγκλημα* ή *αδίκημα*.

Η ίδρυση υπεράκτιων/εξωχώριων (off shore) εταιρειών για λόγους φοροδιαφυγής είναι επίσης μια από τις κατηγορίες που βαρύνουν τον Τσοχατζόπουλο. Παρατίθενται τα ονόματα αυτών των εταιρειών (Torcaso, Nobilis, Bluebell), καθώς και όσοι παρουσιάζονται ως ιδιοκτήτες (ή συνιδιοκτήτες) τους ως «*φερόμενοι ιδιοκτήτες (ή συνιδιοκτήτες)*»: «ο φερόμενος ως συνιδιοκτήτης της υπεράκτιας εταιρείας Torcaso Κωνσταντίνος Αντωνιάδης, ο φερόμενος ως ιδιοκτήτης της υπεράκτιας εταιρείας Nobilis Νίκος Γεωργουλάκης...». Χρησιμοποιώντας τη μετοχή *φερόμενος*⁹, η εφημερίδα αμφισβητεί την αλήθεια των στοιχείων που παρουσιάζει η πλευρά Τσοχατζόπουλου.

Εξάλλου, συχνά ο Τσοχατζόπουλος παρουσιάζεται ως αποδιοπομπαίος τράγος που καλύπτει ευθύνες όλου του ΠΑΣΟΚ. Στο άρθρο «*Η ράχη του τράγου και οι 'Ιφιγένειες'*» αναφέρεται ότι «...ο πρώτος πολιτικός τράγος φορτώθηκε στη ράχη του και ατασθαλίες των συντρόφων του...» (Τασούλα Καραϊσκάκη, 20.1.2013).

Η πεποίθηση ότι ο Τσοχατζόπουλος δεν αποτελούσε μεμονωμένη περίπτωση φαίνεται και στο παρακάτω απόσπασμα: «*Όσο κι αν προσπαθούν πάντως οι του ΠΑΣΟΚ να πείσουν εαυτούς και αλλήλους ότι το σκάνδαλο-Άκης ήταν ένα «μεμονωμένο περιστατικό», αποτέλεσμα της «προσωπικής στρατηγικής» του πρώην συντρόφου τους, άλλη είναι η αλήθεια. Από την πολλή εξουσία δεν μέθυσε μόνο το δεξί (το αριστερό μάλλον) χέρι του Ανδρέα Παπανδρέου. Δεν ήταν αποκλειστικότητά του η καθεστωτική συμπεριφορά*» (ανυπόγραφο άρθρο με τίτλο «*Κατά μόνας και από κοινού*», στην κατηγορία «*Πολιτική*», 9.1.2013).

Στα δύο παραπάνω αποσπάσματα αποπαγιώνονται¹⁰ στερεότυπες εκφράσεις: ο αποδιοπομπαίος τράγος γίνεται «*πολιτικός τράγος*», ενώ το «*δεξί χέρι*» του Ανδρέα Παπανδρέου παρουσιάζεται ως «*αριστερό μάλλον*». Αν και η έκφραση «*αποδιοπομπαίος τράγος*» δηλώνει το εξιλαστήριο θύμα, από τη στιγμή που αποπαγιώνεται και χρησιμοποιείται το «*πολιτικός τράγος*» οι λέξεις ξαναβρίσκουν την αρχική τους σημασία και ο Τσοχατζόπουλος παρουσιάζεται συγχρόνως ως πολιτικός και ως τράγος. Στη δεύτερη περίπτωση, ενώ το «*δεξί χέρι*» δηλώνει τον

⁸ Στο λεξικό του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη, η αμοιβή για παράνομη εκδούλευση παρουσιάζεται ως πρώτη σημασία της λέξης *μίζα* και συμπίπτει με τη σημασία που δίνεται για τη λέξη *δωροδοκία*.

⁹ Με βάση το λεξικό Μπαμπινιώτη, η λέξη *φέρωμαι* χρησιμοποιείται κυρίως στον δημοσιογραφικό λόγο με τη σημασία «*θεωρούμαι, επικρατεί για μένα η φήμη, η αντίληψη ή η υποψία*». Η μετοχή *φερόμενος* υπάγεται σε αυτή τη σημασία και είναι το μόνο λεξικό που την αναφέρει.

¹⁰ Η «*αποπαγίωση*» ορίζεται ως «*η συνειδητή διαδικασία περιστασιακής αλλαγής της μορφής μιας αναγνωρισμένης στερεότυπης έκφρασης, ακόμα και παροιμίας, συχνά για παικτικούς και ευρύτερους υφολογικούς λόγους*» (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Ευθυμίου 2006: 73). Σύμφωνα με τον Gross (1996:20), η αποπαγίωση χρησιμοποιείται ευρέως στον δημοσιογραφικό λόγο, για να τραβήξει την προσοχή και να προκαλέσει την έκπληξη των αναγνωστών.

κύριο βοηθό κάποιου, το «αριστερό μάλλον» παραπέμπει ευθέως στην ιδεολογία του ΠΑΣΟΚ, και εμμέσως πλην σαφώς ενοχοποιεί αυτή την ιδεολογία για τη συμπεριφορά του Τσοχατζόπουλου. Αυτό επαληθεύεται από το παρακάτω απόσπασμα: «οδηγήθηκε στον σταυρό του μαρτυρίου για να σηκώσει μόνος το βάρος της διαφθοράς» (20.1.2013 σε ανυπόγραφο άρθρο).

Η εφημερίδα εξάλλου αντιμετωπίζει ειρωνικά το ότι ο Τσοχατζόπουλος αυτοπαρουσιάζεται ως θύμα σκευωρίας: «Και επειδή παρέλαση δίχως την παρουσία θυμάτων δεν νοείται, θα παρελάσει ένα άγημα με «τα θύματα πολιτικών σκευωριών»: Εκ δεξιών θα ηγείται ο κ. Π. Ψωμιάδης, εξ αριστερών ο κ. Τσοχατζόπουλος και στο μέσον ο άλλος Ψωμιάδης, ο κ. Μάκης, που κι αυτός θύμα πολιτικής σκευωρίας λέει πως είναι» (Π. Μπουκάλας 27.3.2012).

2.2 Η γλώσσα της αντίκρουσης των κατηγοριών

Τα άρθρα που ανέφεραν τα επιχειρήματα της πλευράς Τσοχατζόπουλου είναι ελάχιστα: περίπου το 1/10 του συνόλου. Σε αυτά συχνά ο λόγος της πλευράς του αποδιδόταν με πλάγιο λόγο και ακολουθούνταν από αρνητικά σχόλια. Στα δύο χρόνια που μελετήθηκαν βρέθηκε μόνο μια συνέντευξή του σε ευθύ λόγο. Επιβεβαιώνεται λοιπόν από τα ευρήματα η θέση του Fairclough σύμφωνα με την οποία σε έναν τύπο λόγου (εδώ στον δημοσιογραφικό) οι ισχυροί μπορούν να ρυθμίζουν τα περιθώρια αντίδρασης των λιγότερο ισχυρών (Fairclough 2015:75).

Ο Τσοχατζόπουλος δεν παρουσιάζεται να αντικρούει τις κατηγορίες μία προς μία, αλλά να αρνείται και να διαψεύδει τις όποιες κατηγορίες του αποδίδονται. Δηλώνει πως η δίωξή του στηρίζεται σε κατασκευασμένα στοιχεία («προσχηματική δίωξη με στόχο την εξόντωσή μου») και χρησιμοποιεί αρνητικές λέξεις, για να επιτεθεί στο ήθος των αντιπάλων του (π.χ. «δυσώδεις και συκοφαντικές επιθέσεις ψεύδους», 5.9.2012).

Επιχειρεί να επωμιστεί όλες τις ευθύνες, επικαλούμενος την αθωότητα των κατηγορούμενων μελών της οικογένειάς του: «είμαι ο απόλυτα υπεύθυνος για κάθε οικονομικό θέμα που αφορά την οικογένειά μου» (2.7.2012). Υπερασπιζόμενος την οικογένειά του, ο κατηγορούμενος προβάλλει μια θετική εικόνα του εαυτού του, προβάλλει δηλ. ένα θετικό ήθος ως ομιλητής με σκοπό να επηρεάσει θετικά τους αποδέκτες των λόγων του.

Ο ίδιος με τους συνηγόρους του παρουσιάζει τον εαυτό του ως *αποδιοπομπαίο τράγο* και ως (*εξιλαστήριο*) *θύμα*. Η παρακάτω, σε μεγάλο βαθμό ειρωνική, αναφορά αυτών των συμφράσεων δείχνει πως, σύμφωνα με την εφημερίδα, δεν ευσταθούν οι ισχυρισμοί του: «Τα κλισέ περί *εξιλαστήριου θύματος και αποδιοπομπαίου τράγου* χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον από τους συνηγόρους του, άλλωστε η χρήση τους δεν κοστίζει τίποτα» (από ανυπόγραφο άρθρο της εφημερίδας, 9.10.2013).

Ο Τσοχατζόπουλος αυτοπαρουσιάζεται ως *θύμα σκευωρίας*: «Θα αποκαλυφθεί η πολιτική σκευωρία που στήθηκε» (από τη συνέντευξή του, 5.8.2012). Για να στοιχειοθετήσει ότι πρόκειται για σκευωρία, ο κατηγορούμενος αμύνεται κατηγορώντας. Στρέφεται πρώτα εναντίον της πολιτικής εξουσίας: «σκευωρία που στήθηκε με ηθική αυτουργία του τέως προέδρου του ΠΑΣΟΚ Γ. Παπανδρέου και του εκπροσώπου της Ν.Δ., του κ. Σαμαρά, που συνέπτυξαν ένα ανήθικο μέτωπο εναντίον μου με σκοπό να διασώσουν όλους τους υπουργούς τους και να μείνω αποκλειστικά μόνο εγώ ως υπεύθυνος» (από τη συνέντευξή του, 5.8.2012).

Στρέφεται και εναντίον των δικαστικών αρχών που τις παρουσιάζει να παρανομούν. Χαρακτηριστικό είναι το εξής απόσπασμα: «Ο κ. Τσοχατζόπουλος χαρακτηρίζει την προσωρινή κράτηση της συζύγου του και της κόρης του, Αρετής,

‘δείγμα παράνομης κρατικής αυθαιρεσίας σε βάρος αθώων πολιτών, για τους οποίους η παρανομούσα δικαστική αρχή αγνόησε και το τεκμήριο αθωότητας και την ευρωπαϊκή νομοθεσία για δίκαιη δίκη και τα ανθρώπινα δικαιώματα’» (2.7.2012).

Επίσης παρουσιάζει τη δικαιοσύνη διαπλεκόμενη με την πολιτική εξουσία αλλά και με τα ΜΜΕ: «των γνωστών πολιτικοδικαστικών κέντρων εξουσίας, οι οποίες από το 2010 επέβαλαν στα ΜΜΕ τον επικοινωνιακό κανιβαλισμό και διαπόμπευση εναντίον εμού και της οικογένειάς μου» (8.10.2013)¹¹.

Στον λόγο του Τσοχατζόπουλου παρατηρείται ό,τι ο Van Dijk (1991: 106) ονομάζει αμυντική στρατηγική της αντιστροφής (reversal), με βάση την οποία ο κατηγορούμενος κατηγορεί τους κατηγορούς του¹². Η στρατηγική αυτή συνδυάζεται με τη θετική αυτοπροβολή του (Van Dijk 1991: 194) που αναφέραμε πιο πάνω.

3 Συμπεράσματα

Το μεθοδολογικό εργαλείο που χρησιμοποιήσαμε επέτρεψε την ανάλυση μεγάλου όγκου δεδομένων με την αντικειμενικότητα που προσφέρει η ποσοτική ανάλυση με τα εργαλεία της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων και με την μεγάλη ερμηνευτική δυνατότητα που προσφέρει η ποιοτική ανάλυση με τα εργαλεία της ΚΑΛ. Αυτή η προσέγγιση επιτρέπει εξάλλου να ακυρωθούν τα αρνητικά σημεία των δύο προσεγγίσεων: για τη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων η μηχανιστική ανάλυση περιορισμένων τμημάτων των κειμένων, χωρίς τα συμφραζόμενα και το ευρύτερο περιεχόμενό τους, ενώ για την κριτική ανάλυση λόγου η εστίαση σε μερικά μόνο κείμενα που επιλέγονται από έναν ερευνητή που πιθανώς να λειτουργεί προκατειλημμένα και που τελικά μπορεί να μην αποδίδουν την ευρύτερη εικόνα ούτε για τη γλώσσα ούτε για το περιεχόμενο των λόγων που χρησιμοποιούνται για ένα θέμα (Hatzidaki και Goutsos 2017: 29-30).

Μπορέσαμε λοιπόν να καταδείξουμε ποια είναι η θέση της εφημερίδας απέναντι στο ζήτημα του Τσοχατζόπουλου. Περιμέναμε από την εφημερίδα που εκπροσωπεί τη συντηρητική παράταξη να λάβει αρνητική θέση απέναντι στον Τσοχατζόπουλο. Ωστόσο η εφημερίδα κράτησε πιο ακραία στάση και τον καταδίκασε πριν ακόμη δικαστεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του λόγου της εφημερίδας που καταδεικνύει την προκατειλημμένη στάση της αποτελεί η πολύ συχνή φράση «ο άλλοτε πανίσχυρος πρώην υπουργός». Η φράση αυτή καταδεικνύει την πρόθεση της εφημερίδας να αναδείξει την τιμωρία του, το πώς δηλαδή ο άλλοτε πανίσχυρος υπουργός του ΠΑΣΟΚ καταντάει ανίσχυρος. Η τιμωρία του αποκτά ηθική διάσταση και εξαιρείται το έργο της κυβέρνησης και της δικαιοσύνης που την επιβάλλουν.

Η εφημερίδα χρησιμοποιεί επίσης το στερεότυπο του εξιλαστήριου θύματος και του αποδιοπομπαίου τράγου. Όμως τα χρησιμοποιεί παραλλάσσοντάς τα, διαστρεβλώνοντάς τα. Το ‘εξιλαστήριο θύμα’ κανονικά αναφέρεται σε κάποιον που δεν είναι υπεύθυνος για ό,τι του καταμαρτυρούν και ενοχοποιείται άδικα. Όμως η

¹¹ Αντίθετα, η εφημερίδα, διαμέσου του μόνιμου συνεργάτη της Στέφανου Κασιμάτη, επαινεί τον ρόλο των δικαστικών που ενεπλάκησαν στην υπόθεση Τσοχατζόπουλου: «δικαστικούς που δούλεψαν σκληρά για να βρεθεί η άκρη με τις μίζες του Τσοχατζόπουλου...» (Σ. Κασιμάτη, «Μουστάκια και τριαντάφυλλα», 29.12.2013).

¹² Ο Van Dijk (1991: 106) αναφέρεται σε αυτή τη στρατηγική όσον αφορά την αμυντική τακτική της ακροδεξιάς που κατηγορεί τους αντιρατσιστές για έλλειψη ανεκτικότητας προς ανθρώπους που δείχνουν ρατσιστική συμπεριφορά· οι ρατσιστές παρουσιάζονται λοιπόν ως αντι-αντι-ρατσιστές. Στην περίπτωση που μελετάμε δεν πρόκειται για ρατσιστικές συμπεριφορές, ωστόσο θεωρούμε πως πρόκειται για την ίδια αμυντική τακτική, καθώς η πλευρά του κατηγορούμενου για διαφθορά αμύνεται επιτιθέμενη με επιχειρήματα για διαφθορά των αντιπάλων.

εφημερίδα χρησιμοποιεί στρεβλά το στερεότυπο μέσω της αποπαγίωσής του. Έτσι αυτό αποδυναμώνεται και οι αναγνώστες οδηγούνται στη θέση που υποστηρίζει η εφημερίδα, σύμφωνα με την οποία και ο Τσοχατζόπουλος είναι ένοχος και λειτουργεί ως το θύμα που πληρώνει για τα σφάλματα όλης της παράταξης στην οποία ανήκε. Με τον τρόπο αυτό ενοχοποιείται όλη η παράταξή του.

Ο ίδιος ο Τσοχατζόπουλος υιοθετεί τα ίδια στερεότυπα, αλλά, φυσικά, τα μεταχειρίζεται με τη συμβατική τους σημασία. Αυτό του επιτρέπει συγχρόνως να αμύνεται και να επιτίθεται επικαλούμενος την ενοχή άλλων που κρύβονται πίσω από τη δίωξή του. Ωστόσο ο λόγος της πλευράς του που ακούγεται, όπως είχαμε υποθέσει εξ αρχής, είναι πολύ περιορισμένος και συχνά φιλτράρεται μέσα από τα λόγια των δημοσιογράφων, παρουσιάζεται δηλαδή σε πλάγιο λόγο και συχνά συνοδεύεται από αρνητικά σχόλια. Η εφημερίδα λοιπόν στερεί σε μεγάλο βαθμό από τον κατηγορούμενο το δικαίωμα να αμυνθεί. Άλλωστε μόνο στο 1/10 περίπου των σχετικών άρθρων παρουσιάζεται η δική του εκδοχή για τα πράγματα. Τα ευρήματα της έρευνας παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον για τις προεκτάσεις που έχουν στη συζήτηση περί αμεροληψίας ή μεροληπτικότητας του δημοσιογραφικού λόγου (βλ. Baker κ.ά. 2013, που αναφέρεται στην προκατάληψη του αγγλικού Τύπου έναντι των μουσουλμάνων) και για τους μηχανισμούς αξιολόγησης, στάσης των συντακτών και δημιουργίας συναίνεσης, για τη διατήρηση της ηγεμονίας (Gramsci 1971), που αποκλείουν ή έστω περιορίζουν κατά πολύ την πολυφωνία. Η έρευνα θα μπορούσε να διευρυνθεί ως προς το ιστορικό πλαίσιο (π.χ. πώς αντιμετώπιζε η συγκεκριμένη εφημερίδα τον Τσοχατζόπουλο όταν ήταν πανίσχυρος; Ή πώς αντιμετώπισε πολιτικούς της δεξιάς παράταξης που κατηγορήθηκαν για διαφθορά;), αλλά και σε σύγκριση με άλλες εφημερίδες, καθώς επίσης να συγκριθούν ποσοτικά και με στατιστικό τρόπο τα ποιοτικά ευρήματα με ευρύτερα σώματα κειμένων αναφοράς.

Γενικότερα, παρατηρούμε ότι στις κατηγορίες για διαφθορά συναντάμε την πολιτική διαφθορά (αφού ο κατηγορούμενος ήταν «πανίσχυρος» πρώην υπουργός) συνδυασμένη με την οικονομική διαφθορά (μίξεις, δωροδοκία, εξωχώριες εταιρείες) και με την οικογενειακή διαπλοκή (τα μέλη της οικογένειας του Τσοχατζόπουλου εμπλέκονται στα σκάνδαλα).

Στον λόγο άμυνας του πρώην υπουργού συναντάμε τη διάψευση των κατηγοριών και την επίκληση της αθωότητάς του, την ανάληψη όλων των ευθυνών για την απαλλαγή της οικογένειάς του αλλά και την αντεπίθεση με την αναφορά σε ένα άλλο είδος διαφθοράς: αυτή της εμπλοκής της πολιτικής με τη δικαστική ηγεσία και τον επηρεασμό των ΜΜΕ.

Με βάση την αμυντική στρατηγική της αντιστροφής, οι κατηγορίες για διαφθορά σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο απαντώνται λοιπόν με κατηγορίες για διαφθορά σε πολιτικό και δικαστικό επίπεδο.

Βιβλιογραφία

- Amossy, Ruth, και Anne Herschberg Pierrot. 1997. *Stéréotypes et Clichés. Langue - Discours - Société*. Paris: Nathan.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, και Αγγελική Ευθυμίου, 2006. *Οι Στερεότυπες Εκφράσεις και η Διδακτική της Νέας Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Baker, Paul, Costas Gabrielatos, Majid Khosravini, Michal Krzyżanowski, Tony Mcenery, και Ruth Wodak. 2008. "A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of

- refugees and asylum seekers in the UK press.” *Discourse & Society* 19(3): 273–306.
- Baker, Paul, Costas Gabrielatos, και Tony McEnery. 2013. *Discourse Analysis and Media Attitudes: The Representation of Islam in the British Press*. Cambridge University Press.
- Fairclough, Norman. 2015. *Language and Power* (3η έκδοση). London: Routledge.
- Guaresi, Magali, και Damon Mayaffre. 2018. “L’Impossible Réparation: L’Image Brisée de François Fillon Durant la Campagne Présidentielle Française 2017.” *Langage et Société* 2 (n.164): 39 - 56.
- Gramsci, Antonio. 1971. *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence and Wishart.
- Gross, Gaston. 1996. *Les Expressions Figées en Français, Noms Composés et Autres Locutions*. Collection l’Essentiel Français. Paris: Ophrys.
- Hatzidaki Ourania, και Dionysis Goutsos. (επιμ.). 2017. *Greece in Crisis: Combining Critical Discourse and Corpus Linguistics Perspectives*. John Benjamins Publishing Company.
- O’Halloran, Kieran. 2010. “How to Use corpus Linguistics in the Study of Media Discourse.” Στο Anne O’Keeffe, και Michael McCarthy (επιμ.) *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*, 563-576. Abingdon: Routledge.
- Orpin, Deborah. 2005. “Corpus Linguistics and Critical Discourse Analysis: Examining the Ideology of Sleaze.” *International Journal of Corpus Linguistics* 10(1): 37-61.
- Reisigl, Martin, και Ruth Wodak. 2001. *Discourse and Discrimination*. London: Routledge.
- Sakellariou, Aggeliki. 2017. “The Representations of the Refugees and the Immigrants in the Greek Press. A Corpus Linguistics and Critical Discourse Analysis Approach.” Στο Juliane House, και Themis Kaniklidou (επιμ.), *Proceedings of the 1st International Conference Europe in Discourse: Identity, Diversity, Borders. Athens, September 23-27, 2016*. Hellenic American University. <http://www.europeindiscourse.eu/images/EID-Conference-1-Proceedings.pdf>
- Van Dijk, Teun A. 1991. *Racism and the Press*. New York: Routledge, Chapman and Hall.
- Wodak, Ruth. 2001. “The Discourse-historical Approach.” Στο Ruth Wodak, και Martin Meyer (επιμ.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage. 87-121.

Some remarks on the rise of declarative Modern Greek complement marker πως

Konstantinos Sampanis & Eleni Karantzola

University of the Aegean

k.sampanis@rhodes.aegean.gr, karantzola@rhodes.aegean.gr

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό εξετάζουμε όψεις της διαχρονικής εξέλιξης του νεοελληνικού δείκτη υπόταξης *πως*. Στη βάση μιας κριτικής ανάγνωσης των θέσεων του Nicholas (1996) και παρουσιάζοντας νέα παραδείγματα, προτείνουμε ένα εναλλακτικό σενάριο για την ανάδυση του *πως* σύμφωνα με το οποίο ο νεοελληνικός δείκτης υπόταξης δεν προέρχεται μόνο από το ερωτηματικό *πώς* της Αρχαίας και Κοινής Ελληνικής, όπως προτείνει ο Nicholas, αλλά και από το αναφορικό *ὅπως*.

Λέξεις - Κλειδιά: Γλωσσική Αλλαγή, Διαχρονική Σύνταξη, Συμπληρωματικές Δομές, Παρεμφατικότητα, Νέα Ελληνικά

1 Introduction

1.1 *The (lack of) research on the diachrony of the Modern Greek Complement Markers*

While in recent decades there has appeared a plethora of excellent studies (especially from the derivational/generative grammar paradigm) dealing with the Standard Modern Greek (MG) complement markers (CM)¹ and the complementation system in general, for the most part these studies and publications chiefly revolve around the analysis of control structures introduced by the subjunctive *na*-clauses and the challenge this constitutes for the mainstream syntactic theoretical model². Due to this theoretical emphasis, the diachronic research on the MG complementation has also been focusing on the development of *na*-finite structures³, being somewhat negligent in the overall development of the MG complementation.

An exception to this research trend constitutes Nicholas' two most valuable studies on the diachrony of the CM *πως/pos* and *που/rou* (in 1996 and 1998 respectively). His analysis is based on grammaticalization theoretical models, which may be considered more appropriate in describing the graduality of the syntactic and semantic change of the *pos* and *rou* CMs from their Ancient (and Middle) Greek predecessors *ὅπως-πῶς/hórōs-pōs* and *ὅπου/hórou*. The rise of the *pos* and *rou* CMs occurred not as a parametric change linked with syntactic operations, such as Move, but as a gradual shift (or rather extension) from adverbial and relative to complement hypotactic functions without significant restructuring of the clausal architecture, at

¹ We opt for the term “complement marker” to describe both clausal subordinators and preverbal mood markers. The term “complementizer”, in turn, is reserved for its technical interpretation as the head of a Complementiser Phrase (C° of a CP). Cf. also Karantzola and Sampanis 2016.

² For a state-of-the-art overview, cf. Anagnostopoulou 2013: 20ff.

³ Cf. Joseph 1983, Markopoulos 2007, Roberts and Roussou 2003, pp. 74 -87.

least at the surface level⁴. Thereby, a functional methodology seems to match better in this case⁵.

In this paper we critically discuss certain points addressed in Nicholas 1996 concerning the diachrony of *pos* and we put forward a slightly alternative scenario to the one he proposes.

1.2 A comparative overview of the Ancient (Classical) and Modern Greek Complementation systems.

A striking distinction between the Ancient Greek (AG) and the MG complementation systems is the absence of non-finite predicate complements in the latter. The gradual decline and loss of infinitival structures and the parallel rise of finite constructions has been largely discussed in the literature⁶.

AG infinitives could be found both in Control and Obviation (cf. “Accusativus cum Infinitivo”) contexts but also, notably, in cases of “insubordination”⁷, i.e. in root (or matrix) infinitives or, more crucially, after *verba dicendi*⁸. Along with the infinitives, AG predicates selected participial and finite complement clauses, mainly introduced by the (assertive) CM *ὅτι/hóti* or *ὡς/hōs*. In broad strokes, the AG (i.e., as already said, the Attic/Classical Greek) complementation followed the following rules⁹:

- i. Verbs of saying and claiming (e.g. λέγειν ‘to say’, ὁμολογεῖν ‘to agree’, ὑπισχεῖσθαι ‘to promise’) + ὅτι or ὡς (rarer: Infinitives, e.g. after φάναι ‘to say, to claim’)
- ii. Verbs of opinion (e.g. νομίζειν ‘to deem’, οἶεσθαι ‘to suppose, to hold (that)’, ἠγεῖσθαι) + Infinitive
- iii. Verbs of perception (e.g. ὁρᾶν ‘to see’) and knowledge (e.g. εἰδέναι ‘to know’) + ὅτι or ὡς; + Participle
- iv. Verbs meaning ‘to point’ (e.g. δεικνύναι ‘to point, to indicate’) or ‘to announce’ (e.g. ἀγγέλλειν ‘to announce’) + + ὅτι or ὡς; + Participle (rarer: + Inf.).
- v. Verbs of will or wishing (e.g. βούλεσθαι ‘to wish’) + Infinitive.

Contrary to AG, MG does not have non-finite complements at language’s disposal. Yet, (coincidentally) similarly to AG, the complementation of the modern language does not follow a Control versus Obviation pattern¹⁰. The same grammatical

⁴ It is reasonable to state that the MG subordinated interrogative marker *πώς* is merged in a SpecCP position while the CM *πώς* is a Complementiser merged in the head of a CP. To examine how this shift occurred is beyond the scope of this paper.

⁵ Needless to say, that a derivational model can be more insightful in cases involving radical structural changes. Ideally, a linguist should make the best of both worlds by combining formal and functional approaches as in Fischer 2007. Cf. also the analysis of *na* in Roberts and Roussou 2013: 74ff.

⁶ Joseph 1983 for the loss of infinitives within the Balkansprachbund context. Sampanis 2011 and 2013 indicated that the MG *na*-clauses have taken over certain functions of the AG participial complementation as well.

⁷ Cf. Evans and Watanabe 2016

⁸ Cf. Keydana 2017.

⁹ Based on Bornemann and Risch ¹²2008: 286.

¹⁰ French and German for example after a volitional predicate we find an infinitival complement when matrix and embedded subjects are identical while in obviation contexts French selects a ‘that’+subjunctive clause and German a ‘that’+indicative one: French: a. *je veux lire*, b. *je veux que tu lise*. German: a. *ich will lesen* b. *ich will, dass du liest*.

category, the subjunctive mood as instantiated by a verbal form headed by the CM (or actually the Mood Marker/Particle) *na*¹¹, serves for both “Control”¹² and Obviation as in (1):

- (1)
 θέλω να διαβάσω/διαβάσεις
 want-1SG. M.PRT. read-1SG./2SG.SUBJ.(+PERF.)
 “I want to read/I want you to read”

The *na*-subjunctive complement clauses are selected by predicates with future-oriented, deontic or dynamic and phasal semantics. Predicates entailing a “realis”, assertive meaning such as verbs of saying, thinking, believing select complements introduced by *óti* and *pos*. The MG complementation mosaic is completed by the CM *που/που* selected by the so-called factives, i.e. verbs (expressing emotions, perception or remembrance)¹³ that commit “the speaker to the truth of a subordinate proposition” (Matthews ²2005: 125).

While the distribution of every CM is mostly clearly delineated from each other, there are some cases of overlapping, which however can be easily interpreted if we consider differentiations in the semantic content of the matrix predicate. So, there are some straightforward cases in which a shift in CM leads to change in meaning, for example *xéro + óti/pos* means ‘I know that’ whereas *xéro + na* is equivalent to English ‘I know to...’ or ‘I know how...’. Yet, there are pairs or even “triplets” of CMs that occur after a single predicate, for example after verbs of perception¹⁴. In these cases, which we do not examine herein, it is the complement clause, not the matrix predicate, that determines the exact semantics of the overall phrase.

The CMS *óti* and *pos* are in free distribution although *pos* is considered more colloquial. The syntactic and semantic interchangeability of the two CMs is illustrated below:

Predicate + CM <i>óti</i> or <i>pos</i>	Attestations
<i>nomízo óti</i> versus <i>nomízo pos</i> (<i>nomízo</i> = ‘I think’)	210.646x versus 66.064x
<i>xéro óti</i> versus <i>xéro pos</i> (<i>xéro</i> = ‘I know’)	109.576x versus 45.839x
<i>léi óti</i> versus <i>léi pos</i> (<i>léi</i> = ‘(s/he) says’)	61.786x versus 17.709x
<i>elpízo óti</i> versus <i>elpízo pos</i> (<i>elpízo</i> = ‘I hope’)	33.154x versus 8.842x
<i>tharó óti</i> versus <i>tharó pos</i> (<i>tharó</i> = ‘to believe’, ‘to trow’)	797x versus 3.494x

Table 1 | Distribution of *óti* and *pos*, Source: Sketch Engine’s Greek Web 2014 (elTenTen14) Corpus

¹¹ Cf. e.g. Philippaki-Warbuton 1994, Sampanis 2012.

¹² *Sensu stricto*, in (1) the volitional *thélo* ‘I want’ is not an obligatory control verb (as modal verbs are for example) since it obviously allows for obviation. What we want to point out here is that both in non-obviation and obviation structures there occurs the same grammatical category as a complement. As we saw, this is also the case in English but not in French or German.

¹³ For a detailed account cf. Christidis 1982, Roussou 2006, Holton et al. ²2012: 531ff.

¹⁴ Cf. Roussou 2006: 103.

In all cases of semantically distinct predicates both *óti* and *pos* are featured while, as expected, *pos* is less frequent in written attestations. In our samples, the only exception is after the verb *θαρρόω* *tharó* which has a more archaic/poetic vernacular nuance.

2 From (both) *ὅπως* and *πῶς* to MG *πως*

Unlike *óti* which stems from an AG subordinator, *pos* rises as a CM in a later period.¹⁵ Etymologically, *pos* is associated with the AG interrogative *πῶς/pōs* ‘how’ and its relative equivalent *ὅπως/hópōs*. Both forms, phonologically evolved as *πῶς/pós* (stressed and accentuated in its written form in order to become distinct from CM *πως*) and *όπως* in MG, are still in use in MG and the latter introduces adverbial clauses of manner (‘as’, cf. Holton et al. 2012: 560) or stands as a free relative (meaning ‘no matter how...’). From a typological perspective the grammaticalization path from interrogative/relative of manner to complementizer seems to be rare¹⁶.

Nicholas (1996) plainly suggests that the AG interrogative *pōs* as the sole predecessor of the modern CM *pos* and, in the light of a number of attestations, he attempts to trace i) possible cases of reanalysis, in which the meaning of *pōs* in Koinē and Early Middle Greek texts swings between the embedded interrogative and the complementation reading, and ii) cases of (analogical) extension in which the CM usage is attested in indisputably complement contexts. Consider the following example (Nicholas 1996: 198):

(2) ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν **πῶς** εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ

“..narravit autem nobis quomodo vidisset angelum in domo sua stantem et dicentem sibi...”

“He told us **how** he had seen the angel standing in his house, and saying to him...”

(New Testament: Acts 11:13)

In (2) both an adverbial and a complement interpretation of the subordinated clause introduced by *pōs* are possible. Given that in older texts we always encounter the grapheme <πῶς> it is uncertain whether this element really bore an accent or not. Therefore, only the context could determine the status of the subordinated clause, although this may not be decisive since *pōs* here may oscillate between an adverbial and a complement interpretation. Yet, both the English and the older Latin translation opted for the interrogative meaning. The following case (Nicholas 1996: 200) is less vague:

(3) Καὶ λέγω ὑμῖν **πῶς** ἡ ψυχὴ, ὡς λέγει ὁ ἅγιος Γρηγόριος, τριμερὴς ἐστὶ. Ἔχει γὰρ τὸ ἐπιθυμητικὸν, καὶ τὸ θυμικὸν, καὶ τὸ λογικόν.

¹⁵ Cf. Holton et al. 2019: 1884ff.

¹⁶ In Heine and Kuteva 2004: passim there is no comparable case. Nicholas (1996: 196) states that: “Greek is not unique in having a manner connective become a complementizer. (Schwyzer [1950] cites Avestan *yā*, cognate to *ho:s*”). Cf. also West 2011: 80. The Avestan case however seems to have retained its adverbial/manner content while MG *pos* usage expanded over genuine complement functions.

“And I tell you [?]**how/that** the soul, as St Gregory says, is composed of three parts. For it has a desirous part, and a wrathful part, and a reasoning part.”

Whereas “technically” the subordinated clause could be ambiguous, the occurrence of γὰρ in the following sentence and the parenthetical reference to St. Gregory, point to a complement analysis of the embedded clause.

Most of cases gleaned by Nicholas exhibit the same ambivalence so that it is impossible to determine a *terminus post quem*, a date after which the usage of *pos* in complement clauses is established. As he ascertains, in “a period critical to the development of Modern Greek (700–1100)” the vernacular language was poorly documented and, in his view, it is difficult to mine out first-hand information about the evolution of *pōs* at that time. Therefore, his examination turns to Late Middle and dialectal Greek, reaching the conclusion that the *pos* CM “did not take off immediately, but remained in marginal use for some time - thereby failing to secure a foothold in Greek relic dialects”.

Nicholas (1996: 218) examines the logical possibility that MG πώς *pos* stems from AG ὅπως *hōpōs* after the latter underwent the following phonological reduction following an accent shift from penultima to ultima: *hōpōs* > *ōpos* > *opós* > *pos*. This change pattern was applied to other grammaticalized lexemes as well, e.g. *hína* > *ína* > *iná* > *na*; *hōpou* > *ōpou* > *opouí* > *pou* and it even seems to have affected *óti* as the presence of a postverbal enclitic *di/ti* in the Anatolian Greek dialect of Pharsiot suggests¹⁷. Yet, Nicholas dismisses this scenario mainly on the basis of the following arguments: i) In Standard MG *ōpos* is a Puristic revival, “since it had been displaced in the vernacular by the collocations *kata pos/pou* and *san pos/pou* (‘according to that’ and ‘like that’)”; ii) AG *hōpōs* was an irrealis complementizer usually in a purposive function. Additionally, Hult (1990) demonstrates that *hōpōs* “had already been displaced by *hína* in the vernacular by v AD” (ibid.), iii) dialectal forms such as *após* or *opós* are interpretable = through analogy to *apouí*, a dialectal variant of (*o*)*pouí*.

Nicholas’ statement against a derivation of MG *pos* from AG *hōpōs* is however too categorical and, in fact, there are two main counterarguments to his approach:

i. In AG, *hōpōs* had indeed a predominantly purposive interpretation, yet it habitually appeared after verbs meaning ‘to strive’ (e.g. σκοπεῖν/σκοπεῖσθαι), ‘to plan’ (e.g. βουλεύεσθαι, φροντίζειν, ὀρᾶν), ‘to care for’ (μέλειν μοι, ἐπιμέλεσθαι), ‘to prepare oneself’ (παρασκευάζεσθαι) as below:

(4) καὶ τὸ μὲν καλῶς ἔχον ὅπως χρονίζον εὖ μενεῖ βουλευτέον
“We must take counsel **that** what is well shall continue to be well”

(Aeschylus, Agamn. 846-7, apud Goodwin 1889: §339)

While most of these *hōpōs*-clauses are undoubtedly adverbial, they were often selected as belonging to the valency of the afore-mentioned predicates. As the translation of (4) indicates, the embedded clause can be readily interpreted as a complement one. Yet, there are examples more suggestive of the non-purposive interpretation of *hōpōs*:

¹⁷ Cf. Bağrıaçık (2018: 298, fn. 4): “Consider also the fact that *di* in Andriotis (1948) and Anastasiadis (1976) is written with an immediately preceding apostrophe, i.e., ‘*di*’ or ‘*ti*’. These authors adopt this convention because they assume the deletion of the initial [ó] in *óti* in PhG and they mark the deleted constituent with an apostrophe.”

(5) οὐ μὲν οὐδὲ φήσω ὄκως Αἰγύπτιοι παρ’ Ἑλλήνων ἔλαβον ἢ τοῦτο ἢ ἄλλο κού τι νόμαιοι
“Nor again will I say **that** the Egyptians took either this or any other custom from the Greeks.”

(Herodotus, 2.49)¹⁸

The dialectal form ὄκως/*hókōs*, a “cognate” to *hópōs*, is often found in Ionic Greek as introducing a complement clause (and it would be an interesting working hypothesis to contemplate to what extent Ionic syntax contributed to the formation of Koinē later). Likewise, in late Classical Greek (CG) we also find similar complementation patterns, especially after negative matrix verbs:

(6) ἀλλ’ ὄπως μὲν, ἐγὼ ἄχθομαι ὑμᾶς τρέφων μηδ’ ὑπονοεῖτε
“Do not let yourselves imagine, Cyrus and the rest of you Persians, **that** I am embarrassed at having to support you.”

(Xen. Cyrop. 3.3.20)

In early Koinē, Horrocks (²2010: 90–94) observes the first signs of recession of the infinitival complementation. In the example below (ex. (7), *ibid.*: 90), it is an *hópōs*-clause that is selected by a matrix verb which in CG would have an infinitive as its complement:

(7) ἐπὶ τοῦ παρόντος κρίνω ψηφίσασθαι ὑμᾶς ὄπως τοῖς κατοικοῦσιν παρ’ ὑμῖν Θεσσαλῶν...δοθῆι πολιτεία
“...for the present I decree that we vote **that** citizenship be granted to those of the Thessalians living among you” (219 BC)

In papyri texts both *hópōs* and *pōs* are attested. Although an earlier attestation, *hópōs*-clause in (8) is better construed as a complement of a verb of knowledge. The *pōs*-clause after a similar verb here is ambiguous but more meticulous research in papyri corpora would probably yield less vague examples. What is important here is to mention how both forms are used as complements of semantically comparable verbs.

(8) Εἶ γνωῖναι ὄπως ἀνθρώπῳ [ἔ]τ[ι] ὀφείλω ὀβολόν.
“to know **that** I still owe money to this man” (2nd c. AC)

(9) οἶδας γὰρ πῶς αὐτοῦ ἐκάστης ὥρας χρήζωι
“for you know **how/ that** I need him all the time” (1st c. AC)

Thus, we see that *hópōs* was not restricted in purposive meanings. On the contrary, its function as a CM is easy to trace up to Koinē.

ii. Nicholas’ second argument about the decline of *hópōs* in favour of *hína* similarly does not seem to hold, as in the case below:

¹⁸ Retrieved from:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Hdt.%202.49&lang=original> (09.05.2020).

(10) Ἔλθωμεν οὖν εἰς ταπείνωσιν καὶ ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὰ μυστήρια αὐτοῦ, ἵνα ὅπου δεῖ ἀεὶ λαλῶμεν, καὶ ὅπου οὐ δεῖ, ἀεὶ σιωπῶμεν, ὅπως γίνονται τὰ ἀμφοτέρωτα εἰς ὠφέλειαν ἡμῶν τε καὶ τῶν ἀκουόντων

“Let us then come to humiliation and God reveals us his mysteries, in order that we always speak, when (<where) we should, and we always be silent, when we shouldn’t (talk), **so that** both happen to our and listeners’ benefit.”

(Barsanuphius et Joannes, 644.47, 6th c.)

In this excerpt, the register of which is obviously non-learned or even vernacular, both *hína* and *hóρōs* appear in closely related but distinct semantic functions, the former as a final and the latter as a purposive subordinator. That *hóρōs* was still in regular use as shown in the example below gleaned from the same text:

(11) Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα

“Let the light so shine in front of the people, **so that** they see our good deeds”

(Barsanuphius et Joannes, 834.16)

Thus, *hóρōs* seems to have still been in use in the spoken language without having been replaced by *hína* as suggested. Moreover, again in texts without blatant archaisms, *hóρōs* is attested as a CM, introducing a complement in a context where CG would select *hóti* or *hōs*:

(12) γινώσκων δὲ καὶ τοὺς αὐτοῦ γονεῖς, καὶ ἐπιστάμενος ὅπως ἦσαν ἐν πλούτῳ, ἠθέλησεν ἐλεῆσαι αὐτὸν

“Since he knew his parents and was aware of the fact **that** they are wealthy, he wanted to assist him.”

(Moschus, Pratum Spirituale: 193)

Interestingly, even authors diligently imitating classical patterns, may use *hóρōs*-clauses as complements in the same context, as Anna Komnene does in the 12th c.

(13) ὁ βασιλεὺς...μεμαθηκῶς ὅπως ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον καὶ τοσοῦτων κύκλων περιόδου ἔμφορροι ὄντες οὐδὲ ἅπαξ ἥλιον ἐθεάσαντο οὐδὲ τῶν δεσμῶν ἐλύθησαν...

“The king...having learnt **that**, while being kept in prison for a very long time and many months, neither did they see the sun once nor were they freed of their chains, ...”

The matrix verbal form selecting *hóρōs* (actually pronounced *ópos* in the 12th c.)¹⁹ is here a verb of knowledge as in the previous example. So, we observe that the syntax deviates from CG although the author’s style went “by the book”. It could be proposed that *hóρōs* is an embedded interrogative, and this is the reading preferred by some translators, such as Dawes (2000) who translates “[he] learned how they had been kept in prison”. Yet, syntactically this is not possible: *hóρōs* introduces a finite clause, so it is constructed with the phrase οὐδὲ ἅπαξ ἥλιον ἐθεάσαντο (“they did not see the sun once”). Dawes’ translation in turn attaches *hóρōs* to the participle ὄντες ‘being’ presupposing a rather awkward construction. Therefore, it is reasonable to

¹⁹ The pronunciation in the 12th c. was certainly closer to Modern Greek, hence *ópos* is a more appropriate transliteration here. The AG transliteration is kept due to the archaic register of the text.

surmise that Komnene's deviation from the classical grammatical rules reflects syntactic practices of the spoken language of her time.

Based on our argumentation above we postulate that *hópōs/ópos* was still in use in the spoken language after the 5th c. steadily developing to a CM along with its counterpart *pōs*. In turn, Middle Greek *ópos* underwent regular accent shift to ultima, giving rise to the modern genuine CM *pos*.

3 Concluding remarks

Our succinct study demonstrated that even issues seemingly uncomplicated get thorny once we dig deeper into the corpora. Variation, analogical influences, stylistics, diglossia and numerous other phenomena are all factors in play that yield a clear-cut interpretation of language change a challenging enterprise. As Nicholas (1996: 220) stated, the historical linguist needs “to take a broader view of what constitutes diachronic evidence than merely the textual attestation of one prestige dialect of a given language.” On these grounds, it is evident that what is needed is i) a more “philological” work on Middle and Early Modern Greek Greek and dialectal corpora and ii) a comprehensive treatise of the history of Greek complementation. Besides, as Nicholas (*ibid.*: 197) remarks, a revision of Jannaris' (1987) emblematic, yet linguistically outdated, work “is long overdue”.

References

- Anastasiadis, V.K. 1976. *Η σύνταξη στο Φαρασιώτικο Ιδίωμα της Καππαδοκίας* (Syntax in the Pharasa idiom of Cappadocia). Unpublished PhD Thesis. University of Ioannina.
- Anagnostopoulou, Elena. 2013. “Greek Syntax 2012: State-of-the Art and Perspectives”. *Studies in Greek Linguistics 33* (Proceedings of the 33rd Annual Meeting of the Department of Linguistics, Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki, April 26-27, 2012). pp. 11-57.
- Andriotis, N.P. 1948. *To Glossikó Idioma ton Faráson (The Idiom of Pharasa)*. (Collection De L'Institut Français D'Athènes 8). Athens: Ikaros.
- Bağrıaçık, Metin (2018): *Pharasiot Greek Word order and clause structure*. Unp. Diss. Universiteit Gent.
- Bornemann, Eduard and Ernst Risch. ¹²2008 (=1978). *Griechische Grammatik*. Diesterweg.
- Christidis, Anastassios.Fivos. 1982. “óti/pos – pou. Selection of Complementizers in Modern Greek”. *Studies in Greek Linguistics 2*: 113 -177. (In Greek).
- Dawes, Elizabeth A. S. 2000. *Anna Comnena. The Alexiad*. Cambridge, Ontario: Byzantine Series.
- Evans, Nicholas and Honoré Watanabe. 2016. *Insubordination*. Typological Studies in Language, 115. John Benjamins.
- Fischer, Olga. 2007. *Morphosyntactic Change. Fuctional and Formal Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Goodwin William. Watson. 1889. *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek Verb*. Ginn and Company.

- Heine, Bernd and Tania Kuteva. 2004. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jannaris, Antonius Nicholas. 1897. *An Historical Greek Grammar*. London: Macmillan.
- Joseph, Brian D. 1983. *The synchrony and diachrony of the Balkan Infinitive, a study in areal, general, and historical linguistics*. Cambridge: University Press.
- Holton, David, Peter Mackridge and Irene Philippaki-Warbuton. 2012. *Greek, a comprehensive Grammar*. Second edition revised by V. Spyropoulos. London and New York: Routledge.
- Holton, David; Geoffrey Horrocks; Marjolijne Janssen; Tina Lendari; Io Manolessou; Notis Toufexis. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horrocks, Geoffrey. 2010. *Greek, A History of the Language and its Speakers*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Hult, K. 1990. "Syntactic Variation in Greek of the 5th Century AD". *Studia Græca et Latina Gothoburgensia LII*. Gothenburg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Karantzola, Eleni and Konstantinos Sampanis. 2016. "On the "pleonastic" usage of complement markers in Early Modern Greek". *Journal of Greek Linguistics*, Vol. 16, Issue 2, pp. 202 – 231.
- Keydana, Götz. 2017. 'Finite' infinitives in Ancient Greek. *Indo-European Linguistics* 5, pp. 49 -76.
- Mandilaras, G. Basil. 1973. *The Verb in the Greek non-literary Papyri*. Athens: Hellenic Ministry of Culture and Sciences.
- Markopoulos, Theodore. 2007. "Categorial features and grammaticalization: the case of Medieval Greek 'na'". Proceedings of the 7th International Conference on Greek Linguistics.
- Matthews, Peter H. 2005. *The concise Oxford dictionary of Linguistics* Oxford: University Press.
- Nicholas, Nick. 1996. "The Diachrony of Modern Greek Complementiser pos: A Non-Monotonic Language Change". University of Melbourne Working Papers 16, p. 95–222
- Nicholas, Nick. 1998. *The story of pu. The grammaticalisation in space and time of a Modern Greek complementiser*. Unpubl. Diss. University of Melbourne.
- Philippaki-Warbuton, Irene. 1994. "The subjunctive mood and the syntactic status of the particle na in Modern Greek." *Folia Linguistica* 28: 297-328.
- Roussou, Anna. 2006. *Συμπληρωματικοί δείκτες (Simbliomatiki dhiktes: Complementisers)*. Athens: Patakis. (In Greek)
- Roberts, Ian and Anna Roussou. 2003. *Syntactic Change: A Minimalist Approach to Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sampanis, Konstantinos. 2011. *A Diachronic and Typological Approach to the Modern Greek Subjunctive Complementation*. Unpubl. Doctoral Thesis. University of Salzburg.
- Sampanis, Konstantinos. 2012. "The Modern Greek Subjunctive Mood and its Semantic Features". In Current Trends in Greek Linguistics. Fragaki G., Georgakopoulos Th. and Ch. Themistocleous (eds). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, pp. 66-91.
- Sampanis, Konstantinos. 2013. "Dissertation Review". *Journal of Greek Linguistics* 13, pp. 165-169.
- Schwyzler, E. 1950. *Griechische Grammatik (Greek Grammar)*. Munich: Beck.

West, Martin L. 2011. *Old Avestan Syntax and Stylistics. With an edition of the texts.*
Berlin/Boston: De Gruyter.

Ideologies of Heritage Language Hybridity Among Return Migrants

Jennifer Sclafani¹ & Alexander Nikolaou²

¹University of Massachusetts Boston, ²Hellenic American University

Jennifer.Sclafani@umb.edu, anikolaou@hauniv.edu

Περίληψη

Αυτή η μελέτη διερευνά τις γλωσσικές και πολιτιστικές εμπειρίες των μετεγκατεστημένων Ελλήνων της διασποράς ως ενήλικες στην Αθήνα. Χρησιμοποιώντας αφηγηματική προσέγγιση, αναλύουμε τις περιγραφές των ομιλητών για τις γλωσσικές τους πρακτικές και συγκεκριμένα την υβριδική γλωσσική ποικιλία "Grenglish" που χρησιμοποιείται στις δασπορικές τους κοινότητες. Μέσα από τις περιγραφές προβάλλουν τυπικές γλωσσικές ιδεολογίες περί «ανόθευτων και παραφθαρμένων» ελληνικών. Η γηγενής ποικιλία κρίνεται ως πιο σύγχρονη και κοσμοπολίτικη, ενώ οι ποικιλίες της διασποράς συνδέονται με μια κουλτούρα «κολλημένη στο παρελθόν». Αυτή η μελέτη αποτελεί μια συμβολή στην ελληνική γλωσσολογία τεκμηριώνοντας τις δασπορικές ποικιλίες και τις ιδεολογίες που σχετίζονται με την κοινωνιογλωσσική παραλλαγή στα νεοελληνικά.

Λέξεις - Κλειδιά: Ελληνοαμερικανός, γκρίκλις, γλωσσικές ιδεολογίες, αφήγημα, παλιννόστηση, κοινωνιογλωσσολογία

1 Introduction

Over the past couple decades, dramatic changes in communication technologies, the global economy, and ethno-political boundaries have resulted in increasingly complex flows of people and resources on a global scale. These flows have had profound effects on linguistic diversity, not just in terms of the emergence and disappearance of varieties, forms, and uses of language; they have also created new and at times conflicting hierarchies and ideologies associated with these varieties (Arnaut et al 2015, Blommaert 2010).

In the context of globalization, migration is no longer assumed to be a unidirectional journey with a fixed start and endpoint, and the concepts of immigration and emigration have given way to transmigration (Schiller et al 1995), which emphasizes how migrants' material and symbolic resources are drawn from and affect both home and host cultures. With this orientation comes increased reflexivity, in which speakers explicitly display their heightened consciousness of their liminal status in relation to the modern concepts of language, place, and belonging.

Speakers who find themselves at these intersections are asking the same questions that have long been at the heart of sociolinguistic inquiry: What does it mean to be multilingual in transnational spaces? And how does this alter the way mobile speakers define their communities and identities? We investigate these questions through an analysis of interviews with transmigrants about their views on language, culture, and identity as they go through the migration process.

2 Diasporic return to Greece

While Greece is a nation that has historically been associated with emigration and diaspora, the nation has also received a large pool of immigrants over the past couple decades. While the majority of these hail from former Soviet bloc countries and Asia, Greece has also become home to many ethnic Greek return migrants from the diaspora, including many Anglophone countries including the United States, the United Kingdom, and Australia. This trend has contributed to the “superdiverse” (Vertovec 2007) cosmopolitan society of current-day Athens, and has heightened the indexical potential of the Greek language as a marker of ethnic heritage and belonging, or as a symbol that separates “good” and “bad” migrants in a multiethnic and multilingual setting (Christou & King 2006).

Against this backdrop, our current study examines how ethnic Greek returnees to Greece describe and evaluate their linguistic repertoires, and specifically, the hybrid language variety “Grenghish” that was spoken in the diasporic communities of their upbringing. Past studies on return migration to Greece have highlighted the multiple and conflicting senses of identity among returnees (Christou 2006, Christou & King 2006). Our inquiry into their specific attitudes toward language in the diaspora and homeland reveal that while some participants frame the linguistic variation they observe as simply a matter of regional or register differences, others invoke standard language ideologies, describing differences in terms of “pure versus impure” or “standard versus corrupt” Greek. In particular, our examination of metalinguistic discourse reveals that speakers’ illustrations of Grenghish aligns with their discussions of other cultural differences between homeland and diasporic cultures.

3 Data

Our data collection began in 2014 in the form of semi-structured interviews and is ongoing. This study reports results from 12 interviews conducted with diasporic Greeks—10 Americans, 1 Englishman, and 1 Australian, who were either currently living in Greece at the time of the interview, or had spent extended periods in Greece as adults. The first author interviewed 2 participants in the United States and England, the second author interviewed 8 participants in Athens, and the co-authors conducted one joint interview (in person and via Skype). Participants were recruited via personal and professional networks and through snowballing. The matrix language of the interview was English, as the participants were recruited through English-speaking institutions, but code-switching into Greek was not discouraged and occurred in many interviews when the second author, a native speaker of Greek, was present. The interviews lasted between 20 and 50 minutes with the average length of 34 minutes and all were subsequently transcribed.

The selection of excerpts analyzed in the present study focus on participants’ discussions of variation between their diasporic varieties and the Greek language they encountered upon moving to Athens. We take a sociolinguistic approach to the analysis of personal narrative (De Fina & Georgakopoulou 2011, Wortham 2001), focusing on how participants position themselves (Bamberg 1997) vis-à-vis their multiple

communities in interaction, and how take stances toward their linguistic repertoires (DuBois 2007), through which they authenticate and delegitimize (Bucholtz & Hall 2005) different varieties of the Greek language and how they index Greek identity.

Many of these examples involve “Grenghish” words and grammatical patterns. In general, participants expressed initial surprise at the discovery that what they had previously believed was “regular Greek” was in fact a hybrid variety specific to their diasporic community of origin.

4 Analysis

The first narrative excerpt we consider comes from an interview with Theresa¹, a student in her mid-twenties who grew up in a Greek community in Boston. She describes becoming aware of variation in Greek at a young age through the juxtaposition of the Greek she heard at home—a northern dialect spoken by her mother—and the one she encountered at Greek school, which she attended at the local Orthodox church:

(1) I remember, just by picking up on little things like,
I would hear my teacher say certain things
and I’m like “Why is she saying that?”
And it- and I’d tell my mom and she’d be like,
“It’s common to say that where she’s from.”
Like, in maybe sort of in that region in Greece and-
Things my mom would say that other people would find odd,
was because of where she grew up in Greece
and I’m like “Okay.”
I started to differentiate when I was young,
I’d be like “Alright, you’re speaking different!”

In this excerpt, Theresa compares her mother’s variety with that of her Peloponnesian Greek teacher. Later in the interview, Theresa also discusses having learned about register variation from exposure to these two contexts, giving the example of the two forms of the third person plural form of the verb ‘eat’—formal *έφαγαν* versus informal *φαγανε*. She describes having learned about which forms were “proper”: in her view, the proper form was taught in her Greek school, and what she describes as “slang” forms were ones that she learned in her family.

Theresa is atypical in our sample in that she is the only participant to report an awareness of any type of variation in Greek before she moved to Athens as an adult. However, throughout the interview, she conflates register and regional variation into one cline of “proper-slang”. It is important to note that she does not exhibit any personal affective stance toward different varieties of Greek; instead she just voices her discovery in epistemic terms (“Alright, you’re speaking different!”). By contrast, the majority of participants in this study did not express awareness of language variation until they moved to Athens as adults, but they did show strong evaluative orientations toward the varieties. We’ll now turn to examine narratives of returnees’ discoveries of linguistic differences when they moved to Greece, and their stances toward the varieties. The

¹ Pseudonyms are used for all participants to protect their anonymity.

following discovery narrative comes from Daisy, a Greek-American in her seventies who only came to Greece for the first time when she was 60 years old. Here, she describes some of the linguistic and culture “shocks” she experienced when she first arrived in Greece:

(2) The other thing I was shocked
because I was associating with people
who are professors and- and diplomats etcetera
(hh) I'd be talking and they would go into hysterics
and I would say to them, “What are you laughing about.”
Because *I* did *not* know that I was speaking Greek English...
How would I know that, because this is part of what I learned
as I was growing up?
And so the first time they went into hysterics on me
was when I said to them “*Moovare to káθισμα*”² (‘Move the seat’)
They said “τι (‘What’)?” ((laughs))
So now if I do that they’ll tell me what the word is.
μετάφερε το κάθισμα (‘Move the seat’), Okay.
But I- how would I know that?

In this story, Daisy provides some background about the status of her Greek friends as a preface to her narrative about unknowingly using a Grenglish form—“moovare” rather than μεταφερε—and being laughed at by her friends. In contrast to Theresa, Daisy frames the difference between these varieties in terms of a social class distinction, through her reference to her interlocutors’ white-collar professions as “professors and diplomats etcetera.” Next, Daisy displays an affective stance through the repetition of the rhetorical question, “How would I know that?” However, despite Daisy’s report of initial incredulity, she expresses no negative orientation toward either language variety or toward the speakers who teach her the “correct” forms.

Considering the age difference between Daisy and Theresa, which is almost 50 years, the difference in their awareness of language variation before arriving in Greece is not surprising. While Theresa reports growing up with easy access to Greek radio, television, and internet resources in her home, Daisy’s upbringing in the same diasporic community was during a time when communication between Greece and the diaspora was relatively limited. But while the contrast between Theresa and Daisy can be attributed to generational differences, we also encountered narratives told by participants of other ages who construe their repertoires—and specifically the hybrid Grenglish—in conflicting ways. The following passage is excerpted from an interview with Dora, a psychology professor who moved to Athens from New York several years earlier. In response to the interviewer’s request for examples of Grenglish, she responds as follows:

(3) U::m ((sucks teeth)) *mapizo, mapizo to flori?* (‘mop, mop the floor’)
Nah, huh, huh!
και τα κλίνουμε κανονικά, έτσι, (‘and we decline them normally, like’)
mapizo, mapizis, mapizi. e.:: mapizoume, (‘I mop, you mop, he mops. Um, we mop’)
ξε- κανονικά! (‘you kn- normally!’)

² Grenglish forms are transcribed in Latin script and italicized, followed by the English gloss in parentheses. Modern Greek forms are transcribed in Greek script, followed by the English gloss in parentheses.

Mapizo, ('I mop')
 έχει πάρα πολλά και το ξέχασα τώρα γιατί είναι πολύς καιρός ('I have forgotten now
 because it has been a long time')
 but, *mapizo, flori, rufi* ('I mop, floor, roof')
 τι άλλο, και όταν πηγαίνω πίσω τ' ακούω πάλι και γελάω, ('What else, and when I go
 back I listen to them again and laugh,')
 'Coz now I understand it, 'coz I, ah when I came here, Alexandre,
 I didn't know that those words were not Greek *words*?
 Like I didn't get it, until people were looking at me like "What're you talking about?"
 Like it's a word, my mother uses it.
 And the people would say "No::, that's not a Greek word!
 That's a mix of the two, languages."

Here, Dora recounts her realization that the Greek she spoke at home with her first-generation parents was distinct from the Modern Greek spoken in Athens today, illustrating her family's phrase for "mop the floor", in which English lexical items are adapted to the morphology and phonotactics of Greek. In this story, Dora presents her linguistic trajectory as a personal narrative, in which she learned "true" Modern Greek upon moving to Athens, while her family members, who represent an earlier generation of Greeks that moved to the US in the 1970s, remain in the past, still unaware (or simply ambivalent to the fact) that their language is different from the homeland variety. However, Dora does not delegitimize the hybrid language of her youth nor her Greek American identity (Bucholtz & Hall 2005), but rather positions her former self as simply unaware of these differences. She also presents continuity with this former self (Bamberg 2011) through first person plural reference and present tense markers when she says *τα κλίνουμε* ('we decline them').

Dora then continues in standard Greek to say 'when I go back I listen to them again and laugh'. On the one hand, she defends her own former use of Grenglish through her defiant response to her native Greek friends when she first arrives in Greece, but at the same time, she also laughs at her native Greek parents and diasporic community in New York, who continue to use these forms today. Her stance-taking (DuBois 2007) in this passage is complex; she oscillates linguistically between epistemic and affective stancetaking strategies, which are seemingly dependent on which "centre of authority" (Blommaert 2010) to which Dora is oriented to at the moment. Through this polycentric positioning, she deftly alternates between voicing a diasporic identity of the past, and an enlightened returnee of the present.

This narrative presents different levels of linguistic trajectories of Dora's biography. From a personal perspective, Dora moves from a diasporic place as a hybrid Grenglish speaker to the ancestral place, where she becomes a speaker of "pure" Greek. However, the *newer* language in Dora's personal history is the *older* language in the larger imagined ancestral history of the Greek language. We have found that returnees orient to these space-time trajectories, or chronotopes (Bakhtin 1981, Blommaert 2015, Woolard 2013), in multiple and layered ways.

The following example of a participant's demonstration of Grenglish comes from Beatrice, a psychologist and social worker in her thirties who moved to Athens from Boston around the same time as Dora:

(4) And with family I think even now my parents because they're older,
 an-I see for example my father who-who came recently to visit,

and so he sometimes uses, English, words
 or there are certain words that we learned,
 that don't exist in the Greek language?
 This is the known Grenglish?
 Um I'll give you some examples, uh, like for example
 I thought the word for um an air fan was *fena*?
 but it's ανεμιστήρα ('fan'),
 or um, for elevator, which is ανεγκυστήρας ('elevator') is *elevetora*?
 a:h- or for example, truck instead of φορτηγό it was *traki*,
 you know so there are certain words like that that they never,
 because what happened with technology, let's say,
 um they sort of made their own language there.
 So, th-you know I had to sort of re- still, to this day I have to tell them
 "It's not *fena*, it's ανεμιστήρας³."

Like Dora, Beatrice describes Grenglish lexical items that she once used and are still used by her parents who have remained in the United States. However, the evaluative element of this narrative departs substantially from Dora's; rather than simply "laughing" at the forms she now recognizes as Grenglish, Beatrice describes her obligation to *teach* her parents correct Greek, thus authenticating her own Greek identity and evaluating her language as a purer variety than that of her native-born parents. This positioning reveals a nexus of standard language ideologies (Milroy 2001, Woolard & Schieffelin 1994). First, Beatrice's preference for these terms illuminate a purism associated with Greece's distant past, since these words are etymologically fully Greek, without influence from English or other languages. This is especially apparent when one considers her choice of the term for elevator—ανεγκυστήρας—over the synonymous ασανσέρ, which is a Greek borrowing from French. Meanwhile, a second place-based purist language ideology emanates from this narrative, as Beatrice places higher value on the language associated with the geographic homeland rather than her diasporic place of origin. Through this story, Beatrice maps out a chronological trajectory where the homeland is not just the "older" space in terms of the lived experience of the generation of emigrants, but is also "older" in terms of being less industrialized—that is, without modern conveniences and innovations like fans, elevators, or trucks. We argue that this particular example that Beatrice provides is likely ideologically rather than experientially motivated, given that in other parts of her interview, Beatrice describes her parents' social standing as upper-middle class in Greece before they immigrated to the US in the 1970s, so it can be assumed that they had access to—or at least familiarity with—the modernities she discusses here.

The final narrative excerpt returns to Daisy, who throughout much of the interview, presents herself as the "enlightened Greek American", with epistemic claims related to both Greek and American culture, which she presents from the perspective of the "Other". Below, Daisy discusses her culture shock when she first arrived in Greece, which she views as more modern than her diasporic community:

(5) What Greeks did that went to America,
 they created a Greek ghetto with everything- nothing changed from the thirties.

³ Note that Beatrice is inconsistent in her use of the nominative case ending in the two demonstrations of the Greek word ανεμιστήρα(ς) in this excerpt.

So when I came to Greece and I expected that it would be the way we had everything in America.

Wow e- e- G-Greece moved on?!...

America's still stuck in the th- in thirties and forties,
you have any *αμα έχεις χοροεσπερίδα*, ('when there is a dance party')

ότι *έχεις έχουμε τ- τα* ('you have we have th- the')

Greek dances ((claps hands))

That's it?!..

Here [in Greece] it's only when there is a presentation or something going on...

Secondly, I was shocked *ελληνίδες εδώ δεν κάνουν όλα τα- τα* ('Greek women here don't make all the- the')

um uh uh *τα* ('the') sweets *που εμείς όλα-* ('that we all-')

There's no bakery so everybody knows how to go- cook all the Greek sweets.

'N here nobody does it.

You go to the: *ζαχαροπλαστίο* ('pastry shop') you go to the- *στο φούρνο* ('to the bakery') and you buy everything okay.

It was just the *cultural* things that *we* have a static Greek mentality there [in America] that doesn't move on.

Daisy portrays Greek Americans as decades behind Greece, culturally speaking, by citing examples of stereotypical performances of Greekness in the diaspora like performing traditional dances or preparing traditional sweets in the home, while the Greeks she has met in Athens have “moved on” by embracing modern entertainment and consumer culture. The contrast that she sets up through describing these cultural differences can be argued to authenticate her identity as more ethnically or culturally Greek than nonmigrant Greeks on one hand, within a frame of traditionalization (Bauman & Briggs 2003). On the other hand, her negative attitude toward the traditional nature of diasporic Greeks as having a “static mentality” illustrates her ambivalent stance, and the value she places on modernization. She uses this knowledge of the evolved Greek culture—as well as her display of knowledge of the Greek language—to negatively evaluate the diasporic traditions. Interestingly, Daisy's contrast of modern Athens and traditional diasporic culture contrasts with Beatrice's representation of her parents' trajectory, whom she characterized as moving from a rural, traditional village in Greece to the modern, industrialized diaspora. These chronotopes of modernities and non-modernities (Dick 2010, Koven & Marques 2013) overlap and intersect in complex ways when the personal experiences of return migrants are projected as individual facets of a larger wave of biographical history (Irvine & Gal 2001, Woolard 2013).

5 Conclusion

Through a close examination of participants' evaluative metalinguistic discourse on Greek varieties and customs associated with the homeland and diaspora, we have demonstrated that returnees orient differently to homeland and diasporic varieties. While some returnees frame linguistic differences between varieties in non-evaluative terms, others' attribute difference to class distinction. Their current bidialectal repertoires give them a unique vantage point, and in some cases, their linguistic dexterity gives rise to the construction of a more “cosmopolitan” identity than either their homeland or diasporic peers.

Returnees view their familial trajectories in terms of various chronotopes, as either personal, autobiographic journeys or as a unit in a larger sociohistorical wave of migration. Within these chronotopes (Bakhtin 1981, Blommaert 2015, Woolard 2013), their descriptions of standard Greek language and authentic Greek culture can be plotted along multiple axes of time and place: While the homeland is valued for its “older” history, it is also the “newer” place in the personal history of return migrants, and it is the locus of modern Greek culture, against which diasporic communities are esteemed as “stuck in the past.”

This study contributes to Greek linguistics by documenting diasporic varieties and ideologies associated with sociolinguistic variation in Modern Greek. It also adds to the growing body of sociolinguistic literature on language and globalization by demonstrating how transmigrants polycentrally align themselves with home and host societies through metalinguistic discourse, and how they negotiate ambivalent orientations to the language varieties, ideologies, and cultural norms associated with the homeland and diaspora. Finally, it sheds light on how speakers plot the substrates of their hybrid linguistic repertoires along multiple scales—as relics of the homeland’s illustrious ancient past; as indicators of a rural, agrarian familial past; or as indexes of progressive, cosmopolitan individual identities.

References

- Arnaut, Karel, Jan Blommaert, Ben Rampton & Massimiliano Spotti. (eds.). 2015. *Language and Superdiversity*. New York: Routledge.
- Bakhtin, Mikhail M. 1981. *The Dialogic Imagination: Four Essays by M.M. Bakhtin*. Carolyn Emerson & Michael Holquist, trans. Austin, TX: University of Texas Press.
- Bamberg, Michael. 1997. “Positioning Between Structure and Performance.” *Journal of Narrative and Life History* 7:335-342.
- Bamberg, Michael. 2011. “Who am I? Narration and Its Contribution to Self and Identity.” *Theory & Psychology* 21(1):3-24.
- Bauman, Richard & Charles L. Briggs. 2003. *Voices of Modernity*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Blommaert, Jan. 2010. *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Blommaert, Jan. 2015. “Chronotopes, Scale and Complexity in the Study of Language in Society.” *Annual Review of Anthropology* 44:105-116.
- Bucholtz, Mary & Kira Hall. 2005. “Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach.” *Discourse Studies* 7:585–614.
- Christou, Anastasia. 2006. *Narratives of Place, Culture and Identity*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Christou, Anastasia & Russell King. 2006. “Migrants Encounter Migrants in the City: The Changing Context of ‘Home’ for Second-Generation Greek-American Return Migrants.” *International Journal of Urban and Regional Research* 30(4):816-835.
- De Fina, Anna & Alexandra Georgakopoulou. (2011). *Analyzing Narrative: Discourse and Sociolinguistic Perspectives*. New York: Cambridge University Press.

- Dick, Hillary Parsons. 2010. "Imagined Lives and Modernist Chronotopes in Mexican Nonmigrant Discourse." *American Ethnologist* 37(2):275-290.
- Du Bois, John W. 2007. "The Stance Triangle." In Robert Englebretson (ed.), *Stancetaking in Discourse: Subjectivity, Evaluation, Interaction*. Philadelphia: John Benjamins. 139-182.
- Irvine, Judith & Susan Gal. 2000. "Language Ideology and Linguistic Differentiation." In Paul V. Kroskrity, (ed.), *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities*. Santa Fe: School of American Research Press. 35-84.
- Koven, Michele & Isabelle S. Marques. 2015. "Performing and Evaluating (Non)modernities of Portuguese Migrant Figures on YouTube: The Case of Antonio de Carglouch." *Language in Society* 44(2):213-242.
- Milroy, James. 2001. "Language Ideologies and the Consequences of standardization." *Journal of Sociolinguistics* 5(4):530-555.
- Schiller, Nina Glick, Linda Basch, and Cristina Szanton Blanc. 1995. "From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration." *Anthropological Quarterly* 68:48-63.
- Vertovec, Steven. 2007. "Super-Diversity and Its Implications." *Ethnic and Racial Studies* 30(6):1024-1054.
- Woolard, Kathryn. 2013. "Is the Personal Political? Chronotopes and Changing Stances toward Catalan Language and Identity." *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 16:210-224.
- Woolard, Kathryn A. & Bambi B. Schieffelin. 1994. "Language Ideology." *Annual Review of Anthropology* 23(1):55-82.
- Wortham, Stanton. 2001. *Narratives in Action: A Strategy for Research and Analysis*. New York: Teachers College Press.

Appendix: Transcription Conventions

- False start
- : Elongated vowel
- text Emphatic tone
- , Continuing intonation, as in mid-sentence
- ? Rising intonation, as in a question
- .. Pause
- ... Omitted talk

Designing a Modern Greek sentence corpus for audiological and speech technology research*

Anna Sfakianaki
University of Crete
asfakianaki@csd.uoc.gr

Περίληψη

Σκοπός της εργασίας είναι η δημιουργία ενός σώματος προτάσεων στα νέα ελληνικά που θα διατεθεί ελεύθερα για ερευνητική χρήση στην ακοολογία, στην τεχνολογία της ομιλίας, καθώς και στη γλωσσολογική έρευνα. Αν και τέτοιου είδους γλωσσικό υλικό έχει αναπτυχθεί σε άλλες γλώσσες, στην ελληνική έχουν δημοσιευθεί μόνο λίστες λέξεων ή ψευδολέξεων. Το υλικό έχει βασιστεί στη δομή των προτάσεων “Harvard/IEEE sentences”, οι οποίες χρησιμοποιούνται εκτενώς σε τεστ καταληπτότητας της ομιλίας στα αγγλικά. Αποτελείται από 720 προτάσεις των πέντε έως εννέα λέξεων με μία, δύο ή τρεις συλλαβές. Οι προτάσεις δίδονται σε ελληνική ορθογραφία και σε φωνητική μεταγραφή, και παρατίθενται στατιστικά στοιχεία για το υλικό (<https://www.csd.uoc.gr/~asfakianaki/GrH.html>).

Λέξεις - κλειδιά: προτάσεις τύπου Harvard, τεστ καταληπτότητας ομιλίας, σχεδιασμός σώματος προτάσεων, νέα ελληνικά

1 Introduction

Advances in speech audiometry in recent years necessitate the use of word and sentence lists in speech and hearing assessment. Moreover, speech technology and especially mobile communications require the investigation of speech perception in noise with the goal of improving the intelligibility of the speech signal for effective communication. In addition, improving hearing aids and synthetic speech for individuals with reduced capacity in listening and/or speaking calls for the utilization of carefully constructed speech material for conducting listening tests in as many languages as possible. In Greek, the development of word lists for audiological research started decades ago (e.g. Manolidis 1964). More recent material includes word lists of real and of nonsense words. Iliadou, Fourakis, Vakalos, Hawks and Kaprinis (2006) developed three 50-word lists of frequently occurring, phonetically balanced bisyllabic real words for use in word recognition tests, while Trimmis, Papadeas, Papadas, Naxakis, Papathanasopoulos and Goumas (2006) created four 50-word lists of familiar, phonemically balanced bisyllabic real words of approximately equal difficulty. Available nonsense word lists comprise two 50-word lists of nonsense monosyllables with possible CV, VC, and CVC phonemic combinations (Trimmis, Vrettakos, Gouma, and Papadas 2012) and five 50-word lists of bisyllabic nonsense words (Trimmis, Mourtzouchos, Naxakis, Papadas and Goumas 2013).

However, to the best of our knowledge, no *sentence* material has been published for audiological and speech technology research purposes. Although word lists are quite important for assessing word recognition and speech reception, sentence material is more suitable for assessing a listener’s ability to follow natural

* This work has been conducted within ENRICH (Enriched Communication Across the Lifespan), a European Training Network, <http://www.enrich-etn.eu/>. This project has received funding from the EU’s H2020 research and innovation programme under the MSCA GA 675324.

conversation, for example how word transitions, intonation, syntactic and semantic cues influence speech intelligibility (Nilsson, Soli and Sullivan 1994). In addition, sentences are longer stretches of speech that provide a better opportunity to investigate the effect of enhancement or noise-reduction algorithms on the speech signal.

2 Background

Many sentence corpora have been constructed in other languages using various methods and tools. For the English language, SPIN and HINT are two well-known intelligibility tests. The SPIN test (Speech Perception In Noise) consists of eight lists of 50 sentences where the keyword¹ is the final word which is of either high predictability (HP) (e.g., The watchdog gave a warning *growl*) or low predictability (LP) (e.g., The old man discussed the *dive*) (Kalikow, Stevens and Elliott 1977), and has been revised in terms of list equivalence (Bilger, Nuetzel, Rabinowitz and Rzeczkowski 1984) and SNR (signal-to-noise ratio) format (Wilson, McArdle, Watts and Smith 2012). The HINT test (Hearing In Noise Test) developed by Nilsson, Soli and Sullivan (1994) contains 25 lists of ten sentences comprising three content words which are all scored (e.g., The *boy fell* from the *window*, The *wife helped* her *husband*, *Big dogs* can be *dangerous*). Both tests have been adapted for other languages, e.g., the SPIN test has been adapted for Spanish (Cervera and González-Alvarez 2011) and the HINT test for Spanish (Huarte 2008) and Canadian French (Vaillancourt, Laroche, Mayer, Basque, Nali, Eriks-Brophy, Soli and Giguère 2005).

A different type of intelligibility test based on semantically unpredictable sentences is the Hagerman test for Swedish (Hagerman 1982) and the Oldenburg sentence test (Wagener, Kühnel, and Kollmeier, 1999, Wagener, Brand and Kollmeier 1999a,b) for German, which comprise a base list of ten five-word sentences with fixed syntactic structure, i.e. name, verb, number, adjective and noun. The random combination of all five words gives out 100 sentences in total. A similar test has also been developed for Danish, DANTALE II (Wagener, Josvassen and Ardenkjær 2003). Although semantic unpredictability hinders sentence memorization and allows repeated usability with the same subject, sentences in this type of tests have been characterised as “unnatural” and “nonsensical” (Nilsson, Soli and Sullivan 1994). A HINT-type test for Danish is the CLUE (Conversational Language Understanding Evaluation) which consists of 180 sentences that contain eight to nine words of up to four syllables, grouped in 18 phonetically balanced lists (Nielsen and Dau 2009).

For Dutch, a large set of 1272 sentences containing eight to nine words of up to three syllables was selected in two stages: a) automatically from large newspaper databases and, subsequently, b) manually according to certain grammatical, syntactic and semantic criteria. The material was then recorded and evaluated for SRT (Speech Reception Threshold) measurements (Versfeld, Daalder, Festen and Houtgast 2000). A speech intelligibility test for evaluating both English and Finnish was developed by Vainio, Suni, Järveläinen, Järvikivi and Mattila (2005). The test comprises 598 seven to nine-syllable sentences for British English and 624 nine to twelve syllable sentences for Finnish. The material was normalized for naturalness, length and intelligibility for both languages, divided into lists of 26 sentences balanced for lexical and phonetic distribution and equalized for difficulty at different SNRs. For Thai, a

¹ Keywords in examples are shown in italics.

tool was developed for constructing phonetically balanced sentence lists through word replacement and then rated for predictability (Munthuli, Tantibundhit, Onsuwan and Kosawat 2015).

The current work is based on the format of the Harvard/IEEE sentence material in American English (Rothauer *et al.* 1969) that contains 72 phonetically balanced lists of ten meaningful sentences (e.g. *Rice is often served in round bowls*). Each sentence contains five keywords of one or two syllables. The Harvard/IEEE sentence material has been recommended for speech quality measurements by the IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) and has been used extensively in speech intelligibility testing (Bradlow, Torretta and Pisoni 1996, Hu and Loizou 2010, Cooke, Mayo, Valentini-Botinhao, Stylianou, Sauert and Tang 2013, etc.) and in perception studies regarding cochlear implantation (e.g. Leobach and Pisoni 2008, Smith, Pisoni and Kronenberger 2018, O'Neill, Kreft and Oxenham 2019). It has recently been adapted for Spanish (*Sharvard Corpus*: Aubanel, Lecumberri and Cooke 2014). The next section describes the initial steps of the development of the *GrHarvard Corpus*, a Harvard/IEEE-type sentence corpus for Modern Greek.

3 The GrHarvard Corpus Design

The sentences were designed according to the following objective criteria: (1) Each sentence includes five keywords, (2) the total number of words in each sentence varies from five to nine, (3) all words contain maximally three syllables, (4) sentences are either statements or commands. Keywords are mostly content words, although function words can sometimes serve as keywords, depending on sentence structure and meaning. Some function words that have been marked as keywords are: *δεν/δε* (not), *μην/μη* (do not), *σαν/σα* (like/as), *πιο* (more), *πια* (any longer), *προς* (to/towards), *ενώ* (although), *μπρος* (ahead), *τόσος-η-ο* (such/so much), *όσος-η-ο* (as much as), *αλλά* (but), *αντί* (instead). Proper names² and proverbs have been avoided. Significant effort has been put so that keywords, including their various forms due to conjugation, are repeated as little as possible throughout the corpus. Few foreign loanwords have been used as keywords (*μπουφάν* (jacket), *κολιέ* (necklace), *τρακτέρ* (tractor), etc.).

A translation of the original Harvard/IEEE sentences into Greek was not possible, mainly due to differences in syntax and grammar between English and Greek. A great number of one- or two-syllable words in English correspond to words with more than three syllables in Greek, hence these words were not valid candidates. In addition, the original sentences had been written decades ago, during war time, and a lot of them would sound illogical or out of context today. For example, the sentence in the original Harvard Corpus “*These days a chicken leg is a rare dish*” has been modified into “*Ο κόσμος τρώει τακτικά ψητό κρέας*” (People have roast meat regularly) in the Greek Harvard Corpus. Thus, although the material was inspired in part by the original American English Harvard/IEEE sentences, most sentences have been modified or have little or no relevance to the original material. The majority of Greek words were selected manually from Greeklex 2, a lexical database with part-of-speech, syllabic, phonological and stress information (Kyparissiadis, van Heuven, Pitchford and Ledgeway 2017). The selection was mainly guided by the principle that a combination of exactly five words had to result in a meaningful, not overly

² Except for four instances, i.e. *Σάββατο* (Saturday), *Κυριακή* (Sunday), *Πάσχα* (Easter) and *Asia* (Ασία).

redundant sentence that resembles everyday conversational language. Such a task was quite difficult and time-consuming especially towards the end of the corpus construction as keyword repetition had to be kept at a minimum. The material was checked twice for naturalness and reoccurrences of words, and some of the sentences were modified or discarded.

The sentences were phonetically transcribed using the online tool of IPLR: an online resource for Greek word-level and sublexical information (Protopappas, Tzakosta, Chalamandaris and Tsiakoulis 2010) and then checked manually. Assimilation and coarticulation phenomena were not taken into account (Vainio *et al* 2005). Cases of nasals followed by homorganic stops were simplified by dropping the nasal as in Protopappas *et al* (2010) and Kyparissiadis, van Heuven, Pitchford and Ledgeway (2017) (e.g. *λάμπει* was transcribed ["labi] and not ["lambi]). The transcription of the GrHarvard sentences is provided in SAMPA as in Aubanel *et al* (2014) (e.g. Το σχέδιο δράσης είναι ασαφές προς το παρόν [to."sCeDio."Drasis."ine.asa"fes.pros.to.pa"ron] (The plan of action is unclear at the moment)).

The GrHarvard sentence material in Greek orthography and in SAMPA, in addition to meta-data including number of words, syllables and phonemes per sentence as well as keywords and number of syllables in keywords, is freely available to the research community on the webpage <https://www.csd.uoc.gr/~asfakianaki/GrH.html>.

4 GrHarvard Corpus Statistical Information

4.1 Number of words, syllables and phonemes

As mentioned above, the GrHarvard Corpus consists of 720 sentences with five keywords per sentence which results in 3,600 keywords in total. The number of words per sentence varies from five to -maximally- nine. The majority of sentences contain seven, eight or nine words, while a smaller percentage of sentences comprises five or six words, as shown in Table 1.

Number of words per sentence	Percentage (and absolute number) of sentences in corpus	Sentence example
5	1.5% (11)	<i>Ψύχοντας νερό φτιάχνεις καθαρό πάγο.</i> (By freezing water one makes clear ice.)
6	9.6% (69)	<i>Βρέθηκε νέο φάρμακο κατά του διαβήτη.</i> (A new drug against diabetes was found.)
7	28.5% (205)	<i>Εννιά εργάτες σκάβουν τον τόπο για αρχαία.</i> (Nine workers are digging the site for ancient artifacts.)
8	38.9% (280)	<i>Χώμα και σκόνη έτσουζαν τα μάτια του κοριτσιού.</i> (Soil and dust stung the girl's eyes.)
9	21.5% (155)	<i>Ο τολμηρός λοχίας σύρθηκε στο πεδίο με τις νάρκες.</i> (The bold sergeant dragged himself on the minefield.)

Table 1 | Examples of sentences (accompanied by English translation) from the GrHarvard Corpus with five to nine total number of words per sentence and their percentage (and absolute number) in the corpus.

Regarding the number of syllables in keywords, most keywords consist of two or three syllables (42.2% and 54.2% respectively), while there is a small percentage of one-syllable keywords (3.58%) as there are few monosyllabic content words in Greek. The total number of syllables in sentences ranges from 10 to 22, with the majority of sentences comprising 15 to 18 syllables as demonstrated in Figure 1. The total number of phonemes in keywords per sentence ranges from 16 to 38, although in most sentences keywords contain 24 to 34 phonemes as shown in Figure 2. This information is also provided separately for each sentence in the excel file that comprises the material.

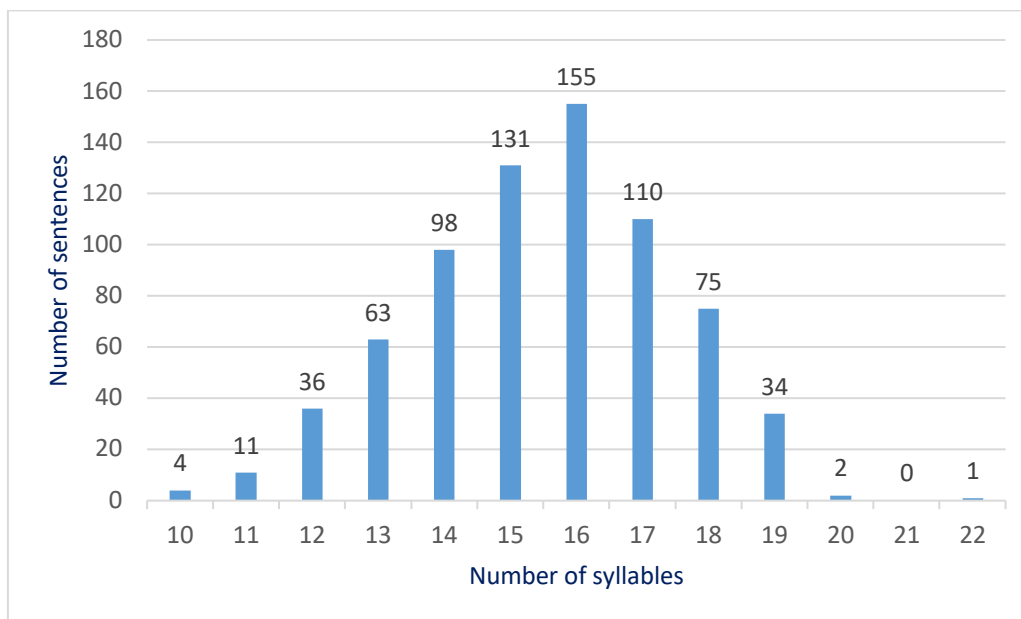

Figure 2 | Number of sentences in the GrHarvard Corpus with total number of syllables per sentence ranging from 10 to 22

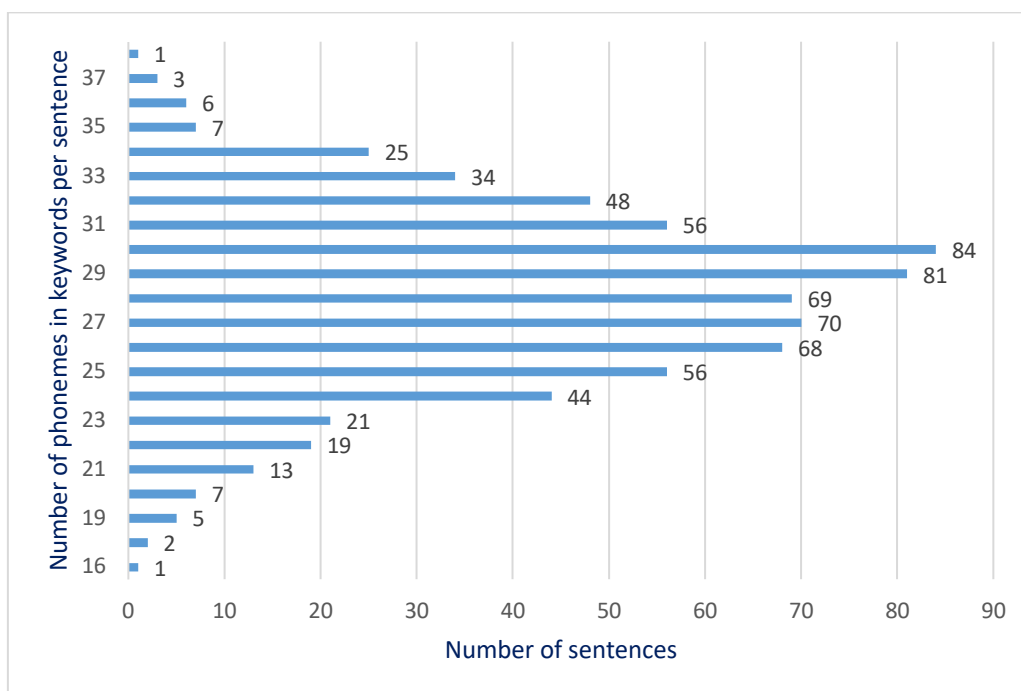

Figure 2 | Number of sentences in the GrHarvard Corpus with total number of phonemes in keywords per sentence ranging from 16 to 38

4.2 Phoneme frequency

The total count of phonemes and allophones in the 3,600 keywords of the GrHarvard Corpus amounts to 20,230. Vowel and consonant phoneme and allophone frequency of occurrence is provided in Tables 2a and 2b respectively. Phoneme frequency distribution of the GrHarvard Corpus was compared with that reported for two Modern Greek corpora, one based on written and one on spoken language. The “C Corpus” is a printed text corpus that consists of journalistic, legal and literary texts from the Hellenic National Corpus and comprises 34 million tokens (Protopapas 2006). Although there are larger corpora available, the “C Corpus” was selected for comparison as it has been checked and verified against an online Greek dictionary. The frequency of phones (rather than phonemes) is reported in Protopapas, Tzakosta, Chalamandaris and Tsiakoulis (2010: 456). Our search for spoken corpora that have been analysed in terms of phonemic frequency rendered only one corpus that contains 102,934 words acquired from 100 television and radio shows of the Hellenic Broadcasting Corporation. Phonemic frequency of occurrence is reported in Trimmis *et al.* (2006: 120)³.

Vowels in APA/SAMPA	Frequency (%)		
	Unstressed	Stressed	Total
i	8.14	4.74	12.88
e	4.84	3.30	8.14
a	7.92	4.69	12.61
o	5.22	3.26	8.48
u	1.42	1.08	2.50
j			0.44

Table 2a | Frequency of vowel phonemes (stressed and unstressed) and of the allophone [j] in keywords. The last column provides the total frequency of both stressed and unstressed vowel occurrences.

Consonants in APA (and SAMPA)	Frequency (%)		
	Allophones in APA (and SAMPA)		Total
p (p)			4.01
t (t)			4.80
k (k)	k (k): 3.75	c (c): 1.25	5.00
b (b)			0.50
d (d)			0.63
g (g)	g (g): 0.20	(gj): 0.07	0.27
f (f)			1.93
v (v)			1.62
T (T)			1.22
Δ (D)			2.08
s (s)			9.23
z (z)			0.98
x (x)	x (x): 1.15	X (C): 1.12	2.27
⊗ (G)	⊗ (G): 1.17	∅ (jj): 0.88	2.05
ts (ts)			0.26

³ In their analysis, /c, X, ʃ, x/ are considered phonemes (Trimmis et al 2006:119).

dz (dz)				0.06
m (m)				3.15
n (n)	n (n): 4.52	ɲ (J): 0.22	N (N): 0.07	4.81
r (r)				6.30
l (l)	l (l): 3.53	ɣ (L): 0.24		3.77

Table 2b | Frequency of consonant phonemes and allophones in keywords. The last column provides the total frequency of the main phoneme category comprising all allophone occurrences.

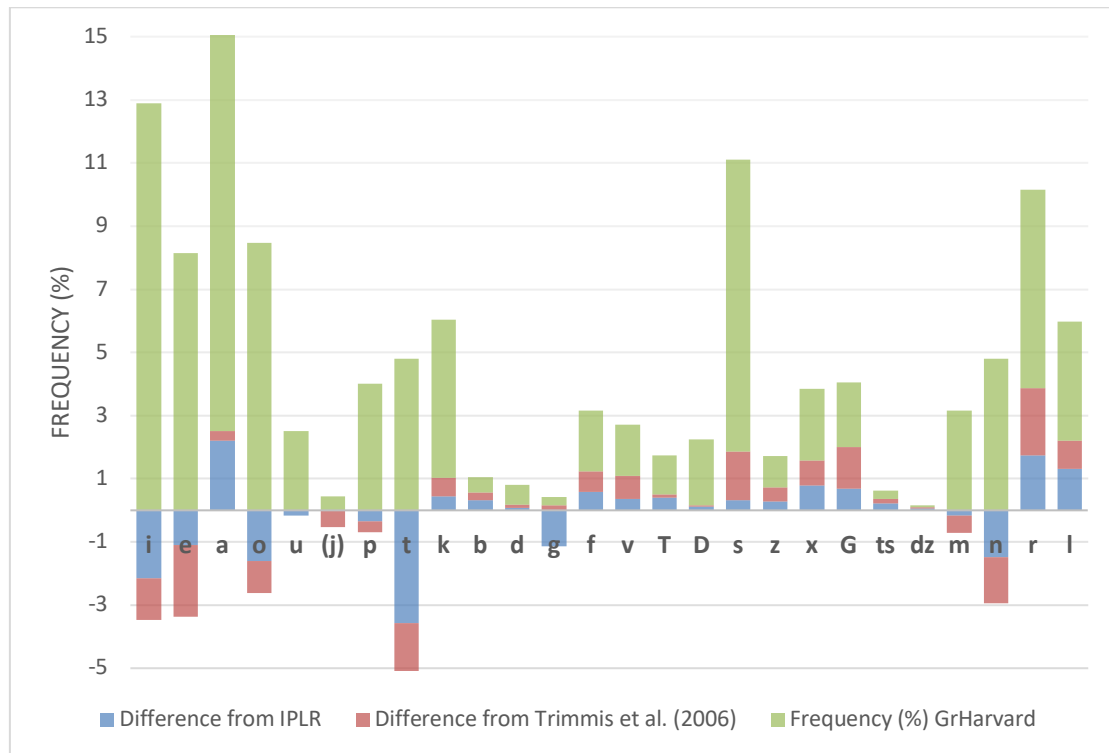

Figure 3 | Phoneme frequency distribution of the GrHarvard Corpus vs other corpora. Negative values denote lower frequency of the phoneme in GrHarvard in relation to the corresponding phoneme in the corpus it is compared against. Phonemes are provided in SAMPA.

The phoneme frequency distribution of the GrHarvard Corpus in comparison to that of the two aforementioned corpora is illustrated in Figure 3. In general, the phoneme frequency distribution of the GrHarvard Corpus is consistent with that of both the written and the spoken corpus. As expected, some differences are observed mainly in phonemes that occur in high frequency function words due to the omission of such words from our analysis of keywords only. Thus, discarding the definite article ‘ο/η/το’, the indefinite article ‘ένας/μία/ένα’ and the conjunction ‘και’ (and) contributes to an under-representation of /o/, /i/, /e/, /t/, [c] and [n] in the GrHarvard Corpus.

Next steps in the development of the GrHarvard Corpus

As mentioned in the Introduction, the GrHarvard Corpus can be utilized in audiology and speech intelligibility research. To that end, the material must be divided into phonemically balanced lists of equal difficulty. Phonemic balancing can be carried out through an automated procedure rendering sentence lists in which the frequency of

each phoneme or sound class reflects its distribution in the corpus. Regarding list difficulty, there are a number of parameters to consider when attempting to create lists of equal difficulty in terms of sentence intelligibility or recognition. One well-known parameter is word frequency, as frequently occurring words require less processing time and are easier to recognize (Owens 1961, Brysbaert, Buchmeier, Conrad, Jacobs, Bölte and Böhl 2011). In conjunction with word frequency, lexical or phonological neighbourhood density is another parameter that influences speech recognition. According to the Neighbourhood Activation Model (NAM, Luce and Pisoni 1998), during the process of spoken word recognition, the listener has to choose among phonetically similar words in memory (lexical neighbours). Words with high frequency of occurrence and with few lexical neighbours will be highly intelligible. In addition, word predictability influences intelligibility (Duffy and Giolas 1974), and word intelligibility increases as the number of possible competitors decreases due to context (Miller, Heise and Lichten 1951). Since there are five keywords in each GrHarvard sentence, the intelligibility of each sentence is influenced by a combination of all five keywords' frequency, neighbourhood density and predictability in the specific sentence. Considering all the above variables, an attempt to produce lists of equal intelligibility would have to involve the development of an optimization procedure whereby sentences would be automatically interchanged until reaching the best possible (most equal) sets of sentences according to the selected parameters. Following the methodology adopted for the materials of the HINT test, the sentences can be presented to normally-hearing native listeners at a fixed SNR so as to measure keyword intelligibility, and to adjust the MS amplitude level of the sentence according to its intelligibility score, giving an advantage to sentences of low intelligibility, and thus equating sentence difficulty (Nillsson, Soli and Sullivan 1994).

Hence, the next step in the development of the corpus is recording the material with male and female speakers and conducting listening tests with normally-hearing native participants so as to develop an optimization procedure for balancing the GrHarvard Corpus lists, taking into account the aforementioned parameters.

References

- Aubanel, Vincent, García Lecumberri, Maria Luisa, and Martin Cooke. 2014. "The Sharvard Corpus: A phonemically-balanced Spanish sentence resource for audiology." *International Journal of Audiology* 53:633–638.
- Bilger, R. C., Nuetzel, J. M., Rabinowitz, W. M., and C. Rzeczkowski. 1984. "Standardization of a test of speech perception in noise." *Journal of Speech and Hearing Research* 27(1):32–48.
- Bradlow, Ann R., Torretta, Gina M., and David B. Pisoni. 1996. "Intelligibility of normal speech I: Global and fine-grained acoustic-phonetic talker characteristics." *Speech Communication* 20:255–272.
- Brysbaert, Marc, Buchmeier, Matthias, Conrad, Markus, Jacobs, Arthur M., Bölte, Jens, and Andrea Böhl. 2011. "The word frequency effect: a review of recent developments and implications for the choice of frequency estimates in German." *Experimental Psychology* 58(5):412-424.
- Cervera, Teresa, and Julio González-Alvarez. 2011. "Test of Spanish sentences to measure speech intelligibility in noise conditions." *Behavior Research Methods* 43:459–467.

- Cooke, Martin, Mayo, Catherine, Valentini-Botinhao, Cassia, Stylianou, Yannis, Sauert, Bastian, and Yan Tang. 2013. "Evaluating the intelligibility benefit of speech modifications in known noise conditions." *Speech Communication* 55:572–585.
- Duffy, Joseph R., and Thomas G. Giolas. 1974. "Sentence intelligibility as a function of key word selection." *Journal of Speech & Hearing Research* 17(4):631–637.
- Hagerman, Björn. 1982. "Sentences for testing speech intelligibility in noise." *Scandinavian Audiology* 11(2):79–87.
- Hu, Yi, and Philipos C. Loizou. 2010. "On the importance of preserving the harmonics and neighboring partials prior to vocoder processing: Implications for cochlear implants." *Journal of the Acoustical Society of America* 127:427–434.
- Huarte, Alicia. 2008. "The Castilian Spanish Hearing in Noise Test." *International Journal of Audiology* 47(6):369–370.
- Iliadou, Vassiliki, Fourakis, Marios, Vakalos, Angelos, Hawks, John W., & George Kaprinis. 2006. "Bi-syllabic, Modern Greek word lists for use in word recognition tests." *International Journal of Audiology* 45:74–82.
- Kalikow, D. N., Stevens, Kenneth, N., and Lois L. Elliott. 1977. "Development of a test of speech intelligibility in noise using sentence materials with controlled word predictability." *The Journal of the Acoustical Society of America* 61:1337–1351.
- Kyparissiadis, Antonios, van Heuven, Walter J.B., Pitchford, Nicola J., and Timothy Ledgeway. 2017. "GreekLex 2: A comprehensive lexical database with part-of-speech, syllabic, phonological, and stress information." *PLoS ONE* 12(2): e0172493. doi:10.1371/journal.pone.0172493
- Leobach, Jeremy L., and David B. Pisoni. 2008. "Perceptual learning of spectrally degraded speech and environmental sounds." *The Journal of the Acoustical Society of America* 123(2):1126–1139.
- Luce, Paul A., and David B. Pisoni. 1998. "Recognizing spoken words: the neighborhood activation model." *Ear and Hearing* 19:1–36.
- Manolidis, Leonidas. 1964. "Development and use of speech audiometry in the Greek language." PhD diss., Aristotle University of Thessaloniki.
- Miller, George A., Heise, George A., and William Lichten. 1951. "The intelligibility of speech as a function of the context of the test materials." *Journal of Experimental Psychology* 41(5):329–335.
- Munthuli, Adirek, Tantibundhit, Charturong, Onsuwan, Chutamanee, and Krit Kosawat. 2015. "Methods and Tool for Constructing Phonetically-Balanced Materials for Speech Perception Testing: A Development of Thai Sentence-Length Materials." In Hai Zhao, ed. *Proceedings of PACLIC 2015: 29th Pacific Asia Conference on Language, Information and Computation*, Shanghai, China, 293–301. <https://www.aclweb.org/anthology/Y15-2.pdf>
- Nielsen, Jens Bo, and Torsten Dau. 2009. "Development of a Danish speech intelligibility test." *International Journal of Audiology* 48:729–741.
- Nilsson, Michael, Soli, Sigfrid D., and Jean A. Sullivan. 1994. "Development of the Hearing In Noise Test for the measurement of speech reception thresholds in quiet and in noise." *The Journal of the Acoustical Society of America* 95:1085–1099.
- O'Neill, Erin R., Kreft, Heather A., and Andrew J. Oxenham. 2019. "Cognitive factors contribute to speech perception in cochlear-implant users and age-matched normal-hearing listeners under vocoded conditions." *The Journal of the Acoustical Society of America* 146(1):195–210.

- Owens, Elmer. 1961. "Intelligibility of words varying in familiarity." *Journal of Speech and Hearing Research* 4(2):113–129.
- Protopapas, Athanassios. 2006. "On the use and usefulness of stress diacritics in reading Greek." *Reading & Writing: An Interdisciplinary Journal* 19(2):171–198.
- Protopapas, Athanassios, Tzakosta, Marina, Chalamandaris, Aimilios, and Pirros Tsiakoulis. 2012. "IPLR: an online resource for Greek word-level and sublexical information." *Language Resources & Evaluation* 46:449–459.
- Rothausser, E. H., Chapman, W. D., Guttman, N., Hecker, M. H. L., Nordby, K. S., Silbiger, H. R., Urbanek, G. E., and M. Weinstock. (1969). "IEEE Recommended practice for speech quality measurements." *IEEE Transactions on Audio and Electroacoustics* 17(3):225–246.
- Smith, Gretchen N.L., Pisoni, David B., and William G. Kronenberger. 2018. "High-Variability Sentence Recognition in Long-Term Cochlear Implant Users: Associations With Rapid Phonological Coding and Executive Functioning." *Ear and Hearing* 40(5):1149–1161.
- Trimmis, Nikolaos, Mourtzouchos, Konstantinos, Naxakis, Stefanos, Papadas, Theodoros, and Panos Goumas. 2013. "Speech audiometry: Disyllabic pseudowords test." *Otorhinolaryngologia – Head and Neck Surgery* 52:16–21.
- Trimmis, Nikolaos, Papadeas, Evangelos, Papadas, Theodoros, Naxakis, Stefanos, Papathanasopoulos, Panagiotis, and Panos Goumas. 2006. "Speech audiometry: The development of Modern Greek word lists for suprathreshold word recognition testing." *The Mediterranean Journal of Otology* 3:117–126.
- Trimmis, Nikolaos, Vrettakos, Georgios, Gouma, Panagiota, and Theodoros Papadas. 2012. "Speech audiometry: Nonsense monosyllabic words in Modern Greek." *Journal of Hearing Science* 2(3):41–49.
- Vaillancourt, Véronique, Laroche, Chantal, Mayer, Chantal, Basque, Cynthia, Nali, Madeleine, Eriks-Brophy, Alice, Soli, Sigfrid D., and Christian Giguère. 2005. "Adaptation of the HINT (hearing in noise test) for adult Canadian Francophone populations." *International Journal of Audiology* 44:358–369.
- Vainio, Marri, Suni, Antti, Järveläinen, Hanna, Järvikivi, Juhani, and Ville-Veikko Mattila. 2005. "Developing a speech intelligibility test based on measuring speech reception thresholds in noise for English and Finnish." *Journal of the Acoustical Society of America* 118(3):1742–1750.
- Versfeld, Niek J., Daalder, Laura, Festen, Joost M., and Tammo Houtgast. 2000. "Method for the selection of sentence materials for efficient measurement of the speech reception threshold." *Journal of the Acoustical Society of America* 107(3): 1671–1684.
- Wagener, Kirsten, Kühnel, Volker, and Birger Kollmeier. 1999. "Entwicklung und Evaluation eines Satztests für die deutsche Sprache I: Design des Oldenburger Satztests." *Zeitschrift für Audiologie/Audiological Acoustics* 38:4–15.
- Wagener, Kirsten, Brand, Thomas, and Birger Kollmeier. 1999a. "Entwicklung und Evaluation eines Satztests für die deutsche Sprache II: Optimierung des Oldenburger Satztests." *Zeitschrift für Audiologie/Audiological Acoustics* 38:44–56.
- Wagener, Kirsten, Brand, Thomas, and Birger Kollmeier. 1999b. "Entwicklung und Evaluation eines Satztests für die deutsche Sprache III: Evaluation des Oldenburger Satztests." *Zeitschrift für Audiologie/Audiological Acoustics* 38:86–95.

- Wagener, Kirsten, Josvassen, Jane Lignel, and Regitze Ardenkjær. 2003. "Design, optimization and evaluation of a Danish sentence test in noise." *International Journal of Audiology* 42(1):10–17.
- Wilson, Richard H., McArdle, Rachel, Watts, Kelly L., and Sherry L. Smith. 2012. "The Revised Speech Perception in Noise Test (R-SPIN) in a Multiple Signal-to-Noise Ratio Paradigm." *Journal of the American Academy of Audiology* 23(8):590–605.

Θηλυκά επαγγελματικά της αρχαίας ελληνικής: επιθηματοποίηση, παραγωγικότητα και γλωσσικές ιδεολογίες

Ντενίζ Σαρρή-Χασάν
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
ntenizsar@gmail.com

Abstract

This paper aims to examine the suffixation of feminine professional nouns in Ancient Greek and the productivity degree of their suffixes. To achieve this aim, it exploits data drawn from grammars (Οικονόμου 1971, van Emde Boas et al. 2019), reverse lexicons (Kretschmer & Locker [1944] 1977, Buck & Petersen [1945] 1984) and the LSJ lexicon. The research results show that the majority of these nouns were formed with feminine suffixes, whilst only a small number was using the masculine form. This tendency is discussed diachronically (from Ancient to Modern Greek) considering the effects of morphological changes and language ideologies.

Keywords: feminine professional nouns, morphology, suffixation, morphological productivity, language ideologies, diachrony

1 Εισαγωγή

Για τη νέα ελληνική (ΝΕ) υπάρχουν αρκετές προσεγγίσεις για το θέμα των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών, τόσο στο πλαίσιο του γλωσσικού ζητήματος (βλ. Τριανταφυλλίδης 1953), όσο και της κοινωνιογλωσσολογίας και της φεμινιστικής γλωσσολογίας (βλ. Παυλίδου 1985, Τσοκαλίδου 1996, Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014). Κοινός πυρήνας όλων των προσεγγίσεων υπήρξε η επιλογή επιθήματος κατά τον μορφολογικό σχηματισμό τους. Η επιλογή, δηλαδή, ανάμεσα σε διγενή ή θηλυκά επιθήματα που βρίσκονται σε συμπληρωματική κατανομή, σχηματίζοντας τύπους που φέρουν αντίστοιχα είτε το χαρακτηριστικό [+λόγιο], είτε το χαρακτηριστικό [-λόγιο] (η *βουλευτής* ή η *βουλευτρία/βουλευτίνα*). Το θέμα της επιθηματοποίησής τους συνδέεται συχνά με τη λεγόμενη τάση της ελληνικής να χρησιμοποιεί διαφορετικά επιθήματα για το κάθε γένος (βλ. σχετικά Τριανταφυλλίδης 1953).

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στον μορφολογικό σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών της αρχαίας ελληνικής (ΑΕ), αξιοποιώντας δεδομένα από γραμματικές και λεξικά. Στόχος είναι να εξεταστεί στη συγχρονία της ΑΕ α) ο τρόπος επιθηματοποίησής τους, β) ο βαθμός παραγωγικότητας του κάθε επιθήματος και κατ' επέκταση γ) η πιθανή διαφορά του βαθμού παραγωγικότητας των θηλυκών επιθημάτων συγκριτικά με τα διγενή. Η προσέγγιση των αποτελεσμάτων αντιπαραβολικά με τις μορφολογικές αλλαγές που σημειώθηκαν κατά τις επόμενες γλωσσικές περιόδους θα αναδείξει τις διαφορετικές τάσεις στον τρόπο επιθηματοποίησής τους και στον βαθμό παραγωγικότητας των επιθημάτων τους στη διαχρονία της ελληνικής. Διαφορές που οφείλονται σε ποικίλους γλωσσικούς παράγοντες, αλλά και σε υποκείμενες γλωσσικές ιδεολογίες που καθόρισαν την ελληνική.

2 Θεωρητικό πλαίσιο και μεθοδολογία

Ο μορφολογικός σχηματισμός λέξεων συνδέεται στενά με την έννοια της παραγωγικότητας και κατ' επέκταση με τη μορφολογική διαδικασία της επιθηματοποίησης. Συγκεκριμένα, η παραγωγικότητα (productivity) αφορά τις μορφολογικές διαδικασίες, καθώς και τα στοιχεία που λαμβάνουν μέρος σε αυτές, και έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων λέξεων (Hockett 1958, Ράλλη 2005: 90-94). Πρόκειται για μορφολογικές διαδικασίες οι οποίες υπόκεινται σε κανόνες και γλωσσικές αρχές (βλ. Aronoff 1976, Selkirk 1982, κ.ά.). Ο Bauer (2001) συγκεκριμενοποιεί τον ορισμό της παραγωγικότητας ως τον αριθμό των νέων λέξεων που σχηματίζονται μέσω κάποιας συγκεκριμένης μορφολογικής διαδικασίας. Επομένως, βασικά χαρακτηριστικά της παραγωγικότητας αποτελούν η διαβάθμιση, δηλαδή το κατά πόσο μία μορφολογική διαδικασία είναι παραγωγική, και ο συγχρονικός της χαρακτήρας.

Η επιθηματοποίηση, η διαδικασία κατά την οποία κάποιο επίθημα (κλιτικό ή παραγωγικό) συνενώνεται με κάποια βάση δημιουργώντας μία νέα λέξη (Φλιάτουρας 2018: 290), και κατ' επέκταση τα επιθήματα που συμβάλλουν σε αυτή, αποτελούν διαδικασία και στοιχεία παραγωγικότητας αντίστοιχα. Όσον αφορά την παραγωγικότητα του κάθε επιθήματος, είναι απαραίτητο, πέρα από την εξέτασή της σε συγχρονικό επίπεδο, να εξετάζεται και σε διαχρονικό. Καθώς το κάθε επίθημα έχει την ιδιότητα να μεταβάλλεται στις διάφορες περιόδους της γλώσσας, σε διαχρονικό επίπεδο μπορεί να μελετηθεί η αλλαγή της παραγωγικότητάς του, δηλαδή από παραγωγικό να γίνει μη παραγωγικό και το αντίστροφο (Ράλλη 2005: 93). Παράγοντες, τόσο ενδογλωσσικοί, όσο και εξωγλωσσικοί συντελούν σε μορφολογικές αλλαγές στη διαχρονία της γλώσσας επηρεάζοντας την παραγωγικότητά τους. Επιπλέον, κοινωνιογλωσσικοί παράγοντες και προσπάθειες επικράτησης γλωσσικών ιδεολογιών επηρεάζουν άμεσα την επιθηματοποίηση με αποτέλεσμα τη χρήση επιθημάτων παλαιότερων γλωσσικών περιόδων, την ύπαρξη φαινομένων υπερδιόρθωσης και την ανάπτυξη συνδηλώσεων για ορισμένα επιθήματα (Φλιάτουρας 2018: 235-248).

Σε αυτό το πλαίσιο, τα υπό εξέταση ουσιαστικά μελετώνται αρχικά ως προς τον τρόπο επιθηματοποίησής τους και ως προς τον βαθμό παραγωγικότητας των επιθημάτων τους στη συγχρονία της ΑΕ. Η γραμματική του Οικονόμου (1971) και η γραμματική των van Emde Boas et al. (2019) αποτελούν τη βάση της έρευνας για τον τρόπο επιθηματοποίησής τους. Παράλληλα, τα αντίστροφα λεξικά των Kretschmer & Locker ([1944] 1977) και των Buck & Petersen ([1945] 1984), και επικουρικά το λεξικό *LSJ*, χρησιμοποιούνται για τη συγκέντρωση των θηλυκών επαγγελματικών της ΑΕ, ώστε να διερευνηθεί η παραγωγικότητα των επιθημάτων τους¹. Τέλος, όσον αφορά τις αλλαγές στον βαθμό παραγωγικότητας του κάθε επιθήματος διαχρονικά, αυτές προσεγγίζονται με βάση τους ενδογλωσσικούς παράγοντες (επανάλυση, αναλογία), που επηρέασαν το μορφολογικό και κλιτικό σύστημα της ελληνικής, και τους εξωγλωσσικούς (γλωσσική επαφή κυρίως με λατινικά, ιταλικά και τουρκικά), που συνετέλεσαν στην εισαγωγή νέων επιθημάτων με τη συγκεκριμένη σημασιολογική λειτουργία. Επίσης, λαμβάνεται υπόψη η πιθανή επίδραση των κοινωνιογλωσσικών παραγόντων (λόγοι γοήτρου, περίστασης επικοινωνίας κ.ά.) και

¹ Τα συγκεκριμένα λεξικά περιλαμβάνουν το λεξιλόγιο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας από την προκλασική (11^{ος} - 8^{ος} αι. π.Χ.) έως και την ελληνιστική εποχή, καθώς και των κειμένων της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης.

της προσπάθειας επικράτησης γλωσσικών ιδεολογιών στο πλαίσιο της κοινωνικής διγλωσσίας και του γλωσσικού ζητήματος.

3 Θηλυκά επαγγελματικά της ΑΕ

Η κατηγορία των θηλυκών επαγγελματικών περιλαμβάνει ουσιαστικά θηλυκού γένους που δηλώνουν τόσο τη γυναίκα που ασκεί κάποιο επάγγελμα, όσο και τη γυναίκα που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα ή κάποιο αξίωμα (Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005: 73). Πρόκειται για μία κατηγορία που επηρεάζεται άμεσα από τη διαχρονική κοινωνική αλλαγή, η οποία επιφέρει αλλαγές στις ασχολίες και στα επαγγέλματα των ανθρώπων και κατά συνέπεια στη δημιουργία και χρήση των αντίστοιχών τους επαγγελματικών ουσιαστικών (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2017: 76). Τα θηλυκά επαγγελματικά της ΑΕ, επομένως, αναφέρονται σε επαγγέλματα, ασχολίες και αξιώματα που ήταν σε χρήση στη συγχρονία της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας και διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό από τα θηλυκά επαγγελματικά των επόμενων γλωσσικών περιόδων.

3.1 Επιθηματοποίηση

Ο μορφολογικός σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών της ΑΕ βρίσκεται σε άμεση σχέση με τον μορφολογικό σχηματισμό των αντίστοιχών τους αρσενικών, καθώς τα περισσότερα από αυτά θεωρούνται παράγωγα των αρσενικών. Συγκεκριμένα, ο μορφολογικός σχηματισμός των αρσενικών επαγγελματικών προκύπτει από τη συνένωση μίας ονοματικής ή ρηματικής βάσης με ένα επίθημα. Στην περίπτωση των αρσενικών επαγγελματικών δεύτερης κλίσης (θεματική κλίση), η βάση αποτελείται από τη συνένωση μιας ρίζας με το θεματικό φωνήεν *-ο-* που στη συνέχεια επιθηματοποιείται με το κλιτικό επίθημα *-ς* (*δοῦλ-ο-ς*). Τα παράγωγα από αυτά θηλυκά επαγγελματικά είτε διατηρούν τον αρσενικό τύπο με τη χρήση του θηλυκού άρθρου (*ὁ τροφός > ἡ τροφός*), είτε αποβάλλουν το θεματικό φωνήεν *-ο-*, η βάση τους τρέπεται σε θηλυκιά με το κατάλληλο φωνήεν και ακολουθεί η επιθηματοποίησή της (σε κάποιες περιπτώσεις ακόμα και με μηδενικό κλιτικό επίθημα), σχηματίζοντας το αντίστοιχο θηλυκό επαγγελματικό, συνήθως πρώτης κλίσης (*ὁ δοῦλος > ἡ δούλη, ὁ θεός > ἡ θεά/θείαινα*). Στις περιπτώσεις των αρσενικών επαγγελματικών πρώτης ή τρίτης κλίσης (αθέματες κλίσεις) η βάση δεν περιέχει θεματικό φωνήεν, αλλά λήγει σε *α* ή σε σύμφωνο ή σε *ι/υ* αντίστοιχα και στη συνέχεια επιθηματοποιείται. Τα αντίστοιχα θηλυκά τους είτε διατηρούν την ίδια μορφή, είτε σχηματίζονται από τον συνδυασμό της επιθηματοποιημένης βάσης των αρσενικών με ένα θηλυκό επίθημα (*ὁ ἀύλητῆρ/ἀύλητῆς > ἡ ἀύλητρίς*).

Οι περιπτώσεις αντίθετης παραγωγής, δηλαδή από θηλυκά επαγγελματικά να παράγονται αρσενικά, είναι αρκετά περιορισμένες. Πρόκειται κυρίως για θηλυκά επαγγελματικά σε *-α/-ά* και *-η/-ή* που με την προσθήκη του επιθήματος *-ς* παράγονται τα αντίστοιχα αρσενικά (*ἡ ταμία > ὁ ταμία(ς)*). Ακόμα πιο περιορισμένες είναι οι περιπτώσεις θηλυκών επαγγελματικών χωρίς αντίστοιχα αρσενικά, καθώς αφορούν επαγγέλματα / ασχολίες που συνδέονταν αποκλειστικά με γυναίκες (*ἡ μαῖα*).

Γίνεται κατανοητό ότι παρόλο που ορισμένες καταλήξεις επαγγελματικών της ΑΕ έχουν την ίδια μορφή με καταλήξεις της ΝΕ, τα όρια μεταξύ βάσης και επιθήματος είναι διαφορετικά. Ωστόσο, στην ανάλυση που ακολουθεί το θεματικό φωνήεν *-ο-* των δευτερόκλιτων ουσιαστικών και τμήμα της βάσης των πρωτόκλιτων

και τριτόκλιτων ουσιαστικών λαμβάνονται ως μέρος των επιθημάτων τους, ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε ασάφεια κατά τη διαχρονική προσέγγισή τους. Σε αυτό το πλαίσιο, τα επιθήματα των θηλυκών επαγγελματικών της ΑΕ ομαδοποιούνται σε τρεις κατηγορίες:

α) Η πρώτη κατηγορία αποτελείται από τα θηλυκά επιθήματα *-α*, *-η/-ή* και *-ώ*, τα οποία απαντώνται μονάχα στον σχηματισμό θηλυκών ουσιαστικών.

β) Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει κυρίως τα διγενή επιθήματα *-ος/-ός*, *-τηρ/-τήρ*, *-τωρ*, *-ών*, *-ώς* *-εύς*, *-αῦς* και *-ς*.

γ) Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα *-τρια*, *-τειρα*, *-ισσα* (σπανιότερα *-ασσα*), *-εια*, *-αινα*, *-τις*, *-τρίς*, *-ίς/-ις*, τα οποία στην πλειοψηφία τους προέρχονται από το θηλυκό ινδοευρωπαϊκό επίθημα **-ya* (βλ. σχετικά Debrunner 1917). Τα συγκεκριμένα επιθήματα συνδυάζονταν τις περισσότερες φορές με τις επιθηματοποιημένες βάσεις των αντίστοιχών τους αρσενικών.

3.2 Παραγωγικότητα επιθημάτων

Κατά την έρευνα συγκεντρώθηκαν περίπου 1.160 θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά που καλύπτουν όλο το φάσμα την ΑΕ, κατά αντιστοιχία με την περίοδο που καλύπτουν τα λεξικά της έρευνας. Σε αυτά περιλαμβάνονται αποκλειστικά ουσιαστικά και καθόλου ουσιαστικοποιημένα επίθετα με σημασίες ανάλογες των επαγγελματικών ουσιαστικών. Πρόκειται για θηλυκά επαγγελματικά που σχετίζονται με επαγγέλματα, ιδιότητες και αξιώματα υψηλού και χαμηλού κύρους με τα οποία συνδέονταν οι γυναίκες της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας. Με βάση τα ουσιαστικά που συγκεντρώθηκαν επιχειρείται να αναλυθεί στη συνέχεια ο βαθμός παραγωγικότητας των επιθημάτων της κάθε κατηγορίας.

Η παραγωγικότητα των επιθημάτων της πρώτης κατηγορίας (*-α*, *-η/-ή* και *-ώ*) ήταν αρκετά περιορισμένη, καθώς ανιχνεύτηκαν μόλις 58 θηλυκά επαγγελματικά με τα συγκεκριμένα επιθήματα. Πρόκειται για αθέματα, πρωτόκλιτα και τριτόκλιτα, ουσιαστικά. Τα μεν πρωτόκλιτα (*-α* και *-η*) σχηματίζονταν είτε από αντίστοιχα αρσενικά επαγγελματικά δεύτερης κλίσης σε *-ος* (*ή δούλη < ό δοῦλος, κασιγνήτη < κασίγνητος*), είτε σχηματίζονταν χωρίς να υπάρχουν αντίστοιχα αρσενικά, καθώς πρόκειται για επαγγέλματα και ασχολίες που αφορούσαν κυρίως τις γυναίκες (*ή ταμία > ό ταμίας, ή μαῖα*). Τα δε τριτόκλιτα (*-ώ*, *-ή*), όπως τα *ή λεχώ/λοχώ* και *ή γυνή*, αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις θηλυκών επαγγελματικών, χωρίς αντίστοιχα αρσενικά, καθώς πρόκειται και πάλι για ιδιότητες που χαρακτήριζαν γυναίκες.

Αρκετά περιορισμένη υπήρξε και η παραγωγικότητα των διγενών επιθημάτων της δεύτερης κατηγορίας (*-ος/-ός*, *-τηρ/-τήρ*, *-τωρ*, *-εύς*, *-αῦς*, *-ών*, *-ώς*). Εντοπίστηκαν 77 θηλυκά επαγγελματικά, τα οποία χρησιμοποιούν τον ίδιο τύπο με τα αντίστοιχα τους αρσενικά και το θηλυκό άρθρο ως δείκτη προσδιορισμού του θηλυκού γραμματικού γένους. Πρόκειται κυρίως για ουσιαστικά δεύτερης κλίσης σε *-ος/-ός* (*ή/ό σύζυγος ή/ό άνθρωπος, ή/ό ιατρός, ή/ό θεός, ή/ό τροφός*), ενώ πιο περιορισμένα είναι τα τριτόκλιτα (*ή/ό παῖς, ή/ό ήγεμών, ή/ό διαφθορεύς, ή/ό τροφεύς, ή/ό φονεύς*). Μεμονωμένες είναι οι περιπτώσεις των θηλυκών επαγγελματικών σε *-ώς*, *-αῦς* και *-τηρ* χωρίς αντίστοιχα αρσενικά, καθώς πρόκειται για ιδιότητες που χαρακτήριζαν μονάχα γυναίκες (*ή λεχώς, ή γραῦς* και τα σύνθετά του, *ή μήτηρ, ή θυγάτηρ*).

Η τελευταία κατηγορία επιθημάτων (*-τρια*, *-τειρα*, *-ισσα* (σπανιότερα *-ασσα*), *-εια*, *-αινα*, *-τις*, *-τρίς* και *-ίς/-ις*) ήταν η περισσότερο παραγωγική με 1.025 θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά να σχηματίζονται με τα συγκεκριμένα επιθήματα.

Πρόκειται για πρωτόκλιτα σε *-τρια, -τειρα, -ισσα* (ή *-ασσα*), *-εια, -αινα* και τριτόκλιτα σε, *-τις, -τρίς* και *-ίς/-ις*. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τα πρωτόκλιτα, το περισσότερο παραγωγικό επίθημα υπήρξε το *-τρια*, καθώς ανιχνεύτηκαν 237 θηλυκά επαγγελματικά με αυτό. Παράγωγα κυρίως από αρσενικά πρώτης και τρίτης κλίσης σε *-τής/-της* και σπανιότερα σε *-τήρ, -τωρ, -εύς* και *-ης* (Πίνακας 1).

Θηλυκά επαγγελματικά	Αρσενικά επαγγελματικά
όμιλήτρια <	όμιλητής
ψάλτρια <	ψάλτης
δικάστρια <	δικαστής
σοφίστρια <	σοφιστής
κλέπτρια <	κλεπτήρ/κλέπτης
συλλήπτρια <	συλλήπτωρ
πανδοκεύτρια <	πανδοκεύς
φονεύτρια <	φονεύς
λαχανοπωλήτρια <	λαχανοπώλης

Πίνακας 1 | Παραδείγματα θηλυκών επαγγελματικών σε *-τρια*

Αρκετά παραγωγικό ήταν και το επίθημα *-τειρα* με 142 θηλυκά επαγγελματικά, παράγωγα κυρίως από αρσενικά τρίτης και πρώτης κλίσης σε *-τήρ* και σε *-της/-τής* αντίστοιχα (Πίνακας 2).

Θηλυκά επαγγελματικά	Αρσενικά επαγγελματικά
σώτειρα <	σωτήρ
καθηγήτρια <	καθηγητήρ/καθηγητής
πρεσβεύτρια <	πρεσβευτής
τοξεύτρια <	τοξευτήρ/τοξευτής
δεσπότηρια <	δεσπότης

Πίνακας 2 | Παραδείγματα θηλυκών επαγγελματικών σε *-τειρα*

Λιγότερο παραγωγικά υπήρξαν τα επιθήματα *-ισσα, -εια* και *-αινα*. Ειδικότερα, ανιχνεύτηκαν 42 θηλυκά επαγγελματικά με το επίθημα *-ισσα*, παράγωγα κυρίως από δευτερόκλιτα αρσενικά σε *-ος/-ός*, τριτόκλιτα σε *-εύς* και *-ς* και πιο σπάνια από πρωτόκλιτα αρσενικά σε *-της* (Πίνακας 3). Επίσης, καταγράφηκαν μόλις 15 θηλυκά επαγγελματικά με το επίθημα *-εια*, τα οποία στην πλειοψηφία τους είναι παράγωγα από αρσενικά τρίτης κλίσης σε *-εύς* (Πίνακας 3). Τέλος, με το επίθημα *-αινα*² εντοπίστηκαν μονάχα 12 θηλυκά επαγγελματικά, παράγωγα κυρίως από τριτόκλιτα αρσενικά σε *-ων* και *-ς* και πιο σπάνια από αρσενικά δεύτερης κλίσης σε *-ός* και πρώτης κλίσης σε *-ας* και *-ης* (Πίνακας 3).

Θηλυκά επαγγελματικά	Αρσενικά επαγγελματικά
βασίλισσα <	βασιλεύς
γεώργισσα <	γεωργός
μαγείρισσα <	μάγειρος
οικονόμισσα <	οικονόμος
ευεργέτισσα <	ευεργέτης
ήρώισσα <	ήρωας
ίερα <	ιερεύς
βασίλεια <	βασιλεύς
ήγεμόνεια <	ήγεμονεύς

² Το συγκεκριμένο επίθημα ήταν πιο εύχρηστο για τη δήλωση θηλυκών ζώων.

πρακτόρεια <	πράκτωρ
θεράπεινα <	θεράπων
γείταινα <	γείτων
κηρύκαινα <	κήρυξ
θείαινα <	θεός
ίχθυοπόλαινα <	ίχθυοπόλης

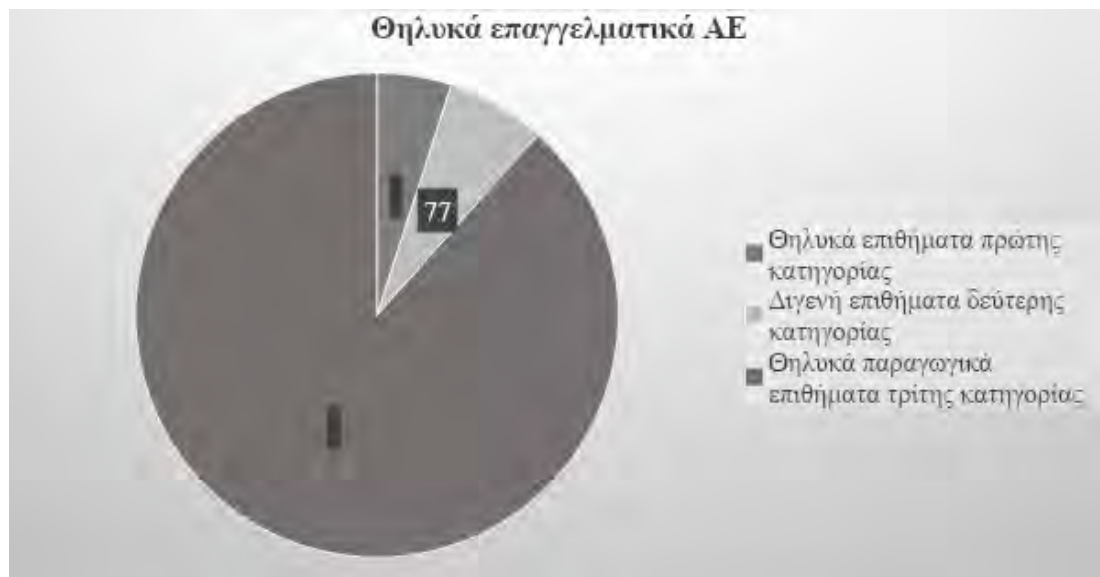
Πίνακας 3 | Παραδείγματα θηλυκών επαγγελματικών σε -ισσα, -εια, -αινα

Όσον αφορά τα τριτόκλιτα θηλυκά επαγγελματικά σε -τις, -τρίς και -ίς/-ις, ανιχνεύθηκαν 577. Τα περισσότερα από αυτά (507 ουσιαστικά) αφορούν θηλυκά επαγγελματικά σε -τις ([tis]) από αντίστοιχα αρσενικά πρώτης κλίσης σε -της ([tēs]). Σε αρκετά πιο περιορισμένο βαθμό απαντώνται τα θηλυκά επαγγελματικά σε -τρίς (45 ουσιαστικά) από τριτόκλιτα και πρωτόκλιτα αρσενικά σε -τήρ και τής, ενώ ελάχιστα είναι τα δείγματα σε -ίς/-ις (25 ουσιαστικά), παράγωγα από τριτόκλιτα αρσενικά σε -εύς, -ών, -ς και -τωρ, όπως και από πρωτόκλιτα σε -ίας (Πίνακας 4).

Θηλυκά επαγγελματικά	Αρσενικά επαγγελματικά
ἐργάτις <	ἐργάτης
κυνηγέτις <	κυνηγέτης
ἰκέτις <	ἰκέτης
προφήτις <	προφήτης
πολίτις <	πολίτης
ὀπλίτις <	ὀπλίτης
ἀθλητρίς <	ἀθλητήρ/ἀθλητής
μαθητρίς <	μαθητήρ/μαθητής
ὕμνητρίς <	ὕμνητήρ/ὕμνητής
ὄρχηστρίς <	ὄρχηστήρ/ὄρχηστής
κιθαριστρίς <	κιθαριστήρ/κιθαριστής
βασιλίσ <	βασιλεύς
ἡρωίς <	ἥρωρ
ἡγεμονίς <	ἡγεμών/ἡγεμονεύς
νεᾶνις <	νεανίας
ἐστιατορίς <	ἐστιάτωρ
αὐτοκρατορίς <	αὐτοκράτωρ

Πίνακας 4 | Παραδείγματα θηλυκών επαγγελματικών σε -τις, -τρίς και -ίς/-ις

Όπως διακρίνεται και στο συγκεντρωτικό Γράφημα 1 που ακολουθεί, βάσει των θηλυκών επαγγελματικών της ΑΕ που εντοπίστηκαν κατά την έρευνα, η παραγωγικότητα των θηλυκών επιθημάτων για τον σχηματισμό τους ήταν μεγαλύτερη σε σχέση με τα διγενή επιθήματα τα οποία ήταν λιγότερο παραγωγικά. Στο σύνολο των 1.160 θηλυκών επαγγελματικών που εντοπίστηκαν, τα 1.083 επιθηματοποιούνται με κάποιο θηλυκό επίθημα (1.025 με τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα της τρίτης κατηγορίας επιθημάτων και 58 με τα θηλυκά επιθήματα της πρώτης κατηγορίας), ενώ μονάχα τα 77 από αυτά με κάποιο διγενές επίθημα της δεύτερης κατηγορίας επιθημάτων.

Γράφημα 1 | Παραγωγικότητα επιθημάτων θηλυκών επαγγελματικών της ΑΕ

3.3 Εναλλακτικότητα και παράλληλοι τύποι

Η ΑΕ προσφέρει τη δυνατότητα σχηματισμού θηλυκών επαγγελματικών με διάφορα επίθηματα, τα οποία βρίσκονται σε συμπληρωματική κατανομή. Η συμπληρωματική κατανομή αφορά τόσο τον σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών με διαφορετική βάση, όσο και με κοινή βάση. Αποτέλεσμα αυτής της εναλλακτικότητας αποτελεί ο εντοπισμός παράλληλων τύπων για αρκετά θηλυκά επαγγελματικά της ΑΕ με κοινή βάση και διαφορετικό επίθημα. Οι εναλλακτικοί τύποι καταγράφονται τόσο σε θηλυκά επαγγελματικά με θηλυκό επίθημα, όσο και με διγενές (Πίνακας 5), ανεξάρτητα με το αν αναφέρονται σε επαγγέλματα υψηλού ή χαμηλού κύρους.

ή <i>φαρμακίς</i> / <i>φαρμάκισσα</i> / <i>φαρμακίστρια</i>
ή <i>βασιλίς</i> / <i>βασίλισσα</i> / <i>βασίλεια</i>
ή <i>λαχανοπώλις</i> / <i>λαχανοπώλισσα</i> / <i>λαχανοπωλήτρια</i>
ή <i>πανδόκεια</i> / <i>πανδοκέτρια</i>
ή <i>ήγεμών</i> / <i>ήγεμόνεια</i> / <i>ήγεμονίς</i>
ή <i>ιατρός</i> / <i>ιάτρια</i> / <i>ιάτραινα</i> / <i>ιατρίνη</i>
ή <i>θεός</i> / <i>θεά</i> / <i>θείαινα</i>

Πίνακας 5 | Παραδείγματα θηλυκών επαγγελματικών με εναλλακτικούς τύπους

4 Διαχρονικές τάσεις και παραγωγικότητα επιθημάτων

Το γλωσσικό σύστημα της ΑΕ επηρεάστηκε από τις μορφολογικές αλλαγές που σημειώθηκαν στην ελληνική κατά τις επόμενες γλωσσικές περιόδους. Παράγοντες ενδογλωσσικοί, εξωγλωσσικοί και κοινωνιογλωσσικοί επηρέασαν τον τρόπο επιθηματοποίησης των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών της ΑΕ και κατ' επέκταση την παραγωγικότητα του κάθε επιθήματος ξεχωριστά. Ήδη από την περίοδο της ελληνιστικής κοινής σημειώθηκαν αλλαγές στο επίπεδο της μορφολογίας και στο ονοματικό σύστημα (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004, Browning 1969). Το επίθημα

-αινα, όπως και το επίθημα *-τειρα*³, σταμάτησαν να είναι παραγωγικά, ενώ τα *-ισσα* και *-τρια*, απέκτησαν πιο ευρεία χρήση (Browning 1969: 38-40). Παράλληλα την ίδια εποχή ξεκινάει η διαδικασία μεταπλασμού των θηλυκών ουσιαστικών σε *-ος/-ός* (Παπαναστασίου 2001: 452-453), που θα οδηγήσει στον σχεδόν ολοκληρωτικό περιορισμό τους και στη χρήση του συγκεκριμένου επιθήματος αποκλειστικά για το αρσενικό γένος κατά την επόμενη γλωσσική περίοδο (Χριστίδης 2005: 181).

Η απομάκρυνση από το λεξιλόγιο των θηλυκών ουσιαστικών σε *-ος/-ός* κατά τη μεσαιωνική ελληνική είχε ως αποτέλεσμα το επίθημα *-ισσα* να γίνει ακόμα πιο παραγωγικό (Browning 1969: 38-39, 66). Την ίδια περίοδο παρατηρείται για πρώτη φορά και η παραγωγικότητα των θηλυκών επιθημάτων *-ίνα* (< λατ. *-ina*), *-ού* (< αρχ. ιων. *-ώ*), *-έσα* (< αντ. ιταλ. *-essa*) και *-τρα* (< αρχ. *-τρια*) (ΛΚΝ 1998, Χατζιδάκις [1903] 1977). Παράλληλα, λόγω της απλοποίησης του ονοματικού συστήματος και της συγχώνευσης των ουσιαστικών της τρίτης κλίσης με τα ουσιαστικά των άλλων δύο κλίσεων (βλ. Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004), οι καταλήξεις της τρίτης κλίσης με τις οποίες παρατηρούνταν θηλυκά επαγγελματικά, υπέστησαν αλλαγές, ώστε να προσαρμοστούν στο νέο κλιτικό σύστημα (*μήτηρ* > *μητέρα*, *ήρωίς* > *ήρωίδα*).

Με την ολοκλήρωση της μεσαιωνικής ελληνικής γίνεται αντιληπτό ότι λόγω των ενδογλωσσικών αλλαγών που υπέστη η γλώσσα τα διγενή επιθήματα που σχηματίζαν θηλυκά επαγγελματικά στην ΑΕ, σταμάτησαν να είναι παραγωγικά για το θηλυκό γένος ή μεταπλάστηκαν και προσαρμόστηκαν με θηλυκά επιθήματα. Ωστόσο, κατά την περίοδο της καθαρεύουσας παρατηρείται η επαναχρησιμοποίηση της τρίτης κλίσης (Browning 1982). Επίσης, το επίθημα *-ις* γίνεται και πάλι παραγωγικό για τον σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών (*ή καλλιτέχνις* < *ό καλλιτέχνης*, *ή βιοτέχνις* < *ό βιοτέχνης*) (Τσοπανάκης [1977] 1982), όπως και τα διγενή επιθήματα *ός/-ος* (*ό/ή ιατρός*, *ό/ή φιλόλογος*), *-ων* (*ό/ή αρχιτέκτων*) και *-εύς* (*ό/ή γραμματεύς*). Αντίθετα, όμως, με την ΑΕ, χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά ως διγενή και τα αρσενικά επιθήματα *-ης* (*ό/ή πρύτανης*), *-τής* (*ό/ή βουλευτής*), *-ίας* (*ό/ή ταμίας*) (βλ. και Παυλίδου 2002: 48-49).

Αποτέλεσμα των προαναφερόμενων παραγόντων είναι στη ΝΕ για τον σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών να χρησιμοποιούνται τόσο τα θηλυκά επιθήματα, *-α/-ά*, *-η/-ή*, *-τρια*, *-τρα*, *-ίσσα*, *-ις* (> *-ίδα*), *-αινα*, *-ίνα*, *-ού*, *-έσα*), όσο και τα διγενή (συμπεριλαμβανομένων και των αρσενικών επιθημάτων που χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά κατά την καθαρεύουσα), *-ος/-ός*, *-ων* (> *-ας*), *-εύς* (> *-έας*), *-ης*, *-τής*, *-ίας*. Η χρήση, όμως, των διγενών επιθημάτων συνδέεται με το λόγιο επίπεδο και παρατηρείται κυρίως στον σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών από επαγγέλματα υψηλού κύρους. Τα συγκεκριμένα θηλυκά επαγγελματικά παρουσιάζουν εναλλακτικούς τύπους με θηλυκά επιθήματα (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2011: 59), τα οποία συνδέονται με αρνητικές/μειωτικές συνδηλώσεις (*η βουλευτής/βουλευτρία/βουλευτίνα*, *η γιατρός/γιατρίνα/γιατρίσσα/γιατρέ(σ)σα*, *η αρχιτέκτονας/αρχιτεκτόνισσα*) (Παυλίδου 2002).

5 Συμπεράσματα

Το γλωσσικό σύστημα της ΑΕ για τον μορφολογικό σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών χρησιμοποιούσε επιθήματα, τόσο θηλυκά, όσο και διγενή. Ωστόσο, με βάση τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν, διαπιστώνεται ότι η

³ Στην αττική διάλεκτο ήδη από την αρχαία ελληνική το επίθημα *-τειρα* είχε περιοριστεί στο θρησκευτικό λεξιλόγιο (Debrunner 1917: 151-152).

παραγωγικότητά τους διέφερε σημαντικά. Συγκεκριμένα, τα θηλυκά επιθήματα στο σύνολό τους ήταν περισσότερο παραγωγικά, καθώς η πλειοψηφία των θηλυκών επαγγελματικών που ανιχνεύθηκαν είχαν επιθηματοποιηθεί με κάποιο θηλυκό επίθημα. Αντίθετα, η παραγωγικότητα των διγενών επιθημάτων ήταν αρκετά ασθενής με τον αριθμό των θηλυκών επαγγελματικών με διγενές επίθημα να είναι συγκριτικά μικρότερος. Η διαφορά στον βαθμό παραγωγικότητας μεταξύ θηλυκών και διγενών επιθημάτων πιθανότατα συνδέεται με τη λεγόμενη τάση της ελληνικής να χρησιμοποιεί διαφορετικά επιθήματα για το κάθε γένος.

Παράλληλα, παρατηρείται η εμφάνιση εναλλακτικών τύπων σε αρκετά θηλυκά επαγγελματικά της ΑΕ ανεξάρτητα από τον τρόπο επιθηματοποίησής τους, με θηλυκό ή διγενές επίθημα, και ανεξάρτητα από το εάν αναφέρονται σε επαγγέλματα / ιδιότητες υψηλού κύρους. Ωστόσο, όπως και στη ΝΕ, η δημιουργία συνώνυμων λέξεων με κοινή βάση και διαφορετικό επίθημα αντιβαίνει την αρχή του φραγμού του Aronoff (1976), σύμφωνα με την οποία δεν μπορούν να υπάρχουν δύο λέξεις με όμοια βάση, διαφορετικό επίθημα και κοινή σημασία. Η ύπαρξή τους, ενδεχομένως, οφείλεται ως έναν βαθμό στους ενδογλωσσικούς παράγοντες που επηρέασαν την παραγωγικότητα του κάθε επιθήματος στις επιμέρους γλωσσικές περιόδους (ομηρική-κλασική-ελληνιστική). Στην περίπτωση, ιδιαίτερα, των θηλυκών επαγγελματικών με διγενές επίθημα που εμφανίζουν εναλλακτικούς τύπους με θηλυκό επίθημα, πιθανότατα αποτελεί ένδειξη και πάλι της λεγόμενης τάσης της ΑΕ να χρησιμοποιεί ξεχωριστά επιθήματα για το κάθε γένος.

Όσον αφορά τον σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών στη διαχρονία της ελληνικής, παρατηρούνται ορισμένες αλλαγές από την ΑΕ έως τη ΝΕ, τόσο στον τρόπο επιθηματοποίησής τους, όσο και στην παραγωγικότητα των επιθημάτων τους. Οι μορφολογικές αλλαγές που επήρσαν έως το τέλος της μεσαιωνικής ελληνικής καταδεικνύουν τη χρήση μονάχα θηλυκών επιθημάτων για τον σχηματισμό τους, ενισχύοντας την τάση εξάλειψης διγενών επιθημάτων και επομένως τη χρήση διαφορετικών επιθημάτων ανά γένος. Αντίθετα, στη ΝΕ ο σχηματισμός τους επιτυγχάνεται με θηλυκά, διγενή και αρσενικά επιθήματα, ενώ ο βαθμός παραγωγικότητας τους δεν έχει τόσο μεγάλη απόκλιση όπως στην ΑΕ (βλ. και Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005).

Κοινωνιογλωσσικοί παράγοντες και γλωσσικές ιδεολογίες, που κορυφώθηκαν κατά την περίοδο της καθαρεύουσας και που αποσκοπούσαν στο λόγιο επίπεδο, φαίνεται ότι είχαν ως αποτέλεσμα την εκ νέου χρήση των διγενών επιθημάτων και τη χρήση ακόμα και υπερδιορθώσεων με τον σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών με αρσενικά επιθήματα. Η εμφάνιση, όμως, του λόγιου επιπέδου στη ΝΕ δεν αποτελεί απόρροια μονάχα της ιδεολογίας του γλωσσικού συντηρητισμού της καθαρεύουσας (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2019, Φλιάτουρας & Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2019: 33-35). Περαιτέρω διερεύνηση της επιθηματοποίησης, της παραγωγικότητας και της χρηστικότητας των επιθημάτων των θηλυκών επαγγελματικών στη γλωσσική περίοδο που μεσολάβησε μεταξύ μεσαιωνικής ελληνικής και καθαρεύουσας είναι απαραίτητη, ώστε να διαφανεί ο ρόλος της αλληλεπίδρασης των ιδεολογιών της περιόδου του γλωσσικού ζητήματος στον τρόπο επιθηματοποίησης των θηλυκών επαγγελματικών στη ΝΕ.

Βιβλιογραφία

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2017. “Τα επαγγελματικά ουσιαστικά: Ονομασιοκεντρική και σημασιοκεντρική προσέγγιση”. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 37:69-82.

- Aronoff, Mark. 1976. *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Bauer, Laurie. 2001. *Morphological Productivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Browning, Robert. 1969. *Medieval and modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Browning, Robert. 1982. “Η ελληνική διγλωσσία χθες και σήμερα”. Στο Robert Browning (επιμ.) *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*, 244-272. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- Buck, Carl D., and Walter Petersen. [1945] 1984. *A reverse Index of Greek Nouns and Adjectives*. New York: Georg Olms Verlag.
- Γκασούκα, Μαρία, και Μαριάνθη Γεωργαλίδου. 2014. *Οδηγός Χρήσης μη-Σεξιστικής Γλώσσας στα Διοικητικά Έγγραφα*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Υπουργείο Εσωτερικών.
- Debrunner, Albert. 1917. *Griechische Wortbildungslehre*. Heidelberg: C. Winter.
- Hockett, Charles F. 1958. *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.
- Ιορδανίδου, Άννα, και Έλενα Μάντζαρη. 2005. “Τα θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: γλωσσική χρήση και τυποποίηση”. *Πρακτικά 5ου Συνεδρίου Ελληνικής Γλώσσας και Ορολογίας, 13-15 Οκτωβρίου*, 73-87. Λευκωσία-Κύπρος: Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας.
- Καραντζόλα, Ελένη, και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2004. *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: νήσος.
- Καραντζόλα, Ελένη, και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2019. “Προς μια νέα θεώρηση της αναδόμησης του ονοματικού συστήματος της ελληνικής: ενδείξεις από την Πρώιμη Νέα Ελληνική”. Στο Αργύρης Αρχάκης, Νίκος Κουτσούκος, Γιώργος Ευδόπουλος, και Δημήτρης Παπαζαχαρίου (επιμ.), *Γλωσσική ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*, 205-222. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Κλαίρης, Χρήστος, και Γεώργιος Μπαμπινιώτης. 2011. *Γραμματική της νέας ελληνικής: δομολειτουργική - επικοινωνιακή*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικογραφίας Ε.Π.Ε.
- Kretschmer, Paul, und Ernst Locker. [1944] 1977. *Rückläufiges Wörterbuch der griechischen Sprache*. Göttingen: Vandenhoeck Ruprecht.
- ΛΚΝ = *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. 1998. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- LSJ = Liddell, Henry-George, and Robert Scott, Henry-Stewart Jones. 1996. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Οικονόμου, Μιχάλης. 1971. *Γραμματική της αρχαίας ελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Παπαναστασίου, Γεώργιος. 2001. “Μορφολογία: από την κλασική ελληνική στην κοινή”. Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης (επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, 451-456. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Παυλίδου, Θεοδοσία-Σούλα. 1985. “Παρατηρήσεις στα θηλυκά επαγγελματικά”. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 5:201-217.
- Παυλίδου, Θεοδοσία-Σούλα. 2002. “Γλώσσα-Γένος-Φύλο: Προβλήματα, Αναζητήσεις και Ελληνική Γλώσσα”. Στο Θεοδοσία-Σούλα Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα, γένος, φύλο*, 15-64. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Ράλλη, Αγγελική. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Selkirk, Elisabeth. 1982. *The Syntax of Words*. Cambridge, Mass: MIT Press.

- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης. 1953. “Η βουλευτίνα και ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών”. Στο *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Ερευνητικά Β*, 2ος τόμ., 326-334. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Τσοκαλίδου, Πετρούλα. 1996. *Το Φύλο της Γλώσσας: Οδηγός μη Σεξιστικής Γλώσσας για τον Δημόσιο Ελληνικό Λόγο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων.
- Τσοπανάκης, Αγαπητός. [1977] 1982. “Ο δρόμος προς την δημοτική: Θεωρητικά, τεχνικά και γλωσσικά προβλήματα. Σχηματισμός επαγγελματικών θηλυκών”. Στο Αγαπητός Τσοπανάκης (επιμ.), *Ό δρόμος προς την Δημοτική (Μελέτες και Άρθρα)*, 302-342. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αφών Κυριακίδη.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης. 2018. *Η μορφολογική αλλαγή στην ελληνική γλώσσα: Μια σύγχρονη και συνοπτική παρουσίαση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης, και Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη. 2019. *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική: Θεωρία, ιστορία, εφαρμογή. Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν....* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Van Emde Boas, Evert, and Albert Rijksbaron, Luuk Huitink, Mathieu de Bakker. 2019. *The Cambridge Grammar of Classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Χατζιδάκις, Γεώργιος. [1903] 1977. “Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς χρήσεως τῶν προσηγορικῶν ονομάτων γένους θηλυκοῦ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ”. Στο *Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι*, 2ος τόμ., 94-99. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Χριστίδης, Αναστάσιος-Φοῖβος. 2005. *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Σημασιολογική ανάλυση των χρωματικών όρων *άσπρος/λευκός* και *μαύρος* στη Νέα Ελληνική

Δήμητρα Σερακιώτη

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

dimser21@hotmail.com

Abstract

This paper examines for the first time the meaning of the terms white (aspros/lefkos) and black (mavros) in Modern Greek, based on Greek Corpora and Greek dictionaries. The results of the study showed that the term mavros has a negative connotation, as opposed to lefkos associated with a positive connotation, confirming the Berlin & Kay's hypothesis about the existence of semantic universals between languages. Web as a Corpus, also, provides new collocations with a high degree of semantic opacity, which are not contained in Modern Greek dictionaries and are English translation loans deriving from the field of technology.

Keywords: the Berlin & Kay experiment, *white (aspros/lefkos)*, *black*, lexical collocations, semantic opacity.

1 Εισαγωγή

Σύμφωνα με πείραμα των Berlin & Kay, όλες οι γλώσσες διαθέτουν όρους για το *λευκό* και το *μαύρο* (Berlin & Kay, 1969: 2). Οι ίδιοι υποστηρίζουν την ύπαρξη καθολικότητας στον τομέα των χρωμάτων¹, ενώ ένα πλήθος ερευνών κατά τις τελευταίες δεκαετίες αναλύει σημασιολογικά τους δύο όρους συνδέοντας συνήθως το *μαύρο* με τη θλίψη, το πένθος και την παρανομία και το *λευκό* με τη χαρά, την αγνότητα και την αισιοδοξία (βλ. ενδεικτικά D' Andrade & Egan 1974, Wyler 1992, Clarke & Costall 2008, Xing 2009, Pakuła 2010, He 2011, Molina-Plaza 2015, Wierzbicka 2015). Όπως επισημαίνει η Molina-Plaza (2015:42), η οποία εξετάζει συγκριτικά τους όρους αυτούς στην Αγγλική και την Ισπανική, ο όρος *μαύρος* μπορεί να συνδέεται με θετική συνδήλωση, εκφράζοντας το κύρος και την κομψότητα, ενώ το *άσπρος* έχει αρνητική σημασιολογική προσωδία σε άλλα πολιτισμικά περιβάλλοντα, όπως στις θεατρικές παραστάσεις στην Κίνα, όπου δηλώνει την πανουργία. Μάλιστα, στην Κίνα το *άσπρο* συνδέεται με την απέχθεια, την αντιπάθεια, την περιφρόνηση, την ανυπομονησία, τη ματαιότητα, αλλά και τη θλίψη και τον θάνατο, καθώς αποτελεί το χρώμα των ρούχων της κηδείας (Xing, 2009: 89-90). Κάτι αντίστοιχο ισχύει και στην Περσική για τον όρο *sefid* (*άσπρος*), ο οποίος μπορεί να δηλώσει τον φόβο, την αγένεια, την αμαρτία, ενώ στην Αγγλική εκφράσεις όπως *white lie*, *white slavery*, *white magic* καταδεικνύουν το αρνητικό περιεχόμενο του όρου (βλ. Amouzadeh et al. 2012: 239-240).

Στόχοι της παρούσας έρευνας είναι α) να εξεταστούν οι λεξικές συνάψεις και οι ιδιοματισμοί στους οποίους παρουσιάζονται οι συγκεκριμένοι χρωματικοί όροι στη Νέα Ελληνική, β) να μελετηθεί εάν οι όροι αυτοί εμφανίζονται με θετική/αρνητική συνδήλωση, γ) να ελεγχθεί η υπόθεση των Berlin & Kay σχετικά με την ύπαρξη

¹ Σχετικά με το ζήτημα της ύπαρξης καθολικότητας των χρωματικών όρων βλ. Σερακιώτη (2012), Serakioti (2015).

σημασιολογικών καθολικών, συγκρίνοντας τα δεδομένα με αυτά αντίστοιχων ερευνών, δ) να ελεγχθεί εάν μέσα από το Web as a Corpus προκύπτουν νέες σημασίες τις οποίες δεν περιέχουν τα λεξικά της Νέας Ελληνικής.

Η πρωτοτυπία της μελέτης αυτής έγκειται στο γεγονός ότι για πρώτη φορά διερευνάται στη Νέα Ελληνική η σημασιολογική παραγωγικότητα των δύο πόλων του χρωματικού φάσματος, του *άσπρου/λευκού* και του *μαύρου*.

2 Μεθοδολογία της έρευνας

Ως προς τη μεθοδολογία χρησιμοποιήθηκε το Σώμα Ελληνικών Κειμένων (ΣΕΚ)² και λεξικά, όπως το Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (Χαραλαμπίκης 2014), το Λεξικό του Μπαμπινιώτη (2012) και το ηλεκτρονικό Λεξικό του Τριανταφυλλίδη³ για να μελετηθούν οι σημασίες και οι λεξικές συνάψεις στις οποίες εμφανίζονται οι όροι *άσπρος/λευκός* και *μαύρος* στη Νέα Ελληνική και να εξεταστεί η θετική/αρνητική συνδήλωση αυτών. Στη συνέχεια, χρησιμοποιήθηκε το Web as a Corpus⁴ προκειμένου να ελεγχθεί εάν αυτό περιέχει παγιωμένες φράσεις και λεξικές συνάψεις των δύο χρωμάτων που δεν περιλαμβάνονται τόσο στο Σώμα Ελληνικών Κειμένων, όσο και στα λεξικά της Ελληνικής.

3 Τα αποτελέσματα της έρευνας

3.1 Οι όροι *μαύρος* και *άσπρος λευκός* μέσα από το Σώμα Ελληνικών Κειμένων και τα λεξικά της Νέας Ελληνικής

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τόσο σε λεξικές συνάψεις, όσο και σε παγιωμένες εκφράσεις της Νέας Ελληνικής, ο όρος *μαύρος* έχει αρνητική σημασία (βλ. Πίνακα 1). Πιο συγκεκριμένα, μέσα από το Σώμα Ελληνικών Κειμένων και τα λεξικά της Νέας Ελληνικής, μπορούμε να διακρίνουμε ότι ο όρος αυτός εκφράζει τη δυστυχία και το πένθος (*μαύρη ζωή*, *τα βάρφα μαύρα* = *απελπίζομαι*, *είμαι στις μαύρες μου*), δηλώνοντας το συναίσθημα της μελαγχολίας και της θλίψης, αλλά και κάτι το σατανικό και σκοτεινό (*μαύρη μαγεία*). Ακόμα, το *μαύρο* συνδέεται άρρηκτα με τη διαφθορά, όπως παρατηρούμε μέσα από τις λεξικές συνάψεις *μαύρη εργασία*, *μαύρο χρήμα*, αλλά και τη δολιότητα π.χ. *μαύρη διαφήμιση*, δηλαδή διαφήμιση που δυσφημεί α) ένα ανταγωνιστικό προϊόν ή μια υπηρεσία, β) το αντίπαλο πολιτικά κόμμα. Επίσης, το *μαύρο* δηλώνει κάτι το ανεπιθύμητο (*μαύρο πρόβατο*, *μαύρη λίστα*), καθώς και το μυστηριώδες, όπως η *μαύρη τρύπα* στο διάστημα και το *μαύρο κουτί* (καταγραφέας δεδομένων πτήσης) ενός αεροσκάφους⁵. Σκόπιμο θα ήταν να αναφερθεί το γεγονός ότι το *μαύρο κουτί* των αεροπλάνων δεν έχει μαύρο χρώμα, αλλά πορτοκαλί, προκειμένου να εντοπίζεται εύκολα σε περίπτωση αεροπορικού δυστυχήματος, ενώ η

² Βλ. Γούτσος (2003).

³ <http://www.komvos.edu.gr/dictionaries/dictonline/DictOnLineTri.htm>

⁴ Κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο Web as a Corpus, εφόσον αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο στη μελέτη των λεξικών συνάψεων (βλ. Wu et al. 2010, Hardie 2012).

⁵ Μαύρο κουτί εμπεριέχουν και σύγχρονα μοντέλα αυτοκινήτων, προκειμένου να ελεγχθούν στοιχεία όπως η ακριβής ταχύτητα πρόσκρουσης του οχήματος ή η κλίση της στροφής σε περίπτωση ατυχήματος.

εσωτερική του λειτουργία παραμένει άγνωστη. Σπάνια συναντάμε θετικές συνδηλώσεις σε συνάψεις όπως *μαύρος χρυσός* (= το πετρέλαιο).

ΜΑΥΡΟΣ
<p>- Δυστυχία / Θλίψη / Πένθος</p> <p><i>μαύρη ζωή, μαύρη μέρα, μαύρη αλήθεια, μαύρη ξενιτιά, μαύρος και άραχνος/άραχλος, ρίχνω/χύνω μαύρο δάκρυ, τα θάψω μαύρα, έχω το μαύρο μου το χάλι</i></p>
<p>- Παρανομία / Διαφθορά</p> <p><i>μαύρη αγορά, μαύρη εργασία, μαύρο χρήμα, μαύρη τρύπα (στα έσοδα/στον προϋπολογισμό)</i></p>
<p>- Ανεπιθύμητος</p> <p><i>μαύρη λίστα, μαύρο πρόβατο, γράφω κάποιον στα μαύρα κατάστιχα</i></p>
<p>- Άγνωστος / Μυστηριώδης</p> <p><i>μαύρη τρύπα, μαύρο κουτί (αεροσκάφους)</i></p>
<p>- Σατανικός</p> <p><i>μαύρη μαγεία</i></p>

Πίνακας 1 Λεξικές συνάψεις και παγιωμένες εκφράσεις του όρου *μαύρος* μέσα από το ΣΕΚ και τα λεξικά της Νέας Ελληνικής

Από την άλλη πλευρά, ο όρος *άσπρος/λευκός* (βλ. Πίνακα 2) συνδέεται με έννοιες όπως η χαρά (*βλέπω άσπρη μέρα*), η αγνότητα / αθωότητα (*λευκή περιστέρα*⁶), η νομιμότητα (*λευκό μέτωπο/ποινικό μητρώο/παρελθόν*), η ειρηνική διάθεση, π.χ. *λευκή σημαία*, δηλαδή η σημαία που υψώνεται σε περίοδο πολέμου προκειμένου να δηλώσει ανακωχή. Ακόμα, ο συγκεκριμένος όρος χρησιμοποιείται για να εκφράσει την έλλειψη δόλου, όπως η λεξική σύναψη *λευκό ψέμα*, δηλαδή το ψέμα που λέγεται για καλό σκοπό, αλλά και την κενότητα, για παράδειγμα *λευκή κόλλα/σελίδα*, καθώς και *λευκή ισοπαλία*, όταν ένας –ποδοσφαιρικός κυρίως- αγώνας λήγει με ισοπαλία 0-0, χωρίς κανέναν από τους αντιπάλους να μπορέσει να επιτύχει σκορ. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το *λευκός* συνδέεται και με αρνητικές συνυποδηλώσεις, για να εκφράσει τον φόβο (*άσπρος σαν πανί, γίνομαι άσπρος από τον φόβο μου*), τον δόλο, π.χ. *λευκή διαφήμιση* (= η διαφήμιση που είναι συγκαλυμμένη και γίνεται με έμμεσο τρόπο, προκειμένου μια εταιρεία να προωθήσει τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες της), αλλά και σε λεξικές συνάψεις όπως *λευκός θάνατος* (= η ηρωϊνή και κατ' επέκταση τα ναρκωτικά).

⁶ Η συγκεκριμένη λεξική σύναψη έχει συχνά ειρωνική χροιά.

ΑΣΠΡΟΣ / ΛΕΥΚΟΣ
- Χαρά / Αισιοδοξία <i>βλέπω άσπρη μέρα</i>
- Αγνότητα <i>άσπρο περιστέρι / λευκή περιστέρα</i>
- Νομιμότητα <i>λευκό (ποινικό) μητρώο, λευκό μέτωπο, λευκό παρελθόν</i>
- Έλλειψη δόλου <i>λευκό ψέμα</i>
- Ειρηνική διάθεση <i>λευκή σημαία</i>
- Κενότητα <i>δίνω άσπρη/λευκή κόλλα, άσπρος πάτος, λευκή ισοπαλία</i>
- Φόβος <i>άσπρος σαν πανί, γίνομαι άσπρος από το φόβο μου</i>

Πίνακα 2 Λεξικές συνάψεις και παγιωμένες εκφράσεις του όρου *άσπρος / λευκός* μέσα από το ΣΕΚ και τα λεξικά της Νέας Ελληνικής

Συμπερασματικά, τα δεδομένα που προκύπτουν μέσα από το Σώμα Ελληνικών Κειμένων και τα λεξικά της Νέας Ελληνικής επιβεβαιώνουν τη θεώρηση των Berlin & Kay (1969) για την ύπαρξη σημασιολογικών καθολικών, αλλά και τα πορίσματα αντίστοιχων ερευνών. Ο όρος *μαύρος* συνδέεται με αρνητική κυρίως συνδήλωση, σε αντίθεση με τον όρο *άσπρος/λευκός*, ο οποίος έχει θετική συνδήλωση, με εξαίρεση ορισμένες περιπτώσεις, οι οποίες συνδέονται κυρίως με πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

3.2 Οι όροι *μαύρος* και *άσπρος/λευκός* μέσα από το *Web as a Corpus*

Τα δεδομένα της έρευνας έδειξαν ότι μέσα από το *Web as a Corpus* εμφανίζονται νέες σημασίες των όρων *μαύρος* και *άσπρος/λευκός* τις οποίες δεν περιέχει το Σώμα Ελληνικών Κειμένων και τα λεξικά της Νέας Ελληνικής. Για παράδειγμα, με βάση τον Πίνακα 3, η *μαύρη τεχνολογία (black technology)* αναφέρεται στα σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα τα οποία είναι άγνωστα στο ευρύ κοινό. Αντίστοιχα, το *μαύρο Ίντερνετ/διαδίκτυο (dark web)* προσεγγίζεται μόνο με συγκεκριμένο λογισμικό, π.χ. μέσω εργαλείων όπως Tor και I2P, και αναφέρεται σε ιστοσελίδες που είναι απροσπέλαστες σε χρήστες. Ακόμα, εμφανίζεται μια νέα σημασία της *μαύρης λίστας (blacklist)* καθώς εκεί τοποθετούνται όσα μηνύματα του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου

θεωρούνται ως spam, ενώ το *μαύρο κουτί (black box)* του Η/Υ αποτελεί μέρος όπου πραγματοποιούνται διεργασίες άγνωστες στον χρήστη. Η έννοια του αγνώστου και του μυστηριώδους προβάλλεται και σε λεξικές συνάψεις, όπως *μαύρο τηλέφωνο (Blackphone)*, το οποίο είναι απροσπέλαστο σε μυστικές υπηρεσίες παρέχοντας απόλυτη ασφάλεια με κρυπτογραφημένη ανταλλαγή δεδομένων, καθώς και *μαύρο πρόγραμμα (black program/project)*⁷, το οποίο δηλώνει μυστική και απόρρητη αποστολή του στρατού για την ανάπτυξη οπλικών συστημάτων και εφαρμογών λογισμικού. Αρνητική συνυποδήλωση εμφανίζεται και στη λεξική σύναψη *μαύρο καπέλο*, που παραπέμπει σε χάκερ, εγκληματία του κυβερνοχώρου, ο οποίος εισβάλλει παράνομα σε ηλεκτρονικά συστήματα δημιουργώντας ιούς.

Όπως παρατηρούμε από τον Πίνακα 4, σε αντίθεση με τα *μαύρα καπέλα*, τα *άσπρα καπέλα (white hats)* είναι οι χάκερ που εργάζονται για την προστασία των λειτουργικών συστημάτων και την ασφάλεια των πληροφοριών, ενώ το λευκό χρώμα παραπέμπει στην «αγνότητα» των προθέσεών τους. Συνήθως τα *άσπρα καπέλα*⁸ εργάζονται σε εταιρείες λογισμικών και δημόσιες υπηρεσίες, όπως οι τράπεζες, προστατεύοντας αυτές από κακόβουλες ενέργειες υποκλοπής δεδομένων και κατασκοπευτικά προγράμματα όπως οι λεγόμενοι «δούρειοι ίπποι»⁹. Επίσης, σε αντίθεση με τη *μαύρη λίστα* διευθύνσεων e-mail, η *λευκή λίστα (white list)* περιλαμβάνει τα μηνύματα που δεν είναι spam και τοποθετούνται στον φάκελο Inbox. Ακόμα, ο όρος *άσπρη σελήνη (pale moon)* χρησιμοποιείται για να δηλώσει ένα εύχρηστο πρόγραμμα περιήγησης, μια βελτιωμένη έκδοση του Mozilla Firefox με γρηγορότερο και λειτουργικότερο browser, παρέχοντας τη μέγιστη ασφάλεια στις αναζητήσεις των χρηστών.

Συνεπώς, μέσα από το Web as a Corpus προκύπτουν νέες λεξικές συνάψεις των όρων *άσπρος/λευκός* και *μαύρος*, οι οποίες παρουσιάζουν μεγάλη σημασιολογική αδιαφάνεια και αποτελούν σημασιολογικά δάνεια από την Αγγλική, κυρίως από τον χώρο της τεχνολογίας. Η εμφάνιση αυτών είναι στενά συνυφασμένη με τα σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα στον τομέα της πληροφορικής, με τη ραγδαία ανάπτυξη λογισμικού σε αυτοματοποιημένα υπολογιστικά συστήματα και τη μοντελοποίηση συστημάτων βάσεων δεδομένων. Στατιστικά, η μεγάλη συχνότητα (f) της εμφάνισης των λεξικών αυτών συνάψεων, κατά την τελευταία δεκαετία, καθιστά ισχυρό κριτήριο για τη συμπερίληψή τους στα λεξικά της Νέας Ελληνικής. Παρ' όλα αυτά, το ζήτημα αυτό χρήζει περαιτέρω διερεύνησης και διεπιστημονικής προσέγγισης.¹⁰

⁷ Σε αυτού του είδους τις αποστολές τηρείται απόλυτη εμπιστευτικότητα.

⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει και ο όρος *γκρίζο καπέλο*, ο οποίος δηλώνει χάκερ νεαρής κυρίως ηλικίας, που παραβιάζει συστήματα χωρίς όμως κακόβουλους σκοπούς.

⁹ Πρόκειται για λογισμικό που εισβάλλει παράνομα στον Η/Υ κρυμμένο σε προγράμματα, παρακολουθώντας το σύστημα και υποκλέπτοντας δεδομένα.

¹⁰ Αναλυτικότερα, σε περαιτέρω έρευνα θα μπορούσε να γίνει στατιστική επεξεργασία των συγκεκριμένων λεξικών συνάψεων (έλεγχος συχνότητας, διασποράς, στατιστικής σημαντικότητας) μέσω συμφραστικών πινάκων, με έμφαση στη σημασία των περικειμενικών παραγόντων για την ανάλυση της σημασίας. Σχετικά με τη χρήση στατιστικών μοντέλων στη σημασιολογική ανάλυση βλ. Σερακιώτη και Μαρκόπουλος (2013), Σερακιώτη (2019).

ΜΑΥΡΟΣ
μαύρη τεχνολογία (black technology) (= τεχνολογικά επιτεύγματα άγνωστα στο ευρύ κοινό)
μαύρο πρόγραμμα (black program) (= απόρρητη/μυστική αποστολή του στρατού για ανάπτυξη οπλικών συστημάτων και εξοπλισμού)
μαύρη τρύπα (δρομολογητή) (black hole) (= μέρος του Η/Υ όπου κατευθύνονται και καταστρέφονται τα πακέτα δεδομένων, χωρίς να ενημερωθεί η πηγή ότι αυτά δεν έφτασαν στον αποδέκτη τους)
μαύρο κουτί (Η/Υ) (black box) (= μέρος του Η/Υ όπου είναι άγνωστες από το χρήστη οι διεργασίες που πραγματοποιούνται)
μαύρο καπέλο (black hat) (= χάκερ που πληρώνεται για να δημιουργεί ιούς και να εισβάλλει παράνομα στα συστήματα)
μαύρο ίντερνετ / διαδίκτυο (dark web) (= ιστοσελίδες απροσπέλαστες από το ευρύ κοινό, συνδέονται άρρηκτα με εγκληματικές ενέργειες)
μαύρη λίστα (διευθύνσεων e-mail) (blacklist) (= εκεί τοποθετούνται τα μηνύματα του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που αναγνωρίζονται ως spam)
μαύρο επίπεδο (black level) (= το επίπεδο της φωτεινότητας της οθόνης της τηλεόρασης ή του Η/Υ)
μαύρο τηλέφωνο (Blackphone) (= μυστικό τηλέφωνο με κρυπτογραφημένη ανταλλαγή δεδομένων, ανεξίτηλο από τις μυστικές υπηρεσίες)
Μαύρος Θάνατος (Black Death) (= η πανώλη)
Μαύρη Παρασκευή (Black Friday) (= ημέρα κατά την οποία γίνονται μεγάλες εκπτώσεις στα καταστήματα, προκειμένου να ενισχυθεί η οικονομία)
μαύρος πάγος (black ice) (= ο πάγος που βρίσκεται στο δρόμο, αλλά δεν είναι ορατός κι έτσι είναι αδύνατον κάποιος να τον προβλέψει και να τον αποφύγει)

Πίνακας 3 Λεξικές συνάψεις και παγιωμένες εκφράσεις του όρου *μαύρος* στη Νέα Ελληνική μέσα από το Web as a Corpus

ΑΣΠΡΟΣ / ΛΕΥΚΟΣ
άσπρο καπέλο (white hat) (= ο χάκερ που εργάζεται σε μια δημόσια υπηρεσία και είναι υπεύθυνος για την ασφάλεια των συστημάτων της)
λευκή λίστα (διευθύνσεων e-mail) (white list) (= η λίστα αυτή περιλαμβάνει μηνύματα που δεν χαρακτηρίζονται ως spam και τοποθετούνται πάντα στον κεντρικό φάκελο εισερχομένων (inbox)
λευκές σελίδες (white pages) (= σελίδες που παρέχουν πληροφορίες για αριθμούς τηλεφώνου ή διευθύνσεις ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Υπηρεσία καταλόγου)
λευκό κελί (blank cell) (= το κελί στο excel που δεν εμπεριέχει κάποια τιμή)
λευκό διάστημα (white space) (= το διάστημα μεταξύ δύο λέξεων με το πλήκτρο tab)
Λευκή Νύχτα (White Night) (= η ημέρα κατά την οποία τα καταστήματα παραμένουν ανοιχτά ως αργά το βράδυ, συνήθως 19.00 - 24.00, με μεγάλες εκπτώσεις και εορταστικές εκδηλώσεις)
άσπρη σελήνη (pale moon) (= πρόγραμμα περιήγησης στον Η/Υ, αντίστοιχο του Mozilla)

Πίνακας 4 Λεξικές συνάψεις και παγιωμένες εκφράσεις του όρου *άσπρος / λευκός* στη Νέα Ελληνική μέσα από το Web as a Corpus

4 Συμπεράσματα

Οι όροι *μαύρος* και *άσπρος/λευκός* στη Νέα Ελληνική εμφανίζονται σε συγκεκριμένες λεξικές συνάψεις, οι οποίες παρουσιάζουν μεγάλο βαθμό σημασιολογικής αδιαφάνειας. Το *μαύρος* συνδέεται με αρνητική συνδήλωση και παραπέμπει σε κάτι σκοτεινό, άγνωστο, παράνομο, περιθωριακό. Από την άλλη πλευρά, ο όρος *λευκός* συνδέεται ως επί το πλείστον με θετική συνδήλωση, παραπέμποντας στην ευτυχία, την αγνότητα και τη νομιμότητα. Ακόμα, η θετική/αρνητική συνδήλωση στο δίπολο *άσπρος/λευκός* και *μαύρος* έρχεται σε αντιστοιχία με τα αποτελέσματα ερευνών άλλων γλωσσών, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση των Berlin & Kay σχετικά με την ύπαρξη σημασιολογικών καθολικών μεταξύ των γλωσσών.

Η μελέτη μέσα από το Web as a Corpus έδειξε ότι υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός λεξικών συνάψεων των όρων αυτών με υψηλό βαθμό σημασιολογικής αδιαφάνειας, που δεν περιέχονται στα λεξικά της Νέας Ελληνικής. Πρόκειται για μεταφραστικά σημασιολογικά δάνεια της Αγγλικής που συνδέονται με σύγχρονα τεχνολογικά

επιτεύγματα και των οποίων η υψηλή συχνότητα (f) εμφάνισής τους αποτελεί σημαντικό κριτήριο για την ένταξή τους στα λεξικά της Ελληνικής.

Βιβλιογραφία

- Amouzadeh, Mohammad, Manouchehr Tavangar, and Mohammad A. Sorahi. 2012. "A Cognitive Study of Color Terms in Persian and English." *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 32:238-45.
- Berlin, Brent, and Paul Kay. 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Clarke, Tom, and Alan Costall. 2008. 'The emotional connotations of colour: a qualitative investigation'. *COLOUR Research and application* 33(5): 406-410.
- D' Andrade, Roy, and Michael Egan. 1974. "The colours of emotion." *American ethnologist* 1: 49-63.
- Γούτσος, Διονύσης. 2003. «Σώμα Ελληνικών Κειμένων: Σχεδιασμός και υλοποίηση». *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003.
- Hardie, Andrew. 2012. "CQPweb – combining power, flexibility and usability in a corpus analysis tool." *International Journal of Corpus Linguistics* 17(3):380–409.
- He, Guimei. 2011. "A comparative study of colour metaphors in English and Chinese." *Theory and Practice in Language Studies*, 1(12):1804-1808.
- Molina Plaza, Silvia. 2015. "Black and White Metaphors and Metonymies in English and Spanish: A Cross-Cultural and Corpus Comparison". In *Yearbook of Corpus Linguistics and Pragmatics: Current Approaches to Discourse and Translation Studies*, edited by Jesús Romero-Trillo, 39-63.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2012. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Pakuła, Łukasz. 2010. "Seeing through dictionaries: On defining basic colour terms in English, Japanese and Polish lexicography". *Proceedings of the 14th EURALEX International Congress*, 1372-1389. Leeuwarden: the Netherlands.
- Σερακιώτη, Δήμητρα. 2012. «Οι βασικοί όροι των χρωμάτων στην ελληνική». Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 32, 428-439. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
http://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_32_428_439.pdf
- Σερακιώτη, Δήμητρα, και Γεώργιος Μαρκόπουλος. 2013. «Μια εμπειρική προσέγγιση των βασικών χρωματικών όρων στην Ελληνική: Η επίδραση του μηχανισμού της σύνθεσης». Στο *Γλωσσολογία* 21, 1-18.
- Σερακιώτη, Δήμητρα. 2019. «Επίδραση του μηχανισμού της παραγωγής στην ερμηνεία: εμπειρικά δεδομένα από χρωματικά παράγωγα της Νέας Ελληνικής». Στο *13^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας*, 369-377. Λονδίνο: University of Westminster.
- Serakioti, Dimitra. 2015. "An experimental approach to the basic colour terms in Modern Greek: The case of blī, galōzjo, galany". In *Research result. Theoretical and applied linguistics*, 1(3), 18-26.
<http://rr.bsu.edu.ru/images/issue5/lingvistika/ling3.pdf>
- Wierzbicka, Anna. 2015. "The meaning of color words in a cross-linguistic perspective." In *Handbook of Color Psychology*, edited by Andrew J. Elliot, Mark D. Fairchild, & Anna Frankli, 295-316. Cambridge: Cambridge University Press.

- Wu, Shaoqun, Witten, Ian H. and Franken Margaret. 2010. "Utilizing lexical data from a web-derived corpus to expand productive collocation knowledge." *ReCALL* 22: 83-102.
- Wyler, Siegfried. 1992. *Colour and Language: Colour Terms in English*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Χαραλαμπίκης, Χριστόφορος. 2014. *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Xing, Janet Zhiqun. 2009. "Semantics and Pragmatics of Color Terms in Chinese." In *Studies of Chinese Linguistics: Functional Approaches*, edited by Janet Zhiqun Xing, 87-102. Hong Kong: Hong Kong University Press.

Η κατασκευή του ‘άλλου’ στην ελληνική ειδησεογραφία: υπονομευτικές κατηγοριοποιήσεις και πολιτικές ταυτότητες

Ντενίζ Σαρρή-Χασάν, Ζωή Νιάκου & Μαριάνθη Γεωργαλίδου
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ntenizsar@gmail.com, zoiniakou91@yahoo.gr, georgalidou@rhodes.aegean.gr

Abstract

The present study examines derogatory categorizations in the reproduction of news stories in the Greek media. Within a Critical Discourse Analysis (Fairclough 1995, 1998, Van Dijk 1998, 2001) and a Member Categorization Analysis (Sacks 1972, 1992, Μακρή-Τσιλιπάκου 2012) framework, we analyze the construction of derogatory/sexist identities for persons referred to as deviating mainstream gender/civil stereotypes. We also analyze the narrative organization of the texts in question. We conclude that media sites instrumentalize derogatory/sexist discourses - or resistance to them- to contribute to the reproduction of contrastive ideologies over matters of delinquency / compliancy and to the ideological/political polarization of the readership.

Keywords: Media discourse, Critical Discourse Analysis, sexist discourse, membership categorization (MCD)

1 Εισαγωγή

Στο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (Fairclough 1995, 1998, Van Dijk 1998, 2001), η παρούσα εργασία εξετάζει κείμενα της ελληνικής ειδησεογραφίας ως προς τη χρήση υπονομευτικών, ρατσιστικών και σεξιστικών, κατηγοριοποιήσεων για την αναπαραγωγή και προώθηση στερεοτυπικών ιδεολογιών κατά τη μεταφορά ειδήσεων. Κοινό χαρακτηριστικό των κειμένων αποτελεί η αναφορά τους σε άτομα προερχόμενα από ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες, που δεν αντιπροσωπεύουν τη νόρμα και δεν ταυτίζονται με θέσεις εξουσίας – κυριαρχίας. Τα άτομα αυτά αντιδιαστέλλονται με τη δημόσια και ατομική ασφάλεια. Αναλύονται αντιπροσωπευτικά ειδησεογραφικά κείμενα διαδικτυακών πολιτικών εφημερίδων για δύο περιστατικά που απασχόλησαν έντονα τα ελληνικά ΜΜΕ το 2012 και 2018 αντίστοιχα.

Συγκεκριμένα, αναλύεται αντιπαραθετικά η κειμενική / ειδησεογραφική κάλυψη α) της δημοσιοποίησης των ταυτοτήτων οροθετικών γυναικών από τα Υπουργεία Υγείας και Προστασίας του Πολίτη κατά την πρώτη περίοδο της οικονομικής κρίσης (2012), και β) του βίαιου θανάτου του μέλους και ακτιβιστή της ΛΟΑΤΚΙΑ+ κοινότητας, Ζακ Κωστόπουλου, τον Σεπτέμβριο του 2018. Στο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, τα άρθρα αναλύονται ως προς την εργαλειοποίηση της ειδησεογραφικής αφήγησης και συγκεκριμένα των άμεσα και έμμεσα αξιολογικών δομών και κατηγοριοποιήσεων, ως μέσου παραγωγής διχοτομικών κοινωνικών ταυτοτήτων παραβατικότητας και συμμόρφωσης. Στόχος είναι η ανάδειξη ρητών και απόρρητων γλωσσικών μέσων με τα οποία α) κατασκευάζονται αφηγηματικά υπονομευτικές ταυτότητες ετερότητας για τα άτομα αναφοράς και β) επιχειρείται η διχοτόμηση του αναγνωστικού κοινού στη βάση της φυσικοποίησης της αιτιακής σχέσης παραβατικότητας-επικινδυνότητας → καταστολής-ασφάλειας.

2 Θεωρητικοί άξονες

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου θέτει ως καταστατικό στόχο την ανάλυση των ιδεολογικών παραμέτρων των κειμένων, με έμφαση στους θεσμικούς λόγους και τα κειμενικά είδη που τους αντιστοιχούν (Fairclough 1995, 1998, Van Dijk 1998, 2001). Πλαισιώνεται από την κοινωνική μελέτη της γλώσσας που υπογραμμίζει τον ρόλο της ιδεολογίας στη διαμόρφωση της σχέσης ανάμεσα στις γλωσσικές και κοινωνικές δομές και πρακτικές (Στάμου 2014). Τα κείμενα των ΜΜΕ αποτελούν προνομιακό πεδίο κριτικής ανάλυσης. Λόγω της ευρείας διανομής τους, συντελούν στη διαμόρφωση αντιλήψεων για την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα και συχνά αντανακλούν τον ηγεμονικό πατριαρχικό λόγο και αναπαράγουν κοινωνικές σχέσεις ανισότητας και κυριαρχίας. Η κριτική τους προσέγγιση επικεντρώνεται στην ανάλυση των γλωσσικών (και πολυτροπικών) μέσων ανακύκλωσης και προώθησης πολιτικών ιδεολογιών και συστημάτων εξουσίας (Fairclough 1995: 132).

Σε αυτό το πλαίσιο, αφετηρία της ανάλυσης των άρθρων αποτελούν τα γλωσσικά μέσα που οι συντάκτες/τριές τους -στην προκειμένη περίπτωση και οι επιμελήτριες/τές της έκδοσης- επιλέγουν. Αυτά συμπεριλαμβάνουν τη δομική/αφηγηματική οργάνωση των κειμένων και τις αξιολογικά τοποθετημένες κατηγοριοποιήσεις των προσώπων αναφοράς. Η αφηγηματική κατασκευή της ταυτότητας επιτελείται α) με την αφηγηματική αποτύπωση της αλληλουχίας των γεγονότων που συνδέονται με τα περιστατικά και β) με την απόδοση κατηγοριακής ιδιότητας με όχημα τον *μηχανισμό συλλογικής κατηγοριοποίησης*¹ (Sacks 1972, 1992, Μακρή-Τσιλιπάκου 2012). Σύμφωνα με αυτόν τον μηχανισμό, το μέλος ή τα μέλη κατηγοριοποιούνται βάσει συγκεκριμένων χαρακτηριστικών και δραστηριοτήτων. Στοιχεία αναγνωρίσιμα μεταξύ των μελών συνδέονται με κοινωνικές νόρμες και συγκροτούν περισσότερο ή λιγότερο τυποποιημένα *σχεσιακά ζεύγη* (Μακρή-Τσιλιπάκου 2012, 2014), συμπληρωματικά (*μωρό-μαμά*) ή συγκρουσιακά, όπως στην περίπτωση των υπό εξέταση περιστατικών (*μολυσμένες με AIDS πόρνες/οικογενειάρχες*) *πελάτες*, (*γκέι, οροθετικός, τοξικομανής*) *ληστής / καταστηματούχος*). Τα δεύτερα αντιστοιχούνται με τη γενικευτική κατηγοριοποίηση *παραβατική/ός / νομοταγής*.

Με βάση τα παραπάνω, τα άρθρα αναλύονται στο μικρο-επίπεδο των γλωσσικών μέσων με τα οποία κατασκευάζονται ταυτότητες ετερότητας, καθώς και στο μακρο-επίπεδο που αφορά την παραγωγή και την κατανάλωσή τους από απομακρυσμένα αναγνωστικά κοινά στο πλαίσιο συγκεκριμένων κοινωνικών και πολιτικών συγκυριών. Συγκεκριμένα, ως προς το μικρο-επίπεδο, αναζητούνται τα γλωσσικά μέσα που συντελούν στη δημιουργία κατηγοριακών ταυτοτήτων επικινδυνότητας για τα εμπλεκόμενα πρόσωπα των περιστατικών. Αυτές λειτουργούν συμπεριληπτικά και για όσες/ους παράγουν λόγους αντίστασης σε ηγεμονικές και έμφυλες ιδεολογίες. Ως προς το μακρο-επίπεδο, αναλύεται ο λόγος ως μέσο προβολής και τοποθέτησης των αποδεκτριών/τών των κειμένων στο πολιτικό φάσμα κατά τρόπο διχοτομικό. Όχημα αποτελεί ο λόγος για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας, δηλαδή, ενός συμπεριληπτικού 'εμείς', από τον επικίνδυνο 'άλλο'. Η εικαζόμενη επικινδυνότητα κατασκευάζεται ως αποκλίνουσα από τη 'νόρμα' κοινωνική και, κατ' επέκταση, πολιτική ταυτότητα. Επίσης, η επιλογή της θεματολογίας και η γλωσσική οργάνωση της πληροφορίας προβάλλουν ταυτοτικές κατασκευές για τους/τις αναγνώστες/τριες

¹ Για μία αναλυτική παρουσίαση του *μηχανισμού συλλογικής κατηγοριοποίησης*, δες Μακρή-Τσιλιπάκου 2014.

των Μέσων. Η ανάλυση της εργαλειοποίησης, ρητών και υπόρρητων, υπονομευτικών για την ταυτότητα του εκάστοτε ‘άλλου’, λόγων -σεξιστικών και ρατσιστικών- αποσκοπεί στην ανάδειξη της επιχειρούμενης ιδεολογικής διχοτόμησης των ακροατηρίων σε νομοταγείς νοικοκυραίους-οικογενειάρχες και συλλήβδην παραβατικές/ούς και της φυσικοποίησης κατασταλτικών πρακτικών έναντι των δευτέρων.

3 Τα δεδομένα

3.1 Τα περιστατικά

Το πρώτο περιστατικό αφορά τη διαπόμευση οροθετικών γυναικών τον Απρίλιο του 2012, στο πολιτικό περικείμενο των επικείμενων βουλευτικών εκλογών της 6ης Μαΐου 2012, και της, σύμφωνα με τις τότε δημοσκοπήσεις, σημαντικής μείωσης της εκλογικής δύναμης των κομμάτων που συμμετείχαν στην κυβέρνηση συνεργασίας Λουκά Παπαδήμου, ΠΑΣΟΚ, ΝΔ, ΛΑΟΣ. Οι φωτογραφίες τριάντα δύο οροθετικών γυναικών και τα προσωπικά τους στοιχεία (ονοματεπώνυμο, όνομα πατέρα και μητέρας, τόπος κατοικίας) δημοσιοποιούνται, με πρόσχημα την ενημέρωση όσων ανδρών είχαν συνευρεθεί μαζί τους και την προτροπή για υποβολή τους σε ιατρικό έλεγχο από το ΚΕΕΛΠΝΟ. Την επιχείρηση συντονίζουν οι τότε υπουργοί Υγείας, Ανδρέας Λοβέρδος, και Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλης Χρυσοχοϊδης. Οι γυναίκες προφυλακίζονται, με την κακουργηματικού χαρακτήρα κατηγορία της βαριάς σκοπούμενης σωματικής βλάβης. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 2016, δικάζονται και αθωώνονται (Νιάκου 2018).

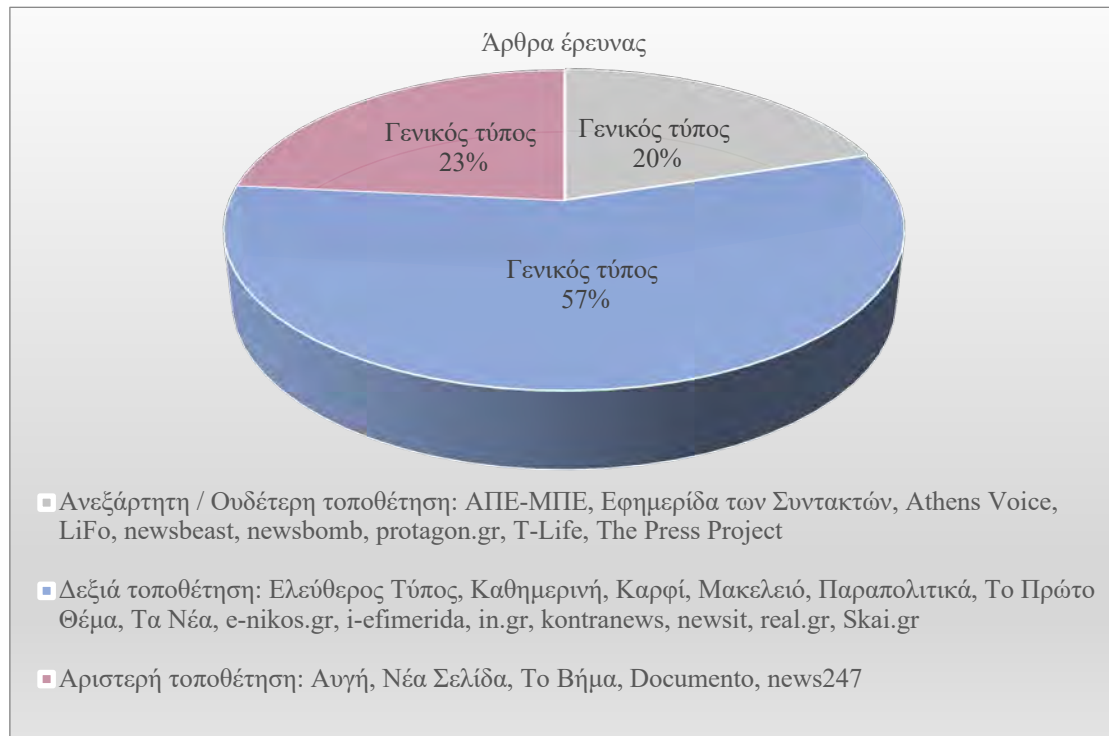
Το δεύτερο περιστατικό εκτυλίσσεται στις 21 Σεπτεμβρίου 2018, στην Αθήνα και βιντεοσκοπείται από περαστικούς. Στις βιντεοσκοπήσεις, οι οποίες δημοσιοποιούνται, διακρίνεται ένας νεαρός άνδρας, εγκλωβισμένος σε ένα κλειδωμένο κοσμηματοπωλείο, άοπλος και με εμφανή σημάδια αδυναμίας, να προσπαθεί να βρει διέξοδο από το κατάστημα. Σπάζει με το κεφάλι του το κάτω μέρος της βιτρίνας. Τότε, δέχεται έντονα χτυπήματα και κλοτσιές στο κεφάλι από δύο μεσήλικες άνδρες που βρίσκονταν έξω από το κατάστημα. Επεμβαίνει η αστυνομία, το ΕΚΑΒ παρέχει τις πρώτες βοήθειες στον αιμόφυρτο άνδρα, ο οποίος προσπαθεί να διαφύγει. Καταδιώκεται από την αστυνομία, ακινητοποιείται με τη χρήση βίας και, ενώ φαίνεται να είναι αναισθητός, του περνούν χειροπέδες και μεταφέρεται σε φορείο του ΕΚΑΒ. Όπως γνωστοποιήθηκε αργότερα, ο άνδρας, μέλος και ακτιβιστής της ΛΟΑΤΚΙΑ+ κοινότητας, Ζακ Κωστόπουλος, ήταν ήδη νεκρός και το ένα από τα εμπλεκόμενα άτομα ήταν ο ιδιοκτήτης του κοσμηματοπωλείου.

3.2 Δεδομένα

Τα άρθρα της έρευνας συγκεντρώθηκαν από διαδικτυακές εφημερίδες και ενημερωτικούς ιστότοπους που καλύπτουν όλο το ιδεολογικό / πολιτικό φάσμα των Μέσων. Ειδικότερα, για την υπόθεση των οροθετικών συγκεντρώθηκαν συνολικά 153 άρθρα από 23 διαδικτυακές εφημερίδες/ιστότοπους. Η ανάλυση επικεντρώνεται στην πρώτη περίοδο της είδησης-πριν τις εκλογές της 6^{ης} Μαΐου. Αναλύονται 130 άρθρα, που προέρχονται από 16 διαδικτυακές εφημερίδες/ιστότοπους. Αντίστοιχα, για την υπόθεση του Κωστόπουλου συγκεντρώθηκαν συνολικά 1.108 άρθρα από 34 εφημερίδες/ιστότοπους. Η ανάλυση εστιάζει σε 194 άρθρα των πρώτων ημερών μετά το περιστατικό (21-23/09/2018). Αυτά προέρχονται από 25 διαδικτυακές εφημερίδες,

και αποτυπώνουν τις πρώτες, αδιαμεσολάβητες από επιπλέον πληροφορίες και αντιδράσεις, καταγραφές.

Η εκπεφρασμένη πολιτική τοποθέτηση των εφημερίδων από τις οποίες προέρχονται τα άρθρα που εξετάζονται διακρίνεται στο Γράφημα 1:

Γράφημα 1 | Πολιτική τοποθέτηση εφημερίδων-άρθρων

4 Ανάλυση

Από το σύνολο των άρθρων της βάσης, στην παρούσα μελέτη, επιχειρείται η συγκριτική, ποιοτική ανάλυση επτά αντιπροσωπευτικών κειμένων. Τα πρώτα τρία αφορούν την υπόθεση των οροθετικών γυναικών και αντλούνται από ιστοσελίδες του συντηρητικού πολιτικού χώρου. Επίσης, επιλέγονται τέσσερις αφηγηματικές δημοσιογραφικές αποτυπώσεις του βίαιου θανάτου του Ζακ Κωστόπουλου. Η πρώτη από το Αθηναϊκό και Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων (ΑΠΕ-ΜΠΕ), το οποίο θεσμικά έχει τη μορφή Ανώνυμης Εταιρείας του Δημοσίου και βρίσκεται υπό κρατική εποπτεία. Επιλέγεται ως η μη τοποθετημένη πολιτικά βασική πηγή για την άντληση πληροφοριών από άλλα μέσα ενημέρωσης. Αντιπαραβολικά, αναλύονται δύο κείμενα αντιπροσωπευτικά για την αποτύπωση της είδησης από τον συντηρητικό και αριστερό τύπο, καθώς και ένα κείμενο από τον ακραίο συντηρητικό χώρο. Όλα τα κείμενα προέρχονται από ενημερωτικούς ιστότοπους μεγάλης επισκεψιμότητας:

Άρθρο 1: Πρώτο Θέμα, 01/05/2012, *''Υγειονομική βόμβα'' οι μολυσμένες με AIDS πόρνες.*

Άρθρο 2: Πρώτο Θέμα, 6/5/2012, *''Δαγκωτό'' υπέρ της δημοσιοποίησης για τις οροθετικές ιερόδουλες.*

Άρθρο 3: Ενικός, 10/05/2012, *Σοκ: Μολύνθηκαν οικογενειάρχες.*

Άρθρο 4:ΑΠΕ-ΜΠΕ, 22/09/2018, *Συνελήφθη ο κοσμηματοπώλης μετά το θάνατο τοξικομανή που προσπάθησε να το ληστέψει.*

Άρθρο 5:Πρώτο Θέμα, 22/09/2018, *Στο μικροσκόπιο των αρχών το βίντεο ντοκουμέντο από την απόπειρα ληστείας στην Ομόνοια.*

Άρθρο 6:Εφημερίδα των Συντακτών, 22/09/2018, *Ποινική δίωξη για το λιντσάρισμα σε "κοινή θέα".*

Άρθρο 7:Μακελειό, 23/09/2018, *Πάει για «ηλεκτρική καρέκλα» ο κοσμηματοπώλης της Ομόνοιας που πάλεψε να σώσει το βιός του και την ζωή του από έναν τρελαμένο ηρωϊνομανή gay που «για πρώτη φορά μπήκε για να ληστέψει» ο καημένος. Ε, ρε Σαλβίни, που θέλετε ρουφιάνοι.*

Στην επόμενη ενότητα αναλύονται τα γλωσσικά/αφηγηματικά μέσα με τα οποία κατασκευάζεται το σχεσιακό ζεύγος *παραβατική/ός / νομοταγής* και η σε αυτό προσδεδεμένη κατηγοριακή ιδιότητα της *επικινδυνότητας*, η οποία αντιδιαστέλλεται με την *ασφάλεια* μέσω της καταστολής. Η απόδοση κατηγοριακής ιδιότητας στα πρόσωπα αναφοράς συνδέεται με την τοποθέτηση του Μέσου στο πολιτικό φάσμα και την επίκληση ενός κοινού με το απομακρυσμένο ακροατήριο αξιολογικού / ιδεολογικού κώδικα.

4.1 Διπολικές σχεσιακές κατηγοριοποιήσεις

Ως προς τα γλωσσικά μέσα για την κατασκευή του σχεσιακού ζεύγους *παραβατική/ός / νομοταγής*, στους παρακάτω πίνακες παρουσιάζονται οι όροι και οι φραστικές δομές με τις οποίες οι συντάκτριες/τες των άρθρων 1-5 κατασκευάζουν κατηγοριακά συναρτώμενες ταυτότητες, σε σχέση αντιδιαστολής, για τα πρόσωπα αναφοράς. Αυτές επιχειρούν να προσδιορίσουν τις ταυτότητες των εμπλεκόμενων σε μια διπολική διάταξη μολυσμένων εκδιδόμενων γυναικών και απειλούμενων από αυτές ανδρών οικογενειάρχων για το πρώτο περιστατικό, και ενός τοξικο-εξαρτημένου, γκέι ληστή και ενός καταστηματαρχη για το δεύτερο. Επιχειρούν, επίσης, να αποδώσουν συναρτώμενες δράσεις στα μέλη, επιτρέποντας τη συναγωγή συμπερασμάτων για τα ίδια (Μακρή-Τσιλιπάκου 2012) και τη νομιμοποίηση των μέσων καταστολής που εφαρμόζονται εναντίον τους (Πίνακες 1 και 2). Στην περίπτωση των οροθετικών γυναικών, την αλλότρια ταυτότητα ενισχύουν συσχετισμοί με μετανάστριες/στες χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα, οι οποίες/οι επίσης, προσδιορίζονται ως φορείς λοιμωδών νοσημάτων και άρα επικίνδυνες/οι για τη δημόσια υγεία.

Υπόθεση οροθετικών	Υπόθεση Κωστόπουλου
Υγειονομική βόμβα	Ο νεκρός ληστής
Μολυσμένες με AIDS πόρνες	Άτομο εξαρτημένο από ναρκωτικές ουσίες
Ιερόδουλες	Δράστης
Θετικές στον ιό HIV	Ληστρική επίθεση
Οροθετικές ιερόδουλες	Αιματηρή ληστεία
Νεαρή οροθετική ιερόδουλη	(με πρόθεση) να βγει στον δρόμο και να εξαφανιστεί
Την οροθετική	Τοξικομανής
Παράνομων αλλοδαπών / αλλοδαποί	Ο επίδοξος ληστής
Μεταναστών	Που προσπάθησε να το ληστέψει
Λαθρομεταναστών / λαθρομετανάστες	
Παράνομους μετανάστες	

Πίνακας 1| Άρθρα 1-5: Ταυτότητες παραβατικότητας

Για την αναφορά στα απειλούμενα, με βάση τις κατηγοριοποιήσεις του Πίνακα 1, μέλη της κοινωνίας, στην ασφάλεια των οποίων στοχεύουν οι θεσμικές ενέργειες των υπουργείων (2012), αλλά και στον ιδιοκτήτη και το δεύτερο άτομο που καταγράφηκε να επιτίθεται στον Κωστόπουλο, αποδίδονται οι παρακάτω κατηγοριακές ιδιότητες:

Υπόθεση οροθετικών	Υπόθεση Κωστόπουλου
(Νεαροί) άνδρες	Κοσμηματοπώλης
Πελάτες	Ο ιδιοκτήτης κοσμηματοπωλείου
Οικογενειάρχες	Το 2ο άτομο
Όσοι είχαν συννευρεθεί	Έναν άγνωστο
Όσους είχαν σεξουαλική επαφή με τις οροθετικές ιερόδουλες	Δυο άτομα
Άνδρες που μολύνθηκαν από AIDS	
Πολίτες	
Οι Έλληνες	
Κοινή γνώμη	
Ερωτηθέντες	
Ελληνική κοινωνία	

Πίνακας 2 | Άρθρα 1-5: Απειλούμενοι πολίτες

Όσο αφορά το δεύτερο περιστατικό, καταγράφεται κλιμακούμενη ως προς τον βαθμό επικινδυνότητας αναφορά στον Κωστόπουλο. Σε αυτή κυριαρχούν Μέσα που τοποθετούνται στον ακραίο συντηρητικό χώρο (Άρθρο 7). Στην ίδια κατηγοριοποίηση συμπεριλαμβάνονται οι άνθρωποι του κοινωνικού του περίγυρου και εκείνοι που εκφέρουν λόγους αντίστασης στην ταύτισή του με ταυτότητες παραβατικότητας/επικινδυνότητας (Πίνακας 3).

Τρελαμένο ηρωϊνομανή gay
Περιστασιακός χρήστης (σύμφωνα με τους ομοϊδεάτες του)
Ο δράστης της κλοπής
Τον 33χρονο
Δραστήριο μέλος της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας
δραστηριοποιούνταν και σε φορείς ενημέρωσης για τον HIV
Ο καημένος
Καλό Σαμαρείτη που ρουφούσε πρέζα και για πρώτη φορά μπήκε για να σφάζει
Ημιπαράλυτος
Ημιθανής
Εξαρτημένος
Ο δράστης της κλοπής
μηνύματα φίλων του, γκέι προφανώς
Ομοϊδεάτες
Οι ομοφυλόφιλοι κολλητοί του
Γνωστός ακτιβιστής και μέλος σας
Όλοι εσείς οι Βαλλιανάτοι
Κίναιδε
Ρουφιάνοι
Οι προοδευτικοί
Αλάνια μπουλσεβίκους
Κάνατε τα θεωρεία της Βουλής έναν τεράστιο τεκέ

Πίνακας 3 | Άρθρο 7: Ταυτότητες παραβατικότητας

Στον πόλο των εκπροσώπων της νομιμότητας/κανονικότητας τοποθετούνται ο ιδιοκτήτης του καταστήματος και ο δεύτερος άνδρας που τον συνέδραμε, οι οποίοι κατασκευάζονται ως νομίμως αμυνόμενοι (Πίνακας 4).

Ο κοσμηματοπώλης που πάλεψε να σώσει το βιός και τη ζωή του
74χρονος κοσμηματοπώλης της Ομόνοιας που πάλεψε για να σώσει τη ζωή του με ληστή που μπήκε για να του κόψει τον λαιμό μέσα στο μαγαζί του
Του 2ου άντρα που προσπαθούσε με κλωτσιές να ακινητοποιήσει ή έστω καθυστερήσει μέχρι την άφιξη της αστυνομίας
Κάτοικος της περιοχής
Θαμώνας γειτονικού καταστήματος

Πίνακας 4 | Άρθρο 7: Απειλούμενοι πολίτες

Στα Μέσα που τοποθετούνται στα αριστερά του πολιτικού φάσματος (Άρθρο 6), το συμβάν περιγράφεται με τους αρνητικούς αξιολογικούς όρους, *λιντσάρισμα* «σε κοινή θέα», *αγριότητα*, *μένος*, *αυτοδικία* και *κοινωνικός αυτοματισμός*. Επίσης, ο βαθμός βεβαίωσης για την ενέργεια της ληστείας (επιστημική τροπικότητα) μετριάζεται μέσω της απόδοσης του ισχυρισμού στην αστυνομία και όχι στην/στον συντάκτρια/τη του άρθρου: *‘Ο νεαρός -κατά την αστυνομία- επιχείρησε να ληστέψει το κοσμηματοπωλείο’*. Ο Κωστόπουλος περιγράφεται με όρους που τον κατασκευάζουν ως μέλος κοινωνικά αποδεκτών κατηγοριών κανονικότητας, οι οποίες δεν αντιδιαστέλονται προς εκείνες του κοσμηματοπώλη (Πίνακας 5). Σε αυτό το κείμενο, οι ταυτότητες των εμπλεκόμενων δεν ακολουθούν το δίπολο *παραβατικός / νομοταγής*.

Κωστόπουλος	Κοσμηματοπώλης
Ζακ Κωστόπουλος	Άτομο
Γνωστός για την ενεργή του δράση στην LGBT κοινότητα	Ο ιδιοκτήτης του κοσμηματοπωλείου
33χρονος	Καταστηματοάρχης
Ο νεαρός άνδρας	Ο κατηγορούμενος
	Ο εντολέας

Πίνακας 5 | Άρθρο 6: Ταυτότητες εμπλεκόμενων

4.2 Η οργάνωση των αφηγήσεων

Η ανάλυση των αφηγηματικών μέσων στα υπό εξέταση άρθρα αναδεικνύει ως βασική παράμετρο τη διάταξη των συμβάντων κατά την εξέλιξη της δράσης (complicating action) (Labov and Waletzky 1967). Τα αποσπάσματα 1 και 2 αντλούνται από δημοσιογραφικές αφηγήσεις για τον βίαιο θάνατο του Κωστόπουλου. Το πρώτο, από το ΑΠΕ ΜΠΕ (Άρθρο 4), το οποίο αποτελεί πηγή αναφοράς για τη σχετική ειδησεογραφία. Το δεύτερο, από τον ενημερωτικό ιστότοπο μεγάλης επισκεψιμότητας, Πρώτο Θέμα (Άρθρο 5).

1	Συνελήφθη κοσμηματοπώλης μετά το θάνατο τοξικομανή που προσπάθησε να το ληστέψει
2	Συνελήφθη ο ιδιοκτήτης κοσμηματοπωλείου, στην οδό Γλάδστωνος, στο κέντρο της Αθήνας, μετά τον θάνατο του τοξικομανή ο οποίος προσπάθησε να ληστέψει το κατάστημα.
3	Η αστυνομία προχώρησε στη σύλληψή του βάσει ενός βίντεο από κάμερα ασφαλείας που δείχνει τον ίδιο, μαζί με ένα άγνωστο, να κλωτσούν τον τοξικομανή.
4	όταν εκείνος είχε εγκλωβιστεί στο κοσμηματοπωλείο.

5	Ο επίδοξος ληστής προσπάθησε να περάσει μέσα από την τζαμαρία
6	και τραυματίστηκε βαρύτατα.
7	Στη συνέχεια διακομίστηκε με ασθενοφόρο στον «Ευαγγελισμό», όπου
8	λίγο αργότερα άφησε την τελευταία του πνοή.

Πίνακας 6 | Απόσπασμα 1: Άρθρο 4

Στο κείμενο αναφοράς για τη διακίνηση της είδησης (Άρθρο 4), η σύλληψη του κοσμηματοπώλη αποτελεί το θέμα της αφήγησης. Παρότι είναι η τελευταία, σε χρονική διάταξη, δράση στην εξέλιξη του περιστατικού, η σύλληψη θεματοποιείται στον τίτλο του άρθρου (1), ο οποίος λειτουργεί ως περίληψη του αφηγήματος. Επαναλαμβάνεται δύο φορές στις πρώτες αφηγηματικές φράσεις (2-3), οι οποίες λειτουργούν και ως προσανατολισμός. Ακολουθεί η αιτιολόγηση της σύλληψής του, δηλαδή, η βιαιοπραγία εναντίον του Κωστόπουλου (3). Η φράση *‘όταν εκείνος είχε εγκλωβιστεί στο κοσμηματοπωλείο’*(4) λανθασμένα τοποθετεί τα πρόσωπα και τον ξυλοδαρμό εντός του χώρου του καταστήματος και την προσπάθεια διαφυγής του θύματος ως αποτέλεσμα αυτής. Ο βαρύτατος τραυματισμός (6) συνδέεται χρονικά με τον συμπλεκτικό σύνδεσμο *‘και’* που λειτουργεί ως δείκτης χρονικής αλληλουχίας (Κανάκης 1999), με το πέρασμα από την τζαμαρία του καταστήματος (5). Η σύνδεση υπονοεί σχέση αιτιότητας ανάμεσα στη δράση και το αποτέλεσμα. Επίσης, ο θάνατος λανθασμένα τοποθετείται μετά τη μεταφορά του θύματος στο νοσοκομείο (7-8). Ο Κωστόπουλος κατηγοριοποιείται, χωρίς μετριασμό της επιστημικής τροπικότητας από τη μεριά της/του συγγραφέως/έα, ως *‘τοξικομανής’* (3) και *‘επίδοξος ληστής’* (5), όροι που τον κατασκευάζουν ως επικίνδυνο και ενεργοποιούν προϋποθέσεις (presuppositions) εσωτερικής αξιολόγησης της αντίδρασης του κοσμηματοπώλη ως αιτιολογημένης.

Αν οι αφηγηματικές επιλογές του ΑΠΕ-ΜΠΕ αποτελούν μέτρο για την πολιτικά ουδέτερη κατασκευή της είδησης, η ανάλυση αναδεικνύει κοινωνιογλωσσικές επιλογές βαθιά εμπεδωμένες σε κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις παραβατικότητας/επικινδυνότητας. Με βάση αυτές, το παραπάνω απόσπασμα τοποθετεί τα εμπλεκόμενα πρόσωπα σε ανελαστικές αντιδιαστολές αποδεκτού-μη αποδεκτού, αλλοιώνοντας τα πραγματικά συμβάντα που αποτελούν τη βάση της είδησης. Αντίστοιχες αφηγηματικές στρατηγικές εντοπίζονται και στο επόμενο απόσπασμα, παρά το γεγονός ότι παραπέμπει σε βιντεοσκοπημένη καταγραφή του συμβάντος:

1	Το βίντεο στο οποίο ξεδιπλώνεται λεπτό προς λεπτό το χρονικό της ληστρικής επίθεσης και όσα ακολούθησαν
2	όταν ο δράστης εγκλωβίστηκε στο κατάστημα και
3	αρπάζοντας έναν πυροσβεστήρα
4	προσπαθούσε να σπάσει τη γυάλινη είσοδο για να βγει στο δρόμο και να εξαφανιστεί,
5	έχει μπει στο «μικροσκόπιο» των αρχών
6	ενώ αναμένεται να επέμβει και αυτεπάγγελτα και ο εισαγγελέας.
7	Και αυτό γιατί στις «σκληρές» σκηνές που κατέγραψε αυτόπτης μάρτυρας
8	φαίνονται δύο άτομα να κλωτσούν τον άντρα
9	ο οποίος στην προσπάθειά του να διαφύγει
10	πέρασε μέσα από τη τζαμαρία και
11	τραυματίστηκε από τα σπασμένα τζάμια και
12	λίγα λεπτά αργότερα άφησε την τελευταία του πνοή στο πεζοδρόμιο έξω από το κοσμηματοπωλείο.
13	Ο ιατροδικαστής που θα διενεργήσει τη νεκροψία - νεκροτομή αναμένεται να διαπιστώσει τα αίτια του θανάτου, ενώ
14	σύμφωνα με πληροφορίες, ο νεκρός ληστής ήταν άτομο εξαρτημένο από ναρκωτικές ουσίες.

Πίνακας 7 | Απόσπασμα 2: Άρθρο 5

Κατά την αφηγηματική οργάνωση των δράσεων, ο κοσμηματοπώλης και ο δεύτερος άνδρας τοποθετούνται εντός του κοσμηματοπωλείου ενεργοποιώντας και πάλι την προϋπόθεση (presupposition) της νόμιμης άμυνας του ιδιοκτήτη ενάντια στον εισβολέα (1-8). Το αποτέλεσμα του θανάτου (12) τοποθετείται μακριά από τους δύο άνδρες, εκτός του χώρου του καταστήματος και συνδέεται χρονικά, και σε επίπεδο υπονοήματος αιτιολογικά, με τον τραυματισμό του Κωστόπουλου κατά το πέρασμά του από τη σπασμένη τζαμαρία(9-11). Οι κατηγοριακά συναρτώμενες ταυτότητες/δράσεις ‘δράστης’(2), ‘νεκρός ληστής’ (14) ‘άτομο εξαρτημένο από ναρκωτικές ουσίες’ (14), και ‘ληστρική επίθεση’ (1), καθώς και η βεβαιωτική αναφορά στην πρόθεση του ‘να εξαφανιστεί’ (4), έμμεσα αξιολογούν τη δράση του κοσμηματοπώλη ως αναμενόμενη και την κατάληξη του θανάτου ως φυσική συνέπεια του περάσματος από τη σπασμένη τζαμαρία και ενδεχομένως της εικαζόμενης τοξικοεξάρτησης.

4.3 Διακειμενικότητα και πολιτικό περικείμενο

Στο σύνολο των υπό εξέταση άρθρων, οι κυρίαρχες αξιολογήσεις, όπως καταγράφονται σε όλο το εύρος του συντηρητικού τύπου, αλλά και σε σημαντική μερίδα των λεγόμενων κεντρο-αριστερών και ανεξάρτητων Μέσων, επιτελούν την κατηγοριοποίηση τόσο των οροθετικών γυναικών όσο και του Κωστόπουλου ως επικίνδυνων (υγειονομική βόμβα, μολυσμένες με AIDS πόρνες, τοξικομανής, ληστής, δράστης) διακειμενικά. Στην υπόθεση των οροθετικών γυναικών, σεξιστικές και ρατσιστικές αξιολογήσεις συνδέουν την οροθετικότητά τους τόσο με την πορνεία, όσο και με τη μετανάστευση. Στην περίπτωση Κωστόπουλου, η ταυτότητα του τοξικο-εξαρτημένου, οροθετικού ομοφυλόφιλου συνδέεται με το συμβάν στο κοσμηματοπωλείο ως συστατικό στοιχείο της επικινδυνότητάς του. Στον αντίποδα, οι ταυτότητες των ανδρών που εξαγοράζουν ερωτικές υπηρεσίες, στην προστασία των οποίων στοχεύει η πολιτική επιλογή της δημοσιοποίησης αυστηρά προσωπικών δεδομένων, κανονικοποιούνται με την κατηγοριοποίησή τους ως *οικογενειάρχων*, *πελατών* ή απλά (*νεαρών*) *ανδρών*. Αντίστοιχα, στο σύνολο των κειμένων, η αναφορά στον κοσμηματοπώλη, αλλά και στο δεύτερο άτομο που βιαιοπραγεί, γίνεται μέσω των αξιολογικά ουδέτερων ή/και των κοινωνικά αποδεκτών κατηγοριών του *ατόμου* και του *καταστηματοάρχη / κοσμηματοπώλη*.

Αναφορές στο ευρύτερο ακροατήριο περιλαμβάνουν τις συμπεριληπτικές κατηγορίες ‘*πολίτες*’, ‘*Έλληνες*’, ‘*κοινή γνώμη*’ και ‘*ελληνική κοινωνία*’, ως υποσύνολο των οποίων κατασκευάζονται οι ‘*οικογενειάρχες*’ πελάτες ερωτικών υπηρεσιών και ο ιδιοκτήτης του κοσμηματοπωλείου. Η συμπερίληψη και η αντιδιαστολή των παραπάνω σχεσιακών κατηγοριών/ταυτοτήτων ως του πόλου που εκπροσωπεί τη νομιμότητα/κανονικότητα επιχειρείται να τεκμηριωθεί με την επίκληση δημοσκοπήσεων με τις οποίες τα μέλη της εξ ορισμού αδιευκρίνιστης κατηγορίας ‘*κοινή γνώμη*’ εμφανίζονται να συμφωνούν στην πρώτη περίπτωση με τις επιλογές των αρμόδιων υπουργών ή καλούνται να συμφωνήσουν με τη βίαιη συμπεριφορά του ιδιοκτήτη-κοσμηματοπώλη. Ενδεικτικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα:

1. Το 80%των πολιτών θεωρεί ότι καλώς δόθηκαν στη δημοσιότητα οι φωτογραφίες (...) Αυτό προκύπτει από έρευνα που εκπόνησε το Κέντρο ελέγχου

Λοιμώξεων και Πρόληψης Νοσημάτων (ΚΕΛΠΝΟ) προκειμένου να καταγράψει τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης (...)(Άρθρο 2: Πρώτο Θέμα, 6/5/2012).

2. «Ο 33χρονος Ζακ Κωστόπουλος έχασε την ζωή του όταν εισέβαλε σε κοσμηματοπωλείο οπλισμένος με μαχαίρι. Δείτε το βίντεο που ακολουθεί και πείτε την άποψή σας. Συμφωνείτε με την αντίδραση του κοσμηματοπώλη;» (Δημοσκόπηση μέσω tweetγια την εκπομπή της Τατιάνας Στεφανίδου «Μαζί σου», ΣΚΑΙ, 23/09/2018).
3. *Είστε υπέρ της ηρωοποίησης² του επίδοξου ληστή, ομοφυλόφιλου και οροθετικού;»* (Δημοσκόπηση στο κανάλι Art του Γιώργου Καρατζαφέρη, πρώην βουλευτή του ΛΑΟΣ, 24/09/2018).
4. «*Για καθαρή δολοφονία κάνει λόγο η δικηγόρος της οικογένειας του Ζακ Κωστόπουλου-Έλληνες πατριώτες πείτε μας την άποψή σας!*» (Διαδικτυακή δημοσκόπηση της εφημερίδας Μακελειό, 24/09/2018).

Η συμπεριληπτική κατηγοριοποίηση του κοινού ως μελών της ελληνικής κοινωνίας και κοινής γνώμης προϋποθέτει την κοινή αξιολογική στάση του συνόλου των αποδεκτριών/τών των κειμένων. Επιπλέον, σε μια περίοδο όξυνσης της πολιτικής πόλωσης (Σεπτέμβριος 2018), την ταύτιση των διαφωνουσών/ούντων με ταυτότητες επικίνδυνου άλλου και τη συμπερίληψή τους στον πόλο της παραβατικότητας αναλαμβάνουν τα Μέσα που καλύπτουν το ακραίο φάσμα του συντηρητικού χώρου. Οι αξιολογικές ταυτοτικές αναφορές κατατάσσουν τις/τους διαφωνούσες/ούντες στο πρώτο μέρος του σχεσιακού ζεύγους *παραβατική/ός / νομοταγής*, αποδίδοντάς τους την σε αυτό προσδεδεμένη κατηγοριακή ιδιότητα της *επικινδυνότητας*.

(μηνύματα φίλων του), γκέι προφανώς
Ομοϊδεάτες
Οι ομοφυλόφιλοι κολλητοί του
Γνωστός ακτιβιστής και μέλος σας
Όλοι εσείς οι Βαλλιανάτοι
Κίναϊδε
Ρουφιάνοι
Οι προοδευτικοί
Αλάνια μπολσεβίκους
(Εσείς που) κάνατε τα θεωρεία της Βουλής έναν τεράστιο τεκέ

Πίνακας 8| Άρθρο 7: Συλλογικές ταυτότητες παραβατικότητας

5 Συμπεράσματα

Παρά τη χρονική απόσταση των περιστατικών, η ανάλυση των κειμένων επιβεβαιώνει τη σχέση της γλώσσας με την ιδεολογία (Fairclough1998, Van Dijk1998), αναδεικνύοντας τον ρόλο των ειδησεογραφικών μέσων στην αναπαραγωγή, κατασκευή και προώθηση διχοτομικών κοινωνικών και κατ' επέκταση πολιτικών τοποθετήσεων και κατηγοριοποιήσεων μέσω της αφηγηματικής διαχείρισης της είδησης. Στις υπό εξέταση περιπτώσεις, προνομιακό πεδίο αποτελεί η αναφορά σε κοινωνικές ομάδες που αποκλίνουν από την εικαζόμενη νόρμα, των οροθετικών γυναικών, των τοξικοεξαρτημένων και των ομοφυλόφιλων, αλλά και των προσφύγων και μεταναστριών/των. Η τοποθέτησή τους στον πρώτο πόλο του σχεσιακού ζεύγους *παραβατική/ός / νομοταγής* έχει ως συνέπεια την απόδοση σε αυτές/ούς της προσδεδεμένης κατηγοριακής ιδιότητας της *επικινδυνότητας*. Έτσι,

² Τύπος πρωτότυπου.

υπονομευτικές κατηγοριοποιήσεις παραβατικότητας κατασκευάζουν τον επικίνδυνο άλλο και αιτιολογούν πολιτικές και ατομικές επιλογές καταστολής, οι οποίες εργαλειοποιούνται για την προώθηση πολιτικών σχηματισμών στο όνομα της δημόσιας ασφάλειας ως του σημασιακά προσδεμένου στην καταστολή αποτελέσματος.

Τα ζητήματα τάξης και ασφάλειας βρίσκονται κυρίως στον πυρήνα των λόγων του συντηρητικού πολιτικού φάσματος. Μέσω αυτών επιχειρείται α) η κατασκευή ενός συμπεριληπτικού ‘εμείς’ το οποίο αντιδιαστέλλεται με τον/την δαιμονοποιημένο/η άλλο/άλλη, και β) η επίκληση κοινών με το απομακρυσμένο ακροατήριο αξιολογικών / ιδεολογικών κωδικών (Georgalidou 2016). Επιπλέον, λόγοι αντίστασης σε στερεοτυπικές κατασκευές επικινδυνότητας, επιχειρείται να ταυτιστούν με αποκλίνουσες από την ‘κανονικότητα’ πολιτικές ταυτότητες. Κατά συνέπεια, ειδησεογραφικές αφηγήσεις με αντίστοιχο με τις εξεταζόμενες περιπτώσεις περιεχόμενο αποτελούν το πρόσχημα αλλά και το όχημα για την επιχειρούμενη διχοτομική, κατά κύριο λόγο, οργάνωση του πολιτικού συστήματος με βάση το δίπολο παραβατικότητα-επικινδυνότητα /νομιμότητα-καταστολή-ασφάλεια, ένα ζήτημα που ασφαλώς απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση.

Βιβλιογραφία

- Fairclough, Norman. 1995. *Media Discourse*. London: Arnold.
- Fairclough, Norman. 1998. “Political discourse in the media: An analytical framework.” Στο Allan Bell, and Peter Garret (επιμ.), *Approaches to Media Discourse*, 142-162. Oxford: Blackwell.
- Georgalidou, Marianthi. 2016. “Question- Answer sequences in institutional discourse: Constructing the defendant”. Στο *Selected Papers of the 21st International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics (ISTAL 21)*, 105-126.
- Κανάκης, Κώστας. 1999. “Και: Ματιές στη μεγάλη ιστορία μιας μικρής λέξης”. Στο Αμαλία, Μόζερ (επιμ). *Πρακτικά του Γ’ Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα*, 150-160. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα,.
- Labov, William, and Joshua Waletzky. 1967. “Narrative Analysis: Oral versions of Personal Experience”. Στο June, Helm (επιμ.), *Essays on the Verbal and Visual Arts*, 12-44. Seattle: University of Washington Press.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μαριάνθη. 2012. “Η αυτοδιόρθωση/ετεροδιόρθωση ως μέτρο κοινωνιογλωσσικής επίγνωσης: Η περίπτωση της προσφώνησης/αναφοράς” Στο *Selected Papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*, 929-939.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μαριάνθη. 2014. “Πρακτικές κοινωνιο(ογλωσσι)κής κατηγοριοποίησης: κατηγορίες μέλους”. Στο Georgios Kotzoglou, Kalomaira Nikolou, Eleni Karantzola, Katerina Frantzi, Ioannis Galantomos, Marianthi Georgalidou, Vasilisa Kourti-Kazoullis, Charis Papadopoulou, and Evangelia Vlachou (επιμ.), *Selected Papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics*, 19-45. Rhodes: University of the Aegean.
- Νιάκου, Ζωή. 2018. “Εμφυλες ταυτότητες στα μέσα μαζικής ενημέρωσης: Η δημοσιογραφική αναφορά στο θέμα των οροθετικών γυναικών.” *Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου*.
- Sacks, Harvey. 1972. “An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology.” Στο David Sudnow (επιμ.), *Studies in Social Interaction*, 31-74. New York: Free Press.

- Sacks, Harvey. 1992. *Lectures on Conversation I&II*. Oxford: Blackwell.
- Στάμου, Αναστασία. 2014. “Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας.” Στο Μαριάνθη Γεωργαλίδου, Μαρία Σηφριανού, και Βίλλυ Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές*, 149-187. Αθήνα: Νήσος.
- Van Dijk, Teun A. 1998. “Opinions and ideologies in the press.” Στο Allan Bell, and Peter Garrett(επιμ.), *Approaches to Media Discourse*, 21-63. Oxford: Blackwell.
- Van Dijk, Teun. A. 2001. “Critical Discourse Analysis”. Στο Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, and Heidi E. Hamilton (επιμ.), *The Handbook of Discourse Analysis*, 352-371. London: Blackwell.

Τι δείχνουν οι ερωτηματικές δομές με παρατακτική σύνδεση για την πολλαπλή κυριαρχία

Ουρανία Σινοπούλου
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ouransin@phil.uoa.gr

Abstract

This article explores possible sources of constraints on multiple dominance. First, the input of Rmerge is discussed on the basis of ATB-questions and wh&wh-questions in Greek, both of which arguably involve multidominance. Then, Gračanin-Yüksek's (2007) 'Constraint on Sharing' is examined and revised, as it is shown to make wrong predictions about the well-formedness of specific data.

Keywords: ATB-questions, wh&wh-questions, multiple dominance, Rmerge, Constraint on Sharing

1 Εισαγωγή

Η Ελληνική, εκτός από τις απλές ερωτηματικές δομές (εφεξής ΕΔ) με πρόταξη του ερωτηματικού στοιχείου (βλ. την (1)), σχηματίζει επίσης σύνθετες ΕΔ με παρατακτική σύνδεση, όπως οι (2) και (3):

- (1) Ποιον συνάντησε η Βασιλική;
- (2) Ποιο άρθρο εκτύπωσε η Βασιλική και διάβασε η Μαρία;
- (3) Πώς και πότε θα εξεταστούν οι υποψήφιοι;

Οι εν λόγω σύνθετες ΕΔ παρουσιάζουν αναντιστοιχία μεταξύ φωνητικής πραγμάτωσης και σημασίας, όμοια με αυτή που απαντά σε ελλειπτικές δομές.

Έτσι, οι (2) και (3) παραφράζονται όπως φαίνεται στο (4) και (5) αντίστοιχα, όπου οι φαινομενικά ελλείπουσες φράσεις τοποθετούνται σε αγκύλες.

- (4) Ποιο άρθρο εκτύπωσε η Βασιλική και <ποιο άρθρο> διάβασε η Μαρία;
- (5) Τι <ψώνισε η Μαρία> και πότε ψώνισε η Μαρία;

Η μελέτη των μορφοσυντακτικών και σημασιολογικών ιδιοτήτων των ανωτέρω σύνθετων ΕΔ με έχει οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για δομές πολλαπλής κυριαρχίας (multiple dominance) που παράγονται με *Επανασυγχώνευση* (Rmerge) συντακτικών αντικειμένων (βλ. Σινοπούλου 2019, Sinopoulou 2011, υπό έκδ.). Εκκινώντας από αυτό το συμπέρασμα, θα με απασχολήσει εδώ το ζήτημα ενδεχόμενων περιορισμών στη λειτουργία της *Επανασυγχώνευσης*. Αρχικά, θα αναφερθώ στο εισαγόμενο της (input) (ενότητα 2.1). Εν συνεχεία, θα επικεντρώσω την προσοχή μου στον Περιορισμό του «Μοιράσματος» (Constraint on Sharing) της Gračanin-Yüksek (2007) και θα δείξω ποιες προβλέψεις του επιβεβαιώνονται από τα δεδομένα της

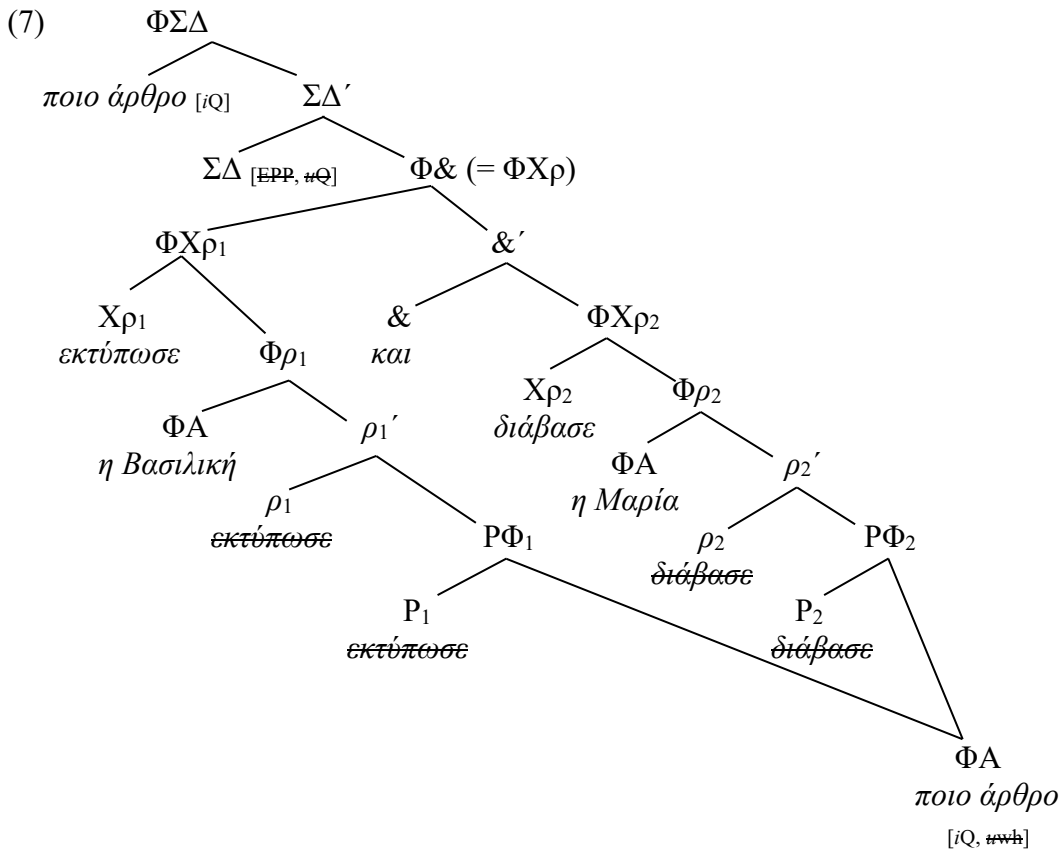
Ελληνικής (ενότητα 2.2). Στην ενότητα 3 θα παρουσιάσω συγκεκριμένα δεδομένα που δεν προβλέπονται από αυτόν τον περιορισμό και θα προτείνω την αναθεώρησή του. Τέλος, στην ενότητα 4 θα συστηματοποιήσω την κατανομή των πολλαπλώς κυριαρχούμενων κόμβων.

2 Περιορισμοί στη λειτουργία της Επανασυγχώνευσης

2.1. Το εισαγόμενο της Επανασυγχώνευσης

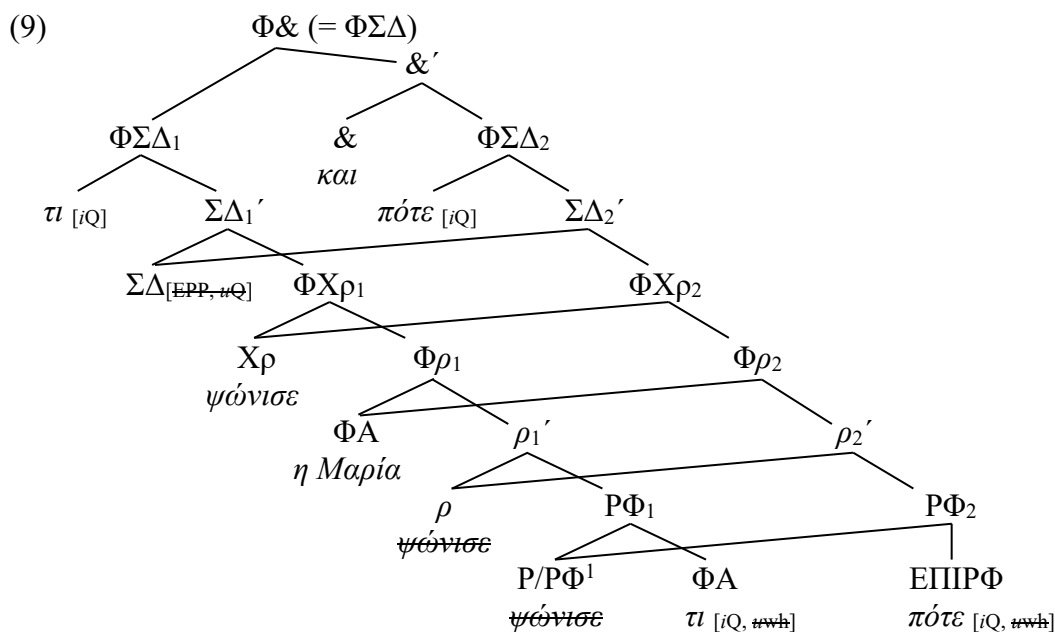
Η σύνθετη ΕΔ στο (2) είναι μία ΑΤΒ-ερώτηση, η οποία παράγεται όμως φαίνεται διαγραμματικά στο (7), με αφετηρία την Αρίθμηση στο (6).

- (6) α. Ποιο άρθρο εκτύπωσε η Βασιλική και διάβασε η Μαρία;
 β. $A = \{\rho_2, X\rho_2, \Sigma\Delta_1, \text{ποιο}_1, \text{άρθρο}_1, \text{εκτύπωσε}_1, \eta_2 \text{ Βασιλική}_1, \text{διάβασε}_1, \text{Μαρία}_1, \text{και}_1\}$

Αντίστοιχα, η σύνθετη ΕΔ στο (5) είναι μία *wh&wh*-ερώτηση, η οποία παράγεται όπως φαίνεται στο (9), με αφετηρία την Αρίθμηση στο (8).

- (8) $A = \{\Sigma\Delta_1, X\rho_1, \rho_1, \text{τι}_1, \text{πότε}_1, \eta_1, \text{Μαρία}_1, \text{ψώνισε}_1, \text{και}_1\}$

Όπως φαίνεται στο (7), η ATB-ερώτηση είναι μία ερωτηματική ΦΣΔ, της οποίας η ΦΧρ δομείται από τις παρατεταγμένες ΦΧρ₁ και ΦΧρ₂. Η ερωτηματική φράση (εφεξής ΕΦ) ποιο άρθρο αποτελεί συστατικό και των δύο ΦΧρ, αφού συγχωνεύεται με το Ρ₂ και επανασυγχωνεύεται με το Ρ₁. Από την άλλη μεριά, η *wh&wh*-ερώτηση στο (8) είναι διπροτασιακή δομή πολλαπλής κυριαρχίας, δομείται δηλαδή από δύο παρατεταγμένες ΦΣΔ, οι οποίες «μοιράζονται» όλους τους τερματικούς τους κόμβους, πλην των ΕΦ.

Η υιοθέτηση της Επανασυγχώνευσης διευρύνει τη Συγχώνευση (Merge), θεμελιώδη λειτουργία του υπολογιστικού συστήματος. Ταυτόχρονα όμως θέτει σειρά ερωτημάτων σχετικά με ενδεχόμενους περιορισμούς που θα μπορούσαν να ρυθμίζουν τη λειτουργία της. Μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο του Μινιμαλιστικού Προγράμματος (Chomsky 2000 και εξής) θα ήταν ίσως επιθυμητή η ελεύθερη λειτουργία της (Επανα)συγχώνευσης, σε όλες της τις εκδοχές. Ωστόσο, η αντιγραμματικότητα συγκεκριμένων δομών υποδεικνύει την ανάγκη οριοθέτησής της.

Αναζητώντας ενδεχόμενους περιορισμούς στη λειτουργία της (Επανα)συγχώνευσης θα στραφούμε αρχικά στο εισαγόμενο της. Βασιζόμενοι στη διάκριση μεταξύ *λεξικών στοιχείων* (lexical items) και φράσεων, εξετάζουμε τι είδους συντακτικά αντικείμενα επανασυγχωνεύονται στις σύνθετες ΕΔ που μας απασχολούν εδώ και παρατηρούμε τα εξής:

(α) Στις ATB-ερωτήσεις το πολλαπλώς κυριαρχούμενο στοιχείο είναι πάντοτε μία φράση (η ΕΦ). Διακρίνουμε δύο υποπεριπτώσεις:

¹ Στην ΦΣΔ₁ το Ρ συγχωνεύεται με την ΕΦ *τι* και σχηματίζει την ΡΦ₁. Στην ΦΣΔ₂ το Ρ δεν προβάλλεται περαιτέρω, λειτουργεί δηλαδή ως μέγιστη προβολή (ΡΦ) με την οποία συγχωνεύεται το ερωτηματικό προσάρτημα *τότε*. Αυτό δεν αποτελεί πρόβλημα στο πλαίσιο της θεωρίας της «γυμνής» φραστικής δομής (bare phrase structure), όπου δεν γίνεται διάκριση μεταξύ κεφαλών, ενδιάμεσων προβολών και μέγιστων προβολών (Chomsky 1995).

- (i) Όπως φαίνεται στο (7), η ΕΦ *ποιο άρθρο* επανασυγχωνεύεται με ένα λεξικό στοιχείο, δηλαδή με την ρηματική κεφαλή P₁ (*εκτύπωσε*).
- (ii) Σε ΑΤΒ-ερωτήσεις όπως η (10), η ΕΦ *τι ώρα* αποτελεί προσάρτημα και επανασυγχωνεύεται με άλλη φράση, εν προκειμένω με μία ΡΦ.

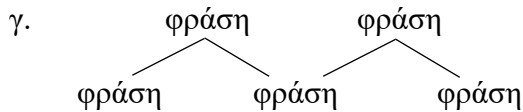
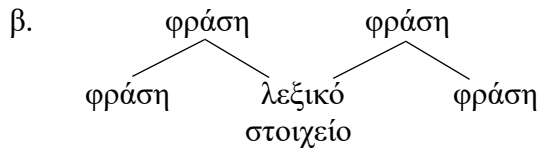
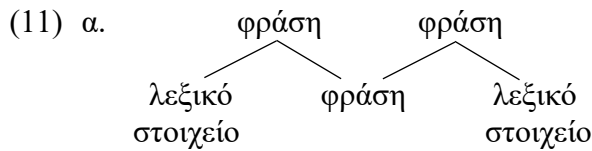
(10) Τι ώρα έρχεται η Μαρία και φεύγει η Σοφία;

(β) Στις *wh&wh*-ερωτήσεις υπάρχουν περισσότερα πολλαπλώς κυριαρχούμενα συντακτικά αντικείμενα. Διακρίνουμε και πάλι δύο υποπεριπτώσεις:

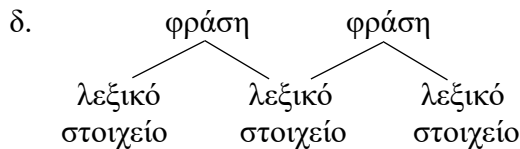
(i) Επανασυγχώνευση λεξικού στοιχείου με φράση. Για παράδειγμα, στο (9) η κεφαλή *ρ* επανασυγχωνεύεται με τη ΡΦ₁.

(ii) Επανασυγχώνευση φράσης με άλλη φράση. Στην ίδια *wh&wh*-ερώτηση η ΦΑ *η Μαρία* επανασυγχωνεύεται με τη Φρ₁.

Συνοψίζοντας, τα δεδομένα της Ελληνικής καταδεικνύουν τη δυνατότητα Επανασυγχώνευσης ενός λεξικού στοιχείου με μία φράση και αντίστροφα, καθώς και την Επανασυγχώνευση φράσης με φράση. Ακολουθεί η διαγραμματική παρουσίαση των τριών αυτών περιπτώσεων:

Μία τέταρτη περίπτωση, η οποία όμως δεν παρατηρείται στα δεδομένα που εξετάσαμε, θα ήταν η εξής:

Για να διαπιστωθεί κατά πόσο η Επανασυγχώνευση λεξικού στοιχείου με λεξικό στοιχείο είναι δυνατή, απαιτείται εξέταση περισσότερων δεδομένων και δομών που προκύπτουν από Επανασυγχώνευση στοιχείων. Θα επισημάνω εδώ απλώς δύο περιπτώσεις όπου θα μπορούσε να βρει εφαρμογή η Επανασυγχώνευση με εισαγόμενο αποκλειστικά λεξικά

στοιχεία. Η πρώτη είναι η παρατακτική σύνδεση προθέσεων σε φράσεις όπως ‘pre- and post-war’ (McCawley 1987). Εδώ θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι σε επίπεδο κατώτερο της λέξης το όνομα *war* συγχωνεύεται και επανασυγχωνεύεται αντίστοιχα με τις προθέσεις *post* και *pre* και ότι η φράση που προκύπτει τελικά είναι δομή πολλαπλής κυριαρχίας. Η δεύτερη περίπτωση είναι η μετακίνηση κεφαλής (*head-movement*), η οποία, ως γνωστόν, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της, έχει αναλυθεί με αρκετούς διαφορετικούς τρόπους.

Κλείνοντας, παρατηρούμε ότι η Επανασυγχώνευση φαίνεται να λειτουργεί ελεύθερα ως προς το εισαγόμενό της, αυτή όμως η προκαταρκτική παρατήρηση χρειάζεται να επιβεβαιωθεί με συστηματική εξέταση περισσότερων δεδομένων.

2.2 Ο Περιορισμός του «Μοιράσματος»

Ένας άλλος τρόπος ρύθμισης της Επανασυγχώνευσης είναι ο περιορισμός της Gračanin-Yüksek (2007, 2012), γνωστός ως *Περιορισμός του «Μοιράσματος»* (Constraint on Sharing)², ο οποίος λειτουργεί ως φίλτρο σε αναπαραστάσεις δομών, ρυθμίζοντας την κατανομή των πολλαπλώς κυριαρχούμενων συντακτικών αντικειμένων σε σχέση με αυτά που έχουν έναν μόνο μητρικό κόμβο. Η αρχική διατύπωση του περιορισμού είναι η εξής (Gračanin-Yüksek 2007):

- (12) Αν ένας κόμβος α έχει περισσότερους από έναν μητρικούς κόμβους αλλά δεν έχει έναν μοναδικό υψηλότερο μητρικό κόμβο (δηλαδή έναν μητρικό κόμβο που δεν κυριαρχείται από τους υπόλοιπους μητρικούς κόμβους του α), όλοι οι μητρικοί κόμβοι του α πρέπει να κυριαρχούν πλήρως στο ίδιο σύνολο τερματικών κόμβων.

Ο ορισμός στο (12) αναφέρεται στη δομική σχέση της πλήρους κυριαρχίας (complete dominance), η οποία ορίζεται από τους Fox και Pesetsky (2007) ως εξής:

- (13) Το α κυριαρχεί πλήρως στο β , αν και μόνο αν κάθε «διαδρομή» από το β προς τα πάνω μέχρι τη ρίζα [του δέντρου] περνάει από το α .

Ο Περιορισμός του «Μοιράσματος» προβλέπει ότι κόμβοι με έναν μητρικό κόμβο δεν μπορούν να εμφανίζονται χαμηλότερα δομικά από έναν πολλαπλώς κυριαρχούμενο κόμβο, εκτός εάν ο τελευταίος έχει μετακινηθεί σε υψηλότερη θέση.

Ας δούμε τώρα κατά πόσον η πρόβλεψη αυτή επιβεβαιώνεται από τις σύνθετες ΕΔ που μας απασχόλησαν στην προηγούμενη ενότητα. Παρατηρούμε, κατ’ αρχάς, ότι η ATB-ερώτηση στο (7) ικανοποιεί *a priori* τον περιορισμό. Πιο συγκεκριμένα, η πολλαπλώς κυριαρχούμενη ΕΦ *ποιο άρθρο* εκτός από τους δύο μητρικούς κόμβους ΡΦ₁ και ΡΦ₂ έχει επίσης και έναν τρίτο μητρικό κόμβο, την ΦΣΔ. Επιπλέον, η ΦΣΔ είναι ο μοναδικός υψηλότερος μητρικός κόμβος της ΕΦ, αφού κυριαρχεί τόσο στην ΡΦ₁ όσο και στην ΡΦ₂. Ως εκ τούτου, η δομή είναι ορθά σχηματισμένη, όπως προβλέπει ο Περιορισμός του «Μοιράσματος».

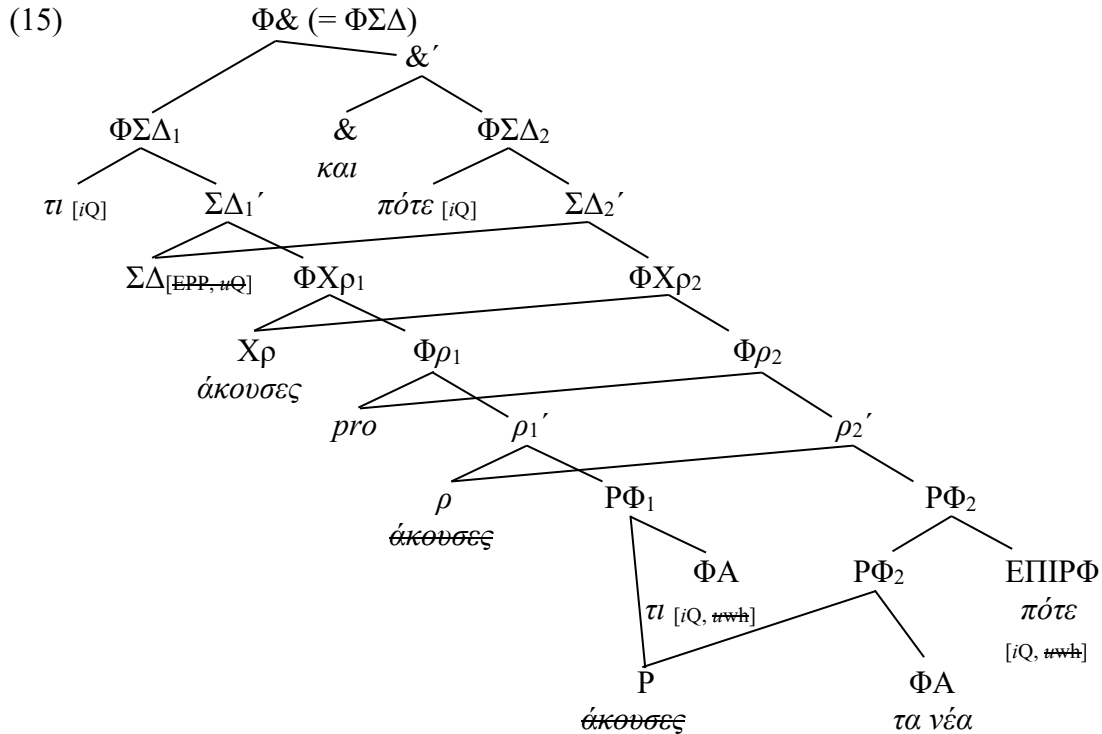
² Σύμφωνα με την ορολογία της Gračanin-Yüksek, δύο συστατικά αντικείμενα «μοιράζονται» ένα τρίτο συντακτικό αντικείμενο, όταν κυριαρχούν σε αυτό, είτε άμεσα, ως μητρικοί κόμβοι, είτε γενικότερα.

Προχωρώντας στην *wh&wh*-ερώτηση στο (9), επισημαίνουμε ότι εδώ η ΦΑ η *Μαρία* έχει δύο μητρικούς κόμβους, τη Φρ₁ και τη Φρ₂. Πριν τη μετακίνηση των ΕΦ *τι* και *πότε* οι φράσεις Φρ₁ και Φρ₂ δεν κυριαρχούν πλήρως στους ίδιους τερματικούς κόμβους. Για παράδειγμα, μόνο η Φρ₁ κυριαρχεί στην ΕΦ *τι*. Ωστόσο, επειδή ο περιορισμός είναι αναπαραστατικός και όχι παραγωγικός (τουλάχιστον έτσι όπως έχει διατυπωθεί εξ αρχής), οι προβλέψεις του κρίνονται αφού ολοκληρωθεί η παραγωγή. Πρέπει, επομένως, να λάβουμε υπ' όψιν μας και τις μετακινήσεις-Επανασυγχωνεύσεις των ΕΦ στην αριστερή περιφέρεια της δομής. Εφόσον η ΕΦ *τι* αποκτά έναν ακόμη μητρικό κόμβο (τη ΦΣΔ₁), παύει να κυριαρχείται πλήρως από τη Φρ₁. Το ίδιο συμβαίνει και με την ΕΦ *πότε*, με αποτέλεσμα να ικανοποιείται εντέλει ο περιορισμός που μας απασχολεί.

Κατά την παρουσίαση της παραγωγής των *wh&wh*-ερωτήσεων επισημάναμε ότι οι παρατεταγμένες ΦΣΔ «μοιράζονται» όλα τους τα συστατικά πλην των ΕΦ. Αυτή η γενίκευση μπορεί να θεωρηθεί συνέπεια του Περιορισμού του «Μοιράσματος», ο οποίος παραβιάζεται από αντιγραμματικές δομές όπως η (14α). Και αυτό μολονότι οι παρατεταγμένες ΦΣΔ στην (14β) είναι ορθά σχηματισμένες.

- (14) α. *Τι και πότε άκουσες τα νέα;
 β. [Φ& [ΦΣΔ₁ τι άκουσες *pro*] και [ΦΣΔ₂ πότε άκουσες *pro* τα νέα]]

Πράγματι, εάν μελετήσουμε τη δομή στο (15), θα διαπιστώσουμε ότι παραβιάζει τον Περιορισμό του «Μοιράσματος», διότι οι δύο μητρικοί κόμβοι ΦΧρ₁ και ΦΧρ₂ του Ρ *άκουσες* δεν κυριαρχούν πλήρως στους ίδιους τερματικούς κόμβους. Μόνο η ΦΧρ₂ κυριαρχεί στην ΦΑ *τα νέα*. Επιπλέον, αφού το Ρ δεν έχει έναν μοναδικό υψηλότερο μητρικό κόμβο, η δομή δεν μπορεί να διασωθεί.

Με το ίδιο σκεπτικό ερμηνεύεται η αντιγραμματικότητα των *wh&wh*-ερωτήσεων στα (16α) και (17α) (από την Gračanin- Yükses 2007). Ο Περιορισμός του «Μοιράσματος» αποκλείει την παραγωγή τους από τις παρατεταγμένες ΦΣΔ στα (16β) και (17β) αντίστοιχα, μολονότι η καθεμιά από αυτές ξεχωριστά είναι γραμματική.

- (16) α. *Ποιους χορούς και με ποιον θα χορέψει η Μαρία πρώτους;
β. [_{Φ&} [_{ΦΣΔ1} [_{ΦΑ} ποιους χορούς]₁ θα χορέψει η Μαρία [_{ΜΠΦ} ει πρώτους]] και [_{ΦΣΔ2} με ποιον θα χορέψει η Μαρία]]
- (17) α. *Τι τραγούδησε ο Πέτρος και πού η Μαρία;
β. [_{Φ&} [_{ΦΣΔ1} τι τραγούδησε ο Πέτρος]] και [_{ΦΣΔ2} πού τραγούδησε η Μαρία]]

Το πρόβλημα εντοπίζεται αφενός στην Μικρή Προτασιακή Φράση (εφεξής ΜΠΦ) *πρώτους* και αφετέρου στα διαφορετικά υποκείμενα *ο Πέτρος* και *η Μαρία*. Η ΜΠΦ αποτελεί συστατικό μόνο της ΦΣΔ₁, παραβιάζοντας έτσι τον περιορισμό. Από την άλλη μεριά, οι διαφορετικές ΦΑ-Υποκείμενα βρίσκονται χαμηλότερα στη δομή από το πολλαπλώς κυριαρχούμενο ρήμα *τραγούδησε* στην κεφαλή Χρ.

Τέλος, μία ακόμη πρόβλεψη του περιορισμού η οποία επιβεβαιώνεται στην Ελληνική αφορά την ερμηνεία δομών με προσαρτήματα, όπως η (18). Εν προκειμένω, μόνο η ανάγωση (18β) είναι δυνατή, ενώ οι (18γ) και (18δ) αποκλείονται. Με άλλα λόγια, η ΠΡΟΘΦ αποτελεί συστατικό και των δύο ΦΣΔ, όπως ακριβώς επιβάλλει ο Περιορισμός του «Μοιράσματος», ερμηνεύεται συνεπώς και στις δύο.

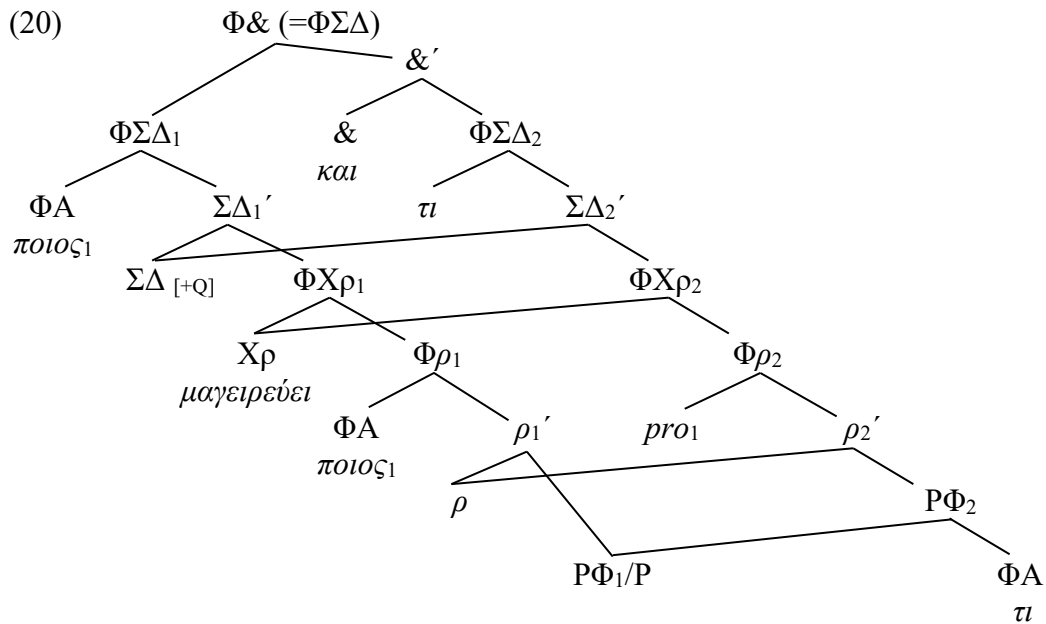
- (18) α. Τι και πότε τρώει ο Γιάννης στο σπίτι;
β. Τι τρώει ο Γιάννης στο σπίτι και πότε τρώει ο Γιάννης στο σπίτι;
γ. #Τι τρώει ο Γιάννης και πότε τρώει ο Γιάννης στο σπίτι;
δ. #Τι τρώει ο Γιάννης στο σπίτι και πότε τρώει ο Γιάννης;

Όλες οι παραπάνω παρατηρήσεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η λειτουργία της Επανασυγχώνευσης υπόκειται σε κάποιου είδους περιορισμούς. Ο Περιορισμός του «Μοιράσματος», φιλτράροντας ορθά τις αντιγραμματικές σύνθετες ΕΔ, φαίνεται να συμβάλλει στη ρύθμιση της συντακτικής αυτής λειτουργίας, που επί της ουσίας αποτελεί διευρυμένη εκδοχή της Συγχώνευσης. Μολαταύτα, στην ακόλουθη ενότητα θα δείξω ότι ο εν λόγω περιορισμός αποκλείει ακόμα και γραμματικές δομές και θα προτείνω την αναθεώρησή του.

3 Αναθεώρηση του περιορισμού

Μία δομή που δεν εμπίπτει στις προβλέψεις του περιορισμού είναι οι *wh&wh*-ερωτήσεις με ΕΦ-Υποκείμενο. Ένα παράδειγμα αποτελεί η (19). Η δομή της παρουσιάζεται διαγραμματικά στο (20).

- (19) Ποιος και τι μαγειρεύει;

Η παραπάνω δομή πολλαπλής κυριαρχίας θέτει το εξής πρόβλημα: Ένας από τους πολλαπλώς κυριαρχούμενους κόμβους είναι η κεφαλή Χρ, η οποία έχει δύο μητρικούς κόμβους, την ΦΧρ₁ και την ΦΧρ₂. Από αυτούς, μόνο η ΦΧρ₂ κυριαρχεί πλήρως στο κενό υποκείμενο *pro*. Έχουμε δηλαδή μία περίπτωση όπου οι μητρικοί κόμβοι ΦΧρ₁ και ΦΧρ₂ κυριαρχούν πλήρως σε διαφορετικούς τερματικούς κόμβους³, παραβιάζοντας έτσι τον Περιορισμό του «Μοιράσματος». Η δομή είναι εντούτοις γραμματική. Ας σημειωθεί ότι παρόμοιο πρόβλημα επισημαίνει η Fuchs (2015) σε *wh&wh*-ερωτήσεις των Πολωνικών όπως η (21).

- (21) Kto i co kupil
ποιος και τι αγοράζω.3EN.ΠΡΑ
'Ποιος και τι αγόρασε;'

Σύμφωνα με την Fuchs, το ρήμα στην πρώτη ΦΣΔ συμπληρώνεται από ένα κενό αντικείμενο (*pro*) -το οποίο δεν μετακινείται- ενώ στη δεύτερη από την ΕΦ *co* (τι). Αυτή η αναντιστοιχία παραβιάζει τον περιορισμό που μας απασχολεί, όπως συμβαίνει και στην (20).

Λαμβάνοντας υπ' όψιν δεδομένα σαν τα παραπάνω, προτείνω την αναθεώρηση του περιορισμού ως εξής:

- (22) Περιορισμός του «Μοιράσματος» (1η αναθεωρημένη εκδοχή)
Αν ένας κόμβος *a* έχει περισσότερους από έναν μητρικούς κόμβους αλλά δεν έχει έναν μοναδικό υψηλότερο μητρικό κόμβο (δηλαδή έναν μητρικό κόμβο

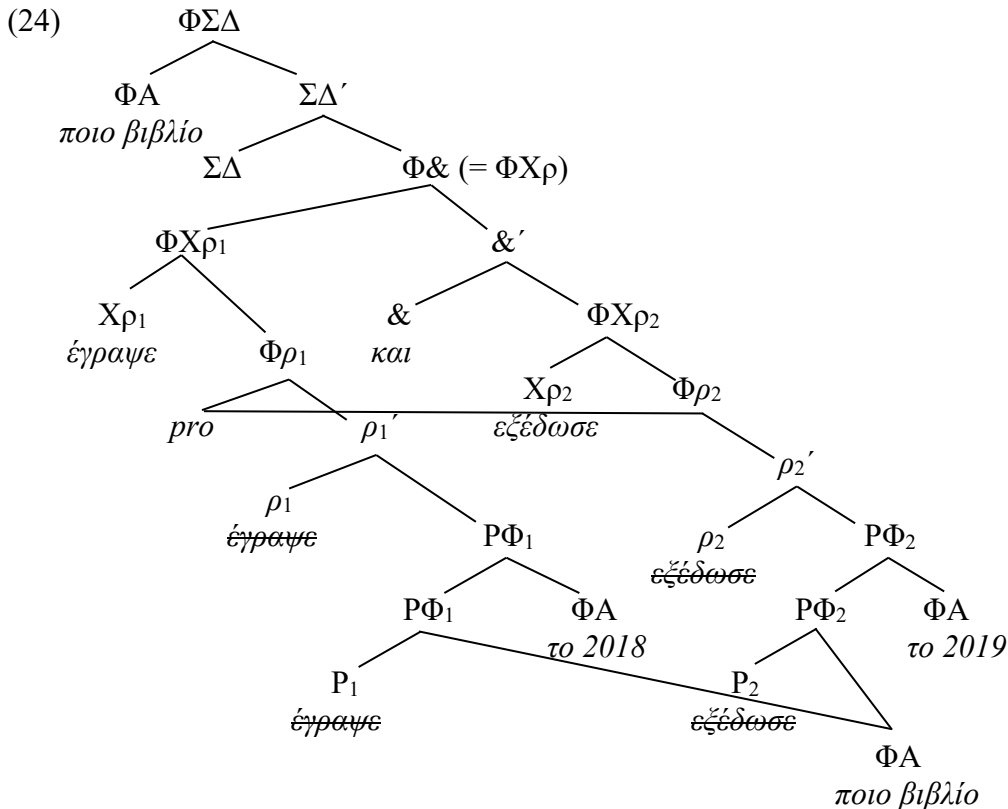
³ Συγκεκριμένα, η ΦΧρ₂ κυριαρχεί πλήρως μόνο στο *pro* ενώ η ΦΧρ₁ δεν κυριαρχεί πλήρως σε κανέναν τερματικό κόμβο.

που δεν κυριαρχείται από τους υπόλοιπους μητρικούς κόμβους του α), όλοι οι μητρικοί κόμβοι του α πρέπει να κυριαρχούν πλήρως στο ίδιο σύνολο τερματικών κόμβων με φωνολογικό περιεχόμενο.

Περιορίζοντας την απαίτηση πλήρους κυριαρχίας στους τερματικούς κόμβους που πραγματώνονται φωνολογικά, υποχρεώνουμε τον περιορισμό να «αγνοήσει» τις κενές κατηγορίες, όπως το *pro*, και επιτρέπουμε τον σχηματισμό δομών όπως οι (19) και (21).

Η επόμενη δομή που θα μας απασχολήσει είναι η ATB-ερώτηση στο (23), η παραγωγή της οποίας αποδίδεται σχηματικά στο (24).

(23) Ποιο βιβλίο έγραψε το 2018 και εξέδωσε το 2019;

Και αυτή η καλοσχηματισμένη δομή παραβιάζει τον Περιορισμό του «Μοιράσματος», τόσο στην αρχική όσο και στην αναθεωρημένη του διατύπωση. Στην προκειμένη περίπτωση, οι δύο μητρικοί κόμβοι του κενού υποκειμένου *pro*, Φρ₁ και Φρ₂, κυριαρχούν πλήρως σε διαφορετικούς τερματικούς κόμβους, δηλαδή στις ΦΑ *το 2018* και *το 2019* αντίστοιχα. Προκειμένου να μην αποκλειστούν καλοσχηματισμένες δομές όπως αυτή, αναδιατυπώνω τον περιορισμό ως εξής:

(25) Περιορισμός του «Μοιράσματος» (2η αναθεωρημένη εκδοχή)

Αν ένας κόμβος α με φωνολογικό περιεχόμενο έχει περισσότερους από έναν μητρικούς κόμβους αλλά δεν έχει έναν μοναδικό υψηλότερο μητρικό κόμβο (δηλαδή έναν μητρικό κόμβο που δεν κυριαρχείται από τους υπόλοιπους μητρικούς κόμβους του α), όλοι οι μητρικοί κόμβοι του α πρέπει να

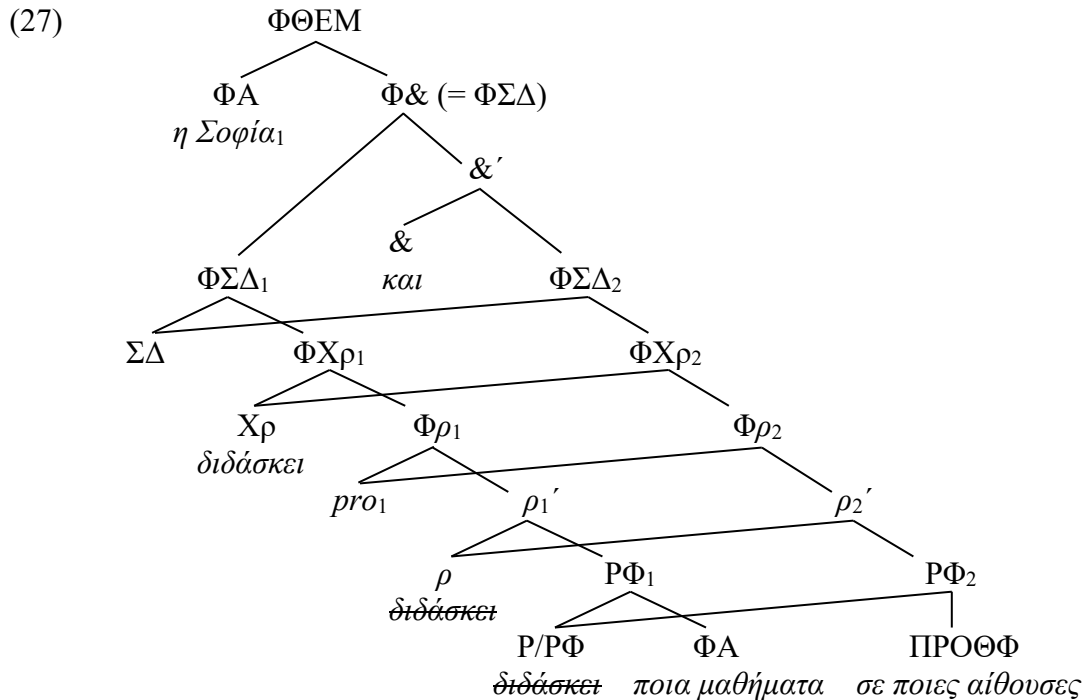
κυριαρχούν πλήρως στο ίδιο σύνολο τερματικών κόμβων με φωνολογικό περιεχόμενο.

Σε αυτή τη δεύτερη αναθεωρημένη εκδοχή ο περιορισμός «αγνοεί» γενικότερα τις κενές κατηγορίες, είτε αυτές είναι πολλαπλώς κυριαρχούμενες (όπως το *pro* στην (24)) είτε καταλαμβάνουν τερματικούς κόμβους (όπως το *pro* στην (20)).

Η τρίτη προβληματική δομή είναι οι *wh&wh*-ερωτήσεις με όλες τις ΕΦ *in situ*, όπως συμβαίνει στην (26).

(26) Η Σοφία διδάσκει ποια μαθήματα και σε ποιες αίθουσες;

Ο σχηματισμός απλών ή σύνθετων ΕΔ με ΕΦ *in situ* είναι δυνατός στην Ελληνική -και μάλιστα όχι μόνο στην περίπτωση των ερωτήσεων ηχούς. Έτσι, η (26) είναι μια γνήσια ερώτηση που χρησιμοποιείται για την αναζήτηση πληροφορίας σχετικά με τα μαθήματα και τις αίθουσες. Ακολουθώντας την ανάλυση της Σινοπούλου (2009) για τις απλές ΕΔ με ΕΦ *in situ*, δέχομαι ότι οι ΕΦ *ποια μαθήματα* και *σε ποιες αίθουσες* δεν μετακινούνται, αλλά παραμένουν στη θέση όπου συγχωνεύονται εξ αρχής⁴. Κατά τα άλλα, η παραγωγή της (26) δεν διαφέρει από τις συνήθειες *wh&wh*-ερωτήσεις με πρόταξη των ΕΦ. Πρβλ. την (27) με την (9).

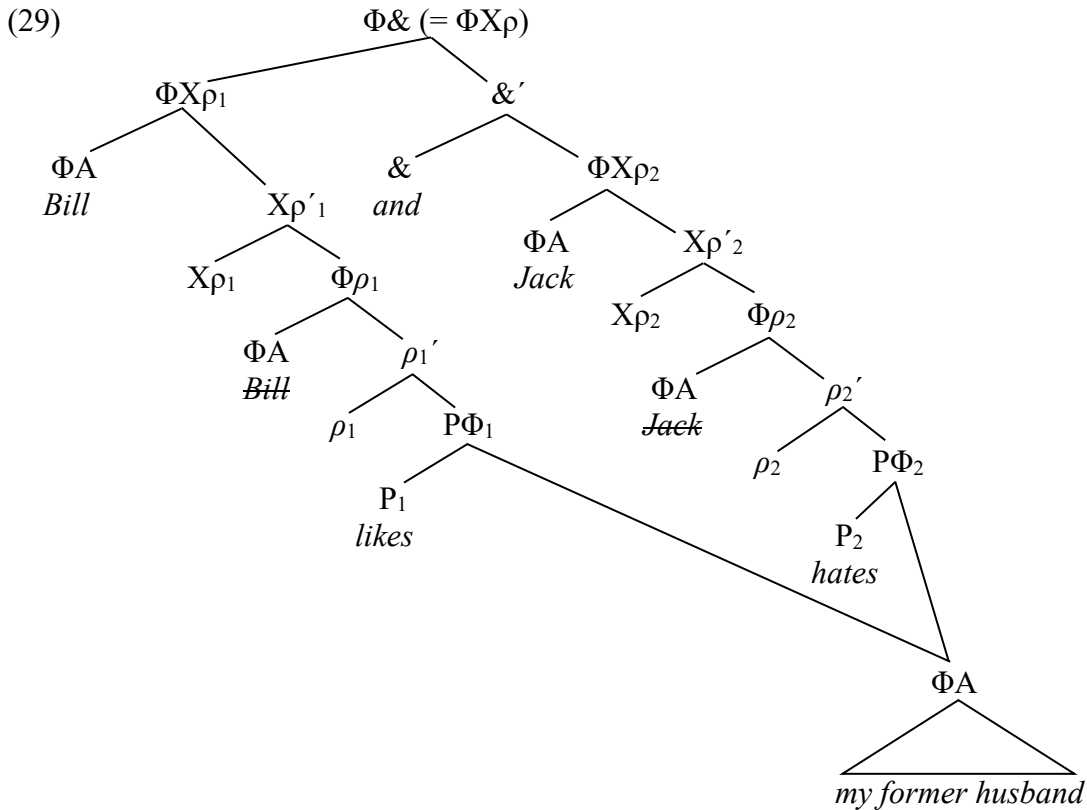
Εφόσον οι ΕΦ παραμένουν οι *in situ*, παραβιάζεται και πάλι ο περιορισμός του «Μοιράσματος». Όπως φαίνεται στο διάγραμμα, οι φράσεις ΦΧρ₁ και ΦΧρ₂, που αποτελούν μητρικούς κόμβους της κεφαλής Χρ, κυριαρχούν πλήρως στις ΕΦ *ποια μαθήματα* και *σε ποιες αίθουσες* αντίστοιχα. Δεδομένου μάλιστα ότι αυτή η παραβίαση

⁴ Για τις λεπτομέρειες αυτής της ανάλυσης σε σχέση με τα εμπλεκόμενα συντακτικά χαρακτηριστικά ο αναγνώστης παραπέμπεται στο άρθρο της Σινοπούλου 2009.

δεν προκαλείται από κενές κατηγορίες, όπως συνέβη στις προηγούμενες περιπτώσεις, η δομή αποκλείεται ακόμα και από τις αναθεωρημένες εκδοχές του περιορισμού.

Το ίδιο πρόβλημα θέτει και η δομή Ανύψωσης του Δεξιού Κόμβου στο (28) (από την Gračanin- Yüsek 2009), η οποία παράγεται όπως φαίνεται στο (29) (βλ. Bachrach και Katzir 2009, de Vries 2009, Citko 2011).

(28) Bill likes and Jack hates my former husband.

Η παραβίαση προκαλείται εδώ από τους δύο μητρικούς κόμβους της ΦΑ *my former husband*. Η φράση PΦ₁ κυριαρχεί πλήρως στο P₁ *likes*, ενώ η PΦ₂ στο P₂ *hates*.

Προκειμένου να μην αποκλειστούν οι γραμματικές δομές στα (26) και (28), προτείνω μία τρίτη εκδοχή του περιορισμού.

(30) Περιορισμός του «Μοιράσματος» (τελευταία αναθεωρημένη εκδοχή)

Αν ένας κόμβος *a* με φωνολογικό περιεχόμενο έχει περισσότερους από έναν μητρικούς κόμβους αλλά δεν έχει έναν μοναδικό υψηλότερο μητρικό κόμβο (δηλαδή έναν μητρικό κόμβο που δεν κυριαρχείται από τους υπόλοιπους μητρικούς κόμβους του *a*), όλοι οι μητρικοί κόμβοι του *a* πρέπει να κυριαρχούν πλήρως στο ίδιο σύνολο τερματικών κόμβων με φωνολογικό περιεχόμενο, με εξαίρεση τους τερματικούς κόμβους που είναι αδελφοί κόμβοι του κατώτερου πολλαπλώς κυριαρχούμενου κόμβου.

Βάσει της τελευταίας αυτής αναθεωρημένης εκδοχής, οι ΕΦ *ποια μαθήματα και σε ποιες αίθουσες* στην (27) εξαιρούνται από το σύνολο των τερματικών κόμβων που εξετάζουμε για να διαπιστώσουμε τον ορθό ή μη σχηματισμό της δομής. Το ίδιο ισχύει και για τους τερματικούς κόμβους P₁ (*likes*) και P₂ (*hates*) στην (29).

4 Η κατανομή των πολλαπλώς κυριαρχούμενων κόμβων

Σε αυτή την ενότητα θα παρουσιάσω όλες τις περιπτώσεις κατανομής των πολλαπλώς κυριαρχούμενων κόμβων, δηλαδή τη θέση τους στη δομή σε σχέση με τους υπόλοιπους κόμβους. Υπενθυμίζω ότι ο ίδιος ο Περιορισμός του «Μοιράσματος» προτάθηκε αρχικά ως φίλτρο που ρυθμίζει την κατανομή των συντακτικών αντικειμένων με δύο ή περισσότερους μητρικούς κόμβους. Στα δεδομένα που μας απασχόλησαν διακρίνουμε τις ακόλουθες περιπτώσεις, με κριτήριο τη θέση εκφώνησης των πολλαπλώς κυριαρχούμενων κόμβων:

(α) Ένας πολλαπλώς κυριαρχούμενος κόμβος παρεμβάλλεται μεταξύ μη πολλαπλώς κυριαρχούμενων κόμβων. Η κατανομή αυτή, η οποία παρατηρείται στις δομές (31α) και (31β), είναι αντιγραμματική⁵.

- (31) α. *Τι και πότε άκουσες τα νέα;
β. *Ποιους χορούς και με ποιον θα χορέψει η Μαρία πρώτους;

(β) Ένας πολλαπλώς κυριαρχούμενος κόμβος εκφωνείται τελευταίος στη δομή μετά από τους μη πολλαπλώς κυριαρχούμενους κόμβους. Σε αυτή την περίπτωση προκύπτει γραμματικότητα, όπως δείχνουν τα δεδομένα στο (32).

- (32) α. Πού και πότε θα συναντηθούμε;
β. Bill likes and Jack hates *my former husband*.

(γ) Ένας πολλαπλώς κυριαρχούμενος κόμβος προτάσσεται στη δομή, ακολουθούμενος από μη πολλαπλώς κυριαρχούμενους κόμβους. Πρόκειται και πάλι για αποδεκτή κατανομή, όπως φαίνεται στις ακόλουθες δομές:

- (32) α. Ποιο βιβλίο αγόρασε ο Πέτρος και διάβασε η Σοφία;
β. Θα συναντηθούμε πού και πότε;

(δ) Ένας μη πολλαπλώς κυριαρχούμενος κόμβος παρεμβάλλεται μεταξύ πολλαπλώς κυριαρχούμενων κόμβων. Ένα παράδειγμα αποτελεί η γραμματική ATB-ερώτηση στο (33).

- (33) Ποιον γνώρισε πέρυσι και παντρεύτηκε φέτος η Μαρία;

Συνοψίζοντας, τα δεδομένα των Ελληνικών δείχνουν ότι σε μια δομή πολλαπλής κυριαρχίας οι πολλαπλώς κυριαρχούμενοι κόμβοι (με φωνολογικό περιεχόμενο) μπορούν

⁵ Σε ό,τι ακολουθεί οι πολλαπλώς κυριαρχούμενοι κόμβοι δηλώνονται με πλάγια γράμματα.

να βρίσκονται στην αρχή και/ή στο τέλος της δομής, όχι όμως να παρεμβάλλονται μεταξύ μη πολλαπλώς κυριαρχούμενων κόμβων (με φωνολογικό περιεχόμενο).

Η παραπάνω συζήτηση υποδεικνύει μια πιθανή συσχέτιση του Περιορισμού του «Μοιράσματος» με την ανάγκη γραμμικοποίησης (linearization) των δομών με Επανασυγχώνευση. Έχει επανειλημμένα επισημανθεί ότι η γραμμικοποίηση απαιτεί αναθεώρηση, ούτως ώστε να ανταποκριθεί στον ιδιαίτερο τρόπο παραγωγής των δομών πολλαπλής κυριαρχίας (βλ. μεταξύ άλλων τις μελέτες των Wilder 1999, 2008, Chen-Main 2006, de Vries 2007, 2009, Bachrach και Katzir 2009 και Gračanin-Yüksek 2013). Για παράδειγμα, αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι το Αξίωμα Γραμμικής Αντιστοίχισης (Linear Corresponding Axiom) του Kayne (1994) δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε συντακτικά αντικείμενα που έχουν επανασυγχωνευτεί. Με αυτά τα δεδομένα, η προσπάθεια γραμμικοποίησης των δομών πολλαπλής κυριαρχίας έχει στραφεί προς δύο κυρίως κατευθύνσεις. Η πρώτη είναι η επανεξέταση και τροποποίηση του αξιώματος του Kayne, ώστε να καταστεί συμβατό με τη λειτουργία της Επανασυγχώνευσης (βλ. Wilder 1999, 2008, Johnson 2007, Bachrach και Kartzir 2009, Gračanin-Yüksek 2013). Η δεύτερη είναι η εγκατάλειψη του συγκεκριμένου αξιώματος και η αντικατάστασή του από άλλον αλγόριθμο γραμμικοποίησης, ικανό να γραμμικοποιήσει δομές που έχουν παραχθεί με Επανασυγχωνεύσεις (de Vries 2007, 2009). Κοινή επιδίωξη όλων των παραπάνω μελετών είναι να διασφαλίσουν ότι οι πολλαπλώς κυριαρχούμενοι τερματικοί κόμβοι θα γραμμικοποιηθούν μόνο μία φορά, θα εμφανιστούν δηλαδή άπαξ στη γραμμική σειρά της δομής. Με άλλα λόγια, κάποιες θέσεις θα πρέπει τρόπον τινά να παραβλεφθούν, ώστε τελικά η κάθε δομή να γραμμικοποιηθεί σωστά.

Μέσα σε ένα τέτοιο ερευνητικό πλαίσιο, οι αναθεωρήσεις του Περιορισμού του «Μοιράσματος» οι οποίες προτάθηκαν παραπάνω είναι πιθανό να υπαγορεύονται εντέλει από την ίδια τη γραμμικοποίηση. Από αυτή την άποψη, ίσως δεν τυχαίο το γεγονός ότι οι κενές κατηγορίες φαίνεται να εξαιρούνται από τον περιορισμό. Ακριβώς επειδή δεν έχουν φωνολογικό περιεχόμενο, δεν υπόκεινται ούτε στη γραμμικοποίηση, όπως κι αν γίνεται αυτή. Η τελευταία εκδοχή του περιορισμού στο (30) σχετίζεται ίσως και αυτή με την ανάγκη γραμμικοποίησης των δομών. Είναι προφανές ότι η συσχέτιση του ορθού σχηματισμού των δομών πολλαπλής κυριαρχίας με τη δυνατότητα γραμμικοποίησής τους αποτελεί ένα ευρύτερο ζήτημα, στο οποίο ευελπιστώ να επανέλθω μελλοντικά.

Βιβλιογραφία

- Bachrach, Z. & R. Katzir 2009. "Right-node raising and delayed spell-out". Στο K. Grohmann (επιμ.), *InterPhases: Phase-theoretic investigations of linguistic interfaces*, Oxford: Oxford University Press, 283-316.
- Chen-Main, J. 2006. *On the generation and linearization of multi-dominance structures*. Διδ. διατριβή, Johns Hopkins University.
- Chomsky, N. 1995. "Bare phrase structure". Στο G. Webelhuth (επιμ.), *Government and binding theory and the minimalist program: principles and parameters in syntactic theory*, Oxford: Blackwell, 383-439.
- Chomsky, N. 2000. "Minimalist inquiries: the framework". Στο R. Martin, D. Michaels & J. Uriagereka (επιμ.), *Step by step: essays on minimalist syntax in honor of Howard Lasnik*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 89-155.

- Citko, B. 2011. *Symmetry in syntax: merge, move and labels*. Cambridge: Cambridge University Press.
- de Vries, M. 2007. *Internal and external remerge: on movement, multidominance, and the linearization of syntactic objects*. Αδημοσίευτη εργασία, University of Groningen.
- de Vries, M. 2009. “On multidominance and linearization”. *Biolinguistics* 3, 344-403.
- Fox, D. & D. Pesetsky 2007. *Cyclic linearization of shared material*. Αδημοσίευτη εργασία, MIT.
- Fuchs, Z. 2015. *pro-drop on coordinated wh-questions: Further challenges for multidominance and ellipsis*. Αδημοσίευτη εργασία, Harvard University.
- Gračanin-Yüksek, M. 2007. *About sharing*. PhD Thesis, MIT.
- Gračanin-Yüksek, M. 2009. *What and why can't be shared*. Αδημοσίευτη εργασία, Middle East Technical University.
- Gračanin-Yüksek, M. 2012. “Clitic placement and multidominance”. Στο M. Uribe-Etxebarria & V. Valmala (εκδ.), *Ways of structure building*, Oxford: Oxford University Press, 93-113.
- Gračanin-Yüksek, M. 2013. “Linearizing multidominance structures”. Στο C. Biberau Johnson, K. 2007. LCA + alignment = RNR. Ομιλία στο *Workshop on Coordination, Subordination and Ellipsis*, University of Tübingen.
- Kayne, R. S. 1994. *The antisymmetry of syntax*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- McCawley, J. D. 1987. “Some additional evidence for discontinuity”. Στο G. J. Huck, A. E. Ojeda, (εκδ.), *Syntax and Semantics: Discontinuous Constituency*, τόμ. 20, New York: Academic Press, 185-200.
- Σινοπούλου, Ο. 2009. “Απλές ερωτήσεις με ερωτηματική λέξη *in-situ*. Η περίπτωση των Ελληνικών». *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Ιωάννινα, 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007*, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1118-1132.
- Sinoroulou, O. 2011. “*Wh&wh*-questions in Greek: monoclausal or biclausal?”. *Linguistic Analysis* 37, 189-229.
- Σινοπούλου Ο. 2019. *Δομές πολλαπλής κυριαρχίας: η σύνταξη των ερωτηματικών προτάσεων της Ελληνικής*. Διδ. διατριβή, ΕΚΠΑ.
- Sinoroulou, O. (υπό έκδοση). “*Wh*-questions with conjunction in Greek: ellipsis as an epiphenomenon of multidominance”. *Acta Linguistica Hafniensia*.
- Wilder, C. 1999. “Right node raising and the LCA”. Στο S. Bird, A. Carnie, J. D. Haugen & P. Norquest (επιμ.), *Proceedings of the 18th West Coast Conference on Formal Linguistics*, Somerville: Cascadilla Press, 586-598.
- Wilder, C. 2008. “Shared constituents and linearization”. Στο K. Johnson (επιμ.), *Topics in ellipsis*, New York: Cambridge University Press, 229-258.
- Zoerner, C. 1995. *Coordination: the syntax of &P*. Διδ. διατριβή, University of California, Irvine.

Η συμβολή της ΚΑΛ, της διαλογικότητας και της πολυφωνίας στην αντίληψη του τρόπου κατασκευής ταυτοτήτων: Σημεία συνάντησης ανάμεσα στον Κριτικό Γραμματισμό και την Έρευνα Δράση.

Κωνσταντίνος Σιπητάνος
Πανεπιστήμιο Κρήτης
sipitanoskonstant@gmail.com

Abstract

Action Research and contemporary critical literacy practices have many implications, not only theoretical such as the epistemology of experience, the reflection, the need for social change, but also methodological such as the use of critical (speech) events and Critical Discourse Analysis (Σιπητάνος, 2020). In this two year project, where critical literacies were researched alongside with action-research, the connections between CDA and dialogicality were discussed through empirical data. Through these complex practices the students realized their discourse contradictions and the importance of dialogicality and polyphony as important elements in their formation from active students to active citizens through the co-analysis of data they produced as co-researchers.

Keywords: polyphony Critical Discourse Analysis, critical literacy, action research, dialogicality

1 Εισαγωγή

Στο διετές αυτό πρόγραμμα συνδυάστηκαν διαλογικές πρακτικές κριτικού γραμματισμού σε μια έρευνα δράσης όπου ο εκπαιδευτικός-ερευνητής (ε.ε.) και οι μαθητές ως συν-ερευνητές συνέλεξαν και ανέλυσαν τα δεδομένα που οι ίδιοι παρήγαγαν. Οι μαθητές-τριες ενδυναμωμένοι μέσα στο χειραφετητικό πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού και της έρευνα δράσης μπόρεσαν να αλλάξουν τη σχέση με τον εκπαιδευτικό και το διδακτικό αντικείμενο της γλώσσας, να διαμορφώσουν τις ταυτότητές τους και να αποφασίσουν οι ίδιοι για τη μάθησή τους, επιτυγχάνοντας σχεσιακή ανακοινωνικοποίηση (relational resocialization στο Rodriguez & Brown, 2009: 27)

Ακολουθώντας την Christie (2002), η σύνθετη αυτή διδακτική πρακτική (το πρόγραμμα της πολυφωνικής κριτικής εκπαίδευσης και η διερεύνηση της πρακτικής αυτής σύμφωνα με τις παιδαγωγικές και επιστημολογικές αρχές της έρευνας – δράσης) αντιμετωπίστηκαν ως ένα μακροκειμενικό είδος (curriculum macrogenre), τα οποίο αποτελείται από άλλα κειμενικά είδη. Δημιουργήθηκε δηλαδή αυτό το συνδυαστικό μακροκειμενικό είδος και τα κείμενα που παρήχθησαν είτε από τις πολυφωνικές πρακτικές (π.χ. οι αφίσες, οι αναρτήσεις σε ιστολόγια), είτε από την έρευνα δράση (π.χ. τα ατομικά ερευνητικά ημερολόγια των μαθητών/τριων) αποτέλεσαν τα ποικίλα αυτά κειμενικά είδη που αποτέλεσαν παράλληλα τα δεδομένα ανάλυσης.

Οι αναγνώσεις και οι παραγωγές κειμένων έγιναν ουσιαστικά υπό μια νέα σύνθετη οπτική οι αναλύσεις και η συλλογή/παραγωγή δεδομένων προς έρευνα. Στην παρούσα διεργασία θα επιχειρηθεί να σκιαγραφηθεί στο δυνατό βαθμό η συνάντηση της έρευνας-δράσης με πολυφωνικές πρακτικές κριτικού γραμματισμού, να περιγραφεί το πλαίσιο της έρευνας και να δοθούν ενδεικτικά παραδείγματα απατώντας στο ερώτημα αν ο

συνδυασμός προωθεί την πολυφωνία, την αποδοχή της πολλαπλότητας και τη συγκρότηση νέων ταυτοτήτων μέσα από τους συγκρουσιακούς λόγους που αναπτύχθηκαν.

2 Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Μετανεωτερικές πρακτικές κριτικού γραμματισμού

Σύμφωνα με τον Freire, ο κριτικός γραμματισμός θεωρείται αδιάσπαστο στοιχείο του αγώνα για ανεξαρτησία και πολιτική χειραφέτηση μέσα από την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσα από την πολιτική και οικονομική εδνύαμωση, μια ενδυνάμωση που προκύπτει μέσα από ιστορικές μορφές ελέγχου και εκμετάλλευσης (Rassool, 1999). Αυτή η συνειδητοποίηση από τους μαθητές/τριες πως οι ανθρώπινες εμπειρίες σφυρηλατούνται μέσα σε συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας μελετάται από τον κριτικό γραμματισμό.

Μελετητές κρίνουν πως τις τελευταίες δεκαετίες οι πρακτικές κριτικού γραμματισμού αναπαράγουν συγκεκριμένα δίπολα, όπως καταπιεζόμενου/καταπιεστή, δασκάλου/μαθητή, μονολόγου/διαλόγου (Luke, 2012). Ως απάντηση σε αυτήν την κριτική έχουν αναπτυχθεί μετανεωτερικές (μεταδομιστικές) θεωρίες κριτικού γραμματισμού. Ως προς τις μεταδομιστικές θεωρίες στην διδακτική της γλώσσας κεντρική αναδεικνύεται η έννοια της ετερογλωσσίας και της πολυφωνίας του Bakhtin (1981), όπου μέσα στο ίδιο κείμενο μπορεί να συνυπάρχουν ποικίλες φωνές, ακόμη και αντιφατικές. Η οπτική αυτή δεν χρησιμοποιείται συχνά στον Κριτικό Γραμματισμό, καθώς δίνεται περισσότερη έμφαση στη αποκάλυψη της αλήθειας, παρά στην αποδοχή της συνθετότητας (Κουτσογιάννης, 2017: 237).

Σημαντικό ρόλο σε αυτές τις διδακτικές πρακτικές έχει η ΚΑΛ, επειδή ο κάθε συγγραφέας, δεν περιλαμβάνει στα κείμενά του απλώς το σύνολο των γνώσεών του για ένα θέμα, αλλά κατασκευάζει την δική του εκδοχή, επιλέγοντας από ένα σύνολο λογικών προτάσεων και ευθυγραμμιζόμενος με συγκεκριμένες κοινότητες λόγου (discourse communities), απορρίπτοντας, κατακρίνοντας, παράλληλα, άλλες (Kostouli & Stylianou, 2012: 6). Η ΚΑΛ αντλεί από την οπτική του Foucault (1972) για τα «κείμενα» και τους «λόγους» (discourses), καθώς προτείνει πως τα κείμενα που παράγονται και κατασκευάζονται επηρεασμένα από διαφορετικούς λόγους (π.χ. παραδοσιακός λόγος ή μοντέρνος λόγος). Οι λόγοι μάλιστα αν και παράγονται από ένα υποκείμενο ή μια ομάδα μπορεί να είναι και αντιφατικοί. Αυτές οι γλωσσικές επιτελέσεις δεν αφορούν μόνο την ευθυγράμμιση με τρέχουσες συμβάσεις, αλλά δίνεται και η δυνατότητα διεκδίκησης και αλλαγής (Butler, 1990). Τα άτομα δεν θεωρούνται, δηλαδή, πλήρως εξαρτημένα από τον λόγο και την εξουσία (Blommaert, 2005: 104-107), αλλά μέσα από αυτόν κατορθώνουν να μεταβάλλουν το habitus, τους προδιαγεγραμμένους, δηλαδή, για αυτά ρόλους (Bourdieu, 1999). Η Ανάλυση Λόγου με τη σειρά της μπορεί να συμβάλει στην αντίληψη του τρόπου κατασκευής των ταυτοτήτων (Αρχάκης & Τσάκωνα, 2011: 50-52).

Αυτού του είδους οι πολυφωνικές πρακτικές έλαβαν χώρας σε εκταταμένη μορφή στο κατηρηγμένο Πρόγραμμα Σπουδών της Κύπρου (ΠΣ, 2010). Πιο συγκεκριμένα, η συγκεκριμένη πολυφωνική προσέγγιση κριτικού γραμματισμού δομείται σε πέντε δομικά σχήματα (δες Πίνακας 1), τα οποία σε αντίθεση με τα προηγούμενα μοντέλα κριτικού

γραμματισμού δεν είναι στατικά και ευθύγραμμο. Ενδέχεται να υπάρχει επιστροφή σε προηγούμενα σχήματα ή να δημιουργούνται κύκλοι, καθώς οι διάλογοι που αναπτύσσονται οι εμπλεκόμενοι καθορίζουν την εκπαιδευτική πορεία (Κωστούλη & Στυλιανού, 2014: 276-277).

Δομικό σχήμα 1: Ενεργοποίηση προηγούμενης γνώσης – καταγραφή των ιδεολογικών στάσεων και τοποθετήσεων της σχολικής κοινότητας έναντι του θέματος
Δομικό σχήμα 2: Αναζήτηση και επιλογή κειμένων για την ενδελεχή διερεύνηση του θέματος
Δομικό σχήμα 3: Οργάνωση και επεξεργασία κειμένων
Δομικό σχήμα 4: Ανάδειξη 'φωνής' για το θέμα μέσω γραπτού λόγου
Δομικό σχήμα 5: Αναστοχασμός της διαδικασίας

Πίνακας 1 Τα δομικά σχήματα της πρότασης πολυφωνικής πρακτικής κριτικού γραμματισμού των Κωστούλη & Στυλιανού (2014: 277)

Στο δομικό σχήμα 1 οι μαθητές/τριες επιλέγουν το θέμα με το οποίο επιθυμούν να ασχοληθούν και καταγράφουμε με τη βοήθεια του καταγισμού ιδεών τα ερωτήματά τους. Προσπαθούσαν να δώσουν απαντήσεις στα ερωτήματα που θέτουν, έως ότου διαπιστώσουν την ανάγκη των κειμένων.

Στο δομικό σχήμα 2 αναζητώνται τα κείμενα. Μέσα από πολλαπλές φάσεις ανάγνωσης και επιλογής οι μαθητές/τριες επιλέγουν τα κείμενα. Στο σημείο αυτό εισάγεται η έννοια της πολυφωνίας (στα κείμενα να δίνονται διάφορες οπτικές) και η στάθμιση των φωνών, όπου τα ερωτήματα να απαντώνται ισάξια από διάφορους πόρους, χωρίς να κυριαρχούν ορισμένες οπτικές. Με τον τρόπο αυτό περνούμε στο δομικό σχήμα 3 όπου οι μαθητές οργανώνουν τα κείμενα και ακολουθεί η επεξεργασία, όπου οι μαθητές/τριες προσπαθούν να βρουν τα κοινά στοιχεία και τις διαφοροποιήσεις τόσο σε επίπεδο εντοπισμού των βασικών θέσεων, όσο και σε επίπεδο εντοπισμού των γραμματικών στοιχείων (λεξικών, γραμματικών οπτικών επιλογών κτλ).

Στο δομικό σχήμα 4 οι μαθητές/τριες περνούν στη συγγραφή, στο σχεδιασμό και ανασχεδιασμό ποικίλων κειμενικών ειδών πολυτροπικών, μονοτροπικών όπως άρθρα, θεατρικά, αφίσες κ.α.. Στο δομικό σχήμα 5 στη φάση του αναστοχασμού οι μαθητές/τριες αναστοχάζονται την όλη διαδικασία και ενδέχεται να τροποποιήσουν τα κείμενα του δομικού σχήματος 4.

Παρατηρούμε, πως στην πολυφωνική αυτή πρακτική οι μαθητές/τριες εμπλέκονται ενεργά μέσω της μεθόδου project, καθώς εκκινούν από θέματα που τους απασχολούν. Οι δικές τους αναγνωστικές και συγγραφικές πρακτικές κυριαρχούν και σε ομάδες επιλέγουν και διαβαθμίζουν τα κείμενα. Η έννοια της πολυφωνίας διασφαλίζει τη δυνατότητα να ερευνηθούν τα ερωτήματα από ποικίλες οπτικές, ενώ η στάθμιση των φωνών δίνει τη δυνατότητα να ερευνηθούν οι λόγοι αποκλεισμού και προώθησης συγκεκριμένων φωνών. Αντίστοιχα η εμπλοκή σε ατομικές και συλλογικές εργασίες παραγωγής γραπτού λόγου, δίνει τη δυνατότητα συνοικιδόμησης των νοημάτων που προέκυψαν από τις ποικίλες διαλογικές τροχιές που διεγράφησαν στη σχολική αίθουσα. Τέλος, ο αναστοχασμός, δίνει τη δυνατότητα να αναδειχθούν τα προβλήματα, να αναπλαισιωθούν τα κείμενα και να προκύψει μια πιο πλούσια μαθησιακή διαδικασία ως προς την ανάγνωση και την παραγωγή κειμένων.

2.2 Η συνάντηση του κριτικού γραμματισμού με την έρευνα – δράση

Σε αυτήν την ενότητα εξετάζεται εάν η πολυφωνία, η ετερογλωσσία και η ΚΑΛ που περιλαμβάνει παραγωγές κειμένων συχνά αντιφατικές μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο συνάντησης ανάμεσα στις πολυφωνικές πρακτικές κριτικού γραμματισμού και την έρευνα – δράση.

Στο χώρο της έρευνα-δράσης στις αρχές του 21^{ου} αιώνα διαπιστώθηκε: (1) πόσο αναγκαία είναι η αλήθεια της εκπαιδευτικής πραγματικότητας να προσεγγιστεί μέσα από τη συζήτηση και την επικοινωνία των εμπλεκόμενων και (2) το όραμα της ενδυνάμωσης να προσεγγιστεί μέσα από τις εντάσεις και τις αντιφάσεις που προκύπτουν (Carr & Kemmis, 2005). Αν και οι μελετητές αναφέρονται κυρίως στους εκπαιδευτικούς, ο συλλογικός αναστοχασμός δεν μπορεί να αποκλείεται από άλλα σχήματα έρευνας-δράσης, όπου συμμετέχουν μαθητές/τριες ή/και γονείς.

Είναι πλέον φανερό πως η πολυφωνία και οι διαλογικές πρακτικές παίζουν κεντρικό ρόλο στις ερευνοδρασιακές πρακτικές. Ο αναστοχασμός αυτός προέκυψε μέσα από την επιρροή της μετανεωτερικότητας, η οποία προσέφευγε το κατάλληλο περιβάλλον συνειδητοποίησης πως για το ίδιο εκπαιδευτικό συμβάν μπορεί να υπάρχουν πολλαπλές αναπαράστασεις των γεγονότων («μικρές αφηγήσεις»), οι οποίες και εκφράζονται μέσω της γλώσσας και άλλων σημειωτικών συστημάτων (Κατσαρού, Κριτική Έρευνα Δράση - Δράση και Κριτική Ανάλυση Λόγου: Δυνατότητες συνδυασμού και περιοριστικοί όροι, 2013: 376). Μέσα από αυτή τη διαπίστωση σε συνδυασμό με το κριτικο-χειραφετητικό όραμα της έρευνας-δράσης αντιλαμβάνεται κανείς τους συσχετισμούς που μπορεί να γίνουν με την ΚΑΛ. Η επιρροή της μπορεί να γίνει αντιληπτή: (1) στο είδος και στην περιγραφή των δεδομένων και (2) στην ερμηνεία τους και την εξήγηση της κοινωνικής πραγματικότητας (Κατσαρού, 2013· 2016).

Ως προς το είδος και την περιγραφή των δεδομένων στην έρευνα δράση είδη δεδομένων όπως οι αφηγήσεις, οι διάλογοι, οι ζωγραφιές γίνονται, όχι απλώς αποδεκτά, καθώς προωθούν τις κατανοήσεις των υποκειμένων (Κατσαρού, 2016: 288-307), αλλά είναι και συνυφασμένα με μια δημοκρατική επιστημολογία, η οποία δίνει τη δυνατότητα συμμετοχής σε όλους τους εμπλεκόμενους (Katsarou & Sipitanos, 2019α· 2019β). Τόσο οι διάλογοι, όσο και οι ζωγραφιές μπορούν να αναλυθούν με εργαλεία της ΚΑΛ, όπως για παράδειγμα η Συστημική –Λειτουργική Γραμματική του Halliday (2014), όσο και μέσω της Γραμματικής του Οπτικού Σχεδιασμού των Kress & van Leuwen (2010).

Ως προς την εξήγηση και την ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων δίνεται η δυνατότητα οι περιγραφές των γλωσσικών δομών (λεξικών, οπτικών ή/και πολυτροπικών) να εξηγηθούν μέσα στον πλαίσιο που παράγονται και σε μια προσπάθεια εύρεσης των τρόπων που παράγονται και καταναλώνονται τα ποικίλα εκφωνήματα. (Fairclough, 1995· Phillips & Jorgensen, 2002: 115-171). Τα δεδομένα με άλλα λόγια μπορούν να ερμηνευτούν από τον αναλυτή ή/και τους εμπλεκόμενους μέσα από την αναζήτηση των δομών και των δυνάμεων του συγκεκριμένου κοινωνικού θεσμού (Fairclough, Language and Power, 1989: vi).

Εάν, λοιπόν, στην έρευνα-δράση έχει σημασία ο πλούσιος αναστοχασμός μέσα από το διάλογο και η συνειδητοποίηση των άρρητων θεωριών που καθορίζουν τις εκπαιδευτικές πρακτικές, η ΚΑΛ δίνει τη δυνατότητα να αναπτυχθεί μια κριτική κατανόηση του πλαισίου και των σχέσεων εξουσίας που αναπτύσσονται στις αλληλεπιδράσεις (Κατσαρού, 2013: 383).

3 Ερευνητικό Μέρος

3.1 Οι συμμετέχοντες

Η έρευνα διεξήχθη στο πλαίσιο διδακτορικής διατριβής σε δύο κύκλους. Ο Α κύκλος διήρκεσε από τον Οκτώβριο του 2016 έως τον Μάιο του 2017 και ο Β κύκλος από τον Οκτώβριο του 2017 έως τον Μάιο του 2018. Οι συμμετέχοντες ήταν ο εκπαιδευτικός – ερευνητής και οι μαθητές/τριες της τάξης ως συν-ερευνητές/τριες και όχι ερευνητών/τριών, καθώς δεν έθεσαν αυτοί τα ερευνητικά ερωτήματα, ούτε εκκίνησαν την ερευνητική διαδικασία. Η τριμελής επιστημονική επιτροπή αποτέλεσε τους κριτικούς φίλους μαζί με την ομάδα εκπαιδευτικών έρευνας δράσης που συγκροτήθηκε στο τμήμα ΦΚΣ του Πανεπιστημίου Κρήτης.

3.2 Το πλαίσιο της έρευνας

Το Γυμνάσιο Περάματος ανήκει στο δήμο Μυλοπόταμου και απέχει 35 χιλιόμετρα από την πόλη του Ρεθύμνου στην Κρήτη. Το δυναμικό του σχολείου αγγίζει τους 280 μαθητές σε 12 διαφορετικές αίθουσες. Καθώς βρίσκεται σε ημι-ορεινή περιοχή στους πρόποδες του Ψηλορείτη και απέχει 3 χιλιόμετρα από την ακτή, οι κάτοικοι ασχολούνται με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και τις τουριστικές επιχειρήσεις. Το πρόγραμμα κριτικής γλωσσικής εκπαίδευσης εφαρμόστηκε στην Α Γυμνασίου το σχ. Έτος 2016-2017 με 18 μαθητές/τριες και στη Β Γυμνασίου το επόμενο σχολικός έτος με 23 μαθητές/τριες.

3.3 Είδη δεδομένων

Η σύνθετη διδακτική πρακτική παρήγαγε δεδομένα τόσο από το πρόγραμμα πολυφωνικών πρακτικών κριτικού γραμματισμού (π.χ. αφίσες, αναρτήσεις σε blog, όσο και από την ερευνητική διαδικασία (π.χ. ερευνητικά ερωτηματολόγια μαθητών/τριών, τελικές αναφορές, ζωγραφιές, μεταφορικές αφηγήσεις). Στην παρούσα εργασία θα δοθούν ενδεικτικά παραδείγματα από την έρευνα-δράση.

3.4 Ανάλυση Δεδομένων

Οι μαθητές/τριες μετά το πέρας του Α κύκλου ανέδειξαν συγκριμένες θεματικές κατηγορίες, (1) Ο Ρόλος του εκπαιδευτικού, (2) Το μάθημα της Γλώσσας, (3) Η σχέση με τους συμμαθητές, (4) Ο χώρος και ο χρόνος, (5) Μάθηση (πώς μαθαίνουμε). Ο εκπαιδευτικός ανέλυσε τα δεδομένα με ΚΑΛ βασιζόμενος στο τριμερές σχήμα του Fairclough (1995). Οι ζωγραφιές αναλύθηκαν με την Κοινωνική Σημειωτική του Οπτικού Γραμματισμού (Kress & van Leuwen, 2010) και οι μεταφορικές αφηγήσεις με την συνδυαστική προσέγγιση των Semino, Demjen, & Demmen (2015) Στην ανάλυση από τον εκπαιδευτικό αναδείχθηκαν για κάθε θεματική αντικρουόμενες θέσεις. Για παράδειγμα ως προς τις ομαδικές ολομέλειες ανέφεραν και πως δουλεύουν ευχάριστα και δεν καταλαβαίνουν πως περνάει η ώρα. Στον Β Κύκλο οι μαθητές ανέλυσαν εκ νέου τα δεδομένα με βάση τα θέματα που ανέδειξαν και στη συνέχεια προχώρησαν σε συγκρίσεις

των κειμένων/δεδομένων που παρήχθησαν, αναζητώντας ομοιότητες και διαφορές ως προς τη θεματική και ως προς τα γλωσσικά χαρακτηριστικά. Αυτό το είδος ανάλυσης προήλθε από το πολυφωνικό πρόγραμμα κριτικού γραμματισμού που αναπτύχθηκε προηγουμένως.

4 Παρουσίαση ευρημάτων

Τα ευρήματα που παρουσιάζονται σε αυτήν την ενότητα θα περιοριστούν σε αυτά που καταδεικνύουν τη συνάντηση της Έρευνας-Δράσης και των πολυφωνικών πρακτικών κριτικού γραμματισμού ως προς την, αποδοχή της πολυφωνίας και της πολλαπλότητας, την ΚΑΛ, και την διαλογικότητα.

4.1 Η αποδοχή της πολυφωνίας και της πολλαπλότητας

Βασικό εύρημα που επιβεβαιώθηκε από τα δεδομένα είναι η αποδοχή της πολυφωνίας και της πολλαπλότητας. Ενδεικτικά στη παρακάτω μεταφορική αφήγηση η μαθήτρια παρομοιάζει το μάθημα με κατάδυση στον βυθό. Να σημειώσουμε εδώ πως χρησιμοποιώντας την έννοια του μεταφορήματος (metaphoreme) μετά από συνέντευξεις με τη συγγραφέα του κειμένου η κίνηση προς τα κάτω δεν κατανοείται ως κάτι αρνητικό, όπως στη γνωσιακή σημασιολογία (Lakoff & Johnson, 1980), αλλά δείχνει τις διαφορετικές κινήσεις και την ποικιλία τους προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Η ποικιλία των απόψεων και η αποδοχή δεν κατανοήθηκε ως κάτι αρνητικό, αλλά αντίθετα μέσα από το σενάριο (scenario) του εντοπισμού του προβλήματος και της επίλυσης του προβλήματος (Χρειάστηκε να ανεβούμε στην επιφάνεια), οι μαθητές/τριες αντιλήφθηκαν τη σημασία των πολλαπλών συνεισφορών. Στο σενάριο που κατασκευάστηκε αξιολογούνται ως θετικές οι πολλαπλές συνεισφορές, και όχι ο έλεγχος από τον εκπαιδευτικό.

Φέτος η τάξη μας, το Β2, με την καθοδήγηση του καθηγητή μας του κ. Σιπητάνου έκανε μια κατάδυση στο βυθό των πληροφοριών. Σκοπός ήταν να βρεθούμε στο ομορφότερο μέρος του βυθού, για να βρούμε τα υπέροχα ωκεάνια κοράλλια.

Αρχικά, όταν αρχίσαμε για την κατάδυση αναρωτηθήκαμε διάφορα πράγματα. Πώς θα βρίσκαμε τη διαδρομή για τα ωκεάνια κοράλλια; Θα χρειαζόταν να ψάξουμε σε αρκετά μέρη για να τα βρούμε και σίγουρα θα χρειαζόταν να ρωτήσουμε αρκετά πρόσωπα που θα μπορούσαν να μας δώσουν πληροφορίες και να μας βοηθήσουν. Τα πρόσωπα αυτά τα βρίσκαμε σε διαφορετικά μέρη του Ωκεανού. Αρχικά ρωτήσαμε ψάρια όπως καρχαρίες, ξιφίες και γατόψαρα, αλλά και άλλα ζώα του βυθού όπως αστερίες, κάβουρες, χταπόδια και χελώνες[...].

Παρατηρούμε πως ο/η συνερευνητής/τρια αντιμετωπίζει τη μάθηση ως ένα ταξίδι με στόχευση, όπου υπάρχει η αναζήτηση. Οι μαθητές/τριες δηλαδή δεν ακολουθούν προδιαγεγραμμένους στόχους και εγγράφεται στη συνείδησή του/της πως οι απαντήσεις δεν θα είναι δεδομένες.

Οι αναζητήσεις αυτές και αυτού του είδους η μετακίνηση εμπλέκει την έννοια του προβλήματος/προβλημάτων. Τα προβλήματα αντιμετωπίζονται σε πολλαπλά στάδια. Η συνειδητοποίηση των προβλημάτων και των περιορισμών συνηγορεί στην ενίσχυση του ενεργού υποκειμένου (active agent).

4.2 Η συνειδητοποίηση της σημασίας της ποιότητας των διαλογικών πρακτικών

Οι μαθητές/τριες ως συνερευνητές είχαν την δυνατότητα μέσα από την ανάλυση των δεδομένων που παρήγαγαν να συνειδητοποιήσουν τις δικές τους διαλογικές πρακτικές και να τις αλλάξουν. Η επόμενη ζωγραφιά προέρχεται από τον Α κύκλο και καταγράφει έναν διάλογο, όπως τον αναπαριστά η μαθήτρια στη ζωγραφιά. Η ζωγραφιά έχει τον τίτλο «Το «μάθημα της γλώσσας», οπότε η μαθήτρια-συνερευνητήρια είχε τη δυνατότητα να προάγει τη δική της αναπαράσταση (Εικόνα 1).

Εικόνα 1 Μαθητική αναπαράσταση: Το μάθημα της Γλώσσας - Δεδομένο Α κύκλου

Οι μαθητές/τριες δεν είναι πραγματικά πρόσωπα, αλλά αναπαριστούν μαθητικές συμπεριφορές.

- ο Μαθητής/τρια Α: Λοιπόν, πάμε στην επόμενη σελίδα;
- ο Μαθητής/τρια Β: Πάμε!
- ο Μαθητής/τρια Γ: Αχ!!! Κοίτα αυτό το γατάκι πάνω στο τετράδιο! Τι γλυκοοό!
- ο Μαθητής/τρια Δ: Ρε μαθητή Γ σταμάτα
- ο Μαθητής/τρια Β: Ναι ρε μαθητή Γ
- ο Μαθητής/τρια Γ: Τι έκανα πάλι;
- ο Μαθητής/τρια Α: Μιλάς συνέχεια για άσχετα

Ο μαθητής Α είναι αυτός που κινητοποιεί την ομάδα να επανέλθει στην εκπαιδευτική διαδικασία με τον κειμενικό δείκτη «Λοιπόν» και την καταφατική προστακτική που δηλώνει είτε προσταγή, είτε παράκληση. Εδώ ο μαθητής/ η μαθήτρια ανοίγει την συζήτηση. Ο μαθητής/τρια Β συμφωνεί δίνοντας μια αναμενόμενη θετική απάντηση, καθώς προσφέρει την αποδοχή της πρότασης του μαθητή/τριας Α. Και ενώ στην παράκληση/πρόσκληση του μαθητή/ της μαθήτριας Α έχουμε το προτιμώμενο δεύτερο μέλος της αποδοχής, ο μαθητής/τρια Γ ούτε αποδέχεται, ούτε αρνείται. Ο μαθητής/ η μαθήτρια Α αναφέρει κατάφωρα την συμπεριφορά που δεν είναι αποδεκτή από την ομάδα, αιτιολογώντας τη στάση της. Το δεδομένο αυτό έδωσε τη δυνατότητα στους συνερευνητές να συνειδητοποιήσουν τις υποκειμενικότητές τους και να μπορέσουν να αλλάξουν τις ταυτότητες τους στον Β κύκλο. Ο διάλογος όπως

αναφέραμε αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για την έρευνα –δράση και κυρίως κατά τον αναστοχασμό της. Ουσιαστικά ο διάλογος αποτελεί μια γνωστική διαδικασία, καθώς συμβάλλει στη συγκρότηση της γνώσης (Dana & Yendol-Silva, 2003) και αποτελεί μια μαθησιακή διαδικασία για τους εμπλεκόμενους (Κατσαρού, 2016: 178), οι οποίοι πλέον είναι σε θέση να συζητήσουν την ποιότητα των διαλογικών τους εναλλαγών.

4.3 Από τις αντιφάσεις στην λήψη αποφάσεων

Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο είναι και οι αντιφάσεις. Σε όλες οι θεματικές κατηγορίες που εντοπίστηκαν από τους/τις συνερευνητές/τριες υπήρχαν αντιφάσεις. Για την θεματική κατηγορία για τον εκπαιδευτικό προέκυψαν αντιφάσεις. Για παράδειγμα στον Α κύκλο οι συνερευνητές/τριες αξιολογούσαν θετικά τόσο τον ατομικό τρόπο μάθησης, όσο και τον ομαδικό. Τα παρακάτω δεδομένα προέρχονται από το μαθητικό ημερολόγιο της ίδιας μαθήτριας/συν-ερευνητριας για την ίδια μέρα μαθήματος.

[...]θα πρότεινα να αρχίσουμε να επεξεργαζόμαστε τα κείμενα ατομικά και στη συνέχεια να τα συγκρίνουμε όλοι μαζί για να προχωράμε έτσι πιο γρήγορα [...]

Όση ώρα από την πρώτη προλάβαμε να γράφουμε τα πηγαίναμε καλά, αυτή την φορά δεν μιλούσαμε μεταξύ μας. Ίσως επειδή ξέραμε ότι ήμασταν αρκετά πίσω και έπρεπε να τελειώσουμε (Μαρίνα. Α Κύκλος. Μαθητικό Ημερολόγιο, Καταγραφή στις 25/02/2017).

Τέτοιου είδους αντιφάσεις διαπιστώθηκαν σε όλες τις θεματικές κατηγορίες που προώθησαν οι συν-ερευνητές/τριες από τον Α κύκλο. Η έρευνα-δράση με τους μαθητές βοήθησε στην ανάγνωση αυτών των αντιφάσεων και στην αποδοχή τους. Έτσι πριν την εκκίνηση του Β κύκλου οι συνερευνητές αντιλήφθηκαν πως η συνεργασία τους σε ομάδες αφορά τον τρόπο που οι ίδιοι της χειρίζονται. Αποφάσισαν να κρατήσουν την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και να περιορίζουν μόνοι τους τους διαλόγους που δεν αφορούν τους στόχους του μαθήματος.

5 Συμπεράσματα

Η ΚΑΛ προσέφερε μία πλούσια μεταγλώσσα για την παιδαγωγική πράξη, καθώς οι μαθητές/τριες διάβασαν τα κείμενα, συνέκριναν τα κείμενα με τα κριτήριά τους, τα αξιολόγησαν, απέρριψαν ορισμένα και τα οργάνωσαν ιεραρχικά (Κωστούλη, 2015). Αυτές οι δεξιότητες προωθήθηκαν και κατά την ανάλυση των δεδομένων που παρήγαγαν οι συνερευνητές/τριες. Έτσι με τη σειρά τους παρουσίασαν τα δεδομένα τους, τις ζωγραφιές του και τις ανέλυσαν μέσα από αντίστοιχη σύγκριση των κειμένων αυτών. Από τα αποτελέσματα της έρευνας προκύπτει πως η ΚΑΛ έδωσε τη δυνατότητα να εξεταστούν σε βάθος οι οπτικές των εμπλεκόμενων στη φάση των ομαδικών αναστοχασμών που αναπτύχθηκαν στις Ολομέλειες.

Οι πολλαπλές (ανα)νοηματοδοτήσεις βοήθησαν στη βαθύτερη κατανόηση των ζητημάτων (Chouliaraki & Fairclough, 1999). Συμπεραίνουμε, επομένως, πως οι πολλαπλές ανανοηματοδοτήσεις και ο αναστοχασμός τους είναι ιδιαίτερα ευεργετικές σε πολυφωνικές πρακτικές, διότι οι πρακτικές αυτές βασίζονται στη διαλογική αλυσίδα και στην ποιότητα αυτών των διαλόγων. Η ΚΑΛ, επομένως πρόσφερε έναν αναστοχασμό

πλούσιο, καθώς τέθηκαν στο τραπέζι του διαλόγου θέματα εξουσίας και διαλογικότητας διαμορφώνοντας και βελτιώνοντας περαιτέρω τη δυναμική των πολυφωνικών πρακτικών.

Με τον τρόπο αυτό επιβεβαιώθηκε από την παρούσα έρευνα πως μέσα από την Ανάλυση Λόγου οι μαθητές/τριες έχουν τη δυνατότητα να κατανοήσουν την κατασκευαστικότητα των ταυτοτήτων τους και να προχωρήσουν στην αλλαγή τους (Αρχάκης & Τσάκωνα, 2011: 50-52). Τα υποκείμενα, όπως φαίνεται από την σύνθετη ερευνητική και μαθησιακή διαδικασία αποδέχτηκαν τις αντιφάσεις τους. Μέσα από την ανάλυση των ίδιων τους των κειμένων οι μαθητές/τριες συνειδητοποίησαν πως οι λόγοι κατασκευάζονται. Οι ίδιοι και οι ίδιες ανέπτυξαν την προσωπική τους ενεργοποίηση (individual agency), παίρνοντας τον έλεγχο και αποκτώντας την ικανότητα να δρουν και να παράγουν δράση (Rymes, 2016: 43).

Βιβλιογραφία

- Αρχάκης, Αργύρης, και Βίλλυ, Τσάκωνα. 2011. “Ταυτότητες, αφηγήσεις και γλωσσική εκπαίδευσης.” Αθήνα: Πατάκη.
- Bakhtin, Mikhail. 1981. “The Dialogic Imagination.” (Translated by Caryl. Emerson and Michael Holquist). Austin: University of Texas Press.
- Blommaert, Jan. 2005. “Discourse. A Critical Introduction”. New York: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1999. “Γλώσσα και συμβολική εξουσία.” (μτφρ. Κ. Καψαμπέλη). Αθήνα: Καρδαμίτσας.
- Butler, Judith. 1990. “Gender Trouble: Feminism and the Superversion of Identity.” New York: Routledge.
- Butler, Judith. 2009. “Η ψυχική ζωή της εξουσίας.” Αθήνα: Πλέθρον.
- Carr, Wilfed, και Stephen, Kemmis. 2005. Staying critical. *Educational Action Research* 13 (3): 347-357.
- Chouliaraki, Lilie, και Norman, Fairclough, N. 1999. “*Discourse in Late Modernity.*” Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Christie, Frances. 2002. “Classroom discourse analysis. A functional perspective.” London: Continuum.
- Dana, Nancy, και Diane, Yendol-Silva. 2003. The Reflective Educator's Guide to Classroom Research. *Educational Action Research*, 11(2): 265-282.
- Fairclough, Norman. 1989. “Language and Power.” London: Longman.
- Fairclough, Norman. 1995. “Critical Discourse Analysis.” London: Longman.
- Foucault, Michel. 1972. “The Archeology of Knowledge.” London: Tavistock Publications.
- Halliday, Matthiessen. 2014. “Halliday's Introduction to Functional Grammar (revised by Christian M.I.M. Matthiessen 4th edition).” London and New York: Routledge.
- Κατσαρού, Ελένη. 2013. “Κριτική Έρευνα Δράση - Δράση και Κριτική Ανάλυση Λόγου: Δυνατότητες συνδυασμού και περιοριστικοί όροι.” Στο Μάριος. Πουρκός (επιμ.), Δυνατότητα και Όρια Μείξης των Μεθοδολογιών στην Κοινωνική, Ψυχολογική και Εκπαιδευτική Έρευνα: Επιστημονικά και Μεθοδολογικά Ζητήματα των Προοπτικών Διερεύνησης του Ερευνητικού Σχεδιασμού, 373-396. Αθήνα: Ίων.

- Κατσαρού, Ελένη. 2016. “Εκπαιδευτική Έρευνα - Δράση. Πολυπαραδειγματική διερεύνηση για την αναμόρφωση της εκπαιδευτικής πράξης.” Αθήνα: Κριτική.
- Katsarou, Eleni, και Konstantinos Sipitanos. 2019. Contemporary school knowledge democracy: possible meanings, promising perspectives and necessary prerequisites. *Educational Action Research Journal* 27(1): 108-124.
- Katsarou, Eleni, και Konstantinos Sipitanos. 2019. Producing and disseminating marginalized knowledge through students' drawings, videos and crafts. *Punctum*: 92-113.
- Koustouli, Triantafyllia, και Marios Stylianou. 2012. “Creating new classroom communities through a cross-curricular perspective: An exploration into pedagogical change in Cyprus.” Ανακοίνωση στο 15ο Διεθνές Συνέδριο Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας, Greek Applied Linguistics Association (GALA). Θεσσαλονίκη, 23-35 Νοεμβρίου 2012.
- Κουτσογιάννης, Δημήτρης. 2017. “Γλωσσική διδασκαλία: Χθες, σήμερα, αύριο : Μια πολιτική προσέγγιση.” Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Kress, Gunther, και Thio van Leuwen, 2010. “Η Ανάγνωση των Εικόνων.” (μτφρ. Φωτεινή Παπαδημητρίου). Αθήνα: Επίκεντρο.
- Κωστούλη, Τριανταφυλλιά. 2015. “Διαλογικότητα, πολυφωνία, γραμματική και ανάγνωση στο σχολείο. Η Κριτική Ανάλυση Λόγου στην παιδαγωγική πράξη.” Στο Γ. Ανδρουλάκης (επιμ.), Γλωσσική παιδεία: 35 αφιερωμένες μελέτες στον καθηγητή Ναπολέοντα Μήτση, 165-177. Αθήνα: Gutenberg.
- Κωστούλη, Τριανταφυλλιά, και Μάριος, Στυλιανού. 2014. «Ο κριτικός γραμματισμός από τη θεωρία στην πράξη: εργαλεία δόμησης και αναστοχασμού νέων ταυτοτήτων και παιδαγωγικών πρακτικών.» Στο Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 34ης Συνάντησης του συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, ΙΝΣ: 252-270.
- Lakoff, George, και Mark, Johnson, M. 1980. *Metaphors we Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Luke, Allan. 2012. Critical Literacy: Foundational Notes, *Theory into Practice* 51(1): 4-11.
- Phillips, Louise, και Marianne W. Jorgensen, M. 2002. “Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και Μέθοδος.” (Μετάφραση: Αλέξανδρος Κιουπκιοκλής, Επιμέλεια: Γιάννης Σταυρακάκης). Αθήνα: Παπαζήση.
- Πρόγραμμα Σπουδών. 2010. Νέα Αναλυτικά Προγράμματα: Νέα Ελληνική Γλώσσα, 9-69. Λευκωσία: Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού.
- Rassool, Naz. 1999. “Literacy for Sustainable Development in the Age of Information.” Clevedon: Multilingual Matters.
- Rodriguez, Louie and Tara M. 2009. “From voice to agency: Guiding principles for participatory action research with youth”. Στο Tara, Brown, και Louie, Rodriguez (επιμ.), *New Directions for Youth Development*, 19-34. San Francisco: Jossey-Bass.
- Rymes, Betsy. 2016. “Classroom Discourse Analysis. A tool for critical reflection.” New York: Routledge.
- Semino, Elena, Zsófia Demjen, and Jane Demmen. 2015. “An Integrated Approach to Metaphor and Framing in Cognition, Discourse, and Practice, with an Application to Metaphors for Cancer .” *Applied Linguistics* 39 (5): 625-645.

Σιπητάνος, Κωνσταντίνος. 2020. “Οι μαθητές/τριες ως συνερευνητές/τριες σε κοινότητες γραμματισμού κατά τη γλωσσική διδασκαλία.” Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης. Αδημ. διδακτορική διατριβή.

Modality in Political Speech: the case of pseudo-deontic *prepi*

Angelina Sophiadi & Anastasios Tsangalidis

Aristotle University of Thessaloniki

asophiadi@gmail.com, atsangal@enl.auth.gr

Περίληψη

Η εργασία εξετάζει δεδομένα του τροπικού ρήματος πρέπει στον πολιτικό λόγο, όπως καταγράφονται σε σώματα κειμένων αποτελούμενα από πρακτικά του ελληνικού κοινοβουλίου κατά το διάστημα 1989-2019. Μετά από μια σύντομη αναφορά στην κατηγορία της τροπικότητας και στα χαρακτηριστικά του πρέπει, εστιάζουμε στην ψευδο-δεοντική χρήση του, αναδεικνύοντας την ανάγκη να συνυπολογιστούν αρκετοί πραγματολογικοί παράγοντες κατά την ανάλυση.

Λέξεις - κλειδιά: τροπικότητα, επιστημική/δεοντική, ψευδο-δεοντική, σώματα κειμένων, πολιτικός λόγος

1 Introduction

Combining the fuzzy domain of modality with the equally vague field of politics, seems to be quite a challenging task. Political discourse, as we shall see below is expected to be closely intertwined to the art of persuasion, and so the language employed is purposefully selected.

This combination initiates a demanding task, taken on by various researchers. For want of space, only some will be presented and only those pertaining to political discourse and modality exclusively. Simon-Vandenberg's research (1997, 2000) is particularly worth noting, as well as a very recent paper by Nemickienė (2019). The former investigated epistemic modality and more particularly (un)certainly expressed by politicians in interviews (1997: 341); she also looked into *I think* juxtaposing its use in casual conversation and political interviews, after compiling her own sample corpora (2000). The latter on the other hand, investigates epistemic modality within the context of "contemporary Russian political discourse, using mainly quantitative methods of analysis" (19). Vukovic (2014) also systematically presented linguistic devices expressing strong epistemic modality in a 2010 parliamentary debate. A qualitative analysis of modality is also worth mentioning, performed by Boicu (2007); she observes both the deontic and the epistemic uses of modal verbs employed in one political speech, observing how their "intentional selection" on behalf of the politician may "attenuate the illocutionary force of the directive speech acts" (1,2). As expected, Critical Discourse Analysis has focused on political speech, as in Lillian (2008), who analyses two political texts written by two Canadian Conservative politicians and examines modality as a means of persuasion and manipulation.

It is evident that we are talking about a cornucopian, multidisciplinary field of interest, that bursts with even more questions as current socio-political affairs unfold continuously.

2 Modality in Greek

Modality has been defined in different ways, depending on the focus and the data addressed in various analyses. In the Greek context the discussion starts with comparing the notions expressed by the different inflectional moods in earlier times and the corresponding analytic forms in the modern language. Moreover, in view of the situation attested in other languages, the description of modality tends to focus on the deontic/epistemic distinction in the case of modal verbs of necessity and possibility.

As is generally accepted (whether explicitly or implicitly), “modality is the conceptual domain, and mood is its inflectional expression” (Bybee et al. 1994: 181). Thus, the study of modality in Greek needs to address the ways the modern system has replaced the long lost distinctions in the grammatical expression of Mood: the Subjunctive and Optative inflections are no longer to be found in the language and the Imperative paradigm has been reduced to 2nd person only and has lost the ability to negate. These developments are in themselves extremely interesting from the point of view of (de-)grammaticalization (e.g. Tsangalidis 2004b) but they are also indicative of the bulk and the complexity of the notions involved.

From a different perspective, the close investigation of modal verbs expressing possibility and necessity also raises important questions as to which notions may be included in the area of modality in general (e.g. Palmer 1986, 2001). Interestingly, the distinction between epistemic and non-epistemic modality (which is often further oversimplified into a distinction between epistemic vs deontic modality) seems to be extremely important for the description of modality in Greek as in many languages. European languages are often noted for the property of using the same markers for both notions in the case of necessity and possibility (van der Auwera and Ammann 2013) and indeed Greek is often mentioned in this connection specifically (e.g. Palmer 1986: 19-20). Thus, to use a very simple case, the same marker *prepi* can express obligation (as in (1)): this is usually called the *deontic* sense, and the use of a sentence like (1) may be ambiguous between the mere report of an obligation and its use as a directive speech act. Moreover, the same marker *prepi* can be found in the assertion that the speaker believes that the content of the sentence is necessarily the case, “relative to some information or knowledge” (as in (2)):

- (1) *prepi na fjis*
‘You must go’
- (2) *prepi na ine anglos*
‘He must be English’

An example like (2) is normally described as *epistemic*, as it relates to the speaker’s knowledge; in practice, it could be neutrally inferential (‘on the basis of available evidence the speaker is forced to conclude that X’). Yet, it could also be used as a hedging device, in that the speaker avoids the responsibility of a full assertion (as in the corresponding unqualified *ine anglos* ‘He is English’, which encodes ‘zero-modality’).

Although there have been various attempts to classify modal meanings in different ways, for the purposes of this paper we only need to focus on deontic modality in the case of necessity. This is the meaning expressed by examples like (1) above, but also in cases like (3) and (4):

(3) *prepi na fiyo*

‘I must go’

(4) *eprepe na fiyo*

‘I had to go’

The example in (1) is a prototypical example of deontic (or non-epistemic) modality, in that it can be used not only to report the existence of an obligation, but also to issue a directive. In this sense, it can express both Agent-oriented and Speaker-oriented modality (in Bybee et al.’s terms). The example in (3) can also be considered deontic, but it seems hard to find situations in which it could be used as a directive; it can be seen mostly as an instance of Agent-oriented modality; i.e. the speaker reports the existence of an obligation – but normally is not expected to issue a command addressed to themselves. Likewise, the temporal location of the obligation in the past does not allow example (4) to be used as a directive, and it can only report the existence of an obligation in the past.

The complexity of the issue and the various factors involved could be multiplied if we were to explore the coding of the deontic source (in the sense of Lyons 1977): who is the authority that imposes the obligation in each case? And, then, of course, how do speakers know how to encode and decode the various details? It should be clear then, even in view of this very brief presentation, that the description of modal categories as a choice between epistemic and deontic is no more than an extreme oversimplification (for further details see Bybee et al. 1994, Palmer 1986, 2001, Tsangalidis 2004, 2009, Sophiadi forthcoming).

The focus of this paper will be on a special use of *prepi* which has also been noted in other languages, where it seems to share all formal properties of deontic necessity, but which functions in a way that makes it rather similar to epistemic necessity, specifically in its use as a hedging device.

What all types of modality arguably share is the non-factuality of the event they modify (e.g. Palmer 1986: 96). However, as Heine (1995: 29) argues, the epistemic and non-epistemic senses may be distinguished on the basis of the following conceptual properties; the reader is advised to think of them in relation to any non-epistemic example (e.g. (1), (3) or (4) above):

- a. There is some force that is characterized by an “element of will” [...], i.e., that has an interest in an event either occurring or not occurring.
- b. The event is to be performed typically by a controlling agent.
- c. The event is dynamic, i.e. it involves the manipulation of a situation and is conceived of typically as leading to a change of state.
- d. The event has not yet taken place at reference time, i.e., its occurrence, if it does in fact take place, will be *later than the reference time*.

Furthermore, Heine identified a number of “factors affecting modal interpretation” in English and German, and a similar list has been proposed for the corresponding facts in Greek (Tsangalidis 2004a). In the case of Greek and for the purposes of this paper, it is the following factors that tend to exclude the epistemic interpretation:

- (a) when the main verb is dynamic rather than stative (*prepi na fiyi* ‘he must go’: necessarily non-epistemic vs *prepi na ine anglos* ‘he must be English’: ambiguous between epistemic and non-epistemic)

- (b) when the modal is inflected for tense or mood (*tha* (FUT) *prepi* / *na* (SUBJV) *prepi* / *eprepe* (PST) *na fiji*; the epistemic sense is excluded)
- (c) when the main verb is non-past, and more clearly, perfective non-past, the preferred interpretation is non-epistemic (*prepi na fiji* (PFV NPST) cannot be epistemic; *prepi na fevji* (IPFV NPST) may or may not be epistemic; *prepi na efije* (PFV PST) can only be epistemic)
- (d) the person of the subject marked on the main verb seems to follow the hierarchy proposed by Heine: the epistemic reading is best correlated with 3rd person and least so with 1st (3<2<1). Obviously, in the case of directive deontic uses, 2nd and 3rd person would be mostly expected and 1st person deontics would only be marginally available.

Although each of these factors seems to describe a tendency rather than a rigid rule, it will be crucial in our discussion of the pseudo-deontic examples below that they seem to share all the properties that tend to exclude the epistemic sense. Thus, indeed the term ‘pseudo-deontic’ is aptly applied to them, in that they are grouped together with all instances that exclude the epistemic sense.

3 Political Discourse

Political discourse and its analysis have raised various points of multidisciplinary interest, especially in approaches that fall under Critical Discourse Analysis. Van Dijk (1997: 44) talks about the investigation of political discourse as a form of actual political analysis, and this is indeed undeniable. Language and politics are strongly interconnected: politics is –to a great extent- based on the use of language (Chilton 2004: 14) and at the same time, language is “perhaps the primary medium of social control and power” (Fairclough 1989: 2). In other words, it constitutes a powerful tool for persuasion, which is, after all, the cardinal need within a political context.

Political discourse constitutes the quintessence of language in use for many reasons: it represents a type of discourse that encompasses most reasons why we use language, employing pragmatic practices of persuasion, evasion, euphemizing, expressing solidarity and exclusion (Chilton 2004: 40), along with politeness strategies both of the negative and the positive persuasion (Brown and Levinson 1987: 62, Sifianou 2010: 42, Lees 2014: 167), or even populism. Political discourse employs certain typological structures and follows certain “stylistic constraints” (Van Dijk 1997: 24). However, these structures may also satisfy criteria of effectiveness and persuasion, ergo the reason for their presence is not merely one of decorum (Ibid. 25); they have an important, pragmatic role, as politics have an “inherent deliberative nature” (Polymeneas 2018: 6).

Moreover, members of the Parliament (are supposed to) represent the majority of the people; this representativeness is an inherent characteristic to the organization of the Western polity (Polymeneas 2018: 89) and one may also suggest that politicians have influence over the language of the people too. Bearing this in mind, as well as the fact that the discourse employed in a Parliamentary context is widely reproduced verbatim by the media, and subsequently is received and processed by the public, one can easily assume that by observing linguistic tendencies in the language of politicians one may –more easily- observe new uses to already existing structures, or even language change to come.

Accordingly, language in the hands of politicians constitutes a priceless tool, used to persuade not only for their defense but also against their possible misdoings and even to conceal their pretense. This becomes even more interesting when this political discourse is observed within the gloomy, scandalous and turbulent socio-economic and political contexts of the “dirty 1989”, which involved a bank scandal implicating a number of politicians and from 2018 and on, in the backwash of the Greek debt crisis starting around 2009¹.

4 Problems – Methodology – Corpora

The inherent polysemy of the Greek *prepi*, along with the need for further information in order for a semantic and pragmatic analysis to be conducted, do not offer a plethora of methodologies to follow. Rather, for the investigation of the diachronic behavior of any linguistic element, there is no other way than the corpus-based way (Sophiadi 2017: 650). Corpus linguistics constitutes an invaluable methodological tool because its results are objectively verifiable (McEnery and Wilson 2001) due to the fact that they involve real life language use in context. Especially for short period diachronic research it “offers rewarding insights into the dynamic ways societies take up new forms of language while [gradually] discarding others” (Baker 2010: 79-80).

There is currently a relative abundance of Modern Greek Corpora², but, unfortunately, there are no available corpora of political discourse to be used effectively in diachronic research. Thankfully, the library of the Parliament offers free access to all Parliament Proceedings from 1990³ onwards. Considering the vast amount both of parliamentary sessions and the actual number of words in each session, sampling was deemed necessary, in order to have a smaller, manageable sample that “will reproduce the characteristics of the population, especially those of interest” (Yates 1965: 9), but also one that gives access to a smooth and less time-consuming semantic analysis of the verb in question.

Accordingly, two large sample corpora were compiled by randomly selecting 30 Parliamentary sessions. More particularly, the first corpus consists of around 1,6 million-word tokens from Parliamentary minutes from 1989, whereas the second one comprises approximately 1,8 million-word tokens from 2018 and 2019⁴.

5 Interrogating the corpora – Results, comments and examples

5.1 Frequency trends of *prepi* in the corpora: General comments

¹ The thirty-year gap was intentional, following Leech’s work on modals, however for future study, one would need to create corpora with “samples from multiple time periods that were closer together” (Baker, 2010: 67), in order to further validate the results.

² See Sophiadi (2017) and Arkhangelskiy and Kisilier (2018) for an overview of the Greek corpora available.

³ Upon request they were very eager to help and send all the available minutes from past years.

⁴ After the collection of the sample, its processing was conducted with the use of a concordancing software, AntConC 3.5.8, which is a freeware available online at <https://www.laurenceanthony.net/software/antconc/>.

The results seem to agree with the current trend observed in other studies as well, employing however general corpora and not specific discourse types (Leech 2003: 234-235, Sophiadi 2017: 655). As seen in the table below, there is a downward trend in the frequency of use of *prepi*. A semantic analysis of the instances of *prepi* throughout the corpora reveals that most, if not all, are deontic, which, as already mentioned, projects the authority claims of the political actors; (Fairclough 2001: 106). The observed drop may be indicative of what Leech (2003: 237) calls a democratization trend, an attempt to express avoidance of absolute claims to power and authority. Moreover, the authority claims through the use of *prepi* may be mitigated in the second corpus, because of the political context: The debt crisis is conveyed as imposed by external powers, therefore the politicians' claims to power and authority are less assertive.

Corpora	1989	2018/19
Overall instances of <i>prepi</i> –frequency rank	4395 #37	3787 #48
Overall instances of <i>eprepe</i>	1037	747
Overall normalized frequency	3,44‰	2,5‰
Instances of pseudo-deontic <i>prepi</i> (<i>πρέπει να (σας) πω/πούμε/τονίσω –I must tell (you)/point out</i>)	222	113
% out of overall instances	5,05%	2,9%
Number of parliamentary sessions	30	30
Total word tokens	1.575.949	1.800.496

Table 1 | Overall instances of *prepi* in both corpora as well as indicative instances of pseudo-deontic *prepi*

5.2 The pseudo-deontic *prepi*

The corpora also reveal an obvious downward trend in the number of instances of the pseudo-deontic *prepi*. These results, however, should be seen as approximate, as semantic analysis may be open to multiple readings; moreover, there are definitely more pseudo-deontic sequences with *prepi*, which may be detected after manual processing.

This presence in the corpora indicates its almost fully conventionalized nature as pseudo-deontic fillers and its pragmatic function in terms of politeness. Such expressions are indeed formulaic in form and found in most languages; they most definitely don't express "any kind of objectively existing necessity", but rather they offer justification for the act that may inconvenience the audience or verbalizing the urge of the speaker to share the utterance (Narrog 2012: 26, 255).

As will become obvious from the examples below, they seem to be non-epistemic, according to the criteria discussed in section 2 above; however, they do share a characteristic of epistemic modality: their role as hedges. As already mentioned, there is a strong connection between epistemic modality and hedging (Coates 1983: 49, Nemickienė 2019: 20), however, these non-epistemic/pseudo-deontic structures may also be employed as standardized hedges as well. They operate as a means to "disguise" the speaker's "involvement" -stance- especially in first person singular constructions (example (5)), but also to engage them, by "including them as discourse participants, and guiding them to interpretations" (Hyland 2005: 176), in first person plural constructions, when they operate inclusively, rather than exclusively.

Going back to the definitional properties of the relevant distinctions: if epistemic modality relates to the speaker's commitment to the validity of the proposition, and deontic modality to an agent's obligation to get involved in the realization of that proposition, then this pseudo-deontic modality seems to involve an ultimate level of commitment, in that the speaker actually performs the proposition introduced by the modal (see the reference to Coates below), while pretending that there is a deontic source which, although unnamed, necessitates its performance.

This assumption may be of particular interest within a political context; *prepi* seems to be moving towards monosemy (Sophiadi 2017: 654-656), or at least away from epistemic modality, which means, as far as politicians -as *dominant speakers of a language*- are concerned, that they gradually have access to fewer epistemic legitimization strategies. This can be displayed in the recent political situation (2009-2019), which is mainly projected and therefore conceived as deriving from outside; the MPs express less epistemic commitment to the knowledge they communicate. Their ostensibly low entitlement to knowledge gives them fewer "epistemic rights" (Polymeneas 2018: 63) with respect to what they communicate, and subsequently, lower accountability. This is inevitably intertwined with the also decreasing-yet still present- pseudo-deontic *prepi* as its use shifts the weight of the utterance from the shoulders of the speakers/MPs. They do not wish to inconvenience the speaker - (members of) an opposing party, usually- but they are urged to do so, as seen in the examples below:

- (5) Σήμερα **πρέπει να σας πω** ότι έκλεισε η πετυχημένη μας έκδοση. Βγάλαμε από τις αγορές ένα πενταετές ομόλογο 2,5 εκατομμυρίων...
Today I **must say to you** that our successful issue has closed. We have drawn from the markets a five-year bond of 2,5 million...'
- (6) **Πρέπει να πούμε** ότι δεν μπορείτε να πείσετε κανέναν μ' όλον αυτόν τον απολογισμό που κάνετε, ότι δήθεν η θέση των εργαζομένων έχει αλλάξει και έχει βελτιωθεί.
We must say that you can't convince anyone with your report that the workers' condition has changed and improved.
- (7) Εδώ όμως, **πρέπει να ειπωθεί** και μία πικρή αλήθεια: Η Ελληνική αστική τάξη ποτέ δε νοιάστηκε πραγματικά για τη διεκδίκηση των γερμανικών αποζημιώσεων.
At this point, however, the bitter truth **must be told**: The Greek bourgeoisie never really cared about claiming German compensations.

Examples (5), (6) and (7) constitute three distinct versions of pseudo-deontic structures with *prepi*, – all in accordance to the description in section 2 above. The corpora revealed no pseudo-deontic examples with question or negation and are representative of the overall presence, the first person singular being more prevalent.

Obviously, a detailed analysis of each example cannot be attempted here (but see Sophiadi forthcoming). What we have managed to present in this paper surely unfolds the pragmatic load of the pseudo-deontic *prepi*. What needs to be stressed, however, is that the property they share is precisely what Coates (1983: 34-36) describes as "odd in that the speaker is actually performing what he is in the act of urging himself to do; that is *I must admit* means *I admit*," while choosing to mitigate or disclaiming responsibility of the act. Indeed, this seems to be the special feature of pseudo-deontic constructions. Moreover, although also available in all kinds of discourse (Coates

notes that “such examples” “are used holophrastically in everyday language”) it should be clear that it is especially expected in the area of political discourse.

6 Conclusion

Semantic categorization is a challenging task when it comes to the Greek modal verb *prepi*, especially within the context of political discourse. The overall drop in its use attested in our corpora follows the general trend observed in research on the English modal system. We have focused on the use of the pseudo-deontic *prepi* and attempted to clarify its apparent connection to epistemic modality, especially since they both appear to function as hedging devices. In terms of pragmatics and discourse analysis, the issues to be investigated further include the different strategies employed by politicians of different party affiliations and ideologies. Finally, the need for further research on modality and political discourse is stressed once again, as it may be of interest to investigate the linguistic choices made by political actors in order to express modality, while everyday life becomes more and more saturated with necessities and possibilities officially set and presented by public affairs.

References

- Arkhangelskiy, Timofey and Maxim Kisilier. 2018. “Corpora of Modern Greek: achievements and goals.” *Indo-European Linguistics and Classical Philology* XXII: 50-59.
- Baker, Paul. 2010. *Sociolinguistics and Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Boicu, Ruxandra. 2007. “Modal Verbs and Politeness Strategies in Political Discourse.” <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/45913/>.
- Brown, Penelope and Stephen C. Levinson. 1987. *Politeness: Some Universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan L., Revere Perkins and William Pagliuca. 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. University of Chicago Press.
- Chilton Paul. 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. Routledge.
- Coates, Joan. 1983. *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm. <https://doi.org/10.1017/S0022226700013980>.
- Depraetere, Ilse. 2017. “On the pragmatics of modal verbs.” *Selected papers on theoretical and applied linguistics* 22:14-26 [doi:https://doi.org/10.26262/istal.v22i0.5969](https://doi.org/10.26262/istal.v22i0.5969).
- Fairclough, Norman. 1989. *Language and power*. London: Longman.
- Heine, Bernd. 1995. “Agent-Oriented vs. Epistemic Modality: Some Observations on English Modals.” In *Modality in Grammar and Discourse*, edited by Joan L. Bybee and Suzanne Fleischman, 17-53. Amsterdam: John Benjamins.
- Hyland, Ken. 2005. “Stance and Engagement: A Model of Interaction in Academic Discourse.” *Discourse Studies* 7(2):173–192. <https://doi.org/10.1177/1461445605050365>
- Lakoff, George. 1973. “Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts.” *Journal of Philosophical Logic*, 2(4): 458-508. Retrieved April 28, 2020, from www.jstor.org/stable/30226076

- Leech, Geoffrey. 2003. "Modality on the Move: The English Modal Auxiliaries 1961-1992." In *Modality in Contemporary English*, edited by Roberta Facchinetti, Manfred Krug and Frank Palmer, 223-240. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Leech, Geoffrey. 2014. *The Pragmatics of Politeness*. Oxford University Press
- Lees, Christopher. 2014. "Η Ευγένεια στον Προφορικό Λόγο της Νέας Ελληνικής: Η Περίπτωση των Στοιχείων Παρακαλώ και Συγγνώμη". In *Ο Προφορικός Λόγος στα Ελληνικά* edited by Διονύσης Γούτσος, 163-182. Καβάλα: Εκδόσεις Σαΐτα.
- Lewis, Diana M. 2015. "A Comparable Corpus based Approach to the Expression of Obligation Across English and French." *Nordic Journal of English Studies* 14 (1): 152-173.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. Cambridge University Press.
- Narrog, Heiko. 2012. *Modality, Subjectivity, and Semantic Change: A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Nemickienė, Živilė. 2019. "Means of Expression of Epistemic Modality in Russian Political Discourse." *Respectus Philologicus* 19-31. 10.15388/RESPECTUS.2019.36.41.20.
- Palmer, Frank. 1986/2001. *Mood and Modality*. Cambridge University Press.
- Palmer, Frank. 2003. "Modality in English: Theoretical, descriptive and typological issues." In *Modality in Contemporary English*, edited by Roberta Facchinetti, Manfred Krug and Frank Palmer, 1-17. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Polymeneas George A. 2018. *Political Discourse During the European Economic Crisis: Epistemic Stance and Legitimizing Strategies in Greek Political Discourse (2010-2012)*. PhD diss., Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.
- Sifianou, Maria. 2010. "The Announcements in the Athens Metro stations: An example of Glocalization?" *Intercultural Pragmatics* 7(1):25-46.
- Simon-Vandenberg, Anne-Marie. 1997. "Modal (un)certainly in Political Discourse: A Functional Account." *Language Sciences* 19.2: 341-356.
- Simon-Vandenberg, Anne-Marie. 2000. "The Functions of *I think* in Political Discourse." *International Journal of Applied Linguistics* 10: 41-63.
- Sophiadi, Angelina. 2017. "Interrogating the Corpora on the Use of Greek Modal Verbs." *Studies in Greek Linguistics* 37: 647-658.
- Sophiadi, Angelina. (forthcoming). *Aspects of Modality in English and Greek*. PhD diss., Aristotle University of Thessaloniki.
- Tsangalidis, Anastasios. 2004a. "Disambiguating Modals in English and Greek." In *English Modality in Perspective: Genre Analysis and Contrastive Studies* (English Corpus Linguistics, 1), edited by Roberta Facchinetti and Frank R. Palmer, 231-268. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tsangalidis, Anastasios. 2004b. "Unidirectionality in the Grammaticalization of Modality in Greek". In *Up and down the Cline - The Nature of Grammaticalization* (Typological Studies in Language, 59), edited by Olga Fischer, Muriel Norde and Harry Perridon, 193-209. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Tsangalidis, Anastasios. 2009. "Modals in Greek". In *Modals in the Languages of Europe: A Reference Work*, edited by Björn Hansen and Ferdinand De Haan, 139-163. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- van der Auwera, Johan and Andreas Ammann. 2013. "Overlap Between Situational and Epistemic Modal Marking". In *The World Atlas of Language Structures Online*, edited by Matthew S. Dryer and Martin Haspelmath. Leipzig: Max

Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at <http://wals.info/chapter/76>).

Vukovic, Milica. 2014. "Strong Epistemic modality in parliamentary Discourse." *De Gruyter Open Linguistics* 1(1): 37–52. <https://doi.org/10.2478/opli-2014-0003>.

I'm an Athenian too:

διαγραφηματικές πρακτικές στο αστικό γλωσσικό τοπίο της Αθήνας

Τερέζα Σπηλιώτη¹ & Κορίνα Γιαξόγλου²

¹Cardiff University, ²The Open University

SpiliotiT1@cardiff.ac.uk, Korina.Giaxoglou@open.ac.uk

Abstract

In this paper we examine practices of translanguaging and linguistic hybridization in the urban landscape of Athens. Our study focuses on phenomena of translanguaging that emerge from the mobilization of primarily graphemic resources, also known as trans-scripting. We pay particular attention to cases of vernacular respellings of English-related forms in the Greek script (e.g. engreek or Hellenized English) and propose a cross-contextual approach to their study, drawing on insights from research in computer-mediated communication, multilingualism and linguistic landscapes. Our analysis shows how such respellings become indexically related to ideological stances and identity positions in contemporary social-mediatized societies.

Keywords: translanguaging, trans-scripting, urban linguistic landscapes, mobility, weird English

1 Εισαγωγή

Στην παρούσα ανακοίνωση εξετάζουμε πρακτικές διαγλωσσικότητας και γλωσσικής υβριδικότητας στο αστικό τοπίο της Αθήνας. Εστιάζουμε, ειδικότερα, σε περιπτώσεις μεταγραφής γλωσσικών τύπων που συνδέονται με την αγγλική γλώσσα με χαρακτήρες από το ελληνικό αλφάβητο και οι οποίοι δεν έχουν μελετηθεί εκτενώς μέχρι τώρα. Στόχος μας είναι να καταδείξουμε πώς τέτοια φαινόμενα διαγραφηματικότητας¹ συνδέονται με ιδεολογικές και ταυτοτικές τοποθετήσεις.

Ξεκινάμε με μία σύντομη θεωρητική πλαισίωση της παρούσας έρευνας στο πεδίο της κοινωνιογλωσσολογίας της κινητικότητας πριν παρουσιάσουμε τα ερευνητικά μας ερωτήματα και τις μεθόδους που χρησιμοποιήσαμε σ' αυτή τη μελέτη. Στη συνέχεια, αναλύουμε επιλεγμένες περιπτώσεις διαγραφηματικότητας στα γλωσσικά τοπία του διεθνούς αερολιμένα της Αθήνας και τη γειτονιά των Εξαρχείων. Τέλος, συνοψίζουμε τα συμπεράσματα της μελέτης μας και επισημαίνουμε τη σημασία τους για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τέτοιες δημιουργικές και υβριδικές γλωσσικές πρακτικές συνδέονται με ευρύτερες διαδικασίες συμβολικοποίησης νέων μορφών Αγγλικών.

2 Κοινωνιογλωσσολογία της Κινητικότητας και Διαγραφηματικότητα

Η έρευνά μας εντάσσεται στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της Κοινωνιογλωσσολογίας της Κινητικότητας (*Sociolinguistics of Mobility*, Deumert 2014). Το θεωρητικό αυτό πλαίσιο εξετάζει τη γλώσσα και τη γλωσσική αλλαγή σε

¹ Με τον όρο διαγραφηματικότητα αποδίδουμε την έννοια του trans-scripting και ευχαριστούμε τον Δημήτρη Κουτσογιάννη που το πρότεινε.

σχέση με τις συνθήκες έντονης κινητικότητας, αλλά και ανισότητας, στις σύγχρονες διαδικτυακές κοινωνίες. Επιγραμματικά, οι συνθήκες αυτές περιλαμβάνουν: (α) την παγκόσμια μετακίνηση ανθρώπων και αγαθών με μεγάλη ταχύτητα και σε τεράστια κλίμακα, (β) την ολοένα μεγαλύτερη χρήση ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας και κινητής τεχνολογίας και (γ) την πληθώρα των σημειωτικών πόρων που καθιστούν εφικτή την επικοινωνία (π.χ. γλώσσες, κείμενα, εικόνες) και την ευρεία διάθεσή τους σε γλωσσικούς χρήστες.² Μέσα σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο και σε συνδυασμό με την αυξανόμενη κοινωνική μιντιοποίηση (social mediatization, Georgakopoulou και Deschrijver 2018), το ενδιαφέρον μας εστιάζεται σε φαινόμενα διαγλωσσικότητας και γλωσσικής υβριδικότητας που χαρακτηρίζουν όχι μόνο τα ψηφιακά τοπία, αλλά και τα γλωσσικά τοπία των σύγχρονων πόλεων.

Στα ψηφιακά τοπία μία όψη γλωσσικής υβριδικότητας που σχετίζεται ιδιαίτερα με τη γραφή ως σημειωτικό πόρο επικοινωνίας είναι η μεταγραφή (transliteration), δηλαδή η αναπαράσταση στοιχείων μιας γλώσσας στο γραφικό σύστημα μιας άλλης. Τέτοιου είδους φαινόμενα έχουν μελετηθεί ιδιαίτερα στην περίπτωση της Λατινοποίησης (Romanization), όπου το λατινικό αλφάβητο χρησιμοποιείται για την αναπαράσταση γλωσσών, όπως τα ελληνικά, τα καντονέζικα, τα αραβικά, τα κυπριακά κλπ (πβ. Androutsopoulos 2009, Themistocleous 2010).

Η αναπαράσταση στοιχείων που συνδέονται με την αγγλική γλώσσα στο γραφικό σύστημα άλλων γλωσσών δεν έχει μελετηθεί στον ίδιο βαθμό. Στην υπάρχουσα βιβλιογραφία υπάρχουν αναφορές σε μεμονωμένα παραδείγματα που μαρτυρούν ότι αυτό το φαινόμενο λειτουργεί αντίστροφα από την πιο διαδεδομένη λατινοποίηση και απαντάται σε διαφορετικές γλώσσες. Όπως φαίνεται στα παραδείγματα που περιλαμβάνονται στον πίνακα 1, γλωσσικοί τύποι που συνδέονται με την αγγλική γλώσσα μεταγράφονται με χαρακτήρες του ελληνικού ή του κυριλλικού αλφαβήτου, με ιδεογράμματα της κινεζικής γραφής, αλλά και με άλλους σημειωτικούς πόρους (π.χ. συνδυασμός αριθμών και γραμμάτων στη γραφή ρέμπους).

Μεταγραφή γλωσσικών τύπων που συνδέονται με την αγγλική γλώσσα με:	Παραδείγματα
χαρακτήρες του ελληνικού αλφαβήτου [Greek-Alphabet English or Engreek] (Spilioti 2019)	Σόου, χάου ντου γιου ντού; 'sóu, cháu du ju dú' <i>So how do you do?</i>
χαρακτήρες του κυριλλικού αλφαβήτου (Angermeyer 2005)	ЛОЕР 'lojer' <i>lawyer</i>
χαρακτήρες κινεζικής γραφής (Yang 2009, cited in Deumert 2014)	咕德拜 'gu dé bài' <i>good bye</i>
άλλους σημειωτικούς πόρους (rebus γραφή) (<i>English with an Antwerp accent</i> , Blommaert 2012)	U R my 3M 'you are my drie-m' <i>You are my dream</i>

Πίνακας 1 | Μεταγραφές αγγλικών στοιχείων σε άλλα γραφικά συστήματα

Συγκρίνοντας τη χρήση των Λατινοελληνικών (ή Greeklish), όπως έχει περιγραφεί σε προηγούμενες μελέτες (Androutsopoulos 2009, Koutsogiannis και Mitsikopoulou 2007), με τα Ελληνοαγγλικά (ή Engreek), παρατηρούμε τα εξής ως προς τα περιβάλλοντα, τις πρακτικές και τις σημασίες που αποκτούν αυτές οι γλωσσικές

² Επισημαίνουμε, βέβαια, ότι οι σύγχρονες διαδικτυακές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από ανισότητα ως προς το πώς τα αγαθά, οι τεχνολογίες και τα μέσα επικοινωνίας κυκλοφορούν, σε ποιες κοινωνικές ομάδες διατίθενται και πώς χρησιμοποιούνται από αυτές.

μορφές. Και οι δύο τύποι μεταγραφών εμφανίζονται τόσο σε δημόσια όσο και ιδιωτικά ψηφιακά περιβάλλοντα: ενώ όμως τα Greeklish εμφανίζονται όχι μόνο σε κείμενα χρηστών αλλά και σε ψηφιακές διευθύνσεις ή άλλα επαγγελματικά κείμενα, τα ελληνοαγγλικά είναι πιο διαδεδομένα σε περιεχόμενο που παράγεται από τους ίδιους τους χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Σε σχέση με τους δύο διαδεδομένους τρόπους μεταγραφής των Greeklish (φωνητικό και ορθογραφικό/οπτικό), τα ελληνοαγγλικά δεν εμφανίζουν παγιωμένες πρακτικές μεταγραφής, αν και παρατηρείται μια προτίμηση για φωνητική κυρίως αναπαράσταση των αγγλικών στοιχείων. Σε αντίθεση με τα Greeklish, σπανίως βρίσκουμε εκτεταμένη χρήση ελληνοαγγλικών σε μεγάλα κείμενα και διαλόγους: η χρήση τους περιορίζεται κυρίως στο επίπεδο γραφημάτων, λέξεων, προτάσεων ή μεμονωμένων μηνυμάτων. Ενώ η χρήση των Greeklish έχει συνδεθεί με συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (π.χ. εφήβους και Έλληνες της διασποράς), τα ελληνοαγγλικά δεν συνδέονται ξεκάθαρα με κάποια ομάδα χρηστών, με εξαίρεση ίσως μια συνάφεια με την ευρύτερη ηλικιακή έννοια της νεότητας. Τέλος, τα ελληνοαγγλικά παρουσιάζουν αμφίσημες σχέσεις ενδεικτικότητας (indexicality), σε αντίθεση με τα Greeklish που έχουν μελετηθεί ως ενδεικτικά κοινωνικών (σ)τάσεων (π.χ. κοσμοπολιτισμού) και γίνονται αντικείμενο συζητήσεων ηθικού πανικού (π.χ. απειλή για την εθνική γλώσσα και ταυτότητα).

Σε αντίθεση με την προηγούμενη βιβλιογραφία που προσέγγισε αυτά τα φαινόμενα ως πρακτικές μεταγραφής με έμφαση στην αναπαραστατική τους λειτουργία, θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο διαγραφηματικότητα (trans-scripting) προκειμένου να δώσουμε έμφαση στη διαδικασία επαναγραφής (respelling) που χαρακτηρίζεται από δημιουργικότητα και επιτελεστικότητα.³ Η δημιουργικότητα (creativity) είναι εμφανής στη σύνθεση και μίξη στοιχείων από ένα ευρύτερο ρεπερτόριο γραφηματικών και άλλων σημειωτικών πόρων κατά τη διαδικασία της επαναγραφής. Παράλληλα, οι γραφικές πρακτικές που θα εξετάσουμε είναι επιτελεστικές (performative) καθώς υπονοούν και επικαλούνται διάφορα, διαδικτυακά και μη, κοινά (audiences) με τρόπο περισσότερο ή λιγότερο εμφανή.

3 Διαγραφηματικότητα και Γλωσσικά Τοπία: Ερευνητικά Ερωτήματα

Η διαγραφηματικότητα εκτείνεται και πέρα από τα ψηφιακά περιβάλλοντα - και τις επικοινωνιακές δυνατότητες που προσφέρουν - σε γλωσσικά τοπία (linguistic landscapes). Η παρούσα μελέτη φαινομένων διαγραφηματικότητας στο αστικό γλωσσικό τοπίο της Αθήνας απευθύνει τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- (α) Πώς γραφηματικοί και άλλοι σημειωτικοί πόροι *χρησιμοποιούνται και χρησιμεύουν* σε γλωσσικά τοπία, ιδιαίτερα σε επαναγραφές που συνδέονται με την Αγγλική γλώσσα;
- (β) Πώς αυτές οι επαναγραφές *εν-τοπίζονται* (emplaced) σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα και τι είδους γλωσσικά τοπία δια-μορφώνουν;
- (γ) Πώς *λειτουργούν* ως πιθανοί ενδείκτες ιδεολογικών τοποθετήσεων που συγκροτούν συγκεκριμένες ταυτότητες;

³ Βλέπε Spilioti 2019 για περαιτέρω συζήτηση των όρων transliteration (μεταγραφή) και trans-scripting (διαγραφηματικότητα).

4 Ερευνώντας τα γλωσσικά τοπία: Μεθοδολογία

Η μελέτη των γλωσσικών τοπίων εξετάζει σημεία που παράγονται από θεσμικούς και δημόσιους φορείς ('top-down'), καθώς επίσης και σημεία που δεν εναπόκεινται σε τέτοιες ρυθμίσεις ('bottom-up'), όπως εμπορικές πινακίδες, logo, διαφημιστικά μηνύματα, καθώς επίσης και υπερβατικά σημεία, π.χ. τα γκράφιτι (van Dijk 2014). Τα γλωσσικά τοπία συγκροτούνται μέσα από τη διάδραση χώρου και γλώσσας σε μία δεδομένη ιστορική στιγμή. Όπως σημειώνουν οι Seargeant και Giachoglou (2020), οι κατασκευές (artefacts) των γλωσσικών τοπίων αποτελούν κοινωνικά και πολιτισμικά σημεία που αντλούν το νόημά τους από τους λόγους που διαρθρώνονται και συμπλέκονται στο δημόσιο χώρο, (ανα)παράγοντας συγκεκριμένες τοποθετήσεις και στάσεις. Ο τρόπος με τον οποίο οι διάφοροι γλωσσικοί και άλλοι σημειωτικοί πόροι χρησιμοποιούνται στα γλωσσικά τοπία είναι, επομένως, ενδεικτικός των ρυθμιστικών και ιστορικών λόγων για τις γλώσσες και την πολυγλωσσία στην πόλη, καθώς επίσης και των λόγων που αμφισβητούν ή και αναιρούν τέτοιες τοποθετήσεις.

Για τη μελέτη της διαγραφηματοκτότητας σε γλωσσικά τοπία δημιουργήσαμε μία ομάδα στη διαδικτυακή πλατφόρμα του Facebook, με το όνομα *Διαγλωσσικές Διαδρομές*, και προσκαλέσαμε φίλους και φίλους φίλων να μοιραστούν φωτογραφίες με παραδείγματα γλωσσικής υβριδικότητας που συναντούν στην καθημερινότητα τους. Χρησιμοποιώντας την τεχνική αυτή του πληθοπορισμού (crowd-sourcing), συλλέξαμε εβδομήντα τέσσερα (74) δημόσια κείμενα που περιλαμβάνουν διαφημίσεις, πινακίδες, ταμπέλες καταστημάτων, και γκράφιτι.⁴ Η μέθοδος αυτή εντάσσεται στη μορφή εθνογραφίας γνωστή και ως guerrilla-εθνογραφία, όπου ο ερευνητής χρησιμοποιεί κάθε μέθοδο που καθίσταται δυνατή σύμφωνα με τις δεδομένες κάθε φορά ερευνητικές περιστάσεις και συνθήκες (Androutsopoulos 2008: 9).

Με βάση τη συλλογή των δημόσιων κειμένων που αναφέραμε παραπάνω και την εθνογραφική μέθοδο που ακολουθήσαμε, αποφασίσαμε να εστιάσουμε την προσοχή μας σε δύο περιοχές των Αθηνών, ως αντιπροσωπευτικές δύο ξεχωριστών, αλλά συγχρόνως συμπληρωματικών, τόπων του αστικού τοπίου της πόλης: (α) τη ζώνη *transit* του διεθνούς αερολιμένα της Αθήνας που λειτουργεί ως 'πρόσοψη', μια φανταστική αναπαράσταση της κοινότητας για όσους είναι έξω από αυτή, και ως είσοδος (portal) στη χώρα και (β) τον βιωμένο (*lived-in*) χώρο της γειτονιάς των Εξαρχείων, ως ένα χώρο όπου ο κόσμος κατοικεί, εργάζεται, τρώει, συναντιέται και περνάει τη μέρα του (Stroud & Jegels 2014: 191), αλλά κι ένα χώρο που έχει πλέον στενά συνυφαστεί με δραστηριότητες εναλλακτικής δικτύωσης και αντίδρασης.

Επιχειρώντας να αναδείξουμε τόσο μικρο-γλωσσικές όσο και μακρο-γλωσσικές διαστάσεις επαναγραφών σε γλωσσικά τοπία (βλ. Τσιπλάκου 2017), επιλέξαμε μια σειρά από ευρετικά (heuristics). Ειδικότερα, εξετάζουμε επιλεγμένες επαναγραφές σε σχέση με το:

- (α) *πού και πότε*: σε ποιο κειμενικό και χωρο-χρονικό περιβάλλον εμφανίζονται ή απουσιάζουν συγκεκριμένες μορφές διαγραφηματοκτότητας,
- (β) *τι και πώς*: πώς εμφανίζονται οι επαναγραφές και ποιες συγκεκριμένες επιλογές τις συνιστούν,
- (γ) *ποιος και σε/προς ποιον*: ποιος απευθύνεται σε ποιον ή ποιους και για ποιο λόγο, δηλαδή ποιες λειτουργίες επιτελούν οι δεδομένες επιλογές και τι είδους συμβολικές σημασίες και σχέσεις ενδεικτικότητας (ανα)παράγουν.

⁴ Επίσης θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον Δημήτρη Κητή που μοιράστηκε μαζί μας σχετικό υλικό από το δικό του corpus γκράφιτι.

5 Διεθνές Αεροδρόμιο Αθηνών: Our Athens is your Athens

Ο πρώτος χώρος που εξετάζουμε είναι ο διεθνής αερολιμένας Αθηνών, ένας χώρος transit, στον οποίο αφθονούν τα top-down κείμενα, όπου τα ελληνικά και τα αγγλικά χρησιμοποιούνται ως κύριοι γλωσσικοί πόροι. Για παράδειγμα, οι πινακίδες που παρέχουν πληροφορίες και οδηγίες στους ταξιδιώτες παρουσιάζουν τυπικές μορφές παράλληλης διγλωσσίας (Coupland 2012) όπου, δηλαδή, το ίδιο κείμενο εμφανίζεται και στις δύο γλώσσες (π.χ. Πληροφορίες για Ανταποκρίσεις - Transfer Information), ενώ πολλές από τις ταμπέλες καταστημάτων παρουσιάζουν μορφές υβριδικότητας, π.χ. *Anamnesia*.

Στον αερολιμένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τη διαγλωσσικότητα που εξετάζουμε παρουσιάζει η καμπάνια επικοινωνίας και προώθησης της πόλης της Αθήνας «*PerhaΨ you're an Athenian too*», στόχος της οποίας είναι η "δημιουργική" προσπάθεια ανάδειξης της πόλης ως προορισμό city-break.⁵ Όπως σημειώνουν οι δημιουργοί της, στόχος της καμπάνιας είναι να αναδείξει οικουμενικές έννοιες που ξεκίνησαν ως ελληνικές, μέσω της δημιουργικής σύνθεσης του ελληνικού και του λατινικού αλφαβήτου. Έτσι εξηγούνται σλόγκαν όπως «*Our Athens is your Athens*» που εμφανίζονται σε πόστερ της καμπάνιας στο χώρο των αφίξεων του αεροδρομίου. Όπως παρατηρούν οι Thurlow και Jaworski (2011: 287), ο τουρισμός δεν αποτελεί απλά μία μορφή οικονομικής και πολιτικής επιχείρησης, αλλά είναι και μία έντονα κοινωνική και επικοινωνιακή δραστηριότητα, η οποία σε μεγάλο βαθμό είναι ιδανική για τον παγκόσμιο καπιταλισμό. Ο τουρισμός προσκαλεί, επομένως, πρακτικές γλωσσικότητας που συντάσσονται με μιντιακές και εμπορευματοποιητικές λογικές.

Εκτός από τα διαφημιστικά πόστερ που καλωσορίζουν όσους φτάνουν αεροπορικώς στην Αθήνα, η καμπάνια άνοιξε στο κοινό μέσα από διαφορετικές διαδραστικές φάσεις με στόχο να «τονίσει τον ιδιαίτερο συνδυασμό της ιστορικότητας και του ξεχωριστού σύγχρονου προφίλ της Αθήνας». Το 2014 οι επισκέπτες της πόλης της Αθήνας καλούνται να συμμετέχουν στην καμπάνια μέσα από την ιστοσελίδα www.imanathenian.com και το αντίστοιχο χάσταγκ όπου τους δίνεται η δυνατότητα να μοιραστούν στιγμές προκειμένου να «γίνουν» και οι ίδιοι Αθηναίοι.

Το 2015 με την εφαρμογή «*Speak Athenian. Be an Athenian*» η καμπάνια βοηθά τους συμμετέχοντες να εξελιχθούν σε ψηφιακούς «*Athenians*», «που έχουν κοινά χαρακτηριστικά με τους φυσικούς κατοίκους της Αθήνας και ενδιαφέρονται να επισκεφθούν και να βιώσουν πιο ουσιαστικά την πόλη» μαθαίνοντας «πλέον να μιλούν αθηναϊκά». Χρησιμοποιώντας την εφαρμογή της καμπάνιας, οι συμμετέχοντες καλούνται να μοιραστούν φωτογραφίες και να περιγράψουν προσωπικές στιγμές από το ταξίδι τους στην πόλη, χρησιμοποιώντας το 'νέο' λεξιλόγιο της Αθήνας, π.χ. *Artgasm* για την περιγραφή στιγμών δημιουργικού οργασμού ή *Ecstasea* για τις στιγμές στην παραλία με φίλους. Το 2016 η καμπάνια συμπληρώνεται διαδραστικά από ένα βιωματικό πρόγραμμα (live events), όπως μια *Lunchporia w. Beyond Tzatziki vtiπ among other stuff* με τη Νταϊάνα Κόχυλα.

⁵ Το trailer της καμπάνιας που ξεκίνησε από το Διεθνές Αερολιμένα Αθηνών, σε συνεργασία με τη διαφημιστική εταιρεία Marketing Greece υπό την αιγίδα του Δήμου Αθηναίων και την υποστήριξη της ΕΞΑΑ και την Aegean το 2014 είναι διαθέσιμο εδώ: <https://www.youtube.com/watch?v=qXPcMhu4rAA>.

Εικόνα 1| Πόστερ καμπάνιας στον αερολιμένα Αθηνών - Ecstasea⁶

Εξετάζοντας τα ευρετικά του *τι και πώς*, παρατηρούμε ότι στην καμπάνια αυτή η διαγραφηματοκότητα εν-τοπίζεται στο μη-τόπο ή ζώνη τράνζιτ του αεροδρομίου αλλά και στους ψηφιακούς τόπους με τους οποίους συνδέεται. Βασική αρχή της καμπάνιας είναι η γλωσσική δημιουργικότητα και υβριδικότητα, καθώς επίσης και η αυθεντική εμπειρία της πόλης πέρα από τα μοντέλα των διακοπών – πακέτο των τουριστικών γραφείων. Εδώ η απόλαυση βασίζεται στην τοπική γλωσσοκουλτούρα (*linguaculture* or *linguaculture*, Agar 1994) που βιώνεται μέσα από συμμετοχικές γλωσσο-πλαστικές πρακτικές.

Στην πράξη, όμως, η γλωσσική υβριδικότητα είναι περιορισμένη. Στην πρώτη φάση της καμπάνιας, περιορίζεται σε μεμονωμένα γραφήματα (π.χ. Θ, Π, Φ) ανάμεσα σε αγγλικά στοιχεία (πβ. Perhaps you're an Athenian too) και τις παραλλαγές στα διαφημιστικά μηνύματα που την απαρτίζουν (π.χ. An Athenian keeΠs on making history* ή An Athenian is a Fun enthusiast*). Οι λέξεις με αστερίσκο στα πόστερ ορίζονται ως λέξεις ελληνικής προέλευσης και για αυτές δίνεται στα αγγλικά και ο τρόπος με τον οποίο προφέρονται: για παράδειγμα, η λέξη *history* επεξηγείται ως εξής: «Προέρχεται από την Ελληνική λέξη: *Ιστορία* (e-sto-réa)».

Αυτή η χρήση και οπτικοποίηση των λέξεων υπογραμμίζουν την ιδέα της ελληνικότητας, και συγχρόνως μια ιδέα εξωτικότητας αλλά και οικουμενικότητας (δεδομένου ότι γραφήματα όπως το /π/ χρησιμοποιούνται και στα μαθηματικά). Παρατηρούμε όμως ότι στην περίπτωση εμβληματικών εκφράσεων που προορίζονται για χρήση στα ψηφιακά μέσα (για παράδειγμα #IAmAnAthenian), οι επιλογές μίξης αποφεύγονται και οι χαρακτήρες που χρησιμοποιούνται αντλούνται από το αγγλικό αλφάβητο.

Στη δεύτερη φάση της καμπάνιας, το 2015, όταν η καμπάνια εκτείνεται πέρα από τους χώρους του αερολιμένα σε ψηφιακούς τόπους, οι συμμετέχοντες καλούνται να μοιραστούν στιγμές και να χρησιμοποιήσουν τις νέες λέξεις του αθηναϊκού λεξιλογίου. Το νέο αθηναϊκό λεξιλόγιο αποτελείται από μίξεις αγγλικών λέξεων με λέξεις-δάνεια από τα Ελληνικά που αναφέρονται σε μυθικές ή πολιτισμικές όψεις της Ελλάδας και που αναπαριστώνται γραφηματικά με χαρακτήρες από το λατινικό αλφάβητο. Στόχος αυτής της πρακτικής είναι η ευρύτερη αναγνωρισιμότητα των νέων όρων (e.g. *Philosofa*, *Ecstasea*). Στην περίπτωση αυτή, η χρήση διαγραφηματοκότητας επιχειρεί να συμπεριλάβει διαφορετικούς αποδέκτες, κυρίως τουρίστες και επισκέπτες, αλλά και ντόπιους ως κομμάτι μιας ευρύτερης στρατηγικής αστικού και εθνικού branding που συγκροτεί μορφές εμπορευματοποιημένης αυθεντικότητας (Heller, 2014).

⁶ Η 'νέα' Αθηναϊκή λέξη *Ecstasea* παράγεται από τη μίξη των αγγλικών λέξεων *Ecstasy* + *Sea* και στο πόστερ περιγράφεται ως: "Στην Αθήνα, δεν είσαι ποτέ μακρύτερα από μια ώρα από μια πανέμορφη παραλία και μία αναζωογονητική βουτιά".

6 Εξάρχεια: Λαβ ις ιν δι έαρ

Σε σχέση με τη διάκριση των Stroud και Jegels (2014) μεταξύ οριακών (transit) και βιωμένων (lived in) χώρων, τα Εξάρχεια αποτελούν μια ιδιαίτερη περίπτωση. Η περιοχή έχει χαρακτηριστικά βιωμένου χώρου, καθώς μεγάλος αριθμός ανθρώπων κατοικεί, εργάζεται και διασκεδάζει στο συγκεκριμένο χώρο. Από την άλλη πλευρά, τα Εξάρχεια παρουσιάζονται επαναλειμμένα ως ‘οριακός χώρος’ επικίνδυνης επισκεψιμότητας τόσο σε ταξιδιωτικές οδηγίες του US State Department (2017) όσο και σε τοπικά μέσα λόγω των εναλλακτικών και αντιεξουσιαστικών ομάδων στην περιοχή. Παράλληλα, αποτελούν πόλο έλξης για δύο άλλες ομάδες που συνδέονται με τις σύγχρονες συνθήκες παγκοσμιοποίησης: τους τουρίστες όπως φαίνεται από το μεγάλο αριθμό καταλυμάτων προσωρινής ενοικίασης (airbnb), και τους μετανάστες που βρίσκουν στέγη σε εγκαταλελειμμένα κτίρια της περιοχής. Τα Εξάρχεια λοιπόν συνδυάζουν στοιχεία και από τις δύο κατηγορίες αστικών χώρων που πρότειναν οι Stroud και Jegels.

Το γλωσσικό τοπίο της περιοχής χαρακτηρίζεται από πληθώρα κειμένων πάνω στους τοίχους εγκαταλελειμμένων και μη κτιρίων. Μαζί με τα top-down κείμενα, όπως οι πινακίδες οδοσήμανσης και ταμπέλες δρόμων, βρίσκουμε πολιτικά και άλλα συνθήματα, ανακοινώσεις, γκράφιτι, στένσιλ και αφίσες. Σε αυτό το υποκεφάλαιο θα επικεντρωθούμε σε αυτά τα bottom-up κείμενα και ιδιαίτερα τα γκράφιτι.

Με βάση το φωτογραφικό υλικό που συγκεντρώσαμε, τα ελληνικά και αγγλικά στοιχεία αποτελούν τους κύριους γλωσσικούς πόρους. Ενδεικτικά παραθέτουμε το γκράφιτι που βρίσκεται στον τοίχο του 5ου Γυμνασίου, στη συμβολή των οδών Μπενάκη και Αραχώβης (εικόνα 2). Τα γραφικά απεικονίζουν το firebnb (λογοπαίγνιο με το λογότυπο της γνωστής πλατφόρμας airbnb), με φλόγες να βγαίνουν από τα κτίρια στα οποία εγγραφονται οι τιμές των ενοικίων όπως εμφανίζονται στη δημοφιλή ιστοσελίδα. Στοιχεία από τα ελληνικά και τα αγγλικά χρησιμοποιούνται και χρησιμεύουν για την παρωδία της παράλληλης διγλωσσίας που βρίσκουμε σε κείμενα που απευθύνονται σε τουρίστες όπως είδαμε στις πινακίδες του αεροδρομίου. Η αντιγραμματικότητα του αγγλικού κειμένου (tourist guide, αντί για tourist guide) αντιδιαστέλλεται με την ορθογραφημένη επαναγραφή των Εξαρχείων ως Exarcheia, σχολιάζοντας την εμπορευματοποίηση της περιοχής μέσω του διαδικτυακού τόπου airbnb.

Εικόνα 2| Γκράφιτι στον τοίχο του 5ου Γυμνασίου Εξαρχείων

Από τον τοίχο του γυμνασίου της περιοχής, μεταφερόμαστε στον τοίχο της κατάληψης Βανκούβερ Απαρτμάν, στη συμβολή των οδών Μαυροματαίων και Δεριγνύ (εικόνα 3). Στον τοίχο της κατάληψης, δίπλα από το παράθυρο στο κέντρο της φωτογραφίας, παρατηρούμε το χειρόγραφο σλόγκαν ‘λαβ ιζ ιν δι έαρ’ που συνοδεύεται από την συμβολική αναπαράσταση μιας καρδιάς.

Εικόνα 3| Γκράφιτι στον τοίχο της κατάληψης Βανκούβερ Απαρτμάν

Εφαρμόζοντας τα ευρετικά για την εξέταση των επαναγραφών στο γλωσσικό τοπίο, επικεντρώνουμε την προσοχή μας πρώτα στο χωροχρονικό και κειμενικό περιβάλλον. Όπως αναφέραμε, ο τοίχος ανήκει στην κατάληψη Βανκούβερ Απαρτμάν που λειτουργεί από τον Ιούνιο του 2005 και βρίσκεται ένα χιλιόμετρο μακριά από την πλατεία Εξαρχείων. Η κατάληψη έχει γίνει συχνά στόχος επιθέσεων από τοπικές φασιστικές ομάδες. Το γκράφιτι λοιπόν εν-τοπίζεται (emplaced) σε ένα χώρο που είναι έντονα υπονομευτικός και συγκρουσιακός λόγω των έντονων αντιπαραθέσεων που δημιουργούνται ανάμεσα στην κατάληψη, το κράτος και τις ακροδεξιές ομάδες που δρουν στην περιοχή. Το σύμβολο της κατάληψης που εγγράφεται στις δυο κολώνες μπροστά από το κτίριο επίσης σημασιοδοτεί τον αντιεξουσιαστικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου γλωσσικού τοπίου. Παράλληλα, η φωτογραφία τραβήχτηκε από συμμετέχοντα στην έρευνα τον Μάιο του 2011, όταν οι βίαιες επιθέσεις εναντίον μεταναστών είχαν πυροδοτήσει αντιρατσιστικές διαδηλώσεις και συγκρούσεις μεταξύ της αστυνομίας, αναρχικών και ακροδεξιών ομάδων στο κέντρο της Αθήνας. Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη το χωροχρονικό περιβάλλον, το γράφιτι ‘λαβ ιζ ιν δι έαρ’ (Η αγάπη είναι διάχυτη στην ατμόσφαιρα) εγκειμενοποιείται μέσα σε ένα πλαίσιο έντασης, σύγκρουσης και κριτικής του κατεστημένου.

Ως προς το τι υπόκειται σε διαδικασίες διαγραφηματικότητας και πώς, παρατηρούμε ότι η φράση αναφέρεται στον τίτλο δημοφιλούς τραγουδιού της δεκαετίας του 1980. Αν και η χρήση αναφορών στην ποπ κουλτούρα είναι συνήθης πρακτική στα γκαφίτι, το συγκεκριμένο παράδειγμα δεν χρησιμοποιεί τον τίτλο αυτούσια ούτε τον μεταφράζει, αλλά τον επαναγράφει με ελληνικούς χαρακτήρες. Ο προσανατολισμός της διαγραφηματικότητας είναι φωνητικός: οι επαναγραφές αποδίδουν κυρίως τους ήχους των αγγλικών λέξεων, παρά την οπτική μορφή τους. Ο συγκεκριμένος τρόπος επαναγραφής βασίζεται σε συνάψεις μεταξύ γραφημάτων και ήχων του ελληνικού γραφικού συστήματος και με αυτό τον τρόπο υπονοούν μία

τοπική προφορά των αγγλικών σε περίπτωση που επιχειρήσει κανείς να διαβάσει το σλόγκαν δυνατά. Επίσης, ο τύπος *εαρ* για την επαναγραφή του *air* προσανατολίζεται προς κοινωνιογλωσσικές ενδεικτικότητες που έχουν σχέση με τοπικές υφολογικές ποικιλίες. Με βάση προηγούμενη έρευνα στα ελληνοαγγλικά (Spilioti 2019), η φωνητική επαναγραφή του *air* θα μπορούσε να πάρει τις εξής μορφές: *ερ*, *αιρ* και *έαρ*. Από αυτές τις επιλογές, μόνο το *έαρ* είναι ομόηχο με τη λόγια μορφή που αναφέρεται στην άνοιξη. Η επαναγραφή λοιπόν απελευθερώνει παραλληλες ερμηνείες καθώς η αγάπη είναι διάχυτη στην ατμόσφαιρα αλλά και στην άνοιξη. Βέβαια αν λάβει κανείς υπόψη του ότι εκείνη την άνοιξη αυτά που ήταν διάχυτα στην ατμόσφαιρα της περιοχής ήταν κυρίως καπνοί και δακρυγόνα, η μεταγραφή υπογραμμίζει αυτό το παράδοξο και αποκτά χιουμοριστικό περιεχόμενο.

Ως προς τους αποδέκτες αυτών των δημόσιων κειμένων, η διαγραφηματοκτικότητα στα γκραφίτι λειτουργεί διαφορετικά από τα κείμενα του αεροδρομίου. Η επαναγραφή φράσεων, παρά μεμονωμένων γραφημάτων, καθιστά τέτοιους γλωσσικούς τύπους μη κατανοητούς από αποδέκτες που δεν είναι εξοικειωμένοι με το τοπικό σύστημα γραφής. Το γλωσσικό παιχνίδι αφορά σε κοινά που μπορούν να το αναγνωρίσουν, να βασιστούν σε πολλαπλούς γλωσσικούς πόρους και να κινηθούν ανάμεσα σε (και πέρα από) μεμονωμένες γλώσσες, γραφικά συστήματα, υφολογικές ποικιλίες και διατοπικές (translocal) κουλτούρες (π.χ. ποπ κουλτούρα).

Η διαδικασία της διαγραφηματοκτικότητας συμβάλλει στη δημιουργία ενός ανατρεπτικού λόγου που (επανα)οικειοποιείται (reappropriates) παγκόσμια ανακυκλώσιμους σημειωτικούς πορους τους οποίους στη συνέχεια τους συνδυάζει και επανανοηματοδοτεί μέσα από την κινητοποίηση τοπικών πόρων. Αντί να συνταχθεί με παγκόσμιους λόγους αντίστασης μέσω της χρήσης και μετάφρασης αγγλικών σλόγκαν, αυτός ο ανατρεπτικός λόγος υιοθετεί μια πιο αμφίσημη στάση και δίνει μια εναλλακτική και αυθεντική φωνή σε τοπικά κινήματα αντίστασης. Η ίδια η πρακτική της μίξης των γλωσσικοπολιτισμικών πόρων έρχεται σε αντίθεση με τον εθνικό λόγο της μονογλωσσίας και δείχνει μια αντι-συστημική στάση. Η παιγνιώδης διάθεση των γραφηματικών πρακτικών όμως εστιάζεται όχι μόνο στο τοπικό καθεστώς αλλά και στις παγκόσμιες δυνάμεις του καπιταλισμού που κάνουν κάποιες γλωσσικές μορφές πιο κινητικές από άλλες. Μέσω της επαναγραφής των αγγλικών στοιχείων με ελληνικούς χαρακτήρες, οι πρώην αναγνωρίσιμοι διατοπικοί πόροι χάνουν την κινητικότητά τους και γίνονται μη κατανοητοί πέρα από το συγκεκριμένο τοπικό περιβάλλον. Με αυτό τον τρόπο το αστείο προσανατολίζεται για κατανάλωση από το τοπικό κοινό και επαναβεβαιώνει ιδεολογικές τοποθετήσεις και κοινωνικούς δεσμούς μεταξύ αυτών που μπορούν να αναγνωρίσουν και να απολαύσουν το γλωσσικό παιχνίδι.

7 Συμπεράσματα και επίλογος

Φαινόμενα διαγραφηματοκτικότητας διατρέχουν όχι μόνο τα ψηφιακά αλλά και τα αστικά τοπία. Τα εντοπίσαμε σε κείμενα που σχετίζονται τόσο με εμπορευματοποιημένους χώρους και top-down σημεία όσο και σε αστικούς χώρους υπό επαναδιεκδίκηση. Συγκεκριμένα, γραφηματικοί πόροι που σχετίζονται με την τοπική γλώσσα (π.χ. γράμματα ελληνικού αλφαβήτου) χρησιμοποιούνται και χρησιμεύουν σε περιβάλλοντα αστικού και εθνικού branding, όπως είδαμε στην επαναγραφή αγγλικών στοιχείων στο αεροδρόμιο Αθηνών. Παράλληλα, εμφανίζονται και σε περιπτώσεις ανατρεπτικού λόγου και δράσης στην πόλη όπου οι επαναγραφές

σε γκράφιτι έχουν ως αποτέλεσμα την επανανοηματοδότηση (resignification) των αγγλικών στοιχείων. Και στις δύο περιπτώσεις όμως παρατηρούμε ότι η διαδικασία της διαγραφηματοδότησης συμβάλλει στην κατασκευή και (περι)χάραξη (ma(r)king) ταυτοτήτων στην πόλη.

Η εφαρμογή της έννοιας της διαγραφηματοδότησης στη μελέτη των γλωσσικών τοπίων μας έδωσε τη δυνατότητα να μελετήσουμε το φαινόμενο αυτό πέρα από τις δυνατότητες των ψηφιακών μέσων. Οι προσανατολισμοί επαναγραφής στις πρακτικές που παρουσιάσαμε στηρίζονται σε ένα ευρύτερο ρεπερτόριο γραφηματικών, γλωσσικών και άλλων σημειωτικών πόρων. Λαμβάνοντας υπόψη το χωροχρονικό περιβάλλον, παρατηρούμε ότι οι διαγραφηματικές πρακτικές στα αστικά τοπία παράγουν και διαχέουν εμπορευματοποιημένες, ‘οικουμενικές’ αυθεντικότητες, αλλά και τοπικές, λαϊκές (popular) αυθεντικότητες. Συμπεραίνουμε πως δημιουργούν ένα χώρο για πρακτικές που συνδιαλέγονται με παγκόσμιες γλωσσικές ιεραρχίες, λόγους, και κουλτούρες με σκοπό οι δημιουργοί αλλά και οι αποδέκτες τους άλλοτε να συνταχθούν με αυτές τις δυνάμεις και άλλοτε να αντιταχθούν σε αυτές.

Τέλος, επισημαίνουμε ότι η διαγραφικότητα δεν έχει μόνο αναπαραστατικό χαρακτήρα, αλλά απελευθερώνει δημιουργικές και παιγνιώδεις πρακτικές επανανοηματοδότησης που χαρακτηρίζονται από αμφισημία. Όπως είδαμε στην ανάλυση, σε μεγάλο βαθμό επανανοηματοδοτούνται από τον φυσικό χώρο στον οποίο εν-τοπίζονται (emplaced). Ενδεχομένως, μαρτυρούν επίσης ευρύτερες διαδικασίες προφορικοποίησης και μιντιοποίησης όπου νέες μορφές Αγγλικών αποκτούν συμβολικό κεφάλαιο (π.χ. ‘weird English’ Ch’ien 2005, ‘mock English’ Pennycook 2007).

Βιβλιογραφία

- Agar, Michael. 1994. *Language Shock: Understanding the Culture of Conversation*. New York: William Morrow.
- Androutsopoulos, Jannis. 2008. “Potentials and Limitations of Discourse-Centred Online Ethnography.” *Language @Internet* 5 (2): 185-205.
- Androutsopoulos, Jannis. 2009. ““Greeklish”: Transliteration Practice and Discourse in a Setting of Computer-mediated Digraphia.” Στο Alexandra Georgakopoulou και Michael Silk (επιμ.), *Standard Languages and Language Standards: Greek, Past and Present*, 221–249. Farman: Ashgate.
- Angermeyer, Philipp 2005. “Spelling Bilingualism: Script Choice in Russian American Classified ads and Signage.” *Language in Society* 34: 493-351.
- Blommaert, Jan. 2012. “Supervernaculars and Their Dialects.” *Dutch Journal of Applied Linguistics* 1 (1): 1-14.
- Ch’ien, Evelyn. 2005. *Weird English*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Coupland, Nikolas. 2012. “Bilingualism on Display: The Framing of Welsh and English in Welsh Public Spaces.” *Language in Society* 41: 1-27.
- Deumert, Ana. 2014. *Sociolinguistics and Mobile Communication*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Georgakopoulou, Alexandra, και Cedric Deschrijver. 2018. “Introduction to the Special Issue: The Social Mediatization of the Economy: Texts, Discourses, and Participation.” *Language@Internet*, 16, article 1. Accessed May 5, 2018. <https://www.languageatinternet.org/articles/2018si/georgakopoulou>.

- Heller, Monica. 2014. "The Commodification of Authenticity." Στο Veronique Lacoste, Jakob Leimgruber, και Thiemo Breyer (επιμ.), *Indexing Authenticity: Sociolinguistic Perspectives*, 112–136. Berlin: Walter de Gruyter.
- Koutsogiannis, Dimitris και Bessie Mitsikopoulou. 2007. "Greeklish and Greekness: Trends and Discourses of 'Glocalness'." Στο Brenda Danet και Susan Herring (επιμ.) *The Multilingual Internet: Language, Culture and Communication Online*, 142-161. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Pennycook, Alistair. 2007. *Global Englishes and Transcultural Flows*, London: Routledge.
- Seargeant, Philip και Korina Giaxoglou (forthcoming) "Discourse and the Linguistic Landscape." Στο Anna De Fina και Alexandra Georgakopoulou (επιμ.) *Handbook of Discourse Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spilioti, Tereza. 2019. "From Transliteration to Trans-scripting: Creativity and Multilingual Writing on the Internet." *Discourse, Context & Media* 29, 100294, <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2019.03.001>
- Stroud, Christopher και Dmitri Jegels. 2014. "Semiotic Landscapes and Mobile Narrations of Place: Performing the Local." *International Journal of the Sociology of Language* 228: 179-199.
- Themistocleous, Christiana. 2010. "Writing in a Non-standard Greek Variety: Romanized Cypriot Greek in Online Chat." *Writing Systems Research* 2 (2): 155-168.
- Thurlow, Crispin και Adam Jaworski. 2011. "Tourism Discourse: Languages and Banal Globalization." *Applied Linguistics Review* 2: 285-312.
- Τσιπλάκου, Σταυρούλα. 2017. "Αστικά γλωσσικά τοπία και διάλεκτοι: Χώροι της Λευκωσίας." *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 37, Πρακτικά της Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 727-746.
- US State Department. 2017. Overseas Security Advisory Council Reports. Available online: <https://www.osac.gov/pages/ContentReportDetails.aspx?cid=21241>
- van Dijk, Teun. 2014. *Discourse and Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ελεύθερες αναφορικές προτάσεις στην Ελληνική: Μια ανάλυση με βάση τον επανακαθορισμό της κατηγοριακής ταυτότητας

Βασίλειος Σπυρόπουλος
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
vspyrop@phil.uoa.gr

Abstract

Free relatives in Greek exhibit obligatory category matching, so that the element that includes the wh-phrase determines the category of the FR. Based on this observation, I put forward the hypothesis that Greek FRs involve relabeling and that it is the element which includes the wh-phrase that projects, as it moves and merges with C, and not the C head. I also evaluate two approaches of relabeling, the one proposed by Citko (2008), according to which both simple and complex wh-phrases can project, and the one proposed by Donati and Cecchetto (2011), according to which only simple wh-phrases can project. I show that, in contrast with Italian and English, Greek FRs with complex wh-phrases behave as proper FRs, providing evidence for Citko's approach.

Keywords: free relative, category matching, case matching, case attraction, reprojection, relabeling

1 Εισαγωγή

Ένα από τα βασικά τυπολογικά χαρακτηριστικά των *ελεύθερων αναφορικών προτάσεων* (*free relatives*) (EA) της Ελληνικής είναι ότι επιδεικνύουν υποχρεωτική εναρμόνιση κατηγορίας και πτώσης (Φιλιππάκη-Warburton και Σταύρου 1987, Σταύρου και Φιλιππάκη-Warburton 1988, Alexiadou και Varlokosta 1997, Daskalaki 2007, Spyropoulos 2011). Αυτό σημαίνει ότι η wh-φράση που εισάγει την EA πρέπει να ικανοποιεί τόσο τις πτωτικές και κατηγοριακές απαιτήσεις που της επιβάλλονται από τη συντακτική ταυτότητά της μέσα στην EA, όσο και τις πτωτικές και κατηγοριακές απαιτήσεις που επιβάλλονται στην EA ως σύνολο από το στοιχείο της *πρότασης-μήτρας* (*matrix clause*) από το οποίο εξαρτάται. Έτσι, στην περίπτωση κατηγοριακής σύγκρουσης η δομή καθίσταται αντιγραμματική, ενώ στην περίπτωση πτωτικής σύγκρουσης υπερισχύουν οι πτωτικές απαιτήσεις της πρότασης-μήτρας:

- (1) α. Συναντήθηκα με όσους θα μείνω στο σπίτι
α'. *Συνάντησα με όσους θα μείνω στο σπίτι
β. Πήγαμε σε όσα μέρη πήγατε και σεις
β'. *Επισκεφτήκαμε σε όσα μέρη πήγατε και σεις
- (2) α. Αγαπώ όποιον/*όποιος με αγαπά
β. Το κύπελλο το παίρνει πάντα όποιος/*όποιον υποστηρίζουμε

Στα παραδείγματα στο (1) η συντακτική λειτουργία της wh-φράσης μέσα στην EA της επιβάλλει την κατηγοριακή ταυτότητα της προθετικής φράσης, η οποία στο παράδειγμα (1α) έχει ως κεφαλή την πρόθεση *με* ενώ στο (1β) την πρόθεση *σε*. Όταν η λειτουργία της EA σε σχέση με την πρόταση-μήτρα της επιβάλλει την ίδια κατηγοριακή ταυτότητα, τότε οι απαιτήσεις εναρμονίζονται και η δομή είναι

γραμματική (1α, 1β). Όταν όμως η λειτουργία της ΕΑ της επιβάλλει μια άλλη κατηγοριακή ταυτότητα, όπως στα παραδείγματα (1α') και (1β'), όπου η ελεύθερη αναφορική οφείλει να έχει την ταυτότητα ΟΦ ως συμπλήρωμα του ρήματος της πρότασης-μήτρας (*συνάντησα* και *επισκεφτήκαμε*), τότε η δομή καθίσταται αντιγραμματική. Αντίθετα, στα παραδείγματα στο (2), η πτωτική σύγκρουση που προκύπτει από το γεγονός ότι η wh-φράση οφείλει να βρίσκεται σε πτώση διαφορετική από αυτή στην οποία θα πρέπει να βρίσκεται ολόκληρη η ΕΑ επιλύεται με την υπερίσχυση της ικανοποίησης της πτωτικής απαίτησης στο σύνολο της ΕΑ. Έτσι, στο (2α), η wh-φράση θα έπρεπε να βρίσκεται σε πτώση ονομαστική λόγω της συντακτικής ταυτότητας του υποκειμένου της ΕΑ, ενώ ολόκληρη η ΕΑ ως αντικείμενο στο ρήμα της πρότασης-μήτρα θα πρέπει να βρίσκεται σε πτώση αιτιατική. Το αποτέλεσμα της πτωτικής σύγκρουσης είναι η υπερίσχυση της πτωτικής απαίτησης που επιβάλλεται στο σύνολο της ΕΑ και ως εκ τούτου η wh-φράση εμφανίζεται σε πτώση αιτιατική. Το ακριβώς αντίθετο συμβαίνει στο (2β), όπου η wh-φράση εμφανίζεται σε πτώση ονομαστική.

Τα δεδομένα της πτωτικής εναρμόνισης και της επίλυσης της πτωτικής σύγκρουσης έχουν οδηγήσει σε αναλύσεις οι οποίες προτείνουν μια δομή που περιλαμβάνει μια ονομαστική κατηγορία ή μια λειτουργική κεφαλή ΠΡΟΣΔ⁰, η οποία έχει ως συμπλήρωμα μία προτασιακή δομή ΦΣΔ (Φιλίππáκη-Warburton και Σταύρου 1987, Σταύρου και Φιλίππáκη-Warburton 1988, Χειλά-Μαρκοπούλου 1990-1, Alexiadou και Varlokosta 1997, 2007, Daskalaki 2007, Spyropoulos 2007, 2011):

(3) [_{ΦΠΡΟΣΔ} ΠΡΟΣΔ⁰ [_{ΦΣΔ} wh-φράση [_{ΦΧΡ} ... wh-φράση ...]]]

Στην εργασία αυτή επανεξετάζω τη δομή των ΕΑ προτάσεων της Ελληνικής και δείχνω ότι μια ανάλυση σαν κι αυτή στο (3) δεν μπορεί να εξηγήσει περιπτώσεις εναρμόνισης κατηγορίας οι οποίες δείχνουν ότι η κατηγορία της φράσης που εμπεριέχει το wh-στοιχείο καθορίζει και την κατηγορία της ΕΑ, ούτως ώστε να ικανοποιεί τους περιορισμούς επιλογής και υποκατηγοριοποίησης του ρήματος της πρότασης-μήτρας:

- (4) α. Συναντήθηκε με όποιον μίλησε στο τηλέφωνο
β. *Συναντήθηκε με/σε όποιον απευθύνθηκε

Κατόπιν τούτου, προτείνω ότι τα δεδομένα της κατηγοριακής εναρμόνισης φανερώνουν μια διαδικασία *επανακαθορισμού της κατηγοριακής ταυτότητας (relabeling)*, κατά την οποία η φράση η οποία περιλαμβάνει το wh-στοιχείο, καθώς μετακινείται και συγχωνεύεται εσωτερικά με την κατηγορία ΣΔ, αποκτά την ιδιότητα της προβολής και του καθορισμού της ταυτότητας της δομής της ελεύθερης αναφορικής (Larson 1998, Iatridou, Anagnostopoulou και Izvorski 2001, Donati 2006, Citko 2008, Ott 2011):

(5) [_Χ ... wh-στοιχείο] ΣΔ⁰ [_{ΦΧΡ} ... [_Χ ... wh-στοιχείο] ...] →
[_{ΦΧ} [_Χ ... wh-στοιχείο] ΣΔ⁰ [_{ΦΧΡ} ... [_Χ ... wh-στοιχείο] ...]]

Τέλος, εξετάζω τις δύο βασικές εναλλακτικές διατυπώσεις της ανάλυσης του *επανακαθορισμού της κατηγοριακής ταυτότητας* για τις ΕΑ, αυτή της Citko (2008, 2011) και αυτή των Donati και Cecchetto (2011), και Cecchetto και Donati (2010, 2015), και δείχνω ότι η πιο περιοριστική ανάλυση των τελευταίων, που θέλει την wh-φράση που επανακαθορίζει την κατηγοριακή ταυτότητα της ελεύθερης αναφορικής

να αποτελείται μόνο από μια wh-κεφαλή, δεν υποστηρίζεται από τα δεδομένα της Ελληνικής.

2 Χαρακτηριστικά των ελεύθερων αναφορικών της Ελληνικής

Οι ΕΑ της Ελληνικής διαθέτουν εξειδικευμένα wh-στοιχεία εισαγωγής, τα οποία, αν και μοιάζουν, διαφέρουν από τα αντίστοιχα wh-στοιχεία των ερωτηματικών και των αναφορικών προτάσεων:

- (6) α. wh-στοιχεία στις ερωτηματικές:
ποιός/-ά/-ό και πόσος/-η/-ο
 - β. wh-στοιχεία στις προσδιοριστικές αναφορικές:
η φράση ο οποίος/η οποία/το οποίο και ο ΣΔ που
 - γ. wh-στοιχεία στις ελεύθερες αναφορικές:
όποιος/-α/-ο, όσος/-η/-ο και το άκλιτο ό,τι
-
- (7) α. *Ερωτηματική*
Ρώτησα ποιός (άνθρωπος) ήρθε
 - β. *Προσδιοριστική αναφορική*
ο άνθρωπος ο οποίος/που ήρθε
 - γ. *Ελεύθερη αναφορική*
Ρώτησα όποιον (άνθρωπο) ήρθε

Μια ΕΑ μπορεί να εισάγεται είτε με μια απλή wh-λέξη (8α), είτε με μια ΦΠροσδ που περιλαμβάνει ένα ουσιαστικό και μια wh-λέξη η οποία το προσδιορίζει και συμφωνεί μαζί του (8β), είτε με μια ΦΠροσδ που περιλαμβάνει μια wh-λέξη/φράση ως προτασόμενο συμπλήρωμα/προσδιορισμό (8γ):

- (8) α. Θα καλέσουμε όποιον συναντήσουμε
- β. Θα καλέσουμε [ΦΠροσδ όποιον φοιτητή] συναντήσουμε
- γ. Θα καλέσουμε [ΦΠροσδ [όποιου (φοιτητή)] τον πατέρα] συναντήσουμε

Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, οι ΕΑ επιδεικνύουν υποχρεωτική εναρμόνιση κατηγορίας και πτώσης. Στην περίπτωση κατηγοριακής σύγκρουσης η δομή καθίσταται αντιγραμματική (9-10), ενώ στην περίπτωση πτωτικής σύγκρουσης αυτή επιλύεται με πτωτική έλξη, κατά την οποία υπερισχύει η πτώση που επιβάλλεται στην ΕΑ από το στοιχείο εξάρτησής της στην πρόταση-μήτρα (11-12):

- (9) α. Συναντήθηκα με όσους θα μείνω στο σπίτι
 - β. *Συνάντησα με όσους θα μείνω στο σπίτι
-
- (10) α. Πήγαμε σε όσα μέρη πήγατε και σεις
 - β. *Επισκεφτήκαμε σε όσα μέρη πήγατε
-
- (11) α. Αγαπώ όποιον με αγαπά
 - β. *Αγαπώ όποιος με αγαπά
-
- (12) α. Το βραβείο θα το πάρει όποιος επιλέξουμε
 - β. *Το βραβείο θα το πάρει όποιον επιλέξουμε

Ωστόσο, η εναρμόνιση κατηγορίας και πτώσης είναι υποχρεωτική μόνο όταν η ελεύθερη αναφορική βρίσκεται σε Ο-θέση (Φιλιππάκη-Warburton και Σταύρου 1987, Izvorski 1996, Alexiadou και Varlokosta 1997, 2007, Daskalaki 2007). Όταν η ελεύθερη αναφορική είναι εκτοπισμένη (με κλιτικό), η εναρμόνιση πτώσης και κατηγορίας μπορεί να παρακάμπτεται:

- (13) α. Με όσους έμενα στο σπίτι, τους συνάντησα χτες
- β. Σε όσα μέρη πήγατε, τα επισκεφτήκαμε και εμείς

- (14) α. Όποιος/όποιον επιλέξουμε, θα πάρει το βραβείο
- β. Όποιος/όποιον με αγαπά, τον αγαπώ

3 Οι ελεύθερες αναφορικές ως ονοματικές προβολές

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η wh-φράση που εισάγει τις ΕΑ πρέπει να ικανοποιεί τις πτωτικές απαιτήσεις που της επιβάλλονται τόσο από τη συντακτική της ταυτότητα μέσα στην ελεύθερη αναφορική (*α-πτώση*), όσο και από τη συντακτική ταυτότητα της ελεύθερης αναφορικής ως σύνολο μέσα στην πρόταση-μήτρα (*μ-πτώση*). Όταν η *α-πτώση* και η *μ-πτώση* ταυτίζονται, τότε έχουμε εναρμόνιση πτώσης:

- (15) α. Αγαπώ όποιον αγαπά
- β. Το βραβείο θα το πάρει όποιος τερματίσει πρώτος

Όταν διαφέρουν, προκύπτει πτωτική σύγκρουση η οποία επιλύεται μέσω πτωτικής έλξης κατά την οποία υπερισχύει η *μ-πτώση*:

- (16) α. Αγαπώ όποιον με αγαπά
- β. Το βραβείο θα το πάρει όποιος επιλέξουμε

Όμως, όταν η *α-πτώση* είναι εγγενής δεν μπορεί να δεχθεί πτωτική έλξη και η δομή καθίσταται αντιγραμματική:

- (17) α. *Ηρθαν όποιοι/όποιων δώσαμε πρόσκληση
- β. *Θα προσλάβουμε όποιον/όποιου δώσετε συστατική επιστολή

Το συγκεκριμένο μπλοκάρισμα της πτωτικής έλξης υποδεικνύει ότι η wh-φράση έχει δεχθεί κανονικά *α-πτώση* μέσα στην ΕΑ και στην ορισματική της θέση πριν την Ο'-μετακίνησή της στην αρχή της πρότασης. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται και από το γεγονός ότι η *α-πτώση* μπορεί εμφανίζεται σε ένα άλλο στοιχείο, το οποίο συμφωνεί με την wh-φράση, ακόμα και όταν η wh-φράση εμφανίζεται στην *μ-πτώση*. Έτσι, το κατηγορούμενο που προσδιορίζει την wh-φράση εμφανίζεται πάντοτε στην *α-πτώση*, ακόμα και όταν η wh-φράση εμφανίζεται σε μια *μ-πτώση* που είναι διαφορετική από την *α-πτώση*. Αυτό σημαίνει ότι, όταν κατά την συντακτική παραγωγή επικυρώνεται η πτώση του κατηγορουμένου μέσω της συμφωνίας του με την wh-φράση την οποία προσδιορίζει (Spyropoulos 2005), η wh-φράση είναι ήδη προσδιορισμένη με την *α-πτώση*:

- (18) α. Οι θεατές αποθέωναν όποιον τερμάτιζε πρώτος / *πρώτον
- β. Τη δουλειά θα την πάρει όποιος κρίνουμε εμείς πιο ικανό / *ικανός

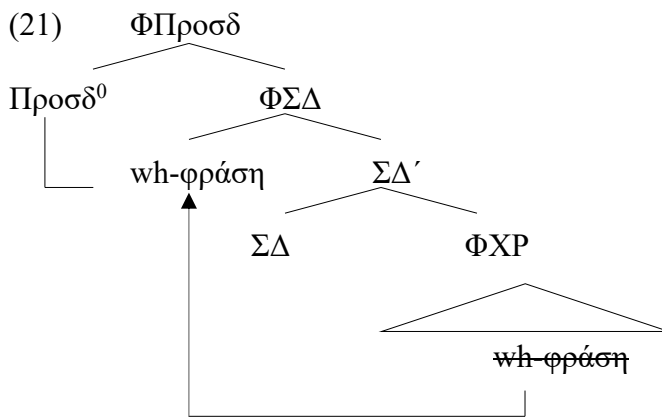
Από την άλλη, η wh-φράση λαμβάνει την μ-πτώση στην τελική της θέση στην αρχή της ΕΑ. Ο μηχανισμός δεν μπορεί να είναι αυτός της *Απόδοσης Πτώσης κατ' Εξάιρεση*, γιατί η wh-φράση μπορεί να πραγματώνει εγγενή μ-πτώση, μολονότι η ίδια δεν αποτελεί όρισμα του ρήματος της πρότασης-μήτρας και δεν λαμβάνει το κατάλληλο θεματικό ρόλο, αφού το όρισμα του ρήματος της πρότασης-μήτρας είναι ολόκληρη η ελεύθερη αναφορική και όχι η wh-φράση:

(19) Έδιναν όποιου ερχόταν ένα δώρο

Επιπροσθέτως, η wh-φράση μπορεί να πραγματώνει την εγγενή γενική πτώση που αποδίδει ένα ουσιαστικό, μολονότι η ίδια δεν εξαρτάται από αυτό το ουσιαστικό:

(20) Η κατάρριψη όποιου αεροσκάφους παραβιάζει τον εναέριο χώρο

Συμπερασματικά, διαπιστώνουμε ότι η wh-φράση πραγματώνει την μ-πτώση που αποδίδεται στην ΕΑ. Κατά συνέπεια, η ΕΑ συνιστά ονοματική προβολή για να μπορεί να δέχεται πτωτικό προσδιορισμό και αυτή η ονοματική προβολή συνδέεται συντακτικά με την wh-φράση, ούτως ώστε ο πτωτικός προσδιορισμός της ΕΑ να πραγματώνεται στην wh-φράση. Οι παραπάνω διαπιστώσεις οδηγούν σε μια ανάλυση κατά την οποία η ελεύθερη αναφορική αποτελείται από μια κεφαλή Προσδ⁰ η οποία παίρνει ως συμπλήρωμα μια ΦΣΔ (Alexiadou και Varlokosta 1997). Η wh-φράση αποκτά την ταυτότητα της κεφαλής της είτε μέσω της μετακίνησης του wh-στοιχείου της στον Προσδ⁰ (Σταύρου και Φιλιππάκη-Warburton 1988, Daskalaki 2007) είτε μέσω μιας διαδικασίας Συμφωνίας με την κεφαλή Προσδ⁰ (Spyropoulos 2007, 2011):

Ωστόσο, αυτή η ανάλυση αντιμετωπίζει δύο βασικά προβλήματα. Πρώτον, όσον αφορά την παραγωγή των εναρμονισμένων ΕΑ με προθετικές φράσεις, η ανάλυση με τη ΦΠροσδ προβλέπει την παραγωγή όχι της γραμματικής δομής (22) αλλά των αντιγραμματικών (23α και 23β):

(22) Συναντήθηκε με όποιον μίλησε στο τηλέφωνο

- (23) α. *Συναντήθηκε με όποιον με μίλησε στο τηλέφωνο
 α'. *συναντήθηκε [ΠΦ με [ΦΠροσδ [Προσδ όποιον] [ΦΣΔ [ΠΦ με ~~όποιον~~]
 [ΦΧΡ μίλησε ~~με όποιον~~ στο τηλέφωνο]]]]
 β. *Συναντήθηκε με με όποιον μίλησε στο τηλέφωνο
 β'. συναντήθηκε [ΠΦ με [ΦΠροσδ Προσδ⁰ [ΦΣΔ [ΠΦ με όποιον]
 [ΦΧΡ μίλησε ~~με όποιον~~ στο τηλέφωνο]]]]

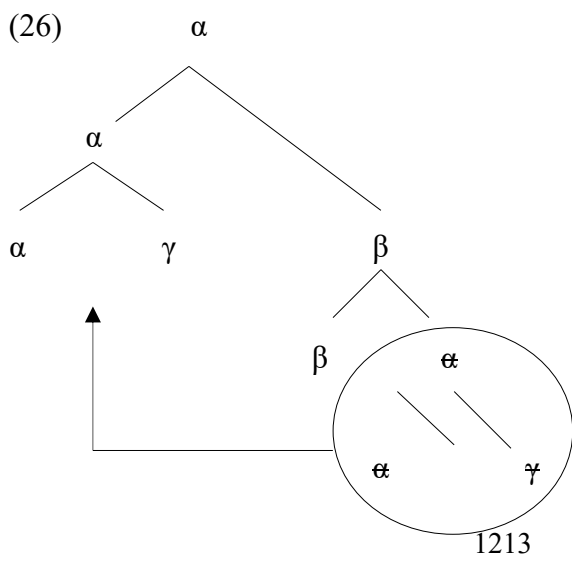
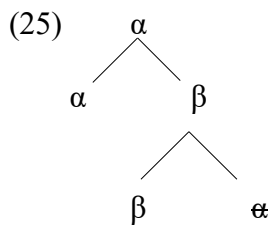
Δεύτερον, δεν αποκλείει τη σύγκρουση κατηγορίας όταν η παραγωγή περιλαμβάνει διαφορετικές προθέσεις, με αποτέλεσμα να προβλέπει την αντιγραμματική δομή (24):

- (24) α. *Συναντήθηκε με σε όποιον απευθύνθηκε
 β. *συναντήθηκε [ΠΦ με [ΦΠροσδ Προσδ⁰ [ΦΣΔ [ΠΦ σε όποιον] [ΦΧΡ απευθύνθηκε [~~ΠΦ σε όποιον~~]]]]]

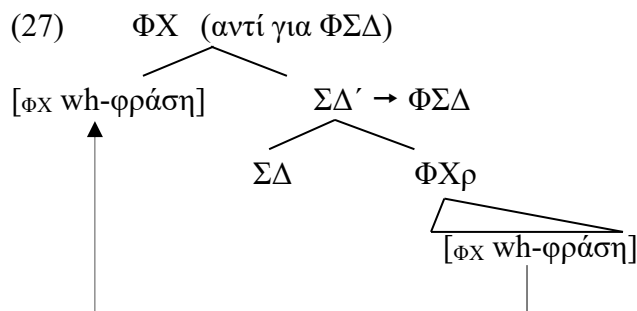
Ειδικότερα, οι δύο αυτές τελευταίες περιπτώσεις δείχνουν ότι η κατηγορία της ελεύθερης αναφορικής δεν είναι σταθερά αυτή της ΦΠροσδ, αλλά καθορίζεται από την κατηγορία της wh-φράσης, κατά τρόπο τέτοιο ώστε η κεφαλή της wh-φράσης να προβάλλεται ως η κεφαλή της ελεύθερης αναφορικής. Η διαπίστωση αυτή οδηγεί σε μια ανάλυση η οποία βασίζεται στην επαναπροβολή (*reprojection*) με επανακαθορισμό της κατηγοριακής ταυτότητας (*relabeling*) της ΕΑ.

4 Επανακαθορισμός της κατηγοριακής ταυτότητας και η παραγωγή των ελεύθερων αναφορικών

Ο επανακαθορισμός της κατηγοριακής ταυτότητας προκύπτει όταν, κατά τη διεργασία της εσωτερικής συγχώνευσης (*Internal Merge*), δηλ. της μετακίνησης, το στοιχείο που μετακινείται (*goal*) στην ρίζα της δομής είναι αυτό που προβάλλει την κατηγορία του αντί του ενεργοποιητή (*probe*) της μετακίνησης. Έχουν διατυπωθεί δύο θεωρητικές εναλλακτικές σχετικά με το πώς λειτουργεί ο επανακαθορισμός: (α) Ο επανακαθορισμός είναι δυνατός μόνο όταν το μετακινούμενο στοιχείο είναι μια κεφαλή που προβάλλει μόνο τον εαυτό της σε φράση: $X^{0/\max}$ (Donati 2006, Cecchetto και Donati 2010, 2015 Donati και Cecchetto 2011). (β) Ο επανακαθορισμός είναι δυνατός όταν το μετακινούμενο στοιχείο είναι είτε μια κεφαλή-φράση είτε μια σύνθετη φράση (Citko 2008, 2011):

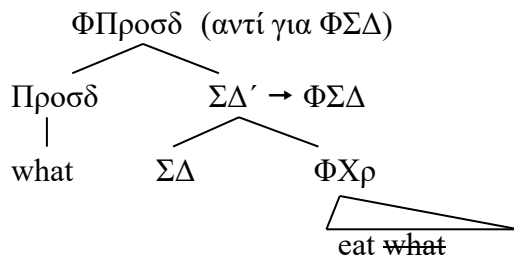

Όσον αφορά τις ΕΑ, η παραγωγή τους περιλαμβάνει μετακίνηση του wh-στοιχείου, η οποία ενεργοποιείται από το ΣΔ της πρότασης, αλλά το μετακινούμενο wh-στοιχείο είναι αυτό που προβάλλει την κατηγορία του αντί του ΣΔ (Larson 1998, Iatridou Anagnostopoulou και Izvorski 2001, Ott 2011):

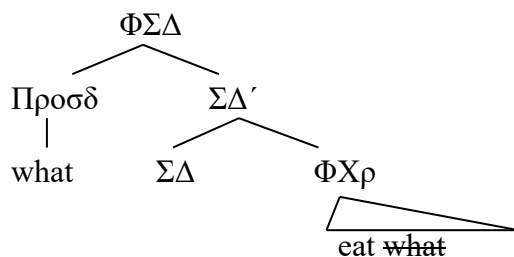

Ας δούμε τώρα πιο αναλυτικά την ανάλυση των Donati και Cecchetto (D&C), σύμφωνα με την οποία το μετακινούμενο στοιχείο μπορεί να προβάλλει την κατηγορία του μόνο όταν είναι μια απλή κεφαλή-φράση. Καθώς η μετακινούμενη κεφαλή-φράση στοχεύει τη ρίζα της δομής, συγχωνεύεται εσωτερικά με την κεφαλή αυτής της ρίζας με αποτέλεσμα να προκύπτει ασαφεία ως προς το ποια κεφαλή θα προβάλλει την κατηγορία της. Οι ΕΑ και οι πλάγιες ερωτηματικές (ΠΕ) αποτελούν περιπτώσεις αυτής της δομικής ασάφειας. Και οι δύο περιλαμβάνουν εσωτερική συγχώνευση ενός wh-Προσδ⁰ με το ΣΔ⁰, αλλά διαφέρουν ως προς το ποια κεφαλή προβάλλει την κατηγορία της, η wh-Προσδ⁰ στις ΕΑ και ο ΣΔ⁰ στις ΠΕ. Αυτό σημαίνει ότι η επιφανειακή πραγμάτωση των ΕΑ και των ΠΕ είναι η ίδια, οδηγώντας σε δομική αμφισημία:

(28) α. I will order what you eat *ΕΑ*
 ‘Θα παραγγείλω ό,τι τρώς’

β. I wonder what you eat *ΠΕ*
 ‘Αναρωτιέμαι τι τρώς’

Η ανάλυση αυτή προβλέπει ότι οι EA προκύπτουν μόνο με απλές wh-φράσεις, δηλ. με wh-φράσεις οι οποίες αποτελούνται από μια wh-λέξη μόνο, όπως φαίνεται από τα παρακάτω παραδείγματα από την Αγγλική:

- (29) α. I will order what you eat
‘Θα παραγγείλω ό,τι τρώς’
β. *I will order what dish you eat
‘Θα παραγγειλω όποιο πιάτο τρώς’

Ωστόσο, σε πολλές γλώσσες υπάρχουν EA οι οποίες εισάγονται με σύνθετες wh-φράσεις, όπως οι *-ever*-EA της Αγγλικής και οι *-unque*-EA της Ιταλικής:

- (30) α. *Αγγλική*
I will visit whatever town you will visit
‘Θα επισκεφτώ οποιαδήποτε πόλη επισκεφτείς’
β. *Ιταλική*
Gianni legge qualunque libro leggi
‘Ο Γιάννης διαβάζει οποιοδήποτε βιβλίο διαβάζεις’

Σύμφωνα με τους D&C αυτές οι δομές αποτελούν ψευδο-EA (Battye 1989), καθώς συμπεριφέρονται διαφορετικά από τις EA που εισάγονται με απλές wh-φράσεις (Donati και Checchetto 2011, Chierchia και Caponigro 2013, Checchetto και Donati 2010, 2015), ως προς μια σειρά από κριτήρια:

(A) Οι wh-φράσεις των ψεύδο-EA μπορούν να χρησιμοποιηθούν απολύτως.

- (31) α. John would go out with whichever woman
β. Gianni uscirebbe con qualunque donna
‘*Ο Γιάννης θα έβγαινε με οποια γυναίκα’

Πρβλ.

- (32) α. *John would go out with which/what (woman)
β. *Gianni uscirebbe con quale (donna)/chi
‘*Ο Γιάννης θα έβγαινε με όποια (γυναίκα)’

(B) Οι wh-φράσεις των ψεύδο-EA μπορούν να χρησιμοποιηθούν μαζί με ΣΔ που εισάγει αναφορική πρόταση με κεφαλή.

- (33) α. John would read whichever book that he happened to put his hands on
β. Gianni legge qualunque libro che gli capita tra le mani
‘*Ο Γιάννης θα διάβαζε όποιο βιβλίο που θα έπεφτε στα χέρια του’

Πρβλ.

- (34) α. *John would read which/what (book) that he happened to put his hands on
β. *Gianni legge quale/guanto (libro) che gli capita tra le mani
‘*Ο Γιάννης θα διάβαζε όποιο (βιβλίο) που θα έπεφτε στα χέρια του’

(Γ) Οι wh-φράσεις των ψεύδο-ΕΑ μπορούν να χρησιμοποιηθούν μαζί με αναφορική φράση που εισάγει αναφορική πρόταση με κεφαλή

- (35) α. Whichever boy to whom I speak keeps telling me the same thing
β. Qualunque ragazzo a cui parlo mi dice la stessa cosa
‘*Όποιο παιδί στο οποίο μιλάω μου λέει το ίδιο πράγμα’

Πρβλ.

- (36) α. *Which/What boy to whom I speak keeps telling me the same thing
β. *Quale/Quanto ragazzo a cui parlo mi dice la stessa cosa
‘*Όποιο αγόρι στο οποίο μιλάω μου λέει το ίδιο πράγμα’

Βασιζόμενοι σε αυτή την συμπεριφορά, οι D&C καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η δομή των ψευδο-ΕΑ δεν περιλαμβάνει επανακαθορισμό, αλλά είναι ανάλογη με αυτή των αναφορικών προτάσεων με κεφαλή (Donati και Checchetto 2011, Chierchia και Caronigro 2013, Checchetto και Donati 2015), όπου το wh-στοιχείο αποτελεί την κεφαλή μιας ΦΠροσδ στην οποία η αναφορική αποτελεί συμπλήρωμα.

5 Επανακαθορισμός της κατηγοριακής ταυτότητας και η παραγωγή των ΕΑ στην Ελληνική

Επιστρέφοντας στην Ελληνική, οι ΕΑ μπορούν να εισάγονται τόσο από μια απλή wh-λέξη όσο και από μια σύνθετη wh-φράση:

- (37) α. Θα καλέσουμε όποιον συναντήσουμε
β. Θα καλέσουμε [ΦΠροσδ όποιον φοιτητή] συναντήσουμε
γ. Θα καλέσουμε [ΦΠροσδ [όποιου (φοιτητή)] τον πατέρα] συναντήσουμε

Το σημαντικό είναι ότι οι ΕΑ με σύνθετες wh-φράσεις συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο με τις ΕΑ που εισάγονται με απλές wh-λέξεις και διαφορετικά από τις *-ever*-ΕΑ της Αγγλικής και τις *-unque*-ΕΑ της Ιταλικής:

(Α) Τόσο οι απλές όσο και οι σύνθετες wh-φράσεις περιλαμβάνουν την ίδια wh-λέξη.

- (38) α. Θα καλέσουμε όποιον/όσους συναντήσουμε
β. Θα καλέσουμε [ΦΠροσδ όποιον φοιτητή/όσους φοιτητές] συναντήσουμε

(Β) Τόσο οι απλές όσο και οι σύνθετες wh-φράσεις των ΕΑ δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν στις ΠΕ. Έτσι δεν προκύπτει επιφανειακή αμφισημία ανάμεσα στις ΕΑ και στις ΠΕ.

- (39) α. Θα παραγγείλω ό,τι (φαγητό) τρώς
β. *Ρώτησα ό,τι (φαγητό) τρώς
β'. Ρώτησα τι (φαγητό) τρώς

(Γ) Οι σύνθετες wh-φράσεις δεν μπορούν να έχουν απόλυτη χρήση (όπως και οι απλές wh-φράσεις):

(40) *Αυτό είναι ένα θέμα διατριβής που δεν θα το έδινα σε όποιον (φοιτητή)

Πρβλ. το κριτήριο (Α) των D&C:

- (41) α. John would go out with whichever woman
β. Gianni uscirebbe con qualunque donna
‘*Ο Γιάννης θα έβγαινε με όποια γυναίκα’

(Δ) Οι σύνθετες wh-φράσεις δεν μπορούν να απαντούν μαζί με το ΣΔ που των αναφορικών προτάσεων με κεφαλή (όπως και οι απλές wh-φράσεις).

- (42) α. *Όποιο συστατικό που μετακινείται στον ΣΔ ...
β. *Ό,τι/όποιο που μετακινείται στον ΣΔ ...

Πρβλ. το κριτήριο (Β) των D&C

- (43) α. John would read whichever book that he happened to put his hands on
β. Gianni legge qualunque libro che gli capita tra le mani
‘*Ο Γιάννης θα διάβαζε όποιο βιβλίο που θα έπεφτε στα χέρια του’

(Ε) Οι σύνθετες wh-φράσεις δεν μπορούν να απαντούν μαζί με μια αναφορική φράση (όπως και οι απλές wh-φράσεις).

- (44) α. *Όποιο παιδί στο οποίο μιλάω μου λέει το ίδιο πράγμα
β. *Όποιος / όποιον στον οποίο μιλάω μου λέει το ίδιο πράγμα

Πρβλ. το κριτήριο (Γ) των D&C

- (45) α. Whichever boy to whom I speak keeps telling me the same thing
β. Qualunque ragazzo a cui parlo mi dice la stessa cosa
‘*Όποιο αγόρι στο οποίο μιλάω μου λέει το ίδιο πράγμα’

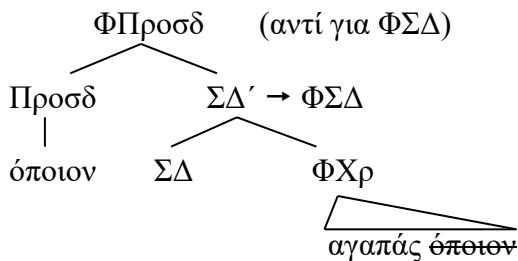
Είναι προφανές ότι τα κριτήρια των D&C που διαφοροποιούν τις ΕΑ από τις ψευδο-ΕΑ δίνουν τα αντίθετα αποτελέσματα για τις ΕΑ με σύνθετες wh-φράσεις στην Ελληνική. Αυτό συμβαίνει γιατί οι ΕΑ με σύνθετες wh-φράσεις συμπεριφέρονται όπως οι ΕΑ με απλές wh-φράσεις. Κατά συνέπεια, οι ΕΑ με σύνθετες wh-φράσεις στην Ελληνική είναι κανονικές ΕΑ και όχι ψευδο-ΕΑ. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται και από το γεγονός ότι οι ΕΑ, τόσο αυτές που εισάγονται με απλές wh-φράσεις, όσο και αυτές που εισάγονται με σύνθετες wh-φράσεις, δεν επιτρέπουν την εκτόπιση του προτασιακού κομματιού, ενώ οι αναφορικές προτάσεις με κεφαλή την επιτρέπουν (Daskalaki 2007):

- (46) α. Θα συναντήσω αύριο [όποιους (φοιτητές) [πήραν άριστα]]
β. Θα συναντήσω [όποιους (φοιτητές) [πήραν άριστα]] αύριο
γ. *Θα συναντήσω [όποιους (φοιτητές)] αύριο [πήραν άριστα]

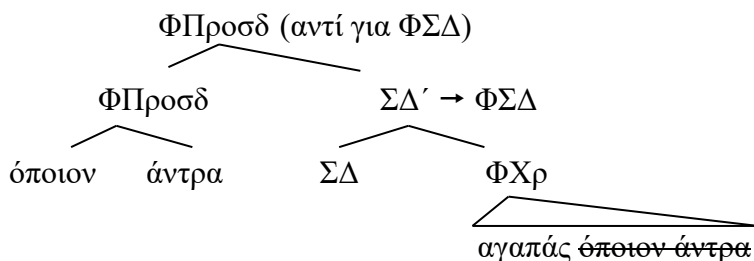
- (47) α. Θα συναντήσω αύριο [τους φοιτητές [οι οποίοι πήραν άριστα]]
β. Θα συναντήσω [τους φοιτητές [οι οποίοι πήραν άριστα]] αύριο
γ. Θα συναντήσω [τους φοιτητές] αύριο [οι οποίοι πήραν άριστα]

Τα παραπάνω δεδομένα δείχνουν ότι η ανάλυση των D&C δεν έχει ισχύ στην Ελληνική, καθώς τόσο οι απλές όσο και οι σύνθετες wh-φράσεις είναι δυνατόν να προβάλλουν την κατηγοριακή τους ταυτότητα, όταν συγχωνεύονται εσωτερικά με τον ΣΔ σε μια δομή ΕΑ. Επομένως, η προτεινόμενη ανάλυση των ΕΑ της Ελληνικής με βάση τον επανακαθορισμό της κατηγοριακής τους ταυτότητας είναι η εξής:

(48) Η Μαρία αγαπά όποιον αγαπάς

(49) Η Μαρία αγαπά όποιον άντρα αγαπάς

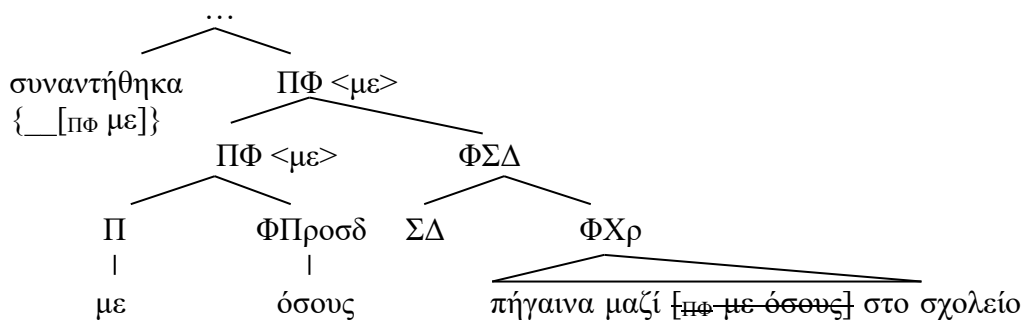

Η συγκεκριμένη ανάλυση έχει μια σειρά από πλεονεκτήματα. Πρώτον, εξηγεί τους περιορισμούς επιλογής στους οποίους υπόκειται η κεφαλή μιας σύνθετης wh-φράσης, όταν αυτή τυγχάνει να μην είναι η wh-λέξη (Spyropoulos 2011). Το σημαντικό σε αυτή την περίπτωση είναι ότι τους περιορισμούς επιλογής δεν ικανοποιεί η wh-φράση, αλλά η ευρύτερη φράση στην οποία είναι εγκιβωτισμένη η wh-φράση, η κεφαλή της οποίας επομένως αποτελεί και την κεφαλή της ΕΑ:

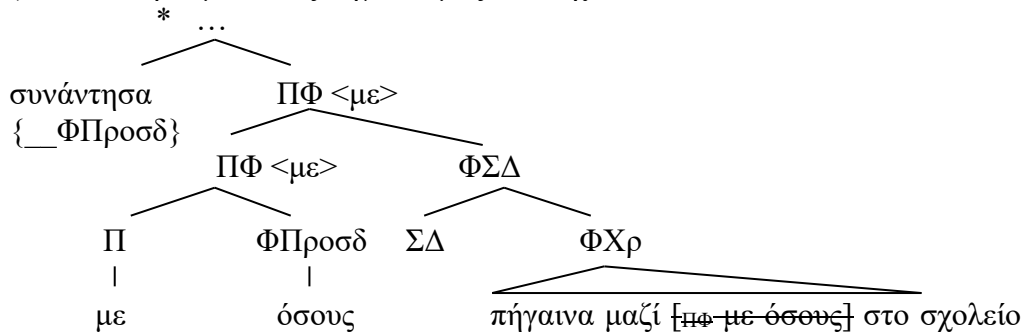
- (50) α. Θα καλέσουμε όποιου φοιτητή τον πατέρα συναντήσουμε
 β. *Θα καλέσουμε όποιου φοιτητή την φωτογραφία δούμε στο περιοδικό

Δεύτερον και σημαντικότερο, εξηγεί την υποχρεωτική κατηγοριακή εναρμόνιση όταν η wh-φράση είναι μια ΠΦ:

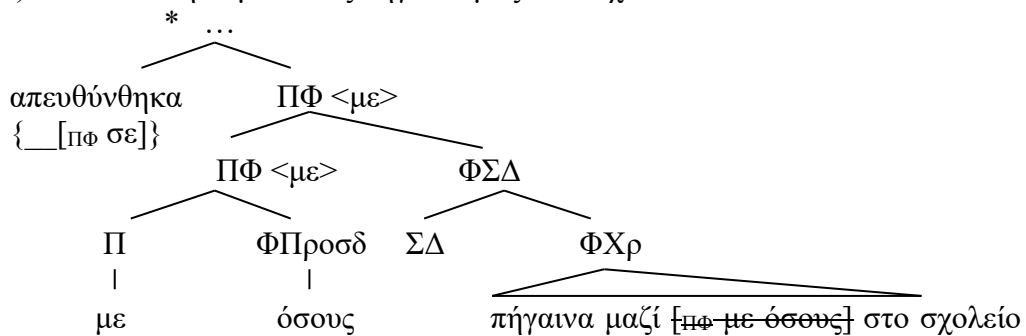
(51) Συναντήθηκα με όσους πήγαινα μαζί στο σχολείο

(52) *Συνάντησα με όσους πήγαινα μαζί στο σχολείο

(53) *Απευθύνθηκα με όσους πήγαινα μαζί στο σχολείο

6 Συμπεράσματα

Οι ΕΑ της Ελληνικής προσφέρουν μια σημαντική περίπτωση μελέτης, καθώς επιδεικνύουν υποχρεωτική εναρμόνιση κατηγορίας και πτώσης. Ειδικότερα, τα φαινόμενα εναρμόνισης κατηγορίας δείχνουν ότι η wh-φράση της ΕΑ συμπεριφέρεται ως η κεφαλή της δομής της, καθώς καθορίζει την κατηγοριακή της ταυτότητα. Τα δεδομένα αυτά αποκαλύπτουν μια διαδικασία επανακαθορισμού της κατηγοριακής ταυτότητας της ΕΑ: Η wh-φράση με την μετακίνησή της και την εσωτερική της συγχώνευση με το ΣΔ προβάλλει αυτή την κατηγοριακή της ταυτότητα και όχι ο ΣΔ τρέποντας την ΕΑ στη δική της κατηγορία. Στο επίπεδο της θεωρητικής διατύπωσης, το ενδιαφέρον στοιχείο που παρουσιάζει η Ελληνική εμπειρικά είναι ότι τόσο οι απλές όσο και οι σύνθετες wh-φράσεις μπορούν να προβάλλουν την κατηγοριακή τους ταυτότητα, όπως αποκαλύπτεται από το γεγονός ότι οι ελεύθερες αναφορικές τις οποίες εισάγουν συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο. Αυτή η συμπεριφορά αποτελεί ένδειξη κατά της πιο περιοριστικής διατύπωσης του επανακαθορισμού της κατηγοριακής ταυτότητας των Donati και Cecchetto και υπέρ της ανάλυσης της Citko.

Βιβλιογραφία

- Alexiadou, Artemis, and Spyridoula Varlokosta. 1997. "The syntactic and semantic properties of free relatives in Modern Greek." *ZAS Papers in Linguistics* 5:1–31.
- Alexiadou, Artemis, and Spyridoula Varlokosta. 2007. "On the structure and matching effects of free relatives in Greek." Στο Artemis Alexiadou (επιμ.), *Studies in the Morpho-Syntax of Greek*, 222-250. Cambridge: Cambridge Scholar Press.

- Battye, Adrian. 1989. "Free relatives, pseudo-free relatives and the syntax of CP in Italian." *Rivista di Linguistica* 1: 219–50.
- Cecchetto, Carlo, and Caterina Donati. 2010. "On labeling: Principle C and head movement." *Syntax* 13:241–78.
- Cecchetto, Carlo, and Caterina Donati. 2015. *(Re)labeling*. Cambridge MA: MIT Press.
- Chierchia, Gennaro, and Ivano Caponigro. 2013. "Questions on questions and free relatives." Paper presented at *Sinn und Bedeutung 18* (Vitoria, Basque Country, 12 September 2013).
https://scholar.harvard.edu/files/chierchia/files/frs_and_qs_iii_2013-9-11.pdf.
- Citko, Barbara. 2008. "Missing labels." *Lingua* 118:907–44.
- Citko, Barbara. 2011. *Symmetry in Syntax: Merge, Move and Labels*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daskalaki, Evangelia. 2007. "Free relatives in Greek: The interaction between case (mis)matches and relativization strategies." Στο Artemis Alexiadou (επιμ.), *Studies in the Morpho-Syntax of Greek*, 251–93. Cambridge: Cambridge Scholar Press.
- Donati, Caterina. 2006. "On wh-head movement." Στο Lisa Lai-Shen Cheng and Norbert Corver (επιμ.), *Wh-movement: Moving on*, 21–46. Cambridge MA: MIT Press.
- Donati, Caterina, and Carlo Cecchetto. 2011. "Relabeling heads: A unified account for relativization structures." *Linguistic Inquiry* 42:519–60.
- Iatridou, Sabine, Elena Anagnostopoulou, and Roumyana Izvorski. 2001. "Observations about the form and the meaning of the perfect." Στο Michael Kenstowicz (επιμ.), *Ken Hale: A Life in Language*, 189–238. Cambridge MA: MIT Press.
- Izvorski, Roumyana. 1996. "Non-matching effects in free relatives and pro-drop." Στο *Proceedings of ESCOL '95*, 89–102.
- Larson, Richard. 1998. "Free Relative Clauses and Missing Ps: Reply to Grosu." Ms., SUNY, Stony Brook.
- Ott, Denis. 2011. "A note on free relative clauses in the theory of phases." *Linguistic Inquiry* 42:183–92.
- Spyropoulos, Vassilios. 2005. "Agreement and multiple case licensing in Greek." Στο Melita Stavrou and Arhonto Terzi (επιμ.), *Advances in Greek Generative Syntax*, 15–39. Amsterdam: John Benjamins.
- Spyropoulos, Vassilios. 2007. "Case conflict in Greek free relatives." Στο Artemis Alexiadou (επιμ.), *Studies in the Morpho-Syntax of Greek*, 294–313. Cambridge: Cambridge Scholar Press.
- Spyropoulos, Vassilios. 2011. "Case conflict in Greek free relatives: Case in syntax and morphology." Στο Alexandra Galani, Glyn Hicks, and George Tsoulas (επιμ.), *Morphology and its Interfaces*, 21–55. Amsterdam: John Benjamins.
- Σταύρου, Μελίτα, και Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton. 1988. "Η παράμετρος εναρμόνισης και οι ελεύθερες αναφορικές προτάσεις στην Ελληνική Γλώσσα." *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 8: 311–22.
- Φιλιππάκη-Warburton, Ειρήνη, και Μελίτα Σταύρου. 1987. "Οι ελεύθερες αναφορικές προτάσεις στα Νέα Ελληνικά." *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 7: 117–34.
- Χειλά-Μαρκοπούλου, Δέσποινα. 1990-1. "Προβλήματα διαχρονικής σύνταξης: Οι ελεύθερες αναφορικές προτάσεις στα Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά." *Γλωσσολογία* 9-10:13-42.

Investigating reading strategies of secondary school students during reading comprehension tasks: Evidence from eye tracking data*

Spyridoula Stamouli, Ioanna Antoniou-Kritikou & Vassilis Katsouros
Institute for Language & Speech Processing, “Athena” Research Centre
pstam@athenarc.gr, agianna@athenarc.gr, vsk@athenarc.gr

Περίληψη

Η παρούσα πειραματική μελέτη αξιοποιεί τη μεθοδολογία καταγραφής της οφθαλμοκίνησης, για να διερευνήσει τις στρατηγικές που εφαρμόζουν οι ελληνόφωνοι μαθητές Γυμνασίου κατά την ανάγνωση κειμένων με σκοπό την απάντηση σε ερωτήσεις κατανόησης. Η πειραματική διαδικασία περιλάμβανε την ανάγνωση τριών κειμένων με παράλληλη καταγραφή του βλέμματος. Η επίδοση των μαθητών συσχετίστηκε με την αναγνωστική τους συμπεριφορά, όπως αυτή αποτυπώθηκε στη βλεμματική τους συμπεριφορά, σε δύο συνθήκες: α) πρώτη ανάγνωση του κειμένου και β) ανάγνωση για την απάντηση στις ερωτήσεις κατανόησης. Από την ανάλυση προέκυψαν διαφορετικοί τύποι αποτελεσματικής και μη αναγνωστικής συμπεριφοράς, τα χαρακτηριστικά των οποίων αναλύονται με βάση συγκεκριμένες μετρικές οφθαλμοκίνησης.

Λέξεις-κλειδιά: κατανόηση ανάγνωσης, εργοκατευθυνόμενη ανάγνωση, στρατηγικές ανάγνωσης, οφθαλμοκίνηση, αναγνωστικός αλφαριθμητισμός

1 Introduction

Reading comprehension is a complex language skill, combining various competences, which include reading fluency, syntactic processing, pragmatic and vocabulary knowledge and inferencing. It is thus a particularly sensitive indicator of overall language development in educational settings. For this reason, reading comprehension has been integrated in formal and informal assessment procedures, such as students' academic performance assessment programmes, as well as evaluation protocols for reading literacy skills and learning difficulties.

The present study seeks to explore the strategies employed by secondary school students in the context of performing reading comprehension tasks and, thus, falls within the scope of two research areas: experimental reading literacy research and assessment research. Reading literacy is defined as the ability to understand and use various types of texts for personal and social purposes (OECD 2009), which is essential for coping with everyday situations involving reading activities. Especially in educational settings, answering questions from texts is an assessment and instructional activity frequently used at school. In this situation, the goal is to comprehend and use textual information that is relevant to a particular task. Readers' interaction with texts during specific tasks, which involves moving between text and questions until the task is properly completed, has been described by the researchers of reading comprehension as “task-oriented reading” (Vidal-Abarca, Salmerón, and Mañá 2011, Salmerón et al. 2015).

* We acknowledge support of this work by the project “Computational Sciences and Technologies for Data, Content and Interaction” (MIS 5002437) which is implemented under the Action “Reinforcement of the Research and Innovation Infrastructure”, funded by the Operational Programme “Competitiveness, Entrepreneurship and Innovation” (NSRF 2014-2020) and co-financed by Greece and the European Union (European Regional Development Fund).

1.1 Background

The ability to understand written text has been explored in previous years by offline experimental methods, which include the analysis of students' answers to different types of reading comprehension questions, as well as with introspection methodologies, such as "think-aloud protocols". Previous studies have investigated the effect of different strategic decisions that students employ in task-oriented reading, such as reading the question prior to the text or vice versa. These studies show that reading the questions prior to the main text provides readers with cues of relevance, allowing them to identify and pay closer attention to information of the text particularly relevant to the question (McCrudden, Schraw, and Kamble 2005). On the other hand, initial reading of the text allows students to construct a complete mental representation of the information that the text contains. This provides a source of basic information, which can be used to answer a number of questions without reviewing the text and guides students' review of the text more effectively, when needed (Rouet 2006, Cerdán et al. 2009, Vidal-Abarca, Mañá, and Gil 2010, Salmerón et al. 2015). In addition, it has been found that initial reading improves overall performance in task-oriented reading activities and is associated with high comprehension skills (Cerdán et al. 2009, Salmerón et al. 2015). However, studies also indicate that good performance is associated with choosing the most efficient strategy according to the task. For example, a question requiring inferencing or global understanding of a text is more favoured by initial reading, as opposed to a question requiring the identification of specific information (Cataldo and Oakhill 2000, Vidal-Abarca, Mañá, and Gil 2010).

In recent years, the study of reading comprehension has been enhanced with the possibilities offered by eye tracking systems, which provide data of readers' eye movements as they process a text real-time. Research has established, on the basis of empirical evidence, the assumption that cognitive processing of information is reflected on eye movement indicators during the performance of various activities (eye-mind hypothesis, Just and Carpenter 1980). Thus, the number and duration of fixations on an Area of Interest (AOI) are associated with depth of cognitive processing and spatial distribution of attention (Rayner 1998). The number and duration of visits at an AOI reflect the importance of this particular AOI and the informativeness of its content (Jacob and Karn 2003), while transitions from one AOI to another reflect the process of integrating information contained in different AOIs (Johnson and Mayer 2012). Especially in the context of performing reading comprehension tasks, information on where students focus, for how long and how many times they visit different AOIs of the text can be combined with their performance scores, allowing the investigation of their decisions and strategies when searching for information in a text in order to answer a question, but also of how effective these decisions and strategies were.

Eye tracking methodology has been applied in the study of reading comprehension in different research fields. Studies in the field of experimental research in language testing have been using eye tracking technology to investigate the cognitive processes activated by second language learners when performing reading comprehension tasks as part of EFL certification tests and thus to validate test tasks and items (Bax 2013, Brunfaut and McCray 2015, Brunfaut 2016). These studies show that eye tracking metrics related to task processing, i.e. interactions between the text passage and the questions, are able to highlight to some extent

differences between successful and unsuccessful readers and proficient and non-proficient test takers in terms of reading strategies and cognitive processes employed. Overall, the studies indicate that higher proficiency level, as well as successful performance, is associated with more efficient location of relevant information in the text, less effortful reading and more focused reading of relevant information (Bax 2013, Brunfaut and McCray 2015). In terms of eye tracking metrics, less rigorous and more focused reading is reflected on less and shorter fixations on reading tasks' texts and responses, fewer and shorter visits and less switches between the text and the answers.

Eye tracking technology has also been used in educational research, combining methodologies from the field of language and academic skills assessment. A study which is particularly relevant to the present one is that of Solheim and Upstadd (2011), who investigated Norwegian students' reading strategies when performing a reading comprehension task involving a multimodal science text. This study aimed to explore the differences between successful and unsuccessful readers regarding the allocation of their visual attention to the text passage and the images. Their study classified students into four different problem-solving behaviours, as reflected in their eye movement patterns: (a) first-time readers, (b) non-strategic readers, (c) task-oriented readers and (d) effortful readers (Solheim and Upstadd 2011: 163).

1.2 Objectives and research questions

The present study employs eye tracking methodology to explore the strategies of Greek secondary school students in the context of task-oriented reading. More specifically, it seeks to investigate the characteristics of reading behaviour that are associated with successful and unsuccessful reading comprehension, as reflected on students' eye movement patterns while interacting with the text passage and the comprehension questions. In this context, the main research question is:

What are the differences between successful and unsuccessful readers in task-oriented reading activities in terms of their reading behaviour, as reflected on their visual behaviour?

This research question is analysed into two secondary questions:

- a) Which reading strategies are successful and which are unsuccessful?
- b) What are the differences between successful and unsuccessful strategies in terms of eye-tracking measures?

The aim of this small scale experimental study is to investigate the usefulness of eye tracking methodology in identifying empirical indicators of reading comprehension, which can be used as features for the computational modelling of students' successful and unsuccessful behaviour. Models of students' reading behaviour can be further used for the purpose of the automated assessment of their reading skills and for their personalised support in reading comprehension tasks performed in technology-enhanced learning environments.

2 Method

2.1 Data collection procedure: Participants, materials and equipment

Twenty-one second and third grade students of secondary schools of Athens, fifteen female and six male, with normal or corrected vision participated in the experimental procedure. Each student's final grade in the Greek language subject at school was recorded, as an indication of her/his language skills level.

The experimental procedure included three texts, two of which were part of previous reading literacy tests of PISA and one was part of the Reading Test-A (Panteliadou and Antoniou 2009). The texts belonged to three different genres: a) an argumentative text, presenting two opposing opinions on "Telecommuting", b) a directional text (Supermarket notice: "Peanut Allergy Alert-Lemon Cream Biscuits") and c) an informational text on "Maya civilization". Each text was accompanied by two or three multiple-choice questions, representing different reading goals: a) global reading of the text passage for comprehending main idea(s) and pragmatic function of phrases in the specific context and b) local reading for understanding the meaning of words, phrases or sentences.

Eye tracker Tobii TX-300 with 300 Hz sampling rate was used for the recording of eye movements and the Tobii Pro Studio software was used for the experimental set up, data collection, processing and analysis.

2.2 Data organisation and processing

After the data collection procedure was completed, reading comprehension scores, i.e. correct and wrong responses on text questions, were automatically extracted per participant, text and question. In order to explore how comprehension scores were related to the students' actual reading behaviour, all video recordings of eye movements were observed for each participant, text and question and patterns of reading behaviour were encoded in two conditions, which corresponded to two main variables of analysis: a) reading the text passage for the first time: it was encoded whether or not students performed a complete initial reading of the text passage, before reading the question; b) reading the relevant text passage for answering a question: it was encoded whether or not they re-read the part of the text related to each specific question before submitting their answer.

Video recordings of eye movements were edited using the procedures of video segmentation and scene creation. Consequently, AOIs were defined on each scene, in order to export and analyse eye tracking data from particular areas of the text passage and the comprehension questions. The AOIs defined for each text were: a) the main text and its title, b) the whole question area (question and response options), c) the area of the question only, d) the area of the response options only, e) the part of the main text related to the specific question.

3 Data analysis - Results

Questions with high success rate (above 75%) were excluded from the analysis. The analysis included five questions, presented in Table 1:

Question Text	Question characteristics – reading goals
Question 1 TELECOMMUTING: What is the relationship between the paragraphs “The way of the future” and “Disaster in the making”?	Requires careful reading and global understanding of the text, as well as understanding of the opposing main ideas. It can be answered with a careful first reading only.
Question 3 TELECOMMUTING: What does the phrase “grandiose idea” in the second text mean?	Requires understanding of the meaning of the word. It can be answered correctly without reading the text at all, given that the student already knows the meaning of the word. Otherwise, the meaning can be inferred after careful reading at the local level.
Question 3 SUPERMARKET NOTICE: Why does the notice include “Best before” dates?	Requires global understanding of the text, to identify the pragmatic purpose of a specified part of the text (“best before” dates) in the specific context. It can be answered with a careful first reading only.
Question 1 MAYA: How do you conclude that Maya knew good mathematics and astronomy?	Requires careful reading at the local level to make an inference on the basis of information contained in multiple sentences. It is difficult to be answered without re-reading the text, since the relevant information is difficult to be retained from first reading.
Question 2 MAYA: What does not fit the text?	Requires careful reading to retain the main information of the text and filter out the irrelevant information.

Table 1 | Comprehension questions and their characteristics

3.1 Relationship between performance and reading strategies

Analysis was based on each comprehension question separately. The participants were categorized into two groups of reading performance, successful and unsuccessful, on the basis of their score on each specific item. Moreover, they were grouped on the basis of their reading behaviour during the task, regarding the initial reading of the text and reading for answering each question: This analysis revealed the following patterns of successful and unsuccessful reading, as shown in Table 2:

	Step 1: First reading of source text	Step 2: Reading of the question and choices	Step 3: Reading the AOI of the text related to the question	Step 4: Selecting the correct answer
First-time reading	✓	✓		✓
Non-strategic reading	✓	✓		
Strategic reading	✓	✓	✓	✓
Effortful reading	✓	✓	✓	

Table 2 | Patterns of successful and unsuccessful reading behaviour

Successful reading exhibited two different patterns, first-time reading and strategic or careful reading. First-time readers were the students who read the text passage before reading the question, subsequently they read the question and response options and they selected the correct answer without revisiting the text to locate and read the relevant information in the corresponding AOI. Strategic or careful readers were the ones who read the text passage, they subsequently read the question and response options, then they located and read the relevant AOI in the text and selected the correct answer.

Unsuccessful reading exhibited two different patterns, similar to the successful ones but leading to the selection of the wrong answer. Non-strategic readers were the students who followed the same steps as their successful counterparts, first-time readers; they read the text passage and the question, they did not revisit the text to search for relevant information relevant to the question and they selected the wrong answer. Effortful readers followed all the necessary reading steps, which involved reading the text passage, the question and the relevant AOI, similarly to their successful counterparts, strategic readers, but they chose the wrong answer.

The reading behaviour patterns revealed from this analysis are similar to the classification of students into four problem-solving behaviours reported by Solheim and Upstadd (2011). The most frequent successful behaviour was strategic reading, representing 73,6 % of total correct responses, while the most frequent unsuccessful behaviour was effortful reading, representing 60,6% of total wrong responses, regardless of question type. It should also be noted that all students made a complete initial reading of the source text before submitting an answer.

3.2 Eye tracking analysis

The next step of the analysis was to explore the differences between the four different reading strategies in terms of specific eye movement metrics. To this end, a number of eye tracking measures were calculated for each AOI (Table 3), including text processing metrics, which are relevant to the first reading of the text passage, as well as task processing metrics, which are relevant to the interaction between the text and the questions.

Eye tracking metrics	Description
Fixation Duration (seconds)	Mean duration of each individual fixation within an AOI
Total Fixation Duration (seconds)	Sum of the duration for all fixations within an AOI
Fixation Count (N)	The number of times the participant fixates on an AOI
Visit Duration (seconds)	Mean duration of each individual visit within an AOI
Total Visit Duration (seconds)	The duration of all visits within an AOI
Visit Count (N)	The number of visits within an AOI
Time spent on an AOI (msecs)	The amount of time participants have spent on an AOI
Proportion of time spent on an AOI (%)	Total fixation duration on an AOI divided by total fixation duration on another AOI (e.g. tot. fixation duration on response options divided by the tot. fixation duration on the relevant AOI in the source text and the response options).
Fixations per second (N)	Total number of fixations within an AOI divided by total visit duration within the same AOI

Table 3 | Eye tracking metrics of data analysis

Pair-wise statistical comparisons were performed between the four reading groups with T tests assuming unequal variances. The following paragraphs present the most remarkable and significant findings of the eye tracking analysis per comprehension question.

Table 4 presents the results of the eye tracking data analysis of Question 1 from the Telecommuting text, which required careful reading for global understanding of the text and the opposing main ideas.

Reading behavior	Measure	Total Fixation Duration			Fixation Count			Total Visit Duration			Visit Count			% time fixating on responses
		AOI	Q1	Q1 Text	Q1 A	Q1	Q1 Text	Q1 A	Q1	Q1 Text	Q1 A	Q1	Q1 Text	
First-time reading (N=3)	Mean	11,94	0,5	8,74	59,33	3	42,33	14,18	0,57	10,44	5	0,67	3,33	0,96
	Stdev	3,90	0,86	3,27	17,79	5,20	15,04	4,80	0,99	4,06	1	1,15	1,53	0,070
Non-strategic reading (N=2)	Mean	17,01	0,73	14,01	76,5	4	59,5	21,14	0,83	17,48	6	1	5,5	0,95
	Stdev	1,98	1,03	2,58	4,95	5,66	2,12	0,60	1,17	0,40	2,83	1,41	4,95	0,075
Strategic reading (N=8)	Mean	19,64	43,22	16,78	88,4	194,89	72,9	23,97	52,36	20,36	10,8	8,56	10,4	0,34
	Stdev	13,19	55,57	12,96	63,16	227,75	56,90	17,26	64,77	15,91	9,38	9,59	8,87	0,151
Effortful reading (N=4)	Mean	24,22	10,04	17,88	96	45,25	65,5	27,65	11,58	20,23	8	3,5	8,5	0,66
	Stdev	7,90	6,41	6,84	31,80	33,60	24,96	8,84	7,67	7,78	3,27	1,73	4,51	0,11

Table 4 | Eye tracking analysis of Q1 (Telecommuting)

At first, it should be noted that the reading strategies revealed by observing the participants' gaze recordings were confirmed by the eye tracking data analysis; first-time and non-strategic readers almost never visited or fixated on the AOI of the text in order to answer the question, compared to strategic and effortful readers, a finding which was significant in all metrics. No significant differences were found between any group regarding the initial reading of the main text.

Some observed but statistically weak differences ($p < 0.1$ level) were found between strategic and effortful readers, whose common characteristic was that they both answered the question after revisiting the text. Strategic readers, compared to effortful readers: a) made more and longer fixations in the text which was relevant to the question (tot. fixation duration $p = 0,095$, one tailed $p = 0,04$, fixation count $p = 0,068$, one tailed $p = 0,03$), b) made more and longer visits in the same AOI (tot. visit duration $p = 0,082$, one-tailed $p = 0,04$, visit count one-tailed $p = 0,06$). The results point to the fact that strategic readers process the relevant text AOI more carefully than effortful readers. Effortful readers spent more time fixating on the response options rather than the text where the answer is to be found, compared to strategic readers ($p = 0,002$).

Analysis of reading time didn't reveal any statistically significant results. However, for Q3 of the Supermarket notice text, analysis of reading time indicated that successful readers in general spent more time in the initial reading of the main text than on reading during question answering (one-tailed $p = 0,044$, two-tailed = $0,089$). Further analyzing the group of successful readers, it was found that first-time readers, who didn't revisit the text to answer a question, spent more time on the initial reading of the text than all the other groups ($p < 0,05$ for all pairs). Table 5 presents the results of the eye tracking analysis for Q3:

Reading behavior	Measure	Total fixation duration		Fixation count		Total visit duration		Visit count		% of time fixating on responses
		Q3 A	Q3 Text	Q3 A	Q3 Text	Q3 A	Q3 Text	Q3 A	Q3 Text	
first-time	Mean	5,29	0	23,75	0	6,73	0	1,75	0	1
	Stdev	2,54	0	9,18	0	1,99	0	1,5	0	0
non-strategic	Mean	14,35	0,0425	54,5	0,25	15,83	0,0425	3,75	0,25	1,00
	Stdev	6,26	0,09	22,93	0,5	6,71	0,09	2,22	0,5	0,01
strategic	Mean	18,26	7,83	79,50	37,33	20,88	8,88	5,67	4,33	0,73
	Stdev	8,27	7,47	36,27	33,79	9,44	8,40	2,34	1,97	0,19
effortful	Mean	15,96	6,97	74,83	34,17	19,35	8,58	7,33	4,00	0,74
	Stdev	6,45	5,43	22,60	24,45	5,52	6,81	4,32	2,83	0,12

Table 5 | Eye tracking data analysis of Q3 (Supermarket notice)

The analysis discriminated the group of first-time readers from all the other groups in all task processing metrics. In sum, first-time readers: a) fixated less (count and duration) in the question and responses area; b) made less and shorter visits to the question and response options ($p < 0,05$ in all metrics). No significant differences were

found between the other groups. Combined with findings on total reading time, the results indicate that first-time readers “invested” on the initial reading of the text, so they had to put less effort in reviewing the text or switching between text and questions to find the correct answer. This strategy proved beneficial for this type of question, which required global reading for understanding the pragmatic function of a specific phrase in the specific context.

Regarding the last question analyzed, Q1 from the Maya civilization text, analysis of reading time indicated that first-time readers spent less time on reading the question and response options than their unsuccessful counterparts, non-strategic readers ($p= 0,008$). Moreover, first-time readers spent more time on the initial reading of the text than non-strategic ($p= 0,009$), strategic ($p= 0,001$) and effortful readers (two-tailed $p= 0,073$, one-tailed $p= 0,036$). Table 6 presents the results of the eye tracking data analysis of Q1:

Reading behavior		Total Fixation duration (sec)		Fixation Count (N)		Total Visit Duration (sec)		Visit Count (N)		Fixations/sec (N)		Proportion of time fixating on responses (%)
		Q1 A	Text first reading	Q1 A	Text first reading	Q1 A	Text first reading	Q1 A	Text first reading	Q1 A	Text first reading	
First-time (N=4)	Mean	5,62	35,16	26	165,5	6,4375	42,41	1,75	2,5	4,20	3,93	1,00
	Stdev	1,67	11,10	7,53	50,93	1,95	13,23	0,50	1,73	0,23	0,23	0
Non-strategic (N=4)	Mean	7,48	47,19	28,75	164,33	8,945	52,73	3,5	2	3,19	3,07	0,99
	Stdev	2,63	9,73	9,18	57,27	2,41	12,08	3,79	1,00	0,52	0,40	0,02
Strategic (N=10)	Mean	8,36	35,00	37,33	149,78	9,41	42,02	4,56	3,22	3,98	3,60	0,49
	Stdev	2,38	6,15	12,31	22,13	2,68	6,57	2,13	1,39	0,34	0,28	0,11
Effortful (N=2)	Mean	14,66	60,98	76	276,5	18,6	74,22	8,5	6,5	4,15	3,71	0,64
	Stdev	4,48	30,78	21,21	160,51	6,77	42,01	3,54	6,36	0,29	0,06	0,21

Table 6 | Eye tracking data analysis of Q1 (Maya civilisation)

The analysis revealed that first-time readers, apart from spending more time on the initial text reading, made more fixations/sec on it compared to non-strategic and strategic readers ($p= 0,045$ and $p= 0,038$, respectively), which indicates more careful reading. Moreover, they made more fixations/sec on the responses area, which indicates more careful reading of the options than their unsuccessful counterparts ($p= 0,023$). Effortful readers’ data in all metrics differed from their successful counterparts, strategic readers, pointing to more effortful cognitive processing of the text and the response options: more fixations/sec on first reading, longer fixation duration, more fixations, more and longer visits in question and responses area. However, these observed differences were not statistically confirmed due to the small number of cases ($n=2$) of this group.

4 Conclusions

The study provided evidence that eye tracking methodology can reveal different patterns of reading behavior in the context of task-oriented reading. The findings showed that students’ successful performance relied more frequently on careful initial reading of the source text, before reading and answering the questions. First reading of the text seems to effectively guide students to the selection of the correct answer, even without revisiting the text, at least in case of questions which required reading at the global level. Moreover, it was shown that focused, careful and cognitively intensive re-reading of specific parts of the text passage, where information relevant to the question was located, was another successful reading pattern.

On the other hand, unsuccessful performance was about either not employing the right strategy for a specific question, for example not revisiting the text to locate the

information required to answer the question, or not putting the required effort, in terms of time and attention, to process the information needed.

The eye tracking metrics applied in the present study, i.e. fixation and visit metrics on the text passage, questions and relevant text AOIs, provided some reliable evidence on the characteristics of the different reading behaviors observed. However, evidence was not always statistically strong, due to the small number of participants in each group, and, thus, not able to be generalized. It should also be noted that the relationship between eye tracking measures and performance in the context of task-oriented reading is not straightforward, but it should be interpreted in relation to the characteristics and requirements of each particular question. The same metric, for example many or long fixations or visits into an AOI, can sometimes be an indication of effortful but ineffective cognitive processing of textual content in a question which requires global understanding of the text, and sometimes an indication of focused and effective reading in a question which requires local reading for specific information.

A more general conclusion that could be drawn is that modeling students' reading behavior in the context of task-oriented reading can be based on text processing metrics, as they are particularly important indicators of the quality of initial reading of the text and are associated with successful performance. It is worth exploring and exploiting other metrics as well, such as saccade and regression metrics. However, a comprehensive modeling of reading behavior should also be based on task processing metrics related to interactions between the text passage and the questions, which are task-specific and are able to highlight specific reading strategies in relation to specific question types.

References

- Bax, Stephen. 2013. "The cognitive processing of candidates during reading tests: Evidence from eye-tracking". *Language Testing* 30(4):441-465.
- Brunfaut, Tineke. 2016 *Looking into reading II: A follow-up study on test-takers' cognitive processes while completing Aptis B1 Reading tasks*. London: The British Council.
- Brunfaut, Tineke and McCray, Gareth. 2015. *Looking into test-takers' cognitive processes whilst completing reading tasks: a mixed-method eye-tracking and stimulated recall study*. London: The British Council.
- Cataldo, Maria G. and Oakhill, Jane, 2000. "Why are poor comprehenders inefficient searchers? An investigation into the effects of text representation and spatial memory on the ability to locate information in text". *Journal of Educational Psychology* 92:791-799.
- Cerdán, Rachel, Vidal-Abarca, Eduardo, Martínez, Tomás, Gilabert, Ramiro and Gil, Laura 2009. "Impact of question-answering tasks on search processes and reading comprehension". *Learning & Instruction* 19:13-27.
- Jacob, Robert J. K. and Karn, Keith S. 2003. "Commentary on Section 4. Eye tracking in human-computer interaction and usability research: Ready to deliver the promises". In *The Mind's Eye: Cognitive and Applied Aspects of Eye Movement Research*, edited by Jukka Hyönä, Ralph Radach and Heiner Deubel, 573-605. Oxford: Elsevier Science.
- Johnson, Cheryl I. and Mayer, Richard E. 2012. "An eye movement analysis of the spatial contiguity effect in multimedia learning". *Journal of Experimental Psychology: Applied* 18(2):178-191.

- Just, Marcel, A. and Carpenter, Patricia A. 1980. "A theory of reading: From eye fixations to comprehension". *Psychology Review* 87:329-354.
- McCrudden, Matthew T., Schraw, Gregory and Kambe, Gretchen. 2005. "The effect of relevance instructions on reading time and learning". *Journal of Educational Psychology* 97: 88-102.
- OECD, 2009. *PISA 2009 Assessment framework – Key competencies in reading, mathematics, and science*. Paris, France: OECD.
- Panteliadu, Susana and Antoniou, Fay. 2007. *Reading Test Alpha, Test-A*. MINEDU-GR, EPEAK (8). [in Greek]
- Rayner, Keith. 1998. "Eye movements in reading and information processing: 20 years of research". *Psychological Bulletin* 124(3):372-422.
- Rouet, Jean-François, 2006. "Question answering and document search". In *The skills of document use. From text comprehension to web-based learning*, edited by Jean-François Rouet, 93-121. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Salmerón, Ladislao, Vidal-Abarca, Eduardo, Martínez, Tomás, Mañá, Amelia, Gil, Laura and Naumann, Johannes. 2015. "Strategic decisions in task-oriented reading". *The Spanish Journal of Psychology* 18:1-10.
- Solheim, Oddny J. & Uppstad, Per H. 2011. "Eye tracking as a tool in process-oriented reading test validation". *International Electronic Journal of Elementary Education*. Special Issue on Reading Comprehension 4(1):153-168.
- Vidal-Abarca, Eduardo, Mañá, Amelia and Gil, Laura. 2010. "Individual differences for self-regulating task-oriented reading activities". *Journal of Educational Psychology* 102:817-826.
- Vidal-Abarca, Eduardo, Salmerón, Ladislao and Mañá, Amelia 2011. "Individual differences in task-oriented reading". In *Text relevance and learning from text*, edited by Matthew T. McCrudden, Joseph P. Magliano and Gregory Schraw, 267-294. Greenwich, CT: Information Age Publishing.

Στάσεις και απόψεις Ελλήνων της διασποράς σχετικά με το ορθογραφικό σύστημα της Ελληνικής και μια ενδεχόμενη αναθεώρησή του

Μαρίνα Τζακώστα
Πανεπιστήμιο Κρήτης
martzak@edc.uoc.gr

Abstract

Aim of the present paper is to explore the types of orthographic errors made by Greeks of the diaspora, specifically Greeks who live on the east coast of the U.S.A., as well the linguistic and extra-linguistic factors, which influence the shape, teaching and learning of the Greek orthographic system. The data stemming from two questionnaires distributed to the participants revealed that Greeks of the diaspora make less orthographic errors compared to Greeks who live in Greece. Greek of the diaspora prefer the preservation of historical orthography for reasons of national unity and recognize politics as a major factor affecting the shape of spoken and written language. Finally, they express their skepticism regarding a potential revision of the Greek orthography.

Keywords: orthographic errors, orthographic fossils, native speakers' attitudes, revision of the Greek orthographic system

1 Εισαγωγή

Η ψήφιση του νόμου 309/1976 καθιέρωσε την δημοτική γλώσσα ως την επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους, ενώ η Υπουργική Πράξη 900.43/4/9/14145/2.12.1981 παγίωσε τη χρήση του μονοτονικού συστήματος. Παρόλ' αυτά, ο διάλογος για τη σημασία και την αξία της ιστορικής ορθογραφίας αναδιαμορφώνεται ανάλογα με τους κοινωνικούς και πληθυσμιακούς συσχετισμούς στην ελληνική επικράτεια (Καρατζόλα 1999). Οι θιασώτες της ιστορικής ορθογραφίας υποστηρίζουν ότι το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της τελευταίας είναι η συμβολή της στη διατήρηση της ιστορικής συνέχειας της ελληνικής γλώσσας, μέσα από την ετυμολογική ερμηνεία των χρησιμοποιούμενων γλωσσικών τύπων. Βασικό, όμως, μειονέκτημά της είναι η έλλειψη γραφηματικής διαφάνειας (Πετρούνιας 1984). Ένα επιπλέον ζητούμενο είναι το κατά πόσο μπορούμε να είμαστε ακριβείς όσον αφορά την ετυμολογική ερμηνεία των λέξεων ώστε να είμαστε σίγουροι και για την ορθογραφική μορφή τους. Από την άλλη πλευρά, οι υποστηρικτές της φωνημικής ορθογραφίας υποστηρίζουν ότι η ακριβής και απόλυτη αντιστοίχιση φωνήματος και γραφήματος διευκολύνει την εκμάθηση της ορθογραφίας και, συνεπώς, λειτουργεί αποτρεπτικά για την εμφάνιση μαθησιακών δυσκολιών (για σχετικές εκτενείς συζητήσεις βλ. Παπαναστασίου 2008, Τζακώστα 2012, Καλαμπούκα 2017).

Η εκμάθηση της ορθογραφίας αποδεικνύεται ως μια διαρκής πρόκληση για την εκπαιδευτική διαδικασία. Οι περισσότερες έρευνες πάνω στην ορθογραφία και την ορθή γραφή εστιάζονται στην καταλογογράφηση των ορθογραφικών λαθών που απαντώνται κατά τη διαδικασία της γλωσσικής διδασκαλίας, στις προτάσεις στρατηγικών διδασκαλίας της ορθογραφίας (βλ. Γιαννικοπούλου 2001, Παπαδοπούλου-Μανταδάκη

2008) και τις αποκλίσεις που εμφανίζονται στις περιπτώσεις τυπικής και μη τυπικής ανάπτυξης (Μουζάκη και Πρωτόπαπας 2010). Μάλιστα, υπάρχουν έντυπα και ποικίλοι ιστότοποι εκπαιδευτικού περιεχομένου¹ οι οποίοι προτείνουν μεθόδους και στρατηγικές διδασκαλίας της γλώσσας συνοδευόμενες από δραστηριότητες εμπέδωσης (βλ. Τζακώστα υπό προετ. β). Όμως, αρκετά λιγότερες είναι οι έρευνες που χρησιμοποιούν τα ορθογραφικά λάθη των παιδιών με στόχο να προτείνουν την υπό συγκεκριμένες συνθήκες αναθεώρηση του ορθογραφικού συστήματος της ελληνικής (βλ. Tzakosta κ.ά. 2011, Tzakosta και Dimtsa 2012, Τζακώστα 2020, υπό προετ. α). Η φιλοσοφία του ερευνητικού προγράμματος στο πλαίσιο του οποίου υλοποιήθηκε η παρούσα έρευνα δεν περιορίζεται στον εντοπισμό ορθογραφικών λαθών και στο πώς αυτά μπορούν να εξαλειφθούν. Εστιάζει επίσης στο τι μας υποδεικνύουν αυτά τα λάθη σχετικά με το μέλλον του ορθογραφικού συστήματος και στο αν τα λάθη στην πραγματικότητα ανοίγουν το δρόμο για μια πιθανή, έστω και μερική αναθεώρηση του ορθογραφικού συστήματος.

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τα είδη ορθογραφικών λαθών στα οποία ωθούνται Έλληνες της διασποράς, συγκεκριμένα, Έλληνες οι οποίοι ζουν, σπουδάζουν και εργάζονται στην ανατολική ακτή των Η.Π.Α., συγκεκριμένα στις πολιτείες της Νέας Υόρκης και του Νιου Τζέρσεϊ. Για τους σκοπούς της έρευνας σχεδιάσαμε 2 ερωτηματολόγια, το πρώτο ερωτηματολόγιο 35 ερωτήσεων (E1) ελέγχει τις ορθογραφικές δεξιότητες των συμμετεχόντων στην έρευνα, ενώ το δεύτερο ερωτηματολόγιο (E2) το οποίο συνίσταται από 10 ερωτήσεις διερευνά τις απόψεις των συμμετεχόντων σχετικά με την παρούσα αλλά και μελλοντική μορφή του ορθογραφικού συστήματος Ελληνικής.

Σε γενικές γραμμές, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας ευθυγραμμίζονται με τα αποτελέσματα προηγούμενων μελετών (Tzakosta κ.ά. 2011, Tzakosta και Dimtsa 2012, Τζακώστα 2020, υπό προετ. α, υπό προετ. β) και μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι ορθογραφικές επιλογές των συμμετεχόντων στην έρευνα απαιτούν τη μερική αναθεώρηση της ελληνικής ορθογραφίας. Στη συνέχεια του το άρθρο διαρθρώνεται ως εξής: Στο κεφάλαιο 2 γίνεται μια σύντομη συζήτηση των υπαρχουσών μελετών πάνω στη σχέση ορθογραφίας και γλωσσικής ανάπτυξης και πρόσφατων μελετών οι οποίες εντάσσονται στο ίδιο ερευνητικό πλαίσιο με την παρούσα. Στο κεφάλαιο 3 περιγράφεται η μεθοδολογία της παρούσας έρευνας, ενώ στο κεφάλαιο 4 παρουσιάζονται τα ερευνητικά αποτελέσματα. Τέλος, το κεφάλαιο 5 συνοψίζει το άρθρο.

2 Προηγούμενες έρευνες και ο στόχος της παρούσας έρευνας

Διάφορες διαγλωσσικές έρευνες αναδεικνύουν το σημαντικό ρόλο της φωνολογίας και μορφολογίας για την εκμάθηση της ορθογραφίας (βλ. Share 1999, Kyte και Johnson 2006, για το ρόλο της φωνολογίας, Carlisle 1988, Verhoeven και Perfetti 2003, για το

¹<http://e-didaskalia.blogspot.com/search/label/%CE%9F%CF%81%CE%B8%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B1>,
<https://www.thrania.com/single-post/2016/10/06/10-%CF%84%CF%81%CF%8C%CF%80%CE%BF%CE%B9-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%BD%CE%B1-%CE%BC%CE%AC%CE%B8%CE%B5%CE%B9-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CF%8D%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B7-%CE%BF%CF%81%CE%B8%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B1>

ρόλο της μορφολογίας), ενώ, και αντίστροφα, η ορθογραφία φαίνεται να επηρεάζει την ανάπτυξη της φωνημικής επίγνωσης (βλ. Cheung κ.ά. 2001, Nunes κ.ά. 2003, Pan και Chen 2005, Tyler και Burnham 2006), τη φωνολογική ανάπτυξη (Goswami κ.ά. 2005), την ανάγνωση (βλ. Perre και Ziegler 2008, Taft 2001), τη γνωστική ανάπτυξη, γενικότερα (βλ. Cutler κ.ά. 2010, Pattamadilok κ.ά. 2010). Έχει επίσης επισημανθεί ο ρόλος της ορθογραφίας της μητρικής γλώσσας στην εκμάθηση της δεύτερης/ ξένης γλώσσας (Escudero και Wanrooij 2010, Simon και van Herreweghe 2010, Hayes-Harb κ.ά. 2010). Με τον έναν ή άλλο τρόπο, η σχέση μορφοφωολογικής ανάπτυξης και ορθογραφίας φαίνεται να είναι άρρηκτη. Τέλος, δεν λείπουν οι προτάσεις αναθεωρήσεων των ορθογραφικών συστημάτων (βλ. Jones 1921, για τα πορτογαλικά, Paparavliou και Davy 1999, για τα ελληνικά).

Προηγούμενες έρευνές μας εξέτασαν ορθογραφικά λάθη παιδιών με τυπική και μη τυπική ανάπτυξη και παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες. Συγκεκριμένα, οι Tzakosta κ.ά. (2011) αφενός, αποδελτίωσαν κείμενα εκθέσεων (N=100) μαθητών δημοτικού σχολείου (στο εξής ΔΣ) με τυπική ανάπτυξη και χορήγησαν ένα διαγνωστικό τεστ φωνολογικών διαταραχών σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας με μη τυπική ανάπτυξη (Tzakosta και Stavgiannoudaki 2013). Οι Tzakosta κ.ά. (2011) υποστήριξαν ότι, σε φωνολογικό επίπεδο, ο ρυθμός εμφάνισης ορθογραφικών λαθών φθίνει με το χρόνο και την εντατική διδασκαλία, ενώ τα περισσότερα λάθη απαντώνται στις ομόηχες λέξεις (π.χ. 'λίρα' και 'λύρα') και στους συνδυασμούς αυ/ευ (π.χ. 'ευτυχία', 'ευλογία'. Στο μορφολογικό επίπεδο, το μεγαλύτερο ποσοστό λαθών απαντάται στο επίπεδο των θεμάτων των λέξεων παρά στις παραγωγικές ή τις κλιτικές καταλήξεις. Αυτό σημαίνει ότι οι κλιτικές καταλήξεις συνιστούν ισχυρούς αντιληπτικούς δείκτες (perceptual cues) και διευκολύνουν την σωστή εκμάθηση της ορθογραφημένη γραφή των λέξεων. Στο επίπεδο των κλιτικών καταλήξεων, τα περισσότερα λάθη εμφανίζονται στις μεσοπαθητικές και παραγωγικές καταλήξεις.

Οι Tzakosta και Dimtsa (2012) υπαγόρευαν ένα σύντομο κείμενο 150 λέξεων σε 10 παιδιά διαγνωσμένα με μαθησιακές δυσκολίες, συγκεκριμένα εμφανίζουν μια εγγενή αδυναμία γλωσσικής επεξεργασίας, φωνολογικής επίγνωσης, ανάγνωσης και γραφής. (βλ. Snowling 2000, Παντελιάδου και Μπότσας 2007). Τα λάθη των ορθογραφημένων κειμένων εμφανίζονται κυρίως σε μορφολογικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, παρατηρείται μεγαλύτερη πιστότητα στην ορθογραφημένη μορφή (α) των λεξικών μορφημάτων έναντι των γραμματικών, (β) των ρηματικών καταλήξεων έναντι των ονοματικών καταλήξεων, (γ) των σύνθετων λέξεων έναντι των παράγωγων λέξεων, δεδομένου ότι οι πρώτες είναι περισσότερο διαφανείς όσον αφορά τα μορφολογικά συστατικά τους (βλ. επίσης Tzakosta κ.ά. 2011).

Στόχος της πλέον πρόσφατης έρευνάς μας ήταν να διερευνήσει μέσω δύο ερωτηματολογίων τις στάσεις και τις ορθογραφικές προτάσεις μαθητών δημοτικού σχολείου και ενηλίκων καθώς και τις απόψεις ενηλίκων ως προς την πιθανότητα αναθεώρησης του ορθογραφικού συστήματος Ελληνικής (Τζακώστα 2020). Όσον αφορά τα ορθογραφικά λάθη, παρατηρείται ότι τόσο παιδιά όσο και ενήλικες σημειώνουν περισσότερα λάθη (α) σε λεξικά μορφήματα έναντι γραμματικών μορφημάτων, (β) σε πολυσύλλαβες λέξεις, (γ) σε μορφολογικά σύνθετες λέξεις, (δ) σε ετυμολογικά δύσκολες να ερμηνευτούν λέξεις. Τέτοια πορίσματα ενισχύουν προηγούμενες έρευνες (βλ. Tzakosta κ.ά. 2011, Tzakosta και Dimtsa 2012).

Είναι ενδιαφέρον ότι τόσο παιδιά όσο και ενήλικες βρίσκουν μια πιθανή αναθεώρηση του ορθογραφικού συστήματος επιθυμητή, αν και όχι απολύτως εφικτή. Μάλιστα, όσο μικρότερης ηλικίας είναι οι μαθητές τόσο λιγότερο ενάντιοι είναι σε μια αναθεώρηση. Παρά το γεγονός ότι οι ενήλικες αναγνωρίζουν την χρησιμότητα ενός φωνημικού ορθογραφικού συστήματος έναντι ενός ιστορικού, οι ίδιοι προτιμούν την διατήρηση του ορθογραφικού συστήματος χωρίς να υπάρχει μια σαφής τοποθέτηση υπέρ αυτής της άποψης. Οι ενήλικες αναφέρουν την πολιτική και τις πολιτικές πεποιθήσεις ως μείζονες παράγοντες επιρροής της μορφής και της χρήσης της γλώσσας. Ωστόσο, θεωρούν ότι η εκπαίδευση και οι εκπαιδευτικοί είναι αυτοί που μπορούν να βελτιώσουν την κατάσταση. Στο σύνολό τους τα δεδομένα υποστηρίζουν την κατεύθυνση μιας μερικής αναθεώρησης της ελληνικής ορθογραφίας. Είναι σταθερή πεποίθησή μας ότι ένα αναθεωρημένο ορθογραφικό σύστημα θα διευκολύνει την διδασκαλία της ελληνικής τόσο ως μητρικής όσο και ως δεύτερης γλώσσας σε τυπικούς και μη τυπικούς πληθυσμούς (βλ. Τριανταφυλλίδης 1988 [1941]).

3 Μεθοδολογία

Στην παρούσα έρευνα, η οποία στηρίζεται στην μεθοδολογία της Τζακώστα (2020), διερευνούμε τις απόψεις Ελλήνων της διασποράς, οι οποίοι κατοικούν στην Νέα Υόρκη και το Νιου Τζέρσεϊ, (Ανατολική ακτή των Η.Π.Α.) σχετικά με τους παράγοντες, γλωσσικούς και εξωγλωσσικούς, οι οποίοι επηρεάζουν τη μορφή του ορθογραφικού συστήματος της Ελληνικής και τα λάθη που εμφανίζονται κατά την εκμάθησή του.

3.1 Εργαλείο

Το εργαλείο της έρευνας συνίσταται από δύο ερωτηματολόγια, το E1 και το E2. Το E1 συνίσταται από 35 ερωτήσεις. Από αυτές οι 6 είναι δημογραφικού περιεχομένου, οι 20 είναι ερωτήσεις επιλογής ενός από τους προτεινόμενους ορθογραφικούς τύπους για μια λέξη-πρότυπο, 5 ερωτήσεις ερμηνεία της επιλογής ή της αλλαγής ενός ορθογραφημένου τύπου, 2 ερωτήσεις ιεράρχηση των πιθανών ορθογραφικών τύπων για 14 λέξεις-πρότυπα και 2 ερωτήσεις στις οποίες οι συμμετέχοντες καλούνται να διατυπώσουν τις απόψεις τους σχετικά με μια πιθανή αναθεώρηση της ορθογραφίας. Το E2 συνίσταται από 10 ερωτήσεις. Οι 6 είναι δημογραφικού περιεχομένου, ενώ οι 4, από τις οποίες οι είναι 2 κλειστού και οι 2 είναι ανοικτού τύπου, διερευνούν τις γνώσεις και τις απόψεις των συμμετεχόντων σχετικά με τις δυσκολίες που εμφανίζονται κατά τη χρήση, τη διδασκαλία, και την εκμάθηση της ορθογραφίας. Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων έγινε μέσω του πακέτου SPSS 13.

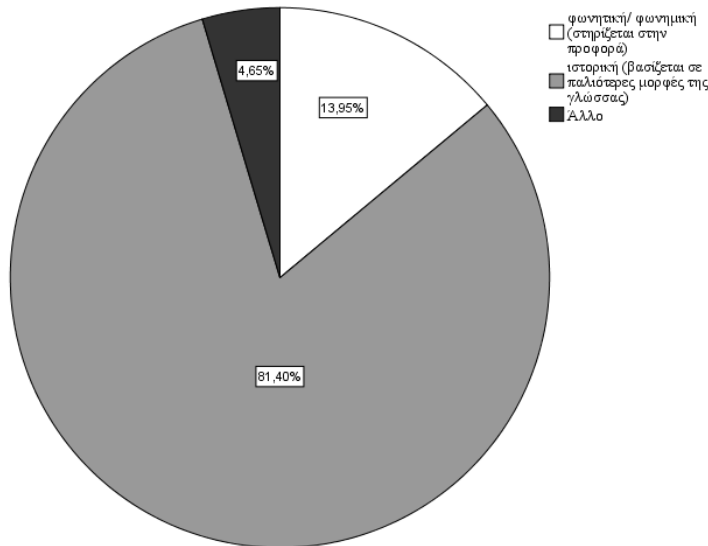
3.2 Δείγμα

Τα ερωτηματολόγια στάλθηκαν σε περισσότερα από 500 άτομα μέσω ενώσεων και συνομοσπονδιών Ελλήνων των Η.Π.Α. Από αυτούς τελικά 43 συμπλήρωσαν το E1 και 32 το E2. Βρίσκουμε αξιοσημείωτο ότι οι συμμετέχοντες περισσότερο δυσκολεύονται να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο το οποίο διερευνά την ερμηνεία που οι ίδιοι δίνουν για τις στάσεις τους απέναντι στο ορθογραφικό σύστημα της Ελληνικής. Και στα δύο

ερωτηματολόγια, πλειοψηφούν οι συμμετέχουσες γυναίκες έναντι των συμμετεχόντων ανδρών (E1 = 62,79% γυναίκες, 37,21% άνδρες, E2 = 65,63% γυναίκες, 34,37% άνδρες). Επίσης, στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες είναι απόφοιτοι αμερικανικών ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (E1 = 72,09% απόφοιτοι, 27,91% φοιτητές, E2 = 71,88% απόφοιτοι, 28,13% φοιτητές). Οι περισσότεροι είναι απόφοιτοι ή φοιτητές πολυτεχνικών σχολών, ενώ τα ποσοστά των φοιτητών κατανέμονται σχεδόν ισομερώς σε όλους τους κύκλους σπουδών, προπτυχικό, μεταπτυχιακό, διδακτορικό και μεταδιδακτορικό (βλ. Τζακώστα υπό προετ. β για αναλυτικά δημογραφικά στοιχεία). Τέλος, στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες είναι κάτοικοι για περισσότερα από 10 χρόνια (E1 = 62,79%, E2 = 62,49%).

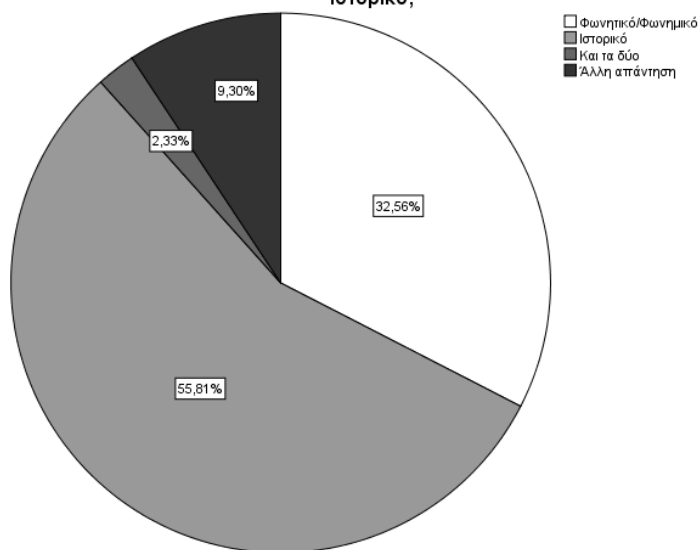
3.3 Αποτελέσματα

Στις εισαγωγικές ερωτήσεις του E1 στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες φαίνεται να γνωρίζουν ότι το ορθογραφικό σύστημα της Ελληνικής είναι ιστορικό (N=35, 81,40%) (Γράφημα 1). Σε πολύ μικρότερο, ωστόσο, ποσοστό το αναγνωρίζουν ως χρησιμότερο από το φωνητικό (N=24, 55,81%) (Γράφημα 2).

Γράφημα 1 | Είδη ορθογραφικών συστημάτων

Ποιο σύστημα γραφής θεωρείτε χρησιμότερο, το φωνητικό/ φωνημικό ή το ιστορικό;

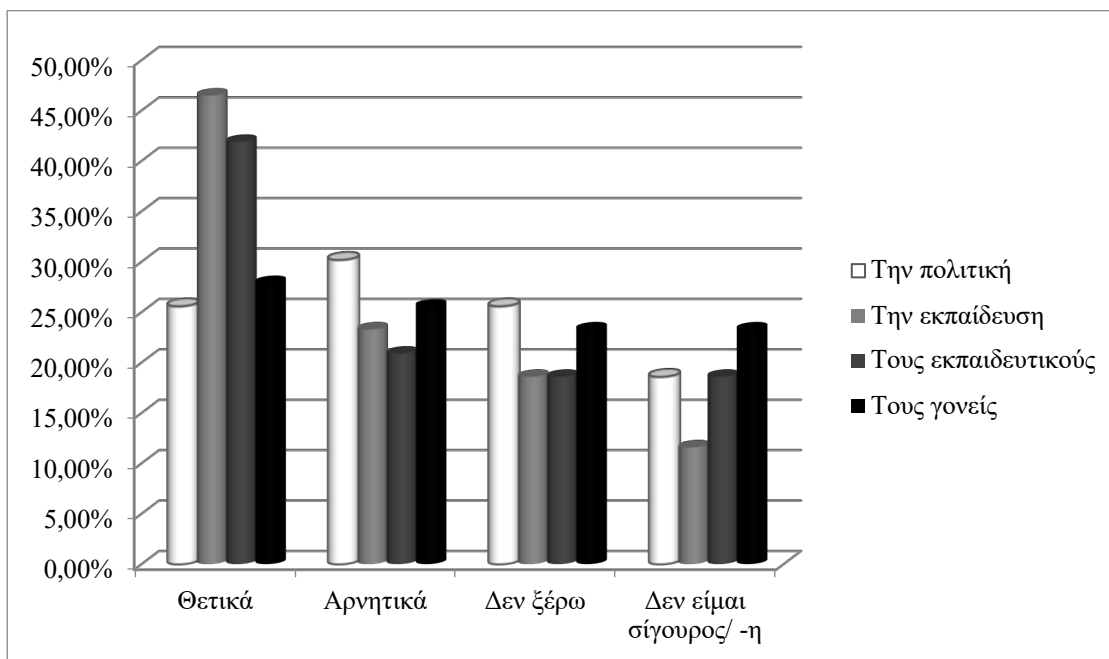
Γράφημα 2 | Χρησιμότητα διαφορετικών ορθογραφικών συστημάτων

Σε μεγάλο ποσοστό οι συμμετέχοντες υποστηρίζουν ότι γενικά τα λάθη πρέπει να διορθώνονται (Γράφημα 3). Η ανάγκη διόρθωσης όμως κλιμακώνεται ανάλογα με τις εκπαιδευτικές συνθήκες. Κατά συνέπεια, τα ορθογραφικά λάθη πρέπει να διορθώνονται κατά κύριο λόγο στις λυκειακές τάξεις (90,70%) και όταν υπάρχει κανόνας ή/ και ετυμολογική ερμηνεία του ορθογραφημένου τύπου (83,70% και 88,40%, αντιστοίχως). Υψηλά παραμένουν τα ποσοστά ακόμη και για τις μικρότερες τάξεις του Δημοτικού ώστε να παρέχεται στα παιδιά η δυνατότητα εξάσκησης (79,10%), ενώ δεν απουσιάζει και ένα μεγάλο ποσοστό συμμετεχόντων οι οποίοι προκρίνουν την χωρίς εξαίρεση διόρθωση των ορθογραφικών λαθών (65,10%).

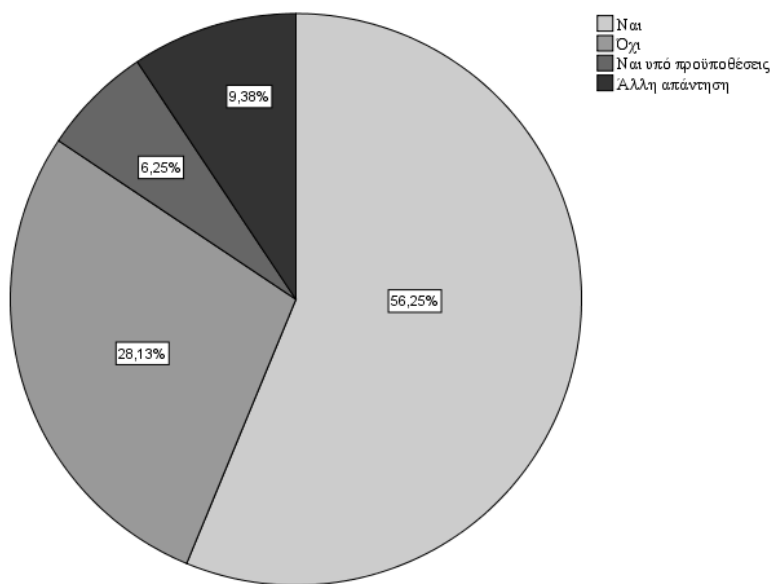
Γράφημα 3 | Αναγκαιότητα διόρθωσης ορθογραφικών λαθών

Οι συμμετέχοντες στην πλειοψηφία τους δείχνουν να έχουν σαφείς απόψεις σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν και καθορίζουν τις τάσεις εκσυγχρονισμού και απλοποίησης της ορθογραφίας (Γράφημα 4). Αυτοί είναι η πολιτική, η εκπαίδευση γενικά, οι εκπαιδευτικοί ειδικά και οι γονείς. Οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι οι τάσεις εκσυγχρονισμού και απλοποίησης της ορθογραφίας ενθαρρύνονται από την εκπαίδευση, γενικά (46,50%), και τους εκπαιδευτικούς, ειδικότερα (41,90%), ενώ αποθαρρύνονται από την πολιτική (30,20%) και τους γονείς (25,60%). Προκύπτει, λοιπόν, ότι οι συμμετέχοντες δεν δείχνουν να εμπιστεύονται την εκπαίδευση και τους φορείς υλοποίησής της, τουλάχιστον ως προς το θέμα της διαφύλαξης και διατήρησης του ορθογραφικού συστήματος της Ελληνικής. Η αμφισβήτηση αυτή γίνεται ακόμη εντονότερη όταν παρακάτω παρατίθενται κάποιες σχετικές καταγεγραμμένες απόψεις των συμμετεχόντων.

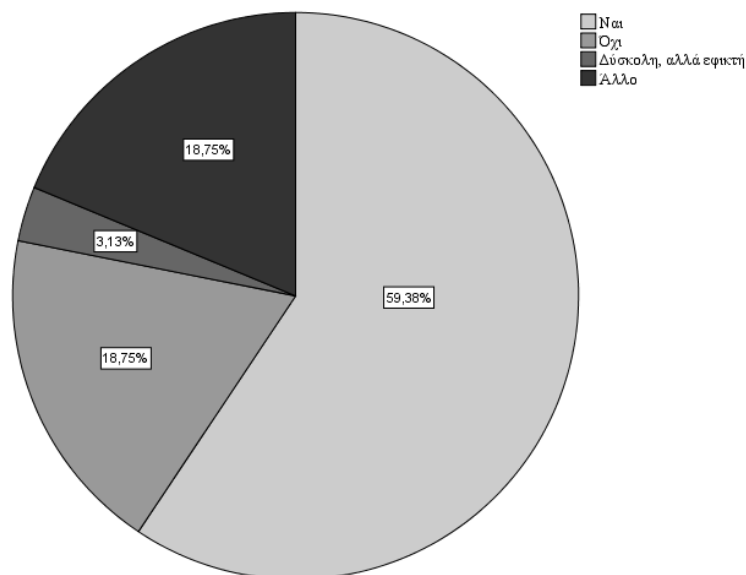

Γράφημα 4 | Παράγοντες διαμόρφωσης εκπαιδευτικής πολιτικής

Ενδιαφέρουσες είναι οι απόψεις των συμμετεχόντων σχετικά με το αν είναι δυνατόν να αλλάξει μεμονωμένα η ορθογραφική μορφή μιας λέξης αλλά και γενικότερα το ορθογραφικό σύστημα μιας γλώσσας. Οι συμμετέχοντες είναι κατά βάση αρνητικοί στο να αλλάξει ο ορθογραφικός τύπος μεμονωμένων λέξεων (56,30%), αν και κάποιες φορές μπορούν να την δεχτούν υπό προϋποθέσεις (6,30%) (γράφημα 5). Βρίσκουν, ωστόσο, ακόμη δυσκολότερο (59,40%) το να αλλάξει/ αναθεωρηθεί/ υποστεί γενικότερες τροποποιήσεις συνολικά το ορθογραφικό σύστημα μιας γλώσσας. Σε ακόμη μικρότερο ποσοστό υποστηρίζεται ότι θα ήταν δύσκολη, αλλά εφικτή μια τέτοια αναθεώρηση (3,10%) (Γράφημα 6).

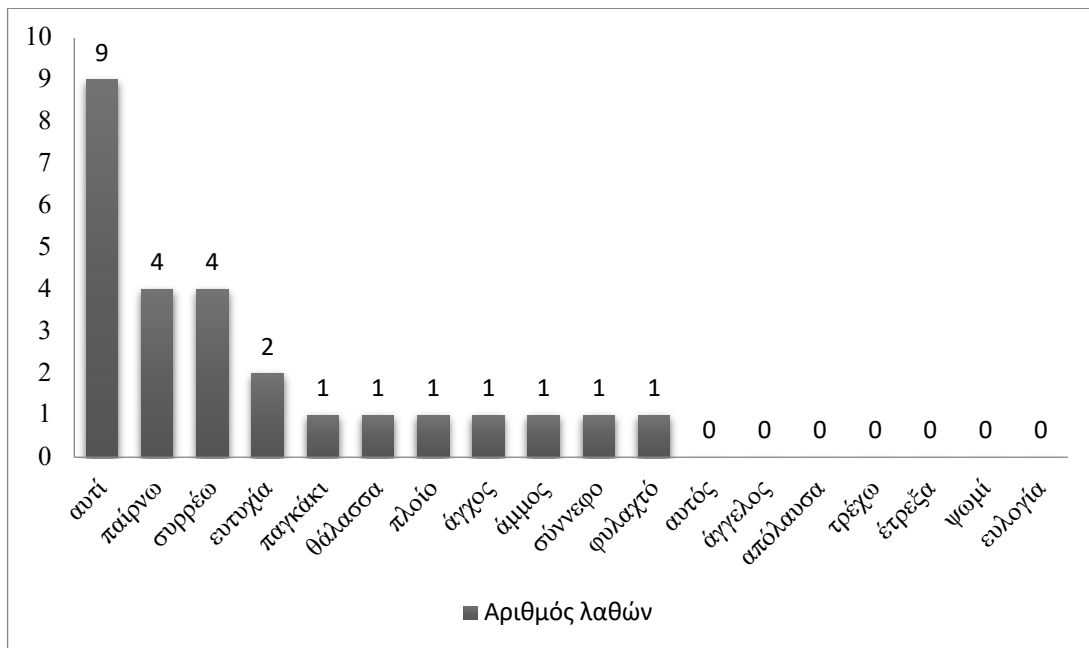
Γράφημα 5 | Ορθογραφική αναθεώρηση/ απλοποίηση μεμονωμένων λέξεων

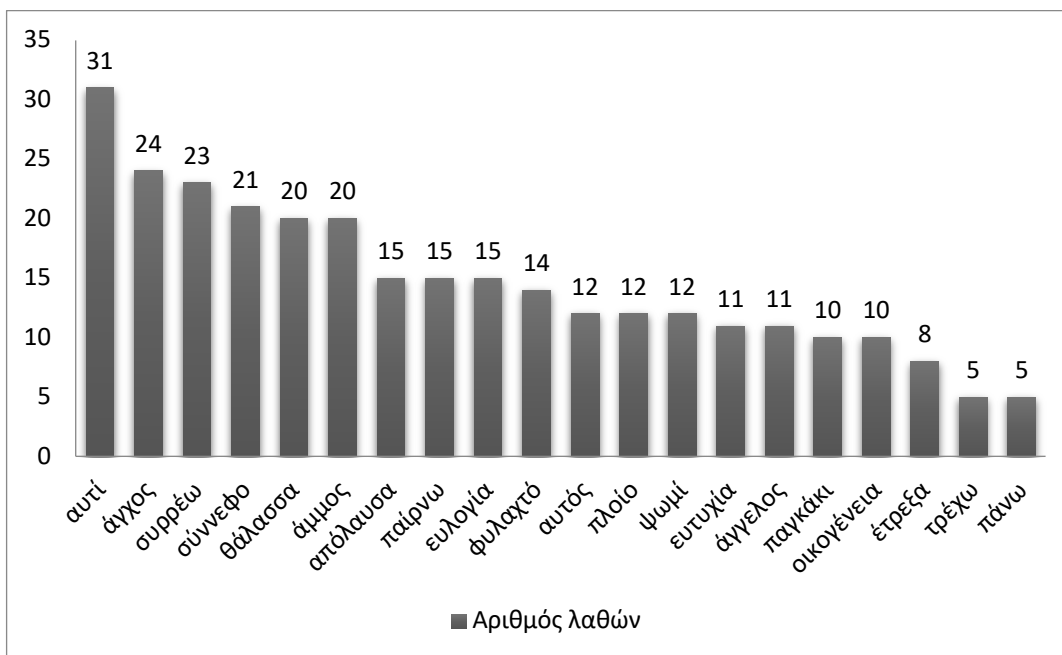
Γράφημα 6 | Ορθογραφική αναθεώρηση/ απλοποίηση ορθογραφικών συστημάτων

Τα γραφήματα 7-9 δείχνουν τη συχνότητα λαθών σε ομάδες μαθητών Στ' Δημοτικού και ενηλίκων (βλ. Τζακώστα 2020) και της παρούσας πειραματικής ομάδας. Παρατηρούμε ότι η ομάδα των μαθητών Δημοτικού σημειώνει λιγότερα ορθογραφικά λάθη από την αντίστοιχη ομάδα ενηλίκων. Αυτό είναι πιθανότατα το αποτέλεσμα της συστηματικής γλωσσικής διδασκαλίας της οποίας τυγχάνουν οι μαθητές Δημοτικού. Τόσο η ομάδα των μαθητών Δημοτικού όσο και η ομάδα των ενηλίκων σημειώνουν περισσότερα λάθη στην

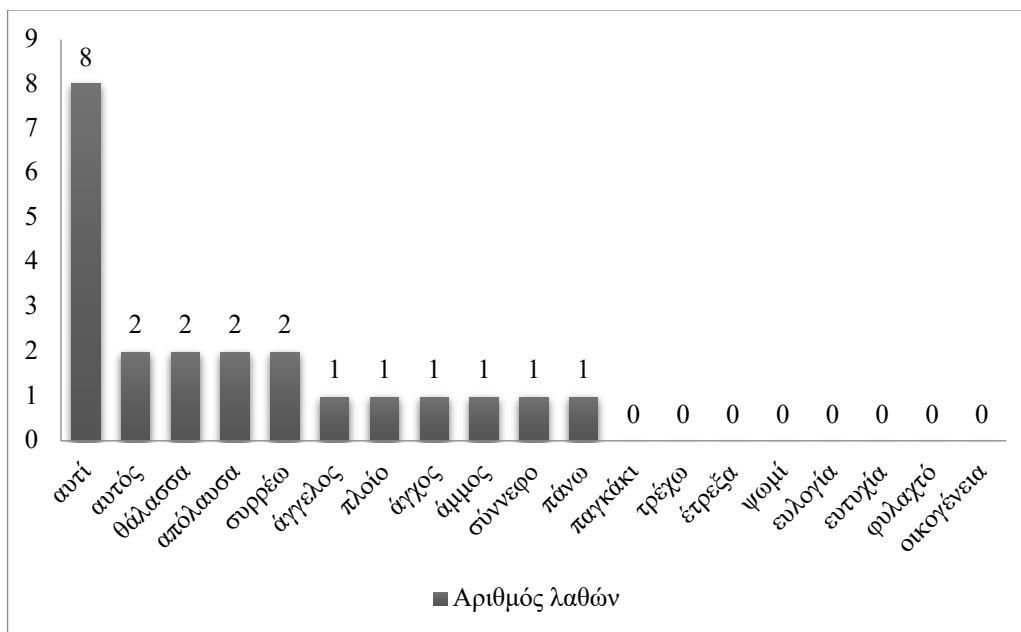
λέξη ‘αυτί’. Υποθέτουμε ότι ο λόγος γι’αυτήν την επιλογή εδράζεται στο ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνα δεν βρίσκουν ετυμολογικό έρεισμα το οποίο να τους διευκολύνει. Από την άλλη μεριά, λιγότερα λάθη σημειώνονται σε λέξεις με πολύ απλή ορθογραφική μορφή ή/ και υψηλή συχνότητα εμφάνισης, επομένως και εύκολες να απομνημονευθούν ως προς την ορθογραφική τους μορφή (π.χ. ‘σύννεφο’, ‘έτρεξα’, ‘πάνω’). Η ομάδα των Ελλήνων τις διασποράς σημειώνει τα λιγότερα λάθη συγκριτικά προς τις υπόλοιπες ομάδες γεγονός που πιθανότατα αποδίδεται στο υψηλότερο επίπεδο μόρφωσης. Αρκετοί από τους συμμετέχοντες ‘αναγκάστηκαν’ να υποστούν ήδη μια αναθεώρηση του ορθογραφικού συστήματος της Ελληνικής με την κατάργηση του πολυτονικού συστήματος, όπως θα προκύψει παρακάτω από τα σχόλια των ίδιων των συμμετεχόντων, οπότε θεωρούν μια δεύτερη αναθεώρηση ανώφελη, άρα και περιττή. Τέλος, θεωρούμε πως η απόσταση που υπάρχει ανάμεσα σε αυτούς και την Ελλάδα τους εμποδίζει να διαπιστώσουν τις αλλαγές που συμβαίνουν στην γλώσσα που μιλιέται στην Ελλάδα και τα προβλήματα που παρατηρούνται κατά τη γλωσσική διδασκαλία στα ελληνικά σχολεία.

Γράφημα 7 | Συχνότητα λαθών – μαθητές Στ’ Δημοτικού

Γράφημα 8 | Συχνότητα λαθών – ενήλικες φυσικοί ομιλητές της Ελληνικής

Γράφημα 9 | Συχνότητα λαθών – Έλληνες της διασποράς

Είναι σημαντικό να παραθέσουμε κάποιες από τις απόψεις που διατυπώθηκαν από τους ίδιους τους συμμετέχοντες σχετικά με το ερώτημα «Θεωρείτε ότι θα ήταν δύσκολο να αλλάξει το ορθογραφικό σύστημα μιας γλώσσας;», οι οποίες ρίχνουν φως στους λόγους που πραγματικά επηρεάζουν την γραφηματική εκφορά μας γλώσσας.

Α. «μόνο στην Ελλάδα γίνεται αγώνας να αλλάξει [η ορθογραφία] από τους γνωστούς ολετήρες. Σε καμία άλλη χώρα δεν θα γινόταν δεκτή η αλλαγή της γλώσσας. Μόνη λύση επιστροφή στα αρχαία Ελληνικά».

Β. «Θεωρώ πιθανό να μας κυβερνάνε αυτοί οι προδότες των συριζανελ για ακομα 30 χρόνια, ότι μπορείτε θα το καταστρέψετε είναι βέβαιο. Βόρειοι και Νότιοι Μακεδόνες.. ακομα μια επιτυχία της αριστεράς και της προόδου απο τους συνεχιστές αυτών που σφάζανε με κονσερβοκούτια αμάχους.»

Γ. «Αν την διαπραγματευτεί ο «Αλέκης», ο «Γιάνης» και το αριστερό μειοδοτικό και προδοτικό συνάφι σας της αριστεράς που έχει κατακλύσει τα πανεπιστήμια στην Ελλάδα με την λογικές αυτές όλα είναι πιθανά»

Δ. «Δεν θεωρω οτι είναι δυσκολο, η γλωσσα είναι ζωντανος οργανισμος που αντικατοπτριζει συγχρονες αναγκες. Διαφωνω με την απλοποιηση, επηρεαζει την κατανοηση των λεξεων σε βαθος. --- Παρακαλω δειτε την απαντηση μου στο προηγουμενο πεδιο. Η ορθογραφικη αλλαγη με βρισκει εναντια, αν και κατανω οτι ως ενα βαθμο είναι αναποφευκτη. Επίσης όμως κατανω την αναγκη για απλουστευση και ευκολια. Για παραδειγμα προσωπικα δεν χρησημοποιω τονους (απο παιδι), και αντιλαμβανομαι οτι μια γραφη χωρις τονους θα μπορούσε να δημιουργησει προβληματα κυριως προσβασης στη γλωσσα απο ανθρωπους που δεν είναι αμιγως ελληνοφωνοι, ειτε απο παιδια τα οποια μεγαλωνουν και φοιτουν σε μερη οπου μπορεί να μην επαρκει η διδασκαλια ή η γονεικη φροντιδα ωστε να μαθουν να διαβαζουν σωστα λεξεις χωρις τη βοηθεια των τονων.»

Ε. «Δύσκολο λόγω συνήθειας. Επίσης δεν θεωρώ καθόλου σωστό κάτι τέτοιο να γίνει. Η ελληνική γλώσσα πρέπει να βρίσκεται όσο πιο κοντά στις ρίζες της, προκειμένου εμείς οι ίδιοι να μην ξεχνάμε ποιοι είμαστε. Υπό αυτό το πρίσμα είμαι ενάντια στην κατάργηση του πολυτονικού συστήματος (αν και ο ίδιος δεν το διδάχθηκα ποτέ), και θα αντιταχθώ σε οποιοδήποτε επιθυμεί να απλοποιήσει περαιτέρω την ελληνική γλώσσα προκειμένου να διευκολύνει δήθεν την εκμάθησή. Στο βιβλίο 1984 το αυταρχικό καθεστώς επιχειρεί σκοπίμως να απλοποιήσει τη γλώσσα προκειμένου να αποβλακώσει τους πολίτες και να τους ελέγχει καλύτερα. Ελπίζω να μην ζω σε μια εποχή όπου η ελληνική γλώσσα πάθει το ίδιο.»

Στ. «Θεωρώ ότι είναι αχρείαστο. Φωνητική ορθογραφία έχουν μόνο οι τεχνικές γλώσσες όχι οι ιστορικές.»

Ζ. «Το ερωτηματολόγιο σας είναι κακοσχεδιασμένο. Οι ερωτήσεις σας συνιστούν τις απαντήσεις που θα θέλατε η περιμμενετε.»

Οι απόψεις των συμμετεχόντων συμπυκνώνονται σε τρία ρεύματα. Στο πρώτο, ο μείζων παράγοντας που επηρεάζει τις απόψεις των συμμετεχόντων είναι η πολιτική. Όπως προκύπτει από τα Α, Β, Γ η πολιτική ηγεσία τη στιγμή διεξαγωγής της έρευνας θεωρείται υπεύθυνη για την ορθογραφική εκφύλιση της Ελληνικής. Στο δεύτερο ρεύμα ανήκουν αυτοί οι οποίοι αναγνωρίζουν την θετική επίδραση μιας πιθανής αναθεώρησης του ορθογραφικού συστήματος της Ελληνικής κατά την διδασκαλία και εκμάθηση της Ελληνικής, ωστόσο, δεν την θεωρούν εφικτή (Δ, Ε). Τέλος, στο τρίτο ρεύμα ανήκουν όσοι θεωρούν ότι μια αναθεώρηση της ορθογραφίας βάσει φωνητικών αρχών είναι αχρείαστη (Στ), μάλιστα βλέπουν 'δόλο' πίσω από οποιαδήποτε τέτοια προσπάθεια, ακόμη και πίσω από τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας (Ζ). Παρόλ' αυτά, ούτε αυτοί οι ένθερμοι υποστηρικτές της ιστορικής ορθογραφίας αποφεύγουν τα 'λάθη'.

Συνοψίζοντας, στην έρευνα παρατηρούμε ότι οι Έλληνες των ΗΠΑ κάνουν πολύ λιγότερα ορθογραφικά λάθη από οποιαδήποτε άλλη ομάδα συμμετεχόντων στην έρευνα (μαθητές δημοτικού σχολείου, ενήλικες, φοιτητές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης). Αυτό

μπορεί να αποδίδεται στο υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων αλλά και στην απόσταση που έχει δημιουργηθεί ανάμεσα σε αυτούς και την Μητρόπολη, δεδομένης της μακράς παραμονής τους στις Η.Π.Α. Στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες ζουν για περισσότερα από 10 χρόνια στις Η.Π.Α. Το γεγονός αυτό τους έχει απομακρύνει από την σχολική πραγματικότητα και ειδικά από τα προβλήματα που εμφανίζονται κατά την διδασκαλία και εκμάθηση της ελληνικής ορθογραφίας, δεδομένης της αδυναμίας, πολλές φορές, ετυμολογικής ερμηνείας συμμετέχοντες επίσης δείχνουν προτίμηση στην ιστορική ορθογραφία και τη διατήρηση της με τους λόγους να παραμένουν ασαφείς σε πλείστες περιπτώσεις. Ωστόσο, οι λόγοι αυτοί γίνονται σαφείς όταν φαίνεται ότι οι πολιτικές τους πεποιθήσεις μάλλον επηρεάζουν την στάση τους απέναντι σε μια πιθανή αναθεώρηση της ορθογραφίας. Η ασάφεια των στάσεων των συμμετεχόντων ενισχύεται από το γεγονός ότι περισσότεροι ήταν αυτοί που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο ειδικών γνώσεων ($E1 = 43$), ενώ λιγότεροι συμπλήρωσαν αυτό που ζητούσε την εκ μέρους των συμμετεχόντων ερμηνεία των απόψεών τους ($E2 = 32$).

4 Σύνοψη

Στο παρόν άρθρο εξετάσαμε τις απόψεις Ελλήνων της διασποράς σχετικά με την πιθανότητα έστω και μερικής αναθεώρησης του ορθογραφικού συστήματος της Ελληνικής. Πιο συγκεκριμένα, οι Έλληνες της Αμερικής που συμμετείχαν στην έρευνα εξέφρασαν έντονο σκεπτικισμό σχετικά με τη χρησιμότητα μιας τέτοιας αναθεώρησης. Ο σκεπτικισμός αυτός φαίνεται να καθορίζεται από τις πολιτικές στάσεις των συμμετεχόντων καθώς και από την απομάκρυνσή τους από την ελληνική πραγματικότητα και από τις εύλογες και αντικειμενικές δυσκολίες που εμφανίζονται κατά τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας (ολοένα και μεγαλύτερη απόσταση ανάμεσα στην ομιλούμενη γλώσσα και τα αρχαία ελληνικά που διδάσκονται στο σχολείο, έλλειψη ετυμολογικού και φωνητικού ερείσματος για τη διατήρηση της ιστορικής ορθογραφίας κ.ά.). Μάλιστα, ο σκεπτικισμός αυτός είναι ακόμη εντονότερος από τον σκεπτικισμό που εκφράζουν όλες οι υπόλοιπες ομάδες συμμετεχόντων στην έρευνα (ελληνόφωνα μονόγλωσσα παιδιά, ελληνόφωνοι μονόγλωσσοι ενήλικες) (βλ. Τζακώστα 2020, υπό προετ. α, υπό προετ. β). Παρόλ' αυτά, όπως θα δείξουμε σε μελλοντική αναλυτική παρουσίαση των δεδομένων μας, τα τελευταία στην πραγματικότητα υπογραμμίζουν την ανάγκη μιας έστω και μερικής αναθεώρησης του ορθογραφικού συστήματος της Ελληνικής ως της ενδεδειγμένης πρακτικής (Τζακώστα υπό προετ. β). Το γεγονός αυτό θα διευκολύνει την διδασκαλία της ελληνικής τόσο ως μητρικής όσο και ως δεύτερης γλώσσας σε τυπικούς και μη τυπικούς πληθυσμούς (βλ. Τριανταφυλλίδης 1988).

Βιβλιογραφία

Carlisle, Joanne F. 1988. "Knowledge of Derivational Morphology and Spelling Ability in Fourth, Sixth, and Eighth Graders." *Applied Psycholinguistics* 9:247-266.

- Cheung, Him, Hsuan-Chi Chen, Chun Yip Lai, On Chi Wong, και Melanie Hills. 2001. "The Development of Phonological Awareness: Effects of Spoken Language Experience and Orthography." *Cognition* 81:227–241.
- Γιαννικοπούλου, Αγγελική Α. 2001. *Η Γραπτή Γλώσσα στο Νηπιαγωγείο*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Cutler, Anne, Rebecca Treiman, και Brit van Ooijen. 2010. "Strategic Deployment of Orthographic Knowledge in Phoneme Detection." *Language and Speech* 53(3):307-320.
- Escudero, Paola, και Karin Wanrooij. 2010. "The Effect of L1 Orthography on Non-Native Vowel Perception". *Language and Speech* 53(3): 343-365.
- Goswami, Usha, Johanness C. Ziegler, και Ulla Richardson. 2005. "The Effects of Spelling Consistency on Phonological Awareness: A Comparison of English and German." *Journal of Experimental Child Psychology* 92:345–365.
- Hayes-Harb, Rachel, Janet Nicol, και Jason Barker. 2010. "Learning the Phonological Forms of New Words: Effects of Orthographic and Auditory Input." *Language and Speech* 53(3):367-381.
- Jones, Maro B. 1921. "The Revised Portuguese Orthography." *Hispania* 4(4):168-174.
- Καλαμπούκας, Δημήτριος. 2017. *Νεοελληνική ορθογραφία: Αναγκαίο κακό ή άταφος νεκρός*; Αθήνα. Αυτοέκδοση.
- Καραντζόλα, Ελένη. 1999. "Ορθογραφική Ρύθμιση στις 'Ισχυρές' και 'Ασθενείς' Γλώσσες της Ευρωπαϊκής Ένωσης." Στο Αναστάσιος – Φοίβος Χρηστίδης (επιμ.), *'Ισχυρές' και ασθενείς' γλώσσες στην ευρωπαϊκή ένωση. Όψεις του Γλωσσικού Ηγεμονισμού*, 815-818. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Kyte, Christian S., και Carla J. Johnson. 2006. "The Role of Phonological Decoding in Orthographic Learning". *Journal of Experimental Child Psychology* 93:166-185.
- Μουζάκη, Αγγελική, και Αθανάσιος Πρωτόπαπας, επιμ. 2010. *Ορθογραφία: μάθηση και διαταραχές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Νόμος 309/1976. *Περί Οργανώσεως και Διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως*.
- Nunes, Terezinha, Peter Brynat, και Jenny Olsson. 2003. "Learning Morphological and Phonological Spelling Rules: An Intervention Study." *Scientific Studies of Reading* 7:289–307.
- Pan, Ning, και Liang Chen. 2005. "Phonological/ Phonemic Awareness and Reading: A Cross-linguistic Perspective". *Journal of Multilingual Communication Disorders* 3:145–152.
- Παντελιάδου, Σουζάνα, και Γιώργος Μπότσας. 2007. *Μαθησιακές Δυσκολίες: Γενικές Έννοιες και Χαρακτηριστικά*. Θεσσαλονίκη: Γράφημα.
- Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, Σμαράγδα. 2008. *Η Μάθηση της Ορθογραφίας. Τρεις Μελέτες*. Αθήνα; Μεταίχμιο.
- Παπαναστασίου, Γεώργιος. 2008. *Νεοελληνική Ορθογραφία. Ιστορία, Θεωρία, Εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Papavlanou, Andreas N., και Jim Davy. 1999. "Orthographic Simplification and Reading Comprehension". Στο Amalia Mozer (επιμ.), *Proceedings of the 3rd International Conference of Greek Linguistics*, 873-881. Athens: Ellinika Grammata.
- Pattamadilok, Chottiga, Helene Lafontaine, Jose Morais, και Regine Kolinsky. 2010. "Auditory Word Serial Recall Benefits from Orthographic Regularities". *Language and Speech* 53(3):321-341.

- Perre, Laetitia, και Johanness C. Ziegler. 2008. “On-Line Activation of Orthography in Spoken Word Recognition”. *Brain Research* 1188:132–138.
- Πετρούνιας, Ευάγγελος. 1984. *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική Ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Share, David L. 1999. “Phonological Recoding and Orthographic Learning: a Direct Test of the Self-teaching Hypothesis”. *Journal of Experimental Child Psychology* 72:95–129.
- Simon, Ellen, και Mieke van Herreweghe. 2010. “The Relation Between Orthography and Phonology from Different Angles: Insights From Psycholinguistics and Second Language Acquisition”. *Language and Speech* 53.3:303–306.
- Snowling, Margaret J. 2000. “Language and Literacy Skills: Who is at Risk and Why?” Στο Dorothy Vera Margaret Bishop, και Laurence B. Leonard (επιμ.), *Speech and Language Impairments in Children: Causes, Characteristics, Intervention and Outcome*, 254–259. Hove, East Sussex: Psychology Press.
- Taft, Marcus. 2001. “Processing of Orthographic Structure by Adults of Different Reading Ability”. *Language and Speech* 44:351–376.
- Tyler, Michael D., και Denis K. Burnham. 2006. “Orthographic Influences on Phoneme Deletion Response Times”. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 59:2010–2031.
- Τζακώστα, Μαρίνα. 2012. “Ιστορικές Μεταρρυθμίσεις του Ορθογραφικού Συστήματος της Ελληνικής: μια Αναθεώρηση που Επίκειται”. Στο *Ηλεκτρονικά Πρακτικά του 6^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης με Θέμα «Ελληνική Γλώσσα και Εκπαίδευση»*. Πάτρα: Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Διεθνούς και Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Παν/μιο Πατρών.
- Τζακώστα, Μαρίνα. 2020. Ορθογραφικά Απολιθώματα και Σκέψεις περί Ορθής Γραφής. Η Περίπτωση Ελληνόφωνων Μαθητών Δημοτικού Σχολείου και Ενηλίκων. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 40.
- Τζακώστα, Μαρίνα. υπό προετ. α. Ορθογραφικά Απολιθώματα και Σκέψεις Περί Ορθής Γραφής: Η Περίπτωση των Σπουδαστών Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Χειρόγραφο, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Τζακώστα, Μαρίνα. υπό προετ. β. Ορθογραφικά Λάθη και Σκέψεις Περί Ορθής Γραφής. Χειρόγραφο, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Tzakosta, Marina, Chariklia Christianou, και Fotini Kalisperaki. 2011. “The Role of Phonological Perception in Learning the Orthographic System of Greek: Is there Anything that Needs to Change?” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 31:541–553.
- Tzakosta, Marina, και Aspasia Dimtsa. 2012. “Obstacles in Learning the Greek Orthography: The Case of Students with Learning Disabilities”. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 32:454–463.
- Tzakosta, Marina, και Afroditi Stavgiannoudaki. 2013. “Cluster Production in Greek SLI Children: A Typological Account of Two-Member Consonant Clusters”. Στο Stavroula Stavrakaki, Marima Lalioti, και Polyxeni Kanstantinopoulou (επιμ.), *Advances in Language Acquisition*, 454–463. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης. 1988 [1941] *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*. *Ορθογραφικός Οδηγός*. 3η έκδοση. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.

Υπουργική πράξη ΦΕΚ 900.43/4/9/14145/2.12.1981. *Εισαγωγή του Μονοτονικού Συστήματος.*

Verhoeven, Ludo, και Charles Perfetti. 2003. "The Role of Morphology in Learning to Read". *Scientific Studies of Reading* 7(3):209-217.

«Άθλια, άθλια, άθλια συνταγή...»: Περιπτώσεις αγένειας σε ελληνικά ιστολόγια συνταγών

Αγγελική Τζάννε

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

atzanne@enl.uoa.gr

Abstract

This study is concerned with impoliteness in digital communication. Focusing on the discourse of comments in Greek food blogs, this paper is the first to examine impoliteness in the specific digital context. The paper draws upon the theoretical model of impoliteness as presented in Garcés-Conejos Blitvich (2010) with the aim to identify the different forms and strategies of impoliteness, as well as to establish the functionality of this type of behaviour, in the data. It is argued that the cases of impoliteness identified in Greek food blogs are closely related to bloggers' negotiation of power relations in the encounter.

Keywords: direct impoliteness, indirect impoliteness, food blogs, identity construction, power relations

1 Εισαγωγή

Σύμφωνα με τους Locher και Bousfield (2008: 3), αγένεια είναι η συμπεριφορά που προσβάλλει το πρόσωπο ατόμων που συμμετέχουν σε μία συγκεκριμένη επικοινωνιακή περίσταση. Σε άλλη μελέτη, ο Culpeper (2011: 23) ορίζει την αγένεια ως «μία αρνητική στάση σε συγκεκριμένες συμπεριφορές που εμφανίζονται σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα». Όπως σημειώνει ο ίδιος (Culpeper 2011: 23), οι συμπεριφορές αυτές θεωρούνται αγενείς «όταν έρχονται σε αντίθεση με τις αναμενόμενες, τις επιθυμητές ή τις πρόπουσες συμπεριφορές σε αυτά τα περιβάλλοντα», προσθέτοντας ότι τέτοιες συμπεριφορές προσβάλλουν, ή θεωρείται ότι προσβάλλουν, τουλάχιστον ένα από τα άτομα που συμμετέχουν στη συγκεκριμένη διάδραση.

Οι μελέτες που ασχολούνται με την αγένεια έχουν στην πλειονότητά τους αντλήσει τα δεδομένα τους από επικοινωνιακά περιβάλλοντα όπως η εκπαίδευση νεοσύλλεκτων στρατιωτών ή η επίδοση κλήσης για παράνομη στάθμευση από υπαλλήλους της δημοτικής αστυνομίας (Culpeper 1996, Culpeper, Bousfield και Wichmann 2003, Bousfield 2008), στα οποία το συγκεκριμένο φαινόμενο είναι αναμενόμενο ή/και αποδεκτό. Μελέτες έχουν γίνει επίσης σε επικοινωνιακές περιστάσεις όπου η αγένεια είναι σεναριογραφημένη, όπως στην τηλεοπτική εκπομπή «Ο πιο αδύναμος κρίκος» (Culpeper 2005), στην οποία ο/η παρουσιαστής/τρια προσβάλλει και μειώνει τους/τις συμμετέχοντες/ουσες σε περίπτωση λανθασμένων απαντήσεων. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτών των επικοινωνιακών περιστάσεων είναι ο θεσμικός τους χαρακτήρας, από τον οποίον απορρέουν προκαθορισμένες σχέσεις ισχύος μεταξύ των ατόμων που συμμετέχουν, και η χρήση ποικίλων στρατηγικών αγένειας από τα πιο ισχυρά προς τα πιο αδύναμα άτομα της εκάστοτε περίπτωσης. Όπως δε έχει υποστηριχθεί (Culpeper 2011: 217), ακόμα και στα περιβάλλοντα όπου αναμένεται να υπάρχει αγένεια, έχει διαπιστωθεί ότι η αγενής λεκτική συμπεριφορά εκλαμβάνεται ως προσβλητική.

Η πρακτική του να μελετάται η αγένεια σε περιβάλλοντα στα οποία είναι αναμενόμενη είναι σε κάποιο βαθμό κατανοητή, καθώς, όπως επισημαίνει ο Culreper (2011: 9), στις καθημερινές επαφές μας η παρουσία της αγένειας είναι σχετικά σπάνια και επομένως είναι δύσκολο να συλλεχθεί προς μελέτη. Η πρακτική αυτή όμως έχει γίνει αντικείμενο κριτικής (βλ. π.χ. Locher και Watts 2005, Garcés-Conejos Blitvich 2018), αφενός γιατί κατά μία έννοια «υπεραπλουστεύει τον εντοπισμό περιπτώσεων αγένειας» (Garcés-Conejos Blitvich 2018: 121), και αφετέρου γιατί κατ' αυτόν τον τρόπο δεν διερευνάται διεξοδικά το φαινόμενο της αγένειας στην καθημερινή επικοινωνία.

Επιχειρώντας να στραφεί σε περιβάλλοντα τα οποία να μην υπεραπλουστεύουν τη διερεύνηση της αγένειας στην επικοινωνία, αλλά και επιθυμώντας να ανταποκριθεί στην ερευνητική πρόσκληση της Graham (2019: 311) για ενδελεχή μελέτη των συγκρούσεων στη διαδικτυακή διάδραση, η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στη διερεύνηση της αγένειας σε ένα διαδικτυακό περιβάλλον μη θεσμικής, φυσικής επικοινωνίας, στο οποίο δεν εμπλέκεται σεναριογραφημένος λόγος, ούτε προκαθορισμένοι ρόλοι ή σχέσεις ισχύος μεταξύ των συμμετεχόντων/ουσών. Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη μου εστιάζει στις περιπτώσεις αγένειας που εντοπίζονται σε ιστολόγια συνταγών, ένα επικοινωνιακό περιβάλλον που έχει χαρακτηριστεί ως ένας νέος τρόπος ανταλλαγής πληροφοριών σχετικά με το φαγητό από μη επαγγελματίες του χώρου (Lofgren 2013). Τα ιστολόγια συνταγών έχουν μελετηθεί σε σχέση με την κατασκευή ταυτοτήτων (π.χ. McGaughey 2010, Lofgren 2013), αλλά έως τώρα δεν έχουν διερευνηθεί υπό το πρίσμα της αγένειας. Έχει μάλιστα διαπιστωθεί (Tzanne 2019) ότι στα ελληνικά ιστολόγια συνταγών υπάρχουν πολλές περιπτώσεις ευγένειας, οι οποίες πιθανότατα αποσκοπούν στη δημιουργία ενός φιλικού κλίματος μεταξύ των συμμετεχόντων/ουσών.

Στις ήδη υπάρχουσες μελέτες, η συχνή συσχέτιση της αγένειας με την προσβολή δημιουργεί την ανάγκη να διευρύνουμε το πεδίο της έρευνας και να εξετάσουμε το ευρύτερο φάσμα της λειτουργικότητας της αγένειας στην καθημερινή επικοινωνία. Στο πλαίσιο αυτό, έχει συζητηθεί η μεγάλη συνάφεια της ευ/αγένειας με την κατασκευή κοινωνικών ταυτοτήτων (Garcés-Conejos Blitvich 2009, Garcés-Conejos Blitvich και Sifianou 2017, Garcés-Conejos Blitvich 2018). Πιο συγκεκριμένα, η Garcés-Conejos Blitvich (2009) ισχυρίζεται ότι οι κοινωνικές ταυτότητες και η ευ/αγένεια συναντώνται στο επίπεδο του λόγου, ειδικότερα στους ρόλους που ενσαρκώνουν οι συμμετέχοντες/ουσες μέσω των γλωσσικών επιλογών που κάνουν. Επίσης, σε άλλη μελέτη, οι Garcés-Conejos Blitvich και Sifianou (2017) επιβεβαιώνουν ότι η ευ/αγένεια μπορεί να μελετηθεί ως δείκτης της κατασκευής ταυτοτήτων, ενώ τονίζουν την ανάγκη για περισσότερη έρευνα σε αυτόν τον τομέα. Επιδιώκοντας να ανταποκριθεί στις παραπάνω ερευνητικές ανάγκες, η παρούσα μελέτη συζητά την κατασκευή ταυτοτήτων στο πλαίσιο της λειτουργικότητας της αγενούς συμπεριφοράς στα σχόλια ελληνικών ερασιτεχνικών ιστολογίων συνταγών.

Η έρευνά μου εξετάζει τα σχόλια που αναρτώνται στα ιστολόγια συνταγών με βάση το θεωρητικό πλαίσιο για την αγένεια, όπως παρουσιάζεται από την Garcés-Conejos Blitvich (2010), και επιχειρεί να διαπιστώσει εάν (και) στο συγκεκριμένο περιβάλλον εμφανίζονται περιπτώσεις αγένειας, τι στρατηγικές εμπλέκουν και πώς λειτουργούν οι περιπτώσεις αυτές στη συγκεκριμένη περίπτωση. Σκοπός της μελέτης είναι να εξετάσει τη συνάφεια μεταξύ των στρατηγικών αγένειας που ανιχνεύονται στα δεδομένα και της κατασκευής ταυτοτήτων των εμπλεκόμενων. Δεδομένου ότι σε κάθε επικοινωνιακή κατάσταση οι συμμετέχοντες/ουσες συνδέονται με κάποιες σχέσεις ισχύος, η ερευνητική μου υπόθεση είναι ότι σε ένα περιβάλλον όπως τα ιστολόγια συνταγών από ερασιτέχνες, όπου δεν υπάρχουν προκαθορισμένες σχέσεις

θεσμικής ισχύος, οι συμμετέχοντες/ουσες χρησιμοποιούν διάφορες στρατηγικές αγένειας προκειμένου να κατασκευάσουν συγκεκριμένες κοινωνικές ταυτότητες και να διαπραγματευτούν την κατανομή της ισχύος στη διάδραση.

2 Ταυτότητες στα ελληνικά ερασιτεχνικά ιστολόγια μαγειρικής

Είναι πλέον ευρέως αποδεκτό ότι η ταυτότητα είναι κάτι που οι άνθρωποι κατασκευάζουν στις κοινωνικές δραστηριότητες και όχι κάτι που οι ίδιοι είναι. Με άλλα λόγια, οι ταυτότητες παραπέμπουν σε μια διαδικασία και όχι σε ένα δεδομένο ή στατικό χαρακτηριστικό (Duszak 2002). Προκειμένου να κατασκευάσουν μια διαδικτυακή ταυτότητα, οι άνθρωποι φιλτράρουν προσεκτικά τις ταυτότητες εκτός διαδικτύου, ώστε να προβάλουν μια συγκεκριμένη εικόνα του εαυτού τους στον ψηφιακό κόσμο (Hine 2000). Τα ιστολόγια συνταγών, ένα καθιερωμένο κειμενικό είδος (Swales 1990), παραπέμπουν σε μια κοινότητα πρακτικής (Eckert και McConnell-Ginet 1992) της οποίας τα μέλη ενδιαφέρονται για τη μαγειρική. Επομένως, η διαδικτυακή κατασκευή ταυτότητας σε ιστολόγια μαγειρικής αφορά εκείνους/ες που θέλουν να παρουσιαστούν ως ειδήμονες της μαγειρικής (McGaughey 2010).

Ένα είδος ταυτοτήτων που εντοπίζεται στα ελληνικά ιστολόγια συνταγών σχετίζεται με το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες/ουσες αναρτούν ως επί το πλείστον συνταγές που είτε είναι παραδοσιακές, και επομένως ευρέως γνωστές, είτε είναι δημιούργημα άλλων και απλώς αναπαράγονται στο ιστολόγιο με αναφορά στην πηγή τους (π.χ., «αυτή τη συνταγή μου την έδωσε μια θεία μου», ή «Από το βιβλίο της Εύας Βουτσινά για το ψωμί»). Τα άτομα αυτά κατασκευάζουν την ταυτότητα αυτού που αποκαλώ *αναπαραγωγό* συνταγών. Από τη μελέτη των δεδομένων μου προκύπτει ότι οι αναπαραγωγοί προσπαθούν να είναι αξιόπιστοι/ες, αναφέροντας με ακρίβεια τις πηγές τους.

Μια άλλη ταυτότητα που κατασκευάζεται στα ελληνικά ιστολόγια συνταγών είναι εκείνη που αποκαλώ *τροποποιητές/τριες* συνταγών και αφορά άτομα που αναρτούν δικής τους έμπνευσης τροποποιήσεις σε ήδη γνωστές συνταγές. Αυτή η ταυτότητα πραγματώνεται γλωσσικά όταν οι αναρτητές/τριες της συνταγής δηλώνουν σαφώς την τροποποίηση στην παρουσίαση της συνταγής (π.χ. «τη συνταγή την προσάρμοσα στις προτιμήσεις της οικογένειάς μου»), ή την υποδηλώνουν μέσω των γραμματικών δομών που χρησιμοποιούν, δηλαδή παρουσιάζοντας τους εαυτούς τους ως «δράστες» σε διαδικασίες δράσης («*πρόσθεσα λίγο τυρί*»).

Τέλος, κάποια άτομα δημιουργούν την ταυτότητα του/της *δημιουργού* συνταγών δηλώνοντας ρητά ότι το πιάτο που δημοσιεύουν είναι δική τους δημιουργία (π.χ. «αυτή την ομελέτα την εμπνεύστηκα μόνη μου»). Σε γενικές γραμμές, όμως, οι ταυτότητες που απαντώνται συνήθως στα δεδομένα μου είναι αυτές των αναπαραγωγών και των τροποποιητών/τριών, προφανώς λόγω του ερασιτεχνικού χαρακτήρα των ιστολογίων που εξετάζω.

Δεδομένου ότι η ικανότητα και οι γνώσεις σε ένα αντικείμενο προσδίδουν κύρος και ιεραρχικά ανώτερη θέση (Locher 2004), θεωρώ ότι οι ταυτότητες που ανέφερα προηγουμένως διαβαθμίζονται σε επίπεδα, με τους/τις αναπαραγωγούς να καταλαμβάνουν τη χαμηλότερη θέση, τους/τις τροποποιητές/τριες μια υψηλότερη θέση, και τους/τις δημιουργούς την πιο υψηλή. Οι θέσεις αυτές συνοδεύονται από μεγαλύτερη ή μικρότερη ισχύ κατά περίπτωση, την οποία μπορεί οι ανώτεροι/ες να επιλέξουν να ασκήσουν προς όσους/ες θεωρούν ότι είναι κατώτεροι/ες (Locher 2004). Ο ρόλος αυτών των ταυτοτήτων είναι πολύ σημαντικός προκειμένου να

κατανοήσουμε γιατί μερικά σχόλια εκλαμβάνονται (ή μπορεί να εκληφθούν) ως προσβλητικά και γιατί οι συμμετέχοντες/ουσες αντιδρούν με τον τρόπο που αντιδρούν.

3 Στρατηγικές αγένειας και εντοπισμός προσβλητικών σχολίων

Όπως ισχυρίζεται ο Culpeper (2011: 22), η αγένεια σχετίζεται άμεσα με την οπτική και τη στάση ενός ατόμου, καθώς εξαρτάται από το πώς το άτομο αυτό εκλαμβάνει κάτι που λέγεται ή γίνεται στο πλαίσιο της κατάστασης που βιώνει. Στη μελέτη του, ο Culpeper (2011) επισημαίνει ότι για να χαρακτηριστεί μία λεκτική συμπεριφορά ως αγενής, δεν αρκεί η γλωσσική της μορφή, αλλά η αξιολόγησή της ως τέτοια από τους/τις αποδέκτες/τριες της συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Με άλλα λόγια, ένα εκφώνημα είναι αγενές μόνο εάν ο/η αποδέκτης/τρια του το εκλάβει ως αγενές.

Τα σχόλια που περιέλαβα στο σώμα δεδομένων της παρούσας μελέτης είναι ως επί το πλείστον σχόλια για τα οποία υπάρχουν γλωσσικές ενδείξεις ότι ερμηνεύθηκαν ως αγενή και προσβλητικά από κάποιο από τα εμπλεκόμενα άτομα. Όταν όμως τέτοιες γλωσσικές ενδείξεις απουσιάζουν, ο εντοπισμός αγένειας σε σχόλια γίνεται από την ερευνήτρια ως «νόμιμη αναλύτρια» (Holmes 2005) του συγκεκριμένου σχολίου. Η σημασία της συμμετοχής του/της ερευνητή/τριας στην αξιολόγηση αγενών συμπεριφορών υποστηρίζεται και σε άλλες μελέτες (π.χ. Haugh 2007), οι οποίες θέτουν ως απαραίτητη προϋπόθεση τη διεξοδική ανάλυση του γλωσσικού και καταστασιακού περιβάλλοντος των περιπτώσεων αυτών με βάση τις σχετικές θεωρίες περί αγένειας.

Οι περιπτώσεις αγένειας που εντοπίστηκαν στα δεδομένα μου αναλύθηκαν και κατηγοριοποιήθηκαν με βάση το τροποποιημένο θεωρητικό πλαίσιο στρατηγικών αγένειας της Garcés-Conejos Blitvich (2010). Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει ενδεικτικά κάποιες από αυτές τις στρατηγικές.

<i>Άμεση αγένεια</i>	<i>Έμμεση αγένεια</i>
<p><i>Θετική αγένεια</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • αγνοώ/αποπαίρνω τους άλλους • αποκλείω κάποιον από μία δραστηριότητα • διαχωρίζω τη θέση μου από τους άλλους • δείχνω αδιαφορία και έλλειψη κατανόησης • κάνω τους άλλους να αισθανθούν αμηχανία • επιδιώκω τη διαφωνία • αποκαλώ τους άλλους με υβριστικούς όρους <p><i>Αρνητική αγένεια</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • εκφοβίζω • υποτιμώ, περιφρονώ, γελοιοποιώ • εισβάλλω στο χώρο των άλλων • συνδέω κάποιον/α με ένα αρνητικό χαρακτηριστικό • εμποδίζω ή μπλοκάρω τους άλλους λεκτικά ή σωματικά 	<p>Υποδηλούμενη αγένεια</p> <p>Ειρωνεία</p> <p>Απουσία ευγένειας</p>

Πίνακας 1 | Στρατηγικές αγένειας (Garcés-Conejos Blitvich 2010: 72)

Ο βασικός λόγος για τον οποίον ακολουθώ αυτό το μοντέλο είναι ότι οι τροποποιήσεις και η κατηγοριοποίηση των στρατηγικών αγένειας βασίζονται σε

αυθεντικά δεδομένα από τη διαδικτυακή διάδραση, ενώ διατηρούνται οι στρατηγικές θετικής και αρνητικής αγένειας ως υποκατηγορίες της άμεσης αγένειας, η οποία διαχωρίζεται από την έμμεση αγένεια, τον σαρκασμό και την απουσία ευγένειας.

4 Μεθοδολογία

Τα σχόλια που εξετάζω στη μελέτη μου έχουν αναρτηθεί από άτομα που ασχολούνται με τη μαγειρική ερασιτεχνικά. Τα ιστολόγια επαγγελματιών (π.χ. Άκης Πετρετζίκης, Αργυρώ Μπαρμπαρήγου) δεν τα περιέλαβα στη μελέτη γιατί εμπλέκουν επαγγελματίες και άρα προκαθορισμένους ρόλους και σχέσεις ισχύος μεταξύ αναρτητών/τριών και σχολιαστών/τριών, τα οποία πιθανόν επηρεάζουν τη φυσική και αυθόρμητη επικοινωνία.

Προκειμένου να εξασφαλιστεί η απόλυτη συνάφεια των ιστολογίων από τα οποία άντλησα τα δεδομένα μου, στη μελέτη μου εστίασα σε ιστολόγια συνταγών με το όνομα «(Οι) συνταγές της...», με τη φράση να συμπληρώνεται με τα μικρά ονόματα γυναικών (της Άννας, της Κατίνας), αλλά και δύο γυναικείων ρόλων που είναι γενικά συνδεδεμένα με τη σίτιση της ελληνικής οικογένειας (της μαμάς (μου), της γιαγιάς). Στη συνέχεια, από τη μελέτη εξαιρέθηκαν όσα ιστολόγια δεν είχαν σχόλια, ή είχαν κάποιο τεχνικό πρόβλημα στην εμφάνιση σχολίων (για παράδειγμα, ένα ιστολόγιο είχε τα ίδια ακριβώς σχόλια σε όλες τις συνταγές). Τα ιστολόγια από τα οποία συνέλεξα τα δεδομένα μου ήταν 7 και ο συνολικός αριθμός των σχολίων που εξετάστηκαν ήταν 2328.

Από τα δεδομένα μου απέκλεισα σχόλια τα οποία παρείχαν ενδείξεις ότι αναρτητής/τρια και σχολιαστής/τρια γνωρίζονται ή έχουν φιλικές σχέσεις εκτός διαδικτύου, με σκοπό να μην επηρεάσει το ιστορικό της εκτός διαδικτύου γνωριμίας τους τη διαπραγμάτευση σχέσεων ισχύος στη μεταξύ τους διαδικτυακή επικοινωνία. Γενικά, προσπάθησα να συλλέξω σχόλια τα οποία να είναι περιπτώσεις αυθεντικής και αυθόρμητης επικοινωνίας μεταξύ ανθρώπων που διαπραγματεύονται και οικοδομούν τους ρόλους τους και τις συνακόλουθες σχέσεις ισχύος για τους σκοπούς της συγκεκριμένης διαδικτυακής δραστηριότητας.

Στα σχόλια που παρουσιάζω στην παρούσα μελέτη, έχω διατηρήσει τον τρόπο γραφής (Greeklish, τυπογραφικά λάθη ή ανορθογραφίες), τη σύνταξη και τη στίξη. Επίσης, όλα τα ονόματα των συμμετεχόντων/ουσών έχουν αντικατασταθεί από ψευδώνυμα. Η πρακτική αυτή συνάδει με την αναφορά για θέματα ηθικών κανόνων στη διαδικτυακή έρευνα, όπως αυτά παρουσιάστηκαν από την Ένωση Διαδικτυακών Ερευνητών/τριών το 2012¹.

5 Περιπτώσεις αγένειας σε ελληνικά ιστολόγια συνταγών

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζω τρία σχόλια στην ίδια συνταγή, σε μορφή «αλυσίδας» (Bou-Franch, Lorenzo-Dus και Garcés-Conejos Blitvich 2012), τα οποία συναποτελούν μία περίπτωση διάδρασης (σχόλιο-απάντηση-ανταπάντηση) μεταξύ της αναρτήτριας *sintagesnanas* και του σχολιαστή *Άνθρωπος χωρίς πρόσωπο*.

Άνθρωπος χωρίς πρόσωπο • [6 years ago](#)

¹ <https://aoir.org/reports/ethics2.pdf>

μόλις σημείωσα την συνταγή! θα την δοκιμάσω απο βδομάδα. Κρίμα που τσιγαρίζεις το κρεμμύδι με λάδι... καλύτερα να το αχνίζεις με το νερό! Αλήθεια ποιο υλικό πιστεύεις οτι οφείλεται στην μυρωδιά αυτού του φαγητού;;;

[sintagesnanas](#) [Mod Άνθρωπος χωρίς πρόσωπο](#) • [6 years ago](#) • edited

Πολύ καλή η ιδέα να αχνίσω το κρεμμύδι θα το δοκιμάσω σίγουρα την επόμενη φορά. Αν και δεν χρησιμοποιώ το τσιγάρισμα με τον παραδοσιακό τρόπο. Απλά ψήνω το κρεμμύδι σε δύο κουταλιές ελαιόλαδο περίπου μέχρι να γίνει διάφανο. Ευχαριστώ για τη συμβουλή! Όσο για το άρωμα νομίζω ότι το κύμινο είναι αυτό που προσδίδει τη χαρακτηριστική γεύση σε αυτό το πιάτο.

[Άνθρωπος χωρίς πρόσωπο](#) [sintagesnanas](#) • [6 years ago](#) • edited

χαχα με έκανες και γέλασα λίγο...έχεις χιούμορ "Αν και δεν χρησιμοποιώ το τσιγάρισμα με τον παραδοσιακό τρόπο. Απλά ψήνω το κρεμμύδι σε δύο κουταλιές ελαιόλαδο περίπου μέχρι να γίνει διάφανο." :)...προσπάθησε να βάζεις το λάδι 10 λεπτά με 20 πριν γίνει το φαγητό...γιατι...δεν κάνει να ζεσταίνεται πολύ και για πολύ ώρα Ωραία σελίδα! Θα πω καλή αρχή...

Το σχόλιο αυτό ξεκινά με την εκδήλωση ενδιαφέροντος από πλευράς σχολιαστή για τη συγκεκριμένη συνταγή, και με την υπόσχεσή του ότι θα επιχειρήσει να τη φτιάξει σύντομα. Αμέσως μετά, προβαίνει σε αρνητικό σχολιασμό συγκεκριμένου τρόπου παρασκευής μέρους της συνταγής (τσιγάρισμα), αποδοκιμάζοντας και απορρίπτοντας αυτή την πρακτική ('κρίμα που...') και προτείνοντας αντικατάστασή της από άλλη πρακτική ('καλύτερα να το αχνίζεις με το νερό'). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο σχολιαστής *διαφωνεί* με ένα σημείο της εκτέλεσης της συνταγής και έτσι *διαχωρίζει τη θέση του* από εκείνη της αναρτήτριας (στρατηγικές θετικής αγένειας), *συνδέοντάς* τη μαγειρική της με μία πρακτική που αφήνει να εννοηθεί ότι *είναι κακή* (στρατηγική αρνητικής αγένειας). Επιπλέον, δεδομένου ότι η παροχή συμβουλών συνήθως υποδηλώνει ότι αυτός/ή που τις παρέχει έχει μία εξειδίκευση στο θέμα για το οποίο συμβουλεύει (Locher και Limberg 2012), θεωρώ ότι το σχόλιο αυτό καθιστά εμφανή τη διαπραγμάτευση των σχέσεων ισχύος στη διάδραση, με τον σχολιαστή να φαίνεται να επιχειρεί να καταλάβει μια ανώτερη θέση έναντι της αναρτήτριας με βάση τις γνώσεις του περί του τι συνιστά καλή και τι κακή (και άρα, αποφευκτέα) πρακτική στη μαγειρική. Με τον τρόπο αυτό κατασκευάζει την ταυτότητα του ειδήμονα, η οποία, όπως τονίζεται στη μελέτη της Locher (2004: 32), είναι συνδεδεμένη με σχέσεις ισχύος και κυριαρχίας στη διάδραση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση μάλιστα, ο σχολιαστής φαίνεται να ασκεί την ισχύ που συνεπάγεται η ανώτερη θέση του, παίρνοντας την πρωτοβουλία να δώσει συμβουλή που δεν του έχει ζητηθεί και προσπαθώντας να ελέγξει τις κινήσεις της αναρτήτριας ('καλύτερα να το αχνίζεις...'). Το πρώτο σχόλιο τελειώνει με ένα αίτημα του σχολιαστή για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το υλικό που δίνει στη συνταγή χαρακτηριστική μυρωδιά και γεύση.

Η αναρτήτρια απαντά στο σχόλιο αρχικά ευχαριστώντας το σχολιαστή για τη συμβουλή που της δίνει, ενώ υπόσχεται να την εφαρμόσει την επόμενη φορά που θα μαγειρέψει το συγκεκριμένο πιάτο. Στη συνέχεια η αναρτήτρια φαίνεται να υιοθετεί έναν απολογητικό τόνο, εξηγώντας με λεπτομέρειες πώς η ίδια εφαρμόζει τη μαγειρική πρακτική με την οποία διαφωνεί ο σχολιαστής. Η προσπάθειά της να διευκρινίσει και έτσι να υποστηρίξει τη δική της μέθοδο θεωρώ ότι αποτελεί ένδειξη ότι η αναρτήτρια έχει εκλάβει την παρέμβαση του σχολιαστή ως αγενή και έχει σε ένα βαθμό προσβληθεί από αυτήν. Το πιο σημαντικό σχετικά με την παροχή διευκρινίσεων εκ μέρους της αναρτήτριας είναι ότι κατ' αυτόν τον τρόπο, διαπραγματεύεται και η ίδια τη σχέση ισχύος στη διάδραση, διαχωρίζοντας τη μεθόδό της από την παραδοσιακή μέθοδο και διεκδικώντας για τον εαυτό της την ταυτότητα

της ‘τροποποιήτριας’ έναντι της απλής ‘αναπαραγωγού’ αυτής της μεθόδου (βλ. ενότητα 2). Σε αυτό το σημείο αξίζει να τονιστεί ότι πολλές αναρτήτριες παρουσιάζουν τους εαυτούς τους ως ‘τροποποιήτριες’ συνταγών, πιθανότατα σε μία προσπάθεια να διεκδικήσουν ανώτερη θέση από αυτής των ‘αναπαραγωγών’.

Το ενδιαφέρον με αυτό το μέρος της απάντησης της αναρτήτριας είναι ότι οι αναγνώστες/τριες (συμπεριλαμβανομένου του σχολιαστή) που κατέχουν στοιχειώδεις γνώσεις μαγειρικής διαπιστώνουν ότι η μέθοδος της, την οποία εκείνη διαχωρίζει από την παραδοσιακή, είναι στην ουσία ο παραδοσιακός τρόπος τσιγαρίσματος, το οποίο ακυρώνει την προσπάθειά της να εμφανιστεί ως τροποποιήτρια. Από αυτήν την άποψη, στα μάτια του αναγνωστικού κοινού, η αναρτήτρια εμφανίζεται, ως αδαής, σε χαμηλότερη θέση γνώσεων και ισχύος από το σχολιαστή και τους/τις λοιπούς/ές αναγνώστες/τριες που αναγνωρίζουν την αστοχία της. Η αναρτήτρια ολοκληρώνει την απάντησή της δίνοντας στο σχολιαστή την πληροφορία που ζήτησε σχετικά με το συστατικό που δίνει άρωμα στο πιάτο, δείχνοντας έτσι επικοινωνιακή συνεργασιμότητα και προθυμία να βοηθήσει το σχολιαστή να καταλάβει καλύτερα τη συνταγή και το πιάτο.

Από τη συνολική συνεισφορά της, η αναρτήτρια φαίνεται να αντιμετωπίζει την επικοινωνιακή αυτή περίσταση σοβαρά και κανένα στοιχείο, γλωσσικό ή εξωγλωσσικό, στην απάντησή της δεν δείχνει ότι επιθυμεί να αστερευτεί. Η διαπίστωση αυτή μας κάνει να αντιληφθούμε αμέσως την *έμμεση αγένεια* υπό μορφή *ειρωνείας* στην ανταπάντηση του σχολιαστή που ακολουθεί. Πιο συγκεκριμένα, ο σχολιαστής αντιμετωπίζει τον ισχυρισμό περί διαφοροποιημένων, μη παραδοσιακών μαγειρικών μεθόδων της αναρτήτριας αρχικά χρησιμοποιώντας μια ευρέως αναγνωρίσιμη γλωσσική μορφή αναπαράστασης γέλιου (‘χαχα’) και στη συνέχεια δηλώνοντας ότι βρήκε αστεία την απάντησή της, αποδίδοντάς της έτσι την επιθυμία να αστερευτεί, την οποία η αναρτήτρια δεν φαίνεται να είχε. Η αντίθεση ανάμεσα στους ισχυρισμούς του σχολιαστή και στην εντύπωση που δίνει η απάντηση της αναρτήτριας, αλλά και η κατά λέξη επανάληψη των λεγομένων της σε μορφή άμεσου λόγου (ανάμεσα σε εισαγωγικά) και το σύμβολο του χαμόγελου που ακολουθεί οδηγούν στην ερμηνεία αυτού του μέρους της ανταπάντησης του σχολιαστή ως μία περίπτωση *έμμεσης αγένειας*, μέσω της οποίας ο σχολιαστής *ειρωνεύεται* την αναρτήτρια για την άστοχη περιγραφή της υποτιθέμενης τροποποίησης της παραδοσιακής μεθόδου μαγειρικής που συζητούν, αλλά και για την έλλειψη βασικών γνώσεων που τη χαρακτηρίζει.

Στη συνέχεια, υιοθετώντας έναν διδακτικό τόνο, ο σχολιαστής δίνει περαιτέρω συμβουλές στην αναρτήτρια σχετικά με τον σωστό και υγιεινό τρόπο διαχείρισης των μαγειρικών υλικών. Με τη νέα του συμβουλή, η οποία αυτή τη φορά φανεώνει μεγαλύτερης έντασης παραίνεση (‘προσπάθησε να βάζεις...’) και αιτιολογείται με βάση τους κανόνες υγιεινής διατροφής, ο σχολιαστής επανέρχεται στην ισχυρή ταυτότητα του ειδήμονα, υποβιβάζοντας έτσι την αναρτήτρια σε επίπεδο κατώτερο από το δικό του. Στην περίπτωση αυτή, είναι σαφές ότι με τη χρήση στρατηγικών αγένειας, ο σχολιαστής ασκεί την ισχύ που συνοδεύει την ανώτερη θέση του επί της αναρτήτριας και επιχειρεί να περιορίσει το πεδίο δράσης της, το οποίο επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό των Locher και Bousfield (2008: 8) ότι «η αγένεια είναι μια μορφή άσκησης ισχύος».

Ο σχολιαστής ολοκληρώνει την ανταπάντησή του με ένα θετικό σχόλιο για τη συγκεκριμένη ιστοσελίδα και μία ευχή για καλή αρχή στη διαδικτυακή της πορεία. Τα τελευταία αυτά εκφωνήματα εκφράζουν με σαφήνεια την αποδοχή και υποστήριξη της διαδικτυακής προσπάθειας της αναρτήτριας από τον εν λόγω σχολιαστή. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι η αναρτήτρια δεν απαντά ούτε στο θετικό

σχόλιο ούτε στην ευχή του σχολιαστή. Θεωρώ ότι η έλλειψη κάθε απαντητικού σχολίου εκ μέρους της είναι ένδειξη ότι η αναρτήτρια έχει εκλάβει την ανταπάντηση του σχολιαστή ως ειρωνική και προσβλητική και ότι δεν επιθυμεί να συνεχίσει την επικοινωνία με το συγκεκριμένο άτομο.

Η έλλειψη ανταπόκρισης εκ μέρους της αναρτήτριας φαίνεται να είναι μία γενικότερη ανταπόκριση σε ένα άτομο που έχει προσπαθήσει με διάφορες στρατηγικές να μειώσει τη θέση της στη διάδραση και να γελοιοποιήσει την προσπάθειά της να εμφανιστεί ως τροποποιητρια παραδοσιακής μεθόδου μαγειρικής. Η σιωπή της σημαίνει, κατά τη γνώμη μου, ότι, σε αυτό το σημείο, η προηγούμενη προθυμία της να επικοινωνήσει με το σχολιαστή έχει δώσει τη θέση της στην απόρριψη του σχολιαστή ως ατόμου που με τον τρόπο που παρείχε συμβουλές για τις οποίες δεν είχε υπάρξει καν αίτημα, έχει προσβάλει την αναρτήτρια. Επιπλέον, με τη σιωπή της, η αναρτήτρια πιθανόν επιχειρεί να περισώσει τη θέση και την ισχύ που προσπάθησε να διεκδικήσει στη διάδραση.

Το παράδειγμα που συζητήθηκε διεξοδικά σε αυτή τη μελέτη είναι ένα από τα πολλά παρόμοια παραδείγματα τα οποία καθιστούν σαφές ότι στα ερασιτεχνικά ελληνικά ιστολόγια που εξετάστηκαν, οι περιπτώσεις αγένειας που εντοπίστηκαν είναι απολύτως σχετικές με την κατασκευή ταυτοτήτων των συμμετεχόντων/ουσών και με την αδιάλειπτη διαπραγμάτευση των μεταξύ τους σχέσεων ισχύος.

6 Συμπερασματικά

Η παρούσα μελέτη εξέτασε την ύπαρξη αγένειας σε ελληνικά ιστολόγια συνταγών και συζήτησε περιπτώσεις συμπεριφοράς για τις οποίες τα ίδια τα εμπλεκόμενα άτομα παρέχουν ενδείξεις ως προς το ότι τις εκλαμβάνουν ως αγενείς και προσβλητικές. Τα ευρήματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι, στο συγκεκριμένο περιβάλλον, οι περιπτώσεις προσβλητικής λεκτικής συμπεριφοράς είναι περιπτώσεις άμεσης και έμμεσης αγένειας, περιλαμβάνοντας κυρίως στρατηγικές *διαχωρισμού της θέσης του σχολιαστή από τους άλλους, επιδίωξη διαφωνίας, υποτίμηση και γελοιοποίηση των άλλων, σύνδεση των άλλων με αρνητικά χαρακτηριστικά, αλλά και ειρωνεία.*

Σε ένα περιβάλλον όπως τα ιστολόγια συνταγών από ερασιτέχνες, όπου δεν υπάρχουν προκαθορισμένες σχέσεις θεσμικής ισχύος, διαπιστώθηκε ότι οι συμμετέχοντες/ουσες χρησιμοποιούν διάφορες στρατηγικές αγένειας προκειμένου να κατασκευάσουν συγκεκριμένες κοινωνικές ταυτότητες και κατ' αυτόν τον τρόπο να διαπραγματευτούν την κατανομή της ισχύος στη διάδραση.

Η διαπίστωση ύπαρξης αγένειας στα σχόλια των ελληνικών ερασιτεχνικών ιστολογίων συνταγών παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς για πρώτη φορά καταδεικνύεται αυτή η συμπεριφορά στο συγκεκριμένο είδος διαδικτυακής διάδρασης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης και η προοπτική να εξεταστεί η ύπαρξη και διαχείριση συγκρουσιακού λόγου στο ίδιο περιβάλλον, λόγου που έχει πρόσφατα συζητηθεί (Evans, Jeffries και O'Driscoll 2019) εκτενώς σε σχέση με την αγένεια.

Βιβλιογραφία

- Bou-Franch, Patricia, Nuria, Lorenzo-Dus, και Pilar Garcés-Conejos Blitvich. 2012. "Social Interaction in YouTube Text-based Polylogues: A Study of Coherence." *Journal of Computer-Mediated Communication* 17:510-521.
- Bousfield, Derek. 2008. *Impoliteness in Interaction*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

- Culpeper, Jonathan. 1996. "Towards an Anatomy of Impoliteness." *Journal of Pragmatics* 25(3):349-367.
- Culpeper, Jonathan. 2005. "Impoliteness and Entertainment in the Television Quiz Show: The Weakest Link." *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture* 1:35-72.
- Culpeper, Jonathan. 2011. *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Culpeper, Jonathan, Derek Bousfield, και Anne Wichmann. 2003. "Impoliteness Revisited: With Special Reference to Dynamic and Prosodic Aspects." *Journal of Pragmatics* 35(10-11):1545-1579.
- Duszak, Anna, επιμ. 2002. *Us and Others*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Eckert, Penelope, και Sally McConnell-Ginet. 1992. "Think Practically and Look Locally: Language and Gender as Community-based Practice." *Annual Review of Anthropology* 21:461-90.
- Evans, Matthew, Lesley Jeffries, και Jim O'Driscoll, επιμ. 2019. *The Routledge Handbook of Language in Conflict*. London, New York: Routledge.
- Garcés-Conejos Blitvich, Pilar. 2009. "Impoliteness and Identity in the American News Media: The 'Culture Wars'." *Journal of Politeness Research* 5(2):273-304.
- Garcés-Conejos Blitvich, Pilar. 2010. "A Genre Approach to the Study of Impoliteness." *International Review of Pragmatics* 2:46-94.
- Garcés-Conejos Blitvich, Pilar. 2018. "Globalization, Transnational Identities, and Conflict Talk: The Superdiversity and Complexity of the Latino Identity." *Journal of Pragmatics* 134:120-133.
- Garcés-Conejos Blitvich, Pilar, και Maria Sifianou. 2017. "Im/politeness and Identity." Στο Jonathan Culpeper, Michael Haugh, και Daniel Kádár (επιμ.), *The Palgrave Handbook of Linguistic Im/politeness*, 227-256. London: Palgrave Macmillan.
- Graham, Sage. L. 2019. "Interaction and Conflict in Digital Communication." Στο Matthew Evans, Lesley Jeffries, και Jim O'Driscoll. (επιμ.), *The Routledge Handbook of Language in Conflict*, 310-328. London, New York: Routledge.
- Haugh, Michael. 2007. "The Discursive Challenge to Politeness Research: An Interactional Alternative." *Journal of Politeness Research* 3:295-317.
- Hine, Christine. 2000. *Virtual Ethnography*. London: Sage.
- Holmes, Janet. 2005. "Politeness and Postmodernism: An Appropriate Approach to the Analysis of Language and Gender?" *Journal of Sociolinguistics* 9(1):108-117.
- Locher, Miriam A. 2004. *Power and Politeness in Action: Disagreements in Oral Communication*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Locher, Miriam A., και Derek Bousfield. 2008. "Impoliteness and Power in Language." Στο Derek Bousfield, και Miriam A. Locher (επιμ.), *Impoliteness in Language: Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice*, 1-17. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Locher, Miriam A., και Holger Limberg. 2012. "Introduction to Advice in Discourse." Στο Holger Limberg, και Miriam A. Locher (επιμ.), *Advice in Discourse*, 1-27. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Locher, Miriam A., και Richard J. Watts. 2005. "Politeness Theory and Relational Work." *Journal of Politeness Research* 1:9-33.
- Lofgren, Jennifer. 2013. "Food Blogging and Food-related Media Convergence." *M/C Journal*, 16(3). Accessed August 26, 2017. <<http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/638>>.

- McGaughey, Kerstin. 2010. "Food in Binary: Identity and Interaction in Two German Food Blogs." *Cultural Analysis* 9:69-98.
- Swales, John. 1990. *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tzanne, Angeliki. 2019. "Politeness, Praising, and Identity Construction in a Greek Food Blog." Στο Eva Ogiermann, και Pilar Garcés-Conejos Blitvich (επιμ.), *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness*, 48-67. Cambridge: Cambridge University Press.

The effect of prosodic factors on vowel realization: evidence from Greek dialects

Giannis Themelis
Greek Ministry of Education
giannisth@hotmail.com

Περίληψη

Η ανάλυση εξετάζει την επίδραση τεσσάρων προσωδιακών παραγόντων στην πραγμάτωση της διάρκειας και ποιότητας των φωνηέντων σε αυθόρμητη ομιλία τοπικών διαλέκτων της Νέας Ελληνικής. Στο δείγμα εκπροσωπούνται οι βόρειες και νότιες διάλεκτοι. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την παρουσία κάποιων φωνητικών καθολικών, όπως η τελική επιμήκυνση σε περιβάλλον επιτονικού ορίου ή η επίδραση του λεξικού τόνου στις διπλανές συλλαβές, ενώ, ταυτόχρονα, εντοπίζονται φαινόμενα αντίθετα προς τα καθολικά, όπως η τάση για «υπερ-πραγμάτωση» των φωνητικών στόχων, που σχετίζεται με το μήκος της λέξης-φορέα.

Λέξεις-κλειδιά: προσωδιακοί παράγοντες, πραγμάτωση φωνηέντων, ελληνικές διάλεκτοι, ακουστική ανάλυση

1 Introduction

The aim of the study is to examine the effect of a number of prosodic factors of phonetic variation on Greek dialectal speech. In this context, four regional Greek dialects were chosen: the southern dialect of Corfu, and the northern dialects of Ioannina, Kozani and Evros. Northern dialects feature extensive vowel reduction, with the manifestation of categorical mid-vowel raising and frequent high-vowel deletion (see, for example, Kainada and Baltazani 2015). What has not been investigated so far, is whether the phonetics of Greek dialects interact with a set of prosodic factors usually analyzed in standard varieties such as Standard Modern Greek (SMG). What is more, this study analyzes spontaneous, every-day speech. Nicolaidis (2003) points out that spontaneous speech features extensive variability, with hypo- to hyper-articulated vowels, something attributed to various factors, some of which prosodic.

Numerous studies have documented the effect of the prosodic position of vowels on the realization of duration and quality, such as those of Cho et al. (2013), and Lee et al. (2014) for English, or Bassea-Bezantakou (2000) for the Greek dialects. A factor of particular influence are prosodic boundaries; a boundary in the vicinity of a vowel can affect parameters such as its duration or spectral realization. Firstly, various researchers concur on the role of boundary strength. Lee and Cole (2005) report that English vowels are longer next to IP boundaries as opposed to word boundaries, while Baltazani (2006) reports that SMG vowels are prosodically stronger next to “high level” boundaries, as they resist assimilation and retain their distinctive qualities. Secondly, boundary relative position is equally important. The phenomenon of *final lengthening* is one of the most pronounced examples of the effect of final boundaries. It has been found that final boundaries in SMG have a much stronger effect than initial boundaries (Kainada 2010).

Another factor is the length of the carrier-word. Labov and Baranowski (2006) find English vowels significantly affected by carrier-word length, arguing that there is a cross-linguistic tendency for vowels to be shorter in longer words, in a process of “compression” taking place on the word level. Mitterer (2008) similarly finds that German and Dutch vowels are more prone to deletion in longer words. Regarding SMG, Baltazani (2007) finds vowel duration and quality reduced in longer words.

A third factor of variation in MG and other languages has to do with the role of lexical stress. Crosswhite (2001), who examines various European languages, finds that vowels undergo “mild” quality reduction in pre-tonic positions, but “extreme” reduction in post-tonic positions. In SMG, vowels are found reduced after stressed syllables (Baltazani 2007); in particular, the stressed syllable has a strong carry-over effect, which makes post-tonic vowels shorter and more centralized than pre-tonic ones. For this reason, post-tonic positions are described as “prosodically weaker”.

A fourth factor is the relative position of vowels in the carrier-word. Studies on different languages have shown that there is a measurable effect; however, some of these results are contradictory. For example, there is strong evidence that vowels are longer (due to the *final lengthening* phenomenon), centralized, and devoiced word-finally (Hajek and Stevens 2011), however, other studies show that vowels centralize word-initially (Crosswhite 2001) or delete more frequently word-medially rather than word-initially or word-finally (Mitterer 2008). Greek vowels (SMG) seem to follow the first trend, as Arvaniti (2001) finds them reduced word-finally.

2 Method

Sixty-five men and women were interviewed, representing the four dialects and the two genders almost equally. The informants had lived in the place of interest for decades and were typical members of their local societies. Their demographic characteristics classified them as members of highly homogenous speaker groups. Moreover, they were all healthy in terms of the perception and production of oral speech. The acoustical data were collected at the four dialectal areas, with the speakers being in the comfort of their own place and among other dialectal speakers. The type of speech collected was spontaneous and genuinely dialectal, with the least possible interference or noise from the environment.

The recordings took place around 2010 and lasted several months. Professional equipment such as the Marantz PMD660 and the Sony ICD P620 recorders were used, with the sampling rate set at 44,1KHz. The final number of unstressed vowel tokens used in the analysis were 4375, although the interviews had provided a lot more. Stressed vowel tokens, tokens adjacent to glides or other vowels were excluded, as their segmentation could be problematic. In addition, all tokens with non-neutral intonation or otherwise acoustically inappropriate were also excluded. *Praat* was used for the acoustical analysis of the data; there, vowel duration was measured manually, and formants F1 and F2 were measured from the vowel mid-point automatically, by means of custom-made scripts.

Vowel category	Dialect			
	Corfu	Ioannina	Evros	Kozani

a	366	398	319	326
e	270	313	220	239
i	247	163	192	130
o	217	256	227	206
u	104	62	75	45
Totals	1204	1192	1033	946
	4375			

Table 1| The distribution of the unstressed vowel tokens of the study

The variation in vowel duration and quality was measured by multivariate and univariate analyses of variance. Thus, the three dependent variables are vowel duration and formants F1 and F2 from the spectrum. The four independent variables relate to the prosodic position of vowels. First, *prosodic boundary*, which covers the type and relative position of a boundary; the first two levels of the variable, *IP-initial* and *ip-initial*, refer to an intonational or intermediate boundary that precedes target-vowels, whereas *IP-final* and *ip-final* refer to a corresponding boundary that follows target-vowels. A fifth level of the variable (*no boundary*) refers to the condition where there is no boundary in the environment of the target-vowel and is used for reference. The second prosodic variable is *carrier-word length* and has 5 levels: words from 1 to 5 syllables long¹. The third variable is *pre-/post-tonic position*, and refers to the position and distance (in syllables) of the target-vowel relative to stressed syllable; thus, there are 4 basic levels (*pre1*, *pre2*, *post1*, and *post2*) and a fifth level (*no stress*) covering words bearing no stress, such as monosyllabic functional words, and used for reference. The fourth variable is labeled *position in carrier-word* and refers to the relative position of the target-vowel. The unit of measurement is the syllable, and the levels are: *initial*, *intermediate*, and *final*; again, an additional level of the variable, labelled *1-syllable* (covering monosyllabic words), is used for reference and a better understanding of the variable. Apart from the four prosodic variables, *vowel category* is treated as an additional independent variable where necessary. All data were weighed for speaker gender and dialect where necessary.

3 Results

Observing the differences between dialects and across the various prosodic conditions under analysis, two main trends are detected. Firstly, unstressed Corfiot vowels are always much longer (79ms) than the corresponding vowels in northern dialects (average: 60ms). In addition, the differences between the three northern dialects are in every case non-significant ($p > .05$). A similar pattern is observed regarding vowel quality, with Corfiot vowels being more peripheral and more fronted than northern vowels. Moreover, there is extensive, i.e., categorical, mid-vowel raising in the three northern dialects. However, there are some differences within northern dialects, such as the more fronted vowels of Ioannina and Kozani compared to those of Evros. The second trend is that all within-dialect differences do not interact significantly with the four prosodic variables under analysis. Specifically, the average strength of the interactions (across the

¹ Typologically, these 5 levels cover around 99% of the words in the sample.

independent and dependent variables) is very low, accounting for around .5% of the variation observed. Therefore, the results for vowel duration and quality below are presented across dialects.

3.1 Prosodic boundary

The multivariate analysis revealed a significant effect of boundary (level *no boundary* is used for reference). Thus, the result for *prosodic boundary* is Pillai's Trace=.011, F(12, 13110)=4.13, $p < .001$, partial $\eta^2 = .004$. These results express the overall effect on duration, F1, and F2.

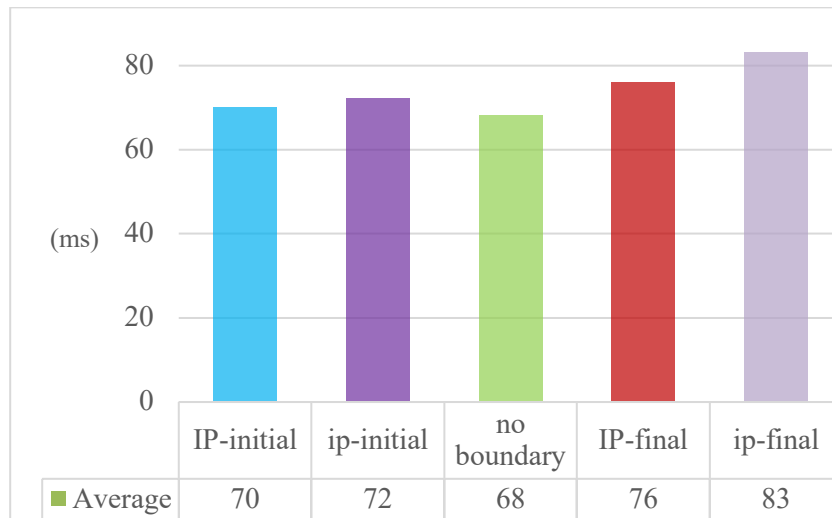

Figure 1 | Mean vowel duration by prosodic boundary condition

Vowels across dialects are longer in the environment of final boundaries, something which is indicative of the *final lengthening* taking place in the dialects. The comparison with the *no boundary* condition suggests that the final lengthening effect is clearly more pronounced compared to the marginal initial lengthening effect present in the data. Within final boundaries, vowels are longer at the end of an intermediate rather than an intonational phrase. Within initial boundaries, vowels are also longer after an intermediate phrase boundary. Both these findings indicate that there is no correlation between boundary strength and vowel duration.

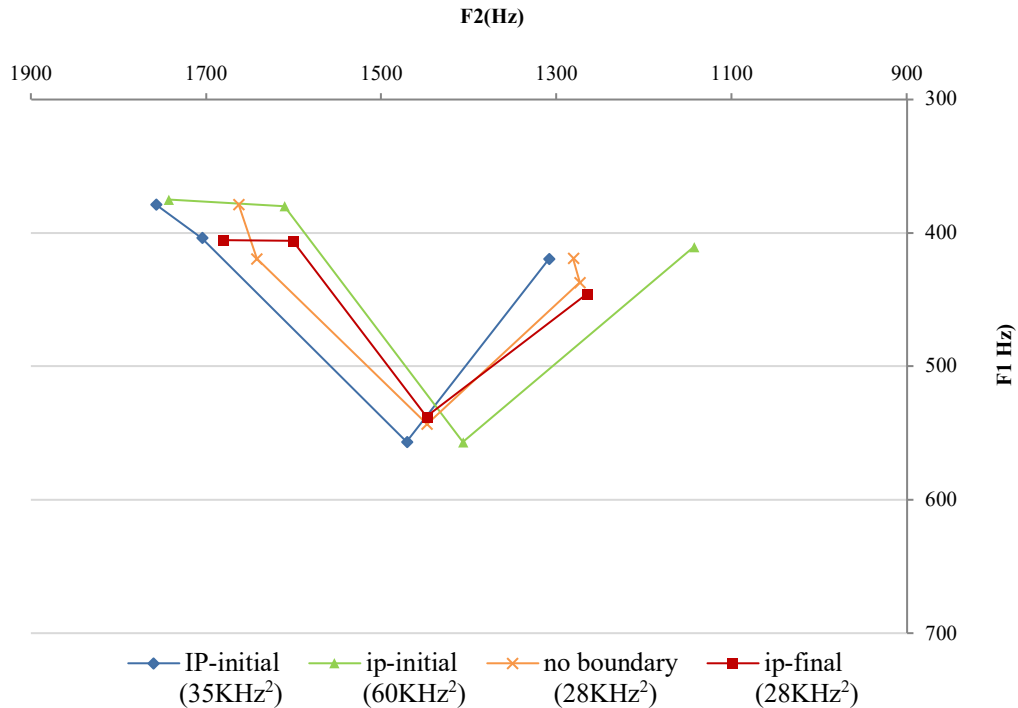

Figure 2 | Vowel quality (and vowel area) by prosodic boundary condition

The sample does not contain enough tokens for the analysis of the *IP-final* boundary. According to the results, [i] and [a] across dialects do not feature any significant quality contrast, meaning their quality is not affected by the presence or the type of boundary in their environment. On the other hand, there is significant height difference for [e], as it is raised by 39Hz in the environment of an *ip-initial* boundary (380Hz) as opposed to the environment without boundaries. As for [o], there is significant variability on F2 axis, with *ip-initial* [o] being much further back (1144Hz) than [o] in *IP-initial* (1308Hz) and *no boundary* (1273Hz) environments. Unfortunately, there are not sufficient data for [u]. Generally, it seems that vowels in an *IP-initial* environment are somewhat fronted, while vowels in an *ip-initial* environment show a tendency to be further back than vowels in other environments. Moreover, the type of initial boundary seems to play a significant role. Finally, vowel area² measurements indicate that initial boundaries are associated with prosodically stronger vowels. Again, the type of boundary is very important for the size of the area.

3.2 Carrier-word length

The role of the length of the carrier-word on vowel realization is also found to be statistically significant (Pillai's Trace=.013, F(18, 13104)=3.171, p<.001, partial η^2 =.004).

² Vowel space is measured for [i, e, a, o] due to the lack of data for [u]. Heron's formula is used.

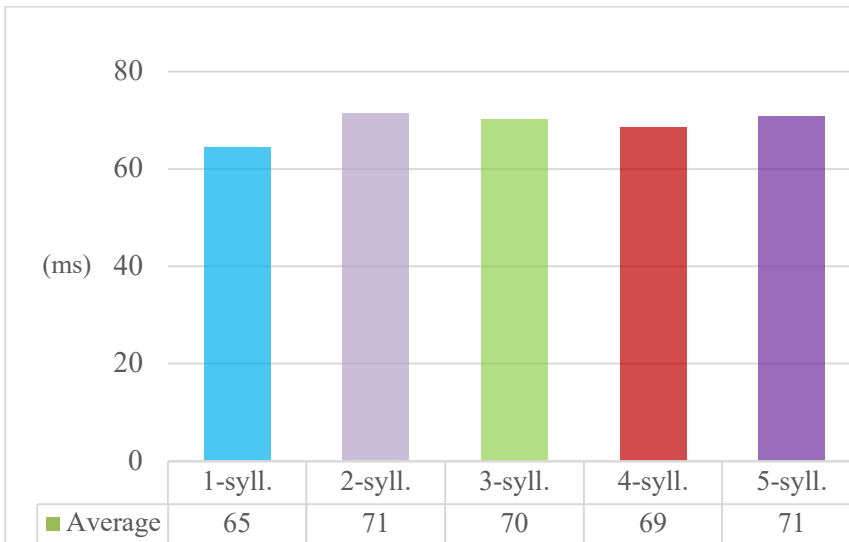

Figure 3 | Mean vowel duration by carrier-word length

Across dialects, vowels in 1-syllable words are clearly the shortest (65ms), while vowels in 2-syllable and 5-syllable words are the longest (both 71ms). Due to the ordinal nature of the variable, the *word length*vowel length* correlation was measured, with the determination coefficient reaching $R^2=.4$. This suggests a medium to low positive correlation, showing that vowel duration generally increases in longer carrier-words. As a result, the compression hypothesis on the word level, as set forth by Labov and Baranowski (2006) –among others, cannot be supported.

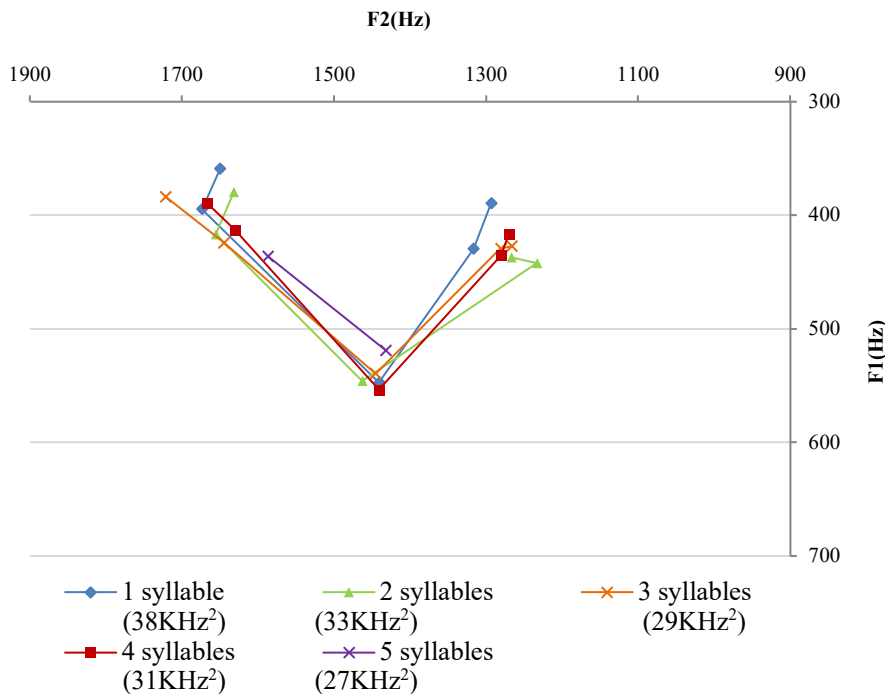

Figure 4 | Vowel quality (and vowel area) by carrier-word length

Regarding vowel quality, the only category without enough data for analysis is the 5-syllable words, for which the results only cover [e] and [a]. The low vowel [a] does not feature significant differences between the 5 different types of carrier-word. On the other hand, [i] is both significantly higher in 1-syllable words, and much more fronted in 3-syllable—as opposed to 2-syllable—words. The front mid vowel [e] is significantly higher in 1-syllable words than in 2-, 3-, and 5-syllable words, while [o] is much more fronted in 1-syllable words as opposed to 2-syllable words. Finally, [u] is only affected on F1, as in 1-syllable words it is significantly higher than in 2- and 3-syllable words. Generally, it seems that 1-syllable words is the category with the strongest effect on vowel quality. Something else emerging from the data, is that [e] and [a] tend to be more centralized in 5-syllable words compared to shorter carrier-words. Vowel area suggests that the shorter the carrier-word, the more peripheral the vowels, featuring a strong linear correlation ($R^2=.85$) and verifying Baltazani (2007) for SMG.

3.3 Pre-/post-tonic position

The position of vowels in relation to the stressed syllable is a statistically significant factor of variation, according to the multivariate analysis (Pillai's Trace=.033, $F(18, 13104)=7.98$, $p<.001$, partial $\eta^2=.011$). For a better understanding of the variable, the level *no stress* is also used.

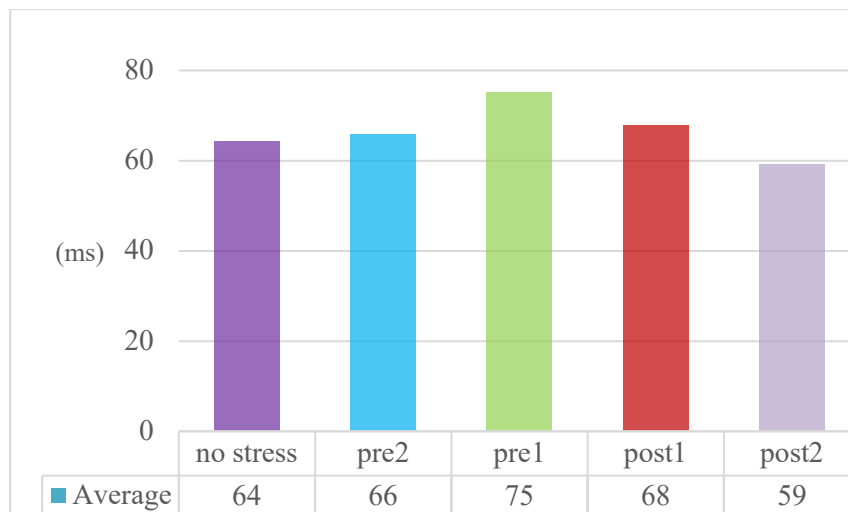

Figure 5 | Mean vowel duration by pre-/post-tonic position

Vowels are generally longer pre-tonically than post-tonically. This tendency, however, is not accompanied by a distance effect. Thus, vowels in the second pre-tonic position are not longer than vowels in the first pre-tonic position (actually, they are 9ms shorter). In addition, there is no evidence for word-final lengthening taking place, as *post2* vowels are 9ms shorter than *post1* vowels. With these four variable levels forming an ordinal scale, the determination coefficient was found to be rather low ($R^2=.3$), with the slope of the correlation descending. This suggests a weak tendency of vowels to become shorter as their position shifts from two syllables left of the stressed syllable to

two syllables right of it, that is, in a rightward direction in the carrier-word (disregarding the stressed syllable).

What is more, vowel duration in words bearing no stress was found almost the same as the average post-tonic (64ms vs. 63.5ms), indicating that lexical stress clearly strengthens prosodically pre-tonic vowels. As for how much, the percentage difference between average pre-tonic and post-tonic vowel duration is 10%. Also, given that stressed vowels cross-dialectally have an average duration of 102ms, it seems that pre-tonic vowel lengthening covers almost 18% of the distance between post-tonic and stressed vowels.

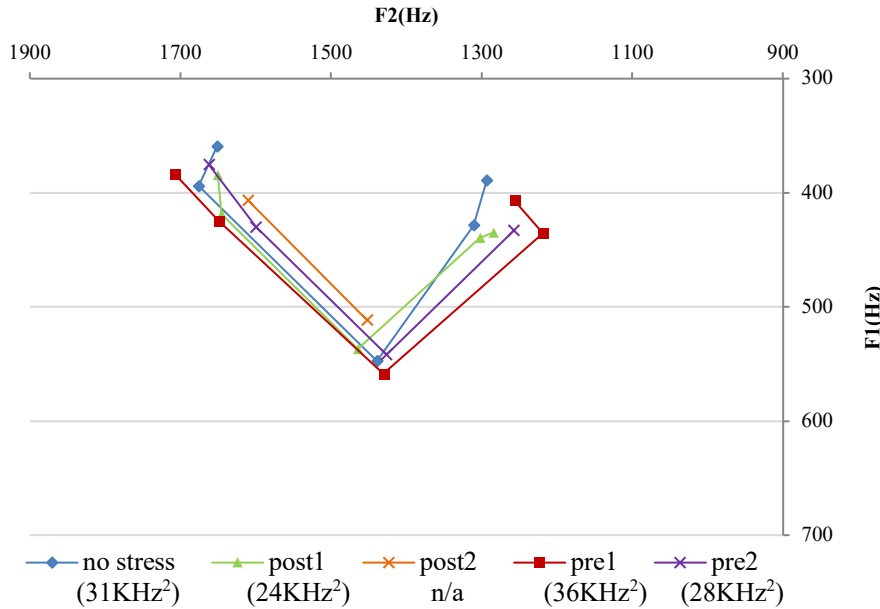

Figure 6 | Vowel quality (and vowel area) by pre-/post-tonic position

The variability in vowel quality associated with *pre-/post-tonic position* generates a different picture than the ones found in the previous sections (i.e., variables), in that F2 is not significantly affected. Another finding, is that all significant variation is associated with the *no stress* category, with [i], [e], and [u] generally found significantly raised in this type of words. Unfortunately, there are not enough data for [i], [o], and [u] in the *post2* position, as well as for [u] in the *pre2* position. The area measurements are quite informative, however. Although there is no result for the *post2* category, judging from the positions of [e] and [a] in figure 6, it is reasonable to predict that this shape would be the smallest. The overall order of the values suggests three things: first, pre-tonic vowels are clearly more peripheral than post-tonic ones; second, a distance effect is present only post-tonically; third, vowels in *no stress* words form a rather large vowel shape, suggesting more peripheral vowels. With vowels in *no stress* words not affected by stress, their similar behaviour to the pre-tonic vowels, indicates that stress has a stronger carry-over effect, which makes vowels prosodically weaker, something verifying Baltazani (2007) for SMG.

3.4 Position in carrier-word

The last variable refers to the relative position of vowels in the carrier-word, and is associated with significant variation (multivariate analysis: Pillai's Trace=.016, $F(9, 13113)=8.04$, $p<.001$, partial $\eta^2=.005$).

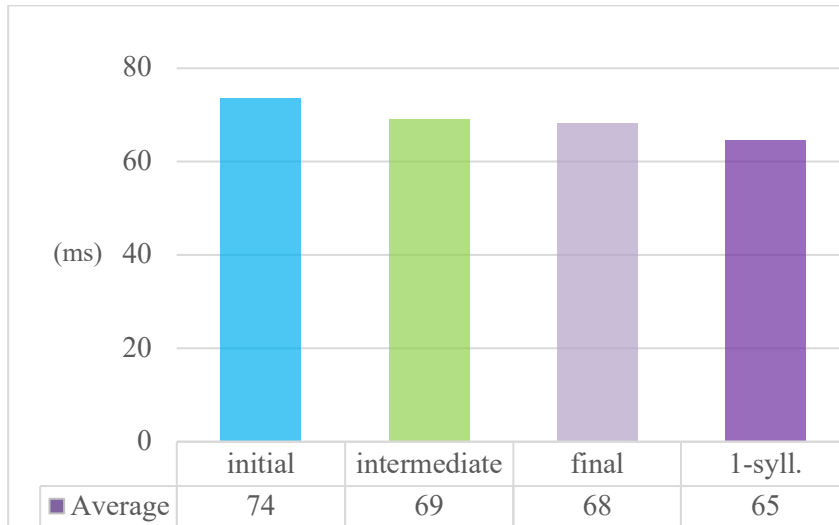

Figure 7 | Mean vowel duration by relative position in word

Vowels are clearly longer ($p<.05$) word-initially. Moreover, there is a strong correlation between vowel position and vowel length ($R^2=.87$; excluding 1-syllable words), with a descending trend line, showing that vowels become shorter from left to right in a carrier-word. As for vowels in 1-syllable words, they are the shortest, replicating the findings already presented in the *carrier-word length* section.

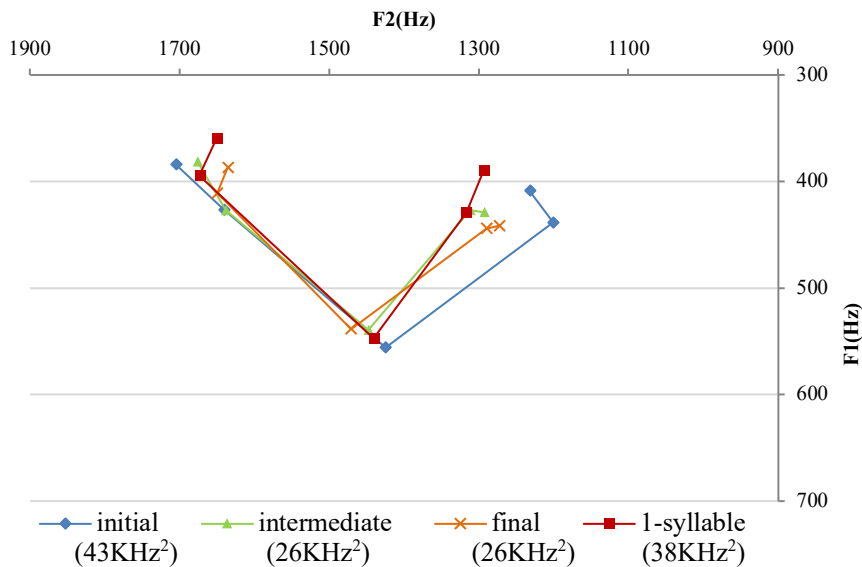

Figure 8 | Vowel quality (and vowel area) by relative position in word

Vowel position seems to interact with *vowel category*. Thus, word-initial [a] is significantly lower than its intermediate and final counterparts, and further back on F2 than its word-final counterpart. As for [i], it is higher in *1-syllable* words than in any other condition. The mid vowel [e] is also stable on F2, but it takes significantly different positions on F1 in the pairs of *initial vs. final*, *initial vs. intermediate*, *intermediate vs. final*, *intermediate vs. 1-syllable*, and *final vs. 1-syllable*. The other mid vowel ([o]) is unexpectedly less affected on F1 (it is lower word-finally rather than word-medially), and more affected on F2, where it is found much further back word-initially than in the other conditions. Finally, [u] is significantly higher word-initially than word-finally, and higher in *1-syllable* words rather than in an intermediate or the final position of longer words. The tendency for more peripheral word-initial vowels is confirmed by vowel area measurements. What is more, there is a medium to strong linear correlation between vowel position (initial → intermediate → final) and vowel area ($R^2=.76$), suggesting that vowels tend to become reduced rightwards in a carrier-word. Lastly, vowel area in *1-syllable* words is closer to that of the initial position, showing that these two categories are associated with prosodically stronger vowels.

4 Conclusion

A basic outcome of the analysis is that some of the most influential prosodic factors of phonetic variation do not interact with language variety. That is, despite the grave differences between southern and northern, or within northern Greek dialects, the various prosodic arrangements operate at an independent level. In this context, phonetic variability has been examined solely as a correlate of the prosodic configuration of vowels. The factors chosen, represent some of the most influential ones cross-linguistically. The results seem to align to an extent with the findings in the relevant literature. Hence, the *final lengthening effect* is present in the environment of final boundaries, while boundary-initial vowels are relatively shorter but not establishing a corresponding *initial shortening* effect. What is more, the strength of the boundary does not seem to be important for the realization of duration. As for vowel quality, initial boundaries are associated with more peripheral vowels, while both initial and final boundaries are associated with mid-vowel raising when compared to an environment without boundaries. Lastly, there is strong evidence that boundary type is important for initial boundaries, as *ip-initial* boundaries are associated with prosodically much more prominent vowels than *IP-initial* boundaries.

Regarding carrier-word length, vowel duration does not follow a pattern of compression in longer words (contra other studies). Instead, vowels in 1-syllable words are found to be the shortest, and vowels in 5-syllable words the longest cross-dialectally. To a certain extent, there is evidence of vowel “overshoot” (as opposed to “undershoot”), as vowel duration generally increases in longer words. Unlike vowel duration, vowel quality is in line with the findings in the relevant literature. In that sense, vowels are more peripheral in shorter carrier-words, with vowel space shrinking in longer words, featuring a quite strong correlation ($R^2=.85$). Moreover, [i], [u], and [e] are significantly raised in 1-syllable words, an indication that contrasts between vowel categories are enhanced in shorter words.

Regarding the effect of stress, vowel duration is significantly longer pre-tonically, whereas vowel duration in words without lexical stress (usually monosyllabic functional words) resembles the post-tonic syllables. This shows that word stress has a rather anticipatory lengthening effect on vowels. However, the distance from the stressed syllable does not have an additive effect. Vowel quality is also affected, though only on the vertical positioning of vowels. Generally, post-tonic vowels show a tendency for centralization, suggesting a predominantly carry-over effect. Furthermore, a distance effect cannot be generalized, as it is present only post-tonically. To conclude, post-tonic vowels are found reduced, confirming earlier studies.

Finally, word-initial vowels are found prosodically stronger, confirming studies on other varieties and languages. Thus, the dialectal vowels are longer and more peripheral word-initially, while word-final vowels do not differ significantly from vowels in intermediate positions. With the relevant linear correlations being rather strong, it seems that, knowing the position of a vowel token in a word, we can predict with a rather high degree of confidence how long or peripheral it might be. Another finding is that vowels in 1-syllable words show some unique properties compared to vowels in longer words, resembling word-final vowels in terms of duration, but word-initial ones in terms of quality.

References

- Arvaniti, Amalia. 2001. "Comparing the Phonetics of Single and Geminate Consonants in Cypriot and Standard Greek." In *Proceedings of the Fourth International Conference on Greek Linguistics*, 37-44. Thessaloniki: University Studio Press.
- Baltazani, Mary. 2006. "Focusing, prosodic phrasing, and Hiatus resolution in Greek". *Laboratory Phonology* 8:473-494.
- Baltazani, Mary. 2007. "Prosodic rhythm and the status of vowel reduction in Greek." In *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics from the 17th Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*, 31-43. Thessaloniki: Monochromia.
- Bassea-Bezantakou, Christina. 2000. "The northern dialect of Andros." *Proceedings of the third international conference on Modern Greek Dialectology*, 203-214. Athens.
- Borenstein, Michael, Larry V. Hedges, Julian P. T. Higgins, and Hannah R. Rothstein. 2011. *Introduction to meta-analysis*. UK: John Wiley & Sons.
- Cho, Taehong, Jiseung Kim, and Sahyang Kim. 2013. "Preboundary lengthening and preaccentual shortening across syllables in a trisyllabic word in English." *The Journal of the Acoustical Society of America*, 133(5):384-390.
- Crosswhite, Katherine, and Alexander Jun. 2001. *Vowel reduction in optimality theory*. New York & London: Routledge.
- Hajek, John, and Mary Stevens. 2011. "Vowel duration in stressed position in central & northern varieties of standard Italian: A pilot study." Paper presented at the *17th International Congress of Phonetic Sciences*, Hong Kong, August 17-21.
- Kainada, Evia. 2010. "Pre- and post-boundary lengthening in Modern Greek." In *Proceedings of ISCA Tutorial and Research Workshop on Experimental Linguistics 2010*, 69-72. EKPA, Athens.

- Kainada, Evia, and Mary Baltazani. 2015. "The vocalic system of the dialect of Ipiros." In *Proceedings of the 11th International Conference on Greek linguistics*, 101-123. Rhodes: Laboratory of Linguistics of the Southeastern Mediterranean.
- Labov, William, and Maciej Baranowski. 2006. "50 msec." *Language Variation and Change* 18:223-240.
- Lakens, Daniël. 2013. "Calculating and reporting effect sizes to facilitate cumulative science: a practical primer for t-tests and ANOVAs." *Frontiers in Psychology* 4:1-12.
- Lee, Eun-Kyung, and Jennifer Cole. 2005. "Acoustic effects of prosodic boundary on vowels in American English." In *Proceedings from the Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 42(1):181-195. Chicago Linguistic Society.
- Lee, Sungbok, Alexandros Potamianos, and Shrikanth Narayanan, S. 2014. "Developmental acoustic study of American English diphthongs." *The Journal of the Acoustical Society of America*, 136(4):1880-1894.
- Levine, Timothy R., and Craig R. Hullett. 2002. "Eta squared, partial eta squared, and misreporting of effect size in communication research." *Human Communication Research* 28(4):612-625.
- Mitterer, Holger. 2008. "How are words reduced in spontaneous speech?" In *Proceedings of ISCA Tutorial and Research Workshop on Experimental Linguistics*, 165-168. University of Athens, Greece, August 25-27.
- Nicolaidis, Katerina. 2003. "Acoustic variability of vowels in Greek spontaneous speech." In *Proceedings of the XVth International Congress of Phonetic Sciences*, 3221-3224. Universidad Autónoma de Barcelona.

“Has she got a mouth?” Metonymy, salience, and experience in a child’s speech*

Maria Theodoropoulou
Aristotle University of Thessaloniki
mtheod@lit.auth.gr

Περίληψη

Πρόκειται για μελέτη περίπτωσης στην οποία αναλύεται η παραγωγή μιας μετωνυμίας κατά τη διάρκεια ψυχοθεραπευτικής συνεδρίας. Η ανάλυση εκμεταλλεύεται την πληροφορία που παρέχει το συμφραστικό πλαίσιο για να διερευνήσει το είδος της μετωνυμίας καθώς και τις συνθήκες που κινητοποιούν την παραγωγή της, αναδεικνύοντας τον βιωματικό καθορισμό του προέχοντος χαρακτηριστικού με βάση το οποίο επιλέγεται το μετωνυμικό όχημα.

Λέξεις-κλειδιά: ανάπτυξη μη κυριολεκτικής γλώσσας, παραγωγή μετωνυμίας, προέχον χαρακτηριστικό

1 Introduction

In the study of figurative language development, metaphor has received the lion’s share (for a review, see Falkum 2019a), whereas only a few studies have examined metonymy. These studies either focus on metonymy comprehension on its own (e.g., Köder and Falkum 2020) or compare metaphor comprehension with that of metonymy (Rundband and Annaz 2010, Van Herwegen et al. 2013). Metonymy production has been slightly explored through approaches that draw from different paradigms (e.g., Relevance theory, e.g., Falkum et al. 2017; cognitive linguistics, e.g., Rundband and Annaz 2010) and is based mainly on observations of spontaneous speech registered in the researchers’ diaries. However, its special importance has been recognized as it has been argued that children’s metonymy production can provide evidence for the distinction of metonymy from metaphor (Falkum 2019b) – regardless of the unanimous agreement on the emergence of the comprehension of both figures around age 3 (Falkum 2019b). Be that as it may, the children’s early referential strategies that make use of salient associative relations such as iconic gestures (Acredolo and Goodwyn 1988), as well as onomatopoeias (Falkum 2019b), have been discussed in the literature as precursors to metonymy. Additionally, a kind of overextension of reference “based on spatio-temporal or functional contiguity” has also been suggested as such (Nerlich et al. 2002: 366).

The development of metonymy has been linked to the development of children’s cognitive abilities or to attempts to cover-up gaps in their lexicon. For example, Nerlich et al. (1999: 367-369) distinguish between *compelled metonymies* and *creative metonymic shrinking*: the former covering up gaps in children’s limited lexicons; the latter “usually produced in order to communicate new ideas with the

*I would like to express my wholehearted gratitude to Dr Eleftheria Avramidou for giving me the permission to use the material I present here. I am also highly indebted to Dimitra Kati for her comments. Finally, I would like to express my warm thanks to Theodoros Xioufis for participating as an independent researcher to the video transcription process.

least verbal effort”, although –interestingly– the child has already acquired conventional words or grammatical constructions.

To the best of our knowledge, the only experimental study of metonymy production (by children aged 2.9-5.9) has been conducted by Falkum et al. (2017), who argue that “children’s ability to deal with metonymy starts to emerge early on, with some ability to understand, produce, and explain metonyms already established by age three” (op.cit.: 116). These researchers make use of two basic features of metonymy as discussed in the literature, its referential function and the fact that the choice of metonymic vehicle is determined by a salient property of the referent, to conduct two semi-structured elicitation tasks. They conclude that preschoolers produce referential PART FOR WHOLE metonymies with a shorthand function instead of a more syntactically and conceptually complex description. In this sense, use of metonymy is related to the relatively limited expressive and lexical skills of preschoolers. They also use PROPERTY FOR INDIVIDUAL metonymies to name animate beings based on a salient property of these entities. In both cases they adopt metonymy as a referential strategy when they lack the conventional term.

Highlighting reference as the primary function of metonymy is one of the founding stones of the contemporary Conceptual Metonymy Theory, according to Bierwiazzonek (2013: 7). This was first argued by Nunberg (1978) (“metonymy is a deferred reference”) but also by Lakoff and Johnson (1980) who see the referential function of metonymy primarily as serving comprehension, just like metaphor is assumed to do. Although more recent literature has spotted additional functions of metonymy (Bierwiazzonek 2013, Littlemore 2015) the referential function is taken as the primary one.

Because of this primacy, the connection of the referential function with salience is no surprise. As Schmid (2007: 120) states, *ontological salience* has to do with “an inherent and consequently more or less permanent property of entities in the real world”, while *cognitive salience* has to do with a “temporary activation state of mental concepts.” The basic idea is that some entities attract our attention because they inherently bear a certain property, which is more salient than other perceived elements. Ontological salience is considered to be decisive for the choice of metonymic vehicle and, according to Panther and Thornburg (2007: 242), one of the factors determining the strength of the metonymic link. In Kövecses and Radden’s (1998: 63) approach, salience is the factor that determines the default metonymic cases as well as the cognitive principles that function while choosing a metonymic vehicle.

The current study attempts to contribute to the recent discussion about metonymy production by preschoolers, focusing on the choice of the metonymic vehicle on the basis of salience. This is accomplished through a case study with merely a single production of a metonymy. Certainly, a case study has obvious limitations, but its value lies, for one, in offering spontaneous speech data which cannot be extracted in experimental conditions, but also data which can be analyzed via rich information on the context of its production.

The data is drawn from a videotaped therapeutic session lasting 30 minutes. The video transcription has been checked by an independent researcher to assure the precision of the elements cited below.

2 The data

Dimitri, aged 4.7 at the recording of the session, had been brought for therapeutic intervention since the age of 3.2 to the “0-3: Early Intervention” Program of Papageorgiou Hospital in Thessaloniki with issues of incomprehensible speech. Thus, the particular session takes place one and a half years after the start of therapy. We will exploit crucial elements of the subject’s case history below in the analysis of the metonymy under study. Diagram 1 shows the setting wherein the therapeutic sessions took place, as it is essential to our analysis.

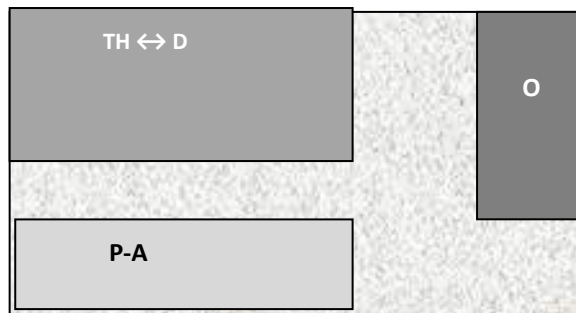

Diagram 1 | The setting of the therapeutic session

As can be seen in the diagram, there is what we may call a main space of interaction, that between the TH(erapist) and D(imitri). However, there is also here an O(bserver) to the right of the child taking notes and the P(sycho)A(nalyst) sitting behind him.

The largest part of the video, lasting about 20 minutes, captures a free game between the Therapist and Dimitri, in a place with a special two-layered toy-construction but also some small toys such as a table and chairs as well as male and female dollies. For reasons of space, only an excerpt of this play session is presented.

....

D: (he addresses the brown-haired dolly): *Daddy...* (the brown-haired dolly says:) *Let's sit down.*

Th: *We can sit in peace as [the wolf] is not here...*

D: *I want it to sit here* (he is placing the blond dolly into the toy-construction while holding the brown-haired dolly).

Th: (while holding a girl-dolly and showing it to him) *Where do I sit?*

D: *Sit here* (on the toy-table).

Th: *On the table?*

D: *Yes.*

Th: (She is placing the girl-dolly on the toy-table). *Here.*

D: *No, here.* (while showing the toy-chair) *Here ...* (he is taking the girl-dolly and tries to make it sit on the toy-chair).

Th.: *I want to sit on the chair.*

D: *Sit there.* (while holding the dolly on the chair) *Mommy!*

Th: *Yes????*

D: *What does it want... what do we want, Mommy?...* [question unfinished] *Mommy!*

Th: *Yes????*

D: *Mommyyyyy!*

Th: *Yes????*

D: ... *What does it want...* [question unfinished] (while trying to make the girl-dolly sit. The girl-dolly fell) *Why...* [question unfinished] *Mommy, Mommyyy...*

Th: *Oops, it fell.*

D: *Daddy, I'll ... I want to hug you* (he has the dollies hug each other).

Th. (with a different voice): *Give a big hug [...]* to daddy (a few seconds pass and then she continues).

Th. *Where will you go now, the two of you together?*

D: *We'll go for a walk.* (He changes his voice and repeats) *We'll go for a walk? [...]* *yessss, yeaeeee, you'll give a hug, right?*

Th: *I'm giving a big hug to daddy* [verbalizing what is played by the dollies].

D: *And you, let's go to the doctor. Aahh* (he hits the dolly on the table and places it on the tallest level of the construction with his right hand and with his left he takes the other dolly away and says:] *Bye-byeeee.*

Th: (with a deep voice, moving forward her dolly) *Hi, what are you doing down there?*

D: (he lowers his and shouts) *aaaahhh* (as if in danger).

Th: *What's wrong? Are you OK?*

He lifts it again and starts yelling sharply *eeeeee* as if in danger.

Th: (She runs to help him with her dolly) *Give me your little hand. I'll hold it. Come, come. I'm holding you*

The second part of the interaction is of particular interest to us, when the conditions of the play have changed. Both participants have to place as many little frogs as possible into the belly of a big frog. Each has chosen a little frog of a different color for him/herself. Dimitri repeatedly tries to achieve this goal, while the therapist supports him by repeating rhythmically *one, two, three*.

Th: *Wanna go again? One, two, three* (she pushes the little frog which goes away).

Th: *Where did it go?* (she sees it, she stretches her hand to catch it).

D: *Now go... one, two, three* (on three, he pushes the little frog).

Th: *I'll try... one, two, three* (she pushes it, she fails): *Ooooh! I couldn't.*

D: *One, two* (he pushes it, he fails, he laughs; while laughing he turns his head to the right – where the Observer is sitting. He turns again to the game).

D: *one, two* (he fails; he turns again to the right).

Th: *one, two* (she fails).

Th: *one, two, three* (he fails; he turns again to the right).

Th: *Here Dimitri* (she attempts to attract his attention because his head is still turned to the right).

D: (talking to himself) *She has got the mouth* (while he continues to look at her).

D: (addressing the therapist) *She.... She What is this?* (while pointing).

Th: *Mrs Natassa* (while making a gesture to invite him back to the game).

D: *A! What is this Mrs Natassa?*

Th. *Here!* (showing him the game) *One, two...*(he does not play; she pushes her little frog and succeeds). *Ooooh! I put it* [in the big frog's belly].

D *Me too, me too* (he returns to the game). *One, two...* (he pushes his little frog and succeeds).

Th. *Bravo! Bravoo!*

D. *I did it.* The therapist talks simultaneously: [We have succeeded] *together.*

D: (he starts another round) *Which one do you want?*
 Th: *The pink one.*
 D: *the oran... the pink one* (he chooses the little pink frog as well).
 Th: *Dimitri wants the pink one as well* [she verbalizes the child's mental state].
 D: *One, two...* (he tries again, he fails; he turns his head again to the right).
 D: *This is Mrs Natassa... what is she doing* (a semi-question)... *Is she the one who writes?*
 Th: *She is the one who writes. Come* (she tries to make him return to the game).
 D: *What? **Has she got a mouth?*** (while looking at the therapist for the first time) and he turns again to the right. Then he returns to the game.
 D: *One* (he pushes the little frog).

3 Analysis

The metonymy we analyze in this study is *Έχει στόμα*; ‘Has she got a mouth?’ We consider it an instantiation of the metonymic pattern BODY PART FOR ITS FUNCTION. For reasons explained below, we prefer this reading of what it instantiates rather than the instantiation pattern of INSTRUMENT FOR ACTION, even though the latter has been found in thirty-two languages (Hilpert 2007: 88) and adopted in previous literature for metonymies using the *mouth* as their vehicle (Hilpert op. cit., Littlemore 2015: 29). Why do we connect the meaning of this utterance to speech, given that the mouth inherently has the dual function of food reception and speech? In Greek, for example, there are fixed expressions denoting either the first or the second meaning: e.g., *στόμα έχει και μιλιά δεν έχει* ‘(S)he has got a mouth but (she) doesn’t talk’ used to denote a quiet person, as well as *μπουκιά δεν έβαλε στο στόμα του* ‘(S)he didn’t even put a bite into his/hers mouth’ for a person who ate nothing. We connect the meaning of *Has she got a mouth?* to speech because the context is that of verbal interaction (no earlier mention or action connected to food). In fact, the interpretation of metonymies via the key role of the context has been pointed out in many ways (e.g., Bierwiazzonek 2013, Littlemore 2015).

The second issue that needs to be pointed out is that this particular metonymic use does not have a clearly referential function. For one, obviously Dimitri does not refer to the Observer using an expression like *The mouth “sits down first”* (cf. Falkum et al. 2017). The child picks a body part out to say something about an Observer’s function (who is the WHOLE); in this sense, this is a PART FOR PART metonymy. However, as the metonymic vehicle is embedded into a question arguably it is used as a point of reference (Langacker 1993) for the question to be formulated. On the other hand, the choice of the mouth as metonymic vehicle suggests a kind of construal because it is an Observer’s specific function (see below) that has attracted his attention attributing salience to the mouth. As Littlemore (2015: 73) states, metonymy “foregrounds the information that is most important to the speaker”. Furthermore, this particular utterance seems to be a case of ‘creative metonymic shrinking’ (Nerlich et al. 1999), since the use of metonymy can clearly be assumed that it does not cover up some lexical gap. Moreover, the child’s choice of a verbal phrase, i.e., *Has she got a mouth?*, where the metonymy is placed in the position of the direct object (instead of *Μιλάει*; ‘Does she speak?’ where a verb is used), renders the metonymic vehicle even more salient (Littlemore 2015: 149). In other words, this metonymy has been produced by choice, as a result of construal,

and not for covering a lexical gap or avoiding a syntactically and conceptually more complicated description, as is the case in the Falkum et al.'s (2017) study mentioned earlier.

This metonymy seems in fact a complex one, when examined as to its kind. At first, we could identify it as a propositional metonymy (Warren 1999): *if* she has a mouth *then* she speaks – interestingly, truth conditions are not violated in this kind of metonymy according to Warren. However, this propositional metonymy is embedded into a question, as mentioned above. If we ask ourselves what the child is really asking about, we realize that he cannot literally be asking about the possible lack of a mouth, because it is obvious that he can perfectly see the Observer's mouth. In other words, a literal interpretation of the question does not make sense. Thus, we are prompted to *infer* that the 'real' meaning of the utterance is 'Why isn't she speaking?'. This further complicates the metonymy because it is an illocutionary one involving pragmatic inferencing (Panther and Thornburg 1998), into which a propositional metonymy is embedded.

There are additional questions about the conditions under which this metonymy is produced that need to be answered. A first question is why Dimitri says what he says at this specific point of the session, i.e., about 3 minutes after the second game started. To answer this, one needs to take into consideration the context, and more specifically, the difference between the two games played. In the first game the child improvises freely, he is "the master of the game" being completely devoted to it; the therapist participates in the framework set up by the child, as she occasionally promotes the game by suggesting something (cf. *Where do I sit?*). The second game is more equalitarian as to the participants, a kind of turn-taking, with predicted movements and unpredictable outcomes. Due to the equal status of the participants as well as the time allotted between turns, this game *allows for space* for something else (such as a feeling or a thought) to emerge. Comparing the child's concentration on the ongoings of the first game with his increasing glances to the right – where the Observer is sitting – during the second game suffices to support our claim.

So, what is it that essentially motivates the question asked by the child? We believe that it is the *contrast* between a highly interactional context (i.e., both the child and the Therapist) and a human presence, who does not participate in the interaction. If one considers the principles determining the vehicle choice according to Kövecses and Radden (1998: 64-65), in this case THE INTERACTIONAL OVER THE NON-INTERACTIONAL, the choice of the 'mouth' as the metonymic vehicle highlights both the speech as the very carrier of the interaction and its lack thereof. It is in this sense that "metonymy highlights or foregrounds the target and backgrounds the source" (Panther and Thornburg 2008: 242) – the target being foregrounded to highlight the NON-INTERACTIONAL through the evocation of the contrasts. It is indicative that although Dimitri has started his utterance by *She*, his final question is *What is this?*; this indicates an objectification of the Observer in conformity with the nature of the NON-INTERACTIONAL.

Our analysis could finish at this point. However, there is an issue concerning the salient feature on the basis of which the metonymic vehicle has been chosen. For the choice of the metonymic vehicle has not been determined by perceptual factors, but arises instead as a "discordance" or a kind of lack. If one enriches the analysis by exploiting aspects of the therapeutic condition, one can find out that the "lack" the child experiences during the therapeutic interaction reflects another, psychologically critical, lack, the mother's non-participating in an active and close relationship with him. The P-A's intervention at this point of the interaction is in fact critical for the

therapeutic intervention, as she names this critical lack. She addresses the child as follows:

P-A: *Has your mommy got a mouth?*

Dimitri turns to her, after he turns up front and plays nervously with the little frog; his head is bowed. He stays silent.

Th: *He thinks about it.*

P-A: *Dimitri, has mommy got a mouth?*

Dimitri is keeping up playing nervously with the frog with his head bowed. He remains silent.

Th: *Hasn't she?*

He remains silent and then:

D: *She has got a mouth, she has got a mouth* (with an uncertain voice), while hitting the big frog aggressively with the little frog.

P-A: *Do you ask?*

D: (addressing the Therapist) *Will we play little frogs?*

Th: *Mrs Eleftheria has asked you something.*

He turns back (where the P-A is sitting), he glimpses at her; the little frog drops from his hand; he looks down to find it.

D: *Where is the little frog?* (while having bent down looking for it).

P-A: *Has daddy got a mouth?*

D: *Yes* (immediate response).

So, daddy for sure has got a mouth, whereas mommy has got “silence”. On the basis of this evidence, we can now rethink what motivates the choice of the metonymic vehicle. On a first level, it is the contrast between an intense interaction and the complete lack of it. Initially, the child’s attention is attracted to this contrast because of another contrast, that of the interactional nature of two games: in the first game, a highly interactional condition, the therapist (a parental figure) responds to *Mommy*, or participates constantly satisfying the child’s needs; all these are withdrawn in the second more equalitarian game. It is the feeling that arises from this lack of response that makes Dimitri turn to the Observer; because the Observer *reifies* this lack. But as the therapeutic intervention has shown, the lack of this interaction invokes a psychologically more profound lack, the child’s immediate interaction with his mother. This also becomes evident if one pays attention to his embarrassment when the Therapist responds immediately to his calling *Mommy* during the first game – he cannot complete his questions. One has the feeling that he is gratified by repeating the word *Mommy* and receiving a response to it.

In essence, the mouth has been chosen as the metonymic vehicle because it is the embodied sign of the mother-child interaction and relationship, the very medium through which the child is connected with the mother in two ways: bodily, by receiving food from the start of his life when experiencing his mother in a symbiotic way; and verbally, because the language emerges after the child has acquired motor skills, or his ability to move away from her; At the same time, the language is the medium through which the child can be reunited with her as the oral message bridges the physical distance between them (Christidis 2007). It is for this reason that the metonymic pattern BODY PART FOR ITS FUNCTION has been chosen as fitting the particular metonymy: it highlights the bodily basis of this particular metonymy simultaneously signaling the great importance of the mouth for the psychological and social development of the child. The alternative pattern INSTRUMENT FOR

ACTION predominating in previous literature is de-bodyfying as it instrumentalizes the body.

4 Conclusion

Our analysis has attempted to show that the choice of the salient feature in the production of the metonymy *Has she got a mouth?* has not been determined by perceptual factors but instead experiential ones. These experiences are motivated by the context of the therapeutic session and invoke experiences outside it, which have to do with the child-mother's relationship. Furthermore, the results of this study could contribute to the discussion of two theoretical issues posed in the literature. The first one has to do with the question of whether salience is embodied. Giora (2003: 29) argues that "salience cannot be explained on grounding, nor is it overridden by it." On the other hand, Littlemore (2017) makes the case that metonymy is embodied if it is approached in the framework of an extended definition of embodiment, as "shaped by one's physical and social environment as well as one's personal and social history." It has become apparent that the personal and social history (the relationship with others; in this case, the mother) has determined the choice of the metonymic vehicle.

The second issue concerns the question of whether metonymy is viewpointed (Dancygier and Sweetser 2014). What the analysis of this case study shows is that the choice of the metonymic vehicle is imbued by subjectivity. As Lakoff & Johnson (1980: 36) stated very early, "Which part we pick out determines which aspect of the whole we are focusing on" – and of course where we focus also depends on our emotional state at that moment. Or, as Littlemore (2017) points out, "When we survey our environment, some features will inevitably stand out more than others. This can be because of their distinct physical features ... or because they have particular relevance to us". This study attempted to highlight this "hidden" aspect of salience, even at a very early age.

References

- Acredolo, Linda, and Susan Goodwyn. 1988. "Symbolic gesturing in normal infants." *Child Development* 59: 450–466.
- Bierwiazzonek, Boguslaw. 2013 *Metonymy in Language, Thought and Brain*. Sheffield: Equinox.
- Christidis, Anastassios-Fivos. 2007. "The nature of language." In *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, edited by Anastassios-Fivos Christidis, 27–64. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, Barbara, and Eve Sweetser. 2014. *Figurative Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Falkum, Ingrid Lossius. 2019a. "Pragmatic Development: Learning to use language to communicate." In *International Handbook of Language Acquisition*, edited by Jessica Horst and Janne von Koss Torkildsen, 234–256. London, New York: Routledge.
- Falkum, Ingrid Lossius. 2019b. "Metaphor and metonymy in acquisition: A relevance-theoretic perspective." In *Relevance, Pragmatics and Interpretation*, edited by Kate Scott, Billy Clark and Robyn Carston, 205–217. Cambridge: Cambridge University Press.

- Falkum, Ingrid Lossius, Recasens, Marta, and Eve Clark. 2017. "The moustache sits down first": On the acquisition of metonymy." *Journal of Child Language* 44(1): 87–119.
- Giora, Rachel. 2003. *On Our Mind: Salience, Context, and Figurative Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Hilpert, M. 2007. "Chained metonymies in lexicon and grammar: a cross-linguistic perspective on body part terms." In *Aspects of Meaning Construction*, edited by Günter Radden, Klaus-Michael Köpcke, Thomas Berg and Peter Siemund, 77–98. Amsterdam: John Benjamins.
- Köder, Franziska, and Ingrid Lossius Falkum. 2020. "Children's metonymy comprehension: Evidence from eye-tracking and picture selection". *Journal of Pragmatics* 156 (January):191–205.
- Kövecses, Zoltán, and Günter Radden. 1998. "Metonymy: Developing a cognitive linguistic view." *Cognitive Linguistics* 9(1):37–77.
- Lakoff, George, and Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald. 1993. "Reference-Point Constructions." *Cognitive Linguistics* 4:1–38.
- Littlemore, Jeanette. 2015. *Metonymy: Hidden shortcuts in Language, Thought and Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Littlemore, Jeanette. 2017. "On the role of embodied cognition in the understanding and use of metonymy." In *Metaphor: Embodied Cognition and Discourse*, edited by Beate Hampe, 160–178. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nerlich, Brigitte, Clarke, David and Zazie Todd. 1999. "Mummy, I like being a sandwich": Metonymy in language acquisition". In *Metonymy in Language and Thought*, edited by Klaus-Uwe Panther, and Günter Radden, 361–383. Amsterdam: John Benjamins.
- Nunberg, Geoffrey 1978. *The Pragmatics of Reference*. Bloomington: Indiana University Linguistics club.
- Panther, Klaus-Uwe and Linda Thonburg. 1998. "A cognitive approach to inferencing in conversation." *Journal of Pragmatics* 30:755–769.
- Panther, Klaus-Uwe and Linda Thonburg. 2007. "Metonymy". In *Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, edited by Dirk Geeraerts and Hubert Cuyckens, 236–263. Oxford: Oxford University Press.
- Rundblad, Gabriella, and Dagmar Annaz. 2010. "Development of metaphor and metonymy comprehension: Receptive vocabulary and conceptual knowledge." *British Journal of Developmental Psychology* 28:547–563.
- Schmid, Hans-Jörg. 2007. "Entrenchment, salience and basic levels". In *Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, edited by Dirk Geeraerts and Hubert Cuyckens, 117–138. Oxford: Oxford University Press.
- Van Herwegen, Jo, Dimitriou, Dagmar, and Gabriella Rundblad. 2013. "Development of novel metaphor and metonymy comprehension in typically developing children and Williams syndrom". *Research in Developmental Disabilities* 34(4):1300–1311.
- Warren, Beatrice. 1999. "Aspects of referential metonymy". In *Metonymy in Language and Thought*, edited by Klaus-Uwe Panther and Günter Radden, 121–137. Amsterdam: John Benjamins.

Comparing the Greek metaphors for fear and romantic love

Maria Theodoropoulou & Theodoros Xioufis

Aristotle University of Thessaloniki
mtheod@lit.auth.gr, txioufis@lit.auth.gr

Περίληψη

Στην μελέτη αυτή συγκρίνονται οι μεταφορές του φόβου και του έρωτα με βάση ένα σώμα κειμένων το οποίο δημιουργήθηκε από τις απαντήσεις 100 υποκειμένων σε σχετικό ερωτηματολόγιο. Διερευνάται ειδικότερα η ύπαρξη κοινών και ιδιοσυγκρασιακών μεταφορών των δύο συναισθημάτων καθώς και οι παράγοντες που καθορίζουν την εμφάνισή τους.

Λέξεις-κλειδιά: θεωρία εννοιολογικής μεταφοράς, φόβος, ρομαντικός έρωτας

1 Emotion and intra-linguistic comparison

The close connection between metaphor and emotion – for which the Conceptual Metaphor Theory has already made a case since its inception (Lakoff & Johnson 1980, Kövecses 1990, 2000) – gave rise to various studies that explored the metaphors used in the expression of particular emotions (e.g., Kövecses 1990); in due course, it also provided the ground for questioning the conceptualizing role of metaphor in the language of emotions (e.g., Foolen 2012, Crawford 2009, Theodoropoulou 2004, 2012). Moreover, the connection between metaphor and emotion sparked a series of studies of inter-linguistic comparison (the language of comparison being the highly studied English; e.g., Türker 2013), which aimed at exploring the intertwining of universal and cultural factors in the metaphorization of emotions (e.g., Kövecses 2005). However, studies that compare two or more emotions intra-linguistically are not frequent enough. These aim at pinpointing differences in the metaphors either of the same emotion in different genres/discourses (e.g., Beger 2011) or in the cognitive models of two contrasting emotions (e.g., pain/happiness, Kövecses 2008; pride/shame, Bročić 2020). It could be argued that Kövecses' (2000) *Metaphor and Emotion* might discourage any attempt to an intra-linguistic comparison of emotions. Based on the examination of eight emotions, this study attempts to highlight the systematicities that rule the conceptualization of emotions. However, the intra-linguistic comparison of emotions is not the primary concern of this study; the analysis of metaphors is used as evidence to support Kövecses' argument for a Body-Based Constructionism in the conceptualization of emotions. Additionally, this study highlights the metaphor EMOTION IS FORCE as the 'master metaphor' of emotion concepts, a generic-level metaphor that gives coherence to the specific-level ones. However, Kövecses' analysis could be used as a basis of reference in an attempt to compare emotion metaphors intra-linguistically, as his project presupposes the charting of both the common and the different features of the metaphors used.

In this paper, we present the results of a study conducted through a written questionnaire and aim at comparing the metaphors for fear and romantic love. It constitutes part of a broader project purposing to compare the figurative language (metaphors, metonymies, and their interaction) of both romantic love and fear. We have chosen to examine two radically different emotions (and not contrasting ones, as it is used in the literature). On the one hand, fear, an unanimously basic-level emotion connected to survival (e.g.,

LeDoux 1998) thus deemed an ‘individual-oriented’ emotion. On the other hand, romantic love, an emotion de facto implicating another person as the object of desire, yet controversy surrounds its listing as a basic emotion. Moreover, romantic love has been considered as the most metaphorized emotion (Ungerer & Schmidt 1996, Kövecses 2000), fear being the most metonymized one (Kövecses 1990: 70, Theodoropoulou 2004). Despite the obvious differences between these emotions, both of them register bodily and behavioral reactions linguistically (which is not exclusive for all emotions). This bodily basis is the lever of the comparison we attempt, as it is the necessary element of the embodiment of these concepts.

Specifically, we seek to answer these questions:

a. Are the metaphors of these emotion concepts completely different, as a result of the idiosyncratic character of each emotion, or do they share some metaphors due to their identity as emotions?

b. Are there any differences as a result of the kind of question posed (Theodoropoulou & Xioufis 2018)? For example, the first question targets answers that focus on the conceptualization of the emotion, while the second one its expression (see below).

2 Method

The data we analyze in this study derives from a corpus of 7.353 words compiled from the written answers of 50 subjects (25 men and 25 women, aged from 20 to 35) to two questionnaires about fear and romantic love. We used the same subjects for both questionnaires to avoid individual differences. Since our aim was to elicit spontaneous discourse, subjects were asked to fill out the questionnaires in the same free manner as they would in their own journal.

The questionnaires comprised two questions: the first question, *What is fear/romantic love according to you?*, focused on the conceptualization of the emotion, as has been stated, and the second one, *Have you ever experienced fear/ Have you ever fallen in love? Can you tell how you felt?*, on the expression of the experience. We opted for a questionnaire rather than an interview as a tool for eliciting this data because of the advantages it offers compared to other methods. Compared with the interview, one can avoid the “observer’s paradox” (Labov 1972). Compared with general corpora, one can elicit more extensive texts focusing on the targeted aspects of the emotions under examination and contrast this data with the one taken from a general corpus. Finally, one can draw and work on novel metaphors, which would otherwise not be possible if one adopted Kövecses’ (1990) “lexical approach” that works with fixed expressions.

The processing of the data was done as follows: Firstly, we did a manual search of both figurative and non-figurative expressions of fear and romantic love. Expressions that had to do with other emotions were excluded. We then categorized the figurative expressions into three groups: metaphors, metonymies, and their interactions (with further categorizations; Theodoropoulou & Xioufis 2018). In this study, we present only the metaphors of the two emotions and not metaphorizations of their metonymic manifestations: for example, we do not include in our examination expressions like *Πολλές φορές έχω υποκύψει και έχω αρκεστεί στην απραξία* ‘I have given in and settled for idleness many times,’ where the idleness, a metonymy of fear, is metaphorized as SUPERIOR.¹ The metaphoricity of these expressions was checked by using MIPVU

¹ See the category ‘irrelevant’ in Table 1 below.

(Steen et al. 2010). Subsequently, these metaphors were categorized according to their conceptual mappings, and this categorization was checked by a PhD and MA students group working on metaphor. Finally, a quantitative and qualitative analysis of the data was conducted.

3 Results

Table 1 shows the percentage of metaphors compared with the other figurative mechanisms in the corpus. The last columns, in light gray, show the percentages per question and emotion of the total production; the last row, in dark gray, shows the percentage per figurative mechanism.

	Metaphors		Interaction	Metonymy	TOTAL	
		Irrelevant				
Fear 1	34.43%		5.26%	16.88%	16.82%	21.09%
Fear 2	13.47%	47.90%	22.80%	26.82%	28.59%	23.75%
Romantic Love 1	30.83%		26.31%	24.83%	26.35%	27.19%
Romantic Love 2	21.25%	52.08%	45.61%	31.45%	28.22%	27.93%
TOTAL	27.19%		4.65%			100%
	31.84%			24.59%	43.56%	100%

Table 1 | Figurativity in the expressions of fear and romantic love

As Table 1 shows, 27.19% of the figurative language in this corpus is metaphors. This finding, by itself, when compared to the other two basic categories – metonymies and their interaction with metaphor – questions the prominent role assigned to metaphor in the language of emotions (e.g., Kövecses 2000): based on our data *it is metonymy that is more prominent than metaphor*. Furthermore, what the findings of Table 1 suggest is that the role of metaphor and metonymy should be co-examined, thus highlighting their dialectic relationship, and should not be explored separately (Theodoropoulou in preparation). For example, the ‘low’ percentage of metaphor in the second question about fear (13.47%/ 15.41% in total) should be co-examined with the percentages of the other figurative mechanisms (in total): 52.39% is metonymies, 27.73% is cases of interaction and 4.45% is irrelevant.

Moreover, considering the percentage of the metaphors used *per emotion*, it is evident that the production of metaphors in the answers about romantic love is about 4% higher than those about fear. This seems to confirm the high metaphorization of romantic love argued in the literature (Ungerer & Schmidt 1996; Kövecses 2000). Interestingly, the higher percentage spotted in the ‘micro-scale’ of metaphors has its equivalent to the broader picture of the whole figurative language. The results in Table 1 show that the percentage of the entire figurative language of romantic love is about 10% higher than that of fear (53.08 % *Vs.* 43.38%). Consequently, based on this data, the argument that romantic love is the most metaphorized emotion (Ungerer & Schmidt 1996; Kövecses 2000) is not precise. Indeed, romantic love is *the emotion that most figuratively manifestd emotion*.

Finally, if one compares the answers elicited by the first question with those of the second one, one gets the following results: the first question, which focuses on the conceptualization of the emotion, shows a much higher percentage (65.26%; fear 1: 34.43%, romantic love 1: 30.83%) than that of the second question (34.72%; fear 2:

13.47%, romantic love 2: 21.25%), which focuses on the expression of the emotion. This finding seems to confirm the viewpoints that argue in favor of the conceptualizing role of metaphor in the case of emotions (e.g., Lakoff & Johnson 1980; Kövecses 1990, 2000). Further, these results suggest that, when compared *per emotion*, fear licenses more metaphors than romantic love (34.43% as opposed to 30.83% in the first question), whereas the reverse applies to the second question (21.25% as opposed to 13.47% for fear).

Concerning the first question of our study, i.e., if both emotions share some metaphors due to their commonplace nature as emotions, the answer is that they share metaphors in a percentage about 60%. Still, they manifest their unique individual metaphoricity, as shown in Table 2.

Common metaphors in all four answers	34.73%		59.58%	
Common metaphors in the three out of the four answers	20.65%			
Common metaphors in the two out of the four answers	4.19%			
Common metaphors in both answers of fear	8.98%		19.74%	40.38%
Metaphors of fear in the first or second question answers	A. 10.17%	B. 0.59%		
Common metaphors in both answers of romantic love	7.78%		20.64%	
Metaphors of romantic love in the first or second question answers	A. 6.28%	B. 6.58%		

Table 2 | Common and unique metaphors of both emotions

Tables 3, 4, and 5 show the shared metaphors of both emotions elaborating on the conceptual mappings. For reasons of space, we shall not comment on these findings.

Conceptual mappings	Fear 1	Fear 2	Romantic Love 1	Romantic Love 2
Personifications	17.39%	11.11%	10.67%	7.04%
Objectifications	8.69%	28.88%	8.73%	4.22%
X IS SUPERIOR	5.21%	13.33%	4.85%	5.63%
X IS SPACE	4.34%	6.66%	0.97%	2.81%
X IS A MOVING ENTITY	3.47%	2.22%	1.94%	1.40%

Table 3 | Common metaphors in all four answers (34.73%)

As shown in Table 3, this category comprises about 1/3 of the sum of metaphors (34.73%) and is preferred in the answers about fear. The fact that this category includes the almost ‘ubiquitous’ metaphors confirms Kövecses’ (2000: 51) thesis that there are no specific emotion metaphors and that we “build up an abstract domain from ‘conceptual materials’ that we make use of in other parts of our conceptual system as well.”

Conceptual mapping	Fear 1	Fear 2	Romantic Love 1	Romantic Love 2
X IS FORCE	2.60%	–	21.35%	12.67%
THE INTENSITY OF X IS PHYSICAL FORCE	0.86%	–	2.91%	2.81%
ENTITY	2.60%	–	0.97%	1.40%
X IS CONSTRUCT	1.73%	–	0.97%	1.40%

X IS COLOUR/ LACK OF COLOUR	0.86%	2.22%	–	1.40%
X IS ANIMAL	0.86%	2.22%	0.97%	–
X IS TORMENTOR/ TORTURE-	0.86%	2.22%	0.97%	–
X IS PHYSICAL DAMAGE	–	2.22%	4.85%	1.40%
X IS FIRE	–	2.22%	0.97%	2.81%

Table 4 | Common metaphors in the three out of the four answers (20.65%)

Conceptual mapping	Fear 1	Fear 2	Romantic Love 1	Romantic Love 2
X IS A LIVING ORGANISM	0.86%	–	–	1.40%
X IS A NATURAL PHENOMENON	0,86%	–	–	1.40%
X IS JOURNEY	–	2.22%	5.82%	–
X IS BUILDING	0.86%	–	1.94%	–

Table 5 | Common metaphors in the two out of the four answers (4.19%)

The subsequent Tables (6-9) show the unique metaphorical mappings per emotion.

Conceptual mapping	Fear 1	Fear 2
FEAR IS ENEMY	14.78%	13.33%
FEAR IS DARKNESS	2.60%	2.22%
FEAR IS CONTAINER/ CONTENT	0.86%	4.44%

Table 6 | Common metaphors in both answers of fear (8.98%)

Conceptual mapping	Fear 1	Fear 2
FEAR IS A MONSTER	9.56%	–
THE CAUSE OF FEAR IS SPRING	2.60%	–
FEAR IS THE END	1.73%	–
IS BURDEN	1,73%	–
IS OBSTACLE	1,73%	–
IS LACK OF BRIGHTNESS	0.86%	–
IS MIRROR	0.86%	–
IS SIGNALLING	0.86%	–
IS IDEA	0.86%	–
IS MENTAL CHAINS	0.86%	–
IS BOUNDARY	0.86%	–
IS CONFINEMENT	0.86%	–
IS TRAP	0.86%	–
IS CAGE	0.86%	–
IS HERCULES' DILEMMA	0.86%	–
IS THE PUSHING OF A BUTTON	0.86%	–
IS SWITCHING OFF POWER	0.86%	–
ACTING UNDER THE INFLUENCE OF FEAR IS BEING AT CROSSROADS	0.86%	–
THE DEVELOPMENT OF FEAR INTO PANIC IS COURSE	0.86%	–
FEAR IS SEASON	–	2.22%
IS PLUNGING WITHOUT BEING ABLE TO REACT	–	2.22%

Table 7 | Metaphors of fear in the answers in the first or second question answers (10.76%)

Conceptual mapping	Romantic Love 1	Romantic Love 2
ROMANTIC LOVE IS UNITY	0.97%	8.45%
IS HEAVEN AND HELL	1.94%	2.81%
IS GAS	2.91%	1.40%
THE OBJECT OF LOVE IS DEITY	0.97%	2.81%
ROMANTIC LOVE IS CHAOS	0.97%	1.40%
IS ILLNESS	0.97%	1.40%
IS VEIL	0.97%	1.40%
IS MADNESS	0.97%	1.40%

Table 8 | Common metaphors in both answers of romantic love (7.78%)

Conceptual mapping	Romantic Love 1	Romantic Love 2
ROMANTIC LOVE IS SPRING	4.85%	–
IS FREEDOM	1.94%	–
IS STROLL TO AN AMUSEMENT PARK	0.97%	–
IS A COURSE TOWARDS A CLIFF	0.97%	–
IS A MIXTURE OF LOVE AND PASSION	0.97%	–
IS IMAGE	0.97%	–
IS LIQUID IN A CONTAINER	0.97%	–
IS THE LABYRINTH OF THE MIND	0.97%	–
IS CONNECTION	0.97%	–
IS MAGIC	0.97%	–
IS DECEPTION	0.97%	–
IS STARTING POINT OF LOVE	0.97%	–
IS DOWN	0.97%	–
ROMANTIC LOVE [and LOVE] ARE A MATHEMATICAL SET	0.97%	–
THE OBJECT OF LOVE IS SUPERNATURAL BEING	0.97%	–
IS CASTLE	0.97%	–
ROMANTIC LOVE IS THE MEANING OF LIFE	–	2.81%
IS SWEET	–	2.81%
IS TIMETRAP	–	1.40%
IS LIGHT	–	1.40%
IS EXCLAMATION POINT	–	1.40%
IS FAIRYTALE	–	1.40%
IS MARKING	–	1.40%
IS PERSPECTIVE LENS	–	1.40%
IS RAPTURE	–	1.40%
IS PREDATION	–	1.40%
IS MAKER OF EMOTIONS	–	1.40%
THE ONSET OF ROMANTIC LOVE IS BOMB		1.40%
ROMANTIC EXPERIENCE IS MASSAGE	–	1.40%
IS DEPILATION	–	1.40%
IS ENTERING A LABYRINTH	–	1.40%
IS THE MAXIMUM EXPERIENCE OF ONESELF		1.40%
THE OBJECT OF LOVE IS TROJAN HORSE	–	1.40%
IS MYTH	–	1.40%
ROMANTIC REJECTION ⁶⁶ IS DRAMA	–	1.40%

THE END OF THE ROMANTIC RELATIONSHIP IS THE COURSE OF A FALLING STAR	–	1.40%
--	---	-------

Table 9 | Metaphors of romantic love in the first or second question answers (12.86%)

4 Discussion

As stated above, both emotions display metaphors that are both commonplace and unique, thus evidencing their shared identity as emotions as well as their specificity. If this is the answer to the first question of our study, the answer to the second one has proved to be more complicated due to the interweaving of the idiosyncratic nature of each emotion with the kind of question asked. So, how could the higher frequency of metaphors in the first question that focuses on conceptualization be explained? It should be noted that, for the prevention of encyclopedic responses, the adoption of “*according to you*” in the first question (*What is fear/romantic love according to you?*) was essential. This motivated answers that display intensively experiential elements. For example, in

ο έρωτας είναι μια βόλτα στο λούνα παρκ
‘romantic love is a stroll to an amusement park’

the metaphor highlights, through the ride alternations in the amusement park, the intensive emotional changes one experiences while being in a romantic relationship. Likewise, in

ο φόβος είναι παγίδα, κλουβί
‘fear is trap, cage’

the metaphor highlights the feeling of entrapment and/or confinement. In this sense, these answers instantiate a metaphorical construal imbued with subjective, emotional experience. Dancygier & Sweetser (2014: 216) argue that metaphors are inherently viewpointed and that “many of them rely on experiential viewpoint – usually of some participant in one of the scenes.”² By adopting the questionnaire as our methodological tool, this enabled us to capture the personal thoughts and experiences of the subjects, thus providing fertile ground for highlighting their experiential viewpoint.

Furthermore, there are clues in the subjects’ answers that evidence the experiential nature of the so-called question of conceptualization. Firstly, the large number of novel metaphors – the majority of direct metaphors (Steen et al. 2010: 774) being novel should be included here. For example,

Ο έρωτας είναι πορεία κατευθείαν προς το γκρεμό πιστεύοντας ακράδαντα ότι υπάρχει αόρατη γέφυρα να σε πάει απέναντι... Μόνο που δεν υπάρχει.

‘Romantic love is one’s direct course to the edge of a cliff all the while being convinced that there is an invisible bridge to take him/her to the other side... only this bridge does not exist.’

Ο πραγματικός φόβος είναι σαν να κατεβάζεις τον γενικό στο μυαλό σου.

‘Real fear is like switching off the power supply in your mind.’

Raffaelli & Katunar (2016: 141, 143) argue that it is typical of novel metaphors (and to a certain extent, of the semi-conventionalized ones, to display low frequency but high affective markedness.

² For reasons of space, we cannot discuss here possible connections of this thesis with the points of view which argue that metaphor serves expressivity in the case of emotions.

Yet, another kind of evidence derives from the function of personifications and objectifications. It is generally considered that personification “allows us to comprehend a wide variety of experiences with nonhuman entities in terms of human motivations, characteristics, and activities (Lakoff & Johnson 1980: 32). Additionally, Dancygier & Sweetser (2014: 63) argue that personification “allows speakers to attribute volitional behavior to abstractions, and also to represent how the speaker is affected by them.” Our data also confirms this but other functions of personifications are noticeable as well: for example, the (active) interaction with the particular emotion, e.g.

...αν αντικρίσεις κατάματα [τους φόβους σου]

‘...if you look [at your fears] straight in the eye’;

yet, mainly the attribution of character traits to the emotion metaphorized as a person, indicating the subject’s attitude towards it:

ο έρωτας είναι διπρόσωπος, ο φόβος είναι ύπουλος, ένας επιπόλαιος, υγιής, ώριμος έρωτας...

‘romantic love is two-faced’; ‘fear is devious’; ‘a frivolous, healthy, mature love’ ...

Moreover, neither the objectifications do display the function argued by Dancygier & Sweetser (2014: 63), i.e., that “they offer a construal of our (often agentive) interaction with something.” Most objectifications profile aspects of the emotion-as-object, like its quantity, its substance, some of its dimensions, etc., thus highlighting aspects of the emotional experience (i.e., intensity) or attitudes towards it: *μεγάλος φόβος της απέλασης* ‘great fear of deportation’, *καθαρός φόβος* ‘a clear fear,’ *μονόπλευρος έρωτας* ‘one-sided love,’ *επιφανειακός έρωτας* ‘a superficial love’ etc.

Although the above observations suggest that metaphorical conceptualization is mingled with (emotional) experience, the question “how could the higher frequency of metaphors in the first question that focuses on conceptualization be explained?” remains unanswered. We argue that this question could be answered by taking into account the – also – high percentage of literality in the subjects’ responses. Table 10 shows the whole ‘picture’ of emotion language in our data.

	Metaphor		Interaction	Metonymy	Literality
		Irrelevant			
Fear 1	34.43%	5.26%	16.88%	16.82%	33.56%
Fear 2	13.47%	22.80%	26.82%	28.59%	20.97%
Romantic Love 1	30.83%	26.31%	24.83%	26.35%	28.67%
Romantic Love 2	21.25%	45.61%	31.45%	28.22%	16.78%

Table 10 | Figurativity and literality in the expressions of fear and romantic love

In other words, it might be the case that the phrase “*according to you*” prompts subjectivity and experientially viewpointed metaphors. Nonetheless, the first question is still a question targeting conceptualization. Importantly, this question could be answered equally well by using literality: for example, “fear is the emotion you experience when you feel that you are in some kind of threat.” If we contrast this utterance with *ο φόβος είναι... απώλεια του φωτός* ‘fear is the loss of light’, we can argue that during the meaning-making process metaphor is chosen as the subjective, embodied, and experience-highlighting version of literality (Christidis 2007, Theodoropoulou 2004; see also Radden et al. 2007 for the viewpoint that language underspecifies meaning).

This dialectic relationship between metaphor and literality could also explain the higher percentage of metaphor, especially in the conceptualization of fear as opposed to that of romantic love. This fact could be connected with an issue discussed in the literature (Averill 1975, 1980, Theodoropoulou 2005) concerning the quantitative prevailing of negative emotional terms (i.e., literality) over the positive ones. We argue that the same need that motivates this phenomenon, i.e., the need to talk about the negative (and not the positive) emotion one experiences (a kind of discharge; Theodoropoulou 2005), is also at work here. Even if one objects that romantic love can also have negative aspects, one must consider that fear has to do with survival, which is superior and more crucial than any rejection from the object of desire.

The last question posed by the results of this study is how the higher percentage of metaphors – and generally of figurative language – could be explained in the case of romantic love. The answer to this question should take into consideration the high value attributed to romantic love (much needed for one's completion) and mostly the idiosyncratic features of this emotion, its *dual* nature being the most important: Romantic love involves a person as the object of the subject's desire. Its duality is determined by the fulfillment or not of this desire.

The metaphorical construals in our corpus highlight this duality. Firstly, there are personifications like *ο έρωτας είναι διπρόσωπος* 'romantic love is two-faced'. Secondly, there are metaphors showcasing a positive and a negative experience like *Ο έρωτας είναι το νόημα της ζωής* 'romantic love is the meaning of life'; *είναι οξυγόνο*, 'it is oxygen'; *πολλά θαυμαστικά στο τέλος της πρότασης* 'it is many exclamation points at the end of the sentence'; but also *αρρώστια* 'it is illness'; *χάος* 'chaos'; *πορεία κατευθείαν προς τον γκρεμό* 'a direct course to the edge of a cliff (see also Ungerer & Schmidt 1996). Above all, there is co-occurrence simultaneously or consecutively of the opposites: *Παράδεισος και Κόλαση* 'Heaven and Hell', (how you felt?) *στην αρχή σαν μασάζ και μετά σαν αποτρίχωση* 'In the first place like massage and then like depilation'. The increased metaphoricity/figurativity of romantic love, then, could be explained on the basis of the subject's attempt to manage the dual nature of this emotion. This very attempt could also illustrate the increased use of metaphors in the second – clearly experiential and expressive – answer about romantic love.

5 Conclusion

The data of this study, elicited from spontaneous speech, showed the fuzziness of metaphors considered to be unique (Kövecses 2000). For example, the metaphor X IS JOURNEY, considered to be a typical metaphor of romantic love, has also been spotted in the metaphors of fear. This data also questions the status of this most cited metaphor in the literature, as this unexpectedly showed a low frequency being pinpointed in the answer of only one subject. Above all, what this study showed is the intertwining of multiple factors in the emergence of emotion metaphors: the idiosyncratic elements of each emotion in parallel with their common features as well as the role of the broader context imposed by the particularities of the question asked. This multiplicity of factors can also explain why the processing of the data brought to the fore additional issues not been predicted while formulating the research questions of this study.

References

- Averill, James. 1975. "A semantic atlas of emotional concepts." *ISAS Catalogue of Selected Documents in Psychology* 5:330 (Ms. No. 421).
- Averill, James. 1980. "On the paucity of positive emotions." In *Assessment and Modification of Emotional Behavior*, edited by Kirk Blankstein, Patricia Pliner, and Janet Polivy, 7–45. New York, London: Plenum Press.
- Beger, Anke. 2011. "Differences in the use of emotion metaphors in expert-lay communication." In *Converging Evidence: Methodological and Theoretical Issues for Linguistic Research*, edited by Doris Schönefeld, 319–348. Amsterdam: John Benjamins.
- Bročić, Andrijana. 2020. "On the metaphorical conceptualization of contrasting emotional experiences: The case of *pride* and *shame* in English and Serbian." *English Language and Literature Studies* 1:33–49.
- Christidis, Anastassios-Fivos. 2007. "The nature of language." In *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, edited by Anastassios-Fivos Christidis, 27–64. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawford, Elizabeth, 2009. "Conceptual metaphors of affect." *Emotion Review* 1(2):129-139.
- Foolen, Ad. 2012. "The relevance of emotion for language and linguistics." In *Moving Others, Moving Ourselves: Motion and Emotion in Intersubjectivity, Consciousness, and Language*, edited by Ad Foolen, Ulrike Lüdtkke, Timothy Racine, and Jordan Zlatev, 349–368. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Dancygier, Barbara, and Eve Sweetser. 2014. *Figurative Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lakoff, George, and Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kövecses, Zoltán. 1990. *Emotion Concepts*. New York: Springer & Verlag.
- Kövecses, Zoltán. 2000. *Metaphor and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán. 2005. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán. 2008. "The conceptual structure of happiness and pain." In *Reconstructing Pain and Joy: Linguistic, Literary and Cultural Perspectives*, edited by Chyssoula Laskaratou, Anna Despotopoulou, and Elly Ifantidou, 17–33. Cambridge: Cambridge Scholar Publishing.
- LeDoux, Joseph. 1998. *The Emotional Brain*. London: Phoenix.
- Radden, Günter, Köpcke, Klaus-Michael, Berg, Thomas, and Peter Siemund. 2007. "The construction of meaning in language". In *Aspects of Meaning Construction*, edited by Günter Radden, Klaus-Michael Köpcke, Thomas Berg and Peter Siemund, 1-15. Amsterdam: John Benjamins
- Steen, Gerard, Dorst, Aletta, Berenike Herrmann, Anna Kaal and Tina Krennmayr. 2010. "Metaphor in usage." *Cognitive Linguistics* 21(4):757–88.
- Raffaelli, Ida, and Daniela Katunar. 2016. "A Discourse Approach to conceptual metaphors: A corpus-based analysis of sports discourse in Croatian." *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 133:125–47.

- Theodoropoulou, Maria. 2004. *Treading the Linguistic Paths of Fear* (in Greek). Athens: Nissos.
- Theodoropoulou, Maria. 2005. “Language and emotion: Positive and negative terms” (in Greek). In *Studies in Greek Linguistics* 25: 230–240
- Theodoropoulou, Maria. 2012. “Metaphor: a flexible mechanism?” (in Greek). In *Language and Cognition: Discussing about language in Aeginition*, edited by Ioannis Evdokimidis and Costas Potagas, 172–183. Athens: Sinapsis.
- Theodoropoulou, Maria. in preparation. *Body, Emotion and Language*.
- Theodoropoulou, Maria, and Theodoros Xioufis. 2018. “The interplay of metaphor and metonymy in the Greek language of fear and romantic love: The role of personification.” Paper presented at the 4th International Conference on Figurative Thought and Language, Braga, Portugal, October 23–28.
- Türker, Ebru. 2013. “A corpus-based approach to emotion metaphors in Korean: A case study of anger, happiness, and sadness.” *Review of Cognitive Linguistics* 11(1):73–144.
- Ungerer, Friedrich, and Hans-Jörg Schmidt. 1996. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Addison-Wesley: Boston.

Polygrammaticalization in the history of a motion verb: evidence from the verb *πα* in the 15th century and Cretan Renaissance*

Aglaia G. Trigka

University of Patras, Sorbonne Université
aglaiatrigka@gmail.com

Περίληψη

Είναι ευρέως γνωστό ότι τα ρήματα κίνησης (*motion verbs*) δε φέρουν μόνο την πρωτοτυπική σημασιολογική ιδιότητα της κίνησης από/προς ένα στόχο, αλλά μπορούν επίσης να χρησιμεύσουν και ως γραμματικοί δείκτες μελλοντικής αναφοράς. Όσον αφορά την Ελληνική, η διαχρονία του ρήματος κίνησης ‘πηγαίνω’ δεν έχει μελετηθεί ενδελεχώς. Σε αυτό το άρθρο, εστιάζουμε στις συντακτικές και σημασιολογικές ιδιότητες αυτού του ρήματος που αποτελεί τυπικό παράδειγμα Γραμματικοποίησης. Για την επίτευξη του στόχου, χρησιμοποιούμε ένα σώμα κειμένων που προέρχεται από την Κρητική Αναγέννηση και δύο κείμενα του 15^{ου} αιώνα (*Ιστορία και όνειρο*, Ρίμα παρηγορητική) όπου, πρώτη φορά, επισημαίνονται μερικές ενδιαφέρουσες δομές και σημασίες.

Λέξεις-κλειδιά: γραμματικοποίηση, ρήματα κίνησης, Κρητική Αναγέννηση, πάω - πα

1 Introduction

The study of the diachronic evolution of motion verbs has long been one of the most popular research objects in the field of morphosyntactic change. This is firstly due to the typological study of languages, which has made it clear that many motion verbs, coming from languages of different linguistic families, are the source of grammatical constructions with common semantic content, like future reference (Talmy 1975, Bybee, Pagliuca and Perkins 1991); and secondly, to the study of the phenomenon of grammaticalization, in which specific verbs (or constructions) acquire grammatical content in combination with the necessary changes at all linguistic levels (phonological, morphological, semantic, syntactic) (Heine and Kuteva 2002).

It is also known that the English language, on which the above studies were largely based, has a well-known future reference construction derived from ‘be going to’¹, which is the main object of a variety of studies (Bourdin (2008), Fernand (1938), Fischer et al. (2000), Danchev and Kytö (1994), Traugott and Dasher (2001) and Budts and Petré (2016)). However, there is a lack of systematic research of Greek motion verbs and especially of the verb *πηγαίνω* ‘go’, which has developed some very interesting syntactic and semantic properties in Modern Greek, apart from the

* This work was supported by K. Karatheodoris 2017 research program, funded by the K. Karatheodoris Foundation under Grant No 80638. I am immensely grateful to the audience for their helpful comments and questions during the Conference, although any errors are my own.

¹ Many linguists have often debated why motion verbs participate in the grammaticalization of tense. Heine (2003: 594) has already argued that “*future tenses are primarily derived from motion schemas (X goes to / comes to Y) and volition schemas (X wants to Y)*”. Thus, motion verbs, and especially ‘go’, in certain constructions, evolve in many languages to an exponent of futurity. As Sweetser has observed (1988: 392) “*The suggested reason is that ‘go’, which expresses movement from proximal to distal in space, can easily shift to indicate ‘movement away from the present time’*”.

established meaning of motion from or towards a goal, as shown in the following examples²:

(1) Η κατάσταση πάει να ξεφύγει, πρέπει να παρέμβεις
 The situation go-3rd prt leave-3rd subj must- prt intervene-2nd
 sg imper. subj

‘The situation is almost out of control, you should intervene.’ (‘proximate future’)

(2) Δεν πα να λες, εγώ θα κάνω αυτό που θέλω
 Neg. go- prt say- I will do- this which want-
 3rd 2nd 1st sg 1st sg
 sg. sg

‘No matter what you are saying, I will do what I want.’ (‘concessive’)

(3) Πήγε να χάσει το παιχνίδι μέσα από τα χέρια του
 Went- prt lose- the game inside from the hands him
 3rd sg 3rd subj.

‘He almost lost a game that was practically his.’ (‘avertive future’)

Although, generally, my overall research starts from the 11th century and the Late Medieval Greek, in this paper we will focus on some texts of a very specific period, the Cretan Renaissance, where various and interesting constructions with *πηγαίνω* ‘go’ appear. More precisely, we will focus only on the form *πα*, a short form of *πάω* that derives from the verb *πηγαίνω*. The reason for this specific interest is the fact that the form *πα* offers some special syntactic and semantic constructions that we will examine in the following sections.

The data for this study come from a literary corpus between the 15th and 17th century³, drawn from Thesaurus Linguae Graecae (TLG)⁴. These texts belong to different literary genres, in order to examine whether genre plays any role in the various morphosyntactic constructions. However, in some examples, the ambiguity of the meaning was very high, thus it was quite difficult to categorize the meaning. On the whole, ten (10) literary texts⁵ were examined, which provided 135 tokens of the verb.

In this paper, section 2 consists of a brief theoretical presentation of the phenomenon of grammaticalization and review of existing analyses on *πηγαίνω* ‘go’. So, we will present the evolution of the verb over the centuries, from a morpho-

² In this section, the examples (1), (2) and (3) are my own.

³ According to Holton (1991), the artistic and literary period of the Cretan Renaissance mainly covers the period from the 16th to the 17th century. But, in this paper, we also examine two texts (*Ρίμα παρηγορητική* and *Ιστορία και Όνειρο*) from the early medieval texts from Crete (15th century) because of their interesting constructions with the verb *πηγαίνω* ‘go’.

⁴ The literary texts are the following (in brackets are shown the tokens of overall *πα*-constructions in the text):

three tragedies: *Ζήνων* (6 tokens), *Βασιλεύς ο Ροδολίνος* (4 tokens), *Ερωφίλη* (7 tokens)

two comedies: *Κατζούρμπος* (27 tokens), *Στάθης* (13 tokens)

one religious drama: *Η θυσία του Αβραάμ* (18 tokens)

one religious poem: *Ρίμα παρηγορητική* (1 token)

one erotic poem: *Ιστορία και Όνειρο* (2 tokens)

one pastoral drama: *Πανώρια* (10 tokens)

one narrative poem: *Κρητικός πόλεμος* (47 tokens)

⁵ Although one of the most famous literary texts of the Cretan Renaissance is *Ερωτόκριτος*, here it is not examined as it is excluded from TLG.

phonological point. In section 3, our particular goal is to highlight the relation between syntax and semantics. Thus, we examine a collection of data from our corpus, in order to present the main syntactic constructions and the different meanings of the verb *πηγαίνω* ‘go’ in Cretan Renaissance. A number of unknown semantic and syntactic properties of the different constructions from the texts of the Cretan Renaissance will be shown. Finally, some conclusions are drawn in the last section.

2 Previous analyses

Generally, grammaticalization is the process by which a lexical element is converted to a grammatical one⁶. An interesting but not extensively yet studied example from the history of Greek is the evolution of the verb *πηγαίνω* ‘go’, from a typical motion verb to a marker of various grammatical meanings. Despite its high frequency of use, its semantic and syntactic properties diachronically have not been studied.

From a morphological point of view, we would like to note that the verb *πηγαίνω* is a variant form of *παγαίνω*, which derives from the ancient verb *ὑπάγω*. Moreover, *πηγαίνω/παγαίνω* was shortened into the form *πάω*, in which the form *πα* originates. Jannaris (1897) presents a rather etymological account, noting only that *[ὑ]πά(γ)ω* derives from *ὑπαγάγω*. This form produces the new present *παγαίνω*. On the other hand, Hatzidakis (1905) focuses on the morpho-phonetic change, explaining that *πηγαίνω* is used instead of *ὑπάγω*, after the loss of the aorist *ἤγαγον*. A more elaborated description is found in Horrocks (2010). According to him (2010: 237), originally, “*the aorist of this verb was ὑπ-ἤγαγ-ον, but the clumsy root reduplication was dropped in popular speech to give (ὑ)π-ἦγ-α (πήγα in modern greek), with subjunctive (ὑ)π-ά(γ)-ω (modern πάω). Since this last was homophonous with the present indicative, a new present (ὑ)π-αγ-αίνω was built to the stem ὑπάγ- and subsequently this was remodeled on the basis of the aorist indicative ἐπήγα, to give modern πηγαίνω.*” As far as the remaining literature is concerned, Grammenidis (1993) develops a rather sociolinguistic account of the verb *πάω να* and Konta (2002) examines the origin and the use of the Modern Greek construction *πάω να* as future marker, employing a great variety of examples. Thus, both of them employ solely synchronic and not diachronic data, as shown. The first systematic attempt to study the semantic and syntactic properties of constructions with the verb *πηγαίνω* ‘go’ diachronically is found in Tsakali (2003). She takes as the starting point the Ancient Greek language and reaches to the Cretan Renaissance in order to carry out a diachronic presentation of the verb in relation to the grammatical constructions it formed. But she does not go into any detail, hence the need for the analysis presented below.

3 The main constructions and the different meanings

As is already argued in section 1, we will focus on the form *πα* and we will make some remarks on its syntactic and semantic properties. So, as the data indicate, two basic syntactic constructions exist:

1. Πά (clitic / pronominal element) + subjunctive

⁶A classic definition comes from Kuryłowicz: “Grammaticalization consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status, e.g. from a derivative formant to an inflectional one.” (Kuryłowicz 1975[1965]: 52)

Examples:

(4) Κι ωσάν την κοιτάζουνε τα' αφέντη πα το πούσι
And when at- look-3rd pl to- boss go- it say-
her the 3rd sg 3rd pl

‘And the moment they look at her, they go to tell the lord.’

(*Κρητικός Πόλεμος, 12*)

(5) Μα πρίχου σώσω ο βασιλιός μου μήνυσε να δράμω
But before finish- the king me told-3rd prt run-1st
1st sg sg subj.
να πα τον εύρω κ' ήτονε χρειά μου ζιμιό να κάμω
Prt go-3rd him find- and was- need mine damage prt do-1st
sg 1st sg 3rd sg subj.

‘But before I finish it, the king told me to go and find him, and I need to do some damage.’

(*Ερωφίλη, 90*)

2. Πά να (clitic / pronominal element) + subjunctive

Examples:

(6) Και πώς θα πα να ξοριστής από δε πα να λέγης
And how will go- prt get out- from here go- prt say-
3rd 2nd sg. 3rd 2nd
sg sg

‘And how are you going to get out of here, tell us.’

(*Πανώρα, 58*)

(7) Κι ό,τι ‘ναι το καλύτερο να πα να σου ψωνίσω
And whatever be- the best prt go- prt to- buy-1st
3rd 3rd you sg
sg sg

‘And I am going to buy for you the best that I can find.’

(*Κατζούρμπος, E' 245*)

The corpus includes 63 tokens of the first construction and 72 tokens of the second one. Thus, the number of the examples may reflect the fact that the two constructions are almost equally productive in Cretan Renaissance. The above-mentioned different constructions highlight the existence of different meanings too, as shown below:

a. Motion

(8) Τούτο το γέρο πα να βρω λοιπό να τον πλερώσω
This the old go- prt find- so prt him pay1st sg
man 3rd 1st sg
sg

‘I am going to find this old man and pay him.’

(*Πανώρα, 277*)

b. Proximate future

Except for the basic meaning of motion towards a goal, another typical meaning exists, this one of proximate future. The tendency to denote an act in the near future by using the verb ‘go’, is observed not only in Greek, but also in other languages such as English, as indicated above, in the introduction.

(9)	Σύμβουλε	με	τα	καλά	σου	πα	να	παρηγορήσω	
	consultant	with	the	good	your	go-3 rd	prt.	console	
						sg			
	Καλά	και	στρέφω	με	πολύ	φόβο	μου	και	περ
									ίсс
									ο
	well	and	return-1 st sg	with	much	fear	mine	and	rest

‘Consultant, I am going to console with your words.
And I return back with so much fear.’

(Ερωφίλη, 97)

(10) ⁷	Φεύγω	και	πού	να	πα	χωστώ
	Leave-1 st sg	and	where	prt	go-3 rd	hide-1 st subj.
					sg	
	γη	πού	να	πα	να	δώσω
	land	where	prt	go-3 rd sg	prt	find-1 st subj
	δεν	ξέρω	η	κακορίζικη	σήμερα,	
	neg.	know-1 st sg	the	hapless	today	
	ανέ	γλυτώσω				
	if	get away-1 st sg				

‘I am leaving and where should I hide, where am I going to find someplace?
I am hapless and don’t know if I will get away with it today.’

(Ερωφίλη, 3)

(11)	μεγάλα	πλούτη	και	χαρές	πα	να	κληρονομήσεις,		
	great	wealth	and	joy	go-3 rd sg	prt.	inherit-2 nd sg.		
							subj.		
	σα	σώσεις	εις	τους	ουρανούς	ν’	ανοίξουσι	τη	θύρα
	when	reach-2 nd sg	to	the	heavens	prt.	open-3 rd pl.subj.	the	door

‘You will inherit great wealth and joy,
when you reach the heavens so that they open the door.’

(Η θυσία του Αβραάμ, 852)

In these three examples, the meaning that something ‘is going to happen in the near future’ is developed, although example (9) still maintains some semantic element of motion. In the examples (10) and (11), the verb *πα* has nothing to add in the meaning

⁷ In this example, we consider as future marker only the second construction with *πα*: *πα να δώσω*.

of motion, thus it emphasizes the meaning of proximate future. In addition, especially in the example (11), the verb *πα* serves as a future marker. In this case, the short form *πα* constitutes a grammatical element (and not a traditionally lexical one, this one of the typical motion verb *πάω* – *πα*) that emphasizes the meaning of proximate future.

Finally, an interesting observation can be made, as far as the form *πα* is concerned. More precisely, the data illustrate that the short form *πα* of the verb *πάω* is always in the third singular person. Also, although it is difficult to know how the degree of grammaticalization is actually measured, it is argued that in these examples, an almost full procedure of grammaticalization takes place. The lexical element *πα* has lost many of its grammatical properties (tense, person etc.) and follows a ‘path’ towards a particle-like status. It is undoubtedly a grammatical element that cannot be considered as a verb, like the future marker *θα* in Modern Greek which is not a verb anymore (Markopoulos, 2006). This extension of the full category ‘verb’ into a secondary category such as ‘particle’ constitutes exactly the case of de-categorialization, one of the principles of grammaticalization, as defined by Traugott and Heine (1991). This assumption is also strengthened by the other meanings of *πα*, discussed below.

c. Possibility

(12)	Κι	όντα	γυρίζης	προς	εμέ,	χώνομαι		
	And	when	turn-2 nd	to	me	hide-1 st		
			sg			sg		
	μην	πα	λάχη					
	lest	go-3 rd	happen-					
		sg	3 rd					
	και	δούσι	με	τα	μάτια	σου	και	
	and	see-3 rd	me	the	eyes	your	and	
	πιάσουσί	μου	μάχη					
	get-3 rd	me	battle					

‘And when you return to me, I hide lest your eyes see me and confront me.’

(Πανόρια, 568)

(13)	κι	αν	πα	το	μάθη	η	κερά	τι	έχομε	καμ
	and	if	go-3 rd	it	learn-	the	lady	what	have-	ωμέ
			sg		3 rd	sg			1 st	να
									pl	don
										e-
										ptcp
	όλες	οι	πρίκες	πέφτουσι	εις	το	λαιμ	μου	εμένα	
							ό			
	all	the	bittern	fall-3 rd -	to	the	neck	my	me	
			ess	pl						

‘and if the lady should learn what we did I will get all the bitterness.’

(Κατζούρμπος, Α’ 349)

(14) Μην πα μισέψεις από πα και τα
 Neg. go-3rd leave-2nd from here and the
 sg sg
 πλευρά σου σπάσω!
 sides your break-1st
 sg

‘Don’t you leave me here or I’ll break your ribs!’

(Κατζούρμπος, E’ 296)

In the examples above, the prototypical meaning of motion is undoubtedly submerged and we have probably the evolution of *πα* into a particle with the meaning of ‘maybe’ and ‘by chance’. This meaning of possibility may be also found in negative context, as shown in the example (12). Also, as far as the example (13) is concerned, it is observed that the hypothetical particle *αν* is used. Denizot and Vasilaki (2017) have argued that the prototypical meaning of the “presumptive”, the “possibility” starts from the hypothetical system, as it is used in the example (13).

But the most interesting fact in this construction is that it shows evidence of a particle and not of a verbal element, because of the loss of all the prototypical elements of a verb (conjugation, verbal morphology etc.).

As presented in the examples above, there are two meanings -except for the traditional one of motion-, found in two different syntactic constructions. But it is questioned now whether these meanings occur in both constructions. Thus, the following tables present the relation between the two syntactic constructions and the meanings:

Construct ion: Πα να+ subjunctiv e	Ιστορί α και όνειρο	Ρίμα παρηγορητικ ή	Κα τζ.	Ερω φ.	Παν.	Ζήνων	Θυσί α του Α.	Στά θης	Ροδ ολ.	Κ. Π.	
motion	2	-	2	5	3	2	12	5	1	25	57
proximate future	-	-	2	-	2	1	5	-	-	-	10
possibility	-	-	1	-	-	-	1	2	-	1	5
	2	-	5	5	5	3	18	7	1	26	

Table 1 | The relation between *πα να+* subjunctive and the meanings.

Construct ion: Πα + subjunctiv e	Ιστορί α και όνειρο	Ρίμα παρηγορητικ ή	Κατζ.	Ερω φ.	Πα ν.	Ζήνων	Θυσία του Α.	Στάθ ης	Ροδ ολ.	Κ. Π.	
motion	-	1	8	-	1	3	-	2	3	17	35
proximate future	-	-	10	2	3	-	-	-	-	4	19
possibility	-	-	4	-	1	-	-	4	-	-	9
		1	22	2	5	3	-	6	3	21	

Table 2 | The relation between *πα +* subjunctive and the meanings.

As far as the different meanings are concerned, it is observed that in most cases they are not used in the same syntactic constructions. For instance, the meaning of proximate future is expressed, in totally nineteen (19) examples, through the construction of *πα* + subjunctive, while this meaning is found in ten (10) examples in construction of *πα να* + subjunctive. As for the meaning of possibility, it is found in both syntactic constructions too, but it is more common in the construction of *πα* + subjunctive: It is found in totally nine (9) examples, while the construction of *πα να* + subjunctive is used for five (5) examples. Another interesting point is that these semantic properties are not illustrated in *Κρητικός Πόλεμος*. In the latest text of Cretan Renaissance⁸, the verb *πα* exhibits almost exclusively the traditional meaning of motion and there are only a few examples with the meaning of proximate future and possibility, in both syntactic constructions, emphasizing the use of the construction *πα* + subjunctive. This maybe has a strong relation with the genre of the text, as it constitutes the less ‘sophisticated’ in comparison with the others (Markopoulos, 2006). Thus, literal meanings, such as the prototypical one of motion, are preferred. Finally, it is argued that the different semantic properties of *πα* in both syntactic constructions are not found in texts of the 15th century. Thus, it is argued that Cretan Renaissance constitutes a focal point for the appearance of different constructions with *πα*. Finally, in the table below, is shown the frequency of use of the meanings of proximate future and possibility in the texts and as it is concluded, the verb *πα* expresses more often the meaning of proximate future:

Meaning	Ιστορία και όνειρο	Ρίμα παρηγορητική	Κατζ.	Ερωφ.	Παν.	Ζήνων	Θυσία του Α.	Στάθης	Ροδολ.	Κ. Π.	
motion	3	1	10	5	4	5	12	7	4	42	93
proximate future	-	-	12	2	5	1	5	-	-	4	29
Possibility	-	-	5		1		1	6	-	1	14
	3	1	27	7	10	6	18	13	4	47	

Table 3 | The frequency of use of meanings

4 Conclusion

This paper has shown that the short form *πα* of the motion verb *πάω*, derived from *πηγαίνω*, participates in two syntactic constructions (one with the particle *να* and another without it) and expresses other grammatical meanings, apart from the prototypical one, the meaning of motion. These are the meanings of proximate future and possibility. Also, it is argued that the short form *πα* is undergoing its own development, as it is a grammatical element and not a lexical one, with its verbal morphology already lost. More precisely, the data drawn from the Cretan Renaissance illustrate that this form in the third singular person has a particle-like status. Finally, it is argued that both semantic properties participate in both syntactic constructions, but with different frequencies of use.

⁸ As noted in Alexiou and Aposkiti (1995), *Κρητικός Πόλεμος* was written between 1669/1670 and 1677.

References

- Αλεξίου, Στυλιανός, και Μάρθα Αποσκήτη. 1995. *Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή του Ρεθυμναίου: Ο Κρητικός Πόλεμος (1645-1669)*, Αθήνα: Στιγμή.
- Bourdin, Philippe. 2008. "On the Grammaticalization of come and go". In *Rethinking Grammaticalization: New Perspectives*, edited by Maria José Lopez – Couso and Elena Seoane, 37-59. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Budts, Sara, and Peter Petré. 2016. "Reading the intentions of be going to. On the subjectification of future markers". *Folia Linguistica Historica* 37: 1-32.
- Bybee, Joan, William Pagliuca, and Revere Perkins. 1991. "Back to the future". In *Approaches to Grammaticalization*, edited by Elisabeth Traugott and Bernd Heine, 17-58. Vol. II. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Danchev, Andrey, and Merja Kytö. 1994. "The construction be going to + infinitive in Early Modern English". In *Studies in early Modern English*, edited by Dieter Kastovsky, 59-77. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Denizot, Camille, and Sophie Vassilaki. 2017. "La fabrique de l'éventuel en grec : les fortunes de τυχόν". In *The Greek Future and its History. Le futur grec et son histoire*, edited by Frédéric Lambert, Rutger J. Allan and Theodoros Markopoulos, 253-283. Leuven : Peeters.
- Fernand, Mossé. 1938. *Histoire de la forme périphrastique être + participe présent en germanique*. Paris : Klincksieck (Collection Linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris, XLII et XLIII).
- Fischer, Olga, Ans van Kemenade, Willem Koopman, and Wim van der Wurff. 2000. *The Syntax of Early English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grammenidis, Simos. 1994. "The verbs 'πηγαίνω' and 'έρχομαι' in Modern Greek". In *Themes in Greek in Linguistics. Papers from the 1st International Conference on Greek Linguistics*, (Reading, 9/1993), edited by Irene Philippaki-Warbuton, Katerina Nicolaidis and Maria Sifianou, 193-200. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Heine, Bernd. 2003. "Grammaticalization". In *The handbook of historical linguistics*, edited by Joseph D. Brian and Richard D. Janda, 575-601. Oxford: Blackwell.
- Heine, Bernd, and Tania Kuteva. 2002. *World lexicon of grammaticalization*, New York, Cambridge University Press.
- Holton, David. 1991. *Literature and society in Renaissance Crete*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, J. Paul. 1991. "On some principles of grammaticalization". In *Approaches to Grammaticalization*, edited by Elisabeth Traugott and Bernd Heine, 17-36. Vol I. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Horrocks, Geoffrey. 2010. *Greek: A history of the language and its speakers*. Second edition. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Jannaris, Antonius Nicholas. 1899. *An historical greek grammar, chiefly of the Attic dialect*. London : Macmillan.
- Κόντα, Ειρήνη. 2002. "Η δομή 'πάω να' ως δείκτης μελλοντικής αναφοράς." Στο: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 22: 353-364.
- Kurylowicz, Jerzy. (1975[1965]). The evolution of grammatical categories, *Esquisseslinguistiques* 2: 38–54. (Diogenes 1965: 55–71.).

- Μαρκόπουλος, Θεόδωρος. 2006. “Γραμματικοποίηση και γλωσσική ποικιλία: ο μέλλοντας στην εποχή της Κρητικής Αναγέννησης” (16ος-17ος αι.)” *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 27: 251-263.
- Nicolle, Steve. 2012. “Diachrony and grammaticalization”. In *The oxford handbook of tense and aspect*, edited by Robert. I. Binnick, 370-397. Oxford: Oxford University Press.
- Sweetser, Eve Eliot. 1988. “Grammaticalization and Semantic Bleaching”. In *Proceedings of the Fourteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, edited by Shelley Axmaker, Annie Jaisser, and Helen Singmaster, 389-405. Berkeley Linguistics Society.
- Talmy, Leonard. 1975. “Semantics and syntax of motion”. In *Syntax and Semantics*, edited by John P. Kimball, Vol. IV, 181-238. New York: Academic Press.
- Traugott, Elisabeth Closs, and Bernd Heine. 1991. *Approaches to grammaticalization, Vol I*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Traugott, Elisabeth Closs, and Richard. B. Dasher. 2001. *Regularity in Semantic Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tsakali, Vassiliki. 2003. “On the Greek verbs erhome ‘come’ and pijeno ‘go’”. Unpublished MPhil dissertation, University of Cambridge.
- Χατζιδάκις, Γεώργιος. 1905. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά Α’*. Αθήνα: Πελεκάνος.

How to Graecise Hebrew syntax: the strange case of clause initial καὶ ἐγένετο in the New Testament*

Liana Tronci
University for Foreigners of Siena
tronci@unistrasi.it

Περίληψη

Στη μελέτη αυτή προτείνουμε μια καινούργια ανάλυση των δομών της Καινής Διαθήκης, μεταφραστικών δανείων από την Εβραϊκή, στις οποίες το ρήμα 'ἐγένετο' σε αρχική θέση στην πρόταση συνάπτεται με 'καί' ή 'δέ' ('καὶ ἐγένετο' ή 'ἐγένετο δέ'), ακολουθείται από χρονικό προσδιορισμό και τέλος από τη φράση που εκφράζει το κύριο γεγονός. Παρόλο που οι δομές αυτές μοιάζουν παράξενες για την σύνταξη των αρχαίων ελληνικών, η παρουσία μιας μονοπροτασιακής δομής με 'γίνομαι' στην οποία το ρήμα αυτό συνδέει ένα γεγονοτικό όνομα με το όλο 'σκηνικό' του (χρόνος, τόπος, σκοπός, κλπ) παρέχει μια πιθανή ερευνητική προοπτική.

Λέξεις-κλειδιά: ελληνικά της Καινής Διαθήκης, σύνταξη, μελέτη σε σώματα κειμένων, γλωσσολογία γλωσσικών επαφών

1 Introduction

This paper focuses on syntactic structures of the New Testament (henceforth NT), in which the verb γίνομαι, inflected in the third person singular of the aorist (ἐγένετο) and placed at the beginning of the clause, is followed by a temporal clause or phrase and, in the final position, a finite verb clause.

(1) καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας ἢ Ἑλισάβετ, ἐσκίρτησεν τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς (Lk 1.41)
'when Elizabeth heard Mary's greeting, the baby leaped in her womb'¹

The verb γίνομαι does not seem to function like a true verb in this syntactic configuration, because it does not govern any argument and is fixed in terms of inflection and position. According to grammarians, it is meaningless and resembles a grammatical marker, functioning as a clause-introductory element (cf. Dalman (1902 [1898]: 32; BDF 1961: 248).

Besides the καὶ ἐγένετο type, which is commonly considered to be a calque on the Hebrew *wayyehi* construction (initial *waw* 'and' + the verb *hayah* 'to be, to exist, to happen'), in the Gospel of Luke and in the Acts the formula ἐγένετο δέ is also used. This is the Graecising counterpart of καὶ ἐγένετο (Hogeterp and Denaux 2018: 309):

(2) ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίσειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχὸν τυφλὸς τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν ἐπαιτῶν (Lk 18.35)
'as Jesus was approaching Jericho, a blind man was sitting by the road begging'

* This research was carried out within the project PRIN 2017 "Ancient languages and writing systems in contact: a touchstone for language change". Many thanks to Sophie Vassilaki for having translated the abstract into Greek.

¹ English translations are taken from the New American Standard Bible, available on the website <https://unbound.biola.edu/> (accessed April 2020).

According to Ellis (2006: 165), the formula “commonly occurs at the beginning of narratives to signal the recital of past events”. Since both clause-opening formulae occur in the Septuagint, the influence of Hebrew is unquestionable. It is likewise unquestionable, however, that Greek language accepted and integrated them, even though they presumably sounded like a feature peculiar to Christian language. It is also important to remark that most occurrences of the formula are found in the Gospel of Luke and in the Acts, i.e. the texts written by the most educated Evangelist.

In this paper I will describe the constructions with *καὶ ἐγένετο* / *ἐγένετο δέ* in the NT by focusing on the strategies used to integrate the Hebrew model into Greek.

2 Previous studies

The clause-opening formula *καὶ ἐγένετο* is the word-for-word translation of the Hebrew form *wayyehi* formed by the initial *waw* ‘and’ + the verb *hayah* ‘to be, to exist, to happen’. It means ‘it came to pass’ and is used in Biblical Hebrew (henceforth BH) to start narratives: it is followed by temporal phrases or clauses and then by the main verb of the clause (cf. Beyer 1968: 29). The *waw* ‘and’ put at the beginning of the clause marks symmetric and asymmetric coordination as well as consecutive and final subordination (cf. Joüon and Muraoka 2018: 350–361).

With respect to Hebrew-sounding *καὶ ἐγένετο*, *ἐγένετο δέ* is the Graecising type (cf. Hogeterp and Denaux 2018: 309 and references therein). Clause-initial *καί* is marked in Ancient Greek, whilst *δέ* usually marks a new step or a new event in narratives. According to Gault (1990: 391) the formulae are a “continuous event marker” (*καὶ ἐγένετο*) and a “discontinuous episode marker” (*ἐγένετο δέ*) respectively. This analysis is not unproblematic (Hogeterp and Denaux 2018: 317). The type *ἐγένετο δέ* is an innovation with respect to *καὶ ἐγένετο*. It occurs exclusively in the Septuagint, Luke’s Gospel, and the Acts.² In terms of frequency it is less attested than the formula *καὶ ἐγένετο* in the asyndetic clause-type in Luke’s Gospel (Hogeterp and Denaux 2018: 309). This is because the spread of the *ἐγένετο δέ* type in Luke’s Gospel and the Acts reasonably correlates with more Graecising syntactic structures, namely the syndetic coordinating type and the subordinating type.

3 Analysis of data

3.1 Types of combinations

The clause-opening formulae *καὶ ἐγένετο* and *ἐγένετο δέ* are distributed as follows in the NT:³

	<i>καὶ ἐγένετο</i>	<i>ἐγένετο δέ</i>	TOTAL
Mt’s Gospel	6	--	6
Mk’s Gospel	3	--	3
Lk’s Gospel	23	15	38

² The issue of the sources of Semitic influence on Luke’s language is not discussed here. I refer the reader to Denaux and Hogeterp (2015/2016).

³ Data were collected from the TLG (<http://stephanus.tlg.uci.edu/>) and compared with the NA28 edition, available on the website of the Deutsche Bibelgesellschaft, and the text of the PROIEL Treebank (<https://proiel.github.io/>).

Acts	--	12	12
TOTAL	32	27	59

Table 1 | Quantitative distribution of clause-opening formulae in the NT

They are considered to be peculiar to Luke’s Greek. According to Robertson (1919: 1042) the frequency of the *καὶ ἐγένετο/ἐγένετο δέ* constructions in Luke’s Gospel and the Acts is evidence of the Septuagint source of the construction.

The ways in which the clause-opening formulae *καὶ ἐγένετο* and *ἐγένετο δέ* combine with the other elements of the clause are various (cf. Thayer 1889, *s.u.* γίνομαι 2.b). Besides the asyndetic type, illustrated in (1)-(2), there is the syndetic type, here labelled “καί-type”, in which the clause-opening formula is linked to the main clause by the conjunction *καί*:

(3) *καὶ ἐγένετο* ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν *καὶ* αὐτὸς ἦν διδάσκων, *καὶ* ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι *καὶ* νομοδιδάσκαλοι (Lk 5.17)
‘one day, while he was teaching, Pharisees and teachers of the law were sitting near by’

(4) *ἐγένετο δέ* ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν *καὶ* αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον *καὶ* οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ (Lk 8.22)
‘one day he got into a boat with his disciples’

According to scholars, the conjunction *καί* is redundant (Turner 1963: 334–335) and it is considered to border “very close on to the hypotactic *ὅτι*” (Robertson 1919: 426).

In some rare occurrences of the clause-opening formula *καὶ ἐγένετο*, the main clause is introduced by *καὶ ἰδοῦ*:

(5) *καὶ ἐγένετο* αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, *καὶ ἰδοῦ* πολλοὶ τελῶναι *καὶ* ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ *καὶ* τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. (Mt 9.10)
‘and as he sat at dinner in the house, many tax collectors and sinners came and were sitting with him and his disciples’

Both syndetic coordinating strategies, namely the *καί*-type and the *καὶ ἰδοῦ*-type, are well attested in the Septuagint, where they seem to be a word-for-word translation from BH. Both constructions are unusual in Greek syntax.

Scholars have debated on the origin of the asyndetic type. According to Robertson (1919: 107), it is a calque on Hebrew like the syndetic type. Moulton (1906: 16), instead, remarks that the asyndetic type is Greek, even though “unidiomatic”. In his opinion, the asyndetic type is a common pattern through languages and is not peculiar to Hebrew, e.g. English *It happened, I was at home that day*. According to Thackeray (1909: 51-52) the asyndetic type is later than the *καί*-type in Septuagint Greek.

Let us turn now to the subordinating strategy, in which the accusative with infinitive (A.c.I.-type) replaces the finite verb of the main clause. With the exception of Mk 2.23, to which I will come back later, all occurrences of this type show the clause-opening formula *ἐγένετο δέ*:

(6) *ἐγένετο δέ* ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις *ἐξελθεῖν* αὐτὸν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, *καὶ* ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ θεοῦ. (Lk 6.12)

‘now during those days he went out to the mountain to pray; and he spent the night in prayer to God’

The clause-initial verb ἐγένετο functions here as the impersonal verb followed by its clausal complement in the infinitive. This syntactic pattern is perfectly Greek, even though the verb γίγνομαι does not occur in this type of clause in Classical Greek. According to Robertson (1919: 1042), the pattern is vernacular Greek: evidence for this comes from its occurrence in Hellenistic papyri as well as its absence in the Septuagint (cf. also Thackeray 1909: 50).

In summary, the asyndetic type and the A.c.I.-type are considered to be more Graecising than the syndetic καί and καί ἰδοῦ types. They occur in the Gospel of Luke who, presumably, created them to reshape a Hebrew construction in a Greek way (Reiling 1965: 159).

3.2 Textual functions of καί ἐγένετο and ἐγένετο δέ

Together with the temporal use of ἐν τῷ + infinitive⁴ and the deictic discourse marker καί ἰδοῦ, the clause-opening formulae investigated here are considered to be peculiar to Luke’s narrative (Denaux and Hogeterp 2015/2016: 37). These three features may also occur altogether:

(7) καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἀπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου καὶ ἰδοῦ ἄνδρες δύο ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτύσῃ. (Lk 24.4)

‘while they were perplexed about this, behold, two men suddenly stood near them in dazzling clothing’

According to scholars, the clause-opening formulae καί ἐγένετο / ἐγένετο δέ serve the purpose of relating the main event to its temporal setting (cf. Levinsohn 2000: 177). Even though the opening-clause formulae were redundant for Greek syntax (cf. Reiling 1965: 155) and presumably appeared to be an oddity to Greek native speakers, they were typical of Christian-Jewish narrative patterns.

Several accounts have been given of the textual and pragmatic functions of the clauses marked by the clause-opening formulae (cf. Reiling 1965: 153–163, Neiryck 1989: 94–100, Gault 1990, Hogeterp and Denaux 2018: 317–320). Summing up, the formulae καί ἐγένετο / ἐγένετο δέ are grammatical tools serving the purpose of linking the main event with its temporal frame or setting. According to Reiling (1965: 154), in BH “[t]he placing of *wayyehi* at the beginning of the sentence makes it possible to give the expression of time its place and to keep the verb in the consecutive imperfect. Without an expression of time there would be no need of introductory *wayyehi*”. The relationship with the temporal setting is crucial for the syntax of the clauses studied here.

3.3 The relevance of time

The clause-opening formulae καί ἐγένετο / ἐγένετο δέ are usually followed by a temporal phrase or clause. The following examples show the variety of the time expressions attested in the corpus: the temporal PP in (8), the temporal genitive absolute in (9), the temporal ὅτε-clause in (10) and, finally, the temporal ἐν τῷ + infinitive clause in (11):

⁴ Concerning the temporal clause ἐν τῷ + infinitive, cf. Turner (1963: 144–145).

(8) καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρέτ τῆς Γαλιλαίας καὶ ἐβαπτίσθη εἰς τὸν Ἰορδάνην ὑπὸ Ἰωάννου (Mk 1.9)
‘in those days Jesus came from Nazareth in Galilee and was baptized by John in the Jordan’

(9=5) καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ (Mt 9.10)
‘then it happened that as Jesus was reclining at the table in the house, behold, many tax collectors and sinners came and were dining with Jesus and His disciples’

(10) καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ (Mt 7.28)
‘when Jesus had finished these words, the crowds were amazed at His teaching’

(11) καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρισαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτὸν (Lk 14.1)
‘it happened that when He went into the house of one of the leaders of the Pharisees on the Sabbath to eat bread, they were watching Him closely’

Plain time anchoring, as in (8), is expressed by adverbs or complements which relate to the moment of the day (“the morning”, “the evening”) or have deictic reference (“the day after”, “in this day”). They are rare in the NT.

When temporal clauses occur, e.g. (9)-(11), the subject of the main clause is never the same as that of the temporal clause, which may be the case, on the contrary, with plain temporal clauses. This peculiar configuration clearly indicates that the two propositions describe two different events, in particular with two different agents.

Some aspects need to be further investigated: first of all, the choice of the verb γίνομαι instead of other verbs, e.g. συμβαίνω (aorist συνέβη) which functioned as a device to report new events in Classical Greek (cf. Hogeterp and Denaux 2018: 338–339); secondly, the variation in the syntactic structures governed by the formulae καὶ ἐγένετο / ἐγένετο δέ. The A.c.I.-type is certainly more consistent with Greek syntax than the καί-type, even though the verb γίνομαι does not govern the A.c.I. construction in Classical Greek.

3.4 The choice of γίνομαι

Leaving aside the καὶ ἐγένετο / ἐγένετο δέ constructions, the verb γίνομαι occurs in two types of monoclausal structures.⁵ In the first type, the verb is an inchoative copular predicate. It is combined with a semantic predicate formed by a NP or a PP. The whole complex predication, meaning ‘to come into X’, ‘to become X’ (where X is the semantic predicate) is related to the subject of the clause. In the second type, the verb is an inchoative existential predicate. It is combined with a noun, which is the subject in the clause, with respect to which it predicates the coming into being. This subject designates a person (‘to be born’), a thing (‘to be produced’) or an event (‘to take place’). Examples (12) and (13) illustrate the two types:

⁵ Cf. LSJ (1996 [1843]) for Ancient Greek; Thayer (1889), BDAG (2000) for the NT, and Muraoka (2016) for the Septuagint.

(12) καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν (Jn 1.14)
'and the Word became flesh and lived among us'

(13) καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας (Mt 28.2)
'and suddenly there was a great earthquake'

The second type of clause is extensively attested in the NT with various kinds of nouns. They designate natural phenomena or human events, which are related to time (πρωΐα 'morning', ὀψία 'evening', σάββατον 'sabbath', ὥρα [πολλή, ἕκτης] 'hour', ἡμέρα 'day'), atmospheric phenomena (σκοτός 'darkness', βροντή 'thunder', νεφέλη 'cloud'), natural disasters (σεισμὸς 'earthquake', γαλήνη 'calm', λαῖλαψ [μεγάλη ἀνέμου] 'furious storm', λιμός 'famine'), human and social happenings or actions (γάμος 'wedding', ἀνταπόδομα 'repayment', σωτηρία 'salvation', ζήτησις 'searching, inquiry', σχίσμα 'division', δείπνον 'meal', θόρυβος 'noise', θλιψίς 'pressure'), and finally feelings and psychological attitudes (εὐδοκία 'good will', φιλονεικία 'rivalry', φόβος 'fear', χαρά 'joy'). I give hereafter some examples:

(14) ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν (Jn 6.16)
'when evening came, his disciples went down to the sea'

(15) ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος ἐγένετο νεφέλη καὶ ἐπεσκίαζεν αὐτούς (Lk 9.34)
'while he was saying this, a cloud formed and began to overshadow them'

(16) ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται (Mt 27.24)
'so when Pilate saw that he could do nothing, but rather that a riot was beginning'

These nouns are Simple Event Nominals (SEN). They are different from both Referential Nominals (RN) and Argumental-Structure Nominals (ASN) since they combine with predicates such as *take place*, *last x time* and *be interrupted*, differently from (RN), and are not deverbal nouns, as is the case for ASN (cf. Grimshaw 1990). According to Roy and Soare (2013), the difference between SEN and ASN concerns the lexical vs grammatical coding of the eventive feature: eventivity is coded in the lexicon for SEN and in the grammar, via derivation from verbs, for ASN.

SEN attested in my corpus are usually bare nouns: they never combine with determiners, either definite or indefinite. However, there exist in the NT occurrences of SEN combined with the definite article:

(17) προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος μηδὲ σαββάτῳ (Mt 24.20)
'pray that your flight may not be in winter or on a sabbath'

(18) εἰς τί ἡ ἀπόλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν; (Mk 14.4)
[but some were there who said to one another]: 'Why was the ointment wasted in this way?'

(19) αὕτη ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου. (Lk 2.2) ‘this was the first registration and was taken while Quirinius was governor of Syria’

(20) ἐγένετο τότε τὰ ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις (Jn 10.22)
‘at that time the festival of the Dedication took place in Jerusalem’

The nouns which occur as a subject in (17)-(20) are SEN since they combine with a verb meaning ‘to take place’. They are different though from SEN in (14)-(16), since they combine with determiners or deictic elements, and are semantically presupposed. In (14) for instance, the notion denoted by ὄψια does not exist earlier than its existence is predicated by the clause ὄψια ἐγένετο. In (17), instead, the notion denoted by ἡ φυγὴ ὑμῶν is presupposed, since the clause does not basically predicate its taking place; rather the verb γίνομαι relates the event denoted by the noun to the time at which the event takes place, namely in winter or on a sabbath. So, γίνομαι is not a plain existential verb here. Its function is rather to link the event denoted by the noun and some frames or settings of the event itself which are focused on in the clause, e.g. locatives, temporal complements, etc. These elements are not adjuncts, but arguments of the verb, even though they cannot be semantically specified. It is presumably because of this semantic variability that this use of γίνομαι is not focused on by scholars and is not dealt with separately from the existential type. *Setting-focusing* verb is the label I will use henceforth to relate to γίνομαι in this configuration.

A minimal pair between existential vs setting-focusing types is given below:

(21) καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης λέγουσα (Lk 9.35)
‘then from the cloud came a voice that said’

(22) ἰδοὺ γὰρ ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου... (Lk 1.44)
‘for as soon as I heard the sound of your greeting’ [lit. ‘the sound of your greeting came to my ears’]

In my opinion, the constructions with setting-focusing γίνομαι provided the syntactic frame for BH *wayyehi* to be calqued. Like setting-focusing γίνομαι, the clause-opening formulae καὶ ἐγένετο / ἐγένετο δέ relate the event described by the main clause to its setting, namely its temporal setting. Despite the different syntactic environments (monoclausal vs biclausal structures), the two configurations of the verb γίνομαι share the same general pattern.

This hypothesis, which accounts for the calque by internal factors, is not inconsistent with the observation that the καὶ ἐγένετο structures sounded foreign and unfamiliar to Greek speakers. Evidence for this is given by the attempt made by Luke to Graecise the construction by replacing the coordinated types by the A.c.I.

The A.c.I. is typically governed by the verb συμβαίνω in Ancient Greek. However, only one occurrence of συνέβη + A.c.I. is found in the NT (Act 21.35), which means that ἐγένετο was replacing συνέβη in this syntactic function in NT Greek. It is worth noticing that the “free Greek books” of the Old Testament, that is Maccabees 2–4, “retain the Classical συνέβη + Inf. and do not use the καὶ ἐγένετο structures” (Thackeray 1909: 52).

3.5 How to Graecise the καὶ ἐγένετο structures

Table 2 illustrates the distribution of the different syntactic strategies by which the main event is codified in clauses with initial *καὶ ἐγένετο* and *ἐγένετο δέ* formulae:

		καὶ ἐγένετο	ἐγένετο δέ	TOTAL
COORDINATING STRATEGIES	καὶ ἰδοῦ + ind.	1Mt, 2Lk = 3	-----	3
	καὶ + ind.	1Mk, 8Lk = 9	5Lk, 2Act = 7	16
	∅ + ind.	5Mt, 1Mk, 13Lk = 19	6Lk = 6	25
SUBORDINATING STRATEGIES	A.c.I.	-----	3Lk, 8Act = 11	11
	Dative + Inf.	-----	2Act = 2	2
TOTAL		31	26	57

Table 2 | Codification of the main event in *καὶ ἐγένετο* and *ἐγένετο δέ* clauses

Two instances of my corpus are not counted in Table 2 and this explains the difference in the total number of occurrences with respect to Table 1. The occurrences excluded are Lk 9.28 and Mk 2.23. In the first one, the conjunction *καὶ* is added by some editors (cf. TLG and NA28 against PROIEL), so it is unclear whether the construction should be considered asyndetic or not. In the second one, the syntax of the clause is ambiguous, since *ἐγένετο* governs the A.c.I. clause *αὐτὸν... παραπορεύεσθαι*, so it seems to belong to the subordinating type, but it is also followed by a coordinated clause introduced by *καὶ*.

Table 2 shows some tendencies of the language of Luke towards more Graecising strategies of complementation of *ἐγένετο*. By comparing the *καὶ* type and the A.c.I. type, we may remark that in the former type *ἐγένετο* functions as a grammatical device to highlight the temporal clause and link it to the main event, whilst in the latter one, it does not serve the purpose of highlighting the temporal complement with respect to the main clause and functions as an impersonal verb governing its A.c.I. subordinate clause. Evidence for this functional change is provided by the lack of temporal complement in some clauses of the second type, e.g. Lk 16.22, Act 9.32.

4 To conclude

In this paper, I have suggested an account based on internal factors of the well-known and much investigated phenomenon of BH *wayyehi* calque into the Biblical Greek clause initial formula *καὶ ἐγένετο*. I have argued that the monoclausal setting-focusing uses of *γίνομαι* offer a general pattern for hosting the functional values expressed by BH *wayyehi*, despite the obvious differences in terms of clause syntax.

I also described the diverse constructions in which the clause-opening formula *καὶ ἐγένετο* and its Graecising counterpart *ἐγένετο δέ* occur. Besides the Hebraizing coordinated types, in Luke's Greek subordinating strategies are also attested, namely A.c.I. and dative + infinitive clauses. Further research should highlight whether this is the first step of a contact-induced language change.

References

- BDAG 2000 = *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, edited by Walter Bauer and Frederick W. Danker. Chicago: University of Chicago Press.
- Beyer, Klaus. 1968. *Semitische Syntax im neuen Testament*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- BDF = Blass, Friedrich, Albert Debrunner, and Robert W. Funk. 1961 [1898]. *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dalman, Gustaf. 1902. *The Words of Jesus*. Edinburgh: T. & T. Clark.
- Denaux, Adelbert and Albert Hogeterp. 2015/2016. “Semitisms in Luke’s Greek. An Evaluation of Theories about Their Origin and Nature”. *Filologia Neotestamentaria* 28/29: 19–37.
- Ellis, Edward E. 2006. *The Making of the New Testament Documents*. Leiden: Brill.
- Gault, Johann M. 1990. “The discourse function of ‘kai egeneto’ in Luke and Acts. Statement of Responsibility”. *Occasional Papers in Translation and Textlinguistics* 4(4): 388–399.
- Grimshaw, Jane. 1990. *Argument structure*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Hogeterp, Albert and Adelbert Denaux. 2018. *Semitisms in Luke’s Greek*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Joüon, Paul and Takamitsu Muraoka. 2018. *A Grammar of Biblical Hebrew*. Roma: Gregorian and Biblical Press.
- Levinsohn, Stephen H. 2000. *Discourse Features of New Testament Greek*. Dallas: International Academic Bookstore.
- LSJ = Liddell, Henry G., Robert Scott and Henry S. Jones. 1996 [1843]. *Greek-English lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Moulton, James H. 1906. *A Grammar of New Testament Greek. Vol. 1: Prolegomena*. Edinburgh: T. & T. Clark.
- Muraoka, Takamitsu. 2016. *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Louvain/Paris/Walpole, MA: Peeters.
- Neiryneck, Frans. 1989. “La matière marcienne dans l’évangile de Luc”. In *L’évangile de Luc. Problèmes littéraires et théologiques*, edited by Frans Neyrinck and Lucien Cerfaux, 67–111. Leuven: Leuven University Press.
- Reiling, Jannes. 1965. “The use and translation of καὶ ἐγένετο ‘it happened’ in the New Testament”. *The Bible Translator* 16(4): 153–163.
- Roy, Isabelle and Elena Soare. 2013. “Event-related Nominals”. In *Categorization and Category Change*, edited by Gianina Iordachioaia, Isabelle Roy and Kaori Takamine, 123–152. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Robertson, Archibald T. 1919. *A Grammar of the Greek New Testament in the Light of Historical Research*. New York: Hodder & Stoughton.
- Thackeray, Henry St. John. 1909. *A Grammar of the Old Testament in Greek According to the Septuagint*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thayer, Joseph H. 1889. *A Greek-English lexicon of the New Testament, being Grimm’s Wilke’s Clavis Novi Testamenti, tr., rev. and enl. by Joseph Henry Thayer*. New York/Cincinnati/Chicago: American Book Company.
- Turner, Nigel. 1963. *A Grammar of New Testament Greek J.H. Moulton. Volume III: Syntax*. London/New York: T. & T. Clark.

Child's interpretation of OR and AND: either or both?

Vina Tsakali
University of Crete
tsakali@uoc.gr

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξετάζει την κατάκτηση των λογικών τελεστών 'ή' και 'και' στα Ελληνικά. Προηγούμενες έρευνες από άλλες γλώσσες έχουν δείξει ότι η κατάκτηση της διάζευξης διαφέρει από το λόγο των ενηλίκων ως προς το ότι τα παιδιά δεν προτιμούν την αποκλειστική σημασία σε κύριες προτάσεις, σε περιβάλλοντα δηλαδή διαβαθμισμένων υπομνημάτων. Επιπλέον, σε περιβάλλοντα εγκλειστικής σημασίας του 'ή', τα παιδιά απορρίπτουν την πρόταση όταν και τα δυο μέρη δεν είναι αληθή, αποδίδοντας δηλαδή συζευκτική σημασία. Η παρούσα μελέτη έχει στόχο να εξετάσει την κατάκτηση και των δυο τελεστών καθώς και αν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των δύο κατά τη διαδικασία ωρίμανσης τους.

Λέξεις – κλειδιά: κατάκτηση διάζευξης, κατάκτηση σύζευξης, διαβαθμισμένα υπονοήματα

1 Introduction

The interpretation of disjunctive OR has been associated with Scalar Implicatures (SI).

(1) John met with Maria or Helen.

Adults' conclusion of (1) is that John met with either Maria or Helen (exclusive meaning) without ruling out the possibility of John meeting with both Maria and Helen (strict semantic inference). Although the mechanism the hearer employs in reaching the exclusive meaning in sentence (1) is far from trivial to account for, it is in general assumed that the strict semantic inference is excluded roughly on the shared assumption that the speaker would have not used OR in a case in which another lexical item, namely AND, would allow the hearer to reach the most informative conclusion (Pragmatic Inference-SI).

In a sentence with the conjunctive operator AND (2), such an inference does not arise.

(2) John met with Maria and Helen.

In propositional logic, the conjunction AND uniformly conjoins expressions in the form of $(A \wedge B)$ whose truth-value is strictly associated with the truth-value of each part. Thus, (2) can be true only as long as John met with both Maria and Helen.

Previous studies on the development of disjunction have shown that children go through a developmental stage in which their understanding of the logical operator OR relies on strict semantic computation, ignoring pragmatic principles that give rise to the adultlike exclusive inference of OR (e.g. Paris 1973, Braine and Romain 1981, Noveck 2001, Gualmini et al. 2001, Chierchia et al. 2004, Singh et al. 2015 a.o.). On the other hand, the development of AND has received limited attention (e.g. Paris 1973, Chierchia et al. 2001, Goro et al. 2004 a. o.), most likely due to its high success

rates in absolute terms, and its apparent ‘unproblematic’ interpretation compared to the development of OR.

The present study aims to shed light on the development of both logical forms, focusing on potential interdependencies between the two. It addresses two main questions: a) to what extent (if at all) the development of AND interplays with the development of OR and, b) whether the interpretation of OR and/or AND is affected by the number of the disjuncts/conjuncts in sentences like ‘John ate an apple, an orange or/and a banana’.

We argue that the development of AND is a key in understanding the divergence in children’s development of OR. The findings of our experimental study show that there is a strong correlation between the development of the two operators.

2 Previous studies on the development of OR

It has been reported that children go through a developmental stage at which they know the meanings of the disjunctive logical operator but they fail to assign the adult interpretation in the contexts in which the basic meaning of the operator has been strengthened pragmatically, giving rise to the exclusive meaning of OR (SI; see Noveck, 2001 and much work since).

Accordingly, children seem to perform better on OR in Downward Entailing (DE) environments. A number of studies provide evidence that in such contexts, children understand OR as inclusive disjunction, i.e. in an adult-like fashion (Chierchia et al. 2001, Gualmini et al. 2003, Chierchia et al. 2004, Goro et al., 2005, Crain 2008, Notley et al. 2012, inter alia).

In addition, there is evidence that children not only fail to reach the SI meaning (i.e. the exclusive OR) but they also seem to understand OR as conjunction in matrix disjunctions. Paris (1973) tested second-graders who were shown pictures accompanied by a verbal description and they were asked to evaluate if the utterance they heard (e.g. ‘the bird is in the nest or the shoe is on the foot’) was true or false. Children’s responses were adult-like when both parts were true (98% accuracy), as well as when both parts were false (98%). This is compatible with an inclusive disjunction. However, when only one part was true, the accuracy-rate dropped down to 30%. The latter is expected if children assign a conjunctive meaning to the inclusive OR in these contexts.

A study by Braine and Romain (1981) provides further evidence for a conjunctive interpretation. According to their methodology, children (5-6 year-olds) were shown boxes with toys in them, and a puppet uttered a statement about the scene (e.g. ‘either there’s an X or a Y in the box’). The participants were asked to characterize puppet’s utterance as right or wrong. Their findings, similarly to Paris’s (1973) study, showed that children responded ‘right’ to AVB when both A and B were true (95%) and ‘false’ to AVB when both parts were false (around 95%). However, when only one disjunct was true, only 18% responded ‘true’. This result is not expected if the participants interpret AVB simply as inclusive-disjunction.

Chierchia et al. (2004) presented children with a story asking children to evaluate a disjunctive statement ($A \vee B$) describing the story. When both A and B were true, children accepted the disjunction description 95% of the time, but when only one of the parts was true, they accepted AVB only 78%. Again, this result is expected if roughly 20% of responses relied on a conjunctive understanding of AVB.

In a more recent study, Singh et al (2016) designed an experiment to examine whether these results are replicable and whether children's comprehension would be affected by embedding OR in upward monotone environments. According to their findings, the majority of their participants understood disjunctive sentences like 'the boy is holding an apple or a banana' as if those were conjunctive sentences. Their crucial finding, replicating previous results, is that a child will reject AVB when only one of the disjuncts is true. The data they report show evidence for such conjunctive readings not only in matrix disjunctions but also for disjunctions that are embedded under 'every' as in the example 'every boy is holding an apple or a banana'; children showed clear preference for the pictures in which every boy was holding both an apple and a banana. As they claim "It seems clear that the difference between the child and adult cannot be reduced to a difficulty with computing scalar implicatures, for this difficulty should not lead to 'false' judgments for $A \vee B$ when just one disjunct is true" (Singh et al. 2016).

In a similar vein, Tieu et al. (2017) found that almost half of the children participating in their study accessed a conjunctive interpretation of disjunction on both languages tested, i.e. French and Japanese.

Taken everything together, the findings of the aforementioned studies provide evidence that children's interpretation of OR in DE contexts reveal knowledge of OR as inclusive disjunction but in non-DE environments, in which SI strengthens the meaning OR to exclusive meaning, the child seems to strengthen the meaning of OR, not towards exclusivity as with adults, but towards conjunctivity (cf. Singh et al. 2016).

3 Previous studies on the development of AND

The development of AND has received limited attention. The first study, to the best of my knowledge, on the acquisition of AND was conducted by Paris (1973). In this study, second graders (mean age 7;9) were presented with pictures and they were asked to judge whether the description of the pictures was right or wrong. Children looked at 8 pictures for 15-20 seconds and they would hear sentences like 'the boy is riding the bicycle and the dog is lying down'. The findings reveal that children correctly judge conjunctive when both parts were true (success rate 98%) and when both parts were false (success rate 100%). However, the correct response rate dropped down to 87% when only one part was true.

Chierchia et al. (2001) tested comprehension of AND in a study with 9 children (mean age 5;5) and 22 adults. Participants were asked to evaluate as right or wrong the sentences that described what happened in a story. In the stimulus, only one conjunct was true, and children accepted them at a rate of 16%. In the same study, Chierchia et al. included a second experiment, testing whether children show a delay of pragmatic knowledge (Pragmatic Delay Hypothesis) regarding the Axiom of Quantity. For this purpose, a Felicity Judgement task was used. Participants were presented with alternative description of an event/story, differing only with respect to their appropriateness with respect to the specific context. For example, the experimenter would describe a story in which every farmer would clean the horse and the rabbit. Two puppets would give their description of what happened, offering two options to the children to pick the most appropriate description as in (3a) and (3b).

- (3) a. Every farmer cleaned a horse or a rabbit.

b. Every farmer cleaned a horse and a rabbit.

15 children participated in this task (mean age 4;8) and at a rate of 93% children picked sentence (3b) as the most appropriate description in the case that the farmer had cleaned both the horse and the rabbit.

In the Singh et al. (2016) study 25 children out of 56 were excluded as they fail to succeed on the control items of the study related to conjunction. More specifically, they included four conditions with OR and the equivalent four conditions with AND. The latter were intended to be used as controls to ensure children were paying attention to the questions being asked; the researchers decided to exclude the participants from the analysis who did not perform above chance on these conjunctive control sentences.¹

The overall picture provides indications that the development of AND is not adult-like at that stage; children show ceiling performance when both conjuncts are true and when both are false, but their understanding somehow deviates when only one of the conjuncts is true, which clearly suggests that children may assign a different meaning to AND.

4 Our study

4.1 Hypothesis and rationale

We address the question as to whether the development of OR correlates to the development of AND. The all-purpose design of the current study is to:

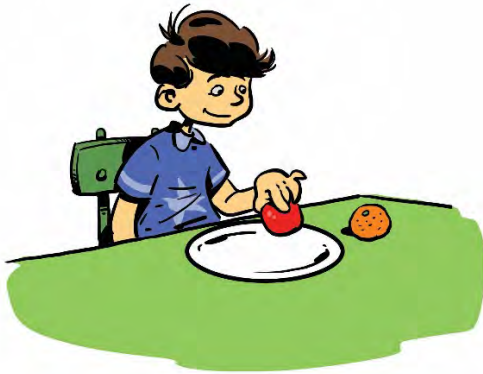
- a) test conjunction and disjunction on the same group of participants,
- b) compare conjunction and disjunction interpretation in sentences with two conjuncts/disjuncts (*two-part condition*) to performance in sentences with three conjuncts/disjuncts (*three-part condition*) and,
- c) examine whether the semantic properties of the disjunct/conjunct (i.e. NP versus DP as in the examples ‘*He ate an apple or an orange*’ versus ‘*He ate the apple or the orange*’) reinforces the exclusive interpretation.

Given the issues that AND raises with respect to its development (section 3) and the conjunctive interpretation of OR (section 2), we explore experimentally if the role of AND is the missing link in understanding Scalar Implicatures on OR.

4.2 Methodology and Procedure

In an act-out task, children were asked to place either one or two or three objects in a spot. Prior to the act out task, a training session was taking place on how to play the game with the two experimenters who were participating. Children were asked to place a choice of fruits on a plate or a choice of animals in a barn. There were seven different types of food (tomato, apple, banana, strawberry, peach, orange and carrot) and multiple pieces of food were available except for the items testing the effect of the definite article; in these instances, single objects were available matching the uniqueness requirement of the Definite article.

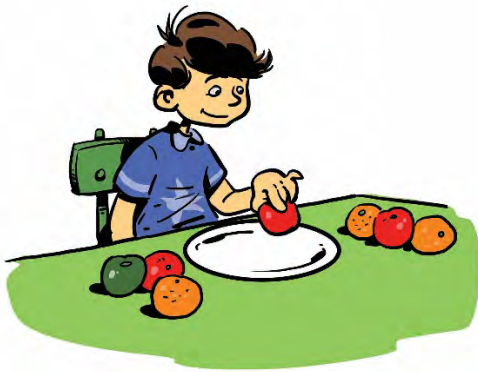
¹ Note that Singh et al. (2016) report that that their main findings do not change if they had included the whole sample.

Picture 1 | Example of Disjunction condition with two definite-NPs (i.e. ‘put the apple or the orange on the plate’).

Picture 3 | Example of Disjunction condition with three NPs (i.e. ‘put an apple or an orange or a banana on the plate’).

Picture 2 | Example of Disjunction condition with two indefinite-NPs (i.e. ‘put an apple or an orange on the plate’).

Picture 4 | Example of Conjunction condition with three NPs (i.e. ‘put an apple and an orange and a banana on the plate’).

4.3 Participants

The participants were all monolingual Greek native speakers (privately recruited from the area of Attica), aged 4 to 5;6 years old (mean age 4;9). Originally the participants were 36 children, of which 27 children completed all trials and tasks of the study (still in progress).

4.4 Material

Each condition was tested by four items (2 in the scenario with animals and 2 in the fruit scenario). We used Imperatives in our test, which were uttered in a command/request mood and importantly the intonation was kept constant in all items. In the view of testing the ‘majority-effect’, we included the three-part condition in our experiment. The types of the testing sentences are exemplified in (4)-(9).

OR-2indefinite condition

- (4) Vale ena milo i ena portokali sto piato
Put an apple or an orange on the plate.

- OR-2definite condition
- (5) Vale to milo i to portokali sto piato
Put the apple or the orange on the plate.
- OR-3indefinite condition
- (6) Vale ena milo i ena portokali i mia banana sto piato
Put an apple or an orange or a banana on the plate.
- AND-2indefinite condition
- (7) Vale ena milo ke ena portokali sto piato
Put an apple and an orange on the plate.
- AND-2definite condition
- (8) Vale to milo ke to portokali sto piato
Put the apple and the orange on the plate.
- AND-3indefinite condition
- (9) Vale ena milo ke ena portokali ke mia banana sto piato
Put an apple and an orange and a banana on the plate.

5 Results

Figure (1) shows that there is a significant difference between the two-part condition and the three-part condition on Indefinite NPs. However there seems to be no significant difference between the two-part-definite and two-part-indefinite NPs, despite the fact that children perform better on the sentences with definite NPs. The rates of exclusive interpretation of OR are comparable to those of previous studies on OR in main clauses, lending further support to previous studies on other languages. The rate of the three-part condition, which is to the best of my knowledge the first time to be examined, shows significantly lower rate of exclusivity. Interestingly, the majority of the mistakes that children made regarding this condition, involve two disjuncts rather than three.

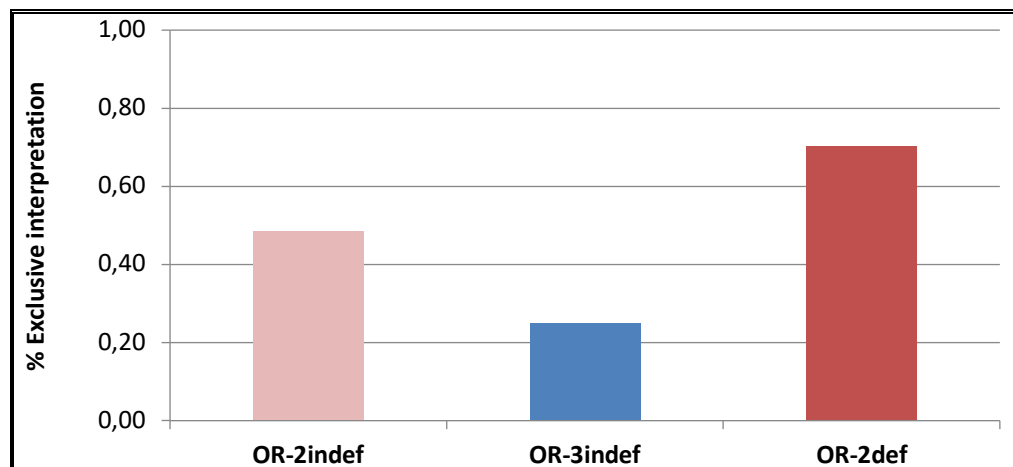

Figure 1 | Children's exclusive interpretation of OR in all three conditions

Figure (2) shows that children’s performance on AND is overall significantly better than on OR. The rate on two-part definite NP is comparable to the findings of previous studies. No significance was found across the AND-conditions. The difference between the two-part-indefinite NPs to the two-part-definite NPs (first and third bar respectively) is somehow surprising although it is not significant. We believe that the presence of the definiteness, associated with the uniqueness requirement reinforces the conjunctive meaning and facilitated children’s understanding of the experimental task in the sense that only one of the items were available. The lower percentage on the three-part condition involved mostly mistakes with two conjuncts rather than one.

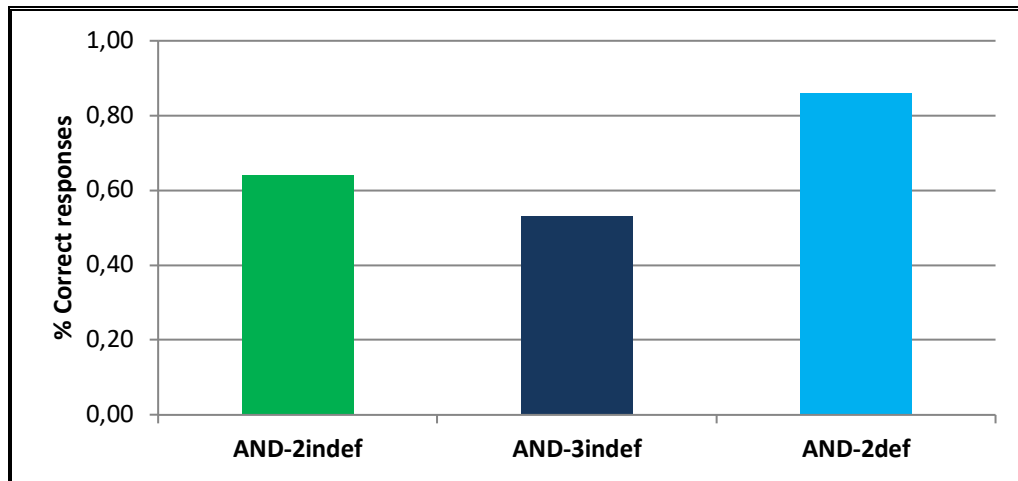

Figure 2 | Children’s correct responses on AND in all three conditions

Figure (3) depicts the overall results of the study. Most importantly there seems to be a strong correlation ($r=0,685$) between AND and OR across all conditions.

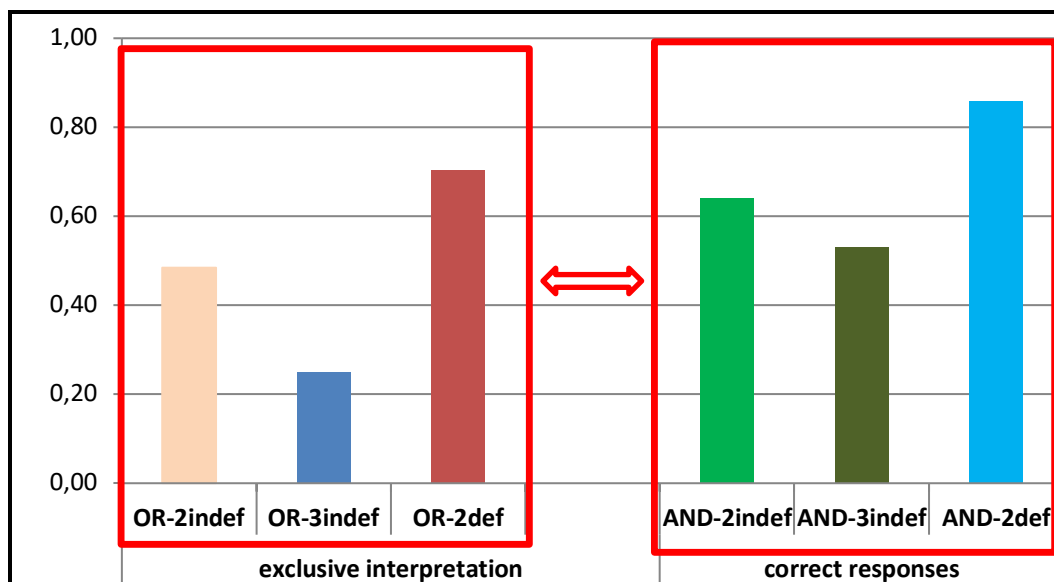

Figure 3 | Children’s overall results

6 Discussion

Children certainly perform better on AND than on OR. In this respect, the current study provides further evidence on previous studies on other languages. However, the development of AND is not adult-like at least up to the age of almost five. It definitely requires further research to inspect if our findings are attested in other languages and under different methodological approaches.

We explored whether there is a developmental interplay between AND and OR. For this purpose, we compare children's understanding of *OR* and *AND* in sentences with two conjuncts/disjuncts (*two-part condition*) and in sentences with three conjuncts/disjuncts (*three-part condition*). The reasoning behind our approach arose from qualitative data-responses during a pilot-study, in which both children and adults seemed willing to accept false-utterances with multiple conjuncts ($A \wedge B \wedge C \wedge D$) as long as the *majority* of them were true. Moreover, there are data in which the conjunction operator embedded under certain modals, seems to receive an inclusive-OR interpretation. Consider examples (10)-(11):

- (10) a. Boris/epitrepete na fas to milo ke to portokali ala oxi ke ta dio.
'You may/allowed to eat the apple and the orange but not both'
b. Boris/epitrepete na tu paris doro to vivlio, to podilato ke to trenaki ala oxi ke ta tria.
'You may/allowed to buy him the book, the bicycle and the little train as a present but not all three of them'.
- (11) An fai siko ke avgo, tha pathi alergia.
'If she eats figs and eggs will have an allergic shock.'

Example (10a) and (10b) contain a conjunctive and an existential modal, while in (11) the conjunction is in a conditional operator context. It is possible to draw the inferences in (12) and (13) for (10) and (11) respectively.

- (12) a. You may eat the apple *or* the orange but not both of them.
b. You may buy him the book, the bicycle *or* the little train but not all of them.
- (13) If she eats figs will have an allergic shock and if she eats eggs will get an allergic shock, but it is not necessarily the case that she needs to eat eggs and figs at the same time to get an allergic shock.

This is quite puzzling; the conjunction operator, which is at large taken to uniformly conjoin expressions whose truth-value is strictly associated with the truth-value of each part, seems under certain modality contexts to allow a disjunctive inference.² I will call the inferences in (12)-(13) the 'not-required-to' inference (adopting the term from Tieu et al. 2015 in discussing disjunctive inferences).

² There is no doubt that the existential modal is responsible for the 'not-required-to' inference in (10) to (12). This becomes clearer when a deontic modal is present, in which only the conjunctive interpretation is available.

(i) Prepi na fas to milo ke to portokali
'You must eat the apple and the orange'.

Another set of data which provides evidence for an inclusive-OR interpretation of AND comes from environments in which multiple parts are conjoined, as in (9)-(10).

(14) Tha itan poli oreo doro to vivlio, to podilato ke to trenaki gia to Jiorgaki.

‘The book, the bicycle and the little train would be a very nice present for George’.

(15) Simvulepsu Giorgo, Niko ke Taki gia afto to thema.

‘Consult George, Nick and Takis on this issue’.

In ‘list-contexts’ as in (14) and (15), many Greek native speakers do not necessarily require a strict conjunctive meaning among the three parts that are conjoined. Instead, a possible interpretation of (14) is that ‘a book or a bicycle or a little train, or a combination of them would be a nice present’. Similarly, in (15), the speaker does not necessarily recommend talking to each one/all of them. In these cases, a ‘majority satisfaction effect’ comes into play and in this respect AND is compared to ‘almost ALL’. Note that in the corresponding episodic readings of (14)-(15) in (16)-(17), this effect disappears and the only interpretation available is the strict-conjunctive one.

(16) Itan poli oreo doro to vivlio, to podilato ke to trenaki gia to Jiorgaki.

‘The book, the bicycle and the little train was a very nice present for George’.

(17) Simvuleftike Giorgo, Niko ke Taki gia afto to thema.

‘She consulted George, Nick and Takis on this issue’.

The question raised by this discussion provides further evidence that the input children receive regarding the conjunctive operator is enriched by such inferences. It is then possible that children’s disjunctive alternatives on AND are affected in a way that they often misanalyse AND as OR.

If this is in the right track, it sheds light on child’s (in)ability to access and represent the alternatives generated by strengthening OR in an adult-fashion as the latter involves the analysis of the conjunctive operator. Recall that within the tradition that attempts to derive free-choice inferences as a kind of Scalar Implicatures (e.g. Fox 2007, Chemla 2009, Chierchia et al. 2012 a.o.), the main idea is that adults strengthen the ‘not both’ reading in (18) while children conclude that ‘the both’ reading is true.

(18) The boy ate an apple **or** a banana.

Adult interpretation: (A or B) and NOT(A and B)

Child interpretation: (A or B), A, B

As a result, adults by large interpret (18) exclusively, while children often allow for the conjunctive reading of (18). If in such an algorithm, children’s understanding of AND allows them to compute conjunction disjunctively, it is expected that they will fail to reach the exclusive meaning of OR in non-DE environments.

Our proposal is supported by the two main findings: a) the strong correlation that seems to emerge in the acquisition of the two connectives, and, b) the errors that

children produce in the *AND* conditions with two conjuncts and more prominently with three conjuncts. It is subject to further research what is the children's precise computation of *AND* and how it exactly intervenes in accessing strengthened inferences of *OR*.

References

- Braine, D. S. Martin, and Barbara Rumain. 1981. "Children's comprehension of 'or': evidence for a sequence of competencies." *Journal of Experimental Child Psychology* 31:46–70.
- Chemla, Emmanuel. 2009. "Universal implicatures and free choice effects: Experimental data." *Semantics and Pragmatics* 2:1–33.
- Chierchia, Gennaro, Stephen Crain, Maria Teresa Guasti, Andrea Gualmini and Luisa Meroni. 2001. "The Acquisition of Disjunction: Evidence for a Grammatical View of Scalar Implicatures." In *Boston University Conference on Language Development (BUCLD) 25*, edited by Anna H.-J. Do, Laura Domínguez, and Aimee Johansen, 157-168. Cascadilla Press. Somerville, MA.
- Chierchia, Gennaro, Maria Teresa Guasti, Andrea Gualmini, Luisa Meroni, Stephen Crain, and Francesca Foppolo. 2004. "Semantic and pragmatic competence in children and adults comprehension of or." In *Experimental Pragmatics*, edited by Noveck Ira and Dan Sperber, 283–300. London: Palgrave Macmillan.
- Chierchia, Gennaro, Danny Fox, and Benjamin Spector. 2012. "Scalar implicature as a grammatical phenomenon." In *Handbook of semantics*, vol. 3, edited by Paul Portner, Claudia Maienborn, and Klaus von Heusinger, 2297–2331. New York: Mouton de Gruyter
- Crain, Stephen. 2008. "The interpretation of disjunction in Universal Grammar." *Language and Speech* 51: 151–169.
- Heim, Irene. 1982. "The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases." Ph.D. diss., University of Massachusetts, Amherst. Published 1987, Garland Press, New York.
- Fox, Danny. 2007. "Free choice and the theory of scalar implicatures." In *Presupposition and Implicature in Compositional Semantics*, edited by Sauerland Uli and Penka Stateva, 71–120. Palgrave Macmillan. Basingstoke.
- Goro, Takuya, and Sachie Akiba. 2004. "The acquisition of disjunction and positive polarity in Japanese." In *Proceedings of WCCFL 23*, edited by Vineeta Chand, Ann Kelleher, Angelo J. Rodríguez, and Benjamin Schmeiser, 251–264. Cascadilla Press. Somerville, MA.
- Goro, Takuya, Utako Minai, and Stephen Crain. 2005. "Bringing out the logic in child language." In *Proceedings of the 35th Annual Meeting of the North East Linguistic Society*, edited by Leah Bateman and Cherlon Ussery, 245–56. GLSA Publications. Amherst, MA.
- Gualmini, Andrea, Stephen Crain, Luisa Meroni, Gennaro Chierchia, and Maria Teresa Guasti. 2001. "At the semantics/pragmatics interface in child language." In *Semantics and Linguistic Theory (SALT) 11*, edited by Rachel Hastings, Brendan Jackson and Zsafia Zvolenszky, 231–247. CLC Publications. Cornell University, Ithaca, NY.
- Notley, Anna, Rosalind Thornton, and Stephen Crain. 2012. "English-speaking children's interpretation of disjunction in the scope of 'not every'." *Biolinguistics* 39:484–522.

- Noveck, Ira. 2001. "When children are more logical than adults: experimental investigations of scalar implicatures." *Cognition* 78:165–88.
- Paris, Scott G. 1973. "Comprehension of language connectives and propositional logical relationships." *Journal of Experimental Child Psychology* 16:278–91.
- Singh, Raj, Ken Wexler, Andrea Astle-Rahim, Deepthi Kamawar, and Danny Fox. 2016. "Children interpret disjunction as conjunction: Consequences for theories of implicature and child development." *Natural Language Semantics* 24 (4):305–352.
- Spector, Benjamin. 2014. "Global positive polarity items and obligatory exhaustivity." *Semantics & Pragmatics* 7:1–61.
- Tieu, Lyn, Jacopo Romoli, Peng Zhou, and Stephen Crain. 2016. "Children's knowledge of free choice inferences and scalar implicatures." *Journal of Semantics* 33(2):269–298.
- Tieu, Lyn, Kazuko Yatsushiro, Alexandre Cremers, Jacopo Romoli, Uli Sauerland, and Emmanuel Chemla. 2017. "On the Role of Alternatives in the Acquisition of Simple and Complex Disjunctions in French and Japanese." *Journal of Semantics* 34:127–152.

The development of *before* and *after* in Greek

Vina Tsakali & Konstantina Vamvouka

University of Crete

tsakali@uoc.gr, konstantinavamvouka@yahoo.gr

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξετάζει την κατάκτηση των διαδοχικών χρονικών συνδέσμων της Νέας Ελληνικής. Επικεντρώνεται στους χρονικούς συνδέσμους πριν (*before*) και αφού (*after*) και εξετάζει τη συσχέτισή τους με τα επιρρήματα πρώτα (*first*) και μετά (*then*). Στην πειραματική έρευνα συμμετείχαν συνολικά 51 παιδιά (3;0-6;0 ετών). Η κατανόηση των συγκεκριμένων συνδέσμων εξετάστηκε μέσω της μεθόδου της επιλογής της εικόνας (*picture selection task*). Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της κατάκτησης του χρονικού συνδέσμου 'πριν' και του επιρρήματος 'πρώτα' και ότι το προτερόχρονο ('πριν') προηγείται της κατάκτησης του υστερόχρονου ('αφού'), το οποίο φαίνεται ότι παραμένει ατελές μέχρι και τα 6 χρόνια.

Λέξεις – κλειδιά: γλωσσική κατάκτηση, διαδοχικοί χρονικοί σύνδεσμοι, διαδοχικά χρονικά επιρρήματα

1 Introduction

The development of temporal concepts remains unresolved, mainly because the conceptualization of these notions requires both the development of language ability to express time and the cognitive abilities to reason about time. It has been assumed that there is a connection between cognition and language as far as acquisition of time is concerned and that the way we perceive time is a combination of both cognitive and linguistic components. For this reason, the issue has attracted a significant amount of attention among both cognitive and linguistic trends (see Zhang and Hudson 2018 for an overview). However, it remains an open question to what extent cognition and language affect the acquisition of time separately and to what extent, if at all, language serves exclusively as a mean to express temporal notions or if it contributes to the formation of temporal concepts.

Within this context, our main aim is to determine the order and the exact age of acquisition of sequential temporal connectives and adverbs. In doing so, we investigate whether there is a correlation in the acquisition of the semantic pairs *prin* - *prota* and *afu* - *meta*.

2 Literature review

Most studies on the development of temporal concepts have concentrated on the acquisition of temporal connectives and especially sequential temporal connectives *before* (1)-(2) and *after* (3)-(4). The latter attracted significant attention due to the position they can hold (i.e. initial (2) and (3) or medial (1) and (4)) within a sentence, affecting in principle both processing and the order of the events (i.e. chronological or reverse order). Consequently, examining the acquisition of sequential temporal connectives is more complex since knowing the meaning of a connective is not enough.

(1) Mary read <i>before</i> she ate.	<i>Chronological event order</i>
(2) <i>Before</i> she ate, Mary read.	<i>Reverse event order</i>
(3) <i>After</i> she read, Mary ate.	<i>Chronological event order</i>
(4) Mary ate, <i>after</i> she read.	<i>Reverse event order</i>

With respect to the developmental order of *before* and *after*, many studies have argued that the acquisition of *before* precedes the acquisition of *after* (Clark 1971, Johnson 1975, Feagans 1980, Richards and Hawpe 1981, Trosborg 1982, Blything 2016), while a different view is proposed in Barrie-Blackley (1973), French and Brown (1977) and Coker (1978) among others.

Similarly, there is no consensus regarding the precise age of acquisition of the temporal connectives; Clark (1971) concluded that children have acquired both *before* and *after* until the age of 5. Diessel (2004) claims that production of temporal connectives occurs around 3 years old. However, their comprehension is more complex and it continues to develop far beyond this age. A recent study (Blything 2016) noticed that children acquire sequential temporal connectives at about 7 years old. As far as temporal adverbs are concerned, Richards and Hawpe (1981) supported that temporal adverb *first* is earlier comprehended than *last*.

Several studies (Hatch 1971, Kavanaugh 1979, Carni and French 1984, Blything 2016 i.a.) measured linguistic factors (chronological or reverse sentence order) that may influence children's performance and concluded that chronological sentences are easier to process since they correspond to the actual order of events. On the contrary, reverse sentences are more demanding because they do not correspond to the appropriate mental representation of events and they require revising.

The studies on the development of temporal connectives on Greek are very limited. Natsopoulos and Xeromeritou (1988) investigated Greek sequential temporal connectives and concluded that *before*-chronological sentences are better comprehended.¹ More recently, Papakonstantinou (2015) found that children acquire temporal connective *before* first and that acquisition of *after* is incomplete even at the age 11;0.²

3 The present study

We run an experimental study (in the spirit of Blything 2016) aiming at investigating the comprehension of the Greek sequential temporal connectives and adverbs. Our study had three main goals. Firstly, we intended to test if linguistic and/or processing factors (chronological versus reverse order of events) that have been suggested to affect the developmental order, show similar effects in Greek. Secondly, we wanted to examine potential interdependencies between cognitive conceptualization of order of events (temporal adverbials *prota* and *meta*) and linguistic realization of temporal

¹ Another study for Greek temporal connectives is that of Natsopoulos & Abadzi (1986).

² It must be mentioned that Papakonstantinou (2015) examined temporal connectives *afu* (after/since), *eno* (whilst) and *kaθos* (while/since), which are considered to be ambiguous as well as the unambiguous *prin* (before) and *otan* (when). As far as sequential temporal connectives are concerned, the data she presented cannot lead to clear conclusions regarding the factors that may affect the development of temporal notions, as she did not take into account the place of a connective within a sentence.

relations (temporal connectives *prin* and *afu*). Finally, we intended to shed light on the developmental trajectory and the precise age that these two connectives have been fully acquired.

For these reasons, we focused on the acquisition of *before* (*prin*) (chronological and reverse sentence order, (5a) and (5b) respectively) and *after* (*afu*) (chronological and reverse sentence order, (6a) and (6b) respectively) in Greek and we compare children's performance on these two temporal connectives to the development of the semantically corresponding temporal sequential adverbs *first* ('*prota*') (6) and *then* ('*meta*') (7).

- (5) a. To strumfaki tragudise, **prin** fai pagoto
 'The Smurf sang **before** he ate ice-cream'.
 b. **Prin** fai pagoto, to strumfaki tragudise
 '**Before** he eats ice-cream, the Smurf sang'.

- (6) a. **Afu** zografise, o Winnie magirepse
 '**After** he drew (a picture), Winnie cooked'.
 b. O Winnie magirepse, **afu** zografise
 'Winnie cooked, **after** he drew (a picture)'.

- (7) O Winnie xorepse ke **meta** efage meli
 'Winnie danced and **then** he ate honey'.

- (8) O Snoopy **prota** etrekse ke efage pagoto
 '**First** Snoopy ran and then he ate some ice-cream'.

3.1 Methodology

The method we used to test children's comprehension was a picture selection task. Children were presented with two pictures at a time, depicting a cartoon character in a different action. Cartoon images were presented in a booklet and the tested items were counterbalanced across conditions. The experimenter uttered the stimulus sentence and asked the relevant question. Pictures (9)-(12) are examples of the experimental procedure.

(9)

Picture A

Picture B

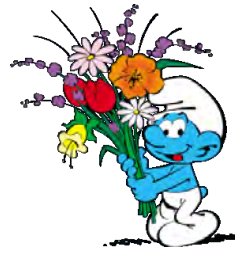
Experimenter: O Snoopy xorepse, prin zografisi (Snoopy danced before he painted)
 Ti ekane o Snoopy prota? (What did Snoopy do first?)

Expected answer: Picture B

(10)

Picture A

Picture B

Experimenter: Afu efage pítsa, to strumfaki mazepse luludia (After he ate pizza, the Smurf picked up flowers)

Ti ekane to strumfaki prota? (What did the Smurf did first?)

Expected answer: Picture A

(11)

Picture A

Picture B

Experimenter: O Mickey magirepse ke meta diavase (Mickey cooked and then read)

Ti ekane o Mickey prota? (What did Mickey do first?)

Expected answer: Picture A

(12)

Picture A

Picture B

Experimenter: O Winnie prota epekse musiki ke diavase ena vivlio (Winnie first played music and read a book)

Ti ekane o Winnie meta?³ (What did Winnie do after?)

Expected answer: Picture A

³ It is important to note that stimulus sentences in example (12) (i.e. see Condition 6 in the next subsection) are somehow complex in their interpretation and the question ‘ti ekane o Winnie meta’ unnatural for many speakers. Given that we wanted the question on this example to be about meta (‘after’) without using the adverb in the stimulus and after testing it with the adult-control group who had no difficulty in interpreting it within this context, we decided to keep it in our experimental procedure. Nevertheless, we acknowledge that it is not ideal but we decided to include it in our presentation of our study as no strong conclusion is derived by this item and the reader can freely disregard it. From methodological point of view, we consider the presentation of the study as exactly it took place and it is interesting that adults had no problem interpreting it. It is also worth mentioning that this sentence may be dialectally more acceptable, as all speakers who find it less unnatural are Cretan-dialect speakers.

3.2 Participants

51 children (26 girls and 25 boys), aged between 3;0-6;0 years old participated in the study. They were all monolingual Greek speakers and they were recruited from two private kindergartens in Heraklion, Crete. Participants were divided in three age-groups:

Group A: 3;0-4;0 (N=15), Mean age: 3;4,

Group B: 4;0-5;0 (N=19), Mean age: 4;5, and

Group C: 5;0-6;0 (N=17), Mean age: 5;6).

Moreover, the control group consisted of 20 adults (mean age 32) who were tested on exactly the same material as children.

3.3 Material

The experiment included six different conditions and each condition was tested by four items (6 conditions x 4 sentences, 24 items in total). Moreover, we included four training trial sentences, one for each condition (1)-(4) and we also included 12 fillers. The order of the test sentences was pseudorandomized. The experimenter made sure that the child was familiar with the main characters in each sentence and would always ask to child to describe the action depicted in the picture prior to any stimuli (see also in section 3.5). Examples (13)-(18) are representative items of the tested conditions.

3.4 Conditions and type of sentences tested

Condition 1 [mainCP...Before-CP] → Before-chronological order

(13) Η Μαρία χόρεψε πριν παίζει.

‘Mary danced *before* she played’.

Condition 2 [Before-CP...mainCP] → Before-reverse order

(14) Πριν πεksi, i Maria xorepse.

‘*Before* she played, Mary danced’.

Condition 3 [After-CP...mainCP] → After-chronological order

(15) Afu xorepse, i Maria epekse.

‘*After* she danced, Mary played’.

Condition 4 [mainCP...After-CP] → After-reverse order

(16) I Maria epekse, afu xorepse.

‘Mary played *after* she danced’.

Condition 5-Two main sentences-Adverb conveying before meaning

(17) Ο Γιάνης εpekse ke meta efage ena milo.

‘John played and *then* ate an apple’.

Condition 6-Two main sentences-Adverb conveying after meaning

(18) Η Μαρία prota epekse ke diavase ena vivlio.

‘Mary *first* played and read a book’.

3.5 Procedure

First the experimenter introduced the cartoon character to the child and each participant was asked about what the cartoon seemed to be doing in each picture. Afterwards, the experimenter read the stimulus sentence and would ask the child to show which picture depicted what the cartoon character did first⁴ (see also section 3.1). The correct answer corresponded to the event that happened first, irrespectively of whether this was depicted in Picture A or Picture B. The testing session lasted approximately 20-25 minutes.

4 The results

4.1 Acquisition of temporal connectives

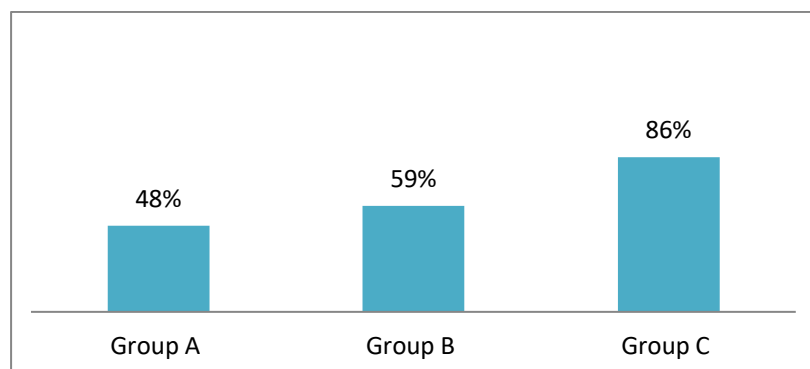

Figure 1 | Condition 1: correct responses

Correct responses for *Condition 1* indicated that there was significant difference in performance across all groups ($U_{stat}=14,786$, $p=0.001$). There was an age effect for Group A and C and Group B and C (Group A < Group B < Group C). Thus, as children get older, their comprehension of *prin*-chronological sentences improves. Children between 3-5 years old develop comprehension of temporal connective *prin* and they manage to have almost acquired it until age six.

⁴ It is important to make clear that for conditions 1-5 the question was about what happened first. However, question in Condition 6 asked about what happened last.

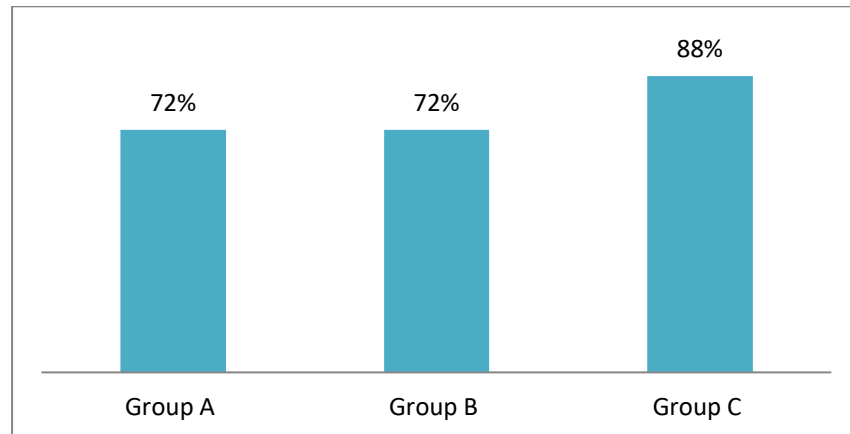

Figure 2 | Condition 2: correct responses

As far as Condition 2 is concerned, significance was obtained for Group A and Group C (Ustat=5,835, $p=0.05$). Comparison between 3-4-year-olds to 5-6-year-olds revealed that within a year children improve significantly regarding the comprehension of *prin*-reverse sentences.

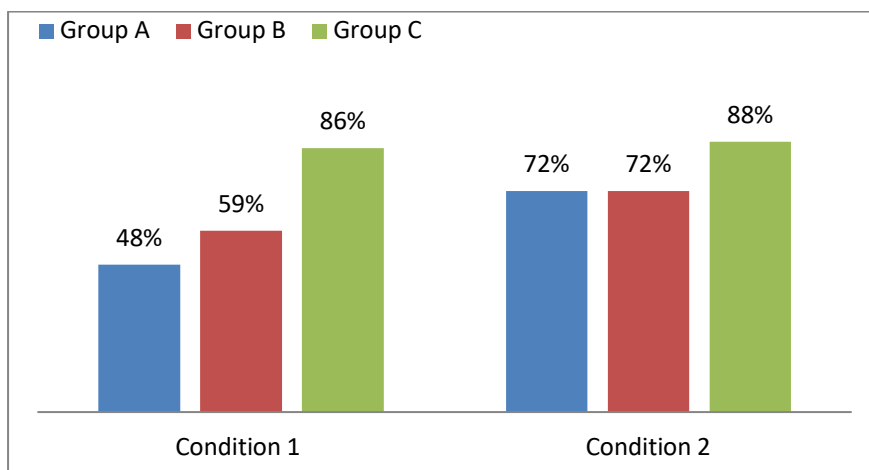

Figure 3 | Conditions 1 & 2: comparison

The comparison between children's performance on *Condition 1* and *Condition 2* revealed that there was no significant difference between the two ($p=0.708$). *Prin*-reverse sentences show higher success rates across all groups. This was surprising since chronological sentences were assumed to be easier to process than the reverse order. Specifically, for Group A there seems to be a big difference between *Condition 1* and *Condition 2*. However, statistical analysis revealed that the apparent difference is not significant. As for Group C, performance rate in *Condition 1* and *Condition 2* is essentially the same and no significant difference was found ($p=1.000$). Consequently, children seem to treat temporal connective *prin* in a similar way no matter the context in which it appears.

Still, it is important to clarify why performance was better in reverse sentences since it is generally admitted that chronological sentences and especially *before*-chronological sentences are considered easier in processing (Blything 2016). Our results are in accordance with Pyykkönen and Järviö (2012) who have argued that sentences in which a temporal connective is placed initially facilitate processing.

According to their reasoning, children build their mental representation of event sequence instantly without the need to revise it in case that temporal connectives are placed in the middle of a sentence. Moreover, our finding corroborates Papakonstantinou's (2015) finding regarding the pattern on Greek: chronological or reverse order of sentence did not play a role in performance of temporal connective *prin*.

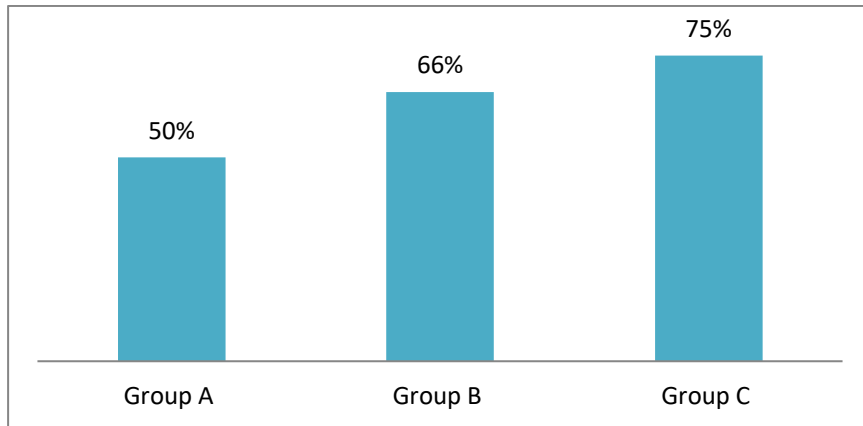

Figure 4 | Condition 3: correct responses

Group C had significantly higher success rate compared to Group A in *Condition 3*. Comprehension of *afu* improves as children get older. Younger children (Group A) show chance-performance (50% correct responses), whereas Group C is significantly better. This comes as no surprise, assuming Clark (1971) who argues that children comprehend *afu*, after they have acquired its semantic features and that this is first obvious in the chronological sentences.

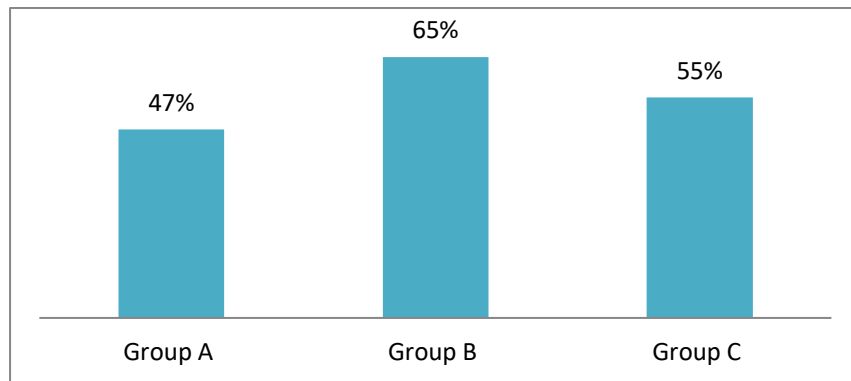

Figure 5 | Condition 4: correct responses

Interestingly and most importantly no significant difference in *Condition 4* was found across the groups, neither was found any age effect. Correct responses were at a chance level even for Group C. This indicates that comprehension of *afu* is still incomplete even at the age of 6.

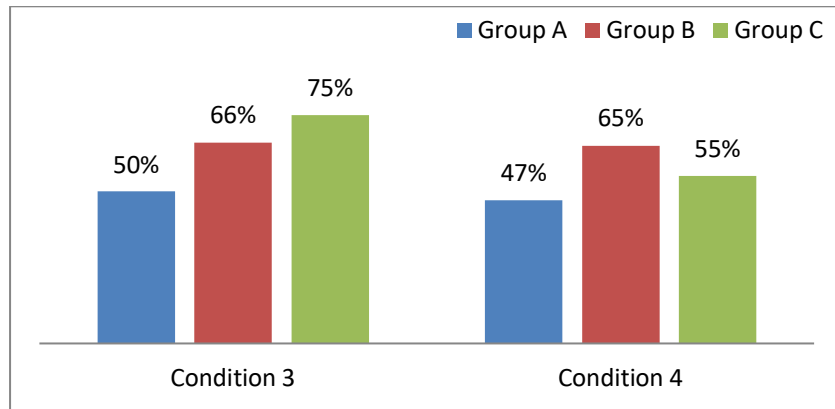

Figure 6 | Conditions 3 & 4: comparison

The comparison between the two conditions revealed that there was no significant difference ($p=0.315$). It is observed that success in afu-chronological sentences is superior for all groups comparing with afu-reverse sentences. Group A performed almost the same for both sentence types and there was no significant difference ($p=0.884$). The second group’s success rate did not differ and this was also confirmed from the statistical analysis as well. Although, there was a 20% difference in Condition 3 and 4 for older children, it was not significant ($p=0.130$).

4.2 Acquisition of temporal adverbs

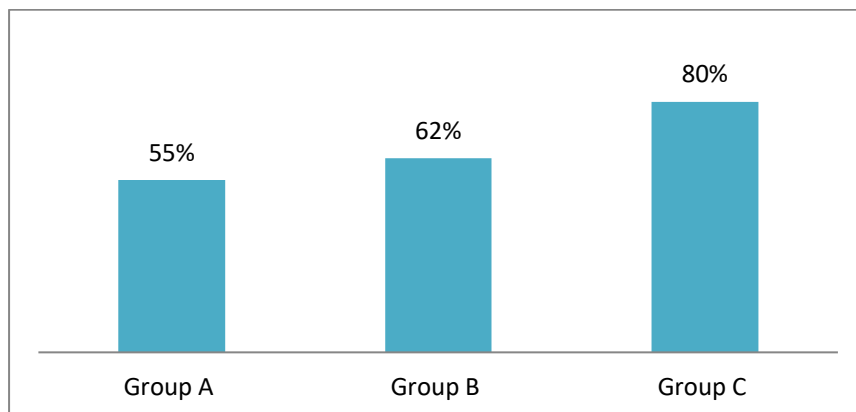

Figure 7 | Condition 5: correct responses

In condition 5, Group C had significantly higher success rate compared to Group A. It is worth mentioning that 5-6-year-old participants performed well enough. There was significant improvement in comprehension of *prota* from age 3-4 to 6. This practically means that older children comprehend temporal adverb ‘*prota*’ adequately.

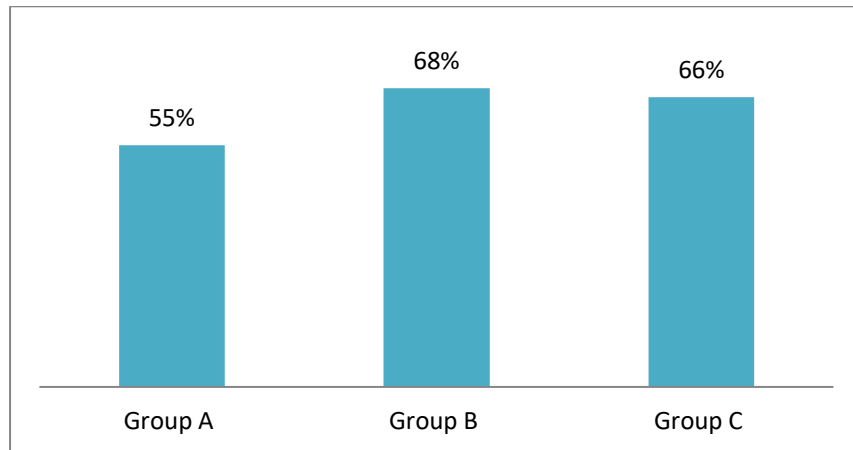

Figure 8 | Condition 6: correct responses

On the other hand, no significant difference was revealed across groups for Condition 6. It is worth mentioning that children’s performance in comprehension of *meta* remains low even at the age of 6.

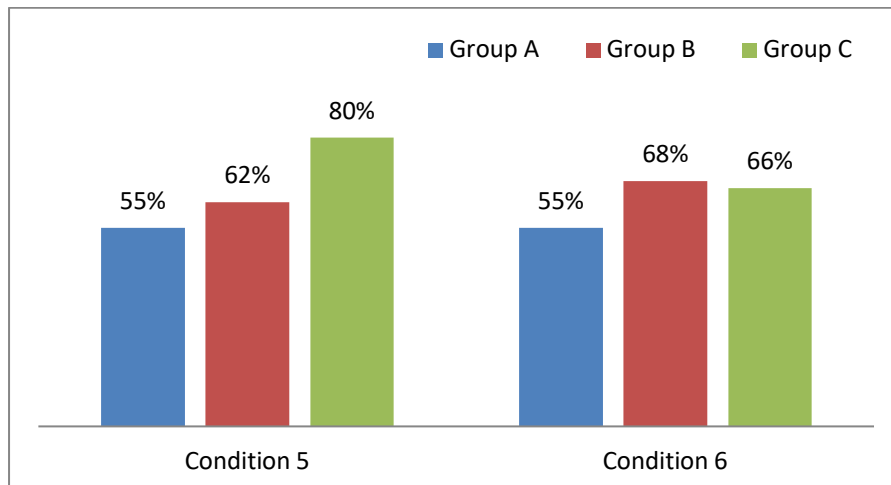

Figure 9 – Conditions 5 & 6: comparison

The comparison between the two conditions did not reveal any significant difference. It is obvious that Group A’s performance reached the same success rate for both conditions and consequently there is no statistical difference. Group B performed almost in the same level for *prota* and *meta* and once again significance was not observed. Older children seemed to comprehend better temporal adverb *prota* than *meta* but still difference between percentages is not significant.

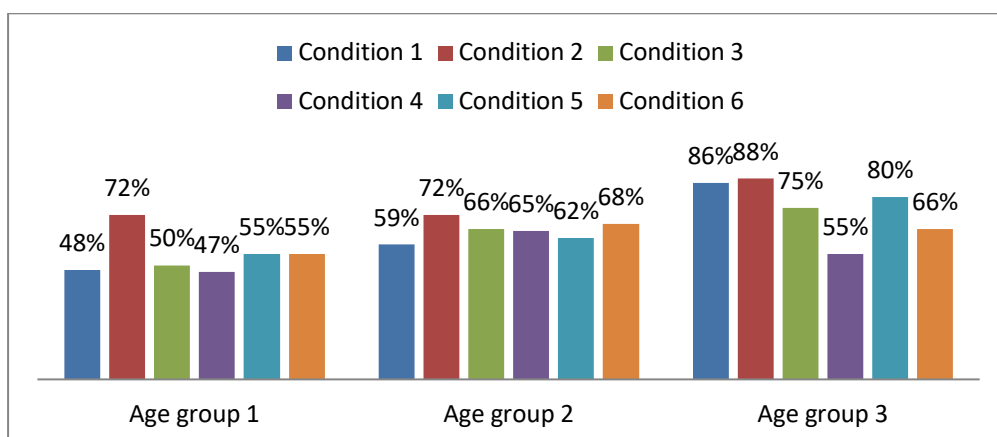

Figure 10 | Overall results: correct responses

A Kruskal-Wallis H test was performed in order to check whether age significantly affected success rate in each condition⁵. Statistical analysis revealed that there was an age effect. The effect of age was statistically significant for Condition 1 (Ustat=14.786, $p < 0.01$), Condition 2 (Ustat=5,835, $p=0.05$), Condition 3 (Ustat=7,581, $p=0.023$) and Condition 5 (Ustat=9,099, $p=0.011$). On the other hand, there was no age effect for Condition 4 (Ustat= 3,398, $p=0.183$) and Condition 6 (Ustat=4,857, $p=0.088$).

4.3 Correlations

The Spearman's Rank was applied in order to find out whether there are correlations among the tested conditions that could enlighten us about potential interactions in the development of temporal notions. Table (1) shows the results of the correlation analysis.

	Condition 1	Condition 2	Condition 3	Condition 4	Condition 5	Condition 6
Condition 1						
Condition 2	r:0.424**					
Condition 3	r:0.487**	r:0.305*				
Condition 4						
Condition 5	r:0.395**	r:0.399**	r:0.442**			
Condition 6						

Table 1 | Correlations

It is observed that there is a significant correlation between *Condition 1* and *Condition 2* ($r=0.424^{**}$).⁶ Both conditions regard temporal connective *prin* and they differ only in order, i.e. chronological or reverse. It is worth pointing out that although

⁵ Significance was set at $p=0.05$.

⁶ Two stars (**) next to numbers denote that correlation is significant at the 0.01 level. One star (*) denotes that correlation is significant at the 0.05 level.

this correlation does not feel counterintuitive, it is, to the best of our knowledge, the first time that it has been reported in the literature and it is expected given that our participants performed equally well to *prin*-conditions, independently of the order of the connective.

Moreover, a strong correlation ties *Condition 1* and *Condition 3* ($r=0.487^{**}$). These two conditions contain different temporal connectives, *prin* and *afu* respectively, but they do have something in common, namely, the chronological order. Perhaps this correlation is a matter of their mutual order. At the same time correlation between *Condition 3* and *Condition 2* ($r=0.305^*$) cannot be easily interpreted. They differ in order and temporal connective included. The only syntactic feature they share is that the temporal connective is placed in the initial position in both cases.

Correlations are also observed between temporal adverb *prota* (*Condition 5*) and temporal connectives. There is a correlation of *Condition 5* to both *Condition 1* and *Condition 2* ($r=0.395^{**}$ and $r=0.399^{**}$ respectively). This is expected since *prota* semantically corresponds to temporal connective *prin*. Moreover, *Condition 5* correlates to *Condition 3* ($r=0.442^{**}$). Recall that *Condition 5* included temporal adverb *meta*, which is semantically allied with the order of the temporal connective *afu* in *Condition 3*. Finally, it is important to note that no correlation was found for *Condition 4* and *Condition 6* as one would expect, but this can be due to the low degree of acceptability of example (18) (see also footnote 3).

5 Conclusion

The present study examined Greek sequential temporal connectives *prin* (before) and *afu* (after) in correlation to the temporal adverb *prota* (first) and *meta* (then, afterwards).

A primary consideration of our study was to determine at what age children seem to have an adult-like comprehension of these temporal connectives and to shed light on their order of acquisition. A second objective of our study was to check for correlations with the respective temporal adverbs. Finally, we wanted to inspect whether children apply strategies in their responses regarding development of time-notions, as it has been proposed by previous studies (Clark 1971, among others).

According to our findings, children have acquired *prin* by the age of 6 but not *afu*. This finding confirms previous studies which have claimed that *before* is acquired earlier than *after*. The development of the latter seems to go beyond the age of 6 and further research is necessary in order to determine the exact age of its acquisition.

Semantic connection between *prin-prota* and *afu-meta* was the trigger for the hypothesis that if children are indeed better at *prin*, so they are expected to do with *prota*. Our results showed a strong correlation in the development of this pair. This suggests that the development of a temporal notion (facilitated or not by the linguistic input) is expected to be attested in all the environments in which this notion is relevant. However, correlation did not occur for *afu* and *meta*. This was expected to a certain degree given that the experimental linguistic stimulus for *meta* was not ideal.

Previous literature has reported that chronological sentences are easier to process. However, this was not confirmed in all cases: children's performance on *prin*-reverse sentences was better than chronological sentences.⁷ On the other hand, regarding temporal connective *afu*, chronological sentences displayed a better performance, while

⁷ It is subject to further research whether this conclusion can be explained on the basis of spontaneous speech data if the temporal connective *prin* is more commonly placed in initial position in everyday speech and that affects the way children comprehend *prin*-reverse sentences.

afu-reverse sentences are the most difficult. The delayed development of *afu* compared to *prin*, is also found in almost all the previous studies on the topic. However, it is worth pointing out that in Greek, the development of temporal *afu* is probably expected to be even more delayed compared to other languages, due to its semantic opacity with the causative connective *afu* ('since', 'because') in Greek. The latter was not addressed at all in this study as it goes beyond our scope. Finally, the detailed error analysis of our results revealed no use of any strategy.

References

- Barrie-Blackley, Sandie. 1973. "Six-year-olds' understanding of sentences adjoined with time adverbs." *Journal of Psycholinguistic Research* 2:153-165. Accessed January, 7 2019. doi:10.1007/BF01067208.
- Blything, Liam. 2016. "Why young children fail to understand 'before' and 'after'?" PhD diss., Lancaster University.
- Carni, Ellen, and Lucia A. French. 1984. "The acquisition of 'before' and 'after' reconsidered: what develops?" *Journal of Experimental Child Psychology* 37:394-403. Accessed January, 7 2019. doi:10.1016/0022-0965(84)90011-0.
- Clark, Eve V. 1971. "On the acquisition of the meaning of before and after." *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 10:266-275. Accessed December, 11 2018. doi:10.1016/S0022-5371(71)80054-3.
- Coker, Pamela. 1978. "Syntactic and semantic factors in the acquisition of before and after." *Journal of Child Language* 5:261-277. Accessed January, 15 2019. doi:10.1017/S0305000900007467.
- de Ruiter, Laura E., Anna L. Theakston, Silke Brandt, and Elena M.V. Lieven. 2018. "Iconicity affects children's comprehension of complex sentences: The role of semantics, clause order, input and individual differences." *Cognition* 17:202-224. Accessed January, 21 2019. doi:10.1016/j.cognition.2017.10.015.
- Diessel, Holger. 2004. *The acquisition of complex sentences in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Feagans, Lynne. 1980. "Children's Understanding of some Temporal Terms Denoting Order, Duration and Simultaneity." *Journal of Psycholinguistic Research* 9:41-57. Accessed November, 21 2019. doi:10.1007/BF01067301.
- French, Lucia A., and Ann L. Brown. 1977. "Comprehension of before and after in logical and arbitrary sequences." *Journal of Child Language* 4:247-56. Accessed January, 15 2019. doi:10.1017/S0305000900001641.
- Hatch, Evelyn. 1971. "The young child's comprehension of time connectives." *Child Development* 42:2111-2113. Accessed January, 7 2019. doi:10.2307/1127618.
- Johnson, Helen I. 1975. "The meaning of before and after for preschool children." *Journal of Experimental Child Psychology*, 19:88-99. Accessed November, 24 2019. doi:10.1016/0022-0965(75)90151-4.
- Kavanaugh, Robert D. 1979. "Observations on the role of logically constrained sentences in the comprehension of *before* and *after*." *Journal of Child Language* 6:353-9. Accessed January, 28 2019. doi:10.1017/S0305000900002348.
- Natsopoulos, Dimitris, and Helen Abadzi. 1986. "Understanding linguistic time sequence and simultaneity: A literature review and some new data". *Journal of Psycholinguistic Research* 15:243-273. Accessed January, 15 2019. doi:10.1007/BF01067457

- Natsopoulos, Dimitris, and Aphrodite Xeromeritou. 1988. "Comprehension of "before" and "after" by normal and educable mentally retarded children." *Journal of Applied Developmental Psychology* 9:181-199. Accessed January, 7 2019. doi:10.1016/0193-3973(88)90022-6.
- Papakonstantinou, Maria. 2015. "Temporal connectives in child language: a study of Greek." PhD diss., University of Thessaloniki.
- Pyykkönen, Pirita and Juhani Järvikivi. 2012. "Children and situation models of multiple events." *Developmental Psychology* 48:521–529. Accessed November, 21 2019. doi:10.1037/a0025526.
- Richards, Meredith M., and Linda S. Hawpe. 1981. "Contrasting patterns in the acquisition of spatial/temporal terms." *Journal of Experimental Child Psychology* 32: 485-512. Accessed January, 7 2019. doi:10.1016/0022-0965(81)90110-7.
- Trosborg, Anna. 1982. "Children's comprehension of 'before' and 'after' reinvestigated." *Journal of Child Language* 9:381– 402. Accessed January, 26 2019. doi:10.1017/S0305000900004773.
- Zhang, Meng, and Judith A. Hudson. 2018. "The Development of Temporal Concepts: Linguistic Factors and Cognitive Processes." *Frontiers in Psychology* 9:2451. Accessed February, 1 2019. doi: 10.3389/fpsyg.2018.02451.

Το χιούμορ και η διδακτική του αξιοποίηση στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού: Ανίχνευση των στάσεων των εκπαιδευτικών*

Βάσια Τσάμη^{1,2}, Ελένη Καπογιάννη³, Βίλλυ Τσάκωνα² & Αργύρης Αρχάκης¹
¹Πανεπιστήμιο Πατρών, ²Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ³University of Kent

Abstract

The goal of this study is to explore the attitudes of secondary education teachers towards the teaching of humor within a critical literacy framework. This questionnaire-based research took place in the course of 8 training seminars, which were aimed at familiarizing language teachers with an online lesson-planning tool (wiki) that includes an annotated database of humorous texts. Our findings indicate a lack of familiarity with the theory, the sociopragmatic effects, and the teaching of humor. Participants evaluate the critical teaching of humor as interesting and innovative, but simultaneously express a number of concerns regarding its applicability, which can be attributed not only to practical difficulties but also to long-standing biases regarding the purposes and standards of language education.

Keywords: humor, critical literacy, online lesson-planning tool, attitudes, secondary education teachers

1 Εισαγωγή

Μολονότι το χιούμορ είναι ιδιαίτερα συχνό στην καθημερινή επικοινωνία και εμφανίζεται σε ποικίλες περιστάσεις και κειμενικά είδη, ο χώρος της εκπαίδευσης συχνά δείχνει αφιλόξενος για αυτό. Σε αυτόν το χιούμορ συχνά συναντά αντικρουόμενα συναισθήματα και αντιστάσεις, επειδή εκλαμβάνεται ως ‘επιθετική’, ‘ανάρμοστη’, ‘προσβλητική’ ή και ‘ηθικά επιλήψιμη’ συμπεριφορά. Επιπλέον, η ‘αντίθεσή’ του προς τη ‘σοβαρή’ αντιμετώπιση των πραγμάτων το καθιστά ‘ανεπιθύμητο’ και ‘μη συναφές’, άρα απορριπτέο από την εκπαίδευση, που χαρακτηρίζεται από μεθόδους και στόχους που θεωρούνται ‘σοβαροί’ και ‘πρακτικοί’ και που προάγουν τη ‘σωστή’ και ‘ηθική’ συμπεριφορά (Cook 2000, Τσάκωνα 2013: 283-296, Bell και Pomerantz 2016: viii). Αυτή η αρνητική πρόσληψη του χιούμορ απηχεί ισχυρές θέσεις της χριστιανικής παράδοσης και της παραδοσιακής φιλοσοφίας κυρίως πριν τον 18ο αιώνα (Morreall 2010, Τσάκωνα 2013: 77-97). Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται μια γενικότερη πολιτισμική μεταστροφή (cultural shift, Morreall 2010: 1) από αρνητικές σε θετικές στάσεις απέναντι

* Η παρούσα εργασία υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Χιούμορ και Κριτικός Γραμματισμός» για τη δημιουργία μιας επισημειωμένης, ανοιχτής και προσβάσιμης βάσης δεδομένων από χιουμοριστικό λόγο, η οποία θα χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για την καλλιέργεια του κριτικού γραμματισμού (www.humor-literacy.eu). Το πρόγραμμα αυτό χρηματοδοτείται από το Πανεπιστήμιο του Kent, ενώ συνεργαζόμενα είναι το Πανεπιστήμιο Πατρών και το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε στην Κυριακούλα Τζωρτζιάτου για τις παρατηρήσεις και υποδείξεις της, στον Κωνσταντίνο Λούζη για τη βοήθειά του στα στατιστικά αποτελέσματα, στους/στις διευθυντές/τριες εκπαίδευσης που συνέβαλαν στην υλοποίηση των επιμορφώσεων, και στους/στις εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στην έρευνά μας.

στο χιούμορ. Ερευνητές/τριες και εκπαιδευτικοί ολοένα και περισσότερο προτείνουν την είσοδο του χιούμορ στις σχολικές τάξεις και υπογραμμίζουν τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν από αυτή.

Ένας από τους βασικούς στόχους της γλωσσικής διδασκαλίας με αντικείμενο το χιούμορ θα ήταν να αναδείξει το γεγονός ότι στα χιουμοριστικά κείμενα περιέχονται λιγότερο ή περισσότερο λανθάνοντα μηνύματα που δεν είναι κατ' ανάγκη 'για πλάκα', αλλά επιτελούν σημαντικές κοινωνιοπραγματολογικές λειτουργίες. Η ανάδειξη αυτών των ιδεολογικά φορτισμένων μηνυμάτων που μπορεί να φέρνουν κοντά ή να απομακρύνουν τους ανθρώπους, θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από τη διδασκαλία του χιούμορ στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού. Όντας εκπαιδευτική εφαρμογή της κριτικής ανάλυσης λόγου, ο κριτικός γραμματισμός αποσκοπεί στο να καταστήσει τους/τις ομιλητές/τριες ικανούς/ές να ανιχνεύουν στον λόγο τον δικό τους ή των άλλων απόψεις και αξίες που αναπαράγουν κοινωνικές ανισότητες και στερεότυπα. Και είναι γεγονός ότι συχνά τα χιουμοριστικά κείμενα περιέχουν άμεσες ή έμμεσες αναφορές σε θέματα ανισοτήτων και στερεοτύπων (βλ. μεταξύ άλλων Τσάμη 2018, Archakis και Tsakona 2019, Tsakona 2020: 139-188 και τις παραπομπές που δίνονται εκεί).

Με αυτόν τον στόχο, δημιουργήσαμε μια ηλεκτρονική διαδραστική πλατφόρμα με ποικίλο χιουμοριστικό υλικό και διδακτικές προτάσεις για την αξιοποίηση του χιούμορ στο γλωσσικό μάθημα. Η πλατφόρμα αυτή και η δημοσιοποίησή της αποτέλεσαν την αφορμή για τη διερεύνηση των στάσεων των εκπαιδευτικών απέναντι σε τέτοιου είδους διδακτικές προσεγγίσεις. Έτσι, η έρευνα που παρουσιάζουμε εδώ αφορά τις εμπειρίες, τις θέσεις και τους προβληματισμούς εκπαιδευτικών που έλαβαν μέρος σε επιμορφωτικά σεμινάρια με αντικείμενο το χιούμορ και τη διδακτική του αξιοποίηση στο γλωσσικό μάθημα στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού.

Η παρούσα συζήτηση ξεκινά από τις υπάρχουσες μελέτες που αφορούν τη χρήση του χιούμορ στο γλωσσικό μάθημα (ενότητα 2). Συνεχίζουμε με την παρουσίαση των βασικών στόχων του κριτικού γραμματισμού, καθώς και των λόγων για τους οποίους προσφέρεται για τη διδασκαλία του χιούμορ. Επίσης, αναφερόμαστε στις επιφυλάξεις και τις ενστάσεις που διατυπώνονται για αυτόν κυρίως από τους/τις εκπαιδευτικούς (ενότητα 3). Η ενότητα (4) είναι αφιερωμένη στην περιγραφή της διαδικτυακής πλατφόρμας, του χιουμοριστικού υλικού που περιέχει και των κριτικών δραστηριοτήτων που προτείνει. Μέρος των αποτελεσμάτων (βλ. επίσης Karogianni κ.ά. υπό ετοιμ.) παρουσιάζονται στην ενότητα (5), όπου συζητούνται οι στάσεις των εκπαιδευτικών απέναντι στη διδασκαλία του χιούμορ, τον κριτικό γραμματισμό και τον συνδυασμό τους. Η τελευταία ενότητα (6) περιλαμβάνει τα συμπεράσματα, τους περιορισμούς και τις περαιτέρω δυνατότητες του ερευνητικού μας εγχειρήματος.

2 Χιούμορ και γλωσσική διδασκαλία

Στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής έρευνας γύρω από το χιούμορ, και ειδικότερα της αξιοποίησής του στη γλωσσική διδασκαλία, διακρίνουμε δύο κύριες τάσεις (Bell 2009, Τσάκωνα 2013: 283-333, Bell και Romerantz 2016, Γαστεράτου 2016, Tsakona 2020: 139-148). Η ισχυρότερη μέχρι στιγμής αφορά την αξιοποίησή του ως *εργαλείου διαχείρισης* της σχολικής τάξης, το οποίο συμβάλλει στη ρύθμιση της διεπίδρασης εκπαιδευτικών και

μαθητών/τριών, διευκολύνει τη μαθησιακή διαδικασία και ενισχύει τις επιδόσεις των μαθητών/τριών. Υπό αυτή την έννοια το χιούμορ μπορεί να:

- αυξάνει το ενδιαφέρον των μαθητών/τριών για το μάθημα·
- βοηθά τους/τις μαθητές/τριες να αντιμετωπίζουν τυχόν ‘ανεπάρκειές’ τους και συμβάλλει στην επίλυση επικοινωνιακών προβλημάτων, μειώνοντας το άγχος τους·
- ενισχύει τους δεσμούς οικειότητας και μετριάξει απειλές κατά του προσώπου (face) των μαθητών/τριών·
- δημιουργεί μια ευχάριστη ατμόσφαιρα στην τάξη και ένα ασφαλές περιβάλλον για γλωσσικό πειραματισμό·
- επαναφέρει την ηρεμία σε περίπτωση έντασης·
- προσφέρει μια προσωρινή οδό διαφυγής από τους θεσμικούς ρόλους και περιορισμούς της σχολικής τάξης·

Στην ίδια βιβλιογραφία επισημαίνονται και κάποιες αρνητικές όψεις όσον αφορά το χιούμορ ως εργαλείο διαχείρισης της τάξης:

- αναπαράγει ανισότητες στην τάξη (π.χ. μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών) και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για σχολικό εκφοβισμό·
- δοκιμάζει τα όρια της ‘αποδεκτής’ συμπεριφοράς·
- υπονομεύει τον ‘σοβαρό’ και ‘στοχοπροσηλωμένο’ χαρακτήρα της διεπίδρασης στην τάξη·
- δυσχεραίνει την επικοινωνία στην τάξη καθώς ορισμένοι/ες μπορεί να μην το καταλαβαίνουν.

Η δεύτερη και μέχρι στιγμής λιγότερο κυρίαρχη τάση αφορά την αξιοποίηση του χιούμορ ως *αντικείμενου της γλωσσικής διδασκαλίας*. Το σημαντικότερο επιχείρημα υπέρ της διδακτικής αξιοποίησης του χιούμορ είναι ότι αυτό αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της *επικοινωνιακής ικανότητας* των ομιλητών/τριών (Cook 2000, Τσάκωνα 2013, Bell και Pomerantz 2016, Tsakona 2020: 145-146). Να θυμίσουμε εδώ ότι, σύμφωνα με τον ορισμό του Hymes (1972) για την επικοινωνιακή ικανότητα, οι ομιλητές/τριες δεν είναι αρκετό να μπορούν να σχηματίζουν ‘σωστές’ γραμματικά προτάσεις, αλλά χρειάζεται να γνωρίζουν πότε να μιλήσουν και πότε όχι, για ποιο θέμα να μιλήσουν και με ποιον/α, πού, με ποιον τρόπο κλπ., ώστε να χρησιμοποιούν τον λόγο αποτελεσματικά ανάλογα με την επικοινωνιακή περίσταση στην οποία βρίσκονται. Συνεπώς, είναι προς όφελος των μαθητών/τριών να μαθαίνουν πώς, πότε, γιατί, πού, με ποιους/ες κλπ. μπορούν να χρησιμοποιούν χιούμορ για να πετύχουν τους επικοινωνιακούς τους στόχους. Πιο συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι η διδασκαλία για τη χρήση του χιούμορ μπορεί βοηθήσει τους/τις μαθητές/τριες να συνειδητοποιήσουν σημαντικές κοινωνιοπραγματολογικές του λειτουργίες, όπως:

- η οικοδόμηση σχέσεων μεταξύ των ομιλητών/τριών·
- η έκφραση των συναισθημάτων και ο μετριασμός απειλών και εντάσεων·
- η αντίσταση σε κοινωνικούς κανόνες και συμβάσεις·
- η ενίσχυση ή η υπονόμηση σχέσεων ισχύος (Bell και Pomerantz 2016: viii).

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι το χιούμορ στην ως τώρα σχετική έρευνα εξετάζεται κυρίως ως αντικείμενο διαχείρισης της διεπίδρασης, χωρίς ωστόσο να παραβλέπονται ορισμένα προβληματικά σημεία γύρω από τη χρήση του. Η διδασκαλία για το χιούμορ ως γλωσσικό φαινόμενο είναι λιγότερο συχνή, αλλά καλείται να ευαισθητοποιήσει τους/τις μαθητές/τριες στις κοινωνιοπραγματολογικές λειτουργίες του χιούμορ.

3 Κριτικός γραμματισμός και χιούμορ

Έχοντας παρουσιάσει παραπάνω ορισμένους στόχους που θα μπορούσαν να τεθούν στο πλαίσιο της γλωσσικής διδασκαλίας με αντικείμενο χιουμοριστικά κείμενα, εδώ υποστηρίζουμε ότι το διδακτικό πλαίσιο που μπορεί να εξυπηρετήσει τους στόχους αυτούς και να φέρει, ελπίζουμε, θετικά αποτελέσματα είναι αυτό του κριτικού γραμματισμού.

Ο κριτικός γραμματισμός βασίζεται στις προϋποθέσεις ότι ούτε ο λόγος ούτε οι ερμηνείες μας για αυτόν μπορεί να είναι ουδέτερα και ότι ο λόγος διαμορφώνει την πρόσληψή μας για την κοινωνική πραγματικότητα. Τα κείμενα συνιστούν ιδεολογικά φορτισμένες αναπαραστάσεις όψεων της κοινωνικής πραγματικότητας και ταυτόχρονα προϋποθέτουν τόσο από τους/τις παραγωγούς τους όσο και από τους/τις αποδέκτες/τριές τους εξοικείωση με συγκεκριμένες γνώσεις και ιδεολογικές θέσεις. Έτσι, τα κείμενα διαμορφώνουν τις κοινωνικές σχέσεις και την ίδια στιγμή διαμορφώνονται από αυτές. Στόχος του κριτικού γραμματισμού είναι να βοηθήσει τους/τις παραγωγούς και τους/τις αποδέκτες/τριες των κειμένων να συνειδητοποιήσουν τις σχέσεις εξουσίας και τις ιδεολογικές θέσεις που (ανα)παράγονται ρητά ή υπόρηχτα σε αυτά. Ο κριτικός γραμματισμός επιτρέπει την ανίχνευση των απόψεων και αξιών τις οποίες αναδεικνύουν ή αποσιωπούν τα κείμενα, καθώς και την κατανόηση του γεγονότος ότι η προβολή ή η αποσιώπηση συγκεκριμένων απόψεων συχνά διαιωνίζει κάθε είδους κοινωνικές ανισότητες και στερεότυπα. Ο κριτικός γραμματισμός ως εκπαιδευτική πρακτική βασίζεται στην αξιοποίηση γλωσσικού υλικού που προέρχεται από την κοινωνική πραγματικότητα, τα ενδιαφέροντα και τις εμπειρίες των μαθητών/τριών. Αυτό θεωρούμε ότι τον καθιστά ιδιαίτερα κατάλληλο για τη διδασκαλία του χιούμορ (Fairclough 1992, Curdt-Christiansen 2010, Αρχάκης και Τσάκωνα 2011, Janks κ.ά. 2014, Felipe Fajardo 2015, Κουτσογιάννης 2017, Tsakona 2020).

Η κριτική προσέγγιση των κειμένων που αναπαράγουν κοινωνικές διακρίσεις μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα όχι μόνο την *κριτική επίγνωση* (critical awareness· Fairclough 1989: 238, Αρχάκης και Τσάκωνα 2011: 191-195) γύρω από τις διακρίσεις αυτές, αλλά και τον περιορισμό τους, εάν και εφόσον οι ομιλητές/τριες είναι σε θέση να ανιχνεύουν, να απορρίπτουν και τελικά να αποφεύγουν την (ανα)παραγωγή λόγου που τις διαιωνίζει. Έμφαση δηλαδή δίνεται στα *αποτελέσματα* που μπορεί να έχουν τα κείμενα και οι κριτικές ερμηνείες τους στη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας (Wallace 2003: 42).

Το χιούμορ συχνά βασίζεται σε κοινωνικές ανισότητες και στερεότυπα και τα αναπαράγει (π.χ. σεξισμός στα ανέκδοτα για τις ξανθιές, ρατσισμός σε ανέκδοτα για τα μέλη διαλεκτόφωνων, μειονοτικών ή μεταναστευτικών ομάδων). Όπως επισημαίνουν οι Bell και Pomerantz (2016: 120), «το χιούμορ υποδεικνύει κοινωνικές, ιστορικές και πολιτικές συγκρούσεις και έτσι επιτρέπει στους/στις μαθητές/τριες να έχουν πρόσβαση και να αναλύουν στάσεις απέναντι σε τέτοια θέματα». Συνεπώς, ο κριτικός γραμματισμός

φαίνεται να αποτελεί ένα πρόσφορο πλαίσιο για τη σε βάθος ανάλυση των χιουμοριστικών κειμένων. Το χιούμορ δεν είναι ποτέ απλά ‘αθώο’ ή ‘για πλάκα’: μπορεί να αναπαράγει κοινωνικές ανισότητες, να φυσικοποιεί στερεότυπα ενώ επιφανειακά δείχνει να τα υπονομεύει, και να συγκαλύπτει ρατσιστικό, σεξιστικό, ταξικό κ.ο.κ. περιεχόμενο, καθώς αυτό γίνεται αντιληπτό ‘απλά ως ένα αστείο’ (Santa Ana 2009, Weaver 2016, Archakis και Tsakona 2019). Από την άλλη πλευρά, το χιούμορ έχει και άλλες όψεις, όπως η ενίσχυση των δεσμών των ομιλητών/τριών, η δημιουργία οικειότητας και ευχάριστου κλίματος, ο μετριασμός των απειλητικών για το πρόσωπο (face) πράξεων, η κατασκευή ταυτοτήτων (Chovanec και Tsakona 2018: 6). Όλα αυτά συνιστούν κοινωνιοπραγματολογικές λειτουργίες ιδιαίτερα σημαντικές για την καθημερινή επικοινωνία και τελικά για την κριτική προσέγγιση του χιούμορ στο πλαίσιο του γλωσσικού μαθήματος.

Επιχειρώντας να παρουσιάσουμε με πιο συγκεκριμένο τρόπο τους στόχους της κριτικής γλωσσικής διδασκαλίας που βασίζεται σε χιουμοριστικά κείμενα, θέτουμε ερωτήματα όπως τα ακόλουθα:

- Με ποιον σκοπό έχει δημιουργηθεί το υπό ανάλυση χιουμοριστικό κείμενο;
- Πώς αναπαριστούνται οι πράξεις, τα πρόσωπα, οι καταστάσεις κλπ. ώστε να γίνουν αντιληπτά ως χιουμοριστικά/αστεία;
- Μπορούμε να προσλάβουμε τις πράξεις, τα πρόσωπα, τις καταστάσεις κλπ. που αναπαριστούνται στο χιουμοριστικό κείμενο ως μη χιουμοριστικές;
- Ποιες αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας ευνοούνται ή επιβάλλονται μέσω του συγκεκριμένου χιουμοριστικού κειμένου;
- Ποιες είναι οι πιθανές συνέπειες του χιουμοριστικού κειμένου;
- Ποιων τα συμφέροντα εξυπηρετεί και ποιων τα συμφέροντα υπονομεύει;
- Πώς και γιατί ένα χιουμοριστικό κείμενο γίνεται αποδεκτό και διαδίδεται ως ‘επιτυχημένο’;
- Γιατί το χιούμορ θεωρείται κατάλληλο για μια συγκεκριμένη επικοινωνιακή περίπτωση ή για ένα συγκεκριμένο κειμενικό είδος – και για άλλο όχι;
- Ποιοι/ες ωφελούνται από αυτό και ποιοι/ες αποκλείονται από αυτό;
- Θα μπορούσε ένα χιουμοριστικό κείμενο να είναι φτιαγμένο διαφορετικά και να λειτουργεί με διαφορετικό τρόπο; (Τσάκωνα 2013: 302)¹

Όπως για το χιούμορ (βλ. ενότητα 2), έτσι και για τον κριτικό γραμματισμό έχουν συχνά εκφραστεί επιφυλάξεις κυρίως από εκπαιδευτικούς (Beck 2005, Curdt-Christiansen 2010, Κοντοβούρκη και Ιωαννίδου 2013, Felipe Fajardo 2015, Κουτσογιάννης 2017: 278-279, 283-291, Tsakona 2020: 158-162). Οι επιφυλάξεις των εκπαιδευτικών συχνά σχετίζονται με πρακτικά θέματα, όπως η χρονική πίεση για την ολοκλήρωση της διδακτέας ύλης, η μη προώθηση του κριτικού γραμματισμού από τα αναλυτικά προγράμματα (βλ. επίσης Αρχάκης και Τσάκωνα 2011: 180-186, Τσιπλάκου 2015: 188-191, 194-197) και το εξετασιοκεντρικό σύστημα της εκπαίδευσης. Οι ενστάσεις όμως των εκπαιδευτικών αφορούν και την επιλογή των προς επεξεργασία κειμένων στην τάξη. Προτεραιότητά τους ως επί το πλείστον φαίνεται να είναι η αξιοποίηση «ασφαλών» και «εγκεκριμένων» κειμένων που εντοπίζονται στα ήδη υπάρχοντα σχολικά εγχειρίδια. ‘Μη εγκεκριμένα’

¹ Για σχετικές εφαρμογές, βλ. ενδ. Stein (2001), Αρχάκης και Τσάκωνα (2011), Stamou (2012), Janks κ.ά. (2014), Γαστεράτου (2016), Hempelmann (2016), Τσάμη (2018), Tsakona (2020: 163-188).

χιουμοριστικά κείμενα πιστεύεται ότι θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε συγκρούσεις ανάμεσα στους/στις μαθητές/τριες, στην απώλεια του ελέγχου της τάξης και τελικά στην υποτίμηση του γλωσσικού μαθήματος (βλ. επίσης Τσάμη 2018: 104-108).

Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα έρευνα επιδιώκει την ανίχνευση όλων αυτών των ενστάσεων των εκπαιδευτικών και την λεπτομερή ανάλυσή τους. Λειτουργώντας στον αντίλογο όλων αυτών των επιφυλάξεων, υποστηρίζουμε ότι τα χιουμοριστικά κείμενα μπορεί να κινητοποιήσουν σε σημαντικό βαθμό το ενδιαφέρον και τη συμμετοχή των μαθητών/τριών, να τους επιτρέψουν να συζητήσουν θέματα που τους/τις απασχολούν στην ενδο- ή εξωσχολική τους ζωή, και να τους/τις εξοικειώσουν τόσο με τον δυνάμει συγκρουσιακό χαρακτήρα του χιούμορ, αλλά και με τη δυνατότητά του να φέρνει τους ανθρώπους πιο κοντά.

4 Η διαδικτυακή πλατφόρμα, οι στόχοι και η διαδικασία της έρευνας

Επιχειρώντας να αναδείξουμε τα θετικά της κριτικής προσέγγισης του χιούμορ και να ξεπεράσουμε ενδεχόμενες ενστάσεις ή φραγμούς στις σχετικές εφαρμογές, δημιουργήσαμε μια ηλεκτρονική πλατφόρμα με χιουμοριστικό υλικό και συναφείς διδακτικές προτάσεις (βλ. υποσημείωση *). Πρόκειται για μια διαδραστική πλατφόρμα όπου περιλαμβάνονται, πέρα από πληροφορίες για το χιούμορ, χιουμοριστικά κείμενα ταξινομημένα ανά θέμα (ιδεολογίες ως προς το γάμο, τις σχέσεις, τη γλώσσα, την εθνοτική καταγωγή, τα επαγγέλματα, τις ηλικίες, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τις πολιτικές απόψεις κλπ.), *κειμενικό είδος* (ανέκδοτα, κόμικς, γελοιογραφίες, μιμίδια, προφορικές συνομιλίες, ηλεκτρονικά άρθρα κλπ.) και *τρόπο* (μονοτροπικά, πολυτροπικά). Η πλατφόρμα απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων και οι αναλύσεις που προσφέρονται αφορούν τα δομικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά των υπό εξέταση κειμένων, τις πολιτισμικές και διακειμενικές τους αναφορές και τις ιδεολογίες που εντοπίζονται σε αυτά. Δίνονται ενδεικτικές διδακτικές δραστηριότητες, ενώ οι εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα να ανεβάζουν το δικό τους υλικό και να επικοινωνούν για την ανταλλαγή διδακτικών εμπειριών.

Επιδιώκοντας τη διάχυση αυτής της ερευνητικής προσπάθειας, πραγματοποιήσαμε, κατόπιν σχετικών προσκλήσεων από τους αρμόδιους φορείς, 8 επιμορφωτικά σεμινάρια σε 218 εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κατά το σχολικό έτος 2018-2019 στην Αχαΐα, την Αιτωλοακαρνανία και την Αττική. Κάθε σεμινάριο είχε διάρκεια 3 ωρών και σε καθένα συμμετείχαν 2-3 μέλη της συγγραφικής ομάδας. Τα σεμινάρια αυτά πραγματοποιήθηκαν με σκοπό την εξοικείωση των εκπαιδευτικών με την κριτική διδασκαλία χιουμοριστικών κειμένων μέσα από τη χρήση αυτής της ηλεκτρονικής πλατφόρμας. Περιλάμβαναν δε δύο μέρη: πρώτον, την εισαγωγή σε θεωρητικές προσεγγίσεις του χιούμορ και του κριτικού γραμματισμού και, δεύτερον, την πρακτική εξάσκηση πάνω στις δυνατότητες της πλατφόρμας. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε, μεταξύ άλλων, στη δυνατότητα που έχουν οι ίδιοι/ες οι εκπαιδευτικοί όχι απλά να αξιοποιήσουν το υλικό της πλατφόρμας, αλλά να διαμορφώσουν το δικό τους διδακτικό υλικό με βάση χιουμοριστικά κείμενα που θα έφερναν στην τάξη οι μαθητές/τριες.

Αξιοποιώντας τις επιμορφώσεις, διερευνήσαμε τις στάσεις των εκπαιδευτικών προς τη διδασκαλία που αφορά το χιούμορ στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού. Μετά την ολοκλήρωση κάθε σεμιναρίου, οι εκπαιδευτικοί καλούνταν να συμπληρώσουν ένα

ανώνυμο ερωτηματολόγιο, στο οποίο διατυπώνονταν συνολικά 23 ερωτήσεις ανοιχτού και κλειστού τύπου. Στις ερωτήσεις κλειστού τύπου συμπεριλαμβάνονταν διαζευκτικές ερωτήσεις και ερωτήσεις κλιμάκωσης. Όσον αφορά τις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, οι εκπαιδευτικοί καλούνταν να περιγράψουν ή/και να αιτιολογήσουν τις διδακτικές πρακτικές που ακολουθούν, καθώς και να προσδιορίσουν τα αρνητικά και τα θετικά σημεία της διδακτικής αξιοποίησης του χιούμορ στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού. Μέρος των αποτελεσμάτων αυτής της έρευνας (βλ. επίσης Karogianni κ.ά. υπό ετοιμ.) παρουσιάζουμε στη συνέχεια.

5 Αποτελέσματα

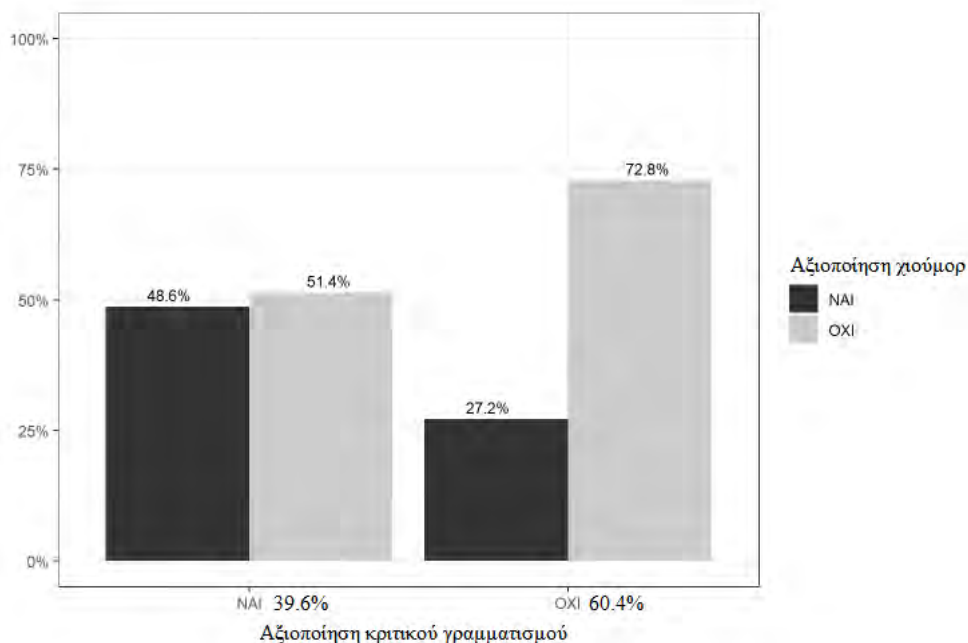
Ξεκινώντας, μας ενδιέφερε να εξετάσουμε αν και κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί είναι εκ των προτέρων εξοικειωμένοι/ες με κάποια μορφή διδακτικής αξιοποίησης του χιούμορ. Οι εκπαιδευτικοί στη συντριπτική πλειοψηφία τους (95%) δηλώνουν ότι δεν έχουν παρακολουθήσει κάποιο σεμινάριο σχετικό με τη διδακτική αξιοποίηση του χιούμορ. Δηλαδή, ακόμα και αν υποθέσουμε πως μέσα σε αυτό το ποσοστό συμπεριλαμβάνονται και εκπαιδευτικοί που έχουν κάποια σχετική κατάρτιση μέσω ίδιας πρωτοβουλίας, μένουμε με την εικόνα μιας γενικευμένης έλλειψης γνώσης σχετικά με το τι είναι το χιούμορ, πώς λειτουργεί στον λόγο και ποιες ιδεολογίες μπορεί να ενισχύονται μέσω αυτού.

Πέρα από τις διδακτικές πρακτικές των εκπαιδευτικών όσον αφορά το χιούμορ, εξετάσαμε και τον βαθμό εξοικείωσής τους με την προσέγγιση του κριτικού γραμματισμού. Μολονότι το Πρόγραμμα Σπουδών του *Νέου Σχολείου* (Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. & Π.Ι. 2011) κάνει ρητή αναφορά στην ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού των μαθητών/τριών, οι εκπαιδευτικοί στην πλειονότητά τους (75%) και με στατιστικά σημαντική διαφορά εμφανίζονται να μην έχουν παρακολουθήσει κάποιο σεμινάριο ή/και κάποια επιμόρφωση σχετικά με τη διδακτική αξιοποίηση του κριτικού γραμματισμού.² Παράλληλα, το 60,4% δηλώνει ότι δεν έχει αξιοποιήσει στην τάξη το διδακτικό πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού.³

Στο Γράφημα 1 παρουσιάζουμε τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών στην ερώτηση αν αξιοποιούν διδακτικά το πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού σε συνάρτηση με το αν αξιοποιούν διδακτικά το χιούμορ:

² $X^2(1, N = 200) = 50, p < 0.05$

³ $X^2(1, N=197) = 8.533, p < 0.05$

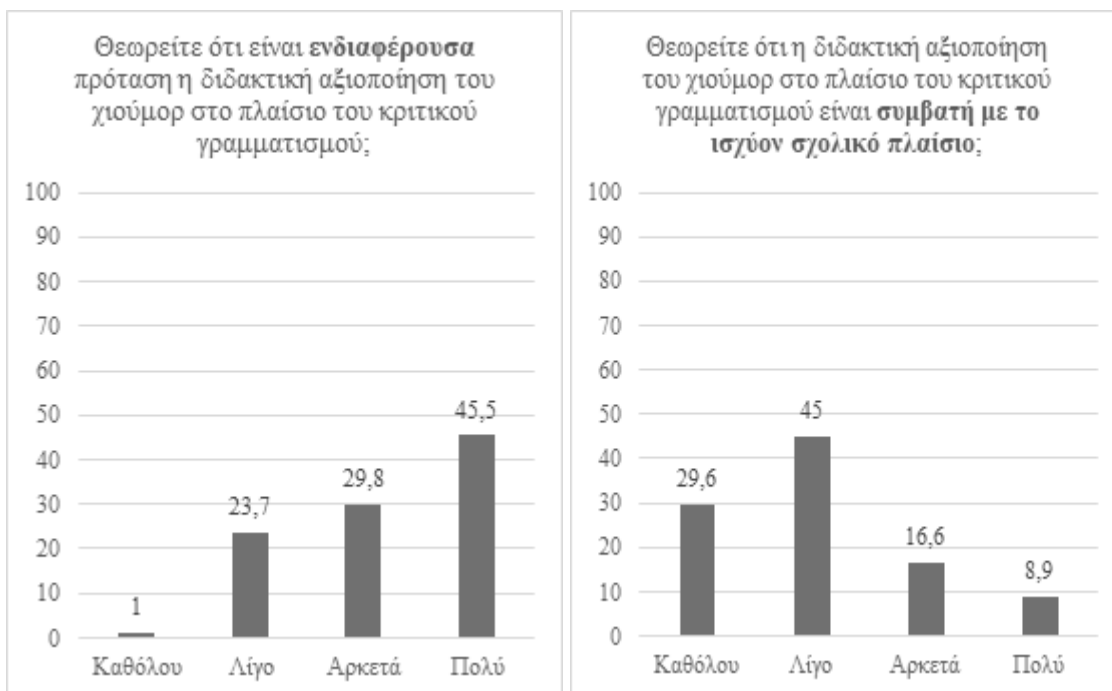

Γράφημα 1 | Συσχετισμός της διδακτικής αξιοποίησης του κριτικού γραμματισμού με το χιούμορ

Το 39,6% των εκπαιδευτικών δηλώνουν ότι αξιοποιούν διδακτικά το πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού. Διαπιστώνουμε ότι από αυτούς/ές περίπου οι μισοί/ές (51,4%) δηλώνουν ότι δεν αξιοποιούν στην τάξη τους το χιούμορ, ενώ οι άλλοι μισοί/ές (48,6%) δηλώνουν ότι αξιοποιούν το χιούμορ στη διδασκαλία τους. Παρομοίως, από το 60,4% των εκπαιδευτικών που δηλώνουν ότι δεν αξιοποιούν τον κριτικό γραμματισμό, το 72,8% εμφανίζεται να δηλώνει ότι δεν αξιοποιεί διδακτικά ούτε το χιούμορ. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι οι εκπαιδευτικοί που δεν χρησιμοποιούν νέες διδακτικές μεθόδους όπως το πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού τείνουν να μην αξιοποιούν διδακτικά ούτε το χιούμορ, ενώ οι εκπαιδευτικοί που εμφανίζονται πιο πρόθυμοι/ες να εφαρμόσουν νέες διδακτικές προσεγγίσεις (εν προκειμένω τον κριτικό γραμματισμό), εμφανίζονται να αξιοποιούν σε στατιστικά σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό και το χιούμορ.⁴

Ένα καίριο ερώτημα για την έρευνά μας αφορά τις αξιολογήσεις των εκπαιδευτικών απέναντι στις προτεινόμενες δραστηριότητες και πρακτικές. Οι στάσεις αυτές θεωρούμε ότι μπορούν να αναδείξουν τις προτεραιότητες, τις δυσκολίες, αλλά και τις προκαταλήψεις των εκπαιδευτικών, οι οποίες αναμφισβήτητα επηρεάζουν την εφαρμογή ή μη σύγχρονων παιδαγωγικών προσεγγίσεων όπως, η διδακτική αξιοποίηση του χιούμορ και του κριτικού γραμματισμού.

⁴ $\chi^2 (1, N=192) = 8.1652, p < 0.05$

Γραφήματα 2 και 3 | Στάσεις των εκπαιδευτικών για το πόσο ενδιαφέρουσα και συμβατή με το ισχύον σχολικό πλαίσιο είναι η διδακτική αξιοποίηση του χιούμορ στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού

Από τα παραπάνω γραφήματα διαπιστώνουμε ότι ένα σημαντικό ποσοστό (45,5%) εκπαιδευτικών θεωρεί πολύ ενδιαφέρουσα τη διδακτική αξιοποίηση του χιούμορ στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού (βλ. Γράφημα 2).⁵ Παραθέτουμε παρακάτω σε παρενθέσεις με πλάγια γραμματοσειρά ορισμένα αποσπάσματα από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών στις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, όπου φαίνεται να θεωρούν ότι η διδακτική αξιοποίηση του χιούμορ στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού:

- προετοιμάζει αποτελεσματικά τους/τις μαθητές/τριες ως μελλοντικούς/ές πολίτες (Ανταποκρίνεται στους στόχους που θα πρέπει να έχει η εκπαίδευση/Η εκπαίδευση θα έχει βιωματικό χαρακτήρα, θα προετοιμάζει τους μαθητές να προσαρμοστούν και να αντιμετωπίζουν την πραγματικότητα μελλοντικά).
- ενισχύει τη μαθητοκεντρική διδασκαλία (Ενδιαφέρουσα μαθητοκεντρική διδασκαλία).
- προωθεί τη συμμετοχή του συνόλου των μαθητών/τριών ανεξάρτητα από τις επιδόσεις τους στα μαθήματα της τυπικής εκπαίδευσης (Συμμετοχή μαθητών όλων των επιπέδων).
- καλλιεργεί στους/στις μαθητές/τριες την επίγνωση του ότι μέσω του χιούμορ αναπαράγονται και προωθούνται συγκεκριμένα στερεότυπα και ιδεολογίες (Αναπτύσσει την κριτική σκέψη των μαθητών/Ανάπτυξη κριτικής ικανότητας/Οι μαθητές εντοπίζουν τις ιδεολογίες που φέρει ένα κείμενο).

⁵ $\chi^2(3, N = 169) = 50.763, p < 0.05$

Μολονότι ένα σημαντικό ποσοστό των εκπαιδευτικών χαρακτηρίζει ως ενδιαφέρουσα μια διδακτική πρόταση αξιοποίησης του χιούμορ στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού, ένα επίσης, σημαντικό ποσοστό (45%) δηλώνει ότι μια τέτοιου είδους διδακτική πρόταση δεν είναι συμβατή με το ισχύον σχολικό πλαίσιο (βλ. Γράφημα 3).⁶ Ως προβληματικά σημεία για την κριτική διδακτική αξιοποίηση του χιούμορ οι εκπαιδευτικοί σημειώνουν:

- τους χρονικούς περιορισμούς για την ολοκλήρωση της διδακτέας ύλης και την παραδοσιακή εξετασιοκεντρική φιλοσοφία του ισχύοντος σχολικού πλαισίου (*Η δυσκολία προσαρμογής σε συγκεκριμένο χρονικό και μαθησιακό πλαίσιο μέσα στα όρια των σχολικών προγραμμάτων/Έλλειψη χρόνου για κάλυψη της ύλης/Με περιορίζει το αναλυτικό πρόγραμμα/Εξετασιοκεντρικό σύστημα–έλλειψη χρόνου–παραδοσιακές διδακτικές μέθοδοι*).
- τη διδακτική και ‘αισθητική’ ακαταλληλότητα του χιουμοριστικού υλικού (*Τα κείμενα μπορεί να είναι ακατάλληλα, δεν ταιριάζουν αυτά τα κείμενα με την αισθητική του μαθήματος/Διατηρώ επιφυλάξεις για τα κείμενα που θα διδαχθούν*).

Οι εκπαιδευτικοί φαίνεται δηλαδή να προκρίνουν τις άνωθεν επιβεβλημένες πιέσεις που δέχονται για την ολοκλήρωση της ύλης και την προετοιμασία των μαθητών/τριών για τις εξετάσεις. Κάποιοι/ες δε από αυτούς/ές εμφανίζονται να έχουν και βαθύτερες ιδεολογικές ενστάσεις και προκαταλήψεις, καθώς δεν έχουν πειστεί ότι χιουμοριστικά κείμενα από την κοινωνική καθημερινότητα των μαθητών/τριών θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο κριτικής γλωσσικής διδασκαλίας.

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι τοποθετήσεις των εκπαιδευτικών όσον αφορά τα υπέρ και τα κατά της χρήσης του χιούμορ στο γλωσσικό μάθημα. Αναφερόμενοι/ες στα πλεονεκτήματα, δείχνουν να αντιλαμβάνονται το χιούμορ περισσότερο ως εργαλείο διαχείρισης της τάξης και βελτίωσης των μαθησιακών αποτελεσμάτων παρά ως αντικείμενο διδασκαλίας:

- προσελκύει την προσοχή και το ενδιαφέρον των μαθητών/τριών και ενισχύει τη συμμετοχή τους στο μάθημα (*Προκαλεί το ενδιαφέρον των μαθητών/Το βρίσκω αρκετά ενδιαφέρον και είναι μια εναλλακτική προσέγγιση για να σπάει η μονοτονία του μαθήματος*).
- καθιστά τη διδακτική διαδικασία πιο ευχάριστη και ενδιαφέρουσα (*Το μάθημα γίνεται ελκυστικότερο/Ευχάριστη διδακτική διαδικασία/Καθιστά το μάθημα πιο εύληπτο, πιο ενδιαφέρον, πιο ευχάριστο/Πιο κατανοητό και ευχάριστο μάθημα*).
- ενισχύει τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των μαθητών/τριών (*Ενισχύει τη συνεργατικότητα των μαθητών/Αναπτύσσει τη δεκτικότητα του μαθητή, την κοινωνικοποίησή του, τη δημιουργία θετικού κλίματος μεταξύ των συμμαθητών/τριών*).
- βελτιώνει τις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ μαθητών/τριών και καθηγητών/τριών (*Άμεση επαφή μαθητών–καθηγητών/Βελτίωση διαπροσωπικών σχέσεων μαθητή–καθηγητή*).
- συμβάλλει στην ισορροπία και τη μείωση του άγχους των παιδιών (*Τα παιδιά γίνονται πιο χαρούμενα/Καταπολέμηση άγχους/Χαλάρωση μαθητών/τριών*).

⁶ $\chi^2(3, N = 198) = 80.667, p < 0.05$

Οι απόψεις αυτές έχουν αρκετό ενδιαφέρον, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι η επιμόρφωση δεν αναφέρθηκε καθόλου σε τέτοια θέματα. Παρά δηλαδή την έμφαση που δόθηκε στην κριτική προσέγγιση των κοινωνιοπραγματολογικών λειτουργιών του χιούμορ, ειδικότερα σε σχέση με στερεότυπα και κοινωνικές διακρίσεις, οι εκπαιδευτικοί δεν αναφέρονται ιδιαίτερα σε αυτά. Αυτό ενδεχομένως σημαίνει ότι η χρήση του χιούμορ στην τάξη για να βελτιωθούν οι εκεί συνθήκες και τα μαθησιακά αποτελέσματα κρίνεται από τους/τις εκπαιδευτικούς πιο χρήσιμη και ίσως πιο αποτελεσματική από το να διδάξουν στα παιδιά τι είναι το χιούμορ, πώς αυτό λειτουργεί στην επικοινωνία και πώς μπορούμε να ανιχνεύσουμε το ιδεολογικά φορτισμένο περιεχόμενό του.

Από την άλλη, επισημαίνοντας τα μειονεκτήματα της χρήσης του χιούμορ στη σχολική τάξη, οι εκπαιδευτικοί δείχνουν να το αντιλαμβάνονται κυρίως ως εργαλείο βελτίωσης του μαθήματος:

- περιορίζει τη συγκέντρωση, την πειθαρχία και τον έλεγχο της τάξης (*Δυσκολία ελέγχου της τάξης/Να χαθεί η ισορροπία της τάξης θεωρώντας ότι γίνεται «πλάκα»/Φασαρία στην τάξη/Προβλήματα πειθαρχίας των παιδιών/Υπάρχει ο κίνδυνος να παρασυρθούν τα παιδιά σε μη θεμιτή συμπεριφορά εντός της τάξης*).
- ενισχύει πιθανές αρνητικές στάσεις των γονιών («*Τσαλακώνεται*») το πρότυπο του πάντα και αναγκαστικά αυστηρού, σοβαρού, μορφωμένου καθηγητή, κυρίως στα αφτιά των γονέων που ακούν όσα τους διηγούνται οι μαθητές/παιδιά τους/*Η έλλειψη ενημέρωσης των γονιών, το πως θα το μεταφέρουν οι μαθητές στο σπίτι*).
- μπορεί να κρύβει τον κίνδυνο της χιουμοριστικής στοχοποίησης του/της εκπαιδευτικού ή/και των παιδιών της τάξης (*Κίνδυνος ευτελισμού/Χρειάζεται προσοχή για να μην προσβάλλεις κάποιους μαθητές με ιδιαίτερες ευαισθησίες*).

Τα αποτελέσματα αυτά φανερόνουν ότι οι εκπαιδευτικοί διατηρούν αξιοσημείωτες επιφυλάξεις για το προτεινόμενο εγχείρημα και προκρίνουν τη διαφύλαξη της πειθαρχίας και του ελέγχου της τάξης, καθώς και του προσωπικού τους επαγγελματικού κύρους. Η εξοικείωση των μαθητών/τριών με το χιούμορ και τις κοινωνικοϊδεολογικές του λειτουργίες δεν φαίνεται να αποτελούν προτεραιότητα για τους/τις εκπαιδευτικούς, γεγονός που απηχεί τις ευρύτερες αρνητικές στάσεις απέναντι στο χιούμορ και τις επιφυλάξεις για αυτό στον χώρο της εκπαίδευσης.

Εν ολίγοις, διαπιστώνουμε ότι οι εκπαιδευτικοί εμφανίζονται να προβληματίζονται για τις πιθανές αρνητικές συνέπειες της διδακτικής αξιοποίησης του χιούμορ, χωρίς όμως να παραβλέπουν τις θετικές. Κυρίως δε, έμφαση φαίνεται να δίνουν όχι τόσο στην κριτική προσέγγιση των χιουμοριστικών κειμένων στην τάξη και τις πιθανές προεκτάσεις που μπορεί να έχει η κριτική επεξεργασία του χιούμορ εκτός αυτής, αλλά στην αξιοποίηση του χιούμορ ως μέσου διαχείρισης της τάξης και βελτίωσης του σχολικού κλίματος και των μαθησιακών αποτελεσμάτων (βλ. ενότητα 1).

6 Σύζηση και συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση στις στάσεις των εκπαιδευτικών για τη διδασκαλία γύρω από το χιούμορ υπό το πρίσμα του κριτικού γραμματισμού.

Προηγούμενες έρευνες σχετικά με το χιούμορ στο γλωσσικό μάθημα δίνουν έμφαση περισσότερο στην αξιοποίηση του χιούμορ ως μέσου διαχείρισης της διεπίδρασης στην τάξη και λιγότερο ως αντικείμενου της γλωσσικής διδασκαλίας. Επιπλέον, εντοπίζουν τόσο πλεονεκτήματα όσο και μειονεκτήματα στη χρήση του στη σχολική τάξη. Επιχειρώντας να επεξεργαστούμε και να εμβαθύνουμε στη διδακτική αξιοποίηση του χιούμορ, κατά τις επιμορφώσεις επιχειρηματολογήσαμε υπέρ της χρήσης χιουμοριστικών κειμένων από την κοινωνική πραγματικότητα των μαθητών/τριών στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού. Συγκεκριμένα, στόχος μας ήταν οι εκπαιδευτικοί να εξοικειωθούν με τη θεωρία του χιούμορ και να προσεγγίσουν κριτικά τις κοινωνιοπραγματολογικές του λειτουργίες. Στη συνέχεια, στόχος μας ήταν οι εκπαιδευτικοί να αξιοποιήσουν την προσέγγιση αυτή στην διδακτική πράξη και να επιχειρήσουν την ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού των μαθητών/τριών όσον αφορά το γιατί, πότε και πώς οι ομιλητές/τριες χρησιμοποιούν το χιούμορ και τι καταφέρνουν με αυτό. Τα χιουμοριστικά κείμενα της ηλεκτρονικής πλατφόρμας προσφέρονται για κριτικές προσεγγίσεις στην τάξη, καθώς συχνά αναπαράγουν κοινωνικές ανισότητες και στερεότυπα, μεταξύ πολλών άλλων κοινωνιοπραγματολογικών λειτουργιών.

Τα δεδομένα που παρουσιάσαμε εδώ φέρνουν στο φως ενδιαφέροντα για την ανατροφοδότηση και τη συνέχιση της έρευνάς μας ευρήματα, όπως είναι αφενός η περιορισμένη εξοικείωση των εκπαιδευτικών με τη θεωρία, τις κοινωνιοπραγματολογικές λειτουργίες και τη διδακτική αξιοποίηση του χιούμορ, και αφετέρου η προτίμησή τους για την αξιοποίησή του ως εργαλείου βελτίωσης του κλίματος στην τάξη και κινητοποίησης του ενδιαφέροντος των μαθητών/τριών. Θα πρέπει να τονιστεί εδώ ότι, μολονότι στις επιμορφώσεις βάρος δόθηκε αποκλειστικά σε θέματα θεωρίας και κριτικής διδασκαλίας του χιούμορ, οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να προσέλαβαν τις δραστηριότητες περισσότερο ως εργαλείο προσέλευσης του ενδιαφέροντος των μαθητών/τριών και όχι ως μέσο καλλιέργειας του κριτικού γραμματισμού και ειδικότερα της κριτικής επίγνωσης για το χιούμορ. Η κριτική διδασκαλία για το χιούμορ φαίνεται να είναι κάτι μάλλον 'καινούργιο' για τους/τις εκπαιδευτικούς, που ακόμη δεν μπορούν να σταθμίσουν τα πλεονεκτήματά του, οπότε δεν αναφέρονται σε αυτά. Από την άλλη, οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να είναι σε κάποιον βαθμό εξοικειωμένοι/ες με τον κριτικό γραμματισμό και τις σχετικές εφαρμογές, χωρίς ωστόσο να τον χρησιμοποιούν όλοι/ες ούτε για τη διδασκαλία του χιούμορ ούτε με κάποιον άλλον διδακτικό στόχο.

Φτάνοντας στην προτεινόμενη διδακτική προσέγγιση, αυτή αποτιμάται ως επί το πλείστον ως ενδιαφέρουσα από τους/τις εκπαιδευτικούς, αλλά ταυτόχρονα και ως ασύμβατη με το ισχύον διδακτικό πλαίσιο. Οι επιφυλάξεις των εκπαιδευτικών σχετίζονται αφενός με παγιωμένες διδακτικές τους πρακτικές, όπως η διδακτική αξιοποίηση κειμένων υψηλού κύρους, η προστασία του γοήτρου του εκπαιδευτικού και η σοβαρότητα του μαθήματος και αφετέρου με θεσμικούς παράγοντες, όπως το εξετασιοκεντρικό σύστημα και η χρονική πίεση για την ολοκλήρωση της διδακτέας ύλης. Ας σημειώσουμε εδώ ότι, μολονότι ο κριτικός γραμματισμός έχει προταθεί ως εκπαιδευτική μεθοδολογία και στόχευση μέσα από ελληνικά αναλυτικά προγράμματα (Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. & Π.Ι. 2011), δεν γνωρίζουμε αν είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στους/στις εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Σε γενικές γραμμές, τα ευρήματά μας είναι συμβατά με αντίστοιχες έρευνες εκτός Ελλάδας και επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματά τους (βλ. Bell 2009, Bell και Pomerantz 2016· για τις αντιστάσεις των εκπαιδευτικών στον κριτικό γραμματισμό, βλ. τις σχετικές

παραπομπές στην ενότητα 3). Αυτό που θα θέλαμε να τονίσουμε και να κρατήσουμε ως ιδιαίτερα θετικό εύρημα είναι το ότι έκριναν ενδιαφέρουσα την προτεινόμενη προσέγγιση (βλ. Γράφημα 2), παρόλο που η στάση αυτή δε μεταφράζεται απαραίτητα και σε ενεργή ενασχόληση με τη συγκεκριμένη διδακτική πρακτική. Ταυτόχρονα, το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί δείχνουν να εκτιμούν το χιούμορ ως μέσο για την αύξηση του ενδιαφέροντος και της συμμετοχής των μαθητών/τριών θεωρούμε ότι αποτελεί μια καλή εκκίνηση για τη διεύρυνση των σχετικών στόχων και μεθόδων, ώστε να φτάσουμε τελικά στην αξιοποίηση του χιούμορ ως αντικειμένου διδασκαλίας και στην καλλιέργεια της κριτικής επίγνωσης των μαθητών/τριών γύρω από αυτό. Το δείγμα της έρευνάς μας είναι περιορισμένο και ελπίζουμε να διευρυνθεί σε συνδυασμό με τη δημιουργία πρόσθετου υλικού που θα αναρτήσουν οι εκπαιδευτικοί μέσα από την ηλεκτρονική πλατφόρμα. Αυτή η αμοιβαία τροφοδότηση διδακτικών πρακτικών και εμπειριών και η αναστοχαστική συζήτηση γύρω από γλωσσικά φαινόμενα της καθημερινής επικοινωνίας και τη διδασκαλία τους βρίσκονται ακριβώς στο επίκεντρο των πρακτικών και των στόχων του κριτικού γραμματισμού.

Βιβλιογραφία

- Αρχάκης, Αργύρης, και Βίλλυ Τσάκωνα. 2011. *Ταυτότητες, Αφηγήσεις και Γλωσσική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Archakis, Argiris, και Villy Tsakona. 2019. "Racism in Recent Greek Migrant Jokes." *Humor: International Journal of Humor Research* 32:267-87.
- Beck, Ann. S. 2005. "A Place for Critical Literacy." *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 48:392-400.
- Bell, Nancy D. 2009. "Learning about and through Humor in the Second Language Classroom." *Language Teaching Research* 13:241-58.
- Bell, Nancy. D., και Anne Pomerantz. 2016. *Humor in the Classroom: A Guide for Language Teachers and Educational Researchers*. New York: Routledge.
- Γαστεράτου, Σπυριδούλα. 2016. «Διδάσκοντας το Χιούμορ στη Δεύτερη Γλώσσα: Μια Εναλλακτική Προσέγγιση στα Πλαίσια του Κριτικού Γραμματισμού.» Διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Chovanec, Jan, και Villy Tsakona. 2018. "Investigating the Dynamics of Humor: Towards a Theory of Interactional Humor." Στο Villy Tsakona, και Jan Chovanec (επιμ.), *The Dynamics of Interactional Humor: Creating and Negotiating Humor in Everyday Encounters*, 1-26. Amsterdam: John Benjamins.
- Cook, Guy. 2000. *Language Play, Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.
- Curdt-Christiansen, Xiao Lan. 2010. "Competing Priorities: Singaporean Teachers' Perspectives on Critical Literacy." *International Journal of Educational Research* 49:184-94.
- Fairclough, Norman. 1989. *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, Norman, επιμ. 1992. *Critical Language Awareness*. London: Longman.
- Felipe Fajardo, Margarita. 2015. "A Review of Critical Literacy Beliefs and Practices of English Language Learners and Teachers." *University of Sydney Papers in TESOL* 10:29-56.

- Hempelmann, Christian F. 2016. "Humor in the Teaching of Writing: A Microethnographic Approach." *EuroAmerican Journal of Applied Linguistics and Languages* 3:42-55.
- Hymes, Dell. H. 1972. "On Communicative Competence." Στο John B. Pride, και Janet Holmes (επιμ.), *Sociolinguistics: Selected Readings*, 269-93. Harmondsworth: Penguin.
- Janks, Hilary, Kerryn Dixon, Ana Ferreira, Stella Granville, και Denise Newfield. 2014. *Doing Critical Literacy: Texts and Activities for Students and Teachers*. New York: Routledge.
- Καρογιάννη, Ελενί, Vasia Tsami, Villy Tsakona και Argiris Archakis. υπό ετοιμασία. "‘Interesting but Incongruous’: Teacher Attitudes Towards Teaching about Humor within a Critical Literacy Framework."
- Κοντοβούρνη, Σταυρούλα, και Έλενα Ιωαννίδου. 2013. «Κριτικός Γραμματισμός στο Κυπριακό Σχολείο: Αντιλήψεις, Πρακτικές και Στάσεις Εκπαιδευτικών.» *Προσχολική και Σχολική Εκπαίδευση* 1:82-107.
- Κουτσογιάννης, Δημήτρης. 2017. *Γλωσσική Διδασκαλία Χθες, Σήμερα, Αύριο: Μια Πολιτική Προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Morreall, John. 2010. "Comic Vices and Comic Virtues." *Humor: International Journal of Humor Research* 23:1-26.
- Santa Ana, Otto. 2009. "Did You Call in Mexican? The Racial Politics of Jay Leno Immigrant Jokes." *Language in Society* 38:23-45.
- Stamou, Anastasia. G. 2012. "Representations of Linguistic Variation in Children's Books: Register Stylization as a Resource for (Critical) Language Awareness." *Language Awareness* 21:313-29.
- Stein, Pippa. 2001. "Classrooms as Sites of Textual, Cultural, and Linguistic Reappropriation." Στο Barbara Comber, και Ann Simpson (επιμ.), *Negotiating Critical Literacies in Classrooms*, 151-69. Mahwah: Laurence Erlbaum Associates.
- Tsakona, Villy. 2020. *Re-contextualizing Humor: Re-thinking the Analysis and Teaching of Humor*. Boston: De Gruyter Mouton.
- Τσάκωνα, Βίλλυ. 2013. *Η Κοινωνιογλωσσολογία του Χιούμορ: Θεωρία, Λειτουργίες και Διδασκαλία*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Τσάμη, Βάσια. 2018. «Κείμενα Μαζικής Κουλτούρας και Γλωσσική Ποικιλότητα: Κριτική Ανάλυση και Ανάπτυξη Εκπαιδευτικού Υλικού.» Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Τσιπλάκου, Σταυρούλα. 2015. «Διδάσκοντας Διάλεκτο σε ένα Παιδαγωγικό Πρόγραμμα Κριτικού Γραμματισμού: Η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση της Κύπρου.» Στο Μαρίνα Τζακώστα (επιμ.), *Η Διδασκαλία των Νεοελληνικών Γλωσσικών Ποικιλιών και Διαλέκτων στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, 187-210. Αθήνα: Gutenberg.
- Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. & Π.Ι. 2011. *Πρόγραμμα Σπουδών για τη Διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας στην Υποχρεωτικής Εκπαίδευση (Δημοτικό και Γυμνάσιο)*. Οδηγός για τον Εκπαιδευτικό. Αθήνα.
- Wallace, Catherine. 2003. *Critical Reading in Language Education*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Weaver, Simon. 2016. *The Rhetoric of Racist Humor: US, UK and Global Race Joking*. London: Routledge.

Κυπριακή κοινή και Κοινή Νέα Ελληνική: Γιατί οι δύο ποικιλίες δεν συγκλίνουν;

Σταυρούλα Τσιπλάκου
Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου
stavroula.tsiplakou@ouc.ac.cy

Abstract

This paper examines some interesting aspects of the processes of koineization in Cyprus. Specifically it focuses on the reasons why some local dialect elements resist leveling but also on the reasons why the Cypriot Greek koine does not display full convergence to Standard Greek despite the fact that it includes standard or standard-like elements and hybrid structures; it appears that at present full dedialectalization and convergence to the standard is arrested. It is argued that non-convergence is due to a host complex reasons having to do with the intricacies of diglossia in this particular setting as well as with the complexities of the processes of acquisition of structural properties of a second, related variety. The data from the Cypriot Greek koine are therefore particularly interesting as they shed light on both the notion of bidialecticism and the relationship between language and identity in diglossic contexts.

Keywords: Cypriot Greek, bidialectalism, diglossia, koine, levelling, acquisition, reallocation

1 Εισαγωγή

Στην εργασία αυτή εξετάζονται μέσα από ένα εύρος διαφορετικών περιπτώσεων οι λόγοι για τους οποίους, παρά την έντονη επαφή μεταξύ της ελληνικής κυπριακής ποικιλίας και της Κοινής Νέας Ελληνικής και παρά τις έντονες διεργασίες γλωσσικής αλλαγής που παρατηρούνται, η κυπριακή ποικιλία απέχει πολύ από το να συγκλίνει απόλυτα με την Κοινή Νέα Ελληνική. Αν και παρατηρείται μεγάλη *ισοπέδωση* (levelling) των τοπικών υποποικιλιών της κυπριακής και συνακόλουθα έχει αναδυθεί μια παγκύπρια, *κοινή* ποικιλία με υβριδικά δομικά χαρακτηριστικά και με πολλά στοιχεία από την Κοινή Νέα Ελληνική, τόσο δομικά όσο και λεξολογικά, η *κοινή* κυπριακή εξακολουθεί να παραμένει μια *ενδιάμεση* (intermediate) διαλεκτική ποικιλία. Στη εργασία αυτή εξετάζουμε διάφορες όψεις της αντίστασης στη σύγκλιση προς την πρότυπη ποικιλία¹ μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα από τα επίπεδα της φωνολογίας, της σύνταξης και της σημασιολογίας. Συγκεκριμένα, εξετάζεται η διαφορετική συμπεριφορά των δισχιδών δομών εστίασης και των κλιτικών στην *κοινή* κυπριακή και υποστηρίζεται ότι το γεγονός ότι η κυπριακή συντακτική δομή εστίασης δεν συγκλίνει με την αντίστοιχη της Κοινής Νέας Ελληνικής, αλλά κυριαρχεί στην *κοινή* κυπριακή, οφείλεται σε συγκεκριμένες πτυχές της διαδικασίας κατάκτησης της Κοινής Νέας Ελληνικής. Εξετάζεται επίσης η συμπεριφορά του περιφραστικού Παρακειμένου και Υπερσυντέλικου Α της κυπριακής, που αν και φαίνεται να έχουν εισχωρήσει στην *κοινή* κυπριακή υπό την επίδραση της Κοινής Νέας Ελληνικής, εντούτοις έχουν διακριτά σημασιολογικά χαρακτηριστικά και

¹ Στην εργασία αυτή χρησιμοποιούνται εναλλακτικά οι όροι *Κοινή Νέα Ελληνική* και *πρότυπη* (Standard) Ελληνική· το αν περιγράφουν την ίδια ποικιλία παραμένει ένα ανοικτό θεωρητικό ζήτημα.

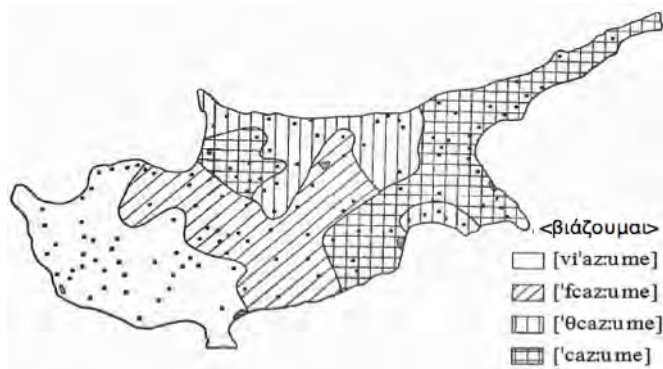
επομένως και πάλι η σύγκλιση με την πρότυπη ποικιλία δεν επέρχεται. Εξετάζονται, τέλος, δύο φωνολογικά στοιχεία, φαινομενικά διαφορετικά μεταξύ τους από κοινωνιογλωσσολογική άποψη: ο φθόγγος [j:], που φαίνεται να αποτελεί νεωτερισμό που εξαπλώνεται στην κοινή κυπριακή και αντικαθιστά το [λ:], παρόλο που το τελευταίο είναι αρθρωτικά σχεδόν ίδιο με [λ] της Κοινής Νέας Ελληνικής, και η διατήρηση σε τοπικό επίπεδο του βασιλεκτικού [ç] σε περιοχές όπου κατά τα άλλα το φωνολογικό σύστημα είναι αυτό της κοινής· τα φωνολογικά δεδομένα αποκαλύπτουν ενδιαφέρουσες πτυχές της ενδεικτικότητας (indexicality) των συγκεκριμένων φωνολογικών επιλογών. Τα δεδομένα που εξετάζονται συνολικά φωτίζουν τόσο την έννοια του διδialeκτισμού (bidialectism) όσο και την περιπλοκότητα της σχέσης γλώσσας, ταυτότητας και κοινωνίας σε συνθήκες κοινωνικής διγλωσσίας.

2 Η ισοπέδωση των τοπικών ποικιλιών και η ανάδυση της κοινής κυπριακής

Παλιότερες έρευνες υποστηρίζουν ότι στην Κύπρο υπήρχαν διάφορες τοπικές ποικιλίες· για παράδειγμα, ο Κοντοσόπουλος (1969) αναφέρει 18 τοπικές υποποικιλίες ενώ ο Newton (1972) δείχνει ότι υπάρχουν σημαντικές τοπικές διαφοροποιήσεις στη διάλεκτο:

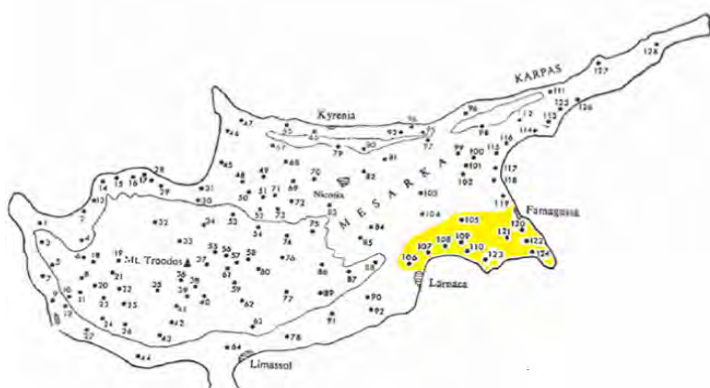

Χάρτης 1| Οι 18 γεωγραφικές ποικιλίες της κυπριακής ελληνικής (Κοντοσόπουλος 1969: 105, χάρτης από Terkourafi 2005: 372)

Χάρτης 2| Ποικιλότητα στην πραγμάτωση της συνίξεσης (προσαρμογή από Newton 1972: 204)

Ο Newton (1972: 19, 21) αναφέρει ότι, εκτός από τις διαφορές τοπικές ποικιλίες της κυπριακής, υπήρχε και η «ποικιλία της πόλης», που μάλλον έμοιαζε περισσότερο με την Κοινή Νέα Ελληνική. Οι πιο πρόσφατες έρευνες υποστηρίζουν ότι οι τοπικές ποικιλίες της κυπριακής βρίσκονται υπό *ισοπέδωση* (levelling) ενώ παράλληλα αναδύεται μια παγκύπρια *κοινή* κυπριακή ποικιλία, χωρίς συγκεκριμένα αναγνωρίσιμα τοπικά στοιχεία και με προσμίξεις από την Κοινή Νέα Ελληνική, που καθιστούν την *κοινή* κυπριακή δομικά αρκετά υβριδική (Karyolemou and Pavlou 2001, Tsiplakou et al. 2006, Tsiplakou 2014α, β, Tsiplakou et al. 2016). Η ελληνοκυπριακή ποικιλία για ιστορικούς, γεωπολιτικούς και κοινωνιογλωσσολογικούς λόγους μπορεί να υποστηριχθεί πειστικά ότι εμφανίζει διαδικασίες δημιουργίας *κοινής* (koineization): τόσο η κοινωνική κινητικότητα και η αύξηση του εγγραμματισμού, η ευκολία των μετακινήσεων και η αστικοποίηση, όσο, κυρίως, οι αναγκαστικές μετατοπίσεις πληθυσμών, η συνύπαρξη πληθυσμών που αρχικά μιλούσαν διαφορετικές τοπικές ποικιλίες και η δημιουργία νέων κοινωνικών δικτύων μετά το 1974 οδήγησαν σταδιακά στην απώλεια των τοπικών ποικιλιών και την ανάδυση ενός κοινού κώδικα επικοινωνίας χωρίς τοπικά στοιχεία, της *κοινής* κυπριακής. Όπως μας δείχνει και η σχετική διεθνής βιβλιογραφία, μία κοινή μπορεί να αναδυθεί είτε ως κοινό όργανο επικοινωνίας ομάδων μεταναστευτικών πληθυσμών που συνυπάρχουν σε έναν τρίτο κοινό χώρο, όπως είναι, π.χ., η περίπτωση της κοινής της Νέας Ζηλανδίας (Trudgill 2004), είτε λόγω σύγκλισης διαφόρων τοπικών διαλεκτικών ποικιλιών και μεταξύ τους αλλά και προς μία υπερκείμενη ποικιλία (roofing standard)· στην τελευταία περίπτωση ο προτεινόμενος όρος είναι *πρόσ-κλιση* (advergence· βλ. Mattheier 1996, Hinskens, Auer and Kerswill 2005, Cerruti and Tsiplakou 2020). Για ισοπέδωση των τοπικών ποικιλιών και ανάδυση κοινής κάνουν λόγο πρώτες/οι οι Karyolemou and Pavlou (2001), Terkourafi (2005) και Tsiplakou et al. (2006), ενώ μια πρώτη συστηματική μελέτη της ισοπέδωσης των τοπικών στοιχείων σε συγκεκριμένη περιοχή έγινε από τις Τσιπλάκου & Κοντογιώργη (2016). Στην έρευνα αυτή εξετάστηκε η ισοπέδωση της τοπικής ποικιλίας των Κοκκινοχωρίων, 11 χωριών στις επαρχίες Λάρνακας και Αμμοχώστου γνωστών για την χαρακτηριστική τοπική τους ποικιλία και προφορά:

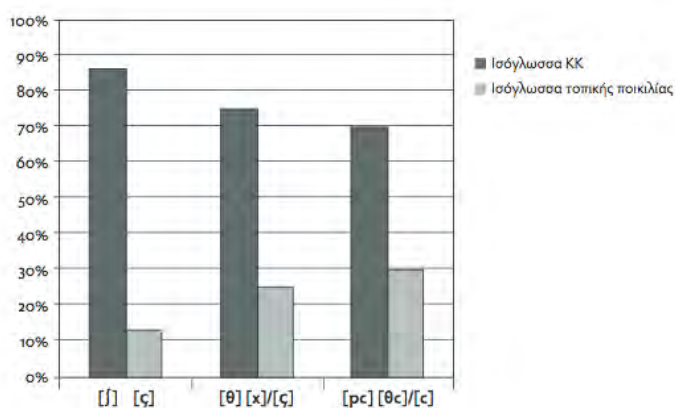
Χάρτης 3| Τα Κοκκινοχώρια (από Newton 1972: 187)

Οι φωνολογικές μεταβλητές που εξετάστηκαν ήταν

- (α) Η εναλλαγή μεταξύ ουρανοφατνιακού [ʃ] και ουρανικού [ç] πριν από τα πρόσθια φωνήεντα [i] και [e], π.χ. [ˈvrɛʃi] <βρέσει> ή [ˈvrɛçi] <βρέχει>· το ουρανικό είναι το τοπικό αλλόφωνο ενώ το ουρανοφατνιακό είναι το παγκύπριο αλλόφωνο της ελληνοκυπριακής *κοινής*.

- (β) Η εναλλαγή μεταξύ [θ] και [x]/[ç], π.χ. [e'peθane] <επέθανε> ή [e'peχane] <επέχανε>, [maθi'tis] <μαθητής> ή [maçi'tis] <μαχητής>. Το οδοντικό είναι το τοπικό αλλόφωνο ενώ το ουρανικό/υπερωικό είναι το παγκύπριο αλλόφωνο της ελληνοκυπριακής κοινής.
- (γ) Η απλοποίηση του συμφωνικού συμπλέγματος που προκύπτει από συνίζηση και συμφωνοποίηση του υποκείμενου /i/ σε [k]/[ç], π.χ. /'spɾit̪ia/ > ['spɾit̪ca] <σπίθκια> ή ['spɾica] <σπίκια>. η πραγμάτωση με συμφωνικό σύμπλεγμα είναι η παγκύπρια πραγμάτωση ενώ η πραγμάτωση με απλοποίηση συμπλέγματος είναι η τοπική/βασίλεκτική.

Ως προς τη μεθοδολογία, αναπτύχθηκε ένα εργαλείο παραγωγής των εν λόγω μεταβλητών βάσει του οποίου οι συμμετέχουσες/οντες (21 γυναίκες και 24 άνδρες με μέσο όρο ηλικίας 39) άκουγαν μια σύντομη ιστορία που διάβαζε η ερευνήτρια, μια νέα γυναίκα με καταγωγή από την περιοχή, και στη συνέχεια απαντούσαν σε μια ερώτηση που περιείχε λέξεις με τα εν λόγω φαινόμενα. Τα ποσοτικά αποτελέσματα φαίνονται στο Διάγραμμα 1:

Διάγραμμα 1 | Ισοπέδωση στα Κοκκινοχώρια (από Τσιπλάκου & Κοντογιώργη 2016: 461)

Στο Διάγραμμα 1 φαίνεται η μεγάλη έκταση της ισοπέδωσης των τοπικών πραγμάτων: το [ç] εμφανίζεται σε ποσοστό 13%, τα [x]/[ç] σε ποσοστό 25% και η απλοποίηση συμφωνικού συμπλέγματος σε ποσοστό 30%. Η ανάλυση των εξωγλωσσικών παραγόντων που συσχετίζονται με την ισοπέδωση έδειξε ότι έχουμε *αλλαγή άνωθεν* (change from above· Labov 2001), καθώς τους τύπους της κοινής κυπριακής προτιμούν οι νεότερες/οι, οι μορφωμένες/οι και οι γυναίκες της μεσοαστικής τάξης (βλ. και Καρμέλλου 2018).

Όπως προαναφέρθηκε, σε πρόσφατες εργασίες έχει υποστηριχθεί ότι η ελληνοκυπριακή κοινή είναι μια αναδύομενη ποικιλία (Tsiplakou et al. 2006, 2016) που φέρει γόητρο, συγκεκαλυμμένο ή μη ((c)overt prestige, βλ. Rowe and Grohmann 2013), πιθανότατα λόγω του υβριδικού της χαρακτήρα, των δομικών μείξεων που την κάνουν να προσεγγίζει την Κοινή Νέα Ελληνική (Tsiplakou 2014α, β).

Στο (1) έχουμε παράδειγμα μείξης στο φωνολογικό επίπεδο: ο κυπριακός φθόγγος [t̪] εμφανίζεται στο ίδιο εκφώνημα με το φθόγγο [ç] της Κοινής Νέας Ελληνικής, παραπέμποντας σε υβριδικότητα στο φωνολογικό σύστημα:²

²Τα παραδείγματα που ακολουθούν είναι από αυθόρμητο προφορικό λόγο (βλ. και Tsiplakou et al. 2016, Tsiplakou 2017, Tsiplakou and Armostis 2020).

(1)	'exumen έχουμεν	ce και	paraθi'raci παραθυράκι
	na να	metacini'θumen μετακινήθουμεν	tʃa'me τζαμέ
	ðen pi'razi δεν πειράζει	tʃe τζαι	ða'me δαμέ
	en o'c ^h :ei εν οκκεί		

-Έχουμε και παραθυράκι. Να μετακινήθουμε εκεί;
-Δεν πειράζει, και εδώ είναι OK.

Στο (2) έχουμε παράδειγμα μείξης στο μορφολογικό επίπεδο: η ομιλήτρια χρησιμοποιεί τα μορφήματα υποκορισμού της Κοινής Νέας Ελληνικής σε συνδυασμό με κυπριακά λεξικά μορφήματα (το κυπριακό υποκοριστικό είναι το ['u{ð}a] (θηλ.), ['u{ð}in] (ουδ.)):

(2)	'efaa έφαα	tʃe τζαι	purɣu'raci πουργουράκι
	'efaa Έφαα	tʃe τζαι	pi's:ula πισσούλα

Έφαγα και πληγουράκι, έφαγα και τσιχλίτσα.

Στο (3) ο κλιτικός τύπος της προσωπικής αντωνυμίας αρχικά εμφανίζεται στην αναμενόμενη βάση του σχετικού συντακτικού κανόνα της διαλέκτου δεύτερη θέση (*ξέρω το*) αλλά στο αμέσως επόμενο εκφώνημα εμφανίζεται στην πρώτη θέση, όπως στην Κοινή Νέα Ελληνική, έχουμε δηλαδή μια τυπική περίπτωση *απροσδόκητης πρόκλισης* (exceptional clitic placement· βλ. Pappas 2014, Tsiplakou 2017, Tsiplakou and Armostis 2020):

(3)	'ksero ξέρω	to το	'tuto τούτο	'ksero ξέρω	to το
	to το	'eʃi έδει		maθi'tis μαθητής	mu μου

Το ξέρω τούτο, το ξέρω. Το έχει μαθητής μου.

Παραδείγματα όπως τα παραπάνω δείχνουν το δομικά μεικτό χαρακτήρα της κοινής κυπριακής λόγω της έντονης επίδρασης της Κοινής Νέας Ελληνικής αλλά παράλληλα δημιουργούν το ερώτημα γιατί δεν έχουμε πλήρη σύγκλιση προς την υπερκείμενη ποικιλία. Στη συνέχεια εξετάζονται συγκεκριμένες δομικές πτυχές της κοινής κυπριακής που δεν εμφανίζουν σύγκλιση με την Κοινή Νέα Ελληνική και γίνεται μια πρώτη διερεύνηση των πιθανών λόγων.

3 Μη σύγκλιση των δύο ποικιλιών

3.1 Οι δισχιδείς δομές εστίασης

Όπως είναι γνωστό, η συντακτική εστίαση στην Κοινή Νέα Ελληνική γίνεται με μετακίνηση του εστιασμένου συστατικού σε προρρηματική θέση (βλ. (4)). Αντίθετα, στην κυπριακή ποικιλία η συντακτική εστίαση γίνεται με *δισχιδή* (cleft) δομή (βλ. (5)), όπου ο ρηματικός τύπος *εν* δεν φέρει χαρακτηριστικά χρόνου και συμφωνίας (βλ. (6)· πρβλ. Grohmann 2009, Agouraki 2010, Tsiplakou 2104α, β, 2017):

(4) to 'spiro 'vlepo
To Σπύρο βλέπω.

(5) en ton 'spiron pu tho'ro
en τον Σπύρον που θωρώ
Είναι το Σπύρο που βλέπω.

(6) en e'sis pu emi'lisete
en εσείς που μιλήσατε
Είναι εσείς που μιλήσατε.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απουσία δομών εστίασης όπως η (4) στην *κοινή* κυπριακή. Στα δεδομένα από κοινωνιογλωσσολογικές συνεντεύξεις στο Tsiplakou et al. (2016) δεν εμφανίζεται ούτε μία τέτοια δομή εστίασης με απλή μετακίνηση, αλλά αντίθετα όλες οι δομές εστίασης είναι δισχιδείς. Αυτό αποτελεί αιτία προβληματισμού καθώς, όσον αφορά τη συγκεκριμένη πτυχή της σύνταξης, η κυπριακή δεν φαίνεται να εμφανίζει τάση σύγκλισης με την Κοινή Νέα Ελληνική. Συνακόλουθα, σε γλωσσική παραγωγή φυσικών ομιλητριών/τών της κυπριακής που κατά τα άλλα είναι στην Κοινή Νέα Ελληνική, εμφανίζονται δισχιδείς δομές όπως αυτή στο παράδειγμα (7), που είναι αντιγραμματικές στην Κοινή Νέα Ελληνική:

(7) [...] διότι δεν είναι εμείς που θα κρίνουμε τη συνταγματικότητα ή όχι³

Αυτή η περίπτωση μη σύγκλισης με την Κοινή Νέα Ελληνική μπορεί να αποδοθεί σε ελλιπή κατάκτηση. Σχετική ποσοτική έρευνα με αποφάνσεις περί γραμματικότητας δισχιδών δομών όπως οι (6) και η (7) (Tsiplakou 2017) έδειξε ότι οι φυσικές ομιλήτριες/τές της κυπριακής που συμμετείχαν στην έρευνα θεωρούν ότι τέτοιες δομές είναι γραμματικές στην Κοινή Νέα Ελληνική.⁴ Στο ερώτημα γιατί όσον αφορά ειδικά το συντακτικό φαινόμενο της εστίασης δεν έχουμε κατάκτηση της δομής

³ Για το αν η Κοινή Νέα Ελληνική έχει αντίστοιχες γνήσιες δισχιδείς δομές με απουσία χαρακτηριστικών χρόνου και συμφωνίας στο ρήμα *είμαι*, βλ. Tsiplakou (2017). Το παράδειγμα στο (7) είναι από επίσημο γραπτό λόγο (κείμενο του κυπριακού Υπουργείου Εξωτερικών, [http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2016.nsf/...](http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2016.nsf/))

⁴ Στην έρευνα συμμετείχαν 96 φυσικές ομιλήτριες/τές της κυπριακής, 61 γυναίκες και 35 άντρες, ηλικίας από 18 ως 70 ετών. Περισσότερο οι άντρες και λιγότερο οι γυναίκες και περισσότερο οι μεγαλύτερες/οι και λιγότερο οι νεότερες/οι, αλλά σε κάθε περίπτωση με στατιστικά σημαντικές διαφορές, αποδέχονταν ως γραμματικές στην Κοινή Νέα Ελληνική δισχιδείς δομές όπως οι παραπάνω.

εστίασης της Κοινής Νέας Ελληνικής (σε αντίθεση, π.χ., με την πρόκληση· βλ. παράδειγμα (3)), μια πιθανή εξήγηση είναι ότι η εστίαση, ως φαινόμενο του επιπέδου της *διεπίδρασης* (interface) σύνταξης-πραγματολογίας/πληροφοριακής δομής, κατακτάται δυσκολότερα και ατελέστερα (Tsimpli and Sorace 2006, Sorace 2011). Επομένως, ένας από τους λόγους της μη σύγκλισης της μιας ποικιλίας προς την άλλη είναι η ατελής κατάκτηση, που μας δείχνει ότι ο *διδιαλεκτισμός* (bidialectalism) έχει διαβαθμίσεις που μπορεί να εξαρτώνται και από τη φύση του γραμματικού φαινομένου.

3.2 Οι περιφραστικοί χρόνοι

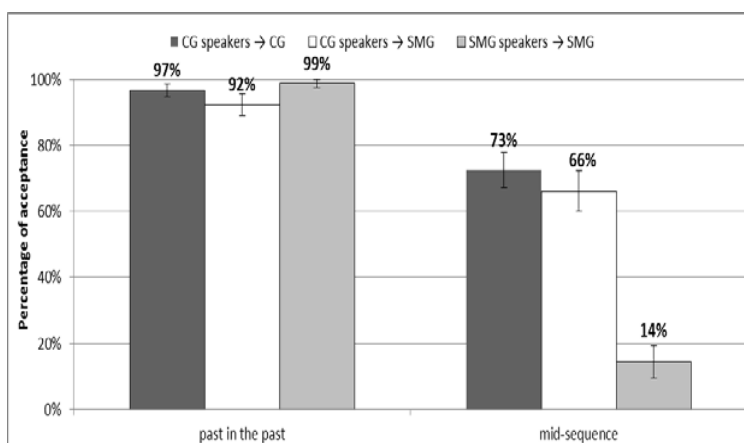
Όπως δείχνει η πρόσφατη έρευνα (Melissaropoulou et al. 2013, Tsiplakou et al. 2019), στην κυπριακή *κοινή* εμφανίζονται πλέον περιφραστικός Παρακείμενος και Υπερσυντέλικος Α, και μάλιστα φωνολογικά και μορφοσυντακτικά ενσωματωμένοι στο σύστημα της κυπριακής:⁵

- (8) Έδει τα στείλει τούτα χτες.
Τα έχει στείλει αυτά χτες.
- (9) Εκάμαν μου ίντερβιου τζαι είχα τους αναφέρει την έρευνα που έκαμα.
Μου έκαναν συνέντευξη και τους είχα αναφέρει (: ανέφερα) την έρευνα που έκανα (: είχα κάνει).

Όπως όμως δείχνουν τα παραπάνω παραδείγματα και επιβεβαιώνουν και σχετικές ποσοτικές έρευνες (Melissaropoulou et al. 2013, Tsiplakou et al. 2019), οι νέοι περιφραστικοί χρόνοι της κυπριακής *κοινής* έχουν διαφορετική σημασία / λειτουργία από αυτούς της Κοινής Νέας Ελληνικής: ο νέος Παρακείμενος Α συχνά χρησιμοποιείται υπερδιορθωτικά αντί Αορίστου (βλ. (8))· ο Υπερσυντέλικος Α μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να δηλώσει το προτερόχρονο στο παρελθόν ή και το μακρινό παρελθόν, όπως και στην Κοινή Νέα Ελληνική, αλλά κυρίαρχη είναι και η νέα χρήση του Υπερσυντέλικου, όπως στο (9), όπου ο Υπερσυντέλικος δεν δηλώνει το προτερόχρονο στο παρελθόν αλλά είναι σημασιολογικά ισοδύναμος με Αόριστο και απλώς χρησιμοποιείται για να δώσει έμφαση στο συγκεκριμένο σημείο της αφήγησης (βλ. Tsiplakou et al. 2019). Στις δύο πρώτες στήλες του παρακάτω διάγραμματος φαίνεται ότι οι φυσικές ομιλήτριες/τές της κυπριακής αποδέχονται τη σημασία «προτερόχρονο στο παρελθόν» τόσο για τον Υπερσυντέλικό της Κοινής Νέας Ελληνικής όσο και για τον Υπερσυντέλικό της κυπριακής, αλλά αποκλίνουν πολύ σημαντικά σε σχέση με τις φυσικές ομιλήτριες/τές της Κοινής Νέας Ελληνικής ως προς την αποδεκτότητα Υπερσυντέλικων όπως αυτού στο (9), τους οποίους οι τελευταίες/οι δέχονται σε ελάχιστο βαθμό.

⁵ Οι λειτουργίες του συντελεσμένου στο παρόν για τον Παρακείμενο και του προτερόχρονου στο παρελθόν για τον Υπερσυντέλικό παραδοσιακά εκφράζονταν με τον Αόριστο (Μενάρδος 1925/1969) ή με Παρακείμενο και Υπερσυντέλικό Β (έχω/είμαι + -μένος, -η, -ο):

- (i) Είμαι φαημένος.
Έχω φάει.
- (ii) Έχω τα φαημένα τα αθάσια.
Τα έχω φάει τα αμύγδαλα.
- (iii) Ήταν θκιεβασμένη.
Είχε διαβάσει.
- (iv) Είχα την θκιεβασμένην την εφημερίδαν.
Την είχα διαβάσει την εφημερίδα.

Διάγραμμα 2 | Ποσοστά αποδεκτότητας λειτουργιών του Υπερσυντέλικου από ομιλητές/τριες της ΚΝΕ και της κοινής κυπριακής (από Tsiplakou and Armostis 2020: 217).

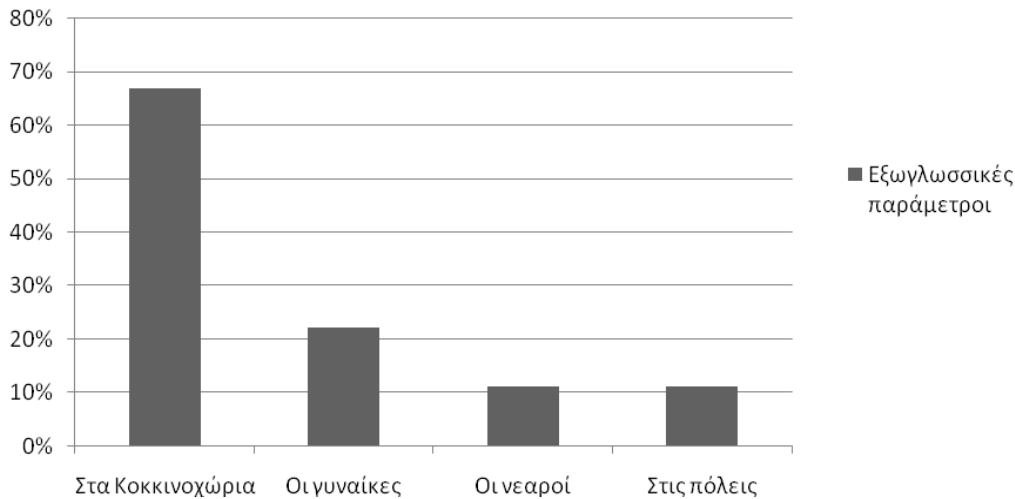
Τα δεδομένα και πάλι παραπέμπουν σε ελλιπή κατάκτηση των σημασιολογικών ιδιοτήτων του Υπερσυντέλικου της υπερκείμενης ποικιλίας και η μη σύγκλιση προς την Κοινή Νέα Ελληνική όσον αφορά τους περιφραστικούς χρόνους και πάλι παραπέμπει στο διαβαθμισμένο χαρακτήρα του διαλεκτισμού (gradient bidialectalism).

4 Οι ενδεικτικότητες των φωνολογικών επιλογών

Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με δύο περιπτώσεις μη σύγκλισης από την περιοχή της φωνολογίας. Οι δύο περιπτώσεις είναι διαφορετικές μεταξύ τους από κοινωνιογλωσσολογική άποψη: πρόκειται για την εξάπλωση στην κοινή κυπριακή του φθόγγου [j:], που αντικαθιστά το [λ:] σε περιβάλλοντα συνίζησης παρόλο που το τελευταίο είναι αρθρωτικά πιο κοντά στο [λ] της Κοινής Νέας Ελληνικής, και για τη διατήρηση του τοπικού, βασιλεκτικού [ç] στην περιοχή των Κοκκινοχωριών, όπου κατά τα άλλα, όπως είδαμε πιο πάνω, το φωνολογικό σύστημα είναι αυτό της κοινής και οι τοπικές πραγματώσεις υφίστανται μεγάλη ισοπέδωση.

4.1 Τι ανθίσταται στην ισοπέδωση και γιατί;

Ως προς το βασιλεκτικό [ç], που είναι χαρακτηριστικό της τοπικής προφοράς στην περιοχή των Κοκκινοχωριών, όπως είδαμε, ήδη αυτό γενικά είναι υπό ισοπέδωση (βλ. Διάγραμμα 1) και αντικαθίσταται από το παγκύπριο [j]. Εξαιρέση ωστόσο αποτελούν οι τύποι του ρήματος <έχω> όπου το [ç] ακολουθεί πρόσθιο φωνήεν, δηλαδή τα <έχεις>, <έχει>, <έχετε>. Οι συμμετέχουσες/οντες στην έρευνα στο Τσιπλάκου και Κοντογιώργη (2016) δήλωσαν ότι ειδικά για αυτούς τους τύπους προτιμούν το τοπικό [ç] σε ποσοστό 80%. Ο λόγος για αυτήν την εξαίρεση είναι ότι αντιμετωπίζουν το [ç] ως ενδείκτη της τοπικής τους ταυτότητας, όπως οι ίδιες/οι δήλωσαν συνειδητά και όπως φάνηκε και από τα ποσοτικά δεδομένα:

Διάγραμμα 3| Απόψεις των πληροφορητριών/-τών για το πού ή από ποιους προτιμάται το ουρανικό αλλόφωνο σε τύπους του ρήματος <έχω> (από Τσιπλάκου και Κοντογιώργη 2016)

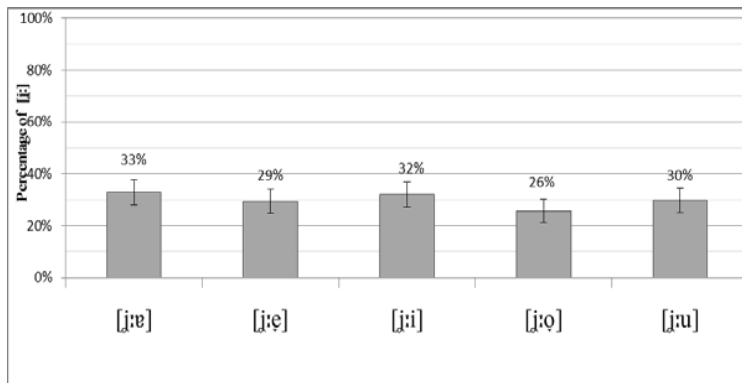
Η λεξική συχνότητα του ρήματος ενδεχομένως να παίζει κάποιο ρόλο στη διατήρηση του τοπικού αλλοφώνου. Ωστόσο, αυτό που είναι ιδιαίτερα σημαντικό από κοινωνιογλωσσολογική άποψη είναι ότι η *ενδεικτικότητα* (indexicality) του βασιλεκτικού αλλοφώνου ως στοιχείου τοπικής ταυτότητας είναι ικανή να αντισταθεί κάπως στην ισοπέδωση, αν και η προτίμηση για το [ç] μόνο στο συγκεκριμένο λέξημα δείχνει ότι η αντίσταση έχει καθαρά περιορισμένο, εμβληματικό χαρακτήρα.

4.2 Η εξάπλωση του τοπικού [j:] στην κοινή

Σε περιβάλλοντα συνίζησης, και συγκεκριμένα σε ακολουθίες /liV/ έχουμε ουράνωση του /l/ σε [λ]. Στην κυπριακή ωστόσο το /l/ μπορεί να προφερθεί και ως [j:]

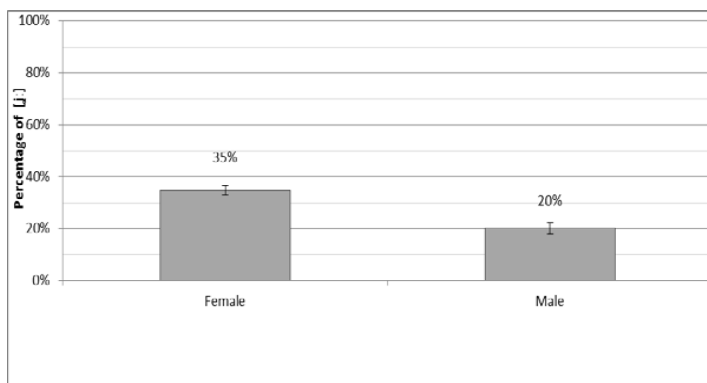
- (10) α. ma 'l:i
μαλί
- β. ma 'j:a / ma 'λ:a
μαλλιά

Η βιβλιογραφία αναφέρει ότι το [j:] είναι τοπικό χαρακτηριστικό (της Λεμεσού και Αμμοχώστου· βλ. Χριστοδούλου 1967). Ωστόσο, ο Pappas (2015) παρατήρησε πρώτος ότι το [j:] έχει αρχίσει να εξαπλώνεται στην *κοινή*, παρατήρηση που επιβεβαιώνεται από ποσοτική έρευνα με 97 συμμετέχουσες/οντες διαφόρων ηλικιών (18-70) και από διάφορες περιοχές της Κύπρου (βλ. Tsiplakou and Armostis 2020 για λεπτομέρειες). Γενικά εκφράστηκε μια προτίμηση για το [j:] σε ποσοστό γύρω στο 30%, ανεξαρτήτως φωνητικού περιβάλλοντος και καταγωγής των συμμετεχουσών/όντων:

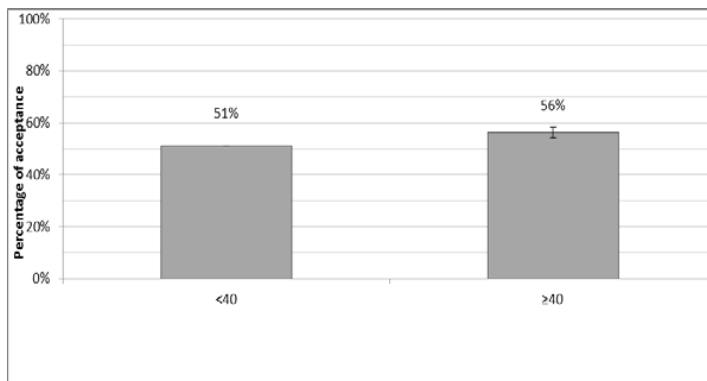

Διάγραμμα 4| Ποσοστά [j:] πριν από τα διάφορα φωνήεντα (από Tsiplakou & Armostis 2020: 223)

Από κοινωνιογλωσσολογική σκοπιά φαίνεται ότι στην εξάπλωση του [j:] στην κοινή πρωταρχικό ρόλο παίζουν οι νεότερες/οι και ειδικά οι γυναίκες:

Διάγραμμα 5| Χρήση [j:] σε σχέση με το φύλο (από Tsiplakou & Armostis 2020: 223)

Διάγραμμα 6| Χρήση [j:] σε σχέση με την ηλικία (από Tsiplakou & Armostis 2020: 224)

Συνολικά, δηλαδή, έχουμε νεοτερισμό (innovation), φορείς του οποίου είναι τα νεότερα άτομα. Πολύ ενδιαφέρον παρουσιάζει ωστόσο το είδος του νεοτερισμού: ένα στοιχείο παραδοσιακά τοπικό φαίνεται ότι εξαπλώνεται στην κοινή ως ενδείκτης νεανικής ταυτότητας και ανεπίσημου ύφους, όπως προκύπτει από σχόλια ομιλήτριών/τών, που χαρακτηρίζουν το [j:] «φυσικό» ενώ το [ʎ:] «τεχνητό» ή και εξωγενές, όπως η νεαρή ομιλήτρια από τη Λευκωσία στο (11):

- (11) ma'j:á
 'en:a mbu θes na po ma'λ:a
 'etsi kalama'ristika
 en imbo'ro en jir'na i 'γlos:a mu

«Μαγιά».
 Εν α μπου θες να πω, «μαλλιά»;
Έτσι, καλαμαρίστικα;
 Εν ι-μπορώ, εν γυρνά η γλώσσα μου.

Το ότι το [j:] είναι αντιληπτό ως ενδείκτης νεανικής ταυτότητας και ανεπίσημου, οικείου ύφους φαίνεται και από το σχόλιο της φιλολόγου στο (12):

- (12) e'kamnamen e'liti tʃeθca'vazan 'ul:i
 o 'ij:os o i'j:atoras
 'eleos
 ma en tʃen 'ekso is ta ka'fe en 'maθima

Εκάμναμεν Ελύτη τζι εθκιαβάζαν ούλλοι
 «Ο Ήγιος ο Ηγιάτορας».
 Έλεος.
 Μα εν τζι' εν έξω εις τα καφέ, εν μάθημα.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι στο παραπάνω σχόλιο το [j:] αντιμετωπίζεται ως ενδείκτης νεανικής ταυτότητας αλλά όχι ως τοπικό, γεωγραφικά εντοπισμένο στοιχείο. Μπορούμε επομένως να υποστηρίξουμε ότι πρόκειται για μια περίπτωση κοινωνικής-υφολογικής ανακατανομής (socio-stylistic re-allocation· βλ. Pappas 2015 και Trudgill 1986): ένα αρχικά τοπικό αλλόφωνο χάνει τον τοπικό του χαρακτήρα και γίνεται ενδείκτης μιας νέας κοινωνιογλωσσικής ταυτότητας στην κοινή- διαδικασία που δεν θα ήταν δυνατή εκτός πλαισίου ισοπέδωσης.

5 Συμπεράσματα

Στην εργασία αυτή εστιάσαμε στους λόγους για τους οποίους ορισμένα τοπικά στοιχεία της διαλέκτου ανθίστανται στην διαλεκτική ισοπέδωση και κυρίως στους λόγους για τους οποίους η κοινή ποικιλία, αν και περιέχει στοιχεία από την Κοινή Νέα Ελληνική ή υβριδικές μορφές που την κάνουν να προσομοιάζει με την Κοινή Νέα Ελληνική, εντούτοις δεν παρουσιάζει απόλυτη σύγκλιση με αυτήν, άρα στην παρούσα φάση τουλάχιστον δεν φαίνεται να επέρχεται πλήρης αποδιαλεκτισμός. Υποστηρίχθηκε ότι οι λόγοι είναι σύνθετοι και αφορούν πτυχές της συγκεκριμένης κοινωνιογλωσσικής συνθήκης της κοινωνικής διγλωσσίας όσο και πτυχές των διαδικασιών κατάκτησης των δομικών χαρακτηριστικών της δεύτερης ποικιλίας. Τα δεδομένα από την κοινή κυπριακή είναι επομένως ιδιαίτερα ενδιαφέροντα γιατί φωτίζουν τόσο την έννοια του διαδιαλεκτισμού όσο και την περιπλοκότητα της σχέσης γλώσσας, ταυτότητας και κοινωνίας σε συνθήκες κοινωνικής διγλωσσίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Agouraki, Yoryia. 2010. “It-clefts and stressed operators in the preverbal field of Cypriot Greek.” *Lingua* 120, 527–554.
- Cerruti, Massimo and Stavroula Tsiplakou. 2020. “Introduction.” Στο Massimo Cerruti, and Stavroula Tsiplakou (επιμ.), *Koines and regional standard varieties. Structural and sociolinguistic aspects of language shift*. Studies in Language Variation 24, 1-29. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins,
- Grohmann, Kleanthes K. 2009. “Focus on clefts: A perspective from Cypriot Greek.” Στο Anastasios Tsangalides (επιμ.), *Selected papers from the 18th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics - Thessaloniki, 4-6 May 2007*, 157–165. Thessaloniki: Monochromia.
- Hinskens, Frans, Peter Auer, and Paul Kerswill. 2005. “The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations.” Στο Peter Auer, Frans Hinskens, and Paul Kerswill (επιμ.), *Dialect change. Convergence and divergence in European languages*, 1–48. Cambridge: Cambridge University Press.
- Καρμέλλου, Χρυστάλλα. 2018. «Μια κοινωνιογλωσσική προσέγγιση των διαδικασιών ισοπέδωσης της κυπριακής ελληνικής στην περιοχή των Κοκκινοχωρίων.» Μεταπτυχιακή Διατριβή, Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Karyolemu, Marilena, and Pavlos Pavlou. 2001. “Language attitudes and assessment of salient variables in a bi-dialectal speech community.” Στο Josep M. Fontana, Louise McNally, Maria Teresa Turell, and Enric Vallduví (επιμ.), *Proceedings of the 1st International Conference on Language Variation in Europe, ICLaVE 1, Barcelona (Spain) June 29-30/July 1, 2000*, 110–120. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος. 1969. «Συμβολή εις την μελέτην της κυπριακής διαλέκτου.» *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 3: 87–109.
- Mattheier, Klaus J. 1996. “Varietätenkonvergenz. Überlegungen zu einem Bausteiner einer Theorie der Sprachvariation.” Στο Peter Auer, Frans Hinskens, and Klaus J. Mattheier (επιμ.), *Convergence and divergence of dialects in Europe (Sociolinguistica 10)*: 31–52.
- Melissaropoulou, Dimitra, Charalambos Themistocleous, Stavroula Tsiplakou, and Simeon Tsolakidis. 2013. “The Present Perfect in Cypriot Greek revisited.” Στο Peter Auer, Juan Caro Reina, and Götz Kaufmann (επιμ.), *Studies in language variation - European perspectives IV. Selected papers from the 6th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 6), University of Freiburg, 27 June - 1 July 2011*, 159–172. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Μενάρδος, Σίμος. 1925. «Κυπριακή Γραμματική. Γ'. Ρήματα.» *Αθήνα* 37, 35-79. Ανατυπωση στο Μενάρδος, Σίμος. 1969. *Γλωσσικαί Μελέται*, 67–106. Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών.
- Newton, Brian. 1972. *Cypriot Greek: Its phonology and inflections*. The Hague: Mouton.
- Pappas, Panagiotis A. 2015. “The reallocation of [j] in Cypriot Greek.” *Dialectologia* 15: 159–179.
- Pappas, Panagiotis A. 2014. “Exceptional clitic placement in Cypriot Greek: Results from an MET study.” *Journal of Greek Linguistics* 14: 190–211.
- Sorace, Antonella. 2011. “Pinning down the concept of “interface” in bilingualism.” *Linguistic Approaches to Bilingualism* 1: 1–33.

- Terkourafi, Marina. 2005. "Understanding the present through the past. Processes of koineisation in Cyprus." *Diachronica* 22: 309–372.
- Trudgill, Peter. 2004. *New-dialect formation: The inevitability of colonial Englishes*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- Tsiplakou, Stavroula. 2014a. "How 'mixed' is a mixed system? The case of the Cypriot Greek koiné." Στο Kleantes K. Grohmann (επιμ.), *Three factors and beyond. Socio-syntax and language acquisition*. Special issue of *Linguistic Variation* 14(1): 161–178.
- Tsiplakou, Stavroula. 2014b. "Does convergence generate stability? The case of the Cypriot Greek koiné." Στο Kurt Braunmüller, Steffen Höder, and Karoline Kühl (επιμ.), *Stability and divergence in language contact: Factors and mechanisms*, 163–178. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Tsiplakou, Stavroula. 2017. "Imperfect acquisition of a related variety? Residual clefting and what it reveals about (gradient) bidialectalism." *Frontiers in Communication* 2. doi: 10.3389/fcomm.2017.00017
- Tsiplakou, Stavroula, and Spyros Armostis. 2020. "Survival of the oddest." Στο Cerruti, Massimo, and Stavroula Tsiplakou (επιμ.), *Intermediate language varieties. Koinai and regional standards in Europe*. Studies in Language Variation 24, 203-230. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Tsiplakou, Stavroula, Spyros Armostis, Spyridoula Bella, Dimitris Michelioudakis, and Amalia Moser. 2019. "The Past Perfect in Cypriot and Standard Greek: Innovation because -or irrespective- of contact?" Στο Juan-Andrés Villena-Ponsoda, Francisco Díaz-Montesinos, Antonio-Manuel Ávila-Muñoz, and Matilde Vida-Castro (επιμ.), *Language variation - European perspectives VII: Selected papers from the 9th International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 9), Malaga, June 2017*, 232-243. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Tsiplakou, Stavroula, Spyros Armostis, and Dimitris Evripidou. 2016. "Coherence 'in the mix'? Coherence in the face of language shift in Cypriot Greek." Στο Frans Hinskens, and Gregory R. Guy (επιμ.), *Coherence, covariation and bricolage: Various approaches to the systematicity of language variation. Lingua* 172-173: 10–25.
- Τσιπλάκου, Σταυρούλα και Μαριλένα Κοντογιώργη. 2016. «Διαδικασίες διαλεκτικής ισοπέδωσης στη σύγχρονη κυπριακή.» *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 36: 451–464.
- Tsiplakou, Stavroula, Andreas Papapavlou, Pavlos Pavlou, and Marianna Katsoyannou. 2006. "Levelling, koineization and their implications for bidialectism." Στο Frans Hinskens (επιμ.), *Language variation – European perspectives. Selected papers from the 3rd International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 3), University of Amsterdam, 23–25 June 2005*, 265–276. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Χριστοδούλου, Μενέλαος Ν. 1967. «Σύντομος σημείωσις περί τῆς συνιζήσεως ἐν τῇ κυπριακῇ διαλέκτῳ.» *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 31: 93-97.

Exploring fine restrictions in the derivation of deverbal adjectives in Greek

Eleni Tsaprouni & Christina Manouilidou
University of Ljubljana

elenhts78@gmail.com, Christina.Manouilidou@guest.arnes.si

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στα ρηματικά επίθετα τα οποία σχηματίζονται με τα επίθηματά -σίμος, -μένος και -τος. Προηγούμενες μελέτες έχουν δείξει ότι κάθε επίθημα φέρει ξεχωριστούς περιορισμούς όσον αφορά τον συνδυασμό του με ρηματικές ρίζες. Στην παρούσα έρευνα εξετάστηκε το σθένος αυτών των περιορισμών διερευνώντας την αποδεκτότητα σχηματισμών που τους παραβιάζουν. Για το σκοπό αυτό κατασκευάστηκε ένας μεγάλος αριθμός ψευδολέξεων που παραβίαζαν τους περιορισμούς της γραμματικής κατηγορίας και των θεματικών χαρακτηριστικών των επιθημάτων. Παράλληλα, κατασκευάστηκαν νεολογισμοί που δεν υπόκεινταν σε καμία παραβίαση. Τα αποτελέσματα έδειξαν μια διαβάθμιση σχετικά με την αποδεκτότητα φέρνοντας στην επιφάνεια λεπτές διαφορές μεταξύ των ρηματικών κατηγοριών.

Λέξεις-κλειδιά: ρηματικά επίθετα, ελληνικά, θεματικά χαρακτηριστικά, περιορισμοί, αποδεκτότητα

1 Introduction

Deverbal adjectives in Greek are formed by adding adjectival suffixes to verbal stems (e.g. *anigo* ‘to open’ + *-tos* = *aniktos* ‘open’) and according to lexicalist theories of morphology, as the one proposed by Ralli (2005), they are considered to inherit the thematic features of the verbal stem and the suffix. *Thematic features* determine the number and the quality of thematic roles involved in the activity described by the verb, as well as the way these thematic roles form grammatical relations. Thematic features differ among individual verb types, given that each verb type carries its own. For instance, the verb *trexo* ‘to run’, which is unergative and takes no complement, has an argument structure of the type described in (1).

(1) *O Jannis trexi* ‘John runs’ <Agent>

Similarly, examples 2 and 3 illustrate what thematic roles are associated with the verb *anigo* ‘to open’ and how they are realized in sentential context.

(2) *O Jannis anikse tin porta* ‘John opened the door’ <Agent<Theme>>

(3) *I porta anikse* ‘The door opened’ <Theme>

The same holds also for individual suffixes. Each suffix carries its own thematic features, which in turn create constraints allowing or disallowing the attachment to certain types of verbal stems (i.e. *thematic constraint*). For example, the suffix –*simos*, according to Manouilidou (2007), has an argument structure of the type <Theme <Event>> and therefore gets attached to transitive verbal stems having an argument structure of the type: <Agent<Theme>>, as described in (4).

(4) *ekpedevo* ‘to train’ < *ekpedef-simos* ‘train-able’.

Hence, when the suffix gets attached to verbal stems of a different argument structure of what they are typically attached to, the result is a pseudoword with *thematic violation* (ThemViol), as in example 5.

(5) **treksimos*.

The other kind of constraint concerning deverbal word formation is that of the grammatical category of the root (i.e. *category constraint*), which has to be verbal. The violation of this constraint results in word formations which constitute *category violations* (CatViol), as in example 6.

(6) trapezi ‘table’ < **trapezimos* ‘table-able’

The paradigm of violations is a common method used in psycholinguistic studies, in order to investigate the morphological processing of complex lexical items. The present study focuses exclusively on *deverbal adjectives* and explores how distinct types of verbal and non-verbal stems interact with the suffixes under investigation. Specifically, the focus of interest in the present study is whether the parser is indeed sensitive to finer grained thematic information and if this is reflected in pseudoword rates of acceptance.

1.1 Theoretical Background

Deverbal adjectives in Greek are formed with the suffixes *-simos*, and *-tos*, which are equivalent to the English ‘able’; the suffix *-menos*, is used to form adjectival participles. All these suffixes require verbal stems and more specifically each of them follows specific constraints concerning the type of verbal stems it can be attached to.

The specific suffixes have been the topic of earlier investigations, such as that of Anastasiadis-Symeonidis (1995). The present study is based on new theoretical advancements by Alexiadou (2018), Anagnostopoulou and Samioti (2013) and Anagnostopoulou (2003), which brought into light subtle differences among them. For instance, the suffix *-simos* cannot be combined with unergative verbs (e.g. *trexo* ‘to run’), causatives (e.g. *spao* ‘to break’), psychological verbs (e.g. *agapo* ‘to love’), and verbs of alternating situation, namely inchoatives, (e.g. *zesteno* ‘to warm’).

On the other hand, the suffix *-tos* is attached directly only to roots expressing events (e.g. *ftiaxno* ‘to make’). Particularly, *-tos* gets attached to eventive roots, such as those postulated by Anagnostopoulou and Samioti (2013; 2014): $\text{Root}_{\text{undefined}} + \text{verbalizer}$, (e.g. **kt-* ‘undefined meaning’ < *kt-iz-o* ‘to build’ < *kt-is-tos* ‘built’) and $\text{Root}_{\text{event}}$, (e.g. *ftiaxno* ‘to make’ < *ftiax-tos* ‘make-able’).

Finally, *-menos* cannot be attached to verbal roots denoting a standard situation (e.g. *ksero* ‘to know’) or not licensing agentive prepositional phrases, such as psych verbs, (e.g. *diaskedazo* ‘to have fun’). In addition, Anagnostopoulou (2003) studying the syntactic properties of *-menos* revealed a dual attachment, that is *-menos* can either be attached to vP (verbalPhrase), not licensing an agentive by-phrase, e.g. *vraz-menos* ‘boiled’, or VP (VoicePhrase), licensing an agentive by-phrase, e.g. *kri-menos* ‘hidden’. This difference is illustrated in (7) and (8).

(7) *Ta makaronia ine vrazmena (*apo to Gianni)* ‘Spaghetti is boiled (*by John)’,

(8) *O thisavros ine krimenos apo tus pirates* ‘The treasure is hidden by the pirates’.

Thus, taking the above in mind, we conclude that although the derivational process is similar for all suffixes, each of them have its own specific restrictions regarding the roots it gets attached to.

1.2 Psycholinguistic Background

A significant number of studies carried out by Manouilidou (2006; 2007), Manouilidou and Stockall (2014), and Neophytou et. al. (2018) has used the paradigm of violations in order to investigate the processing of deverbals nouns and adjectives. These studies provided evidence for the role of grammatical category and thematic features in processing deverbals word formations.

Specifically, Manouilidou (2006) and Manouilidou et al. (2007) examined the role of thematic features in the processing of existing adjectives formed with the suffixes *-simos*, *menos*, *-tos* and *-tikos*. The results of their on-line lexical decision task indicated that the thematic features of the verb's stem influence the processing of deverbals word formations, yielding longer reaction times, only for those adjectives with high eventive properties (e.g. *katedafi-simos* 'demolishable', *kali-menos* 'covered'), compared to words with less verb-like features (e.g. *skalis-tos* 'engraved') and to denominal (e.g. *mallinos* 'wollen').

In a separate study, Manouilidou (2007) examined whether thematic features have a distinct function in building deverbals word formations. For this purpose, a corpus of pseudowords violating the thematic features of their constituents, the verbal stem and the suffix, was created. *Thematic violations* (e.g. **trek-simos* > *trexo* 'to run') were put under comparison together with other types of stimuli, such as *categorical violations* (e.g. **katal-imos* > *katali* 'spoon'), *novel words* (e.g. **skupis-tos* > *skupizo* 'to wipe') and *non-words* (e.g. *katakti-tis* > **kapakti-tis* 'conqueror' > **conperor*') in an on-line lexical decision task.

Results revealed that between the two kinds of constraints the categorial ones were found to be stronger in relation to the thematic ones, which in turn seem to be more sensitive in terms of violability. This fact is reinforced by the finding that thematic violations were judged more often as grammatical in relation to categorial violations, whereas novel words demonstrated the highest acceptance rates of both violation types. Based on these findings, the authors postulated that the processing of thematic features takes place at a different, later stage of processing. Finally, the study concludes that the processing of thematic information appears to be obligatory, independently of the specific suffixes.

Manouilidou and Stockall (2014) further investigated the effect of thematic and categorial constraints in processing deverbals pseudowords, in two morphologically distinct languages, Greek and English. The results were similar for both languages with CatViol yielding greater acceptance rates and faster reactions times compared to ThemViol indicating a common cross-linguistic way of processing complex deverbals pseudowords.

Finally, Neophytou et. al. (2018), in an attempt to investigate the neurobiological profile of complex morphological processing, investigated the processing of pseudowords which violated the selectional constraints of suffixes either in terms of grammatical category or argument structure of the verbal stem. The experimental stimuli were drawn from Manouilidou and Stockall (2014) and were presented in an on-line visual lexical decision task combined with a simultaneous Magnetoencephalography data recording.

Categorial features were found to be processed in different brain areas and at an earlier time window compared to thematic features, suggesting that they are associated with distinct spatio-temporal profiles. Specifically, categorial information is processed at left temporal lobe, where syntactic licensing takes place, whereas thematic information is processed at left orbitofrontal cortex, a brain area connected to semantic interpretation. Concerning the acceptability, ThemViol were found to yield higher acceptance rates than CatViol. Nonetheless, despite the fact the three

suffixes (-*simos*, -*menos*, -*tos*) evoked a consistent pattern of processing, there were also detected differences among them, which were interpreted as results of the suffixes' properties. Concerning the suffix -*simos*, its strict high attachment stated by Alexiadou (2018), was suggested to make thematic violations easy to detect. On the other hand, -*menos* dual attachment, which can either be vP or VP, as it was suggested by Anagnostopoulou (2003), made the suffix ambiguous between the two meanings (i.e. result and target) and consequently caused a delay in detection of violations.

1.3 Aim

The aim of the current study is to test whether native speakers of Modern Greek are able to distinguish between different types of derivational violations (i.e. ThemViol - CatViol) and different types of stems used for the construction of deverbal adjectives. The former studies of Manouilidou (2007), Manouilidou and Stockall (2014) and Neophytou, et. al. (2018) contained only one-type violations (e.g. categorial violations derived from a nominal stem or thematic violations derived only from unergative stems), whereas the present research investigates the whole spectrum of possible unattested combinations. Moreover, with the insertion of novel words, which do not violate any constraint, in the experimental stimuli we intend to measure the acceptability differences between possible/grammatical and theoretically impossible/ungrammatical lexical items. The formulations derived are *thematic violations* and *novel words* (NovW) with multiple verb types, while *categorial violations* derived from both nouns and adjectives. This variety of combinations will point out fine distinctions among verb types and at the same time it will highlight the distinct interactions each suffix has with each type of verbal stem.

2 Method

2.1 Material

A large amount of pseudowords, all of them deverbal adjectives (n=501), was constructed. The ILSP PsychoLinguistic Resource was used to collect information about psycholinguistic factors, such as: stem frequency, number of letters, number of phonemes, number of syllables, number of orthographic neighbours, number of phonological neighbours, orthographic cohort and phonological cohort. Although attempts were made to match our stimuli with respect to these variables, there were slight differences. For instance, the mean stem frequency for CatViol differed from the one for ThemViol and NovW as illustrated in Table 1.

Condition	Mean Stem Frequency
ThemViol	10.610,5
CatViol	25.679
NovW	12.697

Table 1 | Mean Stem Frequency per Condition

2.1.1. Thematic Violations

The suffixes *-simos*, *-tos*, *-menos*, were combined with roots of verbs that are not compatible according to their separate restrictions of attachment, and therefore they formulated thematic violations.

e.g. ksekino ‘begin’ [causative] > **ksekinisimos*
perpato ‘walk’ [unergative] > **perpatitos*
thavmazo ‘admire’ [psychological verb] > **thavmasmenos*

2.1.2. *Categorial Violations*

Categorial violations were created by adding the suffixes to either nominal or adjectival roots instead of verbal.

e.g. kefali (noun) ‘head’ > **kefalisimos*
aspros (adjective) ‘white’ > **asprotos*
pseftikos (adjective) ‘fake’ > **pseftikomenos*

2.1.3. *Novel words*

Novel words were constructed by combining the suffixes with verbal roots that do not violate any constraint according to theoretical descriptions.

e.g. sinanto ‘meet’ > **sinantisimos*
charizo ‘donate’ > **charistos*
akuo ‘hear’ > **akusmenos*

2.2 *Participants*

Seventy-two (72) native speakers of Modern Greek participated in the experiment. All of them were healthy adults at the age between 20-60 years old.

2.3 *Procedure*

An on-line grammaticality judgment task was conducted and it was presented to the participants through the GORILLA program which was used as the online platform of the experiment. Participants were asked to evaluate these randomly presented words and decide whether they are possible in Greek or not. Before the appearance of each word a fixation [+] was shown at the center of the screen for a few seconds, in order to attract the attention of the participant, while under the word there were two options: YES or NO.

3 **Results**

The average acceptance rate across the different suffixes was 37% for Novel words, 28% for thematic violations and 9% for categorial violations. The findings are summarized at Table 2. Pairwise comparisons showed statistically significant differences between the three conditions ($p < 0001$).

Condition	Mean	Standard Deviation
Thematic Violations	0.284	0.005
Categorical Violations	0.091	0.006
Novel words	0.371	0.005

Table 2 | Mean Acceptance rate per Condition

An one-way ANOVA taking into account suffix and condition as independent variables and the response type (YES/NO) as the dependent variable revealed a main effect of condition [$F(11,566)= 638.071, p. < .0001$] and a main effect of suffix [$F(1,078)= 108.631, p. < .0001$]. In addition, an interaction [$F(3,477)= 19.366, p. < .0001$] between the two was also revealed. Results are illustrated in Figure 1.

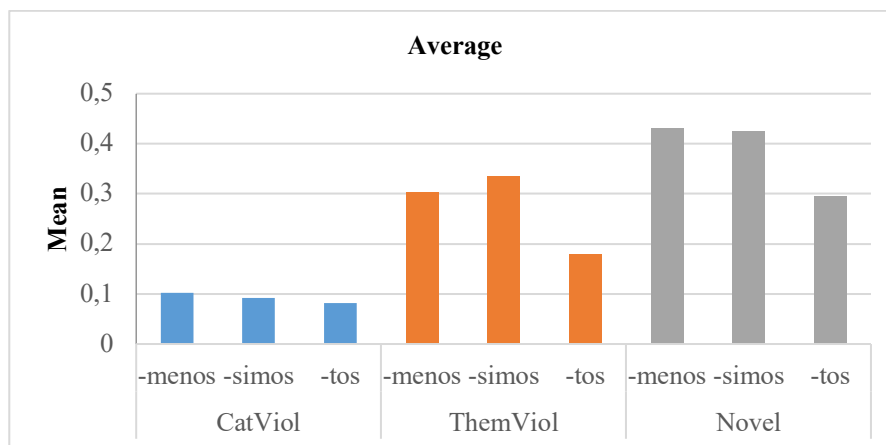

Figure 1 | Mean Acceptance Rate per Condition and Suffix

In addition, pair-wise comparisons between each condition with respect to the suffix resulted to statistically significant differences, presented in Table 4.

Suffix	Minimal pairs	p value
-menos	ThemViol – CatViol	0.000
-menos	ThemViol – NovW	0.000
-menos	CatViol – NovW	0.000
-simos	ThemViol – CatViol	0.004
-simos	ThemViol – NovW	0.000
-simos	CatViol – NovW	0.000
-tos	ThemViol – CatViol	0.000
-tos	ThemViol – NovW	0.000
-tos	CatViol – NovW	0.000

Table 4 | Minimal pairs of conditions per suffix and their p values

For *categorical violations*, the mean acceptance rate was 9% and formations with the suffix *-menos* noted the highest acceptance rates (Mean: 10%, SD: 0.011), while formations with *-simos* (Mean: 9%, SD: 0.011) and *-tos* (Mean: 8%, SD: 0.009) were following. An one-way ANOVA showed that the difference among the three kinds of categorical violations was not significant ($p. > .005$).

Furthermore, categorical violations derived from a nominal stem presented higher acceptance rates (Mean: 11%, SD: 0.008) than those derived from an adjectival stem (Mean: 7%, SD: 0.010). A pairwise comparison revealed that the difference between the two was significant ($p. < .0001$).

Concerning *thematic violations* and *novel words* an one-way ANOVA revealed a main effect of verb type [$F(12,540)= 127.366, p. < .0001$] and a main effect of suffix [$F(1,078)= 17.724, p. < .0001$], whereas the interaction revealed between each verb type and each suffix was also significant [$F(2,789)= 11.310, p. < .0001$].

Interesting findings emerge, when we look at each suffix separately. In Table 5 the mean acceptance rates of thematic violations and novel words created with the suffix *-menos* are presented. For this suffix the verb type with the highest acceptance rates proved to be this of the PsychSubExp verbs (Mean: 47.4, SD: 0.028), which forms thematic violations, and whose difference from the rest of verb types was statistically significant ($p. = .000$), with the exception of the transitive and the perception verbs ($p. = 1.000$), which both form novel words.

Condition	Verb type	Mean	Standard Deviation
ThemViol	Causative/inchoative	0,239	0,039
ThemViol	Unergative	0,278	0,016
ThemViol	Inchoative	0,246	0,031
ThemViol	Psych ObjExp	0,275	0,033
ThemViol	Psych SubExp	0,474	0,028
ThemViol	State	0,284	0,017
Novel	Perception	0,436	0,030
Novel	Transitive	0,473	0,014
Novel	Ditransitive	0,193	0,040

Table 5 | Suffix *-menos* per verb type

Concerning the rest of verb types combined with *-menos*, pairwise comparisons between all verb types demonstrated statistically significant differences for specific pairs of verb types. The results are illustrated in Table 6.

Minimal pairs	Conditions	p value
Causative/inchoative – perception	ThemViol – NovW	0.004
Causative/inchoative – transitive	ThemViol – NovW	0.000
State – perception	ThemViol – NovW	0.001
State – transitive	ThemViol – NovW	0.000
Inchoative – perception	ThemViol – NovW	0.000
Inchoative – transitive	ThemViol – NovW	0.000
Unergative – perception	ThemViol – NovW	0.000
Unergative – transitive	ThemViol – NovW	0.000
PsychObjExp – transitive	ThemViol – NovW	0.000
Ditransitive – perception	NovW – NovW	0.000
Ditransitive – transitive	NovW – NovW	0.000

Table 6 | Suffix *-menos* minimal pairs of verb types with statistically significant differences

In Table 7 the mean acceptance rates of thematic violations and novel words created with the suffix *-simos* are presented. For this suffix the verb type with the highest acceptance rates was found to be this of the causative verbs (Mean: 53.8, SD: 0.020), which forms a thematic violation and whose difference from the rest of verb types was proved to be statistically significant ($p. < .005$), with the exception of the ditransitive and the PsychObjExp verbs ($p. = 1.000$).

Condition	Verb type	Mean	Standard Deviation
ThemViol	Causative/inchoative	0,237	0,015
ThemViol	Causative	0,538	0,020
ThemViol	Unergative	0,356	0,016
ThemViol	Inchoative	0,189	0,027
ThemViol	Psych ObjExp	0,432	0,020
ThemViol	Psych SubExp	0,276	0,020
ThemViol	State	0,175	0,070
Novel	Perception	0,287	0,035
Novel	Transitive	0,409	0,011
Novel	Ditransitive	0,490	0,015

Table 7 | Suffix –simos per verb type

Concerning the rest of verb types combined with *-simos*, pairwise comparisons between all verb types demonstrated statistically significant differences for specific pairs of verb types. The results are illustrated in Table 8.

Minimal pairs	Conditions	p value
Causative/inchoative – ditransitive	ThemViol – NovW	0.000
Causative/ inchoative – transitive	ThemViol – NovW	0.000
Causative/ inchoative – PsychObjExp	ThemViol - ThemViol	0.000
Causative/ inchoative – unergative	ThemViol - ThemViol	0.000
Inchoative – ditransitive	ThemViol – NovW	0.000
Inchoative – PsychObjExp	ThemViol - ThemViol	0.000
Inchoative – unergative	ThemViol - ThemViol	0.000
PsychSubExp – PsychObjExp	ThemViol - ThemViol	0.000
PsychSubExp – ditransitive	ThemViol – NovW	0.000
PsychSubExp – transitive	ThemViol – NovW	0.000
State - ditransitive	ThemViol – NovW	0.001
Unergative – causative	ThemViol - ThemViol	0.000
Unergative – ditransitive	ThemViol – NovW	0.000
Ditransitive – transitive	NovW – NovW	0.001

Table 8 | Suffix -simos minimal pairs of verb types with statistically significant differences

Results for the suffix *-tos* are presented in Table 9. The verb type that with the highest acceptance rates was that of ditransitive verbs (Mean: 34.8, SD: 0.025), whose difference is statistically significant only from the PsychObjExp and the inchoative verbs ($p > .005$). In the thematic violations of the suffix *-tos*, the verb type of the unergatives has proven to score the highest acceptance rates (Mean: 23.9, SD: 0.013) noting a statistically significant difference from the inchoatives and the transitives ($p = .000$).

Condition	Verb type	Mean	Standard Deviation
ThemViol	Causative/inchoative	0,169	0,019
ThemViol	Unergative	0,239	0,013
ThemViol	Inchoative	0,085	0,020
ThemViol	Psych ObjExp	0,162	0,018
ThemViol	Psych SubExp	0,195	0,023
ThemViol	State	0,300	0,061
Novel	Perception	0,266	0,031
Novel	Transitive	0,323	0,009
Novel	Ditransitive	0,348	0,025

Table 9 | Suffix –tos per verb type

Concerning the rest of verb types combined with *-tos*, pairwise comparisons between all the verb types demonstrated statistically significant differences for specific pairs of verb types. The results are illustrated in Table 10.

Minimal pairs	Conditions	p value
Causative/inchoative – ditransitive	ThemViol – NovW	0.000
Causative/inchoative – transitive	ThemViol – NovW	0.000
Inchoative – ditransitive	ThemViol – NovW	0.000
Inchoative – PsychSubExp	ThemViol – ThemViol	0.000
Inchoative – perception	ThemViol – NovW	0.000
Inchoative – transitive	ThemViol – NovW	0.000
PsychObjExp – transitive	ThemViol – NovW	0.000
Perception – ditransitive	NovW – NovW	0.000
Perception – transitive	NovW – NovW	0.000

Table 10 | Suffix *-tos* minimal pairs of verb types with statistically significant differences

The above findings will be discussed in the section below.

4 Discussion

The primary goal of the current study was to investigate whether native speakers are able to distinguish among distinct types of violations and distinct types of stems used for the construction of deverbal adjectives in Greek created with *-tos*, *-menos*, *-simos*. Thus, we examined to what extent lexical items that violate the attachment restrictions of the above suffixes are accepted with regard to the thematic features and the grammatical category of the base. This interaction was examined with respect to the acceptability of all possible formations, including lexical items following the grammatical rules (NovW), as well as different kinds of violations being subject to constraints, thematic (ThemViol) or categorial (CatViol). To address this issue an on-line grammatical judgment task was carried out.

The behavioral results of the grammatical judgment task confirmed previous findings of psycholinguistic and neuroimaging studies of Manouilidou (2007), Manouilidou and Stockall (2014) and Neophytou et. al (2018). Thematic violations, such as *ksekinitos* ‘begin-able’, were accepted more often as grammatical than categorial violations, such as *kareklatos* ‘chair-able’, whereas novel words, like *charistos* ‘give-able’, were found to yield greater acceptance rates than both kinds of violations. This fact also corroborates the finding of Manouilidou (2007) and Manouilidou and Stockall (2014) that categorial constraints hold a more prominent role in processing of deverbal adjectives. Furthermore, an interaction between suffix and condition was revealed. This fact indicates that the thematic features of each suffix defined the acceptance rates of the three conditions (ThemViol, CatViol, NovW).

Nonetheless, the insertion of a variety of verb types in the experimental material revealed subtle differences among them. Firstly, the observed interaction between the verb type and the suffix implies that the differences among suffixes were determined by the verb type of the stem. Studies on the syntactic compatibility of the adjectival suffixes have proposed combinatory restrictions concerning each suffix.

Alexiadou (2018) stated that “*verbs that can be attached to a non-active morphology but they cannot receive a passive interpretation, as they are not compatible with agentive by-phrases, e.g. skotono ‘kill’*” are not compatible with the suffix *-simos*. In the current data, however, words containing thematic violations

constructed by causative verbs and the suffix *-simos* (e.g. **skotosimos* ‘kill-able’) had the highest acceptance rate (54%), comparing to the rest of formations, including also lexical items of the other two suffixes (*-menos*, *-tos*). This finding implies that their incompatibility with agentive by-phrases perhaps does not play such an influential role in their productivity, since their passive morphology itself allows them to be attached to the suffix *-simos*. This fact is interesting on its own, since lexical items being subject to constraints were judged as more grammatical than those that were considered to follow the suffixes’ restrictions of attachment.

As it was stated in Neophytou et al. (2018), the dual capability of the suffix *-menos* with respect to its attachment, which can either be vP or VP, causes a delay in processing, since the suffix is ambiguous between the two possible attachments. This dual attachment of *-menos* causes in our case a distinct preference between the two subtypes: PsychSubExp and PsychObjExp, as the former presented higher acceptance rates in relation to the latter with their difference to be statistically significant. Assuming that PsychSubExp verbs have a vP attachment, therefore they cannot license an agentive by-phrase, (e.g. **charika apo kapjon*) in contrast to PsychObjExp verbs which bear an object and subsequently can license an agentive by-phrase, (e.g. *o daskalos ekplisete apo tus mathites tu*). Thus, we could argue that the vP attachment is the syntactic property that makes the PsychSubExp subtype more acceptable than the PsychObjExp subtype in ThemViol of *-menos*.

Nonetheless, this was not the case for the suffix *-tos*, which presented systematically the lowest acceptance rates in relation to the other two suffixes. This finding may be attributed to the fact that the suffix, according to Manouilidou et. al. (2007), does not inherit the thematic features of the verbal stem to the fullest. Therefore, it is not affected by them in the way the other two suffixes (*-menos*, *-simos*) are, while its adjectival properties remain intact.

Summarizing the main findings, native speakers distinguish not only between different types of violations (CatViol - ThemViol) but also between distinct verb types, and therefore between the distinct thematic features they carry. Each argument structure combined separately with the three suffixes (*-simos*, *-menos*, *-tos*) (resulting to a unique type of pseudowords) had a different impact on the acceptance of the derived pseudowords. Therefore, within the same experimental conditions (i.e. ThemViol and NovW) were found differences based on the type of the verbal stem. The fact that combinations, such as *causatives* + *-simos* and *PsychSubExp* + *-menos*, were considered as violations did not influence the participants’ judgment, since they judged them as more grammatical than those considered to follow the suffixes’ restrictions (i.e. novel words). Thus, these findings contradict existing theories concerning the attachment restrictions of the suffixes *-menos* and *-simos*.

5 Conclusion

The above findings highlight the contribution of thematic features in derivation of deverbal adjectives. In sum, the present study provides evidence about the acceptability patterns of the deverbal adjectives in Modern Greek using the suffixes *-simos*, *-menos*, *-tos*. The individual combinations of each verb type with each suffix led to distinct results with respect to acceptability. Thus, the suffixes’ attachment restrictions (which arise from the suffixes’ thematic features) interact differentially with the verbs’ thematic features in every combination. Therefore, a gradation

concerning the acceptability among verb types was revealed with some combinations, even within the same condition, being evaluated as more grammatical than others.

Based on the empirical evidence of the present research, we have been able to redefine issues of deverbal word formation and suffix compatibility by revealing which linguistic properties act more effectively in deverbal word formation. However, future research is required using a variety of methodologies in order to draw conclusions about the nature of morphological processing of such complex derived lexical items, and understand the underlying reasons that contributed to these results.

References

- Alexiadou, Artemis. 2018. “-Able adjectives and the syntax of psych verbs.” *Glossa: a journal of general linguistics*, 3(1).
- Alexiadou, Artemis, and Elena Anagnostopoulou. 2008. “Structuring participles”. In *Proceedings of the 26th West Coast Conference on Formal Linguistics* (pp. 33-41). Cascadilla Proceedings Project Somerville, MA.
- Anagnostopoulou, Elena. 2003. “Participles and voice”. *Perfect explorations*, 1-36.
- Anagnostopoulou, Elena, and Yota Samioti. 2013. “Allosemy, idioms and their domains: Evidence from adjectival participles”. *On linguistic interfaces II*, 218-250.
- Anagnostopoulou, Elena, and Yota Samioti. 2014. “Domains within words and their meanings: A case study”. *The syntax of roots and the roots of syntax*, 81-111.
- Anastassiadis-Symeonidis, Anna. 1995. “Segment-tos of deverbal adjectives in Modern Greek”. *Studies in Greek Linguistics*, 15, 473-484.
- Manouilidou, Christina. 2006. “On the processing of thematic features in deverbal nominals”. PhD diss., University of Ottawa.
- Manouilidou, Christina. 2007. “Thematic constraints in deverbal word formation: psycholinguistic evidence from pseudo-words”. In *Proceedings of the 7th International Conference on Greek Linguistics*.
- Manouilidou, Christina, Schneiderman, Eta and Eva Kehayia. 2007. “Computation of thematic information in accessing deverbal adjectives”. *CAHIERS LINGUISTIQUES D OTTAWA*, 35, 83.
- Neophytou, Kyriaki, Manouilidou, Christina, Stockall, Linnaea, and Alec Marantz. 2018. “Syntactic and semantic restrictions on morphological recomposition: MEG evidence from Greek”. *Brain and language*, 183, 11-20.
- Ralli, Angela. 2005. *Μορφολογία*. Athens: Patakis.
- Stockall, Linnaea, and Christina Manouilidou. 2014. “Teasing apart Syntactic Category vs. Argument Structure Information in Deverbal Word Formation: a comparative psycholinguistic study”. *Italian Journal of Linguistics*.

Η στάση «υψηλής απατηλής οικειότητας» στον σύγχρονο δημοσιογραφικό λόγο και οι επιδράσεις της στις πρωτογενείς και δευτερογενείς λειτουργίες του

Νικολέττα Τσιτσανούδη – Μαλλίδη
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
nitsi@uoi.gr

Abstract

The paper adapts to modern data a well-established theoretical view which argues that journalistic discourse from reconstitution of democracy to Memorandums of Understanding period has been characterized by an attitude of virtual sympathy or high illusory intimacy towards its diverse audiences. This attitude, which was formed and represented by specific and categorized linguistic forms, served mainly two purposes, the one concerning the more effective manipulation of "public opinion" and the second in promoting the commercial function.

Keywords: journalistic discourse, attitude of virtual sympathy, high illusory intimacy, functions

1 Εισαγωγή

Από τη μεταπολίτευση στην Ελλάδα (1974) και εξής, η δημοσιογραφική γλώσσα σε επίπεδο μορφής και όχι απαραίτητα περιεχομένου, έδωσε την εντύπωση ενός προϊόντος που το χαρακτήριζε η λαϊκότητα. Το φαινόμενο της μίμησης ή της αντιγραφής και οικειοποίησης του ανεπίσημου καθημερινού γλωσσικού ρεπερτορίου των πολιτών από ανθρώπους της εξουσίας θα μπορούσε να αποδοθεί στο γεγονός ότι στα τέλη του εικοστού αιώνα και περισσότερο στις αρχές του εικοστού πρώτου, τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα μαζικής ενημέρωσης, με δεδομένο το μείζον πληροφοριακό βεληνεκές τους, εκλαΐκευσαν τη γενικότερη παρουσία τους, για να δώσουν την πρόσβαση σε εκατομμύρια ακροατές και θεατές σε μια ζωντανή και ελκυστική πρόσβαση στην επικαιρότητα. Η ενδυνάμωση της εξουσίας τους, ως συνέπεια της απελευθερωτικής ιδιωτικοποίησής τους, τα κατέστησε ισχυρά κέντρα εξουσίας και λήψης αποφάσεων, και στην ουσία *παρεμβλήθηκαν* στη σχέση ανάμεσα στην πολιτική εξουσία και τον λαό, αποδυναμώνοντάς την πρώτη (Πεπολής 2006). Αυτή η παρεμβολή και ισχυροποίησή τους δεν μπορούσε παρά να αποτυπωθεί και στη γλώσσα και να επηρεάσει τις πρωτογενείς και δευτερογενείς λειτουργίες της.

Παράλληλα η ένταση με την οποία εκδηλώθηκε η εμπορευματική λειτουργία των ΜΜΕ, με την ταυτόχρονη καταγιστική έως και ιμπεριαλιστική κυριαρχία της διαφήμισης, είχε ως αποτέλεσμα το κοινό των μέσων ενημέρωσης να μην αντιμετωπίζεται μόνον ως ένα κοινό πολιτών, αλλά κυρίως ως κοινό καταναλωτών, δεδομένου μάλιστα ότι η λειτουργία των φορέων της ενημέρωσης και επικοινωνίας αναπτύχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες σε συνθήκες μιας αδυσώπητα σκληρής ελεύθερης αγοράς. Η λειτουργία τους ως επιχειρήσεις ενίσχυσε την εμφάνιση του στοιχείου της διασκέδασης, το οποίο κινήθηκε ανταγωνιστικά προς το στοιχείο της πληροφόρησης, επηρεάζοντας ποικιλοτρόπως τη μορφή και το περιεχόμενο των ίδιων των μέσων. Ακόμη και ο δημοσιογραφικός λόγος δεν απείχε σε πολλές του εκδοχές από ένα θεατρικό σύνθεμα, με έντονο το στοιχείο του θεάματος και της θεατρικότητας (ό.π.).

Θεωρώντας τα ακροατήριά τους διεκδικούμενα, τα ΜΜΕ επιδόθηκαν σε έναν καθημερινό εξοντωτικό αγώνα με όλα τα μέσα που διέθεταν (γλωσσικά, οπτικοακουστικά) προσπαθώντας να *μαντέψουν* προθέσεις και προσδοκίες, αρέσκεις και απαρέσκεις και να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των πολιτών – καταναλωτών (Fiske 2000: 455). Επιδιώχθηκε η εξασφάλιση της *αποδεκτότητας* (Κουτσογιάννη – Μίχου 1997: 155) της δημοσιογραφικής έκφρασης, καθώς αποδιδόταν αξιωματικά στον πομπό και εκφραστή του δημοσιογραφικού λόγου δημοκρατική νομιμότητα, βασισμένη στη μορφή της γλώσσας. Η χρήση μιας λαϊκότεροτης γλώσσας και η εκμετάλλευση των θετικών συνεμφάσεων της, μπορούσε να πειθαναγκάζει τους δέκτες και να τους οδηγεί στη διαμόρφωση της εντύπωσης ότι ο δημοσιογράφος εκπέμπει *ορθά* μηνύματα και, κυρίως, σύμφωνα με τα δικά τους συμφέροντα, θέσεις, επιθυμίες, αναμονές. Αναπόδραστα επηρεάστηκε καταρχήν η *πληροφοριακή/ενημερωτική λειτουργία* και σε ένα δεύτερο επίπεδο η *ιδεολογική*, η οποία έτεινε να εξελίσσεται ως *προπαγανδιστική*.¹ Επιπλέον, εισήχθη η *εμπορευματική λειτουργία* λειτουργώντας εν πολλοίς ανταγωνιστικά ακόμη και απέναντι στις πρωτογενείς λειτουργίες του λόγου.

Στην παρούσα εργασία αναλύεται η άποψή μου για την ανάπτυξη μίας στάσης που ονόμασα *στάση εικονικής ευμένειας* ή *στάση υψηλής απαιτηλής οικειότητας*, η οποία, όπως θα υποστηρίξω παρακάτω, λειτούργησε ως ένα άρτιο γλωσσικό όχημα για να υπηρετηθούν συγκεκριμένες βλέψεις καθοδήγησης και χειραγώγησης του κοινού (ειδικά στα χρόνια των μνημονίων, 2009-2018), είτε προς συγκεκριμένες ιδέες και αντιλήψεις, είτε προς καταναλωτικά προϊόντα (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη 2020).

2 Η στάση της εικονικής ευμένειας

Έχοντας επεξεργαστεί τους συμβολισμούς της δημοτικής κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών στο δημόσιο επίπεδο (Τσιτσανούδη κ.ά 2012), καταθέτω την άποψη, ότι στους εικονισμούς της γλώσσας προστέθηκαν νέες αναπαραστάσεις που είχαν την αφετηρία τους σε καλά οργανωμένες σκοπιμότητες. Η συστηματική χρήση της δημοτικής ή λαϊκής στον δημόσιο λόγο από τη μεταπολίτευση και μετά, συμβόλισε το τέλος της επισημότητας στη δημόσια σφαίρα, με ενδιαφέροντα συνακόλουθα. Παρατηρήθηκε ένας συστηματικός μεταχειρισμός της λαϊκής γλώσσας για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, την κατασκευή συναίνεσης και την υπηρέτηση της προπαγάνδας. Οι νεότεροι και σύγχρονοι «δημοτικιστές» που προέρχονταν από την υπάρχουσα πολιτικοεκδοτική ιεραρχία ενδιαφέρθηκαν να προσεγγίσουν τα μικρομεσαία κοινωνικοοικονομικά στρώματα μέσω της λαϊκότητας του γλωσσικού κώδικα και καταλεπτώς με μία εκ νέου χρήση ακόμη και διαλεκτικών στοιχείων, όχι μόνον στον δημοσιογραφικό και πολιτικό λόγο, αλλά ακόμη και στον διαφημιστικό (Τσιτσανούδη – Θεοδωρόπουλος 2015).

Οι συμβολισμοί περί τη δημοτική αφορμώνταν μεν από μία επαναστατική διάθεση, συσχετίστηκαν όμως στη συνέχεια με την προσπάθεια της εξουσίας να πείσει τις μάζες για τη φιλολαϊκότητα και την κοινωνική της ευαισθησία. Από την άλλη, η ευρύτατη χρήση της λαϊκής γλώσσας κατά την ανάπτυξη του *κινήματος των αγανακτισμένων* στην Ελλάδα², κραταιώνει τη θέση ότι η δημοτική παρέμενε ένα διαχρονικό και αδιαμφισβήτητο έμβλημα της ανατρεπτικής διάθεσης, των αντιεξουσιαστικών προθέσεων και της ανάδειξης των πραγματικών, και όχι

¹ Για τη διάκριση των λειτουργιών του δημοσιογραφικού λόγου συμβουλευόμαι τον Χατζησαββίδη (2000: 35-50).

² Για τον «αντίλογο των πλατειών» και τον λόγο των ΜΜΕ, βλ. και Γούτσος, 2017

κατασκευασμένων από τις ιεραρχίες, συμφερόντων του λαού. Κατά συνέπεια, αν και η εμβληματοποίηση της γλώσσας εξακολουθούσε να είναι ισχυρή, εν τούτοις άλλαζε πεδία δεδομένου ότι σημαντικές ιδεολογικές και πολιτισμικές αφετηρίες μετατοπίζονταν προς διαφορετικές εστίες δύναμης. Έτσι οι εικονισμοί της δημοτικής και λαϊκής γλώσσας περισώζονταν διαφοροποιούμενοι μέσω του εμπλουτισμού τους με νέες διαστάσεις (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη 2020: 79-87).

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η γλώσσα των ΜΜΕ διακρίνεται για τον ιδεολογικό στιγματισμό της, ανέλαβα την πρόκληση να ελέγξω τους βαθμούς της έντεχνης καλλιέργειας μιας στάσης που την ονόμασα αρχικά *στάση της εικονικής ευμένειας*. Αυτό το οποίο που με ενδιέφερε δεν ήταν μόνον το λεξιλόγιο, αλλά και το υφολογικό επίπεδο, πιστεύοντας ότι έτσι υπηρετούνταν ο στόχος της συρρίκνωσης της απόστασης ανάμεσα στην κυρίαρχη ομάδα και τους κυριαρχούμενους πολίτες, ανάμεσα στους ηγεμονεύοντες και τους ηγεμονευόμενους. Με απασχόλησε η κατάργηση της απόστασης μεταξύ των δύο άκρων ενός ενιαίου θεωρητικά σχήματος, το ένα άκρο του οποίου είναι οι σχέσεις κηδεμονίας και δύναμης, και το άλλο, οι σχέσεις αλληλεγγύης και οικειότητας. Η ακύρωση αυτού του υπολογισμού μεσοδιαστήματος θα μπορούσε να διευκολυνθεί με τη διαπλοκή της *δημόσιας/απρόσωπης/υπηρεσιακής σφαίρας* με την *ιδιωτική/οικιακή/συναίσθηματική*.

Ενώ ο δημοσιογραφικός λόγος είναι από τη φύση του επίσημος και δημόσιος, εν τούτοις επιστρατεύει κατά περίπτωση τη *χαμηλή ποικιλία*, προκειμένου να εμφανίζεται λαϊκός και οικείος προς τους αποδέκτες του και να εκμηδενίζει τη μεγάλη απόσταση που τον χωρίζει από τα ακροατήρια των παραληπτών του. Η εκδήλωση μιας *υψηλής απατηλής οικειότητας*, μιας *στάσης εικονικής ευμένειας* και δήθεν συμπάθειας προς ένα πρόσωπο ή προς το ίδιο το κοινό, μπορεί να αδυνατίζει και τελικά να μειώνει τη δυνατότητα για κριτική αποστασιοποίηση από την πλευρά των τηλεθεατών/ ακροατών και γενικά αποδεκτών, στην κατεύθυνση είτε της απόδοσης ευθυνών είτε γενικά του ελέγχου της εξουσίας από μέρους τους. Οι δημοσιογράφοι εμφανίζονται ότι θέτουν υπό διαπραγμάτευση – με στόχο την τελική νομιμοποίηση – τον ρόλο τους, συγκροτώντας τον ενίοτε μέσα από εικονικά πλέγματα εξοικείωσης και φιλικότητας με τους αποδέκτες τους, ανάλογα κάθε φορά με τις επιδιώξεις και τα συμφέροντα της κυρίαρχης ομάδας. Στην ουσία όμως, ως φορείς επίσημης και ιδρυματικής ισχύος, ασκούν επικοινωνιακό έλεγχο στους αποδέκτες τους, αλλά και στους συνομιλητές τους με το να τους τοποθετούν σε διάφορους ρόλους και θέσεις. Με μια τέτοια στρατηγική, οι ισχυροί εμφανίζονται ότι επιτρέπουν στους ασθενέστερους να αποφασίσουν για τη συμβολή τους με βάση όμως ρόλους προδιαγεγραμμένους (Clayman 1991:163-98, Heritage και Greatbatch 1991: 93-137, Greatbatch 1992: 268-301).

Υποστηρίζω επίσης, ότι οι φορείς του δημοσιογραφικού λόγου από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και εξής, επιδιώκοντας την επίδειξη της φιλικότητας, αρέσκονταν να απευθύνονται στο κοινό τους με στοιχεία παραλλαγών. Όποτε κρινόταν σκόπιμη η εκδήλωση σεβασμού στους κυρίαρχους κοινωνικούς κώδικες, ο δημοσιογραφικός λόγος επεδείκνυε μία κοινωνική ορθοέπεια, έναν καθωσπρεπισμό και μία συντήρηση. Όποτε κρινόταν σκόπιμη η έκφραση μιας συμπάθειας, αλληλεγγύης, συνένωσης ή και συνηγορίας με το κοινό, τότε ο δημοσιογραφικός λόγος δανειζόταν από τις μη τυποποιημένες και κωδικοποιημένες παραλλαγές της εθνικής γλώσσας.

3 Η (μετα)μνημονιακή δημοσιογραφική γλώσσα

3.1 Εισαγωγικά

Οι λειτουργίες του δημοσιογραφικού λόγου σε σχέση με τις αναπαραστάσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και τις συνέπειες από την έναρξη της εφαρμογής του «μνημονίου συνεργασίας» άρχισαν να μελετώνται την τελευταία δεκαετία τόσο σε ενδο-γλωσσικό όσο και δια-γλωσσικό επίπεδο. Στο ξεκίνημά της, η μελέτη έγινε δειλά και αντιμετωπίστηκε με επιφυλακτικότητα, ως προς τη σκοπιμότητά της, από μερίδα επιστημόνων. Στο πλαίσιο δημοσιευμένου ερευνητικού έργου (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη 2013)³, ασχολήθηκα σχετικά πρώιμα (Tsitsanoudis – Mallidis 2013) με τα κείμενα των μνημονίων από τον χώρο του διαδικτύου και του έντυπου ή ηλεκτρονικού τύπου, διαβλέποντας ότι σταδιακά συγκροτείται μία νέα *μνημονιακή ή μεταμνημονιακή γλώσσα ή νεογλώσσα*,⁴ η οποία επιβαλλόταν βίαια από πάνω προς τα κάτω.⁵ Μεταξύ των ζητημάτων που απασχολούσαν την προσέγγισή μου ήταν αφενός τα επιλεγόμενα *είδη του λόγου (discourses)* και οι αναπαραστάσεις που χρησιμοποιούνταν για τη συγκεκριμένη έκθεση, και αφετέρου οι πρωτεύουσες λειτουργίες της γλώσσας που αναδεικνύονταν, όπως η περιγραφική και η εκφραστική. Κατά την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας, εξετάστηκαν στο επίπεδο της μορφής οι προτιμήσεις των ρηματικών απεικονίσεων και των ονοματικών δομών, ενώ σε λεξιλογικό επίπεδο η χρήση λέξεων και φράσεων από τη λεγόμενη λαϊκή ή και λαϊκότροπη γλώσσα, αλλά και τη συστηματική ή επεξεργασμένη. Τέλος, στο σημασιολογικό επίπεδο επιχειρήθηκε η αποκάλυψη του τρόπου με τον οποίο επιτελούνταν οι ιδεολογικές λειτουργίες της γλώσσας, όπως είναι η εξουσιαστική και η προπαγανδιστική, σε μια εποχή με επιβολές συναίνεσης και εντατικής χρήσης της γλώσσας του φόβου.⁶

3.2. Θεωρητικό πλαίσιο, μέθοδος ανάλυσης

Η μελέτη της γλωσσικής πραγμάτωσης στη νέα ελληνική γλώσσα των συνεπειών της οικονομικής κρίσης αφορούσε τεμάχια λόγου, τα οποία αντλήθηκαν από ένα εξειδικευμένο και σχετικά ομοιογενές σώμα κειμένων. Επρόκειτο για δημοσιευμένα κείμενα στον παραδοσιακό έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο, αλλά και αναρτημένα κείμενα σε ιστολόγια και ιστοσελίδες ενημέρωσης. Ειδικότερα, προέρχονταν από τις ακόλουθες δεξαμενές δεδομένων:

- δημοσιευμένα κείμενα ομιλιών πολιτικών σε εφημερίδες και περιοδικά,
- τίτλοι εφημερίδων, ημερησίων και εβδομαδιαίων,
- αποσπάσματα αναλύσεων και άρθρων δημοσιογράφων από το διαδίκτυο.

Επρόκειτο για 112 δημοσιευμένα κείμενα, 258.289 λέξεων συνολικά. Η συγκέντρωση και η αποδελτίωση των πραγματικών κειμενικών τεκμηρίων ξεκίνησε στις 22/2/11 και ολοκληρώθηκε στις 26/3 του ίδιου χρόνου. Η Ελλάδα έμπαινε σε μία

³ Μέρος του ερευνητικού παρουσιάστηκε στο πλαίσιο εισήγησής μου, ως Fellow of Comparative Studies (2013-14) στο Harvard Olympia Summer School, που πραγματοποίησε το Πανεπιστήμιο Harvard στην Αρχαία Ολυμπία, τον Ιούλιο του 2013. Βλ. και Tsitsanoudis-Mallidis (2014).

⁴ Βλ. και «Η νεογλώσσα του μνημονίου», https://www.youtube.com/watch?v=j8W_AFJidmM

⁵ Βλ. και Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2011).

⁶ Βλ. και Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, Διατριβή Ε. Θεοδωρόπουλου με τίτλο «Γλωσσικές απεικονίσεις του φόβου σε σύγχρονα δημοσιογραφικά κείμενα που αφορούν στην οικονομική κρίση και η παιδευτική τους σημασία» <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/46720>. Επιπλέον, το θέμα της γλώσσας του φόβου απασχόλησε και το 2^ο Διεθνές Θερινό Πανεπιστήμιο «Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ», το οποίο, σε συνεργασία με το CHS – GR του Πανεπιστημίου Harvard, έφερε τον ειδικότερο τίτλο «Η γλώσσα της εξουσίας στις ημέρες των μνημονίων», βλ. <https://summerschool.ac.uoi.gr/archeio/2o-therino-panepistimio/>.

εξαιρετικά δυσχερή οικονομικά περίοδο και τα μικρά και μεσαία οικονομικά στρώματα δοκιμάζονταν από σκληρά οικονομικά μέτρα απομείωσης των εισοδημάτων, που στο πλαίσιο μιας «σαλαμοποίησης», διαδεχόταν το ένα το άλλο.

Επιλέχθηκαν τεμάχια λόγου που παρήχθησαν φυσικά και αυθόρμητα. Η προσέγγιση η οποία ακολουθήθηκε ήταν η επαγωγική και κινήθηκε από τα γνήσια και αναλλοίωτα δεδομένα στη θεωρητική επεξεργασία.⁷ Επιπλέον, η επιλογή της συγκεκριμένης σύνθεσης του corpus εδραζόταν στην αναγκαιότητα να εξετασθεί η δομή, η μορφή και οι λειτουργίες της γλώσσας που εκπεμπόταν από διαφορετικούς πομπούς, είτε αυτοί συγκροτούνταν από κέντρα τηλεοπτικής και πολιτικής εξουσίας, είτε από φορείς και φυσικά πρόσωπα που δεν ανήκαν στην εκδοτικό – πολιτική «ελίτ», στο πλαίσιο της λεγόμενης «συμμετοχικής και εναλλακτικής δημοσιογραφίας».⁸

Η ερευνητική προσέγγιση βασίστηκε σε θεμελιώδεις αρχές της *Κριτικής Ανάλυσης Λόγου* (*Critical Discourse Analysis*) (Fairclough 2003).

3.3. Υπόθεση εργασίας

Η μελέτη ξεκίνησε με την υπόθεση εργασίας ότι η εμπειρία της πρόσληψης και της αποδοχής των συνεπειών της οικονομικής κρίσης πιθανόν απεικονίζεται και ταυτόχρονα χαρακτηρίζει τις διάφορες γλωσσικές πραγματώσεις που αφορούν τον δημόσιο και ιδιωτικό λόγο. Εφόσον υφίσταται και άμεση εμπλοκή των πολιτών - θύματα στην επώδυνη εμπειρία της κρίσης, οι επιδράσεις – και κυρίως οι αρνητικές – καθώς και τα ποικίλα προβλήματα που δημιουργούνται λεκτικοποιούνται μέσω δομικών σχημάτων και ρηματικών τύπων, αλλά και μέσω ονοματικών φράσεων με τη χρήση ουσιαστικών, επιθετικών προσδιορισμών και διαφόρων φράσεων.

Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη τη θέση ότι η γλώσσα λαϊκοποιείται στο πλαίσιο της προσαρμογής της ομιλίας με την επιλογή διαφόρων γλωσσικών κωδικών από το επικοινωνιακό ρεπερτόριο (Κωστούλα – Μακράκη 2001: 54), και την άποψη ότι η *υψηλή προφορική* μπορεί να τεθεί στην υπηρεσία της *στάσης εικονικής ευμένειας* (Tsitsanoudis – Mallidis 2011: 133-135), διατύπωσα και μία δεύτερη υπόθεση αναφορικά με την περιγραφή της οικονομικής κρίσης. Αυτή η υπόθεση υποστήριζε ότι στον χώρο των ΜΜΕ ή της πολιτικής γίνεται συνειδητά ή και έντεχνα ενός είδους υπερ – χρήση στοιχείων από τη λαϊκή και λαϊκότροπη γλώσσα, προκειμένου να αποδίδεται ευκρινέστερα και αποτελεσματικότερα το μέγεθος της συνεπειών της οικονομικής ύφεσης στα μικρομεσαία κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Για παράδειγμα και σε ό,τι αφορά τη δημόσια σφαίρα παρουσίαζε ενδιαφέρον η εξέταση της πρόκρισης της *ιδιωτικής γλώσσας* (Wittgenstein 1953/1989), δεδομένου ότι με την ιδιωτική και πάντως ανεπίσημη γλώσσα δίδεται η δυνατότητα της έκφρασης γεγονότων, βιωμάτων και καταστάσεων μέσω λεκτικών σχημάτων που είναι οικεία στους αποδέκτες και η χρήση τους συνάδει με τον μικρόκοσμό τους.

⁷ Στο συγκεκριμένο corpus δεν συμπεριλαμβάνονται τα διαφημιστικά κείμενα, ούτε τα κείμενα των γελοιογραφιών ή άλλα σατιρικά κείμενα, διότι εκτιμάται πως μία τέτοια συμπερίληψη θα μπορούσε λόγω του εύρους της να αποπροσανατολίσει ή να προκαλέσει σύγχυση κατά τη συζήτηση των δεδομένων και την εξαγωγή των τελικών συμπερασμάτων.

⁸ Αναφορικά με τη σημασία των εξατομικευμένων και περιορισμένων σωμάτων γλωσσικών δεδομένων που ορίζονται από το ύφος, το πεδίο λόγου και το περιεχόμενο, βλ. De Beaugrande 2001: 23.

3.4. Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των γλωσσικών αναπαραστάσεων στα δημοσιευμένα κείμενα από τα παραδοσιακά και συμβατικά ΜΜΕ, αλλά και το διαδίκτυο, παρατήρησα ότι για τις αναπαραστάσεις των καταστάσεων και των συναισθημάτων μεταξύ των αποδεκτών και θυμάτων της κρίσης χρησιμοποιήθηκαν ποικίλα δομικά σχήματα, με κυρίαρχες τις ονοματικές και ρηματικές δομές. Οι ρηματικές δομές απέδωσαν τη βαθύτερη ανάμιξη του πολίτη στην επώδυνη εμπειρία της οικονομικής υστέρησης και των συνεπακόλουθων απειλών, ενώ οι ονοματικές δομές διακρίθηκαν κυρίως για την περιγραφική τους λειτουργία. Οι πρώτες περιέγραψαν μία κατάσταση σε εξέλιξη, ενώ οι δεύτερες αναφέρονταν σε καταστάσεις και συναισθήματα «τελειωμένα» και με μία σχετική απόσταση από αυτά.

Ο «λαός» απεικονίστηκε ως βαθιά και εξελικτικά εμπλεκόμενος στην αλγεινή εμπειρία του «θύματος», γνώρισμα που σημάδευε το ύφος και τη μορφή της γλωσσικής πραγμάτωσης. Η καταφυγή στα ρηματικά σχήματα καταδείκνυε την προτίμηση των σχεδιαστών και παραγωγών του δημόσιου λόγου σε μία ενεργή, άμεση και δυναμική απεικόνιση της κρίσης και των αρνητικών επιδράσεων της. Στην περίπτωση των ονοματικών τύπων και ειδικότερα των επιθετικών προσδιορισμών, κυριάρχησε η εννοιολογική αντίληψη ότι τα προβλήματα που επιφέρει η οικονομική κρίση και η εφαρμογή του μνημονίου αντιμετωπίζονται από τους πολίτες με τρόπο παθητικό, αφού δεν τους δίδεται η δυνατότητα της διαφυγής ή της αντίδρασης.

Και τα δύο σχήματα συνηγορούν υπέρ μιας σαφούς λεκτικοποίησης των επιδράσεων του μνημονίου με εμφανή την τάση διόγκωσης και δραματοποίησης του λόγου, έτσι όπως προκύπτει από τη χρήση έντονα στιγματισμένων ουσιαστικών και ρημάτων. Σε ότι αφορά τις ρηματικές δομές διέκρινα τα σημαινόμενα των αμετάβατων τύπων από αυτά των μεταβατικών δομών, επισημαίνοντας την εν πολλοίς ολιστική αναπαράσταση της κρίσης ως μία υπόσταση που διατρέχει το σύνολο σχεδόν της ελληνικής κοινωνίας και ειδικά τα μικρομεσαία κοινωνικοοικονομικά στρώματα.

Η λεξικογραμματική ανάλυση των δεδομένων προσέφερε το συμπέρασμα ότι οι συνέπειες της κρίσης και η κρίση καθεαυτή πραγματώθηκε γλωσσικά ως μία συγκοινωνούσα με την κοινωνία προσωποποιημένη και αντικειμενικοποιημένη «αυθυπαρξία». Συχνή ήταν και η χρήση του εννοιολογικού μεταφορικού λόγου (Γαβριηλίδου 2017) για την απεικόνιση των διαστάσεων του οικονομικού αδιεξόδου, ειδικά μάλιστα για τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες ιδέες και εμπειρίες ήταν πολύ δύσκολο να εκφραστούν με κυριολεκτικούς ή συνωνυμικούς όρους. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσίασε η εμφάνιση του οφειλέτη λαού ως αρρώστου, συχνά μάλιστα με πρωτόγονες αντιδράσεις απελπισίας και απαρέσκειας σε όσα του συμβαίνουν. Επίσης, σημείωσα την παρείσφρηση στοιχείων από μια λογοτεχνίζουσα ή και φαρσοειδή γλώσσα καθώς και από την ιδιωτική γλώσσα, όπου η κυριαρχία του συναισθήματος αποτυπωνόταν γλαφυρά.

Σε ό,τι αφορά τις ποικιλίες, ασχολήθηκα κυρίως με τις κάθετες διαφοροποιήσεις και λιγότερο με τις γεωγραφικές παραλλαγές. Αυτό στο οποίο οδηγήθηκα είναι ότι για την απεικόνιση των συνεπειών χρησιμοποιήθηκαν κυρίως οι *χαμηλές κοινωνικές ποικιλίες*, με καταφανή τα χαρακτηριστικά της λαϊκότητας στον λόγο. Η παρατηρούμενη χρήση λαϊκών λέξεων και φράσεων, άλλοτε σε γενικευμένο και εκτεταμένο βαθμό και άλλοτε λελογισμένα και περιστασιακά, σε συνδυασμό με την εμφάνιση μη αφηγηματικών στοιχείων τα οποία αναμιγνύονταν με τα αφηγηματικά, με παρέπεμψε στην άποψη ότι οι συντάκτες και σχεδιαστές του

συγκεκριμένου ύφους και είδους δημοσιογραφικού λόγου, επιθυμούσαν να καταστούν οικείοι στο κοινό τους.

Κι ενώ η λαϊκή γλώσσα χρησιμοποιήθηκε από τη μεταπολίτευση και ύστερα, με τη συνέμφαση της προοδευτικότητας και της κοινωνικής ευαισθησίας, στην εποχή των μνημονίων, η ίδια χρήση συνοδεύτηκε από διαφορετικές βλέψεις, αυτές της απόδοσης ευθυνών ή συνευθύνης στους πολίτες (*‘Μαζί τα φάγαμε!’*), αλλά και ενοχοποίησης και στιγματισμού τους για την οικονομική δίνη στην οποία περιέπεσε η χώρα (*‘Οι Έλληνες τα κάνατε σκατά!’*). Η λαϊκή και λαϊκότροπη γλώσσα, που επιστρατεύτηκε στο πλαίσιο της *στάσης εικονικής ευμένειας* και καλλιέργειας *απατηλής οικειότητας* ή για το «άνοιγμα» και τη διείσδυση του πολιτικού και δημοσιογραφικού λόγου στα λαϊκά κοινωνικά στρώματα, για ιδεολογικούς και εμπορικούς λόγους, στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή ενός αφηγήματος που έμοιαζε με κατηγορητήριο, και για τον στιγματισμό των μονάδων, που δεν μπορούσαν παρά να αποδεχθούν την «κατωτερότητά» τους ως στοιχεία μαζοποιημένα έναντι της υποτιθέμενης πολιτισμικής, κοινωνικής και οικονομικής «ανωτερότητας» των κεφαλαιοκρατών.

Σε μερίδα των κειμενικών τεμαχίων που μελετήθηκαν, η έκφραση της ιδεολογικής συμπαράταξης και σύμπλευσης, η οποία επιχειρούνταν στο παρελθόν να εκφραστεί μέσα από τη λαϊκοποίηση του λόγου, έδειχνε να καταρρέει, αφού ο λόγος από υποστηρικτικός των κοινωνικών ομάδων, μεταμορφωνόταν συχνά σε κανονιστικός και υποδεικτικός.

Στον αντίποδα των λαϊκών παραλλαγών, επιστρατεύτηκε μία κρυπτική, συστηματική και καλλιεργημένη γλώσσα, με τη χρήση σύνθετων και «αριστοκρατικών» λέξεων που τοποθετήθηκαν στον δημόσιο λόγο, για να ωραιοποιήσουν τυραννικά μέτρα που εντέλλονταν πολυειδή, εν πολλοίς άγνωστης προέλευσης και έδρας, οικονομικά και εκδοτικοπολιτικά συστήματα εξουσίας, στο όνομα της πιθανής εξόδου από την κρίση. Το όχημα ήταν οι επιτηδευμένες λέξεις ενός επεξεργασμένου και ανώτερου κώδικα, των οποίων όμως τα σημασιολογικά περιεχόμενα και πεδία τροποποιούνταν ανάλογα με τις βλέψεις και τις σκοπιμότητες των εξουσιαστών. Ο επαναπροσδιορισμός των σημασιών και των εννοιών αφορούσε σε δεκάδες λέξεις, και αφομοιώνονταν από το εκδοτικό – τηλεοπτικό σύστημα άμεσα, βίαια και επιβλητικά. Ο πληθωρισμός των σημασιολογικών αλλαγών, στη δίνη ενός σταθερά δραματοποιημένου δημοσιογραφικού και πολιτικού λόγου, δεν ζήτησε τη συγκατάθεση της κοινότητας των ομιλητών, αλλά νομιμοποιήθηκε με τη συνδρομή μερίδας των ΜΜΕ ως σύνολο χρήσεων από πάνω προς τα κάτω (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη 2020: 191-196).

4 Επιλογικά

Τα δημοσιογραφικά κειμενικά τεμάχια που μελέτησα σε αυτή τη διαδρομή από το 1974 και μετά, επιβεβαίωσαν τη θέση ότι η γλώσσα ως ένας ζωντανός οργανισμός απεικόνισε και παρακολούθησε με συνέπεια τις σημαντικές πολιτικές, οικονομικές και ευρύτερα πολιτισμικές αλλαγές που καθόρισαν την πορεία της ελληνικής κοινωνίας. Οι απεικονίσεις αυτές διευκολύνθηκαν μέσω της συνειδητής/έντεχνης ή και ασύνειδης υιοθέτησης της *στάσης υψηλής απατηλής οικειότητας*, η οποία διέτρεχε και επηρέασε το δημοσιογραφικό γλωσσικό ρεπερτόριο. Η γλώσσα έγινε πιο λαϊκή, γιατί αυτό εξυπηρετούσε το κλίμα της αποκατάστασης της δημοκρατίας. Προσέλαβε προοδευτικές υποδηλώσεις μέσα από την απομάκρυνσή της από την επισημοφάνεια, γιατί αυτό διευκόλυνε τις συσπειρώσεις σε συγκεκριμένα κομματικά σχήματα και

ήγειρε τις λαϊκές προσδοκίες. Εξελίχθηκε περισσότερο λαϊκότροπα όταν τα ιδιωτικά ΜΜΕ επιδίωξαν τα μεγάλα ανοίγματα στα μικρομεσαία οικονομικά στρώματα και τάξεις. Επηρέασε και επηρεάστηκε στον σφιχτό εναγκαλισμό πολιτικής και τηλεοπτικής/εκδοτικής εξουσίας. Έχασε και επαναπέκτησε τον εμβληματικό ρόλο της εκπροσώπησης των λαϊκών κινημάτων. Και στην εποχή των μνημονίων έγινε ένα αιχμηρό εργαλείο ενοχοποίησης και χειραγώγησης, με στόχο την εξυπηρέτηση της διακυβέρνησης δια του φόβου και την πειθαναγκαστική αποδοχή των τυραννικών μέτρων που επιβλήθηκαν, στο οικονομικό επίπεδο.

Με όχημα τον μεταφορικό λόγο, ο λαός κλήθηκε να αποδεχθεί και να συμβιβαστεί ως μία «κατώτερότητα» έναντι της πολιτικής και οικονομικής εισβολής των «ανώτερων» κεφαλαιοκρατών. Η γλώσσα, σε κάποιες των περιπτώσεων, απώλεσε τις σαφείς νοηματοδοτήσεις των λέξεων σε ένα κλίμα επιβολής, που με ομοφωνία εγκατέστησε μία μερίδα των ΜΜΕ. Και όλα αυτά στους φρενήρεις ρυθμούς της ψηφιακής εποχής, που καθιερώνει νέες σημασίες και περιεχόμενα, τα οποία ελέω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, παγώνονται με “fast track” διαδικασίες.

Το τελικό συμπέρασμα της εργασίας είναι ότι η δημοσιογραφική γλώσσα ανάλογα κάθε φορά τα πολιτικά χαρακτηριστικά των τελευταίων δεκαετιών, όχι απλά περιέγραψε τις εκάστοτε πραγματικότητες, αλλά συνέτεινε στην κατασκευή νέων ή στην αναδόμηση άλλων. Η πληροφοριακή λειτουργία υπονομευόταν κάθε φορά που κυριαρχούσε η προπαγανδιστική, ενώ ακόμη και πτυχές της κοινωνικοποιητικής λειτουργίας απορροφήθηκαν από την ιδεολογική, την ίδια στιγμή που η νεοφανής εμπορευματική λειτουργία παρέμενε σε ισχύ. Σε επίπεδο, ωστόσο, μορφής και όχι απαραίτητα περιεχομένου, η στάση της εικονικής ευμένειας υιοθετούνταν με σταθερότητα, όσο αντίστοιχα σταθερές παρέμεναν οι επιδιώξεις της χειραγώγησης και της κερδοφορίας στον χώρο των μέσων ενημέρωσης.

Βιβλιογραφία

- Clayman, Steven. 1991. “News Interview Openings: Aspects of Sequential Organization.” Στο Paddy Scannell (επιμ.), *Broadcast Talk*, 48-75. London: Sage.
- Γαβριηλίδου, Ζωή. 2017. “Οι Εννοιολογικές Μεταφορές στον Τύπο την Εποχή της Λιτότητας.” Στο Νικολέττα Τσιτσανούδη – Μαλλίδη (επιμ.), *Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ. Από την αρχαιοελληνική γραμματεία έως σήμερα*, 272-302. Αθήνα: Gutenberg.
- Γούτσος, Διονύσης. 2017. “Ο Αντίλογος των Πλατειών και ο Λόγος των ΜΜΕ στην Ελλάδα της Κρίσης.” Στο Νικολέττα Τσιτσανούδη – Μαλλίδη (επιμ.), *Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ. Από την αρχαιοελληνική γραμματεία έως σήμερα*, 346-387. Αθήνα: Gutenberg.
- De Beaugrande, Robert. 2001. “Large Corpora, Small Corpora, and the Learning of ‘Language’.” Στο Mohsen Ghadessy, Alex Henry και Robert L. Roseberry, *Small Corpus Studies and ELT*, 3-28. Amsterdam: John Benjamins.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse*. London & New York: Routledge.
- Fiske, John. 2000. *Η Ανατομία του Τηλεοπτικού Λόγου*, μτφρ. Β. Σπυρόπουλου. Αθήνα: Δρομέας.
- Greatbatch, David. 1992. “On the Management of Disagreement Between News Interviewees.” Στο John Heritage και Paul Drew (επιμ.), *Talk at Work*.

- Interaction in Institutional Settings*, 268-301. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heritage, John & David Greatbatch. 1991. "On the Institutional Character of Institutional Talk". Στο Deirde Boden και Don H. Zimmerman (επιμ.), *Talk and Social Structure. Studies in Ethnography and Conversation Analysis*, 47-98. Cambridge: Polity Press.
- Κουτσουλέλου – Μίχου, Σταματία. 1997. *Η Γλώσσα της Διαφήμισης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κωστούλα – Μακράκη, Νέλλη. 2001. *Γλώσσα και Κοινωνία. Βασικές έννοιες*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Πεπονής, Αναστάσιος. 2006. Πρόλογος στο Ν. Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, *Η Λαϊκή Γλώσσα των Ειδήσεων. Μια Στάση Απατηλής Οικειότητας*. Αθήνα: Εμπειρία Εκδοτική, 19-23.
- Tsitsanoudis-Mallidis, Nikoletta. 2011. "The Transformation of Television Journalistic Discourse into an Object of Commercial Dealing. The Greek Case." *International Journal of Instructional Media* 38(2): 133-146.
- Tsitsanoudis-Mallidis, Nikoletta. 2013. *Language and Greek crisis. An Analysis of Form and Content*. New York: Untested Ideas Research Center.
- Tsitsanoudis-Mallidis, Nikoletta 2014. "*Language representations of greek financial crisis in media and internet texts*" Educational/Class material for Comparative Cultural Studies 2014 - Harvard Summer School. (1. La Crise Grecque, 2. Linguistic representations of greek crisis, 3. Slogans of Indignants in Greece).
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Νικολέττα. 2011. *Η Γλώσσα της Εξουσίας στις Ημέρες του Μνημονίου*. Αθήνα: Ζαχαράκης.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Νικολέττα .2013. "Χαρακτηριστικά του Δημόσιου Λόγου σε Απεικονίσεις της Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα." *Γλωσσολογία/Glossologia* 21: 39-55.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Νικολέττα .2020. *Ο Δημοσιογραφικός Λόγος από τη Μεταπολίτευση έως τα «Μνημόνια»*. Center for Hellenic Studies, Washington D.C., Harvard University, Gutenberg.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Νικολέττα, Αναστασία Λυγούρα και Δημήτρης Σακατζής. 2012. "Οι παρατηρούμενες αλλαγές στους συμβολισμούς της δημοτικής γλώσσας μετά το 1976." Στο *Ηλεκτρονικά Πρακτικά Πανελληνίου Επιστημονικού - Επετειακού Συνεδρίου «1976-2011: 35 χρόνια από τη Γλωσσοεκπαιδευτική Μεταρρύθμιση»*. Εργαστήριο Γλώσσας και Προγραμμάτων Γλωσσικής Διδασκαλίας Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης ΑΠΘ, Εργαστήριο Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας και Διδακτικής της Νέας Ελληνικής Γλώσσας ΕΚΠΑ, σε συνεργασία με το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας και το Ινστιτούτο Ελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη]. Δίον Πιερίας, 4-6.11.2011. <http://ins.web.auth.gr/images/stories/Dion/%CE%A4%CE%A3%CE%99%CE%A4%CE%A3%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%A5%CE%94%CE%97%20%CE%BA.%CE%AC%201.pdf>, 1-18.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Νικολέττα και Εμίλ Θεοδωρόπουλος. 2015. "Η Χρήση Διαλεκτικών Ποικιλιών στις Σύγχρονες Διαφημίσεις - Ιδεολογικές Προεκτάσεις." Στο Μαρίνα Τζακώστα (επιμ.), *Η Διδασκαλία των Νεοελληνικών Γλωσσικών Ποικιλιών και Διαλέκτων στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Διδακτικές Εφαρμογές*, 211-237. Αθήνα: Gutenberg.

- Wittgenstein, Ludwig. 1953/1989. *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Χατζησαββίδης, Σοφρώνης. 2000. *Ελληνική γλώσσα και δημοσιογραφικός λόγος. Θεωρητικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Χρονότοποι και πολυγλωσσικές ταυτότητες σε προσφυγικό περιβάλλον

Σοφία Τσιώλη, Ηρώ-Μαρία Παντελούκα, Καρολίνα Ρακιτζή, Μαριαρένα
Μαλλιάρου, Ρούλα Κίτσιου & Γιώργος Ανδρουλάκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
sofia.tsioli@gmail.com, iro-maria@hotmail.com, mcarol@windowslive.com,
mall_mar@hotmail.com, roulakit@gmail.com, androulakis@uth.gr

Abstract

The paper attempts to present a research framework of conditions for the exploration of all authors' voices for refugee language education. The intensity of the refugee phenomenon since 2015 highlights a superdiverse reality and at the same time a need for new conceptualized tools to study the educational and research process to meet the fluidity and complexity of this situation. The analysis draws on the concept of chronotopes that underpin refugees' and teachers' discourses. Voices, as our analysis shows, are influenced by power relations and especially by power relations between researchers and refugees, as well as between refugee students and academic learning.

Keywords: superdiversity, linguistic ethnography, voices, chronotopes, refugee and migrant education

1 Υπερποικιλότητα, πολυγλωσσία και εκπαίδευση προσφύγων

Στο άρθρο αυτό αναστοχάζομαστε σε ερευνητικές και εκπαιδευτικές επιλογές της ομάδας του Εργαστηρίου Ελληνικής Γλώσσας και Πολυγλωσσίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, που θεωρούμε ότι ενθάρρυναν μιαν ατμόσφαιρα (συν)δημιουργίας συνθηκών εκπαιδευτικής και κοινωνικής «συμπερίληψης» προσφύγων (ενήλικες, έφηβοι, παιδιά).

Η εκπαιδευτική και κοινωνική «ένταξη» ή «συμπερίληψη» (προτιμούμε τον δεύτερο όρο που αναδεικνύει περισσότερο τον ρόλο και την ευθύνη της κοινωνίας υποδοχής) ατόμων με μεταναστευτική ή προσφυγική εμπειρία δεν διαμορφώνεται και δεν επιτελείται μέσα από γραμμικές διαδρομές. Επηρεάζεται και επηρεάζεται από ποικίλες χρονικές και τοπικές «στιγμές» που, ακόμη και στην περίπτωση της εκπαιδευτικής συμπερίληψης, δεν αφορούν αποκλειστικά εκπαιδευτικούς παράγοντες.

Ορισμένες εννοιολογικές αποσαφηνίσεις πιστεύουμε ότι είναι απαραίτητες εδώ, ξεκινώντας από την έννοια της *υπερποικιλότητας* (superdiversity). Σύμφωνα με τη θέση του Vertovec, όπως την αναλύει η Τσιώλη (2019), οποιαδήποτε διεπίδραση είναι πολυεπίπεδη και, ως τέτοια, θα πρέπει να εκλαμβάνεται σε κάθε περίπτωση, ως πεδίο και «χώρος» μελέτης. Επισημαίνεται, δηλαδή, ότι η ποικιλότητα δεν περιορίζεται στους διαφορετικούς γλωσσικούς κώδικες αλλά συμπεριλαμβάνει στοιχεία όπως η χώρα καταγωγής, η μεταναστευτική-προσφυγική πορεία, το νομικό καθεστώς παραμονής σε μια περιοχή ή επικράτεια, το ατομικό εκπαιδευτικό υπόβαθρο, η πρόσβαση στον επαγγελματικό χώρο, η πρόσβαση στις διάφορες υπηρεσίες (Vertovec 2017). Πρόκειται δηλαδή, αν μας επιτραπεί το λογοπαίγνιο, για μια *πιο πολύπλοκη σύλληψη της πολυπλοκότητας* των σύγχρονων κοινωνικών και γλωσσικών επαφών.

Ειδικότερα, ο Vertovec (2017: 7) αναφέρεται σε συνειδητές και μη συνειδητές επιλογές των ερευνητών/-ριών, μέσα από τις οποίες προσπαθούν να εισχωρήσουν στις πολύπλοκες σχέσεις, στις πολλαπλές ποιότητες που μπορεί να προσφέρει το πρίσμα της υπερποικιλότητας για ένα ζήτημα υπό μελέτη. Σε αυτό το έδαφος, ο Vertovec καταλήγει σε τρεις κατηγορίες οι οποίες χρήζουν άμεσης «ανανέωση» των τρόπων μελέτης τους:

- α. παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση,
- β. εθνοτικές κατηγορίες και κοινωνικές ταυτότητες, και
- γ. νέοι κοινωνικοί σχηματισμοί.

Παρά τη διαπίστωση της πολυγλωσσικής πολυπλοκότητας σε προσφυγικά περιβάλλοντα, οι εκπαιδευτικές πρακτικές φαίνεται συχνά να καταλήγουν στην αναπαραγωγή μονογλωσσικών προτύπων. Η γλώσσα διακρίνεται ως ξένη, δεύτερη, μητρική, και παράλληλα, η «συμπεριληπτική» εκπαίδευση δίνει προτεραιότητα στη γλώσσα της χώρας υποδοχής, αν και με διάφορες μεθοδολογικές επιλογές (εμβύθιση, ενισχυτική διδασκαλία, CLIL). Σε αυτό το πλαίσιο, η πολυγλωσσία καταλήγει να αποτυπώνεται ως μονογλωσσικό *habitus* (Gogolin και Duarte 2017) ή ως πολλαπλή μονογλωσσία (Ndhlovu 2015), καλλιεργώντας συμπεριφορές γλωσσικής ανασφάλειας ή και ξενοφοβίας. Από την άλλη, η πολυγλωσσία συνδέεται συχνά με μια «ρομαντική» (Creese και Blackledge 2018: xxiii) και ελιτίστικη διάστασή της, ιδίως στον επίσημο λόγο κρατικών και διακρατικών θεσμικών οντοτήτων, συχνά υπό την επίδραση νεοφιλελεύθερων ιδεολογιών. Οι Gogolin και Duarte (2017: 5) επισημαίνουν πως ο χαρακτηρισμός των ατόμων ως πολύγλωσσων χρηστών/ομιλητών ενέχει τη διατήρηση δίπολων, όπως πολύγλωσσος/μονόγλωσσος, δίγλωσσος/μονόγλωσσος ή δίγλωσσος/πολύγλωσσος. Κατά συνέπεια, χρησιμοποιούνται αξιολογικοί χαρακτηρισμοί όπως «σωστό», «λάθος», «φυσικός ομιλητής», «καλή γνώση», οι οποίοι οδηγούν επίσης σε διπολικές κατευθύνσεις.

Στην πράξη, ωστόσο, οι ομιλητές-μαθητές χρησιμοποιούν «γλωσσικά ρεπερτόρια» τα οποία παρόλο που δεν εναρμονίζονται συχνά με τις γλωσσικές πολιτικές, αποτελούν κομμάτι της καθημερινότητάς τους. Το ζήτημα είναι πως ακόμη και σήμερα τα ρεπερτόρια των μαθητών -ιδιαίτερα στο τυπικό σχολικό πλαίσιο- δεν αποτελούν «νόμιμους» γλωσσικούς πόρους και δεν αξιοποιούνται στο σχολικό περιβάλλον. Τα ρεπερτόρια είναι προϊόντα της βιογραφίας ενός ατόμου και συμπεριλαμβάνουν τόσο τις γλωσσικές ποικιλίες που έχει κατακτήσει ή με τις οποίες έχει έρθει σε επαφή, όσο και τους τρόπους χρήσης τους (Blommaert και Spotti 2017).

Σε αυτή τη συζήτηση, ο Vertovec παίρνει θέση, σημειώνοντας ότι, σε μια παγκοσμιοποιημένη εποχή μετα-πολυπολιτισμικότητας και μετα-πολυγλωσσίας, η υπερποικιλότητα τείνει να αντικαταστήσει τις πολυ-έννοιες, ώστε να καταφέρει να περιγράψει νέα φαινόμενα που προκύπτουν [και] από τα μεταναστευτικά γεγονότα (Vertovec 2009: 86 όπ. αναφ. σε Duarte και Gogolin 2013: 2).

Από μεθοδολογική άποψη, η συζήτηση για την αξιοποίηση της υπερποικιλότητας προϋποθέτει δύο αξιώματα, όπως τα διατυπώνουν οι Blommaert και Rampton (2011: 10): α) Πρέπει να διερευνούμε και όχι να παίρνουμε ως δεδομένα τα συγκείμενα της επικοινωνίας. Το νόημα διαμορφώνεται σε ιδιαίτερα μέρη, δραστηριότητες, κοινωνικές σχέσεις, ιστορίες διεπίδρασης, κειμενικές τροχιές, θεσμικά καθεστώτα και πολιτισμικές ιδεολογίες, που παράγονται και ερμηνεύονται από δρώντες με σώματα, προσδοκίες και ρεπερτόρια που πρέπει να γειώνονται μέσω της εθνογραφίας. β) Η ανάλυση της εσωτερικής οργάνωσης των σημειολογικών δεδομένων είναι καθοριστική για την κατανόηση της σημασίας της και της θέσης της στον κόσμο. Το νόημα είναι κάτι πολύ περισσότερο από απλή «έκφραση ιδεών». Η

βιογραφία, οι ταυτότητες, οι στάσεις και οι αποχρώσεις σηματοδοτούνται εκτεταμένα στο γλωσσικό και κειμενικό γίνεσθαι.

2 Χρονότοποι και πολυγλωσσικές ταυτότητες

Ο *χρονότοπος* ορίζεται ως επιστημολογικός και αφηγηματικός αναστοχασμός της προοπτικής ενός δράστη πάνω στη σχέση μεταξύ χώρου και χρόνου. Διαμορφώνεται από το υλικό και κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον του δράστη και εστιάζει στο ιδεολογικό και ηθικό περιεχόμενο του χώρου, αναγνωρίζοντας ότι συγκεκριμένοι χρόνοι και χώροι δημιούργησαν συνθήκες που καθορίζουν ποιος μπορεί να δράσει, πώς αυτές οι δράσεις θα έπρεπε κανονιστικά να δομούνται και πώς θα έπρεπε κανονιστικά να προσλαμβάνονται από τους άλλους (Blommaert 2017: 95–96).

Οφείλουμε τον όρο στον Bakhtin που υπογράμμισε πόσο άρρηκτα είναι συνδεδεμένοι ο χρόνος και ο χώρος στην ανθρώπινη κοινωνική δράση, και επέλεξε ως παράδειγμα τον λογοτεχνικό χρονότοπο (Bakhtin 1981: 84). Σε σύγχρονες κοινωνιογλωσσολογικές προσεγγίσεις τους, οι χρονότοποι: α) Διαμορφώνουν χρονοτοπικές ταυτότητες, αντικαθιστώντας πιο απλουστευτικές προσλήψεις ταυτότητας και της κοινότητας (Goebel 2017), β) Συνδέονται με το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο, αναδεικνύουν και ενθαρρύνουν την εμπρόθετη δράση (agency) των συμμετεχόντων στη μάθηση, αλλά και γενικότερα τη δράση στην κοινωνία, γ) Λαμβάνουν υπόψη τις πολύπλοκες διεπιδράσεις ανάμεσα στην πρακτική, την επανάληψη και τη δημιουργικότητα στην κοινωνική ζωή (Blommaert και De Fina 2017: 1), δ) (Επανα)καθορίζουν την «ένταξη» για κοινότητες όπως αυτές των μεταναστών και των προσφύγων.

Μια χρονοτοπική ταυτότητα από τη σκοπιά της κοινωνιογλωσσολογίας είναι μια *πολυγλωσσική ταυτότητα* που χαρακτηρίζεται από τον πολυ-σημειολογικό και πολυ-τροπικό χαρακτήρα της, σχετίζεται με άλλες σημειολογικές κατασκευές, δομείται σε χώρο-χρόνο μιας ιδιαίτερης κλίμακας (scale) και στη συνέχεια σε άλλες κλίμακες.

Πιο συγκεκριμένα, στη δική μας οπτική, προσεγγίζουμε τους χρονότοπους λαμβάνοντας υπόψη: α) την ιστορικότητα μέσα από τις αφηγήσεις των προσφύγων και των ατόμων που δουλεύουν μαζί τους, β) την καθημερινότητα της κοινωνικής ζωής των προσφύγων και των κοινωνιογλωσσικών της συμφραζομένων, γ) την τοποθέτηση των αφηγήσεων, αναγκών και προσδοκιών τους σε ένα τοπικό επίπεδο, με διττό σκοπό: i) την ανάδειξη της φωνής των προσφύγων καθώς και τη φωνή των εκπαιδευτικών και άλλων επαγγελματιών ή εθελοντών/-ριών που εργάζονται με τους πρόσφυγες, δημιουργώντας αυτοβιογραφίες αλλά και συλλογικές βιογραφίες, ii) τη συν-δημιουργία μιας ατμόσφαιρας διαμοιρασμένης εμπειρίας (Blommaert και De Fina 2017: 3) και κοινού ανήκειν.

Περαιτέρω, οι ταυτότητες δεν είναι σταθερές και μονοδιάστατες αλλά πολλαπλές και μεταβλητές καθώς οικοδομούνται με βάση την ετερότητα, με βάση τη σχέση μας με το «άλλο», είναι με άλλα λόγια αποτέλεσμα πολλαπλών σχέσεων σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο (Woolard 1998) και κατ'επέκταση αναδύονται μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις εξουσίας που επικρατούν σε συγκεκριμένο πλαίσιο. Ειδικά για τη διαμόρφωση πολυγλωσσικών ταυτοτήτων, οι δίγλωσσοι και πολύγλωσσοι ομιλητές θεωρούν τη δίγλωσσία/πολυγλωσσία ως πραγματικότητα της ζωής τους και όχι ως πρόβλημα (Wei 2008: 3). Σε προσφυγικό περιβάλλον, οι δίγλωσσοι ομιλητές δεν λειτουργούν ως μονόγλωσσοι σε δύο γλώσσες, αλλά χαράζουν τον ενδιάμεσο δικό τους γλωσσικό χώρο, ο οποίος δεν απαρτίζεται από ξεχωριστά γλωσσικά συστήματα αλλά συνιστά ένα συνεχές, που συγκροτείται από ένα μίγμα από κουλτούρες και

οπτικές γωνίες και το οποίο για κάποιους είναι ακατανόητο και για άλλους ανησυχητικό (Brutt-Griffler και Varghese 2004: 94).

3 Μεθοδολογικές αρχές

Στα τρία ερευνητικά/εκπαιδευτικά έργα για τα οποία γίνεται λόγος εδώ και παρουσιάζονται πολύ συνοπτικά στην επόμενη ενότητα, υιοθετήσαμε μια πολυτροπική, πολυμεθοδολογική ερευνητική προσέγγιση η οποία διαμορφώνεται από ποικίλα στάδια με βασικά συστατικά τα εξής: ανάλυση των εκπαιδευτικών, γλωσσικών και επικοινωνιακών αναγκών και προσδοκιών των μαθητών/-ριών (Androulakis et al. 2017a, Kitsiou et al. υπό δημοσίευση), ανάλυση των επιμορφωτικών αναγκών και επιθυμιών των εκπαιδευτικών (Androulakis, Chatzistefanou και Vafea 2018), μη ιεραρχική θέση των σχεδιαστών εκπαιδευτικού υλικού (Kitsiou et al. 2020) και των ερευνητών/-ριών (Attia και Edge 2017, Τσιώλη 2019).

Οι παραπάνω μη γραμμικές και όχι πάντα εμφανείς πορείες τροφοδότησαν τις επιλογές μας αναφορικά με τις διδακτικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις, την ανάπτυξη γλωσσικά και πολιτισμικά ευαίσθητων εκπαιδευτικών και επιμορφωτικών υλικών, τη μίξη τοπικών με παγκόσμιων πρακτικών, τη συμπερίληψη ποικίλων επιστημονικών πεδίων που αντανακλώνται είτε στην επιλογή των συνεργατών, είτε στον σχεδιασμό της ερευνητικής εργασίας, είτε στον προσανατολισμό των εκπαιδευτικών υλικών.

Για την data-informed ερευνητική κουλτούρα υιοθετήσαμε έναν ποιοτικό προσανατολισμό με βασικές αρχές της εθνογραφικής μεθόδου και ειδικότερα της γλωσσικής εθνογραφίας. Σκοπός μας είναι να εισχωρήσουμε σε βάθος στις πολύπλοκες βιωμένες εμπειρίες των δρώντων (εκπαιδευτικών, μαθητών/-ριών και ερευνητών/-ριών) και να προσφέρουμε χώρο στις καταπιεσμένες, πολυτροπικές, εξουσιαστικές, φοβισμένες φωνές τους σε ποικίλους χρονοτόπους της εκπαιδευτικής/ερευνητικής διεργασίας. Όπως αναφέρει ο Pérez-Milans (2015: 3), η γλωσσική εθνογραφία καταφέρνει να μελετήσει τις ανάγκες και τις προσδοκίες των δρώντων ως «κοινωνικά τοποθετημένες πρακτικές μέσα στον χώρο και στον χρόνο», γεγονός που απαντά στη ρευστή και σε κίνηση εκπαιδευτική πραγματικότητα επιτρέποντας την ανάδυση των πολυτροπικών φωνών των δρώντων. Η ανάδυση της πολυτροπικότητας ενισχύεται από την επιλογή ποικίλων ερευνητικών εργαλείων, όχι απαραίτητα απομονωμένων το ένα από το άλλο. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη συμμετοχική παρατήρηση, τη συνέντευξη (Perrino 2011, Androulakis et al. 2020, τις ομάδες εστίασης, τα ημερολόγια, τις εθνογραφικές εκθέσεις, τις ελεύθερες συζητήσεις, τα (πολυτροπικά) ερωτηματολόγια αλλά και εργαλεία βασισμένα στις τέχνες (Leavy 2015) όπως τα γλωσσικά πορτρέτα. Ειδικότερα τα τελευταία, θεωρούμε ότι προεκτείνουν την έννοια της «φωνής» των δρώντων σε τρία επίπεδα: α) από τη γλωσσική στην καλλιτεχνική έκφραση, β) από την ατομική στη ομαδική αποτύπωση των βιωμάτων, και γ) από το παρελθόν, στο παρόν, στο μέλλον και ξανά στο παρελθόν, μπλέκοντας τους ρόλους και τους «χώρους» δράσης των εκπαιδευτικών, των μαθητών/-ριών και των ερευνητών/-ριών. Με άλλα λόγια θα λέγαμε ότι προσιδιάζει σε αυτό που ο Bakhtin (1981) ονομάζει *συλλογική φωνή*.

Σε τούτο το πλαίσιο, η γλωσσική εκπαίδευση και η έρευνα για τη γλωσσική εκπαίδευση εκλαμβάνεται ως μια πολύπλοκη διαδικασία που (οφείλει να) συν-κατασκευάζει, και να ανα-κατασκευάζει τις σχέσεις και τους λόγους των δρώντων (Bucholtz και Hall 2005). Η ρευστότητα και η κινητικότητα που επιδιώκεται από την

ερευνητική διεργασία καταλήγει να μετατοπίσει σχέσεις εξουσίας ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς, ερευνητές/-ριες και μαθητές/-ριες αλλά και να επιτρέψει την εμφάνιση των πολλαπλών ταυτοτήτων των δρώντων -που συχνά έρχεται σε σύγκρουση με τη μαθησιακή διαδικασία.

4 Αποτελέσματα από τρία ερευνητικά/εκπαιδευτικά έργα σε περιβάλλον κρίσης υποδοχής των προσφύγων

Σε μια Ελλάδα που από το 2009 βιώνει μια σφοδρή οικονομική και κοινωνική κρίση, οι προσφυγικές ροές από το 2015 κατέδειξαν ένα «προβληματικό» σύστημα (εκπαιδευτικής και κοινωνικής) «ένταξης» και κατέληξαν να πυροδοτήσουν μια κρίση υποδοχής (Σπυροπούλου και Χριστόπουλος 2016). Οι κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες επηρεάζουν και την εκπαιδευτική συμπερίληψη (Δασκαλάκη κ.ά. 2017, Androulakis et al. 2017b, Kitsiou et al. υπό δημοσίευση). Οι επίσημες εκπαιδευτικές πολιτικές περιορίστηκαν σε προσπάθειες που ξεκίνησαν προς το τέλος του 2016 με βασικό πλαίσιο τη δημιουργία των ΔΥΕΠ. Για τους/τις μαθητές/-ριες που δεν είχαν πρόσβαση στις ΔΥΕΠ η εκπαίδευση περιορίστηκε στα camps μέσα από μορφές μη τυπικής μάθησης. Άλλες προσπάθειες που εξελίσσονται μέχρι και σήμερα αφορούν στην ενίσχυση των τμημάτων ΖΕΠ και την ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού βασισμένου στις ανάγκες των μαθητών/-ριών.

Οι εκπαιδευτικοί (τυπικής αλλά και μη τυπικής εκπαίδευσης), παρά κάποιες μεμονωμένες προσπάθειες, δεν είχαν κληθεί να συμμετάσχουν σε επιμορφωτικά σεμινάρια μέχρι και το 2018. Λόγω της ρευστότητας και της κινητικότητας που χαρακτηρίζουν την προσφυγική συνθήκη, οι ανάγκες των μαθητών/-ριών άλλαζαν συνεχώς, γεγονός που εκλαμβάνονταν ως εμπόδιο για οποιαδήποτε οργανωμένη προσπάθεια εκπαιδευτικής «ένταξης».

Η αλλαγή της κυβέρνησης το 2019 και η μετάβαση σε μια πολιτική της αφομοίωσης και της «νομιμότητας» μας φέρνει σήμερα αντιμέτωπους με τη συρρίκνωση της όποιας ενταξιακής πολιτικής, κάνοντας την ανάγκη για πολυφωνικές ερευνητικές και εκπαιδευτικές προσεγγίσεις επιτακτική -άλλωστε αυτός είναι και ο απώτερος σκοπός μιας τέτοιας δημοσίευσης. Δεν προσεγγίζουμε την έρευνα για/με και η (γλωσσική) εκπαίδευση σε/με άτομα με προσφυγική εμπειρία με όρους φιλανθρωπίας ή αλληλεγγύης, αλλά ως αναφαίρετο, ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα για όλους και όλες.

Τα τρία ερευνητικά/εκπαιδευτικά έργα, από τα οποία αντλούμε στοιχεία, παρά τη χρονική τους εγγύτητα (2015-2017), τοποθετούνται σε διαφορετικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες:

i) Το ΜΑΘΕΜΕ (ΜΑΘήματα Ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και πολιτισμού σε ΜΕτανάστες άνεργους μητέρες, άτομα με αναπηρία, Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) τοποθετείται στη συνθήκη της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα,

ii) το Έργο PRESS (Provision of Refugee Education and Support Scheme, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο) τοποθετείται στη συνθήκη ενός (νέου;) προσφυγικού κύματος, και είχε ως στόχο την ανάπτυξη και οργάνωση δράσεων εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης, με εστίαση στη γλωσσική εκπαίδευση, και

iii) το Έργο T4I (Teacher Trainings for Integration, UNICEF), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας) τοποθετείται σε μια μετα-συνθήκη ένταξης ατόμων με προσφυγική εμπειρία και στοχεύει στην επιμόρφωση εκπαιδευτικών που εμπλέκονται στην εκπαίδευση παιδιών προσφύγων στο τυπικό πλαίσιο.

Σκοπός μας είναι να περιγράψουμε τις προϋποθέσεις που αναδύθηκαν ως σημαντικές για τον σχηματισμό μιας ερευνητικής κουλτούρας που αξιοποιεί τις εμπειρίες όλων των δρώντων των ερευνητικών/εκπαιδευτικών διεργασιών, προσφέρει πρόσβαση στις πολυτροπικές φωνές τους (Agha 2011), και αναδεικνύει τις πολυγλωσσικές τους ταυτότητες, ώστε μέσα από μια συμμετοχική διαδικασία να συνδημιουργήσουν μια πολυφωνική γλωσσική εκπαίδευση. Παρουσιάζουμε στη συνέχεια ερευνητικά αποτελέσματα από τα τρία παραπάνω έργα, διακρίνοντας δύο πεδία (4.1 και 4.2).

4.1 Σχέσεις εξουσίας μεταξύ ερευνητών και προσφύγων

Σε άλλες δημοσιεύσεις της ομάδας μας (Androulakis et al. 2017a, Androulakis et al. 2020) έχουμε ήδη αναφερθεί στην επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στον/στην ερευνητή/-ρια και τον/την συμμετέχοντα/-ουσα μιας έρευνας, ειδικά εντός της προσφυγικής συνθήκης.

Ξεκινάμε από την παραδοχή ότι, ειδικά σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα με πρόσφυγες, οι επικρατούσες σχέσεις εξουσίας μπορούν είτε να ενισχύσουν είτε να περιορίσουν το εύρος των ταυτοτήτων που βρίσκονται υπό διαπραγμάτευση και, όπως παρατηρεί η Norton: «Το κίνητρο ενός μαθητή να μιλήσει, διαμεσολαβείται από άλλες επενδύσεις που μπορεί να βρίσκονται σε σύγκρουση με την επιθυμία να μιλήσει, επενδύσεις που είναι στενά συνδεδεμένες με την εν εξελίξει συγκρότηση των ταυτοτήτων των μαθητών και των επιθυμιών τους για το μέλλον (Norton 2000: 120). Ωστόσο, η εκπαιδευτική έρευνα συχνά αναπαράγει τις σχέσεις εξουσίας στις κοινότητες μάθησης, οι οποίες αναπαράγουν την υπάρχουσα κοινωνική δομή και διέπονται από την αφομοιωτική ιδεολογία της μονογλωσσίας ή, έστω, της ελιτίστικης πολυγλωσσίας, και συμβάλλουν στην αποδυνάμωση των ταυτοτήτων των παιδιών προσφύγων. Ασκούνται πιέσεις προς τη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής και σχολικής ταυτότητας, η οποία στηρίζεται αποκλειστικά στη γνώση και την «καλή» χρήση της κυρίαρχης-σχολικής γλώσσας, προωθώντας έτσι την «ένταξη» ουσιαστικά μέσα από τον «αποκλεισμό» των άλλων γλωσσών και ταυτοτήτων.

Στο *Απόσπασμα 1* αναδύεται αυτολεξεί η έννοια της «φωνής» των μεταναστών και προσφύγων. Είναι έντονος και διαρκής ο προβληματισμός της ομάδας μας για την ανάδειξη αυτής της φωνής με τη μεγαλύτερη δυνατή νηφαλιότητα και συνέπεια. Στο πλαίσιο μιας «νομιμοποίησης» αυτής της φωνής, εγγράφεται και η ενθάρρυνση για έκφραση των σχεδίων, επιθυμιών, προσδοκιών των προσφύγων, των «ονείρων» τους (Απόσπασμα 2), αλλά και της διάψευσης και της σκληρής πραγματικότητας.

Απόσπασμα 1

«για το μέλλον θέλω καταρχάς για το σύλλογο ν' ακούγεται πιο πολύ η φωνή των μεταναστών [...] με πονάει ότι η φωνή του μετανάστη πάντοτε ακούγεται σε χαμηλό τόνο (.) τα υπέρ δεν τα προβάλλονται και::: με την πρώτη ευκαιρία που βλέπουνε τα κατά τους τα ΜΜΕ βάζουνε μπρος»: [ΣΠΠ1_ΖΛ] – ΜΑΘΕΜΕ

Απόσπασμα 2

«ανεξαρτήτως με το όνειρό μου και με το αντικείμενο που εγώ ήθελα να ασχοληθώ για πρώτη φορά στη ζωή μου βρέθηκα ε::: εργάτρια δηλαδή ξεκίνησα από αγροτικές δουλειές μέχρι και μπεμπισίτερ και σε μαγαζιά λατζέρα ((χαμηλός τόνος φωνής)) (.) τα δέκα πρώτα χρόνια έχω κάνει διάφορες (.) και πονάω γιατί απ' τη μία έλεγα δουλεύω (.) και είμαι TIMIA για την εργασία που κάνω [...] απ' την άλλη όμως δεν ήταν αυτό το όνειρο της εργασίας» [ΣΠΠ1_ΖΛ] – ΜΑΘΕΜΕ

Οι προσδοκίες και τα όνειρα εξαρτώνται από τον χρονότοπο και είναι εκεί για συζήτηση και διαπραγμάτευση, έστω κι αν αυτά δε συμβαδίζουν πάντα με τα προσδοκώμενα αποτελέσματα μιας περιρρέουσας πολιτικής ή ιδεολογικής προσέγγισης, ακόμη και «προοδευτικής», που θα συλλάμβανε λ.χ. την αποικιοκρατία με αποκλειστικά αρνητικό πρόσημο ή θα σχεδίαζε παρεμβάσεις με γνώμονα την πρόσληψη της Ελλάδας ως χώρας παραμονής και όχι διέλευσης (*transit*) ή εν αναμονή (*limbo*) για τους πρόσφυγες (πβ. Απόσπασμα 3).

Απόσπασμα 3

«δεν θέλω να είμαι μια νοικοκυρά και μαμά μόνο, θέλω να δουλέψω και να βγάλω τα δικά μου χρήματα, να βρω μια ωραία δουλειά... Θέλω να μετεγκατασταθώ μαζί του [Την ρωτάω εάν έχει κάποια ιδανική χώρα στο μυαλό της] Θέλω να ζήσω στο Λονδίνο, γιατί η χώρα μου [η Νιγηρία] ήταν αποικία των Βρετανών και ξέρω ότι δεν είναι τόσο ρατσιστές [...] Και στο Λονδίνο δεν θα έχω και το άγχος της γλώσσας [γέλια].» [ΣΠΛ2_EM] – ΜΑΘΕΜΕ

Η ερευνητική διεργασία είναι μετασχηματιστική για τους/τις πρόσφυγες/-ισσες, καθώς δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τα πρώτα στάδια της κοινωνικής και εκπαιδευτικής ένταξής τους. Είναι επίσης μετασχηματιστική και αυτο-διερευνητική για τους ερευνητές και τις ερευνήτριες (Απόσπασμα 4). Η εξιδανικευμένη, αποστασιοποιημένη και (ανέφικτα) «αντικειμενική» σχέση των ερευνητών με τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες αμφισβητείται στην ποιοτική έρευνα και τελικά αναιρείται στο πεδίο. Η διαπραγμάτευση της σχέσης εξουσίας μεταξύ ερευνητή και ερευνώμενου συνεπάγεται και την επαναδιαπραγμάτευση της ταυτότητας του ερευνητή.

Απόσπασμα 4

“At this point I would like to reflect on my own positionality in the field. In the beginning of this research I decided that I will make it very clear to any refugee that I am a researcher. This helps me not to mislead them. However, my role gets forgotten sometimes and although I remind them that I am interacting with them for research, just because I do not wish them to feel exposed or exploited I keep reminding this to them. But in the last few weeks I have been thinking of my human side... I started to have very conflicting feelings about “not being friends” with refugees because I will give them the wrong impression. I have realised one of the causes of this assumption is perhaps our own trajectories. Assuming that refugees will ask for help. Assuming that refugee men are sexist or potential violent - trouble makers, and so on”. PRESS

Εικόνα 1 | Μαθήματα σε πραγματικό χώρο και χρόνο (ΜΑΘΕΜΕ)

Εικόνα 2 | Άτυπη μάθηση για/με παιδιά (PRESS)

4.2 Η σχέση ταυτότητας και ακαδημαϊκής μάθησης

Η συγκρότηση κοινωνικής ταυτότητας και η ακαδημαϊκή μάθηση είναι στενά συνυφασμένες (Worthington 2006), ωστόσο η διερεύνηση της σχέσης τους σε προσφυγικό περιβάλλον αποτελεί ένα υποερευνημένο και υποσχόμενο πεδίο. Προϋπόθεση για τη διερεύνηση αυτής της σχέσης, για τη νομιμοποίηση και υποστήριξη της διαμόρφωσης πολυγλωσσικών ταυτοτήτων αποτελεί η γνώση της προηγούμενης εκπαιδευτικής εμπειρίας των προσφύγων (Απόσπασμα 5), αλλά και η τυπική αναγνώριση προϋπαρχόντων ακαδημαϊκών προσόντων τους (Απόσπασμα 6).

Απόσπασμα 5

«εδώ όπου ζω τώρα υπάρχουν ήδη πολλά προβλήματα, υπάρχει, δεν υπάρχει εκπαίδευση στο επίπεδο της οικογένειας και από αυτό οι άνθρωποι είναι προσβλητικοί και αγενείς, αλλά τους αποδέχομαι έτσι όπως είναι δεν είναι δικό τους λάθος, γιατί δεν είχαν την εκπαίδευση που εγώ είχα λάβει στη χώρα μου, γιατί εγώ προέρχομαι από μια θρησκευτική οικογένεια, εγώ τους αποδέχομαι όλους» [ΣΠ1_ΣΤ] – ΜΑΘΕΜΕ

Απόσπασμα 6

Μου είπε η νονά της κόρης μου «η δίπλωμά σου γιατί δεν αναγνωρίζεις» να κάνεις, να κάνεις, αναγνώριση πτυχίου εδώ, μήπως, λέει, θα γίνει...λέω «πού να πάω τώρα» [ρωτάω αν ξέρει την διαδικασία] Δεν ξέρω, δεν ξέρω ούτε αυτό, γι αυτό...ούτε χρόνο να πάω...Εκεί πάνε όποιος δεν ασχολούνται, ούτε δουλειές, κατά την άποψή μου, πιο πολύ χρόνο...Εγώ αν ήξερα θα έβρισκα χρόνο θα πήγαινα. Αλλά πρέπει να μου πει κάποιος, συγκεκριμένα, εκεί είναι, εντάξει, Αλλά έτσι να ψάξω...έχω ψάξει πολλά πράγματα. ΣΠ11_EM - ΜΑΘΕΜΕ

Η ρευστότητα της κοινωνικής κατάστασης των προσφύγων, όπως και η πολλαπλότητα των πιθανών πολυγλωσσικών ταυτοτήτων τους καθιστούν προβληματική οποιαδήποτε εκ των προτέρων και οριζόντια επιβολή κοινών στόχων και προοπτικών μάθησης. Αντίθετα, η σχετικοποίηση της πρόσληψης των γλωσσών ως αυτόνομων και στεγανοποιημένων οντοτήτων προκύπτει από τα ερευνητικά δεδομένα (από την επιδίωξη της πλήρους κατάκτησης της γραφής στα ελληνικά – Απόσπασμα 7, μέχρι τον παραμερισμό της γλωσσικής επικοινωνίας προς χάριν της εξωγλωσσικής – Απόσπασμα 8) και καλεί σε τοπικές λύσεις που λαμβάνουν υπόψη την κάθε περίπτωση μαθησιακού χρονοτόπου.

Απόσπασμα 7

Θέλω να ξέρω τη γλώσσα τα πάντα πολλοί λένε ότι ούτε οι Έλληνες δεν ξέρουν τον τέλειο τρόπο να γράφουν και εγώ λέω, όχι, αν είναι να μάθω τη γλώσσα θα πρέπει να τη μάθω από το Α έως το Ω» ΣΠ13_ΑΓ - ΜΑΘΕΜΕ

Απόσπασμα 8

Από την πολύ μικρή εμπειρία μου με παιδιά πρόσφυγες μπορώ να πω ότι από τις πρώτες στιγμές η επικοινωνία μας στηρίχτηκε όχι στον γλωσσικό κώδικα, αλλά σε εξωγλωσσικά στοιχεία και στην έκφραση συναισθημάτων.[...] (M.K. 09/02/2019, forum) UNICEF

Εικόνα 3 | Άτυπη μάθηση για/με γυναίκες (PRESS)

5 Συζήτηση

Παρακολουθώντας τον προβληματισμό των Blommaert και Rampton (2011: 106), πιστεύουμε ότι η έννοια του χρονοτόπου, μαζί με αυτή της κλίμακας, μπορεί να αποβεί κρίσιμη για να ξεπεραστούν δύο χρόνια ζητήματα στην κοινωνιογλωσσολογική έρευνα: το πρώτο είναι ότι πολλές έρευνες εφαρμόζουν, χωρίς να την υποβάλουν σε στέρεη θεωρητική βάσανο, τη διάκριση *macro-micro* για το επίπεδο του περικειμένου της επιχειρούμενης ανάλυσης. Το δεύτερο ζήτημα είναι η κυριαρχία μονοδιάστατων μοντέλων νοήματος, που εδράζεται στην αστήρικτη παραδοχή οι γλωσσικοί χρήστες μοιράζονται σε κάθε περίπτωση μια απεριόριστη ποσότητα πόρων, αλλά και συμβάσεων για τη χρησιμοποίησή τους στην επικοινωνία.

Αντίθετα, δεδομένα όπως αυτά που σε μικρή έκταση συζητούμε εδώ, καταδεικνύουν ότι μόνο η θεώρηση κάθε συγκεκριμένου χρονοτόπου γλωσσικής διεπίδρασης, σε συνδυασμό με την προδιάθεση για διαπραγμάτευση των σχέσεων μεταξύ των ομιλητών και με την προϋπόθεση της αποδοχής της υπερποικιλότητας και της ρευστότητας στα γλωσσικά ρεπερτόρια εν χρήσει, μπορεί να οδηγήσει σε κατανόηση των γλωσσικών φαινομένων στην κοινωνία.

Πέραν των γλωσσικών στοιχείων, οι χρονότοποι λαμβάνουν υπόψη κοινωνικές παραμέτρους, όπως τον εγκλεισμό σε λιγότερο ή περισσότερο κλειστά κέντρα υποδοχής προσφύγων, τον ρόλο της τεχνολογίας και των ψηφιακών κοινοτήτων και, βέβαια, τις πολιτισμικά διαφορετικές προσλήψεις του χώρου και του χρόνου.

Ζητήματα σχέσεων εξουσίας και διαμόρφωσης ταυτότητας σε σχέση με την ακαδημαϊκή μάθηση θα είναι καθοριστικά για την επόμενη μέρα της εκπαίδευσης κοινού με προσφυγικό υπόβαθρο. Είναι αναγκαία στον τομέα αυτό μια νέα εστίαση, μια έμφαση στις *πολιτικές προεκτάσεις* της έρευνας. Ζητούν απαντήσεις ερωτήματα όπως: Ποιος ασχολείται με τη «φωνή» των προσφύγων; Ποιος θα πρέπει να ασχολείται; Ποιοι έχουν την ικανότητα να παραγάγουν «φωνή» και πώς αυτό αποτελεί δικαίωμα; Για ποιον; Με ποιον τρόπο το συγκεκριμένο αγνοεί την ιστορικότητα της «φωνής»; Πώς μπορεί να «παιδαγωγικοποιηθεί» η έννοια του χρονοτόπου;

Ακολουθώντας το *εποικοδομητιστικό παράδειγμα* (Mertens 2010), δίνουμε προτεραιότητα στις υποκειμενικές οπτικές του «εσωτερικού» θεατή ('insider') (Borko

et al. 2007, Androulakis 2013). Η στόχευση είναι διττή: τόσο να κατανοήσουμε τις περίπλοκες πτυχές της βιωμένης εμπειρίας από την οπτική των συμμετεχόντων/-ουσών, όσο και να επαναπροσδιορίσουμε τη φωνή των ίδιων των ερευνητών/-ριών, καθώς «μέσω της δόμησης, ερμηνείας και αναπαράστασης των φωνών των άλλων, οι ερευνητές/-ριες αναπτύσσουν τις δικές τους φωνές» (O’Sullivan 2015).

Στον περιορισμένο χώρο του άρθρου αυτού, επιχειρήσαμε να διαγράψουμε βασικές αρχές και θεμελιακούς άξονες για την αξιοποίηση της υπερποικιλότητας και των χρονοτόπων ως συνεκτικών εννοιολογικών στοιχείων για τις μεθοδολογικές και ερμηνευτικές επιλογές στο πλαίσιο τριών ερευνητικών και εκπαιδευτικών έργων που συντόνισε πρόσφατα το Εργαστήριο Ελληνικής Γλώσσας και Πολυγλωσσίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Το παρόν κείμενο αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου ερευνητικού σχεδιασμού, τα αποτελέσματα του οποίου θα παρουσιαστούν αναλυτικότερα την επόμενη διετία (2020, 2021).

Βιβλιογραφία

- Agha, Asif. 2011. “Large and small forms of personhood.” *Language & Communication* 31/3:171–180.
- Androulakis, George, Gkaintartzi, Anastasia, Kitsiou, Roula, Liveranou, Zoi, and Markou, Evi. 2020. “Interviewing as Understanding: Principles and Modalities for Transforming a Qualitative Research Instrument into a Stage of the Integration Process for Immigrants.” In *Language Diversity in Greece. Local Challenges with International Implications. Multilingual Education*, edited by Skourtou, Eleni, Kourtis-Kazoullis, Vasilias, Aravossitas, Themistoklis, and Trifonas, Peter P, vol 36. Springer: Cham.
- Androulakis, George, Chatzistefanou-Vafea, Anastasia, and Tsioli, Sofia. 2018. “Education in emergency situations: educators’ training in the context of Project PRESS.” Paper presented at the 5th International conference Crossroads of Languages and Cultures: Languages and cultures at home and at school, Rethymno, Greece, June 2.
- Androulakis, George, Tsioli, Sofia, Ntalampyra, Eleni, and Yilmaz, Birgul. 2017b. “Multi-sited ethnographic research on language learning education: refugees’ experiences, needs and expectations.” Paper presented at the *Language and education across borders*, Graz, Austria, December 8.
- Androulakis, George, Gkaintartzi, Anastasia, Kitsiou, Roula, and Tsioli, Sofia. 2017a. “Research-driven task-based L2 learning for adult immigrants in times of humanitarian crisis: results from two nationwide projects in Greece.” In *The Linguistic Integration of Adult Migrants. Some Lessons from Research*, edited by Beacco, Jean-Claude, Krumm, Hans-Jürgen, Little, David and Thalgot, Philia, 181–196. Berlin: De Gruyter.
- Androulakis, George. 2013. “Researching language needs using ‘insiders’: Mediated trilingualism and other issues of power asymmetries.” *Special Issue: Researching Multilingually* 23(3): 368-384. <https://doi.org/10.1111/ijal.12037>.
- Attia, Mariam, and Edge, Julian. 2017. “Be(com)ing a reflexive researcher: A developmental approach to research methodology.” *Open Review of Educational Research* 4(1):33–45.
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich. 1981. *The Dialogic Imagination* (ed. Michael Holquist). Austin: University of Texas Press.
- Blommaert, Jan. 2017. “Commentary: Mobility, contexts, and the chronotope.” *Language in Society* 46(1).

- Blommaert, Jan, and De Fina, Anna. 2017. "Chronotopic identities: On the timespace organization of who we are." In *Diversity and Super-diversity. Sociocultural Linguistic Perspectives*, edited by De Fina, Anna, Wegner, Jeremy, and Ikizoglu, Didem, Georgetown, MN: Georgetown University Press. Chapter 1, 1-15.
- Blommaert, Jan, and Rampton, Ben. 2011. "Language and superdiversity: A position paper." *Working Papers in Urban Language & Literacies*, 70. London: King's College.
www.kcl.ac.uk/innovation/groups/ldc/publications/workingpapers/70.pdf
- Blommaert, Jan, and Spotti, Max. 2017. "Bilingualism, Globalization, and superdiversity: towards sociolinguistic repertoires." In *The Oxford handbook of language and society*, edited by Garcia, Ofelia, Flores, Nelson, Spotti, Max, 35–54. New York: Oxford University Press.
- Borko, Hilda, Liston, Dan, and Whitcomb, Jennifer A. 2007. "Genres of Empirical Research in Teacher Education." *Journal of Teacher Education* 58(1), 3-11.
- Brutt-Griffler, Janina and Varghese, Manka. 2004. "(Re)writing Bilingualism and the Bilingual Educator's Knowledge Base." *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 7(2 & 3):93–101.
- Bucholtz, Mary, and Kira Hall. 2005. "Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach." *Discourse Studies* 7:585–614.
- Creese, Angela, and Blackledge, Adrian. 2018. *The Routledge Handbook of Language and Superdiversity*. London/New York: Routledge.
- Duarte, Joana, and Gogolin, Ingrid. 2013. (Eds.) *Linguistic Superdiversity in Urban Areas Research approaches*. Amsterdam, The Netherlands: John Benjamins B.V.
- Δασκαλάκη, Ήβη, Τσιώλη, Σοφία, και Ανδρουλάκης, Γιώργος. 2017. "Έργο PRESS: εθνογραφικές προσεγγίσεις για την εκπαίδευση των προσφύγων στην Ελλάδα". Στο *The learning design. Πρακτικά του 9ου Διεθνές Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ αποστάσεως Εκπαίδευση*, επιμέλεια των Λιοναράκης, Αντώνης, Ιωακειμίδου, Σύλβη. Νιάρη, Μαρία, Μανούσου, Γκέλλυ, Χαρτοφύλακα, Τόνια, Παπαδημητρίου, Σοφία και Αποστολίδου, Άννα, 9(4A):19–33. Πάτρα: Ελλάδα.
- Goebel, Zane. 2017 "Superdiversity". In *IPrA Handbook of Pragmatics*, edited by Östman, J-O and Verschueren, J. Amsterdam: John Benjamins.
- Gogolin, Ingrid, and Duarte, Joana. 2017. "Superdiversity, Multilingualism and Awareness." In *Language Awareness and Multilingualism: Encyclopedia of Language and Education*, edited by Cenoz, Jasone, Gorter, Durk, and May, Stephen, 10, 375–390. Netherlands: Springer.
- Kitsiou, Roula, Tsioli, Sofia, Androulakis, George, and Alibrahim, Inaam. (in press). "Experiences, challenges and potential of implementing a participatory approach to design educational material for and with refugee women in the Greek context." In *Migration, Multilingualism and Education: Critical Perspectives on Inclusion*, edited by Kruger, Alan Bennett, Latisha, Mary and Young, Andrea S. Bristol, UK: Multilingual matters.
- Kitsiou, Roula, Gana, Eleni, Vassilaki, Eugenia, Zaga, Eleftheria, Zourou, Katerina, and Tsioli, Sofia. 2020. "Designing educational material for blended learning: an interdisciplinary approach for refugee education." In *Proceedings of the 5th International Conference "Crossroads of Languages and Cultures: Languages and Cultures in the school and in the family"*, edited by Chatzidaki, Aspasia, Thomou, Paraskevi, Kontogianni, Dionisia, Michelakaki, Theodosia, and Argyroudi, Maria, 388-401. Rethymnon, Greece, 1-3 June 2018.
- Leavy, Patricia. 2015. *Method meets art: Arts-based research practice, 2nd Edition*. New York: Guilford Press.

- Mertens, Donna M. 2010. *Research and Evaluation in Education and Psychology: Integrating Diversity with Quantitative, Qualitative, and Mixed Methods, 3rd Edition*. London: Sage.
- Ndhlovu, Finex. 2015. "Ignored Linguism: Another Resource for Overcoming the Monolingual Mindset in Language Education Policy." *Australian Journal of Linguistics*, 35(4), 398–414. doi:10.1080/07268602.2015.1087365.
- Pérez-Milans, Miguel. 2015. "Language and identity in linguistic ethnography." *Tilburg Papers in Culture Studies, No. 132*.
- Perrino, Sabina. 2011. "Chronotopes of story and storytelling events in interviews." *Language in Society* 40:90–103.
- Σπυροπούλου, Γεωργία, και Χριστόπουλος, Κ. Δημήτρης. 2016. *Προσφυγικό: "Θα τα Καταφέρουμε"; Ένας απολογισμός διαχείρισης και προτάσεις διεξόδου*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Τσιώλη, Σοφία. 2019. "Η μετάβαση στη μετα-ποιοτική έρευνα για τη γλωσσική εκπαίδευση: διαμεσολάβηση γλωσσικών-πολιτισμικών χαρακτηριστικών και ανάδειξη των δυνατοτήτων των μαθητών/ριών του Δημοτικού." Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Vertovec, Steven. 2017. "Talking around super-diversity." *Ethnic and Racial Studies*, 42(1):125–139. doi: 10.1080/01419870.2017.1406128.
- Wei, Li. 2008. "Research Perspectives on Bilingualism and Multilingualism." In *Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*, edited by Wei, Li and Moyer, Melissa G. Blackwell Publishing.
- Woolard, Kathryn A. 1998. "Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry." In *Language Ideologies: Practice and Theory*, edited by Schieffelin, Bambi B., Woolard, Kathryn A., and Kroskrity, Paul V., 3–47. New York: Oxford University Press.
- Wortham, Stanton. 2006. *Learning Identity: The Joint Emergence of Social Identification and Academic Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Τα άτονα φωνήεντα στη Νέα Ελληνική των Ελλήνων μεταναστών στον Καναδά

Συμεών Τσολακίδης¹ & Παναγιώτης Παππάς²
¹Πανεπιστήμιο Πατρών, ²Simon Fraser University
tsolakidissimeon@gmail.com, papappas@sfu.ca

Abstract

We examine the pattern of unstressed middle vowel raising for 50 Greek immigrants who moved to Canada during the period 1945-1975, 38 of whom are speakers from northern Greece and 12 are from the Peloponnese. Using linear mixed effects analysis of 9011 tokens of all five vowels produced during semi-structured interviews, we show that raising occurs in both groups. However, only northern Greek speakers raise unstressed /e/ and /o/ to an extent that they are differentiated from their stressed counterparts. We also show that raised variants are not the same as the high vowels /i/ and /u/.

Keywords: vowel raising, Modern Greek dialects, Canada, immigrant varieties

1 Εισαγωγή

Η Κοινή Νεοελληνική (KNE) ανήκει στις γλώσσες με 5 φωνηεντικές κατηγορίες, που τυπικά αναφέρονται ως /i, e, a, o, u/ και αυτό ισχύει και για τη συντριπτική πλειονότητα των νεοελληνικών (NE) διαλέκτων (Newton 1972). Οι τελευταίες διακρίνονται, μεταξύ άλλων, σε βόρειες (στο μεγαλύτερο τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας, από τον Έβρο μέχρι και τις νότιες ακτές της Στερεάς Ελλάδας, στη Λευκάδα καθώς και σε νησιωτικές περιοχές του Αιγαίου) και νότιες (στην Πελοπόννησο, στο μεγαλύτερο τμήμα του Αιγαίου, τα Επτάνησα, την Κρήτη και την Κύπρο). Ως ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά που διακρίνει τις δύο ομάδες είναι η ανύψωση των άτονων μεσαίων φωνηέντων (Trudgill 2003), π.χ.

- (1) (άτονο /e/ → [i])
KNE /pe'ta/ ~ [pi'ta] 'πετά'
- (2) (άτονο /o/ → [u])
KNE /po'ta/ ~ [pu'ta] 'ποτά'

Βέβαια, οι Kretschmer (1905) και Παπαδόπουλος (1926) παρατηρούν ότι ενίοτε τα άτονα ανυψωμένα μεσαία φωνήεντα πραγματώνονται ως «φθόγγοι διάμεσοι μεταξύ ε και ι, ο και ου» (Παπαδόπουλος 1926: 13). Επιπλέον, υπάρχουν και «ενδιάμεσα ιδιώματα», με ποικίλο βαθμό έκτασης, μεταξύ οποίων και κάποια νότια όπως στην Πελοπόννησο όπου η ανύψωση των άτονων μεσαίων φωνηέντων απαντά σε κάποιο βαθμό στη Δ. Αργολίδα, τη Δ. Κορινθία, τη Λακωνία, τη Μεσσηνία και την Αρκαδία (Παντελίδης 2001, Κωνσταντινίδου 2014). Βέβαια, τουλάχιστον, στην περιοχή της Πύλου η ανύψωση του /o/ δεν οδηγεί πάντοτε σε ένα /u/ αλλά σε «ένα “πολύ κλειστό” [o]» (Παντελίδης 2001: 482).

Η ανύψωση των άτονων μεσαίων φωνηέντων (σε συνδυασμό και με την απώλεια των άτονων υψηλών φωνηέντων) ήταν ένα στιγματισμένο διαλεκτικό χαρακτηριστικό ήδη από τον 19ο αι. Είναι χαρακτηριστικό ότι αποφεύγεται σε κείμενα τοπικών

«βόρειων» κοινών όπως αυτή στην Ήπειρο του Αλή Πασά (βλ. την *Αληπασιάδα* του Χατζή Σεχρέτη ή τα κείμενα από το Αρχείο του Αλή Πασά), ενώ αποφεύγεται και σε δημοτικά τραγούδια (Τζιτζιλής 2016).

Γενικότερα, οι μετακινήσεις πληθυσμών από τις επαρχιακές προς τις αστικές περιοχές και ο στιγματισμός χαρακτηριστικών που συνδέονταν σε πολύ μεγάλο βαθμό με τις βόρειες διαλέκτους, οδήγησαν πολλούς από τους ομιλητές τους στο να υιοθετήσουν σταδιακά μια πιο ΚΝΕ προφορά (Pappas 2017). Ήδη στις αρχές του 20ου αι. ο Kretschmer (1905) παρατηρούσε ότι οι ομιλητές του στη Λέσβο και τη Σκύρο αρνούσαν ότι ανύψωναν το /e/, αν και το έκαναν κατά την εκφορά αυθόρμητου λόγου, ενώ, σύμφωνα με τον Τσοπανάκη (1941-1952), στη Σιάτιστα η ανύψωση παρατηρούταν μόνο σε διαλεκτικές λέξεις.

Τα παραπάνω συνδέονται με τη ραγδαία αστικοποίηση που έλαβε χώρα στην Ελλάδα ιδιαίτερα μετά από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική Καταστροφή¹, με την αστική ΝΕ της Αθήνας να κυριαρχεί ιδιαίτερα μετά τον Β'ΠΠ σχεδόν απόλυτα ως ΚΝΕ, εκτοπίζοντας τις επαρχιακές ποικιλίες, που στη μεγάλη τους πλειοψηφία στιγματίστηκαν αρνητικά (Τζιτζιλής 2016, Pappas 2017).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των γλωσσικών στάσεων κάποιων από τους ομιλητές μας απέναντι στη βόρεια προφορά είναι το παρακάτω απόσπασμα από τη συνέντευξη του ομιλητή 41, που μετανάστευσε το 1965 από την Αθήνα στο Έντμοντον:

- (3) Δεν ξέραν ελληνικά, κάτι καταγκούνισσες, κάτι . . . είχα μία . . . ήρθε μία στο γραφείο μια φορά, η κυρά Άννα?: «*Κυρ Τάσο!*», «*Ναι, κυρά Άννα! Τι κάνετε; Καλά;*», «*Θέλω ένα εισιτήριο για τη γγοννούλαμ*». Λέω «*Τι λέει αυτή;*». «*Θέλω ένα εισιτήριο για τη γγοννούλαμ*», «*Τι λες κυρά Άννα; Τι εισιτήριο θες;*», «*Για τη γγοννούλαμ*». Είπες τίποτα;

Εδώ είναι σαφές ότι ο ομιλητής συνδέει το *γγοννούλα* (από το *εγγονούλα* με αφαίρεση του /ε/ και ανύψωση του άτονου /ο/ της προπαραλήγουσας) με Έλληνες μετανάστες από μη αστικές περιοχές χωρίς ιδιαίτερη τυπική εκπαίδευση, αφού χρησιμοποιεί το *καταγκούνισσες* προκειμένου να αναφερθεί απαξιωτικά σε επαρχιακούς πληθυσμούς που «δεν ξέρουν ελληνικά».

Όσον αφορά την εξωτερική μετανάστευση, είναι γνωστό ότι κυρίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο χώρες της Νότιας Ευρώπης όπως η Ελλάδα αποτέλεσαν τη βασική πηγή χαμηλόμισθου εργατικού δυναμικού για τις βιομηχανικά αναπτυσσόμενες ή ήδη αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι κατά το διάστημα 1955-1973 μετανάστευσαν στον Καναδά 80.200 Έλληνες, οι περισσότεροι από επαρχιακές ή ημιαστικές περιοχές (Γεωργογιάννης 1996).

Στην παρούσα εργασία θα παρουσιάσουμε και θα συζητήσουμε τα αποτελέσματα μιας ποικιλικής έρευνας (πβ. Labov 2006) για την ανύψωση των άτονων /e/ και /o/ στον λόγο ομιλητών ΒΔ³ καθώς και Πελοποννήσιων ομιλητών οι οποίοι μετανάστευσαν στον Καναδά κατά το διάστημα 1945-1975.

¹ Βλ. και τη σχετική συζήτηση στο Αναγνωστόπουλος (1924: 65-67).

² Τα ονόματα είναι πλασματικά για την προστασία των προσωπικών δεδομένων των ομιλητών.

³ Όπως έδειξε ο Θέμελης (2017), και το άτονο /a/ ανυψώνεται, κάτι που παρατηρήσαμε και στα δικά μας δεδομένα αλλά δεν θα συζητήσουμε το συγκεκριμένο ζήτημα εδώ, επειδή δεν σχετίζεται με τα στερεότυπα για τα ΝΕ βόρεια ιδιώματα.

2 Μεθοδολογία

Τα γλωσσικά μας δεδομένα προέρχονται από ένα υλικό προφορικού λόγου που συνίσταται σε 200 περίπου ώρες συνεντεύξεων οι οποίες συνελέγησαν κατά το 2017 και 2018 στο πλαίσιο του προγράμματος «Immigrec: Ιστορίες ελληνικής μετανάστευσης στον Καναδά» (<https://immigrec.com>), που χρηματοδοτήθηκε από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος. Στην παρούσα έρευνα λήφθηκαν υπόψη τα δεδομένα 50 ομιλητών από τη Θεσσαλία, τη Λέσβο, τη Μακεδονία, τη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Η κατανομή τους με βάση το φύλο και τον τόπο καταγωγής φαίνεται στον παρακάτω πίνακα:

Τόπος καταγωγής	# ομιλητών	Γυναίκες	Άντρες
Λέσβος	4	3	1
Μακεδονία	13	5	8
Θεσσαλία	11	3	8
Σ. Ελλάδα	10	5	5
Πελοπόννησος	12	6	6
σύνολο	50	22	28

Πίνακας 1 | Η κατανομή των ομιλητών με βάση τον τόπο καταγωγής και το φύλο τους

Όλες οι συνεντεύξεις ήταν ημιδομημένες με βάση τα ακόλουθα θέματα: βιογραφικές πληροφορίες, προσαρμογή στον Καναδά και επαγγελματική εξέλιξη, καθημερινές δραστηριότητες και χόμπι, ερωτήσεις για τη γλωσσική κατάσταση στην Ελλάδα και τον Καναδά.

Για κάθε συμμετέχοντα εξήχθησαν με τη χρήση του λογισμικού Praat (έκδ. 6.0.37) τουλάχιστον 10 πραγματώσεις για κάθε φωνήεν, σε τονισμένες και άτονες συλλαβές. Για τα μεσαία φωνήεντα εξήχθησαν 10 επιπλέον πραγματώσεις, με στόχο μια πιο λεπτομερειακή ανάλυση. Συνολικά εξήχθησαν 9.011 πραγματώσεις, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα:

Φωνήεν (πεζά=άτονα, κεφαλαία=τονισμένα)	N	M.O. ανά ομιλητή
a	575	11,5
A	490	9,8
e	1.445	28,9
E	1.262	25,04
i	1.008	20,16
I	664	13,28
o	1.358	27,16
O	1.182	23,64
u	535	10,7
U	492	9,84
σύνολο	9.011	

Πίνακας 2 | Η κατανομή των πραγματώσεων ανά τύπο φωνήεντος

Στη συνέχεια, με τη χρήση του Praat εξήχθησαν αυτόματα οι τιμές των διαμορφωτών F1 και F2 και ακολούθησε η διαδικασία ομαλοποίησης με τη μέθοδο των Lobanov κ.ά. (2006). Οι Lengeris κ.ά. (2016) εξέτασαν την ανύψωση των άτονων φωνηέντων στη διάλεκτο της Κοζάνης, και διαπίστωσαν ότι η προτονική ή μετατονική θέση του φωνήεντος μπορεί να παίζει ρόλο, με την ανύψωση του /e/ να είναι πιθανότερη σε μετατονική θέση, ενώ το συγκεκριμένο περιβάλλον δεν φαίνεται να ευνοεί την ανύψωση του /o/. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Θεμελή (2017) τα μεσαία φωνήεντα ανυψώνονται συχνότερα σε μετατονική θέση παρά σε προτονική. Έτσι,

αυτές οι δύο γλωσσικές μεταβλητές (θέση στη λέξη, θέση του τόνου) συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα μελέτη, ενώ το φύλο, ο τόπος καταγωγής, το επίπεδο εκπαίδευσης και ο τόπος διαμονής στον Καναδά συμπεριλήφθηκαν ως δημογραφικές μεταβλητές.

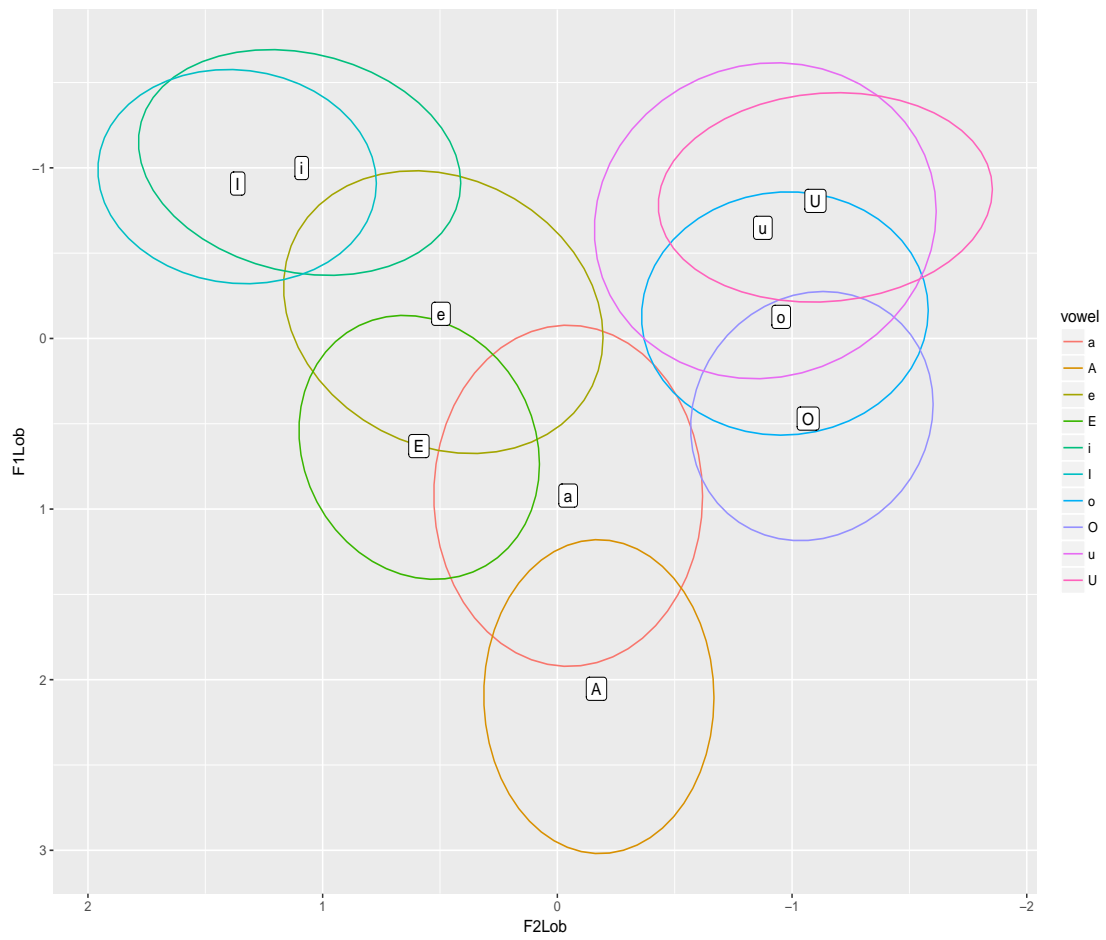
3 Αποτελέσματα

Στον παρακάτω πίνακα φαίνονται οι μη ομαλοποιημένες τιμές του F1 για όλα φωνήεντα σε σχέση με το φύλο του ομιλητή:

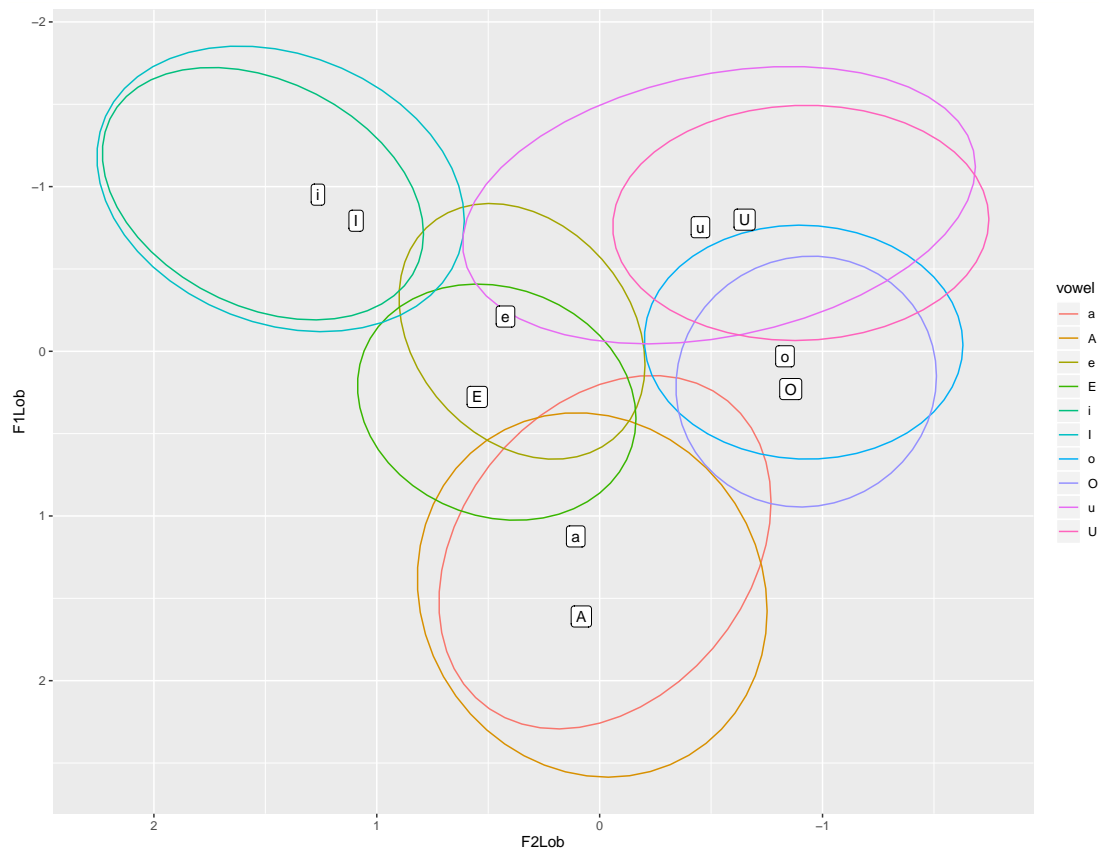
Φύλο/Φωνήεν	ΒΟ				ΠΟ			
	άτονα		τονισμένα		άτονα		τονισμένα	
Γυναίκες	F1	SD(F1)	F1	SD(F1)	F1	SD(F1)	F1	SD(F1)
e	527.1	77	622.5	263	511.2	90	578	69
i	427.9	60	432.3	309	423.1	88	453.1	97
a	653.8	101	1698.9	229	787.1	102	1646.8	203
o	535.6	78	614.5	233	541	80	570.2	85
u	472.8	90	448.6	235	457.6	162	435.5	73
Άνδρες	άτονα		τονισμένα		άτονα		τονισμένα	
	F1	SD(F1)	F1	SD(F1)	F1	SD(F1)	F1	SD(F1)
e	458.3	66	524.9	64	487.8	61	529.8	62
i	381.4	56	394.7	53	404.4	56	407.6	70
a	551.6	79	1419.2	172	648.3	78	1375.0	152
o	456.8	58	502.7	57	508.2	121	519.9	58
u	408.1	67	400	51	418.88	73	420.57	59

Πίνακας 3 | Μη ομαλοποιημένες τιμές του F1 ανά φύλο και ομάδα διαλέκτων (ΒΟ = ομιλητές βορείων ιδιωμάτων, ΠΟ = Πελοποννήσιοι ομιλητές)

Στον παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι και στους ΒΟ και στους ΠΟ τα άτονα φωνήεντα πραγματώνονται υψηλότερα από τα τονισμένα, με εξαίρεση το /u/. Όταν, όμως, συγκρινουμε τους φωνηεντικούς χωρους που προκύπτουν από τις ομαλοποιημένες τιμές, βλέπουμε (σχήματα 1 και 2) ότι μόνο για τους ΒΟ διαφαιίνεται σημαντική διαφορά μεταξύ των τονισμένων και ατονων πραγματώσεων των /e/ και /o/. Για τους ΠΟ σημαντική διαφορά παρατηρείται μόνο όσον αφορά το φωνήεν /e/.

Σχήμα 2 | Ο φωνηεντικός χώρος των ΒΟ με βάση τις ομαλοποιημένες τιμές των F1 και F2

Σχήμα 2 | Ο φωνηεντικός χώρος των ΠΟ με βάση τις ομαλοποιημένες τιμές των F1 και F2

Προκειμένου να ελέγξουμε αυτές τις πρώτες παρατηρήσεις, προχωρήσαμε σε μια ανάλυση με μοντέλα μικτών επιδράσεων (Johnson 2017), με το πακέτο Rbrul 3.1.1 (Skeleton Key 3.1.2). Έτσι, αρχικά ελέγξαμε την αλληλεπίδραση μεταξύ φωνήεντος και τονισμένης ή άτονης συλλαβής, με ένα μοντέλο μικτών επιδράσεων και με την εξής φόρμουλα (με σταθερές και τυχαίες επιδράσεις) για τους ΒΟ: F1 ~ Περιοχή καταγωγής + Πόλη + Εκπαίδευση + Φύλο + Φωνήεν + Τρόπος άρθρωσης επόμενου φθόγγου + Τρόπος άρθρωσης προηγούμενου φθόγγου + Τόπος άρθρωσης επόμενου φθόγγου + Τόπος άρθρωσης προηγούμενου φθόγγου + Τόνος + Ηχηρότητα επόμενου φθόγγου + Ηχηρότητα προηγούμενου φθόγγου + Περιοχή καταγωγής:Φύλο + Φωνήεν:Τόνος + (Φωνήεν | Ομιλητής) + (1 | Λέξη). Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης ανάλυσης για τους ΒΟ φαίνονται στον πίνακα 4:

F1	df	AIC.if.dropped	p.value
Φωνήεν:Τόνος	4	+535.2	< 0.000
Τρόπ.άρθρ.πρ.φθ.	3	+83.91	< 0.000
Τρόπ.άρθρ.επόμε.φθ.	3	+29.3	< 0.000
Τόπ.άρθρ.πρ.φθ.	3	+17.75	< 0.000
Εκπαίδευση	2	+2.48	0.0392
Πόλη	6	-1.45	0.103
Ηχηρ.επόμε.φθ.	1	-0.67	0.249
Τόπ.άρθρ.επόμε.φθ.	3	-3.11	0.409
Ηχηρ.πρ.φθ.	1	-1.76	0.621
Περ.κατ.:Φύλο	3	-5.33	0.88

Πίνακας 4 | Αποτελέσματα της ανάλυσης με LMM για την τιμή F1 (Lobanov) για τα φωνήεντα /a, e, i, o, u/ στους ΒΟ

Στην περίπτωση των ΠΟ εφαρμόστηκε μια ελαφρώς διαφορετική φόρμουλα: F1 ~ Εκπαίδευση + Φύλο + Φωνήεν + Τρόπος άρθρωσης επόμενου φθόγγου + Τρόπος άρθρωσης προηγούμενου φθόγγου + Τόπος άρθρωσης επόμενου φθόγγου + Τόπος άρθρωσης προηγούμενου φθόγγου + Τόνος + Ηχηρότητα επόμενου φθόγγου + Ηχηρότητα προηγούμενου φθόγγου + Φύλο:Τόνος + Φωνήεν:Τόνος + (1 | Ομιλητής) + (1 | Λέξη)⁴. Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης ανάλυσης για τους ΠΟ φαίνονται στον πίνακα 5:

F1	df	AIC.if.dropped	p.value
Φωνήεν:Τόνος	4	+21.53	< 0.000
Τόνος:Φύλο	1	+0.42	0.12
Τόπ.άρθρ.πρ.φθ.	3	-0.48	0.138
Ηχηρ.πρ.φθ.	1	-0.21	0.181
Τρόπ.άρθρ.πρ.φθ.	3	-1.43	0.206
Τρόπ.άρθρ.επόμε.φθ.	3	-2.19	0.283
Ηχηρ.επόμε.φθ.	1	-1.53	0.493
Τόπ.άρθρ.επόμε.φθ.	2	-3.49	0.774
Εκπαίδευση	2	-3.9	0.952

Πίνακας 5 | Αποτελέσματα της ανάλυσης με LMM για το F1 για τα φωνήεντα /a, e, i, o, u/ στους ΠΟ

Όπως φαίνεται στους παραπάνω πίνακες η αλληλεπίδραση μεταξύ τύπου φωνήεντος και τόνου συλλαβής είναι στατιστικά σημαντική (αν και στην περίπτωση των ΠΟ κατά πολύ χαμηλότερη). Έτσι, προχωρήσαμε σε ξεχωριστές αναλύσεις για κάθε ζεύγος τονισμένων και άτονων φωνηέντων.

3.1 Η επίδραση του τόνου της συλλαβής στην ανύψωση των μη υψηλών φωνηέντων

Στον πίνακα 6 παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα για το /e/ και τον διαμορφωτή F1 στους ΒΟ και ΠΟ:

F1	ΒΟ			ΠΟ		
	df	AIC.if.dropped	p.value	df	AIC.if.dropped	p.value
Τόνος	1	+92.4	< 0.000	1	+80.44	< 0.000
Τρόπ.άρθρ.επόμε.φθ.	3	+16.57	< 0.000	2	-5.79	0.975
Τρόπ.άρθρ.πρ.φθ.	3	+15.37	< 0.000	3	+2	0.0461
Τόπ.άρθρ.πρ.φθ.	3	+15.22	< 0.000	3	+2.19	0.0423
Τόπ.άρθρ.επόμε.φθ.	3	+4.14	0.0174	2	-3.9	0.952
Εκπαίδευση	2	-1.41	0.274	2	-2.8	0.547
Ηχηρ.επόμε.φθ.	1	-1.36	0.424	1	-0.33	0.196
Περ.κατ.:Φύλλο	3	-4.76	0.743	1	-1.31	0.405
Ηχηρ.πρ.φθ.	1	-1.96	0.835	1	-1.18	0.365

Πίνακας 6 | Αποτελέσματα της ανάλυσης με LMM για το F1 για το φωνήεν /e/

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι ο τόνος αποτελεί τον παράγοντα με τη σημαντικότερη επίδραση επί του F1 και η επίδραση είναι εξίσου μεγάλη και για τις δύο ομάδες ομιλητών.

⁴ Η διαφορετική φόρμουλα στην περίπτωση των ΠΟ εφαρμόστηκε επειδή, όταν «τρέξαμε» το μοντέλο το μοντέλο των Πελοποννησιων με (Φωνήεν | Ομιλητή) + (1 | Λέξη) δεν υπήρχε σύγκλιση λόγω του ότι είχαμε 1653 τεμάχια στους ΠΟ αντί για τα 7358 των ΒΟ.

Στον πίνακα 7 παρουσιάζονται συγκριτικά τα αποτελέσματα για το /o/ και τον διαμορφωτή F1 στους ΒΟ και ΠΟ. Για τους ΒΟ ο τόνος αποτελεί τον πιο σημαντικό παράγοντα και σε βαθμό εφάμιλλο με την περίπτωση του /e/. Για τους ΠΟ, όμως, βλέπουμε ότι, αν και αποτελεί σημαντικό παράγοντα, η επιρροή του είναι ελάχιστη (+4.24). Επίσης πρέπει να επισημάνουμε ότι στην περίπτωση του /o/ για τους ΒΟ, υπάρχει αλληλεπίδραση ανάμεσα στο φύλο και τον τόπο καταγωγής (+11.92), καθώς το άτομο /o/ των γυναικών είναι λιγότερο ανυψωμένο από αυτό των αντρών, κάτι που οφείλεται στο ότι οι συμμετέχουσες με θεσσαλική καταγωγή ανυψώνουν το /o/ πολύ λιγότερο απ' ό,τι οι θεσσαλικής καταγωγής συμμετέχοντες

F1	ΒΟ			ΠΟ		
	df	AIC.if.dropped	p.value	df	AIC.if.dropped	p.value
Τόνος	1	+75.2	< 0.000	1	+75.2	0.0125
Τρόπ.άρθρ.επόμε.φθ.	3	-2.85	0.369	3	-2.85	0.682
Τρόπ.άρθρ.πρ.φθ.	3	+20.87	< 0.000	3	+20.87	0.253
Τόπ.άρθρ.πρ.φθ.	3	+6.71	< 0.000	3	+6.71	0.627
Τόπ.άρθρ.επόμε.φθ.	3	-2.83	0.366	3	-2.83	0.952
Εκπαίδευση	2	-1.15	0.24	2	-1.15	0.786
Ηχηρ.επόμε.φθ.	1	-0.64	0.243	1	-0.64	0.545
Περ.κατ.:Φύλλο	3	+11.92	< 0.000	3	+11.92	0.628
Ηχηρ.πρ.φθ.	1	-1.93	0.784	1	-1.93	0.459

Πίνακας 7 | Αποτελέσματα της ανάλυσης με LMM για το F1 για το φωνήεν /o/

3.2 Η ανύψωση των άτονων /e/ και /o/ ανά ομιλητή

Στην προηγούμενη ενότητα είδαμε ότι τόσο οι ΠΟ όσο και ΒΟ φαίνεται να ανυψώνουν τα άτονα φωνήεντα. Ωστόσο, δεδομένου ότι με τα μοντέλα που εφαρμόσαμε υπολογίστηκε ο μέσος όρος του F1 για όλους τους ομιλητές κάθε ομάδας, δεν ήταν δυνατό να ξεκαθαρίσουμε αν τα άτονα μεσαία φωνήεντα ανυψώνονται από κάθε ΠΟ και ΒΟ και όχι μόνο από κάποιους ομιλητές. Προκειμένου για κάτι τέτοιο, εξετάσαμε για καθέναν από τους ομιλητές αν διαφοροποιεί ως προς το F1 τα άτονα και τονισμένα μεσαία φωνήεντα, αξιοποιώντας τη μέθοδο Pillai (Hall-Lew, 2010), που βασίζεται σε μια μετρική μεταβλητή (που κυμαίνεται μεταξύ 0 και 1) της MANOVA με τους διαμορφωτές F1 και F2 να αποτελούν τις συμμεταβλητές. Τιμές Pillai για τις οποίες η πιθανότητα να είναι μεγαλύτερες από την τιμή F (Pillai $pr > F$) είναι μικρότερη του 0.05 υποδεικνύουν έλλειψη επαλληλίας. Στην περίπτωση των ΠΟ (πίνακας 8) υπάρχει ένας ομιλητής (ICGL186) που εμφανίζει διαφορά μεταξύ τονισμένων και άτονων /e/ και τονισμένων και άτονων /o/, ένας ομιλητής (ICGL49) που εμφανίζει διαφορά μεταξύ των δύο /e/, και ένας ομιλητής (ICGL275) που εμφανίζει διαφορά μεταξύ των δύο /o/. Αυτό σημαίνει ότι το μοτίβο ανύψωσης που είδαμε στο σχήμα 2 παρατηρείται στη συμπεριφορά μόνο λίγων ΠΟ και, συνεπώς, δεν αποτελεί ένα γενικό χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης ομάδας ομιλητών.

Ομιλητής	/e/ vs. /E/ Pillai Pr > F	/o/ vs. /O/ Pillai Pr > F	Ομιλητής	/e/ vs. /E/ Pillai Pr > F	/o/ vs. /O/ Pillai Pr > F
ICGL153	0.39078	0.29665	ICGL30	0.49950	0.01341
ICGL186	0.0007317	0.007992	ICGL347	0.55284	0.5283
ICGL26	0.2654	0.3229	ICGL35	0.06915	0.3962
ICGL275	0.53972	0.007813	ICGL38	0.5931	0.15888
ICGL28	0.3457	0.14467	ICGL49	0.02238	0.3514
ICGL292	0.08129	0.4915	ICGL81	0.1780	0.44227

Πίνακας 8 | Αποτελέσματα της εξέτασης επαλληλίας μεταξύ άτονων και τονισμένων μεσαίων φωνηέντων στους ΠΟ

Αντίθετα, στην περίπτωση των ΒΟ τα αποτελέσματα για τα τονισμένα και άτονα /e/ έδειξαν ότι με εξαίρεση έναν ομιλητή η διαφορά μεταξύ του τονισμένου και του άτονου /e/ είναι σημαντική:

Ομιλητής	/e/ vs. /E/ Pillai Pr > F	Ομιλητής	/e/ vs. /E/ Pillai Pr > F	Ομιλητής	/e/ vs. /E/ Pillai Pr > F
ICGL003	< 0.000	ICGL403	< 0.000	ICGL113	< 0.000
ICGL076	< 0.000	ICGL417	0.0015774	ICGL006	< 0.000
ICGL151	< 0.000	ICGL426	< 0.000	ICGL118	< 0.000
ICGL268	0.0019635	ICGL429	0.0033848	ICGL019	< 0.000
ICGL337	< 0.000	ICGL010	< 0.000	ICGL042	0.3573
ICGL350	< 0.000	ICGL013	< 0.000	ICGL047	< 0.000
ICGL352	< 0.000	ICGL004	< 0.000	ICGL160	0.002337
ICGL355	0.01984	ICGL023	< 0.000	ICGL114	< 0.000
ICGL376	< 0.000	ICGL024	< 0.000	ICGL007	< 0.000
ICGL378	< 0.000	ICGL002	< 0.000	ICGL001	< 0.000
ICGL395	< 0.000	ICGL008	< 0.000	ICGL018	< 0.000
ICGL396	0.01843	ICGL025	< 0.000	ICGL009	0.001541
ICGL397	< 0.000	ICGL060	< 0.000		

Πίνακας 9 | Αποτελέσματα της εξέτασης επαλληλίας μεταξύ άτονων και τονισμένων /e/ στους ΒΟ

Όσον αφορά τα τονισμένα και άτονα /o/ στους ΒΟ τα αποτελέσματα δεν ήταν ομοιόμορφα, καθώς για 8 ομιλητές η διαφορά μεταξύ των δύο /o/ δεν είναι σημαντική:

Ομιλητής	/o/ vs. /O/ Pillai Pr > F	Ομιλητής	/o/ vs. /O/ Pillai Pr > F	Ομιλητής	/o/ vs. /O/ Pillai Pr > F
ICGL003	0.013	ICGL403	< 0.000	ICGL113	< 0.000
ICGL076	< 0.000	ICGL417	< 0.000	ICGL006	0.07
ICGL151	< 0.000	ICGL426	0.083	ICGL118	0.002
ICGL268	0.24	ICGL429	< 0.000	ICGL019	< 0.000
ICGL337	< 0.000	ICGL010	< 0.000	ICGL042	0.1
ICGL350	< 0.000	ICGL013	< 0.000	ICGL047	< 0.000
ICGL352	< 0.000	ICGL004	< 0.000	ICGL160	0.12
ICGL355	0.009	ICGL023	< 0.000	ICGL114	< 0.000
ICGL376	0.014	ICGL024	< 0.000	ICGL007	< 0.000
ICGL378	< 0.000	ICGL002	0.24	ICGL001	< 0.000
ICGL395	< 0.000	ICGL008	0.11	ICGL018	< 0.000
ICGL396	0.33	ICGL025	< 0.000	ICGL009	< 0.000
ICGL397	< 0.000	ICGL060	< 0.000		

Πίνακας 10 | Αποτελέσματα της εξέτασης επαλληλίας μεταξύ άτονων και τονισμένων /o/ στους ΒΟ

Συνολικά, τα δεδομένα μας έδειξαν ότι η ανύψωση των μεσαίων άτονων φωνηέντων είναι γενικά ο κανόνας στην περίπτωση των ΒΟ, κάτι που δεν ισχύει στην περίπτωση των ΠΟ.

Το επόμενο ζήτημα είναι αν η ανύψωση των άτονων /e/ και /o/ οδηγεί σε μια προφορά τους που είναι όμοια με αυτή των άτονων /i/ και /u/ αντίστοιχα. Η σύγκριση με τη μέθοδο Pillai έδειξε ότι σε όλους τους ΒΟ τα άτονα /e/ και /i/ διαφέρουν μεταξύ τους, ενώ στην περίπτωση των /o/ και /u/ αυτό συμβαίνει με 19 ομιλητές. Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι ΒΟ ανυψώνουν το άτονο /e/ αλλά όχι στο επίπεδο του άτονου /i/, ενώ στην περίπτωση του /o/ τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα, καθώς εδώ οι ΒΟ ανήκουν σε τρεις κατηγορίες: α) 8 ομιλητές με επαλληλία μεταξύ άτονου και τονισμένου /o/, β) 11 ομιλητές με επαλληλία μεταξύ των άτονων /u/ και /o/, και γ) 19 ομιλητές με το άτονο /o/ να ανυψώνεται αλλά να μην ταυτίζεται με το άτονο /u/. Δεν προχωρήσαμε σε μια παρόμοια εξέταση για τους ΠΟ, επειδή συνολικά φάνηκε ότι δεν ανυψώνουν τα άτονα μεσαία φωνήεντα σε βαθμό σημαντικό σε σχέση με τα αντίστοιχα τονισμένα.

4 Συμπερασματικά

Τα δεδομένα που παρουσιάσαμε στην προηγούμενη ενότητα συνάδουν με τις παρατηρήσεις διαφόρων ερευνητών με δεδομένα από συμμετέχοντες που κατοικούν στην Ελλάδα, ότι και οι ΒΟ και οι ΠΟ τείνουν να ανυψώνουν τα άτονα μεσαία φωνήεντα (βλ., ενδεικτικά, Χατζιδάκις 1905· Kretschmer 1905· Loukina 2008· Θεμελής 2017· Παντελίδης 2001· Κωνσταντινίδου 2014). Βέβαια, στην περίπτωση των ΠΟ αυτή η συμπεριφορά έχει να κάνει κυρίως με το /e/, και ακόμα και σε αυτή την περίπτωση χαρακτηρίζει μόνο λίγους ομιλητές και όχι ολόκληρη τη συγκεκριμένη ομάδα. Επιπλέον, τα αποτελέσματά μας συμφωνούν με εκείνες τις μελέτες όπου επισημαίνεται ότι δεν παρατηρείται πλήρης επαλληλία μεταξύ των άτονων /o/ και /u/, και των άτονων /e/ και /i/ (Kretschmer 1905, Παπαδόπουλος 1926, Παντελίδης 2001, Kainada & Baltazani 2014, Lengeris, Kainada & Baltazani 2016, Θεμελής 2017, Παντελίδης 2001).

Από την άλλη πλευρά, τα δεδομένα μας ουσιαστικά δεν συνάδουν με την παρατήρηση των Kainada & Baltazani (2016) ότι οι ΒΟ ομιλήτριες τείνουν να μην ανυψώνουν τα άτονα μεσαία φωνήεντα τόσο όσο οι άντρες, ενώ το εύρημά μας ότι στην περίπτωση του /o/ οι Θεσσαλές ομιλήτριες διαφοροποιούνται σε σημαντικό βαθμό από τους άρρενες ομιλητές όσον αφορά τη μικρότερη ανύψωση του συγκεκριμένου φωνήεντος σε άτονη θέση, συνάδει γενικά με την παρατήρηση του Θεμελή (2017) ότι το γένος επηρεάζει σημαντικά τις τιμές του διαμορφωτή F1 αλλά μόνο σε συνδυασμό με τον τόπο καταγωγής. Πέρα όμως από αυτή τη διαφοροποίηση μεταξύ των Θεσσαλών ανδρών και γυναικών συμμετεχόντων, θεωρούμε πως το γεγονός ότι γενικά το φύλο δεν αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα επίδρασης στο κατά πόσο ανυψώνουν τα μεσαία φωνήεντα οι ομιλητές μας, αποτελεί μια ένδειξη ότι ο στιγματισμός του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού στην Ελλάδα έχει μεταφερθεί και στον Καναδά, με αποτέλεσμα οι άρρενες συμμετέχοντες να μην εμφανίζουν μια προφορά πιο βορειοελλαδική, πιο διαλεκτική σε σχέση με αυτή των γυναικών. Στα επόμενα στάδια της έρευνάς μας σχεδιάζουμε να προβούμε σε μια με μεγαλύτερο εύρος δεδομένων σύγκριση των τιμών του διαμορφωτή F1 με συμμετέχοντες μετανάστες τόσο από τη Βόρεια όσο και από τη Νότια Ελλάδα, έτσι ώστε να καταλήξουμε στο κατά πόσο οι ΒΟ άρρενες ομιλητές μας περιορίζουν την ανύψωση των μεσαίων φωνηέντων, υιοθετώντας μια προφορά που βρίσκεται πιο κοντά στην

ΚΝΕ των Ελλήνων μεταναστών στον Καναδά, ή οι ΒΟ γυναίκες ομιλήτριες είναι αυτές που διατηρούν την ανύψωση σε βαθμό τέτοιο που τελικά να μη διαφέρουν από τους άρρενες συμμετέχοντες.

Σε κάθε περίπτωση, οι ΒΟ συμμετέχοντες φαίνεται να έχουν «μεταφέρει» και διατηρήσει σε κάποιο βαθμό τη βορειοελλαδική προφορά στη νέα τους πατρίδα. Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι αυτό έγινε, ενώ στον Καναδά ζούσαν σε ένα περιβάλλον όπου συναναστρέφονταν σε προσωπικό, φιλικό ή επαγγελματικό επίπεδο με μια πληθώρα ομιλητών νοτίων ΝΕ διαλέκτων, και ιδιαίτερα με μετανάστες από την Πελοπόννησο. Για τους τελευταίους θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως τα δεδομένα μας δείχνουν ότι έχουν «μεταφέρει» στον Καναδά μια γλωσσική ποικιλία όπου η ανύψωση των φωνηέντων να μην ήταν ήδη σε σημαντική υποχώρηση αλλά εξακολουθούσε να υφίσταται ακόμη.

Συνολικά, και για τις δύο ομάδες συμμετεχόντων βλέπουμε ότι σε κάποιο βαθμό έχουν διατηρήσει στον Καναδά στοιχεία της διαλεκτικής προφοράς τους στον ελλαδικό χώρο. Στο πλαίσιο αυτό θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η μη πλήρης προσαρμογή τους σε αυτό που θα θεωρούταν η «σωστή» (πρότυπη) προφορά στην Ελλάδα και τον Καναδά είχε να κάνει με το γεγονός πως κάτι τέτοιο δεν ήταν απολύτως απαραίτητο για έναν επιτυχημένο οικογενειακό, κοινοτικό και επαγγελματικό βίο, με την έννοια ότι φτάναν και εντάσσονταν σε ένα περιβάλλον όπου γενικότερα η χρήση της των «σωστών» Ελληνικών δεν ήταν απαραίτητη για να βρουν μια καλή, επικερδή εργασία ή για να έχουν μια τουλάχιστον αξιοπρεπή διαβίωση.

Βιβλιογραφία

- Αναγνωστόπουλος, Γεώργιος. 1924. *“Περί του ρήματος εν τη Ηπειρώ ομιλουμένη”*. Αθηνά 36: 61-98.
- Γεωργογιάννης, Παντελής. 1996. “Μεταναστευτικά κινήματα από την Ελλάδα στο εξωτερικό”. *Επιστημονική Επετηρίδα Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (ΠΤΔΕ)* 9: 18-29.
- Hall-Lew, Lauren. 2010. “Improved representation of variance in measures of vowel merger”. *The Journal of Acoustical Society of America* 127.
- Θεμελής, Ιωάννης. 2017. *Η πραγμάτωση των φωνηέντων σε τοπικές ελληνικές διαλέκτους*. Διδ. διατρ. στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Kainada, Evia, and Mary Baltazani 2014. “The vocalic system of the dialect of Ipiros”. Στο Γεώργιος Γκότζογλου κ.ά. (επιμ.), *11th ICGL. Selected papers*, 591-602. Rhodes: University of Aegean.
- Kretschmer, Paul. 1905. *Der heutige lesbische Dialekt*. Wien: KAW.
- Κωνσταντινίδου, Μαγδαληνή. 2014. “Στοιχεία για το ιδίωμα της επαρχίας Άργους”. Στο *11th ICGL*. Στο Γεώργιος Γκότζογλου κ.ά. (επιμ.), *11th ICGL. Selected papers*, 480-486. Rhodes: University of Aegean.
- Labov, William. 2006. *The social stratification of New York English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lengeris, Angelos, Kainada, Evia, and Nina Topintzi. 2016. “Vowel raising, deletion and diphthongization in Kozani Greek”. Στο Αγγελική Ράλλη, Νικόλαος Κουτσούκος, και Σταύρος Μπόμπολας (επιμ.), *Proceedings of the MGDLT6*, 93-101. Patras: University of Patras.
- Lobanov, Boris κ.ά. 2006. “Language- and speaker specific implementation of intonation contours in multilingual TTS synthesis”. Στο *Speech Prosody*:

- Proceedings of the 3rd International Conference, vol. 2, 553-556. Dresden: TUDpress.*
- Loukina, Anastassia. 2008. *Regional phonetic variation in Modern Greek*. PhD diss. University of Oxford.
- Newton, Brian. 1972. *The generative interpretation of dialect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Παντελίδης, Νικόλαος. 2001. “Φωνητικές παρατηρήσεις σε ένα μεσσηνιακό ιδίωμα”. Στα *Πρακτικά του 4ου ΔΣΕΓ*, 480-486. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Παπαδόπουλος, Άνθιμος. 1926. *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Σακελλάριος.
- Pappas, Panagiotis. 2017. “Vowel raising and vowel deletion as sociolinguistic variables in Northern Greek”. Στο *Isabelle Buchstaller, και Beat Siebenhaar (επιμ.), Language Variation - European Perspectives VI*, 113-124. Amsterdam: Benjamins.
- Τζίτζιλής, Χρήστος. 2016. “Η διαμόρφωση της κοινής νεοελληνικής Ι”. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 36: 425-449.
- Τσοπανάκης, Αγαπητός. 1941-1952. “Το σιατιστινό ιδίωμα”. *Μακεδονικά* 2: 266-298.
- Trudgill, Peter. 2003. “Modern Greek dialects”. *JGL* 4: 45-64.
- Χατζιδάκις, Γεώργιος. 1905. *Μεσαιωνικά και νέα ελληνικά. Τόμος Α’*. Αθήνα: Σακελλάριος.

Ποσοτική ετυμολογική ανάλυση του λεξιλογίου της κοινής νέας ελληνικής: ονοματικό κλιτικό σύστημα και δανεισμός

Ασημάκης Φλιάτουρας,^{1,2} Δήμητρα Τριανταφυλλίδου,¹ Ιωάννης Ιορδανίδης,¹
Αναστασία Καρανάσιου¹

¹Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, ²Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
afliatou@helit.duth.com, dimi1952@hotmail.com, iordanidis15@gmail.com,
anakara97@yahoo.com

Abstract

The present paper involves a quantitative research concerning the borrowing in the Greek language and the etymological/synchronic profile of nominal inflection in Contemporary Modern Greek. The paper concludes that some nominal inflectional classes are revival-based, where others are more prone to borrowability and neology. Language contact is crucial for nominal remodeling (cf. imparisyllabics). Prototypicality cannot only be quantitative-driven and is possibly connected more to inflectional suffixes.

Keywords: borrowing, morphological change, inflectional change, quantitative analysis, historical linguistics.

1 Στόχοι της έρευνας

Ο στόχος της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει συνδυαστικά τον βαθμό της ονοματικής κλιτικής αλλαγής και του δανεισμού στην ελληνική γλώσσα. Επομένως, θα οδηγήσει σε συμπεράσματα για την ερμηνεία της μορφολογικής αλλαγής σε σχέση με τη γλωσσική επαφή, τον βαθμό διαχρονικής κληρονόμησης και νεολογικότητας στις επιμέρους κλιτικές τάξεις, αλλά και την έννοια της πρωτοτυπικότητας¹ (prototypicality) στο ονοματικό σύστημα κλίσης.

Η συγκεκριμένη εργασία ανήκει σε μια ευρύτερη υπό εξέλιξη έρευνα. Ο Φλιάτουρας (2019) σε σχετική προγραμματική εργασία υποστήριξε την ανάγκη ποσοτικοποίησης της ετυμολογικής έρευνας στην ελληνική γλώσσα με βάση τη στατιστική της τυπολογικής ταξινόμησης των ετυμολογιών, προκειμένου, μεταξύ άλλων, να διευκολυνθεί η πληρέστερη θεωρητική και ιστορική περιγραφή της διαχρονίας του λεξιλογίου, να προσεγγιστεί ακριβέστερα η λεξιλογική (α)συνέχεια και η εισαγωγή δανείων και, παράλληλα, να αποβούν τα αποτελέσματα της έρευνας χρήσιμα στην εφαρμογή, λ.χ. στη διδακτική.

Οι βασικότεροι περιορισμοί της έρευνας (βλ. Φλιάτουρας 2019) εντοπίζονται κυρίως στη χρήση περιγραφικής στατιστικής, αλλά και στην αξιοποίηση των δεδομένων που παρέχει αποκλειστικά και μόνο το *Ηλεκτρονικό Λεξικό του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη*, δηλαδή ένα περιορισμένο υλικό, που αφορά περισσότερο την Κοινή Νέα Ελληνική και τη νόρμα. Από την άλλη, μια τέτοια έρευνα που βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ετυμολόγηση, δεν θα μπορούσε να έχει καλύτερη εκκίνηση από ένα λεξικό με έγκυρες ετυμολογίες και ηλεκτρονική αναζήτηση, έστω και για την αποτύπωση ασφαλών ενδείξεων και τάσεων στην ΚΝΕ και μόνο. Παράλληλα, η έρευνα δημιουργεί σοβαρές προοπτικές τόσο για μακροπρόθεσμη ποιοτική ανάλυση του υλικού και

¹ Για περισσότερες πληροφορίες για την πρωτοτυπικότητα στο ονοματικό σύστημα και βιβλιογραφία, βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Χειλά-Μαρκοπούλου (2003), Χριστοφίδου (2003) και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2012) (σημειώνουμε ότι η Χριστοφίδου χρησιμοποιεί τον όρο *προτυπικότητα*).

βαθύτερη ποσοτική/μαθηματική ανάλυση με αλγοριθμοποίηση βάσει των απωλειών, των επιβιώσεων, των νεολογισμών και των συχνοτήτων χρήσης των λέξεων, όσο και για επέκταση της έρευνας σε ευρύτερα corpora λέξεων, όταν φυσικά το επιτρέψει η σύνταξη των ετυμολογιών.

Τέλος, σημειώνουμε ότι η ετυμολογική ταξινόμηση του υλικού, που έφτασε σχεδόν τις 2500 κατηγορίες λόγω των πολλαπλών οδών εξέλιξης, έγινε στο πλαίσιο εργασιών στο προπτυχιακό μάθημα *Γλωσσική Αλλαγή* (χειμερινό εξάμηνο 2018-2019) υπό την εποπτεία του Α. Φλιάτουρα και τη συνεποπτεία των συν-συγγραφέων (βλ. υποσημείωση 1).

2 Ερευνητικά ερωτήματα

Ο Φλιάτουρας (2019) υποστήριξε ότι η διαχρονική εξέλιξη του ελληνικού λεξιλογίου δείχνει μια συμμετρική εικόνα και μάλλον δεν αποδεικνύει την αίσθηση αρκετών ομιλητών για πολύ σημαντική λεξιλογική συνέχεια και εισαγωγή μεγάλου αριθμού δανείων, καθώς οι πρώτες ασφαλείς καταμετρήσεις καταλήγουν στα παρακάτω δεδομένα:

- Στο λεξιλόγιο της ΚΝΕ περίπου το 47% είναι κληρονομημένες λέξεις και το 53% νεολογισμοί
- Η εκκίνηση της κληρονόμησης βασίζεται σχεδόν ισόποσα στις τρεις προγενέστερες φάσεις: ΑΕ 21%, ΕΚ 15%, ΜΕ 11%
- Η ολική επιβίωση από την ΑΕ (παρόμοια μορφή και σημασία) αφορά το 16% της ΚΝΕ κυρίως βάσει της λόγιας επίδρασης, καθώς περίπου το 14% δημιουργεί υποψίες για επιβίωση μέσω της λόγιας οδού
- Τα δάνεια (άμεσα και έμμεσα: μεταφραστικά, σημασιολογικά, διεθνισμοί, αντιδάνεια) στην ΚΝΕ δεν είναι η πλειονότητα, αφού αποτελούν περίπου το 40%.

Η παρούσα εργασία συνεχίζει την παραπάνω έρευνα, επιχειρώντας να δώσει φως στα παρακάτω περισσότερο εξειδικευμένα και συνδυαστικά ερωτήματα:

(α) Ποιες κλιτικές τάξεις διατηρούν τη διαχρονία και ποιες είναι περισσότερο «φιλόξενες» για τη νεολογία (ενδοσυστημική και δάνεια);

(β) Είναι δυνατόν ο δανεισμός να συμβάλει στην ονοματική κλιτική αλλαγή;

3 Η διαχρονία των ονοματικών κλιτικών τάξεων

Σε αυτήν την ενότητα θα παρουσιάσουμε τη στατιστική κατανομή των τριών γενών, των κλιτικών τάξεων, των γενών ανά κλιτική τάξη και των γενών ανάμεσα στις κλιτικές τάξεις στην ΚΝΕ, καθώς και τη στατιστική περιγραφή του ονοματικού συστήματος με ετυμολογικά κριτήρια. Τα παραπάνω στοιχεία θα μας οδηγήσουν σε συμπεράσματα για τη σύνδεση της πρωτοτυπικότητας με ποσοτικά κριτήρια, καθώς και για τον ρόλο της διαχρονίας και του δανεισμού στη συγχρονική συμπεριφορά των κλιτικών τάξεων.

Το κλιτικό σύστημα που χρησιμοποιείται στη μελέτη είναι αυτό της Ράλλη (2005), όπως παρουσιάζεται συνοπτικά στον πίνακα 1, διότι η ονοματική κλιτική αλλαγή είναι κατά βάση αλλομορφική (βλ. σχετικά Καραντζόλα και Φλιάτουρας 2019) και το συγκεκριμένο σύστημα βασίζεται κυρίως στην αλλομορφία (εν μέρει και στο γένος και στην κλίση). Επίσης, σε γενικές γραμμές υιοθετείται (με μικρές διαφοροποιήσεις) στις περισσότερες γλωσσολογικές εργασίες, γραμματικές και σχολικά βιβλία. Τα θεωρητικά ζητήματα που εγείρει στη συγχρονική ανάλυση (βλ. σχετικά Αναστασιάδη-

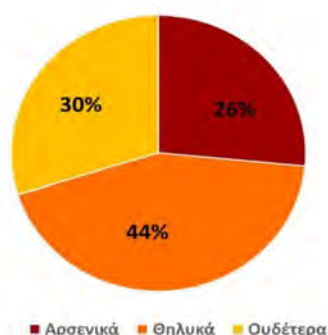
Συμεωνίδη 2012) δεν έχουν αντίκτυπο στη μελέτη της διαχρονικής ονοματικής εξέλιξης στην παρούσα έρευνα.

ΚΛΙΤΙΚΗ ΤΑΞΗ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΛΛΟΜΟΡΦΙΑ
1 ^η	Αρσενικά/θηλυκά σε -ος	ανθρωπ-
2 ^η	Αρσενικά σε -α/-η και ανισοσύλλαβα	παπα ~ παπαδ / ταμια ~ ταμι
3 ^η	Θηλυκά σε -α/-η	βρυση ~ βρυσ / πορτα ~ πορτ
4 ^η	Θηλυκά σε -α/-η με πληθ. σε -εις	πολη ~ πολ ~ πολε
5 ^η	Ουδέτερα σε -ο	βουν
6 ^η	Ουδέτερα σε -ι	τραπέζι ~ τραπέζ
7 ^η	Ουδέτερα σε -α	σωμα ~ σωματ
8 ^η	Ουδέτερα σε -ος	κρατ-

Πίνακας 1 | Ονοματικό κλιτικό σύστημα της Ράλλη (2005)

3.1 Ονοματική κλιτική αλλαγή

Πρώτ' απ' όλα, όπως φαίνεται στο γράφημα 1, το γένος που υπερτερεί των υπολοίπων είναι το θηλυκό.

Γράφημα 1 | Κατανομή γενών

Σύμφωνα με την ποσοτική κατανομή των τριών γενών, που αποτυπώνεται στο γράφημα 2, παρατηρούμε στις κλιτικές τάξεις ασυμμετρία στα αρσενικά και τα θηλυκά και μέτρια ασυμμετρία στα ουδέτερα. Με βάση την ποσοτική υπεροχή θα μπορούσαν να θεωρηθούν πρωτοτυπικές κατηγορίες τα αρσενικά σε -ος (το -ος είναι βασικός δείκτης αρσενικότητας) και τα ουδέτερα σε -ο και υπερπρωτοτυπική κατηγορία τα θηλυκά σε -α. Με βάση, όμως, ποιοτικά κριτήρια (πρότυπο αναλογίας, λήψη δανείων, λάθη στον παιδικό λόγο και στη διδασκαλία κ.λπ.), όπως προκύπτουν από σχετικές έρευνες (βλ. μεταξύ άλλων Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ράλλη και Χειλά-Μαρκοπούλου (επιμ.) 2003, Φλιάτουρας 2018), αλλά και τα στοιχεία της δικής μας έρευνας, η εικόνα είναι ελαφρώς διαφορετική. Για παράδειγμα, κατά συμφωνία με την ποσοτική κατανομή, παρατηρείται σποραδική μετακίνηση θηλυκών σε -η στα θηλυκά σε -α, λ.χ. *βενζίνα*, *βελόνα*, *αζίνα*. Σε αντίθεση, όμως, με τα παραπάνω ποσοτικά δεδομένα, δεν πιστοποιείται ανάμεσα στις κλιτικές τάξεις τόσο η λειτουργία ως αναλογικών προτύπων των αρσενικών σε -ος (ίσως λόγω αρχαιοκεντρικότητας) και των ουδέτερων σε -ο όσο οι σποραδικές μετακινήσεις των αρσενικών σε -ος προς τα αρσενικά σε -ας, λ.χ. *εύζωνας*, *έμπορας*, και οι αλληλομετακινήσεις ανάμεσα στα ουδέτερα σε -ο και -ι. Επίσης, τα δάνεια προσαρμόζονται στα ουδέτερα όχι μόνο σε -ο αλλά και σε -ι (βλ. Anastassiadis-Symeonidis and Nikolaou 2011) και τα θηλυκά σε -η/-εις, αν και έχουν

σημαντική κατανομή, δεν εμφανίζουν τάσεις να απορροφήσουν τύπους, ενδεχομένως λόγω λογιότητας.

Γράφημα 2 | Κατανομή κλιτικών τάξεων στα τρία γένη

Στο γράφημα 3 με την κατανομή των ομώνυμων/ομόηχων κλιτικών επιθημάτων, η οποία επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις αναλογικές επεκτάσεις και κατά συνέπεια ρυθμίζει την πρωτοτυπικότητα των κλιτικών τάξεων, παρατηρούμε τον εξής βαθμό ασυμμετρίας: $-os > -a > -i$. Με βάση την ποσοτική υπεροχή θα μπορούσαν να θεωρηθούν υπερπρωτοτυπική κατηγορία τα αρσενικά σε $-os$ και πρωτοτυπική κατηγορία τα θηλυκά σε $-a$, ενώ στη σχεδόν συμμετρική σχέση θηλυκών και ουδέτερων σε $-i$ το κριτήριο της κατανομής δεν επαρκεί. Η παραπάνω διάσταση επιβεβαιώνεται σημαντικά και με ποιοτικά κριτήρια, λ.χ. βάσει της κατευθυντικότητας και της συστηματικότητας στις διαδικασίες αλλαγής γένους (βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Χειλά-Μαρκοπούλου 2003, Χριστοφίδου 2003, Anastassiadis-Symeonidis and Mitsiaki 2013, Φλιάτουρας 2018), αλλά και των λαθών στα γένη κατά την εκμάθηση της γλώσσας (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη et al. 2009).

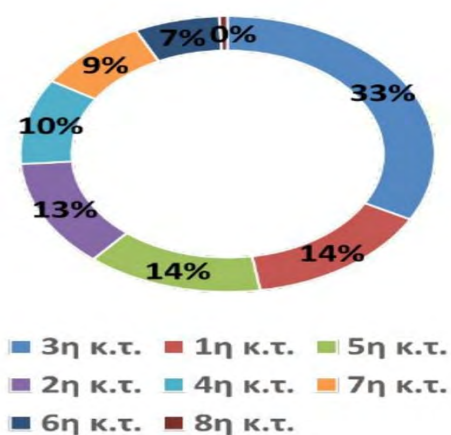
Γράφημα 3 | Κατανομή ομώνυμων κλιτικών επιθημάτων

Επομένως, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα δεδομένα, παρατηρούμε υπεροχή του θηλυκού γένους και ποσοτική ασυμμετρία τόσο στις κλιτικές τάξεις που ανήκουν στο ίδιο γένος όσο και στα ομώνυμα κλιτικά επιθήματα. Η πρωτοτυπικότητα δεν μπορεί να ορίζεται αποκλειστικά με βάση την ποσοτική υπεροχή, παρόλο που είναι σημαντικός παράγοντας, διότι δεν συνιστά αναγκαία και επαρκή συνθήκη για τον καθορισμό της. Αντίθετα, σημαντικό ρόλο έχουν και οι ποιοτικοί παράγοντες (μορφολογικοί, σημασιολογικοί, λεξιλογικοί κ.λπ.), όπως έχουν δείξει αναλυτικά η Χριστοφίδου (2003) με βάση τη φυσική θεωρία του Dressler (1987, 1997) και η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2012). Επίσης, περισσότερο δυνατή είναι η αλλαγή γένους βάσει ομοηχίας παρά η μετακίνηση προς άλλη κλιτική τάξη με ίδιο γένος, που σημαίνει ότι η πρωτοτυπικότητα ενδεχομένως να μην προσδιορίζεται τόσο από τα γένη όσο από

τα κλιτικά επιθήματα (για τον ρόλο των ληκτικών τεμαχίων στη μορφολογία, βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Μασούρα 2009). Σημαντική για τον καλύτερο καθορισμό των πρωτοτυπικών κατηγοριών στο ονοματικό σύστημα με περισσότερα ασφαλή ποσοτικά κριτήρια είναι η στατιστική έρευνα της ετυμολογίας των κλιτικών τάξεων που ακολουθεί, η οποία θα δείξει τον βαθμό λειτουργικότητάς τους στην ΚΝΕ.

3.2 Ετυμολογία των κλιτικών τάξεων

Στο γράφημα 4 βλέπουμε τη συνολική ποσοτική κατανομή των οκτώ κλιτικών τάξεων της Ράλλη (2005). Υπερτερεί η τρίτη κλιτική τάξη, ενώ οι υπόλοιπες είναι ποσοτικά σχεδόν συμμετρικές.

Γράφημα 4 | Κατανομή κλιτικών τάξεων

Στη συνέχεια, θα διερευνήσουμε την εσωτερική κατανομή των κλιτικών τάξεων με ετυμολογικά κριτήρια για να διαπιστώσουμε τον βαθμό λειτουργικότητας, που καθορίζεται από τη νεολογικότητα (δημιουργία νεολογισμών) και τη δανειοληπτικότητα (υποδοχή δανείων),² καθώς και τον βαθμό διαχρονικότητας (κληρονόμηση από προγενέστερες φάσεις) και αρχαιοκεντρικότητας (κληρονόμηση φυσική ή μέσω της λόγιας οδού από την ΑΕ), προκειμένου να ελέγξουμε το διαχρονικό και συγχρονικό προφίλ κάθε κλιτικής τάξης.

Αρχικά, στο γράφημα 5 βλέπουμε το προφίλ της πρώτης, της όγδοης, της έβδομης, της τρίτης, της πέμπτης και της τέταρτης κλιτικής τάξης, όπου διαπιστώνουμε τα εξής: (α) Η πρώτη κλιτική τάξη εμφανίζει σημαντική ποσοτική υπεροχή των αρσενικών (αρσενικά 96% και θηλυκά 4%) και σχετικά υψηλή λειτουργικότητα στην ΚΝΕ (45% κληρονομημένα, 55% νεολογισμοί). Επίσης, είναι αρχαιοκεντρική (μέτρια διαχρονική συμμετρικότητα) και σχετικά φιλόξενη στα δάνεια, καθώς από τις κληρονομημένες λέξεις πάνω από τις μισές (56%) προέρχονται από τα ΑΕ και από τις νεοελληνικές σχεδόν οι μισές (49%) είναι δάνεια (κυρίως έμμεσα).

(β) Η όγδοη κλιτική τάξη είναι η περισσότερο μειονοτική κατηγορία, έχει υψηλή απολιθωματικότητα (82% κληρονομημένα και 18% νεοελληνικά) και είναι αρχαιοκεντρική (74% αρχαία ελληνικά και 8% ελληνιστικά και μεσαιωνικά) και μη φιλόξενη στα δάνεια, καθώς από τις νεοελληνικές λέξεις μόνο το 26% είναι δάνεια, κυρίως μεταφραστικά.

(γ) Η έβδομη κλιτική τάξη έχει υψηλή λειτουργικότητα στην ΚΝΕ, στην οποία εκτοξεύεται η παραγωγικότητά της (35% κληρονομημένα και 65% νεοελληνικά), έχει

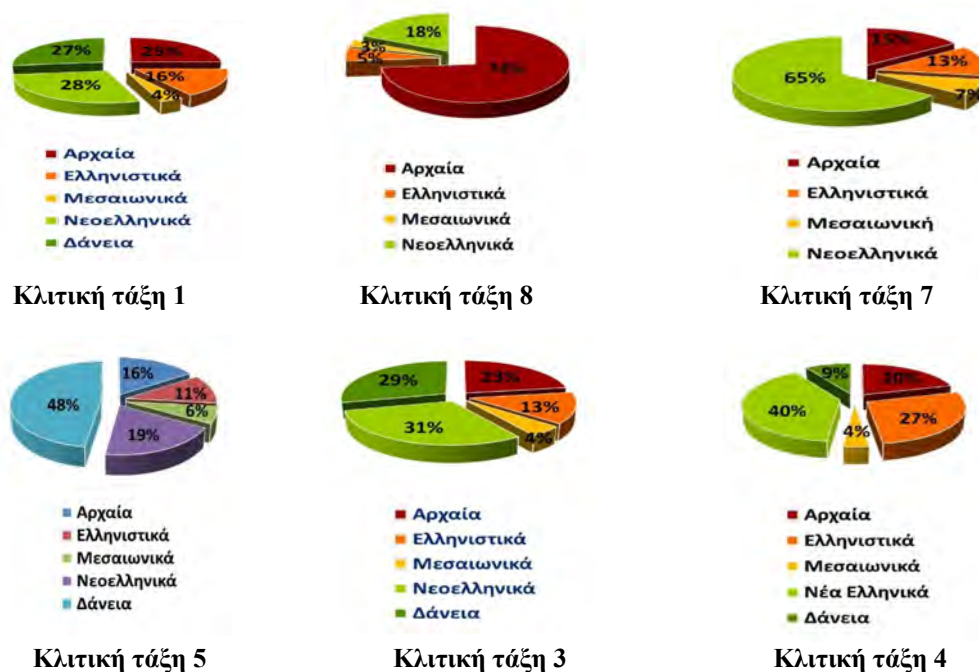
² Διαχωρίζουμε τη νεολογικότητα από τη δανειοληπτικότητα, για να διαφανεί καλύτερα η ενδοσυστημική ανατροφοδότηση του λεξιλογίου από την εξωσυστημική.

συμμετρική διαχρονικότητα (15% αρχαία ελληνικά, 13% ελληνιστικά, 7% μεσαιωνικά) και είναι μη φιλόξενη στα δάνεια, καθώς από τις νεοελληνικές λέξεις μόνο το 3% είναι δάνειες.

(δ) Η πέμπτη κλιτική τάξη έχει υψηλή λειτουργικότητα στην ΚΝΕ, αφού εμφανίζει σημαντική αύξηση στην ΚΝΕ (33% κληρονόμηση, 67% νεολογία), έχει συμμετρική διαχρονικότητα (16% αρχαία, 11% ελληνιστικά, 6% μεσαιωνικά) και είναι πολύ φιλόξενη στον δανεισμό, καθώς το 71% των νεολογισμών είναι δάνεια (βλ. και Anastassiadis-Syméonidis and Nikolaou 2011)

(ε) Η τρίτη κλιτική τάξη έχει σχετικά υψηλή λειτουργικότητα στην ΚΝΕ (40% κληρονόμηση, 60% νεολογία), είναι σχετικά αρχαιοκεντρική και διαχρονικά συμμετρική (23% αρχαία, 13% ελληνιστικά, 4% μεσαιωνικά) και σχετικά φιλόξενη στα δάνεια, εφόσον το 48% των νεολογισμών της ΚΝΕ είναι δάνεια.

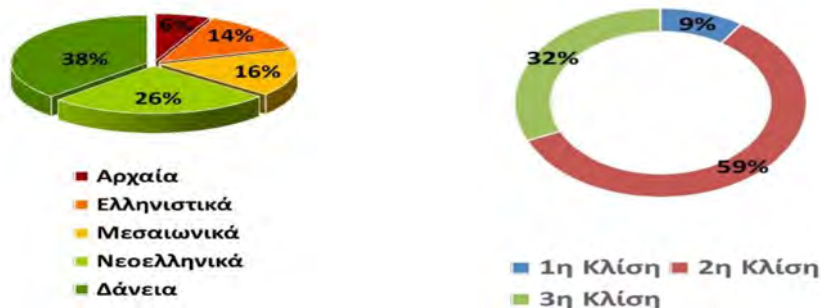
(στ) Η τέταρτη κλιτική τάξη έχει σχετικά χαμηλή λειτουργικότητα στην ΚΝΕ (51% κληρονόμηση, 49% νεολογία), είναι σχετικά αρχαιοκεντρική –μάλιστα είναι η μόνη που αυξάνει σημαντικά τα ποσοστά της στην ελληνιστική– (20% αρχαία, 27% ελληνιστική, 4% μεσαιωνική) και μη φιλόξενη στα δάνεια, αφού μόνο το 18% των νεολογισμών της ΚΝΕ είναι δάνεια.

Γράφημα 5 | Κατανομή των κλιτικών τάξεων 1, 8, 7, 5, 3, 4

Στη συνέχεια, θα ασχοληθούμε με δύο κλιτικές τάξεις, που φαίνεται να έχουν περισσότερο ενδιαφέρον λόγω διαχρονικών ιδιαιτεροτήτων. Και ξεκινάμε με τα ουδέτερα σε -ι, τα οποία σχηματίστηκαν στη ΜΕ κατά απαλοιφή του υποκοριστικού παραγωγικού επιθήματος -ιον, λ.χ. *τραπέζιον* > *τραπέζι*. Υπό αυτήν την έννοια, η κατανομή στην ΑΕ και την ΕΚ αφορά τους ετυμολογικούς προγόνους σε -ιον. Στην ετυμολογική κατανομή στο γράφημα 6 παρατηρούμε πολύ υψηλή λειτουργικότητα στην ΚΝΕ (36% κληρονόμηση, 64% νεολογία), αύξουσα συμμετρική διαχρονικότητα –μάλιστα για τους λόγους που εξηγήσαμε παραπάνω είναι η περισσότερο λειτουργική στη μεσαιωνική– (6% αρχαία, 14% ελληνιστικά, 16% μεσαιωνική). Επίσης, είναι και η πιο φιλόξενη στα δάνεια, αφού από το 64% των νεολογισμών της ΚΝΕ τα 59% είναι δάνεια (βλ. και Anastassiadis-Syméonidis and Nikolaou 2011). Παράλληλα, αν

ελέγχουμε τις κλιτικές τάξεις-προγόνους των κληρονομημένων ουδετέρων σε -ι, συμπεραίνουμε ότι η πλειονότητα προέρχεται από τα δευτερόκλιτα και όχι από τα τριτόκλιτα. Αυτό σημαίνει ότι η προσάρτηση του -ιον συνέβη όχι μόνο για να επεκταθούν αναλογικά τα τριτόκλιτα στα δευτερόκλιτα, αλλά και για να ικανοποιηθεί η τάση της γλώσσας για ουδετέρωση και πιθανόν για εισαγωγή δανείων (για την τάση ουδετέρωσης στην ελληνική γλώσσα, βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Χειλά-Μαρκοπούλου 2003).

Γράφημα 6 | Κατανομή της 6^{ης} κλιτικής τάξης

Και συνεχίζουμε με την πιο ενδιαφέρουσα κατηγορία από ετυμολογική άποψη, τη δεύτερη κλιτική τάξη, η οποία περιλαμβάνει τόσο ισοσύλλαβα όσο και ανισοσύλλαβα. Τα ανισοσύλλαβα ενισχύθηκαν (σχεδόν προέκυψαν) από την ΕΚ και μετά. Στο γράφημα 7 διαπιστώνουμε ότι τα ισοσύλλαβα υπερτερούν στην ΚΝΕ σημαντικά σε σχέση με τα ανισοσύλλαβα:

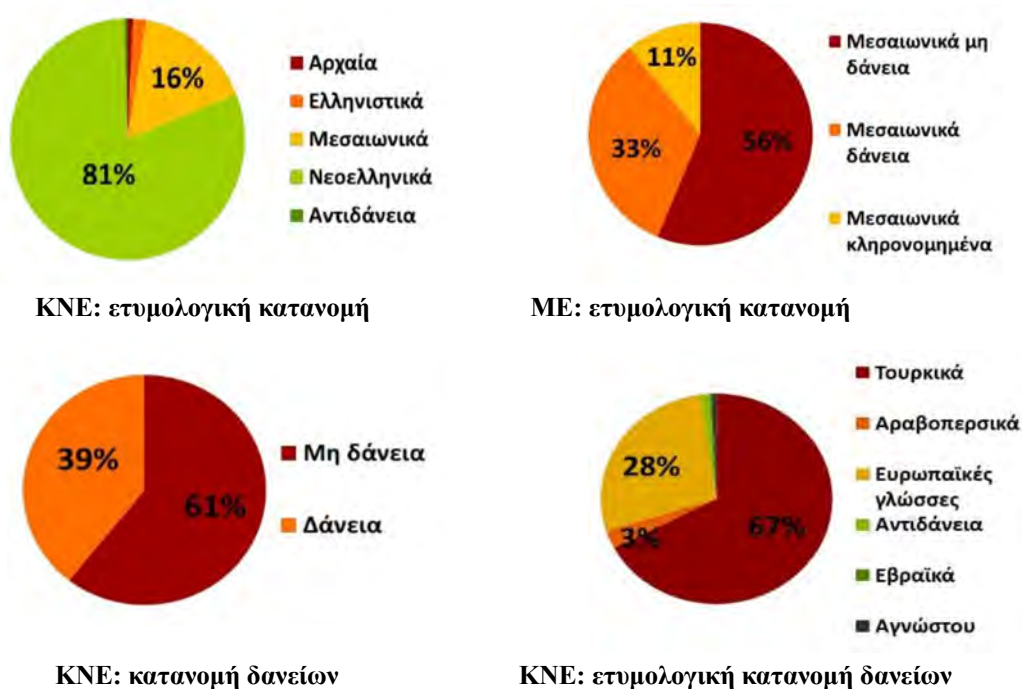
Γράφημα 7 | Κατανομή ισοσύλλαβων/ανισοσύλλαβων της 2^{ης} κλιτικής τάξης

Στο γράφημα 8 παρατηρούμε στα ισοσύλλαβα της ΚΝΕ μέτρια λειτουργικότητα (44% κληρονόμηση, 56% νεολογία), μη συμμετρική διαχρονικότητα και υψηλή αρχαιοκεντρικότητα, αφού εμφανίζεται σε αντίθεση με τις άλλες κλιτικές τάξεις σταδιακή μείωση της παραγωγικότητας και σημαντική αποδυνάμωση στη μεσαιωνική (23% αρχαία, 17% ελληνιστικά, 4% μεσαιωνικά). Επίσης, η συγκεκριμένη κλιτική τάξη είναι μετρίως φιλόξενη στα δάνεια (23%):

Γράφημα 8 | Κατανομή των ισοσύλλαβων της 2^{ης} κλιτικής τάξης

Αντίθετα, όπως βλέπουμε στο γράφημα 9, τα ανισοσύλλαβα δείχνουν αυξητική διαχρονική τάση, καθώς η κατηγορία γνώρισε επίδοση στη ΜΕ και διπλασίασε την παραγωγικότητα στην ΚΝΕ. Στη ΜΕ μόνο το 1/10 είναι κληρονομημένες λέξεις, καθώς το 89% είναι νεολογισμοί, από τους οποίους το 1/3 (δηλαδή το 33%) είναι δάνεια που λήγουν σε -i και -a (τουρκικά, αραβικά, ιταλικά, βενετικά, λατινικά, σλαβικά, εβραϊκά). Στην ΚΝΕ περίπου το 39% των ανισοσύλλαβων είναι δάνεια, πολλά από τα οποία είναι τουρκικά και τα περισσότερα από ευρωπαϊκές γλώσσες, κυρίως από την ιταλοβενετική. Επομένως, με βάση τα παραπάνω στοιχεία ο δανεισμός ενίσχυσε σημαντικά την κατηγορία και ειδικά η γλωσσική επαφή με την τουρκική και την ιταλοβενετική λόγω φωνηεντόληκτων δανείων, οδηγώντας στην επένθεση ενός -δ μεταξύ του φωνηεντόληκτου θέματος και του κλιτικού -ες, λ.χ. *μαναβη-* + -ες > *μανάβηδ-ες*, *χαλβα-* + -ες > *χαλβάδ-ες*.

Γράφημα 9 | Κατανομή των ανισοσύλλαβων της 2^{ης} κλιτικής τάξης

Στον συγκεντρωτικό πίνακα 2 παρακολουθούμε συγκριτικά σε όλες τις κλιτικές τάξεις της ΚΝΕ τον βαθμό νεολογικότητας (σε αντίθεση με την απολιθωματικότητα/ κληρονομικότητα), αρχαιοκεντρικότητας (σε αντίθεση με τη διαχρονική συμμετρικότητα) και δανειοληπτικότητας. Η πιο συμμετρική κατηγορία είναι τα θηλυκά σε -α/-η. Η πιο απολιθωματική και συγχρονικά μη λειτουργική κατηγορία είναι τα ουδέτερα σε -ος, ενώ οι κατηγορίες με τη χαμηλότερη δανειοληπτικότητα είναι τα ουδέτερα σε -α και -ος:

	1 ^η Αθ-ος	2 ^η Α-α/η	3 ^η Θ-α/η	4 ^η Θ-η/-εις	5 ^η Ο-ο	6 ^η Ο-ι	7 ^η Ο-α	8 ^η Ο-ος
Νεολογικότητα	+/-	+	+/-	+/-	+	+	+	-
Αρχαιοκεντρικότητα	+	+/-	+/-	+/-	-	-	-	+
Δανειοληπτικότητα	+/-	+/-	+/-	-	+	+	-	-

Πίνακας 2 | Νεολογικότητα, αρχαιοκεντρικότητα, δανειοληπτικότητα των κλιτικών τάξεων

Στον πίνακα 3 παρακολουθούμε ανά κριτήριο το συνεχές της κατά φθίνουσα κλίμακα κατανομής των κλιτικών τάξεων, όπου διαπιστώνουμε ότι η νεολογικότητα δεν έχει σημαντικές αποκλίσεις σε αντίθεση με την αρχαιοκεντρικότητα και τη δανειοληπτικότητα και ότι η νεολογικότητα συμβαδίζει με τη δανειοληπτικότητα:

Νεολογικότητα	2 ^η Α-α/η	5 ^η Ο-ο	7 ^η Ο-α	6 ^η Ο-ι	3 ^η Θ-α/η	1 ^η Αθ-ος	4 ^η Θ-ης/εις	8 ^η Ο-ος
	69% I: 56% A: 81%	67%	65%	64%	60%	55%	49%	18%
Αρχαιο-κεντρικότητα	8 ^η Ο-ος	1 ^η Α-ος	3 ^η Θ-α/η	2 ^η Α-α/η	4 ^η Θ-η/εις	5 ^η Ο-ο	7 ^η Ο-α	6 ^η Ο-ι
	74%	25%	23%	23% I: 23% A: 1%	20%	16%	15%	6%
Δανειο-ληπτικότητα	5 ^η Ο-ο	6 ^η Ο-ι	2 ^η Α-α/η	3 ^η Θ-α/η	1 ^η Α-ος	4 ^η Θ-α/εις	7 ^η Ο-α	8 ^η Ο-ος
	48%	38%	31% I: 23% A: 39%	29%	27%	9%	5%	5%

Πίνακας 3 | Συνεχές νεολογικότητας, αρχαιοκεντρικότητας, δανειοληπτικότητας των κλιτικών τάξεων (I: ισοσύλλαβα, A: ανισοσύλλαβα)

Αποκωδικοποιώντας τα ποσοτικά στοιχεία στους πίνακες 2 και 3 εντοπίζουμε στις ονοματικές κλιτικές τάξεις της ΚΝΕ ένα συνεχές απολιθωματικότητας /λειτουργικότητας, που σε μεγάλο βαθμό καθορίζει τη συγχρονική πρωτοτυπικότητα, με τέσσερα διαφορετικά προφίλ, όπως αποτυπώνεται στο γράφημα 10. Σε αυτό παρατηρούμε ότι τα αρσενικά και τα ουδέτερα είναι πιο λειτουργικά από τα ποσοτικά υπερισχύοντα θηλυκά (βλ. γράφημα 1) και ότι η ποσοτική κατανομή των κλιτικών τάξεων (βλ. γράφημα 4) δεν συνάδει πλήρως με τον βαθμό λειτουργικότητας.

- Απολιθωματική: 8^η (Ουδ. σε -ος)
- Μετρίως απολιθωματική: 1^η (Αρσ. σε -ος)
- Συμμετρική: 4^η (Θηλ. σε -η/-εις) < 2^η (Ισοσύλλαβα αρσ. σε -α/η) 3^η < (Θηλ. σε -α/-η)
- Συγχρονική: 7^η (Ουδ. σε -α) < 6^η (Ουδ. σε -ι) < 5 (Ουδ. σε -ο) < 2^η (Ανισοσύλλαβα αρσ. σε -α/η).

Γράφημα 10 | Συνεχές απολιθωματικότητας/λειτουργικότητας των κλιτικών τάξεων της ΚΝΕ

Καταλήγουμε λοιπόν στα εξής συμπεράσματα: πρώτ' απ' όλα, η συγχρονική νεολογικότητα απορρέει και εμπλουτίζεται κυρίως από τη δανειοληπτικότητα, η απολιθωματικότητα συνδέεται με την αρχαιοκεντρικότητα, η λογιότητα δεν μπορεί να καθορίζεται μόνο με βάση την αρχαιοκεντρικότητα, όπως διαπιστώνουμε από το

προφίλ της λόγιας 4^η κλιτικής τάξης, ενώ φαίνεται να υπάρχουν φιλόξενες και μη φιλόξενες κλιτικές τάξεις στον δανεισμό και την επιβίωση από την ΑΕ. Παράλληλα, η υπεροχή δεν είναι τόσο σημαντικό ποσοτικό κριτήριο καθορισμού της πρωτοτυπικότητας στις κλιτικές τάξεις όσο ο βαθμός λειτουργικότητας σε σχέση με τη νεολογικότητα/δανειοληπτικότητα και την απολιθωματικότητα. Επίσης, αποδεικνύεται και ποσοτικά ότι το αλλομορφικό πρότυπο Χεν. ~ Χπληθ., που εκπροσωπείται κυρίως από τα αρσενικά ανισοσύλλαβα, είναι το ισχυρότερο και δικαιολογεί τη διαχρονική μετακίνηση του ονοματικού συστήματος προς αυτό (βλ. σχετικά Καραντζόλα και Φλιάτουρας 2019 και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2012). Τέλος, διαπιστώνουμε ότι η δανειοληπτικότητα και η νεολογικότητα είναι υψηλότερη στα ουδέτερα και στις νέες κατηγορίες, δηλαδή στα ανισοσύλλαβα σε -ας/-ης και στα ουδέτερα σε -ι (βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994, Anastassiadis-Symeonidis and Nikolaou 2011, Ralli, Giouleka and Makri 2013), γεγονός που δείχνει ότι οι δύο αυτές κατηγορίες δημιουργήθηκαν σε μεγάλο βαθμό για να ικανοποιήσουν τη δανειοληπτικότητα και την ουδετέρωση. Αυτό σημαίνει ότι ο δανεισμός, ειδικά από την τουρκική και την ιταλική, συνέβαλε δραστικά στην αλλαγή του κλιτικού συστήματος της ελληνικής και, επομένως, είναι επιβεβλημένη η στροφή της ερμηνείας της ονοματικής κλιτικής αλλαγής και στη γλωσσική επαφή ως εξωγλωσσικό παράγοντα μορφολογικής αλλαγής (για τις διαλέκτους βλ. Ralli (ed.) 2016).

4 Συμπεράσματα και προοπτικές

Παρακολουθώντας μεμονωμένα αλλά και συνδυαστικά τα ποσοτικά στοιχεία που προσκόμισε η εργασία σχετικά με το διαχρονικό/συγχρονικό προφίλ των κλιτικών τάξεων στην ΚΝΕ, καταλήγουμε στα εξής βασικά συμπεράσματα:

1. Η πρωτοτυπικότητα στις κλιτικές τάξεις δεν καθορίζεται αποκλειστικά με βάση την ποσοτική υπεροχή και ενδεχομένως να αφορά περισσότερο το κλιτικό επίθημα παρά το γένος.
2. Οι ονοματικές κλιτικές τάξεις στην ΚΝΕ καθορίζονται από ένα συνεχές απολιθωματικότητας/λειτουργικότητας με βάση τέσσερις ομάδες σε σχέση με τα κριτήρια της νεολογικότητας, της αρχαιοκεντρικότητας και της δανειοληπτικότητας (βλ. πίνακα 3 και γράφημα 10).
3. Η ονοματική κλιτική αλλαγή προκύπτει σε σημαντικό βαθμό από τον δανεισμό και την ουδετέρωση και επομένως συνδέεται και με τη γλωσσική επαφή.

Από όλα τα παραπάνω επιβεβαιώνεται ότι δεν μπορεί να γίνεται η συγχρονική ερμηνεία της μορφολογικής ανάλυσης ερήμην της διαχρονικής εξέλιξης ούτε η έρευνα της ονοματικής κλιτικής αλλαγής ερήμην των εξωγλωσσικών παραγόντων, στους οποίους ανήκουν η γλωσσική επαφή και ο συνεπακόλουθος δανεισμός.

Τέλος, οι ερευνητικές προοπτικές που διανοίγει η παρούσα εργασία σχετίζονται με την ποιοτική ανάλυση της διαχρονικής εξέλιξης των κλιτικών τάξεων, με βάση, για παράδειγμα, την ταξινόμηση σε σημασιολογικές κατηγορίες, τη διερεύνηση της αλλαγής γένους, τον συνυπολογισμό της συχνότητας χρήσης και την κατανομή των ειδών δανείων και των οδών δανεισμού. Σημαντική, επίσης, είναι προς επίρρωση των ενδείξεων/τάσεων της παρούσας εργασίας η χρήση ευρύτερων σωμάτων κειμένων, τόσο συγχρονικών, εφόσον βέβαια το επιτρέψει η ευρεία και έγκυρη ετυμολόγηση των λέξεων, όσο και διαχρονικών.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1994. *Νεολογικός δανεισμός - Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και την αγγλοαμερικανική – Μορφοφονολογική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: Εστία.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2012. «Το νεοελληνικό κλιτικό σύστημα των ουσιαστικών και οι τάσεις του». Στο Ζωή Γαβριηλίδου et al. (εκδ.), *Πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (ICGL10)*, 23-42. Κομοτηνή: Δ.Π.Θ.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Άννα, Ελένη Βλέτση, Μαρία Μητσιάκη, και Βαλεντίνα Χούμα. 2009. «Τα γλωσσικά λάθη μαθητών της Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας και ο ρόλος της Γ1 στις πολυπολιτισμικές τάξεις. Στα *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Année européenne du dialogue interculturel: communiquer avec les langues-cultures*, 597-612. Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας: Α.Π.Θ.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, και Ευαγγελία Μασούρα. 2009. «Ληκτικό τεμάχιο και μνήμη. Μια θεωρητική πρόταση». Στο *Proceedings of the 8th International Conference on Greek Linguistics (ICGL8)*, edited by Mary Baltazani et al. (eds), 616-634. Ioannina: University of Ioannina.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, Αγγελική Ράλλη, και Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου επιμ. 2003. *Γένος της ελληνικής*. Αθήνα: Πατάκης.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, και Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου. 2003. «Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις στο γένος της ελληνικής. Μια θεωρητική πρόταση». Στο *Γένος της ελληνικής*, επιμέλεια από Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Αγγελική Ράλλη και Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου. Αθήνα: Πατάκης.
- Anastassiadis-Symeonidis, Anna, and Maria Mitsiaki. 2012. “Linguistic self-regulation. The case of Greek grammatical change in progress”. In *Current Issues in Morphological Theory: (Ir)regularity, Analogy and Frequency*, edited by Ferenc Kiefer, Maria Ladanyi, and Peter Siptar, 191-215. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Anastassiadis-Syméonidis, Anna, and Georgia Nikolaou. 2011. “L'adaptation morphologique des emprunts néologiques: en quoi est-elle précieuse?” *Langages*, 119-132.
- Dressler, Wolfgang U. 1987. *Leitmotifs in natural morphology*, Amsterdam: Benjamin.
- Dressler, Wolfgang U. 1997. “On Productivity and potentiality in inflectional Morphology”. *Clasnet Working Papers*, No 7, 3-22.
- Καραντζόλα, Ελένη, και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2019. «Προς μια νέα θεώρηση της αναδόμησης του ονοματικού συστήματος της Ελληνικής: Ενδείξεις από την πρώιμη νέα ελληνική». Στο *Γλωσσική ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*, επιμέλεια από Αργύρη Αρχάκη, Νίκο Κουτσούκο, Γεώργιο Ξυδόπουλο και Δημήτρη Παπαζαχαρίου, 205-223. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Ράλλη, Αγγελική. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ralli, Angela. ed. 2016. *Contact morphology in Modern Greek dialects*. Cambridge Scholars Publishing.
- Ralli, Angela, Marianna Gkiouleka, and Vassiliki Makri. 2015. “Gender and inflection class in loan nouns integration”. *SKASE* (Special Issue for Pavol Štekauer), 422-460.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης. 2018. *Η μορφολογική αλλαγή στην ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.

- Φλιάτουρας, Ασημάκης. 2019. «Προς την ανάγκη για ποσοτικοποίηση της ετυμολογικής έρευνας: η ετυμολογική στατιστική κατανομή του λεξιλογίου της κοινής νεοελληνικής». Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 41. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Χριστοφίδου, Αναστασία. 2003. «Γένος και κλίση του ελληνικού ονόματος. Μια φυσική προσέγγιση». Στο *Γένος της ελληνικής*, επιμέλεια από Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Αγγελική Ράλλη και Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου, 100-131. Αθήνα: Πατάκης.

**Οι Έλληνες την...σπρώχνουν/τραβούν ή την έλκουν/ωθούν;
Παρατηρήσεις για το λόγο επίπεδο στη σύγχρονη κοινή νεοελληνική**
Ασημάκης Φλιάτουρας^{1,2}, Ελευθερία Μαϊμάρη², Συμέλα Μαυρίδου¹
¹Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, ²Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
afliatou@helit.duth.com, elina.maimari@hotmail.com, symela.mavridou@gmail.com

Abstract

The present paper involves a theoretical and applied research concerning the degree of use, selection and practicality/functionality of the learned door sign elksate/othisate “pull/push”, which is a fossilized survival from Ancient Greek (cf. the Modern Greek synonym pair travikste/sprokste). By using data extracted from several corpora/dictionaries and carrying out a special experiment, we conclude that: (a) the accessibility to the learned elements is mostly education-related, and (b) the ideology-driven learned landscape should be revisited under a more linguistic perspective.

Keywords: learned register, linguistic landscape, historical linguistics.

1 Στόχοι της έρευνας

Ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τη χρήση της επιγραφής *έλξατε/ωθήσατε* σε εισόδους ως μελέτη περίπτωσης της λειτουργικότητας/πρακτικότητας του λόγιου επιπέδου στη σύγχρονη κοινή νέα ελληνική (εφεξής ΚΝΕ). Αυτό θα αποτελέσει την εκκίνηση της συζήτησης για το λόγιο γλωσσικό τοπίο στη σύγχρονη ΚΝΕ σε σχέση με τη διάκριση λογίου και νεοκαθαρεύουσας, αλλά και για την απολιθωματική και κοινωνιοπραγματολογική χρήση του.

2 Ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογία

2.1 Ερευνητικά ερωτήματα

Είναι γνωστό ότι χρησιμοποιείται ευρέως η λόγια απολιθωματική επιγραφή *έλξατε/ωθήσατε* στις εισόδους κυρίως καταστημάτων με μια ποικιλία μορφών. Παρόλα αυτά, υπάρχουν ενδείξεις ότι η εν λόγω επιγραφή δεν είναι γλωσσικά διαφανής και χρηστικά λειτουργική. Για παράδειγμα, συχνά η επιγραφή είναι πολυτροπική και συνοδεύεται από εικονικές ή λεκτικές διευκρινίσεις, προκειμένου να καταστεί δυνατή η ορθή εκτέλεση της κίνησης, όπως παρατηρούμε στις επιγραφές του πίνακα (εικόνων) 1:¹

¹ Πβ. και τις διαλεκτικές επιγραφές *ζμπρώζτι/τραβήζτι*.

Πίνακας 1 | Επιγραφές με έλξατε/ωθήσατε (από τις εικόνες του Google)

Επίσης, χαρακτηριστικό είναι και το παρακάτω παράθεμα από την κωμική διαδικτυακή εφημερίδα «Κουλούρι» για μια υποτιθέμενη έρευνα του Πανεπιστημίου Αιγαίου σχετικά με την εκτέλεση της εντολής έλξατε/ωθήσατε:

«4 στους 10 Έλληνες δεν γνωρίζουν τι σημαίνουν οι λέξεις ωθήσατε» και «έλξατε»

ΝΕΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗ 28 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2013

Αδυναμία να ξεχωρίσουν τις λέξεις «ωθήσατε» και «έλξατε» σε ποσοστό 43% παρουσιάζουν οι Έλληνες, σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Η έρευνα διεξήχθη σε δείγμα 3400 ατόμων ηλικίας 12 έως 78 ετών [...]. «Συγκεντρώσαμε ανθρώπους από διάφορα κοινωνικά στρώματα, ποικίλων μορφωτικών επιπέδων και μεγάλου εύρους ηλικιών και τους παρακολουθήσαμε» [...] εξήγησε η επικεφαλής του προγράμματος, Δρ. Ευγενία Σάλπα [...]. Τα αποτελέσματα της έρευνας [...] επιβεβαιώνουν ότι λίγο λιγότεροι από τους μισούς συμπατριώτες μας αδυνατούν ή δυσκολεύονται σημαντικά να αναγνωρίσουν τις λέξεις «ωθήσατε» και «έλξατε», με αποτέλεσμα αυτή η αδυναμία τους να επηρεάζει στην καθημερινή τους ζωή. Οι ειδικοί παρουσιάζονται καθησυχαστικοί αναφέροντας πως η σωστή ενημέρωση και εκπαίδευση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι δυνατόν να αμβλύνει το πρόβλημα [...].»

Επομένως, η παρούσα εργασία καλείται να απαντήσει στα εξής ερωτήματα:

- Πόσο ευρέως χρησιμοποιείται η επιγραφή έλξατε/ωθήσατε;
- Ποια επιγραφή προτιμούν οι χρήστες, τη λόγια έλξατε/ωθήσατε ή τη μη λόγια σπρώξτε/τραβήξτε και γιατί;
- Παρατηρείται έλλειψη κατανοησιμότητας της εντολής έλξατε/ωθήσατε και, αν ναι, ποιοι είναι οι λόγοι εμμονής στη χρήση παρά την ύπαρξη του ανταγωνιστικού ζεύγους σπρώξτε/τραβήξτε;

Τα παραπάνω ερωτήματα θα τροφοδοτήσουν τη συζήτηση σχετικά με τον ρόλο του λόγιου επιπέδου στο σύγχρονο γλωσσικό τοπίο και θα οδηγήσουν σε μια πρόταση μεθοδολογικής προσέγγισής του.

2.2 Μεθοδολογία

Για τις απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα χρησιμοποιήθηκε ένα διαδραστικό πείραμα εκτέλεσης εντολής σε είσοδο καταστήματος με βάση τρεις κοινωνικές μεταβλητές (ηλικία, φύλο, μόρφωση) και συνεντεύξεις για την καταγραφή της επιλογής και στάσης των ομιλητών. Παράλληλα, αξιοποιήθηκε η λεξικογραφική περιγραφή των λημμάτων ωθώ και έλκω, η στατιστική ανάλυση σε σώματα κειμένων

των ζευγών *έλω/ωθώ* και *τραβώ/σπρώχνω*, καθώς και η επιτόπια καταγραφή του λόγιου γλωσσικού τοπίου, συνοδευόμενη με υλικό από τον παγκόσμιο γλωσσικό ιστό.

3 Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη κοινή νεοελληνική

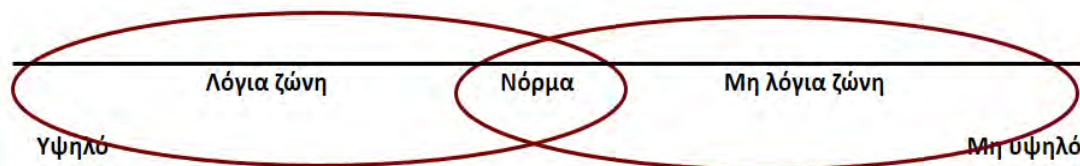
Πριν προχωρήσουμε στη μελέτη περίπτωσης της εργασίας, θα παρουσιάσουμε τα βασικά ορισματικά στοιχεία του λόγιου χαρακτηριστικού. Ο όρος *λόγιο* χρησιμοποιείται από την πλειονότητα των ερευνητών με διαφορετική οπτική ανάλογα με το κριτήριο και τον κλάδο της γλωσσολογίας που τον χρησιμοποιεί, λ.χ. ιστορική γλωσσολογία, υφολογία, κοινωνιογλωσσολογία κ.λπ. (για μια εκτεταμένη βιβλιογραφική επισκόπηση, βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2019). Πρόσφατα μάλιστα κυκλοφόρησε ένας συλλογικός τόμος από τις εκδόσεις Πατάκη (βλ. Φλιάτουρας & Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2019) σχετικός με το θέμα, όπου ορίζεται το χαρακτηριστικό στη μετα-διμορφική σύζευξη της δημοτικής με στοιχεία της καθαρεύουσας σε αντιδιαστολή με την (νεο)καθαρεύουσα και παρουσιάζονται, μεταξύ άλλων, ο βαθμός ιδεολογικής λειτουργίας (με βάση σώματα κειμένων), οι πυλώνες και τα πεδία λειτουργικότητας, καθώς και τα κριτήρια που καθορίζουν τις διαφαινόμενες τάσεις τόσο εκδημοτικισμού όσο και εμμονής. Παράλληλα, με βάση τη μετα-περιγραφική προσέγγιση προτείνονται διδακτικές και λεξικογραφικές εφαρμογές.

Οι επιμελητές του τόμου στον πρόλογο και στο κείμενό τους ορίζουν ως λόγιο στη σύγχρονη κοινή νεοελληνική όλα τα κληρονομημένα, απολιθωματικά και/ή αποκλίνοντα στοιχεία από προγενέστερες φάσεις της ελληνικής γλώσσας, που εκπροσωπούν το υψηλό/τυπικό χρηστικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, εντοπίζουν δύο ειδών κριτήρια καθορισμού του λόγιου: (α) το ετυμολογικό/διαχρονικό, που σε συγχρονικό επίπεδο γίνεται αντιληπτό με την έννοια της απόκλισης (συνήθως γραμματική), της απολιθωματικότητας (έλλειψη παραγωγικότητας/νεολογικότητας) και της περιφερειακότητας (συνήθως ποικιλία εκτός νόρμας), καθιστώντας τα λόγια στοιχεία μαρκαρισμένα, και (β) πρωτίστως το χρηστικό με την έννοια ότι τα λόγια στοιχεία εκπροσωπούν το υψηλό χρηστικό επίπεδο, τον γραπτό λόγο, συγκεκριμένα κειμενικά είδη (λ.χ. τον επιστημονικό/ακαδημαϊκό λόγο), τις επίσημες περιστάσεις επικοινωνίας και την προθετικότητα (βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2004, 2018, Καμηλάκη 2009). Επομένως, το λόγιο εκλαμβάνεται συγχρονικά ως το «επίσημο αρχαιοπρεπές» και θεωρείται υπώνυμο του υψηλού/επίσημου χρηστικού επιπέδου (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2018, 2019).

Ως προς την ερμηνεία του, το λόγιο είναι σε μεγάλο βαθμό παράγωγο του γλωσσικού ζητήματος και της προτυποποίησης της ΑΕ. Κατά τους Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρα (2019) και σύμφωνα και με έρευνα στα διαχρονικά σώματα κειμένων από τους Φλιάτουρα & Σαμπάνη (υπό έκδοση), το λόγιο φαίνεται να έχει μια λειτουργία *παραστρωματική* με βάση την εξέλιξη του γραπτού και υψηλού προφορικού λόγου, τη γλώσσα της διοίκησης και της εκκλησίας και τον επιστημονικό λόγο και *επιστρωματική* ως αποτέλεσμα ανάσυρσης/επαναφοράς στοιχείων από την ΑΕ κυρίως με τη μορφή απολιθωμάτων της καθαρεύουσας. Αυτό σημαίνει ότι η αρχική σχιζογλωσσία εξελίχθηκε στη σύγχρονη ΚΝΕ σε χρηστική ποικιλία (register), κοινωνιοπραγματολογικά προσδιορισμένη (βλ. και Κριμπάς 2019).

Το λόγιο καθορίζεται με βάση ένα ευέλικτο συνεχές με δύο ζώνες (λόγια και μη λόγια) και επικαλυπτική κατανομή στη νόρμα. Διαφέρει ανά παράγωγο του τεμαχίου, λ.χ. *Παντ-άνασσα* (λόγιο), *παν-ελλήνιες* (νόρμα), *παν(τ)-έρμος* (μη λόγιο), και ανά ομιλητή με βάση κοινωνιογλωσσικά κριτήρια (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2019, Φλιάτουρας & Καμπάκη 2019). Επίσης, είναι δυνατή η μεταπήδηση στη νόρμα, που επιτρέπει την εμφάνιση ουδέτερων τύπων χωρίς ανταγωνιστή, λ.χ.

αριστερά, η διαχρονική χρηστική μεταβολή, λ.χ. η μετακίνηση του αρσενικού ο ψήφος στη σύγχρονη νόρμα, και η χρηστική αλλαγή, όπως στο παικτικό λόγιο και τις λαϊκές εκφράσεις με λόγια στοιχεία, λ.χ. *καφές με ολίγη* (βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2004, Kamilaki 2012). Χαρακτηριστικό ως προς τα παραπάνω είναι το αναθεωρημένο σχήμα του ευρυζωνικού συνεχούς από τους Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρα (2019) στο γράφημα 1:

Γράφημα 1 | Ευρυζωνικό συνεχές λόγιου/μη λόγιου

Επίσης, με βάση τα στοιχεία που προσκομίζει ο ίδιος τόμος, το λόγιο φαίνεται να έχει τρεις μορφές, που προσδιορίζονται συνδυαστικά από τον βαθμό αναγκαστικότητας και τη θέσει² ιδεολογική λειτουργία τους στη συγχρονία:

1. Το *συστημικό λόγιο* ως στοιχείο της νόρμας (ή πλησίον της νόρμας), που έχει μειωμένη ιδεολογικότητα και αφορά στοιχεία χωρίς ανταγωνιστική ποικιλία κυρίως σε λεξικοποιημένες φράσεις και κατασκευασμένες λέξεις, λ.χ. *πιπεριές Φλωρίνης, θυροτηλέφωνο*, και/ή διακριτική λειτουργία, λ.χ. *Τετάρτη vs τέταρτη, Περικλέους vs Περικλή, τριμμένο vs τετριμμένο*, και/ή σημασιοπραγματολογική εξειδίκευση (μεταφορά, βελτίωση, επίταση), λ.χ. *άρτος, οίκος, βρήθω, παλαιός* (βλ. σχετικά Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2019).
2. Το *υφολογικό λόγιο* ως περιφερειακή ποικιλία με αυξημένη ιδεολογικότητα, που αποτελεί στοιχείο προαιρετικής επιλογής, λ.χ. *στάλθηκε vs εστάλη*.
3. Το *αμιγώς ιδεολογικό λόγιο* ως μη πρωτοτυπική/αποδεκτή και έκτοπη ποικιλία, που απορρέει από τις φυγόκεντρες, ιδεολογικά προσανατολισμένες πρακτικές της νεοκαθαρεύουσας, δηλαδή από την υπερδιόρθωση και τον νεο-αττικισμό, λ.χ. *της Γωγούς, του τσίρκο, της Αλκήστιδος Πρωτοψάλτη*, και από την εξεζητημένη διαχρονική λεξιθηρία, λ.χ. οι ανασυρόμενες από την ΑΕ λέξεις στους πολιτικούς λόγους του Ζουράρη (βλ. και Μοσχονάς 2005, Πετρούνιας 2007, Κριμπάς 2019).

Παράλληλα, το λόγιο εμφανίζει αφενός τάσεις εκδημοτικισμού, είτε φυσικές, λ.χ. *Καθαρή Δευτέρα, ιερή εξέταση, τα Νερά της Στύγας*, είτε τεχνητές/εξεζητημένες, λ.χ. *το βάπτισμα της φωτιάς*, και αφετέρου τάσεις εμμονής απολιθωματικών τύπων, που δικαιολογούνται με βάση μορφοσημασιολογικά κριτήρια, λ.χ. *Τράπεζα Ελλάδος, Σταθμός Λαρίσης* (βλ. Φλιάτουρας et al. 2019).

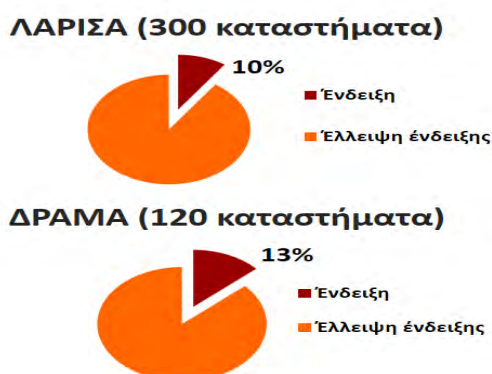
Τέλος, το λόγιο είναι χρηστικό σε οδωνύμια, λ.χ. *Σοφοκλέους, Δουκίσσης Πλακεντίας*, στο διοικητικό λεξιλόγιο, λ.χ. *κλειθροποιείο*, στην επιστημονική ορολογία, λ.χ. *οστεοαρθρίτιδα, τεθλασμένη*, στο εμπορικό λεξιλόγιο, λ.χ. *άνθος αραβοσίτου*, στον εκκλησιαστικό λόγο, λ.χ. *Χριστός Ανέστη*, στην παικτικότητα/ειρωνεία, λ.χ. *ημιόνα* (βλ. Φλιάτουρας & Κούκος 2019) και στην ευγένεια, λ.χ. *πεολεχία* (βλ. Καμηλάκη 2019), ενώ συναντάται συχνά στο γλωσσικό τοπίο σε δημόσιες επίσημες επιγραφές. Το ερώτημα, όμως, που τίθεται και θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε στην επόμενη ενότητα με βάση την υπό εξέταση μελέτη περίπτωσης είναι κατά πόσο η γλωσσική απολιθωματικότητα στον δημόσιο γραπτό λόγο είναι πρακτική και, αν όχι, ποιο ρόλο εξυπηρετεί η εμμονή στη χρήση του.

² Όλα τα λόγια στοιχεία είναι φύσει ιδεολογικά στοιχεία βάσει της προέλευσής τους.

4 Η λόγια επιγραφή *έλξατε/ωθήσατε* στο γλωσσικό τοπίο

4.1 Βαθμός χρήσης

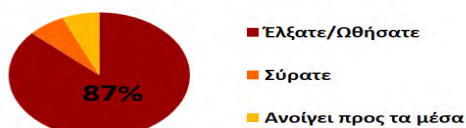
Προκειμένου να ελέγξουμε τον βαθμό χρήσης της λόγιας επιγραφής *έλξατε/ωθήσατε*, προχωρήσαμε σε επιτόπια έρευνα στις πόλεις καταγωγής των συν-συγγραφέων, δηλαδή στη Λάρισα και στη Δράμα. Παρόλο που η έρευνα δεν είναι πανελλαδική, τα δύο αυτά αστικά κέντρα, ένα μεγάλο και ένα μικρό, θα μας τροφοδοτήσουν μέσω του ελέγχου ενός μεγάλου αριθμού καταστημάτων με ενδείξεις για το αν τελικά χρησιμοποιούνται αυτές οι επιγραφές. Συγκεκριμένα, όπως βλέπουμε στο γράφημα 2, σε 300 καταστήματα του εμπορικού κέντρου της Λάρισας και 120 καταστήματα του εμπορικού κέντρου της Δράμας μόνο το 10% και το 13% αντίστοιχα είχε κάποια ένδειξη για το άνοιγμα της πόρτας. Αυτό σημαίνει ότι η ένδειξη με επιγραφή για το άνοιγμα της πόρτας δεν έχει σημαντική διάχυση.

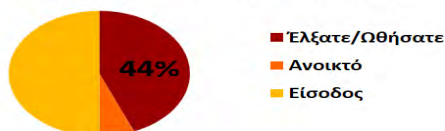
Γράφημα 2 | Βαθμός χρήσης επιγραφής

Το ενδιαφέρον είναι, όμως, ότι η επιλογή της επιγραφής είναι τελείως διαφορετική ανάμεσα στις δύο πόλεις, καθώς, όπως βλέπουμε στο γράφημα 3, το 87% των καταστημάτων της Λάρισας που είχαν επιγραφή επέλεξαν το *έλξατε/ωθήσατε*, ενώ, αντίθετα, στη Δράμα τη συγκεκριμένη επιγραφή επέλεγε μόνο το 44%. Σημαντικό είναι, επίσης, ότι και η χρήση άλλων διαθέσιμων επιγραφών διαφέρουν στις δύο πόλεις: η Λάρισα χρησιμοποιεί τις επιγραφές *σύρατε* και *ανοίγει προς τα μέσα*, ενώ η Δράμα τις επιγραφές *είσοδος* και *ανοικτό*. Αυτά τα στοιχεία δείχνουν ότι η επιλογή είναι καθαρά περιπτωσιολογική στην ελληνική επικράτεια και θα πρέπει να ελεγχθεί κατά πόσο το δημογραφικό/κοινωνιολογικό προφίλ των πόλεων ή ενδεχομένως κάποια άλλη παράμετρος μπορεί να επηρεάζει την επιλογή. Για παράδειγμα, στη Λάρισα δεν υπήρχε καν διαθεσιμότητα της ανταγωνιστικής επιγραφής *σπρώξτε/τραβήξτε* παρά μόνο κατά παραγγελία, γεγονός που αποδεικνύει την απολιθωματική χρήση και την ανακύκλιση της συνήθειας.

ΛΑΡΙΣΑ (30 ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ)

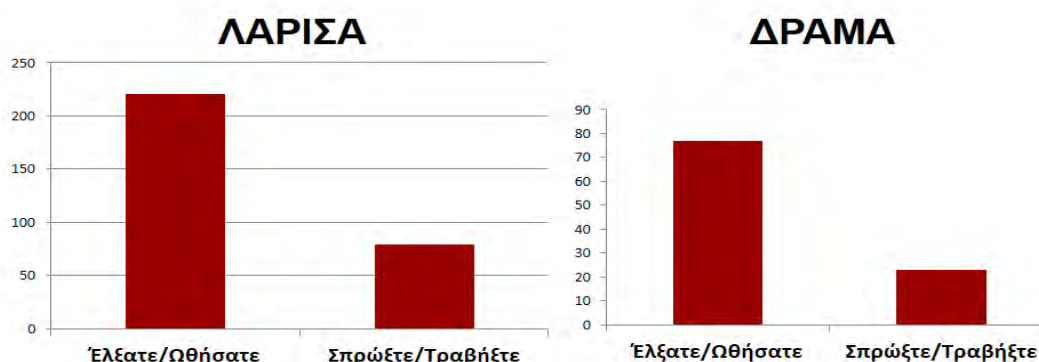
ΔΡΑΜΑ (13 ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ)

Γράφημα 3 | Κατανομή χρήσης των επιγραφών

4.2 Στάση των νεαρών ομιλητών

Επιλέγοντας να ελέγξουμε τη στάση των νεαρών ομιλητών (18-30 χρονών) στις δύο πόλεις, επειδή δεν έχουν έρθει σε επαφή με την καθαρεύουσα αλλά έχουν διδαχθεί αρχαία ελληνικά στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (ήδη από το γυμνάσιο), διενεργήσαμε μία δεύτερη έρευνα στις ίδιες πόλεις. Ρωτήσαμε 300 άτομα στη Λάρισα και 100 στη Δράμα, 50% άντρες και 50% γυναίκες, ποια επιγραφή θα επέλεγαν στο κατάστημά τους και γιατί. Όπως βλέπουμε στο γράφημα 4, και στις δυο πόλεις ο βαθμός επιλεξιμότητας ήταν το ίδιο υψηλός και μάλιστα με μεγάλη διαφορά υπέρ της επιλογής *ωθήσατε/έλξατε*. Επομένως, η επιλεξιμότητα της επιγραφής είναι δεδομένη, ακόμα και στους νέους.

Γράφημα 4 | Βαθμός επιλογής των επιγραφών

Στην επίμαχη ερώτηση γιατί θα επέλεγαν το *έλξατε/ωθήσατε* και θα απέρριπταν το *σπρώξτε/τραβήξτε*, οι απαντήσεις στον πίνακα 2 ταξινομήθηκαν σε δύο ομάδες, που συνδέονται με τη χρήση και την ιδεολογία:

	ΕΠΙΛΟΓΗ	ΑΠΟΡΡΙΨΗ
ΧΡΗΣΗ	Επίσημο, formal, ευγενικό, όχι λαϊκό, λόγω συνήθειας, δόκιμο, καθιερωμένο, αναμενόμενο, γνωστές λέξεις, επαγγελματικό, αρμόζει σε επαγγελματικούς χώρους, εξειδικευμένο, για να το μάθουν, για να επιλέχθηκε είναι σωστό, επίκληση στην αυθεντία	Μου θυμίζει τη διαφήμιση παγωτού «σπρώξε/γλείψε», δεν θα με πείραζε να το δω σε χωριό /καφενείο/ταβέρνα, ταιριάζει σε

		ηλικιωμένους, άκομψα, διότι είναι σε προστακτική. ³
ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ	Μου αρέσει, ωραίο (στο μάτι), κομψό, εύηχο, καλαίσθητο, elegant, εντυπωσιακό, ένδειξη αισθητικής/κουλτούρας, γόητρο/κύρος, prestige, θετική/φιλική εντύπωση, σεβασμός στον πελάτη, δίνει αίσθηση καλού/ προσεγμένου μαγαζιού, εμπλουτίζουν το λεξιλόγιο, πρέπει να μείνει ζωντανός ο τύπος, δεν απλοποιεί τη γλώσσα, ένδειξη πλούσιας γλώσσας, καλύτερη χρήση της ελληνικής γλώσσας, σοβαρή λόγια γλώσσα, σωστά ελληνικά, διατηρούμε τον δεσμό με την αρχαία ελληνική και τον πολιτισμό, μας προδιαθέτει για σκέψη	Είμαστε άχρηστοι/απολίτιστοι/ αμόρφωτοι και δεν μπορούμε να τα ξεχωρίσουμε, μου φαίνεται αστείο, όταν μπερδεύονται και κάνουν λάθος.

Πίνακας 2 | Στάσεις για την επιλογή του *έλξατε/ωθήσατε* και απόρριψης του *σπρώξτε/τραβήξτε*

Συμπεραίνουμε από τα παραπάνω ότι το *έλξατε/ωθήσατε* έχει εξειδικευμένη χρήση σε συγκεκριμένο πραγματολογικό πλαίσιο και για συγκεκριμένη προθετικότητα, ίσως όχι, όμως, στον βαθμό που θα περιμέναμε. Παρά την απολιθωματική λειτουργία του, χρησιμοποιείται για να ικανοποιήσει το γόητρο, την «πόζα», ακόμα και την ξιπασιά των ομιλητών. Επίσης, δεν φαίνεται να έχει την ίδια διάχυση στη χώρα για λόγους που θα πρέπει να διερευνηθούν περαιτέρω, ενώ η μεταγλωσσική στάση στους νέους φαίνεται να είναι θετική κυρίως για ιδεολογικούς λόγους ως αποτέλεσμα της προτυποποίησης των αρχαίων και της διάχυτης μυθολογίας/κινδυνολογίας για τη γλώσσα.

4.3 Πρακτικότητα

Προκειμένου να ελεγχθεί η πρακτικότητα και η χρηστικότητα της συγκεκριμένης επιγραφής, διενεργήσαμε ένα διαδραστικό πείραμα με βάση τρεις μεταβλητές (ηλικία, φύλο, μόρφωση), ενώ για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων θα αξιοποιήσουμε στοιχεία από λεξικά και σώματα κειμένων. Ως υπόθεση εργασίας ορίζουμε με αμιγώς γλωσσικά κριτήρια ότι περισσότερο επιτυχημένα στο άνοιγμα της πόρτας με την ένδειξη του λόγιου *έλξατε/ωθήσατε* αναμένουμε να είναι τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας λόγω υψηλότερης εξοικείωσης με την επιγραφή και επαφής με την καθαρεύουσα, καθώς και οι πτυχιούχοι πανεπιστημίων λόγω μόρφωσης και/ή υψηλότερης εξοικείωσης με την αρχαία ελληνική μέσα από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και την ορολογία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η διερεύνηση του παράγοντα φύλο σε σχέση με την ανάγκη επίδειξης γοήτρου ή ένδειξης κοινωνικής ταυτότητας.

4.3.1 Μεθοδολογία πειράματος

Το πείραμα διεξήχθη στην Κομοτηνή, που αποτελεί τη βάση του Τ.Ε.Φ./Δ.Π.Θ.⁴ Τοποθετήθηκε σε ένα κατάστημα εστίασης στην Κομοτηνή μια ευκρινής (σε μεγάλο μέγεθος) επιγραφή για να τραβάει την προσοχή με την ένδειξη αρχικά *έλξατε/ωθήσατε*

³ Αυτή είναι μια σημαντική ένδειξη αδιαφάνειας των τύπων *έλξατε/ωθήσατε*, αφού και αυτοί είναι προστακτικές.

⁴ Τονίζουμε ότι με βάση την επιτόπια έρευνα και τις συνεντεύξεις των συμμετεχόντων στην Κομοτηνή δεν διαπιστώθηκε διαφορά σε σχέση με τη Λάρισα και τη Δράμα στη χαμηλή χρήση της επιγραφής στα καταστήματα και στη θετική στάση των ομιλητών για αυτήν.

και στη συνέχεια *σπρώξτε/τραβήξτε*. Οι ερευνητές παρατηρούσαν την αυθόρμητη εκτέλεση της κάθε εντολής από τους πελάτες του καταστήματος και μετά τους ενημέρωναν για την έρευνα. Όσοι δέχονταν να συμμετέχουν, συμπλήρωναν ένα ερωτηματολόγιο με δημογραφικά και στοιχεία υποβάθρου. Για να διασφαλιστεί η αξιοπιστία των αποτελεσμάτων, αποκλείστηκαν από το πείραμα οι δίγλωσσοι και όσοι είχαν μαθησιακές δυσκολίες, όπως και όσοι δεν κοιτούσαν την επιγραφή πριν την εκτέλεση της εντολής. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν είναι:

(α) Ποια από τις δύο εντολές *έλξατε/ωθήσατε* και *σπρώξτε/τραβήξτε* εκτελέστηκε περισσότερο επιτυχώς;

(β) Υπάρχει συσχέτιση των παραγόντων φύλο, ηλικία, εκπαίδευση με την ορθή εκτέλεση της εντολής *έλξατε/ωθήσατε*;

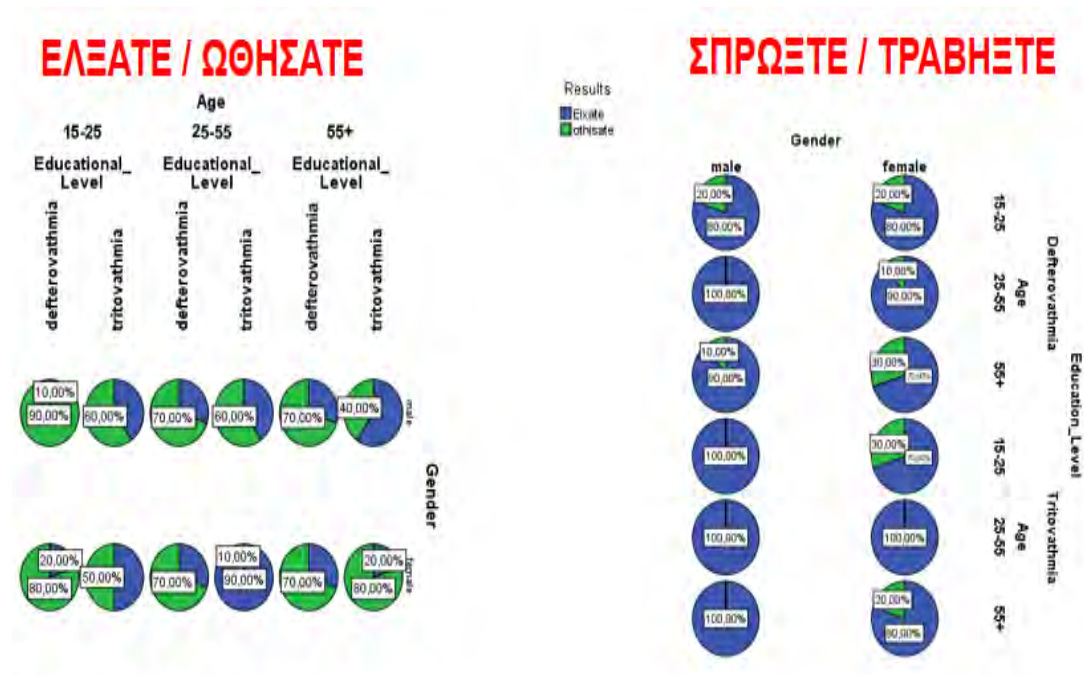
(γ) Υπάρχει συσχέτιση των παραγόντων φύλο, ηλικία, εκπαίδευση με την ορθή εκτέλεση της εντολής *σπρώξτε/ωθήσατε*;

Στο πείραμα συμμετείχαν 240 άτομα (δείγμα), 120 που εκτέλεσαν την εντολή *έλξατε/ωθήσατε* (υποδείγμα 1) και 120 που εκτέλεσαν την εντολή *σπρώξτε/τραβήξτε* (υποδείγμα 2). Ως ανεξάρτητες μεταβλητές ορίστηκαν το φύλο, η ηλικία και η εκπαίδευση. Συμμετείχαν 120 άντρες και 120 γυναίκες, 120 με απολυτήριο δευτεροβάθμιας και 120 με πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και 80 άτομα σε κάθε μία από τις τρεις ηλικιακές ομάδες, 15-35 στην πρώτη, 36-55 στη δεύτερη και 56+ στην τρίτη. Με βάση την ιδιαιτερότητα του θέματος σε σχέση με την εκπαιδευτική και τη γλωσσική πολιτική, η συγκεκριμένη επιλογή ηλικιακών ζωνών αποτυπώνει τον βαθμό επαφής με την αρχαία ελληνική στην εκπαίδευση και με την καθαρεύουσα, καθώς η πρώτη ομάδα έχει επαφή με ΑΕ από το γυμνάσιο, η δεύτερη έχει επαφή με την ΑΕ από το λύκειο και η τρίτη είχε επαφή και με την καθαρεύουσα. Για τη στατιστική ανάλυση χρησιμοποιήθηκε το SPSS (περιγραφική στατιστική και συντελεστής πολλαπλής συσχέτισης).⁵

4.3.2 Αποτελέσματα

Τα αποτελέσματα αποτυπώνονται συνολικά στο συγκεντρωτικό γράφημα 5, όπου το μοβ δείχνει την επιτυχή εκτέλεση της εντολής και το πράσινο τη μη επιτυχή. Είναι εμφανές ότι και στα δύο φύλα, σε όλες τις ηλικιακές ομάδες και σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης η εντολή *σπρώξτε/τραβήξτε* εκτελέστηκε πολύ περισσότερο επιτυχώς από την εντολή *έλξατε/ωθήσατε*. Επίσης, τα αποτελέσματα έδειξαν θετική συσχέτιση με την εκπαίδευση στην εκτέλεση της εντολής *έλξατε/ωθήσατε* ($r(120) = .258, p = .004$), καθώς οι πτυχιούχοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν πολύ πιο αποτελεσματικοί από τους αποφοίτους της δευτεροβάθμιας, και με το φύλο στην εκτέλεση της εντολής *σπρώξτε/τραβήξτε* ($r(120) = .208, p = .023$), καθώς οι άνδρες ήταν πιο αποτελεσματικοί από τις γυναίκες. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην εντολή *έλξατε/ωθήσατε* οι γυναίκες ηλικίας 36-55 με πτυχίο ΑΕΙ είχαν επιτυχή εκτέλεση με πολύ μεγάλη διαφορά σε σχέση με όλες τις υπόλοιπες ομάδες.

⁵ Επειδή ο στόχος της παρούσας εργασίας δεν είναι η εξαντλητική συσχέτιση των παραγόντων, η στατιστική ανάλυση σε αυτήν τη φάση αφορά την κάθε μεταβλητή ξεχωριστά στα δύο υποδείγματα. Επιφυλασσόμαστε για μελλοντική έρευνα με περισσότερες και πιο διεξοδικές στατιστικές αναλύσεις.

Γράφημα 5 | Στατιστικά αποτελέσματα

Παρακολουθώντας στενότερα τα ποσοστά στην εντολή *έλξάτε/ωθήσατε*, που ως λόγια μας ενδιαφέρει περισσότερο, διαπιστώνουμε σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 2 τα εξής: (α) Στους άνδρες παράλληλη αύξηση ηλικίας και αποτελεσματικότητας, όχι όμως σημαντική, και στις γυναίκες πολύ μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στη δεύτερη ηλικιακή ομάδα, (β) Μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα σε όλες τις ομάδες των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης εκτός από τις γυναίκες 56+.

	ΑΝΔΡΕΣ		ΓΥΝΑΙΚΕΣ	
	Δευτεροβάθμια	Τριτοβάθμια	Δευτεροβάθμια	Τριτοβάθμια
15-35	10%	40%	20%	50%
36-55	30%	40%	30%	90%
56+	30%	60%	30%	20%

Πίνακας 2 | Αποτελέσματα του *έλξάτε/ωθήσατε*

Συμπερασματικά, η ανάλυση των δεδομένων φανερώνει πως συνολικά η εντολή *σπρώξτε/τραβήξτε* εκτελείται πολύ πιο επιτυχώς από την εντολή *έλξάτε/ωθήσατε*. Επίσης, παρέχονται σημαντικά στοιχεία για συζήτηση και περαιτέρω έρευνα σε σχέση με τα εξής:

1. Όσον αφορά την κατανόηση της λόγιας ποικιλίας *έλξάτε/ωθήσατε*, η τριτοβάθμια εκπαίδευση την επηρεάζει θετικά τόσο συνολικά όσο και σε όλες τις ομάδες με εξαίρεση τις γυναίκες 56+, ενώ η ηλικία και το φύλο φαίνεται να μην την επηρεάζουν εξίσου, με εξαίρεση, ενδεχομένως, τις γυναίκες με τριτοβάθμια εκπαίδευση.
2. Όσον αφορά την κατανόηση της μη λόγιας ποικιλίας *σπρώξτε/τραβήξτε*, το φύλο την επηρεάζει θετικά, καθώς οι άνδρες εκτελούν την εντολή περισσότερο επιτυχώς από τις γυναίκες.
3. Στην εκτέλεση της εντολής *έλξάτε/ωθήσατε* η πιο αποτελεσματική ομάδα των γυναικών –και μάλιστα με μεγάλη διαφορά– είναι η δεύτερη ηλικιακή ομάδα

(36-55) με πτυχίο και η πιο αποτελεσματική ομάδα των ανδρών είναι η τρίτη ηλικιακή ομάδα (56+) με πτυχίο.

4.3.3 Ερμηνεία των αποτελεσμάτων

Σε μια προσπάθεια ερμηνείας των προαναφερθέντων αποτελεσμάτων και των ενδείξεων που παρέχουν, θα αξιοποιήσουμε τα δεδομένα που μας παρέχουν τα σώματα κειμένων και τα λεξικά, προκειμένου να διαπιστώσουμε τη λειτουργικότητα των λόγιων *έλξατε/ωθήσατε* και μη λόγιων *σπρώξτε/τραβήξτε*.

Αρχικά, με βάση τα στοιχεία του ΕΘΕΓ, της Πύλης και του Google, που προσκομίζουμε στον πίνακα 3, τα *έλκω/ωθώ* έχουν μικρότερη συχνότητα από τα *σπρώχνω/τραβώ*:

	ΕΘΕΓ	ΠΥΛΗ	GOOGLE
Συχνότητα χρήσης	Σπρώχνω: 0.0002% Τραβώ: 0.0006%	Σπρώχνω: 0.0027% Τραβώ: 0.0004%	
	Έλκω: 0% Ωθώ: 0%	Έλκω: 0% Ωθώ: 0,0007%	
Αριθμός εμφανίσεων	Σπρώχνω: 12 Τραβώ: 52	Σπρώχνω: 19 Τραβώ: 6	Σπρώχνω: 739.000 Τραβώ: 907.000
	Έλκω: 1 Ωθώ: 3	Έλκω: 0 Ωθώ: 5	Έλκω: 30.000 Ωθώ: 53.900

Πίνακας 3 | Στατιστικά στοιχεία από σώματα κειμένων

Επίσης, με βάση τα στοιχεία του ΕΘΕΓ τα *έλξατε/ωθήσατε* χρησιμοποιούνται σε λιγότερα συμφραστικά πλαίσια και έχουν περισσότερο εξειδικευμένη σημασία (επιστημονική, μεταφορική κ.λπ.), όπως αποδεικνύουν οι παρακάτω συμφράσεις/εκφράσεις:

- Τραβώ: *γραμμή, προσοχή, χέρι, φωτογραφίες, δρόμο, καζανάκι, μαλακία, αντίπαλο, μαλλιά, ζόρι, ζουραφάκι, κάλτσα, σεντόνι, από το χέρι, ίσα, πίσω, τις κουρτίνες, το GSX-R, με το αυτοκίνητο, τζούρα, την τσατσάρα, αέρα, δόση, τη σύριγγα, τα καλώδια, σωλήνα, ψησταριά, μαλλιά, ο καθένας τον δρόμο του, ξανά, το χαρτόνι, απαλά, στην τύχη, και θα δεις, σκανδάλη*
- Έλκω: *την καταγωγή, με την πρώτη ματιά, την εξουσία, την ιδέα, ρινίσματα σιδήρου, μαγνήτη, αρνητικά σωματίδια, το ύφασμα, πούπουλα, τον βόρειο πόλο, αρνητικά φορτισμένο μέρος, ο ηλεκτρομαγνήτης, τη Γη, ένα σώμα, μεταλλική σφαίρα, προς την ακτή, καρφίτσες, μαγνήτη, το έλασμα, το ηλεκτρικό εκκρεμές, σφαιρίδιο, καρφί, μικρά αντικείμενα, προς το μέρος μου.*

Παράλληλα, αν δούμε τα σχετικά λήμματα στα σύγχρονα ερμηνευτικά λεξικά, θα διαπιστώσουμε ότι τα *τραβώ/σπρώχνω* όχι μόνο έχουν πολύ περισσότερες σημασίες και χρήσεις από τα λόγια συνώνυμα *έλκω/ωθώ* αλλά και κάποιες ουσιαστικές διαφορές στη σημασία και/ή συνυποδηλώσεις. Για παράδειγμα, στο Ηλεκτρονικό Λεξικό του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη το *έλκω*, εκτός από την αναφορά στην ειδική χρήση της επιγραφής, έχει και δύο επιπλέον σημασίες, που συνδέονται με την επιστήμη της φυσικής και τη μεταφορική χρήση (λ.χ. *ερωτική έλξη* και όχι **ερωτικό τράβηγμα*). Επίσης, στο λήμμα *ωθώ*, υπάρχει η ένδειξη συγκεκριμένης κίνησης «συνήθως προς τα

εμπρός», η οποία απουσιάζει από το λήμμα *σπρώχνω*, πράγμα που δείχνει ότι ενδεχομένως η ώθηση είναι αμφικατευθυντική διαδικασία, ενώ το σπρώξιμο μονοκατευθυντική. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραθέματα:

«έλκω [έλκο] -ομαι *P* (συνήθ. στο ενεστ. θ.): [...] 2. (φυσ.) ασκώ έλξη: Τα ομώνυμα ηλεκτρικά φορτία απωθούνται ενώ τα ετερόνυμα έλκονται. Ο μαγνήτης έλκει το σίδηρο. 3. (μτφ.) ελκύω».

«ωθώ [οθό] -ούμαι *P10.9* : α. (λόγ.) ασκώ πίεση, δύναμη επάνω σε κτ. προς μια ορισμένη κατεύθυνση (συνήθ. προς τα εμπρός) [...]»

4.3.4 Συμπεράσματα και προοπτικές

Με βάση όλα τα προαναφερθέντα δεδομένα, συμπεραίνουμε ότι τα δύο υπό εξέταση ζεύγη συνωνύμων έχουν λεπτές σημασιολογικές και γνωστικές διαφορές/αποχρώσεις και ότι το *έλξατε/ωθήσατε* δεν είναι ικανό προς το παρόν να εκτοπίσει το *σπρώξτε/τραβήξτε* ως προς την επιτυχή λειτουργικότητα.

Επίσης, με βάση τη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης η τριτοβάθμια εκπαίδευση παίζει σημαντικό ρόλο στην καλύτερη κατανόηση του λογίου και μάλιστα μεγαλύτερο σε σχέση με την εξοικείωση με την καθαρεύουσα, η οποία δεν φαίνεται να επηρεάζει από μόνη της την ορθή λειτουργικότητα. Επομένως, θα ήταν χρήσιμο να επιβεβαιωθεί με νέες ειδικές έρευνες μήπως η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής από το γυμνάσιο/λύκειο ή η λήψη πτυχίου (θεωρητικών ή πρακτικών επιστημών) και ενδεχομένως η ιδεολογική προτυποποίηση μέσω ή όχι της εκπαίδευσης είναι τελικά περισσότερο σημαντικοί παράγοντες για την κατανόηση του λογίου από το ίδιο το γλωσσικό τοπίο και τις ρυθμίσεις του.

Παράλληλα, το φύλο μας παρέχει ένα ακόμα νήμα ερμηνείας, καθώς οι γυναίκες είναι περισσότερο επιτυχείς στο *έλξατε/ωθήσατε* και οι άντρες στο *σπρώξτε/τραβήξτε*. Και τα ερωτήματα που τίθενται προς διερεύνηση είναι αν η επιτυχής κατανόηση του λογίου από τις γυναίκες απορρέει από το γεγονός ότι προτυποποιούν περισσότερο τα αρχαία και είναι πιο συντηρητικές ή από την ανάγκη αύξησης του γοήτρου και την ένδειξη κοινωνικής ταυτότητας και, επιπλέον, αν το φύλο οδηγεί σε διαφορετική αντίληψη ή εκτέλεση της ενέργειας και βαθμό προσοχής στα λόγια ερεθίσματα.

Επομένως, καταλήγουμε στη μεθοδολογική πρόταση ότι η ανάλυση τέτοιων περιπτώσεων λόγιας/μη λόγιας ποικιλίας και ειδικά στην περίπτωση του ζεύγους που εξετάζουμε, το οποίο αφορά κίνηση και αντίληψη/(κατα)νόηση κ.λπ., χρειάζεται μια περισσότερο *ψυχολογολογική/γνωστική* και πολυπαραμετρική *κοινωνιολογολογική* προσέγγιση, πέρα από τα όρια της περιγραφικής ιστορικής και θεωρητικής γλωσσολογίας.

5 Συζήτηση

Η λόγια επιγραφή *έλξατε/ωθήσατε* έχει αρκετή διάχυση στο γλωσσικό τοπίο, συνδέεται συγχρονικά με λέξημα, αποτελεί πραγματολογική επιλογή των χρηστών κυρίως για ιδεολογικούς λόγους παρά την προβληματική πρακτικότητα και γι' αυτό περιλαμβάνεται ως λεξικοποιημένη απολιθωματική φράση στα γενικά ερμηνευτικά λεξικά. Υπό αυτήν την έννοια η συγκεκριμένη επιγραφή έχει έναν υψηλό βαθμό αποδοχής. Όμως, μπορούμε να εντάξουμε στην ίδια ομάδα όλες τις περιπτώσεις; Μήπως η μη σαφής σύνδεση με λέξημα δημιουργεί προβλήματα λειτουργικότητας, ειδικά στους ξένους, και μήπως το εξεζητημένο λόγιο «συντηρεί» παρωχημένα και ακατάληπτα στοιχεία της καθαρεύουσας ή γεννήματα της νεοκαθαρεύουσας; Για

παράδειγμα, δύσκολα κατανοεί κάποιος τις παλαιότερες και σύγχρονες λόγιες επιγραφές στον πίνακα εικόνων 4, τις οποίες συναντούμε συχνά στο γλωσσικό τοπίο (οι εικόνες προέρχονται από ίδια φωτογράφιση):

Πίνακας 4 | Λόγιες επιγραφές

Κατά την άποψή μας και ακολουθώντας τον Πετρούνια (2007), θεωρούμε ότι χρειάζεται μια ενιαία γραμμή στο περιεχόμενο των πινακίδων/επιγραφών βάσει επιστημονικών ερευνών και αμιγώς γλωσσικών κριτηρίων, όπως συμβαίνει στην παρούσα εργασία, για να μην επιβάλλονται στο ευρύ κοινό οι ιδεολογίες των συγγραφέων/χαρακτών τους και πιθανές αστοχίες/ασυνέπειες. Και σίγουρα χρειάζεται η δημόσια διοίκηση να «αναπνεύσει» από ορισμένα λόγια λεξιλογικά βαρίδια.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2004. «Το λόγιο και το λαϊκό στην ελληνική γλώσσα: ορισμός και ταξινόμηση.» Στο *Πρακτικά του 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (ICGL 6)*, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης. <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/gr.htm>.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2018. «Από το λόγιο επίπεδο της Αρχαίας Ελληνικής στη Νέα Ελληνική: εφαρμογή και διδακτικές προοπτικές.» Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 38, 37-50. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα, και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2019. «Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη κοινή νέα ελληνική: συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις.» Στο *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη Νέα Ελληνική: θεωρία, ιστορία, εφαρμογή, επιμέλεια από Ασημάκη Φλιάτουρα και Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη*, 15-56. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Καμηλάκη, Μαρία. 2009. *Τα λόγια στοιχεία στη νεανική επικοινωνία: κοινωνιοπραγματολογική διερεύνηση της ποικιλίας [± ΛΟΓΙΟ]*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΕΚΠΑ. Διαθέσιμο στο: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/21332#page/1/mode/2up> (προσπελάστηκε στις 12/12/2020).
- Καμηλάκη, Μαρία. 2019. «“Φωτιές άναψε στο Instagram η καλλιπυγος μανάβισσα!”: Χαρακτηριστικά και λειτουργίες των λέξεων-ταμπού.» Στο *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη Νέα Ελληνική: θεωρία, ιστορία, εφαρμογή, επιμέλεια από Ασημάκη Φλιάτουρα και Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη*, 148-186. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Kamilaki, Maria. 2012. “Learned elements as a strategy of verbal humor: evidence from young speakers of Standard Modern Greek”. In *Current Trends in Greek Linguistics*, edited by Georgia Fragaki, Thanasis Georgakopoulos and

- Charalambos Themistocleous, 124-147. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Κριμπάς, Παναγιώτης Γ. 2019. «Ψευδολόγιοι τύποι και υπερδιόρθωση στην Νεοελληνική Κοινή με βάση τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης». Στο *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη Νέα Ελληνική: θεωρία, ιστορία, εφαρμογή*, επιμέλεια από Ασημάκη Φλιάτουρα και Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 57-126. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Μοσχονάς, Σπύρος. 2005. *Ιδεολογία και Γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Πετρούνιας, Ευάγγελος. 2007. «Νεοκαθαρεύουσα και εξαγγελισμός της ελληνικής: γραμματικό σύστημα». Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 27*, 348-360. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης. 2018. *Η μορφολογική αλλαγή στην ελληνική γλώσσα: μια σύγχρονη και συνοπτική παρουσίαση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης, και Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, επιμ. 2019. *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική: θεωρία, ιστορία, εφαρμογή*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης, Σοφία Γιαπαντζαλή, Ελίνα Μαϊμάρη, και Συμέλα Μαυρίδου. 2019. «Πιπεριές Φλωρίνης, Νεκρά Θάλασσα, διά πυρός και σιδήρου, Τράπεζα της Ελλάδος και άλλα συμπαρομαρτούντα... Η ονοματική λόγια ποικιλία στη σύγχρονη νέα ελληνική: ανάλυση με βάση σώματα κειμένων». Στο *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη Νέα Ελληνική: θεωρία, ιστορία, εφαρμογή*, επιμέλεια από Ασημάκη Φλιάτουρα και Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 247-287. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης, και Θεόδωρος Κούκος. 2019. «Τα φατσέικα ως περίπτωση κωμικής νεολογίας στην ελληνική γλώσσα». Στο *Πρακτικά του ISTAT 23*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. <http://ejournals.lib.auth.gr/thal/article/view/7361>.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης, και Κωνσταντίνος Σαμπάνης. Υπό έκδοση. «Προς την αναθεώρηση της έννοιας και της λεξικογραφικής χρήσης του *λογίου* στη σύγχρονη κοινή νέα ελληνική». Στο: Μ. Κατσογιάννου & Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (επιμ.), *Μορφολογία και Λεξικογραφία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης, και Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή. 2019. «Η ανάλυση του βαθμού λογιότητας στη σύγχρονη Κοινή Νεοελληνική με βάση το μεθοδολογικό εργαλείο της ράβδου V&V». Στο *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη Νέα Ελληνική: θεωρία, ιστορία, εφαρμογή*, επιμέλεια από Ασημάκη Φλιάτουρα και Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 218-246. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Επίδοξος ληστής, ιδιοκτήτης κοσμηματοπωλείου και δεύτερο άτομο: Αναπαράστασεις δρώντων σε άρθρα ειδησεογραφικών σάιτ για τον θάνατο του Ζακ Κωστόπουλου

Γεωργία Φραγκάκη¹ & Γιώργος Πολυμενέας²

¹Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, ²Pompeu Fabra University
g.fragkaki@uop.gr, gpolymeneas@gmail.com

Abstract

This paper aims at analyzing the representations of Zak Kostopoulos and the two main persons accused of his death in the centre of Athens in September 2018. The data includes all relevant articles published in the first five days after Kostopoulos' death in five popular news websites. Following van Leeuwen's (2008) framework, the findings suggest that different strategies are followed for the social actors involved, suggesting a lack of balance, despite individual differences.

Keywords: representations, corpus linguistics, news websites, Zak Kostopoulos, social actors

1 Εισαγωγή

Το μεσημέρι της 21ης Σεπτεμβρίου 2018 μεταδίδεται η είδηση ότι ένας άνδρας που επιχείρησε να ληστέψει κοσμηματοπωλείο στην οδό Γλάδστωνος στο κέντρο της Αθήνας τραυματίστηκε βαριά στην προσπάθειά του να βγει από τη τζαμαρία του καταστήματος και μεταφέρεται με ασθενοφόρο στο νοσοκομείο, όπου στη συνέχεια κατέληξε. Το βράδυ της ίδιας μέρας η αρχική αναπαράσταση των γεγονότων άρχισε να αμφισβητείται μετά τη δημοσιοποίηση ενός βίντεο από το ειδησεογραφικό σάιτ Protothema, στο οποίο φαίνεται ότι ο άνδρας αυτός, η ταυτότητα του οποίου αποκαλύπτεται λίγο αργότερα, δέχτηκε επίθεση με κλοτσιές από άτομα που βρίσκονταν έξω από το κοσμηματοπωλείο. Τα άτομα αυτά σταδιακά ταυτοποιούνται ως ο ιδιοκτήτης του κοσμηματοπωλείου και ένας μεσίτης που διατηρεί γραφείο στην περιοχή. Η δημοσιοποίηση και άλλων βίντεο τις επόμενες μέρες άνοιξε τη συζήτηση και για τη συμμετοχή του διασώστη του ΕΚΑΒ, των αστυνομικών της ομάδας ΔΙΑΣ και άλλων στον σοβαρό τραυματισμό και τον θάνατο του Ζακ Κωστόπουλου.

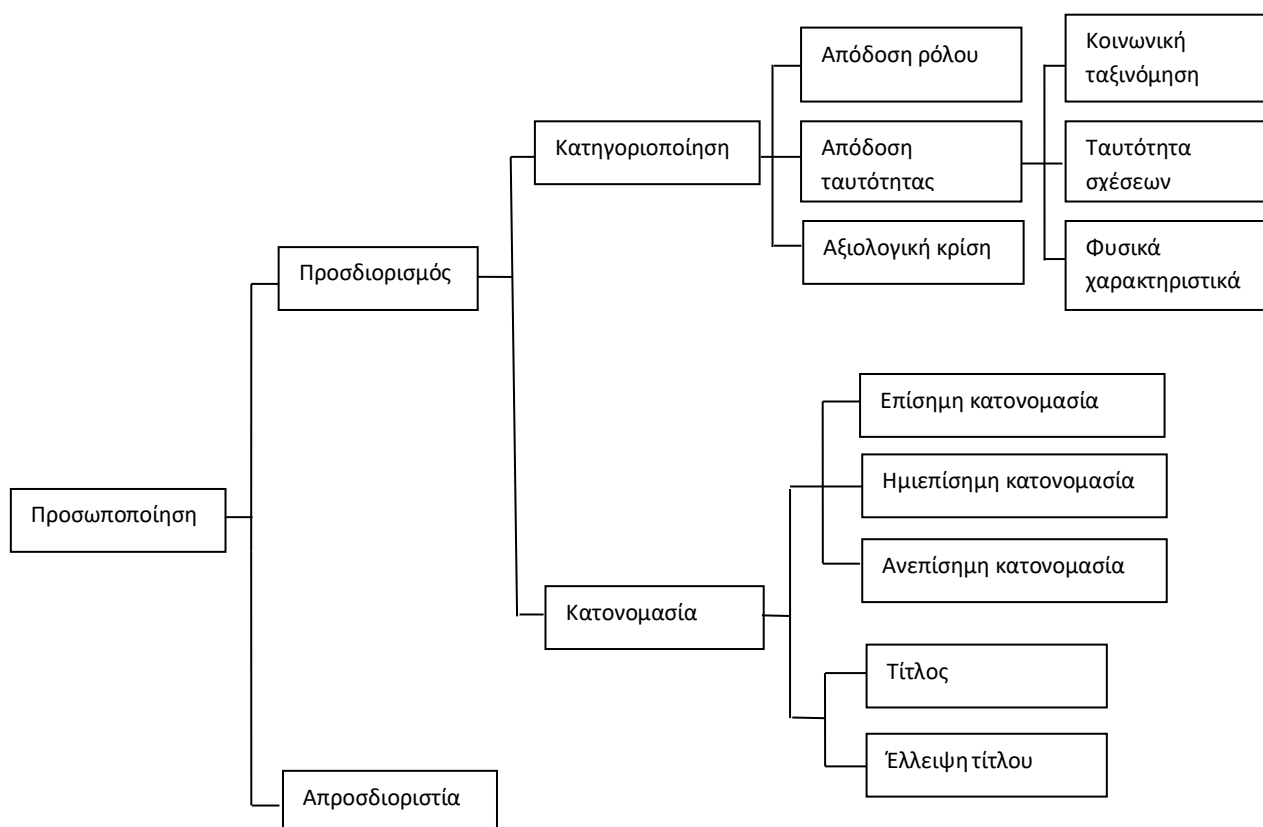
Όπως υποστηρίζουμε στο Πολυμενέας και Φραγκάκη (2019), η αναπαράσταση των γεγονότων που οδήγησαν στον θάνατο του Ζακ Κωστόπουλου σε πέντε δημοφιλή ειδησεογραφικά σάιτ υπήρξε μεροληπτική, ενώ υπάρχουν και ενδείξεις διασποράς ψευδών ειδήσεων. Στο άρθρο αυτό θα επικεντρωθούμε στην αναπαράσταση των δρώντων, και ειδικότερα του Ζακ Κωστόπουλου, του Σπυρίδωνος Δημόπουλου, κοσμηματοπώλη, και του Αθανάσιου Χορταριά, μεσίτη, στο ίδιο σώμα κειμένων, που αποτελείται από όλα τα άρθρα που δημοσιεύθηκαν τις πέντε πρώτες μέρες μετά τον θάνατο του πρώτου.

Στον Πίνακα 1 δίνεται ένα χρονολόγιο με τα βασικά γεγονότα των ημερών που μελετώνται, τα οποία θα φανούν χρήσιμα στην ανάλυση.

Ημερομηνία	Γεγονότα
21/9	Μεσημέρι: είδηση για τραυματισμό από τζαμαρία και θάνατο «ληστή» στην Ομόνοια Βράδυ: - βίντεο που δείχνει επίθεση στον «ληστή» - αποκάλυψη της ταυτότητάς του
22/9	Σύλληψη κοσμηματοπώλη
23/9	Ανάρτηση Βαλλιανάτου: ο Ζακ Κωστόπουλος δεν μπήκε για να κλέψει, αλλά για να προστατευτεί
24/9	Ιατροδικαστική έκθεση για τα αίτια θανάτου
25/9	- Σύλληψη μεσίτη - Κηδεία Ζακ Κωστόπουλου

Πίνακας 1 | Χρονολόγιο των γεγονότων

Η ανάλυση αξιοποιεί το θεωρητικό πλαίσιο της Συστημικής Λειτουργικής Γραμματικής στη μελέτη των λεξικογραμματικών επιλογών για την αναπαράσταση των δρώντων (actors) που συμμετέχουν σε συγκεκριμένες υλικές διαδικασίες (material processes) όπως η «ληστεία» του κοσμηματοπωλείου και ο ξυλοδαρμός του Ζακ Κωστόπουλου (Halliday και Matthiessen 2004: 168 κ.εξ.). Για την ανάλυση αυτή ακολουθείται το δίκτυο κοινωνικών δρώντων (social actors) του van Leeuwen (2008: 52). Στο Γράφημα 1 παρουσιάζεται το μέρος του δικτύου που αξιοποιείται εδώ.

Γράφημα 1 | Μέρος δικτύου κοινωνικών δρώντων κατά van Leeuwen (2008: 52)

Κατά τον van Leeuwen (2008: 39 κ.εξ.), οι κοινωνικοί δρώντες που δηλώνονται ως πρόσωπα μπορούν να προσδιορίζονται (determination) ή όχι (indetermination). Στην πρώτη περίπτωση μπορούν να κατονομάζονται (nomination) ή/και να κατηγοριοποιούνται (categorization). Η κατονομασία διακρίνεται ως προς τον βαθμό επισημότητας σε επίσημη (μόνο επώνυμο), ημιεπίσημη (ονοματεπώνυμο) και

ανεπίσημη (μόνο μικρό όνομα), και ως προς τη χρήση ή όχι τίτλου (*κύριος, Δρ.* κ.λπ.). Η κατηγοριοποίηση διακρίνεται στην απόδοση ρόλου (functionalization), που αναφέρεται στον κοινωνικό ρόλο ή στο επάγγελμα κάποιου, στην απόδοση ταυτότητας (identification) και στην αξιολογική κρίση (appraisal). Η απόδοση ταυτότητας διακρίνεται περαιτέρω σε κοινωνική ταξινόμηση (classification), με την οποία ένα πρόσωπο τοποθετείται σε μια κοινωνική ομάδα με βάση χαρακτηριστικά όπως η ηλικία, το κοινωνικό φύλο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η κοινωνική τάξη κ.λπ., σε ταυτότητα σχέσεων (relational identification), η οποία αναφέρεται στις σχέσεις που αναπτύσσουν τα πρόσωπα με άλλα άτομα (π.χ. *μητέρα, συνάδελφος*) και σε ταυτότητα ως προς τα φυσικά χαρακτηριστικά (physical identification), που μπορεί να δηλώνεται με λέξεις όπως *ψηλή, ξανθός* κ.λπ. Από τις παραπάνω διακρίσεις πολύ σημαντικές για την ανάλυσή μας είναι η απροσδιοριστία και, στην περίπτωση του προσδιορισμού, η κατονομασία, η απόδοση ρόλου και η κοινωνική ταξινόμηση.

2 Δεδομένα και μεθοδολογία

Τα δεδομένα της έρευνας περιλαμβάνουν όλα τα άρθρα σχετικά με το θέμα που δημοσιεύτηκαν σε πέντε δημοφιλή ειδησεογραφικά σάιτ (News247, Newsbeast, Newsbomb, Newsit και Protothema) από τις 21 έως τις 25 Σεπτεμβρίου 2018. Το σώμα κειμένων που δημιουργήθηκε αποτελείται από 41.689 λέξεις (βλ. Πίνακα 2).

Ειδησεογραφικό σάιτ	Αριθμός λέξεων	Αριθμός άρθρων
News247	9101	28
Newsbeast	9539	41
Newsbomb	6116	14
Newsit	8204	16
Protothema	8729	28
Σύνολο	41689	127

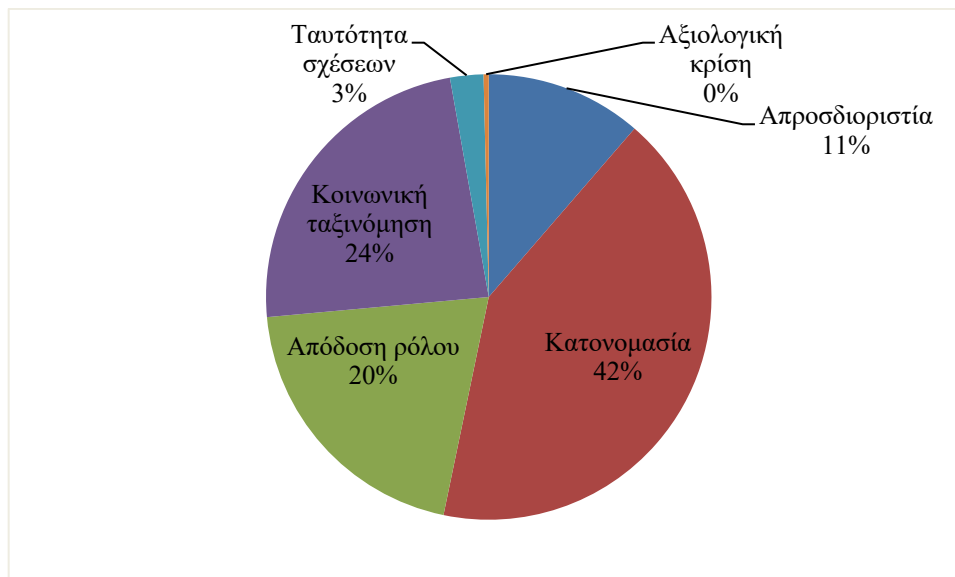
Πίνακας 2 | Δεδομένα ανά ειδησεογραφικό σάιτ

Οι διαφορές στον αριθμό των λέξεων και των άρθρων που δημοσιεύτηκαν στο ίδιο διάστημα μαρτυρούν τη σχετική σπουδαιότητα του θέματος για κάθε σάιτ. Είναι χαρακτηριστικό λ.χ. ότι το Newsbomb παρουσιάζει τις λιγότερες δημοσιεύσεις και τον μικρότερο αριθμό λέξεων, όπως επίσης ότι ο αριθμός των άρθρων διπλασιάζεται τη δεύτερη μέρα και ξαναδιπλασιάζεται τις δύο τελευταίες μέρες.

Για την ανάλυση των δεδομένων ακολουθήθηκε η μεθοδολογία της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων (βλ. Γούτσος και Φραγκάκη 2015). Με το πρόγραμμα AntConc 3.5.8 δημιουργήθηκε ένας συνολικός κατάλογος συχνότητας, στον οποίο εντοπίστηκε λεξιλόγιο που μπορεί να αναπαριστά τους δρώντες. Η χρήση του λεξιλογίου αυτού μελετήθηκε με συμφραστικούς πίνακες, ενώ καταγράφηκε η εξέλιξη της συχνότητας εμφάνισής του ανά ειδησεογραφικό σάιτ και ανά ημέρα (πρβλ. Fragaki 2017). Περιπτώσεις στις οποίες το λεξιλόγιο αποτελούσε μέρος μεταφερόμενου λόγου από άλλες πηγές διακρίθηκαν από τις υπόλοιπες, στις οποίες θεωρούμε ότι η λεξιλογική επιλογή είναι των συντακτών των κειμένων. Τέλος, βρέθηκαν οι λέξεις-κλειδιά σε κάθε σάιτ, με σύγκριση κάθε υποσώματος με το σύνολο, χρησιμοποιώντας το στατιστικό τεστ χ^2 ($p < 0,05$) έτσι ώστε να μελετηθεί με μεγαλύτερη ακρίβεια το στίγμα τους.

3 Ευρήματα

Στο Γράφημα 2 παρουσιάζεται η κατανομή των αναπαραστάσεων του Ζακ Κωστόπουλου στο σύνολο των δεδομένων, σύμφωνα με τις διακρίσεις του van Leeuwen (2008).

Γράφημα 2 | Αναπαράσταση του Ζακ Κωστόπουλου κατά van Leeuwen (2008: 52)

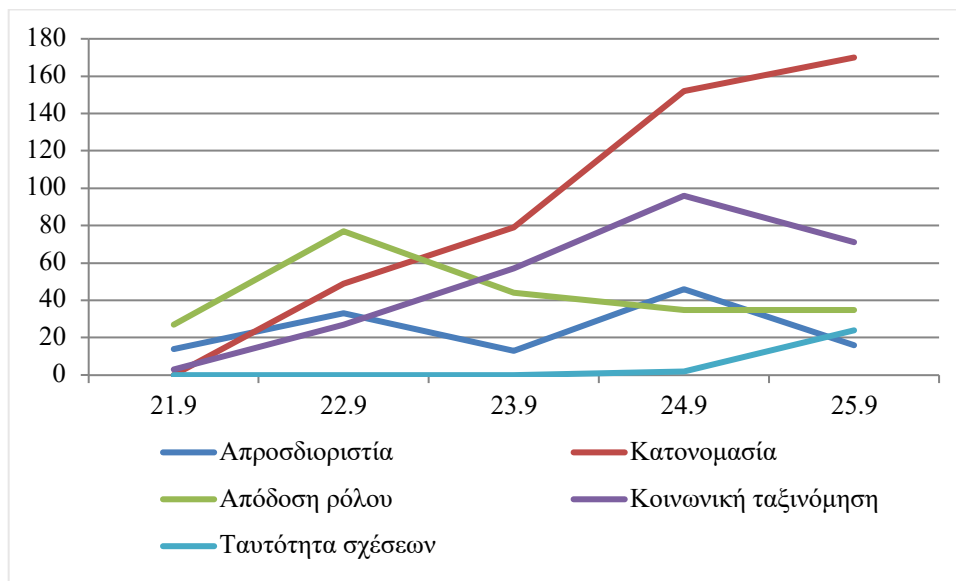
Όπως φαίνεται, μόνο στο 11% των περιπτώσεων δεν προσδιορίζεται, αναπαρίσταται δηλαδή ως *άνθρωπος*, *άτομο* και *άνδρας/άντρας*,¹ ενώ στο 89% είτε κατονομάζεται (42%) είτε κατηγοριοποιείται (47%). Όσον αφορά την κατηγοριοποίηση υπερέχει ελαφρώς η απόδοση ταυτότητας, που περιλαμβάνει την ταξινόμησή του ως προς κοινωνικά χαρακτηριστικά (24%) και την απόδοση ταυτότητας που προκύπτει από τις σχέσεις του (3%), ακολουθεί η απόδοση ρόλου (20%) ενώ ελάχιστη είναι η αξιολογική κρίση.

Αν συγκρίνουμε με τις αναπαραστάσεις που δεν αποδίδονται σε άλλες πηγές, οι τάσεις είναι παρόμοιες. Η απροσδιοριστία συρρικνώνεται στο 9%, η κατονομασία αυξάνεται στο 44%, ενώ η κατηγοριοποίηση διατηρεί τα ποσοστά της. Η αναπαράσταση δηλαδή με όρους ταυτότητας σχέσεων (με τη χρήση του *παιδί*) και η αξιολογική κρίση (με τη χρήση του *τσούλα*) δεν γίνεται από τα ίδια τα ειδησεογραφικά σάιτ, αλλά από άλλα πρόσωπα (στην πρώτη περίπτωση από τον πατέρα του και στη δεύτερη περίπτωση από τον ίδιο σε μεταφορά λόγων του).

Ενδιαφέρον έχει και η εξέλιξη της συχνότητας των αναπαραστάσεων του Ζακ Κωστόπουλου, που φαίνεται στο Γράφημα 3. Τις πρώτες δύο μέρες συχνότερη είναι η απόδοση ρόλου, ενώ από την τρίτη μέρα και μετά κυριαρχεί, εμφανίζοντας σταδιακή άνοδο, η κατονομασία. Ανοδική πορεία εμφανίζει και η κοινωνική ταξινόμηση, η οποία φτάνει στην υψηλότερη συχνότητα στις 24/9 και μετά μειώνεται. Η απροσδιοριστία μένει γενικά σταθερή, ενώ η ταυτότητα σχέσεων (με τη λέξη *παιδί*) εμφανίζεται κυρίως στις 25/9 σε συνεντεύξεις του πατέρα του. Η απόδοση ρόλου και

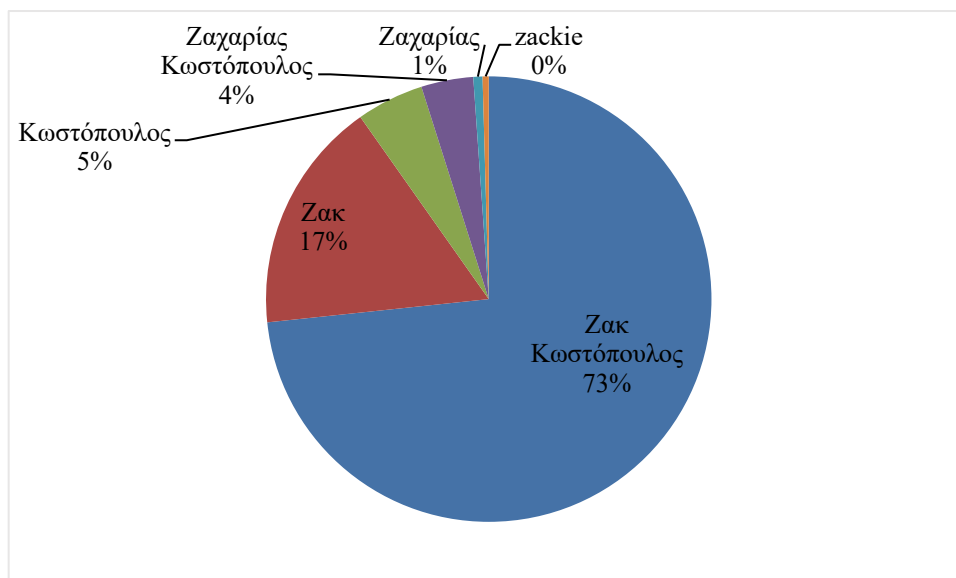
¹ Η χρήση του *άνδρας/άντρας* σε αυτές τις περιπτώσεις είναι ανάλογη του *άνθρωπος*. Γι' αυτό το λόγο θεωρήσαμε ότι δεν πρόκειται για ταξινόμηση του Ζακ Κωστόπουλου με βάση κοινωνικά χαρακτηριστικά όπως το φύλο, αλλά για ένδειξη απροσδιοριστίας.

η κοινωνική ταξινόμηση παρουσιάζουν αντίστροφη εικόνα: η μεν είναι συχνότερη τις πρώτες δύο μέρες και η δε τις δύο τελευταίες.

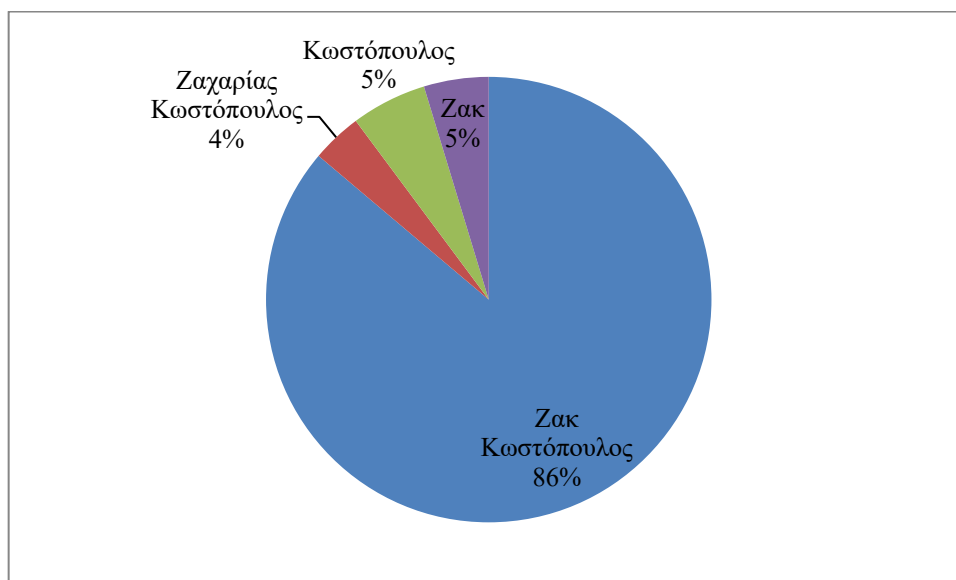
Γράφημα 3 | Αναπαράσταση του Ζακ Κωστόπουλου στη διάρκεια των πέντε ημερών

Όπως φαίνεται από τα Γραφήματα 2 και 3, η κατονομασία είναι σημαντική για την αναπαράσταση του Ζακ Κωστόπουλου. Στο Γράφημα 4 που ακολουθεί φαίνεται ότι η επικρατέστερη επιλογή στο σύνολο των δεδομένων είναι Ζακ Κωστόπουλος (73%) και ακολουθεί το Ζακ (17%). Παρόμοια συχνότητα εμφανίζουν το Κωστόπουλος (5%) και Ζαχαρίας Κωστόπουλος (4%), ενώ τα Ζαχαρίας και Zackie είναι πολύ σπάνια. Σύμφωνα με τους σχετικούς όρους η συχνότερη επιλογή κατονομασίας αθροιστικά είναι η ημεπίσημη (Ζακ Κωστόπουλος και Ζαχαρίας Κωστόπουλος), ενώ ακολουθεί η ανεπίσημη (Ζακ, Ζαχαρίας, Zackie) και σπανιότερη είναι η επίσημη, μόνο με το επώνυμο (Κωστόπουλος).

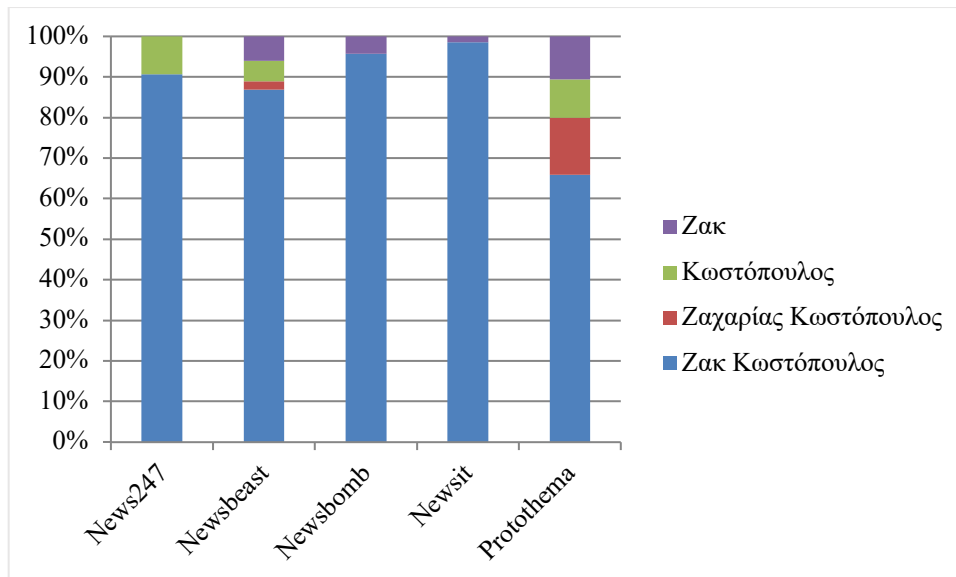
Γράφημα 4 | Επιλογές κατονομασίας του Ζακ Κωστόπουλου στο σύνολο των δεδομένων

Αν συγκρίνουμε μάλιστα με το Γράφημα 5, στο οποίο δεν περιλαμβάνεται η κατονομασία που αποδίδεται σε άλλες πηγές, παρατηρούμε ότι κατά 90% κυριαρχεί η ημιεπίσημη κατονομασία, ενώ η ανεπίσημη έχει συρρικνωθεί σημαντικά, καθώς τα ειδησεογραφικά σάιτ χρησιμοποιούν μόνο το *Ζακ* και όχι τα *Ζαχαρίας* και *Zackie*, τα οποία εμφανίζονται μόνο στον λόγο της οικογένειάς του ή φίλων/αλληλέγγυων αντίστοιχα. Η επιλογή αυτή είναι σημαντική καθώς αντικατοπτρίζει την τοποθέτηση των μέσων σε σχέση με την αποδοχή του αυτοπροσδιορισμού του.

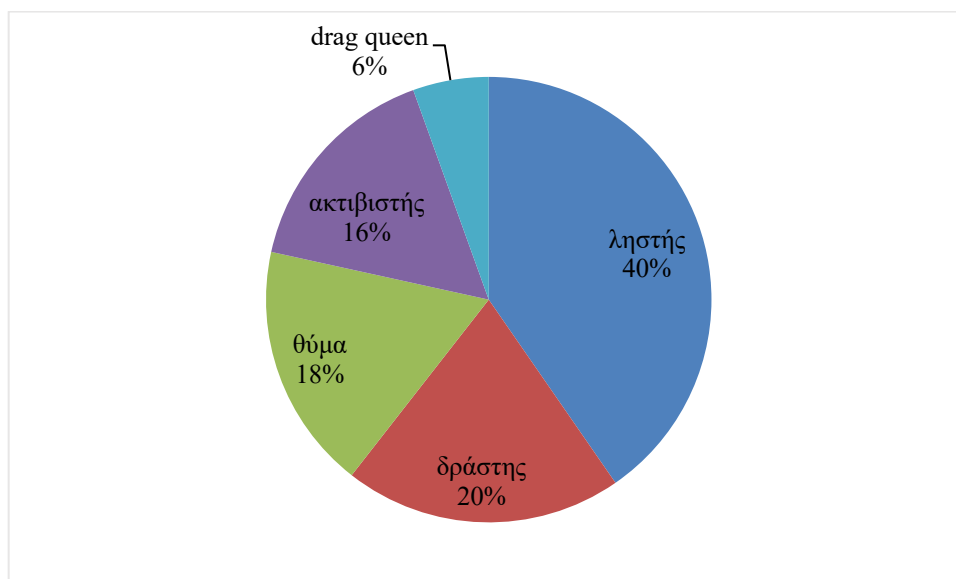
Γράφημα 5 | Επιλογές κατονομασίας του Ζακ Κωστόπουλου χωρίς απόδοση σε άλλες πηγές

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 6, το News247 ακολουθεί τη γραμμή της ημιεπίσημης και επίσημης κατονομασίας. Τα Newsbomb και Newsit σε πολύ υψηλά ποσοστά χρησιμοποιούν την κυρίαρχη σε όλα τα σάιτ επιλογή της ημιεπίσημης κατονομασίας, αλλά εμφανίζουν και ένα μικρό ποσοστό ανεπίσημης κατονομασίας, ενώ μεγαλύτερη ποικιλία εμφανίζουν τα άλλα δύο σάιτ. Ιδιαίτερα στο Protothema εμφανίζεται με συγκριτικά μεγάλη συχνότητα η κατονομασία *Ζαχαρίας Κωστόπουλος*, που εμφανίζεται σε επίσημα έγγραφα, η χρήση της οποίας φανερώνει αποστασιοποίηση σε σχέση με τον αυτοπροσδιορισμό του. Η επιλογή αυτή δεν φαίνεται να εντάσσεται στο πλαίσιο μιας λεγόμενης «σοβαρής» δημοσιογραφίας, όπως ίσως συμβαίνει με το News247, στο οποίο απουσιάζει η ανεπίσημη κατονομασία. Αντίθετα, παρατηρείται η συνύπαρξη ημιεπίσημης, ανεπίσημης και επίσημης κατονομασίας, κάτι που ενισχύει την ερμηνεία αυτή. Η σπουδαιότητα της κατονομασίας αυτής για το Protothema υπογραμμίζεται και από το ότι οι τύποι *Ζαχαρία* και *Ζαχαρίας* αποτελούν λέξεις-κλειδιά στο υποσώμα του συγκεκριμένου σάιτ.

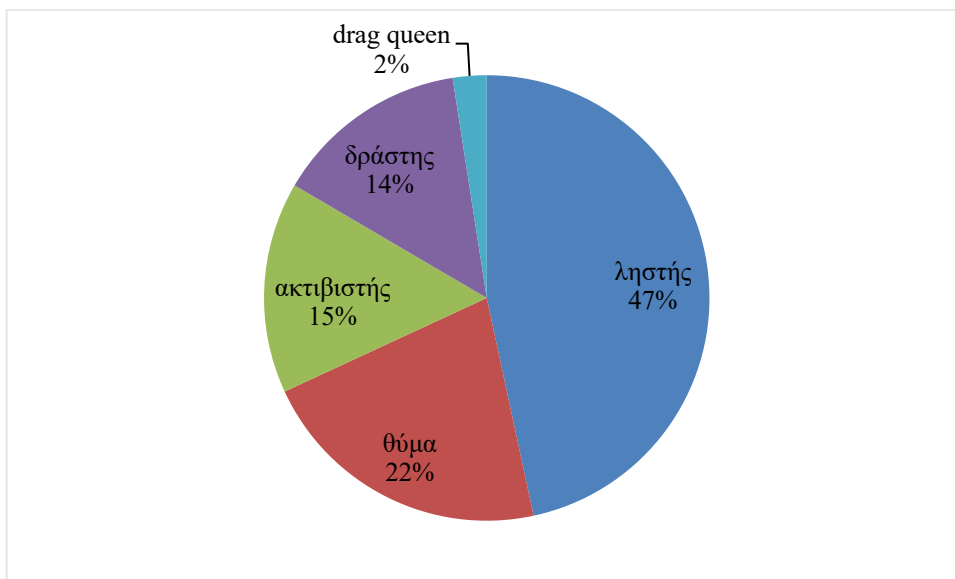
Γράφημα 6 | Κατονομασία του Ζακ Κωστόπουλου ανά σάιτ χωρίς απόδοση σε άλλες πηγές

Όσον αφορά την απόδοση ρόλου, η συντριπτική πλειονότητα (περίπου το 80%) των γλωσσικών επιλογών αφορά τον ρόλο του στα γεγονότα της 21/9. Πιο συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στο Γράφημα 7, σε ποσοστό 40% αναπαρίσταται ως *ληστής*, κατά 20% ως *δράστης* και κατά 18% ως *θύμα*.

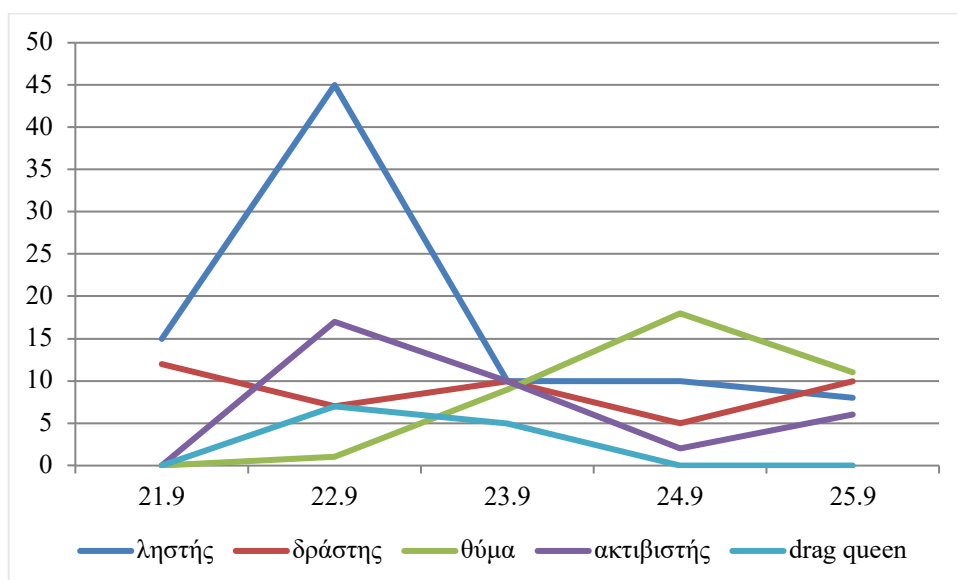
Γράφημα 7 | Απόδοση ρόλου στον Ζακ Κωστόπουλο στο σύνολο των δεδομένων

Τα ποσοστά αυτά εμφανίζουν μικρές διαφορές σε σχέση με τις αναπαραστάσεις που δεν αποδίδονται σε άλλες πηγές (Γράφημα 8). Ενώ η αναπαράσταση του ληστή είναι συγκριτικά συχνότερη, η αναπαράσταση του δράστη μειώνεται, αλλά αυξάνεται συγκριτικά η αναπαράσταση του θύματος. Οι υπόλοιπες γλωσσικές επιλογές είναι *ακτιβιστής* και *drag queen*, από τα οποία το πρώτο είναι σχεδόν σταθερό και στα δύο Γραφήματα, ενώ το δεύτερο μειώνεται αρκετά στο Γράφημα 8, κάτι που υποδεικνύει ότι είναι πιο συχνό στον λόγο άλλων πηγών και πιο συγκεκριμένα στον λόγο του ίδιου του Ζακ Κωστόπουλου σε συνεντεύξεις που αναπαράγονται.

Γράφημα 8 | Απόδοση ρόλου στον Ζακ Κωστόπουλο χωρίς απόδοση σε άλλες πηγές

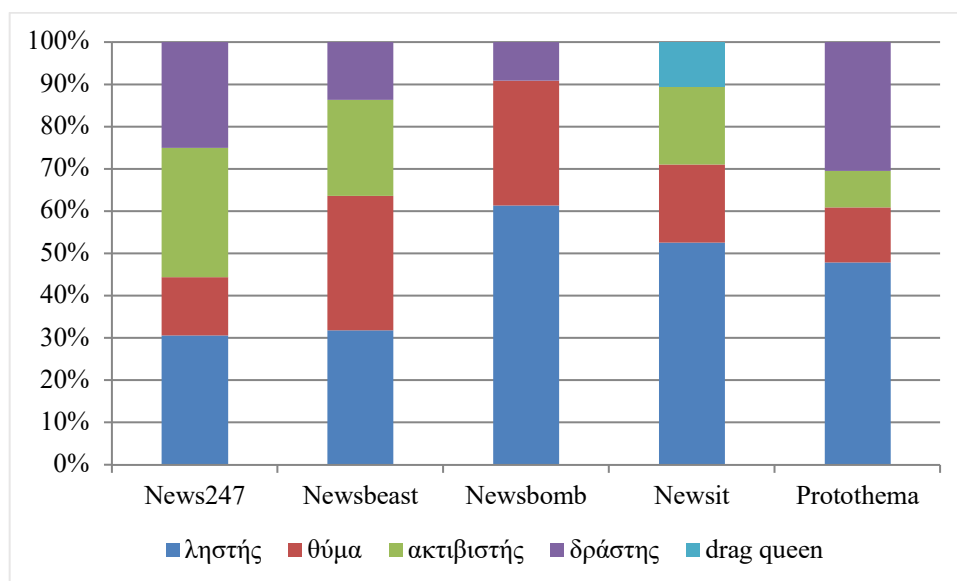
Όπως φαίνεται από το Γράφημα 9, στις 21/9 η κυρίαρχη αναπαράσταση είναι εκείνη του ληστή και του δράστη. Την επόμενη μέρα (22/9) η αναπαράσταση του ληστή βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο της, ενώ δεύτερη σε συχνότητα είναι εκείνη του ακτιβιστή, επιχειρείται δηλαδή να κατηγοριοποιηθεί ο Ζακ Κωστόπουλος όχι μόνο σε σχέση με το συγκεκριμένο γεγονός, αλλά και με την απόδοση ενός ρόλου ανεξάρτητου από αυτό. Στις 23/9 οι αναπαραστάσεις συγκλίνουν από άποψη συχνότητας, ενώ στις 24/9 η κυρίαρχη αναπαράσταση είναι του θύματος. Στις 25/9 οι αναπαραστάσεις παρουσιάζουν τάση για σύγκλιση, με χαρακτηριστική την αναπαράσταση του Ζακ Κωστόπουλου εξίσου ως θύματος και ως δράστη.

Γράφημα 9 | Εξέλιξη της απόδοσης ρόλου στον Ζακ Κωστόπουλο στο σύνολο των δεδομένων

Τα ειδησεογραφικά σάιτ, όπως φαίνεται στο Γράφημα 10, παρουσιάζουν διαφορές έμφασης στον ρόλο που αποδίδουν στον Ζακ Κωστόπουλο. Το News247 δίνει

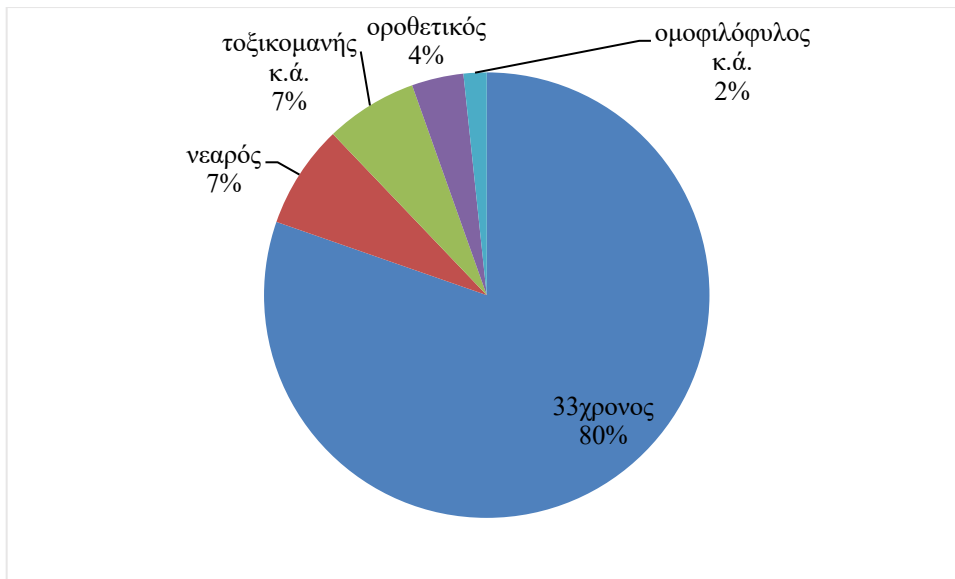
έμφαση στον ευρύτερο κοινωνικό του ρόλο ως ακτιβιστή (μάλιστα η λέξη αποτελεί λέξη-κλειδί στο υποσώμα αυτό). Παράλληλα, τον αναπαριστά λιγότερο ως ληστή. Συγκριτικά συχνή αναπαράστασή του ως ακτιβιστή κάνουν και τα Newsbeast και Newsit, ενώ στο δεύτερο αναφέρεται και ως drag queen. Στο Newsbeast παρουσιάζεται μεγαλύτερη ισορροπία στη συχνότητα της αναπαράστασης ως ληστή/δράστη και ως θύματος. Αντίθετα, τα Newsbomb και Protothema εμφανίζουν υψηλά ποσοστά της αναπαράστασης ως ληστή/δράστη. Ειδικότερα, στο Newsbomb απουσιάζει η αναπαράσταση του ρόλου του Ζακ Κωστόπουλου πέραν των γεγονότων που οδήγησαν στον θάνατό του (δεν αναπαρίσταται ποτέ λ.χ. ως ακτιβιστής), ενώ η αναπαράσταση του ληστή είναι πολύ πιο συχνή. Αξιοσημείωτο όμως είναι ότι και η αναπαράσταση του θύματος είναι αρκετά συχνή στο ίδιο σάιτ.

Γράφημα 10 | Απόδοση ρόλου στον Ζακ Κωστόπουλο ανά ειδησεογραφικό σάιτ χωρίς απόδοση σε άλλες πηγές

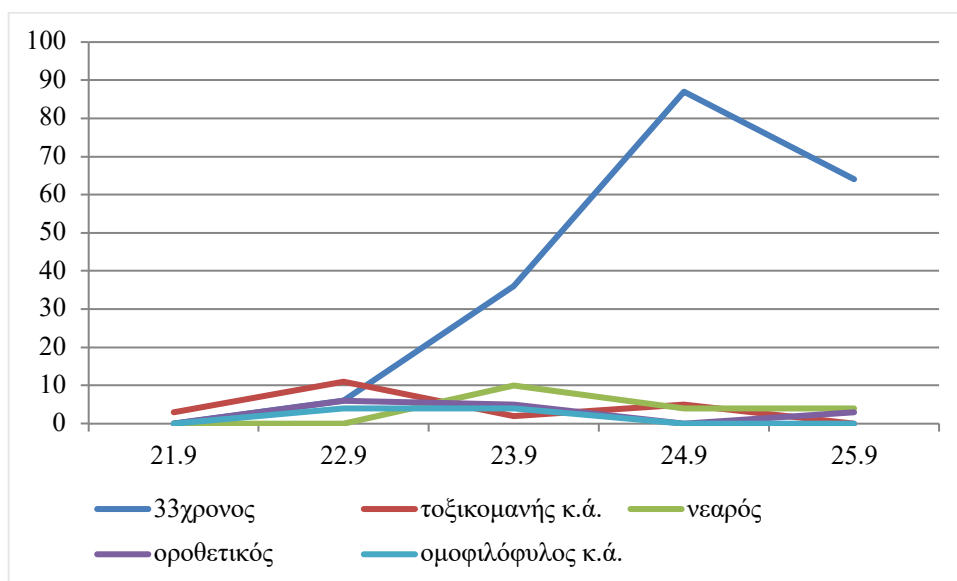
Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλα τα σάιτ παρατηρείται η λεξική σύναψη *επίδοξος ληστής* με την οποία εμφανίζεται το *ληστής* στις περισσότερες εμφανίσεις του. Στο Newsbomb εξίσου συχνή είναι και η σύναψη *φερόμενος ληστής*, η οποία εμφανίζεται από τις 23/9 και μετά. Ενώ σε άλλα σάιτ η αναπαράσταση του Ζακ Κωστόπουλου ως ληστή μετά τις 23/9 μειώνεται σημαντικά, εξαφανίζεται ή εμφανίζεται μόνο σε μεταφορά λόγων άλλων, στο Newsbomb συνεχίζει να εμφανίζεται, αλλά σχεδόν σε όλες τις εμφανίσεις του με την προσθήκη του συγκεκριμένου δείκτη επιστημικής στάσης, ο οποίος μάλιστα είναι και λέξη-κλειδί στο Newsbomb.

Ως προς την απόδοση ταυτότητας και συγκεκριμένα την κοινωνική ταξινόμηση του Ζακ Κωστόπουλου, παρατηρούμε (Γράφημα 11) ότι τα ειδησεογραφικά σάιτ κυρίως τον αναπαριστούν με αναφορά στην ηλικία του (ως 33χρονο σε ποσοστό 80% και ως νεαρό σε ποσοστό 7%), κάτι που συνηθίζεται στα MME. Σπανιότερα αναπαρίσταται και ως *τοξικομανής* (εναλλακτικά *χρήστης*, *εξαρτημένος από ναρκωτικές ουσίες*, *πρεζάκιας* και *τοξικοεξαρτημένος* – οι τελευταίοι δύο όροι αποδίδονται σε άλλες πηγές), *οροθετικός* και *ομοφυλόφιλος* (εναλλακτικά *αδερφή*, με απόδοση στον ίδιο), ενώ δεν παρατηρούνται ιδιαίτερες διαφορές στη συχνότητα κάθε αναπαράστασης στο σύνολο και στα δεδομένα που δεν αποδίδονται σε άλλες πηγές.

Γράφημα 11 | Κοινωνική ταξινόμηση για τον Ζακ Κωστόπουλο χωρίς απόδοση σε άλλες πηγές

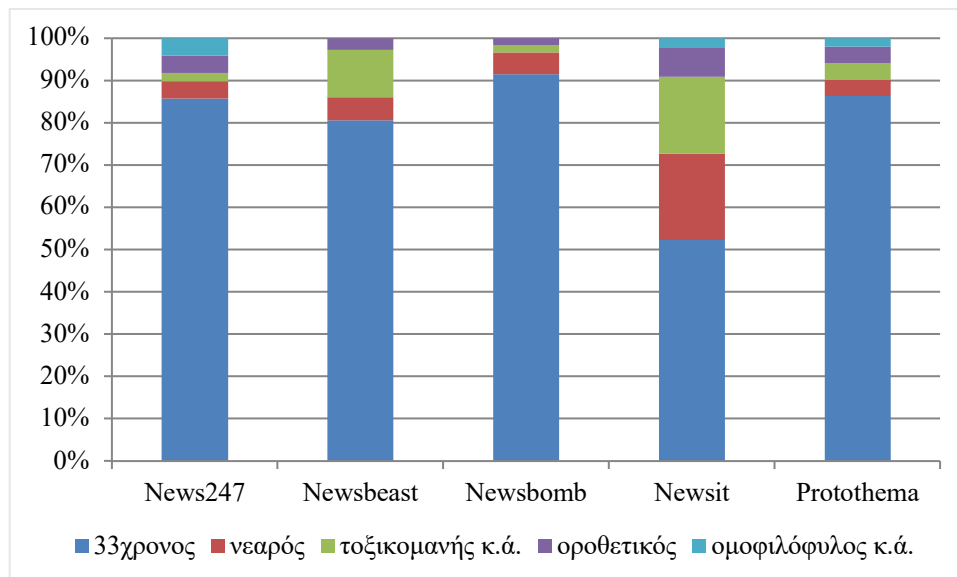
Όπως φαίνεται στο Γράφημα 12, συχνότερη αναπαράσταση τις πρώτες δύο μέρες είναι εκείνη του τοξικομανή, ενώ από τις 23/9 και μετά κυριαρχεί η πιο ουδέτερη αναπαράσταση του 33χρονου.

Γράφημα 12 | Κοινωνική ταξινόμηση για τον Ζακ Κωστόπουλο στη διάρκεια των πέντε ημερών στο σύνολο των δεδομένων

Αν συγκρίνουμε αυτό το γράφημα με το Γράφημα 9, παρατηρούμε ότι τις δύο πρώτες μέρες τα ειδησεογραφικά σάιτ προσανατολίζονται κυρίως στην απόδοση του ρόλου του ληστή (και δευτερευόντως του ακτιβιστή), ενώ στη συνέχεια κυριαρχεί η κοινωνική ταξινόμηση, κυρίως με το ουδέτερο 33χρονος. Η αρχική αναπαράσταση του ληστή και τοξικομανή, που εξυπηρετεί το κυρίαρχο αφήγημα για τα γεγονότα, δίνει τη θέση της στην κυρίαρχη αναπαράσταση του 33χρονου, και δευτερευόντως στην αντίστροφη αναπαράσταση του θύματος.

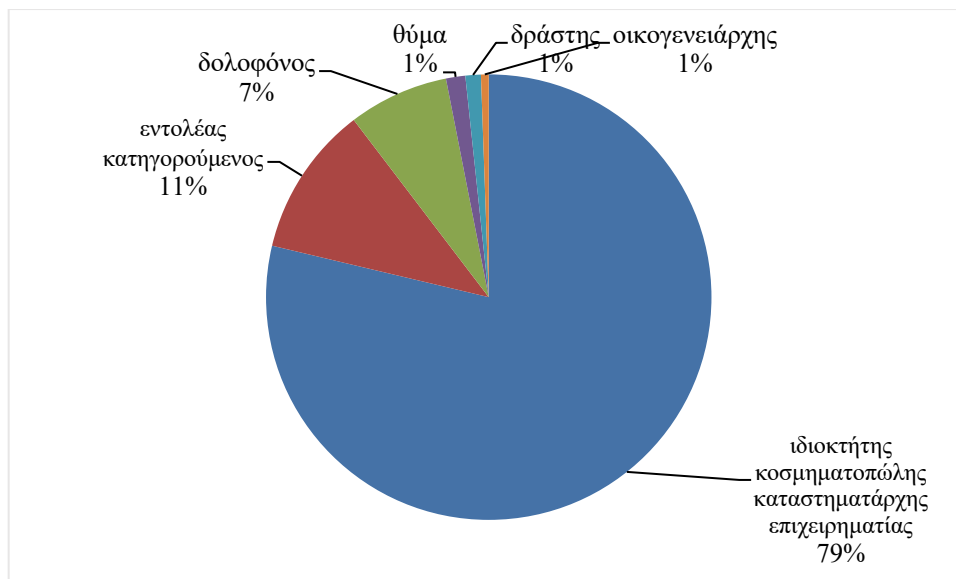
Σε όλα τα σάιτ εμφανίζονται όλες οι αναπαραστάσεις (βλ. Γράφημα 13) με εξαίρεση τα Newsbeast και Newsbomb, στα οποία δεν αναπαρίσταται ποτέ ο Ζακ Κωστόπουλος ως ομοφυλόφιλος. Επιπλέον, αξιοσημείωτη είναι η συγκριτικά συχνότερη αναπαράσταση του Ζακ Κωστόπουλου ως τοξικομανή από το Newsbeast και το Newsit.

Γράφημα 13 | Κοινωνική ταξινόμηση για τον Ζακ Κωστόπουλο ανά ειδησεογραφικό σάιτ χωρίς απόδοση σε άλλες πηγές

Η αναπαράσταση των δύο άλλων σημαντικότερων δρώντων είναι τελείως διαφορετική. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι και οι δύο δεν κατονομάζονται. Μοναδική εξαίρεση μία εμφάνιση επίσημης κατονομασίας με χρήση τίτλου (*κ. Δημόπουλος*) για τον ιδιοκτήτη του κοσμηματοπωλείου στο Newsit.

Η αναπαράσταση του Σπυρίδωνος Δημόπουλου γίνεται κατά 93% με απόδοση ρόλου, δευτερευόντως με κοινωνική ταξινόμηση (73χρονος, 6%) και, τέλος, με απροσδιοριστία (*άνθρωπος*, 1%). Όπως φαίνεται στο Γράφημα 14, η κυρίαρχη αναπαράσταση απόδοσης ρόλου είναι εκείνη του *ιδιοκτήτη/κοσμηματοπώλη/καταστηματάρχη/επιχειρηματία*, συνδέεται δηλαδή με την επαγγελματική του ιδιότητα. Ακολουθεί η αναπαράστασή του με βάση τον ρόλο του με νομικούς όρους (*εντολέας, κατηγορούμενος*). Παρότι σε ποσοστό 7% αναπαρίσταται ως *δολοφόνος*, είναι χαρακτηριστικό ότι όλες οι εμφανίσεις της λέξης βρίσκονται σε μεταφερόμενο λόγο είτε φίλων/αλληλέγγυων του Ζακ Κωστόπουλου είτε του γιου του ίδιου, που επιχειρεί να αντικρούσει τον χαρακτηρισμό. Τέλος, οι αναπαραστάσεις του δράστη και του θύματος εμφανίζονται με ίδια, ιδιαίτερα χαμηλή, συχνότητα, κάτι που σημαίνει ότι τα ειδησεογραφικά σάιτ δεν ασχολούνται ιδιαίτερα με την απόδοση αυτών των ρόλων στον Σπυρίδωνα Δημόπουλο.

Γράφημα 14 | Απόδοση ρόλου για τον Σπυρίδωνα Δημόπουλο στο σύνολο των δεδομένων

Είναι ενδιαφέρον ότι στη διάρκεια των πέντε ημερών η αναπαράσταση με απόδοση ρόλου στον Σπυρίδωνα Δημόπουλο είναι διαρκώς παρούσα και εμφανίζει συνεχή ανοδική πορεία, ενώ η κοινωνική ταξινόμηση ως προς την ηλικία, που ακολουθεί σε συχνότητα, εμφανίζεται σχεδόν αποκλειστικά στις 25/9, στο πλαίσιο της απολογία του στον ανακριτή. Η «ουδέτερη» δηλαδή αναπαράσταση σε σχέση με την ηλικία, η οποία στην περίπτωση του Ζακ Κωστόπουλου είναι κυρίαρχη, δεν είναι σημαντική για την αναπαράσταση του Σπυρίδωνος Δημόπουλου, αργεί πολύ να εμφανιστεί και συνδέεται με μια επίσημη διαδικασία όπως η ανάκριση.

Τα ειδησεογραφικά σάιτ δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες διαφορές. Αξίζει μόνο να σημειωθεί ότι τα News247, Newsbeast και Newsit τον αναπαριστούν σχεδόν αποκλειστικά με απόδοση ρόλου, ενώ στο Newsbomb και στο Protothema εμφανίζεται σε ποσοστό 10-15% και η κοινωνική ταξινόμηση ως προς την ηλικία. Στο Newsbomb επίσης τύποι της λέξης *ιδιοκτήτης* αποτελούν λέξεις-κλειδιά, κάτι που ίσως υποδεικνύει ότι δίνεται μεγαλύτερη έμφαση σε σχέση με τα υπόλοιπα σάιτ στην οπτική του ίδιου.

Η αναπαράσταση του δεύτερου εμπλεκόμενου, του Αθανάσιου Χορταριά, παρουσιάζει ομοιότητες αλλά και διαφορές. Μια ομοιότητα είναι ότι και στην περίπτωσή του αποφεύγεται η κατονομασία, ενώ μια σημαντική διαφορά είναι ότι σε ποσοστό 60% αναπαρίσταται με απροσδιοριστία (*άτομο/άντρας/άνδρας/περαστικός*). Επόμενη σε συχνότητα (23%) είναι η κοινωνική ταξινόμηση ως προς την ηλικία (*55χρονος*) και ακολουθεί η απόδοση ρόλου (18%), στην οποία περιλαμβάνεται εξίσου η επαγγελματική του ιδιότητα (*ιδιοκτήτης/καταστηματάρχης*) και η ιδιότητά του με νομικούς όρους (*κατηγορούμενος/συλληφθείς*). Οι πιο σημαντικές διαφορές μεταξύ των σάιτ αφορούν τον βαθμό της απροσδιοριστίας: το Newsit με το Newsbeast και το Newsbomb να ακολουθούν παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά απροσδιοριστίας, ενώ το News247 και το Protothema επιχειρούν σε ποσοστό περίπου 60% να τον προσδιορίσουν είτε με απόδοση ρόλου είτε με κοινωνική ταξινόμηση.

4 Συμπεράσματα

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, τα ειδησεογραφικά σάιτ εστιάζουν στην αναπαράσταση κυρίως του Ζακ Κωστόπουλου. Ιδιαίτερα συχνή είναι η κατονομασία του, σε αντίθεση με τους άλλους δύο δρώντες, οι οποίοι γενικά δεν κατονομάζονται, έτσι ώστε να μειώνεται η πρόσβαση των αναγνωστών σε προσωπικές τους πληροφορίες. Ενδιαφέρον έχει ότι για την ανεπίσημη κατονομασία του τα σάιτ επιλέγουν μόνο το Ζακ και όχι το Ζαχαρίας, το οποίο χρησιμοποιείται στα δεδομένα από συγγενείς του, ή το Zackie, που χρησιμοποιείται από φίλους/αλληλέγγυους. Η αποφυγή ιδιαίτερα της κατονομασίας Zackie συνάδει με το ότι υποαντιπροσωπεύεται στα δεδομένα μια πτυχή της ταυτότητάς του, η queer περσόνα Zackie-oh που είχε δημιουργήσει.

Εκτός από την κατονομασία, σημαντική είναι η απόδοση ρόλου και η κοινωνική ταξινόμηση του Ζακ Κωστόπουλου, οι οποίες χρονολογικά παρουσιάζουν συμπληρωματική εικόνα ως προς τη συχνότητα εμφάνισής τους. Τα ειδησεογραφικά σάιτ στο σύνολό τους τις πρώτες δύο μέρες υιοθετούν το αρχικό αφήγημα, το οποίο φαίνεται να προέρχεται από αστυνομικές πηγές, αναπαριστώντας τον ως τοξικομανή ληστή και σπανιότερα τον αναπαριστούν ως ακτιβιστή.

Εξελικτικά, ενώ αρχικά αναπαρίσταται ως ληστής και δράστης (ή πιο σπάνια από τη δεύτερη μέρα και ως ακτιβιστής) και ταξινομείται κοινωνικά ως τοξικομανής, από τις 23/9 και μετά κυριαρχεί το ουδέτερο 33χρονος και δευτερευόντως παρουσιάζεται ως θύμα. Ωστόσο, η συχνότητα του τελευταίου είναι πολύ χαμηλότερη από εκείνη του ληστής τις πρώτες δύο μέρες και παράλληλα συνεχίζει να αναπαρίσταται και ως δράστης και ληστής. Φαίνεται δηλαδή ότι τα σάιτ υπό το βάρος των δημοσιευμένων στοιχείων κινούνται σε μια πιο ουδέτερη αναπαράσταση του Ζακ Κωστόπουλου, χωρίς όμως να ανασκευάζουν στην πλειονότητά τους το αρχικό αφήγημα.²

Οι άλλοι δύο βασικοί δρώντες δεν κατονομάζονται. Η κυρίαρχη αναπαράσταση του Σπυρίδωνος Δημόπουλου σε όλα τα σάιτ συνδέεται με την επαγγελματική του ιδιότητα, κάτι που συνάδει με την προσπάθεια περιορισμού των γεγονότων στο αρχικό αφήγημα της απόπειρας ληστείας, στην οποία ο ρόλος του είναι εκείνος του ιδιοκτήτη που είναι αναμενόμενο να υπερασπιστεί την ιδιοκτησία του. (Χαρακτηριστικά είναι και σχετικά άρθρα στα οποία συζητιέται το περιεχόμενο του όρου αυτοδικία, στο πλαίσιο της δικαιολόγησης των χτυπημάτων προς τον «ληστή»). Από την άλλη, ο Αθανάσιος Χορταριάς, ο οποίος από την ιδιότητά του δεν συνδέεται με το στενό γεγονός της υποτιθέμενης ληστείας, αλλά έχει κυρίαρχο ρόλο στην άσκηση βίας στον Ζακ Κωστόπουλο, αναπαρίσταται κυρίως με απροσδιοριστία. Έτσι, ένα κεντρικό πρόσωπο στα γεγονότα μένει στην αφάνεια και αποφεύγονται στοιχεία που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε υποθέσεις για το ρόλο και τις πιθανές προθέσεις του.³

Γενικά, τα ειδησεογραφικά σάιτ ακολουθούν κοινή γραμμή σε σχέση με την αναπαράσταση των βασικών δρώντων. Παρ' όλα αυτά, εμφανίζουν διαφορές. Το Newsbeast, που αφιερώνει τον μεγαλύτερο αριθμό άρθρων για το θέμα, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μεταστροφής από το αρχικό αφήγημα του τοξικομανή

² Σχετική με την πολιτική αυτή της πλειονότητας των σάιτ είναι η παρατήρηση των Baker, Gabrielatos και McEnergy (2013: 255) ότι οι βρετανικές εφημερίδες τείνουν να αποφεύγουν την εμφανή προκατάληψη προς τους μουσουλμάνους και το Ισλάμ, αλλά ενισχύουν με έμμεσο τρόπο σχετικά αρνητικά στερέοτυπα.

³ Για παράδειγμα, δεν γίνεται αναφορά στο σώμα κειμένων που μελετήθηκε στο ότι ο Χορταριάς προβαίνει σε ομοφοβικές και ρατσιστικές αναρτήσεις στους λογαριασμούς του σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στο ότι, σύμφωνα με δημοσιογραφικές πηγές, είναι στέλεχος ακροδεξιάς οργάνωσης.

ληστή στην αναπαράσταση του θύματος. Το Newsbomb υποβαθμίζει το θέμα σε σχέση με τα άλλα σάιτ και παράλληλα το περιορίζει στην αντιπαράθεση ενός ληστή με τον ιδιοκτήτη κοσμηματοπωλείου, επιμένοντας στην αναπαράσταση του ληστή και αποφεύγοντας άλλες αναπαραστάσεις, αντίθετα με τη δημόσια συζήτηση στην οποία το θέμα συνδέεται με ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού στη βάση της πιθανολογούμενης χρήσης ναρκωτικών ουσιών (η οποία δεν αποδείχθηκε από τις τοξικολογικές εξετάσεις) και του σεξουαλικού προσανατολισμού του Ζακ Κωστόπουλου. Το Protothema ακολουθεί παρόμοια προσέγγιση, παρόλο που αφιερώνει μεγάλο αριθμό άρθρων, καθώς δίνει έμφαση στους ρόλους σε αυτό που παρουσιάστηκε ως αρχικό γεγονός, αλλά είναι λίγο πιο ισορροπημένη καθώς δεν αποσιωπά τελείως άλλες πτυχές του θέματος. Διαφέρει επίσης από τα άλλα σάιτ ως προς την κατονομασία *Ζαχαρίας Κωστόπουλος*, μη αποδεχόμενο δηλαδή τον αυτοπροσδιορισμό του δρώντος με μια αποστασιοποιημένη προσέγγιση. Το News247 είναι το μόνο που, ενώ αρχικά αναπαριστά τον Ζακ Κωστόπουλο ως ληστή, στη συνέχεια επιχειρεί ρητά να ανασκευάσει την αρχική εκδοχή (Πολυμενέας και Φραγκάκη 2019). Επιπλέον, δίνει μεγαλύτερη έμφαση στον ρόλο του ακτιβιστή, δίνοντας στοιχεία για την ευρύτερη κοινωνική του δράση. Τέλος, το Newsit αναπαριστά τον Ζακ Κωστόπουλο με μεγαλύτερη ποικιλία γλωσσικών μέσων, αναδεικνύοντας και άλλους ρόλους (π.χ. *drag queen*), ενώ συχνότερα αναφέρεται στην οροθετικότητα, την οποία συνδέει με τον ακτιβισμό του, και στην πιθανολογούμενη χρήση ναρκωτικών ουσιών, ιδιαίτερα τις πρώτες δύο μέρες σε σχέση με την «απόπειρα ληστείας». Η ποικιλία αυτή, ωστόσο, δεν φαίνεται να συνδέεται με την ερμηνεία των γεγονότων, αλλά μάλλον επιζητεί την πρόκληση του ενδιαφέροντος των αναγνώστων.

Από τα παραπάνω προκύπτει σαφώς εκτεταμένη ασυμμετρία στην αναπαράσταση των βασικών δρώντων που μελετήθηκαν. Οι κυρίαρχες επιλογές αναπαράστασης υποστηρίζουν το αρχικό αφήγημα όπως υπαγορευτήκε από αστυνομικές πηγές και αποκλείουν ερμηνείες των γεγονότων που θα μπορούσαν να προκύψουν με βάση άλλες πτυχές της ταυτότητας των δρώντων. Για μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα του πώς διαχειρίστηκαν τα μέσα το γεγονός είναι απαραίτητο να μελετηθούν, επίσης, πεδία όπως οι κοινωνικές διαδικασίες ή η επιχειρηματολογία (πρβλ. KhoshraviNik 2010) στα ειδησεογραφικά σάιτ, αλλά και σε άλλα δεδομένα (π.χ. κοινωνικά δίκτυα). Ειδικότερα για τα δημοσιογραφικά κείμενα, σημαντική είναι και η μελέτη των πηγών (είδος, προέλευση, αξιοπιστία κ.λπ.). Στην κατεύθυνση αυτή κινείται η μελλοντική μας έρευνα.

Βιβλιογραφία

- Baker, Paul, Gabrielatos, Costas και Tony McEnery. 2013. *Discourse Analysis and Media Attitudes: The Representation of Islam in the British Press*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Γούτσος, Διονύσης και Γεωργία Φραγκάκη. 2015. *Εισαγωγή στη Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων*. Αθήνα: ΣΕΑΒ. <http://hdl.handle.net/11419/1932>
- Fragaki, Georgia. 2017. “‘Tragic event’ vs. ‘cowardly murder’: A longitudinal study of Golden Dawn’s lexicogrammatical choices and discourse strategies.” Στο Ourania Hatzidaki και Dionysis Goutsos (επιμ.), *Greece in Crisis: Combining Critical Discourse and Corpus Linguistics Perspectives*, 293–329. Amsterdam: John Benjamins.

- Halliday, M.A.K. και Christian Matthiessen. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. Third Edition. London: Hodder Arnold.
- KhosraviNik, Majid. 2010. “Actor descriptions, action attributions, and argumentation: towards a systematization of CDA analytical categories in the representation of social groups.” *Critical Discourse Studies* 7(1): 55–72.
- Πολυμενέας, Γιώργος και Γεωργία Φραγκάκη. 2019. ““Έπεσε πάνω στην Τζαμαρία και Τραυματίστηκε Θανάσιμα”: Αναπαραστάσεις και Επιστημική Στάση σε Ειδησεογραφικά Σάιτ και στο Twitter για τον Θάνατο του Ζακ Κωστόπουλου”. Προφορική ανακοίνωση στο 14ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Πατρών, 5-8 Σεπτεμβρίου.
- van Leeuwen, Theo. 2008. *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Structural and Pragmatic Language in ADHD – Factors Contributing to Development of Pragmatic Competence

Chrysoula Vassiliou¹, Angeliki Mouzaki², Faye Antoniou³, Asimina Ralli³, Vasiliki Diamanti⁴, Sophia Papaioannou⁵ & Napoleon Katsos¹

¹University of Cambridge, ²University of Crete, ³National and Kapodistrian University of Athens, ⁴University of Oslo, ⁵University of Thessaly
cv335@cantab.ac.uk, amouzaki@edc.uoc.gr, fayeantoniou@ppp.uoa.gr,
asralli@psych.uoa.gr, vasiliki.diamanti@isp.uio.no, papaioannousophia@gmail.com,
nk248@cam.ac.uk

Περίληψη

Μελετήσαμε τα γλωσσικά προφίλ παιδιών με Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής/Υπερκινητικότητα (ΔΕΠ-Υ), ηλικίας 4.50-8.15 ετών ($M = 6.58$), προκειμένου να ελέγξουμε τις δομικές και πραγματολογικές τους ικανότητες. Τα συγκρίναμε με παιδιά τυπικής ανάπτυξης (ΤΑ) και παιδιά με Αναπτυξιακή Γλωσσική Διαταραχή (ΑΓΔ). Επιπλέον, εξετάσαμε ορισμένους παράγοντες που πιθανώς επηρεάζουν την πραγματολογική επίδοση. Στις λεξιλογικές και δομικές πτυχές, τα παιδιά με ΔΕΠ-Υ είχαν σαφώς χειρότερη επίδοση από τα παιδιά ΤΑ, αλλά καλύτερη από τα παιδιά με ΑΓΔ. Στις πραγματολογικές δοκιμασίες, είχαν τη χειρότερη επίδοση από όλες τις ομάδες, αλλά οι διαφορές δεν ήταν στατιστικώς σημαντικές. Ο μόνος παράγοντας από όσους μελετήθηκαν που φάνηκε να επηρεάζει την πραγματολογική επίδοση ήταν η επίδοση στις δομικές και λεξιλογικές δοκιμασίες. Τα παιδιά με ΔΕΠ-Υ αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσκολίες σε δομικές και λεξιλογικές πτυχές της γλώσσας. Αυτό σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η επίδοση σε αυτούς τους τομείς αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα της πραγματολογικής επάρκειας υπογραμμίζουν την ανάγκη γλωσσικής υποστήριξης σε παιδιά με ΔΕΠ-Υ.

Λέξεις-κλειδιά: ΔΕΠ-Υ, δομική (μορφοσύνταξη, λεξιλόγιο) γλώσσα, πραγματολογία

1 Introduction

Structural language skills are related to ability in vocabulary, morphosyntax, and phonology and are necessary for comprehension and production of proper sentences (Reetzke, Zou, Sheng & Katsos, 2015). Pragmatic language skills concern the use of language in different conversational contexts (Andrés-Roqueta & Katsos, 2017). Among them are topic management, non-literal language, narratives, request comprehension/production, providing adequate information, polite register, etc. (Matthews, Biney, & Abbott-Smith, 2018).

Both structural and pragmatic language are vital for academic achievement, employment and emotional development. Children with developmental disorders often also face language difficulties and these impede their communication and lead to problems in the aforementioned areas (Catts, Adlof, Hogan & Weismer, 2005; St Clair, Pickles, Durkin & Conti-Ramsden, 2011).

Children with Attention Deficit/ Hyperactivity Disorder (ADHD) primarily exhibit inattentive and/or hyperactive-impulsive behavior (5th Ed.; *DSM-5*; American

Psychiatric Association, 2013). For children with ADHD, language difficulties have been deemed secondary in research, assessment and intervention, and there are ambiguous results regarding their language skills.

The reason for lack of extensive research in this area is that the focus has been placed on the behavioral problems children with ADHD face. Hence, systematic and reliable language assessment is rarely completed. When language skills are assessed, evaluation mostly relies on parent and teacher reports and can thus be overshadowed by the more prominent behavioral problems children with ADHD face (Westby & Watson, 2010). In addition, the scales used to evaluate ADHD contain items which are indicative of language problems, but are not categorized as such. Behaviors related to these items are misattributed as symptoms of ADHD. This raises further difficulties in evaluating rates of comorbidity between ADHD and language impairment (LI) (Mueller & Tomblin, 2012). Furthermore, pragmatics are generally found more challenging and shortfalls in this domain are considered to be dispersed among the ADHD population (Cohen et al., 2000; Geurts & Embrechts, 2008; Helland, Biringer, Helland & Heimann, 2012; Helland, Helland & Heimann, 2014).

Nevertheless, factors contributing to development of pragmatic competence are also scarcely studied, especially in atypically developing children.

There is theoretical justification and some empirical evidence linking ADHD with structural and pragmatic language problems. Attention limitations and hyperactivity traits may have a negative impact on a child's early transactions, hindering language acquisition (Camarata & Gibson, 1999; Väisänen, Loukusa, Moilanen & Yliherva 2014) and there are studies noting difficulties in semantics and syntax (Jonsdottir, Bouma, Sergeant & Scherder, 2005). Furthermore, clinical levels of inattention, like being easily distracted and unable to understand instructions, makes it difficult to converse efficiently. Hyperactive traits, like excessive talking and interrupting, affect topic management and can disrupt conversation cohesion. Impulsive behaviors, like giving answers before a question is finished, reveal inability in turn-taking. Clearly, ADHD symptoms can impede development of pragmatic competence (Camarata & Gibson 1999).

On the other hand, there is a group of children who are primarily challenged with language. Developmental Language Disorder (DLD) is the term proposed to describe the unexplained language difficulties these children face. Language problems impede their everyday communication and are unlikely to be resolved by 5 years of age (Bishop et al., 2017). DLD incorporates Specific Language Impairment (SLI), which was previously used for language difficulties faced in the absence of other symptoms.

2 Research Aims

The aims of this study were therefore to thoroughly and directly assess structural and pragmatic language of children with ADHD –using objective measures, rather than relying simply on teacher or parent reports– in order to ascertain relative strengths or weaknesses. In addition, we aimed to detect factors contributing to development of pragmatic competence.

To achieve the afore-mentioned goals, we compared children with ADHD with TD and DLD peers in structural and pragmatic language tasks. By including a group know to

primarily face weaknesses in language, we included two baselines for comparison. We also looked at the effect of certain factors (age, disorder, structural language level) on our sample's pragmatic performance.

Our research questions can be summarized as follows:

1. Do ADHD children differ from age-matched TD and DLD peers in their performance in structural and pragmatic aspects of language? ^[1]_[SEP]
2. Is structural language an important predictor of the performance in pragmatic language? Can other factors, such as features of the disorder or age, explain differences in pragmatic skill? ^[1]_[SEP]

3 Methodology

Participants were selected from schools across Greece and were native speakers of Greek. Children in all three groups had a Non-Verbal IQ > 85 (Raven-CPM, Sideridis et al., 2013).

For our first research question, we used the following groups:

- ADHD group (N = 29, 18 boys) 4.50 to 8.15 years (M = 6.58).
Inclusion based on diagnosis and ADHD rating scales (Kalantzi-Azizi, Aggeli & Efstathiou, 2012).

- Age-matched DLD group (N = 25, 17 boys).
Inclusion based on score on Expressive Vocabulary Test (Vogindroukas, Protopapas, & Sideridis, 2009) (below 10th percentile). Children in this group did not match criteria for another disorder group (ADHD or ASD).

- Age-matched TD group (N = 29, 18 boys).
Language tasks administered individually through an Android application (Logometro) (Mouzaki, Antoniou, Ralli, Diamanti & Papaioannou 2017).

Two scores were formed: a Structural Language (SL) composite, including measures of Receptive and Expressive Vocabulary and Morphosyntax and a Pragmatic Language (PL) composite, including measures on Informativity, Politeness and Request Formation. Those were combined into a General Language (GL) Score.

More specifically, regarding the Structural Language tasks, the Receptive Vocabulary task, children had to listen to a word and select the image it corresponded to, out of four options. The Expressive Vocabulary tasks included word definition and naming. The Receptive Morphosyntax tasks involved identifying inflectional suffixes in pseudo-nouns and pseudo-verbs. The Expressive Morphosyntax tasks involved producing inflectional suffixes in pseudo-nouns and pseudo-verbs and producing derivational suffixes in nouns and adjectives. As for the Pragmatics tasks, the Logometro battery included extensive evaluation of social and linguistic pragmatic skills through scenarios depicted in images. However, in this study we solely focused on linguistic pragmatic skills. These were: Politeness, in terms of linguistic indexes used, i.e. overt markers like "please", "thank you", "sorry", Request formation and Informativity, i.e. providing necessary information to an interlocutor.

For the second research question, we additionally included two TD groups language-matched to the ADHD and DLD groups:

- TD language-matched to ADHD (TD-LM-ADHD) (N=29, 18 boys. Mean Age = 5.75. Mean SL score = 66.2306 ($t = .12, p = .99$))
- TD language-matched to DLD (TD-LM-DLD) (N=25, 18 boys. Mean Age = 5.55. Mean SL score = 55.24 ($t = .016, p = .99$)).

We performed a Multiple regression analysis with PL as the dependent variable and Group, Age and Structural Language level as predictors.

4 Results

Regarding General Language (GL) Scores, we performed a Two-Way Mixed ANOVA and a significant interaction between language skill and group on overall language scores was revealed ($F(2, 80) = 12.737, p = .000, \eta^2 = .242$). Planned pairwise comparisons showed that TD children significantly outperformed children with ADHD ($p = .010$), and children with DLD group ($p < .001$). There was no statistically significant difference between the ADHD and DLD groups in GL scores ($p = .166$).

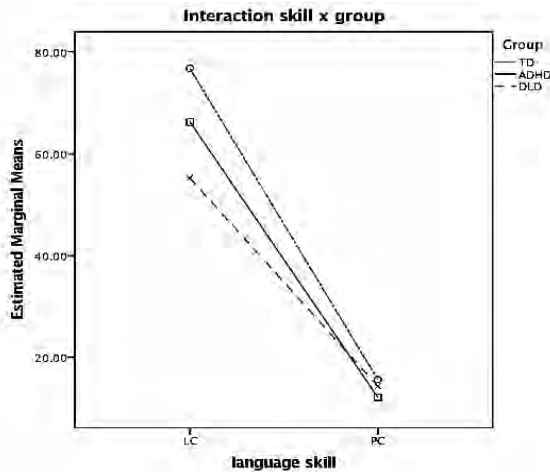

Figure 1: Interaction of language skill and group (ADHD vs. DLD vs. TD)

	TD (n=29)	DLD (n=25)	ADHD (n=29)	<i>p-value</i>		
				<i>TD vs. DLD</i>	<i>TD vs. ADHD</i>	<i>ADHD vs. DLD</i>
Age (years)*	6.60 (0.50)	6.61 (0.58)	6.58 (0.59)	0.36	0.99	0.40
Gender (% girls)	34.5	32.0	32.0			
Structural Language	76.70 (12.10)	55.16 (17.53)	66.19 (13.28)	<0.001	0.018	0.016
Pragmatics	15.55 (8.33)	14.28 (8.94)	12.08 (6.18)	0.592	0.077	0.292
General Language	46.13 (8.29)	34.72 (10.07)	39.13 (8.23)	<0.001	0.010	0.166

Table 1: Age-matched pairwise comparisons (ADHD vs. DLD vs. TD)

For Structural Language measures, we performed an omnibus ANOVA and a main effect of group on SL ($F(2,80) = 15.21$, $p < .001$) was found. Planned pairwise comparisons revealed that TD children significantly differed from children with ADHD ($p = 0.18$) and children with DLD ($p = 0.16$). For Pragmatic Language, the omnibus ANOVA did not reach significance ($p > .2$). The pairwise comparisons revealed that the order of performance was TD children first, followed by DLD children and then children with ADHD, but differences did not reach significance. Only the difference between TD and ADHD children approached significance ($p = .077$).

Regarding our second research question on the factors contributing to the development of pragmatic competence, our model including the whole sample ($N = 162$) was found significant ($R^2 = .070$, $F(4,157) = 2.97$, $p = 0.021$), but the only factor found to significantly contribute to performance in the pragmatic indices we measured was Structural Language skill ($B = .115$, $SE = .042$, $p = .007$).

	B	SE	β	p
age	.236	.938	.022	.802
Structural Language	.115	.042	.241	.007
Group (DLD vs. other)	1.298	2.020	.056	.521
Group (ADHD vs. other)	-2.164	1.778	-.100	.225
Constant	5.076	5.282		.338

Table 2: Regression Model predicting pragmatic performance.

5 Discussion

Our study shows that children with ADHD face substantial difficulties with structural language. These have not been sufficiently studied or addressed in existing literature, which focuses more on behavioral issues these children may face. By including both TD and DLD control groups in our analysis, we were able to *quantitatively* evaluate ADHD children's difficulties and detect strengths and weaknesses. Our findings demonstrate that

while both DLD and ADHD groups face difficulties in structural language compared to TD peers, these difficulties are not quantitatively the same, since the DLD group achieved significantly lower scores in structural language aspects. However, more research needs to be conducted in order to assess whether difficulties are *qualitatively* similar as well and to establish whether a language impairment is inherent to ADHD.

Regarding the pragmatic skills of the children under study, we identified subtle differences in performance among groups. The control groups, TD and DLD, had comparable performances. Children with ADHD were nearly significantly impaired compared to the TD group, while the DLD group, despite greatly impoverished structural language skills, performed better than the ADHD group. Nevertheless, our findings do not suggest that pragmatic language was the main area of weakness in children with ADHD as other studies indicate (Helland et al., 2014; Staikova et al., 2013). Experimental setting should be taken into consideration while interpreting the finding. Differences may have been more obvious, if the children were tested in more natural circumstances. Additionally, we focused on linguistic pragmatics. The Pragmatic Composite we used to estimate pragmatic competence was restricted to specific items (Politeness, Request formation and Informativity), selected from a broader pragmatic task, resulting to relatively subtle differences between groups. Hence, difficulties in pragmatics, at least in these linguistic indices, were evident but not substantial.

Consequently, we found that challenges faced by children with ADHD in pragmatics are only secondary compared to their difficulties in structural language. Our findings diverge from previous reports which underestimate weaknesses in the latter area (Geurts & Embrechts, 2008). This observation is important and has critical consequences for intervention planning. Assessing the language problems of ADHD children may additionally be beneficial in the behavioral and academic domains (Gremillion & Martel, 2012; Staikova et al., 2013).

What was further shown in our study is that, in our sample of 162 children of either TD or with ADHD or DLD, Structural Language skills are an important predictor of pragmatic performance of typically and atypically developing children. Our findings confirm the overall image emerging from the literature, i.e. that structural and pragmatic language skills are moderately to highly correlated (Matthews et al., 2018; Bernard & Deleau, 2007). Since the pragmatic scores we composed were based on children's performances in Request, Informativity and Politeness, our results indicate that this general notion can be extended to these particular areas.

6 Conclusions

The conclusion that can be drawn from our study is that even though children with DLD are indeed the most challenged in structural language, children with ADHD face substantial difficulties that should not be disregarded. Our findings highlight the need for support with structural language for children with ADHD and the importance of further identifying *qualitative* differences between ADHD and DLD. This will allow for more effective intervention design and implementation in the future. Furthermore, even though literature on language skills of children with ADHD is limited, it has shown that they are mainly challenged in pragmatics. Our results demonstrate that pragmatic skills are not the

primary area of weakness, at least not the pragmatic aspects we focused on. More emphasis needs to be placed on structural language skills.

This is further corroborated by the second finding of this study that is that structural language level is an important contributor to pragmatic performance. Hence, by targeting structural language skills, pragmatic competence will also be enhanced.

References

- American Psychiatric Association. 2013. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington, DC: Author.
- Andrés-Roqueta, Clara, and Katsos, Napoleon. 2017. The contribution of grammar, vocabulary and theory of mind in pragmatic language competence in children with Autistic Spectrum Disorders. *Frontiers in Psychology*, 8, 996.
- Bernard, Stéphane, and Deleau, Michel. 2007. Conversational perspective-taking and false belief attribution: A longitudinal study. *British Journal of Developmental Psychology*, 25(3), 443-460.
- Bishop, Dorothy V. M., Snowling, Margaret J., Thompson, Paul A., Greenhalgh, Trisha, Catalise-2 Consortium, Adams, Catherine, ... and Boyle, Christopher. 2017. Phase 2 of CATALISE: A multinational and multidisciplinary Delphi consensus study of problems with language development: Terminology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 58(10), 1068-1080.
- Camarata, Stephen M., and Gibson, Terrie. 1999. Pragmatic language deficits in attention-deficit hyperactivity disorder (ADHD). *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 5, 207-214.
- Cohen, Nancy J., Vallance, Denise D., Barwick, Melanie, Im, Nancie, Menna, Rosanne, Horodezky, Naomi B., and Isaacson, Lila. 2000. The interface between ADHD and language impairment: An examination of language, achievement, and cognitive processing. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41(3), 353-362.
- Geurts, Hilde M., Embrechts, Mariëtte. 2008. Language profiles in ASD, SLI, and ADHD. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 1931-1943.
- Gremillion, Monica L., & Martel, Michelle M. 2012. Semantic language as a mechanism explaining the association between ADHD symptoms and reading and mathematics underachievement. *Journal of abnormal child psychology*, 40(8), 1339-1349.
- Helland, Wenche Andersen, Biringer, Eva, Helland, Turid, and Heimann, Mikael. 2012. Exploring language profiles for children with ADHD and children with Asperger syndrome. *Journal of Attention Disorders*, 16(1), 34-43.
- Helland, Wenche Andersen, Helland, Turid, and Heimann, Mikael. 2014. Language profiles and mental health problems in children with specific language impairment and children with ADHD. *Journal of attention disorders*, 18(3), 226-235.
- Jonsdottir, Solveig, Bouma, Anke, Sergeant, Joseph A., and Scherder, Erik J. 2005. The impact of specific language impairment on working memory in children with ADHD combined subtype. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 20(4), 443-456.

- Kalantzi-Azizi, Anastasia, Aggeli Katerina, and Efstathiou, Giorgos. 2012. Η ελληνική κλίμακα αξιολόγησης της ΔΕΠ/Υ-IV. [The Greek scale for ADHD-IV evaluation]. Athens: Pedio.
- Matthews, Danielle, Biney, Hannah, and Abbot-Smith, Kirsten 2018. Individual differences in children's pragmatic ability: A review of associations with formal language, social cognition, and executive functions. *Language Learning and Development*, 1-38.
- Mouzaki, Angeliki, Antoniou, Faye, Ralli, Asimina, Diamanti, Vasiliki, and Papaioannou, Sophia. 2017. *Λογόμετρο [Logometro]*. Athens: Intelarn.
- Mueller, Kathryn L., and Tomblin, J. Bruce. 2012. Examining the comorbidity of language disorders and ADHD. *Topics in Language Disorders*, 32(3), 228-246.
- Reetzke, Rachel, Zou, Xiaobing, Sheng, Li, and Katsos, Napoleon. 2015. Communicative Development in Bilingually Exposed Chinese Children With Autism Spectrum Disorders. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 58(3), 813-825.
- Sideridis, Georgios, Antoniou, Faye, Simos, Panagiotis, and Mouzaki, Angeliki. 2013. *Raven Colored Progressive Matrices (RAVEN)*. Athens: Topos Editions.
- St Clair, Michelle C., Pickles, Andrew, Durkin, Kevin, and Conti-Ramsden, Gina. 2011. A longitudinal study of behavioral, emotional and social difficulties in individuals with a history of specific language impairment (SLI). *Journal of communication disorders*, 44(2), 186-199.
- Staikova, Ekaterina, Gomes, Hilary, Tartter, Vivien, McCabe, Allyssa, and Halperin, Jeffrey M. 2013. Pragmatic deficits and social impairment in children with ADHD. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(12), 1275-1283.
- Väisänen, Raija, Loukusa, Soile, Moilanen, Irma, and Yliherva, Anneli. 2014. Language and pragmatic profile in children with ADHD measured by Children's Communication Checklist 2nd edition. *Logopedics Phoniatics Vocology*, 39(4), 179-187.
- Vogindroukas, Ioannis, Protopapas, George, and Sideridis, Georgios. 2009. Δοκιμασία Εκφραστικού Λεξιλογίου. [Expressive Vocabulary Test]. Chania: Glafki.
- Westby Carol E., and Watson Silvana Maria Russo 2010. ADHD and communication disorders. In Damico Jack S., Muller Nicole, Ball Martin J. (Eds.), *The handbook of language and speech disorders*, 529-555. Oxford, England: Wiley-Blackwell.

Marking the discourse in Greek *wh*-in situ questions*

Christos Vlachos^{1,2} & Michalis Chiou³

¹University of Patras, ²Hellenic Open University, ³Metropolitan College
cvlachos@upatras.gr, mchiou@metropolitan.edu.gr

Περίληψη

Στο παρόν σύντομο άρθρο παρουσιάζεται ένα σαφές θεωρητικό επιχείρημα βασιζόμενο σε εμπειρικά δεδομένα τα οποία είναι καταγεγραμμένα στη σχετική βιβλιογραφία. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι οι *in situ* ερωτηματικές λέξεις δεν σχετίζονται με την αριστερή περιφέρεια της πρότασης στα ελληνικά. Ένα βασικό επακόλουθο αυτής της έλλειψης συσχέτισης αφορά στις ιδιότητες των *in situ* ερωτηματικών λέξεων στο λόγο, βασιζόμενοι στην τυπική υπόθεση ότι το *C* (εν μέρει) κωδικοποιεί τις ιδιότητες του λόγου. Εν συντομία, παρατηρείται ότι οι ερωτήσεις μερικής αγνοίας με *in situ* ερωτηματική λέξη, πρέπει να είναι αγκιστρωμένες στο λόγο, σε αντίθεση με τις ερωτήσεις μερικής αγνοίας οι οποίες έχουν την ερωτηματική λέξη στην την αριστερή περιφέρεια της πρότασης.

Keywords: ερωτήσεις μερικής αγνοίας, ερωτήσεις ‘*in-situ*’, λόγος, ελληνικά

1 Introduction

Information-seeking *wh*-questions in Greek, with a single *wh*-element, may come in two forms: alongside the default *wh*-fronting strategy (cf., (1a)), a *wh*-in situ configuration may also be available (cf., (1b)) (see, e.g., Sinopoulou 2009; Vlachos 2010, 2012, 2014, 2019, Roussou et al. 2013, Chiou & Vlachos 2017; Σινοπούλου 2019; Vlachos & Chiou 2020).

- (1) a. ποιόν είδες?
who-ACC saw-3SG
‘Who did you see?’
b. είδες ποιόν?
saw-3SG who-ACC
‘You saw who?’
c. είδα το Γιάννη
saw-1SG the-ACC John-ACC
‘I saw John.’

In (1), the *wh*-phrase *pon* (“who”) is the internal argument of the predicate *idhes* (“saw”), and may appear either at the left periphery of the clause, as in (1a), or in a position where a non-*wh*-argument of the verb typically surfaces, as the comparison between (1b) and (1c) demonstrates (note that, here and throughout, we translate *wh*-in situ questions in English following the Greek format, but we do not wish to raise any implications about English *wh*-in situ; for a discussion of the latter, see Pires & Taylor 2007).

* For useful comments and suggestions, we would like to thank an audience in the 14th International Conference on Greek Linguistics (University of Patras, September 2019), and especially, Amalia Arvaniti, Costas Canakis, Renos Georgiou, George Magionos, George Kontzoglou, Vassilios Spyropoulos, and Evangelia Vlachou. Christos Vlachos gratefully acknowledges that research for this paper has been funded by the Hellenic Foundation for Research and Innovation (H.F.R.I.), through the University of Patras (Grant No. 23/80602). All remaining errors are ours.

Cross-linguistically, all the approaches that have been proposed to account for information-seeking *wh*-in situ questions (hereafter, ‘*wh*-in situ’), despite their distinct technical implementations (see Vlachos 2012 for an overview), assume that *wh*-in situ is associated with the C-layer (i.e., the clausal left periphery). This assumption, in turn, reduces *wh*-in situ to a strategy that is ‘alternative’ to *wh*-fronting, as the latter is typically assumed to be linked to C (Chomsky 2000).

In this short contribution, we make the following argument: putting together empirical evidence from distribution and interpretation, already documented in the relevant literature, we show that Greek *wh*-in situ is not associated with C (section 2). Now, on the standard assumption that the C-layer encodes the discourse properties of the clause (see Rizzi 1997), we further propose, on empirical grounds, that lack of association with C affects the discourse properties of *wh*-in situ in certain respects (section 3). Section 4 concludes the discussion.

2 “In situ” means in situ

Let us begin with the evidence from word order, in the context of (2) (from Kotzoglou 2006: 95, (3a), (3b) & (3d) respectively):

- (2) a. η Μαρία αγαπάει τον Ηλία
the-NOM Maria-NOM love-3SG the-ACC Ilias-ACC
‘Maria loves Ilias.’
- b. ποιόν αγαπάει η Μαρία?
who-ACC love-3SG the-NOM Maria-ACC
‘Who does Maria love?’
- c. * ποιόν η Μαρία αγαπάει?
who-ACC the-NOM Maria-NOM love-3SG
‘Who does Maria love?’

Kotzoglou (2006), among others, notes that *wh*-fronting questions obligatorily trigger inversion of the clausal S(ubject) over the V(erb), yielding a VS order. So, against the typical SV order of declaratives (cf., (2a)), *wh*-fronting must yield a VS order (cf., (2b)), whereby S cannot surface between the *wh*-element and V (cf., (2c)).

On the other hand, *wh*-in situ falls under a clearly distinct pattern. (3) demonstrates:

- (3) a. η Μαρία αγαπάει ποιόν?
the-NOM Maria-NOM love-3SG who-ACC
‘Maria loves who?’
- b. (?)αγαπάει η Μαρία ποιόν?
love-3SG the-NOM Maria-NOM who-ACC
‘Maria loves who?’

As we may observe, *wh*-in situ assumes the SV order (cf., (3a)), while S may appear between V and *wh*-in situ (cf., (3b)), without leading to ungrammaticality (albeit, perhaps, to a slight deviance).

On the standard assumption that reordering of V around S, in languages like Greek, is triggered by *wh*-movement (see Rizzi 1997, for a first discussion), word order facts

in (3) clearly point at lack of movement for *wh*-in situ. A piece of corroborating evidence for this comes from islands. Witness the minimal pair in (4):

- (4) a. *τι σε τιμώρησε [επειδή είπες <τι>]
 what you-CL punish-3SG because said-2SG
 ‘*What did s/he punish you because you said?’
 b. σε τιμώρησε [επειδή είπες τι]
 you-CL punish-3SG because said-2SG what
 ‘S/he punished you because you said what?’

As has long been observed (see Horrocks & Stavrou 1987; Kotzoglou 2006, among others), Greek abides by the typical islandhood pattern, an example of which is (4) (from Vlachos 2012: 24, (5)). (4a) shows that extraction of *ti* (“what”) out of a so-called *strong*-island (see Ross 1967 for a first discussion), which is the adjunct clause headed by *epidhi* (“because”), leads to an ungrammatical result (henceforth, copies of extracted items will be enclosed in angle brackets). Now, the grammaticality of (4b) says that *wh*-in situ resides inside the adjunct island.

Next, let us turn to issues revolving around clausal complementation. Typically, predicates that select interrogative clauses as complements fall into two major classes (see, e.g., Lahiri 2002): *Rogative* and *responsive*. A *wh*-fronting question can be the complement of either class of predicates, as shown in (5a) and (5b) respectively:

- (5) a. αναρωτιέται ποιόν είδες (Rogative)
 wonders-3SG who-ACC saw-2SG
 ‘S/he wonders who you saw.’
 b. ξέρει ποιόν είδες (Responsive)
 knows-3SG who-ACC saw-2SG
 ‘S/he knows who you saw.’

Now, a *wh*-in situ question may also be the complement of either class of predicates, but only if an appropriate complementizer is independently realized at the left periphery of the complement clause, that is, the clause that the *wh*-in situ element surfaces at (by ‘independently’, we mean a lexical item other than the *wh*-in situ element). This is shown in (6a), with the rogative *anarotjeme* (“wonder”) and in (6b), with the responsive *ksero* (“know”):

- (6) a. αναρωτιέται *(αν) είδες ποιόν? (Rogative)
 Wonder-3SG if saw-2SG who-ACC
 ‘S/he wonders *(if) you saw who?’
 b. ξέρει *(αν) είδες ποιόν? (Responsive)
 knows-3SG if saw-2SG who-ACC
 ‘S/he knows *(if) you saw who?’

The ungrammaticality of (6), in the absence of an overt complementizer, says that the C-layer of *wh*-in situ does not carry interrogative properties, by default; if it did, a null C would satisfy the selectional properties of the matrix predicates in (6), contrary to facts. Supporting evidence for this observation comes from the grammaticality of cases like (7):

(SV order; islands), nor via (long-distance) Agree (scope). C in *wh*-in situ is not interrogative by default, which is shown in cases of selection, where C surfaces in the guise required by the matrix predicate, be it interrogative or declarative. In the next section, we examine some of the implications that the lack of association with C raises for the discourse properties of *wh*-in situ.

3 Discourse properties of *wh*-in situ

As Rizzi (1997: 283) phrases it, “[w]e can think of the complementizer system as the interface between a propositional content (expressed by the IP) and the superordinate structure (a higher clause or, possibly, the articulation of discourse, if we consider a root clause).” So, in part, C encodes the discourse of the clause. If so, then, we contend that lack of association with C affects the discourse properties of *wh*-in situ. More in particular, as has long been observed in the relevant literature on Greek (and not only), *wh*-in situ must be *anchored* (or, *tied*, which will use interchangeably) to the immediate (extra-)linguistic environment (see Vlachos 2012, for a first discussion of the discourse properties of *wh*-in situ in Greek, where the idea of “anchoring” is introduced). Here, we argue, based on already reported empirical data, that this anchoring is manifested in at least two respects.

One piece of empirical evidence which shows that *wh*-in situ must be associated with the discourse is its infelicity in, so called, “out-of-the-blue” contexts. (10) demonstrates (see also Vlachos 2012):

- (10) #γεια, γίνεται τι?
 hi is-happening what
 intended: “Hi, what’s going on/how’s it going?”

What (10) clearly shows is that a *wh*-in situ question cannot initiate a discussion just “out of the blue”.

Another (and perhaps, more interesting) fact which shows that *wh*-in situ is tied to the discourse is the obligatoriness of the conjunction marker *ke* (“and”). More in particular, as a first step of the argument, consider the *wh*-fronting question in (11):

- (11) #και, τι γίνεται?
 and what is-happening
 “(#And) what’s going on/how’s it going?”

A *wh*-fronting question in an out-of-the-blue context strongly resists discourse anchoring, by definition. Under the presence of *ke*, the question becomes infelicitous. This means, in turn, that *ke* anchors the utterance it heads to the discourse. Within this part of the argument in place, next, let us turn to *wh*-in situ.

As Vlachos (2019) observes, *ke* is necessarily implicated in the structure of *wh*-in situ, and in some contexts (about which we have nothing more to contribute, at present), its overt realization is strongly preferred. An example of this is the dialogue in (12):

- (12) *Speaker A:*
 πήγα για ψώνια
 went-1SG for shopping
 ‘I went shopping.’
- Speaker B:*
 *(και) αγόρασες τι?
 and bought-2SG what
 ‘*(And) you bought what?’

In (12b), the phonological realization of *ke* seems necessary to the extent that its null counterpart (which is what the parentheses stand for) render the sentence ungrammatical (and not just infelicitous; hence, the asterisk notation instead of a hash symbol).

To conclude the discussion in this section, we have argued that the discourse properties of *wh*-in situ are a reflex of the latter’s lack of association with C, which renders *wh*-in situ infelicitous in contexts that do not assume some kind of anchoring with the immediate (extra-)linguistic environment.

4 Conclusion

The present short contribution makes a straightforward theoretical argument (based on empirical evidence already documented in the relevant literature): *wh*-in situ elements in Greek are not associated with the clausal left periphery. One effect of this lack of association concerns the discourse properties of *wh*-in situ, on the standard assumption that the C-system (partly) encodes the discourse properties of the clause (and partly, its propositional properties). In short, a *wh*-in situ question must be anchored to the discourse (in ways that its *wh*-fronting counterpart does not have to).

It goes without saying that this paper raises far more (interesting) questions than it answers. For example, some among them are: What is the syntax of *wh*-in situ (compared to that of *wh*-fronting)? How is the ‘question’ reading available in *wh*-in situ, if C is not involved in its encoding? How is the conjunction marker *ke* (“and”) implicated in the *wh*-in situ structure? For further elaboration on these questions (among others), we cite the interested reader to Vlachos & Chiou (2020).

References

- Chiou, Michalis and Christos Vlachos. 2017. “The pragmatics of *wh*-in situ questions in Greek.” *Studies in Greek Linguistics* 37. 201-211. Accessed June 18, 2020. <http://ins.web.auth.gr>
- Chomsky, Noam. 2000. “Minimalist Inquiries: The framework.” In *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*, edited by Martin Roger, David Michaels and Juan Uriagereka, 89-156. Cambridge, MA: MIT Press.
- Horrocks, Geoffrey and Melita Stavrou. 1987. “Bounding theory and Greek syntax: Evidence for *wh*-movement in NP.” *Journal of Linguistics* 23:79-108. Accessed June 18, 2020. doi.org/10.1017/S002222670001104X

- Kotzoglou, George. 2006. "Subject-verb inversion in Greek: Implications for head movement and typology." *Journal of Universal Language* 7:91-137. Accessed June 14, 2020. doi: 10.22425/jul.2006.7.1.91
- Lahiri, Utpal. 2002. *Questions and Answer in Embedded Contexts*. Oxford: Oxford University Press.
- Pires, Acrisio and Heather Taylor. The syntax of wh-in situ and Common Ground. *Proceedings from the Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society* 43. 201-215.
- Rizzi, Luigi. 1990. *Relativized Minimality*. Cambridge, MA.: MIT Press.
- Rizzi, Luigi. 1997. "The fine structure of the left periphery." In *Elements of Grammar*, edited by Liliane Haegeman, 281-337. Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Ross, J. Robert. 1967. "Constraints on variables in syntax." PhD diss., MIT.
- Roussou, Anna, Christos Vlachos and Dimitris Papazachariou. 2013. "In situ, ex situ and (non-)echo questions." *Major Trends in Theoretical and Applied Linguistics: Selected papers from the 20th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*, vol. 3, edited by Nikolaos Lavidas, Thomaï Alexiou and Areti Maria Sougari. London. Versita de Gruyter. 475–494.
- Sinoroulou, Ourania. 2009. "Απλές ερωτήσεις με ερωτηματική λέξη in situ: η περίπτωση των Ελληνικών." *Proceedings of the 8th International Conference on Greek Linguistics*, edited by Mary Baltazani, Georgios Giannakis, George J. Xydopoulos and Anastasios Tsangalidis, 1118–1132. Accessed June 17, 2020. <http://ikee.lib.auth.gr/record/200599?ln=en>
- Σινοπούλου, Ουρανία. 2019. "Δομές πολλαπλής κυριαρχίας: Η σύνταξη των ερωτηματικών προτάσεων της Ελληνικής." PhD diss., National and Kapodistrian University of Athens.
- Starke, Michael. 2001. "Move Dissolves into Merge: A Theory of Locality." PhD diss., University of Geneva.
- Vlachos, Christos. 2010. "Wh-in situ: the case of Greek". In *Movement and Clitics: Adult and Child Grammar*, edited by Vicenç Torrens, Linda Escobar, Anna Gavarró, and Juncal Gutiérrez, 84–111. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Vlachos, Christos. 2012. "Wh-constructions and The Division of Labour Between Syntax and The Interfaces." PhD diss., University of Patras.
- Vlachos, Christos. 2014. "Wh-inquiries into Modern Greek and their theoretical import(ance)." *Journal of Greek linguistics*, 14:212-247. Accessed June 28, 2020. doi.org/10.1163/15699846-01402003
- Vlachos, Christos. 2019. "False optionality: When the grammar does mind." *Studies in Greek Linguistics* 39:1013-1023. Accessed June 18, 2020. <http://ins.web.auth.gr>
- Vlachos, Christos and Michalis Chiou. 2020. "The syntax, semantics, and pragmatics of 'optional' wh-in situ in Greek." *Journal of Greek Linguistics* 20 (1): 102-131. Accessed June 28, 2020. doi.org/10.1163/15699846-02001001

High degree modifiers and adjectives: Evidence from French and Greek*

Evangelia Vlachou
National and Kapodistrian University of Athens
evlachou@frl.uoa.gr

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη συνδυαστικότητα των τροποποιητών υψηλού βαθμού (*High Degree Modifiers-HDMs*) ‘*beaucoup*’ και ‘*très*’ της γαλλικής και ‘πολύ’ της ελληνικής με διαβαθμίσιμα επίθετα (*gradable adjectives*) όπως ‘ψηλός’ και ‘άρρωστος’. Βασιζόμενοι σε δεδομένα της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, δείχνουμε ότι, αντίθετα από ό,τι υποστηρίζεται παραδοσιακά για τον τροποποιητή ‘*beaucoup*’, όλοι οι παραπάνω τροποποιητές συνδυάζονται με επίθετα υπό προϋποθέσεις. Πιο συγκεκριμένα, προτείνουμε ότι ο ‘*beaucoup*’ είναι ένας γεγονοτικός τροποποιητής υψηλού βαθμού (*eventive HDM*), ο ‘*très*’ είναι ένας καταστατικός τροποποιητής υψηλού βαθμού (*stative HDM*) ενώ ο ‘πολύ’ δεν είναι ευαίσθητος σε αυτή τη διαφοροποίηση.

Λέξεις-κλειδιά: τροποποιητής υψηλού βαθμού, *beaucoup*, *très*, πολύ, γεγονοτικό επίθετο, καταστατικό επίθετο

1 Introduction

It has been argued that acquiring quantifying expressions is a challenging and demanding process (see Katsos 2012 for an overview of the literature and relevant predictions). Gradable adjectives such as *grand* in French and *ψηλός* in Greek are quantifying in the sense that they signal an individual’s quantity of tallness.

- (1) Paul est grand.
Ο Πέτρος είναι ψηλός.
‘Paul is tall’

Degree Modifiers (DMs) such as *très* and *πολύ* below indicate the degree to which a quantifying expression applies (see Kennedy (1999) and Kennedy and McNally (2008) in particular) and, for the purpose of the present study, the degree to which a gradable adjective applies. The sentence in (2), for instance, is true if and only if Paul is tall at a degree that excels the average of tallness in the situation at hand.

- (2) Paul est très grand.
Ο Πέτρος είναι πολύ ψηλός.
‘Paul is tall.’

* Earlier versions of this paper have been presented at the International Conference of Greek Linguistics 14 organized by the University of Patras and during my research visits at the Utrecht Institute of Linguistics and the Laboratoire Structures Formelles du Langage at the University of Paris 8, in the fall of 2019. I am here grateful to all these audiences and especially to Claire Beyssade, Francis Corblin, Rea Delveroudi and Henriëtte de Swart for their fruitful comments. I am also grateful to the National and Kapodistrian University of Athens for having sponsored these research visits.

Let us call DMs such as *très* and *πολύ*, that express a high degree of a subject's property, High DMs (HDMs).

French possesses also another HDM, *beaucoup*, which, according to grammars of French as second language (see Grégoire and Thiévenaz 1995, *inter alia*), does not modify adjectives, contrary to *très*.

- (3) *Paul est beaucoup grand.
'Paul is very tall.'

The following is one of the many data that demonstrate the difficulty in the acquisition of *beaucoup* by learners of French as second language. Instead of using *très* with the gradable adjective *grand*, a student at the French Department of the University of Athens used *beaucoup*.

- (4) a. * Le secteur de la sémantique est beaucoup grand.
b. Le secteur de la sémantique est très grand.
'Semantics sector is very extensive.'

In view of the data above the question is raised what it is exactly that makes the acquisition of *beaucoup* so difficult for learners of French as second language. Although the acquisition of HDMs is not the object of the present study, we need to understand the exact property that distinguishes *beaucoup* from *très*.

The answer to this question becomes even more urgent in view of data as in (2) in which it is shown that the Greek counterpart of *beaucoup*, *πολύ*, is also grammatical with adjectives like *ψηλός* (=tall).

Moreover, one is definitely puzzled by the existence in the literature of examples like (5) in which it is shown that *beaucoup* is not difficult with all gradable adjectives, across the board: it combines with the adjective *malade* (= sick), for instance.

- (5) beaucoup malade
'very sick' (from Doetjes 2008)

The data above raise the following research question: Why do the high degree modifiers *beaucoup*, *très* and *πολύ* behave differently when combined with adjectives? To answer this question, we need to answer first the following two questions: what is the *behavior* of HDMs with adjectives? What is the *role* of HDMs when combined with adjectives? To answer these questions, the paper proceeds as follows. The following section provides a short overview of the main points and relevant data of the literature on the HDMs that we examine here. Section 3 analyzes the relevant data and proposes that, when combined with adjectives *beaucoup* and *très* signal different types thereof. More precisely, *beaucoup* combines only with eventive adjectives while *très* combines only with stative adjectives. *Πολύ* is insensitive to this difference.

2 Background knowledge¹

Let us begin this literature review with Doetjes (2007). She analyzes *beaucoup* as a frequency quantifier. In this use, its meaning is comparable to that of the frequency adverb *souvent* (=often) in French. The common reading available in the following data is *there are many events of Sylvie's going to the movies*. However, *beaucoup* has also the reading *Sylvie has spent a lot of time in the movies*. This reading is absent in the case of *souvent*.

- (6) Sylvie va beaucoup au cinéma.
'Sylvie goes to the movies a lot.'
- (7) Sylvie va souvent au cinéma.
'Sylvie goes often to the movies.'

Doetjes argues that *beaucoup* is a degree expression. Its degree interpretation is clearer in cases in which the non-iterative interpretation is on demand:

- (8) L'année dernière il a plu souvent mais il n'a pas plu beaucoup.
'Last year, it rained often but not a lot.'
- \ (slightly different from Doetjes 2007)

Doetjes proposes that *souvent* is a quantifier over times, else, a frequency quantifier, whereas *beaucoup* is a high degree expression. Its iterative meaning is connected not to *beaucoup* itself but to the predicate. When we have the reading of *a lot of time*, the predicate shifts to a mass interpretation. The sentence does not necessarily refer to a high number of cinema visits but can describe a large amount of time spent in the cinema watching movies. The verb *pleuvoir* shifts from a mass to a count interpretation. *Beaucoup* never introduces iteration. The source of iteration is always the plural interpretation of the predicate.

In Doetjes (2008) the first systematic cross-item account of French DMs is provided. It is proposed that DMs form a continuum, depending on their compatibility with various grammatical categories. This continuum is formulated in terms of adjacency. At its very beginning we have the category "adjectives". Then comes the category "gradable verbs", then the category "eventive verbs", then the category "mass nouns", and finally the category "plural nouns".

According to this continuum, if a DM is compatible with adjectives such as *grand*, it may be compatible with gradable verbs such as *apprécier* "appreciate", a category adjacent to the category of adjectives on the continuum. Besides some exceptional cases with nouns used predicatively (for instance, *c'est une ville très sportive* "this village is very sportive"), it may not be compatible with nouns because this category is not adjacent to the category of adjectives. *Très* is a good example for this as demonstrated in (9). In the same continuum, *beaucoup* is correctly predicted to

¹ Here we present the most relevant literature on the combinability of the HDMs under consideration. For an overview of the literature of other (high) degree modifiers in French and Greek the reader may consult Delveroudi and Vassilaki (1999), Ευθυμίου (2003), Gabriilidou and Efthimiou (2003), Ralli (2003), Γαβριηλίδου (2013), Vlachou (2014), Corblin and Vlachou (2016), Efthymiou (2016), Giannakidou and Gavriilidou (2016), Βλάχου και Φραντζή (2017). Also, *πολύ* is not studied here as prefix. For this use, the reader may consult Delveroudi and Vassilaki (1999) and Gabriilidou and Efthimiou (2003). For a recent detailed overview of the literature on these and other HDMs in French and Greek, the reader may also consult Vlachou (in press).

combine with gradable verbs, eventive verbs, nouns, but not with adjectives such as *grand* (10).

- (9) Un homme très grand/ce président a été très apprécié/*j'ai bu très eau.
'A very tall man/this president has been much appreciated/I drank much water.'
- (10) Beaucoup aimer, beaucoup de soupe, de livres, *beaucoup grand.
'Love very much, much soup, many books, many books.'

As for *πολύ*, Giannakidou and Gavriilidou (2016) study its combinability with adjectives as in (2), repeated below, stative verbs and past participles.

- (2) Paul est très grand.
Ο Πέτρος είναι πολύ ψηλός.
'Paul is tall.'
- (11) πολύ αγαπημένος
'very loved'

Vlachou (in press) attempts a first semantic typology of French and Greek HDMs and proposes that their distribution evolves around two meaning parameters that characterize the predicate they combine with: a) quantity dimension (that is, the difference between small and big quantity) and b) norm (that is, the difference between normative versus non-normative predicates).

Both parameters seem to play a crucial role in the distribution of HDMs. For instance, *πολύ* and *très* are problematic below because the quantity in question (the distance between 1.81 and 1.82) is very small.

- (12) George measures 1.81 and John 1.82.
*Ο Γιώργος είναι πολύ ψηλός σε σχέση με το Γιάννη.
'George is very tall compared to John.'
- (13) George measures 1.81 and John 1.82.
*Georges est très grand par rapport à Jean.
'George is very tall compared to John.'

Turning to the difference between normative and non-normative predicates, Vlachou argues that a predicate like *tall* is normative while a predicate like *eat* is not. Suppose that we are dealing with a sick person who had stopped eating for days. Today is a new day and we see that he accepts eating a small quantity of food. We see for instance, at our surprise, that he eats a spoon of purée and then he stops again. In this special context, the following sentence seems perfectly fine: *he ate*. Such a predicate is not normative in nature because it does not compare the relevant property to a norm. *Tall*, on the other hand, is normative. As such it induces comparison to a certain type of norm. That is, in order to characterize a person as tall we always compare her to an average of tallness. Based on this difference, Vlachou (in press) predicts that *beaucoup* is grammatical in sentences as in (14) because the predicate is not normative. *Beaucoup* is out in (3) because the predicate (*tall*) is normative.

(14) Tu manges beaucoup.
'You eat a lot.'

(3) *Paul est beaucoup grand.
'Paul is very tall.'

Très likes normative predicates. For this reason, it is good with adjectives like *grand* (2). *Πολύ* is insensitive to the difference between normative and non-normative predicates, as shown in (2) and (15).

(2) Paul est très grand.
Ο Πέτρος είναι πολύ ψηλός.
'Paul is tall.'

(15) Τρώς πολύ.
'You eat a lot.'

Going back to our original question regarding the different combinability patterns of HDMs with adjectives, the proposals above are not very helpful. More precisely, although Doetjes' approach predicts the combinability of *très* with a gradable adjective like *grand* (2) and the impossibility of *beaucoup* with the same adjective (3), it does not explain why *beaucoup* combines with an adjective like *malade*, exemplified in (5) repeated below.

(5) beaucoup malade
'very sick' (from Doetjes 2008)

Moreover, the two parameters proposed by Vlachou (in press) are not helpful either. As we explained above, in order to characterize one as *tall* we need to be sure that one's height is well above an average of tallness. The same is true for an adjective like *sick*. For instance, when someone is sick, he has fever above a certain degree of fever. Still, *beaucoup* combines with such a predicate as shown in (5). Also, Giannakidou and Gavriilidou's approach does not help us explain why *πολύ* has a larger distribution in comparison to *beaucoup* and possibly other HDMs of the languages of the world.

The data presented in Section 1 raised the following research question: Why do the high degree modifiers *beaucoup*, *très* and *πολύ* behave differently when combined with adjectives? To answer this question, we needed to answer first the following question: what is the behavior of HDMs with adjectives? It has been shown that all three of them combine with adjectives. In the following section we attempt to answer the question of the role of HDMs when combined with adjectives.

3 The relevant distinction

Here it is argued that *beaucoup* and *très* are sensitive to the difference between eventive and stative adjectives. While *πολύ* appears with both types of adjectives, *très* appears only with stative adjectives and *beaucoup* only with eventive ones.

3.1 Stage level versus individual level predicates

In the literature on HDMs it has sometimes been argued that languages possess HDMs that signal a different interpretation of adjectives they combine with. Take for instance the Dutch couple of HDMs *erg* (=much) and *veel* (=many) below.

- (16) Jan is veel afwezig.
'Jan is often absent.' (from Broekhuis and den Dikken 2012)
- (17) Jan is erg afwezig.
'Jan is often absent-minded.' (from Broekhuis and den Dikken 2012)

As explained by Broekhuis and den Dikken (2012), *afwezig* means physically absent in (16). The same adjective means "absent-minded" when combined with *erg* (17). According to the analysis in Broekhuis and den Dikken (2012), the difference between *veel* and *erg* above reflects a difference between a stage level and an individual level reading.

A general characteristic that distinguishes stage level from individual level predicates is that only the first ones can appear in small clauses-complements of perception verbs:

- (18) Yesterday, I saw John drunk.
- (19) ?? Yesterday, I saw John intelligent/tall.

In view of the Dutch data above, one wonders whether Broekhuis and den Dikken's way of explaining the difference between *erg* and *veel* can serve as a possible path to explain the different combinability patterns of *beaucoup*, *très* and *πολύ* with adjectives.

The general idea would be to argue that an adjective that combines both with *beaucoup* as well as with *très* is an adjective that can get individual level and stage level readings. Indeed, one can argue that when *malade* combines with *très* it gets an individual level reading while when it combines with *beaucoup* it gets a stage level reading. If this were correct, then (20) would mean that John is a sick person (he suffers either from a chronic disease or from mental health problems from his childhood) while (21) would mean that John is very often sick.

- (20) Jean est très malade.
'John is very sick.'
- (21) Jean est beaucoup malade.
'John is very sick.'

Moreover, this way of approaching would explain the incompatibility of *beaucoup* with *know* and *equal* according to Obenauer (1983, 1984, 1994):

- (22) *Cet élève sait beaucoup la réponse.
'* This student knows a lot the answer.'
- (23) *Son jeu égale beaucoup celui de Lendl.

‘* His play equals a lot that of Lendl.’

In the same vein of approach, *πολύ* would appear insensitive to the difference between individual level and stage level predicates:

- (24) Ο Γιώργος είναι πολύ μεθυσμένος/έξυπνος.
‘George is very drunk/intelligent.’

In the following section, it is argued that this way of approaching the HDMs under examination would not be on the right track.

3.2 *Stative versus eventive predicates*

Individual-levelness and stage-levelness cannot be all there is to the story for HDMs. If they were, *très* would occur only with individual level predicates. However, the data below show that both *beaucoup* as well as *très* can occur with temporally bound predicates:

- (25) Ce journal a été très lu (par les jeunes).
‘This newspaper has been read a lot by young people.’ (from Doetjes 2008)
- (26) Ce journal a été beaucoup lu.
‘This newspaper has been read a lot.’ (from Doetjes 2008)
- (27) Pendant mon adolescence, ce journal a été très lu (par les jeunes).
‘During my adolescence, this newspaper has been read a lot by young people.’
- (28) Pendant mon adolescence, ce journal a été beaucoup lu.
‘During my adolescence, this newspaper has been read a lot.’

In these cases, the predicate is not individual level in the sense that it describes an event that concerns a specific temporal period during which a newspaper has been read.

Stage level predicates describe properties of stages while individual level predicates describe inherent properties of individuals. If the relevant distinction between *très* and *beaucoup* concerned the difference between individual level and stage level predicates, *très* would not be grammatical above. The same is true for data as in (9) repeated in a slightly different way as 9’ below:

- (9’) Ce président a été très/beaucoup apprécié.
‘This president has been much/ very often appreciated.’

The relevant distinction that seems to lurk behind the distribution of *beaucoup* and *très* is that they signal the difference between stative and eventive predicates. In the same vein of reasoning, Doetjes argues that in (25) *ce journal* refers to the type of journal, which is found in a specific state, that of being read by many people. On the contrary, in (26) reference is made to a specific journal-object that can lay down on a table just before us, for instance.

Idem, the Dutch couple *veel* and *erg* is sensitive to the same difference. Doetjes (2008) proposes that *veel* in (29) below modifies the global amount of the event of being sick. It seems that *veel* quantifies over the amount of events of sickness. *Erg*, on the other hand, modifies the total state of sickness (30).

(29) Jan is veel ziek.
'Jan is often sick.'

(30) Jan is erg ziek.
'Jan is seriously sick.'

Turning back to the couple *beaucoup/très* and its combinability with adjectives, *beaucoup* is grammatical with an adjective if it can get an eventive interpretation. *Sick* is such an adjective as just explained regarding its Dutch counterpart, *ziek*, just above. For this reason, (21) repeated below is grammatical:

(21) Jean est beaucoup malade.
'John is very sick.'

It cannot combine with an adjective like *grand* (3) because it can never get an eventive interpretation:

(3) *Paul est beaucoup grand.
'Paul is very tall.'

Très is compatible only with adjectives that can get a stative interpretation. This prediction is borne out in (2') below and (20):

(2') Paul est très grand.
'Paul is tall.'

(20) Jean est très malade.
'John is very sick.'

As for *πολύ*, it does not appear to be sensitive to the difference between stative and eventive adjectives, as shown by the data below:

(2'') Ο Πέτρος είναι πολύ ψηλός.
'Paul is very tall.'

(31) Ο Πέτρος είναι πολύ άρρωστος.
'Paul is very sick.'

4 Conclusion

Traditionally, the French high degree modifier *beaucoup* is thought to be problematic with adjectives. The present paper sheds light to interesting data that have been around in the literature and shows that this conception is wrong. This is done through its comparison to other HDMs such as *très* in French and *πολύ* in Greek.

The paper started out with the question why the high degree modifiers *beaucoup* and *très* in French and *πολύ* in Greek behave differently when combined with adjectives. This question gave birth to the following two research questions: 1) What is the behavior of *beaucoup*, *très* and *πολύ* with different types of adjectives? 2) What is the role of *beaucoup*, *très* and *πολύ* when combined with adjectives? It has been shown that, invariably, these HDMs combine with adjectives. It has been argued that they differ in that they combine with different types of adjectives. *Beaucoup* is an eventive degree modifier while *très* a stative degree modifier. *Πολύ* is not sensitive to the difference between eventive and stative adjectives.

References

- Βλάχου, Ευαγγελία, και Κατερίνα Φραντζή. 2017. “Η χρήση των ποσοδεικτών λίγολιγάκι σε κείμενα πολιτικού λόγου.” In *Selected Papers of the 12th International Conference on Greek Linguistics*, edited by A. Alexiadou et al. Berlin: Freie Universität Berlin, 1201–1212.
- Broekhuis, Hans, and Marcel den Dikken. 2012. *The Syntax of Dutch. Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Γαβριηλίδου, Ζωή. 2013. *Όψεις επίτασης στα ελληνικά*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Corblin, Francis, and Evangelia Vlachou. 2016. “Une échelle de mesure pour la précision relative des quantifieurs: étude comparative français-grec.” In *Travaux de linguistique* 72, 49–71.
- Delveroudi, Rhéa, and Sophie Vassilaki. 1999. “Préfixes d’intensité en grec moderne: *para*, *kata*-, *poly*- et *olo*-.” In *Les opérations de détermination : Quantification/Qualification*, edited by Alain Deschamps and Jacqueline Guillemin-Flescher. Paris : Ophrys, 149–167.
- Doetjes, Jenny. 2008. “Adjectives and degree modification.” In *Adjectives and Adverbs: Syntax, Semantics and Discourse*, edited by Chris Kennedy and Louise McNally. Oxford University Press.
- Doetjes, Jenny. 2007. “Adverbs and quantification. Degrees versus frequency.” *Lingua* 117, 4.
- Ευθυμίου, Αγγελική. 2003. “Προθήματα ή α’ συνθετικά που δηλώνουν επίταση στη νέα ελληνική.” Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη 23(II), 519–528.
- Efthymiou, Angeliki. 2016. “On the Polysemy of the Modern Greek Prefix *para*-.” In *Word- Formation across Languages*, edited by L. Körtvélyessy, P. Stekauer, S. Valera. Cambridge Scholars Publisher.
- Gabriilidou, Zoi, and Angeliki Efthimiou. 2003. “Το πρόθημα *πολύ*- στη νέα ελληνική.” In *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics* 15, 152–165.
- Gavriilidou, Zoi, and Anastasia Giannakidou. 2016. “Degree modification and manner adverbs: Greek: *poli* ‘very’ vs. *kala* ‘well’.” In *Selected Papers of the 21st International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics (ISTAL 21)*, 93–104.
- Grégoire, Maia, and Odile Thiévenaz. 1995. *Grammaire progressive du français*. CLE international.
- Katsos, Napoleon et al. 2012. “The acquisition of quantification across languages: Some predictions.” In *Proceedings of the 26th Boston University Conference on*

- Language Development*, edited by Alia K. Biller, Esther Y. Chung, and Amelia Kimball, 258-268. Cascadilla Press, Somerville, MA.
- Kennedy, Christ. 1999. *Projecting the adjective: the syntax and semantics of gradability and comparison*. Garland Press, New York.
- Kennedy, Chris, and Louise Mc Nally. 2008. *Adjectives and Adverbs: Syntax, Semantics and Discourse*. Oxford University Press.
- Obenauer, Hans-Georg. 1983. "Une quantification non-canonique : la « quantification à distance »." *Langue française* 58, 66–88.
- Obenauer, Hans-Georg. 1984. "On the identification of empty categories.", *The Linguistic Review* 4, 153–202.
- Obenauer, Hans-Georg. 1984. *Aspects de la syntaxe A-barre. Effets d'intervention et mouvement des quantifieurs*. Unpubl. PhD diss. University of Paris 8.
- Ralli, Angeliki. 2003. "Preverbs in Greek: the case of ksana, kse-, para-." In *Asymmetry in Grammar: Morphology, Phonology and Language Acquisition*, edited by Anna Maria Di Sciullo. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 37–65.
- Vlachou, Evangelia. 2014. "The quantifiers in a crosslinguistic perspective." Paper presented at the meeting Déterminants et inférence (16-17 December 2014, Université de Sorbonne-Paris 4).
- Vlachou, Evangelia. In press. "High degree modifiers in French and Greek." *Studies in Greek linguistics* 40.

Ενδοκεντρικά και εξωκεντρικά σύνθετα στην ελληνική ομοφυλοφιλική αργκό καλιαρντά

Boris Vounchev
Πανεπιστήμιο Σόφιας
bvunchev@uni-sofia.bg

Abstract

The aim of this paper is to analyze the compounds in the Modern Greek gay argot Kaliardà with respect to their endocentricity or exocentricity. Based on the Ralli and Andreou's model (2012), according to which exocentricity is not absolute and can be categorical, morphological and syntactic. I conclude that exocentricity, and indeed absolute exocentricity, is mainly found in the suffixed compounds, and the reason is that because of the combination of two lexical bases and not words there is more flexibility in the choice of the right component of the compound.

Keywords: Modern Greek gay argot Kaliardà, compounding, endocentricity, exocentricity

1 Σκοπός της ανακοίνωσης

Ο σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι η ανάλυση των σημασιολογικών σχέσεων μεταξύ των συστατικών των σύνθετων λέξεων της ελληνικής ομοφυλοφιλικής αργκό καλιαρντά με βάση τις έννοιες ενδοκεντρικότητα και εξωκεντρικότητα.

2 Γενικά στοιχεία για τα καλιαρντά

Τα καλιαρντά (ή καλιαρντή) είναι το περιθωριακό λεξιλόγιο (αργκό)¹ των παθητικών ομοφυλοφίλων ανδρών στις μεγάλες ελληνικές πόλεις, κυρίως στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα. Το λεξιλόγιό της έγινε ευρύτερα γνωστό με την άριστη (έστω και ερασιτεχνική) λεξικολογική έρευνα του Ηλία Πετρόπουλου, η οποία ξεκίνησε από τα τέλη της δεκαετίας του '40 του 20ού αιώνα και διήρκεσε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του της δεκαετίας του '60. Το λεξικό της καλιαρντής μαζί με σχόλια και διάφορες πρόσθετες πληροφορίες πρωτοεκδόθηκε επί χούντας το 1971 και αναδημοσιεύτηκε το 1993 (Πετρόπουλος 1993)². Επομένως, ό,τι διαθέτουμε είναι ένας κατάλογος λέξεων με την απόδοσή του στα νέα ελληνικά και ερμηνείες σχετικές με την καταγωγή της λέξης ή της φράσης, τη σημασία και τη χρήση της. Το λεξικό της καλιαρντής περιλαμβάνει πάνω από 3000 λήμματα.

¹ Για τα περιθωριακά λεξιλόγια και δη της νέας ελληνικής βλ. Ξυδόπουλος 2008: 233–263.

² Τα μορφολεξικά χαρακτηριστικά του λεξιλογίου της καλιαρντής μελετήθηκαν από τον γράφοντα (βλ. Vounchev 2018).

3 Γενικά χαρακτηριστικά του λεξιλογίου των καλιαρντών

Το λεξιλόγιο της καλιαρντής σχηματίστηκε με δύο ανεξάρτητες η μία από την άλλη διαδικασίες: επαναλεξικοποίηση (relexicalization)³, ήτοι τη χρήση σε συγκεκριμένο περιθωριακό λεξιλόγιο λεξικών μονάδων της κοινής γλώσσας, και επανονοματοδοσία (re-naming), ήτοι το σχηματισμό νέων λεξικών μονάδων που εντάσσονται σε συγκεκριμένο περιθωριακό λεξιλόγιο και χρησιμοποιούνται μόνο από τα μέλη της κοινωνικής ομάδας που το χρησιμοποιεί· κατά κανόνα οι λέξεις αυτές είναι σημασιολογικά αδιαφανείς για τα μέλη άλλων κοινωνικών ομάδων έξω από την κοινωνική ομάδα που χρησιμοποιεί τη συγκεκριμένη αργκό.

Η επαναλεξικοποίηση δεν είναι πολύ παραγωγική διαδικασία σχηματισμού του λεξιλογίου της καλιαρντής, αφού ο αριθμός των δανεισμένων από την Κοινή Νεοελληνική (παρακάτω ΚΝΕ) λέξεων είναι περίπου 130 ή 5% του συνολικού λεξιλογίου.

Η επανονοματοδοσία από την πλευρά της αποτελεί διαδικασία εσωτερικού σχηματισμού λεξημάτων, μέσω της οποίας προκύπτουν καινούργιες λεξικές μονάδες που δεν υπάρχουν στην ΚΝΕ. Με τον τρόπο αυτό σχηματίστηκε η συντριπτική πλειοψηφία των λεξημάτων της καλιαρντής, ήτοι περίπου το 95% του συνολικού της λεξιλογίου.

4 Σώμα υλικού της παρούσας έρευνας

Τα λεξήματα της καλιαρντής έχουν άνιση κατανομή ως προς την τάξη λέξεων: το 60% είναι ουσιαστικά (περίπου 1800), το 15% είναι ρήματα ή φρασήματα ισοδύναμα με ρήμα (περίπου 450) και 7% είναι επίθετα (περίπου 200)⁴.

Το ενδιαφέρον για τη σύνθεση ως διαδικασία σχηματισμού λέξεων στα καλιαρντά δικαιολογείται από το ασυνήθιστα για την ελληνική γλώσσα μεγάλο ποσοστό των συνθέτων στα καλιαρντά: οι σύνθετες λέξεις αποτελούν το 39% του συνόλου των λημμάτων (1155) και από αυτά το 87% αποτελούν ουσιαστικά (περίπου 1000), το 10% ρήματα (121) και μόλις το 3% (35) είναι επίθετα. Το σώμα υλικού της έρευνας επομένως αποτελείται από 1155 περίπου σύνθετα που αναλύονται παρακάτω χωριστά ανά τάξη λέξεων (συντακτική κατηγορία): ουσιαστικά, επίθετα και ρήματα. Στην παράθεση των λημμάτων ακολουθώ την ορθογραφία του Η. Πετρόπουλου⁵.

5 Η σύνθεση λέξεων

Η σύνθεση λέξεων είναι ένας μορφολογικός μηχανισμός μέσω του οποίου από δύο ή περισσότερα θέματα ή λέξεις σχηματίζεται μορφολογικά περίπλοκη λέξη, η οποία ονομάζεται σύνθετο⁶. Στην ΚΝΕ οι επικρατέστεροι συνδυασμοί των συστατικών

³ Δανείζομαι τον όρο από τον Halliday (1976: 571).

⁴ Παντού στη μελέτη αυτή οι αριθμοί και τα ποσοστά παρατίθενται κατά προσέγγιση (με απόκλιση 4–5% από τα αριθμητικά μεγέθη, όχι από τα ποσοστά!)· οι αποκλίσεις αυτές οφείλονται στον ατελή τρόπο συλλογής του υλικού από το βιβλίο του Η. Πετρόπουλου, για τον οποίο ευθύνεται αποκλειστικά ο γράφων, και δεν επηρεάζουν την εγκυρότητα των συμπερασμάτων.

⁵ Για άσχετους με την παρούσα έρευνα λόγους χωριστά παρουσιάζονται τα *προσωπικά ουσιαστικά* (κοινά ονόματα που δηλώνουν ανθρώπους, π.χ. λουιβραχνός ‘ραδιοεκφωνητής’, βλαχοκαρνιώτης ‘χοντρός επαρχιώτης’) και χωριστά τα *μη προσωπικά ουσιαστικά* (κοινά ονόματα που δηλώνουν άλλα έμψυχα όντα, αντικείμενα, έννοιες κτλ.).

⁶ Βλ. και Ράλλη 2007: 11.

(λέξεων και θεμάτων) είναι: α) θέμα + θέμα: ξινόγαλο, απλοχέρης, β) θέμα + λέξη: λιμνοθάλασσα, ανοιγοκλείνω, βαθυπράσινος και πιο σπάνια λέξη + λέξη: πισωγυρίζω.

5.1 Δομή των συνθέτων

Η δομή ενός συνθέτου είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης όχι μόνο των βάσεων / λέξεων, αλλά και της εμπλοκής άλλων μορφολογικών στοιχείων και μορφολογικών διαδικασιών σχηματισμού λέξεων. Ο συνδυασμός των παραγόντων αυτών διαμορφώνει δύο είδη συνθέτων:⁷:

- α) *σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες χωρίς επιθηματοποίηση*, ήτοι δομές τύπου θέμα + λέξη: κερασ-ό-πιτα, ελαφ-ο-κυνηγός, χρηματ-ο-κιβώτιο και
- β) *σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες με επιθηματοποίηση*⁸, ήτοι δομές τύπου θέμα + θέμα (+ παραγωγικό επίθημα) + κλιτικό μόρφημα: κορφ-ο-βούν-ι, φαρμακ-ό-γλωσσ-ος, ανοιχτ-ό-καρδ-ος· εδώ η συντακτική κατηγορία και το κλιτικό υπόδειγμα, στο οποίο εντάσσεται το σύνθετο, εκφράζονται από το κλιτικό μόρφημα.

5.2 Η έννοια της κεφαλής στα σύνθετα

Η έννοια κεφαλή στα σύνθετα αναφέρεται σε εκείνο το συστατικό της μορφολογικά περίπλοκης λέξης που καθορίζει τη συντακτική της κατηγορία και τα σημασιολογικά της χαρακτηριστικά⁹. Με βάση την ύπαρξη ή όχι τέτοιου συστατικού τα σύνθετα διακρίνονται σε ενδοκεντρικά (εξαρτημένα από συστατικό κεφαλή) και εξωκεντρικά (μη εξαρτημένα από συστατικό κεφαλή).

Στα ενδοκεντρικά σύνθετα το ένα συστατικό συρρικνώνει και εξειδικεύει τη σημασία του άλλου συστατικού και σημασιολογικά το σύνθετο αποτελεί υπώνυμο της λέξης που αποτελεί την κεφαλή του: σπανακόπιτα = 'είδος πίτας που περιέχει σπανάκι'. Στα σύνθετα αυτά η συντακτική κατηγορία, δηλαδή η τάξη λέξεων στην οποία ανήκει το σύνθετο, είναι ίδια με τη συντακτική κατηγορία της λέξης κεφαλής.

Στα εξωκεντρικά σύνθετα η κεφαλή βρίσκεται εκτός του συνθέτου, δηλαδή κανένα από τα συστατικά του δεν επιβάλλει τη συντακτική του κατηγορία στο σύνθετο, δεν προσδιορίζει το μορφολογικό υπόδειγμα, στο οποίο εντάσσεται, και δεν καθορίζει τα σημασιολογικά του χαρακτηριστικά: το *μεγαλόψυχος* δε σημαίνει είδος ψυχής (-ψυχ-) και δεν προσδιορίζει το μέγεθος (μεγαλ-), το *κοντόφθαλμος* δεν σημαίνει είδος ματιού (-οφθαλμ-) και δεν προσδιορίζει μάκρος (κοντ-) κτλ.

Ως θεωρητική βάση της ανάλυσής μου λαμβάνω το άρθρο των Ράλλη και Ανδρέου (Ralli και Andreou 2012), οι οποίοι, βασιζόμενοι στην ανάλυση του φαινομένου της εξωκεντρικότητας με υλικό από την ΚΝΕ και την κυπριακή ελληνική διαπιστώνουν πως η εξωκεντρικότητα των συνθέτων συχνά δεν είναι απόλυτη και πως επιβάλλεται η σημασιολογική ανάλυση του συνθέτου να γίνεται με βάση και τα τρία είδη εξωκεντρικότητας: κατηγοριακής, μορφολογικής και σημασιολογικής, για να κριθεί το αν το σύνθετο είναι εξωκεντρικό ή ενδοκεντρικό.

⁷ Βλ. Boyadzhiev κ.ά. 1999: 267.

⁸ Ο.π.

⁹ Βλ. Lieber 2009: 46, Boyadzhiev κ.ά. 1999: 276–268, Fabb 1998: 66–67, μεταξύ πολλών άλλων.

Η δική μου θεωρητική πρόταση, λοιπόν, συνίσταται στις εξής παραδοχές, βασισμένες στο άρθρο των Ράλλη και Ανδρέου:

- α) την αποδοχή των διορθώσεων του μοντέλου εξωκεντρικότητας που προτείνουν οι Ράλλη και Ανδρέου και δη της δυνατότητας πραγμάτωσης σημασιολογικής εξωκεντρικότητας παρά τη μορφολογική ενδοκεντρικότητα του συνθέτου και της δυνατότητας πραγμάτωσης σημασιολογικής ενδοκεντρικότητας παρά τη μορφολογική εξωκεντρικότητα του συνθέτου και
- β) την υπόθεση πως, εφόσον δεχτούμε πως υπάρχουν τρία είδη εξωκεντρικότητας: σημασιολογική, μορφολογική και κατηγοριακή εξωκεντρικότητα, αυτό αυτομάτως σημαίνει πως υπάρχουν και τρία είδη ενδοκεντρικότητας: σημασιολογική, μορφολογική και κατηγοριακή ενδοκεντρικότητα.

6 Η σημασιολογική ενδοκεντρικότητα στα καλιαρντά ως κριτήριο ενδοκεντρικότητας / εξωκεντρικότητας

Στα καλιαρντά η σημασιολογική ενδοκεντρικότητα, σε αντίθεση με την μορφολογική και την κατηγοριακή ενδοκεντρικότητα, οι οποίες δεν παρουσιάζουν κάποιο θεωρητικό ή ερμηνευτικό πρόβλημα, χρήζει ειδικής εξέτασης. Όπως ανέφερα πιο πάνω, η βασική διαδικασία σχηματισμού λέξεων στα καλιαρντά είναι η επανονοματοδοσία. Κατά τη διαδικασία της επανονοματοδοσίας στα καλιαρντά σχηματίζονται μεταφορικά γλωσσικά σημεία (λεξήματα ή φρασήματα) για τη δήλωση προσώπων, αντικειμένων, εννοιών, ιδιοτήτων, ενεργειών κτλ. που δηλώνονται με άλλα γλωσσικά σημεία στην ΚΝΕ. Για το λόγο αυτό συνήθως η σημασιολογική σχέση δεν αποτελεί σχέση υπωνυμίας, αλλά σχέση ομοιότητας ανάμεσα στο αντικείμενο αναφοράς της λέξης που αποτελεί κεφαλή του συνθέτου και τη σύνθετη λέξη των καλιαρντών και πολύ σπάνια παρατηρείται πραγματική σχέση υπωνυμίας. Η αυστηρή εφαρμογή του υπωνυμικού τεστ στο λεξιλόγιο των καλιαρντών δεν μπορεί να αποτελέσει αξιόπιστο εργαλείο και θα αύξανε υπερβολικά τα ποσοστά εξωκεντρικότητας, καθιστώντας αδύνατη κάθε σημασιολογική ανάλυση. Για τον λόγο αυτό και στηριζόμενος σε μία ευρεία αντίληψη της σημασιολογικής ενδοκεντρικότητας στις σημασιολογικές μεταφορές¹⁰, εξετάζω ως ενδοκεντρικά όλα τα σύνθετα στα οποία πραγματώνεται υπωνυμική σημασιολογική σχέση ή *σχέση ομοιότητας* ανάμεσα στη σημασία της λέξης ή βάσης κεφαλής του συνθέτου και το σύνθετο. Η σημασιολογική ενδοκεντρικότητα ενός συνθέτου της καλιαρντής έχει νόημα μόνο αν αναλύεται και συγκρίνεται η κυριολεκτική σημασία της μεταφορικής λεκτικής εικόνας του συνθέτου¹¹ με τη σημασία της λέξης κεφαλής και όχι όταν αναλύεται και συγκρίνεται η σημασία του συνθέτου της καλιαρντής με τη σημασία της λέξης κεφαλής: στο πετροκηλίδα ‘μωσαϊκό, ψηφιδωτό’ [πετροκηλίδα] η κεφαλή του συνθέτου είναι η λέξη της ΚΝΕ κηλίδα· το μωσαϊκό δεν αποτελεί είδος κηλίδας, αλλά ψηφιδωτή παράσταση, ωστόσο η λεκτική εικόνα του συνθέτου παρομοιώνει το ψηφιδωτό με κηλίδα από πέτρες (ίσως λόγω περιφρονητικής στάσης των ομοφυλοφίλων απέναντι στη συγκεκριμένη τέχνη ή την τέχνη γενικά). Στο σύνθετο αδερφοτροφή ‘ποντίκι’ [αδερφοτροφή] η κεφαλή είναι η λέξη της ΚΝΕ τροφή· το

¹⁰ Ως σημασιολογικές μεταφορές ορίζονται εξωκεντρικά σύνθετα όπως αγγλ. dust bowl ‘άνδρη περιοχή χωρίς βλάστηση’, catlick ‘γρήγορη πλύση’, βλ. Bauer 2010: 173–174.

¹¹ Με τον όρο *λεκτική εικόνα* εννοώ την κυριολεκτική σημασία της μεταφορικής λέξης της καλιαρντής που προκύπτει από τη σημασία των συστατικών της: λεξικών βάσεων, λέξεων, προσφωμάτων. Μέσω της λεκτικής εικόνας η καλιαρντή διαμορφώνει ένα γλωσσικό σημείο, το οποίο υποκαθιστά γλωσσικό σημείο της ΚΝΕ ή δηλώνει μια νέα έννοια.

ποντίκι είναι θηλαστικό και όχι είδος τροφής, αλλά για την ‘αδελφούλα’ που στην καλιαρντή σημαίνει ‘γάτα’ το ποντίκι είναι τροφή. Στο σύνθετο μολοκαπότα ‘αδιάβροχο’ [νερο-καπότα] η κεφαλή είναι η λέξη της ΚΝΕ καπότα: το αδιάβροχο δεν είναι είδος καπότας, αλλά η λεκτική σημασία του συνθέτου βασίζεται στην ομοιότητα του προορισμού των δύο αντικειμένων: το αδιάβροχο προστατεύει από το νερό της βροχής, το δε προφυλακτικό προστατεύει από ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη ή/και σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα.

7 Ενδοκεντρικά και εξωκεντρικά σύνθετα στα καλιαρντά ανά λεξική κατηγορία

7.1 Μη προσωπικά ουσιαστικά

7.1.1 Σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες χωρίς επιθηματοποίηση (δομές τύπου θέμα + λέξη)

Όλα τα σύνθετα της κατηγορίας αυτής είναι κατηγοριακά ενδοκεντρικά, αφού το σύνθετο ανήκει στην ίδια τάξη λέξεων με τη λέξη κεφαλή (ουσιαστικό), και μορφολογικά ενδοκεντρικά, αφού το σύνθετο εντάσσεται στο ίδιο κλιτικό υπόδειγμα με τη λέξη κεφαλή. Με τα δεδομένα αυτά η διάκριση ανάμεσα στα ενδοκεντρικά και τα εξωκεντρικά σύνθετα εδώ στηρίζεται στα σημασιολογικά χαρακτηριστικά. Εφαρμόζοντας την ευρεία αντίληψη της ενδοκεντρικότητας στην ανάλυση του λεξιλογίου της καλιαρντής διαπιστώνω πως από σύνολο 395 συνθέτων 331 σύνθετα ή περίπου το 82% ανταποκρίνονται στο κριτήριο αυτό και μπορούν να χαρακτηριστούν ως ενδοκεντρικά. Στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων η κεφαλή είναι το δεξιό συστατικό: φούστρυπα ‘πρίζα’ [φως-τρύπα], μπερντετρόκι ‘ταξί’ [λεφτα-αυτοκίνητο], πουλόρογκες ‘αιμορροΐδες’ [κωλο-ρόγκες], μαντόχορτο ‘στάχυ, άχυρο’ [ψωμο-χόρτο], καγκελόκαρο ‘θωρακισμένο όχημα’ [καγκελο-όχημα], κλιναρόλιγκα ‘καθαρεύουσα’ [καθαρο-γλώσσα] κ.ά. Το ευρύ κριτήριο σημασιολογικής ενδοκεντρικότητας επιτρέπει την ανάλυση ως ενδοκεντρικών και των συνθέτων όπου δεν διαπιστώνεται ούτε σχέση υπωνυμίας, ούτε σχέση ομοιότητας, αλλά μια αφηρημένη συνειρμική σχέση ανάμεσα στη λέξη κεφαλή και τη μεταφορική εικόνα που περιλαμβάνει το σύνθετο (μεταφορική λέξη) της καλιαρντής. Η συνειρμική αυτή σχέση βασίζεται σε ομοιότητα κάποιου χαρακτηριστικού: χρώματος, εξωτερικής όψης, σύστασης, μορφής, λειτουργίας, χρήσης, προορισμού κτλ.: στο βακουλοκρεμάλα ‘τελετή γάμου’ [εκκλησιο-κρεμάλα] το δεύτερο συστατικό και κεφαλή του συνθέτου αποτελεί η λέξη της ΚΝΕ κρεμάλα: ο γάμος δεν είναι κρεμάλα, αλλά σύμφωνα με την αντίληψη ορισμένων αποτελεί μια δέσμευση και ρουτίνα που μοιάζει με θανατική ποινή, στο καροσούκρα ‘βενζίνη’ [αυτοκινητο-ζάχαρη] η κεφαλή είναι η λέξη της καλιαρντής σούκρα ‘ζάχαρη’, η βενζίνη δεν είναι ζάχαρη, αλλά δίνει ενέργεια για την κίνηση των οχημάτων με τον τρόπο που η ζάχαρη δίνει θερμίδες στο ανθρώπινο σώμα κ.ά.

Στο 2% των συνθέτων της κατηγορίας (σύνολο 9) παρατηρείται το ασυνήθιστο για την ΚΝΕ φαινόμενο της αριστερής κεφαλής και αυτά τα σύνθετα είναι εξωκεντρικά από μορφολογική άποψη, αλλά από σημασιολογική και κατηγοριακή άποψη είναι ενδοκεντρικά: ζουζουνοσάιλοκ ‘μυρμήγκι’ [ζουζουνο-τσιγκούνης], μαγνητομπερντές ‘χρέος’ [μαγνητο-λεφτά], μπαλολούτσι ‘ηλεκτρικός γλόμπος’ [μπαλο-φός], ολιόπαγκρο ‘μπριγιόλ’ [ολιο-μαλλιά], ρομπολούνι ‘μπουρνούζι’

[ρομπο-κολύμπι], σλιπολούνι ‘μαγιό’ [σλιπ-κολύμπι], τζάλεπι ‘πλύσιμο’ [ουστ-βρομιά], τσουρνόκοτα ‘αλεπού’ [κλεβω-κότα]

Στην κατηγορία των συνθέτων αυτών εντοπίζονται και αρκετά σύνθετα με κεφαλή το δεξιό συστατικό, όπου ακόμα και με τα διευρυμένα κριτήρια δεν διαπιστώνεται κάποια σχέση υπωνυμίας ή μια σαφής, εύκολα ανιχνεύσιμη συνειρμική σχέση ανάμεσα στη λέξη που αποτελεί το δεξιό συστατικό και το σύνθετο. Τα εξωκεντρικά αυτά σύνθετα είναι συνολικά 63 ή 16% των συνθέτων της κατηγορίας αυτής: καγκελοκονσέρβα ‘αλουμίνιο’ [καγκελο-κονσέρβα], καμελιόντονα ‘φυματίωση’ [καμελιο-κυρία], οκιολούης ‘λαγός’ [αυτι-Λούης], ολιοκοέν ‘σαπούνι’ [ολιο-Κοέν], κοκκαλομουτσούνα ‘πόζα, ύφος’ [κοκκαλο-μουτσούνα], στροφολίγκα ‘μετάφραση’ [στροφο-γλώσσα], ταμπακοκολόρα ‘ιώδιο’ [καπνο-χρώμα], τερογωνιά ‘σκαλοπάτι’ [γη-γωνία], ξινασβέστης ‘γιαούρτι’ [ξινο-ασβέστης], σουκροβαΐζω ‘σοκολάτα’ [γλυκο-μαύρη], κ.ά.

7.1.2 *Σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες με επιθηματοποίηση (δομές τύπου θέμα + θέμα (+ παραγωγικό επίθημα) + κλιτικό επίθημα)*

Σε αντίθεση με την προηγούμενη κατηγορία τα σύνθετα αυτά δε χαρακτηρίζονται από μορφολογική ενδοκεντρικότητα, λόγω του ότι το κλιτικό υπόδειγμα, στο οποίο εντάσσεται το σύνθετο, δεν ταυτίζεται με το κλιτικό υπόδειγμα του λεξήματος, η βάση του οποίου αποτελεί το δεξιό του συστατικό. Λίγα από αυτά μάλιστα, όπου η λεξική βάση ως δεξιό συστατικό δεν είναι ονοματική, είναι εξωκεντρικά και από κατηγοριακή άποψη: βιναρόκλινα ‘γαργάρα’ [πινω-καθαρός] (η λεξική βάση του β’ συστατικού από το καλ. κλινάρης ‘καθαρός’), γκροσοκουάκης ‘βάτραχος’ [μεγαλο-κουά] (η λεξική βάση του β’ συστατικού από το ηχομιμητικό κουά), μπουροξεχειλω ‘ακορντεόν’ [τραγουδι-ξεχειλώνω] (η λεξική βάση του β’ συστατικού από το ρήμα ξεχειλώνω).

Σημασιολογική ενδοκεντρικότητα με βάση τη διευρυμένη ερμηνεία της ενδοκεντρικότητας εμφανίζουν 270 σύνθετα της κατηγορίας αυτής ή περίπου το 74%. Ορισμένα από αυτά ανταποκρίνονται θετικά και στο υπωνυμικό τεστ, δηλαδή το ουσιαστικό, του οποίου η λεξική του βάση αποτελεί το β’ συστατικό, είναι υπερώνυμο του συνθέτου της καλιαρντής: βεστιτοσέντουκο ‘μπαούλο’ [ενδυματο-σεντούκι], λατσολίθαρο ‘διαμάντι’ [ομορφο-λιθάρι], ντοροσφηνού ‘κλειδί’ [πορτά-σφήνα], τεκνοζέμπιλο ‘ανελκυστήρας’ [ανθρωπο-ζεμπίλι], φλορότσαρδο ‘έπαυλη’ [λουλουδο-σπίτι]. Σε άλλες περιπτώσεις η σχέση δεν είναι υπωνυμική, αλλά βασισμένη στην ομοιότητα του μεγέθους, του χρώματος, του σχήματος κτλ.: βιβοσέρμελο ‘φίδι’ [ζωντανο-πέος] (ομοιότητα στο σχήμα), μπουζοσουκρού ‘γρανίτα’ [κρυο-ζάχαρη] (ομοιότητα στη γεύση), ασπροκαγκέλα ‘λευκόχρυσος’ [λευκο-μέταλλο] (ομοιότητα στο χρώμα), Γραϊκοκάθικο ‘Αττική’ [ελληνο-καθίκι] (ομοιότητα στο σχήμα, πρβλ. λεκανοπέδιο Αττικής), μουσαντόφλοκο ‘μεδούλι’ [ψευτο-σπέρμα] (ομοιότητα στη φυσική μορφή: υγρό), φρισοκάχνι ‘ταραμάς’ [ψαρι-κοτόπουλο] (ομοιότητα στο χαρακτηριστικό ‘το μικρό ενός ζώου’: το κοτόπουλο είναι για την κότα ό,τι είναι το χαβιάρι για το ψάρι), ολιοροκανατζίδικο ‘ελαιοτριβείο’ [ολιο-ροκανα-τζίδικο] (ομοιότητα στον τρόπο λειτουργίας).

Σημαντικό παράγοντα ενίσχυσης της σημασιολογικής ενδοκεντρικότητας στα σύνθετα αυτά αποτελούν οι δεξιές λεξικές βάσεις κεφαλές των συνθέτων, ορισμένες από τις οποίες δείχνουν κάποιο βαθμό γραμματικοποίησης και χρησιμοποιούνται στα καλιαρντά ως επιθηματοειδή: από το καλ. *τσαρδί* ‘σπίτι’ σχηματίζονται 33 σύνθετα ή 8% των συνθέτων της κατηγορίας αυτής (γρασιδότσαρδο ‘αχυροκαλύβα’ [γρασιδο-σπίτι], κηφηνότσαρδο ‘μοναστήρι’ [καλογερο-σπίτι], καράτσαρδο ‘έπαυλη’ [καρα-

σπίτι], μπαρότσαρδο ‘το σπίτι όπου μένει ο κίναϊδος’ [νοσο-σπίτι] κ.ά., από τη λέξη της ΚΝΕ *κουτί* σχηματίζονται 15 σύνθετα: καβγαδοκουτού ‘ραδιόφωνο’ [καβγαδο-κουτ-ού], καημόκουτο ‘μπουζούκι’ [καημο-κου-το], κουλόκουτο ‘καθίκι’ [σκατο-κουτ-ο], ματσομπερντεδόκουτο ‘ταμείο’ [ματσο-χρηματο-κουτ-ο], μολόκουτο ‘αγγείο, δοχείο’ [νερο-κουτ-ο], κτλ., από το σβόλος σχηματίζονται τα σύνθετα κηφηνόσβωλο ‘κομπολόι’ [καλογερο-σβολ-ο], καγκελοσβωλού ‘σφαίρα όπλου’ [μεταλλο-σβολ-ο] κτλ.¹²

Και στην κατηγορία αυτή εντοπίζονται συνολικά 12 (ήτοι 4% του συνόλου) ενδοκεντρικά από σημασιολογική και κατηγοριακή άποψη σύνθετα με κεφαλή το *α’* συστατικό, τα οποία είναι μορφολογικά εξωκεντρικά: ζουζουνοσκατού ‘μύγα’ [ζουζουνο-σκατ-ου], ξυλοπυρού ‘σπίρτο’ [ξυλο-πυρ-ου], παλουκοντόρι ‘αμπάρα’ [παλουκο-πορτ-ο], ρετσινοπαρφούμα ‘λιβάνι’ [ρετσινο-αρωμα], ριζότσαρδο ‘θεμέλιο’ [ριζο-σπιτι], στροφοπενσού ‘μετάνιωμα’ [στροφο-σκεψ-ου] κ.ά.

Τα εξωκεντρικά σύνθετα της κατηγορίας είναι 95 ήτοι το 26% του συνόλου. Το ποσοστό είναι μεγαλύτερο σε σύγκριση με το ποσοστό στις δομές θέμα + λέξη λόγω του ότι οι λεξικές βάσεις ως β’ συστατικό προέρχονται από άλλες τάξεις λέξεων και ιδίως από ρήματα.

Σύνθετα με β’ συστατικό ονοματική βάση:

βλακοψαλιδού ‘λογοκρισία’ [βλακο-ψαλιδ-ου], χελωνόμπουρο ‘μπαγλαμάς’ [χελωνο-τραγουδ-ο], λατσοσκούτουλο ‘άρωμα’ [ομορφο-σκατουλ-ο], νισεστορέλα ‘κουρέλι’ [υφασματο-πορδ-α], σιδεροκαρνού ‘σχάρα (για κρέατα ή ψάρια)’ [σιδερο-κρεατ-ου], πρωτοσιδερού ‘επίσημη εμφάνιση’ [πρωτο-σιδερ-ου], τσαρδοτερμιτού ‘πολυκατοικία’ [σπιτο-τερμιτ-ου], καπνομόντα ‘οπτασία, ομιχλώδες σώμα’ [καπνο-σωματ-α] κ.ά.

Σύνθετα με β’ συστατικό ρηματική βάση:

Όπως ανέφερα πιο πάνω ισχυρό παράγοντα εξωκεντρικότητας στην κατηγορία αυτή αποτελεί η χρήση ρηματικών βάσεων ως β’ συστατικών. Τα συγκεκριμένα σύνθετα (συνολικά 14) είναι απόλυτα εξωκεντρικά, επειδή είναι και σημασιολογικά, και κατηγοριακά και μορφολογικά εξωκεντρικά: βακουλοκιάμα ‘ονομαστική γιορτή’ [εκκλησιο-ονομαστική εορτή] (η βάση -κιαμ- (από το ιταλ. *chiamare* ‘ονομάζω’), καρδικελού ‘τηλεσκόπιο’ [καρα-βλεπ-ου] (η βάση -δικελ- από το καλ. *δικέλω* ‘βλέπω’), μολορούφα ‘ζέστη, θαλπωρή’ [υδατο-ρουφ-α], μουσαντογλειψού ‘κολακεία’ [ψευτο-γλειψ-ου] κ.ά.

7.2 Προσωπικά ουσιαστικά

7.2.1 Σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες χωρίς επιθηματοποίηση

Τα περισσότερα προσωπικά ονόματα της κατηγορίας αυτής είναι μορφολογικά και κατηγοριακά ενδοκεντρικά. Με την εφαρμογή του διευρυμένου κριτηρίου σημασιολογικής ενδοκεντρικότητας 107 από σύνολο 116 είναι ενδοκεντρικά και σημασιολογικά. Η ενδοκεντρικότητά τους ενισχύεται με τη χρήση λέξεων της καλιαρντής που έχουν χαρακτηριστικά επιθηματοειδών όπως τα -πουρος (καλ. *πουρός* ‘γέρος, ηλικιωμένος’), -τεκνο (τεκνό ‘αγόρι, νεαρός’) κ.ά. Το μόνο παράδειγμα συνθέτου με κεφαλή στα αριστερά αποτελεί το σύνθετο τεκνόμπιγα ‘χαμάλης’ [τεκνο-μπίγα].

¹² Βλ. και Vounchev 2019.

Στην κατηγορία αυτή επίσης εντοπίζονται σημασιολογικά εξωκεντρικά σύνθετα, δηλαδή σύνθετα στα οποία δεν ανιχνεύεται άμεση υπωνυμική σχέση ή σχέση ομοιότητας ανάμεσα στο δεύτερο συστατικό και τη λέξη από την οποία προέρχεται αυτό: σφαζοφεσάς ‘Αρμένης’ [σφαζω-φεσάς] = ‘αυτός που τον έσφαξαν οι Τούρκοι’, λουηβραχνός ‘ραδιοεκφωνητής’ [Λουης-βραχνός] = ‘αυτός που μιλάει στο ραδιόφωνο γρήγορα και με βραχνή φωνή’ ή εντοπίζεται μια ασαφή, ιδιοσυγκρασιακή συνειρμική σχέση: δορκακοβιδωμένος ‘ο κατ’ επανάληψη κερατάς’ [κερατας-βιδωμένος], τσαρδοτερμίτης ‘αρχιτέκτονας’ [σπιτι-τερμίτης], σκατοφαγού ‘μυστικός αστυνομικός’ [σκατοφαγού].

Απόλυτη εξωκεντρικότητα εντοπίζεται σε τρία σύνθετα που έχουν δεύτερο συστατικό μη ουσιαστικό: λουηβραχνός ‘ραδιοεκφωνητής’ [Λουης-βραχνός], σεβντοκατές ‘λαϊκός τραγουδιστής’ [σεβντο-αυτός] και δορκακοβιδωμένος ‘ο κατ’ επανάληψη κερατάς’ [κερατας-βιδωμένος].

7.2.2 Σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες με επιθηματοποίηση

Τα σύνθετα αυτά είναι εξωκεντρικά και από μορφολογική, και από κατηγοριακή άποψη. Η σημασιολογική τους ενδοκεντρικότητα, ακόμα και με την εφαρμογή των διευρυμένων κριτηρίων σημασιολογικής ενδοκεντρικότητας, είναι πολύ πιο περιορισμένη σε αντίθεση με την προηγούμενη κατηγορία: σημασιολογική ενδοκεντρικότητα εμφανίζουν 39 από σύνολο 84 συνθέτων: μουσαντονταβάκης ‘κάθαμα’ [ψευτο-νταβατζ-ακ-ης], ταραφολουμπέσκο ‘φανερός κίναϊδος’ [φατριο-κιναιδ-εσκο], ζυμαροσωληνάς ‘Ιταλός’ [ζυμαρο-σωλην-άς], σαϊλοκόπουρο ‘γεροτσιγκούνης’ [τσιγκουνο-γερ-ο] κ.ά. Σε 4 σύνθετα η κεφαλή του συνθέτου αποτελεί το *α’* συστατικό: τζεσλουτέκνω ‘λεχώνα’ [τρελο-τεκν-ω], τζεσλουτέγκω ‘λεχώνα’ [τρελο-τεκν-ω], τεκνοχορχόρας ‘πυροσβέστης’ [αγορι-πυρκαγια-ας] και βλαχοκαρνιώτης ‘χοντρός επαρχιώτης’ [βλαχο-κρεας-ιωτ-ης].

Τα υπόλοιπα 45 σύνθετα είναι σημασιολογικά εξωκεντρικά και επομένως χαρακτηρίζονται από απόλυτη εξωκεντρικότητα. Στα σύνθετα αυτά η σημασιολογική σχέση ανάμεσα στα συστατικά του συνθέτου βασίζεται σε συνειρμούς που βασίζονται στο χρώμα, τη μορφή, την εξωτερική όψη, τις γνώσεις για τον κόσμο κτλ. Παραδείγματα: χασομπαλάς ‘δικηγόρος’ [χασο-δικ-ας]¹³, σκελοσαλιάγκω ‘γριά’ [σκελο-σαλιαγκ-ω], τραγόμουχλος ‘καλόγερος’ [τραγο-μουχλ-ος], ντεζοντουπού ‘μαζοχίστρια’ [επιθυμω-ξυλ-ου], μπεναβοστρόφης ‘διερμηνέας’ [μιλαω-στροφ-ης]. Και εδώ ισχυρός παράγοντας σημασιολογικής εξωκεντρικότητας αποτελεί η επιλογή ρηματικής λεξικής βάσης ως *α’* συστατικού: όλα τα σύνθετα του τύπου αυτού είναι απόλυτα εξωκεντρικά: τζαζκαραμπαζού ‘κουνιστός κίναϊδος’ [ξε-βιδωνω-ου], τζιναβοστούντης ‘επιστήμονας’ [καταλαβαίνω-μελετω-ας], γυρωμπούκης ‘χουβαρντόπαιδο’ [γυρω-μπουκώνω-ης], φιγκροσκριβω ‘δακτυλογράφος’ [δακτυλο-γράφω] κ.ά.

7.3 Επίθετα

7.3.1 Σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες χωρίς επιθηματοποίηση

¹³ Μεταφορική λέξη της καλιαρντής για την αντικατάσταση της λέξης χασοδίκης που στη μάγκικη γλώσσα σημαίνει δικηγόρος, βλ. Πετρόπουλος 1993: 175.

Από τα έξι σύνθετα της κατηγορίας 2 είναι απόλυτα εξωκεντρικά: μπισελόγυψος ‘νεκρός’ [κοιμαμαι-γυψος], μπλακοντικός ‘μαυρομάτης’ [μαυρο-βλέμμα] και τα υπόλοιπα 4 είναι ενδοκεντρικά και με τα τρία κριτήρια: γενάπαγκρος ‘σπανός’ [γενι-φαλακρός], μπαρόντουρος ‘δυνατός’ [χοντρο-σκληρός], ντοκομαχμούρλης ‘τεμπέλης’ [?-μαχμουρλής] και ταραχοτρεμουλιάρης ‘θρασύδειλος’ [ταραχο-τρεμουλιάρης].

7.3.2 Σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες με επιθηματοποίηση

Όλα τα 29 σύνθετα της κατηγορίας είναι απόλυτα εξωκεντρικά: λατσομπουράκης ‘καλλίφωνος’ [καλο-τραγουδι-ακ-ης], ριζόφυτρος ‘βαθύς’ [ριζο-φυτρωνω-ος], λαγοκοκκαλάκης ‘σωματικά ευαίσθητος’ [λαγο-κοκκαλ-ακ-ης] κ.ά.

7.4 Ρήματα

7.4.1 Σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες χωρίς επιθηματοποίηση

Όλα τα σύνθετα της κατηγορίας (σύνολο 40) είναι ενδοκεντρικά με όλα τα κριτήρια. Το β΄ συστατικό (ρήμα) αποτελεί την κεφαλή, και το α΄ συστατικό τροποποιεί τη σημασία του ρήματος: γουλφομπενάβω ‘γαβγίζω’ [σκυλο-μιλάω], караμπάζω ‘βιδώνω’ [καρα-μιάζω], λατσαβέλω ‘καλωσορίζω’ [καλο-δίνω] κτλ.

7.4.2 Σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες με επιθηματοποίηση

Όλα τα σύνθετα της κατηγορίας αυτής (σύνολο 28) είναι απόλυτα εξωκεντρικά: πριμοσφαιριάζομαι ‘μπαίνω στην πρώτη γραμμή του καβγά’ [πρωτο-σφαιρο-ιαζομαι], ταραχολακριμιάζω ‘θρηνώ’ [ταραχο-δακρυ-ιαζω], τεκνομπαλεύω ‘γκαστρώνω’ [τεκνο-μπαλα-ευω].

8 Στατιστική αποτύπωση των αποτελεσμάτων της έρευνας και συμπεράσματα

8.1 Στατιστικά στοιχεία

Τα ποσοστά και οι τύποι ενδοκεντρικότητας και εξωκεντρικότητας που προκύπτουν από την άνω ανάλυση είναι τα εξής:

	Ενδοκεντρικά σύνθετα			Εξωκεντρικά σύνθετα
	Κατηγοριακή ενδοκεντρικότητα	Μορφολογική ενδοκεντρικότητα	Σημασιολογική ενδοκεντρικότητα	
Μη προσωπικά ουσιαστικά	100%	100%	82%	Εξωκεντρικότητα: 18%
Προσωπικά ουσιαστικά	97%	97%	91%	Απόλυτη εξωκεντρικότητα: 3%
Επίθετα	75%	75%	75%	Απόλυτη

				εξωκεντρικότητα: 25%
Ρήματα	100%	100%	100%	0%

Πίνακας 1 | Σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες χωρίς επιθηματοποίηση

Ενδοκεντρικά σύνθετα				Εξωκεντρικά σύνθετα
	Κατηγοριακή ενδοκεντρικότητα	Μορφολογική ενδοκεντρικότητα	Σημασιολογική ενδοκεντρικότητα	
Μη προσωπικά ουσιαστικά	97%	0%	74%	Εξωκεντρικότητα: 26%
Προσωπικά ουσιαστικά	0%	0%	46%	Απόλυτη εξωκεντρικότητα: 54%
Επίθετα	0%	0%	0%	Απόλυτη εξωκεντρικότητα: 100%
Ρήματα	0%	0%	0%	Απόλυτη εξωκεντρικότητα: 100%

Πίνακας 2 | Σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες με επιθηματοποίηση

8.2 Γενικά συμπεράσματα

1. Σε αντίθεση με την ΚΝΕ στα καλιαρντά η σύνθεση καλύπτει το 40% περίπου των λημμάτων και εφαρμόζεται κυρίως για το σχηματισμό ουσιαστικών. Η ευρεία χρήση της σύνθεσης οφείλεται στην ανάγκη σημασιολογικής αδιαφάνειας του λεξιλογίου της καλιαρντής.

2. Η πλέον καθαρή εικόνα ως προς τις σημασιολογικές σχέσεις μεταξύ των συστατικών εντοπίζεται στις σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες χωρίς επιθηματοποίηση (σχήμα θέμα + λέξη), όπου στα ρήματα η απόλυτη ενδοκεντρικότητα ανέρχεται στο 100% και στα μη προσωπικά ονόματα στο 82%. Στον αντίποδα βρίσκονται οι σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες με επιθηματοποίηση – ρήματα και επίθετα (σχήμα θέμα + θ θέμα (+παραγωγικό επίθημα) + κλιτικό επίθημα), όπου η εξωκεντρικότητα φτάνει το 100%. Η ερμηνεία του φαινομένου είναι η εξής: στις σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες χωρίς επιθηματοποίηση η χρήση ως δεύτερου συστατικού λέξης και όχι λεξικής βάσης σταθεροποιεί τη σημασία και επιτρέπει την ανίχνευση των σημασιολογικών σχέσεων ανάμεσα στα συστατικά του συνθέτου· αντιθέτως, στις σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες με επιθηματοποίηση πολύ συχνά ως δεξιό συστατικό χρησιμοποιείται λεξική βάση που κατηγοριακά ή/και μορφολογικά δεν συμπίπτει με την κατηγοριακή ή/και μορφολογική κατηγορία του συνθέτου: σε ουσιαστικά ως δεξιό συστατικό χρησιμοποιείται μη ουσιαστικό, σε επίθετα – μη επίθετο, σε ρήματα – μη ρήμα κτλ. Επομένως, από στατιστική άποψη η εξωκεντρικότητα, και μάλιστα η απόλυτη εξωκεντρικότητα, εντοπίζεται κυρίως στις σύνθετες λέξεις, σχηματισμένες με επιθηματοποίηση. Η αιτία του φαινομένου αυτού είναι πως λόγω της συνένωσης δύο λεξικών βάσεων και όχι λέξεων υπάρχει μεγαλύτερη ελευθερία στην επιλογή του δεξιού συστατικού, το οποίο, όπως είπα, συχνά ανήκει σε άλλη συντακτική

κατηγορία (τάξη λέξεων). Με τον τρόπο αυτό σχηματίζονται σύνθετα, στα οποία πολλές φορές η σημασιολογική σχέση ανάμεσα στα συστατικά είναι δύσκολο να προσδιοριστεί.

3. Η εξωκεντρικότητα των συνθέτων της καλιαρντής ενισχύεται από ορισμένους παράγοντες. Ειδικά, η μορφολογική εξωκεντρικότητα ενισχύεται από το ασυνήθιστο για την ΚΝΕ φαινόμενο του εντοπισμού της κεφαλής του συνθέτου στο αριστερό συστατικό. Η δε σημασιολογική εξωκεντρικότητα ενισχύεται από την έλλειψη σαφούς σημασιολογικής σχέσης ανάμεσα στα συστατικά του συνθέτου. Το φαινόμενο συνδέεται με τον έντονο ιδιοσυγκρασιακό χαρακτήρα της καλιαρντής και το γεγονός πως το λεξιλόγιό της δημιουργήθηκε από άτομα που είχαν διαφορετική μόρφωση, ιδεολογία, νοοτροπία, πεποιθήσεις κτλ., και οι προσωπικές αυτές ιδιομορφίες αποτυπώνονταν στα λεξήματα που οι επιμέρους δημιουργοί των λεξημάτων του λεξιλογίου της καλιαρντής έπλαθαν.

4. Η ενδοκεντρικότητα, από την πλευρά της, ενισχύεται με τη χρήση επιθηματοειδών. Λόγω του ότι τα επιθηματοειδή έχουν υποστεί κάποιο βαθμό γραμματικοποίησης, η σημασία τους ως δεξιών συστατικών είναι σταθερή και προβλέψιμη και τοιουτοτρόπως συμβάλλουν στη σαφή σημασιολογική σχέση ανάμεσα στα συστατικά του συνθέτου.

Βιβλιογραφία

- Bauer, Laurie. 2010. "The Typology of Exocentric Compounding." Στο Sergio Scalise and Irene Vogel (επιμ.), *Cross-Disciplinary Issues in Compounding (Current Issues in Linguistic Theory 311)*, 167–175. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Fabb, Nigel. 1998. "Compounding." Στο Andrew Spencer and Arnold Zwicky (επιμ.), *The Handbook of Morphology*, 66–83. Oxford: Blackwell.
- Halliday, Michael. 1976. "Anti-language." *American Anthropologist* 78 (3):570–584.
- Lieber, Rochelle. 2009. *Introducing Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ralli, Angela and Marios Andreou. 2012. "Revisiting Exocentricity: Evidence from Greek and Cypriot." Στο Ferenc Kiefer, Maria Ladanyi and Peter Siptar (επιμ.), *Current Issues in Morphological Theory. (Ir)regularity, Analogy and Frequency*, 65–82. Amsterdam: John Benjamins.
- Vounchev, Boris. 2018. *Речникът на гръцкото геј арго калярдà (морфолексикални аспекти)*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Vounchev, Boris. 2019. "The Affixoids in the Greek Gay Argot Kaliardà." *Orbis Linguarum* 17.1:50–58.
- Boyadzhiev, Todor, Ivan Kutsarov and Jordan Penchev. 1999. *Съвременен български език*. София: ИК „Петър Берон“.
- Ευδόπουλος, Γεώργιος. 2008. *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Πετρόπουλος, Ηλίας. 1993. *Καλιαρντά*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Ράλλη, Αγγελική. 2007. *Η σύνθεση των λέξεων*. Αθήνα: Πατάκης.

Η ονοματική κλίση της κρητικής διαλέκτου από τον όψιμο μεσαίωνα έως τη σημερινή εποχή

Γεώργιος Χαιρετάκης
Πανεπιστήμιο Πατρών
chiretakisg@gmail.com

Abstract

The aim of this paper is to give a general overview of the nominal inflectional system of the Cretan dialect from a diachronic perspective. By dividing Cretan into three periods, namely, Late Medieval Cretan (1300 – 1500), Early Modern Cretan (1500 – 1700), and Modern Cretan (1900–), I will investigate the mechanisms of morphological change which are responsible for the evolution of the dialect’s nominal system. Following Ralli (1999, 2000, 2005), I will also propose a division of nouns into inflectional classes which rely on the presence of systematic stem allomorphy, and the form of the whole set of inflectional endings that are combined with the stems.

Keywords: Cretan dialect, Late Medieval and Early Modern Greek, nominal inflection, inflectional classes, morphological change

1 Εισαγωγή

Η κρητική διάλεκτος είναι μία βασική διάλεκτος της ελληνικής γλώσσας που ομιλείται κυρίως στο νησί της Κρήτης, στο χωριό Χαμιντέ της Συρίας και στα παράλια της Μικράς Ασίας όπου εγκαταστάθηκαν μουσουλμάνοι Κρητικοί στα 1923. Όπως και οι υπόλοιπες νεοελληνικές διάλεκτοι (πλην της Τσακωνικής), η Κρητική αποτελεί την τοπική εξέλιξη της Ελληνιστικής Κοινής μετά την εξαφάνιση της δωρικής κρητικής διαλέκτου των προκλασσικών, κλασσικών και πρώτων ελληνιστικών αιώνων (Κοντοσόπουλος 2016: 8).

Πληροφορίες για το ονοματικό σύστημα της κρητικής διαλέκτου συγκεντρώνουμε κυρίως από παραδοσιακές περιγραφές της διαλέκτου (βλ., μεταξύ άλλων, Χατζιδάκις 1915, Αναγνωστόπουλος 1926, Πάγκαλος 1955-1975, Κοντοσόπουλος 1969) και διαλεκτικά λεξικά (Πάγκαλος 1955-1975, Ξανθινάκης 2009 κ.ά.), ενώ για την Κρητική της μεσαιωνικής και μεταβυζαντινής περιόδου έχει εκπονηθεί μία πλειάδα φιλολογικών μελετών (βλ., μεταξύ άλλων, van Gemert 1980, Bakker and van Gemert 2002). Κοινή αδυναμία των ως άνω μελετών είναι η υιοθέτηση παρωχημένων μοντέλων ανάλυσης και η απουσία συστηματικής περιγραφής των μορφολογικών φαινομένων που προκαλούν ιδιαιτερότητες στην κλίση αρκετών στοιχείων.

Στο πνεύμα αυτό, ο στόχος του άρθρου είναι διττός: αφενός να περιγράψει τις κλιτικές τάξεις της Κρητικής και την εξελικτική τους πορεία από τον μεσαίωνα έως σήμερα και αφετέρου να περιγράψει με συστηματικό τρόπο τα μορφολογικής φύσης φαινόμενα που διέπουν την ονοματική κλίση της διαλέκτου υπό το πρίσμα των τελευταίων εξελίξεων της γλωσσολογικής θεωρίας. Για τη διάκριση των ονομάτων σε κλιτικές τάξεις υιοθετείται το μοντέλο της Ralli (1999, 2000) και Ράλλη (2005), το οποίο βασίζεται σε δύο κριτήρια: α) τη συστηματική αλλομορφική ποικιλία των θεμάτων και β) τη μορφή του συνόλου των κλιτικών επιθημάτων που συνδέονται με αυτά.

Το παρόν άρθρο διαρθρώνεται ως εξής: στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι ιστορικές περιόδους της διαλέκτου καθώς και οι σημαντικότερες

γραπτές πηγές που έχουν διασωθεί για τη μελέτη της Κρητικής. Στην τρίτη και τέταρτη ενότητα, εξετάζεται το ονοματικό σύστημα της Κρητικής κατά την περίοδο του όψιμου μεσαίωνα και των πρώιμων νεότερων χρόνων της Ελληνικής αντίστοιχα. Στην πέμπτη ενότητα, εξετάζεται το ονοματικό κλιτικό σύστημα της Νεότερης Κρητικής, εστιάζοντας στο ανατολικοκρητικό ιδίωμα. Στην έκτη ενότητα, γίνεται μία σύνοψη των βασικότερων πορισμάτων της παρούσας συμβολής.

2 Ιστορικές περιόδους και πηγές της κρητικής διαλέκτου

Αν και η κρητική διάλεκτος αποτελεί εξέλιξη της Ελληνιστικής Κοινής, οι πρώτες γραπτές μαρτυρίες της διαλέκτου εμφανίζονται μόλις τον 14^ο αι. Γραπτές πηγές σε διαλεκτικό λόγο από τον 6^ο αι. έως και τον 12^ο αι. δεν έχουν διασωθεί έως σήμερα. Βασική αιτία αποτέλεσε η παγίωση του Αττικισμού και η συντηρητική στάση της βυζαντινής αυτοκρατορίας στο ζήτημα της γλώσσας (Μπαμπινιώτης 2002: 149, Horrocks 2010: 323). Από τον 13^ο αι. και μετά, με την εδαφική συρρίκνωση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και την κατάρρευση του πολιτικού συστήματος, οι λογοτεχνικές πηγές περιέχουν αρκετά διαλεκτικά στοιχεία, ιδιαίτερα στις περιοχές που κατακτήθηκαν από τις δυτικές δυνάμεις (Horrocks 2010: 281, 323).

Ο Χαιρετάκης (2020: 15), υιοθετώντας το σύστημα χρονολόγησης της ελληνικής γλώσσας των Holton and Manolesou (2010: 540-541), προτείνει μία χρονολόγηση της Κρητικής σε: α) Όψιμη Μεσαιωνική Κρητική (1300 – 1500), β) Πρώιμη Νεότερη Κρητική (1500 – 1700) και γ) Νεότερη Κρητική (1900–)¹. Η παραπάνω ταξινόμηση της διαλέκτου σε περιόδους δεν είναι αυθαίρετη, αλλά στηρίζεται σε γλωσσολογικά κριτήρια. Κατά τον Χαιρετάκη (2020), η μετάβαση από τη μία περίοδο στην άλλη σημαδεύεται από σημαντικές μεταβολές, οι οποίες αφορούν κυρίως στο ρηματικό και ονοματικό σύστημα της διαλέκτου. Χαρακτηριστικά, ο συγγραφέας αναφέρει ότι η δημιουργία νέων κλιτικών επιθημάτων μέσω της παρέκτασης ή της αναλογίας (π.χ. -ωνε < -ων, -ουσινε < -ουσιν, -ομεθεν < -ομεθα με επίδραση του -ομεν) αλλά και η ανάδυση νέων περιφραστικών δομών (π.χ. έχω/είναι + άκλιτος γερονδιακός τύπος σε -ο/ώντας για τον παρακείμενο) συνηγορούν υπέρ της διάκρισης της Κρητικής σε όψιμη μεσαιωνική και πρώιμη νεότερη.

Οι γραπτές πηγές της Κρητικής της περιόδου μεταξύ 14^{ου} – 17^{ου} αι. χωρίζονται σε δύο είδη: α) λογοτεχνικές πηγές και β) νοταριακά έγγραφα². Χαρακτηριστικά λογοτεχνικά έργα της περιόδου είναι τα *Αφήγησις παράξενος* (14^{ος} αι.), *Ιστορία και όνειρο* (15^{ος} αι.), *Ριμάδα κόρης και νιου* (15^{ος} αι.), *Απόκοπος* (15^{ος} αι.), *Ερωφίλη* (16^{ος} αι.), *Κατζούρμπος* (16^{ος} αι.), *Πανώρια* (16^{ος} αι.), *Ερωτόκριτος* (17^{ος} αι.), *Κρητικός Πόλεμος* (17^{ος} αι.) κ.ά. Παράλληλα με τις λογοτεχνικές πηγές, διασώζεται ένας τεράστιος αριθμός νοταριακών εγγράφων από την κεντρική και ανατολική Κρήτη. Χαρακτηριστικές είναι οι πράξεις του Ολόκαλου (1496 – 1543), του Γρηγορόπουλου (1506 – 1532), του Καστροφύλακα (1537 – 1540, 1570 – 1573), του Κατζαρά (1607 – 1635) κ.ά.

Για τη μελέτη της Νεότερης Κρητικής μελετήθηκαν οι παραδοσιακές γραμματικές και περιγραφές της διαλέκτου (Πάγκαλος 1955, Κοντοσόπουλος 1969 κ.ά.) καθώς και λογοτεχνικά έργα, μαντινάδες και παροιμίες γραμμένες στην κρητική διάλεκτο. Παράλληλα, αξιοποιούνται τα πορίσματα της επιτόπιας έρευνας, η οποία έλαβε χώρα

¹ Γραπτές πηγές σε διαλεκτικό λόγο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας δεν έχουν διασωθεί. Ως εκ τούτου, η χρονολόγηση της Νεότερης Κρητικής ξεκινά στα 1900.

² Για μία συζήτηση σχετικά με την αξιοπιστία των ιστορικών πηγών, βλ. Μανωλέσσου 2003, Μαρκόπουλος 2009, Καραντζόλα, Τικτοπούλου και Φραντζή 2012.

κατά το διάστημα 2016 – 2019 σε χωριά του νομού Ηρακλείου και Λασιθίου. Στην έρευνα έλαβαν μέρος 150 διαλεκτόφωνοι από τους οποίους οι 75 ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα 30-59 ενώ οι υπόλοιποι 75 στην ηλικιακή ομάδα 60 >. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τόσο με τη χρήση ερωτηματολογίων όσο και με τη μέθοδο των προφορικών συνεντεύξεων.

3 Η ονοματική κλίση της Όψιμης Μεσαιωνικής Κρητικής (1300 – 1500)

Κατά την όψιμη μεσαιωνική περίοδο ολοκληρώνεται σε μεγάλο βαθμό η αναδόμηση του ονοματικού συστήματος της Ελληνικής, η οποία είχε ξεκινήσει ήδη από την περίοδο της Ελληνιστικής Κοινής. Πιο συγκεκριμένα, η πλήρης εξάλειψη της δοτικής πτώσης και η ταύτιση της ονομαστικής και αιτιατικής στον ενικό και πληθυντικό αριθμό είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των κλιτικών επιθημάτων στο κλιτικό παράδειγμα των ονομάτων (Μπαμπινιώτης 2002: 160-163, Holton and Manolesou 2010: 560).

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της όψιμης μεσαιωνικής περιόδου αποτελεί η σίγηση του ληκτικού -ν των ονομάτων (Holton and Manolesou 2010: 554). Η διαδικασία της σίγησης του -ν στην Κρητική φαίνεται να είναι σε πρώιμο στάδιο τουλάχιστον έως και τον 15^ο αι., αφού τόσο στις λογοτεχνικές πηγές όσο και στα νοταριακά έγγραφα της περιόδου οι τύποι με το ληκτικό -ν υπερτερούν αριθμητικά σε σχέση με τους τύπους χωρίς το -ν. Χαρακτηριστικά, ο Χαιρετάκης (2020: 77) αναφέρει ότι οι αιτιατικές σε -ν στο έργο *Αφήγησις παράξενος* του Σαχλίκη³ είναι σχεδόν τριπλάσιες σε αριθμό σε σχέση με αυτές χωρίς το -ν. Επιπλέον, οι Browning (2008: 104) και Μπαμπινιώτης (2002: 159) παρατηρούν ότι το -ν εμφανίζεται την υπό εξέταση περίοδο και σε λέξεις που ιστορικά δεν το διέθεταν, όπως για παράδειγμα σε δάνειες λέξεις από τις Ιταλορομανικές γλώσσες ή τη Λατινική καθώς και στα ουδέτερα που λήγουν σε -μα. Ενδεικτικά παραδείγματα από την Κρητική είναι τα *στράταν* (*Ερωτήματα και αποκρίσεις Ξένου και Αληθείας*, 2318) και *θέλημαν*⁴ (*Μορζήνος*⁵, ετ. 1399).

Τα ονόματα σε -ος διατηρούν το σετ κλιτικών επιθημάτων που έχει κληρονομηθεί από την Αρχαία Ελληνική (Holton and Manolesou 2010). Πέρα από το βασικό κλιτικό παράδειγμα της συγκεκριμένης ομάδας ονομάτων εντοπίζονται δύο υποομάδες ουσιαστικών σε -ος, οι οποίες ακολουθούν διαφορετική κλίση. Η πρώτη ομάδα αφορά στα θηλυκά σε -ος, τα οποία μετέβαλαν το κλιτικό τους παράδειγμα αναλογικά προς το κλιτικό παράδειγμα των πρωτόκλιτων θηλυκών της Αρχαίας Ελληνικής (Χατζιδάκης 1905-1907: Α 67, Holton and Manolesou 2010: 556, Holton et al. 2019: 256). Πιο συγκεκριμένα, το τμήμα -ο του επιθήματος -ος επαναναλύθηκε σε μέρος του θέματος, ενώ η γενική πραγματώνεται με το κλιτικό επίθημα -ς (π.χ. η *Σάμο-Ο*, της *Σάμο-ς*). Κατά τον Χαιρετάκη (2020: 78-79), σε αυτήν την ομάδα ουσιαστικών συγκαταλέγονται ονόματα περιοχών (π.χ. *Χίος*), μη μετρήσιμα ουσιαστικά (π.χ. *άμμος*) και ουσιαστικά που εκφράζουν αφηρημένες έννοιες (π.χ. *παράδεισος*). Τα συγκεκριμένα ουσιαστικά παρουσιάζουν ελλειπτικό παράδειγμα, αφού δε διαθέτουν πληθυντικό αριθμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα από τις πηγές της Όψιμης Μεσαιωνικής Κρητικής είναι ο τύπος *της παράδεισος* (*Κοσμογέννησις*⁶, 116). Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει ουσιαστικά που σχηματίζουν τη γενική ενικού σε -ο αντί -ου. Το συγκεκριμένο κλιτικό υποπαράδειγμα φαίνεται να δομήθηκε με βάση τον

³ Μαυρομάτης και Παναγιωτάκης (2015).

⁴ Το ληκτικό -ν υποχωρεί σημαντικά από τον 16^ο αι. και μετά, ενώ σήμερα δε χρησιμοποιείται από τους διαλεκτόφωνους.

⁵ Μανούσακας (1964).

⁶ Μέγας (1975).

μηχανισμό της ενδοπαραδειγματικής ομοιομορφίας, δηλαδή το φαινόμενο κατά το οποίο ένα παράδειγμα καθίσταται πιο ομοιόμορφο και χωρίς πολλές μορφοφωνημικές διαφοροποιήσεις (Bybee 1980, Bussmann 1996). Πιο συγκεκριμένα, το πιο συχνό επίθημα μέσα στο κλιτικό παράδειγμα του ενικού, δηλαδή το *-ο* (αιτιατική, κλητική), φαίνεται να πίεσε δομικά τη γενική προκαλώντας τον εξοβελισμό του επιθήματος *-ου* (π.χ. *τοῦ Πιλάτο, Βουλή των Πολιτικών*, 119). Στη συγκεκριμένη τάξη ουσιαστικών περιλαμβάνονται κύρια ονόματα Ελληνικής ή Ιταλικής προέλευσης αλλά και ουσιαστικά που αντικαθιστούν τα κύρια ονόματα σε μία πρόταση (π.χ. *γέρος*). Κατά τον Henrich (1976), όπως αναφέρεται στους Holton et al. (2019: 275), η εξάπλωση του *-ο* στη γενική επιχωριάζει στις νότιες περιοχές της Ελλάδας και ιδιαίτερα στην Κρήτη. Κοινό χαρακτηριστικό των τριών παραπάνω κλιτικών υποπαραδειγμάτων είναι η απουσία αλλομορφίας.

Τα αρσενικά σε *-α(ς)* και *-η(ς)* που παρουσιάζουν αλλομορφία στον πληθυντικό αριθμό (π.χ. *μαχητή ~ μαχητ*) απαρτίζουν τη δεύτερη κλιτική τάξη (KT2) της διαλέκτου. Πολλά από αυτά τα ουσιαστικά τη μεσαιωνική περίοδο παρουσιάζουν ανισοσύλλαβους τύπους πληθυντικού σε *-αδ(ες)* και *-ηδ(ες)* (Χατζιδάκης 1905-1907: Β 16-19, Horrocks 2010: 288, Holton et al. 2019: 301). Χαρακτηριστικοί είναι οι τύποι *τραγουδιστάδες* (*Αφήγησις παράξενος*, 52) και *περιδιαβαστάδες* (*Αφήγησις παράξενος*, 53). Ένα από τα χαρακτηριστικότερα γνωρίσματα της μεσαιωνικής περιόδου είναι η τάση ενοποίησης των αρσενικών σε *-ος* και *-α(ς)/-η(ς)*. Πολλά από τα ουσιαστικά της KT2 παρουσιάζουν κλιτικά επιθήματα που ανήκουν σε διαφορετικές κλιτικές τάξεις. Συγκεκριμένα, ο πληθυντικός αριθμός αλλά και η γενική ενικού κλίνεται με βάση την KT1, ενώ η ονομαστική, αιτιατική και κλητική ενικού με βάση την KT2. Ως γνωστόν, το φαινόμενο κατά το οποίο σε ένα κλιτικό παράδειγμα ενός λεξήματος συνυπάρχουν δύο ή περισσότερες κλιτικές τάξεις ονομάζεται ετερόκλιση (Stump 2006, Maiden 2009). Η ετερόκλιση φαίνεται να ξεκινά από τα μαρκαρισμένα μορφοσυντακτικά κελιά ενός παραδείγματος και συγκεκριμένα, στον πληθυντικό αριθμό (Stump 2006: 29, Ράλλη 2015: 72). Ενδεικτικά στις γραπτές πηγές της Κρητικής παρατηρούνται τύποι, όπως οι *κοράκοι* (*Αφήγησις παράξενος*, 186) και *μαρτύρους* (*Ἐπαινος των γυναικών*⁷, 614). Η απουσία λεξικά εκπεφρασμένης κλίσης φαίνεται να διευκολύνει την αναλογική επέκταση του κλιτικού επιθήματος της KT1 *-ου* (διαπαραδειγματική ομοιομορφία) στη γενική ενικού των αρσενικών της KT2 (π.χ. *Στρομπούλ-ου* αντί *Στρούμπουλα-Ο*, *Συμβουλές στὸν Φραντζισκή*, 9)⁸. Την ίδια περίοδο, εντοπίζονται ορισμένες περιπτώσεις πλήρους διαπαραδειγματικής ομοιομορφίας όπου τα κλιτικά επιθήματα της KT1 κυριαρχούν σε όλα τα μορφοσυντακτικά κελιά του κλιτικού παραδείγματος των αρσενικών της KT2. Ο Χαιρετάκης (2020: 81) αναφέρει ως χαρακτηριστικές περιπτώσεις τους τύπους *ἀναμαλλιάρως*, *ἀρχιμάγερος*, *καβαλλάρως* και *καρaboκύρος*. Κατά τη Melissaropoulou (2013), η τάση εξάπλωσης των επιθημάτων της KT1 στα λεξήματα που παραδοσιακά κλίνονταν με βάση την KT2 θεωρείται αναμενόμενη, αφού η KT1 είναι περισσότερο παραγωγική σε σχέση με την KT2. Συγκεκριμένα, η KT1 παράγεται χωρίς αλλομορφικές εναλλαγές θεμάτων γεγονός που καθιστά την κλίση της πιο απλή και ταυτόχρονα πιο παραγωγική. Καθώς η ενοποίηση των δύο κλιτικών τάξεων είναι σε μεταβατικό στάδιο, σε αρκετές περιπτώσεις αναδύεται στο σύστημα το φαινόμενο της υπεραφθονίας (overabundance), όπου σε ένα κελί κλιτικού παραδείγματος υπάρχουν δύο ή περισσότερες διαθέσιμες μορφές (Thornton 2011: 359, 2012: 183). Χαρακτηριστικά στον Σαχλίκη οι τύποι *συγγενούς* (KT1) και *συγγενείς* (KT2) χρησιμοποιούνται εναλλακτικά για τη δήλωση της αιτιατικής πληθυντικού.

⁷ Σταυρακοπούλου (2013).

⁸ Βλ. Mańczak (1958).

Η ΚΤ3 αποτελείται από τα θηλυκά σε *-α*, *-η* και *-ου*, τα οποία παρουσιάζουν αλλομορφία στον πληθυντικό αριθμό (π.χ. *χτενα* ~ *χτεν*). Όπως και στην περίπτωση των αρσενικών της ΚΤ2, έτσι και στα θηλυκά της ΚΤ3 οι ανισοσύλλαβοι τύποι πληθυντικού είναι ιδιαίτερα διαδεδομένοι στις γραπτές πηγές της περιόδου. Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα *κυράδες* (*Επαινος των γυναικών*, 669) και *νυφάδες* (*Απόκοπος*⁹, 230).

Τα ουδέτερα ουσιαστικά της διαλέκτου χωρίζονται σε τέσσερις κλιτικές τάξεις: α) ΚΤ4: ουδέτερα σε *-ον* (π.χ. *βουνόν*), β) ΚΤ5: ουδέτερα σε *-ιν* (π.χ. *πουλίν*), γ) ΚΤ6: αρχαιοπρεπή ουδέτερα σε *-ος* (π.χ. *ὄρος*) και δ) ΚΤ7: ουδέτερα σε *-μα/-μαν* (π.χ. *αἶμα*). Από τις παραπάνω κλιτικές τάξεις ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ουσιαστικά της ΚΤ6 και ΚΤ7. Πολλά από τα ουσιαστικά της ΚΤ6 εμφανίζουν μία τάση μετάβασης στην παραγωγικότερη ΚΤ4. Στον ενικό αριθμό η μετάβαση αυτή επιτυγχάνεται με την αναλογική επέκταση των κλιτικών επιθημάτων της ΚΤ4 στο κλιτικό παράδειγμα της ΚΤ6 (π.χ. *θάρρο* αντί *θάρρος*, *Επαινος των γυναικών*, 725). Στον πληθυντικό αριθμό, όπως έχουν δείξει οι Ράλλη, Μελισσαροπούλου και Τσιάμας (2004) και Ralli (2007) μελετώντας το ιδίωμα της Λέσβου και το μικρασιατικό ιδίωμα των Κυδωνιών και Μοσχονησίων, η αναλογική επέκταση του μορφήματος πληθυντικού *-α* καθίσταται ευκολότερη μέσω της εισαγωγής αλλομορφίας. Η εισαγωγή αλλομορφίας στη συγκεκριμένη περίπτωση κατά τους συγγραφείς μπορεί να επιτευχθεί με δύο τρόπους: α) επανάλυση του κλιτικού επιθήματος *-η* σε μέρος του θέματος (π.χ. *πλήθια*, *Επαινος των γυναικών*, 169) και β) εισαγωγή συμφωνικού αλλόμορφου *-τ-* κατά το πρότυπο των ουσιαστικών σε *-μα* (π.χ. *πάθητα*, *Θρήνος εις τα πάθη και την σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού*, 370). Παράλληλα με την τάση εξοβελισμού των αρχαιοπρεπών επιθημάτων της ΚΤ6 παρατηρείται και μία τάση επιβίωσής τους στο σύστημα της Κρητικής μέσω της προσάρτησης μελών που παραδοσιακά κλίνονταν με βάση το πρότυπο της ΚΤ4. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα *ἄστρο* (*Στίχοι θρηνητικοί τραγωδηθέντες εν τη ειρκτή Λεονάρδου Τελλαμπόρτα αδόμενοι εις τον Επιτάφιον Θρήνον*¹⁰, 350) και *κάστρο* (*Γραφαί και στίχοι και ερμηνεῖαι <Περί φίλων>*, 37). Καθώς η συγκεκριμένη διαδικασία είναι εν εξελίξει, σε αρκετές περιπτώσεις τόσο οι τύποι σε *-η* όσο και οι τύποι σε *-α* συνυπάρχουν (υπεραφθονία) ακόμα και στο ίδιο κείμενο. Χαρακτηριστικά, στο έργο *Κοσμογέννησις* εντοπίζονται οι τύποι *δένδρη* και *δενδρά*. Την ίδια περίοδο τα επιθήματα γενικής ενικού *-ους* (ΚΤ6) και *-ος* (ΚΤ7) τείνουν να αντικατασταθούν από το παραγωγικότερο επίθημα *-ου* (ΚΤ4, ΚΤ5) (π.χ. *μάκρου*, *μνημάτου*)¹¹. Η τάση αυτή δε φαίνεται να έχει ολοκληρωθεί την υπό εξέταση περίοδο, αφού τόσο οι τύποι σε *-ου* όσο και οι τύποι σε *-ους* και *-ος* συνυπάρχουν.

Η ΚΤ8 απαρτίζεται από τα αρχαιοπρεπή θηλυκά που σχηματίζουν τον πληθυντικό σε *-εις* (π.χ. *πόλη*). Αν και τα κλιτικά επιθήματα της συγκεκριμένης κλιτικής τάξης επιβιώνουν την υπό εξέταση περίοδο, πολλά από τα μέλη της υιοθετούν την κλίση της παραγωγικότερης ΚΤ3. Η συγκεκριμένη τάση φαίνεται να εμφανίζεται στις γραπτές πηγές πριν τον 12^ο αι. (Holton et al. 2019: 568). Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις υπεραφθονίας στα ζεύγη *ὑποθέσεις/ὑποθέσεις* και *τάξεις/τάξεις* στα κείμενα του Ντελλαπόρτα και Σαχλίκη αντίστοιχα (Χαιρετάκης 2020: 84).

Κλιτική Τάξη	Πτώση	Ενικός αριθμός	Πληθυντικός αριθμός
1α	Ονομ.	ἄνθρωπ-ος, ἐλίγ-ος	ἀνθρῶπ-οι, ἐλίγ-οι
	Γεν.	ἄνθρωπ-ου, ἐλίγ-ου	ἀνθρῶπ-ω(ν), ἐλίγ-ω(ν)

⁹ Αλεξίου (2007).

¹⁰ Μανούσακας (1995).

¹¹ Παραδείγματα από τον Χαιρετάκη (2020: 88).

	Αιτ.	ἄνθρωπ-ο(ν), ἐλίγ-ο(ν)	ἄνθρώπ-ους, ἐλίγ-ους
	Κλητ.	ἄνθρωπ-ε, ἐλίγ-ε	ἄνθρώπ-οι, ἐλίγ-οι
1β	Όνομ.	Αἴγυπτο-Θ	-
	Γεν.	Αἴγυπτο-ς	-
	Αιτ.	Αἴγυπτο-ν	-
	Κλητ.	Αἴγυπτο-ς	-
1γ	Όνομ.	γέρ-ος	γέρ-οι
	Γεν.	γέρ-ο	γέρ-ω(ν)
	Αιτ.	γέρ-ο	γέρ-ους
	Κλητ.	γέρ-ο	γέρ-οι
2	Όνομ.	παιγνιώτη-ς	παιγνιώτ-ες/παιγνιωτάδ-ες
	Γεν.	παιγνιώτη-Θ	παιγνιωτ-ῶ(ν)/παιγνιωτάδ-ω(ν)
	Αιτ.	παιγνιώτη-ν/παιγνιώτη-Θ	παιγνιώτ-ες/παιγνιωτάδ-ες
	Κλητ.	παιγνιώτη-Θ	παιγνιώτ-ες/παιγνιωτάδ-ες
3	Όνομ.	σκόλη-Θ, βαρέα-Θ	σκόλ-ες/σκολάδ-ες, βαρέ-ες
	Γεν.	σκόλη-ς, βαρέα-ς	σκολ-ῶ(ν)/σκολάδ-ω(ν), βαρέ-ω(ν)
	Αιτ.	σκόλη-ν/σκόλη-Θ, βαρέα-ν/βαρέα-Θ	σκόλ-ες/σκολάδ-ες, βαρέ-ες
	Κλητ.	σκόλη-Θ, βαρέα-Θ	σκόλ-ες/σκολάδ-ες, βαρέ-ες
4	Όνομ.	σκολει-ό(ν), περισσ-ό(ν)	σκολει-ά, περισσ-ά
	Γεν.	σκολει-οῦ, περισσ-οῦ	σκολει-ῶ(ν), περισσ-ῶ(ν)
	Αιτ.	σκολει-ό(ν), περισσ-ό(ν)	σκολει-ά, περισσ-ά
	Κλητ.	σκολει-ό(ν), περισσ-ό(ν)	σκολει-ά, περισσ-ά
5	Όνομ.	βουνί-ν/βουνί-Θ	βουνί-α/βουნი-ά
	Γεν.	βουνί-ου/βουნი-ού	βουνί-ω(ν)/βουनि-ῶ(ν)
	Αιτ.	βουνί-ν/βουνί-Θ	βουνί-α/βουनि-ά
	Κλητ.	βουνί-Θ	βουνί-α/βουनि-ά
6	Όνομ.	δρός-ος	δρός-η
	Γεν.	δρός-ους/δρός-ου	δρος-ῶ(ν)
	Αιτ.	δρός-ος	δρός-η
	Κλητ.	δρός-ος	δρός-η
7	Όνομ.	στόμα-ν/στόμα-Θ	στόματ-α
	Γεν.	στόματ-ος/στομάτ-ου	στομάτ-ω(ν)
	Αιτ.	στόμα-ν/στόμα-Θ	στόματ-α
	Κλητ.	στόμα-Θ	στόματ-α
8	Όνομ.	πόλη-Θ	πόλ-εις
	Γεν.	πόλε-ως/πόλη-ς	πόλε-ω(ν)
	Αιτ.	πόλη-Θ	πόλ-εις
	Κλητ.	πόλη-Θ	πόλ-εις

Πίνακας 1 | Οι κλιτικές τάξεις της Κρητικής κατά την όψιμη μεσαιωνική περίοδο.

4 Η ονοματική κλίση της Πρώιμης Νεότερης Κρητικής (1500 – 1700)

Τα βασικά χαρακτηριστικά του ονοματικού συστήματος της Κρητικής της περιόδου 1500 – 1700 είναι: α) έντονα φαινόμενα ετερόκλισης και διαπαραδειγματικής ομοιομορφίας στα αρσενικά και ουδέτερα ουσιαστικά της διαλέκτου, β) συστηματική αποβολή του ληκτικού -ν στη γενική πληθυντικού, γ) παγίωση του κλιτικού επιθήματος -ου στη γενική ενικού των ουσιαστικών της ΚΤ6 και ΚΤ7 και δ) εξοβελισμός της ΚΤ8 από το σύστημα της διαλέκτου.

Τα φαινόμενα της ετερόκλισης και διαπαραδειγματικής ομοιομορφίας εξακολουθούν και την περίοδο της Πρώιμης Νεότερης Κρητικής να επηρεάζουν τις ΚΤ2 και ΚΤ6 της διαλέκτου. Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, τα αρσενικά της ΚΤ2 υιοθετούν τα κλιτικά επιθήματα της ΚΤ1 στον πληθυντικό αριθμό και στη γενική ενικού (π.χ. *Χανδάκου, Ξανθουδίδης* 1912, αρ. 18, ετ. 1618, *προπατόροι*,

Στάθης¹², Α 252). Την ίδια περίοδο εντοπίζουμε περισσότερα παραδείγματα πλήρους διαπαραδειγματικής ομοιομορφίας, όπως τα *άλογαρος*, *βασιλιός* και *κανακαρός* (Χαιρετάκης 2020: 95). Ακόμα περισσότερα είναι τα ουδέτερα που υιοθετούν την κλίση της ΚΤ4 τόσο στον ενικό όσο και στον πληθυντικό αριθμό. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα *δάσο* (*Η εύμορφη βοσκοπούλα*¹³, 62), *κέρδητα* (*Ερωτόκριτος*¹⁴, Α 694) και *βάθητα* (*Κατζούρμπος*¹⁵, Γ 35). Αν και το συμφωνικό αλλόμορφο -τ- αναπτύσσεται, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, στο θέμα για να επιτευχθεί η εισαγωγή του κλιτικού επιθήματος -α, εντούτοις, σε ορισμένες περιπτώσεις αναπτύσσεται αδικαιολόγητα σε περιβάλλοντα που δεν υπάρχει ανάγκη για απλοποίηση καθιστώντας το σύστημα πολυπλοκότερο. Ενδεικτικοί είναι οι τύποι *δνειράτα* (*Ερωτόκριτος*, Δ 111) και *προσώπατα* (*Πανώρια*¹⁶, Β 453).

Από τον 16^ο αι. και μετά, παρατηρείται συστηματικότερα η αποβολή του ληκτικού -ν στη γενική πληθυντικού (π.χ. *σιδέρω*, *Ερωτόκριτος*, Β 753). Παράλληλα, την ίδια περίοδο κάνει την εμφάνισή του το επίθημα -ωνε, το οποίο προέκυψε από την προσθήκη του φωνήματος /e/ στο επίθημα -ων (π.χ. *κοπελιώνε*, *Κλίνη Σολομώντος – Ιστορίες θαυμάτων της Παναγίας*¹⁷, Ε 53/45ν, *Τουρκώνε*, *Κρητικός πόλεμος*¹⁸). Κατά τους Holton et al. (2019: 270), το εν λόγω επίθημα εντοπίζεται στην Κρήτη, την Πελοπόννησο και τα Επτάνησα.

Μία πολύ σημαντική εξέλιξη της περιόδου αποτελεί ο εξοβελισμός των αρχαιοπρεπών κλιτικών επιθημάτων -ους (ΚΤ6) και -ος (ΚΤ7). Πλέον το -ου αποτελεί το μοναδικό κλιτικό επίθημα για την έκφραση της γενικής ενικού των ουδετέρων της διαλέκτου. Το συγκεκριμένο επίθημα εμφανίζεται συστηματικά σε όλες τις γραπτές πηγές της περιόδου. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι τα *καταλιμάτου* (*Κατζαράς*¹⁹, αρ. 359, ετ. 1620), *χράιου*²⁰ (*Καστροφύλακας*²¹, αρ. 29, ετ. 1558) και *στήθου* (*Βασιλεύς ο Ροδολίνος*²², Ε 268).

Η ΚΤ8 των αρχαιοπρεπών θηλυκών ουσιαστικών, η οποία κατά την περίοδο του όψιμου μεσαίωνα συνυπήρχε με την ΚΤ3, εξαλείφεται από το σύστημα της διαλέκτου. Η συγκεκριμένη μεταβολή φαίνεται να συμβαίνει την ίδια περίοδο και στην Κυπριακή της περίοδο, αφού το κλιτικό επίθημα -εις απουσιάζει από τις γραπτές πηγές της διαλέκτου (Holton et al. 2019: 559).

Κλιτική Τάξη	Πτώση	Ενικός αριθμός	Πληθυντικός αριθμός
Ια	Ονομ.	όφαν-ός ²³ , λολ-ός	όφαν-οί, λολ-οί
	Γεν.	όφαν-οῦ, λολ-οῦ	όφαν-ῶ(ν)(ε), λολ-ῶ(ν)(ε)
	Αιτ.	όφαν-ὸ, λολ-ὸ	όφαν-οὺς, λολ-οὺς
	Κλητ.	όφαν-έ, λολ-έ	όφαν-οί, λολ-οί
Ιβ	Ονομ.	*Έγριπο-Θ	-
	Γεν.	*Έγριπο-ς	-
	Αιτ.	*Έγριπο-Θ	-
	Κλητ.	*Έγριπο-ς	-
Ιγ	Ονομ.	Τούρκ-ος	Τούρκ-οι

¹² Martini (1976).

¹³ Αλεξίου (2007).

¹⁴ Σαββίδης (2016).

¹⁵ Πολίτης (1964).

¹⁶ Κριαράς και Πηδόνια (2007).

¹⁷ Κακουλίδη-Πάνου, Καραντζόλα και Χαλβατζιδάκη (2007).

¹⁸ Αλεξίου και Αποσκήτη (1995).

¹⁹ Μαυρομάτης και Γεωργακόπουλος (2008).

²⁰ *χρέου*.

²¹ Πανοπούλου (2015).

²² Αποσκήτη (1987).

²³ ‘φλόγα’.

	Γεν.	Τουρκ-ο	Τουρκ-ῶ(ν)(ε)
	Αιτ.	Τουρκ-ο	Τούρκ-ους
	Κλητ.	Τουρκ-ο	Τουρκ-οι
2	Όνομ.	δουλευτή-ς	δουλευτ-ές/δουλευτάδ-ες
	Γεν.	δουλευτή-Ø	δουλευτ-ῶ(ν)/δουλευτάδ-ω(ν)
	Αιτ.	δουλευτή-Ø	δουλευτ-ές/δουλευτάδ-ες
	Κλητ.	δουλευτή-Ø	δουλευτ-ές/δουλευτάδ-ες
3	Όνομ.	άταξά-Ø, κανακαρά-Ø	άταξ-ές/άταξάδ-ες, κανακαρ-ές
	Γεν.	άταξά-ς, κανακαρά-ς	άταξ-ῶ(ν)/άταξάδ-ω(ν), κανακαρ-ῶ(ν)
	Αιτ.	άταξά-Ø, κανακαρά-Ø	άταξ-ές/άταξάδ-ες, κανακαρ-ές
	Κλητ.	άταξά-Ø, κανακαρά-Ø	άταξ-ές/άταξάδ-ες, κανακαρ-ές
4	Όνομ.	νέφαλ-ο, μανισμέν-ο	νέφαλ-α, μανισμέν-α
	Γεν.	νεφάλ-ου, μανισμέν-ου	νεφάλ-ω(ν), μανισμέν-ω(ν)
	Αιτ.	νέφαλ-ο, μανισμέν-ο	νέφαλ-α, μανισμέν-α
	Κλητ.	νέφαλ-ο, μανισμέν-ο	νέφαλ-α, μανισμέν-α
5	Όνομ.	θρονί-Ø	θροني-ά
	Γεν.	θροني-οῦ	θροني-ῶ(ν)
	Αιτ.	θρονί-Ø	θροني-ά
	Κλητ.	θρονί-Ø	θροني-ά
6	Όνομ.	δάσ-ος	δάσ-η
	Γεν.	δάσ-ου	δασ-ῶ(ν)
	Αιτ.	δάσ-ος	δάσ-η
	Κλητ.	δάσ-ος	δάσ-η
7	Όνομ.	πράμμα-Ø	πράμματ-α
	Γεν.	πραμμάτ-ου	πραμμάτ-ω(ν)
	Αιτ.	πράμμα-Ø	πράμματ-α
	Κλητ.	πράμμα-Ø	πράμματ-α

Πίνακας 2 | Οι κλιτικές τάξεις της Κρητικής κατά την πρόωμη νεότερη περίοδο.

5 Η ονοματική κλίση του ανατολικοκρητικού ιδιώματος (1900 –)

Ως ανατολικοκρητικό ιδίωμα έχει παραδοσιακά οριστεί η διαλεκτική ποικιλία της Κρητικής που ομιλείται στις ανατολικές επαρχίες του νομού Ρεθύμνης, στον νομό Ηρακλείου και στον νομό Λασιθίου (Χατζιδάκις 1915, Αναγνωστόπουλος 1926, Πάγκαλος 1955-1975, Κοντοσόπουλος 1969). Τα βασικότερα χαρακτηριστικά του ανατολικοκρητικού ιδιώματος είναι: α) απουράνωση των συριστικών φθόγγων (π.χ. νησά), β) αύξηση η- (π.χ. ήφαγα), γ) πρόθημα ανε- (π.χ. ανεκατόνω), δ) ανάπτυξη φωνήματος /a/ στην αρχή των λέξεων (π.χ. αμασέλλα) και ε) αντωνυμία τως/ντωσ²⁴. Με βάση την επιτόπια έρευνα αλλά και τη μελέτη της παλαιότερης βιβλιογραφίας της διαλέκτου φαίνεται ότι το ονοματικό κλιτικό σύστημα της διαλέκτου παραμένει σε μεγάλο βαθμό σταθερό από τον 16^ο αι. έως σήμερα.

Με βάση τον Χαιρετάκη (2020: 105), τα κλιτικά υποπαράδειγματα 1β (π.χ. η Κόριθος-της Κόριθο-ς) και 1γ (ο γύφτος-του γύφτο), τα οποία εμφανίστηκαν τη μεσαιωνική περίοδο, χρησιμοποιούνται περισσότερο από τους φυσικούς ομιλητές ηλικίας 60 > (KT1β: 73,3%, KT1γ: 90,7%) και λιγότερο από τους ομιλητές ηλικίας 30-59 (KT1β: 45,3%, KT1γ: 70,7%). Πιθανή αιτία συρρίκνωσης των δύο κλιτικών υποπαραδειγμάτων είναι η επαφή με την ΚΝΕ, αφού το κλιτικό υποπαράδειγμα 1α είναι κοινό και στα δύο συστήματα. Με αυτόν τον τρόπο, το πιο συχνό υποπαράδειγμα τείνει να απορροφήσει μέσω της διαπαραδειγματικής ομοιομορφίας τους λιγότερο συχνούς τύπους.

²⁴ Βλ. Χαιρετάκης (2020) για μία αναλυτικότερη παρουσίαση των χαρακτηριστικών των δύο ιδιωμάτων.

Η ΚΤ2 ήδη από την μεσαιωνική περίοδο εξακολουθεί να παρουσιάζει φαινόμενα ετερόκλησης και τάσεις ενοποίησης με την ΚΤ1. Τύποι, όπως οι *γειτόνοι*, *κοράκοι* και *φυλάκοι*, χρησιμοποιούνται από τους διαλεκτόφωνους ανεξάρτητα από την ηλικιακή ομάδα στην οποία ανήκουν. Φαινόμενα υπεραφθονίας εντοπίζονται στους ομιλητές ηλικίας μεταξύ 30-59, οι οποίοι χρησιμοποιούν διπλούς τύπους, όπως οι *αρχόντοι-άρχοντες* και *μαρτύροι-μάρτυρες*.

Τα ουδέτερα ουσιαστικά όλων των κλιτικών τάξεων εξακολουθούν να σχηματίζουν σήμερα τη γενική σε *-ου* (π.χ. *κρετσού*, *χωμάτου*). Η ΚΤ6 εξακολουθεί να εμφανίζει έναν ασταθή χαρακτήρα ήδη από τον μεσαίωνα, αφού άλλοτε τείνει να εξοβελιστεί από το σύστημα μέσω της προσάρτησης των μελών της στην ΚΤ4 και άλλοτε τείνει να παραμείνει στο σύστημα της διαλέκτου μέσω της προσάρτησης μελών της ΚΤ4 σε αυτήν (π.χ. *δώρος* αντί *δώρο*). Επιπλέον, με βάση το πρότυπο της ΚΤ6 κλίνονται αρκετά παράγωγα από επίθετα της διαλέκτου ήδη από τη μεσαιωνική περίοδο (π.χ. *το ψήλος < ο ψηλός*). Τύποι πληθυντικού, όπως οι *πάχη/πάχητα* και *λάθη/λάθια/λάθητα* συνυπάρχουν ανεξάρτητα από την ηλικιακή ομάδα που ανήκει ο ομιλητής (φαινόμενο υπεραφθονίας).

Ορισμένα μέλη της ΚΤ4, παρουσιάζουν αλλομορφία στον πληθυντικό αριθμό ήδη από την περίοδο των μεσαιωνικών χρόνων. Αυτά είναι τα *άλογο* (*αλόγατα*), *πρόσωπο* (*προσώπατα*), *έργο* (*έργατα*), *όνειρο* (*ονείρατα*), *όσπριο* (*όσπριατα*) και *πρεπό* (*πρεπάτα*). Η εισαγωγή αλλομορφίας στα συγκεκριμένα παραδείγματα, όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, καθιστά το σύστημα πιο πολύπλοκο.

Η ΚΤ8, η οποία είχε εξοβελιστεί από το σύστημα της διαλέκτου κατά τον 16^ο αι., είναι άγνωστη για τους ομιλητές ηλικίας 60 >, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό διαλεκτόφωνων ηλικίας 30-59 (45,3%) χρησιμοποιεί τους πληθυντικούς σε *-εις* (π.χ. *φύσεις*, αλλά και *φύσες*). Η αιτία της τάσης επανεμφάνισης της ΚΤ8 στο σύστημα της διαλέκτου είναι η επαφή με την ΚΝΕ²⁵.

Κλιτική Τάξη	Πτώση	Ενικός αριθμός	Πληθυντικός αριθμός
1α	Ονομ.	<i>χογλι-ός, όλ-ος</i>	<i>χογλι-οί, όλ-οι</i>
	Γεν.	<i>χογλι-ού, όλ-ου</i>	<i>χογλι-ώ, όλω/ολων-ώνε</i>
	Αιτ.	<i>χογλι-ό, όλ-ο</i>	<i>χογλι-ούς, όλ-ους</i>
	Κλητ.	<i>χογλι-έ, όλ-ε</i>	<i>χογλι-οί, όλ-οι</i>
1β	Ονομ.	<i>Ρόδο-Ø</i>	-
	Γεν.	<i>Ρόδο-ς</i>	-
	Αιτ.	<i>Ρόδο-Ø</i>	-
	Κλητ.	<i>Ρόδο-ς</i>	-
1γ	Ονομ.	<i>γύφτ-ος</i>	<i>γύφτ-οι</i>
	Γεν.	<i>γύφτ-ο</i>	<i>γύφτ-ω</i>
	Αιτ.	<i>γύφτ-ο</i>	<i>γύφτ-οι</i>
	Κλητ.	<i>γύφτ-ο</i>	<i>γύφτ-οι</i>
2	Ονομ.	<i>κιοφτέ-ς</i>	<i>κιοφτέδ-ες</i>
	Γεν.	<i>κιοφτέ-Ø</i>	<i>κιοφτέδ-ω</i>
	Αιτ.	<i>κιοφτέ-Ø</i>	<i>κιοφτέδ-ες</i>
	Κλητ.	<i>κιοφτέ-Ø</i>	<i>κιοφτέδ-ες</i>
3	Ονομ.	<i>πούγκα²⁶-Ø, παχιά-Ø</i>	<i>πούγκ-ες/πουγκάδ-ες, παχι-ές</i>
	Γεν.	<i>πούγκα-ς, παχιά-ς</i>	<i>πουγκ-ώ/πουγκάδ-ω, παχι-ώ</i>
	Αιτ.	<i>πούγκα-Ø, παχιά-Ø</i>	<i>πούγκ-ες/πουγκάδ-ες, παχι-ές</i>
	Κλητ.	<i>πούγκα-Ø, παχιά-Ø</i>	<i>πούγκ-ες/πουγκάδ-ες, παχι-ές</i>
4	Ονομ.	<i>ζάλ-ο, γλυκι-ό</i>	<i>ζάλ-α, γλυκι-ά</i>
	Γεν.	<i>ζάλ-ου, γλυκι-ού</i>	<i>ζάλ-ώ, γλυκι-ώ</i>

²⁵ Η ΚΤ8 της διαλέκτου αντιστοιχεί στην ΚΤ4 της ΚΝΕ (Ράλλη 2005).

²⁶ ‘καταφύγιο’.

	Αιτ.	ζάλ-ο, γλυκι-ό	ζάλ-α, γλυκι-ά
	Κλητ.	ζάλ-ο, γλυκι-ό	ζάλ-α, γλυκι-ά
5	Ονομ.	ρίφι-Ø	ρίφι-α
	Γεν.	ριφι-ού	ριφι-ώ
	Αιτ.	ρίφι-Ø	ρίφι-α
	Κλητ.	ρίφι-Ø	ρίφι-α
6	Ονομ.	μέτρ-ος	μέτρ-η
	Γεν.	μέτρ-ου	μέτρ-ώ
	Αιτ.	μέτρ-ος	μέτρ-η
	Κλητ.	μέτρ-ος	μέτρ-η
7	Ονομ.	χώμα-Ø	χώματ-α
	Γεν.	χωμάτ-ου	χωμάτ-ω
	Αιτ.	χώμα-Ø	χώματ-α
	Κλητ.	χώμα-Ø	χώματ-α
8 ²⁷	Ονομ.	φύση-Ø	φύσ-εις
	Γεν.	φύση-ς	φύσε-ω
	Αιτ.	φύση-Ø	φύσ-εις
	Κλητ.	φύση-Ø	φύσ-εις

Πίνακας 3 | Οι κλιτικές τάξεις του ανατολικοκρητικού ιδιώματος κατά τη νεότερη περίοδο.

6 Συμπεράσματα

Οι πηγές της μεσαιωνικής και μεταβυζαντινής περιόδου παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για την εξέλιξη του ονοματικού συστήματος της διαλέκτου. Βασικό πόρισμα της εργασίας είναι ότι η μορφή του ονοματικού συστήματος της διαλέκτου έλαβε εν πολλοίς τη σημερινή του μορφή κατά τον 16^ο αι. Η μετάβαση από την Όψιμη Μεσαιωνική στην Πρώιμη Νεότερη Κρητική σημαδεύεται από σημαντικές εξελίξεις. Οι σημαντικότερες είναι: α) σημαντική υποχώρηση του ληκτικού -ν στα ονόματα, β) παγίωση του κλιτικού επιθήματος -ου στη γενική των ουσιαστικών της ΚΤ6 και ΚΤ7 και γ) εξοβελισμός της αρχαιοπρεπούς ΚΤ8. Αρκετά από τα ουσιαστικά της διαλέκτου παρουσιάζουν αστάθεια στην κλίση τους ήδη από τη μεσαιωνική περίοδο (ίσως και νωρίτερα). Βασική αιτία αποτελεί η εφαρμογή μορφολογικών φαινομένων, όπως η ετερόκλιση και η παραδειγματική ομοιομορφία. Τα φαινόμενα αυτά επηρεάζουν έως και σήμερα κυρίως τα αρσενικά της ΚΤ2 και τα ουδέτερα της ΚΤ6 της διαλέκτου.

Βιβλιογραφία

- Αλεξίου, Στυλιανός, και Μάρθα Αποσκήτη. 1995. *Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή του Ρεθυμναίου, Ο Κρητικός Πόλεμος (1645–1669)*. Αθήνα: Στιγμή.
- Αλεξίου, Στυλιανός. [1979] 2007. *Μπεργαδής, Απόκοπος. Η Βοσκοπούλα*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Αναγνωστόπουλος, Γεώργιος. 1926. “Περί της εν Κρήτη ομιλουμένης και ιδίως περί του ιδιώματος της Αγίας Βαρβάρας και περιχώρων.” *Αθηνά* 38: 139-193.
- Αποσκήτη, Μάρθα. 1987. *Ροδολίνος, τραγωδία Ιωάννη Ανδρέα Τρωίλου (17^{ου} αιώνα)*. Αθήνα: Στιγμή.
- Bakker, Wim F., and Arnold van Gemert. 2002. *Θρήνος εις τα Πάθη και την Σταύρωση του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού. Ποιηθείς παρά του*

²⁷ Υπό ένταξη στο σύστημα της διαλέκτου.

- ευγενεστάτου άρχοντος κυρού Μαρίνου του Φαλιέρου, κριτική έκδοση. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Browning, Robert. 2008. *Η ελληνική γλώσσα. Μεσαιωνική και Νέα*. Μετάφραση: Μ. Κονομή. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Bussmann, Hadumod. 1996. *Routledge dictionary of language and linguistics*. London and New York: Routledge.
- Bybee, Joan. 1980. "Morphophonemic Change from Inside and Outside the Paradigm". *Lingua* 50: 45-59.
- Henrich, Günther Steffen. 1976. *Κλητικές και Γενικές σε -ο από Αρσενικά σε -ος στα Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Holton, David, and Io Manolesou. 2010. "Medieval and Early Modern Greek". Στο E. Bakker (eds.), *A Companion to the Ancient Greek Language*, 539-563. Oxford: Wiley/Blackwell.
- Holton, David, Horrocks, Geoffrey, Janssen, Marjolijne, Lendari, Tina, Manolesou, Io, and Notis Toufexis. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Vol. II-III. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horrocks, Geoffrey C. [1997] 2010. *Greek: A History of the Language and its Speakers*. London: Longman.
- Κακουλίδη-Πάνου, Ελένη, Καραντζόλα, Ελένη και Μαρία Χαλβατζιδάκη. 2007. *Ιωάννης Μορεζήνος, Κλίνη Σολομώντος Ιστορίες θαυμάτων της Παναγίας [1599]*. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.
- Καραντζόλα, Ελένη, Τικοπούλου, Κατερίνα και Κατερίνα Φραντζή. 2012. "Τα νοταριακά έγγραφα ως πηγές για την πρώιμη νεοελληνική γλώσσα". Στο *Πρώιμη Νεοελληνική Δημόδης Γραμματεία. Γλώσσα, Παράδοση και Ποιητική*, 473-501. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος. 1969. "Γλωσσογεωγραφικά διερευνήσεις εις την Κρητικήν διάλεκτον." Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος. [1988] 2016. *Γλωσσικός Άτλας της Κρήτης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κριαράς, Εμμανουήλ, και Κομνηνή Πηδώνια. 2007. *Γεωργίου Χορτάτση, Πανώρα, κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο Εμμανουήλ Κριαρά. Αναθεωρημένη με επιμέλεια Κ. Πηδώνια*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Maiden, Martin. 2009. "Where does heteroclisys come from? Evidence from Romanian dialects". *Morphology* 19: 59-86.
- Mańczak, Witold. 1958. "Tendences générales des changements analogiques". *Lingua* 7: 298-325, 387-420.
- Μαυρομάτης, Γιάννης, και Νικόλαος Παναγιωτάκης. 2015. *Στέφανος Σαχλίκης. Τα Ποιήματα. Χρηστική έκδοση με βάση και τα τρία χειρόγραφα*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Μανούσακας, Μανούσος. 1964. "Ελληνικά νοταριακά έγγραφα (1374-1446) από τα "Atti Antichi" του αρχείου του Δούκα της Κρήτης". *Θησαυρίσματα* 3: 73-102.
- Μανούσακας, Μανούσος. 1995. *Λεονάρδου Ντελλαπόρτα ποιήματα: 1403-1411*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Μανωλέσσου, Ιώ. 2003. "Η αξία των μη λογοτεχνικών πηγών για την έρευνα της Μεσαιωνικής Ελληνικής". *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 24: 61-88.
- Μαρκόπουλος, Θεόδωρος. 2009. "Η έρευνα της γλωσσικής αλλαγής στα κείμενα της Μεσαιωνικής Ελληνικής: Μεθοδολογική διερεύνηση των πηγών". Στο Γ. Γιαννάκης κ.ά. (επιμ.), *Ηλεκτρονικά Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, 987-998. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

- Martini, Lidia. 1976. *Στάθης, Κρητική Κωμωδία, κριτική έκδοση με εισαγωγή, σημειώσεις και λεξιλόγιο*. Θεσσαλονίκη: Προμηθεύς.
- Μαυρομάτης, Γιάννης, και Δημήτρης Γεωργακόπουλος. 2008. *Παπα-Ιωάννης Κατζαράς, Νοτάριος Καστελίου Φούρνης, Κατάστιχο 43 (1607–1635)*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Μέγας, Γεώργιος. 1975. *Γεώργιος Χούμνος, Η Κοσμογέννησις: ανέκδοτον στιχούργημα του 15ου αιώνας, έμμετρος παράφρασις της Γενέσεως και Εξόδου της Παλαιάς Διαθήκης*. Αθήνα: Κέντρο Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού (ΚΕΜΝΕ) Ακαδημίας Αθηνών.
- Melissaropoulou, Dimitra. 2013. “Gradualness in analogical change as a complexification stage in a language simplification process: a case study from modern Greek dialects”. Στο A. G. Ramat, C. Mauri and P. Molinelli (eds.), *Synchrony and Diachrony: A Dynamic Interface*. Studies in Language Companion Series, 125-150. John Benjamins Publishing Company.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. 2002. *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα.
- Ξανθινάκης, Αντώνιος. [2000] 2009. *Λεξικό Ερμηνευτικό και Ετυμολογικού του Δυτικοκρητικού Γλωσσικού Ιδιώματος: συνώνυμα – αντίθετα, επεξηγηματικά παραδείγματα ιδιωματικού λόγου*. Επιμ. Χ. Χαραλαμπίδης. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Ξανθουδίδης, Στέφανος. 1912. *Κρητικά συμβόλαια Ενετοκρατίας 1575–1643 νυν το πρώτον εκδιδόμενα μετα σημειώσεων και γλωσσαρίου*. Ηράκλειο: Τυπογραφείο Στυλ. Μ. Αλεξίου.
- Πάγκαλος, Γεώργιος. [1955-1975] 2000. *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*. τ. 1-6. Αθήνα: Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού.
- Πανοπούλου, Αγγελική. 2015. *Πέτρος Καστροφύλακας, Νοτάριος Χάνδακα: Πράξεις 1558–1559*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Πολίτης, Λίνος. 1964. *Γεωργίου Χορτάση, Κατζούρμπος: κωμωδία, κριτική έκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο*. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.
- Ράλλη, Αγγελική, Μελισσαροπούλου, Δήμητρα., και Θανάσης Τσιάμας. 2004. “Φαινόμενα Αναδιάρθρωσης του Ονοματικού Κλιτικού Παραδείγματος στη Μικρασιατική Διάλεκτο των Κυδωνιών και Μοσχονησίων”. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 24: 568-579.
- Ράλλη, Αγγελική. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ralli, Angela. 1999. “Inflectional features and the morphological module hypothesis”. Στο *Working papers in theoretical and applied linguistics* 6, 111-142. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Ralli, Angela. 2000. “A Feature-based Analysis of Greek Nominal Inflection”. *Glossologia* 11-12: 201-228.
- Ralli, Angela. 2007. “On the role of Allomorphy in Inflectional Morphology: Evidence from Dialectal Variation”. Στο G. Sica (επιμ.), *Open problems in Linguistics and Lexicography*. Milan: Polimetrica.
- Σαββίδης, Γεώργιος. [1988] 2016. *Βιτσέντζος Κορνάρος. Ποίημα ερωτικόν λεγόμενον Ερωτόκριτος*. Αθήνα: Ερμής.
- Σταυρακοπούλου, Σωτηρία 2013. *Ο έπαινος των γυναικών*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Stump, Gregory. 2006. “Heterocclisis and paradigm linkage”. *Language* 82: 279-322.
- Thornton, Anna. 2011. “Overabundance (multiple forms realizing the same cell): A non-canonical phenomenon in Italian verb morphology”. Στο M. Maiden, J. Smith, M. Goldbach and Marc-Olivier Hinzelin (επιμ.), *Morphological Autonomy: Perspectives from Romance Inflectional Morphology*: 358-381.

- Thornton, Anna. 2012. “Reduction and Maintenance of Overabundance. A Case Study on Italian Verb Paradigms”. *Word Structure* 5: 183-207.
- van Gemert, Arnold. 1980. *Μαρίνου Φαλιέρου Ερωτικά Όνειρα, κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο*. Θεσσαλονίκη.
- Χαιρετάκης, Γεώργιος. 2020. “Η μορφολογία της κρητικής διαλέκτου: Κλίση και παραγωγή”. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Χατζιδάκις, Γεώργιος. 1905–1907. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τ. 1-2. Αθήνα: Τύποις Σακελλαρίου.
- Χατζιδάκις, Γεώργιος. 1915. “Περί της γλώσσης και γραμματικής του Ερωτόκριτου”. Στο Στεφ. Ξανθουδίδη, *Ερωτόκριτος*, 458-468. Ηράκλειο: Τυπογραφείο Στυλ. Αλεξίου.

**Διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης σε ενήλικους
πρόσφυγες: Από την ανάλυση αναγκών στην κατασκευή αναλυτικού
προγράμματος**

Κωνσταντίνα Χελιώτη
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
konhelioti@gmail.com

Abstract

The huge influx of refugees in Greece in recent years made urgent the improvement of their literacy in the Greek language. The aim of this paper is to investigate the refugees' needs in the Greek language and to propose guidelines for a suitable curriculum. To this aim, a questionnaire-based survey was used to identify the wants and the lacks of refugees in the target language. Furthermore, interviews were conducted in order to identify the necessities and complete the quantitative data.

Keywords: need analysis, adult refugees, level A0, curriculum

1 Εισαγωγή

Αδιαμφισβήτητα, η Ελλάδα αποτελεί τα τελευταία χρόνια κατεξοχήν χώρα υποδοχής μεταναστών και προσφύγων. Ενδεικτικά, εκτιμάται ότι μόνο το 2018, που αποτελεί και έτος διεξαγωγής της παρούσας έρευνας, ο συνολικός αριθμός προσφύγων στην Ελλάδα ανερχόταν σε 61.460 (UNHCR 2018).

Καθίσταται, λοιπόν, αντιληπτό ότι οι αυξανόμενες προσφυγικές ροές των τελευταίων ετών στην Ελλάδα και οι συνεπακόλουθες δημογραφικές ανακατατάξεις καθιστούν αδήριτη την ανάγκη διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στο προσφυγικό κοινό. Ωστόσο, μία σύντομη επισκόπηση στα ήδη υπάρχοντα εγχειρίδια της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης αναδεικνύει ότι η πλειονότητα των διδακτικών υλικών δεν είναι κατάλληλη για το προσφυγικό κοινό. Συγκεκριμένα, δίνεται έμφαση στη διδασκαλία της γραμματικής και του γραπτού λόγου, με αποτέλεσμα να μην παρέχεται στους μαθητές χρήσιμο επικοινωνιακό υλικό και να μη διδάσκεται η γλωσσική χρήση όπως αυτή συμβαίνει στον πραγματικό κόσμο (Moschonas 2017). Αυτό συνεπάγεται ότι το καταστασιακό περιεχόμενο και η επικοινωνιακή δομή πολλών διδακτικών υλικών δε λαμβάνουν υπόψη τις άμεσες ανάγκες των προσφύγων και δεν αντανακλούν την πραγματικότητα που βιώνουν, ενώ παράλληλα πολλά από αυτά περιλαμβάνουν θέματα που ανταποκρίνονται στο κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο της μεσαίας αστικής τάξης (Auerbach & Burgess 1985). Επιπρόσθετα, πολλά από τα διδακτικά υλικά που απευθύνονται σε πρόσφυγες ενδέχεται να μην αξιοποιούν ως γέφυρα μάθησης την προηγούμενη γνώση και τον πολιτισμό των μαθητών επιδιώκοντας την αφομοίωση τους στην κυρίαρχη κουλτούρα (Auerbach & Burgess 1985). Αυτό, βέβαια, σημαίνει ότι οι μαθητές τοποθετούνται σε μειονεκτική θέση και είναι αναγκασμένοι να μαθαίνουν τις νέες πληροφορίες μέσα σε ένα εμπειρικό κενό (Cummins 2005).

Ως εκ τούτου, κρίνεται απαραίτητη η διερεύνηση του προφίλ των μαθητών και η στοχευμένη ανάλυση των αναγκών τους στη δεύτερη γλώσσα, ώστε να κατασκευαστεί ένα Αναλυτικό Πρόγραμμα «επιβίωσης» με πρακτικό, ρεαλιστικό και ουσιαστικά μαθητοκεντρικό προσανατολισμό (Auerbach & Burgess 1985· Mattheoudakis 2005).

Στο παρόν άρθρο διερευνώνται οι ανάγκες των ενήλικων προσφύγων που είναι αρχάριοι στην ελληνική γλώσσα. Κατά την ερευνητική διαδικασία, εξετάζονται οι υποκειμενικές ανάγκες και οι ελλείψεις των προσφύγων στη γλώσσα-στόχο μέσα από ένα ειδικά κατασκευασμένο ερωτηματολόγιο. Στη συνέχεια, διερευνώνται οι αντικειμενικές ανάγκες τους στη γλώσσα-στόχο μέσα από συνεντεύξεις εκπαιδευτικών, πολιτισμικών διαμεσολαβητών και εργαζόμενων σε τομείς που έρχονται σε επαφή με πρόσφυγες. Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της έρευνας προτείνονται ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές για την κατασκευή ενός Αναλυτικού Προγράμματος που θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες του συγκεκριμένου κοινού.

2 Διδασκαλία ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης σε ενήλικους πρόσφυγες

2.1 Αναλυτικό πρόγραμμα και Ανάλυση αναγκών

Ο όρος *Αναλυτικό Πρόγραμμα* εμφανίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία ήδη από το 1902 με τη δημοσίευση ενός βιβλίου του John Dewey (Χατζηγεωργίου 2011). Μέχρι σήμερα έχουν διατυπωθεί ποικίλοι ορισμοί για την έννοια του Αναλυτικού Προγράμματος, αλλά δεν έχει προσδιοριστεί ένας καθολικά και διαχρονικά αποδεκτός. Ωστόσο, παρά τις εννοιολογικές ασάφειες, ο όρος αυτός υποδηλώνει εκπαιδευτικές εμπειρίες με παιδαγωγικό σκοπό (Χατζηγεωργίου 2011).

Βασική παράμετρος που καθοδηγεί την κατασκευή ενός Αναλυτικού Προγράμματος θεωρείται μεταξύ άλλων η ερευνητική διαδικασία της ανάλυσης αναγκών του κοινού στο οποίο απευθύνεται (Nation & Macalister 2010· Τοκατλίδου 2003). Με άλλα λόγια, οι ανάγκες της ομάδας-στόχου υπαγορεύουν τους επικοινωνιακούς-γλωσσικούς στόχους, τη μεθοδολογική προσέγγιση, το είδος και το περιεχόμενο των διδακτικών υλικών καθώς και τον τρόπο διδασκαλίας (Τοκατλίδου 2003).

Οι Hutchinson & Waters (1987) διακρίνουν τις ανάγκες των μαθητών σε ανάγκες-στόχους, δηλαδή ανάγκες του μαθητή στην περίσταση-στόχο, και σε μαθησιακές ανάγκες, δηλαδή τι χρειάζεται να κάνει ο μαθητής προκειμένου να μάθει. Σύμφωνα με τους Nation & Macalister (2010) οι ανάγκες-στόχοι διακρίνονται σε:

- ✓ αντικειμενικές ανάγκες, δηλαδή η απαιτούμενη γνώση για την αποτελεσματική χρήση της γλώσσας.
- ✓ ελλείψεις, δηλαδή το χάσμα μεταξύ της ήδη υπάρχουσας και της προσδοκώμενης γνώσης στη γλώσσα-στόχο.
- ✓ υποκειμενικές ανάγκες, δηλαδή η επιθυμητή γνώση από τον μαθητή σύμφωνα με αυτό που πιστεύει ο ίδιος ότι χρειάζεται να διδαχθεί.

2.2 Σύνοψη ανασκόπηση βιβλιογραφίας

Σύμφωνα με μελέτες και έρευνες, η διαπολιτισμική εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα ήταν ανέκαθεν και παραμένει στη βάση της αφομοιωτική, καθώς εφαρμόζει μονοπολιτισμικές πρακτικές περιθωριοποίησης και επιδιώκει την αφομοίωση των πολιτισμικά και γλωσσικά διαφερόντων ατόμων στη «νόρμα» της εθνικοπολιτισμικής ομοιογένειας (Markou, 1993 · Gropas & Triandafyllidou 2011 · Palaiologou & Faas 2012 · Kakos & Palaiologou 2014).

Σε αυτό το πλαίσιο, τα Αναλυτικά Προγράμματα της ελληνικής γλώσσας που απευθύνονται σε ενήλικους πρόσφυγες και μετανάστες δεν αντανακλούν την πραγματικότητα τους και δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους, με αποτέλεσμα την

περιθωριοποίηση και τον αποκλεισμό τους από το κοινωνικό σύνολο (Mattheoudakis 2005 · Wodak & Boukala 2015).

Στην πλειονότητα τους οι διδάσκοντες στα εν λόγω προγράμματα δεν είναι διαπολιτισμικά ευαισθητοποιημένοι και προσεγγίζουν τον συγκεκριμένο πληθυσμό χωρίς να λαμβάνουν υπόψη το πολιτισμικό του υπόβαθρο και την ανομοιογένειά του (Mattheoudakis 2005·Magos & Simopoulos 2009). Μάλιστα, πολλές φορές αγνοούν τις επικοινωνιακές ανάγκες τους και επιμένουν στη διδασκαλία της γραμματικής (Brinia & Tsaprazi 2014).

Ως εκ τούτου, παρατηρείται μειωμένη συμμετοχή των προσφύγων και των μεταναστών σε επίσημα μαθήματα της ελληνικής γλώσσας (Mattheoudakis 2005). Προκειμένου να αλλάξει αυτή η κατάσταση και να ενισχυθεί το κίνητρο των συγκεκριμένων μαθητών, η διδασκαλία πρέπει να είναι εμπειρικοκεντρική και να λαμβάνει υπόψη τις επικοινωνιακές ανάγκες του κοινού που απευθύνεται (Mattheoudakis 2005·Kantzou, Manoli, Mouti & Papadopoulou 2017).

3 Μεθοδολογία έρευνας

3.1 Μεθοδολογία ποσοτικής έρευνας

Στο πλαίσιο διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στο προσφυγικό κοινό, το παρόν άρθρο επιχειρεί να διερευνήσει τις ανάγκες των ενήλικων προσφύγων αρχάριου επιπέδου στην ελληνική γλώσσα. Απώτερος στόχος είναι η αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας, ώστε να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την κατασκευή ενός Αναλυτικού Προγράμματος που θα απευθύνεται αποκλειστικά σε αυτό το κοινό και θα διευκολύνει τη συμπερίληψή τους στην ελληνική κοινωνία.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο Απριλίου-Ιουλίου 2018 σε Δομές Φιλοξενίας Προσφύγων στην Αττική και το δείγμα αποτελείται από 33 ενήλικους πρόσφυγες (18:άνδρες, 13:γυναίκες, 2:άλλο). Ο μέσος όρος ηλικίας των προσφύγων είναι 28 έτη και το χρονικό διάστημα παραμονής τους στην Ελλάδα είναι κατά μέσο όρο 14 μήνες. Αξιοσημείωτο είναι ότι το 33,3% δεν έχει ολοκληρώσει τη φοίτηση του στο σχολείο, ενώ μόνο το 30% έχει προχωρήσει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ως προς τη γνώση ξένων γλωσσών το 51% δήλωσε ότι γνωρίζει έστω και στοιχειωδώς κάποιες φράσεις στην αγγλική γλώσσα. Σημαντικό είναι ότι ως προς τη γνώση της ελληνικής γλώσσας βρίσκονται σε πολύ αρχάριο επίπεδο ή δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ μαθήματα ελληνικών.

Με σκοπό να ελεγχθεί το αν οι ανάγκες τους στην ελληνική γλώσσα σχετίζονται με την ιδιότητά τους ως πρόσφυγες, δόθηκε την ίδια περίοδο στο Διδακταλείο της Ελληνικής Γλώσσας του ΕΚΠΑ το ίδιο ερωτηματολόγιο σε ένα δείγμα 33 φοιτητών του προγράμματος Erasmus (21:γυναίκες, 12:άνδρες). Ο μέσος όρος ηλικίας τους είναι 24 έτη και το χρονικό διάστημα παραμονής τους στην Ελλάδα είναι κατά μέσο όρο 5 μήνες. Ως προς τη γνώση ξένων γλωσσών όλοι γνωρίζουν αγγλικά. Σημαντικό είναι ότι το επίπεδο ελληνομάθειάς τους είναι το ίδιο με αυτό των προσφύγων.

Τα δείγματα επιλέχθηκαν με μη τυχαία δειγματοληψία ευκολίας λόγω επιβεβλημένων χρονικών και πρακτικών περιορισμών. Ως εκ τούτου, τα αποτελέσματα δεν είναι αντιπροσωπευτικά του συνόλου του προσφυγικού πληθυσμού στην Ελλάδα, αλλά είναι ενδεικτικά της τάσης που παρουσιάζει και λειτουργούν ως έναυσμα για περαιτέρω διερεύνηση.

Για τη συλλογή των δεδομένων της ποσοτικής έρευνας κατασκευάστηκε ένα ερωτηματολόγιο που μεταφράστηκε σε Αραβικά, Φαρσί και Αγγλικά. Το

ερωτηματολόγιο αποτελείται από 28 ερωτήσεις κλειστού τύπου και ως πρότυπο για την κατασκευή του αξιοποιήθηκε ένα αντίστοιχο εργαλείο ανάλυσης αναγκών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Κατά την τελική διαμόρφωση του απλοποιήθηκαν ορισμένες διατυπώσεις και χρησιμοποιήθηκαν εικόνες που οπτικοποιούν κάποια ζητούμενα, καθώς λήφθηκαν υπόψη τα αποτελέσματα της πιλοτικής εφαρμογής του ερωτηματολογίου σε ένα μικρότερο δείγμα ατόμων.

Το πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου εξετάζει το γενικότερο προφίλ των ερευνητικών υποκειμένων και οι ερωτήσεις σχετίζονται με δημογραφικές πληροφορίες. Στο δεύτερο μέρος καλούνται οι ίδιοι να αξιολογήσουν με βάση την κλίμακα Likert (αδιάφορο - σημαντικό - πάρα πολύ σημαντικό) μία λίστα καθημερινών επικοινωνιακών περιστάσεων συνδυασμένες με τις τέσσερις επικοινωνιακές δεξιότητες της Παραγωγής Προφορικού Λόγου (ΠΠΛ), της Κατανόησης Προφορικού Λόγου (ΚΠΛ), της Παραγωγής Γραπτού Λόγου (ΠΓΛ) και της Κατανόησης Γραπτού Λόγου (ΚΓΛ). Οι επικοινωνιακές περιστάσεις που έχουν επιλεγεί ανήκουν στις εξής θεματικές: Επίσκεψη σε Γιατρό, Αγορές, Σχολείο, Τράπεζα, Ταχυδρομείο, Συμπλήρωση Εντύπων, Στέγαση, Παραγγελία Φαγητού, Μετακίνηση/Μ.Μ.Μ. και Εργασία.

Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι τα εξής:

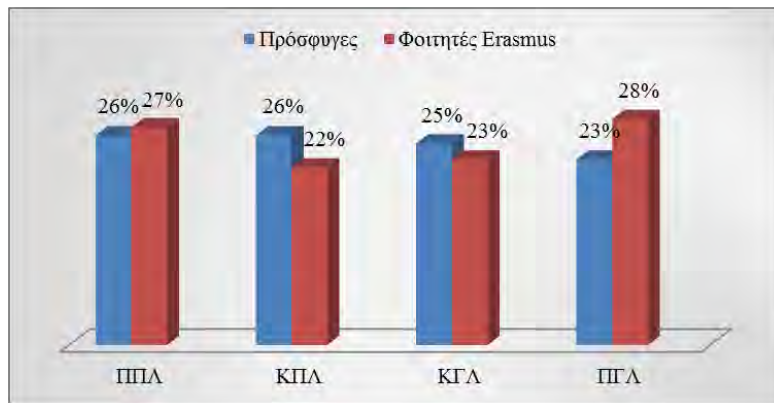
- ✓ Επηρεάζει η ιδιότητα του πρόσφυγα την ιεράρχηση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων;
- ✓ Επηρεάζει η ιδιότητα του πρόσφυγα την ιεράρχηση των επικοινωνιακών περιστάσεων;
- ✓ Επηρεάζει η ιδιότητα του πρόσφυγα την ιεράρχηση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων σε συνδυασμό με την επικοινωνιακή περίσταση;

Η επεξεργασία των δεδομένων γίνεται με το στατιστικό πρόγραμμα SPSS και συγκεκριμένα χρησιμοποιείται το κριτήριο χ^2 για έλεγχο ανεξαρτησίας. Το επίπεδο σημαντικότητας ορίζεται σε $p=0,05$.

3.2 Αποτελέσματα ποσοτικής έρευνας

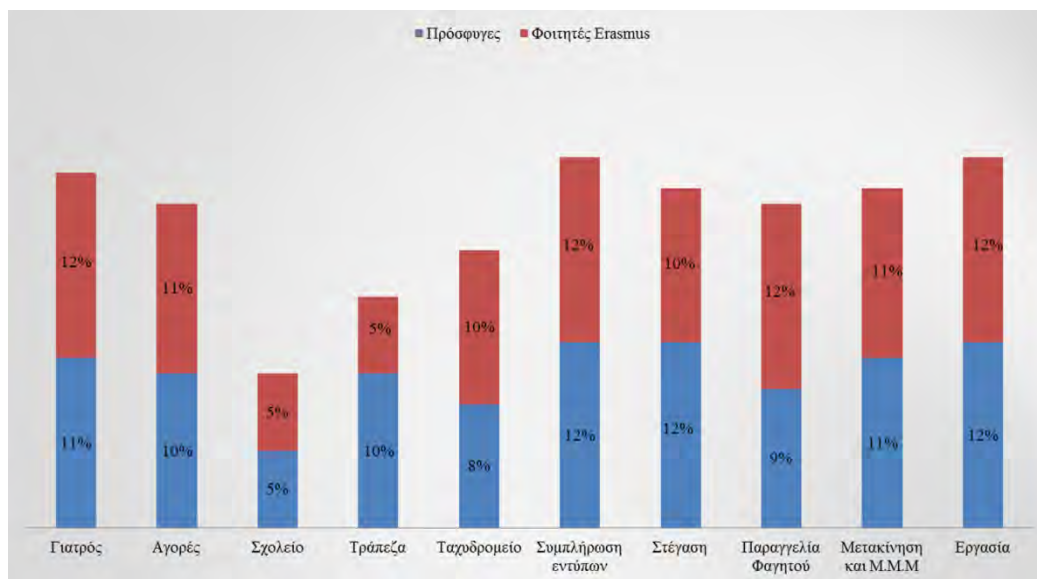
Στη συνέχεια, παρατίθενται τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας ως προς τα τρία ερευνητικά ερωτήματα.

Ως προς το πρώτο ερευνητικό ερώτημα και την ιεράρχηση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων (Γράφημα 1) φαίνεται ότι δεν υπάρχει μεγάλη απόκλιση μεταξύ των ποσοστών των τεσσάρων δεξιοτήτων. Οι πρόσφυγες θεωρούν ισάξια σημαντικές την ΠΠΛ και την ΚΠΛ. Ακολουθούν η ΚΓΛ και η ΠΓΛ. Αντίστοιχα, οι φοιτητές Erasmus θεωρούν πιο σημαντική την ΠΓΛ και την ΠΠΛ. Στη συνέχεια, ακολουθούν η ΚΓΛ και η ΚΠΛ. Τα ποσοστά παρουσιάζονται αναλυτικά στο Γράφημα 1. Τα αποτελέσματα μεταξύ των δύο δειγμάτων δεν είναι στατιστικά σημαντικά ($\chi^2(3)=0,29$ $p=0,96$).

Γράφημα 1 | Ιεράρχηση επικοινωνιακών δεξιοτήτων

Ως προς το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα και την ιεράρχηση των επικοινωνιακών περιστάσεων (Γράφημα 2) θεωρούνται πιο χρήσιμες από τους πρόσφυγες η Συμπλήρωση εντύπων, η Στέγαση και η Εργασία με ποσοστό 12% η καθεμία. Ακολουθούν ο Γιατρός, η Μετακίνηση/Μ.Μ.Μ., η Τράπεζα, οι Αγορές, η Παραγγελία φαγητού, το Ταχυδρομείο και το Σχολείο. Αντίστοιχα, οι φοιτητές Erasmus ιεραρχούν διαφορετικά τις επικοινωνιακές περιστάσεις θεωρώντας πιο χρήσιμες τον Γιατρό, τη Συμπλήρωση εντύπων, την Παραγγελία φαγητού και την Εργασία με ποσοστό 12% την καθεμία. Ακολουθούν η Μετακίνηση/Μ.Μ.Μ., οι Αγορές, η Στέγαση, το Ταχυδρομείο, η Τράπεζα και το Σχολείο. Στο Γράφημα 2 παρουσιάζονται αναλυτικότερα τα ποσοστά. Τα αποτελέσματα μεταξύ των δύο δειγμάτων δεν είναι στατιστικά σημαντικά ($\chi^2(9)=0,62$ $p=1$).

Γράφημα 2 | Ιεράρχηση επικοινωνιακών περιστάσεων

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα δεδομένα, καθίσταται αντιληπτό ότι δεν εντοπίζεται στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των προσφύγων και των φοιτητών Erasmus ως προς τη συνολική ιεράρχηση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων και των επικοινωνιακών περιστάσεων. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα για το τρίτο ερευνητικό ερώτημα που εξετάζει την προτίμηση στους συνδυασμούς επικοινωνιακής δεξιότητας και περίπτωσης.

Οι περισσότεροι πρόσφυγες θεωρούν την ΚΠΛ και την ΚΓΛ σε επικοινωνιακή περίπτωση που σχετίζεται με τον Γιατρό πάρα πολύ σημαντικές, ενώ οι περισσότεροι

φοιτητές θεωρούν την ΚΠΛ στον Γιατρό ως σημαντική και την ΚΓΛ αδιάφορη (Γράφημα 3, Γράφημα 4). Η διαφορά αυτή μεταξύ των δύο δειγμάτων είναι στατιστικά σημαντική ($\chi^2(2)=9,89$ $p=0,007$ για την ΚΠΛ και $\chi^2(2)=15,21$ $p=0$ για την ΚΓΛ).

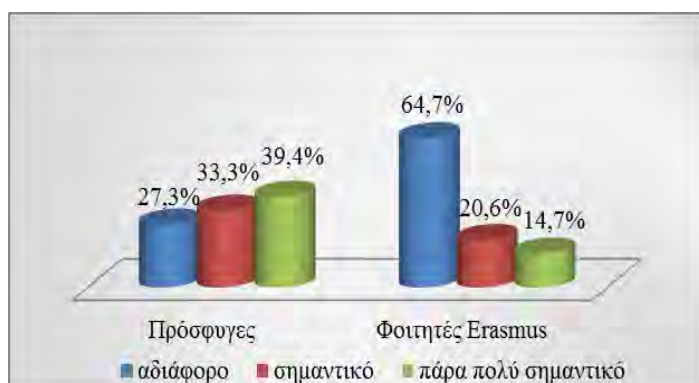

Γράφημα 3 | ΚΠΛ-Γιατρός

Γράφημα 4 | ΚΓΛ-Γιατρός

Η ΚΓΛ στις Αγορές αξιολογείται από την πλειονότητα των προσφύγων ως πάρα πολύ σημαντική, ενώ από τους φοιτητές ως αδιάφορη (Γράφημα 5). Η διαφορά αυτή μεταξύ των δύο δειγμάτων είναι στατιστικά σημαντική ($\chi^2(2)=9,88$ $p=0,007$).

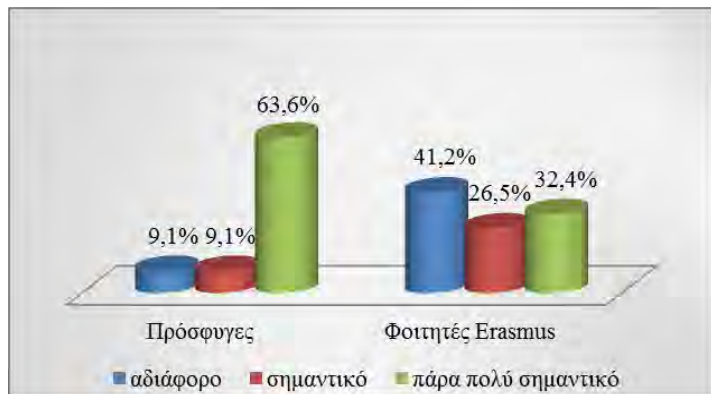
Γράφημα 5 | ΚΓΛ-Αγορές

Η ΚΓΛ σε επικοινωνιακή περίπτωση που σχετίζεται με την Τράπεζα θεωρείται από τους περισσότερους πρόσφυγες σημαντική, ενώ από τους περισσότερους φοιτητές αδιάφορη (Γράφημα 6). Η διαφορά μεταξύ των δύο δειγμάτων είναι στατιστικά σημαντική ($\chi^2(2)=11,81$ $p=0,003$).

Γράφημα 6 | ΚΓΛ-Τράπεζα

Η ΠΠΛ και η ΠΓΛ σε επικοινωνιακή περίσταση που σχετίζεται με τη Συμπλήρωση Εντύπων θεωρούνται από τους πρόσφυγες πάρα πολύ σημαντικές, ενώ από τους περισσότερους φοιτητές θεωρούνται αδιάφορες (Γράφημα 7, Γράφημα 8). Η διαφορά αυτή μεταξύ των δύο δειγμάτων είναι στατιστικά σημαντική ($\chi^2(2)=10,23$ $p=0,006$ για την ΠΠΛ και $\chi^2(2)=13,67$ $p=0,01$ για την ΠΓΛ).

Γράφημα 7 | ΠΠΛ-Συμπλήρωση εντύπων

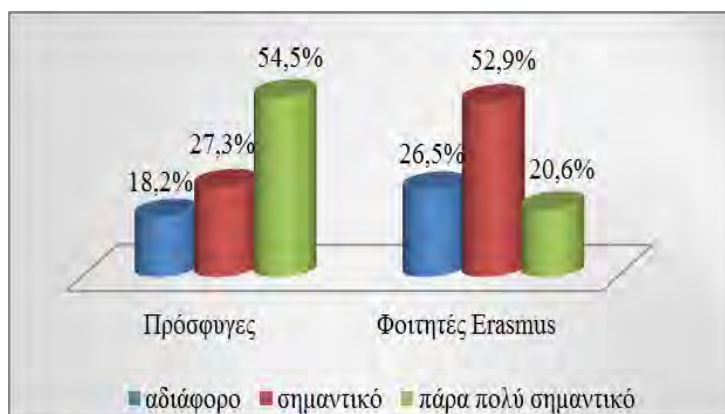
Γράφημα 8 | ΠΓΛ-Συμπλήρωση εντύπων

Η ΠΠΛ και η ΚΠΛ σε επικοινωνιακή περίσταση που σχετίζεται με τη Στέγαση αξιολογούνται από τους περισσότερους πρόσφυγες ως πάρα πολύ σημαντικές, ενώ οι περισσότεροι φοιτητές τις αξιολογούν ως σημαντικές (Γράφημα 9, Γράφημα 10). Ως προς την ΚΓΛ στη Στέγαση, το μεγαλύτερο ποσοστό των προσφύγων την αξιολογεί ως πάρα πολύ σημαντική, ενώ στο δείγμα των φοιτητών θεωρείται από ένα ποσοστό

αδιάφορη και από ένα άλλο ίσο ποσοστό σημαντική (Γράφημα 11). Η ΠΓΛ στη Στέγαση θεωρείται από τους περισσότερους πρόσφυγες πάρα πολύ σημαντική, ενώ για τους περισσότερους φοιτητές απλώς σημαντική (Γράφημα 12). Η διαφορά αυτή μεταξύ των δειγμάτων είναι στατιστικά σημαντική ($\chi^2(2)=9,46$ $p=0,009$ για την ΠΠΛ, $\chi^2(2)=8,85$ $p=0,015$ για την ΚΠΛ, $\chi^2(2)=11,58$ $p=0,003$ για την ΚΓΛ και $\chi^2(2)=6,71$ $p=0,035$ για την ΠΓΛ).

Γράφημα 9 | ΠΠΛ-Στέγαση

Γράφημα 10 | ΚΠΛ-Στέγαση

Γράφημα 11 | ΚΓΛ-Στέγαση

Γράφημα 12 | ΠΓΛ-Στέγαση

Η ΚΠΛ στην περίπτωση Μετακίνηση/Μ.Μ.Μ. θεωρείται από τους περισσότερους πρόσφυγες ως πάρα πολύ σημαντική ενώ οι περισσότεροι φοιτητές τη θεωρούν σημαντική (Γράφημα 13). Η ΚΓΛ στη Μετακίνηση/Μ.Μ.Μ. για τους περισσότερους πρόσφυγες είναι πάρα πολύ σημαντική, ενώ για τους περισσότερους φοιτητές αδιάφορη (Γράφημα 14). Η διαφορά μεταξύ των δειγμάτων είναι στατιστικά σημαντική ($\chi^2(2)=8,16$ $p=0,017$ για την ΚΠΛ και $\chi^2(2)=19,61$ $p=0$ για την ΚΓΛ).

Γράφημα 13 | ΚΠΛ-Μετακίνηση και Μ.Μ.Μ.

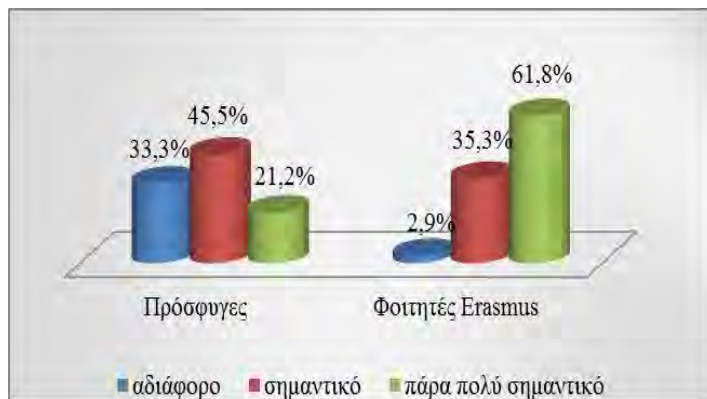

Γράφημα 14 | ΚΓΛ-Μετακίνηση και Μ.Μ.Μ.

Τέλος, οι περισσότεροι φοιτητές θεωρούν πάρα πολύ σημαντικές την ΠΠΛ και την ΚΠΛ στην περίπτωση που σχετίζεται με την Παραγγελία φαγητού (Γράφημα 15, Γράφημα 16), ενώ για τους περισσότερους πρόσφυγες είναι απλώς σημαντικές ($\chi^2(2)=7,14$ $p=0,02$ για την ΠΠΛ και $\chi^2(2)=15,65$ $p=0$ για την ΚΠΛ).

Γράφημα 15 | ΠΠΑ-Παραγγελία φαγητού.

Γράφημα 16 | ΚΠΑ-Παραγγελία φαγητού.

Σχετικά με τις επικοινωνιακές δεξιότητες στις επικοινωνιακές περιστάσεις του Σχολείου και του Ταχυδρομείου δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές.

3.3 Συζήτηση αποτελεσμάτων ποσοτικής έρευνας

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας στο δείγμα προσφύγων διακρίνεται μία προτίμηση στον προφορικό λόγο και σε ορισμένες επικοινωνιακές περιστάσεις, αλλά δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ως προς τη συνολική ιεράρχηση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων και των επικοινωνιακών περιστάσεων μεταξύ του δείγματος των προσφύγων και των φοιτητών. Ως εκ τούτου, δε θεωρούν ότι πρέπει να εστιάσουν αποκλειστικά σε κάποια συγκεκριμένη επικοινωνιακή δεξιότητα ή ότι υπάρχουν επικοινωνιακές περιστάσεις που τους αφορούν εξ ορισμού περισσότερο. Η επιλογή αυτή ενδεχομένως να οφείλεται στο γεγονός ότι και τα δύο δείγματα αποτελούνται από «νεοαφιχθέντες» στην ελληνική κοινωνία που γνωρίζουν ότι θα παραμείνουν για κάποιο διάστημα στην Ελλάδα και θεωρούν ότι χρειάζονται σε γενικές γραμμές όλες τις επικοινωνιακές δεξιότητες και ένα σύνολο επικοινωνιακών περιστάσεων που σχετίζεται με την καθημερινότητα.

Ωστόσο, αξιοσημείωτο είναι ότι υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές όταν καλούνται να αξιολογήσουν τις επικοινωνιακές δεξιότητες εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου που θέτουν οι εκάστοτε επικοινωνιακές περιστάσεις. Η προτεραιότητα που δίνουν οι πρόσφυγες σε σχέση με τους φοιτητές στην ΚΓΛ στις επικοινωνιακές περιστάσεις *Γιατρός, Αγορές, Τράπεζα, Στέγαση και Μετακίνηση/Μ.Μ.Μ.*, ενδεχομένως να σχετίζεται με το γεγονός ότι το γραφηματικό σύστημα της μητρικής τους γλώσσας διαφέρει πολύ από αυτό της ελληνικής. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η

κατάκτηση του ελληνικού αλφάβητου να είναι δύσκολη και ταυτόχρονα απαραίτητη, ώστε να κατανοήσουν χωρίς τη βοήθεια διαμεσολαβητή το περιεχόμενο μίας ιατρικής συνταγής, μίας ετικέτας σε σούπερ μάρκετ, ενός εγγράφου στην τράπεζα, μίας αίτησης σε μία δημόσια υπηρεσία, μίας πινακίδας στο δρόμο ή μίας ανακοίνωσης στα Μ.Μ.Μ. Με παρόμοιο τρόπο ερμηνεύεται και η προτεραιότητα που δίνουν στην ΠΓΛ στις επικοινωνιακές περιστάσεις *Συμπλήρωση Εντύπων* και *Στέγαση*, καθώς πρόκειται για δύο περιπτώσεις στις οποίες χρειάζονται απαραίτητα πολιτισμικό διαμεσολαβητή για να συμπληρώσει τα στοιχεία τους στις εκάστοτε αιτήσεις.

Επιπλέον, η προτεραιότητα που δίνεται από τους πρόσφυγες στην ΚΠΛ στις επικοινωνιακές περιστάσεις *Γιατρός*, *Στέγαση* και *Μετακίνηση* πιθανότατα να σχετίζεται με την ανάγκη προφορικής και άμεσης επικοινωνίας σε ανάλογες περιπτώσεις. Για παράδειγμα, η κατανόηση των οδηγιών ενός γιατρού, όταν η επικοινωνία δεν μπορεί να βασιστεί στην κοινή γνώση μίας άλλης γλώσσας, είναι απαραίτητη. Στο ίδιο πλαίσιο ερμηνεύεται και η προτεραιότητα στην ΠΠΛ στις επικοινωνιακές περιστάσεις *Συμπλήρωση εντύπων* και *Στέγαση*, καθώς πολλές φορές χρειάζονται να διατυπώσουν διευκρινιστικές ερωτήσεις κατά την συμπλήρωση μίας αίτησης.

Συνεπώς, η προτεραιότητα σε ορισμένες δεξιότητες ανάλογα με την επικοινωνιακή περίσταση φαίνεται να σχετίζεται με τις άμεσες επικοινωνιακές ανάγκες της καθημερινότητας των προσφύγων.

3.4 Μέθοδος Ποιοτικής Έρευνας

Συνδυαστικά με την ποσοτική έρευνα διενεργήθηκε και ποιοτική έρευνα. Στόχος είναι να εντοπιστούν αυτό που ο Patton (2002:230) αποκαλεί πλούσιες σε πληροφορίες περιπτώσεις για εις βάθος μελέτη, ώστε να ερμηνευθούν καλύτερα τα στατικά αποτελέσματα του ποσοτικοποιημένου ερωτηματολογίου.

Η ποιοτική έρευνα διενεργήθηκε κατά την περίοδο Μαΐου-Ιουνίου 2018 και το δείγμα αποτελείται από 10 άτομα. Συγκεκριμένα, απαρτίζεται από πολιτισμικούς διαμεσολαβητές, διδάσκοντες της ελληνικής γλώσσας σε προσφυγικό κοινό και εργαζόμενους σε τομείς που έρχονται σε επαφή με πρόσφυγες (άνδρες:5 και γυναίκες:5). Η ηλικία των συμμετεχόντων είναι μεταξύ 25-40 ετών και τα έτη προϋπηρεσίας τους είναι τρία ή περισσότερα.

Το δείγμα επιλέχθηκε με τη μέθοδο της μη τυχαίας δειγματοληψίας ευκολίας και η συνέντευξη αποτέλεσε το εργαλείο συλλογής των δεδομένων. Στο πλαίσιο αυτών των συνεντεύξεων τέθηκαν κάποια ερωτήματα-κλειδιά σχετικά με τις ανάγκες των προσφύγων στην ελληνική γλώσσα και οι συνεντευξιαζόμενοι εξέφρασαν ελεύθερα τη σκέψη τους χωρίς τους περιορισμούς μίας αυστηρά δομημένης συνέντευξης. Στη διαδικασία ανάλυσης των συνεντεύξεων υιοθετήθηκε η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου, μέσα από την οποία μπορούν να ερμηνευθούν οι απόψεις των συμμετεχόντων για το υπό εξέταση φαινόμενο (Βάμβουκας 2010).

Η διαδικασία επεξεργασίας των δεδομένων βασίστηκε στο προτεινόμενο από τους Graneheim και Lundman (2004) μοντέλο ανάλυσης περιεχομένου. Ως μονάδα ανάλυσης ορίστηκαν ολόκληρες οι συνεντεύξεις και ως σημασιολογικές μονάδες ορίστηκαν οι λέξεις και οι φράσεις που σχετίζονται νοηματικά με τη θεματική της ανάλυσης αναγκών.

3.5 Αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας

Στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας παρατίθενται τα αποσπάσματα των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων που λειτουργούν ως σημασιολογικές μονάδες και ακολουθεί η κωδικοποίησή τους (Πίνακας 1).

Συμμετέχων 1

«Σημαντικό είναι να **μιλάνε ελληνικά** και πρέπει γενικά να δοθεί **έμφαση στον προφορικό λόγο**[...] Πολλές δυσκολίες αντιμετωπίζουν στις **δημόσιες υπηρεσίες** και στα **νοσοκομεία**, αλλά ευτυχώς βοηθάνε οι διερμηνείς των ΜΚΟ».

Συμμετέχων 2

«[...] **δεν υπάρχει μία ενταξιακή πολιτική με πρώτο άξονα τη γλώσσα**. Αυτό είναι τραγικό γιατί η γλώσσα είναι το πρώτο **μέσο που χρησιμοποιείς για να συνεννοηθείς για βασικά ζητήματα κάθε μέρα** [...] Ιδιαίτερο πρόβλημα αντιμετωπίζουν στα **νοσοκομεία** γιατί δεν είναι πάντα σίγουρη η παρουσία διαμεσολαβητή»

Συμμετέχων 3

«Γενικά, πρέπει να μάθουν κάποια **βασικά εισαγωγικά πράγματα**. Έμφαση πρέπει να δοθεί στον **προφορικό λόγο**. Είναι βασικό **για να συνεννοούνται** [...] Ο **γραπτός λόγος** χρειάζεται στη **συμπλήρωση αιτήσεων**».

Συμμετέχων 4

«**Δυσκολεύονται στο να μετακινηθούν** μόνοι τους. Δεν μπορούν να βρουν ούτε τη **διεύθυνση των νοσοκομείων -που τα νοσοκομεία είναι πολύ σημαντικό για αυτούς-** και τους βοηθούν οι διερμηνείς στο τηλέφωνο [...] Το πιο **σημαντικό** είναι **να μιλάνε και να καταλαβαίνουν ελληνικά, όχι τόσο πολύ να γράφουν και να διαβάζουν**».

Συμμετέχων 5:

«Πιο **σημαντικός** είναι ο **προφορικός λόγος και η επικοινωνία**. Πολλές φορές **δεν αναγνωρίζονται αυτές οι άμεσες ανάγκες** [...] Δυσκολίες κυρίως βλέπω στα **νοσοκομεία** και στα **σχολεία** που στέλνουν τα παιδιά τους».

Συμμετέχων 6:

«[...] **Ξεκινούν από το μηδέν και χρειάζονται πολύ συγκεκριμένα και απλά πράγματα**. Υπάρχει **δυσκολία με το αλφάβητο** και τον **γραπτό λόγο**. Ειδικά το αλφάβητο είναι κάτι που θα το παλεύουν για πολύ καιρό. Πιο σημαντικό **να εστιάζουν στον προφορικό λόγο** για να εξυπηρετούνται καθημερινά, ειδικά στα **νοσοκομεία**».

Συμμετέχων 7:

«Μερικοί **δε γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση ούτε στη μητρική τους γλώσσα**. Κάποιοι δεν ξέρουν να πίνουν ούτε το μολύβι. Φαντάσου πόσο δύσκολο είναι να μάθουν να γράφουν ή να διαβάζουν ελληνικά. Οπότε πρέπει να δοθεί **έμφαση στον προφορικό λόγο** που είναι πιο εύκολος [...] Πιο βασικά για μένα είναι ο **γιατρός** και οι **δημόσιες υπηρεσίες**».

Συμμετέχων 8:

«Σημαντικές περιστάσεις είναι ο **γιατρός**, η **συμπλήρωση αιτήσεων** και οι **δημόσιες υπηρεσίες** γιατί δεν είναι σίγουρο ότι θα υπάρχει διαμεσολαβητής [...] Ειδικά **στη συμπλήρωση αιτήσεων ο γραπτός λόγος είναι σημαντικός**. Σε γενικές γραμμές **πιο σημαντικός είναι ο προφορικός**. Χρειάζονται **απλά πράγματα, πιο απλά και από το Α1**».

Συμμετέχων 9:

«**Δε μιλάμε για ένα τυπικό τμήμα Α1**. Για να ενισχυθεί το κίνητρο πρέπει να λαμβάνεται υπόψη **και ο γραμματισμός στη μητρική τους γλώσσα**. [...] Πιστεύω ότι καλύτερα είναι να **εστιάζεις στον προφορικό λόγο και να μην επιμένεις πολύ στη γραμματική**. Για να **κυκλοφορήσουν και να συνεννοηθούν μόνοι τους με τον γιατρό ή με κάποιον υπάλληλο** χρειάζονται πιο πολύ τον προφορικό. Πάντα **απλά πράγματα** ».

Συμμετέχων 10:

«*Δε βρίσκονται όλοι στο ίδιο επίπεδο και δεν προχωράνε το ίδιο. Είναι ένα διαφορετικό είδος αρχάριων μαθητών. Ο γραπτός λόγος τους δυσκολεύει αρκετά. Για μένα ο προφορικός λόγος είναι σημαντικός χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πετάς τελείως το γραπτό κομμάτι. Απλώς πρέπει να σκέφτεσαι πού χρειάζονται τον προφορικό και πού τον γραπτό και αναλόγως να προσαρμόζεις το μάθημα. Για παράδειγμα, στον γιατρό, που είναι βασικό κομμάτι, καλό είναι να ξέρουν να περιγράφουν προφορικά τα συμπτώματά τους. Για να συμπληρώσουν μία αίτηση χρειάζονται τον γραπτό λόγο».*

Στον Πίνακα 1 που ακολουθεί παρουσιάζονται συγκεντρωτικά οι απόψεις των συμμετεχόντων. Ως προς την επικοινωνιακή δεξιότητα αξιολογούνται ως σημαντικότερες η ΚΠΑ και η ΠΠΑ. Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι πρέπει να αγνοείται ο γραπτός λόγος, όπως αναφέρεται από τους συμμετέχοντες 3,8 και 10. Ως προς την επικοινωνιακή περίσταση αναφέρονται ως σημαντικότερες ο Γιατρός, οι Δημόσιες υπηρεσίες και η Συμπλήρωση Εντύπων.

Συμμετέχοντες	Επικοινωνιακή δεξιότητα	Επικοινωνιακή περίσταση
1	ΚΠΑ/ΠΠΑ	Δημόσιες υπηρεσίες, Γιατρός
2	ΚΠΑ/ΠΠΑ	Γιατρός
3	ΚΠΑ/ΠΠΑ/ΠΓΛ	Συμπλήρωση εντύπων
4	ΚΠΑ/ΠΠΑ	Μετακίνηση/Μ.Μ.Μ., Γιατρός
5	ΚΠΑ/ΠΠΑ	Γιατρός, Σχολείο
6	ΚΠΑ/ΠΠΑ	Γιατρός
7	ΚΠΑ/ΠΠΑ	Γιατρός, Δημόσιες Υπηρεσίες
8	ΚΠΑ/ΠΠΑ	Γιατρός, Συμπλήρωση Εντύπων, Δημόσιες Υπηρεσίες
9	ΚΠΑ/ΠΠΑ	Μετακίνηση-Μ.Μ.Μ., Γιατρός, Δημόσιες Υπηρεσίες
10	ΚΠΑ/ΠΠΑ/ΚΓΛ/ΠΓΛ	Γιατρός, Συμπλήρωση Εντύπων

Πίνακας 1 | Κωδικοποίηση υλικού συνεντεύξεων

Επιπρόσθετα, αξιοσημείωτο είναι ότι οι συμμετέχοντες 3,6,8,9 και 10 αναφέρουν ότι παρόλο που πρόκειται για αρχάριους, η διδασκαλία πρέπει να οργανώνεται στη βάση ενός εισαγωγικού επιπέδου που διαφέρει από το επίπεδο Α₁ και περισσότερο τους προετοιμάζει για αυτό.

3.6 Συζήτηση αποτελεσμάτων ποιοτικής έρευνας

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας θα πρέπει να δοθεί έμφαση στον προφορικό λόγο, καθώς θεωρείται απαραίτητος για την κάλυψη καθημερινών επικοινωνιακών αναγκών, ειδικά στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει διαμεσολαβητής. Επίσης, η κατάκτηση του προφορικού λόγου θεωρείται πιο εύκολη σε σχέση με τον γραπτό λόγο, ιδιαίτερα για τα άτομα με χαμηλό επίπεδο γραμματισμού στη μητρική γλώσσα. Ωστόσο, η προτεραιότητα στον προφορικό λόγο δε σημαίνει την παραμέληση του γραπτού, καθώς επισημαίνεται ότι σε κάποιες επικοινωνιακές περιστάσεις, όπως στη Συμπλήρωση εντύπων, ο γραπτός λόγος είναι σημαντικός και απαραίτητος.

Οι επικοινωνιακές περιστάσεις που επισημαίνονται ως σημαντικότερες είναι ο Γιατρός, οι Δημόσιες υπηρεσίες και η Συμπλήρωση εντύπων. Οι συγκεκριμένες επιλογές σχετίζονται με τις βασικές και καθημερινές επικοινωνιακές ανάγκες του προσφυγικού κοινού στις οποίες πρέπει να μάθουν να ανταποκρίνονται, καθώς η

παρουσία διαμεσολαβητή δεν είναι δεδομένη. Στο πλαίσιο της διδασκαλίας θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το επίπεδο γραμματισμού των μαθητών και να τίθεται ως στόχος το επίπεδο A_0 , δηλαδή ένα εισαγωγικό επίπεδο υποδοχής που προηγείται των έξι επιπέδων του Κοινού Ευρωπαϊκού Πλαισίου Αναφοράς και που αποτελεί έναν βασικό γλωσσικό εξοπλισμό «επιβίωσης» με θέματα εστιασμένα στην καθημερινότητα και στον προφορικό λόγο.

Συμπερασματικά, μέσα από τις συνεντεύξεις αναδεικνύεται η προτεραιότητα στον προφορικό λόγο και σε ορισμένες επικοινωνιακές περιστάσεις που θεωρούνται απαραίτητες στην καθημερινή επικοινωνία των προσφύγων. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η προτεραιότητα αυτή δεν αποκλείει τις δεξιότητες του γραπτού λόγου ή κάποιες άλλες επικοινωνιακές περιστάσεις που δε θεωρούνται εξαιρετικά σημαντικές, καθώς αυτό που πρέπει να επιδιώκεται είναι η έμφαση στην εκάστοτε επικοινωνιακή δεξιότητα ανάλογα με την περίπτωση-στόχο.

4 Γενικά Συμπεράσματα

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της έρευνας, διακρίνονται ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές για την κατασκευή ενός κατάλληλου Αναλυτικού Προγράμματος που θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες του προσφυγικού κοινού.

Προτείνεται ένα ευέλικτο Αναλυτικό Πρόγραμμα που θα ξεκινάει από το εισαγωγικό επίπεδο A_0 και θα προσαρμόζεται στις άμεσες ανάγκες «επιβίωσης» των προσφύγων στην ελληνική γλώσσα. Σκοπός είναι η ένταξη των προσφύγων σε ένα πλαίσιο ενδυνάμωσης και μακροπρόθεσμα η συμπερίληψη τους στην ελληνική κοινωνία μέσα από την επίτευξη των επιμέρους στόχων, δηλαδή την ανάπτυξη των επικοινωνιακών δεξιοτήτων και την εμπλοκή των μαθητών σε διαδικασίες που ανταποκρίνονται στην πραγματικότητά τους.

Σε αυτό το πλαίσιο, το Αναλυτικό Πρόγραμμα πρέπει να εστιάζει σε αυθεντικές περιστάσεις που ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα της καθημερινότητάς των προσφύγων και στη γλωσσική χρήση μέσα σε αυτές τις περιστάσεις. Παράλληλα, θα πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στον προφορικό λόγο χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να παραμελείται ο γραπτός λόγος, καθώς οι επικοινωνιακές περιστάσεις καθορίζουν τη δεξιότητα που θεωρείται πιο σημαντική και τον χρόνο που πρέπει να αφιερωθεί σε αυτή τη δεξιότητα. Επιπλέον, δεδομένου του διαφορετικού προφίλ και υποβάθρου των μαθητών πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το επίπεδο γραμματισμού στη μητρική γλώσσα. Ως εκ τούτου, οι γλωσσικές πράξεις, το λεξιλόγιο και τα μορφοσυντακτικά φαινόμενα του Αναλυτικού Προγράμματος πρέπει να αντανακλούν τις γλωσσικές-επικοινωνιακές ανάγκες του πραγματικού κόσμου, ενώ παράλληλα είναι απαραίτητο η διαβάθμιση τους να ανταποκρίνεται στην ανομοιογένεια του συγκεκριμένου κοινού. Παράλληλα, ίσως θα ήταν χρήσιμη η σπειροειδής διάρθρωση της ύλης, ώστε να επιτρέπεται η επανάληψη ορισμένων στοιχείων σε ένα διαφορετικό πλαίσιο.

Οι δραστηριότητες πρέπει να χαρακτηρίζονται από ποικιλία και διαβαθμισμένη δυσκολία, ώστε μέσα από την αξιοποίηση εστιασμένων και μη εστιασμένων διεκπεραιωτικών δραστηριοτήτων να καλλιεργείται η διεπίδραση και να εκμαιεύονται συγκεκριμένες δομές που επιθυμεί ο διδάσκων. Επιπρόσθετα, η αξιολόγηση των μαθητών μπορεί να γίνεται με την παρατήρηση τους σε εντός και εκτός τάξης δραστηριότητες που ανταποκρίνονται σε αυθεντικές περιστάσεις της καθημερινότητάς τους.

Συνεπώς, σκοπός δεν είναι μόνο η απόκτηση γλωσσικών γνώσεων αλλά και η ένταξη στην τοπική κουλτούρα. Αυτό καθίσταται εφικτό με τη διδασκαλία της γλωσσικής χρήσης σε περιστάσεις που ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα των προσφύγων και με την αξιοποίηση των εμπειριών τους, ώστε να ενισχυθεί το κίνητρό τους και να διευκολυνθεί η μαθησιακή διαδικασία.

Βιβλιογραφία

- Auerbach, Elsa Roberts, and Denise Burgess. 1985. The hidden curriculum of survival ESL. *TESOL Quarterly*, 19(3), 475–495.
- Βάμβουκας, Μιχαήλ Ι. 2010. *Εισαγωγή στην Ψυχοπαιδαγωγική Έρευνα και Μεθοδολογία*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Brinia, Vasiliki, and Eleni Tsaprazi. 2014. Teaching the Greek language to Adult Immigrants: Views and Teaching Practices. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development* 4(1), 196–202.
- Cummins, Jim. 2003. *Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση–Εκπαίδευση με σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας*, (επιμ. Σκούρτου, Ε., μτφρ. Αργύρη, Σ.). Αθήνα: Gutenberg.
- Graneheim, Ulla, and Bertil Lundman. 2004. Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2), 105–112.
- Gropas, Ruby, and Anna Triandafyllidou. 2011. Greek education policy and the challenge of migration: an “intercultural” view of assimilation. *Race Ethnicity and Education*, 14(3), 399–419.
- Hutchinson, Tom, and Alan Waters. 1987. *English for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kakos, Michalis, and Nektaria Palaiologou. 2014. Intercultural Citizenship Education in Greece: Us and Them. *Italian Journal of Sociology of Education*, 6(2), 69–87.
- Kantzou, Vicky, Polyxeni Manoli, Anna Mouti, and Maria Papadopoulou. 2017. Γλωσσική εκπαίδευση προσφύγων και μεταναστών/ριών: Πολλαπλές μελέτες περίπτωσης στον Ελλαδικό χώρο. *Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης*, 3, 18–34.
- Magos, Kostas, and George Simopoulos. 2009. “Do you know Naomi?”: researching the intercultural competence of teachers who teach Greek as a second language in immigrant classes. *Intercultural Education*, 20(3), 255–265.
- Markou, George. 1993. Intercultural Education in Multicultural Greece. *European Journal of Intercultural Studies*, 4(3), 32–43.
- Mattheoudakis, Marina. 2005. Language education of adult immigrants in Greece: current trends and future developments. *International Journal of Lifelong Education*, 24(4), 319–336.
- Moschonas, A. Spiros. 2017. The discovery of Modern Greek as a second language. *Journal of Applied linguistics*
- Nation, I. S. P. and John Macalister. 2010. *Language Curriculum Design*. New York & London: Routledge.
- Palaiologou, Nektaria, and Daniel Faas. 2012. How “intercultural” is education in Greece? Insights from policymakers and educators. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 42(4), 563–584.
- Patton, Michael Quinn. 2002. *Qualitative research and evaluation methods*. CA: Sage.

- Τοκατλίδου, Βάσω. 2003. *Γλώσσα, επικοινωνία και γλωσσική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- UNHCR. 2018. *Population Statistics*. Ανάκτηση από <http://popstats.unhcr.org/en/overview>.
- Wodak, Ruth, and Salomi Boukala. 2015. (Supra) National Identity and Language: Rethinking National and European Migration Policies and the Linguistic Integration of Migrants. *Annual Review of Applied Linguistics*, 35, 253–273.
- Χατζηγεωργίου, Γιάννης. 2011. *Γνώθι το Curriculum. Γενικά και Ειδικά Θέματα Αναλυτικών Προγραμμάτων και Διδακτικής*. Αθήνα: Διάδραση.

Στα όρια της ελληνικής λέξης:

κόκκινα δάνεια πρώτης κατοικίας

Αναστασία Χριστοφίδου & Βασιλική Αφεντουλίδου
Ακαδημία Αθηνών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
christo@academyofathens.gr, vafentoul@phil.uoa.gr

Abstract

The paper discusses theoretical and empirical aspects of the notion of multiword compounds, as a contribution to a system of neologism extraction. We propose a prototypicality hierarchy according to Natural Theory, based mainly on the notion of semantic predictability as criterion for compoundhood. A corpus-linguistic perspective addresses the theoretical premises by implementing monodirectional and bidirectional association measures of collocation attraction to two-word (Adjective + Noun) combinations selected from the Monitor Corpus of Greek Neologisms, Research Centre for Scientific Terms and Neologisms of the Academy of Athens.

Keywords: two-word/ multiword compound, neologism, semantic predictability, corpora, collocations.

1 Εισαγωγή

Στη μελέτη μας προσεγγίζουμε το πολυεπίπεδο θέμα των δομών ΕΠΙΘΕΤΟ (Ε) + ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ (Ο), εστιάζοντας συγκεκριμένα στην αναζήτηση των πολυλεκτικών συνθέτων, δηλαδή των δομών που μπορούν να θεωρηθούν δίλεκτες σύνθετες λέξεις και όχι απλώς κάποιου είδους συμφραστικές δομές. Η θεωρητική αυτή προσέγγιση συνδέεται άμεσα με τον εντοπισμό και την ιχνηλάτηση νεολογικών λέξεων της Ελληνικής.¹ Για τον σχεδιασμό ενός συστήματος με δυνατότητες εντοπισμού αυτών των πολυλεκτικών συνθέτων, δηλαδή δομών με στάτους λέξης, και διαφοροποίησής τους από άλλες συμφραστικές δομές, διερευνήσαμε τη συμβολή πολλαπλών παραγόντων (Α) σε θεωρητικό και (Β) σε εμπειρικό επίπεδο.

2 Πρώτο μέρος: Θεωρητική προσέγγιση

Κατ' αρχάς θα αναφερθούμε εν συντομία στα κριτήρια καθορισμού των δομών Ε+Ο ως (δίλεκτων) συνθέτων ή μη, όπως αυτά έχουν προταθεί στη σχετική βιβλιογραφία, αλλά και βάσει της εκάστοτε έμφασης που προσδίδουν οι αναλύσεις σε μορφο-συντακτικούς ή/και σημασιολογικούς παράγοντες (για την Ελληνική βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986, Ralli και Stavrou 1998, Ράλλη 2007, Ralli 2013, Φούφη 2014, Christofidou 2012 / για ονομασιολογική προσέγγιση βλ. Körtvélyessy, Štekauer και Zimmermann 2015, Gaeta και Ricca 2009: 38, Booij 2009, 2010, Μπακάκου 2005).

¹ Η έρευνα βασίζεται στο ηλεκτρονικό περιβάλλον ΝΕΟΔΗΜΙΑ του Κέντρου Ερεύνης Επιστημονικών Όρων και Νεολογισμών (ΚΕΕΟΝ) της Ακαδημίας Αθηνών: αποτελείται από πρόγραμμα αναζήτησης, ταξινόμησης, βάση δεδομένων και κόρπους δημοσιογραφικού λόγου, βλ. Χριστοφίδου κ.ά. 2013, Αφεντουλίδου 2017, Αφεντουλίδου και Χριστοφίδου 2017[2018].

Στο Χριστοφίδου (2012) συζητούμε συγκεκριμένους περιορισμούς των μορφοσυντακτικών κριτηρίων αναδεικνύοντας την αναγκαιότητα να δοθεί έμφαση στα σημασιολογικά κριτήρια. Παρακάτω, θα δώσουμε ενδεικτικά κάποια παραδείγματα οριακών χρήσεων που σχετικοποιούν τα μορφοσυντακτικά κριτήρια (για λεπτομερή ανάλυση βλ. Χριστοφίδου 2012, Christofidou κ.ά. υπό δημ.) της βιβλιογραφίας. Προς διευκόλυνση της ανάλυσης οι δομές που θεωρούνται κατά τη βιβλιογραφία ότι έχουν στάτους μορφολογικής (συνεπώς είναι πολυλεκτικά σύνθετα) και όχι συντακτικής δομής (βλ. Ralli και Stavrou 1998, Ράλλη 2007, Ralli 2013, πρβλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986, Koliopoulou 2019) δηλώνονται με έντονα γράμματα ενώ οι μη μορφολογικές δομές κατά τη βιβλιογραφία (κυρίως των Ralli και Stavrou 1998, Ράλλη 2007) μόνο με πλάγια γράμματα.

Παραδείγματα:

1. Μη παρεμβολή

παιδική χαρά:

*η παιδική, όμως, χαρά...

vs

ατομική βόμβα:

η ατομική, αντίθετα, βόμβα...

ΑΛΛΑ:

τρίτος κόσμος:

ο τρίτος, όμως, κόσμος υποφέρει

2. Μη αντιμετάθεση

τρίτος κόσμος:

*κόσμος τρίτος

vs

μικροφωνική εγκατάσταση:

εδώ χρειάζεται εγκατάσταση μικροφωνική

ΑΛΛΑ:

δημόσιος υπάλληλος:

υπάλληλος δημόσιος, όμως, δεν έγινες

3. Μη κατηγορήση

γενικός γραμματέας:

*ο γραμματέας είναι γενικός

vs

πυρηνική βόμβα:

η βόμβα είναι πυρηνική

ΑΛΛΑ:

στεγνό καθάρισμα:

το καθάρισμα ήταν στεγνό

Βάσει των παραπάνω καθίσταται εμφανές ότι τα μορφοσυντακτικά κριτήρια δεν αρκούν για μια ασφαλή πρόβλεψη της ιδιότητας του πολυλεκτικού συνθέτου (με μορφολογική και όχι συντακτική δομή). Επιπλέον, στις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες υπάρχουν πολλές δίλεκτες δομές E+O που αποτελούν αναμφισβήτητα σύνθετα (π.χ. *apple pie* ‘μηλόπιτα’ στην Αγγλική) και πολλές μονόλεκτες δομές (κυρίως σε γλώσσες όπως η Γερμανική, όπως π.χ. σε δομές με ανοιχτές σειρές σχηματισμού

όπως με το στοιχείο *-frei*, βλ. Vögeding 1981, αλλά και στην Ελληνική) που δεν θεωρούνται καθιερωμένα σύνθετα παρά χρησιμοποιούνται ή και σχηματίζονται ad hoc. Τέτοιες μονόμελετες σειραϊκές δομές για την Ελληνική είναι π.χ.

ευρω-/πατρο-/μητρο-/εξετασιο...-κεντρικός

σησαμό-/τριανταφυλλό-/κριθαρό-/μουστό...-πιτα κ.λπ.

(Αντίστροφο Λεξικό, Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Google)

Οι πιο πάνω μονόμελετες δομές, οι οποίες βρίσκονται στα όρια της λέξης, σχετικοποιούν ακόμη περισσότερο τη μορφοσυντακτική προσέγγιση (αναλυτικότερα βλ. Χριστοφίδου 2012, πρβλ. Ράλλη 2007: 232).

Θα υποστηρίξουμε, λοιπόν, ότι επιπλέον των ήδη παρουσιασθέντων και αναγκαίων μορφοσυντακτικών κριτηρίων, τα οποία σχετικοποιούνται, όπως δείξαμε πιο πάνω, τα σημασιολογικά κριτήρια φαίνεται να είναι αποφασιστικής σημασίας για την απόδοση λεξικής ενότητας στις δίλεκτες δομές E+O. Για να επιτευχθεί η προτεινόμενη σημασιολογική προσέγγιση θα εργαλειοποιήσουμε την κλασική έννοια της (α-)διαφάνειας των δομών E+O (transparency/opacity, βασική παράμετρο της Φυσικής Θεωρίας (βλ. Dressler 1987, 2005 μεταξύ άλλων), αλλά θα την διακρίνουμε σε δύο επίπεδα:

A επίπεδο: σημασιολογική (μη) κινητροδότηση (*semantic motivation*, πρβλ. analyzability, Langacker 1987) των μερών μιας δίλεκτης δομής, δηλαδή το κατά πόσο η σημασία του επιθέτου-προσδιοριστή ή/και του ουσιαστικού-κεφαλή είναι (α)διαφανής (transparent) και κινητροδοτείται από την (μη) κυριολεκτική ή/και τη συμβατική (περιλαμβάνονται και συμβατικές μεταφορές) σημασία τους²

και

B επίπεδο: σημασιολογική (μη) προβλεψιμότητα (*semantic predictability*), δηλαδή κατά πόσο η τελική σημασία μιας δίλεκτης δομής μπορεί να προβλεφθεί (αμφι)μονοσήμαντα ή όχι.

Από τα δύο αυτά επίπεδα προκύπτει η ιδιότητα της συνδυαστικότητας της σημασίας μιας δομής (βλ. *principle of compositionality* του Frege, πρβλ. ανάλυση ανάδυσης (“emergency”) στο Wisniewsky και Wu 2012³).

Θεωρούμε ότι το βασικό σημασιολογικό κριτήριο για την ιδιότητα του συνθέτου-λέξη είναι η προβλεψιμότητα ή μη της σημασίας της δίλεκτης δομής, ακόμη κι αν υπάρχει εν πολλοίς συμβατικοποιημένη κινητροδότηση. Παραδείγματος χάριν, το δίλεκτο *κεντρική αγορά* είναι πλήρως διαφανές σημασιολογικά (‘αγορά στο κέντρο’), γιατί είναι αναλύσιμο (βλ. Langacker 1987) οπότε και κινητροδοτούμενο (motivated), η δομή όμως δεν αναφέρεται σε κάθε αγορά του κέντρου μιας πόλης, αλλά σε συγκεκριμένη μεγάλη δημοτική αγορά τροφίμων του κέντρου (της Αθήνας). Όταν μια πολυλεκτική δομή εισέρχεται στη φάση της εμπέδωσης/καθιέρωσης στη γλωσσική κοινότητα, ως σύνθετο, ένα από τα χαρακτηριστικά που αναπτύσσει αφορά στην προβλεψιμότητα της σημασίας του, δηλαδή στη συμβατική καθιέρωση μόνο μίας εκ των πιθανών (αναδυομένων) σημασιών για το κάθε ένα από τα δύο εμπλεκόμενα συνθετικά: π.χ. το β' συνθετικό *αγορά* του δίλεκτου *κεντρική αγορά* περιγράφει τοποθεσία (όχι ενέργεια) και αφορά μόνο τρόφιμα. Λαμβάνουμε, λοιπόν, ως βασικό κριτήριο λεξικής ενότητας (compoundhood) τη σημασιολογική ενότητα

² Ο έλεγχος μπορεί να γίνει με τη βοήθεια των λεξικών αναφοράς της Νέας Ελληνικής.

³ Οι συγγραφείς αναδεικνύουν την πολλαπλή σημασία που μπορεί να αναδυθεί από (αποδοθεί σε) συγκεκριμένο συνδυασμό λεξημάτων σε (νεολογικά) πολυλεκτικά ΟΥΣ+ΟΥΣ σύνθετα στην Αγγλική και Κινεζική.

(inseparability), δηλαδή τη μη δυνατότητα μονοσήμαντης προβλεψιμότητας της σημασίας του όλου από τα μέρη του, ιδιότητα που συνεπάγεται δέσμευση των μερών.

Αναγνωρίζοντας ότι η πιο πάνω προσέγγιση μπορεί στην πράξη να προσκρούσει σε προβλήματα ως προς τη σαφή⁴ διάκριση μεταξύ μονολεκτικών και πολυλεκτικών/δίλεκτων συνθέτων από τη μία και μεταξύ πολυλεκτικών/δίλεκτων συνθέτων και φράσεων από την άλλη προτείνεται μια ενιαία αντιμετώπιση διάκρισης των δομών E+O της Ελληνικής μέσα από την ακόλουθη προτυπική ιεράρχηση (βλ. και Christofidou 1994: 75-84, Dressler 2006, Χριστοφίδου 2001, 2012) εντασσόμενη στο πλαίσιο κυρίως της Φυσικής Θεωρίας (Dressler 1987, 2005 μεταξύ άλλων):

Προτυπική ιεραρχία του συνόλου των συνθέτων στις E+O δομές

Προτυπική ιεραρχία των E+O δομών βάσει μορφολογικής/σημασιολογικής ενότητας (inseparability):

Κεντρικά μέλη I:

α. *προτυπικά μονολεκτικά σύνθετα* (μορφολογική/σημασιολογική ενότητα), π.χ. *καλόγερος*

β. *προτυπικά πολυλεκτικά/δίλεκτα σύνθετα*: κατεξοχήν σημασιολογικά αδιαφανή, δηλαδή: *μη σημασιολογική κινητροδότηση των μερών* (μη κινητροδότηση από τη συμβατική σημασία) και *έλλειψη μονοσήμαντης προβλεψιμότητας* της σημασίας του όλου. Η έλλειψη σημασιολογικής κινητροδότησης, δημιουργεί σε ένα δευτερογενές επίπεδο προτυπικότητας τους εξής συνδυασμούς σε σχέση με τα συστατικά της δομής:

1. μη σημασιολογική κινητροδότηση (μη κινητροδότηση από τη συμβατική σημασία) και για τα δυο συστατικά, κεφαλή και προσδιοριστή (συχνά μεταφορικές χρήσεις) → μη προβλεψιμότητα της σημασίας του όλου, π.χ.

οδικός χάρτης

(δεν πρόκειται ούτε για ‘οδικό’ ούτε για ‘χάρτη’ αλλά για ‘βασικό σχέδιο επόμενων κινήσεων για ένα εγχείρημα’)

2. μη σημασιολογική κινητροδότηση (μη κινητροδότηση από τη συμβατική σημασία) μόνο για την κεφαλή → μη προβλεψιμότητα σημασίας, π.χ.

διευθύνων σύμβουλος

(δεν πρόκειται για σύμβουλο, αλλά για διευθυντή)

3. μη σημασιολογική κινητροδότηση (μη κινητροδότηση από τη συμβατική σημασία) μόνο για τον προσδιοριστή → μη προβλεψιμότητα σημασίας, π.χ.

πρώτη κατοικία

(πρόκειται για κατοικία, αλλά δεν πρόκειται για την πρωτοαγορασμένη κατοικία και σημαίνει ‘η δηλωθείσα στο κράτος ως κύρια κατοικία’)

Κεντρικά μέλη II:

⁴ Πολλοί ερευνητές (βλ. πρόσφατα Bauer 2019 για την Αγγλική) υποστηρίζουν την άποψη ότι το υπό εξέταση φαινόμενο αφορά ένα συνεχές χωρίς πραγματική δυνατότητα διαχωρισμού.

Λιγότερο προτυπικά κεντρικά μέλη αποτελούν τα πολυλεκτικά/δίλεκτα σύνθετα, αφού υπάρχει σημασιολογική κινητροδότηση των μερών (κινητροδότηση από τη συμβατική σημασία των μερών) αλλά μη προβλεψιμότητα της συμβατικής σημασίας του όλου, π.χ.

κεντρική αγορά

(είναι και κεντρική και αγορά, αλλά συμβατικά αναφέρεται μόνο σε συγκεκριμένη αγορά τροφίμων του κέντρου - βλ. πιο πάνω)

Περιφερειακά μέλη:

α. μονόλεκτα, σειραϊκά σύνθετα, όπως σχηματισμοί σε *-τόμαρο*, *-πιτα* κ.λπ., βλ. πιο πάνω

β. δίλεκτες δομές E+O, οι οποίες είναι *δυνάμει* σύνθετες, με υποκατηγοριακούς προσδιοριστές σε σειραϊκά, ανοιχτά σχήματα στη θέση του επιθέτου. Αυτές οι δομές παρουσιάζουν σημασιολογική κινητροδότηση των μερών (κινητροδότηση από τη συμβατική σημασία των μερών) → μονοσήμαντη προβλεψιμότητα της σημασίας του όλου (πρβλ. αντίστοιχα *compound-like phrases* (or *constructs*), Ralli 2013), π.χ.

ηλιακή/θερμική/πυρηνική/κουματική/X... ενέργεια
στεγαστικά/επιχειρηματικά/καταναλωτικά/X... δάνεια
θεατρική/μουσική/κινηματογραφική/X... κριτική

Πέραν της διαφάνειας των περιφερειακών μελών, η προβλεψιμότητά τους αναβαθμίζεται -οπότε και μειώνεται συνακόλουθα η πιθανότητά τους να θεωρηθούν σύνθετες λέξεις- λόγω του μορφοσημασιολογικού σχήματος κατασκευής δομών/λέξεων στο οποίο ανήκουν. Φαίνεται ότι κατασκευάζονται βάσει σχήματος που αφορά στο συνδυασμό επιθέτου (από συγκεκριμένη σημασιολογική οικογένεια) με ένα συγκεκριμένο ουσιαστικό. Αυτό το μορφοσημασιολογικό σχήμα προκύπτει από “*fixed parts and... slots that can be filled with a category of semantically defined items*” (Bybee 2010: 36) (βλ. Christofidou 1994: 66-82, Χριστοφίδου 2001, 2012, Schreuder και Baayen 1997) και προσφέρεται για μορφοσημασιολογικά σχήματα ανοικτών σειρών τόσο δίλεκτων όσο και μονόλεκτων συνθέτων (πρβλ. Ράλλη 2007: 232).

Συμπερασματικά, το continuum των συμφραστικών δομών, στο οποίο αναφέρεται συχνά η βιβλιογραφία, θα πρέπει να ελεγχθεί συστηματικά έτσι ώστε να προταθούν προτυπικά/ιεραρχικά επίπεδα διαφοροποίησης εντός αυτού του continuum, με προτυπικά μέλη μεταξύ των δομών με αποφασιστικό κριτήριο τη μη προβλεψιμότητα της συμβατικής σημασίας του όλου.

3 Δεύτερο μέρος: Εμπειρική διερεύνηση

Στο δεύτερο μέρος της μελέτης θα ελέγξουμε και εμπειρικά την προτεινόμενη θεωρητική περιχάραξη εξετάζοντας:

A. κατά πόσο αποτυπώνεται και εμπειρικά η προτυπική ιεραρχία των E+O δίλεκτων δομών ως συνθέτων βάσει της σημασιολογικής προβλεψιμότητας αυτών,

B. κατά πόσο αποτυπώνεται και εμπειρικά ο θεωρητικός διαχωρισμός των κεντρικών και περιφερειακών μελών, δηλαδή κατά πόσο μπορούν να διαφοροποιηθούν τα

πολυλεκτικά/δίλεκτα σύνθετα από τα δυνάμει/οιονεί πολυλεκτικά σύνθετα που ανήκουν στα περιφερειακά μέλη ανοιχτών σχημάτων. Οι περιφερειακές δομές φαίνεται να αποτελούν μια ομάδα-κλειδί για την προβληματική μας, αφού αποτελούν την ενδιάμεση περίπτωση μεταξύ φράσεων και πολυλεκτικών συνθέτων.

Συγκεκριμένα, αποφασίσαμε να ελέγξουμε την εφαρμογή του παραπάνω θεωρητικού προτυπικού σχήματος στο σώμα κειμένων δημοσιογραφικού λόγου που διαθέτει το ΚΕΕΟΝ. Κατά τη διάρκεια των ερευνών συγκροτήθηκαν τρία υποσώματα του Σώματος Εποπτείας Νεολογισμών:

Σώμα Εποπτείας Νεολογισμών (ΣΕΝ)	Εφημερίδα	Σύνολο σε λεξικά δείγματα (tokens), μέτρηση WordSmith Tools (Scott, 2020)	Χρονική κάλυψη	Λιαδικασία
ΣΕΝ1 (βλ. Christofidou κ.ά. υπό δημ.)	Το Βήμα, Έθνος, Η Καθημερινή, Τα Νέα, Πρώτο Θέμα	38211304	Οκτ-Νοε-Δεκ 2015 (υποσώμα Α) Φεβ-Μαρ-Απρ 2016 (υποσώμα Β) (6 μήνες)	Συγκρότηση σε XML με μετα-επεξεργασία
ΣΕΝ2 (βλ. Christofidou κ.ά. υπό δημ.)	Πρώτο Θέμα	35752146	Οκτ-Νοε-Δεκ 2015 2016 (15 μήνες)	Συγκρότηση σε XML με μετα-επεξεργασία και χαρακτηρισμό ως προς τη θεματική των κειμένων
ΣΕΝ3	Πρώτο Θέμα Το Βήμα	21223112	Ιαν-Φεβ-Μαρ-Ιουλ- Αυγ-Σεπ 2016 Απρ-Μάιο-Ιουν-Οκτ- Νοε-Δεκ 2018 (12 μήνες)	Συγκρότηση σε TXT από XML και κανονικοποίηση με αποκλεισμό της <i>a priori</i> δημιουργίας πολυλεκτικών εκφράσεων από τα λογισμικά εργαλεία επεξεργασίας (οι λέξεις οριοθετούνται από την παρουσία κενού, αλλά και σημείων στίξης, λ.χ. ενωτικό)
Σημείωση: Η επιλογή των εφημερίδων/χρονικών περιόδων υπαγορεύθηκε από το είδος και το βάθος της ανάλυσης, την τήρηση της βασικής αναλογικότητας στα μεγέθη και την εξισορρόπηση ανάμεσα στα νέα και στα ήδη επεξεργασμένα δεδομένα				

Πίνακας 1 | Δεδομένα για την εμπειρική διερεύνηση.

Χρησιμοποιώντας το ΣΕΝ1 συγκροτήθηκαν κατάλογοι ζευγών λέξεων (word bigrams) βάσει φθίνουσας συχνότητας, χωρίς τη χρήση γλωσσικών φίλτρων, με το διαδικτυακό σύστημα επεξεργασίας σωμάτων κειμένων *Sketch Engine*. Ο εντοπισμός δίλεκτων δομών της μορφής E+O έγινε χειρωνακτικά, με εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου ανάλυσης βάσει του οποίου απομονώθηκαν οκτώ δίλεκτα ως κεντρικά μέλη στην προτυπική ιεράρχηση,

αξιωματική αντιπολίτευση
διευθύνων σύμβουλος
κοινωνική δικτύωση
κόκκινη γραμμή
κόκκινα δάνεια
οδικός χάρτης
πράσινο φως
πρώτη κατοικία

ανεξαρτήτως της συχνότητας εμφάνισής τους, αφού αξιολογήθηκαν ως προς τη λεξική τους ενότητα (compoundhood) βάσει των σημασιολογικών κριτηρίων του θεωρητικού μας πλαισίου. Άλλες δύο E+O δομές επελέγησαν ως μη πληρούσες το κριτήριο της μη-προβλεψιμότητας, με την προς έλεγχο ερευνητική υπόθεση ότι δεν αποτελούν σύνθετα, αλλά περιφερειακά μέλη:

ηθικό πλεονέκτημα
προσφυγική ροή

Το ΣΕΝ2 χρησιμοποιήθηκε για την αξιολόγηση του βαθμού σύνδεσης των

συστατικών μερών των επιλεγμένων E+O δίλεκτων δομών. Αξιοποιήθηκαν μεθοδολογικά εργαλεία επεξεργασίας των σωμάτων κειμένων, με στόχο την ανάδειξη ποσοτικών και ποιοτικών κριτηρίων ιεράρχησης. Συγκεκριμένα, εφαρμόστηκαν στα δεδομένα στατιστικές μέθοδοι αναγνώρισης και ανάλυσης των λεξιλογικών συνάψεων (collocation, βλ. ενδεικτικά Gries 2013), δηλαδή του φαινομένου της συστηματικής συνεμφάνισης λεκτικών τύπων, με υπόθεση εργασίας ότι οι ισχυρές λεξιλογικές συνάψεις αποτελούν ένδειξη αυξημένου βαθμού λεξικής ενότητας:

A) Διερεύνηση των συμφραστικών προτιμήσεων προσδιοριστή-κεφαλής σε συνταγματικό επίπεδο.

1. Παρήχθησαν κατάλογοι συμφράσεων ανά δίλεκτο με κομβικές λέξεις (nodes) όλους τους κλιτικούς τύπους των ουσιαστικών-κεφαλή και συνεκτιμήθηκαν οι τιμές τριών στατιστικών κριτηρίων με διαφορετικές μεταξύ τους μαθηματικές παραδοχές, ώστε να προκύπτει εποπτεία των συνδέσεων: του λογαρίθμου του λόγου πιθανοφάνειας (Log-Likelihood Ratio, G^2 , εφεξής LL, βλ. Dunning 1993) για τη στατιστική σημαντικότητα της πρόβλεψης των συνεμφανίσεων, της αμοιβαίας πληροφορίας στον κύβο (MI3) και του συντελεστή Dice για τη μέτρηση της συναπτικής ισχύος, μέτρα δημοφιλή στην υπολογιστική αναγνώριση των πολυλεκτικών εκφράσεων.⁵

2. Ο βαθμός συνδυαστικότητας ουσιαστικού-κεφαλή / επιθέτου-προσδιοριστή αξιολογήθηκε και στην αντίθετη κατεύθυνση, με αναζήτηση των επικρατέστερων ουσιαστικών για τους συγκεκριμένους προσδιοριστές.

B) Εξέταση των συμφραστικών προτιμήσεων προσδιοριστή-κεφαλής σε παραδειγματικό επίπεδο.

Με μεθοδολογικό εργαλείο τα δίκτυα των συμφράσεων (collocation networks, βλ. Brezina, McEnery και Wattam 2015) υπολογίστηκαν οι επικρατούσες συνδυαστικές δυνατότητες και καταρτίστηκαν πίνακες κατάταξης.

Από την εμπειρική διερεύνηση διαπιστώθηκε ότι για κάθε ουσιαστικό, οι ισχυρότερες και με στατιστική σημαντικότητα συνάψεις περιλάμβαναν ακριβώς τα επίθετα που εμφανίζονταν στις δίλεκτες δομές που επιλέχθηκαν βάσει θεωρίας από το ΣΕΝΙ, με άμεση κιάλας γειτνίαση. Επιπλέον, για κάθε δίλεκτη δομή, ανάμεσα στις δύο πρώτες θέσεις στους καταλόγους κατατάξεων παρατηρήθηκε αξιοσημείωτη διαφορά στις τιμές. Ορισμένες συνάψεις εμφανίζονταν ως εξέχουσες (salient) σε σχέση με αυτές που ακολουθούσαν, ωστόσο η δυσανάλογη εικόνα στις κατατάξεις δεν εμφανιζόταν σε όλες τις περιπτώσεις (Πίνακας 2). Στους πίνακες, με έντονα στοιχεία παρατίθενται τα χαρακτηρισμένα βάσει θεωρίας δίλεκτα σύνθετα.

⁵ Βλ. Evert (2007) για τη θεωρητική τους θεμελίωση και Χριστοφίδου και Αφεντουλίδου (2017) για την επιλογή τους.

Θέση κατάταξης	Συνάψεις (ΕΠΙΘΕΤΟ)	Κομβική λέξη (ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ) συμφραστικοί ορίζοντες L(left)5-R(right)5	LL	MI3	Dice	Αριθμός κειμένων	Συχνότητα εμφάνισης
1 ^η θέση	αξιοματικής	αντιπολίτευσης	20253.62	34.18	0.53	1138	1514
2 ^η	ελάσσονος	αντιπολίτευσης	330.92	22.26		24	27
2 ^η	εσωκομματική	αντιπολίτευση			0.02	30	34
1 ^η θέση	κοινωνικής	δικτύωσης	16420.76	33.77	0.47	1177	1409
2 ^η	επαγγελματικής	δικτύωσης	36.96	14.14	0.01	6	7
1 ^η θέση	κόκκινα	δάνεια	13669.74	33.19	0.47	677	1103
2 ^η	στεγαστικά	δάνεια	2135.63	27.89		113	169
2 ^η	ομολογιακού	δανείου			0.11	18	27
1 ^η θέση	διευθύνων	σύμβουλος	13288.70	33.50	0.54	720	929
2 ^η	δημοτικός	σύμβουλος	1612.32			97	125
2 ^η	δημοτικοί	σύμβουλοι		27.45	0.21	55	72
1 ^η θέση	πράσινο	φως	7443.94	31.11	0.26	557	656
2 ^η	άπλετο	φως	695.24	24.47	0.03	52	56
1 ^η θέση	πρώτης	κατοικίας	5622.02	30.26	0.23	342	541
2 ^η	εξοχική	κατοικία	1347.67	27.32		73	92
2 ^η	εξοχικές	κατοικίες			0.14	41	50
1 ^η θέση	προσφυγικών	ροών	9606.19	33.42	0.71	509	621
2 ^η	μεταναστευτικών	ροών	4558.67	31.24	0.42	255	301
1 ^η θέση	κόκκινες	γραμμές	3582.71	29.97	0.28	211	267
2 ^η	μεσαία	γραμμή	1490.46			158	158
2 ^η	μεσαίας	γραμμής		26.11	0.13	76	76
1 ^η θέση	οδικό	χάρτη	2398.69	28.69		174	191
1 ^η θέση	οδικός	χάρτης			0.44	85	105
2 ^η	δασικών	χαρτών	619.61	27.26	0.35	19	36
1 ^η θέση	ηθικό	πλεονέκτημα	2208.16	28.67		123	170
1 ^η θέση	ηθικού	πλεονεκτήματος			0.62	39	43
2 ^η	συγκριτικά	πλεονεκτήματα	800.21			59	65
2 ^η	συγκριτικό	πλεονέκτημα		25.59		40	43
2 ^η	συγκριτικών	πλεονεκτημάτων			0.38	10	10

Πίνακας 2 | Συμφραστικές προτιμήσεις προσδιοριστή-κεφαλής (επικρατούσες τιμές κατά φθίνουσα σειρά LL).

Εκθετικού τύπου κατανομές επιβεβαιώθηκαν ακόμη περισσότερο με την ομαδοποίηση των κλιτικών τύπων σε λήμματα (αποδίδονται τυπογραφικά με μικρά κεφαλαία) και τον υπολογισμό των λόγων σχετικών συχνοτήτων συνεμφάνισης (Relative Frequency Ratios, πρβλ. Manning και Schütze 1999) για κάθε ζεύγος στις δύο πρώτες θέσεις κατάταξης (Πίνακας 3).

Συμφραστικά ζεύγη υπό σύγκριση	Λόγοι σχετικών συχνοτήτων
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ – ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΔΙΚΤΥΩΣΗ	202
ΛΞΙΩΜΑΤΙΚΗ – ΕΛΑΣΣΩΝ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ	64.65
ΚΟΚΚΙΝΟ – ΟΜΟΛΟΓΙΑΚΟ ΔΑΝΕΙΟ	44.7
ΛΞΙΩΜΑΤΙΚΗ – ΕΣΩΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ	44.3
ΠΡΑΣΙΝΟ – ΑΠΛΕΤΟ ΦΩΣ	11.71
ΚΟΚΚΙΝΟ – ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΟ ΔΑΝΕΙΟ	6
ΠΡΩΤΗ – ΕΞΟΧΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ	4.92
ΔΙΕΥΘΥΝΩΝ – ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ	4.83
ΟΔΙΚΟΣ – ΔΑΣΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ	4.33
ΚΟΚΚΙΝΗ – ΜΕΣΑΙΑ ΓΡΑΜΜΗ	2.34
ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ – ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΡΟΗ	2.04
ΗΘΙΚΟ – ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑ	1.8

Πίνακας 3 | Λόγοι σχετικών συχνοτήτων ανά ζεύγος συμφράσεων.

Βάσει των εμπειρικών παρατηρήσεων, τεκμηριώσαμε την ύπαρξη λεξικής ενότητας για τα δίλεκτα E+O που επιδεικνύουν το χαρακτηριστικό της εξέχουσας θέσης (ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΚΤΥΩΣΗ, ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ, ΚΟΚΚΙΝΟ ΔΑΝΕΙΟ, ΠΡΑΣΙΝΟ ΦΩΣ, ΠΡΩΤΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ, ΔΙΕΥΘΥΝΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ, ΟΔΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ και μεταιχμιακά, ΚΟΚΚΙΝΗ ΓΡΑΜΜΗ, όχι όμως ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΡΟΗ, ΗΘΙΚΟ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑ, όπως άλλωστε προβλέπουν και τα θεωρητικά κριτήρια).⁶ Περαιτέρω, με οπτικοποίηση του δικτύου των συμφράσεων διακρίναμε την παρουσία των περιφερειακών μελών (βλ. Πρώτο μέρος).

Το ΣΕΝ3 (βλ. Πίνακα 1) επέτρεψε την παρακολούθηση σε μεγαλύτερο βάθος χρόνου. Πραγματοποιήθηκαν αναζητήσεις μόνο για τα πολυλεκτικά σύνθετα ΚΟΚΚΙΝΟ ΔΑΝΕΙΟ, ΔΙΕΥΘΥΝΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ, ΠΡΩΤΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ, ΟΔΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ, επειδή παρουσίαζαν στο σώμα παράλληλα και ομάδες περιφερειακών μελών, προκειμένου να προβούμε σε περαιτέρω διερευνήσεις για τη δυναμική τους. Οι Πίνακες 4 και 5 επιβεβαιώνουν στις κυρίαρχες συμφραστικές προτιμήσεις το χαρακτηριστικό της εξέχουσας θέσης.

Θέση κατάταξης	Συνάψεις (ΕΠΙΘΕΤΟ)	Κομβική λέξη (ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ) συμφραστικοί ορίζοντες L5-R5	LL $p < 0.0001$ (ΣΕΝ2)	Συχνότητα εμφάνισης (ανά εκατομ.)	Συνάψεις (ΕΠΙΘΕΤΟ)	Κομβική λέξη (ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ) συμφραστικοί ορίζοντες L1-R0	LL $p < 0.0001$ (ΣΕΝ3)	Συχνότητα εμφάνισης (ανά εκατομ.)
1 ^η θέση	κόκκινα	δάνεια	13669.74	1103 (30.85)	κόκκινων	δανείων	6248.92	490 (23.09)
2 ^η	στεγαστικά	δάνεια	2135.63	169 (4.73)	στεγαστικών	δανείων	642.11	60 (2.83)
1 ^η θέση	διευθύνων	σύμβουλος	13288.70	929 (25.98)	διευθύνων	σύμβουλος	11373.78	860 (40.52)
2 ^η	δημοτικός	σύμβουλος	1612.32	125 (3.50)	δημοτικός	σύμβουλος	964.98	79 (3.72)
1 ^η θέση	πρώτης	κατοικίας	5622.02	541 (15.13)	πρώτης	κατοικίας	1596.67	179 (8.43)
2 ^η	εξοχική	κατοικία	1347.67	92 (2.57)	κύριας	κατοικίας	471.24	43 (2.03)
3 ^η					εξοχικές	κατοικίες	446.93	27 (1.27)
1 ^η θέση	οδικό	χάρτη	2398.69	191 (5.34)	οδικό	χάρτη	924.41	81 (3.82)
2 ^η	δασικών	χαρτών	619.61	36 (1.01)	δασικών	χαρτών	556.38	33 (1.55)

Πίνακας 4 | Συμφραστικές προτιμήσεις προσδιοριστή-κεφαλής (επικρατούσες τιμές στα ΣΕΝ2,3).

Συμφραστικά ζεύγη υπό σύγκριση	Λόγοι σχετικών συχνοτήτων (ΣΕΝ2)	Log ₂ λόγων σχετικών συχνοτήτων (μέγεθος διαφοράς) (ΣΕΝ2)	Λόγοι σχετικών συχνοτήτων (ΣΕΝ3)	Log ₂ λόγων σχετικών συχνοτήτων (μέγεθος διαφοράς) (ΣΕΝ3)
ΚΟΚΚΙΝΟ – ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΟ ΔΑΝΕΙΟ	6	2.58	6.75	2.75
ΔΙΕΥΘΥΝΩΝ – ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ	4.83	2.27	6.53	2.71
ΠΡΩΤΗ – ΕΞΟΧΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ	4.92	2.30	3.64	1.86
ΠΡΩΤΗ – ΚΥΡΙΑ ΚΑΤΟΙΚΙΑ	10.65	3.41	3.20	1.68
ΟΔΙΚΟΣ – ΔΑΣΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ	4.33	2.11	2.29	1.20

Πίνακας 5 | Λόγοι σχετικών συχνοτήτων (και σε λογαριθμική κλίμακα) ανά ζεύγος συμφράσεων (ΣΕΝ2,3).

Συνεπώς, η επιτυχία των στατιστικών μέτρων (ιδιαίτερος του LL) για τον εντοπισμό τύπων πολυλεκτικών δομών σε σώματα κειμένων φαίνεται να υποστηρίζει επιπλέον και την ερμηνευτική τους επάρκεια ως ευρετικών κριτηρίων (heuristics) για την ανάδειξη πιθανών πολυλεκτικών συνθέτων (κεντρικά μέλη) βάσει εξέχουσας

⁶ Με οδηγό τον νόμο του Zipf (1949), ο οποίος ισχύει και στις πολυλεκτικές δομές (Savary κ.ά. 2019), προβλέποντας τη συχνότητα μιας λέξης από τη θέση της σε έναν κατάλογο συχνοτήτων, απαιτήσαμε τουλάχιστον διπλάσια συχνότητα στην 1η θέση (απλούστερη εκδοχή Zipf) και ιδανικά, τετραπλάσια (2²), βλ. Christofidou κ.ά. υπό δημ., Χριστοφίδου και Αφεντουλίδου 2017. Άλλωστε, στο μεταίχμιο των συμβατικών ορίων, η ΜΕΣΑΙΑ ΓΡΑΜΜΗ (περιφερειακό μέλος) χρησιμοποιείται κυρίως μετωνυμικά, οπότε κατηγοριακά συνδέεται με την ΚΟΚΚΙΝΗ ΓΡΑΜΜΗ (κεντρικό μέλος).

θέσης.⁷

Για τη διερεύνηση της δυναμικής περιφερειακών κατασκευών (λ.χ. στεγαστικά, χαμηλότοκα δάνεια, εξοχικής, κύριας κατοικίας) σε σχέση με τις κεντρικές, εξέχουσες συνάψεις (λ.χ. κόκκινα δάνεια, πρώτης κατοικίας, βλ. Γράφημα 1), αξιοποιήθηκε το *ΣΕΝ3*, στο οποίο ελέγχθηκε η ερμηνευτική επάρκεια ενός δείκτη που βασίζεται μαθηματικά στις δεσμευμένες πιθανότητες, του *DeltaP* (εφεξής ΔΡ), με στόχο να ποσοτικοποιηθεί η κατεύθυνση⁸ και η ισχύς της έλξης ή εξάρτησης κεφαλής-προσδιοριστή (μονομερής ή διμερής).⁹

Γράφημα 1 | Κόκκινα δάνεια πρώτης κατοικίας: $LL \geq 10.82$ ($p < 0.001$), συμφραστικοί οριζόντες L1-R0, συχνότητα σύμφρασης ≥ 2 , ενωτικά δεν διαχωρίζουν λέξεις (#LancsBox 4.5).

Με μέτρηση συνδυασμών συχνοτήτων, υπολογίζεται η πιθανότητα εμφάνισης μίας A λέξης υπό την παρουσία μίας B λέξης μείον την πιθανότητα εμφάνισης της A λέξης όταν απουσιάζει η B. Όταν η αφαίρεση πλησιάζει το μηδέν δεν παρατηρείται ούτε κατεύθυνση ούτε αποκλειστικότητα στον δεσμό, αλλά τυχαιότητα (μεγάλη εντροπία), αφού η A λέξη βρίσκεται κοντά στη B με την ίδια πιθανότητα που βρίσκεται κοντά σε ό,τι δεν είναι B (Πίνακας 6).

⁷ Η σωματοκειμενική προσέγγιση, ιδιαιτέρως του φαινομένου της νεολογίας, μπορεί να συμβαδίσει με μεγάλο σώμα έρευνας από τη γλωσσική κατάκτηση (ενδεικτικά, Ellis και Ferreira-Junior 2009), σύμφωνα με το οποίο οι προτυπικές δομές εμφανίζουν το χαρακτηριστικό της εξέχουσας θέσης και μαθαίνονται ευκολότερα (ενδεικτικά, Römer κ.ά. 2015 για μεθοδολογική τριγωνοποίηση).

⁸ Τα μέτρα που παρουσιάστηκαν προηγουμένως θεωρούνται συμμετρικά διότι ποσοτικοποιούν αμοιβαία τις συνάψεις.

⁹ Μέτρο με ψυχολογική εγκυρότητα, προέρχεται από τον χώρο της Ψυχογλωσσολογίας (Ellis και Ferreira-Junior 2009) και προσαρμόζεται μετέπειτα στη Σωματοκειμενική Γλωσσολογία (Gries 2013, Gries και Ellis 2015) υπό τη γνωσιακή οπτική (Stefanowitsch και Flach 2017). Συνδέεται εννοιολογικά με τα μέτρα *Attraction* και *Reliance* για την ποσοτικοποίηση της λεξικογραμματικής έλξης δομών (constructions) (Schmid και Küchenhoff 2013, Κουτσουλέλου και Μικρός 2005: 74 για την Ελληνική).

Γενικός τύπος	$\Delta P_{A B} = p(\text{λέξη A} \mid \text{λέξη B} = \text{παρούσα}) - p(\text{λέξη A} \mid \text{λέξη B} = \text{απούσα})$
Περίπτωση 1	$\Delta P_{A B} = p(\text{κόκκινα} \mid \text{λέξη B} = \text{δάνεια}) - p(\text{κόκκινα} \mid \text{λέξη B} \neq \text{δάνεια})$
Εξήγηση	Πιθανότητα πρόβλεψης της λ. A (κόκκινα) δεδομένης της λ. B (δάνεια), δηλαδή $\Delta P_{\text{ΕΠΙΘΕΤΟΥΣ}}$. Αποτυπώνεται ο βαθμός στον οποίο ένα ουσιαστικό ελκύει (ανακαλεί) ένα επίθετο με κατεύθυνση οπισθοφερή (backward) $\Delta P_{\text{ΕΠΙΘΕΤΟΥΣ}}$.
Περίπτωση 2	$\Delta P_{B A} = p(\text{δάνεια} \mid \text{λέξη A} = \text{κόκκινα}) - p(\text{δάνεια} \mid \text{λέξη A} \neq \text{κόκκινα})$
Εξήγηση	Πιθανότητα πρόβλεψης της λ. B (δάνεια) δεδομένης της λ. A (κόκκινα), δηλαδή $\Delta P_{\text{ΟΥΣΙΕΠΙΘ}}$. Αποτυπώνεται ο βαθμός στον οποίο η εμφάνιση ενός επιθέτου καθορίζει (ανακαλεί, άρα εξαρτάται από) ένα ουσιαστικό με κατεύθυνση εμπροσθοφερή (forward) $\Delta P_{\text{ΕΠΙΘ} \rightarrow \text{ΟΥΣ}}$.
Τιμές	Όταν πλησιάζουν τη μονάδα, δηλώνουν έλξη (+1) ή απόθεση (-1) (στο λογισμικό WordSmith Tools μετατρέπονται σε ποσοστά, βλ. Γραφήματα)

Πίνακας 6 | Εξήγηση υπολογισμού ΔΡ.

Για τη διαχείριση του πλήθους των μετρήσεων, υιοθετήθηκαν οι εξής περιορισμοί: (α) οι δίλεκτες δομές πληρούσαν αυστηρά το συντακτικό κριτήριο της θέσης L1 (οι επιθετικές συνάψεις εμφανίζονταν ως πρώτη λέξη αριστερά του ουσιαστικού), (β) με τιμές $LL > 3.83$, $p < 0.05$, (γ) εντάσσονταν ξεκάθαρα σε μορφοσημασιολογικά σχήματα (βλ. Γράφημα 2), (δ) επιλέχθηκαν για κάθε δίλεκτο οι πτώσεις σε έναν αριθμό (με τη μεγαλύτερη τιμή LL), (ε) η βασική τάση σε πιθανές διενέξεις καθοριζόταν από τους κλιτικούς τύπους με την υψηλότερη συχνότητα εμφάνισης. Με εφαρμογή των κριτηρίων, οδηγηθήκαμε στις ακόλουθες παρατηρήσεις:

Στο Γράφημα 2 αναπαρίσταται γραφικά η κατανομή των δίλεκτων δομών¹⁰ σύμφωνα με τις τιμές του δείκτη ΔΡ και στις δύο κατευθύνσεις. Παρατηρούμε κανονικότητες και διαφορές στον τρόπο με τον οποίο η πρώτη λέξη προβλέπει τη δεύτερη και αντιστρόφως:

- 1) Για τα περιφερειακά μέλη, οι τιμές στον κατακόρυφο άξονα παρουσιάζουν μεγάλη διακύμανση, σε αντίθεση με τις χαμηλές τιμές τους στον οριζόντιο άξονα. Ορισμένα δίλεκτα, μάλιστα, αγγίζουν την τέλεια ασυμμετρία με υψηλές τιμές στον κατακόρυφο αλλά χαμηλές τιμές στον οριζόντιο άξονα (λ.χ. *νομαρχιακός σύμβουλος*, *ιστιοπλοϊκούς χάρτες*, *καλλιεργητικό δάνειο*, *παραθεριστικές κατοικίες* κ.ά.). Συνεπώς, το επίθετο φαίνεται να προβλέπει περισσότερο το ουσιαστικό ($\Delta P_{\text{ΟΥΣ|ΕΠΙΘ}} > \Delta P_{\text{ΕΠΙΘ|ΟΥΣ}}$). Ο υπολογισμός του δείκτη αποκαλύπτει την τάση των περιφερειακών μελών για μονομερή, μονόπλευρη έλξη (εξάρτηση των προσδιοριστών από συγκεκριμένες κεφαλές). Η εναλλαγή τους στον παραδειγματικό άξονα βάσει σχήματος μορφοσημασιολογικού δημιουργεί σειρές περιφερειακών, οιονεί, συνθέτων.
- 2) Στα κεντρικά μέλη (πολυλεκτικά σύνθετα) η κατεύθυνση του δεσμού αποτυπώνεται συμμετρικότερη, σχεδόν αμφίπλευρη (υψηλές τιμές και στους δύο άξονες).¹¹ Συνεπώς, η παρουσία του επιθέτου αυξάνει την πιθανότητα παρουσίας του ουσιαστικού, αλλά και το ουσιαστικό επωμίζεται μέρος του βάρους της σύνδεσης, μειώνοντας την απόσταση ανάμεσα στις τιμές των δύο κατευθύνσεων. Η τάση ισχύει ακόμη και για το δίλεκτο *πρώτη(ς) κατοικία(ς)* που εμφανίζει τη μικρότερη συμμετρία, λαμβάνοντας σχετικά χαμηλές τιμές στον άξονα Ψ (βλ. Γράφημα 4).
- 3) Το δίλεκτο *δασικών χαρτών*, παρουσιάζει στα δεδομένα εικόνα κεντρικού μέλους, τάση ενδεικτική της αλλαγής του προσδιοριστή από κατηγοριακό

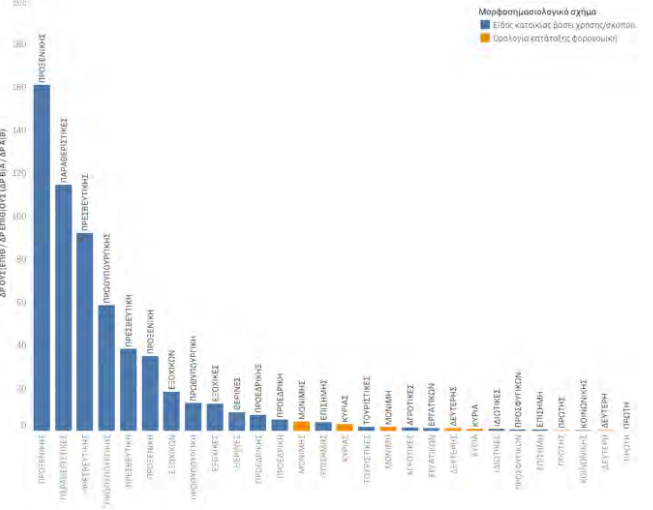
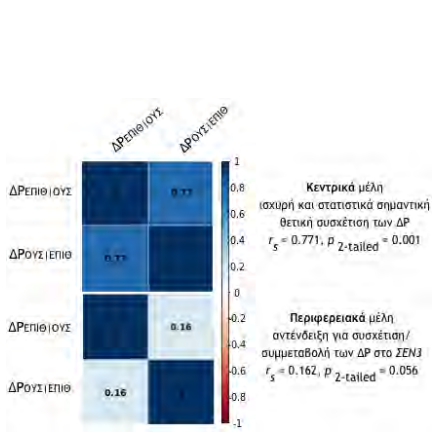
¹⁰ Κάθε σημείο αντιστοιχεί σε ένα δίλεκτο.

¹¹ Για συσχετίσεις των ΔΡ στα κεντρικά/περιφερειακά μέλη βλ. Γράφημα 3.

επίθετο σε νομικό όρο, ακριβώς επειδή σταδιακά εργαλειοποιείται στο σημασιολογικό πεδίο της πολεοδομίας (αυθαίρετη δόμηση).

Γράφημα 2 | Κατανομή των δίλεκτων δομών υπό εξέταση βάσει ΔΡ.

Γράφημα 3 | Πίνακας συσχετίσεων.

Γράφημα 4 | Λόγοι ΔΡ (δίλεκτα ΕΠΙΘ+ΚΑΤΟΙΚΙΑ).

Στο Γράφημα 5 παρατηρούμε πώς συμμεταβάλλονται οι τιμές του LL και του λόγου των τιμών ΔΡ για κάθε ομάδα δίλεκτων δομών. Οι υψηλές τιμές του LL (κατακόρυφος άξονας) αναδεικνύουν τα κεντρικά μέλη συνηγορώντας υπέρ της παγιώσής τους. Στον οριζόντιο άξονα διακρίνονται οι ισχυρές ασύμμετρες συνδέσεις για τα περιφερειακά μέλη, ενώ η λόγοι των τιμών ΔΡ μειώνονται αισθητά στα

περαιτέρω διερεύνηση του ρόλου της σημασιολογικής κινητροδότησης κεφαλής/προσδιοριστή, τόσο για την κατεύθυνση όσο και την ένταση του δεσμού στα προτυπικά πολυλεκτικά σύνθετα, τα παραπάνω εμπειρικά κριτήρια, παράλληλα με τη θεωρητική μας πρόταση, συμβάλλουν στην οριοθέτηση της ελληνικής λέξης.

Βιβλιογραφία

- Bauer, Laurie. 2019. "Compounds and Multi-Word Expressions in English." Στο Barbara Schlücker (επιμ.), *Complex Lexical Units*, 45-68. Berlin: De Gruyter.
- Booij, Geert. 2010. *Construction Morphology*. Oxford: OUP.
- Booij, Geert. 2009. "Phrasal Names: A Constructionist Analysis." *Word Structure* 2:219-240.
- Brezina, Vaclav, Tony McEnery, and Stephen Wattam. 2015. "Collocations in Context: A New Perspective on Collocation Networks." *International Journal of Corpus Linguistics* 20:139-173. (#LancsBox)
- Bybee, Joan. 2010. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: CUP.
- Christofidou, Anastasia. 1994. *Okkasionalismen in Poetischen Texten*. Tübingen: G.Narr.
- Christofidou, Anastasia, Vassiliki Afentoulidou, Athanasios Karasimos, and Rebecca Vassiliadou. υπό δημ. "From Defining to Semi-Automated Detecting (Neological) A+N Two-Word Compounds." Στο Stella Markantonatou, and Anastasia Christofidou (επιμ.), *Multiword Expressions: Drawing on Data from Modern Greek and Other Languages. Bulletin of Scientific Terminology and Neologisms* 15. Athens: Academy of Athens.
- Dressler, Wolfgang U. 1987. "Word Formation (WF) as Part of Natural Morphology." Στο Wolfgang U. Dressler (επιμ.), *Leitmotifs in Natural Morphology*, 99-126. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Dressler, Wolfgang U. 2005. "Universal, System-Independent Morphological Naturalness." Στο Pavol Štekauer, and Rochelle Lieber (επιμ.), *Handbook of Word-Formation*, 267-284. Dordrecht: Springer.
- Dressler, Wolfgang U. 2006. "Compound Types." Στο Gary Libben, and Gonia Jarema (επιμ.), *The Representation and Processing of Compound Words*, 23-44. Oxford: OUP.
- Dunning, Ted. 1993. "Accurate Methods for the Statistics of Surprise and Coincidence". *Computational Linguistics* 19:61-74.
- Ellis, Nick C., and Fernando Ferreira-Junior. 2009. "Constructions and their Acquisition: Islands and the Distinctiveness of their Occupancy." *Annual Review of Cognitive Linguistics* 7:188-221.
- Evert, Stefan. 2007. *Corpora and Collocations (Extended Manuscript)*. Accessed 3/5/2020, <http://www.stefan-evert.de/Publications.html>.
- Gaeta, Livio, and Davide Ricca. 2009. "Composita Solvantur: Compounds as Lexical Units or Morphological Objects?" *Rivista di Linguistica* 21:35-70.
- Gries, Stefan Th., and Nick C. Ellis. 2015. "Statistical Measures for Usage-Based Linguistics." *Language Learning* 65:228-255.
- Gries, Stefan Th. 2013. "50-Something Years of Work on Collocations. What Is or Should Be Next..." *International Journal of Corpus Linguistics* 18:137-165.
- Koliopoulou, Maria. 2019. "Compounds and Multi-Word Expressions in Greek." Στο Barbara Schlücker (επιμ.), *Complex Lexical Units*, 220-249. Berlin: De Gruyter.
- Körtvélyessy, Livia, Pavol Štekauer, and Július Zimmermann. 2015. "Word-

- formation Strategies: Semantic Transparency vs. Formal Economy.” Στο Laurie Bauer, Livia Körtevelyessy, and Pavol Štekauer (επιμ.), *Semantics of Complex Words*, 85-113. Dordrecht: Springer.
- Langacker, Ronald. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar* (Vol. I). Stanford: Stanford University Press.
- Manning, Chris, and Hinrich Schütze. 1999. *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Ralli, Angela, and Melita Stavrou. 1998. “Morphology-Syntax Interface: A-N Compounds vs. A-N Constructs in Modern Greek.” Στο Geert Booij, and Jaap van Marle (επιμ.), *Yearbook of Morphology 1997*, 243-264. Dordrecht: Kluwer.
- Ralli, Angela. 2013. *Compounding in Modern Greek*. Dordrecht: Springer.
- Römer, Ute, Matthew B. O’Donnell, and Nick C. Ellis. 2015. “Using COBUILD Grammar Patterns for a Large-Scale Analysis of Verb-Argument Constructions: Exploring Corpus Data and Speaker Knowledge.” Στο Maggie Charles, Nick Groom, and Suganthi John (επιμ.), *Corpora, Grammar, Text and Discourse. In Honour of Susan Hunston*, 43-71. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Savary, Agata, Silvio Cordeiro, and Carlos Ramisch. 2019. “Without Lexicons, Multiword Expression Identification Will Never Fly: A Position Statement.” Στο *Proceedings of the Joint Workshop on Multiword Expressions and WordNet*, 2 August 2019, Florence, Italy.
- Schmid, Hans-Jörg, and Helmut Küchenhoff. 2013. “Collostructional Analysis and Other Ways of Measuring Lexicogrammatical Attraction: Theoretical Premises, Practical Problems and Cognitive Underpinnings.” *Cognitive Linguistics* 24:531-577.
- Schreuder, Robert, and Harald R. Baayen. 1997. “How Complex Simplex Words Can Be.” *Journal of Memory and Language* 37:118-139.
- Scott, Mike. 2020. *WordSmith Tools Version 8*. Stroud: Lexical Analysis Software.
- Stefanowitsch, Anatol, and Susanne Flach. 2017. “The Corpus-Based Perspective on Entrenchment.” Στο Hans-Jörg Schmid (επιμ.), *Entrenchment and the Psychology of Language Learning: How We Reorganize and Adapt Linguistic Knowledge*, 101-127. Washington, DC: APA & De Gruyter.
- Vögeding, Joachim. 1981. *Das Halbsuffix –frei*. Tübingen: G.Narr.
- Wisniewski, Edward J., and Jing Wu. 2012. “Emergency!!!! Challenges to a Compositional Understanding of Noun-Noun Combinations.” Στο *The Oxford Handbook of Compositionality*, Wolfram Hinzen, Edouard Machery, and Markus Werning (επιμ.), accessed 3/5/2020, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199541072.013.0019.
- Zipf, George K. 1949. *Human Behavior and the Principle of Least Effort*. Cambridge MA: Addison Wesley.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1986. *Η Νεολογία στην Κοινή Νεοελληνική. Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ.–Παράρτημα αρ. 65. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.*
- Αφεντουλίδου, Βασιλική. 2017. *Τροποποίηση Σχήματος TEI: Νεοδημία-ΣΕΝ* (2η Έκδοση [2016, 1η Έκδοση]). Εσωτερικό Παραδοτέο, ΚΕΕΟΝ: Ακαδημία Αθηνών.
- Αφεντουλίδου, Βασιλική, και Αναστασία Χριστοφίδου, Α. 2017 [2018]. “Σώμα Εποπτείας Νεολογισμών της Νέας Ελληνικής. Σχεδιασμός και Κειμενική Ταξινόμηση”. Στο Αναστασία Χριστοφίδου (επιμ.), *Όψεις της Σωματοκειμενικής Γλωσσολογίας: Αρχές, Εφαρμογές, Προκλήσεις, Δελτίο Επιστημονικής Ορολογίας και Νεολογισμών*, 14:129-180. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

- Κουτσουλέλου, Σταματία, και Γιώργος Μικρός. 2005. “Το «Γεγονός» ως Ουσιαστικό-Κέλυφος. Χρήση και Λειτουργία σε Ηλεκτρονικά Σώματα Κείμενων της Ελληνικής.” *Γλωσσολογία* 16:65-95.
- Μπακάκου-Ορφανού, Αικατερίνη. 2005. *Η Λέξη της Νέας Ελληνικής στο Γλωσσικό Σύστημα και στο Κείμενο. Παρουσία* 65. Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Ράλλη, Αγγελική. 2007. *Η Σύνθεση Λέξεων: Διαγλωσσική Μορφολογική Προσέγγιση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Φούφη, Βασιλική. 2014. *Μορφολογική, Σημασιολογική και Συντακτική Περιγραφή των Πολυλεκτικών Σύνθετων Μονάδων με τη Μορφή Επίθετο και Ουσιαστικό*. Διδακτορική Διατριβή. ΑΠΘ. Θεσσαλονίκη: Copy City.
- Χριστοφίδου, Αναστασία. 2012. “Πολυλεκτικά Σύνθετα, Σειραϊκοί Σχηματισμοί και Υστερωνυμικά Ζεύγη. Συμβολή στην Ελληνική Λέξη.” Στο Ζωή Γαβριλίδου, Αγγελική Ευθυμίου, Ευαγγελία Θωμαδάκη, και Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή (επιμ.), *Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, 1235-1245. Κομοτηνή: ΔΠΘ.
- Χριστοφίδου, Αναστασία. 2001. *Ο Ποιητικός Νεολογισμός και οι Λειτουργίες του*. Αθήνα: Gutenberg.
- Χριστοφίδου, Αναστασία, και Βασιλική Αφεντουλίδου. 2017. *Πολυλεκτικές Νεολογικές Εκφράσεις-Νεοδημία: Μελέτες Περιπτώσεων*. Εσωτερικό Παραδοτέο, ΚΕΕΟΝ: Ακαδημία Αθηνών.
- Χριστοφίδου, Αναστασία, Βασιλική Αφεντουλίδου, Αθανάσιος Καρασίμος, και Ειρήνη Δημητροπούλου. 2013. “Ηλεκτρονικό Πρόγραμμα Νεοδημία. Προκλήσεις και Δικτυο-λύσεις.” Στο Αναστασία Χριστοφίδου (επιμ.), *Δημιουργία και Μορφή στη Γλώσσα, Δελτίο Επιστημονικής Ορολογίας και Νεολογισμών* 12:198-243. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

Phonetic variability of rhotic realization: evidence from Greek voiced /Cr/ clusters

Katerina Nicolaidis¹ & Mary Baltazani²
Aristotle University of Thessaloniki¹ & University of Oxford²
knicol@enl.auth.gr, mary.baltazani@phon.ox.ac.uk

Abstract

Η μελέτη χρησιμοποιεί ακουστικά και ηλεκτροπαλατογραφικά δεδομένα για να εξετάσει την παραγωγή του ελληνικού /r/ σε συμφωνικά συμπλέγματα /Σr/ με ηχηρά αποφρακτικά /b, d, g, v, ð, ɣ/. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν τη σύνθετη παραγωγή του /r/, η οποία περιλαμβάνει ένα φωνηεντικό μέρος και μια σύντομη περίοδο μερικής ή ολικής φραγής, καθώς και ποικιλία στη θέση και στον τρόπο άρθρωσης. Οι διαμορφωτές του φωνηεντικού μέρους έχουν πιο κεντρικές τιμές σε σχέση με το φωνήεν της συλλαβής. Η σύγκριση των αποτελεσμάτων με προηγούμενα δεδομένα σε συμπλέγματα με άηχο αποφρακτικό δείχνουν μεγαλύτερη διάρκεια φραγής και μικρότερη διάρκεια φωνηεντικού μέρους σε περιβάλλον άηχου αποφρακτικού και σε περιβάλλον έκκροτου σε σχέση με τριβόμενο σύμφωνο.

Keywords: rhotic, cluster, obstruent, Greek, acoustic analysis, electropalatography

1 Introduction

Rhotic production can be highly variable across languages, dialects, socioeconomic contexts, genders, age-groups, linguistic contexts, positions in the word or phrase, words with different number of syllables, speaking rates, and speakers (e.g. Ladefoged & Maddieson 1996; Recasens & Espinosa 2007).

Modern Greek rhotic production has been traditionally described as a tap or trill articulation (e.g. Philippaki-Warburton 1992; Arvaniti 1999). Experimental studies have shown that the Greek rhotic typically involves a single constriction of short duration, which indicates tap articulation. Several studies using acoustic and electropalatographic data have, however, documented variability in manner (e.g. tap, trill, approximant production), place (advanced vs. retracted in the alveolar ridge) as a function of context (consonantal and vocalic), position in the word (word-initial as a singleton or part of a cluster, phrase-initial, as a singleton between vowels, syllable-final in a hetero-syllabic rC sequence or word-final as a singleton) and speaker (Baltazani 2009; Baltazani & Nicolaidis 2013a, b; Nicolaidis & Baltazani 2011, 2013, 2014). In addition, several of these studies reported the presence of a vocoid during the production of the rhotic which was evident not only in clusters, as has been found for various other languages (e.g. Recasens & Espinosa 2007; Bradley 2004; Colantoni & Steele 2005; Vago & Gósy 2007; Savu 2012), but also as a singleton in word-initial and word-final position (cf. Recasens & Espinosa 2007; Savu 2012). These studies showed variation in vocoid production influenced by context, position and speaker (cf. Recasens & Espinosa 2007). The vocoid phase was generally longer than the constriction phase and had formant structure that was similar but more centralised than the nuclear vowel (cf. Quillis 1993). Based on these studies, a categorisation of the different

types of rhotic realisation with phonetic details of both the constriction and vocoid production (Table 1) was provided in Nicolaidis & Baltazani (2014). We adopt this classification, with some modifications (see section 2), for the analysis in the present paper.

<i>Categories</i>	<i>Acoustic characteristics</i>	<i>Articulatory (EPG) characteristics</i>
<i>Constriction</i>		
1	Stop-like interval followed by burst.	Complete closure across one or more rows in the alveolar zone.
2a	Stop-like interval without a burst.	Complete closure across one or more rows in the alveolar zone.
2b	Stop-like interval without a burst. Typically more energy during the constriction phase on the acoustic data.	Incomplete closure in the alveolar zone.
3	Presence of high amplitude formant structure during the constriction phase.	Incomplete closure in the alveolar zone. Open linguo-palatal patterns.
4	Noise or breathiness during the constriction phase.	Incomplete closure in the alveolar zone.
5	Multiple constrictions (typically two) indicating trill production.	Typically first contact is more constricted than second. The latter can be very open.
<i>Vocoid</i>		
1v	Modal or breathy quality with presence of formant structure	
2v	Whispered quality	
3v	No vocoid	

Table 1. Categorisation of different types of rhotic realization (from Nicolaidis & Baltazani 2014: 1194-1195).

The present study aims to examine variation in rhotic production in two novel contexts, i.e. /Cr/ clusters with C = voiced stop /b, d, g/ or voiced fricative /v, ð, ɣ/. It complements previous work on Greek rhotic production and aims to address the following questions:

- (a) Is the range of variability similar to previously reported variability in different contexts (i.e. types of rhotic articulation, frequency of different productions, constriction vs. vocoid phases, context and speaker variability)?
- (b) Are there differences in rhotic production in voiced /Cr/ clusters depending on the manner of the C, i.e. fricative vs. stop?
- (c) Are there differences in rhotic production in /Cr/ clusters depending on the voicing of the C? For this analysis, /r/ production in voiced stop contexts is compared to our previously reported data on /r/ in voiceless stop contexts.

Overall, this study aims to contribute to a more comprehensive understanding of the

production characteristics of rhotics and the factors that influence rhotic realisation resulting in the rich diversity of rhotic production across languages.

2 Method

Words with /VCrV/ symmetrical sequences were recorded (C = /b, d, g, v, ð, ɣ/ and V = /i, e, a, o, u/) up to 4 syllables in length and with varied stress position, e.g. 'madra 'paddock', 'ivris 'hubris'. They were embedded in the carrier phrase [i 'leksɪ _ 'ine a'pli] 'The word _ is simple' and were repeated five times at a comfortable speaking rate by two male and three female Greek adult speakers. The total number of tokens was 750 (5 Vs x 6 consonants x 5 reps x 5 speakers). Additionally, rhotic production in /VCrV/ sequences with a voiced stop is compared to previously reported findings on /VCrV/ sequences with a voiceless stop C=/p, t, k/ (375 tokens; Nicolaidis & Baltazani 2011).

Acoustic data were recorded on a digital recorder (Marantz PMD 660) with a Røde NT1-A cardioid condenser microphone. In addition, EPG and acoustic data were recorded simultaneously using the British EPG system marketed by Articulate Instruments. Artificial palates in this system have 62 electrodes on their surface, distributed in eight rows. The front four rows correspond to the alveolar zone (alveolar region = rows 1 and 2; postalveolar region = rows 4 and 5) and the back four rows to the palatal zone (Recasens et al. 1993). The Praat software (Boersma & Weenink 2020) was used for the acoustic analysis and the ArticAssist software for the articulatory analysis.

For all /VCrV/ sequences we measured the durations of all segments and the vocoid as well as the F1, F2 formants of both vowels and the vocoid. For the articulatory analysis, we annotated the first EPG frame of maximum contact/constriction in the front four rows during the phase of rhotic constriction. The following measures were calculated: (a) the total number of contacts for the entire palate (global total), (b) the Centre of Gravity for the front four rows (front COG: quantifies how anterior lingual placement is), (c) a mean lateral measure for the front four rows (FLM: quantifies how constricted or open the articulation is), (d) percentage frequency of electrode activation of the entire palate over five repetitions for each rhotic.

Rhotics were also categorized in terms of the detailed phonetic characteristics of the constriction and vocoid phases. All constriction categories noted in Table 1 were represented in the current data set. For the vocoid, there were no tokens with voiceless vocoids as found in voiceless consonantal contexts (Nicolaidis & Baltazani 2014). Instead, in the voiced context we added a category labeled 'weak' displaying reduced or no energy in all formants or in the higher formants, and low amplitude in the acoustic waveform.

Factorial analyses of variance on the different acoustic and articulatory measures were carried out with subject (1-5), consonantal manner (stop-fricative), consonantal place (labial, dental, velar), vowel context (i, e, a, o, u) as factors. The effect of voicing of the preceding stop context was also tested (voiceless-voiced). For the acoustic data, rhotic type of realisation for the constriction (1-5) and vocoid (1-3) were also included as factors. All main effects and interactions were tested.

3 Results

3.1 Examples of constriction categories

We showcase different realisations of the rhotic production using acoustic and articulatory information below. Tokens involved only one constriction indicating tap production (except for a single token of a trill). The palatograms in Figure 1 show two examples of complete constriction in the alveolar zone (black squares correspond to activated electrodes due to contact of the tongue on the palate, white ones indicate no contact; complete constriction is shown by the presence of activated electrodes across the alveolar zone). The acoustic data confirm that there is a stop-like interval in both examples and provide details on possible variation: in (a) the constriction is followed by a burst, in (b) there is no burst after the constriction.

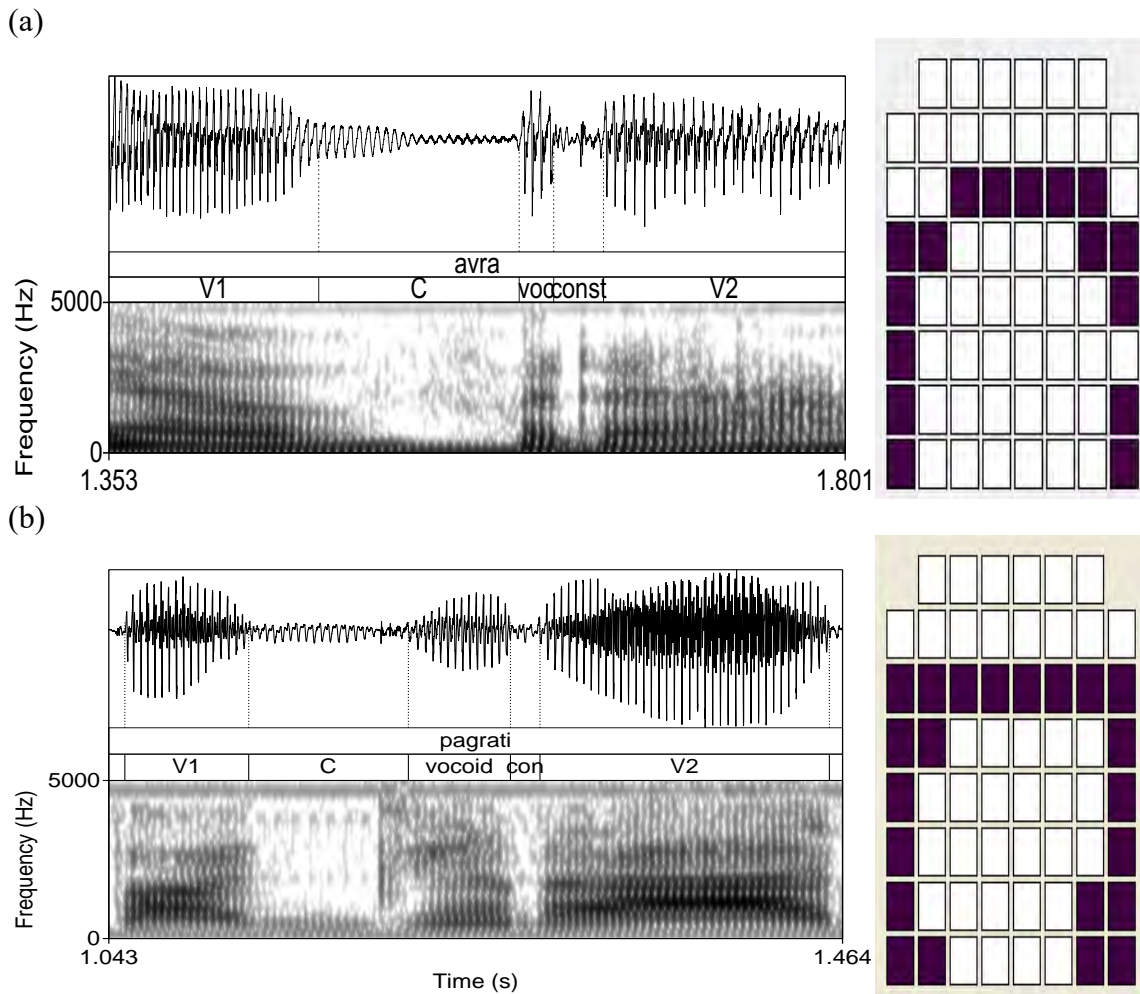

Figure 1. The sequence (a) /vr/ in /a'vra/ and (b) /gr/ in /pa'grati/ with EPG palatograms at the frame of maximum contact/constriction during /r/. See text for details.

Figure 2 shows two examples with incomplete linguo-palatal constriction in the alveolar zone. The acoustic data show that in (a) the slightly open constriction is produced with a stop-like interval without a burst. A very open articulation and presence of formant structure during the constriction indicates the production of an approximant in (b).

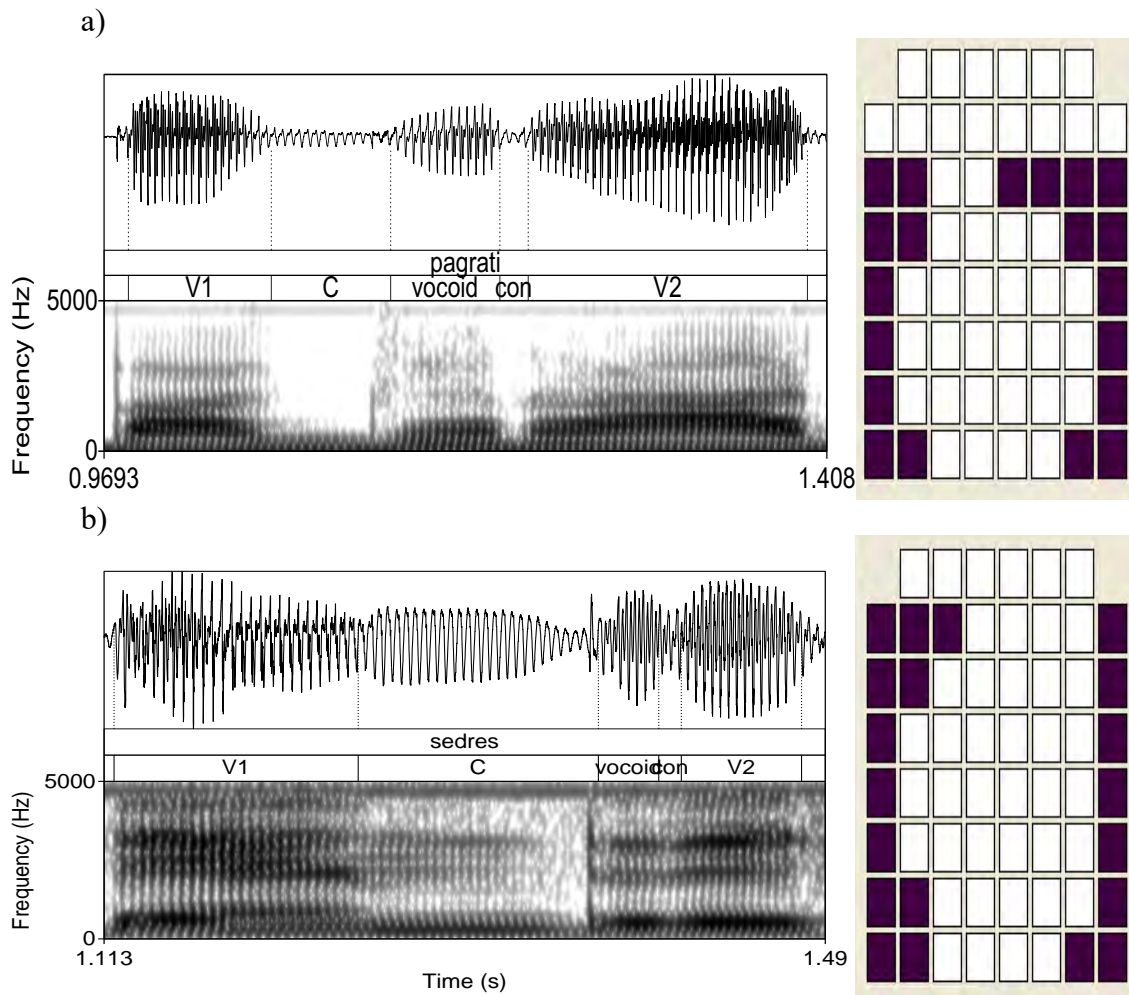

Figure 2. The sequence (a) /gr/ in /pa'grati/ and (b) /dr/ in /'sedres / with EPG palatograms at the frame of maximum contact/constriction during /r/. See text for details.

Some tokens with incomplete constriction in the alveolar zone and presence of noise during the constriction phase of the rhotic were also found (Figure 3) indicating an assibilated production.

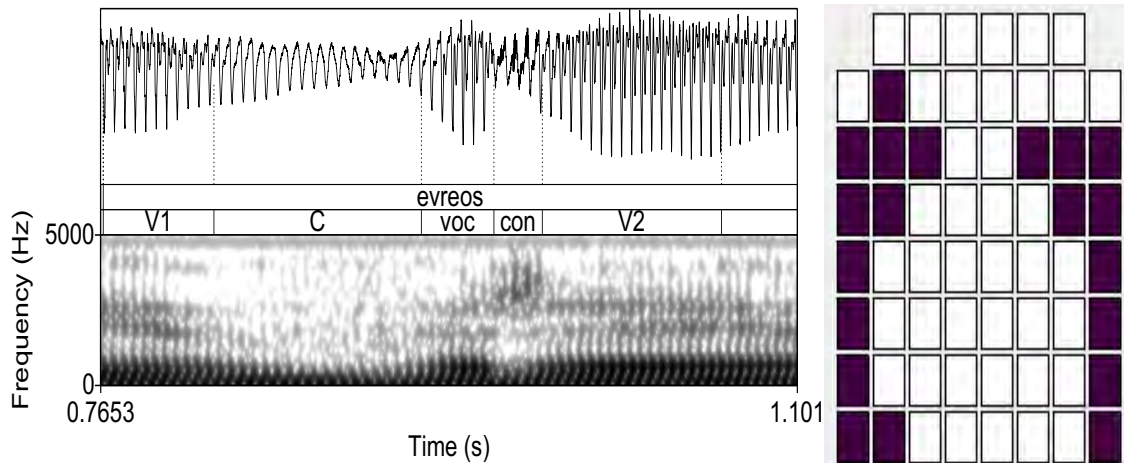

Figure 3. The sequence /vr/ in /e'vreoS/ and EPG palatogram at the frame of maximum contact/constriction during /r/. See text for details.

An analysis of the constriction category distribution based on the acoustic data (Figure 4) revealed that 40.13% of the tokens were produced with a silent interval followed by a burst (cf. Figure 1a), 32.27% with a silent interval without a burst (cf. Figure 1b), 12.8% with an approximant-like constriction (cf. Figure 2b) and 14% assibilated tokens (cf. Figure 3). When these categories are combined with articulatory information on presence of complete/incomplete closure (Table 2), the complete-to-incomplete constriction ratio is approximately 42% / 58%.

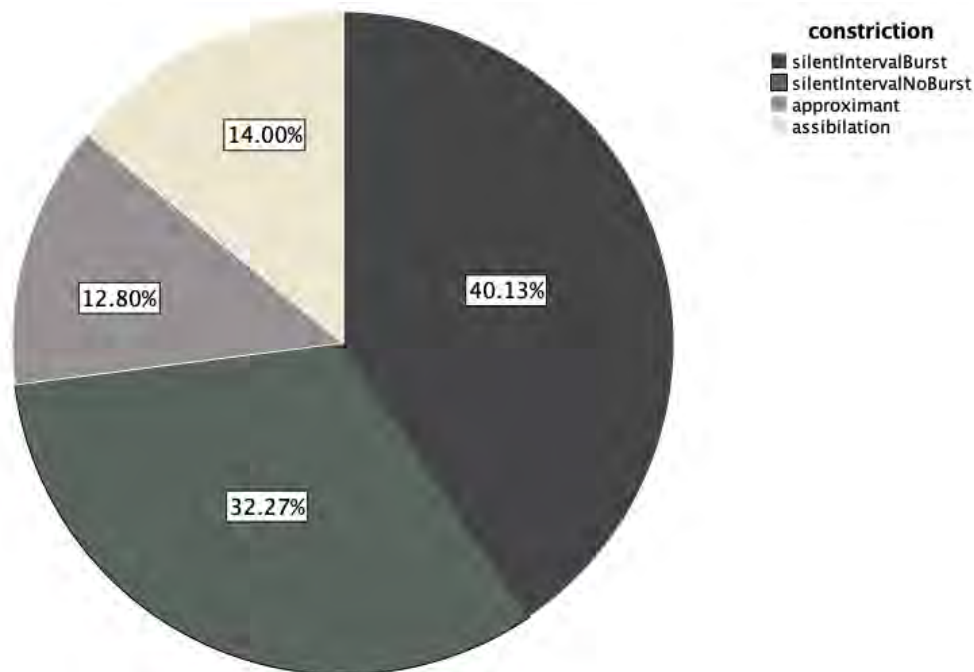

Figure 4. The distribution of constriction categories for tap productions in voiced /Cr/ clusters (based on acoustic data).

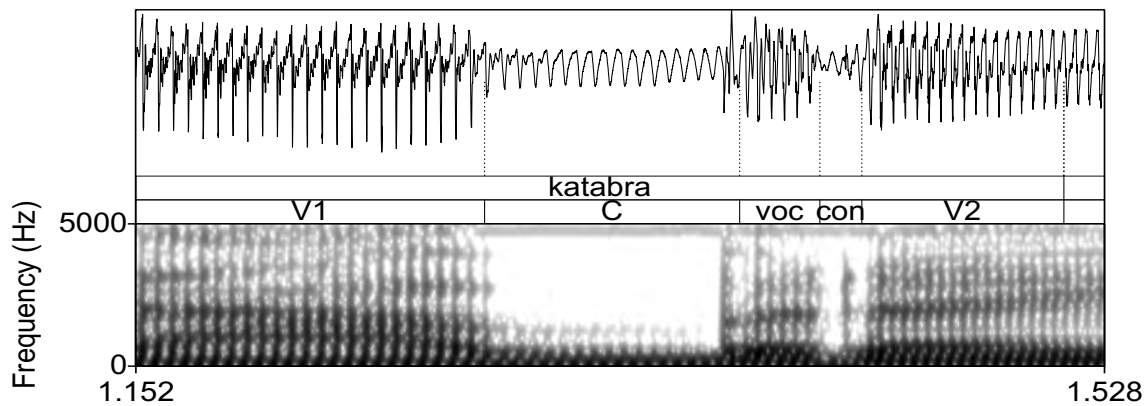
	KN	AT	RP	MM	TP
Voiced stop-r	49/75	57/75	60/75	33/75	16/75
Voiced fricative-r	55/75	54/75	65/75	30/75	19/75
Total	104/150	111/150	125/150	63/150	35/150

Table 2. Number of rhotics produced with incomplete constriction in voiced /stop-r/ and /fricative-r/ clusters for all speakers.

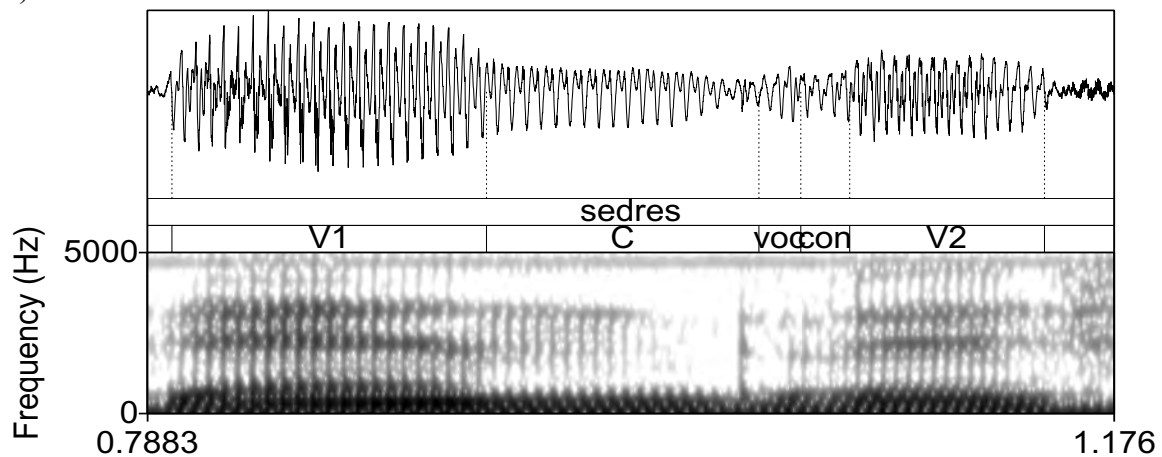
3.2 Examples of vocoid categories

The rhotic typically involves the presence of a vocoid (98% of tokens). There was variability in vocoid production including modal or breathy phonation (Figure 5a), weak production (5b) or, rarely, absence of the vocoid (5c).

a)

b)

c)

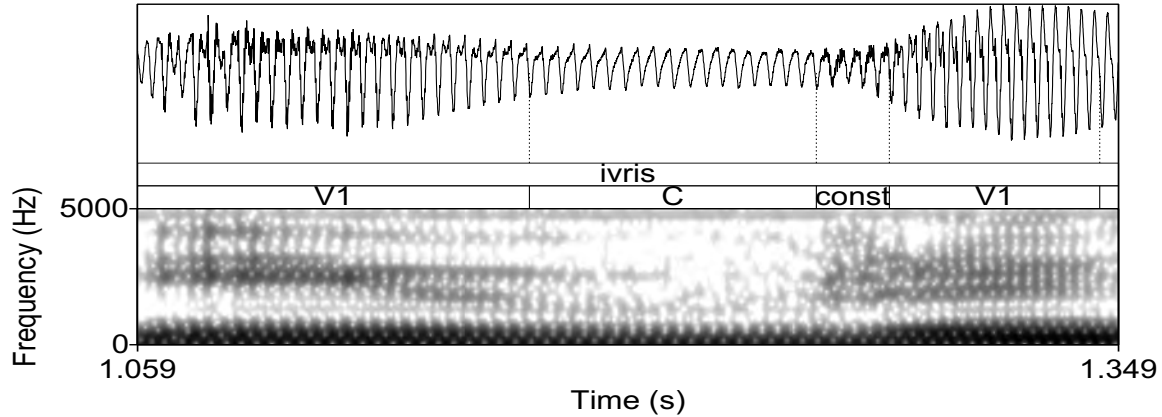

Figure 5. The sequence (a) /br/ in /ka'tabra/ illustrates modal production with presence of formant structure and high amplitude;(b) /dr/ in /'sedres/, weak production with reduced amplitude; (c) /vr/ in /'ivris/, absence of vocoid.

3.3 Articulatory variability: EPG data

The analysis of articulatory data showed variability in rhotic production as a function of the vocalic and consonantal context, and speaker. Anterior displacement, measured with the front CoG measure, was affected by the vocalic context in the order i>e>u>a>o, i.e. the rhotic was more fronted in the environment of front vowels compared to back or open vowels (Figure 6, $F(4, 372)=19,273$, $p<.0001$ for /fricative-r/ (/Fr/) clusters, $F(4,374)=18,366$, $p<.0001$ for /stop-r/ (/Sr/) clusters); post-hoc analyses showed no significant differences in tongue placement in the /u, a, o/ contexts for the /Fr/ clusters and between /e, u/, /u, a/ and /a, o/ for the /Sr/ clusters.

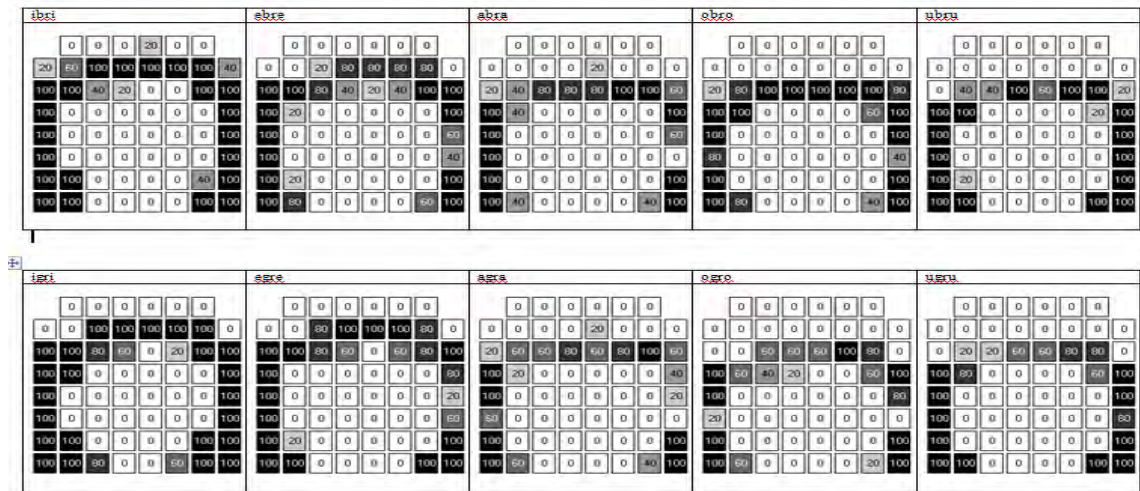

Figure 6. EPG palatograms displaying percentage frequency of electrode activation over five repetitions at the first frame of maximum contact/constriction in /br/ and /gr/ clusters in all vocalic contexts.

The vocalic context also influenced the total amount of lingual contact on the palate. The largest amount of contact was present in the context of the high vowel /i/ and the least in the context of /a/ (/Fr/: F(4, 372)=61,520, p< .0001); /Sr/: F(4, 374)=64,437, p<.0001).

There was also variation in the rhotic due to the place of articulation of the consonantal context (Front CoG, /Fr/: F(2, 372)=112,434, p<.0001; /Sr/: F(2, 374)=4,625, p<.011). The rhotic was generally more fronted in the context of a dental consonant, compared to the labial and velar contexts. Post-hoc analyses showed that for the /Fr/ clusters, contact was significantly more fronted in the context of /ð/ compared to /v, ʏ/ (ð>v=g; Figure 7); for the /Sr/ clusters contact was significantly more fronted in the context of /d/ compared to /b/ but not to /g/.

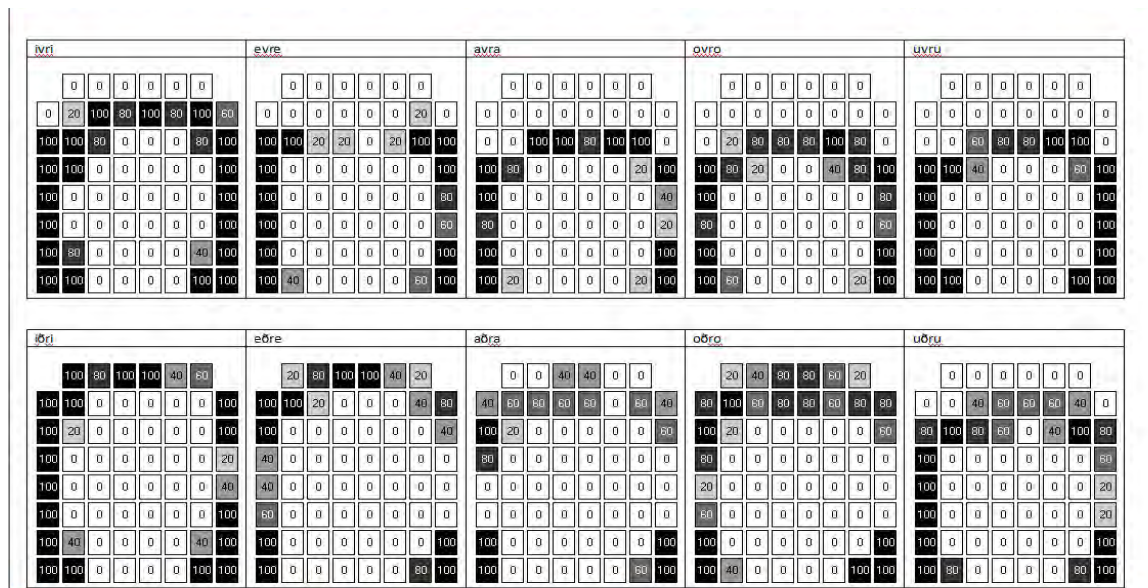

Figure 7. EPG palatograms displaying percentage frequency of electrode activation over five repetitions at the first frame of maximum contact/constriction for the rhotic in /vr/ and /ðr/ clusters in all vocalic contexts.

In addition, the manner of articulation of the consonant preceding /r/ (stop vs. fricative) influenced the rhotic production. More lingual contact on the palate was present for the rhotic in the environment of a stop than a fricative (global total: F(1, 747)=7268, p<.007). The consonant by manner interaction showed that more fronted and more constricted productions were found in the environment of the dental fricative compared to the dental stop context (Front CoG: F(2, 747)=33608, p<.0001; FLM: F(2,747)=81,562, p<.0001); variability was evident for the labial and velar places of articulation.

There was significant speaker variability in the total amount of contact, place of articulation and degree of constriction in the fricative and stop clusters (/Sr/ global total F(4,374)=91,981, p<.0001, front CoG F(4,373)=72941, p< .0001, FLM F(4, 374)=59156, p< .0001; /Fr/ global total F(4, 372)=57,305, p< .0001, front CoG F(4, 372)=126725, p< .0001, FLM F(4, 372)=83263, p< .0001). In general, speaker TP had more anterior placement, least contact on the palate and most constricted alveolar contact than the rest of the speakers in both types of clusters. Speaker RP had most linguo-palatal contact and most retracted placement across speakers; she also had the least constricted contact in the /Sr/

clusters (Figure 8).

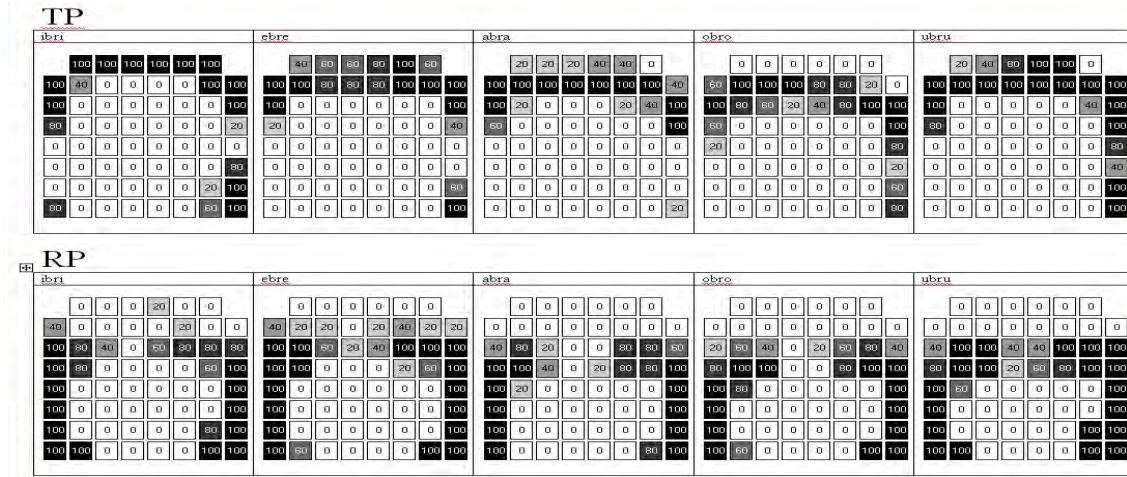

Figure 8. EPG palatograms displaying percentage frequency of electrode activation over five repetitions at the first frame of maximum contact/constriction for the rhotic in /br/ clusters in all vocalic contexts for speakers TP and RP.

Finally, the effect of voicing of the preceding consonant was examined by comparing the voiced /stop-r/ contexts with the voiceless /stop-r/ contexts reported in Nicolaidis & Baltazani (2011). More contact for the rhotic was found in the voiceless than voiced stop environment (Global Total $F(1,748)=36,091$, $p<.0001$). In addition, more anterior contact was found for /r/ in the voiceless than voiced context (Front COG $F(1,748)=30,587$, $p<.0001$; Figure 9).

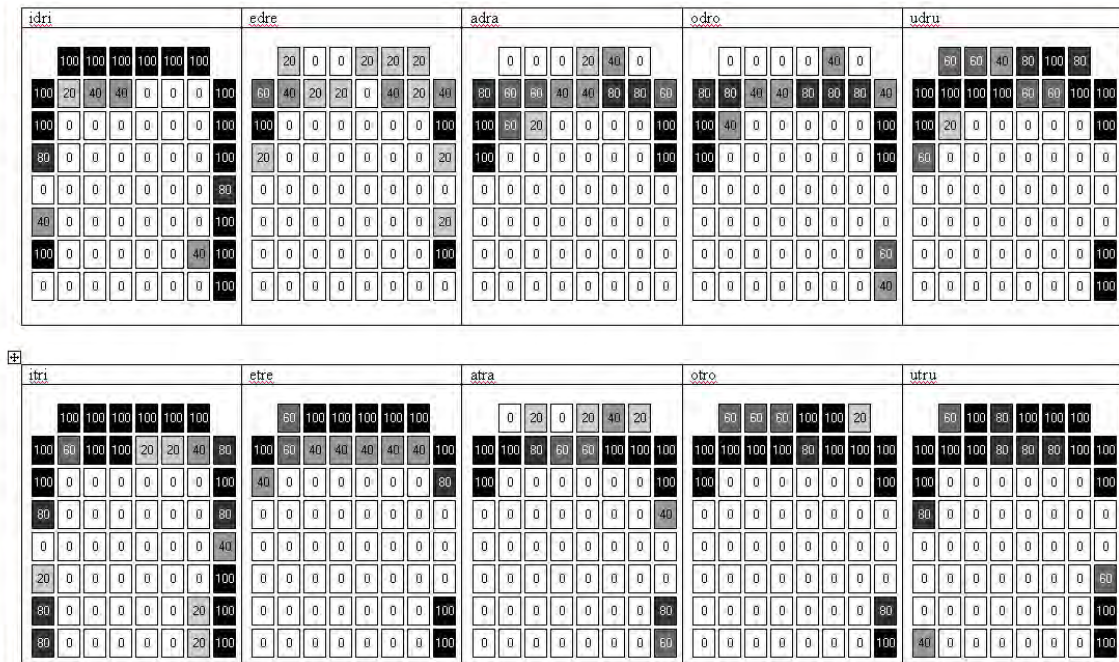

Figure 9. EPG palatograms displaying percentage frequency of electrode activation over five repetitions at the first frame of maximum contact/constriction for the rhotic in /dr/ clusters and /tr/ clusters in all vocalic contexts.

3.4. Acoustic variability

3.4.1. Duration

Across all conditions, the vocoid ($M=37.9$ ms, $SD=16.6$) was almost twice as long as the constriction ($M=22.9$ ms, $SD=7.7$). The manner of articulation of the contextual consonant had no effect on the constriction duration ($M_{[stop]}=22.5$ ms, $M_{[fricative]}=23.2$ ms, $F(1, 742)=1.392$, $p=.238$), but it did affect the vocoid duration ($M_{[stop]}=34.7$ ms, $M_{[fricative]}=41.2$ ms, $F(1, 742)=29.730$, $p<.001$; Figure 10).

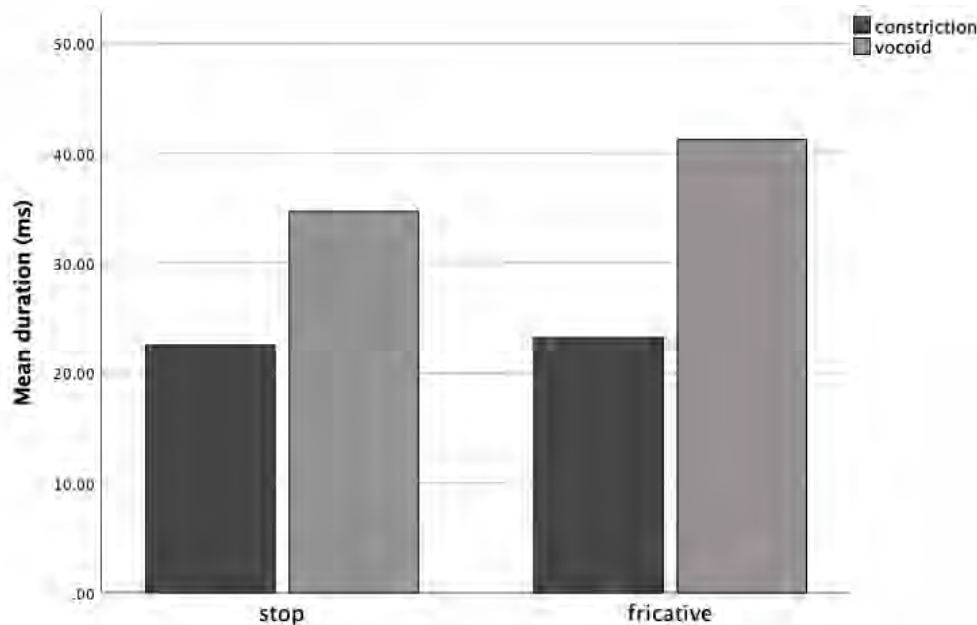

Figure 10. Duration of the constriction and the vocoid in the context of voiced stop and fricative consonants.

The data also indicate significant duration differences in the constriction ($F(3, 740)=59.01$, $p<.0001$) and vocoid ($F(2, 741)=67.15$, $p<.0001$) phases for the different realisation categories (Figures 11, 12). Post-hoc analyses showed that a silent interval followed by a burst was the longest while in very open, approximant-like tokens constriction was the shortest (silent-interval-plus-burst > assibilation = silent-interval-without-burst > approximant). In addition, vocoid duration was the longest in modal/breathy tokens and the shortest in weak vocoids.

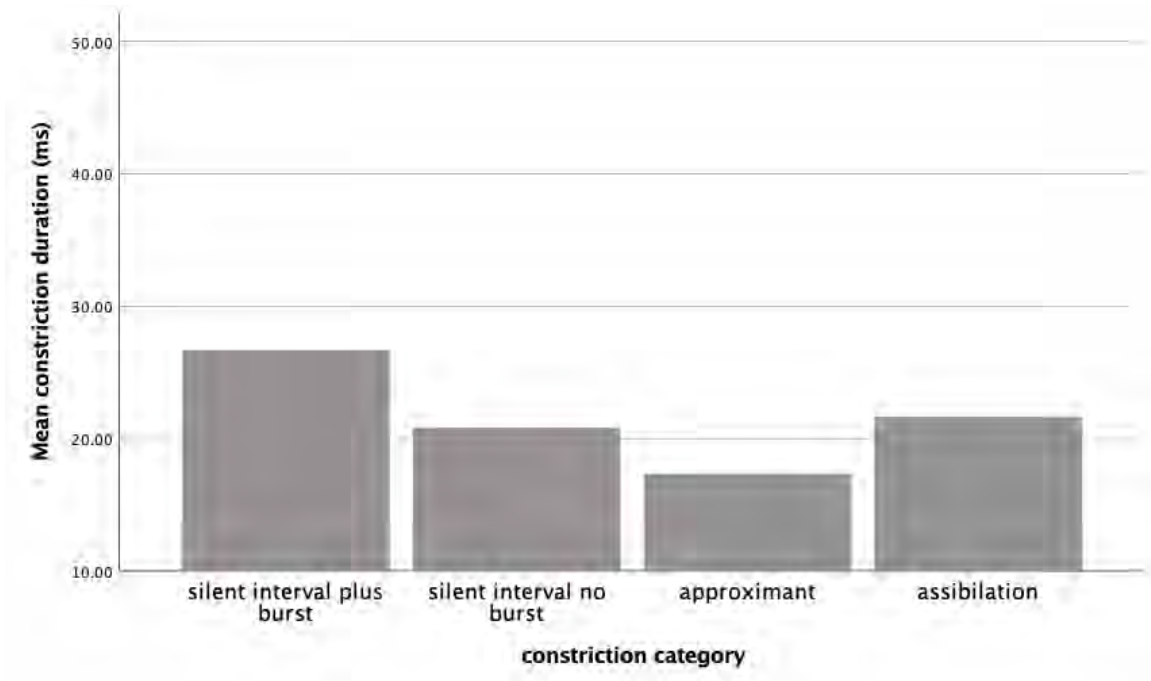

Figure 11. Duration of the constriction across the different constriction categories.

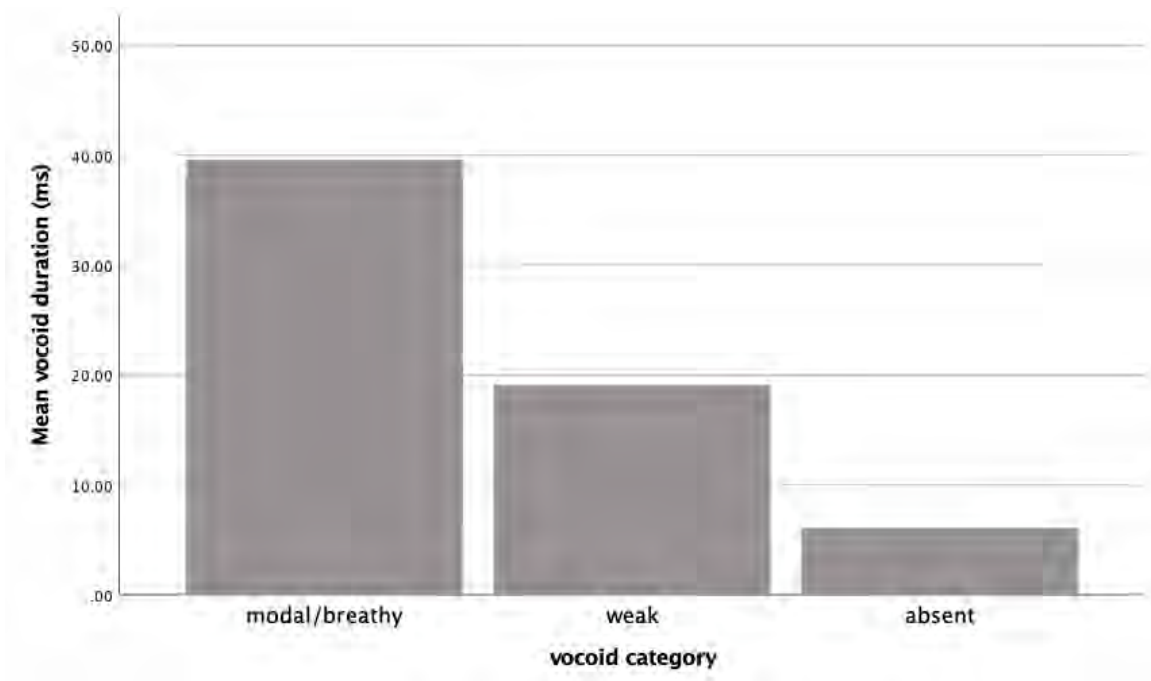

Figure 12. Duration of the vocoid across different vocoid categories.

The effects of several factors on the rhotic duration were examined separately for the stop and fricative consonantal contexts. The constriction duration was significantly affected by speaker (/Sr/ ($F(4, 350)=24.97, p<.0001$); /Fr/ ($F(4, 356)=12.334, p<.0001$)). An

effect of consonantal place of articulation was found only for fricative contexts (/Fr/ F(2, 356)=3.618, $p=.006$, velars>dentals>labials), while no such effect emerged for stop contexts (/Sr/ F(2, 350)=2.035, $p=.139$; Figure 13). Finally, an effect of vocalic context was found: rhotic constriction duration was longest in the environment of the high vowels /i/ and /u/ (/Sr/ F(4, 350)=15.072, $p<.0001$, $i>u>e>o>a$; /Fr/ F(4, 356)=19.187, $p<.0001$, $i>u>o>e>a$).

The vocoid duration was significantly affected by all the above factors, i.e., speaker (/Sr/ F(4, 350)=53.255, $p<.0001$; /Fr/ F(4, 356)=29.044, $p<.0001$), consonantal place of articulation (/Sr/ F(4, 350)=106.880, $p<.0001$, velars>labials=dentals; /Fr/ F(2, 356)=99.233, $p<.0001$; velars>dentals>labials; Figure 13) and vocalic context (/Sr/ F(4, 350)=9.189, $p<.0001$; $u>i>o>e>a$; /Fr/: F(4, 356)=6.152, $p<.0001$; $a=u>i=e=o$).

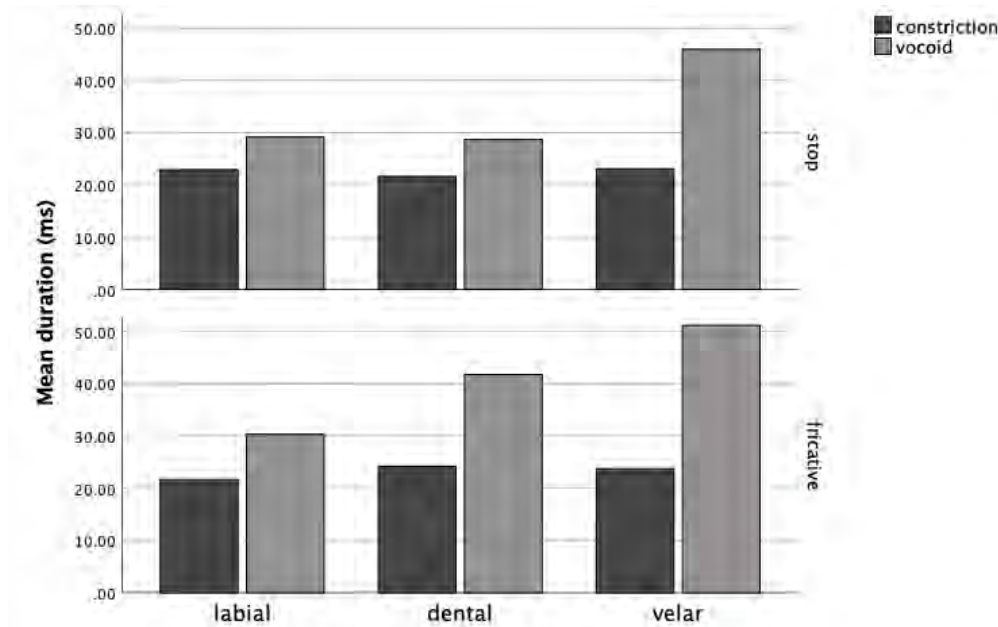

Figure 13. The duration of the constriction and the vocoid by place and manner of articulation.

3.4.2 Formant frequencies

Our analysis showed that there was an effect of speaker on vocoid formants, F1 and F2 (SF1^{1,2}, F(2, 345)=160.406, $p<.0001$; SF2, F(2, 345)=24.767, $p<.0001$; FF1, F(4, 288)=231.738, $p<.0001$; FF2, F(4, 291)=65.637, $p<.0001$). There was also an effect of the vocalic context, with both F1 and F2 having values similar to those of the contextual vowel, but more centralized (Figure 14 for fricative contexts) (SF1, F(4, 329)=147.007, $p<.0001$; SF2, F(4, 329)=333.037, $p<.0001$; FF1, F(4, 288)=317.345, $p<.0001$; FF2, F(4, 291)=191.118, $p<.0001$).

¹Abbreviations: SF1 = Stops, F1 formant. SF2 = Stops, F2 formant. FF1 = Fricatives, F1 formant. FF2 = Fricatives, F2 formant.

²Due to problems in the retrieval of data for stop contexts from one of the two male speakers, the analysis of vowels in stop contexts was carried out for the three female speakers only.

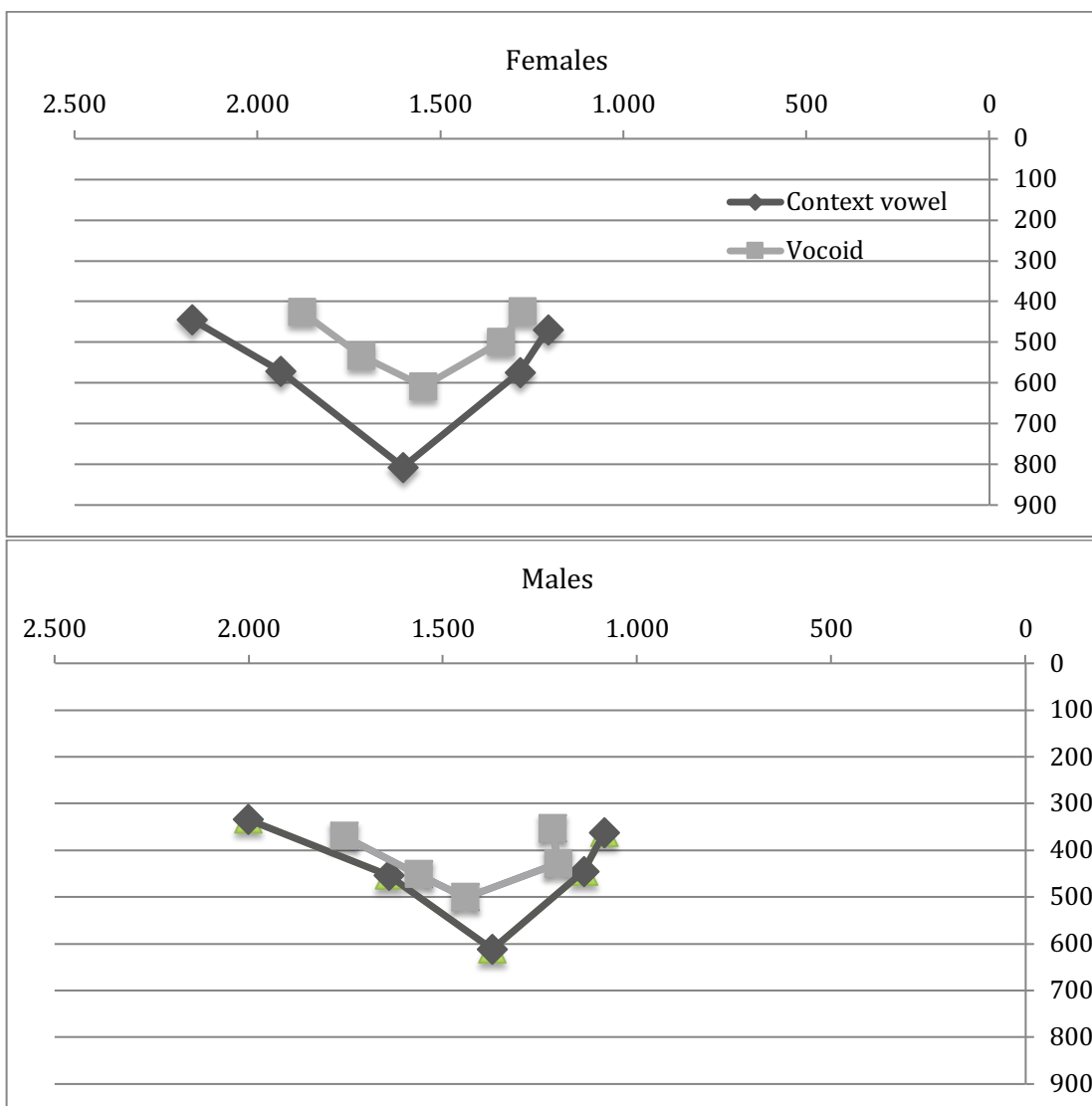

Figure 14. Comparison between the vocoid and the contextual vowel in the context of fricative consonants, for female (top) and male speakers (bottom).

3.4.3 Effect of voicing on rhotic production

The comparison between /r/ in voiced stop contexts and /r/ in voiceless stop contexts (Nicolaidis & Baltazani 2011) showed that in both voicing conditions the vocoid (M=29.7ms, SD=14.9) is longer than the constriction (M=22.9ms, SD=7.8; Figure 15). This difference is considerably larger in voiced consonant contexts than in voiceless ones, because the vocoid is significantly longer in voiced (M=34.7, SD=15.8) compared to voiceless (M=24.7ms, SD=12.2) contexts (F(1, 739)=92.25, p<.0001), while the constriction is shorter (M_[voiced]=22.5ms, SD=7.8; M_[voiceless]=23.2ms, SD=7.5), but not significantly so (F(1, 740)=1.79, p=.181).

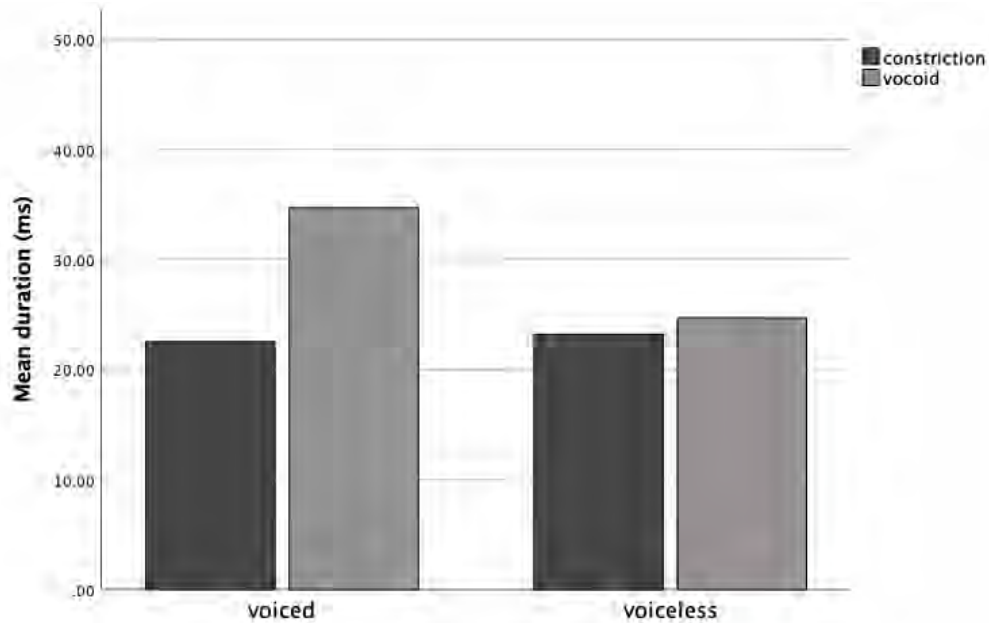

Figure 15. Duration of the vocoid and constriction phases of the rhotic in the context of preceding voiceless or voiced stops.

Furthermore, the articulation of the constriction was affected by the voicing of the preceding consonant ($\chi^2(4)=34.5$, $p<.0001$; Figure 16). A larger number of stop-like constrictions followed by a burst occurred in voiceless contexts, while in voiced contexts there occurred more tokens with stop-like constriction but no burst, assibilated tokens or approximants, and one trill production was found.

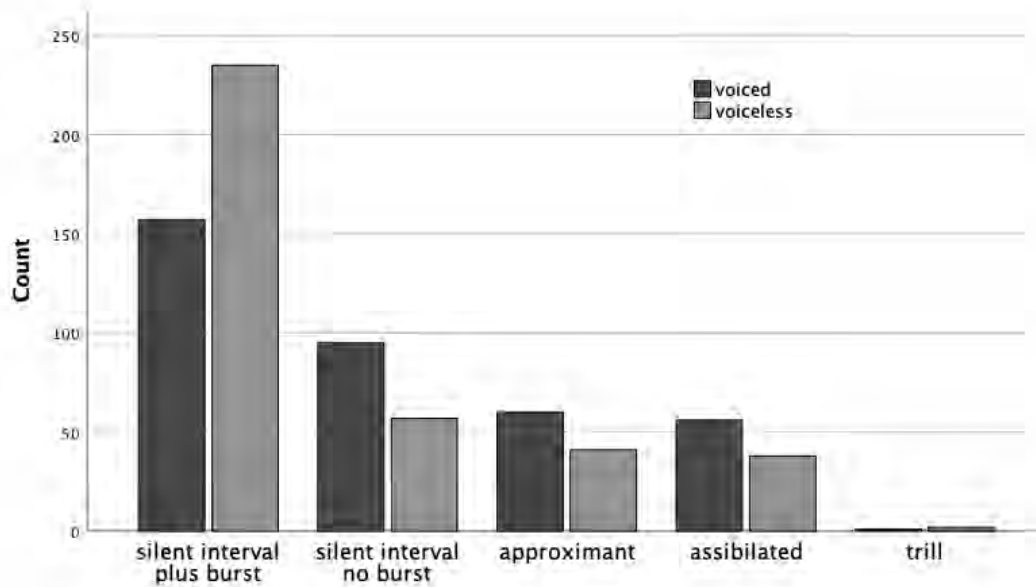

Figure 16. Number of tokens for different constriction categories in voiced and voiceless consonant contexts.

Finally, consonantal voicing affected the vocoid characteristics ($\chi^2(2)=14.4$, $p<.001$; Figure 17), with more modal/breathy vocoids found in voiced than voiceless stop contexts³.

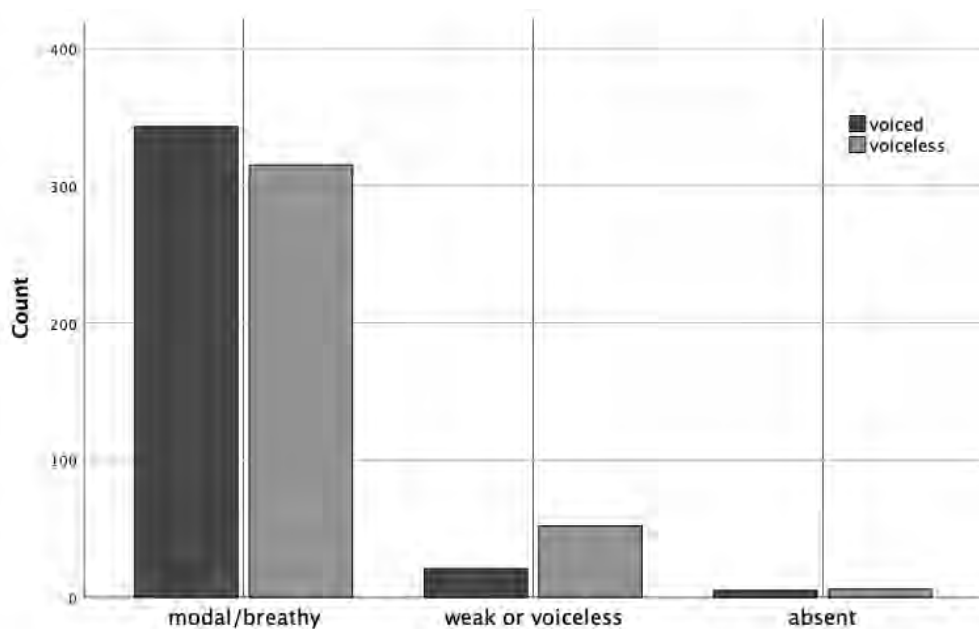

Figure 17. Number of tokens produced with different types of vocoids in voiced and voiceless stop contexts (see text for details).

3 Discussion

In agreement with previously reported findings, this study has shown that the Greek rhotic is a tap produced with a single constriction phase and a vocoid. Its production is characterised by large spatio-temporal variability manifested in the constriction and vocoid phases and influenced by the consonantal and vocalic context, and the speaker.

Rhotic constriction varied in degree of stricture along a continuum ranging from complete constriction to gradually weaker productions and ending in very open approximant realisations. Depending on the aerodynamic conditions and the degree of approximation of the lingual gesture to the alveolar ridge, productions can involve frication or approximant realisations with presence of formant structure throughout the rhotic constriction. EPG data showed that 58% of tokens were produced with incomplete constriction corresponding to a stop-like constriction without a burst, an approximant or assibilated production as evident on the acoustic data. Place of articulation also varied ranging from very anterior alveolar productions (1st or 1st-2nd rows on the EPG palate) to retracted alveolar or postalveolar productions (3rd or 3rd-4th rows).

³ As explained in section 2, we added the category ‘weak’ vocoid in the present study, shown in the middle pair of bars, Figure 17, together with ‘voiceless’ vocoid which occurred in voiceless stop contexts (no voiceless vocoids were found in voiced contexts).

The tap gesture showed clear evidence of coarticulatory effects from the vocalic and consonantal environments with more anterior production in front vowel contexts and in dental consonantal contexts. More linguopalatal contact and more anterior contact for the /r/ in the voiceless than voiced stop context may also be interpreted to reflect coarticulatory effects from the consonantal context. Typically, larger linguopalatal areas and more anterior contact has been reported for voiceless than voiced stops across several languages (e.g. Kochetov 2014), with the different production characteristics of the voiced stops related to supra-laryngeal cavity expansion implemented to facilitate voicing. Similar linguopalatal behavior for the /r/ in the voiceless versus voiced stop context suggests influence from the preceding consonant and carryover coarticulatory effects. In addition, more rhotics with incomplete constriction in a voiced stop context (58%) compared to a voiceless one (44% in stop contexts; Nicolaidis & Baltazani 2011), may also relate to reported reduced occlusions for voiced compared to voiceless stops possibly reflecting differences in articulatory force (Kochetov 2014).

Vocoid production was characterised by similar but more centralized formant frequency values compared to the nuclear vowel (cf. Quilis 1993) as well as context-induced variability: greatest vocoid duration was found in velar contexts (cf. Bradley & Schmeiser 2003), possibly due to the involvement of the tongue back and tongue tip/blade articulators for the velar and alveolar gestures and their timing during the /Cr/ cluster.

The rhotic structure comparison in voiced and voiceless stop environments revealed an interesting trade-off relationship in duration: while the vocoid was significantly longer in voiced than voiceless contexts, the constriction was longer (but not significantly so) in voiceless than voiced ones (cf. Recasens & Espinosa 2007). This finding suggests possible production constraints due to the coordination between different articulators, especially the laryngeal and oral ones, as a shorter vocoid following a voiceless stop could relate to a delay in the initiation of phonation. The presence of voiceless vocoids in voiceless contexts supports this explanation and can be accounted for by coarticulation. In the voiced stop environment, voicing continues from the stop to the vocoid. Interestingly a compensatory relationship between vocoid and constriction duration was observed suggesting a temporal adjustment between the constriction and vocoid phases of the rhotic, i.e. longer vocoid was accompanied by shorter constriction and vice versa. The acoustic data showed that in voiceless contexts the rhotic is produced with silent interval plus burst more frequently than in voiced contexts (section 3.2.3). This type of constriction was significantly longer and may be interpreted as a “stronger” articulation resulting from aerodynamic and production constraints.

Previously we argued that the presence of the vocoid is due to a vocalic gesture upon which the rhotic is superimposed (cf. Öhman 1966). The systematic presence of a vocoid in the current study strengthens this claim. The strongest support comes from the presence of the vocoid even in phrase-initial position (Nicolaidis & Baltazani 2014) where /r/ occurs as a singleton, without an adjacent consonant affecting its articulation, which strongly suggests that the vocoid is an intrinsic rhotic component found in all contexts. We hypothesise that the execution of the short ballistic gesture of the tap needs to be embedded on this rhotic-specific vocalic gesture. This hypothesis also accounts for the spatio-temporal variability of both the vocoid and constriction phases due to coarticulatory effects in different contexts.

References

- Arvaniti, Amalia. 1999. "Standard Modern Greek." *Journal of the International Phonetic Association* 29: 167-172.
- Baltazani, Mary. 2009. "Acoustic characterization of the Greek r in clusters." In *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics, 18th International Symposium on Theoretical & Applied Linguistics* 1: 87-95.
- Baltazani, Mary and Katerina Nicolaidis. 2013a. "The many faces of /r/." In *Rhotics. New data and perspectives*, edited by Lorenzo Speafico and Alessandro Vietti, 125-144. Bozen: BU Press.
- Baltazani, Mary and Katerina Nicolaidis. 2013b. "Production of the Greek rhotic in initial and intervocalic position: an acoustic and electropalatographic study". In *Proceedings of the 10th International Conference on Greek Linguistics*, edited by Zoi Gavriilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki and Penelope Kambakis-Vougiouklis, 141-152.
- Bradley, Travis G. 2004. "Gestural timing and rhotic variation in Spanish Codas." In *Laboratory Approaches to Spanish Phonology*, edited by Timothy L. Face, 195-220. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Bradley, Travis G. and Benjamin S. Schmeiser. 2003. "On the phonetic reality of Spanish /r/ in complex onsets." In *Theory, Practice, and Acquisition*, edited by Paula Kempchinsky and Carlos-Eduardo Piñeros, 1-20. Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Boersma, Paul and David Weenink. 2020. "Praat: doing phonetics by computer [Computer program]." Version 6.1.15, retrieved 20 May 2020 from <http://www.praat.org/>.
- Colantoni, Laura and Jeffrey Steele. 2005. "Liquid asymmetries in French and Spanish." *Toronto Working Papers in Linguistics* 24: 1-14.
- Kochetov, Alexei. 2014. "Voicing and tongue-palate contact differences in Japanese obstruents." *Journal of the Phonetic Society of Japan*, 18.2: 63-76.
- Ladefoged, Peter and Ian Maddieson. 1996. *The Sounds of the World's Languages*. Cambridge: Blackwell.
- Nicolaidis, Katerina and Mary Baltazani. 2011. "An electropalatographic and acoustic study of the Greek rhotic in /Cr/ clusters." In *Proceedings 17th ICPHS*, 1474-1478.
- Nicolaidis, Katerina and Mary Baltazani. 2013. "The Greek [r] in rC sequences: an acoustic and electropalatographic study." In *Selected Papers of the 20th ISTAL*, 157-176. London: Versita de Gruyter.
- Nicolaidis, Katerina and Mary Baltazani. 2014. "An investigation of acoustic and articulatory variability during rhotic production in Greek." In *Selected papers, 11th ICGL*, edited by George Kotzoglou et al., 1192-1207. Rhodes, Greece.
- Öhman, Sven. 1966. "Coarticulation in VCV utterances: spectrographic measurements." *Journal of the Acoustical Society of America* 39: 151-168.
- Philippaki-Warbuton, Irene. 1992. *Εισαγωγή στη θεωρητική Γλωσσολογία* (Introduction to Theoretical Linguistics). Nefeli, Athens.
- Quilis, Antonio. 1993. *Tratado de fonología y fonética españolas*. Madrid: Gredos.
- Recasens, Daniel and Aina Espinosa. 2007. "Phonetic typology and positional allophones for alveolar rhotics in Catalan." *Phonetica* 63: 1-28.

- Recasens Daniel, Edda Farnetani, Jordi Fontdevila and Maria Dolors Pallarès. 1993. "An electropalatographic study of alveolar and palatal consonants in Catalan and Italian." *Language and Speech* 36: 213-234.
- Savu, Carmen Florina. 2012. "An Acoustic Phonetic Perspective on the Phonological Behavior of the Rhotic Tap." Presentation in *ConSOLE XX*, University of Leipzig.
- Vago, Robert and Maria Gósy. 2007. "Schwa vocalization in the realization of /r/." *Proceedings of the 16th ICPHS*, 505-509.